

**МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
УЖГОРОДСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ**

ISSN: 2663-6840 (Print)

**НАУКОВИЙ ВІСНИК
УЖГОРОДСЬКОГО УНІВЕРСИТЕТУ**

Серія

ФІЛОЛОГІЯ

Випуск 1 (45)

**НА ПОШАНУ
Кирила Йосиповича Галаса
(до 100-річчя з дня народження)**

Ужгород – 2021

РЕДАКЦІЙНА КОЛЕГІЯ

Головний редактор

Мотокі Номачі, PhD, професор університету Хоккайдо, Саппоро, Японія.

Голова редакційної ради

Наталія Венжинович, доктор філологічних наук, професор, завідувач кафедри української мови УжНУ.

Відповідальний редактор

Юрій Бідзіля, доктор наук із соціальних комунікацій, декан філологічного факультету УжНУ.

Члени редакційної колегії

Зоя Адамія, доктор філологічних наук, професор, т.в.о. обов'язки директора Інституту російської мови і літератури Цхум-Абхазької Академії наук, Тбілісі, Республіка Грузія.

Алла Архангельська, доктор філологічних наук, професор кафедри славистики Університету в Оломоуці, Оломоуць, Чеська Республіка.

Валентина Барчан, доктор філологічних наук, професор кафедри української літератури УжНУ, Ужгород, Україна.

Наталія Бедзір, доктор філологічних наук, професор, завідувач кафедри слов'янської філології та світової літератури УжНУ, Ужгород, Україна.

Аніко Бергсасі, доктор філософії з галузі «Гуманітарні науки» (спеціальність: філологія), доцент, завідувач кафедри філології Закарпатського угорського інституту ім. Ференца Ракоці II, Берегово, Україна.

Міхал Вашичек, PhD, провідний науковий співробітник інституту славистики Чеської академії наук, Прага, Чеська Республіка.

Василь Івашиків, доктор філологічних наук, професор, завідувач кафедри української літератури імені Возняка, ЛНУ імені І. Франка, Львів, Україна.

Вікторія Лебович, PhD, Університет ім. Лоранда Етвеша, Будапешт, Угорська Республіка.

Олена Левченко, доктор філологічних наук, професор, завідувач кафедри прикладної лінгвістики Національного університету «Львівська політехніка», Львів, Україна.

Валерій Мокієнко, доктор філологічних наук, професор Інституту славистики Грайфсвальдського університету, Грайфсвальд, Німеччина.

Леся Мушкетик, член-кореспондент НАН України, доктор філологічних наук, професор, провідний науковий співробітник Інституту мистецтвознавства, фольклористики та етнології НАН України, Київ, Україна.

Сергій Потапенко, доктор філологічних наук, професор кафедри англійської філології, перекладу і філософії мови імені О.М. Мороховського Національного лінгвістичного університету, Київ, Україна.

Мацей Рак, доктор філологічних наук габілітований, професор Інституту славистики Ягеллонського університету, Краків, Польська Республіка.

Дорота Крістіна Рембішевська, доктор філологічних наук, професор, Польська академія наук, Варшава, Республіка Польща
Іван Сабадош, доктор філологічних наук, професор кафедри української мови ДВНЗ «Ужгородський національний університет», Ужгород, Україна.

Галина Шумицька, доктор філологічних наук, професор кафедри журналістики УжНУ, Ужгород, Україна.

Кароліна Скварська, PhD, співробітник інституту славистики Чеської академії наук, Прага, Чеська Республіка.

Дмитро Цолін, доктор філологічних наук, професор кафедри англійської філології, Національний університет «Острозька академія», Україна; Університет Мартіна Лютера, доцент, Лейпциг, Німеччина.

Сергій Шаров, кандидат педагогічних наук, доцент кафедри української та зарубіжної літератури Мелітопольського державного педагогічного університету імені Богдана Хмельницького, Мелітополь, Україна.

Желька Фінк-Арсевскі, доктор філологічних наук, професор Університету в Загребі, Загреб, Республіка Хорватія.

Мірослав Янков'як, PhD, науковий співробітник інституту славистики Чеської академії наук, Прага, Чеська Республіка.

Вероніка Баньої, кандидат філологічних наук, доцент кафедри української мови УжНУ, Ужгород, Україна.

Олеся Харьківська, кандидат філологічних наук, доцент кафедри української мови УжНУ, Ужгород, Україна.

Ольга Пискач, кандидат філологічних наук, доцент кафедри української мови УжНУ, Ужгород, Україна.

Оксана Кузьма, кандидат філологічних наук, доцент, завідувач кафедри української літератури УжНУ, Ужгород, Україна.

Оксана Тиховська, доктор філологічних наук, доцент кафедри української літератури УжНУ, Ужгород, Україна.

Олеся Барчан, кандидат філологічних наук, доцент кафедри журналістики УжНУ, Ужгород, Україна.

Наталія Петрица, кандидат філологічних наук, доцент, завідувач кафедри словацької філології УжНУ, Ужгород, Україна.

Євген Соломін, кандидат філологічних наук, доцент кафедри журналістики УжНУ, Ужгород, Україна.

Редактор-перекладач

Оксана Миголінець, кандидат філологічних наук, доцент кафедри англійської філології УжНУ, Україна.

Свідцтво про державну реєстрацію: серія КВ № 7972 від 9 жовтня 2003 р.

«Науковий вісник Ужгородського університету. Серія: Філологія» є фаховим виданням категорії «Б» із філологічних наук (спеціальність 035 – Філологія) на підставі Наказу МОН України № 886 від 2 липня 2020 року. Додаток 4. Журнал включено до Міжнародної наукометричної бази IndexCopernicus International (Республіка Польща).

Усі електронні версії статей збірника оприлюднюються на офіційній сторінці видання: <http://visnyk-philology.uzhnu.edu.ua>

Адреса редакції:

ДВНЗ «Ужгородський національний університет», філологічний факультет, вул. Університетська, 14, м. Ужгород, 88017

Тел.: +380506645839, +380672841830; e-mail: visnykfilfak.uzhnu@gmail.com

ISSN: 2663-6840

Дата реєстрації: 14.11.2018

Рекомендовано до друку вченою радою ДВНЗ «Ужгородський національний університет»
Протокол № 7 від 23.06.2021.

**MINISTRY OF EDUCATION AND SCIENCE OF UKRAINE
UZHHOROD NATIONAL UNIVERSITY**

ISSN: 2663-6840 (Print)

**SCIENTIFIC BULLETIN
OF UZHHOROD UNIVERSITY**

Series
PHILOLOGY

Issue 1 (45)

**In HONOUR of
KYRYLO HALAS
(to the 80th birthday anniversary)**

Uzhhorod – 2021

EDITORIAL BOARD

Chief Editor

Motoki Nomachi, PhD, Professor, University of Hokkaido, Sapporo, Japan.

Chairman of the Editorial Board

Natalia Venzhynovych, Doctor of Philology, Professor, Head of the Ukrainian Language Department of Uzhhorod National University, Uzhhorod, Ukraine.

Deputy Chief Editor

Yuriy Bidzilya, Doctor of Social Communications, Dean of the Philological Faculty of Uzhhorod National University, Uzhhorod, Ukraine.

Board

Zoya Adamiya, Doctor of Philology, Professor, Acting Director of the Institute of Russian Language and Literature of the Chum-Abkhaz Academy of Sciences, Tbilisi, Republic of Georgia.

Alla Arkhanhelska, Doctor of Philology, Professor of Slavic Studies, University of Olomouc, Olomouc, Czech Republic.

Valentyna Barchan, Doctor of Philology, Professor of the Ukrainian Literature Department, Uzhhorod National University, Ukraine.

Natalia Bedzir, Doctor of Philology, Professor, Head of the Department of Slavic Philology and World Literature, Uzhhorod National University, Uzhhorod, Ukraine.

Aniko Beregsasi, Doctor of Philosophy in the Humanities (specialty: Philology), Associate Professor, Head of the Department of Philology of the Transcarpathian Hungarian Institute. Ferenc Rakoczi II, Beregovo, Ukraine.

Michal Vashychek, PhD, Leading Research Fellow, Institute of Slavic Studies, Czech Academy of Sciences, Prague, Czech Republic.

Vasyl Ivashkiv, Doctor of Philology, Professor, Head of the Vozniak Department of Ukrainian Literature, Franko Lviv National University, Lviv, Ukraine.

Victoria Lebovich, PhD, Lorand Etvész University, Budapest, Republic of Hungary.

Olena Levchenko, Doctor of Philology, Professor, Head of the Department of Applied Linguistics, Lviv Polytechnic National University, Lviv, Ukraine.

Valeriy Mokienko, Doctor of Philology, Professor at the Institute of Slavic Studies, University of Greifswald, Greifswald, Germany.

Lesya Mushketyk, Corresponding Member of the National Academy of Sciences of Ukraine, Doctor of Philology, Professor, Leading Researcher of the Institute of Art History, Folklore and Ethnology of the National Academy of Sciences of Ukraine, Kyiv, Ukraine.

Serhiy Potapenko, Doctor of Philology, Professor of the Morokhovsky Department of English Philology, Translation and Philosophy of Language, National Linguistic University, Kyiv, Ukraine.

Maciej Rak, Doctor of Philology, habilitated, professor at the Institute of Slavic Studies, Jagiellonian University, Krakow, Republic of Poland.

Dorota Kristina Rembiszewska, Doctor of Philology, Professor, Polish Academy of Sciences, Warsaw, Republic of Poland.

Ivan Sabadosh, Doctor of Philology, Professor of the Ukrainian Language Department, Uzhhorod National University, Ukraine.

Halyna Shumytska, Doctor of Philology, Professor of the Department of Journalism, Uzhhorod National University, Ukraine.

Karolina Skvarska, PhD, Fellow, Institute of Slavic Studies, Czech Academy of Sciences, Prague, Czech Republic.

Dmytro Tsolin, Doctor of Philology, Professor of the Department of English Philology, Ostroh Academy National University, Ukraine; Martin Luther University, Associate Professor, Leipzig, Germany.

Serhiy Sharov, Candidate of Pedagogy, Associate Professor of the Department of Ukrainian and Foreign Literature, Khmelnytsky Melitopol State Pedagogical University, Melitopol, Ukraine.

Zelka Fink-Arsovska, Doctor of Philology, Professor at the University of Zagreb, Zagreb, Republic of Croatia.

Miroslav Yankovyak, PhD, Research Fellow, Institute of Slavic Studies, Czech Academy of Sciences, Prague, Czech Republic.

Veronika Banyoi, Candidate of Philology, Associate Professor of the Ukrainian Language Department, Uzhhorod National University, Ukraine.

Olesya Kharkivska, Candidate of Philology, Associate Professor of the Ukrainian Language Department, Uzhhorod National University, Ukraine.

Olha Pyskach, Candidate of Philology, Associate Professor of the Ukrainian Language Department, Uzhhorod National University, Ukraine.

Oksana Kuzma, Candidate of Philology, Associate Professor, Head of the Ukrainian Literature Department, Uzhhorod National University, Ukraine.

Oksana Tykhovska, Doctor of Philology, Associate Professor of the Department of Ukrainian Literature, Uzhhorod National University, Ukraine.

Olesya Barchan, Candidate of Philology, Associate Professor of the Department of Journalism, Uzhhorod National University, Ukraine.

Natalia Petritsa, Candidate of Philology, Associate Professor, Head of the Department of Slovak Philology, Uzhhorod National University, Uzhhorod, Ukraine.

Eugene Solomin, Candidate of Social Communications, Associate Professor of the Department of Journalism, Uzhhorod National University, Ukraine.

Editor-translator

Oksana Myholynets, Candidate of Philology, Associate Professor of the Department of English Philology, Uzhhorod National University, Uzhhorod, Ukraine.

Sertificate of the State Registration: series CB № 7972 as of 9.10.2003.

«Scientific Bulletin of Uzhhorod University. Series: Philology» is a professional publication of category «B» in Philology (specialty 035 – Philology) on the basis of the Order of the Ministry of Education and Science of Ukraine № 886, July 2, 2020. Annex 4.

The journal is included in the International scientific and metric base IndexCopernicus International (Republic of Poland).

All electronic versions of the articles in the collection are available on the official website edition: <http://visnyk-philology.uzhnu.edu.ua>

Editorial Board Address:

SHEE «Uzhhorod National University», Philological Faculty, 14 Universytetska str., Uzhhorod, 88017

Tel.: +380506645839, +380672841830; e-mail: visnykfilfak.uzhnu@gmail.com

ISSN: 2663-6840

Date of Registration: 14.11.2018

Recommended by the Scientific Council of the
State Higher Educational Establishment «Uzhhorod National University»
Minutes № 7 of 23.06.2021

**Кирило Йосипович Галас
(1921—1995)**

КИРИЛО ГАЛАС В ОНОМАСТИЦІ

Науковий вісник Ужгородського університету. Серія: Філологія.

Випуск 1 (45).

УДК 811.161.2'373.22(477.87):81'374:378.4(477.87-25)

DOI:10.24144/2663-6840/2021.1(45).6-14

Галас А. Кирило Галас в ономастиці; кількість бібліографічних джерел – 15; мова українська.

Кирило Йосипович Галас залишив нестертий слід в українській ономастичній науці, вписавши свою незабутню сторінку в історію мовознавства передусім глибокими непересічними науковими працями, якими продовжив і збагатив традиції ономастичних студій на Закарпатті.

У стислій довідці, вміщеній в енциклопедії «Українська мова» (автор – П.П. Чучка), повідомляється, що Галас Кирило Йосипович (4. IV 1921, с. Іза, тепер Хустського р-ну Закарпатської області – 5. VIII 1995, Ужгород) – український мовознавець, кандидат філологічних наук з 1961 р. Автор праць «З топоніміки Закарпаття» (1958), «Топоніміка Закарпатської області (назви населених пунктів)» (1961), «Топонімія в «Гайдамаках» Т.Г. Шевченка (1964), «Українська топонімія Закарпаття в лінгвістичному аспекті» (1979), «Назва як мовна одиниця (на матеріалі української мови)» (1985), «Загадковий доктор Гарайда» (1985). Співавтор «Угорсько-українського словника» (1961) [ЕУМ 2000, с. 85]. За цими рядками – визнаний учений-мовознавець, а ще глибоко порядна і світла Людина з нелегкою, драматичною долею, високопрофесійний педагог, віртуоз слова – академічного й поетичного. Маємо за честь сказати слово про відомого українського ономаста, наставника в роки студентського навчання, і робити це вкрай непросто з відомих причин. По-перше, вже немало опубліковано теплих споминів друзів, студентів, колег, які десятиліттями спілкувалися з Кирилом Йосиповичем. Не одне покоління випускників шкіл Закарпаття і студентів Ужгородського університету, де він працював, із вдячністю згадує свого викладача: «Він не просто працював на кафедрі у звичайному буденному розумінні слова – він виконував високу місію викладача університету, бо мав взірць такого викладача, коли здобував свого часу освіту, був вихователем – патріотом, високоерудованою людиною, яка давала приклад професійного мислення і студентам, і колегам» [Розумик 2011, с. 13]. А ще надзвичайно відповідально, бо йдеться про викладача, який не тільки вів один із найскладніших курсів – історичну граматику української мови, а й про те, як віднайти слова, які б змогли ввібрати всю силу визнання і вдячності перед

авторитетом знань. Не вдаючись до гри голосом чи будь-яких ефектних трюків публічного мовлення, Кирило Йосипович академічно, системно викладав наукові факти. Ми, студенти, тоді не знали, що за плечима в нашого викладача – університетські студії в Будапешті, а потім ще один курс навчання в щойно відкритому Ужгородському університеті. Відповідаючи на практичних заняттях, ми бачили, як світяться очі і з'являється приязна усмішка в Кирила Йосиповича після успішної відповіді студента. І ми вчилися, хотіли вчитися, ми відчували, що нас веде Майстер...

Професор В.І. Статєєва, яка була студенткою, а згодом колегою К.Й. Галаса, зізнавалася, як нелегко писати про нього, бо «переслідує боязнь якнайменше схибити в словах про цю людину, щоб не сплиномовити, не спустодзвонити, бо йому це було б не до вподоби» [Статєєва 2002, с. 3]. Це істинна правда, ми пам'ятаємо, як Кирило Йосипович не любив зайвого пишності, тріскотні, словоблудства.

«Усі, хто слухав його лекції, наукові доповіді на конференціях, при обговоренні наукових робіт (статей, дисертацій, монографій тощо), читав його праці, однотайні в оцінках – це був глибокий, різномірно обізнаний та високоерудований учений, з оригінальним самостійним мисленням, зі знанням кількох мов [...]. У своїх наукових пошуках не обмежувався тільки україністикою, завжди йшов ушир та вглиб, максимально використовуючи наукові здобутки інших країн – славістики, германістики, романістики, угорського мовознавства тощо» [Статєєва 2002, с. 13].

Наукові інтереси К.Й. Галаса охоплювали лексикологію, діалектологію, історію мови, історію мовознавства, культуру мови, лексикографію. Проте найвагоміший внесок учений здійснив у теорію та історію слов'янських власних назв (огляд його наукової спадщини різною мірою представлений в аналітичних статтях) [Статєєва 2000; Статєєва 2002; Статєєва 2011; Стрижак 2002; Розумик 2011; Чучка 2002]. Професор П.П. Чучка писав про свого старшого колегу: «К.Й. Галас збагатив ономастичну науку новими думками, свіжими ідеями, вагомим внеском у теорію та історію слов'янських власних назв» [Чучка 2002, с. 37]; «... він фактично запо-

чаткував систематичне дослідження власних назв на Закарпатті, добре знав українські народні говори нашого краю і принципи номінації ...» [Чучка 2002, с. 35]; «К.Й. Галас – це вроджений ономаст, це самобутній філолог, роль якого важко переоцінити [Чучка 2002, с. 38].

Обігруючи етимологію прізвища вченого, П.П. Чучка чітко і без перебільшення визначив, ким є Галас в історії української мовознавчої думки: «Так, К.Й. Галас увійшов до української ономастики, вписався до історії українського мовознавства не лише тим, що збагатив український ономастикон ще на одне українське прізвище [...]. Якщо для української мови лексема *галас* – це звичайний собі іменник, у нашому випадку звичайне прізвище, то для українського мовознавства *Галас* – це не просто прізвище. Галас – це ім'я, це іменитість серед славістів, особливо серед слов'янських ономастів» [Чучка 2002, с. 37].

Визнання «вродженого ономаста» [Чучка, 2002, с. 38] К.Й. Галас здобув передусім як дослідник топонімів Закарпаття. За бібліографічними відомостями, перші наукові публікації, тоді ще студента славістичного відділу Будапештського університету Кирила Галаса, з'явилися 1942 року у двотижневнику «Літературна неділя», що видавався «Подкарпатським обществом наук» і виходив в Ужгороді. Протягом 1942–1944 років у «Літературній неділі» з'явилося вісім мовознавчих праць К. Галаса. У трьох із них («Осонь» (1943), «Григорій чи Георгій» (1943), «У Сиготі» або «у сиготі» (1944)), а також у четвертій «Псевдоніми й імена героїв в нашій літературі» (1942) (імовірність авторства якої встановив Б.К. Галас) молодий автор торкається питань етимології й ономастики.

На становлення ономастичних зацікавлень Кирила Галаса безпосередній вплив мали професори-славісти Будапештського університету, особливо видатний вихованець Вігольда Ташицького Іштван Кнієжа. К. Галас згадував: «В університеті я слухав лекції зі славістики спочатку у професора Дюли Лазіціуса, що тимчасово очолював кафедру слов'янської філології... а згодом у професора Іштвана Кнієжі, та таких чудових учених і педагогів, як Золтан Трочані, Ласло Гадрович...», які давали слухачам відомості високої проби. Нарис про І. Кнієжу в посібнику «Українська топонімія Закарпаття» К.Й. Галас почав з оцінки Бели Калмана: «Відомий угорський ономаст Бела Калман мав усі підстави найвидатнішою постаттю серед угорських дослідників-назовознавців уважати саме академіка Іштвана Кнієжу. Це справді видатний представник мовознавства в Угорщині другої чверті нашого століття» [Галас 1979, с. 94].

Не можна оминати також ролі Гядора Стрипського у долі Галаса-ономаста, бо саме завдяки наполегливим спонукуванням Г. Стрипського фіксувати і вивчати народну мову на хвилі піднесення студенти-славісти Омелян Балецький, Йосип Архій, Кирило Галас у 40-их роках ХХ ст. почали активно друкувати в ужгородській «Літературній неділі» свої ранні мовознавчі розвідки з ономастики й діа-

лектології, які вже засвідчували високий європейський рівень [Галас 2019, с. 35].

Навчаючись в аспірантурі на кафедрі української мови Ужгородського університету (1954–1957), К.Й. Галас виконав кандидатську дисертацію «Топоніміка Закарпатської області. Назви населених пунктів». Професор П.П. Чучка відзначив, що К.Й. Галас один із перших в Україні виконав таку роботу [Чучка 2002, с. 38], виконав на достовірному живомовному матеріалі із широким залученням давніх писемних джерел. У спогадах Кирило Йосипович згадував: «захистив у 1961 році кандидатську дисертацію з топоніміки – це була перша така кандидатська дисертація на Україні та й у країні взагалі. Захисту я ждав, правда, два роки...». «Загадкову» історію навколо «чи не першого в Україні серйозного дослідження, присвяченого ойконімії взагалі», докладно виклав О.С. Стрижак у статті, вміщеній у збірнику пам'яті Кирила Галаса [Стрижак 2002].

З 1962 р. Кирило Галас був у складі Комісії з топоніміки та ономастики при Відділі суспільних наук АН УРСР, пізніше Української ономастичної комісії (про назву, зміни назви, склад комісії й ономастичну хвилю в Україні див. статтю Ю.О. Карпенка «Олексій Сильвестрович Стрижак, видатний український ономаст»).

Наукова діяльність кафедри української мови Ужгородського університету, яка набрала обертів під керівництвом професорів С.П. Бевзенка і Й.О. Дзєндзелівського, охоплювала й ономастичну проблематику, і діалектно-ономастична робота активно розгорталася. На кафедрі, згадує Т.М. Розумик, склалася дружня творча атмосфера, яка сприяла розвитку досліджень у галузі історії мови, історії українського мовознавства, діалектології, ономастики та інших галузей мовознавства. В цій атмосфері Кирило Йосипович був науковим лідером, думка його важила, його присутність надихала, мобілізувала до праці [Розумик 2011, с. 13].

Професор В.І. Статєєва розкриває код наукового авторитету Кирила Галаса: глибокий інтелект К.Й. Галаса, який однаковою мірою блискуче володів як аналізом, так і синтезом, у сполученні з багатющою літературою, що використовувалася ним, та при застосуванні плідного наукового методу – комплексного підходу, який враховував дані не тільки лінгвістики, але й інших наук, у сполученні з винятковою науковою сумлінністю дозволяв формулювати переконливі та аргументовані висновки [Статєєва 2002, с. 13–14].

Пригадується, як Й.О. Дзєндзелівський захоплювався хистом Кирила Йосиповича проникнути вглиб етимології назви, як він умів ухопити кінець ниточки – і заплутаний клубок розкручувався.

Розгорнуті етюди Галаса про переважну більшість закарпатських ойконімів, як *Берегово*, *Велятино*, *Горінчово*, *Іза*, *Іршава*, *Лінці*, *Невицьке*, *Нелітино*, *Перечин*, *Подобовець*, *Раковець*, *Рахів*, *Ужгород* та інші дотепер захоплюють читача новизною думок, філігранністю підходу до аналізу назв та переконливістю доведень [Чучка 2002, с. 38].

Тож у чому полягає унікальність ономастич-

них досліджень К.Й. Галаса? Звідки висока достовірність його ономастичних етимологій?

Найкоротша відповідь – це системний підхід до власних географічних назв. Системність пронизує у К.Й. Галаса всі етапи дослідження власної назви від моменту запису її нинішнього звучання у засвідченні писемних пам'яток минулих епох аж до з'ясування кінцевої етимології назви і виражалася в таких принципових засадах:

1. Етимологічному аналізу дослідник піддавав тільки автентичні живомовні назви, записані з уст місцевого корінного населення зі збереженням усіх тонкощів говірки, а не адміністративні покручі чи штучні форми, вигадані різними комісіями нашого часу. К.Й. Галас уважно записував і аналізував традиційні топоніми зразка *Воловий, Богырєвиця, Лумшоры, Нєтровець, Синєвир...* Він намагався уникати штучних витворів зразка *Ділове, Комсомольське, Лємківці, Лісковець, Приборжавське* та бюрократичні перекручення зразка *Буштина, Горінчєве, Лисичєве, Солотвино, Чертеж, Жденісьє*. До речі, К.Й. Галас був противником усяких перейменувань географічних об'єктів.

2. Установлюючи сучасну локалізацію географічного об'єкта у просторі, завжди прагнув засвідчити на місці також і фізичні риси (розміри та форму) відповідних мікрооб'єктів, їх функції, навіть назви їх власників.

3. Науковець намагався зібрати на місці назви й сусідніх географічних об'єктів, найменування яких могли б пролити світло на походження аналізованого топоніма. Тому в усіх його ономастичних розвідках наведені аналогії та паралелі з різних регіонів України та порубіжжя.

4. К.Й. Галас з'ясував, чи відома в цьому регіоні лексема, яка могла стати базою для утворення відповідного топоніма і яка семантика певної лексеми.

5. Системність ономастичних досліджень К.Й. Галаса полягає і в тому, що твірні основи описуваних ним топонімів він шукав та знаходив не в будь-яких мовах світу, а тільки в тих, які мали колишній реальний стосунок до Карпат (передусім, в українській, польській, словацькій, болгарській, сербській, хорватській, угорській, румунській, німецькій). Про такий мовний «антураж», розмірковує О.С. Стрижак, яким виділявся Кирило Йосипович, як і багато його земляків, що виростили в строкатому мовному оточенні і здобули освіту на Заході, можна було лише мріяти [Стрижак 2002, с. 21].

6. Учений добре знався на загальних принципах номінації, що діють у слов'янських мовах при надаванні назв географічним об'єктам, бо усвідомлював, що без цього ономастичні етимології приречені на фантазію. Він постійно рахувався з тим, що може, а що не може стати власною назвою, яка означає денотата може бути достатньою для того, аби на її основі постала власна назва. Він враховував дію законів відносної негативності, дію закону ряду та інших законів (статті «До питання вивчення топоніміки Закарпаття» (1957), «*Говерля, Вигорлят*» (1961), «Дані діалектної топонімії як засіб хроноло-

гізації мовних процесів і явищ» (1983), «Апеллятив *бріще* в западноукраїнської топонімії» (1984)).

7. При встановленні етимології топоніма К.Й. Галас майже ніколи не спокушався фонетичною близькістю зіставлюваних слів, а завжди враховував функції кожної морфеми відповідного топоніма, передусім коли йшлося про такі форманти, як **-ани, (-яни), -ичі, -овичі, -івці, -инці, -ята** і т. п. Рахувався з національною специфікою форм окремих моделей (статті «*Орява, Орава*» (1964), «Гідронімія Закарпаття (До питання про назву ріки Уж)» (1965), «Давньоруські апеллятиви **льбава, *льнькъ* в основі українських топонімів *Обава, Онук*» (1982), розвідка «До питання про антропоніми *Нечай, Нечак* і топоніми *Нечачь ЛѢсь і Нечачь Потокъ*»).

8. Дослідник добре знався на стратиграфії окремих моделей слов'янських і неслов'янських власних назв та навіть окремих їх формантів. Безпосереднім підтвердженням цього може служити й те, що теоретичній їх мотивації він присвятив працю «Назва як мовна одиниця» (Ужгород, 1985). «Хоча посібник К.Й. Галаса став корисним передусім студентам Ужгородського університету при вивченні вузівських курсів сучасної української літературної мови (усіх її розділів), вступу до мовознавства, загального мовознавства, спецкурсів, у системі науково-дослідної роботи студентів (при написанні курсових, дипломних та магістерських робіт), ще більш цінний він для аспірантів, викладачів, науковців, оскільки знайомить з новаторською постановкою багатьох ключових теоретичних мовознавчих проблем, зокрема таких, як розуміння назви (загальної і власної); категоріальні ознаки назви як окремої мовної одиниці; співвідношення між назвою і словом, словосполученням, фраземою, перифразом; назви і частини мови; назва і лексичне значення; співвідношення лексичного значення, поняття та уявлення; питання про наявність / відсутність лексичного значення у т. зв. службових словах, вигуках; правопис складених власних назв; етапність творення назв; способи назвотворення; необхідність діхронного підходу при дослідженні способів назвотворення тощо, – проте й по сьогодні не можна, на жаль, констатувати значного поширення цих новаторських ідей» [Статєєва 2011, с. 23].

10. К.Й. Галас послідовно виступає також за дотримання закону фонетичних відповідностей при встановленні етимології порівнюваних фактів, але заперечує їх абсолютизацію, зокрема коли вони є сумнівної вартості.

Основною, подвижницькою працею всього життя К.Й. Галаса є «Словник українських топонімів Закарпаття». Це своєрідна енциклопедія краю, створена не колективом, а однією особою, – і в цьому її незаперечна цінність. Якби Кирило Йосипович уклав тільки один цей словник – його ім'я вписалося б у ряд найавторитетніших науковців України, що створили справжні науково-культурні цінності народу [Статєєва 2002, с. 14].

Над «Словником українських топонімів За-

карпаття», «покликаним прийти на зміну “Карпаторусским межевым названиям из пол. XIX и из нач. XX в.” О.Л. Петрова», неперевершеного доти інформанта у галузі закарпатоукраїнського топонімікону, К.Й. Галас працював увесь час після захисту кандидатської дисертації, думаючи, що десь колись вдасться використати його для підготовки докторської дисертації. У спогадах зізнався, що й на пенсії не випускає з виду «Словника», має час для роздумів, для деяких узагальнень, для принагідних доповнень, виправлень у своєму дітищі, вірячи, що хоч дещо залишиться з його багаторічної праці.

Основні теоретичні засади цієї праці викладені в статті «Словник українських топонімів Закарпаття» [Галас 1993], що є, власне, передмовою до словника, датованою серпнем 1990 року. Словник К.Й. Галаса від відомої праці О.Л. Петрова відділяє півстоліття, і різниця між ними велика: 1) неоднаковий обсяг; 2) різний характер подання матеріалу; 3) нетотожне охоплення території. Стосовно різного охоплення території К.Й. Галас пояснював: «Петров охопив і ті регіони, що на сьогодні залишилися на територіях Словаччини, Угорщини та Румунії, у той час як наша праця не виходить за межі сучасної Закарпатської області. Це зумовлено як тим, що ми не чіпали проблем, які мають специфічний характер у зв'язку з належністю цих земель до інших державних утворень, так і тим, що топонімія цих регіонів успішно й об'єктивно може досліджуватись (і досліджується) ученими відповідних країн» [Галас 1993, с. 111]. Що стосується різного характеру подання матеріалу, на відміну від О.Л. Петрова, К.Й. Галас прагнув до того, «щоб цей матеріал був лінгвістично освітлений, щоб читач більш-менш чітко уявляв, із яким мовним матеріалом він має справу, які назвотворчі процеси сформуливали поданий тут топонімікон. У Петрова, звичайно, й близько цього не було» [Галас 1993, с. 111].

Слід відзначити, що К.Й. Галас дуже схвально відгукувався про працю О.Л. Петрова (попри критику, якої вона зазнавала): «невтомність, новизна ділянки та, кажучи образно, «мале діло замість великого безділля» – це те, за що історія української науки, у тому числі, звичайно, й ономастика, назавжди залишиться вдячною О.Л. Петрову, на працю якого посилання не припиняються до наших днів, що є красномовним підтвердженням великої служби, яку виконала праця Петрова для славістики та суміжних із нею галузей [Галас 1993, с. 111]. У книзі «Українська топонімія Закарпаття в лінгвістичному аспекті», а ще раніше в статті «О.Л. Петров і українська ономастика» [Галас 1969] К.Й. Галас дає докладний огляд праць О.Л. Петрова з метою показати, скільки зроблено Петровим, щоб запропоновані ним для науки, зокрема для ономастики, дані були надійними: «Як видно, Петровим зроблено чимало. І не можна не віддати належного йому за внесок, який він зробив у науку, у вивчення історії Закарпаття, в тому числі і в дослідження закарпатоукраїнського власної-

менного багатства. Це, звичайно, зовсім не означає, що слід закривати очі на його методологічні та політичні позиції, які для нас абсолютно неприйнятні [Галас 1979, с. 34].

Структуру «Словника українських топонімів Закарпаття» К.Й. Галаса традиційно, як і всякої іншої праці такого типу, складають окремі статті, розміщені, на відміну від звичайних подібних праць, у буквофонемному порядку. Історичний фактаж, якщо він був розпорядженні автора, подається на початку статті із збереженням записів, які були в тих працях, із яких узяті ці дані. Завершується стаття лінгвістичним аналізом назви. Лінгвістичний аналіз автор прагнув дати такий, щоб, наскільки це можливо, був розкритий назвотворчий процес і щоб стало ясно, як і з якого мовного матеріалу одержано ту чи ту географічну назву, тобто вчений намагався показати, як назва виникла, яких змін на протязі свого буття вона зазнала і якою вона врешті-решт стала. Оперуючи такими термінами, як *субстантивіт* (Дубовé, Крásна, Давьітково), *еліптит* (За Рікóв), *номінативіт* (Заріка, Загорá, Завóдá), К.Й. Галас робить це з певних переконливо обґрунтованих теоретичних міркувань [Галас 1993, с. 112–113].

Увагу читача, передбачає К. Галас, приверне й те, що всі компоненти складених назв подаються в його праці з великої літери. Це теж не випадковість. У цьому виявляється розуміння ученим власної географічної назви, передусім складеної. За переконанням К.Й. Галаса, у власних назвах усі компоненти співвідносяться не з чимось узагальненим, а лише з чимось окремим, бо кожна власна назва стосується, як відомо, лише уявлення про окремий об'єкт називання. Отже, автор приєднується до тих мовознавців, що в складених власних назвах бачать тільки такі елементи, що виражають окреме, а не загальне. Тому в таких назвах усі їх складові компоненти (у нього в цьому плані найчастіше звертають на себе увагу прийменники) він подає з великої букви, не вважаючи їх такими, що виражають узагальнення. У зв'язку з цим К.Й. Галас намагався у своїй праці витримувати ці важливі, на його погляд, принципи назвотвору та назвознавства в цілому.

Матеріалом для автора було те, що містилося в доступних опублікованих джерелах, і те, що було зібрано на місцях власними силами та силами вихованців-студентів, які під його керівництвом протягом десятиліть виконували курсові та дипломні роботи з топоніміки. Останньою фундаментальною працею, дані якої врахував К.Й. Галас, був «Словник гідронімів України» (1978).

Праця К.Й. Галаса містить як старовинний, так і новий матеріал. Історичні дані, подані в статтях, документують це достатньо.

Для аналізу залучався значний матеріал із словників найрізноманітнішого характеру, дані з живих народних говорів, факти з різних праць як вітчизняних, так і зарубіжних, що видно з самої праці та доданого списку використаної літератури.

К.Й. Галас визнавав, що до абсолютної повно-

ти охоплення топонімії, незважаючи на солідний обсяг своєї праці, він і не прагнув, бо це й неможливо. У «Словнику» не представлено особливо ті численні нові назви, що пов'язуються з новими об'єктами найрізноманітнішого характеру, що появлялися й появляються повсякденно у зв'язку з величезними масштабами будівництва, різноманітної господарської діяльності заводів, фабрик, колгоспів, лісгоспів тощо. «Усе це чекає на наступних сумлінних дослідників, покликаних гідно зафіксувати ті назви, у яких відбилися нове життя возз'єднаного Закарпаття» [Галас 1993, с. 114–115].

Кількість статей у «Словнику» не є водночас і кількістю географічних об'єктів. Статті фіксують назви, виявлені у вжитку по відповідних населених пунктах, вони часом можуть стосуватись одного об'єкта, але бути функціональними одиницями різних говіркових мікросистем, а це може іноді виражатися у відмінностях фонетичного і морфологічного характеру.

«Словник» містить не якийсь один клас топонімів, а всі зафіксовані топоніми: ороніми (у широкому розумінні), гідроніми, ойконіми. Це дає можливість наочніше бачити перенесення назв з одних географічних об'єктів на інші (топометонімія), орієнтуватися в таких моментах, як первинність та вторинність назви тощо [Галас 1993, с. 115]. К.Й. Галас був переконаним у тому, що праці, присвячені одному топонімному класу, не дають чіткої уяви про метонімію, інакше дуже важливу для правильного уявлення про хід назвотворчого процесу; точніше кажучи, праці з одним якимсь топонімним класом і не висувують цієї немаловажної проблеми, а також, звичайно, й не розв'язують її [Галас 1993, с. 115]. Цим, очевидно, і пояснюється відмова Кирила Йосиповича свого часу взяти участь у проєкті Словника гідронімів України. З цього приводу В.В. Німчук писав до К.Й. Галаса: *Покликаючись на те, що Ви буцімто відмовились укладати гідронімію басейну Тиси до нашого Словника, Кирило Кузьмич всілякими засобами добивається того, щоб цю частину доручити мені. Головний аргумент – тільки Німчук знає угорську мову.*

Я завжди охоче, з почуттям внутрішнього обов'язку, писав, пишу й писатиму про землю, де “світ уздрів”, про мову людей свого краю. Однак над гідронімією Закарпаття тепер працювати не можу. Та й не бачу в цьому сенсу, бо над нею працюєте більше двадцяти років Ви (як над частиною закарпатської топонімії) (лист, датований 22 січня 1971 р., зберігається в родинному архіві).

К.Й. Галас визначає свій словник як діалектний у своїй основі, топоніми в ньому, наскільки це було можливе, подано так, як вони звучать і відмінюються в тих місцях, де вони побутують. Історичні, етимологічні та назвотвірні екскурси, до яких доводиться вдаватися для з'ясування природи і характеру топонімів, надають словнику характеру історично-етимологічно-назвотвірного [Галас 1993, с. 115–116].

На думку автора, фіксація живих народномовних рис топонімів становить одну з найвагоміших

науково корисних ознак цієї праці; це робить її здатною служити надійним джерелом лінгвальної інформації топонімів, такої потрібної для мовознавців та тих іншопрофільних дослідників... [Галас 1993, с. 115–116].

Літературне оформлення у «Словнику» мають лише ті назви, що введені офіційним шляхом і не встигли набути діалектного вигляду (їх дуже мало). Є в цій праці також ті мертвнонароджені форми назв, які створено було адміністрацією за часів ЧСР. Вони не могли бути залишені поза увагою, оскільки свого часу так чи інакше функціонували, вважаючись українськими відповідниками до іншомовних назв, переважно угорських за походженням. У «Словник» унесено також ойконіми з угорської етнічної смуги, оскільки вони вживалися чи вживаються й українцями як частина українського топонімного реманенту, хоч виникли ці назви й живуть по-своєму в окремому мовному середовищі як частина угорського топонімікону, будучи територіально-адміністративно залученими до українського топонімікону, що позначається до певної міри на їх мовному оформленні [Галас 1993, с. 116].

К.Й. Галас мав велику надію, що його праця буде зустрінуто всіма зацікавленими цілком прихильно принаймні як гідна заміна “Карпаторусским межевым названиям из пол. XIX и из нач. XX в.” О.Л. Петрова [Галас 1993, с. 115]. Ні в кого з фахівців не виникає сумнівів щодо унікальності і незаперечної наукової вартості підготовленого К.Й. Галасом «Словника»: «Ні охопленням фактичного матеріалу, ні глибиною його історичного та етимологічного аналізу багатотомний «Словник українських топонімів Закарпаття» К.Й. Галаса не має рівних собі в Україні» [Чучка 2002, с. 39]. До майбутніх звернувся відомою латинською сентенцією: *feci, quod potui, faciant meliora potentes* (Я зробив, що міг, нехай краще зроблять ті, що можуть). А зробив він неймовірно багато і зробив на такому рівні, до якого ще рости і рости, принаймні, щоб усвідомити всю філософію цієї титанічної праці.

Своєрідним продовженням статей з етимології та ономастики К.Й. Галаса П.П. Чучка назвав солідний критичний огляд наукових праць про карпатську ономастику «Українська топонімія Закарпаття в лінгвістичному аспекті» (Ужгород, 1979) [Чучка 2002, с. 38]. На жаль, поліграфічний рівень цього видання вкрай незадовільний. Після появи сигнального примірника книги Кирило Йосипович у розпачі відмовився забрати тираж із друкарні. На сьогодні нам удалося передрукувати цю працю і підготувати її до повторного видання з тим, щоб вона продовжила своє життя як вагомих посібник з ономастики для студента і не тільки для нього.

Праця оригінальна тим, що автор, висловлюючи в ній прописні істини ономастам-початківцям, не повчає, які методи дослідження в топоніміці є більш ефективні, а які – менш ефективні, що в ономастиці головне, а що другорядне. Він

піддає кваліфікованому критичному аналізу науковий доробок 90 вчених із європейськими іменами, які зробили внесок в ономастику Карпатського регіону упродовж останніх 150 років. Найбільші за обсягом нариси присвячені таким особистостям, як І.П. Філевич (1856–1913), О.І. Соболевський (1856–1929), О.М. Петров (1871–1932), Г.М. Стрипський (1875–1946), І.А. Панькевич (1897–1968), В.В. Німчук, О.М. Трубачов, Ян Станіслав (1904–1977), Я. Меліх (1872–1963), О. Бонкало (1880–1959), І. Кнісжа (1898–1965), В. Белаї, І. Сабо (1898–1969), Л. Деже. Таку книгу можна назвати історією дослідження ономастики Карпат: її автор розумно, критично, але коректно розглядає методіку і методологію, яку застосовували європейські вчені при дослідженні середньовічної і сучасної ономастики Закарпаття, не оминаючи при цьому ні здобутків, ні прорахунків учених. Автор сподівався, що написані ним рядки про історію дослідження закарпатоукраїнської топонімії будуть тим матеріалом, що в добрий час увіллється хоч якоюсь частиною у нарис історії вивчення української топонімії [Галас 1979, с. 4].

Дуже влучно окреслила відмітні риси індивідуального мовостилі Кирила Йосиповича, високоінтелектуального вченого-мовознавця, досвідченого педагога, зрілого поета-науковця, працелюба, принципової і справедливої, не фальшивої людини, для кого наукова та педагогічна діяльність була не тільки службою заради платні, але й покликанням, В.І. Статєєва: «Хочеться сказати ще про одне. Про його стиль, його мову, його слово – оте слово, що стало і його професією, і його життєвою пасією. Цим словом він, крім усього іншого, ще й володів блискуче. Отже до всіх інших талантів долучався іще один – мовний. Отой розлого-розгалужений, розрукавлений вислів, складні, ускладнено-перескладнені конструкції (відомо ж: чим вищий, ґрудованіший рівень мислення, тим складніші синтаксичні побудови автора-науковця), оті надзвичайно суперточні, гостропроникливі, пронизливо-пронймаючі слова, несподівано вражаючі, незвичайні, незатерті мовні образи – його індивідуальні неологізми, – викликають здивування своєю влучністю» [Статєєва 2000, с. 46]. Т.М. Розумик також додає: «Кирило Йосипович ... віртуозно володів словом – можна складати за ним словник оказіоналізмів-неологізмів» [Розумик 2011, с. 13].

Ці спостереження можна ілюструвати десятками прикладів з опублікованих і ще не виданих наукових праць, а хто слухав лекції, виступи Кирила Йосиповича на різних наукових заходах, чи й просто у розмові, мав змогу відчувати неповторну метафорику, впізнавану тонку іронію. Дуже вимогливий у першу чергу до себе, К.Й. Галас міг запально відреагувати на позбавлені наукового підґрунтя твердження. У його наукових працях можемо прочитати: *справжньою іронією над наукою звучать після таких «етимологій» слова автора...; нарис, на жаль, не витримує критики щодо географічного опису краю; як видно, це звичайна легенька народна етимологія, якою, на жаль, ще*

й досі пригощають екскурсоводи туристів; незважаючи на деяку науковоподібність викладених тут міркувань.

Кирило Йосипович не терпів лінгвістичної сваволі, а лженаукові легенди навколо походження власних назв любителів крайової історії і туризму викликали в нього обурення, емоційні реєстри якого ми не раз мали змогу відчувати. З часом засвоюєш ще один життєвий урок: ніщо не може виправдати словоблудства, фальші, обману.

Так, у «Словнику українських топонімів Закарпаття» при поясненні назви *Уж*, *-жа*, ріка, л. п. *Лабірця* серед іншого читаємо: «Спрощено «вирішував» цю проблему В.О. Ануцин, заявивши, що на Закарпатті «з-поміж змій найбільше поширені вужі (звичайні і водяні). Недарма одна з найбільших рік Закарпаття називається *Уж*. [...] Як видно, це звичайна легенька народна етимологія, якою, на жаль, ще й досі пригощають екскурсоводи туристів. [...] Кілька спроб розкрити цей топонім зробив автор цих рядків [...]. Усе це лише пошуки, зондування, не більше [Словник 2002, с. 373].

З опублікованого фрагмента Словника у статті *Ужгород* [Словник 2002, с. 370–374] видно всю складність питання щодо виникнення назви *Ужгород*: «Як утворилася форма *Ужгород*, залишається неясним (хоча штучність її цілком очевидна: уг. елемент *vár* «фортеця, замок» скальковано елементом город, а замість елемента *Ung* підставлено *Уж*). Найважчим щодо етимології тут є, без сумніву, *Ung*» [Словник 2002, с. 372].

Аналізуючи цікаву, але абсолютно бездоказову, на думку К.Й. Галаса, точку зору з приводу утворення назви *Ужгород*, викладену в одному чехословацькому виданні, автор безкомпромісно стверджує: «Незважаючи на деяку науковоподібність викладених тут міркувань, усе це лише «биття об лід» неспокійної людської думки, що ніяк не може вибратися з давно створеного замкненого кола» [Словник 2002, с. 374].

Уг, *-га*, ріка, л. п. *Лабірця*, л. п. *Бодрогу*, л. п. *Тиси* (*Ужгород-Ужок*). *Уг*, *-а...*; очевидно, *Уж* до впадіння в нього р. *Стужиці* – Це «вчена» назва ріки, відомої сьогодні під назвою (штучною) *Уж*, і є калькою з форми *Ung*, збереженої до сьогодні угорцями. [...]. Усе це, звичайно, лише даремні, хоч і сумлінні, намагання з'ясувати нез'ясоване явище (з рукопису Словника).

Наводимо кілька фрагментів – словникових статей, із яких видно, які труднощі у з'ясуванні етимології доводилося долати дослідникові, як він дбав про наукову достовірність викладених припущень. Б.К. Галас розповідав, як він радив батькові зупинитися нарешті на якійсь версії, бо вже тих *мабуть, можливо, може, імовірно* забагато.

Ошпъръ (sic! – К. Г.), гора. – Неясне. *Чопча*, *Чопч'і*, потік, л. п. *Хустця*, л. п. *Тиси* (*Хуст*): *Сорца*, потік. – Неясне. Може, щось переключено.

З приводу топоніма **Чаворова Че'рт'їж**, *-в'ор'в'ойі* *-те'їжé*, у *-в'ор'в'ой(й) -те'їжé*, лука (В. Ворота). Трохи дивує жін. рід топоніма.

Че'р'їж, *ка*, на *-кү*, поле (Підвиноградів). [...].

Мабуть, з апел. *че'р'ак*.

Черз'ів, зова, на -зіві, поле (Боронява). [...]. Неясне. Можливо, з уг. *cserző* 'дубильний'? Тут була якась дубильня?

Чёрна, ны, у Че'рн'і, село (Черна). Топонім *Чёрна* (ні в якому разі не *Чорна!*) досить загадковий.

Чётера, -р, на -рах, поле (Смерекова). Неясне. Щось запозичене з румунської?

Мимоволі спадає на думку схожа доля лексикографічних праць, підготовлених М.А. Грицаком і К.Й. Галасом. Кирило Йосипович був у теплих товариських стосунках із Миколою Андрійовичем, писав про його настирливе збирання закарпатської діалектної лексики, що стало основним змістом і сенсом його непростого життя, і завдяки цьому зафіксовані неоціненні народні лексичні скарби, такі вартісні для слов'янознавства взагалі, а для україністики – зокрема [Галас 2021, с. 117]. У спогадах К. Галас називає українського діалектолога, Словникаря з Росішки закарпатським Далем. Обидва – і М.А. Грицак, і К.Й. Галас – поклали на вівтар науки титанічну працю, зігріту безмежною синівською любов'ю до рідної закарпатської землі, до її людей, до рясної і барвистої народної лексики, обом, на жаль, не судилося побачити плодів своєї праці.

У підготовці до друку словника Кирила Йосиповича – велика частка зусиль його сина Бориса, бо саме він протягом кількох років віддрукував п'ять тисяч сторінок цієї титанічної праці, після загибелі батька займався підготовкою словника до видання, здійснював редакторську роботу, перевіряв букву за буквою, зіставляв із рукописами, а що залишилося незрозумілим чи сумнівним, намагався самостійно з'ясувати у мовців. Борис дуже вболівав за батьків словник, бо добре розумів високу наукову вартість цієї праці, і поспішав завершити коректуру...

У передмові до «Словника» К.Й. Галаса є рядки, які не можу не процитувати: «На закінчення хочу підкреслити ту неоціненну копійку працю, яку для приведення в належний порядок цього «Словника» виконав мій син Борис Кирилович Галас, віддавши всьому цьому кілька років. Без його друкарських машинок, які натужно стукотіли днями й ночами, без його терпіння й сумлінності, без тієї самопожертви, яку він виявив, будучи завантаженим виснажливою роботою в школі, без консультацій, порад не лише технічного порядку, без дискусій, іноді гострих суперечок, що неминуче виникали в цьому складному процесі, – без усього цього цей Словник лежав би ще невідомо доки горою нікому не потрібного Вавілоу...».

Уже після трагічної загибелі свою монографію

«Українська рукописна лексикографія у зв'язку з процесами формування і розвитку нової української літературної мови (кінець XVIII – початок XX ст.)» (2005 р.), підготовлену до захисту докторської дисертації, Борис Галас присвятив світлій пам'яті батька і вчителя Кирила Йосиповича Галаса. Наприкінці передмови – слова ніжної синівської любові і вдячності: «Усякі проблемні «дрібнички» (наприклад, у справі розшифрування малорозбірливих місць у рукописах) успішно розв'язувалися у 80–90 роках з участю батька – К.Й. Галаса, який був моїм найзацікавленішим консультантом, уважним, знаючим, вимогливим і доброзичливим учителем. Спілкуючись, він ніколи не нав'язував своїх поглядів, радів кожній ініціативі сина-науковця, десь глибоко в душі, напевно, картаючи себе, що колись відпустив його незвіданим і таким загайним філологічним курсом».

Дякую долі, що на цьому шляху мені не раз пощастило відчутти радість відкриття і що першим, хто зі мною цю радість поділяв, хто надихав на дальші успіхи, найчастіше був Батько».

Вони були дуже щасливі разом, батько і син.

Дякую долі, що привела мене на філологічний факультет Ужгородського університету, що пощастило вчитися у мудрих наставників, яким був Кирило Йосипович, за те, що в моєму житті з'явився Борис, молодший син Кирила Йосиповича, який привів мене в батьківську хату, в родину, де завжди цінувалися праця і порядність, де хвилювалися і раділи один за одного, тактовно підказували, радили і вказували на помилки, де вміли дружно голосно сміятися і не соромилися плакати, де завжди гостинно вітали наших студентських друзів і рідних. Якби можна було переписати бодай якісь сторінки в житті, то це було б бажання слухати і слухати про пережите, почуте, прочитане, відкрите, передумане. І нікуди не поспішати, жартома відмахуючись: «Ви мені вже це розказували», а Кирило Йосипович у відповідь посміявся б незабутнім приглушеним сміхом. А ще: скільки б не просив, охоче вимовляла б слова з боржавським діалектним *ѣ*, і прикметники у множині з кінцевим твердим приголосним (*тве'рді, зе'ле'ні, молоді*), і ще багато-багато чого. І писати наукову роботу у студентські роки попросилася б до Кирила Йосиповича.

Натомість маємо обов'язок довести до завершення таку довгу путь до читача праці Кирила Йосиповича (яку у передмові до «Словника» він назвав «нашою спільною кривавицею», маючи на увазі допомогу сина і дружини).

І якщо суджено нам видати працю Кирила Йосиповича Галаса і зробити її надбанням мовознавчої спільноти, то ми докладемо до цього всіх зусиль.

Література

1. Галас А. Гядор Стрипський в історії українського мовознавства на Закарпатті. *Науковий вісник Ужгородського університету. Серія «Філологія. Соціальні комунікації»*. Вип. 2 (42). Ужгород, 2020. С. 28–37.
2. Галас Б. Публікації К. Галаса (Матеріали до бібліографії). *Сучасні проблеми мовознавства та літературознавства*. Зб. наук. пр. Вип. 6: Збірник пам'яті Кирила Галаса. Ужгород, 2002. С. 420–432.
3. Галас К. Згадуючи Г.М. Стрипського. *Із роздумів про наше*. Ужгород: Гражда, 2021. С. 88–101.

4. Галас К. Микола Грицак. *Из роздумів про наше*. Ужгород: Гражда, 2021. С. 110–117.
5. Галас К.Й. О.Л. Петров і українська ономастика. *Вопросы русского и сопоставительного языкознания* (научно-тематический сборник). Ужгород, 1969. С. 55–71.
6. Галас К. Словник українських топонімів Закарпаття. *Українська мова на Закарпатті у минулому і сьогодні*: Матеріали науково-практичної конференції (Ужгород, 5–6 травня 1992 р.). Ужгород, 1993. С. 109–117.
7. Галас К.Й. Українська топонімія Закарпаття в лінгвістичному аспекті. Ужгород, 1979. 119 с.
8. Розумик Т. І мовознавець, і педагог, і поет, і публіцист (до 90-річчя з дня народження К.Й. Галаса). *Науковий вісник Ужгородського університету*. Серія «Філологія. Соціальні комунікації». Вип. 25. Ужгород, 2011. С. 4–14.
9. «Словник українських топонімів Закарпаття» (фрагменти). *Сучасні проблеми мовознавства та літературознавства*. Зб. наук. пр. Вип. 6: Збірник пам'яті Кирила Галаса. Ужгород, 2002. С. 365–376.
10. Статєєва В. Кирило Галас. *Педагоги-науковці*. Ч. 2. Ужгород, 2000. С. 39–47.
11. Статєєва В. Кирило Галас. *Сучасні проблеми мовознавства та літературознавства*. Зб. наук. пр. Вип. 6: Збірник пам'яті Кирила Галаса. Ужгород, 2002. С. 3–20.
12. Статєєва В. Нове слово Кирила Галаса в теорії ономасіології. *Науковий вісник Ужгородського університету*. Серія «Філологія. Соціальні комунікації». Вип. 25. Ужгород, 2011. С. 4–14.
13. Стрижак О. Руснак, Русин, Руський. Рутен. Карпаторус. Угрорус. Українець (До 80-річчя з дня народження Кирила Йосиповича Галаса). *Сучасні проблеми мовознавства та літературознавства*. Зб. наук. пр. Вип. 6: Збірник пам'яті Кирила Галаса. Ужгород, 2002. С. 21–34.
14. Чучка П. Галас в ономастиці і ономастика у Галаса. *Сучасні проблеми мовознавства та літературознавства*. Зб. наук. пр. Вип. 6: Збірник пам'яті Кирила Галаса. Ужгород, 2002. С. 35–39.
15. Чучка П.П. Галас Кирило Йосипович. *Українська мова*. Енциклопедія. Київ: Вид-во «Укр. енциклопедія ім. М. П. Бажана», 2000. С. 85.

References

1. Halas A. (2020) Hiiador Strypskyi v istorii ukrainskoho movoznavstva na Zakarpatti [Giador Strypsky in the history of Ukrainian linguistics in Transcarpathia]. *Naukovyi visnyk Uzhhorodskoho universytetu*. Seriiia «Filolohiia. Sotsialni komunikatsii». Vyp. 2 (42). Uzhhorod, 2020. S. 28–37 [in Ukrainian].
2. Halas B. (2002) Publikatsii K. Halasa (Materialy do bibliohrafi) [Publications of K. Halas (Materials for bibliography)]. *Suchasni problemy movoznavstva ta literaturoznavstva*. Zb. nauk. pr. Vyp. 6: Zbirnyk pamiati Kyryla Halasa. Uzhhorod, 2002. S. 420–432 [in Ukrainian].
3. Halas K. (2021) Zhaduiuchy H.M. Strypskoho [Remembering H.M. Strypsky]. *Из роздумів про наше*. Uzhhorod: Grazhda, 2021. S. 88–101 [in Ukrainian].
4. Halas K. (2021) Mykola Hrytsak [Mykola Hrytsak]. *Из роздумів про наше*. Uzhhorod: Grazhda, 2021. S. 110–117. [in Ukrainian].
5. Halas K.Yo. (1969) O.L. Petrov i ukrainska onomastyka [O.L. Petrov and Ukrainian onomastics]. *Voprosy russkogo i sopostavitelnogo yazykoznaniiya* (nauchno-tematicheskii sbornik). Uzhhorod, 1969. S. 55–71 [in Ukrainian].
6. Halas K. (1993) Slovnyk ukrainskykh toponimiv Zakarpattia [Dictionary of Ukrainian toponyms of Transcarpathia]. *Ukrainska mova na Zakarpatti u mynulomu i siohodni: Materialy naukovopraktychnoi konferentsii* (Uzhhorod, 5–6 travnia 1992 r.). Uzhhorod, 1993. S. 109–117 [in Ukrainian].
7. Halas K.Yo. (1979) Ukrainska toponimiiia Zakarpattia v lnhvistychnomu aspekti [Ukrainian toponymy of Transcarpathia in the linguistic aspect]. Uzhhorod, 1979. 119 s. [in Ukrainian].
8. Rozumyk T. (2011) I movoznavets, i pedahoh, i poet, i publitsyst (do 90-richchia z dnia narodzhennia K.Yo. Halasa) [And a linguist, and a teacher, and a poet, and a publicist (to the 90th anniversary of the birth of K.Yo. Halas)]. *Naukovyi visnyk Uzhhorodskoho universytetu*. Seriiia «Filolohiia. Sotsialni komunikatsii». Vyp. 25. Uzhhorod, 2011. S. 4–14 [in Ukrainian].
9. Slovnyk ukrainskykh toponimiv Zakarpattia (frahmenty) (2002) [Dictionary of Ukrainian toponyms of Transcarpathia” (fragments)]. *Suchasni problemy movoznavstva ta literaturoznavstva*. Zb. nauk. pr. Vyp. 6: Zbirnyk pamiati Kyryla Halasa. Uzhhorod, 2002. S. 365–376 [in Ukrainian].
10. Statieieva V. (2000) Kyrylo Halas [Kyrylo Halas]. *Pedahohy-naukovtsi*. Ch. 2. Uzhhorod, 2000. S. 39–47 [in Ukrainian].
11. Statieieva V. (2002) Kyrylo Halas [Kyrylo Halas]. *Suchasni problemy movoznavstva ta literaturoznavstva*. Zb. nauk. pr. Vyp. 6: Zbirnyk pamiati Kyryla Halasa. Uzhhorod, 2002. S. 3–20 [in Ukrainian].
12. Statieieva V. (2011) Nove slovo Kyryla Halasa v teorii onomasiolohii [Kyrylo Halas' new word in the theory of onomasiology]. *Naukovyi visnyk Uzhhorodskoho universytetu*. Seriiia «Filolohiia. Sotsialni komunikatsii». Vyp. 25. Uzhhorod, 2011. S. 4–14 [in Ukrainian].
13. Stryzhak O. (2002) Rusnak, Rusyn, Ruskyi. Ruten. Karpatorus. Uhrorus. Ukrainets (Do 80-richchia z dnia narodzhennia Kyryla Yosypovycha Halasa) [Rusnak, Rusyn, Rusky. Ruthenian. Carpathorus. Ugrorus. Ukrainian (To the 80th anniversary of the birth of Kyrylo Yosypovych Halas)]. *Suchasni problemy movoznavstva ta literaturoznavstva*. Zb. nauk. pr. Vyp. 6: Zbirnyk pamiati Kyryla Halasa. Uzhhorod, 2002. S. 21–34 [in Ukrainian].

14. Chuchka P. (2002) Halas v onomastytsi i onomastyka u Halasa [Halas in onomastics and onomastics in Halas]. *Suchasni problemy movoznavstva ta literaturoznavstva* Zb. nauk. pr. Vyp. 6: Zbirnyk pamiati Kyryla Halasa. Uzhhorod, 2002. S. 35–39 [in Ukrainian].
15. Chuchka P. P. (2000) Halas Kyrylo Yosypovych [Halas Kyrylo Yosypovch]. *Ukrainskya mova. Entsyklopediia*. Kyiv: Vyd-vo «Ukr. entsyklopediia im. M.P. Bazhana», 2000. S. 85 [in Ukrainian].

© Галас А., 2021 р.

Алла Галас – кандидат філологічних наук, доцент кафедри української мови Ужгородського національного університету, Ужгород, Україна; allusyahalas@gmail.com; <https://orcid.org/0000-0002-9867-4614>

Alla Halas – Candidate of Philology, Associate Professor of the Ukrainian Language Department of Uzhhorod National University, Uzhhorod, Ukraine; allusyahalas@gmail.com; <https://orcid.org/0000-0002-9867-4614>

ФОРМУВАННЯ НАЦІОНАЛЬНОМОВНОГО СВІТОГЛЯДУ К.Й. ГАЛАСА В КОНТЕКСТІ МОВНОЇ СИТУАЦІЇ НА ЗАКАРПАТТІ (20–40-і РОКИ ХХ ст.)

Науковий вісник Ужгородського університету. Серія: Філологія.

Випуск 1 (45)

УДК 811.161.2(092) (477.87) 1920/1940

DOI:10.24144/2663-6840/2021.1(45).15–21

Юсип-Якимович Ю. Формування національномовного світогляду К.Й. Галаса в контексті мовної ситуації на Закарпатті (20 – 40-і роки ХХ ст.); кількість бібліографічних джерел – 30; мова українська.

Анотація. У статті через призму аналізу світоглядних переконань простежується становлення когнітивного рівня мовної особистості, який охоплює інтелектуальну сферу, даючи вихід через мову, — до знання, національної свідомості, процесів пізнання, світогляду – зокрема, становлення національномовної особистості вченого-ономаста, історика української мови, лексикографа, поета-лірика К.Й. Галаса, формування його національномовного світогляду від русофільства до високого українства крізь призму складних історичних подій на Закарпатті 20–40-х років минулого століття. За ці 20 років наші землі пережили належність до трьох державних утворень. Початкову школу та шість класів гімназії К.Й. Галас здобував при чехословацькій владі, частину сьомого – під час Карпатської України, а 8-ий (останній) клас гімназії – при угорській окупації. У статті простежується формування національномовного світогляду К.Й. Галаса в контексті мовної ситуації 20–40-х років ХХ ст. на Закарпатті, її витоків та проєкції на шкільництво цього періоду. Простежується формування української мовнокультурної особистості К.Й. Галаса, тих підвалин, які послужили основою становлення культурнозумовленої ментальності, картини світу і системи цінностей української лінгвокультурної спільноти.

Навчання в рідному селі, чисто православній Ізі, яка була осередком, де віталися русофільські ідеї товариства ім. Духновича; потім навчання і формування русофільського світогляду в Хустській реальній, хоч і мішаній, але русофільській гімназії. Чинники, які вплинули на формування світогляду – рівень викладання вчителями-русистами словесності, перші пошуки самовираження в «слові» – в поезії, участь у засіданнях літературного гуртка, перші публікації в пресі. Простежується новий виток у житті К. Галаса в Будапештському університеті, розуміння своєї української ментальності, новий рівень мовної особистості, новий український образ світу через нові ідеї, погляди, переконання, становлення української ментальності, цілісної картини світу в свідомості особистості.

Ключові слова: К.Й. Галас, мовна особистість, русофільство, свідоме українство, українська ментальність, мовна ситуація, мовна дискусія, мовна боротьба, народовство, шкільництво.

Постановка проблеми. Предметом дослідження у статті є становлення когнітивного рівня мовної особистості, який охоплює інтелектуальну сферу, даючи вихід через мову, — до національної свідомості, процесів пізнання, світогляду – становлення національномовної особистості відомого вченого-ономаста, історика української мови, лексикографа, поета К.Й. Галаса – формування його національномовного світогляду від русофільства до високого українства через призму складного історичного контексту 20–40-их років минулого століття на наших теренах у контексті мовної ситуації цього періоду на Закарпатті, її витоків та проєкції на шкільництво.

Аналіз досліджень. Постаті К.Й. Галаса як ученого, педагога, поета, публіциста, висвітленню його життєвого шляху як громадянина-українця, його творчої діяльності присвятили свої розвідки В. Статєєва 2002, Т. Розумик 2011, М. Зимомря 2002, Ю. Керекеш 1996 та інші; оцінку доробку вченого-ономаста, автора багатьох глибоких розвідок з топонімії Закарпаття, якими він збагатив українську ономастичну науку, історика української мови дав П. Чучка 2002; високу оцінку К. Галаса як самобутнього обдарованого поета-лірика 40-х років подала Л. Голомб 2002, письменника-мислителя та публіциста – Н. Вигоданець 2002; новаторські ідеї К. Галаса в теорії ономасіології систематизува-

ла В. Статєєва 2011. Вивчення формування національномовного світогляду К.Й. Галаса в контексті мовної ситуації на Закарпатті (20– 40-і роки ХХ ст.) запропоновано вперше.

Мета статі – простежити формування національномовного світогляду відомого українського вченого-ономаста К.Й. Галаса від русофільства до високого українства крізь призму складних історичних подій на Закарпатті 20–40-х років минулого століття в контексті складної мовної ситуації на Закарпатті цього періоду, її витоків та проєкції на шкільництво.

Використані методи. На сучасному етапі в лінгвістиці відбувається зміна гуманітарних парадигм. Ця зміна зумовила дослідження феномену *homo loquens*. Інтерес лінгвістів на сьогодні перемістився з дослідження, за Фердинандом де Соссюром, правил гри у шахи – зі структурно-семантичного підходу – на антропоцентричний – самих гравців як мовних особистостей. Нами застосований когнітивний метод та портретування національномовної особистості вченого-лінгвіста.

Виклад основного матеріалу. У ці дні відзначаємо 100-річчя з дня народження Кирила Йосиповича Галаса, знаменний ювілей його життєвого шляху, творчої діяльності, автора більше ста наукових публікацій з топонімії Закарпаття. Як лексикограф він напрацював 2300 сторінок Словника

топонімів Закарпаття, як поет – самобутній тонкий лірик, як публіцист – глибокий мислитель, талановитий педагог, непересічна особистість.

Народився Кирило Йосипович після повернення батька з війни 4 квітня 1921 року в селі Іза Хустського округу в працюючій селянській родині, де виховувався разом з трьома старшими сестрами.

Навчання в рідному селі, чисто православній Ізі, яка була осередком, де вігалися русофільські ідеї товариства ім. Духновича. За свідченням І. Чендея, «Общество ім. Духновича спиралося на деякі підміські сили, зокрема на остою закарпатського русофільства, православне село Ізу» [Чендей 1992, с. 64]. Я. Достал про село Ізу, де народився Кирило Йосипович, наводить такі дані: населення Ізи на той час становило – 3198 жителів; національний склад – русинів – 2797, євреїв – 376, чехів – 19, угорців – 2; релігійні громади – 2738 православних; навчальні заклади: школи – русинська (6 класів), чеська (2 класи) [Достал 2014, с. 280].

Як згадував пізніше Кирило Йосипович, Іза в його дитинстві була православна, до фанатизму зрусифікована, та все ж українська [Галас 2021, с. 127].

Та й результати голосування до першого сейму Карпатської України 12 лютого 1939 року в Ізі не свідчать про переконливу українську ментальність. Так, за даними книги П. Стерча результати були такі: у с. Іза всього голосувало – 1536; за – 427; проти – 1109, [Стерчо 1965, с. 248]; пор. наприклад, у Руському Полі – всього голосувало – 1224; за – 1216; проти – 8 [Стерчо 1965, с. 251].

Із шестилітнього віку, упродовж п'яти років (1927–1932), навчався Кирило Йосипович в Ізкій початковій народній школі, а після закінчення на «відмінно» 5-го класу він успішно склав вступні іспити в Хустську державну реальну гімназію (повна назва – Державна реальна руська гімназія з чеським відділенням). Учителька гімназії Н. Балицька так згадувала про вступні іспити до гімназії: «Найкраще пам'ятаю тих «малих», коли приходили до вступного іспиту в перший клас. Діти, може, вперше «у городі», як називали Хуст. Багато чужих людей. Малі так дуже хотіли вчитись і знали, що батьки того також бажають. Учителі по селах добре з ними працювали. Вони приходили добре підготовленими і були надзвичайно щасливі, коли їх зараховували на навчання» [Балицька 1992, с. 57]. Таким щасливим був і Кирило Галас [Сугоняк URL.; <https://www.youtube.com>]. У 1932 році він став учнем цієї гімназії (навчався тут до 1940 р.). Віддаль від села до Хуста (5 км) долав пішки. Пізніше мешкав у єпархіальному православному інтернаті в Хусті.

«Гімназія, як і вчительська семінарія чи інша середня школа на Закарпатті, в 20-30-их роках надавала закарпатським українцям статусу визнаного народу, що змагає до всебічного поступу – культурного, соціального, економічного» [Маркусь 1992, с. 10].

За свідченням В. Маркуся, у 1921–1922 рр. почала діяти в Хусті четверта за рахунком гімназія, окрім Ужгорода, Мукачєва, Берегова. Берегівська гімназія була винятково української орієнтації, Му-

качівська – москвофільської, а Ужгородська й Хустська вважалися мішаними [Маркусь 1992, с. 12].

В. Ходанич підкреслював, що вимоги до учнів Хустської гімназії були високими. Із сорока учнів першого класу в другий було переведено лише двадцять дев'ять [Ходанич 1992, с. 18].

Довгі роки директором гімназії працював В. Сулинчак, після нього – чех Томашек, українець Орос, угорець Бела Гавел. Про педагогічний колектив згадувала вчителька гімназії Н. Балицька: «Педагогічний колектив відзначався різноманітністю. Були українці із Галичини або Наддніпрянщини, чехи – так звані легіонери, що повернулись з російського полону, були і росіяни (т.зв. царські емігранти), і закарпатці (українці та русофіли). З підручників мали ми читанку Володимира Бирчака та граматику Івана Панькевича. Дуже багато залежало від учителя» [Балицька 1992, с. 57]. Викладання відбувалось й за російською граматику Є. Сабова, оскільки гімназія була змішаною.

Про вчителя української літератури, українського емігранта у гімназії згадає К.Й. Галас: «вчитель української літератури український емігрант Самійлович на своїх уроках міг говорити про Шевченка і в той же час наводити паралелі до Пушкіна, до інших поетів російських із цієї епохи, що нам подобалось... на уроках він не обмежувався суто українським матеріалом, а намагався ширше подавати літературний процес (а мушу нагадати, що русофільські настрої в Хустській гімназії, особливо серед православної молоді, в силу певних причин були досить потужними). Потім з'являється на обрії Петро Лінтур. Він викладав у нас російську літературу й історію. Завідував учнівською гімназіальною бібліотекою» [Галас 1992, с. 69].

Хоч гімназія й була мішаною, однак авторитетнішими були вчителі-росіяни. Це були білоемігранти, російські емігранти, які працювали й вихователями в Хустському єпархіальному православному інтернаті, де мешкав К. Галас. «У православному гуртожитку була своєрідна атмосфера, зокрема завдяки вихователям. Отож, були у нас два вихователі – росіяни-емігранти, хороші люди, хоч емігранти, та ще й росіяни. Це Борисов і Гартнер. Хто вони були за переконаннями? Важко судити. Ясно, що були вони монархістами. Але любов і повагу до російської культури, до російської мови, до Росії взагалі вони в нас пробудили, дали нам уяву про Гоголя, Пушкіна, інших класиків. Позналили нас, за це їм я вдячний, із російським словом у справжньому його звучанні» [Галас 1992, с. 70].

К. Галас пізніше згадував: «Наші вихователі, російські емігранти-великодержавники, настирливо прищеплювали й нам свій погляд на речі, домагаючись неприйняття нами всього українського, незалежно від того, прогресивне воно чи непрогресивне – його просто в нашій свідомості не сміло бути. Поза стінами інтернату цей дух утверджувався до певної міри і в самій гімназії такими ж емігрантами-росіянами, що працювали тут знаючими викладачами, та групою закарпатців-русофілів, що йшли сліпо за ними, будучи впевненими, що вершать

якийсь патріотичний подвиг» [Галас 2021, с. 127].

Значний вплив на становлення русофільських переконань гімназистів мав насамперед П. Лінтур. І. Чендей згадував: «У гімназії Хуста організатором, навчителем і вихователем літераторів був Петро Лінтур. Історик, визначний знавець культурного й літературного Закарпаття, знавець російської та слов'янської літератур, він був душою учнівського літературного колективу. Завжди уважний і молодь розуміючий, готовий поради, зарадити, допомогти, він користувався великим авторитетом і повагою» [Чендей 1992, с. 64].

Як зазначав І. Чендей, найпримітнішим, найдостойнішим у спілкуванні між літераторами-гімназистами була, найперше – велика взаємоповага, інтелігентність при веденні діалогу, обговорень, відсутність найменших ознак і спроб вивищитися, стати лідером, хоч зовсім-зовсім було ясно і зрозуміло; кожен може, повинен зробити тільки своє й піднятися на свою доступну сходинку. ... й досі в кожного залишилися чимало радості й благодатної щемливості при одній згадці про Хуст з гімназією, літературною громадкою захоплених словом, сподіваннями сотворили в слові дійсно вартісне і неминуще [Чендей 1992, с. 65].

Напередодні сорокових і їх початку на Закарпатті побачив світ ряд пам'ятних книг: колективний збірник поезій «12», «Живая струя», «Шаги», «Будет день», «Накануне», «Литературный альманах» [Чендей 1992, с. 66].

Щодо життя міста, за свідченням І. Чендея, тут діяли два суспільно-культурні Товариства – «Просвіта» та Общество О. Духновича. «Здається мені, що «Просвіта» мала більшу популярність серед міщан. У Хусті в 30-их роках відбулася помітна маніфестація: «День русской культуры» з відкриттям пам'ятника О. Духновичу» [Чендей 1992, с. 67].

Під час навчання в Хустській гімназії Кирило Йосипович задекларував себе як поет. Під впливом учителів (П. Лінтура) та вихователів (Борисова та Гартнера) розпочав писати російською мовою у 1939 році. Про свої юнацькі переживання він згадував: «Про мої вірші усі дізнавалися з «Русского слова». Там вони друкувалися. Я чекав їх з нетерпінням. Цікаво було, як у редакції Керча поставляться до того, що я пишу, чи я щось вартий у тій роботі, чи ні [Галас 1992, с. 70]. Дебютував молодий автор у збірнику «12», що вийшов у 1940 році. У 1941 році з'явився літературний альманах «Будет день», підготовлений К. Галасом та П. Проданом і виданий у Хусті. До альманаху увійшло 9 поезій К. Галаса. Назву альманахові дав однойменний вірш Красіна (К. Галаса) «Будет день» [Керекеш 1996, с. 30]. Назавжди залишилися пам'ятними дні, коли в гімназії Хуста в 1941 році з'явився альманах літгуртківців «Будет день» [Будет день 1941] зі вступним словом викладача Петра Лінтура, цілим соковитим гронном талановитих, допитливих, набулих перший істотний досвід орудування словом у поезії і прозі літераторів. Це була справжня культурна подія зі значенням не для одного навчального закладу, не для одного Хуста, а й усього Закарпаття.

Кирило Галас і Петро Продан, Костянтин Дюрничко і Дмитро Лазар, Мойсей Шпіцер, Михайло Симулик, Василь Вальо, Ольга Дубиніна і світлопам'ятний Дмитро Вакаров» [Чендей 1992, с. 66].

Ю. Керекеш у статті «До дня останнього» зазначив: «Кирило Галас уже з найперших кроків у літературі, що датуються 1939 роком, на повний голос заявив про себе як поет зрілий, цілком сформований, «його поезії були досконалі за формою й вагомі щодо змісту», тому він «відразу посів чільне місце серед молодих (і не тільки молодих) російськомовних поетів того часу на Закарпатті. Літературне оточення захоплювалося його творчістю» [Керекеш 1996, с. 30].

Це був історично мінливий період. Із 1921 по 1940 (за 20 років) наші землі пережили, умовно кажучи, входження до трьох державних утворень: початкову школу та шість класів гімназії К. Галас здобував при чехословацькій владі, частину сьомого – під час Карпатської України, а 8-ий (останній) клас – при угорській окупації. У 1940 році він закінчує навчання в Хустській гімназії.

Як відомо, до складу Першої Чехословацької Республіки, проголошеної 28 жовтня 1918 р., Підкарпатська Русь ввійшла після розпаду Австро-Угорщини і майже після тисячолітнього перебування (з 906 по 1918 рік) наших земель у складі неслов'янських державних утворень (Підкарпатська Русь була окремим краєм з 1919 по 1939 рр.)

Якщо в результаті політики мадяризації в 1917 році угорцями була заборонена навіть кирилична азбука, не було жодної української школи, то в ретроспективі можна об'єктивно стверджувати, що включення краю до складу ЧСР – це зміна на краще в усіх галузях життя, особливо в формуванні національно-політичної свідомості; символом свободи може слугувати те, що гімном закарпатських українців став гімн на вірші О. Духновича

«Підкарпатській Русини, оставте глибокий сон...», лунав нарівні з чеським національним гімном «Kde domov můj» і словацьким «Nad Tatrou sa blýská» – усі 3 становили державні гімни на всіх землях ЧСР; карпатські українці мали свій стяг – синьо-жовтий, що символізувало окремішність від решти держави ЧСР, автономність, яка врешті-решт була реалізована.

Чеський уряд відразу в 1919 році приступив до організації шкільництва, саме шкільництво «вимагало найбільшої опіки, щоб піднести народ духовно, культурно, піднести його національно-політичну свідомість» [Стерчо 1965, с. 25–26].

17 вересня 1921 року на Підкарпатську Русь був направлений перший представник у галузі освіти – шкільний референт Йозеф Пешек. Ситуація була важкою. Не вистачало вчителів, приміщень. Школи не мали визначеної мови навчання – був мовний хаос, не було програм, підручників, їх укладання наштовхувалося саме на мовні труднощі [Pešina 1936, с. 261; Юсип-Якимович 2018, с. 8].

Із 674 учителів Підкарпатської Русі після 1918 року прийняли присягу на вірність новій державі лише 379; інші відмовились. Їх місце зайняли

вчителі-емігранти із Галичини та Росії. Розвиток системи освіти на Закарпатті дуже підтримував Перший президент Чехословацької Республіки Т.-Г. Масарик: «Občanstvo na Podkarpatské Rusi musí být vzděláváno», зазначав він [Zatloukal 1936, с. 15].

За сприяння Чехословацької держави вже на 1921 р. у нас було 530 шкіл, із них – 357 карпаторуських, 118 угорських, 9 німецьких, 17 – зі змішаною мовою викладання. У 1936 р. уже працювало 769 початкових шкіл, 18 горожанських (середніх) шкіл [Юсип-Якимович 2018, с. 8].

У контексті мовної ситуації 20–30-х років 20 століття щодо мов викладання в школах, програм, граматик, то вже з перших днів чехословацької влади над Підкарпатською Руссю мовне питання тісно пов'язувалося із політикою і проблемою національної самобутності. Офіційно остаточно розв'язати мовне питання мав майбутній сейм, що було зазначено в 11 ст. Сен-Жерменського договору (вересень 1919 р.), а згодом повторено в «Генеральному статуті» (тимчасовому законі про управління Підкарпатською Руссю, виданому 18 листопада 1919 року). 29 лютого 1920 р. це застереження стало шостим параграфом чехословацького закону № 122: «Сойму, який буде створено в Підкарпатській Русі, належить право унормувати мову для цієї території так, щоб не розривати єдності з Чехословацькою республікою» [Магочій 1994, с. 84]. Але обіцяного сойму не скликали аж до 1938 р., коли було створено автономний законодавчий орган. Празький уряд не встиг докладно розібратись у мовному питанні, і його завдання ще більше ускладнювалося плутаними поясненнями чеських урядовців про мову і народ Закарпаття: «Назва місцевого населення неусталена: вони називають себе руснаками, русинами, підкарпатськими русинами; мову свою називають російською [ruská řeč]. Мова у них малоруська [українська], є особним місцевим діалектом, а сам народ етнографічно є малоруським. Наведені вище характеристики не дуже точні. Чи була мова населення російською, малоросійською (українською) або особним місцевим діалектом? [Магочій 1994, с. 86].

Влада Підкарпатської Русі з цього питання звернулася за допомогою до чеського міністерства культури. Наслідком стала зустріч п'ятнадцяти чеських академіків та лінгвістів, що відбулася 4 грудня 1919 р. у Празі. Вчені підготували звіт про літературну мову, найважливішим висновком якого було те, що 1. «питання про літературну мову будь-якого народу або його парості насамперед повинні розв'язувати представники цього народу». Звіт був спрямований проти створення «штучної нової літературної мови для населення Підкарпатської Русі. Крім того, оскільки «Генеральний статут « уже закликав уживати «місцевий» діалект для освіти, урядування і оскільки вчені погодились, що 2. мова жителів Підкарпатської Русі «безперечно малоруський діалект», то літературною мовою населення треба визнати *малоруську літературну мову*.

Академіки прихильно поставились до заведення книг та вчителів з Галичини. Хоча звіт підтримував запровадження української мови, 3. міс-

цеве населення все ж не повинно було забувати, що воно водночас *належить до великого російського народу*. Через те російську мову радилось уводити як окремий предмет у старших класах [Черничко, Фединець, 2014, с. 102].

До організації шкільництва було залучено, окрім низки українських педагогів, колишніх старшин розбитих українських армій з інших частин України, і чимало російських білогвардійців. Почався «наш місцевий мовний Вавилон» [Черничко, Фединець 2014]. Російські білоемігранти, галицькі й буковинські москвофіли схилили на свій бік духовенство продовжили справу русофілів, утверджуючи москвофільство в шкільництві та московське православ'я на Закарпатті, отримуючи фінансову підтримку із центрів російської еміграції, з Будапешта, з Варшави, врешті і від Праги.

Погляди «карпатороссов» на мову Підкарпатської Русі найповніше були сформульовані Г. Геровським. Він визнавав єдину російську мову, в якій було три діалектні групи: великоруська, малоруська та білоруська. Підкарпатські діалекти належали до малоруської групи але на відміну від багатьох учених, які писали про близьку спорідненість між діалектами на північ і на південь від Карпат, Геровський вважав, що говори закарпатців належать до *малоруського варіанту єдиної російської мови*, звідси закономірним є використання російської літературної мови на письмі [Магочій 1994, с. 84]. «Русофільський напрямок стартував з перевагою, адже російська літературна мова була кодифікована, мала великий авторитет і високу культурну цінність» [Черничко, Фединець 2014, с. 104]. Окрім того, витоки русофільства на Закарпатті мають глибші корені, датуються, за свідченням П. Стерча, 1848–1849 рр. після придушення повстання Л. Кошута проти Габсбургів російськими військами під командуванням російського генерала Пашкевича. Тоді галицькі та закарпатські українці, а також словаки були на боці австрійської влади, яка обіцяла їм всілякі свободи [Стерчо, 1965, с. 23]. Участь московських військ у придушенні подій 1849 р. мала пагубні наслідки ...ці війська занесли москвофільство на Західні землі України, зокрема на Закарпаття. Першими провідниками стали закарпатські будителі: «Сила заімпонувала провідникові закарпатців Адольфові Добрянському, авторові творення «Руської Країни» з усіх українських земель, що входили до Австро-Угорщини, а за ним пішла частина інтелігенції. Від того часу москвофільство датується на Закарпатті» [Стерчо 1965, с. 24]. К.Й. Галас пізніше зазначав: «...на початку діяльності товариства імені Духновича один із войовничих антиукраїністів, онук А.І. Добрянського, філолог за освітою, Георгій Геровський у листі до правління цього товариства обурювався, що товариству, покликаному поширювати російську мову на Закарпатті, присвоєно ім'я Духновича, а не Добрянського, бо саме останній, на його думку, має вважатись першим, хто увів на Закарпатті російську мову» [Галас 2021, с. 67].

Українська мова в першій третині 20 ст. мала декілька літературних норм та правописів, які

відрізнялися один від одного. Українські землі були розділені між кількома державами і можливості розвитку української літературної мови були різними в кожному з регіонів.

Русофільська течія була представлена А. Гагатком (галицький москвофіл), І. Цуркановичем (буковинський москвофіл), А. Бескидом, братами Кміцкевичами, Камінським [Юсип-Якимович 2019, с. 318]. Це та частина інтелігенції, що потрапила під вплив російських емігрантів, які хлинули вчителю в школи і групувалася навколо «Общества имени Духновича», партії А. Бродія і С. Фенцика і так званого «Учительського товариства». Вони видавали свої газети і журнали російською мовою і домагалися того, щоб у школах мовою навчання була російська. «Общество им. Духновича» проводило в селах «дни русской культуры». Основними теоретиками цього напрямку можна вважати О. Геровського (1938), І. Гусная (1921).

У першу публічну дискусію з русофілами вступив А. Волошин, який однозначно визначився щодо необхідності української як літературної мови місцевого слов'янського населення. Дискусія відбулася у 1921 р. після того, як Пряшівський шкільний інспектор І. Гуснай опублікував невелику брошуру «Языковой вопрос в Подкарпатской Руси». Він рекомендував введення на Закарпатті російської літературної мови: «Литературный язык Пушкина, Гоголя, Тургенева был и литературным языком карпатороссов, великоросс пишет по-нашему...». Українську мову вважав німецько-австро-польською вигадкою, українську орієнтацію – сепаратизмом [Гуснай 1921, с. 3].

А. Волошин свої аргументи виклав у праці «О письменном языке подкарпатских русинов» (1921), де зумів дати об'єктивну оцінку тодішній мовній дискусії [Юсип 1993; Юсип-Якимович 2019].

Глибоко вникаючи в історію розвитку слов'янських народів та їхніх мов, посилаючись на точку зору відомого славіста В. Ягича, А. Волошин шукає історичні причини поділу на великоруську та малоруську мови. А. Волошин територіально розмежував великоросів та малоросів. І. Гуснай писав, що слово «рутени» вигадав у Галичині Стадйон і «накинув галицьким русинам у 1848 р., а в Угорщині (русинам) – вже після 1861 р.» [Волошин 1921, с. 8]. Спростовуючи цю точку зору, А. Волошин посилається на «Граматику слов'яно-руську» М. Лучкая (1830), де Лучкай розрізняв *linguam polonicam, russicam* і *ruthenicam* та окреслював кордони, де розмовляють *lingua ruthenica*.

К.І. Галас називає цю граматику «церковнослов'янсько-українською» і зазначає: «Слов'яно-руська грамматика» Лучкая, нехай і не зробила революції, такої потрібної на свій час, стала все-таки свідомством того, що українці на південних схилах Карпат бережуть, як уміють і можуть, свою мову, зберегли відчуття своєї співприналежності до загальноукраїнської цілості всупереч тій диявольській роздробленості, яку нам нав'язано історичною нашою долею, що ми досить довго змушені були дивитись одне на одного із-за чужодержавних

шлагбаумів, будучи гнобленими й упосліджуваними на нашій, але сторіччями не своїй, землі, розгубивши по чужих неволях чимало і своїх людських талантів, і різного роду матеріальних цінностей, і територій» [Галас 1998, с. 3].

А. Волошин зазначав, що граматики ХVІ ст. добре фіксують відмінність між «нашим языком і москальським», і посилається при цьому на найстаршу слов'янську граматику Адама Богоровича з 1584 року, де «наші руські князі називалися «*duces Ruthenorum*» [Волошин 1921, с. 10]. Істинні вчені-філологи Підкарпатської Русі, наголошує А. Волошин, «всі держалися тої думки, що наш язык – малоруський, і что великорусский ніколи не може бути в нас літературним языком» і про це багато писали галицькі, українські (східні), буковинські письменники Р. Смаль-Стоцький, І. Верхратський, К. Михальчук, А. Кримський та ін. Та й сама Петербурзька імператорська Академія наук дійшла висновку, «что малорусское население должно иметь такое же право, как и великорусское, говорить публично и печатать на родном своем языке» [Волошин 1921, с. 10].

У 1919–1920-х рр. найпекучішою проблемою нової чехословацької шкільної системи управління в Підкарпатській Русі був брак граматик і підручників.

У відповідь на офіційну політику, яка для підкарпатських шкіл визнавала тільки граматику Панькевича, русофільська інтелігенція закликала до запровадження російської граматики, виданої товариством ім. Духновича (хоча насправді автором граматики був галицький русофіл О. Григор'єв, її видали під прізвищем Є. Сабова). «Настоящая грамматика является грамматикой русского литературного языка в его письменном употреблении». Тільки в «необходимых случаях» зважали на «особенности устной речи Подкарпатской Руси», а метою було ліквідувати ті винятки, щоб вивчати мову місцевих карпаторуських письменників (Духновича, Павловича, Фенцика, Ставровського-Попрадова), «следовавших в этом отношении за А.С. Пушкиным, Н.В. Гоголем, М.Ю. Лермонтовым и другими классиками русской литературы» [Черничко, Фединець 2014, с. 88]. З 1 жовтня 1936 р. граматику Сабова було рекомендовано для використання в школах. Прихильники української мови сприйняли це як зміну національної орієнтації празьким урядом.

Протягом 1930-х рр. поділ між українською та російською орієнтаціями був очевидний. Обидві орієнтації мали вплив на освіту. Педагогічна громада об'єднувала українофільських педагогів (з 1929 року), «Учительское общество» (з 1921 р.) – русофільських. Прага намагалася вирішити складне мовне становище, навіть у 1937 році був проведений шкільний референдум щодо використання граматик. У ньому взяли участь 427 шкіл: 73% опитаних надали перевагу русофільській граматиці Є. Сабова, 27% – українській граматиці І. Панькевича.

У 20-і – 30-і роки, як відомо, серед течій інтелігенції була й течія народовців, прибічників української мови з елементами місцевої народної

стихії, до яких належав і сам А. Волошин, а також закарпатці М. Долинай, В. Желтвай, П. Бокшай, П. Яцько, М. Григаші, А. Штефан, О. Бокшай, І. Грига, Л. Дем'ян, Ю. і М. Брящайки та ін. Уся ця робота дала свої результати – у 20-30-і на Закарпатті виходили українською мовою газети: «Карпатська правда», «Вперед», «Свобода», «Учительський голос», «Пробоем»; журнали: «Наша земля», «Земля і воля», «Пчілка», «Наш рідний край», «Віночок», науковий збірник «Підкарпатська Русь», календарі «Карпатської правди» і «Просвіти». Письменник Василь Гренджа-Донський, який стояв біля колиски нової української літератури на Закарпатті, вже під кінець 20-х років почав писати з орієнтацією на загальнонародну літературну українську мову [Юсип-Якимович 2019, с. 318].

У березні 1939 р. Підкарпатську Русь включили до складу Угорщини.

П. Лінтур, який завідував учнівською гімназіальною бібліотекою, з приходом угорців «успішно «вичистив» її від української літератури: «...я був випадковим свідком, згадував К. Галас, коли відправляв він з верхом навантажену, звичайно, українською літературою підводу в невідомому напрямку; пам'ятаю, одна книжка впала з воза, і була це історична праця Івана Огієнка» [Галас 1992, с. 69].

К.Й. Галас у 1940 році закінчив навчання в Хустській гімназії, ставши відомим поетом і переконаним русофілом. Без володіння угорською мовою отримати роботу було майже не можливо.

На початку 1941 року К. Галасу та його товаришам за підтримки класного керівника П. Лінтура вдалося вступити на спеціальність «Славістика та німецька філологія» філософського факультету Будапештського університету.

Під час славістичних студій на лекціях угорських учених-філологів, насамперед видатого угорського славіста Іштвана Кнежі, дійсного члена Угорської академії наук, К.Й. Галас повернув до високого усвідомлення свого українства: «Пригадуються незабутні лекції в Будапештському університеті угорського славіста І. Кнежі, вченого зі світовим ім'ям», пише К.Й. Галас.... Лекції його довелось відвідувати з осені 1941 по весну 1944 року... Так ось у цього поважного вченого протягом кількох семестрів слухав я чудовий курс «Слов'янські народи і мови», що носив характер народознавства з переважаючим лінгвістичним аналізом мов і діалектів з елементами історичної та порівняльно-зіставної граматики. Не зайвим буде нагадати, що І. Кнежа вважався одним із видатних вихованців відомого польського лінгвіста В. Ташицького, щоб було ясно, що цей угорський учений виражав не лише думку серйозної угорської, але й передової польської наукової громадськості. У лекціях йому часто доводилося перераховувати слов'янські народи та їх мови, щоб показати, як те чи інше мовне явище представлено в різних слов'янських мовах та їх діалектах. Коли я починав слухати цей курс, то був ще «переконаним» русофілом – далось взнати моє виховання в православному єпархіальному інтернаті в Хусті, де нами опікувалися російські

емігранти-великодержавники. Вони, при всій своїй освіченості, на Україну і все українське мали точку зору Петра Першого, Катерини Другої, Валуєва та інших їх численних раніших за них і пізніших однодумців. Згодом стало ясно, що нам їх думками не жити. І це я вперше міцно зрозумів, на жаль, не в стінах Хустської гімназії, а на лекціях будапештського славіста І. Кнежі, який, не раз перераховуючи слов'янські народи, до східних слов'ян, як це робиться і робилося скрізь у світі, відносив великоросів, чи просто росіян, далі білорусів, а далі – малоросів, чи інакше українців, чи русинів, чи рутенів, що, за його словами, одне й те ж. ... Його слова, що малороси, українці, русини, рутени – то одне і те ж, викликали у мене спочатку неоднозначні думки. Та дедалі я замислювався, уважно й прискіпливо гортав славістичну літературу, знайомлячися а поглядами вчених на нашу національну проблематику тощо. І поступово все стало ясно. А те, що я встиг освоїти, стало достатнім, щоб прийняти говорене моїм видатним учителем, грандом угорської науки. До речі, у його найвідомішій праці «Слов'янські лексичні запозичення в угорській мові» (1955) про слово *русняк* сказано, що це «підкарпатський українець» [Галас 2021, с. 79].

Поворот до українських переконань Кирило Йосипович називає *новим витком у своєму житті* (виділення наше). Від цього моменту все своє свідоме життя Кирило Галас «мав за громадянський обов'язок моделювати українську свідомість в Україні, з високих політичних і морально-філософських засад, ...вкладаючи в це високу динаміку шляхетного людського духу» [Вигодованець 2002, с. 149].

«Сприйняття сили Бараболі-художника на *новому витку*, зазначав К. Галас, відбулося в мене в 1942 році під час навчання на відділі славістики й німецької філології в Будапештському університеті. Тоді я вже був у курсі багатьох питань славістики, ясно бачив свою колишню затуманеність щодо національної приналежності до українського народу» [Галас 2021, с. 129].

У результаті кропіткої праці, читаючи багато україністичної літератури, маючи змогу ознайомитися з українськими виданнями, які надходили в бібліотеку філософського факультету Будапештського університету, К. Галас переконав себе, що на Закарпатті живуть ті ж українці, що й за Карпатами. Почав писати українською мовою та надсилати в Ужгород до часопису «Літературна неділя», у редакції якого працював тоді Федір Потушняк. У 1943 році стараннями «Подкарпатського общества наук» було видано збірку поезій «Перед сходом» Й. Архія, Ю. Барвінка (Ю. Керекеша) та К. Вершана (К. Галаса), чим молоді автори заявили про відхід від русофільства. Русофіли кваліфікували цей відхід як зраду та відступництво.

Як засвідчує Ю. Керекеш, поезії К. Галаса, написані українською, були не гірші від попередніх, наче він зроду користувався цією мовою [Керекеш 1996, с. 30]. Художнє опрацювання одних і тих же мотивів у російській та українській поезії К. Га-

ласа, за спостереженнями Л. Голомб, має цілком відмінне настроєве інтонування. Поезія «Червеніють тихі зорі...» – фактично український варіант найбільш відомого російського вірша «Будет день». «... у російськомовній мініатюрі ідея концентрується в різких, суворих висловах, ...позначених катастрофізмом («судьбу заставим», «расколом плавь небес», «судьбы проклятой жало...пригвоздим на крест»), то «Червеніють тихі зорі...» – це ніжна елегія, в якій домінує м'яка, лагідна сугестивність. Шляхом повторів, спокійних, світлих пейзажних малюнків автор навіть «душам тихим...» впевненість «Буде день привітний, тихий...» [Голомб 2002, с. 44].

У публіцистиці «він (К. Галас) творить словесну модель свідомості сучасного українця» [Вигодованець 2002, с. 147].

Аналізуючи статтю Й. Кобалю «Русини Закарпаття очима угорських науковців», К.Й. Галас зазначає, що угорські дослідники чітко ототожнюють русинів Закарпаття із українцями і ще «І. Срезневський, який ще в 1842 році на власні очі бачив і власними вухами слухав ужгородців, мукачівців та мешканців околиці Верещьких, однозначно визначив, що це представники одного й того ж народу, тобто українського, що й на Харківщині» [Гала 2021, с. 81]. Й. Кобаль у статті згадав угорського антрополога Я. Гашпара. У зв'язку з цим К. Галас навіть один епізод зі свого життя: узимку 1943 року його товариш-медик звернувся до нього, щоб на різдвяних канікулах він посприям Я. Гашпару, який вів у них свій курс, із житлом на час його відрядження до його рідного села Ізи, де вчений мав провести антропологічні спостереження. «Як тепер бачу, згадує К.Й. Галас, після приїзду професора стояли ми з ним у центрі села. Було це в суботу, пізньої післяобідньої пори. Саме тоді з церкви після вечірніх пішов народ. Людей було багато. І це було на руку вченому. Він дуже уважно приглядався близько до кожного, хто проходив мимо нас. І висновок його був коротким, чітким: це чисто український тип. А слова його багато важили, бо, як він розповів, незадовго перед тим побував на сході, аж у районі бойових дій угорських військових частин у вигині Дону, де здійснював теж антропологічні дослідження і де спостерігав той самий антропологічний тип. І з ви-

сновком, що в селі мешкають українці (з антропологічного погляду)» [Галас 2021, с. 81].

Ще будучи студентом молодших курсів Будапештського університету, К. Галас долучився до науково-пошукової роботи. Перша наукова публікація з'явилася ще 1942 року в тому ж часописі «Літературна неділя». Це була стаття «Пару слов о словах». У 1942–1944 років тут було опубліковано – 12 праць з мовознавства, літературознавства та історії. Перші публікації торкаються: 1) болгарських впливів на закарпатські діалекти; 2) етимології: стаття «Осонь» (1943); 3) діалектології: «Народні назви частей ріки» (1943, 1944); 4) ономастики: «Григорій чи Георгій» (1943), 5) історії і краєзнавства: «Лист Г. Блажовського из року 1734» (1943); «Переказ про греков» (1943); «Ще один примірник» (про буквар 1699 р.) (1944); 6) літературознавства – творчість письменників: «Цыгань» Духновича» (1943) [Статєва 2002, с. 14]. Однак провідною тематикою його наукових досліджень стала галузь ономастики – топоніміка, а основним об'єктом вивчення – топонімія рідного краю.

Весною 1944 року війна прийшла до Будапешта, весняний семестр завершився достроково, студентів розпустили на канікули. К. Галас не довчився в Будапештському університеті всього один семестр – повернувся додому.

Висновки. Кирило Йосипович зазначав: немає сумніву, що я жив і діяв не в порожнечі, а серед певних людей і за певних обставин та умов, то все викладене мною (у спогадах) буде цікавим у плані розуміння хоча б частки тієї картини нашого буття, що її малювало на Закарпатті життя 20-х по 90-і роки бурхливого двадцятого століття [Галас 2002, с. 382]. Це міркування послужило нам епіграфом на пошанування столітнього ювілею нашого Вчителя. Наш погляд – це погляд з відстані століття на історичний контекст 20–40-х років минулого століття, на ті підвалини, що стали основою формування світогляду, становлення української національномовної ментальності К.Й. Галаса. Його шлях – це шлях, який пройдено усім його поколінням закарпатської інтелігенції першої половини ХХ століття: «...мій шлях, нехай і в своєрідній формі, ...відображає певні риси того шляху, який пройдено усім моїм поколінням закарпатської гілки українського народу» [Галас 2002, с. 382].

Література

1. Балицька Н. Мої діти – учні. *Хустська гімназія*. Матеріали науково-практичної конференції, Хуст, 27–28 березня, 1992 р., Ужгород: Гражда, 1994. С. 56–58.
2. Будеть день. *Сборникъ Хустской литературной школы подъ редакціей ГИК -а*. Хуст, 1941. 64 с.
3. Вигодованець Н. Образ автора у публіцистиці Кирила Галаса. *Сучасні проблеми мовознавства та літературознавства*: збірник наукових праць. Вип. 6: Збірник пам'яті Кирила Галаса. Ужгород, 2002. С. 49–55.
4. Волошин А.О письменном языці Подкарпатских Русинов. Ужгород: Просвіта – Унію, 1921. 40 с.
5. Галас К. «О, бачу вас, завзяті ваші лица...». *Хустська гімназія*. Матеріали науково-практичної конференції, Хуст, 27–28 березня, 1992 р., Ужгород: Гражда, 1994. С. 67–72.
6. Галас К. До перекладу церковнослов'янсько-української граматики Михайла Лучкая. *Суботній Ужгород*. Науково-мистецький альманах. Ужгород: Гражда – Карпати, 1998. С. 43–59.
7. Галас К. Марко Бараболя на моїй життєвій дорозі. *Із роздумів про наше. До сторіччя від дня народження*. Ужгород: Гражда, 2021. С. 125–135.
8. Галас К. Наука не винна. *Із роздумів про наше. До сторіччя від дня народження*. Ужгород: Гражда,

2021. С. 77–82.

9. Галас К. Чи перекладав себе на російську Духнович? *Із роздумів про наше. До сторіччя від дня народження*, Ужгород: Гражда, 2021. С. 58–77.

10. Голомб Л. Кирило Галас як поет-лірик. *Сучасні проблеми мовознавства та літературознавства: збірник наукових праць*. Вип. 6: Збірник пам'яті Кирила Галаса. Ужгород, 2002. С. 40–48.

11. Гуснай І. Языковой вопрос в Подкарпатской Руси. Пряшев, 1921.

12. Достал Я. Підкарпатська Русь (Закарпаття періоду Чехословацької Республіки 1919- 1938 рр.). Путівник-довідник. Переклад, упорядкування та доповнення Юрія Фатули. Ужгород: Карпати, 2014. 312 с.

13. Зимомря М. Його другом була правда: слово про Кирила Галаса. *Сучасні проблеми мовознавства та літературознавства: збірник наукових праць*. Вип. 6: Збірник пам'яті Кирила Галаса. Ужгород, 2002. С. 74–80.

14. Керекеш Ю. До дня останнього. *Карпатський край*. Серпень – грудень. Ужгород, 1996. № 8–12 (115). С. 30–34.

15. Магочій П.Р. Формування національної самосвідомості: Підкарпатська Русь (1848–1948). Авторизований переклад з англійської. Ужгород, 1994. 294 с.

16. Маркус В. Хустська гімназія – твердиня освіти і національного освідомлення Східного Закарпаття. *Хустська гімназія*. Матеріали науково-практичної конференції, Хуст, 27–28 березня, 1992 р. Ужгород: Гражда, 1994. С. 8–17.

17. Розумик Т.І мовознавець, і педагог, і поет, і публіцист. *Науковий вісник Ужгородського університету. Серія філологія. Соціальні комунікації*. Ужгород, 2011. С. 4–15.

18. Статеева В. Кирило Галас. *Сучасні проблеми мовознавства та літературознавства: збірник наукових праць*. Вип. 6: Збірник пам'яті Кирила Галаса. Ужгород, 2002. С. 3–20.

19. Статеева В. Нове слово Кирила Галаса в теорії семасіології. *Науковий вісник Ужгородського університету. Серія філологія. Соціальні комунікації*. Ужгород, 2011. С. 15–25

20. Стерчо П. Карпато-українська держава. До історії визвольної боротьби карпатських українців у 1919–1939 рр. Торонто: наукове т-во ім. Шевченка, 1965. 286 с.

21. Худанич В. Хустській гімназії – сімдесят років. *Хустська гімназія*. Матеріали науково-практичної конференції, Хуст, 27–28 березня, 1992. Ужгород: Гражда, 1994. С.17–22.

22. Чендей І. До глибини чарівних літ. *Хустська гімназія*. Матеріали науково-практичної конференції, Хуст, 27–28 березня, 1992 р. Ужгород: Гражда, 1994. С. 62–67.

23. Черничко С., Фединець Ч. Наш місцевий Вавилон. Історія мовної політики на території сучасного Закарпаття у першій половині ХХ століття (до 1944 року). Монографія. Ужгород: Ліра, 2014. 236 с.

24. Чучка П. Галас в ономастиці і ономастика у Галаса. *Сучасні проблеми мовознавства та літературознавства: збірник наукових праць*. Вип. 6: Збірник пам'яті Кирила Галаса. Ужгород, 2002. С. 35–39.

25. Юсип Ю.В. Августин Волошин і мовна дискусія 20-х років ХХ ст. на Закарпатті. *Українська мова на Закарпатті у минулому і сьогодні*. Матеріали науково-практичної конференції, Ужгород, 5–6 травня 1992 р. Ужгород, 1993. С. 150–159.

26. Юсип-Якимович Ю.В. Від хаосу до системи: паростки освіти на закарпатських теренах за Першої Чехословацької Республіки. До 100-літнього ювілею Першої Чехословацької Республіки. *Науково-мистецький часопис «Екзиль»*. № 11–12, 2018. С. 7–11.

27. Юсип-Якимович Ю.В. Світоглядні основи Августина Волошина: національно-мовний та культурологічний аспекти. Міжнародна наукова конференція «Карпатська Україна – незалежна держава», до 80-річчя проголошення незалежності Карпатської України. Ужгород, 14–15 березня 2019 р. С. 314–324.

28. Pešina J. Národní školství na Podkarpatské Rusi. Podkarpatská Rus 1936 / Otázky hospodářské, sociální, historické / Vydal klub přátel Podkarpatské Rusi v Bratislavě roku 1936. С. 259–266.

29. Zatloukal J. Podkarpatská Rus v Masarykových projevech. Podkarpatská Rus 1936 / Otázky hospodářské, sociální, historické / Vydal klub přátel Podkarpatské Rusi v Bratislavě roku 1936. С. 14–17.

30. Електронний відеоресурс. Кирило Йосипович Галас: відеофільм. Youtube. Василина Сугоняк. URL: <https://www.youtube.com/watch?v=DeP8TIXQeUw> (Дата публікації: 8.04.2021. Дата звернення: 31.05. 2021).

References

1. Balytska N. (1994) Moi dity – uchni. [My children are students] *Khustska himnaziia*. Materialy naukovopraktychnoi konferentsii, Khust, 27–28 bereznia, 1992 r. Uzhhorod: Grazhda. S. 56–58 [in Ukrainian].

2. Budet den (1941) [There will be a day] *Sbornyk Khustskoi lyteraturnoi shkoly pod redaktsiei HYK - a*. Khust. 64 s. [in Russian].

3. Vyhodovanets N. (2002) Obraz avtora u publitsystytsi Kyryla Halasa [The image of the author in the journalism of Kyrylo Halas] *Suchasni problemy movoznavstva ta literaturoznavstva: zbirnyk naukovykh prats*. Vyp. 6: Zbirnyk pamiati Kyryla Halasa. Uzhhorod, 2002. S. 49–55 [in Ukrainian].

4. Voloshyn A. (1921) O pysmennom yazytsi Podkarpatskykh Rusynov [On the written language of the Subcarpathian Rusyns]. Uzhhorod: Prosvita – Unio, 1921. 40 s. [in Ukrainian].

5. Halas K. (1992) «O, bachu vas, zavziati vashi lytsia... ». [“Oh, I see you, your faces are stubborn ...”]. *Khustska himnaziia*. Materialy naukovopraktychnoi konferentsii, Khust, 27–28 bereznia. Uzhhorod: Grazhda,

1994. S. 67–72 [in Ukrainian].

6. Halas K. (1998) Do perekladu tserkovnosloviansko-ukrainskoi hramatyky Mykhaila Luchkaya [To the translation of Church Slavonic-Ukrainian grammar of Mikhail Luchkai]. *Subotnii Uzhhorod*. Naukovo-mystetskyi almanakh. Uzhhorod: Grazhda – Karpaty. 224 s. S. 43–59 [in Ukrainian].

7. Halas K. (2021) Marko Barabolia na moi zhyttievii dorozhky [Marco Barabolia on my life's journey] *Iz rozdumiv pro nashe*. Do storichchia vid dnia narodzhennia. Uzhhorod, Hrazhda, S. 125–35 [in Ukrainian].

8. Halas K. (2021) Nauka ne vynna [Science is not to blame] *Iz rozdumiv pro nashe*. Do storichchia vid dnia narodzhennia, Uzhhorod: Grazhda. C. 77–82 [in Ukrainian].

9. Halas K. (2021) Chy perekladav sebe na rosiisku Dukhnovych? [Did Dukhnovich translate himself into Russian?] *Iz rozdumiv pro nashe*. Do storichchia vid dnia narodzhennia. Uzhhorod: Grazhda. S. 58–77 [in Ukrainian].

10. Holomb L. (2002) Kyrylo Halas yak poet-liryk [Cyril Galas as a poet-lyricist] *Suchasni problemy movoznavstva ta literaturoznavstva*: zbirnyk naukovykh prats. – Vyp. 6: Zbirnyk pamiati Kyryla Halasa. Uzhhorod. S. 40–48 [in Ukrainian].

11. Husnai I. (1921) Yazykovoii vopros v Podkarpatskoi Rusy [The language issue in Subcarpathian Russia]. Priashev [in Russian].

12. Dostal Ya. (2014) Pidkarpatska Rus (Zakarpattia periodu Chekhoslovatskoi Respubliky 1919–1938 rr.) [Subcarpathian Russia (Transcarpathia during the Czechoslovak Republic 1919–1938)]. Putivnyk-dovidnyk. Pereklad, uporiadkuvannia ta dopovnennia Yurii Fatuly. Uzhhorod: Karpaty. 312 s. [in Ukrainian].

13. Zymomia M. (2002) Yoho druhom bula pravda: slovo pro Kyryla Halasa [His friend was right: a word about Kyrylo Halas]. *Suchasni problemy movoznavstva ta literaturoznavstva*: zbirnyk naukovykh prats. Vyp. 6: Zbirnyk pamiati Kyryla Halasa. Uzhhorod. S. 74 – 80 [in Ukrainian].

14. Kerekesh Yu. (1996) Do dnia ostannoho [Until the last day] *Karpatskyi kraj*. Serpen–hruden. Uzhhorod, 1996. № 8–12 (115). S. 30–34 [in Ukrainian].

15. Mahochii P.R. (1994) Formuvannia natsionalnoi samosvidomosti: Pidkarpatska Rus (1848–1948) [Formation of national self-consciousness: Subcarpathian Russia (1848–1948)]. Avtoryzovanyi pereklad z anhliiskoi. Uzhhorod, 1994. 294 s. [in Ukrainian].

16. Markus V. (1992) Khustska himnaziia – tverdynia osvity i natsionalnoho osvidomlennia Skhidnoho Zakarpattia. [Khust Gymnasium – solid education and national message of Eastern Transcarpathia] *Khustska himnaziia*. Materialy naukovo-praktychnoi konferentsii, Khust, 27–28 bereznia, 1992 r., Uzhhorod: Grazhda, 1994. S. 8–17 [in Ukrainian].

17. Rozumyk T. (2011) I movoznavets, i pedahoh, i poet, i publitsyst. [And a linguist, and a teacher, and a poet, and a publicist] *Naukovyi visnyk Uzhhorodskoho universytetu. Serii filolohiia. Sotsialni komunikatsii*. Uzhhorod. S. 4–15 [in Ukrainian].

18. Statieieva V. (2002) Kyrylo Halas [Kyrylo Halas]. *Suchasni problemy movoznavstva ta literaturoznavstva*: zbirnyk naukovykh prats. Vyp. 6: Zbirnyk pamiati Kyryla Halasa. Uzhhorod. S. 3–20 [in Ukrainian].

19. Statieieva V. (2011) Nove slovo Kyryla Halasa v teorii semasiolohii [Kyrylo Halas' new word in the theory of semasiology]. *Naukovyi visnyk Uzhhorodskoho universytetu. Serii filolohiia. Sotsialni komunikatsii*. Uzhhorod. S. 15–25 [in Ukrainian].

20. Stercho P. (1965) Karpato-ukrainska derzhava. Do istorii vyzvolnoi borotby karpatskykh ukrainsiv u 1919–1939 rr. [Carpatho-Ukrainian state. To the history of the liberation struggle of Carpathian Ukrainians in 1919–1939]. Toronto: naukove t-vo im. Shevchenka. 286 s.

21. Khudanych V. (1994) Khustskii himnazii – simdesiat rokiv [Khust Gymnasium is seventy years old]. *Khustska himnaziia*. Materialy naukovo-praktychnoi konferentsii, Khust, 27–28 bereznia, 1992r. Uzhhorod: Grazhda. S. 17–22 [in Ukrainian].

22. Chendei I. (1994) Do hlybyny charivnykh lit [To the depths of the magical years]. *Khustska himnaziia*. Materialy naukovo-praktychnoi konferentsii. Khust, 27–28 bereznia, 1992 r., Uzhhorod: Grazhda. S. 62–67 [in Ukrainian].

23. Chernychko S., Fedynets Ch. (2014) Nash mistsevyi Vavylon. Istoriia movnoi polityky na terytorii suchasnoho Zakarpattia u pershii polovyni 20 stolittia (do 1944 roku) [Our local Babylon. History of language policy in modern Transcarpathia in the first half of the twentieth century (until 1944)]. Monohrafiia. Uzhhorod: Lira. 236 s. [in Ukrainian].

24. Chuchka P. (2002) Halas v onomastytsi i onomastyka u Halasa [Halas in onomastics and onomastics in Halas]. *Suchasni problemy movoznavstva ta literaturoznavstva*: zbirnyk naukovykh prats. Vyp. 6: Zbirnyk pamiati Kyryla Halasa. Uzhhorod. S. 35–39 [in Ukrainian].

25. Yusyp Yu.V. (1992) Avhustyn Voloshyn i movna dyskusiiia 20-kh rokiv XX st. na Zakarpatti [Augustyn Voloshyn and the language discussion of the 1920th in Transcarpathia]. *Ukrainska mova na Zakarpatti u mynulomu i siohodni*. Materialy naukovo-praktychnoi konferentsii, Uzhhorod 5–6 travnia 1992. Uzhhorod. S. 150–159 [in Ukrainian].

26. Yusyp-Yakymovych Yu.V. (2018) Vid khaosu do systemy: parostky osvity na zakarpatskykh terenakh za Pershoi Chekhoslovatskoi Respubliky. Do 100-litnoho yuvileiu Pershoi Chekhoslovatskoi Respubliky [From Chaos to the System: Sprouts of Education in the Transcarpathian Territories for the First Czechoslovak Republic.

To the 100th anniversary of the First Czechoslovak Republic]. *Naukovo-mystetskyi chasopys «Ekzyl»*. № 11–12. S. 7–11 [in Ukrainian].

27. Yusyp-Yakymovych Yu.V. (2019) Svitohliadni osnovy Avhustyna Voloshyna: natsionalno-movnyi ta kulturolohichni aspekty [Augustyn Voloshyn's worldview basics: national-linguistic and culturological aspects]. *Mizhnarodna naukova konferentsiia «Karpatska Ukraina – nezalezna derzhava», do 80-richchia proholoshennia nezalezhnosti Karpatskoi Ukrainy*. Uzhhorod, 14–15 bereznia. S. 314–324 [in Ukrainian].

28. Pešina J. (1936) *Národní školství na Podkarpatské Rusi*. Podkarpatská Rus 1936. *Otázky hospodářské, sociální, historické/Vydal klub přátel Podkarpatské Rusi v Bratislavě roku*. S. 259–266 [in Czech].

29. Zatloukal J. (1936) *Podkarpatská Rus v Masarykových projevech*. Podkarpatská Rus 1936. *Otázky hospodářské, sociální, historické*. Vydal klub přátel Podkarpatské Rusi v Bratislavě. S. 14–17 [in Czech].

30. *Elektronnyi videosurs* (2021). *Kyrylo Yosypovych Halas: videofilm*. Youtube. Vasylyna Suhoniak. URL: <https://www.youtube.com/watch?v=DeP8TIXQeUw> (Data publikatsii: 8.04.2021. Data zvernennia: 31.05.2021) [in Ukrainian].

FORMATION OF K. HALAS' NATIONAL LANGUAGE WORLDVIEW IN THE CONTEXT OF LANGUAGE SITUATION IN TRANSCARPATHIA (WITHIN THE PERIOD OF 20-40s OF THE TWENTIETH CENTURY)

Abstract. The article traces the formation of the cognitive level of language personality, which covers the intellectual sphere, giving way through language to knowledge, national consciousness, cognitive processes, worldview – and namely to the formation of national language personality of an onomastic scientist, Ukrainian language historian, lexicographer, poet-lyricist Kyrylo Yosypovych Halas. Attention is paid to the formation of his national-language worldview from Russophilia to high Ukrainianness through the prism of complex historical events in Transcarpathia within the period from the 20s to the 40s of the previous century.

During these 20 years, our lands underwent the belonging to three state formations. Kyrylo Halas received his primary school education and the next six grades in the gymnasium under Czechoslovakian rule, part of the seventh grade during the Carpathian Ukraine, and the 8th (last) grade of the gymnasium period during the Hungarian occupation. The article traces the formation of the national-language worldview of K. Halas in the context of the language situation of the 20-40 s of the twentieth century in Transcarpathia, its origins and projections on schooling of this period.

The formation of the Ukrainian linguistic and cultural personality of K. Halas has been traced, as well as those foundations that served the basis for the formation of the cultural mentality, the picture of the world and the system of values of the Ukrainian linguistic and cultural community.

Studying in his native village, Orthodox Iza – the center where Russophile ideas of Dukhnovych' society were welcomed; a bit later - training and formation of the Russophile worldview in Khust real, though mixed, but Russophile gymnasium. Among the factors that influenced the formation of worldview were the level of teachers – specialists in the Russian philology, the first search of literary self-expression – in poetry, participation in the meetings of the literary circle, the first publications in the press.

There is a new period in the life of K. Halas at the University of Budapest, the understanding of his Ukrainian mentality, a new level of language personality, a new Ukrainian image of the world through new ideas, views, beliefs, formation of Ukrainian mentality, a holistic picture of the world.

Keywords: K.Yo. Halas, linguistic personality, Russophilism, Ukrainian mentality, linguistic situation, linguistic discussion, linguistic struggle, populism, conscious Ukrainianness, schooling.

© Юсип-Якимович Ю., 2021 р.

Юлія Юсип-Якимович – кандидат філологічних наук, доцент кафедри словацької філології Ужгородського національного університету, Ужгород, Україна; jusypju@gmail.com; <https://orcid.org/0000-0002-0887-3151>

Yulia Yusyp-Yakymovych – Candidate of Philology, Associate Professor of the Slovak Language Department, Uzhhorod National University, Uzhhorod, Ukraine; jusypju@gmail.com; <https://orcid.org/0000-0002-0887-3151>

СТАНОВЛЕННЯ І РОЗВИТОК ОНОМАСТИЧНОЇ НАУКОВОЇ ШКОЛИ НА ФІЛОЛОГІЧНОМУ ФАКУЛЬТЕТІ УЖГОРОДСЬКОГО УНІВЕРСИТЕТУ

Науковий вісник Ужгородського університету. Серія: Філологія.

Випуск 1 (45)

УДК 81'373.2:378.4(477.87-25)

DOI:10.24144/2663-6840/2021.1(45).25–31

Шумицька Г. Становлення і розвиток ономастичної наукової школи на філологічному факультеті Ужгородського університету; кількість бібліографічних джерел – 8; мова українська.

Анотація. Статтю присвячено огляду перших років заснування філологічної науки, зокрема її ономастичного осередку, в стінах Ужгородського університету як першого вищого навчального закладу світського характеру на Закарпатті.

Звернено увагу на те, що ім'я одного з ключових ономастів не лише Ужгородської наукової школи, а й української загалом – Кирила Йосиповича Галаса – не згадується ні в сучасних популярних енциклопедичних інтернет-джерелах, ні в деяких наукових, хоча він був одним із перших науковців в Україні, який виконав і 1961 року захистив кандидатську дисертацію «*Топоніміка Закарпатської області (назви населених пунктів)*», збагативши українську ономастичну науку новими підходами і фактично започаткувавши систематичне дослідження власних назв на Закарпатті.

Запропоновано неупереджений та об'єктивний погляд на хронологію появи імен у плеяді особистостей, дотичних тою чи іншою мірою до становлення й формування ономастичної наукової школи в Ужгородському університеті, зокрема на філологічному факультеті.

Зроблено висновок проте, що ономастична школа в Ужгородському університеті базується передусім на ґрунтовних ономастичних дослідженнях грандів філологічного факультету К.Й. Галаса, П.П. Чучки, М.І. Сюська, Л.О. Белея, С.М. Пахомової та інших мовознавців, які мають численні наукові розвідки в цій галузі мовознавчої науки, а також їхніх учнів, послідовників, які нині працюють на всіх кафедрах філологічного підрозділу, де викладаються мовознавчі курси. Зокрема, на кафедрі української мови літературно-художні антропоніми досліджують доценти А.І. Вегеш і О.В. Лавер, стан сучасного фірмонімікону – О.Б. Негер, закарпатські мікротопоніми басейну річки Ужа – В.Ф. Баньої; старочеську антропонімію, а також актуальні питання ономастики в українській та словацькій мовах – завідувач кафедри словацької філології, доцент Н.М. Петрица; ономастичні явища у російській мові, зокрема у порівнянні з угорською, польською мовами – ст. викл. кафедри слов'янської філології та світової літератури М.Й. Пілаш; проблематику щодо власних назв у медіамовленні – доцент кафедри журналістики Я.М. Шебештян.

Наведений у статті матеріал підтверджує спадкоємність ономастичних наукових традицій в ужгородській філологічній спільноті та високий науковий потенціал авторів сучасних розвідок і ґрунтовних досліджень.

Ключові слова: філологічний факультет, Ужгородський університет, наукова школа, ономастика, топоніміка, антропонімія, зоонімія, медіаонімія.

Постановка проблеми. Історія становлення наукових шкіл на філологічному факультеті УжНУ сягає витоків створення першого навчального закладу світського характеру на Закарпатті. Структурний підрозділ, який цьогоріч відряджатиме у самостійне професійне життя свій 70-й випуск, є одним з чотирьох факультетів, з яких починалося становлення Ужгородського університету: про це свідчить зміст Постанови секретаріату центрального комітету Комуністичної партії Закарпатської України та Народної Ради Закарпатської України про утворення Закарпато-Українського університету, прийнятої 19 липня 1945 р. [Сторінки історії Ужгородського національного університету, с. 8–10]. 20 липня 1945 р. було опубліковане оголошення про набір студентів на філологічний факультет з терміном навчання 4 роки: охочі мали скласти 4 іспити – з української мови та літератури, російської мови та літератури, історії народів СРСР та географію [Сторінки історії Ужгородського, с. 10–11].

До слова, філолог за базовою освітою, випускник філософського факультету Карлового університету у Празі, В.С. Добош став першим ректором, «організатором Університету в Ужгороді», якому було доручено «вести переговори з представниками

Міністерства Шкільництва і Освіти в Будапешті та міськими урядами Будапешта і Дебрецина в справі повернення українських і російських і других книг, вивезених мадярськими властями з Закарпатської України в 1938–44 рр.» [Сторінки історії Ужгородського, с. 26].

У 1952–53 н. р. університет почав готувати викладацькі кадри вже у власній аспірантурі, зокрема й на історико-філологічному тоді факультеті [Сторінки історії Ужгородського, с. 44–45] зі спеціальностей «російська література», «українська мова, українська література» [Сторінки історії, с. 50–51]. Відтоді можна вести мову про заснування наукових філологічних осередків, розвиток яких пов'язаний з конкретними особистостями.

Оскільки наша увага в цій статті зосереджена на ономастичній науковій школі, то відразу зауважимо, що одного з ключових ономастів не лише Ужгородської наукової школи, а й української загалом – Кирила Йосиповича Галаса – слід справедливо називати першим чи одним із перших у низці інших добре знаних науковців Закарпаття, оскільки з певних причин (припускаємо, ідеологічних передусім) його ім'я не згадується ні в популярних енциклопедичних інтернет-джерелах («Сьогодні в Україні можна ви-

ділити три основні ономастичні школи: Одеську, Донецьку та Ужгородську. Їхніми представниками відповідно є Ю. Карпенко, О. Карпенко, Л. Фоміна, Л. Калінкін, Г. Лукаш, Л. Белей» [Ономастика], ні в наукових, до прикладу, статті Д. Янчури «Ономастичні школи в Україні»: «Ужгородську ономастичну школу очолює П. Чучка (закарпатська антропонімія), репрезентують її, між іншими, Л. Белей (літературна антропонімія), С. Пахомова (слов'янська антропонімія), М. Сюсько (зоонімія), О.О. Белей (ергонімія)» [Янчура, с. 49].

Фактичний же матеріал, наведений у фундаментальній праці – першому бібліографічному довіднику з української ономастики з описом індивідуальних і колективних праць українських мовознавців, істориків, краєзнавців із назвознавства від другої половини XIX ст. до 2000 р. включно (4534 позицій), дає неупереджений та об'єктивний погляд на хронологію появи імен у плеяді особистостей, дотичних тою чи іншою мірою до становлення й формування ономастичної наукової школи в Ужгородському університеті.

Отож перші праці, датовані ще 1943 р., займаючи 132-133 позиції у покажчику, належать **К.Й. Галасу** (Григорій чи Георгій? // Літературна неділя. – 1943. – Роч. III. – С. 10; Народні назви частей ріки // Літературна неділя. – 1943. – Роч. III. – С. 107) [покажчик, с. 15]. 1952 р. датована стаття **Й.О. Дзендзельського** (Тісса чи Тиса? // Лексикографічний бюлетень. – К., 1952. – Вип. 2. – С. 63–66), що має 153-у позицію у покажчику [Покажчик, с. 17]; 1961 р. – перша стаття **П.П. Чучки** (Прізвиська топонімічного походження на Закарпатті // Доповіді та повідомлення Ужгородського ун-ту: Серія філологічна. – 1961. – No 7. – С. 61–63) – позиція 308 у покажчику [покажчик, с. 28]; 1963 р. – **В.І. Добоша** (Деякі питання морфологічної будови і правопису назв населених пунктів Закарпатської області // Тези доп. Республ. наук. конф. з питань культури української мови. – К., 1963. – С. 91–93) – позиція 417 у покажчику [покажчик, с. 36]; 1970 р. – **П.М. Лизанця** (A Magyar névtani kutatások Ukrajnában (Дослідження угорської ономастики на Україні) // Nyelvtudományi Értekezések, 70. sz. Névtudományi előadások. II. Névtudományi Konferencia (Budapest, 1969) / [Szerkesztette: Kázmér Miklós és Végh József]. – Budapest, 1970. – Old. 273–277) – позиція 996 у покажчику [покажчик, с. 76]; 1977 р. – **М.І. Сюська** (Иван Верхратский – исследователь зоонимии западноукраинских говоров // М-лы совещания по Общеславянскому лингвистическому атласу: Тезисы докл. – М., 1977. – С. 170–181) – позиція 1433 у покажчику [покажчик, с. 108]; 1986 р. – **Л.О. Белей** (Вариантность антропонимов на разных уровнях украинского языка: Автореф. дисс. ... канд. филол. наук. – Ужгород, 1986. – 23 с.) – позиція 1918 у покажчику [покажчик, с. 144]; 1991 р. – **С.М. Пахомової** (Древнерусские патронимические модели // Актуальные вопросы словообразовательного анализа и словообразовательного синтеза: Сб. научн. трудов. – К., 1991. – С. 54–58) – позиція 2476 у покажчику [покажчик, с. 187] та **М.Й. Пілаш** (Формы древнерусских имен заимствованного

происхождения в «Актах социально-экономической истории Северо-Восточной Руси конца XIV – нач. XVI вв.» // Соотношение синхронии и диахронии в языковой эволюции: Тезисы докл. Всесоюзной науч. конф. (23–25 октября 1991 г.). – М.; Ужгород, 1991. – С. 192–193) – позиція 2477 у покажчику [Покажчик, с. 187].

Усі ці мовознавці та їхні учні, послідовники працювали й працюють на різних кафедрах філологічного факультету впродовж 75 років його функціонування. Тож метою цієї статті є створення колективного портрету ономастичної наукової школи в Ужгородському університеті від початку його заснування через призму особистостей, які мають вагомий науковий здобуток в різних галузях назвознавства: топоніміці, антропонімії, зоонімії, медиаонімії тощо.

Методи й методика. У дослідженні використано описовий, історико-компаративний та елементи біографічного методу.

Виклад основного матеріалу. **Кирило Йосипович Галас** (працював на кафедрі української мови з 1956 до 1985 рр.) одним із перших в Україні виконав і 1961 року захистив кандидатську дисертацію «*Топоніміка Закарпатської області (назви населених пунктів)*», збагативши українську ономастичну науку новими думками, свіжими ідеями, вагомим внеском у теорію та історію слов'янських власних назв і фактично започаткувавши систематичне дослідження власних назв на Закарпатті [Чучка, с. 35]. Критичний огляд наукових праць про карпатську ономастику, який є своєрідним продовженням дисертаційного дослідження, учений видав як навчальний посібник для студентів-філологів під назвою «*Українська топонімія Закарпаття в лінгвістичному аспекті*» (1979). Основною ж працею всього його життя став багатотомний «*Словник українських топонімів Закарпаття*», що налічує 5000 сторінок машинописного тексту, охоплюючи майже всі письмово зафіксовані топоніми. За твердженням П.П. Чучки, «ні охопленням фактичного матеріалу, ні глибиною його історичного та етимологічного аналізу праця не має рівних собі в Україні» [Чучка, с. 39]. В.І. Статєєва називає цю працю «своєрідною енциклопедією краю, створеною не колективом, а однією особою», високо оцінюючи реноме К.Й. Галаса як ученого: «Якби Кирило Йосипович уклав тільки один цей словник – його ім'я вписалося б у ряд найавторитетніших науковців України, що створили справжні науково-культурні цінності народу» [Статєєва, с. 14]. У розвідці «*Назва як мовна одиниця*» (1985) мовознавець уперше в україністиці обґрунтовує необхідність виділення в науці окремого розділу – назвознавства, розкриваючи основні етапи назвотворчого процесу.

Про причини тривалого замовчування прізвища цього видатного вченого можемо здогадуватися з бодай такого коментаря, висловленого О. Стрижачком у статті «Руснак, русин, руський, рутен, карпаторос, угророс, українець»: «Воз'єднання Західної і Закарпатської України з УРСР перед назвознавцями республіки поставило важливу проблему наукового упорядкування її системи назв населених

пунктів, важливого знаряддя комунікації і джерела вивчення історії народу. Однак замість цього тодішнє «інтернаціоналістське» керівництво України, за наказом із Москви, піддалося насамперед деструктивній «манії перейменування», жертвою якої стали й тисячі ойконімів, переважно тих, що вказували на співжиття окремих груп і представників різних народів, на місце й роль в історії національної еліти, незбагненну архаїку слів тощо. Потрібні були високопідготовлені кадри, які змогли б дешифрувати полілінгвальну, глибоко закодовану систему, як і наслідки роботи «перейменувальників». На Закарпатті за цю невдячну справу взявся К. Галас, поліглот, котрий дістав освіту в двох контрверсійних університетах і доробок якого ще не видано й не оцінено належним чином» [Стрижак, с. 26–27].

Цікаво, що ідеї К.І. Галаса знайшли своє втілення в науковій творчості молодого дослідниці **Вероніки Федорівни Баньої**, доцентки кафедри української мови, яка захистила своє дисертаційне дослідження «*Мікротопонімія басейну річки Ужа (на матеріалі українських говірок Закарпаття)*» 2009 р. під керівництвом Н.Ф. Венжинович, чинної завідувачки кафедри. У роботі та додатках до неї (словнику мікротопонімів) представлено запропоновані Кирилом Галасом терміни *назвотвір, назвотвірний аналіз, субстантивіт, еліптит, номінативіт* тощо, враховано концепцію мовознавця, повною мірою репрезентовану в його словнику топонімів Закарпаття, щодо розуміння власної назви як еволюційної одиниці, відповідно визначено назвотвірні моделі мікротопонімів. Ці ідеї відображені й у низці статей дослідниці пізнішого періоду: «*Особливості функціонування назвотвірної моделі «апелятив > мікротопонім» у мікротопонімії басейну Ужа*» (2009), «*Мікротопонімія басейну річки Ужа Закарпатської області: назвотвірний аспект*» (2011), «*Назвотвірний аспект дослідження номінативітів (на матеріалі закарпатської мікротопонімії басейну річки Ужа)*» (2011), «*Особливості функціонування закарпатських мікротопонімів, утворених шляхом субстантивізації*» (2019) та ін. У найновіших працях, зокрема «*Закарпатські мікротопоніми басейну річки Ужа, мотивовані колоративами*» (2019), науковиця фокусує увагу на етнолінгвістичному аспекті дослідження мікротопонімів.

Йосип Олексійович Дзензелівський (працював на різних посадах на філологічному факультеті з 1951 до 1996 рр.: 25 років очолював кафедру української мови, був деканом факультету) створив цілу наукову школу з виразним лінгвогеографічним спрямуванням, розробивши теорію і практику регіональних лінгвістичних атласів. Його статті ономастичного спрямування присвячені дослідженню переважно гідронімів лінгвогеографічними методами: «*Значення дослідження антропоніміки лінгвогеографічними методами*» (1965), «*Із спостережень над українською гідрографічною номенклатурою (назви частин річки)*» (1965), «*Українські назви для «витоку, початку, вершини річки»*» (1968), «*Українські топоніми, утворені від апелятивів із суфіксами –адь*» (1969), «*Українські назви для гир-*

ла, устя річки (Із спостережень над українськими народними назвами гідрорельєфу)» (1970) та низка інших. Про увагу до ономастичних досліджень на кафедрі, яка вважалася найсильнішим науковим діалектологічним осередком в Україні, свідчить, зокрема, й стаття науковця «*Про ономастичну роботу кафедри української мови Ужгородського держ. ун-ту в 1969–1970 навчальному році*» (1972).

Павло Павлович Чучка (працював на різних посадах на філологічному факультеті з 1954 до 2014 рр.: упродовж 20 років був завідувачем кафедри загального та слов'янського мовознавства, згодом — словацької філології, деканом факультету) — дослідник сучасної та історичної ономастики. Докторську дисертацію «*Антропонімія Закарпаття*» захистив 1969 року. Знання мов жителів Закарпаття дозволило науковцю глибоко проникнути в дослідження етимології місцевих антропонімів, про що свідчать такі студії: «*Про угорські імена в українських говорах Закарпаття*» (1965), «*Про румунські елементи в антропонімії Закарпаття*» (1966), «*Прізвища німецького населення Закарпаття*» (1978), «*Типи славянізмів в антропонімії венгерського етноса Закарпаття*» (1977), «*До проблеми ініомовних елементів в українській антропонімії*» (1974), «*Фамілії закарпатських словаків*» (1992) та ін. Тематика його публікацій після захисту докторської дисертації розширилася за рахунок виходу дослідника на загальнослов'янський простір [Пахомова, с. 6–7].

Найбільше наукове дослідження, унікальне у всьому слов'янському мовознавстві, над яким учений трудився 40 років — монографія «*Прізвища закарпатських українців. Історико-етимологічний словник*» (2005). У ньому пояснено близько 12 тисяч прізвищ корінних закарпатців, їх правопис, вимову і відмінювання, а також географію, історію та етимологію кожного з них.

Ще одна фундаментальна праця — «*Слов'янські особові імена українців: історико-етимологічний словник*» (2011), укладаючи який, вчений опрацював не лише давньоукраїнські джерела, але й пам'ятки усіх інших слов'янських мов — східнослов'янських, західнослов'янських та південнослов'янських; описав їх етимологію, час і місце фіксації [Пахомова, с. 12]. Готуючи медіаматеріал про вихід цього словника, журналіст О. Гаврош зауважує: «Але коли взяти до уваги, що в сучасних українських словниках імен подається лише сотня-дві питомих слов'янських, а в професора Чучки у словнику таких — понад дві тисячі (!), то можемо говорити про новий невідомий пласт не тільки нашої філології, а й історії, етнографії, культури» [Гаврош]. Науковець є також одним із авторів енциклопедії «Слов'янська ономастика» (т. 1, Варшава-Краків, 2002).

Петро Миколайович Лизанець (працював на різних посадах на філологічному факультеті з 1956 до 2008 рр.: викладач, доцент кафедри української мови, багаторічний завідувач кафедри угорської філології, був деканом факультету) досліджує переважно угорсько-слов'янські запозичення в царині ономастики, вболіває про повернення історичних

назв населеним пунктам Закарпаття, у яких компактно проживає населення угорської національності, про що свідчать його наукові публікації з ономастики: «О венгерских заимствованиях в украинских говорах Закарпаття (на материале названий рельефа)» (1967), «A Magyar névtani kutatások Ukrajnában (Дослідження угорської ономастики на Україні)» (1970), «Венгерские имена и их русские соответствия в Закарпатской области УССР» (1981), «Давньоруська ономастична спадщина в угорській мові» (1986), «Проблеми, пов'язані з перейменуванням угорських населених пунктів на Закарпатті» (1990), «Az ungvári járás 14 településének helynevei (Географічні назви 14 населених пунктів Ужгородського району)» (1992), «A Tisza kárpátaljai szakaszának vízneveiről – Társzerző: Horváth Katalin (Про гідроніми ріки Тиси на Закарпатті)» (1993) та ін.

Михайло Іванович Сюсько (працював на різних посадах на філологічному факультеті з 1965 до 2006 рр.: багаторічний завідувач кафедри української мови, був деканом факультету) докторську дисертацію «Сучасна українська народна зоонімія (зоонімікон українців району Карпат)» захистив 1991 року в Новосадському університеті колишньої Югославії. Підготував до друку два лінгвістичні атласи та словник зоонімів українців району Карпат, а також монографію «Із народного джерела: карпатоукраїнський зоонімікон у контексті інших слов'янських (і неслов'янських) мов» (2011), низку наукових статей з ономастики: «Взаємовідношення власних і загальних імен (зооніми і апелятиви) в українській мові» (1985), «Статус зооніма в онімічній системі: ономасіологічний аспект» (1988), «Традиційні й сучасні погляди на природу власного імені» (1994), «Номінативні ресурси в ареалі карпатоукраїнської зоонімії» (1997), «Із карпатської зоонімії: давня традиція» (2000), «Українсько-словацька паралелі в сфері зоонімії» (2000), «Ономастика художнього тексту (на матеріалі творчої спадщини В.Гренджі-Донського)» (2002), «Українсько-польські паралелі в сфері зоонімії» (2004) та ін.

Любомир Омелянович Белей (працював на філологічному факультеті з 1986 до 2018 рр., був директором та засновником Науково-дослідного інституту україністики імені Михайла Мольнара, проректором з навчально-виховної роботи УжНУ). Досліджував українську та слов'янську ономастику. На позначення науки, що досліджує функціонування власних назв у художньому тексті, запропонував термін «літературно-художня ономастика». Цій проблематиці присвячена кандидатська та докторська дисертації науковця: «Варіантність антропонімів на різних рівнях української мови» (1986); «Українська літературно-художня антропонімія кінця XVIII—XX ст.» (1997), а також низка наукових розвідок: «Ім'я для дитини в українській родині» (1993), «Функціонально-стилістичні можливості української літературно-художньої антропонімії XIX-XX ст.» (1995), «Проблемні питання української літературно-художньої антропоніміки» (2001), «Нова українська літературно-художня антропонімія: проблеми теорії та історії» (2002),

«Глобалізація як панівна тенденція розвитку сучасного українського антропонімікону» (2007), «Український пострадянський іменник: основні тенденції розвитку» (2007), «Власні імена українців на порозі III тисячоліття» (2009), «Українські імена колись і тепер» (2010), «Природа особових імен та їх відтворення засобами чужої мови» (2016) та ін. Учений наполягав на потребі негайного запровадження чіткої системної мовної політики в онімічній сфері, яка має відповідати потребам модерної української нації. Наголошував на тому, що національна значущість онімів є неодмінною їх прикметою.

На кафедрі української мови продовжують працювати доцентки, які виконали свої дисертаційні дослідження під керівництвом Л.О. Белея й активно досліджують літературно-художні антропоніми у творах сучасного красивого письменства. Зокрема, **Анастасія Іванівна Вегеш** (кандидатська дисертація – «Традиції та новаторство української літературно-художньої антропонімії посттоталітарної доби» (2010)) є авторкою близько 60 наукових статей з аналізу художніх творів низки авторів на предмет традицій та новаторства в них українського літературно-художнього антропонімікону, його інформаційного потенціалу та виражальних можливостей: Марини Гримич, Василя Кожелянка, Юрія Андруховича, Івана Чендея, Сергія Жада-на, Павла Загребельного, Романа Іваничука, Юрія Мушкетика, Любка Дереша, Марії Матіос, Олександра Ірванця, Олеся Ульяненка, Ірен Роздобудько, Василя Шкляра, Андрія Кокотюхи, Володимира Лиса, Тетяни Ліхтей, Мирослава Дочинця, малої прози українських письменників Румунії, зокрема Михайла Трайсти, та ін.

Оксана Володимирівна Лавер (кандидатська дисертація «Літературно-художній антропонімікон П. Куліша: склад, джерела, функції» (2004)) теж досліджує функції літературно-художніх антропонімів у художньому тексті на прикладах творів українських письменників, зокрема: «Інформативний потенціал антропонімів у творах П.Куліша» (2009), «Антропонімікон у повістях Г. Хоткевича «Камінна душа» і «Довбуш» як образок до історії Гуцульщини» (2011), «Символічна функція літературно-художніх антропонімів у романі І. Багряного «Тигрлови»» (2014), «Національне і регіональне у літературно-художній антропонімії (на матеріалі творів Дмитра Кешелі)» (2016), «Літературно-художні антропоніми як засіб увиразнення українського регіонального колориту (на матеріалі повісті Ю.Станиця «Юра Чорний»)» (2017), «Літературно-художня антропонімія у творах закарпатських письменників» (2018), «Інформаційний потенціал літературно-художніх антропонімів у творах Михайла Михайлюка» (2019) та ін.

Оксана Богданівна Негер (кандидатська дисертація – «Українська урбанонімія Закарпаття в XX – XXI ст.» (2009), видана як монографія 2018 р.) продовжує досліджувати стан сучасного фірмонімікону, зокрема статус урбаноніма в системі топонімів, базуючись переважно на закарпато-українському емпіричному матеріалі. Є авторкою

понад 30 наукових статей, зокрема: «До питання про термінологічно-поняттєвий апарат урбаноніміки» (2012), «Характеристика об'єкта як позамовний чинник розвитку урбанонімії Закарпаття» (2012), «Демографічний розвиток Закарпаття як універсальний чинник формування закарпатоукраїнського урбанонімікону» (2013). «Переїменування як ідентифікатор специфіки розвитку мотиваційної бази офіційної закарпатоукраїнської урбанонімії ХХ – початку ХХІ ст.» (2013), «Державна ідеологія як чинник впливу на розвиток закарпатоукраїнського урбанонімікону в кінці ХХ – на початку ХХІ ст.» (2014), «Вплив моди на функціонування урбанонімії» (2017), «Статус урбаноніма в системі топонімів» (2019), «Еколінгвальні особливості української пропріальної лексики пострадянської доби» (2020) та ін.

Світлана Николаївна Пахомова (працювала на філфаку з 1984 до 2020 рр. на кафедрі російської мови, згодом на кафедрі загального і слов'янського мовознавства, на базі якої відкрилося словацьке відділення, впродовж 20 років очолювала кафедру словацької філології, була головою вченої ради філологічного факультету, є членом Національного комітету славістів НАН України) захистила кандидатську дисертацію на тему: «Русские составные личные именования донационального периода» (1984) за спеціальністю «російська мова» під керівництвом П.П. Чучки. Докторську – «Еволюція антропонімних формул у слов'янських мовах» (2000) – за спеціальністю «Слов'янські мови, українська мова».

Науковий доробок науковиці налічує близько 200 наукових праць із історичної антропонімії та славістики, у тому числі три монографії: «Еволюція антропонімних формул у слов'янських мовах» (1999) (докторська дисертація), «Екстралінгвальні фактори в контексті розвитку слов'янських антропонімів» (2003), «Історія російської антропонімії» (2006), «Онїміна номінація в діакронії: монографія» (2019) та одну колективну монографію «Ономастика Полісся» (1999), видану в Інституті української мови НАН України (розділ «Старопольські антропоформули на східнослов'янському фоні (діакронічний аспект)» [Петрица, с. 190].

Найновіші наукові праці дослідниці засвідчують її інтерес до словацької антропонімії зокрема: «Словацькі прізвища в дзеркалі перекладу» (2016), «Транспозиція словацьких антропонімів в українській мові» (2017), «Асиміляція українських назв населених пунктів у Східній Словаччині» (2018), «Ойконіми українського походження в словацькій ономастиці» (2018), «Ономастика в дзеркалі українсько-словацької комунікації» (2019), «Етнічні зв'язки словаків за даними пропріальної та апеліативної лексики» (2019), «Українські антропонімічні норми в загальноєвропейському контексті» (2019) та ін.

Під її керівництвом успішно захищені дві кандидатські дисертації з ономастики, зокрема Н.М. Петриці («Чеські антропонімічні формули ХІ–ХVІІІ століть» (2011)), чинної завідувачки кафедри словацької філології, яка активно досліджує, крім старочеської антропонімії, також актуальні питан-

ня ономастики в українській та словацькій мовах, про що свідчать, зокрема, найновіші публікації науковиці: «Українська та чеська ономастична термінологія» (2016), «Посесивний компонент у складі чеських антропонімних формул допрізвищезового періоду» (2017), «Власні особові назви іншомовного походження у чеських писемних пам'ятках ХІ–ХІV століть» (2017), «Складні антропонімічні формули в чеських писемних пам'ятках ХV–ХVІІІ століть» (2019), «Назви за професією у складі чеських антропонімних формул допрізвищезового періоду» (2019), «Назви за оселею як спосіб ідентифікації осіб у чеських писемних пам'ятках допрізвищезового періоду» (2021) та ін.

Марина Йосипівна Пілаш, ст. викл. кафедри слов'янської філології та світової літератури, впродовж тривалого часу досліджує ономастичні явища у російській мові, зокрема у порівнянні з угорською, польською мовами: «К вопросу этимологизации заимствованных антропонимов (древнерусский период)» (1989), «Тюркские антропоосновы у восточных славян донационального периода» (1990), «Становление системы заимствованных антропонимов в древнерусском именнике» (1991), «Адаптація скандинавських імен у східних слов'ян» (1991), «Динамика развития русского и венгерского именников в ХV–ХVІІ вв.» (1994), «Фонетическое варьирование канонических личных имен в русском и польском языках ХV–ХVІІ вв.» (1995), «Мифоантропонимия русских и венгерских сказок» (1996), «Реконструкция старорусских апеллиативов на базе ономастической лексики» (1999), «Отрицательные черты характера и привычки именованного в зеркале старорусской антропонимии» (2013) та низка ін.

Ярослава Михайлівна Шебештян, доцентка кафедри журналістики, захистила кандидатську дисертацію «Сучасна українська літературно-художня зоонімія: функції, склад та структура» (2008) під керівництвом Л.О. Белея. Опрацьовує доволі нову в українській ономастиці проблематику щодо власних назв у медіамовленні, має низку наукових публікацій з цієї проблематики: «Пропріальні засоби компресії друкованого медіамовлення» (2013), «Місце оніма в системі виражально-зображальних засобів друкованого медіамовлення» (2013), «Діалектика об'єктивного і суб'єктивного в ономастиці друкованого медіамовлення» (2013) та ін. Науковицею запропоновано деякі термінологічні поняття (медіаонімія, медіаонім тощо), виокремлено основні аспекти вивчення цієї сфери побутування власних назв, зроблено спроби розглянути медіаонімію у зв'язку з природою журналістського тексту та крізь призму культуромовних категорій.

З огляду на важливість в ономастичних студіях лексикографічного виміру суттєвим можна вважати й відповідне опрацювання невідмінюваних пропріативів. Так, у співпраці з проф. М.І. Сюськом дослідниця підготувала «Словник невідмінюваних в українській мові іменників» (2017), у другій частині якого подано сучасні географічні власні назви природних (гір, озер, водоспадів, вулканів тощо) і створених людиною (агломерацій, держав, регіонів,

комун і под.) об'єктів. Тут, крім енциклопедичного значення зафіксованих одиниць, подано необхідні вказівки щодо наголошення, походження, граматичних категорій роду та числа.

Висновки. Отже, ономастична школа в Ужгородському університеті базується передусім на ґрунтовних дослідженнях грандів філологічного факультету К.Й. Галаса, П.П. Чучки, М.І. Сюська, Л.О. Беляя, С.М. Пахомової та інших мовознавців,

які мають численні наукові розвідки в цій галузі мовознавчої науки, а також їхніх учнів, послідовників, які нині працюють на всіх кафедрах філфаку, де викладаються мовознавчі курси. Наведений у статті огляд постатей науковців лише підтверджує спадкоємність ономастичних наукових традицій в ужгородській філологічній спільноті та високий науковий потенціал авторів сучасних розвідок та ґрунтовних досліджень.

Література

1. Біобібліогр. покажч.: до 90-річчя від дня народження Павла Павловича Чучки / уклад. : Л. О. Мельник, Н. С. Лехман, О. В. Бряник; передм.: С. М. Пахомова; відп. за вип. М. М. Медведь ; М-во освіти і науки України, ДВНЗ «Ужгор. нац. ун-т», Філол. ф-т, Каф. словац. філол., Наук. б-ка. – Ужгород : Видавництво Олександри Гаркуші, 2018. 224 с.
2. Гаврош О. Що в імені твоєму? *Закарпаття онлайн*. 24.02.2012. URL: <https://zakarpattya.net.ua/Blogs/93396-ShCHO-v-imeni-tvoiemu>
3. Ономастика. *Вікіпедія*. URL: <https://uk.wikipedia.org/wiki/Ономастика>
4. Петрица Н.М. Визначному українському славісту Світлані Миколаївні Пахомовій – із пошаною та вдячністю! *Науковий вісник Ужгородського університету*, 2019. Серія: Філологія. Випуск 1 (41). С. 190–191.
5. Сторінки історії Ужгородського національного університету: Документи і матеріали / Укладання, коментарі та передмова Н.М. Жулканич. Ужгород: Видавництво Олександри Гаркуші, 2005. 219 с.
6. Сучасні проблеми мовознавства та літературознавства (Збірник наукових праць). Випуск 6: Збірник пам'яті Кирила Галаса. Ужгород, 2002. 492 с.
7. Українська ономастика: бібліографічний покажчик / уклад.: С.О. Вербич, І.В. Єфименко, І.М. Желзняк; НАН України, Ін-т укр. мови. К., 2013. 364 с.
8. Янчура Д. Ономастичні школи в Україні. *STUDIA UKRAINICA POSNANIENSIA*, vol. VI: 2018, pp. 45–52. Університет імені Адама Міцкевича, Познань-Польща.

References

1. Biobibliogr. pokazhch.: do 90-richchia vid dnia narodzhennia Pavla Pavlovycha Chuchky [Biobibliographical Index: To the 90th Anniversary of Pavel Pavlovich Chuchka's birth] / uklad. : L.O. Melnyk, N.S. Lekhman, O.V. Brianyk; peredm.: S.M. Pakhomova; vidp. za vyp. M.M. Medved ; M-vo osvity i nauky Ukrainy, DVNZ «Uzhhor. nats. un-t», Filol. f-t, Kaf. slovats. filol., Nauk. b-ka. – Uzhhorod : Vydavnytstvo Oleksandry Harkushi, 2018. 224 s. [in Ukrainian].
2. Havrosh O. Shcho v imeni tvoiemu? [What's in your name?] *Zakarpattia online*. 24.02.2012. URL: <https://zakarpattya.net.ua/Blogs/93396-ShCHO-v-imeni-tvoiemu> [in Ukrainian].
3. Onomastyka [Onomastics]. *Vikipediia*. URL: <https://uk.wikipedia.org/wiki/Onomastyka> [in Ukrainian].
4. Petritsa N.M. Vyznachnomu ukrainskomu slavistu Svitlani Mykolaivni Pakhomovii – iz poshanoiu ta vdiachnistiu! [To the prominent Ukrainian Slavist Svitlana Mykolaivna Pakhomova – with respect and gratitude!] *Naukovyi visnyk Uzhhorodskoho universytetu*, 2019. Serii: Filolohiia. Vypusk 1 (41). S. 190–191 [in Ukrainian].
5. Storinky istorii Uzhhorodskoho natsionalnogo universytetu: Dokumenty i materialy [Pages of Uzhhorod National University's History: Documents and Materials] / Ukladannia, komentari ta peredmova N.M. Zhulkanych. Uzhhorod: Vydavnytstvo Oleksandry Harkushi, 2005. 219 s. [in Ukrainian].
6. Suchasni problemy movoznavstva ta literaturoznavstva (Zbirnyk naukovykh prats) [Modern Problems of Linguistics and Literary Studies (Collection of Scientific Works)]. Vyp. 6: Zbirnyk pamiati Kyryla Halasa. Uzhhorod, 2002. 492 s. [in Ukrainian].
7. Ukrainska onomastyka: bibliografichni pokazhchyk [Ukrainian Onomastics: Bibliographical Index] / uklad.: S.O. Verbych, I.V. Yefymenko, I.M. Zheliezniak; NAN Ukrainy, In-t ukr. movy. K., 2013. 364 s. [in Ukrainian].
8. Yanchura D. Onomastychni shkoly v Ukraini [Onomastic Schools in Ukraine]. *STUDIA UKRAINICA POSNANIENSIA*, vol. VI: 2018, pp. 45–52. Universytet imeni Adama Mitskevycha, Poznan-Polshcha [in Ukrainian].

THE ESTABLISHMENT AND DEVELOPMENT OF THE ONOMASTIC SCIENCE SCHOOL AT THE FACULTY OF PHILOLOGY AT UZHGOROD UNIVERSITY

Abstract. The article is devoted to a review of the first years of the foundation of philological science, in particular its onomastic center, within the walls of Uzhhorod university as the first higher educational institution of a secular nature in Transcarpathia.

Attention is drawn to the fact that the name of one of the leading onomasticians not only of Uzhhorod scientific school but also Ukrainian in general – Kyryl Iosypovych Halas – is not mentioned either in modern popular encyclopaedic Internet sources, or in some scientific ones, although he was one of the first scholars

in Ukraine who performed and defended in 1961 his PhD thesis “*Toponymy of Transcarpathian region (names of settlements)*” enriching the Ukrainian onomastic science with new approaches and actually beginning a systematic study of names in Transcarpathia.

The article offers an unbiased and objective view of the chronology of the appearance of personalities who, in a varying degree, contributed to the establishment and formation of onomastic scientific school at Uzhhorod university, in particular at the Faculty of Philology.

It is concluded that the Onomastic Scientific School at Uzhhorod university is based primarily on the fundamental onomastic research of the prominent figures at the Faculty of Philology including K. I. Halas, P. P. Chuchka, M. I. Siusko, L. O. Beley, S. M. Pakhomova and other linguists who have numerous scientific studies in this field of linguistics, as well as their students, followers who now work in all departments of the Philological Faculty, where linguistic courses are delivered. In particular, the Department of Ukrainian Language is presented by the studies of literary and artistic anthroponyms performed by the associate professors A.I. Vegesh and O.V. Laver, the state of modern firmonymicon – by O.B.Neger, Transcarpathian micro-toponyms of the Uzh river basin – by V. F. Banioi; old Czech anthroponymy and topical issues of onomastics in the Ukrainian and Slovak languages – by the head of the Department of Slovak Philology, associate professor N. M. Petritsa; onomastic phenomena in the Russian language, including in comparison with the Hungarian and Polish languages – by the senior lecturer of the Department of Slavic Philology and World Literature M. I. Pilash; the problems of names in media speech – by associate professor of Journalism Department Ya.M. Shebeshtian.

The material presented in the article confirms the continuity of onomastic scientific traditions in Uzhhorod philological community and the high scientific potential of the authors in modern research and fundamental studies.

Keywords: Faculty of Philology, Uzhhorod University, scientific school, onomastics, toponymy, anthroponymy, zoonymy, mediaonymy.

© Шумицька Г., 2021 р.

Галина Шумицька – доктор філологічних наук, професор кафедри журналістики Ужгородського національного університету, Ужгород, Україна; halyna.shumytska@uzhnu.edu.ua; <https://orcid.org/0000-0001-7806-2963>

Halyna Shumytska – Doctor of Philology, Professor of the Journalism Department, Uzhhorod National University, Uzhhorod, Ukraine; halyna.shumytska@uzhnu.edu.ua; <https://orcid.org/0000-0001-7806-2963>

КОЛЕКТИВНІ ПРИЗВИСЬКА ПІДЛЯШУКІВ, МОТИВОВАНІ
ОСОБЛИВОСТЯМИ ЇХНЬОГО МОВЛЕННЯ

Науковий вісник Ужгородського університету. Серія: Філологія.

Випуск 1 (45)

УДК 811.161.2'373.232'282.2(438)

DOI:10.24144/2663-6840/2021.1(45).32–37

Аркушин Г. Колективні прізвиська підляшуків, мотивовані особливостями їхнього мовлення; кількість бібліографічних джерел – 7; мова українська.

Анотація. Однією з причин виникнення як індивідуальних, так і колективних прізвиськ стають протиставлення *я : ти, ми : вони*. У кожному населеному пункті може бути різна кількість мотиваційних груп таких найменувань, але найчастіше це характеристика зовнішнього вигляду денотата, його національність, професія чи заняття, вдача і т. ін. Прізвиськами часто стають також характеристики мовлення індивідумів, зокрема і діалектоносіїв.

У статті представлені колективні прізвиська жителів Північного і Південного Підляшшя (північно-східна частина Люблінського та південно-східна Підляського, давніше Білостоцького, воеводств Республіки Польща). Насамперед з мовного потоку на слух виділяємо фонетичні риси, що стають мотивами постання багатьох прізвиськ. Майже всіх жителів цього регіону прозивають *хахля́ми*, засвідчуючи, що їхня *хахля́цька мо́ва* – це українські говірки. Зауважимо, що визначення *хахля́цька мо́ва* вживане в нейтральному значенні і не містить будь-яких негативних конотацій. Оскільки пересічний поляк і донині не розрізняє за національністю українців, білорусів та росіян, то ще усіх підляшуків називають *ру́ськіми* або просто *каца́пами*. Менші групи жителів Підляшшя мають такі найменування: *але́качі*, що звукосполуку *ле* вимовляють твердо, які протиставлені *але́качам*, бо *ле* (*але – але*); *де́кали*, у яких тверда вимова *де*, протиставлені *де́калам*, бо *дзе* (*день – дзень*); *штокмані* вимовляють частку і сполучник як *што*, а *шокмані* як *шо* або *що*. Фонетичні особливості призвели до виникнення також прізвиськ *пайдуні* та *літвіні*. Морфологічні риси стали основою найменувань *микуні* (*му робіти, робітиму*), *смакі* (*ходілисьмо, робілисьмо*) та *хмакі* (*носіліхмо*). Лише одна лексема *гэто* ‘це’ стала твірною основою назв *геті*, *гетали*, *гєцячки*. Та незважаючи на такі окремі відмінності, що існують серед підляських говірок, у них одна спільна риса – це все говірки української мови.

Прізвиська *калаку́ти* і *перешу́ткі* отримали ті жителі Підляшшя, які перейшли в католицизм, а отже, і почали говорити по-польськи. Декілька прізвиськ невідомої мотивації: *чубарі* || *чуба́рики* і *матані*.

Ключові слова: Північне Підляшшя, Південне Підляшшя, діалектоносії, особливості мовлення, неофіційні найменування, прізвиська.

Постановка проблеми. Неофіційні найменування осіб, зокрема прізвиська, в україністиці були предметом багатьох студій майже з усіх регіонів України, зокрема і Західного Полісся, куди відносимо і Підляшшя. При цьому дослідниця Н. Шульська стверджує: «Мовний континуум Західного Полісся, що поєднав у собі діалектну архаїку двох систем (північної та південно-західної) і сучасну сленгово-жаргонну специфіку, – респектабельне поле для антропонімічних пошуків. Унікальність західнополіського ареалу зумовлена його прикордонним характером» [Шульська 2011, с. 1–2]. Тому в неофіційних антропонімах зазвичай відбиті місцеві говіркові особливості, які, крім цього, ставали і мотивами багатьох онімів.

Мета нашої статті – аналіз неофіційних найменувань груп жителів Підляшшя, зокрема прізвиськ, що виникли як характеристика особливостей їхнього мовлення. Джерельною базою стали польові магнітофонні записи, розміщені в нашому збірнику текстів «Голоси з Підляшшя» [Аркушин 2007] (у покликаннях подаємо також умовне скорочення цього джерела – *ГП*, указуючи і назви населених пунктів), а також використані матеріали зі «Словника західнополіських говірок» [Аркушин 2016]. Зауважимо, що окремого запитання про колективні чи індивідуальні прізвиська мешканців Підляшшя в нас не було, тобто в збірнику подані принагідні фіксації, які, безперечно, далекі від повноти, але, незважаючи на це, вони дозволяють зробити певні

узагальнення й висновки про постання таких неофіційних найменувань жителів та про особливості їхніх говірок, що мотивували ці номени.

Аналіз досліджень неофіційних найменувань людей. Українськими ономастами давно вже звернуто увагу на широке використання прізвиськ у побутовому спілкуванні місцевих мешканців. Такі неофіційні назви проаналізовані або поруч з іншими антропонімами (прізвищами, власними особовими іменами та їхніми варіантами, іменами по батькові), або окремими студіями. Це питання цікавило багатьох українських мовознавців упродовж різних століть, пор.: XIX ст. – дослідження В. Охримовича, М. Сумцова, XX ст. – Г. Аркушина, Т. Бахвалової, Р. Осташа, І. Сухомлина, М. Тимінського, Н. Хрустик та ін., XXI ст. – студії Д. Бучка і Є. Бучко, М. Лесюка, Н. Федотової, Н. Шульської та ін.

Зауважимо, що останніми десятиліттями видані цікаві лексикографічні зібрання, серед яких найбільш відомі «Прізвиська Нижньої Наддніпрящини» у двох книгах В. Чабаненка (Запоріжжя, 2005), «Словник прізвиськ жителів межиріччя Стиру і Горині» Н. Шульської (Луцьк, 2008), «Словник прізвиськ північно-західної України» у трьох томах за редакцією Г. Аркушина (Луцьк, 2009).

Знані також дослідження прізвиськ українців з-поза меж сучасної України, це: 1) студії М. Дуйчака про лемківські найменування та 2) характеристика Г. Аркушина колективних прізвиськ жителів Берес-

тейщини (Республіка Білорусь) як особливостей їхнього мовлення – *хахлі, з'їдуні, л'ітв'іні* // *л'іцв'іні, хац'укі* // *гац'укі* та ін. [Аркушин 2014]. Наскільки нам відомо, неофіційні найменування мешкаців Південного і Північного Підляшшя Республіки Польща ще не аналізовані в наукових студіях.

Докладний опис майже дев'ятнадцяти з половиною тисяч західнополіських неофіційних антропонімів дозволив Н. Шульській поділити їх на п'ять груп: 1) індивідуальні (62 %), 2) сімейно-родові (36,5 %), 3) колективно-територіальні (1 %), 4) групові (0,4 %) та 5) внутрішньо-сімейні (0,1 %) [Шульська 2001, с. 14].

Мотиваціями колективних найменувань ставали: 1) особливості рельєфу, де проживають носії; 2) відзначення ними вузьколокальних свят; 3) уживання специфічного крою верхнього одягу; 4) особливості ведення сільського господарства та ін., при цьому найчастотнішою виявилася п'ята група – характеристика мовлення жителів.

Методи та методика дослідження. Використано метод лінгвістичного спостереження та аналізу. Серед основних прийомів – інвентаризація та систематизація мовного матеріалу в синхронії, встановлення мотивів найменування та словотвірний аналіз. Зроблено порівняння особливостей підляських говірок з українськими літературними відповідниками, відмінності між якими і стали причиною появи цих неофіційних антропонімів.

Виклад основного матеріалу. Як відомо, окраїнні говірки завжди відчутно відрізняються від літературної мови, що зумовлено багатьма чинниками, а у випадку Підляшшя – тим, що тут майже повністю відсутній вплив української літературної мови (без українського радіо та телебачення, без української школи, без художньої літератури та щоденної преси), тому-то добре збережені архаїчні риси нашої мови. Безперечно, тут сильний вплив польської літературної (адже ж державна!) та говіркової (контактуюча) мови, лише частково білоруської (доступні білоруські програми Білостоцького телебачення, частково білоруська преса) та російської, а в школах повоєнної Польщі вивчали ці дві східнослов'янські мови.

Однією з причин виникнення прізвиськ стало протиставлення *я : ти, ми : вони* (*я і ми* – хороші, справедливі, чесні і т.д., а *вони* – зовсім не такі та й говорять якось дивно, бо ж не так, як ми). Відчуття відмінностей у мовленні характерне для представників як поближких населених пунктів, так і віддалених, з якими доводилося спілкуватися. Ось як носії підляських говірок добре відчують особливості свого і «сусіднього» мовлення:

/кажде село іначеі го'ворит'/ (Зубачі; ГП, с. 140); */в нас кажут ко'рова кун'/* а в їх вже к'ін' / (Даші; ГП, с. 192); */воз'м'іте с'уд'а-о за Бот'ки вже т'роха іначеі називаіут // в нас ш'епка а там шапка // в нас го'вораіт д'іс'аі / а тут за Б'їел'ск'і ну то нин'і кажут // нин'і кажут /* (Кнориди; ГП, с. 310, 312); */в кажудм сел'і інакша мова / е / іїес'а у нас називаіут вилка / а н'екоторіе в сел'і сохарі // ну / на вилка сохарі // в нас л'ушн'а / е /*

до воза / а там клуніц'і / клуніц'а / (Версток; ГП, с. 228); */тут іак в'з'ати н'рав'е ичо село то т'роху ін:а мова /* (Дубичі-Тофіловці; ГП, с. 298). Про це ж говорить і знаний на південному Підляшші фольклорист І. Ігнатюк: «Ствердив я, що на Підляшші майже в щодругому селі трохи інакше говорять» [Ігнатюк 2013, с. 9]. Отож тема нашої публікації – аналіз колективних прізвиськ жителів Підляшшя, що виникли як характеристика їхнього мовлення.

Почнемо з того, що корінним жителям цього регіону важко відповісти на запитання (правильніше – на питання), хто вони за національністю, пор. такий діалог:

[Себастьянюк:] / ми руск'і //

[Занькевич:] / б'їло'руси //

[То ви по-білоруськи говорите?]

[Занькевич:] / н'е н'е // ми похах'лацк'і / поп'ростому в нас //

[Себастьянюк:] / ми іак то каже / обивател'і пол'с'к'і / бо в пол'шч'і живемо // не пол'ак'і / і не хак'ли / а ми православн'і / ми ход'ім до ц'еркв'і / не до кос'ц'ола // о'но до ц'еркв'і / [Клейники; ГП, 388].

Ось так підляшуки часто себе ідентифікують просто *православними* на протигагу полякам-католикам. У зв'язку з тим, що пересічний поляк і досі не проводить розрізнення між українцями, білорусами та росіянами, то українців Підляшшя ще іменують *руськими*; цікаво, що цю назву часто використовують і самі підляшуки (підляшани).

А от їхні сусіди – білоруси та поляки – місцевих жителів прозивають *хахлами*: / часом звут нас ну хак'ли / (Клейники; ГП, с. 388); / нас називаіут хак'лами / (Полічна; ГП, с. 194). Значення цього терміна для місцевих незрозуміле, як і його походження: / шо то значит хак'ли то н'ев'ем / н'ев'ем поп'росту / (Полічна; ГП, с. 194); / а іа'ка то на'ц'ійа хак'ли тийі? / (Версток; ГП, с. 228), див. інші цитати. Через незрозумілість такого найменування виникають різні переказування: / иниши кажут же ми шашли'ки чи іак називаіут / (Грабовець; ГП, с. 270); / а ми іа'к'іс' іа'фли може іа'к'ііе // чи хак'ли / (Видово; ГП, с. 346).

Дослідник українських говірок у Польщі М. Лесів так пояснює виникнення номена *хахли*: «Цю останню назву, яка на Підляшші побутує донині – *mówią po chachłasku* – <...> принесли з царської армії додому місцеві хлопці, бо там саме їх, мабуть, за мовою визначили, як українців, малоросів, себто хаклів» [Лесів 1997, с. 283]. І далі: «Це, можливо, було перше усвідомлення національної приналежності через мову, яка могла бути осмішувана тими, що в армії неприхильно ставилися до всього, що неросійське або трохи неподібне до російського» [Там само].

А в *хахлів* і мова *хахляцька*, пор.: / ну певно / шо хак'лац'ка мова / (Чехи-Орлянські; ГП, с. 258); / хак'лац'ка кажут / (Дубичі-Тофіловці; ГП, с. 298); / ну іа не в'їду іа'каіа наша мова / іа'кас' хак'лац'ка та'каіа ч'и іа'каіа / (Єльонка; ГП, с. 236); / а іа знаіу пой'а'кому ми го'ворим? / пох'хол'с'ку дес' / нев'їдомо пой'а'кому / а ни поб'їло'руску / а ни поукра'їінс'ку / (Райки; ГП, с. 336); / ми похах'лацк'і

/ попростому в нас / (Клейники; ГП, с. 388); / то така унше хахлацкайа мова / (Костомлоти; ГП, с. 96); / ну / йа / кайас' кол'іс' ка'зал'і хахлацка [мова] / (Курашево; ГП, с. 364); хахла'аца [мова] (Пилипки; ГП, с. 422). Зауважимо, що цей місцевий термін хахлацка мова вживаний тепер лише в нейтральному значенні і не містить негативної конотації, виступаючи семантичним синонімом до українська мова: / то така унше хахлацкайа мова // [До якої мови вона ближча?] / на'мене / до україн'с'койі // бо йа тут йак був / в час'і вуйни була тут україн'с'ка школа // р'ік часу два рази хо'див до україн'с'койі // йак зас'тав // за не'метчини // йак 'н'імец завуй'ував тут // і ми там бу'ли // учите'лка була // тут був // и: 'бат'ушка був україн'с'к'і православно'ї // і учите'лка була // поукраїн'с'кому училис'а / (Костомлоти; ГП, с. 96); / 'мусит' до хахла'ачойі [найближча] / (Пилипки; ГП, с. 422); / 'наша мова бу'ла україн'с'ка / вже ми україн'с'койу мовойу [говоримо] / (Версток; ГП, с. 228). Наведемо цікаве твердження листуноші с. Дубичі-Церковні повіту Гайнівка Підляського воєводства, який співпрацював із білоруськомовною пресою: / и наш йа'зык / о / так йак ми го'воримо / йа з 'вами / ну то вун бу'л'ш зв'язаній / бу'л'ш бл'іск'ій україн'с'кому / україн'с'кому / а в д'ів'я'носто п'я'ти процентах то / то україн'с'койі / (Дубичі-Церковні; ГП, с. 280).

Оскільки для поляків місцеві жителі *руські* (= синонім до *росіяни*), то підляшукі мають ще інший «ярлик» – *каціани*, пор.: / православно'ї дес' уч'і'л'іс'а в ш'колах / то ст'удал'іс'а призна'ват'іс'а / же вун / православно'ї / ну чом не призна'вал'іс'е? / то б'іе / то каціаном назива'є / иче ш'чос' / і не призна'єц' : а / (Кнориди;

ГП, с. 328); / во'ни на нас 'кажут каціани / а ми на йіх 'л'ахи' / (Сльонка; ГП, с. 238); пор. вживання відносного прикметника: / каціанс'ких 'з'єц'і жеб до ш'коли не хо'дил'і / (Сльонка; ГП, с. 238–240).

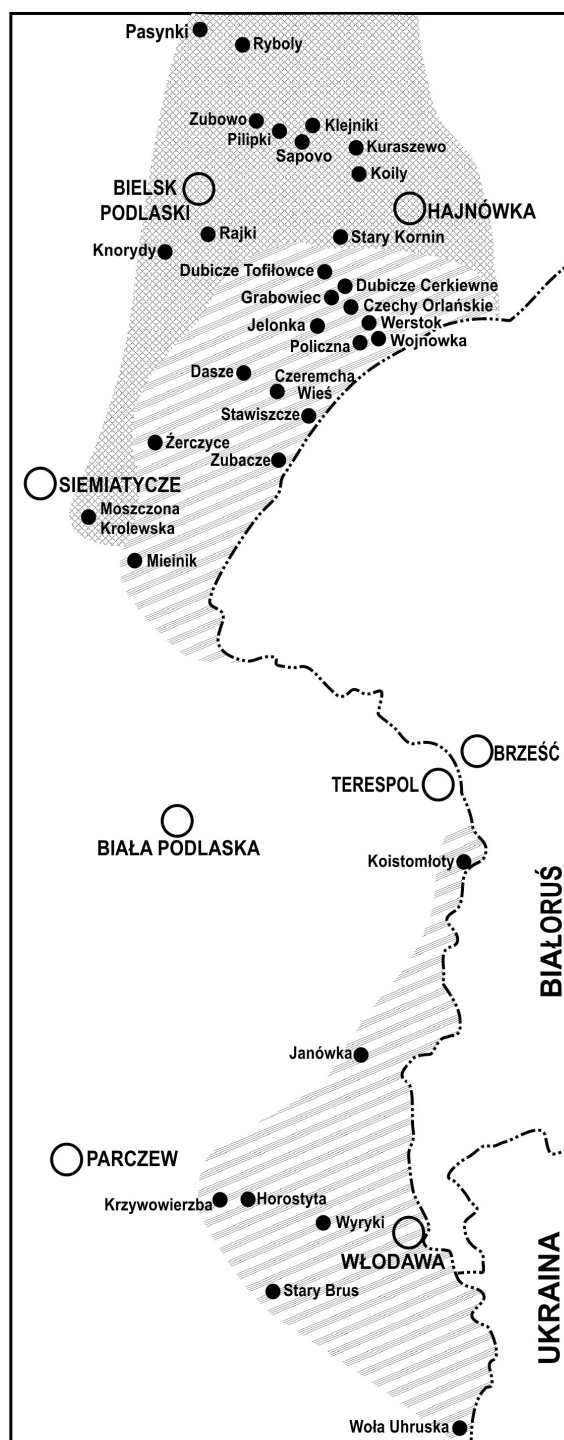
Ці два прізвиська – *хахлі* та *каціани* – найбільш поширені і стосуються

всіх українців Підляшшя. Їхні сусіди ще іноді вживають територіальне позначення – *пол'ешуки*: / а вже заїд'іте нуд'м Сими'нувку то нас назива'ють' пол'ешуки' / (Ставище; ГП, с. 156).

Коллективні неофіційні найменування, відбиваючи особливості мовлення осіб, відомі на значно ширшій території, ніж сама говірка риса, що стала твірною основою прізвиська, бо «ко-валями» цієї назви були не самі мовляни, а їхні сусіди. Це можна простежити, напр., на прізвиську *штокмані* (у фіксації М.Лесіва *штокали* [Лесів 1997, с. 285]): / в нас и'чо / там и'то / виз'м'іте вс'о и'начеї го'ворат / <...> штокма'ни / (Дубичі-Тофіловці; ГП, с. 298); / то штокма'ни / та'к'ійі / вже в йіх тро'ху мова не та'кайа / (Полічна; ГП, с. 202). Ареал поширення питального займенника і сполучника підрядності *што* один (див. мапу №1), а прізвисько добре знане як на Північному, так і на Південному Підляшші.

Порівняйте частотність уживання лексеми *што*: [Чи їли яблука до Спаса?] / то 'кажут / мо'яа 'мама кол'іс' 'кажут што не 'можна 'й'єс'т'і йак у ко'го д'іт'а в'мре // то 'кажут што на тум с'в'іет'і / не 'буде йо'му 'яблука / (Сапово; ГП, с. 376); / н'іц' не бил'о // н'рат'і бил'іо чи што / н'є 'мила н'єш'то / (Кнориди; ГП, с. 318), а

також її дериватів – *н'ішто*, *штон'ібуд'*, *ш'тото* (Мощона-Крулевська; ГП, с. 128, 130, 136). Зрідка вживаний і прикметник *поштокманський*: / 'отут не'дал'єко / 'десет' к'і'лометри там йе та'к'ійі

■ - ШЧО // ШО
□ - ШТО

Мапа 1

д'єр'євн'і / в нас називають поштокман'с'к'і / і там називають вже ход'ім'і / роб'ім'і // в нас ходил'і / в нас ходил'і / (Єльонка; ГП, с. 238).

Вимова [л] у сполучнику *алé* лягла в основу іншого прізвиська – *алéкач'і* (н.п. Південного Підляшшя), а м'який [л'] став співтворцем номена *ал'экач'і* (майже все Північне Підляшшя): */ там туди шче в'зати то йа ка'зав шис'нацм'т' к'ілом... / то вже во'ни там / е: / йіх називал'і алéкач'ами / бо алé // а ми кажем ал'э / (Версток; ГП, с. 228) (див. мапу №2). Твірною основою номена *алéкач'і* стало дієслово *алéкати*, а сам сполучник *але* перетворився навіть на «мірило» українськості, пор.: */ то в Ста'вишч / за с'танційейу йе Ста'вишча / там алéкайут / там на алé // та'кайа-о йак тут / во'на до укра'їнс'ку по'ходить // ал'і алéкайут // а в нас ал'э / (Черемха; ГП, с. 178); / та в нас ту'тика в'йоска йе Ста'вишч'і / там / ну то там во'ни вже алé говорат // а то укра'їнс'ка [мова] / (Полічна; ГП, с. 202); / [наша мова] йаг би пуд'ход'іт пуд укра'їнс'ку / ал'і коб ш'че алé / (Версток; ГП, с. 228).**

Прізвисько *поїдуні* || *пайдуні* отримали ті, що твердо вимовляють звукосполюки [ли], [ни], [ди]: */ хо'ди / при'шов // по'їду'ни називають // пайду'ни / (Кнориди; ГП, с. 324).*

Тих, хто вимовляє твердий [д] перед голосними [є] та [и], ще прозивають *дéкалами*, пор. декілька прикладів (наводимо саме з Північного Підляшшя, бо на Південному – це звична риса): *'дєрво, дєс', 'дєстм', п'риїде, дєн'* (Мощина-Крулевська; ГП, с. 114, 118, 136); *'будє, дєрє'л'ана, кла'дє, ни'г'дє* (Зубачі; ГП, с. 140, 142, 144, 146); *'л'удє, 'одє, 'найдец'а* (Жирчичі; ГП, 148, 150); *'л'уд'єй, 'будє, дєн', за'їдєш* (Ставище; ГП, с. 158, 160,

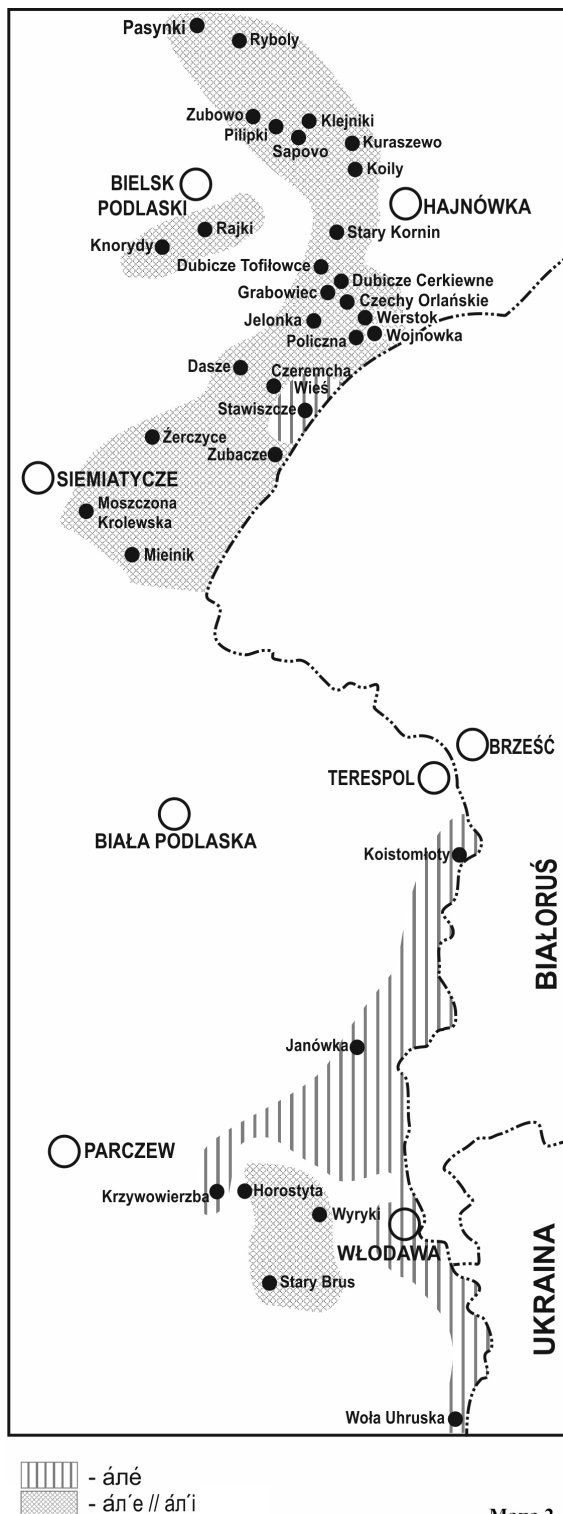
162); *нап'равдє, 'будєтє*, (Полічна; ГП, с. 196, 198, 200); *дєс', 'виїдє, 'с'адє, 'п'удє* (Чехи-Орлянські; ГП, с. 248) та ін. І протилежна вимова: *'л'уд'і – л'уд'єй, д'єт'інство, хо'д'іла, ви'ход'ім* (Мельник; ГП, с. 100, 102); *от'ход'іла, ви'вод'іни, зд'ічав'ів, з д'іт'інства* (Мощина-Крулевська; ГП, с. 114, 118, 124, 132); *од'інацм'т'* (Полічна; ГП, с. 196) та ін.

Зафіксований також підляський жарт як характеристика української літературної мови: */ українец' йіде дєрє'ян:им 'возом / йак кол'іс' 'ос'і дєрє'ян:и / говору / ї не пошмар'ов'ав / то тиш'чит' тєйє 'кол'єсо / ха'хол / ма'зниц'а / да'йє / драж'ниц'а / (Грабовець; ГП, с. 268).*

Прізвисько *калаку'ти* отримали ті підляшчуки, що прийняли католицизм, через що почали говорити по-польськи; це лексико-семантичне творення від *калаку'т* 'курка-гермафродит' [Аркушин 2016, с. 205]. Ця ж мотивація прізвиська *перéшутк'і* [Аркушин 2016, с. 393], тобто ті, що перейшли в іншу віру.

Не встановлена мотивація номенів *чубáри* || *цубáри* та *чубáрики* [Аркушин 2016, с. 611], названі, можливо, за вживання іменника *чуб* 'волосся на голові в чоловіків'. Невідомої мотивації і прізвисько *матані*: */ кол'іс' наст'ийє пуд'л'єс'ак'і з'вал'і матанам'і / а ми йіх коро'їєдам'і / (Курашево; ГП, с. 364).*

Подальші польові записи можуть виявити ще не один такий номен, однак потрібно поспішати, оскільки українських мовлян на Підляшші, особливо Південному, стає все менше.

Мапа 2

Висновки. Як бачимо, мотивами творення розглянутих прізвиськ були здебільшого фонетичні особливості підляських говірок, при цьому зауважимо, що тут відсутні найменування-характеристики мовців, які вживають досить характерну і добре

збережену фонетичну рису – дифтонгічні звуки, на протигагу говіркам Волинського Полісся та Берестейщини. Оскільки дифтонги вживані серед мовлян як Південного, так і Північного Підляшшя, то й вони не стали мотиваційними ознаками неофіційних антропонімів.

Твірною основою декількох прізвиськ стали лексичні діалектизми, і лише три номени виникли на основі давніх морфологічних ознак – це **смичкі** та **хмакі**, які зафіксував М. Лесів [Лесів 1997, с. 285]. Перше з них виникло за наявності форм минулого часу дієслів *ходилисмо* || *ходил'ісмо* на **-с'мо**, пор. зі зв'язного мовлення: / *ми не рас ходилис'ми по цвинта'ри* / (Воля-Угруська; ГП, с. 32); / *тим й'езика н'е уж'вал'іс'ми / то говор'ил'іс'ми / му'в'іл'і похах'лауку* / (Старий Брус; ГП, с. 34). Другий номен – від форм дієслів на **-хмо**: *по'й'іехал'іхмо, зай'іехал'іхми, мал'іхмо, ходил'іхмо, зимовал'іхмо* (Кривоверба; ГП, с. 70). Третє прізвисько **микуні** – за широке вживання дієслівних форм майбутнього часу *му робити* і *робитиму* [Лесів 1997, с. 285].

Але прізвиська «приклеювали» не тільки до українців Підляшшя, а й вони самі були творцями багатьох номенів. Так мовців із білоруським цеканням і дзеканням прозивали **літвінами**: / *а вже туди дал'і пуд л'іс / то ми вже назив'аєм л'ітв'іни / во'ни так пол'ітв'інск'і говорат* / (Грабовець; ГП, с. 270); / *то в нас назив'ають л'ітвуні / в нас л'ітв'іни / то л'ітв'іни назив'ають / о /* (Єльонка; ГП, с. 238). Досить часто вживана і назва **л'іт'овці** (*л'іт'овець, л'іт'овка*) [Аркушин 2016, с. 286]. Тут добре знама дражнилка *л'іт'овка заб'іла в'овка*, яка,

до речі, неодноразово траплялася нам і на Берестейщині [Аркушин 2014, с. 11].

Лексема *гэто* ‘це’ стала твірною основою таких прізвиськ: *гэти* – / *туди вже пуд ло'с'інку / пуд л'іс / то там будут гэти / ха'з'іц'і / раб'іц'і / так у'же буде там / а тут не говорат* / (Курашево; ГП, с. 364); *гэтали* – / *там б'елоруси / гэтали* / (Кнориди; ГП, с. 310); / *йак хто поб'елоруск'і бил'о гэтали тийе* / (Кнориди; ГП, с. 322); *г'этачки* || *гэц'ачки* – / *ну то йак г'этачки говорат* / (Грабовець; ГП, с. 270); / *ну на йіх кажут гэц'ачки / там вже йіх мова та'кайя і'накшя / то гэц'ачки* / (Полічна; ГП, с. 194). Мовити як *гэтали* – то *гац'якати* або *гэц'яти*: / *там туди за Наревку то там гэц'ачки / то та'ко гэц'а'йут так* / (Полічна; ГП, с. 194).

Православні, що живуть під Біловезькою пущою, – *подлес'ак'і* [Аркушин 2016, с. 415], а ті, що дзekaють, – ще й *корой'еди*: / *ко'л'іс' нас тийе пудл'е'с'ак'і з'вал'і мат'анам'і / а ми йіх корой'едам'і* / (Курашево; ГП, с. 364). А католики отримали прізвиська *л'ахи* [Аркушин 2016, с. 296] та *сл'іско'ухи* [Аркушин 2016, с. 511].

Отже, із півтора десятка зафіксованих прізвиськ сім мотивовані фонетичними особливостями (*ал'екач'і* || *ал'екач'і, д'екалі, па'дуні, л'ітв'іни, штокмані*), три морфологічними (*микуні, смакі, хмакі*), три найменування похідні від лексеми *гэто* ‘це’ (*гэти, гэтали, гэц'ачки*), а два невідомої мотивації (*чубарі* || *чуб'аріки, матані*).

Підляські говірки ще чекають своїх дослідників. Поки що...

Література

1. Аркушин Г. Голоси з Підляшшя (Тексти). Луцьк: Вежа, 2007. 534 с.
2. Аркушин Г. Прізвиська берестейців, мотивовані особливостями їхнього мовлення // *TeKa komisji polsko-ukraińskich związków kulturowych*. Т. IX. Lublin, 2014. S. 8–15.
3. Аркушин Г. Словник західнополіських говірок. Луцьк, 2016. XXIV + 648 с.
4. Аркушин Г. Хахлацька мова на Підляшші. *Українська мова*. 2019. № 1 (69). С. 115–125.
5. Ігнатюк І. Українські говірки Південного Підляшшя (опис, тексти і словничок). Люблин: Episteme, 2013. 108 с.
6. Лесів М. Українські говірки у Польщі. Варшава: Український архів, 1997. 496 с.
7. Шульська Н. М. Неофіційна антропонімія Західного Полісся: автореф. ... канд. філолог. наук, 10.02.01 – українська мова. Луцьк, 2011. 20 с.

References

1. Arkushyn H. (2007) Holosy z Podlasiashshia (Teksty) [Voices from Podlasie (Texts)]. Lutsk. 534 s. [in Ukrainian].
2. Arkushyn H. (2014) Prizvyska beresteitsiv, motyvovani osoblyvostiamy yikhnoho movlennia [Nicknames of Berest's Inhabitants Motivated by their Speech Patterns]. *TeKa komisji polsko-ukraińskich związków kulturowych*. Т. IX. Lublin. S. 8–15 [in Ukrainian].
3. Arkushyn H. (2016) Slovyk zakhidnopoliskyykh hovirok [The Dictionary of Western Polissian Dialects]. Lutsk. XXIV + 648 s. [in Ukrainian].
4. Arkushyn H. (2019) Khakhlatska mova na Podlasiashshi [Khakhlatska Mova in Podlasie]. *Ukrainska mova*. # 1 (69). S. 115–125 [in Ukrainian].
5. Ihnatiuk I. (2013) Ukrainski hovirky Pivdennoho Podlasiashshia (opys, teksty i slovnychok) [Ukrainian Subdialects of Southern Podlasie (description, texts and dictionary)]. Liublyn. 108 s. [in Ukrainian].
6. Lesiv M. (1997) Ukrainski hovirky u Polshchi [Ukrainian Subdialects in Poland]. Varshava. 496 s. [in Ukrainian].
7. Shulska N.M. (2011) Neofitsiina antroponimiia Zakhidnoho Polissia [Informal Anthroponymy of West Polissia]: avtoref. ... kand. filoloh. nauk, 10.02.01 – ukrainska mova. Lutsk. 20 s. [in Ukrainian].

**COLLECTIVE NICKNAMES OF PODLASIE'S INHABITANTS MOTIVATED
BY THEIR SPEECH PATTERNS**

Abstract. One of the reasons for formation of both individual and collective nicknames is oppositions *I : you, we : they*. In every inhabited location there can be a various number of motivational groups for these naming units, but mostly they include characteristics of denotation personal appearance, their nationality, profession or occupation, character etc. Nicknames are often also based on the characteristics of individuals' speech, particularly the speech of dialect speakers. The article represents collective nicknames of inhabitants of northern and southern Podlasie (north-eastern part of Lublin Voivodeship and south-eastern part of Podlasie (previously Bialystok) Voivodeship in the Republic of Poland). First of all, we recognize by ear and determine phonetic features from the speech flow that became motives for the emergence of many nicknames. Almost all inhabitants of this region are nicknamed *khakly/хакліми*, identifying, that their language *Khakhlatska mova/ хакліцька мова* is Ukrainian subdialects. We should notice that the definition *Khakhlatska mova* is used in the neutral meaning and doesn't have any negative connotations. As the average Pole still does not distinguish between the nationalities of Ukrainians, Belarusians and Russians, that is why all inhabitants of Podlasie are called *Ruski/руськіми* or simply *Katsary/каца́пами*. Smaller groups of Podlasie's inhabitants have the following names such as *alékachi/alekachi*, because they pronounce letter combination *le(le)* hard, and they are opposed to *alékacham/aliekachi* due to soft *le(lie)* (*але – але*); *dékali/dekaly*, whose hard articulation of *de(de)* is opposed to *dzékalam/dziekaly* who pronounce *dze(dzie)* (*день – дзень*); *shokmaní/shtokmanu* pronounce the particle and conjunction as *што (shto)*, but *shokmaní/shokmanu* do it as *шо(sho)* or *шчо (shcho)*. Phonetic peculiarities also led to emergence of nicknames *paíduní/raidunyu* and *litvíní /litvinyu*. Morphological features became the basis of names *микуні /тукупу* (*му робі́ ти, робі́ тиму*), *смакі/стаку* (*ході́лисьмо, робі́лисьмо*) and *хмакі/khmakey* (*носі́лисьмо*). Only one lexical unit *zétu/hetu* which means 'it' became a word formation stem for naming units *zétu/hety*, *zétali/hetaly*, *zétchaki/hetsiachky*. However, despite these certain differences existing in Podlachian subdialects all of them have one common feature – they are Ukrainian subdialects. Nicknames *kalakúty/kalakuty* and *pereshutki/pereshutki* were given to those inhabitants of Podlasie who accepted Catholicism and started to speak Polish. There are several nicknames of unknown origin: *чубарі́||чуба́рику(chubary/chubaryku)* and *матані́ (matany)*.

Keywords: northern Podlasie, southern Podlasie, dialect speakers, speech patterns, unofficial naming units, nicknames.

© Аркушин Г., 2021 р.

Григорій Аркушин – доктор філологічних наук, професор кафедри історії та культури української мови Волинського національного університету імені Лесі Українки, Луцьк, Україна; hryhor@ukr.net; <https://orcid.org/0000-0002-0698-6347>

Hryhoriy Arkushyn – Doctor of Philology, Full Professor, Lesya Ukrainka National University in Lutsk; hryhor@ukr.net; <https://orcid.org/0000-0002-0698-6347>

МОРФОЛОГІЧНА ПАРАДИГМАТИКА УКРАЇНСЬКИХ ЧОЛОВІЧИХ ІМЕН ПЕРШОЇ ВІДМІНИ М'ЯКОЇ ГРУПИ

Науковий вісник Ужгородського університету. Серія: Філологія.

Випуск 1 (45)

УДК 811.161.2'36

DOI:10.24144/2663-6840/2021.1(45).38–44

Ахмедова Ю. Морфологічна парадигматика українських чоловічих імен першої відміни м'якої групи; кількість бібліографічних джерел – 17; мова українська.

Анотація. У статті висвітлено основні чинники, що впливають на морфологічну парадигматику антропонімів – чоловічих імен, які в українській мові відмінюють за зразком першої відміни м'якої групи, оскільки відмінкові парадигми українських особових імен описано фрагментарно, зокрема не досліджено їхню специфіку в контексті сучасної мовознавчої науки. До іменників першої відміни м'якої групи зараховано українські власні чоловічі імена з м'якою приголосною фонемою основи, відмінкові форми яких визначають морфологічні (маркованість категорією чоловічого роду; однотипність відмінкових форм; наявність варіантних форм (у знахідному відмінку множини); акцентуаційні (однотипне наголошування); різна графічна презентація флексій (генітив, датив, інструменталь, локатив, вокатив однини й номінатив, генітив, акузатив, вокатив множини); морфонологічні (чергування твердих і м'яких приголосних фонем) релевантні фактори. Проаналізовано акцентуаційні особливості особових чоловічих імен, які відмінюють за зразком іменників першої відміни м'якої групи, зокрема обґрунтовано вибір наголосу у вокативі однини й множини словоформи *Ілл-я*; розглянуто особливо складні випадки вибору відмінкових закінчень зазначеної групи антропонімів, а саме пояснено форму кличного відмінка однини чоловічих імен першої відміни м'якої групи. У процесі дослідження використано комплексну методику, що об'єднує різні методи та прийоми, основними з яких є описовий, зіставний і метод кількісних підрахунків. Для виокремлення відмінкових схем і вивчення явищ, притаманних словозмінній парадигматиці українських власних чоловічих імен першої відміни м'якої групи, застосовано граматичний аналіз антропонімів – власних чоловічих імен – і дистрибутивний аналіз морфем досліджуваних іменників. Для визначення ролі кінцевої фонем основи або словотворчого афікса під час вибору відмінкової флексії застосовано формантний аналіз лексем. Морфологічна парадигматика антропонімів на позначення українських власних чоловічих і жіночих імен потребує комплексного аналізу та системного опису, урахування сучасні підходи, екстра- та інтралінгвальні чинники.

Ключові слова: морфологічна парадигма, перша відміна, м'яка група, елементарний парадигматичний клас (ЕПК), антропонім, власне чоловіче ім'я.

Постановка проблеми. Попри те, що різні аспекти відмінювання іменників першої відміни були досліджені такими науковцями, як Г.К. Голоскевич, С.П. Бевзенко, І.І. Ковалик, І.Г. Матвіяс, Л.Т. Масенко, В.О. Горпинич, І.Р. Вихованець, К.Г. Городенська, Н.П. Дзятківська, Л.Г. Скрипник, С.І. Головащук, І.П. Ющук, С.Л. Ковтюх, О.М. Кашталян та іншими, морфологічна парадигматика власних імен людей вивчена фрагментарно, насамперед не описано особливості словозміни зазначеного підкласу антропонімів, не виокремлено ЕПК у контексті новітніх підходів. Відмінкові парадигми українських власних чоловічих та жіночих імен, зокрема антропонімів – власних імен осіб чоловічої статі, які змінюють за зразком першої відміни м'якої групи, потребують комплексного аналізу, урахування екстра- та інтралінгвальні чинники.

Аналіз досліджень. Форми родового, давального, орудного, кличного відмінків однини повних офіційних чоловічих імен першої відміни м'якої групи зафіксовано в розділі «Українсько-російський та російсько-український словник» словника-довідника «Власні імена людей» (2005) Л.Г. Скрипник, Н.П. Дзятківської: *Ілл-я – Ілл-і, Ілл-ю, Ілл-є* [Скрипник 2005, с. 229], *Єремія – Єремій, Єремією, Єреміє* [Скрипник 2005, с. 243], *Осія – Осій, Осією, Осіє* [Скрипник 2005, с. 236]. У теоретичних коментарях видання також подано словозмінні візрічі чоловічих імен *Ілл-я, Єремія, Льобня* в однині та множині [Скрипник 2005, с. 291]. Відмінкові фор-

ми однини й множини імені *Ілл-я* – зразок повної парадигми чоловічих імен першої відміни м'якої групи – засвідчено у новій редакції «Українського правопису» (2019) та в «Граматиці сучасної української літературної мови» (2017) (автори обох видань пропонують у кличному відмінку однини варіант *Ілле*) [Український правопис 2019, с. 171–172; Вихованець 2019, с. 198]. Морфологічні парадигми антропонімів – прізвищ осіб, які змінюють за зразком першої відміни м'якої групи, та релевантні чинники для визначення ЕПК цих лексем описано в монографії «Словозмінна парадигматика українських прізвищ» (2012) С.Л. Ковтюх та О.М. Кашталян [Ковтюх 2012, с. 62–68, 181–183].

Мета статті, завдання. Метою статті є аналіз відмінкових парадигм українських власних чоловічих імен першої відміни м'якої групи та їхніх варіантів. Реалізація мети передбачає розв'язання таких завдань: 1) розглянути основні чинники, які впливають на специфіку словозміни антропонімів зазначеного підкласу; 2) виокремити та описати ЕПК власних чоловічих імен першої відміни м'якої групи в сучасній українській літературній мові.

Методика дослідження, відповідно до поставленої мети, є комплексною та об'єднує різні методи та прийоми, основними з яких є описовий, зіставний і метод кількісних підрахунків. Для виокремлення ЕПК і вивчення явищ, притаманних словозмінній парадигматиці українських власних чоловічих імен першої відміни м'якої групи, вико-

ристано граматичний аналіз антропонімів – особових імен – і дистрибутивний аналіз морфем досліджуваних іменників. Для визначення ролі кінцевої фонемі основи або словотворчого афікса під час вибору відмінкової флексії застосовано формантний аналіз лексем.

Виклад основного матеріалу. До першої відміни м'якої групи належать українські власні чоловічі імена з м'якою приголосною фонемою основи. Для відмінкових форм зазначених антропонімів характерні такі флексії: в однині – **-а** (орфографічно **-я**) у називному відмінку, **-і** або **-ї** (орфографічно **-ї**) у родовому відмінку, **-і** або **-ї** (орфографічно **-ї**) у давальному відмінку, **-у** (орфографічно **-ю**) у знахідному відмінку, **-ею** або **-єю** (орфографічно **-єю**) в орудному відмінку, **-і** або **-ї** (орфографічно **-ї**) у місцевому відмінку, **-у** (орфографічно **-ю**), **-е** (орфографічно **-є**) або **-е** в кличному відмінку; у множині – **-і** або **-ї** (орфографічно **-ї**) у називному відмінку, нульове закінчення або **-ів** (орфографічно **-їв**) у родовому відмінку, **-ам** (орфографічно **-ям**) у давальному відмінку, нульове закінчення (***-і**) або **-ів** (орфографічно **-їв**) (***-і**) (орфографічно **-ї**) у знахідному відмінку, **-ами** (орфографічно **-ями**) в орудному відмінку, **-ах** (орфографічно **-ях**) у місцевому відмінку, **-і** або **-ї** (орфографічно **-ї**) у кличному відмінку: *Все, з чим **Гриня** стикається в чайній, мовби навмисне створене для того, щоб вивести його з душевної рівноваги, з йоговського супкою. Є на світі керовані снаряди, є керовані ракети, але є некерована жива істота в образі **Грині** Мамайчука. Ось коли **Грині** згодиться стиляжна його борода – наче навмисне відпустив... Після матчу юрмисько малечі супроводить **Гриню** аж додому, а він так у бутсах, у трусах і йде з ними радгоспною вулицею, незважаючи на ремствування бабів, що, пораючись по дворах, осудливими поглядами проводжають його, безсоромного... (О. Гончар). Ось вони там, за пристінком, сварливо зашепотіли з **Гринєю** (В. Близнець). Зупинились біля причалу, і тут при світлі дня **Гриня** постав начисто виголеним, від бороди його й сліду не було, зате, виявляючи дух природи, яскравіє на **Грині** нова палахкучо-пурпурова сорочка [...]. – Де був, що бачив, **Гриню**? – з цікавістю розпитує вона (О. Гончар). Отець **Єремія** знов важко зітхнув і глянув на образи. Тією матерією були прикриті здорові сулії з горілкою та пляшки з ромом та з наливкою: то був дар Копронідоса для отця Ісакія та **Єремії**, прилюбних до горілки. І Копронідос подав **Єремії** коробочку з камінцем та з ладанкою, котра навіть ніколи й не лежала в церкві. «Еге! Він скупіший... Треба ловити отця **Єремію**, засідать на засідки на його, бо, певно, його легше буде ввіймати», – постановив собі Копронідос і після вечері зайшов на чай до **Єремії**. Другого дня після вечері отець Палладій з отцями Ісакієм, **Єремією** та Тарасієм прямували до брами по густій алії монастиря. І в Ісакія чоботи на носках роззявили рота, неначе просять їсти, і в **Єремії** з носка часом висовується онуча, неначе чобіт висолопив язика. А ви, отче **Єреміє**, мішаєте одне з другим (І. Нечуй-Левицький).*

Усього зафіксовано 40 антропонімів – чоловічих імен першої відміни м'якої групи. Серед них – 5 повних офіційних антропонімів досліджуваної групи: *Добриня* [Трійняк 2005, с. 109], *Єремія* [Скрипник 2005, с. 59], *Ієремія* [Трійняк 2005, с. 417], *Ілля* [Скрипник 2005, с. 64], *Осія* [Скрипник 2005, с. 87]: – *Але повів **Осія**: «Вони зрадили Господа, бо породили чужих дітей», а блаженний не міг і не бажав бути чужоложцем (В. Шевчук). Я збираюся ще кілька уривків перекласти з Ісаїї та з **Ієремії**, для власної втіхи, як Вам треба, то можу прислати (Леся Українка). Було це в залітті, по **Іллі** (Н. Королева). Аж ось, трохи підвішиш, хапає **Іллю** за волосся, відкидає назад голову, дивиться в його сумні очі (Г. Федосєєв). Але тепер, після того, як вона познайомилась і розмовляла з **Єремією**, він примітив якусь тривогу в її холодних очах, примітив несподіваний рум'янець на щоках (І. Нечуй-Левицький). Простий, клепаний із заліза шолом із невисокою тулією, куди звичайно вставлялось перо кречета, без жодних прикрас, без заборол, – а на **Добрині** був клепаний з міді високий шолом з гострою тулією, з кількома камінцями по тілу, сріблом цятований по вінцю, із заборолом і довгими бармами (С. Склярєнко). – Брате **Ієреміє**, – сказав поважно. – Мудрі будьмо! (В. Шевчук).*

Засвідчено 35 неофіційних форм імен першої відміни м'якої групи: *Гриня*, *Грицуня* (похідні від *Григорій*, *Грігїр*, *Грицько* (*Григор*, *Гріць*, *Рігїр*, *Ригор*)) [Скрипник 2005, с. 53], *Колюня* (похідне від *Микола* (*Миколаї*, *Никола*)) [Трійняк 2005, с. 229], *Костя* (похідне від *Костянтин*, *Кость*) [Скрипник 2005, с. 69], *Котя* (похідне від *Костянтин*, *Кость*) [Скрипник 2005, с. 69], *Льоня* (похідне від *Лев*, *Левко*; *Леон*; *Леонід*; *Леонтій*, *Леонт*, *Левко*; *Олексій*, *Олєкса*) [Скрипник 2005, с. 198], *Мітя* (похідне від *Дмитро*; *Димітриан*) [Скрипник 2005, с. 56], *Пєтя* (похідне від *Петро*) [Скрипник 2005, с. 91] та інші: *Скільки разів пояснювати вам: не **Костя**, а **Котя** (Гр. Тютюнник). Батько затяг Петю до кабінету, посадив його на канапу і, вмотивившись навпроти, довго кричав до **Петі**: «Ну-с? Ну-с?»», – розмахуючи руками і забуваючи тісну кімнатку густезними хмарами тютюнового диму (Ю. Смолич). Та багато про що ще хотілося розповісти **Колюні** командирам, тільки розумів він, що нічого його розповіді не змінять і нікого не воскресять (Є. Положий). – Доведеться на віршовках, товаришу старший лейтенант, – промовив один із солдатів, і тільки тепер я з подивом пізнав знайомого мені **Митю** Іванова (В. Нестайко). І часу нема, – відбувся я жартом, – ми з **Льонєю** переучуємося без кінця (П. Загребельний). Зупинились біля причалу, і тут при світлі дня **Гриня** постав начисто виголеним, від бороди його й сліду не було, зате, виявляючи дух природи, яскравіє на **Грині** нова палахкучо-пурпурова сорочка, з якою майорові Язубі тільки ще доведеться розпочати баталії (О. Гончар). – То заграй на сопілці або трембіті. Собі і мені заграй, **Грицуню!** – просить щиро ... і тулиться до нього білолиця **Настка** (О. Кобилянська).*

Для чоловічих імен першої відміни м'якої групи характерний нерухомий наголос на основі в однині та множині: у називному відмінку однини – *Микóля*, у родовому відмінку – *Микóл-и*, у давальному відмінку – *Микóл-і*, у знахідному відмінку – *Микóл-ю*, в орудному відмінку – *Микóл-єю*, у місцевому відмінку – *на, у (в), при, по Микóл-і*, у кличному відмінку – *Микóл-ю*; у називному відмінку множини – *Микóл-і*, у родовому відмінку – *Микóль*, у давальному відмінку – *Микóл-ям*, у знахідному відмінку – *Микóль* (*у *Микóл-і*), в орудному відмінку – *Микóл-ями*, у місцевому відмінку – *на, у (в), при, по Микóл-ях*, у кличному відмінку – *Микóл-і*.

У статті «Перспективи розвитку системи словозміни іменників у сучасній українській мові» (2019) професорка С.Л. Ковтюх, аналізуючи пропозиції робочої групи Української національної комісії з питань правопису щодо відмінювання іменників, опубліковані в проєкті «Українського правопису» й оприлюднені у звіті про громадське обговорення нової редакції «Українського правопису», крім суттєвих змін, слушно зауважує окремі некоректні трактування та приклади, що потребують доопрацювання і конкретизації, зокрема йдеться про унормування форм вокатива антропонимів *Ілл-я́, Ігор, Олег* (*Ілле, Ігорю, Олэ́же* й *Олэ́гу*) [Ковтюх 2019, с. 156].

У контексті дослідження варто прокоментувати вибір наголосу в кличному відмінку однини та множини лексеми *Ілл-я́*, оскільки лексикографічні та теоретичні видання фіксують різні форми вокатива цього імені: *Ілле́* – у «Правописному словнику» (1994) Г.К. Голоскевича, «Правописному словнику» (1999) С.І. Головащука [Голоскевич 1994, с. 258; Головащук 1999, с. 576]; *Ілле́* та *Іллі́* – в «Українському правописі» (1993, перевидання 2015 р.) і словнику-довіднику «Власні імена людей» Л.Г. Скрипник та Н.П. Дзятківської (2005) [Український правопис 2015, с. 128–129; Скрипник 2005, с. 291]; *Ілле* та *Іллі* – в академічному виданні «Граматика сучасної української літературної мови. Морфологія» (2017) І.Р. Вихованця, К.Г. Городенської, А.П. Загнітка, С.О. Соколовой та ін. [Вихованець 2017, с. 198]. У статті «Акцентуаційний чинник як один із основних у визначенні морфологічних парадигм сучасної української мови» 2005 р. словоформу вокатива – *Ілле́* з наголосом на закінченні –*е́* як нормативну розглядала і С.Л. Ковтюх [Ковтюх 2005, с. 97]. Ураховуючи сучасні тенденції щодо акцентуації вокатива імені *Ілля́*, зокрема вживання форм *Ілле* в кличному відмінку однини та *Іллі́* в називному, знахідному й кличному множини у версії 4.1. СУІЛС (Словники України – інтегрована лексикографічна система) та в новій редакції «Українського правопису» (2019) [СУІЛС 2001–2010; Український правопис 2019, с. 171–172], очевидно, варто вважати їх нормативними.

З огляду на зазначені аргументи антропонимів *Ілля́* зараховано до акцентуаційного типу з рухомим наголосом – на закінченні в усіх відмінкових формах однини (крім кличного) та множини і на основі у вокативі однини: у називному відмінку однини

– *Ілл-я́*, у родовому відмінку – *Ілл-і́*, у давальному відмінку – *Ілл-і́*, у знахідному відмінку – *Ілл-ю́*, в орудному відмінку – *Ілл-єю́*, у місцевому відмінку – *на, у (в), при, по Ілл-і́*, у кличному відмінку – *Ілле́*; у називному відмінку множини – *Ілл-і́*, у родовому відмінку – *Ілл-ів*, у давальному відмінку – *Ілл-ям*, у знахідному відмінку – *Ілл-ів* (*в *Ілл-і́*), в орудному відмінку – *Ілл-ями*, у місцевому відмінку – *на, у (в), при, по Ілл-ях*, у кличному відмінку – *Ілл-і́* (*Від скирти сіна відділяється Ілля́, білий, мов привид* (Ол. Гончар). *В Іллі́ здригнулася нижня щелепа; він зміряв мене з ніг до голови презирливим поглядом, одвернувся і повільно пішов до свого багаття* (Г. Федосеев). *Недалеко шуміла річка, і її принадний плескіт, мабуть нагадував Іллі́ Даниловичу життя на свободі, деє там над морськими берегами* (С. Парфанович). *Помешкання залив сутінок, густо-синій і твердий, обліг Іллю́ Торського, наче вороги фортецю* (В. Шевчук). *Тиждень м'якого квітневого сонця і можливих втеч з Іллею́ на човні у відкрите море* (І. Карпа). *Відтак Марла деє мить із сумом думала, що провтикала свій черговий Великий Шанс, але одразу втішила себе думкою, що, по-перше, цього разу ставки були більшими, ніж коли-небудь раніше, і це вже добрий знак арифметичної прогресії, а по-друге, в Іллі́ її приваблювали далеко не гроші і не казкові можливості, які він міг би дати* (І. Карпа). – *Ви згадайте, шановний Ілле Савичу, як ми сюди приїхали, ким ви себе почували, а тоді вже про вершки кажіть, – озвався інший в'язень* (Н. Доляк)).

Для трьох чоловічих імен першої відміни м'якої групи з кінцевою приголосною основи /й/ (*Єремія́, Іеремія́, Осія́*) характерне інше графічне вираження відмінкових закінчень у формах генітива, датива, інструменталія, локатива, вокатива однини та номінатива, генітива, акузатива, вокатива множини:

Єремія́ – *Єремій́* в родовому відмінку однини, *Єремій́* в давальному відмінку, *Єремією́* в орудному, *на, у (в), при, по Єремій́* в місцевому, *Єреміє́* в кличному однини; *Єремій́* в називному відмінку множини, *Єремій́* у родовому відмінку, *Єремій́* (*у *Єремій́*) у знахідному відмінку, *Єремій́* в кличному множини;

Іеремія́ – *Іеремій́* в родовому відмінку однини, *Іеремій́* в давальному відмінку, *Іеремією́* в орудному, *на, у (в), при, по Іеремій́* в місцевому, *Іереміє́* в кличному однини; *Іеремій́* в називному відмінку множини, *Іеремій́* у родовому відмінку, *Іеремій́* (*в *Іеремій́*) у знахідному відмінку, *Іеремій́* в кличному множини;

Осія́ – *Осі́й* у родовому відмінку однини, *Осі́й* в давальному відмінку, *Осією́* в орудному, *на, у (в), при, по Осі́й* в місцевому, *Осіє́* в кличному однини; *Осі́й* в називному відмінку множини, *Осі́й* у родовому відмінку, *Осі́й* (*в *Осі́й*) у знахідному відмінку, *Осі́й* в кличному множини.

Варто додатково пояснити вибір флексії у вокативі однини для чоловічих імен першої відміни м'якої групи. Різної у виборі закінчення кличного відмінка однини для антропонимів, що позначають жіночі імена першої відміни м'якої групи (–*ю* –*Парасю́, Валюсю́, Аню́, Одарцю́, Лесю́* або –*е*

– *Нюне, Світуле*, а також **-ю** / **-е** як дублетні – *Анну-сто* й *Аннусе*, *Ганнулю* й *Ганнуле*, *Капусю* й *Капусе*, *Магдуню* й *Магдуне*), на думку С.Л. Ковтюх, можна пояснити «почасти історичними причинами, почасти аналогією, почасти тенденцією до створення відмінного вигляду на фоні традиційних іменників, очевидно, з певною стилістичною метою» [Ковтюх 2007, с. 291].

Чоловічі імена досліджуваної групи у формі кличного відмінка однини можуть мати такі закінчення:

-у (орфографічно **-ю**) (*Ваня* – *Ваню*, *Веня* – *Веню*, *Гріня* – *Гріню*, *Заря* – *Зарю*, *Йбня* – *Йбню*, *Кузя* – *Кузю*, *Колбня* – *Колбню*, *Колья* – *Колью*, *Котя* – *Котю*, *Миколья* – *Миколью*, *Мишуня* – *Мишуню*, *Рафуня* – *Рафуню*, *Тарасуня* – *Тарасуню*: «*Отак ти мене, Ваню, й тоді одбрив, хай тебе тричі курка хвицне!*» (Ю. Яновський) – **Гріню**, *давай ти не будеш заражати нас своїм песимізмом, – подав я голос. – Сьогодні і так був реально важкий день* (А. Гарасим). – *Я не цікава, – відказує вона гордо, а все-таки в глибині душі вражена його байдужністю, хоч і не показує того, а відтак, поглянувши в його щирі очі, що якийсь час з потайним усміхом дивилися на неї, усміхається й собі і каже: – З дівчат не глузуй, не кепкуй, Грицуню, бо в деякій і нечистий сидить* (О. Кобилянська). *І фізичних сил у тебе, Кузю, не більше, ніж у тих тьоть, що тягають ящики в магазинах* (В. Близнець). *А мати: «Колбню, йди осьо на поличок, ми тобі з базару принесли»* (В. Шкляр). – *Ну, кажи далі, Колью!* – *Степан з цікавістю спостерідав друга: ну й спритний хлопець – хоч де викрутиться!* (М. Дашків) *Як би хотілося твоїй Зині, мій милий Мишуню, щоб у неї було таке волохате коструbate серце, як і в тебе* (В. Домонтович). – *Сашуню, Сашко, – легенько поштовхала чоловіка в бік, – прокидайся, треба побалакати* (С. Талан));

-е (орфографічно **-є**) (*Єремія* – *Єреміє*, *Ієремія* – *Ієреміє*, *Осія* – *Осіє*: – *Невже ти, Єреміє, забувся, як ми вешталась по львівських улицах, як слідували за львівськими красунями* (І. Нечуй-Левицький));

-е (*Добріня* – *Добріне*, *Ілл-я* – *Ілле*: *Боги, Добріне, – це тільки ідоли, які я сам приказую відливати зі золота, срібла, криці чи тесати з дерева або каменю* (Ю. Опільський). – *Між іншим, я теж приїхав сюди на пошуки, – нарешті вигадав він, – мені сказали, що колись тут була своя електростанція і, можливо, збереглися мотори. Я переправив би їх в укрпайон. До речі, Ілле Іллічу, як із списками?* (О. Воїнов)).

Оскільки в жодному з опрацьованих словників не зафіксовано вокатива неофіційних форм чоловічих імен першої відміни м'якої групи, зокрема не обґрунтовано наявність або відсутність варіантних форм кличного відмінка за аналогією до жіночих імен першої відміни м'якої групи на кшталт *Іваннусю* й *Іваннусе*, слушно вважаємо пропозицію С.Л. Ковтюх щодо потреби в додатковому скрупульозному вивченні зазначеного питання, з метою укладання списків із групами імен, що мають ту чи ту відмінкову флексію [Ковтюх 2007, с. 291].

У родовому відмінку множини іменам пер-

шої відміни м'якої групи властиве нульове закінчення (*Вані* – *Вань*, *Зарі* – *Зарь*, *Єремії* – *Єремій*, *Ієремії* – *Ієремій*, *Осії* – *Осій*) або **-ів** (*Ілл-і* – *Ілл-ів*). Як зауважує С.П. Бевзенко, для низки іменників колишніх **-я**, **-я́** основ у сучасній українській літературній мові характерна форма генітива множини із флексією **-ів**, що утворилася внаслідок впливу на них іменників **-ї** основ [Бевзенко 1960, с. 84]. Однією з причин вибору такого закінчення, на думку С.Л. Ковтюх, є маркування іменників першої відміни на кшталт *Ілля*, *суддя* категорією чоловічого роду [Ковтюх 2017, с. 688].

Серед релевантних чинників, які впливають на морфологічні парадигми досліджуваних імен, вважаємо за доцільне виокремити наявність дублетних форм у знахідному відмінку множини: тотожну генітиву множини й унікальну, омонімічну давній формі знахідного відмінка множини з прийменником **в** (рідше – **через**, **між** (**поміж**), **на**) в назвах істот-осіб, що відповідає сучасному номінативу [Ковтюх 2006, с. 40]. Наприклад: *Гріні* – *Грінь* (*у *Гріні*), *Єремії* – *Єремій* (*у *Єремії*), *Ієремії* – *Ієремій* (*в *Ієремії*), *Осії* – *Осій* (*в *Осії*), *Іллі* – *Іллів* (*в *Іллі*), *Сашуні* – *Сашунь* (*у *Сашуні*).

Солідарні з позицією професорки С.Л. Ковтюх, що необхідно «фіксувати такі словоформи у відмінкових парадигмах не тільки загальних іменників, а й у зразках словозміни прізвищ, імен, по батькові», наприклад: *пролізти між Ісуси, готуватися в Марії*. Очевидно, що зазначені форми – функціонально обмежені, конотативно марковані, найчастіше мають негативний, зневажливий чи іронічний відтінок, на що в парадигмах можуть указувати дужки чи значок зірочки [Ковтюх 2006а, с. 50–51].

Варто звернути увагу на подовження приголосних звуків у кінцевому сегменті основи, що з'явилося «внаслідок історичної прогресивної суміжної повної асиміляції (після занепаду зредукованих) попереднього м'якого приголосного до наступного [j] або за місцем і способом творення (подвійної), або потрібної: за місцем, способом творення й за дзвінкістю чи за місцем, способом творення та за глухістю (у деяких словах це явище відбувалося за аналогією в пізніші періоди)», характерне для деяких іменників першої відміни м'якої групи, зокрема апелятивів жіночого роду *рілля*, *стаття*, *баддя*, *роділля*, *породілля* та подвійного роду – чоловічого або жіночого – *суддя* й антропоніма – власного чоловічого імені – *Ілл-я* [Ковтюх 2017, с. 688].

У процесі словозміни зазначеним антропонімам притаманне чергування м'якої / твердої фонем в орудному (/л'/ – /л/) (*Вадя* – *Вадю*, *Радя* – *Радю*, *Федя* – *Федю*), /з'/ – /з/) (*Кузя* – *Кузю*), /л'/ – /л/) (*Апілья* – *Апілью*, *Колья* – *Колью*, *Миколья* – *Миколью*, *Сашуня* – *Сашуню*), /н'/ – /н/) (*Ваня* – *Ваню*, *Веня* – *Веню*, *Геня* – *Геню*, *Граня* – *Граню*, *Гріня* – *Гріню*, *Йбня* – *Йбню*, *Колбня* – *Колбню*, *Льбня* – *Льбню*, *Мишуня* – *Мишуню*, *Рафуня* – *Рафуню*, *Тарасуня* – *Тарасуню*), /р'/ – /р/) (*Заря* – *Зарю*), /с'/ – /с/) (*Йося* – *Йосю*), /т'/ – /т/) (*Котя* – *Котю* П'єта Р'остя)) та в орудному і кличному відмінках однини (/л'/ – /л/) (*Ілля* – *Іллію*, *Ілле*)).

Отже, серед антропонімів – чоловічих імен першої відміни м'якої групи – виокремлено 4 ЕПК з урахуванням таких чинників, як-от:

- 1) однотипна акцентуація;
- 2) різна буквена репрезентація флексій у генитиві, дативі, інструменталі, локативі, вокативі однини та номінативі, генитиві, акузативі, вокативі множини;
- 3) наявність варіантних форм у знахідному відмінку множини;
- 4) морфологічні явища, що виникають в основі лексем під час словозміни, а саме: чергування твердих і м'яких фонем.

ЕПК № 1 (Боря) об'єднує антропоніми *Вовуля, Вовуся* (похідні від *Володимир*), *Гришуня* (похідне від *Григорій, Грігір, Грицько (Григор, Гріць, Рігір, Ригор)*), *Гришуня* (похідне від *Григорій, Грігір, Зоря* (від *Світозар*)), *Йося* (похідне від *Йосип, Осип, Йосиф*), *Колюся* (похідне від *Микола, Миколій, Нікола*), *Мишуня* (похідне від *Михайло*), *Котя* (похідне від *Костянтин, Костя*), *Миколя* (похідне від *Микола, Миколій, Нікола*), *Рафуня* (похідне від *Рафаїл*), *Ростя* (похідне від *Ростислав*), *Сашуля, Сашуня* (похідні від *Олександр*), *Тарасуня* (похідне від *Тарас*), *Зоря* (похідне від *Світозар*) та інші з однаковим нерухомим наголосом на основі у відмінкових формах однини і множини. Для імен характерна флексія -у (орфографічно -ю) в кличному відмінку однини та нульова в родовому відмінку множини. Чергування м'якої / твердої фонем в орудному відмінку однини: /д'/ – /д/, /з'/ – /з/, /л'/ – /л/, /н'/ – /н/, /р'/ – /р/, /с'/ – /с/, /т'/ – /т/ (*Федя – Феду, Кузя – Кузю*, *Котя – Котю, Ваня – Ваню, Боря – Борю, Йося – Йосю, Митя – Митю*).

Антропонізу **ЕПК № 2 (Добряня)** притаманна наголошена основа як в однині, так і в множині. У формі кличного відмінка однини – закінчення -е, родового відмінка множини – нульове. Для форм орудного й кличного відмінків однини характерні чергування м'якої / твердої фонем: /н'/ – /н/ (*Добряня – Добряню, Добряне*).

ЕПК № 3 (Сремія) входять лексеми, яким властива наголошена основа в однині та множині: *Іеремія, Осія*. Мають інше графічне вираження флексій форми родового, давального, місцевого – -і (орфографічно -ї), орудного – -єю (орфографічно -ю), кличного відмінків однини – -е (орфографічно -є) та називного, кличного – -і (орфографічно -ї), а також знахідного відмінків множини – (*-і) (орфографічно -ї). У формі кличного відмінка однини – закінчення -е (орфографічно -є), родового відмінка множини – нульове.

Література

1. Бевзенко С.П. Історична морфологія української мови (Нариси із словозміни та словотвору). Ужгород: Закарпатське обласне видавництво, 1960. 415 с.
2. Головащук С.І. Правописний словник. Київ: А.С.К., 1999. 607 с.
3. Голоскевич Г.К. Правописний словник (за нормами українського правопису Всеукраїнської Академії Наук. Харків, 1929 р.). Вид. 12-ге. *Серія: Матеріали української мови*. Т. XI. Нью-Йорк; Париж; Сідней; Торонто; Львів: 1994. 460 с.
4. Граматика сучасної української літературної мови. Морфологія / Вихованець І.Р. та ін. Київ: Видавничий дім Дмитра Бураго, 2017. 752 с.

ЕПК № 4 (Ілля) утворює один антропонім, який має наголошене закінчення в однині (крім кличного) й множині та наголошену основу у вокативі однини. Іменам властива флексія -е в кличному однини та -ів у родовому множини. Для орудного та кличного відмінків однини характерне чергування м'якої / твердої фонем /л'/ – /л/ (*Ілля – Іллею, Ілле*).

Отже, антропонізу першої відміни м'якої групи, зокрема **ЕПК № 1 (Боря)**, **ЕПК № 2 (Добряня)**, **ЕПК № 3 (Сремія)**, притаманний нерухомий наголос на основі у всіх відмінкових формах однини й множини. **ЕПК № 4 (Ілля)** має наголошене закінчення в однині (окрім вокатива) й множині та наголошену основу в кличному відмінку однини.

На відміну від **ЕПК № 1 (Боря)**, **ЕПК № 2 (Добряня)**, **ЕПК № 4 (Ілля)**, іменам **ЕПК № 3 (Сремія)** властиве інше графічне вираження закінчень флексій (-ї у родовому, давальному, місцевому відмінках однини, -єю в орудному відмінку, -є в кличному відмінку; -ї в називному й кличному відмінку множини, -ів у родовому й знахідному відмінку).

У вокативі однини чоловічим іменам **ЕПК № 1 (Боря)** властиве закінчення -у (орфографічно -ю); **ЕПК № 2 (Добряня)**, **ЕПК № 4 (Ілля)** – -е; **ЕПК № 3 (Сремія)** – -є (орфографічно -є). У формі генитива множини антрополексеми **ЕПК № 1 (Боря)**, **ЕПК № 2 (Добряня)**, **ЕПК № 3 (Сремія)** мають нульову флексію, **ЕПК № 4 (Ілля)** – -ів.

Засвідчено чергування приголосних фонем (м'якої / твердої) у формах орудного відмінка однини в іменах **ЕПК № 1 (Боря)**: /д'/ – /д/, /з'/ – /з/, /л'/ – /л/, /н'/ – /н/, /р'/ – /р/, /с'/ – /с/, /т'/ – /т/; та у формах орудного і кличного відмінків однини в лексемах **ЕПК № 2 (Добряня)**: /н'/ – /н/, **ЕПК № 3 (Ілля)**: /л'/ – /л/.

Висновки. У статті розглянуто основні чинники визначення словозмінних парадигм чоловічих імен першої відміни м'якої групи в сучасній українській літературній мові, а саме: морфологічні – маркованість категорією чоловічого роду; однотипність відмінкових форм, зокрема наявність варіантних форм знахідного відмінка множини; акцентуаційні – однотипне наголошування; різну графічну презентацію флексій у генитиві, дативі, інструменталі, локативі, вокативі однини й номінативі, генитиві, акузативі, вокативі множини; морфологічні – чергування приголосних фонем, та виокремлено 4 ЕПК. Система словозмінних парадигм антропонімів на позначення власних чоловічих і жіночих імен потребує комплексного аналізу в сучасній українській літературній мові.

5. Ковтюх С.Л. Акцентуаційний чинник як один із основних у визначенні морфологічних парадигм сучасної української мови. *Наукові записки. Серія: Філологічні науки (мовознавство)*. Кіровоград: РВЦ КДПУ ім. В. Винниченка, 2005. Вип. 59. С. 89–106.
6. Ковтюх С.Л. Елементарні парадигматичні класи іменників першої відміни мішаної групи в українській мові. *Науковий вісник Херсонського державного університету. Серія: Лінгвістика*. Херсон: Видавництво ХДУ, 2006. Вип. III. С. 38–45.
7. Ковтюх С.Л. Особливості морфологічної парадигматики онімів. *Λογος όνομαστική: науковий журнал*. Донецьк, 2006а. № 1 (1). С. 50–57.
8. Ковтюх С.Л. Морфологічна парадигматика власних жіночих імен у сучасній українській мові. *Науковий вісник Чернівецького університету. Серія: Слов'янська філологія*. Чернівці: Рута, 2007. Вип. 356–359. С. 290–294.
9. Ковтюх С.Л. Елементарні парадигматичні класи іменників першої відміни м'якої групи в сучасній українській мові. *Наукові записки. Серія: Філологічні науки (мовознавство)*. Кіровоград: РВЦ КДПУ ім. В. Винниченка, 2008. Вип. 80. С. 59–65.
10. Ковтюх С.Л., Кашталян О.М. Словозмінна парадигматика українських прізвищ: монографія / за ред. С.Л. Ковтюх. Кіровоград: ПОЛІМЕД-Сервіс, 2012. 258 с.
11. Ковтюх С.Л. До проблеми вживання флексії *-ей* у родовому відмінку множини іменників I відміни. *Наукові записки. Серія: Філологічні науки*. Кропивницький: Видавець Лисенко В.Ф., 2017. Вип. 151. С. 683–690.
12. Ковтюх С.Л. Перспективи розвитку системи словозміни іменників у сучасній українській мові. *Наукові записки ЦДПУ. Серія: Філологічні науки. Research Bulletin. Series: Philological Sciences* / ред. кол.: О.А. Семенюк [та ін.]. Кропивницький: КОД, 2019. Вип. 175. С. 153–157.
13. Словники України – інтегрована лексикографічна система / Широков В.А. та ін. Версія 4.1. Київ: Довіра, Український мовно-інформаційний фонд, 2001–2010.
14. Скрипник Л.Г., Дзятківська Н.П. Власні імена людей: словник-довідник. Вид. 3-тє, випр. й допов. Київ: Наукова думка, 2005. 204 с.
15. Трійняк І.І. Словник українських імен. Київ: Довіра, 2005. 509 с.
16. Український правопис / ред. Є.І. Мазніченко. НАН України, Ін-т мовознавства ім. О.О. Потебні. Київ: Наукова думка, 2015. 286 с.
17. Український правопис / ред. Є.І. Мазніченко. НАН України, Ін-т мовознавства ім. О.О. Потебні; Ін-т укр. мови. Київ: Наукова думка, 2019. 392 с.

References

1. Bevzenko S.P. (1960) *Istorychna morfolohiia ukrainiskoi movy (Narysy iz slovozminy ta slovotvoru)* [Historical morphology of the Ukrainian language]. Uzhhorod: Zakarpatske oblasne vydavnytstvo. 415 s. [in Ukrainian].
2. Holovashchuk S.I. (1999) *Pravopysnyi slovnyk* [Orthography dictionary]. Kyiv: A.S.K. 607 s. [in Ukrainian].
3. Holoskevych H.K. (1994) *Pravopysnyi slovnyk* [Orthography dictionary]. Vyd. 12-te. T. XI. New York; Paris; Sydney; Toronto; Lviv. 460 s. [in Ukrainian].
4. Vykhoanets I.R. (2017). *Hramatyka suchasnoi ukrainiskoi literaturnoi movy. Morfolohiia* [Grammar of the modern Ukrainian literary language. Morphology]. Kyiv: Vydavnychiy dim Dmytra Buraho, 752 s. [in Ukrainian].
5. Kovtiukh S.L. (2005) *Aktsentuatsiyni chynnyk yak odyin iz osnovnykh u vyznachenni morfolohichnykh paradyhm suchasnoi ukrainiskoi movy* [Accentuation factor as one of the main in determining the morphological paradigms of the modern Ukrainian language]. *Naukovi zapysky. Serii: Filolohichni nauky (movoznavstvo)*. Kirovohrad : RVTs KDPU im. V. Vynnychenka. Vyp. 59. S. 89–106 [in Ukrainian].
6. Kovtiukh S.L. (2006). *Elementarni paradyhmatychni klasy imennykiv pershoi vidminy mishanoi hrupy v ukrainiskii movi* [The elementary paradigmatic class of nouns of the I declination of the feminine gender of the mixed firm group in the Ukrainian language]. *Naukovyi visnyk Khersonskoho derzhavnoho universytetu*. Kherson: Vydavnytstvo KhDU. Vyp III. S. 38–45. [in Ukrainian].
7. Kovtiukh S.L. (2006a). *Osoblyvosti morfolohichnoi paradyhmatyky onimiv suchasnoi ukrainiskoi movy* [Features of the morphological paradigm of onyms of the modern Ukrainian language]. *Λογος όνομαστική*. Donetsk. № 1 (1). S. 50–57 [in Ukrainian].
8. Kovtiukh S.L. (2007) *Morfolohichna paradyhmatyka vlasnykh zhinochykh imen u suchasni ukrainiskii movi* [Morphological paradigmatics of personal female names in modern Ukrainian language]. *Naukovyi visnyk Chernivetskoho universytetu. Serii: Slovianska filolohiia*. Chernivtsi: Ruta. Vyp. 356–359. S. 290–294 [in Ukrainian].
9. Kovtiukh S.L. (2008) *Elementarni paradyhmatychni klasy imennykiv pershoi vidminy miakoi hrupy v suchasni ukrainiskii movi* [The elementary paradigmatic class of nouns of the I declination of the soft group in the modern Ukrainian language]. *Naukovi zapysky. Serii: Filolohichni nauky (movoznavstvo)*. Kirovohrad: RVTs KDPU im. V. Vynnychenka. Vyp. 80. S. 59–65 [in Ukrainian].

10. Kovtiukh S.L., Kashtalian O.M. (2012). Slovozminka paradyhmatyka ukraïnskykh prizvyshch: monohrafiia. [Inflectional paradigm of Ukrainian surnames]. Kirovohrad: POLIMED-Servis. 258 s. [in Ukrainian].
11. Kovtiukh S.L. (2017) Do problemy vzhvyannia fleksii *-ei* u rodovomu vidminku mnozhyny imennykiv I vidminy [To the problem of using the inflection *-ei* in the Genitive Case plural of nouns I declination]. *Naukovi zapysky. Serii: Filolohichni nauky*. Kropyvnytskyi: Vydavets Lysenko V.F. Vyp. 151. S. 683–690 [in Ukrainian].
12. Kovtiukh S.L. (2019) Perspektyvy rozvytku systemy slovozmyny imennykiv u suchasniï ukraïnskii movi [The prospects of the development of noun inflection system in the modern Ukrainian language]. *Naukovi zapysky TsDPU. Serii: Filolohichni nauky*. Research Bulletin. Series: Philological Sciences / red. kol.: O.A. Semeniuk [ta in.]. Kropyvnytskyi: KOD. Vyp. 175. S. 153–157 [in Ukrainian].
13. Slovnky Ukrainy – intehrovana leksykohrafichna systema [Dictionaries of Ukraine – integrated lexicographic system] / Shyrokov V.A. ta in. Versiia 4.1. Kyiv: Dovira, Ukraïnskyi movno-informatsiinyi fond, 2001–2010 [in Ukrainian].
14. Skrypnyk L.H., Dziatkivska N.P. (2005). Vlasni imena liudei: slovnyk-dovidnyk [Names of people: the dictionary]. Kyiv: Naukova dumka, 204 s. [in Ukrainian].
15. Triiniak I.I. (2005). Slovnyk ukraïnskykh imen [Dictionary of Ukrainian names]. Kyiv: Dovira. 509 s. [in Ukrainian].
16. Ukraïnskyi pravopys [Ukrainian Orthography]. NAN Ukrainy, In-t movoznavstva im. O.O. Potebni; Instytut ukraïnskoi movy. Kyiv: Naukova dumka, 2015. 286 s. [in Ukrainian].
17. Ukraïnskyi pravopys [Ukrainian Orthography]. NAN Ukrainy, In-t movoznavstva im. O.O. Potebni; Instytut ukraïnskoi movy. Kyiv: Naukova dumka, 2019. 392 s. [in Ukrainian].

MORPHOLOGICAL PARADIGMATICS OF UKRAINIAN MASCULINE NAMES OF THE FIRST DECLINATION OF THE SOFT GROUP

Abstract. The article reflects the main factors influencing the morphological paradigmatics of anthroponyms – masculine names, which are declined in the Ukrainian language following the model of the first declension of the soft group, since the case paradigms of Ukrainian personal names are described fragmentarily, in particular, their specificity has not been studied in the context of modern linguistics. The nouns of the first declension of the soft group include Ukrainian proper masculine names with a soft consonant phoneme base, the case forms of which determine morphological (denotation as a category of masculine gender); the uniformity of case forms; the presence of variant forms (in the accusative case of the plural); accentuations; different graphic presentation inflection morphological relevant factors. The accentuation features of personal masculine names, which are declined according to the model of nouns of the first declension of the soft group, are analyzed, in particular, the choice of stress in the vocative singular and plural of the *Лл-я* word form is substantiated; especially difficult cases of choosing the case endings of the indicated group of anthroponyms are considered, namely, the vocative form of the singular of masculine names of the first declension of the soft group is explained. In the course of the study, a complex technique was used that combines various methods and techniques, the main of which are descriptive, comparable and quantitative calculations. To highlight case schemes and study the phenomena inherent in the inflectional paradigmatics of Ukrainian proper masculine names of the first declension of the soft group, the grammatical analysis of anthroponyms – proper masculine names – and the distribution of morphemes of the studied nouns were applied. To determine the role of the final phoneme of the stem or derivational affix in the choice of case inflection, the formant analysis of lexemes was used. The morphological paradigmatics of anthroponyms for the designation of Ukrainian proper masculine and female names require complex analysis and systematic description, taking into account modern approaches, extra and intralinguistic factors.

Keywords: morphological paradigm, I declension, soft group, elementary paradigmatic class (EPC), anthroponym, personal masculine name.

© Ахмедова Ю., 2021 р.

Юлія Ахмедова – докторантка кафедри української мови Центральноукраїнського державного педагогічного університету імені Володимира Винниченка, Кропивницький, Україна; juliakhmedova@gmail.com; <https://orcid.org/0000-0002-5617-5884>

Yulia Akhmedova – a doctoral student of the Ukrainian Language Department of Volodymyr Vynnychenko Central Ukrainian State Pedagogical University, Kropyvnytskyi; juliakhmedova@gmail.com; <https://orcid.org/0000-0002-5617-5884>

АВТОЕРГОНІМИ В ОНІМНІЙ КАРТИНІ МІСТА (на прикладі назв об'єктів автомобільної тематики м. Чернівці)

Науковий вісник Ужгородського університету. Серія: Філологія.

Випуск 1 (45)

УДК 811.161.2'373.2

DOI:10.24144/2663-6840/2021.1(45).45–50

Бабух Н. Автоергоніми в онімній картині міста (на прикладі назв об'єктів автомобільної тематики м. Чернівці); кількість бібліографічних джерел – 16; мова українська.

Анотація. У статті розглянуто лексико-мотиваційні особливості, зроблена спроба класифікації назв автомобільної тематики м. Чернівці. Актуальність дослідження зумовлена необхідністю дослідження назв підприємств із надання автомобільних послуг Чернівців як важливої складової ергонімії в ономастичній картині міста. Мета дослідження полягає в тому, щоб з'ясувати та схарактеризувати семантико-мотиваційні особливості назв об'єктів з надання автомобільних послуг; визначити тенденції та комунікативні стратегії називання підприємств сфери автомобільних послуг; проаналізувати дотримання мовних норм у назвах та вказати особливості структури цього типу назв. Методи дослідження зумовлені його метою та завданнями. У роботі використано такі методи: описовий, аналітичний, семантико-мотиваційний, компонентного аналізу, класифікації, елементи статистичного та методу кількісних підрахунків. Наукова новизна роботи полягає в тому, що вперше проаналізовано назви автомобільної тематики м. Чернівці у складі ергонімії картини міста з погляду семантики, мотивації, структури, дотримання мовних норм на сучасному хронологічному зрізі.

Основне завдання статті – проаналізувати назви автомобільної тематики м. Чернівці як важливого складника ергонімії картини міста з погляду семантики, мотивації, структури, дотримання мовних норм.

Короткі результати і висновки. Можемо підсумувати, що частина ергонімів має подвійну мотивацію та таке ж подвійне семантичне навантаження, оскільки назви підприємств з обслуговування автомобілів складаються з кількох лексичних компонентів із різним (подвійним, а то й потрійним) значенням навантаженням. Продуктивним способом творення цього типу ергонімів із метою, очевидно, виокремлення з-поміж зрозумілих назв і надання новоствореним назвам відтінку певного шарму, екзотичності та, ймовірно, якоїсь уявної престижності є іншомовні слова, які в назвах автомобільної тематики представлені досить широко. Визначено 7 основних лексико-мотиваційних груп ергонімів автомобільної тематики, назви проаналізовано з точки зору специфіки їх формування та функціонування, семантичного аналізу, систематизації, мотивації, номінації, дотримання мовних норм.

Ключові слова: назви автомобільної тематики, автоергонім, ергонім, ергонімія, ономастика, мовознавство, українська мова, Чернівці.

Постановка проблеми. Останнім часом простежуємо значний інтерес дослідників пропріальної лексики до нового класу онімів – ергонімів, тобто назв об'єктів господарської діяльності людей, а також – досліджень особливостей їхнього виникнення та функціонування. До таких відносимо назви автомобільної тематики – як один із підкласів ергонімів, який становить важливу й малодосліджену в Україні групу номенів на позначення автосервісів, шиномонтажів, станцій технічного обслуговування та інших місць обслуговування автомобілів. Хочемо наголосити на тому, що цей підклас ергонімів і досі не має свого задовільного опрацювання у вітчизняній ергонімії.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питанням різноаспектного аналізу ергонімів приділяла увагу низка вітчизняних науковців, які досліджували цю групу власних назв на регіональному рівні: О.О. Белей (ергонімія Закарпаття), Ю.І. Дідур (зіставний аналіз ергонімів великих міст у різних країнах), Н.В. Кутуза (ергонімія м. Одеси), Н.М. Лесовець (ергонімія м. Луганська), О.М. Сидоренко (ергонімія Донеччини), М.М. Цілина (ергонімія м. Київ), В. Пачева, С. Тодоров (ергонімія м. Мелітополя), Ю. Горожанов (ергонімія м. Луцька), С. Шестакова (ергонімія Києва, Львова, Полтави, Сум, Харкова), Ю.М. Деремнда (ергонімія м. Тернополя), О.А. Мельник (ергонімія Вінничини), О.А. Титаренко (ергонімія м. Кривий Ріг).

Натомість вивченню особливостей власних назв автомобільної тематики – як окремому підкласу ергонімів – приділено, на нашу думку, мало уваги: їх переважно залучали як ілюстративний матеріал під час аналізу інших підкласів ергонімів.

Мета статті – з'ясувати та схарактеризувати семантико-мотиваційні особливості назв об'єктів з надання автомобільних послуг; визначити тенденції та комунікативні стратегії називання підприємств сфери автомобільних послуг; проаналізувати дотримання мовних норм у назвах та вказати особливості структури цього типу назв. **Основне завдання статті** – проаналізувати назви автомобільної тематики м. Чернівці як важливого складника ергонімії картини міста з погляду семантики, мотивації, структури, дотримання мовних норм.

Матеріали та методи дослідження. Джерельною базою нашої наукової розвідки послужили назви підприємств сфери автомобільних послуг Чернівців, а це близько 200 одиниць, зібраних за принципом репрезентативної (суцільної) вибірки із місцевих телефонних довідників, рекламних буклетів, електронних ресурсів, періодичних видань, а також експедиційним шляхом упродовж 2019–2021 рр. При підході до аналізу матеріалу ми використали такі **наукові методи:** описовий, аналітичний, семантико-мотиваційний, метод компонентного аналізу; використовували елементи статистичного та методу кількісних підрахунків.

Виклад основного матеріалу. Відомо, що ергоніми, тобто назви підприємств і організацій різного типу, є тим найбільш динамічним розрядом пропріативів, зміни в якому відбуваються практично безперервно, а це зумовлює потребу в постійному аналізі та врахуванні сучасних тенденцій номінації в цій сфері, дослідженні процесів функціонування цього типу онімних одиниць у сфері комунікації, позначеній складною взаємодією невербальних і вербальних компонентів.

Головним напрямом дослідження ергонімів протягом останнього десятиліття залишається аналіз мотиваційних ознак, покладених в основу номінації [Зимовець 2017, с. 131].

Ми вважаємо, що зокрема ономазіологічний підхід необхідно доповнити прагматичним компонентом з урахуванням різнопланового в семіотичному плані характеру ергонімів та досліджувати ці одиниці як складні багатосарові утворення, які відзначаються значним ступенем гнучкості в пристосуванні до змінних умов комунікації.

Отож, зважаючи на характер зібраного нами матеріалу, нижче подаємо власну класифікацію автомобільних ергонімів міста Чернівці. Вважаємо за доцільне поділити наявний у нашому розпорядженні пропріальний матеріал на 7 основних семантико-мотиваційних груп, як-от:

1. Назви топографічні, локалізувальні.
2. Назви, утворені від апеліативів і пропріативів, що належать до семантичного поля автомобільної тематики.
3. Назви, що викликають позитивні конотації.
4. Назви, утворені від власних імен та прізвищ власників, їхніх родин, близьких людей або ж засновників (т.зв. відантропонімі).
5. Назви, похідні від власних імен міфологічних, легендарних, біблійних чи історичних постатей, найчастіше асоційованих із автомобілями чи транспортом (т.зв. відміфотеонімі).
6. Назви з прозорою семантикою, які неможливо віднести до вищезазначених груп.
7. Назви непрозорого походження та спонтанної мотивації.

На початку характеристики, покласифікованої нами на конкретні групи матеріалу, вказуємо на різного роду конотації, наявні при творенні ергонімів автомобільної тематики та ступінь їхньої продуктивності.

Зокрема, позитивні конотації утворюють значну групу назв, які можна поділити на декілька підгруп, а саме:

1. Назви зі значенням привілейованості, вищого статусу (20 онімів, 9,52%). 3-поміж них назви: *“Premium auto Service”*, *“Luxe Service”*, *“Leader Garage”*, *“СТО S-клас в Чернівцях”* (вказівка на якість обслуговування автомобілів навіть вищого класу), *“СТО Roleks”* (вказівка на точне, чітке та якісне надання послуг, як у механізмів дорогих годинників відомої швейцарської фірми “Rolex”); *“Автомодіум”* (окрім узвичаєних значень ‘підвищення навколо арени античного цирку з місцями для почесних гостей’, значення лексеми подіум

в автоспорті – це ‘імпровізований майданчик, на якому проводиться вшанування трьох переможців автомобільних перегонів’ (див. також: *n’edestал* [Бусел 2005, с. 1009].); *“Автоплаза”* (другий компонент назви, лексема *плаза*, – це *‘торговий центр; назва комплексу офісних будівель’*, тобто у назві міститься вказівка на місце, в якому здійснюють продаж автомобілів або ж займаються діяльністю з надання інформаційно-консультативних послуг щодо продажу автівок).

2. Назви зі значенням певного соціального (маєтного) статусу (3 оніми): *“АвтоБарон”*, *“Magnat Auto”*, *“Пан-сервіс”*.

3. Ергоніми зі значенням додатковості, розмаїття, швидкості (4 оніми): *“Maximus”*, *“Експрес діагностика акумулятора +”*, *“Energy”*, *“Fast Start”*, *«Glass Express»*.

4. Назви зі вказівкою на надійність, відповідальність, комфортність в обслуговуванні (7 онімів): *“Гарант авто”*, *“Автосервіс Авторитет в Чернівцях”*, *“Avtoritet”*, *“Автомобезпека”*, *“Bastion Group”* (тут *bastion* (укр. бастион) – це *‘фортифікаційна споруда для захисту, укріплення’*), *“Автодім”*, *“Oil House”* (на кшталт назв типу “Дім книги”); *“Експерт”* (натяк на якісну діагностику автомобілів); *“Кристал”* – вказівка на прозоре, чисте, якісне обслуговування. Цікавою особливістю ще двох ергонімів цієї, четвертої, групи є поєднання лексем із автомобільної та медичної (у розумінні переносного значення – ‘лікування’ авто) сфер – це назви: *“Автомтеріанія”*, *“Реанімація дисків”*. До цієї групи зараховуємо й колоритну назву *“Гараж у вуйка”*, складовим компонентом якої є діалектна лексема *вуйко* (літ. *дядько*). Дещо іронічний зміст цієї назви спрямований на досягнення взаємопротилежного ефекту, тобто технічне обслуговування і ремонт автомобільного транспорту “для своїх, у сприятливих умовах”.

У багатьох назвах-словосполученнях, як видно із поданих вище прикладів, наявний структурний компонент *авто*, який у складі ергонімів цієї групи зустрічаємо 49 разів, що становить 23,33% від загальної кількості назв. Нами зафіксовано 3 варіанти передачі написання *авто*:

1. *авто* (27 назв): *“Авто БУМ Сервіс”*, *“Опіон – Автолюкс”*, *“АвтоПро”*, *“ТБК – АВТО”*);
2. *auto* (19 назв): *“Auto Dent Service”*, *“Auto. Kot”*, *“AD AutoService”*, *“FORUM AUTO”*, *“GV Auto Service”*, *“AUTOPARTSWEST”*);
3. *avto* (3 назви): *“KARDAN – AVTO”*, *“Banzai Avto Service”*, *“Avtoritet”*).

Як бачимо, найбільш уживаним виявився кирилический варіант передачі цього компонента; далі йде його відтворення англійською мовою, після чого – транслітерація латинкою.

Одним із найчастіше вживаних структурних елементів у складі автомобільних ергонімів можна вважати слово *сервіс* (вжито 30 разів), яке є складовим компонентом назви та має 5 різновидів графічної передачі: *service* (13 онімів): *“DS-diskService”*, *“AD AutoService”*, *“Auto Dent Service”*, *“Motor Shaft Service”*, *“Premium auto Service”*; *servise* (3 оніми):

“AutoService” (двічі), “Camping Service”; *servis* (1 онім): “Tir-Servis”; *servis* (11 онімів): “Автосервіс” (найчастіше вживана назва), “Бош Сервіс “Тандем”, “Нак, авторсервіс в Чернівцях”, “Пансервіс”; *сервіс* (2 назви): “Холод сервіс”, “Автосервіс “Серега”. Найуживанішим є правильне написання назви англійською мовою – англ. *service*; далі йдуть складні назви українською мовою – “Автосервіс”. Примітно, що в 2 назвах, які є російськими, недотримано написання державною мовою.

Маловживаними компонентами складних назв, що стосуються автомобільної тематики, можна вважати частини *тех*, *техно* (2 оніми): “Техносервіс”, “Новатех” та *drive* (2 оніми; < англ. ‘керувати автомобілем’): “Drive Auto”, “Drive-in”.

Назва “Gear” може мати декілька автомобільних асоціацій. Так, «Gear» – (у перекладі з англ., в знач. іменника – ‘механізм, пристрій, передача, привід, шестірня’; у знач. дієслова – ‘зчиплюватися, приводити в рух’). [Балла 1996, Т. 1. с. 36]. Тут також можна провести аналогію з назвою розважальної телепрограми “Top Gear” (< англ. *Top Gear*, – ‘верхня передача’). Це поширене у світі британське розважальне телевізійне шоу на автомобільну тематику (див. [Top Gear]). Мабуть, слід також згадати в цьому контексті про «hi-gear» – популярний бренд автокосметики (див. [Hi-Gear]).

Назва автосервісу “SHELBY” пов’язана з прізвиськом американського автогонщика та автомобільного конструктора Керролла Холла Шелбі – найбільш відомого як творця спеціальних версій автомобіля *Ford Mustang GT350* та *Ford Mustang GT500* (див.: [Шелбі Керролл]).

Ергонім “Dakar Detailing” своїм значенням, очевидно, має на меті провести паралель у свідомості реципієнтів із “Ралі Дакар” – щорічним марафонським трансконтинентальним ралі-рейдом, який проводиться з 1978 року. Як правило, він фінішує в столиці Сенегалу – місті Дакар ([Ралі Дакар]).

“Форсаж-2005”. Логічно може виникнути асоціація з серією популярних фільмів «Форсаж» про вуличного автогонщика. За твердженням власників, саме з цієї причини вони так і назвали свою автомобільну справу, адже *форсаж* – найпотужніший ‘режим роботи реактивного двигуна’, а компонент *2005*, за словами номінаторів, вони додали, щоб відрізнитися від автосервісу з аналогічною назвою в тому ж місті (див.: [«Форсаж»]).

Назва автокомплексу “Формула” схиляє до асоціації з автоперегонами “Формула – 1” – чемпіонату світу з кільцевих автоперегонів на автомобілях з відкритими колесами, який відбувається під егідою Міжнародної Автомобільної Федерації [«Формула-1»].

Ергонім “Aral service” найімовірніше походить від назви марки моторної оливи марки “Aral”, що теж відносимо до семантичного поля автомобільної тематики.

Часто заклад для обслуговування авто іменується за своїм основним профільним призначенням. Така назва найбільш функціональна, адже містить безпосередню вказівку на рід діяльності установи

(надто ж, якщо це стосується вузькопрофільного ремонту: скло, форсунки, сигналізація, двигун): “Автоскло”, “Автоелектрик”, “Автоелектрика”, “Газ на авто”, “Сервіс форсунок”, “Автоексперт-діагност “INGVAR”. Номінація цього типу вважається найбільш універсальним, адресним, простим та зручним засобом ідентифікації. Крім назв-іменників, це також описи конкретно виконуваних автопослуг у формі кількаслівних словосполучень, як-от: “Діагностика систем кермового управління”, “Ремонт стартерів та генераторів”, “Комп’ютерна діагностика”, “Заміна мастил”, “Ремонт сколів, тріщин на автосклі”, «Переобладнання мікробусів». Більшість таких ергонімів з метою кращого сприйняття записані українською мовою, проте ми зафіксували й транслітеровані англійською мовою назви: “Glass Express” (glass < англ. ‘скло’), “KARDAN – AVTO” (транслітерація латинкою назви механізму автівки), “StaGer” (ремонт стартерів (*sta-*) та генераторів (*ger*) – гра слів).

Популярною тенденцією в автономінаціях останніх кількох років у Чернівцях, за нашими спостереженнями, є номени-синекдохи – частини від цілого. У ергонімах автомобільної тематики це може бути назва конкретної автодеталі, або ж частини автомобіля, який ремонтується у названому закладі, напр.: “Глушник”, “КЕРМО”, “КОЛЕСО (шини та диски)”. Часом вживається лише частина у назві (“Укришинторг”) або модель автомобіля (“Ford Renault”, “Center kangoo-citan”, “Mercedes Service”, “Автосалон “Тойота Центр Чернівці “Олімп Моторс”, “Івеко Сервіс”, “Сервіс центр “Opel”, “Екомоторс “Автоцентр Ford”, “Бош Сервіс “Тандем”). Інколи подібні номени мають навіть “філософську”, досить образну, мотивацію, як-от: ремонт глушників виступає з назвою “Філософія тиші”.

Таким чином, можемо стверджувати, що ергоніми, які належать до семантичного поля автомобільної тематики, утворюють значну частину від усіх назв; за своїм характером вони є різнотипними: значну їхню частину становлять назви з прозорою тематичною мотивацією, а почасти ці назви є досить метафоричними та філософсько-образними.

Відантропонімі автоергоніми.

Антропоніми, зазвичай характерні для інших розрядів ергонімів (назв кафе, ресторанів, магазинів) [Горожанов 2014, с. 66], беруть також участь і в творенні назв автосервісів та станцій технічного обслуговування (СТО). Ми засвідчили 15 назв подібних об’єктів господарювання, що становить 7,14 %. З-поміж них – це імена (прізвиська) засновників подібних закладів, їхніх родичів, а саме: “Серега”, “ПП “Тарас”, “Андро”, “СТО “Вова Бош”. Деякі назви утворюються поєднанням скорочених частин імен: “VIKRUS” (< Vik- Вікторія та Rus- Руслан; “ROMAX” (< Ro- Роман та Max- Максим).

Часом ім’я стає основною частиною, яку обіграє номінант, додаючи до нього маркуючий компонент: “Богдан-Авто”, “ВікАвто”, “Дан-Авто”. В основу деяких ергонімів лягли, крім імен, також і прізвища: “Коцур А. І.Автосервіс”, “ПП “Кушнір

В.В.", "ПП Малюк", "Fochuk Group".

Відміфотеонімі автоергоніми.

Імена міфологічних, легендарних постатей в структурі ергонімів автомобільної тематики Чернівців уживаються 4 рази, що становить 1,90 % від загальної кількості назв. Ергонім "Фенікс" (за назвою міфічного птаха, здатного відроджуватися з попелу) [Бусел 2005, с. 1531], можна вважати прикладом із вдалою мотивацією: натяк на аналогічне "відродження" автомобіля за допомогою фахівців цього автосервісу. Номен "Дизель-сервіс Pegas", незважаючи на еклектичну будову (кирилично-латинський запис), частково теж можна асоціативно пов'язати з конем (у грецькій міфології Пегас – крилатий кінь, що випив джерело, з якого пили воду музи, і яке давало натхнення поетам-співцям) [СУМ, т. 6., с. 107], адже автомобіль метафорично – це також "залізний кінь". Інші назви: "Оріон-Автолюкс" (Оріон – у давньогрецькій міфології беотійський велетень-красень, син Посейдона й океаніди Евріали [ШЕ, т. 4., 2013, С. 717]) мав би асоціативно вказувати на "обсяг люксових автопослуг", де бог Оріон – могутній велетень з надання автопослуг; "Тойота Центр Чернівці "Олімп Моторс" (компонент Олімп – найвища гора, на якій, за віруваннями стародавніх греків, жили боги [СУМ, т. 5., с. 690] – це, зрозуміло, вершина автосервісу (вказівка на якість виконуваних робіт).

Зазначимо, що назви міфотеонімічного ряду є популярними серед інших типів ергонімів міста Чернівці, правда, якщо порівнювати автоергоніми та фармаціоніми, то тут відсоток є дещо нижчим (1,9% проти 5,75 %).

Нетематичні автоергоніми.

Назва "СамДоДир" – рудимент радянського минулого, алюзія на російську казку у віршах Корнія Чуковського "Мойдодир" (укр. – "Мийдодір"), названу за іменем одного з її героїв, який сам відзначався чистотою та привчав до неї інших [Чуковський 2012]. Оскільки на автосервісі розташована автомийка з самообслуговуванням, то асоціативний зв'язок "мити самостійно до дірок (дуже ретельно)" тут є очевидним.

"Ферум" (< Fe (ферум, лат. ferrum) – залізо) – хімічний знак та хімічний елемент, речовина [Національний стандарт України 2019, с. 3.]. Тут маємо вказівку на метал як найміцніший та найтвердіший матеріал, з якого, до речі, і зроблені "залізні коні" – автомобілі.

Назва "ReZinka.ua" (мережа шиномонтажів по всій Україні) – опосередковано відображає не тільки вид діяльності, пов'язаний із вулканізацією за допомогою гуми, резини – 'еластичної речовини, яка не пропускає води, повітря і виготовляється шляхом вулканізації каучуку' [СУМ, т. 8, с. 487], а також є грою слів з жіночим ім'ям Zinka (демінутив із Зінаїда); третій компонент, ua, – домлене ім'я інтернет-сайту, яке розширює звичну рекламну функцію і за яким оперативного можна ознайомитись із пропозицією послуг та місцем (адресою) їхнього надання (пор. магазин телефонних аксесуарів у Чернівцях із назвою ax.com.ua).

Мотивація ергоніма "Скіф" – назви підприємства сфери автомобільного обслуговування – є дещо складною для пояснення, хоча тут можна говорити про асоціацію зі скіфами – кочовими племенами, тому автосервіс із цією назвою – це обслуговування автоперевізників (у певному розумінні – "кочівників").

Автоергонім "Соляріс" (< лат. solaris 'сонячний') можна мотивувати в руслі роману письменника-фантаста Станіслава Лема «Соляріс» (1961), який був перекладений більш ніж 30-ма мовами та мав великий вплив на розвиток світової фантастики [Лем 2007]. "Світлова" та "сонячна" конотації, отже, несуть позитивне семантичне забарвлення для всіх сфер людської життєдіяльності. Цей ряд автоергонімів можна підтвердити також назвами, наприклад, підприємства з виробництва автомобілів і тролейбусів "Solaris Bus & Coach" чи марки автомобіля "Hyundai Solaris". У цьому ж ключі можна пояснити й ергонім "Рассвет" (в перекладі українською мовою – "Світанок") як асоціацію з початком нового "світлого" дня.

Назва "Магніт" асоціюється з "притягувальною" силою магніту до автоклієнтів, яким необхідно надати відповідні послуги з ремонту автомобіля.

"Еврика" (українською *еврика*) – вигук, який приписують грецькому вченому Архімеду, коли він відкрив основний закон гідростатики. Вживається для вираження радості, задоволення з приводу якого-небудь відкриття, виникнення вдалої думки і т. ін. [СУМ, т. 2., с. 453]. Подібні вияви радості, на думку, власників автофірми мали б відчувати клієнти після якісного обслуговування.

"Banzai Avto Service" (в основі японське 万歳, бандзай 'десять тисяч років') – вітання-вигук у Японії, яким прославляли імператора. Зазвичай перекладається як "слава" або "хай живе" [Бусел 2005, VIII, с. 59]. Назва, як і попередня, має також вигуківий характер та виражає позитивні емоції захоплення, очевидно, з наданих послуг.

Назви топографічні, локалізуючі не охоплюють значної частини від усіх ергонімів, проте також наявні. Це 21 назва, що становить 10%. Семантично їх можна погрупувати на оніми, які вказують на країну ("Укршинторг", "Укр-Тест-Стандарт"); регіон ("ТзОВ «Буковина-авто», "Буковинський центр техогляду", "БУК ЛТД, автозапчастини в Чернівцях", "BukStarter"); місто ("Чернівецький автоцентр", "Шиномонтаж. Автосервіс в Чернівцях", "ТБК – АВТО, СТО в Чернівцях", "СТО. Автозапчастини Чернівці"), місцевість "Прут-авто" (за назвою річки, яка протікає через Чернівці), "Кемпінг Сервіс" (розташований у районі міста під назвою "Кемпінг").

Назви непрозорого походження та спонтанної мотивації.

Періодично трапляються оніми, мотивацію яких важко встановити або які є спонтанно мотивованими. Такі назви виділяємо в окрему групу. До них можемо віднести ергоніми-аббревіатури (українські та іншомовні): "НАК", "4VAG", "ТБК-АВТО", "М.Л. Сервіс", "Автоцентр "SKS" та ін.

Результати аналізу підтверджують, що частина ергонімів має подвійну мотивацію та таке ж подвійне семантичне навантаження, оскільки назви підприємств з обслуговування автомобілів складаються з кількох лексичних компонентів із різним (подвійним, а почасти – й потрійним) значенням навантаженням: “*LKW-СЕРВІС*”, “*GV Auto Service*”, “*Дизель-сервіс Pegas*” тощо.

Іншомовні назви, поряд із питомо українськими, є продуктивним способом творення цього типу ергонімів із метою, очевидно, виокремлення з-поміж зрозумілих назв і надання новоствореним назвам відтінку певного шарму, екзотичності та, ймовірно, якоїсь уявної, очікуваної престижності. Подібні іншомовні лексеми в назвах автомобільної тематики представлені досить широко. Щодо їхнього відображення, то тут спостерігаємо: а) назви нетранслітеровані (“*Clifford*”, “*Maximus*”, “*Hell-Mix*”); б) аббревіатури (“*RS Automotive*”, “*Автоцентр “SKS”*”); в) назви з іншомовним компонентом (“*Ніко Вест Авто*”, “*Екомоторс “Автоцентр Ford”*”, “*Тойота Центр Чернівці “Олімп Моторс”*”).

У цілої низки назв автомобільної тематики, крім усього, спостерігаємо порушення мовних норм, з-поміж яких виокремлюємо такі: нерегламентоване написання лекеми *сервіс* та інших компонентів складеної назви – окремо, разом, через дефіс (типу *service, servise, servis*); передавання назви з великої чи малої літери; лексичні помилки (типу: “*Автопокреска*”, де рос. *покреска* відповідає українському *фарбування*, “*Піскоструйні роботи*”, де *піскоструйний* – транслітероване рос.

пескоструйний (прикметник-покрес, українською правильно: *піскоструминний* [*піскоструйний* – словозміна]); “*СТО Roleks*” (добра мотивація: вказівка на чіткість та точність (швейцарський світовий бренд із виготовлення годинників Rolex) надавання послуг на станції технічного обслуговування (СТО), але помилковий орфографічний запис (має бути: Rolex).

Висновки. У цілому для ергонімів автомобільної тематики характерні ті ж риси, що й для інших онімів цього класу, проте характерною їхньою рисою є певна оригінальність, позначена почуттям гумору, дотепністю, місцевим та містечковим патріотизмом, колоритністю (на відміну, наприклад, від фармацевтиків, де в назві присутня чітка вказівка на тип закладу). В основному проаналізовані нами вище з погляду мотивації класифікаційні групи автоергонімів дозволяють стверджувати, що номінаційні процеси тут відбуваються досить творчо та продуктивно з певним дотриманням норм і принципів називання об’єктів з надання автомобільних послуг (автосервісів, станцій технічного обслуговування, автомайстерень, автокомплексів), власниками яких є приватні підприємці (ПП) та товариства з обмеженою відповідальністю (ТзОВ).

Оніми автомобільної тематики належать до досить продуктивних за кількістю утворень номінативних одиниць. Це багатий та цікавий пласт ергонімної лексики міста Чернівці, яка ще потребує своїх подальших досліджень з огляду на появу нових об’єктів такого типу та закріплення за ними доречно мотивованих, сподіваємося, назв.

Література

1. «Формула-1». URL: <https://uk.wikipedia.org/wiki/Формула-1>.
2. «Форсаж». URL: [https://uk.wikipedia.org/wiki/Форсаж_\(серія_фільмів\)](https://uk.wikipedia.org/wiki/Форсаж_(серія_фільмів)).
3. Top Gear. URL: https://uk.wikipedia.org/wiki/Top_Gear.
4. Автокосметика «Hi-Gear». URL: <https://drossel.ua/catalog/kosmetika/hi-gear/index.html>.
5. Англо-український словник – English-Ukrainian Dictionary. Близько 120000 слів: у 2-х томах / Уклад. М.І. Балла. Київ: Освіта, 1996. Т.1. С. 36.
6. Великий тлумачний словник сучасної української мови: 250000 / уклад. та голов. ред. В.Т. Бусел. Київ; Ірпінь: Перун, 2005. VIII. С. 1009.
7. Горожанов Ю. Ергоніми відомішого походження в комунікативному просторі міста Луцька: структурно-семантичні особливості / Ю. Горожанов // Волинь філологічна: текст і контекст. 2014. Вип. 17. С. 61–68.
8. Зимовець Г. Ергоніми банківської сфери в німецькій мові: семантичний і прагматичний аспекти. *Сер: Мовознавство*. 1(27) 2017. С. 131–135.
9. Лем Станіслав. Соляріс. Львів: «Кальварія», 2007. 198 с.
10. Національний стандарт України ДСТУ 2439:2018 «Хімічні елементи та прості речовини. Терміни та визначення основних понять, назви й символи». [Чинний від 01.10.2019.] К. : ДП «УкрНДНЦ», 2019. С. 3.
11. Піскоструйний – словозміна. URL: <https://goroh.pp.ua/Словозміна/піскоструйний>.
12. Ралі Дакар. URL: https://uk.wikipedia.org/wiki/Ралі_Дакар.
13. Словник української мови: в 11 т. / АН УРСР. Інститут мовознавства; за ред. І.К. Білодіда. Київ: Наукова думка, 1970–1980.
14. Чуковський Корній «Мийдодір». Київ: Видавництво «Майстер-клас», 2012. 32 с.
15. Шевченківська енциклопедія: Т.4: М–Па : у 6 т. / Гол. ред. М.Г. Жулинський. Київ: Ін-т літератури ім. Т.Г. Шевченка, 2013. С. 717.
16. Шелбі Кедролл. URL: https://uk.wikipedia.org/wiki/Кедролл_Шелбі.

References

1. «Formula-1» [Formula-1]. URL: <https://uk.wikipedia.org/wiki/Формула-1> [in Ukrainian].
2. «Forsazh» [Fast and Furious]. URL: [https://uk.wikipedia.org/wiki/Форсаж_\(серія_фільмів\)](https://uk.wikipedia.org/wiki/Форсаж_(серія_фільмів)) [in Ukrainian].

3. Top Gear [Top Gear]. URL: https://uk.wikipedia.org/wiki/Top_Gear [in Ukrainian].
4. Avtokosmetyka «Hi-Gear» [«Hi-Gear» car cosmetics]. URL: <https://drossel.ua/catalog/kosmetika/hi-gear/index.html> [in Ukrainian].
5. Anhlo-ukrainskyi slovnyk – English-Ukrainian Dictionary (1996) [English-Ukrainian Dictionary]. Blyzko 120000 sliv: u 2-kh tomakh / Uklad. M.I. Balla. Kyiv: Osvita, T.1. S. 36 [in Ukrainian].
6. Velykyi tlumachnyi slovnyk suchasnoi ukrainskoi movy (2005) [Large explanatory dictionary of the modern Ukrainian language]: 250000 / uklad. ta holov. red. V.T. Busel. Kyiv; Irpin: Perun, VIII, S. 1009 [in Ukrainian].
7. Horozhanov Yu. (2014) Erhonimy vidonimnoho pokhodzhennia v komunikatyvnomu prostori mista Lutsk: strukturno-semantychni osoblyvosti [Ergonomics of a well-known origin in the communicative space of Lutsk: structural and semantic features]. Volyn filolohichna: tekst i kontekst. Iss. 17. P. 66 [in Ukrainian].
8. Zymovets H. (2017) Erhonimy bankivskoi sfery v nimetskii movi: semantychni i prahmatychni aspekty [Ergonims of the banking sector in the German language: semantic and pragmatic aspects]. Ser: *Movoznavstvo*. 1(27). S. 131–135 [in Ukrainian].
9. Lem Stanislav. (2007) Soliaris [Solaris]. Lviv: «Kalvariia», 198 s. [in Ukrainian].
10. Natsionalnyi standart Ukrainy DSTU 2439:2018 «Khimichni elementy ta prosti rehovyny. Terminy ta vyznachennia osnovnykh poniat, nazvy y symvoly» (2019) [National Standard of Ukraine DSTU 2439: 2018 «Chemical elements and simple substances. Terms and definitions of basic concepts, names and symbols»]. [Chynnyi vid 01.10.2019.] Kyiv: DP «UkrNDNTs», S. 3 [in Ukrainian].
11. Piskostruinyi – slovozmiana [Sandblasting – word change]. URL: <https://goroh.pp.ua/Словозміна/піскоструйний> [in Ukrainian].
12. Rali Dakar [Dakar Rally]. URL: https://uk.wikipedia.org/wiki/wiki/Парі_Дакар [in Ukrainian].
13. Slovnyk ukrainskoi movy: v 11 t (1970–1980) [Dictionary of the Ukrainian language: in 11 vols]. / AN URSSR. Instytut movoznavstva; za red. I.K. Bilodida. Kyiv: Naukova dumka, [in Ukrainian].
14. Chukovskyi Kornii. (2012) Myidodir [Wash ‘em clean]. Vydavnytstvo «Maister-klas», 32 s. [in Ukrainian].
15. Shevchenkivska entsyklopediia: T. 4: M–Pa: u 6 t. (2013) [Shevchenko’s encyclopedia: Vol. 4: M – Pa: in 6 volumes] / Hol. red. M.H. Zhulynskiy. Kyiv: In-t literatury im. T.H. Shevchenka, S. 717 [in Ukrainian].
16. Shelbi Kerroll [Shelby Carroll]. URL: https://uk.wikipedia.org/wiki/Керролл_Шелбі [in Ukrainian].

AUTOERGONIMS IN THE ONYM PICTURE OF THE CITY (ON THE EXAMPLE OF NAMES OF AUTOMOBILE OBJECTS OF CHERNIVTSI CITY)

Abstract. The article deals with lexical and motivational features, an attempt is made to classify automotive topics in Chernivtsi. The research is aimed by the need to study the names of Chernivtsi enterprises providing automotive services as an important component of ergonomics in the onomastic view of the city. The purpose of the research is to clarify and characterize the semantic and motivational features of the names of objects for the provision of automotive services; identify trends and communication strategies for naming enterprises in the field of automotive services; analyze the observance of language norms in names and indicate the features of the structure of this type of names. Research methods are predetermined by its goals and objectives. The following methods are used in the work: descriptive, analytical, semantic-motivational, component analysis, classification, elements of statistical and method of quantitative calculations. The scientific novelty of the work is that for the first time the names of automotive sphere in Chernivtsi were analyzed as part of the ergonomic picture of the city in terms of semantics, motivation, structure, adherence to linguistic norms in the modern chronological section.

The main task of the article is to analyze the names of automotive sphere in Chernivtsi as an important component of the ergonomic picture of the city in terms of semantics, motivation, structure, compliance with language norms.

Brief results and conclusions. We can summarize that some ergonims have a double motivation and the same double semantic load, because the names of car service companies consist of several lexical components with different (double or even triple) meaning. A productive way to create this type of ergonims in order to obviously distinguish between understandable names and give the newly created names a shade of a certain charm, exoticism and, probably, some imaginary prestige are foreign words, which are widely represented in the names of automotive topics. Seven main lexical-motivational groups of automotive ergonims have been identified, the names have been analyzed in terms of the specifics of their formation and functioning, semantic analysis, systematization, motivation, nomination, compliance with language norms.

Keywords: Names of automobile sphere, ergonims, autoergonims, ergonomics, onomastics, linguistics, Ukrainian language, Chernivtsi.

© Бабух Н., 2021 р.

Надія Бабух – аспірантка кафедри історії та культури української мови Чернівецького національного університету імені Юрія Федьковича, викладач кафедри суспільних наук та українознавства Буковинського державного медичного університету, Чернівці, Україна; skoromovk@gmail.com; <https://orcid.org/0000-0001-9003-8958>

Nadia Babukh – PhD student of the Department of History and Culture of Ukrainian Language at the Yuriy Fedkovych Chernivtsi National University; teacher of Department of Social Sciences and Ukrainian Studies of Bukovinian State Medical University, Chernivtsi, Ukraine; skoromovk@gmail.com; <https://orcid.org/0000-0001-9003-8958>

КОНОТАЦІЇ ЗООНІМІВ У СУЧАСНОМУ МОЛОДІЖНОМУ МОВЛЕННІ І ТРАДИЦІЙНІЙ УКРАЇНСЬКІЙ ЛІНГВОКУЛЬТУРІ: КОНСТАНТИ І ДИНАМІКА СПРИЙНЯТТЯ

Науковий вісник Ужгородського університету. Серія: Філологія.

Випуск 1 (45)

УДК 811.161.2

DOI:10.24144/2663-6840/2021.1(45).51–57

Баган М. Конотації зоонімів у сучасному молодіжному мовленні і традиційній українській лінгвокультурі: константи і динаміка сприйняття; кількість бібліографічних джерел – 16; мова українська.

Анотація. Стаття присвячена порівняльному дослідженню конотацій зоонімів у сучасному молодіжному мовленні і традиційній українській лінгвокультурі. Актуальність запропонованої статті зумовлена потребою систематизації нових конотативних одиниць у сучасному українському мовленні, необхідністю окреслити динаміку оцінного маркування словникового запасу й уточнити відомості про взаємозв'язок мови та нематеріальної культури народу.

Мета статті – порівняння конотативних значень зоонімів у мовленні сучасної молоді та в українських фольклорних текстах, з'ясування констант та динаміки. Для досягнення цієї мети виконано такі завдання: 1) визначено основні зооніми, які сучасна молодь використовує з різними конотативними значеннями; 2) виокремлено спільні та відмінні конотативні значення зоонімів в українських прислів'ях та сучасному молодіжному мовленні; 3) проаналізовано мотивацію розвитку нових конотативних забарвлень в узвичаєних зоонімах; 4) встановлено фактори, що сприяють метафоризації зоонімів у молодіжному мовленні або, навпаки, обмежують її.

Дослідження виконано за допомогою описового методу, методів контекстуального аналізу, функційного аналізу та методики компонентного аналізу.

У статті обґрунтовано важливу роль зоонімів в емоційно-оцінному забарвленні мовлення сучасної молоді: вони забезпечують колоритне й наочне втілення переважно негативних рис характеру людини: обмеженості, необізнаності, неохайності, впертості, вульгарності тощо. Більшість зоонімів актуалізує зневажливе ставлення до об'єкта номінації, рідше – іронічно-насмішкувате чи поблажливе.

Доведено, що сучасна молодь не тільки використовує зооніми з узвичаєними конотативними значеннями, але й активно переосмислює деякі з них, утворюючи нові негативнооцінні значення. Зміна конотативних значень зоонімів відображає певну динаміку цінностей у суспільстві. Конотативну силу втрачають ті зооніми, що називають тварин, з якими молодь контактує менше. Натомість вона охочіше використовує назви екзотичних та диких тварин, що вирізняються специфічними звичками, оскільки такі зооніми сприяють формуванню особливо влучних і колоритних образів.

Ключові слова: конотація, конотативне значення, зоонім, молодіжне мовлення, українська лінгвокультура, метафора, оцінка.

Формулювання проблеми. Конотацію справедливо називають ефективним засобом прагматичного вираження мовлення, формування особливих стилістичних нюансів, настроєвого зближення з іншими учасниками спілкування. Лексичні одиниці, що набули в українськомовному комунікативному просторі певних конотативних значень, неодноразово привертати увагу мовознавців. Проте об'єктом їхніх досліджень переважно слугували конотовані одиниці сучасного публіцистичного та художнього дискурсу. Видається актуальним і важливим проаналізувати саме динаміку конотативного сприйняття узвичаєної зоонімної лексики в українській лінгвокультурі. Порівняння емоційно-оцінного потенціалу зоонімів у текстах українського фольклору і в мовленні сучасної молоді дасть змогу з'ясувати, як змінилися традиційні народні уявлення про тварин у сучасному українському молодіжному мовленні.

Огляд літератури. Зоонімну лексику вважають однією з найбільш конотативно потужних. Тісний зв'язок людини з природою, важлива роль тварин у її житті, специфічні особливості поведінки тварин – усе це посприяло широкому використанню зоонімів у народному осмисленні світобудови й засад соціальної взаємодії. За слушним визначенням В.М. Мокієнка, «жодна інша група слів не підготовлена багатомісним життям до алегоричних

метаморфоз так, як ця. Порівняння й метаморфози, пов'язані з назвами тварин, це застигли образи давнього народного життя, тісно пов'язаного з природою» [Мокиєнка 1975, с. 114]. Дослідженню зоонімної лексики, зокрема її символічного потенціалу у слов'янській культурі, присвячено праці М.Ф. Сумцова [Сумцов 1889], В.М. Мокієнка [Мокиєнка 1975], О.В. Гури [Гура 1997], О.П. Левченко [Левченко 2005], Г.С. Лозко [Лозко 2011], В.І. Руснак [Руснак 2011], Н.Ф. Венжинович [Венжинович 2018], О.А. Крижко [Крижко 2019] та ін.

Одне з основних завдань сучасної лінгвокультурології й етнолінгвістики дослідники вбачають у визначенні переліку назв диких та свійських тварин, що є найважливішими в зооморфному культурному коді українців. Зокрема, О.П. Левченко особливо потужними носіями символічної семантики вважає зооніми *ведмідь, вовк, лис, заєць, тур*, а серед «домашніх» тварин – *вівця, баран, вів, кінь, кобила, бик, корова, теля, віслук, свиня, кабан, собака (пес), кіт (кішка), миша* [Левченко 2005, с. 250]. О.А. Крижко висновує, що найважливішу роль у становленні світосприйняття українців відігравали зооніми *вовк, бобер, лось, видра, вівця, корова, бурундук, дик* (дикий кабан; вепр), *лис, лев, мамонт, морж* та ін. [Крижко 2019, с. 72]. У Словнику стійких народних порівнянь [Юрченко, Івченко 1993] найуживаніші

зооніми – *собака* (194 ФО), *свиня* (98 ФО), *кіт* (85 ФО), *муха* (63 ФО), *вовк* (60 ФО), *жаба* (50 ФО), *віл* (51 ФО), *засць* (37 ФО), *ведмідь* (36 ФО), *теля* (35 ФО), *кінь* (32 ФО), *блощиця (воша)* (24 ФО), *риба* (23 ФО). Попри певні відмінності в переліках зоонімів, можемо констатувати, що деякі з них повторюються, а тому справді важливі в народній інтерпретації світобудови.

Проблему конотування зоонімів у мовленні сучасної української молоді досі предметно не вивчали. Проте, за нашими спостереженнями, ця група лексики досить популярна в молодіжному соціолекті. Молодь схильна до постійного пошуку експресивних і влучних виражальних засобів, які б посприяли оригінальному самовираженню та дотепному, нестандартному означенню звичних речей. Специфіку молодіжного мовлення дослідники вбачають у перевазі неформального спілкування, тяжінні до епатажності, експресивізації, лаконічності, широкого застосування мовної гри [Цар 2018, с. 53–54]. Уважаємо, що всі ці особливості сприяють активному переосмисленню узвичаєних конотативних значень зоонімів. Вони також потребують систематизації та ґрунтовного вивчення на тлі традиційної практики вживання цих назв.

Мета статті – порівняти конотативні значення зоонімів у мовленні сучасної молоді і в українських фольклорних текстах, установити константи й динаміку. Для досягнення мети передбачено виконати такі завдання: 1) визначити основні зооніми, які сучасна молодь вживає з різними конотативними значеннями; 2) з'ясувати спільні і відмінні конотативні значення зоонімів в українській народній творчості і сучасному молодіжному мовленні; 3) проаналізувати мотивацію розвитку нових конотативних сем в узвичаєних зоонімах; 4) установити чинники, що сприяють метафоризації зоонімів у молодіжному мовленні чи, навпаки, обмежують її.

Дослідження виконано за допомогою низки загальнонаукових (аналізу, синтезу, порівняння) та мовознавчих методів (описового, контекстуального аналізу, функційного аналізу та методики компонентного аналізу).

Паремійний матеріал дослідження дібрано зі збірників української народної творчості М. Номиса, В. Плавюка та Фразеологічного словника української мови. Типове для молоді вживання зоонімів проілюстровано прикладами з текстів сучасних українських письменників: С. Жадана, Любка Дереша, Ірени Карпи, Люко Дашвар, Ірен Роздобудько, Братів Капранових, А. Кузьменка (Скрябіна), С. Поваляєвої, Дари Корній, Макса Кідрука та ін., які стилістично імітують молодіжне мовлення.

Виклад основного матеріалу. Символьного статусу в етнічній культурі набували тварини, які здавна жили на території етносу і виконували тотемну функцію (їх вважали засновниками і захисниками племені). До тотемних тварин українського етносу переважно зараховують *козу*, *ведмедя*, *вовка*, [Лозко 2011, с. 218, 388, 391]. Народ персоналізував і поважав їх (пор. іменування ведмедя *Вуйком*, *Батьком*, *Старим*, *Лісовим чоловіком* у Карпатах),

не вживав їхнього м'яса (зокрема, ведмедя), часто згадував у міфах та казках, використовував їхні образи в обрядах (пор. водіння кози на Щедрий вечір).

Конотативного забарвлення набували назви тварин, що не обов'язково відігравали важливу роль у житті етносу. Але цілком очевидно, що вони були добре відомі носіям мови і мали специфічні ознаки або звички: велике тіло, яскраве оперення, здатність дуже повільно чи, навпаки, швидко рухатися, плутати сліди, підкидати пташенят, збільшуватися в об'ємі тощо. Саме специфічні властивості тварин слугували мотиваційною ознакою для метафоричного використання їхніх назв в описах людей: хитру людину називали лисом через її подібність до цієї тварини; незграбну – ведмедем, гордого й красивого чоловіка – орлом тощо. Такі метафори влучно й наочно характеризували людину, передавали певне емоційно-оцінне ставлення до неї. Конотування зазнавали й ті зооніми, що не стали самостійними метафорами. Українська пареміологія сповна зберегла народні уявлення про багатьох свійських і диких тварин. Одних витлумачено позитивними, розумними, витривалими, дужими, мудрими, інших, навпаки – нікчемними, слабкими, набридливими тощо. Навіть із плином часу зооніми не втрачають емоційно-оцінного забарвлення, слугують надійними і переконливими виразниками тієї чи тієї конотації.

Аналіз мовлення сучасної української молоді засвідчив, що ця категорія носіїв мови широко використовує зооніми для увиразнення свого емоційно-оцінного ставлення до інших людей. Відразу зазначимо, що в їхньому мовленні фігурують не всі назви тварин, зафіксовані з конотативним значенням в українській пареміології. Зрозуміло, що вона не оперує назвами тих тварин, які вийшли з ужитку (*віл*) або є далекими й невідомими для неї (*сич*, *лунь*, *горлиця*, *вивірка*, *воша*, *пава*, *видра*), попри виразний конотативний шлейф цих зоонімів в українському фольклорі.

Виявлені в молодіжному соціолекті зооніми поділяємо на три групи: 1) ті, що зафіксовані в українській пареміології і мають тепер ідентичні або подібні конотативні значення; 2) зооніми, що набули в молодіжному мовленні конотативних значень, відмінних від народного сприйняття; 3) зооніми, які в українському фольклорі не зазнали конотування.

Подібні, а іноді й ідентичні конотативні значення в українському фольклорі і сучасному молодіжному мовленні мають зооніми *вівця*, *курка*, *коза*, *бик*, *жаба*, *свиня*, що ввійшли до першої виокремленої групи.

За багато років не змінилося емоційно-оцінне сприйняття вівці. Українська пареміологія послідовно відображає її некмітливості, наївності і неестетичності, пор.: *Дурна вівця і перед вовком висотидісться* (Плавюк 42); *Замотилечений, як вівця* (Плавюк 43); *Ідуть, як вівці на зарізі* (Плавюк 43). Саме ці риси характеру наші сучасники висміюють у жінках, називаючи їх відповідним зоонімом, пор.: *А що, як я не зможу побороти злі гормони і стану тупою вівцею в халаті і з жирним волоссям?* (Ірена

Карпа); *На роботу Уляна запізнилася завдяки білявій вівці у кашкеті зі стразами, яка сиділа за кермом джипа з донецькими номерами. Однією рукою вівця тримала мобільний телефон, другою — підфарбувала собі вії ...* (Брати Капранови); *Ні, цього недостатньо. — ... ? — Недостатньо — ... ?! — Ні — ... !!! — Тому що ти — тупа вівця* (Ірена Карпа). Отже, незважаючи на те, що вівця — не надто поширена в сучасному приватному тваринництві, її образ виявився досить стабільним і ефективним для реалізації негативнооцінної конотації невисоких розумових здібностей жінки.

Образ курки також докладно описаний в українській пареміології. Народ спостеріг і відзначив її метушливість (*Біга, як курка з яйцем* (Номис, с. 52), брак розуму (*курячий мозок* (ФСУМ, с. 501), *курячий розум* (ФСУМ, с. 759), жалюгідність (*як мокра (змокла) курка* (ФСУМ, с. 406), певну жертвність, приреченість існування (*Влав у біду, як курка в борщ* (Номис, с. 45); *Кому весілля, а курці смерть* (Номис, с. 47); *Біда курці жити, що на ній учать яструба ловити* (Плавюк, с. 176). Цілком логічно, що на підставі цих ознак зоонім курка використовують для зневажливої характеристики недалекої, не надто претензійної жінки. Таке конотативне значення передає він і в мовленні молоді, пор.: *До речі, я вчора познайомився з такою жінкою! — заблищали очі в Араменка. — Куди цим куркам до неї!* (Ірен Роздобудько); *Господи, ну курка куркою! Де ти така взялася?* (Т. Малярчук); *Викладачка, дурна курка, запитально на нього дивиться* (А. Дністровий); *Нам читає миришав курка російською мовою, з пожовклими дрібними зубами й маленькими, як шпирини, очима* (А. Дністровий).

Улюбленою зооморфною метафорою молоді є іменник коза. Ним іронічно-зневажливо називають молоду веселу дівчину, акцентуючи на її норовливості, несерйозності, незговірливості, пор.: *Ану, пішла звідси. Будь ласочка! Второпала, коза?* (Л. Денисенко); *Тоді ти зрозумієш, що вона підірвана коза й тобі нема чого з нею робити* (Л. Денисенко); *Гоцьк збуджується до люті, грубо штовхає дівчину. — Коза! — Дай грошей! — Зароби!* (Любо Дашвар). Мотивація цілком прозора і переконлива, оскільки ґрунтується на особливостях поведінки цієї тварини. Її норовливість, легковажність відображають і українські народні паремії, пор.: *Еге, побігли вже кози в лози!* (Номис, с. 39); *Нагадай козі смерть, а вона все біжить вперед* (Плавюк 162); *Якби коза не скакала, то б ніжок не зламала* (Плавюк 162). Водночас сучасна молодіжна конотація іменника коза заснована на суто негативних асоціаціях із твариною і не відбиває давнього сприйняття її як тотемної тварини, зафіксованого, зокрема, в щедрівках, пор.: *Де коза ходить, там жито родить, де не буває, там вилягає. Де коза туп-туп, там жита сім куп, де коза рогом, там жито стогом*. Архаїчне шанобливе ставлення до кози витіснене пізнішою конотацією на основі поведінки тварини.

Дещо змінилося сприйняття і відповідно вживання зооніма бик. У традиційній українській лінг-

вокультурі він є уособленням сили, мужності (*Здоровий, як бик*), дослідники констатують навіть культ Сонця-бика, бика-бога [Жайворонок 2006, с. 35], проте народна пареміологія відзначає і певну норовливість бика та незворушність, пор.: *Бика голова не боліла, як корова теля родила* (Плавюк, с. 11); *Не проси у бика молока* (Плавюк, с. 11); *До чого бик навик, за тим і риче* (Плавюк, с. 11); *Як з биком не бицьця, а все молока не добицьця* (Номис, с. 54). Сучасний сленгізм бик зберігає уявлення про нього як про дужу і вперту істоту. Биками називають дужих і затятих чоловіків, які не зважають на ситуацію, прохання інших, грублять, пор.: *...навіть «бик» у червоних погонах і сказав, що не тримає на нього зла, зняв би з Мирона пута, якби він прилюдно попросив у нього прощення й пообіцяв, що більше не розпускатиме рук. «Бик» був дебелий, бриластий у плечах, але з лиця добродушний* (В. Шкляр); *Хлопці були коротко підстрижені, у великих хутряних кашкетах, не дивлячись на теплий вечір, та у картатих піджаках — бики. — Ой, — весело посміхнулася Оксана. — Які вони* (Брати Капранови). Цілком очевидно, що молодіжний сленгізм бик спирається на традиційні народні уявлення про нього як сильну і вперту тварину, проте його архаїчні позитивнооцінні конотації повністю втрачені, натомість зазнали актуалізації деякі аспекти його зовнішності та комунікативної поведінки: чоловіки-бики мають характерну стрижку, вбрання й обмежені комунікативні здібності.

Традиційним народним уявленням загалом відповідають конотації зооніма жаба в сучасному молодіжному мовленні. Його вживають з кількома негативно маркованими значеннями. По-перше, так називають несимпатичну людину або таку, що суб'єктивно не подобається мовцеві, викликає в нього огиду, пор.: *Нащо ж ти їх попалали, ти, жабо стара?!* (Любо Дереш); *Стули пельку, мала жабо. Його аж сіпає від люті* (Дара Корній). Непривабливість жаби відображає й народна пареміологія, пор.: *У доброго мужа жона, як ружа, а у злого — баба, як жаба*. Проте більшою мірою образ жаби народ пов'язував з невиправданими амбіціями, задрощами, пихою, пор.: *Коваль коня кує, а жаба й собі ногу дає* (Номис, с. 51); *Жаба і на вола рот роззявля; Дмеця як жаба на лопуху* (Номис, с. 50); *Холодна жаба сидить під серцем у когось* (ФСУМ, с. 288). Власне, у негативному значенні душевного тягара, задрощів, які розпирають, уживають зоонім жаба й сучасні мовці, пор.: *...усе думаю, що ти відійдеш у ті світи з жабою на серці, а я з цим тягарем залишуся тут, на землі* (Л. Денисенко); *Півміста жаба душила, я тобі атвечаю. Півміста!* (В. Єшкілев).

Не втратило актуальності для молоді конотаване вживання зооніма свиня на позначення нечесної, непорядної, п'яної або дуже неохайної людини, пор.: *Гаразд, гаразд, я винен, я тепер ніякий не європеєць, а п'яна свиня!* (Ю. Андрухович); *Свині ми невиховані, — сказав хтось, — попрущатися таки треба було* (Ірена Карпа); *Переїдемо в новобудову. Там усе буде сяюче і нове. — Не хочу! Хочу жити*

тут, у цьому свинарнику! Я свиня, і маю жити у свинарнику! Я – свиня! (Т. Малярчук); ... чого бракувало тим брудним свиням, що послали на смерть безневинного Миколку з Луганська? (Ірен Роздобудько). Ці самі негативнооцінні значення фіксуємо і в народних прислів'ях та приказках із зоонімом свиня, пор.: *І святі свиню, то свиня свинею* (Плавюк, с. 292); *З свинячим писком та в пшенишне тісто* (Номис, с. 23); *Хороший, як свиня в болоті* (Номис, с. 219); *Коли б свиня роги мала, то б людей поколола* (Плавюк, с. 292); *Пуси свиню під стіл, а вона лізе на стіл* (Плавюк, с. 292); *Свиня хоч і скупається, та знов в болоті валяється* (Плавюк, с. 293). Зневажливо-нищівне забарвлення цього зооніма виявилось стійким і актуальним для сучасної молоді, хоч вона переважно далека від тваринництва і не має досвідних уявлень про звички свиней.

До другої групи зоонімів, які в сучасному українському молодіжному мовленні зазнали конотування, відмінного від того, яке репрезентує народна творчість, увійшли назви *миша*, *кобила*, *корова*, *собака*.

Мишу – маленьку тваринку-гризуна – у народній пареміології схарактеризовано як дуже метку й зухвалу, пор.: *Миша й на вітар скаче, як паламар не баче* (Плавюк 202); *Миша в стозі, а піп у селі ніколи не згинуть* (Плавюк 202). Вона слугує також втіленням бідності, пор.: *як (мов, ніби і. т. ін.) церковна миша* (ФСУМ, с. 490), нещасливого буття (*Кішці – смішки, мишці – слізки* (Номис, с. 47)). У сучасному молодіжному мовленні цей зоонім уживають метафорично, актуалізуючи інші її особливості. Мишею називають непримітну, скромну людину, пор.: *Звичайно, зовнішній вигляд студентів мало цікавив модницю Поліну. Всі вони для неї сірі миші: джінси, кофтинки* (Дара Корній); *Зиркнув у бік вікна – білий фартушок, сіра спідничка, сіра блузка. Миша. Застига, очей з матері не зводить* (Люко Дашвар). Мотиваційною ознакою цієї насмішкливо-зневажливої метафори слугує сіре забарвлення гризуна, з яким асоціюють непримітну зовнішність людини.

Зовсім іншу конотацію в сучасному молодіжному мовленні порівняно з традиційною пареміологією реалізує зоонім *корова*. У народному світосприйнятті вона була годувальницею родини і викликала позитивні емоції. У прислів'ях корову теж схарактеризовано доброзичливо, як турботливу й корисну тварину, пор.: *І чорна корова дає біле молоко* (Плавюк с. 46); *Кожна корова своє телятко лиже* (Плавюк, с. 46); *Ходить, як корова за телям* (Номис, с. 56). Проте для сучасників важлива роль корови в житті їхніх пращурів уже не є визначальною ознакою цієї тварини. Молодь фіксує передусім її зовнішні параметри і на основі наявності семи 'велика габаритність тварини' використовує зоонім для нищівної характеристики огрядних жінок. Слово передає виразну зневажливо-насмішкловату конотацію, пор.: *Майка роздивляється подругу — це худішою стала, перефарбувалася на білявку. — Ти змінилася. — А ти така ж корова!* (Любо Дереш); *Кому ти триндиш, корово?! Від сорому не знаєш,*

куди очі подіти! (Люко Дашвар); ...а він стільки років тернів Перепечасву доньку, дурну корову з червоним дипломом лікаря, яка жодного дня не працювала, а тільки й уміла, що кричати з будь-якого приводу (Люко Дашвар).

Змінилося й конотативне значення зооніма *кобила*. В українській пареміології увиразнено передусім її тяжке, підневільне життя, пор.: *Вези, кобило, хоч тобі не мило* (Плавюк, с. 161); *Чи було, чи не було, а ти тягни, кобило* (Плавюк, с. 161); *Їдь, кобило, хоч три дні не їла* (Плавюк, с. 161), зрідка йдеться про її норовливість і шкідливість, пор.: *Наровиста, як кобила* (Номис, с. 54); *Стидається як та кобила, що віз перевернула* (Плавюк, с. 323). У сучасному молодіжному мовленні зоонім *кобила* маркований також негативно, проте ця конотація ґрунтована на зовсім іншій ознаці. Подібно до зооніма *корова*, його використовують для висміювання огрядних, грубих дівчат чи жінок, мотиваційною ознакою слугує велика габаритність тварини, пор.: *Особливо, після того, як вона ночувала в нього вдома. Коли ті кобили з гуртожитку прогнали її* (Любо Дереш); *Дві кобили — констатували факт чудової фігури Аліси* (А. Кузьменко).

Третю групу зоонімів, які сучасна молодь активно вживає для емоційно-оцінного увиразнення свого мовлення, але яких немає в українській пареміології, репрезентують здебільшого назви немісцевих тварин, що були невідомими для наших пращурів: *удава*, *тюлень*, *носоріг*, *верблюд*, *страус*. Розвиткові конотативних значень у цих іменників так само, як і в традиційних зоонімів, посприяли специфічні ознаки тварин. Наприклад, незворушність, хижацтво удава послугували підставою для використання його назви в загостренні відчуття небезпеки, агресії, морального тиску, пор.: *Наче удав, він вчепився у власні зіниці, котрі втомлено поблискували в дзеркалі* (Макс Кідрук); *Очікувала, коли нареши її цей удав проковтне мене і я зникну в його пащі, щоб нічого більше не відчувати* (Ірен Роздобудько).

Зоонім *тюлень* унаслідок низької життєвої активності тварини часто використовують для зневажливої характеристики невиразних, байдужих і флегматичних людей, пор.: *І ось менеджери збираються після важкого робочого дня в барі, жирні, важкі й малорухливі менеджери середньої ланки, товчуться по бару, як тюлені, б'ють лапами й видають різкі пронизливі звуки* (С. Жадан).

Зоонім *носоріг*, за матеріалами «Короткого словника жаргонної лексики української мови» Лесі Ставицької, уживають як жартівливо-іронічну назву уродженців Кавказу [Ставицька 2003, с. 190], імовірно, через специфічну форму їхніх носів.

Зоонім *верблюд* прислужився молоді в експресивному вираженні непричетності до чогось. Цьому посприяла певна екзальтованість верблюдів і активна експлуатація їх людьми, унаслідок чого зоонім набув негативного забарвлення, пор.: *Доказуй потім, що ти не верблюд* (С. Єшкілев). З верблюдом порівнюють також людину, яка споживає занадто багато води, пор.: *А хто тебе просив всю нашу воду*

видукати, як **верблюд** у запаси? (Ірена Карпа).

Зоонім *страус* через характерну звичку птаха ховати голову в пісок молодь часто вживає з негативнооцінним забарвленням на позначення боягузів, слабкодушких людей, що уникають відповідальності, пор.: *Теж мені, страус*. — *Чому страус? — Бо голову в пісок ховає* (Дара Корній); *Ви що — страуси? Повиймайте нарешті голови з піску, припиніть корчити із себе тих, ким ви не є* (Макс Кідрук).

Варто виокремити й ті зооніми, тварини-референти яких хоч і поширені на території України, проте в народній творчості не зазнали конотативного маркування. Попри це, наші сучасники спостерегли певні ознаки таких тварин, на основі яких сформували чіткі конотації. Наприклад, зоонім *лось* на підставі неагресивної і навіть похливної поведінки тварини почали вживати на позначення нікчем і навіть увиразнили негативнооцінну конотацію у похідному утворенні *лошара*, яке фіксує Короткий словник жаргонної лексики української мови [Ставицька 2003, с. 166]. Напр.: *...і тільки якась божевільна, якась несповна розуму жлобиха рогата, рогулиха жлобата, лошара якась і бодилюка могла б віддати перевагу червоній спідниці* (К. Москалець); *Лошара ти, Петрухо, лошара* (С. Єшкілев). Цей зоонім застосовують ще й для негативнооцінної характеристики рослих, кремезних, але не надто тямковитих людей (тих, про яких у народі казали: *Виріс, а ума не виніс*), пор.: *Охоронець. Ми з ним поряд сиділи... Окремо від інших*. — *Здоровий такий лось...* (Люко Дашвар).

Досить популярним зневажливим маркером нерозумного простака в молодіжному мовленні став зоонім *дятел*, пор.: *...наказував принести історію хвороби якогось дятла, котрий уже не лікувався, а просто жов у нас роками* (А. Кузьменко); *Гордіня — це найперший гріх, брате. Треба було тому дятлові їй це тоді пояснити* (С. Єшкілев). Підставою для розвитку вторинного негативного значення стала природна особливість дятла інтенсивно довбати дерево міцним дзьобом, унаслідок чого складається враження, що його голова – суто механічний інструмент, не здатний думати. Отже, сучасна негативнооцінна конотація цього птаха цілком умотивована, проте в українській пареміології не відображена.

Цілу низку негативнооцінних значень у сучасному молодіжному мовленні передає зоонім *баклан*. Згідно з «Коротким словником жаргонної лексики української мови» [Ставицька 2003, с. 37], ним позначають: 1) молодого недосвідченого злодія; 2) хулігана; 3) непорядну людину; 4) занадто балакучу людину; наклепника; 5) ведучого рок-концерту. Цей птах не надто поширений в Україні (його колонії фіксують лише в Криму), тому логічно, що в народній творчості він не набув оцінної інтерпретації. Переносні значення 'молодого недосвідченого злодія', 'хулігана'; 'непорядної людини' потрапили до українського жаргону із російського кримінального аргю. Безперечно, вони марковані як зневажливі назви, пор.: *...ситуація, яка закінчилася для упертого*

баклана чужою могилою, була з тих напружних, про які краще потім і не згадувати (С. Поваляєва). — *Я що, баклан? — Ти не баклан, Міта-брате. Я так, шліфую тему* (С. Єшкілев). Значення 'балагура', 'пустомелі' розвинулися на основі природної властивості бакланів інтенсивно видавати неприємні звуки. За словом закріпилося поблажливо-зневажливе негативнооцінне забарвлення, його вживають до молодших і нижчих за статусом людей, пор.: — *О, здоров, баклан!* — *Ігор Крамар простягнув Антонові розчепірену правицю* (А. Кокотюха).

Окремої уваги заслуговують зооніми, які впродовж тривалого часу в українській лінгвокультурі слугували виразниками яскравої оцінної конотації, проте втратили свою актуальність у сучасному молодіжному мовленні. Зокрема, лайливе, негативнооцінне забарвлення мав в українській пареміології зоонім *собака*. Народ відзначав насамперед собачу нещирість, злість, брак користі від нього, пор.: *Добрий собака, аж за кочергу хапаєця* (Номис, с. 58); *Облесливий, як собака* (Номис, с. 60); *Собака собакою остане, хоч і хвоста не стане* (Плавюк, с. 315); *Дурний собака и на хазяїна бреше* (Номис, с. 100). Собака фігурує і в класичній українській літературі як лайлива негативнооцінна назва непорядних людей, пор.: — *Ти не мати, а скажена собака. В тебе піна тече з рота, як в скаженого вовка* (І. Нечуй-Левицький); — *Хіба осліп? Не бачиш, — степ горить! — А й справді горить! От собаки!* (Т. Шевченко); *Тарас, слухаючи таке, задрижав від злості: «От собака, що він задумує»* (А. Чайковський); *Ах, ти, собако! Його з неволі визволили, а він гавкає!* (З. Тулуб). Проте молодь не перейняла такого конотативного засобу, що, імовірно, зумовлено гармонізацією стосунків людини й собаки. Його сприймають уже не як підневільного слугу, а як друга. Унаслідок цього негативнооцінне конотативне тло зооніма *собака* відчутно знівельовалося.

Так само втратив свою актуальність зоонім *півень*, якого в українській лінгвокультурі наділяли широкою символікою, зокрема вважали провісником нового дня, захисником від нечистої сили, а чорного півня – представником потойбіччя [Баган 2019, с. 106]. На основі бійцівської поведінки птаха у повсякденному спілкуванні його назву використовували для насмішкучато-іронічного маркування людей, що влаштували бійку чи сварку, пор.: — *Знайшли за що сваритися, півні! Як не те, то друге! Тільки щоб погризтися* (А. Кокотюха); *Е-е, молодьож, чого це ви розійшлися? Ану, тихо мені, півники* (А. Кокотюха). Таке конотоване вживання можливе в мовленні осіб старшого віку, для міської молоді воно стало не актуальним, можливо, унаслідок обмеження досвіду споглядання птаха.

Висновки й перспективи дослідження. Отже, конотації зоонімів є важливим засобом емоційно-оцінного увиразнення мовлення сучасної молоді: вони забезпечують колоритне й наочне втілення переважно негативних рис характеру людини: нерозумності, некітливості, неохайності, упертості, простакуватості тощо. Більшість зоонімів актуалізує зневажливе ставлення до об'єкта номінації,

рідше – іронічно-насмішкувате чи поблажливе. Узвичаєні в українській лінгвокультурі конотації зоонімів сформувалися на основі тривалого досвіду взаємодії наших пращурів з тваринами і спостереження за їхніми звичками й поведінкою.

Сучасна молодь не лише використовує зооніми з узвичаєними конотативними значеннями, а й активно переосмислює деякі з них, формуючи нові негативнооцінні значення. Зміна конотативних значень зоонімів відображає певну динаміку цінностей

у суспільстві. Втрачають конотативну потужність ті зооніми, із тваринами-референтами яких сучасна молодь контактує менше. Натомість вона охочіше конотує назви екзотичних і диких тварин, що вирізняються своїми типовими звичками. Екстраординарні ознаки тварин сприяють формуванню особливо влучних і дошкульних образів.

Виконане дослідження відкриває перспективи для вивчення інших засобів конотативного вираження молодіжного мовлення.

Список умовних позначень

Номис – Українські приказки, прислів'я і таке інше. Збірники О.В. Марковича і других. Спорудив М. Номис.

ФСУМ – Фразеологічний словник української мови.

Література

1. Баган М.П. Символіка заперечення в українській лінгвокультурі. *Вісник Національної академії керівних кадрів культури і мистецтв*. 2019. №1. С. 102–108. DOI: <https://doi.org/10.32461/2226-3209.1.2019.166575>.
2. Венжинович Н.Ф. Фраземіка української літературної мови в контексті когнітології та лінгвокультурології. Ужгород: Сабов А. М., 2018. 462 с.
3. Гура А.В. Символіка животних в славянської народної традиції. Москва: Индрик, 1997. 914 с.
4. Жайворонок В.В. Знаки української етнокультури: Словник-довідник. Київ: Довіра, 2006. 703 с.
5. Крижко О.А. Невмотивовані зооніми як складові елементи наївної картини світу. *Науковий вісник ДДПУ імені І. Франка. Серія «Філологічні науки»*. Мовознавство, 2019. № 11. С. 72–76.
6. Левченко О.П. Фразеологічна символіка: лінгвокультурологічний аспект. Львів: ЛРІДУ НАДУ, 2005. 353 с.
7. Лозко Г. Українське народознавство. Тернопіль: Мандрівець, 2011. 512 с.
8. Мокиєнко В.М. В глубь поговорки. Рассказы о происхождении крылатых слов и образных выражений. Москва: Просвещение, 1975. 173 с.
9. Плавюк В. Приповідки, або українсько-народня філософія. Едмонтон: Друкарня Івана Солянича, 1946. 355 с.
10. Руснак В.І. Зоосемічні фразеологічні одиниці як носії національно маркованої вторинної номінації. *Наукові записки [Національного університету «Острозька академія»]. Серія: Філологічна*. 2011. Вип. 19. С. 329–336.
11. Ставицька Л.О. Короткий словник жаргонної лексики української мови. Київ: Критика, 2003. 334 с.
12. Сумцов Н.Ф. Культурные переживания. *Киевская старина*. 1889. Т. 24. Январь. С. 64–89.
13. Українські приказки, прислів'я і таке інше. Збірники О.В. Марковича і других. Спорудив М. Номис. С. Петербург: В друк. Тиблена і комп. И. Куліша, 1864. 304 с.
14. Фразеологічний словник української мови. Київ: Наукова думка, 1999. Т. 1. 528 с.; Т. 2. 980 с.
15. Цар І.М. Українське повсякденне мовлення в міському молодіжному середовищі: структура і функціонування. дис. ... канд. філол. наук: спец. 10.02.01 – українська мова. Київ, 2018. 262 с.
16. Юрченко О.С., Івченко А.О. Словник стійких народних порівнянь. Харків: Основа, 1993. 173 с.

References

1. Bahan M.P. (2019). Symbolika zaperechennia v ukrainiskii lnhvokulturi [Symbolics of negation in the Ukrainian linguoculture]. *Visnyk Natsionalnoi akademii kerivnykh kadriv kultury i mystetstv*. №1. S. 102–108. DOI: <https://doi.org/10.32461/2226-3209.1.2019.166575> [in Ukrainian].
2. Venzhynovych N.F. (2018). Frazemika ukrainiskoi literaturnoi movy v konteksti kohnitologii ta lnhvokulturologii [Phrasemics of the Ukrainian literary language in the context of cognitology and linguoculturology]. Uzhhorod: Sabov A.M., 2018. 462 s. [in Ukrainian].
3. Hura A.V. (1997). Symvolyka zhyvotnykh v slavianskoi narodnoi tradytsyy [Symbolism of animals in the Slavic folk tradition]. Moskva: Indryk. 914 s. [in Russian].
4. Zhaivoronok V.V. (2006). Znaky ukrainiskoi etnokultury: Slovnyk-dovidnyk [Signs of Ukrainian ethnoculture: Dictionary-reference book]. Kyiv: Dovira, 2006. 703 . [in Ukrainian].
5. Kryzhko O.A. (2019). Nevmotyvovani zoonimy yak skladovi elementy naivnoi kartyny svitu [Unmotivated zoonyms as components of a naive picture of the world]. *Naukovyi visnyk DDPU imeni I. Franka. Seriiia «Filolohichni nauky»*. *Movoznavstvo*. № 11. S. 72–76 [in Ukrainian].
6. Levchenko O.P. (2005). Frazelohichna symbolika: lnhvokulturolohichnyi aspekt [Phraseological symbolism: linguocultural aspect]. Lviv: LRIDU NADU. 353 s. [in Ukrainian].

7. Lozko H. (2011) *Ukrainske narodoznavstvo* [Ukrainian ethnography]. Ternopil: Mandrivets. 512 s. [in Ukrainian].
8. Mokienko V.M. (1975). *V hlub pohovorky. Rasskazy o proiskhozhdenii krylatykh slov i obraznykh vyrazheniy* [Deep down the saying. Stories about the origin of winged words and figurative expressions]. Moskva: Prosveshchenie. 173 s. [in Russian].
9. Plaviuk V. (1946). *Prypovidky, abo ukraïnsko-narodnia filosofii* [Proverbs, or Ukrainian-folk philosophy]. Edmonton: Drukarnia Ivana Solianycha. 355 s. [in Ukrainian].
10. Rusnak V.I. (2011). Zoosemichni frazeolohichni odyntsi yak nosii natsionalno markovanoi vtorynnoi nominatsii [Zoosemic phraseological units as explicants of the nationally marked secondary nomination]. *Naukovi zapysky [Natsionalnoho universytetu «Ostrozka akademiia»]. Serii: Filolohichna*. 2011. Vyp. 19. S. 329–336. [in Ukrainian].
11. Stavytska L.O. (2003). *Korotkyi slovnyk zhargonnoi leksyky ukraïnskoi movy* [A short dictionary of slang vocabulary of the Ukrainian language]. Kyiv: Krytyka, 2003. 334 s. [in Ukrainian].
12. Sumtsov N.F. (1889). *Kulturnye perezhyvaniya* [Cultural experiences]. *Kievskaya staryna*. 1889. T. 24. Yanvar. S. 64–89 [in Russian].
13. *Ukraïnski prykazky, pryslivia i take inshe* [Ukrainian proverbs, sayings and so on] (1864). Zbirnyky O.V. Markovycha i druhykh. Sporudyv M. Nomys. S. Peterburh. V druk. Tyblena i komp. I. Kulisha. 304 s. [in Ukrainian].
14. *Frazeolohichniy slovnyk ukraïnskoi movy* [Phraseological dictionary of the Ukrainian language] (1999). Kyiv: Naukova dumka. T. 1. 528 s.; T. 2. 980 s. [in Ukrainian].
15. Tsar I.M. (2018). *Ukraïnske povsiakdenne movlennia v miskomu molodizhnomu seredovysshchi: struktura i funktsionuvannia* [Ukrainian everyday language in the urban youth environment: structure and functioning]. PhD thesis: 10.02.01. Kyiv, 2018. 262 s. [in Ukrainian].
16. Yurchenko O.S., Ivchenko A.O. (1993). *Slovnyk stiikykh narodnykh porivnian* [Dictionary of idiomatic folk comparisons]. Kharkiv: Osнова. 173 s. [in Ukrainian].

CONNOTATIONS OF ZOONYMS IN MODERN YOUTH SPEECH AND TRADITIONAL UKRAINIAN LINGUOCULTURE: CONSTANTS AND DYNAMICS OF PERCEPTION

Abstract. This article focuses on the comparative study of the connotations of zoonyms in modern youth speech and traditional Ukrainian linguoculture. The relevance of the proposed article is due to the need to systematize new connotative units in the modern Ukrainian language, to clarify the dynamics of the evaluative marking of vocabulary, to clarify information about the relationship between language and non-material culture of the people.

The purpose of the article is to compare the connotative meanings of zoonyms in the modern youth speech and in Ukrainian folklore texts, to find out the constants and dynamics. To achieve this goal, the following tasks were performed: 1) the main zoonyms that modern youth use with different connotative meanings are identified; 2) the common and different connotative meanings of zoonyms in Ukrainian proverbs and modern youth speech are clarified; 3) the motivation of development of new connotative meaning in usual zoonyms is analyzed; 4) factors that contribute to the metaphorization of zoonyms in youth speech or, conversely, limit it are identified.

The investigation is grounded on the descriptive method, methods of functional analysis, contextual analysis, and component analysis.

The paper proves that the connotations of zoonyms are an important means of emotional and evaluative expression of speech of modern youth: they provide a colorful and visual embodiment of mostly negative traits of human character: unreasonableness, ignorance, slovenliness, stubbornness, vulgarity, and so. Most zoonyms actualize contempt for the object of the nomination, less often – ironically mocking or indulgent.

The author concludes that modern youth not only uses zoonyms with the usual connotative meanings, but also actively rethinks some of them, forming new negative meanings. The change in the connotative meanings of zoonyms reflects a certain dynamics of values in society. Connotative power is lost by those zoonyms that names animals with which the youth have less contact. Instead, young people are more willing to connote the names of exotic and wild animals, distinguished by their typical habits. Extraordinary signs of animals contribute to the formation of particularly accurate and evident visual images.

Keywords: connotation, connotative meaning, zoonym, youth speech, Ukrainian linguistic culture, metaphor, evaluation.

© Баган М., 2021 р.

Мирослава Баган – доктор філологічних наук, професор, професор кафедри української філології та славістики Київського національного лінгвістичного університету, Київ, Україна; myroslava.bahan@knlu.edu.ua; <https://orcid.org/0000-0002-5436-2934>

Myroslava Bahan – Doctor of Philology, Professor of the Department of Ukrainian and Slavic Philology, Kyiv National Linguistic University, Kyiv, Ukraine; myroslava.bahan@knlu.edu.ua; <https://orcid.org/0000-0002-5436-2934>

НАЗВОТВІРНІ ОСОБЛИВОСТІ СУБСТАНТИВІТІВ, ЕЛІПТИТІВ, НОМІНАТИВІТІВ (на матеріалі міротопонімії басейну річки Ужа)

Науковий вісник Ужгородського університету. Серія: Філологія.

Випуск 1 (45)

УДК 811.161.2'373.21 (477.87)

DOI:10.24144/2663-6840/2021.1(45).58–64

Баньої В. Назвотвірні особливості субстантивів, еліптитів, номінативів (на матеріалі міротопонімії басейну річки Ужа); кількість бібліографічних джерел – 17; мова українська.

Анотація. Важливим питанням для аналізу назвотвірного аспекту міротопонімів є вивчення всіх етапів їхнього творення. Це дасть можливість з'ясувати особливості формування міротопонімів і проаналізувати назвотвірний потенціал міротопонімії регіону. Мета дослідження – охарактеризувати особливості становлення міротопонімів басейну Ужа, що утворилися шляхом субстантивізації, еліптизації, номінативізації.

Субстантивіти представлені атрибутивною моделлю «узгоджене означення + апелятив > одночленна назва» й виступають різnorodовими двочленами та одночленами. Найбільшою групою субстантивів басейну Ужа є відантропоніміні міротопоніми з посесивними формантами *-ов-* та *-ин* в однині й множині. Міротопоніми на *-ськ-* представлені невеликою групою назв відантропонімічного, відойконімічного, відміротопонімічного походження.

Група відапелятивних субстантивів функціонує у формі різnorodових атрибутивних членів-сингулятивів, рідше плуративів. Через втрату стрижневого компонента на певному етапі розвитку всі типи субстантивів можуть існувати у формі різnorodових морфологічних варіантів.

Прийменникові конструкції в міротопонімії басейну Ужа репрезентовані одиницями, утвореними за двома структурними моделями: 1) «прийменник + міротопонім у непрямому відмінку»; 2) «прийменник + антропонім у непрямому відмінку». За структурою міротопоніми, що утворилися шляхом еліптизації, представлені дво-, три- та чотиричленними назвами, шляхом номінативізації – одно-, рідше двоконтактними. Базова конструкція субстантивів мала дво- або трикомпонентний склад.

Аналіз міротопонімів басейну Ужа, які утворилися шляхом субстантивізації, еліптизації, номінативізації, засвідчує еволюційний характер функціонування міротопоніма, оскільки репрезентує перетворення багатокомпонентної назви на однокомпонентну, указує на динаміку онімів у межах однієї системи. Аналізовані одиниці є важливим джерелом дослідження проблеми варіативності власних назв.

Ключові слова: міротопонім, субстантивіт, еліптит, номінативіт, міротопонімія басейну Ужа.

Постановка проблеми. Міротопонім репрезентує внутрішні та зовнішні риси географічного об'єкта, відображає його зв'язки з навколишньою дійсністю, належність певній особі чи колективу тощо. У процесі осмислення просторових реалій мовець виокремлює одиниці дійсності, намагаючись найповніше відобразити взаємозв'язок та нерозривну єдність кількісних та якісних ознак предмета. Відповідно результатом такої інтерпретації реальності є назви, що мають структуру одно-, дво- й багаточлена. Будь-які оніми, що виникали на позначення різноманітних типів географічних об'єктів, характеризуються часовими межами, способом творення та формою існування. Саме тому важливим питанням для дослідження назвотвірного аспекту міротопонімів як мовних одиниць є не лише аналіз структурно-семантичних особливостей, але й усіх можливих трансформацій назви. Особливий інтерес з погляду еволюційних змін та назвотвірних особливостей становлять закарпатські міротопоніми басейну річки Ужа, утворені за моделлю «двочленна / тричленна назва > одночленна / двочленна назва», що представлена такими типами дериватів, як субстантивіти, еліптити, номінативіти.

Аналіз досліджень. Питання щодо еволюційного характеру назв порушував у своїх працях К.Й. Галас. На думку науковця, для дослідження

онімів важливо з'ясувати, як виникла назва, від якого часу існує як власна, яких змін зазнавала: «це дає змогу правильно зрозуміти, яким способом утворено її, яка її форма є лише способом буття назви, а не початковою формою, створеною відповідним способом за допомогою відповідних назвотвірних засобів» [Галас 1985, с.37–38]. Одним із етапів буття назви (а не способом творення) К. Галас вважає оніми, що утворилися у процесі субстантивізації (субстантивіти), еліптизації (еліптити) та номінативізації (номінативіти). Субстантивітами К.Й. Галас іменує такі оніми, які первісно мали вигляд двочленної назви, але згодом втратили означуваний член, після чого член означувальний субстантивувався [Галас 1985, с. 38]. Наприклад: *Погор'їлої, Ган'ково* (< *Погор'їлої Пóле, < Ган'ково Пóле*). На думку Д. Бучка, перетворення оніма в субстантивіт репрезентує десинтагмагізацію атрибутивного словосполучень та субстантивізацію атрибутивного члена [Бучко 1992, с. 24].

Еліптистами К. Галас вважає назви, які виникли в результаті пропуску того компонента, який обов'язково мав категорію незалежного називного відмінка і до якого прийменниково-відмінкова конструкція була обставинним означенням [Галас 1985, с.34], наприклад: *Кóло Штрéки, За Ці́р'кóвл'о́у* і под. У момент виникнення назва мала такий вигляд:

Хіжа Коло Штрєки, Місто За Цірк'овл'оу і под. Оніми, що мають форму прийменниково-відмінкової конструкції, ономасти кваліфікують по-різному: як локативні топоніми, мікротопоніми-орієнтири [Подольская 1988, с. 129–130], «прийменникові словоформи», що вказують на місце розташування одного об'єкта стосовно іншого [Лісняк 2004, с. 14–15], назви, які загалом мають “незначний ступінь онімізації” [Гаврилова 2003, с. 89].

Як зауважує К.Галас, існування еліптивів можливе протягом певного часу «тому, що вони добре відповідають на запитання *де?* Однак, коли повністю викристалізується уявлення про самостійний географічний об'єкт і постає питання про потребу в типовій назві для нього, починається потяг мати обов'язкову категорію незалежного номінатива. Так починається процес номінативації, у результаті якої на базі прийменниково-відмінкової конструкції формується номінатив – шляхом усунування в іменниковій частині флексії непрямого відмінка і набуттям флексії називного й паралельним переростанням прийменника у префікс» [Галас 1985, с. 34]. На загальнослов'янському матеріалі такі одиниці вперше описав польський мовознавець М. Карась, а в українській топоніміці одним із перших визначив природу появи та функціонування прийменникових конструкцій Ю.О. Карпенко.

Методика дослідження. Методика дослідження ґрунтується на таких поширених у лінгвістиці методах, як описовий (для інвентаризації, систематизації й класифікації онімів, їхніх структурних елементів), зіставно-типологічний (для інтерпретації назвотвірних особливостей мікротопонімів), структурний (для виокремлення структурно-назвотвірних одиниць).

Отже, **мета** нашого дослідження – охарактеризувати назвотвірні особливості мікротопонімів басейну Ужа, що утворилися шляхом субстантивізації, еліптизації, номінативації (30,6 %), а саме: проаналізувати мікротопоніми за структурно-семантичними й назвотвірними ознаками, з'ясувати особливості еволюційного характеру онімів.

Виклад основного матеріалу. Субстантивіти представлені атрибутивною моделлю «узгоджене означення + апелятив > одночленна назва» (14,61%). Іменниковий компонент, що зникає внаслідок субстантивізації, називає географічний об'єкт, який на початку формування оніма був важливою номінаційною координатою. Саме стриженва частина визначає родову форму субстантивіта. Відповідно субстантивовані назви, які первісно утворювалися як двокомпонентні чи трикомпонентні одиниці, виступають різнородовими двочленами та одночленами. Найбільшою групою субстантивітів басейну Ужа є відантропоніми мікротопоніми з присвійним формантом *-ов-* в однині й множині: п. *Бабінково* (Люта) < *Б. Поле?* від антр. *Бабінко* чи *Бабінка*, пор.: *Бабин* [Чучка 2005, с. 41]; *бабінка* ‘вузька різнокольорова тасьма’ (для обшивання теплих хусток, фартухів) [Етимологічний словник 1982 с. 104]; п. *Балажів* (Новос.) < *Б. Поле?* від антр. *Балаж*^м [Чучка 2005, с. 45];

п. *Барабів* (К.Р.) < *Б. Поле?* від антр. *Барába* [Чучка 2005, с. 48]; п. *Бахново* (Княг.) < *Б. Поле?* від антр. *Бахно* (< *Бахно*), пор.: *Бахно* [Демчук 1988, с. 135]; п. *Бесáгові* (Ужок) < *Б. Зімлі?* від антр. *Бесага* [Чучка 2005, с. 60]; ч.с. *Біл'ово* (Т.Пас.) < *Б. Поле?* від антр. *Біл'о*, пор.: *Більо* [Чучка 2005, с. 68]; п. *Вурбану* (Новос.) < *В. Горн?* від антр. *Вурбан* [Чучка 2005, с. 128]; *Гб'удбишова* (Паст.) < *Г. Ніва?* від антр. *Гб'удош*, пор.: *Говдаш* [Чучка 2005, с. 147]; п. *Хміль'ови* (Вільш.) < *Х. Ніви?* від антр. *Хмил'* або апел. *хміль'ови* ‘порослі хмелем’, пор.: *Хмел*; *Хміль* [Чучка 2005, с. 586].

Із посесивним формантом *-ин* утворено меншу кількість субстантивітів, які представлені невеликою групою різнородових відіменних та відпрізвищевих мікротопонімів: л. *Бáбиної* (Мирча) < *Б. Поле // Місто?* від апел. *баба* або антр. *Баба* [Чучка 2005, с. 40]; пот. *Бацін* (Люта) < *Б. Горб?* від антр. *Баца*, пор.: *Бацко* [Чучка 2005, с. 51]; л. *Войевóдино* (Т.Пол.) < *В. Місто?* від антр. *Войевóда* або апел. *войевóда*, пор.: *Войвода* [Чучка 2005, с. 121]; п. *Волóши'ин* (М.Бер.) < *В. Вир'х?* від андр. *Волóшка* ‘дружина, дочка *Волоха*’ або етн. *Волошка*, пор.: *волошка* ‘румунка’, ‘дружина *Волоха*’ [Чучка 2005, с. 124]; пот. *Добрин* (Завб.) < *Д. Пóтук?* від антр. *Добра* [Чучка 2005, с. 200]; п. *Ержиної* (Люта) < *Е. Місто?* від жіночого особового імені *Ержа*; ур. *Лопáтино* (Т.Пол.) < *Л. Поле?* від антр. *Лопáта*, пор.: *Лопата* [Чучка 2005, с. 346]; п. *Мáриної* (Домаш.) < *М. Поле* від андр. *Мáр'а* (< *Марія*); п. *Марку'лина* (Рак.) < *М. Пóл'ánка* від андр. *Марку'л'а* ‘дружина Марка’, пор.: *Марко* і *Мáрко* [Чучка 2005, с. 364]; г. *Старостіна* (Гусн.) < *С. Горá?* від антр. *Старóста*, пор.: *Стáроста* [Чучка 2005, с. 532].

Мікротопоніми на *-ськ-* також представлені невеликою групою різнородових одночленів у однині онімного (відантропонімного, відойконімного, відмікротопонімного) походження: ур. *Жапк'іус'кої* (Тих.) < *Ж. Місто?* від антр. *Жапко* або *Жабко*, пор.: *Жапко* [Чучка 2005, с. 223], *Жабка*; *Жабко* [Чучка 2005, с. 222]; п. *Ч'е'кану'с'киї* (К.Р.) < *Ч. Горн?* від антр. *Ч'е'кан*, пор.: *Чекан* [зрідка *Чекан*] [Чучка 2005, с. 600]; г. *Шипу'с'ка* (Сіль) < *Ш. Горá?* від антр. *Шип* [Чучка 2005, с. 626]; п. *Міхнич'іус'кої* (Тих.) < *М. Поле?* від антр. *Міхнич'*, пор.: *Міхняк* [Чучка 2005, с. 391]; п. *Дубн'іус'к'і* (Костр.) < *Д. Пóл'á?* від антр. *Добн'а*, пор.: *Добня* [Чучка 2005, с. 199]; клад. *Жыд'ус'койе* (Т.Б.) < *Ж. Місто?* від антр. *Жыд* або етніма *жыд* ‘єврей’, пор.: *Жид* [Чучка 2005, с. 225]; потч. *Мад'ар'іус'киї* (Тих.) < *М. Пóтук?* від антр. *Мад'ар* або етн. *мад'ар* ‘угорець’, пор.: *Мадяр* [Чучка 2005, с. 354], *мадляр* ‘угорець’ [Піпаш, Галас 2005, с. 97]; пот. *Быстр'ан'с'киї* (Луг) < *Б. Пóтук?* від мт *Быстра*; ур. *Зарич'іус'кої* (Дубр.) < *З. Місто?* від ойк. *Зар'іч'ово* (с., Перечинський район), п. *Лут'ан'с'киї* (Сух.) < *Л. Бук?* від ойк. *Лут'а* (с., Великоберезнянський район), ч.с. *Дуна'ус'кої* (Пол.Г.) < *Д. Місто* від мт *Дунавиц'*, г. *Стін'с'ка* (Домаш.) < *С. Горá?* від мт *Стына*.

Значною є група відапелятивних субстантивітів, які функціонують у формі різнородових атрибутивних членів-сингулятивів, рідше плурати-

вів: ч.с. *Брусній* < *Б. Бєрєх?* < *брусній* 'червоний; червоного кольору (про ґрунтовий або рослинний покрив)', пор.: бр. [бруснѣлый] 'червонуватий' < псл. *brus* (<*brou) 'червоний' [Етимологічний словник 1982, с. 270]; п. *Ву́зній* (Лік.) < *В. Пут*? < *ву́зній* 'возовий (про дорогу – яка призначена для пересування тільки возом)'; п. *Вускрівий* (Дубр.) < *В. Горп?* < *вускрівий* 'вологий (про землю); заболочений', пор.: *віскривий* 'сопливий' [Словник української мови 1973, с. 339]; п. *Йаловий* (Р.Паст.) < *Й. Вир'х?* < *йаловий* 'порослий хвойними кущами', пор.: *яловий* 'ялиновий' [Словарь української мови 1997 с. 540]; п. *Поганий* (Люта) < *П. Горп?* < *поганий* 'неродючий (про землю)', пор.: *поганий* 'який не має добрих якостей, властивостей' [Словник української мови 1975, с. 701]; пот. *Гніла* (Верх.Б.) < *Г. Пото́ч'ина?* < *гніла* 'застояна, заболочена', пор.: *гнїлий* 'застояний, затхлий, несвіжий (про воду, водойми)' [Словник української мови 1971, с. 93]; ур. *Драч'никова́та* (Костр.) < *Д. Горá?* < *драч'никова́та* 'поросла колючими кущами'; п. *Йамова́та* (Вол.) < *Й. Ні́ва?* < *йамова́та* 'з ямами; ямкувата', пор.: *ямуватий* 'покритий ямами, ухабистий' [Словарь української мови 1997, с. 540]; п. *Смерич'анá* (Вол.) < *С. До́лина?* < *смерич'анá* 'смерекова; поросла смерекою'; полон. *Зломиністо́й* (Кам.) < *З. Місто?* < *зломиністо́й* 'кам'янисте з нерівностями (про скелясту місцевість)'; л. *Прє́луч'но́й* (Т.Пол.) < *П. Місто?* < *прє́луч'но́й* 'поросле чагарниками і травою; багнiste', пор.: *прє́лу́ка* 'лісова галявина, полянка' [Піпаш, Галас 2005, с. 153], *прилу́ка* 'місце, поросле травою та кущами або очеретом, що трапляється по берегах річок, озер' [Словник української мови 1975, с. 661]; п. *Ростуч'ни́й* (Завос., К.Р.) < *Р. Вир'х?* < *ростуч'ни́й* 'багатоджерельний, тобто такий, з якого бере початок багато потічків', пор.: *росто́ка* 'розтік (водних джерел)' [Піпаш, Галас 2005, с.168]; п. *Бере'сникова́т'и* (Костр.) < *Б. Пóл'á?* < *бере'сникова́т'и* (одн. *бере'сникова́тий* 'порослий подекуди берестом'), пор.: *бєрєстóвий* 'прикм. до *бєрєст*' [Словник української мови 1970, с. 161], *бєрєст* 'листяне дерево з коричнево-сірою корою і овальними, на кінці загостреними листками, яке використовують для живоплотів та захисних лісонасаджень' [Словник української мови 1970, с. 160], *бєрєзнєвáтий* 'покритий місцями березою' [Етимологічний словник 1982, с. 171], *бєрєстні́к* 'берестовий гай' [Етимологічний словник 1982, с. 173].

Дуже часто втрата стрижневого компонента стає причиною варіювання родової ознаки субстантивів. Відповідно на певному етапі розвитку вони функціонують у формі різнородових морфологічних варіантів: п. *Бабінкóво* // *Бабінк'і́у* (Люта) < *Б. Пóле?* // *Горб'?*, пор. вище; ч.с. *Бáч'ова* // *Бáч'єво* (Чорн.) < *Б. Зімл'á?* // *Б. Місто?* від антр. *Бáча* або апел. *бáча* 'старший вівчар', пор.: *Бáча* [Чучка 2005, с. 51], *Бáчо* [Чучка 2005, с. 52]; п. *Бреїтáну́й* // *Бреїтáново* (Бєр.П.) < *Б. С'інок'с?* // *Пóле?* від незасвідченого антр. *Бреїтáн*; п., зар. *Вал'кóва* // *Вал'кóво* (Тих.) < *В. Пóл'ана* // *Пóле?* від антр. *Вал'кó*, пор.: *Валькó* [зрідка – *Вáлькó*] [Чучка 2005,

с. 107]; п. *Вóронóво* // *Воронóвы* (Т.Пол.) < *В. Пóле?* // *Пóл'á?* від антр. *Вóрон*, пор.: *Вóрон* [Чучка 2005, с. 125]; п. *Дóўгій* // *Дóўго́й* (Лік.) < *Д. Горп?* / *Пóле?* < *дóўгій* 'довгий' // *дóўго́й* 'довге'; л. *Дринóві* // *Дрино́во* (Онок.) < *Д. Дупкі?* // *Місто?* від антр. *Дрино* [Илчев 1969, с. 185]; п. *Кленóвий* // *Кленóво́й* (Р.Паст.) < *К. Горп?* // *Пóле?* із прикм. *кленóвий* // *кленóво́й* 'кленовий(е); порослий кленом' або від антр. *Клен*, пор.: *Клен* [Чучка 2005, с. 266], *клен* 'дерево, що має лапате листя з гострими кінцями й глибокими вирізами' [Словник української мови 1975, с. 179]; п. *Хміл'óва* // *Хміл'óвы* (Вільш.) < *Х. Ні́ва?* // *Ні́вы?*) від антр. *Хміл'* або з прикм. *хміл'óва* 'поросла хмелем', пор. вище. Інколи таке варіювання зумовлене й позалінгвальними факторами, зокрема перетвореннями в природному ландшафті (поле > ліс, ліс > поле тощо) або зміною форми власності (належність наділу одній людині > спільне володіння угіддям цілою родиною).

Приймениково-відмінкові конструкції становлять значну частину назв мікротопонімної системи басейну річки Ужа (12,78 %). Весь процес утворення, становлення та існування еліптитів репрезентує такі стадії еволюції: *пóле пуд^м Гóрбом* > *Пóле Пуд^м Гóрбом* > *Пуд^м Гóрбом* > *Пудгóрб^н*.

Експедиційні матеріали засвідчують, що вихідна форма мікротопоніма складалася з двох основних компонентів: 1) назви географічного об'єкта, що був важливою номінаційною координатою (*місто* 'місце, невелика територія', *об'шарок* / *гуштак* / *пóстр'іж'є* 'частина села, куток', *хрест* 'хрест', 'сукупність хат, будинки', *цєвінта́р* 'кладовище', *вóда* 'будь-який водний об'єкт', *пл'ац* 'оброблювана ділянка поля', *плóс'ін* 'рівнина' тощо); 2) назви об'єкта, який слугував топоорієнтиром (переважно назви географічних об'єктів, рідше прізвища або імена людей, що мешкали чи мешкають на іменованій території, та родові назви) або був контактним; складником мікротопоніма, який спочатку визначав характер просторових відношень між сусідніми об'єктами (що порівнювались), а потім почав відображати певні просторові уявлення, слугував прийменник.

Прийменникові конструкції в мікротопонімії басейну Ужа репрезентовані одиницями, утвореними за двома структурними моделями:

1) «прийменник (*кóло*, *на*, *до*, *у*, *в*, *пуд^м* / *пуд* (*нід*), *пóпуд*, *над* та ін.) + мікротопонім у непрямому відмінку», де мікротопонім виступає одно- чи багатоконечною одиницею в сингулярній або плюральній формах: п. *Кóло Брóда* (Забр.) < *кóло* 'коло, біля' та мт *Брод* у род. відм. (< *Пóле? Кóло Брóда*); *Кóло Валóва* (п., Смер.; л., Чорн.) < *коло* 'поблизу' та мт *Валу́у* у род. відм. (< *Пóле* / *Л'іс? Кóло Валóва*); капл. *Кóло Кáду́ба* (Вільш.) < *коло* 'біля' та мт *Кáду́б^н* у род. відм. (< *Місто? Кóло Кáду́ба*); ч.с. *Кóло Керєцману́* (К.Паст.) < *коло* 'коло, поряд' та мт *Керєцману́* у род. відм. (< *Місто? Кóло Керєцману́*); пот. *Кóло Сухóйї Дóлї́нки* (Лип.) < *коло* 'біля, поряд' та мт *Сухá Дóлї́нка* у род. відм. (< *Пóт'ік? Кóло Сухóйї Дóлї́нки*); п. *На Багнин'і* (Вільш.) < *на* та мт *Багнинá* у місц. відм. (< *Пóле? На Багнин'і*); п. *На*

Бр'оваріши 'у (Лубня) < на 'на' та мт *Бр'оваріши* 'е у місц. відм. (< *П'оле? На Бр'оваріши* 'у); сад *На Горох'овин'і* (Княг.) < на 'на' та мт *Горох'овина* у місц. відм. (< *Сад? На Горох'овин'і*); дор. *На Г'усний* (Ужок) < на 'до (напрямок)' та ойк. *Г'усний* (Великоберезнянський р-н) у знах. відм. (< *Пут' ? На Г'усний*); л. *У Бере"зин'і* (Рус.М.) < у 'у (на території)' та мт *Бере"зина* в місц. відм. (< *Л'іс? У Бере"зин'і*); п. *У В'ишнум Кунці* (Паст.) < у 'у (на території)' та мт *В'ишний К'оніц'* в місц. відм. (< *П'оле? У В'ишнум Кунці*); дж. *У Гр'унк'ол'ови* (С-ки) < у 'у (на території)' та мт *Гр'унк'олу* в місц. відм. (< *Стун'ік? У Гр'унк'ол'ови*); п. *За Гл'уб'оким* (Паст.) < за 'за; позаду' та мт *Гл'уб'окі* в орудн. відм. (< *Місто? За Гл'уб'оким*); п. *За Гр'унк'ом* (Мокра) < за 'за; позаду; за межами' та мт *Гр'унк'ом* в орудн. відм. (< *Місто? За Гр'унк'ом*); ур. *Пуд В'ац'ов'оу* (Костр.) < пуд 'під (про розташування вище)' та мт *В'ац'ова* в орудн. відм. (< *Л'іс? Пуд В'ац'ов'оу*); пас. *Пуд В'ітр'ов'оу С'кал'оу* (Княг.) < пуд 'під (про розташування нижче)' та мт *В'ітр'ова С'кала* в орудн. відм. (< *П'оле? Пуд В'ітр'ов'оу С'кал'оу*); клад. *На(д) В'ош'к'ол'оу* (Люта) < на(д) 'над (про розташування вище)' та мт *В'ош'кола* в орудн. відм. (< *Місто? На(д) В'ош'к'ол'оу*); п., сін. *М'ежи П'от'оч'инами* (Вішка) < м'ежи 'між, межі' та мт *П'от'оч'ини* в орудн. відм. (< *Місто? М'ежи П'от'оч'инами*); п. *Вир'х Б'ерега* (Вільш.) < вир'х 'зверху, поверх, вище' та мт *Б'ерег* у род. відм. (< *Ніва? Вир'х Б'ерега*); л. *В'іше Свин'ар'ки* (Став.) < в'іше 'вище; над' та мт *Свин'ар'ка* в род. відм. (< *Місто? В'іше Свин'ар'ки*); п. *Г'ор'і Пліт'ов'іу* (С-ки) < г'ор'і 'поверх; над' та мт *Пліт'ов'іу* у род. відм. (< *Пут' Г'ор'і Пліт'ов'іу*); потч. *З Багн'а* (Лубня) з 'з; від' та мт *Багн'о* в род. відм. (< *П'от'оч'ина? З Багн'а*); пот. *І'з:а Зім'у'ки* (Новос.) < і'з:а 'з-за; з-позаду' та мт *Зім'у'ка* у род. відм. (< *П'от'оч'ина? І'з:а Зім'у'ки*); ст. *Д'ол'і Р'ак'овим В'ерш'ком* (Сух.) < дол'і 'додолу; вниз' та мт *Р'ак'у В'ерш'ок* (< *Пут' ? Д'ол'і Р'ак'овим В'ерш'ком*) та ін.

2) «прийменник (переважно *коло* 'коло, біля, поблизу') + антропонім у непрямому відмінку»: дж. *К'оло З'інич'ки* (Став.) < *коло* та андр. *З'інич'ка* 'дружина *З'інич'а*' у род. відм. (< *В'ода? К'оло З'інич'ки*), пор.: *Зінич* [Чучка 2005, с. 233]; ч.смт. *К'оло Корол'а* (Пер.) < *коло* та антр. *Корол'у* у род. відм. (< *Місто? К'оло Корол'а*), пор.: *Король* [Чучка 2005, с.287]; пот. *К'оло Міш'ул'і* (Вільш.) < *коло* та андр. *Міш'ул'а* 'дружина *Міші*' у род. відм. (< *В'ода? К'оло Міш'ул'і*); ч.с. *К'оло Піган'а* (Тих.) < *коло* та антр. *Піган'у* у род. відм. (< *Місто? К'оло Піган'а*), пор.: *Піган* [Чучка 2005, с. 449].

Номінативіти зазвичай слугують завершальним етапом, що передбачає формування в однокомпонентну одиницю мікротопонімів-еліптивів, мотиваційною ознакою яких у процесі номінації було розташування серед географічних об'єктів, що вже мали свою назву. Назвотвірний потенціал базових структур визначив творення невеликої кількості онімів (3,21%), які постали шляхом номінативації. Таким способом утворювалися не лише однокомпонентні назви (на зразок *За Березінами* > *Заберезіны*), але й двокомпонентні (наприклад, *За*

Спал'еним В'ерш'ком > *Заспал'ені В'ерш'ок*), відповідно еліптивити представлені не лише одночленними, але й двочленними мікротопонімами.

Номінативіти творилися переважно від еліптизованих назв із прийменниками *за, м'едж'у / м'ежи / м'ідж'і / м'ідж'и, над, під / пуд, поза, вер // верх // вер' // вир // вир'х* та ін: п. *Заберезіны* (Бук.) < *За Березінами* < *П'оле? За Березінами*; п. *Забеш'оу'ці* (Р.Паст.) < *За Беш'оу'цями* < *П'оле? За Беш'оу'цями*; п. *Забур'атин'с'к'і* (Ужок) < *За Бур'атин'с'кими* < *П'оле? За Бур'атин'с'кими*; п. *М'едж'у'їями* (Завос.) < *М'едж'у'їями* < *П'оле? М'едж'у'їями*; п. *М'ежикл'івіч'ні* (Мокра) < *М'ежи Кл'івіч'німи* < *П'оле? М'ежи Кл'івіч'німи*; п. *Межитур'ул'ус'кої* (Мокра) < *Межи Тур'ул'ус'ким* < *Місто? Межи Тур'ул'ус'ким*; ч.с. *Надмагазін* (Паст.) < *Над Магазіном* < *Опшарок? Над Магазіном*; ур. *Надм'лаки* (Паст.) < *Над М'лаками* < *П'оле? Над М'лаками*; п. *Під'б'ач'ово* (Костр.) < *Під'б'ач'овим* < *П'оле? Під'б'ач'овим*; *Пудр'оу'ї* (л., Чорн.; зар., Вор.) < *Пуд Р'оу'ами* < *Л'іс? Пуд Р'оу'ами*; ур. *Пудрок'іт'а* (Княг.) < *Пуд Рок'іт'ом* < *Л'іс? Пуд Рок'іт'ом*; п. *Позавір'х* (Бук.) < *П'оза Вір'х* < *П'огар'? П'оза Вір'х*; ур. *П'озадвор'иш'е* (Тих.) < *П'оза Двор'иш'ом* < *П'оле? П'оза Двор'иш'ом*; п. *П'озапрус'ні* (Бег.П.) < *П'оза Прус'німи* < *П'оле? П'оза Прус'німи*; п. *Вертір'на* (Люта) < *Верх Тір'на* < *П'оле Верх Тір'на*; пот. *Верхніла* (Верх.Б.) < *Верх Гніл'ої* < *П'от'оч'ина? Верх Гніл'ої*; л. *Вир'хвішка* (Домаш.) < *Вир'х Вішки* < *Л'іс? Вир'х Вішки*; п. *Верхобіч'* (Вішка) < *Верх Об'оч'і* < *П'оле Верх Об'оч'і*; верш. *Вир'хплі'ун'ї* (Кам.) < *Вир'х Плі'ун'їа* < *Гор'а Вир'х Плі'ун'їа*; п. *Вир'хсол'отвина* (Костр.) < *Вир'х Сол'отвини* < *П'оле Вир'х Сол'отвини*; *К'оніц' вир'х* (п., Вільш., ур., Паст.) < *К'оніц' Вир'ха* < *Л'іс? К'оніц' Вир'ха*; п. *К'оніц' гор'б'* (Вільш.) < *К'оніц' Гор'ба* < *Пл'ішка? К'оніц' Гор'ба*; лука *Нар'іг'* (Став.) < *На Р'оу'ї* < *Лука На Р'оу'ї*.

Переконливо демонструють еволюційний характер функціонування власної назви її варіанти, оскільки відображають розвиток двокомпонентних топонімів та їх заміну на однокомпонентні (рідше трикомпонентних на двокомпонентні) і засвідчують:

1) процес субстантивації: пот. *Б'озник'оваті* *П'отук // Бузник'оваті* (Чорн.) < *б'озник'оваті // бузник'оваті* 'порослий бузиною', пор.: *бозник* 'бузина' [Етимологічний словник 1982, с.222], *бузинуваті* 'порослий бузиною' [Етимологічний словник 1982, с. 281]; дж. мін. в. *Віс'ц'ова // Йіст'ова В'ода* (Гусн.) < *віс'ц'ова // йіст'ова* 'мінеральна залізо-кисла (про воду); лікувальна (від ревматизму)', пор.: *гіс'ц'ова вода* 'джерело мінеральної залізо-кислої води' [Дзендзелівський 1975, с. 183]; вул. *Д'оуга // Д'оуга Вулиц'а* (Онок.); г. *Дуб'ова // Дуб'ова Гор'а* (Сіль) < *дуб'ова* 'поросла дубом' або *Дуб'ова* від антр. *Дуб*, пор.: *дуб* 'багаторічне листяне дерево з міцною деревиною та плодами – жолудями'[Словник української мови 1971, с. 428], *Дуб* [Чучка 2005, с. 212]; пот. *Д'обрин // Д'обрин П'отук* (Завб.) < антр. *Д'обра* [Чучка 2005, с.200]; п., зар. *Ковач'ова // Ковач'ова З'агорода* (К.Паст.) < антр. *Ков'ач*, пор.: *К'овач* і *Ков'ач* [Чуч-

ка 2005, с. 272]; п. *Хомова* // *Хомова Пóл'ана* (Пер.) < антр. *Хома* [Чучка 2005, с. 587]; п. *Шукал'ус'киї* // *Шукал'ус'киї Лан* (Завос.) < антр. *Шукал'*, пор.: *Шукаль* [Чучка 2005, с. 636];

2) процес еліптизації: дор. *Ў Пис'і Тóлока* // *Пут' Ў Пис'і Тóлока* (Люта); буд. *Шкóла На Граніц'і* // *На Граніц'і* (Люта); буд. *Шкóла На Дúнаўци* // *На Дúнаўци* (Пол.Г.); буд. *Школа На Кривул'і* // *На Кривул'і* (Люта); буд. *Школа Ў Цíнтр'і* // *Ў Цíнтр'і* (Люта); клад. *Кóло Канáлошки* // *Цвýнтар' Кóло Канáлошки* (Чорн.); дж. *За Прíслупом* // *Стун:úк За Прíслупом* (Сім.);

3) процес номінативації: п. *Під^м Смерéками* // *Під^м смерéки* (Луг); л. *Пуд Вiшкою* // *Пудвiшка* (Рус.М.); ур. *Пуд Вóсóкóу* // *Пудвосóка* (Пер.); п. *Пуд Д'íлом* // *Пуд:íл* (Смер.); п. *Пуд^м Кáмен'ом* // *Пуд^м кáмін'* (Вільш.); п. *Пуд Мóч'ар'óу* // *Пудмóч'ар'* (Рус.М.); п. *За Лаб'калúгом* // *Залапкалúг* (Луг).

Втрата стрижневого компонента може призвести до етимологізації. Це стає причиною функціонування народноетимологічних варіантів: ур. *Бáбл'óвої* // *Бáбл'увої* (Став.) < *Б. Пóле?*, можливо, від антр. *Бáбел*, пор. похідні: *Бабило*, *Бабл'ок* [Чучка 2005, с. 41]; п. *Барвiн'с'киї* // *Бервiн'с'киї* (Т.Пас.) < *Б. Горб'н?*, можливо, від незасвідченого мт *Барвiнок* (< апел. *барвiнок* 'барвiнок') або пов'язане з апел. *бервенó* 'колода', пор.: *барвiнок* 'трав'яниста рослина з вічнозеленим листям і голубуватими квітами' [Словник української мови 1970, с. 105], *барвинок*, *бервинок* 'барвiнок' [Етимологічний словник 1982, с. 141], *бервенó* 'колода (зокрема лісосплавна)' [Піпаш, Галас 2005, с. 12]; пот. *Бадiдóва* // *Бардiдóва* (Паст.) < *Б. Пóл'анка?* від антр. *Бадiда* // (*Бардiда?*), пор.: *Бадiда* [Чучка 2005, с. 43]; п. *Бóрч'ýу* // *Пóрч'ýу* (Новос.) < *Б. Вир'х?*, найімовірніше, від антр. *Бóрча* [Чучка

2005, с. 85]; п. *Гáйдóрово* // *Гáйдерóво* (Забр.) < *В. Пóле?* від антр. *Гáйдур* або незасвідченого антр. *Гáйдор* // *Гáйдер*, пор.: *Гáйдур* [Чучка 2005, с. 131]; ч.с. *Гóндóва* // *Гóндава* (Зар.) < *Г. Зáгорода?* від антр. *Гóнда* [Чучка 2005, с. 179]; бер. *Дé'ж'iйóво* // *Дéживо* (Пер.) < *Д. Пóле?* від антр. (угор. особового імені) *Дé'ж'iй* // *Дéжі* (угор. *Dezsó*, укр. *Дезидерiй*); *Дзiн'óвої* // *Дiн'авої* (К.Р.) < *Д. Пóле?* від антр. *Дзiн'о?* // *Дiн'о*, пор.: *Динько*, *Дiня* [Чучка 2005, с. 196]; п. *Йóр'iнóва* // *Йóр'iнóва* (Сіль) < *Й. Зiмл'а?* від антр. *Йóр'ин(a)?* / *Йóр'iна*, пор.: *Юрiна* [Чучка 2005, с. 641]; ур. *Тiмкóва* // *Тiнкóва* (К.Паст.) < *Т. Зiмл'а?*, найімовірніше, від антр. *Тiмко* [Чучка 2005, с. 553].

Висновки. Отже, аналіз мікротопонімів басейну Ужа, що утворилися шляхом субстантивації, еліптизації, номінативації, засвідчує еволюційний характер функціонування назви, оскільки репрезентує перетворення багатокomпонентної одиниці на однокomпонентну, указує на динаміку онімів у межах однієї системи. За структурою мікротопоніми, що утворилися шляхом субстантивації, представлені одно-, рідше двочленними назвами, еліптизації – дво-, три- та чотиричленними (залежно від структури назви об'єкта-орієнтира), номінативації – одно-, рідше двокomпонентними одиницями. У процесі формування мікротопонімів еліптисти (трикомпонентні за структурою) є проміжним етапом, а номінативіти – завершальним.

Функціонування субстантивітів, еліптивів, номінативітів – результат динамічних процесів у мікротопонімній системі басейну Ужа, аналізовані оніми засвідчують зміни на структурно-семантичному та назвотвірному рівнях, а тому є важливим джерелом дослідження проблеми варіативності мікротопонімів.

Література

1. Піпаш Ю.О., Галас Б.К. Матеріали до словника гуцульських говірок (Косівська Поляна і Росішка Рахівського району Закарпатської області). Ужгород, 2005. 266 с.
2. Бучко Д.Г. Ойконімія Покуття: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня д-ра філол. наук: спец. 10.02.01 «Укр. мова». Чернівці, 1992. 35 с.
3. Гаврилова Т. До питання про онімізацію назв частин населених пунктів Черкащини. *Українська мова*. 2003. № 1(6). С. 89–95.
4. Галас К.І. Назва як мовна одиниця (на матеріалі української мови): методичні розробки на допомогу студентам I–III курсів філологічного факультету при вивченні курсу сучасної української літературної. Ужгород: УЖДУ, 1985. 46 с.
5. Демчук М.О. Слов'янські автохтонні особові власні імена в побуті українців XIV–XVII ст. Київ: Наукова думка, 1988. 172 с.
6. Дзензелівський Й.О. Українські назви для джерела (спостереження над українськими назвами гідрорельєфу). *Acta Linguistica Academiae Scientiarum Hungaricae*. Budapest, 1975. Т. XXV. Р. 149–241.
7. Етимологічний словник української мови у 7 т. / редкол.: О.С. Мельничук та ін. Київ: Наукова думка, 1982. Т. 1. 632 с.
8. Илчев С. Речник на личните и фамилни имена у българите. София: БАН, 1969. 628 с.
9. Лісняк Н.І. Мікротопонімія Західного Поділля: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук: спец. 10.02.01 – українська мова. Ужгород, 2004. 20 с.
10. Подольская Н.В. Словарь русской ономастической терминологии [2-е изд., перераб. и доп.]. Москва: Наука, 1988. 192 с.
11. Словарь української мови / [упор. Грінченко Б.Д.]. Київ: Наукова думка, 1997. Т. 4. (Репринтне видання. Друкується за виданням 1907 р.)
12. Словник української мови: в 11 т. / редкол.: І.К. Білодід та ін. Київ: Наукова думка, 1970. Т. I. 799 с.
13. Словник української мови в 11 т. / редкол.: І.К. Білодід та ін. Київ: Наукова думка, 1971. Т. II. 550 с.

14. Словник української мови в 11 т. / редкол.: І.К. Білодід та ін. Київ: Наукова думка, 1973. Т. IV. 840 с.
15. Словник української мови в 11 т. / редкол.: І.К. Білодід та ін. Київ: Наукова думка, 1975. Т. VI. 832 с.
16. Словник української мови в 11 т. / редкол.: І.К. Білодід та ін. Київ: Наукова думка, 1977. Т. VII. 723 с.
17. Чучка П.П. Прізвища закарпатських українців: історико-етимологічний словник. Львів: Світ, 2005. 703 с.

References

1. Pipash Yu.O., Halas B.K. (2005) Materialy do slovnyka hutsulskykh hovirok (Kosivska Poliana i Rosishka Rakhivskoho raionu Zakarpatskoi oblasti) [Materials for the dictionary of Hutsul dialects (Kosivska Polyana and Rosishka of Rakhiv district of the Transcarpathian region)]. Uzhhorod. 266 s. [in Ukrainian].
2. Buchko D.H. (1992) Oikonimiia Pokuttia [Oikonomy of the Pokuttia] PhD the author's abstract: 10.02.01 Chernivtsi. 35 s. [in Ukrainian].
3. Havrylova T. (2003) Do pytannia pro onimizatsiiu nazv chastyn naselenykh punktiv Cherkashchyny [On the question of onimization of the names of parts of settlements of Cherkasy region]. *Ukrainska mova*. № 1(6). S. 89–95 [in Ukrainian].
4. Halas K.I. (1985) Nazva yak movna odynytsia (na materialy ukrainskoi movy) [Name as a linguistic unit (on the Ukrainian language)]. Uzhhorod: UzhDU. 46 s. [in Ukrainian].
5. Demchuk M.O. (1988) Slovianski avtokhtonni osobovi vlasni imena v pobuti ukraintsiv XIV–XVII st. [Slavic autochthonous personal proper names in the life of Ukrainians of the 14th–17th centuries] Kyiv: Naukova dumka. 172 s. [in Ukrainian].
6. Dzendzelivskiy Y.O. (1975) Ukrainski nazvy dlia dzhherela (sposterezhennia nad ukrainskymy nazvamy hidroreliefu) [Ukrainian names for the source (investigation of the Ukrainian names of the water relief) *Acta Linguistica Academiae Scientiarum Hungaricae*. Budapest. T. XXV. S. 149–241 [in Ukrainian].
7. Etymolohichniy slovnyk ukrainskoi movy u 7 t. [The etymological dictionary of the Ukrainian language in 7 t.] Kyiv: Naukova dumka, 1982, T. 1. 632 s. [in Ukrainian].
8. Ilchev S. (1969) Rechnik na lichnite i famili imena u balharite [Dictionary of personal and family names among Bulgarians]. Sofiya: BAN. 628 s. [in Bulgarian].
9. Lisniak N.I. (2004) Mikrotoponimiia Zakhidnoho Podillia [Microtoponymy of Western Podillya]: avtoref. dys. na zdobuttia nauk. stupenia kand. filol. nauk: spets. 10.02.01 – ukrainska mova. Uzhhorod. 20 s. [in Ukrainian].
10. Podolskaya N.V. (1988) Slovar russkoy onomasticheskoy terminologii [Dictionary of Russian Onomastic Terminology] [2-e izd., pererab. i dop.]. Moskva: Nauka, 192 s. [in Russian].
11. Slovar ukrainskoi movy [Dictionary of the Ukrainian language] [upor. Hrinchenko B.D.]. Kyiv: Naukova dumka, 1997. T. 4. (Repryntne vydannia. Drukuietsia za vydanniam 1907 r. [in Ukrainian].
12. Slovnyk ukrainskoi movy v 11 t. [Dictionary of the Ukrainian language in 11 t.] Kyiv: Naukova dumka, 1970. T. I. 799 s. [in Ukrainian].
13. Slovnyk ukrainskoi movy v 11 t. [Dictionary of the Ukrainian language in 11 t.] Kyiv: Naukova dumka, 1971. T. II. 550 s. [in Ukrainian].
14. Slovnyk ukrainskoi movy v 11 t. [Dictionary of the Ukrainian language in 11 t.] Kyiv: Naukova dumka, 1973. T. IV. 840 s. [in Ukrainian].
15. Slovnyk ukrainskoi movy v 11 t. [Dictionary of the Ukrainian language in 11 t.] Kyiv: Naukova dumka, 1975. T. VI. 832 p. [in Ukrainian].
16. Slovnyk ukrainskoi movy v 11 t. [Dictionary of the Ukrainian language in 11 t.] Kyiv: Naukova dumka, 1977. T. VI. 723 s. [in Ukrainian].
17. Chuchka P.P. (2005) Prizvyshcha zakarpatskykh ukraintsiv: istoryko-etymolohichniy slovnyk [Surnames of the Transcarpatian Ukrainians: The historical-etymological Dictionary] Lviv: Svit. 703 s. [in Ukrainian].

Список скорочень

а) назви населених пунктів:

Великобerezнянський район: Бег.П. – с. Бегендяцька Пастіль, Бук. – с. Буківцьова, Верх.-Б. – с. Верховина Бистра, Вішка – с. Вішка, Вол. – с. Волосянка, Гусн. – с. Гусний, Домаш. – с. Домашин, Забр. – с. Забрідь, Завос. – с. Завосино, Княг. – с. Княгиня, Костр. – с. Кострини, К.Паст. – с. Костьова Пастіль, К.Р. – с. Костринська Розтока, Лубня – с. Лубня, Луг – с. Луг, Люта – с. Люта, М.Бер. – с. Малий Березний, Мирча – с. Мирча, Р.Паст. – с. Розтоцька Пастіль, Рус.М. – с. Руський Мочар, Сіль – с. Сіль, Смер. – с. Смерекова, Став. – с. Ставне, Сух. – с. Сухий, Тих. – с. Тихий, Ужок – с. Ужок, Чорн. – с. Чорноголова. *Перечинський район*: Вільш. – с. Вільшинки, Вор. – с. Ворочово, Дубр. – с. Дубриничі, Завб. – с. Завбуч, Зар. – с. Заричово, Лип. – с. Липовець, Лік. – с. Лікіцари, Мокра – с. Мокра, Новос. – с. Новоселиця, Паст. – с. Пастілки, Пер. – м. Перечин, Пол.Г. – с. Полянська Гута, Рак. – с. Раково, Т.Б. – с. Тур'я Бистра, Сім. – с. Сімир, С-ки – с. Сімирки, Т.Пас. – с. Тур'я Пасіка, Т.Пол. – с. Тур'я Поляна. *Ужгородський район*: Кам. – с. Кам'яниця, Онок. – с. Оноківці;

б) географічні терміни:

бер. – берег, буд. – будинок, верш. – вершина, вул. – вулиця, г. – гора, дж. – джерело, дж. мін. в. – джерело мінеральної води, дор. – дорога, зар. – зарості, капл. – каплиця, клад. – кладовище, л. – ліс, п. – поле, пас. – пасовище, полон. – полонина, пот. – потік (річка), потч. – потічок (струмок), сін. – сінокіс, ур. – уро-

чище, ч.с. – частина села, ч.с.мт – частина селища міського типу;

в) інше:

андр. – андропонім, антр. – антропонім, апел. – апелятив, етн. – етронім, знах. відм. – знахідний відмінок, ім. – іменник, місц. – місцевий апелятив, множ. – множина, мт – мікропонім, орудн. відм. – орудний відмінок, пор. – порівняй, прийм. – прийменник, присв. – присвійний, род.відм. – родовий відмінок, < – походить від, // – варіант назви або паралельні вживання.

NAMECREATING FEATURES OF SUBSTANTYVITS, ELIPTYTS, NOMINATIVITS

(on the Material of Microtoponymy of the Uzh River Basin)

An important question for the analysis of the name-forming aspect of microtoponyms is the study of all stages of production. This will make it possible to find out the peculiarities of the creation of microtoponyms and analyze the name-forming potential of microtoponymy of the region. The aim of the study is to characterize the name-forming features of the microtoponyms of the Uzh basin, which were formed by substantivation, elliptization, nominativation, and testify to evolutionary changes.

Substantivites are represented by the attributive model «agreed definition + appellativ > monosyllabic name» and act as heterogeneous binomials and monomials. The largest group of nouns of the Uzh basin are anthroponymic microtoponyms with possessive formants *-ов-* and *-ин* in the singular and plural. Microtoponyms in *-цьк-* are represented by a small group of names of anthroponymic, oikonymic, microtoponymic origin.

The group of appellative nouns functions in the form of heterogeneous attributive members-singulatives, less often pluratives. Due to the loss of the core component at a certain stage of development, all types of nouns can exist in the form of heterogeneous morphological variants.

Prepositional constructions in the microtoponymy of the basin Uzh are represented by units formed by two structural models: 1) «preposition + microtoponym in the indirect case»; 2) «preposition + anthroponym in the indirect case». According to the structure, microtoponyms formed by ellipticization are represented by two-, three- and four-membered names, by nomination - one-, rarely two-component. The base structure of the nouns had a two- or three-component composition.

The analysis of microtoponyms of the Uzh basin, which were formed by substantivization, ellipticization, nomination, testifies to the evolutionary nature of the microtoponym, as it represents the transformation of a multicomponent name into a one-component one, indicates the dynamics of onyms within one system. The analyzed units are an important source of research on the problem of variability of proper names.

Keywords: microtoponym, substantivites, eliptyts, nominativits microtoponymy of the Uzh basin.

© Баньой В., 2021 р.

Вероніка Баньой – кандидат філологічних наук, доцент кафедри української мови Ужгородського національного університету, Ужгород, Україна; veronica.banyoi@uzhnu.edu.ua; [orcid.org 0000-0001-7957-8080](https://orcid.org/0000-0001-7957-8080)

Veronika Banyoi – Candidate of Philology, Associate Professor of the Ukrainian Language Department Uzhhorod National University, Uzhhorod, Ukraine; veronica.banyoi@uzhnu.edu.ua; [orcid.org 0000-0001-7957-8080](https://orcid.org/0000-0001-7957-8080)

ВПЛИВ БУДАПЕШТСЬКОЇ СЛАВІСТИЧНОЇ ШКОЛИ НА ФОРМУВАННЯ НАУКОВОГО СВІТОГЛЯДУ ЗАКАРПАТСЬКИХ СТУДЕНТІВ (перша половина 40-х років ХХ ст.)

Науковий вісник Ужгородського університету. Серія: Філологія.

Випуск 1 (45)

УДК: 81'243:811.511.141

DOI:10.24144/2663-6840/2021.1(45).65-73

Барань Є., Барань А. Вплив будапештської славістичної школи на формування наукового світогляду закарпатських студентів (перша половина 40-х років ХХ ст.); кількість бібліографічних джерел – 38; мова українська.

Анотація. У статті стисло представлено історію будапештської славістики, яка має понад стосімдесятирічну тяглість. Наголошено, що славістичні студії в Будапешті розпочалися в середині ХІХ століття, а особливий розвиток славістичної науки простежується з кінця 1880-х років, із часу створення кафедри славістики в Будапештському університеті. Ім'я Ашбота Оскара відоме у слов'янському мовознавстві насамперед як дослідника слов'яно-угорських міжмовних контактів. Янош Меліх – фахівець з угорського і слов'янського мовознавства, прославився і як етимолог.

Здійснена спроба вивчення специфіки наукової діяльності одного з найвидатніших дослідників в історії угорського мовознавства ХХ століття Іштвана Кнежі, який упродовж більш ніж п'ятнадцять років очолював кафедру славістики. На основі аналізу його науково-педагогічної спадщини з'ясовано, що у сфері славістики вагомими є праці науковця з топоніміки, антропоніміки, історії найдавніших зв'язків слов'ян з угорцями, угорсько-слов'янських міжмовних контактів.

Мета статті – представити вплив будапештської славістичної школи, зокрема професора Іштвана Кнежі, на формування світогляду та наукових зацікавленостей студентів-вихідців із Закарпаття, зокрема Еміля Балецького, Кирила Галаса і Василя Ороса. Це визначає актуальність теми. Для розв'язання поставлених завдань у роботі використано описовий і зіставний методи дослідження. До основних наших завдань входить: представити сферу наукових зацікавлень Іштвана Кнежі, його освітницьку діяльність; основні моменти життєвого шляху та формування наукових орієнтирів Е. Балецького, В. Ороса та К. Галаса; наголосити на впливові професора Кнежі на формування їхнього світогляду.

Виявлено, що славістична школа Будапештського університету (насамперед доробок професора І. Кнежі) відіграла важливу роль у становленні Е. Балецького, В. Ороса та К. Галаса як науковців-мовознавців. Представленням і аналізом результатів власних вагомих наукових розвідок І. Кнежа показав своїм студентам шлях до ще не досліджених сфер мовознавчої славістики, зокрема топоніміки, етимології, діалектології, до вивчення міжмовних контактів тощо.

Ключові слова: будапештська славістична школа, Будапештський університет, славістика, Іштван Кнежа, Еміль Балецький, Кирило Галас, Василь Орос.

Постановка проблеми. Угорська славістика має понад стосімдесятирічну історію. Славістичні школи створювали Оскар Ашбот, Янош Меліх, Іштван Кнежа, Ласло Гадрович. Серед них привертає увагу саме постать Іштвана Кнежі, оскільки важливо не лише осмислити його педагогічно-наукову спадщину, але й висвітлити різноманітні напрями та аспекти наукових інтересів вченого-славіста, які могли визначити вектори подальших досліджень його вихованців.

Аналіз досліджень. Зародження славістичних досліджень в Угорщині припадає на 1849 рік, коли в рамках університетської освіти введено вивчення славістики. Першим викладачем цієї дисципліни був Йозеф Ференц. Пізніше лекції зі славістики читав фахівець з індогерманської філології Аурел Маїр. Новостворену кафедру в 1881–82 навчальному році очолив Оскар Ашбот. Його наступником у 1920 році став Янош Меліх, який керував кафедрою до 1940 року. І. Кнежу призначено завідувачем кафедри в 1949 році. Діяльність будапештських славістів і напрями їх досліджень детально описано в статті І. Кнежі й І. Фрід [Kniezsa 1958, с. 69–124; Fried 1964, с. 295–301]. Цієї теми почасти торкається й Е. Балецький [Балецкий 1958, с. 91–98].

У статті маємо на меті простежити вплив славістичної школи Іштвана Кнежі на формування наукового світогляду його вихованців, вихідців із Закарпаття. Еміль Балецький, Кирило Галас і Василь Орос – представники нового покоління закарпатської інтелігенції першої половини 40-х років ХХ століття. Після закінчення гімназій у ріднім краї вони вступили до Будапештського університету. Потрапивши до середовища поціновувачів і дослідників слов'янських мов, літератур і культур, закарпатські студенти стали учнями відомих професорів-славістів Яноша Меліха, Іштвана Кнежі та Ласла Гадровича. Розглянемо біографічні дані та сферу наукових зацікавленостей Іштвана Кнежі для того, щоб зрозуміти, до яких наукових розвідок він міг залучити своїх студентів, які напрями майбутніх досліджень подав їм.

Для розв'язання поставлених завдань у роботі використано описовий і зіставний методи дослідження.

Виклад основного матеріалу. Іштвана Кнежу (1898–1965) вважають однією з найбільших постатей в історії угорського мовознавства ХХ століття, зокрема в славистиці. Народився 1 грудня 1898 року в місті Трстені (Словацьчина) в сім'ї словаць-

кого землероба. Гімназію закінчив у місті Нітрі. Ще в шкільні роки почав вивчати угорську мову. Університетську освіту здобув на філософському факультеті Будапештського університету за спеціальністю «історія і славістика». Його наставники – відомі угорські мовознавці Золтан Гомбоц та славіст Янош Меліх. Іштван Кнежа був стипендіатом в університетах Берліна (під керівництвом відомого мовознавця Макса Фасмера), Варшави, Кракова і Львова, де вивчав слов'янську філологію.

Із 1938 року викладав у Науковому університеті ім. Петера Пазманя, водночас читав лекції в Дебреценському науковому університеті ім. Іштвана Тиси. Рік працював на кафедрі славістики Коложварського (нині Клузького) університету, з 1941 року – викладач кафедри славістики Наукового університету ім. Петера Пазманя (з 1950 року університет перейменовано на Науковий університет ім. Лоранда Етвеша). З 1941 до 1944 року виконував обов'язки директора Трансильванського наукового інституту (уг. Erdélyi Tudományos Intézet). З 1949 року до самої смерті керував Інститутом славістики (Szláv Filológiai Intézet). З 1939 року – член-кореспондент, з 1947 року – дійсний член Угорської академії наук. У 1953 році за заслуги у вивченні історії мови і славістики нагороджений премією Кошута (це найвища державна нагорода Угорщини, яку вручають за заслуги у сфері угорської культури).

Наукова діяльність І. Кнежі торкалася майже всіх галузей мовознавства [Gazdag 2021, с. 38]. У виданні «A magyarországi szláv nyelvtudomány bibliográfiája 1985-ig» (Будапешт, 1990) [Бібліографія слов'янського мовознавства в Угорщині до 1985 року] подано перелік праць І. Кнежі зі слов'янського мовознавства [с. 73–76]. Е. Балецький зібрав повну бібліографію праць ученого [Балецький 1966, с. 465–480]. Вагомими є його дослідження антропонімів (до прикладу, «Felvidéki családnevek, A XVI–XVIII. századi felvidéki tót, rutén és magyar családnevek nyelvészeti vizsgálata» [Прізвища жителів регіону Верхньої Угорщини (зараз територія Словаччини). Мовознавче дослідження словацьких, рутенських та угорських прізвищ у XVI–XVIII ст.] (Будапешт, 1934). І. Кнежа уперше систематизував угорські та словацькі антропоніми («A magyar és szlovák családnevek rendszere» [Система угорських та словацьких прізвищ]) (Будапешт, 1965). Варто наголосити і на заслугах у вивченні топонімів Карпатського басейну (наприклад, «Erdély víznevei» [Гідроніми Трансильванії] (Коложвар, 1943), «Keletmagyarország helynevei» [Топоніми Східної Угорщини] (Будапешт, 1943), «A párhuzamos helynévadás: Egy fejezet a településtörténet módszertanából» [Паралельні топоніми: Розділ з методології історії поселень] (Будапешт, 1944).

Л. Кіш підкреслює, що найбільша заслуга І. Кнежі полягає в галузі топоніміки. «Монографія «Kelet-Magyarország helynevei» [Топоніми Східної Угорщини], – твердить Л. Кіш, – найгрунтовніше і методично найглибше дослідження в історії угор-

ської ономастики першої половини XX ст.» [Kiss 1979, с. 376], у якому автор опрацював наявні топоніми аналізованого регіону до 1400-х років, подавши їх хронологію і типологію. На його думку, подальші дослідження неможливо проводити без урахування результатів доробку Кнежі [Kiss 2000, с. 1]. Зусиллями Л. Кіша перевидано такі праці: Kniezsa István Magyarország népei a XI. században [Народи Угорщини в XI ст.]. Budapest, 2000. 105 p.; Kniezsa István Kelet-Magyarország helynevei [Топоніми Східної Угорщини]. Budapest, 2001. 205 p.; Kniezsa István Helynév- és családnév-vizsgálatok. (5 stateй) [Дослідження топонімів і антропонімів]. Budapest, 2003. 349 p. (причини необхідності такого перевидання детально описав у рецензії Д. Югас [Juhász 2003, с. 229–233]).

І. Кнежа писав про угорців та інші народи, що населяли Угорщину в XI ст. у праці «Magyarország népei a XI. Században» [Народи Угорщини в XI ст.] (Будапешт, 1938). Особливо цікавився історією слов'ян, їхньою мовою [Kniezsa 1932], звертався до теми угорсько-слов'янських міжмовних зв'язків [Kniezsa 1942, с. 189–205]. В історії славістики І. Кнежа відомий і як етимолог. Етимологічні дослідження вчений проводив з 30-х років XX століття. «І. Кнежа був знавцем не лише угорської і слов'янської філології, – наголосив Л. Кіш, – а й німецької, румунської та османсько-турецької історичної граматики» [Kiss 2000, с. 1], тому він міг висловити власний погляд у найскладніших етимологічних дискусіях. Результат його багаторічної роботи вміщено у виданні «A magyar nyelv szláv jövevényszavai» [Слов'янські запозичення в угорській мові] [Kniezsa 1955], обсяг якого – понад 1000 сторінок. Детально охарактеризував цю працю В. Газдаг [Gazdag 2018, с. 55–60; 2021, с. 39–42]. У сфері вивчення слов'яно-угорських міжмовних контактів немає жодної розвідки, у якій не покликалися б на це величезне за обсягом і важливе за глибиною дослідження науковця.

І. Кнежа був вимогливим до себе і до свого оточення [Kiss 1979, с. 373]. Він вважав, що славістом є фахівець, який відповідає трьом критеріям, а саме: повинен знати найдавнішу слов'янську літературну мову, повинен уміти читати, писати і розмовляти всіма слов'янськими мовами, має бути обізнаний із матеріальною і духовною культурою слов'ян [Kiss 1979, с. 373–374]. На його думку, без володіння слов'янськими мовами слов'янську філологію розвивати не можливо [Kniezsa 1958, с. 72].

І. Кнежа багато років був наставником студентів із Закарпаття. Зі спогадів В. Ороса дізнаємося, що вчений особливо підтримував «русинських братів» [Орос 1997, с. 257]. Під науковим керівництвом професора Кнежі захистили дисертації Еміль Балецький, Василь Орос і Лідія Владимир.

Еміль Балецький мав особливу долю. Після закінчення Мукачівської російськомовної гімназії в 1937 році став студентом Карлового університету в Празі, де протягом навчального року слухав лекції Мілоша Вайнгарта, Їржі Горака, Євгена Олександровича Ляцького. 1938 року частина території Під-

карпаття, а в березні 1939 року весь цей край знову ввійшов до складу Угорщини. Це, ймовірно, і стало причиною того, що в 1939 році Балецький перевівся до Будапештського університету, який закінчив у 1943 році.

Еміль Балецький, як і Василь Орос та Кирило Галас, був учнем відомих угорських славістів Яноша Меліха, Ласла Гадровича та Іштвана Кнежі. Відомо, що студенти, вихідці із Закарпаття, ерудицією цих викладачів особливо захоплювалися, Балецькому вдалося навіть загітувати деяких своїх друзів відвідувати ці лекції [дет. про це Ташкович 2009¹, с. 21].

Будапештські вчені І. Кнежа, Я. Меліх були членами Подкарпатського общества наук. Кнежа мав неабиякий вплив на формування мовного світогляду студентів, зокрема і Балецького, який на початку 40-х років починає активно займатися мовознавчими питаннями, обґрунтовує необхідність використання місцевих говорів, закликає інтелігенцію вживати народну мову, «бо нынѣ уже не есть чого стыдаться своего народного языка..., народный языкъ все буде истновати» [Балецкий 2007, с. 157–158].

Після Другої світової війни Е. Балецький залишився в Будапешті. Його подальше життя пов'язане з Угорщиною: був призваний до лав угорської армії, перейшов на бік радянської влади. З 1945 року працював в угорському радіокомітеті (з його уст прозвучало більше ста радіопередач про слов'янське літературознавство, зокрема й про творчість Тараса Шевченка, Івана Франка та інших). Професор Кнежа рекомендував його на посаду асистента в Інститут славістики Будапештського університету, яку Балецький суміщав із роботою на радіо. У 1951 році Е. Балецького призначено завідувачем кафедри російської мови в Інституті іноземних мов і одночасно доцентом Російського інституту при університеті. З кінця 1952 року він завідувач кафедри російської мови Інституту ім. Леніна. Із 1965 року до самої смерті керував кафедрою російської мови історико-філологічного факультету Будапештського університету. З ініціативи Балецького і за його участі при кафедрі російської філології створено відділ української мови та літератури [Золтан 2017, с. 125–126] (про його сприяння розвитку україністики дет. Lebovics 2009, с. 164).

Дослідники життєвого шляху і наукової спадщини з'ясували, що Еміль Балецький не підтримував офіційні зв'язки з радянським Закарпаттям, однак був напрощуд добре інформований про наукові та суспільні процеси в рідному краї (зі спогадів Павла Чучки у статті Ташкович 2009¹, с. 25). Основу його наукових зацікавленостей становила діалектологія – рідні йому говірки. Працюючи з рукописним матеріалом свого наставника, вихованець ученого Гейза Вернке зауважив, що Еміль Балецький був добре обізнаний із закарпатськими говірками, глибоко і ретельно вивчав їх [Вернке 1983, с. 27–29].

Ще в студентські роки Балецький під впливом своїх викладачів, зокрема Іштвана Кнежі, серед

інших, почав досліджувати походження топонімів [Ташкович 2009², с. 253; Барань 2020: с. 21–38]. Етимологічним розвідкам Е. Балецького характерна наукова доказовість, аргументованість, логічність висновків. Е. Балецький володів кількома слов'янськими мовами, мав ґрунтовні знання з класичної філології [почав вивчати її у Празькому університеті] [Péter 2009, с. 9] та історичної граматики слов'янських мов, зокрема й української – усе це стало опорою для глибоких етимологічних досліджень. На його праці покликалися автори етимологічного словника української мови, історико-етимологічного словника угорської мови, нового етимологічного словника російської мови [дет. про це Zoltán 2020, с. 49–50]. Відомий угорський славіст Ласло Деже високо оцінив етимологічні праці свого сучасника Е. Балецького [Dezső 1989, с. 6]. Варто підкреслити, що Е. Балецького вважають і визнаним фахівцем порівняльно-історичного мовознавства [Zoltán 2020, с. 50]. Е. Балецькому та І. Кнежі було доручено написати підручник зі старослов'янської мови, однак через хворобу Кнежа не міг виконати це доручення, передавши його тоді молодому асистентові Аттілі Голошу. Як результат, вийшов друком угорський підручник зі старослов'янської мови [Baleczky–Hollós 1968].

Теми наукових розвідок свідчать про те, що любов до рідних говірок Е. Балецький зберіг до кінця свого життя.

Якими ж дорогами вело життя Василя Ороса? Після закінчення Хустської реальної гімназії 1939 року вступив до Дебреценського університету, де вивчав російську й латинську філологію. Саме тут відбулося його знайомство з будапештським професором-славістом Іштваном Кнежою [Орос 1997, с. 256]. Студент захопився лекціями професора. Можливо, саме глибокі знання І. Кнежі і вміння зацікавити інших спонукали студента після закінчення першого курсу 1941 року перевестися в Будапештський університет, де він слухав лекції зі славістики, латинської та грецької мов, історії Східної Європи. Останній рік навчання в Будапешті провів уже як асистент професора Кнежі: допомагав упорядковувати бібліотеку Інституту славістики, який очолював професор; підбирав навчальні тексти тощо. Услід за Емілом Балецьким Василь Орос здобув докторський ступінь [Капраль 2009, с. 164]. Це стало завершальним етапом його будапештського періоду життя: після успішного захисту дисертації В. Орос повернувся додому.

Із 1945 року викладав російську і латинську мови в Хустській гімназії, відтак став першим директором середньої загальноосвітньої школи № 1. Із 1960 року розпочався ужгородський період педагогічної та наукової діяльності В. Ороса. Через рік у Львівському державному університеті імені Івана Франка успішно захистив дисертацію на здобуття вченого ступеня кандидата філологічних наук. Багаторічне дослідження говірок Хустщини лягло в основу його кандидатської дисертації. Далі працював доцентом кафедри російської мови УжДУ до 1982 року. У середині 70-х років читав лекції

студентам Пряшівського університету, зокрема історичну граматику російської мови та порівняльну граматику східнослов'янських мов.

Наукові зацікавленості Василя Ороса – це закарпатська українська та угорська діалектологія, українсько-слов'янські і неслов'янські міжмовні та діалектні зв'язки, зокрема мадяризми, чехізми, румунізми в говорах рідного краю, мова творів закарпатських письменників тощо. Відомо, що В. Орос записував фольклор у селах Хустщини. Зібраний матеріал передав Інституту мистецтвознавства, фольклору та етнографії Академії наук України. Тодішній директор наукової установи Максим Рильський подякував йому, надіславши листа [Фединишинець 1997, с. 176; Капраль 2009, с. 164]. Монографія «Літературна мова на Підкарпатській Русі другої половини ХІХ ст.» донині ще не опублікована, зберігається в рукописі у домашній бібліотеці сім'ї Оросів.

Безсумнівно, будапештська славистична школа мала неабиякий вплив на формування наукового світогляду В. Ороса. Через багато десятиліть він писав про те, що ужгородські слависти Кирило Галас, Михайло Симулик, а також Василь Орос базові знання зі славистики та методологію наукових досліджень здобули завдяки самовідданій науково-педагогічній діяльності професора Кнежі [Orosz 1994, с. 5]. В. Орос написав кілька спогадів про свого вчителя [Orosz 1994, с. 3–5; 1997, с. 255–258; 2000, с. 54–56], в яких стверджує, що саме завдяки старанням І. Кнежі і під його умілим очільництвом Інститут слов'янської філології Будапештського університету ім. Петера Пазманя став одним із найвизначніших осередків славистичних досліджень [Orosz 1994, с. 4].

Доля Кирила Галаса теж була неординарною. Після закінчення Хустської гімназії в 1941 році він вступив на філософський факультет Будапештського університету на спеціальність «славистика та німецька філологія». Навчання зацікавило молодого студента, особливо лекції професора І. Кнежі, які він назвав незабутніми. Варто наголосити, що саме професор Кнежа вплинув на формування світогляду К. Галаса. «У 40-х роках, коли я став студентом Будапештського університету на відділі славистики, коли почав слухати лекції зі слов'янського мовознавства академіка Кнежі (він академіком став уже пізніше, тоді ж був просто професором) та й у інших викладачів, то я почав розуміти, що я все-таки українець і що в українського народу є своя літературна мова, на яку він має право, якою він користується, яку він любить, яку шанує і т. д.» [Сугоняк 2016, с. 135–136]. Відомо, що навчання в 1944 році в Будапештському університеті завершилося достроково. К. Галас не довчився тут усього один семестр – повернувся додому, до батьків.

Відтак Кирило Галас у 1948 році продовжив здобувати освіту вже на українському відділенні філологічного факультету Ужгородського державного університету, який закінчив у 1952 році. Працював учителем в Хустській гімназії, директором у

Міжгірській середній школі, завучем у Драгівській, учителював і в Горінчівській ЗОШ. Із 1954 до 1957 року навчався в аспірантурі, вивчав географічні назви населених пунктів Закарпаття, що і послужило темою кандидатської дисертації. К. Галас працював доцентом кафедри української мови до виходу на пенсію у 1985 році. Викладав сучасну українську літературну мову, історичну граматику української мови, старослов'янську мову, чеську та сербохорватську мови, спецкурси, зокрема і з ономастики. Наукову, літературну і освітницьку діяльність К. Галаса представлено в статті В. Стагеевої [Стагеева 2002, с. 3–20].

У гімназійні роки К. Галас під впливом учителів Хустської гімназії та вихователів Хустського єпархіального православного інтернату стояв на позиціях русофільства. Згодом відзначив, що в 40-х роках він сам, а також А. Патрус, Е. Балецький, Ю. Керекеш, Й. Архій, Ю. Гойда та ін. змінили у своїй літературній творчості мовну орієнтацію – з російської на українську: «Усе це люди, які почали писати російською мовою, бо так були виховані. І, правду кажучи, коли я писав російською, я був переконаний, що я росіянин. Бо так нас виховували наші вихователі, так нас орієнтували наші вчителі, і ми їм вірили, бо ми були малі, як кажуть, та голі, і своєї точки зору не було. [...]» [Сугоняк 2016, с. 135].

К. Галас добре володів слов'янськими мовами, а також німецькою. На Хустщині в середній школі викладав українську та німецьку, в університеті читав курси сербськохорватської та чеської мов.

Формування наукових зацікавленостей К. Галаса відбувалося від впливом будапештської славистичної школи. Окрім університетських викладачів, на формування наукового світогляду молодих філологів, зокрема К. Галаса, О. Балецького, Й. Архія, вплинули і настанови Г. Стрипського, який закликав записувати й досліджувати діалектний, зокрема ономастичний матеріал [Галас 2019, с. 35]. Перші наукові публікації К. Галаса з'явилися на сторінках журналу «Літературна неділя», що видавався Подкарпатським обществом наук. Упродовж двох років (з 1942 до 1944 рр.) вийшло друком дванадцять статей. У цих працях порушувалися питання етимології топонімів та запозичених слів. Вивчення топонімів рідного краю стало основною сферою наукових досліджень К. Галаса. Понині не опубліковано величезний за обсягом і важливий глибиною дослідженого матеріалу «Словник українських топонімів Закарпаття», що міг би стати унікальним підґрунтям для подальших розвідок у цій царині.

Кирило Галас і Еміль Балецький мали спільну рису – любили поезію, самі творили. Варто наголосити на тому, що між 1941–1944 роками в Будапештському університеті навчалася серйозна група молодих літераторів, поміж якими були Еміль Балецький, Василь Сочка-Боржавин, Олег Грабарь, Дмитро Вакаров, Петро Продан, Семен Панько, Кирило Галас, Юрій Керекеш, Йосиф Ар-

хій, Михайло Симулик, Михайло Бубряк. Кирило Галас почав писати вірші з 1939 року, спочатку російською, відтак українською. Друкувався під псевдонімами Красин, М. Дрозд, К. Вершан, криптонімами М.Д., Г.К., а також під власним прізвищем у газеті «Русское слово», журналі «Літературна недѣля», колективних збірниках «12» (1940), «Будет день» (1941), «Перед сходом» (1943), «Поэзия Закарпатья 1939-1944» (1957), «Віщий вогонь» (1974), антології «Поети Закарпаття» (1965). Еміль Балецький друкувався під псевдонімом Е. Латорчанин, О. Віщак, криптонімом Е.А. в газеті «Русский народный голос», «Наши стремления», «Русская правда», «Русское слово», «Карпаторусский голос», журналі «Літературна недѣля», «Nasza Świetlica – Materiały Obozowe», у колективних збірниках «12» (1940), «Живая струя», «Огоньки» (1940). Єдина прижиттєва збірка віршів і творів молодого Балецького під назвою «Вербный трепет» вийшла друком у 1936 році. Період поетичних устремлінь тривалий час залишався невідомим (сам він не згадував про пов'язаний із літературною творчістю етап свого життя), попри те, що свого часу був найперспективнішим російськомовним поетом краю.

Е. Балецький і К. Галас були в близьких товариських стосунках. Галас сприймав Балецького як старшого земляка, до якого міг звернутися за порадою. До кінця Другої світової війни вони підтримували тісні зв'язки [дет. про це Ташкович 2009¹, с. 23–25]. Відомо про те, що в домашньому архіві сім'ї Галасів зберігаються три листи й одна лис-

тівка Е. Балецького до К. Галаса, які припадають на період від 14 липня до 24 листопада 1942 року (по завершенню повного університетського курсу Балецький повернувся на Закарпаття, звідки і повідомляв Галаса про діяльність Подкарпатського общества наук, про літературні та видавничі справи). Листи засвідчують дружні стосунки цих двох улюблених студентів професора І. Кнежі [Галас 2011, с. 152].

Висновки. Безумовно, будапештська славистична школа в 40-х роках ХХ століття була потужним науковим центром в Угорщині. Здобувати освіту туди приїжджала молодь із близьких і далеких регіонів Угорщини та з-за кордону, серед них особи різних національностей. Випускники закарпатських гімназій, що навчалися в столиці, захопилися діяльністю визначного лінгвіста І. Кнежі, що викликало в них інтерес до подальших славистичних студій. Наведене вище є доказом того, що славистична школа Будапештського університету (насамперед доробок професора І. Кнежі) відіграла важливу роль у становленні Е. Балецького, В. Ороса та К. Галаса як науковців-мовознавців. Представленням і аналізом результатів власних вагомих наукових розвідок І. Кнежа показав своїм студентам шлях до ще не досліджених сфер мовознавчої славистики, зокрема топоніміки, етимології, діалектології, до вивчення міжмовних контактів тощо. Свої ґрунтовні знання випускники цієї школи, пізніше високопрофесійні викладачі й науковці, передавали новим когортам студентів Будапештського й Ужгородського університетів.

Література

1. Балецький Э. Библиография работ И. Кнежи. *Studia Slavica Academiae Scientiarum Hungaricae* 12 (1966). С. 465–480.
2. Барань Є. Еміль Балецький – дослідник закарпатських українських говорів (перший етап наукової діяльності). *Еміль Балецький – мовознавець, письменник, освітянин*. Збірник наукових робіт Міжнародного наукового семінару (Берегове, 23-24 травня 2019 року). Барань Є. (ред.). Берегове–Ужгород: ЗУІ ім. Ф. Ракоці ІІ – ТОВ «РІК-У», 2020. С. 21–40.
3. Вернке Г. К вопросу о венгерских заимствованиях в закарпатских говорах украинского языка. *Russica. In memoriam Emilii Baleczky*. Budapest, 1983. С. 27–29.
4. Галас А. Гядор Стрипський в історії українського мовознавства на Закарпатті. *Науковий вісник Ужгородського університету*. Серія: Філологія. 2/42 (2019). С. 28–37.
5. Галас В.Б. «Грамматика русского языка» І. Гарайди і проблема етнічного самоствердження закарпатських українців. *Актуальні проблеми української лінгвістики: теорія і практика*. Київ: Київський університет, 2011. С. 148–157.
6. Золтан А. Будапештська україністика: стан і перспективи. *VIII Міжнародний конгрес україністів. Українознавство. Освіта*. Збірник наукових статей. Ч. І. Київ: ІМФЕ, 2017. С. 125–130.
7. Капраль М. Пам'ять. Любив мову і культуру рідного краю (до 90-річчя з дня народження В.І. Ороса). *Науковий вісник Ужгородського університету*. Серія: Філологія. Вип. 21. Ужгород, 2009. С. 163–164.
8. Орос В. Из воспоминаний о выдающемся венгерском слависте Иштване Кнеже. *Наукові дослідження в галузі української та русинської філології* / Під ред. І. Удварі. Nyíregyháza, 1997. С. 255–258.
9. Орос В.І. Из спогодів про видатного угорського слависта Іштвана Кнежу. *Acta Hungarica*. 1998. ІХ-ий рік видання, 1998. Ужгород, 2000. С. 54–56.
10. Статєєва В. Кирило Галас. До портрета вченого, педагога, письменника, публіциста. *Сучасні проблеми мовознавства та літературознавства*. Збірник пам'яті Кирила Галаса. Вип. 6. Ужгород, 2002. С. 3–20.
11. Сугоняк В. Декодування тексту і підтексту публікацій у виданнях Підкарпатського общества наук. *Сучасні проблеми мовознавства та літературознавства*. Випуск 21. 2016. С. 135–140.
12. Ташкович 2009¹ = Ташкович О. Еміль Балецький очима сучасників. *Studia Russica* 23 (2009). С. 21–26.

13. Ташкович 2009² = Ташкович О. Від русофільства до русинофільства на прикладі творчості Емілія Балецького. *Studia Russica* 23 (2009). С. 249–255.
14. Фединишинець В. Дослідник мови будителів. *Acta Hungarica*. 1993–1994. IV–V-ий рік видання / IV–V. évfolyam, 1993–1994. Ужгород, 1997. С. 174–178.
15. Balczyk E. – Hollós A. *Ószláv nyelv* [Старослов'янська мова]. Budapest, 1968. 200 p.
16. Balczyk E. A magyarországi ruszisztika [Угорська русистика]. *Az MTA Nyelv és Irodalomtudományi Osztályának Közleményei* (12. kötet, 1–2 sz.). Budapest, 1958. P. 91–98.
17. Dezső L. *A XVI–XVIII századi kárpátukrán nyelvmélekek magyar jövevényszavai* [Угорські запозичення у закарпатоукраїнських писемних пам'ятках XVI–XVIII ст.]. *Nyelvtudományi Értekezések* 128. Budapest, 1989. 99 p.
18. Fried I. A magyarországi szlavisztika kezdeteihez [Про початки угорської славистики]. *Helikon – Világirodalmi figyelő* (10. évf. 2–3 sz.). Budapest, 1964. С. 295–301.
19. Gazdag V. *Segédkönyv a szláv–magyar nyelvi kapcsolatok tanulmányozásához* [Посібник до вивчення слов'яно-угорських міжмовних контактів]. Beregszász–Ungvár: RIK-U, 2018. 124 p.
20. Gazdag V. *Szláv elemek a kárpátjai Beregszászi járás magyar nyelvjárásaiban* [Східнослов'янські лексичні елементи в угорських говірках Берегівського району Закарпатської області]. Tökökbálint: Termini Egyesület, 2021. 228 p.
21. Juhász D. *Mester és tanítvány* (Kniezsa István válogatott névtani műveinek kiadása Kiss Lajos gondozásában) [Майстер і учень (Вибрані статті Іштвана Кнежі з ономастики у виданні Лайоша Кіша)]. *Magyar Nyelv* 2003/2. С. 229–233.
22. Kiss L. Kniezsa István, a helynév kutató és településtörténész. Magyarország népei a XI. században [Іштван Кнежа – дослідник топонімів та історії поселень. Народи Угорщини у XI ст.]. Budapest: Lucidus, 2000. 105 p.
23. Kiss L. Nyolcvan éve született Kniezsa István [80 років тому народився Іштван Кнежа]. *Magyar Nyelv* 75 évf. 3. sz. 1979. С. 373–376.
24. Kniezsa I. *A magyar és szlovák családnevek rendszere* [Система угорських та словацьких прізвищ]. Budapest, 1965. 112 p.
25. Kniezsa I. *A magyar szlavisztika problémái és feladatai* [Проблеми і завдання угорської славистики]. *Az MTA Nyelv és Irodalomtudományi Osztályának Közleményei* (12. kötet, 1–2 sz.). Budapest, 1958. С. 69–124.
26. Kniezsa I. *A párhuzamos helynévadás: Egy fejezet a településtörténet módszertanából* [Паралельні топоніми: Розділ з методології історії поселень]. Budapest: Magyar Történettudományi Intézet, 1944. 59 p.
27. Kniezsa I. *Cirillbetűs szláv szövegek nemzetközi tudományos átírása* [Міжнародна наукова транскрипція кирилических слов'янських текстів]. Budapest, Országos Széchényi Könyvtár, 1939, 14 p.
28. Kniezsa I. *Erdély víznevei* [Гідроніми Трансільванії]. Kolozsvár, 1943. 49 p.
29. Kniezsa I. *Felvidéki családnevek, A XVI–XVIII. századi felvidéki tót, rutén és magyar családnevek nyelvészeti vizsgálata* [Прізвища із Верхньої Угорщини, лінгвістичний аналіз словацьких, русинських та угорських прізвищ XVI–XVIII ст. у Північній Угорщині]. Budapest 1934. (Робота з'явилася литографічним способом у 15 примірниках). Видано: Kniezsa I. *A magyar és szlovák családnevek rendszere*. Kniezsa I. *Helynév- és családnévvizsgálatok*. Lucidus Kiadó, Bp., 2003 [Első kiadás: 1965]. С. 255–268.
30. Kniezsa I. *Keletmagyarország helynevei* [Топоніми Східної Угорщини]. *Magyarok és románok I–II*. Deér József, Gáldi László (szerk.). Budapest: Athenaeum, 1943. P. 111–313.
31. Kniezsa I. *Magyarország népei a XI. században* [Народи Угорщини в XI ст.]. *Emlékkönyv Szent István király halálának 900. évfordulóján*. Budapest: Franklin, 1938. P. 368–472.
32. Kniezsa I. *Magyar–szláv nyelvi érintkezések* [Угорсько-слов'янські міжмовні зв'язки]. Székfü Gyula szerk. *A magyarság és a szlávok*. Pázmány Péter Tudományegyetem Bölcsészeti Karának Magyarágtudományi Intézete és a Franklin-társulat Magyar Irodalmi Intézet és Könyvnyomda, Budapest, 1942. P. 189–205, újabb kiadás: Budapest: Lucidus Kiadó, 2000. P. 137–153.
33. Kniezsa I. *A magyar nyelv szláv jövevényszavai* [Слов'янські лексичні запозичення в угорській мові]. I/1–2. Budapest, 1955. 1043 p.
34. Kniezsa I. *A szlávok* [Слов'яни]. *Kincsestár* (26.). Budapest: Magyar Szemle Társaság, 1932. 80 p.
35. Lebovics V. *История украинистики в Будапештском университете*. *Studia Russica* 23 (2009). P. 156–169.
36. Orosz L. Kniezsa István és a «ruszin testvérek» [Іштван Кнежа і «русинські брати»]. *Studia Slavica Savariensia* 1994/2. Szombathely, 1994. P. 3–5.
37. Péter M. *Встречи с Эмилем Балецким*. *Studia Russica* 23 (2009). P. 7–9.
38. Zoltán A. *Az «Ószláv nyelv» című egyetemi tankönyv (1968) fél évszázad távlatából* [Університетський підручник «Старослов'янська мова» (1968 р.) крізь призму півстолітньої давнини]. *Еміль Балецький – мовознавець, письменник, освітянин*. Збірник наукових робіт Міжнародного наукового семінару (Берегове, 23–24 травня 2019 року). Барань С. (ред.). Берегове–Ужгород: ЗУІ ім. Ф. Ракоці II – ТОВ «РІК-У», 2020. P. 49–59.

References

1. Balczyk E. (1966) Bibliográfia rabot I. Kniezhi [Bibliography of I. Kniezha's works]. *Studia Slavica Academiae Scientiarum Hungaricae* 12 (1966). P. 465–480 [in Russian].
2. Baran Ie. (2020) Emil Balczyk – doslidnyk zakarpatskykh ukraiinskykh hovoriv (persyi etap naukovoi dialnosti) [Emil Balczyk is a researcher of Transcarpathian Ukrainian dialects (the first stage of scientific activity)]. *Emil Balczyk – movoznavec, pysmennyk, osvitiianyn*. Zbirnyk naukovykh robit Mizhnarodnocho naukovoho seminaru (Berehove, 23–24 travnia 2019 roku). Baran Ie. (red.). Berehove–Uzhgorod: ZUI im. F. Rákóczi II – TOV «RIK-U». S. 21–40 [in Ukrainian].
3. Vernke G. (1983) K voprosu o vengerskikh zaimstvovaniiah v zakarpatskikh govorakh ukrainskovo iazyka [On the question of Hungarian borrowings in the Transcarpathian dialects of the Ukrainian language] // *Russica. In memoriam Emilii Balczyk*. Budapest. S. 27–29 [in Russian].
4. Halas A. (2019) Hiador Strypsky v istorii ukrainskoho movoznavstva na Zakarpatti [Hiador Strypsky in the history of Ukrainian linguistics in Transcarpathia] // *Naukovyi visnyk Uzhgorodskoho universytetu*. Seria: Filologia 2/42. S. 28–37 [in Ukrainian].
5. Halas V.B. (2011) «Grammatyka ruskoho iazyka» I. Haraidy i problema etnichnocho samosterdzennia zakarpatskykh ukrainciv [«Grammar of the Russian language» by I. Garaida and the problem of ethnic self-affirmation of Transcarpathian Ukrainians] // *Aktualni problemy ukrainskoji lingvistyky: teoria i praktyka*. Kyiv: Kyivskiy univesytet. S. 148–157 [in Ukrainian].
6. Zoltan A. (2017) Budapeshtska ukrainistyka: stan i perspektyvy [Ukrainian Studies in Budapest: Status and Prospects]. *VIII Mizhnarodnyi kongres ukrainistiv. Ukrainoznavstvo. Osvita*. Zbirnyk naukovykh statei. Ч. I. Kyiv: IMFE. S. 125–130 [in Ukrainian].
7. Kapral M. (2009) Pamiat. Lubyv movu i kulturu ridnocho kraiu (do 90-ricchia z dnia narodzhennia V.I. Orosa) [He loved the language and culture of his native land (to the 90th anniversary of the birth of V.I. Oros)]. *Naukovyi visnyk Uzhhorodskoho universytetu*. Seria Filologia. Vyp. 21. Uzhhorod. S. 163–164 [in Ukrainian].
8. Oros V. (1997) Iz vospominanyi o vydaiuschemsia vengerskom slaviste Istvane Kniezha [From the memories of the outstanding Hungarian Slavist Istvan Kniezha]. *Naukovi doslidzhennia v haluzi ukrainskoi ta rusynskoi filologii / Pid red. I. Udvari*. Nyíregyháza. S. 255–258 [in Russian].
9. Oros V.I. (2000) Iz spohadiv pro vydatnocho uhorskoho slavista Istvana Kniezha [From the memoirs of the famous Hungarian Slavist Istvan Kniezha]. *Acta Hungarica*. 1998. IX-yi rik vydannia. S. 54–56 [in Ukrainian].
10. Stattiieva V. (2002) Kyrylo Halas. Do portreta vchenocho, pedaho, pysmennyka, publicysta [Kyrylo Halas. To the portrait of a scientist, teacher, writer, publicist]. *Suchasni problemy movoznavstva ta literaturoznavstva*. Zbirnyk pamiati Kyryla Halasa. Vyp. 6. Uzhhorod. S. 3–20 [in Ukrainian].
11. Suhoniak V. (2016) Dekoduvannia tekstu i pidtekstu publikacii u vydanniakh Pidkarpatskocho obschestva nauk [Decoding of the text and subtext of papers in the publications of the Subcarpathian Society of Sciences]. *Suchasni problemy movoznavstva ta literaturoznavstva*. Vypusk 21. S. 135–140 [in Ukrainian].
12. Tashkovich 2009¹ = Tashkovich O. (2009) Emil Balczyk ochyma suchasnykiv [Emil Balczyk through the eyes of contemporaries]. *Studia Russica* 23. S. 21–26 [in Ukrainian].
13. Tashkovich 2009² = Tashkovich O. (2009) Vid rusofilstva do rusynofilstva na prykladi tvorchosti Emila Balczykocho [From Russophilism to Rusynophilism on the example of Emil Balczyk]. *Studia Russica* 23. S. 249–255 [in Ukrainian].
14. Fedynyshynec V. (1997) Doslidnyk movy budyteliv [Researcher of the language of awakers]. *Acta Hungarica*. 1993–1994. IV–V-yi rik vydannia / IV–V. évfolyam, 1993–1994. Uzhgorod. S. 174–178 [in Ukrainian].
15. Balczyk E. – Hollós A. (1968) Ószláv nyelv [Old Slavic language]. *Budapest*. [in Hungarian].
16. Balczyk E. (1958) A magyarországi ruszisztika [Hungarian Russian studies]. *Az MTA Nyelv és Irodalomtudományi Osztályának Közleményei* (12. kötet, 1–2 sz.). Budapest. S. 91–98 [in Hungarian].
17. Dezső L. (1989) A XVI–XVIII századi kárpátukrán nyelvemlékek magyar jövevényszavai [Hungarian borrowings in Transcarpathian Ukrainian written monuments of the 16th – 18th centuries]. *Nyelvtudományi Értekezések* 128. Budapest. 99 s. [in Hungarian].
18. Fried I. (1964) A magyarországi szlavisztika kezdeteihez [On the beginnings of Hungarian Slavic studies]. *Helikon – Világirodalmi figyelő* (10. évf. 2–3 sz.). Budapest. S. 295–301 [in Hungarian].
19. Gazdag V. (2018) *Segédkönyv a szláv–magyar nyelvi kapcsolatok tanulmányozásához* [A guide to the study of Slavic-Hungarian interlingual contacts]. Beregszász–Ungvár: RIK-U. 124 s. [in Hungarian].
20. Gazdag V. (2021) *Szláv elemek a kárpátaljai Beregszászi járás magyra nyelvjárásaiban* [East Slavic lexical elements in Hungarian dialects of Berehovo district of Transcarpathia region]. Törökbálint: Termini Egyesület. 228 p. [in Hungarian].
21. Juhász D. (2003) *Mester és tanítvány (Kniezsa István válogatott névtani műveinek kiadása Kiss Lajos gondozásában)* [Teacher and student (Selected articles by Istvan Kniezha on onomastics published by Lajos Kish)]. *Magyar Nyelv* /2. S. 229–233 [in Hungarian].
22. Kiss L. (2000) Kniezsa István, a helynévkutató és településtörténész [István Kniezsa, toponym researcher and settlement historian]. *Magyarország népei a XI. században*. Budapest: Lucidus. 105 s. [in Hungarian].
23. Kiss L. (1979) Nyolcvan éve született Kniezsa István [István Kniezsa was born eighty years ago]. *Magyar Nyelv* 75 évf. 3. sz. S. 373–376. [in Hungarian].

24. Kniezsa I. (1965) *A magyar és szlovák családnevek rendszere* [The system of Hungarian and Slovakian surnames]. Budapest. 112 p. [in Hungarian].
25. Kniezsa I. (1958) *A magyar szlavisztika problémái és feladatai* [Problems and tasks of Hungarian Slavic studies]. *Az MTA Nyelv és Irodalomtudományi Osztályának Közleményei* (12. kötet, 1–2 sz.). Budapest. S. 69–124 [in Hungarian].
26. Kniezsa I. (1944) *A párhuzamos helynévadás: Egy fejezet a településtörténet módszertanából* [Parallel names of toponyms: Chapter on the methodology of settlement history]. Budapest: Magyar Történettudományi Intézet. 59 s. [in Hungarian].
27. Kniezsa I. (1939) *Cirillbetűs szláv szövegek nemzetközi tudományos átírása* [International scientific transcription of Cyrillic Slavic texts]. Budapest, Országos Széchényi Könyvtár. 14 s. [in Hungarian].
28. Kniezsa I. (1943) *Erdély víznevei* [Hydronyms of Transylvania]. Kolozsvár. 49 p. [in Hungarian].
29. Kniezsa I. (1934) *Felvidéki családnevek, XVI–XVIII. századi felvidéki tót, rutén és magyar családnevek nyelvészeti vizsgálata* [Surnames of the inhabitants of the region of Upper Hungary. Linguistic study of Slovakian, Ruthenian and Hungarian surnames in the XVIth-XVIIIth centuries]. Budapest. Nyomtatásban: Kniezsa I. *A magyar és szlovák családnevek rendszere*. Kniezsa I. *Helynév- és családnévvizsgálatok*. Lucidus Kiadó, Bp., 2003 [Első kiadás: 1965]. S. 255–268.
30. Kniezsa I. (1943) *Keletmagyarország helynevei* [Toponyms of Eastern Hungary]. *Magyarok és románok I–II*. Deér József, Gáldi László (szerk.). Budapest: Athenaeum. S. 111–313 [in Hungarian].
31. Kniezsa I. (1938) *Magyarország népei a XI. században* [The peoples of Hungary in the eleventh century]. *Emlékkönyv Szent István király halálának 900. évfordulóján*. Budapest, Franklin. S. 368–472 [in Hungarian].
32. Kniezsa I. (2000) *Magyar–szláv nyelvi érintkezések* [Hungarian-Slavic interlingual relations]. Szekfű Gyula (szerk.). *A magyarság és a szlávok*. Pázmány Péter Tudományegyetem Bölcsészeti Karának Magyarástudományi Intézete és a Franklin-társulat Magyar Irodalmi Intézet és Könyvnyomda, Budapest, 1942. S. 189–205, újabb kiadás: Budapest: Lucidus Kiadó. S. 137–153 [in Hungarian].
33. Kniezsa I. (1955) *A magyar nyelv szláv jövevényszavai* [Slavic lexical borrowings in Hungarian language]. I/1–2. Budapest, 1955. 1043 s. [in Hungarian].
34. Kniezsa I. (1932) *A szlávok* [Slavs]. Kincsestár (26.). Budapest: Magyar Szemle Társaság. 80 s. [in Hungarian].
35. Lebovics V. (2009) *Istoriya ukrainistiki v Budapeshtskom universitete* [The History of Ukrainian studies in the University of Budapest]. *Studia Russica* 23. S. 156–169 [in Russian].
36. Orosz L. (1994) *Kniezsa István és a „ruszin testvérek”* [Istvan Kniezsa and the „Rusyn brothers”]. *Studia Slavica Savariensia* 1994/2. Szombathely. S. 3–5 [in Hungarian].
37. Péter M. (2009) *Vstrechi s Emilem Baletskim* [Meetings with Emil Baleczky]. *Studia Russica* 23. S. 7–9 [in Russian].
38. Zoltán A. (2020) *Az «Ószláv nyelv» című egyetemi tankönyv (1968) fél évszázad távlatából* [University textbook «Old Slavonic language» (1968) through the prism of half a century ago]. *Emil Baleczky – movoznavec, pismennyk, osvittanyin*. Zbirnyk naukovych robit Mizhnarodnocho naukovocho seminaru (Berehove, 23–24 travnia 2019 roku). Baran Ie. (red.). Berehove–Uzhhorod: ZUI im. F. Rákóczi II – TOV «RIK-U». S. 49–59 [in Ukrainian].

THE INFLUENCE OF SLAVIC SCHOOL OF BUDAPEST ON THE FORMATION OF SCIENTIFIC WORLDVIEW OF TRANSCARPATHIAN STUDENTS (the first half of the 40^s of the 20th century)

Abstract. The article presents the history of Slavic studies in Budapest, which is more than one hundred and seventy years old. It is emphasized that the scientific investigation of Slavic studies began in the middle of the 19th century. The special development of Slavic studies can be traced back to the end of 1880s, when the Department of Slavic Studies was established in the University of Budapest. Asbót Oscár's name is known in Slavic linguistics primarily as a researcher of Slavic-Hungarian interlingual contacts.

Jánosh Melich, a specialist in Hungarian and Slavic linguistics, became famous as an etymologist. It is emphasized that in the late 1940^s of the twentieth century the Department of Slavic Studies was headed by István Kniezha. He is considered to be one of the greatest figures in the history of Hungarian linguistics of the twentieth century, in particular Slavic studies. István Kniezha's scientific activity has affected almost all branches of linguistics. In the field of Slavic studies, his works on toponymy, anthroponymy, the history of the ancient relations of the Slavs with the Hungarians, the Hungarian-Slavic interlingual contacts are important.

The purpose of the article is to present the influence of the Budapest Slavic school, in particular Professor István Kniezha', on the formation of the worldview and scientific interests of students from Transcarpathia, in particular Emil Baleczky, Kyrylo Halas and Vasyl Oros. This is the novelty of the topic. Descriptive and comparative research methods were used to solve the tasks.

Our main tasks include: to present the sphere of István Kniezha' scientific interests, his educational activity; highlights of his life and formation of scientific interests of Emil Baleczky, Vasyl Oros and Kyrylo Halas; emphasize the influence of Professor Kniezha on the formation of their worldview.

It was found that the Slavic school of the University of Budapest (first of all the works of Professor István Kniezha) has played an important role in the formation of Emil Baleczky, Vasyl Oros and Kyrylo Halas as linguists. By presenting and analyzing the results of his own important scientific researches, István Kniezha showed his students the way to

unexplored areas of Slavic studies, in particular toponymy, etymology, dialectology, to the investigation of interlingual contacts, and so on.

Keywords: Slavic school of Budapest, University of Budapest, Slavic Studies, Emil Baleczky, Kyrylo Halas, Vasyly Oros, István Kniezha.

© Барань Є., Барань А. 2021 р.

Єлизавета Барань – доктор філософії у філологічних науках, доцент кафедри філології Закарпатського угорського інституту ім. Ференца Ракоці I, Україна, кафедри української мови та культури Ніредьгазького університету (Угорщина); barany.erszsebet75@gmail.com; <https://orcid.org/0000-0001-8395-5475>

Yelyzaveta Baran – PhD in Philology, Associate Professor of the Department of Philology of Ferents Rakotsi II Transcarpathian Hungarian College of Higher Education, Ukraine, associate professor of the Department of Ukrainian Language and Culture, University of Nyíregyháza, Hungary; barany.erszsebet75@gmail.com; <https://orcid.org/0000-0001-8395-5475>

Адальберт Барань – кандидат філологічних наук, доцент кафедри філології Закарпатського угорського інституту ім. Ференца Ракоці II, Україна; barany.erszsebet75@gmail.com; <https://orcid.org/0000-0002-9950-5601>

Adalbert Baran – PhD in Philology, Associate Professor of the Department of Philology of Ferents Rakotsi II Transcarpathian Hungarian College of Higher Education, Ukraine; barany.erszsebet75@gmail.com; <https://orcid.org/0000-0002-9950-5601>

Галина БАЧИНСЬКА
Марія ТИШКОВЕЦЬ

ПОЕТОНІМІЯ В РОМАНІ ГАЛИНИ ВДОВИЧЕНКО «ПІВ'ЯБЛУКА»: ФУНКЦІОНАЛЬНО-СТИЛІСТИЧНИЙ АСПЕКТ

Науковий вісник Ужгородського університету. Серія: Філологія.

Випуск 1 (45)

УДК 811.161.2:81.373.423

DOI:10.24144/2663-6840/2021.1(45).74-78

Бачинська Г., Тишковець М. Поетонімія в романі Галини Вдовиченко «Пів'яблука»: функціонально-стилістичний аспект; кількість бібліографічних джерел – 8; мова українська.

Анотація. У статті проаналізовано ономастичний простір роману Галини Вдовиченко «Пів'яблука. Інші пів'яблука».

У прозовому дискурсі Г. Вдовиченко поетонімія є яскравими виражально-зображальними засобами, вони підпорядковані загальним законам художності контексту, є експресивними і стилістично навантаженими. Ономастична лексика в романі «Пів'яблука. Інші пів'яблука» не є рідкісним явищем. Тут імена та прізвища, прізвиська, топоніми, ергоніми, ідеоніми та інші класи онімної лексики. Найбільший пласт ономастики становлять імена та прізвища людей. У кожному назву письменника вкладає своє тлумачення й свій специфічний зміст. Антропоніми в досліджуваному романі не принагідні, а досить уважно підібрані відповідно до змісту й форми твору. Вони виступають одним із важливих словесно-художніх засобів реалізації мистецької концепції, кожне ім'я стає комплексним показником безлічі відомостей про його носіїв, розкриває соціальні, вікові, просторові й часові ознаки. Стилійна роль і смислове значення кожного імені орієнтовані на виконання характерологічної функції у творі. Імена в романі сприяють розкриттю людських почуттів, взаємовідносин, внутрішнього світу персонажів, усі оніми письменника добирає з урахуванням місця особи в сюжеті твору. Серед однослівних антропоетонімів у романі найуживанішими є особові імена в різних структурних варіантах. Вони є виразником авторського задуму.

Значно рідше авторка для найменування персонажів звертається до прізвищ. Їх вона використовує для називання колег, однокласників, товаришів

Для найменування немолодих жінок авторка вдається до імен по батькові. Це, як правило, швидкі, балакучі, енергійні персонажі. У романі «Пів'яблука» представлено й однолексемні прізвиська, які зазвичай наділені негативною інформацією.

Двочленні літературно-художні номінації особи становлять меншу групу. Вони охоплюють поєднання таких характеристик особи, як ім'я та ім'я по батькові, ім'я та прізвище. Антропоформулу ім'я + ім'я по батькові вжито для називання медсестри, лікарки, класного керівника, професійної моделі та колег.

Тричленну номінацію особи авторка використовує лише для найменування вчительки.

Ключові слова: поетоніми, антропоніми, прізвище, ім'я, топоніми.

Постановка проблеми. Власні назви, як невід'ємний компонент художнього тексту, формують його стилістичну систему, сприяють створенню образності, викликають певні асоціації, розкривають та увиразнюють провідні мотиви твору, сприяють глибшому осмисленню поставлених проблем. Оніми мають важливе значення для формування індивідуального стилю письменника, вони є невід'ємною лексичною категорією тексту, у поєднанні з іншими мовними засобами служать реалізації авторської концепції світобачення, сприяють побудові художнього образу [Бачинська 2019, с. 206], виступають яскравим віддзеркаленням національного менталітету [Шотова-Ніколаєнко 2019, с. 257], вони є одним із способів «індивідуалізації етносу» [Фаріон 2001, с. 112].

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Теоретичну основу дослідження літературних онімів становлять фундаментальні праці Ю.О. Карпенка, В.М. Калінкіна, Л.О. Белея, Г.П. Лукаш. В останні десятиліття у сфері літературної ономастики активно працюють М.Р. Мельник, О.Ф. Немировська, Н.М. Бербер, А.І. Бербер, А.І. Вегеш, Т.І. Крупеньова, Л.І. Селівестрова, Е.В. Боева та ін.

Літературна ономастика має значні здобутки, але, попри значну кількість праць у царині по-

етонімії, досі залишається актуальним дослідження ономастичного простору творів українських митців, зокрема наших сучасників.

На думку Л. Белея, «сучасний стан української літературно-художньої антропоніміки виявляє гостру потребу збору, систематизації літературно-художніх антропонімів, різнобічного вивчення їх функціонально-стилістичних можливостей, виявлення загального та індивідуального в принципах номінації персонажів» [Белей 1995].

Літературна ономастика має сьогодні численні здобутки. Проте поетонімія сучасної української жіночої прози ще мало досліджена. Зокрема, це стосується й творчості української письменниці Галини Вдовиченко, романи якої популярні серед читачів, неодноразово номінувалися на здобуття премій і перемагали в численних літературних конкурсах.

Роман «Пів'яблука» посів II місце в конкурсі «Найкраща українська книга – 2009» та отримав «Приз видавничих симпатій» від видавництва «Нора-Друк».

Актуальність статті зумовлена тим, що вивчення специфіки функціонування пропріальної лексики у творчості Г. Вдовиченко є фрагментарним, а власні назви у літературно-художніх творах є потужним виражально-характеризувальним складником. Літера-

турно-художній антропонім – «явище унікальне й парадоксальне» [Бачинська 2019, с. 1]. Він спроможний перетворитися на ідейний фокус, де поєднується національна традиція та самосвідомість людини. Здавна вважалося, що власна назва людини – це її духовний оберіг. Ім'я пов'язане з внутрішнім світом людини, має вплив на її долю, інтелект, нахили та ін.

Мета дослідження. Метою статті є дослідження особливостей використання власних назв у романі Галини Вдовиченко «Пів'яблука». Досягнення поставленої мети передбачає виконання таких завдань: виявити всі власні назви; виділити тематичні класи онімів; визначити їх функціонування в романі.

Методи дослідження зумовлені поставленими завданнями. Основним принципом є антропоцентрична спрямованість дослідження, яке скероване на сприйняття поетонімів як одиниць, що актуалізують задум письменниці. У статті використовуємо загальнонаукові і власне лінгвістичні методи, зокрема описовий метод використано з метою визначення кореляції власних назв із контекстом їхнього вживання; метод етимологічного аналізу використовуємо для з'ясування допоетонімічної семантики власних назв.

Актуальність дослідження. У царині літературно-художньої ономастики є чимало наукових розвідок, проте творчість Галини Вдовиченко не була предметом дослідження. Галина Вдовиченко – українська письменниця, журналістка, авторка книг для дітей та дорослих, лауреатка премії «Коронація слова». Роман «Пів'яблука. Інші пів'яблука» – історія жіночої дружби, історія про долі чотирьох подруг, наших сучасниць, які відповідальні за своє життя і за своїх близьких.

У прозовому дискурсі Г. Вдовиченко поетоніми є яскравими виражально-зображальними засобами, вони підпорядковані загальним законам художності контексту, є експресивними і стилістично навантаженими. Оніми, на думку Т.І. Крупеньової, є «тими важливими поєднуючими «скріпами», що спрямовують рух фабульного розгортання і надають текстові цілісності та монолітності» [Крупеньова 2004, с. 33].

Галина Вдовиченко майстерно підбирає онімний простір роману, дотримуючись ономастичного постулату, запропонованого А.А. Кухаренко: «... власні назви літературних персонажів національної художньої літератури можна уявити як специфічну, ієрархічно організовану систему, визначену трьома основними компонентами: антропонімною системою національної мови; запозиченнями з інших мов; авторськими новаціями [Кухаренко 1990, с. 124].

Виклад основного матеріалу. Ономастична лексика в романі «Пів'яблука. Інші пів'яблука» не є рідкісним явищем. Тут імена та прізвища, прізвиська, топоніми, ергоніми, ідеоніми та інші класи онімної лексики. Найбільший пласт ономастики становлять імена та прізвища людей. У кожному назву письменниця вкладає своє тлумачення й свій специфічний зміст. Антропоніми у досліджуваному романі не принагідні, а досить уважно підібрані відповідно

до змісту й форми твору. Вони виступають одним із важливих словесно-художніх засобів реалізації мистецької концепції, кожне ім'я стає комплексним показником безлічі відомостей про його носіїв, розкриває соціальні, вікові, просторові й часові ознаки. Стилістична роль і смислове значення кожного імені орієнтовані на виконання характерологічної функції у творі. Імена в романі сприяють розкриттю людських почуттів, взаємовідносин, внутрішнього світу персонажів, усі оніми письменниця добирала з урахуванням місця особи в сюжеті твору. На думку О.Ю. Карпенко, автор, «на відміну від батьків, що іменують своїх дітей немовлятами, називає вже дорослих, сформованих людей, тому він їх допасовує до створюваних образів, домагається гармонії образу та його імені» [Карпенко 2000, с. 69].

Серед однослівних антропоетонімів у романі найуживанішими є особові імена. Вони є виразником авторського задуму. Описуючи в романі «Пів'яблука. Інші пів'яблука» сучасних успішних жінок-львів'янок: телеведучу Луїзу, коректора Магду, редактора Галину та дизайнера Ірину, авторка добирала їм імена, поділивши за спільними і відмінними рисами на дві групи. Галя та Ірина найменовані грецькими іменами (*Галина* у перекладі з грецької означає «спокій, тиша» [Скрипник 1995, с. 127], *Ірина* – «мир, спокій» [Скрипник 1995, с. 144]. Луїза більше спілкується з Магдою, цим персонажам письменниця підбирає запозичені імена (*Магда* – польське, *Луїза* – німецьке).

З метою підкреслити сильний зв'язок між подругами Галина Вдовиченко обирає однакові імена для їх рідних і знайомих. Ірини та Магди дочки називаються Софіями; Магдин чоловік, Луїзин коханець та Іринин знайомий – Ігорі. За допомогою онімів авторка зображає сильних, успішних жінок, які захоплені роботою, модою, впевнені в собі.

Письменниця велику увагу приділяє питанням номінації персонажів. Вона навіть описує походження окремих власних імен: «*Кузьма, Кузя. Старовинне, майже забуте слов'янське ім'я для мужніх чоловіків*» [Вдовиченко 2019, с. 41].

У досліджуваному творі Г. Вдовиченко використано різні засоби і способи ідентифікації, які існують в українській антропонімії системі.

а) одночленні літературно-художні антропоніми було представлено 65 іменними номінаціями. З них 38 одиниць – жіночі іменування, 27 чоловічих. Галина Вдовиченко використовує однослівні найменування, які поділяються на повні християнська імена: *Андрій, Віктор, Максим, Кузьма, Сергій, Степан, Галина, Ірина, Марія, Марина, Олена, Параска, Роман, Уляна*. Часто авторка вдається до усечених варіантів імен: *Макс* (< Максим), *Кузь* (< Кузьма), *Саня* (< Олександр), *Стас* (< Станіслав); *Лу* (< Луїза), *Галя* (< Галина), *Аня* (< Ганна), *Юля* (< Юлія), *Уля* (< Уляна) та ін.

У романі трапляються і стилістично забарвлені варіанти імен. Такі антропоформи створюють у тексті відповідне емоційне забарвлення: від відтінків пестливості до згрубілості. Варіації утворено шляхом додавання суфіксів *-к, -ик, -очк, -ус(-юс),*

-оньк, -ечк: Васька, Кузька, Геник, Віталька, Сашка; Галка, Анечка, Зоська, Ірка, Луїзка, Луїзонька, Маруся, Оксанка, Олюся, Сонька, Ірця та ін. Наприклад, «Анечко! У тебе сьогодні якимось свято? Виглядаєш супер ...» [Вдовиченко 2019, с. 145]; «Як із сином, то Вітюся, а як з чоловіком, то Віктор» [Вдовиченко 2019, с. 86]. Такі відзначені неофіційністю форми власних імен дають характеристику образу, виражають ставлення до персонажа, зокрема у них простежується стилістика близькості, інтимності, емоційна інформація цих імен виражає симпатії, тепле ставлення. Називання персонажів лише за допомогою імені у Галини Вдовиченко вказує на родинні або дружні стосунки.

Значно рідше авторка для найменування персонажів звертається до прізвиськ. Їх вона використовує для називання колег, однокласників, товаришів: «Суханова перед уроками каже: я не з дому прийшла, у нас була вечірка у Коцика» [Вдовиченко 2019, с. 100]; «Наче й не було десяти років після альма матері. Волосся в Актубова не порідшало, сало не висить» [Вдовиченко 2019, с. 196]; «В обід прийшла Гурська, сусідка за старою квартирою» [Вдовиченко 2019, с. 107].

Поодинокі фіксуються в романі прізвиська для характеристики за родом діяльності: «Наша Гаврилова, рекламний агент, розповідала» [Вдовиченко 2019, с. 156].

Авторка найчастіше використовує в романі відпеллятивне прізвисько *Кінь*. Ця лексема слугує авторською характеристикою персонажа, вона виконує асоціативну роль. Письменниця цим прізвиськом іменує сильного, рослого, темпераментного, жагучого в коханні чоловіка: «Кінь увірвався до бару, ледь не розтropicивши скляні двері. Гримнув так, що опинився у центрі уваги» [Вдовиченко 2019, с. 26]; «Луїза вперше побачила чоловіка, подібного на великого Вінні-Пуха, він перший простягнув їй руку і назвався: «Кінь»»; «Кінь спізнився. Це не прізвисько, Кінь – це прізвисько. Луїза усміхнулася, коли він так вперше назвав себе» [Вдовиченко 2019, с. 21]; «Кінь словами не розкидався» [Вдовиченко 2019, с. 29]; «Він задоволено заіржав, відкинувши голову назад у повній відповідності з прізвиськом, немов жеребець» [Вдовиченко 2019, с. 25].

Авторка лише кілька разів номінує *Коня* Ігорем, з метою реалізації формальної оптимізації: прізвисько *Кінь* на асоціативному рівні відповідає апелятиву.

Галина Вдовиченко майстерно використовує множинну форму прізвиська *Куричі* для називання подружжя, всієї родини: «Куричі купили будинок задешево, на квартиру не вистачало, а жити не було де» [Вдовиченко 2019, с. 7]. «З часом у хаті Куричів оселилися крісла» [Вдовиченко 2019, с. 9]; «Чоловік Ірини знайомив Куричів із фахівцями, приводив подружжя на прийом до лікарів» [Вдовиченко 2019, с. 156].

Для найменування немолодих жінок авторка вдається до імен по батькові. Це, як правило, швидкі, балакучі, енергійні персонажі: «Петрівна навіть не увімкнула світло» [Вдовиченко 2019, с. 57];

«Кузьмівна – господиня крамнички. У мене товар класу люксу, – з почуттям власної гідності повідомила Кузьмівна» [Вдовиченко 2019, с. 82].

У романі «Пів'яблука» представлено й однолексемні прізвиська, які зазвичай наділені негативною інформацією. Діти в інтернаті називають учительку *Шизою*: «Шизою вони називали одну з нічних чергових-виховательок» [Вдовиченко 2019, с. 55]; «Хочеш, аби Шиза нас побачила» [Вдовиченко 2019, с. 55]; «Учителька з хімії – вони називали її *хімозою*» [Вдовиченко 2019, с. 171]; «Наша класна керівничка – *ТПК*» [Вдовиченко 2019, с. 172]; «*ТПК* пропонувала їм не завжди зрозумілі теми для творів» [Вдовиченко 2019, с. 172]; «Уявляєш – писала Валя, – *ТПК* у школі дотепер називається *ТПК*» [Вдовиченко 2019, с. 173].

З позитивною характеристикою представлено прізвисько *Еништейн*: «...високий, широкий розумник на прізвисько *Еништейн*» [Вдовиченко 2019, с. 173].

Усі ці лексеми з дитинства, шкільних років персонажів.

б) двочленні літературно-художні номінації особи становлять меншу групу. Вони охоплюють поєднання таких характеристик особи, як ім'я та ім'я по батькові, ім'я та прізвище. Антропоформулу ім'я + ім'я по батькові вжито для називання медсестри, лікарки, класного керівника, професійної моделі та колег: «Безмежна довіра, яку викликала *Наталія Вікторівна*, не давала сумнівам жодного разу» [Вдовиченко 2019, с. 63]; «*Ольга Степанівна*, медсестра, що допомагає мені доглядати *Соньку*» [Вдовиченко 2019, с. 110]; «*Анна Дмитрівна*, свого часу демонстратор одягу у Львівському будинку моделей» [Вдовиченко 2019, с. 43].

Авторка для називання однокласників і однокласниць використовує ім'я + прізвище: *Валя Дробчак*, *Наталія Шаталівська*, *Оленка Денисюк*, *Оксана Забродько*, *Олег Балух*, *Саня Білецький*, *Сергій Соколов* та ін.

Чималу кількість становлять двочленні номінації у формі ім'я + прикладка / прикладка + ім'я: *Сонька – старша*, *Сонька – молодша*, *Сонька – чомучка*, *Луїза-естетка*; серед чоловічих: *Віктор – молодший*, *Віктор – старший*.

Прикладки Галина Вдовиченко використовує зі стилістичною метою, увиразнюючи таким чином персонажів і надаючи інформацію про:

– професію: *Карпаченко-лейтенант*, *Маретич-архітектор*;

– вік: *Сонька-старша*, *Сонька-молодша*, *Віктор-старший*;

в) тричленні номінації особи виступають у функції повної ідентифікації, вони постають в офіційних ситуаціях. Галина Вдовиченко до такої антропоформули звертається для найменування вчительки: «Саме так вони тридцять років тому називали вчорашню випускницю філологічного факультету *Тетяну Петрівну Красильник*» [Вдовиченко 2019, с. 61]. Такі форми надають офіційного відтінку, подекуди урочистості.

У романі «Пів'яблука. Інші пів'яблука» антропоніми служать мовностилістичними засобами національної чи регіональної ідентифікації персонажа або ж створюють певний національний чи регіональний колорит.

Висновки. Проведений аналіз підтверджує, що онімний простір роману Галини Вдовиченко багатий і добре структурований. Найбільшою за кількістю є група антропонімів. Вони представлені одно-, дво- та трикомпонентними найменуваннями. Домінують серед них однолексемні назви в різних структурних варіантах. Усі власні назви є

доречними, вдало й продумано дібраними. Вони виконують стилістичну функцію і допомагають створювати образ.

Перспективи використання результатів дослідження. Літературно-художня антропонімія у творчому доробку Галини Вдовиченко є важливим мовним засобом із широкими виражальними можливостями. Структура досліджуваних онімів є різноманітною і відображає характерні особливості художнього стилю авторки. Перспективним видається дослідження онімної лексики прозових творів письменниці.

Література

1. Бачинська Г.В., Тишковець М.П. Особливості власних назв у творчості Валерія Шевчука. *Вісник Львівського університету. Серія філологічна*. Вип. 17. Ч. II. 2019. С. 205–216.
2. Белей Л.О. Функціонально-стилістичні можливості української літературно-художньої антропонімії XIX ст. Ужгород, 1995. 120 с.
3. Вдовиченко Г. Пів'яблука. Інші пів'яблука [Текст]: роман. Львів. Видавництво Старого Лева, 2019. 472 с.
4. Карпенко О.Ю. Про літературну ономастику та її функціональне навантаження. *Записки з ономастики*: Астропринт, 2000. С. 68–74.
5. Крупеньова Т.І. Функції власних назв у драматичних творах Лесі Українки: монографія. Одеса, 2004. 160 с.
6. Кухаренко В.А. О системном характере антропонимии художественной литературы. Шоста республ. ономастична конференція. Одеса, 1990. С. 124–125.
7. Скрипник Л.Г., Дзятківська Н.П. Власні імена людей: слов.-довід. НАН України, Ін-т мовознав. ім. О.О. Потебні. 2-ге вид., випр. і доп. Київ: Наукова думка, 1996. 334 с.
8. Фаріон І.Д. Національне й універсальне в антропонімії. Іншомовні елементи в ономастиконі України. Київ: Кий, 2001. С. 108–112.
9. Шотова-Ніколаєнко Г. Проблематика вивчення власних назв у літературній ономастиці: автор і його твір. *Вісник Львівського університету. Серія філологічна*. Вип. 17. Ч. II. 2019. С. 257–266.

References

1. Bachynska H.V., Tyshkovets M.P. (2019) Osoblyvosti vlasnykh nazv u tvorchosti Valeriya Shevchuka [Proper Names Peculiarities in Valeriy Shevchuk's Works]. *Visnyk Lvivskoho universytetu. Seriya filolohichna*. Vyp. 17. Ch. II. S. 205–216 [in Ukrainian].
2. Belei L.O. (1995) Funkcionalno-stylistychni mozhlyvosti ukrainskoi literaturno-khudozhnoi antroponimii XIX st. [Functional and stylistic possibilities of Ukrainian literary and artistic anthroponymy of the 19th century]. *Uzhhorod*. 120 s. [in Ukrainian].
3. Vdovychenko H. Piv'yabluka (2019) Inshi piv'yabluka [Half An Apple]: roman. Lviv. Vydavnytstvo Staroho Leva. 472 s. [in Ukrainian].
4. Karpenko O.Yu. (2000) Pro literaturnu onomastyku ta yiyi funktsionalne navantazhennia [On literary onomastics and its functional load]. *Zapysky z onomastyky*: Astroprynt. S. 68–74 [in Ukrainian].
5. Krupenova T.I. (2004) Funktsii vlasnykh nazv u dramatychnykh tvorakh Lesi Ukrainky [Functions of proper names in Lesya Ukraink's dramatic works]. *Odesa*. 160 s. [in Ukrainian].
6. Kukharenko V.A. (1990) O sistemnom kharaktere antroponimii khudozhnstvennoy literatury [On the systemic nature of the anthroponymy of fiction]. *Shosta respubl. Onomastychna konferentsiya*. *Odesa*. S. 124–125 [in Ukrainian].
7. Skrypnyk L.H., Dzyatkivska N.P. (1996) Vlasni imena liudey: slov.-dovid [People proper names: dictionary-reference book]. *NAN Ukrayiny, In-t movoznav. im. O.O. Potebni*. 2-he vyd., vypr. i dop. *Kyiv*: Naukova dumka, 1996. 334 s. [in Ukrainian].
8. Farion I.D. (2001) Natsionalne i universalne v antroponimii. Inshomovni elementy v onomastykoni Ukrainy [National and universal in anthroponymy. Foreign language elements in Ukrainian onomasticon]. *Kyiv*: Kyi. S. 108–112 [in Ukrainian].
9. Shotova-Nikolayenko H. (2019) Problematyka vyvchennia vlasnykh nazv u literaturniy onomastytsi: avtor i yoho tvir [Problematics of the Studing of Proper Names in Literary Onomastics: Author and His Work]. *Visnyk Lvivskoho universytetu. Seriya filolohichna*. Vyp. 17. Ch. II. S. 257–266 [in Ukrainian].

**POETONYMS IN HALYNA VDOVYCHENKO'S NOVEL «PIVYABLUKA»
(«HALF AN APPLE») – FUNCTIONAL AND STYLISTIC ASPECT**

Abstract. The article analyzes the onomastic space of Halyna Vdovychenko's novel «Pivyabluka. Inshi pivyabluka» («Half An Apple. The Other Half An Apple»).

In H. Vdovychenko's prose discourse, poetonyms are vivid means of expression and representation. They are subject to the general law of the context art; they are expressive and stylistically loaded. Onomastic vocabulary in the novel «Pivyabluka» («Half An Apple») is not uncommon. The proper names vocabulary includes names and surnames, nicknames, toponyms, ergonyms, ideonyms and other classes of onymic vocabulary. The most extensive layer of onomastics is the names and surnames of people. The writer puts her interpretation and her specific meanings into each work title. Anthroponyms in the studied novel are not just appropriate but rather carefully selected according to the content and form of the work. They are one of the essential verbal and artistic means of realization of the artistic concept. Each name becomes a complex indicator of its bearers and reveals social, age, spatial, and temporal features. The stylistic role and semantic meaning of each name focus on the performance of the characterological function in the novel. The names in the novel contribute to the disclosure of human feelings, relationships, the inner world of the characters, all of which the writer chooses based on the person's place in the plot of the work. Among monosyllabic anthroponyms in the novel, personal names in various structural variants are the most commonly used. They are an expression of the author's idea.

The author refers to the names of the characters much less often. She uses them to name colleagues, classmates, comrades.

To name older women, the author uses patronymics. These are usually fast, talkative, energetic characters. In the novel «Pivyabluka» («Half An Apple»), Halyna Vdovychenko also presents one-token nicknames, usually endowed with negative information.

The two-member literary and artistic nominations of a person make up a smaller group. They cover a combination of personal characteristics such as first and patronymic names, first and last names. The anthropoformula name + patronymic is used to name the nurse, the doctor, the class teacher, professional model and colleagues.

The author uses the three-member nomination of a person only to name the teacher.

Keywords: poetonyms, anthroponyms, surname, name, toponyms.

© Бачинська Г., Тишковець М., 2021 р.

Галина Бачинська – кандидат філологічних наук, доцент кафедри загального мовознавства і слов'янських мов Тернопільського національного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка, Тернопіль, Україна; g.bachynska@gmail.com; <https://orcid.org/0000-0001-6901-613X>

Halyna Bachynska – Candidate of Philology, Associate Professor of the General Linguistics and Slavic Languages Department, Volodymyr Hnatiuk Ternopil National Pedagogical University, Ternopil, Ukraine; g.bachynska@gmail.com; <https://orcid.org/0000-0001-6901-613X>

Марія Тишковець – кандидат філологічних наук, доцент кафедри української мови Тернопільського національного медичного університету імені І.Я. Горбачевського, Тернопіль, Україна; tyshkovec@tdmu.edu.ua; <https://orcid.org/0000-0002-0102-240X>

Maria Tyshkovets – Candidate of Philology, Associate Professor of the Ukrainian language department, I. Horbachevsky Ternopil National Medical University, Ternopil, Ukraine; tyshkovec@tdmu.edu.ua; <https://orcid.org/0000-0002-0102-240X>

КВАЗІТОПОНІМИ ТА КОНОТАТИВНІ ТОПОНІМИ НА ПОЗНАЧЕННЯ ПРОВІНЦІЙНОСТІ В НЕФОРМАЛЬНОМУ МОВЛЕННІ ФРАНКОФОНІВ

Науковий вісник Ужгородського університету. Серія: Філологія.

Випуск 1 (45)

УДК 81'37:811.133.1

DOI: 10.24144/2663-6840/2021.1(45).79–85

Божко І. Квазітопоніми та конотативні топоніми на позначення провінційності в неформальному мовленні франкофонів; кількість бібліографічних джерел – 17; мова українська.

Анотація. Метою статті є дослідити вираження категорії провінційності у квазітопонімах та конотативних топонімах, уживаних у неформальному мовленні франкофонів. Актуальність дослідження зумовлюється загальним інтересом до проблеми не лише на науковому, а й на побутовому рівнях. Виявлено низку фонетичних, морфемних, структурних та семантичних особливостей цих назв. З'ясовано, що значення провінційності виражається переважно квазітопонімами, які є або повністю фіктивними назвами, або назвами-гібридами, які містять у собі реальні топоніми чи їх елементи, однак не мають реального позначуваного. Чітко виокремлені конотативні топоніми на позначення провінційності є менш численними, однак ця група власних назв має потенціал до розширення. Конотативні топоніми в ряді випадків позначають цілком великі міста, однак розташовані далеко за кордоном.

Виявлено зв'язок між фонетичною будовою квазітопонімів та їх семантикою. Ономаotopeя, яка відсилає до звуків сільської місцевості (передусім Квебек), фонетично вбудовані, хоч і приховані обценізви (головним чином Франція), є характерною рисою квазітопонімів. З погляду морфеміки для квазітопонімів властиве вживання демінутивних суфіксів та псевдосуфіксів, які спостерігаємо й у реальних топонімах, на основі яких утворено квазітопоніми.

Однокомпонентні квазітопоніми є найменш численними й найменш динамічними серед усіх структурних моделей. Складні квазітопоніми становлять собою конструктор із фактично необмеженою кількістю варіацій. Складні квазітопоніми можуть містити фіктивні агоніми (моделі *X-артикуль-У*, *X-sur-У*) та гідроніми (модель *X-sur-У*) – переважно реальні, рідше – фіктивні. Квазітопоніми франкомовної Швейцарії позначені впливами німецької мови та нерідко відповідають моделі *X derrière la lune*. Семантично квазітопоніми найчастіше містять компоненти, які імпліцитно відсилають до сільських реалій, акцентуючи на поганій інфраструктурі, загальній побожності, браку розваг. В окремих квазітопонімах віддаленість та безперспективність виражена експліцитно, хоча й дещо замаскована графічно. Низка квазітопонімів обмежена сферою вживання, пов'язана з історичними явищами або ж розвинулася з поетонімів шляхом трансонімізації.

Ключові слова: квазітопонім, конотативний топонім, провінційність, топонім, фіктивний топонім.

Постановка проблеми. Конотативні топоніми та квазітопоніми на позначення провінційності такі ж давні, як і людські упередження та стереотипи. Xavier Galmiche наводить як приклад назву давньогрецького міста Абдери, яка в епоху величі Атен стала синонімом відсталості та обскурантизму на багато століть [Galmiche 2016, с. 214], та вдається до терміна *стереотопонім* на позначення реального топоніма, що набуває рис конотативного топоніма. Вторинними, але аж ніяк не менш важливими, є квазітопоніми або, як їх іще називають, фіктивні топоніми, які формою імітують реальні власні назви. У сучасному контексті інтерес до такого роду назв проявляється не лише на рівні наукових досліджень, а й у рамках побутових розвідок, про що, наприклад, свідчать тематичні треди в соціальній мережі Twitter, коментарі в блогах та на форумах. Водночас відчувається брак наукових досліджень структури й семантики квазітопонімів та конотативних топонімів, що перешкоджає формуванню цілісної картини цього мовного явища.

Аналіз досліджень. Якщо в українській ономастиці питанням квазітопонімії та конотативної топонімії присвячено низку досліджень, зокрема праці Г. Лукаш, Є. Отіна, Ю. Карпенка, Л. Гукової, Л. Фоміної, то серед французьких дослідників питання конотативних та фіктивних топонімів у

повсякденному мовленні не набуло широкого висвітлення. Грунтовною є праця X. Galmiche, у якій скоріше йдеться про саркастичні топоніми на мапі Європи, серед яких знаходимо переважно квазітопоніми на позначення провінційності. Побіжно згадуються такі назви в працях Ch. Scharira, E. Klett, J.-M. Robert, M.-A. Paveau частіше за все в змішаних переліках назв, де реальні топоніми не відмежовано від фіктивних.

Метою статті є дослідити вираження категорії провінційності у квазітопонімах та конотативних топонімах, які вживають франкофони головним чином материкової Франції, Швейцарії, Бельгії та Квебеку. Головними завданнями дослідження є проаналізувати фіктивні та реальні топоніми, їх фонетичні та морфемні особливості, структурні моделі та семантичні характеристики.

Основними методами є описовий та структурний. Ми вдаємося до компонентного аналізу квазітопонімів, аналізуємо контексти вживання квазітопонімів, зокрема із погляду стилю висловлювання, імплікацій тексту. За потреби звертаємося й до аналізу етимології реальних та фіктивних назв.

Виклад основного матеріалу. Для дослідження було відібрано близько 200 мовних одиниць – власних назв, які вживають на позначення віддалених населених пунктів чи цілих територій. Мовні

одиниці відбиралися головним чином у соціальній мережі Twitter, де супроводжувалися коментарями тих, хто їх вживає, із зазначенням контексту та регіону вживання. Деякі з назв – явні авторські неологізми, що, імовірно, не мають великого поширення, однак ми їх зазначаємо, оскільки вони в цілому відповідають основній схемі творення таких назв у французькій мові.

Як уже зазначалося, предметом дослідження є квазітопоніми або ж фіктивні топоніми та конотативні топоніми, які з певною натяжкою можна зарахувати до квазітопонімів. Причиною цього є те, що часто-густо мовці вживають їх, не усвідомлюючи факту реального існування згаданих населених пунктів. Це пов'язується з їх віддаленим розташуванням, зокрема для мешканців Франції: так, *Gingelom* знаходиться в Бельгії, *Tataouine* – на півдні Тунісу (колись там відбували покарання дезертири та інші засуджені військові – подалі від метрополії [Planelles 2014, с. 1043]), *Bab el Oued* – передмістя Алжира, *Ouagadougou* – столиця Буркіна-Фасо, *Vladivostok* – місто в Росії тощо. Іншою причиною є колоритна назва, яка переконує в тому, що це «не може бути правдою»: *Issy-les-Moulineaux* – південно-західне передмістя Парижа, *Bazouges-la-Pérouse* – комуна в Бретані. У більшості випадків колоритна назва є наслідком фонетичних змін, через які цілком нейтральна назва набуває незвичного / комічного звучання. Окремі промовисті топоніми стали такими через комбінацію фонетичних процесів та запозичення, міжмовної омонімії. Це, наприклад, сталося з *Saint-Père-Marc-en-Poulet*, назвою, яку дослівно можна перекласти як 'святий отець Марк на курчати'. Якщо назва *Saint-Père*, яка існувала до листопада 2018 року, була нейтральною, то ажіотаж після перейменування (а насправді повернення первинної назви) можна порівняти з ефектом Горішніх Плавнів в українському інформаційному просторі. Насправді ж *Saint-Père* – деформація від *Saint-Pierre* – 'святий Петро', *Marc* походить від франкського *marck* – 'кордон, межа', а *Poulet* – назва сусідньої парафії, на межі з якою й знаходиться *Saint-Père*. Про це зазначають на сайті самого містечка з посиланням на Теодора Шальмеля, який детально описав його історію в 1931 році [Saint-Père]. Можна навести цілу низку топонімів, чия етимологія є цілком благородною, однак накопичені з плином часу фонетичні зміни призводять до комічних асоціацій та обігрування на рівні обценізмів, чорного гумору, сільських реалій тощо. Такі топоніми отримали назву денатурованих топонімів (*toponymes dénaturés*). Варто відзначити те, що французи пишуться своєю топонімією, а мешканці сіл і містечок з експресивними назвами об'єдналися в Асоціацію комун із бурлескними, дивними та співучими іменами [GCNB]. Утім, як і у випадку з українськими експресивно забарвленими назвами, категорія провінційності слабо реалізується в таких назвах у французькій мові – значення, нав'язане назві народною етимологією або ж власне етимологією, занадто стійке, щоб дозволити нашарування конотативного значення провінційності.

Сприйняття реальних топонімів як конотативних варіюється залежно від регіонального контексту. Більше того, топоніми, вжиті в однаковому контексті, можуть викликати абсолютно різну інтерпретацію, зокрема в мешканців цих містечок. У пісні Жака Бреля «*Vesoul*» практично в однаково нейтральних контекстах фігурують французькі містечка *Vesoul* і *Vierzon*: «*T'as voulu voir Vierzon et on a vu Vierzon // T'as voulu voir Vesoul et on a vu Vesoul [...] T'as plus aimé Vierzon, on a quitté Vierzon // T'as plus aimé Vesoul, on a quitté Vesoul*». Як свідчить *Le Monde*, мешканці міста *Vesoul* сприйняли пісню як рекламу, тоді як у місті *Vierzon* і через 50 років після створення пісні згадка про місто розцінювалася як іронія та натяк на його провінційність [Potet 2019].

Частина квазітопонімів становлять собою комбінацію реального та вигаданого: *Tataouine-les-Bains*, *Saint-Puphien sur Merdanson*, *Cuges-les-Bains*, *Cuges-les-Pralinettes*. Так, *Tataouine* існує, а *Tataouine-les-Bains* – ні, *Merdanson* – реально існуюча водойма з колоритною й відверто обценною назвою (що насправді етимологічно не так [Bauchet 2018]), а містечка *Saint-Puphien* ніколи не існувало, *Cuges-les-Pins* – реальна назва, а *Cuges-les-Bains* і *Cuges-les-Pralinettes* – фіктивні.

Водночас якщо квазітопоніми інтегрують повні реальні назви, то елементи справжніх топонімів безумовно стають ледь не обов'язковими для ефективної їх імітації. Так, численні агіотопоніми на мапі Франції стали причиною появи квазітопонімів із загальною структурою *Saint-X-les-Y* чи її варіаціями *Saint-X-des-Y* та *Saint-X-sur-Y*: *Saint-Trululu-sur-Allier*, *Saint-Clin-Clin-des-Meuh-Meuh*, *Saint-Ephrème des Meuh Meuh*, *Saint-Creux-les-bains*, *Saint-Nicolas-les-Trois-Canards*, *Sainte-Clémentine-les-deux-oiseaux*, *Saint-Patouillis-les-Tourtelles*, *Saint-Pépette-les-Agassouses*, *Saint-Julien-Molin-Molette* тощо. І якщо подекуди трапляються справжні імена святих (наприклад, *Saint-Julien*, *Saint-Nicolas*), то переважна більшість цих фіктивних агіотопонімів (і це не виняток для реальної топонімії, позначеної впливами народної етимології [Rateau 2017]) або є антропонімами, які ніколи не позначали святих, як, наприклад, *Sainte-Clémentine*, або ж є трансформованими апелятивами чи новотворами: *Saint-Creux-des-Bas-Fonds*, *Saint-Glinglin*, *Saint-Loinloin de Pas-Proche*, *Saint-Meumeu-des-Creux*, *Saint-Pisse-que'en-Coin* тощо.

Продовжуючи тему структури квазітопонімів, відзначаємо, що лише незначна частина з них є однослівною: *Pétaouchnock*, *Lointonie*, *Pimpouce*, *Chiboug*, *Pampelune*, *Blümpitz*, *Macapète*, *Dache*, *Manosque*, *Clochemerle*, *Pamparigouste* та деякі інші. Серед згаданих назв лідерство за вживанням утримує *Pétaouchnock*, назва, яка з погляду французів має імітувати назву російського чи українського села [Klett 2009, с. 97] або ж – з позиції парижанина – вимову Бретані чи передмість, населених африканцями [Duneton 1998, с. 323], і, ймовірно, раніше звучала як *Pétaoufnof*. Усі ці назви мають історію та приховану етимологію – з наведених лише *Lointonie*

є недавно створеною оказіонально вживаною назвою з прозорою етимологією (від *loin* – ‘далеко’). Один із варіантів окситанського за походженням квазітопоніма *Pamparigouste* – *Pampeligosse* вжитий у «Гаргантюа і Пантагрюєлі» Ф. Рабле [Rabelais 1913, с. 61], тобто в 1532 році. Однослівні квазітопоніми допускають графічні та фонетичні варіації, однак вони найбільш незмінні з усіх структурних форм. Спостерігаючи за їх вживанням у соціальній мережі Twitter, відзначаємо, що ці назви скоріше підпадають під категорію «бабуся казали» або ж вживаються поза властивим їм контекстом переважно в бесідах філологічного спрямування. На зміну їм створюються нові назви з прозорішою етимологією: *Creusot*, *Foutreville*, *Ruralie Profonde* тощо.

Більшого поширення набули складні назви, приклади яких – імітації агіотопонімів – наведені вище. Крім квазіагіотопонімів, найуживанішими, за нашими спостереженнями, є структури *Trifouilli-артикль-Х*, *Perpète-артикль-Х*: *Trifouilli-les-Oies*, *Trifouilli-les-Ablettes*, *Trifouilli-les-Canards*, *Trifouilli-les-Bécasses*, *Trifouilli-les-Chaussettes*, *Trifouilli-les-Ouilles*, *Trifouilli-les-Ginguettes*, *Trifouilli-la-Forêt*, *Trifouilli-les-Patates*, *Trifouilli-les-Groseilles*, *Trifouilli-les-Gondoles*, *Trifouilli-les-Bains-de-Pieds*, *Trifouilli-les-Olivettes*, *Trifouilli-les-Badigouinces*, *Trifouillis-les-Clarinettes*, *Perpète-la-Galette*, *Perpète-la-Ouf*, *Perpète-les-Alouettes*, *Perpète-les-Andouillettes*, *Perpète-les-Bains*, *Perpètes-les-Alus*, *Perpète-à-Melon-les-Bourrichoux* та ін. Етимологія компонента *Perpète* (або *Perpette*, *Perpètes* в альтернативній ортографії) пов’язує його з тюремним жаргоном, де *perpète* було скороченням від *perpétuité* – ‘довічне ув’язнення’, тобто дуже тривалий час, за аналогією розвинулося значення значної віддаленості [Duneton 1998, с. 45]. Походження компонента *Trifouilli* вважаємо за доцільне виводити від похідних дієслова *trifouiller*: *trifouillée* – ‘величезна кількість’, *trifouillis* – ‘скупчення різнорідних предметів, складених одне на одного’ [CNRTL], тобто й у цьому разі йдеться про розвиток значення віддаленості від слова, у чий семантичній структурі наявна сема ‘велика кількість’. Попри те, що класичною є назва *Trifouilli-les-Oies*, квазітопонім *Trifouillis-les-Baveux* (Трифуй-Слиняві) набув поширення в мережі інтернет, вигадане містечко отримало свій веб-сайт <https://www.trifouillis-le-baveux.com/>, органи самоврядування в мережі Twitter, близько сорока користувачів зазначили його як рідне в соціальній мережі. До речі, цікавим є феномен квазітопонімів, які користувачі подають як місце походження – нерідко вони не менш вигадливі, ніж псевдо. Це явище спільне і для українських, і для французьких користувачів мережі.

Менш «плодовитими» квазітопонімами, які наслідують структуру *Х-артикль-У*, є: *Bazouge-la-Pérouse*, *Chaille-les-Eaux*, *Pèzeouilles-les-Tourtes*, *Pimpous-les-Bains*, *Rouperroux-le-Coquet*, *Cucuron-les-Olivettes*, *Clocher-les-Bécasses*, *Ploubalay-les-Deux-Eglises*, *Cuges-les-Pins*, *Cuges-les-Bains*, *Cuges-les-Pralinettes*, *Foufnie-les-Berdouilles*, *Fouilly-les-Oies*, *Fauvny-les-Bains-d’pys* (*les bains de*

pieds). Відзначимо те, що в частини квазітопонімів без агіоніма в складі може вживатися лише перший компонент: *Trifouilli*, *Cuges*, *Pimpous*, *Chaille*. Другий компонент сполучається з кількома варіантами першого: *Cucuron-les-Olivettes*, *Trifouilli-les-Olivettes*, *Perpète-les-Olivettes*.

Поширеними є квазітопоніми зі структурою *Х-sur-У*, де *Х* – власне назва населеного пункту, а *У* – гідронім: *Saint-Trululu-sur-Allier*, *Néant-sur-Oise*, *Montcuq-sur-la-Commode*, *Bécon-sur-Bèze*, *Bigoudis-sur-Tignasse*, *Hordicy-sur-l’Eure*, *Monfion-sur-l’Orge*, *Paumé-sur-Loin*, *Trou-Paumé-Sur-Loin*, *Saint-Paumé-Sur-Loin*, *Troupaumé-sur-Coinperdu*, *Moret-sur-Raguse*, *Peigne-bœuf-sur-flaque-d’eau*, *Cochons-sur-Marne*, *Pève-sur-Ourthe*, *Cravate-sur-Plastron*. При цьому назви річок (а переважно це саме вони) у багатьох випадках реальні: *Bèze*, *Allier*, *Oise*, *Eure*, *Orge*, *Marne Ourthe*. Інші цитовані назви квазігідронімів відсилають до ідеї віддаленості (*Loin*, *Coinperdu*), до сільських реалій (*Flaque d’eau* – ‘калюжа’) або ж узагалі є апелятивами, що семантично далекі від позначення ідеї віддаленості чи водойми. Наприклад, *Raguse* – назва міста на Сицилії або стара назва хорватського міста Дубровник, що в обох випадках явно передають категорію віддаленості для франкофонів. *Tignasse* – апелятив на позначення пишної непричесаної шевелюри або ж метафорично будь-чого, що до неї подібне [CNRTL].

Квазітопоніми з іншими орієнтирами, окрім як (фіктивні) назви річок, малопоширені: *Pampelune derrière la lune* (Франція), *Bümpliz derrière la lune*, *Pitchisson derrière la lune* (обидва вирази – Швейцарія). Прийменник *derrière* – ‘за’ вказує на знаходження місця за чимось, а отже, далеко від мовця. Відзначимо, що передача значення провінційності в українських квазітопонімах за допомогою префікса за набагато поширеніша. Водночас окремі квазітопоніми існують у вигляді стійких виразів, які вказують на віддаленість, починаючи від класичного виразу *au diable Vauvert* (‘у чорта Вовера’) та його варіанта, породженого народною етимологією, *au Diable vert* (‘у зеленого Чорта’) і закінчуючи рядом інших *là où la terre est rallongée avec des planches* (‘там, де землю подовжують дошками’), *dans le fin fond de la boîte à bois* (‘у самій глибині скрині з деревом’), *aux îles Mouk Mouk* (‘на островах Мук Мук’), *à l’autre bout de la terre* (‘з іншого краю землі’), *à kerpipiche les bois d’sapins* (‘у керпіпіші, де ялиновий ліс’) *dans la cambrousse* (‘у селі’, слово *cambrousse* рідковживане, звідки й екзотичність, регіональність) тощо.

Особливою рисою французької квазітопонімії є множинність ортографічних варіантів, що особливо властиво старим квазітопонімам, які виникали передусім в усному мовленні: *Hoûte-s’i-Ploût*, *Houte-si-Plout*, *Houte-Si-Plou*, *Houtesiplou*, *Outsiplou*; *Bab el Oued*, *Babelwed*, *Bubbleweed*; *Pétaouchnock*, *Pétaouchnok*, *Pétaouchnoque* тощо (до речі, дві перших назви – реальні, перша позначає численні хутори в Бельгії, друга – район міста Алжира). Це пов’язано з наявністю значної кількості німих приголосних та голосних у французькій

мові, а також із варіативністю можливостей запису. По суті, така варіативність дає безліч писемних варіантів назв.

У звуковому оформленні квазітопонімів залучено практично всі можливості фоностилістики. Експресивним є вживання ономапопеї, зокрема імітації типово сільських тварин: *Saint-Clin-Clin-des-Meuh-Meuh*, *Saint Ephrème des Meuh Meuh*, *Saint-Meuteu-des-Creux*, що передусім характеризує мовлення мешканців Квебеку. Утім дублювання складів властиве квазітопонімам незалежно від регіону: *Saint-Trululu-sur-Allier*, *Tataouine-les-Bains*, *Cucuron-les-Olivettes*, *Kerpipiche*, *Saint-Pépette-les-Agassouses*, *Saint-Julien-Molin-Molette*, *Saint-Pompont*, *Saint-Loinloin de Pas-Proche*. На наш погляд, такий підхід дозволяє підкреслити грайливість у назві, її фіктивність. Не менш поширеним є вживання алітерацій, асонансів, римування: *Au fin fond des Rollingoffes*, *Calasima* (реальна топонімія, по суті, хутір, розташований вище за будь-які інші поселення на Корсиці), *Bazouge-la-Pérouse* (реальна топонімія), *Perpette-la-Galette* тощо. Усі ці засоби покликані надати максимально фонетично обтяженого, сільського, на погляд мовця, звучання. На рівні асоціацій (і це справедливо для української топонімії також) ми спостерігаємо закономірність: чим більше місто, тим менша назва. Немає потреби пояснювати, де знаходиться Париж, водночас, коли йдеться про *Saint-Remy-en-Bouzemont-Saint-Genest-et-Isson*, комуна, яка об'єднує три хутори й знаходиться на маленькій притоці річки Марни – Іссоні, описова назва дає змогу зрозуміти, про що йдеться. За умови наявності кількох невеликих населених пунктів з однаковою назвою додавання орієнтирів у вигляді гідронімів дозволяє уникати непорозумінь.

Характерною рисою квазітопонімів є вживання суфікса *-ette*, який слугує творенню фемінітивів та демінутивів. У квазітопонімах цей суфікс передає ідею здрібнілості, малозначущості. Саме тому, імовірно, компонент фіктивної назви *Perpète* часом записують як *Perpette* та комбінують з компонентами на кшталт *Andouillettes*, *Olivettes* тощо.

У тексті статті ми вже інтерпретували значення та з'ясували етимологію окремих назв, однак, на наш погляд, їх семантика заслуговує більш пильної уваги. Умовно можна поділити квазітопоніми на групи, де 1) компоненти відсилають до сільських реалій, 2) компоненти акцентують на самому аспекті віддаленості, 3) наявні обсценізми чи близькі до них слова. Водночас значна кількість назв належить до двох категорій через складну структуру квазітопоніма.

Вище ми згадували, що частина квазітопонімів має у своєму складі елементи ономапопеї (*Meuh-meuh* – ‘му-му’), які відсилають до сільських реалій, себто наявності корів. Імовірно можна також згадати про овець, бо назва *Tataouine-et-moutounat* частково співзвучна апелятиву *mouton*. Серед тваринного світу у квазітопонімах переважно репрезентовані гуси, качки, горлиці та птахи взагалі: *Trifouilli-les-Oies*, *Petzoule-les-Oies*, *Saint-Nicolas-*

les-Trois-Canards, *Clapotis-les-Canards*, *Trifouilli-les-Canards*, *Sainte-Clémentine-les-deux-oiseaux*, *Saint-Patouillis-les-Tourtelles*, *Pèzeouilles-les-tourtes* тощо. Водночас компонент *tourtes* може також інтерпретуватися ‘круглий пиріг; дурень, дурепа’, що вносить неоднозначність у назву.

Сільська місцевість, як можна зрозуміти з переліку квазітопонімів, передусім асоціюється у французів з дрібними водоймами та закладами водолікування, які в реальній топонімії так само, як у фіктивній, позначаються компонентами *-Eaux*, *-Bains* (‘води’, ‘лазні’ відповідно): *Chaille-les-Eaux*, *Pimpous-les-Bains*, *Saint-Creux-les-Bains* тощо. Крім цього, маркером сільської місцевості є церква (у містах – собори): *Ploubalay les deux églises* (компонент *plou* імовірно відсилає до *plouc* – ‘селюк’), *Vindieu-la-Beléglise*. Іншою ознакою провінційності є млин, що підтверджується вибором реальних топонімів із цим компонентом на позначення провінційності; фіктивні назви також містять згадку про млини: *Saint-Julien-Molin-Molette*, *Issy-les-Moulineaux*, *Perpètes-les-Moulineaux*. Фактично акцент робиться на тому, що єдиною привабою того чи того фіктивного поселення є громадські лазні, церква чи лікувальні води, що в уяві пересічного мешканця міста пов'язується з нудьгою.

На асоціативному рівні дрібні населені пункти називають також *trou* – ‘діра’, про що, зокрема, свідчить і *Dictionnaire de l'Académie française* [DAF 1935, с. 693]. Цю особливість відображено в квазітопонімах *Troupomme sur...*, *Trou-en-Cambrousse*, *Trou-sous-terre-les-Esgourdes*, *Trou-la-Ville*, *Trou-Paumé-Sur-Loin*, *Troupaumé-sur-Coinperdu*, де відзначаємо поєднуваність компонента *trou* із *paumé* – ‘нікчемний’, який на письмі не оформлюється лише як окреме слово, а й приспонується до *trou* – *Troupaumé* як спроба маскування відапелятивного походження квазітопоніма (що можна сказати й про навмисну зміну ортографії з ужилом до англійської мови: *Troupomme*). Якщо акцент на здрібнілості досягається через компоненти *trou* й *paumé*, то віддаленість передано через *cambrousse* (‘далеке село’), *loin* (‘далеко’), *coin perdu* (‘загублений край’).

Близьким за значенням до *trou* є компонент *creux*, що вживається на позначення порожнечі, ями, заглиблення: *Creusot*, *Saint-Creux-les-bains*, *Saint-Creux-des-Bas-Fonds*, *Saint-Fond-lès-Creux*. Підсилення значення відбувається за рахунок компонента *fond* – ‘дно, глибина’.

Обсценні компоненти в квазітопонімах на позначення провінційності знаходимо; однак, за нашими спостереженнями, вони набагато менш численні, ніж, наприклад, в українській мові: *Merdeville*, *Foutreville*, *Saint-Pisse-qu'en-Coin*, *Pétaouchnok-les-Merdillons*. Значення обсценності зазвичай приховується й виражається імпліцитно: наприклад, у квазітопонімі *Cucuron-Vaigines*, утвореному від двох реальних топонімів, як таких обсценізмів немає, однак наявність певної співзвучності з *cul* (‘зад’), *vagin* (‘вагіна’) та ще сукупність таких елементів в одній назві наштовхує на

думку про обценне значення. Закінчення *-on* у *Cucuron* співзвучне також демінутивному суфіксу (хоча ним не є), тому сприяє формуванню образу невеликого поселення. Конотативні топоніми зі значенням віддаленості входять до стійких висловів з обценним значенням, які, зокрема, широко наявні в марсельській фразеології, у цілому підтверджуючи стереотип про схильність марсельців до лихослів'я: *va cagner à Endoume* – досл. 'іди срати в Андум', спосіб послати людину подалі [Valladier 2004, с. 51], *va te jeter aux Goudes* – досл. 'іди кинься в Гуд (невеликий порт, згодом мальовничий квартал Марселя)' з аналогічним значенням. Утім, крім обценних виразів, марсельці вживають і цілком пристойні вирази з квазітопонімами на позначення віддаленості: *aller / envoyer à Pincou / Dache*. Цікаво, що *Dache* (та варіанти *Penn Dache / Penndache*) вживається на позначення віддаленості в Бретані, яка знаходиться в зовсім іншій частині країни. Лексема *Dache* має загалом неясну етимологію: Larousse вважає її похідною від слова італійського *diachine* – 'диявол' [Larousse], в інших джерелах наводять повний вираз, розглядаючи *Dache* як антропонім: *va le dire à Dache qui est coiffeur chez les zouaves* – 'іди скажи те Дашу, перукарю в зуавів' [Alméra 1971, с. 176; Merlin 1888, с. 36] У цілому ж спостерігаємо значний вплив регіоналізму на вживання конотативних топонімів зі значенням провінційності.

Опрацьовуючи питання квазі- та конотативних топонімів, ми звернули увагу на групу власних назв, які передають значення віддаленості, однак у вузькому історичному чи літературному контексті. Один із користувачів соціальної мережі Twitter згадав про назву *Berlin-Ouest* (Західний Берлін) на позначення чогось дуже віддаленого, що, імовірно, пов'язується з неможливістю потрапити туди в період радянської окупації. Інша фактивна назва – *Pitchipoi*, яка дослівно позначала глибину провінцію на мові ідиш, виникла в транзитному концентраційному таборі в Дрансі поблизу Парижа як евфемізм на позначення невідомого пункту призначення. Вважається, що назву вигадали діти [Wellers 1972, с. 25], хоча не виключено, що її первинним завданням було саме заспокоєння дітей перед непевним майбутнім. Назва *Moret-sur-Raguse* вийшла з п'єси «La mastication des morts» Патріка Кермана; назва *Tombouctou* саме в сенсі провінційного віддаленого пункту призначення згадується в численних коміксах для дітей та в мультфільмі *The Aristocats*; *Cochons-sur-Marne* – винахід письменника Леона Блюа зі щоденника *Quatre ans de captivité à Cochons-sur-Marne* (письменник проживав на той час у *Lagny-sur-Marne*). Один із користувачів соціальної мережі Twitter відзначає той факт, що «парижаноцентризм» можна простежити навіть у середньовічних текстах, де місто *Montargis*, зараз передмістя столиці, вважалось провінцією. Подібне ставлення відчувається й у сучасних блогах, де до назви цього міста припасовано епітет *lointain* – 'далекий'. У згаданих випадках засвідчуємо явище трансонімізації: для *Tombouctou*, наприклад, це пе-

рехід із категорії топонімів до поетонімів (власних назв художнього тексту) і вже потім до конотонімів.

На перший погляд, може видатися, що сам факт існування квазітопонімів та конотативних топонімів на позначення провінційності – це спроба містян вивищитися над мешканцями провінційних містечок. Подекуди ці назви навіть наштовхують на думку про расизм. Водночас французи, як, до речі, й українці, досить критично ставляться й до великих міст, а столиця не застрахована від того, що хтось із американців не назве її *Merdeville*. Тож поняття провінційності досить відносне та залежне від контексту.

Висновки. Підсумовуючи, доходимо таких висновків. Для вираження відтінку провінційності вживають квазітопоніми – по суті, апелятиви, замасковані під реальні назви на карті, які в ряді випадків мають у своєму складі (як у ролі ключового слова, так і в ролі допоміжного) реальний топонім чи його фрагмент. Близькими до квазітопонімів є конотоніми зі значенням провінційності: ці власні назви реальної топонімії рухаються в бік апелятивізації, однак поки існують позначувані ними поселення, ці назви залишатимуться власними, а не загальними.

Фонетично квазітопоніми спираються на явище ономапоєї, яка полягає в імітації мовлення певного прошарку населення, національності чи в імітації звуків сільських тварин. Водночас, як будь-що декоративне в мові, – без них можна було б обійтися, – квазітопоніми максимально використовують фонетичні засоби стилістики: алітерації, асонанси, риму, дублювання складів тощо. При цьому часто конотативні топоніми, ймовірно, відбираються на підставі фонетично грайливої форми. Іншою рисою квазі- та конотативної топонімії є наявність зменшувальних суфіксів, які в численних випадках такими не є, однак графічно імітують саме суфікс.

Структурно квазітопоніми мають різноманітну побудову. Найбільш стабільні однослівні назви. Варіативністю відзначаються назви зі структурами (1) X-артикуль-У, (2) X-sur-У, де X – це будь-який квазіонім або квазіагонім, а У квазіонім в (1) і гідронім / квазігідронім у (2).

Хоча спірним є питання наявності значення у власної назви, деяким із таких назв народна етимологія нав'язала все ж певні відтінки значення. Для квазітопонімів питання наявності значення формально відсутнє, оскільки за своєю суттю вони апелятиви. Компоненти назв на позначення провінційності зазвичай відсилають до сільських реалій (домашні тварини, брак розваг, побожність), власне, до самого факту віддаленості. Зазвичай завуальованим є вживання обценізмів.

Як бачимо, тема фактивної топонімії охоплює широкий спектр питань. Перспективу подальших досліджень вбачаємо в розширенні фокусу наукових пошуків: здійсненні порівняльних студій фактивної топонімії на основі кількох мов та вивченні неофіційних експресивних топонімів, які існують поряд із офіційними в неформальному мовленні.

Література

1. Alméras P. L'onomastique caricaturale de Louis-Ferdinand Céline. *Revue Internationale d'Onomastique*, 23e année. 1971. № 23. P. 161–179.
2. Bauchet O. Les déchets dans la toponymie. *Les nouvelles de l'archéologie*. 2018. № 151. P. 6–9.
3. CNRTL – Centre national de ressources textuelles et lexicales. URL: <https://www.cnrtl.fr/> (Дата звернення: 03.04.2021).
4. DAF – Dictionnaire de l'Académie française. 8e éd. Paris: Librairie Hachette, 1935. 743 p.
5. Duneton C. *Le guide du français familier*. Paris: Editions du Seuil, 1998. 606 p.
6. Galmiche X. Trifouilly-les-oies, Gloupov, Pinsk et autres toponymes sarcastiques. Une dénomination stéréotypique, entre dénotation et évocation. *Etudes et travaux d'Eur'ORBEM*. 2016. P. 213–226.
7. GCNB – Groupement des communes aux noms burlesques. URL: <https://www.communes-aux-noms-burlesques.com> (Дата звернення: 20.03.2021).
8. Klett E. Les délices de Capoue: comprendre des expressions idiomatiques avec un toponyme. *Etudes de linguistique appliquée*. 2009. № 153. P. 93–103.
9. Larousse. URL: <https://www.larousse.fr/dictionnaires/francais/dache/21469> (Дата звернення: 22.04.2021).
10. Merlin L. *La langue verte du troupier: dictionnaire d'argot militaire*. Paris – Limoges: Charles Lavauzelle, 1888. 91 p.
11. Planelles G. *Les 1001 expressions préférées des Français*. Paris: Opportun, 2014. 1182 p.
12. Potet F. Le jour où Vierzon a pardonné à Brel. 2019. URL: https://www.lemonde.fr/m-perso/article/2019/06/08/le-jour-ou-vierzon-a-pardonne-a-brel_5473478_4497916.html (Дата звернення: 27.03.2021).
13. Rabelais F. *Gargantua et Pantagruel*. Texte transcrit et annoté par H. Clouzot. Paris: Bibliothèque Larousse, 1913. T. I. 221 p.
14. Rateau M. Le noms des saints «imaginaires et facétieux» en hagiotoponymie française. *Proceedings of ICONN*. 2017. № 4. P. 673–680.
15. Saint-Père. URL: <http://www.ville-saint-pere.fr/fr/histoire-p0-C11.html> (Дата звернення: 20.03.2021).
16. Valladier J.-M. *Le parler gras: glossaire marseillais iconoclaste*. Marseille: Via Valeriano bis, 2004. 127 p.
17. Wellers G. Birkenau, qu'est-ce que c'est ? *Le monde juif*. 1972. № 68. P. 25–36.

References

1. Alméras P. (1971) L'onomastique caricaturale de Louis-Ferdinand Céline. *Revue Internationale d'Onomastique*, 23e année. № 23. P. 161–179 [in French].
2. Bauchet O. (2018) Les déchets dans la toponymie. *Les nouvelles de l'archéologie*. № 151. P. 6–9 [in French].
3. CNRTL – Centre national de ressources textuelles et lexicales. URL: <https://www.cnrtl.fr/> (Date d'accès: 03.04.2021) [in French].
4. DAF – Dictionnaire de l'Académie française. 8e éd. Paris: Librairie Hachette, 1935. 743 p. [in French].
5. Duneton C. (1998) *Le guide du français familier*. Paris: Editions du Seuil. 606 p. [in French].
6. Galmiche X. (2016) Trifouilly-les-oies, Gloupov, Pinsk et autres toponymes sarcastiques. Une dénomination stéréotypique, entre dénotation et évocation. *Etudes et travaux d'Eur'ORBEM*. P. 213–226 [in French].
7. GCNB – Groupement des communes aux noms burlesques. URL: <https://www.communes-aux-noms-burlesques.com> (Date d'accès: 20.03.2021) [in French].
8. Klett E. (2009) Les délices de Capoue: comprendre des expressions idiomatiques avec un toponyme. *Etudes de linguistique appliquée*. № 153. P. 93–103 [in French].
9. Larousse. URL: <https://www.larousse.fr/dictionnaires/francais/dache/21469> (Date d'accès: 22.04.2021) [in French].
10. Merlin L. (1888) *La langue verte du troupier: dictionnaire d'argot militaire*. Paris – Limoges: Charles Lavauzelle. 91 p. [in French].
11. Planelles G. (2014) *Les 1001 expressions préférées des Français*. Paris: Opportun. 1182 p. [in French].
12. Potet F. (2019) Le jour où Vierzon a pardonné à Brel. URL: https://www.lemonde.fr/m-perso/article/2019/06/08/le-jour-ou-vierzon-a-pardonne-a-brel_5473478_4497916.html (Date d'accès: 27.03.2021) [in French].
13. Rabelais F. (1913) *Gargantua et Pantagruel*. Texte transcrit et annoté par H. Clouzot. Paris: Bibliothèque Larousse. T. I. 221 p. [in French].
14. Rateau M. (2017) Le noms des saints «imaginaires et facétieux» en hagiotoponymie française. *Proceedings of ICONN*. № 4. P. 673–680 [in French].
15. Saint-Père. URL: <http://www.ville-saint-pere.fr/fr/histoire-p0-C11.html> (Date d'accès: 20.03.2021) [in French].
16. Valladier J.-M. (2004) *Le parler gras: glossaire marseillais iconoclaste*. Marseille: Via Valeriano bis. 127 p. [in French].
17. Wellers G. (1972) Birkenau, qu'est-ce que c'est ? *Le monde juif*. № 68. P. 25–36 [in French].

QUASI-TOPONYMS AND CONNOTATIVE TOPONYMS WITH THE MEANING OF PROVINCIALITY IN THE INFORMAL SPEECH OF FRANCOPHONES

Abstract. The aim of the article is to investigate the expression of the category of provinciality in quasi-toponyms and connotative toponyms used in the informal speech of Francophones. The actuality of the research is due to the general interest in the problem not only at the scientific but also at the amateur level. A number of phonetic, morphemic, structural and semantic features of these names are revealed. It has been found that the meaning of provinciality is expressed mainly by quasi-toponyms, which are either fictitious names or hybrid names, which contain real toponyms or their elements, but do not have a real referent. Clearly defined connotative toponyms denoting provinciality are less numerous, but this group of proper names has the potential to expand. Connotative place names in some cases denote quite large cities, but are located far abroad.

The connection between the phonetic structure of quasi-toponyms and their semantics is revealed. Onomatopoeia, which refers to the sounds of the countryside (especially Quebec), phonetically embedded, albeit hidden obscenities (mainly France), are characteristic features of quasi-toponyms. From the point of view of morphemes, quasi-toponyms are characterized by the use of diminutive suffixes and pseudo-suffixes, which are also observed in real toponyms, based on which quasi-toponyms are formed.

One-component quasi-toponyms are the least numerous and the least dynamic among all structural models. Complex quasi-toponyms are constructions with virtually unlimited number of variations. Complex quasi-toponyms can contain fictitious agionyms (models *X-article-Y*, *X-sur-Y*) and hydronyms (model *X-sur-Y*). The latter are mostly real, less often – fictitious. Quasi-toponyms of French-speaking Switzerland are marked by the influences of the German language and often correspond to the model *X derrière la lune*. Semantically, quasi-toponyms often contain components that implicitly refer to rural realities, emphasizing poor infrastructure, general piety, and lack of entertainment. In some quasi-toponyms, remoteness and hopelessness are expressed explicitly, although somewhat masked graphically. A number of quasi-toponyms are limited in use, related to historical phenomena, or have evolved from poetonyms through transonymization.

Keywords: quasi-toponym, connotative toponym, provinciality, toponym, fictitious toponym.

© Божко І., 2021 р.

Ірина Божко – кандидатка філологічних наук, старша викладачка катедри теорії та практики романо-германських мов Сумського державного педагогічного університету імені А.С. Макаренка, Суми, Україна; iryna.s.bozhko@gmail.com; <https://orcid.org/0000-0002-2608-093X>

Iryna Bozhko – Candidate of Philology, Senior Lecturer of the Department of Theory and Practice of Romance and Germanic Languages, A.S. Makarenko Sumy State Pedagogical University, Sumy, Ukraine; iryna.s.bozhko@gmail.com; <https://orcid.org/0000-0002-2608-093X>

НАЙМЕНУВАННЯ ЖІНОК ПО БАТЬКОВІ В ІСТОРІЇ УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ

Науковий вісник Ужгородського університету. Серія: Філологія.

Випуск 1 (45)

УДК 811.161.2'373.7-042.2

DOI:10.24144/2663-6840/2021.1(45).86–92

Брус М. Найменування жінок по батькові в історії української мови; кількість бібліографічних джерел – 21; мова українська.

Анотація. У статті проаналізовано назви жінок по батькові з дописемного і впродовж усього писемного періоду. Зазначено, що вони започаткували традицію називання дочок за належністю батькам. Первинними зразками таких номінацій стали праслов'янські слова з фемінітивним словотвірним значенням «жінка стосовно особи, названої іменником» і прикметниковим суфіксом *-ьн(a)*.

Дослідження вказаної категорії слів проведено на основі діахронного та синхронного підходів, лексико-семантичного і структурно-словотвірного аналізу. У діахронному аспекті простежено історичні зміни і показано зародження цієї тематичної групи як апелятивної лексики в праслов'янський період, послідовне і системне формування її від ранньої писемної доби аж до прогресивного розвитку в новий український період, та збереження дотепер у пасивному лексиконі загальних назв, а в активному складі української літературної мови власних назв. У синхронному аспекті встановлено статичні явища як результати інтенсифікаційних процесів і динамічних явищ як результатів екстенсифікаційних змін.

На лексичному рівні результатом інтенсифікації стали назви жінок, збережені здавна до сьогодні, а результатом екстенсифікації – виникнення нових іменників для позначення дочок за різними ознаками батьків та набуття ними різних семантичних і стилістичних ознак. На словотвірному рівні результатами інтенсифікації було збереження словотвірних типів у діахронії, а результатами екстенсифікації – виникнення нових словотвірних типів у кожному період. Показником рівня інтенсифікаційних та екстенсифікаційних процесів стала продуктивність і регулярність як окремих найменувань, так і всього словотвірного типу.

Проведення аналізу найменувань жінок по батькові дало змогу узагальнити, що в минулому переважали загальні назви над власними і представляли словотвірний тип із суфіксом *-івн(a)* (від *-овн(a)* та *-евн(a)*). Вони відобразили протяжність і незмінність традиції називання жінки по батькові, представленої сьогодні літературно унормованою онімною лексикою, репрезентантом якої є суфікс *-івн(a)*. Давні фемінітиви-патроніми – це пасивна лексика, яка може відтворюватися в діалектному мовленні або в художньому стилі української мови.

Ключові слова: назви жінок по батькові, відпатронімі утворення, словотвірний тип на *-івн(a)*, діахронія і синхронія, історія української мови.

Постановка проблеми. У сучасній українській літературній мові назви жінок по батькові – це власні найменування осіб жіночої статі, які вивчає антропологія і відображає формування третього складника національної форми ідентифікації особи. У межах ономастики такі слова названо патронімами, що є різновидом антропонімів – власні назви дочки, утворені від батькового імені [Чучка 2000, с. 426]. «Звичай передавати дитині батькове чи дідове іменування, як і звичай утворювати дериват від батькового іменування, сягає праслов'янської доби і має паралелі в усіх індоєвропейських мовах» [Чучка 2000, с. 426]. Однак загальнослов'янський звичай іменувати жінку по батькові впродовж тисячолітньої історії зазнав чималих змін: починаючи від утворення поодиноких апелятивних найменувань, далі поступове збагачення таких загальних назв, а потім відхід їх до діалектного мовлення та становлення нових сучасних жіночих імен по батькові. Через це така категорія слів потребує спеціального вивчення в системі кожної слов'янської мови.

Аналіз досліджень. Історія вивчення назв жінок по батькові засвідчила, що цій категорії слів уділено більшу чи меншу увагу в різних лінгвістичних студіях. Об'єктом дослідження в історичних розвідках стали загальні назви жінок по батько-

ві, творення яких мало регулярний, послідовний і прогресивний характер із давньоукраїнської до нової української мови і відбувалося в межах фемінітивної підсистеми кожного періоду. Для сучасної української мови така лексика є архаїчною, оскільки зникла відповідна суспільна реальність – називання дочок за статусом і діяльністю батьків. І в теперішніх дослідженнях така апелятивна лексика схарактеризована як застаріла чи пасивна взагалі. Водночас нормативними сьогодні є власні назви жінок по батькові як онімна лексика. У зв'язку з цим простежено відмінний аналіз цієї лексичної групи в історичних та сучасних дослідженнях.

У діахронно-синхронному плані простежено вивчення назв жінок по батькові насамперед як апелятивів у сукупності з іншими фемінітивами, зокрема в лінгвістичних працях: С.П. Бевзенка «Історична морфологія української мови. (Нариси із словозміни та словотвору)», напр.: *царівна, попівна* [Бевзенко 1960, с. 121]; С.П. Самійленка «Нариси з історичної морфології української мови», напр.: *удовівна* [Самійленко 1964, с. 47]; І.І. Ковалика «Словотворчий розряд суфіксальних загальних назв живих істот жіночої статі у східнослов'янських мовах у порівнянні з іншими слов'янськими мовами», напр.: *королівна, бондарівна* [Ковалик 1962, с. 20]; І.І. Фекети «Жіночі особові назви в українській

мові. (Творення і вживання)», напр.: *ковалівна, столярівна* [Фекета 1968, с. 68–69]; М.П. Брус «Загальні жіночі особові номінації в українській мові XVI–XVII століть: словотвір, семантика», напр.: *войтовна, столниковна, целюриковьна* [Брус 2001, с. 51–52] та ін. Діахронно-синхронне опрацювання назв жінок по батькові як онімів засвідчили поодинокі праці з української антропонімії, де такі слова проаналізовано переважно у складі давніх антропонімних словосполучень, зокрема: П.П. Чучки «Розвиток імен і прізвищ» напр.: *Володимирьну Сѡфимью, Богдана Киселевна, Милохна Семено(в)на Дѣ(д)ковская* [Чучка 1983, с. 600, 614], Л.А. Москаленко «Ідентифікація осіб жіночої статі в «Актових книгах Полтавського полкового суду» (1683–1740 рр.)», напр.: *Палагія Гришковна, Фена Лукьяновна, Марья Луциковна, Тетяна Павловна* [Москаленко 2009, с. 34–35]. «Жіночі імена з прізвищевими назвами уточнюються характеристикою за родом діяльності, належністю певному господареві і місцем проживання: *Пазка Костювна...*» [Москаленко 2011, с. 133].

Ідентифікація особи жіночої статі за допомогою апелятивів, а пізніше антропонімів на *-івна(a)* зумовлювалася тим, що від староукраїнської мови поширилися і стали високопродуктивними в новий український період загальні назви жінок за різними ознаками батьків із суфіксом *-івна(a)* (*митарівна, царівна*), що первинно були присвійними прикметниками, а подібні утворення від особових імен батька були поодинокими (*Ярославна*) [Бевзенко 1960, с. 121–122]. За результатами наукових досліджень Л.Л. Гумецької, жіночі особові назви в актах XIV–XV ст. вживалися рідко, що відбивало суспільно-юридичну обмеженість жінки в епоху феодалізму [Гумецька 1958, с. 121]. У монографії вчена зауважила: «Особові суфікси жіночого роду в основному служать засобом творення назв жінок від співвідносних чоловічих назв. Помітна спеціалізація функцій особових суфіксів: *-ьни*, який творить назви жінок, і *-на*, який творить назви дочок, названих в основному слові чоловіків» [Гумецька 1958, с. 89]. У сучасній літературній мові усталено назви жінок по батькові для офіційного тричленного позначення особи, про які довідуємося з ономастичних студій: П.П. Чучки [Чучка 1983, с. 619], І.М. Железняк [Железняк 2000, с. 29], С.О. Вербича [Вербич 2008, с. 55] та ін.

Мета статті – дослідити та відобразити історію зародження і становлення жіночих імен по батькові в українській мові, а також словотвірного типу на *-івна(a)*, який став основним виразником процесів формування цієї категорії найменувань. **Завдання статті**: розкрити передісторію сучасних жіночих імен по батькові, яку склала власна традиція називання дочок за різними ознаками батьків упродовж писемної доби; проаналізувати вказані слова в діахронно-синхронному вияві, показавши первинне і тривале вживання апелятивів для позначення дочок за соціальними та діяльними ознаками батьків аж до унормування назв жінок по батькові як онімної лексики в сучасній укра-

їнській літературній мові; схарактеризувати словотвірні типи з давніми суфіксами *-ьн(a)* *-овьн(a)* *-евьн(a)*, відображені в сучасному словотвірному типі із суфіксом *-івна(a)*, що на апелятивному рівні належить сьогодні до пасивного складу, а в ономастичному плані – до активної лексики; обґрунтувати історичні зміни в категорії найменувань жінок по батькові, зумовлені впливом мовних і позамовних чинників.

Методи й методика. Дослідження історії жіночих імен по батькові проведено на основі теоретичної бази і спеціальної методології, до якої ввійшли насамперед історичний та описовий методи, а також загальні методи дедукції та індукції, синтезу й аналізу. Засадничими для вивчення історії фемінітивів української мови загалом стали праці О.О. Потебні, Л.А. Булаховського, І.І. Ковалика, Л.Л. Гумецької, С.П. Бевзенка, В.В. Німчука, П.П. Чучки, П.І. Білоусенка та ін., а також спеціальні розвідки І.І. Фекети, А.М. Нелюби, А.М. Архангельської, Л.А. Москаленко та ін. Власна методика дослідження охопила втілення діахронного та синхронного підходів як основних наукових принципів, використання структурно-словотвірного і лексико-семантичного аналізу найменувань жінок по батькові. У діахронії схарактеризовано історичні зміни, яких зазнала вказана категорія слів, а в синхронії – визначено її статичні й динамічні ознаки, інтенсивні й екстенсивні зміни в ній, специфічні явища. Структурно-словотвірний аналіз уможливив встановлення словотвірних типів, словотвірних моделей і словотвірної семантики фемінітивів, а лексико-семантичний – визначення семантики первинних назв жінок стосовно батьків, становлення їх семантичної структури від загальних назв до власних найменувань, виявлення історичних змін у семантичній структурі фемінітивів. Унаслідок проведеного аналізу жіночі імена по батькові, що утворюються за допомогою суфікса *-івна(a)*, інтерпретовано як продовження розвитку традиції називання жінки стосовно батька, але представлені в межах онімної лексики, і збереження давнього словотвірного типу апелятивів на *-івна(a)*, що може відтворюватися з метою стилізації, архаїзації та в діалектному мовленні.

Виклад основного матеріалу. На кожному історичному етапі було власне розуміння вказаної категорії найменувань жінок: тривалий час як апелятивів, а значно пізніше як онімів. Історія розвитку української мови засвідчила поступове творення, зростання і занепадання загальних назв жінок за різними ознаками батьків та часткове збереження давніх словотвірних типів у сучасній українській літературній мові як онімної лексики. Оскільки вони утворювалися від назв батьків, їх названо відпатронімними дериватами, що охопили всі давні й теперішні словотвірні типи, об'єднані спільним дериваційним значенням «жінка стосовно батька, названого твірним словом». Передісторію сучасних жіночих імен по батькові склала тисячолітня практика називання дочок за різними ознаками батьків, яка започаткована була ще за спільнослов'янської

єдності і розвинута на ґрунті самостійного розвитку слов'янських мов.

У діяхронії простежено творення чималої кількості фемінітивів із відпатронічним значенням, починаючи з дописемного періоду. На праслов'янський період припало становлення такого словотвірного типу дериватів. Відтоді збереглося тільки слово **кѣпѣжна* 'княжна', мотивоване словом **кѣпѣдзь* прагерманського походження [ЕСУМ 1985, Т. 2; с. 475]. Воно успадковане давньоукраїнською мовою зі значенням 'дочка князя, княжна', відображене в староукраїнській книжності і новій українській літературній мові, а також засвідчене майже у всіх слов'янських мовах. За даними етимологічного словника праслов'янської лексики, слово **кѣпѣжна* – похідне із суфіксом *-ьн(a)* від іменника **кѣпѣзь*, яке первинно мало ад'єктивний характер [ЭССЯ 1987, Вип. 13; с. 202–203]. Адже формант *-ьн(a)* слугував засобом вираження ознаки присвійності, тому й деривати з *-ьн(a)* первинно виражали прикметникове значення, напр.: **l'ubьna* [ЭССЯ 1990, Вип. 16; с. 187], що могли ще в спільнослов'янський період зазнавати субстантивзації. Водночас семантика слова **кѣпѣжна*, простежена в різних слов'янських мовах, засвідчила, що цей дериват із первинним ад'єктивним значенням присвійності міг одразу набути іменникового значення і в ролі прикметника не використовуватися, інакше ад'єктивність його мала бути частково збережена та відображена в історії слов'янських мов. До того ж, словотвірний тип із суфіксом *-ьн(a)* став узірцем для формування нових дериватів, напр.: *струьна, цьна* [Німчук 1983, с. 71], а також нових словотвірних типів на *-овьн(a)*, *-евьн(a)*, *-ичьн(a)*.

У давньоукраїнській мові назви жінок за різними ознаками батьків були малопродуктивними, як засвідчили найдавніші писемні джерела, але вони започаткували розвиток традиції позначення спадкоємців не тільки родовими словами (*дочка, племінниця* та ін.), а й з означенням їх соціального стану, залежного від стану батьків. У зв'язку з цим такі слова становили семантичний розряд назв жінок за соціальним станом та охоплювали праслов'янські назви (*княжьна, стрьина, уина*) й новотвори писемної доби – спільнослов'янського, церковнослов'янського та іншого походження, напр.: *богатичьна* 'дочка багача' [ССДЯ 1989, Т. I; с. 126], *боляричьна* 'дочка боярина' [ССДЯ 1989, Т. I; с. 154].

Словотвірний тип із суфіксом *-ьн(a)* був непродуктивним у давньоукраїнський період, а згодом поповнився під впливом польської і чеської мов ще словом *панна* 'дівчина привілейованої верстви суспільства', 'форма звертання до дівчини привілейованого класу', 'діва (епітет Богородиці)' [ССМ 1978, Т. 2; с. 123]. За зразком цього словотвірного типу сформувалися нові словотвірні типи на *-овьн(a)*, *-евьн(a)*, напр.: *бановьна* 'дочка бана' [СДЯ 1988, Т. I; с. 104], які так само не відзначилися продуктивністю або не відобразилися достатньою мірою в книгописанні. Проте вони виявили біль-

шу стійкість, порівняно зі словотвірним типом на *-ьн(a)*, і в подальшому розвинули свою продуктивність на українському ґрунті (*королевьна, поповьна, царевьна*).

До найдавніших словотвірних типів належить і словотвірний тип на *-ичьн(a)*, який так само міг сформуватися під впливом словотвірного типу із суфіксом *-ьн(a)* в писемний період, бо з праслов'янської доби невідомі деривати вказаної структури. Він розвинувся правдоподібно завдяки впливу церковнослов'янської мови, для якої специфічний був словотворчий формант *-ичьн(a)*. Слова такого словотвірного типу характеризували дочок за станом у родині й суспільстві (*братична* 'дочка брата' [ССДЯ 1989, Т. I; с. 169], *рабичьна* 'дочка раби' [ССДЯ 1989, Т. III; с. 2], *тетичьна* 'дочка тітки' [ССДЯ 1989, Т. III; с. 954] та ін.), під впливом яких виникли й окремі назви жінок за майновим станом (*господичьна* 'господиня' [ССДЯ 1989, Т. I; с. 565], *дѣдичьна* 'спадкоємиця' [ССДЯ 1989, Т. I; с. 783]). Церковнослов'янський характер зумовив занепад цього словотвірного типу, і в староукраїнський період не засвідчено дериватів такої структури.

У давньоукраїнському книгописанні відпатронімі утворення майже не використовувалися. Поступове введення їх до писемної мови відображали найбільше пам'ятки офіційно-ділового характеру, але пізнішої доби – XIV–XV ст. Це вказувало на те, що назви жінок за різними ознаками батьків та інших родичів були характерними, ймовірно, для розмовного мовлення, якого практично уникали під час оригінального й перекладного книгописання. Поодинокі приклади таких фемінітивів у найдавніших писемних пам'ятках – це переважно книжні слова (для позначення привілейованого прошарку), рідко розмовні слова, що засвідчили й лексикографічні джерела. Напр., до «Словника староукраїнської мови XIV–XV ст.» не увійшли праслов'янські слова *вуйна, стрийна*, а тільки слово *кнажьна* 'княжна' [ССМ 1977, Т. I; с. 481].

У староукраїнський період значно збільшився семантичний розряд назв жінок за соціальним, майновим, спадковим станами, порівняно з давньоукраїнським періодом, відобразивши нове правове становище жінок у XVI–XVII ст. – узаконення їхньої рівності з чоловіками в усіх сферах суспільного життя. Жінки набули можливості володіти майном та осідлістю, успадкованими, отриманими в подарунок від батьків, чоловіків за їх життя чи після смерті, а це забезпечило участь жінок у державних, громадських, судових та інших справах. А виникнення нових адміністративних, цивільних, військових посад, чинів призвело до збагачення тодішнього лексикону новою іншомовною лексикою. Під впливом таких процесів названий семантичний розряд поповнився і фемінітивами на позначення жінок за різними ознаками батьків, тобто відпатронічними утвореннями, які почастишали тоді і в книгописанні, напр.: *и панну* Ганьну Холоневську, почитивую шляхтяньку, к тому *болярку* слуги моего ... збили [АрхЮЗР, Ч. 8, Т. III; с. 266]; єсми

позваль былъ еѣ мл(ст) княгиню Алекса(н)дровую Вишневецкую кня(ж)ну Алекса(н)дру Андреевну Капустя(н)ку, старостя(н)ку ѡвруцкую [АЖМУ 1965, с. 72].

Виразниками словотвірного значення «дочка особи, названої твірним словом» були в староукраїнській мові словотвірні типи на *-н(а)*, *-овн(а)*, *-евн(а)*, що відзначалися невеликою продуктивністю. Як, і в давньоукраїнський період, такі словотвірні типи належали до іменникових, відображаючи творення дериватів із фемінітивним мутаційним значенням. Словотвірний тип із суфіксом *-н(а)* представляли слова *княжна*, *ксенжна*, *панна*, *вуйна*, *стирийна*, словотвірний тип на *-овн(а)* – фемінітиви *войтовна*, *пасинковна*, *поповна*, *цесаровна*, *целюриковна*, а словотвірний тип на *-евн(а)* – *вусвна*, *королевна*, *царевна*. Найбільшою продуктивністю серед них відзначався словотвірний тип на *-овн-а*. У вказаний період виник і новий словотвірний тип на *-анк(а)* для вираження значення ‘дочка батька, названого твірним словом’ (*намѣсничанка*, *старостянка*, *подкоморянка*, *шляхтянка* та ін.), а церковнослов’янськими на *-ичн-а* (*сестрична*, *стриєчна*) поступово занепади [Брус 2001, с. 51–53].

Специфічні фемінітиви на *-анк(а)* співвідносилися з багатьма спільнокореновими словами, що спричинило неоднозначне трактування їхньої мотивації: походження від слів, що позначають батьків (*воєвода* > *воєводянка*), від співвідносних чоловічих назв (*воєводиць* > *воєводянка*), від атрибутивних конструкцій (*воєводица дочка* > *воєводянка*). З урахуванням таких фактів деривати вказаної структури можна трактувати як суфіксальні утворення з *-анк(а)*, зумовлені найменуваннями батьків. Альтернативною можна вважати мотивацію таких фемінітивів корелятивними назвами чоловіків, за умови наявності останніх (*судич* > *судянка*). Мотивування фемінітивів на *-анк(а)* маскулінативами зумовлене тим, що в староукраїнській мові зафіксовано деривати на *-анк(а)* як самостійні слова зі значенням жіночості (*подкоморянка*, *хоружанка*) без означуваного слова (*дочка*) [Брус 2001, с. 41–43].

У новий український період семантичний розряд назв жінок за соціальним, майновим, спадковим станом, до якого входили і назви жінок за різними ознаками батьків, зазнав ще більших змін, порівняно зі староукраїнським періодом. Зростання кількості фемінітивів у межах названого розряду відбувалося найбільше завдяки творенню паралельних найменувань дружин і дочок за станом, чином, родом діяльності чоловіків і батьків (*десятичка*, *десятниківна*; *дігтярка*, *дігтярівна*; *дзвонариха*, *дзвонарівна* та ін.). Якщо значення дружини могло виражатися кількома спільнокореновими словами (*купчиха*, *купчиця*; *лимариха*, *лимарка* та ін.), то характерними найменуваннями дочки були іменники із суфіксом *-івн(а)* (*мірошниківна*, *орендарівна*, *писарівна*, *різниківна* та ін.). Словотвірний тип на *-івн(а)* виник на базі минулих словотвірних типів на *-овн(а)* та *-евн(а)* (внаслідок переходу в новому закритому складі звуків *о*, *е* в *і* на українському ґрунті) і спричинив формування

численної кількості відпатронічних утворень. Активізацію тодішнього фемінітивотворення зумовлювали як мовні, так і позамовні чинники (поширеність і престижність різних ремесел; виникнення нових адміністративних посад, чинів, військових звань; розвиток дипломатичних, економічних, політичних відносин та ін.).

Словотвірний тип фемінітивів на *-івн(а)* став одним із продуктивних у новий український період, порівняно з минулим періодом, де йому відповідали словотвірні типи на *-овн(а)*, *-евн(а)*. Під впливом давніх словотвірних типів на *-овн(а)*, *-евн(а)*, *-ьн(а)*, які спеціалізувалися у творенні назв дочок за різними ознаками батьків, і в нових історичних обставинах, зумовлених необхідністю позначення дочок за багатофункціональною діяльністю батьків, словотвірний тип на *-івн(а)* набув значної продуктивності в новій українській мові, де розвинув тільки мутаційне словотвірне значення і характеризовав жінок за ремісничою, господарською та іншою діяльністю батьків, належних переважно до середнього класу (*золотарівна*, *ковалівна*, *кухарівна*, *лимарівна*, *малярівна*, *москалівна*, *отаманівна*, *паламарівна* та ін.). У майбутньому такий словотвірний тип не збільшував своєї продуктивності та поступово занепадав. На сучасному етапі фемінітиви із суфіксом *-івн(а)* належать до застарілої лексики, що використовуються переважно в художньому стилі для архаїзації, поетизації минулої доби чи з іншою стилістичною настановою (*війтівна*, *ковалівна*, *кравцівна*, *мельниківна* та ін.). Нормою сучасної української літературної мови стало творення за допомогою суфікса *-івн(а)* тільки жіночих імен по батькові, початки якого сягають ще давньоукраїнської доби.

На сучасному етапі фемінітиви на *-івн(а)* відображають збережені з минулого реалії жіночого життя, однак сьогодні немає потреби в їх використанні. Часткове творення і функціонування дериватів цього типу можна простежити в художніх творах на історичну тематику. Усе ж більшість відпатронічних утворень, успадкованих із нової української мови на *-івн(а)* (*дзвонарівна*, *дяконівна*, *кравцівна*, *отаманівна*, *пасічниківна*, *протопопівна*, *сотниківна*, *ткачівна*, *хорунжівна*, *царівна* та ін.) та сформованих у минулому столітті (*головівна*, *дяківна*, *куркулівна*, *лісниківна*, *мірошниківна*, *полковниківна*, *султанівна* та ін.), увійшли до пасивного складу як історична лексика (*боярівна*, *королівна*, *панівна*, *санджаківна*, *титарівна*, *чабанівна*, *шинкарівна* та ін.). Сьогодні всі загальні назви жінок із суфіксом *-івн(а)* являють собою реліктовий словотвірний тип, що виражав мутаційне словотвірне значення ‘дочка стосовно батька, названого твірним іменником’ та розвинувся в староукраїнський і новий український періоди. Так, до «Словника української мови» П. Білецького-Носенка введено більше ста фемінітивів із суфіксом *-івн(а)* (*котлярівна*, *малярівна*, *маршалівна*, *склярівна*, *теслярівна*, *чумаківна*, *школярівна* та ін.) [СБН 1966]. За таким словотвірним типом сьогодні не утворюються субстантиви на позначення жінок за діяльністю, станом, посадою батьків, оскільки номінування дочки за належністю батькам

зумовлюють антропоніми (прізвища, прізвиська, імена, клички тощо), а суфікс *-івн(а)* усталено для формування жіночих імен по батькові (*Ігорівна, Петрівна, Яківна*).

Висновки. Традиція іменування жінок за різними ознаками батьків розвинулася з праслов'янської мови, формувалася впродовж усієї писемної доби і міцно закріпилася в українській мові, але з розвитком нових соціальних відносин, суспільного прогресу стала занепадати і відходити в минуле. Відпатронімі фемінітиви, що виражали переважно соціальний стан, діяльність і зайнятість батьків, вийшли повністю з ужитку, бо зникла потреба в називанні та ідентифікуванні жінок за соціальним станом загалом. Однак самі словотвірні

типи не зникли зовсім, а локалізувалися частково в літературній мові (власні імена по батькові на *-івн(а)*) та діалектному вжитку. На сучасному етапі соціальна роль дочки незалежна від статусу чи зайнятості батька і виражається в літературній мові стилістично нейтральним словом *дочка*, а в розмовному, художньому, епістолярному стилях – ще й стилістично маркованими словами *дівка* 'дочка', *донечка*, *донька* та ін. Тому можна вважати, що сучасні патроніми є результатом тих історичних процесів, що відбувалися у фемінітивній підсистемі на попередніх синхронних зрізах, наслідком чого і стало формування відповідних словотвірних типів, збережених частково в літературній та діалектній мові завдяки онімній лексиці.

Література

1. Актова книга Житомирського міського уряду кінця XVI ст. (1582–1588 pp.). Київ: Наукова думка, 1965. 190 с. (*скорочення* – АЖМУ).
2. Архив Юго-Западной России, издаваемый Временной комиссией для разбора древних актов, высочайше учрежденной при Киевском военном, Подольском и Волынском генерал-губернаторе. Киев, 1909. Ч. 8. Т. III (*скорочення* – АрхЮЗР, 8, III).
3. Бевзенко С.П. Исторична морфологія української мови. (Нариси із словозміни та словотвору). Ужгород: Закарпатське обласне видавництво, 1960. 416 с.
4. Білецький-Носенко П. Словник української мови / відп. ред. К.К. Цілуйко. Київ: Наукова думка, 1966. 424 с. (*скорочення* – СБН).
5. Брус М.П. Загальні жіночі особові номінації в українській мові XVI–XVII століть: словотвір і семантика дис... канд. філол. наук. Івано-Франківськ, 2001. 200 с. + 60 с.
6. Вербич С. Сучасна онімна лексика: функціональний аспект. *Вісник НАН України*. 2008. № 5. С. 54–60.
7. Гумецька Л.Л. Нарис словотворчої системи української актової мови XIV–XV ст. / відп. ред. І.М. Керницький. Київ: Видавництво АН УРСР, 1958. 298 с.
8. Етимологічний словник української мови: у 7 т. / ред. кол.: О.С. Мельничук (гол. ред.) та ін. Київ: Наукова думка, 1985. Т. 2. 572 с. (*скорочення* – ЕСУМ).
9. Железняк І.М. Антропонім. *Українська мова: енциклопедія* / редкол.: Русанівський В.М., Тараненко О.О. (співголови), Зяблюк М.П. та ін. Київ: «Українська енциклопедія» імені М.П. Бажана, 2000. С. 29–30.
10. Ковалик І. І. Словотворчий розряд суфіксальних загальних назв живих істот жіночої статі у східнослов'янських мовах у порівнянні з іншими слов'янськими мовами. *Питання українського мовознавства*. Львів: Видавництво Львівського університету, 1962. Кн. 5. С. 3–34.
11. Москаленко Л. Ідентифікаційні формули на позначення осіб в Актових книгах Полтавського полкового суду (1683–1740 pp.). *У силовому полі мови. Інші Петрівні Чепізі* / упоряд.: Г.В. Воронич. Київ: ТОВ «КММ», 2011. С. 128–134.
12. Москаленко Л.А. Ідентифікація осіб жіночої статі в «Актових книгах Полтавського полкового суду» (1683–1740 pp.). *Мовознавство*. 2009. № 6. С. 32–41.
13. Німчук В.В. Лексика давньоруської мови. *Історія української мови. Лексика і фразеологія* / ред. кол.: В.М. Русанівський (відп. ред.), В.Л. Карпова, В.В. Німчук, І.П. Чепіга. Київ: Наукова думка, 1983. С. 29–163.
14. Самійленко С.П. Нариси з історичної морфології української мови : посібник. Київ: Радянська школа, 1964. Ч. I. 236 с.
15. Словарь древнерусского языка (XI–XIV вв.) / глав. ред. Р.И. Аванесов. Москва: Русский язык, 1988. Т. I. 526 с. (*скорочення* – СДЯ).
16. Словник староукраїнської мови XIV–XV ст.: у 2 т. / ред. кол.: Д.Г. Гринчишин, Л.Л. Гумецька (голова), І.М. Керницький. Київ: Наукова думка, 1977. Т. 1. 631 с.; 1978. Т. 2. 592 с. (*скорочення* – ССМ).
17. Срезневский И.И. Словарь древнерусского языка: в 3 т. / И.И. Срезневский. Репринтное издание. Москва: Книга, 1989. Т. I. 1420 с. + 50 с.; Т. II. 1684 с. + 272 с. + 16 с. (*скорочення* – ССДЯ).
18. Фекета І.І. Жіночі особові назви в українській мові (творення і вживання): дис. ... канд. філол. наук. Ужгород, 1968. 369 с.
19. Чучка П.П. Патронім. *Українська мова* : енциклопедія / редкол.: Русанівський В.М., Тараненко О.О. (співголови), Зяблюк М.П. та ін. Київ: «Українська енциклопедія» імені М.П. Бажана, 2000. С. 426.
20. Чучка П.П. Розвиток імен і прізвищ. *Історія української мови. Лексика і фразеологія* / ред. кол.: В.М. Русанівський (відп. ред.), В.Л. Карпова, В.В. Німчук, І.П. Чепіга. Київ: Наукова думка, 1983. С. 592–620.

21. Этимологический словарь славянских языков. Праславянский лексический фонд / под ред. О.Н. Трубачева. Москва: Наука, 1987. Вып. 13. 286 с.; 1990. Вып. 16. 264 с. (*скорочення* – ЭССЯ).

References

1. Aktova knyha Zhytomyrskoho miskoho uriadu kintsia XVI st. (1582–1588 rr.) (1965) [Act book of the Zhytomyr city government of the end 16th century]. Kyiv: Naukova dumka. 190 s. (*skorochennia* – AZhMU) [in Ukrainian].
2. Arhiv Iugo-Zapadnoi Rossii, izdavaemyi Vremennoi komissiei dlia razbora drevnih aktov, vysochaishe uchrezhdennoi pri Kievskom voennom, Podolskom i Volynskom general-gubernatore (1909) [Archives of Southwestern Russia, issued by the Temporary Commission for the Analysis of Ancient Acts, supremely established under the Kiev military, Podolsk and Volyn governors – general]. Kyiv. Ch. 8. T. III (*skorochennia* – ArkhIuZR, 8 III) [in Ukrainian].
3. Bevzenko S.P. (1960) Istorychna morfolohiia ukrainskoi movy. (Narysy iz slovozmyny ta slovotvoru) [Historical morphology of the Ukrainian language. (Essays on word change and word formation)]. Uzhhorod: Zakarpatske oblasne vydavnytstvo. 416 s. [in Ukrainian].
4. Biletskyi-Nosenko P. (1966) Slovnyk ukrainskoi movy / vidp. red. K.K. Tsiluiko [Dictionary of the Ukrainian language]. Kyiv: Naukova dumka. 424 s. (*skorochennia* – SBN). [in Ukrainian].
5. Brus M.P. (2001) Zahalni zhinochi osobovi nominatsii v ukrainskii movi XVI–XVII stolit: slovotvir i semantyka: dys. ... kand. filol. nauk. Ivano-Frankivsk [General female personal nominations in the Ukrainian language of the XVI–XVII centuries: word formation and semantics]. 200 s. + 60 s. [in Ukrainian].
6. Verbych S. (2008) Suchasna onimna leksyka: funktsionalnyi aspekt. *Visnyk NAN Ukrainy* [Modern onymic vocabulary: functional aspect]. № 5. S. 54–60 [in Ukrainian].
7. Humetska L.L. (1958) Narys slovotvorchoi systemy ukrainskoi aktovoi movy XIV–XV st. / vidp. red. I.M. Kernyskyi [Essay on the word-forming system of the Ukrainian act language of the XIV–XV centuries]. Kyiv: Vydavnytstvo AN URSR. 298 s. [in Ukrainian].
8. Etymolohichni slovnyk ukrainskoi movy u 7 t. / red. kol.: O.S. Melnychuk (hol. red.) ta in. [The etymological dictionary of the Ukrainian language in 7 t.]. Kyiv: Naukova dumka, 1985, T. 2. 572 s. (*skorochennia* – ESUM) [in Ukrainian].
9. Zheliezniak I.M. Antroponim (2000) *Ukrainska mova* : entsyklopediia / redkol.: Rusanivskiy V.M., Taranenko O.O. (spivholovy), Ziabliuk M.P. ta in. [Anthroponym]. Kyiv: «Ukrainska entsyklopediia» imeni M.P. Bazhana, S. 29–30 [in Ukrainian].
10. Kovalyk I.I. (1962) Slovotvorchoyi rozriad sufiksalnykh zahalnykh nazv zhyvykh istot zhinochoi stati u skhidnoslovianskykh movakh u porivnianni z inshymy slovianskymy movamy. *Pytannia ukrainskoho movoznavstva* [Word-formation category of suffixal common names of female living beings in East Slavic language in comparison with other Slavic languages]. Lviv: Vydavnytstvo Lvivskoho universytetu. Kn. 5. S. 3–34 [in Ukrainian].
11. Moskalenko L. (2011) Identyfikatsiini formuly na poznachennia osib v Aktovykh knykh Poltavskoho polkovoho sudu (1683–1740 rr.). *Usylovomu poli movy. Inni Petrivni Chepizi* / uporiad.: H.V. Voronych [Identification formulas for the designation of persons in the Act Books of the Poltava Regiment Court (1683–1740)]. Kyiv: TOV «KMM». S. 128–134 [in Ukrainian].
12. Moskalenko L.A. (2009) Identyfikatsiia osib zhinochoi stati v «Aktovykh knykh Poltavskoho polkovoho sudu» (1683–1740 rr.). *Movoznavstvo* [Identification of females in the «Act Books of the Poltava Regiment Court» (1683–1740)]. № 6. S. 32–41 [in Ukrainian].
13. Nimchuk V.V. (1983) Leksyka davnoruskoi movy. *Istoriia ukrainskoi movy. Leksyka i frazeolohiia* / red. kol.: V.M. Rusanivskiy (vidp. red.), V.L. Karpova, V.V. Nimchuk, I.P. Chepiha [Vocabulary of the ancient Russian language]. Kyiv: Naukova dumka. S. 29–163 [in Ukrainian].
14. Samiilenko S.P. (1964) Narysy z istorychnoi morfolohii ukrainskoi movy: posibnyk [Essays on the historical morphology of the Ukrainian language]. Kyiv: Radianska shkola. Ch. I. 236 s. [in Ukrainian].
15. Slovar drevnerusskogo yazyka (XI–XIV vv.) / glav. red. R.I. Avanesov [Dictionary of the ancient Russian language (11th – 14th centuries)]. Moskva: Russkiy yazyk, 1988. T. I. 526 s. (*skorochennia* – SDI). [in Russian].
16. Slovnyk staroukrainskoi movy XIV–XV st.: u 2 t. / red. kol.: D.H. Hrynychshyn, L.L. Humetska (holova), I.M. Kernyskyi [Dictionary of the Old Ukrainian language 14th–15th centuries: in 2 t.]. Kyiv: Naukova dumka, 1977. T. 1. 631 s.; 1978. T. 2. 592 s. (*skorochennia* – SSM). [in Ukrainian].
17. Sreznevskiy I.I. Slovar drevnerusskogo yazyka: v 3 t. / I.I. Sreznevskiy. Reprintnoe izdanie [Dictionary of the Old Russian language: in 3 volumes]. Moskva: Kniga, 1989. T. I. 1420 s. 50 s.; T. III. 1684 s. + 272 s. + 16 s. (*skorochennia* – SSDIA) [in Russian].
18. Feketa I.I. (1968) Zhinochi osobovi nazvy v ukrainskii movi (tvorennia i vzhyvannia): dys. ... kand. filol. Nauk [Female personal names in the Ukrainian language (creation and use)]. Uzhhorod. 369 s. [in Ukrainian].
19. Chuchka P.P. Patronim. (2000) *Ukrainska mova* : entsyklopediia / redkol.: Rusanivskiy V.M., Taranenko O.O. (spivholovy), Ziabliuk M.P. ta in. [Patronymic]. Kyiv: «Ukrainska entsyklopediia» imeni M.P. Bazhana. S. 426 [in Ukrainian].
20. Chuchka P.P. Rozvytok imen i prizvyshch. (1983) *Istoriia ukrainskoi movy. Leksyka i frazeolohiia* /

red. kol.: V.M. Rusanivskiyi (vidp. red.), V.L. Karpova, V.V. Nimchuk, I.P. Chepiha [Development of names and surnames]. Kyiv: Naukova dumka. S. 592–620 [in Ukrainian].

21. Etimologicheskii slovar slavianskikh yazykov. Praslavianskiy leksicheskiy fond / pod red. O.N. Trubacheva [Etymological dictionary of Slavic languages. Proto-Slavic lexical fund]. Moskva: Nauka, 1987. Vyp. 13. 286 s.; 1990. Vyp. 16. 264 s.; 1990. Vyp. 16. 264 s. (*skorochnia* – ESSIA) [in Russian].

THE NAMES OF WOMEN BY PATRONYMIC IN THE HISTORY OF THE UKRAINIAN LANGUAGE

Abstract. The article analyzes the names of women by patronymic from the pre-written and throughout the written period. It is noted that they started the tradition of naming daughters according to their parents. The primary examples of such nominations were Proto-Slavic words with the feminine meaning «woman in relation to a person called a creative noun» and the adjective suffix *-yn(a)*.

The research of this category of words was carried out on the basis of diachronic and synchronous approaches, lexical-semantic and structural-word-forming analysis. In the diachronic aspect historical changes are traced and the origin of this thematic group as appellation vocabulary in the Proto-Slavic period is shown, its consistent and systematic formation from the early written period to progressive development in the new Ukrainian period, and preservation of common names in the passive lexicon and preservation of proper names in active lexicon of the Ukrainian literary language until now. In the synchronous aspect, static phenomena as the results of intensification processes and dynamic phenomena as the results of extensification changes are established.

At the lexical level, the result of intensification of steel names of women, saved a long time so far, and the result of extensification – the emergence of new nouns to denote daughters according to different characteristics of the parents and the acquisition of various semantic and stylistic characteristics. On the derivational level, the results of intensification was the preservation of derivational types in diachrony, and the results of extensification – the emergence of new derivational types in each period. An indicator of the level of intensification and extensification processes was the productivity and regularity of both individual names and the entire word-formation type.

The analysis of the names of women's patronymics allowed us to generalize that in the past common names prevailed over their own and represented the word-formation type with the suffix *-yn(a)* (from Aries *-evn(a)* and *-evn(a)*). They reflected the extent and permanence of the tradition of naming female first name, presented today they're a lot normalized literary vocabulary, which is representative of the suffix *-yn(a)*. Ancient femininity cartridges is a passive vocabulary, which can be played in dialectal speech, or of the artistic style of the Ukrainian language.

Keywords: patronymics of women, patronymic formations, word-forming type in *-yn(a)*, diachrony and synchrony, history of the Ukrainian language.

© Брус М., 2021 р.

Марія Брус – доктор філологічних наук, доцент кафедри української мови Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника, Івано-Франківськ, Україна; mariya_brus@ukr.net; <https://orcid.org/0000-0001-5874-1045>

Maria Brus – Doctor of Philology, Associate Professor of the Ukrainian Language Department, Vasyl Stefanyk Precarpathian National University, Ivano-Frankivsk, Ukraine; mariya_brus@ukr.net; <https://orcid.org/0000-0001-5874-1045>

ДАВНЬОГРЕЦЬКІ ТА ЛАТИНСЬКІ ОСНОВИ В УКРАЇНСЬКІЙ ОНОМАСТИЧНІЙ ТЕРМІНОЛОГІЇ

Науковий вісник Ужгородського університету. Серія: Філологія.

Випуск 1 (45)

УДК 811.161.2'373.2+81'373.613

DOI:10.24144/2663-6840/2021.1(45).93–102

Бучко Г., Вирста Н. Давньогрецькі та латинські основи в українській ономастичній термінології; кількість бібліографічних джерел – 39; мова українська.

Анотація. Надзвичайна роль давньогрецької та латинської мови у творенні наукової термінології вимагає особливого підходу до творення ономастичних термінів на базі цих мов. Мета статті – аналіз складних ономастичних термінів, узагальнюючим (родовим) компонентом яких є лексема онім, а значеннєвими (видовими) компонентами – давньогрецькі й латинські основи. Утворені таким способом терміни забезпечують один з основних принципів, на яких мають формуватися національні ономастичні терміносистеми – інтернаціональність. Для розуміння та адекватного творення таких термінів необхідне знання деяких особливостей античних мов, зокрема правильне визначення основи слова.

У статті проаналізовано походження терміна онім та вказано на використання компонента -онім у давньогрецьких складних словах та в лінгвістичних й нелінгвістичних термінах.

Установлено, що всі ономастичні терміни, які визначають макрокласи онімів (крім терміна *поетонім*), чітко побудовані за моделлю: грецька основа визначального слова + компонент -онім.

Вказано на недоцільність використання в українській ономастичній термінології надто розгалуженої системи видових і підвидових понять, що частково порушує ще один принцип формування національних терміносистем – доцільність, згідно з яким ономастичну термінологію не варто переважувати спеціальними термінолексемами для кожного виду об'єктів.

Аналіз українських ономастичних термінів показав, що більшість із них відповідає принципам деривації як за виділенням відповідних основ грецьких чи латинських лексем, так і за логікою співвідношення визначального слова і компонента -онім. У статті виділені і проаналізовані терміни, які не відповідають вказаним принципам і тим самим порушують гармонійність системи. Окрема увага приділена таким явищам, як використання різних термінів для одного поняття та різні тлумачення одного терміна.

Доведено, що українська ономастична термінологія потребує подальшого опрацювання та вдосконалення, зокрема правильного використання елементів давньогрецької та латинської мов при творенні нових термінів.

Ключові слова: ономастичні терміни, давньогрецька мова, латинська мова, онім, деривація.

Постановка проблеми. Роль давньогрецької та латинської мови у творенні наукової термінології очевидна і незаперечна; це справедливо і для термінології мовознавчої, зокрема ономастичної.

Українська ономастична термінологія, як і будь-яка термінологічна система, містить терміни інтернаціональні, запозичені, і свої, утворені на базі рідної мови, а також давньогрецької або латинської. Особливості граматики античних мов вимагають уважного ставлення при запозиченні грецької чи латинської лексики та при творенні термінів на її основі.

Для укладення реєстру українських ономастичних термінів слід було би опрацювати усю наукову літературу українських ономастів від найдавніших часів і дотепер і мати список саме тих термінів, якими користуються українські дослідники. Оскільки фізично це неможливо, залишається другий варіант – словники і, вибірково, література. Матеріалом для аналізу української ономастичної термінології послужили: 1. Німчук В.В. Українська ономастична термінологія (проект). Повідомлення Української ономастичної комісії. Вип. 1. Київ: Наукова думка, 1966 і Німчук В.В. Зміни й доповнення в списку ономастичних термінів. Повідомлення Української ономастичної комісії. Випуск 7. Київ: Наукова думка, 1968 (далі – Проект); 2. Бучко Д.,

Ткачова Н. Словник української ономастичної термінології. Харків, 2012 (далі – Словник Б.-Т.); Для порівняння використано Списки ключових ономастичних термінів (далі – Список ICOS).

Список ICOS – це результат роботи над Міжнародним словником основних ономастичних термінів, який підготувала термінологічна група при Президії Міжнародної Ради Ономастичних наук (International Council of Onomastic Science – ICOS). Основний документ англійською мовою був перекладений і оприлюднений також німецькою і французькою, а у 2018 році – польською мовами. Відрадно, що у бібліографії Списку є Проект словника ономастичних термінів В. Німчука [List of Key Onomastic Terms].

Аналіз досліджень. Проблеми, пов'язані з творенням, використанням і функціонуванням ономастичної термінології, неодноразово порушувалися в українському мовознавстві. У другій половині минулого століття питання української ономастичної термінології порушували В. Німчук [Німчук 1966], І. Ковалик [Ковалик 1976], І. Фаріон [Фаріон 1993], уже на початку цього століття – Д. Бучко [Бучко 2007], Я. Редьква [Редьква 2006], М. Торчинський [Торчинський 2008] та ін. Аналізу сучасного стану української ономастичної термінології присвячено статті О. Карпенко [Карпенко,

Тхор, Попік 2014], І. Казимирової [Казимирова 2011], С. Вербича [Вербич 2020]. На основі аналізу досягнень українських (і не тільки) ономастів автори статей наголошують на необхідності подальшого ретельного вивчення загальних проблем упорядкування, систематизації, нормалізації, кодифікації, функціонування, гармонізації української ономастичної термінології [Німчук 2012; Казимирова 2013]. Вирішення цих проблем дасть можливість суттєво покращити систему. Ще низка мовознавців зупиняються на функціонуванні окремих, іноді неоднозначних ономастичних термінів [Дудник 2014; Петріца 2016; Колосова 2020].

Мета статті, завдання. Мета нашої статті – аналіз українських ономастичних термінів, утворених на базі давньогрецької і латинської мов, узагальнюючим компонентом яких виступає лексема онім, спонукає звернути увагу на такі моменти:

1. Давньогрецька лексема **ὄνομα** як компонент ономастичних термінів.
2. Необхідність урахування деяких особливостей граматики давньогрецької і латинської мов при творенні ономастичних термінів.
3. Усталені міжнародні та українські ономастичні терміни з компонентом –онім.
4. Давньогрецькі основи в ономастичних термінах.
5. Латинські основи в ономастичних термінах.
6. Неоднозначні терміни.
7. Можливості покращення української ономастичної термінології.

Методи та методика дослідження. Для аналізу українських ономастичних термінів, утворених на базі давньогрецької й латинської мов, використано загальнонаукові методи – спостереження та порівняння, що дозволили виділити проблеми, які виникають при творенні, використанні та функціонуванні таких термінів. Для пошуку способів покращення української ономастичної термінології в плані її стандартизації та гармонізації застосовано семантико-етимологічний та словотвірно-структурний підходи до аналізу термінів, що містять основи давньогрецької та латинської лексики.

Основний виклад матеріалу. В ономастичній термінології з грецькими і латинськими основами абсолютна більшість належить термінам з грецьким компонентом -онім. Як окремий термін із визначенням «власна назва» він став активно використовуватися в ономастичній літературі пізніше, ніж низка термінів, у яких цей компонент виступає родовим (узагальнюючим) поняттям щодо видових (визначальних), які надають термінам конкретного значення. Аналізуючи проблеми нормалізації та кодифікації української ономастичної термінології, С. Вербич наголошує, що ще у 1959 р. на ономастичній конференції в Кракові «було вирішено, що національні ономастичні терміносистеми мають формуватися з огляду на такі принципи: 1) **інтернаціональність**. Згідно з цим принципом, слов'янські ономастичні терміни повинні обов'язково містити грецький (за походженням) компонент **онім**...; 2) **доцільність**. Відповідно до цього принципу, оно-

мастична термінологія не повинна бути переважана спеціальними термінолексемами для кожного виду об'єктів» [Вербич 2020, с. 181].

У мові свого походження лексема онім виступала у двох варіантах: **ὄνομα** (аттичний діалект) і **ὄνυμα** (еолійсько-дорійський діалект). У першому варіанті лексема фіксується у словах ономастика і ономастикон. Лексеми ці існували уже готовими в давньогрецькій мові: **ὄνομαστικὴ** 'мистецтво давати назви' і **ὄνομαστικόν** 'предметний словник' (на відміну від алфавітного **λεξικόν**), а ще **ὄνομαστικός** 'той, що вдало придумує назви', **ὄνοματοθέτης** 'творець назви' і деякі інші. Другий варіант лексеми – **ὄνυμα** у давньогрецькій мові практично не засвідчено (за винятком кількох слів: **ὀμόνυμος** 'той, що має те саме ім'я', *грам.* 'однойменний'); **συνόνυμος** 'однойменний') і **παρόνυμος** 'прозваний (який служить прізвиськом)', але дуже продуктивно використовується для творення термінологічної лексики. Словники подають до десяти значень лексеми **ὄνομα/ὄνυμα** (род. відм. **ονόματ-ος**), основне з яких 'назва, переважно власна' і інші, зокрема 'загальна назва, слово; власна назва'.

У мовознавстві до термінів *омонім*, *синонім* і *паронім* (які могли бути взяті з готових грецьких лексем) додалися ще *антонім*, *гіпонім*, *гіперонім* і *мезонім*.

Біологія і зоологія вживають терміни *фітоніми* (φυτόν 'рослина')¹, *орнітоніми* (ὄρνις, ὄρνιθος 'птаха'), *іхтіоніми* (ἰχθύς, ἰχθύος 'риба'), *кіноніми* (κύων, κύνος 'собака'); *дендроніми* (δένδρον 'дерево') на визначення загальних назв рослин, птахів, риб, собак, дерев у межах певного виду [див. Шестакова 2010; Лазер-Паньків 2018; Калько 2015; Дочу 2012]. З приводу термінів *кінонім* і навіть *зоонім* точаться певні суперечки. О. Кирилюк наводить аргументи Наталії Подольської на користь використання цих термінів як ономастичних [Кирилюк 2006, с. 282].

Компонент -онім виступає ще у двох словах, які в українській мові не вважаються власними назвами, хоча є дуже близькими до них: *етнонім* (ἔθνος 'група, клас (стан), плем'я, народ') і *катоїконім* (κάτοικος 'житель').

В ономастиці термін *онім* використовується винятково як 'власна назва' на протигагу терміну латинського походження *апелятив* 'загальна назва'. Ономасти ніби приватизували собі цей термін у значенні 'власна назва' і відповідно творять з цим компонентом усе нові ономастичні терміни. А. Білецький, високопрофесійний мовознавець і знавець античних мов, очевидно, сприймав поняття *онім* як назву взагалі, оскільки усі лексичні елементи за їх функцією він поділяв на *геноніми* (загальні назви) і

¹Тут і далі переклад слів з грецької та латинської мов здійснюємо за такими словниками:

1. Древнегреческо-русский словарь. В 2-х томах. Составил И.Х. Дворецкий. Под редакцией чл.-корр. АН СССР проф. С.И. Соболевского. С приложением грамматики, составленной С.И. Соболевским. Москва: Государственное издательство иностранных и национальных словарей. 1958.

2. Латинско-русский словарь. И.Х. Дворецкий. 2-е изд. Москва: Изд-во: Русский язык, 1976. 1096 с.

ейдоніми (особливі назви, власні назви) [Белецкий 1972, с. 168]. Перший термін від грецького γένος ‘походження, рід, сім’я, плем’я’, другий – εἶδος ‘вигляд, зовнішність, філософська форма’. А. Білецький розробив цікаву класифікацію власних назв і відповідну ономастичну термінологію, «яка так і залишилась без належної уваги мовознавців і без фіксації в галузевому словнику, хоча і була помічена фахівцями» [Казимирова 2011, с. 406–407].

Як готове слово грецькі словники фіксують лексему ἐπόνυμος, що стала ономастичним терміном, але і з ним усе не однозначно (про це далі).

Абсолютна більшість термінів з компонентом -онім, які зареєстровані у Проекті та Словнику Б.-Т., у першій частині має давньогрецьку основу і лише незначна частина – латинську. При творенні таких термінів важливо враховувати деякі особливості давніх мов, зокрема правильне визначення основи слова, а також довготу чи короткість голосних та придиhi у давньогрецькій мові.

Грецькі і латинські іменники 1-ї відміни жіночого роду (історична основа -а-) запозичуються в українську мову переважно без змін: τράπεζα ‘трапеза’, ἀναλογία ‘аналогія’, fabula ‘фабула’, victoria ‘Вікторія’; іменники чоловічого роду втрачають своє закінчення: δεσπότης ‘деспот’, ποιῆτα ‘поет’. При утворенні складних слів у своїй мові, аналогічно і при творенні ономастичних термінів з компонентом -онім такі іменники позбуваються своєї кінцівки і компонент -онім додається до основи слова: **агоронім** (ἀγορά ‘площа, ринок, форум, народні збори’), **лімніонім** (λίμνη ‘озеро, болото’), **терронім** (terra ‘земля’).

Грецькі і латинські іменники 2-ї відміни чоловічого роду на -ος і -us і середнього роду на -ον і -ium (історична основа -о-) та аналогічні прикметники при запозиченні в українській мові переважно втрачають свої закінчення: ἀπόστολος ‘апостол’, ἀντίδοτον ‘антидот’, legatus ‘легат’, nomen substantivum ‘субстантив’ (але forum ‘форум’). Відповідно і при творенні складних слів та термінів з компонентом -онім до уваги береться основа слова: **біонім** (βίος ‘життя’), **анемонім** (ἄνεμος ‘подув, вітер’), **бібліонім** (βιβλίον ‘книжка’), **криптонім** (κρυπτός ‘потайний, секретний’), **стратонім** (stratum ‘настил, шар’), **урбанонім** (urbanus ‘міський’).

Аналогічно і при запозиченнях з давньогрецької та латинської мови іменників та прикметників 3-ї відміни в нові мови та при творенні наукових термінів використовується основа слова, яка визначається за род. відмінком однини, тому такі лексеми у словниках фіксуються у двох формах – наз. і род. відмінках однини: ἡγεμών, ἡγεμόνος ‘гегемон’; ἄρχων, ἄρχωντος ‘архонт’; γάλα, γάλακτος пор. галактика; orator, oratoris ‘оратор’; regio, regionis англ. ‘region’, укр. ‘регіон’; natio, nationis англ. ‘nation’, але укр. ‘нація’; agens, agentis ‘агент’. Зберігається відповідна основа і в ономастичних термінах: **прагматонім** (πράγμα, πρῶματος ‘справа, справа, заняття, подія, річ’), **ктематонім** (κτημα, κτήματος ‘набуте, багатство, цінність’), **понтонім** (pons, pontis ‘міст’).

Не повністю дотримані принципи творення

похідних від слова ὕδωρ, ὕδατος ‘вода’. У похідних і складних словах уже у грецькій мові використовувався варіант ὕδρ(ο)-: ὕδροφόρος ‘водоносець’ (але в ботанічній номенклатурі маємо і лексеми з основою ὕδατ-: *гідратофіти*).

На відміну від української та інших слов’янських мов давньогрецька розрізняла довгі і короткі голосні звуки, що відповідно позначалися різними буквами: θεός – πατήρ, βίος – ὄνομα, τόπος – σῶμα, πόλις – πολῦς. Неможливість передати цю особливість українською мовою іноді призводить до нечіткості у визначенні терміна, напр., у Словнику Б.-Т. *комонім* – вид ойконіма, власна назва будь-якого сільського поселення, від гр. κόμη ‘село’ [Словник Б.-Т. 2012, с. 104]. Але елемент *ком-* маємо і у давньогрецькому κόμη ‘волосся, кучері’.

Ще одна особливість давньогрецької мови – сильний придиhi до голосних звуків на початку слова на письмі позначався відповідним знаком, вимовлявся як українське [г] чи латинське [h]. Таке передавання цього знака зберігається і в ономастичних термінах: західноєвропейське *hydronym*, *hodonum*, українське *гідронім*, *годонім* (ὕδωρ (ὕδρο-) ‘вода’, ὁδός ‘шлях, дорога, вулиця’). І тільки західноєвропейське *hagionum* (ἅγιος ‘святий’) Словник Б.-Т. подає як *агіонім* [Словник Б.-Т. 2012, с. 33].

Ономастичні терміни, які називають основні макрокласи онімів [за Вербичем 2008, с. 54], чітко побудовані за моделлю: основа грецького слова, яке визначає клас (вид) назви + онім:

Антропоніми: ἄνθρωπος – людина...

Топоніми: τόπος – 1) місце, 2) місцевість, 3) простір...

Зооніми: ζῷον – 1) жива істота, 2) тварина...

Теоніми: θεός – бог

Ергоніми: ἔργον – 1) справа, праця, робота, 2) дія...

Міфоніми: μῦθος – 1) мова, слово, 2) розмова... 10) міф...

Космоніми: κόσμος – 1) порядок... 6) світ, 7) небо...

Хрононіми: χρόνος – час

Хремадоніми: χρήμα, χρήματος – 1) річ, предмет або справа

І тільки термін *поетонім*, який визначається як окремий макроклас онімів: «поетоніми – різноманітні власні назви в художніх творах» [Вербич 2008, с. 54], або як «підвид хремадоніма, будь-яка власна назва в художньому творі» [Словник Б.-Т. 2012, с. 150] з незрозумілих причин включає основу грецького слова ποιητής ‘поет’, і таким чином мав би трактуватися як ‘власна назва поета’. Словники ж виводять цей термін від грецького ποιητική ‘мистецтво творення, поетичне мистецтво, поезія’, але в такому випадку «за законами словотворення від основи ποιητικ-ή (пор. також ποιητικ-ος ‘той, що творить, творчий’) дериват мусить мати структуру поетиконім» [Німчук 2012, с. 11].

П’ять термінів (*антропонім*, *топонім*, *зоонім*, *теонім*, *ергонім*), що визначають макрокласи онімів, фіксуються у Списку ICOS як ключові ономастичні терміни. Термін *chrematonim* у Списку

подається як такий, що може використовуватися в тому ж сенсі, що й *ergonim*, який визначається як 'назва продукту або бренду'. Термінові *хремато-нім* у Списках ICOS відповідають: *product name*, *Produktname*, *nazwa [własna] produktu*.

Терміни *міфонім*, *космонім* і *хрононім* не входять до Списку ключових ономастичних термінів, а термінологія літературної ономастики буде подана пізніше [List of Key Onomastic Terms].

Кожен клас онімів має свою галузеву класифікацію, що відбивається на творенні і визначенні відповідних термінів. У Словнику Б.-Т. це види і підвиди. У Списках ICOS та у Проекті таких термінів, утворених за моделлю 'грецька основа визначального слова + онім', небагато. І майже в усіх випадках зміст терміна відповідає значенню його компонентів, проте є винятки, і саме на них акцентуємо свою увагу.

До виду *антропонімів* у названих вище словниках віднесено *патронім* (πατήρ, πατήρ 'батько'), *метронім* / *матронім* (μήτηρ / μάτηρ, μητήρ / ματήρ 'мати') і характерні для української ономастики *андронім* (ἀνήρ, ἀνδρός 'чоловік, муж') і *гінеконім* (γυνή, γυναικός 'жінка, дружина'). Списки ICOS фіксують тільки *патронім* і *метронім*. Перші два терміни пояснюються як «особова назва сина за іменем батька і, відповідно, матері», два інші як «назва дружини за іменем чоловіка» та «назва чоловіка за іменем дружини» (це у Проекті і подібно у Словнику Б.-Т.). П. Чучка такі іменування називає родичівськими прізвиськами і нараховує «у сучасних українських говорах Закарпаття щонайменше дев'ять різних розрядів», тобто додає до названих ще прізвиська за назвою діда, баби, сина, зятя, брата [Чучка 1969, с. 200]. Враховуючи, що основна модель «творення назвознавичих термінів: назва об'єкта науки + онім» [Німчук 2021, с. 12], ці терміни не зовсім відповідають своєму визначенню, бо, згідно з цим, *патронім* – це власна назва батька (а не сина чи дочки за батьком) і т.д. Для іменування особи за назвою батька можна використовувати термін *патронімік* (від давньогрецького πατρωνυμικός 'утворений від імені батька' або πατρωνυμικόν 'ім'я по батькові'). Саме такий термін для синівських іменувань переважно використовують польські та німецькі ономасти [Abuzarowa 2016; Heintze 1914; Kunze 2004; Rospond 1967; Skulina 1974; Wolnicz 1993], термін *патронімік* знаходимо у М. Худаши [Худаши 1977, с. 115]. А постійно уживані раніше в працях українських ономастів терміни *патронімічні назви* чи *патронімічні суфікси* можна розглядати як похідні від *патронімік* (а не від *патронім*). На жаль, не знаємо, хто вперше використав термін *патронім* у значенні «назва за іменуванням батька» і з ним, як і з *метронімами* та *андронімами* мусимо змиритися, але при творенні нових термінів таких непорозумінь варто уникати.

Крім антропонімів, велику кількість видових та підвидових понять містять макрокласи топонімів і хрематонімів. В ономастичній літературі для таких понять часто використовуються терміни, утворені за моделлю «грецька або, рідше, латинська основа

+ онім». Багато термінів, які стосуються топонімії, має давні традиції використання і не викликає сумнівів щодо правильного (у плані логіки і граматики) поєднання початкової основи з компонентом -онім: *ойконім*, *гідронім*, *оронім*, *хоронім*, *годонім*, *несонім*. Усі названі терміни включені у Список ICOS; усі вони, за винятком терміна *несонім*, входять у Словник Б.-Т. Крім цього, Словник Б.-Т. містить значну кількість топонімних та хрематонімних термінів з компонентом -онім для визначення рідкоживаних понять чи явищ. У першій частині терміна, яка вказує на об'єкт назви, використовуються як давньогрецькі так і латинські основи, і переважно вони правильно поєднуються з компонентом -онім: *гляціонім* (лат. (у Словнику Б.-Т. помилково гр.) *glacies* 'лід'), *домонім* (δῶμος 'дім, житло'), *дромонім* (δρόμος 'біг'), *дримонім* (δρυμός 'дубовий гай, діброва'), *еклезіонім* (ἐκκλησία 'народні збори, місце для зборів; церква'); ἄνεμος 'подув, вітер'), *некрононім* (νεκρών, νεκρώνος 'цвинтар'), *понтонім* (πόντος, ποντίς 'міст'), *пелазгонім* (πέλαγος 'море'), *спелеонім* (σπήλαιον 'печера'), *стратонім* (stratum 'настил, шар'); *анемонім* (ἄνεμος 'подув, вітер'), *гемеронім* (ἡμέρα 'день'), *ікононім* (εἰκών, εἰκόνας 'зображення, образ'), *ктематонім* (κτημα, κτήματος 'набуте, багатство, цінність'), *прагматонім* (πράγμα, πράγματος 'справа, заняття, подія'), *фалеронім* (φάλαρον 'металева прикраса') та ін. З одного боку, наука підтримує однослівні і однозначні терміни, а з іншого, для таких «розрядів власних назв, які можуть охоплювати кілька або з десяток одиниць, не доцільно придумувати терміни із ряду -онім, бо читачі не зрозуміють відповідних досліджень без глосаріїв або словників класичних та інших іноземних мов» [Німчук 2012, с. 13]. Серед багатьох термінів, не апробованих часом, рідкоживаних, а можливо, просто створених для словника, не завжди дотримано правильного і традиційного поєднання компонентів, що не сприяє уніфікації та гармонізації системи, на необхідності яких неодноразово наголошують ономасти.

Невдалими вважаємо подані у Словнику Б.-Т. терміни *агроонім*, *наутонім*, *полісонім*, утворені на базі давньогрецької мови. Перший із них мав би бути *агронім* (ἀγρός 'поле'), пор. *потамонім* (ποταμός 'ріка'). Термін *наутонім* у Словнику Б.-Т. виводиться від гр. ναυτικόν 'флот' і пояснюється як власна назва корабля. Але, з одного боку, у терміні *наутонім* немає основи *наυτικ-*, з другого, початковий компонент цього терміна *наут-* є основою грецького слова ναύτης – моряк, а не корабель. Виходить, що *наутонім* – це власна назва моряка. Термін *полісонім* утворено не від основи слова (πόλις, πόλεως 'місто'), а від його наз. відмінка, що не є нормою творення термінів на грецькій основі. Крім того, у такому терміні немає потреби, оскільки існує правильно утворений термін для власної назви міста *астіонім* (ἄστυ, ἄστυος 'місто').

Серед усталених традиційних ономастичних термінів з кінцевим -онім практично немає термінів з початковим компонентом латинського походження. Список ICOS подає лише *deonim* 'загальний

іменник, що походить від власної назви' (тут і далі перекл. авт.). Подібне визначення є і в А. Галковського: *deonim* (пор. синонімічно вживане *eronim*) 'загальна назва утворена внаслідок перенесення і лексикалізації власної назви в загальній мові, яка вказує на клас об'єктів, наприклад, *carpaccio* від прізвища *Carpaccio*, *watt* від прізвища *Watt*' [Gałkowski 2012].

Словник Б.-Т. цей термін пояснює як «онім, що перейшов у клас апелятивів», а наведені приклади (*ампер* (<Ампер), прізвище Бойкот > *бойкот*...) не дають чіткого розуміння, котра з цих назв (загальна чи власна) є *деонімом* [Словник Б.-Т., с. 78].

В. Німчук подає тільки два терміни з латинськими основами і то як паралельні до тих, що мають грецькі основи: *астіонім* або *урбонім* (ἄστυ, ἄστυς і *urbs*, *urbis* 'місто') і *комонім* або *руронім* (κόμη і *rus*, *ruris* 'село'). Учений вважає, що «без потреби не варто утворювати терміни від латинських лексем чи слів інших мов, якщо в грецькій мові є відповідне слово» [Німчук 2012, с. 12].

Словник Б.-Т. містить досить багато термінів, що поєднують латинську основу з грецьким *онім*, при цьому в цих термінах нерідко порушуються норми деривації ономастичних термінів такого типу, або ж їх визначення не точно відповідають значенню латинської основи. Наприклад, не витриманий принцип: латинська основа + онім у термінах: *регіонім*, *акціонім*, *міфоперсонім* (пор. латинські лексеми: *regio*, *regionis* 'напрямок...область', *actio*, *actionis* 'рух, дія', *persona*). Мало би бути: *регіоніонім*, *акціоніонім*, *персоніонім*. Якщо у перших двох випадках пропуск частини основи ще можна оправдати (свого роду спрощення при дублюванні однакових елементів слова, яке не заважає розумінню терміна), то термін *персонім* треба би визначати як «власна назва перса» [див. ще Вербич 2020, с. 184]. Термін *артионім* [Словник Б.-Т. 2012, с. 48] (від латинського *ars*, *artis* 'мистецтво') мав би бути *артионім*, пор. *поніонім* (з лат. *pons*, *pontis* 'міст').

Не відповідає принципам деривації термін *літонім* 'вид топоніма, власна назва природного прибережного об'єкта, зокрема берега, каменя, рифу, затоки' [Словник Б.-Т. 2012, с. 114]. Початковий елемент терміна *літ-* є основою слова *litus*, *litus* 'намазування', а омонімічне з ним у наз. відмінку слово «берег» має основу *літор-* *litus*, *litoris*.

Можливо, не варто вводити в українську ономастичну термінологію термін *інсулонім* (з лат. *insula* 'острів') і відповідно – *пенінсулонім*, якщо є міжнародний *несонім* (гр. νῆσος 'острів').

Особливо багато латинських основ у термінах, що називають тварин (види зоонімів): *ваконім* (*vacca* 'корова'), *капронім* (*capra* 'коза'), *кунікулонім* (*cuniculus* 'крілик'), *овіонім* (*ovis* 'вівця'), *порконім* (*porca* 'свиня'), *феліонім* (*felis* 'кішка'), і лише *тауронім* містить грецьку основу (ταῦρος 'бик'). Щодо принципів поєднання основ визначального слова – усе в основному правильно, але чи є потреба в усіх цих термінах? Як і для багатьох термінів з грецькими основами, так і для значної частини термінів з латинськими основами (*гляціонім*, *спеконім*, *стратонім*, *робуронім*) можна навести лише небагато при-

кладів.

Тут ще раз хочеться нагадати про один із принципів формування національних ономастичних терміносистем, про які йшлося ще в далекому 1959 р. на ономастичній конференції в Кракові і про які нагадує С. Вербич – «...доцільність. Відповідно до цього принципу, ономастична термінологія не повинна бути перевантажена спеціальними термінолексемами для кожного виду об'єктів» [Вербич 2020, с. 181].

У групі утворених на базі латинізованих назв планет так званих «космотопонімів» не завжди послідовно дотримано принципів деривації термінів з компонентом -онім. В одних випадках використано форму наз. відмінка, в інших – основу слова:

Венусонім (*Venus*, *Veneris*), *Марсонім* (*Mars*, *Martis*), *Меркуріонім* (*Mercurius*, *Mercurii*), *Нептунонім* (*Neptunus*, *Neptuni*), *Плутононім* (*Pluto*, *Plutonis*), *Сатурнонім* (*Saturnus*, *Saturni*), *Уранонім* (гр. божество Οὐρανός < οὐρανός 'небо'), *Юпітеронім* (*Iuppiter*, *Iovis*).

У розгалуженій системі ономастичних термінів із компонентом-онімом нерідко трапляються різні терміни для визначення того самого поняття або неоднакове тлумачення одного терміна в різних словниках.

Різні терміни – одне поняття:

Астіонім – *полісонім* 'вид ойконіма, власна назва міста'. Правильно утворений термін *астіонім* (гр. ἄστυ, εὐς 'місто') має трохи невідповідне етимологічне пояснення – від гр. *asteios*, *astikós* 'міський, столичний' + онім [Словник Б.-Т. 2012, с. 52] і виключає, на нашу думку, неправильно утворений термін *полісонім*.

Дигнітонім – *гоноронім* 'вид антропоніма, власна додаткова назва, яка давалася людям, у минулому майже виключно князям, а пізніше державним, партійним діячам, щоб підкреслити їх справжні чи надумані заслуги' [Словник Б.-Т. 2012, с. 80]. Обидва терміни мають основи латинських лексем з подібним значенням: *dignitas*, *dignitatis* 'гідність, пошана, повага'; *honor*, *honoris* 'пошана, повага...'

Міфоперсонім – *міфоантропонім* 'власна назва людської істоти в міфах...' [Словник Б.-Т. 2012, с. 123]. Перший термін вважаємо недоцільним, тим більше, що не дотримані принципи деривації.

Лімнонім – *стагнонім* 'власна назва будь-якого непротічного водного об'єкта: озера, болота, ставу, напр.: оз. *Світязь*, оз. *Синевир*, оз. *Люцимир* і ін.' [Словник Б.-Т. 2012, с. 112]. Визначальне слово обох термінів має тотожне значення (гр. λίμνη 'стояча вода, болото; озеро, став...'; лат. *stagnum* 'стояча вода, болото, озеро'). Доцільніше, очевидно, зберегти термін з початковою грецькою основою.

Не зовсім зрозуміла різниця між термінами *топонім* 'вид оніма, власна назва природного або створеного людиною об'єкта на Землі', *геонім* 'вид космотопоніма (див.), власна назва будь-якого природно-фізичного (переважно крупного) об'єкта на Землі', *терронім* 'вид топоніма, назва будь-якого природного географічного об'єкта на планеті Земля, див. ще *геонім*' [Словник Б.-Т. 2012].

Один термін – різне тлумачення:

Алонім (гр. ἄλλος ‘інший’). У Списку ICOS термін *allonum* пояснюється як варіант імені, що походить від того самого етимологічного кореня, напр. Джо від Джозеф [List of Key Onomastic Terms]. Подібно визначає цей термін і А. Галковський: *allonum* ‘варіант назви, що виводиться з однієї і тієї ж етимологічної основи (Маня і Мася від імені Марія)’ [Gałkowski 2012]. Трохи інакше тлумачить термін *алонім* Словник Б.-Т.: ‘варіант назви особи чи будь-якого об’єкта з тотожним значенням, напр.: ім’я: *Юрій – Георгій*, р. *Дніпро – р. Славута*, м. *Дніпропетровськ – м. Січеслав*’ [Словник Б.-Т. 2012, с. 36].

Генонім (гр. γένος, γένεος ‘походження, рід, сім’я; біол. розряд, клас, вид...’). А. Білецький використовує цей термін у значенні «загальна назва» [Білецький 1972, с. 168], у Словнику Б.-Т. знаходимо, що *генонім* ‘власна назва роду, покоління та їх підрозділів’ [Словник Б.-Т. 2012, с. 68].

Гіпонім. У мовознавчій термінології *гіпонім* (від гр. ὑπό ‘префікс на означення зниження, нестачі’ і ὄνομα ‘ім’я, назва’) – видове слово за гіпонімічними відношень між словами [Голянич, Стефурак, Бабій 2011, с. 46]. У Словнику Б.-Т. *гіпонім* (від гр. ἵππος ‘кінь»; англ. hippopotam) – вид зооніма (див.), кличка коня... [Словник Б.-Т. 2012, с. 73]. В. Німчук пропонує ономастичний термін «...писати як *гіптонім* (гр. ἵπλος ‘кінь’), щоб відрізнити зазначену лексему від слів із префіксом *гіпо-* < гр. ὑπό – ‘під’...» [Німчук 2012, с. 12]. Учений також звертає увагу на термін *кінонім* ‘кличка собаки’ (гр. κύων, κύωνος ‘собака’, оскільки цей термін «у першій частині збігається з назвою мистецтва *кіно*...» [Німчук 2012, с. 12].

Уже раніше відзначалося, що в біології і зоології терміни з компонентом -онім не мають стосунку до власних назв.

Та чи не найбільше суперечностей і різнотлумачень має термін *епонім*. У Списку ICOS *eponym* ‘найменування особи або групи осіб, яке створює базу для іменування іншої особи, групи, місцевості: антропонім Вашингтон – топонім Вашингтон’ [List of Key Onomastic Terms]. А. Галковський у польському варіанті Списку ICOS (переклад і опрацювання Artur Gałkowski, Urszula Bijak 2018) подає відповідний переклад з англійської: *epoim* ‘власна назва людини чи групи людей,

місця, об’єктів, яка є основою для іншої особової назви, топоніма, назви речей, явищ тощо, наприклад, особисте ім’я Вашингтон є основою топоніма Вашингтон’ [Polish Equivalents of ICOS Key Onomastic Terms].

Натомість у його словнику пояснення зовсім інакше: *epoim* ‘загальна назва, утворена як перенесення власної назви в загальну мову або утворена на основі власного імені як його дериват, наприклад Казанова, кальвінізм’ [Gałkowski 2012].

Словник Б.-Т. подає пояснення терміна *епонім*, тотожне зі Списком ICOS [Словник Б.-Т. 2012, с. 85], а авторки дослідження термінів-епонімів в науковому тексті А. Нечипоренко і Н. Мурашова аналізують *епоніми* як «шар відіменних термінів. Епонім – назва явища, поняття, структури або методу за іменем людини, яка вперше його виявила чи описала» і називають 4 різновиди цих відіменних термінів [Нечипоренко, Мурашова 2018, с. 32–33]. Очевидно, на таке неоднозначне трактування терміна вплинуло неоднозначне визначення грецької лексеми ἐπώνυμος: 1) той, що дає чомусь своє ім’я, 2) той, іменем якого щось назване.

Таке використання однакових чи подібних термінів не сприяє уніфікації та гармонізації ономастичної системи.

Висновки. Аналіз українських ономастичних термінів на базі давньогрецької і латинської мов з другим компонентом -онім показує, що:

1. Українська ономастична терміносистема потребує дальшого детального опрацювання й удосконалення. Якщо усталені традиційні інтернаціональні терміни (*патронім* і под.) ми вимушені сприймати в такому значенні, як вони закріплені в різних мовах, то при творенні нових термінів варто дотримуватись основної моделі деривації: назва об’єкта чи явища дослідження (бажано на основі давньогрецької мови з правильним використанням основи слова) + компонент -онім. Таким чином зберігатиметься логіка визначення конкретного поняття.

2. При використанні і особливо творенні нових ономастичних термінів не забувати про основні принципи формування національної терміносистеми: інтернаціональність (використання термінів з давньогрецькими основами і компонентом -онім) та доцільність (не перевантажувати текст спеціальними термінолексемами для тих власних назв, які охоплюють невелику кількість одиниць.

Література

1. Білецький А.А. Лексикологія і теорія мовознавства (ономастика). Київ: Изд-во Київ. ун-та, 1972. 209 с.
2. Бучко Д. Проблемні питання української ономастичної термінології. *Науковий вісник Чернівецького університету*. Чернівці, 2007. Вип. 356–359: *Слов’янська філологія*. С. 255–260.
3. Вербич С. Сучасна українська онімна лексика: функціональний аспект. *Вісн. НАН України*. 2008. № 5. С. 54–60.
4. Вербич С. Українська ономастична термінологія: проблеми нормалізації та кодифікації. *У пошуках гармонії мови*. До 80-ліття від дня народження члена-кореспондента Національної академії наук України, доктора філологічних наук, професора Ніни Федорівни Клименко. Упоряд. Є.А. Карпіловська, Л.П. Кислюк, Ю.В. Романюк, А.О. Савенко. Київ: Видавничий дім Дмитра Бураго, 2020. С. 180–187.
5. Гарвалик М. К вопросу о современной ономастической терминологии. *Вопросы ономастики*. 2007. № 4. С. 5–13.

6. Голянич М.І., Стефурак Р.І., Бабій І.О. Словник лінгвістичних термінів: лексикологія, фразеологія, лексикографія. Івано-Франківськ: Сімик, 2011. 272 с.
7. Дочу А.Р. Орнітоніми іншомовного походження в англійській мові, або продовження семасіологічних традицій А. П. Непокупного. *Мовознавство*. 2012. № 2. С. 36–40.
8. Древнегреческо-русский словарь. В 2-х томах. Составил И.Х. Дворецкий. Под редакцией чл.-корр. АН СССР проф. С.И. Соболевского. С приложением грамматики, составленной С.И. Соболевским. Москва: Государственное издательство иностранных и национальных словарей, 1958.
9. Дудник О.М. Термінорозмежування понять номен – онім. Науковий номен та загальнонавчаний художній. *Наукові записки Національного університету «Острозька академія»*. Серія: Філологічна. 2014. Вип. 50. С. 52–55.
10. Казимиrowa І.А. Ономастична терміносистема А.О. Білецького в сучасній термінографії. *Українська лексикографія в загальнослов'янському контексті: теорія, практика, типологія*. Київ: Вид. дім Дмитра Бураго, 2011. С. 406–411.
11. Казимиrowa І.А. Ономастична термінологія української мови в аспекті проблеми гармонізації. *Мова і культура*. 2013. Вип. 16. Т. 2. С. 186–193.
12. Калько В.В. Асоціативно-термінальна мотивація українських назв риб. *Мовознавчий вісник*. 2015. № 20. С. 44–51.
13. Карпенко О.Ю., Тхор Н.М., Попік І.П. Проблеми сучасної ономастичної термінології. *Слов'янський збірник*. 2014. Вип. 18. С. 28–34.
14. Кирилюк О. Особливості функціонування ономастичних термінів з компонентом «онім». *Наукові записки. Серія: Філологічні науки (мовознавство)*. Кіровоград: РВВ КДПУ ім. В. Винниченка, 2006. Вип. 67. С. 280–285.
15. Ковалик І.І. До упорядкування системи українських ономастичних термінів. *Повідомлення української ономастичної комісії*. Київ: Наукова думка, 1976. Вип. 14. С. 20–27.
16. Колосова Г.А. Амбівалентність тлумачення терміну «фіктонім» в ономастичних дослідженнях. *Modern science: problems and innovations. Abstracts of the 7th International scientific and practical conference*. SSPG Publish. Stockholm, Sweden. 2020. P. 340–344.
17. Лазер-Паньків О.В. Особливості давньогрецьких фразеологізмів із компонентом-дендронімом. *Studia linguistica*. 2018. Vol. 13. С. 152–172.
18. Латинско-русский словарь. И.Х. Дворецкий. 2-е изд. Москва: Русский язык, 1976. 1096 с.
19. Нечипоренко А.Ф., Мурашова Н.В. Терміни-епоніми в науковому тексті. *International Journal of Innovative Technologies in Social Science*. Warsaw, 3(7). 2018. Vol. 3. С. 32–35.
20. Німчук В.В. Зміни й доповнення в списку ономастичних термінів. *Повідомлення Української ономастичної комісії*. Київ: Наукова думка, 1968. Випуск 7. С. 60 – 64.
21. Німчук В.В. Українська ономастична комісія: сьогодні і перспективи. *Повідомлення Української ономастичної комісії*. Нова серія. Відп. ред. В.В. Німчук. Київ, 2012. Вип. 1 (16). С. 6–33.
22. Німчук В.В. Українська ономастична термінологія (проект). *Повідомлення Української ономастичної комісії*. Київ: Наукова думка, 1966. Вип. 1. С. 24–43.
23. Петріца Н.М. Українська та чеська ономастична термінологія. *Studia Slavica*. Випуск 16. Ужгород, 2016. С. 111–118.
24. Редька Я.П. Інтернаціональний словник ономастичної термінології (короткий огляд стану справ і пропозиції від України). *Студії з ономастики та етимології*. Відп. ред. О.П. Карпенко. Київ, 2006. С. 124–129.
25. Словник української ономастичної термінології. Уклад.: Бучко Д.Г., Ткачова Н.В. Харків: Ранок-НТ, 2012. 256 с.
26. Торчинський М. Словник української ономастичної термінології (засади, структура, коментарі). *Українське мовознавство: міжвідом. наук. зб.* Вип. 38. Київ, 2008. С. 243–247.
27. Фаріон І. Джерела та основи творення ономастичної термінології. *Проблеми науково-технічної термінології: тези доп. II Міжнар. наук. конф. (21–24 вересня 1993 р.)*. Львів, 1993. С. 164–166.
28. Худаш М.Л. З історії української антропонімії. Київ: Наукова думка, 1977. 236 с.
29. Чучка П.П. Антропонімія Закарпаття: дис. на здобуття наук. ступеня д-ра філол. наук. Київ, 1969. 672 с.
30. Шестакова С. Мотивація сучасних фітонімів. *Українська мова*. 2010. № 2. С. 44–49.
31. Abuzarowa M. Явище синонімії в українській ономастичній термінології. *Zeszyty Cyrylo-Metodiańskie*, 5/2016, С. 35–44.
32. Gałkowski A. Aktualizowana lista podstawowych haseł terminologii onomastycznej w języku polskim. 2012. URL: <https://onomastyka.uni.lodz.pl/strona-glowna/terminologia-polska> (дата звернення: 13.05.2021).
33. Heintze A. Die deutschen Familiennamen. Halle, 1914. 266 s.
34. Kunze K. dtv-Atlas Namenkunde. Vor- und Familiennamen im deutschen Sprachgebiet. 5. Aufl. München, 2004.
35. List of Key Onomastic Terms. URL: <https://icosweb.net/wp/wp-content/uploads/2019/05/ICOS-Terms-en.pdf> (дата звернення: 13.05.2021).

36. Polish Equivalents of ICOS Key Onomastic Terms. URL: https://icosweb.net/wp/wp-content/uploads/2021/05/Polish_ICOS-Terms-pl.pdf (дата звернення: 13.05.2021).
37. Rospond S. Słownik nazwisk śląskich. Cz. I.: A-F. Wrocław etc., 1967. 265 s.
38. Skulina T. Staroruskie imiennictwo osobowe. Cz. II. Wrocław etc., 1974. 239 s.
39. Wołnicz-Pawłowska E. Antroponimia łemkowska na tle polskim i słowackim XVI–XIX wieku. Warszawa, 1993. 340 s.

References

1. Beleckiy A.A. (1972) Leksikologiya i teoriya yazykoznaniiya (onomastika) [Lexicology and Theory of Linguistics (Onomastics)]. Kiev: Izd-vo Kiev. un-ta. 209 s. [in Russian].
2. Buchko D. (2007) Problemni pytannia ukraïnskoi onomastychnoi terminolohii [Problematic Issues of Ukrainian Onomastic Terminology]. *Naukovyi visnyk Chernivetskoho universytetu*. Chernivtsi. Vyp. 356–359: *Slovianska filolohiia*. S. 255–260 [in Ukrainian].
3. Verbych S. (2008) Suchasna ukraïnska onimna leksyka: funktsionalnyi aspekt [Modern Ukrainian Onymic Vocabulary: Functional Aspect]. *Visn. NAN Ukrainy*. № 5. S. 54–60 [in Ukrainian].
4. Verbych S. (2020) Ukraïnska onomastychna terminolohiia: problemy normalizatsii ta kodyfikatsii [Ukrainian Onomastic Terminology: Problems of Normalization and Codification]. *U poshukakh harmonii movy*. Do 80-littia vid dnia narodzhennia chlena-korespondenta Natsionalnoi akademii nauk Ukrainy, doktora filolohichnykh nauk, profesora Niny Fedorivny Klymenko. Uporiad. Ye.A. Karpilovska, L.P. Kysliuk, Yu.V. Romaniuk, A.O. Savenko. Kyiv: Vydavnychi dim Dmytra Buraho. S. 180–187 [in Ukrainian].
5. Garvalik M. (2007) K voprosu o sovremennoy onomasticheskoy terminologii. Voprosy onomastiki [On the Issue of Modern Onomastic Terminology]. № 4. S. 5–13 [in Russian].
6. Holianych M.I., Stefurak R.I., Babii I.O. (2011) Slovyk linhvistychnykh terminiv: leksykolohiia, frazeolohiia, leksykohrafiia [Dictionary of Linguistic Terms: Lexicology, Phraseology, Lexicography]. Ivano-Frankivsk: Simyk. 272 s. [in Ukrainian].
7. Dochu A.P. (2012) Ornitonimy inshomovnoho pokhodzhennia v anhliiskii movi, abo prodovzhennia semasiolohichnykh tradytsii A.P. Nepokupnoho [Ornithonyms of Foreign Origin in English, or a Continuation of the Semasiological Traditions of A.P. Nepokupnyi]. *Movoznavstvo*. № 2. S. 36–40 [in Ukrainian].
8. Drevnegrechesko-russkiy slovar [Ancient Greek-Russian Dictionary]. V2-kh tomakh. Sostavil I.Kh. Dvoreckiy. Pod redakciyei chl.-korr. AN SSSR prof. S.I. Sobolevskogo. S prilozheniem grammatiki, sostavlennoy S.I. Sobolevskim. Moskva: Gosudarstvennoe izdatel'stvo inostrannykh i nacionalnykh slovarey, 1958 [in Russian].
9. Dudnyk O.M. (2014) Terminorozmezhuвання поніат нomen – onim. Naukovyi nomen ta zahalnovzhyvani khudozhnii [Distinguishing the Concepts of Nomen – Onym. Scientific Nomen and Commonly Used Artistic]. *Naukovi zapysky Natsionalnoho universytetu «Ostrozka akademiia»*. Serii: Filolohichna.. Vyp. 50. S. 52–55 [in Ukrainian].
10. Kazymyrova I.A. (2011) Onomastychna terminosystema A.O. Biletskoho v suchasni terminohrafii [Onomastic Terminology of A.O. Biletskyi in Modern Terminography]. *Ukraïnska leksykohrafiia v zahalnoslovianskomu konteksti: teoriia, praktyka, typolohiia*. Kyiv: Vyd. dim Dmytra Buraho. S. 406–411 [in Ukrainian].
11. Kazymyrova I.A. (2013) Onomastychna terminolohiia ukraïnskoi movy v aspekti problemy harmonizatsii [Onomastic Terminology of the Ukrainian Language in the Aspect of the problem of Harmonization]. *Mova i kultura*. Vyp. 16. T. 2. S. 186–193 [in Ukrainian].
12. Kalko V.V. (2015) Asotsiatyvno-terminalna motyvatsiia ukraïnskykh nazv ryb [Associative-Terminal Motivation of Ukrainian Fish Names]. *Movoznavchyi visnyk*. № 20. S. 44–51 [in Ukrainian].
13. Karpenko O.Yu., Tkhor N.M., Popik I.P. (2014) Problemy suchasnoi onomastychnoi terminolohii [Problems of Modern Onomastic Terminology]. *Slovianskyi zbirnyk*. Vyp. 18. S. 28–34 [in Ukrainian].
14. Kyryliuk O. (2006) Osoblyvosti funktsionuvannia onomastychnykh terminiv z komponentom «onim» [Features of Functioning of Onomastic Terms with a Component “Onym”]. *Naukovi zapysky. Serii: Filolohichni nauky (movoznavstvo)*. Kirovohrad: RVV KDPU im. V. Vynnychenka,. Vyp. 67. S. 280–285 [in Ukrainian].
15. Kovalyk I.I. (1976) Do uporiadkuvannia systemy ukraïnskykh onomastychnykh terminiv [About Ordering of Ukrainian System of Onomastic Terms]. *Povidomlennia ukraïnskoi onomastychnoi komisii*. Kyiv: Naukova dumka. Vyp. 14. S. 20–27 [in Ukrainian].
16. Kolosova H.A. (2020) Ambivalentnist tлумachennia terminu «fiktonim» v onomastychnykh doslidzhenniakh [Ambivalence of Interpretation of the Term “fictonym” in Onomastic Research]. *Modern science: problems and innovations*. Abstracts of the 7th International scientific and practical conference. SSPG Publish. Stockholm, Sweden. S. 340–344 [in Ukrainian].
17. Lazer-Pankiv O.V. (2018) Osoblyvosti davnohretsnykh frazeolohizmiv iz komponentom-dendronimom [Peculiarities of Ancient Greek Phraseology with a Dendronym Component]. *Studia linguistica*. Vol. 13. S. 152–172 [in Ukrainian].
18. Latinsko-russkiy slovar (1976) [Latin-Russian dictionary]. I.Kh. Dvoreckiy. 2-e izd. Moskva: Russkiy yazyk. 1096 s. [in Russian].
19. Nechyporenko A.F., Murashova N.V. (2018) Terminy-eponimy v naukovomu teksti [Eponym Terms in a

Scientific Text]. *International Journal of Innovative Technologies in Social Science*. Warsaw, 3(7). Vol. 3. S. 32–35 [in Ukrainian].

20. Nimchuk V.V. (1968). Zminy y dopovnennia v spysku onomastychnykh terminiv [Changes and Additions to the List of Onomastic Terms]. *Povidomlennia Ukrainської onomastychnoi komisii*. K.: Naukova dumka, Vypusk 7. S. 60–64 [in Ukrainian].

21. Nimchuk V.V. (2012) Ukrainska onomastychna komisiia: sohodennia i perspektyvy [Ukrainian Onomastic Commission: Present and Prospects]. *Povidomlennia Ukrainської onomastychnoi komisii*. Nova serii. Vidp. red. V.V. Nimchuk. Kyiv, Vyp. 1 (16). S. 6–33 [in Ukrainian].

22. Nimchuk V.V. (1966) Ukrainska onomastychna terminolohiia (proekt). [Ukrainian onomastic terminology (project)] *Povidomlennia Ukrainської onomastychnoi komisii*. Kyiv: Naukova Dumka. Vyp. 1. S. 24–4. [in Ukrainian].

23. Petritsa N.M. (2016) Ukrainska ta cheska onomastychna terminolohiia [Ukrainian and Czech onomastic terminology]. *Studia Slavistica*. Vypusk 16. Uzhhorod. S. 111–118 [in Ukrainian].

24. Redkva Ya.P. (2006) Internatsionalnyi slovnyk onomastychnoi terminolohii (korotkyi ohliad stanu sprav i propozyzii vid Ukrainy) [International Dictionary of Onomastic Terminology]. *Studii z onomastyky ta etymolohii*. Vidp. red. O.P. Karpenko. Kyiv. S. 124–129 [in Ukrainian].

25. Slovnyk ukrainskoi onomastychnoi terminolohii [Dictionary of Ukrainian Onomastic Terminology]. Uklad.: Buchko D.H., Tkachova N.V. Kharkiv: Ranok-NT, 2012. 256 s. [in Ukrainian].

26. Torchynskiy M. (2008) Slovnyk ukrainskoi onomastychnoi terminolohii (zasady, struktura, komentari) [Dictionary of Ukrainian onomastic terminology (Principles, Structure, Comments)]. *Ukrainske movoznavstvo: mizhvidom. nauk. zb. Vyp. 38*. Kyiv. S. 243–247 [in Ukrainian].

27. Farion I. (1993) Dzherela ta osnovy tvorennia onomastychnoi terminolohii [Sources and Bases of Creation of Onomastic Terminology]. *Problemy naukovy-tekhnichnoi terminolohii: Tezy dop. II Mizhnar. nauk. konf. (21–24 veresnia 1993 r.)*. Lviv. S. 164–166 [in Ukrainian].

28. Khudash M.L. (1977) Z istorii ukrainskoi antroponimii [About the History of Ukrainian Anthroponymy]. Kyiv: Naukova dumka. 236 s. [in Ukrainian].

29. Chuchka P.P. (1969) Antroponimiia Zakarpattia [Anthroponymy of Transcarpathia]. Doctoral thesis. Kyiv. 672 s. [in Ukrainian].

30. Shestakova S. (2010) Motyvatsiia suchasnykh fitonimiv [Motivation of Modern Phytonyms]. *Ukrainska mova*. № 2. S. 44–49 [in Ukrainian].

31. Abuzarowa M. (2016) Yavysheche synonimii v ukrainskii onomastychnii terminolohii [The Phenomenon of Synonymy in Ukrainian Onomastic Terminology]. *Zeszyty Cyrylo-Metodiańskie*. 5. C. 35–44 [in Ukrainian].

32. Gałkowski A. (2012) Aktualizowana lista podstawowych haseł terminologii onomastycznej w języku polskim. URL: <https://onomastyka.uni.lodz.pl/strona-glowna/terminologia-polska> (date of request: 13.05.2021) [in Polish].

33. Heintze A. (1914) Die deutschen Familiennamen. Halle. 266 s. [in German].

34. Kunze K. (2004) dtv-Atlas Namenkunde. Vor- und Familiennamen im deutschen Sprachgebiet. 5. Aufl. München [in German].

35. List of Key Onomastic Terms. URL: <https://icosweb.net/wp/wp-content/uploads/2019/05/ICOS-Terms-en.pdf> (date of request: 13.05.2021) [in English].

36. Polish Equivalents of ICOS Key Onomastic Terms. URL: https://icosweb.net/wp/wp-content/uploads/2021/05/Polish_ICOS-Terms-pl.pdf (date of request 13.05.2021) [in Polish].

37. Rospond S. (1967) Słownik nazwisk śląskich. Cz. I.: A-F. Wrocław etc. 265 s. [in Polish].

38. Skulina T. (1974) Staroruskie imiennictwo osobowe. Cz. II. Wrocław etc. 239 s. [in Polish].

39. Wołnicz-Pawłowska E. (1993) Antroponimia łemkowska na tle polskim i słowackim XVI–XIX wieku. Warszawa. 340 s. [in Polish].

ANCIENT GREEK AND LATIN STEMS IN UKRAINIAN ONOMASTIC TERMINOLOGY

Abstract. Terminological systems of most science fields are deeply rooted in Ancient Greek and Latin languages, which calls for increased attention to be paid to the word-formation rules of the two languages when generating new special terms in any academic discipline, including Onomastics. The goal of this paper is to analyze a subset of endocentric compound terms in onomastics where the head of the word (common generating component) is -onym and the modifiers are Ancient Greek or Latin stems. Such compound terms ensure one of the most desirable properties of any national terminological system – internationality. When creating new terms of this kind, it is important to take into account grammar rules of the ancient languages such as an ability to determine the word stem correctly.

The paper analyzes origins of the word “onym” and discusses the usage of the stem-onym in Ancient Greek compound words and in both linguistic terms and other words.

All Ukrainian onomastic terms for macroclasses of onyms, except the term “poetonym”, are constructed correctly using the following model: Greek base of the modifying word + component -onym. However, Ukrainian onomastic terminology is unnecessarily inflated, having separate terms for barely used concepts. Such variability conflicts with another principle of building up national terminology systems, namely expedience or practicality. This principal requires that a terminological system should not be overloaded with special terms for any conceivable category of objects.

Our analysis of Ukrainian onomastic terms demonstrates that most of them are created in accordance with the derivation principles both in terms of using the proper stems of Greek or Latin lexemes and in terms of the logic of how the modifier

stem relates to the head -onym. We identify and analyze terms that do not correspond to these principles breaking the harmony of the system. We also distinguish cases when multiple terms are used to describe a single concept or when a single term has multiple meanings.

We demonstrate that Ukrainian onomastic terminology needs further improvement, in particular, correct usage of elements of Ancient Greek and Latin languages when constructing new terms.

Keywords: Onomastic terminology, Ancient Greek language, Latin language, onym, word derivation.

© Бучко Г., Вирста Н., 2021 р.

Ганна Бучко – кандидат філологічних наук, Тернопіль, Україна; hanna.buczko@gmail.com; <https://orcid.org/0000-0002-0820-1654>

Hanna Buchko – Candidate of Philology, Ternopil, Ukraine; hanna.buczko@gmail.com; <https://orcid.org/0000-0002-0820-1654>

Наталія Вирста – кандидат філологічних наук, доцент кафедри німецької філології та методики навчання німецької мови Тернопільського національного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка, Тернопіль, Україна; vyrsta@tnpu.edu.ua; <https://orcid.org/0000-0001-9707-3406>

Natalia Vyrsta – Candidate of Philology, Associate Professor of the German Language Department, Volodymyr Hnatyuk Ternopil National Pedagogical University, Ternopil, Ukraine; vyrsta@tnpu.edu.ua; <https://orcid.org/0000-0001-9707-3406>

ФУНКЦІОНАЛЬНО-СЕМАНТИЧНІ ОСОБЛИВОСТІ ДІЄСЛІВ ІЗ СЕМАНТИКОЮ ПОМІРНОСТІ ДІЇ В СУЧАСНІЙ УКРАЇНСЬКІЙ ЛІТЕРАТУРНІЙ МОВІ

Науковий вісник Ужгородського університету. Серія: Філологія

Випуск 1 (45)

УДК 81'367.625:821.161.2

DOI: 10.24144/2663-6840/2021.1(45).103–109

Вакалюк І. Функціонально-семантичні особливості дієслів із семантикою помірності дії в сучасній українській літературній мові; кількість бібліографічних джерел – 16; мова українська.

Анотація. У статті здійснено аналіз дієслів із семантикою помірності дії в сучасній українській літературній мові. Дослідження проведено на основі суцільної вибірки синтаксичних конструкцій із дієслівними грамами помірної інтенсивності дії з творів художньої літератури XIX–XXI століть.

У роботі застосовано новий підхід до вивчення дієслівної кількості та засобів її вираження. Запропоновано модель інтерпретації реалізованих в українській літературній мові квантитативних значень, побудованих на співвідношеннях загального кількісного значення (поняттєвої основи лінгвістичної кількості) і категорії інтервалу; оскільки інтервал є базовим рівнем категорії темпоральності, то кількісна ознака дії має темпоральну основу, а дієслівна квантитативність постає як кількісна характеристика дії. Концепція категорії інтервалу дає змогу проникнути в природу та значення дієслова, зокрема його квантитативного складника.

Виокремлено семантико-граматичну групу дієслів із семантикою помірності дії та обґрунтовано класифікаційні межі цієї категорії. Визначено інваріантну ознаку семантико-граматичної групи дієслів із помірною інтенсивністю дії. Охарактеризовано функціонально-семантичні особливості дієслівних граем із семантикою помірності дії за семантико-граматичними типами. Встановлено та описано підгрупи на позначення помірності ступеня вияву інтенсивності дії.

Здійснено аналіз синтетичних та аналітичних засобів вираження помірної інтенсивності дії. Виявлено особливості та продуктивність використання синтетичних та аналітичних засобів помірності дії. Наведено результати семантичного та структурного аналізу досліджуваних одиниць.

Виявлено, що інтенсивність може бути закладена іманентно у значенні дієслова, а також виражатися за допомогою афіксації та експліцитними маркерами обставинного типу. Важливе місце у формуванні кола значень інтенсивності дії належить також контексту.

Ключові слова: дієслово, інтенсивність дії, помірність дії, інтервал, архісема, семантико-граматичний тип, засіб.

Постановка проблеми. На сучасному етапі розвитку функційно-категорійної граматики значну увагу вчених привертає складна різноаспектна природа дієслова. В україністиці категорії інтенсивності присвятили свої праці В. Барчук, І. Вихованець, К. Городенська, А. Загнітко, В. Русанівський, С. Соколова, О. Попенко. Чимало залишається дискусійних питань щодо особливостей типів інтервальних значень дієслова, зокрема помірної інтенсивності дії, у сукупності його семантичних та функційних ознак.

Аналіз досліджень. В українському мовознавстві категорію інтенсивності у взаємозв'язку із суміжними категоріями (градуальністю, експресивністю, оцінкою) вивчали такі науковці: Л. Марчук аналізує префіксацію як словотвірний засіб створення градації [Марчук 2018]; Л. Дідун розглядає фразеологічні одиниці із семантикою інтенсивності [Дідун 2016]; Ю. Ткаченко вивчає дієслівну вербалізацію градуальної семантики [Ткаченко 2016]. Дисертаційне дослідження Д. Ігнатенка присвячене зіставному вивченню фразеологізмів, що позначають інтенсивність дії та стану в різноструктурних мовах: германських (англійська, німецька) та слов'янських (українська, російська) [Ігнатенко 2016]. У зарубіжній лінгвістиці на матеріалі російської мови О. Бондарко трактує інтенсивність як мовну категорію в системі поняття аспектуальності і конкретних виявів семантики способів (родів) ді-

єслівної дії [Бондарко 2001, с. 40–45]. С. Родіонова характеризує інтенсивність як семантичну категорію [Родіонова 2004, с. 159–160].

Мета статті – схарактеризувати семантику дієслів із помірною інтенсивністю дії та з'ясувати засоби її вираження.

Методи та методика дослідження. Для аналізу матеріалу дослідження використовуємо описовий метод, оскільки для всебічного опрацювання функціонально-семантичних особливостей квантитативних дієслівних граем із семантикою помірної інтенсивності дії необхідно здійснити не тільки покроковий аналіз їхньої структури, семантики та формальних варіантів, а й визначити функціонально-співвідносні та диференційні ознаки. Послідовний опис структури досліджуваних одиниць передбачає використання методу структурного аналізу, який можна розглядати як різновид описового. Щоб розв'язати проблему співвідношення граматики і лексичного значень інтервального префікса, що може вказувати на різні значення, звертаємося до трансформаційного аналізу для того, щоб виявити, як зберігається чи трансформується домінують значення зі зміною форми. Адже часто недостатньо уваги приділяють аналітичним засобам, натомість семантику дієслова розглядають тільки в межах синтетичних форм. Трансформаційний аналіз дає можливість функціонально співвіднести граматику потенціал обох різновидів граем.

Виклад основного матеріалу. В українській граматиці прийнятним є підхід, згідно з яким дієслівну кількість (і членовану, і нечленовану) трактують через вид, однак уважаємо, що статичне результативне значення доконаного виду безпосереднього впливу на реалізацію дієслівної квантитативності не виявляє. Так, мовні засоби нерідко є її виразниками інтенсивності (*горювати* – *нагорюватися* – достатність дії; *хвилюватися* – *розхвилюватися* – надмірність дії – префікси *на-*, *роз-* служать також для вираження виду дієслова), однак ці категорії не перебувають між собою у відношенні семіологічної залежності.

Видоцентрична теорія слов'янського дієслова не давала змогу проникнути в сутність власне дієслівної семантики, оскільки підкладала під будь-яке дієслівне значення видову основу. У видовому значенні важко ідентифікувати квантитативну семантику, наприклад, у грамеми доконаного виду; тоді як у слов'янському мовознавстві за домінування концепції русистів вид визначали як аспектуальне значення (див.: [Бондарко 1987; Ачилова 2008]). Проте саме аспектуальність як видова лінгвістична категорія отримала у слов'янському мовознавстві чи не найширший спектр інтерпретацій. Це зумовлено тривалим домінуванням російської аспектологічної теорії. Концепцію Ю. Маслова та О. Бондарка прийняли більшість українських мовознавців (О. Ачилова, А. Загнітко, С. Соколова та ін.).

В українському мовознавстві є традиція визначати найнижчий рівень інтенсивності недостатнім [Вихованець 2004, с. 239]. Проте, на думку В. Барчука, «у цих формах характер дії не вказує на її недостатність, навпаки, помірність дії зумовлена саме її достатністю у визначених умовах: *присолити*, *підкосити*, *надсипати*, *надщербити* (префікси *під-*, *над-*, *при-*); при збільшенні інтенсивності дії її мети не буде досягнуто. Об'єктивно цей рівень інтенсивності дії визначаємо як помірний: «*Я послухався, підмалював Йосифові вуха й подався з портретом додому*» (Р. Іваничук) – дія помірна, однак з погляду суб'єкта достатня для реалізації мети» [Барчук 2011].

Особливий інтерес викликає реалізація категорії інтенсивності дії в структурі дієслівної грамеми. Специфіка її репрезентації виявляється в тому, що «кількісна характеристика закладена в семантиці українського дієслова як темпоральна ознака, що виявляє один із аспектів дієслівної квантитативності – нечленовану кількість та представлена як різновид семантики інтервалу» [Барчук 2011, с. 127]. Дієслівна квантитативність є компонентом значення тривання – інваріантної семантики морфологічного класу дієслів; вона має два різновиди: ітеративність та інтенсивність [там само 2011, с. 141–145]. Кількісний компонент дієвості, виражений як інтенсивність дії, має чотири різновиди: недостатню, помірну, достатню та надмірну дії [там само 2011, с. 170]. Отож внутрішню семантику дієслова, тобто кількісне вираженого тривання чи дієвості, характеризуємо як реалізацію семантики інтервалу. З погляду семантики квантитативності дієслова із

семантикою інтенсивності дії мають функціональні різновиди, представлені грамемами недостатності, достатності, помірності та надмірності дії; водночас в основі кожного із типів лежить узагальнене значення ітерації. Ми вважаємо, що саме такий підхід до трактування дієслівної інтенсивності та встановлення її семантичних різновидів є продуктивним у сучасній граматиці.

Помірність дії – це один із різновидів інтенсивності. Помірність виражається меншою за норму, але адекватною щодо потреби реалізації, квантитативністю (кількістю сили дії) у визначених умовах. Тобто при відборі означених дієслів головна увага звертається саме на цей аспект їхнього значення. Форми помірної інтенсивності дієслівної дії репрезентують як синтетичний, так і аналітичний способи вираження граматичного значення.

Лінгвісти відзначають різноманіття засобів вираження категорії інтенсивності. В українській мові розвинена система засобів вираження інтенсивності дії, до яких належать синтетичні засоби – префікси, аналітичні – конкретизатори з різним рівнем експлікації «сили дії», а також семантико-синтаксична структура речення.

Спеціалізованим синтетичним засобом в українській мові вираження помірної інтенсивності дії у структурі квантитативних дієслів є префікс *по-*. Формант *по-* може виражати «семантику помірної інтенсивності дії» [Барчук, с. 170], «неповного, слабого вияву дії» [Вихованець 2004, с. 28]; «значення обмеженості дії в часі: *посидіти*, *попрацювати* і под'. [Русанівський 1979, с. 271]. Своє чергою В. Русанівський вказує, що префікс *по-* виступає показником ступеня вияву ознаки дії, а саме, підсилює значення її помірного вияву [Русанівський 1979, с. 248].

Значення помірного ступеня вияву дії може підсилюватися й відповідними суфіксами. Про це говорить К. Городенська: «дієслова з префіксом *по-* і суфіксом *-ува-* мають значення «дія здійснюється час від часу і не дуже інтенсивно»»: *поблискувати*, *погейкувати* [Вихованець 2004, с. 313]. Префіксально-суфіксальні форманти, приєднуючись до твірних дієслівних основ, по-різному модифікують їх значення: змінюють або інтенсивність дії, або характер протікання дії в часі: *кашляти* – *покашлювати* [Русанівський 1979, с. 313].

Значення помірної інтенсивності дії виражається за допомогою префіксів *при-*, *під-*, *над-*, однак для однозначного виявлення ними семантики помірності дії переважно потрібен контекст. К. Городенська дієслівні форми з формантами *при-*, *під-*, *над-* зараховує до найнижчого рівня – «неповного, слабого вияву дії», тобто недостатньої інтенсивності дії [Вихованець 2004]. Ю. Ткаченко також вважає, що «префікси *по-*, *недо-*, *при-*, *над-* (*наді-*) вказують на низький ступінь вияву ознаки дії: *поблискувати*, *недоїдати*, *пригубити*, *підглядати*, *надломити*, *надірвати*» [Ткаченко 2016]. В. Барчук зазначає, що «у цих формах характер дії не вказує на її недостатність, навпаки, помірність дії зумовлена саме її достатністю у визначених умовах: *присоли-*

ти, підкосити, надщербити» [Барчук 2011, с. 169], проте зауважує, що коло дієслів, яким він надає цього значення, обмежене.

Встановлено, що дієслова з префіксами *при-*, *над-* та дієслова з префіксом *під-* і суфіксом *-ува-* (*-юва-*) є виразниками помірності дії, експлікують сему 'злегка, не в повну силу здійснювати дію, супроводжуючи іншу дію'. В. Русанівський стверджує, що дієслова зі значенням стану, набуваючи цього префікса (*при-*), «передають значення неповноти вияву ознаки» [Русанівський 1979, с. 260] та вживаються у двох значеннях: «просторовому і міри вияву ознаки» [там само, с. 249]; у більшості випадків його використання зафіксоване в просторовому значенні. На думку С. Соколової, «префікс *при-* надає значення неповноти вияву основам із значенням зміни стану суб'єкта (об'єкта) [Соколова 2003, с. 36].

Отож дієслова з префіксами *при-*, *над-*, *під-* позначають дію, яка здійснюється 'не в повну силу і супроводжує іншу', тобто помірної інтенсивності дію, та водночас аналіз матеріалу засвідчив, що часто визначальну роль має семна структура його кореневої морфеми. Отож клас дієслів із помірною інтенсивністю розширює спектр відповідних префіксів.

Вважаємо, що аналіз варто здійснювати за типологією семантико-граматичного типу (СГТ). Для виокремлення семантико-граматичного типу (СГТ) дієслів із семантикою помірності дії передусім необхідно обґрунтувати класифікаційні межі цієї категорії. У мовознавстві вважають, що СГТ «має у своїй основі лексико-граматичну семантику кореневої морфеми, яка визначає акціональну природу дієслівної грамеми» [Барчук 2011, с. 78]. Інваріантна ознака СГТ дієслів із семантикою помірної дії представлена однією архісемою. Ядерна сема, що об'єднує дієслова цієї групи, – це 'трохи менше за норму, неповний вияв дії'. Ця ознака проявляється в тому, що дія характеризується як помірна, незначної сили. Детальний опис дієслів дозволив нам об'єднати у підгрупи з однаковими чи близькими семантичними відношеннями.

I. Підгрупу «Конкретні дії та процеси» утворюють дієслова, які позначають такі особливості дії:

– фізична дія, що зумовлює зміну стану суб'єкта / об'єкта: «Дядя Гриша... **помочив** ганчірочку й викрутив її» (А. Головка, СУМ. Т. 7. с. 135); «Виліз маляр] із своєї ятки, достав палітру з красками і пензель, **підмалював**, як там швець надряпав» (Г. Квітка-Основ'яненко, СУМ. Т. 6. с. 454); «Стіна тріснула, розійшлася, балки **підгнивали** – падали» (П. Мирний, СУМ. Т. 6. с. 414); «Снідиця це добра, але я з неї вироста... – То нічого, панно! Я **надточу**» (Л. Українка, СУМ. Т. 5. с. 80); «Він схотів листа, **надірвав обгортку**» (О. Полторацький, СУМ. Т. 5. с. 77); «Лукаш хоче **надрізати** ножем березу, щоб сточити сік, Мавка кидається і хапає його за руку» (Л. Українка. СУМ. Т. 5. с. 77); «Певно, буде їхати або митрополит, або губернатор, коли добре засипають рівчаки. Якби ждали якого архієрея, то тільки **притрусили** б потрошку рівчаки та вибої...» (І. Нечуй-Левицький, СУМ.

Т. 8. с. 69); «Він таки знову щось помацав у моторі, щось наче **підкрутив**, брязнув капотом...» (Л. Смілянський, СУМ. Т. 6. с. 445); «Олеся наділа білу сукню, а мати **причісувала** та **прибирала** її голову» (І. Нечуй-Левицький, СУМ. Т. 8. с. 100);

– фізична дія, яка поширюється не на весь об'єкт, а тільки на його частину: «Дівчата брали по тістечку, намагаючись узяти найменше, **надкушували** його несміливо, немов мишка гризнула, і клали поштито на тарілочку біля склянки з чаєм» (І. Вільде, СУМ. Т. 5. с. 77); «Вона було пиріжком у неділю наділить, а **надломив** у садку вишню, то за чуприну помиче» (М. Вовчок, СУМ. Т. 5. с. 72);

– фізична дія без зміни стану суб'єкта / об'єкта: «Дівчата на луці гребли, А парубки копиці клали, Та, знай, на сонце **позирали**, Та нісенітницю верзли» (Т. Шевченко, СУМ. Т. 6. С. 813); «Якась стара жінка... **підтанцьовує** в такт мелодії і плеще в долоні» (М. Коцюбинський, СУМ. Т. 6. с. 512); «Степанович дістав люльку, **підсилав** тютюну, притоптав його великим пальцем і закури» (Л. Юхвід, СУМ. Т. 6. с. 492); «Яринка стояла за ворітьми і **пританцьовувала** на місці, бо в неї змерзли ноги» (О. Донченко, СУМ. Т. 8. с. 57);

– мовленнєва діяльність: «З людьми й словечка не промовить [доня], а перед батьком розпускає язика, **побріхує**... Мачуха така й сяка, вино п'є, в корчмі гуляє» (М. Коцюбинський, СУМ. Т. 6. с. 626); «Огляд робить Буйко, Кость Назарович здебільшого тільки **підтакує** (Я. Баш, СУМ. Т. 6. с. 512); «–Дай вам, Господи, і з роси, і з води, – **приговорювала** Мартоха, кланяючись» (Л. Українка, СУМ. Т. 7. с. 593); «В кімнаті на лежанці сиділа стара, гоїдала унука, посадивши в колісці, та **приспівувала** дитячих пісень» (І. Нечуй-Левицький, СУМ. Т. 1. с. 85);

– розумова діяльність: «У вищих класах гімназії він навіть заробляв децю, **підчучуючи** молодших та менше здібних учеників [учнів]» (І. Франко, СУМ. Т. 6. с. 520);

– волевиявлення, бажання, емпатію: «Тільки він один і сміявся на полі та іноді **підхихикував** лановий (М. Стельмах, СУМ. Т. 6. с. 521); «Він пригощав гостей... **припрошував** їсти, не соромитись» (В. Кучер, СУМ. Т. 7. с. 717);

– акустичні явища (звуки або дії): «Він сидів у сільраді та **подзвонював** телефоном у район» (В. Кучер, СУМ. Т. 6. с. 740); «Одначе вони постогнали, погомоніли й таки мусили платити» (І. Нечуй-Левицький, СУМ. Т. 7. с. 377).

II. Дієслова підгрупи «Стан людини та її ментальна діяльність» реалізують значення:

– зміна фізичного стану суб'єкта: «Застуджений Василько з кожним днем усе дужче кашляв, а щоденні переходи не давали ніякої змоги **підлікувати** його» (П. Панч, СУМ. Т. 6. с. 450); «Ще по панських дворах вони [дворові] позивкали в горіліці киснути, її п'яним хмелем **підсолоджувати** своє гірке життя» (П. Мирний, СУМ. Т. 6. с. 505); «Отаман вже й рушити з місця не міг – Його **надломила** чарчина остання» (Л. Первомайський, СУМ. Т. 5. с. 72); «Кілька місяців переховування

по очертах і нетрях **надломил** вже його молоде здоров'я» (І. Ле, СУМ. Т. 5. с. 72);

– зміна емоційного (душевного) стану суб'єкта: «...він злегка, ледве помітно **похмурювався**...» (В. Винниченко, СУМ. Т. 7. с. 453); «Щодня вона заходила в свою хату. **Посумує, пожуриється** сама собі, заплаче та й піде» (П. Мирний, СУМ. Т. 7. с. 391); «Серце **підшиптувало** їй недобре» (В. Гжицький, СУМ. Т. 6. с. 526); «Все разом не давало Семенові снувати далі чорні думки: йому **підкралася** під серце легенька жалість» (Л. Мартович, СУМ. Т. 6. с. 442); «Туга і горе Глібовому синові серце **надриває**» (П. Мирний, СУМ. Т. 5. с. 77);

– зміна зовнішнього вигляду суб'єкта: «Його великі, тепер зовсім білі, безкровні уста ще **порушувалися**, немов говорили щось...» (І. Франко, СУМ. Т. 7. с. 298); «—Треба було децю **підфарбувати** перед великоднем — взяла [маляра]» (О. Гончар, СУМ. Т. 6. с. 520); «Глибокі морщини на чолі свідчили ясно, що нещастя **надломило** того колись сильного і сміливого чоловіка» (І. Франко, СУМ. Т. 5. с. 72);

– фізичний вплив суб'єкта на суб'єкт / об'єкт: «**Помордувався, помарудився** дідусь біля машини, і вона ожила: запчихала, загула, затремтіла...» (М. Стельмах, СУМ. Т. 7. с. 133); «**Вертався** Іван на Дарусине подвір'я і брався спершу за сокиру: паркан **поправити**, хвіртку **підлагодити**, дров наколотити» (М. Матіос, СУМ. Т. 7. с. 222); «Коли ж ти встиг йому гудзики **підрізати**? – запитали хлопці...» (М. Руденко, СУМ. Т. 6. с. 491); «Згадується Замфірові, як він восени мусить зібрати тички, **підчистити** лозу» (М. Коцюбинський, СУМ. Т. 6. с. 525);

– емоційно-моральний вплив: «З незвичайної делікатності дідусь дивувались і потроху **підсміювалися**» (М. Стельмах, СУМ. Т. 6. с. 503); «Вутанька прудко відскочила від нього вбік. – Бач, як вона від тебе, – **під'юджували** вугруватого з натовпу» (О. Гончар, СУМ. Т. 6. с. 528).

III. «Переміщення в просторі» утворюють дієслова, які вказують на:

– рух суб'єкта (суб'єктів): «**Вернувся** [Вітя] до двору, **походив, поникав**; зайшов у пасіку, ліг горілиць на траві» (С. Васильченко, СУМ. Т. 7. с. 455); «[Хлопець:] Діду! Піду я по лісу **поброжу** [поброджу]» (П. Мирний, СУМ. Т. 6. с. 627); «З темряви **підповзали** бійці і зупинились мовчки навколо, не підіймаючи голів од землі» (О. Гончар, СУМ. Т. 6. с. 484); «Невідомо, чим би кінчилася ця бійка, коли б не **надбігли** млинарські робітники» (Ю. Смолич, СУМ. Т. 5. с. 62); «**Бив себе** [Юр] в груди і знов **приповзав** на колінах до постелі, знов цілував хворій висохлі білі ноги» (Г. Хоткевич, СУМ. Т. 7. с. 714); «Інші хлопці й дівчата приходять до школи раніше, щоб **побігати** перед уроками» (П. Автомонов, СУМ. Т. 6. с. 614); «Хата усе наповнялася людьми, що **надходили**» (М. Вовчок, СУМ. Т. 5. с. 83);

– рух, зміна положення в просторі: «Мало не плачучи, стояла тітка Дарка, а за пару кроків од неї... **підскакував** ... підсвинок» (М. Стельмах, СУМ. Т. 6. С. 501).

IV. «Зміни в природному середовищі (у колі інших істот, явищ)». Дієслова цієї підгрупи характеризують зміни в явищах природи: «А мені здається, що не буде [дощу]. Отак **погримить-погримить** та й мине» (С. Васильченко, СУМ. Т. 6. с. 723); «Спокійно й умиростворено **поспівували** у кущах пташки...» (В. Шевчук, СУМ. Т. 5. с. 196); «Сіро і сутно [сутінно] ставало на острові по заході сонця: всі фарби линяли, як в акварелі, що її **підмочили**» (М. Коцюбинський, СУМ. Т. 6. с. 459); «[Пастух:] Якби добре сонечко пригріло, то все б таки хоч трошечки **підтала** [шкляна гора]» (Л. Українка, СУМ. Т. 6. с. 512); «Уже пече, і з небокраю в рубіни сонце криє шлях. По-весняному **прикладє** мутна вода по вечорах» (В. Сосюра, СУМ. Т. 7. с. 668); «Ніхто його [Лева] вже не боїться, Усяк безпечно йде дивиться.. — А ти, запевне, не посміє? — Йому [Ослові] **підсміює** Лисця» (Л. Глібов, СУМ. Т. 6. с. 503); «Вітер віє, **повіває**. Що гілками **похитає**.. То жолуді ті, мов град, Густо з конарів летять» (І. Франко, СУМ. Т. 7. с. 448).

Продуктивними формами дієслова в зазначеній функції є дієприслівники: «Взялися за руки й крутились у танку, повільно, м'яко, зграбно **похитуючись**...» (В. Шевчук, СУМ. Т. 7. с. 645); «Навіз [корчмар] більше горілки та споював людей, **підсипаючи** до розбавленої водою горілки.. тютюну, щоб міцнішою здавалася...» (М. Коцюбинський, СУМ. Т. 6. с. 478); «Олександра, **приспівуючи** та **пританцювуючи**, побігла до своєї торбини й сіла полуднувати з сапальницями» (М. Коцюбинський, СУМ. Т. 8. с. 31); «Еге, гм, еге! — воркотів він під носом, **підкручуючи** свої сивіючі вуса і не зводячи з мене ані на хвилину своїх блискучих малих очей» (Ольга Кобилянська, СУМ. Т. 6. с. 445); «Павло віддав листа і за хвилину біг уже шпаркою ходою взгору вулицею, **поспівуючи** тихенько щось досить бравурне» (Л. Українка, СУМ. Т. 7. с. 355); «Попереду йшов Курлов, **присвічуючи** собі під ноги потайним трофейним ліхтариком» (Л. Первомайський, СУМ. Т. 8. с. 14).

Реалізація значення помірності дії в конкретній мовленнєвій ситуації представлена ускладненою структурою. У мові це значення реалізується на семантико-синтаксичному рівні.

Конкретизатори в комплексі з префіксальними дієсловами увиразнюють семантику помірності дії, однак домінуюча роль належить синтетичним формам: «Коло скрині поралася Мар'яна: **перекладала** щось... роздивлялась до світла й **тихо приспівувала**» (С. Васильченко, СУМ. Т. 8. с. 31); «Степан лежав поруч із Тарасом, **зрідка покашлював**» (Є. Куртяк, СУМ. Т. 7. с. 18); «Він подав Яшкові сопліку, і той пильно почав оглядати її. Узв'яз у рот і **посвистів трохи**» (А. Головка, СУМ. Т. 7. с. 310); «Фрунзе в задумі **злегка постукував** пальцями по карті» (О. Гончар, СУМ. Т. 7. с. 383); «Цей дощик радість всім велика. Земля посохла була от він її змочив; Травицю **трохи підживив**» (Л. Глібов, СУМ. Т. 6. с. 426); «Від Дніпра **ледь повівав** теплий низовий вітер» (С. Скляренко, СУМ. Т. 4. с. 468).

Продуктивну групу становлять прислівники міри і ступеня (*трохи (трошки), злегка, ледь*). Часто використовується прислівник *трохи*. За СУМ *трохи*: 'до деякої міри; злегка, не дуже сильно' [СУМ, Т. 10. с. 286]: «З досади висунула вона галушки з печі, **вспала трохи** в миску, сама сіла вечеряти» (П. Мирний, СУМ. Т. 1. с. 766); «Міністр...*трохи гаркавив*, вимовляючи французькі слова» (Ю. Яновський, СУМ. Т. 2. с. 31); «Як дошкулить невітський біл, він [велет] *трохи ворухнеться*, по тілу корчі пробіжать, уся земля здригнеться» (Л. Українка, СУМ. Т. 1. с. 743).

Функцію конкретизатора виконують прислівники *помалу, помаленько, поволі, повільно, звільна*: «*Поволі я блудив* містом своєї юності» (В. Стус, СУМ. Т. 1. с. 203); «Вінок уже замовлено, і гроші на нього *помалу збираються*» (М. Коцюбинський, СУМ. Т. 3. с. 435); «Кінь, однак, не кватився і, видно, звук уже до штурханців і батогів, **волік поволі** підірвані ноги по нерівній дорозі» (Н. Кобринська, СУМ. Т. 1. с. 730); «Так міркуючи, ключник *звільна посувався* коридором...» (І. Франко, СУМ. Т. 7. с. 388); «*Карпо йшов помаленьку*, скося поглядаючи на Довбишів двір» (І. Нечуй-Невицький, СУМ. Т. 4. с. 53).

Зафіксовано конструкції, у яких вжито по два прислівники-конкретизатори: «*Повільно, не поспішаючи*. Юра *помалу, обережно брів* по воді» (І. Франко, СУМ. Т. 1. с. 238); «Здоров'я *поверталось до Остапа поволі, сили прибували по краплині*» (М. Коцюбинський, СУМ. Т. 7. С. 563); «*Читаю помалесеньку, виразно, поважно*» (І. Нечуй-Левицький, СУМ. Т. 1. С. 124); «*Капітан помаленьку, смакуючи краплину за краплиною, пив* вино зі своєї чарки, *щоби показатися супокійним і замаскувати смертельну блідість, що ... розливалася по всім*

його лиці» (І. Франко, СУМ. Т. 6. с. 369); «*Спочатку танцювали повільно, плавно, мов хитались од вітру*» (М. Коцюбинський, СУМ. Т. 10. с. 36).

Висновки. Квантитативність як вияв сили дії виражена інтенсивністю: недостатні, помірні, достатні, надмірні дії. У граматиці категорія інтенсивності є структурним компонентом більш загальної дієслівної категорії інтервалу. Дієслова з помірною інтенсивністю дії об'єднані архісемою 'трохи менше за норму, неповний вияв дії'. Часто ключову роль у вираженні значення інтервалу відіграє семантика кореневої морфемі дієслова. Аналіз матеріалу засвідчив, що таку роль в експлікації помірності дії відіграє семантика структури дієслівної грами, яка визначає її акціональну природу і потенційно розширює семантико-граматичний тип дієслів із семантикою помірності дії.

Спеціалізованими засобами вираження помірної інтенсивності дії є префікси *по-, під-, над-, при-*, суфікси *-ува- (-юва-)*. Основна функція – помірний вияв дії. Продуктивно вживається префікс *по-*. Кількісно меншу групу формують дієслова з префіксами *під-, над-, при-*, але цілком обґрунтовано розглядати їх як один із засобів творення синтетичної форми дієслів на позначення помірного ступеня вияву кількості дії.

У ролі конкретизаторів на позначення помірної інтенсивності дії вживаються припредикатні прислівники міри і ступеня *трохи, помалу, поволі, зрідка*, які є продуктивними в аналізованому матеріалі. Із безпрефіксними дієсловами вони виступають як самостійні синтаксичні засоби вираження помірності дії; у комплексі з префіксальними дієсловами є додатковим експлікатором інтенсивності дії, увиразнюють її помірність.

Література

1. Ачилова О.Л. Категорійна семантика кратності в системі мови та художньому тексті: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук: 10.02.01 – українська мова. Київ, 2008. 20 с.
2. Барчук В.М. Граматична темпоральність: Інтервал. Час. Таксис. Івано-Франківськ: Сімик, 2011. 416 с.
3. Бондарко А.В. Теория функциональной грамматики: Введение, аспектуальность, временная локализованность, таксис. Москва: Едиториал УРСС, 2001. 348 с.
4. Вихованець І., Городенська К. Теоретична морфологія української мови: Академічна граматики української мови. Київ: Пульсари, 2004. 398 с.
5. Городенська К.Г. Префіксально-суфіксальний словотвір / Словотвір сучасної української мови. Київ: Наукова думка, 1979. С. 285–313.
6. Дідун Л.І. Фразеологізми із семантикою інтенсивності в сучасній українській літературній мові: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук: спец. 10.02.01 – українська мова. Київ, 2016. 21 с.
7. Загнітко А.П. Теоретична граматики української мови: Морфологія. Донецьк: ДонДУ, 1996. 435 с.
8. Ігнатенко Д.С. Фразеологічні одиниці на позначення інтенсивності дії та стану в англійській, німецькій, російській та українській мовах: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук: спец. 10.02.17 – порівняльно-історичне і типологічне мовознавство. Вінниця, 2018. 21 с.
9. Марчук Л.М. Категорія градації в сучасній українській літературній мові: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня д-ра філол. наук: 10.02.01 – українська мова. Київ, 2018. 34 с.
10. Попенко О.М. Функціонально-семантична категорія інтенсивності дії: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук: 10.02.01 – українська мова. Київ, 2005. 21 с.
11. Родионова С.Е. Интенсивность и ее место в ряду других семантических категорий. Славянский вестник. Вып. 2. Москва: МАКС Пресс, 2004. С. 303–308.
12. Русанівський В.М. Префіксальний словотвір / Словотвір сучасної української мови. Київ: Наукова думка, 1979. С. 228–284.
13. Соколова С.О. Префіксальний словотвір дієслів у сучасній українській мові. Київ: Наукова думка, 2003. 283 с.

14. Словник української мови: В 11 т. Київ: Наукова думка, 1970–1980.
15. Ткаченко Ю.В. Дієслівна вербалізація градуальної семантики в сучасній українській мові: дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук: 10.02.01 – українська мова Київ, 2016. 226 с.
16. Удовенко І.В. Структурно-семантичні та функціональні особливості французьких інтенсифікаторів процесуальної ознаки: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук. Одеса, 2004. 23 с.

References

1. Achylova O.L. (2008) *Katehoriina semantyka kratnosti v systemi movy ta khudozhnomu teksti* [Categorical semantics of multiplicity in the system language and in the literary text]: PhD the author's abstract: 10.02.01. Kyiv. 20 s. [in Ukrainian].
2. Barchuk V.M. (2011) *Hramatychna temporalnist: Interval. Chas. Taksys* [Grammatical temporality: Interval. Tense. Taxis]. Ivano-Frankivsk: Simyk. 416 s. [in Ukrainian].
3. Bondarko A.V. (1987) *Teoriya funktsionalnoy grammatiki: Vvedeniye, aspektualnost, vremennaya lokalizovannost, taksys* [Theory of functional grammar: Introduction. Aspect. Temporary localization, taxis]. Moskva: Yedytoryal URSS, 2001. 348 s. [in Russian].
4. Vykhovanets I., Horodenska K. (2004) *Teoretychna morfolohiia ukrainskoi movy* [Theoretical morphology Ukrainian Language]. Kyiv: Pulsary. 398 s. [in Ukrainian].
5. Horodenska K.H. (1979) *Prefiksialno-sufiksialnyi slovotvir / Slovotvir suchasnoi ukrainskoi movy* [Prefix word formation / Prefix word formation of verbs in modern Ukrainian Language]. Kyiv: Naukova dumka. S.285–313 [in Ukrainian].
6. Didun L.I. (2016) *Frazeolohizmy iz semantikoii intensyvnosti v suchasni ukrainskii literaturnii movi* [Phrasemes with semantics of intensity in modern Ukrainian literary language]: PhD the author's abstract: 10.02.01. Kyiv. 21 s. [in Ukrainian].
7. Zahnitko A.P. (1996) *Teoretychna hramatyka ukrainskoi movy: Morfolohiia* [Theoretical grammar Ukrainian Language: morphology]. Donetsk: DonDU. 435 s. [in Ukrainian].
8. Ihnatenko D.Ye. (2018) *Frazeolohichni odyntysi na poznachennia intensyvnosti dii ta stanu v anhliiskii, nimetskii, rosiiskii ta ukrainskii movakh* [Phraseological Units Indicating the Intensity of Action and State in English, German, Russian and Ukrainian]: PhD the author's abstract: 10.02.17 – porivnialno-istorychne i typolohichne movoznavstvo. Vinnytsia. 21 s. [in Ukrainian].
9. Marchuk L.M. (2018) *Katehoriia hradatsii v suchasni ukrainskii literaturnii movi* [Category of gradation in modern Ukrainian literary language]: PhD the author's abstract: 10.02.01 – ukrainska mova. Kyiv. 34 s. [in Ukrainian].
10. Popenko O.M. (2005) *Funktsionalno-semantychna katehoriia intensyvnosti dii* [Category of intensity in modern Ukrainian literary language]: PhD author's abstract: 10.02.01 – ukrainska mova. Kyiv. 21 s. [in Ukrainian].
11. Rodyonova S.E. (2004) *Intensivnost i ee mesto v riadu drugikh semanticheskikh katehori* [Intensity and its place among other semantic categories]. Slavianskiy vestnik. Vyp. 2. Moskva: MAKS Press. S. 303–308 [in Russian].
12. Rusanivskiy V.M. (1979) *Prefiksialnyi slovotvir / Slovotvir suchasnoi ukrainskoi movy* [Prefix word formation / Prefix word formation of verbs in modern Ukrainian Language]. Kyiv: Naukova dumka. S. 228–284 [in Ukrainian].
13. Sokolova S.O. (2003) *Prefiksialnyi slovotvir diiesliv u suchasni ukrainskii movi* [Prefix word formation of verbs in modern Ukrainian Language]. Kyiv: Nauk. dumka. 283 s. [in Ukrainian].
14. *Slovyk ukrainskoi movy: V 11 t* [The Dictionary of the Ukrainian Language in 11 t.]. Kyiv: Naukova dumka, 1970–1980 [in Ukrainian].
15. Tkachenko Yu.V. (2016) *Diieslivna verbalizatsiia hradualnoi semantyki v suchasni ukrainskii movi* [Verbal verbalisation of gradual semantics of verbs in modern Ukrainian language]: manuscript. Kyiv. 226 s. [in Ukrainian].
16. Udoenko I.V. (2004) *Strukturno-semantychni ta funktsionalni osoblyvosti frantsuzkykh intensyfikatoriv protsesualnoi oznaky* [Structural-semantic and functional features of French intensifiers of procedural feature]: PhD the author's abstract: 10.02.01 – ukrainska mova. Odessa. 23 s. [in Ukrainian].

FUNCTIONAL-SEMANTIC PECULIARITIES VERBS OF MODERATION ACTION IN MODERN UKRAINIAN LITERARY LANGUAGE

Abstract. In the article analyzed the verbs with semantics of moderation in modern Ukrainian literary language. The nature of the intensity of action and his place in the semantics of verb are determined. The research is based on a continuous sample of syntactic constructions the verbs with semantics of moderation from the works of fiction of the 19th–21st Centuries.

Studying the verbal quantity and means of its expression, a new approach was used in this paper. It is proposed a model of interpretation of quantitative meanings which are realized in the Ukrainian literary language, based on the ratios of the total quantitative value (conceptual basis of the linguistic quantity) and the interval category; whereas the interval is the basic degree of the category of temporality, the quantitative feature of action has a temporal basis, and verbal quantitative appears as a quantitative characteristic of an action. The concept of an interval category allows you to penetrate into the nature and meaning of the verb, in particular into its quantitative component.

The semantical-grammatic group the moderate degree of manifestation of the intensity of action are singled out. The

dominant seme are identified. The main semantical-grammatic types of intensive verbs are determined. Their classification are characterized. Subgroups to indicate the moderate degree of manifestation of the intensive of action are identified and described.

The analytic and synthetic means of expressing of sufficient intensity action on the special definitions are described in the paper. The intensive action verb are characterized by internal intensive definitions and syntactic compatibility. The article presents the results of the semantic and structural analysis of units.

It was found that intensity can be inherent in the meaning of the verb and can be also expressed by means of affixation and explicit markers of the contingent type. A context takes an important place in the formation of a range of meanings of intensity of an action.

Keywords: verb, intensity action, moderation, interval, semantical-grammatic type, dominant seme, mean.

© Вакалюк І., 2021 р.

Іванна Вакалюк – кандидат філологічних наук, викладач кафедри мовознавства Івано-Франківського національного медичного університету, Івано-Франківськ, Україна; v-ivanna@ukr.net; <https://orcid.org/0000-0003-4649-5187>

Ivanna Vakaliuk – Candidate of Philological Sciences (Ph.D.), Lecturer at the Department of Linguistics, Ivano-Frankivsk National Medical University; Ivano-Frankivsk, Ukraine; v-ivanna@ukr.net; <https://orcid.org/0000-0003-4649-5187>

ЗАГОЛОВОК У РОМАНАХ ВОЛОДИМИРА ЛИСА – ЯДРО ХУДОЖНЬОГО ПОЛОТНА

Науковий вісник Ужгородського університету. Серія: Філологія.

Випуск 1 (45)

УДК 811.161.2'373.2 423

DOI: 10.24144/2663-6840/2021.1(45).110–117

Вегеш А. Заголовок у романах Володимира Лиса – ядро художнього полотна; кількість бібліографічних джерел – 15; мова українська.

Анотація. Статтю присвячено дослідженню поетики заголовків художніх творів Володимира Лиса «Століття Якова», «Соло для Соломії», «Країна гіркої ніжності», «Острів Сильвестра», «Графиня», «І прибуде суддя», «В'язні зеленої дачі», «Діва Млинища», «Обітниця», «Стара холера».

Актуальність нашого дослідження зумовлена тим, що в сучасному мовознавстві ще недостатньо вивчено функціонально-стилістичні можливості заголовків художніх прозових текстів відомих авторів. Тому, на наше переконання, вивчення власної назви – заголовка твору – потребує особливої уваги, а ґрунтовний аналіз заголовних лексем романів В. Лиса відкриває можливості для подальших узагальнень у царині відповідної лінгвостилістичної проблематики.

Наша мета – дослідження заголовка як «першого ключового знака», як «основної власної назви в художньому творі» на матеріалі романів В. Лиса. Наше завдання – дослідити семантико-стилістичну роль заголовків, визначити їхні функції в розкритті змісту творів.

З'ясовано, що заголовок у творах В. Лиса акумулює розгорнення сюжету разом з усіма літературними героями. Він нерозривно пов'язаний із художнім задумом автора. Досліджено семантико-стилістичну роль заголовків, визначено їхні функції (номінативну, інформативну, експресивно-апелятивну, рекламну т. ін.) в розкритті змісту творів. Установлено, що між заголовком і текстом є тісний зв'язок, який проявляється на логічному, структурно-композиційному та стилістичному рівнях.

Доведено, що заголовок – найголовніша власна назва твору, найважливіший «вузловий елемент змісту», «центр ономастичного простору твору». Досліджено характеристичний потенціал заголовків. Зосереджено увагу на особливості заголовків, де фігурують літературно-художні антропоніми – назви головних героїв. Такі заголовки виконують особливу роль – вони є знаками авторського виділення.

Дослідження назв романів В. Лиса дозволило дійти висновку про те, що у заголовках – кодування авторського задуму. У них сконцентровані різні конотації, вони розкривають тему та ідею твору, формують характери, впливають на читача, спонукають до прочитання та узагальнень.

Ключові слова: апелятив, заголовок, конотації, промовистість, семантико-стилістична роль, функції, характеристичний потенціал, художній текст.

Постановка проблеми. Авторська художня ономастика завжди викликала особливий інтерес у лінгвістів. З'являється багато досліджень, які стосуються літературно-художніх антропонімів та поетики заголовка художнього твору. Заголовок дає простір для роздумів і висновків. Ми знаємо, що заголовку в художньому творі належить істотна роль. У ньому сконцентрована ідея твору. «Саме специфіка заголовка зумовлює його надзвичайно важливе значення для художнього контексту. Назва твору містить інформаційний зміст, оцінний компонент, що сприяють розкриттю теми, ідеї, художнього задуму автора», – пише науковець Е. Боева [Боева 2019, с. 332]. Актуальність нашого дослідження зумовлена тим, що в сучасному мовознавстві ще недостатньо вивчено можливості заголовків художніх прозових текстів відомих авторів. Ґрунтовний аналіз заголовних лексем романів В. Лиса відкриває можливості для подальших узагальнень у царині відповідної лінгвостилістичної проблематики.

Аналіз досліджень. Про роль заголовків в українській літературі писали відомі науковці: Ю. Карпенко, М. Карпенко, Е. Боева, О. Немировська. Заголовок був об'єктом уваги Н. Веселової, В. Галич, Л. Грицюк, Т. Желтоногової, Л. Зеленко, О. Кульбанської, Т. Крупеньової, Г. Лукаш, С. Петрової, А. Попович, О. Тишковець, М. Торчинсько-

го, О. Траченко та інших. Заголовки привертали і нашу увагу. Ми досліджували назви творів М. Дочинця, В. Шкляра, А. Кокотюхи, С. Жадана, М. Гримич та ін. Цікавими в дослідженнях є мотивація заголовків, їхня семантика, роль у формуванні змісту, визначення функцій.

Наша мета – дослідження заголовка як «першого ключового знака», як «основної власної назви в художньому творі» на матеріалі романів В. Лиса. Наше завдання – дослідити семантико-стилістичну роль заголовків, визначити їхні функції в розкритті змісту творів.

Джерельною базою дослідження послугували прозові твори відомого сучасного українського письменника Володимира Лиса «Століття Якова», «Соло для Соломії», «Країна гіркої ніжності», «Острів Сильвестра», «Графиня», «І прибуде суддя», «В'язні зеленої дачі», «Діва Млинища», «Обітниця», «Стара холера».

Методи та методика. Методи дослідження зумовлені специфікою онімного матеріалу, який потребує системного підходу і використання традиційного описового методу і його основних прийомів: спостереження, інтерпретації та узагальнення. Функційне навантаження заголовків визначено методами контекстно-ситуативного, когнітивного, прагматичного та семантичного аналізу.

Вклад основного матеріалу. Назви творів сучасних українських письменників привертають увагу дослідників. Заголовки несуть у собі особливе семантико-стилістичне та експресивне наповнення. У заголовку – зміст твору. «Добра назва ніби вузлом зв'язує різні мотиви твору, її зв'язки з твором виявляються складними і багатошаровими. ...З одного боку, назва твору підказується самим його змістом, породжується його суттю, а з іншого – стоїть традиція, індивідуальні уподобання письменника, ті чи інші обставини, іноді просто випадкові» [Карпенко 2008, с. 30–31]. Тому письменники намагаються називати свої твори цікаво, щоб назва і притягувала, як магнітом, погляд читача, інтригувала, і спонукала до прочитання. Напевно, кожен автор довго виношує назву своєї нової книги, як і назви для своїх героїв. Літературно-художній антропонім розкриває характер персонажа, його роль у суспільстві, указує на національність, а заголовок акумулює розгорнутий сюжет разом з усіма літературними героями. Між заголовком та твором є нерозривні зв'язки. «І в назву виноситься найважливіша ланка, вузловий елемент змісту» [Карпенко 2008, с. 35]. Ми переконалися в тому, дослідивши твори В. Лиса.

Заголовок може виконувати низку функцій: номінативну (називну, мають усі заголовки); інформативну (подає інформацію про текст); відокремлювану (роздільну, виділяє заголовок від тексту); експресивно-апелятивну (виявляє авторську позицію, готує читача до сприйняття тексту); рекламну (привертає увагу читача) [Веселова 1998, с. 11–12].

Відомо, що фігурує три види заголовків (Н. Веселова, Т. Желтоногова, О. Тишковець, О. Траченко): заголовок-індикатор, заголовок-образ, заголовок-символ.

Заголовок-індикатори містять назву головного персонажа твору, вказівку на місце подій, на особливості жанру чи сюжетних ліній твору. У заголовках-знаках домінує конотативне значення. Образність досягається завдяки використанню різних видів тропів: епітет, метафора, метонімія, іронія, оксюморон. Заголовки-символи містять значну кількість інтерпретацій.

В. Лис – сучасний письменник, що подарував українському читачеві «Століття Якова», «Соло для Соломії» і низку інших романів. Ми з нетерпінням чекаємо його нових творів, насолоджуємося мовою, авторським стилем, переживаємо разом з героями. Усі романи В. Лиса мають своєрідні заголовки, у які вже закладено дуже багато інформації.

Найвідоміші твори В. Лиса «Століття Якова» та «Соло для Соломії» вже були предметом нашого зацікавлення, але ми досліджували роль літературно-художніх антропонімів у тексті. Хоча є дотичність цих теперішнього дослідження, адже в заголовках цих романів є антропоніми – імена головних героїв.

Те, що в назві твору фігурує ім'я головного героя, уже є важливим. Адже ми знаємо, що назва, як писав Ю. Карпенко, є «найголовнішою власною назвою художнього твору, центром його ономас-

тичного простору» [Карпенко 2008, с. 260]. Заголовок «містить інформаційний зміст» і «оцінний момент», що загалом «працює на тему, ідею, художній задум, виявляє потаємне, має декілька змістових шарів, указує на різні сторони твору, різні думки і оцінки письменника» [Карпенко 2008, с. 218], тобто на авторський задум.

«**Століття Якова**» В. Лиса – роман про сто років життя головного героя («Яків знав, що доживе до свого століття. Доживе. Мусить дожити» [Лис 2016, с. 229]). Тому, зрозуміло, століття й виноситься в назву твору. Яків пережив дві світові війни («Серед страшної кривавиці стоїть він, простий, тико й того що трохи грамотний поліщук Яків Мех, по вуличному Цвіркун. ...Він сам рушає посеред тої смертельної крутаниці, намагаючись вижити і втекти» [Лис 2016, с. 140–141]), колективізацію, соціалізм, виживає в незалежній Україні. Народився, працював, воював у різних державах на практично одній території. Його історія – це історія України ХХ століття.

Чому автор саме так назвав свого персонажа? Чи закладений якийсь інформаційний зміст у назві? На перший погляд видається, що назва просто ідентифікує персонажа, але коли починаєш вдивлятися в етимологію антропоніма, яку роль назва виконує посторінково, розумієш, що це не просто номінація. Тому читач-науковець прочитає твір кілька разів, по краплинках збирає ту інформацію, яка б могла розкрити хоч якусь частинку закладеного в літературно-художньому антропонімі.

В. Лис назвав свого героя звичайним християнським іменем Яків, котре походить із давньоєврейської мови й означає 'п'ята', 'він іде слідом' [Трійняк 2005, с. 413]. У християнському світі це ім'я було відоме як апостольське. Апостол Яків вшановується всіма християнськими церквами як святий-великомученик. Головний герой Яків Мех прожив нелегке життя, пройшов через багато випробувань, тому асоціацію з біблійним великомучеником, на наш погляд, не варто відкидати. Героїзм Якова проявився у виживанні й терпінні. Дуже влучно про це писав Я. Поліщук: «...тут радше маємо справу з героїчністю, що пов'язана з постійністю й тривкістю персонажа, з терпінням, яке гартує, проте не ламає його. Звідси слушність авторських алюзій стражденної долі: чи тоді, коли натякається на апостола Якова, чи тоді, коли виникає асоціація самого Ісуса Христа...» [Поліщук 2011, с. 90]. Отже, у назві твору – не просто ХХ століття, не століття, у якому випало жити Якову. 100 років – це переплетіння подій, людей, долі. У цьому столітті – дитинство, юність, зрілість, старість, його здобутки і втрати, любов і ненависть..., його важке життя. Назва твору має велике змістове навантаження. «Назва тим ліпша, чим більший шматок змісту твору, його духу і тональності вона виражає, чим більше в ній ліній зв'язку з твором» [Карпенко 2008, с. 34]. Назва головного героя – найістотніша, тому автор фіксує її в заголовку. Власне ім'я персонажа стало знаком авторського виділення.

У центрі уваги «Століття Якова» є звичайний чоловік-поліщук, «якого, як тріску, жбурляло по водах вийшлого з берегів ХХ століття» [Забужко 20017, с. 6]. А роман «Соло для Соломії» – «історія цілого життя однієї неповторної жінки, якій було дано жити в неповторний час у неповторному місці. Майже ціле двадцять століття, прожите на Волині, давало добру нагоду для того, щоби існування не здавалося простим і нецікавим» [Прохасько 2019, с. 5].

Ім'я головної героїні, як і в «Столітті Якова», виносить в заголовок. Відомий ономаст Ю. Карпенко писав: «Якщо в художньому творі доречно виділяти ключові слова, то найголовніше із них слід шукати в назві» [Карпенко 2008, с. 259]. У центрі уваги буде не проста доля звичайної жінки-волинки Соломії.

Головна героїня має традиційне християнське ім'я Соломія. Ім'я давньоєврейського походження, що означає 'мир', 'спокій', 'благополуччя' [Трійняк 2005, с. 342]. Дівчина з мирним іменем дуже добра, спокійна, «привітна, всіхлюбна», «золота дитина». Це підтверджують роздуми матері Соломії: «Соломієчка навіть не вміє довго гніватися, а коли накоплює губки чи опускає очка, то робить це якось так винувато-безневинно, що мамі Соломії чи бабусі з дідусем, а то й братикам хочеться дочасно перепросити малу винуватицю, ...заговорити першими до цього синьоокого дива. Дива, що їм послане – долею, Господом, літом, лагідним вітром урожайної пори. ...Доброта, майже повна нездатність ображатися, дивний магнетизм, що йшов од сестрички, поступово обеззброював братиків» [Лис 2019, с. 32]. Як бачимо, первісне значення антропоніма в тексті спрацьовує. Але це ім'я має також значення 'світла'. Соломія була дуже красивою: «Про таке личко, як у Соломії, кажуть, що в молоці викупане та россою умите. ...Великі очі ставали все виразнішими, а головне – із світло-сірих небесними, синіми, наче дві великі волошки над маковими квітами цік» [Лис 2019, с. 29]. «Світло якесь виходить од цієї дівки, – не раз казала собі Павлова мати. – Як не над головою, то всередині його має» [Лис 2019, с. 143]. Радість героїні приносить нове світле почуття до Вадима: «І вона всі ці дні світилася, промінилася, висіювала...» [Лис 2019, с. 235]. Героїня випромінює позитивну енергетику. Вона щира з рідними, друзями. Мир та спокій асоціюються з ангелами та голубами.

Назви Соломка, Соломинка, Соломочка є похідними від апелятива солома. І автор не раз повертає до цього увагу. Не випадково в епіграфіях до роману йдеться про солону (тростину), яку легко можна зламати («Що ж можеш ти, надламана тростино?» Євген Маланюк). А скільки разів життя ламало Соломію, ставило на коліна! Так, вона тростинка, соломка, але горда і сильна, добра і світла. І могла вона багато що зробити. Коли Соломія спасла Руфину від безчестя, німець Ганс називає її Саломея: «Саломея! Ха і ще раз ха! Біблейське ім'я. Певно, та Саломея, що прагнула отримати голову Йоханаана, була не така вродлива» [Лис 2019, с. 67]. Він милується слов'янкою, її «гордою поставою,

навіть гнівним блиском блакитних диво-очей» [Лис 2019, с. 71]. Але сама Соломія знає, що її ангелом-охоронцем є та «Свята Саломея-мучениця, котра за віру християнську муки й смерть прийняла» [Лис 2019, с. 78].

Цікаво до тлумачення заголовка «Соло для Соломії» підходить В. Філінюк. Вона зазначає: «Цей заголовок можна тлумачити з кількох позицій. Перша – ім'я Соломія походить із давньоєврейської мови і має значення 'мирна'. Читач має змогу пересвідчитися, чи відповідає персонаж такому тлумаченню. Друга – фоностилістична гра слів 'соло' та 'Соломія', які перегукуються з латинським коренем 'сонце'. Третя – у назві роману використано музичний термін, який асоціюється з музикою, мелодією, піснею, виконаною однією людиною. Таким чином, роман присвячено жінці на ймення Соломія, її життєвій історії, що нагадує народну ліричну пісню» [Філінюк 2015, с. 706–707]. Пісню свого життя Соломія виконує сама.

Назва роману «Країна гіркої ніжності» налаштовує читача на те, що йтиметься про якусь країну – і ніжну, і гірку. Так через життя трьох поколінь однієї родини розкривається історія вже неіснуючої країни болючого жорсткого ХХ століття. Ця країна вкрала в маленької Дазі дитинство і юність. Ім'я героїні Даздраперма – своєрідний відголосок радянської епохи, коли більшовицька пропаганда «намагалася виробити власний пролетарсько-більшовицький іменник та запропонувати нові мотиви надання імен для дітей-немовлят» [Белей 2010, с. 77]. Про це говорить Віта своїй доньці Олесі: «– Бачиш, доню, твоя бабуся з того часу, коли дітям давали чудернацькі імена, – пояснила мама. – Хлопчиків називали Кімами або Віленами, що скорочено означало – Комуністичний інтернаціонал молоді чи Володимир Ілліч Ленін.

– Були ще Маркси й Енгельси, – озвалася бабуся, – А дівчат називали Тракторинами, Електринами, та Інтернами. Ще Сталінами. А мене назвали Даздраперма, що скорочено означає російською – «Да здравствует первое мая» [Лис 2017, с. 15].

На фоні різних періодів історії України автор малює історію життя жінок. Кожна з них проходить через різні випробування: Даз – донька «ворога народу» – пройде через інтернат, допомагатиме повстанцям; Віта пов'яже своє життя з кримінальним авторитетом; Олеся відстоюватиме незалежність України на Майдані, відчуже кохання і зраду. Життя підносило їм сюрпризи, але були в ньому і радість, і щастя, і біль, була країна з гіркою ніжністю. Людське життя твориться на фоні історії епохи, тому поєднується загальносуспільне з індивідуальним. Справедливо зазначає Оксана Басан: «...доля цих жінок залежала від долі країни. Де ж знаходиться ця вигадана Країна гіркої ніжності? Можливо, її локація – це нічна душа, що прагне любові і одного разу обкішись все ж так само прагне знати «гіркої ніжності». Або ж ця країна це і є Україна? Багатостраждальна, зраджувана, але кохана «понад усе» [Басан].

В інтерв'ю з Володимиром Лисом Світлана Дорош запитала про назву роману. Автор відповів:

«У романі є ще одна дівчинка, подруга Дазі в інтернаті, теж донька «ворогів народу», Санторина. Вона вигадала у своїй уяві «країну ніжності – аби «жити» у ній, бо так легше було терпіти приниження і біль. Але ця країна, як і вся історія України – з гіркотою, тому в кінцевому рахунку назва книжки саме така» [Дорош 2015].

Багато дослідників вважають, що назва твору має витікати з сюжету, основної ідеї, характеристик персонажів, тому має бути точною. Такою є назва роману «**Острів Сильвестра**». Важливі події в романі пов'язані з островом та філологом Сильвестром Васильчуком, котрий, «створячи життя як твір і твір як життя», «приплив на цей острів». Але є і друга лінія, що пов'язується з монахом Сильвестром Печерським («*Сильвестр Печерський, прозваний ще Сильвестром Слухняним, Сильвестром Покірливим, Сильвестром Праведним, був звичайним ценцем святого Успенського Києво-Печерського монастиря, що став пізніше лаврою, де провів майже все свідоме життя*») [Лис 2020, с. 205]. Є щось, не тільки дивне ім'я, що об'єднує цих героїв. Сучасний Сильвестр живе у власному світі – літературі, в іншому світі його чекає крах. Він відчужувався від реальності, як монах від суспільства: «*Я приплив на острів, людина без мети, яку сам у себе вкрав, без майбутнього, поза грою, яка закінчилася*» [Лис 2020, с. 39]. Як бачимо, дивний філолог і дивний (слухняний, благочестивий, покірний) монах. У назву роману закладено антропонім – ім'я головного героя. Доантропонімна основа імені спрацьовує в цьому романі. Ім'я Сильвестр походить із латинської мови і має значення 'лісовий' [Трійняк 2005, с. 338]. Монах йшов спасати зайців, Васильчук шукає усамітнення і його спасають зайці, а все відбувається на лісовому озері. Автор акцентує увагу на самотності кожного персонажа у світі (суспільстві) та пошуках ними сенсу буття.

Ті заголовки, до складу яких входить ім'я персонажа, просто виділяють його серед інших. Там, де відбувається заміна антропоніма загальною назвою, за словами Ю. Карпенка, «значно збільшується образний потенціал заголовка» [Карпенко 2008, с. 258]. Апелятив графиня не випадково ліг у назву роману «**Графиня**». У тексті йдеться про юну талановиту художницю Любов Смажук, котра намагається копіювати життя графині Венцеслави, що жила у XVIII ст. Проста сільська дівчинка за допомогою вчителя малювання Платона Лемещука стає відомою художницею. Вона втягується в інтриги кількасотрічної давнини, уявляє себе графинею, що вийшла з кріпаків і з погордою дивилася на сучасників. Любу зачаровує портрет графині, і вона намагається «...реконструювати те, що вже було колись, відчувати себе спадкоємицею (по духу, стилю, поведінці і т. д., аякже!) графині Ловиги. Венцеслави (яке ім'я!). Я вибрала її, не свою долю. Через стільки літ після неї» [Лис 2018, с. 218]. Слава, «гординя таланту» закутили голову героїні, усе це призвело до повного краху.

Цікавим є заголовок психологічного детективу «**І прибуде суддя**». Випускник Львівського юри-

дичного факультету Георгій Лашук їде працювати в маленьке містечко на Волині. Він завжди мріяв стати справедливим суддею. Але з його приїздом відбуваються дивні речі у Старій Вишні. Головний герой потрапляє в пастку і стає іграшкою в чужих руках. Суддя прибуває, щоб творити справедливий суд, але так складеться, що судитимуть його. Суддя виносить вирок іншим, але винен сам. Автор порушує питання про моральні категорії, нелегку роботу в юридичній сфері, а також про суддю всередині кожного з нас («*Але з кожним кроком старовишинської вулицею він розумів, дедалі більше і певніше, що єдиний справжній вихід у цьому житті – так само, як досі «жебрак», приходити на вокзал і чекати потяга, яким повинен приїхати до Старої Вишні суддя. Справжній суддя. Твій суддя*») [Лис 2019, с. 233–234]. Назва роману натякає на те, що жити потрібно по-божому, бо до кожного прийде суддя, доведеться відповідати за свої вчинки.

Майже всі герої роману «**В'язні зеленої дачі**» хоча б один раз, але були на зеленій дачі, яка належала першому секретареві райкому партії. Усі вони і стануть в'язнями цієї дачі. Але в назві фігурує барволексема. Чому дача зелена, чи пов'язано це з місцем розташування – сосновий ліс? Іноді в тексті знаходимо словосполучення лісова дача, що вже асоціюється із зеленим лісом, тим більше сосновим. Саме так дачу називав власник («*Зелену дачу? ... – Ха, зелену дачу. Була, була така, голубе мій. Точно, була. Так назвав її покійний господар району – Банчук Іван Данилович. А його, голуба, Принципалом позаочі й кликали*») [Лис 2019, с. 128]). Зелений колір дає надію, адже він – колір сподівання, весняного оновлення, радості. Він є кольором усього щасливого та прекрасного, повного надій, молодості. Таким щасливим, всемогутнім, молодим хотілося завжди бути першому секретареві. Дача бачила одних, що були загнані в глухий кут, інших, що на висоті слави потопали в морі розпуття. Дача згоріла, залишивши обвуглені тіла, але не вони були її в'язнями. Розрахунки в долі інакші. Колишній перший секретар райкому партії Іван Банчук, лікарка Таїсія, колишній економіст Юрко, а нині солідний бізнесмен Юрій стануть також заручниками цієї дачі – місця зла. Юрій Серeda відбудував «ідіотську» зелену дачу, а потім сам потрапив у пастку. Автор не випадково апелює до зеленого кольору, адже він асоціюється з надією, є барвою життя. І життя продовжується, бо осиротілою донькою Юрія опікуватиметься Таїсія. Тому назва роману є дуже влучною.

Роман «**Діва Млинища**» розповідає про дивне переплетіння долі мешканців села Загоряни, починаючи з половини XVII до XX ст. Але роман не названий іменем когось із різних поколінь родини Терешуків, а отримав назву «Діва Млинища». Млинище – частинка села Загоряни, яка була під опікою «білої жінки». За давньою легендою, її називали Дівою Млинища («*То ж ти, певне, Діву Млинища бачив... – Діву Млинища? Панас не міг уторопати. – Пречисту Діву? Діву Марію? – Не, синку... Діву нашого Млинища... Кутка нашого... І мати Юсти-*

на сказала, що од покійної бабусі свої почула – рідко, може раз на сто літ, являється перед людські очі тая Діва. Охоронниця їхнього кутка. ...Коли порятувати когось хоче» [Лис 2020, с. 22]). Панас впевнений, що в тяжкі хвилини йому на допомогу приходить Діва Млинища. Він називає її Білою Дівою. Вона з'являлася в білому одязі, доторкалася білою рукою в білому сні чи білому просторі. Асміне тлумачила йому, що «бачити білу жінку, котра не забирає з собою, а обіцяє зустріч у майбутньому, то означає, що він житиме довго, що є в ньому сила, яка оберігає» [Лис 2020, с. 71]. Діва Млинища допомогла знайти Остапа і Тетяну. Стара Марія Башиха просить допомоги в Діви, і «Діва чи доля таки допомогли». Парасці Явтушисі вона явилася «...у дивному довгому білому одязі. Наче б і не жінка, а якась світла пляма» [Лис 2020, с. 257]. Діва кликала жінку рятувати дитину, яка виявилася непотрібною Варці. Скептично до старих оповідок ставився історик Святослав Чижук, поки сам не побачив Білу Діву: «З усіх оповідей і легенд, які чув колись і за цей рік почув на Млиниці, найбільш таємничою і в той же час зрозумілою була Діва Млинища. Колективний витвір сільської уяви, у який, здається, тепер навряд чи хтось і вірив. Хіба старі люди, як мама. Гарна і сумна легенда про зниклу дівчину, котра час від часу з'являється, щоб допомогти людям. Чи, як оповідала одна бабця, змінити їхню долю. А ще мовби символ совісті його односельчан... Невже вона справді існує, Діва Млинища? Це ж суперечить усім реаліям... У нього теж видіння, галюцинація? Постає виразно біліє в полі» [Лис 2020, с. 361–362]. Діва Млинища, Біла Діва – це поєднання духовного (піднімається в небо) і чистого, доброго. Тут білий колір налаштовує людину на відвертість, самовіддачу, чистоту і повноту думок, має сприятливий вплив.

Символічною в романі «Обітниця» є не тільки назва коротенької вулиці всього на чотири будинки, але й назва роману. Обітниця – ‘урочиста обіцянка, зобов’язання, клятва’ [ВТССУМ 2005, с. 805]. Цікаво, що долі всіх мешканців вулиці тісно переплетені, усі вони давали свою обітницю. Вулиця Обітниця, об’єднуючи всіх героїв, сама стає персонажем. Відбувається персоніфікація («Вуличка Обітниця вдивлялася у зимовий вечірній простір. ...Обітниця мовчала» [Лис 2019, с. 206]). Бабця Петрина, якій не подобалася відновлена назва вулиці, каже: «А що таке Обітниця? Галичанське, а може, й польське слово. Я питала – ні старі, ні молоді його не знають. Колись так назвали вулицю. Колись і панам кланялися!» [Лис 2019, с. 178]. Але ця назва «дуже сподобалася своєю таємничістю і загадковістю Алі. Вона кілька разів навіть промовила в голос: «Обітниця! О-біт-ни-ця!». Смакувала це слово» [Лис 2019, с. 182]. Обітницю дають: дід Зосим («Він, Зосим, дав обітницю: у той день, коли вник закінчить університет, він і вручить йому свою колекцію» [Лис 2019, с. 37]); Богдан, що відбув повний термін ув’язнення за злочин, який не скоїв («А на початку Обітниці, не справжньої нової своєї обітниці, яку ще мав дати...» [Лис 2019, с. 78]);

Антон («І Антон дав собі обітницю, що таки ожениється із Зойкою» [Лис 2019, с. 91]; «Як приховувати той тягар од цієї дівчини, з якою поклав собі зустрітися, можна сказати, дав обітницю?» [Лис 2019, с. 125]); Ольга («Даю обітницю, що не втечу з Обітниці», – скаламбурила вона, і від цієї думки тінь усмішки з’явилася в кутиках її вуст» [Лис 2019, с. 334]; «Щастя, якого не могло бути. У ній визріло, стало обітницею й мусило стати хай якою гіркою реальністю назавжди рішення: нікуди вона з обітниці не втече. Ні – й з обітницею Дмитра. ... Ще раз дає таку обітницю й просить благословення, підтримки у древньої вулички Обітниці» [Лис 2019, с. 337]). Як бачимо, вулиця не просто переростає в образ, стає мешканцем, з яким можна поговорити, поцікавитися думками, але й стає символом, талісманом.

Роман «Стара холера» привабив не тільки сюжетом, цікавими персонажами, але й дивною назвою. Чому холера? І чому стара?

Апелятив холера, як не дивно, таким рефреном проходить через весь роман В. Лиса. Знаходимо дефініцію до слова рефрен: ‘У прозових творах – фраза, яка повторюється, щоб наголосити певну думку, звернути на неї увагу [ВТССУМ 2005, с. 1218]. Ми знаємо, що слова, які повторюються, найчастіше виражають головну думку твору або підкреслюють її, розставляючи акценти і привертаючи увагу читача до найголовнішого.

Назва роману В. Лиса «Стара холера» є своєрідним фразеологізмом, хоча слово холера не фіксується у фразеологічних словниках, а виводиться як галицизм. Не випадково В. Лис зосередив увагу на цьому фразеологізмі і назвав роман саме так. Ономаст Ю. Карпенко зазначав, що назва твору – головне слово, центр його ономастичного простору. «Назва акумулює в собі художній задум, ідейний зміст твору, становить його візитну карточку. Якщо шукати у творі найважливіше слово чи словосполучення, то ним, безперечно, треба визнати назву твору» [Карпенко 2008, с. 29].

У словниках знаходимо слово холера, але тлумачення до нього одне – ‘хвороба’, ‘епідемія’ [ВТССУМ 2005, с. 1568]. На Західній Україні це досить вживане слово, зараховують його лінгвісти до лайливих слів. Але В. Лис спростовує це, адже в нього холера – це той, хто пристає, прискіпливий, упертий. Холерником у нього є і старий дід, і жінка, і кіт (стара холера), і молода особа (холерочка), а в кінці роману виявляється, що холера – це любов, та, яка раз і назавжди. Зі слів Єви дізнаємося, що «стара холера – то любов, яка ніяк померти не здатна. Того й ходить по світу, людей зораблює. До кого у вічі заглядає, той довго жити буде, бо його душу насінням особинним засіває» [Лис 2019, с. 267]. Можливо, вона й має рацію, адже любов така давня, як світ, а світ наповнений вірусами, от і притягують ті віруси те, що їм до вподоби.

Висновки. Як бачимо, заголовки не тільки називають текст, але й мають індивідуально-авторське висловлювання про нього. Майже для всіх романів В. Лиса характерним є тісний зв’язок між заголо-

вком і текстом. Цей зв'язок із темою найчастіше реалізується через номінацію дійових осіб. У заголовках – кодування авторського задуму. У них скон-

центровані різні конотації, вони розкривають тему та ідею твору, формують характери, впливають на читача, спонукають до прочитання та узагальнень.

Література

1. Басан О. Рецензія на книгу «Країна гіркої ніжності». <https://www.booklya.ua>
2. Белей Л. Українські імена колись і тепер. Київ: Темпора, 2010. 128 с.
3. Боева Е. Функційна епістема заголовних комплексів у художньому мовленні Ольги Кобилянської. *Вісник Львівського університету. Серія філологічна*. Збірник наукових праць. Випуск 71. Частина II. Львів: Львівський національний університет імені Івана Франка, 2019. С. 332–344.
4. Веселова Н. А. Заглавие литературно-художественного текста: дис... канд. филол. наук. Тверь, 1998. 236 с.
5. ВТССУМ. Великий тлумачний словник сучасної української мови (з дод. і допов.). [Уклад. і голов. ред. В. Т. Бусел]. К.; Ірпінь: ВТФ «Перун», 2005. 1728 с.
6. Дорош С. Інтерв'ю з В. Лисом 10 листопада 2015 р. BBC – Україна bbc.com.
7. Забужко О. Направду добра книжка / Лис В. С. Століття Якова: роман; передм. О. Забужко. 4-ге вид., стер. Харків: Книжковий Клуб «Клуб сімейного дозвілля», 2016. С. 5–6.
8. Карпенко Ю. А. Заглавия произведений В. П. Катаева (Ономастические наблюдения). *Літературна ономастика: зб. статей*. Одеса: Астропринт, 2008. С. 259–266.
9. Карпенко Ю. А. Образный смысл слова, вынесенного в заглавие художественного произведения. *Літературна ономастика: зб. статей*. Одеса: Астропринт, 2008. С. 257–259.
10. Карпенко Ю. А. Специфика имени собственного в художественной литературе. *Літературна ономастика: зб. статей*. Одеса: Астропринт, 2008. С. 205–220.
11. Карпенко Ю. О. Назва твору як об'єкт ономастики (Переважно на матеріалі творчості Миколи Бажана). *Літературна ономастика: зб. статей*. Одеса: Астропринт, 2008. С. 29–37.
12. Поліщук Я. Ревізії пам'яті: літературна критика. Луцьк: Твердиня, 2011. 216 с.
13. Прохасько Т. Кант для Соломії / Лис В.С. Соло для Соломії: роман; передм. Т. Прохаська. Харків: Книжковий Клуб «Клуб Сімейного Дозвілля», 2019. С. 5–6.
14. Трійняк І.І. Словник українських імен. К.: Довіра, 2005. 509 с.
15. Філінюк В.А. Лінгвопоетика власних назв (на матеріалі роману Володимира Лиса «Соло для Соломії»). *Записки з ономастики*. Збірник наукових праць. Випуск 18. Одеса: «Астропринт». 2015. С. 704–716.

Джерела

1. Лис В.С. В'язні зеленої дачі: роман. Харків: Книжковий Клуб «Клуб Сімейного Дозвілля», 2019. 272 с.
2. Лис В.С. Графиня: роман. 2-е вид. Харків: Книжковий Клуб «Клуб Сімейного Дозвілля», 2018. 224 с.
3. Лис В.С. Діва Млинища: роман. 3-тє вид. Харків: Книжковий клуб «Клуб сімейного дозвілля», 2020. 368 с.
4. Лис В.С. І прибуде суддя: роман. Харків: Книжковий Клуб «Клуб Сімейного Дозвілля», 2019. 240 с.
5. Лис В.С. Країна гіркої ніжності: роман. 3-тє вид. Харків: Книжковий Клуб «Клуб Сімейного Дозвілля», 2017. 368 с.
6. Лис В.С. Обітниця: роман. Харків: Книжковий Клуб «Клуб Сімейного Дозвілля», 2019. 352 с.
7. Лис В.С. Острів Сильвестра: роман. Харків: Книжковий Клуб «Клуб Сімейного Дозвілля», 2020. 224 с.
8. Лис В.С. Соло для Соломії: роман; передм. Т. Прохаська. Харків: Книжковий Клуб «Клуб Сімейного Дозвілля», 2019. 368 с.
9. Лис В.С. Стара холера: роман. Харків: Книжковий Клуб «Клуб Сімейного Дозвілля», 2019. 272 с.
10. Лис В.С. Століття Якова: роман; передм. О. Забужко. 4-ге вид., стер. Харків: Книжковий Клуб «Клуб сімейного дозвілля», 2016. 240 с.: іл.

References

1. Basan O. Retsenziia na knyhu «Kraina hirkoi nizhnosti» [Review of the book “The Land of Bitter Tenderness”]. [/https://www.booklya.ua](https://www.booklya.ua) [in Ukrainian].
2. Belei L. (2010) Ukrainski imena kolys i teper [Ukrainian names then and now]. Kyiv: Tempora. 128 s. [in Ukrainian].
3. Boieva E. (2019) Funktsiina epistema zaholovchykh kompleksiv u khudozhnomu movlenni Olhy Kobylyanskoï [Functional episteme of title complexes in Olha Kobylyanska's artistic speech]. *Visnyk Lvivskoho universytetu. Seriiia filolohichna*. Zbirnyk naukovykh prats. Vypusk 71. Chastyna II. Lviv: Lvivskiyi natsionalnyi universytet imeni Ivana Franka. S. 332–344 [in Ukrainian].
4. Dorosh S. (2015) Interviu z V. Lysom 10 lystopada 2015 r. BBC – Ukraine [Interview with V. Lys on November 10. BBC – Ukraine] bbc.com [in Ukrainian].

5. Filiniuk V.A. (2015) Linhvopoetyka vlasnykh nazv (na materialy romanu Volodymyra Lysa «Solo dlia Solomii») [Linguopoetics of proper names (based on the novel “Solo for Solomiya” by Volodymyr Lys)]. *Zapysky z onomastyky*. Zbirnyk naukovykh prats. Vypusk 18. Odesa: «Astroprynt». 2015. S. 704–716 [in Ukrainian].
6. Karpenko Yu.A. (2008) Obraznyi smysl slova, vynesennogo v zaglavie khudozhestvennogo proizvedeniya [The figurative meaning of the word in the title of the work of art]. *Literaturna onomastyka: zb. statei*. Odesa: Astroprynt. S. 257–259 [in Russian].
7. Karpenko Yu.A. (2008) Spetsyfika imeni sobstvennogo v khudozhestvennoi literature [The specifics of the proper name in fiction]. *Literaturna onomastyka: zb. statei*. Odesa: Astroprynt. S. 205–220 [in Russian].
8. Karpenko Yu.A. (2008) Zaglaviya proizvedeniya V.P. Kataeva (Onomasticheskie nabliudeniya) [Titles of works by V.P. Kataev (Onomastic observations)]. *Literaturna onomastyka: zb. statei*. Odesa: Astroprynt. S. 259–266 [in Russian].
9. Karpenko Yu.O. (2008) Nazva tvorcu yak ob'ekt onomastyky (Perevazhno na materialy tvorchosti Mykoly Bazhana) [The title of the work as an object of onomastics (Mainly based on the works of Mykola Bazhan)]. *Literaturna onomastyka: zb. statei*. Odesa: Astroprynt. S. 29–37 [in Ukrainian].
10. Polishchuk Ya. (2011) Revizii pamiaty: literaturna krytyka. [Memory revisions: literary criticism]. Lutsk: Tverdnyia. 216 s. [in Ukrainian].
11. Prokhasko T. (2019) Kant dlia Solomii [Kant for Solomiya] / Lys V.S. Solo dlia Solomii: roman; peredm. T. Prokhaska. Kharkiv: Knyzhkovyi Klub «Klub Simeinoho Dozvillia». S. 5–6 [in Ukrainian].
12. Triiniak I.I. (2005) Slovnyk ukrainskykh imen [Dictionary of Ukrainian names]. Kyiv: Dovira. 509 s. [in Ukrainian].
13. Veselova N.A. (1998) Zaglavie literaturno-khudozhestvennogo teksta: dys... kand. fylol. nauk. [Title of the literary text: Philol. Science dissertation]. Tver. 236 s. [in Russian].
14. VTSSUM – Velykyi tlumachnyi slovnyk suchasnoi ukrainskoi movy (z dod. i dopov.) (2005) [Large explanatory dictionary of the modern Ukrainian language (with additions)]. [Uklad. i holov. red. V.T. Busel]. Kyiv; Irpin: VTF «Perun». 1728 s. [in Ukrainian].
15. Zabuzhko O. (2016) Napravdu dobra knyzhka [Really good book] / Lys V.S. Stolittia Yakova: roman; peredm. O. Zabuzhko. 4-te vyd., ster. Kharkiv: Knyzhkovyi Klub «Klub simeinoho dozvillia». S. 5–6 [in Ukrainian].

Sources

1. Lys V.S. (2020) Diva Mlynshcha: roman [Virgin of Mlynshche]. 3-tie vyd. Kharkiv: Knyzhkovyi klub «Klub simeinoho dozvillia». 368 s. [in Ukrainian].
2. Lys V.S. (2018) Hrafynia: roman [Countess: novel]. 2-e vyd. Kharkiv: Knyzhkovyi Klub «Klub Simeinoho Dozvillia». 224 s. [in Ukrainian].
3. Lys V.S. (2019) I prybude suddia: roman [And the Judge Will Come: novel]. Kharkiv: Knyzhkovyi Klub «Klub Simeinoho Dozvillia». 240 s. [in Ukrainian].
4. Lys V.S. (2017) Kraina hirkoi nizhnosti: roman [Land of Bitter Tenderness: novel]. 3-tie vyd. Kharkiv: Knyzhkovyi Klub «Klub Simeinoho Dozvillia». 368 s. [in Ukrainian].
5. Lys V.S. (2019) Obitnytsia: roman [Promise: novel]. Kharkiv: Knyzhkovyi Klub «Klub Simeinoho Dozvillia». 352 s. [in Ukrainian].
6. Lys V.S. (2020) Ostriv Sylvestra: roman [Sylvester Island: novel]. Kharkiv: Knyzhkovyi Klub «Klub Simeinoho Dozvillia». 224 s. [in Ukrainian].
7. Lys V.S. (2019) Solo dlia Solomii: roman [Solo for Solomiya: novel]; peredm. T. Prokhaska. Kharkiv: Knyzhkovyi Klub «Klub Simeinoho Dozvillia». 368 s. [in Ukrainian].
8. Lys V.S. (2019) Stara kholera: roman [Old Cholera: novel]. Kharkiv: Knyzhkovyi Klub «Klub Simeinoho Dozvillia». 272 s. [in Ukrainian].
9. Lys V.S. (2016) Stolittia Yakova: roman [Jacob's century: novel]; peredm. O. Zabuzhko. 4-te vyd., ster. Kharkiv: Knyzhkovyi Klub «Klub simeinoho dozvillia». 240 s.: il. [in Ukrainian].
10. Lys V.S. (2019) Viazni zelenoi dachi: roman [Prisoners of the green country house: novel]. Kharkiv: Knyzhkovyi Klub «Klub Simeinoho Dozvillia». 272 s. [in Ukrainian].

TITLE IN THE NOVELS OF VOLODYMYR LYS – THE CORE OF THE ART CANVAS

Abstract. The article is devoted to the study of the title poetics in the fiction by Volodymyr Lys – “Jacob’s Century”, “Solo for Solomiya”, “Country of Bitter Tenderness”, “Sylvester’s Island”, “Countess”, “And Judge Will Come”, “Prisoners of the Green Cottage”, “Virgin of the Mill”, “Promise”, “Old Cholera”.

The relevance of our study is due to the fact that in modern linguistics the potential of the titles of the texts of fiction of famous authors is still studied insufficiently. Therefore, in our opinion, the study of its own title – the title of the work – requires special attention, and a thorough analysis of the title’s lexemes of V. Lys’s novels opens opportunities for further generalizations in the field of relevant linguistic and stylistic issues.

Our goal is to study the title as the “first key sign”, as “the main proper name in the work of art” on the material of V. Lys’s novels. Our task is to research the semantic and stylistic role of the titles, to determine their functions in revealing the content of works.

It was found that the title in the works of V. Lys accumulates the development of the plot together with all the literary characters. It is inextricably linked to the author’s artistic intent. The semantic and stylistic role of titles is researched, their

functions (nominative, informative, expressive-appellative, advertising, etc.) in revealing the content of works are determined. It is found that there is a close connection between the title and the text, which is manifested on the logical, structural-compositional and stylistic levels.

It is proved that the title is the most important proper name of the work, the most important “nodal element of the content”, “the center of the onomastic space of the work”. The characteristic potential of headings is investigated. Attention is focused on the features of the titles, which contain proper names of the literary heroes – the names of the main characters. Such titles play a special role – they are signs of the author’s selection.

A study of the titles of V. Lys’s novels allowed us to conclude that the titles encode the author’s intention. Different connotations are concentrated in them, they reveal the theme and idea of the work, form characters, influence the reader, encourage reading and generalizations.

Keywords: appellative, heading, connotations, eloquence, semantic-stylistic role, functions, characteristic potential, text of fiction.

© Вегеш А., 2021 р.

Анастасія Вегеш – кандидат філологічних наук, доцент кафедри української мови Ужгородського національного університету, Ужгород, Україна; anastasia.vehesh@uzhnu.edu.ua; <https://orcid.org/0000-0003-0430-2447>

Anastasia Vehesh – Candidate of Philology, Associate Professor of the Ukrainian Language Department Uzhhorod National University, Uzhhorod, Ukraine; anastasia.vehesh@uzhnu.edu.ua; <https://orcid.org/0000-0003-0430-2447>

ФРАЗЕОЛОГІЗМИ В РОМАНІ ПАНАСА МИРНОГО «ПОВІЯ»: ЛІНГВОКУЛЬТУРНИЙ АСПЕКТ

Науковий вісник Ужгородського університету. Серія: Філологія.

Випуск 1 (45)

УДК 811.161.2'373.7:821.161.2

DOI:10.24144/2663-6840/2021.1(45).118–126

Венжинович Н. Фразеологізми в романі Панаса Мирного «Повія»: лінгвокультурний аспект; кількість бібліографічних джерел – 32; мова українська.

Анотація. Стаття присвячена опису фразеологізмів із компонентами-соматизмами у романі Панаса Мирного «Повія» у лінгвокультурному аспекті. Цей роман вирізняється серед інших творів Панаса Мирного високою художньою майстерністю, своєю соціальною гостротою, детально правдивим відображенням дійсності і глибоким психологізмом. Мова роману багата на образні порівняння, епітети, фразеологізми, часто взяті з народних уст. Констатуємо, що яскравість, емоційність, оригінальність, точність – характерні риси його письма. Мотиваційна основа таких зворотів здебільшого пов'язана зі світом традиційних народних образів, метафор і символів, приповідок та міфологічних уявлень. Наявність того чи того фразеологізму для позначення певного фрагменту дійсності є своєрідним показником його місця у системі культурних цінностей народу. Лінгвокультурна цінність фразеологічних одиниць полягає в тому, що вони відображають своєрідність світобачення мовної спільноти і є найбільш прозорими для культури, втіленої мовними засобами. Саме у фразеології накопичений досвід багатьох поколінь зі своїми, тільки їм властивими особливостями, що складають самобутність кожного народу. **Актуальність дослідження** полягає в тому, що в наш час значна увага приділяється вивченню власне українського фонду мови, помітною частиною якого є фразеологічні одиниці, яскраво представлені у творах різних письменників. Саме таким письменником і є Панас Мирний, мова творів якого насичена фразеологізмами, а тому потребує детальнішого вивчення. **Мета роботи** – дослідити фразеологічні одиниці у романі Панаса Мирного «Повія» у лінгвокультурному аспекті. Основними завданнями є виокремлення фразем із зазначеного твору, зосередження уваги на вивченні фразеологічних одиниць із компонентами-соматизмами, з'ясування їхньої ролі у відтворенні характерів літературних героїв, ментальних особливостей українців. Унаслідок проведеного дослідження з'ясовано, що значна кількість аналізованих фразеологічних одиниць містить соматичний компонент, зокрема *очі, голова, серце, розум (ум), пальці, кров, душа*. Це засвідчує цілковиту орієнтованість фразеологічної науки саме на людину, її почуття та переживання, створення неповторної мовної картини світу, на відтворення ментальних особливостей українців, особливостей їхньої культури та побуту.

Ключові слова: фразеологізм, компонент-соматизм, роман П. Мирного «Повія», лінгвокультурний аспект, мовна картина світу.

Постановка проблеми. Нині у лінгвістичній літературі особлива увага приділяється вивченню національної мовної картини світу. За визначенням І. Голубовської, національна мовна картина світу – це виражене засобами певної мови світовідчуття і світорозуміння певного етносу, вербалізована інтерпретація мовним соціумом навколишнього світу і себе самого в цьому світі. Чинники, що детермінують онтологію національних мовних картин світу – реальний світ, колективна свідомість [Голубовська 2004, с. 124]. Знання людини про світ, які передаються засобами мовної семантики, є мовною картиною світу. «Національно-культурна специфіка кожної мови яскраво виявляє себе в царині стійких словесних комплексів – фразеологізмів, ідіом, приказок, прислів'їв» [Білоноженко 1999, с. 138]. Мотиваційна основа таких зворотів здебільшого пов'язана зі світом традиційних народних образів, метафор і символів, приповідок та міфологічних уявлень. Наявність того чи того фразеологізму для позначення певного фрагменту дійсності є своєрідним показником його місця у системі культурних цінностей народу.

Аналіз досліджень. Фразеологія вивчає немало важливих проблем, пов'язаних із сполучуваністю слів. Фразеологія – це сукупність усталених зворотів певної мови, так і розділ науки про мову, що вивчає стійкі словосполучення –

фразеологізми, їх ознаки, поділ на групи, утворення і походження [Скрипник 1973, с. 124].

У лексичному складі мови фразеологічні одиниці (далі – ФО) займають значне місце, тому що вони образно й точно передають думку, відбивають різні сторони дійсності. Фразеологізми не тільки позначають певне явище дійсності, але й характеризують його, дають йому певну оцінку. У відношенні значення вони відповідають єдиним поняттям, виражають значення предметності, процесу, якості, властивості або способу, мають граматичні категорії, які визначаються морфологічними формами й синтаксичною функцією в реченні, і виявляють закономірності у співвідношенні із загальною системою мови, які проявляються в лексичній сполучуваності, стилістичному й емоційно-експресивному забарвленні значення й синонімічних зв'язків.

Фразеологія належить до тих галузей сучасної лінгвістики, що привертають особливу увагу широких кіл дослідників, оскільки фразеологічний склад мови – це невичерпне джерело народної мудрості, на основі якого будуються як лінгвістичні, так і культурно-етнографічні дослідження.

Загальнослов'янська фразеологія представлена в дослідженнях О. Потебні, Ф. Булаєва, В. Виноградова, Б. Ларіна, Л. Булаховського, Г. Удовиченка та ін. Вагомий внесок у розробку

проблем фразеології сучасної української літературної мови зробили Н. Бабич [1970–1971], Г. Удовиченко [Удовиченко 1984], Л. Скрипник [1973] М. Жуйкова [2007], Ж. Краснобаєва-Чорна [2018] та ін.

Проблематиці «фразеологія і національна культура» присвячені роботи багатьох дослідників. Зокрема, це праці Т. Григоренко [2005], Л. Даниленко [2020], В. Жайворонка [2018], В. Ковалюк [2013], М. Ковшової [2013], В. Кононенка [2008], О. Левченко [2005], В. Маслової [2001], В. Мокієнка [2020], О. Назаренко [2001], О. Селіванової [2004], Л. Скрипник [1973], В. Ужченка, Д. Ужченка [2006, 2007], Н. Венжинович [2008, 2015, 2016, 2018, 2019а, 2019б] та ін.

В. Ужченко, зокрема, зазначає, що нині «активно розробляється у сфері фразеологічного значення антропоцентризм як рушійна сила розвитку номінативних мовних засобів, що дає можливість аналізувати мову як систему культурних категорій. ... Під антропоцентризмом розуміють спрямованість мовних одиниць на позначення світу людини, „людини в мові“, а мовне значення – це інтерпретація світу людиною. ... Антропоцентричний підхід дав змогу звернути увагу на психологічні аспекти формування мовної (фразеологічної) картини світу, а культурні феномени розглядати як константи культури» [Ужченко 2007, с. 435]. В. Жайворонко стверджує, що «одним із яскравих складників культури народу є його мова. Занурюючись своїм корінням у міфологічний світ давнього народного світосприймання, вона зберегла для нас багато воістину неперевершених зразків слова і виразу» [Жайворонко 2018, с. 3]. Услід за О. Селівановою, вважаємо, що одним із головних векторів дослідження є «... вияв ціннісних орієнтацій етнічної спільноти, зафіксованих у фразеологічних найменуваннях і їхній знаковій динаміці» [Селіванова 2004, с. 8]. А В. Кононенко слушно зауважує, що «світогляд українців знайшов реалізацію в численних висловах, що відповідають різним ситуаціям життя, характерологічним рисам людей, створюючи у своїй сукупності загальний образ мовця, неоднозначного за своїми уявленнями, але загалом скоріше позитивний, аніж негативний» [Кононенко 2008, с. 91]. Передумовами дослідження етнокультурної специфіки фразем є зосередження уваги на мовній, а через неї і на духовній культурі як окремої людини, так і всієї мовної спільноти. Будучи інструментом осягнення розумом світу і його сприйняття, мова бере активну участь у формуванні культури ще з давніх часів. Про це красномовно засвідчує фразеологія як автономна лінгвістична дисципліна, яка пододала наслідки недоліків структурно-таксономічної парадигми і сьогодні стала на шлях виявлення того, як використовується мова суб'єктом мовлення залежно від його комунікативних інтенцій, від чинника адресата, від гла спільних для них знань про світ і т. ін. Це спричинилося до наступного кроку – дослідження мовного чинника в людині – того, як саме оновлена й завжди культурно забарвлена картина світу впливає на людину, формуючи її мовну свідомість, а разом із нею і культурно-національну

самосвідомість. І тільки на основі цих даних можна говорити про фразеологію як про найбільш культурноносії компонент мови в дії.

Лінгвокультурна цінність фразеологічних одиниць полягає в тому, що вони відображають своєрідність світобачення мовної спільноти і є найбільш прозорими для концептів культури, втілюваних мовними засобами. Саме у фразеології накопичений досвід багатьох поколінь зі своїми, тільки їм властивими особливостями, що складають самобутність кожного народу. На думку М. Жуйкової, «лінгвокультурологічний аналіз має дві сфери застосування. Із одного боку, його активно залучають до рівня «фразеологічної статистики», тобто до аналізу певних фразем як елементів мовно-культурного коду, що підлягає інтерпретації. Із другого боку, лінгвокультурологічний аналіз має пряме застосування в дослідженнях «фразеологічної динаміки», тобто передусім у сфері генези фразеологічних одиниць [Жуйкова 2007, с. 127]. Зазначимо, що «фразеологізми надають творам національної самобутності, створюють реалістичну народну атмосферу, ілюструють розвиток особистості в соціальному середовищі, формування її характеру, поглядів, вплив громадської думки на вчинки людини. Стилістично зниженого забарвлення діалоги літературних персонажів набувають через вживання розмовних слів. У такий спосіб досягається ефект невимушеної розмови, створюється типова побутова ситуація...» [Венжинович 2019а, с. 18].

Значна кількість фразеологізмів представлена у творах багатьох українських письменників, зокрема й видатного українського прозаїка Панаса Мирного.

Панас Мирний – псевдонім Панаса Яковича Рудченка, класика вітчизняної літератури, громадського й культурного діяча, видавця, фольклориста. Саме йому судилося стати засновником й одним з найвидатніших представників української психологічної прози.

Іван Франко оцінив творчу особистість Панаса Мирного як «сильний епічний талант» [Франко 1984, с. 143], звернувши увагу на його майстерність у психологічному аналізі персонажів: «Панас Мирний (Афанасій Рудченко) належить до найвизначніших українських повістярів і визначається особливо влучною характеристикою дієвих осіб та поглибленням їх психології» [Франко 1984, с. 342].

Вершиною епічного мислення Панаса Мирного вважається один із його романів «Повія» (1883–1884) [Мирний 2017], де автор у центр художнього дослідження ставить неординарну людину й детально простежує її психологічний стан за різних обставин.

Роман «Повія» вирізняється серед інших творів Панаса Мирного високою художньою майстерністю, своєю соціальною гостротою, детально правдивим відображенням дійсності і глибоким психологізмом. Мова роману багата на образні порівняння, епітети, фразеологізми, часто взяті з народних уст.

Учені зазначають, що ніхто з прозаїків-попередників не передав так майстерно й повно всіх барв української народної мови, як це зробив Панас Мирний. Яскравість, емоційність, оригінальність, точність – характерні риси його письма.

Феномен творчості видатного українського письменника Панаса Мирного був предметом вивчення О. Білецького, О. Гнідана, С. Жили, П. Колесника та ін. Мову творів митця досліджували М. Грицай [1983], І. Грицютенко [1959], Я. Федоренко [1971] та ін.

Актуальність дослідження полягає в тому, що в наш час значна увага приділяється вивченню власне українського фонду мови, помітною частиною якого є ФО, що яскраво представлені у творах різних письменників. Саме таким письменником і є Панас Мирний, мова творів якого насичена фразеологізмами, а тому потребує детальнішого вивчення.

Мета роботи – дослідити фразеологічні одиниці у романі Панаса Мирного «Повія» у лінгвокультурному аспекті. Основними завданнями є виокремлення фразем із зазначеного твору, зосередження уваги на вивченні фразеологічних одиниць із компонентами-соматизмами, з'ясування їхньої ролі у відтворенні характерів літературних героїв, ментальних особливостей українців.

У роботі було використано **контекстологічний метод**, який дозволяє вивчати ФО в умовах їхнього вживання у реченні, а також врахувати специфіку мови. Застосовано і **описовий метод**.

Виклад основного матеріалу. Мова роману Панаса Мирного «Повія» багата на образні порівняння, епітети, фразеологізми, часто взяті з народних уст. Якщо об'єднати всі фразеологічні одиниці в тематичні групи, то найчисельнішою виявляється група з соматичним компонентом. І це не дивно, адже давніх часів людина співвідносила навколишній світ із частинами свого тіла – головою, руками, ногами, серцем тощо. Використовуючи їхні назви у переносному значенні, люди точніше передають свої думки, почуття, дії і ставлення до світу, в якому живуть.

У досліджуваному творі переважають фразеологізми з компонентами *око/очі, рука/руки, голова, серце, язик, зуби, ніс та вухо*. Зокрема:

Фразеологізми з компонентом-соматизмом око/очі

Серед виявлених у романі ФО найчисельнішою є тематична з компонентом *око/очі*, наприклад:

Вибивати очі 'дорікати за що-небудь, чимсь'. *Хіба я з москалями знаюся? Хіба я водюся з ними, що вони мені ними очі вибивають, – розпороцалася Христя* [Мирний 2017, с. 344]. Пор.: **колоти (випікати, пекти, вибивати, довбати / т. ін.) очі кому** '1. в'їдливо дорікати, докоряти кому-небудь чимсь; 2. Дратувати когось, не давати комусь спокою, викликати осуд' [СФУМ, с. 387]. **Вибивати очі тс** [СУМ, 1, с. 349].

Очі розбігаються 'хто-небудь не може зупинитися, зосередитися на чомусь одному від різноманітності вражень'. *Вийдеш на вулицю –*

рівно всюди, народ як плав пливе... та всі в дорогих празникових уборах... Очі розбігаються, дивлячись! [Мирний 2017, с. 242]. Пор.: **[аж] очі розбігаються / розбіглися у кого, кому, чий і без додатка** '1. хто-небудь не може зупинитися, зосередитися на чомусь одному від різноманітності вражень; 2. по чому, поміж чого і т. ін. Хто-небудь швидко, блискавично, без певної послідовності оглядає щось; 3. хто-небудь приємно вражений' [СФУМ, с. 595]. **Очі розбігаються тс** [СУМ, 5, с. 665].

Запасти в око 'дуже сподобатися'. *А що? запала в око? – зареготався Рубець* [Мирний 2017, с. 194]. Пор.: **запасти в око кому тс** [СФУМ, с. 315]. **Запасти в око (у вічі) тс** [СУМ, 3, с. 238].

Зав'язати очі 'зробити кого-небудь нещасливим'. *А коли ви очі чоловікові зав'язали так, що йому не тільки робити – світ не милий* [Мирний 2017, с. 391]. Пор.: **зав'язати очі кому** '1. позбавляти кого-небудь можливості об'єктивно сприймати, правильно оцінювати навколишню дійсність; 2. зробити кого-небудь нещасним' [СФУМ, с. 301]. **Зав'язати очі кому** 'позбавити можливості тверезо сприймати навколишнє' [СУМ, 3, с. 64].

З п'яних очей 'у стані сп'яніння'. *Довбня з п'яних очей витребував собі у губернію* [Мирний 2017, с. 555]. Пор.: **з п'яних очей тс** [СФУМ, с. 593]. **З п'яних очей тс** [СУМ, 5, с. 665].

У вічі кидатися 'привертати чию-небудь увагу; впадати в око (очі, у вічі)'. *Пилипові теж кинулась у вічі Пріс'ячина постать струнка, її норов тихий, її голос любий...* [Мирний 2017, с. 18]. Пор.: **впадати (падати, рідко кидатися, встрявати) / впасти (рідко кинутися, встряти) в око (в очі, у вічі)** '1. кому. Хто-небудь помічає, бачить, звертає увагу на когось, щось; 2. бути особливо помітним; помічатися; 3. кому. Подобатися кому-небудь. що, на що; 4. бачити, помічати' [СФУМ, с. 147]. **Кидатися (кинутися) в очі (у вічі), рідко** 'привертати чию-небудь увагу; впадати в око (очі, у вічі)' [СУМ, 5, с. 672].

Очі горять 'чий-небудь вигляд виражає хворобливий стан, погане самопочуття'. *Голова наче у вогні палає, очі горять, зітхань гаряче, аж губи репаються від нього, аж у роті сохне* [Мирний 2017, с. 21]. Пор.: **очі горять** '1. чий-небудь вигляд виражає хворобливий стан, погане самопочуття; 2. перев. чим. Чий-небудь погляд, вигляд виражає добрий настрій, доброзичливе ставлення до когось і т. ін.' [СФУМ, с. 598]. **Очі горять не зафіксовано** СУМ.

Очі грають 'хто-небудь перебуває у веселому, радісному настрої, збудженому стані і т. ін.'. *Радістю і веселоцями б'ється серце у Христі, очі грають, як ті зорі на холодному небі* [Мирний 2017, с. 42]. Пор.: **очі грають / заграли у кого, чий, які тс** [СФУМ, с. 598]. **Очі грають не зафіксовано** СУМ.

Стриміти спичкою в оці 'набридати, дратувати своєю присутністю, наявністю'. *Комора побита зимньою негодою, пошпугована весняними дощами, полупилася, та вона її так кине? Нізащо!*

Уже давно вона **стирчить спичкою в оці** [Мирний 2017, с. 135]. Пор.: **стриміти спичкою в оці не зафіксовано** [СФУМ]. **Стирчати більмом (спичкою) в (на) оці (очах) у кого, кому тс** [СУМ, 9, с. 702].

Вгородити оці ‘довго вдивлятися в що-небудь (перев. бездумно, не сприймаючи баченого)’. *А проте думки її далеко були від того, хоч вона й вгородила свої оці у купу луштанин...* [Мирний 2017, с. 327]. Пор.: **вгородити оці не зафіксовано** СФУМ. **Вгородити оці не зафіксовано** СУМ.

Стрельнути очима ‘кокетливо, грайливо позирати на кого-небудь’. – *Ідіть лишець до нас, – мовила огрядна молодиця, гнилозубого чоловіка жінка, червона, як та наливка, що держала в руках. – Годі вам усе з панамі та з панамі. Чи бач, як панамі пропахалися! – додала вона, стрільнувши на Колісника своїми масляними очима* [Мирний 2017, с. 119]. Пор.: **стрельнути очима (оком, рідко поглядом) на кого, в кого і без додатка** ‘1. поглядати на кого-, що-небудь; 2. перев. недок. Кокетливо, грайливо позирати на кого-небудь’ [СФУМ, с. 867–868]. **Стрельнути (стрільнути) оком (очима, поглядом) на кого, в кого** ‘а) кинути короткий швидкий погляд; б) кокетливо поглянути на кого-небудь’ [СУМ, 9, с. 761].

Утекти світ за оці ‘невідомо куди; у безвість’. *Хоч би утекти відсюди куди-небудь, хоч світ за оці, аби утекти!* [Мирний 2017, с. 485]. Пор.: **світ за оці, з сл. піти, побрести, побігти і т. ін.** ‘1. не вибираючи шляху, куди завгодно; 2. невідомо куди; у безвість’ [СФУМ, с. 784–785]. **Іти світ за оці** ‘вирушати в далеку дорогу, невідомо куди’ [СУМ, 4, с. 53].

Бити у вічі ‘привертати увагу’. *Червоні плаття, зелені куцини, рябі спідниці, жовті шушони, блискучі ластикові балахони, чорні сукняні каптани – аж у вічі б’є!* [Мирний 2017, с. 106]. Пор.: **бити у вічі** ‘1. бути особливо помітним; привертати увагу; 2. чим і без додатка. Виділятися чим-небудь серед когось, чогось’ [СФУМ, с. 26]. **Бити в оці (у вічі)** ‘а) яскраво світлити; засліплювати (про сильне, різке світло); б) бути дуже помітним; впадати в око’ [СУМ, 1, с. 168].

Хоч око виколи ‘дуже темно, зовсім нічого не видно’. *Темна, непроглядна темнота обняла її зразу; хоч око виколи с нічого не видно. нічого не видно* [Мирний 2017, с. 102]. Пор.: **хоч око (оці) виколи (рідко вибий, вийми, вибери), з сл. темно, темрява, темінь і т. ін. тс** [СФУМ, с. 92]. **[Темно,] хоч око виколи тс** [СУМ, 1, с. 410].

Міряти очима ‘оглядати кого-, що-небудь, вдивляючись або оцінюючи’. *Колісник примостився на самому краюку лави. Селезньов спідлоба дивився на нього, міряв з ніг до голови очима* [Мирний 2017, с. 193]. Пор.: **міряти очима (оком, поглядом) кого, що** ‘1. оглядати кого-, що-небудь, вдивляючись або оцінюючи; 2. якими (яким). Дивитися-на кого-, що-небудь, виражаючи певні емоції’ [СФУМ, с. 494]. **Міряти поглядом (оком, очима і т. ін.)** ‘а) оцінюючи, оглядати кого-, що-небудь. б) презирливо, з ненавистю дивитися на когось’ [СУМ, 4, с. 747].

В очах миготить ‘у когось неприємні зорові відчуття від швидкої зміни об’єктів, їх яскравості і т. ін.’. *У Христі аж в очах миготіло, голова кругом ходила, дивлячись, як швидко пані мідяним прутиком хапала нитку, в’язала петелечку, в ту петелечку знову втягала нитку і – не знає як – уже робилося дві петелечки* [Мирний 2017, с. 214]. Пор.: **[аж] в очах мерехтить (мигтить, миготить і т. ін.) кому, у кого і без додатка, безос. тс** [СФУМ, с. 483]. **В очах миготить** ‘про враження рябизни в очах’ [СУМ, 4, с. 700].

Фразеологізми з компонентом рука/руки

У ході дослідження нами були зафіксовані, зокрема, такі фразеологізми з компонентом *рука/руки*:

На руку охулки не класти ‘не пропустити нагоди поживитися’. *Та й собі, небійсь, охулки на руку не положе!* [Мирний 2017, с. 356]. Пор.: **охулки на руку не класти не зафіксовано** СФУМ. **Охулки на руку не класти не зафіксовано** СУМ.

[Рук] не позичати ‘є щось у кого-небудь’. *Не в їх тільки робота, і в других є, а мені рук не позичати...* [Мирний 2017, с. 325]. Пор.: **не позичати чого тс** [СФУМ, с. 662]. **Не позичати чого тс** [СУМ, 6, с. 816].

Золоті руки ‘майстер своєї справи, уміла, вправна, здібна людина’. *Швидка ця Христя, золоті в неї руки!* [Мирний 2017, с. 4]. Пор.: **золоті руки тс** [СФУМ, с. 768]. **Золоті руки тс** [СУМ, 3, с. 680].

Ламати руки ‘переживати, хвилюватися’. *Христя тільки ламала руки та трусилась* [Мирний 2017, с. 158]. Пор.: **ламати (ломити, заламувати) / заламати (заломити) руки** ‘певними жестами виражати переживання, страждання, хвилювання і т. ін.’ [СФУМ, с. 413]. **Ламати руки (пальці)** ‘про жест, який є виявом сильного горя, страждання, хвилювання і т. ін.’ [СУМ, 4, с. 441].

[Чіїми] руками жар загірбати ‘непорядно користуватися результатами чужої праці’. *Христя нічого на те не одказала, тільки подумала: дві-то руки в тебе, та чіїми прийдеться жар загірбати?* [Мирний 2017, с. 336]. Пор.: **чужими руками жар (вогонь, діал. грань) загірбати (загортати, вигрбати, вигортати) / загребти (загорнути, вигребти, вигорнути) тс** [СФУМ, с. 304]. **Чужими руками жар загірбати тс** [СУМ, 2, с. 508].

Рук не чути ‘дуже втомитися, перенапружитися від надмірної праці, перев. руками’. *Нічого й журились, коли рук не чуєш! – суворо відказала Мар’я* [Мирний 2017, с. 208]. Пор.: **рук не чути тс** [СФУМ, с. 959]. **Рук (ніг, спини, голови і т. ін.) не чути** ‘перевтомитися, перенапружитися, перемерзнути’ [СУМ, 11, с. 385].

Рук не покладати ‘працювати весь час, невтомно, сумлінно’. *Було у неї одно добро, задля котрого вона й досі робила-працювала, рук не поклала...* *Тепер і те добро одняли від неї!* [Мирний 2017, с. 85]. Пор.: **не покладати рук, за. працювати і под. тс** [СФУМ, с. 666]. **Не покладати рук тс** [СУМ, 7, с. 26].

Рук не жаліти ‘робити що-небудь з повною віддачею’. Як вона **рук не жаліла**, обмазуючи та обліптуючи хату, щоб і холод не заходив зимою, і дощ, бува, не пробив літом... [Мирний 2017, с. 19]. Пор.: не жаліти / не пожаліти **рук (сил, пупа)** ‘працювати, робити що-небудь з великим напруженням, з найбільшою інтенсивністю’ [СФУМ, с. 289]. **Рук (сил) не жаліти тс** [СУМ, 2, с. 504].

Фраземи з компонентом голова

До групи фразеологізмів з компонентом *голова* належать такі:

Викинути з голови ‘перестати думати про кого-, що-небудь’. *Прощавай, Мар’є! Та викинь ти думки з голови*, – сказав Кирило [Мирний 2017, с. 94]. Пор.: **викинути (витрусити) / викидати з голови (з пам’яті, з думки, рідко з ума / т. ін.)** кого, що *тс* [СФУМ, с. 91]. **Викидати (викинути) з голови (з серця і т. ін.)** кого, що ‘забувати, не думати про кого-, що-небудь’ [СУМ, 1, с. 405].

Голова горить (палає) ‘перебувати в жару, відчувати жар (перев. від хвороби)’. *Голова наче у вогні палає, очі горять, зітхання гаряче, аж губи репаються від нього, аж у роті сохне* [Мирний 2017, с. 21]. Пор.: **голова палає не зафіксовано** СФУМ. **Голова палає не зафіксовано** СУМ.

Занапастити голову ‘знівечити життя собі або комусь’. **Не занапасти ти своєї і моєї голови!** – заплакала мати [Мирний 2017, с. 164]. Пор.: **занапастити голову не зафіксовано** [СФУМ]. **Занапастити голову не зафіксовано** СУМ.

Клопотати голову ‘турбувати, хвилювати когось’. *Пріська дибала та дибала, поспішаючи додому. Вона не примічала тії краси світової; її похилу голову клопотали свої думки* [Мирний 2017, с. 63]. Пор.: **клопотати голову кому, чию тс** [СФУМ, с. 381]. **Клопотати голову кому, чию тс** [СУМ, 4, с. 189].

Фразеологічні одиниці з компонентом серце

У мові роману зустрічаються такі ФО з соматичним компонентом *серце*:

Заганяти голки в серце ‘дошкуляти кому-небудь чимось’. *Не візьме його лиха година! Такого ніщо не бере!* – кричить Грицько, та повернеться ще до Христі і почне їй голки заганяти... все про хлопців їй плеще [Мирний 2017, с. 11]. Пор.: **заганяти голки (гострі) спички) в серце тс** [СФУМ, с. 302]. **Голки заганяти (загнати) тс** [СУМ, 2, с. 108].

Серце розривається ‘хтось страждає, мучиться від чого-небудь, переживає за когось’. *Вони не бачили, як я душею болів, як моє серце розривалося, як я хитався-хиявся* [Мирний 2017, с. 346]. Пор.: **серце розривається (надривається) у кого, чие, від чого, з чого і без додатка** ‘хто-небудь переймається якимсь почуттям (кохантям, жалю, одчаю і т. ін.)’ [СФУМ, с. 797]. **Серце (душа) розривається (розірвється і т. ін.) [на шматки (куски, надвоє)] у кого, чие, чия тс** [СУМ, 8, с. 791].

Серце тьохнуло ‘здрігатися, стискатися, завмирати, сильно битися від страху, радості і т. ін.’.

Христия усміхнулася. Федір побачив, як у Христі очі блиснули... Його серце тьохнуло... [Мирний 2017, с. 54]. Пор.: **серце тьохнуло не зафіксовано** СФУ. **Серце тьохнуло не зафіксовано** СУМ.

Фразеологізми з компонентом-соматизмом зуби

Компонент *зуби* є ключовим у таких фразеологізмах, які ми виявили в романі:

Гострити зуби ‘прагнення заподіяти кому-небудь школу, зробити неприємність’. *Ти, бісова невіро, не пустив переночувати, я ж тебе серед зими випру з своєї хати!*» – **гострила** вона **зуби**, *умоцнюючись на лавочці у закапелку, де здалося їй затишніше* [Мирний 2017, с. 573]. Пор.: **гострити (діал. острійти, точити і т. ін.) / нагострити (наточити) зуби** ‘1. на кого, рідше проти (супроти) кого. Прагнути заподіяти кому-небудь прикрість, шкоду, зробити неприємність; 2. на кого – що і без додатка. Посягати на кого-, що-небудь; 3. на що. Прагнути мати вигоду з чого-небудь’ [СФУМ, с. 193]. **Гострити (точити) зуби** ‘а) (на кого – що) прагнути заволодіти ким-, чим-небудь, захопити когось, щось. б) (на кого – що, рідше проти, супроти кого – чого) гніватися на кого-небудь; прагнути зробити комусь зло, прикрість; намагатися позбавити кого-небудь чогось’ [СУМ, 3, с. 724].

Зціпити зуби ‘виявляючи велику витримку, стійкість, напруживши всі сили’. *Наталя Миколаївна пустила на чоловіка гострий і призрий погляд; зціпила зуби, аж її щелепи видалися над повними щоками, мов вона збиралася кого розкусити ними, і, згорнувши руки, сердито опустила на стулець біля столу. її свіже рожеве обличчя поп’ятнилося, очі похмурились* [Мирний 2017, с. 295]. Пор.: **зціпивши зуби тс** [СФУМ, с. 348]. **Зціпивши зуби тс** [СУМ, 3, с. 736].

Перетирати на зубак ‘лихословити’. *Накладаєте удвох з своєю любезною на батькову голову?.. – і знову почав Грицько гукати на всю хату, перетираючи та переминаючи на зубах не тільки Пріську з Христею, а й увесь рід їх, усіх заступників* [Мирний 2017, с. 69]. Пор.: **перебирати (перетирати, переminatи / т. ін.) / перебрати (перетерти, перем’яти і т. ін.) на зубах кого** ‘розпускати плітки, лихословити про кого-небудь’ [СФУМ, с. 612]. **Перетирати на зубах тс** [СУМ, 3, с. 724].

Узяти на зубок ‘лаяти, гудити, судити кого-небудь’. *Кумою Антон Петрович давно вже намітив товсту купчиху, що так любила чайку попити, добре попоїсти, уволю поспати; незгірше вона любила і на зубок стороннього узяти; звісно, як у гостях та поміж своєю компанією – не сидіти ж зціпивши зуби!* [Мирний 2017, с. 262]. Пор.: **брати (хапати) / взяти (ухопити) на (в) зуби (на зуб, на зуба, на зубок, на зубки)** ‘1. кого. Обирати кого-небудь об’єктом пересудів, глузування, кепкування, пліток і т. ін.; судити, гудити; 2. що. Говорити, підхоплювати що-небудь, сказане дотепно, вдало’ [СФУМ, с. 56]. **Брати (узяти) на зубки (на зубок) тс** [СУМ, 3, с. 727].

Фразеологізми з компонентом

язик

Тематична група, до складу якої входить компонент-соматизм *язик*, зокрема:

Язык розв'язати 'почати говорити після мовчання'. Далі та далі *язик* її *розв'язувався*, пам'ять яснішала, голос дужчав... [Мирний 2017, с. 250]. Пор.: *язик розв'язується / розв'язався у кого, кому, чий* 'хто-небудь починає багато говорити, стає балакучим' [СФУМ, с. 977]. **Розв'язувати (розв'язати) язик (язика, язика, рот, рота, уста, губу, мову)** 'а) призводить до невимушеної розмови; б) (тільки язик, язика, язика кому) силою змушувати кого-небудь заговорити, виказати таємницю; в) (тільки док.) почати говорити після мовчання' [СУМ, 8, с. 642].

Гострий на язик 'який влучно, дотепно говорить'. *Ти не дивись, що я тепер така стала – постаріла, понікчемніла; а замолоду була красива, швидка, весела. і на язик гостра* [Мирний 2017, с. 223]. Пор.: *гострий (бадьорий) на язик (на слово, на мову, на речі / т. ін.) тс* [СФУМ, с. 192]. *Гострий на слово (язик і т. ін.) тс* [СУМ, 2, с. 144].

Держати язик за зубами 'бути обачним, стриманим у розмовах, висловлюваннях; не розголошувати чого-небудь; мовчати'. – *Слухай, стара. Коли з розуму вижила, то держи і язик за зубами, – суворо почав він* [Мирний 2017, с. 421]. Пор.: *держати (тримати) язик за зубами (на зашморзі, на прив'язі, на припоні) тс* [СФУМ, с. 230]. *Тримати (утримувати, утримати, держати, удержувати, удержати, притримувати, притримати і т. ін.) язик (язика) [за зубами, на прив'язі] тс* [СУМ, 11, с. 627].

Фразеологізми з компонентом

ніс та вухо

У романі ми виділили ще дві невеликі підгрупи фразем, до складу яких входять компоненти *ніс та вухо*.

Компонент-соматизм *ніс* входить до складу таких ФО:

Утерти носа 'показати свою перевагу над кимось'. *А як їх зменшиться, то тоді і нашому братові дворянинові, – казав Лошаков, – буде більший простір у земських справах; тоді ми і всяким верховодам мусимо утерти носа* [Мирний 2017, с. 361]. Пор. *втерти / втирати носа кому* '1. показати або довести свою перевагу над ким-небудь; 2. присадити, спинити кого-небудь, даючи зрозуміти, що він повинен утриматися або відмовитися від своїх попередніх справ, намірів і т. ін.; 3. покарати, провчити кого-небудь' [СФУМ, с. 57–158]. *Утерти носа кому* 'а) показати свою перевагу над кимось, перевершити в чому-небудь когось; б) довести кому-небудь, що він помиляється в своїх діях, вчинках' [СУМ, 5, с. 426].

На носі 'скоро, незабаром'. *Он свято на носі: багата кутя, Різдва...* [Мирний 2017, с. 23]. Пор.: *на носі не зафіксовано СФУМ. На носі тс* [СУМ, 5, с. 426].

Повісити ніс 'журитися, засмучуватися чи бути у відчаї, втрачаючи надію, зневірючись у

чомусь'. *Народ плакався, бідкався, бо то ж тільки першу половину заплачено; з чого ж взяти на другу? Усі носи повісили* [Мирний 2017, с. 2]. Пор.: **(хнюпити, опускати) / повісити (похнюпити, опустити) носа (ніс, рідко вуха) [на квінту] тс** [СФУМ, с. 134]. **Опускати (опустити, хнюпити, похнюпити, вішати, повісити і т. ін.) ніс (носа) тс** [СУМ, 5, с. 426].

До фразем із компонентом *вухо* належать такі:

Як у вусі 'дуже тихо'. *Христя зосталася знову сама. Дітвора спала; пані сиділа у своїй... Тихо-тихо, як у вусі* [Мирний 2017, с. 215]. Пор.: *як (мов, ніби і т. ін.) у вусі тс* [СФУМ, с. 161]. *Тихо, немов (наче, як) у вусі тс* [СУМ, 1, с. 789].

Хоч у вухо бгай 'дуже лагідний, податливий, добрий'. – *Правда ваша, правда, – каже Колісник. – У мене з села була. З півроку просто люба-мила, хоч у вухо бгай, а познайомилась з москалями – зараз і пішла у хльондри. Що ті москалі лиха з слугою роблять!* [Мирний 2017, с. 196]. Пор.: *хоч у вухо бгай (клади)* '1. дуже лагідний, покірний, податливий і т. ін.; 2. з прикм. дуже, у великій мірі' [СФУМ, с. 21]. *Хоч у вухо вбгай (бгай) тс* [СУМ, 1, с. 789].

Висновки. Досліджуючи мову роману Панаса Мирного «Повія», ми з'ясували, що значна кількість аналізованих фразеологічних одиниць містить соматичний компонент, зокрема *очі, голова, серце, розум (ум), пальці, кров, душа*, що засвідчує цілковиту орієнтованість фразеологічної науки саме на людину, її почуття та переживання, на відтворення ментальних рис українців, особливостей їхньої культури та побуту.

Відомо, що очі людини відображають її психологічний стан. Тому не випадково Панас Мирний чимало фразеологізмів з компонентом *очі* вживав для відтворення особливостей погляду. Фразеологізми зі складником *зуби* нерідко характеризують мовлення. Вони сприяють повноті образу при характеристиці сільської громади, що любить попліткувати.

Серед фразеологічних одиниць, які використав Панас Мирний у романі, є найбільше фразеологічних єдностей і фразеологічних сполучень, що виражають внутрішній стан людини, оцінює ставлення, створюють гумористичний колорит та сатиричне перебільшення.

Зазначимо, що у мові твору П. Мирного з метою надання їй образності, виразності, емоційності широко вживаються фразеологізми, що належать до розмовно-побутового стилю. Роман, написаний із народного життя, є яскравим відображенням фразеологічного багатства української мови, яке закладено саме в живій народній мові. Саме у фразеології накопичений досвід багатьох поколінь зі своїми, тільки їм властивими особливостями, що складають самотність кожного народу. Мовлення персонажів роману Панаса Мирного «Повія» часто пересипане фразеологічними висловами, які допомагають творити колоритні образи українців того часу. У фраземах, майстерно вплетених автором у розмову літературних героїв,

відображено найрізноманітніші вияви життя українців, їх побут, зрештою, їхні культурні цінності. Перспективу подальших досліджень убачаємо в по-

глибленому вивченні тематичних груп фразеологізмів на матеріалі творів інших відомих українських письменників.

Література

1. Бабич Н.Д. Фразеологія української мови: у 2 ч. Чернівці, 1970 – 1971. Ч .1. 63 с. Ч. 2. 90 с.
2. Білоноженко В., Гнатюк І. Українська народна фразеологія: ономазіологія, ареали, етимологія. Харків: ФОЛІО, 1999.
3. Венжинович Н. Українська фразеологічна картина світу (на матеріалі лексикографічних джерел). *Сучасні проблеми мовознавства та літературознавства*. 2008. Вип. 12. С. 84–86.
4. Венжинович Н.Ф. Лінгвокультурологічний аспект мовознавчих досліджень. Ужгород: Сабов А.М., 2015. 267 с.
5. Венжинович Н.Ф. Простір і час в українській фразеології: лінгвокультурологічний аспект. *Prostor in čas v frazeologiji: kolektivna monografija / uredile Erika Kržišnik, Nataša Jakop, Mateja Jemec Tomazin*. 1. izd. Ljubljana: Znanstvena založba Filozofske fakultete, 2016. S. 423–428.
6. Венжинович Н.Ф. Фраземіка української літературної мови: когнітивний та лінгвокультурологічний аспекти: дис. ... доктора філологічних наук. Київ, 2018. 503 с.
7. Венжинович Н. Фраземи з компонентами-соматизмами у творах М. Матиос і В. Шкляра. *Науковий вісник Ужгородського університету. Серія Філологія*. 2019а. Вип. 2(42). С. 13–21.
8. Venzhynovych N. Phrases with the keyword-symbols (on the material of the Ukrainian and Russian languages). *Scientific Journal «WEST-EAST»*. Tbilisi: Publishing House «UNIVERSAL». Vol 2/1, № 1, 2019б. S. 59–62.
9. Григоренко Т.В. Етнографічна лексика у складі української літературної мови: автореф. дис. ... канд. філол. наук. Київський національний університет ім. Т. Шевченка. Інститут філології. Київ, 2005. 20 с.
10. Грицай М.С., Бойко В.Г., Дунаєвська Л.Ф. Українська народно-поетична творчість / за ред. проф. Грицай М.С. Київ: Вища школа, 1983. 360 с.
11. Грицютенко І.Є. Мова та стиль художніх творів Панаса Мирного. («Хіба ревуть воли, як ясла повні?»). Київ: Радянська школа, 1959. 156 с.
12. Даниленко Л. “Може пива”, або про семантику пива в чеській лінгвокультурі. *Науковий вісник Ужгородського університету. Серія: Філологія*. 2020. Вип.2. С. 112–118.
13. Жайворонок В.В. Антологія знаків української етнокультури: словник-довідник. Київ: Наукова думка, 2018. 760 с.
14. Жуйкова М.В. Динамічні процеси у фразеологічній системі східнослов'янських мов: монографія. Луцьк: РВВ «Вежа», 2007. 416 с.
15. Коваль В.И. Славянская этнофразеология: и этнография, и лингвистика. *Национальное и интернациональное в славянской фразеологии*: коллективная монография по материалам XV Международного съезда славистов (Минск, 20–27 августа 2013 г.) / отв. ред.: Х. Вальтер, В.М. Мокиенко. Greifswald, 2013. С. 32–36.
16. Ковшова М.Л. Лингвокультурологический метод во фразеологии: Коды культуры: монография. Изд. 2-е. Москва: Книжный дом «ЛИБРОКОМ», 2013. 456 с.
17. Кононенко В.І. Українська лінгвокультурологія. Київ: Вища школа, 2008. 327 с.
18. Краснобаєва-Чорна Ж. Фраземіка та фраземографія в сучасній лінгвопарадигмі. Вінниця: Нілан, 2018. 202 с.
19. Левченко О.П. Фразеологічна символіка: лінгвокультурологічний аспект: монографія. Львів: ЛРІДУ НАДУ, 2005. 352 с.
20. Маслова В.А. Лингвокультурология. Москва: Издательский центр «Академия», 2001. 183 с.
21. Мирний – Панас Мирний. Повія. Харків: Книжковий клуб «Клуб сімейного дозвілля», 2017. 579 с.
22. Мокиенко В.М. Фразеологические кальки как источник обогащения национальных языков. *Славянская фразеология: заимствования и кальки в славянской фразеологии*. Коллективная монография. Greifswald, 2020. С. 3–17.
23. Назаренко О.В. Українська фразеологія як вираження національного менталітету: автореф. дис. ... канд. філол. наук: 10.02.01. Дніпропетровський національний ун-т. Дніпропетровськ, 2001. 18 с.
24. Селіванова О. Нариси з української фразеології (психоконітивний та етнокультурний аспекти): монографія. Київ – Черкаси: Брама, 2004. 276 с.
25. Скрипник Л.Г. Фразеологія української мови. Київ: Наукова думка, 1973. 280 с.
26. СУМ – Словник української мови: в 11 т. АН УРСР. Інститут мовознавства / за ред. І.К. Білодіда. Київ: Наукова думка, 1970–1980.
27. Удовиченко Г.М. Фразеологічний словник української мови. Київ: Вища школа, 1984. Т. 1. 303 с. Т. 2. 384 с.
28. Ужченко В.Д. Нові лінгвістичні парадигми „концепт – фразеологізм – мовна картина світу”.

Східнослов'янські мови в їх історичному розвитку: зб. наук. праць. Запоріжжя, 2006. С. 146–151.

29. Ужченко В.Д., Ужченко Д.В. Фразеологія сучасної української мови. Київ: Знання, 2007. 494 с.

30. Федоренко Я.О. Мова селянських персонажів роману Панаса Мирного «Повія». *Українське літературознавство*. 1971. Вип. 13. С. 68–75.

31. СФУМ – Фразеологічний словник української мови / уклад.: В.М. Білоноженко та ін. Київ: Наукова думка, 1993. 980 с.

32. Франко І. Зібрання творів: у 50 т. Київ: Наукова думка, 1984. Т. 41. 685 с.

References

1. Babych N.D. (1970–1971) Frazeolohiia ukrainskoi movy [Phraseology of the Ukrainian language]: u 2 ch. Chernivtsi. Ch. 1. 63 s. Ch. 2. 90 s. [in Ukrainian].

2. Bilonozhenko V., Hnatiuk I. (1999) Ukrainska napodna frazeolohiia: onomasiolohiia, apealy, etymolohiia [Ukrainian advanced phraseology: onomasiology, appeals, etymology]. Kharkiv: FOLIO [in Ukrainian].

3. Venzhynovych N. (2008) Ukrainska frazeolohichna kartyna svitu (na matepiali leksykohrafichnykh dzherel) [Ukrainian phraseological world model (on the material of lexicographic sources)]. *Suchacni problemy movoznavstva ta literaturoznavstva*. Vyp. 12. S. 84–86 [in Ukrainian].

4. Venzhynovych N.F. (2015) Lihvokulturolohichnyi aspekt movoznavchyykh doslidzhen [Linguo-cultural aspect of linguistic research]. Uzhhopod: Sabov A.M. 267 s. [in Ukrainian].

5. Venzhynovych N.F. (2016) Prostir i chas v ukrainskii frazeolohii: lihvokulturolohichnyi aspekt [Space and time in Ukrainian phraseology: linguistic and cultural aspect]. *Prostor in čas v frazeologii: kolektivna monografija / uredile Erika Kržišnik, Nataša Jakop, Mateja Jemec Tomazin*. 1. izd. Ljubljana: Znanstvena založba Filozofske fakultete. S. 423–428 [in Ukrainian].

6. Venzhynovych N.F. (2018) Frazemika ukrainskoi literaturnoi movy: kohnityvnyi ta lihvokulturolohichnyi aspekty [Phrasemics of the Ukrainian literary language: cognitive and linguistic-cultural aspects]: dys. ... doktopa filolohichnykh nauk. Kyiv. 503 s. [in Ukrainian].

7. Venzhynovych N. (2019a) Frazemy z komponentamy-somatyzmamy u tvorakh M. Matios i V. Shkliara [Phrases with components-somatisms in the works of M. Matios and V. Shklyar]. *Naukovyi visnyk Uzhhorodskoho universytetu. Seriya Filolohiia*. 2019a. Vyp. 2(42). S. 13–21 [in Ukrainian].

8. Venzhynovych N. (2019b) Phrases with the keyword-symbols (on the material of the Ukrainian and Russian languages). *Scientific Journal «WEST-EAST»*. Tbilisi: Publishing House «UNIVERSAL». Vol 2/1, № 1. S. 59–62 [in English].

9. Hryhorenko T.V. (2005) Etnohrafichna leksyka u skladi ukrainskoi literaturnoi movy [Ethnographic vocabulary in the Ukrainian literary language]: avtopef. dys. ... kand. filolol. nauk. Kyivskiy natsionalnyi universytet im. T. Shevchenka. Instytut filolohii. Kyiv. 20 s. [in Ukrainian].

10. Hrytsai M.C., Boiko V.H., Dunaievska L.F. (1983) Ukrainska narodno-poetychna tvorichist [Ukrainian pop-poetic creativity] / za ped. prof. Hrytsaia M.S. Kyiv: Vyshcha shkola. 360 s. [in Ukrainian].

11. Hrytsiutenko I.Ye. (1959) Mova ta styl khudozhnykh tvopiv Panasa Myrnoho [The language and style of Panas Myrnyi' artistic works]. («Khiba Revut voly, yak yasla povni?»). Kyiv: Radianska shkola. 156 s. [in Ukrainian].

12. Danylenko L. (2020) “Moře piva”, abo pro semantyku pyva v cheskkii lihvokulturi. [“Moře piva”, or about the semantics of beer in Czech linguistic culture]. *Naukovyi visnyk Uzhhorodskoho universytetu. Seriya: Filolohiia*. Vyp.2. S. 112–118 [in Ukrainian].

13. Zhaivoronok V.V. (2018) Antolohiia znakiv ukrainskoi etnokultury [Anthology of signs of Ukrainian ethnoculture]: slovnyk-dovidnyk. Kyiv: Naukova dumka. 760 s. [in Ukrainian].

14. Zhuikova M.V. (2007) Dynamichni protsesy u frazeolohichnii systemi skhidnoslovianskykh mov [Dynamic processes in the phraseological system of East Slavic languages]: monohrafiia. Lutsk: RVV «Vezha». 416 s. [in Ukrainian].

15. Koval V.I. (2013) Slavyanskaya etnofrazeologiya: i etnografiya, i lingvistika [Slavic ethnophraseology: both ethnography and linguistics]. *Natsionalnoe i internatsionalnoe v slavyanskoy frazeologii: kolektivnaya monografiya po materialam XV Mezhdunarodnogo syezda slavistov (Minsk, 20–27 avgusta 2013 g.) / otv. red.: Kh. Valter, V.M. Mokienko. Greifswald*. S. 32–36 [in Russian].

16. Kovshova M.L. (2013) Lingvokulturologicheskii metod vo frazeologii: Kody kultury [Linguocultural method in phraseology: Culture codes]: monografiya. Izd. 2- e. Moskva: Knizhnyi dom «LIBROKOM». 456 s. [in Russian].

17. Kononenko V.I. (2008) Ukrainska lihvokulturolohiia [Ukrainian linguistic and cultural studies]. Kyiv: Vyshcha shkola. 327 s. [in Ukrainian].

18. Krasnobaieva-Chorna Zh. (2018) Frazemika ta frazemohrafiia v suchasni lihvoparadyhmi [Phrasemics and phrasemography in the modern linguoparadigm]. Vinnytsia: Nilan. 202 s. [in Ukrainian].

19. Levchenko O.P. (2005) Frazeolohichna symvolika: lihvokulturolohichnyi aspekt [Phraseological Symbolism: Linguo-Cultural Aspect]: monohrafiia. Lviv: LPIDU NADU. 352 s. [in Ukrainian].

20. Maslova V.A. (2001) Lingvokulturologiya [Linguoculturology]. Moskva: Izdatelskiy tsentr «Akademiya». 183 s. [in Russian].

21. Myrnyi – Panas Myrnyi (2017) *Poviiia* [Whore]. Kharkiv: Knyzhkovyi klub «Klub simeinoho dozvillia». 579 s. [in Ukrainian].
22. Mokiienko V.M. (2020) *Frazeologicheskie kalki kak istochnik obogashcheniya natsionalnykh yazykov* [Phraseological tracing papers as a source of enrichment of national languages]. *Slavyanskaya frazeologiya: zaimstvovaniya i kalki v slavyanskoi frazeologii*. Kollektivnaya monografiya. Greifswald. S. 3–17 [in Russian].
23. Nazarenko O.V. (2001) *Ukrainska frazeolohiia yak vyrazhennia natsionalnogo mentalitetu* [Ukrainian phraseology as an expression of the national mentality]: avtopef. dyc. ... kand. filol. nauk: 10.02.01. Dnipropetrovskiy natsionalnyi un-t. Dnipropetrovsk. 18 s. [in Ukrainian].
24. Selivanova O. (2004) *Narysy z ukrainskoi frazeolohii (psykhokohnityvnyi ta etnokulturnyi aspekty)* [Writings on Ukrainian Phraseology (Psychocognitive and Ethnocultural Aspects)]: monohrafiia. Kyiv – Cherkasy: Brama. 276 s. [in Ukrainian].
25. Skrypnyk L.H. (1973) *Frazeolohiia ukrainskoi movy* [Phraseology of the Ukrainian language]. Kyiv: Naukova dumka, 1973. 280 s. [in Ukrainian].
26. SUM – *Slovyk ukrainskoi movy (1970–1980)* [Dictionary of the Ukrainian language]: v 11 t. AN URSSR. Instytut movoznavstva / za ped. I.K. Bilodida. Kyiv: Naukova dumka [in Ukrainian].
27. Udovychenko H.M. (1984) *Frazeolohichni slovyk ukrainskoi movy* [Phraseological dictionary of the Ukrainian language]. Kyiv: Vyshcha shkola. T. 1. 304 s. T.2. 384 s. [in Ukrainian].
28. Uzhchenko V.D. (2006) *Novi linhvistychni paradyhmy „kontsept – frazeolohizm – movna kartyna svitu”* [New linguistic paradigms “concept – phraseology – language world model”]. *Skhidnoslovianski movy v yikh istorichnomu rozvytku: zb. nauk. prats. Zaporizhzhia*. S. 146–151 [in Ukrainian].
29. Uzhchenko V.D., Uzhchenko D.V. (2007) *Frazeolohiia suchasnoi ukrainskoi movy* [Phraseology of the modern Ukrainian language]. Kyiv: Znannia. 494 s. [in Ukrainian].
30. Fedopenko Ya.O. (1971) *Mova selianskykh personazhiv romanu Panasa Myrnoho «Poviiia»* [The speech of the peasant characters of the Panas Myrnyi’ novel “Whore”]. *Ukrainske literaturoznavstvo*. Vyp. 13. S. 68–75 [in Ukrainian].
31. SFUM – *Frazeolohichni slovyk ukrainskoi movy (1993)* [Phraseological dictionary of the Ukrainian language] / uklad.: V.M. Bilonozhenko ta in. Kyiv: Naukova dumka. 980 s. [in Ukrainian].
32. Franko I. (1984) *Zibrannia tvoriv* [Collection of works]: u 50t. Kyiv: Naukova dumka. T. 41. 685 s. [in Ukrainian].

PHRASEOLOGISMS IN PANAS MYRNYI’S NOVEL “WHORE”: LINGUO-CULTURAL ASPECT

Abstract. The article is devoted to the description of phraseology with components-somatisms in Panas Myrnyi’s novel “Whore” in the linguocultural aspect. This novel stands out among other works of Panas Myrnyi with its high artistic skill, its social hospitality, and its detailed true reflection. The language is rich in various comparisons, epithets, phrases, often taken from the above. We state that brightness, emotion, originality, accuracy are the characteristic features of his writing. The motivational basis of such appeals is mostly connected with the world of traditional surface images, metaphors and symbols, stories and mythologies. The presence of one or another phraseology to denote a certain fragment of reality is a kind of indicator of its place in the system of cultural values of the future. The linguo-cultural value of phraseological units is that they reflect the uniqueness of the worldview of the language community and are the most transparent to the concepts of culture embodied in linguistic means. It is in phraseology that the experience of many generations with their own peculiarities, which constitute the identity of each nation, has been accumulated. The relevance of the study lies in the fact that in our time considerable attention is paid to the study of the Ukrainian language fund itself, a significant part of which is the phraseology. Such a writer is Panas Myrnyi, whose language is full of phraseology, and therefore requires more detailed study. The purpose of the work is to investigate the phraseological units in the memory of Panas Myrnyi’ “Whore” in the linguistic and cultural aspect. The main tasks are to separate phrases from this work, focus on the study of phraseological units with somatism components, to clarify their role in reproducing the characters of literary heroes, the mental characteristics of Ukrainians. As a result of the study, it was found that a significant number of analyzed phraseological units have a somatic component, in particular *eyes, head, heart, mind (mind), fingers, blood, soul*. This testifies to the complete focus of phraseological science on people, their feelings and experiences, the creation of a unique linguistic picture of the world, the reproduction of the mental characteristics of Ukrainians, the peculiarities of their culture and way of life.

Keywords: phraseology, somatism component, P. Myrnyi’s novel “Whore”, linguo-cultural aspect, language world model.

© Венжинович Н., 2021 р.

Наталія Венжинович – доктор філологічних наук, професор, завідувач кафедри української мови Ужгородського національного університету, Ужгород, Україна; vennata2017@gmail.com; <https://orcid.org/0000-0002-0230-4118>

Natalia Venzhynovych – Doctor of Philology, Professor, Head of the Ukrainian Language Department, Uzhhorod National University, Uzhhorod, Ukraine; vennata2017@gmail.com; <https://orcid.org/0000-0002-0230-4118>

ОРОНІМ *ТОВТРИ* (МЕДОБОРИ): У ПОШУКАХ ЕТИМОЛОГІЧНОЇ ІСТИНИ

Науковий вісник Ужгородського університету. Серія: Філологія.

Вип. 1 (45)

УДК 81'373.21 + 81'373.6

DOI:10.24144/2663-6840/2021.1(45).127-134

Верби́ч С. Оронім *Товтри* (*Медобори*): у пошуках етимологічної істини; кількість бібліографічних джерел – 37; мова українська.

Анотація. Актуальність. Статтю присвячено актуальній проблемі ономастики – етимологічній інтерпретації оронімів, які з-поміж інших класів вирізняються особливою стійкістю щодо змін у часі, а отже, часто зберігають у своїй структурі давні мовні елементи. Об'єкт дослідження – назви гірського масиву *Товтри*, які простягаються в центральній частині Подільської височини на довжину понад 200 км від Підкаменя на Тернопільщині до Стефанівців над Прутом у Молдові, та їхньої частини – *Медобори*. **Мета.** Узагальнено результати попередніх досліджень щодо пояснення цих назв, докладно проаналізовано їхню фонетичну й словотвірну будову з урахуванням споріднених лексем в інших слов'янських і неслов'янських мовах, а також свідчень історичних джерел, встановлено етимологію вказаних оронімів. **Основні завдання.** Досліджено формальну структуру оронімів *Товтри* і *Медобори*, встановлено їхню етимологію. **Висновки та результати дослідження:** 1) оронім *Товтри* <Тоутри <Тьлтры <*Тьртры; 2) базова форма *Тьртры мотивована географічним терміном псл. *tǫrtǫra > *tǫrtǫry – результат редуплікації і.-с. кореня *ter- 'терти' в ступені редукації о-ряду; 3) первісна семантика псл. *tǫrtǫra > *tǫrtǫry – *'обтерте (протерте) внаслідок процесів вивітрювання чи вимивання водою каміння'; 4) структура ороніма *Товтри* / *Толтри* < *Тьртры й топонімі паралелі в інших слов'янських регіонах дають підстави констатувати її праслов'янський характер. Водночас наявність споріднених утворень в інших індоєвропейських мовах і непродуктивність на праслов'янському ґрунті такого способу словотворення, як редуплікація кореня, уможливають припущення про засвоєння праслов'янами ороніма *Тьртры < *Тьртǫry від їхніх попередників у цьому регіоні, зокрема північних фракційців; 5) назва *Медобори* також не первинна, сягає первісної форми *Недобор(и)* < псл. *nedǫbrь, префіксальний дериват від іменника *dǫbrь з первісним значенням 'заглибина, яма, долина, яр', що спростовує іллірійську етимологію цієї назви як *Medu-baris.

Ключові слова: оронім, етимон, географічний термін, редуплікація, праслов'янська форма.

Постановка проблеми. В ономастичній літературі термін *оронім* позначає власну назву будь-якого об'єкта рельєфу земної поверхні – позитивного (гора, гірський хребет, горб) чи негативного (долина, котлован). Проте більше підстав, з огляду на внутрішню форму номена оронім (з грецьк. ὄρος 'гора' і ὄνομα, ὄνομα 'ім'я, назва'), вживати його на позначення об'єктів саме гірського ландшафту. Так цей клас онімів і розуміють фахівці, відносячи до них назви окремої гори та її частини – хребта, узбіччя, а також гірського пасма [Mgózek 2001, с. 233]. З-поміж різноманітних власних географічних назв ороніми на сьогодні є чи не найменш вивченим класом у слов'янському світі загалом і в Україні зокрема. Підтвердження цього – брак у слов'янському ономастичному середовищі спеціальних етимологічних словників оронімів. В Україні можна назвати хіба що працю М.М. Габорака, присвячену дослідженню оронімікону Прикарпаття в межах сучасної Івано-Франківської обл. (*Габорака М.М. Назви гір і полонин Івано-Франківщини. Етимологічний словник-довідник*. Вид. 3-є, доп., переробл., уточн. Івано-Франківськ: Місто НВ, 2015. 694 с.; проаналізовано 3248 оронімів Івано-Франківської обл.). Наявні, проте, окремі статті із цієї проблематики (див., наприклад, українські: *Герман К.Ф.* Ороними-карпатизми в українських говорах Северної Буковини. *Симпозиум по проблемам карпатского языкознания. Тезисы*. Москва: Наука, 1973. С. 10–11; *Карпенко Ю.О.* Карпатська оронімія: Древній українсько-болгарські зв'язки. *Наша школа*. 1999. № 2–3. С. 153–156; *Карпенко Ю.О.*

Праслов'янська оронімія Українських Карпат. *Записки з українського мовознавства: зб. наук. праць* / Відп. ред. Ю.О. Карпенко. Одеса: «Астропринт», 1999. Вип. 7. С. 17–26; *Карпенко Ю.О.* Проблема фракійської оронімії Українських Карпат. *Записки з ономастики: зб. наук. праць* / Відп. ред. Ю.О. Карпенко. Одеса: «Астропринт», 1999. Вип. 2. С. 25–28; *Карпенко Ю.О.* З праслов'янської оронімії Східних Карпат. *Записки з українського мовознавства: зб. наук. праць* / Відп. ред. Ю.О. Карпенко. Одеса: «Астропринт», 2000. Вип. 9. С. 53–58; польські: *Taszycki W.* Sudeckie nazwy górskie. *Rozprawy i studia polonistyczne*. Wrocław, 1968. Т. IV. S. 209–211; словацькі: *Majtán M.* Štruktúrne type slovenskej oronymie. *Österreichische Namenforschung*. 1999. № 27. S. 56–66; сербські: *Павловић З.* Ороними Србије II. *Онома-толошки прилози*. Београд, 2015. Т. XXII. С. 99–430) або тематичні розділи в спеціальних монографіях, як-от у працях Я. Рудницького (*Рудницький Я.* Географічні назви Бойківщини (вид. 2-ге). Вінніпег: Накладом УВАН, 1962. 246 с.) і С. Грабця (*Hrabec S.* Nazwy geograficzne Huculszczyzny. – Kraków: Nakł. Polskiej Akademiji Umiejętności, 1950. XI. 261 s.). Нерозпрацювання цієї галузі топоніміки в етимологічному аспекті зумовлено насамперед браком спеціальних реєстрів оронімів із того чи того гірського регіону, на відміну, наприклад, від уже опублікованих гідронімних, ойконімних і мікротопонімних. Пор., однак, реєстр оронімів Словаччини «Názvy vrchov a dolín Slovenskej socialistickej republiky» (1987 р.), де зібрано 5583 назви ороландшафту [Majtán 2003, с. 203]. Тому зацікавленому дослідникові доводиться

ся сьогодні самотужки збирати такий онімний матеріал способом анкетування місцевих мешканців, передусім учителів і краєзнавців; опитування жителів гірських і пригірських місцин під час спеціально організованих поїздок чи наукових експедицій; опрацювання різноманітної наукової й довідкової літератури – історичних і географічних словників, туристичних карт і путівників тощо.

В Україні гори відзначені в межах трьох регіонів – Криму, Українських Карпат і Прикарпаття (Подільсько-Буковинські Товтри). Кримські гори найменші за площею, простягаються вздовж чорноморського узбережжя на 180 км із південного-заходу на північний схід. Ширина гірської смуги – близько 60 км (загальна площа – майже 10 тис. км² [Кримські гори]). Українські, або Східні, Карпати значно більші. Їхня довжина становить 280 км, ширина – понад 110 км. Розташовані на території Закарпатської, Івано-Франківської, Львівської та Чернівецької областей (загальна площа – понад 24 тис. км² [Українські Карпати]). До Східних Карпат прилягають також Товтри – лінійно витягнуті скелясті розчленовані вапнякові пасма в межах Львівщини, Тернопільщини, Хмельниччини, Чернівецьчини та Вінниччини. Найвідоміші з-поміж цього масиву – Подільські Товтри, або Медобори, що пролягають здебільшого на Тернопільщині та Хмельниччині. Довжина Подільсько-Буковинських Товтр – 250 км, ширина – 15–20 км. Основний масив (у межах України) пролягає на території Тернопільської, Хмельницької та Чернівецької областей [Олійник 2008, с. 113, 128]. Природно, що саме в цих українських регіонах і зосереджена переважна більшість оронімів. Викладені міркування ставлять на порядок денний потребу збору й систематизації назв орооб'єктів Українських Карпат, а також Подільсько-Буковинських Товтр.

Як відомо, назви гірських об'єктів – гір, скель, пасом – належать до того класу топонімів, що вирізняються особливою стійкістю щодо змін у часі, а отже, часто зберігають у своїй структурі давні мовні елементи й можуть, за словами С. Грабця, бути свідками давніх міграцій народів і племен, які мешкали чи перебували впродовж тривалого часу на околицях цих орооб'єктів [Hrabec 1961, с. 87]. Крім цього, гори, горби, гірські хребти завше потрапляли в поле зору різноманітної людності, яка перебувала певний час у конкретному пригірському регіоні. У зв'язку із цим зростає вага оронімів не лише для мовознавчих, але й для історичних студій. Серед таких назв наявні як питомі, так і генетично іншомовні, фонетично й словотвірно адаптовані вже на місцевому ґрунті. І ті, й ті виникли в різні періоди розвитку історії конкретного регіону, зокрема в давні часи, й тому не завжди зрозумілі для сучасного мовця з погляду своєї внутрішньої форми, тобто первісної, апелятивної, семантики. З-поміж таких оронімів – і назва гірського масиву *Товтри*, частина якого має свою окрему назву – *Медобори*. Зауважимо, що *Товтрами* географи називають систему сильно розчленованих скелястих вапнякових пасом, які простягаються в центральній частині

Подільської височини на довжину понад 200 км від Підкаменя на Тернопільщині до Стефанівців над Прутом у Молдові [ЕУ 9, с. 3233]; складаються з основного і бічних пасом та ізольованих горбів [ЭС XXXIII, с. 463], які мають конусоподібну округлу форму. Історики відзначають, що в прилеглий до цього гірського масиву місцевості люди проживали ще в давньокам'яний період. Тут виявлено чимало археологічних пам'яток різних епох: трипільської культури (III тис. до н. е.), доби бронзи (кін. III – II тис. до н. е.), ранньослов'янського часу [Олійник 2008, с. 128]. З огляду на викладене закономірно постає питання: у середовищі якого населення – дослов'янського чи слов'янського – сформувалися назви *Товтри* й *Медобори* і чи зберігають вони сьогодні свою первісну, а чи вже фонетично видозмінену форму.

Аналіз досліджень. Проблема походження оронімів *Товтри* і *Медобори* не нова і вже має свою історію. Її намагалися розв'язати як мовознавці, так й історики, що досліджували власні географічні назви в контексті широкого кола питань, пов'язаних з етно- і лінгвогенезом слов'ян. Серед перших – російські лінгвісти О.І. Соболевський, О.М. Трубачов, О.К. Шапошников, А.Ф. Журавльов, німецький славіст Макс Фасмер, польські мовознавці Я. Розвадовський, С. Грабець, О. Брюкнер, Т. Мілевський, З. Бабик, українські лінгвісти Ю.В. Шевельов, О.С. Мельничук, Ю.О. Карпенко, В.П. Шульгач. З-поміж других – М.В. Симашкевич та І.П. Крип'якевич. Назву *Товтри* кваліфікували як доіндоєвропейську, дослов'янську, індоєвропейську, праслов'янську, а оронім *Медобори* – як іллірійський, праслов'янський, власне український.

Мета статті – узагальнити інформацію про походження оронімів *Товтри* і *Медобори*, почерпнуту зі студій попередників, зацентрувати увагу на аналізі фонетичної будови й словотвірної структури зазначених назв, урахувавши ті звукові зміни, яких вони зазнали впродовж історії свого функціонування, й на цій підставі встановити їхні первісні форми. З огляду на окреслену мету поставлено такі **завдання**: проаналізувати формальну структуру ороніма *Товтри* в системі споріднених назв, з'ясувати його етимологію; проаналізувати формальну структуру ороніма *Медобори* на основі його давнішої форми *Недобор(и)*, визначити етимон цієї назви.

Методи дослідження. Для досягнення поставленої мети послуговуємося такими методами дослідження: описовим, ареальним, порівняльно-історичним, а також прийомом етимологічного аналізу.

Виклад основного матеріалу. Назва *Товтри* (фонетично-графічні варіанти *Толтры* [ЭС XXXIII, с. 463; Соболевський 2006, с. 299], *Toutry* [SG XII, с. 438]) в Україні стосується не лише згаданого гірського масиву. Вона позначає також й інші топооб'єкти: с. *Товтри* в Кіцманському р-ні Чернівецької обл. (відоме із XVI ст.: 1551 р. – *Teutri*, 1594 р. – *Teutre*, 1624 р. – *Toltri* [Balan II, с. 19–20, 84], 1899 р. – *Toutry* [Bukowina, с. 286]), урочище *Толтрикь* в колишньому Проскурівському пов. [Гульдман 1893, с. 474] < *Толтр*-. Ці назви вторинні

(перенесені за суміжністю або утворені від оронімооснови *Товтр-* / *Толтр-*) щодо ороніма *Товтри*, що підтверджують засвідчені в досліджуваному ареалі ідентичні географічні терміни з орографічною семантикою: поділ. *тоўтра* ‘підвищення; гора, горб’, *тоўтри* ‘група горбів чи гір’ [Потапчук 2012, с. 56, 68], *товтри* ‘вапнякові пасма з чітко вираженим гребенем’, ‘окремі горби’ [ПТ, с. 4], також *то́лтри* ‘скелясті горби’ [ЕСУМ 5, с. 589–590].

Російський мовознавець О.І. Соболевський пояснював оронім *Товтри* як фонетично похідну форму від *Тьртри* (на основі дисиміляції плавних), порівнюючи її з д.-чеськ. гірською назвою *Trtri*. В основі цих назв дослідник убачав апелятив **тьртри* / **тьрътри* / **тьртъри*. На його думку, цей оронім давні слов’яни успадкували від своїх попередників [Соболевський 2006, с. 299].

Німецький лінгвіст Макс Фасмер порівнював подільські *Товтри* (*Толтри*) з польським оронімом *Tatry* (*Tatry*) в Західних Карпатах, який виводив від **Tartry* < давнішої форми **Tьrttr-*. У цьому переліку відомий славіст розглядав і серб. назву г. *Тртра* в Герцеговині [Фасмер IV, с. 27–28]. До речі, на підтвердження генетичного зв’язку оронімів *Товтри* (*Толтри*) і *Tatry* свідчить фіксація *Товтрів* на картах XVI ст. як *Montium Tatry* [Кришталович 2011, с. 31]. З огляду на це важливо з’ясувати, як етимологізували польський оронім *Tatry* інші дослідники. Зокрема, Я. Розвадовський і С. Грабець також пояснювали назву *Tatry* як форму, вторинну щодо *Tartry*, що постала на польськомовному ґрунті з **Tьrttr-*, яка, своєю чергою, є результатом редуплікації і.-е. **ter-* ‘терти’ [Hrabec 1961, с. 59].

Польський мовознавець О. Брюкнер – один із перших етимологічно пов’язав західноукраїнський оронім *Товтри* й пол. *Tatry*, що, правда, помилково трактував ці назви як унгаризми [Brückner 1957, с. 567]. Версію про угорську природу вказаних оронімів переконаливо спростував М. Фасмер, слухно зауваживши, що угор. форма *Tátra* (відзначена з 1808 р.) не первісна, а запозичена з польської мови [Фасмер IV, с. 27–28].

Представник молодшого покоління польських лінгвістів З. Бабик тлумачить оронім *Tatry* як континуант псл. **Tьrtry/i*, що має і.-е. підґрунтя з огляду на паралель у французькій мові – *tertre* ‘пагорб’ [див.: Лучик 2005, с. 283].

Версію про еволюцію оронімів укр. *Товтри*, пол. *Tatry*, серб. *Тртра* з псл. форми **Tьrtry* обстоювали й інші дослідники. Зокрема, польський мовознавець Т. Мілевський зазначав, що первісна псл. форма **Tьrtry* в давній українській мові розвинулася в *Tortry*, яка згодом унаслідок дисиміляції *r > l > ʉ* перейшла в *Toltry > Towtry*. Псл. форму **Tьrtry* дослідник також уважав результатом редуплікації і.-е. кореня **ter-* [Milewski 1964, с. 64–65]. Схожу думку висловлюють етимологи О.С. Мельничук і А.Ф. Журавльов. Перший, аналізуючи укр. діал. лексеми *то́втри* ‘вапнякові пасма [...]’, ‘каміння (скелі) на дні річки’ і *то́лтри* ‘скелясті горби’, кваліфікував їх як місцеві рефлeksi псл. **tьrttr-* ‘гора’, що споріднене з гр. *τέρτρον* ‘кінець, вістря’, фр. *tertre* ‘горбок, на-

сип’ [ЕСУМ 5, с. 589–590]. Другий, підтверджуючи псл. форму **tьrttr-* як твірну для оронімів *Товтри* (*Толтри*), *Tatry*, *Тртра*, припускає, що праслов’яни засвоїли її з мови якогось індоєвропейського населення цієї території – іллірійців, фракійців чи кельтів [Журавльов 2005, с. 517]. Не заперечує праслов’янської природи оронімів *Товтри* / *Толтри* й український мовознавець В.П. Шульгач, який, однак, вважає первинною праформою **Tьltьr-* (а не **Tьrtьr-*!), що, з погляду словотвору, є, на його думку, суфіксальним дериватом (*-ьr-*) від основи **Tьlt-* [Шульгач 2004, с. 206].

На думку ж українського мовознавця Ю.О. Карпенка, укр. оронім *Товтри*, пол. *Tatry* – це фонетично видозмінені форми від первісної назви *Tritri*, яку відзначено наприкінці X ст. і яка є доіндоєвропейською назвою всього Карпатського гірського масиву [Карпенко 2005, с. 64].

З етимологічного аналізу ороніма *Товтри* / *Толтри* наших попередників випливають такі узагальнення:

1. Сучасна назва *Товтри* розвинулася з форми *Толтри* внаслідок рефлексії давнього *-л-* > *-ʉ-* (орфографічне *в*) на українському ґрунті.

2. Форма *Толтри* < *Тьлтры* – фонетично вторинна щодо **Tьртры* з огляду на розподібнення плавних у групі *p-r > l-r*.

3. В основі назви **Tьртры* – відповідний географічний термін **тьртры > тьлтры > тоўтри*, що є формою множини від *тьртра > тьлтра > тоўтра*.

4. На нашу думку, наведені лексеми еволюціонували з псл. форм **tьrtьra > *tьrtьry*. З погляду словотвору це, найімовірніше, архаїчне утворення, що постало способом редуплікації і.-е. кореня **ter-* ‘терти’ в ступені редукації *o*-ряду. На підтвердження такого пояснення вказує згаданий вище споріднений апелятив фр. *tertre* ‘горб, насип’. Давній характер цих дериватів засвідчує, власне, спосіб їх творення – редуплікація, тобто подвоєння кореня, який був продуктивний в індоєвропейській прамові [Вступ 1966, с. 112]. У праслов’янський період він відійшов на периферію й поступово втратив свою продуктивність. Тому редупліковані утворення на праслов’янському ґрунті дуже нечастотні. Пор., наприклад, іменники **kolkolь*, **molmolь*, **mormorь* [ЭССЯ 10, с. 137–138; 19, с. 190–191, 237]. Первісну семантику твірної для ороніма *Товтри* апелятива **tьrtьra > *tьrtьry* визначав базовий корінь і.-е. **ter-* ‘терти’, тобто її можна відновити як **‘обтерте* (протерте) внаслідок процесів вивітрювання чи вимивання водою каміння’. Реконструкцію такої внутрішньої форми зазначеного географічного терміна підтверджує певною мірою географічна характеристика гірського масиву *Товтри*: це гори, що дуже розбиті ерозією і є химерними нагромадженнями кам’янистих уламків... тут розвинені карстові форми, представлені ніздрюватими, печероподібними гротами, нішами... [Цись 1962, с. 132].

5. На сьогодні складно однозначно стверджувати, чи апелятив **tьrtьra > *tьrtьry* й похідний оронім **Tьrtьry* сформувалися на праслов’янському ґрунті, а чи праслов’яни перейняли їх від своїх

попередників – індоєвропейців, якими в цьому регіоні були фракійці. Археологи відзначають, що найбільш ранні пам'ятки фракійської культури займають частину Західної України до р. Збруч і лісостепові райони Молдови до Дністра [Мелюкова 1980, с. 37]. Важливо відзначити, що в межах України вони поширені, крім Івано-Франківщини, Львівщини і Закарпаття, також на Тернопільщині, Хмельниччині й Чернівеччині [Тончева 1975, с. 29], де, власне, й розташовані *Товтри*. У цьому контексті доречно зауважити, що споріднений сербський оронім *Тртра* М. Фасмер кваліфікував як імовірний фракізм [Фасмер IV, с. 27–28]. З огляду на викладене однозначно можна стверджувати індоєвропейську природу назви *Товтри* всупереч Ю.О. Карпенкові, який уважав її доіндоєвропейською.

Інша назва гірського масиву *Товтри* – *Медобори* (гори *Міодоборскія* [ЭС ХХХІІІ, с. 463]). Етимологія цього ороніма також має свою історію. Частина дослідників вважає її дослов'янською. Так, О.М. Трубачов етимологізував назву *Медобори* як результат слов'янського розвитку давнього іллірійського топоніма **Medu-baris* 'межірччя'. На підтвердження свої гіпотези мовознавець наводив споріднений іллірійський топонім *Metubarbis* на позначення межиріччя Сави і Драви в Славонії. Таке пояснення, на думку вченого, добре узгоджується з географічною характеристикою ландшафту Медоборів, тобто водороздільного пасма [Трубачев 1968, с. 280]. Схоже тлумачення ороніма *Медобори* пропонував і Ю.В. Шевельов, виводячи його від іллірійської праформи **medubaris* [Шевельов 2002, с. 113–114]. Російський лінгвіст О.К. Шапошников, крім іллірійської версії походження назви *Медобори* – **medu-bar-* 'між болотами', розглядає дві альтернативні праслов'янські: 1) від псл. **medu-* 'медовий' і **borъ* 'збір'; 2) сполучення **medju* 'між' і **barъ*, **bara* 'гірська річка' [Шапошников 2008, с. 106].

Одним із перших дослідників, хто пов'язував етимологію ороніма *Медобори* з апелюваннями *мед* і *бор* 'бір', був історик М.В. Симашкевич. Зокрема, він зауважував, що в минулому ці гори були вкриті дрімучими лісами – борами, куди зліталося багато бджіл [Симашкевич 1875, с. 14–15, 50, 71]. В іншому джерелі зазначено, що схили *Медоборів* поросли численними деревами, серед яких чимало медоносних сортів, як-от черешень і груш [ЕУ 9, с. 3233].

Етимологізування ороніма *Медобори* як онімізованої форми **medobory* < **medoborъ* < **medъ* + **borъ* (< **berъ*, **bъrati*) видається, на перший погляд, і формально, і семантично бездоганим. Пор., наприклад, у цьому контексті споріднені слов'янські лексеми: укр. *медозбори* 'збирання меду' [Желеховський I, с. 432], болг. *медосбор* 'період, коли бджоли збирають мед' [БЕР 3, с. 708], діал. *медобёр* 'час збирання меду' [ЭССЯ 18, с. 54–55].

Докладніший аналіз ороніма *Медобори* із залученням свідчень історичних джерел дає підстави спростувати його етимологічний зв'язок із медовими борами. Свого часу ще О.М. Трубачов тлумачення назви *Медобори* на основі компонентів *мед* і *бор* слушно піддав сумніву, вважаючи

його проявом народної етимології [Трубачев 1968, с. 280]. Досліджуючи історію ороніма *Медобори*, з'ясуємо, що це не первинна назва орооб'єкта. На це вказують відповідні історичні фіксації зазначеного ороніма впродовж XVII–XVIII ст. як *Недобор*: 1650 р. – *Montes Niedobur*, 1676 р. – з *Недобору* [Крип'якевич 1928, с. 115], 1687 р. – *Niedobor* [Луняк 2013, с. 165], 1759 р. – до *Недобору*, 1782 р. – *Niedobur* [Крип'якевич 1928, с. 115]. З наведеного переліку випливає, що в минулому гори *Медобори* називали *Недобор*. Народне ж переосмислення цієї назви як *Медобори* відбулося вже пізніше, на початку XIX ст. Пор. фіксацію 1809 р. – w *górach midoborskich* [Крип'якевич 1928, с. 115]. До речі, назва *Недобор* позначає не лише згаданий гірський масив. У колишньому Кам'янецькому пов. на Західному Поділлі зафіксовано мікротопонім *Недобор* на позначення лісу між Гуменцями й Шатавою [Симашкевич 1875, с. 52], який, найімовірніше, відзначено в 1676 р. в записі: в *Недобрі*, лісі подольськом [Крип'якевич 1928, с. 115]. Український історик І.П. Крип'якевич пояснював назву *Недобор* як утворення з іменником *бор* і префіксом *недо-*, відновлюючи таку його семантику **'бір, що недоріс, тобто великий ліс'* [Крип'якевич 1928, с. 115].

Отже, первинною назвою гірського масиву *Медобори* є *Недобор* > *Недобори*. Відповідно цей факт унеможливає пояснення наведеного ороніма і як іллірійського **Medubaris*, і як псл. **medoborъ* з огляду на різну структуру цих форм. Тлумачення ороніма *Недобор* як *Недо-бор* малоімовірне, адже препозитивний складник *недо-* – це, по-перше, пізні утворення, що виникло на ґрунті нової української мови, а по-друге, його вживали для творення не іменників, а дієслів, які означають дію чи стан, виявлені не повною мірою, нижче від норми.

Очевидно, оронім *Недобор* треба пояснювати інакше. На нашу думку, ця назва фонетично вторинна й розвинулася з давнішої форми **Недобръ*, на що, власне, вказує наведена вище історична фіксація спорідненого мікротопоніма *Недобор* – в *Недобрі*. Назву *Недобръ* аналізуємо як дериват із заперечною часткою-префіксом *не-* від іменника *добръ*, що є континуантом псл. **dъbrъ* з первісним значенням 'заглибина, яма, долина, яр' [ЕСУМ 2, с. 20; ЭССЯ 5, с. 176–177]. На первинність такої семантики вказують як апелювативні відповідники в різних слов'янських мовах, які реалізували такі значення: 'яр', 'улоговина', 'яр у лісі', 'долина', 'рів', 'долина між горами', 'долина, поросла лісом', 'гірський схил, ущелина', 'крутий схил гори', так і генетично споріднена лексема лит. *dubra* 'яр у лісі' < і.-е. **deub-* 'глибокий' [ЭССЯ 5, с. 176–177]. Семантика 'ліс (густий)' вторинна, як відзначають етимологи, щодо значення 'долина, яр' [ЕСУМ 2, с. 20]. З огляду на викладене реконструюємо праслов'янську форму географічного терміна **nedъbrъ*, який на українському ґрунті закономірно реалізувався в *недобръ-*, враховуючи вокалізацію *ъ* > *о* в сильній позиції й подальше ствердіння м'якого *р'*. Розвиток первісного *недобръ-* у *недобор*, тобто п'ява між приголосними *б* і *р* вставного голосного *о*, зумовле-

ний фонологічними особливостями важковимовної сполуки *-бр-*. За спостереженнями Ю.В. Шевельова, вживання в групах приголосних із другим сорорним вставним голосним *e, o* – типове явище в українській мові з XVIII ст. У XVII ст. такі вставні голосні на письмі відзначені дуже рідко [Шевельов 2002, с. 915]. Таким чином, первісним значенням, яке мотивувало семантику ороніма *Недобор(у)*, було, напевно, *‘не яр, не долина, не улоговина’, яке протиставляло в уявленні місцевого населення поняття ‘гора’ й ‘улоговина’. Саме друге з них репрезентоване в прикарпатських географічних термінах *дебр, дебра* (пор. укр. діал. (поділ.) *дебр* ‘глибокий яр’ [Марусенко 1972, с. 282], *дебра* ‘глибока долина (в лісі)’ [Ляшук 1969, с. 165], *дебєр* ‘заглибина між горами, де часто протікає потік’ (с. Верхній Лужок Старосамбірськ. р-ну Львівськ. обл. [ОАІУМ]), пор. ще ст.-сл. *дѣбрь* ‘долина, безодня’ [ЕСУМ 2, с. 20], які вважають фонетично вторинними формами до псл. **dьbra, *dьbrь* [ЭССЯ 5, с. 147–149] (на підтвердження такої етимології наводять генетично споріднені факти з інших індоєвропейських мов, наприклад: лит. *duburys* ‘вимивина, переважно наповнена водою’ [ЕСУМ 2, с. 20]), і в похідних від них топонімах: гідронім *Дѣбра* (старе річище Дністра на Івано-Франківщині [СГУ, с. 167]), долина *Дѣбра* (с. Чаплі Старосамбірськ. р-ну Львівськ. обл. [ОАІУМ]) та ін.

Висновки. Узагальнення результатів попередніх досліджень щодо з’ясування етимологічної природи ороніма *Товтри* (*Толтри*) й варіантної назви *Медобори*, докладний аналіз їхньої фонетичної та словотвірної будови з урахуванням споріднених лексем в інших слов’янських і неслов’янських мовах, а також свідчень історичних джерел дають підстави стверджувати:

1. Становлення ороніма *Товтри* (*Толтри*) відбувалося впродовж тривалого часу, внаслідок чого

він зазнав певних фонетичних змін: *Търтры > *Тълтры* > *Тоўтри* > *Товтри*.

2. В основі цієї назви – географічний термін псл. *търтъра > *търтъру, що постав способом редуплікації і.-е. кореня **ter-* ‘терти’ в ступені редукації *o*-ряду.

3. З огляду на значення і.-е. етимона можна відновити первісну семантику псл. *търтъра > *търтъру *‘обтерте (протерте) внаслідок процесів вивітрювання чи вимивання водою каміння’.

4. Структура ороніма *Товтри* / *Толтри* < *Търтры й топонімі паралелі в інших слов’янських регіонах указують на її праслов’янський характер. Водночас наявність споріднених утворень в інших індоєвропейських мовах і непродуктивність на праслов’янському ґрунті такого способу словотворення, як редуплікація кореня, уможливають припущення про засвоєння праслов’янами ороніма *Търтры < *Търтъру від їхніх попередників у цьому регіоні, зокрема північних фракційців.

5. Первинною назвою іншої частини гірського масиву *Товтри*, як засвідчують історичні джерела, є *Недобор(у)*. Форма *Медобори* фонетично вторинна, що, відповідно, спростовує гіпотезу про еволюцію цього ороніма з іллірійського архетипу *Medubaris.

6. Назва *Недобор* розвинулася на місцевому слов’янському ґрунті з *Недобрь, в основі якого – псл. *nedьbrь, префіксальний дериват від іменника *dьbrь з первісним значенням ‘заглибина, яма, долина, яр’.

7. Етимологічний аналіз українських оронімів *Товтри* < *Тълтры* < *Търтры й *Медобори* < *Недобор(у)* дав змогу встановити хронологію цих утворень і засвідчив їхню глибоку архаїку.

8. Назви орооб’єктів, проаналізовані в запропонованій статті, уважаємо фрагментом майбутнього «Етимологічного словника оронімів Українських Карпат і прилеглих регіонів».

Література

1. БЕР – Български етимологичен речник / Съст. В. Георгиев, Ив. Гълъбов, Й. Заимов, Ст. Илчев и др. София: Изд-во на Българската академия на науките, 1971–2010. Т. 1–7.
2. Вступ – Вступ до порівняльно-історичного вивчення слов’янських мов / За ред. О.С. Мельничука. Київ: Наукова думка, 1966. 595 с.
3. Гульдман В.К. Населенные места Подольской губернии: алфавитный перечень населенных пунктов. Каменец-Подольский: Типография Подольского губерн. правления, 1893. 636 с.
4. ЕСУМ – Етимологічний словник української мови: В 7 т. / За ред. О.С. Мельничука. Київ: Наукова думка, 1982–2012. Т. 1–6.
5. ЕУ – Енциклопедія українознавства / гол. ред. В. Кубійович. Перевид. в Україні. Львів: Наукове т-во ім. Т. Шевченка у Львові, 1993–2003. Т. 1–11.
6. Желеховський Є., Недільський С. Малорусько-німецький словар. Львів, 1886. Т. I–II.
7. Журавлев А.Ф. Язык и миф. Лингвистический комментарий к труду А.Н. Афанасьева «Поэтические воззрения славян на природу». Москва: Индрик, 2005. 1004 с.
8. Карпенко Ю.О. Етнічна історія Українських Карпат за даними гідронімії та оронімії. *Студії з ономастики та етимології. 2005* / відп. ред. В.П. Шульгач. Київ: [б. в.], 2005. С. 63–79.
9. Кримські гори. Режим доступу: https://uk.wikipedia.org/wiki/Кримські_гори.
10. Крип’якевич І. Звідки пішла назва «Медобори»? *Вісник природознавства. 1928. №2. С. 114–115.*
11. Кришталович У.Р. Рукописні карти XVI–XIX століть. З фондів державного історичного архіву України, м. Львів. Київ: ДНВП «Картографія», 2011. 216 с.
12. Луняк Є. Козацька Україна XVI–XVIII ст. очима французьких сучасників: хрестоматія. Ніжин: НДУ ім. М. Гоголя, 2013. 508 с.

13. Лучик В.В. Рец. на: Zbigniew Babik. Najstarsza warstwa nazewnictwa na ziemiach polskich w granicach wczesnośredniowiecznej Słowiańszczyzny. Kraków. Universitas, 2001. 762 s. *Студії з ономастики та етимології. 2005* / відп. ред. В.П. Шульгач. Київ: [б. в.], 2005. С. 278–283.
14. Ляшук Б.Ф. Из карпатської географічної термінології. *Питання географії Українських Карпат. Географічний зб. №9*. Львів: В-во Львів. ун-ту, 1969. С. 165–167.
15. Марусенко Т.А. Названия рельефов в говорах Хмельницкой области УССР. *Карпатская диалектология и ономастика* / отв. ред. Г.П. Клепикова. Москва: Наука, 1972. С. 277–296.
16. Мелюкова А.И. Археологические данные о фракийцах на западе и юго-западе СССР в 1-ом тысячелетии до н. э. *Симпозиум «Античная балканистика»: Этногенез народов Балкан и Северного Причерноморья. Лингвистика, история, археология (2–4 декабря 1980 г.)*. Москва: Наука, 1980. С. 37–39.
17. ОАІУМ – Ономастичний архів Інституту української мови НАН України.
18. Олійник Я.Б., Стецюк В.В. Природні та етнокультурні феномени України: монографія. 2-ге вид., перероб. та доп. Київ: Київський ун-т, 2008. 215 с.
19. Потапчук І.М. Народна географічна термінологія в західноподільських говірках. *Дисертація на здобуття наук. ст. к. філол. н. спец.: 10.02.01. – українська мова*. Кам'янець-Подільський, 2012. 356 с.
20. ПТ – Подільські Товтри: Краєзнавчі нариси / За заг. ред. Г. Денисика. Вінниця: Тезис, 2005. 87 с.
21. СГУ – Словник гідронімів України / І.М. Желєзняк, А.П. Корепанова, Л.Т. Масенко та ін. Київ: Наукова думка, 1979. 781 с.
22. Симашкевич М. Историко-географический и этнографический очерк Подолии. Каменец-Подольск: Тип. насл. Д. Крайза, 1875. Т. 1. 80 с.
23. Соболевский А.И. Толтры. *Труды по истории русского языка. Т. 2. Статьи и рецензии* / сост., подгот. текста, предисл., коммент. и указатели В.Б. Крысько. Москва: Языки славян. культур, 2006. С. 299.
24. Тончева Г. О фракийцах нынешних Украины, Молдовы, Добруджи и Северо-Восточной Болгарии в XI–VI вв. до н. э. *Studia Thracica. 1. Фрако-скифские культурные связи*. София: БАН, 1975. Т. 1. С. 28–53.
25. Трубачев О.Н. Названия рек Правобережной Украины. Словообразование. Этимология. Этническая интерпретация. Москва: Наука, 1968. 289 с.
26. Українські Карпати. Режим доступу: https://uk.wikipedia.org/wiki/Українські_Карпати
27. Фасмер М. Этимологический словарь русского языка / перев. с нем. и дополн. О.Н. Трубачева. Москва: Прогресс, 1964–1973. Т. I–IV.
28. Цись П.М. Геоморфологія УРСР / Відп. ред. проф. К.І. Геренчук. Львів: Вид-во Львів. ун-ту, 1962. 224 с.
29. Шапошников А.К. Этимология языковых реликтов фракийского вида в Северном Причерноморье. *Київська старовина*. 2008. №5. С. 91–133.
30. Шевельов Ю. Исторична фонологія української мови / перекл. з англ. С. Вакуленка, А. Даниленка. Харків: Акта, 2002. 1054 с.
31. Шульгач В.П. Miscelanea toponimica Carpathica. *Студії з ономастики та етимології. 2004* / Відп. ред. О.П. Карпенко. Київ: [б. в.], 2004. С. 204–211.
32. ЭС – Энциклопедический словарь: в 86 т. / Под. ред. И.Е. Андреевского, К.К. Арсеньева; Ф.Ф. Петрушевского; изд. Ф.А. Брокгауз, И.А. Ефрон. СПб.: Семеновская Типо-Литография И.А. Ефрона, 1890–1907.
33. ЭССЯ – Этимологический словарь славянских языков: Праславянский лексический фонд / под ред. О.Н. Трубачева, А.Ф. Журавлева, Ж.Ж. Варбот. Москва: Наука, 1974–2018. Вып. 1–41.
34. Balan T. Documente Bucovinene. Cernăuți, 1933. Vol. I. 298 s.; 1934. Vol. II. 217 s.; 1938. Vol. IV. 299 s.; 1939. Vol. V. 264 s.; București, 1942. Vol. VI. 505 s.; Jași, 2005. Vol. VII. 318 s.
35. Brückner A. Słownik etymologiczny języka polskiego. Warszawa: Wiedza Powszechna, 1957. 806 s.
36. Die Bukowina. Eine allgemeine Heimatkunde = Буковина. Загальне краєзнавство / Перекл. з нім. Ф.С. Андрійця, А.Т. Квасецького. Вид. 2, стереотипне. Чернівці: Зелена Буковина, 2009. 488 с.
37. Hrabec S. Karpackie nazwy geograficzne. *I Międzynarodowa slawistyczna konferencja onomastyczna (Kraków, 22–24 paźdz. 1959): Księga referatów*. Wrocław etc., 1961. S. 87–98.
38. Majtán M. Oronymia (horské názvy). *Słowiańska onomastyka* / pod red. E. Rzetelskiej-Feleszko, A. Cieślíkowej przy współudziale J. Dumy. Warszawa-Kraków: Towarzystwo naukowe Warszawskie, 2003. Т. II. S. 202–203.
39. Milewski T. Nazwy z obszaru Polski podejrzane o pochodzenie wenetyjskie lub iliryskie. *Slavia Antiqua*. 1964. Т. 11. S. 37–86.
40. Mrózek R. Status oronimii w subsystemie toponimicznym i w toponomastyce. *Toponimia i oronimia* / Pod red. A. Cieślíkowej i B. Czopek-Kopciuch. Kraków, 2001. S. 231–236.
41. Słownik geograficzny Królestwa Polskiego i innych krajów słowiańskich. Warszawa: Nakł. F. Sulimierskiego, W. Walewskiego, 1880–1902. Т. I–XV.

References

1. BER – Błgarski etimologičen rechnik (1971–2010) [Bulgarian etymological dictionary]. Sofiya: Izd-vo na Błgarskata akademiya na naukite. Т. 1–7 [in Bulgarian].
2. Vstup – Vstup do porivnialno-istorychnoho vyvčennia slovianskykh mov. Za red. O.S. Melnychuka

- (1966) [Introduction to the comparative-historical study of Slavic languages]. Kyiv: Naukova dumka. 595 s. [in Ukrainian].
3. Guldman V.K. (1893) Naseleunnye mesta Podolskoy gubernii: alfavitnyy perechen naseleennykh punktov [Settlements of Podolsk province: alphabetical list of settlements]. Kamenec-Podolskiy: Tipografiya Podolskogo gubern. pravleniya. 636 s. [in Russian].
  4. ESUM – Etymolohichniy slovnyk ukrainskoi movy: V 7 t. Za red. O.S. Melnychuka (1982–2012) [Etymological dictionary of the Ukrainian language: In 7 vols.]. Kyiv: Naukova dumka. T. 1–6 [in Ukrainian].
  5. EU – Entsyklopediia ukrainoznavstva (1993–2003). Hol. red. V. Kubiiovych. Perevyd. v Ukraini [Encyclopedia of Ukrainian Studies]. Lviv: Naukove t-vo im. T. Shevchenka u Lvovi. T. 1–11 [in Ukrainian].
  6. Zhelekhovskiy Ye., Nedil'skiy S. (1886) Malorusko-nimetskiy slovar [Malorussian-German dictionary]. Lviv. T. I–II [in Ukrainian].
  7. Zhuravlev A.F. (2005) Jazyk i mif. Lingvisticheskiy kommentariy k trudu A.N. Afanasyeva «Poeticheskie vozzreniya slavyan na prirodu» [Language and myth. Linguistic commentary on the work of A.N. Afanasyev «Poetic views of the Slavs on nature»]. Moskva: Indrik. 1004 s. [in Russian].
  8. Karpenko Yu.O. (2005) Etnichna istoriia Ukrainy Karpats za danymy hidronimii ta oronimii [Ethnic history of the Ukrainian Carpathians according to hydronymy and oronymy]. *Studii z onomastyky ta etymolohii*. 2005 / vidp. red. V.P. Shulhach. Kyiv: [b. v.]. S. 63–79 [in Ukrainian].
  9. Krymski hory [Crimean Mountains]. Rezhym dostupu: https://uk.wikipedia.org/wiki/Кримські_гори [in Ukrainian].
  10. Krypiakivych I. (1928) Zvidky pishla nazva «Medobory»? [Where did the name “Medobory” come from?]. *Visnyk pryrodnoznavstva*. №2. S. 114–115 [in Ukrainian].
  11. Kryshtalovych U.R. (2011) Rukopysni karty XVI–XIX stolit. Z fondiv derzhavnogo istorichnoho arkhivu Ukrainy, m. Lviv [Manuscript maps of the 16th–19th centuries. From the funds of the State Historical Archive of Ukraine, Lviv]. Kyiv: DNVP «Kartohrafiia». 216 s. [in Ukrainian].
  12. Luniak Ye. (2013) Kozatska Ukrainy XVI–XVIII st. ochyma frantsuzkykh suchasnykiv: khrestomatiia [Cossack Ukraine in the 16th–18th centuries through the eyes of French contemporaries: a textbook]. Nizhyn: NDU im. M. Hoholia. 508 s. [in Ukrainian].
  13. Luchyk V.V. (2005) Rets. na: Zbigniew Babik. Najstarsza warstwa nazewnicza na ziemizch polskich w granicach wczesnosredniowiecznej Słowiańszczyzny. Kraków. Universitas, 2001. 762 s. *Studii z onomastyky ta etymolohii*. 2005 / vidp. red. V.P. Shulhach. Kyiv: [b. v.]. S. 278–283 [in Ukrainian].
  14. Liashchuk B.F. (1969) Iz karpatskoi heohrafichnoi terminolohii [Carpathian geographical terminology]. *Pytannia heohrafiy Ukrainy Karpats. Heohrafichniy zb. №9*. Lviv: V-vo Lviv. un-tu. S. 165–167 [in Ukrainian].
  15. Marusenko T.A. (1972) Nazvaniya relyefov v govorakh Khmel'nitskoy oblasti USSR [Relief names in the dialects of the Khmelnytsky region of the USSR]. *Karpatskaja dialektologiya i onomastika* / otv. red. G.P. Klepikova. Moskva: Nauka. S. 277–296 [in Russian].
  16. Melyukova A.I. (1980) Arheologicheskie dannye o frakiycah na zapade i yugo-zapade SSSR v 1-om tysyacheletii do n. e. [Archaeological data on the Thracians in the west and southwest of the USSR in the 1st millennium BCE]. *Simpozium «Antichnaya balkanistika»: Etnogenez narodov Balkan i Severnogo Prichernomorya. Lingvistika, istoriya, arheologiya (2–4 dekabrya 1980 g.)*. Moskva: Nauka. S. 37–39 [in Russian].
  17. OAIUM – Onomastychniy arkhiv Instytutu ukrainskoi movy NAN Ukrainy [Onomastic archive of the Institute of the Ukrainian language of the National Academy of Sciences of Ukraine]. [in Ukrainian].
  18. Oliinyk Ya.B., Stetsiuk V.V. (2008) Pryrodni ta etnokulturni fenomeny Ukrainy: monohrafiia. 2-he vyd., pererob. ta dop. [Natural and ethnocultural phenomena of Ukraine: monograph]. Kyiv: Kyivskiy un-t. 215 s. [in Ukrainian].
  19. Potapchuk I.M. (2012) Narodna heohrafichna terminolohiia v zakhidnopodil'skykh hovirkakh [Folk geographical terminology in Western Podolia dialects]. *Dysertatsiia na zdobuttia nauk. st. k. filol. n. spets.: 10.02.01. – ukrainska mova*. Kamianets-Podil'skiy. 356 s. [in Ukrainian].
  20. PT – Podil'ski Tovtry: Kraieznavchi narysy / Za zah. red. H. Denysyuka [Podil'sky Tovtry: Local lore essays]. Vinnytsia: Tezys, 2005. 87 s. [in Ukrainian].
  21. SHU – Slovnyk hidronimiv Ukrainy / I.M. Zheliezniak, A.P. Korepanova, L.T. Masenko ta in. [Dictionary of hydronyms of Ukraine]. Kyiv: Naukova dumka, 1971. 781 s. [in Ukrainian].
  22. Simashkevich M. (1875) Istoriko-geograficheskiy i etnograficheskiy ocherk Podolii [Historical, geographical and ethnographic sketch of Podolia]. Kamenec-Podolsk: tip. nasl. D. Krayza. T. 1. 80 s. [in Russian].
  23. Sobolevskiy A.I. (2006) Toltry [Toltry]. *Trudy po istorii russkogo yazyka. T. 2. Stati i recenzii* / sost., podgot. teksta, predisl., komment. i ukazateli V.B. Krysko. Moskva: Yazyki slavyan. kultur. S. 299 [in Russian].
  24. Toncheva G. (1975) O frakiycah nyneshnih Ukrainy, Moldovy, Dobrudzhi i Severo-Vostochnoy Bolgarii v XI–VI vv. do n. e. [Thracians of present-day Ukraine, Moldova, Dobrudja and North-Eastern Bulgaria in the 11th–16th centuries BCE]. *Studia Thracica. 1. Frako-skifskie kulturnye svyazi*. Sofiya: BAN. T. 1. S. 28–53 [in Russian].
  25. Trubachev O.N. (1968) Nazvaniya rek Pravoberezhnoy Ukrainy. Slovoobrazovanie. Etimologiya. Etnicheskaya interpretatsiya [The names of the rivers of the Right-Bank Ukraine. Word formation. Etymology. Ethnic interpretation]. Moskva: Nauka. 289 s. [in Russian].

26. Ukrainski Karpaty [Ukrainian Carpathians]. Rezhym dostupu: [in Ukrainian].
27. Fasmer M. Etimologicheskii slovar russkogo yazyka / perev. s nem. i dopoln. O.N. Trubacheva [Etymological dictionary of the Russian language]. Moskva: Progress, 1964–1973. T. I–IV [in Russian].
28. Tsys P.M. (1962) Heomorfolohiia URSS / Vidp. red. prof. K.I. Herenchuk [Geomorphology of the USSR]. Lviv: Vyd-vo Lviv. un-tu. 224 s. [in Ukrainian].
29. Shaposhnikov A.K. (2008) Etimologiya yazykovykh reliktoiv frakiyskogo vida v Severnom Prichernomor'ye [Etymology of linguistic relics of the Thracian species in the Northern Black Sea region]. *Kiivska starovyna*. № 5. S. 91–133 [in Russian].
30. Shevelov Yu. (2002) Istorychna fonolohiia ukrainskoi movy / perekl. z anhł. S. Vakulenko, A. Danylenka [Historical phonology of the Ukrainian language]. Kharkiv: Akta. 1054 s. [in Ukrainian].
31. Shulhach V.P. (2004) Miscelanea toponimica Carpathica. *Studii z onomastyky ta etymolohii. 2004 / Vidp. red. O.P. Karpenko*. Kyiv: [b. v.]. S. 204–211 [in Ukrainian].
32. JeS – Enciklopedicheskii slovar: v 86 t. / Pod. red. I.E. Andreyevskogo, K.K. Arsenyeva; F.F. Petrushevskogo; izd. F.A. Brokgauz, I.A. Efron [Encyclopedic Dictionary: in 86 volumes]. SPb.: Semenovskaya Tipografiiya I.A. Efrona, 1890–1907 [in Russian].
33. JeSSJa – Etimologicheskii slovar slavyanskikh yazykov: Praslavyanskiy leksicheskiy fond / pod red. O.N. Trubacheva, A.F. Zhuravleva, Zh.Zh.Varbot [Etymological Dictionary of Slavic Languages: Proto-Slavic Lexical Fund]. Moskva: Nauka, 1974–2018. Vyp. 1–41 [in Russian].
34. Balan T. Documente Bucovinene. Cernăuți, 1933, Vol. I. 298 s.; 1934, Vol. II. 217 s.; 1938, Vol. IV. 299 s.; 1939, Vol. V. 264 s.; Jași, 2005, Vol. VII. 318 s. [in Romanian].
35. Brückner A. (1957) Słownik etymologiczny języka polskiego. Warszawa: Wiedza Powszechna, 1957. 806 s. [in Polish].
36. Die Bukowina. Eine allgemeine Heimatkunde = Bukovyna. Zahalne kraieznavstvo / Perekl. z nim. F.S. Andriiisia, A.T. Kvasetskoho. Vyd. 2, stereotypne. Chernivtsi: Zelena Bukovyna, 2009. 488 s.
37. Hrabec S. (1961) Karpackie nazwy geograficzne. *I Międzynarodowa slawistyczna konferencja onomastyczna (Kraków, 22–24 paźdz. 1959): Księga referatów*. Wrocław etc. S. 87–98 [in Polish].
38. Majtán M. (2003) Oronymia (horské názvy). *Słowiańska onomastyka / pod red. E. Rzetelskiej-Feleszko, A. Cieślukowej przy współdziale J. Dumy*. Warszawa-Kraków: Towarzystwo naukowe Warszawskie. T. II. S. 202–203 [in Polish].
39. Milewski T. (1964) Nazwy z obszaru Polski podejrzane o pochodzenie wienetyjskie lub iliryskie. *Slavia Antiqua*, T. 11. S. 37–86 [in Polish].
40. Mrózek R. (2001) Status oronimii w subsystemie toponimicznym i w toponomastyce. *Toponimia i oronimia / Pod red. A. Cieślukowej i B. Czopek-Kopciuch*. Kraków. S. 231–236 [in Polish].
41. Słownik geograficzny Królestwa Polskiego i innych krajów słowiańskich. Warszawa: Nakł. F. Sulimierskiego, W. Walewskiego, 1880–1902, T. I–XV [in Polish].

ORONYM TOVTRY (MEDOBORY): SEARCH FOR ETYMOLOGICAL TRUTH

Abstract. The article summarizes the results of previous research on the etymology of Ukrainian oronyms *Tovtry* and *Medobory*; their phonetic and word-forming structure is analyzed in detail, taking into account related tokens in other Slavic and non-Slavic languages and evidence from historical sources. The development of the oronym *Tovtry* took place over a long period of time, it underwent certain phonetic changes: *Тѣртры > *Тѣлтры > *Тоўтру > *Товтру. At the heart of this name is the geographical term of the Proto-Slavic *тѣтра / *тѣртѣра > *тѣтры / *тѣртѣры, which arose by the method of reduplication of the Indo-European root **ter-* ‘to rub’ in the degree of reduction of the *o*-row. The original semantics of the reconstructed proforma *‘shabby (threadbare) due to the weathering or water washing of stones’ is restored. The Proto-Slavic structure of the oronym *Тѣтры / *Тѣртѣры is proved. It has been suggested that the Proto-Slavs may have mastered the oronym *Тѣтры / *Тѣртѣры from their predecessors, the northern Thracians, on the basis of the presence of related formations in other Indo-European languages and the unproductiveness of Proto-Slavic word formation such as reduplication. Based on historical sources, the primary form for the oronym *Medobory* – *Nedobor* (s) has been established. It is proved that the name developed from the Proto-Slavic form *недѣбрь < *не-дѣбрь.

Keywords: oronym, etymon, geographical term, reduplication, Proto-Slavic form.

© Вербич С., 2021 р.

Святослав Вербич – доктор філологічних наук, старший науковий співробітник відділу історії української мови та ономастики Інституту української мови НАН України; sviatoverb@ukr.net; <https://orcid.org/0000-0003-4671-1898>

Svyatoslav Verbych – Doctor of Philology, Senior Researcher, Department of History of the Ukrainian Language and Onomastics, Institute of the Ukrainian Language, National Academy of Sciences of Ukraine, Kyiv, Ukraine; sviatoverb@ukr.net; <https://orcid.org/0000-0003-4671-1898>

ОЙКОНИМИ НА *-ІВК-А* ЯК РЕЗУЛЬТАТ ПЕРЕЙМЕНУВАННЯ ПОСЕЛЕНЬ

Науковий вісник Ужгородського університету. Серія: Філологія.

Випуск 1 (45)

УДК 811.161.2 ' 373.21

DOI:10.24144/2663-6840/2020.1(45).135–141

Висоцька М. Ойконіми на *-іvk-а* як результат перейменування поселень; кількість бібліографічних джерел – 18; мова українська.

Анотація. Стаття присвячена аналізу перейменувань назв населених пунктів у ХХ столітті (у післявоєнний період) та змін у топонімному ландшафті України внаслідок утворення нових географічних назв на *-іvk-а*. Наслідком Указу Президії Верховної Ради УРСР (від 7.09.1946 р.) «Про збереження історичних та уточнення і впорядкування існуючих назв сільських рад і населених пунктів» є численні перейменування населених пунктів на всій території України. Це спричинило масштабні деформаційні зміни в ойконімній системі України. Замість старих, часто давніх назв, у яких увіковічена історична та культурна пам'ять народу, постали нові штучні оніми з формантом *-іvk-а*.

Мета нашого дослідження – зафіксувати всі назви поселень на *-іvk-а*, які виникли внаслідок перейменувань 1946 р., встановити екстра- та інтралінгвальні чинники, що вплинули на зміни в ойконімній системі України.

Аналізуючи суть політики перейменувань населених пунктів, потрібно враховувати, що, по-перше, ойконіми – яскравий компонент історичної пам'яті народу, який формує та передає важливу інформацію між поколіннями, по-друге, важливим є політичний контекст: процеси найменування та перейменування населених пунктів є засобами втілення ідеологічних тенденцій.

У повоєнний період було введено в ойконімний простір України 761 нову назву з формантом *-іvk-а*. Найбільше таких онімів зафіксовано в Одеській, Львівській, Волинській, Житомирській та Запорізькій областях. Унаслідок політики перейменування були замінені: 1) назви іномовного походження (*Клейнendorф, Бургуджи, Малінешти*); 2) польські відповідники антропонімів у твірних основах (*Янівка*); 3) ойконіми з асоціативно-негативною семантикою (*Дурняки*); 4) назви поселень, твірними основами яких виступають етноніми (*Лашки*); 5) ойконіми, в основах яких містилася згадка інших країн (*Литва*) 6) ойконіми, які мали стосунок до релігії (*Святий Станіслав*); 7) описові та прийменникові конструкції (*Чума за Тисою*). Також зафіксовані перейменування, пов'язані з об'єднанням кількох поселень. Проаналізовані зміни атрибутів у складених назвах (*Петрівка № 1*). Більшість новотворів є невмотивованими, тому й потребують повторного перегляду.

Ключові слова: топонім, ойконім, антропонім, перейменування, твірна основа.

Постановка проблеми. Назви населених пунктів – важливий пласт онімної лексики, оскільки в них увіковічена історична, культурна, мовна пам'ять народу. Численні перейменування як наслідок Указу Президії Верховної Ради УРСР (від 7.09.1946 р.) про збереження історичних та уточнення й упорядкування вже наявних назв поселень спричинили масштабні деформаційні зміни в ойконімній системі України. Так на місці старих, часто давніх назв поселень постали нові штучні оніми з формантом *-іvk-а*. Сьогодні є особливо актуальним вивчення причин та наслідків перейменувань назв населених пунктів радянської доби як для української ойконіміки, так і для історії України загалом. Результати досліджень можна буде використати в процесі повернення поселенням їхніх історичних назв.

Аналіз досліджень. Аналізу принципів, критеріїв найменувань та перейменувань населених пунктів присвячено праці багатьох мовознавців, зокрема: Д. Бучка, наприклад, «Кілька уваг про принципи номінації в ойконімії України» [Бучко 2013], В. Лучика «Принципи й критерії номінації та відновлення історичних назв у топонімії України» [Лучик 2009], С. Вербича «Трансформація українського онімного простору: внутрішньо- та позазовні чинники» [Вербич 2014], Л. Кравченко «Перейменування сучасних українських ойконімів» [Кравченко 2018] та багатьох інших. В україн-

ській ономастиці представлено багато праць, присвячених особливостям номінації різних регіонів України: Тернопільщини (І. Волянчук, Д. Бучко), Івано-Франківщини (В. Яцій), Рівненщини (Я. Пура), Вінниччини (Л. Дика), Волині (В. Шульгач), Черкащини (І. Гонца), Сумщини (О. Іваненко), Одещини (Ю. Карпенко), Полтавщини (А. Лисенко), Хмельниччини (Н. Герета), Карпат (М. Худаш) тощо). Процеси перейменування у ХХ столітті простудійовані в працях Д. Бучка «Післявоєнне впорядкування назв населених пунктів і його вплив на ойконімійну систему України» [Бучко 2013], С. Ковтюх «Соціо-ономастичні аспекти перейменувань процесів в Україні» [Ковтюх 2013], О. Шульган «Ойконімія України ХХ століття (еко- та соціолінгвістичні аспекти)» [Шульган 2017].

Мета статті, завдання. Мета дослідження – аналіз назв поселень, які були перейменовані в ХХ столітті (у післявоєнний період), наслідком чого стало введення в ойконімний ландшафт України географічних назв на *-іvk-а*. Наше завдання – виявити всі назви поселень на *-іvk-а*, які виникли внаслідок перейменувань, зафіксованих у довіднику «Українська РСР. Адміністративно-територіальний поділ на 1 вересня 1946 р.», встановити екстра- та інтралінгвальні чинники, що вплинули на зміни в ойконімній системі України, проаналізувати назви поселень, які були перейменовані на нові з компонентом *-іvk-а*.

Методи та методика. У статті застосований комплекс методів дослідження: *текстологічний* (для відбору ойконімів на *-івк-а* із джерела – «Українська РСР. Адміністративно-територіальний поділ на 1 вересня 1946 р.»); *описовий метод* (використовуємо для виділення, класифікації та інтерпретації досліджуваних географічних назв), *порівняльно-зіставний* (для виокремлення спільних та відмінних особливостей причин перейменування географічних назв). Застосовано елементи *кількісного аналізу* для підрахунку кількості перейменованих ойконімів на *-івк-а*.

Виклад основного матеріалу. Наслідком запровадженої політики етнічної уніфікації СРСР є масштабні зміни в ойконімній системі України, що виражені в численних перейменуваннях населених пунктів, засвідчених у довіднику «Українська РСР. Адміністративно-територіальний поділ на 1 вересня 1946 р.». Ойконіми – «частина мовного ландшафту» [Кравченко 2018, с. 135] країни, і «визначальною при ойконімній номінації є роль соціальних факторів: характер суспільної формації, вага культурно-історичних традицій і цінностей у певний період, визначальні соціально-психологічні критерії при іменуванні об'єктів, що саме діють на окремих територіях у визначені історичні періоди» [Бучко 2013, с. 222].

Суть політики перейменувань потрібно розглядати крізь призму таких основних принципів: по-перше, ойконіми – яскравий компонент історичної пам'яті народу, тобто, окрім базової комунікативної функції, вони є своєрідним «містком пам'яті» [Андрощук 2004, с. 320], що формує та передає важливу інформацію між поколіннями. По-друге, досліджуючи перейменування, потрібно враховувати політичний контекст. Саме тому надання старим поселенням нових назв слугує масштабним засобом ідеологічного впливу та втілення ідеологічних течій [Андрощук 2004, с. 320].

В основі процесу найменування населених пунктів (присвоєння новим об'єктам назв та перейменування, тобто повернення старим об'єктам нових назв) неодмінно повинні бути закладені основні критерії:

1) *природні* (фізико-географічний, рослинний та тваринний) – традиційно основний для системи українських ойконімів процес надання назв географічним об'єктам, що полягає у врахуванні їхніх природних характеристик);

2) *суспільно-політичні* (державність, патріотизм, демократизм);

3) *історичні* (історична справедливість, об'єктивність, значущість);

4) *культурні* (автохтонність, матеріальність, духовність);

5) *етико-естетичні* (моральність, толерантність, милозвучність);

6) *лінгвістичні* (етимологічний критерій, граматичність, оригінальність) [Лучик 2009, с. 30–32].

Перейменування географічних назв у СРСР – намагання «...стерти – іноді дуже жорсткими методами – будь-які відмінності між народами і нація-

ми» [Масенко 2017, с. 206]. «У цей період новостворені міста та вулиці отримували назви за єдиним зразком, який мав пропагувати ідеали комунізму й створювати образ світлого майбутнього радянської людини, увіковічнювати ідеологів і творців нового порядку й віддзеркалювати мовну картину світу щасливих будівників так званого «всесвітнього раю»» [Кравченко 2018, с. 135–136]. Як підсумовує О. Шульган: головна мета політики масових перейменувань населених пунктів України у ХХ столітті – «формування нової ідеологічної держави без історично сформованих національної культури і мови» [Шульган 2017, с. 144].

У довіднику «Українська РСР. Адміністративно-територіальний поділ на 1 вересня 1946 р.» подані зміни в ойконімній системі України, пов'язані або з «упорядкуванням» географічних найменувань, або зі зменшенням кількості назв населених пунктів адміністративним об'єднанням кількох поселень. Так переважно засвідчені об'єднання села та хутора, розташованого неподалік: *Богданівка* (< *Інгулка, Богданівка*) *Мк., Привільнянський район* [УкрАТП 1947, с. 883]; *Бочманівка* (< *Бочманівка, Лисаветівка*) *Од., Котовський район* [УкрАТП 1947, с. 884]; *Володимирівка* (< *Володимирівка, Дружба*) *Од., Роздільнянський район* [УкрАТП 1947, с. 884]; *Христофорівка* (< *Христофорівка, Балацьке*) *Мк., Баитанський район* [УкрАТП 1947, с. 953]; *Михайлівка* (< *Михалівка, Шосте Ширяївське Товариство*) *Од., Ширяївський район* [УкрАТП 1947, с. 925]; *Маринівка* (< *Маринівка, Олександропіль*) *Од., Березівський район* [УкрАТП 1947, с. 923]; *Мар'яно-Чогоздівка* (*Мар'яно-Чогодарівка, Греко-Мар'янівка*) *Од., Ширяївський район* [УкрАТП 1947, с. 924].

Рідше фіксуємо об'єднання трьох та більше географічних об'єктів: *Сабатинівка* (< *Сабатинове, Ново-Сабатинівка, Старо-Сабатинівка, Сабатинівка Головна, Соболівка*) *Од., Грушківський район* [УкрАТП 1947, с. 944]; *Катеринівка* (< *Катеринівка, Добронадеждівка, Варварівка*) *Стл., Олександрівський район* [УкрАТП 1947, с. 912]; *Улянівка* (< *Улянівка, Тарасівка, Благовіщенський, Олексіївська*) *Од., Грушківський район* [УкрАТП 1947, с. 952]; *Новоселівка* (< *Жуків, Саханський, Петровщина, Новогригорівка, Романовщина*) *См., Глинський район* [УкрАТП 1947, с. 932]; *Сергіївка* (< *Сергіївка, Перша Новоселівка, Друга Новоселівка*) *Ст., Андріївський район* [УкрАТП 1947, с. 945].

Зміни в ойконімній системі повоєнного періоду пов'язані з перейменуванням таких груп географічних назв: «1) усі чужомовні назви; 2) усі назви поселень, в основах яких засвідчені етноніми; 3) назви з образливою, принизливою семантикою; 4) окремі незрозумілі назви тощо» [Бучко 2013, с. 227].

У результаті аналізу перейменувань населених пунктів повоєнного періоду виявили 761 новотвір на *-івк-а*, з яких найбільше зафіксували в Одеській (72 одиниці), Львівській (58 назв), Волинській (55 пропріонімів), Житомирській (49 ойконімів) та Запорізькій областях (46 назв).

1. Найбільшим пластом пропріальної лексики,

який підлягав перейменуванню, були назви іномовного походження (німецького, тюркського, румунського).

Зафіксували ойконіми на *-івк-а*, утворені на місці колишніх назв поселень німецького походження з компонентами:

-берг (Berg 'гора' [Мюллер 2005, с. 116]): *Новогорівка* (<Гейдельберг) Зп., *Великотокмацький район* [УкрАТП 1947, с. 930]; *Прилуківка* (<Містенберг) Зп., *Мелітопольський район* [УкрАТП 1947, с. 940];

-дорф (Dorf 'село, селище' [Мюллер 2005, с. 170]): *Благодатівка* (<Ернсдорф) Лв., *Бобркський район* [УкрАТП 1947, с. 883]; *Дмитрівка* (<Ней-Люстдорф) Од., *Комінтернівський район* [УкрАТП 1947, с. 898]; *Новоселівка* (<Клейнendorf) Од., *Великомихайлівський район* [УкрАТП 1947, с. 931]; *Фрунзівка* (<Фрунзендорф) Дн., *Нікопольський район* [УкрАТП 1947, с. 953];

-гоф (Hof 'двір' [Мюллер 2005, с. 335]): *Високофедорівка* (<Теодорсгоф) Лв., *Куликівський район* [УкрАТП 1947, с. 890]; *Новоселівка* (<Нейгоф) Лв., *Городоцький район* [УкрАТП 1947, с. 931];

-гейм (Heim 'домашнє вогнище, домівка' [Мюллер 2005, с. 314]) *Павлівка* (<Паульсгейм) Зп., *Чернігівський район* [УкрАТП 1947, с. 935]; *Ясенівка* (<Нейгейм) Стл., *Тельманівський район* [УкрАТП 1947, с. 957]; *Балашівка* (<Гнаденгейм) Зп., *Чернігівський район* [УкрАТП 1947, с. 880]; *Виноградівка* (<Арbeitсгейм) Зп., *Гуляй-Пільський район* [УкрАТП 1947, с. 889]; *Голубівка* (<Нейгейм) Зп., *Великотокмацький район* [УкрАТП 1947, с. 895]; *Зеленівка* (<Ененгейм) Изм., *Старокозацький район* [УкрАТП 1947, с. 906]; *Олександрівка* (<Олександрогейм) Зп., *Михайлівський район* [УкрАТП 1947, с. 933];

-фельд (Feld 'поле' [Мюллер 2005, с. 233]): *Богданівка* (<Гнаденфельд) Зп., *Чернігівський район* [УкрАТП 1947, с. 883]; *Богданівка* (<Марксфельд) Стл., *Тельманівський район* [УкрАТП 1947, с. 883]; *Григорівка* (<Прицфельд) Стл., *Тельманівський район* [УкрАТП 1947, с. 896]; *Грушівка* (<Ліхтфельд) Зп., *Ново-Василівський район* [УкрАТП 1947, с. 896]; *Липівка* (<Лінденфельд) Лв., *Щирецький район* [УкрАТП 1947, с. 918]; *Полянівка* (<Ейгенфельд) Зп., *Мелітопольський район* [УкрАТП 1947, с. 939];

-таль (Tal 'долина' [Мюллер 2005, с. 598]): *Софіївка* (<Софієнталь) Изм., *Лиманський район* [УкрАТП 1947, с. 947]; *Долинівка* (<Гнаденталь) Изм., *Арцизький район* [УкрАТП 1947, с. 899]; *Кушівка* (<Візенталь) Зп., *Великотокмацький район* [УкрАТП 1947, с. 918]; *Мар'янівка* (<Марієнталь) Од., *Овідіопольський район* [УкрАТП 1947, с. 923]; *Олександрівка* (<Олександроталь) Зп., *Чернігівський район* [УкрАТП 1947, с. 933]; *Долинівка* (<Розенталь) Дн., *Сталінський район* [УкрАТП 1947, с. 899]; *Слисаветівка* (<Єзізабетталь) Зп., *Чернігівський район* [УкрАТП 1947, с. 901];

-итат (Stadt 'місто' [Мюллер 2005, с. 571]): *Новоселівка* (<Гольдштат) Мк., *Варварівський район* [УкрАТП 1947, с. 931]; *Любимівка* (<Лібени-

тат) Вл., Рожницький район [УкрАТП 1947, с. 921];

-бах (Bach 'струмок' [Мюллер 2005, с. 94]): *Млинівка* (<Мільбах) Др., *Новострілицанський район* [УкрАТП 1947, с. 926]; *Калинівка* (<Штейнбах) Зп., *Чернігівський район* [УкрАТП 1947, с. 910]; *Благоводівка* (<Райхенбах) Лв., *Щирецький район* [УкрАТП 1947, с. 883].

Були перейменовані назви румунського походження: *Рибаківка* (<Аджіаска) Мк., *Тилігуло-Березанський район* [УкрАТП 1947, с. 942]; *Бучко* 2013, с. 227]; *Годинівка* (<Годинешти) Чрц., *Герцаївський район* [УкрАТП 1947, с. 894]; *Криженівка* (<Кригонешти) Чрц., *Герцаївський район* [УкрАТП 1947, с. 916]; *Малинівка* (<Малінешти) Чрц., *Новоселицький район* [Редьква, Лопуляк 2006, с. 63; УкрАТП 1947, с. 922]; *Громівка* (<Гремешти) Чрц., *Заставнівський район* [УкрАТП 1947, с. 896]; *Тарасівка* (<Терешул) Зк., *Тячівський окр.* [УкрАТП 1947, с. 950; Чучка 2005, с. 74].

Новотвори з формантом *-івк-а* з'явилися на місці колишніх ойконімів із твірними основами тюркського походження, наприклад: *Гончарівка* (<Чельмекчія) Изм., *Старокозацький район* [УкрАТП 1947, с. 895; Бучко 2013, с. 227]; *Андріївка* (<Карань) Стл., *Волноваський район* [УкрАТП 1947, с. 880]; *Трубайлівка* (<Карань) Кв., *Переяслав-Хмельницький район* [УкрАТП 1947, с. 951]; *Хамуркопаран* 2017, с. 39]; *Виноградівка* (<Буруджи) Изм., *Арцизький район* [УкрАТП 1947, с. 889; Лучик 2014, с. 82]; *Максимівка* (<Бугас) Стл., *Волноваський район* [Хамуркопаран 2017, с. 153; УкрАТП 1947, с. 921]; *Комишівка* (<Хаджі-Курда) Изм., *Суворовський район* [Хамуркопаран 2017, с. 134; УкрАТП 1947, с. 914]; *Виноградівка* (<Чумлекіой) Изм., *Тарутинський район* [Хамуркопаран 2017, с. 202; УкрАТП 1947, с. 889]; *Рибаківка* (<Аджіаска) Мк., *Тилігуло-Березанський район* [Хамуркопаран 2017, с. 48; УкрАТП 1947, с. 942]; *Нова Лоцинівка* (<Нова Кайраклія) Изм., *Болградський район* [Франко 1979, с. 80; УкрАТП 1947, с. 929]; *Новоселівка* (<Єнікей) Изм., *Кілійський район* [Хамуркопаран 2017, с. 159; УкрАТП 1947, с. 931]; *Слисаветівка* (<Кагальничани) Изм., *Тарутинський район* [Хамуркопаран 2017, с. 57; УкрАТП 1947, с. 901]; *Максимівка* (<Бугас) Ст., *Волноваський район* [Хамуркопаран 2017, с. 96; УкрАТП 1947, с. 921];

Такі перейменування здебільшого є невмотивованими, оскільки відбулося або калькування іномовної назви (часто без врахування особливостей мовних систем), або ж було утворено абсолютно новий ойконім, який ні семантично, ні структурно не співвідносився з первісним географічним найменуванням. Так, наприклад, назва поселення *Карань*, яка має в основі тюркський корінь кага 'чорний', було перейменовано на *Іванівку*, що деформує ойконімну традицію краю.

2. Багато назв поселень, які в основах мали західнослов'янські варіанти антропонімів, замінено на українські. Так в ойконімний ландшафт штучно вписано 54 Іванівки та 39 Йосипівки. Наприклад, *Іванівка* (<Янишівка) Вн., *Дашівський ра-*

йон [УкрАТП 1947, с. 907]; Іванівка (<Янівка) Вл., Берестечківський район [УкрАТП 1947, с. 907]; Іванівка (<Янків) Вн., Вінницький район [УкрАТП 1947, с. 907]; Іванівка (<Янувка) Вл., Ковельський район [УкрАТП 1947, с. 907]; Іванівка (<Яношове) Зк., Берегівський район, 1946 УкрАТП [УкрАТП 1947, с. 907]; Іванівка (<Янушевичі) Жт., Житомирський район [УкрАТП 1947, с. 907]; Йосипівка (<Юзефівка) Жт., Баранівський район [УкрАТП 1947, с. 909]; Йосипівка (<Єсепівка) Жт., Бараїшівський район [УкрАТП 1947, с. 909]; Йосипівка (<Юззин) Жт., Ружинський район [УкрАТП 1947, с. 910]; Федорівка (<Теодорівка) Рв., Клесівський район [УкрАТП 1947, с. 952]; Варварівка (<Барбарівка) К-П., Солобковецький район [УкрАТП 1947, с. 885]. При таких перейменуваннях переважно не збережено словотворчий формант: Йосипівка (<Юзина) Вн., Копайгородський район; Йосипівка (<Юзине) Вн., Чернівецький район; Йосипівка (<Юзефін) Вл., Оваднівський район; Йосипівка (<Юзефін) Вл., Рожищенський район [УкрАТП 1947, с. 909].

Були також заміщені всі ойконіми, які в основах містили католицькі варіанти імен, на українські відантропоніми та відапелятивні назви: Кліщинівка (<Альбінівка) Тр., Зборівський район [УкрАТП 1947, с. 913]; Лощинівка (<Бернадівка) Тр., Струсівський район [УкрАТП 1947, с. 920]; Молодівка (<Зігмунтівка) Вл., Турійський район [УкрАТП 1947, с. 926].

3. Замінювалися усі назви населених пунктів із асоціативно-негативною семантикою, які мали принизливе, негативне забарвлення: Колосівка (<Гниди) Пл., Полтавський район [УкрАТП 1947, с. 913]; Крижівка (<Смердни) Вл., Киверцівський район [УкрАТП 1947, с. 916]; Вікторівка (<Помийник) Кв., Маньківський район [УкрАТП 1947, с. 891]; Любомирівка (<Дурняки) К-П., Новоушицький район [УкрАТП 1947, с. 921]; Бортяхівка (<Невільне) Вл., Рожищенський район [УкрАТП 1947, с. 883]; Ятранівка (<Псярівка) Кв., Ладизинський район [УкрАТП 1947, с. 958]; Мірошниківка (<Гноєнки) Кв., Корсунь-Шевченківський район [УкрАТП 1947, с. 925]; Будьонівка (<Драний) Дн., Покровський район [УкрАТП 1947, с. 884]; Карпівка (<Шахрайка) Лв., Великомоствський район [УкрАТП 1947, с. 912].

4. Численну кількість ойконімів на -івк-а утворено на місці колишніх географічних назв, в основах яких були етноніми, такі як: *волохи, ляхи, шведи, пруси, серби, чехи, татари, молдавани тощо*. Як стверджує Д. Бучко: «Окремі «відетноніми» ойконіми є давніми утвореннями в українській топонімії... Якщо до 1947 р. було відображено більше 30 назв народностей і націй, на зразок, баски, болгар, вірмени, волохи, греки, киргизи, китайці, молдавани, мордва, німці, поляки, пруси, серби, татари, турки, угорці, французи, хорвати, цигани, чехи, шваби, шведи, ятвяги, то після 1947 р. усі назви поселень із цими етнонімами в основах було перейменовано... Причину «очищення» української ойконімії від етнонімів можна пояснити хіба-що прагненням колишнього комуністичного керівництва республіки доказати, що народи України не повинні різнитися за національними ознаками» [Бучко 2013,

с. 227–228]. Так в українській ойконімний простір потрапили такі географічні назви: *Вербівка (<Старошведське) Хрс., Бериславський район [УкрАТП 1947, с. 887]; Веселинівка (<Татарівка) К-П., Березівський район [УкрАТП 1947, с. 889]; Веселинівка (<Чеське) Од., Березівський район [УкрАТП 1947, с. 889]; Дружелюбівка (<Шведенівка) Кр., Долинський район [УкрАТП 1947, с. 901]; Веселівка (<Татаринці) Тр., Великододеркальський район [УкрАТП 1947, с. 889]; Гонтівка (<Серби) Вн., Чернівецький район [УкрАТП 1947, с. 895]; Морозівка (<Лашки) К-П., Старо-Костянтинівський район [УкрАТП 1947, с. 926]; Вороб'ївка (<Ляхове) Кр., Піцано-Брідський район [УкрАТП 1947, с. 893]; Новоселівка (<Туркенівка) Зп., Гуляй-Пільський район [УкрАТП 1947, с. 931]; Синицівка (<Молдаванка) Од., Грушківський район [УкрАТП 1947, с. 945]; Климівка (<Болгарка) Од., Великоградівський район [УкрАТП 1947, с. 913]; Тарасівка (<Германівка) Лв., Новояричівський район [УкрАТП 1947, с. 950]; Романівка (<Германівка) К-П., Чемеровецький район [УкрАТП 1947, с. 943]; Андріївка (<Андрієво-Німецьке) Жт., Черняхівський район [УкрАТП 1947, с. 880]; Григорівка (<Прусівка) Пл., Великокринківський район [УкрАТП 1947, с. 896]; Морозівка (<Татариськи) Вн., Муровано-Куриловецький район [УкрАТП 1947, с. 926]; Новгородківка (<Чехоград) Зп., Мелітопольський район [УкрАТП 1947, с. 929]; Широколанівка (<Італьянка) Од., Котовський район [УкрАТП 1947, с. 956]; Ново-Миколаївка (<Греки) Од., Мостівський район [УкрАТП 1947, с. 931] тощо.*

Під процес «упорядкування» потрапили також оніми, в основах яких містилися згадки інших країн, наприклад: *Литва (нове: Сернівка) Вл., Торчинський район [УкрАТП 1947, с. 945]; Туркестанівка (нове: Калачівка) Кр., Онуфрївський район [УкрАТП 1947, с. 910]; Молдова (нове: Крутоярівка) Ізм., Старокозацький район [УкрАТП 1947, с. 916]; Люксембург (нове: Світлівка) Зп., Розівський район [УкрАТП 1947, с. 945]; Ізраїлівка (нове: Грабарівка) Вн., Яришівський район [УкрАТП 1947, с. 896].*

5. Були вилучені всі назви поселень, основаних яких асоціювалися із релігією та церквою, «...адже войовничий атеїзм, як пануюча ідеологія в колишньому Радянському союзі, не міг змиритися з тим, що про релігію, може бути сказано щось позитивне, а тим більше їх найменування увіковічене в географічних назвах» [Бучко 2013, с. 228]. Перейменування на -івк-а такого типу були нечисленними, пов'язані передусім з вилученням атрибута Святий: *Станіславівка (<Святий Станіслав) Стн., Коршівський район [УкрАТП 1947, с. 948]; Йосипівка (<Святий Юзеф) Стн., Коршівський район [УкрАТП 1947, с. 910]; Дубівка (<Боске) Стн., Глумацький район [УкрАТП 1947, с. 901]; Грушківка (<Мечеть) Пл., Гребінківський район [УкрАТП 1947, с. 897]. Сюди ж можемо зарахувати появу *Надеждівки* на місці колишньої назви *Баптисти* [УкрАТП 1947, с. 927].*

6. У процесі перейменувань були замінені прийменникові конструкції та багатокомпонентні

описові назви, наприклад: *Населений пункт радгоспу «Мало-Татарнівка»* (нове: *Березівка*) Жт., Бердичівський район [УкрАТП 1947, с. 881]; *Населений пункт Дільниця Восьма* (нове: *Дмитрівка*) Хрс., Калінінський район [УкрАТП 1947, с. 898]; *Населений пункт «Ферма Перша»* (нове: *Іванівка*) Хрс., Ново-Троїцький район [УкрАТП 1947, с. 908]; *Селище другого відділу Нечаянського зернорадгоспу* (нове: *Мало-Варварівка*) Мк., Варварівський район [УкрАТП 1947, с. 923]; *Колонія Блудів* (нове: *Блудівка*) Вл., Локачинський район [УкрАТП 1947, с. 883]; *Колонія Давидівка* (нове: *Давидівка*) Вр., Іванівський район [УкрАТП 1947, с. 897]; *Чума за Тисою* (нове: *Затисівка*) Зк., Севлюська окр. [УкрАТП 1947, с. 905]; *За Селом* (нове: *Вербівка*) Лв., Самбірський район [УкрАТП 1947, с. 887].

7. Були перейменовані населені пункти, назви яких указували на тип поселення (село, фільварок, колонія, вулька), наприклад, *Ужівка* (<Фільварок) Жт., Коростенський район [УкрАТП 1947, с. 952]; *Родниківка* (<Фільваркове) І-Фр., Городенківський район [УкрАТП 1947, с. 943]; *Новоселівка* (<Село) Лв., Великомоствський район [УкрАТП 1947, с. 931]; *Князівка* (<Князьсело) Рв., Березнівський район [УкрАТП 1947, с. 913]; *Омелівка* (<Колонія-Емлівка) Жт., Володарсько-Волинський район [УкрАТП 1947, с. 934]; *Рудківка* (<Колонія) Лв., Перемишлянський район [УкрАТП 1947, с. 943]; *Ялинівка* (<Колонія) Лв., Великомоствський район [УкрАТП 1947, с. 957]; *Соснівка* (<Вулька Третя) Лв., Вінниківський район [УкрАТП 1947, с. 947]; *Борщівка* (<Вулька Порська) Вл., Глобинський район [УкрАТП 1947, с. 884]; *Долинівка* (<Вулька Діл) Лв., Вінниківський район [УкрАТП 1947, с. 900]. Поселення, у назвах яких був засвідчений певний номер, також були перейменовані: *Первозванівка* (<Хутір №28/6) Дн., Щорський район [УкрАТП 1947, с. 935]; *Тарасівка* (<Хутір №20) Дн., Щорський район [УкрАТП 1947, с. 950]; *Трудолобівка* (<Хутір №13) Мк., Снігурівський район [УкрАТП 1947, с. 952].

Виділяємо також зміни, пов'язані з унормуванням атрибутів у складених назвах:

– унормування позиції атрибута, а саме зі зміною місця атрибута з постпозиції на препозицію: *Нова Валер'янівка* (<Валер'янівка Нова) Вл., Рожницький район [УкрАТП 1947, с. 929]; *Нова Копачівка* (<Копачівка Нова) Вл., Рожницький район [УкрАТП 1947, с. 929]; *Нова Ольганівка* (<Ольганівка Нова) Вл., Рожницький район [УкрАТП 1947, с. 929]; *Стара Ольганівка* (<Ольганівка Стара) Вл., Рожницький район [УкрАТП 1947, с. 948];

– поява або зникнення атрибута (відповідно, утворення складених назв чи заміна складених назв

на однокомпонентні): *Ново-Олександрівка* (<Олександрівка) Мк., Володимирівський район [УкрАТП 1947, с. 931]; *Ганнівка* (<Ганнівка Перша) Мк., Привільнянський район [УкрАТП 1947, с. 894]; *Мало-Петрівка* (<Петрівка) Мк., Веселинівський район [УкрАТП 1947, с. 923]; *Миколаївка* (<Миколаївка Третя) Од., Андрієво-Іванівський район [УкрАТП 1947, с. 924]; *Миколаївка* (<Миколаївка Друга) Од., Миколаївський район [УкрАТП 1947, с. 924]; *Новоселівка* (<Новоселівка Друга) Зп., Комишевецький район [УкрАТП 1947, с. 931];

– заміна одного атрибута на інший (переважно це атрибути, які вказують на час: Ново-: Старо-, Перша, Друга – або розмір: Мало-, Велико-): *Мала Ганнівка* (<Ганнівка Друга) Мк., Привільнянський район [УкрАТП 1947, с. 921]; *Ново-Петрашівка* (<Петраші Російські) К-П., Віньковецький район [УкрАТП 1947, с. 931]; *Мала Тернівка* (<Тернівка Перша) Зп., Якимівський район [УкрАТП 1947, с. 922]; *Мала Настасіївка* (<Настасіївка Друга) Од., Андрієво-Іванівський район [УкрАТП 1947, с. 922]. У процесі таких перейменувань часто також був змінений словотворчий формант *Мала Климентіївка* (<Клименталь Другий) Жт., Баранівський район [УкрАТП 1947, с. 922];

– заміна цифр-атрибутів на словесні відповідники: *Петрівка Перша* (<Петрівка №1) Стл., Олександрівський район; *Петрівка Друга* (<Петрівка №2) Стл., Олександрівський район [УкрАТП 1947, с. 936]; *Олександрівка Перша* (<Олександрівка №6) Дн., Магдалинівський район [УкрАТП 1947, с. 933].

Висновки. Отже, наслідком перейменувань населених пунктів у повоєнний період було введення в ойконімний простір України 761 нової назви на *-івк-а*, найбільше з яких зафіксовано в Одеській, Львівській, Волинській, Житомирській та Запорізькій областях. Головними причинами появи ойконімів з формантом *-івк-а* на місці колишніх назв є заміна: 1) назв іномовного походження (німецьких, тюркських та румунських); 2) польських відповідників антропонімів в основах; 3) ойконімів з асоціативно-негативною семантикою; 4) етніонімів в основах; 5) ойконімів, твірні основи яких були пов'язані з назвами країн; 6) ойконімів, які тією чи іншою мірою мали стосунок до релігії та церковного життя; 7) багатоконпонентних описових та прийменникових конструкцій; 8) оніми, похідні від адміністративно-господарських термінів. Окремо виділяємо зміни атрибутів в ойконімах. Також однією з причин перейменувань є об'єднання кількох поселень. Більшість цих новотворів є невмотивованими і негативно позначилися на українському ойконімному просторі, тому й потребують повторного перегляду та заміни на історичні відповідники.

Література

1. Андрощук А.В. Перейменування об'єктів адміністративно-територіального поділу Криму як репресивний та пропагандистський засіб державної політики (II половина XX століття). *Крим в історичних реаліях України*: матеріали наук. конф. К.: Інститут історії України НАН України, 2004. С. 317–334.
2. Бучко Д.Г. Кілька уваг про принципи номінації в ойконімії України. *Історична та сучасна українська ономастика*: вибрані праці. Чернівці: Букрек, 2013. С. 218–225.
3. Бучко Д.Г. Післявоєнне впорядкування назв населених пунктів і його вплив на ойконімію систему

України. *Історична та сучасна українська ономастика*. Чернівці: Букрек, 2013. С. 225–233.

4. Вербич С.О. Трансформація українського онімного простору: внутрішньо- та позамовні чинники. *Мовознавство*. 2014. № 2. С. 15–23.

5. Добржанський О.В., Чучко М.К. Румуни в Україні [Електронний ресурс]. – URL: http://www.history.org.ua/?termin=rumuny_v_ukrajini

6. Кравченко Л.О. Переіменування сучасних українських ойконімів. *Українське мовознавство*. 2018. № 1. С. 135–151.

7. Ковтюх С.Л. Соціономастичні аспекти переіменувальних процесів в Україні. *Наукові записки Тернопільського національного педагогічного університету. Серія: мовознавство*. Тернопіль: Тернопільський національний педагогічний університет імені Володимира Гнатюка, 2017. С. 160–165.

8. Лучик В.В. Етимологічний словник топонімів України. Київ: Академія, 2014. 544 с.

9. Лучик В.В. Принципи й критерії номінації та відновлення історичних назв у топонімії України. *Українська мова*. 2009. № 4. С. 28–33.

10. Лучик В.В. Тюркізми в топонімії України: історико-етимологічний аспект. *Linguistica*. 2015. № 55(1). С. 251–262.

11. Масенко Л.Т. Мова радянського тоталітаризму. Київ: Кліо, 2017. 239 с.

12. Мюллер В. Великий німецько-український словник. Київ: Чумацький шлях, 2005. 787 с.

13. Редька Я.П., Лопуляк Л.В. Сліди слов'яно-романської взаємодії в ойконімії Буковини. *Науковий вісник Чернівецького університету. Збірник наукових праць. Слов'янська філологія*. Чернівці: Рута, 2007. № 354–355. С. 62–66.

14. УкрАТП. Українська РСР. Адміністративно-територіальний поділ на 1 вересня 1946 року. Київ: Укр. вид-во політичної літератури. 1947. 1062 с.

15. Хамуркопаран Д. Взаимодействие тюркских и славянских языков в топонимии Северного Причерноморья. Москва. 2017. 264 с.

16. Чучка П.П. Прізвища закарпатських українців: Історико-етимологічний словник. Львів: Світ, 2005. 707 с.

17. Шульган О.В. Ойконімія України. ХХ століття (еко- та соціолінгвістичні аспекти): дис. на здобуття канд. філол. наук: 10.02.01 – українська мова. Запоріжжя, 2017. 302 с.

18. Франко З.Т. Граматична будова українських гідронімів. Київ: Наукова думка, 1979. 186 с.

References

1. Androshchuk A.V. (2004) Pereimenuvannia ob'ektiv administratyvno-terytorialnoho podilu Krymu yak represyvnii ta propahandystskyi zasib derzhavnoi polityky (II polovyna XX stolittia) [Renaming the objects of administrative-territorial division of Crimea as a repressive and propagandistic means of state policy (second half of the 20th century)]. *Krym v istorychnykh realiakh Ukrainy: materialy nauk. konf.* Kyiv: Instytut istorii Ukrainy NAN Ukrainy. S. 317–334 [in Ukrainian].

2. Buchko D.H. (2013) Kilka uvah pro pryntsyphu nominatsii v oikonimii Ukrainy [A few notes on the principles of nomination in the oikonomy of Ukraine]. *Istorychna ta suchasna ukrainska onomastyka: vybrani pratsi.* Chernivtsi: Bukrek. S. 218–225 [in Ukrainian].

3. Buchko D.H. (2013) Pislivoienne vporiadkuvannia nazv naselenykh punktiv i yoho vplyv na oikonimiinu systemu Ukrainy [Post-war ordering of place-names and its influence on the oiconymical system of Ukraine]. *Istorychna ta suchasna ukrainska onomastyka.* Chernivtsi: Bukrek. S. 225–233 [in Ukrainian].

4. Verbych S.O. (2014) Transformatsiia ukrainskoho onimnogo prostoru: vnutrishno- ta pozamovni chynnyky [The transformation of Ukrainian onimn space: intra- and extralingual factors]. *Movoznavstvo.* № 2. S. 15–23 [in Ukrainian].

5. Dobrzhanskyi O.V., Chuchko M.K. Rumuny v Ukraini [Romanians in Ukraine] [Elektronnyi resurs]. – Rezhym dostupu: http://www.history.org.ua/?termin=rumuny_v_ukrajini [in Ukrainian].

6. Kravchenko L.O. (2018) Pereimenuvannia suchasnykh ukrainskykh oikonimiv [Renaming of modern Ukrainian oikonyms]. *Ukrainske movoznavstvo.* № 1. S. 135–151 [in Ukrainian].

7. Kovtiukh S.L. (2017) Sotsioonomastychni aspekty pereimenuvalnykh protsesiv v Ukraini [Socionomastic aspects of renaming processes in Ukraine]. *Naukovi zapysky Ternopil'skoho natsionalnoho pedahohichnoho universytetu. Seriya: movoznavstvo.* Ternopil : Ternopil'skyi natsionalnyi pedahohichnyi universytet imeni Volodymyra Hnatiuka. S. 160–165 [in Ukrainian].

8. Luchyk V.V. (2014) Etymolohichni slovnyk toponimiv Ukrainy [Etymological dictionary of toponyms of Ukraine]. Kyiv: Akademiia, 2014. 544 s. [in Ukrainian].

9. Luchyk V.V. (2009) Pryntsyphu u kryterii nominatsii ta vidnovlennia istorychnykh nazv u toponimii Ukrainy [Principles and criteria of place-naming and restoration of the historical names in the toponymical system of Ukraine]. *Ukrainska mova.* № 4. S. 28–33 [in Ukrainian].

10. Luchyk V.V. (2015) Tiurkizmy v toponimii ukrainy: istoryko-etymolohichni aspekt [Turkisms in the toponymy of Ukraine: historical and etymological aspects]. *Linguistica.* № 55 (1). S. 251–262 [in Ukrainian].

11. Masenko L.T. (2017) Mova radianskoho totalitaryzmu [The language of Soviet totalitarianism]. Kyiv: Klio. 239 s. [in Ukrainian].

12. Müller V. (2005) Velykyi nimetsko-ukrainskyi slovnyk [Great German-Ukrainian Dictionary]. Kyiv: Chumatskyi shliakh. 787 s. [in Ukrainian].
13. Redkva Ya.P., Lopuliak L.V. (2007) Slidy sloviano-romanskoï vzaiemodii v oikonimii Bukovyny [Traces of slavic and romance ties in Bukovyna's oikonymy]. *Naukovyi visnyk Chernivetskoho universytetu: Zbirnyk naukovykh prats. Slovianska filolohiia. Chernivtsi: Ruta. № 354–355. S. 62–66* [in Ukrainian].
14. UkrATP (1947). Ukrainska RSR. Administratyvno-terytorialnyi podil na 1 veresnia 1946 roku [Ukrainian SSR. Administrative-territorial division on September 1, 1946]. Kyiv: Ukr. vyd-vo politychnoi literatury. 1062 s. [in Ukrainian].
15. Khamurkoparan D (2017). Vzaimodeistvie tiurkskikh i slavianskikh iazykov v toponimii Severnogo Prichernomoria [Interaction of Turkic and Slavic languages in the toponymy of the Northern Black Sea region]. Moskva. 264 s. [in Russian].
16. Chuchka P.P (2005). Prizvyshcha zakarpatskykh ukrainsiv: Istoryko-etymolohchnyi slovnyk [Surnames of Transcarpathian Ukrainians: A Dictionary of History and Etymology]. Lviv: Svit. 707 s. [in Ukrainian].
17. Shulhan O.V (2017). Oikonimii Ukrainy XX stolittia (eko- ta sotsiolinhvistychni aspekty) [Oikonymy of Ukraine of the 20th century (ecology of socio- cultural aspects)]: dys. na zdobuttia kand. filol. nauk: 10.02.01 – ukrainska mova. Zaporizhzhia. 302 s. [in Ukrainian].
18. Franko Z.T (1979). Hramatychna budova ukrainskykh hidronimiv [Grammatical structure of Ukrainian hydronyms]. Kyiv: Naukova dumka. 186 s. [in Ukrainian].

OIKONYMS ENDING IN *-IVK-A* AS RESULT OF A SETTLEMENT RENAMING

Abstract. The article dedicated to the analysis of settlement title renaming and changes in toponymic landscape of Ukraine due to creation of new geographical titles ending in *-ivk-a*. Renaming of numerous settlements throughout territory of Ukraine was the consequence of Verkhovna Rada URSR Presidium's Decree «About preserving, readjusting and streamlining existing titles of village councils and settlements» valid from 7.09.1946. It caused huge-scale deformational changes in oikonymic system of Ukraine. Previous, usually ancient names on which historical and cultural heritage were carved, were replaced with artificial onyms that included *-ivk-a* formant.

The aim of our research is to register all titles of settlements ending in *-ivk-a*, which were created due to renaming process in 1946, and establish extra- and intralingual factors that influenced the changes in the oikonymic system of Ukraine.

While analysing the nature of settlement politics of renaming, consideration should be made that, first of all, oikonyms are vibrant component of historical heritage that forms and transports important information between generations. Secondly, politic context is of great importance, and as result, processes of naming and renaming settlements is a tool for ideological current tendencies.

During after-war period 761 new titles with *-ivk-a* formant were introduced into oikonymic space of Ukraine. Most of this onyms were spotted in Odesa, Lviv, Volyn, Zhytomyr and Zaporizhzhya regions. Due to politics of renaming were replaced: 1) names of settlements of foreign origin (*Kleinendorf, Burhudzhy, Malineshty*); 2) polish representatives of anthroponyms within derivational stems (*Yanivka*); 3) oikonyms with associative-negative semantics (*Durniaky*); 4) names of settlements, derivational stems of which are ethnonyms (*Lashky*); 5) oikonyms, derivational stems of which contained mentioning of other countries (*Lytwa*); 6) oikonyms that were connected to religion (*Svyatyi Stanislav*); 7) descriptive and prepositional constructions (*Chuma za Tysoiu*). Renaming connected to merging of several settlements was also registered. Attributes in compound titles (*Petrivka №1*) were analysed. Most of new titles are unmotivated and require revision.

Keywords: toponym, oikonym, anthroponym, renaming, derivational stem.

© Висоцька М., 2021 р.

Марія Висоцька – аспірантка кафедри української мови імені професора Івана Ковалика Львівського національного університету імені Івана Франка, Львів, Україна; vysotskam27@gmail.com; <https://orcid.org/0000-0001-7732-9320>

Maria Vysotska – PhD student of the Ivan Kovalyk Ukrainian Language Department, Ivan Franko National University of Lviv, Lviv, Ukraine; vysotskam27@gmail.com; <https://orcid.org/0000-0001-7732-9320>

ПОСТАТІ В ОНОМАСТИЦІ: ЛЮБОМИР БЕЛЕЙ

Науковий вісник Ужгородського університету. Серія: Філологія.

Випуск 1 (45)

УДК 81'373.2(092)

DOI: 10.24144/2663-6840/2021.1(45).142-149

Вовченко Г. Постаті в ономастиці: Любомир Белей; кількість бібліографічних джерел – 17; мова українська.

Анотація. У статті розглядається життєвий і творчий шлях відомого у слов'янському світі мовознавця Любомира Омеляновича Белея, вихованця кафедри української мови Ужгородського університету, який має вагомий здобуток в українській і слов'янській ономастиці, дослідженні старослов'янської мови, історії української літературної мови, культури української діаспори в країнах Європи. Як засновник і директор НДІ україністики імені Михайла Мольнара, Л. Белей видав багато праць лінгвістів, чий імена і праці потрібно повертати українському мовознавству, – це постаті Є. Чикаленка, Г. Костельника, Є. Маланюка, А. Животка, Ф. Тіхого, Ю. Шевельова. Особливого значення набули дослідження проблем політичного русинства на Закарпатті. Метою дослідження є опис життєвого і творчого шляху відомого мовознавця, знаного українського ономаста, талановитого педагога і непересічної людини Любомира Белея, який вніс чималий вклад у розвиток вітчизняної науки. Його життя пов'язане з нашим вишем дуже тісно. Тут він став ученим, викладачем, ономастом, знаним у слов'янському світі. В основу статті лягли праці Л. Белея, що зумовили часово-просторове і тематичне портретування особистості відомого ономаста та загальнонауковий описовий метод.

Постаті вченого та його діяльності присвячені окремі статті в енциклопедії «Українська мова» (2004) та Вікіпедії, опубліковані рецензії на його праці, інтерв'ю в мас-медіа, узяті за життя дослідника (Б. Ажнюк, І. Філак, Г. Вовченко, О. Баган, О.Р. Фабрика-Процька, Н. Толочко, О. Гаврош, В. Льницький, В. Горват, М. Бадида та ін.), є чат Л.О. Белея в інтернеті, некролог на його відхід опублікований у шостому випуску журналу «Мовознавство» за 2018 рік. Ці та інші матеріали допомагають сформувати портрет ученого в часі і просторі, з'ясувати значення його ідей і вплив на сучасну науку, проте потребують подальшого вивчення.

Ключові слова: Л.О. Белей, ономастика, літературно-художня антропонімія, старослов'янська мова, історія української літературної мови, проблема політичного русинства, культура української діаспори.

Кафедра української мови Ужгородського національного університету має давню історію і неординарних фундаторів — учителів і наставників, які відійшли в минуле, залишивши по собі неоціненну спадщину — знання і потребу в знаннях, а ще нинішню зміну — учителів і наставників молоді, які зберігають код української нації — її мову й культуру. Поруч з іменами І.Г. Чередниченка, С.П. Бевзенка, Й.О. Дзензелівського, М.А. Грицака, К.Й. Галаса, В.І. Добоша, В.І. Лавера, М.І. Сюська, праці яких вивчаються в історії українського мовознавства, згадуємо наукові ужинки і бажаємо міцного здоров'я І.В. Сабадошу, В.І. Статєсвій, Т.М. Розумик, а також пам'ятаємо тих, які нещодавно відійшли у вічність і в історію, – Б.К. Галаса і Л.О. Белея. Ці вчені мали могутній заряд творчості і життєвого оптимізму...

Любомир Белей — відомий український учений, ономаст, засновник і директор НДІ україністики імені Михайла Мольнара. Його наукові інтереси стосувалися української та слов'янської ономастики, старослов'янської мови, історії української літературної мови, культури української діаспори в країнах Європи, проблем політичного русинства на Закарпатті. Як науковець, прекрасний педагог, патріот українства, Любомир Белей заслужено увійшов до плеяди професіоналів, які сформували потенціал не тільки кафедри української мови Ужгородського національного університету, але й вплинули на розвиток українського мовознавства загалом.

Постановка проблеми. Наукова діяльність та різнопланова наукова спадщина проф. Л.О. Белея тільки почала вивчатись. Глибокий інтерес викликають його праці, присвячені ономастичним проблемам, оформленні літературно-художньої антропоні-

мії в повноцінний розділ ономастики. Не менший інтерес до його досліджень зі старослов'янської мови, нових підходів, викладених у праці «Не минаючи ані титли... Лінгвобіографія старослов'янської мови» (Київ: Темпора, 2015. 256 с.).

Окремо виділимо ще одну надзвичайно важливу тему досліджень ученого — політичне русинство на Закарпатті, проблему т.зв. «русинської» мови, яка давно вже активізується ворогами українства та зарубіжними апологетами не тільки в найближчому закордонні, але й за океаном.

Діяльність засновника і директора НДІ україністики імені Михайла Мольнара потребує окремої уваги. Л.О. Белей звертався до постатей відомих лінгвістів, чий імена і праці потрібно повертати в українську мовознавчу науку, — Є. Чикаленка, Г. Костельника, Є. Маланюка, А. Животка, Ф. Тіхого, Ю. Шевельова. За порівняно короткий період видав близько двох десятків наукових праць, наукових пам'яток, підручників і словників. Він також є автором енциклопедичних статей про Г. Костельника, Г. Надя, русинську мову в Югославії та Хорватії в енциклопедії «Українська мова» (Київ: «Українська енциклопедія» ім. М. П. Бажана, 2000), а вже у другому виданні міститься інформація про нього самого як відомого науковця. Мав сім аспірантів, які успішно захистили кандидатські дисертації. Любомир Белей співпрацював зі вченими Словаччини, Чехії, Сербії, Польщі, мав добрі зв'язки з Інститутом українського мовознавства ім. О.О. Потебні НАН України.

Аналіз досліджень. Постаті вченого та його діяльності присвячені окрема стаття в енциклопедії «Українська мова» (2004), у Вікіпедії, рецензіях на

його праці, інтерв'ю в мас-медіа, узятих за життя дослідника (Б. Ажнюк, І. Філак, Г. Вовченко, О. Баган, О.Р. Фабрика-Процька, Н. Толочко, О. Гаврош, В. Ільницький, В. Горват, М. Бадида та ін.), є чат Л.О. Белея в інтернеті, некролог на його відхід, опублікований у шостому випуску журналу «Мовознавство» за 2018 рік (с. 78). Ці та інші матеріали допомагають сформувати портрет ученого в часі і просторі, з'ясувати значення його ідей і вплив на сучасну науку, проте потребують подальшого вивчення.

Методи дослідження. В основу нашого дослідження лягли праці Л. Белея, що зумовили часово-просторове і тематичне портретування особистості відомого ономаста та загальнонауковий описовий метод.

Мета цієї статті – окреслити життєвий і творчий шлях відомого мовознавця, званого українського ономаста, талановитого педагога і непересічної людини Любомира Белея, вихованця кафедри української мови УжНУ, який вніс чималий вклад у розвиток вітчизняної науки. Його життя пов'язане з нашим вишем дуже тісно. Тут він став ученим, викладачем, ономастом, знаним у слов'янському світі.

Вклад основного матеріалу. Народився Любомир у с. Войнилів Калуського району Івано-Франківської області 18 березня 1962 року у сім'ї педагога і медсестри, мав двох братів (молодший, Олег, також навчався в Ужгородському університеті, зараз професор, працює за кордоном). У вересні 1968 року став учнем Поляницької восьмирічної школи, продовжив навчання у Болехівській середній школі №2, яку закінчив у 1978 році. Цього ж року став студентом філологічного факультету Ужгородського державного університету, який з відзнакою закінчив у 1983 році. Відзначимо як особливий момент те, що академічним наставником групи Любомира був відомий мовознавець-ономаст Кирило Йосипович Галас, чиє сторіччя з дня народження святкує кафедра української мови УжНУ. Поза всяким сумнівом, саме цей учений спрямував здібного студента на ономастичні дослідження.

Студентські роки залишили теплі спогади в душі. Любомир був старостою академгрупи, виступав із науковими доповідями на університетських, міжвузівських та республіканських конференціях, мав публікації. Науковим учителем і наставником у цей період його життя був професор Йосип Олексійович Дзензелівський, учений світового рівня.

Після закінчення університету молодий філолог був направлений на посаду вчителя української мови і літератури у Вишківську восьмирічну школу Великоберезнянського району Закарпатської області, але вчителювання було нетривалим, оскільки у грудні 1983 року, склавши іспити в аспірантуру, був зарахований аспірантом кафедри загального і слов'янського мовознавства Ужгородського університету. У ті часи, крім відвідання занять і виконання наукової роботи, аспіранти виконували різні доручення. Так, Любомир був обраний проформом кафедри загального і слов'янського мовознавства, працював агітатором на виборах, був керівником

студентської групи на осінніх польових роботах, коли студенти «рятували урожай» для «засіків Вітчизни», а влітку 1986 року перебував у м. Братиславі, беручи участь у Літньому семінарі словацької мови і культури. Крім того, проводив практичні заняття з трьох дисциплін на кафедрі.

Його цінували товариші і колеги за добру вдачу, людяність, добрий гумор і незлобивість, а ще за пристрасність у наукових пошуках. Любомир мав нахил до мов, володів, крім рідної мови, російською, чеською, словацькою, польською мовами, міг читати і перекладати німецькою. За час навчання в аспірантурі мав сім публікацій.

Кандидатську дисертацію «Варіантність антропонімів на різних рівнях української мови» під керівництвом професора П.П. Чучки захистив достроково 20 листопада 1986 року на засіданні спецради Д 068.07.01 при Ужгородському держуніверситеті, а вже 25 грудня цього ж року став асистентом кафедри загального і слов'янського мовознавства згідно з направленням Мінвузу УРСР. Зауважимо, що молодому викладачеві тоді було 24 роки.

У ці ж роки Любомир зустрів свою пару, студентку медичного факультету Галину, з якою одружився і прожив гармонійне й щасливе життя, народивши і виховавши трьох талановитих нащадків — Леся, Остапа і Яринку. Лесь Белей став кандидатом філологічних наук, має цікаві мовознавчі праці, крім того, він неординарний поет; Остап пов'язав своє професійне життя зі стоматологією, Яринка закінчила англійську філологію і працює комунікаційним менеджером.

Після захисту кандидатської дисертації Любомир Белей продовжував наукові пошуки в галузі ономастики. Учений опублікував працю «Функціонально-стилістичні особливості української літературно-художньої антропонімії XIX–XX ст.» (Ужгород, 1995. 120 с.), а через два роки захистив докторську дисертацію «Українська літературно-художня антропонімія кінця XVIII–XX ст.». Це сталося 17 квітня 1997 року в Ужгородському університеті. Як відгукувався сам автор, його робота могла бути захищена принаймні на 5 років раніше, однак не сталося...

Тема його докторської роботи була надзвичайно актуальною, оскільки ономастика завжди належала до найбільш динамічних напрямів українського мовознавства, проте українська літературно-художня антропонімія лише з 60-х років XX століття почала набирати силу — маємо на увазі розвідки І. Сухомлина та П. Чучки, дослідження С.П. Бевзенка, В.В. Лободи, І.І. Ковалика, Л. Масенко, Т. Черторизької та багатьох інших мовознавців, які досліджували ЛХА у творах письменників класичної української літератури та драматургії XIX століття. Учений високо оцінював ці дослідження, відзначаючи також вагомих внесок Ю. Карпенка в осягненні проблем теоретичної, типологічної літературно-художньої антропоніміки та ЛХА окремих українських авторів, а також праці Л. Скрипник і Н. Дзятківської, Т. Немировської, О. Немировської та В. Галич. Проте стан української літературно-ху-

дожньої антропоніміки гостро потребував збору та систематизації численних українських ЛХА, глибокого стилістичного аналізу, а головне — з'ясування ролі ЛХА у процесі становлення національної антропосистеми та національної літературної мови.

Мета дисертаційної роботи Л. Белей — дослідження функціональної багатоплановості української літературно-художньої антропонімії кінця XVIII–XX ст. Об'єктом дослідження автор обрав ЛХА, що вживаються в українських оригінальних літературно-художніх текстах різних жанрів кінця XVIII–XX ст. Картотека до роботи нараховувала до 40 тисяч фіксацій ЛХА, причому автор застосовував суцільне розписування текстів з метою виявлення всіх стилістично значущих варіантів ЛХА. Джерелами фактичного матеріалу послужили різножанрові оригінальні друковані літературно-художні твори 167 українських письменників кінця XVIII–XX ст. При цьому іноді фактичний матеріал збирався мовознавцем шляхом анкетування окремих українських письменників за спеціально розробленими програмами (О. Гончар, С. Пушик, М. Рябчук, Р. Федорів та ін.), враховувався і регіональний фактор, оскільки рідна говірка авторів певною мірою впливає на мову літературно-художніх творів.

Л. Белей не тільки уточнив основні поняття і терміни літературно-художньої антропоніміки, але й звів їх у єдину систему, виявляючи специфічні ознаки ЛХА, з'ясував статус української літературно-художньої антропонімії в національній онімичній системі. Він окреслив основні джерела збагачення української ЛХА в досліджуваній період, глибоко простежив характер впливів ЛХА на процес формування українського національного антропонікону. Новизна роботи полягала і в тому, що мовознавець опрацював функціонально-стилістичну класифікацію ЛХА та проаналізував основні типи українських ЛХА кінця XVIII–XX ст. Йому належить періодизація нової української літературно-художньої антропонімії з простеженням у межах кожного етапу магістральних та побічних тенденцій [Белей 1997, с. 4–5].

Висновки, які зробив Л. Белей у своїй дисертаційній роботі, були ґрунтовними і мають дотепер важливе значення. Автор справедливо зазначав щодо ілюзії тотожності ЛХА кінця XVIII–XX ст. з реальною антропонімією, зумовленої паралельним співіснуванням ЛХА та загальнонаціональної антропонімії в лексичній системі. Він підкреслював, що ЛХА — це власна назва літературного героя, персонажа, тобто до таких одиниць не належать антропоніми — назви реальних чи легендарних осіб. Він зауважує: онімична семантика ЛХА має трирівневу структуру: 1) енциклопедичний рівень — авторська вербальна характеристика денотата-персонажа; 2) власне онімний рівень — соціальні, національні, часові, регіональні, оцінні конотації; 3) рівень донімної конотації (внутрішня форма ЛХА).

Важлива річ: онімна семантика ЛХА має несамотійний характер, пов'язана з фабулою літературно-художнього тексту, адже ЛХА належить до мовленнєвого рівня.

Значущим є висновок про українські риси ЛХА зазначеного періоду, зокрема про те, що літературно-художня антропонімія зародилась в рамках не романтизму, а класицизму, має високу питому вагу національно/регіонально значущих літературно-художніх антропонімів. Виділяючи стилістичні функції ЛХА вказаного періоду, Л. Белей указує основні їх групи — нейтральні, характеристичні, дійсничні та ідеологічні, які часто взаємодіють між собою, а також звертає увагу на засоби вираження стилістичної значущості ЛХА, серед яких словотворчі засоби займають близько 46 відсотків, лексичні засоби — близько 30 відсотків та інші.

Л. Белей називає основні мотиваційні ознаки українських ЛХА, а також періодизує історію нової української літературно-художньої антропонімії. Усе сказане дало подальший поштовх розвитку ономастики.

У праці «Нова українська літературно-художня антропонімія: проблеми теорії та історії» (Ужгород, 2002. 176 с.), яка стала першою спробою комплексного монографічного дослідження української літературно-художньої антропонімії кінця XVIII–XX ст., Л. Белей розглядає ЛХА як окрему галузь ономастичних студій. Рецензентами роботи були відомі мовознавці, доктори філологічних наук С.Я. Єрмоленко, В.В. Лобода та І.В. Сабадош. У передмові до праці автор зазначає недооцінку літературно-художньої антропонімії українськими мовознавцями і загалом пояснює це її інтердисциплінарною природою. Ономасти, на думку вченого, уникають ЛХА через її очевидну суб'єктивну природу. Однак без літературно-художньої антропонімії не може нормально функціонувати і розвиватися загальнонаціональний антропонікон, а існування ЛХА без антропонімії реальної взагалі немислиме [Белей 2002, с.135].

Поділяючи позиції Л. Колоколової, В. Чабаненка, М. Худаша, Л. Белей характеризує термін та поняття **літературно-художньої антропонімії**, від якого легко утворити назву розділу ономастики, що займається вивченням літературно-художньої антропонімії, — **літературно-художня антропоніміка**. Автор визначив статус української літературно-художньої антропонімії в національній антропосистемі, виділяючи при цьому джерела української ЛХА та генетичні типи українських літературно-художніх антропонімів [Белей 2002, с. 32]. Фактично, ця праця репрезентує його докторське дослідження, яке зумовила появу багатьох лінгвістичних студій.

У праці «Українські імена колись і тепер» (Київ: Темпора, 2010) Л. Белей звертається до проблем соціальної індивідуальності власного імені, наводить дохристиянські імена українців — автентичні й фальсифіковані, розкриває специфіку християнського імені, з'ясовує шляхи формування іменника модерної української нації, яка тривалий період залишалася в лещатах советизації, розкриває сутність українського імені перед викликами XXI століття.

У лютому 2007 року в Ужгородському національному університеті створено НДІ україністики ім. Михайла Мольнара, засновником і директо-

ром якого став Любомир Белей. Друкований орган інституту – наукова серія «Ucrainica: ad fontes» («Україністика: до джерел») започаткована 2008 року разом із ужгородським приватним видавництвом «Гражда», яким керує Іван Ребрик. Вважаємо, цей момент був визначним у житті мовознавця, він відмовляється від роботи проректора УжНУ, повертається на кафедру української мови й активно працює над залученням в україністику праць відомих мовознавців. До речі, віддаючи шану мовознавцю, чий ім'ям названий НДІ україністики, у шостій книзі серії опублікований збірник вибраних праць Михайла Мольнара «Від Влтави до Дніпра: Студії з українського літературознавства та міжслов'янських культурних взаємин» (Ужгород: Гражда, 2009. 408 с.), а вступну статтю «І один у полі воїн» до нього написали Любомир та Лесь Белеї [Мольнар 2009, с. 17–34]. Першою працею, яка відкрила серію «Ucrainica: ad fontes», стало маловідоме дослідження професора Дмитра Дорошенка «Євген Чикаленко» (Ужгород: Гражда, 2008), написане до п'ятих роковин смерті відомого українського громадського діяча. Як епіграф до цього видання Любомир Белей використав слова з Києво-Печерського патерика: «Аште бо азъ премълчу, отъ мене забвена будуть, и къ тому не помянутъся имена ихъ, якоже было и до сего дъни» [Дорошенко 2008, с. 17].

Любомир Белей відзначав: «... нині в україністиці заповнено не всі штучно створені лакуни, чимало серйозних україністичних праць і навіть імен залишаються поза науковим обігом, тобто є недоступними, мало або й зовсім невідомими широкій науковій громадськості», він робить висновок про необхідність відновлення, відтворення набутих україністики, їх удоступнення сучасним українознавцям: «Не відтворивши та не удоступнивши у всій можливій повноті корпус україністичних праць, сучасне українознавство приречене на ущербність, неповноту, та, що дуже важливо, воно не зможе втішатися неперервністю, наступністю більш ніж тисячолітньої традиції» [Дорошенко 2008, с. 18–19].

У 2012 році мовознавець у видавництві «Темпора» видає працю «Нарис сучасної української літературної мови та інші лінгвістичні студії (1947–1953 рр.) Ю. Шевельова (664 с.), до якої написав глибоку передмову. Любомир Белей справедливо зазначає: «Західноєвропейський період 1947–1953 років став визначальним для Ю. Шевельова-мовознавця: саме в цей час він активно шукає третій шлях у розвитку українського мовознавства та, зрештою, й україністики загалом. Той шлях Ю. Шевельов розумів як самодостатньо український, вільний як від інстинктивної «общеруськості», так і від дитячого українського ультрапатріотизму чи новітніх форм хуторянства» [Шевельов 2012, с. 28].

Гнучкість та неординарність мислення, наукове заглиблення в історичні джерела зумовили появу праць, присвячених старослов'янській мові. Цю наукову дисципліну лектор викладав майстерно, знаходячи цікаві й суперечливі факти, ставлячи сміливі акценти, вів телевізійні передачі на Суспільному телеканалі про витоки старослов'янської мови.

У приватних бесідах відзначав, що запитання зацікавлених учасників свідчать про розум сучасної молоді, небайдужість до питань лінгвальної історії.

У 2001 році разом з братом Олегом Любомир Омелянович Белей видав навчальний перекладний «Старослов'янсько-український словник» (Львів: Монастир Монахів Студит. Уставу: Свічадо), у якому представлена лексика оригінальних старослов'янських текстів, відібраних з найдавніших старослов'янських пам'яток. Словник нараховує 9 тисяч лексем – апелативів і власних назв і, безперечно, є надійним джерелом знань для тих, хто цікавиться історією мови в її взаємозв'язках і взаємовідношеннях.

Подією в мовознавчому світі стала монографія Л. Белея «Не минаючи ані титли... Лінгвіобіографія старослов'янської мови (Київ: Темпора, 2015. 256 с.), у якій він звертається до багатьох відомих положень про старослов'янську мову і повному їх висвітлює. І. Філак у рецензії на цю працю висловила так: «Поставити питання про базові положення, які нібито всім добре відомі – вчинок неабиякої сміливості, властивий справжнім дослідникам» [Філак 2015, с. 155]. Міфотворчість навколо старослов'янської мови, яка навіть по-різному називається в багатьох лінгвістів – слов'янська, старослов'янська, староболгарська, старомакедонська, церковнослов'янська, – існує давно і породжена різними чинниками, серед яких і багато маніпулятивних.

Автор встановлює часові межі вживання старослов'янської мови, пише про ототожнення її з праслов'янською мовою у працях багатьох лінгвістів, окреслює діяльність слов'янських просвітителів Кирила і Мефодія, зачіпаючи дуже важливі для українців питання про їх перебування на території сучасної України, зокрема в Криму і на Закарпатті. Щодо Закарпаття, то жодних свідчень про перебування тут святих Кирила та Мефодія не виявлено. Автор проаналізував погляди славістів на джерела виникнення слов'янських азбук. Заслугує уваги його опис слов'янських пам'яток, де серед багатьох важливих спостережень є розшифрування їх за змістом, а також ґрунтовні розділи про формування лексичної системи старослов'янської мови та старослов'янської фразеології. Зацікавлений читач знайде тут добірку старослов'янських текстів з різних пам'яток та їх сучасні переклади, світлини і портрети видатних славістів. Ця праця Л. Белея є по-справжньому новаторською й активно використовується у дослідженні динаміки розвитку мови від її зародження до сучасного стану [Філак 2015, с. 156].

Відзначимо, що Л. Белей активно цікавився виявами української культури у країнах Європи, політикою цих держав стосовно української діаспори, української мови та української культури. Хочемо звернути увагу не тільки на його публікації на цю тему в академічному журналі «Мовознавство», часописі «Український тиждень», «Дзеркало тижня», праці, присвячені бачванським русинам, але й на діяльну

допомогу в оприлюдненні поглядів відомих діячів на цю тему. Так, Любомир Белей був перекладачем праці Мирослава Сополіги «Українці Словаччини: матеріальні вияви народної культури та мистецтва (Київ: Темпора, 2011. 336 с.). Цей іменитий етнограф, автор більше 20 монографій та близько 500 науково-популярних статей, упорядник 12 томів «Наукового збірника музею української культури у Свиднику», тривалий період очолював Музей української культури у Свиднику. У слові від перекладача Любомир Белей пише: «Коли доводиться бувати на Східній Словаччині, то там на кожному кроці впадає в око українська присутність: у місцевих говірках з яскраво помітною українською основою; у місцевих топонімах та прізвиськах, які явно вказують своє україномовне походження; у вишуканому вигляді дерев'яних церков; у церковних наспівах, у традиційній народній архітектурі, у місцевій кухні...» [Сополіга 2011, с. 1]. Проте доводить свою українськість доводиться досить складно. Українці на цих землях пережили драматичну історичну долю найзахіднішої гілки української нації, стикаючись з національною нетерпимістю та асиміляційним інстинктом з боку різних властей — спочатку угорських, потім чехословацьких, а далі й словацьких [Сополіга 2011, с. 2]. Останні навіть у наш час визнають українців та русинів окремими народами. Тому праця Мирослава Сополіги є надзвичайно важливою, згадуємо її не випадково — мала за честь бути редактором цього солідного видання.

Назвемо також ще одну працю, видану третьою у серії «Ucrainica: ad fontes» у 2008 році: «Гавриїл Костельник. ULTRA POSSE. Вибрані твори» (Ужгород: Гражда, 2008. 400 с.). Упорядником та автором передмови був о. Олег Гірник. Постать Гавриїла Костельника надзвичайно цікава, він був одним із найяскравіших, найконтраверсійніших греко-католицьких священиків першої половини ХХ століття. Філософ і письменник, журналіст і проповідник, викладач, пройшов шлях від русинства до свідомого українства. Олег Гірник згадує, що восени 2004 року на філософському факультеті Новосадського університету в Сербії відбулася наукова конференція, присвячена 100-й річниці виходу у світ збірки Г. Костельника «З мого валала». З українського боку головним ініціатором конференції був Любомир Белей, який і озвучив ідею видання всього доробку українського поета, лінгвіста й філософа-науковця. Це стало можливим у 2008 році, коли відзначалися 60-і роковини трагічної загибелі о. Г. Костельника [Костельник 2008, с. 87].

Політичне русинство — ще одна надзвичайно болюча тема в житті української нації. Любомир Белей понад 10 років працював над окремими аспектами неорусинства як антиукраїнського напрямку, який поширився не тільки в Україні, але й за її межами — від Словаччини, Угорщини, Румунії, Польщі, Сербії, аж до США та Канади. У 2017 році вчений видав знакову книгу «Русинський» сепаратизм: націєтворення *in vitro*» (Київ: Темпора). У цій праці майже на 400 сторінок автор вимагає перегляду лояльного ставлення до «свавільного використання

відверто антиукраїнськими політичними силами українських історичних назв *руський/руснак/русин* та *руська мова, русинська мова*. Оскільки ці назви та позначувані ними поняття є явищами української культури, то використання цих назв стосовно реалій антиукраїнського руху (який ми називаємо *неорусинським*, а його прибічників — *неорусинами*), — неприпустиме» [Белей 2017, с. 15]. Закарпаття є мультинаціональним краєм, який не раз переходив з рук у руки, проте 80% населення області є українцями, які не бажають відмовлятися від свого українства, хоча і прагнуть в Європу.

Л. Белей говорить про друге викрадення архаїчного етноніма українців *русин* не тільки в Закарпатті, але й Україні загалом. Спочатку його присвоїла Росія, а потім т. зв. русинські сепаратисти, які відстоюють концепцію окремішності автономного населення Закарпаття, антиукраїнську за своєю суттю. У передмові до праці вчений пише: «..варто поглянути на цілу Україну — і русинська проблема зливається з іншими, як уважалося ще зовсім недавно, також маргінальними проблемами — кримською та донецькою...» [Белей 2017, с. 9]. Усе це лише різні прояви основної загрози українській державності та цілісності українського етнокультурного простору. Йдеться про добре продумані технології штучного націєтворення, мета якого — дезінтеграція найзахідніших українських теренів. Ця праця викликала надзвичайний інтерес не тільки на Закарпатті. Автор їздив із презентаціями по Україні, де знайшов підтримку своїх ідей серед значної кількості українства. І це не випадково — точиться неоголошена війна з Росією, гинуть люди, а від «захисту» російськомовних в окупованому Криму і на Донбасі коротка стежка до захисту «русинськомовних»... Висновки цього дослідження адресовані не тільки українській науковій спільноті, але й українській державі, яка повинна навчитися захищати те, що належить їй споконвіку [Вовченко 2017, с. 94–95].

Любомир Омелянович Белей працював в Ужгородському національному університеті на посадах викладача, доцента, професора кафедри загального і слов'янського мовознавства, з 2000 року став професором кафедри української мови УжНУ, у 2005–2007 роках був проректором з навчально-виховної роботи. У цей період саме Любомир Омелянович став ініціатором створення аудиторії пам'яті Степана Пилиповича Бевзенка. Цю аудиторію ошатно оформили, встановили техніку, розмістили стенди, присвячені науковій діяльності вченого. А на стінах пізніше з'явилися портрети відомих українських науковців — позаминулого, минулого століття і, що не менш важливо — світліни наших учителів і наставників, чії імена ми називали. Тут є й фото академіка Василя Васильовича Німчука, випускника нашого філологічного факультету, а ще — тут є і фото Кирила Йосиповича Галаса, і Бориса Кириловича Галаса, і Любомира Омеляновича Беля, які надто рано пішли у вічність.

Лекції Любомира Беля запам'ятовувались не тільки вільним і бездоганим викладом складного

матеріалу, але й постановкою проблем, на які відповідей ще не було і які потребували глибокої уваги. А ще професор мав невідомий гумор і був простий у спілкуванні, через що його особливо шанувала молодь. Крім того, Любомир Омелянович завжди підтримував тих, кому необхідна була допомога, а такі студенти завжди знаходились – хтось тяжко нездужав, хтось виявляв талант, який потрібно було розвивати... Він щедро ділився книгами, дарував їх членам кафедри з добрими присвятами, чудово знав сучасні українські музичні гурти, ніколи не хвалився своїми успіхами, знайомствами з відомими особистостями не тільки в Україні, а й у зарубіжжі, завжди одним з перших зникав з різних зібрань чи вечірок, – цінував час.

Ще хочеться поділитися особистими спогадами про цю людину. У 2008 році на зимових канікулах ми з колегою, доцентом Аллою Михайлівною Галас, вирішили як академнаставники влаштувати своїм студентам поїздку до Львова. Хотілося, щоб студенти-україністи, серед яких були й представники національних меншин, зокрема угорці й румуни, познайомилися з цим неймовірним містом, побували в музеях, зокрема в музеї І. Я. Франка, а також на могилі Каменяра на Личаківському цвинтарі, піднялися на Високий замок, побачили оперний театр, вклонилися пам'ятнику Тараса Шевченка. Усі ці моменти відбулися і запам'яталися в багатьох хвилюючих спогадах. Однак родзинкою стала прем'єра оперети «Сільва» Імре Кальмана, яку студенти побачили саме завдяки Любомиру Омеляновичу, який сконтакував із директором Національного академічного українського драматичного театру ім. М. Заньковецької Андрієм Мацяком. Оскільки ми звалилися як сніг на голову, квитків та й місць у театрі не було, тож студентам поставили стільці вздовж рядів у залі, а ми з Аллою Михайлівною удостоїлись директорської ложі. Студенти були зачаровані виставою. А Любомир зробив це так, як він міг, – просто запропонував.

Учений поспішав жити і творити, мав гостру концентрацію часу, викликану не тільки науковими планами на майбутнє, але й зваженим передчуттям минулості життя, особливо після того, як пережив клінічну смерть у сорок років. Був патріотом України, був віруючою людиною – як прихожанин, відвідував кафедральний Хрестовоздвиженський собор, де 15 травня 2018 року його відспівували серед величезної кількості людей, які прийшли попрощатися з цією неординарною людиною...

Іван Франко казав, що учителем школа стоїть. Глибина цього вислову як ніколи раніше актуальна і в наш час — час глобальних викликів, боротьби з пандемією, локдаунів і нокдаунів, дистанційного навчання... Нам потрібне живе слово Вчителя, якого ніхто не в змозі замінити в пошуках свого місця в житті, у науці, у праці, у з'ясуванні власної особистості зрештою... Це і є нестертий слід, якщо живеш по совісті.

Висновки. Ідейний простір Любомира Белея, відомого лінгвіста, глибокого знавця ономастики, історії української мови, старослов'янської мови, української лексикографії загалом, ще належить детально вивчати у багатьох значущих аспектах. Професор Ужгородського національного університету мав багатьох відомих наставників, чий імена записані в історії українського мовознавства і до яких залучаємо і його ім'я. Належить оцінити і його діяльність як члена спеціалізованої вченої ради у Львівському національному університеті ім. І. Франка, члена комісії із захисту наукового ступеня доктора філософії у Пряшівському університеті в Словаччині, члена редколегій наукових періодичних видань у Сербії, Словаччині та Польщі. Вважаємо необхідним видання бібліографічного покажчика його наукових праць. А головне – продовжувати ту високу планку мовознавчих пошуків, яка закладена в історії кафедри української мови Ужгородського національного університету нашими наставниками і колегами.

Література

1. Белей Л.О. Варіантність антропонімів на різних рівнях української мови: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук: спец. 10.02.01 — українська мова. Ужгород, 1986. 23 с.
2. Белей Л.О. Функціонально-стилістичні особливості української літературно-художньої антропонімії ХІХ–ХХ ст. Ужгород, 1995. 120 с.
3. Белей Л.О. Українська літературно-художня антропонімія кінця ХVІІІ–ХХ ст.: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня д-ра філол. наук: спец. 10.02.01 — українська мова. Ужгород, 1997. 48 с.
4. Белей Л. Нова українська літературно-художня антропонімія: проблеми теорії та історії. Ужгород, 2002. 176 с.
5. Белей Л. Українські імена колись і тепер. Київ: Темпора, 2010. 128 с.
6. Белей Л.О., Белей О.О. Старослов'янсько-український словник. Львів: Монастир Монахів Студит. Уставу: Свічадо, 2001. 332 с.: табл.
7. Белей Л. Не минаючи ані титли... Лінгвобіографія старослов'янської мови. Київ: Темпора, 2015. 256 с.
8. Белей Л. «Русинський» сепаратизм: націєтворення in vitro. Київ, Темпора, 2017. 392 с., іл.
9. Вовченко Г. Неорусинство як інструмент сепаратизму: Белей Любомир. «Русинський» сепаратизм: націєтворення in vitro. Київ: Темпора, 2017. 390 с. *Сучасні проблеми мовознавства та літературознавства* (Збірник наукових праць). Випуск 22 / Відп. ред. І.В. Сабадош. Ужгород, 2017. С. 94–95.
10. Дорошенко Д., Чикаленко Є. Його життя і громадська діяльність / Передмова проф. Любомира Белея. Серія *Ucrainica: ad fontes*. Книга І. Ужгород: Гражда, 2008. 224 с.: іл.
11. Костельник Г. ULTRA POSSE. Вибрані твори / Упорядкування та передмова о. Олега Гірника.

Серія Ucrainica: ad fontes. Книга III. Ужгород: Гражда, 2008. 400 с.: іл.

12. Мольнар М. Від Влтави до Дніпра: *Студії з українського літературознавства та міжслов'янських культурних взаємин* / Упорядник Любомир Белей; редактор Іван Ребрик. Ужгород: Гражда, 2009. 408 с.

13. Мушкетик Л. Книга про суть і вияви політичного русинізму: Белей Л. «Русинський» сепаратизм: націєтворення in vitro. Київ, Темпора, 2017. 392 с. *Слов'янський світ*. 2018. Вип. 17. С. 261–270.

14. Сополіга М. Українці Словачини: матеріальні вияви народної культури та мистецтва. Київ: Темпора, 2011. 336 с.

15. Українська мова. Енциклопедія. Київ: «Українська енциклопедія» ім. М.П. Бажана, 2000.

16. Філак І. Біографія мови: Белей Любомир. Не минаючи ані титли... Лінгвобіографія старослов'янської мови. Київ: Темпора, 2015. 256 с. *Сучасні проблеми мовознавства та літературознавства* (Збірник наукових праць). Випуск 20 / Відп. ред. І.В. Сабадош. Ужгород, 2015. С. 155–156.

17. Шевельов Ю. Нарис сучасної української літературної мови та інші лінгвістичні студії (1947–1953 рр.). Київ: Темпора, 2012. 664 с.

References

1. Belei L.O. Variantnist antropomiv na riznykh rivniakh ukrainskoi movy [Variety of Anthroponyms at Different Levels of the Ukrainian Language]: avtoref. dys. na zdobuttia nauk. stupenia kand. filol. nauk: spec. 10.02.01 – ukrainska mova. Uzhhorod, 1986. 23 s. [in Ukrainian].

2. Belei L.O. Funktsionalno-stylistychni osoblyvosti ukrainskoi literaturno-khudozhnoi antropomivii XIX–XX st. [Functional and Stylistic Features of Ukrainian Literary and Artistic Anthroponymy of the 19th–20th Centuries]. Uzhhorod, 1995. 120 s. [in Ukrainian].

3. Belei L.O. Ukrainska literaturno-khudozhnia antropomivii kintsia XVIII–XX st. [Ukrainian Literary and Artistic Anthroponymy of the End of the 18th to 20th Centuries]: avtoref. dys. na zdobuttia nauk. stupenia d-ra filol. nauk: spec. 10.02.01 – ukrainska mova. Uzhhorod, 1997. 48 s. [in Ukrainian].

4. Belei L. Nova ukrainska literaturno-khudozhnia antropomivii: problemy teorii ta istorii [New Ukrainian Literary and Artistic Anthroponymy: Problems of Theory and History]. Uzhhorod, 2002. 176 s. [in Ukrainian].

5. Belei L. Ukrainski imena kolys i teper [Ukrainian Names Then and Now]. Kyiv: Tempora, 2010. 128 s. [in Ukrainian].

6. Belei L.O., Belei O.O. Starosloviansko-ukrainskyi slovnyk [Old Slavonic -Ukrainian Dictionary]. Lviv: Monastyr Monakhiv Studyt. Ustavu: Svichado, 2001. 332 s.: tabl. [in Ukrainian].

7. Belei L. Ne mynaiuchy ani tytly... Lingvobiografia staroslovianskoi movy [Without Missing a Title... Linguistic Biography of the Old Slavonic Language]. Kyiv: Tempora, 2015. 256 s. [in Ukrainian].

8. Belei L. «Rusynskyi» separatyzm: natsiietvorennia in vitro [«Rusins'» Separatism: a Nation-Formation in Vitro]. Kyiv: Tempora, 2017. 392 s., il. [in Ukrainian].

9. Vovchenko H. Neorusynstvo iak instrument separatyizmu: Belei Liubomyr. «Rusynskyi» separatyzm: natsiietvorennia in vitro [Neo-Rusinism as an Instrument of Separatism: Belei Liubomyr. «Rusins'» Separatism: a Nation-formation in Vitro]. Kyiv: Tempora, 2017. 390 s. *Suchasni problemy movoznavstva ta literaturoznavstva* (Zbirnyk naukovykh prats). Vypusk 22 / Vidp. red. I.V. Sabadosh. Uzhhorod, 2017. S. 94–95 [in Ukrainian].

10. Doroshenko D., Chykalenko Ye. Yoho zhyttia i hromadska diialnist [Eugene Chikalenko. His life and social activities] / Peredmova prof. Liubomyra Beleia. Seria Ucrainica: ad fontes. Knyha I. Uzhhorod: Grazhda, 2008. 224 s.: il. [in Ukrainian].

11. Kostelnyk H. ULTRA POSSE. Vybrani tvory [ULTRA POSSE. Selected works] / Uporadkuvannia ta peredmova o. Olega Girnyka. Seria Ucrainica: ad fontes. Knyha III. Uzhhorod: Grazhda, 2008. 400 s.: il. [in Ukrainian].

12. Molnar M. Vid Vltavy do Dnipra [From Vltava to Dnipro]: *Studii z ukrains'koho literaturoznavstva ta mizhslovians'kykh kul'turnykh vzaiemyn* / Uporiadnyk Liubomyr Belei; redaktor Ivan Rebryk. Uzhhorod: Grazhda, 2009. 408 s. [in Ukrainian].

13. Mushketyk L. Knyha pro sut i vyjavy politychnoho rusynizmu [A Book about the Essence and Manifestations of Political Rusinism]: Belei L. «Rusynskyi» separatyzm: natsiietvorennia in vitro. Kyiv: Tempora, 2017. 392 s. *Slovians'kyi svit*. 2018. Vyp. 17. S. 261–270 [in Ukrainian].

14. Sopolyha M. Ukraintsi Slovachchyny: materialni vyjavy narodnoi kultury ta mystetstva [Ukrainians of Slovakia: Material Manifestations of Folk Culture and Art]. Kyiv: Tempora, 2011. 336 s. [in Ukrainian].

15. Ukrainska mova [Ukrainian Language]. Entsyklopediia. Kyiv: «Ukrainska entsyklopediia» im. M.P. Bazhana, 2000 [in Ukrainian].

16. Filak I. Biohrafia movy: Belei Liubomyr. Ne mynaiuchy ani tytly... Linhvobiografia staroslovianskoi movy [Biography of the Language: Belei Liubomyr. Without Missing a Title... Linguistic Biography of the Old Slavonic Language]. Kyiv: Tempora, 2015. 256 s. *Suchasni problemy movoznavstva ta literaturoznavstva* (Zbirnyk naukovykh prats). Vyp. 20 / Vidp. red. I.V. Sabadosh. Uzhhorod, 2015. S. 155–156 [in Ukrainian].

17. Shevelov Yu. Narys suchasnoi ukrainskoi literaturnoi movy ta inshi lingvistychni studii (1947–1953 rr.) [Essay on the Modern Ukrainian Literary Language and Other Linguistic Studies (1947–1953)]. Kyiv: Tempora, 2012. 664 s. [in Ukrainian].

PERSONALITIES IN ONOMASTICS: LYUBOMYR BELEY

Abstract. The article is dedicated to the life and career of the famous, in the Slavic world, linguist Lyubomyr Omelianovych Beley, a graduate of the Department of Ukrainian Language of Uzhhorod National University, who has had significant achievements in Ukrainian and Slavic onomastics, in the research of Old Slavonic language, in the history of Ukrainian literary language, and in Ukrainian culture of the diasporas living in European countries. As the founder and director of the Mykhailo Molnar Research Institute of Ukrainian Studies, L. Beley published many works by linguists, whose names and works should be returned to Ukrainian linguistics, such as Yu. Chykalenko, H. Kostelnyk, Yu. Malanyuk, A. Zhyvotko, F. Tykhyi, and Yu. Shevelov. The studies of the problems of political Rusynism in Zakarpattia were of particular importance. The aim of the research is to describe the life and creative path of the famous linguist, well-known Ukrainian onomastician, talented teacher and outstanding person – Lyubomyr Beley, who made a significant contribution into the development of the national science. His life is very closely connected with Uzhhorod University, where he became a scientist, teacher, and onomastician known in the Slavic world. The article is based on the works by L. Beley, which led to the spatio-temporal and thematic portrayal of the personality of the famous onomastician and on the general scientific descriptive method.

The figure of the scientist and his activity has been considered and described in: different articles, encyclopedia “Ukrainian language” (2004), Wikipedia, published reviews of the researcher’s works, his interviews appeared in different media when the researcher was alive (B. Azhnyuk, I. Filak, G. Vovchenko, O. Bahan, O.R. Fabryka-Protska, N. Tolochko, O. Havrosh, V. Ilnytsky, V. Horvat, M. Badyda, etc.); there are also lectures of L. Beley in the Internet and the obituary on his passing away published in the sixth issue of the journal “Movoznavstvo” in 2018. These and other materials help one to form a portrait of the scientist in time and space, to find out the meaning of his ideas and influence on modern science, but are in need of the further study.

Keywords: L.O. Beley, onomastics, literary and artistic anthroponymy, Old Slavonic language, history of the Ukrainian literary language, the problem of political Rusynism, culture of the Ukrainian diaspora.

© Вовченко Г., 2021 р.

Галина Вовченко – кандидат філологічних наук, доцент кафедри української мови Ужгородського національного університету, м. Ужгород, Україна; galavovchenko@ukr.net; <https://orcid.org/0000-0002-2873-2858>

Halyna Vovchenko – Candidate of Philology, Associate Professor of the Ukrainian Language Department, Uzhhorod National University, Uzhhorod, Ukraine; galavovchenko@ukr.net; <https://orcid.org/0000-0002-2873-2858>

ЛЕКСИЧНА ВЗАЄМОДІЯ В ОЙКОНІМІЇ ТА ГІДРОНІМІЇ ГАЛИЦЬКОЇ ГУЦУЛЬЩИНИ

Науковий вісник Ужгородського університету. Серія: Філологія.

Випуск 1 (45)

УДК 81' 373. 21: 81' 373. 61: 81' 373. 611

DOI:10.24144/2663-6840/2021.1(45).150–156

Габорак М. Дещо з української макро- та мікротопонімії Мараморощини (Румунія); кількість бібліографічних джерел – 28; мова українська.

Анотація. У статті проаналізовано взаємодію лексичних одиниць при творенні назв водних об'єктів, населених пунктів та їх частин, що функціонують на території Галицької Гуцульщини, визначено їх кількісні параметри і причини, які зумовили появу генетично споріднених утворень різних класів топонімної системи краю. Питання про гідронімно-ойконімні паралелі в топонімії різних регіонів України досліджували такі ономасти, як Є.С. Отін, Л.Т. Масенко, Н.Є. Михайличенко, Є.М. Черняхівська, М.М. Юрків та інші, проте такому аналізу не піддавалися власні географічні назви Галицької Гуцульщини, що й зумовило актуальність нашої статті. Мета дослідження – з'ясувати лексичну взаємодію в ойконімії та гідронімії Галицької Гуцульщини (Верховинський, Косівський, Надвірнянський райони Івано-Франківської області). З'ясовано, що у процесі творення гуцульських назв населених пунктів і водних об'єктів відбувалося активне використання в ролі їх твірних основ лексичних одиниць обох класів онімів. Це було зумовлене, з одного боку, тим, що, заселяючи ту чи іншу територію, люди давали спочатку найменування поселенням, а вже потім іншим географічним об'єктам, розташованим на їх територіях, у тому числі й невеличким річкам, потокам, струмкам, болотам. При цьому вони часто використовували не нові лексеми, а вже звичні для себе найменування, підкреслюючи цим самим локалізацію того чи іншого об'єкта. Водночас люди завжди селилися біля водних об'єктів і нерідко, особливо на пізно заселюваних територіях, називали свої нові поселення найменуваннями цих об'єктів. Усе це породжувало тісну лексичну взаємодію між ойконімами та гідронімами. Визначено, що основними способами творення аналізованих одиниць були трансонімізація гідронімів, ойконів, суфіксація, лексикалізація та онімізація прийменниково-онімних комплексів. Словотвір ойконімів і гідронімів здійснювався за моделями і способами, характерними й для інших територій України. Локальна особливість аналізованих одиниць знаходить свій вияв у наборі базових основ, зокрема тих, що пов'язані з гірською термінологією та діалектною здиференційованістю.

Ключові слова: базова основа, гідронім, гідронімно-ойконімні паралелі, гідрооб'єкт, ойконім, оронім, трансонімізація.

Постановка проблеми. Серед назв водних об'єктів і населених пунктів Галицької Гуцульщини є чимало співзвучних або однакових за формою утворень. Їх поява зумовлена тим, що елементи одних класів топонімної системи широко вживаються в ролі твірних основ назв інших класів. Проте на сучасному етапі інколи буває досить важко визначити, які з цих основ є первинними, а які вторинними. Тим більше, що тут відсутня надійна документальна база, яка допомогла б з'ясувати ці питання.

Утворення ойконімів від гідронімів і навпаки відбувається здебільшого двома способами: приєднанням до базових основ спеціальних формантів або перенесення цих основ без будь-яких формальних змін з одних географічних об'єктів на інші. При першому способі визначити первинність твірних основ неважко: якщо похідним утворенням є ойконім, то гідронім буде твірною основою, і, навпаки, якщо дериватом є гідронім, то в його основі лежить назва населеного пункту. Значно складніше визначити базові основи в назвах другого типу.

Аналіз досліджень. Дослідники топонімії по-різному підходять до розв'язання цієї проблеми. Дехто вважає, що гідроніми в таких випадках завжди є первинними [Востоков 1812, с. 205], інші ж до більш ранніх відносять ойконіми [Чопэк 1985, с. 82]. Проте, мабуть, найбільш вірогідними є твердження А. Вільсона про те, що первинними однаковою мірою можуть бути як гідроніми, так і ойконіми

[там само]. Ю.О. Карпенко з цього приводу писав: «За наявності однакових назв річки і населеного пункту не можна завжди і беззастережно вважати назву річки вихідною. Очевидно, відоме положення про більшу давність назви річки потребує уточнення. За матеріалами гідронімії Чернівецької області воно загалом виправдовується лише для великих річок» [Карпенко 1964, с. 188]. Визначити первинність / вторинність цих географічних назв можна, з'ясувавши перш за все первісну семантику лексем, що входять до їх складу.

Гідронімами стають переважно слова, значення яких пов'язані з водою або її властивостями (кольором, смаком, швидкістю течії, формою річища, акустикою, рельєфом тощо), а також із рослинним і тваринним світом місцевості, де знаходиться або протікає той чи інший водний об'єкт [Гідронімія України 1982, с. 46–60]. Інші лексеми, зокрема назви природних і штучних об'єктів, назви людей, а також утворення відетнонімного та відантропонімого походження, є, як правило, найменуваннями населених пунктів. Проте не завжди вдається провести чітку межу між такими основами, особливо, коли вони є затемненими щодо етимології або утворюють ланцюги назв типу гідронім-ойконім-гідронім, оронім-ойконім-гідронім чи навіть оронім-гідронім-ойконім-гідронім. У таких випадках завжди треба шукати додаткову інформацію про географічні об'єкти, назви яких досліджуються, і робити на її основі відповідні висновки.

Питання про гідронімно-ойконімні паралелі в топонімії різних регіонів України розглядалося вже в багатьох ономастичних дослідженнях, зокрема у працях Є.С. Отіна [Отин 1980; Отин, 1989], Л.Т. Масенко [Масенко 1972], Н.Є. Михайличенко [Михайличенко 2009], Є.М. Черняхівської [Черняхівська 1964; Черняхівська 1965], М.М. Юрківа [Юрків 2000] та інших ономастів. Проте такому аналізу не піддавалися власні географічні назви Галицької Гуцульщини, специфічного за багатьма ознаками краю.

Тому метою нашого дослідження є з'ясування лексичної взаємодії в ойконімії та гідронімії названого вище регіону.

Методи дослідження. Методика дослідження визначається його метою і завданнями, ґрунтується на таких поширених у лінгвістиці методах, як описовий, порівняльно-типологічний та статистичний.

Виклад основного матеріалу. За нашими підрахунками, на цій, порівняно невеликій території від гідронімів походить 36 назв населених пунктів та їх частин і, навпаки, 40 назв водних об'єктів мотивовані ойконімами. Серед географічних найменувань першої групи переважно більшість становлять назви, що виникли в результаті трансонімізації гідронімів. У їх основі лежать лексеми на означення:

а) кольору води: С. Біла Річка Верховинського р-ну [ННП, с. 27] < п. Біла Річка [ГФ, с. 40]; прис. Зелениця, С. Зелена Надвірнянського р-ну [ННП, с. 132] < р. Зелениця [ГФ, с. 177] < зелена + суфікс -иц(я); прис. Черлений, С. Бистрець Верховинського р-ну [ННП, с. 354] < п. Черлений [ГФ, с. 498] < черлений 'червоний' [ГГ, с. 211]; С. Черник Надвірнянського р-ну [ННП, с. 356] < п. Черник [ГФ, с. 499] < черн- < *čerъnъ* 'чорний'; С. Чорна Річка Верховинського р-ну [ННП, с. 359] < п. Чорна Річка [ГФ, с. 504], С. Чорний Потік Надвірнянського р-ну, прис. Чорний Потік, С. Кривопілля Верховинського р-ну [ННП, с. 359] < пп. Чорний Потік [ГФ, с. 506];

б) швидкості течії води: С. Бистрець Верховинського р-ну [ННП, с. 25] < п. Бистрець [ГФ, с. 34] < бистрець (< псл. **bystrъcъ*) 'швидкий потік', пор. укр. діал. бистрець 'т.с.', болг. діал. бистрець 'рукав ріки', ст.-ч. *bystrĕcъ* 'швидкий потік', рос. діал. бистрець 'мілке кам'янисте місце ріки, де вода тече швидко' [ЭССЯ, 3, с. 154]; С. Бистриця Надвірнянського р-ну [ННП, с. 25] < р. Бистриця, Бистриця-Надвірнянська [ГФ, с. 36]; бистриця (< псл. **bystrica*) 'швидкий стрімкий потік', пор. укр. діал. бистриця 'швидкий і шумний потік', рос. діал. быстрица 'бистринь, стрижень на ріці', ч. *bystrice* 'швидка ріка або потік', схв. *bistrica* 'швидкий потік', словен. *bistrica* 'швидкий стрімкий потік', слов. *bystrica* 'швидкий гірський потік', пол. *bystrzyca* 'швидкий потік' [ЭССЯ, 3, с. 151; ПГФ, с. 56]; прис. Бухтовець, С. Пасічна Надвірнянського р-ну [ННП, с. 43] < п. Бухтовець [ГФ, с. 61] < бухт- < *бухтѣти*, *бухкотѣти* 'сильно бити струменем' [ГЛЕ, с. 268] + суф. -овець, хоч можлива й мотивація цього гідроніма давнім географічним терміном **бухтовець* < псл. **buxъtovъcъ* '*водоспад; потік зі швид-

кою течією, яка утворює глухий звук'; прис. Женець, с. Татарів Надвірнянського р-ну [ННП, с. 115] < п. Женець [ГФ, с. 162] < жен- < *жену* < *гнати* 'швидко бігти, мчатися' [ВТС, с. 186] + суфікс -ець, хоч можливо, що в давнину був актуальним географічний термін **женець* (< **žěньcъ* < **žěнь*), який мав значення '*швидкоплинний потік'. Імовірність існування колись діалектного географічного терміна **žěнь* доводить і С.О. Вербич [Вербич1, с. 29]; прис. Тікач, с. Гринява Верховинського р-ну [ННП, с. 29] < п. Тікач [ГФ, с. 461] < тік- < *тікати* 'швидко зникати, бігти' + суфікс -ач, пор. *тікач* 'той, хто втікає, втік звідкись' [ВТС, с. 1307];

в) смаку води: С. Акрешора Косівського р-ну [ННП, с. 8] < п. Акрешора [ГФ, с. 13] < рум. *akrișor* 'кислуватий, кисленький' [РУС, с. 16]; С. Буркут Верховинського р-ну [ННП, с. 42] < дж. Буркут [ГФ, с. 59] < буркут 'джерело мінеральної води' [ГЛЕ, с. 263], пор. рум. *borkut* 'т.с.' [РУС, с. 58], угор. *borkút* 'т.с.' [Нг., с. 76]; прис. Насарат, С. Уторопи Косівського р-ну [ННП, с. 215] < п. Насарат [ННП, с. 215] < рум. *sărat* 'солоний' [РУС, с. 411] + префікс на- (гідронім вказує на протікання потоку на місцевості, де багато соляних джерел);

г) звуків, спричинених водою: С. Грамітне Верховинського р-ну [ННП, с. 85] < п. Грамітний [ГФ, с. 125] < *грамітний* 'гуркотливий; такий, що гримить, шумить', пор. *grimiti* 'гуркотіти; з шумом упасти' [ЕСУМ, I, с. 595], *грамотіти* (діал.) 'гриміти' (Експ.), псл. **gromotъ* 'грим' [ПГФ, с. 100];

д) форми гідрооб'єкта та місцевості, де він протікає: С. Великий Рожен Косівського р-ну [ННП, с. 46] < п. Великий Рожен [ГФ, с. 76]; С. Малий Рожен Косівського р-ну [ННП, с. 195] < п. Малий Рожен [ГФ, с. 280] < *рожен* 'розколина' [Онишк., II, с. 181]; прис. Кривець, смт Верховина [ННП, с. 167] < п. Кривець [ГФ, с. 231] < *кривець* (< псл. **krivъcъ*) 'кривизна', 'кривий, покручений, звивистий об'єкт', пор. рос. діал. *кривец* 'зігнута лінія берега ріки або озера', болг. *кривець* 'крива деталь плуга', словен. *krivec* 'кривонога людина' тощо [ЭССЯ, 12, с. 174–175]; С. Стримба Надвірнянського р-ну [ННП, с. 320] < р. Стримба [ГФ, с. 444] < рум. *strîmb* 'кривий, зігнутий' [РУС, с. 444];

е) характеру течії води: кол. С. Міхудра, біля смт Делятин Надвірнянського р-ну [ННП, с. 205] < п. Міхудра (там само) < **Міходра* < *мохъ* і *дърати* [Карп., ТБ, с. 154–155], що вказувала на особливості течії потоку, який часто розмивав береги, укріті мохом; прис. Суроната, С. Космач Косівського р-ну [ННП, с. 322] < п. Суроната [ГФ, с. 449] < рум. *surpa* 'валити, розвалювати' + суфікс -ат, пор. *surpatura* 'обвал, осип' [РУС, с. 453]; С. Шибене Верховинського р-ну [ННП, с. 364] < п. Шибений [ГФ, с. 518] < *шибений* 'бурхливий, неспокійний, метушливий, шкідливий', пор. гуц. *шибатиси* 'метушитися, кидатися' [ГГ, с. 215], *шибеник* 'бешкетник; вбивця; злодій', *шибуватий* 'живий; неспокійний' [МСГГ, с. 225] (ойконім узгоджений в роді й числі з географічним терміном село);

е) штучних споруд, облаштованих на гідрооб'єктах: прис. Валило, С. Зелене Верховин-

ського р-ну [ННП, с. 44] < п. *Валило* [ГФ, с. 52] < *валило* 'обладнане місце, де обробляють ліжники, сукно; сукновальня' [ГГ, с. 33];

ж) характеру місцевості, де знаходиться або протікає гідрооб'єкт: прис. *Багна*, С. Ільці Верховинського р-ну [ННП, с. 13] < бол. *Багна* [там само] < *багна* (< псл. *bagno) 'багно, болото, драговина, мочар' [Мар., с. 214; ЕСУМ, I, с. 110], 'болотисте місце; трясовина, болото' [ВТС, с. 32], 'болото в загальному значенні' [СНГТВ, с. 7], 'болото, заболочене грузьке місце, мокра заболочена низина' [СНГТК, с. 14–15], 'дуже грузьке болото' [СГТЗП, с. 218], прис. *Гнилиця*, С. Текуча Косівського р-ну [ННП, с. 76] < п. *Гнилиця* [ГФ, с. 117] < *гнилиця* (< псл. *gnilica) 'болотиста місцевість; захарашений потік, у якому пріє листя, гниють гілки; болотиста місцевість' (Експ.), 'болото зі стоячою водою' [СНГТК, с. 58], 'грузьке болото з іржавою водою, болото в лісі, мокра заболочена низовина' [Череп., с. 60];

з) рельєфу місцевості, де протікає гідрооб'єкт: С. *Бережниця* Верховинського р-ну [ННП, с. 21] < р. *Бережниця* [ГФ, с. 28] < *бережна* (< псл. *berzъnъ (*ъ*)) 'берегова; яка стікає з берегів – гір, горбів', пор. рос. діал. *бережной* 'т.с.', схв. *брѣжнй*, *бриѣжнй* 'прибережний, береговий; гористий' [ЭССЯ, I, с. 210], хоч можлива й мотивація цього гідроніма географічним терміном *бережниця < псл. *berzъnica [ЭССЯ, I, с. 210], що мав значення 'річка, яка витікає з горбів, із горбистої місцевості';

и) інших особливостей місцевості, де протікає гідрооб'єкт: прис. *Ласкунца*, С. Нижній Березів Косівського р-ну [ННП, с. 177] < п. *Ласкунца* [ГФ, с. 247] < рум. *ascuns* 'схований, прихований, захищений, таємний', пор. *ascunde* 'ховати, приховувати, укривати, утаювати' [РУС, с. 38], тобто назва вказує на протікання потоку в густо зарослій місцевості;

і) місця витоку гідрооб'єкта: прис. *Ставник*, С. Космач Косівського р-ну [ННП, с. 308] < п. *Ставник* [ГФ, с. 437] < ставний 'який витікає зі ставу; який живить став' (Експ.) + суфікс *-ик*.

Деякі назви гуцульських населених пунктів мотивовано гідронімами, похідними від географічних термінів: прис. *Потік*, С. Черемошна Верховинського р-ну [ННП, с. 267] < п. *Потік* [ГФ, с. 359] < *потік* 'річка, переважно невелика, струмок із стрімкою течією' [ВТС, с. 903]; С. *Річка* Косівського р-ну, прис. *Річка*, С. Зелена Надвірнянського р-ну [ННП, с. 280] < р. *Річка* [ГФ, с. 389] < *річка*, демінутив від *ріка* 'водний потік, що живиться із джерела або стоком атмосферних опадів і тече по видовжених зниженнях рельєфу від верхів'я до гирла' [ВТС, с. 1036].

В одному випадку ойконім виник у результаті трансонімізації гідроніма, що походить від ороніма – найменування гори *Довга*, із якої стікає потік: прис. *Довжинець*, С. Бистриця Надвірнянського р-ну [ННП, с. 102] < п. *Довжинець* [ГФ, с. 153] < *Довга* + суфікс *-инець*.

До утворень у результаті трансонімізації гідроніма можемо певним чином віднести й назву села *Кохан* Верховинського р-ну [ННП, с. 162], яке

з'явилося значно пізніше, ніж було документально засвідчене однозвучне найменування потоку, на берегах якого розкинулося поселення. Гідронім же мотивований антропонімом *Кохан*, можливо, через мікропонімну стадію, пор. давнє особове ім'я *Кохань* [Туп., с. 203], прізвище *Кохан* [ПЗУ, с. 295].

Значно менше ойконімів утворено від гідронімів за допомогою суфіксації, зокрема суфіксів *-івк(а)*, *-ець* та *-н-*: С. *Пробійнівка* Верховинського р-ну [ННП, с. 269] < р. *Пробійна* [ГФ, с. 370] < *пробійна* 'яка з силою пробивається через каміння, ущелини', пор. *пробій* 'прохід; проникнення кудись із силою' [Грінч., III, с. 457], прис. *Бачулець*, С. Люча Косівського р-ну [ННП, с. 18] < п. *Бачул* [ГФ, с. 25] < антр. *Бачул* [СП, с. 38], С. *Черемошна* Верховинського р-ну [ННП, с. 353] < р. *Білий Черемош* [ГФ, с. 41], на лівому березі якої розкинулося село.

Дещо інша картина з утворенням гідронімів від ойконімів. Тут, навпаки, більше суфіксальних дериватів. Найчастіше це прикметникові субстантивовані утворення з суфіксами *-ськ(ий)*, *-івськ(ий)*, *-янськ(ий)*, що вказують на місця витоків або протікання потоків: п. *Акрешірський* [ГФ, с. 13] < С. *Акрешора* Косівського р-ну [ННП, с. 8]; п. *Банський* [ГФ, с. 23] < кол. С. *Баня-Свірська*, тепер прис. С. *Текуча* Косівського р-ну [ННП, с. 17]; п. *Бичуківський* [ГФ, с. 38] < прис. *Бичуки*, С. Гринява Верховинського р-ну [ТГГ, с. 39]; *Жаб'євський* [ГФ, с. 161] < кол. *Жаб'є*, суч. смт Верховина [ННП, с. 51]; п. *Микуличинський* [ГФ, с. 294] < С. *Микуличин* Надвірнянського р-ну [ННП, с. 201]; п. *Підбруснянський* [ГФ, с. 338] < прис. *Підбрусний*, С. Брустури Косівського р-ну [ТГГ, с. 398]; п. *Старокутський* [ГФ, с. 440] < С. *Старі Кути* Косівського р-ну [ННП, с. 315]; *Стебнянський* [ГФ, с. 441] < С. *Стебні* Верховинського р-ну [ННП, с. 317]; п. *Устеріцький* [ГФ, с. 476] < С. *Устеріки* Верховинського р-ну [ННП, с. 341]; п. *Цівівський* [ГФ, с. 491] < прис. *Ціви*, С. Білоберезка Верховинського р-ну [ННП, с. 351]. В окремих випадках такі деривати входять до складу лексикалізованих та онімізованих словосполучень, уточнюючи місце протікання гідрооб'єктів: *Бистриця-Надвірнянська* [ГФ, с. 365] < м. *Надвірна* [ННП, с. 213]; р. *Пістинька-Брустурська* [ГФ, с. 345] < С. *Брустури* Косівського р-ну [ННП, с. 37]; р. *Пістинька-Космацька* [ГФ, с. 346] < С. *Космач* Косівського р-ну [ННП, с. 161]; п. *Прутець-Микуличинський* [ГФ, с. 375] < С. *Микуличин* Надвірнянського р-ну [ННП, с. 201]; п. *Прутець-Яблуницький* [ГФ, с. 375] < С. *Яблуниця* Надвірнянського р-ну [ННП, с. 366].

Ряд гідронімів, похідних від назв населених пунктів та їх частин, оформлені суфіксами *-ель*, *-ець*, *-івк(а)*, *-к(а)*, *-чик*: п. *Ворохтель* [СГУ, с. 122] < смт *Ворохта* Надвірнянського р-ну [ННП, с. 68]; п. *Бабинець* [ГФ, с. 16] < С. *Бабин* Косівського р-ну [ННП, с. 11]; п. *Битковець* [ГФ, с. 38] < смт *Битків* Надвірнянського р-ну [ННП, с. 26]; п. *Лойовець* [ГФ, с. 257] < С. *Лойова* Надвірнянського р-ну [ННП, с. 183]; п. *Рушорець* [ГФ, с. 401] < прис. *Рушір*, С. Космач Косівського р-ну [ННП, с. 236]; п.

Уторонець [ГІФ, с. 476] < С. Уторони Косівського р-ну [ННП, с. 342]; п. Хімчинець [ГІФ, с. 483] < С. Хімчин Косівського р-ну [ННП, с. 345]; п. Березівка [ГІФ, с. 30] < С. Середній Березів Косівського р-ну [ННП, с. 293]; п. Гринівка, Гринявка [ГІФ, с. 127] < С. Гринява Верховинського р-ну [ННП, с. 87]; п. Замагурівка [ГІФ, с. 170] < С. Замагура Верховинського р-ну [ННП, с. 126]; р. Брустурка [ГІФ, с. 54] < С. Брустури Косівського р-ну [ННП, с. 37]; п. Дзембронька [ГІФ, с. 144] < С. Дземброня Верховинського р-ну [ННП, с. 97]; р. Лючка [ГІФ, с. 268] < С. Люча Косівського р-ну [ННП, с. 190]; р. Пасічанка [ГІФ, с. 331] < С. Пасічна Надвірнянського р-ну [ННП, с. 238]; п. Битківчик [ГІФ, с. 38] < смт Битків Надвірнянського р-ну [ННП, с. 26]; п. Татарівчик [ГІФ, с. 455] < с. Татарів Надвірнянського р-ну [ННП, с. 324].

Серед гуцульських гідронімів є й утворення способом лексикалізації та онімізації прийменниково-онімних комплексів, що складаються з прийменника з та ойконімів – найменувань присілків, із яких витікають потоки, у родовому відмінку: З Петрушів [ГІФ, с. 183] < прис. Петруші, С. Яворів Косівського р-ну [ТГГ, с. 393]; п. З Підбуківця [ГІФ, с. 183] < прис. Підбуковець, С. Яворів Косівського р-ну [ТГГ, с. 398].

Невелика кількість гідронімів з'явилася й у результаті трансонімізації ойконімів: п. Космач [ГІФ, с. 224] < С. Космач Косівського р-ну (ННП, с. 161); п. Німаківка [ГІФ, с. 318] < прис. Німаківка, смт Ворохта Надвірнянського р-ну [ТГГ, с. 366]; п. Рубанівський [ГІФ, с. 398] < прис. Рубанівський, С. Стебні Верховинського р-ну [ТГГ, с. 480]; п. Слупейка [ГІФ, с. 427] < прис. Слупейка, смт Верховина [ННП, с. 301] п. Стебні [ГІФ, с. 440] < С. Стебні Верховинського р-ну [ННП, с. 317]; п. Феркалівський [ГІФ, с. 478] < прис. Феркалівський, сс. Стеб-

ні, Красноїлля Верховинського р-ну [ТГГ, с. 567]; п. Хімчин [ГІФ, с. 483] < с. Хімчин Косівського р-ну; п. Хрепелів [ГІФ, с. 487] < прис. Хрепелів, с. Зелена Надвірнянського р-ну [ННП, с. 349].

Висновки. Отже, у процесі творення гуцульських назв населених пунктів і водних об'єктів відбувалося активне використання в ролі їх твірних основ лексичних одиниць обох класів онімів. Це було зумовлене, з одного боку, тим, що, заселяючи ту чи іншу територію, люди давали спочатку найменування поселенням, а вже потім іншим географічним об'єктам, розташованим на їх території, у тому числі й невеличким річкам, потокам, струмкам, болотам. При цьому вони часто використовували не нові лексеми, а вже звичні для себе найменування, підкреслюючи цим самим локалізацію того чи іншого об'єкта. «Якщо невеликий потік, – писав Ю.О. Карпенко, – від початку й до кінця протікає територією одного села, то й назва цього села стає основною його прикметою. Таке уточнення є істотним, оскільки серед гідронімів більшості (якщо не всіх) територій назви малих потоків довжиною менше 5 км становлять кількісно найбільшу групу» [Карпенко 1964, С. 188]. З іншого ж, – люди завжди селилися біля водних об'єктів і нерідко, особливо на пізно заселюваних територіях, називали свої нові поселення найменуваннями цих об'єктів. Усе це породжувало тісну лексичну взаємодію між ойконімами та гідронімами.

Словотвір ойконімів і гідронімів здійснювався за моделями і способами, характерними й для інших територій України. Локальна особливість аналізованих одиниць знаходить свій вияв у наборі твірних основ, зокрема тих, що пов'язані з гірською термінологією та діалектною здиференційованістю.

Література

1. Востоков А.Х. Задача любителям этимологии. *Санкт-Петербургский вестник*. Ч. 2. 1812. С. 204–215.
2. Гідронімія України в її міжмовних і міждіалектних зв'язках. Київ: Наукова думка, 1982. 264 с.
3. Карпенко Ю.О. Особливості гідронімного словотвору. *Українська діалектологія і ономастика*. Київ: Наукова думка, 1964. С. 185–194.
4. Карпенко Ю.О. Топонімія Буковини. Київ: Наукова думка, 1973. 240 С.
5. Масенко Л.Т. Проблеми взаємодії гідронімії та ойконімії: на матеріалі басейну Південного Бугу. *Мовознавство*. 1972. Вип. 1. С. 2–37.
6. Михайличенко Н.Є. Взаємодія гідронімії та ойконімії (на матеріалі центрального та східного регіонів України). *Λογος όνομαστικη*. 2009. № 1 (3). С. 36–41.
7. Отин Е.С. Структурно-семантические отношения в топонимических парах: гидроним-аугментатив и гидроним-деминутив. *Русское языкознание: республиканский межведомственный сборник*. Киев: Изд-во КГУ, 1989. С. 24–129.
8. Отин Е.С. Топонимическая метонимия: вид связи «гидроним – ойконим». *Перспективы развития славянской ономастики*. Москва: МФГО СССР, 1980. С. 106–121.
9. Черняхивская Е.М. Взаимоотношения между названиями населённых мест и гидронимами. *Доклады и сообщения Львовского отдела Географического общества УССР за 1964 год*. Львов, 1965. С. 82–84.
10. Черняхівська Є.М. Питання гідронімо-топонімічної метонімії. *3 Українська Республіканська ономастична (гідронімічна) конференція [тези]*. Київ: Наукова думка, 1965. С. 91–95.
11. Чопэк Б. Айконімы адгідранімічнага надходжанна басейна Буга на тэрыторыі пераходных гаворак. *Беларуская анамастыка*. Мінск, 1985. С. 81–86.
12. Юрків М.М. Гідронімно-ойконімі паралелі в західноукраїнському ономастиконі: дис.. ...канд. філол. наук: 10. 02. 01. Тернопіль, 2000. 244 С.

Список скорочень використаних джерел

- ВТС – Великий тлумачний словник сучасної української мови. Київ; Ірпінь: ВТФ “Перун”, 2001. 1440 с.
- ГГ – Гуцульські говори: Короткий словник / відп. ред. Я. Закревська. Львів, 1997. 232 с.
- ГФ – Габора М.М. Гідронімія Івано-Франківщини: Етимологічний словник-довідник. 2-ге вид., допов., переробл., уточн. Івано-Франківськ: Місто НВ, 2010. 564 С. + 16 іл.
- Грінч. – Словарь української мови / упоряд. Б.Д. Грінченко. Київ: Наукова думка, 1996. Т. 1–3; 1997. Т. 4.
- Експ. – Матеріали, зібрані автором експедиційним способом.
- ЕСУМ – Етимологічний словник української мови. Київ: Наукова думка, 1982. – Т. 1; 1985. Т. 2; 1989. Т. 3; 2003. Т. 4; 2006. Т. 5; 2012. Т. 6.
- Мар. – Марусенко Т.А. Матеріали к словарю украинских географических апеллятивов. *Полесье*. Москва: Наука, 1968. С. 206–255.
- ННП – Габора М.М. Назви населених пунктів населених пунктів: *Етимологічний словник-довідник*. Івано-Франківськ: Місто НВ, 2014. 404 с.
- Онишк. – Онишкевич М.Й. Словник бойківських говірок. Київ: Наукова думка, 1984. Ч. 1–2.
- ПГФ – Шульгач В.П. Праслов’янський гідронімний фонд (фрагмент реконструкції). Київ, 1998. 363 с.
- ПЗУ – Чучка П. Прізвища закарпатських українців: *Історико-етимологічний словник*. Львів: Світ, 2005. 704 + XLVIII С.
- РУС – Румунсько-український словник. Бухарест, 1963. 563 с.
- СГТЗП – Шульгач В.П. Словник географічних термінів Західного Полісся. *Ономастика України та етногенез східних слов’ян*. Київ, 1998. С. 215–226.
- СНГТВ – Данилюк О.К. Словник народних географічних термінів Волині. Луцьк: Надстир’я, 1997. 108 с.
- СНГТК – Громко Т.В., Лучик В.В., Поляруш Т.В. Словник народних географічних термінів Кіровоградщини. Київ; Кіровоград, 1999. 224 с.
- СП – Словник прізвищ: практичний словозмінно-орфографічний (на матеріалі Чернівеччини) / уклад.: Н.Д. Бабич, Н.С. Колесник, К.М. Лук’янюк (гол. ред.) та ін. Чернівці, 2002. 424 с.
- ТГГ – Габора М. Топонімія Галицької Гуцульщини: *Етимологічний словник-довідник*. Івано-Франківськ: Місто НВ, 2011. 656 с.
- Туп. – Тушиков Н.М. Словарь древнерусских личных собственных имен. *Записки отделения русской и славянской археологии русского археологического общества*. Санкт Петербург, 1903. Т. 6. С. 58–913.
- Череп. – Черепанова Е.М. Народная географическая терминология Черниговско-Сумского Полесья. Сумы, 1984. 274 с.
- ЭССЯ – Этимологический словарь славянских языков. Пра slavянский лексический фонд. Москва: Наука, 1974–1999. Вып. 1–26.

References

1. Vostokov A.Kh. (1812) Zadacha lyubitelyam etimologii [Task for admirers of etymology]. *Sankt-Peterburgskij vestnik*. Ch. 2. S. 204–215 [in Ukrainian].
2. Hidronimiia Ukrainy v ii mizhmovnykh i mizhdialektnykh zviazkakh [Hydronymy of Ukraine in its interlingual and interdialectal relations]. Kyiv: Naukova dumka, 1982. 264 s. [in Ukrainian].
3. Karpenko Yu.O. (1964) Osoblyvosti hidronimnoho slovtovoru [Features of hydronymic word formation]. *Ukrainska dialektolohiia i onomastyka*. Kyiv: Naukova dumka. S. 185–194 [in Ukrainian].
4. Karpenko Yu. O. (1973) Toponimiia Bukovyny [Toponymy of Bukovyna]. Kyiv: Naukova dumka. 240 s. [in Ukrainian].
5. Masenko L.T. (1972) Problemy vzaemodiii hidronimiii ta oikonimiii: na materialii baseinu Pivdennoho Buhu [Problems of interaction of hydronymy and oikonymy: on the material of the Southern Bug basin]. *Movoznavstvo*. Vyp. 1. S. 32–37 [in Ukrainian].
6. Myhailychenko N.Ye. (2009) Vzaemodiia hidronimiii ta oikonimiii (na materialii tsentralnoho ta shidnoho rehioniv Ukrainy) [Interaction of hydronymy and oikonymy (on the material of the central and eastern regions of Ukraine)]. *Lohos onomastiky*. № 1 (3). S. 36–41 [in Ukrainian].
7. Otin Ye.S. (1989) Strukturno-semanticheskiie otnosheniia v toponimicheskikh parakh: hidronim-aumentativ i hidronim-deminutiv [Structural-semantic relations in toponymic pairs: hydronym-augmentative and hydronym-deminutive]. *Russkoie iazykoznaniiie: respublikanskii mezhvedomstvennyi sbornik*. Kyiv, Izd-vo KHU. S. 124–129 [in Ukrainian].
8. Otin Ye.S. (1980) Toponimicheskaiia metonimiia: vid sviazi «hidronim – oikonim» [Toponymic metonymy: type of connection “hydronym – oikonym”]. *Perspektivy razvitiia slavianskoi onomastiki*. Moskva: MFHO SSSR. S. 106–121 [in Russian].
9. Cherniakhivskaia Ye.M. (1965) Vzaimootnosheniia mezhdu nazvaniiami naseleennykh mest i hidronimami [Relationship between place names and hydronyms]. *Doklady i soobshcheniia Lvovskoho otdela Heohraficheskoho obshchestva USSR za 1964 hod*. Lvov, I. S. 82–84 [in Russian].

10. Cherniakhivska Ye.M. (1965) Pytannia hidronimo-toponimichnoii metonimii [Questions of hydronymo-toponymic metonymy]. *3 Ukrainska Respublikanska onomastychna (hidronimichna) konferentsia [tezy]*. Kyiv: Naukova Dumka. S. 91–95 [in Ukrainian].
11. Chopek B. (1985) Aikonimy adgidranimichnaga nadhodzhannya basejna Buga na terytorii perekhodnykh gavorak [Oicononyms of the hydrodynamic flow of the Bug basin in the territory of transitional speech]. *Belaruskaya anamastyka*. Minsk. S. 81–86 [in Belorussian].
12. Yurkiv M.M. (2000) Hidronimno-oikonimni paraleli v zakhidnoukraiinskomu onomastykoni [Hydronymic-oikonomic parallels in the Western Ukrainian onomasticon]: dys. ...kand. filol. nauk: 10.02.01. Ternopil, 2000. 244 s. [in Ukrainian].

List of abbreviations of used sources

- VTS – Velykyi tлумachnyi slovnyk suchasnoi ukrainskoi movy [Large explanatory dictionary of the modern Ukrainian language]. Kyiv; Irpin: VTF “Perun”, 2001. 1440 s. [in Ukrainian].
- HH – Hutsulski hovory: *Korotkyi slovnyk* (1997)[Hutsul dialects: A short dictionary]. / vidp. red. Ya. Zakrevska. Lviv. 232 s. [in Ukrainian].
- HIF – Haborak M.M. (2010) Hidronimiia Ivano-Frankivshchyny: *Etymolohichnyi slovnyk-dovidnyk* [Hydronymy of Ivano-Frankivsk region: Etymological dictionary-reference book]. 2-he vyd., dopov., pererobl., utochn. Ivano-Frankivsk: Misto NV. 564 s. + 16 il. [in Ukrainian].
- Hrinch. – Slovar ukrainskoi movy (1996–1997) [Dictionary of the Ukrainian language] / uporiad. B.D. Hrinchenko. Kyiv: Naukova dumka, 1996. T. 1–3; 1997. T. 4 [in Ukrainian].
- Eksp. – Materialy, zibrani avtorom ekspedytsiinym sposobom [Materials collected by the author in an expeditionary manner] [in Ukrainian].
- ESUM – Etymolohichnyi slovnyk ukrainskoi movy [Etymological dictionary of the Ukrainian language]. Kyiv: Naukova dumka, 1982. T. 1; 1985. T. 2; 1989. T. 3; 2003. T. 4; 2006 T. 5; 2012. T. 6 [in Ukrainian].
- Mar. – Marusenko T.A. (1968) Materialy k slovari ukrainskikh geograficheskikh appelyativov. *Polesie* [Materials for the dictionary of Ukrainian geographical appellatives. Polesie.]. Moskva: Nauka. S. 206–255 [in Russian].
- NNP – Haborak M.M. (2014) Nazvy naselenykh punktiv naselenykh punktiv: *Etymolohichnyi slovnyk-dovidnyk* [Names of settlements: Etymological dictionary-reference book]. Ivano-Frankivsk: Misto NV. 404 s. [in Ukrainian].
- Onyshk. – Onyshkevych M.I. (1984) Slovnyk boikivskykh hovirok [Dictionary of Boyko dialects]. Kyiv: Naukova dumka. Ch. 1–2 [in Ukrainian].
- PHF – Shulhach V.P. (1998) Praslovianskyi hidronimnyi fond (frahment rekonstruktsii) [Proto-Slavic hydronymic fund (fragment of reconstruction)]. Kyiv. 363 s. [in Ukrainian].
- PZU – Chuchka P. (2005) Prizvyshcha zakarpatskykh ukraintiv: Istoryko-etymolohichnyi slovnyk [Surnames of Transcarpathian Ukrainians: Historical and etymological dictionary]. Lviv: Svit. 704 + XLVIII s. [in Ukrainian].
- RUS – Rumunsko-ukrainskyi slovnyk (1963) [Romanian-Ukrainian dictionary]. Bukharest. 563 s. [in Ukrainian; in Romanian].
- SHTZP – Shulhach V.P. (1998) Slovnyk heohrafichnykh terminiv Zakhidnoho Polissia [Dictionary of geographical terms of Western Polissya]. *Onomastyka Ukrainy ta etnohenez skhidnykh slovia*n. Kyiv. S. 215–226 [in Ukrainian].
- SNHTV – Danyliuk O.K. (1997) Slovnyk narodnykh heohrafichnykh terminiv Volyni [Dictionary of folk geographical terms of Volyn]. Lutsk: Nadstyria. 108 s. [in Ukrainian].
- SNHTK – Hromko T.V., Luchyk V.V., Poliarush T.V. (1999) Slovnyk narodnykh heohrafichnykh terminiv Kirovohradshchyny [Dictionary of folk geographical terms of Kirovograd region]. Kyiv; Kirovohrad. 224 s. [in Ukrainian].
- SP – Slovnyk prizvyshch: praktychnyi slovozmynno-orfohrafichnyi (na materiali Chernivechchyny) (2002) [Dictionary of surnames: practical word-change-spelling (on the material of Chernivtsi region)] / ukklad.: N.D. Babych, N.S. Kolesnyk, K.M. Lukianiuk (hol. red.) ta in. Chernivtsi. 424 s. [in Ukrainian].
- THH – Haborak M. (2011) Toponimiia Halytskoi Hutsulshchyny: *Etymolohichnyi slovnyk-dovidnyk* [Toponymy of the Galician Hutsul region: Etymological dictionary-reference book]. Ivano-Frankivsk: Misto NV. 656 s. [in Ukrainian].
- Tup. – Tupikov N.M. (1903) Slovar drevnerusskikh lichnykh sobstvennykh imen [Dictionary of ancient Rus personal proper names]. *Zapiski otdeleniya russkoy i slavianskoi arkheologii russkogo arkheologicheskogo obshchestva*. Sankt Peterburg. T. 6. S. 58–913 [in Russian].
- Cherep. – Cherepanova E.M. (1984) Narodnaya geograficheskaya terminolohiya Chernigovsko-Sumskogo Polesia [Folk geographical terminology of Chernihiv-Sumy Polesie]. Sumy. 274 s. [in Russian].
- ESSYa – Etymologicheskii slovar slavianskikh yazykov. Praslavyanskiy leksicheskiy fond (1974 – 1999) [Etymological Dictionary of Slavic Languages. Proto-Slavic lexical fund]. Moskva: Nauka. Vyp. 1–26 [in Russian].

Інші скорочення: антр. – антропонім, бол. – болото, болг. – болгарське, гуц. – гуцульське, дем. – демінутив, діал. – діалектне, кол. – колишне, п. – потік, поточина, прис. – присілок, псл. – праслов’янське,

р. – річка, р-н – район, рос. – російське, рум. – румунське, С. – село, смт – селище міського типу, ст.-ч. – старочеське, схв. – сербохорватське, ч. – чеське.

LEXICAL INTERACTION IN THE OIKONYMY AND HYDRONYMY OF THE GALICIAN HUTSUL REGION

Abstract. The article analyzes the interaction of lexical units in the process of name formation of various water bodies, settlements, and their parts located in the Galician Hutsul region. It also identifies their quantitative parameters and causes that led to the emergence of genetically related formations of different classes in the land's toponym system. The question of hydronymic-oikonym parallels in the toponymy of different regions of Ukraine was studied by such onomastics as E.S. Otin, L.T. Masenko, N.E. Mykhaylychenko, Ye.M. Chernyakhivska, M.M. Yurkiv and others, however, their own geographical names of the Galician Hutsul region were not subjected to such an analysis, which determined the relevance of our article. The aim of the research is to find out the lexical interaction in the oikonymy and hydronymy of the Galician Hutsul region (Verkhovyna, Kosiv, Nadvirna districts of Ivano-Frankivsk region). It was found out that in the process of creating Hutsul names of settlements and water objects, the lexical units of both classes of onyms were actively used as their creative bases. This was due to the fact that, inhabiting a particular area, people first gave the name of the settlement, and only then to other geographical objects located in their territories, including small rivers, streams, creeks, swamps. However, they often did not use new tokens, but already familiar names, thus emphasizing the localization of an object. At the same time, people have always settled near water places and often, especially in late settlements, called their new settlements by the names of these objects. All this gave rise to close lexical interaction between oikonoms and hydronyms. It is determined that the main ways of creating the analyzed units were transonymization of hydronyms, oicons, suffixation, lexicalization and onimization of prepositional-onymic complexes. Word formation of oikonoms and hydronyms was carried out according to models and methods characteristic of other territories of Ukraine. The local feature of the analyzed units finds its expression in the set of basic bases, in particular those related to mountain terminology and dialectal differentiation.

Keywords: basis, hydronym, hydronym-oeconym parallels, hydroobject, oeconym, oronym, transonymization.

© Габорак М., 2021 р.

Мирослав Габорак – кандидат філологічних наук, доцент кафедри української мови Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника»; bujtur.if@ukr.net; <https://orcid.org/0000-0002-9228-1027>

Myroslav Haborak – PhD in Philology, Associate Professor of the Ukrainian Language Department in Vasyl Stefanyk Precarpathian National University, Ivano-Frankivsk, Ukraine; bujtur.if@ukr.net; <https://orcid.org/0000-0002-9228-1027>

КОМПАРАТИВІЗМИ З АНТРОПОНІМНИМИ КОМПОНЕНТАМИ У ЗАКАРПАТСЬКОМУ ГОВОРІ

Науковий вісник Ужгородського університету. Серія: Філологія.

Випуск 1(45)

УДК 811. 161.2'282.2(477.87):811'373.7

DOI:10.24144/2663-6840/2021.1(45).157–163

Галас А. Компаративізми з антропонімами компонентами у закарпатському говорі; кількість бібліографічних джерел – 17; мова українська.

Анотація. У статті здійснено структурно-семантичний і функціонально-мотиваційний опис вузьколокальних говіркових порівняльних зворотів з антропонімами компонентами – різними класами власних особових назв – у функції об'єкта порівняння. Матеріал записаний від носіїв закарпатських говірок і вперше вводиться у науковий обіг. Для аналізу відібрані оказональні порівняльні звороти, що виникли в результаті певної позамовної ситуації, яка залишила слід у свідомості мовців, очевидними ситуації вони могли бути або перекази про яку передаються із покоління в покоління, а самі компаративи активно функціонують у народному мовленні мешканців конкретного населеного пункту Закарпаття, тобто антропоніми у складі цих компаративів – це живомовні власні особові назви людей, відомих певному колу мовців (спільноті, громаді).

У дослідженні спираємося на фундаментальні праці відомого дослідника антропонімії Закарпаття П. П. Чучки і представленим матеріалом підтверджуємо висновок про те, що кожна місцевість має певну специфіку в ономастичному репертуарі, який виник і функціонує в місцевій системі фоно-морфемних засобів відповідно до правил місцевих принципів номінації. При встановленні походження і семантики порівняльного звороту береться до уваги етнокультурний зміст висловлювання і позамовної ситуації. За свідченнями мовців зроблено спробу з'ясувати обставини, що стали поштовхом для утворення порівняльного звороту у межах говірки села (кутка, вулиці, родини), простежити умови його миттєвого виникнення або поступової фразеологізації, набування ознак компонентної усталеності, відтворюваності, емоційно-експресивної маркованості, а також дослідити механізм переосмислення і символізації власних особових назв як компонентів діалектних порівняльних зворотів у часовому і просторовому вимірах. Основу компаративів в обстежених говірках становлять як однослівні (одночленні), так і неоднослівні найменування, розгорнуті найменування осіб (антропоніми словосполучення). Описано структурно-семантичні моделі порівняльних зворотів, основу порівняння у яких становлять три основні антропонімі класи – ім'я, прізвище, прізвище.

Ключові слова: компаративізм, компаратив, порівняльний зворот, об'єкт порівняння, онім, антропонім, закарпатський говір, закарпатські говірки.

Постановка проблеми. У кожній етнічній групі збережені істотні особливості загальнонародної антропонімії системи. Дослідник антропонімії Закарпаття П. П. Чучка зацентрував увагу на діалектному характері антропонімії і зробив важливий висновок методологічного характеру про антропонімію як специфічну, але невід'ємну частину місцевого діалекту, яку найдоцільніше вивчати методами діалектології [Чучка 1970, с. 13–14]. Власні особові назви активно функціонують, «живуть» у численних порівняльних зворотах (компаративізмах) у діалектному мовленні закарпатців. Попри помітну увагу науковців до компаративізмів, що містять у своєму складі антропоніми, ще не вивченим залишається питання про діалектну специфіку таких зворотів із власними особовими назвами у функції об'єкта порівняння. Вузьколокальні порівняльні звороти із власними особовими назвами в їх складі в закарпатських говірках не були предметом спеціального мовознавчого вивчення. Ретельна фіксація і різноаспектний опис говіркових порівняльних зворотів із компонентами-антропонімами сприятимуть глибшому проникненню у вивчення діалектної антропонімії в часовому і локальному вимірах.

Аналіз досліджень. Дослідження української ономастичної фраземіки в різних аспектах має вагомий здобутки [Л. Скрипник, Н. Бабич, Н. Москаленко, М. Алефіренко, В. Жайворонок, В. Мокієнко, М. Демський, В. Ужченко, Н. Венжинович, О. Мороз, Г. Кузь, Н. Пасік, Г. Доброльожа, Н. Коваленко]. Ця

проблематика не втрачає актуальності, адже оніми, що входять до компонентного складу фразем, є промовистими носіями історичної, етнокультурної, соціально-побутової, етнографічної, мовної інформації [Кузь 2021, с. 121]. У контексті фраземіки традиційно розглядаються порівняльні звороти (порівняльні фраземи, ад'єктивні фраземи), помітну частину яких складають конструкції з онімами компонентами (компонентом «власне ім'я»), що стало предметом мовознавчих розвідок. Попри накопичений у мовознавстві досвід із вивчення фразеологічного ономастичного матеріалу недослідженими залишаються компаративізми з компонентами – антропонімами в ареальному аспекті. Якщо компаративні сполуки з онімами компонентами представлені у фразеографії українських говорів (Л. Аркушин, Н. Вархол і А. Івченко, Г. Доброльожа, Н. Коваленко, В. Ужченко, А. Сагаровський, В. Чабаненко), то на матеріалі закарпатського говору таких праць ще не створено. Фрагментарні фіксації порівняльних зворотів з антропонімами в їх складі у закарпатських говірках є в збірках прислів'їв, приказок та інших жанрів народної мовотворчості [Чорі 2000; 2010], в діалектних словниках, у наукових статтях [Галас 2008; 2017].

Мета статті полягає в структурно-семантичному і функціональному аналізі порівняльних зворотів з об'єктами порівняння – антропонімами – у закарпатських говірках.

Матеріалом дослідження слугували такі порівняльні звороти, що виникли в результаті певної

позамовної ситуації, яка залишила слід у свідомості односельців і перекази про яку передаються із покоління в покоління, а самі компаративізми активно функціонують у народному мовленні мешканців конкретного населеного пункту Закарпаття, тобто антропоніми у складі цих порівняльних зворотів – це живомовні власні особові назви людей, відомих певній громаді.

Методи та методика дослідження. Основними методами наукового дослідження, застосованими у роботі, є описовий, структурний і зіставний.

Виклад основного матеріалу.

Для кожного населеного пункту, для кожної говірки характерним є свій антропонімікон, який має пізнавальну цінність для дослідника. Власна назва має «здатність вторинної характеристики предмета, що можливе за умови вживання в різних ситуаціях і контекстах» [Мороз 2012, с. 142]. У результаті багаторазового відтворення в різних контекстах власні особові назви можуть набувати ознак стереотипності. Ця тенденція виразно простежується у порівняльних зворотах. Як слушно зауважують дослідники, «...окремі особові імена, частотні насамперед у фразеології та пареміях, набувають статусу концепту» [Мороз 2012, с. 145].

Для діалектного мовлення закарпатців характерним є активне використання порівняльних зворотів. Це містки, емоційно насажені образні характеристики, які невимушено відтворюються у повсякденному спонтанному мовленні. Особливу увагу привертють порівняльні звороти з антропонімічними компонентами в їх складі. Як правило, порівняльні звороти мають трикомпонентну структуру. Перший компонент називає властивість чи якість особи або предмета або дію, спосіб дії, другий компонент – основа порівняння (порівняльний компонент, показник порівняння, об'єкт порівняння, образний конкретизатор) – приєднується до першого складника порівняльного звороту сполучниками. Крім найуживаніших сполучників *йак, ги, зі, гей*, у закарпатських говірках активно вживається велика кількість фонетичних і структурних різновидів порівняльних сполучників. Так, В. В. Німчук зафіксував 26 сполучників (простих, складних і складених), якими приєднуються до головних підрядні речення у верхньонадборжавських говірках: *ги, йак*, а також складні й складені сполучники *гибі, йакбі, ги колі, ги кій, ги коліби, йак коліби, йак кійби, ги кійби, ги кобі, йак кобі, ги кид', йак кид', ги кид'бі, йак кид'бі; таги, тагибі, таги колі, таги кій, таги кид', таги коліби, таги кійби, таги кобі, таїак, таїакбі* [Німчук 1962, с. 78].

У представленому матеріалі в цій статті основу порівняння (образний конкретизатор) становлять власні особові назви. Структурно-семантичні моделі порівняльних зворотів виокремлюємо за основними антропонімічними класами, спираючись на праці дослідника антропонімії Закарпаття П.П. Чучки.

Компаративи з компонентом – ім'я

Імена закарпатських українців, за висновками П.П. Чучки, не становлять великої групи. Серед

корінного українського населення Закарпаття побутує всього близько 270 різних імен, тобто 270 іменних макрогнізд, із них понад 140 гнізд чоловічих і близько 120 жіночих [Чучка 1969, с. 45].

Компаративи з компонентом – чоловіче ім'я

дурній зі Міт'о (Ільниця) 'про людину, яка скоїла якусь дурницю'.

говориш зі Міт'о (Ільниця) 'про людину, яка говорить нерозбірливо'. Мит'о – чоловік із села, був німим, мав вади розумового розвитку. *Міт'о* – чоловіче ім'я, утворене додаванням суфікса-закінчення *-о* до усіченої основи імені. Перші закарпатські записи таких іменних утворень походять із XIII с. [Чучка 1969, с. 99].

удержаєс'а ги Микіта ў церкві (Холмовець) 'про надзвичайно терплячу людину'. Тенденція до оформлення чоловічих імен суфіксом-закінченням *-а* чи *-а* в наш час на Закарпатті виражена значно слабше [Чучка 1969, с. 99].

такій ги Мішка на гуйн (Боржавське) 'про розумово обмежену людину'. *Мішка* – здрібніло-пестливий варіант із суфіксом *-к*. Ім'я втратило відтінок здрібності чи пестливості і тепер виступає як нейтральне в експресивному контексті, хоча може й зберігати цей відтінок і супроводити людину аж до її старості [Чучка 1969, с. 91].

дурній йак Олєкса (Руські Комарівці) 'про людину з нестерпним характером (поведінкою), вперту, підлу, неврівноважену, непередбачувану'.

такій ле'гін' йак Пішто су'гін' (Лавки). *Пішто* – старий і не надто вродливий чоловік. *Пішто* > *Пішма*. Угор. гіпок. чол. ім'я *Pista* (оф. *István*, тобто *Степан*), вживане і закарпатськими українцями [Чучка 2005, с. 454]. Пор.: *Пішма* і *Пішто* < маляр. розмовне *Pista* (маляр. літ. *István*) [Дзензелівський 1993, к. № 468].

такій ис' ипоруйний зі Габрун (Ільниця) 'про ошадливу людину, яка складає копійку до копійки'. Звичним явищем для багатьох міст і містечок Закарпаття були пересувні візки з мінеральною і солодкою (з додаванням сиропу) водою. У центрі села Ільниця такою торгівлею займався єврей Габрун. Респонденти розповіли, що раніше, тепер рідше, можна почути це ім'я також стосовно людини, яка тримає вдома запаси мінеральної води, наприклад для весілля: *Кій Влад'о прин'їс два блікы воды та д'ідик му упов'їу: Ты шо? Габрун?*

Компаративи з компонентом – жіноче ім'я

йак та баба Ціл'а (Дубрівка) 'про балакучу, говірку людину'. Ім'я *Ціля* відносять до румунських запозичень, а в деяких місцевостях виступає як факультативний варіант до *Васіл'а* і *Василіна* [Чучка 1969, с. 149]. У коментарях Й.О. Дзензелівського вказується ареал поширення імені *Ціл'а*. В одних населених пунктах його мають лише старші жінки, в інших – *Василіна* і *Ціл'а* частиною мовляти усвідомлюються як різні імена, причому ім'я *Ціл'а* зустрічається лише серед старших жінок, а новонародженим його уже давно не дають [Дзензелівський 1960, к. № 270]. Пор.: *Ціля* [Ціл'а], і, ж. *Василіна* [Сабадош 2008, с. 408].

Крім традиційних для закарпатського іменника, у говіркових порівняльних зворотах є жіночі іме-

на *Міла*, *Файга*, з новіших – *Света: такій пор'ядок* *зи ў Мілы на свэл'бі* (Боржавське) 'про безлад, відсутність порядку'; *такá шкідвна зи Файга* (Сільце) 'про вдатну, енергійну жінку'; *такá зи Света кориспонтэнтка* (Горонда) 'про високу і худорляву дівчину'. Кореспондентом працював батько дівчини.

Найпоширенішими жіночими іменами у зафіксованих порівняльних зворотах є імена *Ганна* і *Марія*. У багатьох селах Закарпаття, за спостереженнями П. П. Чучки, на ці імена припадало по 30 і більше процентів жінок. Станом на 60 роки ХХ ст. найпоширенішим жіночим ім'ям на Закарпатті було *Анна*. Кількість усіх варіантів цього імені в сучасних українських говорах Закарпаття перевершувало 70 [Чучка 1969, с. 38]. Із понад сімдесяти варіантів імені *Ганна* у порівняльних зворотах уживають два – *Анця* [Ан'ц'а] і *Ганя* [Ган'а] (за генетичною ознакою – свої). Діалектні словники фіксують ці варіанти: Анця п. Anna, Anicza, Anikó; Анцька п. Anicza, Annuska, Anna [Чопей 1883, с. 4]; Анця f (ласк; ткж Анцька) ЛЧ < Анна [Керча 2007: I, с. 53]; Анця [Ан'ц'а], і, ж, рідк.. Ганна [Сабадош 2008, с. 18]. У різних населених пунктах Закарпаття, за Й.О. Дзендзелівським, *Ган'а* вживається переважно як ім'я дівчини, а *Анц'а* – літньої жінки, подекуди імена *Анц'а* і *Ган'а* частина мовлян усвідомлює як різні імена (якими можуть бути названі навіть дві рідні сестри) [Дзендзелівський 1993, к. № 462].

Варіант *Анц'а* функціонує у виявлених порівняльних зворотах тільки в складі поширеного означальним словом двочленного компонента – ім'я + характеристика людини за фізичними, психічними, розумовими чи іншими ознаками (територіальними, етнічними): *йак Ан'ц'а пелехата* (Руські Комарівці) 'про неохайну жінку'. Варіант *Ган'а* + патронім, утворений за допомогою суфікса *-ов*, фіксується у порівняльному звороті *йак Ган'а Шушурова* (Руські Комарівці) із значенням 'неохайний, розхристаний'.

Ім'я *Марія* у говіркових порівняльних зворотах є у двох варіантах – *Мар'іка* і *Мар'а*. Пор.: Марія п. Mária, Mari, Mariska [Чопей 1883, с. 179]; Маря п. Maria, Marcsa [Чопей 1883, с. 180]; Маріка [Ма'р'іка], ы, ж. Марія [Сабадош 2008, с. 168]. *Мар'а* у досліджуваних говорах, очевидно, можна вважати і західнослов'янським. *Маріка* з походження пестливо-зменшена форма від *Марііа*. У деяких говірках деминутив *Маріка* здобув значення звичайної форми [Дзендзелівський 1960, к. № 268]. *Мар'іка* і *Мар'а* становлять основу порівняння як елемент двочленного сполучення – ім'я + означення-характеристика людини за фізичними, психічними, розумовими та іншими особливостями: *йак глуха Мар'а* (Великий Березний) 'про людину з вадами слуху'; *йак Мар'а без'уба* (Великий Березний) 'про людину без зубів'; *такá зи Мар'іка Пшенишна* (Добробратово) 'про недоречно, комічно одягнуту жінку'. Респонденти пам'ятають Маріку Пшенишну, добру, позитивну, світлу жінку, яка була несповна розуму, дуже любила вбиратися, одягала кілька суконь одночасно, одну на іншу і хвалилася перед людьми своїм вбранням. Компаратив закріпився з іронічним, жартівливим значенням: *такá паран:а зи Мар'іка Пшенишна*.

така ги Афійа н'іма (Кушниця) 'про мовчазну, неговірку людину'. Жінка в селі на ім'я Афія була глухонімою. *Афійа* – варіант жіночого імені *Гафія* (*Агафія*), яке зазнало афези [Чучка 1969, с. 108].

Семантичним центром порівняння у компаративах такої структурної моделі є й чоловічі імена: *такій йак т'іл'ний Гриц'* (Чорноголова) 'про гладкого чоловіка'; *такій ги Мітро смблавий* (Олександрівка) 'про сопливого'. *Мітро* – один із місцевих нейтральних фонетичних варіантів імені: *Дмітер* – *Дмітро* – *Думітер* – *Думітро* – *Мітер* – *Мітро* [Чучка 1969, с. 140]. Пор.: [Дзендзелівський 1993, к. № 463]; *йак солоніаний Йанко* (Руські Комарівці) 'про безхарактерну, безініціативну людину'; *йак Йанко криволабий* (Руські Комарівці) 'про невправну або повільну людину'. Ім'я *Йанко* співвідноситься зі словацьким *Janko*, від якого й походить [Чучка 1969, с. 146]. Пор.: *Йанко* – західнослов'янським [Дзендзелівський 1960, к. № 267].

Компаративи з компонентом-словосполученням – ім'я у формі називного відмінка + ім'я у формі орудного відмінка

У порівняльному звороті *водітис'а зі Ан'ц'а з Йуриком* (Іза), яким характеризують людей, що нехтують своєю роботою і часто навідуються один до одного на посиденьки, "на каву", ужито варіант чоловічого імені *Йурик*. П. П. Чучка у переліку здрібно-пестливих варіантів імен наводить форму *Йурик* і підкреслює, що відтінок здрібності чи пестливості в утворень із суфіксами *-ик*, *-чик* дещо відчутніший, ніж в утворень із суфіксом *-ко* [Чучка 1969, с. 92]. Пор.: *Йурик*, а, ч. Зменш.-пестл. до власного імені Юра [Сабадош 2008, с. 136]. Односельці, які розповідали про Анцю і Юрика, вдівців, які жили по сусідству, часто навідувалися один до одного, особливо, якщо в когось із них траплялася біда, поспішали на допомогу, пояснювали, який зміст вкладають мовці в порівняльну конструкцію. Тут ідеться не про відтінок здрібності чи пестливості, а швидше про високий ступінь іронії, гумору, скептичності. Для закарпатських говірок у називанні дорослого чоловіка структурними варіантами імені з суфіксом *-ик* (*Мішик*, *Йурик*, *Пётрик*) характерним є виразне забарвлення іронічності.

Компаративи з компонентом – прізвиськом

Прізвиська становлять найбагатший і найрізноманітніший антропонімний клас. П.П. Чучка вказував на труднощі у розмежуванні прізвиськ від інших антропонімних класів, і чи не найбільшу трудність, за висновками дослідника, становить оцінка похідних утворень від прізвиськ, зокрема назви синів і дочок за прізвиськами їх батьків, назви дружин за їх чоловіками та інші власні назви, які підкреслюють характер родинних зв'язків між найменуванням та його родичем [Чучка 1969, с. 159].

Порівняльні звороти із компонентами-прізвиськами відзначаються численністю і різноманітністю структурних типів, зумовлених різними розрядами прізвиськ.

Компаративи з індивідуальними прізвиськами

Мотиви виникнення індивідуальних прізвиськ можуть бути різні: фізичні ознаки, психічні риси, особливості мовлення, рід діяльності, якийсь вчи-

нок, територіальна ознака, етнічна ознака носія, місце носія в громаді [Чучка 1969, с. 182].

рôзумный гі Жўжем (Іза) ‘про дуже розумного, кмітливого’. Жўжем – прізвисько чоловіка в селі, який писав вірші про рідний край, історичні оповідання. Компаратив уживають як із метою похвалити людину за талант, так і дорікнути за надмірну хвалькуватість.

і ты ги Йôс'a (Ільниця) ‘про людину, яка намагається постійно все фотографувати’. Євген Йосипович Фірцік на прізвисько *Йося* був учителем української мови і літератури, фотографував усі загальношкільні та сільські заходи.

вôйўе ги Крôла (Мідяниця) ‘про людину, яка зчиняє сварки, бійку’. Крôла – прізвисько чоловіка, який пиячить, постійно зчиняв сварки з дружиною, бив її.

такôе йак Пôчур (Дунковця) ‘про п’яного, такого, що не контролює свої вчинки’. Пôчур – прізвисько чоловіка, який напивався і міг заснути у канаві.

та ги тот Питôй шчо син'ак на гôлôвi маў (Довге) ‘про людину, яка є причиною постійної турботи’.

хôдит' ги Бôн'a (Верхні Ремети) ‘про людину неохайну, з якої звисають штани’.

йак д'ôдо Пôнто (Добрянське) ‘про неохайного, недоглянутого чоловіка, який відлякує зовнішнім виглядом’. Дôдом *Пôнто* досі лякають дітей.

Прізвисько циганки Фасіки активно вживане у порівняльних зворотах. На людях жінка вдавала німічну і ходила з палицею, а коли нікого поряд не було, палицю брала під руку і мало не бігла. У значенні ‘людина, яка вдає німічну’ побутує компаративізм **хôдит' ги Фôс'ика** (Верхні Ремети). Фасіка ходила з бідончиком (*кôнна*) і просила в людей щось поїсти, при цьому швидко-швидко відкривала бідончик і підставляла, щоб насипати їжу. На позначення поведінки людини, якій щось терміново необхідно, і вона хоче того негайно, вживається порівняльний зворот **такôе ги кôй Фôс'ика кôну: ôткрôват'** (Верхні Ремети).

Окрему групу становлять порівняльні звороти, основу яких складають індивідуальні прізвиська двокомпонентної структури – ім'я + постпозитивний відтопонімний прикметник.

На Закарпатті за територіальною ознакою найчастіше називають пришельця чи взагалі людину, яка змінила місце проживання. При цьому можуть назвати як за конкретним населеним пунктом, так і за місцевістю взагалі [Чучка 1969, с. 192].

такá ги Ан'ц'a Лúчан'с'ка (Горонда). *Лúчан'с'ка* < *Лúчки*. Порівняння вживають на позначення людини, яка втомилася і прилягла відпочити будьде. Історія виникнення цього звороту така: Анця, жінка з Великих Лучок, навідувалася у сусідні села, приходила на весілля, розважалася, танцювала, люди її пригощали, згодом вона часто засинала в шатрі на лавиці. Як повідомили респонденти, порівняльний зворот активно вживаний: *Штос' л'агlá ги Ан'ц'a Лúчан'с'ка? Шо хôдит' / хôдиш тудá-с'удá ги Ан'ц'a Лúчан'с'ка?*

т'áгне'с'a ги Ан'ц'a Потокôва (Климовиця). *Потокôва* < *Пôтúк*. Прізвисько жінка отримала від апелятивного топоніма *пôтúк*, біля якого знаходи-

лося її обійстя. З ранку до вечора вона навідувалася до односельців, таким чином зволікала зі своїми обов'язками вдома, не встигаючи доглядати за власним господарством. Порівняння уживають для характеристики людини, яка надто повільно виконує свою роботу.

У боржавських говірках активно функціонує порівняльний зворот **т'áгне'с'a ги ан'ц'a кúшнi'ц'ка** (Великий Раковець, Вільхівка, Мідяниця) із значенням ‘дуже повільно, неквапливо’, як правило, про людину, яка повільно збирається або пересувається. Пор. варіант **бôстра ги ан'ц'a кúшнi'ц'ка** (Кушниця) ‘про повільну людину’. *Ан'ц'a кúшнi'ц'ка* – відома у народному мовленні назва поїзда, який курсував Іршавською вузькоколійною залізницею (протяжність 123 км, швидкість потяга становила 25–30 км / год.) Назву поїзд отримав від кінцевої станції – с. Кушниця Іршавського району й поширеного жіночого імені *Анця*. У наш час це унікальний туристичний об'єкт Закарпаття.

ги Мáр'a Пôстр'áлúс'ка, з дісл. *прибрáтис'a* (Горонда). *Пôстр'áлúс'ка* < *Пôстр'áлово*. Зворот позначає жінку у непривабливому одязі. *Мáр'a* відзначалася тим, що одягала на себе багато суконь, штанів, сорочок і вихвалялася одягом перед прохожими. Порівняння функціонує з іронічним, глузливым відтінком у висловлюваннях типу *штос' с'a прибрáла ги Мáр'a пôстр'áлúс'ка*.

ги Пôтрô Бôбúс'кый (Доробратово). *Бôбúс'кый* < *Бобôвище*. Петро проживав у с. Бобовище, жебракував по селах. У Доробратові, де записано порівняльний зворот, його пам'ятають добре: це був дуже високий, огрядний, здоровий чоловік, із гучним голосом. Люди прихильно до нього ставилися, радо зустрічали, пригощали, часто залишали на нічліг. Порівняльним зворотом позначають здорованя, велетня, неповоротку людину.

Порівняльні звороти з родичівськими прізвиськами представлені двома структурними типами – з двочленими патронімічними і андронімічними словосполученнями.

Компаративи з компонентами – ім'я носія + ім'я, прізвище чи прізвисько батька цього носія у формі присвійного прикметника

Патроніми утворені за допомогою фонетичних діалектних варіантів суфікса *-iv: -jü, -yu: так вéсело ги Жén'кови Симкôвому* (Мідяниця). *Жén'ко Симкôвü* – це хворий чоловік, із психічними відхиленнями, спокійний, неконфліктний, у розмові часто вживає фразу “так ми вéсело было”, яка й стала підставою для емоційного порівняльного звороту.

гôйкат йак Васíл' Ôнтол'iü (Нижні Ворота) ‘про кого-небудь, хто дуже голосно кричить’. Василь, син Онтола (угорське чоловіче ім'я *Antal*), чоловік несповна розуму, мав гучний голос, міг повторити за священником церковну відправу. За його голосом люди дізнавалися, що в селі сталася біда.

бiлий ги Имра Бiчú (Холмовець) ‘про людину з дуже світлою шкірою і волоссям’. *Имра* – живорозмовний варіант чоловічого імені *Имри, Имре* (від угор. *Imre*). Прізвище *Бiч* (Бич) – від укр. *бич* – “бич, бияк, кийок, батіг, билень, канчук...” [Чучка 2005, с. 63].

розумний йак Кил'юу Ицик (Руські Комарівці) 'про розумного і хитрого чоловіка'. Ицик – син Киля.

йак Петро Мацур'юу (Велика Копаня) 'який відзначається деякою розумовою обмеженістю'. Прізвище *Мацур* 1. Від місц. чи бойк. *мацур* – "кіт" або від співзвучного рум. апел. *mațur* – "т. с.". 2. Від антр. *Мацо*, що з *Матій* + -ур [Чучка 2005, с. 373].

ходиш ги Іван Томаш'юу (Ільниця) 'про зсутулену людину або таку, що носить багато речей у кишенях'. Іван Томаш мав вади розумового розвитку, а запам'ятався тим, що в кишенях носив каміння. Прізвище *Томаш* [зрідка – *Томаш*] – від календ. чол. імені *Томаш* (укр. оф. Хомá), яке побутує в угорців, словаків, чехів, поляків та деяких інших народів Центр. Європи, як і прізвище *Тотаš* [Чучка 2005, с. 556].

такый мучаний ги Васил' Шкіргій'юу (Ільниця) 'про людину, яка забруднилася борошном або пилом'. Василь Шкіргій був мельником. У словнику «Прізвища закарпатських українців» П.П.Чучки не зафіксовано варіант прізвища *Шкіргій*. Пор. *Шкірїй*, *Шкірїй* [Шкірїй] – від прізвища *Шкіра* + -ей [Чучка 2005, с. 628].

Компаративом **такый ги Васил' Палк'юу** (Кушниця) характеризують дивакувату людину. *Палк'юу* – родинне прізвище чоловіка, якого односельці сприймали як людину дивакувату, несповна розуму.

ги Мар'їка д'ак'ова (Олександрівка) 'про роззяву, неважну людину'.

такá йак Мар'а Пітрова (Великий Березний, Мирча) 'про людину неохайну, в лахміттях, обшарпаному вбранні'.

йак Мар'а Сол'ак'ова (Стужиця, Загорб, Жорнава) 'про людину, яка тиняється без певного наміру'.

такá ги Марта Юлакова (Мідяниця) 'про непорядну жінку'. Юлак – родинне прізвище. Марта Юлакова – вдовиця, яка мала погану славу в селі, через те що до неї ходили чоловіки.

йак Юла Фєдорова (Лікіцари) 'про кого-небудь, хто завзято береться фарбувати що-небудь'. Жінка Юла, у якої і батько, і чоловік мають ім'я *Фєдїр* (Фєдур), напередодні різдвяних свят щороку заходила фарбувати двері, які, зрозуміло, довго не висихали, і всі коляда у хаті була в слідах від фарби. Варіант жіночого імені *Юла* – апокоповане утворення від імені *Юлія*, в якому при усуненні кінцевих складів та пересуненні наголосу вперед зберігається кінцеве -а вихідного імені [Чучка 1969, с. 110].

йак Ган'а Шушур'ова (Руські Комарівці) 'про неохайну, розхристану людину'.

т'ул'ко в н'а роб'оты ги в Ан'ц'ї Пек'арчиной к'ой с'а од'ав'ала (Великий Раковець). Дівчина, власне ім'я якої стало об'єктом порівняння, виходила заміж (це було десь у тридцятих роках минулого століття) і дуже тішилася з цього. Щоб похвалитися перед односельцями цією новиною, всім розповідала, що в неї дуже багато роботи, бо буде мати весілля. Зараз цей компаратив уживають із жартівливим значенням, щоб підкреслити свою зайнятість, переважання роботою чи обов'язками.

Зафіксований один порівняльний зворот, де другий компонент прізвища є метронімом: **гугн'авый ги Юра Юрїшин** (Олександрівка) 'про

людину, яка нечітко вимовляє звуки'. Ім'я *Юра* ще й понині належить на Закарпатті до найпопулярніших [Чучка 1969, с. 74].

У творенні андронімів – іменуванні жінки за іменем, прізвищем чи прізвищем її чоловіка на Закарпатті беруть участь понад 10 спеціальних суфіксів -иха, -ка, -янка, -иня, -аня, -уля, -ова, -овка, -ина, -а [Чучка 1969, с. 249]. В аналізованих порівняльних зворотах андроніми утворені суфіксами -к і -ан': **такá ги баба Гїцкіка** (Горонда) 'про людину, яка все про всіх знає, всіх упізнає, вдається до ворожіння'. *Гїцкікї* – родинне прізвище.

Компаратив **напыхати йак баба Пагїр'ка гусакá** (Лавки) має значення 'силоміць годувати кого-небудь'. *Пагїр'ка* – андронім від прізвища *Пагїря*. Пагїря [рідше – *Пагїря*]. Можлива як слов'янська, так і германська етимологія прізвища. На прізвищі позначився й угорський вплив, зокрема в заміні /x/ на /г/ [Чучка 2005, с. 423]. Баба Пагїр'ка займалися вирощуванням гусей на продаж. Порівняння здебільшого уживають, коли залякують маленьких дітей: *йак не будеш їсти, та буду т'а напыхати, йак баба Пагїр'ка гусакá*.

Локально-семантичний центр у порівняльному звороті **рїгли йак на бабу Мад'арку Піцїндаш'ї** (Дунковиця) представлений двома прізвищами: *баба Мад'арка* – це Сабов Юлія, донька Мігая Сабова, етнічного угорця, який потрапив у село, де жили українці (звідси родинне прізвище *мадяри*); *Піцїндаш'ї* – прізвище родини Суханів, які йшли сватами доньку баби Мадярки. Порівняльний зворот уживають у вузькому родинному колі із значенням розчарування після сподівання на велику кількість гостей, до прийому яких ретельно готувалися.

ч'ел:єна ги т'їтка Пек'ар'ка (Верхні Ремети) 'про кого-небудь із почервонімим, побагровілим обличчям'. Жінка була схильна до алкоголю, а коли знаходилася у стані сп'яніння, дуже червоніла. Жила з чоловіком-пекарем. Звідси прізвище *Пек'ар'ка* від апелатива *пекар*.

йак у Пуцїкы на св'ал'бі (Воловиця, Хмільник, Кам'янське). Пуцїка живе у Воловиці, сусідньому з Кам'янським селі. На її весіллі було майже все село. Відтоді побутує вислів *така глотá йак у Пуцїкы на св'ал'бі*, який уживають у значенні 'дуже багато людей; галаман'.

так ги ў Т'д'їткы на псаўт'їри (Вільхівка) 'про ситуацію, коли все дуже точно розраховано, всього вистачає'. Жінка на прізвище за чоловіком *Товт*, готуючи поминальний обряд, дуже точно розрахувала обсяг страв, якими пригощали людей після читання псалтиря. *Товт* – від угорського етноніма *tót*, яким угорці називали до XIV ст. називали всіх слов'ян Дунайського басейну, тобто славонських кайкавських хорватів, словенців та словаків, а з XV ст. – лише словаків. Від угорців етнонім *товт* давно перейняли для словаків і закарпатські українці [Чучка 2005, с. 554].

такá послїўха ги Урбанка (Кушниця) 'про жінку, яка тиняється без діла'. *Урбан* – прізвище від катол. кал. імені *Урбан* [Чучка 2005, с. 566].

най'лас'а ги баба Ф'д'їрїшка на комáшнї (Кушниця) 'про кого-небудь, хто досхочу наївся'.

Фóрiш [Фоврiш]. З угор. кал. ім'я *Fóris*, що з давнішого вар. *Flóris – Florian* [Чучка 2005, с. 579].

такá нáбожна йак Йáйáйкóшка (Нижнє Болотнє) ‘про богомiльну людину’. *Йáйáйкóшка* – прiзвисько жiнки, яка завжди ходила з вервечкою (дiал. *пац’юркi*) i молилася. Активно функцiонує у дiалектному мовленнi i старших людей, i молодi.

iннiй гi бáба Бас'кán'а (Олександрiвка) ‘про працьовиту людину’.

такáс' йак бáба Булизán'а; знáйеш йишiтко йак бáба Булизán'а (Горонда) ‘про кого-небудь, хто знає всi новини, подiї в селi’. Прiзвище чоловiка *Булiза*. Фонет. спрощений вар. п-ща *Булiдза*, вiд п-ща *Булiца* внаслiдок одзвiнчення глухого /ц/ по сусiднiвству з сонантом /л/ [Чучка 2005, с. 96]. Жiнка iз сусiднього села Страбичова, яка все про всiх знала, всi побрехеньки. Антропонiм *булизán'а* вживається у говiрцi села як апелiтив у значеннi ‘брехачка’ (плiткарка).

так йiу йакóли йак Мулигáни (Бiлки). Мулiга [*Мулiга*] – українське утворення з квалiтативним суфiксом *-iга* вiд основи *мул*. Назва добре вiдома в Карпатах. Однак не можна скидати з рахунку ані тюркського її походження, зокрема сему “мусульманський служитель культу” та чоловiче ім'я *Mulega*, поширене серед боснiйських мусульман [Чучка 2005, с. 401–402].

говорiт ги Пилипán'а (Холмовець) ‘про такого, хто розмовляє повiльно, неквапливо’. Пилипáня – дружина чоловiка на прiзвище *Пилип*. Пилип [зрiдка – Пiлип] вiд традицiйного укр. кал. iменi *Пилип* [Чучка 2005, с. 446].

ги бáба Пин'т'án'а (Олександрiвка) з дiєсл. *ходити* i т. iн. ‘про людину зi скривленою поставою’. Пiнтя [*Пiнтя*, рiдше – *Пiнтя*]. Вiд рум. чи молд. гiпок. iменi, сiввiдносного з повним iменем *Пантелеiмон* [Чучка 2005, с. 447].

Компаративи з двочленним компонентом – iм'я + прiзвище

такiй высóккiй ги Васiл' Пóух; такi ти дóбри пачмáгы ги Васил'óви Пóвхови (Мiдяниця) ‘про закороткi штани’. Василь Повх, хлопець 28 рокiв, має зрiст 2 метри. Повх – вiд дiал. назви гризуна *повх* [Чучка 2005, с. 457].

рiзiумний ги Óнт'i Вáрадий (Льниця) ‘про людину з обмеженими розумовими можливостями’.

Компаративи з компонентом – прiзвищем

дурний йак Дулiба (Руськi Комарiвцi) ‘про людину з нестерпною поведiнкою’. Прiзвище *Дулiба* вiд давньорус. iменi *Дулъбъ*, перв. зн. якого – “нетямущий йолоп”. Є й iншi версiї щодо походження прiзвища [Чучка 2005, с. 215].

такiй мiдрий ги Мiн'с'кый (Кушниця) ‘про розумну людину’. Символiчного значення у порiвняльному зворотi набуло прiзвище чоловiка, який багато знав про iсторiю рiдного села, походження прiзвищ односельцiв.

лiпавий гi Пилипкó (Льниця) ‘про забруднену людину’. Сiм'я Пилипкiв займається ремонтом машин, сiльськогосподарської технiки. Через специфiку роботи дуже часто можна помітити їх у забрудненому одязi. Прiзвище *Пилипко* вiд антр. *Пилип* +- ко [Чучка 2005, с. 446].

такiй дóвгий ги Цалán (Чинадiєво) ‘про лю-

дину дуже високого зросту’. *Цалán*. Вiд серб. чи хорв. iменi *Цала*, *Цало* або *Цале*, що зi *Станислав*, *Александр* + *-ан* [Чучка 2005, с. 589].

У значеннi ‘говорити неправду, вигадувати, перекручувати’ мешканцi села Зарiччя вживають порiвняльний зворот, де основу порiвняння становить метафоричне словосполучення – означення + прiзвище: **перекручувати ги бiлий Гóзда**. Прiзвище *Гóзда* – вiд угор. апел. *gazda* – “господар” [Чучка 2005, с. 178]. Iсторiя конструювання локального порiвняльного звороту постає iз фрагменту дiалектного тексту: *сис' гозда дióггый ч'ас жиу' у зар'ич'у / но на пiчатку 20 ст ув'н пiшióу' у америку i ут:йт' с'а вир'нуу' дуже багатий // у' н'ого бiла жiна i два сины / йeден из них ишчи i ти'пир' жи'eve // ув'ун сам пi с'об'и чiр'нав'и / а б'iлий гозда уто його назыука пiзат б'iлiйи во'роны / бió с'о рiбиу' ни так ги друг'и / у'с'о наувиртки / быу' дуже ни'при'eймный // к'it' му с'а клан'али / дiобры дин' / та зам'ис'ц' того уби ут'в'итити так ги мае бiти / казау' ош к'it' дiобры та iз'иш го / ават' к'it' му казали / хрис'тос вiскрес / та ут'iчау' / кiли то'то бiло // пiзад с'ого ош ушитко пи'ри'к'ручувау' i гiвiриу' наувиртки / чил'ат' из ним ни хiт'iла д'iло мати / бi казали ош тiму с'а ни знати йак i клан'ати // гозда дау'но уже умер / но у сил' i за н'ого будут' ишчи дióго спiмiнати // [Киniv 2016, с. 93–94].*

Компаративи з компонентом – власною особою назвою вiдомих у краi оiб

мiцний йак Кротiн (Волосянка) / **йак Кротiн** (Стужиця) / **йак Кротiн** (Великий Раковець) / **сiл'ний ги Кротiн бiлий'кый** (Боржавське) / **дiужий ги Кротiн** (Льниця) ‘про кремезного, сильного, мiцної тiлобудови чоловiка’. Кротiн – Иван Фiрцак (1899–1970), ушавлений виходець iз села Бiлки, неймовiрної сили людина, борець, боксер, боець вiльного стилю, артист цирку. 1928 року був визнаний найсильнiшою людиною планети.

рiзiумний ги Масiрик (Великий Раковець) / **такiй мiдрий ги Масiрик** (Бiлки) ‘про дуже розумного, тямущого’. Масарик Томаш – перший президент Чехословаччини, у складi якоi перебувало Закарпаття (1918–1935).

Висновки. Порiвняльнi звороти з антропонiмними компонентами у закарпатському говорi вирiзняються рiгiональними особливостями не тiльки в межах основних груп говiрок, а й у межах говiрок окремих населених пунктiв. Цi спонтаннi стiйкi вислови з вузькою локалiзацiєю, внутрiшня форма яких зрозумiла тiльки для мешканцiв конкретного населеного пункту чи його частини, певного колективу, родини i т. п., становлять помітну групу говiркових порiвняльних зворотiв. Установлення зв'язку мiж суб'єктом порiвняння й антропонiмом (основою порiвняння) дає змогу пiзнати збереженi ментальнi коди, механiзми виникнення i функцiонування цього рiзновиду порiвняльних зворотiв, витворення конотативних власних особових назв. У записаних порiвняльних зворотах традицiйно зафiксованi мiсткi характеристики людини за фiзичними, психiчними, iнтелектуальними, емоцiйними ознаками, особливостi поведiнки, способу життя тощо.

Структурно-семантичний і функціональний аналіз порівняльних зворотів з антропонімічними компонентами засвідчує регіональний характер антропонімії, колорит старожитніх закарпатських говірок. Оскільки порівняльні звороти у говорах надій-

но фіксують побутування різних антропонімічних одиниць, емоційно забарвлених варіантів; відомих переважно на конкретній території і в обмеженому колі носіїв говірки, на часі – ретельна фіксація, систематизація і належне їх наукове опрацювання.

Література

1. Галас А. Спостереження над говірковою паремією і фраземікою. *Сучасні проблеми мовознавства та літературознавства*. Зб. наук. пр. Вип. 12. Ужгород, 2008. С. 109–111.
2. Галас А. Фраземи та паремії з компонентами *Бог, Божий* у закарпатських говірках. *Сучасні проблеми мовознавства та літературознавства*. Зб. наук. пр. Вип. 22. Ужгород, 2017. С. 18–23.
3. Дзєндзелівський Й. О. Лінгвістичний атлас українських народних говорів Закарпатської області УРСР (лексика). Ч. 2. Ужгород, 1960.
4. Дзєндзелівський Й. О. Лінгвістичний атлас українських народних говорів Закарпатської області України (лексика). Ч. 3. Ужгород, 1993.
5. Кинів Л. Оказіональні фраземи у говірці села Заріччя Іршавського району Закарпатської області. *Студії з філології та журналістики*: зб. наук. праць. Вип. 4. Ужгород: Гражда, 2016. С. 93–95.
6. Кузь Г. Лінгводидактичний вимір української ономастичної термінології. *Теорія і практика викладання української мови як іноземної*. Вип. 15. Львів, 2021. С. 120–129.
7. Мороз О. А. Семантика та структура номінативних фразеологічних одиниць з компонентом “власне ім’я”. *Науковий часопис Національного пед. ун-ту імені М. П. Драгоманова. Серія 10: Проблеми граматики і лексикології української мови*: зб. наук. пр. Вип. 8. Київ: НПУ ім. М. П. Драгоманова, 2011. С. 353–360.
8. Мороз О. А. Власне ім’я як одиниця презентації національної дійсності. *Мовознавчий вісник*: зб. наук. пр. Вип. 14–15. Черкаси, 2012. С. 141–147.
9. Німчук В. В. Спостереження над словотвором іменника в говірці села Довге Іршавського району (Суфіксація). *Наукові записки Ужгородського університету. Діалектологічний збірник. Том XIV. Вид-во Львівського ун-ту ім. І.Франка*, 1955. С. 169–192.
10. Русинсько-російський словник: у 2 т. Понад 58000 слів / Склав І. Керча. Ужгород: Поліпрінт, 2007. Т. 608 с.; Т. 2. 608 с.
11. Сабодош І. В. Словник закарпатської говірки села Сокириця Хустського району. Ужгород: Ліра, 2008. 480 с.
12. Чопей Ласлов. Русько-мадярський словарь. Будапешт, 1883. XLVI. 440 с.
13. Чорі Ю. Без Бога ані до порога (Закарпатські народні прислів’я, приказки, привітання та побажання). Мукачево, 2000. 94 с.
14. Чорі Ю. Слово – думці основа. Народні прислів’я, приповідки, приказки, проговорки-скоромовки, вітання, доброзичливі побажання, портретно-порівняльні характеристики, фразеологічні вислови та звороти. Ужгород: ІВА, 2010. 288 с.
15. Чучка П. П. Антропонімія Закарпаття (вступ та імена). Конспект лекцій. Ужгород, 1970. 97 с.
16. Чучка П. П. Антропонімія Закарпаття: дис. ... на здобуття наук. ступеня доктора філол. наук. Ужгород, 1969. 987 с.
17. Чучка П. Прізвища закарпатських українців: Історико-етимологічний словник. Львів: Світ, 2005. 704+XLVIII с.

References

1. Halas A. (2008) Sposterezhennia nad hovirkovoiu paremiieiu i frazemikoiu [Observations on speech paremia and phrasemics]. *Suchasni problemy movoznavstva ta literaturoznavstva*. Zb. nauk. pr. Vyp. 12. Uzhhorod, 2008. S. 109–111. [in Ukrainian].
2. Halas A. (2017) Frazemy ta paremii z komponentamy *Boh, Bozhyi* u zakarpatskykh hovirkakh [Phrases and paremias with components God, God in Transcarpathian dialects]. *Suchasni problemy movoznavstva ta literaturoznavstva*. Zb. nauk. pr. Vyp. 22. Uzhhorod, 2017. S. 18–23. [in Ukrainian].
3. Dzendzelivskiyi Y. O. (1960) Lihvistychnyi atlas ukrainskykh narodnykh hovoriv Zakarpatskoi oblasti URSS (leksyka) [Linguistic atlas of Ukrainian folk dialects of the Transcarpathian region of the USSR (vocabulary)]. Ch. 2. Uzhhorod, 1960. [in Ukrainian].
4. Dzendzelivskiyi Y. O. (1993) Lihvistychnyi atlas ukrainskykh narodnykh hovoriv Zakarpatskoi oblasti Ukrainy (leksyka) [Linguistic atlas of Ukrainian vernaculars of the Transcarpathian region of Ukraine (Vocabulary)]. Ch. 3. Uzhhorod, 1993. [in Ukrainian].
5. Kyniv L. (2016) Okazionalni frazemy u hovirtsii sela Zarichchia Irshavskoho raionu Zakarpatskoi oblasti [Occasional phrases in the dialect of the village of Zarichchya, Irshava district, Zakarpattia region]. *Studii z filolohii ta zhurnalistyky*: zb. nauk. prats. Vyp. 4. Uzhhorod: Grazhda, 2016. S. 93–95. [in Ukrainian].
6. Kuz H. (2021) Lihvodiyaktychnyi vymir ukrainskoi onomastychnoi terminolohii [Linguodidactic dimension of Ukrainian onomastic terminology]. *Teoriia i praktyka vykladannia ukrainskoi movy yak inozemnoi*. Vyp. 15. Lviv, 2021. S. 120–129. [in Ukrainian].

7. Moroz O.A. (2011) Semantyka ta struktura nominatyvnykh frazeologichnykh odynyts z komponentom “vlasne imia” [Semantics and structure of nominative phraseological units with the component “proper name”]. *Naukovyi chasopys Natsionalnoho ped. un-tu imeni M. P. Drahomanova*. Seria 10: Problemy hramatyky i leksykologhii ukrainskoi movy: zb. nauk. pr. Vyp. 8. Kyiv: NPU im. M. P. Drahomanova, 2011. S. 353–360. [in Ukrainian].
8. Moroz O. A. (2012) Vlasne imia yak odynytsia prezentatsii natsionalnoi diisnosti [Proper name as a unit of presentation of national reality]. *Movoznavchyi visnyk*: zb. nauk. pr. Vyp. 14–15. Cherkasy, 2012. S. 141–147. [in Ukrainian].
9. Nimchuk V. V. (1955) Sposterezhennia nad slovotvorom imennyka v hovirtsi sela Dovhe Irshavskoho raionu (Sufiksatsiia) [Observations on the word formation of the noun in the dialect of the village of Dovhe, Irshava district (Suffixation)]. *Naukovi zapysky Uzhhorodskoho universytetu*. Dialektolohichni zbirnyk. Tom KhIV. Vyd-vo Lvivskoho un-tu im. I. Franka, 1955. S. 169–192. [in Ukrainian].
10. Rusynsjko-rosijskyj slovnyk (2007) [Ruthenian-Russian dictionary]: u 2 t. Ponad 58000 sliv / Sklav I. Kercha. Uzhhorod: Poliprint, 2007. T. 1. 608 s.; T. 2. 608 s.
11. Sabadosh I. V. (2008) Slovnyk zakarpatskoi hovirky sela Sokyrnytsia Khustskoho raionu [Dictionary of the Transcarpathian dialect of the village of Sokyrnytsia, Khust district]. Uzhhorod: Lira, 2008. 480 s. [in Ukrainian].
12. Chopei Laslov. (1883) Rusko-madiarskyi slovar [Rusko-Hungarian dictionary]. Budapesht, 1883. XLVI. 440 s.
13. Chori Yu. (2000) Bez Boha ani do poroha (Zakarpatski narodni pryslivia, prykazky, pryvitannia ta pobazhannia) [Without God, not even to the threshold (Transcarpathian folk proverbs, sayings, greetings and wishes)]. Mukachevo, 2000. 94 s. [in Ukrainian].
14. Chori Yu. (2010) Slovo – dumtsi osnova. Narodni pryslivia, prypovidky, prykazky, prohovorky-skoromovky, vitannia, dobrozychlyvi pobazhannia, portretno-porivnialni kharakterystyky, frazeolohichni vyslovy ta zvoroty [The word is the basis of thought. Folk proverbs, sayings, proverbs, patter, greetings, friendly wishes, portrait-comparative characteristics, phraseological expressions and inversions]. Uzhhorod: IVA, 2010. 288 s. [in Ukrainian].
15. Chuchka P. P. (1970) Antroponimiia Zakarpattia (vstup ta imena) [Anthroponymy of Transcarpathia (introduction and names)]. Konspekt lektsii. Uzhhorod, 1970. 97 s. [in Ukrainian].
16. Chuchka P. P. (1969) Antroponimiia Zakarpattia [Anthroponymy of Transcarpathia]: dys. ... na zdobuttia nauk. stupenia doktora filol. nauk. Uzhhorod, 1969. 987 s. [in Ukrainian].
17. Chuchka P. (2005) Prizvyshha zakarpatskyx ukrayinciv [Surnames of Transcarpathian Ukrainians]: Istoryko-etymologichnyj slovnyk. Lviv: Svit, 2005. 704+XLVIII s. [in Ukrainian].

COMPARATIVISMS WITH ANTHROPONYMIC COMPONENTS IN THE TRANSCARPATHIAN DIALECT

Abstract. The article provides a structural-semantic and functional-motivational description of narrow-colloquial comparative inflections with anthroponymic components in their composition, in which the objects of comparison are different classes of proper personal names. The material was recorded from the speakers of Transcarpathian dialects and is introduced into scientific circulation for the first time.

Occasional comparative inversions that arose as a result of a certain extra-linguistic situation that left a mark in the minds of speakers, which they could be eyewitnesses or legends about which are passed down from generation to generation, and the comparatives themselves actively function in the vernacular of a particular settlement, i.e. anthroponyms in these comparatives are living personal names of people known to a certain circle of speakers (community).

The study is based on the fundamental works of the famous researcher of anthroponymy of Transcarpathia PP Chuchka and the proposed material confirms the conclusion that each area has a specificity in the onomastic repertoire, which arose and functions in the local system of phono-morphemes in accordance with local principles of nomination. In establishing the origin and semantics of the comparative inversion, the ethnocultural content of the utterance and the extralingual situation is taken into account.

According to the speakers, an attempt was made to find out the circumstances that prompted the formation of a comparative inversion within the village dialect (corner, street, family), to trace the conditions of its instantaneous origin or gradual phraseology, acquisition of signs of component stability, reproducibility, emotionally expressive labeling. and also to trace the mechanism of rethinking and symbolization of proper personal names as components of dialectal comparative inversions in temporal and spatial dimensions.

The basis of comparatives in the surveyed dialects are both monosyllabic (monosyllabic) and non-monosyllabic names, expanded names of persons (anthroponymic phrases). Structural-semantic models of comparative inversions are described, the basis of comparison of which are three main anthroponymic classes - name, nickname, surname.

Keywords: comparativism, comparative, comparative inversion, object of comparison, onym, anthroponym, Transcarpathian dialect.

© Галас А., 2021 р.

Алла Галас – кандидат філологічних наук, доцент кафедри української мови Ужгородського національного університету, Ужгород, Україна; <https://orcid.org/0000-0002-9867-4614>

Alla Halas – Candidate of Philology, Associate Professor of the Ukrainian Language Department of Uzhhorod National University, Uzhhorod, Ukraine; <https://orcid.org/0000-0002-9867-4614>

ДЕЩО З УКРАЇНСЬКОЇ МАКРО- ТА МІКРОТОПОНІМІЇ МАРАМОРОЩИНИ (РУМУНІЯ)

Науковий вісник Ужгородського університету. Серія: Філологія.

Випуск 1 (45)

УДК 811.161.2'373.7-042.2

DOI:10.24144/2663-6840/2021.1(45).165–174

Гербіл І. Дещо з української макро- та мікротопонімії Мараморощини (Румунія); кількість бібліографічних джерел – 28; мова українська.

Анотація. Історія марамороських українців тісно пов'язана з історією Мараморощини, яка, як відомо, уперше зафіксована лише в документі, що стосується 1199 р. Цей факт змушує нас припустити, що присутність українського, праукраїнського населення передує цій даті, покликаючись на замітки Нестора-літописця, де згадується про війни слов'ян із уграми, які проходили на території сучасного Закарпаття в 898 р. Він зазначив: «Воювати на живущие волохи і словіни» (тобто *русини, предки українців – І.Г.*). І ми не помилимося, якщо скажемо, що ця загальна історія включає й центральну та північну частини Трансільванії.

У цій статті ми намагаємося представити помилкові теорії, навколо яких були розроблені дослідження, присвячені історії марамороських українців та українській топонімії Марамуреша. Одна із цих теорій пов'язана з поселенням на північно-західному кордоні Мараморощини в другій половині XIV століття князя Ф. Корятовича з 40000 українців. На підставі цієї ж хибної теорії, яка для більшості дослідників стала аксіомою, можливість присутності українців чи їхніх предків у великій кількості на Мараморощині до цієї дати була виключена.

У результаті цього було зроблено багато неправильних висновків, з поміж яких ми наводимо лише два: 1) багато актуальних топонімічних назв (оронімів та гідронімів), що мають слов'янський аспект (або зафіксовані у документах у слов'янській формі), було зараховано до якогось слов'янського населення, але не до українців чи праукраїнців на тій підставі, що останні (тобто українці) прибули лише в XIV ст., можливо, наприкінці XIII ст., і, не беручи до уваги той факт, що українці також мали своїх предків; 2) твердження: «деякі нинішні населені пункти Марамуреша були засновані румунами, але їх імена мають слов'янське походження» (без жодних доказів того, що вони раніше мали румунські / волоські імена).

До вищезазначеного додаються десятки українських мікротопонімів, що побутують на територіях відповідних населених пунктів, заселених сьогодні лише румунами.

Ключові слова: топонім, апелятив, українці Мараморощини, протоукраїнська мова, староукраїнська мова, українська мова, румунська мова.

Постановка проблеми. Власні назви є важливою частиною будь-якої мови та будь-якого народу, тому здавна привертала увагу як мовознавців, так і істориків. Результатами цих досліджень, особливо топонімів, користувалися й географи.

Дослідження назв географічних об'єктів, беручи до уваги, що їхня мобільність дорівнює нулю (в порівнянні, наприклад, з антропонімами), має велике значення при вивченні історії певного регіону. Характеризуючись стійкістю, топонім може легко пройти через епохи історії. Хоча взагалі втрачає асоціативний зв'язок зі своїм апелятивом чи антропонімом (або з будь-яким іншим онімом), семантика топонімів, особливо назв населених пунктів, має здатність безпомилково вказувати на історію та період його виникнення, на мовну культуру певного народу, яка була актуальною на той час, і на особливості його матеріального та духовного життя тощо.

Топоніми пояснюються історичною обумовленістю їх виникнення, яка не була хаотичною, а перебувала в тісному зв'язку з мовою жителів, соціально-економічними умовами та географічними об'єктами оточуючого середовища. Кожний етап суспільства мав (має й сьогодні) свої закономірності та специфічні найменування, свій топонімічний словниковий склад, за якими люди називали географічні об'єкти.

У назвах населених пунктів багато разів закодовані ареали розселення в минулому окремих

етнічних груп і народів, їхні мови, якими вони розмовляли, приблизний період їхнього поселення, причини, які зумовили міграційні процеси й т. ін.

На наш погляд, топоніми цього краю Румунії повинні бути знову проаналізовані, і для досягнення найкращого результату ми зобов'язані взяти до уваги кілька аспектів: українська мова не сформувалася в XIV ст. як російська; не українці, які приїхали з князем Корятовичем, були першими в Марамуреші; мова українців або мова їхніх предків містила багато фонетичних, морфосинтаксичних та лексичних архаїзмів, які можуть уже не спостерігатись на сучасному етапі розвитку мови, які на той час могли б стати основою сьогоднішніх топонімів.

Аналіз досліджень. Протягом часу кілька дослідників, одні з них спеціалісти – відомі науковці (акад. Еміль Петровіч, Євген Янічек, Штефан Вішован), а інші – аматори (Александр Філіпашку, Нуцу Рошка, Дорін Штеф та ін.) зосередилися на вивченні топонімів Марамуреша, що мають «слов'янський аспект». Однак сьогодні питання, пов'язані з населенням, яке створило ці назви, а також питання щодо засновників відповідних поселень, не були повністю висвітлені. Зазначалося, що незначна кількість історичних даних дають підставу, щоб ці питання були вирішені лише за допомогою ономастики та діалектології, як єдині, які здатні виявити правду [Pora 1970, с. 53].

Давність лексем (різні форми апелятивів або антропонімів), які лежать в основі деяких із топонімів Мараморощини, особливості їхньої структури, словотвору й атестаційні форми дають підставу для проведення нового аналізу, запропонування або встановлення нової етимології.

Мета статті, завдання. Метою нашої статті є дослідження деяких топонімів Мараморощини. Завдання – з'ясувати питання щодо етимології та історії назв деяких населених пунктів Мараморощини, точніше басейнів річок Вишава (рум. Вішеу) й Іза (рум. Іза) та деяких українських мікротопонімів, характерних для населених пунктів із румунським населенням.

Методи та методика дослідження. У роботі застосовано традиційні методи для дослідження топонімів, які уможливають здійснити як синхронний, так і діахронний аналіз. Методи визначаються її метою та завданнями, будучи зумовлені специфікою топонімичного матеріалу. Методологічну основу статті становлять теоретико-узагальнювальні позиції, сформульовані в топонімичних дослідженнях акад. Еміла Петровіча та проф. Маріуса Ілії Ороса.

Виклад основного матеріалу. На території Румунії поряд із румунським населенням проживають компактні групи або ізольовані поселення, які говорять різними мовами. Між ними окреме й особливе місце, беручи до уваги як їх різноманітність, так і їх історію, займає населення, яке розмовляє деякими слов'янськими мовами, а саме: українською, сербохорватською, словацькою, російською, болгарською, польською та чеською.

Із усіх слов'янських говірок Румунії за чисельністю мовців українські говірки займають перше місце (понад 200.000). Найчисленніші носії цих говірок живуть на півночі країни, у повітах Марамуреш, Сучава та Ботошани (тобто Марамороська та Буковинська області), що межують із масивом українських карпатських говорів. За генетичними ознаками вони – старожитні говірки. Новостворені говірки (або нової формації) зосереджені в повіті Тулча (область Добруджа) та в повітах Тіміш і Караш-Северін (область Банату).

У наших спеціалізованих наукових працях зазначено, що існування населення, яке розмовляло українською мовою, уперше фіксується на Мараморощині в XIV ст. Таким чином, документи, що відповідають зазначеному періоду [Mihályi J. (Apsai) 1900, с. 1–639], містять деякі свідчення про кілька сіл, заселених тепер українцями: Довгеполе (рум. Кемпулунг ла Тіса) – зафіксоване в документах 1329 р., Верхня Рона / Рівня (рум. Рона де Сус) – 1360 р., Ремети (рум. Ремець) – 1463 р., Великий Бичків (рум. Бочкоюл Маре) – 1364 р., Рускова (рум. Рускова) – 1373 р., Миково (рум. Тіса) – 1374 р., Кричунів (рум. Кречунешті) – 1385 р., Поляни (Русь Поляни) (рум. Поєніле де суб Мунте) – 1411 р., Кривий (Русь Кривий) (рум. Репедя) – 1411 р., Луг (Луг над Тисою) (рум. Лунка ла Тіса) – 1439 р. [Дані було вилучено з Suciu 1967–1968]. Говірки цих сіл належать до *старожитних*, бо вони функціонують на територіях давнього заселення українців.

Історія українців Мараморощини – це складна проблема, яка не була вирішена повністю або лише частково вирішена. Це було зумовлено двома причинами. По-перше, історики, які досліджували цю проблему, знехтували мовними даними, по-друге, лінгвісти не проаналізували та не включили всі історичні дані у свої дослідження, а лінгвістичні висновки були зроблені стосовно цілого краю на основі даних, характерних лише для певних областей. Спочатку ми згадаємо лише той факт, що більшість мовознавців вважають, що східні слов'яни з'явилися в регіоні Марамуреш у XIV ст., хоча деякі встановлювали нижню межу в XII ст., може навіть раніше, а інші, верхню, в XV ст. Отже, немає комплексного наукового дослідження ні історії українців Мараморощини, ні топонімії цього краю.

У нашій статті ми представимо історичні атестації та етимологічний аналіз кількох марамороських мікротопонімів (назв місцевостей) та мікротопонімів сіл із румунським населенням, творцями яких були українці, або які мають у своїй основі українські лексеми, форма яких була модифікована, будучи адаптована до фонетичних систем румунської або угорської мов. Наше дослідження розпочинаємо з твердження клузького науковця Маріуса Ілії Ороса, який заявляє: «Для того, щоб пояснити появу імені (топоніма – *І.Г.*), ми повинні розуміти, що воно з'явилося не окремо, а в топонімичній серії» [Oros 1996, с. 15].

Хоча в більшості досліджень, що стосуються проблем, пов'язаних із населеними пунктами, де проживають українці, вказується, що їхні території до прибуття українців були заселені румунами, більше того, зазначено, що відповідні села були засновані ними. Знаходимо в працях також твердження, за якими припускається, що деякі поселення існували «задовго до цього, факт підтвердження, з одного боку, загальним розвитком Марамуреша на той час, який представляв себе «країною» з очевидною соціально-політичною особистістю, і, з іншого боку, самою назвою місцевостей, таких як село Рона де Сус (сьогодні укр.літ. Верхня Рівня, у минулому Вишня Рона та Вишня Руня – *І.Г.*), яка, як бачимо, засвідчена детермінантом 'де Сус' (укр. 'Верхня'), у 1360 р. [Vişovan 2001, с. 128] з формами *Felseurouna* й *Felseu Rouna*. Перші історичні документи, у яких згадується територія під назвою Рона де Сус, належать до другої половини XIV століття, коли актом від 14 травня 1360 року король Угорщини Людовик I надав румунське володіння *Felseu Rouna* Станові, синові Петра ('*possessio olacchalis Felseurouna Stani filii Petri olachy*') [Mihályi J. (Apsai) 1900, с. 39]. Наступні засвідчення: *Felsew Rouna*, *Felseu-Rouna* (1390 р.), *Rohnya* (1411 р.), *Rona* (1418 р.), *Felso Rona* (1495 р.), *Felsö Rhóna* (1828 р., 1851 р.) (див. також: [Suciu, т. II, 1968, с. 83 та Mihályi J. (Apsai) 1900, с. 39], оскільки в Штефана Вішована є деякі випадки недоглядів щодо форм та років атестації місцевості). За твердженням Штефана Вішована, назва *Рона* (літ. *Рівня*) «походить від ст. слов. *rovъ* 'рив', 'яма' + укр. суф. *-на*» [Vişovan 2001, с. 128].

Пояснюючи назву *Рона* (маючи на увазі сусіднє село *Рона де Жос* (*Нижня Рона*)), він зазначає: «Поселення повинно бути набагато давнішим, оскільки на його території були знайдені предмети доби бронзи, і його перетинала римська дорога, що вела до соляних шахт села Коштюй». Штефан Вішован дотримується думки, що: «Наприкінці I тисячоліття існувало, ймовірно, слов'яно-румунське населення, факт підтверджений самою назвою *Рона*, чия перша атестація *Rowna* (або *Rouna* – *I.G.*) передбачає походження від давньослов. *rov* ‘канава, яма, арматура’ + слав. суф. *-na*. Такі топоніми часто трапляються в Трансильванії: *Базна, Колна, Драгна, Гладна, Лона, Лозна, Радна, Стольна, Тарна, Златна* тощо» [там само, с. 98].

Якщо визнати, що цей топонім складається зі ст.слов. *rovъ* (що означає ‘рив’, ‘канава’, ‘яма’) + суфікс *-na*, то, мабуть, його дали східні слов'яни, предки українців, праукраїнці, беручи до уваги, що форма апелятивна, що лежить в його основі, не існувала ні в румунській лексиці, ні не засвідчена в українців (пор. з укр. літ. *riv* ‘довга глибока канава, розмита водою або викопана в землі’ [СУМ, т. 8 1977, с. 547] (< ст.укр. *rovъ*, що є продовженням спільнослов. **rovъ*), де очевидно старий *o* мав у нових закритих складах рефлекс *i*, відповідно до фонетичних перетворень, характерних для української мови, що відбувалися в давньоукраїнській мові (і не давньоруській, як це було відомо до початку 1990-х рр. Як довів акад. Григорій Півторак, «спільної давньоруської мови, з якої нібито утворилися три східнослов'янські мови (українська, російська та білоруська), ніколи не існувало» [Півторак 2001, с. 547]), починаючи з XI ст. – першої половини XII ст., унаслідок «занепаду зредукованих (тобто дуже коротких голосних) *o* та *e*, які на письмі позначалися відповідно через *ъ* та *ь*» [там само, с. 100].

У закарпатських говірках той самий голосний *o* або перетворився в *u* (у такому випадку мав існувати укр. діал. **рув*), або зберігся (як і в багатьох інших словах), ставши фонетичним архаїзмом (**ров*). Але жодна з цих двох форм (**рув* й **ров*) не засвідчена й не існує в мові українців загалом. Однак ми вважаємо, що архаїзм **ров* був лексемою, присутньою в мові праукраїнського населення IX–XII століть чи навіть раніше, коли старе *o* не почало рухати свою артикуляцію до *u*, відповідно до багатьох інших прикладів. Цю ідею підтверджує існування у Волинській області міста *Рівне* (історично зафіксовано в 1283 р., хоча деякий час до того, між X–XII століттями, територія біля річки Устя перебувала в структурі фортеці Київської Русі. Слід зазначити, що перші поселення навколо міста Рівного (точніше, біля міста Бармаки) засвідчені в XIII столітті до н. е. (див.: [https://uk.wikipedia.org/wiki/%D0%A0%D1%96%D0%B2%D0%BD%D0%B5]). Цей топонім заснований на тій же праукр. лексемі **ров*, беручи до уваги, що в 1461 р. форма *Ровне* (*Ровное*) засвідчена як назва місцевості в Луцькому повіті (а форма місцевого відмінка *Ровном* зустрічається в документах 1434 р.) [ССУМ, т. 2, 1978, с. 294] (**ров*, мабуть, мав значення, яке існує сьогодні в росій-

ській мові, ‘штучне будівництво, рів, яма, улоговина, що оточує фортецю, укріплення’). Ми не поділяємо пояснення топоніма *Рівне*, дане В.В. Лучиком, пов'язуючи його з прикметником *рівний* ‘гладкий’ [Лучик 2014, с. 401–402], з кількох причин. З одного боку, автор не врахував фізичних характеристик названої місцевості або ту, яку спочатку називали), а з іншого боку, роль, яку місцевість відігравала протягом історії, будучи частиною фортеці Київської Русі (див. [Ніконов, 1966, с. 354]).

У зв'язку з цим ми відзначаємо надзвичайно важливе твердження акад. Штефана Паску, згідно з яким у 1360 р. на території Рони була фортеця [Pascu 1979, с. 357].

Ми констатували, що в грамоті від 1353 р., у Марамороських Грамотах Й. Міхая [Mihályi J. (Apsai) 1900, с. 31–32] з'являється, з одного боку, назва річки Рона поруч з Чорною долиною, річкою з Петрови, яка розливається у Вішеу («...duos fluvios Rona et Feketewpatakchw»), а, з другого, як це видно з пояснення самого Міхая у виносці 6 [там само, с. 32] щодо «...jungit se ad terram domini regis» (що з'являється [там само, с. 31]), йдеться про «Маєток короля – це земля Роносейк (Rónaszék) = замок Рони Коштюй (укр. діал. Коштіль – *I.G.*), який є солеварнею *i*, отже, і досі землею короля» («A király föld(e) alatt Rónaszék = Castellum de Rona és ennél fogva mai napig is király föld(e)»), що знаходиться між річками Рона та Валеа Нягре (у перекладі ‘Чорна долина’).

Таким чином, ми можемо бачити, що посилення на власність короля *Rónaszék* (сьогодні село Коштюй) зроблено задовго до відомої документальної фіксації, що підтверджується 1474 р., з формою *castellum Ronaszek* та, через рік – *Ronazek* [Filipaşcu 1940, с. 80; Suciú, т. 1 1967, с. 170]. (Сьогодні на двомовних табличках біля входу та виходу з місцевості, поруч із *Коштюй*, також написано *Rónaszék*). Зрозуміло, що *Ronaszek* складається з топонімічної назви *Рона* і угорської лексеми *szék* (‘адміністративний центр’, ‘місце проживання’). І в цьому випадку не є винятком, що актуальна назва *Рона* існувала задовго до її атестації, оскільки будь-яка територія, лише пізнавши певний рівень соціального розвитку, і особливо економічного, отримала статус ‘адміністративного центру’, ‘місця проживання’. (Із значенням ‘адміністративний центр’ (із зазначенням «у Трансильванії»; село *Сік*, поблизу міста Деж – *I.G.*) угор. лексема *szék* засвідчена у 1462 р. Але вперше угор. *szék* зафіксований у документах у 1156 р. зі значенням ‘проживання’; ‘місце проживання, житло’, за яким слідує інші атестації та інші значення [A magyar nyelv... 1976, с. 699]). Таким чином, можливо, що спочатку територія під назвою *Рона* була (через економічне значення, особливо соляних шахт) територією нинішнього села Коштюй або лише його частини, оскільки цей *сек* (*szék*) спочатку міг мати значення ‘адміністративного центру’ або ‘місця проживання, місцевість’ (за першим значенням *szék*, що відноситься до 1156 р.).

Стосовно топонімічної назви *Рона*, яка ввійшла в структуру складного угор. *Ronaszek*, ми вва-

жаємо, що ніяким способом вона не може бути пов'язана з угор. топонімом *Róna*, у основі якого лежить лексема *róna* слов'янського походження (й яка з'явилося набагато пізніше – див. нижче), значення якого є 'рівна, гладка'; пор. *Róna*, назва місцевості на сході Словаччини (поблизу Стропкова); пор. з *Rovná* (Ровною), місцевою назвою в Чехії; *Równie*, назва місцевості в Польщі, та з *Рівною Поточиною*, назва місцевості в Україні [Kiss 1997, с. 423]. Щодо угорської лексеми *róna*, вона з'являється в етимологічних словниках угорської мови з двома значеннями. По-перше, це запозичення зі словацької мови або жіночого прикметника *rovná* 'прямий, плоский, рівний', або іменника *rovina* 'рівнина' (варто зазначити, що субстантивізація словацького прикметника не відбулася в угорській мові), який засвідчений в 1774 р. Друге значення вказує на: 'хвиля', 'канава', 'поверхня води, блиск води', 'дорога, стежка', 'колісна колія, розпливчаста', 'не дуже глибока канава, у якій розміщено насіння овочів', засвідчене в 1897 р. [A magyar nyelv... 1976, с. 440].

Незалежно від того, яка територія була спочатку названа (чи села Коштуй, чи Рони де Сус), яка, ймовірно, на початку була хутором або частиною села (незалежно від того, належала вона чи ні до якогось більшого адміністративного центру), вона, дивлячись з певного місця, виглядала як 'яма' або 'рів' (особливо, якщо спочатку в назві йшлося про гідронім), оскільки, як зазначає А.В. Суперанська, «мікротопоніми безпосередньо називають об'єкт, про який йдеться..., вказуючи на його характерні властивості» [Суперанская 1967, с. 32]. Сьогодні назва місцевості пов'язана з укр. діал. *руня* 'рівнина, низовина' або з діал. прикм. *руна* (жін. форма від *рунь / рун'ь / руну*) 'прямий, рівний, плоский, розтягнутий' (літ. прикм. *rívna*) (пор. зі словацьким *rovný, rovná* з тим самим значенням), але значення назви не відповідає зовнішньому вигляду території жодної місцевості (хоча не виключаємо, що спочатку могла бути названа лише певна її частина, яка була 'прямою, рівною, розтягнутою'). Остання етимологія відома кожному жителю Рона де Сус (Верхньої Рони), а також іншим українцям сусідніх сіл. Здається, це народна етимологія, інакше неможливо пояснити перехід голосного *у* з апелатива *руна* в *о* присутнього в назві *Рона* (лише якби за абсурдом назва базувалася на угорському слові *róna* 'прямий, рівномірний, рівний, плоский'; 'рів, колісна колія', або йдеться про спільнослов. **rona* 'гладкий, рівний' де етимологічний *о* міг зберегтися). Помилкову етимологію дає Ал. Філіпашку, який стверджує, що в основі топоніма *Рона* лежать латинські лексеми *rudus, rondus* та *rodus* (зі значенням 'необроблена мідь'), вони використовувалися «як назви для гірничо-металургійних підприємств» [Filipaşcu 1940, с. 21]. Такі пояснення призводять до збільшення кількості народних етимологій, беручи до уваги, що фонетичні перетворення, якими вищезазнані лексеми надали б форму *Рона*, не можна пояснити.

Так само в повіті Селаж (що на півдні Марамуреша) є два населені пункти, засвідчені у вигляді *Рона*, один із яких сьогодні має змінену назву. Від

місцевих жителів я довідався, що в обох селах названа спочатку ділянка землі (від якої і взяло назву ціле село) виглядала як 'яма', 'рів'. Це такі населені пункти: *Rogna* (*Рогна*), село в комуні Ілеанда, засвідчене у вигляді *Rona* (*Рона*) в 1322 р., і *Rona* (*Рона*), село біля міста Жібоу, засвідчене у формі «*poss. Rona*» в 1338 р. [Suciú, т. II, 1968, с. 82–83].

На наш погляд, ойконім (як і гідронім) *Рона*, як частина тієї ж топонімічної серії, до якої належать інші топонімічні назви Мараморощини (як і інші топоніми, що знаходяться поблизу цього краю), що будуть представлені нижче, створені були східними слов'янами (можливо, ще не українцями, але, звичайно, їхніми предками, праукраїнцями) в X–XI ст.

На підтвердження вищесказаного вказують фонетичні архаїчні особливості, притаманні закарпатській говірці зазначеної місцевості: збереження старого *о* (без переходу в *у*, відповідно до характеристики говірки) у деяких словах (*війна* літ. 'війна', *потому* 'потім', *ворог* 'ворог', *конець* 'кінець'), якщо тут не йдеться про секундарний звук *і*, або голосний *е* (*оден* 'один', *зберати* 'збирати', *простерати* 'розтягнути', *сперати* 'зупинити', *стерати* 'стерти'), збереження та поява нового *ы* в позиціях, де в літературній мові та особливо в інших закарпатських говірках української мови присутнє *и* (*робити* 'робити, працювати', *была* 'била', *лыпа* 'липа', *тыхо* 'тихо', *мы* 'ми'), збереження старої звукополюки *чі* (*читати* 'читати', *чистый* 'чистий', *печи* 'пекти', *стричи* 'стригти', *гадаючи* 'вірючи'), існування деяких старих форм числівника (наприклад, *два на десять* 'дванадцять', *чотыры на десять* 'чотирнадцять'), присутність особових форм аориста допоміжного дієслова *бути* (< *быхъ*), а також наявність численних лексичних архаїзмів, як наприклад: *лылык* 'Syringa vulgaris', *гут* 'рік', *клит* 'комора', *видити* 'бачити', *видати* 'знати, підозрювати', *видай* 'можливо; здається, це можливо' тощо.

У цьому контексті ми повторимо висновок відомого українського мовознавця Йосипа Дзендзелівського, який довів, що «в говорах українців Закарпаття збереглося чимало рис, притаманних періоду східнослов'янської, і навіть спільнослов'янської, єдності» [цит. за Тиводар 2013, с. 169].

У тому ж порядку йде і село *Розавля* (рум. *Rozavlea*), розташоване в басейні річки Іза (ліва притока Тиси), за словами Євгена Янічека, «було засноване румунами, але нинішня назва має українське походження»: *Розавля* < укр. антроп. *Грозав* + давн. посесив. суф. *-j(a)* (< **-ъje*), де *в + j > вл*) [Janitsek 1980a, виноска 12, с. 9.], або, інакше кажучи, ця назва постала як посесив на *-j(a)* від антропоніма *Грозав*, власника землі. Було зазначено, що спочатку, у 1373 р., село *Розавля* відоме як *villa Iohannis Woynwodaе* («село Воеводи Іоана» – стверджують румунські дослідники), а в 1390 р. воно з'являється в документах у формах *Hrozawilla, Hrozallya* та *Hrozollya*, а вже в 1411 р. – з варіантами *Rozawlya, Rozavlyya, Rozavlia* та *Rozawlyya* [Vişovan 2005, с. 309], останні три форми властиві навіть і сьогоднішнім мовцям українських говірок Мараморощини.

Якщо допустити теорію (яку більшість дослідників уважають аксіомою), згідно з якою найбільшим і єдиним рухом українського населення в зону Мараморощини (тут ми маємо на увазі старий Марамуреш, який простягався до північного заходу, до колишніх комітатів Берег та Унг), що припадає на кінець XIV століття, був рух, пов'язаний з іменем подільського князя Федора Корятовича, коли українці були колонізовані воеводою Іоаном Розавлі вздовж річки Рускової, заснувавши села Рускова (1373 р.), Репедєя (1411 р.) та Поєніле де суб Мунте (1411 р.) [Filipașcu 1940, с. 62], то ми спостерігаємо анахронізм. Як можна було, щоб воевода Іоан (! який фігурує в документах у формі *Iohannis*) мав у своєму званні титул «de Rozavlea» (тобто «Розавлі»), перед тим, як українці, які дали назву місцевості, могли прибути до Мараморощини?

Ми не розуміємо (або дуже добре розуміємо!), чому наполягається на тому, що ці села, як і багато інших, були засновані румунами (хоча чітких доказів щодо цього немає), адже сьогоденні назви мають українське походження. Документальні свідчення стосуються лише початку XIV ст., коли ці села виступають у формі волоських володінь або надаються волохам у вигляді привілеїв, ймовірно, згідно з «волоським правом», яке на той час було у зародку. Але ми можемо спостерігати ще той факт, що відповідні володіння, а також ті, що їм надані, мають у своїй структурі апелятиви або імена слов'янського походження, тобто старих українців, таких як: *рона, селище, сипаниця, Грозав, Драг, Богдан, Драгомер / Драгомир, Стан, Ванчек / Ванчик / Ванчик* та багато ін. (див. нижче).

Інші назви населених пунктів Марамуреша, у яких сьогодні мешкають румуни, та численні гідроніми, декілька із них ми згадаємо, є частиною тієї ж топонімичної серії.

Богдан Воде (рум. *Bogdan Vodă*) – село, розташоване в долині ріки Іза, засвідчене в 1352 р. у формі *Kohnya*, а в 1365 р. – *Kuhnua*. Цей топонім походить від укр. апелятива *кухня* ‘спеціально пристосоване приміщення з піччю, плитою і т. ін. для готування їжі’ [СУМ, т. 4, 1973, с. 420], ймовірно, спочатку так називалася частина місцевості, звідки в 1359 р. воевода Богдан виїхав до Молдови, де заснував відповідне воеводство. Наступними агестаціями є *Kohnia* (1373 р.), *Chohnua* (1413 р.), а форма *Kuhe*, звідки походить сучасна румунська популярна назва, з'являється лише в 1828 році [Suciū, т. 1, 1967, с. 183].

Ончеіть (рум. *Oncești*) – місцевість, розташована також у долині Ізи. По-перше, вона засвідчена у 1360 р., як ‘*possessio olachalis Waralia*’ (разом з Ненештями та з Валя Поркулуй ‘Свинним Потіком’ (сьогодні Валя Стежарулуй ‘Дубовий Потік’), будучи дарована Ванчуку синові Фаркстана (де Фаркстан – Фаркаш Стан, а Стан є сином Фаркаша – за Мараморськими Грамотами Й. Міхая [Mihályi J. (Apsai) 1900, с. 41–42]), а в 1405 р. село засвідчене як *Vanchukfalua, Vanchikfalva, Vanchokfalua* [Suciū, т. 2, 1968, с. 16]). *Варалія* може бути утворена, як фіксує Словарь... за ред. Б. Грінченка, від укр. апе-

лятива *вара* ‘варення, вариво’ [цит. за Лучик 2014, с. 89] (маємо на увазі варіння смоли) або від угор. *vara* ‘гора, підвищення, горб; скелястий мис; ліс на високому березі’ [Лучик 2014, с. 89] + посесив. суф. *-j(a)* (де *a + j* утворили протетичний *> л*’).

У формах *Vanchukfalua, Vanchikfalva, Vanchokfalua*, крім угор. *falva* ‘село, поселення, місцевість’, ми виділяємо гіпокористику українського хрестильного імені *Іван, Ван*; ці форми утворені зменшувальною формою *Ванко* + укр. суф. *-юк* або зменш. суф. *-ук*, відповідно *-ок*. Також не є винятком, що цей топонім може бути продовженням антропоніма *Ванча*, українська похідна форма від календарного імені (*Іван* + укр. суф. *-ča(t)* [Чучка 2005, с. 108], але з формою *Vanchfalwa* був засвідчений лише в 1414 р. [Suciū, т. 2, 1968, с. 16]. Тільки в 1828 р. засвідчена форма, схожа на сьогоденішню, *Ванчичеіть* (*Oncești*), у якій ідентифікуємо основу *Ванчич* + рум. суф. *-ești* (множинна форма від *-esc*). Хочемо підкреслити, що в українському мовному середовищі Мараморощини місцевість *Oncești* відома як *Ванчиків* [Ванчиків], де старе *-ов > -ув*, а в закарпатській говірці українців Марамурешу (і не лише в них) *-ув > -уї*.

Верхня Селіштя (рум. *Săliște de Sus*) засвідчена в 1365 р. у формі *Keethzeleste*, для чого Й. Міхай дає таке пояснення: «Дві-Селішти – це сьогоденішня Верхня Селіштя, обмежена надвоє річкою Іза, селіштя – це давньослов'янське слово та місце проживання» («*Két-Zeleste a mai felső Szelistye, ketté választva az Iza folyó által, Szelistye ó szlovén szó és lakó helyet jelent*») – [Mihályi J. (Apsai) 1900, с. 57–58]. *Селіштя* < укр. *селище* ‘1. Населений пункт у сільській місцевості; село; місце розташування кочівників, будівельних загонів, розвідувальних партій і т. ін; 2. Населений пункт міського типу, розташований поблизу міста або фабрики, заводу тощо; 3. архл. залишки стародавнього неукріпленого поселення; 4. заст. поселення; 5. місце, де колись було село’ [СУМ, т. 9, 1979, с. 118]. Ми вважаємо, що твердження, згідно з яким топонім базується на румунському слові типу *săliște* або *siliște* (ми маємо на увазі переважно Трансільванію), не має підтримки для того періоду, оскільки: 1) це слово, утворене від укр. *село* + збірний суф. *-иц(е)*; 2) сьогодні румун нічого не впізнає в цьому слові (доказом сказаного є й твердження автора Мараморських Грамот). У Трансільванії існує понад 10 топонімів, в основі яких лежить відповідний апелятив.

Мойсей (рум. *Moisei*) – село, розташоване в басейні річки Вишава (права притока Тиси), документально засвідчене в 1365 р. у вигляді *Moyze*, а в 1465 р. воно виступає в структурі ‘*domenium Mayzen*’, звідки випливає, що назва утворилася, очевидно, як укр. посесив на *-ин* від чоловічого імені *Мойсей*, стверджує: «Угорська назва села – *Mojszén* і відображає українське утворення від рум. імені *Mois(e)* + укр. присв. суф. *-ин*» (Наша думка, що як *Mois*, так і *Moise* могли бути частиною українського ономастикону того часу) і закінчує абзац у характерному для нього стилі: «ми можемо сказати, що в

поселенні завжди жило румунське населення, а ім'я українського походження було дано українцями, мешканцями прилеглих сіл з Поєніле де суб Мунте, Рускова, можливо, з Леордіни, Петрови, Розавлі» [Janitsek 2004–2005, с. 157].

Місцевість *Сепенца* (рум. *Săpânța*) уперше згадується в грамоті, яка відноситься до 1373 р. у формі *Zapancha*, а в 1389 р. відома як *Zaploncha*. Цей топонім (спочатку гідронім) постав семантичним способом від протоукр./ст.укр. апелятива *сапанця* / *стпанія* / *стпанія* 'намив, грязь...; заболочений берег' [Janitsek 1980a, с. 47].

Село *Леордіна* (рум. *Leordina*), засвідчене в 1411 р. з формами *Lewrgyna*, *Leorgina*, *Leurgyna*, *Leorgyna* [Suciū, т. 1, 1967, с. 357], походить від < протоукр. *левурдь* 'рослина з білими або червоними квітами із запахом часнику; ведмежа цибуля' / діал. укр. *leurda* 'дикий часник' + збірний суф. *-in(a)*, що існує в українській мові, як, наприклад, у топонімах: *Буковіна*, *Нізіна*, *Доліна*, *Україна* тощо, утворених від апелятивів. Однак Євген Янічек стверджує, що «назва села *Леордіна* є українського походження, маючи в основі апелятив *леурда* (< рум. *leorda*) або ром. *leorda* 'дикий часник' + укр. суф. *-in(a)*'. Той же дослідник вважає, що «більш імовірно, цей топонім утворений від румунського особистого імені *Leorda* або *Leurda* + укр. посесив. суф. *-in(a)*» [Janitsek 1980a, виноска 12, с. 90].

Місцевість *Петрова* (рум. *Petrova*) вперше засвідчена в грамоті 1411 р. у формі *Petrowa* [Suciū, т. 2, 1968, с. 41]. Ойконім виник як посесив на *-ов(a)*, утворений від антропоніма протоукр./ст.укр. особового імені *Петръ* / уср. *Петро*. Той самий лінгвіст (Євген Янічек) вважає, що «в основі актуального топонімічного імені *Петрова* лежить румунське особове ім'я *Petru* або уср. *Петро* + укр. посесив. суф. *-ов(a)*» [Janitsek 1980a, виноска 12, с. 90].

Щодо топонімів цього типу, як і до багатьох інших, Євген Янічек стверджує: «Помічено, що в Марамуреші низка основних румунських топонімічних назв, особливо гідронімів, мають у їх основі або етимон (апелятив), або особове слов'янське ім'я; безумовно, вони були запозичені у слов'ян. Назви великих річок, таких як *Iza* (рум. *Iza*), *Mara* (рум. *Mara*), *Vișeu* (рум. *Vișeu*), *Koseu* (рум. *Cosău*), *Сепенца* (рум. *Săpânța*), *Рона* (сьогодні *Ронішоара*, угорська назва *Róna pataka*), мають слов'янський аспект, але ми не можемо точно встановити, які саме слов'яни були їх творцями. Ми не віримо, – продовжує клузький дослідник, – що «Namengeber»-и цих гідронімів були українцями, оскільки вони старші за українські поселення Мараморощини» [Janitsek 1980a, с. 47]. Етимології цих гідронімів обговорюються у виносці 6: «*Vișeu* < слов. особ. імені *Viša* або < слов. апелятива *viш(e)* 'високий'; *Cosău* < слов. особ. імені *Kosa* або < слов. апелятива *kosa* 'земля, принесена та створена водою; намив'» та ін. [там само, с. 85–86].

Далі лінгвіст вважає, що в деяких районах Мараморощини проживало, ймовірно, до X століття рідкісне слов'янське населення, яке «створило цей шар слов'янських топонімів задовго до проник-

нення українців (XIV століття, можливо, XIII століття) в Марамуреш. Ці слов'яни були асимільовані румунським населенням. Це пояснює той факт, що в XIV столітті населені пункти *Сепенца*, *Рона*, *Вишави* (згодом розділені *Верхня Рона* (*Рівня*), *Нижня Рона* (*Рівня*), *Верхні Вишави*, *Нижні Вишави*) виглядають як румунські поселення. *Верхня Рона* стане українським селом набагато пізніше, у XV–XVI століттях» [Janitsek 1980a, с. 47]. Але звідки такий висновок, бо немає жодних доказів того, що слов'яни, які назвали ці місця, взагалі зникли. Більше того, можна продемонструвати безперервність східних слов'ян, точніше, білих хорватів, тіверців, праукраїнців на цих територіях, починаючи з IX століття.

У виносці 8 [там само, с. 90] ми читаємо твердження Євгена Янічека: «Ймовірно, населені пункти *Вишави*, *Сепенца* та *Рона* були названі за одноіменними гідронімами слов'янського походження. У цьому випадку їх могло створити румунське населення, яке використовувало ці гідроніми для створення назв поселень». У цій ситуації ми запитуємо себе: що є елементом румунської мови, згідно з яким ці топоніми повинні розглядатися як створені румунами, як румунські утворення? Можливо, перенесення імені або якась вигадана міжмовна трансонімізація?!

Ми не можемо погодитися з твердженням, що відповідні топонімічні назви – румунські, засновані на слов'янських етимонах чи антропонімах. Є дві проблеми, які могли вивести Євгена Янічека на неправильний шлях: 1) ймовірно, на клузького дослідника вплинуло твердження акад. Еміла Петровіча, який, аналізуючи ареал слов'янських топонімів на румунській території (див.: [Петровіч 1963, с. 11]), заявив, що немає «звуків», «фонетичних перетворень», які б направили нас на ту чи іншу мову (або на східнослов'янську, або на південнослов'янську мову – *І.Г.*); 2) усе те, що сказав Євген Янічек, може бути живим доказом того, що не було дозволено говорити, що в українців були також предки, білі хорвати, тіверці тощо, але все повинно було бути пов'язане зі «старшим братом», який був *росіянин*, *москаль*, а замість праукраїнської чи давньоукраїнської мови зазвичай неодмінно використовували словосполучення *слов'янська мова* або *давньоруська мова* (*спільна мова східних слов'ян, на основі якої утворилися російська, українська та білоруська мови*) і 3) водночас ми не виключаємо можливості, що дослідники середини ХХ ст. не знали реальності щодо періоду та способу формування української мови.

Існують також топоніми, до яких теорію Євгена Янічека ніяк не можна застосувати. Наприклад, у повіті Селаж є місцевість *Рус*, яка засвідчена в 1325 р. у формі *Сумісне* (< укр. *сумісне* 'який здійснюється спільно, гуртом, разом з ким-небудь; спільний' [СУМ, т. 9, 1978, с. 836], а в 1366 р. фігурує в документах *Sumisne alio nomine Wruzmezeu* [Suciū, т. 2, 1968, с. 88], де *wruz* – це стара форма етноніма *орос*, що в угорській мові має значення 'українець' (з відповідником у румунській мові – *рус*). Цей топонім з'явився задовго до дати атеста-

ції, оскільки відомо, що будь-яка назва, щоб була прийнята громадою та зафіксована в тогочасних документах, повинна пройти певний проміжок часу.

Далі в тому невеликому просторі, який нам залишився, ми зупинимось на викладі декількох мікротопонімів українського походження та тих, у структурі яких є українські лексеми (апелятиви чи антропоніми), що існують у румунських населених пунктах, розташованих у долині Ізи.

Територія басейну річки Іза (ліва притока Тиси) Марамороського повіту, адміністративно поділена на 18 населених пунктів: Берсана (уперше зафіксовано в писемних пам'ятках із 1326 р. як частина *terra Zurduky*, а в 1390 р. у формі *Barzanzfalua*), Богдан-Воде (1353 р.: *Kohnya*), Ботіза (1373 р.: *Batizhaza*), Бочкоел (1365 р.: *Bachkow*), Вадул Ізей (1383 р.: *Farkasrev*; 1397 р.: *Rew*), Валя Стежарулуй (1360 р.: як частина *possessio olachalis Waralia*; 1387 р.: *Duznapataka*), Глод (1680 р.: *Glod*), Драгомірешть (1385 р.: *Danfalfa*; 1405 р.: *Dragamerfalwa*), Ієуд (1365 р.: *Jood*), Ненешть (1360 р.: як частина *Waralia*; 1412 р.: *Nanfalu*), Ончешть (1360 р.: як частина *Waralia*; 1405 р.: *Vanchukfalua*, *Vanchikfalva*, *Vanchokfalua*), Поєніле Ізей (1418 р.: *Polyan Uffalu*; 1430 р.: *Sajo-Polyana*, *Polyana*), Розавля (1373 р.: *villa Johannis Woywodae*; 1390 р.: *Hrozawilla*, *Hrozallya*, *Hrozollya*), Селіштя де Сус (1365 р.: *Keethzeleste*), Сечел (1453 р.: *Zachal, keneziatius Kys Zachal, Kys Zachal*), Слетіоара (1353 р.: *Sospatak*; 1431 р.: *Zlatyna, Zlatina*), Стремтура (1326 р.: як частина *terra Zurduky*; 1407 р. *Zwrduk*) та Шієу (1373 р.: *Sayo, Sajo, Sayow*). Ці населені пункти розташовані вздовж річки Іза на 60 кілометрів (Атестаційні дані було вилучено з [Mihályi J. (Apsai) 1900] та [Suciú 1967–1968].)

Сьогодні переважно більшість населення в цих селах та містах становлять румуни, лише в деяких населених пунктах є декілька українців.

У кожній із цих місцевостей серед назв географічних об'єктів румунського походження є відносно помірні група (від кілька десятків до понад сотні) мікротопонімів, які потрібно кваліфікувати як україномовні утворення, а не, як багато науковців вважають, «українськими мовними запозиченнями». До них додається група, яка містить нові, пізніші, вторинні румунські утворення, у структурі яких лежать різні українські лексеми.

Мікротопоніми басейну річки Іза зібрав та проаналізував Штефан Вішован у монографії «Monografia toponimică a Văii Izei» («Топонімічна монографія Долини Іза») [Vişovan 2005]. Мікротопоніми, які ми коротенько подамо, взяті з цієї книги з кількох причин, одна з яких полягає в об'єктивності (щоб не звинувачувати нас в упередженості).

Їхня етимологія дуже прозора, особливо для носіїв української закарпатської говірки, хоча вони, водночас, є ранніми утвореннями, багатоманітними, з численними архаїчними елементами на всіх рівнях мови. Багато з них протягом часу зазнали деяких змін, адаптацій до мови більшості населення, румунської. При їх аналізі спостерігаються багато особли-

востей, властивих марамороській говірці румунської мови. Ми детальніше напишемо про цю багатомовну (можливо, навіть тисячолітню) спадщину, яку українці залишили румунам, в іншій статті.

Мікротопоніми назви вживаються на позначення частин села, особливостей рельєфу, полів, лісів, різних вод (джерел, непротічних або заболочених), пасовищ, особливостей рослинного світу, господарських будівель і под.

Їх можна поділити на:

- прості (монологічні) та складні (лише декілька) відапелятивні назви українського походження, які виникли здебільшого в результаті лексико-семантичного та (рідко) морфологічного способів деривації: *Багна*, *Бергомета* (< *брег*, *берег* або *верх* (де *в > б*) + *мити*), *Берда*, *Бістріца*, *Болоте* (*болото*), *Вісокі* (*високий*), *Гелбока* (діал. *гилбока*), *Глюшка* (*глуш*, *глух*), *Голом* (*холом*, *холм*), *Гіука* (*дівка*, де *д > і*), *Делніце* (*дільниця*), *Доабра* (*добра*), *Дола* (*довга*), *Долина*, *Долиште*, *Дреан* (*дерен*), *Дроводява*, *Дубіште* (*дубище*), *Дубіть* (*дубище*), *Дубрука*, *Жберь* (*жбирь*), *Жотя* (*жовте*), *Каміна* (< *каміння*), *Кешка* (діал. *кешка*), *Кічера*, *Копанка*, *Корге*, *Корост*, *Крезіна* (*кревина*, де *в > з*), *Кругла*, *Леснік*, *Лежнік* (діал. *леснік*), *Макозіне* (*маковина*, *маковиця*, де *в > з*), *Макозіца* (*маковиця*, де *в > з*), *Млака*, *Могелка* (*могилка*), *Облаз*, *Оконіва* (*око* + *нива*), *Перша*, *Полоненські* (*полонинський*), *Попазіна* (*попадя* + *і(на)*, де *д > з*), *Потіскі* (*под* + *тиский* 'під Тисою'), *Прігод* (діал. *приход*), *Селіскі* (*сільський*), *Селца* (*сильце*, *сільце*), *Сербанка* (діал. *сербанка* 'суп з картоплі', від. *сербати*), *Сетніца* (*ситниця*), *Солиште* (*солице*), *Солніца* (*сольниця*, *сольниця*), *Тарніца* (*тарниця*), *Топліца* (*теплиця*), *Царінка* (*царина* + *-к(а)*), *Черня* (*чорна*) тощо;

- прості румунські мікротопонімічні утворення внаслідок морфологічного способу креації, які мають у своїй основі первинні українські назви: *Дідул* (*од* + рум. *-ул*), *Ждірюл* (*жбирь* + рум. *-ул*, де *б > д'*), *Ждірюрь* (*жбирь* + рум. *-урь*), *Кобелеле* (*кобила* + рум. *-еле*), *Лугурь* (*луг* + рум. *-урь*), *Млач(і)* (*млака* + рум. *-і*) та ін.

Як бачимо, базовими основами найменувань географічних об'єктів досліджуваних місцевостей були українські апелятиви, етимонами яких частіше є географічна термінологія.

Велике число українських первинних мікротопонімічних назв увійшло в структуру новоутворених складених (багатослівних) румунських онімів різних мікрооб'єктів. Ці аналітичні найменування виникли з метою розрізнення мікрореалій певної території. З поєднань термінів, наявних у мікротопонімах, видно, що румунам не були відомі значення українських слів, називавши ці географічні об'єкти відповідно до характеристик рельєфу: *Адзягуріле* *Лугурілор* (*луги*), *Валя Кічері*, *Валя Крезіні*, *Гроапа* *Млечілор* (*млака*), *Досул* *Доліні*, *Друмул* *ла* *Лугурі*, *Думбрава* *Правец*, *Ен Лішть* (*ліска*, *ліщина*), *Ен Облаз*, *Ен Солиште*, *Кугня* *Брадудлуй* (*кужня*), *Ла* *Делніце*, *Ла* *Потіскі*, *Ла* *Ров* (спільнослов. **ров*), *Ла* *Ровя* *де* *Жос*, *Ла* *Ровя* *де* *Сус*, *Ла* *Сіна* (*сіно*), *Пе* *Жбер* (*жбирь*), *Прелука* *ку* *Отсінашеле* (молитва

Отче наш), *Суб Корост*, *Суб Млаке* (млака), *Суб Облаз(е)*, *Суб Тарніце*, *Фаца Долиней*, *Чуроюл дін Млаке*.

Особливе місце займають мікротопоніми, мотивовані українськими іменами, прізвищевими назвами та прізвиськами. Їх можна поділити на:

– прості: *Ванчікеу* (Ванчіков), *Влагніч* (Владни, де $d > r$), *Біндакеу* (Біндаков), *Боріс*, *Воеводка*, *Вороніч*, *Гумена* (Гумина), *Дрейку*, *Добан*, *Лукова*, *Матеука*, *Морозозі* (антроп. *Морозов(і)*, де $v > z$);

– складені, як частини румунських утворень: *Валя Вранеулуй*, *Валя луй Вертіділ* [*Virt'id'il*] (*верти*, *вертіти* + *діл*), *Валя луй Габрік*, *Валя луй Головач*, *Валя луй Єсік*, *Верфул Лесей*, *Верфул Нумені*, *Досул Воронічулуй*, *Досул Гомі* (*Хома*), *Досул луй Боріс*, *Дялул Буйкулуй*, *Дялул Маланка*, *Клінул Гомі* (*Хомин клин*), *Ла Васок*, *Ла Власін*, *Лунка луй Цудік*, *Переул Луй Мафтей*, *Поаяна Оанчі*, *Прелука Кушнерулуй* (*кушнір*), *Прелука луй Готько*, *Пунтя луй Велішка*, *Уліца луй Готько*, *Уліца луй Могек*, *Уліца луй Смікале*, *Уліца луй Цудік*, *Уліца луй Юско*, *Уліца Сторонікеулуй* тощо.

Поява таких назв була зумовлена діяльністю певних осіб, які були власниками найменованих географічних об'єктів, конкретних реалій, або проживали в цій місцевості чи на оточуючих територіях.

Існування українських мікротопонімів на територіях цих населених пунктів є живим доказом того, що колонізовані в цих населених пунктах українці не були, як кажуть деякі румунські історики, кріпаками без прав. Більше того, наша думка полягає в тому, що вони в певний час (між X–XIII століттями) були на чолі місцевої адміністрації, і, як видно з наведеного викладу макротопонімів, саме вони заснували та назвали ці місцевості.

Література

1. Дзензелевский И.А. К вопросу о времени расселения восточных славян на южных склонах Украинских Карпат. *Тезисы докладов VII Международного конгресса антропологических и этнографических наук*: Доклады, Москва: Наука, 1964. (Москва: Наука, 1971. Т. XI. С. 545–549).
2. Лучик В.В. Етимологічний словник топонімів України [відп. ред. В.Х. Скляренко]. Київ: Академія, 2014. 544 с.
3. Никонов В.А. Краткий топонимический словарь. Москва: Мысль, 1966. 509 с.
4. Петрович Е. Географические распределения славянских топонимов на территории Румынии. *Romanoslavica*. Бухарест: Академія Румунії, 1963. Т. IX. С. 5–12.
5. Півторак Г.П. Походження українців, росіян, білорусів та їхніх мов. Міфи і правда про трьох братів слов'янських зі «спільної колиски». Київ: Академія, 2001. 152 с.
6. Словарь української мови. Упорядкував з додатком власного матеріалу Борис Грінченко: у 4 т. Київ: Наукова думка, 1996–1997.
7. ССУМ 2: Словник староукраїнської мови XIV–XV ст.: у 2 т. [уклад. Л.Л. Гумецька]. Київ: Наукова думка, 1978. Т. 2. 591 с.
8. СУМ 11: Словник української мови: в 11 т. [голов. ред. І.К. Білодід]. Київ: Наукова думка, 1970–1980. Т. 1–11.
9. Суперанская А.В. Микротопонимия, макротопонимия и их отличие от собственно топонимии. *Микротопонимия*. Москва: Наука, 1967. С. 31–38.
10. Тиводар М. Етнодемографічні процеси на Закарпатті (I – початок III тисячоліття). *Українці-русини: етнолінгвістичні та етнокультурні процеси в історичному розвитку* [голов. ред. Г. Скрипник]; НАН України, МАУ, ІМФЕ ім. М.Т. Рильського. Київ, 2013. С. 157–211.
11. Чучка П.П. Прізвиська закарпатських українців: історико-етимологічний словник. Львів: Світ, 2005. XLVIII, 704 с.
12. A magyar nyelv történeti-etimológiai szótára. [Főszerk.: Benkő Loránd] Budapest: Akadémiai Kiadó. III kötet. I. (A-Gy), II. (H-Ó), III. (Ö-Zs). 1967–1976. 3481 oldal.

Припустити, що ці назви (які відображають українські мовні особливості) є результатом мовного контакту між українцями та волохами (румунами) не має підстави, оскільки румунські жителі відповідних сіл нічого не впізнають у семантиці цих онімів. Однак ми не заперечуємо того факту, що в якийсь момент румуни цих сіл завдяки безпосередньому контакту з українцями, які назвали ці географічні об'єкти, могли з'ясувати значення лексеми, яка лежить в їх основі. Але це сталося одразу після появи цих назв (до XV ст.).

Висновки. Розглянуті топонімічні факти дають нам можливість зробити більше висновків, які може спостерігати будь-хто. Тут я би згадав слова румун. акад. Йоргу Йордан, який сказав, що «топонімія – це неписана історія народу». Я вважаю цю статтю скромним початком написання історії українців Марморощини (область, яка в історичних документах уперше згадується у 1199 р. як маєток угорського короля Емеріка I, і під якою на даний період розуміють лише прикордонний ліс із комітатом Берг).

І щоб написати її якомога правильніше, за відсутності документів до 1300 р., ми повинні вдатися до досліджень у галузі топоніміки, антропонімії та діалектології. Як ми бачили, теорія про те, що українці проникли до Марамуреша лише після встановлення у Закарпатті Федора Корятовича у другій половині XIV століття, не має документального підтвердження. Ми вважаємо, що теорія, згідно з якою на території Марамуреша, починаючи з X століття, проживало східнослов'янське населення, яке було асимільовано румунським населенням між X і XV століттями, є необґрунтованою. Хіба не було можливо, щоб українці (через своїх предків) сформувались як етнос навіть на цих землях?

13. Filipaşcu Al. Istoria Maramureşului. Bucureşti: Universul, 1940. 243 p.
14. Janitsek E. Problema clasificării numelor topice româneşti după origine. *Studia Universitatis Babeş-Bolyai. Seria: Philologia*. Cluj-Napoca, 1974, Fasc. 1. P. 113–123.
15. Janitsek E. Relații onomastice româno-ucrainene. *Probleme de onomastică* [red. resp. Ioan Pătruț]. Cluj-Napoca, 1980 a. P. 44–105.
16. Janitsek E. Contribuții la studiul relațiilor lingvistice româno-ucrainene (Onomastica din Maramureş): rezumatul tezei de doctorat. Cluj-Napoca, 1980 b. 26 p.
17. Janitsek E. Toponimele de origine ucraineană din împrejurimile Becleanului (jud. Bistrița-Năsăud). *Dacoromania*, Cluj-Napoca: Academia României, 2004-2005. Nr. IX–X. P. 157–161.
18. Kiss L. Földrajzi nevek etimológiai szótára. Budapest: Akadémiai Kiadó. II kötet. I. (A-K); II. (L-ZS). 1997. 1643 oldal.
19. Mihályi J. (Apsai). Mármorosi diplomák a XIV. és XV. Századból Máramoros-Sziget: Mayer és Berger Könyvnyomdája, 1900. 647 p.
20. Oros M.I. Studii de toponimie. Cluj-Napoca: ICPIAF, 1996. 169 p.
21. Pascu Șt. Voievodatul Transilvaniei. Cluj-Napoca: Dacia, 1979. Vol. II. 614 p.
22. Petrovici E. Toponimice slave de est pe teritoriul Republicii Populare Române. I. Toponimice prezentând H provenit din G; II. Toponimice cu polnoglasiu. *Romanoslavica*. Bucureşti: Academia României, 1960. Vol. IV. P. 41–63. 1962. Vol. VI. P. 5–17.
23. Popa R. Țara Maramureşului în veacul al XIV-lea. Bucureşti: Academia României, 1970. 304 p.
24. Roşca N. Onomastica din Valea Izei. Cluj-Napoca: Societății Culturale Pro Maramureş, Dragoş Vodă, 2003. 350 p.
25. Ștef D. Dicționar etimologic al localităților din județul Maramureş. Baia Mare: Ethnologica, 2016. 311 p.
26. Suciu C. Dicționar istoric al localităților din Transilvania. Vol. 1–2. Bucureşti: Academia României, 1967–1968. Vol. 1. 431 p.; Vol. 2. 442 p.
27. Vişovan Șt. Interferențe româno-ucrainene în toponimia Maramureşului. Baia Mare: Umbria, 2001. 230 p.
28. Vişovan Șt. Monografia toponimică a Văii Izei. Cluj-Napoca: Umbria; Mega, 2005. 414 p.

References

1. Dzendzelevskii Yo. A. (1971) K voprosu o vremeni rasseleniia vostochnykh slavian na iuzhnykh sklonakh Ukrainskikh Karpat [On the question of the time of settlement of the Eastern Slavs on the southern slopes of the Ukrainian Carpathians]. *Tezisy dokladov VII Mezhdunarodnogo kongressa antropologicheskikh i ehtnograficheskikh nauk*: Doklady, Moskva: Nauka, 1964. (Moskva: Nauka, T. XI. S. 545–549) [in Russian].
2. Luchyk V.V. (2014) Etymolohichnyi slovnyk toponimiv Ukrainy [Etymological dictionary of toponyms of Ukraine] [vidp. red. V.Kh. Skliarenko]. Kyiv: Akademiia, 544 s. [in Ukrainian].
3. Nikonov V.A. (1966) Kratkii toponimicheskii slovar [Brief toponymic dictionary]. Moskva: Mysl, 509 s. [in Russian].
4. Petrovich E. (1963) Geograficheskie raspredelenie slavianskikh toponimov na teritorii Rumynii [Geographical distribution of Slavic toponyms in Romania]. *Romanoslavica*. Bukharest: Akademiia Rumunii, T. IX, S. 5–12 [in Russian].
5. Pivtorak H.P. (2001) Pokhodzhennia ukraintsiv, rosiian, bilorusiv ta yikhnikh mov. Mify i pravda pro trokh brativ slovianskykh zi “spilnoi kolysky” [The origin of Ukrainians, Russians, Belarusians and their languages. Myths and truth about the three Slavic brothers from the «common cradle»]. Kyiv: Akademiia, 152 s. [in Ukrainian].
6. Slovar ukrainskoi movy [Dictionary of the Ukrainian language]. Uporiadkuvav z dodatkom vlasnoho materialu Borys Hrinchenko: u 4 t. Kyiv: Naukova dumka, 1996–1997 [in Ukrainian].
7. Slovnyk staroukrainskoi movy XIV–XV st.: u 2 t. [Dictionary of the Old Ukrainian language of the 14th–15th centuries: in 2 volumes] [uklad. L.L. Humetska]. Kyiv: Naukova dumka, 1978. T. 2. 591 s. [in Ukrainian].
8. Slovnyk ukrainskoi movy: v 11 t. [Dictionary of the Ukrainian language: in 11 volumes] [holov. red. I.K. Bilodid]. Kyiv: Naukova dumka, 1970–1980. T. 1–11 [in Ukrainian].
9. Superanskaya A. V. (1967) Mikrotoponimiya, makrotoponimiya i ikh otlchie ot sobstvenno toponimii [Microtoponymy, macrotoponymy and their difference from toponymy proper]. *Mikrotoponimii*. Moskva: Nauka, S. 31–38 [in Russian].
10. Tyvodar M. (2013) Etnodemografichni protsesy na Zakarpatti (I – pochatok III tysiacholittia) [Ethnodemographic processes in Transcarpathia (I – beginning of III millennium)]. *Ukrainci-rusyny: etnolinhvistychni ta etnokulturni protsesy v istorychnomu rozvytku* [holov. red. H. Skrypnyk]; NAN Ukrainy, MAU, IMFE im. M.T. Rylskoho. Kyiv, S. 157–211 [in Ukrainian].
11. Chuchka P.P. (2005) Prizvyshcha zakarpatskykh ukraintsiv: istoryko-etymolohichnyi slovnyk [Surnames of the Transcarpathian Ukrainians: the Historical-Etymological Dictionary]. Lviv: Svit. 703 s. [in Ukrainian].
12. A magyar nyelv történeti-etimológiai szótára (1967–1976) [Főszerk.: Benkő Loránd] Budapest: Akadémiai Kiadó. III kötet. I. (A-Gy), II. (H-O), III. (Ö-Zs). 3481 oldal [in Hungarian].
13. Filipaşcu Al. (1940) Istoria Maramureşului. Bucureşti: Universul, 243 p. [in Romanian].
14. Janitsek E. (1974) Problema clasificării numelor topice româneşti după origine. *Studia Universitatis*

Babeş-Bolyai. Seria: Philologia. Cluj-Napoca. Fasc. 1. P. 113–123 [in Romanian].

15. Janitsek E. (1980a.) Relații onomastice româno-ucrainene. *Probleme de onomastică* [red. resp. Ioan Pătruș]. Cluj-Napoca, P. 44–105 [in Romanian].
16. Janitsek E. (1980b) Contribuții la studiul relațiilor lingvistice româno-ucrainene (Onomastica din Maramureș): rezumatul tezei de doctorat. Cluj-Napoca, 26 p. [in Romanian].
17. Janitsek E. (2004-2005) Toponimele de origine ucraineană din împrejurimile Becleanului (jud. Bistrița-Năsăud). *Dacoromania*, Cluj-Napoca: Academia României, Nr. IX–X. P. 157–161 [in Romanian].
18. Kiss L. (1997) Földrajzi nevek etimológiai szótára. Budapest: Akadémiai Kiadó. II kötet. I. (A-K); II. (L-ZS). 1643 oldal [in Hungarian].
19. Mihályi J. (Apsai) (1900). Mármorosi diplomák a XIV. és XV. Századból Máramoros-Sziget: Mayer és Berger Könyvnyomdája, 647 p. [in Hungarian].
20. Oros M.I. (1996) Studii de toponimie. Cluj-Napoca: ICPIAF, 169 p. [in Romanian].
21. Pascu Șt. (1979) Voievodatul Transilvaniei. Cluj-Napoca: Dacia, Vol. II. 614 p. [in Romanian].
22. Petrovici E. (1960, 1962) Toponimice slave de est pe teritoriul Republicii Populare Române. I. Toponimice prezentând H provenit din G; II. Toponimice cu polnoglasie. *Romanoslavica*. București: Academia României, Vol. IV. P. 41–63. Vol. VI. P. 5–17 [in Romanian].
23. Popa R. (1970) Țara Maramureșului în veacul al XIV-lea. București: Academia României, 304 p. [in Romanian].
24. Roșca N. (2003) Onomastica din Valea Izei. Cluj-Napoca: Societății Culturale Pro Maramureș, Dragoș Vodă, 350 p. [in Romanian].
25. Ștef D. (2016) Dicționar etimologic al localităților din județul Maramureș. Baia Mare: Ethnologica, 311 p. [in Romanian].
26. Suciuc C. (1967–1968) Dicționar istoric al localităților din Transilvania. Vol. 1–2. București: Academia României, Vol. 1. 431 p.; Vol. 2. 442 p. [in Romanian].
27. Vișovan Șt. (2001) Interferențe româno-ucrainene în toponimia Maramureșului. Baia Mare: Umbria, 230 p. [in Romanian].
28. Vișovan Șt. (2005) Monografia toponimică a Văii Izei. Cluj-Napoca: Umbria; Mega, 414 p. [in Romanian].

ASPECTS REGARDING THE MACRO- AND MICROTOPYMY OF MARAMUREȘ (ROMANIA)

Abstract. The history of the Ukrainians in Maramureș is closely connected with the history of Maramureș, first mentioned in a document dated 1199, which persuades us to admit that the presence of a Ukrainian, Proto-Ukrainian (or Eastern Slavic) population precedes this date. Referring to the wars fought by the Slavs with the Hungarians in the Transcarpathian region, the chronicler Nestor stated in 898: ‘let the population of this place fight: the Vlachs and the Slovins’ (i.e. rusyns –I.H.). Undoubtedly, we will not be wrong when we state that the central and northern regions of Transylvania are included in this common history.

In this article we intend to present the wrong theories around which studies on the history of the Ukrainians and Ukrainian toponymy of Maramureș have been written. One of these theories refers to the settlement of Knez F. Koreatovici and 40,000 Ukrainians in the north-west of Maramureș in the second half of the 14th century. On the basis of this erroneous theory (which has become, for many researchers, an axiom) the possibility of the presence of Ukrainians or their ancestors in large numbers in Maramureș before this date has been eliminated.

Consequently, many erroneous conclusions have been drawn. Here are just two of them: 1) Many local names (oronyms and hydronyms) which have a Slavic aspect (or have been attested under/with a Slavic form) have been attributed to some Slavic populations, by no means Ukrainian or Proto-Ukrainian, on the grounds that they arrived only in the 14th century, possibly the end of 13th century, without considering the fact that the Ukrainians also had ancestors; 2) the statement: ‘some of the present-day localities in Maramureș have been founded by Romanians, but their names are of Slavic origin’ (without any evidence that they formerly had Romanian / Wallachian names).

Scores of Ukrainian micro-toponyms, existent on the territories of these localities, today inhabited solely by Romanians, may be added to the above-mentioned things.

Keywords: toponym, appellation, Ukrainians in Maramures, Maramures, Proto-Ukrainian, Old Ukrainian, Ukrainian, Romanian.

© Гербіл І., 2021 р.

Іван Гербіл – доктор філологічних наук, доцент Департаменту слов’янських мов та літератур Філологічного факультету Клузького університету ім. Бабеша-Бойої, Клуж-Напока, Румунія; ivanherbil@yahoo.com; <https://orcid.org/0000-0002-3368-5929>

Ioan Herbil – PhD in Philology, Associate Professor of the Department of Slavic Languages and Literatures, Faculty of Letters, Babeş-Bolyai University, Cluj-Napoca, Romania; ivanherbil@yahoo.com; <https://orcid.org/0000-0002-3368-5929>

ТОПОНІМИ Й АНТРОПОНІМИ ЯК СКЛАДНИКИ МЕТОНІМІЧНИХ ПЕРЕЙМЕНУВАНЬ У СУЧАСНИХ МЕДІАТЕКСТАХ

Науковий вісник Ужгородського університету. Серія: Філологія.

Випуск 1 (45)

УДК 811.161.2'372.22/23: 070

DOI:10.24144/2663-6840/2021.1(45).175–181

Гецко Г. Топоніми й антропоніми як складники метонімічних перейменувань у сучасних медіатекстах; кількість бібліографічних джерел – 12; мова українська.

Анотація. У статті розглядається явище топонімічної та антропонімічної метонімії у сучасних медіа текстах – журналу «Український тиждень». Загалом проаналізовано 15 номерів (листопад-грудень 2020 р. та січень-березень 2021 р.), де зафіксовано 214 прикладів топонімічної та антропонімічної метонімії. Доцільність дослідження аргументовано актуальністю опрацювання механізмів вторинної номінації, а саме процесів метонімізації у мові сучасних засобів масової інформації. *Метою* пропонованої розвідки є встановлення специфіки вживання топонімів й антропонімів як складників метонімічного перейменування у медіатекстах журналу «Український тиждень». Для досягнення зазначеної мети поставлено й розв'язано такі *завдання*: 1) виявити й описати типові моделі топонімів та антропонімів, які стали джерелом вторинної номінації; 2) дослідити семантичну природу метонімічних перейменувань антропонімічного й топонімічного походження; 3) визначити типи метонімічних перенесень на матеріалі «Українського тижня»; 4) виявити своєрідність функціонування метонімічних перенесень з топонімами й антропонімами у досліджуваних медіатекстах.

Журналістські тексти безпосередньо реагують на лексико-семантичні зміни в сучасній мовній практиці, засвідчуючи таким чином активні явища вторинної номінації, серед яких окреме місце займає метонімія. Увага зосереджується на специфічних моделях топонімів та антропонімів, які стали джерелом метонімічних перенесень. Встановлено, що зафіксовані метонімічні перейменування реалізуються на підставі каузальної, темпоральної та локальної метонімії. Зокрема, більш продуктивними засобами вторинної номінації у досліджуваному журналі є метонімічні перейменування топонімів, які представлені різними моделями локальної метонімії, що регулюють відношення між місцем об'єкта й об'єктом. Натомість трохи менше зустрічаємо метонімії антропонімічного походження, для яких характерні переважно каузальні та темпоральні зв'язки. У мові засобів масової інформації метонімічні перенесення визначаються високою продуктивністю, сприяють посиленню експресії, увиразненню контексту та актуалізації змісту медіаповідомлень.

Ключові слова: вторинна номінація, метонімія, метонімічні перейменування, тип перенесення, топонім, антропонім, медіатекст.

Постановка проблеми. У сучасних умовах становлення та розвитку української незалежної держави значима роль належить засобам масової інформації. Нині вони є не лише джерелом інформування, а й виступають одним із основних інститутів соціалізації особистості. Зважаючи на суспільну важливість, доступність та масовість, ЗМІ є потужним важелем управління соціуму. Зростає і роль медіа у формуванні людських цінностей, спрямуванні їх поглядів, позаяк через мережу інформаційних комунікацій передається необхідна державно-політична, суспільно-економічна, історична, етнічна та інша інформація. У цьому контексті важливою є мова ЗМІ, оскільки вона найоперативніше реагує на різні зміни та нововведення. Саме в медіатекстах з'являються як нові слова, що називають нові реалії, так і вторинні номінації, які надаються об'єкту з іншою мотивованістю та з певною метою.

Вузловою проблемою вважаємо дослідження механізму мовної номінації як постійного внутрішньомовного процесу реагування на появу нових реалій дійсності. А вивчення вторинних механізмів номінації, а саме процесів метонімізації, розглядаємо як актуальний аспект опрацювання мовного матеріалу.

Аналіз досліджень. Топоніми та антропоніми, безумовно, неодноразово висвітлювалися в наукових доробках. Топонімічна метонімія була предметом аналізу в роботах Є.М. Черняхівської, Л.Т. Ма-

сенко, Є.М. Ткаченка, О.М. Скляренка та ін. Питання про поняттєві параметри метонімії як типу вторинної номінації та найпроблемніші теоретичні питання вивчення цього мовного явища розглянуто у розвідці В.В. Зайцевої та М.С. Ковальчук. Метонімія як шлях зміни векторних відношень у семантиці досліджувалась О.О. Тараненком.

На матеріалі медіатекстів метонімічні перенесення описувала у своєму дисертаційному дослідженні В.В. Зайцева. Принагідно до цього явища вторинної номінації зверталися також К.І. Міхальова, О.В. Терханова, П.Ю. Мельник, А.Г. Узинська, О.С. Фаль та ін.

Мета статті, завдання. *Метою* пропонованої розвідки є встановлення специфіки вживання топонімів й антропонімів як складників метонімічного перейменування у медіатекстах журналу «Український тиждень».

Для досягнення зазначеної мети поставлено й розв'язано такі *завдання*: 1) виявити й описати типові моделі топонімів та антропонімів, які стали джерелом вторинної номінації; 2) дослідити семантичну природу метонімічних перейменувань антропонімічного й топонімічного походження; 3) визначити типи метонімічних перенесень на матеріалі «Українського тижня»; 4) виявити своєрідність функціонування метонімічних перенесень з топонімами й антропонімами у досліджуваних медіатекстах.

Методи та методика дослідження. Для реалізації мети та ефективного виконання запланованих завдань ми користувалися комплексом методів. Під час опрацювання емпіричного матеріалу послуговувалися описовим методом, який дозволяє краще пізнати якісні особливості явища, виокремити метонімічні моделі, а також діалектичним, структурно-функціональним, статистичним. Метод узагальнення використано нами на завершальному етапі наукової роботи для окреслення виявлених особливостей топонімічної та антропонімічної метонімії у сучасних медіатекстах, при формулюванні самостійних висновків.

Виклад основного матеріалу. Трансформація журналістської діяльності є однією з помітних тенденцій у сучасній системі ЗМІ. Вона зумовлена появою нових комунікативних каналів, поширенням інтернет-ЗМІ, персоналізованого контенту, цифрової мови та інших явищ інформаційного суспільства [Парубець 2015, с. 113].

Як відзначає дослідниця М.Р. Желтухіна, для читача масмедійний текст – це двічі, тричі та більше метонімія реконструйованого цілісного значення: кимось породжений текст, кимось сприйнятий, осмислений та відтворений, згодом кимось ретрансльований, поданий у певному контексті, сприйнятий, осмислений і т. ін. [Желтухіна 2003, с. 38]. Сучасні медіатексти, на переконання Т.Л. Коваль, орієнтуються на різноманітні мовні смаки, публіцистичність, діалогічність, посилення особистісного начала; стилістичний динамізм, явища «перейменування»; поєднання експресії і стандарту, семантичні та стилістичні контрасти, метафоричність, образність, експресивність [Коваль 2011, с. 17].

Вивчення мовної організації текстів ЗМІ дозволяє спостерігати за важелями формування читачької думки та соціальної позиції громадян. Журналістський текст, окрім основної інформаційної функції, повинен по-своєму впливати на адресата комунікації, спонукати до певної діяльності. Для підвищення його ефективності використовують відповідні текстові компоненти, які сприяють поглибленню змістової структури журналістського твору, допомагають налагодити активний, живий, зацікавлений контакт із читачем. Медіатексти безпосередньо реагують на лексико-семантичні зміни в сучасній мовній практиці, засвідчуючи таким чином активні явища вторинної номінації. За В.М. Телією, вторинна лексична номінація – це використання вже наявних у мові номінативних засобів у новій для них функції називання [Телія 1977, с. 148].

Серед таких засобів окреме місце належить метонімії. В академічному виданні «Українська мова: енциклопедія» зазначено: «метонімія – це а) семантичний процес, при якому форма мовної одиниці або оформлення мовної категорії переноситься з одного об'єкта позначення на інший на основі певної їх суміжності, дотичності (просторового, часового, атрибутивного, каузального та іншого характеру) при відображенні у свідомості мовця; б) похідне значення мовної одиниці, утворене таким чином» [Українська мова: енциклопедія

2004, с. 339]. Більшість сучасних визначень метонімії зводяться до того, що це явище ґрунтується на реальному зв'язку об'єкта номінації з тим об'єктом, назва якого переноситься на об'єкт найменування.

У мові засобів масової інформації метонімічні перенесення характеризуються високою продуктивністю та семантико-стилістичними можливостями актуалізації змісту медіаповідомлень. На переконання О.О. Тараненка, «кінецьна основа метонімічних переносів – це те, що предмети в просторі, явища в часі, ознака та її носій, причина та її наслідок і таке інше не є чітко, однозначно й остаточно відокремленими один від одного, принаймні в мовній свідомості» [Тараненко 1989, с. 9]. Як зазначає дослідниця О.В. Терханова, метонімія у мові газетно-журнальної публіцистики вживається у ролі засобу експресивного виокремлення об'єкта комунікації та «економної» тропеїчної моделі, що практично звужує багаточленне висловлювання до двочленного [Терханова 2015, с. 178]. Цей вид тропів журналісти використовують не тільки з метою більш виразного й емоційного зображення дійсності, підкреслення певних ознак, але й для певного скорочення кількісного складу тексту, оскільки метонімія допомагає уникнути довгих описових структур і невиправданих повторів одного й того ж явища.

Топонімна метонімія – семантичний процес, при якому форма мовної одиниці переноситься з одного об'єкта позначення на інший на підставі їхньої певної суміжності, дотичності (просторового, часового, атрибутивного, каузального та іншого характеру) при відображенні в свідомості мовця [Тараненко 2007, с. 365]. Варто відзначити, що велика кількість метонімічних перенесень пов'язана з функціонуванням власних назв – топонімів та антропонімів. Особливу роль метонімії у функціонуванні власних імен і прізвищ можна пояснити потребою в точних і економних засобах найменування людей і пов'язаних із ними ситуацій. Дослідниця Н.М. Шульська, описуючи неофіційну антропонімію Західного Полісся, зазначає, що «метонімізація – код когнітивних процесів антропонімічної номінації, під час якої форма словесної одиниці переноситься з одного референта на інший на основі асоціації суміжності. У результаті метонімізації в антропонімії лексиці носії і їхні ознаки не відокремлені одне від одного у свідомості мовців» [Шульська 2011, с. 48].

Емпіричним матеріалом нашого дослідження обрали медіатексти щотижневого ілюстрованого суспільно-політичного україномовного часопису «Український тиждень», який висвітлює ключові політичні, економічні та соціальні події, що відбуваються на території України та в усьому світі. Загалом проаналізовано 15 номерів (листопад-грудень 2020 р. та січень-березень 2021 р.), де зафіксовано 214 прикладів топонімічної та антропонімічної метонімії.

Хочемо відзначити, що серед метонімічних перенесень з антропонімами переважають ті, що відображають каузальні (причиново-наслідкові) зв'язки. Здебільшого це зв'язки між суб'єктом і результатом його дії. Зокрема, виділяємо модель, де

прізвище автора переноситься на його твори: *А ще є випадки, де безіменні мовні законодавці правлять Шевченка, Глібова, Довженка...* (УТ. Макаров Ю. Підставляйте долоні. № 50 (682) 3 грудня – 10 грудня 2020). Увиразнення контексту досягається через натяк на недостатню мистецьку вартість аналізованого художнього тексту: *Написано: Стефаник, Кобилянська – а насправді перероблені Тургенєв із Розенталем* (УТ. Макаров Ю. Підставляйте долоні. № 50 (682) 3 грудня – 10 грудня 2020).

Досить помітним у сучасних журналістських матеріалах є функціонування моделі метонімічного перенесення, коли **прізвище політичного діяча** вживається як **складова частина політичної угоди**, яку він запропонував. Наприклад: *Усі спроби піти на поступки ворога на киталт негайно імплементувати формулу Штайнмайєра зупиняли численні протести* (УТ. Крапивенко Д. Календар за старим стилем. № 09 (693) 24 лютого – 3 березня 2021). Варто зауважити, що таке метонімічне перенесення призводить до розширення семантики відомого прізвища, воно ідентифікує не лише суб'єкт, а й саму подію, пов'язану з цим суб'єктом. Фіксуємо й модель, коли **прізвище відомої людини** є частиною **назви твору**: *«Кордони малої вітчизни проходять там, де найдалі лежать могили наших предків і близьких», – пише Ришард Капусцінський у вступі до книжки Павла Смоленського «Похорон Різуна»* (УТ. Ворожбит О. Спочивати з миром. № 50 (682) 3 грудня – 10 грудня 2020).

Серед метонімії антропонімічного походження репрезентуємо метонімічне перенесення, коли **відоме ім'я (релігійна, історична особа)** є частиною **географічної назви**: *Порт святого Миколая на Білому морі (згодом – Северодвінськ) забезпечував жваву торгівлю з англійцями й голландцями* (УТ. Гирич Я. Мистецтво війни із мосхами. № 50 (682) 3 грудня – 10 грудня 2020). У цьому випадку ім'я релігійної особи перенесено на назву портономіма 'власна назва порту (території) як географічного об'єкта'.

Окремо систематизуємо та аналізуємо антропоніми у метонімічних перенесеннях, які зумовлені темпоральними зв'язками між суміжними об'єктами. В основі темпоральної метонімії – асоціації між певними періодами чи проміжками часу й тими людьми, подіями, явищами, які характерні для цього етапу. Досить поширеною у медіатекстах досліджуваного видання є метонімічна модель, коли **прізвище людини (ім'я + прізвище)** вживається замість **періоду перебування на керівній посаді**. Наприклад: *Або, скажімо, наведено цитату з корифеїв духу доби Сталіна – Брежнєва, але обрізано її якраз на тому місці, де далі починається «партія веде»* (УТ. Макаров Ю. Підставляйте долоні. № 50 (682) 3 грудня – 10 грудня 2020); *Виразним символічним жестом став і цьогорічний закон державної думи РФ про перенесення дати закінчення Другої світової війни з 2 на 3 вересня, як велось за Іосіфа Сталіна* (УТ. Якубова Л. Історія: вийти з п'їтьми. № 50 (682) 3 грудня – 10 грудня 2020). Таке метонімічне перенесення спостерігаємо не тільки щодо іс-

торичних постатей, воно актуальне і для вторинної номінації посадовців незалежної України. Зокрема, фіксуємо модель, де **ім'я глави держави або політичного діяча** переноситься на **політичні події**, пов'язані з ним: *Водночас, на відміну від часів Порошенка – Гройсмана, чітко помітне це й відверте нехтування потребами оборони* (УТ. Крамар О. Бюджет між словом і ділом. № 52 (684) 16 грудня – 23 грудня 2020). Як бачимо, сучасні засоби масової інформації беруть активну участь у номінації нових соціально значеннєвих реалій, що й репрезентують медіатексти «Українського тижня». Експресивний потенціал власних назв залежить від соціального компонента значення імені. Чим відоміша власна назва, чим актуальніша вона для соціуму, тим частіше використовується журналістами у своїх матеріалах.

Як зауважує В.І. Ільченко, «імена у ЗМІ нерідко піддаються різним ступеням деонімізації, зближуючись з апелятивами, але не пориваючи з ономастичною лексикою, чим забезпечується образність їх вживання» [Ільченко 2003, с. 128]. У досліджуваних медіатекстах зустрічаємо наступні відантропонімі похідні: *порошенківці, ляшкісти, зеленофіли, путінізм* та ін. Варто відзначити, що у таких конструкціях домінують негативна конотація: *Під прикриттям риторики переможців впродовж поточного 2020 року відбулося капсулювання путінізму й конституційне закріплення його довічності* (УТ. Якубова Л. Історія: вийти з п'їтьми. № 50 (682) 3 грудня – 10 грудня 2020).

Описуючи моделі антропонімічної метонімії, потрібно говорити й про транспозицію окремих граматичних категорій. Проведений аналіз свідчить, що найчастіше категорія неістоти заміщується категорією істоти, категорія множинності – категорією одиничності.

Порівняно з антропонімами більш продуктивними засобами вторинної номінації у досліджуваних медіатекстах є метонімічні перейменування топонімів. Лексичний фон топоніма – поєднання лінгвальних та екстралінгвальних компонентів, де саме екстралінгвальний компонент надає інформацію про відомості, що пов'язані з конкретним географічним місцем. На відміну від антропонімів, топоніми наділені також національним колоритом. Погоджуємося з В.В. Зайцевою, що саме завдяки екстралінгвальній частині лексичного фону з'являється можливість використання топонімів у метонімічних структурах [Зайцева 2011, с. 307].

За нашими спостереженнями, найчастотнішою у досліджуваному виданні є локальна топонімічна метонімія, яка зумовлена асоціативним зв'язком між певними просторовими поняттями. Переконаємося, що такий тип перенесення реалізує тенденцію до узагальнення та уникнення конкретизації. У межах локальної метонімії виділяємо різноманітні моделі. Варто зауважити, що цей тип вторинної номінації насичений макротопонімами. Простежуємо вживання метонімічної моделі, коли **назва частини світу чи регіону** вживається замість **держав, що там розташовані**: *Загострюються*

стосунки із **Заходом** – треба зіграти роль демократів і реформаторів та звинуватити в усьому олігархів (УТ. Крапивенко Д. Доки стоять атланти. № 52 (684) 16 грудня – 23 грудня 2020); Автор *Abendlich Hamburg Matthias Фрітц* начебто виявив, що тепер **Захід** робить ставку не на самого Навального, а на його дружину Юлію (УТ. Гок А. Добре імя Гамбурга, нахабна брехня Москви. № 51 (683) 9 грудня – 16 грудня 2020).

Досить поширеною є топонімічна модель, у якій **назва країни, населеного пункту** переноситься на **жителів цієї країни, населеного пункту**: Цьогоріч **Україна** втретє взяла участь у Світовому дослідженні цінностей (*World Values Survey, WVS*) (УТ. Віхров М. На ціннісному фронті без змін. № 45 (677) 29 жовтня – 5 листопада 2020); Мовляв, **Україна** досі сповідує неєвропейські цінності, які їй перешикоджають нашому розвитку, заважають збудувати Європу в Україні (УТ. Віхров М. На ціннісному фронті без змін. № 45 (677) 29 жовтня – 5 листопада 2020); Для **Вірменії** поразка у війні виявилася не просто важкою – вона спричинила суттєвий розкол у вірменському суспільстві (УТ. Барабаш К. Гопник-«рятівник». № 47 (679) 11 листопада – 18 листопада 2020); Коротку 44-денну війну **Вірменія** програла (УТ. Барабаш К. Гопник-«рятівник». № 47 (679) 11 листопада – 18 листопада 2020).

Проте найуживанішою серед локальних перенесень є метонімічна модель, де **назва країни** вживається замість **назви уряду цієї країни**. Простежимо домінування макротопонімів для підкреслення масштабності та важливості змісту повідомлюваного: **Україна**, наприклад, обрала варіант із незалежною монетарною політикою та вільним рухом капіталів, проте відмовилася від фіксованого курсу валют (УТ. Дубогриз Є. Вовк, Нацбанк і капуста. № 51 (683) 9 грудня – 16 грудня 2020); Це добре відчула **Україна**, яка змушено погодилася на мінські домовленості (УТ. Лапаєв Ю. Продиктована угода. № 46 (678) 4 листопада – 11 листопада 2020); **Китай** готується до «стратегії оточення» (УТ. Віллі Во-Лап Лам. Сигнали раннього попередження. № 1 (685) 13 січня – 20 січня 2021); Щоб уникнути повного локдауну, **Словаччина** вирішила провести масове тестування населення (УТ. Чабарай Г. Гра в заборону. № 46 (678) 4 листопада – 11 листопада 2020). Аналогічна метонімічна модель застосовується і щодо вторинної номінації історичних назв держав: У превентивній війні **Річ Посполита** мала знайти шлях до вигідного миру й відвадити Москву від експансії в західному напрямку (УТ. Гирич Я. Мистецтво війни із мосхами. № 50 (682) 3 грудня – 10 грудня 2020).

Констатуємо, що в аналізованому журналі активно використовується традиційне метонімічне перенесення, коли **назва столиці** переноситься на **назву держави та її уряд**: Якби на Донбасі справді точилася громадянська війна, торг між **Києвом** і сепаратистами мав би практичний сенс (УТ. Віхров М. Гаданий прогрес. № 49 (681) 25 листопада – 2 грудня 2020). Така ж модель топонімічної метонімії застосовується і щодо **назв столиць за-**

кордонних держав: Попри визнання своєї провини, **Тегеран** донині блокує розслідування й усі спроби **Києва** вирішити питання у цивілізованій спосіб (УТ. Заблоцький В. Велике полювання. № 50 (682) 3 грудня – 10 грудня 2020); Який відвертий меседж **Пекін** надсилає новообраному президентові США Джо Байдену (УТ. Віллі Во-Лап Лам. Сигнали раннього попередження. № 1 (685) 13 січня – 20 січня 2021); У вересні **Вашингтон**, намагаючись зберегти баланс між союзниками в НАТО шляхом критики надмірної турецької активності, водночас відхилив грецькі претензії на розподіл морської акваторії (так звана Севільська карта) (УТ. Олійник Ю. Африканські мрії Кремля №1 (685) 13 січня – 20 січня 2021); Чому **Париж** мовчить щодо перегляду мінських угод (УТ. Лазарева А. Біг на місці. № 49 (681) 25 листопада – 2 грудня 2020). Таке частотне вживання ойконімів при метонімізації не тільки привертає увагу читача, але й допомагає у визначенні просторового розташування.

Оскільки «Український тиждень» висвітлює ключові події та проблеми нашої країни, то у ньому, безперечно, є багато прикладів топонімічної локальної метонімії, пов'язаної з Російською Федерацією, яка вже сьомий рік веде війну з Україною. Автори медіатекстів для вторинної номінації доволі часто послуговуються назвою російської столиці: *Теперішня влада мала достатньо часу, щоб у цьому пересвідчитись і позбутися наївних уявлень про те, що з Москвою можна «зійтися десь посередині»* (УТ. Віхров М. Гаданий прогрес. № 49 (681) 25 листопада – 2 грудня 2020); *Саме Москва блокує українські пропозиції та висуває в Мінську заздалегідь неприйнятні вимоги* (УТ. Віхров М. Гаданий прогрес. № 49 (681) 25 листопада – 2 грудня 2020).

Досліджуваний тижневик оперативно реагує на актуальні політичні події, тому частотною є метонімічна модель, у якій **назва міста (столиці)** переноситься на **назву важливої політичної події чи політичного документу**, що був тут підписаний: **Мінськ** мав би вирішувати не лише питання звільнення людей з полону, але й певні проміжні завдання (УТ. Козлюк С. Імітація звільнення. № 49 (681) 25 листопада – 2 грудня 2020). Уживання ойконіма у такому типі вторинної номінації значно розширює семантику позначуваного поняття.

Звертають на себе увагу приклади метонімії, де відбувається перенесення не тільки назви столиці, а й **назви окремого району чи кварталу міста**: **Афіни** відреагували жорстко, а **Фанар** був змушений мовчати, що негативно вплинуло на його реноме у православному світі (УТ. Олійник Ю. Африканські мрії Кремля №1 (685) 13 січня – 20 січня 2021). Тут мова йде про урбанонім, яким названо район Стамбула, де знаходиться резиденція Вселенського (Константинопольського) патріарха.

До локального типу відносно також метонімічне перенесення, де **назва вулиці** вживається замість **адміністрації президента**, яка розміщена на цій вулиці: *Недоопитування-недоререферендум, який намагалися організувати в день місцевих виборів, засвідчило, що з фантазією на Банковій нині*

геть кепсько (УТ. Крапивенко Д. Доки стоять атланти. № 52 (684) 16 грудня – 23 грудня 2020). Цілком зрозуміло, що мова йде про назву вулиці Банкової у Києві, де знаходиться будівля Адміністрації Президента України. Тому обов'язковою умовою вживання урбаноніма (годоніма) такого типу є його відомість широкому колу читачів.

Локальна метонімія характерна і щодо назв окремих об'єктів, будівель, що мають певне соціальне, політичне чи історичне значення. Зокрема, фіксуємо модель з ойкодомонімом, де **офіційна назва резиденції президента** вживається замість **апарату цієї резиденції**: *Врешті, у Кремля сьогодні, можливо, останній шанс повернути собі Україну – тому він його не прогавить* (УТ. Малко Р. Небезпечне пришвидшення. № 47 (679) 11 листопада – 18 листопада 2020); *Загалом за сім років війни відбулося кілька значних обмінів, під час яких вдалося повернути найбільш «медійних» бранців Кремля* (УТ. Козлюк С. Імітація звільнення. № 49 (681) 25 листопада – 2 грудня 2020).

У зв'язку з сучасними реаліями дуже важливим для українців є майдан Незалежності. Це не тільки головна площа столиці, а й місце, що за останні десятиліття є символом боротьби, революції та пам'яті. Невипадково **назва цього географічного об'єкта** часто вживається у значенні **події, що відбувається у цьому місці**. Наприклад: *Причому цьогорічні протести бізнесу, як і «податковий Майдан» 2010–2011 років, проукраїнська опозиція відкрито очолити не здатна* (УТ. Віхров М. Глибинні течії. № 52 (684) 16 грудня – 23 грудня 2020). Цей агоронім (майдан Незалежності) та пов'язані з ним революційні події сприяли появі нових похідних: *Свромайдан, Антимайдан, Автомайдан*. Широко відомими зараз уже є і похідні відтопоніміні назви: *майданівці, кримнашисти, москвини*. Наприклад: *Запевняв світ, наче майданівці самі в себе стріляють і самі себе викрадають* (УТ. Крапивенко Д. Сумнівний баланс Володимира Зеленського № 8 (692) 17 лютого – 24 лютого 2021).

Як ілюструє емпіричний матеріал, значно меншу частотність серед топонімічної метонімії виявляють гідроніми. Виокремлюємо модель, де **географічна назва** виступає основою вторинної номінації для **назв газет, журналів, видавництва**. Наприклад: *Мало не два місяці тому шанований колега Орест Дрুলь опублікував у себе на «Збручі» статтю, де на нальцях продемонстрував, на яких фейках базується нова редакція Українського правопису, схвалена, між іншим, президентом Академії*

наук, колегією Міносвіти та Кабінетом Міністрів і розпіарена так успішно, що нині остання операторка кол-центру вимовляє: «проЄкт» (УТ. Макаров Ю. Підставляйте долоні. № 50 (682) 3 грудня – 10 грудня 2020).

Рідковживаними є метонімічні перейменування у структурі власних назв, де **географічні назви** виступають основою вторинної номінації для **назв організацій, об'єднань**. Наприклад: *Це добре видно, якщо переглянути колекцію наукових знаків українських військових волонтерського об'єднання «Вокзал Дніпро»* (УТ. Репан О. Дніпро: Форпости пам'яті. № 50 (682) 3 грудня – 10 грудня 2020). В основу метонімічного перенесення також залучено гідронім.

Висновки. Нові процеси, що відбуваються в сучасній українській публіцистиці, накладають відбиток на функціонування та вживання топонімічних та антропонімічних одиниць. Виступаючи складовими вторинної номінації, топоніми й антропоніми забезпечують актуальність тексту, відтворюють взаємовідношення між об'єктами дійсності, а також орієнтують читача в просторі і часі.

Метонімія як один із продуктивних засобів вторинної номінації у публіцистиці побудована на реальних просторових, часових, причинових зв'язках. У журналі «Український тиждень» явище топонімічної та антропонімічної метонімії сприяє увиразненню контексту, поглибленню змістової структури, посиленню експресії, уникненню тавтології та економії мовних засобів для вираження думки. Виявивши та проаналізувавши найтипівіші метонімічні моделі, приходимо висновку, що зафіксовані перенесення реалізуються на підставі каузальної, темпоральної та локальної метонімії. Зокрема, більш продуктивними засобами вторинної номінації у досліджуваному журналі є метонімічні перейменування топонімів, які представляють різніми моделями локальної метонімії, що регулюють відношення між місцем об'єкта й об'єктом. Натомість трохи менше зустрічаємо метонімію антропонімічного походження, для яких характерні переважно каузальні (причиново-наслідкові) та темпоральні зв'язки.

Загальні результати нашого дослідження дають підстави стверджувати, що вживання метонімічних перенесень із топонімами та антропонімами у публіцистичному просторі сприяє віддзеркаленню тих сучасних процесів, які відбуваються в економіці, політиці, соціальній свідомості та культурному житті суспільства.

Література

1. Желтухина М.Р. Политический и масс-медиаальный дискурсы: воздействие – восприятие – интерпретация. *Язык, сознание, коммуникация*: сб. статей / отв. ред. В.В. Красных, А.И. Изотов. Москва: МАКС Пресс, 2003. Вып. 23. С. 38–51.
2. Зайцева В.В. Антропоніми й топоніми як складники метонімічних перейменувань. *Науковий часопис Національного педагогічного університету імені М.П. Драгоманова*. Серія 10: Проблеми граматики і лексикології української мови. 2011. Вип. 7. С. 306–314.
3. Ільченко В.І. Експресія власних назв як засіб публіцистики: дис. ... канд. філол. наук: 10.01.08. Київ, 2003. 234 с.
4. Коваль Т.Л. Засоби експресивізації українського газетного дискурсу початку ХХІ ст.: автореф. дис.

на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук: спец. 10.02.01 – українська мова. Запоріжжя, 2011. 23 с.

5. Парубець О.М. Модель журналістської діяльності у сучасному інформаційному просторі. *Образ*. 2015. Вип. 3 (18). С. 11–118.

6. Тараненко О.О. Метонімія. *Українська мова: енциклопедія* / ред. В.М. Русанівський. 3-е вид. Київ: Українська енциклопедія ім. М.П. Бажана, 2007. С. 355–358.

7. Тараненко О.О. Языковая семантика в ее динамических аспектах: основные семантические процессы. Киев: Наукова думка, 1989. 256 с.

8. Телия В.Н. Вторичная номинация и ее виды. *Языковая номинация (виды наименований)*. Москва: Наука, 1977. С. 129–221.

9. Терханова О.В. Вторинна номінація як художній прийом у газетно-журнальній публіцистиці. *Вісник Дніпропетровського університету*. Серія: *Мовознавство*. 2015. Т. 23. Вип. 21 (3). С. 174–180.

10. Українська мова: енциклопедія / редкол.: В.М. Русанівський (співголова), О.О. Тараненко (співгол.), М.П. Зяблюк та ін. 2-ге вид., випр. і доп. Київ: Українська енциклопедія, 2004. 824 с.

11. Український тиждень. 2020. № 49 (681) – 52 (684), 2021. № 1 (685) – 13 (697). URL: <https://m.tyzhden.ua/magazine> (дата звернення: 05.03.2021–31.03.2021).

12. Шульська Н.М. Неофіційна антропонімія Західного Полісся: дис. ... канд. філол. наук : 10.02.01. Луцьк, 2011. 339 с.

References

1. Zheltukhina M.R. (2003) Politicheskii i mass-medialnyy diskursy: vozdeistvie – vospriiatie – interpretatsiya [Political and mass media discourses: impact - perception - interpretation]. *Yazyk, soznanie, kommunikatsiia: sb. statei* / otv. red. V.V. Krasnykh, A.I. Izotov. Moskva: MAKSS Press. Vyp. 23. S. 38–51 [in Russian].

2. Zaitseva V.V. (2011) Antroponimy y toponimy yak skladnyky metonimichnykh pereimenuvan [Anthroponyms and toponyms as components of metonymic renamings]. *Naukovyi chasopys Natsionalnoho pedahohichnoho universytetu imeni M.P. Drahomanova*. Serii 10: Problemy hramatyky i leksykologii ukrainskoi movy. Vyp. 7. S. 306–314 [in Ukrainian].

3. Ilchenko V.I. (2003) Ekspresiiia vlasnykh nazv yak zasib publitsystyky [Expression of proper names as a means of journalism]: dys. ... kand. filol. nauk: 10.01.08. Kyiv. 234 s. [in Ukrainian].

4. Koval T.L. (2011) Zasoby ekspresyvizatsii ukrainskoho hazetnoho dyskursu pochatku KhKhI st. [Means of expressionization of the Ukrainian newspaper discourse of the beginning of the XXI century]: avtoref. dys. na zdbuttia nauk. stupenia kand. filol. nauk: spets. 10.02.01 – ukrainska mova. Zaporizhzhia, 23 s. [in Ukrainian].

5. Parubets O.M. (2015) Model zhurnalistskoi diialnosti u suchasnomu informatsiinomu prostori [Model of journalistic activity in the modern information space]. *Obraz*. Vyp. 3 (18). S. 111–118 [in Ukrainian].

6. Taranenko O.O. (2007) Metonimiiia [Metonymy]. *Ukrainska mova: entsyklopediia* / red. V.M. Rusanivskyyi. 3-e vyd. Kyiv: Ukrainska entsyklopediia im. M.P. Bazhana. S. 355–358 [in Ukrainian].

7. Taranenko O.O. (1989) Yazykovaya semantika v ee dinamicheskikh aspektakh: osnovnye semanticheskie protsessy [Linguistic semantics in its dynamic aspects: basic semantic processes]. Kiev: Naukova dumka. 256 s. [in Russian].

8. Teliya V.N. (1977) Vtorichnaya nominatsiya i ee vidy [Secondary nomination and its types]. *Yazykovaya nominatsiia (vidy naimenovaniy)*. Moskva: Nauka, 1977. S. 129–221 [in Russian].

9. Terkhanova O.V. (2015) Vtorynna nominatsiia yak khudozhnii pryiom u hazetno-zhurnalnii publitsystytsi [Secondary nomination as an artistic technique in newspaper and magazine journalism]. *Visnyk Dnipropetrovskoho universytetu*. Serii: *Movoznavstvo*. T. 23. Vyp. 21 (3). S. 174–180 [in Ukrainian].

10. Ukrainska mova: entsykl. (2004) [Ukrainian language: encyclopedia] / redkol.: V.M. Rusanivskyyi (spivholova), O.O. Taranenko (spivhol.), M.P. Ziabliuk ta in. 2-he vyd., vypr. i dop. Kyiv: Ukrainska entsyklopediia. 824 s. [in Ukrainian].

11. Ukrainskyi tyzhden. (2020, 2021) [Ukrainian week]. 2020. № 49 (681) – 52 (684), 2021. № 1 (685) – 13 (697) [in Ukrainian].

12. Shulska N.M. (2011) Neofitsiina antroponimiiia Zakhidnoho Polissia [Unofficial anthroponymy of Western Polissya]: dys. ... kand. filol. nauk : 10.02.01. Lutsk. 339 s. [in Ukrainian].

TOPONYMS AND ANTHROPONYMS AS COMPONENTS OF THE METONYMIC RENAMING IN MODERN MEDIA TEXTS

Abstract. The article considers the phenomenon of tononymic and anthroponymic metonymy in modern media texts of the magazine «Ukrainian Week». In general, 15 magazines were analyzed (November-December 2020 and January-March 2021), where 214 examples of tononymic and anthroponymic metonymy were recorded. Expediency of the research is proved by the relevance of the development of secondary nomination mechanisms, namely the processes of metonymization in the language of modern media. The purpose of the proposed research is to establish the specifics of the use of toponyms and anthroponyms as components of metonymic renaming in the media texts of the magazine «Ukrainian Week». To achieve this goal, the following tasks are set and solved: 1) to identify and describe typical models of toponyms and anthroponyms that have become the source of the secondary nomination; 2) to investigate the semantic nature of the metonymic renaming of anthroponymic and toponymic origin; 3) to determine the types of metonymic transfers on the material of the «Ukrainian Week»; 4) to identify the peculiarity of the functioning of the metonymic transfers with toponyms and anthroponyms in the studied media texts.

Journalistic texts directly respond to lexico-semantic changes in modern language practice, thus indicating the active phenomena of the secondary nomination, among which metonymy occupies a special place. Attention focuses on specific models of toponyms and anthroponyms, which have become a source of metonymic transfers. It is established that metonymic renaming is implemented on the basis of causal, temporal and local metonymy. In particular, the more productive means of secondary nomination in the studied journal there are metonymic renaming of toponyms, which are represented by various models of local metonymy that regulate the relationship between the place of the object and the object. Instead, we meet a little less metonymies of anthroponymic origin, which are characterized mainly by causal and temporal connections. In the language of mass media, metonymic transfers are determined by high productivity, contribute to increased expression, expressiveness of the context and actualization the content of media messages.

Keywords: secondary nomination, metonymy, metonymic renamings, type of transfer, toponym, anthroponym, mediatext.

© Гецько Г., 2021 р.

Ганна Гецько – кандидат філологічних наук, доцент кафедри журналістики Ужгородського національного університету, Ужгород, Україна; annagecko21@gmail.com; <https://orcid.org/0000-0002-7684-4790>

Hanna Hetsko – Candidate of Philology, Associate Professor of the Department of Journalism, Uzhhorod National University, Uzhhorod, Ukraine; annagecko21@gmail.com; <https://orcid.org/0000-0002-7684-4790>

АГІОНІМИ ТА ПОХІДНІ ВІД НИХ У МОВНІЙ КАРТИНІ СВІТУ УКРАЇНЦІВ XIX СТ. (на матеріалі збірки Матвія Номиса «Українські приказки, прислів'я і таке інше»)

Науковий вісник Ужгородського університету. Серія: Філологія.

Випуск 1 (45)

УДК 811.161.2'373.7:398.9:27-36»18»

DOI: 10.24144/2663-6840/2021.1(45).182-188

Гнатюк Л.П. Агіоніми та похідні від них у мовній картині світу українців XIX ст. (на матеріалі збірки Матвія Номиса «Українські приказки, прислів'я і таке інше»); кількість бібліографічних джерел – 14; мова українська.

Анотація. Статтю присвячено аналізу агіонімів (назв християнських святих) та похідних від них, засвідчених у збірці Матвія Номиса «Українські приказки, прислів'я і таке інше» (1864). Ці одиниці з названої збірки паремій ще не були об'єктом дослідження в українській лінгвістиці. Потреба їх вивчення зумовлена необхідністю реконструкції концептуальної і мовної картин світу українців XIX ст., зокрема важливого фрагмента, пов'язаного з духовним буттям.

З'ясовано, що агіонім може бути двочленним чи одночленним. Складені одиниці містять назву чину святості та ім'я (*святий Петро*) або ім'я й диференціатор, зокрема прізвисько (*Петро Верига*). Значно частіше у збірці засвідчено лише імена святих, частина з яких мала варіанти в народному мовленні.

Агіоніми в пареміях розглядають збірки часто виступали геортонімами (назвами свят на честь святих) і були для українців у XIX ст. важливими хронологічними маркерами. Зі святами українці пов'язували прикмети, які були наслідком спостережень за змінами в природі; паремії з геортонімами часто містили й господарські поради, характеристику селянина за ознаками того, як він господарює від свята до свята тощо. У розгляданій збірці зафіксовано окремі народні геортоніми, що складаються з прикметника, який називає ознаку за порою року чи температурою, та імені (*Весняний Микола, Теплий Олекса*).

З'ясовано, що в пареміях найчастіше засвідчено імена святого Петра та святого Юрія, а також похідні прикметники на означення святкового дня *петрівський / петрівчаний / петрівний / Петрів день* і назву посту *Петрівка*. Оскільки в народі двічі впродовж року вшановували святого Юрія, сполука *на Юрія* (без означення часу свята) стала вживатися жаргівливо й набула значення 'ніколи' (*на Юрія / Юра, як рак свисне*), як і вислів *на маленького Юрія*.

Паремії засвідчують, що українці несхвально ставилися до тих, хто захоплювався надмірним святкуванням як приводом не працювати, що спричинило виникнення яскравих оказіональних дієслів, похідних від агіонімів (*савити, варварити, амбросити*).

Паремії, до складу яких входять агіоніми та похідні від них, постають як довершений зразок народної творчості: названі одиниці спричиняли пошук рими, у структурі висловів часто наявний синтаксичний паралелізм.

Ключові слова. Агіоніми, геортоніми, онімний простір, мовна картина світу, українські паремії, народна мова XIX ст.

Постановка проблеми. Важливе місце в національному онімному просторі посідає лексика, пов'язана з християнством, зокрема агіоніми – імена християнських святих (апостолів, старозавітних пророків і патріархів, а також мучеників). Як відомо, агіоніми почали привертати увагу українських лінгвістів тільки в кінці XX – на початку XXI ст.; імена святих, засвідчені в пареміях збірки М. Номиса «Українські приказки, прислів'я і таке інше» (1864), ще не були об'єктом спеціального мовознавчого дослідження. Потреба вивчення названих одиниць зумовлена необхідністю реконструкції концептуальної і мовної картин світу українців XIX ст., зокрема важливого фрагмента, пов'язаного з духовним буттям, – особливостями сприйняття й називання нашими предками християнських святих, що проливає світло і на спосіб мислення українців попередніх століть, і на специфіку «ословлення» ними світу.

Аналіз досліджень. Місце та статус українських сакронімів у національній онімній системі окреслив О.О. Белей [Белей 2014], назви великих християнських празників в українській мові та в християнській традиційній культурі вивчав М. Ле-

сів [Лесів 2000], лексико-семантичні та граматичні параметри назв релігійних свят у сучасній українській мові – І.В. Бочарова [Бочарова 1999], назви чинів святості в українській мові досліджував О.Я. Мирончук [Мирончук 2009 а; Мирончук 2009 б; Мирончук 2014], найменування ангелів у мікротекстах «Галицько-руських народних приповідок» Івана Франка привернули увагу Г.В. Тимошик [Тимошик 2016], особливості реалізації геортонімів у контексті народнокалендарних прислів'їв у граматичному і міфологічному аспектах на матеріалі української, білоруської, російської та польської мов виявив С.С. Єрмоленко [Єрмоленко 2017]; агіоніми в історичній ойконімії були об'єктом дослідження Я.П. Редьки [Редька 2010] тощо. Окремих аспектів, пов'язаних з агіонімами, торкалися у своїх працях М.М. Торчинський [Торчинський 2008], О.Д. Ципердюк [Ципердюк 2016] та ін. Деякі розвідки присвячено семантико-стилістичній специфіці агіонімів та геортонімів у творох українських письменників [Лесів 1989; Мисько 2013; Баранська 2018; Степаненко 2020] тощо.

Мета статті. Мета пропонованого дослідження – шляхом виявлення специфіки вживання агіоні-

мів та похідних від них у переміях зі збірки М. Номиса «Українські приказки, прислів'я і таке інше» (1864) реконструювати фрагмент концептуальної і мовної картин світу українців XIX ст., пов'язаний зі сприйняттям святих.

Методи дослідження. У статті використано прийоми лінгвокультурологічного та концептуального аналізу з метою реконструкції важливого фрагмента концептуальної і мовної картин світу українців XIX ст.

Виклад основного матеріалу. Християнство, як відомо, стало в українців народною культурою. Шанобливе ставлення наших предків до святих яскраво відображають зафіксовані М. Номисом паремії: *Через Святих¹ до Бога. <...> через людей до цісаря <...>. Через слуг до пана, а через Святих до Бога* [Н., с. 44; № 146]. Виразно позитивну оцінку має паремія *Як би святий дім перелетіли*, яку упорядник прокоментував «як тихо все» [Н., с. 178; № 3315]. Водночас у народі визнавали, що святі були не всесильними: *Як Бог не допоможе, то й святі не оборонять* [Н., с. 40; № 16]; не завжди досконаліми: *И межі святими буває часом суперечка* [Н., с. 178; № 3319]. Їхню спорідненість зі звичайними людьми відбито в паремії *Сам Бог з рибалок апостоли вчинив* [Н., с. 464; № 10450]. Святих у народі сприймали як близьких і рідних, тому до них часом зверталися лише на ім'я: *Петро, коли буде тепло?* [Н., с. 60; № 467]; *Кузьма й Дем'ян, пошли пам'ять!* [Н., с. 62; № 500]. Зі святими жартома порівнювали ледарів, на що вказав у дужках М. Номис: *Три святі в хаті (як троє в хаті і за холодну воду не візьмуця)* [Н., с. 481; № 10866].

Наводячи вислів *Як не підьєси, то й святих / святого продаси*, укладач витлумачив його так: «<...> при великій нужді і голоді чоловік іноді мусить і таку святоц, як образі, продати» [Н., с. 532; № 12110].

У пареміях аналізованої збірки засвідчено чимало агіонімів. За слушним спостереженням В.В. Жайворонка, у народі «деякі святі переосмислюються як легендарні постаті – Симон Зилот, Святий Миколай, Ілля-пророк, Юрій, Петро, Павло, Варвара, Сава, Катерина, Параскева-П'ятниця <...>» [Жайворонок 2006, с. 531]. Такі одиниці «у вторинному використанні є і назвами певної пов'язаної з ними дати й події сакрального року», тобто геортонімами [Срмоленко 2017, с. 3]. Імена святих у збірці «Українські приказки, прислів'я і таке інше» найчастіше засвідчено саме в ролі назв свят на їхню честь (М. Номис здебільшого зазначав у дужках дату святкування за старим стилем).

У пареміях з названої збірки зафіксовано двокомпонентні агіоніми, які мають у своєму складі назву чину святості та ім'я: *Сміливий, як Святий Петро* [Н., с. 593; № 13651]; *Тебе і св. Петро не загіє* [Н., с. 369; № 8227] (жартівливо про того, хто мерз у Петрівку); *Нехай Св. Єсип на все добре пе-*

реносить (укладач пояснив, що так говорили, коли «що недобре присниця») [Н., с. 500; № 11346]. В українському народному мовленні кінцевий [ф] грецького імені замінено на [п].

Паремії засвідчують, що до святих зверталися з проханнями на свята на їхню честь: *Ох, Св. Парасковія (Параски і Парасочки 14 і 28 Паздерника!) Дай жениха поскорія!* [Н., с. 62; № 496]. Називний відмінок у звертанні зумовлений потребою римування імені в цій формі з оказіональним прислівником *поскорія*.

Двокомпонентні агіоніми, які складаються з назви чину святості та імені, виконують і функції геортонімів: *На Св. Марка (25-го квітня) ранній овес, а пізня татарка (арнаутка)* [Н., с. 59; № 444]; *На Св. Луки (певно 18-го Паздерника) нема хліба ані муки* [Н., с. 62; № 495].

Зрідка у збірці засвідчено двокомпонентні агіоніми в ролі геортонімів, які містять у своєму складі ім'я та диференціатор, зазвичай прізвище, яке може бути і питомим словом, і запозиченням. Поширена в народному мовленні сполука *Петро Верига* на позначення дня, коли поклонялися чесним веригам апостола Петра (16/29 січня), виникла внаслідок називання атрибута святого – вериг (ланцюгів), якими він був зв'язаний: *На Петра Вериги (16-го січня) розбиваюця криги* [Н., с. 63; № 520]. За народними спостереженнями, з цього дня крига переставала бути такою міцною, як раніше.

Двокомпонентну структуру має й агіонім (який виконує функцію геортоніма) *Іван Верхопечерник*, щоправда, зафіксована М. Номисом паремія, яка є народною порадою бджолярам, не містить цього прізвища, його автор наводить для пояснення: *Догодуї бджолу до Івана (Верхопечерника, 19-го квітня), то наряде тебе, як пана* [Н., с. 58; № 432]. Цікаво, що засвідчений диференціатор є наслідком народного переосмислення, адже йдеться про *святого Іоанна Верхопечерника*, названого так тому, що він проживав у старому монастирі, церква якого була в печері.

У розгляданій збірці натрапляємо також на двокомпонентний агіонім у ролі геортоніма *Симона Зилота (10-го травня; зілля збирають)* [Н., с. 60; № 455]. Прізвище *Зилот* святий отримав тому, що дотримувався вчення зилотів, які ревно оберігали іудейську релігію від чужоземного і язичницького впливу [Б., с. 407].

У народних назвах днів пам'яті тих святих, яких вшановували не один раз на рік, поширеними були означення за порою року (*Весняний, Осінній, Зимовий*) чи температурними показниками (*Теплий, Холодний, Зимний*). М. Номис зафіксував народний геортонім *Весняний Микола (9/22 травня): До Весняного Миколи не можна купацяця, бо з чоловіка верба виросте* [Н., с. 60; № 454]. У розгляданих пареміях не засвідчено народних геортонімів *Осінній Микола, Зимний (Зимовий) Микола*.

Весняне тепло, за народними переказами, починалося на день преподобного Олексія, по-народному – на *Теплого Олексі (17 / 30 березня)*. У записаній М. Номисом паремії відбито народне

¹ У цитованих пареміях засвідчено непослідовність написання лексеми *святий*: то з великої літери, то з малої, то повністю, то скорочено. Приклади подаємо так, як записано М. Номисом.

спостереження про відлигу: *На Теплога Олексі (17 Березіля) шука риба лід хвостом розбиває* [Н., с. 57; № 16]. Цікаво, що у формі родового відмінка однини прикметника засвідчено давню книжну (церковнослов'янську з походження) флексію *-ago*.

Назва чину святості чи диференціатор в агонімах, які здебільшого виступають у ролі геортонімів, переважно відсутні. Геортоніми є часовими маркерами в пареміях, які відображають фрагменти концептуальної і мовної картин світу українців, часто пов'язані зі спостереженнями за змінами в природі: *По Петру, то й по теплу* [Н., с. 61; № 469]; *На Ганни – зачатія (9-го грудня) починають бджоли мед їсти. <...> – починають тічки бігати* [Н., с. 63; № 509]. В останньому прикладі ім'я святої засвідчено з протетичним [г] відповідно до народної вимови.

Поширеними є паремії, у яких святим метафорично приписано певні дії, які відображають зміни в природі після днів вшанування названих святих: *Прийшов Петро – вирвав листок: прийшов Илля – вирвав и два <...>* [Н., с. 60; № 468]; *Варвара ночі ввірвала <...> – а дня приточила* [Н., с. 62; № 504]; *У Варвари так и ніч уворвали* [Н., с. 62; № 505]; *Варвара постеле, Сава поглядить, а Микола стукне* [Н., с. 62; № 506]; *Варвара заварить, а Сава засолить, а Микола поставить кола. – Варвара заварить, Микола загвоздить <...>* [Н., с. 63; № 507]; *Варвара мостить, а Сава гвоздить, а Микола крепить. <...> Сава мосте, а Микола гвозде* [Н., с. 63; № 508]. Сталий порядок агонімів *Варвара – Сава – Микола* в наведених пареміях зумовлений послідовністю відповідних свят: день пам'яті святої Варвари – 4/17 грудня, святого Сави – 5/18 грудня, святого Миколая – 6/19 грудня. Більшість наведених висловів побудована за принципом синтаксичного паралелізму.

Розглядані паремії, в оформленні яких, окрім синтаксичного паралелізму, часто наявне внутрішнє римування, відображають і особливості народних традицій: *Поки Василя, поти весілля* [Н., с. 405; № 9142]. Ідеться про перший день Нового року за церковним календарем, пов'язаний з народним обрядом «посівання» [Жайворонок 2006, с. 65].

Зібрані М. Номисом народні фразеологічні одиниці дають дослідникові чітке уявлення про те, які часові віхи, марковані агонімами в ролі геортонімів, були важливими впродовж року для українських селян у XIX ст.

Початком весни вважали календарне церковне свято *Сорока святих* – сорока мучеників, покровителів усякої птиці [Жайворонок 2006, с. 569–570]. Народне осмислення цього свята і звичай відображено в пареміях *На Сорок Святих сорока сорок паличок в гніздо положить (9-го Березіля). На Сорок Святих школяр несе вчителю сорок бубликів (або: книшів) и д.* [Н., с. 57; № 414]. Пам'ять про особливості клімату, коли в березні ще були морози, збережено в приказці *З Сорока Святих сорок морозів буде* [Н., с. 57; № 415].

Одним із найбільш уживаних у пареміях є ім'я святого Петра. Агонім *Петро* виступає й у ролі геортоніма, позначаючи одне з найулюбленіших

літніх календарних християнських свят – свято на честь апостолів Петра і Павла, яке відзначали в розпал літа (29 червня / 12 липня). Важливість цього дня для пересічного українця підкреслено навіть у прокльоні: *Щоб не дїждав ні Петра, ні Павла, ні дрібних святків!* [Н., с. 194; № 3769].

На позначення названого свята вживали також сполуки похідних від *Петро* прикметників з іменником *день*: *Петрів день, петрівський день, петрівчаний день, петрівний день*. Те, що це свято було особливим, засвідчує паремія *Не петрівський / не петрівний день / Сьогодні не Петрів день* [Н., с. 573; № 13097]. У жартівливій паремії *Тепер не петрівський день, щоб по двічі казати* [Н., с. 573; № 13097] підкреслено, що в цей день молилися двом апостолам.

Те, що після згаданого свята незворотні зміни відбуваються не тільки в природі, засвідчує вислів про жіночий вік і наближення старості: *Бабське літо по Петра тільки* [Н., с. 61; № 470]; *Пішло уже мені з Петрового дня. <...> – як з петрівського дня. <...> – Як підеця з Петрового дня, то буде щодня* [Н., с. 130; № 2136].

Від імені Петра походить назва церковного посту *Петрівка*, що позначає один із чотирьох православних постів, який розпочинався за тиждень після Трійці й завершувався саме в день вшанування святих апостолів Петра та Павла. На назву цього посту в пареміях натрапляємо досить часто; її засвідчено зокрема й у сполуках, які характеризують особливості природи і тваринного світу влітку: *Який він гарненький, як у Петрівку яглиця* [Н., с. 385; № 8654]; *Миль-міль, як у Петрівку ягода* (М. Номис прокоментував: «*Де-негде побачиш*») [Н., с. 347; № 7697]. Цікавим є народне жартівливе осмислення поведінки комах у цей період: *В Петрівку мухи роблять на панів, а в Спасівку на себе* (М. Номис прокоментував: «*В Спасівку дуже кусають – на себе, в Петрівку ні – на панів*») [Н., с. 456; № 10256].

Про те, що хліба вже лишалося мало, а до нового врожаю потрібно було чекати, свідчать вислови *Петрівка на хліб катівка* [Н., с. 60; № 463], *Хліб на Петрівку оцажай* [Н., с. 61; № 464].

Час посту, який міг тривати від 8 до 42 днів, був дуже важливим у житті українця, про що свідчать і жартівливі вислови *Забажалося в Петрівку мерзлого. <...> Захотілось мерзлого в Петрівку* [Н., с. 256; № 5344]; *В Петрівку на лёду розчахнувся* (М. Номис пояснив у примітці: «*Як хто вдає хору-бу*») [Н., с. 366; № 8135]. Якщо якусь роботу чи обіцянку не поспішали чи й не збиралися виконувати, жартували: *Нехай на Петрівку!* [Н., с. 251; № 5204].

Як граматичний синонім до сполуки *в Петрівку* укладач навів поширену в народному мовленні конструкцію *о Петрі* [Н., с. 256; № 5344].

Багато паремій пов'язано з великомучеником Георгієм Побідоносцем, якого в народі називали *святим Юрієм*, просто *Юрієм* чи *Юром* (його вшанували двічі на рік). Навесні день пам'яті припадав на 23 квітня / 6 травня. *Теплого Юрія* в народні змальовували так: *Святий Юрій (23-го квітня) по*

полю ходить, хліб-жито родить [Н., с. 58; № 433]; Святий Юр звіра пасе (вовків) [Н., с. 58; № 434].

Осіннього («холодного») Юрія (цих поширених у народі назв у пареміях не зафіксовано) відзначали 26 листопада / 9 грудня: *Юрій (26-го листопада) мости мостить, а Микола звоздем побиває* [Н., с. 62; № 502].

Від імені цього святого в М. Номиса засвідчено і демінутив *Юрко*, уживання якого зумовлено потребами римування: *Прийдеши, Юрку, до порухунку (осін.)* [Н., с. 200; № 3930]. У цій паремії, де укладач вказав на *Юрія Осіннього*, ідеться про підсумок року. Варіантного імені *Георгій* у пареміях зі збірки Номиса не засвідчено.

М. Номис записав чимало народних прикмет, пов'язаних із весняним святом Юрія: *Коли сховається в житі ворона (на Юрія), то буде урожайне літо; а як горобцю по коліна, то буде лихе літо* [Н., с. 59; № 437]; *Як піде дощ на Юр'я, то буде хліб и в дурня* [Н., с. 59; № 438]; *Коли закує (зозуля) до Юр'я на голе дерево, то буде голодне літо; а як на лист, то буде поліття* [Н., с. 59; № 439]; *Коли на Громницю півень не нап'єся водиці, то на Юр'ю віл не наїсця травці* [Н., с. 59; № 443].

Можливо, тому, що святого Юрія вшанували двічі на рік, сполука на *Юрія* без уточнення, про яку пору року йдеться, стала означати 'ніколи'. Укладач записав жартівливі паремії *На Юрія / на Юра, як рак свисне*. <...> *На Юрія / на Юра о цій порі, як рак свисне на оборі* [Н., с. 262; № 5492]. Такої семантики набув і вислів *На маленького Юрія* [Н., с. 262; № 5492], який у «Фразеологічному словнику» пояснено як «жарт. Уживається для повного заперечення змісту дієслова; ніколи не ...» [ФСУМ, т. 2, с. 973].

Значення 'ніколи' має і вислів *На Юра-Івана, на Рахманський Великдень* [Н., с. 267; № 5634]. Лексему *рахман* Б. Грінченко витлумачив так: «1) По народному повір'ю: житель миїчической мѣстности, праведный християнинь. 2) Нищій» [Г., т. 4, с. 7]. В.В. Жайворонок наводить приказку *Відасть на Рахманський великдень*, пояснюючи її значення як «ніколи не відасть, оскільки рахмани – легендарний народ» [Жайворонок 2006, с. 496].

Цікавим є перифраз *Юрова собака (вовк)* [Н., с. 58; № 435]. Він виник тому, що Юрія вважали охоронцем худоби і всякої звірини [Жайворонок 2006, с. 657], зокрема пастухом вовків.

Паремії, пов'язані з весняним святом Юрія, дають уявлення про те, кого в народі вважали добрим господарем. У наведених контекстах цей день зіставляють з травневим святом святого *Миколая* (9/22 травня). Прикметно, що в пареміях зафіксовано тільки народний варіант вимови грецького імені з початковим [м]: *До Юр'я сіна и в дурня, а на Микола подавай та й вила поховай* [Н., с. 59; № 440]; *У дурня до Юр'я, у розумного далі*. <...> – *У дурня сіна стане до Юр'я, а у розумного до Миколи* [Н., с. 59; № 441].

М. Номис записав цікаву народну прикмету, яка ґрунтується на обігруванні імені святої Мокрини (день пам'яті 19 липня / 1 серпня) та прикметни-

ка *мокриї*: *Як на Макрини (19 Липця) буде дощ, то осінь буде мокра* [Н., с. 61; № 473].

Народні спостереження за наближенням осені пов'язані з ушануванням пам'яті пророка Іллі (20 липня / 2 серпня); аналізовані фразеологічні одиниці засвідчують різні внутрішні рими до імені святого: *Як прийде Ілля, так наробить у полі гнилля* [№ 476; Н., с. 61]; *Після Іллі нехай рій сидить на гіллі* <...> *До Іллі гарні рої, а послі Іллі – хоч плюнь на її* [Н., с. 61; № 477].

На внутрішню риму до імені святого Бориса натрапляємо й у паремії *На Гліба й Бориса (24 липця) за хліб не берися* [Н., с. 61; № 478], у якій згадано свято Бориса і Гліба (24 липня / 6 серпня), коли починалися жнива.

Притаманна внутрішня рима до імен святих і фразеологічним одиницям, які стосуються осінніх свят, відображаючи народні спостереження за особливостями природи й людського побуту: *На Семена-Юди (1 вересня) боїця кінь груди* [Н., с. 61; № 486]; *На Св. Луки (певно 18-го Паздерника) нема хліба ані муки* [Н., с. 62; № 495].

У пареміях відбито особливості дівочої поведінки до дня вшанування святого великомученика Дмитрія (26 жовтня / 8 листопада) і після нього, коли закінчувалися сватання і весілля: *До Дмитра / Гмитра / Митра (26-го Паздерника) дівка хитра*. <...> – *До Дмитра дівка хитра, а по Дмитрі хоч комін / грубу / ноги витри*. <...> – *До Дмитра – «а люшки, бо тя перескочу!»*, а по Дмитрі – *«а ката, бо тя наздобчу»* [Н., с. 62; № 497] / *До Дмитра дівка хитра, а після Михайла хоч за потихайла / ... хитра, а після Дмитра баба хитра* [Н., с. 622; укладач вказує на відмінність до вже згаданої паремії № 497]. Прикметно, що в наведених сполуках агіонім (у ролі геортоніма) у родовому відмінку мав наголос на першому складі, про що свідчать зокрема і слова, заримовані з іменем святого. М. Номис відобразив і варіантність народної вимови цієї одиниці: *на Дмитра / Митра / Гмитра*, тобто початковий [д] міг зникати чи замінюватися на [г].

Від названого агіоніма зафіксовано присвійний прикметник, який ужито у сполуці *Дмитрова субота* на позначення суботи перед днем пам'яті святого, коли поминали померлих: *Не щодня попнятам (або: поповим дітям) Дмитрова субота!* [Н., с. 255; № 5333].

Одним із найулюбленіших у народі свят був день пам'яті святого Андрія Первозваного (30 листопада / 13 грудня). Молодь у цей день влаштовувала гуляння, а дівчата ворожили в ніч напередодні на судженого, що знайшло відображення й у зафіксованих М. Номисом пареміях *Святий Андрію, на тобі конопельки сію; дай, Боже, знати, з ким буду весілля грати* [Н. с. 49; № 262]; *На Яндрія / Андрія (30-го листопада) вложи руку в засув* [Н., с. 62; № 503]. В останньому вислові укладач наводить варіантну вимову імені святого із протетичним [й].

У народі засуджували надмірне святкування: *Хто празника питає, так паністару латає* [Н., с. 480; № 10847]. Позицію тих, хто був дуже заклопотаним і не мав часу святкувати, передано в паре-

мії *Кому Варвари, а мені голову обірвали* [Н., с. 205; № 4065].

У розгляданій збірці М. Номиса натрапляємо на цікаві оказіональні дієслова, утворені від імен святих: *амбросити* 'не працювати на день святого Амвросія', *савити* 'не працювати на день святого Сави' і *варварити* 'святкувати день святої Варвари', засвідчені в пареміях *Було не савити, не варварити, та на сорочку сурганити; Було не савити, не варварити, ні амбросити, але куделю було кундосити* [Н., с. 203; № 4007].

У реєстровій частині «Малорусько-німецького словника» Є. Желехівського та С. Недільського подано *амбросити* з поясненням «den Tag der heil. Ambros feiern» [Ж., т. 1, с. 4], *варварити* – «den Tag der heil. Warwara feiern» [Ж., т. 1, с. 56] і *савити* «den Tag der heil. Sava feiern» [Ж., т. 2, с. 846], в усіх випадках із покликанням на розглядану збірку М. Номиса та літературний збірник «Галичанин», який виходив у 1862–63 рр. Б. Грінченко наводить *амбросити* «празднувать день св. Амвросія» [Г., т. 1, с. 7] і *савити* «празднувать день св. Саввы», ілюструючи обидва оказіоналізми *Було не савити, не варварити, ні амбросити, але куделю було кундосити* із покликанням на Номиса, № 4007 [Г., т. 4, с. 95], а також *варварити* «празднувать день св. Варвары (4-го декабря)» з ілюстрацією *Було не савити, не варварити, та на сорочку сурганити* із покликанням на збірку Номиса (№ 4007) [Г., т. 1, с. 126]. До реєстрового слова *амбросити* лексикограф дав таке пояснення: «Встрѣчается только в анекдотѣ о лѣнливой женѣ, отговаривавшейся от работы праздниками, за что она была побита съ такимъ поученіемъ: *«Було не савити, не варварити, ні амбросити, але куделю було кундосити»*. Ном. № 4007» [Г., т. 1, с. 7]. Сучасні словники української мови названих лексем уже не фіксують.

Висновки. У пареміях зі збірки Матвія Но-

миса «Українські приказки, прислів'я і таке інше» (1864) засвідчено чимало агіонімів, які здебільшого виконували функцію геортонімів, а також похідних від них. Зафіксовано агіоніми двочленної структури (назва чину святості + ім'я; ім'я + прізвище), проте здебільшого святого називали тільки на ім'я. Частина імен святих мала варіанти в народному мовленні (*Дмитро / Гмитро / Митро; Андрій / Яндрій; Юрій / Юр*). Геортоніми, у ролі яких виступали агіоніми, були для українців у ХІХ ст. важливими часовими віхами. Зі святами українці пов'язували народні прикмети, послідовність господарських робіт, народні звичаї тощо.

У розгляданій збірці зафіксовано окремі народні геортоніми, які складаються з прикметника, що називав ознаку за порою року чи температурою, та імені (*Весняний Микола, Теплий Олекса*). У пареміях найчастіше згадано імена святого Петра та святого Юрія, а також день вшанування пам'яті святих апостолів (*петрівський / петрівчаний / петрівний день / Петрів день*) та назву посту *Петрівка*. Оскільки в народі двічі впродовж року вшановували святого Юрія, сполука *на Юрія* без називання пори року набула значення 'ніколи' (*на Юрія / Юра, як рак свисне*), як і вислів *на маленького Юрія*. Паремії засвідчують, що українці несхвально ставилися до тих, хто захоплювався надмірним святкуванням як приводом не працювати, що спричинило виникнення яскравих дієслівних оказіоналізмів, похідних від агіонімів (*савити, варварити, амбросити*). Паремії з розглядової збірки М. Номиса засвідчують, що агіоніми та похідні від них посідають важливе місце в концептуальній та мовній картинах світу українців ХІХ ст., відбиваючи специфіку важливого фрагмента духовного буття наших предків, пов'язаного зі сприйняттям, найменуванням та вшануванням християнських святих.

Умовні скорочення назв джерел та словників

Б. – Библейский словарь: энциклопедический словарь / сост. Эрик Нюстрем / пер. со шведского под ред. И.С. Свенсона. Санкт-Петербург, 2007. 523 с.

Г. – Словарь української мови: у 4 т. / упоряд. з дод. влас. матеріалу Б. Грінченко; НАН України, Ін-т укр. мови. Київ: Наукова думка, 1996. Т. 1. 494, [4] 1996. Т. 2. 573, [2] с., V с.; 1997. Т. 3. 506 с.; 1997. Т. 4. [609] с.

Ж. – Малорусско-німецкий словарь : у 2 т. / уложив Євгеній Желеховский і Софрон Недільский. Львів: з друку т-ва ім. Шевченка, 1886. Т. 1. 608 с.; 1886. Т. 2. 528 с.

Н. – Українські приказки, прислів'я і таке інше / Уклав М. Номис / Упоряд., приміт. та вступна ст. М.М. Пазяка. Київ: Либідь, 1993. («Літературні пам'ятки України»). 768 с.

ФСУМ – Фразеологічний словник української мови: у 2 кн. / [редкол.: Л. С. Паламарчук (голова) та ін.]. Київ: Наукова думка, 1993. Кн. 1. 528 с.; Кн. 2. С. 529–980.

Література

- Белей О. Статус українських сакронімів та принципи їх класифікації. *Сучасні проблеми мовознавства та літературознавства*. 2014. Вип. 19. С. 12–16.
- Бочарова І.В. Лексико-семантичні та граматичні параметри назв релігійних свят у сучасній українській мові : автореф. ... дис. канд. філол. наук: спец. 10.02.01 «Українська мова» Київ, 1999. 17 с.
- Єрмоленко С.С. Особливості реалізації геортонімів у контексті народнокалендарних прислів'їв (граматичний і міфологічний аспекти). *Мовознавство*. 2017. № 2. С. 3–13.
- Лесів М. Власні назви святих у поезії Т. Шевченка. *Варшавські українознавчі зошити*. Т. 1. Warszawa, 1989. С. 7–15.
- Лесів М. Назви великих християнських празників в українській мові та в християнській традиційній культурі. *Християнство й українська мова*. Львів, 2000. С. 50 – 57.

6. Мисько І.Р. Сакральні лексеми у творчості Юрія Клена (на прикладі функціонування агіонімів). *Лінгвістика: зб. наук. пр.* 2013. № 1. С. 130–140.
7. Мирончук О.Я. Відображення назв чинів святості в «Словнику української мови» в 11 томах. *Лексикографічний бюлетень*. Київ, 2009а. Вип. 18. С. 158–168.
8. Мирончук О.Я. Назви чинів святості в історії релігійного стилю української мови: автореф. дис. ... канд. філол. наук: спец. 10.02.01 – українська мова. Київ, 2014. 20 с.
9. Мирончук О.Я. Чин святості в структурі агіонімів. *Українська термінологія і сучасність: зб. наук. пр.* Київ: КНЕУ, 2009б. Вип. 8. С. 221–226.
10. Редьква Я. Агіоніми в історичній ойконімії Львівської та Галицької земель Руського воєводства. *Науковий вісник Чернівецького університету*. 2010. Вип. 509–511. *Слов'янська філологія*. С. 289–297.
11. Степаненко М.І. Агіонім Мати Божа в поетичному дискурсі Тараса Шевченка. *Українська мова*. 2020. № 2. С. 3–12.
12. Тимошик Г. Найменування ангелів у мікротекстах «Галицько-руських народних приповідок» Івана Франка. *Сучасні проблеми мовознавства та літературознавства: зб. наук. праць / відп. ред. І.В. Сабашко*. Ужгород, 2016. Вип. 21: *Ареалогія й ономастика*. С. 263–267.
13. Торчинський М. Структура онімного простору української мови. Хмельницький: Авіст, 2008. 548 с.
14. Ципердюк О.Д. Релігійна пропріальна лексика в гуцульських говірках (на матеріалі праці «Гуцульські світи. Лексикон. Прикарпатський вісник НТШ. Слово» 2016. № 2. С. 84–93.

Abbreviations of names of sources and dictionaries

- В. – Bibleyskiy slovar: enciklopedicheskiy slovar (2007) [Bible Dictionary] / sost. Yarik Nyustrem / per. so shvedskogo pod red. I.S. Svensona. Sankt-Peterburg. 523 s. [in Russian].
- Н. – Slovar ukraïnskoi movy: u 4 t. [Dictionary of the Ukrainian language: in 4 volumes] / uporiad. z dod. vlas. materialu B. Hrinchenko; NAN Ukrainy, In-t ukr. movy. Kyiv: Naukova dumka, 1996. T. 1. 494, [4] s.; 1996. T. 2. – 573, [2] s., V s.; 1997. T. 3. 506 s.; 1997. T. 4. [609] s. [in Ukrainian].
- Zh. – Malorusko-nimetskiy slovar : u 2 t. [Malorussian-German dictionary: in 2 volumes] / ulozhiv Yevheniy Zhelekhovskiy i Sofron Nedil'skiy. Lviv : z druk. t-va im. Shevchenka, 1886. T. 1. 608 s.; 1886. T. 2. 528 s. [in Ukrainian].
- Н. – Ukrainski prykazky, pryslivya i take inshe [Ukrainian Sayings, Proverbs and the Like] / Uklav M. Nomys / Uporiad., prymit. ta vstupna st. M.M. Paziaka. Kyiv: Lybid, 1993. («Literaturni pamiatky Ukrainy»). 768 s. [in Ukrainian].
- FSUM – Frazelohichnyi slovnyk ukraïnskoi movy: u 2 kn. [Phraseological dictionary of the Ukrainian language: in 2 books] / [redkol.: L.S. Palamarchuk (holova) ta in.]. Kyiv: Naukova dumka, 1993. Kn. 1. 528 s.; S. 529–980 [in Ukrainian].

References

1. Belei O. (2014) Status ukraïnskykh sakronimiv ta pryntsyipy yikh klasyfikatsii [Status of Ukrainian sacral names and principles of their classification]. *Suchasni problemy movoznavstva ta literaturoznavstva*. Vyp. 19. S. 12–16 [in Ukrainian].
2. Bocharova I.V. (1999) Leksyko-semantichni ta hramatychni parametry nazv relihiinykh sviat u suchasniï ukraïnskii movi: avtoref. ... dys. kand. filol. nauk : spets. 10.02.01 «Ukraïnska mova» [Lexical-semantic and grammatical parameters of the names of religious holidays in the Modern Ukrainian language: author's ref. ... Dis. Cand. philol. Science: special. 10.02.01 – Ukrainian Language]. Kyiv. 17 s. [in Ukrainian].
3. Yermolenko S.S. (2017) Osoblyvosti realizatsii heortonomiv u konteksti narodnokalendarnykh prysliviv (hramatychni i mifolohichni aspekty) [Specific features of realization of church holiday names in the context of folk calendar proverbs (grammatical and mythological aspects)]. *Movoznavstvo*. № 2. S. 3–13 [in Ukrainian].
4. Lesiv M. (1989) Vlasni nazvy sviatykh u poezii T. Shevchenka [Names of saints in the poetry of Taras Shevchenko]. *Varshavski ukraïnoznavchi zoshyty*. T. 1. Warszawa. S. 7–15 [in Ukrainian].
5. Lesiv M. (2000) Nazvy velykykh khrystyianskykh praznykiv v ukraïnskii movi ta v khrystyianskii tradytsiïni kulturi [Names of great Christian holidays in the Ukrainian language and in the Christian traditional culture] *Khrystyianstvo i ukraïnska mova*. Lviv. S. 50 – 57 [in Ukrainian].
6. Mysko I.R. (2013) Sakralni leksemy u tvorchosti Yurii Klana (na prykladi funktsionuvannia ahionimiv) [Sacral lexemes in literary works of Yuri Klen (as exemplified by the use of hagionyms)]. *Linhvistyka: zb. nauk. pr.* № 1. S. 130–140 [in Ukrainian].
7. Myronchuk O.Ya. (2009a) Vidobrazhennia nazv chyniv sviatosti v «Slovnyku ukraïnskoi movy» v 11 tomakh [Representation of saint's titles in the «Dictionary of the Ukrainian language» in 11 volumes]. *Leksykohrafichnyi biuleten*. Kyiv. Vyp. 18. S. 158–168 [in Ukrainian].
8. Myronchuk O.Ya. (2014) Nazvy chyniv sviatosti v istorii relihiinoho styliu ukraïnskoi movy [Names of acts of holiness in the history of religious style of the Ukrainian Language]: avtoref. dys. ... kand. filol. nauk: spets. 10.02.01 – ukraïnska mova Kyiv. 20 s. [in Ukrainian].
9. Myronchuk O.Ya. (2009b) Chyn sviatosti v strukturii ahionimiv [The saint's title in the structure of

hagionyms] *Ukrainska terminolohiia i suchasnist*: zb. nauk. pr. K.: KNEU. Vyp. 8. S. 221–226 [in Ukrainian].

10. Redkva Ya. (2010) Ahionimy v istorychnii oikonimii Lvivskoi ta Halytskoi zemel Ruskoho voievodstva [Hagionyms in the historical oikonymikon of the Lviv and Galicia lands of the Ruthenian voivodeship] *Naukovyi visnyk Chernivetskoho universytetu*. Vyp. 509–511. Slovianska filolohiia. S. 289–297 [in Ukrainian].

11. Stepanenko M.I. (2020) Ahionim Maty Bozha v poetychnomu dyskursi Tarasa Shevchenka [Hagionym *Maty Bozha* in the poetic discourse of Taras Shevchenko] *Ukrainska mova*. № 2. S. 3–12 [in Ukrainian].

12. Tymoshyk H. (2016) Naimenuvannia anheliv u mikrotekstakh «Halytsko-ruskykh narodnykh prypovidok» Ivana Franka [Names of angels in the microtexts of Ivan Franko's «Galician-Ruthenian folk proverbs»]. *Suchasni problemy movoznavstva ta literaturoznavstva*: zb. nauk. prats / vidp. red. I.V. Sabadosh. Uzhhorod. Vyp. 21: *Arealohiia i onomastyka*. C. 263–267 [in Ukrainian].

13. Torchynskiy M. (2008) Struktura onimnogo prostoru ukrainskoi movy [The structure of the onomastic space of the Ukrainian language]. Khmelnytskyi: Avist. 548 s. [in Ukrainian].

14. Tsyperdiuk O.D. (2016) Relihiina proprialna leksyka v hutsulskykh hovirkakh (na materialy pratsi «Hutsulski svity. Leksykon») [Religious proper names in Hutsul dialects (as represented in «Hutsul worlds. Lexicon»)]. *Prykarpatskyi visnyk NTSh*. Slovo. № 2. S. 84–93 [in Ukrainian].

HAGIONYMS AND THEIR DERIVATIVES IN THE LANGUAGE WORLD MODEL OF THE UKRAINIANS IN THE 19TH CENTURY (as Evidenced in the Matviy Nomys Collection «Ukrainian Sayings, Proverbs and the Like»)

Abstract. The article is devoted to the analysis of hagionyms (names of Christian saints) and their derivatives, attested in the Matvii Nomys collection «Ukrainian Sayings, Proverbs and the Like» (1864). So far, these paroemiological items have not yet been the subject of research in Ukrainian linguistics, whereas such study is relevant for reconstruction of the conceptual and language world model of Ukrainians in the 19th century, in particular an important fragment of this picture relating to spiritual life.

It was found that the structure of the these units can be binominal and monomial. Compound units consist of the saint's title and first name (*святий Петро*) or the first name and differentiating apposition, mostly an informal name (*Петро Верига*). Far more numerous are first names of saints, some of which has vernacular variants.

In Nomys's collection hagionyms are often found in saint's feast day names, which were important chronological markers for Ukrainians in the 19th century. Ukrainians associated church holiday dates with prognostic signs that were the result of observations on changes in nature; also, paroemias with such hagionyms often contained farming and household advice, a description of the peasant on the basis of his farming practices in the period from holiday to holiday etc. Some folk feast names consist of the saint's first name preceded by the adjective denoting a season or temperature feature (*Весняний Микола, Теплий Олекса*).

Also, the author has found that most frequent are the names of St. Peter and St. George (the great martyr George the Victorious), as well as the names of the Saint Peter holiday (*петрівський / петрівній / Петрів день*) and of the fast *Петрівка*. Since St. George was venerated two times a year, humorous expressions with the meaning 'never' were coined: *на Юрія / Юра, як рак свисне і на маленького Юрія*.

Paroemias show that the Ukrainians disapproved of those who indulged in excessive celebration, using the latter as an excuse for not working, and this attitude led to the emergence of colorful occasionalisms derived from hagionyms (*савити, варварити, амбросити*).

Paroemias, which hagionyms and their derivatives are a perfect example of folk art, since the latter items could be the cause of rhyming and syntactic parallelism within the paroemia structure.

Keywords: Hagionyms, church holiday names, onomastic space, the language world model, Ukrainian paroemias, the 19th century vernacular.

© Гнатюк Л., 2021 р.

Лідія Гнатюк – доктор філологічних наук, професор кафедри української мови та прикладної лінгвістики Київського національного університету імені Тараса Шевченка, Київ, Україна; lidahnatjuk@gmail.com; <https://orcid.org/0000-0002-8318-3900>

Lidia Hnatiuk – Doctor of Philology, Professor of the Ukrainian Language and Applied Linguistics Department, the Institute of Philology, Taras Shevchenko National University of Kyiv, Ukraine; lidahnatjuk@gmail.com; <https://orcid.org/0000-0002-8318-3900>

ВПЛИВ РЕЛІГІЙНОГО ЧИННИКА НА ВИБІР ІМЕНІ В СЕРЕДОВИЩІ УКРАЇНСЬКИХ ПОЛЯКІВ НА ПОЧАТКУ ХХІ СТОЛІТТЯ

Науковий вісник Ужгородського університету. Серія: Філологія.

Випуск 1 (45)

УДК 811.161.2'37/27

DOI:10.24144/2663-6840/2021.1(45).189–195

Голотова І. Вплив релігійного чинника на вибір імені в середовищі українських поляків на початку ХХІ століття; кількість бібліографічних джерел – 7, мова українська.

Анотація. У статті окреслено основні тенденції залежності вибору імені від релігійного чинника в середовищі польської етнопонаціональної спільноти м. Хмельницького наприкінці ХХ – на початку ХХІ століття; виокремлено найбільш частотні чоловічі та жіночі імена. **Актуальність дослідження** зумовлена необхідністю дослідження іменника представників меншинних етнічних спільнот в Україні та зіставлення тенденцій сучасних найменувань з позалінгвальними чинниками, зокрема поверненням до релігійних традицій під час вибору імені новонародженим, етнічною належністю та актуалізацією рідкісних, забутих, непопулярних імен в іменнику новонароджених у сучасному українському суспільстві. Упродовж останніх років спостерігаємо схильність до вибору незвичних, застарілих та екзотичних імен. Джерелами таких екзотичних імен нерідко стають релігійні календарі, що містять багатий репертуар рідкісних імен, які вийшли з ужитку кілька десятиліть тому й знову стають частотними на початку ХХІ століття. Дослідження впливу релігії на вибір імені представників польської етнопонаціональної спільноти м. Хмельницького допоможе виявити основні закономірності процесів асиміляції, адаптації поляків до реалій українського суспільства та конструювання національної ідентичності в умовах тривалого перебування в лінгвокультурному просторі іншої нації. **Метою дослідження** є простежити вплив релігійного чинника на вибір імені у середовищі українських поляків кінця ХХ – початку ХХІ ст. **Об'єктом** дослідження є імена новонароджених польської етнопонаціональної спільноти м. Хмельницького, зафіксовані у книгах хрещення дітей 1991–2019 рр., **предметом** – специфіка впливу релігійного чинника на формування іменника українських поляків. До **основних завдань дослідження** зараховуємо: з'ясування специфіки вияву релігійного чинника у процесі присвоєння імені в середовищі українських поляків новітнього періоду; виокремлення найбільш частотних чоловічих та жіночих імен, наданих за святцями у середовищі польської етнопонаціональної спільноти м. Хмельницького. **Результати роботи** можуть бути застосовані під час антропонімічних та соціолінгвістичних студій, присвячених вивченню актуальних тенденцій формування системи сучасного українського іменника та особливостей найменувань в середовищі етнопонаціональних спільнот України.

Ключові слова: релігійний чинник, антропонімічна мода, вибір імені, римо-католицькі імена, православні імена, національно марковані імена, польська етнопонаціональна спільнота.

Постановка наукової проблеми. Упродовж існування людства процес ім'янаречення був тісно пов'язаний із релігійними віруваннями, оскільки надання імені розуміли як сакральне, містичне дійство, що знаменувало перехід дитини з одного світу в інший та утверджувало появу нового члена родини й суспільства. Одним із основних інструментів утвердження християнства було викорінення язичницьких та запровадження канонічних імен, внаслідок чого з іменника слов'янських народів зникли майже всі питомі імена, на зміну яким прийшли християнські імена грецького й латинського походження. Процес утвердження християнських імен на українських землях розпочинається в ХІ–ХІІ ст. й триває упродовж наступних століть, коли християнство поступово набуває масового характеру. П.П. Чучка вважає, що «найзапопадливішим ворогом поганських імен на східнослов'янських землях виявилася православна церква. (...) Масове видалення з офіційного (а згодом і побутового) вжитку кількох тисяч язичницьких імен давніх слов'ян і запровадження на їх місце кількох сотень імен візантійсько-християнського календаря є чи не єдиною перемогою православної церкви в її діяльності на Русі» [Чучка, 1983, с. 180]. Релігійні інституції відігравали основну роль у процесах іменування новонароджених до 1917 р., коли рестра-

цію новонароджених почали здійснювати цивільні інституції, внаслідок чого процес ім'янаречення поступово набув світського характеру. Незважаючи на це, в Україні збереглася традиція хрещення дітей, що у свідомості людей відіграє майже таку ж роль, як і процес світської реєстрації новонароджених. Починаючи з 1991 р., внаслідок відновлення незалежності Української держави, в новітньому українському суспільстві істотно послабився вплив радянської комуністичної ідеології із запереченням релігії. А тому в сучасному українському соціумі спостерігаємо повернення до релігійних традицій та поступове відновлення масового характеру релігії та її вплив на процеси найменування в різних соціальних та національних середовищах, що й визначає **актуальність нашого дослідження**.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Вплив релігії на процес називання раніше ставав об'єктом наукового вивчення Л. Луньо, С. Пахомової, І. Шолі, Т. Буги, Л. Белея та ін.. Леся Луньо розглядала релігійний чинник у межах дисертаційного дослідження «Соціальна природа імені людини» [Луньо 2013], в якому імена львів'ян ХІХ – початку ХХ ст. було досліджено з погляду їхнього функціонування в суспільстві. Релігія є важливим регулятором суспільних відносин у будь-якому соціумі. Відповідно, релігійний чинник є необхідним складником аналізу

системи особових імен у соціолінгвістичному аспекті. Дослідниця намагалася з'ясувати роль релігійного чинника у процесі називання та відображення в системі особових імен різних видів суспільних відносин, зокрема, й ставлення до релігії. Світлана Пахомова вивчала проблему впливу релігії на систему іменування у контексті антропонімних формул та з'ясувала вплив церкви на процеси утвердження й кодифікації антропонімних формул у слов'янських мовах [Пахомова, 2012, с. 158]. І. Шоля розглядала вплив релігійного чинника на вибір імені ужгородців XIX – початку XX ст. та виявила основні закономірності співвідношення вибору імені та конфесійної належності батьків, які обирають ім'я [Шоля 2020, с. 235]. Тетяна Буга досліджувала вплив релігії на зміну динаміки особових імен мешканців Центральної Донеччини шляхом зіставлення питомої ваги кожного імені з датами вшанування окремих святих за православним календарем по місяцях [Буга 2010]. Любомир Белей розглядає систему українських імен, поділяючи їх на дохристиянські, християнські та імена новітньої доби. Дослідник аналізує основні тенденції формування системи українських імен кожного історичного періоду у їх тісному зв'язку з релігійними віруваннями та виокремлює релігію як найбільш вагомий чинник формування українського іменника та трансформацій системи особових імен у різні історичні епохи. Дослідник вивчає взаємозв'язок між утвердженням релігії у суспільстві та побутуванням окремих традицій вибору особових імен [Белей 2011].

Мета і завдання дослідження. Метою дослідження є простежити вплив релігійного чинника на вибір імені у середовищі українських поляків кінця XX – початку XXI ст. **Матеріалом дослідження** стали записи у книгах хрещення дітей 1991–2019 р. н. однієї з римо-католицьких парафій м. Хмельницького. **Об'єктом дослідження** є імена новонароджених польської етнопольської спільноти м. Хмельницького кінця XX – початку XXI ст., **предметом** – специфіка впливу релігійного чинника на формування іменника українських поляків. До **основних завдань дослідження** зараховуємо: проаналізувати записи в книгах хрещення дітей польської етнопольської спільноти м. Хмельницького з погляду релігійного чинника; з'ясувати специфіку вияву релігійного чинника у процесі присвоєння імені в середовищі українських поляків новітнього періоду; виокремити найбільш частотні чоловічі та жіночі імена, надані за святами у середовищі українських поляків; визначити особливості ролі релігійного чинника у творенні подвійних імен поляків м. Хмельницького.

Методи та методика дослідження. Послугуючись **методами соціолінгвістичної реконструкції та кількісно-статистичних підрахунків**, ми спробували з'ясувати залежність вибору імені від релігійного чинника шляхом зіставлення дати народження дітей з датами вшанування святих за римо-католицькими та православними святами. Послугуючись традиційною методикою десятирічних зрізів Ніконова-Бондалетова [Бондалетов 1983, с. 45–48], ми

виокремили 3 десятирічних зрізи: 1991 – 2000 рр., 2001–2010 рр. та 2011–2019 рр., на кожному з яких підраховували кількість новонароджених, названих за святами та обчислили питому вагу кожного окремого імені, наданого за святами. На основі цього було сформовано частотний десяток чоловічих та жіночих імен, що їх найчастіше обирають за святами, на кожному десятирічному зрізі. Крім того, було здійснено окремі аналізи частотності імен, обраних за святами, упродовж кожного місяця календарного року. Було обчислено відсоткове співвідношення питомої ваги кожного окремого імені, обраного за святами, з розрахунку відношення кількості новонароджених, названих певним ім'ям упродовж кожного місяця, до загальної кількості новонароджених цього місяця. У такий спосіб було виокремлено найбільш частотні чоловічі та жіночі імена кожного місяця року, залежно від дат вшанування католицьких та православних святих.

Виклад основного матеріалу. До початку XX ст. релігійний чинник був основним у виборі імені, оскільки побутувала практика називати дітей за святами, на честь святого, у день вшанування якого народилася дитина. За словами Л. Белей, «оскільки християнські імена чужомовні за своїм походженням, їх первісне значення було для українців неясне. Цей фактор, очевидно спричинявся до добровільної відмови батьків вибирати християнське ім'я дитини, значення якого вони так і не розуміли. Вибір імені дитини почали доручати церкві, точніше, на українських землях поширилася традиція узалежнювати вибір імені дитини з датою її народження, тобто давати дитині ім'я того святого, якого церква вшановує у день народження дитини» [Белей 2011, с. 60].

На сучасному етапі вибір імені цілком залежить від волі батьків. Однак, традиція надавати імена новонародженим за святами залишається доволі поширеною в українському суспільстві, зокрема й у середовищі польської етнопольської спільноти. За нашими підрахунками, відсоток новонароджених, названих за святами, становить приблизно третину новонароджених і складає від 9,7% до 40,3%. Також помічаємо тенденцію обирати імена за святами хлопчикам частіше, ніж дівчаткам. Зокрема, 1991 р. частка хлопчиків, названих за святами, складає 27,7%, тоді як дівчаток – усього 10%; 1993: хлопчиків – 29,1%, а дівчаток – 19,7%; 1999: хлопчиків – 40,6%, а дівчаток – лише 6,4%, 2005: хлопчиків – 23,5%, дівчаток – 12%; 2006: 30% і 15,1% відповідно; 2009: 35,9% і 14,8%; 2013: 34,3% і 5,3%. Виняток становлять 1997-й, коли відсоткове співвідношення хлопчиків і дівчаток, названих за святами, збігається і становить 19,1%, а також 1996, 2000, 2003, 2007, 2015, 2016 та 2019 роки, коли частка дівчаток переважає частку хлопчиків. Зокрема, 1996 р. частка дівчаток, названих за святами, становить 30,6%, а хлопчиків – 22%; 2000 р.: 30,3% і 22,7% відповідно; 2007: хлопчиків 25%, дівчаток 43,2%; 20015 р.: хлопчиків 18,9%, дівчаток – 31,6% та 2019 р.: 6,7% та 12,5%. Припускаємо, що це пов'язано насамперед із демографічним чинником, зокрема, кількістю народжених хлопчиків та дівчаток упродовж кожного

окремого року. За нашими спостереженнями, у ті роки, коли кількість новонароджених хлопчиків була більшою за кількість дівчаток, частка хлопчиків, названих за святцями, також зростала. І навпаки, у ті роки, де кількість новонароджених дівчаток переважала кількість хлопчиків, зростала частка названих за святцями дівчаток. Припускаємо, що на це може вплинути також частотність уживання конкретних імен упродовж певного часового проміжку. Наприклад, із 1991 по 1995 р. до трійки частотних належали чоловічі імена *Олександр, Павло* та *Андрій*, що доволі часто представлені у церковному календарі. Тоді як серед жіночих імен у цей період домінували імена *Олена, Ірина* та *Юлія*, які менш представлені у святцях, що й зумовило зростання частки чоловічих і зменшення частки жіночих імен, наданих за святцями у ці роки. Крім того, упродовж усього аналізованого періоду (1991–2019 рр.) спостерігаємо тенденцію до частішого називання за святцями хлопчиків, а не дівчаток. На наш погляд, це зумовлено тим, що чоловічі імена кількісно переважають як у римо-католицьких, так і у православних святцях та є більш різноманітними за своїм складом, аніж жіночі імена.

Утвердження християнства латинського обряду в Польщі починаючи з XIV ст., посприяло появі численних імен латинського походження в іменнику тамтешнього населення. Маючи тривалу історію взаємодії з українським народом, польська етнонаціональна спільнота поступово зазнала процесів асиміляції, що виявляється насамперед у виборі імені новонародженим. В аналізованій період в іменнику представників польської етнонаціональної спільноти м. Хмельницького переважають імена грецького походження, що є традиційними для українців. 3-поміж імен, обраних за святцями упродовж 1991–2000 рр., частотний десяток чоловічих імен становлять такі імена: *Андрій, Олександр, Дмитро, Павло, Максим, Владислав, Денис, Богдан, Іван, Роман, Антон*. Упродовж 2001–2010 рр. у частотному десятку чоловічих імен, наданих за святцями, представлені такі імена: *Максим, Андрій, Іван, Олександр, Павло, Дмитро, Денис, Ілля, Артем, Роман, Данило, Костянтин*. В останній аналізованій період, з 2011 по 2019 рр. частотний десяток чоловічих імен за святцями мав такий вигляд: *Іван, Ян, Олександр, Дмитро, Михайло, Матвій, Ілля, Павло, Марк, Кирило, Тимофій, Мар'ян*. Як бачимо, імена першого та другого зрізів майже ідентичні, з різницею частоти уживання. На обох цих зрізах (1991–2000 та 2001–2010 рр.) представлені імена *Андрій, Олександр, Дмитро, Павло, Максим, Денис, Іван та Роман*. Специфічними для першого зрізу є імена *Владислав, Богдан* та *Антон*. Щодо першого, у 1991–1995 рр. його надавали не лише за вільним вибором, а й за католицькими святцями, тоді як після 1995 року це ім'я стало настільки популярним, що його почали надавати винятково за вільним вибором, без урахування святців. Натомість імена *Богдан* та *Антон*, що були популярними в 90х не лише за святцями, а й за вільним вибором, поступово втрачають свою актуальність і стають нечастотними. Попри те, що другий аналізований зріз (2000–2010 рр.) за своїм складом істотно не відрізняється від попереднього,

у ньому з'являються такі нові імена: *Ілля, Артем, Данило, Костянтин*. Третій зріз за своїм якісним складом найбільше відрізняється від двох попередніх. Зокрема, очолюють частотний десяток чоловічих імен, наданих за святцями періоду 2011–2019 рр. імена *Іван* та його польський еквівалент *Ян*. Із попередніх двох зрізів у третьому представлені імена *Олександр, Дмитро, Павло* та *Ілля*. Імена *Олександр, Дмитро, Павло* та *Іван* є наскрізними й представлені в усіх трьох зрізах. Ім'я *Андрій*, представлене у двох попередніх зрізах, втратило свою популярність і не увійшло до десятки частотних за святцями. Щодо імені *Максим*, то його популярність, навпаки, зросла настільки, що його перестали надавати по святцях, лише за вільним вибором. Новими для третього зрізу стали імена *Михайло, Матвій, Марк, Кирило, Тимофій, Мар'ян*, популярність яких, зокрема й за святцями, істотно зросла впродовж останніх десяти років.

За римо-католицькими святцями, пам'ять Святого Владислава вшановують у травні та вересні. Як видно з аналізованого матеріалу, саме у травні та вересні зростає частотність імені *Владислав*, обраного за святцями. Упродовж 1991 – 2000 рр. ім'ям *Владислав* було названо 7,3% хлопчиків, народжених у травні та 11,5% хлопчиків, народжених у вересні. За період 2001–2010 рр. питома вага імені *Владислав*, наданого народженим у травні, становить 8,3%, а впродовж 2011–2019 рр. ім'я *Владислав* отримало 5,5% хлопчиків, народжених у травні. Ім'я *Максим* обирають не лише за католицькими, а й за православними святцями, тому це ім'я потрапляє до розряду частотних майже кожного місяця календарного року. Упродовж 1991–2000 рр. ім'я *Максим* за святцями найчастіше надавали новонародженим у лютому, березні, травні, серпні, вересні та листопаді. Питома вага імені *Максим* на цьому зрізі становить 5,5% у лютому, 3,8% у березні, 3,2% у травні, 3% у серпні, 3,8% у вересні, 2% у жовтні, 6,7% у листопаді. На другому аналізованому зрізі, 2001–2010 рр. ім'я *Максим* також займає чільні позиції. Найвищу частотність цього імені спостерігаємо у травні (25%), квітні (7,1%) та листопаді (15,8%). Високою є питома вага цього імені також у березні (6%), серпні (6%) та жовтні (5,9%). На останньому аналізованому зрізі ім'я *Максим* не обирають за святцями, лише за вільним вибором.

Ім'я *Андрій* обирають на честь вшанування Святого апостола Андрія Первозваного, дата вшанування якого за православним календарем 13 грудня, а за римо-католицьким – 30 листопада. Тому збільшення кількості новонароджених, названих цим іменем у листопаді-грудні, є закономірним. Крім того, ім'я *Андрій* за римо-католицькими святцями також обирають у травні та червні на честь вшанування святого римо-католицької церкви Андрія Борболі. У період із 1991 по 2000 рр. ім'ям *Андрій* було названо 27% хлопчиків, народжених у грудні та 6,7% хлопчиків, народжених у листопаді, 6,3% у травні та 6,6% у червні. Крім того, ім'я *Андрій* за святцями одержало 3,8% народжених у березні, 5,5% у липні та 4,6% у серпні. Упродовж 2001–2010 рр. ім'я *Андрій* за святцями одержало 10,5% народжених у грудні та 15,8%

народжених у листопаді. Також цим ім'ям було названо 6,25% народжених у вересні, 4,2% у травні та 3,7% в липні. На останньому аналізованому зрізі, 2011–2019 рр. ім'я *Андрій* за святцями обрали для 6,7% хлопчиків, народжених у грудні.

Ім'я *Дмитро* за римо-католицькими та православними святцями найчастіше одержують новонароджені в жовтні та листопаді, а також у лютому. На зрізі 1991–2000 рр. питома вага імені *Дмитро*, наданого новонародженим у листопаді, становить 16,6%, у жовтні 9,8%, у лютому 5,5%. Поодинокі випадки надання імені *Дмитро* за католицькими й православними святцями на цьому зрізі фіксуємо в березні, квітні, травні та червні. Упродовж 2001–2010 рр. ім'я *Дмитро* за святцями було надано 6,25% новонароджених у вересні, 5,9% у жовтні та 4,2% у лютому. На зрізі 2011–2019 рр. це ім'я одержало 11,1% новонароджених у листопаді та 4,2% у червні.

Ім'я *Павло* на честь Святого апостола Павла надають у травні, червні та в жовтні за римо-католицькими та в липні за православними святцями. Зокрема, на зрізі 1991–2000 рр. питома вага імені *Павло*, наданого новонародженим у травні, становить 4,8%, у червні 6,6%, у жовтні 3,9%, у липні 3,6%, у квітні 2,3%, у січні 2,1%, у серпні 1,5%. На другому аналізованому зрізі, з 2001 по 2010 рр., ім'я *Павло* за святцями одержало 7,4% новонароджених у липні та 6,5% у червні, 3,6% у квітні та 3,1% у вересні. Упродовж 2011–2019 рр. цим ім'ям було названо 4,3% новонароджених у липні та 4,2% у червні.

Ім'я *Олександр* надають за православними святцями, його з різною частотністю надають новонародженим кожного місяця. Зокрема, упродовж 1991–2000 рр. високу частотність ім'я *Олександр* мало в червні (10%), листопаді (6,7%), квітні (4,7%), січні (4,3%), жовтні (3,9%) та березні (3,8%). Упродовж 2001–2010 рр. ім'ям *Олександр* за святцями було названо 6% новонароджених у березні та стільки ж у серпні, а також 3,7% у липні, 3,2% в червні та 2,9% у жовтні. У період 2011–2019 рр. ім'я *Олександр* одержали 5,5% новонароджених у листопаді, 5% у квітні, 4,3% в липні та 4,2% в червні.

Ім'я *Іван* традиційно належить до одного з найбільш частотних імен, обраних як за католицькими, так і за православними святцями. Зокрема, упродовж 1991–2000 рр. питома вага імені *Іван* становила 2,7% у грудні, 2% у жовтні, 1,6% у травні та 1,5% у серпні. У період 2001–2010 рр. ім'ям *Іван* було названо 8,3% новонароджених у лютому, 6,25% у вересні, 5,3% в листопаді та стільки ж у грудні, 3,6% у квітні. На третьому аналізованому зрізі ім'я *Іван* очолює частотний десяток імен, обраних за святцями. Його питома вага становить 11,1% у лютому, 6,7% у грудні, 5,5% в листопаді та 4,3% в липні.

Національно марковане ім'я *Ян* потрапляє до частотного десятка лише на третьому зрізі, 2011–2019 рр. На цьому зрізі його одержали 11,1% народжених у лютому, 6,7% народжених у грудні, 4,5% у вересні, 4,3% в липні, 4,2% в серпні. На другому аналізованому зрізі, 2001–2010 рр., ім'я *Ян* по святцях було надано 5,3% новонароджених у грудні, 3,7% новонароджених у липні та 3% новонародже-

них у серпні. На першому зрізі, 1991–2000 рр., ім'я *Ян* не є частотним, його питома вага становить 2,7% у грудні та 1,9% у вересні.

До частотного десятка жіночих імен, наданих за святцями упродовж 1991–2000 рр., увійшли такі імена: *Марія*, *Анастасія*, *Анна*, *Юлія*, *Катерина*, *Олена*, *Вікторія*, *Наталія*, *Тетяна*, *Іванна*. У період з 2001 по 2010 рр. дівчаток за святцями найчастіше називали такими іменами: *Марія*, *Анастасія*, *Анна*, *Яна*, *Софія*, *Вероніка*, *Вікторія*, *Юлія*, *Каріна*, *Єлизавета*, *Варвара*, *Олександра*. Упродовж останніх аналізованих років (2011–2019 рр.) помічаємо надзвичайне різноманіття жіночих імен, наданих за святцями, значна частина яких, однак, не стала частотними. На цьому зрізі виокремлюємо лише 5 найбільш частотних імен: *Марія*, *Анна*, *Ірина*, *Ангеліна*, *Віра*. За своїм кількісним складом перший та другий зрізи є надзвичайно близькими один до одного. Спільними іменами для цих двох зрізів (1991–2000 рр. та 2001–2010 рр.) є *Марія*, *Анастасія*, *Анна*, *Юлія* та *Вікторія*. Цікавим є той факт, що імена православної традиції *Катерина* та *Іванна*, що є частотними на першому зрізі, у другому зрізі поступилися популярністю за святцями своїм католицьким еквівалентам – *Каріна* та *Яна*. Імена *Олена*, *Наталія* і *Тетяна*, частотні у першому зрізі, поступово втрачають свою популярність, зокрема, й за святцями. Новими для другого зрізу стали імена *Софія*, *Вероніка*, *Єлизавета*, *Варвара*, *Олександра*. До третього зрізу з двох попередніх потрапляють лише імена *Марія* та *Анна*, що продовжують очолювати частотний десяток імен, наданих за святцями. Імена *Анастасія*, *Юлія* та *Вікторія* перестають обирати за святцями й обирають лише за вільним вибором, без урахування релігійного чинника. Імена *Ірина* та *Ангеліна*, популярні у 90х та 2000х, втрачають актуальність за вільним вибором і потрапляють у розряд частотних лише за святцями. Ім'я *Віра* не надають за вільним вибором, лише за святцями. Для частотного десятка жіночих імен, обраних за святцями, наскрізними й одночасно найбільш частотними на усіх трьох зрізах є імена *Марія* та *Анна*. Ім'я *Марія* належить до найбільш розповсюджених жіночих імен серед святих католицької церкви, тому не дивно, що серед жіночих імен, обраних за святцями, українські поляки найчастіше обирають ім'я *Марія*. Упродовж першого аналізованого зрізу, 1991–2000 рр. його питома вага найвища в серпні (8,9%), вересні (8,3%), липні (4,8%) та травні (4,2%). Ім'я *Марія* на цьому зрізі здобуло 3% дівчаток, народжених у грудні, 2,4% у березні та 2% в лютому. На другому зрізі, 2001–2010 рр., частка дівчаток, названих іменем *Марія*, є найвищою в серпні (8,3%), грудні (6,25%) та червні (6,25%). Ім'я *Марія* здобуло 4,5% дівчаток, народжених у січні, лютому та квітні. Високою є частка названих цим іменем дівчаток, народжених у вересні (4,8%) та в листопаді (4,3%). Нечастотним є ім'я *Марія* серед народжених у травні (3,3%), березні (3,2%) та липні (2,9%). Найбільшу питому вагу ім'я *Марія*, надане за святцями, має на третьому зрізі, 2011–2019 рр. Найчастіше його обирали для дівчаток, народжених у грудні (15,4%), серпні (12,5%), вересні (11,1%) та

травні (9%), жовтні (9%) та лютому (8,3%). Трохи меншу питому вагу це ім'я має в червні (5,9%), липні (5,5%), та січні (5%).

Ім'я *Анна/Ганна*, що також очолює частотний десяток жіночих імен, наданих за святцями, упродовж 1991–2000 рр. одержало 8,3% дівчаток, народжених у вересні, 7% у жовтні, 6% у грудні та 3,2% в липні. Нечасто це ім'я присвоюють народженим у листопаді (2,2%) та в серпні (1,8%). У період з 2001 по 2010 рр. ім'ям *Анна/Ганна* за святцями було названо 12,5% дівчаток, народжених у грудні, 9% у січні та 7,1% у лютому. На третьому аналізованому зрізі, 2011–2019 рр., ім'я *Анна* найчастіше обирають новонародженим у вересні (11,1%) та червні (5,5%).

Ім'я *Юлія* упродовж 1991–2000 рр. найчастіше обирали для народжених у вересні та липні. Частка дівчаток, народжених у вересні та названих іменем *Юлія*, становить 6,25%. Католицька церква вшановує пам'ять Святої Юлії у липні, тому частка названих цим іменем у липні становить 4,8%. Ім'я *Юлія* за святцями на цьому зрізі обирали впродовж майже кожного місяця року, зокрема: у грудні (3%), січні (2,7%), березні (2,4%), квітні (2%) та жовтні (2,3%). На зрізі 2001–2010 рр. ім'я *Юлія* одержало 5% народжених у жовтні, 3,1% у грудні та 2,9% у липні. У період 2011–2019 рр. ім'я *Юлія* не обирали за святцями.

Ім'я *Анастасія* обирають як за римо-католицькими, так і за православними святцями. У період з 1991 по 2000 р. ним було названо 6% народжених у грудні, 5,8% народжених у січні, 4,4% у червні, по 4,2% у лютому та у квітні. На зрізі 2001–2010 рр. ім'я *Анастасія* мало найвищу питому вагу серед народжених у липні (11,8%) та у серпні (8,3%). Також його одержало по 4,5% народжених у січні та лютому, менше – у травні (3,3%). На останньому зрізі, 2011–2019 рр., ім'я *Анастасія* не обирали за святцями.

Ім'я *Катерина* поляки м. Хмельницького частіше обирають за католицькими, ніж за православними святцями. За римо-католицькими календарем, пам'ять Святої Катерини Сієнської, Вчительки Церкви, Покровительки Європи вшановують 29 квітня. Відповідно, ім'я *Катерина* у 1991–2000 рр. одержало 10,4% народжених у квітні та 6% народжених у грудні, 2,7% у січні та 2,2% у листопаді, за православними святцями. Ім'я *Катаріна* на цьому зрізі одержало 2% дівчаток, народжених у квітні. На зрізі 2001–2010 рр. ім'я *Катерина* поступається імені *Каріна*, яке було надано 6,7% народжених на початку травня та 4,3% народжених наприкінці листопада. Упродовж 2011–2019 рр. ім'я *Катерина* одержало 5,9% народжених наприкінці березня.

Ім'я *Вікторія* надають не лише за релігійними святцями, а й на честь державного свята – Дня Перемоги у II Світовій війні (9 травня). У 1991–2000 рр. питома вага імені *Вікторія* серед народжених у травні становить 8,7%. Це ім'я за святцями також надають народженим у грудні (6%) та березні, на честь Святого Віктора (2,4%). У 2001–2010 рр. ім'я *Вікторія* одержало 6,7% народжених у травні, а в період 2011–2019 рр. – 7,7% народжених у грудні.

Ім'я *Тетяна*, представлене на першому (1991–2000) та другому (2001–2010) зрізах, поляки м. Хмель-

ницького надають головню за православними святцями: у січні (10,8%), грудні (3%) та лютому (2%). Ім'я *Іванна/Яна* за святцями надають новонародженим у липні та вересні. У 1991–2000 рр. ім'я *Іванна* одержало 6,5% народжених у липні та 2% народжених у вересні, *Яна* – 4,7% народжених у жовтні та 2% у вересні. У 2001–2010 рр. ім'ям *Яна* було названо 9,5% народжених у жовтні, 5,9% народжених у липні, 4,5% у січні, 3,2% у березні та 3,1% у грудні. На третьому аналізованому зрізі ці імена не представлені. Ім'я *Олена* найчастіше обирають народженим у березні за римо-католицькими та у червні за православними святцями. У 1991–2000 рр. ім'я *Олена* було надано 7,3% народжених у березні, 4,2% народжених наприкінці лютого та 4,3% народжених в кінці травня. На зрізі 2001–2010 рр. ім'я *Олена* одержало 6,25% народжених у червні. На останньому зрізі ім'я не представлено. Ім'я *Наталія* обирають народженим у липні за римо-католицькими та у вересні за православними святцями. На зрізі 1991–2000 рр. було надано 4,8% народжених у липні, 1,8% у серпні, 2% у вересні та 2,3% в жовтні. На двох інших зрізах ім'я не представлено.

Ім'я *Вероніка* обирають народженим у лютому за римо-католицькими та у жовтні за православними святцями. Упродовж 1991–2000 рр. ім'ям *Вероніка* було названо 7% народжених у жовтні. У період 2001–2010 рр. це ім'я одержало 10,7% народжених у лютому та 10% народжених у жовтні. У 2011–2019 рр. 8,3% у лютому та 4,5% у жовтні. Ім'я *Єлизавета* за римо-католицькими святцями обирають народженим у листопаді. У 1991–2000 рр. цим ім'ям було названо 6,5%, у 2001–2010 рр. – 8,7%, у 2011–2019 рр. – 7,7% народжених у листопаді. Ім'я *Варвара*, представлене на 2-му та 3-му зрізах, надають за православними святцями народженим у грудні та в січні. У 2001–2010 рр. це ім'я одержало 6,25% народжених у грудні, у 2011–2019 рр. – 5% народжених у січні. Ім'я *Ангеліна*, частотне на 3-му зрізі, надають за римо-католицькими святцями у січні (15%) та березні (3,2%). Ім'я *Ірина* на зрізі 1991–2000 рр. за святцями одержало 2,2% у травні та 1,8% у серпні, у 2001–2010 рр. ім'я *Ірина* не обирають за святцями, упродовж 2011–2019 рр. це ім'я 4,5% народжених у жовтні. Національно марковане ім'я *Ірена*, представлене на третьому зрізі, одержало 5,9% народжених у червні. Імена *Софія*, *Надія* та *Віра*, представлені на 2-му та 3-му зрізах, обирають на православними святцями народженим у вересні та жовтні. Зокрема, у 2001–2010 рр. ім'я *Софія* одержало 14,3% народжених у вересні та 5% народжених у жовтні, ім'я *Надія* – 5% народжених у жовтні. Упродовж 2011–2019 рр. ім'я *Віра* було надано 11,1% народжених у вересні.

За римо-католицькими святцями найчастіше обирають національно марковані імена, що особливо характерно для 90-х рр. XX ст. Зокрема, упродовж усього аналізованого періоду було зафіксовано такі національно марковані чоловічі імена, обрані за святцями: *Ян*, *Людвіг*, *Владислав*, *Марек*, *Адріан*, *Станіслав*, *Марк*, *Мар'ян*. З-поміж національно маркованих жіночих імен, обраних за святцями, фіксуємо такі: *Маріанна*, *Яна*, *Ірена*, *Марта*, *Божена*, *Гелена*, *Яніна*, *Юліана*.

Обираючи ім'я новонародженим, українські поляки керуються не лише римо-католицькими, а й православними святцями, що також вважаємо виявом асиміляційних процесів, зумовлених екстралінгвальними чинниками, насамперед змішаними родинами, де батьки є представниками різних конфесій, а також загальну інтеграцію поляків в українське суспільство, що виявляється в обізнаності поляків із найважливішими святами та днями вшанування святих православного обряду. Є й суто лінгвістичний чинник, що зумовлює вибір імені поляків за православними святцями: антропонімійна мода в Україні істотно відрізняється від моди в Польщі, популярними стають імена, традиційні для православного обряду, відповідно, прагнучи обрати дитині ім'я, яке б відповідало загальному антропонімному контексту, поляки м. Хмельницького часто вдаються до вибору імен, традиційних для православного обряду, наявних у православних і відсутних у католицьких святцях. Прикладами можуть слугувати імена *Матвій* і *Давид*, популярність яких істотно зросла упродовж останніх років в Україні. Закономірним є той факт, що, відповідно до загальної тенденції в суспільстві, ці імена стають більш частотними і в середовищі українських поляків, незважаючи на те, що не є традиційними для католицького обряду.

Серед імен, які обирають за святцями, чимало рідкісних, незвичних імен. Це пояснюємо тим, що упродовж останніх років в Україні активізувалася тенденція до вибору екзотичних, рідкісних, незвичайних імен, джерелом яких доволі часто стають канонічні тексти з іменами святих. Бажання обрати рідкісне, незвичайне ім'я спонукає поляків м. Хмельницького до вживання національно маркованих імен або заміни традиційних українських імен їхніми польськими й латинськими відповідниками, як, наприклад: *Адріан* замість *Андрій*, *Ян*, *Яна* замість *Іван*, *Іванна*; *Міхаель* замість *Михайло*, *Даніель* замість *Данило*. Виявом цієї тенденції є також називання новонароджених незвичними канонічними іменами. Зокрема, серед чоловічих імен: *Стефан*, *Рафаїл* (2008); *Авраам* (2009); *Авдії* (2017) та *Йосиф* (2018). До найбільш незвичних жіночих імен, обраних за святцями, зараховуємо імена: *Антонія* (2006), *Емілія*, *Стефанія* (2010), *Агата* (2015).

Найбільш яскраво релігійний чинник представлений у конструюванні подвійних імен, в яких одне ім'я є світським і належить до вільного вибору батьків, а інше – релігійним, що найчастіше обирають за святцями. На думку С.М. Пахомової, «у середині XVI ст. в Польщі виникає новий звичай надавати новонародженому два імені. Ця мода з'являється спочатку серед шляхти. Найімовірніше, це віяння прийшло від німців, у яких звичай надавати дитині під час хрещення двох імен фіксуємо з XIII ст. Поступово мода надавати дитині при хрещенні два імені поширюється серед інтелігентних родин та міщан. (...) Вже у XVIII ст. це стає звичайним явищем навіть серед сільського населення» [Пахомова, 2012, с. 98]. Як свідчить аналізований матеріал, у середовищі поляків м. Хмельницького така тенденція була найбільш розповсюдженою

в 90-х рр. XX ст. Серед чоловічих імен найчастіше компонентами подвійного імені, наданими по святцях, ставали імена: *Павло* в іменах *Вадим-Павло* (1995); *Денис-Павло* (1996); *Павло-Максим* (2008); *Давид-Павло* (2009); *Іван* в іменах *Олексій-Іван* (1996); *Віталій-Іван* (1998); *Владислав-Іван* (2004); *Іван-Арсеній* (2008) та *Андрій* в іменах *Денис-Андрій* (1995); *Андрій-Володимир* (1997); *Мирослав-Андрій* (2008). Рідше представлені *Олександр* в іменах *Владислав-Олександр* (1995); *Артур-Олександр* (1996); *Петро* в іменах *Євген-Петро* (1994); *Вадим-Петро* (1995); *Антон*, *Антоній*: *Сергій-Антоній* (1991); *Руслан-Антон* (1995); *Тадей* в іменах *Владислав-Тадей* (2006); *Арсеній-Тадей* (2014). До мало представлених подвійних імен зараховуємо: *Кирило-Золтан* (1994); *Артур-Ян*, *Марк-Гассан* (1995); *Володимир-Христу* (2007); *Устим-Ілля*, *Орест-Войцех* (2015), *Любомір-Ієнатій*, *Ростислав-Микола* (2017).

3-поміж компонентів жіночих подвійних імен, наданих за святцями, переважає ім'я *Марія*, зафіксоване в таких компонентних утвореннях: *Марина-Марія*, *Інна-Марія*, *Тереса-Марія* (1995); *Аліна-Марія*, *Віталіна-Марія* (1996); *Даяна-Марія*, *Вікторія-Марія*, *Каріна-Марія* (1997); *Марія-Наталія* (2000); *Анна-Марія* (2007, 2015); *Дарія-Марія*, *Марі-Анжелія* (2008); *Алла-Марія* (2012); *Марія-Феліція* (2015); *Марія-Луція* (2017), *Ніколь-Марія* (2019). Частотними також є імена з компонентом *Анна* / *Ганна*: *Аліна-Анна* (1996); *Вікторія-Ганна* (1998); *Юлія-Анна* (2000); *Олена*: *Анастасія-Олена*, *Олена-Ірина* (1996) та *Варвара*: *Каріна-Варвара* (2002); *Анастасія-Варвара* (2004). До одиничних утворень належать імена з компонентами *Іоанна*, *Яна*: *Тетяна-Іоанна* (1995); *Яна-Ірина* (1994); *Вікторія*: *Олена-Вікторія* (1996); *Єлизавета*: *Юлія-Єлизавета* (1998) та *Агнеса*: *Вероніка-Агнеса* (1997).

Висновки. Отже, релігійний чинник продовжує відігравати істотну роль у формуванні іменника українських поляків кінця XX – початку XXI ст. Упродовж досліджуваного періоду імена за святцями одержало близько третини новонароджених. Частка хлопчиків, названих за святцями, переважає частку дівчаток, що зумовлене більшим репертуаром чоловічих імен у канонічних текстах. Під час вибору імен новонародженим у середовищі українських поляків послуговуються також православними святцями, що зумовлене головно асиміляційними процесами. Найбільш частотними чоловічими іменами, наданими за святцями, в середовищі українських поляків є імена *Андрій*, *Олександр* та *Максим*. Найбільш частотними жіночими іменами, наданими за святцями, є *Марія* та *Анна*. У середовищі українських поляків у процесі ім'янаречення новонароджених релігійний чинник гармонійно поєднується з вільним вибором батьків у численних подвійних іменах, одне з яких є світським, а інше – релігійним, які батьки конструюють довільно. Вплив релігійного чинника на вибір імені віддзеркалює важливі трансформації у новітньому українському суспільстві та їхнє відображення у процесах вибору та присвоєння імені новонародженим, у чому вбачаємо перспективу подальших досліджень.

Література

1. Белей. Л.О. Ім'я дитини в українській родині. Харків: Фоліо, 2011. 283 с.
2. Бондалетов В.Д. Русская ономастика. Москва: Просвещение, 1983. 224 с.
3. Буга Т.В. Динаміка особових імен Центральної Донеччини (кінець XIX – початок XX ст.): дисертація на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук: спец. 10.02.01 – українська мова. Донецьк, 2010. 220 с.
4. Луньо Л. Є. Соціальна природа імені людини (на матеріалі метричних книг латинською, українською та польською мовами, XIX – перша половина XX ст.): дисертація на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук: спец. 10.02.15 – загальне мовознавство. Київ, 2013. 223 с.
5. Пахомова С.М. Еволюція антропонімних формул у слов'янських мовах. Ужгород: Видавництво Олександри Гаркуші, 2012. 344 с.
6. Чучка П.П. Історія власних назв. Розвиток імен і прізвищ. *Історія української мови. Лексика і фразеологія*. Київ: Наукова думка, 1983. С. 592–622.
7. Шоля І.С. Вплив екстралінгвальних чинників на вибір особових імен ужгородців у XX ст. *Русин*. 2020. № 60. С. 227–239.

References

1. Belei L.O. (2011) Imya dytyny v ukrainskiy rodyni [The name of a child in Ukrainian family]. Kharkiv: Folio, 283 s. [in Ukrainian].
2. Bondaletov V.D. (1983) Russkaya onomastika [Russian onomastics]. Moskva: Prosveshchenie, 224 s. [in Russian].
3. Buha T.V. (2010) Dynamika osobovykh imen Tsentralnoi Donechchyny (kinecz XIX – pochatok XX st.) [Dynamics of personal names of the Central Donetsk region (the late 19th–the early 21st centuries)]. PhD Candidate Thesis: 10.02.01. Donetsk, 220 s. [in Ukrainian].
4. Lunio L.Ye. (2013) Socialna pryroda imeni lyudyny (na materiali metrychnykh knygh latynskoyu, ukrainskoyu ta polskoyu movamy, XIX – persha polovyna XX st.) [The social nature of a person's name (on the material of metric books in Latin, Ukrainian and Polish, 19th– first half of 20th century)]. PhD Candidate Thesis: 10.02.15. Kyiv, 223 s. [in Ukrainian].
5. Pakhomova S.M. (2012) Evolyuciya antroponimnykh formul u slovyanskykh movakh [The evolution of anthroponymic formulas in Slavic languages]. Uzhhorod: Vydavnytstvo Oleksandry Harkushi, 344 s. [in Ukrainian].
6. Chuchka P.P. (1983) Istoriya vlasnykh nazv. Rozvytok imen i pryzvyshch. *Istoriya ukrayinskoyi movy. Leksyka i frazeologiya* [The history of proper names. The development of names and surnames. *The history of Ukrainian language. Lexicon and phraseology*]. Kyiv: Naukova dumka. S. 592–622 [in Ukrainian].
7. Sholia I.S. (2020) Vplyv extralingvalnykh chynnykiv na vybir osobovykh imen uzhhorodtsiv u XX st. [The effect of extralingual factors on the choice of personal names in Uzhhorod in 19th century]. *Rusyn*. № 60. S. 227–239 [in Ukrainian].

THE EFFECT OF RELIGIOUS IDENTITY ON THE NAME CHOICE OF ETHNIC POLES LIVING IN UKRAINE IN THE EARLY 21ST CENTURY

Abstract. The paper outlines the main tendencies of correlation between the name choice and religious identity of ethnic Poles of Khmelnytsky in the late 20th–early 21st centuries. The most frequent male and female names are characterized. **The relevance of the study** is caused by the retrieval of religious traditions in the process of name choice and actualization of rare, forgotten and unpopular names in the system of personal names in contemporary Ukrainian society. In recent years, there is a tendency to choose rare, old and exotic names for children in anthroponymic trends of Ukraine. The church calendars contain many rare and exotic names, which have been phased out several decades ago, and have become frequent again in the early 21st century. The research on the effects of religion on personal name choice of the representatives of Polish ethnic community of Khmelnytsky will help to identify the main regularities of assimilation and adaptation process and constructing of the national identity of ethnic Poles in Ukrainian linguo-cultural space. **The aim of the research** is to explore the effect of religious identity on the name choice of ethnic Poles living in Ukraine in the early 21st century. **The research object** is personal names of newborns of Polish ethnic community of Khmelnytsky in 1991–2019 years. **The research subject** is the specificity of the effect of religious identity on the system of personal names creation of ethnic Poles in Ukraine. **The main objectives** of the study are: exploring the specificity of the effect of religious identity on the personal name choice of Polish ethnic community in contemporary Ukrainian society; determining the most frequent male and female names, chosen by church calendars in Polish ethnic community of Khmelnytsky. **The results of the study** can be applied in further anthroponymic and sociolinguistic research of current trends in the personal name choice in ethnic communities of Ukraine.

Keywords: religious identity; anthroponymic trends; personal name choice; Catholic names; Orthodox names; national marked names; Polish ethnic community.

© Голотова І., 2021р.

Ірина Голотова – аспірант, молодший науковий співробітник Інституту мовознавства ім. О.О. Потебні НАН України, Київ, Україна; io.holotova@inmo.org.ua; <https://orcid.org/0000-0002-6721-1991>

Iryna Holotova – PhD student, junior researcher of O.O. Potebnia Institute of Linguistics, the Ukrainian National Academy of Sciences, Kyiv, Ukraine; io.holotova@inmo.org.ua; <https://orcid.org/0000-0002-6721-1991>

Валентина ГРЕЩУК
Ганна ШКОРУТА

СТРУКТУРНО-СЛОВОТВІРНА ХАРАКТЕРИСТИКА МІКРОТОПОНІМІВ СЕЛА ПІДПЕЧЕРИ ТИСМЕНИЦЬКОГО РАЙОНУ ІВАНО-ФРАНКІВСЬКОЇ ОБЛАСТІ

Науковий вісник Ужгородського університету. Серія: Філологія.

Випуск 1 (45)

УДК 811.161.2'373.21'373.611 (477.86)

DOI: 10.24144/2663-6840/2021.1(45).196–201

Грещук В., Шкорута Г. Структурно-словотвірна характеристика мікротопонімів села Підпечери Тисменицького району Івано-Франківської області; кількість бібліографічних джерел – 9; мова українська.

Анотація. У статті досліджено структурно-словотвірні особливості мікротопонімів села Підпечери Тисменицького району Івано-Франківської області. Здійснено аналіз зібраного матеріалу мікротопонімів простої та складеної структури. Встановлено твірні основи простих та складних назв невеликих географічних об'єктів.

Для творення мікротопонімів території, що досліджувалася, характерна проста структура вираження. Із-поміж аналізованих способів творення однослівних мікротопоназв виокремлюємо: лексико-семантичний, афіксальний, морфолого-синтаксичний та основокладання.

Актуальність дослідження пов'язана з потребою розвитку регіональної мікротопонімії. Мікротопоніми не такі стійкі, як назви великих географічних об'єктів. Вони легко можуть змінюватися, оскільки перебувають під впливом особливостей середовища, в якому побутують. Власне, це й зумовлює необхідність зібрати та дослідити локальні географічні найменування кожного регіону.

Мета наукового дослідження полягає у здійсненні структурно-словотвірного аналізу мікротопонімів села Підпечери Тисменицького району Івано-Франківської області. Досягнення визначеної мети передбачало виконання таких завдань: 1) опрацювати відповідну науково-лінгвістичну літературу; 2) зібрати мікротопоніми села Підпечери Тисменицького району Івано-Франківської області; 3) проаналізувати просту структуру вираження мікротопонімів; 4) охарактеризувати мікротопоніми складеного типу досліджуваної території.

Під час виконання наукової роботи застосовувалися такі методи досліджень: описовий – для пояснення власних назв та їх поділ на мотивувальну основу та словотвірні афікси, для визначення мотиваційних відношень між твірними та похідними одиницями; словотвірний, частково етимологічний аналіз – для з'ясування походження твірної основи мікротопоназви; прийом кількісних підрахунків – для встановлення продуктивності різних груп мікротопоназв, що досліджувалися; загальнонауковий прийом індукції – для узагальнення та систематизації отриманих результатів. Окреслені методи та прийоми допомогли досягти поставленої мети.

Ключові слова: мікротопонім, проста структура, складена структура, структурно-словотвірна характеристика, мікротопоназви, твірна основа, село Підпечери.

Постановка проблеми. Комплексне вивчення мікротопонімії України – одне із важливих завдань ономастики. Досі немає єдиного підходу щодо того, які саме найменування кваліфікувати як мікротопоніми. Мікротопоназвами вважаємо назви малих природних (географічних) чи створених людиною об'єктів локального значення, яким притаманні лінгвальні та естралінгвальні ознаки. Перелік найменувань не може бути строго визначеним. Він залежить від особливостей рельєфу, природних умов, рівня господарського освоєння території, діяльності населення тощо.

Таким чином, власні найменування невеликих географічних об'єктів тісно пов'язані з життям людини, її духовно-практичною діяльністю. Вони несуть в собі важливу історичну, географічну, етнокультурну та мовознавчу інформацію. Окрім цього, мікротопонімія є одним із способів словесного вираження уявлень місцевого населення.

Дія мікротопонімів обмежена локально, а суспільна значущість невелика. Мікротопоніми вирізняються своєю словотвірною будовою. Деякі з них існують відносно нетривалий час, що обумовлено різними суспільно-економічними чинниками, наприклад, зміною власника певної мікротериторії.

Такі назви відомі, зазвичай, лише вузькому колу місцевих жителів.

Актуальність дослідження пов'язана з потребою розвитку ономастики, зокрема мікротопонімії. Варто наголосити, що поява мікротопонімів більшою мірою залежна від позамовних чинників (географічних особливостей досліджуваної території, ментальності населення, господарської діяльності мешканців, історико-політичних, соціально-економічних умов тощо). Найменування дрібних географічних об'єктів зазвичай не фіксують у документах, тому вважаємо, що мікротопоназви є менш стійкими, ніж назви великих об'єктів. Вони зазнають значних змін відповідно до особливостей середовища, в якому існують, а тому й виникає необхідність зібрати та дослідити локальні географічні найменування кожного регіону.

Мікротопонімія села Підпечери Тисменицького району, мабуть, вперше стає об'єктом дослідження в українському мовознавстві, що зумовлює новизну цієї ономастичної розвідки. Село належить до історико-географічної території Покуття, яке охоплює південно-східну частину сучасної Івано-Франківської області.

Аналіз досліджень. Із середини ХХ століття в українській ономастиці почала активно опрацьовуватися мікротопонімія регіонів України. Зазвичай вона вивчалася на синхронному рівні. У дослідженнях були проаналізовані значення похідних баз мікротопоназв, їх структурно-словотвірна специфіка. А ось вивчення мікротопонімікону у діахронії чи окремих часових зрізах виявилися не такими продуктивними. Це один із найменш досліджених аспектів українського ономастикону. На сучасному етапі серед онімних класів особливе наукове зацікавлення становить саме українська регіональна мікротопонімія.

Мікротопонімія України на сьогодні досліджена нерівномірно. Найбільше лінгвістичних розвідок присвячено мікротопоназвам західної частини нашої держави (укладений «Словник мікротопонімів і мікрогідронімів північно-західної України та суміжних земель» Г.Л. Аркушина та серія словників М.М. Габорака, зокрема «Топонімія Покуття та деяких прилеглих територій»). Мікротопонімію Західного Поділля досліджувала Н.І. Лісняк, мікротопоназви Підгір'я – О.І. Михальчук, над мікротопонімією Південно-Західного Опілля працювала О.Б. Лужецька, а мікроойконімію Івано-Франківщини дослідила Н.В. Вебер.

Мета дослідження – здійснити структурно-словотвірний аналіз мікротопонімів села Підпечери Тисменицького району Івано-Франківської області.

Методи та методика дослідження. Для пояснення власних назв та їх поділ на мотивувальну основу та словотвірні афікси ми використовуємо описовий метод. Словотвірним, частково етимологічним аналізом послуговуємося для з'ясування походження твірної основи мікротопоназви. Прийом кількісних підрахунків застосовуємо для встановлення продуктивності різних груп мікротопоназв, що досліджувалися. Загальнонауковий прийом індукції обираємо для узагальнення та систематизації отриманих результатів.

І. Мікротопоніми простої структури

Творення мікротопонімів відбувається внаслідок онімізації апелювативів та трансонімізації. Найчастіше для сучасного мікротопонімотворення характерною є проста структура вираження, тобто однослівна. Виокремлюємо такі способи творення мікротопонімів як лексико-семантичний, афіксальний, морфолого-синтаксичний, а також основоскладання.

Лексико-семантичний спосіб являє собою утворення нового значення без граматичних і фонетичних змін у слові. Перехід загальних назв у клас онімів без структурно-словотвірних змін найчастіше трапляється у процесі мікротопонімотворення. Поширеність таких мікротопонімів, як підкреслює Д.Г. Бучко, спричинена тим, що вони могли найкраще назвати той чи інший мікропооб'єкт або дати характеристику певній території [Бучко 1982, с. 265].

У своїх дослідженнях Д.Г. Бучко говорить про два рівні деривації назв поселень – доойконімії та ойконімії. Усі ойконіми Покуття за способом деривації вчений поділяє на два типи: назви доойко-

німного рівня деривації, які називає первинними та назви ойконімічного рівня деривації, що є вторинними. Перші були створені в результаті ойконімізації найменувань груп людей або географічних термінів, а другі утворилися завдяки ойконімотворним формантам від найменувань людей [Бучко 2013].

Найчастіше у розряд мікротопонімів переходять назви місцевих географічних об'єктів. У таких випадках вони втрачають своє основне лексичне значення. Онімізація апелювативів відбувається як у процесі ойконімотворення, так і в процесі мікротопонімотворення.

Проаналізувавши зібраний матеріал мікротопоназв села Підпечери, виділяємо прості за структурою власні назви, які утворились від:

– назв орографічних об'єктів на позначення додатного рельєфу (*Гора* < гора, *Горб* < горб) та рівнинних територій (*Поле* < поле);

– назв гідрографічних об'єктів, мотивованих фізичними властивостями води (*Крутіж* < крутіж, *Перебій* < перебій), специфікою водойми (*Нетеча* < нетеча, *Стави* < стави);

– апелювативи, що відображають специфіку ґрунтового покриву (*Каміння* < каміння, *Кицьки* < кицьки);

– загальні назви, що відображають специфіку рослинного світу (*Корчі* < корчі, *Лози* < лози, *Сад* < сад, *Ліс* < ліс);

– назви, пов'язані з господарською і культурною діяльністю людини: землеробство (*Ангар* < ангар, *Буда* < буда, *Ваги* < ваги, *Млин* < млин, *Поле* < поле, *Тік* < тік), тваринництво (*Пасіка* < пасіка, *Ферма* < ферма), будівництво (*Будови* < будови, *Плити* < плити), вірування (*Каплиця* < каплиця, *Хрест* < хрест, *Церква* < церква, *Цвинтар* < цвинтар);

– апелювативи, що характеризують зовнішні особливості об'єкта та вказують на його фізико-географічне розташування (*Зелена* < зелена, *Інститут* < інститут, *Осередок* < осередок, *Центр* < центр, *Школа* < школа).

Процес онімізації пройшли апелювативи як у формі однини, так і у формі множини, з непохідними та похідними основами. Д.Г. Бучко вважає, що топоніми у формі множини є результатом доойконімічного рівня деривації, тобто загальна назва у граматичній формі називного відмінка множини переходить у розряд топонімів [Бучко 1982]. Категорії числа не властиве граматично-семантичне навантаження [Корепапова 1966, с. 96].

Мікротопоніми поселення мотивовані апелювативами з похідними основами, утвореними суфіксацією. Важко стверджувати, чи зберігають суфіксальні утворення ті емоційно-експресивні навантаження, що вони мали на апелювативному рівні. Серед найменувань такого типу можна виділити:

– загальні назви з демінутивними суфіксами: *-ець* (*Мокрець*, *Студенець*), *-к-* (*Капличка*, *Криничка*), *-ик-* (*Горбик*, *Домики*), *-ок-* (*Гайок*, *Місток*, *Садок*, *Ставок*);

– апелювативи з похідними основами, що містять згрубілі суфікси: *-ищ-е* (*Ринчище*) та *-ис(ь)к-о* (*Пасовисько*).

Ще одним шляхом поповнення складу мікротопоназв є перехід найменувань з одного класу онімів у інший. Цей спосіб називається трансонімізацією.

В ономастиці це явище вважають не пов'язаним із деривацією, тому розглядають його поза межами словотвору. У процесі трансонімізації зберігаються спільні ономастичні властивості пропріативу, змінюється лише власне мікросистемне ономастичне значення, а граматичні ознаки здебільшого залишаються незмінними.

Твірними базами можуть слугувати:

– імена, прізвища та прізвиська («Боб» (назва магазину) < Боб, «Таракан» (назва магазину) < Таракан, «Юлія» (назва магазину) < Юлія);

– топоніми (Голівуд < Голлівуд, Корея < Корея).

Низка мікротопонімів села Підпечери Тисменицького району Івано-Франківської області утворена суфіксальним, префіксальним та префіксально-суфіксальним способами.

Найпродуктивнішим способом творення є суфіксація, за допомогою якої можна охарактеризувати об'єкт. Серед суфіксальних мікротопоназв виокремлюємо субстантивні (-іvk(a), -их(a)) та ад'єктивні (-ов-, -ськ-) топоформанти.

Топонімотворчий формант -іvk-a реалізується насамперед у відантропонімічних похідних, мотивувальною основою яких є прізвища чи прізвиська особи, інколи – імена. Межі таких груп не завжди чітко простежуються: Боднарівка < Боднар + -іvk(a), Дубіївка < Дубій + -іvk(a), Ковалівка < Коваль + -іvk(a), Королівка < Король + -іvk(a), Кугутівка < Кугут + -іvk(a).

На території села лише декілька мікротопонімів містять у собі афікс -их(a): Заячиха < Заяць + -их(a), Іваниха < Іван + -их(a), Медведиха < Медвідь + -их(a), Пилитиха < Пилип + -их(a), Цапиха < Цап + -их(a). В антропоніміці цей формант утворює андроніми – найменування жінки за іменем чоловіка. В мікротопоніміці схожі власні назви виражають присвійність, структурно ці оніми мотивовані антропонімом, семантично – словосполученням.

Одним із продуктивних дериватів у мікротопонімах села Підпечери є афікс -ів (-ов(a), -ов(e)), який вказує на належність певного географічного об'єкта особі чи групі осіб, наприклад, родині, що засвідчені у власній назві [Бучко 2003, с. 71]. Проаналізувавши відантропонімічні утворення, бачимо в їх основі імена, прізвища та прізвиська осіб: Бойків < Бойко + -ів, Борисове < Борис + -ов(e), Війтове < Війт + -ов(e), Герегова < Герег + -ов(a), Ковалів < Коваль + -ів, Ксьондзове < Ксьондз + -ов(e), Любчикова < Любчик + -ов(a), Мотова < Мотьо + -ов(a), Щурикова < Щурик + -ов(a).

На досліджуваній території чимало назв місць, що є похідними від топонімів інших (суміжних і віддалених) населених пунктів, або похідними від мікротопонімів села. Серед мікротопоназв Підпечер словотвірний афікс -ськ- (-цьк-) теж виявляє присвійно-відносну функцію, вказуючи на належність території чи об'єкта поселенню або власнику. Суфікс -ськ- (-цьк-) відображений у таких назвах: Галицька

< Галич + -ськ-, Гірська < Гора + -ськ-, Завільшанський < Завільша + -ськ-, Зарічанський < Заріка + -ськ-, Інститутська < Інститут + -ськ-, Карпатська < Карпати + -ськ-, Козацька < Козак + -ськ-, Підпечарівська < Підпечери (Підпечари) + -ськ-, Тисменицька < Тисмениця + -ськ-.

Префіксальний спосіб творення дещо обмежений дериваційними можливостями. Такі афікси мають зазвичай одну і ту ж функцію. Вони вказують на розташування мікротопооб'єкта. Твірною базою таких власних назв є інші пропріативи.

Префікси, як відомо, є менш продуктивні порівняно із суфіксами. Для аналізованого поселення властивий формант за-, що вказує на розташування мікротопоніма. У селі Підпечери цей афікс реалізується у назві такого об'єкта: Задуброва < за- + дуброва.

Декілька мікротопонімів села Підпечери Тисменицького району Івано-Франківської області утворилися внаслідок префіксально-суфіксального способу деривації: Закалацівка < за- + калацати (діал.) + -іvk-a; Зарудка < за- + руда + -к-a.

Заслужують на увагу субстантивовані мікротопоназви, що утворилися за допомогою морфолого-синтаксичного способу. Ці мікротопоніми виникли внаслідок процесу розвитку складених найменувань (упущення головного компонента і субстантивації атрибутивного). Такі назви є прикладами явища економії мовних ресурсів. Одним із наслідків цього способу мікротопотворення є зміна частиномовної належності і, відповідно, синтаксичної ролі слова.

Субстантивовані оніми характеризують в першу чергу зовнішні особливості об'єкта і описують місцевість, її фізико-географічні умови. Серед найменувань такого типу можна виділити: вулиця Весняна, дорога Галицька, вулиця Гірська, вулиця Інститутська, вулиця Карпатська, частина села Калинова, вулиця Липова, вулиця Молодіжна, дорога Підлузька, вулиця Підпечарівська, магазин Промисловий, вулиця Садова, провулок Світлий, будинок Сонячний, вулиця Тисменицька, вулиця Шкільна.

Незначну частину в мікротопонімії села Підпечер становлять найменування, утворені за допомогою основоскладання. Такі назви складаються із прикметникової та іменникової основ: Новобудови < новий + будова, Світлолоза < світлий + лоза тощо.

II. Мікротопоніми складеної структури

Складені (багатослівні) найменування трапляються у багатьох розрядах онімів, зокрема і серед мікротопоназв. Мікротопоніми відрізняються від інших категорій найменувань географічних об'єктів саме двослівними (і більше) утвореннями. Це уподібнює їх із загальними назвами.

Усі мікротопоніми складеного типу, які були досліджені у селі Підпечери Тисменицького району Івано-Франківської області, можна поділити на: 1) двослівні структури; 2) прийменникові конструкції; 3) описові назви.

Серед двослівних мікротопоназв виділимо атрибутивні сполуки. Вони утворюються для того,

щоб якнайкраще ідентифікувати позначуваний об'єкт. Така конструкція описує мікрореалію завдяки опорному елементу (субстантиву), що містить вказівку на особливість поданої місцевості, а також завдяки супровідному елементу (атрибуту), що вказує на характеристики реалії, чи виконує присвійно-відносну функцію.

Атрибутивні сполуки на досліджуваній території проявляються у формі ад'єктиву і субстантиву.

Супровідний елемент може бути якісним, відносним, присвійним чи присвійно-відносним.

Якісні ад'єктиви характеризують розмір чи вигляд мікрооб'єкта, час його виникнення, колір тощо: *Нова Вулиця, Нова Кладка, Нова Міра, Нова Перія, Нова Церква, Стара Вулиця, Стара Кладка, Стара Міра, Стара Церква, Стара Школа, Холодні Ноги*.

Відносний елемент втілений у таких мікротопонімах: *Вербова Поляна, Дубовий Гай, Житнє Поле, Зупинка Калинова, Коров'ячий Цвинтар*.

Присвійні ад'єктиви, найчастіше відантропонімі, утворюються за допомогою присвійно-відносних суфіксів *-ів (-ов-а, -ов-е), -ськ- (-цьк-)*. Атрибутами у цій підгрупі можуть виступати християнські чи слов'янські імена у різних формах, характеристики особи, прізвиська та прізвища: *Бобів Магазин, Борисове Поле, Герегова Долина, Мотова Гора, Попова Долина, Циганський Горб* тощо.

Окремо формуються мікротопоназви із присвійно-відносним значенням. Такий ад'єктив вказує на те, що позначуваний об'єкт знаходиться біля певного населеного пункту або належить мешканцям того поселення. Сюди можемо віднести такі мікротопоніми: *Вільшанецький Ліс, Галицька Дорога, Зарічанський Став, Підлузькі Стави, Підпечерська Печера* тощо.

Характерною ознакою мікротопонімів села Підпечери є велика кількість прийменникових конструкцій. Такі структури можна назвати орієнтирами, оскільки вони більш детально подають локацію. Д.Г. Бучко вважає, що прийменникові конструкції вказують на «безіменні» реалії [Бучко 2005, с. 20], зазвичай назви цих реалій залежать від того, де знаходиться номінатор, і чи враховується його місцезнаходження (*за, перед, під* об'єктом, якщо враховується і *на, в, між, при*, якщо не враховується).

Прийменникові сполуки є двослівними і містять у собі прийменник та іменник. Домінативним компонентом у такій конструкції виступає прийменник, оскільки виконує прострову функцію.

Мікротопотворення відбувається завдяки орієнтиру на певну реалію з використанням прийменників. Прийменник *за* вказує на те, що мікрооб'єкт розташований за іншим об'єктом і описує місцевий ландшафт чи культурно-господарські реалії: *За Березами, За Бобом, За Городами, За Зарудков, За Кладков, За Клубом, За Ксьондзом, За Магазином, За Мостом, За Печерами, За Ріков, За Тараканом, За Фермов, За Церквов, За Цвинтаром*.

Пропріативи з прийменниками *коло/біля* позначають розташування одного мікротопоніма біля іншого: *Біля Домиків, Біля Колгосту, Біля Кринички,*

Біля Свети, Коло Ангари, Коло Боба, Коло Герінгера, Коло Заячихи, Коло Івасюків, Коло Інституту, Коло Йоська, Коло Каплички, Коло Кафе, Коло Кладки, Коло Клубу, Коло Лісу, Коло Маланюка, Коло Мандарину, Коло Млина, Коло Моста, Коло Пасіки, Коло Саду, Коло Сонячного, Коло Трансформатора, Коло Хреста, Коло Цвинтара, Коло Церкви, Коло Черешні, Коло Школи, Коло Юлії.

Прийменники *на, в (у)* у власних назвах вказують на місцевість чи місце, у яких розташований об'єкт: *На Болотах, На Буді, На Вагах, На Вільшині, На Вороні, На Горбі, На Горі, На Завільшій, На Заріці, На Зарудці, На Калиновій, На Каміннях, На Клубі, На Кугутівці, На Млинівці, На Мостику, На Осередку, На Пасовиську, На Перехростку, На Плитах, На Повороті, На Полі, На Саду, На Сіножетах, На Сонячному, На Ставах, На Стадіоні, На Току, На Фермі, На Школі, В Гайку, В Жиди, В Лісі, В Саду, В Селі, В Студенці, В Центрі* тощо.

До складних мікротопонімів можна віднести і описові структури, у складі яких більше двох слів. Зазвичай такі конструкції мають два іменники та один прийменник. У складі мікротопонімів села Підпечери Тисменицького району Івано-Франківської області таких прикладів мало, однак ті, які трапляються, можна охарактеризувати за такими формулами:

– іменник + прийменник + іменник: *Городи Під Тисменицев, Дорога До Лісу, Дорога До Млина, Дорога До Підлужжя, Дорога До Траси, Капличка Коло Цвинтара, Пасовисько На Сіножетах, Стежка До Саду;*

– іменник + прикметник + іменник: *Вулиця Січових Стрільців;*

– прийменник + прикметник + іменник: *В Гереговій Долині, Коло Зарічанського Ставу, Коло Газових Труб, Коло Підлузьких Ставів, На Завільшанських Ставах, На Поповій Долині, На Центральній Зупинці* тощо.

Висновки. Згідно зі структурно-словотвірними особливостями мікротопонімів виявлено прості та складені назви. Проста структура в мікротопонімії села Підпечери Тисменицького району Івано-Франківської області є досить продуктивною. Назви такого типу становлять більшість лексичного фонду. Мікротопоніми простої структури лексико-семантичного способу творення є найбільш численними в мікротопоніміконі досліджуваної території. Цей спосіб характерний для найменувань малих об'єктів і репрезентований онімізацією апелятивів та трансонімізацією. Найбільше онімізації підлягали назви географічних об'єктів, апелятиви, утворені афіксальним способом, трансонімізувалися антропоніми (імена, прізвища та прізвиська) та топоніми.

Способи деривації мікротопонімів села Підпечери Тисменицького району Івано-Франківської області є неоднорідними. Деривати-мікроойконіми в основному утворюються суфіксальним способом творення. Особливу увагу звертаємо на залежність форманта і значення, твірну базу, що відіграє важливу роль у процесі формування й функціонування

похідної. В їх основах переважають антропоніми різного типу, зрідка інші посесиви.

Продуктивним є морфолого-синтаксичний спосіб творення. Досліджуючи мікротопонімікон села Підпечери Тисменицького району Івано-Франківської області, було виявлено декілька таких назв, які утворені субстантивацією ад'єктивів.

Назви складеної структури важливі у з'ясуванні регіонального мікротопонімікону, тому що їм притаманні цілі синтаксичні конструкції в якості номінування об'єктів. Серед складених мікротопоназв чільне місце належить прийменниковим назвам. Найбільше моделей з прийменниками *за, біля/коло, на, в (у)*. Вони найчіткіше характеризують розташування мікрооб'єкта. Складені пропріативи містять у собі два або три елементи. Продуктивні такі моделі: прикметник + іменник; прийменник + іменник; іменник + прийменник + іменник; іменник + прикметник + іменник; прийменник + прикметник + іменник.

Регіональна мікротопонімія – це цінне джерело не лише лінгвальної, але й екстралінгвальної інформації. Мікротопоназва утворилася в особливих природних, історичних і мовних умовах та вмістила в собі знання й уявлення народу про навколишній

світ, які відображають його бачення власного місця у світі. Склад мікротопонімікону є залежним від історично-політичних особливостей суспільства, природних та географічних умов досліджуваної території, суспільно-економічного устрою, менталітету народу.

Мікротопоніми, на відміну від макротопонімів, які мають зазвичай природне походження, часто створені штучно. Вони закріплюються за певними об'єктами та формуються оточенням. Цей чинник полегшує інший штучний процес – перейменування мікротопооб'єктів.

Опрацювання історичного мікротопонімікону є надзвичайно важливим, оскільки поява мікротопонімів є постійним процесом і їхнє вивчення може допомогти виявити тенденції у творенні, розвиткові та зміні назв. Такі дослідження потрібні для того, щоб виявити особливості утворення назв і розкрити тенденції формування цього класу, що є необхідним для подальшого розвитку української ономастики.

Таким чином, здійснений аналіз мікротопонімного матеріалу села Підпечери Тисменицького району Івано-Франківської області дає важливу інформацію про особливості мікротопонімії цієї території.

Література

1. Бучко Д.Г. Аноїконіми сіл давнього Любачівського повіту. *Mikrotoponimia na pograniczach językowo-kulturowych* / redakcja M. Łesioł, M. Olejnik. Lublin: Wydawnictwo uniwersytetu Marii Curie Skłodowskiej, 2005. S. 17–23.
2. Бучко Д.Г. Лексико-мотиваційні та структурно-словотвірні особливості мікротопонімії Перегінщини. *Історична та сучасна українська ономастика* : вибрані праці. Чернівці: Букрек, 2013. 456 с.
3. Бучко Д.Г. Продуктивність і локалізація основних словотвірних моделей в оїконімії України. *Наукові записки Тернопільського державного педагогічного університету імені Володимира Винниченка*. Серія : Мовознавство. Тернопіль, 2003. Вип. I, ч. I. С. 68–73.
4. Бучко Д.Г. Отапелятивны топонимы Верхнего Поднестровья. *Proceedings of the thirteenth international congress of Onomastik sciences*. Wrocław; Warszawa; Kraków, 1982. Vol. II. S. 259–265.
5. Габорак М.М. Топонімія Покуття та деяких прилеглих територій: етимологічний словник-довідник. Івано-Франківськ: Місто НВ, 2013. 932 с.
6. Грещук В. Лексико-семантична і словотвірна характеристика мікрооїконімів села Ріпне Рожнятівського району Івано-Франківської області. *Вісник Прикарпатського університету імені Василя Стефаника*. Філологія. Випуск XXIX–XXXI. Івано-Франківськ: Видавництво Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника, 2011. С. 157–162.
7. Корепанова А.П. Топо- і гідронімічні типи pluralia tantum басейну Десни (в межах України). *Ономастика*: республік. міжвідом. збірник. Київ: Наукова думка, 1966. С. 96–104.
8. Купчинська З.О. Назви на -ич-і та -ан-и: від етнонімів до мікротопонімів. *Студії з ономастики та етимології* / відп. ред. О.П. Карпенко, В.П. Шульгач. Київ: Київ, 2012. С. 131–140.
9. Снявський О. Норми української літературної мови. Львів: Українське видавництво, 1941. 363 с.

References

1. Buchko D.H. (2005) Anoikonimy sil davnoho Liubachivskoho povitu [Anonyms of villages of ancient Lyubachiv district]. *Mikrotoponimia na pograniczach językowo-kulturowych* / redakcja M. Łesioł, M. Olejnik. Lublin: Wydawnictwo uniwersytetu Marii Curie Skłodowskiej. S. 17–23 [in Ukrainian].
2. Buchko D.H. (2013) Leksyko-motyvatytsiini ta struktorno-slovotvirni osoblyvosti mikrotoponimii Perehynshchyny [Lexical-motivational and structural-word-forming features of microtoponymy of Perehynshchyna]. *Istorychna ta suchasna ukrainska onomastyka* : vybrani pratsi. Chernivtsi: Bukrek. 456 s. [in Ukrainian].
3. Buchko D. H. (2003) Produktyvni i lokalizatsiia osnovnykh slovotvirno-strukturnykh modelei v oikonimii Ukrainy [Productivity and localization of basic word-forming-structural models in the oikonomy of Ukraine]. *Naukovi zapysky Ternopilskoho derzhavnogo pedahohichnoho universytetu imeni Volodymyra Vynnychenka*. Seriiia : Movoznavstvo. Ternopil. Vyp. I, ch. I. S. 68–73 [in Ukrainian].
4. Buchko D.H. (1982) Otapelativnye toponimy Verkhneho Podnestravia [Upper Dniester toponyms]. *Proceedings of the thirteenth international congress of Onomastik sciences*. Wrocław; Warszawa; Kraków.

Vol. II. S. 259–265 [in Russian].

5. Haborak M.M. (2013) Toponimiia Pokuttia ta deiakykh prylehlykh terytorii: etymolohichniy slovnyk-dovidnyk [Toponymy of Pokuttya and some adjacent territories: etymological dictionary-reference book]. Ivano-Frankivsk: Misto NV. 932 s. [in Ukrainian].

6. Greshchuk V. (2011) Leksyko-semantychna i slovotvirna kharakterystyka mikrooikonimiv sela Ripne Rozhniativskoho raionu Ivano-Frankivskoi oblasti [Lexical-semantic and word-forming characteristics of microoikonyms of Ripne village, Rozhnyativ district, Ivano-Frankivsk region]. *Visnyk Prykarpatskoho universytetu imeni Vasylia Stefanyka*. Filolohiia. Vypusk XXIX–XXXI. Ivano-Frankivsk: Vydavnytstvo Prykarpatskoho natsionalnoho universytetu imeni Vasylia Stefanyka. S. 157–162 [in Ukrainian].

7. Korepanova A. P. (1966) Topo- i hidronimichni typy pluralia tantum baseinu Desny (v mezhakh Ukrainy) [Topo- and hydronymic types of pluralia tantum of the Desna basin (within Ukraine)]. *Onomastyka* : respUBLIC. mizhvidom. zbirnyk. Kyiv: Naykova dumka. S. 96–104 [in Ukrainian].

8. Kupchynska Z.O. (2012) Nazvy na -ych-i ta -an-y: vid etnonimiv do mikrotoponimiv [Names in -ych-i and -an-y: from ethnonyms to microtoponyms]. *Studii z onomastyky ta etymolohii* / vidp. red. O.P. Karpenko, V.P. Shulhach. Kyiv: Kyi. S. 131–140 [in Ukrainian].

9. Syniavskiy O. (1941) Normy ukrainskoi literaturnoi movy [Norms of the Ukrainian literary language]. Lviv: Ukrainske vydavnytstvo. 363 s. [in Ukrainian].

STRUCTURAL AND WORD-FORMING CHARACTERISTICS OF MICROTOPYNOMS OF PIDPECHERY VILLAGE, TYSMENYTSIA DISTRICT, IVANO-FRANKIVSK REGION

Abstract. The article investigates the structural and word-forming features of microtoponyms of the village of Pidpechery, Tysmenytsia district, Ivano-Frankivsk region. The analysis of the collected material of microtoponyms of simple and compound structure is carried out. The creative bases of simple and complex names of small geographical objects are established.

For the creation of microtoponyms of the investigated territory the simple structure of an expression is characteristic. Among the analyzed methods of creating one-word microtoponyms we distinguish: lexical-semantic, affixal, morphological-syntactic, and basic composition. Microtoponyms are not as stable as the names of large geographic features. They can easily change because they are influenced by the characteristics of the environment in which they live. This necessitates the need to collect and investigate the local geographical names of each region. Achieving this goal involved the following tasks: 1) to study the relevant scientific and linguistic literature; 2) to collect microtoponyms of the village of Pidpechery, Tysmenytsia district, Ivano-Frankivsk region; 3) analyze the simple structure of expression of microtoponyms; 4) to characterize microtoponyms of the made type of the investigated territory.

During the scientific work, research methods were used: descriptive – to explain their names and their division into motivational basis and word-forming affixes; word-forming, partly etymological analysis – to find out the origin of the creative basis of the microtoponym; reception of quantitative calculations – to establish the performance of different groups of microtoponyms under study; general scientific method of induction – to generalize and systematize the results. The outlined methods and techniques helped to achieve the set goal.

Keywords: microtoponym, simple structure, composite structure, structural-word-forming characteristic, microtoponyms, creative basis, Pidpechery village.

© Грещук В., Шкорута Г., 2021 р.

Валентина Грещук – кандидат філологічних наук, доцент кафедри загального та германського мовознавства, директор Навчально-наукового Інституту українознавства при Прикарпатському національному університеті імені Василя Стефаника, Івано-Франківськ, Україна; ukrinst.pu.if@gmail.com; <https://orcid.org/0000-0001-5702-6824>

Valentyna Greshchuk – Candidate of Philology, Associate Professor of the Department of General and German Linguistics, Director of the Educational and Scientific Institute of Ukrainian Studies at the Vasyl Stefanyk Precarpathian National University, Ivano-Frankivsk, Ukraine; ukrinst.pu.if@gmail.com; <https://orcid.org/0000-0001-5702-6824>

Ганна Шкорута – магістрантка, провідний фахівець Навчально-наукового Інституту українознавства при Прикарпатському національному університеті імені Василя Стефаника, Івано-Франківськ, Україна; ukrinst.pu.if@gmail.com; <https://orcid.org/0000-0002-6436-6015>

Hanna Shkoruta – Master's student, Leading Specialist of the Educational and Scientific Institute of Ukrainian Studies at the Vasyl Stefanyk Precarpathian National University, Ivano-Frankivsk, Ukraine; ukrinst.pu.if@gmail.com; <https://orcid.org/0000-0002-6436-6015>

Катерина ДАШКОВА
Наталія ШКВОРЧЕНКО

ЛЕКСИКО-СЕМАНТИЧНА ГРУПА «FLOOD» В СУЧАСНІЙ АНГЛІЙСЬКІЙ МОВІ

Науковий вісник Ужгородського університету. Серія: Філологія.

Випуск 1 (45)

УДК 811.111'373 (075.8)

DOI:10.24144/2663-6840/2021.1(45).202–208

Дашкова К., Шкворченко Н. Лексико-семантична група «Flood» в сучасній англійській мові; кількість бібліографічних джерел – 25; мова українська.

Анотація. Статтю присвячено дослідженню лексико-семантичної групи «Flood» в англійській мові. Актуальність дослідження визначається розширенням словникового складу мови екологічної тематики, а також відсутністю досліджень даного поля в мовознавстві. Метою дослідження є виявлення, класифікація та опис лексичних одиниць, що входять до складу лексико-семантичної групи «flood» в англійській мові. Відповідно до мети дослідження були встановлені наступні завдання: проаналізувати поняття лексико-семантичного поля, лексико-семантичної групи, системи; розглянути ієрархічну структуру лексико-семантичних полів, що передбачає їх внутрішню організацію у вигляді ядра, центру (найбільш близьких до центру лексичних одиниць) та периферії (найбільш віддалених від центру лексичних одиниць); навести тлумачення лексеми «Flood» в англомовних словниках, що дало змогу визначити підгрупи лексико-семантичної групи «Flood» (лексичні одиниці на позначення причин повеней, лексичні одиниці на позначення факторів, що впливають на підвищення загрози повеней, лексичні одиниці на позначення видів повеней, лексичні одиниці на позначення видів водойм та водних об'єктів, лексичні одиниці на позначення споруд та заходів для запобігання повеней, лексичні одиниці на позначення наслідків повеней) та лексеми, що входять до їх складу. На основі проведеного аналізу було підраховано загальну кількість одиниць, що входять до складу кожної тематичної підгрупи та відображено підрахунки у відсотках у вигляді діаграми. Досліджено лексичні одиниці, що входять до периферії (3 підгрупи: лексичні одиниці на позначення видів опадів, лексичні одиниці на позначення циклонів, лексичні одиниці на позначення збитків та жертв), тобто є найбільш віддаленими у своєму значенні до ядра.

Як свідчать результати аналізу, до складу лексико-семантичної групи «Flood» входять 6 підгруп, які включають 58 лексичних одиниць, та входять до центру групи; 3 підгрупи, які включають 17 лексичних одиниць, та входять до периферії.

Ключові слова: лексико-семантичне поле, лексико-семантична група, система, лексема, ядро, центр поля, периферія.

Постановка проблеми. Наукові праці до 20 століття не приділяли належної уваги дослідженню слів. Проте слова мають велике значення у будь-якій сфері нашого буденного життя: людських стосунках (імена, титули, адреси), у накопиченні знань (роль термінології в науці, назви рослин та тварин), а також у системах релігії, переконань та цінностей.

Люди використовують слова, коли думають, приймають рішення, говорять, працюють. Слова значною мірою впливають на життя кожної окремої людини та світу в цілому. Так, американський антрополог і соціолог Кліффорд Гірц ствержує, що хоча ми не можемо прочитати політичну історію зі словникових визначень, значення слів насправді є одними з найбільш чутливих і недостатньо використовуваних детекторів для реєстрації того, що відбувається у світі – політичному, соціальному та ментальному [Geertz 2000, с. 234].

Однак для того, для того щоб влучно застосувати слова, аби вони мали такий сильний вплив, недостатньо знати лише визначення словників, наскільки корисним та яскравим воно б не було.

Словниковий запас кожної мови невпинно поповнюється щодня: нові слова з'являються, інші стають все менш живаними, а деякими взагалі перестають використовуватися. На це впливає безліч факторів, та простежити й одразу зафіксувати цей процес на сторінках словників виявляється просто неможливим. Окрім того, різні вікові та соціальні

групи використовують одне й те ж слово в абсолютно різних обставинах та значеннях.

Незважаючи на те, що так званих «універсальних слів» існує не дуже багато, вражає саме величезна семантична мінливість, яка існує в словниковому запасі мов світу. Зокрема, дані свідчать про те, що в кожному мовленнєвому співтоваристві є певні слова, які, хоч далеко не універсальні, насправді унікальні для однієї конкретної мови. Такі слова містять усе багатство культури у своєму значенні, а тому їх можна назвати ключовими культурними словами [Goddard, Wierzbicka 2014, с. 19].

Аналіз досліджень. Лексико-семантичне поле було предметом вивчення багатьох вітчизняних і зарубіжних науковців, а саме: в галузі когнітивної лінгвістики А. Вежбицька, К. Годдард, К. Гірц, Р. Джекендофф, О.С. Кубрякова, Р. Лангаккер, Ч. Філлмор; в галузі теорії лексико-семантичного поля – Л.М. Васильєв, Г. Іпсен, І.М. Кобозева, Л.М. Кузнєцова, В. Порциг, М.М. Покровський, Й. Тріп, Г.С. Щур та інші.

Мета статті, завдання. Метою дослідження є виявлення, класифікація та опис лексичних одиниць, що входять до складу лексико-семантичної групи «flood» в англійській мові. Відповідно до мети дослідження були поставлені такі **завдання:**

– розгляд теоретичних засад про системний характер мови, підходів до визначення поняття «поле» у лінгвістиці, а також структуру лексико-семантичного поля;

– визначення складу та об'єму лексико-семан-

тичної групи «flood» в англійській мові;

– класифікація лексичних одиниць лексико-семантичної групи з точки зору їх приналежності до центру або периферії.

Актуальність дослідження визначається зростаючою кількістю чинників, які згубно впливають на навколишнє середовище, будучи причинами лих як природного, так і техногенного характеру, що відображається в розвитку лексики цієї предметної ділянки, а також відсутністю досліджень цього поля в мовознавстві.

Методи та матеріали дослідження. Матеріал для дослідження було відібрано методом суцільної вибірки з сучасних словників англійської мови (онлайн словники: Macmillan English Dictionary, Merriam-Webster's Dictionary, The Collins English Dictionary та словники екологічної тематики: Dictionary of Environment and Ecology, Dictionary of Environmental Science, Тематичний екологічний словник), а також медіатекстів (онлайн газети та журнали, періодичні видання: BBC NEWS, The New York Times Magazine, CBC NEWS, The American Journal of Enology and Viticulture; Інтернет-портали: The Young People's Trust for the Environment, Water Pollution Guide, B-AIR QUALITY, Lake Champlain Committee, Earth Networks).

У роботі були використані такі **методи**: описовий, компонентний аналіз, метод дистрибутивного аналізу, метод суцільної вибірки матеріалу (словники і медіатексти).

Виклад основного матеріалу. У працях швейцарського лінгвіста Ф. де Соссюра, якого вважають основоположником сучасного мовознавства, було вперше висунуто положення про те, що «мова є системою, що підкоряється своєму власному порядку» [Соссюр 1977, с. 61].

Пізніше Й. Трір, спираючись на роботи Ф. Соссюра, спробував зробити структурний аналіз мови, проте його теорія зазнала критики з кількох позицій: неповнота матеріалу – Трір аналізував лише іменні утворення; логічний, а не мовний характер досліджуваних полів, ідеалістичне розуміння співвідношення мислення і мови по відношенню до реальної дійсності; не брав до уваги явище полісемії, внаслідок цього межі полів були штучні та неповні; значення слова не розглядалося як самостійна одиниця [Щур 2009]. Трір вважав, що «слово має сенс лише тому, що його мають також інші, суміжні з ним слова» [Шафіков: 1999, с. 107].

Концепція Й. Тріра близька концепції Й. Вайсгербера. Семантичні поля Вайсгербер розглядає не як вільні і незалежні об'єкти, існуючі десь в світі «до і поза мови» і які чекають своїх позначень, а як створені мовою «духовні об'єкти», які впорядковують дійсність. Це положення є одним з центральних постулатів неогумбольдтанської лінгвофілософської концепції, основні принципи якої Вайсгербер сформулював в опублікованій в 1929 році праці «Рідна мова і формування духу» [Вайсгербер, 2004].

На відміну від Тріра і Вайсгербера, група лінгвістів (Г. Іпсен, В. Порциг та ін.) ставить перед собою мету – дослідити весь словниковий склад

мови, розподілити слова по групах та досліджувати окремі семантичні зв'язки всередині кожної групи.

Г. Іпсен, вивчаючи індоєвропейські мови, використовував термін «сміслові поля»: в його розумінні це мозаїка, в якій слова з'єднуються один з одним, утворюючи смислову єдність [Уфімцева: 1998, с. 72].

В. Порциг увів у вживання термін «синтаксичне поле» для позначення комплексу словосполучень і синтаксичних конструкцій, які могли семантично поєднуватися один з одним. Зв'язок в подібних конструкціях встановлювався між такими групами, як дієслово та прикметник (сліпий – бачити), дієслово та іменник (вистачати – рука), прикметник та іменник (світлий – волосся) [Щур, 2009 року; Уфімцева, 1998].

М.М. Покровський також вказував на системний характер мови, зазначаючи, що слова необхідно вивчати лише у зв'язку з іншими словами, котрі належать до одного кола уявлень [Покровський 1959, с. 75].

Вивчення мови як системи знайшло своє вдале втілення в польовому методі. Особливо актуальні об'єднання слів в семантичні поля для створення ідеографічних словників, а також комп'ютерних лексикографічних джерел, семантичні поля також використовуються в процесі навчання іноземним мовам. У роботах як вітчизняних, так і зарубіжних лінгвістів, що з'явилися в ХХ ст., були досліджені існуючі між словами системні зв'язки, проте інтерес до семантичних полів як до способу об'єднання лексики в мові, тим не менш, не слабшає і в ХХІ ст. [Безкоровайная 2012, с. 172].

Існують різні погляди на теорію поля: з одного боку, вони представляють собою самостійні варіанти, а з іншого – об'єднуються ідеєю семантичного зв'язку слів один з одним.

Понятійне поле Й. Тріра ініціювало інші дослідження і пошук нових назв. Згодом на додаток до терміна «понятійне» або «семантичне поле» були запропоновані нові назви: «групи слів» – в основі їх класифікації лежать слова, а не поняття (А. Йоллес, Е. Оксаар, Г. Іпсен, К. Ройнінг, О. Духачек, А. Рудскогер, А.А. Уфімцева, А.І. Кузнецова, Н.М. Мініна, В.І. Кодухов і ін.), «словотвірні об'єднання» (Л. Вайсгербер, М.Д. Степанова, С.Н. Родяева, Е.Н. Айзбалт і ін.), «синтаксичні поєднання» (В. Порциг, Г. Мюллер та ін.), «асоціативні групи» (Ш. Баллі, А.П. Клименко та ін.).

До нині неясним залишається питання про сутність «семантичного поля»: чи є це явище лінгвістичним або екстралінгвістичним. Однак і той, і інший фактор пов'язаний з мовою, а отже, і розглядати необхідно різні аспекти поля.

З часів Й. Тріра структура поля як замкнута система з «елементарними одиницями», де «все набуває змісту тільки з цілого» [Васильєв 1971, с. 105–113], перетворилася в ієрархічну структуру з цілим набором вхідних в неї компонентів. Кожен наступний вчений-лінгвіст намагався привнести щось своє в структуру поля, як наслідок, точки зору щодо структури поля різноманітні.

Під полем розуміється «сукупність лексичних одиниць, об'єднаних спільністю змісту і відображенням понятійних, предметних чи функціональних властивостей явищ, що вони позначають» або «ряд слів, які більш-менш близько збігаються за своїм основним змістом» [Ахманова, 1956]. На думку Ю.Д. Апресяна, семантичне поле – це безліч значень, об'єднаних спільним семантичним компонентом [Апресян 1995, с. 364].

У лінгвістичному енциклопедичному словнику дається таке визначення терміна «поле»: сукупність мовних (головним чином лексичних) одиниць, об'єднаних спільністю змісту, які відображають понятійну, предметну чи функціональну схожість явищ, що позначаються [Кузнецов 1990, с. 381].

А.Е. Гусева, розглядаючи лексико-фразеологічне поле, розуміє під ним сукупність лексичних і фразеологічних одиниць, об'єднаних однією семантичною ідеєю, вони характеризуються певними системними відносинами і мають стилістичну неоднорідність [Гусева 2008, с. 116].

І.М. Кобозева розуміє під семантичним полем «сукупність мовних одиниць, об'єднаних спільністю змісту, які відображають понятійну, предметну і функціональну схожість позначуваних явищ» [Кобозева 2009, с. 99].

У XIX столітті М.М. Покровський першим із відчизняних лінгвістів почав вивчати проблеми і особливості семантики слів. Йому вдалося встановити смислові зв'язки між словами, що об'єднані спільним значенням і належать до однієї сфери діяльності. Він вивчив цілі ряди слів і дійшов висновку, що в системі мови існують різні «поля слів», які поділяються за сферами уявлень і за предметними сферами. На думку вченого, «історія значень відомого слова буде для нас тільки тоді зрозумілою, коли ми будемо вивчати це слово в зв'язку з іншими словами, синонімічними з ними і, головне, що належать до одного і того ж кола уявлень» [Покровський 2006, с. 75].

Відзначимо, що М.М. Покровський першим із наших співвітчизників почав розвивати поняття системності в лексиці. Ідеї вченого набули поширення в мовознавстві при розробці питання організації словникового складу мови, зокрема, в теорії семантичних полів.

Як і будь-який аналіз, семантичний аналіз ґрунтується на розкладанні складних значень на поступові конфігурації простіших значень. Це означає, що зрозумілий семантичний аналіз завжди повинен формулюватися такими поняттями, як простіші та зрозуміліші, ніж вираз, що розглядається [Goddard 2014, с. 27].

А.А. Уфімцева в структурі поля виділяє ядро, центр поля з загальними для ядра значеннями і периферію, одиниці якої можуть вступати в контакт з іншими полями, тим самим створюючи безперервну систему [Уфімцева, 1998].

З.Д. Попова, Л.А. Новиков виділяють ядро (назву поля, загальне значення), центр (спеціалізовані класи з більш складним значенням), ближню периферію з нейтральними одиницями і далеку

периферію з багатозначними одиницями [Новиков 1997; Попова 1989].

Н.А. Сабурова дійшла висновків, які є загальноновідомими: поле складається з ядра і периферії, за рахунок якої відбувається якісне і кількісне розширення меж поля [Сабурова 2002].

Комплексна методика дослідження лексико-семантичної групи «Flood» в англійській мові реалізується через поєднання загальнонаукових та лінгвістичних методів і ґрунтується на принципі системності до вивчення об'єкта, що передбачає застосування поетапного аналізу мовного матеріалу.

У нашому дослідженні пропонуємо розглянути структуру лексико-семантичної групи «Flood» в англійській мові, що є складовою лексико-семантичного поля «Disaster». Ядром лексико-семантичної групи є лексема «Flood». Перш за все, проаналізуємо визначення, що дають нам словники:

1. Macmillan English Dictionary: flood — when water covers something.

2. The Collins English Dictionary: if there is a flood, a large amount of water covers an area which is usually dry, for example when a river flows over its banks or a pipe bursts.

3. Merriam-Webster's Dictionary: flood — a rising and overflowing of a body of water especially onto normally dry land.

4. Dictionary of Environment and Ecology: flood — large amount of water covering land that is usually dry, caused by phenomena such as melting snow, heavy rain, high tides or storms.

5. Dictionary of Environmental Science: flood — the condition that occurs when water overflows the natural or artificial confines of a stream or other body of water, or accumulates by drainage over lowlying areas.

Аналіз матеріалу показав, що всі зафіксовані лексеми можна поділити на 6 підгруп, які включають 58 лексичних одиниць. Ці лексичні одиниці знаходяться у центрі лексико-семантичної групи та є близькими за значенням до ядра:

1. Лексичні одиниці на позначення причин повеней: break of dam (прорив греблі), heavy rains (сильні дощі), higher-than-average tides (потужніші ніж завжди припливи), hurricane (ураган), overflowing rivers (переповнення річок), seasonal rainfall (сезонні опади), storm surge (штормовий сплеск), stormwater runoff (стік дощової води), tsunami (цунамі), melting snow and ice (танення снігу та льоду), thunderstorm (буря).

Тематична підгрупа «Причини повеней» складається з 11 лексем, що становить 18% від загального числа лексико-семантичної групи «Flood».

2. Лексичні одиниці на позначення факторів, що впливають на підвищення загрози повеней: climate change (зміна клімату), deforestation (вирубка лісів), degradation of the soil (деградація ґрунту), dense buildings (щільна забудова), desertification (опустелювання), draining swamps (осушення боліт), global warming (глобальне потепління), lack of vegetation (відсутність рослинності), paved roads and streets (моцні дороги та вулиці), low amounts of green space (мала кількість зелених насаджень),

low-capacity drainage equipment (малопотужне дренажне обладнання), over-cultivation (надмірна культивация).

Тематична підгрупа «Фактори, що впливають на підвищення загрози повеней» складається з 12 лексем, що становить 21% від загального числа лексико-семантичної групи «Flood».

3. Лексичні одиниці на позначення видів повеней: coastal flood (підтоплення або затоплення прибережних районів), flash flood (раптова повінь), inland flooding (повені, що відбуваються на суші чи не в прибережній зоні), river flood (паводок), storm surge (штормовий сплеск).

Тематична підгрупа «Види повеней» складається з 5 лексем, що становить 9% від загального числа лексико-семантичної групи «Flood».

4. Лексичні одиниці на позначення видів водойм та водних об'єктів: canal (канал), lake (озеро), ocean (океан), pond (ставок), reservoir (водосховище), river (річка), tributary (притока річки), sea (море), swamp (болото).

Тематична підгрупа «Види водойм та водних об'єктів» складається з 9 лексем, що становить 15,5% від загального числа лексико-семантичної групи «Flood».

5. Лексичні одиниці на позначення споруд та заходів для запобігання повеней: coastal protection

(укріплення берегів), dam (дамба), dike (дамба), embankment (дамба), flood control pool (протиповеневе водосховище), flood defences (захисні споруди від повені), floodgate (паводковий шлюз), levee (дамба).

Тематична підгрупа «Споруди та заходи для запобігання повеней» складається з 8 лексем, що становить 14% від загального числа лексико-семантичної групи «Flood».

6. Лексичні одиниці на позначення наслідків повеней: bacteriological pollution (бактеріологічне забруднення), coastal flood (затоплення прибережних областей), contamination (забруднення), damage (пошкодження, збиток), destruction of bridges and roads (руйнування мостів та доріг), destruction of homes (руйнування будинків), human toll (людські жертви), impoundment of lands (підтоплення або затоплення земель), runoff nutrients (забруднення поживними речовинами), waterlogged land (заболочена земля), water related disease (хвороби, що передаються через воду), water quality worsening (погіршення якості води), wetland (сильно зволожена земля).

Тематична підгрупа «Наслідки повеней» складається з 13 лексем, що становить 22,5% від загального числа лексико-семантичної групи «Flood».

Розглянуті вище тематичні групи представлені у вигляді діаграми:

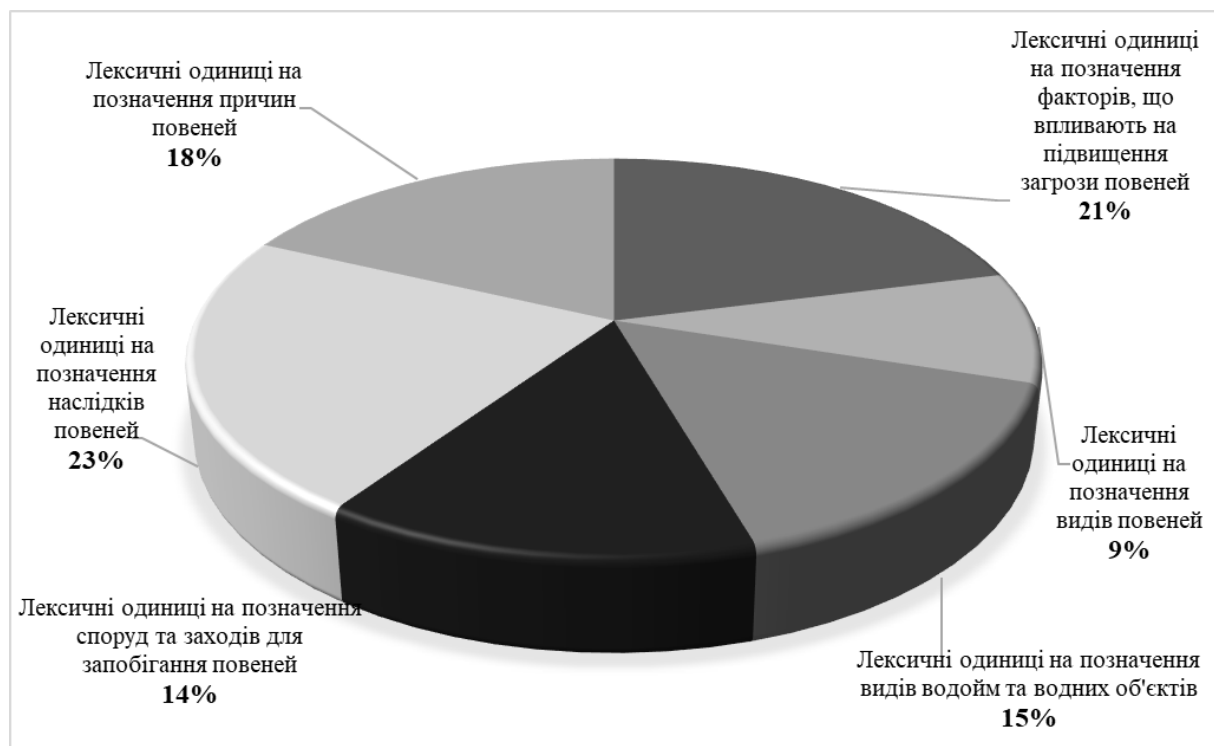

Рис 1. Структура лексико-семантичної групи «Flood» в англійській мові

Периферія поля включає одиниці, які є найбільш віддаленими у своєму значенні до ядра. Всі зафіксовані лексеми можна поділити на 3 підгрупи, які включають 17 лексичних одиниць:

1. Лексичні одиниці на позначення видів опадів: drizzle (мряка), graupel (сніжні крупки), hail (град), ice pellets (крижані гранули), rain (дощ), sleet

(мокрый сніг), snow (сніг).

2. Лексичні одиниці на позначення циклонів: anticyclone (антициклон), extratropical cyclones (позатропічний циклон), tropical cyclones (тропічний циклон), blizzard (хуртовина), heat wave (спека).

3. Лексичні одиниці на позначення збитків та жертв: death (смерть), destruction (знищення),

disruption (порушення), injury (травма), loss (втрата).

Висновки та перспективи подальших досліджень. Огляд наявних у лексикологічній літературі досліджень показує, що семантичне поле є найоб'ємнішим ономазіологічним та семантичним угрупованням слів і становить величезний пласт в лінгвістичній науці. На сьогоднішній день можна зустріти безліч визначень цього поняття.

Аналіз структури поля показує, що, незважаючи на запропоновану різними вченими організацію лексичних одиниць всередині лексико-семантичного поля, воно являє собою ієрархічну структуру з цілим набором компонентів, які входять до його складу, об'єднану одним родовим значенням, що представляє в мові певну сферу.

З упевненістю можна стверджувати, що основні положення в цій галузі були закладені ще багато років тому з проведенням перших досліджень. Незважаючи на критичні зауваження стосовно праць перших учених, які зробили спробу розглянути

словниковий склад мови, їх ідеї лягли в основу подальших досліджень в цій сфері.

Вітчизняні та зарубіжні лінгвісти продовжують плідно працювати над дослідженням теорії та складу лексико-семантичних полів у різних галузях, що, у свою чергу, є значним внеском у дослідження словникового складу мови.

У нашій роботі ми зробили спробу проаналізувати лексико-семантичну групу «Flood» (її структуру та склад). З огляду на вищезазначене, доходимо висновку, що лексико-семантична група «Flood» має ієрархічну структуру, що передбачає поділ її на лексичні множини та підмножини зі своєю внутрішньою організацією, складається з ядра, центру та периферії і нараховує 76 лексичних одиниць.

Перспективи подальшого дослідження вбачаємо у більш детальному вивченні лексико-семантичного поля «Disaster», лексико-семантичних груп, які входять до складу цього лексико-семантичного поля, та лексико-семантичних полів, які з ним перетинаються.

Література

1. Апресян Ю.Д. Избранные труды. Том 1. Лексическая семантика. Москва: Школа «Языки русской культуры», 1995. 364 с.
2. Ахманова О.С. О точных методах исследования языка: о так называемой «математической лингвистике». Москва: МГУ, 1961. 162 с.
3. Безкоровайная Г.Т. Семантические поля как способ систематизации лексических единиц: попытка обобщения основных положений теории поля. Вісник Дніпропетровського університету ім. Альфреда Нобеля. Серія: «Філологічні науки». 2012. Вип. 1. С. 172–180 URL: (дата звернення: 02.02.2021).
4. Вайсгербер Й.Л. Родной язык и формирование духа (история лингвофилософской мысли). Изд. 2-е, исправленное и дополненное. Москва: Эдиториал УРСС, 2004. 232 с.
5. Васильев Л.М. Теория семантических полей. *Вопросы языкознания*. № 3, 1971. С. 105–113.
6. Гусева А.Е. Основы лингвокогнитивного моделирования лексикофразеологических полей в немецком и русском языках: Дис. докт. филол. наук. Москва МГОУ, 2008. 489 с.
7. Кобозева И.М. Лингвистическая семантика. Москва: Эдиториал УРСС, 2009. 350 с.
8. Новиков Л.А. Семантическое поле. Русский язык. Энциклопедия. Москва: 1997. 358 с.
9. Покровский М.М. Избранные работы по языкознанию. Москва: Издательство Академии Наук СССР, 1959. 382 с.
10. Покровский М.М. Семасиологические исследования в области древних языков. Серия: Школа классической филологии. Изд. 2. Москва, 2006. 136 с.
11. Попова З.Д. Полевые структуры в системе языка. Воронеж: Изд-во Воронеж. ун-та, 1989. 200 с.
12. Сабурова Н.А. Структура фразео-семантического поля. Филологические науки. № 2, 2002. С. 81–88.
13. Соссюр Ф. де. Труды по языкознанию. Москва: Прогресс, 1977. 695 с.
14. Уфимцева А.А. Слово в лексико-семантической системе языка. Москва: Наука, 1998. С. 72.
15. Шафиков С.Г. Теория семантического поля и компоненты семантики его единиц. Учебное пособие. Уфа: Башк. ун-т. 1999. 88 с.
16. Щур Г.С. Теория поля в лингвистике. Изд.3-е. Москва: Книжный дом «Либроком», 2009. 264 с.
17. Cliff Goddard, Anna Wierzbicka. Words and Meanings: Lexical Semantics across Domains, Languages, and Cultures. New York: Oxford University Press, 2014. 314 p.
18. Clifford Geertz. Available Light: Anthropological Reflections on Philosophical Topics. Princeton. NJ: Princeton University Press, 2000. 288 p.

Словники

19. Кузнецов А.М. Лингвистический энциклопедический словарь. Москва: Советская энциклопедия, 1990. 685 с.
20. Письменная О.О., Дудар Т.В. Тематичний екологічний словник. Тернопіль: Навчальна книга – Богдан, 2012. 416 с.
21. Collin P.H. Dictionary of Environment and Ecology: Over 7,000 terms clearly defined. 5th edition. London: Bloomsbury Publishing Plc, June 21, 2004. 264 p.
22. Dictionary of Environmental Science. McGraw-Hill, 2003. 496 p.
23. Macmillan English Dictionary: веб-сайт. URL: (дата звернення: 02.02.2021).

24. Merriam-Webster's Dictionary: веб-сайт. URL: <https://www.merriam-webster.com> (дата звернення: 02.02.2021).

25. The Collins English Dictionary : веб-сайт. URL: <https://www.collinsdictionary.com> (дата звернення: 02.02.2021).

References

1. Apresian Yu.D. (1995) *Izbrannye trudy. Tom 1. Leksicheskaya semantika* [Selected Works. Volume 1. Lexical semantics]. Moskva. 364 s. [in Russian].
2. Akhmanova O.S. (1961) *O tochnykh metodakh issledovaniya yazyka: o tak nazyvaemoy «matematicheskoi lingvistike»* [On the exact methods of language research: on the so-called «mathematical linguistics»]. Moskva. 162 s. [in Russian].
3. Bezkorovaynaya G.T. (2012) *Semanticheskie polya kak sposob sistematizatsii leksicheskikh edinit: popytka obobshcheniya osnovnykh polozheniy teorii polya* [Semantic fields as a way to systematize lexical units: an attempt to generalize the main provisions of field theory] *Visnyk Dnipropetrovskoho universitetu im. Alfreda Nobelya. Seriya: «Filologichni nauky»*. Vip. 1. S. 172–180. Available at: https://phil.duan.edu.ua/images/PDF/Full_issues/Issues/1_3_2012.pdf [in Russian].
4. Vaisgerber I.L. (2004) *Rodnoy yazyk i formirovanie dukha (istoriia lingvofilosofskoi mysli)* [Native language and the formation of the spirit (history of linguo-philosophical thought)]. Moskva: Izd. 2-e, ispravlennoe i dopolnennoe. 232 s. [in Russian].
5. Vasilyev L.M. (1971) *Teoriia semanticheskikh poley. Voprosy yazykoznavaniya* [The theory of semantic fields.] № 3, S. 105–113 [in Russian].
6. Guseva A.E. (2008) *Osnovy lingvokognitivnogo modelirovaniya leksikofrazeologicheskikh poley v nemetskom i ruskom yazykakh: Dis.dokt. filol. nauk* [Fundamentals of linguo-cognitive modeling of lexicophraseological fields in the German and Russian languages: Dis. doct. philol. science]. Moskva. 489 s. [in Russian].
7. Kobozeva I.M. (2009) *Lingvisticheskaya semantika* [Linguistic semantics] Moskva: Ehditorial URSS, 350 s. [in Russian].
8. Novikov L.A. (1997) *Semanticheskoe pole. Russkiy yazyk. Enciklopediya* [Semantic field. Russian language. Encyclopedia]. Moskva. 358 s. [in Russian].
9. Pokrovskiy M.M. (1959) *Izbrannye raboty po yazykoznavaniyu* [Selected works on linguistics.] Moskva: Izdatelstvo Akademii Nauk SSSR. 382 s. [in Russian].
10. Pokrovskiy M.M. (2006) *Semasiologicheskie issledovaniya v oblasti drevnykh yazykov* [Semasiological research in the field of ancient languages] Moskva: Seriya: Shkola klassicheskoi filologii. izd. 2. 136 s. [in Russian].
11. Popova Z.D. (1989) *Polevye struktury v sisteme yazyka*. [Field structures in the language system]. Voronezh: Izd-vo Voronezh. un-ta. 200 s. [in Russian].
12. Saburova N.A. (2002) *Struktura frazeo-semanticheskogo polya* [The structure of the phraseological-semantic field.] *Filologicheskie nauki*. № 2. S. 81–88 [in Russian].
13. Sossyur F. De (1977) *Trudy po yazykoznavaniyu*. [Works on linguistics]. Moskva: Progress. 695 s. [in Russian].
14. Ufimtseva A.A. (1998) *Slovo v leksiko-semanticheskoy sisteme yazyka*. [Word in the lexico-semantic system of the language.] Moskva: Nauka, S. 72. [in Russian].
15. Shafikov S.G. (1999) *Teoriya semanticheskogo polya i komponenty semantiki ego edinit*. [The theory of the semantic field and the components of the semantics of its units.] *Uchebnoe posobie*. Ufa: Bashk. un-t. 88 s. [in Russian].
16. Shchur G.S. (2009) *Teoriia polya v lingvistike* [Field theory in linguistics]. Izd.3-e. Moskva: Knizhnyi dom «Librokom». 264 s. [in Russian].
17. Cliff Goddard, Anna Wierzbicka (2014) *Words and Meanings: Lexical Semantics across Domains, Languages, and Cultures*. New York: Oxford University Press. 314 p. [in English].
18. Clifford Geertz (2000) *Available Light: Anthropological Reflections on Philosophical Topics*. Princeton. NJ: Princeton University Press. 288 p. [in English].

Dictionaries

19. Kuznetsov A.M. (1990) *Lingvisticheskiy enciklopedicheskiy slovar*. [Linguistic Encyclopedic Dictionary]. Moskva: Sovetskaya entsiklopediya. 685 s. [in Russian].
20. Pismennaya O.O., Dudar T.V. (2012) *Tematychnyi ekolohichniy slovnyk*. [Thematic ecological vocabulary]. Ternopil: Navchalna knyha. Bohdan. 416 s. [in Ukrainian].
21. Collin P.H. (2004) *Dictionary of Environment and Ecology: Over 7,000 terms clearly defined*. 5th edition. London: Bloomsbury Publishing Plc. 264 p. [in English].
22. McGraw-Hill. (2003). *Dictionary of Environmental Science*. 496 p. [in English].
23. Macmillan English Dictionary. Available at: <https://www.macmillan-dictionary.com>.
24. Merriam-Webster's Dictionary. Available at: <https://www.merriam-webster.com>.
25. The Collins English Dictionary. Available at: <https://www.collins-dictionary.com>.

LEXICO-SEMANTIC GROUP “FLOOD” IN MODERN ENGLISH

Abstract. The article is devoted to the study of the lexico-semantic group “Flood” in modern English. The relevance of the study is determined by the expansion of the vocabulary of the language of environmental issues, as well as the lack of research in this field in linguistics. The aim of the study is to identify, classify and describe the lexical units that are part of the lexico-semantic group “Flood” in English. In accordance with the purpose of the study, the following tasks were set: to analyze the concept of lexico-semantic field, lexico-semantic group, system; consider the hierarchical structure of lexico-semantic fields, which provides for their internal organization in the form of a nucleus, a center (the closest to the center lexical units) and periphery (the most distant from the center lexical units); give an interpretation of the lexeme “Flood” in English dictionaries, which allowed to identify subgroups of the lexico-semantic group “Flood” (lexical units that indicate the causes of floods, lexical units that indicate factors affecting the higher flood risks, lexical units that indicate types of floods, lexical units that indicate the types of reservoirs and water bodies, lexical units that indicate structures and measures of flood prevention, lexical units that indicate the consequences of floods) and lexemes that are part of them.

On the basis of the analysis, the total number of units included in each thematic subgroup was calculated, and the percentage calculations were reflected in the form of a diagram. The lexical units that are part of the periphery (3 subgroups: lexical units that indicate types of precipitation, lexical units that indicate cyclones, lexical units that indicate damage and victims) are investigated.

According to the results of the analysis, the lexico-semantic group “Flood” includes 6 subgroups, which include 58 lexemes (the center of the field); 3 subgroups, which include 17 lexemes (periphery).

Keywords: lexico-semantic field, lexico-semantic group, system, lexeme, nucleus, center of the field, periphery.

© Дашкова К., Шкворченко Н., 2021 р.

Катерина Дашкова – аспірант, викладач кафедри романо-германської філології та методики викладання іноземних мов Міжнародного Гуманітарного Університету, Одеса, Україна; sheptekitae@gmail.com; <https://orcid.org/0000-0001-8581-533>

Kateryna Dashkova – graduate student, lecturer at the Department of Romance-Germanic Philology and Foreign Language Teaching of the International Humanitarian University, Odesa, Ukraine; sheptekitae@gmail.com; <https://orcid.org/0000-0001-8581-533>

Наталія Шкворченко – кандидат філологічних наук, доцент кафедри романо-германської філології та методики викладання іноземних мов Міжнародного Гуманітарного Університету, Одеса, Україна; nikolette@ukr.net; <https://orcid.org/0000-0002-7146-7244>

Natalia Shkvorchenko – Candidate of Philology, Associate Professor at the Department of Romance-Germanic Philology and Foreign Language Teaching of the International Humanitarian University, Odesa, Ukraine; nikolette@ukr.net; <https://orcid.org/0000-0002-7146-7244>

PŘEPIS (NEJEN) UKRAJINSKÝCH OSOBNÍCH JMEN Z CYRILICE DO LATINKY Z HLEDISKA ČESKÉHO ZÁKONA

Науковий вісник Ужгородського університету. Серія: Філологія.

Випуск 1 (45)

УДК 811.161.2'373.7-042.2

DOI:10.24144/2663-6840/2021.1(45).209–217

Дворжакова Ж. Přepis (nejen) ukrajinských osobních jmen z cyrilice do latinky z hlediska českého zákona; кількість бібліографічних джерел – 30; мова чеська.

Anotace. Tento příspěvek vychází z praxe v oblasti soudního znalectví a popisuje problémy týkající se přepisu osobních jmen z cyrilice do latinky u cizinců, kteří získali státní občanství České republiky. Zaměřuje se především na osobní jména ukrajinská, ale problematika se týká i ostatních jazyků užívajících cyrilici (ruštiny, běloruštiny, bulharštiny, makedonštiny, srbsštiny). Dále věnuje pozornost uvádění patronymik v oficiálních dokladech. Studie představuje zákonné normy a pravidla, jimiž se tyto zápisy řídí, a uvádí příklady z žádostí o vystavení znaleckých posudků, které jsme v posledních deseti letech jako znalci v Ústavu pro jazyk český Akademie věd ČR řešili.

Přepis osobních jmen z cyrilice do latinky se řídí závaznými pravidly danými nařízením vlády České republiky č. 100/2007 Sb., které vychází z Pravidel českého pravopisu. Jména cizinců ze zemí užívajících cyrilici, kteří získali občanství České republiky, jsou tak přepisována do češtiny podle těchto zásad. Jiné, např. anglické transkripce, nejsou respektovány. Např. *Олексію буде мит в českých dokladech Oleksij*, nikoli *Oleksy*, jak měl předtím uvedeno v ukrajinském pasu. Takový zásah přitom narušuje základní, identifikační funkci vlastních jmen a přináší možné administrativní komplikace. Pokud by si chtěl cizinec ponechat své jméno v dosavadní anglické transkripci (tj. *Oleksiy*), musí požádat o změnu jména a doložit znaleckým posudkem, že se požadovaná forma jména v anglofonní oblasti používá jako oficiální podoba.

V českém onymickém systému se užívají pouze rodná jména a příjmení, proto podle českého “zákona o matrikách, jménu a příjmení” nebylo možné zapsání patronyma (jména po otci) do dokladů. Situace se však změnila v roce 2017 díky “Rámcové úmluvě na ochranu národnostních menšin”. Pokud chce nyní mít osoba v dokladech uvedené i patronymum, musí se zaregistrovat jako příslušník menšiny, která takový druh jmen používá.

V současné době se chystá novela “zákona o matrikách, jménu a příjmení” (zatím však nebyla schválena). Mezi navrhovanými změnami je i možnost ponechat si své jméno v dosud užívané podobě.

Klíčová slova: onomastika, osobní jména, ukrajinština, čeština, zákon

Stanovení problému. Cizinci, který nabyt české státní občanství, je matrikou vydán český rodný list a na jeho základě poté další potřebné doklady (občanský průkaz, pas). Matriční praxe je taková, že se vychází z originálu jména zapsaného v původním rodném listu cyrilicí (např. *Саломея*) a jméno je transkribováno v souhlasu s výslovností do latinky podle vládního nařízení č. 100/2007 Sb. (*Salomeja*). Nepřihlíží se přitom k tomu, jak bylo jméno zapsáno latinkou v jiných původních dokladech, např. v pasu (*Salomeya*). To přirozeně mnohým přináší problémy týkající se jejich totožnosti. Až do roku 2017 nebylo možné zapsat do dokladů ani jméno po otci (patronymikum).

Analýza předchozího výzkumu. Zákonné předpisy upravující zápisy jmen nacházíme v řadě zemí, liší se mírou své benevolentnosti (viz např. tematické číslo časopisu “Onoma” v roce 2012 na téma “Names and Law”). Českou praxi popisuje Knappová [1992], Štěpán [2018, s. 83–86] či Özörencik [2017]. Problematice legislativy a přepisu osobních jmen z cyrilice se však – pokud je nám známo – dosud nikdo systematicky nevěnoval.

Cíl výzkumu. Cílem této práce je představit legislativní rámec platný v České republice pro zápis jmen osob pocházejících ze zemí užívajících cyrilici, které získaly české státní občanství.

Metodologie. Onomastika u nás má mimořádný společenský dopad. V letech 2009–2020 byli pracovníci oddělení onomastiky Ústavu pro jazyk český Akademie věd ČR zároveň soudními znalci v oblasti osobních jmen, od roku 2021 nadále ověřují podoby

jmen a příjmení z hlediska zákonných ustanovení usměrňujících jejich zápis do osobních dokladů, nevydávají však již soudně znalecké posudky, ale pouze odborná stanoviska pro potřeby matrik. Dalšími znalci v oboru byli M. Knappová, která ukončila svou činnost ke konci roku 2020, a J. Valdřová.

Tento příspěvek vychází ze zkušeností nabitých během znalecké praxe a uvádí příklady z ní. Nutno říci, že jako soudní znalci častěji řešíme žádosti o posudky na rodná jména, méně často na příjmení, proto se i v tomto příspěvku soustředíme především na jména rodná.

Prezentace materiálu. Pracovní migrace Ukrajinců do České republiky začala nabývat na intenzitě počátkem 90. let 20. století. Na konci roku 2019 u nás žilo podle oficiálních údajů Českého statistického úřadu přes 145 tisíc občanů Ukrajiny. Většina z nich měla v ČR dlouhodobý nebo trvalý pobyt. Mezi lety 2001–2018 získalo 13 tisíc Ukrajinců státní občanství ČR. S tím ovšem přišla pro mnohé nečekaná komplikace týkající se zápisu jejich jmen do českých dokladů. Není to přirozeně problém pouze Ukrajinců, ale všech osob pocházejících ze zemí, v nichž se užívá cyrilice (pro srovnání, ve stejném období získalo české občanství téměř 4 tisíce Rusů, 1,1 tisíce Bělorusů, 879 Bulharů a 456 Srbů).

1. Přepis z cyrilice do latinky. Pravidla pro přepis z cyrilice do latinky se přirozeně vyvíjela. Před 2. světovou válkou² byl sestaven “Návrh na transliteraci cyrilského písma do latinky”, který byl vypracován transliterační komisí Slovanského ústavu v Praze. Šlo přitom

“o transliteraci (nikoli transkripci fonetickou nebo fonologickou), a to o takovou, aby pokud možno připouštěla přesný zpětný přepis” [Návrh... 1940, s. 317]. B. Havránek se domníval, že právě z důvodu, že se jedná o transliteraci, nikoli transkripci, této normy nelze užívat pro psaní jmen, argumentoval tím, že: “nám zde jde o vyslovování a psaní ruských jmen, osobních a místních, v běžném českém kontextu. Zde je nevyslovujeme rusky, nesnažíme se a nemůžeme se snažit o přesnou ruskou výslovnost; jde jen o vhodnou výslovnost českou. Dále nemůže zde při psaní spoléhat na to, že český čtenář zná ruský poměr grafického obrazu a zvukové jeho realizace, nýbrž musí se opírat o týž poměr v češtině obvyklý. Zkrátka pro tyto účely běžného užívání takových jmen v českém kontextu jde nám o to, abychom písmeny u nás obvyklými a na podkladě zvyklostí českého pravopisu, t. j. českého poměru plánu grafického a zvukového, vystihli takovou českou výslovnost, kterou v rámci českých zvukových zvyklostí lze pokládati za správné vystižení ruského slova.” [Havránek 1949, s. 41] Na některé další problémy při přepisu jmen pak upozornil B. Ilek [1951, s. 7–12]. Výsledkem debat byla transliterační norma pro vědecké účely, vydaná pod názvem “Transliterace cyrilského písma do latinky” [1951, s. 158–161], později schválená jako česká státní norma pro transliteraci ČSN ISO 9 (010185), její mezinárodní označení je ISO 9:1995, a vedle toho transkripční norma pro běžný přepis publikovaná v “Pravidlech českého pravopisu”.

V úředním styku se přepis jmen z jiných znakových soustav (např. cyrilice) donedávna řídil závaznými pravidly upravenými “nařízením vlády č. 594/2006 Sb., o přepisu znaků do podoby, ve které se zobrazují v informačních systémech veřejné správy”. Toto nařízení bylo později novelizováno “nařízením vlády č. 100/2007 Sb.”. Pravidla pro přepis jsou tu uvedena formou tabulek (viz tabulka 1). Vycházejí přitom z normy, která je obsažena v akademických “Pravidlech českého pravopisu” (1993).

Tabulka 1. Přepis znaků cyrilice do češtiny [Sbírka zákonů 100/2007, s. 1305]

А а	=	a	К к	=	k	С с	=	s
Б б	=	b	Л л	=	l	Т т	=	t
В в	=	v	М м	=	m	У у	=	u
Д д	=	d	Н н	=	n	Ф ф	=	f
Ж ж	=	ž	О о	=	o	Ц ц	=	c
З з	=	z	П п	=	p	Ч ч	=	č
Й й	=	j	Р р	=	r	Ш ш	=	š

Nařízením vlády dále uvádí tabulky přepisu dalších specifických znaků z ruštiny, ukrajinštiny (viz tabulka 2), běloruštiny, bulharštiny, makedonštiny a srbsštiny. U ukrajinštiny je (jako u jediného z výše uvedených jazyků) poznámka: “V případě, že zvláštní přepis některých znaků cyrilice z ukrajinského jazyka nepostačuje, použije se zvláštního přepisu některých znaků cyrilice z ruského jazyka.” [Sbírka zákonů 100/2007, částka 39, s. 1308].

Tabulka 2. III. Zvláštní přepis některých znaků cyrilice z ukrajinského jazyka [Sbírka zákonů 100/2007, s. 1308]

CYRILICE (UKRAJINSKÁ VARIANTA)	PŘEPIS	PŘÍKLADY	PŘEPIS
е	e	Потебня	Potebňa
є	je kromě po д, т, н	Срофеїв Коломієць	Jerofejiv Kolomijec
не (де, те)	ně (dě, tě)	синє	syně
і	i	Грінченко	Hrinčenko
ї	ji	Їжакевич Леся Українка	Jižakevyč Lesja Ukrajinka
и	y	Тичина Жилко	Tučyna Žylko
'	apostrof po souhláskách se vynechává	Квітка - Оснoв'яненко	Kvitka - Osnovjanenko
ь	vynechává se kromě po д, т, н	Білецький Рильський	Bileckyj Rylskyj
дь, ть, нь	d', t', ň	Ананьїн	Anaňjin
ю, я	ju, ja	Сосюра Яновський	Sosjura Janovskyj
г	h	Гончар	Hončar
г	g	грунт	grunt
х	ch	Стельмах	Stelmach
щ	šč	Щорс	Ščors

Jak již bylo řečeno, cizinci, který nabyt české státní občanství, je matrikou vydán český rodný list, v němž je jeho jméno transkribováno v souhlasu s výslovností do latinky podle výše uvedeného vládního nařízení (např. *Олексій* > *Oleksij*). Nepřihlíží se přitom k tomu, jak bylo jméno zapsáno latinkou v jiných původních dokladech, např. v pasu (*Oleksiy*). “Pravidla českého pravopisu” totiž říkají, že: “Pravidla přepisu cizojazyčných slov jsou založena na domácích pravopisných zásadách, a proto se v jednotlivých jazycích liší. Není tedy vhodné v češtině užívat ty způsoby přepisu, které se opírají

o cizí pravopis nebo o cizí grafické zásady” [Pravidla pravopisu 1993, s. 76]³. Nařízení se týkají jak rodných jmen, tak příjmení (k tomu viz Knappová 2008, s. 168). To přirozeně mnohým přináší problémy týkající se jejich totožnosti. “Od roku 2000 jsem používal takovou podobu jména, takže se na to vážou doktorský diplom, řada publikací v odborných časopisech, evidence na úřadech, v českých institucích, bankách a tak dále,” napsal nám jeden žadatel o znalecký posudek. Shrnujím možné dopady, které přináší nucená změna jména, která ve své podstatě popírá základní funkci vlastního jména, totiž jednoznačnou identifikaci jedince. Kromě ryze praktických komplikací, které s sebou nové jméno přináší, je to zásah do integrity dané osoby, jak to vyjádřila další žadatelka: “Jde mi o to, že po udělení státního občanství mi bylo jméno odebráno a na všech dokladech píš *Viktorija*... což je pro mě neakceptovatelné. Veškeré doklady, které mi byly za 20 let pobytu uděleny a vydány, jsou právě ve tvaru *Viktorija*. Je to pro mě důležité, protože i přesto, že jsem požádala o občanství, tak chci zůstat tím, kým jsem byla doteď.” Častá je též argumentace možnými problémy s výslovností jinde v zahraničí, např. “pokud by se *Yuriy* psalo *Jurij*, v angličtině by se četlo jako *Džuridž*”.

Jedná se přitom o problém dlouhodobý, na který upozornil v tisku např. T. Fránek [2005]: “Žena z Ukrajiny dostala od úřadů v Česku na své nové doklady tři různá příjmení. A není jediná. Kvůli rozdílným přepisům jmen cizinců ze zemí, ve kterých nepoužívají latinku, se v informačním systému evidence obyvatel objevuje více lidí, než jich ve skutečnosti v Česku je. ‘Rozdílné zápisy cizinců do evidence způsobují, že tito lidé mohou mít hned několik dokladů na různá jména. To přitom může způsobit problémy při jednání s úřady,’ uvedl veřejný ochránce práv Otakar Motejl, u jehož úřadu se na tento problém objevilo v poslední době několik stížností”⁴.

K nejednotnosti může dojít i z toho důvodu, že “Při vyřizování na úřadech předkládáte soudní překlady různých dokladů vydaných Ukrajinou. Některé z nich jsou v ukrajinštině, některé zase v ruštině. Pokud je část dokumentů překládána z ruštiny a část z ukrajinštiny, objevují se v českých překladech nesrovnalosti, za které vlastně překladatel ani nemůže, jelikož musí striktně dodržovat zákon. Musí např. přeložit jméno z ruštiny Олег jako Oleg, i když v jiném dokladu v ukrajinštině (např. potvrzení) máte Олег, které se překládá do češtiny jako Oleh. [...] Ruské jméno Владимир (Vladimir) v ukrajinštině zní Володимир (Volodymyr), a není tak možné z Vladimira udělat Volodymyra, to je zásah, který zákon nepovoluje.” [Kašpar 2015] Při překladech různých dokladů se tato nejednotnost někdy řeší tak, že “Soudní překladatel pak sice správný český přepis uvést musí, ale do závorek uvede i přepis jména z pasu. Tento postup je pro úřady už přijatelný.” [Vorlová] Není však přijatelný při udělení občanství a zápisu do matriky. Opět to není pouze problém ukrajinský. Jako soudní znalci jsme se

setkali i s takovými případy, kdy např. běloruské jméno anglicky přepisované *Yauheni* bylo v původních dokladech vydaných ještě za éry SSSR zapsáno rusky jako *Евгений*, což by odpovídalo českému přepisu *Jevgenij* a anglickému *Evgeny* nebo *Evgeniy*. Další podobný případ je běloruské ženské jméno *Тацяна* (v anglickém přepisu *Tatsiana*, v českém by mělo být *Tacjana*), které ale bylo původně zapsáno rusky jako *Татьяна*, proto bylo českými úřady transkribováno jako *Tatjana*. Obdobně nám napsal jeden žadatel o posudek: “Pocházím z východní Ukrajiny, do roku 1991 jsem používal ruskojazyčnou variantu mého jména *Александр*, od roku 1991 mám ve všech dokladech uveden překlad do jazyka ukrajinského *Олександр*. Při vystavování cestovního pasu se použila transliterace *Oleksandr*, tlumočníci to přeložili jako *Olexandr*.”

Pokud jsou ukrajinská jména v ukrajinských dokladech přepisována do latinky, využívá se k tomu v současnosti anglický standard BGN/PCGN 2019 platný od roku 2010⁵, který nahradil starší systém BGN/PCGN 1965. Ten se však od českého liší v přepisu některých hlásek (viz tabulka 3).

Tabulka 3: Rozdíly v anglickém a českém přepisu

cyrilice	anglický přepis podle BGN/PCGN 2019	česká transkripce podle nařízení vlády
є	ye (na začátku jména) nebo ie	je
ж	Zh	ž
ї	yi (na začátku jména) nebo i	ji
й	y (na začátku jména) nebo i	j
х	Kh	ch
ц	Ts	c
ч	Ch	č
ш	Sh	š
щ	Shch	šč
ю	yu (na začátku jména) nebo iu	ju
я	ya (na začátku jména) nebo ia	ja

Pokud by si chtěl dotyčný ponechat původní formu svého jména v anglickém přepisu, kterou byl zvyklý používat před nabytím českého občanství, má z hlediska českého zákona jedinou možnost – požádat na matrice o změnu jména. Ani to však není bez problémů.

2. Zákon o matrikách, jménu a příjmení. Od 50. let 20. století u nás platí zákon regulující možnost zápisu jmen do matričních dokladů. V ČR je aktuálně platný “zákon č. 301/2000 Sb. o matrikách, jménu a příjmení”. Ten jasně stanoví, že: “§ 62 (1) Do matriční knihy lze zapsat jakékoliv existující jméno, a to v správné pravopisné podobě. Nelze zapsat jména zkomolená, zdobnělá a domácká. Fyzické osobě mužského pohlaví nelze zapsat jméno ženské a naopak. Matriční úřad dále nezapiše jméno, pokud je mu známo, že toto jméno užívá žijící sourozenec, mají-li sourozenci společné rodiče. Vzniknou-li pochybnosti o existenci jména nebo jeho správné podobě, je občan povinen předložit doklad vydaný znalcem.” [www.zakonyprolidi.cz] Na matrikách standardně vycházejí z nejnovějšího 6. vydání (2017) publikace M. Knappové “Jak se bude vaše

dítě jmenovat?“, která obsahuje více než 17 000 ověřených podob jmen. Praxe je taková, že jakékoli jméno, které v tomto slovníku najdou, na matrice zapíší. Na jméno, jež v knize není, mohou vyžadovat znalecký posudek, v němž se odborník vyjádří k jeho jazykové stránce a k tomu, zda podle něj splňuje požadavky výše uvedeného zákona na zápis.

Soudní znalec musí provést důkladnou rešerši v odborné literatuře a dohledat, že se požadovaný tvar jména (např. anglická transkripce ukrajinského rodného jména) používá jako oficiální a “pravopisně správná” podoba jména, jinými slovy musí doložit, že se v angličtině transkribovaný tvar, který původně není anglický, ustálil. U některých jmen, zvl. ruských, to není takový problém, ale mnohá zachycena v dostupných zdrojích nejsou. Posudky vypracované na tyto požadované podoby jsou pak negativní, zápis není matrice z jazykového hlediska doporučen (např. *Oleksii* je v anglickém přepisu v pase *Oleksiy*, do češtiny je transkribován jako *Oleksij*, *Юнона* je v anglickém přepisu *Yunona*, v českém *Junona*, ale požadované podoby *Oleksiy* a *Yunona* dostupné zahraniční slovníky rodných jmen neuvádějí).

Tyto komplikace se přirozeně netýkají pouze ukrajinských jmen, ale postihují všechna jména zapisovaná cyrilicí. Takto jsme v poslední době jako soudní znalci řešili např. posudky na ruské *Анатолію* (v českém přepisu *Anatolij*, v požadovaném anglickém tvaru *Anatoly*) a *Жанна* (v českém přepisu *Žanna*, v anglickém *Zhanna*) či bulharské *Илиян* (v českém přepisu *Ilijan*, v anglickém *Iliyan*) či *Ивайло* (v českém přepisu *Ivajlo*, v anglickém *Ivaylo*) atd.

Pokud by se však osoba, která právě nabyla české státní občanství, rozhodla jít opačnou cestou a místo svého cizojazyčného jména používat českou variantu, nic jí nestojí v cestě (např. *Andrij* > *Ondřej*, *Nadija* > *Nad'a*). Jak napsala M. Knappová již v roce 1983: “Požádá-li ovšem cizinec o československé státní občanství a v souvislosti s tím má zájem o počestění svého osobního jména (zpravidla jde o zapsání českého ekvivalentu cizí podoby rodného jména, typ *István-Štěpán*, řidčeji o pravopisné počestění příjmení, typ *Weletzky-Velecký*), nemohou být z jazykového hlediska námitky proti vyhovění jeho žádosti, ovšem až po přiznání československého státního občanství.” [Knappová 1983, s. 171]. Pamatuje na to i “zákon matrikách, jménu a příjmení”: “§ 63 (1) Užívání české podoby cizojazyčného jména nevyžaduje povolení. (2) Občan, který chce užívat českou podobu cizojazyčného jména, popřípadě jmen, oznámí tuto skutečnost matričnímu úřadu, v jehož knize narození je jméno, popřípadě jména, zapsáno, není-li to v rozporu s tímto zákonem. V případě pochybnosti, zda jde o českou podobu jména, je oznamovatel povinen předložit vyjádření znalce. Toto oznámení lze učinit pouze jednou a nelze je vzít zpět.” [www.zakonyprolid.cz].

“Zákon o matrikách, jménu a příjmení” se samozřejmě vztahuje i na děti, které mají při narození české občanství. Pokud jim chtějí dát rodiče jméno běžné v jazyce, odkud pocházejí, a není uvedeno ve výše zmíněném slovníku “Jak se bude vaše dítě

jmenovat?” od M. Knappové, musí žádat o znalecký posudek. Takto jsme v poslední době řešili např. běloruské jméno pro chlapečka *Veras* (*Верас*), nemohli jsme však doporučit např. ukrajinské jméno *Muxajlo*, které chtěli rodiče zapsat do matriky anglicky jako *Mykhaylo*, ovšem v této podobě jsme jej nedohledali, šlo by tedy pouze transkribované česky jako *Mychajlo*.

3. Jméno “po bařkovi”. Čeština má pouze dvojjmenný antroponymický systém (rodné jméno a příjmení), neužívá jméno po otci (patronymum)⁶, ani tzv. “middle name” známé z anglofonního světa. “Zákon o matrikách, jménu a příjmení”, ani výklad k němu [Henych, 2015], proto zápis takových jmen vůbec neřeší, uvádí pouze, že lze zapsat maximálně dvě rodná jména, která nesmí být stejná (§ 18 (2)). K požadavkům na zápis jména “po bařkovi” se proto přistupovalo jako ke druhému rodnému jménu, jak ale uvádí M. Knappová [2017a, s. 45]: “Za základní podobu cizojazyčného jména zapsatelného občanu ČR ovšem nelze považovat jméno odvozené ze jména otce, tj. slovtvorně modifikované speciálními příponami.” Z toho vyplývá, že žadatele o znalecké posouzení patronyma jsme jako soudní znalci museli odmítat, respektive námi vystavený posudek by byl negativní. Pomineme-li to, že se jedná o citelný zásah do pojmenovávacích zvyklostí běžných v zemi původu takového žadatele (např. “manžel je z Bulharska, rád bychom, aby dcera měla prostřední jméno dle zvyklostí v Bulharsku, *Antonova*”), může to mít i své právní důsledky – např. jeden z žadatelů, jehož dcera měla v rodném listu jen rodné jméno a příjmení, nám napsal, že “pro podání žádosti o ruské občanství však musí mít zapsané také jméno po otci (*Leonidovna*)”.

Pokud je nám známo, tak od roku 2017 platí, že pokud se občan ČR hlásí k jiné než české národnosti a projevuje přání být považován za příslušníka národnosti menšiny⁷, může využít toho, že “Na základě čl. 11 odst. 1 Rámcové úmluvy na ochranu národnostních menšin (sdělení Ministerstva zahraničních věcí č. 96/1998 Sb.) se Česká republika zavázala uznávat, že každý příslušník národnosti menšiny má právo používat své příjmení, jméno po otci (otčestvo / patronymum) a jméno v menšinovém jazyce a právo na jejich oficiální uznání způsobem určeným jejich právem. [...] S odkazem na uvedenou Rámcovou úmluvu na ochranu národnostních menšin a zákon č. 273/2001 Sb., o právech příslušníků národnostních menšin a o změně některých zákonů, ve znění pozdějších předpisů, na základě prohlášení státního občana České republiky, který se hlásí k jiné než české národnosti (např. ruské, ukrajinské, bulharské), může být otčestvo uvedeno v matričním dokladu na pozici druhého jména. Prohlášení se činí před matričním úřadem příslušným podle místa trvalého pobytu fyzické osoby, nebo matričním úřadem, v jehož knize narození je jméno zapsáno” [Ministerstvo vnitra].

Závěr. V roce 2020 přednesl poslanec Ondřej Profant (Piráti) pozměňovací návrh k novele “zákona č. 301/2000 Sb., o matrikách, jménu a příjmení”, kde mimo jiné doporučil: “Navrhovaná změna umožní občanům, kteří jsou zároveň občany jiného státu, aby v českých matričních dokladech užívali jméno v soula-

du s podobou, kterou mu umožňuje používat tento jiný stát. Rozšiřuje tak tuto možnost z členských států EU na všechny státy. Vzhledem k různosti jazyka, tradic i písma členských států EU není důvod, aby tato možnost nebyla přístupná i občanům dalších států.” [www.profant.eu] Zatím však novela zákona nebyla schválena, takže nevíme, jestli se do ní tento návrh dostane, či nikoli. Bylo by to však možné řešení, které by

umožnilo vyhnout se nutnosti zapisovat své jméno po získání českého občanství jinak, než jak byli cizinci doposud zvyklí. Patrně by to předpokládalo, že si občan ponechá dvojí občanství. Není však jasné, která podoba jména by byla brána jako základní, liší-li se zápisy jména i v původních dokladech vydaných v zemi původu. V tuto chvíli však stále platí nařízení vlády ČR č. 100/2007 Sb. o přepisu jmen z cyrilice do latinky.

Poznámky

¹ Studie vznikla s podporou dlouhodobého koncepčního rozvoje Ústavu pro jazyk český AV ČR, v. v. i., RVO: 68378092.

² K diskusím na začátku 20. století viz např. Dušek [1904, s. 439–444] a Bidlo [1905, s. 196–199].

³ Jak uvádí I. Krejčí [2014, s. 40] na příkladu ruských jmen: “V roce 2011 bylo v České republice vydáno nařízení, které umožňovalo zapisovat česká příjmení cizincům v podobě uvedené v jejich cestovním pase, tedy podle anglické transkripce původního ruského jména. Tímto nařízením však vznikl rozpor mezi zákonem o pobytu cizinců a zákonem o matrikách.” K tomu říká “zákon č. 326/1999 Sb. o pobytu cizinců na území České republiky a o změně některých zákonů” toto: § 117b (1) “Jméno, popřípadě jména, a příjmení cizince se v průkazu o povolení k pobytu uvedou podle tvaru uvedeného latinkou v cestovním dokladu. Pokud byl cizinci vydán matričním úřadem České republiky matriční doklad znějící na jméno, popřípadě jména, a příjmení v jiném tvaru, vyznačí ministerstvo tuto skutečnost formou záznamu v průkazu o povolení k pobytu včetně uvedení jména, popřípadě jmen, a příjmení ve tvaru uvedeném v matričním dokladu.” a § 87u (1) “Jméno, popřípadě jména, a příjmení občana Evropské unie nebo jeho rodinného příslušníka se v potvrzení o přechodném pobytu na území, pobytové kartě rodinného příslušníka občana Evropské unie, průkazu o povolení k pobytu pro cizince nebo v průkazu o povolení k trvalému pobytu uvedou podle tvaru uvedeného latinkou v cestovním dokladu. Pokud byl občanu Evropské unie nebo jeho rodinnému příslušníkovvi vydán matričním úřadem České republiky matriční doklad znějící na jméno, popřípadě jména, a příjmení v jiném tvaru, vyznačí ministerstvo tuto skutečnost formou záznamu v potvrzení o přechodném pobytu na území, pobytové kartě rodinného příslušníka občana Evropské unie, průkazu o povolení k pobytu pro cizince nebo v průkazu o povolení k trvalému pobytu včetně uvedení jména, popřípadě jmen, a příjmení ve tvaru uvedeném v matričním dokladu.” Tyto paragrafy nezměnil ani následný “zákon č. 176/2019 Sb”.

⁴ Reakce veřejného ochránce práv O. Motejla pak byla v roce 2005 tato: “Stává se, že táž jména a příjmení jsou úředními překladateli transkribována odlišným způsobem. Sjednocení praxe úředních překladatelů v České republice by bylo pouze částečným řešením, neboť matriční doklady mohou být přeloženy cizími úředními překladateli. Totéž příjmení může být různým způsobem transkribováno, jde-li o přímý překlad z daného jazyka anebo jde-li o další přepis, např. z angličtiny nebo z francouzštiny. Je zřejmé, že ani při zainteresování všech složek veřejné správy na řešení tohoto problému nelze rozdílnosti v transkripci jmen a příjmení na veřejných listinách zcela zabránit. Ochránce se spolu se zástupci několika institucí veřejné správy pokusil na několika jednáních v loňském roce nalézt cesty alespoň k omezení existujícího nežádoucího jevu. Pokud matriční úřad žadatelé o vydání matričního dokladu (resp. o provedení změny, opravy matričního zápisu apod.) vyhoví v plném rozsahu, vydává namísto správního rozhodnutí žádaný matriční doklad (resp. provede před tím změny nebo opravy v matriční knize). Nevyhoví-li však matriční úřad žadatelé v plném rozsahu, to znamená i včetně přepisu podle předloženého úředního překladu, měl by o tom vydat správní rozhodnutí.” [Motejl 2005, s. 68].

⁵ “The systems have been approved by the BGN (United States Board on Geographic Names) and the PCGN (Permanent Committee on Geographical Names for British Official Use) for application to geographic names, but they have also been used for personal names and text in the US and the UK.” [www.wikipedia.org]. Tabulky pro transkripci ukrajinštiny jsou dostupné on-line: <https://geonames.nga.mil/gns/html/Romanization/ROMANIZATION%20OF%20UKRAINIAN.pdf>

⁶ “Toto jméno se užívá v jiných slovanských jazycích, tj. např. v ruštině (kupř. *Igor Ivanovič* – otec *Ivan*), v ukrajinštině (*Vitalij Serhijevič* – otec *Serhij*) i v bulharštině (*Demjan Stojanov* – otec *Stojan*). V ruštině se nazývá *otčestvo*, v ukrajinštině *po batkovi*, v běloruštině *po backu*, v bulharštině *baščino ime*. Je součástí tzv. trojčlenného pojmenovacího systému a stojí mezi jménem pojmenovávané osoby a příjmením.” [Knappová 2017a, s. 45–46] Jak ovšem M. Knappová uvádí jinde: “V současné době se v uvedených jazycích od závazného užívání jména po otci v komunikaci ustupuje a vývoj směřuje k pojmenování dvojčlennému, složenému ze jména + příjmení [...]; o ústupu jmen po otci vypovídá též koexistence trojčlenných a dvojčlenných jmen v bulharštině (*Vladimir Georgiev*, ale *Jordan Nikolov Ivanov*), běloruštině (*Lev Michajlavič Šakun*, ale *Aleksandr Padlužnyj*) a ukrajinštině (*Chmelyns'kij Bohdan Ivanovyč*, ale *Andrij Ševčenko*). Ovšem v osobních dokumentech (pas atd.) je trojčlenná struktura stále závazná.” [Knappová 2017b].

⁷ Ukrajinská národnostní menšina je 4. nejpočetnější skupinou (v roce 2020 se k ní hlásilo přes 53 tisíc občanů ČR) a společně s občany Ukrajiny v Česku tvoří největší národnostní skupinu [www.wikipedia.org].

Literatura

1. Bidlo J. Ještě o transkripci azbuky. Český časopis historický. 1905. S. 196–199.
2. Český statistický úřad. T01 Cizinci celkem podle státního občanství k 31. 12. 2019. [on-line] https://www.czso.cz/documents/11292/27914491/1912_c01t01.pdf/88bd4d10-554d-417a-b4cb-b754b3840c16?version=1.0.
3. Český statistický úřad. R91 Státní občanství ČR nabytá během let 2001 až 2018 – podle předchozího státního občanství. [on-line] https://www.czso.cz/documents/11292/29578258/c09R91_2018.pdf/ed917dbc-2458-4e81-8ede-48382cbe5aae?version=1.0.
4. Dušek V.J. Jak psát jména a termíny původně azbukou psané. Český časopis historický. 1904. S. 439–444.
5. Fránek, T. Cizinci mají v Česku potíže s přepisem jmen. Hospodářské noviny. 10. 3. 2005. [on-line] <https://archiv.ihned.cz/c1-15776250-cizinci-maji-v-cesku-potize-s-prepisy-jmen>
6. Havránek B. Psaní ruských jmen v češtině. *Naše řeč*. roč. 33. 1949. № 3–4. S. 41–46.
7. Henych V. Zákon o matrikách s komentářem. Plzeň: Aleš Čeněk s.r.o., 2015. 352 s.
8. Ilek B. O převodu ruských vlastních jmen do češtiny. *Naše řeč*. roč. 35. 1951. № 1–2. S. 7–12.

9. Kašpar S. Byrokracie? Úřední překlady ukrajinštiny. 17. 3. 2015. [on-line] <https://www.langeo.cz/byrokracie-uredni-preklady-ukrajinstiny/>.
10. Knappová M. K překládání osobních jmen. *Naše řeč*. roč. 66. 1983. № 4. S. 169–173.
11. Knappová M. Jazykové aspekty kodifikace rodných jmen ve světle mezinárodní legislativy. *Naše řeč*. roč. 75. 1992. № 2. S. 85–90.
12. Knappová M. Naše a cizí příjmení v současné češtině. Liberec: AZ KORT 2008. 249 s.
13. Knappová M. Jak se bude vaše dítě jmenovat? Praha: Academia 2017 (a). 917 s.
14. Knappová M. Otčestvo. In: Karlík P., Nekula M., Pleskalová J. (eds.). *CzechEncy – Nový encyklopedický slovník češtiny*. 2017 (b). [on-line] <https://www.czechency.org/slovník/OTČESTVO>.
15. Krejčí I. Národnostní menšiny se zaměřením na problematiku překladu ruskojazyčných dokumentů. Bakalářská diplomová práce. Brno: Masarykova univerzita, Filozofická fakulta, Ústav slavistiky, 2014. 57 s. [on-line] https://is.muni.cz/th/hmuxj/Bakalarska_diplomova_prace_plny_text_prace.pdf.
16. Ministerstvo vnitra ČR. Jméno příslušníků národnostních menšin. [on-line] <https://www.mvcr.cz/clanek/jmeno-prislusniku-narodnostnich-mensin.aspx>
17. Ministerstvo vnitra ČR. Nařízení vlády č. 100/2007 Sb., kterým se mění nařízení vlády č. 594/2006 Sb., o přepisu znaků do podoby, ve které se zobrazují v informačních systémech veřejné správy. Sbírnka zákonů 100/2007. částka 39. S. 1305–1312. [on-line] <https://www.mvcr.cz/clanek/narizeni-vlady-c-594-2006-sb-o-prepisu-znaku-do-podoby-ve-ktere-se-zobrazuji-v-informacnich-sytemech-verejne-spravy-81.aspx>
18. Motejl O. 935/0 Souhrnná zpráva o činnosti veřejného ochránce práv za rok 2004. Brno: Masarykova univerzita v Brně, 2005. 124 s. [on-line] <https://www.psp.cz/sqw/text/tiskt.sqw?O=4&CT=935&CT1=0>.
19. Návrh na transliteraci cyrilského písma do latinky. *Slavia*. roč. 17. 1940. S. 317–320.
20. Özörencik H. Rodná jména jako předmět jazykové politiky v česko-slovenském srovnání. *Naše řeč*. roč. 100. 2017. № 5. S. 294–300.
21. Pravidla českého pravopisu. Praha: Academia, 1993. 389 s.
22. Profant O. Zákon o matrikách, jménu a příjmení – pozměňovací návrhy. [on-line] <https://www.profant.eu/2020/matriky-pn.html>.
23. Štěpán P. Namegiving in the Czech Republic: Legal Regulation and the Role of Onomasticians. *Onomastica Uralica*. roč. 14. 2018. S. 83–92. [on-line] <http://mnytud.arts.unideb.hu/onomural/kotetek/ou14/07.pdf>.
24. Transliterace cyrilského písma do latinky. *Slavia*. roč. 20. 1951. S. 158–161.
25. Vorlová M. Cizojazyčná vlastní jména v soudních překladech. [on-line] <https://www.ceskepreklady.cz/cizojazyčna-vlastni-jmena-v-soudnich-prekladech>.
26. Wikipedia. BGN/PCGN romanization. [on-line] https://en.wikipedia.org/wiki/BGN/PCGN_romanization.
27. Wikipedia. Ukrajinská menšina. [on-line] https://cs.wikipedia.org/wiki/Ukrajinská_menšina_v_Česku.
28. Zákon č. 301/2000 Sb. o matrikách, jménu a příjmení. [on-line] <https://www.zakonyprolidi.cz/cs/2000-301>.
29. Zákon č. 326/1999 Sb. o pobytu cizinců na území České republiky a o změně některých zákonů. [on-line] <https://www.zakonyprolidi.cz/cs/1999-326>.
30. Zákon č. 176/2019 Sb., kterým se mění zákon č. 326/1999 Sb., o pobytu cizinců na území České republiky a o změně některých zákonů, ve znění pozdějších předpisů, a další související zákony. [on-line] <https://www.zakonyprolidi.cz/cs/2019-176>.

References

1. Bidlo J. (1905) Ještě o transskripci azbuky [About Cyrillic transcription]. *Český časopis historický*. S. 196–199 [in Czech].
2. Český statistický úřad. T01 Cizinci celkem podle státního občanství k 31. 12. 2019 [T01 Total foreigners by citizenship, 31 December 2019]. [on-line] https://www.czso.cz/documents/11292/27914491/1912_c01t01.pdf/88bd4d10-554d-417a-b4cb-b754b3840c16?version=1.0 [in Czech/English].
3. Český statistický úřad. R91 Státní občanství ČR nabytá během let 2001 až 2018 – podle předchozího státního občanství [R91 Citizenship of the Czech Republic acquired during the years 2001 to 2018 – by previous citizenship]. [on-line] https://www.czso.cz/documents/11292/29578258/c09R91_2018.pdf/ed917dbc-2458-4e-81-8ede-48382cbe5aae?version=1.0 [in Czech/English].
4. Dušek V.J. (1904) Jak psátí jména a termíny původně azbukou psané [How to write names and terms originally written in Cyrillic]. *Český časopis historický*. S. 439–444 [in Czech].
5. Fránek T. (2005) Cizinci mají v Česku potíže s přepisem jmen [Foreigners have problems with transcription of names in Czechia]. *Hospodářské noviny*, 10. 3. 2005. [on-line] <https://archiv.ihned.cz/c1-15776250-cizinci-maji-v-cesku-potize-s-prepisy-jmen> [in Czech].
6. Havránek B. (1949) Psaní ruských jmen v češtině [Writing Russian names in Czech]. *Naše řeč*. Vol. 33. № 3–4. S. 41–46 [in Czech].
7. Henych V. (2015) Zákon o matrikách s komentářem [Register Act with Commentary]. Plzeň: Aleš Čeněk s.r.o. 352 s. [in Czech].
8. Ilek B. (1951) O převodu ruských vlastních jmen do češtiny [About the transcription of Russian proper names into Czech]. *Naše řeč*. Vol. 35. № 1–2. S. 7–12 [in Czech].
9. Kašpar S. (2015) Byrokracie? Úřední překlady ukrajinštiny [Bureaucracy? Official translations of Ukrai-

- nian]. 17. 3. 2015 [on-line] <https://www.langeo.cz/byrokracie-uredni-preklady-ukrajinstiny/> [in Czech].
10. Knappová M. (1983) K překládání osobních jmen [About translating personal names]. *Naše řeč*. Vol. 66. № 4. S. 169–173 [in Czech].
11. Knappová M. (1992) Jazykové aspekty kodifikace rodných jmen ve světle mezinárodní legislativy [Linguistic aspects of codification of given names in the light of international legislation]. *Naše řeč*. Vol. 75. № 2. S. 85–90 [in Czech].
12. Knappová M. (2008) Naše a cizí příjmení v současné češtině [Our and foreign surnames in contemporary Czech]. Liberec: AZ KORT. 249 s. [in Czech].
13. Knappová M. (2017a) Jak se bude vaše dítě jmenovat? [What will your baby's name be?]. Praha: Academia. 917 s. [in Czech].
14. Knappová M. (2017b). Otčestvo [Patronym]. In: Karlík P., Nekula M., Pleskalová J. (eds.). *CzechEncy – Nový encyklopedický slovník češtiny*. [on-line] <https://www.czechency.org/slovník/OTČESTVO> [in Czech].
15. Krejčí I. (2014) Národnostní menšiny se zaměřením na problematiku překladu ruskojazyčných dokumentů [National minorities with a focus on the issue of translation of Russian-language documents.]. Bakalářská diplomová práce. Brno: Masarykova univerzita, Filozofická fakulta, Ústav slavistiky. 57 s. [on-line] https://is.muni.cz/th/hmuxj/Bakalarska_diplomova_prace_plny_text_prace.pdf [in Czech].
16. Ministerstvo vnitra ČR. Jméno příslušníků národnostních menšin [Name of members of national minorities]. [on-line] <https://www.mvcr.cz/clanek/jmeno-prislusniku-narodnostnich-mensin.aspx> [in Czech].
17. Ministerstvo vnitra ČR. Nařízení vlády č. 100/2007 Sb., kterým se mění nařízení vlády č. 594/2006 Sb., o přepisu znaků do podoby, ve které se zobrazují v informačních systémech veřejné správy [Government Order No. 100/2007 Coll., Amending Government Order No. 594/2006 Coll., On the transcription of characters into the form in which they are displayed in public administration information systems]. Sbírnka zákonů 100/2007, částka 39. S. 1305–1312 [on-line] <https://www.mvcr.cz/clanek/narizeni-vlady-c-594-2006-sb-o-prepisu-znaku-do-podoby-ve-ktere-se-zobrazuji-v-informacnich-systemech-verejne-spravy-81.aspx> [in Czech].
18. Motejl O. (2005) 935/0 Souhrnná zpráva o činnosti veřejného ochránce práv za rok 2004 [935/0 Summary report on the Ombudsman's activities in 2004]. Brno: Masarykova univerzita v Brně. 124 s. [on-line] <https://www.psp.cz/sqw/text/tiskt.sqw?O=4&CT=935&CT1=0> [in Czech].
19. Návrh na transliteraci cyrilského písma do latinky [Proposal for transliteration of Cyrillic script into Latin] (1940). *Slavia*. Vol. 17. S. 317–320 [in Czech].
20. Özörencik H. (2017) Rodná jména jako předmět jazykové politiky v česko-slovenském srovnání [Given names as a subject of language policy in the Czech-Slovak comparison]. *Naše řeč*. Vol. 100. № 5. S. 294–300 [in Czech].
21. Pravidla českého pravopisu [Czech spelling rules] (1993). Praha: Academia. 389 s. [in Czech].
22. Profant O. (2020) Zákon o matrikách, jménu a příjmení – pozměňovací návrhy [Act on registries, name and surname – amendments]. [on-line] <https://www.profant.eu/2020/matriky-pn.html> [in Czech].
23. Štěpán P. (2018). Namegiving in the Czech Republic: Legal Regulation and the Role of Onomasticians. *Onomastica Uralica*, Vol. 14. S. 83–92 [on-line] <http://mnytud.arts.unideb.hu/onomural/kotetek/ou14/07.pdf> [in English].
24. Transliterace cyrilského písma do latinky [Transliteration of Cyrillic script into Latin] (1951). *Slavia*. Vol. 20. S. 158–161 [in Czech].
25. Vorlová M. Cizojazyčná vlastní jména v soudních překladech [Certified translations of proper names from foreign languages]. [on-line] <https://www.ceskepreklady.cz/cizojazycna-vlastni-jmena-v-soudnich-prekladech> [in Czech].
26. Wikipedia. BGN/PCGN romanization. [on-line] https://en.wikipedia.org/wiki/BGN/PCGN_romanization [in English].
27. Wikipedia. Ukrajinská menšina [Ukrainian minority]. [on-line] https://cs.wikipedia.org/wiki/Ukrajinská_menšina_v_Česku [in Czech].
28. Zákon č. 301/2000 Sb. o matrikách, jménu a příjmení [Act No. 301/2000 Coll. about registries, name and surname]. [on-line] <https://www.zakonyprolidi.cz/cs/2000-301> [in Czech].
29. Zákon č. 326/1999 Sb. o pobytu cizinců na území České republiky a o změně některých zákonů [Act No. 326/1999 Coll. on the stay of foreigners in the territory of the Czech Republic and on the amendment of certain laws]. [on-line] <https://www.zakonyprolidi.cz/cs/1999-326> [in Czech].
30. Zákon č. 176/2019 Sb., kterým se mění zákon č. 326/1999 Sb., o pobytu cizinců na území České republiky a o změně některých zákonů, ve znění pozdějších předpisů, a další související zákony [Act No. 176/2019 Coll., Amending Act No. 326/1999 Coll., On the stay of foreigners in the territory of the Czech Republic and on the amendment of certain acts, as amended, and other related acts]. [on-line] <https://www.zakonyprolidi.cz/cs/2019-176> [in Czech].

TRANSCRIPTION OF (NOT ONLY) UKRAINIAN PERSONAL NAMES FROM CYRILLIC INTO LATIN FROM THE POINT OF VIEW OF CZECH LAW

Abstract. This paper is based on the practice in issuing of expert opinions for Czech registry offices and describes the problems related to the transcription of personal names from Cyrillic into Latin for foreigners who have acquired the citizenship

of the Czech Republic. It focuses mainly on Ukrainian names, but described rules also concern other languages using Cyrillic. It also pays attention to the use of patronymics in official documents. The study presents the legal norms and rules that govern these registrations, and provides examples from requests for expert opinions that we have dealt with as experts in the Czech Language Institute of the Czech Academy of Sciences during the last ten years.

The transcription of personal names from the Cyrillic alphabet is governed by binding rules given by a Regulation of the Government of the Czech Republic No. 100/2007. Any name of a foreigner, who acquires the citizenship, shall be transcribed from Cyrillic into Czech accordance with this regulation. Other, e.g. English, transcription is not respected. For example, *Олексій* would be *Oleksij* in the Czech ID card, not *Oleksiý* like he was in the Ukrainian passport before obtaining the Czech citizenship. Such an intervention disrupts the basic, identification function of proper names and brings possible administrative complications. If s/he wants to keep her/his name in the English transcription used so far, s/he must apply for a change of name and prove the existence of the chosen form with an expert opinion.

In the Czech onymic system there are officially used only given names and surnames. That is why it was not possible to use patronyms according to the Czech law. However, this situation has changed thanks to the Convention for the Protection of National Minorities. If a person wants to have his/her patronym entered in the documents, s/he must be registered as a member of the nationality minority that uses this kind of names.

An amendment to the Act on Registries, Name and Surname is currently being prepared (but has not yet been approved). Among the proposed changes is the possibility to keep name in the form used so far.

Keywords: onomastics, personal names, Ukrainian, Czech, law.

ТРАНСЛІТЕРАЦІЯ УКРАЇНСЬКИХ (ТА ІНШИХ КИРИЛИЧНИХ) ОСОБОВИХ ІМЕН ЛАТИНИЦЕЮ ВІДПОВІДНО ДО ЧЕСЬКОГО ЗАКОНОДАВСТВА

Анотація. Ця стаття ґрунтується на практиці судової експертизи та розглядає проблеми, пов'язані з транслітерацією латиницею кирилических імен та прізвищ іноземців, які набули громадянства Чеської Республіки. Хоча основну увагу зосереджено передусім на українських іменах, однак проблеми, що розглядаються, стосуються й інших мов, де використовується кирилиця. Окрему увагу також звернено на використання імені по батькові в офіційних документах. У дослідженні представлені правові норми та правила, якими регламентується написання таких імен, а також наведені приклади з клопотань про призначення експертизи, котрі ми як експерти Інституту чеської мови Академії наук Чеської Республіки розглядали протягом останніх десяти років.

Транслітерація кирилических особових імен та прізвищ латиницею регламентується правилами, затвердженими Постановою КМ Чеської Республіки № 100/2007 Зб., які ґрунтуються на Правилах чеського правопису. Інша транслітерація, наприклад, англійською, не береться до уваги. Наприклад, «Олексій» в чеських документах буде писатися як «Oleksij», а не «Oleksiý», як було зазначено в українському закордонному паспорті. Водночас таке втручання порушує основну ідентифікаційну функцію особових імен та прізвищ і може призвести до адміністративних проблем. У разі, якщо іноземець бажає залишити англійську транслітерацію свого імені та прізвища (себто, «Oleksiý»), він повинен подати заяву про зміну імені та надати висновок експерта про те, що в англійськомовних країнах бажане написання імені є офіційною формою його фіксації.

У чеській онімічній системі використовується лише власне ім'я та прізвище, тому, відповідно до чеського Закону, було неможливо зазначити в документах ім'я по батькові. Однак ситуація змінилася 2017 року завдяки «Рамковій конвенції про захист національних меншин». Зараз, якщо людина хоче, щоб у документах було зазначено її ім'я по батькові, то вона повинна зареєструватися як представник меншини, що використовує такий тип імені.

Наразі готуються поправки до Закону «Про реєстри актів цивільного стану, ім'я та прізвище».

Ключові слова: ономастика, особові імена та прізвища, українська мова, чеська мова, закон.

© Dvořáková Ž., 2021 p.

Žaneta Dvořáková – vědecká pracovnice, oddělení onomastiky Ústavu pro jazyk český, Akademie věd ČR, v. v. i.; z.dvorakova@ujc.cas.cz; <https://orcid.org/0000-0002-3947-2019>

Zhaneta Dvorzhakova – Scientific researcher, Department of Onomastics, Czech Language Institute, Czech Academy of Sciences, Prague, Czech Republic; z.dvorakova@ujc.cas.cz; <https://orcid.org/0000-0002-3947-2019>

Жанета Дворжакова – науковий співробітник відділу ономастики Інституту чеської мови Чеської академії наук, Прага, Чеська Республіка; z.dvorakova@ujc.cas.cz; <https://orcid.org/0000-0002-3947-2019>

ČESKÁ REPUBLIKA
Ministerstvo vnitra

Č. j. [redacted]

LISTINA
O UDĚLENÍ STÁTNÍHO OBČANSTVÍ

Ministerstvo vnitra uděluje podle ustanovení § 11 a násl. zákona č. 186/2013 Sb., o státním občanství České republiky a o změně některých zákonů (zákon o státním občanství České republiky)

státní občanství České republiky

níže jmenovanému(é):

Jméno a příjmení: Ilijan [redacted]

Datum a místo narození: [redacted] Bulharsko

V Praze dne [redacted]

otisk úředního razítka

Mgr. Petr Šťastný
vedoucí oddělení státního občanství a matrik
odboru všeobecné správy
jméno, příjmení, funkce a podpis
oprávněné úřední osoby

Nabytí státního občanství České republiky dne: [redacted]

JUDr. Jiří Holob
pověřen výkonem činnosti ředitele
Krajského úřadu Středočeského kraje

otisk úředního razítka

Jméno, příjmení, funkce a podpis
oprávněné úřední osoby

Číslo zúčtovatelného tiskopisu: [redacted]

ČESKÁ REPUBLIKA
Ministerstvo vnitra

Č. j. [redacted]

LISTINA
O UDĚLENÍ STÁTNÍHO OBČANSTVÍ

Ministerstvo vnitra uděluje podle ustanovení § 11 a násl. zákona č. 186/2013 Sb., o státním občanství České republiky a o změně některých zákonů (zákon o státním občanství České republiky)

státní občanství České republiky

níže jmenovanému(é):

Jméno a příjmení: Vitalij Alexandrovic [redacted]

Datum a místo narození: [redacted] Rusko

V Praze dne [redacted]

otisk úředního razítka

Mgr. Jiří Havel
včelní ministerský rada
oddělení státního občanství
odboru všeobecné správy
jméno, příjmení, funkce a podpis
oprávněné úřední osoby

Nabytí státního občanství České republiky dne: [redacted]

JUDr. Milan Kučera, Ph.D.
ředitel
Krajského úřadu Jihočeského kraje
jméno, příjmení, funkce a podpis
oprávněné úřední osoby

otisk úředního razítka

Číslo zúčtovatelného tiskopisu: [redacted]

РЕПУБЛИКА БЪЛГАРИЯ REPUBLIC OF BULGARIA

Тип/Type/Tupe Код/Code/Coda Паспорт №/Passport No/Passport No

Р BGR [redacted]

01. Фамилия/Surname/Nom [redacted]

02. Имена/Given names/Prénoms
ИЛИЯН ИВАНОВ
ILIJAN IVANOV

03. Гражданство/Nationality/Nationalité
БЪЛГАРИЯ / BULGARIA

04. Дата на раждане/Date of birth/
Data de naștere [redacted]

05. ЕГН / Personal identifying number/
Identifiant personal [redacted]

06. Пол/Sex/Sex
M / M

07. Място на раждане/Place of birth/Lieu de naissance
[redacted]

08. Дата на издаване/Date of issue/
Data de emitere [redacted]

09. Издаден от/Authority/Autorité
[redacted]

10. Дата на валидност/Date of expiry/
Data de expirare [redacted]

11. Подпис на притежателя/
Holder's signature/Signature du titulaire

ГЕОГРАФІЧНІ НАЗВИ М. УЖГОРОДА ТА ЙОГО ОКОЛИЦЬ ІЗ ТОЧКИ ЗОРУ ЕТИМОЛОГІЇ

Науковий вісник Ужгородського університету. Серія: Філологія.

Випуск 1 (45)

УДК 43-311 347

DOI:10.24144/2663-6840/2021.1(45).218–222

Зикань Х. Географічні назви м. Ужгорода та його околиць із точки зору етимології; кількість бібліографічних джерел – 6; мова українська.

Анотація. У статті на основі географічних назв міста Ужгорода та його околиць продемонстровано вплив мультикультурного середовища на користування мовою.

Матеріалом дослідження слугували топоніми, зібрані в польових умовах і в архівах та бібліотеках міст Берегова та Ужгорода Закарпатської області, Будапешта і Дебрецена (Угорщина).

Під час дослідження етимології географічних назв та термінів з'ясовано, що користувачі мови створюють нові, «змішані» з двох мов слова, при цьому для них під час комунікації не виникає жодних труднощів, оскільки це для них природно і зрозуміло.

Саме тому двомовність та багатомовність є звичними на цій території. Представники старшого покоління протягом свого життя вивчили не одну державну мову, тому вони володіють угорською, чеською, російською та українською. Але цілком можливо, що серед їхніх родичів, знайомих є румуни, словаки, шваби та представники інших національностей.

Тисячолітнє співіснування різних національностей і, як наслідок, паралельне вживання тих самих географічних назв у різних мовах, розширення і звуження їх значення дуже добре простежуються в нашому краї.

Показовим є наявність у побутовому мовленні українців і словаків таких старих назв, як Лугош, Флудер та ін., а в угорців – давніх слов'янських за походженням назв: Баня, Поторчо і новітніх: Вулшінкі, Коноплянки, Медзі водамі, Млініште, Підлипки та ін.

Слов'янське середовище, в якому проживає угорське населення, позначилося і на творенні нових угорських топонімів. Це стосується передусім використання афіксів та суфіксів при утворенні угорських відповідників до топонімів слов'янського походження, наприклад: *Dácsák, Domkák*. У ряді випадків при утворенні складних топонімів до слов'янської назви додане угорське слово: *Cservenicza erdészlak* – 'лісничка хата на Червениці'. Із слів, запозичених з угорської мови (*kert, tó*), за закономірностями української мови формувалися топоніми: *Zákertjanki*.

Ключові слова: географічні назви, географічні терміни, мультинаціональне та мультикультурне середовище, багатомовність, іншомовні запозичення, паралельні назви, етимологія.

Постановка проблеми. Через те, що приватні землі відійшли у державну власність, частина географічних назв повністю вийшла з ужитку, а ще багато географічних назв угорською мовою архаїзувалось. Зміни у політиці, міграційні процеси, різномовне оточення сприяло тому, що ряд старих географічних назв був витіснений новими офіційними назвами (чеськими, угорськими, російськими, українськими). Це привело до виникнення унікальної системи топонімів на досліджуваній нами території: люди одночасно користуються топонімами, які походять з різних мов, для місцевих мешканців це не проблема, часто топоніми однієї мови вони доповнюють афіксами іншої або в межах складного слова використовують складові з різних мов. Саме так, наприклад, утворився топонім типу *Zákertyánki*. Це явище стало можливим завдяки багатомовному культурному середовищу. Різні генерації користуються топонімами на різних мовах, представники різних національностей поряд з власними назвами на рідній мові використовують власні назви сусідів, тому ми зустрічаємо чимало паралельних назв.

Аналіз досліджень. Наукова література, присвячена дослідженням топонімів Закарпаття, надзвичайно багата як в Україні, так і в Угорщині [див., напр.: Деже 1967; Лизанець 1997, 2001; Рот 1973 та ін.]. Учені відносно рано звернули увагу на різноманіття результатів мовного та культурного співі-

снування у багатонаціональному краї. На основі цих наукових праць, а також власних спостережень та досліджень архівних матеріалів робота над цією темою продовжується з 1991 року. Крім бази даних та інформаційних матеріалів, з яких ми отримали матеріал, вона містить відомості з архівів та історичних карт.

Мета статті, завдання. Метою дослідження є аналіз цінного топонімічного матеріалу і його дослідження в етимологічному аспекті. У нашому дослідженні ми прагнули звернути увагу на «непостійність», яка залишила глибокі сліди в системі топонімії краю. Для досягнення мети ми поставили такі завдання:

1. Дослідити вживання угорськомовних топонімів у їх тісному зв'язку з топонімами контактуючих мов.

2. Показати зміни, що відбулися у формах географічних назв угорського походження під впливом українського та іншомовного оточення, і навпаки.

Методи та методика дослідження. В основу дослідження покладено описовий метод, який використано і при встановленні іншомовних запозичень, визначенні поширення топонімів м. Ужгорода та його околиць. Також ми використали порівняльно-історичний і статистичний методи, намагаючись за можливості залучити архівні дані писемних пам'яток та історичних словників.

Природно, що наслідком спільного проживання представників різних національностей є взаємодія між мовами, носіями яких вони є. Саме так виникають субтрактивний та адитивний типи багатомовності. Для субтрактивного (або, іншими словами, замінного) типу білінгвізму характерно, що мова представників більшості витісняє з використання мову меншості, наслідком цього процесу стає асиміляція. У випадку адитивного (доповнювального) білінгвізму знання та використання іншої мови збагачує рідну мову носіїв.

Найбільш яскравою рисою білінгвізму є запозичення. Поряд з лексичними запозиченнями, коли певні слова переходять з однієї мови в іншу, менш помітними явищами є запозичення певних значень чи правописних правил. Про запозичення значень говоримо в тому випадку, коли значення певного слова поширюється під впливом іншої мови (*Leadjuk a vizsgát, nem pedig letesszük; kiíratjuk az újságot, nem pedig elfízetjük; csengetünk, és nem telefonálunk; ...*). Більш розвинутим виявом цього явища є зміна коду, коли в процесі мовлення мовець починає речення однією мовою, а закінчує іншою. Причин зміни коду може бути кілька. Часто звикли цитувати іншою мовою, щоб мовою оригіналу підтвердити, зробити більш достовірною інформацію, яку хочуть донести до слухачів. Але найчастіше мову змінюють під час використання власних назв.

Виклад основного матеріалу. У процесі дослідження географічних назв Ужгорода ми звернули увагу на те, що в більшості джерел назви місцевості, певних її частин, вулиць подаються не рідною мовою.

Лоранд Бенке у своєму підручнику для студентів університету «Історія угорської мови» про те, як функціонують географічні назви в історії того чи іншого народу, висловився так: «Значна їх частина живе в мові століттями і зникає тільки внаслідок певних обставин. Найбільш важливою серед них є зміна населення, ... Їх вік, як правило, прямо пропорційно залежить від того, на якій території проживають люди, яким вони відомі, та, відповідно, яка кількість представників суспільства, які групи населення їх знають і активно використовують» [Bárczi, Benkő, Berrár 1967, с. 84].

Саме тут треба згадати про назви тих вулиць, у яких нема угорських відповідників або вони невідомі. Вони отримали свої назви на честь відомих будівель, мешканців, що проживали тут, або через певні природні особливості території.

вул. *Снішатська* – *Szpisátszka u.*

– у цієї назви відсутній угорський відповідник.

вул. *Бойківська* – *Bojkivszka u.*

– ця вулиця отримала свою назву на честь бойків, етнографічної групи українців.

вул. *Лемківська* – *Lemkivszka u.*

– ця вулиця отримала свою назву на честь лемків, етнографічної групи українців.

вул. *Болотинська* – *Bolotina u.*

– ця вулиця знаходиться в районі *Болотина*. Свою назву отримала від заболочених ґрунтів.

вул. *Кадубецка* – *Kadubec u.*

– колись поблизу цієї вулиці був потічок з такою ж назвою.

вул. *Кокіндашка* – *Kokindáska u.*

– отримала свою назву від назви району, в якому розташована.

вул. *Цегольнянська* – *Ceholnya u.*

– була названа на честь побудованої тут у 1678 році греко-католицької церкви *Цегольня*.

Тобто ці вулиці не мають таких угорських назв, які б пам'ятало угорськомовне населення міста. Саме тому або використовують офіційну назву вулиці, яка записана на табличках, або придумують для неї більш близьку для себе назву, яка може вказувати на певні характерні риси вулиці. Наприклад, так вулиця *Бойківська* стала для народу *Forgalmas utca* (вулиця з інтенсивним рухом). Під час офіційної зміни назви вулиці іноді трапляється так, що попередня назва вулиці більш зрозуміла для людей або просто звичніша, тому вони продовжують нею користуватися. Сучасна вулиця *Брацвайків* до 1993 року носила назву *Первомайської*, і зараз люди із задоволенням користуються цією назвою.

Трапляється і так, що назви певних вулиць мають угорський відповідник, але в широких колах вони не є настільки поширеними. Так вул. *Проектна* – *Terv utca*, а *Кринична* – *Kút utca*, а *Механізаторів* – *Gépkezelő utca*, але населення все ж називає їх *Projektná, Krinyicsná, Mehanyizátorok*.

Ми майже не знайшли прикладів того, що українськомовне населення міста вживало б угорські назви вулиць. Правда, представники старшого покоління, які вважають себе корінними ужгородцями, ще пам'ятають старі угорські назви деяких вулиць, але називати їх люблять на рідній мові. Виняток становить, напевно, тільки вулиця *Стрільнича* – *Lövelde utca*, яку часто згадували як вулицю *Левелде*. Пояненням цьому може служити те, що вулиця веде до *стрільниці* (*Löveldebe*), лісистій території, а ліс навіть через десятиліття важче перейменувати, ніж вулицю.

З огляду на походження географічні назви м. Ужгорода та його околиць можна поділити на такі групи:

1) **Назви, що походять з угорської мови.** Крім власне угорських назв, сюди належать складні назви типу: *npízviszce* + *-földe* (земля), *-laka* (будинок), *-háza* (хата). Дещо інша ситуація щодо назв, які складаються з топоніма й додавання частин *-telep* (селище), *-puszta* (пустеля). Якщо топонім використовується самостійно, то його відносять до відповідної групи за походженням. Якщо ж він вживається тільки зі складниками, згаданими вище, то його відносять до найменувань угорського походження. Тому назву *Cservenica* (Червениця) відносять до найменувань слов'янського походження, а топонім *Cservenicza erdőszlak* (лісникова хата «Червениця») вважається назвою, що походить з угорської мови. Аналогічно *Galagó* (Галагов) відносимо до назв іншого походження, а *Galagói körút* (кільцева дорога у Галагові) – назва угорськомовного походження.

2) **Назви, що походять зі слов'янських мов.** Сюди відносять винятково найменування слов'янського

походження. На сучасному етапі дуже важко ідентифікувати, від якої саме слов'янської мови походить та чи інша назва в угорській мові, тому ми об'єднали їх загальною назвою, яка представляє цілу мовну сім'ю. Часто найменування, які містять елементи слов'янських назв, неможливо точно ідентифікувати, тому у своєму дослідженні відносимо їх до групи суперечливого чи невідомого походження. Це дозволило уникнути їх помилкового зарахування до групи слов'янського походження.

На картах ми виявили також назви, у яких є компонент *-potok* (потік). І хоч угорське слово *patak* (потік) походить зі слов'янської, цілком ймовірно, що назва з таким компонентом зародилася саме в угорській мові.

Якщо топонім містить компоненти *-tábor* (табор), *-láz* (лаз, лука), то вважаємо їх слов'янського походження у тому випадку, коли назву доповнює слово не угорського походження (*Delostřelecky tábor, Dluhí láz*). В іншому випадку їх вважаємо угорського походження: *Cigánytábor, Diósláz*.

3) Назви «змішаного» походження. Ця група потребує подальшого дослідження. Кількість цих назв порівняно незначна, проте вона поповнює словниковий запас нашої мови. Мешканець багатонаціонального міста не відчуває незручностей, користуючись географічними назвами сусідніх народів. Наслідком цього є те, що топоніми, які мали б бути довговічними, у багатомовному середовищі постійно змінюються, формуються. Часто у процесі асиміляції назву не змінюють повністю, а тільки використовують інші суфікси чи префікси (*Dácsák, Domkák, Dámák*).

До цієї групи належать також назви з компонентами *-föld* (земля), *-dűlő* (земельна ділянка), *-puszta* (пустеля) неугорського походження і пишуться разом, за винятком назв, що містять у собі прізвище власника.

4) Назви інімованого походження. Сюди ми відносимо, в основному, дані історичних карт та документів німецькою та латинською мовами. Ці назви можна визнати фіктивними, бо вони ніколи не використовувалися у загальноживаній мові. Також сюди відносимо назву *Centrum*, яка до угорської мови з латинської перейшла, не змінивши форму, а у слов'янських мовах видозмінилася до форми *Центр*.

5) Назви суперечливого чи невідомого походження. Сюди відносимо всі ті найменування, які через об'єктивні причини не можна віднести до інших груп чи вчені не досягли консенсусу щодо їх етимології. До цієї групи відносимо одночастинні форми двокомпонентних назв, які у минулому були загальноживаними, наприклад: *Csüggő – Csüggő szántó*.

У процесі дослідження походження топонімів необхідно розрізняти такі категорії, як «слово – географічний термін» та «географічна назва». Походження цієї групи слів можна з'ясувати за допомогою етимологічних словників угорської, української та російської мов, а також з'ясувати, коли ці топоніми були вперше зафіксовані у писем-

них пам'ятках. Набагато складнішим завданням є з'ясування походження та точного часу виникнення топонімів, особливо на території нашого міста, де спільно проживає багато національностей.

На території Ужгорода та його околиць ми зустрічаємо такі географічні терміни:

Давньоугорські слова

Значна кількість давньоугорських слів успадкована з уральського та фінно-угорського періоду. Серед географічних термінів, досліджених нами, були виявлені такі:

fűzes ~ (-t, -e) 'вербовий ліс' (1001). Слово належить до фінно-угорського періоду. Похідне від *nomenverbum fűz*, яке означає 'пряде' та 'верба', тобто 'прут для прядіння, плетіння' [Benkő 1964 – 84, I, с. 1008];

kert ~ (-et, kertye) 1. 'обмежена тер.' 2. 'фруктовий сад' 3. 'город' (1055). Це слово є похідним від основи *ker* + словотворчий суфікс *-t*, або субстантивованим дієприкметником із суфіксом *-t* [Benkő 1964 – 84, II, с. 463–464];

tó, tóu (tavat, tava, -ja) 'озеро' (1015), слово відносимо до уральського періоду [Benkő 1964 – 84, III, с. 928].

Слова, утворені після того, як угорські племена осіли на території Карпатської низовини

Сюди відносимо слова:

dűlő, dűllő (-t, -je) 'частина межі між двома долинами чи межами з окремою назвою'. Це слово фіксують з 1254 року. Воно утворене за допомогою словотворчого суфікса *-ő* від дієслова *dől ~ dül* [Benkő 1964–84, I, с. 697];

major 'садиба, невеликий хутір в поблизу міста чи села' (1330). Це слово баварсько-австрійського походження, утворилося в Угорщині в XII–XIII ст. Пов'язування його етимології зі слов'янськими мовами є хибним [Benkő 1964–84, II, с. 821].

Слова, утворені в період XVI–XVIII ст.

körút, körut 'кільцева дорога'. Воно є підрядним атрибутивним словосполученням, яке вказує на властивість. Форма слова *kör* 'круг' (1643) скоротилася під час адаптації таких слів, як *körül, köröskörül, körülötte*. Основу цих слів, ймовірно, використовували в давньоугорському періоді [Benkő 1964–84, II, с. 617–618] + *út* 'дорога' (1055) існує в мові ще з уральського періоду [Benkő 1964–84, III, с. 1038].

Слова невідомого чи невизначеного походження

Серед них у праці виділяємо:

folyó, fojó (-t, -ja) 'ріка' (1295). Основа *foly* не має визначеного походження, можливо, це звуконаслідувальне слово з угорського періоду [Benkő 1964–84, I, с. 944];

föld, föld (-et, földgye) 'оброблена земельна ділянка' (1130–40) – Похідне слово невизначеного походження. Утворено від іменника *fel ~ föl* 'верхня частина, поверхня чогось' + суфікс *-d* [Benkő 1964–84, I, с. 965].

gödör ~ (gödröt, gödre) 'природна чи штучна яма' (1251). Походження цього слова невідоме. [Benkő 1964–84, I, с. 1082–1083].

Іншомовні слова (запозичення)

Коли різні національності постійно контактують між собою, то цей процес відповідно відображається у мовній системі кожної з них. В угорській мові виділяємо наступні групи запозичень:

Запозичення зі слов'янських мов

У досліджуваному нами матеріалі було знайдено чимало таких слів, наприклад:

csatorna ~ (-'t, -'ja) 'канал, канава'. Вперше це слово фіксується у 1261 р., запозичене з сербохорватської мови [Benkő 1964–84, I, с. 486];

káposztás ~ (-t, -a) 'земельна ділянка, де вирощують капусту'. Основа слова *káposzta* (1336) походить з словенської чи словацької мови [Benkő 1964–84, II, с. 363], до нього додано суфікс *-s*, який вказує на забезпеченість чим-небудь;

puszta 'пустеля, лука' (1416), це слово слов'янського походження [Benkő 1964–84, III, с. 317–318].

Тюркські запозичення

Угорські кочові племена безпосередньо контактували з тюркськими народами. Як наслідок цього контакту в системі географічних назв та географічних термінів угорської мови з'явилося багато давньотюркських запозичень. Серед них такі слова, як:

árok ~ (árkot, árka) 'природна чи штучна довга заглибина для відводу води'. Слово походить з давньотурецької мови, угорською вперше фіксується у 1009 р. Слов'янська етимологізація є хибною [Benkő 1964–84, I, с. 179];

kenderföld, kenderföd 'земельна ділянка для вирощування конопель'. Це підрядне присвійне словосполучення, у якому складова частина *kender* (1192) походить з давньотюркської мови [Benkő 1964–84, II, с. 441];

szőlő, szőlő (-t, -je) 'виноградник' (1075), слово запозичене з давньотурецької мови [Benkő 1964–84, III, с. 794].

Латинські запозичення

В угорському мовному середовищі поширилися через релігію.

cinterem 1. 'парк біля церкви' 2. 'цвинтар – кладовище біля церкви'. Це слово вважають запозиченням з латинської мови, в угорських писемних пам'ятках вперше згадується у 1372 р. [Benkő 1964–84, I, с. 443.];

kanális ~ (-t, -a, -sa) (1683), з лат. мови. див.: *csatorna* [Benkő 1964–84, II, с. 340].

Слова невизначеного походження

dögtér, döktér (-t, -je) 'скотомогильник'. Підрядне, присвійне словосполучення, у якому походження частини *dög* (1130 – 40) невідоме [Benkő 1964–84, I, с. 667.], а частину *tér* (1365) – *nomenverbum* ('широкий' та 'вміститься') відносять до угорського періоду [Benkő 1964–84, III, с. 894.];

Література

1. Bárczi Géza, Benkő Loránd, Berrár Jolán. A magyar nyelv története. Вр.: Tankönyvkiadó, 1967. 599 s.
2. Benkő Loránd. A magyar nyelv történeti-etimológiai szótára I–IV. Вр.: Akadémiai Kiadó, 1967–84.
3. Дуже Ласло. Очерки по истории закарпатских говоров. Будапешт, 1967. 322 с.
4. Лизанець П.М. Інструкція про передачу географічних назв та географічних термінів Угорщини українською мовою. Ужгород, 2001. 26 с.

sor ~ (-t, -ja) 'вулиця' (1525). Походження цього слова також не визначено, можливо, що це відокремлений варіант іменника *szer* [Benkő 1964–84, III, с. 573–574];

telek ~ (telket, telke) 'земельна ділянка', 'садиба' (1685) походження не визначено. Етимологізація з фінно-угорських мов є хибною, необхідні подальші узгодження з турецькою мовою [Benkő 1964–84, III, с. 881].

Складні слова

Значна кількість географічних термінів – це складні слова:

faiskola ~ (-t, -ja) 'садова шкілька, розсадник'. Підрядне присвійне словосполучення, де слово *fa* (1055) належить до уральського періоду [Benkő 1964–84, I, с. 822], до нього додається частина *iskola* (1495), запозичена з латинської мови [Benkő 1964–84, II, с. 237];

halastó (-t, ja) 'рибник'. Підрядне, атрибутивне словосполучення: *hal* 'риба' (1075) належить до уральського періоду [Benkő 1964–84, II, с. 31], до нього додається суфікс *-s*, який вказує на забезпеченість чим-небудь та слово *tó* 'озеро', яке теж належить до уральського періоду [Benkő 1964–84, III, с. 928].

Висновки. Топонімічний матеріал, досліджений нами, свідчить про тісний взаємозв'язок людей, що є носіями угорськомовних та іншомовних географічних назв. Це зумовлено тривалим співіснуванням на території древнього Ужгорода та його околиць протягом більш ніж тисячі років. Ці зв'язки виявляються передусім у збереженні давніх та виникненні нових топонімів. Наявність у побутовому мовленні українців і словаків таких старих назв, як *Lugos* (*Лугоси*), *Fluder* (*Флудер*) та інших, а в угорців – давніх, за походженням слов'янських, назв *Bánya* (*Баня*), *Patarcsa* (*Поторчо*) і новітніх, наприклад: *Vulsinki* (*Вулиїнкі*), *Koporlyanki* (*Коноплянки*), *Medzi Vodami* (*Медзі водами*), *Mlinisce* (*Млінище*), *Pidlipniki* (*Підлипники*) тощо яскраво демонструє ці взаємозв'язки.

Відчутний вплив на творення нових угорських топонімів мало і слов'янське середовище, серед якого проживає угорське населення. В першу чергу, це стосується використання афіксів під час утворення угорських відповідників до топонімів слов'янського походження. Як приклад, можемо навести такі слова: *Dácsák, Domkák, Pacsika/Pácskó, Morgó*.

У деяких випадках під час утворення складних топонімів до слов'янської назви додається слово з угорської мови: *Cservenicza erdészlak* (лісничова хата на Червениці), *Bányató* (озеро, що виникло на місці колишньої шахти) тощо. Із слів, що були запозичені з угорської (*kert, tó*), відповідно до закономірностей української мови формувалися топоніми: *Kertuki, Zákertjanki, Zátováni szántók*.

5. Лизанець П.М. Питання про відновлення історичних назв населених пунктів Закарпаття та принципи їх написання. Матеріали науково – практичної конференції. Ужгород, 1997. С. 102–109.
6. Рот А.М. Венгерско-восточнославянские языковые контакты. Будапешт, 1973. 573 с.

References

1. Bárczi Géza, Benkő Loránd, Berrár Jolán (1967). A magyar nyelv története. Bp.: Tankönyvkiadó. 599 s. [in Hungarian].
2. Benkő Loránd (1967–84). A magyar nyelv történeti-etimológiai szótára I–IV. Bp.: Akadémiai Kiadó [in Hungarian].
3. Dezhe Laslo (1967). Oчерки по истории закарпатских говоров [Essays on the history of Transcarpathian dialects]. Будапешт. 322 с. [in Russian].
4. Lyzanets P.M. (2001) Instruktiiia pro peredachu heohrafichnykh nazv ta heohrafichnykh terminiv Uhорshchynu ukrainskoiu movoiu [Instructions on the transfer of geographical names and geographical terms of Hungary in the Ukrainian language]. Uzhhorod. 26 s. [in Ukrainian].
5. Lyzanets P.M. (1997) Pytannia pro vidnovlennia istorichnykh nazv naselenykh punktiv Zakarpattia ta pryntsyipy yikh napysannia [Problems of restoration of the Transcarpathian historical names of settlements and principles of their writing]. Materialy naukovopraktychnoi konferentsii. Uzhhorod. S. 102–109 [in Ukrainian].
6. Rot A.M. (1973) Vengersko-vostochnoslavjanskie yazykovyie kontaktyi [Hungarian-East Slavic language contacts]. Будапешт. 573 с. [in Russian].

GEOGRAPHICAL NAMES OF UZHHOROD AND IT'S SUBURBS FROM THE POINT OF VIEW OF THEIR ETYMOLOGY

Abstract. The article presents Uzhhorod and its suburbs. Through their geographical names has been presented the effect of the multicultural environment on the use of the language. During the study of the names and geographical terms from the point of view of their etymology it has been presented that the speaker (or the language user) creates a new, mixed language words without any issue in the communication, because it's been natural here for over a thousand years. During their lives, the older generation has learned multiple official state languages, that's why they speak in hungarian, czech, russian and ukrainian. The name of the streets, offices, institutions had to be learned in every period in the state's current official language. With the change of politics, these names remained for a long time, some of them are often used nowadays as well.

Our goal was to analyze the words which were collected in a few years from the point of view of their etymology. Beside the hungarian, slavic, german, czech and other names, we pointed out those, which were created by mixing two words from two different languages (such as *Zakertjanki*). Other examples are *Dácsák*, *Domkák*, or the *Cservenicza erdőszlak* (Chervenicza forest house).

Thanks to the coexistence, Transcarpathian Ukrainians knows a lot of old names, like *Lugos*, *Fluder* etc, and Hungarians use old Slavic names: *Bánya*, *Patarcsa* and others. They also know modern names as well: *Vulsinki*, *Konopljanki*, *Medzi Vodami*, *Mlinisce*, *Pidlipniki*.

Besides the geographical names and the names of the streets we can't miss out the geographical terms. Local people use a lot of them as well. We analyzed these words from the point of view of their etymology and showed a few examples in the article.

In the end of the article we can draw the conclusion that due to the change of politics, the migration and the multinational environment, a colorful base of names has been created which is very valuable.

Keywords: geographical names, geographical terms, multinational and multicultural environment, borrowing, parallel names, etymology.

© Зикань Х., 2021 р.

Христина Зикань – кандидат філологічних наук, доцент кафедри угорської філології Ужгородського національного університету, Ужгород, Україна; krisztina.zekany@uzhnu.edu.ua; <https://orcid.org/0000-0002-1928-8361>

Khrystyna Zykan – Candidate of Philology, Associate Professor of the Hungarian Philology Department, Uzhhorod National University, Uzhhorod, Ukraine; krisztina.zekany@uzhnu.edu.ua; <https://orcid.org/0000-0002-1928-8361>

ЧИННИКИ ТВОРЕННЯ НАЗВ ТУРИСТИЧНИХ ФІРМ В УКРАЇНІ

Науковий вісник Ужгородського університету. Серія: Філологія.

Випуск 1 (45)

УДК 81'373.2=161.3

DOI: 10.24144/2663-6840/2021.1(45).223–228

Зимовець Г. Чинники творення назв туристичних фірм в Україні; кількість бібліографічних джерел – 5; мова українська.

Анотація. Дослідження мотивації туристичних ергонімів було проведено в межах фреймового підходу до семантики. Фрейм туристичної діяльності містить такі слоти: 1) предмет діяльності; 2) клієнт; 3) агент; 4) місце здійснення діяльності; 5) організаційна форма. Крім цих основних слотів, істотну роль у мотивації ергонімів грають аксіологічний і символічний підфрейми, які виражають систему цінностей і уподобань номінаторів. Аналіз було проведено на матеріалі 200 туристичних ергонімів України, представлених на сайті <https://kiev.moigorod.ua>. Основною мотиваційною ознакою, яка відображена в туристичних ергонімах, є предмет діяльності. До основних засобів її вираження належать апелюючи тематичного поля туризму переважно іншомовного походження *тур, тревел, вояж, подорож*. Слот предмета діяльності виражається також ідеонімами та лексикою на позначення теплої сонячної погоди. У деяких випадках ергонім відображає спеціалізацію компанії, що є ефективним прийомом творення її іміджу. Другою за значенням мотиваційною ознакою є місце діяльності. Вона в більшості випадків виражається топонімами або відтопонімами прикметниками. Топоніми України, як правило, позначають місце розташування самої компанії, а топоніми інших країн окреслюють радше сферу діяльності – поїздки закордон. Крім того, місце діяльності в ергонімах позначається географічними термінами, характеризуючи типові місця відпочинку. Третє місце за кількістю прикладів посідають мотиватори з аксіологічного субфрейму. До основних оцінних значень, які знайшли своє вираження в туристичному ергоніміконі, належать загальна, нормативна, утилітарна, телеологічна, емоційна та естетична оцінка. Адресант або характеризується за професійною ознакою, або називається за іменем. Слот адресата є недостатньо диференційованим. Мотиватори із символічного підфрейму, як правило, мають зв'язок з предметом діяльності, образно описуючи світ мандрівок. Вагомий роль при творенні ергонімів грають також невербальні компоненти та прийоми мовної гри, які в деяких випадках є невід'ємним компонентом трактування назви.

Ключові слова: ергонім, мотивація, фрейм, слот, оцінка.

Постановка проблеми та аналіз досліджень.

Вивчення мотиваційних ознак, покладених в основу лексичних одиниць, становить інтерес у межах антропоцентричної лінгвістичної парадигми, оскільки уможливорює з'ясування концептуалізації тих або інших об'єктів навколишньої дійсності, і, відповідно, проливає світло на їхній закріпленій в мовній картині світу образ. Відбір мотиваційної ознаки завжди має довільний характер, адже із широкого спектру реальних рис референта в назві можуть бути відображені лише декілька. Така довільність особливо чітко проявляється в штучній номінації, до якої, зокрема, належать ергоніми. Під штучною номінацією ми слід за М.В. Голомидовою розуміємо такі власні назви, які утворюються свідомо та цілеспрямовано [Голомидова 1998, с. 31].

Останнім часом ергоніми привертають дедалі ширший дослідницький інтерес. Їх аналізу в теоретичному аспекті присвячено праці О.О. Белея, А. Галковського, Ю.О. Карпенка, В. Лангендонка, А. Левандовського, Є.С. Отіна, Н.В. Подольської, О.В. Сулеранської, П. Шоблом тощо. Найпоширенішими на сьогодні є структурно-номінативний та ономазіологічний підходи до вивчення комерційних назв з акцентом на виділення типових моделей мотивації (А.В. Беспалова, А. Галковський, А. Левандовський, О.Г. Мікіна, Ю.І. Позніхиренко, Л.Н. Соколова, С.О. Шестакова, О.С. Смирнова, М.М. Цілина, О.О. Селіванова, О.М. Сидоренко, Н.Р. Яніцька). Дедалі більше зацікавлення викликає дослідження ергоніміконів за територіальною ознакою (Ю.Ю. Го-

рожанов, Н.М. Лесовець, Ю.М. Петрашик, О.М. Сидоренко, С.О. Шестакова). Ергоніми також досліджувалися в розрізі належності підприємств і організацій до конкретних сфер діяльності та, відповідно, їх галузевої специфіки (Н.В. Григорук, І.Р. Процик, В.В. Дубчак, О.А. Мельник, М.Ю. Карпенко, С.В. Насакіна).

Мета статті. Об'єктом розгляду в цій статті є назви туристичних компаній України, наявні на сайті <https://kiev.moigorod.ua> на липень 2018 року загальним обсягом 200 одиниць. Вихідною мовою сайту є російська, тож ергоніми на ній представлені в російськомовному написанні. Зазначимо, що на цьому ресурсі істотним є відсоток назв компаній в латинській графіці, що типово для рекламного дискурсу. Ми ставимо перед собою завдання проаналізувати, які саме мотиваційні ознаки є релевантними в номінації туристичних ергонімів.

Методи і методика дослідження. Аналіз мотивації ергонімів ми проводимо, спираючись на фреймову модель знань, розроблену М. Мінським і Ч. Філмором [Филлмор 1981; Fillmore 1982, с. 112; Minsky 1974]. Згідно з фреймовим підходом, значення має енциклопедичний характер і його аналіз передбачає залучення позамовних знань. Під фреймом ми розуміємо структуровані знання про певний сегмент об'єктивної дійсності. Фрейм туристичної діяльності являє собою стереотипну ситуацію взаємодії між двома учасниками, а саме туристичним агентством, з одного боку, та потенційним клієнтом – з другого. Основними слотами цього фрейму є

1) предмет діяльності; 2) адресат діяльності, тобто потенційний клієнт; 3) адресант, тобто туристичне агентство; 4) місце здійснення діяльності; 5) організаційна форма. Крім цих основних слотів, істотну роль у мотивації ергонімів відіграють аксіологічний і символічний підфрейми, які виражають систему цінностей і вподобань номінаторів.

Виклад основного матеріалу. Проведений аналіз засвідчив, що основною мотиваційною ознакою, яку відображено в назвах туристичних компаній, є предмет діяльності. Цей слот відображено в 115 ергонімах із нашого корпусу. До засобів його реалізації належать передусім гіперонімічні апелятиви, які входять до повного найменування компанії на кшталт *турбюро*, *туристичне агентство*, *туристична компанія*. Крім того, ознаку предмета діяльності в туристичних ергонімах України виражають декілька типових мотиваторів як питомого, так і запозиченого походження з переважанням останніх. Причому йдеться як про старі вже адаптовані лексеми, так і неозапозичення. Найпоширенішим мотиватором цієї групи є *тур* (55 випадків), який у використаному нами довідковому джерелі представлений як у кириличному написанні, так і латинською абеткою *tour/tur*. Цей мотиватор поєднується з локативними компонентами («*Орлі тур*», «*Киев-Рент Тур*», *Українська туристична компанія*), позначеннями адресата/адресанта («*Анна Світ Тур*», «*Елентур*», «*Gorupa-tur*», «*Турагент*»), назвами типів підприємств («*Турбюро*», «*Турфабрика*»), оціночними лексемами («*Велтур*», «*Гранд Тур Вояж*», «*УспехТур*», «*Фан-тур*») або із мотиваторами, позвабленими експліцитної внутрішньої форми («*ICI Tour*», «*Бентур*», «*АТВ-Тур*»). Малопродуктивною є модель використання при побудові ергоніма лише самої ознаки предмета діяльності, як-от у випадку «*Тур Вояж*», що визначається її незначним персуазивним потенціалом, адже утворені за цією моделлю назви будуть недостатньо індивідуалізованими й оригінальними.

Другим за частотністю мотиватором є нові запозичення *тревел/травел/travel* від англ. *travel* (37 ергонімів), які виступають не самостійно, а в поєднанні з мотиваторами з інших слотів: «*КиевЕкспоТревел*», «*Вавилон-Тревел*», «*Маестро Травел*», «*Ареал Тревел*». Латинська графіка використана не лише в назві іноземної компанії «*American Travel Group*», що є її вихідною формою, але й в українських ергонімах «*Hit-Travel*», «*Family Travel Group*», «*First Class Travel*». Очевидно, що саме вибір графіки є істотним елементом просування компанії, який опосередковано окреслює предмет діяльності – подорожі до інших країн, де користуються іншою графікою. Наявність двох варіантів адаптації цього варваризму пов'язане зі складністю процесів адаптації, яка відбувається або із застосуванням транслітерації (*тревел*), або транскрипції (*травел*).

Інші мотиватори, які позначають мандрівки, відзначаються значно меншою продуктивністю. Зокрема мотиватор *вояж*, який є старим запозиченням з французької, наявний у п'яти ергонімах: «*Франс Вояж*», «*SkyVoyage*», «*Dream Voyage*», «*Експресс-*

Вояж», «*Делюкс Вояж*». Питомий мотиватор *подорож* було використано при творенні шести ергонімів: «*Українське агентство подорожей*», «*Клуб подорожей*», «*Бюро подорожей*», «*Козирні подорожі*», «*Час подорожувати*». Відзначимо, що лише в одному випадку вищезазначений мотиватор був використаний у складі композита в поєднанні з міфонімом «*Веста-Подорож*», інші назви з цим мотиватором побудовано шляхом онімізації словосполучень, які оформлено в синтетичний спосіб. Натомість вище розглянуті іншомовні мотиватори переважно входять до складу композитів або апозитивних словосполучень. Очевидно, що вибір для побудови назви запозиченого елемента зумовлює надання переваги юкстапозиції при оформленні ергонімів.

Наявні також поодинокі приклади вжитку більш індивідуалізованих мотиваторів зі значенням подорожей. Так, в ергонімі «*TripPlanner*» використано англійське агентивну назву в поєднанні з окресленням предмета діяльності. Гібридний за своїм походженням ергонім «*Альмандри*» містить питомий іменник *мандри* і арабомовний компонент *аль* (саме на таке морфологічне членування назви вказує спосіб його представлення на логотипі). Звичайно, що таким назвам притаманний більший індивідуалізований потенціал, що дозволяє суб'єктам діяльності збільшити свою впізнаваність.

У деяких випадках назви туристичних агентств України відображають їхню спеціалізацію, повідомляючи потенційним клієнтам релевантну інформацію. Зокрема, ми простежуємо акцентування використання в подорожах авіаційного транспорту: «*Ufsa-Tour*» (аббревіатура від ЗАО «*Універсальне агентство з продажу авіап перевезень*», яку з рекламною метою утворено від англійського словосполучення), «*Туравія*», «*Fly Travel*». В ергонімах відображено також іншу спеціалізацію туристичних компаній, як-от відпочинок для сімей з дітьми: «*Family Travel Group*». У цьому випадку цільова група є дуже широкою, тож назва радше не чітко виокремлює нішу, у якій працює компанія, а слугує персуазивним засобом, наголошуючи на безпеці та комфортності пропонованого компанією відпочинку. В інших випадках ступінь конкретизації спеціалізації агентств є більшим, що дозволяє останнім чітко виділяти себе з-поміж конкурентів: «*КиевРент Тур*» (оренда житла в Києві), «*Актур*» (активний відпочинок, туризм, походи), «*КиївЕкспоТревел*» (діловий туризм на виставки), «*Національний оздоровчий центр*» (рекреаційний туризм), «*UA Футбол Тур*» (поїздки для вболівальників).

Предмет діяльності може бути окреслений не лише лексемами зі значенням подорожей, але й іншими різноманітними за своєю семантикою елементами, зокрема ідеонімами, для інтерпретації яких необхідно залучати позамовні знання. Так, для розуміння мотиваційної ознаки ергоніма «*Пятниця*» істотним є знайомство з романом Дефо «*Робінзон Крузо*», а у випадку «*Kon-Tiki*» – з міфом про аргонавтів. Слот предмета діяльності позначають також ергоніми, утворені від дієслівних форм, які, очевидно, імітують пряме звертання до адресата із заклич-

ком скористатися послугами компанії: «Улетай», «Have Rest» (від англ. 'відпочивати'), «Appiva» (від ісп. 'приїздити'). До слота предмета діяльності відносимо також мотиватор компанії з організації круїзних подорожей «Сильвер Лайнс», який характеризує знаряддя надання послуг – круїзний лайнер. Слот предмета діяльності позначають також назви різноманітних реалій, які мають стосунок до мандрівок: «Кок-Тур», «Виза Тур».

Ще одним продуктивним для побудови туристичних ергонімів України тематичним полем є назви природних явищ і об'єктів, які опосередковано позначають предмет діяльності, адже кліматичні умови відіграють значну роль у виборі місць відпочинку. Такі метонімічні за типом семантичного переносу назви слугують засобами персуазивного впливу, окреслюючи бажані з позиції споживача характеристики відпочинку. У нашому корпусі наявні 16 назв, утворених від мотиваторів, які належать до декількох груп лексики. Передусім ідеться про позначення теплої («Снека», «Abask Tur» (від англ. *abask* 'на сонці; у приємному теплі')) або сонячної погоди («Sunny Days» від англ. 'сонячні дні'). Принагідно відзначимо популярність зображення сонця в невербальному оформленні сайтів туристичних компаній, що свідчить про вагу цього мотиватора в реалізації персуазивної стратегії в туристичному дискурсі. Мотиваційна ознака теплої приємної погоди реалізується також через використання в ергонімах назв пір року. Так, ергонім «Верано-Куба» містить іспанський іменник зі значенням 'літо', тобто сезону, коли українці масово виїжджають на відпочинок. У назві «Примавера» використано італійську назву весни – пори року, яка теж асоціюється з гарною погодою. Подібна мотиваційна ознака лежить і в основі ергоніма «Tropicana Travel», де вона виражена через назву кліматичної зони, для якої характерні високі температури впродовж усього року.

Локативні компоненти фрейму відпочинку також відіграють істотну роль у номінації туристичних ергонімів (57 одиниць). Назви, утворені з їх використанням, часто одночасно позначають слот місця і предмета діяльності, які є тісно пов'язаними в туристичній сфері. Продуктивним мотиватором виявився іменник *світ* (4 ергоніми) та його іншомовні еквіваленти *планета* (2), *мир* (2), *universe*, *глобус*: «ЛюбоСвіт», «Світ-Тур», «Світ на долоні», «Kartamira», «Majestic Planet», «Юниверс», «Идеальный Мир», «Анна Світ Тур», «Планета земля», «Глобус». Така сама семантика наявна в перифрастичному позначенні території всієї земної кулі в ергонімі «6 континентов». При побудові ергонімів поряд з мотиваторами, які виражають ознаку максимального територіального охоплення туристичних напрямів, також застосовуються інші елементи локативної семантики. Ідеться про географічну номенклатуру для позначення природних об'єктів, зокрема тих, які є, з одного боку, інформативними для споживача в плані окреслення типових місць відпочинку біля води, а з другого – впливають на емоційну сферу реципієнта: «Deniz-tour», «Sea-Travel», «TourMarine», «Аквафорія», «Stream

Сатр», «Таємничий острів». Широкою є локативна ознака в ергонімах «Dream Country», «Континент», «Ареал Тревел». Такі назви слід визнати мало інформативними, хоча вони й окреслюють сферу діяльності компанії. Локативна ознака в ергонімі «Панорама-Тур» представлена з позиції сприйняття адресата-споглядача, перед яким відкривається вид на місцевість згори, на далекий простір, тобто адресат наче поміщений в центр перцептивної рамки. Оригінальний мотиватор було обрано для назви турагентства «Мансана» – назву національної одиниці площі в Гватемалі, що корелює з невербальним компонентом на логотипі – зображенням відбитків пальців, тобто стратегія номінації мала в цьому ергонімі комплексний характер. Опосередкований стосунок до слотів предмета й місця діяльності мають також відзоонімні мотиватори на кшталт «Сквирел», «Дельфин-тур», причому перший з них є малоінформативним для адресатів, адже ця тварина не позначає типових напрямів туристичних поїздок. У другому випадку натомість мотиватор через метонімію позначає морський відпочинок.

Слот місця діяльності позначено в ергонімах також відтопонімними компонентами (36 випадків, з них 6 – прикметники). З одного боку, ідеться про використання в назвах туристичних компаній продуктивного в ергоніміконі в цілому мотиватора від кореня *укр-*, який належить одночасно до слотів місця діяльності та адресанта/адресата: *Українська туристична компанія, Українське агентство подорожей «УАТ», «УКРРТД-Сервіс», «Ольвиус Україна»*. Цей мотиватор у контексті ергонімікону має незвичні форми вираження, утворені з опертям на прийоми мовної гри. Так, ергонім «Країна Ю Ей» містить компонент, який надається до потрактування як типове англомовне позначення домену Україна в інтернеті – *ua*. Назва «Y-Kraina» відображає історичне морфологічне членування топоніма Україна. Необхідність комплексного підходу до аналізу мотиваційних ознак при використанні цього кореня в ергоніміконі демонструє ергонім «Український Дом», де відтопонімний компонент позначає спеціалізацію компанії на внутрішньому туризмі, а не розташування в однойменній будівлі, адже компанія зареєстрована за іншою адресою.

Українські топоніми в деяких випадках позначають місце розташування або діяльності турагентства, причому ступінь їх інформативності варіює від дуже загальної в разі використання гідроніма *Дніпро* до більш конкретизованої при побудові назви від ойконіма *Київ* («КиевЕкспоТревел», «КиевРент Тур») і до найвищого ступеня докладності, що забезпечується завдяки введенню до ергоніма мікротопонімів. Це має місце в назвах агентств, які працюють під парасолькою великих компаній – «Coral Travel Печерск», «Coral Travel ТЦ Олімпійський», «Горящие туры Квадрат». Таким чином, українські топоніми в складі ергонімів характеризують передусім слот місця діяльності. Звичайно, що слот предмета діяльності є також активованим, адже агентства займаються організацією у т. ч. внутрішнього туризму. Основний акцент зміщено на

ознаку предмета діяльності в разі використання топонімів, які позначають відомі українські туристичні об'єкти, як-от «Асканія Тревел».

Інформативність ергонімів, побудованих від топонімів інших країн, є мінімальною, адже в більшості випадків вони не відображають спеціалізації компанії, а лише вказують на зв'язок її діяльності із закордоном: «Алден-Тур» (нім. Ahlden – громада в Німеччині, розташована в землі Нижня Саксонія), «Астурия», «Атланта», «Європа-Груп», «Майами», «Орли тур», «Франс Вояж», «Мальдивес Лайф», «ВораВора». Оригінальність відтопонімних ергонімів збільшується в разі застосування прийомів мовної гри. Назву «Дивуар» побудовано шляхом усічення хороніма *Кот-д'Івуар*, що слід визнати вдалою номінативною стратегією, адже зростає вирізняльний потенціал ергоніма. Інформативне навантаження має хоронім у назві «Верано-Куба», адже агентство спеціалізується на організації відпочинку саме в цій країні. Змішана мотиваційна ознака глобального виміру бізнесу виражена в ергонімі «ЛатИнтерТур», поширеним ергоформантом *інтер*. У разі туристичного бізнесу ця ознака має синкретичний характер, належачи одночасно до слотів предмета і місця діяльності. Персуазивна стратегія номінації виходить на перший план також у разі використання історичних топонімів: «Вавилон-Тревел», «Авіс» (старопортугальська назва Авіша), «Алінда Тур» (назва античного міста в турецькій провінції Карії), «Анга Тревел» (назва давньоіндійської держави). Звичайно, що вагоме місце в мотивації таких ергонімів посідає культурологічний компонент, який створює ауру імені.

Слот організаційної форми виражений у 13 ергонімах і є мало інформативним. Для його позначення використовуються як усталені позначення типів підприємств (Українська туристическая компания, Украинское агентство путешествий «УАТ», Бюро Путешествий), так й іменники ширшої семантики, які переміщуються в центр поля назв компаній і підприємств («Метрополь тревел груп», Національний оздоровчий центр, «Family Travel Group»). Оригінальності таким мотиватором можуть надавати семантичні зсуви, які призводять до використання нетипових позначень. Так, в ергонімі «Travel-Market» використано типову для торгівлі назву типу підприємства, а в ергонімі «Турфабрика» – позначення промислового об'єкта. Як і будь-який інший троп, такий номінативний прийом, очевидно, має на меті привернення уваги до агентства.

Слот адресанта відображений у дев'яти туристичних ергонімах. Причому ідеться як про трансонімізацію імені власника («Еременко и партнери», «Джеджула&Со», «Битско»), так і про вираження професійної ознаки адресанта («TripPlanner», «Партнер-Тревел», «Турагент», «Маестро Тревел»). Назва «Дивис партнер», у якій як мотиватор використано апелятив *партнер* зі значенням загальної бізнес-ролі, є малоінформативною. Слот адресата виражений безпосередньо в семи назвах. Лише в одному випадку відображена цільова група «Family Travel Group», тобто назва виконує праг-

матичне завдання інформування потенційних клієнтів про специфіку своєї роботи. У назві «Всем туристам», навпаки, відображено універсальний характер діяльності фірми. Статусна ознака адресата відображена в ергонімі «Аристократъ», що є засобом маніпулятивного впливу, адже клієнтам приписується не властива їм роль. Додатковим прийомом реалізації персуазивної стратегії в цьому прикладі є імітація написання згідно з правилами дореволюційної російської орфографії, що надає назві оцінної семантики традиційності. При використанні як мотиваторів зворотних займенників наголошується самостійність адресата, його унікальність: «Сам», «Свой каприз». Перший компонент в ергонімі «Романтик Тревел» є засобом вираження емоційної оцінки адресата.

Продуктивні в ергоніміконі власні імена людей зустрічаються також і в назвах туристичних фірм, синкретично позначаючи обох комунікантів, причому традиційно переважають жіночі імена (п'ять прикладів у нашому корпусі): «Яна», «Елентур», «Виктория», «Анна Світ Тур», «Леонтур». Використання в назві «Алатея Тревел» екзотичного імені опосередковано відображає слот предмета діяльності. Мотиваційна ознака ергоніма «Марлена» стає зрозумілішою при залученні до аналізу логотипа, де зображено гарну жінку в капелюху. Очевидно, що в такому разі ергонім разом з логотипом виступають засобами творення естетичного образу потенційного клієнта.

Крім імен власників та гіпокористик, при творенні ергонімів було використано також історичні антропоніми, які виконують різні функції. Так, в ергонімах «Кортес Тур» та «Колумб Плюс» можна простежити зв'язок із предметом діяльності. Натомість використання імені французького діяча «Мирабо» або австралійського хокеїста «Дивис Партнер», очевидно, відображає особисті вподобання номінаторів.

Істотну роль при утворенні ергонімів відіграє аксіологічний субфрейм (47 одиниць). При аналізі аксіологічних мотиваторів ми спираємося на запропоновану Н.Д. Арутюною класифікацію оцінних значень [Арутюнова 1999, с. 198–199]. В одних випадках реалізується загальна оцінка, причому здебільшого з використанням іншомовних ресурсів: «Велтур» (від англ. *well* 'добре'), «NiceTravel» (від англ. *nice* 'гарний'), «Бонита Тур» (від ісп. *bonita* 'гарна'). Нормативна оцінка найвищої якості надаваних послуг також виражається в ергонімах за допомогою іншомовної лексики або варваризмів: «Гранд Тур Вояж», «Делюкс Вояж» (від англ. *deluxe* 'шикарний'), «Екстра-Класс Тур», «First Class Travel» (від англ. *first class* 'перший клас'), «Онтіма». Перший мотиватор ергоніма «SkyVoyage» англ. іменник *sky* 'небо' надається до подвійної інтерпретації або як позначення способу пересування, або як метафора найвищого рівня надання послуг. Питомий нормативнооцінний мотиватор наявний в ергонімі «Козирні подорожі», де прикметник виступає в переносному значенні, а отже, і відзначається більшим рівнем експресії. Такі назви характе-

ризують продукт компанії як такий, що відповідає найвищим стандартам галузі. Опосередковано значення нормативної оцінки наявне також в ергонімі «*Hit-Travel*», перший мотиватор якого нав'язує адресатові думку про популярність турів компанії, що має свідчити про відповідність їх якості очікуванням. Об'єктом оцінки виступає не лише предмет діяльності, але й інші слоти. Так, в ергонімі «*VipTur*» потенційним клієнтам приписується вищий соціальний статус. Назва «*Maestro Travel*» містить характеристику високого професійного рівня адресанта, тобто суб'єкт і об'єкт оцінки збігаються. Опосередковано нормативна оцінка діяльності суб'єкта наявна в ергонімі «*Империя С*», де на перший план виходить семантика лідерства. Аксіологічний характер має мотиваційна ознака і в разі введення до назви нумерального компонента, який наголошує на такій характеристиці діяльності компанії, як широкий вибір подорожей, що відображає її професіоналізм та масштаб діяльності, тобто реалізується семантика нормативної оцінки: «*101 Тур*».

Утилітарна оцінка в назві турагентства «*Ак-тур*», яке спеціалізується на активному відпочинку, описує релевантні з позиції клієнта характеристики продукту діяльності, виконуючи передусім інформативну функцію. Перший скорочений компонент в ергонімі «*Uni-Travel*» надається до подвійної інтерпретації як усічення від *універсальний* або від *унікальний*. В обох випадках семантика має аксіологічний характер, вказуючи на конкурентні переваги компанії та її здатність надавати широкий спектр послуг. Утилітарна оцінка реалізується в ергонімах з коренем *експрес*: «*Експресія-СВ*», «*Експрес-Вояж*», позначаючи таку рису діяльності компанії, як швидкість або спонтанність. Ознака свободи й швидкості виражена в ергонімі «*Вільні вітри*», побудованому від назви атмосферного явища та прикметника з аксіологічною семантикою, які акцентують тему швидкого вільного пересування. Подібна оцінна характеристика передається також мотиватором *енергія*: «*Energy-Tour*». В останньому прикладі паралельно з утилітарною реалізується телеологічна оцінка, яка вказує на майбутній результат від відпочинку – відновлення сил. Телеологічна оцінка наявна також в інших ергонімах, зокрема тих, які акцентують досягнення успіху «*УспехТур*», «*Фортуна-С*», «*Menestys*» (від фінськ. *menestys* 'успіх') або вітальність «*Аквавіта*», «*Мальдивес Лайф*», «*Viva Travel*». Утилітарна ознака новизни виражена запозиченими ресурсами «*Newstravel*», «*Сакумс*» (латв. *sākums* 'початок, відправна точка').

Засоби вираження емоційної оцінки стосуються як самої подорожі, так і адресанта (8 ергонімів). Вірогідно, що причиною вживання таких мотиваторів є спроба моделювання потенційного радісного стану адресанта, задоволення його емоційних потреб. Для вираження цієї оцінки застосовують цілий спектр різних засобів, зокрема запозичені ресурси оцінної семантики («*ФанТревел*», «*Фан-тур*» від англ. *fun* 'веселощі'; «*Ave*» імператив від латинського дієслова *avere* 'радіти'), питомий корінь зі значенням емоційної оцінки («*ЛюбоСвіт*»), аген-

тивне позначення адресата, який перебуває в стані емоційного піднесення («*Романтик Тревел*»), вказівку на задоволення потреб адресата («*Свой каприз*»).

Істотну роль відіграють також засоби інтелектуальної оцінки, які загалом слабо поширені в ергоніміконі: «*Вільні вітри*», «*Тасмничий острів*», «*Ідеальний світ*», «*Dream Country*», «*Dream Voyage*» (від англ. *dream* 'мрія'). Пов'язуємо це зі специфікою просування туристичних послуг, в основі чого лежить апелювання до уяви потенційних клієнтів, яким змальовують принади відпочинку в екзотичних місцях. Конструювання такої іншої реальності відбувається як вербально, так і невербально, причому останній компонент є потужним засобом творення образу майбутньої подорожі, яка представлена зображеннями місць з дуже гарною природою. Такий позитивний імідж творять також засоби вираження естетичної оцінки через вжиток лексики, яка позначає довершеність («*Гармонія Тур*»), казковість («*Феєрія*»), кольорема («*Orange*», «*Orange Time*»). В останньому випадку мотиваційна ознака має подвійний характер через кольорему та назву фрукта, і вони обидві є дотичними до фрейму мандрівок, позначаючи тропічні країни. Семантика оранжевого кольору дублюється також невербально в кольорі логотипа. Множинною є мотивація ергоніма «*Luxury Holiday Tour*», адже англ. іменник *luxury* 'розкіш', виражає як естетичну, так і гедоністичну оцінку. Гедоністична оцінка також наявна в назві «*Світ-Тур*», яка надається до подвійної інтерпретації в залежності від обраного мовного коду. У межах української мови перший мотиватор належить до слота предмета діяльності, натомість з позиції англійської мови мотиваційна ознака є аксіологічною: *Sweet-tour*. На можливість другого витлумачення назви вказує спосіб відтворення цього ергоніма на логотипі. Естетичний компонент актуалізований також в ергонімі «*Светофор*», де він поєднується з окресленням предмета діяльності – поїздок, адже світлофор виступає метафорою дозволу руху. Естетична та нормативна оцінка одночасно реалізуються в назві «*Ажур*», при цьому значення відповідності стандартам ґрунтується на похідних значеннях апелювання, що виникли в бухгалтерській термінології (пор. *все в ажурі* 'в порядку'). Роль мистецької сфери в мотивації цієї назви стає очевидною при розгляді невербального компонента, адже в оформленні сайту використано ажурний візерунок. Естетична ознака є істотним компонентом семантики ергонімів «*Авропа*», «*Coral Travel*», «*Orange Time*», «*Orange*». У першому прикладі мотиватор-ідеонім має множинну мотивацію, спираючись на значення грецького міфоніма, який позначає небесне тіло – вранішню зірку.

Мотиватори-ідеоніми наявні в десяти ергонімах нашого корпусу, причому їхні мотиваційні ознаки значно різняться. В одних випадках мотивація спирається на міфи, для яких істотними є подорожі та мандрівки. Так, мотиваційну ознаку назви «*Калупсо*» слід інтерпретувати в контексті міфу про мандрівки Одісея, а мотиватор ергоніма «*Трайидент*» як обов'язковий атрибут бога моря Не-

птуна – він є дотичним і до морських подорожей, і до відпочинку на морі. Істотними для мотивації туристичних ергонімів вважаємо й оцінні конотації ідеонімів. Зокрема, мотивація ергонімів «*Edem*», «*Аркадія 2008*» спирається на ознаку гедоністичної оцінки, адже використані в назвах ідеоніми описують місця з ідеальними умовами, що нав'язує адресатові позитивний образ майбутнього відпочинку. У першому випадку така оцінка є закріпленою і в мовних стереотипах – *райський відпочинок*, *райський острів*. Біблійний міф лежить також в основі ергоніма «*Адам и Ева*», побудованого від імен міфічних перших людей. Загалом тема раю є істотним ресурсом, який використовується в просуванні туристичних послуг, адже в невербальному оформленні в жанрі інтернет-сторінки використовуються зображення тропічних або субтропічних територій, які асоціюються з райськими місцями. Телеологічна ознака домінує, на нашу думку, у відміфонімному мотиваторі ергоніма «*Феникс Тревел Групп*», який вказує на відновлювальний потенціал мандрівок. Крім того, у цьому випадку певну роль у мотивації відіграє також предметно-локативний компонент, адже ця назва належить туроператору по Китаю, а міфічний птах Фенікс прилітав саме зі сходу на південь. Мотиватори ергонімів «*Аврора*», «*Орион тревел*» мають множинну мотивацію, спираючись на ті естетичні конотації, які виникли в цих ідеонімах у культурі. Багатозначним є характер мотивації також у ергонімі «*Веста-Подорож*», адже ім'я римської богині домашнього вогнища було використано для назви моделі автомобіля «Опель», тож мотивація в цьому випадку радше спирається на трансонімізацію вже в межах комерційної ономастики, а

не на перенесення міфоніма, адже останній зв'язку з фреймом мандрівок не має. Назви інших розрядів ідеонімів не відзначаються продуктивністю в туристичному ергоніміконі. Лише в одному випадку в нашому корпусі назва побудована з використанням назви фільму «*Джуманджи Тревел*».

В окрему групу слід виділити туристичні ергоніми з імперативною семантикою, яка виражається як безпосередньо дієсловом у наказовому способі «*Make-Travel*» або словосполученнями, які містять іменник зі значенням 'час': «*Час подорожувати*», «*Time To Travel*», «*TourTime*». Метою використання такого номінативно-структурного типу вважаємо націленість номінатора на забезпечення перлокутивного ефекту, для чого застосовується прийом прямого звертання до потенційної аудиторії. Така модель, за нашими даними, не характерна для молочного бізнесу та банківської сфери, де імперативи застосовуються вже безпосередньо в рекламних текстах. Очевидно, що це відображає зміщення комунікативного фокусу в туристичній сфері на продукт.

Висновки. Підсумовуючи, зазначимо, що аналіз характеру мотивації українських туристичних компаній засвідчив наявність широкого спектру засобів, які реалізують як персуазивну, так і інформативну стратегію в комунікації. Продуктивними слотами для фрейму туристичної діяльності виявилися предмет і місце діяльності, а також аксіологічний субфрейм. Значну роль при побудові ергонімів туристичної сфери відіграють невербальні ресурси та прийоми мовної гри. Аналіз їх мотиваторів дозволив виділити деякі прагматичні характеристики поїздок, які перебувають у центрі уваги номінаторів.

Література

1. Арутюнова Н.Д. Язык и мир человека. Москва: Языки русской культуры, 1999. 896 с.
2. Голомидова М.В. Искусственная номинация в ономастике. Екатеринбург: Урал. гос. пед. ун-т. Екатеринбург, 1998. 232 с.
3. Филлмор Ч. Дело о падеже. *Новое в зарубежной лингвистике*. Вып. 10. Москва: Прогресс, 1981. С. 369–495.
4. Fillmore Ch.J. Semantics. *Linguistics in the Morning Calm*. Selected Papers from SICOL-198, Hanshin Publishing Company, Seoul, Korea, 1982. S. 111–137.
5. Minsky M. A Framework for Representing Knowledge. *Artificial Intelligence Memo*. 1974. No 306. 81 p.

References

1. Arutiunova N.D (1999) Iazyk i mir cheloveka [Language and world of a human]. Moskva: Yazyki russkoy kultury, 1999. 896 s. [in Russian].
2. Golomidova M.V. (1998) Iskusstvennaya nominatsiya v onomastike. [Artificial nomination in onomastycs] Ekaterinburg: Ural. gos. ped. un-t. Ekaterinburg. 232 s. [in Russian].
3. Fillmore Ch. (1981) Delo o padezhe. [Case for case]. *Novoe v zarubezhnoy lingvistike*. Vyp. 10. Moskva: Progress. S. 369–495 [in Russian].
4. Fillmore Ch.J. (1982) Semantics. *Linguistics in the Morning Calm*. Selected Papers from SICOL-198, Hanshin Publishing Company, Seoul, Korea, S. 111–137 [in English].
5. Minsky M. (1974) A Framework for Representing Knowledge. *Artificial Intelligence Memo*. No 306. 81 p. [in English].

FACTORS OF TRAVEL AGENCIES NAMES FORMATION IN UKRAINE

Abstract. The research of travel agencies names was carried out within the frame approach to semantics. The frame of travel agencies operations consists of several slots, such as 1) field of activity; 2) client; 3) agent; 4) place of operation; 5) business form. Besides these main slots, there are axiological and symbolical subframes that play a significant role in business names motivation. They express systems of values and preferences of nominators. The scope of analysis includes

200 names of travel agencies in Ukraine that were placed at the website <https://kiev.moygorod.ua>. The major motivation feature depicted in travel agencies names is field of activity. It is expressed through common nouns that belong to the field of tourism. They are of predominantly foreign origin: *tur, travel, voyazh, podorozh*. The slot of field of activity is also expressed through ideonyms and words with the meaning of warm sunny weather. In several cases, travel agency names describe its specialization, which is an efficient technique of companies' image creation. The second significant motivational feature is the place of operation. It is in most cases expressed by toponyms itself or toponyms derivatives. Toponyms of Ukraine usually point out place where the agency is located, whereas toponyms from other countries rather refer to the field of activity – trips abroad. Moreover, place of operation in agencies names is signified by geography terms that characterize typical holiday destinations. The third by number group of motivators belong to axiological subframe. The main axiological types of meaning that are expressed in travel agencies names include general, normative, utilitarian, teleological and emotional evaluation. The features of agent are represented by their profession or by their personal names. The slot of a client is not sufficiently differentiated. Motivators from the symbolical subframe tend to be related to the field of operation, being tools of metaphorical description of the world of travel. Nonverbal components and word play techniques are also of significance for travel agencies formation. They constitute an integral part of a name interpretation in some cases.

Keywords: agency names, motivation, frame, slot, evaluation.

© Зимовець Г., 2021 р.

Галина Зимовець – кандидат філологічних наук, старший науковий співробітник Інституту мовознавства ім. О.О. Потебні, Київ, Україна; galynazymovets@gmail.com; <https://orcid.org/0000-0002-6232-7469>

Halyna Zymovets – Candidate of Philology, Senior Researcher of the O.O. Potebnya Institute of Linguistics, National Academy of Sciences, Kyiv, Ukraine; galynazymovets@gmail.com; <https://orcid.org/0000-0002-6232-7469>

K TERMÍNOM *proprializácia, deapelativizácia a transonymizácia*

Науковий вісник Ужгородського університету. Серія: Філологія.

Випуск 1 (45)

УДК 811.161.2'282.2(477.87)

DOI:10.24144/2663-6840/2021.1(45).230–236

Імріхова М. К терміном *proprializácia, deapelativizácia a transonymizácia*; кількість бібліографічних джерел – 31; мова словацька.

Anotácia. Autorka štúdie sa zameriava na niektoré základné jazykové pojmy (*proprializácia, apellativizácia, deproprializácia a deapelativizácia, onymizácia, deonymizácia, transonymizácia*) a predstavuje ich koncepcné obmedzenia. Východiskom je a) teória vlastného mena, podľa ktorej onymický obsah *propria* pozostáva z individuálnych príznakov informačno-encyklopedickej povahy a z *designácie*, b) definovanie *apelatív* a *proprií* ako substantívnych lexikálno-gramatických skupín, pričom za *substantíva* sa pokladajú aj pôvodom iné slovné druhy, ktoré prešli k *substantívam*. Pri overovaní definovania pojmov v jazykovede je potrebné zladíť terminológiu procesov v *apelatívnej a propriálnej oblasti jazyka*. Procesy, ktoré fungujú analogicky v oboch podsystémoch, nie je potrebné terminologicky odlišovať, ale na druhej strane je nevyhnutné najmä procesy s *presahmi z jedného subsystému do druhého špecifikovať*, o čo sa *onomastika usiluje*.

Termíny *onymizácia, deonymizácia, transonymizácia* sú v komplementárnom vzťahu, ak východiskom je *transfer foriem a zároveň formálna zhoda oboch pólom onomaziologického procesu*. Proces, pri ktorom dochádza k *zмене formy motivujúceho propria*, nie je *prechod/presun onyma do inej úrovne*, ale ide o *slovotvorný proces v onymickom systéme*. O *transonymizácii* na pozadí podobných lexikálnych javov sa uvažuje len v prípade *presunu/transferu propria z jednej onymickej triedy do druhej bez zmeny formy*, teda bez následných *derivatologických procesov*. Ak je *motivantom formálne derivovaného propria iné proprium*, možno hovoriť o *(trans)onymickej derivácii*. O *transonymizácii* treba hovoriť aj v prípade *presunu propria na pomenovanie nového jedinečného javu v rámci jednej onymickej podtriedy, z jedného jedinečného objektu na druhý*. Ak existuje *zreteľný vzťah a spoločná onymická séma medzi motivujúcim a motivovaným propriom*, takýto jav v rámci *transonymizácie* pokladáme za *onymickú polysémiu*.

Slovenská *onomastická terminológia* je v procese *komparácie a zladovania so slovenskou a medzinárodnou onomastickou terminológiou*. Slovenská *onomastická teória* je ovplyvňovaná *internacionalizáciou*, ale *udržiava si domácu a vžitú funkčnú ekvivalenciu*, ktorú je však *nevyhnutné konfrontovať a overovať*, o čo sa tento príspevok snaží.

Kľúčové slová: *proprializácia, apellativizácia, deproprializácia, deapelativizácia, onymizácia, deonymizácia, transonymizácia*

Východiskové tézy *apelatívno-propriálnej oblasti*¹

Na základe *protikladu všeobecnosti a jedinečnosti* sa v jazykovede tradične *vyčleňujú dve lexikálne kategórie mien – apelatíva a propriá*. *Apelatíva sú názvy neindividualizovaných osôb, zvierat, vecí a javov*. *Propriá sú mená individualizovaných, príp. jedinečných prvkov*. V odbornej literatúre sa uvažuje aj o *tretej, tzv. prechodnej kategórii medzi apelatívami a propriami* [Beleckij 1972; Semjanová 1980], do ktorej patria *skupinové antroponymá, etnonymá a obyvateľské mená*. Na základe *sémantického protikladu príznakovosti a bezpríznakovosti* je *proprium príznakovým členom opozitnej dvojice*. *Príznakovosť je daná jeho funkciou, ktorou sa zásadne líši od apelatív, a to identifikačnou a diferenciačnou*. *Chápanie i definovanie vlastných mien nie je v jazykovede jednotné*. Najradikálnejšie je ich *označenie na jednej strane ako značiek bez významu, keďže nič neznamenajú, na druhej strane sú teórie, podľa ktorých majú propriá oveľa väčší rozsah významu ako apelatíva*. Najpodrobnejšie členenie *vlastných mien podľa objektu, ktorý pomenávajú*, uvádza M. Majtán [Majtán 1979, s. 153]. *Východiskom je zrejme potreba formulácie dvojakého statusu vlastného mena tak, ako to navrhuje V. Blanár, keď „formuláciu dvojakého, lingvistického a onomastického statusu vlastného mena pokladá za základné metodologické východisko,*

pretože z neho vyplýva dôležitý záver pre analýzu vlastných mien: popri čisto lingvistickom prístupe treba uplatňovať prístup, ktorý pomáha odhaliť aj špecificky onomastické črty vlastného mena, prejavujúce sa na všetkých úrovniach jazykového systému i na grafickej stránke mena“ [Blanár 1996a, s. 209]. V našich nasledujúcich rozboroch *definícií vychádzame z teórie vlastného mena V. Blanára, podľa ktorej onymický obsah propria pozostáva z dvoch zložiek, a to „z individuálnych príznakov informačno-encyklopedickej povahy a z designácie, hierarchického súboru onymicky relevantných príznakov (na úrovni systému danej sústavy vlastných mien), ktoré sú spoločné celým triedam onymických objektov*. *Špecifický onymický význam vlastného mena nie je podmienený súčasným uplatnením referenčného vzťahu*. *Vzťah vlastného mena k jeho denotátu sa realizuje cez onymický pojem stvorený v danej mennej sústave v onymickej designácii“* [Blanár 1996a, s. 52]. Z uvedeného vyplýva, že *pod individuálnymi onymickými príznakmi, ktorými je konštituovaná vlastná onymická sémantika (designácia), sa rozumie pragmaticko-metaznaková informácia, teda príznaky informujúce o tom, ako nakladajú používatelia jazyka so znakom*. *Príznaky sa vyznačujú rozličným stupňom abstrakcie*. *Najvyššie stoja kategoriálne, resp. klasifikačné príznaky, ktoré pre svoj abstraktný, a teda gramatický ráz patria viac do onomaziologickej zložky formovej časti a tvoria onomaziologickú bázu*. *Sú to príznaky ako substancia, osoba, vec, vzťah, vlast-*

¹ Príspevok vznikol v rámci projektu VEGA 1/0058/20 Teória a terminologický systém slovenskej onomastiky.

nost'. Pokiaľ ide o príznaky pomenovania samostatne existujúcej veci (substancie), propriá a apelatíva sa v mnohom zhodujú a sčasti odlišujú. Nižšiu abstrakciu predstavujú označenia rodového pojmu, tzv. identifikačné čiže kategoriálnosémantické príznaky, ktoré sa prejavujú ako spoločný sémantický prienik, vlastnosť spoločná všetkým významom daného slova. Na nižšej rovine abstrakcie stoja špecifikačné (konkrétnelexikálne, diferenciatívne, individuálne) príznaky [Horecký, Buzássyová, Bosák 1989]. Súbor príznakov, ktorými sa od seba apelatíva a propriá odlišujú, predstavujú špecifické onymické príznaky konštituujuce vlastnú onymickú sémantiku. Ide o generické a diferencné príznaky, ktoré vymedzujú proprium ako prvok triedy daného onymického podsystému. Presnejšie, generické príznaky ho zaradia do daného podsystému vlastných mien (toponymum, antroponymum, chrématonymum) a diferencné príznaky ho identifikujú ako prvok tohto podsystému. Nateraz stále platí, že nie je zhoda v tom, ako jednoznačne vymedziť príslušné generické a diferencné príznaky obsahového modelu proprií.

Východiská k terminologickému problému.

Príspevok vychádza z tézy, že vo vede je potrebné overovanie základných teorém vrátane definovania termínov, preto sa vraciame k trom základným onomastickým termínom, ktoré budeme ilustrovať na chrématonymickej triede logoným².

Pri definovaní základných termínov proprializácia a apelativizácia vychádzame z definovania propria a apelatíva. V slovenskej jazykovede (a nielen v nej) sa termíny apelatívum a proprium používajú na označenie substantívnych lexikálno-gramatických skupín, pričom za substantíva sa pokladajú aj pôvodom iné slovné druhy, ktoré prešli k substantívam; „každá jazyková forma používaná v platnosti vlastného mena získava povahu substantíva, t. j. zaraďuje sa do istej paradigmy“ [Blanár 2005, s. 22]. Za konverzné substantíva pokladáme len tie, ktoré sú výsledkom trvalej substantivizácie (teda nie príležitostnej, prechodnej, a rovnako ani syntaktické substantíva). Proprializácia je onomaziologický proces prechodu lexémy do kategórie proprií³ bez zmeny slovotvornej štruktúry základového slova, pričom lexéma stráca spätosť s príslušným pojmom (desémantizácia), nadobúda identifikačnú/diferenciačnú funkciu a špecifický onymický zväzok s denotátom ako prvkom istého onymického systému či onymickej triedy, napr. *Lúčky*, *Nová Baňa*, *Sol* – názvy obcí, *Mladost* – kozmetika, *Litera* – vydavateľstvo, *Pecho*, *U Šustra* – logonýmá motivované priezviskom, *Pútnik* – cestovná kancelária atď. Proprializácia apelatív je transpozícia apelatív do kategórie proprií, pričom dochádza k eliminácii apelatívneho významu a aktivizácii propriálnej funkcie lexémy. Menej využívaný

termín deapelativizácia (vzťah apelatívum – proprium) je typ proprializácie, pretože sa (ako to vyplýva z termínu) vzťahuje len na prechod apelatív do kategórie proprií a nezahŕňa teda proprializáciu iných slovných druhov; proprializácia je pojem širší ako deapelativizácia a sú v inkluzívnom vzťahu; napríklad obec *Suché*, priezvisko *Milý* nevznikli deapelativizáciou, pretože motivantmi nie sú všeobecné podstatné mená. Vzhľadom na uvedené pokladáme za vhodnejší širší termín onymizácia (apelatív) oproti termínu proprializácia, ktorý sa vzťahuje len na substantíva.

Opačný proces ako proprializácia je deproprializácia. Je to strata propriálnosti a prenesenie vlastného mena na označenie pojmu (sémantizácia), pričom sa motivantom stávajú spravidla všeobecne známe vlastné podstatné mená, ktoré sa tak môžu stať východiskom pre všeobecne hodnotené/pomenované vlastnosti, deje, okolnosti, napr. *Judáš* (zradný apoštol) – *judáš* (zradca, pokrytec, falošný človek); *Bordeaux* [bordó] (franc. mesto, známe výrobou vína bordó) – *bordó* (adjektívum tmavočervený, vínočervený); *Ježiš a Mária* (postavy z kresťanských dejín) – *ježišmária/ježišmaria* (citoslovce vyjadrujúce strach, začudovanie, prekvapenie). Príklady ilustrujú, že pri deproprializácii strácajú propriálny/onymický status známe propriálne substantíva, pričom však výsledkom tohto procesu sú aj iné slovnodruhové kategórie, napr. adjektíva (*bordó*), interjekcie (*ježišmária*); preto je vhodnejšie nazývať tento proces širším termínom deonymizácia. Depropriálnosť nechápeme ako protipól deapelativnosti ani ako synonymum apelativizácie. O takomto dvojznačnom definovaní depropriálnosti píše R. Šrámek: „a) Proprium má svůj původ v jiném propriu – pak je depropriálnost protipólem deapelativnosti, pod níž se rozumí tvoření propriálních pojmenování z apelativ, a celý problém je pojímán spíše geneticky a názvotvorně. b) Prefix *de-* je chápán ve význam „zbavit něco něčeho“, takže depropriálnost pak znamená „zbavit proprium jeho propriálních vlastností“, tedy proprium apelativizovat“ [Šrámek 2003–2004, s. 504].

Apelativizáciu (v súlade s chápaním a definovaním propria a apelatíva) pokladáme za jeden z typov deproprializácie, presnejšie deonymizácie, za onomaziologický proces prechodu propria do kategórie apelatív (vzťah proprium – apelatívum). Apelativizácia môže byť priama alebo nepriama, odvodzovacia. Priama apelativizácia je založená na metaforickom a metonymickom prenášaní významu, napr. *Mohykán* (príslušník vyhynutého severoamerického indiánskeho kmeňa) – *mohykán* (posledný z nejakého spoločenstva), *Worcester* (anglické mesto) – *worcester* (korenistá prísada do omáčok), *Talian* (príslušník národa) – *talian* (človek, s ktorým sa nedá dohovoriť), *Goliáš* (obrovský fílištínsky bojovník, ktorého premohol Dávid) – *goliáš* (veľký, silný človek), *Damask* (sýrske mesto) – *damask* (tkanina s lesklým vzorom); pri apelativizácii cudzích mien dochádza často k ich adaptácii, napr. *Maecenas* (rímsky boháč) – *mecenáš* (podporovateľ umenia a vied), *Don Quijot* (Cervantesov dobrodružný rytier) – *donkichot* (zapálený nadšenec, rojko, fantasta) atď.

Apelativizácia je typická pre pomenovania jednotiek a veličín podľa ich objaviteľov, napr. *newton*, *watt*,

² Logonýmá sú názvy firiem a obchodov, ktoré s príchodom podnikania a súkromného vlastníctva podnikov mohutne vznikali po r. 1990 [Horecký 1994, s. 78; Imrichová 1994, s. 79].

³ Termín proprium chápeme a vymedzujeme ako vlastné podstatné meno a apelatívum ako všeobecné podstatné meno v zhode napr. so Slovníkom jazykovedných termínov [Horecký, Rácová 1979, s. 183, 186].

kelvin, tesla, ampér, volt, weber, röntgen, pascal, skokov v krasokorčuľovaní, napr. *rittberger, axel, salchov* a pod.

Nepriama apelativizácia je založená na derivácii a je pomerne častá; pri cudzích vlastných menách býva sprievodným znakom adaptácia formy, napr. *Štúr – štúrovci, Luther – luteráni, Maďar – maďarón, Cutter* (americký knihovník) – *katerizácia* (určenie autorského znaku knižných jednotiek), *Werther* (hlavná postava Goetheho románu) – *wertherovstvo* (wertherovský chorobne sentimentálny charakter), *Ward* (americký zberateľ) – *wardit* (nerast zelenej farby), *Winchester* (výrobca strelnej zbrane) – *winchestrovka* (typ vojenskej strelnej zbrane), *Sodoma* (mesto zničené Bohom pre nemravný život obyvateľov) – *sodomita* (zvrhлік) atď. „Prechodným variantom medzi propriálnym a apelatívnym pomenovaním sú niekedy ustálené prirovnania, napr. *skúpy ako Škót – škót, starý ako Matuzalem – matuzalem, leží ako Lazar – lazar, múdry ako Einstein – einstein/[ajňštajn]* atď.“ [Ripka – Imrichová 2011, s. 146].

Analýza problematiky definovania depropriálizácie a transonymizácie.

Výsledkom depropriálizácie sú apelatíva (v zmysle chápania základných a východiskových termínov apelatívum – proprium), presnejšie depropriálizačné apelatíva. Výsledkom depropriálizácie sú však aj iné slovné druhy než len všeobecné podstatné mená, napr. *Ježiš a Mária* (postavy z kresťanských dejín) – *ježišmária/ježišmaria* (citoslovce vyjadrujúce strach, začudovanie, prekvapenie), *Bordeaux* [bordó] (franc. mesto, známe výrobou vína bordó) – *bordó* (tmavočervený, vínovočervený); preto pokladáme za vhodnejší širší termín deonymizácia. K deproprializačným apelatívam sú v korelačnom vzťahu deproprializačné propriá, ktorými sa v onomastike pomenávajú propriá utvorené z iných/od iných proprií, t. j. transonymizáciou. Depropriálizačné propriá a transonymizácia sa pokladajú za synonymné termíny [Šrámek, 2003–2004; Valentová 2011; Garančovská 2010]. Depropriálizačia je strata propriálnosti (*de-* je lat. prefix označujúci opak niečoho), čo sa v prípade deproprializačných proprií v žiadnej etape takto vzniknutého propria nestáva. Tzv. deproprium sa totiž stále nachádza v onymickom priestore, v propriálnej sfére jazyka. „Namiesto termínu depropriálizačia je vhodnejšie hovoriť o repropriálizácii (/ reproprium) (*re-* lat. späť, nazad, znovu, zase) s významom opätovná, opakujúca sa, pokračujúca propriálizačia. Tento termín zreteľne vystihuje podstatu opätovného použitia a transferu propria ako motivanta na pomenovanie iného jedinečného denotátu“ síce v odlišnej onymickej triede, ale stále v propriálnom/ onymickom subsysteme [Imrichová 2002, s. 54]. Výsledkom depropriálizácie sú tak deproprializačné apelatíva a repropriá/transonymá.

Ako problémové sa javí: 1. chápanie transonymizácie (formálna stránka), 2. hranice transonymizácie v rámci onymického systému (onymický subsystem – onymický podsystém; onymická trieda – onymická trieda; jedinečný objekt onymickej triedy – jedinečný objekt onymickej triedy), 3. funkčnosť transonymizácie (homonymia/polysémia [metafora, metonymia]).

Pri vymedzení formálnych hraníc transonymizácie/transonym⁴ vychádzame z faktu, že transonymizácia je lingvistický jav kategoriálnej povahy; je to onomaziologický proces založený na prechode z jednej onymickej triedy do druhej (vzťah proprium – proprium), ktorého výsledkom je zmena onymickej designácie (obsahového modelu) a vznik homonymie: „... rovnozvukné mená označujúce denotáty z rozličných onymických tried sú v homonymnom vzťahu. Ich zaradenie do onymickej triedy umožňuje len kontext, v ktorom si uvedomujeme onymické príznaky daného systému/triedy proprií“ [Ripka – Imrichová 2011, s. 145]. Existencia homonymných názvov je dôsledkom transonymizácie, „ktorá je tradične chápaná ako vzťah proprium → proprium, tj. vznik propria na základe mezipropriálne fundujúciho vzťahu, napr. oikonymum *Praha* → chrématonymum „kino“ *Praha*“ [Karlík et al. 2002]. V prípade, že sa za transonymizáciu pokladajú aj derivované transonymá, nemožno pri takýchto transonymách uvažovať o homonymii pre odlišnosť formy (*Orava* -- *Oraving*). Podľa V. Blanára „o transonymizáciu ide vtedy, ak sa vlastné meno (onymum) patriace do jednej onymickej triedy začne uplatňovať ako pomenovanie onymického objektu prislúchajúceho do inej triedy, pričom sa zmení jeho designácia a dostáva sa s pôvodným označením do homonymného vzťahu“ [Blanár 1996b, s. 92; Blanár 1996a]. Transonymizácia je proces podobný ako propriálizačia, ktorá sa najprv chápala len ako funkčná transpozícia apelatíva do triedy proprií, preto je potrebné konfrontovať na pozadí súčasného chápania transpozície ako onomaziologickej kategórie propriálizačnú aj transonymizáciu⁵. Transpozícia je onomaziologická kategória, pričom substancie sú charakterizované na základe priameho alebo sprostredkovaného vzťahu k prvku tej istej alebo inej pojmovej kategórie [Dokulil 1962; Horecký 1971; Ološtiak 2010; Žigo 2008]. Ide o prehodnotenie už jestvujúceho pomenovaného javu. Slovnodruhovú konverziu je „prenos do inej pojmovej kategórie“ [Ripka – Imrichová 2011, s. 130], „odvodzovanie, pri ktorom sa nemení význam základového slova, ale odvodené slovo sa dostáva do inej slovnodruhovej kategórie“ [Horecký – Rácová, 1979, s. 133]. V triede apelatív k presunu do inej pojmovej kategórie (k transpozícii) dochádza pri zachovaní formy, napr. *hlavný* čašník (kvalitatívnosť) – *hlavný* priniesol účet (substančnosť); pri odvodzovaní dochádza k zmene pojmovej kategórie i formy, napr. *plávať* (dej) – *plavba* (spredmetnenie deja); *triedny* – *triednický* – *triednictvo*. Pri presune apelatíva do triedy proprií (propriálizačia) sa forma nemení (soľ – *Sol*, hokejka – *Hokejka*, pralinka – *Pralinka*), pričom dôležitú úlohu nielen v podsystéme logoným má sémantika motivujúceho apelatíva. Pri propriách, ktoré prešli aj derivatologickým procesom, už však o propriálizácii nehovoríme (prameň *Solanka*, logonymum *Pralinex*).

⁴ Ide o to, či napríklad typy logoným *Baťovka* (od Baťa), *Oraving* (od Orava), *Katrix* (od Katriňák) sú transonymá.

⁵ Transpozícia sa využíva v rozličných odboroch, stále však vo význame prenášanie, prenesenie z jednej oblasti do druhej; transponovanie: umelecká transpozícia motívov; hudobné prevedenie, prevádzanie skladby z jednej tóniny do druhej; transpozícia smerníc, zákonov, požiadaviek a pod.

Transonymizácia je presun propria z jednej onymickej triedy do druhej, výsledkom je transonymum, napr. *Baťa* (antroponymum) – *Baťa* (logonymum); *Orava* (toponymum) – *Orava* (logonymum). Logonymum *Orava* vzniklo transonymizáciou na základe onymického príznaku motivujúceho toponyma (známy, tvrdý, hrdý, krásny kraj = miestna príslušnosť). Ide o presun z jednej onymickej triedy do druhej bez zmeny formy, motivujúce proprium si silno uvedomujeme. V logonyme *Oraving* (forma referuje na niečo, čo je/funguje na Orave, má súvislosť s Oravou) sa využíva sémantický príznak miesta (toponymickosť) v onomaziologickej štruktúre propria, uvedomujeme si onymický význam motivujúceho propria, no logoforant *-ing* proprium napomáha zaradiť medzi chrématonymá; zaradenie do podtriedy logoným odhaľuje kontext, ale v prípade takto utvoreného názvu je prípona/onomaziologická báza dostatočným identifikátorom.

Tvary proprií, pri ktorých došlo aj k derivatologickému procesu a zmene formy, v súlade s chápaním lexikálnej transpozície a proprializácie ako podobnými onomaziologickými procesmi neoznačujeme ako transpozitá, pretože k zmene ich formy došlo derivatologickým procesom: *Ondrej Kovalský* (antroponymum) – *KOON* (logonymum), *Katriňák* (antroponymum) – *Katrix* (logonymum), podobne *Oravec*, *Baťovka*, *Oraving*. Možno hovoriť o (trans)onymickej derivácii, teda tvorení nového propria z už v jazyku existujúceho propria; ide o motivovanosť propriom, nie o presun z jednej triedy do druhej, pričom si onymickú sémantiku motivujúceho propria nemusíme uvedomovať.

Hranice transonymizácie v rámci onymického systému.

Onomaziologické procesy v apelatívnej a propriálnej lexike majú kategoriálnu povahu. Pri sémantickom odvodzovaní (bez zmeny formy) v apelatívnej lexike napriek odlišnosti archisémy nepomenúvame daný proces transapelativizáciou, ide o metonymický alebo metaforický spôsob pomenúvania, ktorého výsledkom je polysémia (*stráž* – dejovosť a substančnosť; rovnako pri derivácii apelatív zmenou formy (napr. sufixáciou, prefixáciou atď.) nepoužívame označenie tohto javu transapelativizáciou, hoci ide/môže ísť (rovnako, ako pri propriách) o presun z jednej pojmovej kategórie do druhej (*stráž*, *strážca*, *strážcovský*). V kategórii proprií ide o transonymizačný proces v prípade metonymického presunu propria z jednej onymickej podtriedy do druhej bez zmeny formy (*Stráž* – *Stráž*), pričom nejde o polysémiu, ale o onymickú homonymiu v zmysle Millovskej teórie značkovania, že „vlastné meno je značka bez významu, etiketa, ktorú v našej myslí spájame s predstavou objektu“ [Blanár 2008, s. 14]. Keďže pri transonymizácii je rozhodujúci prechod z jednej triedy vlastných mien do druhej, vyvstáva otázka, čo sú to onymické triedy. Na tomto mieste nebudeme sumarizovať rôzne klasifikácie onymického systému ani poukazovať na to, ako jednotliví onomastici označujú tú-ktorú skupinu vlastných mien. Keďže na tieto procesy poukazujeme a ilustrujeme ich triedou logoným, v nasledujúcom výklade opíšeme chápanie onymickej triedy na ich klasifikácii. Vzhľadom na to, že sa venujeme logonýmám, uvedieme naše terminologické vý-

chodiská členenia chrématonymického podsystému, do ktorého logonymá patria.

Chrématonymický onymický podsystém tvoria vlastné mená objektov, ktoré nie sú pevne fixované v krajine, sú výsledkom ľudskej činnosti, predmetmi materiálnej kultúry. Sú úzko späté s činnosťou človeka a najviac sa približujú apelatívam [Dvonč 1983; Harvalík 2017]. Z uvedeného vyplýva, že sú to produkty spoločenských, politických, kultúrnych, ekonomických a iných vzťahov, preto aj členenie a rozmanitosť chrématonym je bohatšie; ich triedy a rady sú dynamické a neukončené. Možno ich rozdeliť do troch skupín, v rámci ktorých sa vyčleňujú konkrétne onymické triedy: 1) vlastné mená spoločenských javov a udalostí: chrononymá – mená časových úsekov, sviatkov; fale-ronymá – mená významenání, medailí, rádov; akcionymá – mená dejinných udalostí; aktionymá – mená diplomatických aktov; 2) vlastné mená inštitúcií a spoločností: ergonymá – mená inštitúcií, organizácií, ústavov, závodov, spolkov; logonymá – mená firiem a obchodov; eklézionymá – mená miest náboženských obradov (kostoly, kaplnky); 3) vlastné mená produktov spoločenskej činnosti: pragmatonymá – mená sériovo produkovaných výrobkov; ideonymá – mená javov duchovnej kultúry (literárnymá, muzikonymá); dokumentonymá – mená významných dokumentov [Žigo 2010; Harvalík 2008; Blanár 1962; Šrámek 2003; Valentová 2017; Bučko, Tkačova 2014]. Za transonymizáciu pokladáme prechod z jednej onymickej triedy do druhej, a to nielen v rámci onymických podsystémov (napr. z antroponymického do toponymického, z toponymického do chrématonymického), ale aj v rámci tried týchto podsystémov (napr. pragmatonymum → logonymum, ideonymum → logonymum), pretože po prechode z jednej onymickej triedy do druhej sa menia generické i diferencné onymické príznaky (výsledok ľudskej činnosti – materiálny alebo nemateriálny produkt, administratívna alebo uzuálna ustálenosť atď.).

Funkčnosť transonymizácie na príklade translogoným.

Pri transonymizácii je rozhodujúci prechod z jednej triedy proprií do druhej. Onymický systém tvoria tri základné podsystémy (antroponymický, toponymický a chrématonymický) a každý sa ďalej člení na onymické triedy a podtriedy. Otázna (a otvorená) je otázka hranice transonymizácie, teda či ide o transonymizáciu len pri prechode propria z jednej onymickej triedy do inej, alebo aj pri presune na iný jedinečný objekt v rámci triedy (chrématonymum – chrématonymum), resp. v rámci onymickej podtriedy (chrématonymum – logonymum). Otázne totiž je, či napríklad mená otca a po ňom pomenovaného syna *Ján Rovný* – *Ján Rovný* sú varianty antroponyma, alebo ide o transonymizáciu typu antroponymum – transantroponymum, keďže meno prechádza na iný subjekt. Podobne je otázne, či v prípade presunu mena/názvu *Edison* (meno) – *Edison* (elektromotáž) – *Edison* (predaj a servis elektrických spotrebičov) – *Edison* (internetový obchod) ide o transpozíciu – presun/transfer, translokáciu typu antroponymum – translogonymum – translogonymum – translogonymum, resp. logonymum – translogonymum. K presunom totiž dochádza aj v rámci podtried onymického systému a aj

v rámci jednej podtriedy, pričom možno hovoriť o variantoch transonyma, o ambivalencii, keďže oba názvy majú súčasne dvojakú platnosť. Podľa našich zistení rozhodujúci je fakt prenosu z jedinečného objektu na iný jedinečný objekt a onymická designácia i miera odlišnosti niektorých sémantických príznakov zreteľných a odkrývajúcich sa až v kontexte či v použití. V prípade logoným sú ich nositeľmi a významnými ukazovateľmi aj formálne prvky, tzv. logoformanty, napr. *-ing*, *-ex*, *-impex*, *-os* atď., ktoré sú produktívne nielen v slovenskom jazyku, ale v jazykoch celého stredoeurópskeho a postsocialistického bloku [Imrichová 2012].

Pri transonymizácii (translogonymizácii) úspešnosť kríženia relevantných sém závisí a) od aktuálneho kontextu, v ktorom sa vlastné meno vníma, b) od poznania (denotátu) primárneho propria percipientom, c) od relevantnosti sémy fundujúceho vlastného mena (musí ísť o prvotný, najvýraznejší sémantický príznak, ktorý si pri fundujúcom propriu väčšina percipientov uvedomuje a s čím ho spája), d) od relevantnosti vybranej sémy vzhľadom na logonymický objekt (činnosť a zameranie firmy).

Translogonymá sú vedome utváranou vrstvou mien a autori sa do názvu snažia v rôznej miere vkomponovať informácie vedúce k identifikácii zamerania/činnosti firmy, a tak s percipientom komunikovať; z tohto hľadiska uvažujeme o miere relevantnosti sémantického príznaku a na základe stupňa úspešnosti „kríženia“ relevantných diferenčných sémantických príznakov pri transonymizácii, ktorej výsledkom je logonymum, môžeme hovoriť o troch podobách transonymizácie (závisí od presupozíčných a inferenčných schopností adresáta): priama, sprostredkovaná a nepriama [Imrichová 2012].

Funkčnosť a komunikačná úspešnosť translogonyma nezávisí od toho, z ktorej onymickej triedy pochádza fundujúce proprium, ale od toho, či sa pri nominalizačnom akte využilo všeobecne známe proprium, ktorého archiséma je totožná s archisérou pomenúvaného onymického objektu (v rámci onymickej designácie „sa pracuje“ so sémantickým spektrom motivujúceho propria a pomenúvaného objektu). Ak si uvedomujeme sémantiku motivujúceho propria v motivovanom/transonymickom logonyme, ide o onymickú polysémiu. Pri priamej transonymizácii relevantná séma fundujúceho vlastného mena priamo súvisí s činnosťou a zameraním firmy; ide najmä o spoločný príznak vyjadrujúci činnosť oboch denotátov (zaoberal sa tým, aj my sa tým zaoberáme), napr. *Kleopatra*, *Amadeo*, *Goliáš*. O sprostredkovaný typ transonymizácie ide vtedy, keď relevantná séma fundujúceho propria súvisí so zameraním a činnosťou firmy nepriamo, vzhľadom na transonymum (logonymum a jeho identifikačno-informačnú a evokačnú funkciu) ide o menej relevantnú sému, ktorá vzhľadom na mieru informácie neobsahuje základnú informáciu, za ktorú pri logonymách pokladáme informáciu o činnosti firmy/obchodu, ale istý typ informácie súvisiacej s firmou/obchodom ako takým obsahuje, napr. *Balkán*. Nepriamy transonymizačný spôsob je založený na presune vlastného mena z istej onymickej triedy na logonymický objekt z pohľadu percipienta bez zjavných (vnútorných, sémantických) príčin a súvislostí. Zvolená relevantná séma nijako nesúvisí so zameraním firmy/obchodu a neobsahuje ani nijaké zjavné/vedľajšie informácie; ide najmä o

meno (priezvisko, prezývka či domácka podoba mena majiteľa)⁶: *Kuchár* – predaj automobilov priezvisko majiteľa, *Frelich* – obchod s racionálnou výživou; *Ibiza* – kvetinarstvo, symbolicko-konotačný príznak.

Záver. Pri overovaní definovania pojmov v jazykovede je potrebné zladit' terminológiu procesov v apelatívnej a propriálnej oblasti jazyka. Procesy, ktoré fungujú analogicky v oboch podsystemoch, nie je potrebné terminologicky odlišovať, ale na druhej strane je nevyhnutné najmä procesy s presahmi z jedného subsystemu do druhého špecifikovať, o čo sa onomastika usiluje. Hlavný rozdiel medzi apelatívnou a propriálnou oblasťou spočíva v ich používaní, teda v komunikačnej kompetencii každého jednotlivca. Kým pri apelatívach platí, že ide skôr o nevedomelý výber jazykových prostriedkov podľa aktuálnych potrieb hovoriaceho, pri propriách je zrejme, že hovoriaci musí mať isté vedomosti o onymických objektoch [Čermák 2001]. Pre obe oblasti sú typické rozdiely pri utváraní obsahu znakov. Pri apelatívach lexikálny význam zahŕňa okrem dištingtívnych príznakov aj typické (prototypové) príznaky, pri propriách sa uplatnenie referenčnej identifikácie viaže na poznanie onymickej triedy (genus proximus). Z uvedeneho vyplývajú základné rozdiely v definovaní procesov spojených s onymickou a neonymickou oblasťou. Úspešnosť a informačno-komunikačná sila transonyma nezávisí od toho, z ktorej onymickej triedy pochádza fundujúce proprium, ale či je všeobecne známe, resp. známe konkrétnemu percipientovi. Transonymizačný proces sme ilustrovali z hľadiska relevantnosti motivujúcej sémy pri tvorbe logoným, hoci pri opise jednotlivých transoným si autori všimajú spravidla to, do ktorej onymickej triedy motivujúci designátor prechádza. Pri translogonyme je rozhodujúca/prvotná/primárne vnímaná výrazná črta a relevantná séma fundujúceho, motivujúceho logonyma „vsadená“ do kontextu, v ktorom sa logonymum vyskytuje. Ak sa relevantné sémy (propria a transpropria) prekrývajú, transproprium má vysokú výpovednú a informačnú hodnotu.

Na základe uvedených argumentov a analýz môžeme formulovať nasledujúce závery:

1. Termíny onymizácia, deonymizácia, transonymizácia sú v komplementárnom vzťahu, ak východiskom je transfer foriem a zároveň formálna zhoda oboch pólů onomaziologického procesu. Proces, pri ktorom dochádza k zmene formy motivujúceho propria, nie je prechod/presun onyma do inej úrovne, ale ide o slovtvorný proces v onymickom systéme; rovnako by sme potom mohli nazvať aj proces prechodu apelatíva z jednej „skupiny“ apelatív do inej transapelativizáciou, napr. názov predmetu kameň → názov osoby kamenár.

2. O transonymizácii na pozadí podobných lexikálnych javov uvažujeme len v prípade presunu/transferu propria z jednej onymickej triedy do druhej bez zmeny formy, teda bez následných derivatologických procesov. Ak je motivantom formálne derivovaného propria iné proprium, možno hovoriť o (trans)onymickej derivácii.

⁶ Firemné názvy typu *Baťa*, *Jelínek* do tejto kategórie nepatria, pretože meno majiteľa je v tomto prípade už značkou tovaru. Je pravdepodobné, že niektoré ďalšie súčasné firmy nesúce meno zakladateľa a majiteľa sa stanú známymi svojou činnosťou natoľko, že sa stotožní meno so značkou.

3. O transonymizácii treba hovoriť aj v prípade presunu propria na pomenovanie nového jedinečného javu v rámci jednej onymickej podtriedy, z jedného jedinečného objektu na druhý.

4. Ak existuje zreteľný vzťah a spoločná onymická séma medzi motivujúcim a motivovaným propriom, takýto jav v rámci transonymizácie pokladáme za onymickú polysémiu.

Slovenská onomastická terminológia je v procese komparácie a zladovania so slovanskou a medzinárodnou onomastickou terminológiou. Slovenská

terminológia sa v súčasnosti spracúva v rámci terminologickej databázy Jazykovedného ústavu Ľ. Štúra v Bratislave. Spracúvajú sa jednak taxonomické termíny, jednak tie, ktoré súvisia so stavom teórie. Slovenská onomastická teória je ovplyvňovaná internacionalizáciou, ale udržiava si domácu a vžitú funkčnú ekvivalenciu. Tú však treba overovať a konfrontovať jednoznačné vymedzenie pojmu definovaním v procese aktualizácie slovanskej a medzinárodnej onomastickej terminológie. A o to sme sa v tomto našom príspevku pokúsili.

References

1. Beleckiy A.A. (1972) *Leksikologiya i teoriya yazykoznanija (Onomastika)* [Lexicology and Theory of Linguistics (Onomastics)]. Kiev: Izd. Universiteta. 208 s. [in Russian].
2. Blanár V. [1962] K príprave súpisov slovanskej onomastickej terminológie. *Československý terminologický časopis*. Č. 1. S. 278–287 [in Slovak].
3. Blanár V. (1996a) *Teória vlastného mena (Status, organizácia a fungovanie v spoločenskej komunikácii)*. Bratislava: Veda. 250 s. [in Slovak].
4. Blanár V. (1996b) Súvzťažnosť obsahovej a formálnej stránky onymického znaku. *Jazykovedný časopis*. R. 57. Č. 2. S. 89–100 [in Slovak].
5. Blanár V. (2005) Morfológické kategórie vlastných mien. *Jazykové kategórie v teórii a praxi*. Zborník statí. Bratislava: Univerzita Komenského. S. 21–52 [in Slovak].
6. Blanár V. (2008) *Vlastné meno vo svetle teoretickej onomastiky*. Spisy SJS. R. 6, Bratislava: Slovenská jazykovedná spoločnosť SAV – Jazykovedný ústav Ľ. Štúra SAV. 77 s. [in Slovak].
7. Buchko D.H., Tkachova N.V. (2014) *Slovník ukrajinskoi onomastichnoi terminologii* [Dictionary of Ukrainian Onomastic Terminology]. Kharkiv: Ranok-HT. 256 s. [in Ukrainian].
8. Čermák F. (2001) *Jazyk a jazykověda. Přehled a slovníky*. Praha: Karolinum, 2001. 342 s. [in Czech].
9. Dokulil M. (1962) *Tvoření slov v češtině. I. Teorie odvozování slov*. Praha [in Czech].
10. Dvoň L. (1983) Z terminologie onomastiky. *Kultúra slova*. R. 17. Č. 5. S. 172–178 [in Slovak].
11. Garančovská L. (2010) Transonymizácia chrématonym. *Acta Facultatis Humanisticae Universitatis Matthiae Belii Neosoliensis. Humanitné vedy – lingvistika*. Eds. K. Krnová. Banská Bystrica: Fakulta humanitných vied Univerzity Mateja Bela v Banskej Bystrici. S. 208–214 [in Slovak].
12. Harvalík M. (2008) K integračným tentencím v súčasnej onomastickej terminológii. *Jazyk a jeho proměny*. Eds. M. Čornejova, P. Kosek. Brno: Host. S. 45–53. [in Slovak].
13. Harvalík M. (2017) *Slovanská onomastická terminologie v mezinárodním kontextu. Slavonic terminology today*. Belgrade: Serbian Academy of sciences and arts. S. 267–276 [in Slovak].
14. Horecký J. (1971) *Slovenská lexikológia. I. Tvorenie slov*. Bratislava: SPN. 253 s. [in Slovak].
15. Horecký J., Buzássyová K., Bosák J. (1989) *Dynamika slovnej zásoby súčasnej slovenčiny*. Bratislava: Veda. 436 s. [in Slovak].
16. Horecký J., Rácová A. (1979) *Slovník jazykovedných termínov*. Bratislava: Slovenské pedagogické nakladateľstvo. 208 s. [in Slovak].
17. Horecký J. (1994) Logonomastika ako onomastická disciplína. *Jazyková a mimojazyková stránka vlastných mien*. Eds. E. Krošláková. Bratislava: Jazykovedný ústav Ľudovíta Štúra SAV. S. 78–79 [in Slovak].
18. Imrichová M. (1994) *Nové názvy obchodov v Prešove. Jazyková a mimojazyková stránka vlastných mien*. Eds. E. Krošláková. Bratislava: Jazykovedný ústav Ľudovíta Štúra SAV. S. 79–83 [in Slovak].
19. Imrichová M. (2002) *Logonymá v systéme slovenčiny*. Prešov: Prešovská univerzita. 144 s. [in Slovak].
20. Imrichová M. (2012) *Podoby a dôsledky transonymizačného procesu pri logonymách. Jednotlivé a všeobecné v onomastike*. Eds. M. Ološtiak. Prešov: Filozofická fakulta Prešovskej univerzity v Prešove. S. 32–39 [in Slovak].
21. Karlík at al. *Encyklopedický slovník češtiny*. Praha: Nakladatelství Lidové noviny, 2002. 604 s. [in Czech].
22. Majtán M. (1979) *Onomastické termíny podľa objektov pomenovaných vlastnými menami*. *Kultúra slova*. R. 13. S. 153–159 [in Slovak].
23. Ološtiak M. (2010) O spôsoboch tvorenia vlastných mien. *Slovenská reč*. 2010. Roč. 75. Č. 4–5. S. 209–224 [in Slovak].
24. Ripka I., Imrichová M. (2011) *Kapitoly z lexikológie a lexikografie*. Prešov: Prešovská univerzita. 236 s. [in Slovak].
25. Semjanová M. (1980) *O mieste etnonyma a obyvateľského mena na rovine apelatívum-proprium. Spoločenské fungovanie vlastných mien*. Eds. M. Majtán. Bratislava: JÚLŠ SAV. S. 249–253 [in Slovak].
26. Šrámek R. (2003) *Tematizace slovanské onomastické terminologie. Metodologia badań onomastycznych*. Eds. M. Biulik, Olsztyn: Ośrodek Badań Naukowych im. Wojciecha Kętrzyńskiego. S. 31–42 [in Slovak].
27. Šrámek R. (2003–2004) *Transonymizace v propriální nominaci*. *Folia Omastica Croatica*. Zv. 12–13. Zagreb: Hrvatska akademija znanosti i umjetnosti. S. 499–508 [in Slovak].

28. Valentová I. (2011) Chrématonymá – niekoľko poznámok k problémom definície, klasifikácie a vzťahom medzi apelatívom a propriom. Chrematonimia jako fenomen współczesności. Eds. M. Biolik, J. Duma. Olsztyn: Wydawnictwo Uniwersytetu Warmińsko-Mazurskiego w Olsztynie. S. 493–502 [in Slovak].
29. Valentová I. (2017) Slovenská onomastická konferencia. Slavonic terminology today. Belgrade: Serbian Academy of sciences and arts. S. 27–286 [in Slovak].
30. Žigo P. (2008) Ideonymá a problematika transonymizácie. Jazyk a jeho proměny. Eds. M. Čornejová, P. Kosek. Brno: Host. S. 265–270 [in Slovak].
31. Žigo P. (2010) Budú v onomastike aj muzikonymá? (O jednej-dvoch Plavovláskach). *Slovenská reč*. R. 75. Č. 4–5. S. 270–277 [in Slovak].

TOWARDS PROPRIALISATION, DEAPPELLATIVISATION AND TRANSONYMISATION

Abstract. The author of the study focuses on some basic linguistic concepts (proprialisation, appellativisation, deproprialisation and deapellativisation, onymisation, deonymisation, transonymisation) and presents their conceptual limitations. The starting point is a) the theory of proper name, according to which the onymic content of propria consists of individual symptoms of informational-encyclopedic nature and design, b) defining the definition of appellatives and proprias as noun lexical-grammatical groups, while nouns passed to nouns. When verifying the definition of terms in linguistics, it is necessary to harmonize the terminology of processes in the appellative and proprietary area of language. Processes that work analogously in both subsystems do not need to be distinguished terminologically, but on the other hand, it is necessary to specify, in particular, processes with overlaps from one subsystem to another, what the onomastics strives for.

The terms onymisation, deonymisation, transonymisation are in a complementary relationship if the starting point is the transfer of forms and at the same time the formal agreement of both poles of the onomasiological process. The process by which the form of the motivating propria changes is not a transition / transfer of the onym to another level, but a word-forming process in the onymic system. Transonymisation against the background of similar lexical phenomena is considered only in the case of transfer of propria from one onymic class to another without a change in form, ie without subsequent derivatological processes. If the motivator of the formally derived proprium is another proprium, we can speak of a (trans)onymic derivation. Transonymisation must also be spoken of in the case of the transfer of the propria to the naming of a new unique phenomenon within one onymic subclass, from one unique object to another. If there is a clear relationship and a common onymic semen between the motivating and motivated proprium, we consider such a phenomenon in transonymisation to be an onymic polysemia.

Slovak onomastic terminology is in the process of comparison and alignment with Slavic and international onomastic terminology. Slovak onomastic theory is influenced by internationalization, but it maintains a domestic and established functional equivalence, which, however, must be confronted and verified, what this contribution seeks.

Keywords: proprialisation, appellativisation, deproprialisation, deapellativisation, onymisation, deonymisation, transonymisation.

ПРО ТЕРМІНИ ПРОПРІАЛІЗАЦІЯ, ДЕАПЕЛЯТИВІЗАЦІЯ ТА ТРАНСОНІМІЗАЦІЯ

Анотація. Автор дослідження зосереджується на деяких базових лінгвістичних концепціях (пропріалізації, апелятивізації, депропріалізації та деапелятивізації, онімізації, деонімізації, трансонімізації) та представляє їхні концептуальні обмеження. Вихідним пунктом є а) теорія власного імені, згідно з якою онімічний зміст складається з окремих сегментів інформаційно-енциклопедичного характеру та оформлення; б) визначення апелятивів та пропріативів як іменників певних лексико-граматичних груп. Представляючи визначення термінів у лінгвістиці, необхідно гармонізувати термінологію процесів в апелятивній та пропріальній сфері мови. Процеси, які відбуваються аналогічно в обох підсистемах, не потребують термінологічного розрізнення, але, з іншого боку, необхідно конкретизувати, зокрема, перехід з однієї підсистеми в іншу, до чого прагне ономастика.

Терміни онімізація, деонімізація, трансонімізація перебувають у взаємодоповнювальних відносинах, якщо відправною точкою є передавання форм і водночас наявне формальне співвіднесення обох полюсів ономасіологічного процесу. Якщо форма мотивації змінюється, – це не перехід / перенесення оніма на інший рівень, а явище словотворення в онімічній системі. Якщо мотиватором формально похідного пропріума є інший пропріум, ми можемо говорити про (транс) онімічне утворення. Про трансонімізацію також слід говорити у разі перенесення на найменування нового унікального явища в межах одного онімічного підкласу, від одного унікального об'єкта до іншого. Якщо між мотивувальним і мотивованим пропріумом існує чіткий зв'язок та спільна онімічна сема, ми вважаємо таке явище в трансонімізації онімічною полісемією.

Словацька ономастична термінологія знаходиться в процесі порівняння та узгодження зі слов'янською та міжнародною ономастичною термінологією.

Словацька ономастична теорія перебуває також під впливом інтернаціоналізації, але вона зберігає внутрішню усталену функціональну еквівалентність, яку, однак, треба перевіряти, на що спрямоване наше дослідження.

Ключові слова: пропріалізація, апелятивізація, депропріалізація, деапелятивізація, онімізація, деонімізація, трансонімізація.

© Imrichova M., 2021 p.

Mária Imrichová – kandidát filozofických vied, docentka Intitútu slovakistiky a mediálnych štúdií, Filozofická fakulta, Prešovská univerzita v Prešove, Prešov, Slovensko; maria.imrichova@unipo.sk; <https://orcid.org/0000-0001-7132-35422>

Maria Imrichova – Candidate of Philology, Associate Professor of the Institute of Slovak studies, Faculty of arts, University of Preshov, Preshov, Slovakia; maria.imrichova@unipo.sk; <https://orcid.org/0000-0001-7132-35422>

Марія Імріхова – кандидат філологічних наук, доцент Інституту славістики факультету мистецтв Пряшівського університету, м. Пряшів, Словаччина; maria.imrichova@unipo.sk; <https://orcid.org/0000-0001-7132-35422>

ПРЕЦЕДЕНТНІ ІМЕНА ЯК МАРКЕРИ ІНТЕРТЕКСТУАЛЬНОСТІ В ПОЕЗІЇ ОКСАНИ ЗАБУЖКО

Науковий вісник Ужгородського університету. Серія: Філологія.

Випуск 1(45)

УДК 801.631.5-028.21(=161.2)(092)

DOI:10.24144/2663-6840/2021.1(45).237–243

Калита О. Прецедентні імена як маркери інтертекстуальності в поезії Оксани Забужко; кількість бібліографічних джерел – 15; мова українська.

Анотація. У статті проаналізовані прецедентні імена-антропоніми як маркери інтертекстуальності в поезії української письменниці Оксани Забужко. Дослідження виконано з позицій антропоцентризму, з акцентом на функціональному аспекті мовних явищ, із залученням широкого позамовного контексту. Прецедентні імена тлумачаться як частина фонових знань, складний знак, звертаючись до якого, автор активує у свідомості читача стереотипний набір смислових компонентів.

Мета статті – проаналізувати та класифікувати прецедентні імена-антропоніми в поезії Оксани Забужко й дати лінгвістичну інтерпретацію виконуваним ними функціям.

Методи дослідження: суцільної вибірки матеріалу, контекстуального аналізу, дискурс-аналізу.

Матеріал дослідження – вибрані поезії Оксани Забужко зі збірки «Друга спроба» (2005).

Основні результати. Прецедентні імена-антропоніми за критерієм походження поділено на дві групи: українські й запозичені з інших національних культур. Кожна з груп має відмінні від іншої функціональне навантаження та роль у структуруванні тексту. Залежно від позиції у структурі тексту (заголовки, епіграф, текст вірша) вони виконують такі функції: композиційно-текстові, концептові, актуалізують символічні риси денотата, прецедентні тексти чи ситуації. Прецедентне ім'я виконує композиційно-текстові функції за таким алгоритмом: 1) використовується в заголовку; 2) повторюється в складі тропів чи стилістичних фігур; 3) у ході повторення «прирошує» додаткові логічні, асоціативні, оцінні та емоційні смисли, внаслідок чого творяться нові концепти чи міфологеми. Найбільшою варіативністю функцій вирізняються українські жіночі прецедентні імена. Встановлено факти актуалізації одним прецедентним іменем кількох реалій.

Висновки. Особливістю індивідуального стилю Оксани Забужко є поєднання в межах однієї поезії кількох прецедентних імен, часто різних за походженням. Поетеса нашаровує асоціативні образи один на одного, актуалізує прецедентні імена у складі тропів, витворюючи складний авторський концепт.

Ключові слова: прецедентне ім'я, прецедентний текст, прецедентний феномен, інтертекстуальність, мова художньої літератури, Оксана Забужко.

Постановка проблеми. У сучасній лінгвістиці існує тенденція тлумачити мовні явища з позицій антропоцентризму, який диктує пошук нових методів, напрямів і аспектів мовознавчих студій. Цей принцип зумовлює зміщення акценту зі структури мови на її функціонування. Зокрема, актуальним є аналіз мовлення із залученням широкого позамовного контексту, відповідно, художні тексти розглядаються «як діалог чи полілог автора з усією сучасною та попередньою культурою» [Мислива 2011, с. 174]. За такою ознакою тексту закріпився термін «інтертекстуальність», а дослідження різних аспектів її вербалізації посідає чільне місце у вітчизняному й зарубіжному мовознавстві. Інтертекстуальність як стилетвірний прийом характерна для творчості письменників-постмодерністів, до яких належить і Оксана Забужко, тому вивчення способів її реалізації, зокрема прецедентних імен, доцільно здійснювати на матеріалі постмодерністських текстів.

Оксана Забужко сьогодні відома не лише як письменниця, поетка, есеїстка, твори якої перекладено більш ніж двадцятьма мовами, а і як філософія, публічна особистість та активна громадська діячка. Починала свій творчий шлях Оксана Стефанівна з поетичного жанру; проблематика її віршів торкається насамперед національної ідентичності та самовизначення, української історії, гендерних

аспектів, унікальності людської особистості та природи творчості. Її поезія характеризується інтелектуальністю, вишуканістю художніх образів та різними проявами інтертекстуальних зв'язків з літературними творами, іншими видами мистецтва та історичними реаліями.

Аналіз попередніх досліджень. Вивчення інтертекстуальності має значну традицію, з часом її розуміння трансформувалося й розширювалося. Першою це поняття ввела в науковий обіг болгарсько-французька філософія Ю. Кристева, тлумачачи його як стратегію побудови тексту: «Будь-який текст будується як мозаїка цитат, будь-який текст є продуктом всмоктування і трансформації іншого тексту» [Кристева 2000, с. 429]. Теорія Ю. Кристевої набула великої популярності у зв'язку з поширенням постструктуралістських ідей, які в літературознавстві спричинили теорію «смерті автора», згідно з якою заперечується статус автора як творчої індивідуальності.

Натомість сучасні вчені-лінгвісти уточнюють інтертекстуальність крізь призму індивідуального стилю письменника. Наприклад, О. Переломова вважає, що інтертекстуальність – це «спосіб породження власного тексту і утвердження своєї творчої індивідуальності через організацію складної системи співвідношень з текстами інших авторів» [Переломова 2006, с. 91]. Як бачимо, такий погляд

більш суголосний з теорією М. Бахтіна, який розглядав інтертекстуальність як взаємодію суб'єктів, а не створених ними текстів.

У довідковому виданні «Сучасна лінгвістика: термінологічна енциклопедія» О. Селіванова узагальнює сучасне наукове розуміння цього поняття: «Інтертекстуальність – наявність у певному тексті слідів інших текстів, у більш широкому розумінні – діалогічний зв'язок тексту в семіотичному універсумі з попередніми текстами (рекурсивний) та з подальшим текстотворенням (прокурсивний)» [Селіванова 2006, с. 191]. Тобто будь-який текст є одночасно результатом діалогічних зв'язків із попередніми текстами і джерелом для творення наступних.

Також на сьогодні достатньо дослідженими є способи, якими інтертекстуальність може виявлятися в текстовій площині. До них найчастіше зараховують точні та трансформовані цитати, алюзії, реалії, ремінісценції, мандрівні сюжети, пародії, типові асоціації і навіть естетичну концепцію творчості [Селіванова 2006, с. 191].

Науковцями аналізувалися і суміжні поняття, які допомагають розкрити механізми реалізації й функції інтертекстуальності, зокрема «інтертекст», «прецедентний феномен» та «фонові знання». Наведемо їхні визначення.

За Н. Кузьміною, інтертекст – це «об'єктивно існуюча інформаційна реальність, що є продуктом творчої діяльності людини, яка здатна до постійної самогенерації у часі» [Кузьміна 2007, с. 20]. З цієї дефініцією суголосне поняття «прецедентних феноменів», яке вперше ввів у науковий обіг Ю. Караулов [Караулов 2010, с. 216] і яке пізніше було уточнене низкою вчених. Зокрема, Ю.А. Сорокін вважає, що прецедентні феномени мають такі ознаки: 1) є фактами; 2) часто повторюються; 3) є маркованими; 4) є рефлексивними; 5) відрізняються клішованістю (сильною або слабкою); 6) є згорнутими асоціативними ланцюжками; 7) мають шкалу оцінок [Сорокін 1998, с. 34–35]. Тобто прецедентні феномени можна кваліфікувати як згорнуті метафори, символи, маркери національного менталітету. Вони представлені не лише художніми текстами, а й фільмами, рекламою, анекдотами, публіцистикою, музикою, архітектурою, історичними фактами тощо.

Прецедентні феномени можуть мати універсальний та національно-специфічний статус [Селіванова 2006, с. 493]. Причому той самий прецедентний феномен може інакше сприйматися у різних національних культурах (хрестоматійним є приклад білого кольору, який в індійській культурі означає траур, а в європейській – радість, чистоту, оновлення).

Прецедентні феномени є частиною так званих «фонових знань» – імпліцитної інформації, спільної для співрозмовників, яка додається до змісту вербального повідомлення й дає змогу оптимізувати його сприйняття й розуміння [Селіванова 2006, с. 636], тобто саме вони уможливають адекватне розуміння всіх нюансів смислу висловлювання.

Даючи тлумачення прецедентним феноменам, О. Селіванова зазначає, що вони можуть реалізуватися в таких формах, як 1) прецедентне ім'я (інди-

видуальне ім'я відомої людини, персонажа твору, артефакту), 2) прецедентна ситуація (значима подія, яка реально відбувалася в житті етносу й цивілізації), 3) прецедентний текст (відомий твір, актуалізований в інших текстах) [Селіванова 2006, с. 492].

Прецедентне ім'я – своєрідний складний знак, звертаючись до якого автор активує у свідомості читача стереотипний набір смислових компонентів, інформативних та конотативних, розраховуючи на спільні фонові знання [Ребрій 2015, с. 274]. Іншими словами, прецедентні імена часто виступають символами певних якостей: як внутрішніх, так і зовнішніх. Вони можуть вживатися в текстах як самостійно, так і бути маркерами інших прецедентних феноменів (прецедентних текстів, прецедентних ситуацій) [Ребрій 2015, с. 274].

Прецедентні імена як вияв інтертекстуальності досліджувалися в різних аспектах на матеріалі української та іноземних мов, зокрема: 1) як проблема художнього перекладу [Ребрій 2015]; 2) їх соціопрагматичний потенціал у політичному дискурсі [Рослицька 2018]; 3) як засіб репрезентації індивідуальності мовця чи індивідуального стилю автора, його естетичної концепції [Гапченко 2019; Корольова 2012; Мислива, 2011 та ін.], 4) як засіб впливу в рекламі [Степанюк 2019]; 5) як складники культурно-мовної компетенції індивіда [Корольова 2012; Гапченко 2019] тощо.

Інтертекстуальність та різні форми її вияву у творчості Оксани Забужко також були предметом філологічних студій. Зокрема, Д. Анастасьєва дослідила інтертекстуальні зв'язки повісті «Казка про калинову сопілку» [Анастасьєва 2011]; В. Мислива аналізувала прецедентні імена [Мислива 2011] та шевченківські алюзії [Мислива 2010] у творчості письменниці; О. Переломова вивчала структуру повісті «Інопланетянка» в аспекті реалізації в ній фемінного дискурсу через інтертекстуальні зв'язки [Переломова 2006]. Проте менше уваги приділялося поезії Оксани Забужко, а прецедентні імена як маркери інтертекстуальності в її віршах ще не були предметом мовознавчих досліджень.

Мета статті – проаналізувати та класифікувати прецедентні імена-антропоніми в поезії Оксани Забужко та дати лінгвістичну інтерпретацію виконаним ними функціям.

Матеріал дослідження – вибрані поезії Оксани Забужко зі збірки «Друга спроба» (2005), яка містить вірші з попередніх збірок «Травневий іній» (1985), «Диригент останньої світки» (1990), «Авто-стоп» (1994), «Новий закон Архімеда» (2000). Методом суцільної вибірки було сформовано картотеку з 62 прикладами вживання прецедентних імен.

Для реалізації мети були застосовані такі **методи дослідження**: суцільної вибірки матеріалу, контекстуального аналізу, дискурсу-аналізу.

Виклад основного матеріалу. Насамперед зазначимо, що в статті увагу зосереджено на прецедентних іменах-антропонімах, оскільки саме вони і за частотністю вживання, і за різноманітністю форм, і за функціональним навантаженням виділяються на фоні інших.

Виявлені в поезії Оксани Забужко прецедентні імена-антропоніми за критерієм походження можна поділити на дві основні групи: 1) українські й 2) зарубіжні (запозичені з інших національних культур). Кожна з виділених груп має дещо відмінні від іншої функціональне навантаження та роль у структурованні тексту.

Українські прецедентні імена-антропоніми, на відміну від зарубіжних, характеризуються тим, що переважно називають реальних людей, натомість серед зарубіжних згадуються як реальні люди, так і персонажі творів різних видів мистецтва.

Переважна частина українських прецедентних імен-антропонімів у поезії О. Забужко належить людям із сильним характером, митцям, відомим інтелектуалам, непересічним особистостям, борцям на національну українську ідею. Саме їх популяризує поетеса у своїх віршах, часто згадуючи про маловідомі сторінки їхнього життя чи творчості. Особливо характерним є такий підхід для творення жіночих образів, коли прецедентне ім'я виконує композиційно-текстотвірну функцію, тобто виступає ключовим словом, навколо якого розвивається авторський задум.

В аналізованих віршах виявлено два прецедентних імені з такою функцією – історика й етнографа Катерини Михайлівни Грушевської (дочки Михайла Сергійовича Грушевського) та письменниці Лариси Петрівни Косач (Лесі Українки).

В обох поезіях прецедентне ім'я функціонує за однаковим алгоритмом: 1) використовується в заголовку; 2) повторюється в різних варіантах, часто в складі тропів чи стилістичних фігур; 3) у ході цього повторення відбувається «прирощування» до цих імен додаткових логічних, асоціативних, оцінних та емоційних смислів, так що часто авторка не лише актуалізує фонові знання читача, а й творить для нього нові концепти чи міфологеми.

Прикладом наведеного алгоритму функціонування прецедентних імен є поезія «Портрет К.М. Грушевської в юності». Уже в заголовку О. Забужко використовує цікавий спосіб актуалізації прецедентного імені: воно є складовою назви образотворчого виду мистецтва – портрета; отже, робиться акцент на візуальній складовій образу героїні й проектується композиційна структура вірша, який вибудовується навколо роздумів поетеси, котра вдивляється в риси молодої Катерини Грушевської. Цікавим також є варіант прецедентного імені – офіційна його форма, з ініціалами та прізвищем. Такий спосіб першого уведення прецедентного імені в текст ставить його в максимально нейтральну позицію, сприймається без експресії чи оцінки. Композиційний задум вірша будується на своєрідній «експресивній градації» образу: від нульового рівня експресії до його наростання у фіналі.

Розглянемо варіанти цього прецедентного імені в порядку його таких уведень в текст:

1) *Катерино Михайлівно, панно Катрусю! // Стоячий «колнєжик», // Пелюстка шкіра блондинки // І рот недитинно-владний* [Забужко 2005] – актуалізація прецедентного імені у вигляді звертання до зображення героїні на портреті; у його складі

використано одразу дві форми імені: офіційну (ім'я та патронім) і зменшено-пестливу в комбінації з вишукано-архаїчною пошанною формою звертання до молодих незаміжніх жінок «панна»; такий прийом інтимізує мовлення, і цей ефект збільшується завдяки стилістичному контрастові з офіційною формою імені; інтимізація підкріплюється візуальними образами, також контрастними, створеними за допомогою метафор та епітетів; такий прийом є композиційним засобом, який формує у читача очікування трагічного;

2) *Бути Грушевською родом – уже-бо незмивна пляма, // Бути Грушевською духом – гріх, непрости- мий вовіки* [Забужко 2005] – ще один варіант цього ж прецедентного імені актуалізується у формі прізвища в складі псевдоцитати, сформульованої як максима, що приписується каральним органам СРСР; така форма введення цього прецедентного імені в текст виконує функцію багатозарової актуалізації: авторка вибудовує асоціації не лише з Катериною Грушевською, а й з іншими членами її родини, які також постраждали від репресій, зокрема з її батьком, істориком Михайлом Грушевським; прецедентне ім'я в наведеному контексті виконує й композиційно-текстотвірну функцію: у читача посилюється очікування трагічного через алюзію на реальні події;

3) *Катерино Михайлівно, ніжна білява інфанта, // Скількисзначне число у космічних архівах ГУЛАГу* [Забужко 2005] – введення прецедентного імені в складі однорідних звертань, два останні з яких є контрастними за своїм емоційним забарвленням образними перифразами («олюднений» романтичний та «дегуманізований» трагічний), формує асоціативний багатозаровий образ героїні як ніжної, беззахисної, вразливої і сильної, мужньої, героїчної особистості водночас, акумулює в одне ціле хронологічно різні варіанти цього образу;

4) *Катерино Михайлівно, // панно Катрусю, що стали-сьте пилом, І не табірним – зоряним: // Вами засіяне небо* [Забужко 2005] – остання актуалізація аналізованого прецедентного імені, з одного боку, є повтором першого вживання (однорідні звертання, перший компонент якого – офіційна форма імені, інша – зменшено-пестлива в комбінації з архаїчною формою «панна») і творить композиційну рамку, проте вона має іншу графічну організацію: «Катерино Михайлівно» – в одному рядку, «панно Катрусю, що стали-сьте пилом» – в наступному; друга частина звертання має складнішу структуру (ускладнена підрядною частиною) й сприймається цілісно та відокремлено від першої; такий прийом не лише ускладнює систему асоціативних зв'язків, але й міфологізує образ героїні.

У вірші «Задзеркалля: пані Мержинська» [Забужко 2005] спостерігаємо схожий алгоритм використання прецедентного імені. Проте тут задіяно ще один цікавий текстотвірний композиційний прийом: уже в заголовку О. Забужко називає Лесею Українку гіпотетичним іменем «пані Мержинська». Такий спосіб актуалізації прецедентного антропоніма встановлює асоціативний зв'язок, по-перше, одразу з двома реальними людьми – Лесею Українкою і

Сергієм Мержинським, по-друге, з реальною прецедентною ситуацією – їхніми романтично-дружніми стосунками, по-третє – з прецедентним текстом англійського письменника Л. Керолла «Аліса в Задзеркаллі». Сильна позиція (у заголовку) в поєднанні з алюзією на згаданий твір визначає його композиційно-текстові функції, спрямовуючи очікування читача. Адже очевидно, що мова йтиме про гіпотетичну ситуацію, коли Лариса Косач стає дружиною Сергія Мержинського.

О. Забужко через низку побутових сценочасливого сімейного життя реалізує цей передбачуваний сценарій, використовуючи варіанти прецедентного імені (Лариса Косач-Мержинська, Лариса Петрівна Косач-Мержинська, пані Лариса, Лесюня), та вводить низку інших прецедентних імен: Сергій Костянтинич Мержинський, Людя Старицька (Людімила Старицька-Черняхівська), Людїна Рона (Вероніка, дочка Людмили Старицької-Черняхівської), які дозволяють створити максимально реалістичну картину вигаданого поетесою «сімейного щастя» Лесі Українки.

Проте естетична концепція вірша реалізується не лише через називання «гіпотетичного» імені, але й неназивання її широковідомого псевдоніма – Леся Українка, адже в створеній Забужко альтернативній реальності її героїня є звичайною жінкою, заклопотаною винятково домашніми справами. У тексті вірша наявна лише алюзія на цей псевдонім, реалізована через прецедентне ім'я персонажа поеми Лесі Українки «Одержима» – Міріам, яка приходить до «пані Мержинської» у снах чи мареннях: *Міріам. Міріам. Ах ти, Господи. Ні, не згадати* [Забужко 2005].

Чоловічі прецедентні імена-антропоніми українського походження в поезіях О. Забужко виконують дві основні функції:

1) формування збірного, узагальненого образу (наприклад, як у вірші «Пам'яті проклятих поетів»): *Але ж в'язниця – не для поетів, поетам належить ся – проходити крізь стіни: зробившись кинутим на багнеті тілом, ти зрадив свій дар. І Євген Маланюк на карім коні – «а ми ж тую червону калину підніmemo», і Олег Ольжич у загуслому присмерку змовконспірацій-терактів, і Василь Стус у табірних снігах, і «той, що у безсонну ніч бунтарські зазиви друкує», – історія української літератури є історія «проклятих поетів», і саме тому – ненаписаних книг...* [Забужко 2005]; тут використано кілька прецедентних імен для створення збірного образу поетів, творчість яких довгий час була забороненою в часи СРСР через їхню громадянську позицію;

2) уточнювальну, коли прецедентне ім'я-антропонім доповнює назву твору мистецтва (часто за схемою «назва твору+його автор»): *О. Ольжич «Робітня»* (підпис під епілогом до поезії «Пам'яті проклятих поетів»); *Так випаровується сила, // Що біла – козирем у масть! – // З страшиного «Требника» Могили* («Ars Poetica. Подражаніє П. Верлену»); *Із ружжею у косах кучерявих // І томиком Олеса у торбинці* («Три вірші з роману...») [Забужко 2005]; прецедентне ім'я-антропонім у таких випадках допомагає точно ідентифікувати конкретний твір мистецтва

або групу творів якогось автора, тобто виступає актуалізатором прецедентного тексту/текстів;

3) концептотвірну, коли прецедентне ім'я наводиться в складі епіграфа до вірша: *Ох, якби те сталося, щоб ви не вертались... Т. Шевченко* (епіграф до вірша «Зворотня адреса, або Поема проводу» [Забужко 2005]); у таких випадках прецедентне ім'я у складі епіграфа виражає авторський задум поезії.

Зарубіжні прецедентні імена-антропоніми у поезії Оксани Забужко можна поділити на дві групи: 1) які називають реальних осіб; 2) які називають персонажів різних видів мистецтва.

Серед імен реальних осіб поетеса найчастіше згадує співаків, музикантів і композиторів (*Паваротті, Ліст, Армстронг, Сінатра, Преслі, Гарфункель*), а також письменників (*Інгрід Йонкер, Данте, Бродський, Верлен, Том Пау, Шекспір, Альбер Камю*); поодинокими є імена філософів та науковців (*Ніцше, Платон, Архімед*), інших митців (*Пазоліні, Веласкес*). Найчастотнішими серед прецедентних імен-персонажів є біблійні (*Лазар, Марія з Магдали/Магдалина, Месія/Ісус, апостол Павло, Петро/Симон, Пілат, Ной, Хам*), рідше – з античної міфології (*Агамемнон, Клітемнестра, Егісф, Атрей, Брісеїда, Кассандра, Пандора, Сізіф*) і літературних та фольклорних творів (*Макбет, Гамлет, Полоній, Роб і Боб, Том і Рон, Русалочка, Попелюшка*).

Підбір прецедентних імен у поезії О. Забужко свідчить про інтелектуальність її поезії, адже вона вибудовує асоціації не лише навколо широковедомих осіб, а й таких, чий імена не є частиною фонових знань пересічних українців (проте є достатньо відомими в інших етнокультурних спільнотах або в міжнародних інтелектуальних колах). Наприклад, Інгрід Йонкер – південноафриканська поетеса з трагічною біографією, яка, ймовірно, вчинила самогубство в досить екзотичний спосіб (вночі втопилася в морі), Гарфункель – американський співак і актор, учасник не менш популярного, ніж The Beatles, музичного поп-гурту Simon and Garfunkel, Том і Рон – герої шотландського фольклору. Інколи джерела цих прецедентних феноменів зрозумілі з контексту вірша, проте поетеса, без сумніву, адресує свої твори насамперед інтелектуальному читачеві.

Функції запозичених прецедентних імен визначаються їхньою позицією в тексті:

1) у складі заголовка виконує композиційно-текстові функції («Сізіф», «Клітемнестра», «Попелюшка», «Новий закон Архімеда», «Ars Poetica. Подражаніє П. Верлену»); прецедентне ім'я є основним концептом, навколо якого розвивається асоціативно-образний ряд: чи то як діалог-суперечка («Сізіф»), чи то як власна інтерпретація відомого сюжету («Клітемнестра», «Коментар до дій Св. Апостолів»), чи то як наслідування естетичної концепції («Ars Poetica. Подражаніє П. Верлену»);

2) у складі епіграфа виконує концептотвірну функцію, формує основну думку тексту; причому епіграф може наводитися як в українському перекладі (наприклад, епіграфи до віршів Like a Camel, Like Weasel, Like a Whale, «Сізіф», «Зворотня адреса, або Поема проводу»), «Шотландським

поетам»), так і мовою оригіналу (наприклад, епіграфи до віршів «Шотландським поетам» – англійською, «Постскрипtum» – італійською);

3) у тексті вірша може виконувати такі функції: а) композиційно-текстові (як правило, коли воно часто вперше з'являється в заголовку, потім повторюється в тексті вірша, при цьому часто вводяться інші, пов'язані з ним, прецедентні імена, як у віршах «Сізіф», «Клітемнестра», «Історія ересі», «Коментар до дій Св. Апостолів»); б) актуалізація певних символічних якостей: *Коли я, мов Русалочка, йду босака крізь минуле* («Од такої тоски» [Забужко 2005]); *Звичайно, не Армстронг – та все ж, видувачи з рота // сріблясту змію саксофона й тоски-нізачим, – //good job, паруб'ята, їй-Богу, – хороша робота!* («Джаз по-італійськи» [Забужко 2005]); в) актуалізація прецедентних ситуацій: *...і знали поетів Платони // до дідька з цієї держави* («Зворотня адреса, або Поема проводу» [Забужко 2005]); *Інґрід Йонкер пливе їм назустріч – кити // салютують їй сталактитовим лісом фонтанів* (Like a Camel, Like Weasel, Like a Whale [Забужко 2005]); г) актуалізація прецедентних текстів або інших творів мистецтва: *– Як називався той фільм Пазоліні? // – Либонь, «Теорема»...* («Теорема» [Забужко 2005]); *Метикований львівський фотограф // позу обрав як належить, // Впізнавши в моделі Веласкесову інфанту* («Портрет К. М. Грушевської в юності» [Забужко 2005]); *Хвилина вагання – мов віко у скрині Пандори // Замерло, підважене: ще нічиєї вини // Нема, але є – невідступність тяжкої напасти* («Перед світом» [Забужко 2005]); *В голому небі пливе хмарина, // яку Гамлет не має з чим порівняти* (Like a Camel, Like Weasel, Like a Whale [Забужко 2005]).

Як демонструють наведені приклади, Оксана Забужко поєднує кілька прецедентних феноменів в одному образі, причому це досить неочікувані поєднання різних часових пластів, культур, творів мистецтва: давньогрецького міфологічного героя

Сізіфа і письменника й філософа Альбера Камю («Сізіф»); давньогрецького філософа Платона, біблейних персонажів Ноя, Хама, Понтія Пілата, літературного героя Мина Мазайла й поета Тараса Шевченка («Зворотна адреса, або Поема проводу»); Апостола Павла, південноамериканської поетеси Інґрід Йонкер і групи «Бітлз» (Like a Camel, Like Weasel, Like a Whale); філософа Фрідріха Ніцше й композитора Ференца Ліста («Вступ до естетики пози») тощо.

Висновки. Отже, було проаналізовано й класифіковано прецедентні імена-антропоніми в поезії Оксани Забужко та інтерпретовано їхні функції. Проведений аналіз засвідчив, що поетеса використовує як українські, так і зарубіжні лексеми. Залежно від позиції у структурі тексту (заголовок, епіграф, початок, середина чи кінець тексту вірша) вони виконують різні функції: композиційно-текстові, концептові, актуалізують символічні риси денотата, прецедентні тексти чи ситуації. Прецедентні імена, які використовує поетеса, інтелектуалізують її поезію, адже часто асоціації вибудовуються не лише навколо широковідомих осіб, а й таких, чиї імена не є частиною фонових знань пересічних українців. Особливістю індивідуального стилю Оксани Забужко є й те, що вона часто поєднує в межах однієї поезії кілька прецедентних імен, інколи різних за походженням. Поетеса нашаровує асоціативні образи один на одного, актуалізує прецедентні імена у складі порівнянь, метафор та інших тропів, витворюючи складний авторський концепт. Тому здійснена спроба аналізу прецедентних імен та їх функцій у творчості Оксани Забужко не є вичерпним дослідженням. Вона засвідчує, що інтертекстуальність є ознакою індивідуального стилю поетеси, а прецедентні імена-антропоніми вступають у складні асоціативно-сміслові зв'язки з іншими художніми засобами, що може стати предметом дальших досліджень.

Література

1. Анастасья Д.С. Інтертекстуальні зв'язки «Казки про калинову сопілку» Оксани Забужко. *Вісник Донецького національного університету. Сер. Б. Гуманітарні науки*. 2011. № 1. С. 13–17.
2. Гапченко О.А. Прецедентні імена в індивідуальному лексиконі білінґва. *Science and Education a New Dimension. Philology, VII(59), Issue: 195, 2019 Apr*.
3. Забужко О. Зі збірки «Друга спроба» (2005): URL: <http://poetyka.uazone.net/zabuzhko/>
4. Караулов Ю.Н. Русский язык и языковая личность. Москва: Издательство ЛКИ, 2010. 264 с.
5. Корольова В.В. Прецедентні феномени в мові сучасної поезії. *Наукові записки Національного університету «Острозька академія»*. Сер.: Філологічна. 2012. Вип. 29. С. 8–10.
6. Кристева Ю. Бахтин, слово, діалог і роман. *Французская семиотика: От структурализма к постструктурализму*. М.: ИГ Прогресс, 2000. С. 427–457.
7. Кузьмина Н.А. Интертекст и его роль в процессах эволюции поэтического языка. Москва: КомКнига, 2007. 272 с.
8. Мислива В.М. Інтертекстуальність імен у творчості Оксани Забужко. *Вісник Житомирського державного університету імені Івана Франка*, 2011. Випуск 58. С. 174–177.
9. Мислива В. Шевченківські алюзії у творчості Оксани Забужко. *Волинь-Житомирщина. Історико-філологічний збірник з регіональних проблем*. 2010. № 21. С. 97–102.
10. Переломова О.С. Інтертекстуальність сучасного фемінного художнього дискурсу (спостереження за структурою тексту повісті О. Забужко «Інопланетянка»). *Вісник Сумського державного університету. Серія Філологічні науки*. 2006. № 11(95). Т. 1. С. 89–93.
11. Ребрій О.В., Ташченко Г.В. Прецедентні імена як проблема художнього перекладу. *Вісник ХНУ імені В.Н. Каразіна. Серія: Іноземна філологія. Методика викладання іноземних мов*. Харків, 2015. № 81. С. 273–280.

12. Рослицька М.В. Прецедентне ім'я в політичному дискурсі: формально-семантичні ознаки і прагматичний потенціал (на матеріалі промов президентів України, Польщі та Франції кін. XX – поч. XXI ст.): Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата філологічних наук 10.02.15 – загальне мовознавство. Львів, 2018. 357 с.
13. Селіванова О.О. Сучасна лінгвістика: термінологічна енциклопедія. Полтава: Довкілля-К., 2006. 716 с.
14. Сорокин Ю.А. Антропоцентризм vs. Антропофилия: доводи в пользу второго понятия. *Язык. Сознание. Коммуникация: сб. статей* / ред. В.В. Красных, А.И. Изотов. Москва: Филология, 1998. Вып. 4. С. 34–45.
15. Степанюк А.В. Використання прецедентних феноменів у текстах української та англомовної реклами: Автореферат дисертації на здобуття наукового ступеня кандидата філологічних наук за спеціальністю 035.01 – українська мова та література. Миколаїв, 2019. 16 с.

References

- Anastasiyeva D.S. (2011) Intertekstualni zviazky «Kazky pro kalynovu sopilku» Oksany Zabuzhko [Intertextual links of «Fairy tales about the viburnum flute» by Oksana Zabuzhko]. *Visnyk Donets'koho natsionalnoho universytetu. Ser. B. Humanitarni nauky*. № 1. S. 13–17 [in Ukrainian].
- Harshenko O.A. (2019) Precedentni imena v individualnomu leksykonu bilinhva. *Science and Education a New Dimension. Philology, VII(59), Issue:* 195, Apr. [in Ukrainian].
- Zabuzhko O. (2005) Zi zbirky «Druha sprobа» [From the collection “Second Attempt”]. [in Ukrainian]: URL: <http://poetyka.uazone.net/zabuzhko>
- Karaulov Ju.N. (2010) Russkiy yazyk i yazykovaya lichnost [Russian language and language personality]. Moskva: Izdatelstvo LKI, 264 s. [in Russian].
- Korolova V.V. (2012) Precedentni fenomeny v movi suchasnoi poezii [Precedent phenomena in the language of modern poetry]. *Naukovi zapysky Natsionalnoho universytetu «Ostrozka akademiia»*. Ser.: Filolohichna. Vyp. 29. S. 8–10 [in Ukrainian].
- Kristeva Yu. (2000) Bahtin, slovo, dialog i roman [Bakhtin, word, dialogue and novel]. *Francuzskaja semiotika: Ot strukturalizma k poststrukturalizmu*. Moskva: IG Progress, S. 427–457 [in Russian].
- Kuzmina N.A. (2007) Intertekst i yego rol v processah evolyucii poeticheskogo yazyka [Intertext and its role in the processes of evolution of poetic language]. Moskva: KomKniga, 272 s. [in Russian].
- Myslyva V.M. (2011) Intertekstualnist imen u tvorchosti Oksany Zabuzhko [Intertextuality of names in the Oksana Zabuzhko's works]. *Visnyk Zhytomyrskoho derzhavnogo universytetu imeni Ivana Franka*. Vypusk 58. S. 174–177 [in Ukrainian].
- Myslyva V. (2010) Shevchenkivski aluzii u tvorchosti Oksany Zabuzhko [Shevchenko's allusions in the Oksana Zabuzhko's works]. *Volyn-Zhytomyrshhyna. Istoryko-filolohichnyy zbirnyk z rehionalnykh problem*. № 21. S. 97–102 [in Ukrainian].
- Perelomova O.S. (2006) Intertekstualnist suchasnoho feminnoho khudozhnoho dyskursu (sposterezhennia za strukturoiu tekstu povisti O. Zabuzhko «Inoplanetianka») [Intertextuality of modern feminine discourse]. *Visnyk Sumskoho derzhavnogo universytetu. Seriya Filolohichni nauky*. № 11(95). T. 1. S. 89–93 [in Ukrainian].
- Rebrii O.V., Tashhenko H.V. (2015) Precedentni imena iak problema khudozhnioho perekladu [Precedent names as a problem of literary translation]. *Visnyk KhNU imeni V.N. Karazina. Seriya: Inozemna filolohiia. Metodyka vykladannia inozemnykh mov*. Kharkiv. № 81. S. 273–280 [in Ukrainian].
- Roslytska M.V. (2018) Precedentne imia v politychnomu dyskursi: formalno-semantychni oznaky i prahmatychnyi potentsial [Precedent name in political discourse: formal-semantic features and pragmatic potential] (na materialii proмов prezydentiv Ukrainy, Polshhi ta Frantsii kin. XX – poch. XXI st.): PhD thesis: 10.02.15. Lviv, 2018. 357 s. [in Ukrainian].
- Selivanova O.O. (2006) Suchasna lnhvistyka: terminolohichna entsyklopediia [Modern linguistics: terminological encyclopedia]. Poltava: Dovkillia-K. 716 s. [in Ukrainian].
- Sorokin Ju. A. (1998) Antropocentrizm vs. Antropofiliya : dovidy v polzu vtorogo ponyatiya [Anthropocentrism vs. Anthropophilia: arguments in favor of the second concept]. *Jazyk. Soznanie. Kommunikaciya: sb. statey*. Moskva: «Filologiya». Vyp. 4. S. 34–45 [in Russian].
- Stepaniuk A.V. (2019) Vykorystannia precedentnykh fenomeniv u tekstakh ukraiinskoii ta anhlomovnoi reklamy [The use of precedent phenomena in the texts of Ukrainian and English advertising]: PhD the author's abstract: 035.01. Mykolaiv. 16 s. [in Ukrainian].

PRECEDENT NAMES AS MARKERS OF INTERTEXTUALITY IN THE OKSANA ZABUZHKO'S POETRY

Abstract. The article analyzes precedent names-anthroponyms as markers of intertextuality in the poetry of Ukrainian writer Oksana Zabuzhko. The study has been performed from the standpoint of anthropocentrism, with an emphasis on the functional aspect of linguistic phenomena, involving a broad non-verbal context. Precedent names are interpreted as a part of the background knowledge, a complex sign, referring to which the author activates a stereotypical set of semantic components in the mind of a reader.

The purpose of the article is to analyze and classify precedent names-anthroponyms in Oksana Zabuzhko's poetry and to give a linguistic interpretation of the functions they perform.

Research methods: continuous sampling of material, contextual analysis, discourse analysis.

Research material: selected poems by Oksana Zabuzhko from the collection «The Second Attempt» (2005).

The main results. According to the criterion of origin, precedent names-anthroponyms are divided into two groups: Ukrainian proper and borrowed from other national cultures. Each of the groups has a different functional load and role in text structuring. Depending on the position in the structure of the text (title, epigraph, text of the poem), they perform the following functions: composition-text-forming, concept-forming, they actualize the symbolic features of the denotation, precedent texts or situations. The precedent name performs a composition-text-forming function according to the following algorithm: 1) it is used in the title; 2) repeated in the composition of tropes or stylistic figures; 3) in the course of repetition «increases» additional logical, associative, evaluative and emotional meanings, as a result of which new concepts or mythologies are created. Ukrainian female precedent names are distinguished by the greatest variability of functions. The facts of actualization of several realities by one precedent name are established.

Conclusions. Peculiarity of Oksana Zabubuzhko's style is the combination of several precedent names, often of different origins, within one poetry. The poetess layers associative images on each other, actualizes precedent names within the tropes, creating a complex author's concept.

Keywords: precedent name, precedent text, precedent phenomenon, intertextuality, the language of fiction, Oksana Zabuzhko.

© Калига О., 2021 р.

Оксана Калига – кандидат філологічних наук, доцент кафедри стилістики української мови Національного педагогічного університету імені М.П. Драгоманова, Київ, Україна; o.m.kalyta@npu.edu.ua; <https://orcid.org/0000-0003-3776-0575>

Oksana Kalyta – PhD, Associate Professor of the Ukrainian Language Stylistics Department, National Pedagogical Dragomanov University, Kyiv, Ukraine; o.m.kalyta@npu.edu.ua; <https://orcid.org/0000-0003-3776-0575>

Олена КАРПЕНКО
Тетяна ВАРБАНЕЦЬ

ОНИМОСФЕРА КОМП'ЮТЕРНИХ ІГОР

Науковий вісник Ужгородського університету. Серія: Філологія.
Випуск 1 (45)
УДК 811.111'93'373.2'42 (043.5)

DOI:10.24144/2663-6840/2021.1(45).244-249

Карпенко О., Варбанець Т. Онимосфера комп'ютерних ігор; кількість бібліографічних джерел – 15; мова українська.

Анотація. Актуальність дослідження полягає в тому, що воно закладає фундамент для подальшого вивчення онімії комп'ютерних ігор і сучасних технологій загалом за допомогою консолідації й поглиблення наявних розвідок і створення перспектив для нових. Наразі у вітчизняній і закордонній ономастиці є лише поодинокі розвідки з тематики дослідження, які, проте, не мають всеосяжного характеру – у них висвітлено лише певні аспекти ономастики комп'ютерних ігор. Пропоноване дослідження є першою спробою провести її всебічний аналіз. У статті схарактеризовано електронний дискурс комп'ютерних ігор, який ми розуміємо як тексти, реалізовані в ситуації соціальної взаємодії між гравцями та/або їхніми персонажами чи псевдосоціальної взаємодії між гравцем і комп'ютером. Виділено такі його характерні риси: електронний дискурс комп'ютерних ігор розділяється на дві частини, які включають псевдосоціальну – ту, яку створюють розробники (вона має ознаки письмової комунікації), і соціальну – ту, яку створюють гравці (вона має ознаки усної комунікації); комунікація між гравцями може проходити на трьох рівнях: вербальному текстовому, вербальному усному та невербальному; віртуальні репрезентації всіх учасників процесу комунікації співіснують в одному віртуальному всесвіті однієї гри, яким і зумовлено прагматичну мету комунікації; комунікація може проходити за допомогою двох каналів – першим є стандартизовані розробниками дії віртуального персонажа, які розуміють як комп'ютер, так і живі гравці, другим – вербальна комунікація, яку розуміють лише інші живі гравці; через наявність двох каналів комунікації, можливі дві специфічні для електронного дискурсу комп'ютерних ігор ситуації: ситуація комунікативного дефіциту інформації та ситуація комунікативної надлишковості інформації. Виділено й окреслено такий клас власних назв, як пезоніми, для покликання на назви комп'ютерних ігор, та простіконіми, для покликання на доповнення до ігор. Було схарактеризовано такий новітній напрям в ономастиці, як віртуалміфонімія, і виділено 14 класів власних назв, притаманних електронному дискурсу комп'ютерних ігор. Для опису мотиваційної специфіки віртуалміфонімів було виокремлено шість притаманних віртуалміфонімам типів мотивації: пропозиційний, асоціативний, модусний, концептуально-інтеграційний, змішаний та невідомий. У межах пропозиційного типу мотивації виокремлено такі підтипи: гіперонімічний, еквонімічний, опозитивний, категорійний та предикатно-аргументний. У межах асоціативного типу було виокремлено такі підтипи: структурно-метафоричний, дифузно-метафоричний, гештальтний та архетипний.

Ключові слова: ономастика, комп'ютерна гра, віртуалміфонім, денотатно-номінативна класифікація, мотивація.

Постановка проблеми. В останні роки все більш популярними стають ігрові програми на будь-яких придатних для цього приладах: персональних комп'ютерах, ігрових консолях, мобільних телефонах, планшетах тощо. Це привело до неабияких і швидких змін у сучасному світі, зокрема в ономастиці, яка розширює предмет свого дослідження за рахунок нових класів онімів, у цьому випадку – власних назв, що є складниками онимосфери комп'ютерних ігор. Саме цей клас онімів можемо вважати найменш дослідженим, попри певну зацікавленість ономастів (Кушнірова 2020; Son 2012; Kokkinakis 2016; Butler 2015 та ін.), що зумовлює актуальність пропонованого дослідження.

Мета статті. Наше дослідження має на меті встановити особливості структурування онимосфери комп'ютерних ігор із урахуванням мотивації її складників. **Об'єктом** дослідження є англomовний онімний простір сучасних комп'ютерних ігор. **Предметом** дослідження є структурно-семантичні особливості різних класів онімів в електронному дискурсі комп'ютерних ігор. **Матеріалом** дослідження послуговували 1500 віртуалміфонімів, вибрані методом суцільної вибірки з популярних англomовних ігор різних жанрів: серед рольових ігор – *The Witcher 3: Wild Hunt*, *The Elder Scrolls V: Skyrim*, серія *Dark Souls*; серед екшенів – *Grand Theft Auto V*,

Borderlands 2; серед стратегій – серія *Command and Conquer* та інші.

Методи та методика дослідження. Дослідження виконано в когнітивно-дискурсивній парадигмі; під час дослідження використовувалися загальнонаукові методи, які є вживаними в сучасних наукових розвідках, як-от **індукція, дедукція та абдукція, аналіз та синтез, порівняння, таксономічний** та ін., задля створення дослідження, яке б відповідало стандартам світової науки – системності, стандартизованості методів, раціональності, відповідності принципу фальсифікації тощо; було використано також загальнолінгвістичні методи, такі як **мотиваційний аналіз та кількісний метод**; окрім перерахованих вище, було вжито і спеціалізовані ономастичні методи, як-от **інвентаризація й класифікація онімів, текстологічний аналіз**. Матеріал було сформовано **методом суцільної вибірки** з тридцяти репрезентативних ігор трьох різних жанрів за чіткими критеріями.

Виклад основного матеріалу. Гра на електронному пристрої в нашому дослідженні тлумачиться як форма мистецтва (про те, що ігри можна віднести до мистецтва, нам дає підставу говорити той факт, що гра має всі ознаки витвору мистецтва – вона є «формою усвідомлення дійсності», метою якої не є «надати будь-які спеціальні знання», проте ме-

тою є розважити й надати естетичне задоволення, що «відтворює реальний світ, за допомогою якого осмислюється сутність речей і явищ» [Философская энциклопедия 1962, с. 327–328]), яка є «інтерактивною структурою, сповненою ендogenous значенням, яка вимагає від гравця докладання зусиль для досягнення певної мети» [Costikyan 2002, p. 24].

Для кожної гри невід'ємним компонентом є мовленнєва складова, яку відносимо до специфічного для комп'ютерних ігор дискурсу. Щодо дискурсу комп'ютерних ігор, то наразі не існує усталеного термінологічного апарату для його опису. Щодо самого терміна дослідники використовують словосполучення **дискурс відеоігор** [Харлашкин 2016], **мовлення ігор** (англ. *language of gaming*) [Ensslin 2012], також трапляється терміносполучення **металудичний дискурс** (англ. *metaludic discourse*, від лат. *ludus* – «гра, розвага») [Latin Dictionary and Grammar Resources] для покликання на сукупність різних стилів мовлення в онлайн-іграх [Ensslin 2012]. Ці визначення, на нашу думку, не відображають сутність феномену, тому пропонуємо терміносполучення **електронний дискурс комп'ютерних ігор** для номінації текстів, які реалізовані в ситуації соціальної взаємодії між гравцями та/або їхніми персонажами або псевдосоціальної взаємодії між гравцем і комп'ютером. Компонент терміносполучення **електронний** вказує на те, що цей дискурс реалізується за допомогою опосередкування електронними технологіями (у ситуаціях безпосереднього усного спілкування гравців ця комунікація є лише додатковою до віртуальної взаємодії персонажів). Компонент **комп'ютерних ігор** (у протиставленні з термінами **електронні ігри** чи **відеоігри**) – на те, що всі пристрої, придатні для запуску ігрових програм, є за архітектурною будовою комп'ютерами.

Можна виділити такі характерні риси **електронного дискурсу комп'ютерних ігор**: дискурс поділяється на дві частини, які охоплюють **псевдосоціальну** – ту, яку створюють розробники (вона має ознаки письмової комунікації), і **соціальну** – ту, яку створюють гравці (яка має ознаки усної комунікації); комунікація між гравцями може проходити на трьох рівнях: вербальному текстовому, вербальному усному та невербальному; віртуальні репрезентації всіх учасників процесу комунікації співіснують в одному віртуальному всесвіті однієї гри, яким і зумовлено прагматичну мету комунікації; комунікація може проходити за допомогою двох каналів – першим є стандартизовані розробниками дії віртуального персонажа, які розуміють як комп'ютер, так і живі гравці, другим – вербальна комунікація, яку розуміють лише інші живі гравці; через наявність двох каналів комунікації можливі дві специфічні для електронного дискурсу комп'ютерних ігор ситуації: ситуація комунікативного дефіциту інформації та ситуація комунікативної надлишковості інформації.

Важливою характеристикою кожної гри є її належність до певного жанру, чи належність до **жанрової парадигми**, у якій виділяються три гру-

пи жанрів, а в межах кожної групи, так само, виділяються багато різних піджанрів [Касихин 2006, с. 32–51]:

1) **ігри руху**, у яких «ключовим фактором є рух, швидкість, точність» [там само, с. 32]. До них належать такі піджанри ігор: **бойовики**, де потрібно бігати і стріляти, наприклад, *Borderlands 2* – гра, де потрібно вбивати (майже) усіх, кого зустрічає головний герой; **аркади**, де потрібно бігати і виконувати деякі завдання, наприклад, *Rayman Legends* – дитяча гра, де потрібно керувати фантастичними створіннями, збирати нагороди й долати перешкоди, що трапляються на шляху; **симулятори** керування різними транспортними засобами, наприклад, *Need for Speed* – гра, де потрібно брати участь у перегонах на машинах тощо;

2) **ігри планування**, у яких головним є «планування подій та боротьба за отримання переваги в майбутньому» [там само, с. 33]. До цієї групи належать ігри таких піджанрів: **стратегії в реальному часі** (англ. *RTS – Real Time Strategy*, назва вказує на те, що потрібно приймати рішення негайно), у яких потрібно керувати великою кількістю солдатів та одиниць військової техніки та перемогти за допомогою них ворожу армію, на кшталт *Command and Conquer* – гра, де потрібно взяти на себе роль генерала та керувати арміями задля перемоги над супротивником; **тактичні ігри**, вони також мають назву покрокові стратегії, які розбивають гру на кроки, упродовж яких дають гравцю певний час на роздум перед наступним кроком, на кшталт *Heroes of Might and Magic* – гра, в якій потрібно зібрати армію фантастичних тварин та перемогти з її допомогою відповідну армію супротивника;

3) **ігри сюжету**, у яких «важливими є і динаміка, і план, але і те, і те – лише засоби, а не мета. Головним є слідування сюжетній лінії» [там само, с. 33]. До цієї групи належать ігри таких піджанрів: **квести**, де потрібно блукати певною локацією в пошуках певних предметів та розв'язувати численні загадки, на кшталт *Myst* – гри, де потрібно ходити таємничим островом; **рольові ігри**, де потрібно взяти на себе керуванням одним чи декількома персонажами та вибрати для них оптимальний шлях розвитку – те, якими навичками вони користуються для подолання супротивників, які дії роблять при взаємодії з довкіллям тощо, тобто визначити їхню роль у віртуальному всесвіті гри, на що і вказує назва цього типу ігор. Прикладом є *Witcher 3* – гра, де потрібно керувати професійним мисливцем на монстрів. Треба зазначити, що більшість сучасних рольових ігор можна віднести як до ігор сюжету, так і до ігор руху, яскравим прикладом чого є вищезгадана гра *Witcher 3*, яка має як розвинену бойову систему, так і захопливий сюжет.

Невід'ємною частиною електронного дискурсу комп'ютерних ігор є притаманний йому «репертуар власних імен» – **ономастикон** [Подольская 1978, с. 98]. Цей репертуар є розвиненим і розгалуженим через велику кількість наявних ігор і їхній обсяг. Ми пропонуємо термінувати комп'ютерні ігри за допомогою терміна **пезонім** (від давньогр.

παίδιά – гра [Древнегреческо-русский словарь 1958, с. 1218]; саме давньогрецький корінь було обрано з огляду на те, що компонент *-онім* походить від давньогрецького *ὄνομα* [див. там само]). Прикладами пезонімів є назви ігор *Borderlands 2* або *The Witcher 3: Wild Hunt*. Також постає питання про термін, яким можна було б назвати доповнення до ігор, які розробники випускають незалежно, але на основі певної гри. Доповнення здебільшого містять додаткові завдання, рівні, предмети віртуального світу тощо. Ми пропонуємо термін **простіконім** (від давньогр. *προσθήκη* – доповнення [там само, с. 1410]). Прикладом простіконімів можуть слугувати доповнення до гри *The Witcher 3: Wild Hunt*, які називаються *Hearts of Stone* та *Blood and Wine*.

Новітній напрям в ономастиці – дослідження власних назв комп'ютерних ігор – пропонуємо термінувати як **віртуалміфонімію**, яка охоплює 14 класів власних назв, притаманних електронному дискурсу комп'ютерних ігор: **віртуалміфоперсоніми, віртуалміфоозоніми, віртуалміфотеоніми, віртуалміфофітоніми, віртуалміфоетгоніми, віртуалміфотопоніми** (які мають 8 підрозділів), **віртуалміфоідеоніми, віртуалміфохремагоніми, віртуалміфокосмоніми, віртуалміфоергоніми, віртуалміфохрононіми, віртуалміфоуніверсоніми, віртуалміфоквестоніми** та **віртуалміфоексеоніми** [Варбанець 2016].

Окреслення функційних і мотиваційних особливостей віртуалміфонімів взагалі, а також відповідних особливостей для кожного з класів віртуалміфонімів окремо здійснено в межах цього дослідження.

Для опису мотиваційної специфіки віртуалміфонімів було обрано когнітивно-ономастологічний підхід О.О. Селіванової [Селіванова 2010, с. 480–486], згідно з яким було виокремлено шість притаманних віртуалміфонамам типів мотивації: пропозиційний, асоціативний, модусний, концептуально-інтеграційний, змішаний та невідомий. У межах пропозиційного типу мотивації було виокремлено такі підтипи: гіперонімічний, еквонімічний, опозитивний, категорійний та предикатно-аргументний. У межах асоціативного типу було виокремлено такі підтипи: структурно-метафоричний, дифузно-метафоричний, гештальтний та архетипний.

У результаті дослідження було виявлено, що найпоширенішим типом мотивації віртуалміфонімів є пропозиційна мотивація (30%), зокрема, пропозиційна гіперонімічна мотивація (19%), що можна пов'язати з бажанням розробників створити самопояснювальні назви; друге місце посідає змішана мотивація (28%), зокрема поєднання пропозиційного й невідомого, а також пропозиційного й асоціативного типів мотивації задля створення назв, що виконують стереотипізаційну функцію і водночас є самопояснювальними; третє місце обіймає асоціативна мотивація (24%), зокрема структурно-метафоричний її підтип (12%), що можна пов'язати з бажанням розробників створити назви, які сприяють імерсії гравця в ігровий процес. 16% від нашої вибірки мають невідому мотивацію, що можна по-

яснити частотним використанням назв із великим ступенем екзотичності задля виконання стереотипізаційної функції.

Віртуалміфоперсоніми у межах електронного дискурсу комп'ютерних ігор додатково до основних функцій онімів (комунікативної, апелятивної, експресивної, дейктичної, інформативної й ідентифікаційної) виконують і стереотипізаційну функцію задля ідентифікації персонажа за дихотомією Свій/Чужий за допомогою критерію екзотичності імені або задля підтримання атмосфери гри за допомогою утворення стереотипних імен для персонажів, що належать до різних внутрішньоігрових рас, соціальних груп тощо. Найпоширенішими типами мотивації для утворення віртуалміфоперсонімів є змішана мотивація (41%), яка передусім обіймає випадки використання антропонімічних формул, що створюють внутрішньоігрову соціальну ієрархію, а також невідома мотивація (29%) та асоціативна мотивація (19%), які слугують виконанню стереотипізаційної функції.

До основних функцій віртуалміфотопонімів належать: розділення внутрішньоігрового досвіду гравця на сегменти задля полегшення орієнтації в просторі й часу гри, а також полегшення комунікації між гравцями, символічна й стереотипізаційна задля підтримання атмосфери гри. Щодо мотиваційних особливостей віртуалміфотопонімів, то домінують такі типи мотивації: змішаний (38%), зокрема додавання пропозиційного компонента до оніма з невідомою чи асоціативною мотивацією, пропозиційний (31%), що слугує створенню самопояснювальних назв, та асоціативний (25%), який є вираженням креативної свободи розробників та іноді виконує символічну функцію.

Основними функціями віртуалміфохремагонімів є інформативна і стереотипізаційна задля створення розвиненої внутрішньоігрової екосистеми предметів, яка є частиною багатьох ігор. До домінантних мотивів номінації віртуалміфохремагонімів належать змішаний (71%), частотність якого можна пояснити додаванням розробниками в назву пропозиційного компонента для утворення самопояснювальної назви, пропозиційний (15%), який слугує тій самій меті, та асоціативний (10%), що сприяє виконанню стереотипізаційної функції.

Щодо віртуалміфоквестонімів, які є класом онімів, специфічним суто для комп'ютерних ігор, оскільки лише в них є їхні денотати, вони розділяються на дві категорії: віртуалміфоквестоніми на позначення основних квестів, назви яких є більш образними, й віртуалміфоквестоніми на позначення другорядних квестів, назви яких є більш процесуальними. Головною функцією віртуалміфоквестонімів є систематизація досвіду гравця через його розбивання на певні етапи. Основними мотиваційними типами віртуалміфоквестонімів є пропозиційний (48%), асоціативний (29%) та змішаний (15%), які різними шляхами слугують меті відображення завдання, яке стоїть перед гравцем.

Ще одним проаналізованим у нашій роботі класом онімів, які є характерними суто для комп'ютерних

ігор, є віртуалміфоексеоніми. До основних функцій віртуалміфоексеонімів належить систематизація репертуару навичок і дій ігрового персонажа. Щодо мотиваційних особливостей віртуалміфоексеонімів, то основні типи їх мотивації є такими: пропозиційний (63%) та асоціативний (25%), які слугують меті відображення функційного призначення певної навички чи внутрішньоігрової дії.

Встановлено, що основними функціями віртуалміфозоонімів є інформаційна й ідентифікаційна, які слугують для диференціації істот серед інших представників виду. Щодо мотиваційної специфіки віртуалміфозоонімів, то доміантними типами є змішаний (45%) та пропозиційний (31%), які слугують меті характеристики (переважно візуальних рис) ігрової тварини.

Виявлено, що віртуалміфотеоніми найчастіше виконують у мовленні персонажів комп'ютерних ігор експресивну й символічну функції. Щодо мотиваційних особливостей віртуалміфотеонімів, то провідні позиції посідають змішаний (44%), який слугує для додаткової вербалізації властивостей певного божества разом із називанням його ім'я, та асоціативний (36%), зокрема архетипний, що слугує створенню вагомому імені для божества, яке б не сприймалося як пересічне, види мотивації.

З'ясовано, що віртуалміфотітоніми в комп'ютерних іграх переважно виконують ідентифікаційну функцію. Доміантними мотиваційними типами віртуалміфотітонімів є пропозиційний (51%) та асоціативний (34%), які слугують меті характеристики (переважно візуальних рис) ігрової рослини.

Встановлено, що основною функцією віртуалміфотетнонімів є стереотипізаційна функція. Щодо їх мотиваційних особливостей, то найчастотнішими є пропозиційна мотивація (42%), що слугує меті характеристики проміментних рис ігрових національностей, та невідома мотивація (39%), що призвана виконати стереотипізаційну функцію.

Було також встановлено, що основними функціями віртуалміфоідеонімів є інформаційна та ідентифікаційна. Щодо основних тенденцій в їх мотивації, то найбільша кількість онімів із нашої вибірки тяжіє до пропозиційної (68 %) чи змішаної мотивації (20 %), які слугують меті характеристики функційної спрямованості витворі мистецтва.

У дослідженні було виявлено, що серед проміментних функцій віртуалміфокосмонімів можна виділити символічну та стереотипізаційну функції. Щодо їх мотивації, то ці оніми поділяються лише на

дві категорії: асоціативну (37%) та невідому (63%), які слугують меті виконання стереотипізаційної функції внаслідок створення назви з високим ступенем екзотичності чи метафоричної характеристики денотата.

З'ясовано, що віртуалміфоергоніми виконують передусім символічну та стереотипізаційну функції, виконання яких і призвело до розподілу основних типів мотивації віртуалміфоергонімів у такий спосіб: змішаний (30%), пропозиційний (29%) та асоціативний (24%).

У дослідженні встановлено, що найбільш проміментною функцією віртуалміфохрононімів є символічна функція. Щодо найпоширеніших мотиваційних типів цих онімів, то доміантні позиції належать: пропозиційному (35%) та асоціативному (30%), які прямо чи метафорично передають характер події, та змішаному (29%), який обіймає випадки, коли до назви додається також і пропозиційний компонент.

Виявлено, що вагомою функцією віртуалміфоуніверсонімів є символічна функція. Найчастотнішими мотиваційними типами віртуалміфоуніверсонімів є: невідомий (37%) та асоціативний (31%) через бажання розробників створити назву з високим ступенем екзотичності, а також пропозиційний (23%), який покликано відобразити найбільш характерні риси денотата.

У таблиці унаочнюються отримані результати.

Таблиця 1. Мотиваційний розподіл віртуалміфонімів

Тип мотивації	Пропозиційний	Асоціативний	Модусний	Концептуально-інтеграційний	Змішаний	Невідомий	Всього
Віртуалміфоперсоніми	11%	19%	–	–	41%	29%	100%
Віртуалміфотопоніми	31%	25%	–	–	38%	6%	100%
Віртуалміфохремотоніми	15%	10%	–	–	71%	4%	100%
Віртуалміфоквестоніми	48%	29%	6%	2%	15%	–	100%
Віртуалміфоексеоніми	63%	25%	–	–	8%	4%	100%
Віртуалміфозооніми	31%	7%	–	–	45%	17%	100%
Віртуалміфотеоніми	7%	36%	–	–	44%	13%	100%
Віртуалміфотітоніми	51%	34%	–	–	8%	7%	100%
Віртуалміфоетноніми	42%	19%	–	–	–	39%	100%
Віртуалміфоідеоніми	68%	8%	–	–	20%	4%	100%
Віртуалміфокосмоніми	–	37%	–	–	–	63%	100%
Віртуалміфоергоніми	29%	24%	–	–	30%	17%	100%
Віртуалміфохрононіми	35%	30%	–	–	29%	6%	100%
Віртуалміфоуніверсоніми	23%	31%	–	–	9%	37%	100%

Висновки. Пропозиційна мотивація є найбільш поширеною серед віртуалміфоквестонімів, віртуалміфоексеонімів, віртуалміфотітонімів, віртуалміфоетнонімів, віртуалміфоідеонімів. Частотність цього мотиваційного типу щодо двох клавіш, що виконують у грі службову роль з направлення

гравця й забезпечення його ефективної взаємодії з грою (віртуалміфоквестонімів та віртуалміфоексеонімів), можна пояснити бажанням розробників створити самопояснювальні назви, що є легкими для розуміння й запам'ятовування, які б не заважали імерсії гравця в ігровий процес. Щодо значної кількості віртуалміффітонімів, віртуалміфетнонімів та віртуалміфоідеонімів із пропозиційною мотивацією, то їх частотність можна пояснити тим, що назви ігровим рослинам і національностям надаються за характерними візуальними рисами, а пропозиційні назви витворам мистецтва надаються з метою полегшення категоризації.

Асоціативна мотивація, як бачимо з наведеної таблиці, займає не більше третини (найвищий показник – 37% серед вибірки віртуалміфокосмонімів) від загальної кількості, що відображає її скоріш допоміжну роль при номінації віртуалміфонімів через орієнтованість ігор на масового покупця і, як наслідок, мінімізацію потенційної можливості створити незрозумілу для гравця назву. Задля досягнення цього у багатьох випадках назва з асоціативною мотивацією доповнюється пропозиційним компонентом, який покликано пояснити сенс назви, що особливо релевантним є щодо віртуалміфохремадонімів, серед яких 71% онімів мають змішану мотивацію. Значну кількість віртуалміфонімів з асоціативною мотивацією було виділено в межах

віртуалміффітонімів, віртуалміфетеонімів, віртуалміфокосмонімів, віртуалміфоуніверсонімів та віртуалміфохрононімів. Саме такий кількісний розподіл можна пояснити, щодо віртуалміффітонімів, бажанням передати основну візуальну характеристику внутрішньоігрової рослини, що робиться не тільки пропозиційно, як зазначено вище, а й метафорично; щодо віртуалміфетеонімів, віртуалміфокосмонімів, віртуалміфоуніверсонімів та віртуалміфохрононімів – асоціативна мотивація часто використовується задля створення урочистості й надання додаткової вагомості денотатам цих онімів у внутрішньоігровому всесвіті.

Невідома мотивація часто використовується для номінації віртуалміфоперсонімів, віртуалміфетнонімів, віртуалміфокосмонімів та віртуалміфоуніверсонімів. Належні до цих класів оніми з невідомою мотивацією часто використовуються задля виконання стереотипізаційної функції через вживання імені з великим ступенем екзотичності.

Модусний та концептуально-інтеграційний типи мотивації використовуються лише для утворення віртуалміфоквестонімів, що можна пояснити службовим характером назв квестів – вони використовуються лише в межах інтерфейсу гри та не потрапляють у безпосередньо ігровий всесвіт, що надає можливість розробникам експериментувати з представниками цього класу онімів.

Література

1. Варбанець Т.В. Онимія віртуальних світів електронних ігор. *Мова*. 2016. № 26. С. 61–66.
2. Древнегреческо-русский словарь /Сост. И.Х. Дворецкий. Москва: Гос. изд-во ин. и нац. словарей, 1958. 1905 с.
3. Касихин В.В. Как стать создателем компьютерных игр. Москва: Вильямс, 2006. 288 с.
4. Кушнірова Т. Особливості перекладу власних назв у відеогрі «Dota 2». URL: <https://jlingst.donnu.edu.ua/article/view/9359>.
5. Подольская Н.В. Словарь русской ономастической терминологии. Москва: Наука, 1978. 198 с.
6. Селіванова О.О. Лінгвістична енциклопедія. Полтава: Довкілля-К, 2010. 844 с.
7. Философская энциклопедия: в пяти томах. Том 2 / Гл. ред. Ф.В. Константинов. Москва: Советская энциклопедия, 1962. 576 с.
8. Харлашкин М.Н. Особенности дискурса видеоигр. *Вестник МГОУ. Серия: Лингвистика*. 2016. № 1. С. 92–98. URL: <https://www.vestnik-mgou.ru/Articles/Doc/11067>.
9. Butler J. The Psychosocial Ramifications of Videogame Naming and Representation in the Early Years of The Simpsons. *Names*. 2015. Т. 63. № 4. С. 210–219.
10. Costikyan G.I Have No Words & I Must Design. Proceedings of Computer Games and Digital Cultures Conference. Tampere: Tampere University Press, 2002. URL : <http://www.costik.com/nowords2002.pdf>.
11. Crenshaw N., Nardi B. What's in a Name? Naming Practices in Online Video Games. Proceedings of the First ACM SIGCHI Annual Symposium on Computer-human Interaction in Play. New-York: ACM New York, 2014. P. 67–76.
12. Ensslin A. The Language of Gaming. New York: Palgrave Macmillan, 2012. 208 p.
13. Kokkinakis A.V., Lin J., Pavlas D., Wade A.R. What's in a name? Ages and names predict the valence of social interactions in a massive online game. *Computers in Human Behavior*. 2016. Volume 55, Part B. P. 605–613.
14. Latin Dictionary and Grammar Resources. URL: <http://latin-dictionary.net/>.
15. Son L.P. Virtual onomastics and non-verbal component of Internet communications. Scientific Newsletter of Voronezh State University Of Architecture And Civil Engineering. Series «Modern Linguistic and Methodical-And-Didactic Researches». 2012. № 1. P. 99–108.

References

1. Varbanets T.V. (2016) Onymia virtualnykh svitiv [Onymy of virtual worlds]. *Mova*. № 26. S. 61–66 [in Ukrainian].
2. Drevnegrechesko-russiy slovar (1958) [Ancient Greek-Russian Dictionary] /Ed. I.H. Dvoretzkiy. Moskva: Gos.izd-vo in.i natz.slovarey. 1905 s. [in Greek and Russian].

3. Kasihin V.V. (2006) Kak stat sozdatalem computernykh igr [How to become a creator of computer games]. Moskva: Vilyams. 288 s. [in Russian].
4. Kushnirova T. (2020) Osoblyvosti perekladu vlasnykh nazv u videogri «Dota 2» [Peculiarities of translation of proper names in the videogame «Dota 2»]. URL: <https://jlingst.donnu.edu.ua/article/view/9359>. [in Ukrainian].
5. Podolskaya N.V. (1978) Slovar russkoy onomasticheskoy terminologii [Dictionary of Russian onomastic terminology]. Moskva: Nauka. 198 s. [in Russian].
6. Selivanova O.O. (2010) Lingvistychna entsyklopedia [Linguistic encyclopaedia]. Poltava: Dovkillya-K. 844 s. [in Ukrainian].
7. Filosofskaya entsyklopedia: v pyati tomah [Philosophical encyclopaedia: in five volumes]. Tom 2 / Glav. red. F.V. Konstantinov. Moskva: Sovetskaya entsyklopedia. 1962. 576 s. [in Russian].
8. Harlashkin M.N. (2016) Osobennosti diskursa videoigr [Peculiarities of videogame discourse]. *Vestnik MGOU*. Seriya: Lingvistika. № 1. S. 92–98. URL: <https://www.vestnik-mgou.ru/Articles/Doc/11067> [in Russian].
9. Butler J. (2015) The Psychosocial Ramifications of Videogame Naming and Representation in the Early Years of The Simpsons. *Names*. T. 63. № 4. P. 210–219 [in English].
10. Costikyan G. (2002) I Have No Words & I Must Design. Proceedings of Computer Games and Digital Cultures Conference. Tampere: Tampere University Press. URL : <http://www.costik.com/nowords2002.pdf> [in English].
11. Crenshaw N., Nardi B. (2014) What's in a Name? Naming Practices in Online Video Games. Proceedings of the First ACM SIGCHI Annual Symposium on Computer-human Interaction in Play. New-York: ACM New York. P. 67–76 [in English].
12. Ensslin A. (2012) The Language of Gaming. New York: Palgrave Macmillan. 208 p. [in English].
13. Kokkinakis A.V., Lin J., Pavlas D., Wade A.R. (2016) What's in a name? Ages and names predict the valence of social interactions in a massive online game. *Computers in Human Behavior*. Volume 55, Part B. P. 605–613 [in English].
14. Latin Dictionary and Grammar Resources. URL: <http://latin-dictionary.net/> [in Latin and English].
15. Son L.P. (2012) Virtual onomastics and non-verbal component of Internet communications. Scientific Newsletter of Voronezh State University Of Architecture And Civil Engineering. Series «Modern Linguistic and Methodical-And-Didactic Researches». №. 1. P. 99–108 [in English].

ONYMIC SPHERE OF COMPUTER GAMES

Abstract. The research possesses topicality because it lays the foundation for further examination of the personal names of computer games and modern technologies in general by means of consolidating and deepening the existing studies and creating prospects for new ones. Currently in the field of Ukrainian and foreign onomastics there are only a few investigations on the subject of research, which, however, are not comprehensive because they cover only certain aspects of the onomastics of computer games. This study is the first attempt to create a comprehensive analysis. The article dwells on the electronic discourse of computer games, which we understand as texts found in the situation of social interaction between players and/or their characters or pseudo-social interaction between a player and a computer, was also described. The following features are distinguished: electronic discourse of computer games is divided into two parts which include pseudo-social – the one created by the developers (it has the characteristics of written communication), and social – the one created by players (it has the characteristics of oral communication); communication between players can take place on three levels: verbal (text), verbal (oral) and nonverbal; virtual representations of all participants in the communication process coexist in one virtual universe of one game, which determines the pragmatic purpose of communication; communication can take place via two channels: the first encompasses the actions of the virtual character standardized by the developers, which are understood both by the computer and by human players, the second encompasses the verbal communication which is understood only by other human players; due to the presence of two channels of communication, two situations specific to the electronic discourse of computer games are possible: the situation of communicative shortage of information and the situation of communicative redundancy of information. The names of computer games and the names of addons have been singled out as the subject for onomastic research. Such a novel trend in onomastics as computer game onomastics has been outlined. 14 classes of proper names peculiar to the electronic discourse of computer games have been established. To describe the motivational specifics of computer game names, six types of motivation peculiar to them were singled out: propositional, associative, modus, conceptual-integrative, mixed, and unknown. Within the propositional type of motivation, the following subtypes were distinguished: hyperonymic, equonymic, oppositional, categorical, and predicate-argumentative. Within the associative type, the following subtypes were distinguished: structural-metaphorical, diffusive-metaphorical, gestalt, and archetypal.

Keywords: onomastics, computer game, computer game name, denotative-nominative classification, motivation.

© Карпенко О., Варбанець Т., 2021 р.

Олена Карпенко – доктор філологічних наук, професор, завідувач кафедри граматики англійської мови Одеського національного університету імені І.І. Мечникова, Одеса, Україна; elena_karpenko@ukr.net; <https://orcid.org/0000-0001-5576-6781>

Olena Karpenko – Doctor of Philology, Professor, Head of the English Grammar Department of I.I. Mechnikov Odesa National University, Odesa, Ukraine; elena_karpenko@ukr.net; <https://orcid.org/0000-0001-5576-6781>

Тетяна Варбанець – викладач кафедри іноземних мов Національного університету «Одеська юридична академія», Одеса, Україна; professor.tatyana@icloud.com; <https://orcid.org/0000-0002-4278-0442>

Tetyana Varbanets – Lecturer of the Foreign Languages Department of National University «Odesa Law Academy», Odesa, Ukraine; professor.tatyana@icloud.com; <https://orcid.org/0000-0002-4278-0442>

ПРИНЦИПИ ФУНКЦІОНУВАННЯ ФОЛЬКЛОРОНІМІВ

Науковий вісник Ужгородського університету. Серія: Філологія.

Випуск 1 (45)

УДК 811.161.2'373.2

DOI:10.24144/2663-6840/2021.1(45).250-255

Колесник Н. Принципи функціонування фольклоронімів; кількість бібліографічних джерел – 12; мова українська.

Анотація. Функціональна специфіка власних назв віддавна є засадничою проблемою ономастики як науки. Однак функціональна специфіка фольклорних онімів ще не була об'єктом дослідження, що й зумовлює актуальність запропонованої розвідки. Мета статті – довести, що основні правила, норми використання власних назв у фольклорі зумовлені, по-перше, їхніми онімними характеристиками, а, по-друге, залежать від жанрової специфіки фольклорного тексту.

Основними засадами вивчення фольклоронімів вважаємо усвідомлення того, що, по-перше, фольклоронімія є обов'язковою частиною загальнонаціональної системи називання з чітко окресленим місцем у ній; по-друге, що фольклоронімний простір має структуру, тождозну структурі національного онімного простору, тобто складається з реального, сакрального і віртуального компонентів. Усі вони відрізняються умовами та часом формування, складом, структурою, ступенем достовірності, особливостями розвитку і, звичайно чи й насамперед, особливостями функціонування.

Пріоритет ідентифікувальної, диференційної функції оніма в найдавніших фольклорних жанрах дає підстави вважати фольклорний іменник джерелом прадавньої міфонімії та правдивим відбитком реального українського ономастикону того часового періоду, коли були здійснені записи аналізованого фольклору. Підтверджує це проведене нами зіставлення даних фольклорного антропонімікону та досліджень систем особових імен та прізвищ певних регіонів України, виконаних на реальному матеріалі. У межах як сакральної, так і реальної частин фольклоронімії власна назва виконує насамперед свою засадничу функцію: у процесі номінування чи апеляції, ідентифікує та диференціює.

Формування віртуальної частини фольклоронімії пов'язане з новітніми, як для усної народної творчості, часами. Незважаючи на те, що фольклорна власна назва в цих творах виконує обов'язкову для неї номінативну функцію, головними стають її поетична та текстотвірні функції.

У подальших студіях фольклорних онімів варто враховувати, що основні правила, норми використання фольклорних онімів зумовлені як жанровими межами, так і функціональними характеристиками фольклорних жанрів.

Ключові слова: ономастика, фольклорна ономастика, онімний простір, фольклоронім, фольклоронімний простір, функція фольклороніма.

Постановка проблеми. Палітра ономастичних досліджень останніх десятиліть доволі строката. Розмаїття студій власних назв зумовлене не лише появою нових об'єктів (вивчення сайтонімів, наприклад, ще три-чотири десятиліття тому через нерозвиненість мережі Інтернет було просто неможливим), але й новими підходами до аналізу онімів та поглибленим розумінням власне самої ономастики. Як про загальну тенденцію можемо говорити сьогодні про підвищення інтересу до функціонального спрямування ономастики, зокрема про акцент у багатьох ономастичних студіях на функціональній специфіці пропріативів, що й не дивно. Зрештою, виокремлення ономастики (що є відомим фактом) у самостійну галузь не в останню чергу пов'язане з усвідомленням функціональної специфіки власних назв порівняно із загальними. Чимало авторитетних учених проводили демаркаційну лінію між загальними і власними назвами, розмежовуючи передовсім їхні функції (див. про це детальніше [Торчинський 2008, с. 15]). Саме функціональна специфіка власних назв (поряд із характером іменованих об'єктів та особливостями творення онімів) є, за твердженням М. Торчинського, одним із критеріїв структурування онімного простору [Торчинський 2008, с. 7–8].

Відомий чеський науковець, ономаст-теоретик Р. Шрадек у працях останніх років наголошує на поглибленні впродовж останніх десятиліть поряд із традиційними, етимологічними дослідженнями власних назв студій із теоретичної (функціональної)

ономастики [Šrámek 2015, s. 47–48]. Такий підхід, на думку вченого, дає можливість вивчати не ізольовані окремі онімійні одиниці, а досліджувати загальні категоріальні властивості пропріальної матерії як цілісності, зокрема й враховувати значення та місце власної назви в комунікації [Šrámek 2015, s. 47].

Аналіз досліджень. Власне, саме акцент на проблемі функціонування онімів став поштовхом у другій половині ХХ ст. до нечуваного розквіту літературної ономастики. Не можна з цього приводу не згадати К.Й. Галаса. Незважаючи на те, що вчений був зорієнтований насамперед на традиційні етимологічні дослідження топонімів, 1964 року за його авторства побачила світ одна з перших в українській ономастиці праць у царині літературної ономастики – «Топонімія в «Гайдамаках» Т. Г. Шевченка». Саме ця розвідка К.Й. Галаса та праці дослідників із діаспори Яр. Рудницького «Functions of Proper Names in Literary Work» (1959 р.) та І. Герус-Тарнавецької «Назовництво в поетичному творі» (1966 р.) започаткували в українському мовознавстві літературну ономастику. Отож із 60-х років ХХ ст. поряд зі студіями власних назв в ономастичному контексті (тобто антропонімікою, топонімікою, космонімікою, зоонімікою, ергономікою тощо) починає доволі ефективно розвиватися вивчення власних назв в апелятивному контексті. Цей напрям від початків і донині прийнято називати у слов'янській лінгвістиці літературною ономастикою.

Як відомо, у літературній ономастиці проблема функцій особливо актуальна. Згадуваний

уже Р. Шрадек, зокрема, зазначає, що літературна ономастика є саме тією галуззю, яка найінтенсивніше цікавиться функціями онімів, що, власне, є її наповненням [Šrádek 1999]. Наочний факт: М. Торчинський у монографії «Структура онімного простору української мови. Функціонування власних назв», з'ясовуючи загалом погляди ономастів щодо різниці між функціями загальних та власних назв і щодо особливостей функцій самих онімів, воліє проблему невизначеності типології функцій пропратиєвати розглядати передовсім на «поетонімному матеріалі». Учений наводить більше десятка класифікацій (їх авторами є, зокрема, такі відомі вчені, як Ю Карпенко, М. Карпенко, В. Михайлов, І. Герус-Тарновецька, О. Фоякова, А. Віконь, Л. Белей, а кількість виокремлених функцій коливається в діапазоні „три-вісім”) і пропонує на основі власних напрацювань вимежовувати сім функцій: номінативно-диференційну, характеристичну, ідеологічну, емотивну, емоційно-експерсивну, естетичну та ідіостилістичну [Торчинський 2008, с. 17–22].

Сьогодні про повноцінність літературної ономастики свідчать не лише наявність низки цікавих досліджень в окремих національних лінгвістиках; не лише те, що в межах національних та міжнародних ономастичних конференцій, як правило, працює секція, присвячена її проблемам: показовим щодо цього є програма XXVII Міжнародного конгресу ономастичних наук (серпень 2021 року, Краків, Польща), робота однієї з секцій якого цілком присвячена власним назвам у літературі та інших культурних текстах. Свідченням самодостатності галузі є і наявність збірників, цілком присвячених проблемам функціонування онімів у художніх текстах, наприклад, „Літературна ономастика української та російської мов: взаємодія, взаємозв'язки” (1992), „Onomastyka literacka” (1993). Якщо перший з них – це зібрання розвідок двадцяти шести українських дослідників, присвячених проблемам теорії літературної ономастики, фольклорної ономастики, питанню зіставлення літературних онімів у творах українських і російських письменників, мовної взаємодії літературних онімів у творчості письменника, перекладові літературних онімів та вивчення перекладних онімів. То в основу другого із згаданих збірників лягли доповіді, виголошені на VIII Усепольській ономастичній конференції, цілком присвяченій літературній ономастиці, зокрема питанням теорії цієї галузі, власним назвам у літературних текстах і питанням фольклорної ономастики, онімам у перекладах, заголовкам творів художньої літератури і літературним псевдонімам тощо. Серед доповідачів були не лише польські ономасти, але й науковці з інших слов'янських країн: Чехії, Болгарії, Македонії. Не можемо не згадати і відповідних статей в енциклопедіях. Наприклад, 1998 року побачила світ енциклопедія „Polskie nazwy własne”, у якій проблемам літературної ономастики присвячено окрему главу авторства Чеслава Косиля. Відповідну главу маємо і в праці хорватського ономаста Петара Шімуновича „Uvod u hrvatsko imenoslovlje” 2009 року. В енциклопедії «Słowiańska onomastyka»

(2002-2003), яка стала результатом міжнародної співпраці ономастів з усіх слов'янських країн, літературній ономастиці присвячено 22 розділ, що має 5 підрозділів. Перший з них, до речі, поряд із проблемами типології, перекладу власних назв, зв'язку з літературними напрямками і жанрами, онімами у фольклорі, присвячений функціям власних назв. 2005 року вийшов друком цілком присвячений проблемам літературної ономастики 40 випуск журналу „Onoma” зі статтями майже 20 авторів з різних країн світу, у якому науковці не лише проаналізували здобутки французької, німецької, італійської, польської, російської літературних ономастик та проблеми термінології, але й розмірковували над природою відношень власної назви і тексту, теоретичними та методологічними аспектами вивчення літературних онімів, класифікацією їхніх функцій, але й замислилися над розробкою комплексної методики аналізу із врахуванням новітніх напрацювань у цій галузі і навіть таким практичним аспектом, як переклад літературних онімів та практичне значення теоретичних положень для проблем перекладознавства. Поява такої праці є, безперечно, свідченням наукового визнання цього напрямку ономастичних досліджень. Привертає увагу й той факт, що в літературній ономастиці (українська ономастика не є винятком) й досі існують певні термінологічні суперечності, зокрема й щодо назви самого напрямку: літературна ономастика, поетична ономастика, літературно-художня ономастика, поетика оніма, стилістична ономастика тощо. Такий термінологічний „різнобіж” зумовлений не тільки різною метою і завданнями, які ставлять перед собою дослідники, сукупністю аспектів, які вважають предметом дослідження літературної ономастики, але й складністю об'єкта вивчення, неоднаковим розумінням величини його обсягу та наповнюваності. З розвитком галузі виявилося, що види та специфіка текстів, залучених до розгляду, такі розмаїті, а відповідно і функції онімів, які нерозривно пов'язані з гатунком цих текстів, що у вітчизняній науці з часом у межах літературної ономастики виокремилися літературно-художня, фольклорна та біблійна ономастики. На межі становлення перебуває ще одне відгалуження – вивчення функціональної специфіки власних назв у медіатекстах. Усіх їх об'єднує предмет дослідження – специфіка функціонування імені в певному гатункові тексту.

Мета статті, завдання. Як ми вже згадували, фольклорна ономастика теж належить до царини літературної ономастики, але обіймає в ній свою, доволі своєрідну нішу, що, безперечно, пов'язане зі особливостями функціонування власних назв у текстах усної народної творчості. Мета статті – довести, що, з огляду на те, що фольклорний онім є одиницею двох систем водночас: ономастичної та фольклорної, – основні правила, норми використання власних назв у фольклорі зумовлені насамперед їхніми онімними характеристиками, а також залежать від жанрової специфіки фольклорного тексту. Реалізація зазначеної мети передбачає виконання таких завдань: описати принципи функціонування

фольклоронімів, що, повторимося, зумовлені, поперше, їхніми онімними характеристиками, а, подруге, залежать від специфіки фольклорної мови загалом; з'ясувати, чи змінюються основні правила, норми використання власних назв у текстах усної народної творчості від їх жанрової належності. Виконуючи поставлені завдання, спиратимемося на розуміння національної фольклоронімії як невід'ємної частини загальнонаціональної системи називання із чітко окресленим місцем у ній. Визначення місця фольклорної онімії у національному онімному просторі, про що свідчать наші попередні студії (див. детальніше [Колесник 2017]), є засадничим для з'ясування як її специфіки загалом, так і особливостей функціонування власних назв у текстах усної словесності.

Методи та методика дослідження. Основним методом вивчення принципів функціонування фольклоронімів є найпоширеніший і найдавніший лінгвістичний метод – описовий, широко використаний у пропонованому дослідженні разом із контекстуально-інтерпретаційним аналізом, бо лише розуміння місця і ролі фольклороніма в тексті дає можливість говорити про нього як власне онім, тільки в тексті власна назва повноцінно виконує свої функції, а отже, саме контекст увиразнює основні правила та норми використання власних назв у усній народній творчості.

Використаний у статті спорадично також прийом зіставлення для з'ясування особливостей функціонування фольклорних онімів у межах сакральної, реальної та віртуальної частин фольклорної онімії.

Виклад основного матеріалу. Мова фольклору є частиною метасистеми національної мови, відповідно фольклорна онімія є окремим підпростором загальнонаціонального онімного простору, що, за нашими спостереженнями, виникає й існує в межах реальної та ірреальної частин національної онімії та перебуває з ними, з огляду на особливості свого виникнення й функціонування, у лише йому властивих стосунках [Колесник 2017, с. 109]. За структурою фольклоронімний простір дублює структуру національного онімного простору: у його межах виокремлюємо реальний та ірреальний підпростори, а в межах останнього – сакральний (гіпотетичний) і віртуальний (вигаданий). Це поперше. Подруге, співвідношення між ними, на відміну від реального онімного простору, регламентоване, якнайперше, жанровими межами, функціональними характеристиками фольклорних жанрів [Колесник 2017, с. 109]. Бо у фольклорі основною категорією, яка виконує класифікаційну функцію, є жанр – «історично сформований тип уснопоетичних творів, що характеризується спільними ознаками змісту й форми... Кожному жанру властивий свій предмет відтворення дійсності, який прямо чи дотично впливає на формальний і змістовий бік текстів, які його утворюють, а також на морфологію, структуру, поетику» [Українська фольклористична енциклопедія 2019, с. 266].

Отже, фольклоронімний простір, як уже було наголошено, має структуру, тожону структурі на-

ціонального онімного простору. Усі його частини відрізняються умовами та часом формування, складом, структурою, ступенем достовірності, особливостями розвитку і, звичайно чи й насамперед, особливостями функціонування.

Щодо специфіки функціонування одиниць у межах сакральної та реальної частин фольклорної онімії, то її визначає кілька чинників. Передовсім звернімо увагу на час та умови формування цих компонентів національної фольклоронімії. Дослідники усної народної словесності переконані, що первісні язичницькі обряди та ритуали стали першоосновою та джерелом виникнення усної народної творчості. Під час магічних ритуалів, як зауважує А. Іваницький, виконували пісні з яскравою комунікативно-ігровою функцією, що спиралася на бінарну основу: сакральну і профанну [Іваницький 2012, с. 9]. Пісня в обряді реалізувала функції «повідомленням (один одному, колективу, магічному персонажеві, жерця – роду-племені, богам, духам)» [Іваницький 2009, с. 80], бо міф пояснював і санкціонував не тільки космічний, але й соціальний порядок. Такий характер комунікативного процесу позначився і на використовуваних у ній власних назвах, тобто у фольклоронімії вже від першопочатків органічно поєдналися сакральна та реальна частини. Кожна з них була обов'язковим компонентом певної мовленнєвої прагматичної дії, особливої форми комунікації (саме як форму комунікації дефінує народну пісню Л. Копаниця [Копаниця 2008, с. 201]). Такий мовленнєвий акт передбачав наявність комунікантів, передавача (автора / мовця) і потенційного реципієнта, тобто мовця і адресата, а отже, активне використання різних груп номінацій адресата мовлення, зокрема власних назв. У сакральній частині маємо справу з власними найменуваннями вищих сил: про них згадують, з ними узгоджують свої наміри й дії, до них звертаються по допомогу. Під час ритуалів їхні учасники взаємодіють не лише з виявами і втіленнями божественного, а й спілкуються між собою, номінують один одного, що призводить до активного використання реальних власних назв. Отже, фольклорні власні назви обох частин (і сакральної, і реальної), стаючи елементами певного комунікативного акту, яким була первісно пісня, виконували свою засадничу функцію – номінували, ідентифікували. Це, зрештою, не суперечить природі самої власної назви. Наприклад, Р. Шрамек, розпрацьовуючи класифікацію функцій онімів Ф. Дебуса, акцентує увагу на тому, що в центрі схеми німецький учений розмістив ідентифікаційну функцію, основну і загальну функцію пропріальної сфери мови загалом, яку навіть для літературної онімії не можна оминати. Тому чеський учений наголошує, що аналіз літературної ономастики мусить містити в собі обидва моменти: загальноономастичний і літературно ономастичний ... кожна власна назва є єдністю загального і специфічного, кожний онім функціонує завжди як конкретний онім. Носієм пропріальності є загальноономастичні функції (тобто бути онімом) [Šrámek 1999, s. 25].

Виходячи зі сказаного вище та із засад теорії номінації, а саме положення, що якщо «об'єкт відомий співрозмовникові, вибір назви визначають прагматичні чинники» [Языковая номинация 1977, с. 197], можемо стверджувати, що власні назви в піснях первісно не імплікували наявність якихось якостей називаної особи чи географічного об'єкта, а лише ідентифікували, демонстрували референтне вживання. Допоки пісні були елементом чи ритуального (наприклад, обрядові пісні), чи побутового (наприклад, жартівливі веснянки, коломийки) реального спілкування, ужиті в них власні назви виконували свою основну функцію – виокремлення, ідентифікації, що цілком відповідає їхній природі. Як відомо, первісно інформація, яку містить власна назва, не приписує суб'єктові жодних властивостей, натомість уживання онімів стосовно конкретних, відомих оточенню суб'єктів, пряма референція, фонд спільних знань співрозмовників остаточно визначає і формує їхнє значення. Первісне вживання власних назв в усних народних піснях в ідентифікаційній функції підтверджує пропуск в обрядових піснях, засвідчений багатьма зібраннями фольклору, імені особи, до якої звертаються, а також наявність сталої формули «на ім'я...»: *Гречная панна, панна (ім'я), Гречная панна, красна (ім'я), красна панянка, на ім'я...; Ладна дівчина на мня ..., Щоби ся віддала швидко з Андрія...*

Власне, оця функціональна «ономастичність», тобто пріоритет ідентифікувальної, диференційної функції оніма в найдавніших фольклорних жанрах дає підстави вважати фольклорний іменник джерелом прадавньої міфонімії, а також правдивим відбитком реального українського ономастикону відповідно до того часу, коли були здійснені записи аналізованого шару усної народної творчості. Підтверджує це і проведене зіставлення даних фольклорного антропонімікону з численними дослідженнями систем особових імен та прізвищ певних регіонів України, виконаними на реальному матеріалі.

Наприклад, опрацьований пісенний фольклор із Гуцульщини засвідчив найпродуктивніші словотвірні моделі прізвищ, поширені в цьому регіоні, із суфіксами *-ук (-юк), -чук та -ак (-як), -чак*: *Варварук, Дмитреюк, Довганюк, Костюк, Крамарчук, Магделюк, Марисюк, Миронюк, Туманюк; Гавриляк, Іванчак, Крутоняк, Марисяк, Марусяк, Мочернак, Петиляк, Чунтуляк*. Їх кількісне співвідношення з дериватами, утвореними за допомогою інших формантів, – більше 50%, виявилось доволі близьким до показників реальної історичної ономастики. Записи українських народних пісень І. Манжури з Дніпропетровщини, Сумщини, Харківщини та Марка Вовчка і Опанаса Марковича з Київщини, Поділля, Полтавщини, Чернігівщини фіксують як найпоширенішу словотвірну модель із суфіксом *-енко (-єнко)*: *Бондаренко, Ваненко, Карпенко, Коновченко, Кравченко, Морозенко, Ничасенко, Папасенко, Якименко*, що теж має підтвердження в реальному ономастиконі. За даними досліджень історичної антропонімії, у XVII ст. утворення на

-енко належать до найпоширеніших на всій східноукраїнській території та й у сучасному іменнику Південно-Східної України, Північного Степу України (див. детальніше [Колесник 2008а; Колесник 2008б]).

Отже, у межах як сакральної, так і реальної частин фольклорної онімії власна назва виконує насамперед свою засадничу функцію: у процесі номінування чи апеляції, ідентифікує та диференціює.

Формування ж віртуальної частини фольклоронімії пов'язане з новітніми, як для усної народної творчості, часами (лінгвофольклористи стиль цих текстів кваліфікують як різновид художнього стилю з ознаками автономної системи [Данилюк 2010, с. 495]). Особливості функціонування віртуальних власних назв мають більше спільного, ніж відмінного із функціонуванням літературно-художніх онімів, оскільки віртуальна частина фольклоронімічного простору сформувалась у межах „новітніх” ліричних, ліроепічних жанрів пісенного фольклору, коли уснопоетичний текст уже не був лише елементом конкретної обрядодії, частиною спілкування з вищими силами, а творився заради самого себе як мистецький твір. Власна назва в родинно-побутових, суспільно-побутових піснях, баладах і навіть історичних піснях стає способом матеріалізації художнього змісту в слові, засобом художньої виразності, елементом фігур поетичного мовлення і навіть набуває функцій фольклорного символу, мовного знака національної культури. Для дослідників віртуального підпростору фольклорної онімії важливим є онім як зображально-виражальний поетичний засіб; у центрі уваги опиняються звуковий символізм, фонологічна структура власної назви, її реалізація на граматичному рівні, належність до певних синтаксичних фігур, а також взаємодія розміру строфи й смислу назви тощо. Основним у таких студіях стає функціонально-стилістичний аналіз, бо номінативна функція поступається естетичній, поетичній функції. Вивчення віртуального компонента фольклоронімічного простору якнайтісніше пов'язане з проблемами лінгвістичної поетики, стилістики і лінгвофольклористики. Наприклад, у багатьох жартівливих веснянках, ліричних піснях підбір імен зумовлений не потребою номінувати конкретних людей, а римою, внутрішньою ритмікою строфи: *Я нікого не любила, / Тільки Петра та Данила, / Грицька, Стецька та Степана, / Вийду заміж за Івана*.

Незважаючи на те, що фольклорна власна назва в цих творах, зрозуміло, виконує обов'язкову для неї номінативну функцію, головними стають її поетична та текстотвірна функції.

Висновки. Отже, фольклорна онімія, будучи водночас мікросистемою лексики фольклору та частиною вітчизняного онімічного простору, як за своїм місцем у їхній системі, своєрідністю структури і репертуару, якісними та кількісними параметрами, так і за виконуваними функціями є доволі самобутньою та особливою. Під час аналізу фольклорних власних назв варто враховувати, що їх уживання не

тільки в різних гатунках текстів, а й навіть за різних умов виконання того чи того уснопоетичного твору, передбачає реалізацію ними відмінних функцій, що переконливо доводить проведений аналіз. Виконання фольклорного твору в кожній конкретній ситуації створює підстави для вживання власних найменувань у їхній засадничій номінативній функції, функціях ідентифікації та диференціації.

Але цей самий текст, озвучений безвідносно до об'єкту та конкретних осіб чи об'єктів (і в писемній формі), послуговується назвою вже не як засобом ідентифікації, а як маркером, ярликом якоїсь ситуації або найменуванням певного образу, що стає втіленням фонових знань носія певної національної традиції, виконуючи як символічну, так і поетичну, текстотвірну функції.

Література

1. Данилюк Н. Поетичне слово в українській народній пісні: монографія. Луцьк, 2010. 512 с.
2. Іваницький А. Обрядові пісні та їх генеза (вступна стаття). *Український обрядовий фольклор західних земель: Музична антологія (Бесарабія. Бойківщина. Буковина. Волинь. Галичина. Гуцульщина. Закарпаття. Лемківщина. Підляшшя. Поділля. Полісся. Покуття. Холмищина)* / відп. ред. Г. А. Скрипник. Вінниця, 2012. С. 8–65.
3. Іваницький А. І. Історичний синтаксис фольклору. Проблеми походження, хронологізації та декодування народної музики. Вінниця, 2009. 404 с.
4. Колесник Н. Про важливість лінгвогеографічного аспекту вивчення фольклорної онімії. *Науковий вісник Чернівецького університету. Слов'янська філологія: зб. наук. праць*. Чернівці, 2008а. Вип. 428–429. С. 68–72.
5. Колесник Н. С. Онімія української народної пісні: монографія. Чернівці: Технодрук, 2017. 368 с.
6. Колесник Н. С. Особливості гуцульської антропонімії: (на матеріалі пісенного фольклору) *Вісник Прикарпатського університету імені Василя Стефаника. Філологія (мовознавство)*. Івано-Франківськ, 2008б. Вип. XIX–XX. С. 53–56.
7. Копаниця Л. Прагматична структура і комунікативні функції української народної пісні. *Біблія і культура: зб. наук. ст. Чернівці*, 2008. Вип. 8–9. С. 197–203.
8. Торчинський М. М. Структура онімного простору української мови: монографія. Хмельницький, 2008. 548 с.
9. Українська фольклористична енциклопедія. Львів, 2018. 808 с.
10. Языковая номинация (Общие вопросы). Москва: Наука, 1977. 360 с.
11. Šrámek R. Propriální sféra jazyka a hranice vlastních jmen. 19. *Slovenská onomastická konferencia (28–30 apríla, 2014)* / ed. I. Valentová. Bratislava, 2015. S. 46–54.
12. Šrámek R. Úvod do obecné onomastiky. Brno, 1999. 199 s.

References

1. Danyliuk N. (2010) Poetychne slovo v ukraïnskii narodnii pisni [Poetic word in Ukrainian folk song]: monohrafiia. Luts'k. 512 s. [in Ukrainian].
2. Ivanytskyi A. (2012) Obriadovi pisni ta yikh geneza (vstupna stattia) [Ritual songs and their genesis (introductory article)]. *Ukrainskyi obriadovi folklor zakhidnykh zemel: Muzychna antolohiia (Besarabiia. Boikivshchyna. Bukovyna. Volyn. Halychyna. Hutsulshchyna. Zakarpattia. Lemkivshchyna. Pidliashshia. Podillia. Polissia. Pokuttia. Kholmshchyna)* / vidp. red. H. A. Skrypyuk. Vinnytsia. S. 8–65 [in Ukrainian].
3. Ivanytskyi A.I. (2009) Istorychnyi syntaksys folkloru. Problemy pokhodzhennia, khronolohizatsii ta dekoduvannia narodnoi muzyky [Historical syntax of folklore. Problems of origin, chronology and decoding of folk music]. Vinnytsia. 404 s. [in Ukrainian].
4. Kolesnyk N. (2008) Pro vazhlyvist linhvohoeohrafichnoho aspektu vyvchennia folklornoi onimii [On the Importance of Folklore Onyms Studies in Linguistic and Geographical Aspect]. *Naukovyi visnyk Chernivetskoho universytetu. Slovianska filolohiia: zb. nauk. prats. Chernivtsi. Vyp. 428–429. S. 68–72* [in Ukrainian].
5. Kolesnyk N. S. (2007) Onimiiia ukraïnskoi narodnoi pisni [Onymy Ukrainian folk song]: monohrafiia. Chernivtsi: Tekhnodruk. 368 s. [in Ukrainian].
6. Kolesnyk N. S. (2008) Osoblyvosti hutsulskoi antroponimii: (na materialii pisennoho folkloru) [On specific features of Hutsul anthroponymy: (on the material of song folklore)]. *Visnyk Prykarpatskoho universytetu imeni Vasylia Stefanyka. Filolohiia (movoznavstvo)*. Ivano-Frankivsk. Vyp. XIX–XX. S. 53–56 [in Ukrainian].
7. Kopanytsia L. (2008) Prahmatychna struktura i komunikatyvni funktsii ukraïnskoi narodnoi pisni [Pragmatic structure and communicative functions of Ukrainian folk song]. *Bibliia i kultura : zb. nauk. statei. Chernivtsi. Vyp. 8–9. S. 197–203* [in Ukrainian].
8. Torchynskyi M. M. (2008) Struktura onimnoho prostoru ukraïnskoi movy [The structure of the onym space of the Ukrainian language]: monohrafiia. Khmelnytsky. 548 s. [in Ukrainian].
9. *Ukrainska folklorystychna entsyklopediia* (2018) [Ukrainian folklore encyclopedia]. Lviv. 808 s. [in Ukrainian].
10. Yazykovaya nominaciya (obshhie voprosy) (1977) [Language nomination (General questions)]. Moskva: nauka. 360 s. [in Russian].

11. Šrámek R. (2015) Propriální sféra jazyka a hranice vlastních jmen. *19. Slovenská onomastická konferencia (28–30 apríla, 2014)* / ed. I. Valentová. Bratislava. S. 46–54 [in Slovakian].
12. Šrámek R. (1999) Úvod do obecné onomastiky. Brno. 199 s. [in Slovakian].

PRINCIPLES OF FUNCTIONING OF FOLKLOREONYMS

Abstract. The functional character of proper names is the basic problem of onomastics as a science. The functional character of folkloreonyms has not been the object of study though that makes it a topical study. The objective of the article is to prove that the main rules, norms of usage of proper names in folklore are stipulated first, by their onym characteristics, second, depend on genre of the folkloreonym text.

We consider the main principles of folkloreonym studies first, the fact that folkloreonymy is an indispensable part of national system of naming with precisely specified place in it; second, folkloreonym space has a structure identical to the structure of national onym space, i.e. it consists of real, sacral and virtual components. All of them differ in conditions and time of their formation, composition, structure, degree of reliability, peculiarities of development, and, first and foremost, peculiarities of functioning.

The priority of identifying, differentiating function of an onym in the oldest folklore genres provides the basis to consider folklore noun a source of ancient mythonymy and true impression of real Ukrainian onomasticon in accordance with the time when the records were made of the analysed folklore. The comparison of the folklore anthroponymicon data and the studies of the systems of personal names and surnames in certain regions of Ukraine conducted on factual data is established. Within sacral and factual parts of folkloreonymy proper name has its basic function: in the process of nomination or appellation, it identifies and differentiates.

The formation of virtual part of folkloreonymization is connected with modern, in relation to folklore, times. Despite the fact that folklore proper name in these works performs indispensable for it nominative function, the main functions become its poetic and text-forming ones.

In further studies of folklore onyms it is worthwhile to take into account that the main rules, ways of use of folklore onyms are stipulated by genre peculiarities and functional characteristics of folklore genres.

Keywords: onomastics, folklore onomastics, onym space, folkloreonym, folkloreonym space, function of folkloreonym.

© Колесник Н., 2021 р.

Наталія Колесник – доктор філологічних наук, завідувач кафедри історії та культури української мови Чернівецького національного університету імені Юрія Федьковича, Чернівці, Україна; nkolesnyk@yahoo.pl; <https://orcid.org/0000-0002-4917-8008>

Natalia Kolesnyk – Doctor of Philology; Chair, Department of History and Culture of the Ukrainian Language, Yuriy Fedkovych Chernivtsi National University, Chernivtsi, Ukraine; nkolesnyk@yahoo.pl; <https://orcid.org/0000-0002-4917-8008>

АСТІОНІМИ УКРАЇНИ: ТИПОЛОГІЯ ОНІМНОГО КОДУ

Науковий вісник Ужгородського університету. Серія: Філологія.

Випуск 1 (45)

УДК 811.161.2'373.21 (477.87)

DOI:10.24144/2663-6840/2021.1(45).256-261

Котович В. Астіоніми України: типологія онімного коду; кількість бібліографічних джерел – 27; мова українська.

Анотація. У статті змодельовано лінгвокультурологічні портрети астіонімів України. Наголошено, що в сучасній лінгвістиці, де антропоцентризм визнано ключовою ідеєю, а в центр культурної традиції поміщено мовну особистість, актуальним стає аналіз ономастичного матеріалу в аспекті взаємодії мови й культури, за якої онім розглядається як індикатор культурних цінностей.

Мета розвідки – окреслити лінгвокультурологічні портрети астіонімів України, зокрема назв міст Закарпатської області у контексті онімного коду.

Запропоновано таку структуру лінгвокультурологічного портрета астіоніма: *ядерна зона* (теперішня назва міста, його локалізація); *ближня периферія* (генеза астіоніма); *дальня периферія* (характеристика етимона); *інтерпретаційна зона* (контroversійні тлумачення, народна етимологія, конотоніми, дескрипції тощо).

З'ясовано, що етимонами назв міст, які експлікують інформацію антропонімного індивідуального коду, є слов'янські автохтонні імена-композиції, відкомпонітовані власні особові назви, відапелятивні власні особові назви, християнські імена. Баземами астіонімів, які відтворюють дані антропонімного групового коду, є катойконіми, назви людей за місцем поселення, за належністю до роду, родини тощо. Гідронімний, мікротопонімний, оронімний, ергонімний код презентовано назвами міст, відповідно, з гідронімами, мікротопонімами, оронімами, ергонімами в основах. Меморіальний код – це збереження в назві поселення прізвища відомої особи, ойконіма, агіоніма, хрононіма.

Доведено, що традиції та новаторство українського назвотворення, багатство принципів, мотивів, способів та засобів іменування є вагомим підставою для того, щоб говорити про астіоніми як про згорнуті лінгвокультурні тексти, у яких відбито мову й культуру, історію й географію, національні традиції й суспільну ідеологію та живу, невідому душу людини-назвотворця.

Ключові слова: ономастика; лінгвокультурологічний портрет; астіонім; етимон; ономастичний код; назвотворення.

Кирило Йосипович Галас, «непроминальна постать в україністиці й славістиці» [Розумик 2011, с. 4], на багатолітній суперечки про те, об'єктом чийого дослідження – географів, істориків, чи лінгвістів – першочергово є топоніміка, упевнено відповів своєю науковою працею «Топоніміка Закарпатської області (назви населених пунктів)». І була це блискуче захищена 1960 р. дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата філологічних наук!

Постановка проблеми. Науково-методологічні й інтерпретаційні координати сучасної лінгвістики зумовили взаємодію ономастики та лінгвокультурології, засновану на принципах антропоцентризму, культуроцентризму, онімоцентризму. Вивчення ойконімного простору України у взаємопроникненні цих наукових сфер – новий напрям мовно-культурних студій. Актуальність такого вивчення продиктована необхідністю розглянути ономастичні явища з погляду лінгвокультурології, дослідити їх у системно-структурній та антропоцентричній парадигмах [Котович 2020, с. 21].

Аналіз досліджень. Особливий статус власної назви в лексичній системі мови, своєрідність семантичного змісту й дериваційних характеристик, методологію її історичної реконструкції розкрито в класичних працях А. Білецького, В. Бланара, Д. Бучка, Ю. Карпенка, М. Малец, В. Ніконова, Є. Отіна, О. Суперанської, Ю. Редька, С. Роспонда, В. Ташицького, М. Худаша, П. Чучки, Р. Шрамека. Аналіз різних класів онімних одиниць на засадах синхронно-діахронного підходу в українській лінгвістичній

традиції репрезентують студії Д. Бучка, В. Бушакова, С. Вербича, К. Галаса, І. Железняк, О. П. Карпенко, Р. Керсти, З. Купчинської, О. Купчинського, В. Лучика, С. Пахомової, М. Торчинського, І. Фаріон, П. Чучки, В. Шульгача. Акцентованого розгляду набули в ній питання теорії та практики ономастичної лексикографії (Г. Аркушин, С. Вербич, В. Горпинич, І. Железняк, А. Корепанова, В. Лобода, Г. Лукаш, В. Лучик, Л. Масенко, А. Непокупний, В. Німчук, Є. Отін, О. Стрижак, М. Худаш, К. Цілуйко, П. Чучка, В. Шульгач), проблеми уніфікації ономастичної терміносистеми (Д. Бучко, В. Німчук, Н. Ткачова, М. Торчинський). Яскраві здобутки діалектної ареалогії (П. Гриценко, Й. Дзєндзелівський, К. Михальчук) актуалізували стратиграфічний напрям аналізу онімного матеріалу (З. Купчинська). Широко представлено в сучасних дослідженнях літературну та фольклорну ономастику (Л. Белей, Ю. Карпенко, В. Калінкін, Е. Кравченко, Н. Колесник, Є. Отін), започатковано пошуки в ділянці когнітивної ономастики (О. Ю. Карпенко, В. Неклесова). Ономастичний матеріал наділений величезним культурологічним потенціалом, однак у лінгвокультурологічному аспекті він вивчений ще недостатньо. Мало, зазначають учені (О. Березович, С. Ковтох, Г. Лукаш, Р. Мрузек, М. Торчинський), задекларувати факт культуроємності власної назви, важливо розробити методологію отримання історико-культурної інформації з ономастикону, а також її опису та інтерпретації [Котович 2020, с. 1–2]. Наше дослідження – це один із кроків на шляху до реалізації цього завдання. **Мета статті** – окреслити лінгвокультурологічний

логічні портрети астіонімів України, зокрема назв міст теперішньої Закарпатської області, у контексті онімних кодів.

Насамперед важливо обґрунтувати саме поняття онімного коду. Його визначаємо як систему засобів і способів, що уможливають зчитування мовно-культурної інформації з власної назви через її сприйняття крізь призму лінгвальних та екстралінгвальних відомостей, через виокремлення ціннісного змісту пропріатива, експлікацію культурної сутності оніма, закодування якої відбулося за допомогою іншої власної назви.

Онімний код в астіонімії, за нашими дослідженнями, формують антропонімний індивідуальний, антропонімний груповий, меморіальний, гідронімний, мікротопонімний, оронімний, хоронімний, ергонімний коди.

Антропонімний індивідуальний код містить чотири мікрокоди, засвідчені астіонімами, мотивованими давньослов'янськими іменами-композиціями; відкомпонітованими антропонімами та «несправжніми композиціями»; відапелятивними антропонімами; християнськими іменами.

Назви поселень з давньослов'янськими іменами-композиціями в основі – раритетна мовна архаїка, ойконімна й антропонімна. Одиниць такого взірця в Україні трохи більше сотні. Сьогодні чітко простежується кореляція між архаїчною ойконімотвірною посесивною моделлю на *-*jь* та найдавнішою слов'янською антропонімною категорією – іменами-композиціями. Лінгвокультурологічні портрети цих астіонімів демонструють фрагмент антропонімного композиційного іменника України-Руси, нерідко збереженого в ойконіміконі, але не засвідченого відомими писемними джерелами.

Специфіка астіонімів, мотивованих відкомпонітованими антропонімами та «несправжніми композиціями», визначена винятковою лінгвокультурною цінністю їхніх базем. Їхня омонімічність із відапелятивними антропонімами чи апелятивами нерідко слугує підґрунтям контрверсійних тлумачень генези низки астіонімів, частина з яких науково прийнятна. Серед таких назв розглядаємо назви двох міст Закарпатської обл. – *Перечин* та *Рахів*.

Перечин заснований у XIII ст. На гербі міста викарбована дата першої згадки – 1399 р., у писемних джерелах – 1427 р.: *Pereszen*. Базовим для назви поселення послугувало ім'я **Перека* або **Переча*.

Антропонім **Перека* / **Переча* – усічено-суфіксальний варіант одного з імен-композицій типу *Передславъ* [Морошкин 1867, с. 149], *Przedpełk*, *Przedślav* [Słownik 1965–1985, с. 361]. Особову назву *Perecha* засвідчено 1266 р. у східнослов. документі: «*terra domini Perecha*», тобто «земля чи володіння Ужгородського жупана пана *Перечі*» [Стрипський 1924, с. 28; Чучка 2005, с. 438]. Первісна апелятивна семантика відкомпонітованого компонента *Перед-* <праслов. **perdъ* (прийменник **perdъ*) «перед» [Етимологічний 2003, с. 341].

Відомі й народноетимологічні версії походження назви поселення від місця *перетину* річок *Уж* та *Тур'ї*; від слова *перечиняти* «заново щось

переробляти» тощо. М. Худаш наводить ще значення лексеми *перека* «протириччя, протидія» [Словарь 1996–1997, с. 119]. Однак учений указує на малоімовірність того, що базовим для астіоніма став антропонім, утворений від апелятива *перека* <*перечити* в значенні «той, хто перечить, заперечує кому-небудь», оскільки такий апелятив як назва виконавця дії українській мові не відомий [Худаш 2004, с. 261].

Найдавніше повідомлення про назву поселення *Рахів* засвідчене в писемних джерелах 1447 р.: *Racho* [Дже 1967, с. 266]. Її мотивовано антропонімом *Рах*.

Слов'янська автохтонна особова назва *Рахъ* [Морошкин 1867, с. 167; Тупиков 1903, с. 391], блр. *Рах* [Бірила 1966, с. 350], пол. *Rach* [Słownik 1965–1985, с. 409], чес. *Rach* [Svoboda 1964, с. 293], хрв. *Rach* [Leksik 1976, с. 541] – дериват якогось із імен-композицій, як-от: *Радимиръ*, *Раножиръ*, *Растимиръ*, *Ратиборъ* та ін. [Худаш 1995, с. 174]. Оскільки відкомпонітований компонент *Рахъ* міг утворитися від імен-композицій з препозиційним *Ради-*, *Рано-*, *Расти-*, *Рати-* тощо, проблематично визначити його первісну апелятивну семантику. В. Лучик вважає, що гіпокористик *Рах* міг утворитися і від християнського імені *Рафаїл* [Лучик 2014, с. 399]. Щоправда, у словнику І. Трійняка [Трійняк 2005, с. 310] не знаходимо підтвердження цієї думки.

Топонімічні легенди пов'язують генезу астіоніма з рухом опришків, які нібито *рахували* тут відібране у багатіїв добро та ділили його між бідняками, або з купецькими караванами, що на шляху з Трансильванії та Угорщини до Галичини зупинялися у цій місцевості й *рахували* свої прибутки.

Географічне розташування найбільш високогірного міста нашої держави (340 м. над рівнем моря) поклиало до життя дескрипцію *найвище місто України*. За 18 км. від *Рахова* в селі *Ділове* встановлено пам'ятний знак із вказівкою на географічний центр Європи: «Постійне, точне, одвічне місце. Центр Європи, визначений дуже точно за допомогою спеціального приладу, створеного в Австрії та Угорщині, зі шкалою меридіанів та паралелей. Рік 1887». Тож *Рахів* ще умовно називають *центром Європи*.

Не менш цінними зі світоглядних позицій є репрезентанти мікрокоду «Відапелятивні антропоніми». Ці антропоніми-етимони демонструють вірогідність мотивації астіоніма не апелятивом, а відапелятивною власною назвою, багатство відапелятивного антропонімікону, часто не засвідченого іншими джерелами, тяглість традиції (вживання антропоніма як імені, прізвиська, прізвища, а відтак використання його як бази астіоніма), імовірність збереження у власній назві діалектних одиниць.

До групи таких астіонімів зараховуємо назву міста *Мукачеве*. Поселення відоме з 896 р. [Географічна 1989–1993, с. 393]. Його назву мотивовано антропонімом **Мукачъ*.

Генеза базового імені неоднозначна. В. Лучик наводить міркування польського вченого К. Риму-та про відапелятивне походження антропоніма з

дієслівною основою *мукаци* ‘мугикати’ (*Mukacz*, 1430 р. [Rymut 1999–2001, с. 124] та роздуми К. Галаса про вірогідність мотивації базового імені серб., хорв. апелятивом *мукач* ‘жаба-джерелянка’, а угор. варіант астіоніма *Munkács* – антропонімом, що походить від старослов. *tujka* ‘мука’ (< праслов. *moка) [Лучик 2014, с. 338].

За тривалий час побутування назва населеного пункту зазнавала змін, принаймні фонетичних, а її генеза «обростала» багатьма версіями народної етимології. Гіпотези пов’язують утворення назви поселення з млином на березі Латориці, який молов *муку*, або з *мукою*, якої зазнавали від злого князя будівничі рукотворної гори, замку, фортеці.

Дві дескрипції на позначення *Мукачево* – *найздоровіше місто України* (завдяки географічному розташуванню та природним умовам) та *суперник столиці Закарпаття* (місто змагається з Ужгородом за право бути найдостойнішим обласним центром Закарпаття).

З усіх варіантів назви, які виявляємо на сторінках угорських, австрійських, чеських, словацьких, російських, українських документів (*Мукачів*, *Мункач*, *Мункачів*, *Munkács*, *Мукачеве*, *Мукачево*) місто 2016 р. вибрало для себе останній – *Мукачево* замість нормативного *Мукачеве* або *Мукачів*.

Входження та засвоєння християнських імен в антропонімію систему української мови – еволюційний процес, важливий не лише для розбудови простору особових власних іменувань, а й для збагачення духовної культури українців. Ці імена присвоюються за єдиним, універсальним мотивом надати дитині за посередництвом канонічного імені, яким вона охрещена, небесного заступника. Тож моделювання лінгвокультурологічного портрета астіоніма, мотивованого християнським іменем, сьогодні передбачає не тільки характеристику базового антропоніма, але й агіоніма, того культурологічного джерела, яке закладено в назві поселення. Християнські особові власні назви в основах ойконімів – це тисячі людських доль, іноді збережених у скупих архівних свідченнях, але частіше втрачених, героїзованих чи, навпаки, приземлених у народній уяві.

У складі меморіального коду – два мікрокоди, представлені астіонімами, мотивованими меморіальними антропонімами та меморіальними ойконімами, агіонімами, геортонімами. Астіоніми меморіального коду повсякчас були питанням не тільки лінгвістичним, але й ідеологічним. І якщо після 2016 р. багато зідеологізованих назв поселень вилучено з ойконімікону України, то не можемо з цілковитою впевненістю стверджувати, що всі ті, які zostалися, відповідають національно-патріотичним запитам українців.

Антропонімічний груповий код – це прихована в назві інформація про ім’я зачинателя роду / родини, замешканой в поселенні. Номінацію колишніх родів, общин, родин чи інших угруповань людей збережено в назвах сотень сіл і майже десятка міст. Віднайдені історичні джерела засвідчили би відомості про побутування набагато більшої кількості таких назв.

Гідронімічний код астіоніма – доволі поширені ойконімно-гідронімі паралелі. Назви міст України мотивовані назвами рік, на берегах або неподалік від яких поселення засноване, або й утраченими гідронімами. Відомо, що гідроніми – це одиниці, які найбільшою мірою фіксують у собі сліди мов тих народів, які в різні часи й за різних обставин побували на тій чи тій території. Вияв гідроніма-етимона – первинний рівень декодування астіоніма, а мотиваційної бази самого гідроніма – вторинний, особливо важливий для мовно-культурних студій. Такий аналіз уможливорює розрізнення питомої та іномовної умотивованості етимонів відгідронімічних астіонімів. Серед назв міст Закарпатської обл. репрезентантами гідронімічного коду є *Іршава*, *Ужгород*, *Хуст*.

Поселення *Іршава* відоме з 1341 р. [Географічна 1989–1993, с. 83]. Його назву мотивовано назвою ріки *Іршава*, п. Боржави п. Тиси л. Дунаю [Словник 1979, с. 224]. Походження гідроніма К. Галас пов’язує зі слов.-зах.укр. *jelša* ‘вільха’, словін. *jelša*, *jerša* [Галас 1958, с. 68–69] – ‘ріка, береги якої порослі вільхою’. В. Лучик, аналізуючи гідронім *Ірша*, л. Тетерева п. Дніпра, додає імовірність мотивації назви цієї ріки ст.в.нім. *irch*, *irh*, *ereh*, *erich*; *irah* ‘козел’ – ‘місцевість, де водяться кози, козли’ [Лучик 2014, с. 236–237]. На гербі *Іршави*, основою якого став родовий герб колишніх власників міста Ілошваїв, жодних вказівок на відповідні рослини чи тварини немає, але дві срібні рибини та використання синього кольору символізують взаємозв’язок між назвою міста та тутешньою рікою. Народні версії походження астіоніма пояснюють твірний гідронім прикметником *іржавий*.

Ужгород заснований у IX ст. [Географічна 1989–1993, с. 319]. Астіонім мотивовано назвою р. *Уж*, л. Лабірця п. Бодрого п. Тиси л. Дунаю [Словник 1979, с. 578].

Гідронім *Уж* пов’язують із давньоукр. *ужь* ‘вид змії, мотузка’ або індоєв. *an-g ‘гнути, кривити; гак’ [Лучик 2014, с. 484], пор. *Ужа*, *Ужица* з первісною семантикою ‘об’єкт вигнутої, викривленої форми’ [Карпенко 2003, с. 192–193].

Колішні назви міста (*Унгвар* та варіанти *Гункбар*, *Гунгвар*, *Онгвар*) – кальки первісної: назва р. *Уж*, слов. *Uh*, угор. *Ung* + *var* ‘укріплене село, замок, фортеця’ [Мурзаєв 1984, с. 113].

Ужгород можна впізнати сьогодні за дескрипцією *місто кави*, *місто сакури*.

Хуст відомий з X ст. [Географічна 1989–1993, с. 381], писемне свідчення – з XIII ст.: *Huszt* [Дже 1967, с. 254]; 1351 р.: *Huzthy*; 1387 р.: *Huzth* [Словник 1979, с. 595].

Астіонім не має переконливої етимології. М. Худаш розглядає творення ойконіма як усичення назви р. *Хустець*, п. Тиси л. Дунаю [Словник 1979, с. 595], а походження самого гідроніма не коментує [Худаш 2006, с. 359].

В. Лучик припускає, що назву теперішнього міста мотивовано короткою формою прикметника *густь* <*густий* ‘густий (ліс)’ [Лучик 2014, с. 497]. Легенди пов’язують назву міста з воєводою *Хустом* [Янко 1998, с. 377].

Незначною кількістю одиниць експліковано мікротопонімний код. Незафіксованість історичними джерелами багатьох назв урочищ, полів, гаїв, лісів, лук, господарських угідь тощо внеможливила розгляд десятків астіонімів серед репрезентантів цього коду. І навпаки, історично засвідчені мікротопоніми дають підстави вважати окремі астіоніми представниками мікротопонімного коду. До назв міст – репрезентантів цього коду зараховуємо назву закарпатського міста *Свалява*. Давнє поселення відоме з XII ст. [Географічна 1989–1993, с. 163]; у документах 1561 р. зафіксоване як *Szvalyavka* [Дже, 1967, с. 271]. Його назву мотивовано мікротопонімом *Свалява.

Мікротопонім *Свалява (назва «долини при злитті рік *Свалявка* й *Латориця*, де накопичувалися знесені з гірських хребтів різні предмети, сміття і т. ін.») утворено від утраченого апелятива *свалява, ‘нагромадження зваленого хмизу, дерев, каміння тощо’, суфіксального віріанта діал. *валява* ‘велика кількість; купи; руїни’ [Лучик 2014, с. 416–417].

Варіант ойконіма *Свалявка* уможливило версію як відмікротопонімного, так і відгідронімного утворення назви поселення, пор. ур. *Свалявка* [Петров, 1929, с. 52] та р. *Свалявка*, л. *Латориці* л. *Бодрогу* п. *Тиси* л. *Дунаю* [Словник, 1979, с. 488].

Версії про зв’язок назви з гот. *swaljawa ‘ластівка’ або зі сольовим промислом – народноетимологічні.

Різним був шлях постання назв міст, які відтворюють оронімний код. Як правило, це перейменовані поселення.

Серед назв, започаткованих у XIX–XXI ст., виокремлено одиниці хоронімного та ергонімного ко-

дів. З’ясовано, що використання ергоніма як назви міста – явище непоодиноке на теренах Східної України й безпрецедентне для решти її території.

Висновки. Моделювання лінгвокультурологічних портретів астіонімів онімного коду, зокрема назв міст Закарпатської області, дало змогу простежити генезу, особливості функціонування, культурно-історичну та національну зумовленість кожної з них.

У складі антропонімного індивідуального коду – мікрокоди, представлені астіонімами, мотивованими відкомпонітними антропонімами та «несправжніми композитами» (*Перечин, Рахів*); відапелятивними антропонімами (*Мукачєво*).

Астіоніми-репрезентанти гідронімного коду – одиниці, які своїм корінням можуть сягати часів індоєвропейської мовної єдності. Творення гідронімів-базем відбувалося як на слов’янському, так і на інослов’янському мовному ґрунті, тож моделювання лінгвокультурологічних портретів відгідронімних астіонімів допомогло простежити явище т. зв. подвійного заcodування назв міст *Іршава, Ужгород, Хуст*.

Збереження серед етимонів низки астіонімів назв невеликих територіальних об’єктів демонструє давні говіркові ознаки регіону та уможливила зарахувати назву міста *Свалява* до репрезентантів мікротопонімного коду.

Міста Закарпатської області можна впізнати сьогодні за дескрипціями, які часто стають неофіційними їхніми назвами: *найвище місто України, центр Європи, найздоровіше місто України, суперник столиці Закарпаття, місто кави, місто сакури* та ін.

Література

1. Бірыла М.В. Беларуская антрапанімія. Мінск: Навука і тэхніка, 1966. 328 с.
2. Галас К.Й. З топоніміки Закарпаття. *Наукові записки Ужгородського державного університету*. Ужгород, 1958. Т. XXXV. С. 56–81.
3. Географічна енциклопедія України: у 3 т. / редкол. О.М. Маринич (відпов. ред.) та ін. Київ: Українська Радянська Енциклопедія ім. М.П. Бажана, 1989–1993.
4. Дже Л. Список венгерських названий сел і городів с параллельними рускими (словацькими, румунськими) названями. *Очерки по истории закарпатских говоров*. Будапешт: Издательство АН Венгрии, 1967. С. 244–275.
5. Етимологічний словник української мови: у 7 т. / за ред. О.С. Мельничука (головн. ред.) та ін. Київ: Наукова думка, 2003. Т. 4. 603 с.
6. Карпенко О.П. Гідронімія Центрального Полісся. Київ: Кий, 2003. 317 с.
7. Котович В.В. Ойконімний простір України: ономастичний та лінгвокультурологічний аспекти: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня доктора філол. наук: спец. 10.02.01 «Українська мова». Луцьк, 2020. 40 с.
8. Котович В.В. Ойконімний простір України: ономастичний та лінгвокультурологічний аспекти: дис. на здобуття наук. ступеня док. філол. наук: спец. 10.02.01 «Українська мова». Луцьк, 2020. 430 арк. + 415 арк. (дод.).
9. Лучик В.В. Етимологічний словник топонімів України. Київ: Академія, 2014. 544 с.
10. Морощкин М.Я. Славянский именованослов или собрание славянских личных имен в алфавитном порядке. Санкт-Петербург: Типогр. второго отд. собственной Е.И.В. Канцелярии, 1867. 213 с.
11. Мурзаев Э.М. Словарь народных географических терминов. Москва: Мысль, 1984. 653 с.
12. Петров А. Карпаторусские межевые названия из пол. XIX в. и из нач. XX в. Прага: Вид. Академії Наук, 1929. 212 с.
13. Розумик Т. І мовознавець, і педагог, і поет, і публіцист (До 90-річчя з дня народження К.Й. Галаса). *Науковий вісник Ужгородського університету. Серія: Філологія. Соціальні комунікації*. 2011. Вип. 25. С. 4–14.
14. Словарь української мови / упор. з додатком власного матеріалу Б. Грінченко: у 4 т.; надр. з вид. 1907–1909 рр. Київ: Наукова думка, 1996–1997. Т. 1–4.
15. Словник гідронімів України / редкол.: Непокупний А.П. та ін. Київ: Наукова думка, 1979. 780 с.

16. Стрипський Г. Где документы старшей истории Подкарпатской Руси. О межевых названиях. Ужгород, 1924. 66 с.
17. Трійняк І.І. Словник українських імен. Київ: Довіра, 2005. 509 с.
18. Тупиков Н.М. Словарь древнерусских личных собственных имён. *Записки отделения русской и славянской археологии русского археологического общества*. Санкт-Петербург, 1903. Т. 6. 857 с.
19. Худаш М.Л. Українські карпатські і прикарпатські назви населених пунктів (утворення від слов'янських автохтонних відкомпонитних скорочених особових власних назв). Київ: Наукова думка, 1995. 362 с.
20. Худаш М. Українські карпатські і прикарпатські назви населених пунктів (утворення від відапелятивних антропонімів). Львів: Інститут народознавства НАН України, 2004. 536 с.
21. Худаш М. Українські карпатські і прикарпатські назви населених пунктів (відапелятивні утворення). Львів: Інститут народознавства НАН України, 2006. 452 с.
22. Чучка П. Прізвища закарпатських українців: історико-етимологічний словник. Львів: Світ, 2005. 707+XLVIII с.
23. Янко М.Т. Топонімічний словник України. Київ: Знання, 1998. 430 с.
24. Leksik prezimena Socjalističke Republike Hrwatske. Zagreb, 1976. 772 s.
25. Rymut K. Nazwiska polaków: w 2 t. Kraków, 1999–2001.
26. Słownik staropolskich nazw osobowych / pod red. i ze wstępem W. Taszyckiego. Wrocław etc., 1965–1985. T. I–VII.
27. Svoboda J. Staročeská osobní jména a naše příjmení. Praha, 1964. 320 s.

References

1. Biryła M.V. (1966). Belaruskaia antrapanimiia [Belarusian anthroponymic]. Minsk: Navuka i tekhnika. 328 s. [in Belarussian].
2. Halas K.Y. (1958) Z toponimiky Zakarpattia [From the toponymy of Zakarpattia]. *Naukovi zapysky Uzhhorodskoho derzhavnogo universytetu*. Uzhhorod. T. XXXV. S. 56–81 [in Ukrainian].
3. Neohrafichna entsyklopediia Ukrainy: u 3 t. (1989–1993) [Geographical encyclopedia of Ukraine] / redkol. O.M. Marynych (vidpov. red.) ta in. Kyiv: Ukrainska Radianska Entsyklopediia im. M.P. Bazhana [in Ukrainian].
4. Dezhe L. (1967) Spysok venherskykh nazvani sel y horodov s parallelnymy russkymy (slovatskymy, rumynskymy) nazvaniyamy [List of Hungarian names of villages and towns with parallel Russian (Slovak, Romanian) names. Essays on the history of the Zakarpattia dialects]. *Ocherky po ystoriy zakarpatskykh hovorov*. Budapesht: Yzdatelstvo AN Venhryy. S. 244–275 [in Hungarian].
5. Etymolohichni slovnyk ukrainskoi movy: u 7 t. [Etymological vocabulary of the Ukrainian language] / za red. O.S. Melnychuka (holovn. red.) ta in. Kyiv: Naukova dumka, 2003. T. 4. 603 s. [in Ukrainian].
6. Karpenko O.P. (2003) Hidronimiia Tsentralnoho Polissia [Gidronimic of Central Polissya]. Kyiv: Kyi. 317 s. [in Ukrainian].
7. Kotovych V.V. (2020) Oikonimnyi prostir Ukrainy: onomastychnyi ta linhvokulturolohichni aspekty [Oikonymic space of Ukraine: onomastic and linguoculturological aspects: dissertation abstract for obtaining a doctoral degree in Philological Sciences in specialty:10. 02. 01 «Ukrainian language»]. Lutsk. 40 s. [in Ukrainian].
8. Kotovych V.V. (2020) Oikonimnyi prostir Ukrainy: onomastychnyi ta linhvokulturolohichni aspekty [Oikonymic space of Ukraine: onomastic and linguoculturological aspects: the dissertation for obtaining a doctoral degree in Philological Sciences in specialty:10. 02. 01 «Ukrainian language»]. Lutsk. 430 ark. + 415 ark. (dod.) [in Ukrainian].
9. Luchyk V.V. (2014) Etymolohichni slovnyk toponimiv Ukrainy [Etymological dictionary of toponyms of Ukraine]. Kyiv: Akademiia. 544 s. [in Ukrainian].
10. Moroshkyn M.Ya. (1867) Slavianskyi ymenoslov yly sobrane slavianskykh lychnykh ymen v alfavytnom poriadke [Slavic namelist or collection of Slavic personal names in alphabetical order]. Sankt-Peterburg: Typogr. vtoroho otd. sobstvennoi E.Y.V. Kantseliaryy. 213 s. [in Russian].
11. Murzaev E.M. (1984) Slovar narodnykh heohraficheskyykh termynov [Dictionary of folk geographic terms]. Moskva: Mysl. 653 s. [in Russian].
12. Petrov A. (1929) Karpatorusskie mezhevye nazvaniya iz pol. XIX v. i iz nach. XX v. [Carpathian boundary names from the half of the 19th century. and from the beginning of the 20th century]. Praha: Vyd. Akademii Nauk [in Czech].
13. Rozumyk T. (2011) I movoznavets, i pedahoh, i poet, i publitsyst (Do 90-richchia z dnia narodzhennia K.Yo. Halasa) [And a linguist, and a teacher, and a poet, and a publicist (To the 90th anniversary of the birth of K.Yo. Halas)]. *Naukovyi visnyk Uzhhorodskoho universytetu. Serii: Filolohiia. Sotsialni komunikatsii*. Vyp. 25. S. 4–14 [in Ukrainian].
14. Slovar ukrainskoi movy (1996–1997) [Dictionary of the Ukrainian language] / upor. z dodatkom vlasnoho materialu B. Hrinchenko: u 4 t.; nadr. z vyd. 1907–1909 rr., fotosposobom. Kyiv: Naukova dumka. T. 1–4 [in Ukrainian].
15. Slovnyk hidronimiv Ukrainy (1979) [Dictionary of hydronyms of Ukraine] / redkol.: Nepokupnyi A.P. ta in. Kyiv: Naukova dumka. 780 s. [in Ukrainian].

16. Strypskyi H. (1924) Hde dokumenty starshei ystorry Podkarpatskoi Rusy. O mezhevykh nazvaniakh [Where are the documents of the older history of Subcarpathian Rus. About boundary names]. Uzhhorod. 66 s. [in Ukrainian].
17. Triiniak I.I. (2005) Slovnyk ukrainskykh imen [Dictionary of Ukrainian names]. Kyiv: Dovira. 509 s. [in Ukrainian].
18. Tupikov N.M. (1903) Slovar drevnerusskikh lichnykh sobstvennykh imen [Dictionary of Old Russian personal names]. *Zapysky otdeleniya russkoy i slavianskoy arkheologii russkogo arkheologicheskogo obshchestva*. Sankt-Peterburg. T. 6. 857 s. [in Russian].
19. Khudash M.L. (1995) Ukrainski karpatski i prykarpatiski nazvy naselennykh punktiv (utvorennia vid slovianskykh avtokhtonnykh vidkompozytnykh skorochenykh osobovykh vlasnykh nazv) [Ukrainian Carpathian and Pre-Carpathian names of settlements (formation from Slavic autochthonous from composite abbreviated personal proper names)]. Kyiv: Naukova dumka. 362 s. [in Ukrainian].
20. Khudash M. (2004) Ukrainski karpatski i prykarpatiski nazvy naselennykh punktiv (utvorennia vid vidapeliatyvnykh antroponimiv) [Ukrainian Carpathian and Carpathian names of settlements (formation from appellation anthroponyms)]. Lviv: Instytut narodoznavstva NAN Ukrainy. 536 s. [in Ukrainian].
21. Khudash M. (2006) Ukrainski karpatski i prykarpatiski nazvy naselennykh punktiv (vidapeliatyvni utvorennia) [Ukrainian Carpathian and Carpathian names of settlements (appellate formations)]. Lviv: Instytut narodoznavstva NAN Ukrainy. 452 s. [in Ukrainian].
22. Chuchka P. (2005) Prizvyshcha zakarpatskykh ukraintsv: istoryko-etymolohichni slovnyk [Surnames of Zakarpatty Ukrainians: historical and etymological dictionary]. Lviv: Svit. 707+XLVIII s. [in Ukrainian].
23. Yanko M.T. (1998) Toponimichnyi slovnyk Ukrainy [Toponymic dictionary of Ukraine]. Kyiv: Znannia. 430 s. [in Ukrainian].
24. Leksik prezimena Socjalističke Republike Hrvatske (1976). Zagreb. 772 s. [in Croatian].
25. Rymut K. (1999–2001) Nazwiska polaków: w 2 t. Kraków [in Polish].
26. Słownik staropolskich nazw osobowych (1965–1985) / pod red. i ze wstępem W. Taszyckiego. Wrocław etc. T. I–VII [in Polish].
27. Svoboda J. (1964) Staročeská osobní jména a naše příjmení. Praha. 320 s. [in Czech].

ASTIONYMS OF UKRAINE: TYPOLOGY OF ONYMS CODE

Abstract. The author has modelled linguoculturological portraits of Ukrainian astionyms in the article. It has been emphasised that in modern linguistics, where anthropocentrism is recognised as a key idea and the linguistic personality is placed in the centre of the cultural tradition, the analysis of onomastic material in the aspect of interaction between language and culture becomes **topical**, when the onym is considered as an indicator of cultural values.

The **aim of the research** is to outline the linguoculturological portraits of Ukrainian astionyms separate, names of cities of the Zakarpattya region onyms code.

The following structure of the linguoculturological portrait of the astionym has been offered: *nuclear zone* (the present name of a city, its localisation); *close periphery* (genesis of the astionym); *far periphery* (characteristics of the etymon); *interpretation zone* (controversial interpretations, folk etymology, connotonyms, descriptions, etc.).

It has been found out that the etymons of city names explicating information of the anthroponymic individual code are Slavic autochthonous composite names, coming-from-composite proper personal names, coming-from-appellative proper personal names, Christian names. The basement of astionyms reflecting anthroponymic group code data are demonyms, names of people by locality, by family, and so on. The hydronymic, microtoponymic, oronymic, ergonymic code is presented by the names of cities, respectively, with hydronyms, microtoponyms, ergonyms in their bases. A memorial code is the preservation of a famous person's name, oikonim, agionim a chrononym in the settlement name.

It has been proved that traditions and innovations of Ukrainian naming, the richness of principles, motives, methods and means of naming are a good reason for speaking of astionyms as encyclopedic linguocultural texts, which reflect language and culture, history and geography, national traditions and social ideology and the living, genuine soul of the man-namemaker.

Keywords: onomastics; linguoculturological portrait; astionym; etymon; onomastic code; naming.

© Котович В., 2021 р.

Віра Котович – доктор філологічних наук, доцент кафедри філологічних дисциплін та методики їх викладання у початковій школі Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка, Дрогобич, Україна; virako@ukr.net; <https://orcid.org/0000-0001-6370-8135>

Vira Kotovych – Doctor of Philology, Associate Professor, Department of Philological Disciplines and Methods of Their Teaching in Primary School, Ivan Franko Drohobych State Pedagogical University, Drohobych, Ukraine; virako@ukr.net; <https://orcid.org/0000-0001-6370-8135>

ОНІМНИЙ ПРОСТІР ТВОРІВ СЕМЕНА ПАНЬКА

Науковий вісник Ужгородського університету. Серія: Філологія.

Випуск 1(45)

УДК 811.161. 2'373.2 423

DOI 10.24144/2663-6840/2021.1(45).262–267

Кравець Л. Онімний простір творів Семена Панька; кількість бібліографічних джерел – 5; мова українська.

Анотація. Онімний простір автобіографічних творів Семена Панька становить науковий інтерес з погляду вивчення ідіостилію митця, осмислення соціокультурного контексту його творчості, пізнання особливостей розвитку української лінгвокультури закарпатського краю. Мета статті – з'ясувати характерні ознаки онімного простору творів Семена Панька. Поставлена мета передбачала характеристику постаті митця та соціокультурного середовища, в якому він перебував; виокремлення основних груп онімів та виявлення їх специфіки.

З'ясовано, що онімний простір творів Семена Панька характеризується багатством і різноманітністю найменувань. Оскільки твори автобіографічні, то наявні оніми забезпечують достовірність викладу інформації, документальність. Усі власні назви реальні, не вигадані. Вони є своєрідними маркерами творчого і життєвого шляху автора. Найчисленніші групи ономастичної лексики утворюють топоніми й антропоніми, які також неоднорідні за складом і підлягають стратифікації. Серед топонімів помітно переважають ойконіми та гідроніми, а серед антропонімів – імена й прізвища пересічних людей. Топоніми виконують функцію хронотопів, тобто конкретизують координати художньо-документального часопростору. Тексти творів Семена Панька містять багато імен відомих митців, учених, політиків, духовних осіб, історичних постатей, що безумовно засвідчує ерудицію автора, характеризує коло його спілкування, а також оприявнює культурний простір Закарпаття міжвоєнного і повоєнного періодів, вияскравлює його зв'язки з російською і європейською культурами. Оніми в аналізованих текстах репрезентують українські, угорські та інші європейські культурно-історичні реалії, відбивають етнічну різноманітність краю та етнічну строкатість середовища, в якому перебував головний герой у різні періоди свого життя.

Виконане дослідження є лише першою спробою вивчення ономастичної лексики у творах Семена Панька. Результати аналізу показали перспективність подальших ономастичних студій в аспекті поглибленого вивчення топонімів та антропонімів, ужитих у творах Семена Панька.

Ключові слова: оніми, топоніми, ойконіми, гідроніми, антропоніми, текст.

Постановка проблеми. Вивчення онімного простору мови – неперервний і динамічний процес проникнення в глибини лінгвокультури етносу, розкриття особливостей її природи і закономірностей розвитку. Оніми вирізняють найменованій об'єкт з-поміж однорідних, індивідуалізують його. Водночас вони акумулюють етноспецифічну інформацію лінгвістичного й історичного характеру, зберігаючи її впродовж тривалого часу, тому постійно перебувають у фокусі уваги вчених та потребують спеціальних методів дослідження.

Оніми художніх текстів, уживання яких умовлене авторським задумом, можуть бути маркерами і реального, і уявного світу. Як органічна частина літературного тексту вони у взаємодії з іншими мовними одиницями формують зміст художньо-естетичного цілого, вияскравлюють ерудицію, креативність, оригінальність митця. Уведені в художній текст оніми набувають нових конотацій та реалізують значення, які істотно відрізняються від узвичаєних. Створені авторською уявою власні назви часто мають метафоричне або символічне значення, характеризуються експресивністю, образністю, вони увиразнюють зображуване, додають колориту, акцентуючи індивідуальні риси персонажів чи певні ознаки місця. Г. Лукаш зазначає: «Власна назва пов'язана з одиничним поняттям, але відкрита для різних семантичних процесів. В основі розвитку онімного значення лежить здатність понять трансформуватися, переходити одне в інше. Вторинне значення виникає тоді, коли ім'я виходить у позачасову і позапросторову домінанту. Нова інформація

ототожнюється з уже відомою, вираженою онімом, але в іншому онтологічному вимірі. Власна назва у такому розумінні становить собою величезний блок інформації, що обумовлюється здатністю імені бути концентратом певних знань, виступати згустком уявлень людини про світ, згорнутим текстом культури. Саме ж ім'я може бути пресупозицією для якої-небудь іншої інформації» [Лукаш 2011, с. 6].

В автобіографічних художніх текстах оніми, крім конструювання художнього світу, виконують номінативно-ідентифікаційно-диференційну функцію та забезпечують достовірність, об'єктивність викладу, оскільки протосюжетом таких творів є певний період життя автора, пережиті ним події в реальному місці з реальними учасниками. Автобіографічні художні тексти зберігають ті власні назви (ойконіми (астіоніми, комоніми, урбаноніми), хороніми), які були актуальні в той час, коли відбувалися описувані в творі події. Оніми в таких текстах – це хронотопи, які безпосередньо пов'язані з часовими і просторовими характеристиками об'єктивної дійсності. Онімний простір автобіографічних творів становить науковий інтерес насамперед з погляду вивчення історії нашарувань культур, пізнання особливостей розвитку української лінгвокультури певного регіону, а також ідіостилію митця, осмислення соціокультурного контексту його творчості тощо.

Аналіз досліджень. Проблема онімів здавна актуальна в славістиці і з погляду історії, і з погляду лінгвістики (П. Шафарик, Ф. Міклошич, Г. Іречек, Т. Легоцький, К. Кадлец та ін.). Українська ономастика має вагомий здобуток в кількох галузях:

топоніміці, антропоніміці, зооніміці, етніміці (С. Бевзенко, К. Галас, Ю. Карпенко, О. Компан, Г. Лукаш, П. Чучка, Л. Белей та ін.). На окрему увагу в україністиці заслуговують ономастичні студії Яра Славутича, виконані за межами України. Це праці «Ukrainian Surnames in enko», «The Ukrainian Contribution to Onomastik Sciences», «Typical Surnames in the East Slavic Languages», «The Russian Deformation of Ukrainian Surnames», «The Russianization of Ukrainian Place-Names», «Українські місцеві назви в Канаді».

В останні десятиліття напрацьовано значну кількість матеріалів з вивчення ономастикону художніх творів П. Куліша, Лесі Українки, І. Франка, М. Коцюбинського, П. Загребельного, Л. Костенко, А. Мойсієнка, М. Дочинця, Д. Кешелі, В. Лиса та ін., що спричинилося до виокремлення літературно-художньої ономастики як самостійної галузі лінгвістики. У дослідженнях такого роду багато уваги присвячено вивченню семантико-стилістичного, виразально-зображального потенціалу літературно-художніх онімів як компонентів художньо-образної системи твору та маркерів ідіостилу митця, аналізу принципів номінації (З. Франко, С. Єрмоленко, Л. Белей, А. Мойсієнка, Г. Сюта, А. Вегеш, Н. Цівун та ін.). На думку Л. Белей: «сучасний стан української літературно-художньої антропоніміки виявляє гостру потребу збору, систематизації численних українських літературно-художніх антропонімів, різнобічного вивчення їх функціонально-стилістичних можливостей, виявлення загального та індивідуального в принципах номінації персонажів, з'ясуванні ролі літературно-художньої антропонімії у процесі становлення національної антропосистеми та національної літературної мови» [Белей 2002, с. 3].

Проблемі переосмислення онімного значення (конотонімів) присвячена монографія Г. Лукаш «Актуальні питання української конотоніміки». Спираючись на теорію конотативної онімії, дослідниця простежує семантичне розширення власних назв. Авторка аргументовано доводить, що власні назви відкриті для різних семантичних процесів. Г. Лукаш підкреслює: «Результатом переосмислення онімного значення стає збагачення імені новим значенням, а передумовами його сприйняття – раніше отримані почуттєві образи, інтелектуальний рівень і особисте розуміння імені суб'єктом» [Лукаш 2011, с. 6]. Важливо, що до аналізу були залучені і твори художньої літератури, і нехудожні тексти.

Онімний простір автобіографічних творів – це маловивчена проблема в українській ономастиці, що зумовлено і специфікою цього літературно-документального жанру, й історією його розвитку. Специфіка автобіографічних творів полягає в поєднанні художніх і документальних елементів: «важливими є точність фактичного матеріалу, достовірність зображуваних подій, які часто поєднуються з домислами, накладанням на факти авторських симпатій чи антипатій, ідейних топосів тощо» [Ковалів 2007, с. 19]. В українському письменстві ХХ ст. цей жанр, перебуваючи під ідеологічним тиском, існував у суб'єктивній художній формі та представле-

ний нечисленними текстами [Ковалів 2007, с. 20]. В останні десятиліття з'явилися нові автобіографічні твори, серед яких і повість українського закарпатського письменника і перекладача Семена Панька «Коли засвічувалися віщі вогні».

Мета статті – з'ясувати характерні ознаки онімного простору творів Семена Панька.

Поставлена мета передбачає розв'язання таких **завдань**:

- схарактеризувати постать митця та соціокультурне середовище, в якому він формувався і працював;

- виділити основні групи онімів, зафіксованих у прозових творах письменника;

- розкрити семантико-стилістичну специфіку виявлених онімів.

Об'єкт, предмет, мета та завдання дослідження зумовили вибір загальнонаукових та вузькоспеціальних **методів дослідження**: *синхронно-описовий* (для висвітлення особливостей біографії митця), *текстової ідентифікації онімів* (для фіксації онімів у прозових текстах), *системно-класифікаційний* (для диференціації виявлених онімів), *семантико-стилістичний* (для визначення семантики і стилістичних функцій аналізованих одиниць), *лінгвокультурологічний* (для з'ясування змісту й оцінності онімів залежно від соціокультурних умов їх функціонування, від лінгвокультурної традиції).

Виклад основного матеріалу. Семен Панько (1920–1976 рр.) – український закарпатський перекладач, поет і прозаїк. Перекладав українською твори чеських (І. Ольбрахт і К. Новий), словацьких (Р. Моріц і Й. Горак), сербських (І. Андрич і А. Диклич), хорватських (М. Крлежа), угорських (М. Сабо, Ф. Мор, П. Вереш, Ж. Турі, І. Петровац) авторів. З української на угорську переклав збірки оповідань І. Франка та Л. Мартовича [Гаврош 2020, с. 3].

Семен Панько, як і Кирило Галас, належить до міжвоєнного покоління закарпатців. Спільність соціально-економічних, культурних і політичних умов життя зумовила подібність біографій двох інтелектуалів Закарпаття. Перетинались і їхні життєві шляхи, зокрема в юнацькі роки вони навчалися в один час і в одних і тих самих професорів у Будапештському університеті, про що розповідає Семен Панько на сторінках автобіографічної повісті «Коли засвічувалися віщі вогні».

Семен Панько був вихованцем Мукачівської руської реальної гімназії, навчання в якій мало вирішальний вплив на формування світоглядних засад майбутнього митця. Про літературні вечори в гімназії письменник згадував: «На ці вечори приходили як гімназисти старших класів, так і майбутні вчителі народних шкіл із міської учительської семінарії. Часом у нас бували в гостях і визнані вже літератори, що постійно жили і працювали у місті. Ми читали тут свої перші вірші, оповідання, вчилися мислити завдяки дискусіям на теми літератури та мистецтва, а ще, як велику цінність, позичали один одному томики Єсеніна, Бальмонта, Брюсова тощо... Ніхто не розповідав нам, учням закарпатських російських гімназій, про Лесю Українку, Лепкого, Олесея, Ма-

ланюка, Тичину, Антонича, а про творчість Тараса Шевченка ми могли дещо знати хіба що в тенденційному освітленні російської імперської літературної критики» [Панько 2020, с. 214].

У дитячому віці, за спогадами автора, він розмовляв місцевою говіркою і не володів ні російською, ні чеською, ні угорською мовами. На сторінках автобіографічної повісті митець описує болісні для дитячої психіки ситуації, що виникали через незнання цих мов. За час навчання в Мукачівській руській реальній гімназії в підлітка поступово сформувалася російська орієнтація, «защеплена в дитячі голови «общерусами» та заїжджими вчителями» [Панько 2020, с. 83]. За словами О. Гавроша: «Семен Панько опинився серед грона вихованців Мукачівської, Хустської та Ужгородської гімназій, які під впливом своїх наставників Петра Лінтура, Івана Керчі писали російською. Серед них такі відомі нині імена, як Іван Чендей, Юрій Гойда, Юрій Керекеш, Кирило Галас. Але якщо згадані літератори ще під час Другої світової війни або незадовго після неї одразу повернули у природне русло творчості рідною мовою, то такі їхні колеги, як Василь Добош, Василь Сочка-Боржавин, Омелян Балецький, Йосип Жупан, Петро Продан до кінця своїх днів не зреклися русофільства, залишившись у літературному процесі російськомовними авторами» [Гаврош 2020, с. 5].

Автобіографічна повість «Коли засвічувалися віщі вогні» написана в середині 70-х років ХХ ст. Тривалий час твір залишався в рукописному вигляді, а отже, був недоступний широкому читачеві. Через майже півстоліття його впорядкував і підготував до видання син Семена Панька – Сергій Панько, науковець і дипломат. Повість, уперше видана у 2020 р. з нагоди святкування 100-річчя від дня народження автора, знаменує друге народження письменника. Це твір про дитинство та юність митця, про його навчання та перші проби пера, про важкі випробування під час Другої світової війни. Це історія Закарпаття міжвоєнного і повоєнного періоду, подана через долю однієї людини. Семен Панько пише: «Я належав до молодого покоління закарпатців, яке здобуло освіту і сформувалося протягом двох десятиріч між першою та другою світовими війнами. Це покоління отримало здорове демократичне щеплення, чому дуже сприяли політичні реалії новопосталої Чехословацької Республіки» [Панько 2020, с. 113].

Оскільки повість та інші твори, вміщені у виданні, автобіографічні, то вжиті оніми забезпечують достовірність викладу інформації, документальність. Усі власні назви реальні, не вигадані. Вони є своєрідними маркерами творчого і життєвого шляху автора. Відзначимо, що онімний простір аналізованих творів надзвичайно широкий. Серед зафіксованих одиниць домінують топоніми (хороніми, ойконіми, гідроніми, ороніми), які репрезентують насамперед Закарпаття, а також Угорщину й інші європейські країни. Більшість із них є носіями культурної пам'яті, оскільки це назви географічних об'єктів (міст, сіл, місцевостей, водойм тощо)

з давньої історією. Антропоніми в аналізованих текстах також неоднорідні за складом. Серед них фіксуємо імена видатних історичних діячів, учених, митців та пересічних людей різної етнічної належності. Власні назви людей у сукупності оприявнюють етнічну строкатість середовища, в якому перебував головний герой автобіографічного твору.

Серед топонімів помітно переважають ойконіми, за ними кількісно виділяються гідроніми. Значна кількість власних назв позначає ті місця, де минули дитячі та юнацькі роки митця, тобто села і міста Закарпаття, Мукачівщини. У тих частинах повісті «Коли засвічувалися віщі вогні», які розповідають про доросле життя, роботу, навчання в університеті, а також воєнні роки, переважають назви міст Угорщини. В аналізованих текстах топоніми виконують функцію хронотопів, тобто конкретизують координати художньо-документального часопростору.

Види топонімів Закарпаття, зафіксованих у повісті «Коли засвічувалися віщі вогні» (правпис окремих назв у тексті твору не завжди послідовний):

– ойконіми: комоніми (*Чонівці, Руське, Жуково, Бенедикувці, Червеньово, Щасливе (Серенчувці), Іванівці, Ракошино, Кайданово, Копинувці та ін.*), астіоніми (*Мукачово, Чинадієво, Хуст, Чоп, Рахів, Ужгород*);

– гідроніми (*Полуй, Латориця, Тиса, Ріка, Тербя, Боржава, Синеvir*).

Серед наведених топонімів помітно переважають назви сіл Мукачівщини. У тексті повісті частотний оронім *Карпати*, наявні назви різних місцевостей краю (*Лучка, Просянки, Якимовий переліг, Круг та ін.*), зафіксовано назву криниці *Зозулька*.

Топоніми Угорщини представлені двома групами, з яких помітно переважають назви міст:

– ойконіми (*Будапешт, Веспрем, Кішвард, Секешфегервар, Вишеград, Кечкемет, Дебрецен, Сентендрє, Естергом, Гевіз, Леаньфал, Шарвар*);

– гідроніми (*Дунай, Балатон*).

У текстах творів митця наявні також назви гір, що знаходяться на території Угорщини (*Баконські гори*), угорської рівнини (*Алфелді*). У розповідях про часи, проведені в Будапешті, частотні урбаноніми (назви вулиць, бульварів (*Немет-утца, Кішфалуді, Кірай, Музеум Керут*), площ (*Барош*), вокзалів (*Дейлі, Келеті*) тощо).

Топоніми в повісті «Коли засвічувалися віщі вогні» не лише вказують на місце перебування головного героя чи місце описуваних подій. Автор часто профілює в назвах лінгвокультурологічний зміст, акцентуючи значення слів, подаючи поширені трактування їх походження: «А слов'янські ознаки середньодунайської низовини значні: назва озера Балатон пішла від слов'янського слова «болото», назва міста Пешт (колись окремого від Буди) – від слова «пешть» (печера). Багато й інших топонімічних прикладів: замки Красногорка, Вишеград, міста Дебрецен (Доброчин), Оросвар, Сольнок (місце, де сіль, яку постачали солотвинські копальні, з тисянських плотів-бокоров завантажувало на вози)» [Панько 2020, с. 113].

Автобіографічну розповідь, за законами жанру, часто супроводжують емоції автора, його суб'єктивні оцінки. Так, перебуваючи далеко від рідної домівки, головний герой зворушений слов'янськими назвами населених пунктів, в які він потрапляє під час війни: «Мене, відірваного від рідних місць, тішили навіть назви сіл, що я ними проходив: *Лопатинець, Желізна Гора, Грабовини* (курсив наш – Л.К.). У цих назвах звучало щось дуже знайоме і близьке серцю» [Панько 2020, с. 165]. Очевидно, що йдеться про хорватські села, які і зараз мають ті самі назви: *Лопатинець (Lopatines)*. Водночас написання українською мовою окремих відрізняться: *Железна Гора (Železna Gora)*. Неподалік від Железної Гори є населений пункт *Грабовник (Grabrovnik)*, який, імовірно, названо в тексті *Грабовини*. Підтверджує наше припущення і той факт, що *Грабовник* лежить на шляху до *Штригова (Štrigova)*, яке було метою подорожі головного героя (у тексті – *Штригова*). Населений пункт *Штригова* і тепер знаходиться на території Хорватії неподалік від кордону з Угорщиною.

Онімний простір аналізованих текстів насичений антропонімами, а саме іменами та прізвищами людей різної етнічної належності, які проживали на території Закарпаття або яких згодом зустрів головний герой на своєму життєвому шляху. Серед них помітну групу становлять імена й прізвища слов'янського населення Закарпаття. Це православні жіночі і чоловічі імена, узвичаєні українцями. Численні також імена й прізвища, характерні для угорців та представників інших етносів.

Антропоніми, зафіксовані в творах Семена Панька:

– імена слов'янського населення Закарпаття – українців (дід *Хома (Хтома)*, *Андрій, Василь, Матвій, Григорій (Гриць), Митро*, стрико *Михайло (Мишо)*, прадід *Олекса*; мати *Пелагія, Марія*, стрийна *Олена, Анця, Анночка, Поланя*), прізвища (*Панько, Якубич, Бальяло, Добош* та ін.), прізвиська (мати *Жбураня*, нанашкуля (хрещена мати) *Баранійка, Бараній-Соловій*, сусіда *Андрій Лендел – Пуцій*) та ін.;

– імена, по батькові та прізвища росіян, згаданих у творах (*Сергій Сергійович, Валерія Б., Наташа, Євген Мельников*);

– імена євреїв, згаданих у творах (*Хеско, Шлойме (Шльома), Арон*);

– імена ромів (*Густі, Янчо, Деже; Ержіка, Юла, Бежі, Гізі, Сурманка*);

– імена угорців (*Адальберт (Бейла) Гавел, Ернест (Ерне) Чаус, Дюла, Ласло, Іштван, Золтан, Кароль (Корчі бачі), Шаріка, Ема, Матильда*).

Менш частотні в текстах Семена Панька найменування представників інших європейських етносів: чехів (*Піліх, Іван Іванович Готвальд*), словаків (*Добчанські*), хорватів (*Божидан (Божо), Миліца*), сербів (*Строїкович, Іштван Радонич*), німців (*Ганс*), поляків (*Рудек, Мечислав Тушинський*).

Переважає більшість наведених антропонімів ужита із вказівкою на етнічну належність носія. Такий прийом акцентує етнічний склад середовища, в якому доводилося перебувати головному герою. У

тих випадках, коли в тексті відсутня пряма вказівка на етнічну належність людини, визначити її за ім'ям та прізвищем носія здебільшого можна лише умовно. Наприклад, прізвища гімназистів, наведених у повісті, дають підстави зробити тільки попередні припущення про їх етнічну належність: «А прізвищ було багато всіляких: *Брунцвик, Басараб, Бучина, Ковач, Ковш, Кузьма, Мальованик, Медвідь* (курсив наш – Л.К.) тощо...» [Панько 2020, с. 74]. Лінгвістичних методів дослідження у цьому випадку недостатньо. Необхідно враховувати специфіку регіону (порубіжжя, етнічна строкатість та міжетнічна взаємодія), історичний проміжок часу (міжвоєнний та воєнний період), політичні обставини. Врахування цих та інших чинників зумовлює розширення інструментів дослідження.

Ужиті в аналізованих текстах антропоніми відбивають міксгенацію та асиміляцію, характерні для регіону. Окремі імена і прізвища людей, які фіксуємо в повісті, вказують на різну етнічну належність їхніх батьків. Показова щодо цього розповідь про вчительку *Татяну Стиборовну Бездекову*: «Її батько був лікар-чех, а мати – росіянка. Ще до війни батьки вчилися у Швейцарії, у Берні, там познайомилися та одружилися. Тому Татяна Стиборовна, а ми її тільки так і називали, – викладала чудово і російську, і чеську мови» [Панько 2020, с. 75]. Поза увагою автора не залишаються також асимілятивні процеси, індикаторами яких є антропоніми: закарпатець *Андрій Бучок – Андраш Бучок* в Угорщині, словенець *Йошко Чермак – Йошко Челені* в Угорщині та ін.

У вживанні антропонімів у повісті «Коли за-свічувалися віщі вогні» простежуємо окремі тенденції. Так, коли йдеться про родичів, мешканців сіл, то автор віддає перевагу іменам, рідше подає прізвиська та прізвища. Жінок називає на ім'я, рідше прізвисько. Щодо прізвиस्क (прозівок), то автор хоч і зазначає, що «кожний на селі мав якусь прозівку», але вживає їх ошадно стосовно селян і майже не вживає щодо містян. Розповідаючи про зустрічі з різними людьми в дорослому житті, автор переважно називає людей на ім'я і прізвище.

Загалом антропоніми відбивають етнічну неоднорідність краю та етнічну строкатість середовища, в якому перебував головний герой у різні періоди свого життя. У творі «Товариш Діма» автор описує слов'янський семінар Будапештського університету: «...Філософський факультет Будапештського університету містився на Музейному бульварі, поблизу монументальної, з височезними колонами будови Національного музею. У глибині двору, куди не долинав шум міста, сходилися стежки студентів, що вивчали слов'янські мови, захоплювались історіями літератур слов'янських народів.

В аудиторіях так званого слов'янського семінару, поруч з угорцями, сиділи юнаки й дівчата – представники мало не всіх слов'янських народів: поляки, словаки, хорвати, серби, словенці й закарпатські українці. Більшість студентів-слов'ян походила з країв, що на той час опинилися під окупацією хортистської Угорщини» [Панько 2020, с. 253].

Строкага етнічна палітра, віддзеркалена Семеном Паньком, увиразнює одну з ключових ідей його творів – загальнолюдські цінності і взаємоповага здатні об'єднувати представників різних культур навіть у часи соціальних потрясінь.

Основи мирного співжиття в поліетнічному середовищі, як впливає з тексту, напрацювало саме суспільство. З дитинства письменник чув, що «євреї і християни в [...] селі між собою завжди вживали слово “сусідо”» [Панько 2020, с. 19]. Повагу до людей різних культур виховували і в сім'ї. Автор згадує, як у дитячому віці «дістав дома добряче щеплення проти антисемітизму» [Панько 2020, с. 39]. З теплом і легким гумором розповідає Семен Панько про сусідство його батьків з родинами циган спочатку *Густі* та *Ержуки*, а потім *Палька* і *Юли* [Панько 2020, с. 20, 65]. Закладені в дитинстві основи толерантності, навички комунікативної взаємодії з представниками інших етносів і культур, як засвідчують аналізовані тексти, митець розвивав упродовж усього життя.

Серед антропонімів, зафіксованих у творах Семена Панька, виокремлюємо власні найменування осіб різного соціального рівня:

- керівники держав, політики (*Масарик, Бенеш, Горті, Гітлер, Сталін*);
- духовні особи (панотець *Дудинський*, священник *Бойшко*, ієромонах *Ігнатій*);
- професори Будапештського університету (*Іштван Кнєжа, Золтон Трочані, Алсегі, Янош Горват*);
- вчителі гімназії (*Татьяна Стиборовна Бездекова, Валерія Б.*);

Література

1. Белей Л.О. Нова українська літературно-художня антропонімія: проблеми теорії та історії. Ужгород: ІНВАЗОР, 2002. 175 с.
2. Гаврош О. Друге народження прозаїка Семена Панька. *Панько С. І. Вибрані твори: Коли засвічувалися віщі вогні*. Ужгород: Карпати, 2020. С. 3–9.
3. Ковалів Ю.І. Літературознавча енциклопедія у 2-х т. Київ: ВЦ «Академія», 2007. Т. 1. 608 с.
4. Лукаш Г.П. Актуальні питання української конотоніміки: монографія. Донецьк: Промінь, 2011. 448 с.
5. Панько С.І. Вибрані твори: Коли засвічувалися віщі вогні. Ужгород: Карпати, 2020. 336 с.

References

1. Belei L.O. (2002) Nova ukrainska literaturno-khudozhnia antroponiimiia: problemy teorii ta istorii [New Ukrainian literary and artistic anthroponymy: problems of theory and history]. Uzhhorod: INVAZOR. 175 s. [in Ukrainian].
2. Havrosh O. (2020). Druhe narodzhennia prozaika Semena Panka [The second birth of prose by writer Semyon Panko]. *Panko S.I. Vybrani tvory: Koly zasvichuvalysia vishchi vohni*. Uzhhorod: Karpaty. S. 3–9 [in Ukrainian].
3. Kovaliv Yu.I. (2007) Literaturoznavcha entsyklopediia u 2-kh t. [Literary encyclopedia in 2 volumes]. Kyiv: VTs «Akademiiia». T. 1. 608 s. [in Ukrainian].
4. Lukash H.P. (2011) Aktualni pytannia ukrainskoi konotonimiky: monohrafiia [Current issues of Ukrainian conotonymy: a monograph]. Donetsk: Promin. 448 s. [in Ukrainian].
5. Panko S.I. (2020) Vybrani tvory: Koly zasvichuvalysia vishchi vohni [Selected works: When the prophetic lights were lit]. Uzhhorod: Karpaty. 336 s.

ONYMS IN THE PROSE OF SEMEN PANKO

Abstract. Onyms in S. Panko's autobiographical prose are of scientific interest in terms of studying the individual style of the artist, understanding the socio-cultural context of his work, knowledge of the peculiarities of the development of Ukrainian culture in Transcarpathia. The purpose of the article is to find out the characteristic features of onyms in S. Panko's prose. The goal was to clarify the biography of the artist, analyze the socio-cultural environment in which he was, identify the main groups of onyms, study their specifics.

– студенти, а згодом – вчені, митці (*Омельян Балецький, Кирило Галас, Іван Керча, Федір Іванчов, Юрій Лешко, Петро Продан*) та ін.

Тексти творів Семена Панька насичені іменами відомих митців, учених, політиків, духовних осіб, історичних постатей, що безумовно засвідчує ерудицію автора, характеризує коло його спілкування, акцентує його інтелектуальне і соціальне зростання, а також оприявнює культурний простір Закарпаття міжвоєнного і повоєнного періодів, виокремлює його зв'язки з російською і європейською культурами.

Висновки. Онімний простір творів Семена Панька характеризується багатством і різноманітністю найменувань, які є просторовими, часовими та етнокультурними маркерами. Найчисленніші групи ономастичної лексики утворюють топоніми й антропоніми, які також неоднорідні за складом і підлягають стратифікації. Серед топонімів помітно переважають ойконіми та гідроніми, а серед антропонімів – імена і прізвища пересічних людей. Оними в аналізованих текстах репрезентують українські, угорські та інші європейські культурно-історичні реалії, відбивають етнічну різноманітність краю та етнічну строкатість середовища, в якому перебував головний герой у різні періоди свого життя.

Виконане дослідження є лише першою спробою вивчення ономастичної лексики у творах Семена Панька. Результати аналізу показали перспективність подальших ономастичних студій в аспекті поглибленого вивчення топонімів та антропонімів, ужитих у творах Семена Панька.

In S. Panko's autobiographical prose there is a significant number of different types of names. They ensure the accuracy of the information. All proper names are real. They are a kind of markers of the author's creative and life path. The most numerous groups of onomastic vocabulary form toponyms and anthroponyms. These groups are heterogeneous in composition, so they are divided into subgroups. Among toponyms oikonoms and hydronyms noticeably prevail, and among anthroponyms - names and surnames of ordinary people. Toponyms perform the function of chronotopes. Toponyms indicate the author's whereabouts, places where he lived, studied and worked. The author often emphasizes the cultural meaning in toponyms, gives common interpretations of the content of geographical names. S. Panko's prose contains many names of famous artists, scientists, politicians, clergy, historical figures. This testifies to the erudition of the author, shows the range of his communication, characterizes the culture of Transcarpathia in the interwar and postwar periods, reveals his connections with Russian and European cultures. In the analyzed texts, the onyms represent Ukrainian, Hungarian and other European cultural and historical realities, reflect the ethnic diversity of the region and the ethnic diversity of the environment in which the protagonist was at different periods of his life.

The study is the first attempt to study onyms in the prose of S. Panko. The results of the analysis showed the prospects of further onomastic studies in terms of in-depth study of toponyms and anthroponyms available in the prose of S. Panko.

Keywords: onyms, onymic space, toponyms, oikonoms, hydronyms, anthroponyms, text.

© Кравець Л., 2021 р.

Лариса Кравець – доктор філологічних наук, професор кафедри філології, Закарпатський угорський інститут імені Ференца Ракоці ІІ, м. Берегово, Закарпатська обл., Україна; lara.kravets@gmail.com; <https://orcid.org/0000-0002-5486-0642>

Larysa Kravets – Doctor of Philology, Professor, Department of Philology, Ferents Rakotsi II, Transcarpathian Hungarian Institute, Berehovo, the Transcarpathian Region, Ukraine; lara.kravets@gmail.com; <https://orcid.org/0000-0002-5486-0642>

ОНІМНА СПАДЩИНА В ЛЕКСИКОГРАФІЧНИХ ДЖЕРЕЛАХ
УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ XIV–XVIII СТ.

Науковий вісник Ужгородського університету. Серія: Філологія.

Випуск 1 (45)

УДК 811.161.2'373.23'374'13/17'

DOI: 10.24144/2663-6840/2021.1(45).268–275

Кровицька О., Осінчук Ю. Онімна спадщина в лексикографічних джерелах української мови XIV–XVIII ст.; кількість бібліографічних джерел – 21; мова українська.

Анотація. У статті звернено увагу на онімний матеріал, уміщений у трьох історичних словниках та картотеках – «Історичного словника українського языка» за ред. Є. Тимченка, «Словника староукраїнської мови XIV–XV ст.», «Словника української мови XVI – першої половини XVII ст.». Названо українські писемні пам'ятки XIV–XVIII ст., які фіксують передовсім антропонімну лексику, вказано також на деякі особливості лексичної картотеки «Історичного словника українського языка» за ред. Є. Тимченка. Окрім того, наголошено на різноманітну специфіку писемних джерел XVI – першої половини XVII ст.; підкреслено, що яскраву палітру особових власних імен демонструють пам'ятки ділового стилю XIV–XVIII ст.

У розвідці використано традиційну класифікацію особових найменувань (одночленні, двочленні, багаточленні).

У деяких писемних джерелах при найменуванні осіб фіксуємо супроводжувальні апелятиви *пань*, *пани*.

Деякі оніми демонструють високу словотворчу активність, збагачуючи таким способом словотвірну систему української мови.

У текстах досліджуваного періоду спорадично фіксуємо народнорозмовні варіанти особових християнських імен чоловіків та жінок.

Серед двочленних власних назв осіб відапелятивного походження домінують: назви осіб за родом діяльності та професією; назви осіб за територіальною і національною ознаками; назви осіб за соціальним та майновим станом, суспільно-політичним становищем; назви осіб за сімейними і родинними стосунками, свояцтвом; назви осіб за зовнішніми ознаками та внутрішніми властивостями; назви, пов'язані з реаліями навколишнього середовища; назви, пов'язані зі сферою побуту людини тощо.

Найбільшою пам'яткою XVII ст., де вміщені власні особові назви, є «Ресстр Війська Запорозького» 1649 р. (понад 4000 назв осіб). До ресстрової частини «Словника української мови XVI – першої половини XVII ст.» залучено, на жаль, лише особові назви відапелятивного походження, які значно доповнюють тогочасну мовну мозаїку рідкісними словами та діалектизмами.

Ключові слова: власна особова назва, антропонім, ономастика, історична лексикографія, відапелятивні найменування осіб.

Постановка проблеми. Серед важливих лінгвістичних проблем у слов'янському мовознавстві особливе місце займає створення історичних словників, які демонструють сучасному дослідникові не тільки тогочасне мовне багатство, але й певною мірою висвітлюють шляхи творення, становлення та функціонування власних назв.

Основоположником української наукової історичної лексикографії вважають Є.Тимченка, якому редакція журналу «Киевская старина» доручила зібрати матеріал для історичного словника, що в майбутньому мав долучитися як окремий додаток до словника сучасної української мови [Німчук 1996, с. 27].

Кожен лексикографічний проект розпочинають із виявлення, аналітичного дослідження і добору пам'яток конкретного історичного періоду. Наприклад, до джерельної бази «Історичного словника українського языка» за ред. Є. Тимченка увійшло понад 400 пам'яток української мови XIV–XVIII ст. різних жанрів та стилів (серед яких – рукописи різного характеру, стародруки та новодруки), зокрема: актів, судових документів, заповітів, грамот, літописів, творів конфесійної, полемічної та художньої літератури, епістолярної спадщини та щоденників [Осінчук 2011, с. 494; Дидик-Меуш 2018, с. 26–27].

На превеликий жаль, «через об'єктивні та суб'єктивні чинники словникарство, зокрема й історичне, в Україні не завжди мало всі можливості розвиватися» [Войтів, Кровицька 2013, с. 34], тому «Історичний словник українського языка» не був повністю опублікований (надруковано тільки фрагмент **А–ЖЯЛУВАТИ**), і таким чином не був уведений до наукового обігу. Натомість його Лексична картотека, яка зберігається у відділі української мови Інституту українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України (м. Львів), доступна для дослідників гуманітарних наук: істориків, мовознавців, літературознавців, народознавців та етнологів. Вона «налічує близько 300 тис. цитат-карток – 118 скриньок основного матеріалу і 8 – додаткового. Картотека складається із нестандартних карток різного кольору. Для її створення укладачі використовували різноманітний папір і чорнило» [Осінчук 2011, с. 495].

Наступною лексикографічною працею, на яку варто звернути увагу, став двотомний академічний «Словник староукраїнської мови XIV–XV ст.». У принципах побудови цього історичного словника наголошено, що він «задуманий за типом «тезауруса», тобто він повинен містити всі слова всіх пам'яток даного періоду, відібраних для Словника» [Вступ 1984,

с. 6]. До Лексичної картотеки цього словника ввійшло майже 1000 пам'яток світського характеру, писаних староукраїнською мовою. Незважаючи на їхнє територіальне походження, для створення картотеки брали для розписування суцільні тексти, серед яких: переклад статуту Казимира III, описи замків, люстрації земель, грамоти, а також окремі написи, зібрані з різних артефактів. Проаналізовано майже 12000 слів, подано всі варіанти реєстрового слова (фонетичні, орфографічні, графічні, морфологічні), а також у кожній словниковій статті зазначено кількість фіксацій конкретної лексеми.

«У численних рецензіях і відгуках на Словник відзначалося, що це єдина у слов'янській історичній лексикографії праця, де так широко представлені різноманітні типи власних назв, які суттєво доповнюють тогочасний словниковий склад мови, оскільки деякі загальні назви через жанрову обмеженість пам'яток не знайшли свого відображення» [Керста 1995, с. 30].

Для історичного мовознавства слов'янських мов неабияке значення має поява «Словника української мови XVI – першої половини XVII ст.», працю над яким розпочато у 1975 р. у відділі української мови Інституту українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України.

Цей історичний лексикон побудовано за іншими критеріями, ніж попередній. Завдяки конкретному історичному періоду (XVI – перша половина XVII ст.) в українському мовному просторі з'являється і розвивається політематична література, яка збагачує тогочасну українську мову різними стилістичними засобами, що по-новому відображають картину світу. Палітра тогочасних джерел представлена пам'ятками різних стилів і жанрів, зокрема: 1) пам'ятки ділового письменства (різні за змістом грамоти, привілеї, описи замків, люстрації земель, актові книги міських урядів, міських і земських судів, документи церковних і шкільних братств тощо); 2) пам'ятки полемічної літератури – твори І. Вишенського, 3. Копистенського, С. Христофора та ін.; 3) пам'ятки художньої літератури – вірші, панегірики, епіграми, народно-пісенна поезія, інтермедії тощо; 4) пам'ятки літописної літератури; 5) пам'ятки наукової і навчальної літератури (словники, граматики, лікарські поради тощо); 6) пам'ятки релігійної літератури (учительні євангелія, проповіді, повчання) тощо [Кровицька 2005, с. 30–31]. Таким чином, опрацьовано понад 400 писемних джерел, сформовано велику Лексичну картотеку, яка нараховує понад 800000 карток-цитат.

Отже, названі історичні лексикони та їхні картотеки є невичерпним джерелом для системного вивчення історичної ономастики.

Аналіз досліджень. Власні імена, зафіксовані у різноманітних пам'ятках української мови XIV–XVIII ст., передовсім їхня семантика, словотвір та походження, неодноразово були об'єктом аналізу українських лінгвістів. Історичну антропонімію та топонімію розглядали у своїх працях Д. Бучко [Бучко 1990], Л. Гумецька [Гумецька 1964], В. Денисюк

[Денисюк 2006], А. Івасенко [Івасенко 2011], Р. Керста [Керста 1984], Р. Осташ та Л. Осташ [Осташ, Осташ 2013], М. Сенів [Сенів 1986], І. Фаріон [Фаріон 2001], М. Худаш [Худаш 1980], І. Царалунга [Царалунга 2007], В. Штефуца [Штефуца 2019] та ін.¹ Однак у ракурсі згадуваних досліджень вибірково потрапляв онімний матеріал, засвідчений у картотеках українських історичних словників.

Мета статті – виявити і простежити функціонування власних назв у матеріалах «Історичного словника українського язика» за ред. С. Тимченка, «Словника староукраїнської мови XIV–XV ст.», «Словника української мови XVI – першої половини XVII ст.» та їхніх Лексичних картотеках. **Завдання:** зібрати онімний матеріал із писемних пам'яток XIV–XVIII ст., які ввійшли до корпусу джерел українських історичних словників; охарактеризувати найважливіші писемні пам'ятки, у яких максимально відображено онімний простір; з'ясувати деякі особливості функціонування особливих власних назв у зазначений історичний період.

Основним **методом** нашого дослідження є синхронно-описовий. Частково використано лексикологічний метод.

На основі детального аналізу джерельної бази історичних словників української мови з'ясовано, що онімну лексику найбагатше репрезентують тексти ділового стилю XIV–XVIII ст., засвідчені у рукописах і стародруках.

Виклад основного матеріалу. Найповніше ономастичну лексику (антропоніми, топоніми, гідроніми тощо) виявлено в картотеці «Словника староукраїнської мови XIV–XV ст.», зокрема у правових, купчих, дарчих, присяжних, поручних, розмежувальних, підтвердних, розсудних грамотах, угодах, привілеях, договорах, заповітах, записах різного характеру тощо. Більшість із них опубліковано у збірках: «Akta grodzkie i ziemskie i czasów Rzeczypospolitej Polskiej z archiwum tak zwanego Bernardyńskiego» (Lwów, 1868), «Акты, относящиеся к истории Южной и Западной России» (Санкт-Петербург, 1863, 1865), «Архив Юго-Западной России» (Київ, 1883–1907), «Українські грамоти XIV в. і перша половина XV в.» упорядник В. Розов (Київ, 1928) [дет. див.: ССУМ¹⁴⁻¹⁵ I с. 19–56].

Матеріали «Словника староукраїнської мови XIV–XV ст.» засвідчують такі три різновиди найменувань людей: одночленні, двочленні і багаточленні.

Найбільшу активність проявляють одночленні християнські жіночі та чоловічі імена: дьщери naszej Анны (Гирлов, 1499 ВД II, 154) [ССУМ¹⁴⁻¹⁵ I с. 77]; отпавиль... женѣ варварѣ сто гривень (Коломия, 1398 Р 57) [Ibidem с. 152]; тоє вьсе вышеписаное да є(ст) служѣ нашем(у) марку, о(т) на(с) ури(к) ему и сестра(м) его варвари и насти (1479–1480 Cost.S. 105) [Ibidem]; коупи(х)... тетраеу(г)ль... и дадо(х) его п(о)пу никитѣ (1401 ЗКЕ) [Ibidem II с. 49]; а тыи люди о(т)чичи мои, на

¹ Див. ще: Львівська ономастична школа: хрестоматія / [відп. ред. Купчинська З.О.]. Львів: Видавництво «Растр-7», 2019. 556 с.

има микоула... васи(л), оме(л)я(н)... мають єму потому служити (Луцьк, 1490 Пам.) [Ibidem с. 84].

Рідше фіксуємо двочленні найменування осіб: купиль пань петрашь дѣдицтво в аньны радивоньковоѣ (Перемишль, 1359 Р 10) [ССУМ¹⁴⁻¹⁵ I с. 77]; Мы кна(з) дѣдъ дмитриеви(ч)... василии данильєви(ч) (Луциця, 1388 Р 38–39) [Ibidem с. 153]; а тыи люди... на има... марко, ганю(к) тимо(ш) ко... мають єму потому служити (Луцьк, 1490 Пам.) [Ibidem с. 238]; Се азъ... ан(д)реи владимирови(ч)... съ своєю женою (Київ, 1446 Р 154) [Ibidem II с. 153].

Особливістю функціонування антропонімної лексики цього періоду є те, що одна і та ж особа в тексті грамоти могла іменуватися по-різному, це залежало від типу юридичного призначення документа або жанру документа [дет. див.: Пещак 1979, с. 184–242].

У тогочасних ділових документах при найменуванні осіб (найчастіше у двочленних антропонімах) з'являються супроводжувальні апеллятиви *пань*, *пани*: при то(м) былино... па(н) дмитрь ходоровскыи... па(н) ива(н) короваи (Зудечів, 1428 Р 111) [ССУМ¹⁴⁻¹⁵ I с. 498]; Жаловала сѧ пани Василєвал Копачєвича на пани Михайловоюу Нацєвича (Лукониця, 1478 AS III, 17) [Ibidem II с. 123]; повѣдала... пани Олизароваѧ Шиловича... штож... пан Олизар Шилович падчерицы своєй... дал и записал... имѣне Хоцен (Луцьк, 1487 AS I, 87) [Ibidem]; при томъ был... пань Яким Пузовский (Володимир, 1489 АрхЮЗР 8/IV, 141) [Ibidem с. 580].

Багаточленні антропоніми здебільшого засвідчено поряд із назвами осіб за соціальним та майновим станом, суспільно-політичним становищем у документах юридичного призначення: писар наш *Ивашко Ацкович Владыка* (Луцьк, 1489 AS I, 241) [ССУМ¹⁴⁻¹⁵ I с. 103]; князь *юръши глѣбовичъ белзьскый* пань ота пилецкий староста руськоѣ землѣ... пань воевода лвовский блотишовский соцький юско (Львів, 1368 Р 16) [Ibidem с. 185]; князь *Михайло Васильєвичъ Збаражський* (Вільна 1489 AS I, 79) [Ibidem с. 389]; писалъ *Ивашко Петровичъ*, писарь кнегини *Ивановое Кобринское Феодоры* (Кобринь, 1401 АкВАК III, 2) [Ibidem 419]; а на розвѣздѣ были земланє и пань *линько зарубичъ воевода зудєчовскыи* (Зудечів, 1411 Р 79) [Ibidem с. 498].

Звернемо увагу на те, що окремі з власних імен виявляють потужний дериваційний потенціал, наприклад з основою *петр-* виявлено такі оніми: *Петрашко* (Перемишль, 1359 Р 10); *Петрашець* (Луцьк, 1490 Пам.); *Петриць* (Сучава, 1452 Cost. II, 410); *Петрушко* (1482–1491 АкЮЗР 7/II, 9); *Петруша* (Краків, 1489 АКВ); *Петько* (Львів, 1368 Р 16) [ССУМ¹⁴⁻¹⁵ II с. 140–143] та ін.

Досліджувані джерела часто репрезентують народно-розмовні варіанти особових християнських імен, зокрема з первісно демінутивними суфіксами: пань андрєико и бра(т) его лоука (Сучава, 1443 Cost. II, 131) [ССУМ¹⁴⁻¹⁵ I с. 74]; пань глѣбъ дворьскочи(ч) со двѣма сѣма ванько А лехно (Перемишль, 1378 Р 26) [Ibidem с. 152]; пань гаврилько дробьшевєвичъ (Перемишль, 1378 Р 26) [Ibidem с. 237]; мужь тое Ганки Миклашь... вмерь (Троки, 1495 РИБ 560)

[Ibidem с. 238]; мароушка присягла пра(д) нами (Васлуй, 1474 РГС) [Ibidem с. 578]; Щєфаноу дѣтїи не достало съ его женою Оленкою (1426 ВАМ 21) [Ibidem II с. 81]; дочкы пана Ромашка (Сучава, 1462 ВД I, 67) [Ibidem с. 302]; ганю(к) тимо(ш)ко из брато(м) (Луцьк, 1490 Пам.) [Ibidem с. 431].

На думку дослідників української історичної ономастики, «в антропонімії ономастичний суфікс **-ко**, позбавлений внаслідок своєї продуктивності первісно експресивного значення, як і ряд інших суфіксальних морфем з **-к**, серед яких суфікси **-х-**, **-ш-** та їх похідні, стає нейтральним структурним ономастичним формантом» [Керста 1995, с. 27].

Лексикологічний аналіз ономастики передбачає відбір онімів у різних текстах, впорядкування їх за конкретними критеріями, а також залучення до розгляду апеллятивної лексики. За принципами побудови «Словника української мови XVI – першої половини XVII ст.» для реєстрової частини використано передовсім ономастичний матеріал відапеллятивного походження. Слушно сказати, що інколи відапеллятивні антропоніми є чи не єдиним фіксатором конкретного апеллятива, який дійшов до сучасників як відповідне слово-джерело з конкретної писемної пам'ятки української мови.

За способом творення офіційні назви осіб класифікують на такі групи: 1) власне антропоніміїні іменування; 2) апеллятивні іменування; 3) мішані, або антропоніміїно-апеллятивні іменування [Осташ 1995, с. 505].

За нашими спостереженнями, у названому словнику та в матеріалах Лексичної картотеки «Історичного словника українського язика» за ред. Є. Тимченка переважають двочленні власні назви відапеллятивного походження, серед яких виокремлюємо кілька лексико-семантичних підгруп:

1) назви осіб за родом діяльності та професією: дали(с)мы квитъ *Захарии Ковалеви* (Львів, 1604 ЛСБ 1043, 8 зв.) [СУМ¹⁶⁻¹⁷ XIV с. 155]; *Алекса(н) дръ кова(ч)* (II пол. XVI ст. КА 531) [Ibidem с. 157]; Анътоний Янишевский... *Адамови ткачови, Матѣевєви шевѣцови*,... //... оферовалсе правьне чынити не занехати (Луцьк, 1649 АрхЮЗР 3/IV, 154–157) [КСУМ¹⁶⁻¹⁷]; Млинъ, котрый збудоваль *Максимъ Мельникъ* подь монастыремъ (Літ.Густ.м. 51) [КІСУЯ]; Яковъ Тубучленко... з *Костєю Дегтяренком*... заночовали у мене (1665 Ак. Полт. Гор. Ур. I, 83) [Ibidem]; Я, *Нечипоръ Стелмахъ*... заночовавши в корчмѣ, учинилъ грѣхъ (1713 Млр. Род. I 41) [Ibidem];

2) назви осіб за територіальною і національною ознаками: *василь литвинъ* (1552 ООвр.З. 107 зв.) [СУМ¹⁶⁻¹⁷ XVI с. 58]; *Мартинъ Мирьгородє(ц)* (1649 РЗВ 402 зв.) [Ibidem XVII с. 201]; *Лєвъ Арменинъ* (XVII ст. О обр. 33) [ІСУЯ с. 33]; Анъдрєй Шимановський... протєстовал на противько... *Василєви Татарчкови* (Житомир, 1650 АрхЮЗР 3/IV, 486) [КСУМ¹⁶⁻¹⁷]; *Василь Сербинъ*, Опанас Голубец (XVIII ст. Арх. Сул. ц 138) [КІСУЯ]; Муляру *Петру Нѣмцу*,... золотыхъ сто маючи зъ милостыни задалемъ былъ (1631 Гол. П. М. I, 397 (Зав.Бор.)) [КІСУЯ]; Давный заводъ панєй... Ширавєвой, зъ

Семеномъ Чернѣговцемъ (XVIII ст. Діар. Хан. 66) [Ibidem]; *Михайль Коломіїцьвъ*... не бачиль на вчи (XVIII ст. *Ик.Зоз. 2*) [Ibidem].

3) назви осіб за соціальним та майновим станом, суспільно-політичним становищем: *Ва(с)ко Асаву(л)* (1649 РЗВ 190) [СУМ¹⁶⁻¹⁷ I с. 139]; пань Станислав Шелемьпецкий... протестовал противько... *Яськови козачькови* (Луцьк, 1649 АрхЮЗРЗ/IV, 203–204) [Ibidem XIV с. 166]; *Сахъно Куничъни(к)* (1649 РЗВ 128 зв.) [Ibidem XV с. 181]; иванъ з' Барлемонту... нанѣ(л) *Петру мариа(л)ку* домъ (к. XVI ст. Розм. 68 зв.) [Ibidem XVII с. 60]; *Федоръ шафарь* и(з) сыно(м) своимъ иваномъ (Од-рехова, 1634 ЦДІАК 37, 2, 50) [КСУМ¹⁶⁻¹⁷];

4) назви осіб за сімейними і родинними стосунками, святцтвом: *А(н)дрѣ (!) Бабька*, могилове(ц) (Луцьк, 1592 ТУ 226) [СУМ¹⁶⁻¹⁷ II с. 5]; *Васи(л) Браташъ* (1649 РЗВ 379 зв.) [Ibidem III с. 53]; *Федо(р) дя(д)ко* (1649 РЗВ 30 зв.) [Ibidem IX с. 26]; *Грыгорей Сестранъ* (1594 АрхЮЗР 6/І, 241) [КСУМ¹⁶⁻¹⁷]; *Дмитро Браточко*, *Лусянъ Дядечко* (XVIII ст. ДНРМ с. 202, 289) [Керста 1984, с. 31];

5) назви осіб за зовнішніми ознаками та внутрішніми властивостями: *Кривобоки(и) ле(в)ко* (Житомир, 1609 ЦДІАК 11, 1, 5, 11) [СУМ¹⁶⁻¹⁷ XV с. 109]; *Григо(р) Мовчанъ* (1649 РЗВ 180) [КСУМ¹⁶⁻¹⁷]; *кривий Хома* (XVII ст. Укр.-р. Арх. IX, 58) [КІСУЯ]; *Позволилъ...*, *Івановъ Довгому...* загороду... построить (1763 Сб. Мат. Лѣвоб. Укр. 132) [Ibidem]; заводное дѣло *Татяни Довгой* (1730 Сб. Мат. Лѣвоб. Укр. 12) [Ibidem]; Пнь *Федор Мудрик* (1680 Прот. Полт. С. II, 69 б) [Ibidem];

6) назви, пов'язані з реаліями навколишнього середовища: Такъ те(ж) и при зятя(х) его меновите Дмитрій Буси(н)ского(м) *Василій Литцы...* понева(ж) самого не было на то(т) час вдому (Холм, 1648 Тест.Ст. 471) [СУМ¹⁶⁻¹⁷ XVI с. 42]; я, *Рома(н) Овсяны(и)*, енера(л) во(з)ны(и) (Трипілля, 1599 ККПС 114) [КСУМ¹⁶⁻¹⁷]; *грыцько муравейникъ* (1649 РЗВ 328 зв.) [Ibidem]; *Василь Жукъ* [ДДГ с. 61]; Писа(р) полковій кievській *Зньовій Борсукъ* [Ibidem с. 79];

7) назви, пов'язані зі сферою побуту людини: *Яцко Лемеш* (Вишків, 1558 АрхЮЗР 8/VI, 56) [СУМ¹⁶⁻¹⁷ XVI с. 20]; *уласъ Мотика* (1649 РЗВ 82 зв.) [КСУМ¹⁶⁻¹⁷]; *мотычка а(н)дрѣи* (Львів, 1591 ЦДІАЛ 129, 1, 1117, 10) [Ibidem]; Михайло Ружминський... прислали... черезъ Олексея Орла а *Войтеха Мясонуста* козаковъ одиннадцять (Житомир, 1585 АрхЮЗР 3/І, 16) [Ibidem]; *Павель Тетера*, гетманъ чигиринський (XVIII ст. Зап.Мовч. 71) [КІСУЯ]; *Іванъ Шило* и снѣ его Юско [ДДГ с. 90]; виборние козаки:... *Іляш Борцъ*, Сидо(р) Грищенко [Ibidem с. 116].

Функціонування двочлених особових власних назв можливе у двох варіантах: «ім'я + прізвищева назва», що є найпоширенішим засобом ідентифікації особи та «прізвищева назва + ім'я» [Денисюк 2006, с. 50–51].

На жаль, до реєстру опублікованої частини «Історичного словника українського язика» за ред. Є. Тимченка не внесено окремо особових назв, їх

необхідно шукати лише в ілюстративному матеріалі. Опрацьовуючи текстову частину словника, ми зауважили таке явище: у цитатах-карточках опущено повноцінні тогочасні усі складові найменування особи; переважно засвідчено прізвищеву назву або християнське ім'я, які вживаються з апелятивами – назвами за родом занять, професією, церковною або релігійною діяльністю тощо, деколи – лише ім'я особи (або ж прізвищева назва), що супроводжується іменниками *пань*, *пани*; напр.: Священоеіерей Василій (XVIII ст. Оп.ст.кн. 11) [ІСУЯ с. 39]; Івана бляхнѣра... до монастира для побития бляхою церкве мурованой (1688 Літ.Мг.м. 48) [Ibidem с. 107]; Пани Борколабовая... душу свою Господу Богу предала (1594 Кул.Мат. I, 63) [Ibidem с. 110]; Пань Лашць... Лисѣнку мѣстечко на самый день великодній вшитко выстиналь (XVIII ст. Літ.Лѣв. 240.) [Ibidem с. 207]; брата попова дяка Івана... невинне киемъ у голову забиль (1605 Арх.ЮЗР. I, VI, 366) [Ibidem с. 412]; гаптарю Василю... рубли 3 (XVIII ст. Ризн.Соф.кн. 126-6) [Ibidem с. 508]; Попъ Петръ... оженившисьъ постригся в попи (1734 Укр. ист.м. 56) [Ibidem с. 866] та ін.

Аналізуючи антропоніми в ділових пам'ятках XVI–XVIII ст., ономасти не завжди можуть чітко розмежувати прізвищеві назви від прізвиськ. «В одних випадках прізвисько як факультативний ідентифікатор було ще індивідуалізуючою назвою: воно виділяло і характеризувало денотата за якоюсь помітною індивідуальною ознакою. Зате в інших осіб, передусім у людей заможних, такі найменування уже в XVI ст. часто передавалися у спадок від батька до дітей, онуків і в такий спосіб ставали родовими» [Історія української мови 1983, с. 608].

У пам'ятках XVI–XVIII ст. зафіксовано нечисленну групу багаточлених іменувань особи. Відзначмо, що серед них трапляються тричленні особові імена, якими здебільшого іменують представників соціальної, військової та суспільно-політичної верхівки: *Ганьна Юрьевна Воронянька*, бы(в)ша пани Грегорова Сокурова (Київ, 1598 ККПС 101) [КСУМ¹⁶⁻¹⁷]; жалова(л) на... пнѣ *С(с)тафтяна Тишкевича Лого(и)ского*, воеводица бере(с)те(и)ско(г) (1605 ДМВН 83) [Ibidem]; *Дмитръ Богдановичъ Барабашъ*, гетманъ (1617 Бараб. пр. 145) [КІСУЯ]; *Григорей Савичъ Чорний*, гетман, полковниці, сотники,... войска его королевской милости Запорожского (1630 Мат.коз.земл. 9) [Ibidem]; Іван Сердюк... вѣнчался за молодика, где был *Федор Диба Курьньский* старостою (1693 Стор. 93) [Ibidem]; люде заставные отъ пана *Станислава Яцковича Русина* (1576 Арх. ЮЗР. I, I, 56) [Ibidem]; даль сію розписку гідну полковнику черніговскому *Петру Степановичу Милорадовичу* [ДДГ с. 94].

Унікальною пам'яткою XVII ст., яка найбагатше фіксує особові найменування, є «Реєстр Війська Запорозького» 1649 р. Частина словникових статей у «Словнику української мови XVI – першої половини XVII ст.» формується тільки на конкретних ілюстраціях із «Реєстру Війська Запорозького». Завдяки використанню староукраїнського онімного матеріалу значно поповнюється макроструктура.

історичного словника; напр.: *Ломака* 'ломака': Микита Ломака (1649 РЗВ 390 зв.) [СУМ¹⁶⁻¹⁷ XVI с. 98]; *Маджарь* 'мортира; ступа': Ва(с)ко Маджа(р) (1649 РЗВ 8 зв.) [Ibidem XVII с. 4]; *Мазниця* 'мазниця': Аньдре(и) Мазниця (1649 РЗВ 376 зв.) [Ibidem с. 13]; *Маслакь* 'маслак': Ярема Масла(к) (1649 РЗВ 379 зв.) [Ibidem с. 61] та ін.

Цінний матеріал для діалектології містять словникові статті, які лише одноразово фіксують оніми діалектного походження. Наприклад: *Гладышь* 'товстун': Ва(с)ко гладышь (1649 РЗВ 190) [СУМ¹⁶⁻¹⁷ VI с. 215]; *Довгань, Долгань* '(людина, що має довгі ноги)': Педо(р) Довгань (1649 РЗВ 173); *Ивань до(л)гань* (1649 РЗВ 203 зв.) [Ibidem VIII с. 70]; *Кадушка* 'кадіб, кадуб': И(л) ляшь Кадушка (1649 РЗВ 444) [Ibidem XIV с. 7]; *Красунь* 'красень, красунь': Федорь Красунь (1649 РЗВ 127 зв.) [Ibidem XV с. 88]; *Крикливець* 'крикун': Федо(р) Крикливець (1649 РЗВ 183 зв.) [Ibidem с. 114] тощо.

Привертає увагу факт, що у «Реєстрі Війська Запорозького» виявлено спорадично похідні утворення зі спільною кореневою основою, що вказує на високу словотворчу продуктивність деяких основ відапелятивного походження у дериваційному процесі: *Кольнко*: Ивань Кольнко (1649 РЗВ 187 зв.); *Кольно*: Степань Кольно (1649 РЗВ 178 зв.); *Лобань*: Ивань Лобань (1649 РЗВ 407); *Лобась*: Васи(л) Лобась (1649 РЗВ 156); *Лобачь*: Лүкя(н) Лобачь (1649 РЗВ 340); *Лобко, Лобько*: Андру(с) Лобко (1649 РЗВ 187); *Ми(с)ко Лобько* (1649 РЗВ 207); *Мурза*: Дмитро Мү(р)за (1643 РЗВ 174 зв.); *Мурзакь*: васи(л) мү(р)закь (1649 РЗВ 180 зв.); *Мякенькый*: Игна(т) Мәкенькы(й) (1649 РЗВ 321 зв.); *Мяккий*: Фєдо(р) Мя(к)кы(й) (1649 РЗВ 441 зв.); *Аєцько Мәкькы(й)* (1649 РЗВ 321 зв.); *Мякота*: Степань Мякота (1649 РЗВ 368 зв.) та ін.

Особливістю фіксації власних назв людей у цій пам'ятці є двочленні антропоніми найменування. Дослідник «Реєстру Війська Запорозького» Р. Осташ зазначає: «у пам'ятці ними охоплено 95% загальної

кількості записаних козаків [...]. Таке саме становище спостерігаємо навіть візуально і в інших документах цієї доби, особливо в XVI–XVIII ст. Тому вчені дійшли висновку, що українська антропонімічна система досліджуваного періоду була в своїй основі двочленною» [Осташ 1995, с. 507].

У статті ми звернули увагу насамперед на антропонімічну лексику, зафіксовану в словникових матеріалах XIV–XVIII ст. Однак у фокусі українського онімного простору перебувають інші класи власних назв: топоніми, ойконіми, гідроніми, мікротопоніми, цінність яких полягає у збереженні конкретної інформації про реалії, явища чи події, характерні для розуміння української самоідентичності. У майбутньому вивчення цих назв сприятиме глибокому проникненню у мовну тканину пам'яток з метою розширення горизонтів лінгвістичного дослідження.

Висновки. Лексикографічні джерела XIV–XVIII ст. засвідчують, що у тогочасних офіційно-ділових пам'ятках із-поміж різноманітних лексичних одиниць представлені різноструктурні власні імена людей. Це пов'язано з тим, що на той час в українській мові ще не було єдиного загальноприйнятого способу ідентифікації особи. Здебільшого досліджувані тексти фіксують двочленні антропоніми з можливими модифікаціями. У матеріалах українських історичних словників спостерігаємо активне функціонування відапелятивних найменувань, другим членом яких виступають назви осіб за родом діяльності, професією, за певним становищем у суспільстві тощо, які містять у собі інформаційну базу про розвиток ремесел і промислів в Україні. Аналіз свідчить, що у пам'ятках домінують імена християнського походження, які, на думку істориків-ономастів, є стабільним засобом ідентифікації особи. Глибше опрацювання ілюстративного матеріалу історичних лексиконів засвідчує, що значна кількість антропонімів, адаптуючися в українській мові досліджуваного періоду, зазнала фонетичних і морфологічних змін. Рідше трапляються народно-розмовні іменування особи.

Література

1. Войтів Г., Кровицька О. Критерії добору ілюстративного матеріалу в історичному словнику. *Мовні обрії: збірник пам'яті Левка Пологу* / Відп. ред. О. Сімович. Львів: Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України, 2013 (Серія «Історія мови»). С. 34–48.
2. Бучко Д.Г. Походження назв населених пунктів Покуття. Львів: Світ, 1990. 143 с.
3. Вступ. *Словник староукраїнської мови XIV–XV ст.* / Відп. ред. Л. Гумецька: У 2 т. Київ, 1977–1978. Т. I–II. С. 1–19.
4. Гумецька Л.Л. Особові назви литовського походження в українських грамотах XIV–XV вв. *Дослідження і матеріали з української мови*. Київ, 1964. Т. VI. С. 121–132.
5. Денисюк В.В. Антропоніми в українській історіографічній традиції другої половини XVII–XVIII ст. Київ: Міленіум, 2006. 204 с.
6. Дидик-Меуш Г. Комбінаторика в українській мові XVI–XVIII століть: теорія, практика, словник: монографія. Львів, 2018. 688 с.
7. Івасенко А. Українські прізвищеві назви Галичини XVI століття. *Писемні пам'ятки: сучасне прочитання* / Відп. ред. Г. Дидик-Меуш. Львів: Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України, 2011 (Серія «Історія мови»). С. 185–189.
8. Історія української мови. Лексика і фразеологія / Відп. ред. В.М. Русанівський. Київ, 1983. 743 с.
9. Керста Р.Й. Українська антропонімія XVI ст. Чоловічі іменування. Київ: Наукова думка, 1984. 152 с.
10. Керста Р.Й. Питання ономастики у науковій спадщині Л. Гумецької. *Українська історична та діалектна лексика*. Збірник наукових праць. Вип. 2. Київ: Наукова думка, 1995. С. 26–34.

11. Кровицька О.В. Українська лексикографія: теорія і практика. Львів, 2005. 175 с.
12. Німчук В. Є.Тимченко – основоположник української наукової історичної лексикографії. *Українська історична та діалектна лексика: зб. наук. пр.* / Відп. ред. Д. Гринчишин. Львів, 1996. С. 26–34.
13. Осінчук Ю.В. Картотека «Історичного словника українського язика»: минуле і сучасне. *Українська лексикографія в загальнослов'янському контексті: теорія, практика, типологія. Ларисі Григорівні Скрипник.* Київ, 2011. С. 494–503.
14. Остап Р.І. Ідентифікація особи в Реєстрі. *Реєстр Війська Запорозького 1649 року* / Підгот. до друку О.В. Тодійчук (гол. упоряд.) та ін. Київ: Наукова думка, 1995. С. 505–512.
15. Остап Р., Остап Л. Українські особові імена середини XVII століття як об'єкт лексикографії. 20. *Мовні обрії: Збірник пам'яті Левка Полюги* / відп. ред. О. Сімович. Львів: Інститут українознавства ім. І.Крип'якевича НАН України, 2013 (Серія «Історія мови»). С. 111–117.
16. Пешак М.М. Стиль ділових документів XIV ст. (структура тексту). Київ: Наукова думка, 1979. 267 с.
17. Сенів М.І. Украинская антропонимия XIV–XVIII вв. (женские именованія): автореф. дисс.... канд. филол. наук: 10.02.02 – язика народів СРСР (український язик) / Ужгородський державний університет. Ужгород, 1986. 16 с.
18. Фаріон І. Українські прізвищеві назви Прикарпатської Львівщини наприкінці XVIII – початку XIX століття (з етимологічним словником). Львів: Літопис, 2001. 371 с.
19. Худаш М.Л. До питання класифікації українських прізвищевих назв XIV–XVIII ст. *З історії Української лексикології.* Київ: Наукова думка, 1980. С. 96–160.
20. Царалунга І. Українські топоніми на -ани (-яни). Хмельницький: Хмельницький національний університет, 2007. 165 с.
21. Штефуца В. Венгерские заимствования на материалах украинско-молдавских грамот XIV–XV веков. *Діалектологічні студії. 12: Діалект і пам'ятка* / Відп. ред. П. Гриценко, Н. Хобзей. Львів: Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича НАНУ, 2019. С. 341–349.

Джерела

1. ДДГ – Ділова документація Гетьманщини XVIII ст.: Зб. документів / АН України. Ін-т укр. Археології та ін.; Упоряд., автор передмови та комент. В.Й. Горобець; Відп. ред. Л.А. Дубровіна. Київ: Наукова думка, 1993. 392 с.
2. ІСУЯ – Історичний словник українського язика / за ред. Є. Тимченка. Харків; Київ, 1930–1932. Т. I. Вип. 1–2.
3. КСУМ^{16–17} – Картотека «Словника української мови XVI – першої половини XVII ст.» Зберігається у відділі української мови Інституту українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України (м. Львів).
4. КІСУЯ – Картотека «Історичного словника українського язика» / за ред. Є. Тимченка. Зберігається у відділі української мови Інституту українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України (м. Львів).
5. СУМ^{16–17} – Словник української мови XVI – першої половини XVII ст. / Відп. ред.: Д. Гринчишин, М. Чікало. Львів, 1994–2017. Вип. 1–17 (видання не завершене).
6. ССУМ^{14–15} – Словник староукраїнської мови XIV–XV ст.: в 2-ох т. / Відп. ред. Л. Гумецька. Київ, 1977–1978. Т. I–II.

References

1. Voitiv H., Krovtytska O. (2013) Kryterii doboru iliustratyvnoho materialu v istorychnomu slovnyku [Criteria for selection of illustrative material in the historical dictionary]. *Movni obrii: zbirnyk pamiati Levka Poliuhu* / Vidp. red. O. Simovych. Lviv: Instytut ukrainoznavstva im. I. Krypiakevycha NAN Ukrainy. S. 34–48 [in Ukrainian].
2. Buchko D.H. (1990) Pokhodzhennia nazv naselenykh punktiv Pokuttia [Origin names of settlements of Pokuttia]. Lviv: Svit. 143 s. [in Ukrainian].
3. Vstup. *Slovnyk staroukrainskoi movy XIV–XV st.* [Introduction. Dictionary of the Old Ukrainian Language of the 14th–15th centuries] / Vidp. red. L. Humetska: U 2 t. Kyiv, 1977–1978. T. I–II. S. 1–19 [in Ukrainian].
4. Humetska L.L. (1964) Osobovi nazvy lytovskoho pokhodzhennia v ukrainskykh hramotah XIV–XV vv. [Personal names of Lithuanian origin in Ukrainian letters of the 15th–16th century]. *Doslidzhennia i materialy z ukrainskoi movy.* Kyiv, T. VI. S. 121–132 [in Ukrainian].
5. Denysiuk V.V. (2006) Antroponimy v ukrainskii istoriografichnii tradytsii druhoi polovyny XVII–XVIII st. [Anthroponyms in the Ukrainian historiographic tradition of the second half of the seventeenth 17th–18th centuries]. Kyiv: Milenium. 204 s. [in Ukrainian].
6. Dydyk-Meush H. (2018) Kombinatoryka v ukrainskii movi XVI–XVIII stolit: teoriia, praktyka, slovnyk [Combinatorics in the Ukrainian language of 16th–18th centuries: Theory, practice, dictionary]. Lviv. 688 s. [in Ukrainian].
7. Ivasenko A. (2011) Ukrainski prizvyshechi nazvy Halychyny XVI stolittia [Ukrainian Linear Names of Galicia of 16th century]. *Pysemni pamiatky: suchasne prochyttannia* / Vidp. red. H. Dydyk-Meush. Lviv: Instytut ukrainoznavstva im. I. Krypiakevycha NAN Ukrainy. S. 185–189 [in Ukrainian].
8. *Istoriia ukrainskoi movy. Leksyka i frazeolohiia* [The history of the Ukrainian language. Lexics and phraseology]. Kyiv, 1983. 743 s. [in Ukrainian].

9. Kersta R.Y. (1984) *Ukrainska antroponimii XVI st. Cholovichi imenuvannia* [Ukrainian anthroponemia of 16th century. Male naming]. Kyiv: Naukova dumka. 152 s. [in Ukrainian].
10. Kersta R.Y. (1995) *Pytannia onomastyky u naukovii spadshchyni L. Humetskoï* [Issues of Onomastics in the scientific heritage of L. Gumetska]. *Ukrainska istorychna ta dialektna leksyka. Zbirnyk naukovykh prats. Vyp. 2.* Kyiv: Naukova dumka. S. 26–34 [in Ukrainian].
11. Krovvytska O.V. (2005) *Ukrainska leksykohrafiia: teoriia i praktyka* [Ukrainian Lexicography: Theory and Practice]. Lviv. 175 s. [in Ukrainian].
12. Nimchuk V. (1996) *Ye. Tymchenko – osnovopolozhnyk ukrainskoï naukovoï istorychnoï leksykohrafiï* [Tymchenko – the founder of Ukrainian scientific historical lexicography]. *Ukrainska istorychna ta dialektna leksyka: zb. nauk. pr. / Vidp. red. D. Hrynchshyn.* Lviv. S. 26–34 [in Ukrainian].
13. Osinchuk Yu.V. (2011) *Kartoteka «Istorychnoho slovnyka ukrainskoho yazyka»: mynule i suchasne* [The cardboard «Historical dictionary of Ukrainian tongue»: the past and modern]. *Ukrainska leksykohrafiia v zahalnoslovianskomu konteksti: teoriia, praktyka, typolohiia. Larysi Hryhorivni Skrypnyk.* Kyiv. S. 494–503 [in Ukrainian].
14. Ostash R.I. (1995) *Identyfikatsiia osoby v Reiestri* [Identification of a person in the Registry]. *Reiestr Viiska Zaporozkoho 1649 roku / Pidhot. do druku O.V. Todiichuk (hol. uporiad.) ta in.* Kyiv: Naukova dumka. S. 505–512 [in Ukrainian].
15. Ostash R., Ostash L. (2013) *Ukrainski osobovi imena seredyny XVII stolittia yak obiekt leksykohrafiï. 20* [Ukrainian personnel names of the middle of the seventeenth century as an object of lexicography]. *Movni obrii: Zbirnyk pamiaty Levka Poliuhy / vidp. red. O. Simovych.* Lviv: Instytut ukraïnoznavstva im. I. Krypiakevycha NAN Ukrainy. S. 111–117 [in Ukrainian].
16. Peshchak M.M. (1979) *Styl dilovykh dokumentiv XIV st. (struktura tekstu)* [The style of business documents of the 14th century (text structure)]. Kyiv: Naukova dumka. 267 s. [in Ukrainian].
17. Senyv M.Y. (1986) *Ukraynskaia antroponymia XIV–XVIII vv. (zhenskye imenovanyia)* [Ukrainian anthroponomy 14th–17th centuries. (Women’s names)]: avtoref. dyss.... kand. fylol. nauk: 10.02.02. Uzhhorod. 16 s. [in Ukrainian].
18. Farion I. (2001) *Ukrainski pryzvyshchevi nazvy Prykarpatskoï Lvivshchyny naprykintsi XVIII – pochatku XIX stolittia (z etymolohichnym slovnykom)* [Ukrainian surname names of Precarpathian Lviv region at the end of the 18th – early nineteenth century (with etymological dictionary)]. Lviv: Litopys. 371 s. [in Ukrainian].
19. Khudash M.L. (1980) *Do pytannia klasyfikatsii ukrainskykh pryzvyshchevykh nazv XIV–XVIII st.* [To the question of the classification of Ukrainian surnames of the names of the 14th–18th centuries]. *Z istorii Ukrainskoï leksykolohii.* Kyiv: Naukova dumka. S. 96–160 [in Ukrainian].
20. Tsaralunha I. (2007) *Ukrainski toponimy na -any (-yany)* [Ukrainian toponyms on -any (-yany)]. *Khmelnitskyi: Khmelnytskyi natsionalnyi universytet.* 165 s. [in Ukrainian].
21. Shtefutsa V. (2019) *Venherskye zaymstvovanyia na materialakh ukraïnsko-moldavskykh hramot XIV–XV vekov* [Hungarian borrowings on the materials of the Ukrainian-Moldovan diploma 14th–15th centuries]. *Dialektolohichni studii. 12: Dialekt i pamiatka / Vidp. red. P. Hrytsenko, N. Khobzei.* Lviv: Instytut ukraïnoznavstva im. I. Krypiakevycha NANU. S. 341–349 [in Russian].

Sources

1. DDH – *Dilova dokumentatsiia Hetmanshchyny XVIII st.: Zb. Dokumentiv* [Business documentation of the Hetmanate of the 18th century] / AN Ukrainy. In-t ukr. Arkheohrafiï ta in.; Uporiad., avtor peredmovy ta koment. V.I. Horobets; Vidp. red. L.A. Dubrovina. Kyiv: Naukova dumka, 1993. 392 s. [in Ukrainian].
2. ISUIa – *Istorychnyi slovnyk ukrainskoho yazyka* [Historical dictionary of the Ukrainian language] / za red. Ye. Tymchenka. Kharkiv; Kyiv, 1930–1932. T. I. Vyp. 1–2 [in Ukrainian].
3. KSUM16–17 – *Kartoteka «Slovnyka ukrainskoï movy XVI – pershoi polovyny XVII st.»* [File «Dictionary of the Ukrainian language 16th – the first half of the 17th century».] *Zberihaetsia u viddili ukrainskoï movy Instytutu ukraïnoznavstva im. I. Krypiakevycha NAN Ukrainy (m. Lviv)* [in Ukrainian].
4. KISUIa – *Kartoteka «Istorychnoho slovnyka ukrainskoho yazyka»* [File of the «Historical Dictionary of the Ukrainian language»] / za red. Ye. Tymchenka. *Zberihaetsia u viddili ukrainskoï movy Instytutu ukraïnoznavstva im. I. Krypiakevycha NAN Ukrainy (m. Lviv)* [in Ukrainian].
5. SUM16–17 – *Slovnyk ukrainskoï movy XVI – pershoi polovyny XVII st.* [Dictionary of the Ukrainian Language 16th – the First Half of the 17th Century] / Vidp. red.: D. Hrynchshyn, M. Chikalo. Lviv, 1994–2017. Vyp. 1–17 (vydannia ne zavershene) [in Ukrainian].
6. SSUM14–15 – *Slovnyk staroukrainskoï movy XIV–XV st.: v 2-okh t.* [Dictionary of the Old Ukrainian Language of the 14th–15th Centuries] / Vidp. red. L. Humetska. Kyiv, 1977–1978. T. I–II [in Ukrainian].

HERITAGE OF ONYMS IN LEXICOGRAPHIC SOURCES OF THE UKRAINIAN LANGUAGE OF THE 14th–18th CENTURIES.

Abstract. The article draws attention to the material of onyms contained in three historical dictionaries and card indexes – “Mapping of the Historical Dictionary of the Ukrainian Language”, edited by Ye. Tymchenko, “Dictionary of the Old Ukrainian language of the 14th–15th centuries”, “Dictionary of the Ukrainian language of the 16th – first half of the 17th century”. The Ukrainian written monuments of the 14th–18th centuries, which record first of all the anthroponymic vocabulary, are named as

well as some features of the lexical card index of the “Mapping of the Historical Dictionary of the Ukrainian Language”, edited Ye. Tymchenko are pointed. Besides, emphasis is placed on the specifics of different genres of written sources of the 16th – first half of the 17th century. It is emphasized that the bright palette of personal proper names is demonstrated by the monuments of business style of the 14th–18th centuries.

The article uses a traditional classification of proper names (single, double, polynomial).

In some written sources, when naming persons, we record the accompanying appeals of *pan'*, *pani*.

Some of the onyms show high word-forming activity, thus enriching the word-forming system of the Ukrainian language.

In the texts of the studied period, we sporadically record vernacular variants of personal Christian names of men and women.

Among the two-member proper names of persons of appellate origin, the following dominate: names of persons by type of activity and profession; names of persons on territorial and national grounds; names of persons by social and property status, socio-political status; names of persons by family and kinship relations, affinity; names of persons by external features and internal qualities; names related to the realities of the environment; names related to the sphere of human life, etc.

The largest monument of the 17th century, which contains its own proper names, is the “Register of the Zaporozhian Army” of 1649 (over 40,000 names of persons). Unfortunately, to the register part of “Dictionary of the Ukrainian language of the 16th – first half of the 17th century” are included only names of appellate origin, which significantly complement the temporary linguistic mosaic with rare words and dialectisms.

Keywords: proper names, anthroponym, onomastics, historical lexicography, appellation names of persons.

© Осінчук Ю., Кровицька О., 2021 р.

Юрій Осінчук – кандидат філологічних наук, старший науковий співробітник відділу української мови Інституту українознавства ім. І. Крип'якевича НАНУ м. Львів, Україна; osinchuk@gmail.com; <https://orcid.org/0000-0003-4045-1044>

Yuriy Osinchuk – Candidate of Philology, Senior Researcher at the Ukrainian Language Department, Institute of Ukrainian Studies, I. Krypyakevych National Academy of Sciences of Ukraine, Lviv; Ukraine; osinchuk@gmail.com; orcid.org/0000-0003-4045-1044

Ольга Кровицька – кандидат філологічних наук, старший науковий співробітник відділу української мови Інституту українознавства ім. І. Крип'якевича НАНУ м. Львів, Україна; sadovy17@gmail.com; <https://orcid.org/0000-0002-6707-5539>

Olha Krovuytska – Candidate of Philology, Senior Researcher at the Ukrainian Language Department, Institute of Ukrainian Studies, I. Krypyakevych National Academy of Sciences of Ukraine, Lviv; Ukraine; sadovy17@gmail.com; <https://orcid.org/0000-0002-6707-5539>

ОНІМІЯ БУКОВИНСЬКОЇ ДІАЛЕКТНОЇ ФРАЗЕОЛОГІЇ

Науковий вісник Ужгородського університету. Серія: Філологія.

Випуск 1 (45)

УДК 811.161.2'373.7

DOI:10.24144/2663-6840/2021.1(45).276-281

Кузь Г. Онімія буковинської діалектної фразеології; кількість бібліографічних джерел – 13; мова українська.

Анотація. У статті на матеріалі словника «Фразеологізми та паремії Чернівецьчини» проаналізовано буковинську діалектну фразеологію з ономастичним компонентом. Мета – здійснити комплексний системний опис діалектних фразеологічних одиниць Чернівецьчини з компонентом-онімом з погляду семантики та функційних особливостей, визначити специфіку семантики ономастичного компонента, з'ясувати його роль у мотивації фразеологічного значення, а також виявити регіональні риси аналізованого пласту фразеології.

Ономастичні фразеологізми систематизовано відповідно до найпоширеніших онімних компонентів на групи, у складі яких є антропоніми, топоніми, геортоніми та етроніми. Здійснений аналіз підтверджує виразний антропоцентричний характер фразеології: переважна більшість цих власних назв є назвами людей. Антропоцентризм властивий і змістовому плану аналізованої фразеології: вони характеризують зовнішні характеристики людини, риси її характеру, поведінку, діяльність. З прагматичної точки зору в аналізованому масиві можна виокремити, окрім номінативних, фразеорепліки, прикмети, прокльони та замовляння.

Власні назви людей, передусім імена, у складі фразеологізмів десемантизуються і є носіями загального значення 'людина'. Це підтверджує варіантність таких компонентів у складі фразем та паронимазія, яка властива багатьом онімним фраземам. Прізвища в аналізованому матеріалі трапляються рідко і не цілком втрачають своє онімне значення. Фразеологізми з компонентами-етнонімами включають назви народів, з якими буковинці з давніх часів проживали поряд, і відображають загальноукраїнські стереотипи про представників цих етносів. Виявлено, що фраземи з компонентом-онімом репрезентують історію та культуру України загалом і Буковини зокрема, відтворюють соціальну, політичну, національну картину регіону.

Ключові слова: діалектні фразеологізми, ономастичний фразеологізм, онім, антропонім, топонім, етронім, геортонім.

Постановка проблеми. В останні десятиріччя минулого століття й на початку нинішнього в українському мовознавстві помітно зростає зацікавленість вивченням ареальної фразеології: триває збір діалектної фразеології різних регіонів України, дослідники виявляють архаїчні елементи, встановлюють зв'язки між матеріальним світом і духовною культурою, описують культурознавчий компонент ареальної фразеології, здійснюють комплексний аналіз окремих ареалів, досліджують окремі ідеографічні групи. У цьому досить широкому спектрі фразеологічної проблематики досить цікавою є група фразем з компонентами-власними назвами, оскільки такі вислови зберігають національне/регіональне семантичне та етимологічне забарвлення фразеологічної системи.

Аналіз досліджень. У наукових розвідках з української антропонімної фразеології Н. Бабич, Н. Москаленко, Н. Венжинович, О. Мороз та ін. знаходимо багато цікавих і доречних спостережень стосовно окресленої проблематики. Заслужують на увагу дослідження пареміології та фразеології з онімами Л. Скрипник, Н. Пасік, М. Алефіренко та ін., етнокультурний зміст функціонування онімів опрацьовано в дослідженнях В. Жайворонка і В. Хімік. Діалектний матеріал з компонентами-власними назвами аналізували В. Ужченко, Н. Романюк. Ще в 70-х рр. минулого століття збирала та досліджувала буковинську діалектну фразеологію з компонентами-онімами Н. Бабич, низка її статей присвячена фразеології з компонентами-теонімами. Поява нового фразеографічного видання матеріалів до словника «Фразеологізми та паремії Чернівецьчини»

(2017), у якому зібрано до цього часу розкиданий у різних наукових та художніх текстах, незафіксований раніше діалектний фразеологічний матеріал, дає новий імпульс для подальшого системного вивчення фразеології, в тому числі й з компонентами власними назвами.

Мета статті – здійснити комплексний системний опис діалектних фразеологічних одиниць (далі – ДФО) Чернівецьчини з компонентом-онімом з погляду семантики та функційних особливостей, визначити специфіку семантики ономастичного компонента буковинських ДФО, з'ясувати його роль у мотивації фразеологічного значення, а також виявити регіональні особливості. **Об'єктом** нашого дослідження є ДФО Чернівецьчини з онімними компонентами, а **предметом** вивчення – їх семантика, особливості розвитку онімних значень у фразеологізованих сполуках (предметом дослідження обрано фразеологію в широкому розумінні). **Матеріалом** дослідження слугує вибірка ДФО із онімними компонентами (до уваги не бралися фраземи з компонентами-теонімами, які вже були предметом нашого дослідження в інших розвідках, зафіксованих словником «Фразеологізми та паремії Чернівецьчини» (161 ДФО). **Актуальність** теми зумовлена загальною спрямованістю сучасної лінгвістики на виявлення та аналіз мовних явищ, пов'язаних з культурою, етносом, народною ментальністю в тісному зв'язку з людиною, її свідомістю, мисленням. Діалектна фразеологія Чернівецьчини в окресленому ракурсі ще не була об'єктом дослідження.

Методи та методика дослідження. У роботі використовуємо описовий, статистичний метод,

а також методики компонентного та контекстного аналізу.

Виклад основного матеріалу. Однією з найважливіших причин функціонування ономастичного компонента у складі фразеологізмів, на думку О. Куцик, є узагальнене значення імені. Під ономастичним компонентом дослідниця розуміє перекладені власні назви (оніми) – вторинні, видові назви, що доповнюють і уточнюють первинну, загальну й служать для розрізнення номенів одного типу. До них належать похідні від антропонімів, топонімів, теонімів, зоонімів тощо, які характеризуються специфічними національно-культурними і символічними нашаруваннями [Куцик 2012, с. 166]. Водночас дослідники фразеологізмів з онімним компонентом відзначають той факт, що оніми специфічно виявляють себе як компоненти усталених одиниць мови. «Втрачаючи природні функції індивідуалізації, ідентифікації, співвіднесеності з денотатом, зазнаючи якісних змін у семантичній структурі, вони набувають рис апелювативів, що безпосередньо впливає на фразеологізацію відонімичних символічних значень. Ономастичні компоненти зберігають генетичний зв'язок із власними назвами та їх денотатами лише опосередковано» [Венжинович 2007, с. 382].

Можна виділити такі групи онімів, що входять як компоненти до складу буковинської діалектної фразеології (подаємо групи за принципом спадної кількості):

1) **антропоніми** (80 ДФО), що включають широкий спектр категорій імен, переважно це **імена**, не пов'язані з реальними денотатами і потенційно можуть бути співвіднесені з багатьма особами. В міру зростання абстрактності оніма відбувається ослаблення та поступова втрата ним загального категоріального значення, що підтверджується фраземами, в яких онім виступає варіантним компонентом: як *Петро (Пилип, чорт) з конопель*, зі сл. *вистрибнути, вискочити* та ін. 'неочікувано'; 'недоречно' [ФПЧ 2017, с. 256]; *пізно, Іване (Петрику), до школи* [ФПЧ 2017, с. 319.]; *грати Галі (Дьордія)* [ФПЧ 2017, с. 69]; *а про мене, Семене!* [ФПЧ 2017, с. 183]. Рідше в аналізованому діалектному матеріалі трапляються компоненти **андроніми та прізвища**: як *Петришин пес* 'пропав' [ФПЧ 2017, с. 256]; *піти поза Йорчиху* 'померти' [ФПЧ 2017, с. 108]; як *Гурский цвичком* 'тішитися' [ФПЧ 2017, с. 240]; *робити з себе Гакмана* 'прикидатися' [ФПЧ 2017, с. 190]; як *Заболоцький на милі*, зі сл. *виграти* 'не виграти нічого' [ФПЧ 2017, с. 242];

Окрему групу ДФО з компонентами-антропонімами складають фраземи з найменуваннями **історичних (псевдоісторичних) чи релігійних персонажів** (10 ДФО) - це денотативно співвіднесені антропоніми або ж імена-факти, які принципово відрізняються від попередніх тим, що власні назви у складі таких фразеологізмів не втрачають свого онімного значення: *від Марії-Терезії* [ФПЧ 2017, с. 57]; *за Николая Третього – брехливого* [ФПЧ 2017, с. 94]; як *Пилат (побіліти)* [ФПЧ 2017, с. 256]; як *Соломонів патинок 'нерозумний'* [ФПЧ

2017, с. 261]; *язика май за Юду, а не за брата* [ФПЧ 2017, с. 344];

2) **етноніми**, до складу яких входять назви етнічних спільнот (нації, народи, племена) (34 ДФО): як *жид на війну* [ФПЧ 2017, с. 242]; *нехай хмара на татари, а сонечко на християни* [ФПЧ 2017, с. 315]; *здибалиси рускі з москалями* [ФПЧ 2017, с. 294]; *лях козакові не товариш* [ФПЧ 2017, с. 304]; *игани ніч розбирають* [ФПЧ 2017, с. 338];

3) **геортоніми** – назви свят (постів) (24 ДФО): *забагати замерзлого в Петрівку* [ФПЧ 2017, с. 88]; *білі до Іллі, від Іллі – нема білів* [ФПЧ 2017, с. 274]; *від Спаса – рукавиці в паса* [ФПЧ 2017, с. 279]; *на Благовіщення зими не лай* [ФПЧ 2017, с. 306];

4) **топоніми**, що охоплюють різні категорії географічних об'єктів (20 ДФО): *біда й у Городенці, як нема нічого в мошенці* [ФПЧ 2017, с. 274]; як *Марія з Онута* [ФПЧ 2017, с. 248]; *за копілку пожене козу до Бояня* [ФПЧ 2017, с. 292]; *піди і в Карпати, все треба бідувати!* [ФПЧ 2017, с. 319]; як *Черемош горі течиме 'ніколи'* [ФПЧ 2017, с. 236]; як *води у Дністрі 'багато'* [ФПЧ 2017, с. 236];

5) **зооніми** (3 ДФО): як *Сірку муху з їсти* (легко) [ФПЧ 2017, с. 260]; *не кожний пес Гривко* [ФПЧ 2017, с. 312].

Статистика використання різних груп власних найменувань у фразеології Чернівецьчини підтверджує її виразний антропоцентричний характер, що завжди відзначалося дослідниками-фразеологами: переважна більшість (114 зі 161) цих власних назв є назвами людей (антропоніми) чи їх великих груп (етноніми), і лише третину складають інші різновиди онімів. Досить численну групу складають ДФО з компонентами-назвами релігійних свят (постів) (24 приклади), що пов'язано із релігійно-господарським календарем, який протягом багатьох століть регулював життя селян і став складником повчальних приповідок на цю тему.

Антропоцентризм властивий і змістовому аспекту аналізованої фразеології: ДФО з власною назвою переважно характеризують людину в тому чи іншому аспекті її діяльності, зовнішні ознаки, риси характеру, поведінку:

оцінка людей, їх рис характеру: *за копілку пожене козу до Бояня, 'про скупого'* [ФПЧ 2017, с. 292]; як *Соломонів патинок*, зі сл. *розумний, учений, 'дурень'* [ФПЧ 2017, с. 261]; як *Беркові штани*, зі сл. *розумний 'дурень'* [ФПЧ 2017, с. 233]; *для нашого Федота не страшна робота* [ФПЧ 2017, с. 287]; *наша Парася на все здалася* [ФПЧ 2017, с. 309]; *та сама Аниця, лиш друга спідниця* [ФПЧ 2017, с. 330]; *та сама Горпина, тільки друга хустина* [ФПЧ 2017, с. 330]; *якби не Василі, то не було б дітей у селі* [ФПЧ 2017, с. 345]; *який Микольцьо, такий Кольцьо* [ФПЧ 2017, с. 346]; *який Сава, така й слава* [ФПЧ 2017, с. 346];

оцінка поведінки: розгалужену групу творять ДФО із значенням 'удавати непричетного до справи, прикидатися': *грати Галі (Дьордія)* [ФПЧ 2017, с. 69]; *грати Маренича* [ФПЧ 2017, с. 69]; *робитися Іваном (Дьордієм, Нуфрієм)* [ФПЧ 2017, с. 192]; *крутити Юра* [ФПЧ 2017, с. 120]; *робити з себе*

Гакмана [ФПЧ 2017, с. 190]; *робити з себе Юзя* [ФПЧ 2017, с. 190]. Характеристика інших аспектів поведінки властива таким ДФО: *ішла Ганка в поле жати, та й забула серп узяти, хліба взяла, серп забула, та й додому ся вернула* [ФПЧ 2017, с. 297]; *йшов Яким – не знав за чим* [ФПЧ 2017, с. 297]; *Ленка Ленці завше лиже руки* [ФПЧ 2017, с. 302]; *нічо не робити – лиш Пилипа женити, 'байдикувати'* [ФПЧ 2017, с. 316]; *смійся, Грицю, мама йде* [ФПЧ 2017, с. 327]; *смійся, Якове, смійся: горі дараба йде, 'про безпричинний сміх'* [ФПЧ 2017, с. 397]; *танцюй, Федьку, Санда грає* [ФПЧ 2017, с. 397]; *забагати замерзлого в Петрівку, 'вередувати; хотіти неможливого; виявляти сильне, але безглузде бажання'* [ФПЧ 2017, с. 88]; *як вітер в Петрівку, зі сл. любити, ірон. 'не сприймати'* [ФПЧ 2017, с. 235]; *позичати у Сірка очей* [ФПЧ 2017, с. 175];

характеристика дій: *як Зося, зі сл. сидіти 'непоручно, нікого не чіпаючи'* [ФПЧ 2017, с. 244]; *як Марко в печлі, зі сл. товктися, носитися та ін. 'невпинно, безугавно, без потреби'* [ФПЧ 2017, с. 248]; *як Нуфрій мамі, зі сл. наробити, зробити та ін., ірон. 'зробити щось не до ладу'* [ФПЧ 2017, с. 252]; *як Петро (Пилип) з конопель, зі сл. вистрибнути, вискочити та ін. 'неочікувано; недоречно'* [ФПЧ 2017, с. 256]; *наварила Куця, шо не з'їсть і цюця* [ФПЧ 2017, с. 306]; *не мав Гриць рукавиць, а як дістав, то вбирив, то скидав, поки їх не порвав* [ФПЧ 2017, с. 312]; *не ремонтуй воза, Агафія, це не твоя парафія* [ФПЧ 2017, с. 313]; *заробив, як циган на качалках: дві продав, решту на ньому поломали* [ФПЧ 2017, с. 293]; *знається, як циган на віцях: котра сива, тоті і сита* [ФПЧ 2017, с. 295]; *як Ленін на буржуазію, зі сл. дивитися із ненавистю (дивитися)* [ФПЧ 2017, с. 247]; *тиць бабин Гриць 'про недоречну дію, 'про щось несподіване'* [ФПЧ 2017, с. 209]; *крутитися, як жид на соломі* [ФПЧ 2017, с. 120]; *тевкнути, як жид телям* [ФПЧ 2017, с. 209]; *трястися, як жид на кучі* [ФПЧ 2017, с. 212]; *як жид на войну (збиратися) 'повільно'* [ФПЧ 2017, с. 242];

характеристика різних аспектів спілкування, взаємин між людьми: *Гаврило! Гаврило! Не тич всюди своє рило!* [ФПЧ 2017, с. 282]; *говори, Климе, най твоє не гине* [ФПЧ 2017, с. 282]; *говори, Петре, з гузицев* [ФПЧ 2017, с. 282]; *говорила-їхала – здибала Міхала* [ФПЧ 2017, с. 282]; *розводити Химині кури, заст. 'говорити про щось, не варте уваги'* [ФПЧ 2017, с. 192]; *язиката Парася (Феська), 'про балакучу людину'* [ФПЧ 2017, с. 232];

зовнішніх та фізіологічних особливостей: *глухман вартківський, 'про туговухого' (ВАРТИКІВЦІ – село Кельменецького району Чернівецької області)* [ФПЧ 2017, с. 65]; *чуньківська порода, 'про низькорослого' (ЧУНЬКІВ – село Заставнівського району Чернівецької області)* [ФПЧ 2017, с. 227]; *як Мошкові гатки, зі сл. гарна, красна та ін., 'негарна'* [ФПЧ 2017, с. 250];

характеристика ситуації в цілому: *оце пара – Гриць і Тамара (Варвара)* [ФПЧ 2017, с. 317]; *пан паном, а Іван Іваном* [ФПЧ 2017, с. 318]; *пізно, Іване (Петрику), до школи* [ФПЧ 2017, с. 319]; *чого Івась не навчився, того Іван не зможе* [ФПЧ 2017,

с. 339]; *не все в середу Петра* [ФПЧ 2017, с. 310]; *паршиве порося і в Петрівку змерзло* [ФПЧ 2017, с. 318]; *здибалиси рускі з москалями* [ФПЧ 2017, с. 294]; *боронь, Боже, з Івана пана, а з Марійки добродійки* [ФПЧ 2017, с. 307]; *держав Бог Андрушка і без того окрушка, 'про те, без чого можна обійтись'* [ФПЧ 2017, с. 286]; *як Петришин пес, 'пропасти, занести'* [ФПЧ 2017, с. 256].

Фразеологізми з абстрактними значеннями у складі аналізованої нами групи складають нечисленну групу:

зі значенням **'ніколи'**: *чекати замерзлого в Петрівку* [ФПЧ 2017, с. 225]; *як Черемош горі течиме (вернеться)* [ФПЧ 2017, с. 236]; *на кінський Великдень* [ФПЧ 2017, с. 140]; *за Николая третього – брехливого* [ФПЧ 2017, с. 94]; *на свинський Великдень* [ФПЧ 2017, с. 143]; зі значеннями **'швидко'** – **'повільно'**: *як з Петрового дня, зі сл. пішло, минає, 'швидко (про наближення старості)'* [ФПЧ 2017, с. 244]; *як Марія з Онута, зі сл. йти, їхати, 'повільно; довго' (ОНУТ – село Заставнівського району Чернівецької області)* [ФПЧ 2017, с. 248]; зі значенням **'багато'**: *як води в Дністрі* [ФПЧ 2017, с. 236]; *як в Припрутті редьки весною* [ФПЧ 2017, с. 236]; *як бідний на Великдень* [ФПЧ 2017, с. 233]; *як у жиди вошей* [ФПЧ 2017, с. 265]; *як циган на блохи, зі сл. багатий* [ФПЧ 2017, с. 267]; зі значенням **'легко'**: *як Сірку муху з 'їсти* [ФПЧ 2017, с. 260]; зі значенням **'довго'**: *як з Америки пішки* [ФПЧ 2017, с. 242]; зі значенням **'віддавна'**: *від Марії-Терезії* [ФПЧ 2017, с. 57].

Із прагматичної точки зору в аналізованому масиві виокремлюються поряд із номінативними такі групи ДФО:

фразеорепліки: *три рази до пари, щоб не з'їли татари* [ФПЧ 2017, с. 331]; *будь здоров, Франку, спи до ранку, 'як хотіли відчепитися'* [ФПЧ 2017, с. 277]; *всі слабі, лиш килавий Іван здоровий (дужий), 'кажуть на відмовку від роботи під приводом хвороби'* [ФПЧ 2017, с. 281]; *а про мене, Семене! 'байдуже'* [ФПЧ 2017, с. 271]; *Гаврило! Гаврило! Не тич всюди своє рило!* [ФПЧ 2017, с. 282]; *говори, Климе, най твоє не гине, 'уживають зі значенням недовіри до сказаного* [ФПЧ 2017, с. 282]; *говори, Петре, з гузицев, 'нема з ким говорити'* [ФПЧ 2017, с. 282]; *говорила-їхала – здибала Міхала* [ФПЧ 2017, с. 282]; *їхала-їхала, здибала Міхала, а здибала Івася, попід боки взялася* [ФПЧ 2017, с. 282];

прикмети, рекомендації: *на Благовіщення зими не лай* [ФПЧ 2017, с. 306]; *на святу Катерину ховайси під перину* [ФПЧ 2017, с. 309]; *по Петру, та й по теплу* [ФПЧ 2017, с. 320]; *по Покрові, по теплові* [ФПЧ 2017, с. 320]; *прийшла Ганка – сідай в санки!* [ФПЧ 2017, с. 321]; *прийшов Спас – готуй кожух про запас* [ФПЧ 2017, с. 321]; *сіно до Юрка, а хліб до Ілька* [ФПЧ 2017, с. 326]; *хто роби на Пилипа, ходи голий, як липа* [ФПЧ 2017, с. 337]; *їж окрайчик, щоб любив Миколайчик (зайчик)* [ФПЧ 2017, с. 297]; *язика май за Юду, а не за брата* [ФПЧ 2017, с. 344];

прокльони, замовляння: *Щоб вас татарва знала!* [ФПЧ 2017, с. 341]; *Щоб его татари взяли!*

[ФПЧ 2017, с. 341]; *Татари щоб го взяли!* [ФПЧ 2017, с. 330]; *Нехай хмара на татари, а сонечко на християни* [ФПЧ 2017, с. 315].

На фразеологізацію онімів у багатьох контекстах впливає фонетичний чинник, на основі якого будується явище паронимазії. Російський мовознавець Ф. Буслаєв звернув увагу на музичну основу, наявну в ономастичних компонентах прислів'їв та приказок. Учений зазначав, що під впливом гри слів, зумовленої явищем паронимії, оніми набувають нового значення, піддаються різноманітним асоціаціям [Пасік 1999, с. 28]. Явище паронимазії, яке «полягає в навмисному зближенні в контексті паронімів і взагалі співзвучних слів або їхніх форм з певною стилістичною настановою» [Тараненко 2000, с. 425], часто спостерігається у фразеології, в тому числі в нашому матеріалі з компонентами-онімами:

антропонімами: *без одного Василя обійдеться сімля* [ФПЧ 2017, с. 272]; *без одного Гриця вода посвятиться* [ФПЧ 2017, с. 272]; *будь здоров, Франку, спи до ранку* [ФПЧ 2017, с. 277]; *їхала-їхала, здибала Міхала, а здибала Івася, повід боки взялася* [ФПЧ 2017, с. 282]; *та сама Аница, лиш друга спідниця* [ФПЧ 2017, с. 330]; *та сама Горпина, тільки друга хустина* [ФПЧ 2017, с. 330]; *спасибі Іллічу, що я хліб не печу, якби ще міг зробити, щоби й борщу не варити* [ФПЧ 2017, с. 327];

геортоніми: *по Петрі, та й по теплі* [ФПЧ 2017, с. 320]; *по Покрові, по теплові* [ФПЧ 2017, с. 320]; *прийшла Ганка – сідай в санки!* [ФПЧ 2017, с. 321]; *прийшов Спас – готуй кожух про запас* [ФПЧ 2017, с. 321]; *на святу Катерину ховайси під перину* [ФПЧ 2017, с. 309]; *хто роби на Пилипа, ходи голий, як липа* [ФПЧ 2017, с. 337];

топонімами: *біда й у Городенці, як нема нічого в мошенці* [ФПЧ 2017, с. 274]; *від Клішківців до Харкова – тепер вода однакова* [ФПЧ 2017, с. 279]; *іди і в Карпати, все треба бідувати!* [ФПЧ 2017, с. 319]; *пішла слава до Станіслава* [ФПЧ 2017, с. 319]; *Заадала срака прута, пішла на храм до Онута* [ФПЧ 2017, с. 292].

Висновки. Таким чином, наявні в буковинській фразеології оніми значно різняться своїм семантичним проявом у складі ДФО. Власні назви людей, в першу чергу імена, у складі фразеологізмів десемантизуються (втрачають значення індивідуального найменування) і є носіями загального значення «людина». Це підтверджує варіантність таких компонентів у складі фразем та паронимазія, яка властива багатьом онімним приповідкам. Прикладів, коли імена мають вужче значення, небагато: напр., у прислів'ях *Пан паном, а Іван Іваном* [ФПЧ 2017, с. 318]; *боронь, Боже, з Івана пана, а з Марійки добродійки* [ФПЧ 2017, с. 307], антропоніми Іван та Марія виступають зі значеннями 'бідний', 'виходець з нижчих соціальних верств', а у фраземі *якби не Василі, то не було б дітей у селі* [ФПЧ 2017, с. 345] антропонім має також значення 'поширене, розповсюджене ім'я'. Подібне явище властиве для багатьох мов, що відзначає В. Мокієнко у статті «Псевдоімена собственных в народной фразеологии»: «В будь-якій мові світу існує велика і дуже

активна група образних сполук з власними назвами, які не відповідають основній їх категоріальній ознаці, а стають образними характеристиками людей, предметів і явищ» [Мокієнко 2019, с. 27–28]. Автор також вважає, що наймення людей у таких контекстах мають проміжний статус між власними та загальними назвами і тому їх можна називати псевдоіменами [Мокієнко 2019, с. 32].

Прізвища в аналізованому матеріалі трапляються рідко і не цілком втрачають своє онімне значення. Наприклад, фразеологізми як *Гурський цвичком* (тішитися)¹ [ФПЧ 2017, с. 240]; як *Заболоцький на милі*, зі сл. *виграти*, 'не виграти нічого' [ФПЧ 2017, с. 242] містять прізвища, які фразеологи ідентифікують з конкретними історичними особами [Аксамітаў 1978, с. 193]. Із плином часу деякі прізвищеві назви, що асоціюються із представниками певного етносу, набувають узагальненого значення 'назва етносу': *робити з себе Гакмана* 'удавати, прикидатися' (ГАКМАН – єврейське прізвище) [ФПЧ 2017, с. 190]. Роль таких прізвищ у контексті фразеологізму наближається до ролі етнонімів: вони стають носіями стереотипних конотацій, які побутують у народі щодо етносів-сусідів.

ДФО з компонентами-етнонімами включають назви народів, з якими буковинці з давніх часів проживали поряд: *жид, татарин, руский, москаль, циган, лях*. У фраземах відобразилися загальноукраїнські стереотипи про представників цих етносів: *смаглявість* (*Цигани ніч розбирають* [ФПЧ 2017, с. 338]; як *(ек) не циган, то не мастиси вуглям* [ФПЧ 2017, с. 347]), *оманливість* (*водити очима, як циган на ярмарку* [ФПЧ 2017, с. 60]) та *легковажність ромів* (*Лоша в кобилі, а циган вже довбню рихтує* [ФПЧ 2017, с. 303]); *Сніг стопивса – циган кожух продав* [ФПЧ 2017, с. 327]), *войовничість татар* (*Щоб его татари взяли!* [ФПЧ 2017, с. 341]); *Татари щоб го взяли!* [ФПЧ 2017, с. 330]), *скупість євреїв* (*За кумпанію і жид повісився* [ФПЧ 2017, с. 292]); *Любімоси, ек браття (брати), а рахуймоси, ек жиди* [ФПЧ 2017, с. 304]). У деяких контекстах назва етносу є способом протиставлення *свій-чужий* (*Лях козакові не товариш* [ФПЧ 2017, с. 304]; *Нехай хмара на Татари, а сонечко на християни* [ФПЧ 2017, с. 315]).

Група ДФО з компонентами-геортонімами відзначається їх дидактичною функцією щодо послідовності календарно-господарських та інших видів діяльності. Найчастішим геортонімом у нашому матеріалі виявилася назва Петрівського посту – *Петрівка* (6 ДФО).

Топонімічні назви у складі ДФО в більшості випадків є регіонально мотивованими і відображають специфіку регіону: як *Марія з Онута* [ФПЧ 2017, с. 248]; *за копійку пожене козу до Бояня* [ФПЧ 2017, с. 292]; *іди і в Карпати, все треба бідувати!* [ФПЧ 2017, с. 319]; як *Черемош горі течиме*

¹ Палачами в Чернівцях з початку XIX ст. до 1855 року були представники роду Гурських, тому ще довго для чернівчан слово 'Гурський' було синонімом слова 'кат'. https://ru.molbuk.ua/chernovtsy_news/187427-nevidomabukovyna-na-straty-dlya-vykhovannya-privodyly-ditey.html

(ніколи) [ФПЧ 2017, с. 236]; *як води у Дністрі* (багато) [ФПЧ 2017, с. 236]; *глухман вартківський*, 'про туговухого' [ФПЧ 2017, с. 65]; *чуньківська поро́да*, 'про низькорослого' [ФПЧ 2017, с. 227]; *таке квасне, що козу на Цецино видко* (Цецино – гора на околиці Чернівців) [ФПЧ 2017, с. 329]. Іноді місцеві топоніми є варіантними компонентами загальноукраїнських фразем: *Від Клішківців до Харкова – тепер вода однакова* [ФПЧ 2017, с. 279] – *Від Києва до Кракова — всюди біда однакова; Язык до Сучави доведе* [ФПЧ 2017, с. 344] – *Язык до Києва доведе*.

Таким чином, фраземи з компонентом-онімом репрезентують історію та культуру України загалом і Буковини зокрема в усьому її різноманітті, відтворюють соціальну, політичну, національну картину Чернівецьчини. Регіональну специфіку відбивають переважно топоніми та прізвищеві назви, пов'язані з реальними історичними персонажами. Проте навіть регіональні оніми виступають у складі загальноукраїнських, а то й загальнослов'янських фразеологічних моделей із загальнопоширеними універсальними значеннями.

Література

1. Аксамітаў А. С. Беларуская фразеологія. Мінск: Вышэйш. школа, 1978.
2. Бабич Н. Имена собственные как компоненты народных фразеологизмов (на материале буковинских говоров). *Совещание по общеславянскому лингвистическому атласу: тезисы докл.* Москва, 1970. С. 194–198.
3. Бабич Н. Сила Божа в народній фразеології. *Культура слова*. Київ, 1996. Вип. 48/49. С. 129–134.
4. Венжинович Н. Концептуалізація дійсності за допомогою власних назв у фразеологізмах української мови. *Науковий вісник Чернівецького університету*. Чернівці : Рута, 2007. Вип. 356–359. *Слов'янська філологія*. С. 380–385.
5. Венжинович Н. Фраземи української мови з ономастичним компонентом у лінгвокультурологічному висвітленні. *Наукові записки Тернопільського національного педагогічного університету*. Серія: Мовознавство. Тернопіль: ТНПУ імені Володимира Гнатюка, 2017. Вип. 1 (27). С. 63–66.
6. Кузь Г. Вигуків фразеологізми в призмі язичницької та християнської моделей світу: прагматико-аксіологічний аспект. *Науковий вісник Чернівецького національного університету*. *Слов'янська філологія*. № 697–699. 2013. С. 231–236.
7. Кузь Г. Світ духовних вірувань буковинців у фразеології. *Науковий вісник Чернівецького університету*. *Романо-слов'янський дискурс*. 2019. Вип. 812. С. 30–35.
8. Куцик О. Особливості функціонування онімів у складі прислів'їв та приказок із семантикою «життєві ситуації» (на матеріалі російської та української мов). *Рідне слово в етнокультурному вимірі*. 2012. С. 165–173.
9. Мокиєнко В.М. Псевдоимена собственные в народной фразеологии. *Propria a apelativa aktualni otázky. Proper Names and Common Nouns*. Praha: Pedagogická fakulta UK. 2019. С. 27–36.
10. Пасік Н.М. Власні назви в українській фразеології та пареміології. Автореф. дис... канд. філол. наук. Київ, 2000.
11. Пасік Н. М. Роль ономастичних компонентів у формуванні фразеологічного та пареміологічного значень. *Мовознавство*. 1999. № 2–3. С. 21–30.
12. Тараненко О.О. Парономазія. Українська мова: Енциклопедія. Київ: Українська енциклопедія, 2000.
13. ФПЧ 2017 – Фразеологізми і паремії Чернівецьчини / Г.Т. Кузь та ін. Чернівці: Чернівецький нац. ун-т імені Юрія Федьковича, 2017. 352 с.

References

1. Aksamitaw A.S. (1978) *Belaruskaja frazeologija* [Belarusian phraseology]. Minsk: Vyshejsk. shk. [in Belorussian].
2. Babich N. (1970) *Imena sobstvennye kak komponenty narodnykh frazeologizmov* (na materiale bukovinskih gorov) [Proper names as components of folk phraseological units (based on the material of Bukovinian dialects)]. *Soveshhanie po obshheslavjanskomu lingvisticheskomu atlasu: tezisy dokl.* Moskva. S. 194–198 [in Russian].
3. Babych N. (1996) *Syla Bozha v narodnii frazeolohii* [The power of God in folk phraseology]. *Kultura slova*. Kyiv. Vyp. 48/49. S. 129–134 [in Ukrainian].
4. Venzhynovych N. (2007) *Kontseptualizatsiia diisnosti za dopomohoiu vlasnykh nazv u frazeolohizmakh ukrainskoi movy* [Reality Conceptualization by Means of Proper Names in Ukrainian Phraseologisms]. *Naukovyi visnyk Chernivetskoho universytetu*. Chernivtsi: Ruta. Vyp. 356–359. *Slovianska filolohiia*. S. 380–385 [in Ukrainian].
5. Venzhynovych N. (2017) *Frazemy ukrainskoi movy z onomastychnym komponentom u lnhvokulturolohichnomu vysvitleni* [Ukrainian phrasemes with onomastic component in linguoculturological education]. *Naukovi zapysky Ternopilskoho natsionalnoho pedahohichnoho universytetu*. Serii: Movoznavstvo. Ternopil: TNPU imeni Volodymyra Hnatiuka. Vyp. 1 (27). S. 63–66 [in Ukrainian].
6. Kuz H. (2013) *Vyhukovi frazeolohizmy v pryzmi yazychnytskoi ta khrystyianskoi modelei svitu: prahmatyko-aksiolohichni aspekt* [Exclamatory phraseology in the prism of pagan and Christian models of the world: pragmatic-axiological aspect]. *Naukovyi visnyk Chernivetskoho natsionalnoho universytetu*. *Slovianska filolohiia*. № 697–699. S. 231–236 [in Ukrainian].

7. Kuz H. (2019) Svit dukhovnykh viruvan bukovyntsiv u frazeolohii [The world of spiritual beliefs of Bucovinians in phraseology]. *Naukovyi visnyk Chernivetskoho universytetu. Romano-slovianskyi dyskurs*. Vyp. 812. S. 30–35 [in Ukrainian].
8. Kutsyk O. (2012) Osoblyvosti funktsionuvannia onimiv u skladi prysliviv ta prykazok iz semantykoiu «zhyttievi situatsii» (na materialy rosiiskoi ta ukrainskoi mov) [Peculiarities of the functioning of onyms in the composition of proverbs and sayings with the semantics of “life situations” (on the material of Russian and Ukrainian languages)]. *Ridne slovo v etnokulturnomu vymiri*. S. 165–173 [in Ukrainian].
9. Mokienko V.M. (2019) Psevdoimena sobstvennye v narodnoy frazeologii. *Propria a apelativa aktuální otázky* [Proper Names and Common Nouns]. Praha: Pedagogická fakulta UK. S. 27– 36 [in Russian].
10. Pasik N.M. (2000) Vlasni nazvy v ukrainskii frazeolohii ta paremiolohii [Proper names in Ukrainian phraseology and paremiology]. Avtoref. dys. kand. filol. nauk. Kyiv. [in Ukrainian].
11. Pasik N.M. (1999) Rol onomastychnykh komponentiv u formuvanni frazeolohichnoho ta paremiolohichnoho znachen [The role of onomastic components in the formation of phraseological and paremiological meanings]. *Movoznavstvo*. № 2–3. S. 21–30 [in Ukrainian].
12. Taranenko O.O. (2000) Paronomaziia [Paronomasia]. *Ukrainska mova: Entsyklopediia*. Kyiv: Ukrainska entsyklopedia [in Ukrainian].
13. ФПЧ 2017 – Frazeolohizmy i paremii Chernivechchyny [Phraseologisms and paremias of Chernivtsi region] / H.T. Kuz ta in. Chernivtsi: Chernivetskyi nats. un-t imeni Yurii Fedkovycha, 2017. 352 s. [in Ukrainian].

ONYMY OF BUKOVYNA DIALECT PHRASEOLOGY

Abstract. The article deals with the analysis of Bukovynian dialect phraseology with an onomastic component on the basis of the dictionary “Phraseological units and proverbs of Chernivtsi region”. The aim is to make a comprehensive systematic description of dialect phraseological units of Chernivtsi region with an onym component in terms of semantics and functional features, to determine the specifics of the semantics of the onomastic component, to clarify its role in motivating phraseological meaning, and to identify regional features of the analysed phraseology.

Onomastic phraseology is systematized according to the most common onymic components into groups, which include anthroponyms, toponyms, geortonyms and ethnonyms. The analysis confirms the distinct anthropocentric nature of phraseology: the vast majority of these proper names are people’s names. Anthropocentrism is inherent in the semantic plan of the analysed phraseology: they describe the external features of a man, his traits of character, behaviour, activities. From a pragmatic point of view, phraseological utterances, superstitious beliefs and signs, curses and charms can be distinguished in the analysed array in addition to nominative phraseological units.

Proper names of people, first of all names, are desemantized as part of phraseological units and are carriers of the general meaning ‘man’. This confirms the variability of such components in the composition of phrases and paronomasia, which is typical for many anonymous phrases. Surnames are rare in the analysed material and do not completely lose their onymic meaning. Phraseological units with ethnonym components include the names of the peoples with whom the Bukovynians have lived side by side since ancient times, and reflect all-Ukrainian stereotypes about the representatives of these ethnic groups. It was found that phrases with the onym component represent the history and culture of Ukraine in general and Bukovina in particular, reproduce the social, political, national picture of the region.

Keywords: dialect phraseology, onomastic phraseology, onym, anthroponym, toponym, ethnonym, geortonym.

© Кузь Г., 2021 р.

Галина Кузь – кандидат філологічних наук, доцент кафедри історії та культури української мови Чернівецького національного університету ім. Юрія Федьковича, лекторка української мови Інституту україністики Пряшівського університету в Пряшеві; kuz.halyna.cv@gmail.com; <https://orcid.org/0000-0003-0075-4657>

Halyna Kuz – PhD (Philology), Associate Professor, Department of History and Culture of the Ukrainian Language, Yuriy Fedkovych Chernivtsi National University, lecturer of the Ukrainian language, Institute of Ukrainian, University of Preshov; kuz.halyna.cv@gmail.com; <https://orcid.org/0000-0003-0075-4657>

УКРАЇНСЬКА АНТРОПОНІМІЯ XVII СТ. У МАЛОВІДОМОМУ
ТУРЕЦЬКОМУ ІСТОРИЧНОМУ ДЖЕРЕЛІ

Науковий вісник Ужгородського університету. Серія: Філологія.

Випуск 1 (45)

УДК 811.161.2'373.2

DOI:10.24144/2663-6840/2021.1(45).282–289

Купчинська З. Українська антропонімія XVII ст. у маловідомому турецькому історичному джерелі; кількість бібліографічних джерел – 24; мова українська.

Анотація. Статтю присвячено дослідженню українських антропонімів XVII ст., які засвідчені в маловідомому турецькому історичному джерелі «Дефтер Муфассал 1681 року». Простудійовано власні назви людей лише на А. **Метою** статті є аналіз власних назв, засвідчених у «Дефтері Муфассалі 1681 року». Щоб досягти мети, визначено такі **завдання**: 1) ознайомити читача з маловідомою турецькою історичною пам'яткою «Дефтером Муфассалом 1681 року»; 2) виокремити українські антропоніми XVII ст.; 3) провести аналіз власних назв людей та порівняти їх із сучасним українським антропоніміконом; 4) виявити ті оніми, які на сучасному етапі не зафіксовані. У розвідці використані описовий **метод** і методи аналізу та систематизації. Давні антропоніми, виокремлені з історичного джерела, – додаткове джерело антропонімікону, який функціонував на території України в XVII ст. Власні назви людей, що репрезентовані в «Дефтері Муфассалі 1681 року», свідчать про давність таких онімних утворень, адаптацію запозичених імен на україномовному ґрунті. Підсумовуючи вищезазначене, можемо стверджувати, що з 90 назв на А засвідчено такі, які: поширені і сьогодні на рівні власних імен людей і прізвищ; мають відмінності зі сучасними відповідниками на фонетичному рівні; не виявлені на сучасному етапі, знаходимо їх у похідних назвах; на сьогодні є екзотичними, рідко вживаються в сучасному антропоніміконі. **Практична цінність** статті полягає в тому, що виявлені та проаналізовані власні назви людей поповнили загальнослов'янський антропонімікон. **У результаті** розвідки було встановлено особливості антропонімії, що виділена з турецької пам'ятки «Дефтер Муфассал 1681 року», зокрема це історичне джерело засвідчує функціонування прізвищ в Україні на кінець XVII ст., репрезентований список антропонімів на А підтверджує, що у XVII ст. існував обширний реєстр запозичених власних імен, які адаптувалися на українському мовному ґрунті; законстатовано великий спектр різноманітних суфіксів, за допомогою яких творилися похідні імена / прізвиська / прізвища.

Ключові слова: антропонімія, запозичені імена, твірні основи, власні назви людей, «Дефтер Муфассал 1681 року».

Постановка проблеми. Одним із важливих завдань сучасної ономастики є створення повного банку даних антропонімів, які функціонують / функціонували в українському онімному просторі. Поява нових джерел інформації, зокрема історичної пам'ятки XVII ст. «Дефтера Муфассала 1681 року», сприяє оприлюдненню та студіюванню твірних основ антропонімів, засвідчених у ньому.

Аналіз досліджень. Матеріал статті буде використано для укладання «Словника антропонімів Поділля XVII ст.». Українська лексикографія має значні напрацювання в царині антропонімії [Редько 2007; Скрипник, Дзятківська 2005; Словник прізвищ 2002; Слюсар 2005; Трійняк 2005; Фаріон 2001; Чучка 2005; Чучка 2011]. Вагомим внеском у вирішенні проблеми формування повного переліку антропонімів є праці В.П. Шульгача [Шульгач 2008; Шульгач 2015; Шульгач 2016; Шульгач 2017; Шульгач 2018; Шульгач 2019], однак залишається поза увагою значний масив власних назв людей, які «приховані» в маловідомих пам'ятках, до яких належить «Дефтер Муфассал 1681 року». Опрацювання індексу онімів цього джерела сприятиме поповненню українського антропонімікону в діяхронії. Тому **метою** статті є аналіз власних назв, засвідчених у «Дефтері Муфассалі 1681 року». Щоб досягти мети, визначаємо такі **завдання**: 1) ознайомити читача з маловідомою турецькою історичною пам'яткою «Дефтером Муфассалом 1681 року»; 2) виокремити українські антропоніми XVII ст.; 3) провести аналіз власних назв людей та порівня-

ти їх із сучасним українським антропоніміконом; 4) виявити ті оніми, які на сучасному етапі не зафіксовані. У статті використані описовий **метод** і методи аналізу та систематизації. Для аналізу обра-но 90 антропонімів на А.

Виклад основного матеріалу. «Дефтер Муфассал 1681 року» – турецька історична пам'ятка, яка уможливорює вивчення соціально-економічних й певною мірою політичних відносин в Османській імперії (Порті), починаючи з XV ст. Це – детальні переписи (*mufassal* у перекладі означає «докладний») провінцій імперії – еялетів (*eyalet*), які містять назви міст (*kal'e*), містечок (*varoş*), сіл (*kariye*), відомості про підвладне, головню християнське, населення (*re'aya*), що повинно було сплачувати податки й різні додаткові побори натурою і готівкою [Крикун 2011, с. 603]. У Порті традиційно документація велася турецькою мовою, але арабською графікою. «Дефтер Муфассал 1681 року» оприлюднив відомий польський історик Даріуш Колодзейчик. У книзі (Dariusz Kołodziejczyk. The Ottoman Survey Register of Podolia (ca. 1681). Defter-i Mufassal-i Eyalet-i Kamaniçe. Part I: Text, Translation, and Commentary / Dariusz Kołodziejczyk. – Kyiv – Cambridge, Massachusetts: Harvard University Press for the Harvard Ukrainian Research Institute, 2004. – 672 p., 6 maps.) він як укладач і автор коментарів наводить текст Муфассала сучасною турецькою мовою, транскрибуючи латинкою. Науковий інтерес представляє Дефтер Кам'янецького еялету, що функціонував у 1672–1699 рр. на території Поділь-

ського воєводства внаслідок того, що Польща за Бучацьким мирним договором 1672 року поступилася Порті. Про це йдеться в монографії Д. Колодзейчика [Kołodziejczyk 1994], цінність якої, як зазначають усі рецензенти цієї книги, зумовлена тим, що автор у науковий обіг увів турецькі рукописні джерела і обґрунтував низку історичних питань, що стосуються Поділля 1672–1699 рр. [Dziubiński 1995; Wójcik 1995; Крикун 1998].

У передмові до «Дефтера Муфассала 1681 року» професор департаменту цивілізацій Близького і Середнього Сходу Торонтонського університету Віктор Остапчук представив основні етапи роботи над цим історичним джерелом, означив головні проблеми підготовки тексту документів Кам'янецького еялету. Не лише науковці-османісти, зважаючи на помилки попередніх видань дефтерів (напр., часткове видання документів), визначилися в тому, що обов'язковою умовою появи цього історичного джерела має бути повний факсимільний текст, крім того, у виданні слід представити аналіз цієї пам'ятки з обширними додатками, зокрема покажчиками назв, глосаріями й детальними картами, адже ця пам'ятка містить інформацію про українських, польських, єврейських, вірменських та інших мешканців Поділля, їхні потенційні податки та інші економічні ресурси. Тому в цій праці представлено реєстри різних типів антропонімів, назви населених пунктів, що є принципово цікавим для ономастів.

Рукопис «Дефтера Муфассала 1681 року» – це книга, у якій текст займає 361 сторінку. Муфассал опубліковано на основі мікрофільму цього рукопису, який зберігається у Головному Османському архіві у Стамбулі (Başbakanlık Osmanlı Arşivi). Детальний палеографічний опис цієї пам'ятки подає Д. Колодзейчик у вступі. Документ не має ні заголовка, ні дати. За аналогією до подібних документів інших провінцій Порти, Д. Колодзейчик називає його Defter-i Mufassal-i Eyalet-i Kamaniçe. Хто ж уклав цей важливий для Порти документ? На основі записів географічних та власних назв людей Д. Колодзейчик обґрунтував походження укладачів муфассала. Встановлено, що вони вихідці з південнослов'янських земель (Болгарії, Македонії, Боснії) [Kołodziejczyk 2004, с. 31]. Укладачів супроводжували турецькі військові. Загальний нагляд за переписом населення Кам'янецького, Язловецького, Барського і Меджибізького санджаків Подільського еялету здійснював Ахмед-паша – дефтердар – скарбник Порти.

«Дефтер Муфассал 1681 року» має дві частини. Перша репрезентує річні доходи султана і кам'янецького бейлербея з аялету, кількість промислів та наявність дозволів на підприємницьку діяльність, перелік володінь великого візиря Ахмед-паші Кьопрюлю-заде [Kołodziejczyk 2004, с. 73–78].

У другу частину входить перелік назв усіх зареєстрованих поселень (844) і поіменний реєстр дворів та їх господарів [Kołodziejczyk 2004, с. 79–277, 300–453]. Д. Колодзейчик вважає, що за кількістю зафіксованих поселень та їхніх назв муфассал є найбільш вичерпним джерелом для Подільського воєводства аж до ХХ ст. [Kołodziejczyk 2004, с. 1].

Слід зазначити, що проблем із ідентифікацією назв географічних об'єктів та записом власних назв в цій історичній пам'ятці було багато, головна причина в тому, що назви дуже багатьох поселень у муфассалі орієнтовані на їхнє польське звучання [Крикун 2011, с. 612–614]. Однак примітно, що антропонімікон українського населення, що переважало на Поділлі, все ж передається у пам'ятці наближено до українського звучання (Mihaylo, Ulas, Yurko). У Муфассалі відчутний вплив норм турецької мови у записах ойконімів та антропонімів, зокрема було обов'язкове подання літери **I** на початку тих із них, які мали збіг **s** і **z** з іншими приголосними (Iskala, Izvan).

Видання Дефтера Муфассала [Kołodziejczyk 2004] має чітку структуру. Він складається з переднього слова, в якому професор Віктор Остапчук детально представив процес підготовки цього історичного джерела (від ідеї до її реалізації) та вступної частини, в якій Д. Колодзейчик описав історичні події, які відбувалися на території частини Поділля – у кінці XVII ст. Османської провінції, зосередився на аналізі змісту, організації, призначення, функції та фізичного опису Дефтера Муфассала. Особливої уваги заслуговує та частина праці, у якій репрезентовано османський реєстр як мовне, топографічне, демографічне та економічне джерело. У цій частині роботи розписано принципи публікації цього історичного джерела, подано легенди та нотатки про турецьку та українську транскрипції, важливим для читача є параграф «Як читати Дефтер». Для ономаста дорожочинними є параграфи, присвячені антропонімії та топонімії.

Текст Дефтера Муфассала – це описи міст та сіл Кам'янецького, Меджибізького, Барського та Язловецького санджаків. Особливої наукової ваги має довідковий апарат цього видання. Представлено десять *таблиць* (1. Османські намісники Кам'янецького аялету; 2. Ідентифіковані та невідомі місцевості, зареєстровані у муфассалі; 3. Населені та безлюдні місцевості на Османському Поділлі; 4. Християнське та єврейське населення Османського Поділля; 5. Найпопулярніші населені пункти Поділля; 6. Реальні та майбутні доходи в Османському Поділлі тощо), *карти* (1. Територія навколо Сатанова (із вставкою: Кучманський шлях в межах Поділля); 2. Місцевість навколо Чорного Острова та Плоскирова; 3. Місцевість навколо Меджибіжа та Константинова; 4. Місцевість навколо Язловця; 5. Місцевість навколо Кам'янця; 6. Місцевість навколо Бару), *глосарій, індекси* антропонімів (Українські (руські) та деякі польські імена (крім поляків у Кам'янці); імена поляків, зареєстрованих у Кам'янці (лише християнські імена); єврейські імена; вірменські імена; грецькі, болгарські та південнослов'янські імена), ойконімів та інших географічних та етнічних назв. Дуже інформативним серед додатків є конкорданс турецьких відповідників українських власних назв. В «Індексі власних назв» подано чотири позиції: 1) транскрипція (запис латинкою того, як звучала назва); 2) арабське написання; 3) інтерпретація власної назви; 4) сторінка в Дефтері.

У статті опускаємо арабський запис та потрактування цієї назви Д. Колодзейчиком, для нас дуже важливим є транскрибоване українське звучання антропоніма. Ми не можемо бути абсолютно впевненими в тому, що цей запис української власної назви правильний, але ми переконані, що затранскрибовані форми антропонімів максимально наближаються до реального звучання цих онімів у XVII ст. Доказом цього є: 1) сучасні відповідники-пропріативи; 2) похідні форми від зафіксованих в Дефтері антропонімів. Тому, аналізуючи український антропонімікон цього історичного турецького джерела, будемо обов'язково зважати на ці два аспекти.

Aduraško [242] (*Адурашко (пор. Василашко, Томашко (Ред., 115) < Адураш (пор. Петраш, Федаш (Ред., 115) < Адура (пор. Стахура, Тимура (Ред., 157)) на сучасному етапі не зафіксовано. Можливо, цей антропонім споріднений із Андрашко (Andraško (Andrij) (ДМ, 523), який на карті України репрезентований 367 разів (<https://ridni.org/karta/андрашко>). Імовірний зв'язок і з Адашко (<Адам (Тр., 23)).

Afin [115] (Афін). Такий антропонім засвідчено лише один раз на території сучасної України, походить він, правдоподібно, від Афінноген (Afin (Afinjhen) (ДМ, 523), Афіннодор, Афон // Афоній (Тр., 48).

Afrik [131] (*Африк < Afryk (Afrykan (ДМ, 523), пор. Африкан (Тр., 48)). На сучасній карті України таке прізвище не засвідчено, хоч маємо спільнокореневі: Африканов, Африкантов, Африкова, Африкян (<http://nomer-org.website/allukraina/>).

Agapita [172] (*Агапіта < Агапіт (Тр., 19), Агарут (ДМ, 523)). На сучасному етапі в Україні антропонім Агапіта не функціонує. Можливо, форма прізвища / прізвиська на -а від імені Агапіт – результат дії родової належності (пор. Коца (Чуч., 296), Хомечка (Чуч., 587), Юречка (Чуч., 641)).

Ahçenko [277] (*Ахченко < *Ахко (можливо, відвигукове) + -енко). Сьогодні на карті України цього антропоніма нема.

Ahimista [125] (*Ахіміста < Ахім (Ахим нем. усеч. ім. Йобáхим. <https://lexicography.online/onomastics/superanskaya/a/ахим>) + -іста (пор. Цимбаліста, Кабаніста (Ред., 139–140).

Ahun [71] (*Аг(х)ун(ь) < Ahun' (Ahej) (ДМ, 523), Агей (Aghéj, гр. Agaios]; церк. Аггій; рус. сокр. Ага, Гэя, Гэка, Гэша. <https://lexicography.online/onomastics/superanskaya/a/аггей>) + -унь (пор. Федунь, Яремчунь (Ред., 157), Федун, Яцун (Ред., 156)). На сучасному етапі таке прізвище в українському антропоніміконі не засвідчено.

Akaky [18, 60, 133–34, 137] (Акакій (Тр., 25)).

Akintij [19, 33, 138, 143, 149, 153, 156, 164, 171, 342] (Акінтій / Акинф(ій), Акунтій (Akunf) (ДМ, 523), Акинф < Іакинф (Тр., 142).

Aleksa [18–20, 33, 36, 41, 73, 80, 83–84, 119, 122, 236, 259, 266–68, 280, 314, 321–22, 351], **Aleksa** [16, 18, 71, 73] (Олекса / Алекса / Олексій (Тр., 264)).

Aleksa-andriy [47], **Aleksandriy** [276] (*Александрій // *Олександрій, Aleksandrij (Aleksander) (ДМ, 523), пор. Лександрій (Тр., 261). В сучасному українському антропоніміконі такий варіант імені

Олександр не зафіксовано.

Aleksanter [94] (*Александр < Олександр).

Aleksenko [96] (Алексенко, прізвище в Україні сьогодні поширене (понад 800 носіїв) <https://ridni.org/karta/алексенко>).

Aleksiy [27, 102, 141, 298], **Aleksiy** [246] (Алексій / Олексій (Тр., 264)).

Aleksiyenko [178] (Алексієнко, таке прізвище поширене в Україні <https://ridni.org/karta/алексієнко>).

Ambros [104] (Амброс / Амбросій / Амвросій (Тр., 29).

Anadoliy [101, 113, 121], **Anatol** [16, 147] (Анатолій, Анатоль (Тр., 32)).

Anançenko [319] (Ананченко < Ананко < Ананій (Тр., 30)). Таке прізвище на території сучасної України поширене (<http://nomer-org.website/allukraina/>).

Ananiy [114] (Ананій (Тр., 30)).

Anastasyo [226] (Анастась < Анастасій (Тр., 31)).

Andan [244] (Андан < можливо, від Андрій (<https://lexicography.online/onomastics/superanskaya/a/анд>) + -ан (пор. Гарасан, Костан (Ред., 111). Таке прізвище зафіксоване на території сучасної України один раз (<https://ridni.org/karta/андан>). Засвідчено з такою твірною основою антропоніми: Анданов, Анданченко (<http://nomer-org.website/allukraina/>).

Andas [18] (*Андас < можливо, від Андрій + -ас (пор. Демидас, Федас (Ред., 112). На сучасному етапі такий антропонім не засвідчений в Україні.

Andriy [118] (*Андрій < можливо, від Андрій + -ір (пор., Михір, Шахнір (Ред., 139) + -ій. Імовірною могла бути й помилка в записі антропоніма. Прізвище Андрій сьогодні не зафіксовано.

Ando [234, 263, 329] (Андо < можливо, від Андрій (<https://lexicography.online/onomastics/superanskaya/a/анд>). Про прізвища на -о від власних імен (Васьо, Стасьо) писав Редько Ю.К. (Ред., 144), Сімович В.І. [Сімович 1931]. На сучасному етапі в Україні є лише один носій такого прізвища (<http://nomer-org.website/allukraina/>).

Andon [100, 168, 175, 233, 259, 331, 358] (Андон < можливо, від Антон, де відбулося одзвінчення приголосного т). Таке прізвище зафіксоване на території сучасної України понад 30 разів, маємо чимало похідних від цього антропоніма: Андоненко, Андоній, Андонин, Андонов, Андонович, Андонюк (<http://nomer-org.website/allukraina/>).

Andonenko [110] (Андоненко // Антоненко (<https://ridni.org/karta/антоненко>). Лише два носії прізвища Андоненко є в сучасній Україні.

Andoniy [172] (Андоній < можливо, від Антоній). Сьогодні в Україні зафіксовано 254 носії цього прізвища.

Andoroniy [58] (*Андороній < можливо, від Андроній (Андроник). Можемо припускати своєрідну «українізацію» цього антропоніма за допомогою штучного «повноголосся». Усе це стосується і наступної власної назви.

Andoronik [18] (*Андороник < можливо, від Андроній (Андроник). Ні Андороній, ні Андороник не зафіксовані на сучасному етапі.

Andrasmenko [285] (*Андрасименко: Андр + -ас> Андрас (пор. Андрасков, Андрасов, Андрасович, Андросюк, Андрасян <http://nomer-org.website/allukraina/>, Федас, Юрас (Ред., 112), Андраш (Тр., 33)) + -им> Андрасим (пор. Гудим, Сулим (Ред., 131) + -енко). Такого прізвища в Україні на сучасному етапі не виявлено.

Andrasimiy [249] (*Андрасімії: Андр + -ас > Андрас (пор. Демидас, Філяс (Ред., 112)) + -і(и)м > Андрасим (пор. Гудим, Сулим (Ред., 131) + -ій, прізвища з цим суфіксом мали демінутивний характер, якщо утворювалися від чоловічих імен (Ред., 137).

Andraş [139, 186] (Андраш (Андраш (Тр., 33)) < Андрій). Є 490 сучасних засвідчень цього прізвища на території України. Є й чимало похідних від нього: Адрашек, Андрашій, Андрашин, Андрашинець, Андрашко, Андрашнікова, Андрашов, Андрашук, Андрашулик (<http://nomer-org.website/allukraina/>).

Andraško [18, 106, 114, 175, 225, 233, 235–36, 244, 246, 253, 260, 262–65, 275–77, 327] (Андрашко (Андрашко (Тр., 33)) < Андрій). Сьогодні це прізвище зафіксовано у 502 носіїв.

Andreyec [137] (Андреєць // Андрієць (Андрієць (Тр., 34)) < Андрій). Варіант Андреєць на сучасному етапі зафіксовано лише у трьох носіїв (<https://ridni.org/karta/andreec/>). На сучасному етапі в Україні більше двох тисяч носіїв прізвища Андрієць.

Andrih [119] (*Андри(и)х (пор. Андрихинська, Андриховська (<http://nomer-org.website/allukraina/>), Андрішко (Тр., 33)) < Андрій). Сьогодні антропоніма Андри(и)х не виявлено.

Andričko [262] (*Андричко: Андр + -ик (пор. Адамик, Гнатик (Ред., 128), Андрик + -к(о) (пор. Величко, Гордійко (ред., 142)).

Andriko [169] (Андріко // Андрійко (Андріко (Тр., 33)) < Андрій). Варіант прізвища Андріко на сучасному етапі зафіксований лише один раз (<https://ridni.org/karta/andriko/>), існує чимало антропонімів, які містять цю власну назву (Андріков, Андриковець, Андрикович, Андриковська (<http://nomer-org.website/allukraina/>)).

Andrim [101–102, 234, 247, 254] (*Андрім // Андрін (Andrin (Andronyk) (ДМ, 524)). Варіант антропоніма Андрім не виявлено сьогодні на карті України, його походження можна пов'язувати з Андр (<Андрій) + і(и)м (пор. Гудим, Сулим (Ред., 131)). Можливим є сплутування запису кінцевих сонорних у двох варіантах Андрім // Андрін, тоді можна мотивувати засвідчений антропонім власною назвою Андрін (<Андрон, Андроник (Тр., 35)). Маємо чимало похідних від нього: Андрінкова, Андрінська, Андрінчук, Андріншин тощо (<http://nomer-org.website/allukraina/>).

Andriy [16–20, 26–28, 31–34, 36–39, 43–44, 46, 48, 54–55, 58–59, 61–62, 64–65, 67, 77, 80, 82, 84–85, 91–92, 94, 96–100, 108–09, 113–14, 119–21, 123, 125, 128, 131, 134–37, 139, 141–43, 145, 147–49, 151–55, 157, 160, 163, 169, 171, 173–75, 178–79, 188, 198, 201, 206, 208, 210, 225, 237–38, 240, 247–48, 258, 263, 268, 272–73, 276–77, 284, 286, 298, 308, 310,

313, 315, 321–22, 327–28, 331–33, 335–36, 340, 342, 346, 348, 351, 355, 358, 367] (Андрій).

Andriyaş [40, 98, 118, 168] (Андріяш (Тр., 33) <Андрій). Варіант чоловічого імені Андріяш унаслідок трансонімізації перейшов на рівень сучасного прізвища, що має понад дві тисячі засвідчень в сучасному українському антропоніміконі. Крім того, це ім'я стало твірною основою для багатьох прізвищ: Андріяшів, Андріяшівська, Андріяшек, Андріяшенко, Андріяшик, Андріяшкин, Андріяшко тощо (<http://nomer-org.website/allukraina/>).

Andriyenko [96, 118] (Андрієнко (Ред. I, 7)). В Україні це прізвище дуже поширене, має майже тринадцять тисяч носіїв (<http://nomer-org.website/allukraina/>).

Andriyko [98, 198, 278] (Андрійко (Тр., 33) <Андрій). На сучасній карті України зафіксовано таке прізвище у 599 носіїв (<https://ridni.org/karta/andriyko/>).

Andriyuk [128] (Андріюк (Тр., 34) <Андрій). Понад дві тисячі носіїв цього прізвища сьогодні (<http://nomer-org.website/allukraina/>).

Andron [111, 144] (Андрон, Андроник (Тр., 35)). Це ім'я всього лиш 22 рази зафіксовано як прізвище в сучасному українському антропоніміконі, однак воно стало твірною основою для багатьох прізвищ: Андронава, Андронакій, Андронакін, Андронакіна, Андронатій, Андронашко, Андроненко, Андроненков, Андронєць, Андронійчук, Андроник, Андроникова, Андронова, Андрончик тощо (<http://nomer-org.website/allukraina/>).

Andronik [119] (Андроник (Тр., 35)).

Androniy [138, 149] (Андроній (Тр., 35)).

Andruh [172] (Андрух (Тр., 33) < Андрій). Зафіксовано 1380 носіїв такого прізвища. Похідних ще більше: Андрухан, Андруханенко, Андруханченко, Андрухей, Андрухів, Андрухненко, Андруховець, Андрухович, Андруховський тощо (<http://nomer-org.website/allukraina/>).

Andrus [20, 45, 71, 77, 84, 92, 107, 113, 116, 124, 131, 146, 187, 260, 266, 278, 301, 303, 322, 328] (Андрус // Андрус (Тр., 33) <Андрій). Варіант Андрус зафіксовано у 429 носіїв, а Андрус – у 1125. (<http://nomer-org.website/allukraina/>).

Andruş [43, 65, 73, 82, 113, 186, 159, 164, 173, 185, 233, 236–37, 239, 265, 278, 299, 308–09, 327, 329, 334, 336–37, 340–41, 358, 363, 367] (Андруш (Тр., 33) < Андрій). Сьогодні в Україні 21 носій цього прізвища, однак похідних є велика кількість: Андрушак, Андрушкевич, Андрушан, Андрушевич, Андрушевська, Андрушейко, Андрушенко, Андрушик, Андрушка, Андрушків, Андрушко тощо (<http://nomer-org.website/allukraina/>).

Andruşenko [41] (Андрушенко (Тр., 34) <Андрій). 687 засвідчених носіїв на сучасному етапі (<http://nomer-org.website/allukraina/>).

Andruško [27, 236–37, 302, 308, 313, 315] (Андрушко (Тр., 34) <Андрій). На сучасному етапі це прізвище дуже поширене, є понад п'ять тисяч засвідчень (<http://nomer-org.website/allukraina/>).

Anduruk [91] (*Андурук <*Андур (пор. Андусь, Андух (Тр., 33) + -ук <можливо, від Андрій.

Сьогодні такий антропонім не функціонує.

Anduruş [186, 309, 311] (*Андуруш <*Андур (пор. Андусь, Андух (Тр., 33) + -уш (пор. Матуш, Петруш (Ред., 162)) <можливо, від Андрій. В сучасному антропоніміконі України такої власної назви нема.

Anduruşko [186] (*Андурушко (*Андуруш <*Андур (пор. Андусь, Андух (Тр., 33) + -уш (пор. Гринуш, Демуш (Ред., 162) + -к(о)) <можливо, від Андрій. В Україні такої власної назви не засвідчено.

Anduryaki [19] (*Андуряки <*Андур (пор. Андусь, Андух (Тр., 33) + -ак (пор. Грицак, Степаняк (Ред., 107)) <можливо, від Андрій.

Aneriy [64] (*Анерій?). На сучасному етапі не засвідчено такого антропоніма, і похідних від нього нема. Це ж стосується й наступного антропоніма.

Antedo [226] (*Антедор?).

Anteraşko [65] (*Антерашко?). Сьогодні нема такого антропоніма, і похідних від нього нема. Спори́днене, можливо, з Андріяшко.

Antifas [155] (*Антифас // Антипас, таке прізвище зафіксовано в Україні (<http://nomer-org.website/allukraina/>) <Антип (Тр., 37).

Antifenko [226] (*Антифенко // Антипенко, в сучасній Україні понад три тисячі носіїв такого варіанта прізвища (<http://nomer-org.website/allukraina/>) <Антип (Тр., 37).

Antipa [159] (Антипа <Антип (Тр., 37). Таке прізвище побутує і на сьогодні в Україні (<https://ridni.org/karta/антипа/>).

Antipasij [227] (*Антипасій. Можливо, цей антропонім пов'язаний із Антип + -ас (пор. Демидас, Федас (Ред., 112) + -ій (пор. Дасій, Карпій (Ред., 137)).

Antironik [26] (*Антироник. На сучасному етапі не засвідчено такого антропоніма, і похідних від нього нема. Можливо, маємо справу з помилковим записом, походить від Андроник (Тр., 35).

Antoh [96] (Антох (Тр., 37) <Антон). Сьогодні в Україні понад сто носіїв такого прізвища.

Anton [18, 33, 44, 47, 51, 54, 58–59, 75, 77, 91, 108, 110, 117, 139, 145–46, 151–52, 162, 164, 171, 185, 261, 286, 298, 355, 363, 367] (Антон (Тр., 37)), такий антропонім поширений в Україні, а ще більше репрезентовано похідних прізвищ від цієї власної назви: Антонів, Антоневи́ч, Антоненко, Антоненць, Антоник, Антонійчук тощо (<http://nomer-org.website/allukraina/>).

Antonko [88] (Антонко (Тр., 37) <Антон). У доступних нам джерелах не зафіксоване таке прізвище, здрібніла форма імені функціонує.

Antoš [348] (Антось (Тр., 37) <Антон). Такого прізвища сьогодні не зафіксовано, але є похідні від імені Антось: Антосьів (<http://nomer-org.website/allukraina/>).

Apostol [39] (Апостол <Апостол болг. [з гр. apostolos – апостол] (<https://lexicography.online/onomastics/superanskaya/a/apostol/>). Понад тисячу носіїв такого прізвища є в Україні сьогодні (<http://nomer-org.website/allukraina/>).

Arefun [17] (*Арефун <Арефа, Арефій (Тр., 41) + -ун (Федун, Яцун (Ред., 156)). Такий антропонім сьогодні не зафіксовано.

Arehiy [120] (*Арехій (пор. Арехвій (Тр., 274) <Арефа, Арефій (Тр., 41) + -ій (пор. Дацій, Карпій (Ред., 137)). Ми не зафіксували такого антропоніма сьогодні.

Arhipenko [231] (Архипенко <Архип (Тр., 46). На мапі сучасної України цей антропонім рівномірно поширений (<https://ridni.org/karta/архипенко/>).

Arsen [51] (Арсен (Тр., 43). Не лише таке ім'я, а й омонімічне прізвище поширене сьогодні в Україні, є чимало похідних: Арсеневи́ч, Арсененко, Арсенник, Арсентій, Арсенова, Арсенови́ч тощо (<http://nomer-org.website/allukraina/>).

Arseniy [20, 28, 32, 65, 91, 96, 169, 174, 323] (Арсеній (Тр., 43)). П'ятсот носіїв такого прізвища зареєстровано сьогодні в Україні.

Arsin [169] (Арсін (Тр., 44)). Сьогодні таке прізвище не функціонує, однак маємо чимало похідних від імені Арсін: Арсіневи́ч, Арсіненко, Арсінійчук, Арсіничук тощо (<http://nomer-org.website/allukraina/>).

Arslan [198, 328, 337] (Арслан, Arslan (Tatar name) (ДМ, 525), Арсла́н, тюрк. (arslan – лев); (<https://lexicography.online/onomastics/superanskaya/a/арслан/>)). В Україні на сучасному етапі є 19 носіїв прізвища Арслан (<https://ridni.org/karta/арслан/>).

Arşeniy [17] (Аршеній <Арсеній (Тр., 43)). Сьогодні таке прізвище чи ім'я не функціонує.

Artem [59, 311] (Артем (Тр., 44)). Близько 200 носіїв такого прізвища зафіксовано на сьогодні в Україні (<http://nomer-org.website/allukraina/>).

Artesiy [121] (*Артесій (пор. Артисюк, Артись, Яртись (Тр., 44–45) <Артем (Тр., 44)). Такий антропонім сьогодні не функціонує.

Artimenko [88] (Артименко <Артем // Артим (Тр., 44)). Близько ста носіїв такого прізвища (<http://nomer-org.website/allukraina/>).

Arus [283] (*Арус(ь), можна, очевидно, цю форму антропоніма пов'язувати з іменем Арефа (Arefa) (ДМ, 525), однак є зафіксоване жіноче ім'я Аруся (< Ариадна (Тр., 42), що наштовхує на думку про можливий зв'язок із іншими власними назвами, у яких є початкова Ар: Арій, Аріан, Аріон, Арк, Арнольд, Арон. Ні прізвища Арус(ь), ні такого імені не засвідчено.

Astanaş [311] (Астанась (Тр., 31)). Таке ім'я функціонує, однак омонімічного прізвища не вдалося в доступних джерелах виявити, однак є похідні: Анастасів, Анастасюк, Анастасієви́ч (Тр., 31).

Asteriy [55, 116, 190–91] (Астерій (Тр., 47)). Аналогічного прізвища нема.

Astiy [28] (Астій (Тр., 47)). Омонімічного прізвища не вдалося зафіксувати.

Avidiy [97, 180] (Авдій (Тр., 17)). Відповідного прізвища на сьогодні не зареєстровано, однак є низка антропонімів, у яких ця власна назва є їхньою твірною основою: Авдійко, Авдійонок, Авдійська, Авдійчева, Авдійчик, Авдійчук (<http://nomer-org.website/allukraina/>).

Avidor [91] (*Авідор (<Авид <https://lexicography.online/onomastics/petrovsky/a/авид/>) + -ор (пор. Габор (Ред., 147). На сучасному етапі такого прізвища нема.

Avik [239] (*Авик <Авило // Вавило (Тр., 17), Avyk (Vavyła) (ДМ, 526). В Україні на сучасному етапі аналогічного прізвища не зафіксовано, однак є споріднені: Авикиян, Авиков, Авилян (<http://nomer-org.website/allukraina/>).

Avrah [31, 37, 81, 90, 92, 118, 160, 182, 198, 210, 254, 298] (Аврах (Тр., 18) <Аврам). В Україні сьогодні 63 носії цього прізвища (<http://nomer-org.website/allukraina/>).

Avram [115, 210] (Аврам (Тр., 18)). Аналогічних прізвищ понад 600 одиниць, а споріднених значно більше (<http://nomer-org.website/allukraina/>).

Avras [38] (*Аврас (пор. Оврас, Аврашко (Тр., 18) <Аврам). Точного відповідника в сучасній українській антропонімії не зафіксовано, але є похідні: Аврасин, Аврасина (<http://nomer-org.website/allukraina/>). Що ж до Оврас, то носіїв цього прізвища є понад 100.

Avruh [359] (Аврух (Тр., 18) <Аврам). Сьогодні на карті України є кілька прізвищ Аврух (<https://ridni.org/karta/аврух/>).

Висновки.

1. Турецька пам'ятка «Дефтер Муфассал 1681 року» засвідчує функціонування прізвищ в Україні на кінець XVII ст.

2. Репрезентований список антропонімів на А підтверджує, що у XVII ст. існував обширний ре-

естр запозичених власних імен, які адаптувалися на українському мовному ґрунті.

3. Законстатовано великий спектр різноманітних суфіксів, за допомогою яких творилися похідні імена / прізвиська / прізвища.

4. Із 90 назв на А засвідчено такі, які:

– поширені і сьогодні на рівні власних імен людей (Akakiy, Aleksa, Aleksiy, Ananiy, Anastasyo, Antoh, Anton, Antonko, Antoş, Andron, Andronik, Androniy, Andruh, Andrus, Andruş, Avrah, Avruh, Arsen, Arseniy, Artem) і прізвищ (Andraş, Andraško, Andreyeç, Aleksenko, Aleksiyenko, Andriyaş, Andriyenko, Andriyko, Andriyuk, Anançenko, Andruşenko, Andruško, Antifenko, Arhipenko, Artimenko тощо);

– мають відмінності зі сучасними відповідниками на фонетичному рівні (Andon, Andoniy, Andonenko, Andriy, Ando, Andoroniy, Andoronik, Andriko, Aleksa-andriy, Aleksandriy, Arsin тощо);

– не виявлені на сучасному етапі, знаходимо їх у похідних назвах (Afrik, Ahçenko, Ahimista, Ahun, Andas, Andrih, Andriçko, Andrim, Anduruk, Anduruş, Anduruško, Anduryaki, Antipasiy, Avik, Avras, Avidor тощо);

– на сьогодні є екзотичними, рідко вживаються в сучасному антропоніміконі (Akintiy, Afin, Andan, Antipa, Arefun, Arehiy, Artesiy, Arus, Asteriy, Astiy, Avdiy тощо).

Список скорочень:

1. **ДМ** – Dariusz Kołodziejczyk. The Ottoman Survey Register of Podolia (ca. 1681). Defter-i Mufassal-i Eyalet-i Kamaniçe. Part I: Text, Translation, and Commentary. Kyiv – Cambridge, Massachusetts: Harvard University Press for the Harvard Ukrainian Research Institute, 2004. 672 p., 6 maps.

2. **Ред.** – Редько Ю.К. Сучасні українські прізвища. Київ: Наукова думка, 1966. 216 с.

3. **Ред. I** – Редько Ю. Словник сучасних українських прізвищ у 2 т. Т. 1. Львів: НТШ, 2007. 720 с.

4. **Тр.** – Трійняк І.І. Словник українських імен. Київ: Довіра, 2005. 509 с.

5. **Чуч.** – Чучка П.П. Прізвища закарпатських українців: історико-етимологічний словник. Львів: Світ, 2005. 703 с.

References

1. **ДМ** – Dariusz Kołodziejczyk (2004). The Ottoman Survey Register of Podolia (ca. 1681). Defter-i Mufassal-i Eyalet-i Kamaniçe. Part I: Text, Translation, and Commentary. Kyiv – Cambridge, Massachusetts: Harvard University Press for the Harvard Ukrainian Research Institute. 672 p., 6 maps. [in Polish].

2. **Ред.** – Redko Yu.K. (1966) Suchasni ukrainski prizvyshcha [Modern Ukrainian surnames]. Kyiv: Naukova dumka. 216 s. [in Ukrainian].

3. **Ред. I** – Redko Yu. (2007) Slovyk suchasnykh ukrainskykh prizvyshch u 2 t. [Dictionary of modern Ukrainian surnames in 2 volumes]. T. 1. Lviv: NTSh. 720 s. [in Ukrainian].

4. **Тр.** – Triiniak I.I. (2005) Slovyk ukrainskykh imen [Dictionary of Ukrainian names]. Kyiv: Dovira. 509 s. [in Ukrainian].

5. **Чуч.** – Chuchka P.P. (2005) Prizvyshcha zakarpatskykh ukrainsiv: istoryko-etymolohichniy slovyk [Surnames of the Transcarpathian Ukrainians: the Historical-Etymological Dictionary]. Lviv: Svit. 703 s. [in Ukrainian].

Література

1. Крикун М. Подільське воєводство у XV–XVIII століттях. Статті і матеріали. Львів: НТШ, 2011. 734 с.
2. Крикун М. Рец. на кн.: Dariusz Kołodziejczyk. Podole pod panowaniem tureckim. Ejalet Kamieniecki 1672–1699. Warszawa, 1994. 264 s. *Вісник Львівського університету. Серія історична*. Львів, 1998. Вип. 33. С. 290–295.

3. Редько Ю. Словник сучасних українських прізвищ у 2 т. Т. 1. Львів: НТШ, 2007. 720 с.; Т. 2. Львів: НТШ, 2007. 1438 с.

4. Сімович В. Українські чоловічі ймення осіб на -но- (в історичному освітленні). *Збірник Комісії для дослідження історії української мови*. Київ, 1931. Т. 1. С. 87–111.

5. Скрипник Л.Г., Дзятківська Н.П. Власні імена людей: словник-довідник. Київ: Наукова думка, 2005. 334 с.

6. Словник прізвищ: практичний словозмінно-орфографічний (на матеріалі Чернівецьчини). Чернівці: Букрек, 2002. 424 с.
7. Слюсар О. Словник буковинських прізвищ. Чернівці: Рута, 2005. 432 с.
8. Трійняк І.І. Словник українських імен. Київ: Довіра, 2005. 509 с.
9. Фаріон І.Д. Українські прізвищеві назви Прикарпатської Львівщини кін. XVIII – поч. XIX ст. (з етимологічним словником). Львів: Літопис, 2001. 371 с.
10. Чучка П.П. Прізвища закарпатських українців: історико-етимологічний словник. Львів: Світ, 2005. 703 с.
11. Чучка П.П. Слов'янські особові імена українців: історико-етимологічний словник. Ужгород: Ліра, 2011. 428 с.
12. Шульгач В.П. Нариси з праслов'янської антропонімії. Ч. I. Київ: Довіра, 2008. 413 с.
13. Шульгач В.П. Нариси з праслов'янської антропонімії. Ч. II. Київ: Довіра, 2015. 504 с.
14. Шульгач В.П. Нариси з праслов'янської антропонімії. Ч. III. Київ: Довіра, 2016. 472 с.
15. Шульгач В.П. Нариси з праслов'янської антропонімії. Ч. IV. Київ: Довіра, 2017. 484 с.
16. Шульгач В.П. Нариси з праслов'янської антропонімії. Ч. V. Київ, 2018. 440 с.
17. Шульгач В.П. Нариси з праслов'янської антропонімії. Ч. VI. Київ, 2019. 416 с.
18. Dziubiński Andrzej. Recenzja ks.: Dariusz Kołodziejczyk. Podole pod panowaniem tureckim. Ejalet Kamieniecki 1672–1699. Warszawa, 1994. 264 s. *Przegląd Historyczny*. 1995. № 86/1. S. 107–111.
19. Kołodziejczyk Dariusz. Podole pod panowaniem tureckim. Ejalet Kamieniecki 1672–1699. Warszawa: Oficyna Wydawnicza «Polczek» Polskiego Czerwonego Krzyża, 1994. 264 s.
20. Kołodziejczyk Dariusz. The Ottoman Survey Register of Podolia (ca. 1681). Defter-i Mufassal-i Eyalet-i Kamaniçe. Part I: Text, Translation, and Commentary. Kyiv – Cambridge, Massachusetts: Harvard University Press for the Harvard Ukrainian Research Institute, 2004. 672 p., 6 maps.
21. Wójcik Zbigniew. Recenzja ks.: Dariusz Kołodziejczyk. Podole pod panowaniem tureckim. Ejalet Kamieniecki 1672–1699. Warszawa, 1994. 264 s. *Kwartalnik Historyczny*. 1995. Roczn. C.II. S. 3–4.
22. <https://lexicography.online/onomastics/superanskaya/>
23. <http://nomer-org.website/allukraina/>
24. <https://ridni.org/karta/>

References

1. Krykun M. (2011) Podilske voievodstvo u XV–XVIII stolittiakh. Statti i materialy [Podolsk Voivodeship in 15th–18th centuries. Articles and materials]. Lviv: NTSh. 734 s. [in Ukrainian].
2. Krykun M. (1998) Rets. na kn.: Dariusz Kołodziejczyk. Podole pod panowaniem tureckim. Ejalet Kamieniecki 1672–1699. Warszawa, 1994. 264 s. [Rec. on the book: Dariusz Kołodziejczyk. Podole pod panowaniem tureckim. Ejalet Kamieniecki 1672–1699. Warszawa, 1994. 264 s.]. *Visnyk Lvivskoho universytetu. Seriiia istorychna*. Lviv. Vyp. 33. S. 290–295. [in Ukrainian].
3. Redko Yu. (2007) Slovnyk suchasnykh ukrainskykh pryzvyshch u 2 t. [Dictionary of modern Ukrainian surnames in 2 volumes]. T. 1. Lviv: NTSh. 720 s.; T. 2. Lviv: NTSh. 1438 s. [in Ukrainian].
4. Simovych V. (1931) Ukrainski cholovichi imennia osib na -no- (v istorychnomu osvittleni) [Ukrainian man named persons on -no- (historical light)]. *Zbirnyk Komisii dlia doslidzhennia istorii ukrainskoi movy*. Kyiv. T. 1. S. 87–111 [in Ukrainian].
5. Skrypnyk L.H., Dziatkivska N.P. (2005) Vlasni imena liudei: slovnyk-dovidnyk [Proper names of people: dictionary-reference book]. Kyiv: Naukova dumka. 334 s. [in Ukrainian].
6. Slovnyk pryzvyshch: praktychni slovozminno-orfohrafichni (na materialii Chernivechchyny) (2002) [Dictionary of surnames: practical word-change and spelling (on the material of Chernivtsi region)]. Chernivtsi: Bukrek. 424 s. [in Ukrainian].
7. Sliusar O. (2005) Slovnyk bukovynskykh pryzvyshch [Dictionary Bukovina names]. Chernivtsi: Ruta. 432 s. [in Ukrainian].
8. Triiniak I.I. (2005) Slovnyk ukrainskykh imen [Dictionary of Ukrainian names]. Kyiv: Dovira. 509 s. [in Ukrainian].
9. Farion I.D. (2001) Ukrainski pryzvyshchevi nazvy Prykarpatskoi Lvivshchyny kin. XVIII–poch. XIX st. (z etymolohichnym slovnykom) [Ukrainian surnames of Prykarpattia Lviv region end. 18th – early 19th century. (with etymological dictionary)]. Lviv: Litopys. 371 s. [in Ukrainian].
10. Chuchka P.P. (2005) Pryzvyshcha zakarpatskykh ukrainsiv: istoryko-etymolohichni slovnyk [Surnames of the Transcarpathian Ukrainians: the Historical-Etymological Dictionary]. Lviv: Svit. 703 s. [in Ukrainian].
11. Chuchka P.P. (2011) Slovianski osobovi imena ukrainsiv: istoryko-etymolohichni slovnyk [Slavic personal names of Ukrainians: historical and etymological dictionary]. Uzhhorod: Lira. 428 s. [in Ukrainian].
12. Shulhach V.P. (2008) Narysy z praslovianskoi antroponimii [Essays on Proto-Slavic Anthroponymy]. Ch. I. Kyiv: Dovira. 413 s. [in Ukrainian].
13. Shulhach V.P. (2015) Narysy z praslovianskoi antroponimii [Essays on Proto-Slavic Anthroponymy]. Ch. II. Kyiv: Dovira. 504 s. [in Ukrainian].

14. Shulhach V.P. (2016) *Narysy z praslovianskoi antroponii* [Essays on Proto-Slavic Anthroponymy]. Ch. III. Kyiv: Dovira. 472 s. [in Ukrainian].
15. Shulhach V.P. (2017) *Narysy z praslovianskoi antroponii* [Essays on Proto-Slavic Anthroponymy]. Ch. IV. Kyiv: Dovira. 484 s. [in Ukrainian].
16. Shulhach V.P. (2018) *Narysy z praslovianskoi antroponii* [Essays on Proto-Slavic Anthroponymy]. Ch. V. Kyiv. 440 s. [in Ukrainian].
17. Shulhach V.P. (2019) *Narysy z praslovianskoi antroponii* [Essays on Proto-Slavic Anthroponymy]. Ch. VI. Kyiv. 416 s. [in Ukrainian].
18. Dziubiński Andrzej (1995). Recenzja ks.: Dariusz Kołodziejczyk. *Podole pod panowaniem tureckim. Ejalet Kamieniecki 1672–1699*. Warszawa, 1994. 264 s. [Rec. on the book: Dariusz Kołodziejczyk. *Podole pod panowaniem tureckim. Ejalet Kamieniecki 1672–1699*. Warszawa, 1994. 264 s.] *Przegląd Historyczny*. № 86/1. S. 107–111 [in Polish].
19. Kołodziejczyk Dariusz (1994) *Podole pod panowaniem tureckim. Ejalet Kamieniecki 1672–1699* [Podolia under Turkish rule. The Kamieniecki Ejalet 1672–1699]. Warszawa: Oficyna Wydawnicza «Polczek» Polskiego Czerwonego Krzyża. 264 s. [in Polish].
20. Kołodziejczyk Dariusz (2004). *The Ottoman Survey Register of Podolia (ca. 1681). Defter-i Mufassal-i Eyalet-i Kamanice. Part I: Text, Translation, and Commentary*. Kyiv – Cambridge, Massachusetts: Harvard University Press for the Harvard Ukrainian Research Institute. 672 p., 6 maps. [in English].
21. Wójcik Zbigniew (1994). Recenzja ks.: Dariusz Kołodziejczyk. *Podole pod panowaniem tureckim. Ejalet Kamieniecki 1672–1699*. Warszawa. 264 s. [Rec. on the book: Dariusz Kołodziejczyk. *Podole pod panowaniem tureckim. Ejalet Kamieniecki 1672–1699*. Warszawa, 1994. 264 s.] *Kwartalnik Historyczny*. 1995. Roczn. C.II. S. 3–4 [in Polish].
22. <https://lexicography.online/onomastics/superanskaya/>
23. <http://nomer-org.website/allukraina/>
24. <https://ridni.org/karta/>

UKRAINIAN ANTHROPONYMS OF THE 17TH CENTURY IN A LITTLE-KNOWN TURKISH HISTORICAL SOURCE

Abstract. The article is intended to study Ukrainian anthroponyms of the 17th century, which are recorded in the little-known Turkish historical source “Defter Mufassal of 1681”. The proper names of people starting with A have been investigated into. The *objective* of the article is to analyze the proper names recorded in “Defter Mufassal of 1681”. To achieve the objective, the following *tasks* are defined: 1) to acquaint the reader with the little-known Turkish historical monument “Defter Mufassal of 1681”; 2) to separate Ukrainian anthroponyms of the 17th century; 3) to analyze the proper names of people and compare them with the modern Ukrainian anthroponymicon; 4) to identify those onyms that are not recorded at the present stage. The descriptive well analysis and systematization *methods* are used in the study. Ancient anthroponyms, extracted from a historical source, are an additional source of the anthroponymicon, which functioned in the territory of Ukraine in the 17th century. The proper names of the people entered into “Defter Mufassal of 1681” testify to the antiquity of such onymic formations, the adaptation of borrowed names on Ukrainian-language grounds. *Summarizing* the above, one can say that of the 90 names starting with A there are those that: are common today at the level of proper names of people and surnames; have differences with modern equivalents at the phonetic level; are not detected at the present stage, but they can be found in derived names; today they are exotic, rarely used in modern anthroponymicon. The *practical value* of the article is that the discovered and analyzed proper names of people supplemented the All-Slavic anthroponymicon. As a result of the investigation, the peculiarities of anthroponyms isolated from the Turkish monument “Defter Mufassal of 1681” have been established. In particular, this historical source testifies to the functioning of surnames in Ukraine in the late 17th century. The represented list of anthroponyms on A confirms that there was an extensive register of borrowed proper names, which were adapted on the Ukrainian language basis; a wide range of suffixes with the help of which derived names/surnames were created have been established.

Keywords: anthroponymy, borrowed names, creative stem, proper names of people, «Defter Mufassal (1681)».

© Купчинська З., 2021 р.

Зоряна Купчинська – доктор філологічних наук, доцент кафедри української мови імені професора Івана Ковалика, Львівський національний університет імені Івана Франка, Львів, Україна; kupchynska@gmail.com; <https://orcid.org/0000-0003-0000-0345>

Zoriana Kupchynska – Doctor of Philology, Associate Professor of the Professor Ivan Kovalyk Department of Ukrainian Language, Ivan Franko National University of Lviv, Lviv, Ukraine; kupchynska@gmail.com; <https://orcid.org/0000-0003-0000-0345>

ІСТОРИЧНА РОЛЬ ЛІТЕРАТУРНО-ХУДОЖНЬОГО АНТРОПОНІМІКОНУ РОМАНУ «ВОЛИНЬ» УЛАСА САМЧУКА В РОЗВИТКУ УКРАЇНСЬКОЇ ЛІТЕРАТУРНО-ХУДОЖНЬОЇ АНТРОПОНІМІЇ ПОЧАТКУ ХХ СТ.

Науковий вісник Ужгородського університету. Серія: Філологія.

Випуск 1 (45)

УДК 811.161.2'373.23:821.161.2-31 Самчук

DOI:10.24144/2663-6840/2021.1(45).290–298

Лавер О. Історична роль літературно-художнього антропонімікону роману «Волинь» Уласа Самчука у розвитку української літературно-художньої антропонімії початку ХХ ст.; кількість бібліографічних джерел – 17; мова українська.

Анотація. Твори Уласа Самчука становлять цінне джерело не лише для вивчення лексичних ресурсів художнього мовлення, а й для дослідження історичних умов становлення української літературної мови, зокрема національної антропонімії системи. Епопея «Волинь» належить до європейського періоду творчості У. Самчука, саме в цей час відбувалося його становлення як письменника у руслі традицій європейської культури. Актуальність нашої роботи зумовлена необхідністю аналізу чинників, під впливом яких формувалася літературно-художня антропонімія роману «Волинь», це дозволить з'ясувати роль власних назв персонажів епопеї у процесі еволюції української літературно-художньої антропонімії на початку ХХ ст.

Мета статті – здійснити функційно-стилістичний аналіз літературно-художнього антропонімікону епопеї «Волинь» у контексті розвитку української літературно-художньої антропонімії початку ХХ ст. Реалізація мети передбачає виконання таких завдань: з'ясувати основні періоди еволюції нового літературно-художнього антропонімікону, визначити прикметні ознаки кожного періоду, встановити вплив літературних напрямів на формування системи пропріативів трилогії «Волинь».

У статті подано характерні ознаки різних етапів еволюції нового українського літературно-художнього антропонімікону: етнографічний натуралізм, етнографічний реалізм, критичний реалізм, модернізм, соціологізм, вульгарний соціологізм, соцреалізм, псевдосоціологізм (маскування під соціологізм), постмодернізм, літературно-художня антропонімія посттоталітарної доби. Для літературно-художніх антропонімів, сформованих у руслі модернізму, характерними ознаками є синкретизм онімічного значення та імпліцитна форма вираження конотативної семантики, що породжує при кожному новому прочитанні твору нове бачення образу, нове його осмислення.

Склад літературно-художнього антропонімікону «Волині» відображає основні тенденції назовництва кінця ХІХ – початку ХХ ст., тобто час формування іменника модерної української нації. Улас Самчук використовує реалістичні власні назви, але наповнює їх індивідуальним змістом, цікавими конотаціями відповідно до ідейного задуму, застосовуючи при цьому нові методи.

Ключові слова: літературно-художній антропонім, ресурси літературно-художньої антропонімії, знакова система, конотативна семантика, стилістична функція, національно-регіональний колорит, еволюція літературно-художнього антропонімікону.

Постановка проблеми. Українська літературно-художня антропонімія протягом ХІХ–ХХ ст. зазнавала суттєвих змін, які накопичувалися під впливом різних чинників і визначали характер літературно-художніх антропонімів, зумовлювали появу нових стилістичних функцій, конотацій та особливих символічних значень, що в свою чергу ставало поштовхом для наступних кроків еволюції системи власних назв в українській художній літературі. Антропонімікон роману «Волинь» Уласа Самчука, одного з найвизначніших майстрів української прози ХХ ст., є яскравим зразком переломного етапу у формуванні української літературно-художньої антропонімії міжвоєнної доби та цінним джерелом для вивчення національних онімних ресурсів.

Аналіз досліджень. Повноцінному поверненню творчої спадщини митця досі чинять перешкоди. Доказом цього є вилучення зі шкільної програми відомостей про У. Самчука та інших українських письменників, у творах яких виразно порушено суспільно-політичні проблеми, змодельовано питання народної пам'яті, формування національ-

ного світогляду, подано об'єктивну оцінку історичних подій на етнічних землях українців. Відповідь чиновників на численні звернення громадськості та освітян з приводу долі письменника у шкільній програмі цинічна і необґрунтована: твори Самчука можуть погано впливати на учнів – передусім у плані психічному (мається на увазі роман «Марія»). П. Кралюк однозначно коментує ситуацію: «Знадто цей письменник, зорієнтований на європейські цінності, виявився неприйнятний для «радянських людей», яких чимало лишалось і на щаблях влади, і в наукових інституціях» [Кралюк 2019].

Прикметно, що деякі літературні критики намагалися дискредитувати творчість митця, наполегливо і провокативно стверджуючи про близькість індивідуального стилю Уласа Самчука до ідеологічних принципів соцреалізму. Такі твердження супроводжувались помилковими висновками про мало значущу вартість художніх засобів, звинуваченнями в нібито надмірній ідейності творів, а ідейність не належить до художніх цінностей. Показовими в цьому плані стали слова С. Павличко: «За своїми естетичними поглядами та вимогами Улас Самчук

традиціоналіст і людина попереднього століття» [Павличко 1997, с. 247].

Об'єктивний і детальний аналіз творчості Уласа Самчука здійснила І. Руснак. У численних публікаціях та докторській роботі «Художня модифікація національної історіософії в прозі Уласа Самчука» науковиця неодноразово наголошувала: «Занижена оцінка творчості Уласа Самчука, примітивне оголошення його народником іде не від творчої манери мистця, а від позиції окремих літературознавців, які, за словами самого ж письменника, до глибинного розуміння його прози «ще не вирости просто індивідуально», а відтак традиційно бояться провінціалізму й бачать його у всьому, що не відповідає усталеним європейським канонам» [Руснак 2009, с. 28]

За останні десятиліття літературознавчий аналіз творів Уласа Самчука суттєво поглибили С.В. Бородіца, І.В. Бурлакова, М.Б. Пангелова, О.В. Пастушенко, Н.С. Плетенчук, М.В. Стасик та ін. Висновки вчених стосовно ролі письменника у літературному процесі ХХ ст. дають чітку картину про статус і значення літературної спадщини прозаїка: 1) у стильовій системі У. Самчука «домінує аналітико-реалістичний та хронікально-літописний способи зображення дійсності», органічний зв'язок цих домінант створює стильову цілісність творчого доробку письменника [Бурлакова 2001, с. 16]; 2) основою стильової манери став реалізм, тісно пов'язаний з європейською класичною спадщиною, однак у творах митця є численні ознаки впливу інших літературних напрямів, зокрема модернізму, що «сприяло виникненню стильової дифузії та якісно іншого наративу» [Руснак 2009, с. 28]; 3) реалізм у творах У. Самчука особливий і, що найважливіше, не рівноцінний реалізму попередньої доби чи культивованому в радянській Україні соцреалізму: «У Самчуковому стилі, попри значну питому вагу публіцистичності, чітко проступають риси оновленого реалізму, характерного, наприклад, для польської літератури 20-х рр. ХХ ст., у якому центр тяжіння зміщувався з об'єкта на суб'єкт, що вело до поглиблення психологізму» [Мафтин 2011–2012, с. 49]; 4) серед стильових ознак прози У. Самчука літературознавці виділяють монументалізм [Бородіца 2016, с. 29]

Праці науковців переконують, що реалістичність творів прозаїка – аж ніяк не недолік. Письменник не лише відтворював дійсність, він її осмислював і шукав для цього відповідних мовних засобів, тому вивчення творчості У. Самчука не може бути повним без лінгвістичного аналізу. Мовознавчий аспект творів У. Самчука представлено комплексними працями Г.В. Горох, С.О. Каленюк, В.Ф. Стеція та ін.

Мовознавці констатують, що індивідуальна мовна картина світу У. Самчука є «національно детермінованою», для стилю письменника характерні «метафоричне бачення світу в його складності й універсальності», психологізм, екзистенційне світовідчуття [Стеція 2003, с. 14]. С.О. Каленюк вперше в українському мовознавстві здійснює системний

відбір, класифікацію і комплексний аналіз лексики творів Уласа Самчука, вмотивовує народнорозмовну основу цієї лексики; з погляду традиційних та нових лінгвістичних підходів конкретизує термін «народнорозмовність»; підкреслює художню виправданість діалектизмів. Серед системи лексичних одиниць науковиця звертає особливу увагу на стилістичні можливості лексики суб'єктивної оцінки як помітної риси мовотворчості У. Самчука [Каленюк 2007, с. 14]

Склад ономастичного простору у творах письменника досліджували Г.В. Бачинська, С.О. Каленюк, С.О. Горожанова та ін. Власні назви стали особливо важливою частиною художньої мови У. Самчука. «Кожне ім'я, – стверджує С.О. Каленюк, – є результатом суб'єктивного авторського вибору і реалізує ідейно-естетичну концепцію письменника» [Каленюк 2007, с. 14]. Г.В. Бачинська у статті «Онімний простір у творчості У. Самчука» детально аналізує динаміку антропонімів роману «Волинь», порівнює антропонімійну систему роману з народнорозмовними варіантами власних назв Волині у першій половині ХХ ст. Авторка справедливо констатує, що антропонімікон роману «Волинь» має народнорозмовне підґрунтя.

Наведені вище публікації свідчать про важливе значення творчого доробку Уласа Самчука: твори митця становлять цінне джерело не лише для вивчення лексичних ресурсів художнього мовлення, а й для дослідження історичних умов становлення української літературної мови, зокрема національної антропонімійної системи. Епопея «Волинь» належить до європейського періоду творчості У. Самчука, саме в цей час відбувалося його становлення як письменника у руслі традиції європейської культури. Актуальність нашої роботи зумовлена необхідністю аналізу чинників, під впливом яких формувалася літературно-художній антропонімікон роману «Волинь», це дозволить з'ясувати роль власних назв персонажів епопеї у процесі еволюції української літературно-художньої антропонімійної на початку ХХ ст.

Мета статті – здійснити функційно-стилістичний аналіз літературно-художнього антропонімікону епопеї «Волинь» у контексті розвитку української літературно-художньої антропонімійної початку ХХ ст. Реалізація мети передбачає виконання таких завдань: з'ясувати основні періоди еволюції нового літературно-художнього антропонімікону, визначити прикметні ознаки кожного періоду, встановити вплив літературних напрямів на формування системи пропріативів трилогії «Волинь».

Методи та методика дослідження. У дослідженні застосовано загальний метод лінгвістичного спостереження й опису, метод лексико-семантичного аналізу мовних одиниць, кількісний аналіз, метод виявлення словесно-образних домінант.

Виклад основного матеріалу. Добір мовних засобів, способи інтерпретації народного мовлення для втілення національної ідеї відбувались для У. Самчука в контексті складного літературного процесу початку ХХ ст., який вирізняється диску-

сіями про основні завдання літератури і способи їх реалізації. Розвиток теоретико-літературної думки і творчі пошуки письменників мали безпосередній вплив на формування мовного простору художнього твору, в тому числі і на творення літературно-художньої антропонімної системи.

Детальний аналіз розвитку конотативної семантики пропріальних одиниць у творах письменників XIX–XX ст. здійснив Л.О. Белей. Вчений констатував, що на етапі зародження нової української літературно-художньої антропонімії письменники вдавалися до використання народнорозмовних антропонімів. Однак це не було звичайне копіювання, бо митці намагалися вибирати найкращі і найбільш колоритні народнорозмовні і фольклорні власні назви для номінації персонажів. Недоліком етнографічного натуралізму можна вважати низький рівень конотативної семантики – колоритний народнорозмовний варіант не завжди мав достатнє обґрунтування, часто зовсім не відповідав енциклопедичній характеристиці персонажа [Белей 2002, с. 73].

Т. Шевченко і П. Куліш у своїй ономасторчості послуговуються критеріями реалізму. Літературно-художній антропонімikon основоположників української мови став потужним мовним засобом для увиразнення ідеї та змісту творів, для створення яскравих образів, для відображення національного, регіонального колориту. Л.О. Белей стверджує, що основними чинниками, які впливали на іменотворчість Т. Шевченка і П. Куліша, можна вважати реалістичність та функційно-стилістичну доцільність [Белей 2002, с. 90].

Для Марка Вовчка, А. Свидницького Ю. Федьковича у доборі власних назв домінуючими стали принципи етнографічного реалізму. Критерії реалізму та етнореалізму діяли і в назвотворчості українських письменників-романтиків [Белей 2002, с. 91].

Водночас у другій половині XIX ст. з'являються нові напрями назвотворення. Літературно-художня антропонімна система у творах Івана Нечуя-Левицького, Панаса Мирного, Івана Франка, Лесі Українки, Михайла Коцюбинського, Ольги Кобилянської мала ознаки різних стилєвих напрямів етнографічного, соціологічного, психологічного, імпресіоністичного, символічного.

Якісно новий рівень розвитку критичного реалізму в українській літературі кінця XIX ст. зумовив ускладнення структури онімічної семантики літературно-художнього антропоніма (далі ЛХА). Письменники відмовляються від використання характеристичних ЛХА з вичерпною тенденційною інформативністю на зразок *Скоробреха* і намагаються зміст значення ЛХА закодувати, приховати промовистість оніма. Процес закодування стилістичної значущості відбувається в основному шляхом антропонімізації апелативів або через застосування словотворчих засобів, навіть іншомовних [Белей 2002, с. 100 – 102].

Модернізм спричинив новий погляд на природу і сутність літературно-художнього антропоніма. Під впливом різних течій модернізму – імпресіо-

нізм, символізм, експресіонізм – структура онімічної семантики ЛХА стає багаторівневою. Для творення онімічної системи твору залучаються нові ресурси, за допомогою яких автор не лише подає характеристику персонажа, а й створює знак, символ певної ідеї. Для літературно-художнього антропонімікону, сформованого відповідно до критеріїв модернізму, Л.О. Белей виділяє такі ознаки: свідоме авторське зміщення часових та просторових параметрів певних ЛХА (І. Франко ім'ям легендарного *Олекси Довбуша* називає літературного героя своєї повісті, дія якої відбувається у XIX ст.); однойменність (ім'я *Мирон* І. Франко використав і як псевдонім, і для найменування двох персонажів у поемі «Похорон»); обмежена кількість ЛХА або повна їх відсутність (новела «*Intermezzo*» М. Коцюбинського); антропонімізація міфонімів (*Мавка*, *Перелесник*, *Лісовик*); промовистими стають не лише прізвища, а й імена (наприклад, дядько *Лев* у драмі «Лісова пісня» Лесі Українки) [Белей 2002, с. 103–106].

Це, мабуть, не остаточний перелік ознак модернізму у літературно-художній антропонімії кінця XIX – початку XX ст., яка ще довго буде вдячним матеріалом для майбутніх досліджень. Влучну оцінку цього періоду висловив Л.О. Белей: «Структуралізація нової української літературно-художньої антропонімії свідчить про її багатство та високий ступінь розвитку. Літературно-художня антропонімія другої половини XIX ст. стає своєрідною лабораторією впорядкування загальнонаціонального іменника українців» [Белей 2002, с. 106].

Еволюція нового українського літературно-художнього антропонімікону, за Л.О. Белеєм, пройшла такі етапи розвитку: етнографічний натуралізм, етнографічний реалізм, критичний реалізм, модернізм, соціологізм, вульгарний соціологізм, соцреалізм, псевдосоціологізм (маскування під соціологізм), постмодернізм, літературно-художня антропонімія посттоталітарної доби [Белей 2002, с. 106].

Літературно-художній антропонімікон «Волині» відображає основні тенденції назвотворення кінця XIX – початку XX ст., тобто час формування іменника модерної української нації.

Улас Самчук у романі «Волинь» використовує різні способи номінації персонажів – антропонімічними засобами, за допомогою апелативів, описово. Антропонімічна система роману «Волинь» налічує 274 пропріальні одиниці. Власні назви у творі різні за структурою, доантропонімічною семантикою та стилістичними функціями. Численні події й ситуації на сторінках трилогії мають документальну основу, тому імена героїв роману часто співвідносяться з власними назвами реальних людей з Самчукового оточення (мати Настя, брати Василь і Федот, сестри Катерина і Василина – як у самого митця, так і в його літературного двійника). Сім'я Уласа Олексійовича стала прототипом сім'ї Довбенків у трилогії, автор змінює тільки імена головних героїв – батька і сина. Запозичені з реального антропонімікону власні назви у тексті трилогії на-

бувають численних конотацій, стають своєрідними ключовими словами ідей письменника.

На перший погляд, імена головних героїв *Володько*, *Матвій* видаються звичайними номінативними онімами. Власна назва *Володько* – це здібніло-пестливий варіант від українського дохристиянського *Володимир*, первісне значення якого характерично-побажальне ‘володар світу; великий володар; хай володарює світом’ [Белей 2010, с. 95]. Доантропонімія семантика імені *Володимир* безпосередньо не підтверджується енциклопедичною характеристикою денотата. Однак, на нашу думку, вибір імені не був випадковим. Якби письменник хотів, щоб назви головних героїв виконували лише номінативну функцію в романі, то йому не було б потреби змінювати власне ім’я та ім’я батька. Тематика, ідейна проблематика твору – становлення національної свідомості волинського селянина у вирі драматичних подій Першої світової війни, революції, проголошення УНР, польської окупації – вимагають власних назв з особливим стилістичним навантаженням. Назви Улас та Олексій таким вимогам не відповідали.

Ім’я *Володимир* стало знаковим в історії української культури: князь Володимир охрестив Україну-Русь, ввів її у християнську цивілізацію, зробив її могутньою, відомою в Європі. За іменем *Володимир* закріпилося конотативне значення ‘творець незалежної країни’. Головний герой епопеї «Волинь» з демінутивним варіантом імені *Володько* – це українець нового часу, українець для відродження втраченої державності. Він чітко усвідомлює, що проблема народу не в землі, не в кількості наділів, проблема в національній ідентичності, у вмінні господарювати на своїх етнічних територіях, у здатності об’єднуватися і захищати свою країну. Саме головні герої батько і син стали втіленням авторської ідеї утвердження національної свідомості, спроектованої не тільки на селян Волині, але й на всю Україну. Народ, який знає своє минуле, усвідомлює себе як націю, тільки такий народ матиме не просто землю, він матиме справжню державу, в якій почуватиметься, як у рідній домівці. Концепт *землі* у творі поступово оптимізується: земельний наділ, рідний хутір, сусідні поселення, де живе численна рідня, рідний край і врешті рідна земля – Україна. Аналогічно змінюється конотативне значення імені головного героя. Звичайний демінутивний варіант *Володько* використовується автором для ідентифікації малого допитливого хлоп’яти, згодом ЛХА *Володько*, ідентифікуючи спраглого знань підлітка, набуває лірично-романтичних та емоційно-експресивних конотацій, і лише у третій частині роману *Володько* перетворюється на свідомого громадянина *Володимира Довбенка*. Працьовитий, наполегливий парубок стає, як колись син рабині Володимир, будівничим нової української держави і першу цеглину закладає у власному селі, його мета *володіти* землею у вільній державі: «Тримайся, хлопче! Ще не час тобі спотикатися і падати. Дивись, сонце яке і горить воно великим огнем. І дивись, яка держава лягла направо й наліво, взад і вперед від стіп твоїх.

Вона є державою духа і віри. Іди вперед і будь... Зазначи своє буття вогнем нової віри, розложеним на попелищі старого вогнища. Іди і будь!» [Самчук 1993, Т. 1, с. 450]. Прикметно, що один із численних псевдонімів Уласа Самчука, якими він користувався у 30-ті роки, є Іван Влодко. Прийом синхронізації знакових імен різних часових вимірів є одним із модерністських прийомів творення функційно-стилістичного навантаження ЛХА.

Іменем *Матвій* від *гебр.* Matitjahu ‘Божий чоловік; дар Божий’ [Белей 2010, с. 111] автор наділяє батька головного героя. Привертає увагу, що таке ім’я належить святому апостолові і євангелісту – авторові одного з чотирьох канонічних Євангелій. Матвій Довбенко постає у романі як монументальний образ українського хлібороба, голова патріархальної родини – потужний, міцно збудований, велетень-трудяга «яких сьогодні вже немає», робота у його руках горить, а в неділю він або йде до церкви, або читає «Євангелію, що в шкіряній оправі» [Самчук 1993, Т. 1, с. 92]. Такий чоловік справді «дар Божий». Улас Самчук втілює в цьому образі ідею праці як однієї із одвічних людських чеснот і основну ознаку української нації. Впродовж розгортання подій у романі з уст Матвія Довбенка звучать слова, смисл яких є висновком з минулого і настановою для майбутнього, його думки суголосні з християнськими моральними цінностями: «Тримайтеся усі цупко чорної скиби землі, на котрій вперше вздріли сонця промінь. Боріться за неї мечем, пером, плугом, гризійтеся за неї зубами... Дайте працю їй велику. Змочіть її потом і кров’ю і не забудьте заповітів Бога вашої душі» [Самчук 1993, Т. 1, с. 495]. Для такого справді монументального образу навряд чи інше ім’я могло підійти краще, ніж ім’я одного з євангелістів. Наше припущення підтверджується авторською характеристикою головного героя «незмінно сторож порядку, законів землі і родини» [Самчук 1993, Т. 1, с. 495], «подібний на патріарха, на пророка» [Самчук 1993, Т. 1, с. 506].

Прізвище *Довбенко* має прозору доантропонімію семантику і пов’язане з лексемами *довбити*, *довбати*, *довбти*, *довбня*, які могли бути твірними для цього оніма [Чучка 2005, с. 201]. Варіант *Довбенко* зафіксований у Реєстрі війська Запорозького 1649 року [Реєстр 1995, с. 27]. Улас Самчук у тексті роману також вказує на запорозьке походження прізвища: «Після всі поїхали на Запоріжжя до дядька Єлисея. Є то місце, звідки походить весь рід *Довбенків*, там родились і там умирали їх діди і прадіди. Тяжко сказати, чому це місце так зветься, кажуть, нібито давно колись тут оселився козак з Запоріжжя, що від нього і пішов цей рід, але й самим своїм виглядом цей куток нагадує оту Січ Запорозьку, що про неї іноді Єлисей читає у своїх книгах» [Самчук 1993, Т. 1, с. 148]. Слова *довбати*, *довбти*, як показують лексикографічні джерела, є багатозначними, їхнє основне значення ‘ударяючи по чому-небудь, колупаючи щось, робити отвір, заглиблення’ [СУМ 1971, Т. 2, с. 329]. У творах визначних українських письменників це слово, вжите у складі метафоричних сполук, набуло особливого

прихованого змісту, наприклад, у П. Грабовського: Не жалівши сили рук, *Довбемо* граніт бездушний Безвідрадним: «стук» та «стук» [СУМ 1971, Т. 2, с. 329]. Усі лексичні значення *довбати* називають різні види тяжкої і наполегливої праці, а одне з переносних значень має семантику боротьби, тому прізвище *Довбенко* є промовистим, поліфункціональним, інформаційно-оцінним, що підтверджується контекстом твору. ЛХА *Довбенко* стало лаконічним словесним знаком для характеристики головного героя – «образ українського селянина, міцно врослого клопотами в землю, ґрунт, однак духовним своїм життям скерованого до неба» [Мафтин 2011–2012, с. 47].

Літературно-художній антропонімікон епопеї «Волинь» зазнав суттєвого впливу тенденцій становлення нового світсько-державного іменника української нації. Представники української інтелектуальної еліти в міжвоєнний період, щоб засвідчити свою самобутність використовували, пропагували, популяризували колоритні питомо українські імена, серед них назви перших українських святих, визначних українських діячів, назви улюблених літературних персонажів. Популяризація таких імен відбувалась усіма доступними засобами через мистецтво, художні твори, театр, згодом кіно. Цей критерій вдало використав Улас Самчук. У третій частині роману він змальовує частково зрусифіковану сім'ю священника отця Клавдія, але тих представників родини, які займаються просвітницькою діяльністю серед народу, автор наділяє найдавнішими українськими іменами: *Гліб* – учитель, *Олег* – учень української гімназії, який допомагає в організації мітингу, *Ольга* – бере участь в українській виставі [Самчук 1993, Т. 2, с. 14]. Соціальна та національна значущість цих ЛХА підсилюється аплетивами *пан, панна: пан Гліб, панна Ольга*.

Особливу ідентифікацію мають персонажі, які говорять про майбутнє. У цьому плані У. Самчук частково продовжує традиції українських класиків, використовуючи імена апостолів і святих з уже готовою символічною семантикою. Ім'я одного із апостолів *Павло* отримав персонаж, який жив у сім'ї Довбенків і постійно пророкував «червоний дощ» [Самчук 1993, Т. 1, с. 424]. Символічну онімічну семантику, яка розкривається в контексті роману, має також ім'я *Юхим*. *Юхим* (похідне від *Єфим*, що з *д. гр.* εὐφῆμος [euphēmos]) має доантропонімічну семантику 'благочестивий' і співзвучне з іменем святого *Єфимія* [Белей 2010, с. 132, 247]. Дід *Юхим* – перший, хто привчав Володька до знань, поважний селянин, який розумом і працею досягнув достатку, «чарівник, характерник... до нього самі бджоли летять...сама звірина біжить...» [Самчук 1993, Т. 1, с. 88]. Саме в уста діда Юхима автор вкладає пророчі слова про майбутнє нашого народу: «Наш народ не то що червоною шматою, але й червоним залізом з його місця не випечеш» [Самчук 1993, Т. 1, с. 535].

Роман містить репертуар майже всіх видів українського народного назовництва. Перед читачем постають об'ємні постаті волинян, як старо-

винні світлини. Письменник не зупиняється на детальному описуванні їх зовнішності, натомість він лаконічно кількома шрихами розкриває внутрішній світ персонажів. Літературно-художні антропоніми при цьому увиразнюють доповнюють портретну характеристику персонажа: вказують на соціальний статус, виражають емоційну оцінку, забезпечують правдивий часовий і просторовий фон епопеї, творять український загальнонаціональний колорит.

Наведемо найбільш чисельні у романі групи ЛХА:

1) емоційно нейтральні імена, деякі діалектно марковані: *Петро, Пилип, Сидір, Хведор, Харитон, Михалко, Павло, Пархвен, Мартин, Дам'ян, Нестор, Корній, Уляян, Яків, Клим, Єлисей, Свирид, Павло, Макар, Титко, Григорко, Микола, Сергій, Антін, Йон, Демид, Глько; Параска, Настя, Ганна, Лукія, Зінька, Марта, Мотря, Параска, Лікера, Хтодорка, Велітка, Уліта, Домаха, Марія, Одарка, Секліта, Уляна, Мокрина;*

2) експресивно-оцінні пестливі імена: *Євгенчик, Христинка, Хведорка, Улянка, Ганнуся, Василінка, Гануня, Наталя, Наталочка;*

3) імена з стилістичним значенням експресивної етантіосемії: *Хведотисько, Хведотище, Василисько;*

4) прізвища: *Знахорець, Лебедець, Григорчук, Олійник, Ковальчук, Кальчук;*

5) андроніми: *Нестериха, Куциха;*

6) імена і прізвища: *Горбасць Микита, Юзько Ставицький, Стратон Булій, Кирило Деберний, Титко Коган, Тарас Здоров, Іван Кушка, Онисько Серета, Кузьма Запорука, Гнат Черноокій, Андрущук Полікарп, Антощук Петро;*

7) імена і родичівські прізвиська (патроніми, метроніми, гінеконіми і андроніми) з посесивними суфіксами *-ів, -ова (-ева), -ин, -ина: Єлисей Василь, Махобей Іван, Соловей Хведір, Соловей Овсій, Макар Улянів, Максим Стратонів, Нестор Ониськів, Василь Матвій, Іванів Хведір, Хомів Олексійчик, Трохимів Антон (Антін), Гнат Дерешів, Бондарців Мирон, Хомів Мирон, Стратонів Максим, Климів Петро, Іванів Захар; Вівдя Захаркова, Єлисеєва Палажка, Кузьмова Ганна, Ганка Сидорчукова, Тарасова Параска, Тарасова Уляна, Кузьмова Христя, Титьова Харитина, Миколина Марта, три Ганни – Тарасова, Миколина і Кузьмина, Хвещин Панько, Зінчин Хведорцьо, Тетянина Харитина, Лікерина Улянка;*

8) описові конструкції (забезпечують територіальну достовірність зображуваних подій): *старий Лук'ячук з Лебедів, лебедець Григорчук, Ровіцький (бо Ровіцьких хуторів), Грицько з Лебедів, Володькова хрещена мати Домаха з Півча, дядько Омелько зі свого Білашева та ін.*

Наведені групи ЛХА відтворюють традиційні антропомоделі національного антропонімікону і забезпечують національно-регіональний фон роману-епопеї. Родичівські прізвиська (патроніми і андроніми) з посесивними суфіксами *-ів, -ова (-ева)* увиразнюють патріархальний устрій українських родин.

Антропонімікон роману містить прізвища та прізвиська з прозорою доантропонімічною семантикою, яка підтверджується авторською характеристикою денотата. Власна назва з прозорим доантропонімічним значенням завжди має великий потенціал для творення відповідного стилістичного ефекту. Цю здатність пропріативів можна спостерігати і в народній творчості, і у художніх творах. Для письменників реалістичного напрямку прозора етимологія власної назви ставала засобом для створення метафоричної структури ЛХА. Наприклад: І. Карпенко-Карий наділив головних персонажів своїх творів прізвищами *Калитка* і *Пузир*, щоб за допомогою гумору викрити жадібність і надмірну любов до грошей [Белей 2002, с. 102]. Інформативність онімів активно використовували письменники соціологічного напрямку з пропагандистською метою. На відміну від соцреалізму, у межах якого пейоративні власні назви належали персонажам куркулям, багатіям, прізвиська у романі «Волинь» є назвами-характеристиками. Характеристичний потенціал прізвиस्क та деяких прізвищ Улас Самчук використовує для ідентифікації осіб і для розкриття їх моральних якостей, незалежно від соціального стану. Наприклад: дід *Кошіль* – образ сільського дідуся, який любить багато і не зовсім правдоподібно говорити ‘кошелі плести’ [Самчук 1993, Т. 1, с. 57]; рак для малого Володька, ніби дід *Рачинець*, що має вісімдесят років [Самчук 1993, Т. 1, с. 10], сільський хвалько *Іван Гуца*, по-вуличному *Панок*, «що десять років у графа Сангушки за льокая служив, інколи «по-панськи» закидав» [Самчук 1993, Т. 1, с. 81]; селянин, який любить чарку, «старий Іван Середа, що був колись у банді злодіїв відомого Казмірця і, ховаючись від самосуду села, підрізав зі страху собі горло, тому звався *Зарізаним*» [Самчук 1993, Т. 1, с. 116]; селянин з бідняків, що злодієм колись був і частково покаявся, має назву Микола *Гнидка* [Самчук 1993, Т.1, с. 116] та ін.

Носіями прізвищ з негативними конотаціями стали деякі персонажі, які пропагували більшовицьку ідеологію: *Скиданець*, *Каменяка*, *Комаров*. Товариша *Скиданця* скинули з коня полонені січовики, яких він вартував і супроводжував [Самчук 1993, Т. 1, с. 468], *Комаров* «куций барчистий обрубок у соляному овечому кожущку» [Самчук 1993, Т. 1, с. 460], *Каміняка* поводить агресивно і категорично, сліпо вірить в ідеї більшовицької революції і готовий за них воювати [Самчук 1993, Т. 1, с. 460].

За допомогою промовистих прізвиस्क Улас Самчук порушує проблему культури рідної мови, що в умовах царської Росії та її асимілятивної політики звучало по-особливому різко: лісовий сторож на прізвище *Лісовський* за особливостями мови мав прізвисько *Конєшино* [Самчук 1993, Т. 1, с. 163]; селянин з обмеженим запасом слів Хома Бондарець, отримав вуличну назву *Ет-тоє* [Самчук 1993, Т. 1, с. 195]. Недаремно У. Самчук змальовує епізод, коли прізвисько *Ет-тоє* російські солдати записали у списки як офіційне прізвище: «Який він *Ет-тоє*. *Етоє?* Як його якась там дурна баба по

вуличному зве, то це не значить, що і в «бамаги» так записувать...Моя фамілія, ет-тоє, Бондарець. Так, ваше благородіє» [Самчук 1993, Т. 1, с. 366]. Характерно, що син Хоми Бондарця, на прізвисько *Ет-тоє*, німий, хлопець має ім'я Роман і прізвисько *Німий* [Самчук 1993, Т. 1, с. 290]. Улас Самчук за допомогою антропонімічних засобів показав вектор деградації у тогочасних селах.

Асиміляція підтримувалася освітніми закладами: до шкільного сторожа українця звертаються *Сімеон Порфірович* [Самчук 1993, Т. 1, с. 228]; до учня *Затварнюк Омелян* замість Затворнюк [Самчук 1993, Т. 1, с. 321]; учень *Хведько* з офіційним прізвищем *Толстий* [Самчук 1993, Т. 1, с. 96].

Кульмінаційний момент, у якому автор емоційно змальовує відродження рідної мови і пов'язану з цим переоцінку цінностей, повернення історичної пам'яті, настає у розділі «Революція». У цьому важливому епізоді письменник також вдається до антропонімічних засобів як до історичних концептів: «...йде Україна, так, як повинь, як буревій. Один *Ферапонт Яковлевич* – кам'яна душа, «так сказати», малорос, чіпляється за кожний сантиметр своєї глупоти. Двадцять років він учив про «Степніе края, Чернозёмную полосу», і тут зненацька Україна. Дід Дніпро, Тарас Шевченко, мова... І не видержав *Ферапонт*: «Панове! Від сьогодні пічнемо викладати історію й географію на українській мові». *Ферапонт* упав! Великий малорос не видержав. Матроси і Пушкін не допомгли, зрадили. Йде мова і валить язик» [Самчук 1993, Т. 1, с. 457].

Головний герой Володько також отримує від дядька Єлисея прізвисько і скептичне, і водночас наповнене гіркою іронією – *франт Іванович*. Семінарист Володько після війни був змушений носити перекуплений військовий одяг і розпаровані чоботи: «Другого ранку Володько дійсно *франт Іванович*. Офіцерський бахматий мундир. Посріблені гудзики. Спряжені ходаки – правий тупоносий – дебелий, лівий гостроносий – делікатний. Але до школи можна йти» [Самчук 1993, Т. 1, с. 418].

Приєм безіменності автор використовує для номінації осіб, які з'являються у житті головного героя вперше. Пізнання світу, особливо сприйняття соціальних проблем для головного героя відбуваються через зустрічі з новими людьми, які суттєво відрізняються від родичів та односельчан. У цьому плані творчість У. Самчука засвідчила відхід від закритої стильової системи, характерної для класичної романістики XIX ст., закритої стосовно вираження авторської свідомості. «Самчук постає, – стверджує Н. Мафтин, – як творець оповідної форми, що активно розвиває принципи суб'єктивної багатоплановості оповіді, збагачує цю систему розмаїттям персонажних планів, “характеризує дійсність її власними “голосами”, вписаними, однак, у план автора» [Мафтин 2011–2012, с. 49]. Безіменність, яку використовує У. Самчук в епопеї, набуває експресивного значення. Персонаж без імені – це узагальнений образ, за яким вгадуються сотні небайдужих «голосів» різних епох і народів. Так, про історію рідного краю Володько вперше довідується

у млині: «...один новий дядько... почав оповідати про самий Дермань, про старовину» [Самчук 1993, Т. 1, с. 120]. Про безглуздість Першої світової війни, невинуваті жертви розповідає солдат російської армії, якого автор ідентифікує емоційно маркованим апелятивом *москалик* [Самчук 1993, Т. 1, с. 294]. У третій частині роману біля церкви особа, яку автор зневажливо називає *салдат*, «салдатіш-ко», звертається до людей відомим більшовицьким закликком: «Товарищі салдати й крест'яне!» [Самчук 1993, Т. 1, с. 393]. У школу замість російської вчительки приходить молодий елегантний студент, що говорить «по-простому» (рідною мовою), на всіх «викає», від нього учні дізнаються про Тараса Шевченка. Молодого вчителя автор називає *паніч* [Самчук 1993, Т. 1, с. 397].

Цікаву семантичну палітру мають ЛХА казкових героїв – нічний мандрівник *Іван Борислав* і лісовий дух у вигляді старого чоловіка *Вічний Сторож* [Самчук 1993, Т. 2, с. 68]. Улас Самчук за допомогою казки порушує проблему історичної пам'яті народу. ЛХА *Вічний Сторож* безпосередньо характеризує містичного персонажа, основне призначення якого сторожити сон воїнів, що загинули, самовіддано захищаючи рідний край, і чекати прозріння живих. *Іван Борислав* – добрий господар і народний лікар, який заблукав у лісі на Щедрий вечір. Власна назва мандрівника має багатий спектр конотацій, зумовлених доантропонімійною семантикою антропонімів *Іван* та *Борислав*. Структура онімного значення *Іван* охоплює різні асоціації: ім'я з тривалою популярністю, назва типового героя народних казок і легенд і, очевидно, найважливіша конотація – назва співзвучна з іменем святого Івана Предтечі (Івана Хрестителя). Прізвище *Борислав* утворене від українського

дохристиянського характерично-побажального імені-композиції з первісним значенням 'хай бореться за славу' [Белей 2010, с. 14]. Схронізація конотативної семантики дохристиянського оніма *Борислав* і християнського *Іван* зумовлює символічність цього ЛХА. Персонаж з власною назвою *Іван Борислав* – це посланець, його завдання донести і розкрити людям історичну правду, підготувати народ свого краю для боротьби за свободу і славу.

Висновки. Антропонімійні засоби та прийоми їх реалізації дозволяють зробити висновок про високу мовну майстерність і глибоке чуття слова Уласа Самчука у процесі назвотворення. Письменник справді відстоював реалістичні принципи у своїй творчості, але це вже далеко не реалізм ХІХ ст., автор осучаснює, модернізує традиції назвництва, успадковані від українських і європейських класиків. Літературно-художні антропоніми У. Самчука не лише вказують на національність і соціальний статус персонажів, вони поглиблюють, узагальнюють їх внутрішній світ, що пояснюється впливом тенденцій інтелектуалізації та естетизації українського літературно-художнього антропонімікону. Система власних назв головних героїв свідчить про застосування автором нових методів художньої інтерпретації онімів і має такі ознаки: синхронізація ЛХА, однойменність, синкретизм онімичного значення, імпліцитна форма вираження конотативної семантики, що свідчить про суттєвий вплив модернізму на мовотворчість Уласа Самчука. Автор впроваджує такі способи використання ЛХА, які сприяють розширенню стилістичної семантики онімів, збагачують спектр конотативних можливостей, поглиблюють функційно-стилістичний потенціал відповідно до ідейного задуму.

Література

1. Бачинська Г.В. Онімний простір у творчості Уласа Самчука. *Наукові записки Тернопільського національного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка. Серія: Літературознавство*. Тернопіль: ТНПУ, 2015. Вип. 42. С. 37–39.
2. Белей Л.О. Нова українська літературно-художня антропонімія: проблеми теорії та історії. *Ужгород*, 2002. 175 с.
3. Белей Л.О. Ім'я дитини в українській родині. Харків: Фоліо, 2011. 283 с.
4. Бородица С.В. Критична рецепція романів-епопей У. Самчука в літературознавчому дискурсі української діаспори другої половини ХХ століття. *Філологічний дискурс*. 2016. Вип. 3. С. 25–33. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/fild_2016_3_5.
5. Бурлакова І.В. Творчість Уласа Самчука. Проблеми індивідуального стилю: автореф. дис. на здоб. наук. ступ. канд. філол. наук. 10.01.01. Харків, 2001. 19 с.
6. Каленюк С.О. Лексика творів Уласа Самчука: народнорозмовні джерела, семантична структура та стилістичні функції: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук: 10.02.01 – українська мова. Київ, 2007. 18 с.
7. Каленюк С.О. Роль ономастичної лексики у творах Уласа Самчука. *Вісник Запорізького національного університету. Філологічні науки*. 2012. № 1. С. 214–217. Режим доступу: <https://md-eksperiment.org/post/20180603-rol-onomastichnoyi-leksiki>.
8. Кралуєк П. Письменник Улас Самчук. Його творчість вимагають повернути до шкільної програми. Режим доступу: <https://www.radiosvoboda.org/a/30152420.html>
9. Мафтин Н. «Філософія чину» в проєкції «авторитетного стилю» Уласа Самчука. *Етнос і культура*. 2011–2012. № 8–9. С. 45–52. Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/etnik_2011-2012_8-9_8.
10. Павличко С. Дискурс модернізму в українській літературі: Монографія. Київ: Либідь, 1997. 447 с.
11. Реєстр Війська Запорозького 1649 року. Київ: Наукова думка, 1995. 592 с.
12. Руснак І.Є. Художня модифікація національної історіософії в прозі Уласа Самчука: автореф. дис. д-ра філол. наук: 10.01.01. Київ, 2007. 36 с.

13. Руснак І.С. Живий дух Уласа Самчука. *Самчук У. Кулак. Месники. Віднайдені рай: Роман, оповідання, новели*. Дрогобич: Видавнича фірма «Відродження», 2009. С. 9–28.
14. Самчук У.О. Волинь: Роман у трьох частинах. Київ: Дніпро, 1993. Т. I 574 с.; Т. II. 334 с.
15. Словник української мови: в 11 т. Київ: Наукова думка, 1971. Т. 2.
16. Стецій В.Ф. Мовна особистість Уласа Самчука (світоглядна орієнтація і мовотворчість): автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук: 10.02.01 — українська мова. Донецьк, 2003. 18 с.
17. Чучка П.П. Прізвища закарпатських українців: Історико-етимологічний словник. Львів: Світ, 2005. 704 + XLVIII с.

References

1. Bachynska H.V. (2015) Onimnyi prostir u tvorchosti Ulasa Samchuka [Onym space in the works of Ulas Samchuk]. *Naukovi zapysky Ternopilskoho natsionalnoho pedahohichnoho universytetu imeni Volodymyra Hnatiuka. Serii: Literaturoznavstvo*. Ternopil: TNPU. Vyp. 42. S. 37–39 [in Ukrainian].
2. Belei L.O. (2002) Nova ukrainska literaturno-khudozhnia antroponimiia: problemy teorii ta istorii [New Ukrainian literary and artistic anthroponymy: problems of theory and history]. Uzhhorod. 175 s. [in Ukrainian].
3. Belei L.O. (2011) Imia dytyny v ukrainskii rodyni [The child's name in the Ukrainian family]. Kharkiv: Folio. 283 s. [in Ukrainian].
4. Boroditsa S.V. (2016) Krytychna retseptsiia romaniv-epopei U. Samchuka v literaturoznavchomu dyskursi ukrainskoi diaspory druhoi polovyny XX stolittia [Critical reception of U. Samchuk's epic novels in the literary discourse of the Ukrainian diaspora of the second half of the twentieth century]. *Filolohichni dyskursy*. Vyp. 3. S. 25–33. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/fild_2016_3_5 [in Ukrainian].
5. Burlakova I.V. (2001) Tvorchist Ulasa Samchuka. Problemy indyvidualnoho styliu [Creativity of Ulas Samchuk. Problems of individual style]: avtoref. dys. na zdob. nauk. stup. kand. filol. nauk. 10.01.01 Kharkiv. 19 s. [in Ukrainian].
6. Kaleniuk S.O. (2007) Leksyka tvoriv Ulasa Samchuka: narodnorozmovni dzhherela, semantychna struktura ta stylistychni funktsii [Lexics of Ulas Samchuk's works: vernacular sources, semantic structure and stylistic functions]: avtoref. dys. na zdobuttia nauk. stupenia kand. filol. nauk: 10.02.01 – ukrainska mova. Kyiv. 18 s. [in Ukrainian].
7. Kaleniuk S.O. (2012) Rol onomastychnoi leksyky u tvorakh Ulasa Samchuka [The role of onomastic lexics in the works of Ulas Samchuk] *Visnyk Zaporizkoho natsionalnoho universytetu. Filolohichni nauky*. № 1. S. 214–217. Rezhym dostupu: <https://md-eksperiment.org/post/20180603-rol-onomastichnoyi-leksiki>. [in Ukrainian].
8. Kraliuk P. (2019) Pysmennyk Ulas Samchuk. Yoho tvorchist vymahaiut povernuty do shkilnoi prohramy [Ulas Samchuk as a writer. His work is required to be returned to the school curriculum]. Rezhym dostupu: <https://www.radiosvoboda.org/a/30152420.html> [in Ukrainian].
9. Maftyn N. (2011–2012) «Filosofii chynu» v proektsii «avtorytetnoho styliu» Ulasa Samchuka [“Philosophy of action” in the projection “authoritative style” of Ulas Samchuk]. *Etnos i kultura*. № 8–9. S. 45–52. Rezhym dostupu: http://nbuv.gov.ua/UJRN/etnik_2011-2012_8-9_8 [in Ukrainian].
10. Pavlychko S. (1997) Dyskurs modernizmu v ukrainskii literaturi [The discourse of modernism in Ukrainian literature]: Monohrafiia. Kyiv: Lybid. 447 s. [in Ukrainian].
11. Reiestr Viiska Zaporozkoho 1649 roku [Register of the Zaporozhian Army of 1649]. (1995) Kyiv: Naukova dumka. 592 s. [in Ukrainian].
12. Rusnak I.Ye. (2007) Khudozhnia modyfikatsiia natsionalnoi istoriosofii v prozi Ulasa Samchuka [Artistic modification of national historiosophy in the prose of Ulas Samchuk] PhD the author's abstract: 10.01.01. Kyiv. 36 s. [in Ukrainian].
13. Rusnak I.Ye. (2009) Zhyvyi dukh Ulasa Samchuka [Soul of Ulas Samchuk]. *Samchuk U. Kulak. Mesnyky. Vidnaidenyi rai: Roman, opovidannia, novely*. Drohobych: Vydavnycha firma «Vidrodzhennia». S. 9–28 [in Ukrainian].
14. Samchuk U.O. (1993) Volyn: Roman u trokh chastynakh. Kyiv: Dnipro. T. I. 574 s.; T. II. 334 s. [in Ukrainian].
15. Slovnyk ukrainskoi movy: v 11 t. [Dictionary of the Ukrainian language: in 11 volumes]. Kyiv: Naukova dumka, 1971. T. II [in Ukrainian].
16. Stetsii V.F. (2003) Mовna osobystist Ulasa Samchuka (svitohliadna orientatsiia i movotvorchist) [Linguistic personality of Ulas Samchuk (worldview and language creation)]: avtoref. dys. na zdobuttia nauk. stupenia kand. filol. nauk: 10.02.01– ukrainska mova. Donetsk. 18 s. [in Ukrainian].
17. Chuchka P.P. (2005) Prizvyshcha zakarpatskykh ukraintsiv: Istoryko-etymolohichni slovnyk [Surnames of Transcarpathian Ukrainians: Historical and etymological dictionary]. Lviv: Svit. 704 + XLVIII c. [in Ukrainian]

HISTORICAL ROLE OF THE LITERARY ANTHROPONYMICON OF THE NOVEL “VOLYN” BY ULAS SAMCHUK IN THE DEVELOPMENT OF UKRAINIAN LITERARY ANTHROPONYMY OF THE EARLY TWENTIETH CENTURY.

Abstract. Ulas Samchuk's works are a valuable source not only for the study of the lexical units of literary speech, but also for the analysis of historical conditions of Ukrainian literary language formation, in particular its national anthroponymic system.

The epos "Volyn" belongs to the European period of U. Samchuk's works. At this time, he established himself as a writer under the influence of European cultural traditions.

The topicality of our work is determined by the necessity to analyze the factors under the influence of which literary anthroponymicon of the novel "Volyn" was formed, which in its due cause will clarify the role of characters' proper names of the epos in the evolution of Ukrainian literary anthroponymy of the early twentieth century.

The objective of the article is to carry out a functional and stylistic analysis of the literary anthroponymicon of the epos "Volyn" in the context of the development of Ukrainian literary anthroponymicon of the early twentieth century.

The realization of the aim encompasses the following tasks: clarification of the main stages of the evolution of the new literary anthroponymicon, determination of the characteristic features of each stage, analysis of the literary trends influence on the formation of literary anthroponymicon of the novel "Volyn".

The article presents the characteristic features of different stages of the evolution of the new Ukrainian literary anthroponymicon: ethnographic naturalism, ethnographic realism, critical realism, modernism, sociologism, vulgar sociologism, social realism, pseudo-sociologism (disguised as sociologism) postmodernism, literary fiction anthroponymy of the post totalitarian era.

The characteristic features of literary anthroponyms, formed in the vein of modernism, are syncretism of the onymic meaning and the implicit form of expression of connotative semantics, which generates a new vision of the image and its new understanding with each new reading of the work.

The composition of the literary anthroponymicon of the novel "Volyn" essentially reflects the main tendencies of the nomination of the late nineteenth and early twentieth century when the set of names of the modern Ukrainian nation was formed.

Ulas Samchuk uses realistic proper names, but fills them with individual meaning and interesting connotations applying new methods in accordance with his ideological plan.

Keywords: literary anthroponym, resources of literary anthroponymy, sign system, connotative semantics, stylistic function, national-regional color, evolution of literary anthroponymy.

© Лавер О., 2021 р.

Оксана Лавер – кандидат філологічних наук, доцент кафедри української мови Ужгородського національного університету, Ужгород, Україна; oksana.laver@uzhnu.edu.ua; <https://orcid.org/0000-0002-7904-3083>

Oksana Laver – Candidate of Philology, Associate Professor of the Ukrainian Language Department, Uzhhorod National University, Uzhhorod, Ukraine; oksana.laver@uzhnu.edu.ua; <https://orcid.org/0000-0002-7904-3083>

АНТРОПОНІМИ У СКЛАДІ КАЛЕНДАРНО-ОБРЯДОВИХ НАЗВ (на матеріалі закарпатських говірок)

Науковий вісник Ужгородського університету. Серія: Філологія.

Випуск 1 (45)

УДК 811.161.2'282.2(477.87)

DOI:10.24144/2663-6840/2021.1(45).299–304

Миголінець О. Антропоніми у складі календарно-обрядових назв (на матеріалі закарпатських говірок); кількість бібліографічних джерел – 20; мова українська.

Анотація. Важливою ланкою сучасних діалектологічних досліджень є системний опис тематичних груп лексики. Цікавою для вивчення є лексика календарної обрядовості. Її фіксація та аналіз допомагає досліднику краще пізнати діалектотворчі процеси в системі говорів і говірок. Календарно-обрядова лексика містить інформацію про традиційну духовну і матеріальну культуру народу. Тому її фіксація, систематизація та аналіз у різних аспектах вивчення є першочерговим завданням українських мовознавців. У пропонованій статті подаємо спостереження над календарно-обрядовими назвами в українських закарпатських говірках, які утворені на основі антропонімів. Зокрема звертаємо увагу на їх компонентний склад, лексико-граматичну характеристику та внутрішню форму. Також простежуємо наявність чи відсутність зафіксованої лексики в інших українських говорах та в українській літературній мові.

Закарпатські говірки, як відомо, належать до системи говірок давньої формації, отже, зберігають реліктові явища, архаїчні риси, але водночас містять і порівняно нові нашарування, зумовлені географічним розташуванням говіркового масиву та іншими позалінгвальними мотивами.

Предметом нашого аналізу є семи на означення 20 релігійних свят та періодів, пов'язаних із цими святами.

Як видно із зібраної нами лексики, календарно-обрядові назви характеризуються широкою варіантністю. Аналіз реєстру релігійних свят свідчить про те, що вони завжди присвячені певній священній особі. Заслуговує на увагу словотвір християнських назв у закарпатських говірках. Чимала кількість календарно-обрядових назв, в основі яких лежать антропоніми, пов'язана із законом мовленнєвої економії, адже повні багатокомпонентні назви в побутовому мовленні вживати незручно, тому вони змінені на однослівні. Зафіксовані також назви, які в українську мову запозичені з церковнослов'янської, в якій вони також є запозиченнями або кальками з грецької. Запозичені назви пристосувалися до фонетики української мови і повністю адаптувалися. Невеликий відсоток назв, в основі яких лежать власні імена, припадає на суфіксальні деривати.

Ключові слова: календарно-обрядова лексика, антропоніми, лексико-семантична група, лексема, мотивація, українські закарпатські говірки.

Постановка проблеми. Дослідженню лексики українських говорів останнім часом приділяється все більша увага. Народні говори – це не тільки основа літературної мови, але й свідок її історії, джерело для подальшого її розвитку та збагачення. Саме живорозмовна мова зберігає чимало елементів із найдавніших часів, які відсутні вже в літературній мові, а часом незафіксовані й пам'ятками писемності.

Важливою ланкою сучасних діалектологічних досліджень є системний опис тематичних груп лексики. Цікавою для вивчення є лексика календарної обрядовості. Її фіксація та аналіз допомагає досліднику краще пізнати діалектотворчі процеси в системі говорів і говірок. Саме в цій лексичі можна знайти інформацію про етнічну історію населення, його традиції, звичаї, культуру.

Аналіз досліджень. Останнім часом в українському мовознавстві посилилася увага до проблем, пов'язаних із релігійною лексикою, зокрема до вивчення геортонімів – власних назв будь-яких свят.

Християнські релігійні й народні свята активно вивчалися релігієзнавцями (С.Ф. Алмазов, П.Я. Пітерський, М.Ю. Брайчевський, Л.І. Ємеляк, І. Губоржевський, В.М. Рябіков та ін.) [Бочарова 1999, с. 3] та етнографами (М. Возняк, О. Воропай, В. Скура-тівський, Г. Лозко, М. Ткач, В. Соколова та ін.).

І лише останнім часом до них приєдналися мовознавці. Хоча слід зауважити, що зацікавлення мовознавців цією групою лексики було давнім.

«Програма для збирання діалектичних одмін української мови» (Київ, 1909–1911), яку уклали К. Михальчук та Є. Тимченко, уміщувала розділ «Слово щодо церкви, віри й обряду», у якому одне з питань стосувалося назв свят [Осташ 2003, с. 263].

Однак у радянські часи на дослідження такої лексики було накладено «табу». І хоча в розділі «Звичаї, ігри, розваги, обряди, повір'я та ін.» (88 питань) «Програми для збирання матеріалів до лексичного атласу української мови» Й.О. Дзендзелівського (Київ, 1984) є питання № 3131–3134, 3146, що стосуються, зокрема, релігійних свят, глибокий аналіз лексичного пласту українських обрядових назв і надалі на часі [Осташ 2003, с. 263].

Крім появи праць етнографічного характеру, заслуговують на увагу і мовознавчі дослідження (О. Горбач, М. Лесів, Г. Аркушин, Т. Гусак, Н. Хобзей, Н. Осташ, І. Пахолок, Е. Гаврилук, М. Шарапа, О. Коршикова, Н. Герасим, Е. Гоца). Що стосується аналізу мовознавчих студій у закарпатських говірках, то на сьогодні маємо тільки статтю Е. Гоци, у якій дослідниця здійснила семантичний, словотвірно-етимологічний та лінгвогеографічний аналіз календарно-обрядових свят, поширених у 22 говірках Закарпаття, відповідно до 4 циклів – зимового, весняного, літнього та осіннього [Гоца 2019]. Ми ж у своєму дослідженні здійснили докладний опис такої календарно-обрядової лексики, в основі якої лежать антропоніми. Матеріал для дослідження був зібраний у 45 населених пунктах Закарпаття.

Мета статті – подати інтерпретацію календарно-обрядових свят в українських закарпатських говірках, які утворені на основі власного імені; виявити варіативність їхнього складу й окремих компонентів, а також простежити наявність чи відсутність зафіксованої лексики в інших українських говорах.

Методи та методика дослідження. Основний метод – описовий. Він реалізований у процесі класифікації матеріалу та його інтерпретації за мотиваційними зв'язками. У межах цього методу використано прийоми лексико-семантичного та словотвірного аналізу. Зіставний аналіз уможливив виявлення зв'язків календарно-обрядової лексики із відповідною групою лексики сусідніх ареалів.

Виклад основного матеріалу. Закарпатські говірки, як відомо, належать до системи говірок давньої формації, отже, зберігають реліктові явища, архаїчні риси, але водночас містять і порівняно нові нашарування, зумовлені географічним розташуванням говіркового масиву та іншими позалінгвальними мотивами.

Серед говіркового матеріалу виділяється лексика календарної обрядовості.

‘Святого всехвального апостола Андрія Первозванного’ (13 грудня): *Андр'їя (Андр'їя), Андр'їша, Андр'їїю ден' (дин'), Андр'їшю дын'.* Назви *Андр'їя (Андр'їя), Андр'їша* виникли в результаті перенесення імені святого. Тут спостерігається закон мовленнєвої економії зі словосполучення ‘свято + Р. в. власного імені’: *Свято Анорія → Андр'їя.* Іменник *Андр'їй* – через старослов'янську мову запозичено в давньоруську з грецької; гр. *andriaios* – у перекладі означає ‘мужній, хоробрий’ [Етимологічний словник української мови 1982, т. I, с. 72]; *ден' (дин')* – з псл. *днь* ‘день»; походить з іє. **di-n-* ‘ясний, блискучий’ [Етимологічний словник української мови 1985, т. II, с. 33]. Пор. західнопол. *Гандр'єя* ‘т.с.’ [Аркушин 2000 а, т. I, с. 85], закарпат. *Андр'їша* ‘т.с.’: *Андр'їша ѿе ѿеден разъ у рѡцѣ; На Андр'їша знавут' шлїйако ворожїти; Андр'єя* ‘т.с.’ *На Андр'єя д'їюкі схѡд'ас'а до одної хати ворожїти. Андр'їю, Андр'їю, колѡпн'ї сїю, гачмі волѡчу, від'атис'а хѡчу. Гур, вепер', ци нагїд, ци тепер'?* [Грицак 2017, с. 61].

‘День святої Анни’ (22 грудня): *Ан:ино зачат'їе, Ан:ино зачат':а, Ган'їне зачат':а, С'атѡїї Ан:, Св'атѡїї Ган:и, Дин' Ан:ы* [Гоца 2019, с. 39].

Більшість словосполучень складається з присвійного прикметника *Ан:ино* та іменника *зачат':а*. Присвійний прикметник *Ан:ино* > іменник *Анна* – через старослов'янську мову запозичений з грецької. Пор. р., болг., м. *Анна*, бр. *Ганна*, п., нл. *Анна*, ч. *Анна*, *Нана* [Етимологічний словник української мови 1982, т. I, с. 467]. Іменник *зачат'а* – суфіксальне утворення від дієслова *зачати* ‘почати’ – псл. *roçeti* [Етимологічний словник української мови 2004, т. IV, с. 546]. В основі назви лежить дія, яку виконували стосовно особи. Пор. бойк. *зачате* [Онишкевич 1984, т. I, с. 293], гуц. *Аннино зачик'ї* [Піпаш, Галас 2005, с. 9], закарп. *Аннино зачатїе* ‘т.с.’ [Сабадош 2008, с. 17].

‘Святої великомучениці Варвари’ (17 грудня): *Варв'ари* – назва виникла в результаті пере-

несення імені святої. Спостерігається закон мовленнєвої економії зі словосполучення ‘свято + Р. в. власного імені’: *Свято Варв'ари → Варв'ари.* Власна назва, жіноче ім'я – *Варвара*. Цей іменник – через старослов'янську мову запозичено з грецької. Пор. р., болг. *Варв'ара*, бр. *Варвара, Барбара*, п. *Barbara, Barbora* [Етимологічний словник української мови 1982, т. I, с. 330]. Назва *Варв'ари* фіксується також у західнополіських говірках [Аркушин 2000 б, с. 20].

‘Преподобного Сави Освяченого’ (18 грудня): *С'ави* – назва виникла в результаті перенесення імені святого. Спостерігається закон мовленнєвої економії: *Свято С'ави → С'ави.* Власна назва, чоловіче ім'я – *С'ава*. Цей іменник – через церковнослов'янську мову запозичено в давньоруську з грецької; розглядається також як скорочений варіант імені *Сав'атїї*. Пор. р. *С'авва*, бр., болг., м. *С'ава*, др. *Сава*, п. *Saba*, ч., слц., слн. *Sava* [Етимологічний словник української мови 2006, т. V, с. 159]. У шацьких говірках іменник *Сава* не чоловічого роду, як загальноприйнято, а жіночого (очевидно, за аналогією до *Варв'ари*; мабуть, вплинуло і закінчення -а) [Аркушин 2000 б, с. 20].

‘День святого Миколая’ (19 грудня): *Микол'ї, Микол'їа, Ни'кѡлы, Ми'кѡлы (Мікѡли)* – назва виникла в результаті перенесення імені святого. Спостерігається закон мовленнєвої економії: *Свято Миколая → Микѡли.* Власна назва, чоловіче ім'я – *Микола*. Цей іменник – через церковнослов'янське посередництво запозичено в давньоруську мову з грецької; гр. *Μικόλαος* складається з основ дієслова *νικάω* ‘перемагаю’ та іменника *λαός* ‘народ’, яке загальноприйнятої етимології не має [Етимологічний словник української мови 1989, т. III, с. 459]. Початкове «м» замість «н» у східнослов'янських і польських мовах пояснюється як результат впливу імені *Михаїль* [Фасмер 1986, т. II, с. 621; 1987, т. III, с. 75]. Пор. західнопол. *Микола Зимовий* [Аркушин 2000 а, т. I, с. 311], *Холодний Микола* [Аркушин 2000 а, т. II, с. 231], *Мікѡли* [Аркушин 2000 б, с. 20], бойк. *Ніки, Нікѡли* [Онишкевич 1984, т. I, с. 489; Матїїв 2013, с. 307], гуц. *Нікѡли, Зїмні Нікѡли, Мікѡли Зїмного* [Гуцульські говірки 1997, с. 133], *Нікѡли* [Піпаш, Галас 2005, с. 116], закарп. *Мікѡлы* ‘т.с.’ [Сабадош 2008, с. 171].

‘Вечір напередодні Нового року’ (14 січня): *Васїл'а* – назва виникла в результаті перенесення імені святого. Спостерігається закон мовленнєвої економії зі словосполучення ‘свято + Р. в. власного імені’. Цей іменник – через церковнослов'янську мову запозичене в давньоруську з грецької; грецька назва утворена на основі прикметника, що означає ‘царський’, пов'язаного з іменником у значенні ‘цар’, який з'явився у грецькій мові з часів перських війн [Етимологічний словник української мови 1982, т. I, с. 337]. Пор. гуц. *Васїлінїй светїїй в'єчїр* [Гуцульські говірки 1997, с. 33], лемк. *Васїлїв ден* [Пиртей 2004, с. 73], закарп. *Васїля* ‘т.с.’ [Сабадош 2008, с. 36]. Пор. ще *васїл'ни'к* (Ганичі Тч.), *васїл'ани'к* (Нересниця Тч.) ‘святковий хліб, що стоїть в хаті від Святвечора до Василя’.

‘Собор Предтечі й Хрестителя Господнього Іоанна’ (20 січня): *Ів'ана Кре'стїте'л'а*

(Хре^стіме^л'а) – словосполучення, що складається з двох слів *Iván* та *Кре^стіме^л'а*. Іменник *Iván* – через церковнослов'янську мову запозичене в давньоруську з грецької. Пор. р., болг. *Иван*, бр. *Ivan*, п. *Jan*, ч., слц. *Jan*, *Ivan* [Етимологічний словник української мови 1985, т. II, с. 288]. *Кре^стіме^л'а* – суфіксальне утворення від дієслова *хрестити* < *хрест* (псл. *krъstъ ‘Христос’; вважається раннім запозиченням з германських мов) [Етимологічний словник української мови 1989, т. III, с. 86].

‘Субота перед Вербою неділею’: *Лазар'ева (Лазар'ова) субота* – словосполучення, що складається з присвійного прикметника *Лазар'ева* та іменника *субота*. Присвійний прикметник *Лазар'ева* – суфіксальне утворення від іменника *Лазар*, який через церковнослов'янську мову запозичений в давньоруську з грецької [Етимологічний словник української мови 1985, т. III, с. 182]. Іменник *субота* здебільшого розглядається як запозичення із середньогрецької мови [Етимологічний словник української мови 2006, т. V, с. 462]. В основі назви лежить дія, яку виконували стосовно особи; назва утворена від імені біблійного персонажа Лазаря, який переносив багато страждань.

‘Перша неділя після Великодня’: *Томина (Томова, Хтомина, Фтомова, Фтомина) неділя*. Присвійні прикметники похідні від антропоніма *Хомá* (*Томá*, *Фомá*), яке є запозиченням з грецької мови [Етимологічний словник української мови 2012, т. VI, с. 198].

‘Собор святого Архангела Гавриїла’ (8 квітня): *Гавріл'а (Гавріла), Гавріл'їя, Гавріїла*. Назва виникла в результаті перенесення імені святого. Власна назва (чоловіче ім'я *Гаврило*) – через старослов'янську мову запозичене в давньоруську з грецької. Пор. р. *Гавриїл*, *Гавріла*, бр. *Гаўрыіл*, *Гаўрыла*, слц., ч., вл., нл. *Gabrijel*, болг. *Гавраїл*, слн. *Gabrijel* [Етимологічний словник української мови 1982, т. I, с. 417]. В основі назви лежить закон мовленнєвої економії: *Свято Гавриїла* → *Гавріл'а*. Пор. в укр. марамороських говірках на території Румунії *Гаврілія* ‘церковне свято’ [Бевка 2004, с. 45].

‘Святого великомученика Юрія Переможця’ (6 травня): *Йур'а, Георгіія* – назва виникла в результаті перенесення імені святого. Власна назва, чоловіче ім'я – *Юрій (Георгій)* – через старослов'янську мову запозичене з грецької. Пор. р. *Георгій*, бр. *Георґі*, слц. *Georg*, болг. *Георґи*, м. *Гурґи* [Етимологічний словник української мови 1982, т. I, с. 496]. В основі назви лежить закон мовленнєвої економії: *Свято Юрія* → *Юря*. Пор. західнопол. *Юрія* [Аркушин 2000 а, т. II, с. 283], [Аркушин 2000 б, с. 20], бойк. *Йурько*, *Ірій*, *Ір'я* [Онишкевич 1984, т. I, с. 331], *Йур'а* ‘т. с.’ *Зроблю ти по Юрю* [Матіїв 2013, с. 533], гуц. *Юр'и* [Піпаш, Галас 2005, с. 232], закарп. *Юря* ‘т. с.’ *На Йур'а вже 'тепло* [Сабадош 2008, с. 428], в укр. марамороських говірках на території Румунії *Юря* ‘т. с.’ [Бевка 2004, с. 149].

‘Різдва чесного і славного Пророка Предтечі Хрестителя Іоанна’ (7 липня): *Іванд'їл' (Івандил', Іванден')*, *Іванд'а*, *Іяна*, *Івануї дин'*, *Іяна*, *Іяна Купала*. Більшість із цих назв – складні утворення від іменників *Iván* та *день*. Лексема *Іванд'їл' (Івандил')* – фонетична видозміна композита *Іванден'*. Антро-

понім *Iván* – через церковнослов'янську мову запозичений в давньоруську з грецької; *день* < псл. *dънь* «день»; походить з іє. **dī-n-* «ясний, блискучий» [Етимологічний словник української мови 1985, т. II, с. 33, 288]. Пор. західнопол. *Іван Купайло* [Аркушин 2000 а, т. I, с. 197], бойк. *Іваня* [Онишкевич 1984, т. I, с. 327], гуц. *Івандель* [Піпаш, Галас 2005, с. 71], закарп. *Івандель* ‘т. с.’ [Сабадош 2008, с. 131].

‘Піст напередодні свята Верховних апостолів Петра й Павла, який триває від неділі Всіх Святих до самого свята’: *Петру(ї)ўка, Петруї пуст (Петр'їў н'їст, Петровіи пьст), Петрово(-їе) гов'їна, Петруна*. Пор. західнопол. *Петрівка* [Аркушин 2000 а, т. II, с. 42], бук. *Петрівкі* [Словник буковинських говірок 2005, с. 408], гуц. *Петрівка* [Гуцульські говірки 1997, с. 147], наддністр. *Петровец* [Шило 2008, с. 198], закарп. *Петрівка* ‘т. с.’ [Сабадош 2008, с. 228].

‘Святих апостолів Петра й Павла’ (12 липня): *Пётра, Пётра й Паўла* – словосполучення, що складається з двох слів з'єднаних сполучником *й*. Назва виникла в результаті перенесення імен святих *Петра й Павла*. Антропоніми *Петро і Павло* – через церковнослов'янське посередництво запозичені в давньоруську мову з грецької [Етимологічний словник української мови 2004, т. IV, с. 249, 362].

В основі назви *Пётра* лежить закон мовленнєвої економії зі словосполучення ‘свято + Р. в. власного імені’: *Свято Петра й Павла* → *Петра*. Цікаво зауважити, що в складеній назві з двох власних імен – *Петра й Павла* – лишилося тільки перше. Пор. західнопол. *Петро́, Петра́* [Аркушин 2000 а, т. II, с. 42], бойк. *Петра́* [Онишкевич 1984, т. II, с. 58], гуц. *Петра́, Петрів день* [Гуцульські говірки 1997, с. 147], *Паўла* [Піпаш, Галас 2005, с. 131], закарп. *Пётра* ‘т. с.’ [Сабадош 2008, с. 228].

Святкувати це свято у закарпатських говірках отримало назви *петрувати* (Уж., В.Бр., Ір., Св., Вн., Мж., Хс.), *пётрати* (Ізкі Мж., Канора Вл.).

‘Святого Славного Пророка Іллі’ (2 серпня): *їл'а, їл'їя, їлійа, Іл':ї* (та ін. варіанти) – назва виникла в результаті перенесення імені святого. Власна назва, чоловіче ім'я – *Ілля* – через церковнослов'янську мову запозичене в давньоруську мову з грецької. Пор. р. *Ілья*, бр. *Ільаш*, п. *Eljasz*, ч., слц. *Elias*, слн. *Elija* [Етимологічний словник української мови 1985, т. II, с. 295]. Спостерігається закон мовленнєвої економії зі словосполучення «Свято + Р. в. власного імені»: *Свято Іллі* → *Іллі*. Пор. західнопол. *Ілля* [Аркушин 2000а, т. I, с. 198], *Л'їя́, Л':а, Л':е* [Аркушин 2000б, с. 20], бойк. *Іля* [Онишкевич 1984, т. I, с. 327], *Палїї* [Онишкевич 1984, т. II, с. 36], гуц. *Ілія* [Піпаш, Галас 2005, с. 72], закарп. *Іля* ‘т. с.’ [Сабадош 2008, с. 133].

‘День Пантелеймона Цілителя’ (9 серпня): *Пантелеймѡна* – назва виникла в результаті перенесення імені святого. Антропонім *Пантелеймон* через церковнослов'янське посередництво запозичений із середньогрецької мови [Етимологічний словник української мови 2004, т. IV, с. 278]. Великомученик Пантелеймон шанується у православній церкві як покровитель воїнів. Цей бік шанування

розкриває його перше ім'я *Пантолеон*, що значить 'лев у всьому'. Друге ім'я, дане при хрещенні – *Пантелеймон*, тобто 'всемилостивий', розкривається із шанування великомученика як цілителя. В народі він вважається покровителем лікарів [Сапіга, 1993, с. 38].

'День пам'яті мучеників Маккавеїв' (14 серпня): *Маков'ї(є)їа, Макáр'а* – перша назва є результатом видозміни біблійного імені *Маккавей*, назви іудейського жрецького роду, винищеного Іродом; слово зазнало впливу народної етимології (мак віяти, оскільки в серпні достигає мак). Пор. р. *макавье* 'день 1 серпня', бр. *макавей* 'християнське свято' [Етимологічний словник української мови 1985, т. III, с. 366]. Фонетичний варіант *Маковій* є літературною нормою української мови [Словник української мови 1973, т. IV, с. 603]. Пор. західнопол. *Маковій, Макове, Маковья* [Аркушин 2000 а, т. I, с. 302], наддністр. *Маковіївка* 'піст перед Маковієм' [Шило 2008, с. 166], гуц. *Маков'єя* [Гуцульські говірки 1997, с. 118], *Маковія* [Піпаш, Галас 2005, с. 98], закарп. *Маков'єя* 'т. с.' [Сабадош 2008, с. 166]. Ще в одному джерелі повідомляється про те, що Маккавеї – це сім святих мучеників: Авім, Адім, Антонін, Гурій, Євсенон, Єлезар, Маркелл, які померли в ім'я Бога [Шкода 2007, с. 143]. Назва *Макáр'а* виникла в результаті перенесення на саме свято імені святого; *Макáр* через церковнослов'янське посередництво запозичене в давньоруську мову з грецької [Етимологічний словник української мови 1989, т. II, с. 365].

'День Святого Великомученика Дмитрія Солунського' (8 листопада): *Мі(ы)тр'а, Дмытр'а* – назва виникла в результаті перенесення імені святого. Власна назва, чоловіче ім'я – *Дмитро* – через церковнослов'янську мову запозичене в давньоруську з грецької. Пор. р. *Дмитрий*, бр. *Дзмітрый*, ч. *Dimitrij*, болг. *Димитър*, м. *Димитар* [Етимологічний словник української мови 1985, т. II, с. 94]. В основі назви лежить закон мовленнєвої економії зі словосполучення 'свято + Р. в. власного імені': *Свято Дмитрія* → *Митря*. Пор. західнопол. *Дмітра* [Аркушин 2000 б, с. 20], бойк. *Дмітря, Мітер, Мотре* [Онишкевич 1984, т. I, с. 222, 441], гуц. *Мітр'и* [Піпаш, Галас 2005, с. 102], закарп. *Мітря* 'т. с.' [Сабадош 2008, с. 172].

'Собор Архістратига Михаїла' (21 листопада): *Ми'хайл'а (Михáл'а), Михáйла* – назва виникла в результаті перенесення імені святого. Власна назва, чоловіче ім'я – *Михайло* – через церковнослов'янське посередництво запозичене в давньоруську мову з грецької. Пор. р., болг. *Михаил*, бр. *Міхáл*, п., вл. *Michal*, ч. *Michael*, схв. *Михайло* [Етимологічний словник української мови 1989,

т. III, с. 468]. В основі назви лежить закон мовленнєвої економії зі словосполучення: *Свято Михаїла* → *Михáйла*. Пор. західнопол. *Михáйла* [Аркушин 2000 а, т. I, с. 313], *Михáйло* [Аркушин 2000 б, с. 20], закарп. *Михáйля* 'т. с.' [Сабадош 2008, с. 172].

'Піст напередодні свята Різдва Христового, який триває від дня святого апостола Пилипа до самого свята' (22 листопада – 6 січня): *Пи'ліповий пост, Пи'ліп'нóўка, Пи'ліповиць*'. Дві останні назви – суфіксальні утворення від прикметника *Пилиповий*. Фонетичний варіант *Пилипівка* є літературною нормою української мови [Словник української мови 1975 т. VI, с. 352]. *Пи'ліповий пост* – словосполучення, що складається з присвійного прикметника *Пи'ліповий* та іменника *пост*. Прикметник *Пилиповий* – суфіксальне утворення від іменника *Пилип* – через церковнослов'янську мову запозичено в давньоруську з грецької 'той, що любить коней' [Етимологічний словник української мови 2004, т. IV, с. 369]. Іменник *пост* (піст) < пізніє псл. *postъ* 'піст', запозичення з давньовірхньонімецької мови; двн. *fasto* 'піст', *fasta* разом із спорідненими дієслівними формами двн. *fastēn*, гот. (ga) *fasten*, дієсл. *fasta* з первісним значенням 'тримати міцно, держатися стійко' [Етимологічний словник української мови 2004, т. IV, с. 416]. Пор. бойк. *Пилиповиць, Пилипово нуціня* [Онишкевич 1984, т. II, с. 59, 164], гуц. *Пилипівка* [Піпаш, Галас 2005, с. 137], закарп. *Пилиповець* 'т. с.' [Сабадош 2008, с. 229].

Висновки. Як видно з нашого дослідження, календарно-обрядова лексика свідчить про багатство духовної та матеріальної культури українського народу, тому її фіксація й опис залишаються й надалі актуальними.

Аналіз реєстру релігійних свят свідчить про те, що вони завжди присвячені певній священній особі. Заслугує на увагу словотвір християнських назв у закарпатських говірках. Чимало календарно-обрядової лексики, в основі яких лежать власні назви, пов'язані із законом мовленнєвої економії зі словосполучення 'свято + Р. в. власного імені': *Андр'їя (Андр'єйа), Андрáша, Варвáры, Васíл'а, Миколáйа (Ни'кóлы, Ми'кóлы), Сáвы, Гаврíл'а (Гаврíла, Гаврíл'їя, Гаврíйíла), Ї́ур'а, Ї́ана (Івáна), Маков'їя* та ін. Зауважимо, що в другій назві з двох власних імен – *Петра й Павла* – лишилося тільки перше. Повні багатокомпонентні назви у побутовому мовленні вживати незручно, тому вони змінені на однослівні. Різноманітні (фонетичні, словотвірні) варіанти вказаних назв свідчать про багатство української мови та про постійну потребу її глибокого вивчення. Невеликий відсоток назв, в основі яких лежать власні імена, припадає на суфіксальні деривати.

Література

1. Аркушин Г. Словник західнополіських говірок: у 2 т. Луцьк: Вежа, 2000 а.
2. Аркушин Г. Словотвір назв християнських свят у західнополіських говірках. *Берегиня*. 2000 б. № 3. С. 18–26.
3. Бевка О. Словник-пам'ятник (Діалектний словник села Поляни Мараморощського комітату) / ред. І. Удварі. Ніредьгаза, 2004. 178 с.
4. Бочарова І. В. Лексико-семантичні та граматичні параметри назв релігійних свят у сучасній українській мові: автореф. дис. ... канд. філол. наук: 10.02.01. Київ, 1999. 17 с.

5. Грицак М.А. Матеріали до словника українських говірок Закарпатської області. Вип. 1: А–Б / за ред. П.Ю Гриценка. Київ: КММ, 2017. 380 с.
6. Гуцульські говірки: Короткий словник / відп. ред. Я. Закревська. Львів, 1997. 232 с.
7. Гоца Е. Назви календарно-обрядових свят у говірках Закарпаття. *Науковий вісник Ужгородського університету*. Серія: Філологія. Ужгород, 2019. Вип. 2 (42). С. 38–44.
8. Етимологічний словник української мови: в 7 т. / за ред. О.С. Мельничука. Київ: Наукова думка, 1982–2012. Т. 1–6.
9. Матіїв М.Д. Словник говірок центральної Бойківщини. К.; Сімферополь: Ната, 2013. 602 с.
10. Онишкевич М.Й. Словник бойківських говірок: у 2 ч. Київ: Наукова думка, 1984.
11. Остах Н. Про назви літніх християнських свят українців: Зелені свята. *Діалектологічні студії. 1: Мова в часі і просторі*. Львів, 2003. С. 248–268.
12. Піпаш Ю., Галас Б. Матеріали до словника гуцульських говірок (Косівська Поляна і Росішка Раківського району Закарпатської області). Ужгород, 2005. 266 с.
13. Пиртей П.С. Короткий словник лемківських говірок / упорядкування й підготовка до друку Є.Д. Турчин. Івано-Франківськ: Сіверсія МВ, 2004. 364 с.
14. Сабалош І.В. Словник закарпатської говірки села Сокирниця Хустського району. Ужгород: Ліра, 2008. 480 с.
15. Сапіга В.К. Українські народні свята та звичаї. Київ: Т-во «Знання України», 1993.
16. Словник буковинських говірок / за заг. ред. Н.В. Гуїванюк. Чернівці: Рута, 2005. 688 с.
17. Словник української мови: в 11 т. Київ: Наукова думка, 1970–1980.
18. Фасмер М. Этимологический словарь русского языка: в 4 т. Москва: Прогресс, 1964–1973. Т. 1–4.
19. Шило Г. Наддністрянський регіональний словник. Львів – Нью-Йорк, 2008. 288 с.
20. Шкода М.Н. Традиції і свята українського народу. Донецьк: ТОВ ВКФ «БАО», 2007. 384 с.

References

1. Arkushyn H. (2000a) Slovyk zakhidnopoliskykh hovirok [Dictionary of West-Polissya dialects]: u 2 t. Lutsk: Vezha [in Ukrainian].
2. Arkushyn H. (2000b) Slovtvir nazv khrystyianskykh sviat u zakhidnopoliskykh hovirkakh [Word formation of the names of Christian holidays in Western Polish dialects]. *Berehynia*. № 3. S. 18–26 [in Ukrainian].
3. Bevka O. (2004) Slovyk-pamiatnyk (Dialektnyi slovyk sela Poliany Maramoroshskoho komitatu) [Dictionary (Dialect dictionary of Polyana village, Maramures County)] / red. I. Udvari. Niredhaza. 178 s. [in Ukrainian].
4. Bocharova I.V (1999) Leksyko-semantychni ta hramatychni parametry nazv relihiinykh sviat u suchasni ukrainskii movi [Lexical-semantic and grammatical parameters of the names of religious holidays in the modern Ukrainian language]: avtoref. dys. ... kand. filol. nauk: 10.02.01. Kyiv. 17 s. [in Ukrainian].
5. Hrytsak M.A. (2017) Materialy do slovnyka ukrainskykh hovirok Zakarpatskoi oblasti [Proceedings to the Dictionary of Ukrainian Dialects of the Transcarpathian Region]. Vyp. 1: A-B / za red. P.Yu Hrytsenka. Kyiv: KMM. 380 s. [in Ukrainian].
6. Hutsulski hovirky: Korotkyi slovyk (1997) [Hutsul Patois: Concise Dictionary] / vidp. red. Ya. Zakrevska. Lviv. 232 s. [in Ukrainian].
7. Gotsa E. (2019) Nazvy kalendarno-obriadovykh sviat u hovirkakh Zakarpattia [Names of Calendar-ritual Holidays in Transcarpathian Patois]. *Naukovyi visnyk Uzhhorodskoho universytetu. Serii: Filolohiia*. Uzhhorod. Vyp. 2(42). S. 38–44 [in Ukrainian].
8. Etymolohichni slovyk ukrainskoi movy (1982–2012) [Etymological Dictionary of the Ukrainian Language]: v 7 t. / za red. O.S. Melnychuka. Kyiv: Naukova dumka. T. 1–6 [in Ukrainian].
9. Matiiv M.D. (2013) Slovyk hovirok tsentralnoi Boikivshchyny [Dictionary of dialects of the central Boykivshchyna]. Kyiv; Simferopol: Nata. 602 s. [in Ukrainian].
10. Onyshkevych M.Y. (1984) Slovyk boikivskykh hovirok [Dictionary of Boyko's dialects]: u 2 ch. Kyiv: Naukova dumka [in Ukrainian].
11. Ostash N. (2003) Pro nazvy litnikh khrystyianskykh sviat ukraintsiv: Zeleni sviata [On the Names of Summer Christian Holidays of Ukrainians: Green Holidays]. *Dialektolohichni studii. 1: Mova v chasi i prostori*. Lviv. S. 248–268 [in Ukrainian].
12. Pipash Yu., Halas B. (2005) Materialy do slovnyka hutsulskykh hovirok (Kosivska Poliana i Rosishka Rakhivskoho raionu Zakarpatskoi oblasti) [Materials for the dictionary of Hutsul dialects (Kosiv Polyana and Rosishka (Rakhiv district, Transcarpathia)]. Uzhhorod. 266 s. [in Ukrainian].
13. Pyrtei P.S. (2004) Korotkyi slovyk lemkiivskykh hovirok [A concise dictionary of Lemko dialects] / uporiadkuvannya y pidhotovka do druku Ye.D. Turchyn. Ivano-Frankivsk: Siversiia MV. 364 s. [in Ukrainian].
14. Sabadosh I.V. (2008) Slovyk zakarpatskoi hovirky sela Sokyrnytsia Khustskoho raionu [Dictionary of Transcarpathian Patois of Sokyrnytsia's village, Khust Region]. Uzhhorod: Lira. 480 s. [in Ukrainian].
15. Sapiha V.K. (1993) Ukrainski narodni sviata ta zvychai [Ukrainian folk holidays and customs]. Kyiv: T-vo «Znannia Ukrainy» [in Ukrainian].
16. Slovyk bukovynskykh hovirok (2005) [The Dictionary of Bukovyna patois] / za zah. red. N.V. Huivaniuk. Chernivtsi: Ruta. 688 s. [in Ukrainian].

17. Slovnyk ukraïnskoi movy (1970–1980) [Dictionary of the Ukrainian Language]: v 11t. Kyiv: Naukova dumka [in Ukrainian].
18. Fasmer M. (1964–1973) Ehtimologicheskii slovar russkogo yazyka [Etymological dictionary of Russian language]: v 4 t. Moskva: Progress. T. 1–4 [in Russian].
19. Shylo H. (2008) Naddnistrianskyi rehionalnyi slovnyk [Transnistrian regional dictionary]. Lviv – Niu-York. 288 s. [in Ukrainian].
20. Shkoda M.N. (2007) Tradytzii i sviata ukraïnskoho narodu [Traditions and holidays of the Ukrainian people]. Donetsk: TOV VKF “BAO”. 384 s. [in Ukrainian].

ANTHROPONYMS IN THE CALENDAR-RITUAL NAMES (on the material of Transcarpathian patoisés)

Abstract. An important part of modern dialectological research is a systematic description of thematic groups of vocabulary. The vocabulary of calendar rituals is of paramount interest for the researches. Its fixation and analysis helps the researcher to better understand the dialectal processes in the system of dialects and patoisés. Calendar-ritual vocabulary contains information about the traditional spiritual and material culture of the people. Therefore, its fixation, systematization and analysis in various aspects is of paramount importance for Ukrainian linguists. In the paper under consideration we present observations on calendar-ritual names in Ukrainian Transcarpathian dialects, which are formed on the basis of anthroponyms. Special attention has been paid to their component composition, lexical and grammatical characteristics and inner form. We also trace the presence or absence of fixed vocabulary in other Ukrainian dialects and in the Ukrainian literary language.

Transcarpathian dialects as it is known belong to the system of dialects of ancient formation, and therefore, not only retain relics, archaic features, but also contain relatively new layers due to the geographical location of the dialect and other non-lingual motifs. The subject of our analysis is sememes used to define 20 religious holidays and periods associated with these holidays.

As it can be seen from the vocabulary being collected, calendar-ritual vocabulary is characterized by a wide variety. An analysis of the register of religious holidays has shown that they are always dedicated to a certain sacred person. The word formation of Christian names in Transcarpathian dialects deserves much attention. There is a lot of calendar-ritual vocabulary, which is based on proper names associated with the law of speech economy, because the full multi-component names in everyday speech is inconvenient to use, so they are changed to monosyllabic.

Names are also recorded, which in the Ukrainian language are borrowed from Church-Slavonic, being the borrowings or tracings from Greek. Borrowed names have adapted to the phonetics of the Ukrainian language. A small percentage of names based on proper names are suffixal derivatives.

Keywords: calendar-ritual vocabulary, anthroponyms, lexical-semantic group, lexeme, motivation, Ukrainian Transcarpathian dialects.

© Миголинець О., 2021 р.

Ольга Миголинець – кандидат філологічних наук, доцент кафедри української мови Ужгородського національного університету, Ужгород, Україна; olha.myholynets@uzhnu.edu.ua; <https://orcid.org/0000-0002-5331-7218>

Olha Myholynets – Candidate of Philology, Associate Professor of the Ukrainian Language Department, Uzhhorod National University, Uzhhorod, Ukraine; olha.myholynets@uzhnu.edu.ua; <https://orcid.org/0000-0002-5331-7218>

АНТРОПОНІМ ЯК ОБ'ЄКТ ЛІНГВІСТИЧНОЇ ЕКСПЕРТИЗИ

Науковий вісник Ужгородського університету. Серія: Філологія.

Випуск 1(45)

УДК811.161.3'373.21 + 81'271

DOI:10.24144/2663-6840/2021.1(45).305-311

Михальчук О. Антропонім як об'єкт лінгвістичної експертизи; кількість бібліографічних джерел – 20; мова українська.

Анотація. У статті актуалізовано проблеми суспільних функцій антропоніма. Увага зосереджена на питаннях лінгвістичної експертизи власної назви й деяких аспектах практичної діяльності експерта-лінгвіста. **Актуальність дослідження** зумовлена необхідністю аналізу нових напрямків прикладної антропоніміки та потребою вироблення методології лінгвістичної експертизи власних назв. Антропонім як знакова одиниця мови є комунікативною субстанцією і юридичним знаком. Документально зафіксоване ім'я – це кодова лінгвістична інформація про особу, що при будь-яких розбіжностях у записах стає об'єктом юридичних спорів. **Мета дослідження** – розглянути питання, пов'язані із порушеннями ідентифікаційної функції антропоніма, охарактеризувати теоретичні основи та методологічні підходи до лінгвоекспертного аналізу власних імен людей. **Об'єктом** аналізу є записи особових імен в офіційних документах фізичних осіб, **предметом** – специфіка типології розбіжностей та лінгвістична аргументація встановлення ідентичності імені. Серед **основних завдань**: визначити місце антропонімних одиниць в теорії та практиці лінгвоекспертології, окреслити типологію лінгвістичної експертизи власних імен людей, описати моделі отримання відповідей на питання ідентичності імен. Поставлені завдання конкретизуються на прикладах встановлення ідентичності особового імені. Зокрема, проаналізовано причинно-наслідкові зв'язки відмінностей між записами імен спільного походження, можливості ідентифікації імен різної етимології, практики записів іншомовних особових імен українською мовою та українських імен латинською графікою. Розгляд особового імені як об'єкта лінгвістичної експертизи є своєрідною діагностикою відкритих питань української прикладної ономастики та соціономастики, зокрема, проблем правопису власних назв, лексикографічної інтерпретації та ревіталізації витіснених українських імен. **Результати роботи** можуть бути застосовані при розробці спецкурсів з лінгвоекспертології та в практиці лінгвістичних експертиз, а також послужити базою для вироблення рекомендацій щодо правопису власних назв.

Ключові слова: антропонім, особове ім'я, лінгвістична експертиза, прикладна ономастика, соціономастика, ідентичність

Постановка наукової проблеми. Власні назви людей (особові імена, прізвища, імена по батькові, прізвиська, псевдоніми) є актуальним об'єктом лінгвістичних досліджень з XIX ст. і, як стверджує енциклопедія «Українська мова», «окремі спроби пояснення антропонімів відомі починаючи з давньоруських літописів» [Українська мова 2000, с. 29]. Особливо активізувалися студії з антропоніміки з середини XX століття. Упродовж понад півстоліття здійснено важливі ґрунтовні дослідження, присвячені етимології, словотвірно-структурним характеристикам, регіональним особливостям антропонімії. У цих студіях бачимо антропоніми як особливий клас лексики української мови. В координатах *назва – соціум* зростає важливість цього класу онімів не тільки як національно-культурного мовного надбання, а також посилюються суспільні функції антропоніма як ідентифікатора особи і юридичного знака, що соціалізує й виокремлює людину в суспільному середовищі. Ці функції оніма стають домінуючими в системі мовно-суспільних відносин. Тому окрім порівняльно-історичного, етимологічного та словотвірно-структурного підходу до вивчення власних назв, важливим є дослідження прагматичного характеру. Одним з аспектів вивчення суспільних функцій оніма та прикладного характеру ономастичних досліджень є зростання їх ролі в сфері юридичної лінгвістики. Необхідність аналізу ідентифікаційної функції оніма та вироблення методології лінгвістичної експертизи власних назв зумовлює **актуальність** нашого дослідження.

Аналіз досліджень. Лінгвістична експертиза антропоніма ґрунтується на теоретичних напрацюваннях юридичної лінгвістики в сфері лінгвістичної експертології, основах правописних рекомендацій та етимологічної інтерпретації імен й спирається на надбання ономастичної лексикографії. Значну роль відіграють ономастичні словники та праці з прикладної антропоніміки, які регулюють правописні норми запису власних імен, імен по батькові та прізвищ. До таких праць належать передусім словник-довідник «Власні імена людей» Л.Г. Скрипник, Н.П. Дзятківської [Скрипник 1996], «Словник українських імен» І.І. Трійняка [Трійняк 2005], «Словник сучасних українських прізвищ» Я. Редька [Редько 2007], «Словник прізвищ: практичний словозмінно-орфографічний (на матеріалі Чернівецьчини)» [Словник 2002], збірник праць «Відтворення українських власних назв (антропонімів і топонімів) іноземними мовами» [Відтворення... 1995], відповідні параграфи «Українського правопису» [Український правопис 2019], монографії «Українські імена і прізвища» Л.Т. Масенко [Масенко 1990], «Антропонімія Закарпаття» П.П. Чучки [Чучка 2009], «Словозмінна парадигматика українських прізвищ» С.Л. Ковтюх, О. М. Кашталян [Ковтюх, Кашталян 2012] тощо. Ці праці частково пояснюють та регулюють правописні норми запису офіційних антропонімів, однак не забезпечують від практичної варіативності та орфографічних помилок. Зазначені явища призводять до розбіжностей у записах імен в різних документах

однієї особи чи однієї родини, до порушень ідентифікаційної функції офіційного антропоніма, а за тим документально зафіксоване ім'я, що є знаком та кодовою лінгвістичною інформацією про особу стає об'єктом юридичних спорів. З погляду права антропонім є мовно вираженим юридичним ідентифікатором особи і будь-які розбіжності в записах імені викликають сумніви щодо ідентифікації особи. Особливо актуалізується це питання в час інформаційних технологій, коли ставлення до імені як до знака в юридичній площині нівелює його етимологічну сутність чи етномовну належність і «при вчиненні ряду юридичних процедур (встановлення родинних стосунків, підтвердження майнових прав, отримання громадянства тощо) ідентичність записів того самого оніма в різних документах стає релевантною юридичною ознакою, і навіть мінімальне орфографічне розподібнення цих записів має небажані юридичні наслідки» [Ажнюк 2017, с. 13]. На стику прикладної ономастики та юридичної лінгвістики номінативні та ідентифікаційні функції антропоніма набувають нових ознак і потребують теоретичного осмислення й практичних рішень, що належать до сфери лінгвістичної експертизи.

Лінгвістична експертиза – це спеціалізоване мовознавче дослідження текстових матеріалів та інших мовних об'єктів для з'ясування питань, що можуть мати юридичні наслідки [Ажнюк 2017, с. 8]. Сьогодні цей інноваційний напрямок українського мовознавства потребує вироблення нових підходів і стандартів до аналізу об'єктів лінгвістичної експертизи. Останнє десятиріччя в українському мовознавстві спостерігаємо посилене зацікавлення теоретичними розробками методологічних основ прикладних аспектів юридичної лінгвістики, зокрема, лінгвоекспертної діяльності. До таких праць належать дослідження Л.В. Ажнюк, О. Л. Доценко, Л.І. Шевченко, Ю.І. Прадіда, Д.Ю. Сизонова, І.В. Шматко, М.О. Рогової тощо. Зокрема, у праці «Типологія об'єктів лінгвістичної експертизи та методика їх досліджень» Л.В. Ажнюк розглядає основні різновиди текстів, що стають об'єктами лінгвістичної експертизи, з'ясовує підходи до застосування конкретних методів дослідження відповідних матеріалів. Лінгвістичну експертологію як перспективний напрямок сучасного мовознавства, що здатний відповісти на складні питання, що перебувають на перетині юриспруденції та лінгвістики, окреслює в своїх дослідженнях О.Л. Доценко [Доценко 2018, С. 154–156]. Основні завдання та призначення лінгвістичної експертизи, підходи до типології охарактеризовано в статті М.О. Рогової, Т.Д. Лепехи [Рогова, Лепеха, С. 66–72]. Проте присутня теорія та практика лінгвістичної експертизи власних імен людей залишається на периферії лінгвоекспертології й потребує пошуку нових підходів, класифікацій та обґрунтувань. Питання антропонімії в контексті лінгвістичних експертиз спорядично торкається Л.В. Ажнюк в статті «Лінгвістична експертиза як юридичний інструмент», де серед актуальних видів експертиз звертає увагу на власні назви як кількісно потужний масив та ілюструє при-

кладами типологічні розбіжності варіантних документальних записів імен [Ажнюк 2017, с. 13–14].

Мета і завдання дослідження. Мета нашого дослідження – охарактеризувати теоретичні основи та методологічні підходи до лінгвоекспертного аналізу власних імен людей. Це передбачає вирішення низки **завдань**: визначити місце антропонімних одиниць в теорії та практиці лінгвоекспертології, окреслити типологію лінгвістичної експертизи власних імен людей, описати моделі отримання відповідей на питання ідентичності документальних записів особових імен. **Об'єктом** аналізу є записи особових імен в офіційних документах фізичних осіб, **предметом** – специфіка типології розбіжностей та лінгвістична аргументація встановлення ідентичності імені. **Матеріалом** для типології об'єкта та визначення методики лінгвоекспертного аналізу є фактологічна база експертних досліджень, виконаних в Українському бюро лінгвістичних експертиз НАН України. Аналіз проведених експертиз відмінних записів імен в особистих документах дає змогу класифікувати матеріал і описати лінгвістичну аргументацію, застосовану в кожному виді й кожній окремій парі розбіжностей документальних записів імен. Для досягнення мети використовуємо **методи**: описовий, системно-структурний, зіставний, лінгвістичного аналізу тексту та метод класифікації.

Виклад основного матеріалу. На сьогодні існують різні підходи до типології лінгвістичних експертиз. Найпоширенішим є поділ на дві великі групи: 1) експертиза публічних текстів або інших мовних об'єктів; 2) експертиза текстів документів, які самі регулюють суспільні відносини – від нормативних актів найвищого рівня до особистих документів і офіційних листів [УБЛЕ]. Власне останні і є фактологічним матеріалом для проведення лінгвістичної експертизи власних назв людей. Лінгвістична експертиза компонентів власного імені кількісно найпоширеніша в другій групі, належить до типу експертиз за матеріалами справи й її метою є встановлення тотожності імен в офіційних документах.

Основні принципи і методологічні підходи до лінгвістичної експертизи антропоніма спираються на такі основи: 1) мовне оформлення (якою мовою, якою графікою здійснено записи в документах); 2) правопис (орфографічні норми та правила міжмовного перетворення антропоніма); 3) етимологічні характеристики антропоніма і варіативна парадигма офіційних та розмовних особових імен; 4) словотвірно-структурна парадигма, що часто вказує на етномовну належність; 5) законодавчо-правова база щодо документування імен; 6) позалінгвальні чинники. Завдання лінгвістичної експертизи власного імені – співвіднести орфографічні, фонемні чи етимологічні варіанти документально зафіксованих імен та, спираючись на мовознавчі принципи й відповідну методику з урахуванням додаткової мовної та позалінгвальної інформації, підтвердити або спростувати: чи записи (імені, прізвища, імені по батькові) в документах однієї особи

або членів однієї родини є ідентичними. Процедура встановлення опирається на вихідні презумпції тождності і передбачає послідовні відповіді на питання: 1) чи є принципова можливість співвіднести варіанти імен і визнати їхню ідентичність; 2) чи є лінгвістичні підстави вважати ці імена ідентичними (в т. ч. регулярність типових розбіжностей, вплив соціолінгвістичних чинників); 3) визначити (де це можливо) офіційний правописний варіант імені, хоч з юридичного погляду «відповідність чи невідповідність цих записів орфографічним і транслітераційним стандартам не мають принципового значення» [Ажнюк 2017, с. 13].

Причиною звернень про проведення лінгвістичної експертизи щодо встановлення ідентичності імені часто є потреба встановити родинні стосунки через підтвердження тождності записів в особистих документах. Однак об'єктом аналізу є антропонім, а не особа чи родинні стосунки, оскільки лінгвістична експертиза, як зазначає Л. Ажнюк, «дає оцінку фактам мовлення в проєкції на диспозицію юридичного припису, який регулює суспільні правовідносини» [Ажнюк 2016, с. 7]. Фіксація імені (в офіційних документах, листах, зверненнях, архівних довідках тощо) є фактом мовлення, мови чи мовної девіації, інформаційним знаком, що потребує лінгвістичного потракткування для ідентифікації або спростування. Методика дослідження передбачає, що відповідь про ідентичність імен має бути недвозначною з опорою на несуперечливі й науково обґрунтовані методики та теоретичний і джерельний інструментарій. При цьому лінгвіст встановлює ідентичність імені в документах, на підставі чого, залучаючи додаткові аргументи, тільки юрист може ідентифікувати особу. Лінгвістична експертиза антропоніма в сучасному українському мовознавстві насамперед спирається на правописну практику, надбання прикладної ономастики та ономастичної лексикографії української та контактних мов. Однак відсутність достатньої теоретичної бази або невідповідність практик міжмовного перетворення імен, фонеморфемні особливості мотиваційних основ прізвищ (зокрема, наявність етимологічно затемнених прізвищ, неоднозначна мотивація основ, діалектне походження прізвищ) потребують додаткових лінгвістичних моделей аргументацій, що ґрунтуються на базових знаннях з етимологічної й структурної ономастики, фонетики, словотвору, історичної граматики тощо.

Типологічно лінгвістична експертиза антропоніма поділяється: 1) *За формальними показниками* відповідно до трикомпонентної структури власних імен людей: експертиза особового імені, експертиза прізвища, експертиза імені по батькові. Кожна підгрупа частково пов'язана між собою. Зокрема, аналіз особового імені безпосередньо пов'язаний з формами імені по батькові та є базовим мотивантом відантропонімних прізвищ, тому кореляційні зв'язки особове ім'я – форма по батькові; особове ім'я – відантропонімне прізвище є важливими не тільки для мотиваційного та структурно-словотвірного аналізу онімної лексики, але й ви-

значальними в процесі проведення лінгвістичної експертизи. 2) *За фактологічним матеріалом*. Це може бути аналіз парадигми імені стосовно: а) однієї особи (особове ім'я, прізвище, ім'я по батькові), б) родини (прізвище, ім'я по батькові). 3) *За обсягом* – один чи кілька компонентів. 4) *За мовними та графічними параметрами* а) в межах однієї мови; б) в межах записів двома чи кількома мовами; в) однією графікою (кириличні або латиничні); г) різні графічні варіанти. Моделювання лінгвістичної аргументації ідентичності імені ґрунтується на відповідних методиках, залежно від типу антропоніма та специфіки розбіжностей.

Розглянемо типи та причинно-наслідкові парадигми розбіжностей й відповідні аргументації лінгвістичної експертизи особового імені.

1. Розбіжності в записах особового імені одного етимологічного походження: а) різні офіційні варіанти (*Панас / Опанас / Афанасій; Соловей / Сильвейстр; Євген / Євгеній; Наталка / Наталя / Наталя; Одарка / Дарія / Дарина*); б) офіційні та розмовні, гіпокористичні, демінутивні варіанти (*Любов / Люба / Любка; Ганна / Нуся; Порфирій / Профирій / Парферій / Прохвир / Фирко; Федот / Тодот*); в) міжмовні етимологічні відповідники: двома мовами (*Надія / рос. Надежда; Пилип / рос. Филипп*) або тільки українською мовою (*Олена / Елена / Глона; Олександр / Шандор / Алесандро; Василь / Ласло; Наталя / Наталля; Катерина / Єкатерина / Катажина*); г) орфографічна варіативність особового імені (субнормативні записи) (*Людмила / Людмила; Владислав / Владіслав; Вячеслав / Вячеслав; Світлана / Светлана*). Модель аргументації для підтвердження ідентичності офіційних варіантів особових імен в межах однієї мови базується на застосуванні своєрідних «лінгвістичних аксіом», які не потребують додаткового доведення, оскільки підкріплені лінгвістичними джерелами, зокрема, словниками особових імен, де вони потрактовані як офіційні етимологічні варіанти. Якщо в документах зафіксовано офіційний варіант імені та його розмовні, гіпокористичні, пестливі, демінутивні варіанти або тільки похідна варіативна парадигма імені (при відсутності в документах офіційного варіанта особового імені) й такі імена зафіксовані в лексикографічних джерелах, то зазвичай достатнім аргументом є застосування практики «лінгвістичних аксіом». Відсутність варіанта імені в наявних словниках потребує додаткових лінгвістичних доказів, зокрема, аналізу фонетичних явищ (чергування та зближення голосних, асиміляція, акомодация, перифрази тощо), соціолінгвістичної ситуації (наявності контактних мов і змішування онімних практик в різні періоди) тощо. Принцип встановлення ідентичності, що базується на етимологічній відповідності особових імен, застосовується як для міжмовних варіантів у записах двома мовами з урахуванням того, що в різних мовах кількість офіційних варіантів споріднених імен може бути різною (зокрема, укр. *Анна / Ганна* – рос. *Анна*; укр. *Панас / Опанас / Афанасій / Танас* – рос. *Афанасий; Мусій / Мойсей* – рос. *Мусей*), і при ідентифікації україн-

ських та іншомовних варіантів особових імен, деякі з яких поширені на порубіжних територіях або регіонах з полінаціональним складом населення як варіанти українських офіційних імен, і фіксуються в словниках як розмовні або окремі офіційні варіанти (*Слизова / Ельжбета* (з угорськ.); *Олена / Глона* (з угорськ.); *Іван / Ян* (з польськ.); *Наталія / Наталля* (з білорус.)). Ідентифікація таких варіантних записів здійснюється методом лінгвістичних аксіом, через аналіз соціолінгвістичної ситуації (контактний білінгвізм, мовна специфіка порубіжних територій) і явищ міжмовної адаптації. Лінгвістичними аргументами для підтвердження ідентичності орфографічних варіантів імені, що виникають як субнормативні записи внаслідок відхилення від правописних норм, є: а) міжмовна інтерференція в ситуації контактного білінгвізму, зокрема, вплив російської чи польської вимови (*Людмила / Людміла; Сава / Савва; Владислав / Владіслав*); б) зміна правописних стандартів (*Вячеслав / В'ячеслав; Зіновій / Зиновій*); в) взаємовплив типологічних парадигм (*Станіслав / розм. Станислав; Владислав / розм. Владіслав*); г) невпорядкованість та неуніфікованість правил орфографічної передачі новітніх запозичень чи відтворення особових імен представників етнонаціональних спільнот українською мовою (*Ніколета / Ніколетта / Ніколет; Міхаель / Михаель / Міхаела; Ізмаїл / Ісмаїл; Наїле / Наїла / Наїле*).

2) Розбіжності у записах особових імен через різну кількість компонентів. Причина: можливість присвоєння подвійного імені або двох (кількох) особових імен для найменування однієї особи. Мовна практика використання таких імен часто призводить до: а) фіксації в окремих документах редукованої форми особового імені фізичної особи, до складу якого входить більше, ніж один онімний компонент (*Богдан-Геор / Богдан*); б) різного графічного оформлення внаслідок змішування подвійного імені та двох імен в усному мовленні (*Анна-Марія / Анна Марія*). Підставами для лінгвістичної аргументації ідентичності таких записів імен є: законодавча база щодо присвоєння особового імені; соціолінгвістичні характеристики (аналіз практики хрещення двома іменами в католицькому віросповіданні; національні особливості відповідних мов і культур тощо); мовленнєва практика номінації особи та стереотипи присвоєння однокомпонентного особового імені, що призводить до уніфікації записів; практична адаптація; позалінгвальні чинники, зокрема, особливості заповнення формуляра тощо.

3) Запис в документах однієї особи особових імен різного етимологічного походження: а) сплутування українських особових імен. Причина: наявність однакових розмовних, гіпокористичних та пестливих варіантів для офіційних імен різного етимологічного походження та змішування цих варіантів в мовленнєвій практиці (*Вероніка / Віра* (через *Вірка, Віруся, Вера, Вірця*); *Олена / Уляна* (через *Оля, Олянка, Ольця*), *Ганна / Галина* (через *Галя, Галька, Ганя*), *Олександра / Оксана* (через *Саня, Санька*) *Віталій / Віктор* (через *Вітя, Вітько, Вітуль, Вітась*). Лінгвістична аргументація

ідентичності таких імен в документах однієї особи базується на експлікації можливостей, аналізі варіативної парадигми імені, паронімічній близькості основ, соціолінгвістичних даних (етномовна характеристика регіону, віросповідання (католицьке і православне; ім'я хрещене й світське), міграція носія імені та поширеність офіційного імені та його варіантів в різних регіонах України; б) змішування українських та іншомовних особових імен. Зокрема, поширена практика використання взаємозамінних варіантів етимологічно віддалених імен при запису єврейських та слов'янських імен (*Вигдер / Віктор, Лейб / Лейба / Лев, Сендер / Олександр; Борух / Богдан; Сара / Софія / Соля*). Лінгвістичними підставами для ідентифікації таких імен в документах однієї особи є онімна паронімія, наявність спільних проміжних гіпокористичних варіантів та значна прецедентна практика уживання імен як взаємозамінних варіантів, що знайшло віддзеркалення в теоретичних працях та зафіксовано в нормативних словниках і довідниках [Гиль 1989; Справочник личных имен... 1987, с. 40–45]. Глобалізаційні й міграційні процеси призводять до появи нових «етимологічно необґрунтованих» пар особових імен для номінації однієї особи, що найчастіше з'являться в усному мовленні через паронімічне зближення основ (*Гульджан / Жанна* (через *Гульжана*), *Марсель / Марко* (через *Марик*); *Данід / Данило* (через *Даня*). Проте через недостатнє теоретичне обґрунтування і кількісно обмежену базу даних такі пари в практиці лінгвістичних експертиз зазвичай не підлягають позитивному висновку щодо тотожності в документах.

4) Відтворення кирилических записів імен латинською графікою. Причинами розбіжностей є: а) посередництво інших мов, зокрема, транслітерація з української або російської (*Олена / рос. Елена – Olena, Elena, Yelena*); б) відтворення латинкою з різних кирилических варіантів однієї мови (*Євген / Євгеній – Yevhen / Yevhenii*); в) застосування різних принципів (різні періоди, недотримання чинних норм, посередництво інших мов, що базуються на латинській графіці (італійської, польської, німецької, литовської тощо) і послуговуються власними засадами щодо відтворення українських імен (*Bohdan / Bogdan; Sofiia / Sofiya / Sofi; Andrii / Andriy / Andrew / Andreas; Marko / Mark / Markas*). Лінгвістична аргументація ідентичності записів спирається на аналіз транслітераційних стандартів та практик відтворення кирилических записів латинською графікою в різні періоди; недотримання чинних норм, посередництво інших мов і документів іншими мовами, аналіз практик міжмовних перетворень (кількість та якість, послідовність записів). При цьому слід враховувати особливості адаптації імені в різних соціолінгвістичних ситуаціях, коли при міжмовних перетвореннях імен, окрім практики традиційних відповідників, транслітерації, транскрипції, застосовуються стратегії одомашнення чи очуження.

5) Розбіжності в записах українською мовою іншомовних особових імен. Труднощі іден-

тифікації особових імен представників етнічно-національних спільнот та мігрантів, пов'язані із застосуванням різних принципів міжмовних перетворень та неусталеністю правил міжмовного перекладу власних назв. До того ж кожна пара іншомовно-українського відтворення імен потребує окремих виважених підходів і аргументів як лінгвістичного, так і позалінгвального характеру [Ажнюк 2012; Берегасі, Черничко 2011]. Окресливо тільки загальні причинно-наслідкові явища розбіжностей кирилических записів таких імен та типові аргументи для ідентифікації: а) фонетичні варіанти (*Абдала / Абдула; Мухамед / Мохамед / Моххамед*). Причини розбіжностей: варіативність в різних національних традиціях; неусталеність правописних практик; особливості фонетичної адаптації в українському мовному середовищі: українсько-російська інтерференція, що призводить до сплутування літер *u / i* (*Бесик / Бесік*), *a / o* (*Абдурахман / Абдурахмон*); неусталеність та непослідовність відтворення буквосполучень чи звуків з англійської та інших мов, що призводить до взаємозаміни *ч / ш* (*Шахір / Чахер*), *г / к* (*Маргар / Маркар*), *у / в* (*Антуан / Антван*), *г / х* (*Хуан / Гуан*); б) багатокомпонентність та послідовність запису елементів імені *Дов Бен / Дов-Бен Зіон / Дов Бен Зіон; Нарендра Кумар / Нарендакумар*. Аргументація лінгвістичної ідентифікації таких записів імен спирається на а) специфіку відтворення іншомовної власної назви українською мовою різними способами: 1) транскрипція, 2) транслітерація, 3) комбінований підхід – поєднання транскрипції і транслітерації при відтворенні різних елементів власної назви, 4) використання традиційних імен-відповідників; 5) зміну транслітераційних стандартів; б) врахування посередництва англійської, французької та деяких інших мов для відтворення, наприклад, арабських чи китайських імен; в) позалінгвальні фактори: відмінності формулярів, у яких фігурують різні записи імен, кількісна та якісна невідповідність компонентів імені в різних національних традиціях тощо. Лінгвістичне підтвердження ідентичності записів іншомовних імен не завжди дозволяє запропонувати єдиний правописний варіант, що пов'язано як із зазначеними

вище причинами, так і особливостями функціонування споріднених особових імен в різних національно-культурних середовищах.

Записи імен в особистих документах є лакмусовим папірцем, що вказує на прогалини прикладної ономастики, відсутність певних типів словників та інструкцій щодо міжмовного відтворення власних назв. Разом з тим лінгвістична експертиза імені дозволяє відновити ідентифікаційну функцію оніма, формувати позитивні висновки щодо особистої належності документів і є доказовою базою для вирішення прагматичних питань правової сфери.

Висновки. Лінгвістична експертиза антропоніма – це мовознавчий аналіз записів імен в особистих документах (офіційних листах, архівних витягах тощо), результати якого оформлені у вигляді експертного висновку й затребувані переважно в правовому полі. Розробка типології лінгвістичної експертизи імені спирається на регулярний характер орфографічних, фонеморфемних, структурних розбіжностей в практиці документування і є основою для вироблення низки методик в сфері лінгвістичної експертології. Практика аналізу дозволяє виробити критерії доцільності застосування моделей лінгвістичних аргументацій та прийомів в ході виконання лінгвістичної експертизи імені та простежує можливий рівень їх об'єктивності у встановленні ідентичності документальних записів. Разом з тим аналіз мовних та соціолінгвістичних причин виникнення розбіжностей в документальних записах імен дозволяє деталізувати основи правописної практики міжмовних перетворень власних назв та сприяє виробленню нормативних стандартів запису українською мовою особових імен представників етнічнонаціональних спільнот та груп, нових запозичень, і може стати матеріалом для правописних рекомендацій щодо соціонормативного врегулювання запису власних назв, а також свідчить про потребу оновлення українського іменника та ревіталізації українських імен, що витіснені з активного використання в документах під впливом російськомовної антропонімії парадигми. Результати дослідження можуть бути застосовані при розробці спецкурсів з лінгвоекспертології та в практиці лінгвістичних експертиз.

Література

1. Ажнюк Б.М. Переклад і міжмовна ідентифікація власних імен. *Академік Олександр Савич Мельничук і сучасне мовознавство: збірник наукових праць*. Київ: Видавничий дім Д. Бураго, 2012. С. 228–236.
2. Ажнюк Л.В. Типологія об'єктів лінгвістичної експертизи і методика їх дослідження. *Мовознавство*. 2016. № 3. С. 3–18.
3. Ажнюк Л.В. Лінгвістична експертиза як юридичний інструмент. *Магістеріум. Мовознавчі студії*. 2017. Вип. 66. С. 8–15 [Електронний ресурс]. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Magisterium_mov_2017_66_4.
4. Берегасі А., Черничко С. Угорсько-українські міжмовні контакти в антропонімії. *Вісник Прикарпатського університету. Філологія. Випуск XXIX–XXXI*. Івано-Франківськ, 2011. С. 237–241.
5. Відтворення українських власних назв (антропонімів і топонімів) іноземними мовами: збірник наукових праць. Київ. 1995. 175 с.
6. Гиль П. Имена и традиция. Краткий словарь еврейских имен. Иерусалим, 1989. 124 с. [Електронний ресурс]. URL: <https://ua1lib.org/book/3027539/131230?id=3027539&secret=131230>.
7. Девлетов Р.Р., Калинин Г.М., Прадид Ю.Ф. Краткий русско-украинский и украинско-русский словарь: крымскотатарские фамилии, имена, отчества. Симферополь: Таврия-Плюс, 2000. 128 с.
8. Доценко О.Л. Лінгвістична експертологія в системі підготовки студентів-філологів. *Українська*

мова в юриспруденції. *Збірник наукових праць*, 2018. С. 154–157. [Електронний ресурс]. URL: <http://elar.naiu.kiev.ua>.

9. Ковтюх С.Л., Кашталян О.М. Словозмінна парадигматика українських прізвищ: монографія. Кіровоград: ПОЛІМЕД-Сервіс, 2012. 256 с.

10. Масенко Л.Т. Українські імена і прізвища. Київ: Т-во «Знання», 1990. 48 с.

11. Редько Ю. Словник сучасних українських прізвищ: У 2-х томах. Львів, 2007. Т. 1: А–М. XXVI. 720 с.

12. Рогова М.О., Лепеха Т.В. Типи лінгвістичних експертиз. *Історія, філософія*. С. 66–72. [Електронний ресурс]. URL: <http://jvestnik-sss.donnu.edu.ua>.

13. Скрипник Л.Г., Дзятківська Н.П. Власні імена людей. Словник-довідник. Київ: Наукова думка, 1996. 335 с;

14. Словник прізвищ: практичний словозмінно-орфографічний (на матеріалі Чернівецьчини). Чернівці: Букрек, 2002. 423 с.

15. Справочник личных имен народов РСФСР. Москва: Русский язык, 1987. 656 с.

16. Трійняк І.І. Словник українських імен. Київ: Довіра, 2005. 509 с.

17. Українська мова. Енциклопедія. Київ: «Українська енциклопедія», 2000. 752 с.

18. Українське бюро лінгвістичних експертиз [Електронний ресурс]. URL: <http://lingvoexpert.org.ua>.

19. Український правопис. Київ: Наукова думка, 2019. 392 с.

20. Чучка П. Антропонімія Закарпаття. Ужгород, 2008. 672 с.

References

1. Azhniuk B.M. (2012) Pereklad i mizhmovna identyfikatsiia vlasnykh imen [Translation and interlingual identification of proper names]. *Akademik Oleksandr Savych Melnychuk i suchasne movoznavstvo: zbirnyk naukovykh prats*. Kyiv: Vydavnychi dim D. Buraho. S. 228–236 [in Ukrainian].

2. Azhniuk L.V. (2016) Typolohiia ob'ektiv lnhvistychnoi ekspertyzy i metodyka yikh doslidzhennia [Typology of objects of linguistic expertise and methods of their research]. *Movoznavstvo*. № 3. S. 3–18 [in Ukrainian].

3. Azhniuk L.V. (2017) Lnhvistychna ekspertyza yak yurydychnyi instrument [Linguistic expertise as a legal tool]. *Mahisterium. Movoznavchi studii*. 2017. Vyp. 66. S. 8–15 [in Ukrainian].

4. Berehsasi A., Chernychko S. (2011) Uhorsko-ukrainski mizhmovni kontakty v antroponimii [Hungarian-Ukrainian interlingual contacts in anthroponymy]. *Visnyk Prykarpatskoho universytetu. Filolohiia*. Vypusk XXIX–XXXI. Ivano-Frankivsk. S. 237–241 [in Ukrainian].

5. Vidtvorennia ukrainskykh vlasnykh nazv (antroponimiv i toponimiv) inozemnyimi movamy: zbirnyk naukovykh prats (1995) [Reproduction of Ukrainian proper names (anthroponyms and toponyms) in foreign languages]. Kyiv. 175 s. [in Ukrainian].

6. Gil P. Imena i tradiciya. Kratkiy slovar evreyskikh imen (1989) [Names and Tradition. A Brief Dictionary of Jewish Names]. Ierusalim. URL: <https://ua1lib.org/book/3027539/131230?id=3027539&secret=131230> [in Russian].

7. Dvletov R.R., Kalinchuk G.M., Pradid Yu. (2000) F. Kratkiy rusско-ukrainskiy i ukrainsko-russkiy slovar: krymskotatarskie familii, imena, otchestva [Concise Russian-Ukrainian and Ukrainian-Russian dictionary: Crimean Tatar surnames, first names, patronymics] Simferopol: Tavriya-Plus. 128 s. [in Russian].

8. Dotsenko O.L. (2018) Lnhvistychna ekspertolohiia v systemi pidhotovky studentiv-filolohiv [Linguistic expertise in the system of teaching students-philologists]. *Ukrainska mova v yuryspruntsii. Zbirnyk naukovykh prats*. S. 154–157. [Elektronnyi resurs]. URL: <http://elar.naiu.kiev.ua>. [in Ukrainian].

9. Kovtiukh S.L., Kashtalian O.M. (2012) Slovozminka paradyhmatyka ukrainskykh prizvyshch: monohrafiia [Word-changing paradigm of Ukrainian surnames] Kirovohrad: POLIMED-Servis. 256 s. [in Ukrainian].

10. Masenko L.T. (1990) Ukrainski imena i prizvyshcha [Ukrainian first names and surnames] Kyiv: T-vo «Znannia». 48 s. [in Ukrainian].

11. Redko Yu. (2007) Slovnyk suchasnykh ukrainskykh prizvyshch: U 2-kh tomakh [Dictionary of modern Ukrainian surnames in 2 t.]. Т. 1: А–М. XXVI. Lviv. 720 s. [in Ukrainian].

12. Rohova M.O., Lepkha T.V. Typy lnhvistychnykh ekspertyz [Types of linguistic examinations]. *Istoriia, filosofiiia*. S. 66–72. [Elektronnyi resurs]. URL: <http://jvestnik-sss.donnu.edu.ua> [in Ukrainian].

13. Skrypnyk L.H., Dziatkivska N.P. (1996) Vlasni imena liudei. Slovnyk-dovidnyk [Proper names of people. Dictionary-reference]. Kyiv: Naukova dumka. 335 s. [in Ukrainian].

14. Slovnyk prizvyshch: praktychni slovozminka-orfohrafichnyi (na materiali Chernivechchyny) [Dictionary of surnames: practical word-change-spelling]. Chernivtsi: Bukrek, 2002. 423 s. [in Ukrainian].

15. Spravochnik lichnykh imen narodov RSFSR [Directory of personal names of the peoples of the RSFSR]. Moskva: Russkiy yazyk, 1987. 656 s. [in Russian].

16. Triiniak I.I. (2005) Slovnyk ukrainskykh imen [Dictionary of Ukrainian names]. Kyiv: Dovira. 509 s. [in Ukrainian].

17. Ukrainska mova. Entsyklopediia (2000) [Ukrainian language. Encyclopedia]. Kyiv: «Ukrainska entsyklopediia». 752 s. [in Ukrainian].

18. Ukrainske biuro lnhvistychnykh ekspertyz [Elektronnyi resurs]. URL: <http://lingvoexpert.org.ua>.

19. Ukrainyski pravopys. Kyiv: Naukova dumka, 2019 [in Ukrainian].
20. Chuchka P. (2008) Antroponimiia Zakarpattia [Anthroponymy of Transcarpathia]. Uzhhorod 672 s. [in Ukrainian].

ANTHROPONYM AS AN OBJECT OF LINGUISTIC EXPERTISE

Abstract. In the article it is actualized the problems of social function of anthroponym. The main attention is focused on the issues of linguistic expertise of personal name and some aspects of the linguists' practical activity. **The relevance of the study** is caused by the need to analyze new aspects of applied anthroponymy and the need to develop a methodology of linguistic examination of personal names. The anthroponym as a sign unit of language is a communicative substance and a legal sign. The documented name is coded linguistic information about the person and it becomes the subject of legal dispute in case of any discrepancies in the records. **The aim of the study** is to consider issues related to violations of the identification function of anthroponym, to characterize the theoretical foundations and methodological approaches to linguistic expert analysis of personal names. **The research object** is the recording of personal names in official documents of individuals. **The research subject** is the specifics of the typology of differences and the linguistic argumentation of establishing identity of the name. **The main objectives** of the study: to determine the place of anthroponymic units in the theory and practice of linguoexpertology, to outline the typology of linguistic examination of personal names, to describe the models of obtaining answers to the question of identity of names. The **objectives** are specified on examples of establishing the identity of a personal name. A brief description of typological differences and aspects of linguistic argumentation of the identity of records of personal names is given. In particular, the causal relationships of differences between records of names of common origin, the possibility of identifying names of different etymologies, the practice of recording foreign personal names in Ukrainian and Ukrainian names in Latin graphics are analyzed. Consideration of the personal name as an object of linguistic expertise is a kind of diagnosis of open issues of Ukrainian practical onomastics and socio-onomastics, in particular, problems of the orthography of personal names, lexicographic interpretation and revitalization of displaced Ukrainian names. **The results of the study** can be used in the development of special courses in linguistic expertise and in the practice of linguistic examinations, also they can serve as a basis for making recommendations on the orthography of personal names.

Keywords: anthroponym, personal name, linguistic expertise, practical onomastics, socio-onomastics, identity.

© Михальчук О., 2021 р.

Оксана Михальчук – кандидат філологічних наук, завідувач відділу мов України Інституту мовознавства ім. О.О. Потебні НАН України, Київ, Україна; oksmykhalchuk@gmail.com; <https://orcid.org/0000-0001-9278-9341>

Oksana Mykhalchuk – Candidate of Philology, O.O. Potebnia Institute of Linguistics, Languages of Ukraine Department, Kyiv, Ukraine; oksmykhalchuk@gmail.com; <https://orcid.org/0000-0001-9278-9341>

ТЕОРЕТИЧНІ ПІДХОДИ ДО АНАЛІЗУ ПАРЕМІЙ В УКРАЇНСЬКОМУ, РОСІЙСЬКОМУ ТА ПОЛЬСЬКОМУ МОВОЗНАВСТВІ

Науковий вісник Ужгородського університету. Серія: Філологія.

Випуск 1(45)

УДК 811.162.1'373.7

DOI: 10.24144/2663-6840/2021.1(45).312–320

Мороз Т. Теоретичні підходи до аналізу паремій в українському, російському та польському мовознавстві; кількість бібліографічних джерел – 41; мова українська.

Анотація. Пареміологія є сферою зацікавлень не лише мовознавства, а й соціології, психології, етнології, культурології та фольклористики. Зважаючи на багатофункціональність і структурно-семантичну різноманітність, паремії привертають увагу дослідників різних гуманітарних дисциплін уже не одне століття. Безсумнівно, одним із основних у лінгвістиці було і залишається питання методики дослідження прислів'їв та приказок. Із часом значний рівень розвитку методології дозволив здійснювати низку досліджень щодо феномена *паремія* та його функціонування у мовній системі. Про це свідчать наукові праці українських, польських і російських науковців минулих часів і сьогодення.

У нашій статті коротко розглянуто актуальну та дискусійну проблему термінологічного визначення поняття *паремія*. З'ясовано, що у мовознавстві і досі немає усталеного тлумачення паремій. Основну увагу акцентовано як на усталених (*комплексний лінгвістичний, структурний, опозиційний, функціонально-синтаксичний, зставно-типологічний, ономазіологічний*), так і новітніх (*ідеографічний, лінгвокультурологічний, комплексний інтердисциплінарний, когнітивний, когнітивно-дискурсивний, структурно-семіотичний, концептуально-семіотичний, лінгвокогнітивний, комунікативно-дискурсивний, прагматичний*) підходах до вивчення прислів'їв та приказок в українському, російському та польському мовознавстві.

Нашим завданням було опрацювати лінгвістичні дослідження, присвячені вивченню паремійних одиниць та з'ясувати, за допомогою яких підходів мовознавці здійснюють їх опис.

У роботі висвітлено погляди науковців, які належать до прибічників широкого та вузького підходів, щодо належності чи неналежності прислів'їв та приказок до складу фразеологічного фонду. Схиляючись до вузького розуміння фразеології, прислів'я та приказки ми розглядаємо поза її межами, оскільки прислів'я та приказки існували ще з давніх-давен.

Проведений аналіз праць засвідчує широту методології досліджень паремійних одиниць, які є особливими одиницями мови. Тому подальше вивчення більшої кількості матеріалу дасть змогу виявити інші підходи до вивчення паремій.

Ключові слова: підхід, методологія, паремійна одиниця, прислів'я, приказка, дефініція.

Постановка проблеми. У минулому столітті «антропологічний поворот» неабияк вплинув на різні наукові галузі, зокрема і на методологічний простір лінгвістики. Це зумовило активізацію лінгвістичних досліджень і вихід наукових праць, що висвітлювали проблеми методології. Увага науковців була зосереджена як на виявленні нових підходів до вивчення феномену мови, так і на статусі мовних одиниць у лінгвістичній парадигмі. У наш час здійснюється чимало досліджень мовного матеріалу в царині фразеології та пареміології.

Аналіз досліджень. Як відомо, багатовікову культурно-мовну спадщину становить пареміологічний фонд, до складу якого зараховують паремійні одиниці (далі – ПО) – прислів'я та приказки. Паремії є об'єктом досліджень низки наукових студій (мовознавства, літературознавства, фольклористики, антропології, етнології, соціології, філософії) уже багато століть, упродовж яких було написано чимало розвідок, присвячених історії виникнення, походження та методиці їх вивчення. Польська лінгвістка Р. Вижеквич-Максимов зауважує, що саме прислів'я та приказки є тим документом традицій і духовної культури, який збагачує мовну матерію як у своїй первинній, канонічній формі, так і в модифікованій [Wyżkiewicz-Maksimow 2012, с. 9].

Вивченню феномена *паремія* та функціонуванню ПО присвятили свої праці такі українські науковці, як: О.О. Потєбня, В.М. Мокієнко, М.М. Пазяк, З.Г. Коцюба, В.Л. Пирогов, І.О. Голубовська, Л.І. Даниленко, О.В. Дуденко, Ж.В. Колоїз, О.О. Селіванова; російські (В.І. Даль, Г.Л. Пермяков, М.Ф. Алейфіренко, Н.М. Семенов, Л.Б. Савенкова, З.К. Тарланов, Т.Г. Бочина, Н.В. Царегородцева, Л.Б. Кацюба) та польські (С. Адальберг, Ю. Кшижановський, Є. Бартмінський, Г. Шпіля, Т. Шутковський, Д. Сьверчинська, П. Новак, Р. Вижеквич-Максимов, Г. Курковська, С. Скорупка та ін.

Виникнення паремій є універсальним явищем, яке характерне для всіх мов світу, і польської зокрема. Вони відображають народну специфіку, що пов'язана з історією, звичаями, особливостями культури тієї чи тієї нації. Паремії мають багатовікову історію, яка починається ще з давньогрецьких часів. У Стародавній Греції їх позначали терміном *paroimia* (притча), а у Стародавньому Римі – *proverbium* (прислів'я) або *adagium* (прислів'я). Звідси вони поширилися й до інших сучасних мов під назвами *proverb* (англійською), *proverbio* (італійською), *proverbe* (французькою), *przysłowie* (польською), *нословица* (російською) та ін. [НКР 1969, с. VII].

Філологічною наукою, що займається вивченням ПО, є пареміологія. За словами В.М. Мокієнка,

матеріальну основу пареміології заклали такі вчені, як Я.А. Коменський, Е. Роттердамський, В.С. Караджич, В.І. Даль, М.Т. Симонов (М. Номис), І.І. Носович та ін. [Мокиєнко 2010, с. 6]. У широкому розумінні пареміологія є частиною фразеології, яка у науковій літературі трактується у двох значеннях – «засіб словесних зв'язків» та «наука про ці зв'язки» [Kurkowska, Skorupka 2001, с. 151]. Інакше кажучи, ця галузь займається аналізом та описом наявних у мові сталих словосполучень [ЕЈР 1991, с. 88]. Зауважимо, що фразеологія відрізняється від пареміології насамперед методологією досліджень. Для фразеології прислів'я є сполученнями слів і структурними одиницями речення, натомість для пареміології – мінімальними текстами народної літератури [ЕЈО 1993, с. 183]. У Польщі пареміологія як нова галузь розвинулася у 30–х роках ХІХ ст. Започаткував її у Варшаві К.-В. Вуйчицький, автор низки праць («*Przysłowia narodowe z wyjaśnieniem źródeł, początku oraz sposobu ich użycia*», «*Przysłowia polskie czyli nauka starych a rozumnych naszych ludzi*» та ін.), присвячених аналізу прислів'їв [Świerczyńska 2001, с. 13].

Поняття *паремія* є досить різнобачним і багатозначним. Серед пареміологів і досі немає загальноприйнятої дефініції. Іще за часів Аристотеля було актуальним визначення цього поняття. Зокрема, сам Аристотель вказував на важливість ПО та спробував їх потрактувати [Аристотель 2015, с. 288]. Відтоді науковці здійснюють спроби визначення терміна *паремія*, які тривають і до сьогодні. Тому ця мовознавча проблема й надалі залишається відкритою. Поняття *паремія* розглядали як спеціальний церковний термін [Кацюба 2013, с. 66]. Згодом дефініції дещо видозмінилися. Так, скажімо, у «Великому тлумачному словнику сучасної української мови» та у «Малій філологічній енциклопедії» *паремія* – «уринок із книги Старого Заповіту, що містить пророцтво або повчання і читається в православної церкві під час відправи»; «народний вислів, виражений реченням, а також короткими ланцюжками речень, які передають елементарну сценку або найпростіший діалог» [ВТССУМ 2005, с. 887; МФЕ 2007, с. 291]. Зауважимо, що в енциклопедії «Українська мова» ми не виявили терміна *паремія*, однак у словниковій статті «пареміологія» подано інформацію про одиниці, що входять до складу паремій, зокрема «прислів'я і приказки (вони становлять основну масу – до трьох чвертей – усього паремійного фонду), примовки, загадки, прикмети, «ділові» вислови, повір'я, «віщі» сни, ворожби, задачі, головоломки, скоромовки, пустомовки, замовляння, небилиці, нісенітниця, одномоментні анекдоти, казкові формули тощо» [ЕУМ 2007, с. 480]. В «Універсальному словнику польської мови» за редакцією С. Дубіша *паремія* (лат. *paroemia*) – прислів'я, сентенція, максима [USJP 2003]. У «Словнику польської мови» С. Лінде та 11-томному «Словнику польської мови» В. Дорошевського визначення терміна *paremia* чи *paroemia* не зафіксовано. Російський філолог І.О. Подюков під *паремією* розуміє «думку, твердження, перевірене часом і людським досвідом» [Подюков 1999, с. 77–78]. М.Ф. Алефі-

ренко та Н.М. Семененко пропонують таку дефініцію *паремій* – «афоризми народного походження, що характеризуються лаконічністю форми, відтворюваністю значення та повчальним смислом» [Алефіренко, Семененко 2009, с. 242]. О.О. Селіванова зазначає, що поняття *паремія* переважно вживається «на позначення стійких відтворюваних одиниць реченнєвої структури, зокрема прислів'їв» [Селіванова 2006, с. 242]. Л.Б. Кацюба визначає *паремію* як «коротке, образне та стійке висловлювання (часто вживане у переносному значенні), синтаксично побудоване як просте чи складне речення, що відображає певну ситуацію та містить істину, настанову, правила, принципи поведінки, моральні закони, сформульовані на основі життєвого досвіду» [Кацюба 2013, с. 67]. В.В. Калько пропонує розуміти *паремію* як «етнокультурно марковане, прецедентне висловлення, відтворюване, стабільне за формою, що має глибинну змістову природу і функціонує як компонент тексту» [Калько 2017, с. 4]. О.В. Дуденко вважає, що паремії це «лаконічні повчальні народні висловлення, оформлені за зразком синтаксично замкнених, семантично цілісних і відтворюваних речень поетичного характеру, що в узагальнено-образній формі виражають певні життєві закономірності, правила або істини» [Дуденко 2002, с. 5]. О.О. Савченко термін *паремія* розглядає як «народні вислови повчального змісту, побудовані як синтаксично завершені і змістовно цілісні, відтворювані речення, що у стислій формі, в прямому або переносному значенні виражають певні життєві правила або істини» [Савченко 2020, с. 2]. Ми, слідом за українською лінгвісткою Л.І. Даниленко, *паремії* розуміємо як короткі, широко відомі вислови реченнєвої структури, які в афористичній усталеній формі з покоління в покоління передають народну мудрість [Даниленко 2019, с. 18–19].

Мета статті – представити наявні підходи до аналізу паремій в українському, російському та польському мовознавстві. Поставлена мета зумовлює виконання таких **завдань**: опрацювати лінгвістичні дослідження, присвячені вивченню ПО; з'ясувати, які підходи до вивчення прислів'їв та приказок застосовують у своїх працях мовознавці. Основний **метод** дослідження – описовий.

Виклад основного матеріалу. Одним із дискусійних серед науковців є питання належності чи неналежності паремій до складу фразеологічного фонду. У лінгвістичній царині наявні вузький та широкий підходи щодо розуміння об'єкта фразеології. Поштовхом до такого поділу була праця С.І. Ожегова, який уперше узагальнив два погляди на обсяг фразеології (в її широкому та вузькому аспектах) [Ожегов 1957, с. 34–35]. Прибічники вузького розуміння фразеології, зокрема В.М. Мокієнко, Н.М. Амосова, М.Ф. Алефіренко, О.М. Бабкін, С.І. Ожегов, Л.Г. Авксентьев, О.І. Смирницький, Н.М. Неровня, В.М. Білоноженко, С. Бомба, А. Новаковська, П. Мюлднер-Нецковський, вважають, що ПО як мовні феномени варто аналізувати за межами фразеології, оскільки вони за структурою близькі до речень та характеризуються низкою структурних,

семантичних і функціональних особливостей, зокрема виконують функції номінації в мові та комунікації в мовленні (емоційна та стилістична забарвленість). М.Ф. Алефіренко зауважує, що прислів'я та приказки разом із афоризмами нефольклорного походження не належать до складу фразеології, оскільки вони різняться від фразеологізмів насамперед інтонаційно-сисловою завершеністю та синтаксичною членованістю, маючи структуру завершеного речення. Вагомою відмінністю є те, що в основі прислів'їв лежать судження, натомість в основі фразеологізмів – поняття. Також дослідник зауважує, що паремії утворюють тематичні групи та можуть вступати у синонімічні й антонімічні зв'язки. Тому, зважаючи на такі відмінності, пареміологію варто виокремити у самостійну галузь науки [Алефіренко 2009, с. 240–243]. Н.М. Амосова також вважає неаргументованою належність паремій до складу фразеології. На її думку, така позиція науковців базується лише на підкресленні спільних, а не наявних відмінних рис між прислів'ями та фразеологізмами. Дослідниця відзначає, що прислів'я та приказки ні за змістом, ні за функціями не відповідають фразеологічним одиницям (далі – ФО), оскільки вони є автономними як за структурою, так і за змістом [Амосова 1963, с. 143–144]. В.М. Мокиєнко наголошує на тому, що прислів'я – це стійкі терміни, які варто виокремити із фразеології, але не можна заперечувати той факт, що вони є її джерелами [Мокиєнко 1986, с. 5]. Польський мовознавець П. Мюлднер-Нецковський зауважує, що прислів'я є «осібними, завершеними текстами», які не належать до фразеології [WSFJP 2004, с. 20].

Серед науковців, які були прибічниками широкого підходу до розуміння фразеології, варто назвати Л.А. Булаховського, В.В. Виноградова, М.М. Шанського, Л.Г. Скрипник, Н.Д. Бабич, О.О. Селіванову, С. Скорупку, Т. Шутковського та ін. Своєю позицією вони аргументують тим, що пареміям притаманні такі ж релевантні ознаки (стійкість, відтворюваність, експресивність, дидактичність тощо), що й фразеологізмам. У дослідженнях В.В. Виноградова йдеться про те, що крилаті вислови є досить складною та різномірною фразеологічною категорією. До ФО, окрім народних прислів'їв та приказок, автор зараховує також фразові штампи, кліше, літературні цитати [Виноградов 1977, с. 133]. Погляди В.В. Виноградова поділяв і М.М. Шанський, який також розглядав паремії на фразеологічному рівні [Шанський 1996, с. 6]. Необгрунтованим винесення паремій за межі фразеології вважає й українська лінгвістка О.О. Селіванова. Дослідниця вказує на спільні ознаки паремій та фразеологізмів, які їх об'єднують. На її думку, аналіз ПО, саме у межах фразеології, істотно розширює її зв'язок із багатьма іншими мовознавчими дисциплінами [Селіванова 2006, с. 645]. Польський мовознавець Т. Шутковський пареміологію зараховує до одного із трьох розділів фразеології (поряд з ідіоматикою та фразематикою). Науковець акцентує увагу на тому, що усі ФО (ідіоми, фраземи, паремії) мають семантико-структурно-функціональні ознаки та вважає, що

пареміологія та фразеологія пов'язані між собою не лише об'єктом дослідження, а й схожими методами аналізу [Szutkowski 2012, с. 118]. Російський пареміолог Г.Л. Пермяков у своїх дослідженнях зазначає, що прислів'я та приказки як непрості утворення є подібними до фразеологізмів, однак водночас мають складну мовну природу, яка свідчить про те, що їх потрібно розглядати у трьох аспектах: як мовні явища, явища думок і явища фольклору [Пермяков 1970, с. 8].

Названі вище підходи є певним стимулом для подальших роздумів і пареміологічних досліджень. З огляду на проаналізовані теоретичні праці та погляди науковців щодо мовного статусу паремій, у нашому науковому дослідженні ми дотримуємося позиції прибічників вузького підходу, зокрема вважаємо за доцільне розглядати паремії поза межами фразеології, оскільки прислів'я та приказки існували ще з давніх-давен, коли про фразеологізми не йшлося взагалі. Зокрема Ю. Кшижановський зазначає, що прислів'я є «давні як світ» [НКР 1969, с. XVIII].

Дослідження семантичних, структурно-семіотичних, універсальних, національно-специфічних особливостей ПО, їх номінативної та комунікативної природи, науковці здійснюють за допомогою різних підходів, зокрема *комплексного лінгвістичного* (О.О. Дуденко, І.С. Гулідова), *ідеографічного* (Н.В. Царгородцева), *функціонально-синтаксичного* (О.І. Наконечна), *комплексного інтердисциплінарного, опозиційного* (З.Г. Коцюба), *ономасіологічного* (Р. Вишкевич-Максимов), *структурно-семіотичного* (Г.Л. Пермяков), *лінгвокогнітивного, комунікативно-дискурсивного* (Л.І. Даниленко), *лінгвокультурологічного, концептуально-семіотичного і зіставно-типологічного* (В.Л. Пирогов, І.О. Голубовська, Я.О. Сулейманова) підходів. Російська дослідниця Л.Б. Савенкова зазначає, що у XIX ст. дослідження прислів'їв та приказок учені проводили за допомогою *фольклорного, літературознавчого, власне лінгвістичного (передовсім синтаксичного)* підходів [Савенкова 2002].

Фундаментальні дослідження прислів'їв та приказок були здійснені зачинателем структурної пареміології Г.Л. Пермяковим. Науковець запропонував власну пареміологічну теорію та розробив відповідно до логічно-тематичного критерію класифікацію прислів'їв та приказок з огляду на їх специфіку (багатоплановість, сталість, логічність, стислість) [Пермяков 1988]. Його дослідження базуються на основі *структурно-семіотичного підходу*, за допомогою якого можна було виявити семантичне ядро паремій (логічну складову). Г.Л. Пермяков, розуміючи мовну природу прислів'їв та приказок як знаків ситуації, своїм індивідуальним підходом показав, що основоположним елементом значення будь-якого вислову є інваріантна пара, основу якої становлять два протилежні поняття. Вона може бути представлена у кількох варіантах: інваріантно-тематичних парах, формотворчих групах і формотворчих класах. Науковець акцентує увагу на тому, що немає сенсу визначати тему паремій за змістом.

Саме інваріантну пару семантичних протиставлень, яка є сталою та становить ядро будь-якого прислів'я, слід вважати основною темою тієї чи тієї ПО [Пермяков 1988, с. 22; с. 104]. Як приклад автор наводить низку паремій, зокрема *Гора породила мишу*, у якій протиставлення *гора* та *миша* означає не що інше, як протиставлення *великого* та *малого* (поняття «*гора*» – “дещо більше”, “великі зусилля, витрати; поняття «*миша*» – “дещо маленьке”, “незначний результат зусиль”). Такий універсальний підхід, на думку вченого, уможливило детальний аналіз глибокої структури паремій та сприяє виявленню рівня їх структурно-мовної складності та здатності до зовнішніх і внутрішніх трансформацій [Пермяков 1988, с. 103–104]. Ідеї Г.Л. Пермякова лягли в основу досліджень Л.А. Джелалової та В.Л. Пирогова. Л.А. Джелалова, взявши за основу структурно-семіотичний підхід Г.Л. Пермякова та семантико-концептуальний підхід (концептуальні особливості паремій) Ю.М. Караулова, розробила метод *структурно-семантичного моделювання* та вперше за його допомогою описала семантичне ядро російських ПО тематичної групи «Людина» [Джелалова 2013, с. 8]. Сукупність *лінгвокультурологічного, концептуально-семіотичного та зіставно-типологічного* підходів застосована у праці В.Л. Пирогова. Така методика дозволила автору якнайповніше проаналізувати структуру та семантику прислів'їв та приказок японської, англійської, української та російської мов; виявити та описати розбіжності між пареміями, а також провести паралелі знакової організації, лексичного складу та інваріантності паремійних одиниць. Важливим, на думку автора, є застосування польових прийомів для виявлення подібностей та відмінностей між ПО чотирьох мов у їх концептосферах [Пирогов 2003, с. 7–13]. Моделі семантики прислів'їв та приказок за допомогою *структурного* підходу описує А.С. Малкова. Вона акцентує увагу на трьох основних ланках – опозиції (пара протилежних понять), отождненні (семантичний маркер зв'язку між опозиціями) та конфігурації (систематичне поєднання як позитивних, так і негативних оцінок, що входять у ланку опозицій), які становлять семантичну основу моделей паремій [Малкова 2012, с. 409]. У межах *комплексного лінгвістичного підходу* В.М. Мокієнко виокремлює такі основні типи міжмовних паремійних зв'язків, як: 1) схожість мотиву при істотному розходженні образності та структури; 2) тотожність образу при тотожності структури; 3) тотожність образу при модифікації структури в межах сталої загальномовної схеми-моделі [Мокиєнко 1982, с. 366]. Ґрунтовний аналіз семантики і прагматики російських паремій у когнітивному та прагматичному аспектах здійснила Н.М. Семененко. На її думку, такий підхід дозволяє виявити синкретичні властивості російських паремій (тексти, знаки непрямої номінації, прецедентні одиниці етнолінгвокультури) та їх цілісну семантичну структуру (прагматичний фактор) [Семененко 2011, с. 3–7].

Дослідження етнокультурної семантики паремій на позначення елементів рельєфу здійснила

О.О. Савченко за допомогою *інтегрованого* підходу, який поєднував у собі *лінгвокогнітивний, лінгвокультурологічний і когнітивно-дискурсивний* підходи. Таке поєднання дозволило авторці провести аналіз паремійної вербалізації концептів на позначення елементів рельєфу в колективній свідомості українського та польського народу [Савченко 2020, с. 3].

Прислів'я та приказки з анімалістичним компонентом є предметом вивчення А.І. Скробот. Лінгвістка застосовує *лінгвокультурологічний* підхід, за допомогою якого охарактеризувала мовну природу паремій, зокрема особливості їх семантичної структури, специфіки функціонування. Також дослідниця розробила власну методіку дослідження семантики ПО з анімалізмом [Скробот 2014, с. 173–175].

Паремії беруть участь у творенні мовних картини світу, ціннісної зокрема. Саме у прислів'ях та приказках міститься комплекс цінностей, які притаманні тій чи тій нації. На думку Я.О. Сулейманової, ціннісна картина світу «репрезентується у пареміях за допомогою образів, що становлять основу культурної конотації». У своїх працях лінгвістка розглядає особливості аксіологічної семантики англійських, німецьких, російських та українських паремій з компонентами на позначення природних стихій (*вогонь, вода, повітря та земля* – 391 одиниця). Підґрунтям у її дослідженні є *лінгвокультурний* підхід, який поєднує у собі доробки вітчизняних та зарубіжних науковців у галузях мовознавства, пареміології, прагматики, фразеології, семантики, лінгвокультурології тощо. Дослідниця розробила класифікацію цінностей у слов'янській і германській картинах світу за функціональним принципом та відповідністю потребам людини у соціальному житті, а також аргументувала теоретичні міркування щодо кореляції між поняттями цінності, оцінки, цінності, експресивності та емоційності, які є предметом обговорення серед дослідників [Сулейманова 2018, с. 2–3; 18–19; 91; 186–187].

У сучасній лінгвістиці досить актуальною є проблематика дослідження універсального та національного в паремійних фондах мов. У цьому напрямі працюють українські мовознавці І.О. Голубовська та З.Г. Коцюба. Зокрема, І.О. Голубовська застосовує новітні підходи до вивчення мовознавчих феноменів. У своїх дослідженнях авторка використовує *лінгвокультурологічний* підхід з метою виявлення універсальних та національно-специфічних особливостей ПО [Голубовська 2004, с. 6]. Дослідниця, зважаючи на знаковий характер ПО, запропонувала авторську міжмовну класифікацію паремій, щоби показати у їх складі як національний компонент, так і взаємодію змістового, формально-образного та експресивно-стилістичного аспектів: 1) паремії, що перебувають у відношеннях повної змістової, образної та експресивно-стилістичної еквівалентності; 2) паремії, які перебувають у відношеннях повної змістової, але часткової образної та експресивно-стилістичної еквівалентності; 3) паремії, які перебувають у відношеннях часткової змістової та специфічної образно-стилістичної еквівалентності; 4) безеквівалентні ПО, які вира-

жають переважно національні морально-ціннісні пріоритети, що не мають логіко-образних відповідників у інших мовах (серед них виокремлено паремії, які позбавлені образної форми та ті, які її мають). Систематизуючи паремії досліджуваних мов, І. О. Голубовська послуговувалася поняттями інваріанта змісту та образної форми його втілення. Це дало змогу представити характерні ознаки відмінних асоціативних механізмів колективних свідомостей того чи того народу [Голубовська 2004, с. 210–228]. Вивченням психокультурних універсальностей на основі синхронно-діахронного зіставлення паремійних текстів української, польської, російської англійської, французької та інших мов займається З.Г. Коцюба. Авторка виокремлює прислів'я та приказки серед інших ФО, аргументуючи позицію тим, що аналіз паремій має здійснюватися на рівні суджень, а не образів чи мотивів. Тому, вона виводить своє дослідження за межі власне пареміології й застосовує *комплексний інтердисциплінарний* підхід до розгляду мовних явищ [Коцюба 2010, с. 9–10]. На думку З.Г. Коцюби, «такий підхід до дослідження базується на розумінні паремій як знаків, що є носіями кількох блоків інформації, які охоплюють об'єктивний (денотацію) і суб'єктивний (оцінку, мотивацію, стилістичну маркованість) компоненти сигніфікату». Також дослідниця засвідчує продуктивність *опозиційного* підходу до аналізу прислів'їв та приказок, оскільки саме опозиційність належить до універсальних ознак паремій. Це підхід, за словами З.Г. Коцюби, є «одним з найадекватніших способів пошуку універсального в різномовному проverbs'ькому просторі» [Коцюба 2010, с. 9, 115, 411].

Українська дослідниця О.В. Дуденко розглядає номінативну, знаково-символічну та комунікативну природу українських паремій. Вона стверджує, що паремії варто вивчати «не лише як одиниці мови, а насамперед як комунікативні одиниці народного дискурсивного мовлення». Авторка у своєму дослідженні використовує *комплексний лінгвістичний* підхід до вивчення природи паремій у семантичному, структурному та функціональному аспектах [Дуденко 2002, с. 2–3; с. 9].

Не менш важливим у лінгвістичній науці є культурно-історичний аспект дослідження паремій в діахронії та синхронії. Безсумнівно, необхідно

відзначити науковий доробок української дослідниці чеської пареміології Л.І. Даниленко, яка вперше у лінгвославистиці здійснила аналіз чеської пареміології в межах сучасних парадигм мовознавства. У монографії авторка спирається на нові підходи до вивчення чеських паремій – *лінгвокогнітивний* та *комунікативно-дискурсивний*, що дало змогу здійснити історико-етимологічну реконструкцію семантики паремій та подати максимально повний опис прислів'їв та приказок, який би містив «генетичні та когнітивно-комунікативні особливості їхнього існування у системі мови» [Даниленко 2019, с. 10–15].

Польський мовознавець Т. Шутковський у своїх дослідженнях російських і польських ПО застосовує *семантичний* та *структурний* підходи [Szutkowski 2015]. Р. Вишкевич-Максимов вивчення паремій здійснює у широкому культурному контексті за допомогою *лінгвокультурного* підходу, який сприяє розкриттю мовних картин світу [Wyżkiewicz-Maksimow 2012].

Висновки. Отже, паремії – це частина народної культури та особливі одиниці мови. Вони є об'єктом досліджень науковців уже не одне століття. Аналітичний огляд наукових праць показав, що українські, польські та російські мовознавці застосовують як усталені, так і новітні підходи до вивчення ПО, зокрема *комплексний лінгвістичний, структурний, лінгвокультурологічний, опозиційний, ідеографічний, функціонально-синтаксичний, комплексний інтердисциплінарний, когнітивний, когнітивно-дискурсивний, структурно-семіотичний, концептуально-семіотичний, лінгвокогнітивний, комунікативно-дискурсивний, зіставно-типологічний, ономаціологічний, прагматичний* підходи. Така багатоаспектність засвідчує широту методології досліджень прислів'їв та приказок.

Проведений аналіз також свідчить про те, що застосування кожного із підходів зумовлене завданнями, які дослідник має виконати відповідно до поставленої мети.

Безперечно, ми проаналізували лише незначну частину праць, що репрезентують методологію досліджень ПО. Підходів до вивчення прислів'їв та приказок є набагато більше. Тому аналіз більшої кількості праць – підґрунтя для подальших наукових досліджень.

Література

1. Алефиренко Н.Ф., Семенов Н.Н. Фразеология и паремология. Москва: Флинта, 2009. 344 с.
2. Амосова Н.Н. Основы английской фразеологии. Ленинград: Издательство Ленинградского университета, 1963. 208 с.
3. Аристотель. Поэтика. Риторика. Санкт-Петербург: Азбука, Азбука-Аттикус, 2015. 320 с.
4. Виноградов В.В. Избранные труды. Лексикология и лексикография. Москва: Наука, 1977. 312 с.
5. Голубовська І.О. Етнічні особливості мовних картин світу: монографія, 2-е вид., випр. і доп. Київ: Логос, 2004. 284 с.
6. Даниленко Л.І. Чеська пареміологія в генетичному, лінгвокогнітивному і дискурсивному висвітленні: монографія. Київ: Видавничий дім Дмитра Бураго, 2019. 440 с.
7. Джелалова Л.А. Структура і семантика паремій тематической группы «Человек»: дисс. ... канд. филол. наук: 10.02.01 / Ульяновский государственный университет. Ульяновск, 2013. 315 с.
8. Дуденко О.В. Номінативна та комунікативна природа українських паремій: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук: 10.02.01. Київ, 2002. 20 с.

9. Калько В.В. Проблема дефініції паремії в сучасній лінгвістиці. *Мовознавчий вісник*. 2018. Вип. 24–25. С. 77–86.
10. Кацюба Л.Б. Определение паремии (лингвистический аспект дефиниции). *Вестник ЮУрГУ. Серия «Лингвистика»*. 2013. № 1. Т. 10. С. 65–67.
11. Коцюба З.Г. Рефлексія побутової свідомості в різномовному проverbs'яльному просторі (від універсального до національного): монографія. Львів: ДП “Видавничий дім «Укрпол», 2010. 472 с.
12. Малкова А.С. О структуре тезауруса пословиц. *«Компьютерная лингвистика и интеллектуальные технологии»: Труды Международной конференции «Диалог 2012»*. Бекасово, 2012. С. 404–418.
13. Мокиенко В.М. К разграничению генетических и типологических связей славянской поговорки. *Современные славянские культуры: развитие, взаимодействие, международный контекст*. Материалы Междунар. конференции ЮНЕСКО, 28 мая – 1 июня 1979. Киев, 1982. С. 364–369.
14. Мокиенко В.М. Современная паремиология (лингвистические аспекты). *Мир русского слова*. 2010. № 3. С. 6–20.
15. Ожегов С.И. О структуре фразеологии (в связи с проектом фразеологического словаря русского языка). *Лексикографический сборник*. Москва: Изд-во иностр. и нац. словарей, 1957. Вып. II. С. 31–53.
16. Пермяков Г.Л. Основы структурной паремиологии. Москва: Наука, 1988. 236 с.
17. Пермяков Г.Л. От поговорки до сказки (заметки по общей теории клише). Москва: Наука, 1970. 241 с.
18. Пирогов В.Л. Структура і семантика паремійних одиниць японської, англійської, української та російської мов: типологічний та лінгвокультурологічний аспекти: дис. ... канд. філол. наук : 10.02.17 / Київський нац. лінгвістичний ун-т. Київ, 2003. 230 с.
19. Подюков И.А. Семиотический аспект текста паремии, [в:] *Лингвистические и эстетические аспекты анализа текста*. Москва, 1999. С. 77–78.
20. Савенкова Л. Русская паремиология: семантический и лингво-культурологический аспекты. Ростов-на-Дону: Изд-во Ростовского университета, 2002. 239 с.
21. Савченко О.О. Етнокультурний компонент у семантиці назв елементів рельєфу (на матеріалі паремій української та англійської мов): дис. ... канд. філол. наук: 10.02.17 / Дрогобицький державний педагогічний університет імені Івана Франка, 2020. 200 с.
22. Селіванова О.О. Сучасна лінгвістика: термінологічна енциклопедія. Полтава: Довкілля-К, 2006. 716 с.
23. Семененко Н.Н. Когнитивно-прагматическая парадигма паремической семантики (на материале русского языка): автореф. дисс. на соискание уч. степени д-ра фил. наук: 10.02.01. Белгород, 2011. 46 с.
24. Скробот А.І. Лінгвокультурологічні особливості іспанських паремій з анімалістичним компонентом. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Серія: Філологія*. 2014. Вип. 10 (1). С. 173–175.
25. Сулейманова Я.О. Аксиологічна семантика паремій з компонентами на позначення природних стихій: *вода, вогонь, повітря і земля* (на матеріалі англійської, німецької, української та російської мов): дис. ... канд. філол. наук: 10.02.15 / Чорноморський нац. ун-т імені П. Могили. Миколаїв, 2018. 288 с.
26. Шанский Н.М. Фразеология современного русского языка. Санкт-Петербург, 1996. 192 с.
27. Kurkowska H., Skorupka S. *Stylistyka polska. Zarys*. Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN, 2001. 403 s.
28. Mieder W. General thoughts on the nature of the proverb. *Revista de Etnographie si Folklore*. 1991. Vol. 36. P. 151–164.
29. Szutkowski T. Współczesna paremiografia rosyjska i polska. Stan. Problemy. Perspektywy: autoref. w postępowaniu o nadanie stopnia doktora habilitowanego. Szczecin, 2015. 23 s.
30. Szutkowski T. Современная паремиология и её соотношение с другими научными дисциплинами. *Annales Neophilologiarum*. 2012. Nr 6. S. 117–123.
31. Świerczyńska D. *Przysłowia są na wszystko*. Warszawa : Wydawnictwo Szkolne PWN, 2001. 548 s.
32. Taylor A. *The proverb*. Cambridge: Harvard University Press, 1931.
33. Wyżkiewicz-Maksimow R. *Językowy obraz człowieka – charakter i osobowość w paremiologii polskiej, serbskiej i chorwackiej*. Gdańsk: Wydawnictwo Uniwersytetu Gdańskiego, 2012. 333 s.

Джерела

34. ВТССУМ – Великий тлумачний словник сучасної української мови / уклад. та голов. ред. В.Т. Бусел. Київ; Ірпінь: Перун, 2005. VIII. 1728 с.
35. ЕУМ – Українська мова. Енциклопедія / Редкол.: Русанівський В.М., Тараненко О.О. (співголови), Зяблюк М.П. та ін. 3-є вид. Київ: Вид-во «Українська енциклопедія» ім. М.П. Бажана, 2007. 856 с.
36. МФЕ – Мала філологічна енциклопедія / уклали: О.І. Скопненко, Т.В. Цимбалюк. Київ: Довіра, 2007. 478 с.
37. EJO – Encyklopedia językoznawstwa ogólnego / pod red. K. Polańskiego. Wrocław : Ossolineum, 1999. 739 s.
38. EJP – Encyklopedia języka polskiego / pod red. S. Urbańczyka. Wrocław : Ossolineum, 1991. 486 s.

39. NKP – Krzyżanowski J. Nowa księga przysłów i wyrażeń przysłowiowych polskich. Warszawa : PIW, 1969. T. I. 882 s.
40. USJP – Uniwersalny słownik języka polskiego / Pod red. S. Dubisza. Warszawa, 2003. T. 1–4. [Wersja elektroniczna dostępna na CD-ROM (wersja 1.0, 2004)].
41. WSFJP – Müldner-Nieckowski P. Wielki słownik frazeologiczny języka polskiego: wyrażenia, zwroty, frazy. Warszawa: Świat Książki, 2004. 1088 s.

References

1. Alefirenko N.F., Semenenko N.N. (2009) Frazeologiya i paremiologiya [Phraseology and paremiology]. Moskva: Flinta. 344 s. [in Russian].
2. Amosova N.N. (1963) Osnovy angliyskoy frazeologii [Fundamentals of English phraseology]. Leningrad: Izdatelstvo Leningradskogo universiteta. 208 s. [in Russian].
3. Aristotel (2015) Poetika. Ritorika [Poetics. Rhetoric]. Sankt-Peterburg: Azbuka, Azbuka-Attikus. 320 s. [in Russian].
4. Danylenko L.I. (2019) Cheska paremiolohiia v henetychnomu, linhvokohnityvnomu i diskursyvnomu vysvitleni [Czech paremiology in genetic, linguocognitive and discursive light]: monohrafiia. Kyiv: Vydavnychi dim Dmytra Buraho. 440 s. [in Ukrainian].
5. Dudenko O.V. (2002) Nominatyvna ta komunikatyvna pryroda ukrainskykh paremii [Nominative and communicative nature of Ukrainian paremias]: avtoref. dys. na zdobuttia nauk. stupenia kand. filol. nauk: 10.02.01. Kyiv. 20 s. [in Ukrainian].
6. Dzhelalova L.A. (2013) Struktura i semantika paremii tematicheskoi grupy «Chelovek» [The structure and semantics of the paremias of the thematic group «Man»]: diss. ... kand. filol. nauk: 10.02.01 / Ulianovskiy gosudarstvennyi universitet. Ulianovsk. 315 s. [in Russian].
7. Holubovska I.O. (2004) Etnichni osoblyvosti movnykh kartyn svitu [Ethnic features of language world model]: monohrafiia, 2-e vyd., vypr. i dop. Kyiv: Lohos. 284 s. [in Ukrainian].
8. Kalko V.V. (2018) Problema definitsii paremii v suchasni linhvistytsi [The problem of defining paremia in modern linguistics]. *Movoznavchyi visnyk*. Vyp. 24–25. S. 77–86 [in Ukrainian].
9. Katsiuba L.B. (2013) Opredelenie paremii (lingvisticheskii aspekt definitsii) [Definition of paremia (linguistic aspect of the definition)]. *Vestnik IUURGU. Seriya «Lingvistika»*. № 1, T. 10. S. 65–67 [in Russian].
10. Kotsiuba Z.H. (2010) Refleksii pobutovoi svidomosti v riznomovnomu proverbialnomu prostori (vid universalnogo do natsionalnogo) [Reflection of everyday consciousness in a multilingual proverbial space (from universal to national)]: monohrafiia. Lviv: DP Vydavnychi dim «Ukrpol». 472 s. [in Ukrainian].
11. Kurkowska H., Skorupka S. (2001) Stylistyka polska. Zarys. Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN. 403 s. [in Polish].
12. Malkova A.S. (2012) O strukture tezaurusu poslovits [About the structure of the proverb thesaurus]. *«Kompiuternaya lingvistika i intelektualnye tekhnologii»: Trudy Mezhdunarodnoy konferentsii «Dialog 2012»*. Bekasovo. S. 404–418 [in Russian].
13. Mokienco V.M. (1982) K razgranicheniyu geneticheskikh i tipologicheskikh svyazey slavianskoy pogovorki [To the differentiation of genetic and typological connections of the Slavic proverb]. *Sovremennye slavianskie kultury: razvitie, vzaimodeistvie, mezhdunarodnyi kontekst*. Materialy Mezhdunar. Konferentsii IUNESKO, 28 maya – 1 iyunia 1979. Kiev. S. 364–369 [in Russian].
14. Mokienco V.M. (2010) Sovremennaya paremiologiya (lingvisticheskie aspekty) [Modern paremiology (linguistic aspects)]. *Mir russkogo slova*. № 3. S. 6–20 [in Russian].
15. Ozhegov S.I. (1957) O strukture frazeologii (v svyazi s proektom frazeologicheskogo slovaria russkogo yazyka) [On the structure of phraseology (in connection with the draft phraseological dictionary of the Russian language)]. *Leksikograficheskii sbornik*. Moskva: Izd-vo inostr. i nats. slovarei, Vyp. II. S. 31–53 [in Russian].
16. Permiakov G.L. (1970) Ot pogovorki do skazki (zametki po obshchey teorii klishe) [From sayings to fairy tales (notes on general theory of clichés)]. Moskva: Nauka. 241 s. [in Russian].
17. Permiakov G.L. (1988) Osnovy strukturnoy paremiologii [Fundamentals of structural paremiology]. Moskva: Nauka. 236 s. [in Russian].
18. Podiukov I.A. (1999) Semioticheskii aspekt teksta paremii [The Semiotic Aspect of the Paremia Text], [v:] *Lingvisticheskie i ehsteticheskie aspekty analiza teksta*. Moskva. S. 77–78 [in Russian].
19. Pyrohov V.L. (2003) Struktura i semantika paremiinykh odynyts yaponskoi, anhliiskoi, ukrainskoi ta rosiiskoi mov: typolohichni ta linhvokulturolohichni aspekty: dys. ... kand. filol. nauk: 10.02.17 / Kyivskiy nats. linhvistychnyi un-t. Kyiv. 230 s. [in Ukrainian].
20. Savchenko O.O. (2020). Etnokulturnyi komponent u semantytsi nazv elementiv reliefu (na materialii paremii ukrains'koi ta anhliis'koi mov) [Ethnocultural component in the semantics of the names of relief elements (on the material of paremias of Ukrainian and English languages)]: dys. ... kand. filol. nauk: 10.02.17 / Drohobyskyi derzhavnyi pedahohichniy universytet imeni Ivana Franka. 200 s. [in Ukrainian].
21. Savenkova L. (2002) Russkaya paremiologiya: semanticheskii i lingvo-kulturologicheskii aspekty [Russian paremiology: semantic and linguo-cultural aspects]. Rostov-na-Donu: Izd-vo Rostovskogo universiteta. 239 s. [in Russian].

22. Selivanova O.O. (2006) Suchasna lnhvistyka: terminolohichna entsyklopediia [Modern linguistics: terminological encyclopedia]. Poltava: Dovkillia-K. 716 s. [in Ukrainian].
23. Semenenko N.N. (2011) Kognitivno-pragmatischekaya paradigma paremicheskoy semantiki (na materiale russkogo yazyka) [Cognitive-pragmatic paradigm of paremic semantics (based on the Russian language)]: avtoref. diss. na soiskanie uch. stepeni d-ra filol. nauk: 10.02.01. Belgorod. 46 s. [in Russian].
24. Shanskiy N.M. (1996) Frazeologiya sovremennogo russkogo yazyka. Sankt-Peterburg. 192 s. [in Russian].
25. Skrobot A.I. (2014). Lnhvokulturolohichni osoblyvosti ispanskykh paremiy z animalistychnym komponentom [Linguo-cultural features of Spanish paremias with an animalistic component]. *Naukovyi visnyk Mizhnarodnoho humanitarnoho universytetu. Seriya: Filolohiia*. Vyp. 10(1). S. 173–175 [in Ukrainian].
26. Suleimanova Ya.O. (2018) Aksiolohichna semantyka paremii z komponentamy na poznachennia pryrodnykh stykhii: voda, vohon, povitria i zemlia (na materiali anhliiskoi, nimetskoj, ukrainskoj ta rosiiskoi mov) [Axiological semantics of paremias with components to denote natural elements: water, fire, air and earth (based on English, German, Ukrainian and Russian)]: dys. ...kand. filol. nauk: 10.02.15 / Chornomorskyi nats. un-t imeni P. Mohyly. Mykolaiv. 288 s. [in Ukrainian].
27. Vinogradov V.V. (1977) Izbrannyye trudy. Leksikologiya i leksikografiya [Lexicology and lexicography]. Moskva: Nauka. 312 s. [in Russian].
28. Mieder W. (1991) General thoughts on the nature of the proverb. *Revista de Etnographie si Folklore*. Vol. 36. P. 151–164 [in English].
29. Świerczyńska D. (2001) Przysłowia są na wszystko. Warszawa: Wydawnictwo Szkolne PWN. 548 s. [in Polish].
30. Szutkowski T. (2012) Sovremennaia paremiologiya i ee sootnoshenie s drugimi nauchnymi distsiplinami [Modern paremiology and its relationship with other scientific disciplines]. *Annales Neophilologiarum*. Nr 6. S. 117–123 [in Polish].
31. Szutkowski T. (2015) Współczesna paremiografia rosyjska i polska. Stan. Problemy. Perspektywy: autoref. w postępowaniu o nadanie stopnia doktora habilitowanego. Szczecin. 23 s. [in Polish].
32. Taylor A. (1931) The proverb. Cambridge: Harvard University Press [in English].
33. Wyżkiewicz-Maksimow R. (2012) Językowy obraz człowieka – charakter i osobowość w paremiologii polskiej, serbskiej i chorwackiej. Gdańsk: Wydawnictwo Uniwersytetu Gdańskiego. 333 s. [in Polish].

Source

34. EJO – Encyklopedia językoznawstwa ogólnego (1999) / pod red. K. Polańskiego. Wrocław: Ossolineum. 739 s. [in Polish].
35. EJP – Encyklopedia języka polskiego (1991) / pod red. S. Urbańczyka. Wrocław: Ossolineum. 486 s. [in Polish].
36. EUM – Ukrainka mova. Entsyklopediia (2007) / Redkol.: Rusanivskiy V.M., Taranenko O.O. (spivholovy), Ziabliuk M.P. ta in. 3-ye vyd. Kyiv: Vyd-vo «Ukrains'ka entsyklopediia» im. M.P. Bazhana. 856 s. [in Ukrainian].
37. MFE – Mala filolohichna entsyklopediia (2007) [Small philological encyclopedia] / uklady: O.I. Skopnenko, T.V. Tymbaliuk. Kyiv: Dovira. 478 s. [in Ukrainian].
38. NKP – Krzyżanowski J. Nowa księga przysłów i wyrażeń przysłowiowych polskich. Warszawa: PIW. 1969. T. I. 882 s. [in Polish].
39. USJP – Uniwersalny słownik języka polskiego (2003) / Pod red. S. Dubisza. Warszawa. T. 1–4. [Wersja elektroniczna dostępna na CD-ROM (wersja 1.0, 2004) [in Polish].
40. VTSSUM – Velykyi tłumachnyi slovnyk suchasnoi ukrainskoj movy (2005) [Large explanatory dictionary of the modern Ukrainian language] / uklad. ta holov. red. V.T. Busel. Kyiv; Irpin: Perun. VIII. 1728 s. [in Ukrainian].
41. WSFJP – Müldner-Nieckowski P. Wielki słownik frazeologiczny języka polskiego: wyrażenia, zwroty, frazy (2004). Warszawa: Świat Książki. 1088 s. [in Polish].

THEORETICAL APPROACHES TO THE ANALYSIS OF PAREMIAS IN UKRAINIAN, RUSSIAN AND POLISH LINGUISTICS

Abstract. Paremiology is an area of interest not only in linguistics, but also in sociology, ethnology, culturology, folklore and psychology. Considering the versatility and structural and semantic diversity, paremias have attracted the attention of researchers in various humanities for centuries. Surely, one of the main issues in linguistics was and remains the method of studying proverbs and sayings. Over time, a significant level of methodology has allowed a number of studies on the phenomenon of paremia and its functioning in the language system. This is evidenced by the scientific works of Ukrainian, Polish and Russian scientists of the past and present.

In our article the actual and debatable problem of terminological definition of the term *paremia* is briefly considered. It has been found that there is still no established interpretation of paremias in linguistics. The main attention is focused on both the established (*complex linguistic, structural, oppositional, functional-syntactic, comparative-typological, onomasiological*) and the newest (*ideographic, linguistic-cultural, complex interdisciplinary, cognitive, cognitive-discursive, structural-semiotic, conceptual discursive, pragmatic*) approaches to the study of proverbs and sayings in Ukrainian, Russian and Polish linguistics. Our task was to develop linguistic research on the study of paremic units and to find out the approaches used by linguists to

describe paremias.

The paper highlights the views of scholars who belong to the supporters of broad and narrow approaches to the affiliation or inappropriateness of proverbs and sayings in the phraseological fund. With a narrow understanding of phraseology, proverbs and sayings, we look beyond it because proverbs and sayings have existed since ancient times.

The analysis of the works testifies to the breadth of the methodology of research of paremic units, which are special units of language. Therefore, further study of more material will allow us to identify other approaches to the study of paremias.

Keywords: approach, methodology, paremic unit, proverb, saying, definition.

© Мороз Т., 2021 р.

Тетяна Мороз – аспірантка III-го року навчання Інституту мовознавства ім. О.О. Потебні НАН України, Київ, Україна; tatianamoroz94@gmail.com; <https://orcid.org/0000-0001-6891-8326>

Tetiana Moroz – graduate student, O.O. Potebnya Institute of Linguistics, National Academy of Science of Ukraine, Kyiv, Ukraine; tatianamoroz94@gmail.com; <https://orcid.org/0000-0001-6891-8326>

МІКРОТОПОНІМИ КІНЦЯ XVIII – ПОЧАТКУ XIX СТОЛІТТЯ, МОТИВОВАНІ НАЗВАМИ РОСЛИН (на матеріалі онімів Самбірського циркулу)

Науковий вісник Ужгородського університету. Серія: Філологія.

Випуск 1(45)

УДК 811.161.2'373.21

DOI: 10.24144/2663-6840/2021.1(45).321–326

Мосу́р О. Мікротопоніми кінця XVIII – початку XIX століття, мотивовані назвами рослин (на матеріалі онімів Самбірського циркулу); кількість бібліографічних джерел – 6; мова – українська.

Анотація. *Актуальність дослідження* полягає у недостатньому опрацюванні історичних мікротопонімів України. У статті проаналізовано пропріативи Самбірського циркулу – історичної адміністративно-територіальної одиниці Галичини кінця XVIII – початку XIX ст. Він об'єднував 412 населених пунктів (міст, сіл, передмість, присілків, хуторів). За сучасним адміністративно-територіальним поділом це частина поселень Самбірського, Старосамбірського, Дрогобицького, Турківського, Городоцького, Мостиського, Пустомитівського, Миколаївського, Стрийського та Сколівського районів Львівської області та 5 поселень на території Польщі. Мікротопоніми зафіксовані на сторінках двох писемних пам'яток: Йосифінської (1785–1788) та Францисканської (1819–1820) метрик. Вони зберігаються у Центральному державному історичному архіві у м. Львові (фонд 19 опис XIV і фонд 20 опис XIV відповідно). Це перші поземельні кадастри Галичини, які містять деталізований опис земель краю та економічну оцінку їхньої вартості. Для виокремлення власних назв мікрооб'єктів із контексту метрик застосовано метод текстологічного аналізу. За семантикою мотивувальних баз історичні мікротопоніми Самбірського циркулу поділено на відапелятивні (56%) та відонімні (44%). Відапелятивні утворення – це похідні від географічної термінології та лексем, пов'язаних із антропогенним чинником. Географічна термінологія об'єднує назви рельєфу, ґрунтів, гідрооб'єктів, фіто- та зоолексеми. *Мета статті* – здійснити аналіз мікротопонімів Самбірського циркулу, зафіксованих у кадастрах і утворених від апелятивної лексики на позначення рослин. *Основні завдання статті:* зібрати мікротопоніми регіону, похідні від найменувань рослин; здійснити лексико-семантичний аналіз твірних баз власних назв; провести кількісні підрахунки фітомікротопонімів. *Короткі результати і висновки.* До фітолексем зараховано найменування дерев, кущів, трав'янистих рослин – окультурених (злакових, городніх) і дикорослих, назви сукупності рослин. Ця апелятивна лексика була продуктивною у творенні мікротопонімів Самбірського циркулу на зламі XVIII–XIX ст. і мотивувала 7,1% пропріативів від усієї кількості власних назв малих географічних об'єктів регіону.

Ключові слова: мікротопонім, Самбірський циркул, Йосифінська (1785–1788) метрика, Францисканська (1819–1820) метрика.

Постановка проблеми. Вивчення історичної мікротопонімії – одне з першочергових завдань ономастики в Україні. Лексико-семантичний аналіз твірних баз онімів допомагає з'ясувати історичні, соціальні, географічні особливості краю. Мікротопоніми аналізуємо на матеріалі власних назв Самбірського циркулу, які зафіксовані на сторінках писемних пам'яток XVIII–XIX ст. – у Йосифінській (1785–1788) і Францисканській (1819–1820) метриках. Фітомікротопоніми – кількісно значна частина онімів історичного регіону (7,1%). Мотивувальними базами цих найменувань були назви дерев, кущів, трав і сукупності рослин.

Аналіз досліджень. Назви рослин, поширених на теренах населеного пункту, часто відображені у власних найменуваннях малих географічних об'єктів. Лексико-семантичні особливості цих пропріативів розглянуто у низці досліджень української мікротопонімії [Сокіл 2008; Проць 2011; Яніцька 2012; Василик 2015; Лужецька 2015].

Мета статті – здійснити аналіз мікротопоназв Самбірського циркулу, утворених від фітолексем. **Завдання статті:** зібрати мікротопоніми регіону, похідні від найменувань рослин; здійснити лексико-семантичний аналіз твірних баз власних назв; провести кількісні підрахунки фітомікротопонімів.

Методи та методика дослідження. У статті використано такі методи: *текстологічний аналіз*

(усі мікротопоніми виокремлено з контексту писемних пам'яток); *описовий метод* – це «сукупність процедур інвентаризації, таксономії й інтерпретації досліджуваних мовних явищ на певному етапі розвитку мови» [Селіванова 2008, с. 63]; застосовано *прийоми зовнішньої та внутрішньої реконструкції порівняльно-історичного методу* (використовуючи етимологічні словники, подано семантику, семантичні зміщення чи варіювання мотивувальних баз мікротопонімів); дві методики *структурного методу* – безпосередніх складників та компонентного аналізу; *зіставний метод* (порівняння фактажу метрик); елементи *кількісного аналізу*.

Виклад основного матеріалу. Територія СЦ характеризується багатим і різноманітним рослинним світом. Найменування дерев, кущів, трав і сукупності рослин засвідчені в основах історичних онімів.

А) Мікротопоніми, мотивувальними базами яких є назви дерев:

Лексема *береза* (*Berezy*, г. (Торч, ФМ, 130зв)) на апелятивному рівні творить розлогий ряд слів, від яких походять мікротопоніми СЦ: *березина* (*U Brzeziny*, н. (Волощ, ЙМ, 69зв) (Волощ, ФМ, 38зв)) (*березиця*, *березник*) 'березовий ліс' [Дан, с. 13] (*Bereznica*, зар. (БірчСтНов, ФМ, 46зв); *Bereznik*, зар. (Липов, ЙМ, 7зв)).

Апелятив *берест* позначає 'в'яз' [ЕСУМ, т. I, с. 173], 'листяне дерево з коричнево-сірою корою і овальними, на кінці загостреними листками, яке використовують для живоплотів та захисних лісо-насаджень' [СУМ, т. I, с. 160] > *Pod Brzestami*, п. (ЛяшкМур, ЙМ, 19зв), *берестина* 'берестовий гай' [ЕСУМ, т. I, с. 173] > *W Berestyńie*, луки (Хиш, ЙМ, 139зв).

Фітолексема *бук* (*Buki*, м. (Ор, ЙМ, 215зв)) є твірною для низки апелятивів: *буковина* ('букове дерево', 'буковий ліс' [Гр, т. I, с. 109]) > *Bukowina*, л. (Підм, ФМ, 14зв), м. (Нед, ЙМ, 3), н. (Свидн, ЙМ, 51зв), пас. (Воют, ЙМ, 45зв) (Воют, ФМ, 75зв)), *буковий* > *Bukowy Las*, л. (Воют, ЙМ, 15зв)), *бучина* ('букове дерево, бук' [СУМ, т. I, с. 268]) > *Buczina*, зар. (Рог, ЙМ, 30зв), л. (ВлчДол, ЙМ, 32зв)), *бучник* (уважаємо, те саме, що бучина) > *Buczniak*, л. (Новош, ЙМ, 86зв) (Новош, ФМ, 55зв).

Апелятив *верба* (*U Wirbki*, п. (БілВел, ЙМ, 156зв)) і її похідні (*вербина* «лоза» [ЕСУМ, т. I, с. 350] > *Wierzbina*, зар. (Берег, ЙМ, 2), п. (Зарайс, ЙМ, 37) (Містк, ЙМ, 15зв)), *вербник* 'зарості верб або верболозу' [СУМ, т. I, с. 326]) > *Werbniaki*, луки, п. (Кавськ, ФМ, 169зв)) репрезентовані у пропріативах СЦ.

Похідні лексеми *вільха* ('листяне вологолюбне дерево або кущ родини березових' [СУМ, т. I, с. 675]) – *ольшина* (з протетичним [в] – *вольшина*) (*Olszina*, л. (Долоб, ЙМ, 9зв) // *Wolszyna*, пот. (БанКот, ЙМ, 22)), *ольшинник* (пор. *вільшина* – 'вільховий гай' [ЕСУМ, т. I, с. 400], *ольшина* / *ольшинник* – 'вільховий ліс' [Дан, с. 91]) (*Olszinnik*, л. (Рихт, ЙМ, 108зв) (Рихт, ФМ, 144зв)) – твірні бази мікротопонімів СЦ.

Деривати лексеми *граб* – *грабища* (імовірно, місце, де росли або ростуть граби) (*Hrabiszczka*, п. (ГусВиж, ЙМ, 76зв)), *грабник* «грабовий ліс» [Дан, с. 38] (*Hrabniki*, н. (Стор, ЙМ, 287зв)) – мотивувальні бази історичної онімії.

На досліджуваних теренах від фітолексеми *груша* у демінутивній формі (*грушка*) утворилось 3 мікротопоніми: *Hruszki*, луки (Ул, ЙМ, 263зв).

Апелятив *дуб* > *Dub*, л. (ДнДуб, ЙМ, 108зв), пот. (Спас, ЙМ, 9зв)), *дуб'є* (= *дуб'я*) – збірн. до дуб [СУМ, т. II, с. 431] (*Dubie*, л. (Чайк, ЙМ, 148зв) (Чайк, ФМ, 170зв)), *дубина* і *дубник* номінують 'дубовий ліс' [ЕСУМ, т. II, с. 137] > *Dubinki*, н. (Горуц, ЙМ, 95зв); *Poddębniak*, н. (Вош, ЙМ, 37зв), лук. (Вош, ЙМ, 53зв), п. (Канаф, ЙМ, 6). Атрибут *дубовий* > *Dębowy Gaiek*, л. (Рол, Б, ЙМ, 18зв) (Рол, Б, ФМ, 23зв)). На позначення 'листяного лісу на родючих ґрунтах, у якому переважає дуб' [СУМ, т. II, с. 296] побутує номен *діброва* > *Dubrowa*, л. (Лішн, ЙМ, 59зв) (Лішн, ФМ, 102зв), тол./пас. (Черх, ЙМ, 86зв).

Загальні назви *ільм* > *Ит*, в. (Білич, ЙМ, 233зв) (Білич, ФМ, 149зв), *ільма* (= *ільм* 'високе дерево родини в'язових із цінною деревиною, поширене в Європі' [СУМ, т. IV, с. 18]) > *Итма*, л. (Вовч, ЙМ, 337зв) (Присл, ЙМ, 179зв), п. (Рос, ЙМ, 80зв) (Рос, ФМ, 57зв), *ільмів'я* (напевно, лексема позначає сукупність ільмів) > *Итмиwіа*, н. (Опак, ЙМ, 107зв)

(Опак, ФМ, 116зв) // *Итмуwіе*, л. (Опак, ФМ, 124зв).

Фітолексема *липа* (*Lipa*, лук. (Колп, ЙМ, 53зв) (Колп, ФМ, 86зв)) і її похідні на апелятивному рівні (*липина* 'липовий ліс', *липник* 'липовий гай' [ЕСУМ, т. III, с. 237] (*Kolo Lipnika*, гор. (Лип'є, ЙМ, 4зв), п. (Стебн, ЙМ, 13зв); *Lipina*, л. (Рог, ЙМ, 17зв)) творять ряд онімів.

Деякі кушові породи верби іменують *лозою* (*лозиною*) [СУМ, т. IV, с. 541] (*Lozu*, л. (ЛужДол, ЙМ, 105зв) (ЛужДол, ФМ, 133зв); *Łozyna*, гр. (Горб, ЙМ, 2зв)), а 'місце, де росте багато лози' [Дан, с. 78], 'зарості лози' [СУМ, т. IV, с. 541] – *лозняком* (*лозником*) (*Łozniki*, лук. (Долж, ЙМ, 31зв)).

Фітономен *осика* > *Pod Osikami*, п. (Бач, ЙМ, 46зв). На теренах СЦ побутують назви *осиковець* (імовірно, ліс, у якому ростуть осики (пор. липовець 'ліс, де ростуть липи' [Дан, с. 75]) (*Osikowiec*, л. (Кранц, ЙМ, 60)), *осичник* (= *осичняк* 'осиковий ліс або гай' [СУМ, т. IV, с. 763]) (*Osiczniak*, луки (Берег, ЙМ, 132зв) (Берег, ФМ, 146зв), пас. (Над, ФМ, 19зв)).

Сиглою називають 'смереку, що має тільки верхівкове віття», «гірський ліс із таких смерек' [СУМ, т. IX, с. 156] (походження слова не зовсім ясне, очевидно, запозичене із угорської мови (пор.: уг. *szikla* 'скеля' виводиться від слов'янського скала) або ж із румунської (пор.: рум. *sihlă* 'густий молодий лісок'); пор. ще: лтс. *siklis* 'невелике болото в лісі' [ЕСУМ, т. V, с. 225]) > *Syhyly*, н. (Опак, ЙМ, 98зв) (Опак, ФМ, 108зв), пас. (Стор, ЙМ, 229зв) (Стор, ФМ, 204зв).

Номен *слива* (< псл. *sliva* (*slivьka) < іє. *slī-цо- 'синюватий' [ЕСУМ, т. V, с. 298]) на апелятивному рівні утворює лексему *сливник* 'садок із сливових дерев або молода сливова порість' [СУМ, т. IX, с. 351] > *Sliwnik pod Okopem*, гор. (ЛяшкЗав, ЙМ, 9зв) (ЛяшкЗав, ФМ, 4зв).

Смерека (*Pod Smereka*, лук. (Східн, ЙМ, 41зв)), *смеречник* (очевидно, смерековий ліс; пор. дубник) (*Smerecznik w Abramcu*, зар. (Мита, ЙМ, 18зв)), смеречина 'смерекові зарослі, смерековий ліс' [СУМ, т. IX, с. 397] (*Smereczyna*, н. (Іс, ЙМ, 45зв) (НанчВел, ЙМ, 8), г. (НанчВел, ЙМ, 8)), смерек 'ялина звичайна' [ЕСУМ, т. V, с. 318] (*Smerek*, г. (СухПот, ЙМ, 1зв), л. (Заріч, ЙМ, 50зв) (Заріч, ФМ, 81зв)) – твірні бази мікротопоназв СЦ.

Лексема *сосна* (*Pod Sosną*, п. (ЛяшкЗав, ЙМ, 21зв–22зв) (ЛяшкЗав, ФМ, 15зв)) мотивує низку пропріативів. Апелятив сосни номінує 'невелику ділянку лісу з соснами' [Дан, с. 127] (*Pod Sosnami*, н. (Підб, ЙМ, 176зв)), *сосник* – 'сосновий гай' [ЕСУМ, т. V, с. 359] (*W Sosniku*, п. (Дубан, ЙМ, 31зв) (Дубан, ФМ, 18зв)), *сосновець*, імовірно, виражає аналогічну до слів липовець, осиковець семантику (*Sosnowiec*, л. (Дубан, ЙМ, 30зв) (Дубан, ФМ, 18зв)).

Номен *черемха* > *Czeremcha*, зар. (Берест, ЙМ, 47зв)).

Дендролексема *черешня* представлена в одному онімі кін. XVIII ст.: *Pod Czereszniami*, н. (Мост і Дн, ЙМ, 12зв).

19 мікротопоназв циркулу мотивуються номеном *явір* (< псл. (*j*)*avorь* (праслов'янське запо-

зичення з германських мов) [ЕСУМ, т. VI, с. 531] (*Pod Jaworot*, лук. (Жд, ЙМ, 43зв)), *яворник* (очевидно, яворовий ліс; пор. дубник) (*Jawornik*, в. (Михн, ЙМ, 127зв), п. (Ул, ЙМ, 78зв) (Ул, ФМ, 130зв)), *яворниска* (імовірно, місце, де ріс або росте яворовий ліс; пор. озериско) (*Jaworniska*, л. (Виц, ЙМ, 71зв) (Виц, ФМ, 72зв)), *яворинка* (зменшено-пестливе до *яворина* 'яворовий ліс; яворова памолоть' [СУМ, т. XI, с. 622] (*Jaworynka*, п. (Східн, ЙМ, 52зв) (Східн, ФМ, 56зв)).

Ялина 'високе хвойне вічнозелене дерево родини соснових' [СУМ, т. XI, с. 642] (*Jalinki*, п. (Гус-Виш, ФМ, 46зв)), **ялиця** 'високе вічнозелене дерево родини соснових з густою пірамідалною кроною, м'якою плескатою хвоєю і великими шишками' [СУМ, т. XI, с. 643] (*Jałyci*, дебр. (Рип, ЙМ, 92зв)) (< псл. *edla, *edľ < іє. *edh-l < **edh-* «гострий» [ЕСУМ, т. VI, с. 543]) – твірні бази пропріативів. В основах мікротопонімів фіксуємо пол. апелятив *jodla* 'ялина'; це зумовлено, імовірно, тим, що писарі здебільшого були поляками і у тексті пам'яток знаходимо іншомовні вкраплення: *Jodliny*, л. (ВлчДол, ЙМ, 3зв); *Laz Jedlowy*, лаз (СтСіль, ЙМ, 354зв).

Мікротопоніми історичного регіону утворювалися як від назв хвойних, так і від назв листяних дерев.

Б) Мікротопоназви Самбірського циркулу, похідні від назв куци:

Базник 'собача бузина' [Гр, т. I, с. 20] > *Baznik*, п. (ЛяшкЗав, ФМ, 15зв).

Будзина 'бузина' [Гр, т. I, с. 105] > *Budzyny blisko Krzyza*, п. (Дал, ЙМ, 10зв), а **бузник** – 'бузинові зарості' [Гр, т. I, с. 107] > *Pole Buznykowate*, п. (Ласт, ЙМ, 293зв) (Ласт, ФМ, 212зв).

Назва **веприна** 'агрус' (пов'язана з вепр < псл. *veprь*) [ЕСУМ, т. I, с. 349–350; Он, т. 1, 89] > *Za Węprzyną*, п. (Ятв, ФМ, 22зв).

Назва куша **верес** > *Weres*, н. (Горуц, ЙМ, 61зв) (Горуц, ФМ, 67зв).

Сім онімів – віддендрологічні утворення, мотивовані лексемами **крушина** (< псл. *krušina* < *kriuxь* 'крихий' (жін. р. *krixa*) [ЕСУМ, т. III, с. 113]) (*Pod Kruszyną*, поля, луки (КропСт, ФМ, 231зв)) і **крушинець**, імовірно, – зарості крушини (пор. липовець, осиковець) (*Kruszyniec*, л. (Грімн, ЙМ, 39зв)).

Фітолексема **ліщина**, атрибут **лісовий** (прикм. до ліска «ліщина» [СУМ, т. IV, с. 523]) – твірні бази мікротопоназв досліджуваного регіону: *Krzaki Laskowe*, зар. (Гвозд, ЙМ, 2); *Leszczyny*, поля (Бусов, ЙМ, 62зв) (Бусов, ФМ, 63зв).

Мікротопоніми утворились і від дериватів номена **малина** на апелятивному рівні – **малинник** 'зарості малини' [ЕСУМ, т. III, с. 372] (*Malinik*, зар. (УгВин, ЙМ, 100)), **малиниска** / **малиновища**, які, вочевидь, вказують на те, що на цьому місці росла чи росте малина (пор.: озериско) (*Małyniska*, н. (Іс, ЙМ, 121зв); *Od Malinowicza*, н., луки (Горуц, ЙМ, 123зв) (Горуц, ФМ, 134зв)).

Дендролексема **терен** (< псл. *тъгнъ [ЕСУМ, т. V, с. 551]) представлена у 24 онімах, зафіксованих у ЙМ і ФМ. Мотиваторами, окрім апелятива те-

рен в сингулятивній (*Ciern*, зар. (БенВиш, ЙМ, 5)) і плюральній (*Terny*, п. (Стебн, ЙМ, 44зв) (Стебн, ФМ, 93зв)) формах, є номен **тернина** 'терен' [ЕСУМ, т. V, с. 551] (*Tarninki*, м. (УгЗапл, ЙМ, 7зв), о. п. (Гвозд, ЙМ, 30зв)), **тернице** (пор. ставище) (*Tarnyszczce*, н. (Медв, ЙМ, 149зв)).

Мікротопоназв, похідних від найменувань куци, менше, ніж онімів, утворених від назв дерев.

В) Пропріативи, мотивовані найменуваннями окультурених і дикорослих трав'янистих рослин:

– Назви окультурених рослин

У цій підгрупі мікротопонімів виділено оніми, що походять від назв злакових культур і ті, що утворені від найменувань городніх рослин.

1) **Найменування злакових культур.** Зернові рослини – важливий компонент у харчуванні людей і тварин. Їхня цінність відобразилась і збереглась у мікротопонімах.

Шість мікротопоназв мотивуємо похідними лексеми **жито**: **житище** (мн. – *житища*) = житнище 'поле, на якому росло жито' [СУМ, т. II, с. 533] (*Pod Zytyszczami*, п. (Іс, ЙМ, 217зв)), прикметником **житній** (*Zazytnym*, н. (Медин, ЙМ, 108зв) (Медин, ФМ, 57зв)).

Фітолексема **овес** (< псл. *ovьsz* [ЕСУМ, т. IV, с. 150]) збережена в онімах з та без протетичного [в]. Твірними словами виступають номен **овсиско** (*wіwіsіsьko* 'поле, з якого скосили овес' [ЕСУМ, т. IV, с. 149]) (*Owsisko między Potoczkaми*, п. (Поверг, ЙМ, 36зв)) й **вівсяниця** ('вівсяна солома' [Гр, т. I, с. 203] або ж 'один із видів трав, злакова кормова рослина, що росте на вологому ґрунті' [СУМ, т. I, с. 550]) (*Wіwіsіanica*, п. (ДнГол, ЙМ, 130зв)).

Історичні мікротопоніми похідні від деривата апелятива **просо** (< псл. *proso* [ЕСУМ, т. IV, с. 603]) – **просище** – іменує 'поле, на якому росте або росло просо' [СУМ, т. VIII, с. 284] (*Prosyszczce*, гр. (ІльнКор, ЙМ, 232зв)).

Лексема **пшениця** (< псл. *р̄szenіca* < *р̄szeno* 'пшоно' [ЕСУМ, т. IV, с. 648]) > *Za Pszenіcami*, н. (Тершак, ЙМ, 5зв).

Апелятив **ячмінниця** (< ячмінь < псл. (*j)ę̄cьtu* (род. в. одн. (*j)ę̄cьtene*) < іє. **ank-* 'згинати' [ЕСУМ, т. VI, с. 565]), очевидно, так, як і номен **ячмінсько**, називає 'поле, де був ячмінь' [ЕСУМ, т. VI, с. 565] > *Jaczmienszczce*, н. (Тур'є, ЙМ, 350зв) (Тур'є, ФМ, 366зв).

2) Найменування мікрооб'єктів, похідних від назв городніх рослин, – поодинокі явище. Усього фіксуємо вісім онімів. Три назви сільськогосподарських угідь мотивовано похідними фітолексеми **біб** (< псл. *bobь* [ЕСУМ, т. I, с. 189]). **Бобовиськом** і **бобовищем** іменують 'поле з-під бобу' [ЕСУМ, т. I, с. 189] > *Bobowyszczce*, н., лук. (Більч, ЙМ, 70зв) (Більч, ФМ, 181зв); *Bobowisko*, п. (Ор, ЙМ, 251зв) (Ор, ФМ, 346зв).

Деривати апелятива **капуста** (< слат. *compos(i) ta* «квашена, консервована капуста» [ЕСУМ, т. II, с. 379]) засвідчені в основах чотирьох діахронних мікротопоназв. Оніми творяться від лексеми **капуснисько** (пор. *капустиско* 'поле, на якому росте (росла) капуста' [ЕСУМ, т. II, с. 379] (*Kapusnisko*,

п. (Судк, ФМ, 122зв)). Одна назва пасовища похідна від номена *маковиська* (пор. *маковище* ‘поле, де був мак’) (< псл. *takъ* [ЕСУМ, т. III, с. 364]): *Małowiska*, пас. (Воют, ЙМ, 45зв).

– Дев’ять назв *дикорослих трав* утворюють 43 оніми, засвідчені у ЙМ і ФМ:

Лексеми *барвінок* ‘трав’яниста рослина з вічнозеленим листям і голубуватими квітами’ [СУМ, т. I, с. 105] (*W Barwinkach*, н. (Кавськ, ФМ, 167зв)) і *полин* ‘трав’яниста або напівкущова рослина родини складноцвітих з міцним запахом і гірка на смак’ [СУМ, т. VII, с. 68] (*Połyn*, п. (Бітл, ЙМ, 144зв) (Бітл, ФМ, 186зв)) утворюють по два мікротопоніми. У трьох мікротопоназвах засвідчено номен *напороть* ‘спорова безквіткова трав’яниста рослина з великим, дуже розсіченим листям, що росте в тінистих сирих місцях’ [СУМ, т. VI, с. 58]: *Paporot, пас.* (Рип, ЙМ, 96зв), у чотирьох – найменування *шавар* (*шувар*) «каір» [СУМ, т. XI, с. 555]: *Szawary*, лук. (Брон, ЙМ, 43зв); *Łączka Szuwarnia*, лук. (Фшт, ЙМ, 13зв). П’ять пропріативів мотивовано похідними загальної назви *хміль* ‘однорічна або багаторічна витка рослина родини шовковицевих, деякі види якої використовують у пивоварінні’ [СУМ, т. XI, с. 97]: *Chmielnik*, б. (Берег, ЙМ, 93зв) (Берег, ФМ, 106зв), н. (Медин, ЙМ, 115зв) (Медин, ФМ, 32зв). В основах семи онімів засвідчено номен *щавель* ‘трав’яниста, перев. багаторічна рослина родини гречкових, стебло й продовгувате листя якої здебільшого має кислий смак; використовується в кулінарії і медицині’ [СУМ, т. XI, с. 570]: *Pod Szczawnikami*, луки (Багн, ЙМ, 92).

Найбільшу продуктивність (по 9 пропріативів) напр. XVIII – на поч. XIX ст. проявили назви *кропива* (пол. *pokrzywa*) «трав’яниста рослина, стебло та листя якої густо вкриті жалкими волосками» [СУМ, т. IV, с. 365] (*Kropuwka*, н., п. (Ор, ЙМ, 286зв) (Ор, ФМ, 381зв); *Nad Pokrywnikami*, п. (Біск, ФМ, 98зв)) і *мох* «сланка спорова рослина без коріння та квітів, що росте у воглих місцях, на деревах, камінні» [СУМ, т. IV, с. 814] (*Mchy*, п. (КропСт, ЙМ, 11зв)). Зауважимо, що оніми, мотивовані фітолексевою *кропивник* (< *кропива*), можна кваліфікувати і як відтопонімні утворення (пор. ойконім *Кропивник* у Старосамбірському р-ні).

Мікротопоніми СЦ, похідні від назв трав’янистих рослин, мотивуються найменуваннями окультурених (злакових, городніх) та дикорослих рослин.

Г) Мікротопоніми, похідні від назв на позначення сукупності рослин:

‘Сосновий або інший шпильковий ліс; також мішаний ліс з переважанням сосни’ або ж ‘взагалі будь-який ліс’ [СУМ, т. I, с. 188] номінують *бором* (< псл. *богъ* ‘сосна, сосновий ліс’ [ЕСУМ, т. I, с. 200]) > *Birki*, н., дол. (КропСт, ФМ, 203зв).

Лексема *гай* ‘невеликий, перев. листяний ліс’ [СУМ, т. II, с. 15] > *Na Nauku*, поля, луки (Судк, ЙМ, 42зв) (Судк, ФМ, 95зв); *Przy Gaiu*, гр. (Бистр, ЙМ, 82зв).

Гушави і *гущина* (< *гуща* < *густий* < псл. *gostъ* [ЕСУМ, т. I, с. 627]) «гушавина», ‘густі зарості чо-

го-небудь’, ‘густий ліс’ [СУМ, т. II, с. 201], ‘густі хащі’ [ЕСУМ, т. I, с. 627] > *Gęszczawa*, пот. (Тарн, ЙМ, 57зв); *Gęszczyna*, л. (Рихт, ФМ, 135зв).

Два пропріативи, вважаємо, мотивовані лексевою *джемра* ‘темний ліс’, яке кваліфікують як запозичення з польської мови (пор. пол. *ciemnra* ‘темрява; лісова гушавина’, паралельне до укр. *темря*, слц. *temrava*, пов’язане з *ciemny* ‘темний’ [ЕСУМ, т. II, с. 48]): *Dzumerow*, м. (Жд, ЙМ, 2); *Na Dzumerey*, п. (Жд, ЙМ, 59зв). Підтвердженням цих тез є онім *Temiriawa*, л. (Мита, ЙМ, 94зв) (Мита, ФМ, 96зв), похідний від апелятива *темрява* (< *темний* < псл. *тъмльъ* < *тъма* ‘тъма, відсутність світла’ [ЕСУМ, т. V, с. 543]).

Лісом (< псл. *lěsъ* [ЕСУМ, т. III, с. 266]) іменують ‘велику площу землі, зарослу деревами і кущами’ [СУМ, т. IV, с. 522] (*Lasy*, н. (Берег, ЙМ, 60зв) (Туст, ЙМ, 80зв) (Хлів, ЙМ, 63зв) (Хлопч, ФМ, 60зв), поля (Стрілки, ФМ, 183зв)), *переліском* – ‘невеликий лісок; вузьку смугу лісу, що заходить у поле’ [ЕСУМ, т. III, с. 266] (*Pod Pereliskami*, п. (Лос, ЙМ, 8зв)), *прилісом* – ‘гай’, ‘узлісся’ [СУМ, т. VII, с. 659] (*Przylas*, л. (СпрВел, ЙМ, 109зв) (СпрВел, ФМ, 117зв)).

Один мікротопонім похідний від апелятива *пуща* ‘великий, густий, дрімучий ліс; хащі’ [СУМ, т. VIII, с. 412], ‘густі зарості молодого лісу’ [ЕСУМ, т. IV, с. 646] у формі множини: *Puszcze*, зар. (Медв, ЙМ, 113зв).

На противагу лісу, пуші, гаю, бору і ін. природним об’єктам, *сад* (< *садити* < псл. *saditi* [ЕСУМ, т. V, с. 163]) – це рукотворна реалія, ‘спеціально відведена значна площа землі, на якій вирощують плодові дерева, кущі’, ‘присадибна ділянка, засаджена плодовими деревами, кущами, квітами тощо’ [СУМ, т. IX, с. 9] (*Sad*, гор. (Воют, ФМ, 4зв), с. (Павл, ЙМ, 44зв) (Павл, ФМ, 47зв)).

Низка мікротопонімів похідна від апелятивів на позначення сукупності рослин із стрижневою семою ‘зарості’. Найпродуктивнішим напр. XVIII – на поч. XIX ст. виявилось слово *зануст* ‘зарість’ [СУМ, т. III, с. 284] (*Koło Zapustu*, п. (Стан, ЙМ, 16зв) (Стан, ФМ, 26зв)).

21 онім похідний від загальної назви *кряк* ‘кущ’ (< псл. **kryjakъ*, похідне (можливо, зменш.) від **kryjъ* ‘кущ, корінь’ [ЕСУМ, т. III, с. 115]) у плоральній формі (*Nad Krzakami*, п. (Стор, ФМ, 102зв)) та її варіанта – *крячиська* (*Na Krzacyskach*, п. (Терш, ЙМ, 201зв)).

Лексеми *хащ* ‘хмиз’ [СУМ, т. XI, с. 31] (*Chaszcz*, н. (Ор, ЙМ, 318зв) (Ор, ФМ, 419зв), прл. (Модр, ЙМ, 73зв)), *хащі* ‘густий, непрохідний ліс, чагарник’, ‘густі зарості яких-небудь дерев, кущів, трав і т. ін.’ [СУМ, т. XI, с. 32] (*Chaszczce*, зар. (Мохн, ЙМ, 12зв), пас. (Бор, ЙМ, 69зв)) (< псл. **xvorstъ* або **xvastъ*, з випадінням *v* [ЕСУМ, т. VI, с. 161]), *хащовець* (пор. *хащівник* ‘густий ліс’ [Дан, с. 140]) (*Chaszczowiec*, пот. (Кривк, ЙМ, 65зв)), *хащуватий* ‘укритий хащами’ [СУМ, т. XI, с. 32] (*Chaszczowate*, н. (Гут, ФМ, 258зв)) мотивували ряд мікротопоназв СЦ.

Номен *хруст* ‘хмиз’ [СУМ, т. XI, с. 159] (< псл. *xrust-* / *xrost-* [ЕСУМ, т. VI, с. 216]) > *Chrusta*

Na Sadzawkach, зар. (Татарин, ЙМ, 59зв).

У поземельних кадастрах засвідчуємо два оніми, утворені від загальної назви *зарослінь* (*зарослини*) (пор. *зарослі* ‘зарості’ [СУМ, т. III, с. 296]): *Zaroslin*, зар. (Мохн, ЙМ, 12зв); *Zaroslina*, л. (Долоб, ФМ, 31зв) (Лос, ЙМ, 22зв).

Фітолексми *хамник* (те саме, що *хабник* ‘чагарник’ [Гр, т. IV, с. 382] (< субстантивне утворення від псл. *habъ* ‘поганий’, *habati* ‘псувати’ [ЕСУМ, т. VI, с. 146])) (*Chamniki*, пас., гр. (СухПот, ЙМ, 12зв)), *хваст* (< псл. *xvastъ* [ЕСУМ, т. VI, с. 163]) ‘бур’ян’ [Гр, т. IV, с. 390] (*Chwastowiec*, пот. (Кривк, ФМ, 54зв)) і *чегірник* (*чагарник*) (< крим.-тат. *čajыр*

‘левада, лука, пасовисько’ або тур. *çayır*, які походять із перської мови [ЕСУМ, т. VI, с. 275]) ‘зарості багаторічних дерев’янистих кушових рослин’ [СУМ, т. XI, с. 262] (*Czehyrnyk*, дол. (Ласт, ФМ, 107зв)) представлені в поодиноких випадках.

Висновки. До фітолексем зараховано найменування дерев, кущів, трав’янистих рослин – окультурених (злакових, городніх) і дикорослих, назви сукупності рослин. Ця апелювативна лексика була продуктивною у творенні мікротопонімів Самбірського циркулу на зламі XVIII–XIX ст. і мотивувала 7,1% пропріативів від усієї кількості власних назв малих географічних об’єктів регіону.

Література

1. Василик О.Б. Мікротопонімія Уманщини XVII–XI ст.: автореф. дис. ... канд. філол. наук 10.02.01 / Донецький нац. ун-т. Вінниця, 2015. 20 с.
2. Лужецька О.Б. Мікротопонімія Південно-Західного Опілля: автореф. дис. ... канд. філол. наук 10.02.01 / ДВНЗ «Прикарпатський нац. ун-т ім. Василя Стефаника». Івано-Франківськ, 2015. 20 с.
3. Проць О.І. Мікротопонімія півночі Львівської області: автореф. дис. ... канд. філол. наук: 10.02.01 / Львів. нац. ун-т ім. Івана Франка. Львів, 2011. 21 с.
4. Селіванова О.О. Сучасна лінгвістика: напрями та проблеми: підручник. Полтава: Довкілля-К, 2008. 712 с.
5. Сокіл Н.В. Мікротопонімія Сколівщини. Львів: Львів. нац. ун-т ім. Івана Франка, 2008. 206 с.
6. Яніцька Н.Р. Мікротопонімія центральних та східних районів Львівської області: автореф. дис. ... канд. філ. наук: 10.02.01 / Львів. нац. ун-т ім. І. Франка. Львів, 2012. 18 с.

Перелік умовних позначень

Гр – Словарь української мови / Упор. з дод. влас. матеріалу Б. Грінченко: в 4-х т. К.: Вид-во Академії наук Української РСР, 1958.

Дан – Данилюк О.К. Словник народних географічних термінів Волині. – Вид. друге, доп. і виправл. Луцьк: ФОП Захарчук В.М., 2013. 148 с. (Бібліотека української ономастики).

ЕСУМ – Етимологічний словник української мови / Головн. ред. О.С. Мельничук. В 7 т. Київ: Наукова думка, 1982–2012.

ЙМ – Йосифінська (1785–1788) метрика. // ЦДІАЛ. Ф. 19. Оп. XIV.

СУМ – Словник української мови: в 11 т. Київ: Наукова думка, 1970–1980.

ФМ – Францисканська (1819–1820) метрика // ЦДІАЛ. Ф. 20. Оп. XIV.

References

1. Vasylyk O.V. (2015) Mikrotoponimiia Umanshchyny XVII–XI st. [Microtoponymy of the Umanshchyna of 17th–21st century]. PhD the author’s abstract: 10.02.01. Vinnytsia. 20 s. [in Ukrainian].
2. Luzhetska O.B. (2015) Mikrotoponimiia Pivdenno-Zakhidnoho Opillia [Microtoponymy of the South-Western Opillia]. PhD the author’s abstract: 10.02.01. Ivano-Frankivsk. 20 s. [in Ukrainian].
3. Prots O.I. (2011) Mikrotoponimiia pivnochi Lvivskoi oblasti [Microtoponymy of the north of Lviv region]. PhD the author’s abstract: 10.02.01. Lviv. 21 s. [in Ukrainian].
4. Selivanova O.O. (2008) Suchasna linhvistyka: napriamy ta problemy: pidruchnyk [Modern linguistics: directions and problems: a textbook]. Poltava: Dovkillia-K. 712 s. [in Ukrainian].
5. Sokil N.V. (2008) Mikrotoponimiia Skolivshchyny [Microtoponymy of the Skole district]. Lviv. 206 s. [in Ukrainian].
6. Yanitska N.R. (2012) Mikrotoponimiia tsentralnykh ta skhidnykh raioniv Lvivskoi oblasti [Microtoponymy of central and eastern districts of Lviv region]. PhD the author’s abstract: 10.02.01. Lviv. 18 s. [in Ukrainian].

List of abbreviation

Гр – Slovar ukrainskoi movy u 4 t. [The Dictionary of the Ukrainian Language in 4 t.]. Kyiv: Vyd-vo Akademii nauk Ukrainkoi RSR, 1958. [in Ukrainian].

Дан – Danyliuk O.K. (2013) Slovnyk narodnykh heohrafichnykh terminiv Volyni [The Dictionary of folk geographical terms of Volyn]. Lutsk: FOP Zakharchuk V.M., 2013. 148 s. [in Ukrainian].

ЕСУМ – Etymolohichnyi slovnyk ukrainskoi movy u 7 t. [The Etymological Dictionary of the Ukrainian Language in 7 t.]. Kyiv: Naukova dumka, 1982–2021, T. 1–7. 632 s. [in Ukrainian].

ЙМ – Josyphinska (1785–1788) metryka [Josephin (1785–1788) metric]. (Fund 19. Inventory XIV. Lviv Central State Historical Archive, Lviv [in Polish].

СУМ – Slovnyk ukraïnskoi movy: v 11t. [The Dictionary of the Ukrainian Language in 11 t.]. Kyiv: Naukova dumka, 1970–1980 [in Ukrainian].

ФМ – Francyskanska (1819–1820) metryka [Franciscan (1819–1820) metric]. (Fund 20. Inventory XIV. Lviv Central State Historical Archive, Lviv [in Polish].

**MICROTOPONYMS OF THE END OF 18th – THE BEGINNING OF 19th CENTURIES,
MOTIVATED BY THE NAMES OF PLANTS
(on the material of onyms of Sambirskyy cyrkul)**

Abstract. *The relevance of the study* is in the insufficient analysis of historical microtoponyms of Ukraine. The article analyzes the propriatives of the Sambirskyy cyrkul – a historical administrative-territorial unit of Galicia in the late 18th – early 19th centuries. It occupied 412 settlements (cities, villages, suburbs, hamlets). According to the modern administrative-territorial division, it is a part of settlements of Sambir, Starosambir, Drohobych, Turka, Horodok, Mosty, Pustomyty, Mykolaiv, Stry and Skole districts of Lviv region and 5 settlements on the territory of Poland. Microtoponyms are founded on the pages of two written cadasters: the Yosyphinska (1785–1788) and Francyskanska (1819–1820) metrics. They are in the Central State Historical Archive in Lviv (fund 19 description XIV and fund 20 description XIV). These are the first land cadastres of Galicia, which contain a detailed description of the lands of the region and an economic assessment of their value. The method of textual analysis was used to separate the proper names of micro-objects from the context of metrics. According to the semantics of motivational bases, the historical microtoponyms of the Sambirskyy cyrkul are divided into: created from appellative (56%) and from onyms (44%). Appellative formations are derived from geographical terminology and ones related to anthropogenic factors. Geographical terminology combines the names of relief, soils, hydro objects, phyto- and zoolexemes. *The purpose of the article* is to analyze the microtoponyms of the Sambirskyy cyrkul, fixed in the cadastres and formed from the phytalexemes. *The main objectives of the article* are to collect microtoponyms of the region, derived from the names of plants; to carry out lexical-semantic analysis of creative bases of proper names; to perform quantitative calculations of phytomicrotoponyms. *Results and conclusions:* phytalexemes include the names of trees, shrubs, herbaceous plants – cultivated (cereals, gardens) and wild, the names of a set of plants. These appellatives were productive in the creation of microtoponyms of the Sambirskyy cyrkul at the XVIII–XIX centuries. These words motivated 7.1% of total number of proper names of small geographical objects of the region.

Keywords: microtoponym, Sambirskyy cyrkul, Yosyphinska (1785–1788) metric, Francyskanska (1819–1820) metric.

© Мосур О., 2021 р.

Оксана Мосур – кандидат філологічних наук, асистент катедри української мови ім. проф. І. Ковалюка Львівського національного університету ім. І. Франка, Львів, Україна; oksana.mosur@lnu.edu; <https://orcid.org/0000-0003-1912-3580>

Oksana Mosur – Candidate of Philology, Assistant Professor of the Ivan Kovalyk Ukrainian Language Department, Ivan Franko Lviv National University, Lviv, Ukraine; oksana.mosur@lnu.edu; <https://orcid.org/0000-0003-1912-3580>

СУЧАСНА ОФІЦІЙНА УРБАНОНІМІЯ МІСТА УЖГОРОДА

Науковий вісник Ужгородського університету. Серія: Філологія.

Випуск 1 (45)

УДК 811.161.2'373.22(477.87)

DOI:10.24144/2663-6840/2021.1(45).327-333

Негер О. Сучасна офіційна урбанонімія міста Ужгорода; кількість бібліографічних джерел – 18; мова українська.

Анотація. Урбанонімія – численний і специфічний прошарок топонімії, особливість якої, порівняно з іншими онімними класами, полягає у надзвичайно тісному зв'язку з екстралінгвальними факторами, що зумовлює нестабільність і постійну трансформацію цієї субсистеми. Предметом нашого дослідження стали 607 урбанонімів – назв вулиць, провулків, площ, взяті з офіційного сайту Ужгородської міської ради.

Усі урбаноніми ми поділили на такі групи: 1) меморіальні назви, метою яких є увіковічнення певних осіб або груп осіб у суспільній пам'яті; 2) назви-характеристики (властивостей, якостей міського об'єкта, його зв'язку з іншими об'єктами різного характеру тощо); 3) назви-вшанування (географічних об'єктів, націй, професій); 4) асоціативні назви.

До складу першої групи входить 310 одиниць. Найбільшими підгрупами серед них є ті, що утворені на честь місцевих діячів (40%) та ті, що вшановують іноземних діячів (38%). Близько 22% назв на честь осіб з інших регіонів України.

Характеристичні назви складають 21% від усіх урбанонімів Ужгорода. Ми поділяємо їх на дескриптивні (власне характеристичні) та дескриптивно-оцінні. Перша група об'єднує одиниці, в основі яких – об'єктивне відображення навколишніх реалій, друга – урбаноніми, які характеризують за допомогою оцінювання об'єкта, що часто носить суб'єктивний характер.

Близько 15% сучасного урбанонімікону міста Ужгорода складають асоціативні назви, призначення яких – викликати в уяві мовців певні позитивні асоціації.

Назви-вшанування в ужгородському урбаноніміконі можна сміливо назвати продуктом радянської епохи. Особливістю найменувань цієї групи є домінуюча мотивація третього ступеня, тобто відсутність будь-якого реального зв'язку з номінованим об'єктом (за винятком назв, утворених на честь міст-побратимів).

Аналіз урбанонімікону Ужгорода показав домінування глорифікаційного принципу номінації, тобто власні назви на карті міста перш за все розглядаються назвотворцями як засіб формування певних цінностей. Превалювання найменувань на честь місцевих діячів, а також онімів, що відображають регіональну специфіку, свідчить про тенденцію коренізації в сучасному ужгородському урбаноніміконі. У той же час значний пласт урбанонімів — спадок консервативної і обмеженої системи номінації радянських часів.

Ключові слова: урбанонімікон, меморіальні назви, дескриптивні урбаноніми, назви-вшанування, асоціативні найменування.

Постановка проблеми. Урбанонімія – численний і специфічний прошарок топонімії, особливість якої, порівняно з іншими онімними класами, полягає у надзвичайно тісному зв'язку з екстралінгвальними факторами, що зумовлює нестабільність і постійну трансформацію цієї субсистеми. З одного боку, для дослідника це недолік, адже серед урбанонімних одиниць годі знайти ті, що допоможуть визначити праатьківщину слов'ян чи проаналізувати етногенез українців. З іншого боку, саме динамічність урбанонімії робить її напрочуд цікавою для з'ясування позамовних чинників функціонування онімів, специфіки зв'язку між культурою, ментальністю і власними назвами, а також дає можливість простежити зворотній зв'язок – як пропріальна одиниця формує світогляд мовців.

Урбаноніми міста Ужгорода уже були предметом вивчення у наших попередніх розвідках, однак аналізу підлягали лише одиниці, зафіксовані до 2010 року. Зважаючи на постійну трансформацію урбанонімної системи, сучасний урбанонімікон заслуговує на увагу, позаяк є частиною топонімної системи, яка у свою чергу є складовою всеукраїнського ономастикону, що потребує всебічного і ґрунтовного вивчення. Крім того, дослідження назв внутрішньоміських об'єктів допомагає відобразити

у недалекій діяхронії та в синхронії культурні домінуючі, глибину світогляду, розуміння національної ідентичності міста. Саме ці чинники визначають актуальність нашої розвідки.

Аналіз досліджень. Останнім часом увагу дослідників привертають як загальнотеоретичні питання функціонування урбанонімів [Титаренко 2013; Торчинський 2008; Ратушняк 2015], так і системи регіональних топоніміконів [Удовенко 2020; Яцків 2013]. Однак саме сучасний урбанонімікон Закарпаття зокрема ще не був предметом наукових розвідок.

У зв'язку з цим **мета** нашого дослідження – проаналізувати назви внутрішньоміських об'єктів Ужгорода, що передбачає виконання таких **завдань**:

- 1) зібрати і систематизувати офіційні урбаноніми міста Ужгорода;
- 2) прокласифікувати і проаналізувати зібрані одиниці;
- 3) з'ясувати специфіку сучасного ужгородського урбанонімікону.

У роботі використано **описовий** метод, а також метод **кількісних підрахунків**.

Виклад основного матеріалу. Предметом дослідження стали 607 одиниць – назв вулиць, провулків, площ, взяті з офіційного сайту Ужгородської міської ради.

Для класифікації урбанонімів ми використали мотиваційний принцип, який, на нашу думку, найповніше дозволяє відобразити специфіку появи і функціонування таких одиниць. При цьому береться до уваги як семантика, закладена в основу твірного слова, так і умови, за яких появився той чи інший онім. Подібний підхід дає змогу проаналізувати, яка саме складова семи стала визначальною при творенні урбаноніма. Адже, як правило, народження урбаноніма супроводжується актуалізацією лише певного спектру семантичних відтінків твірного слова, вибір яких цілком залежить від світогляду та переконань назвотворця (назвотворців).

Зважаючи на це все, аналізовані урбаноніми ми поділили на такі групи: 1) меморіальні назви, метою яких є увіковічнення певних осіб або груп осіб у суспільній пам'яті; 2) назви-характеристики (властивостей, якостей міського об'єкта, його зв'язку з іншими об'єктами різного характеру тощо); 3) назви-вшанування (географічних об'єктів, націй, професій); 4) асоціативні назви.

«Важливим елементом ідентичності народу є історична/національна пам'ять, яка відіграє активну роль у процесі формування нації, консолідації суспільства, його мобілізації на реалізацію свого потенціалу» [Національна пам'ять: соціокультурні та духовні виміри, 2012, с. 3]. Саме глорифікаційні назви служать одним із засобів формування історичної пам'яті. Це найбільша, найпотужніша група, яка найповнішою мірою актуалізує у свідомості мовців певні спогади або ж формує сприйняття того, що на певному етапі є важливим для суспільства. До складу цієї групи входить 310 одиниць. Найбільшими підгрупами серед них є ті, що утворені на честь місцевих діячів (40%) та ті, що вшановують іноземних діячів (38%). Близько 22% назв на честь осіб з інших регіонів України.

Тобто у центрі уваги назвотворців перш за все перебувають вихідці із Закарпаття, які залишили помітний слід в історії та культурі цього краю. Беручи до уваги той факт, що ідеологічні найменування зазнають, як правило, постійної реномінації, що негативно впливає на саму онімну систему та заважає урбаноніму виконувати свою основну, ідентифікаційну, функцію, автори назв при творенні нових одиниць брали до уваги передусім діячів, чия діяльність не пов'язана з політикою. У зв'язку з цим найменування на честь митців складають ядро аналізованої підгрупи (39%): *вул. Божук М., вул. Боршоша-Кум'ятського Ю., вул. Гойди Ю., вул. Бокшая Й., вул. Глюка Г., вул. Кашиная А., вул. Свида В.* та ін.

Майже такою ж за кількісними характеристиками є підгрупа назв, що увіковічують місцевих вчених (пор. *вул. Врабеля М., вул. Гарайди І., вул. Гошовського В., вул. Гранчака І.* та ін.). Варто відзначити, що, попри свідоме прагнення назвотворців абстрагуватися від політики, частина найменувань цієї підгрупи тісно пов'язана з певними державотворчими процесами у нашій країні. Адже більшість учених були також активними громадськими діячами, займали чітку політичну позицію і брали участь

у важливих подіях історії України. Так, зокрема, С. Дністрянський (пор. *вул. Дністрянського С.*) був одним з авторів проєкту Конституції ЗУНР; А. Кралицький (пор. *вул. Кралицького А.*) був одним із закарпатських «будителів» другої половини XIX ст.; А. Волошин (пор. *вул. Волошина А.*) був прем'єр-міністром автономного уряду Карпатської України, президентом цієї держави; Ю. Ревай (пор. *вул. Ревая Ю.*) був прем'єр-міністром Карпатської України.

На периферії аналізованої групи перебувають урбаноніми на честь військових діячів. При цьому більшість із них є зовсім недавніми утвореннями і появилися як реакція суспільства на війну на Сході України (наприклад, *вул. Балога В., вул. Бірочака Ю., вул. Капуша О., вул. Палая А., вул. Попадинця О., вул. Постолак В., вул. Розлуцького І.*). Аналізована підгрупа є яскравим прикладом тісного зв'язку урбанонімів із суспільним життям; демонстрацією функції цих онімів, яка за останні 50 років часто стає основною, – залишити в пам'яті, увіковічнити когось чи щось, а відтак і певним чином вплинути на світогляд мешканців міста.

Зовсім незначними вкрапленнями є найменування на честь давніх правителів Закарпаття і священнослужителів (*вул. Маргітича І., вул. Ромжі Т., вул. Хіри О., вул. Берчені М.*).

Назви, що вшановують іноземних діячів, складають другу за кількісними характеристиками підгрупу меморіальних урбанонімів. При цьому варто пояснити, що саме ми маємо на увазі, вживаючи термін «іноземний». До цієї групи відносяться як ті, чие народження, походження і біографія пов'язані з іншими країнами, так і ті, хто народився в «неукраїнській» родині, але життя чи його частину прожив у Закарпатті. Для розмежування перших і других ми розробили так звані ступені мотивованості. Їх визначення базується на врахуванні трьох факторів: 1) стосунок особи до номінованої території; 2) внесок цієї людини в історію або культуру України (світу); 3) відповідність переконань діяча державницьким інтересам України.

Першим ступенем мотивованості характеризуються назви на честь осіб, життя і діяльність яких була прямо пов'язані з номінованою територією. Такі урбаноніми складають зовсім незначну частку (5% від усіх меморіальних назв на честь іноземних діячів): *вул. Дендеші І., вул. Дойко Г., вул. Ковача В., вул. Берчені М.*

Другий ступінь мотивованості властивий для найменувань, що вшановують діячів, які народилися і працювали в іншій країні, однак зробили значний внесок у розвиток Закарпаття. Таких назв теж вкрай мало: *вул. Егана Е., вул. Лібшера А., вул. Масарика Т.*

90% назв аналізованої підгрупи складають ті, що характеризуються мотивацією третього ступеню. Тобто це урбаноніми, що увіковічують осіб, які не мають жодного стосунку до номінованої території: *вул. Гоголя М., вул. Грибоседова О., вул. Жемайте Ю., вул. Лермонтова М., вул. Добролюбова М., вул. Ломоносова М., вул. Мічуріна І., вул. Столетова О., вул. Верещагіна В., вул. Мусоргського М.* та ін.

Стосовно основного принципу відбору назв, можна відзначити превалювання гуманістичного принципу, тобто домінування урбанонімів, що увіковічують митців (50%) і науковців (32%): вул. Гоголя М., вул. Дойко Г., вул. Жемайте Ю., вул. Міксата К., вул. Міцкевича А., вул. Навої А., вул. Тургенева І., вул. Некрасова М., вул. Чапека К., вул. Дарвіна Р., вул. Менделєєва Д., вул. Павлова І., вул. Попова О. та ін. Варто звернути увагу на те, що під час номінації або реномінації перевага надається представникам мистецтва. Очевидно, це зумовлено підсвідомим прагненням номінаторів стабілізувати урбанонімну систему за рахунок назв, що відображають вічні, універсальні цінності. Однак потрібно враховувати, що, крім семи «професія чи діяльність людини», яка актуалізується в процесі використання назви мовцями, актуалізується також сема національної належності тієї особи, ім'я якої увіковічено назвою. Відтак відбувається культивування певних державотворчих чи антидержавницьких ідей.

Урбанонімія Ужгорода демонструє домінування російської культури серед культур інших національностей. Другою за чисельністю є назви, що відображають угорську культуру. І зовсім незначними вкрапленнями є урбаноніми, що репрезентують інші етнокультури.

Незважаючи на значну кількість перейменовань, спрямованих на дерадяннізацію урбанонімікону, досі в топонімії Ужгорода залишаються назви, які є не просто абсолютно не вмотивованими, а й уславлюють діячів, що активно підтримували антиукраїнський режим. Так, зокрема, чеський письменник і журналіст Юліус Фучик, чийм іменем названа одна з ужгородських вулиць середньої зони, був адептом комунізму, що в розпал голодомору відвідав СРСР і видав після цього збірку репортажів з Радянського Союзу («Країна, де завтра вже означає вчора»), що є зразком заангажованого висвітлення сталінської політики [Шимов 2013].

Незрозумілою є мотивованість назв вулиць, що увіковічують П. Багратіона, П. Пестеля, С. Разіна, О. Бестужева-Рюміна. Так, зокрема, російський революціонер, полковник, прихильник скасування кріпацтва і повалення царату, Павло Пестель у той же час відомий своїм негативним ставленням до самоідентифікації українського народу.

Урбаноніми, що увіковічують діячів загальноукраїнського значення, формують найменшу підгрупу серед глорифікаційних найменувань (22%). З одного боку, вони, як і інші меморіальні назви, демонструють шкалу домінант суспільства, з іншого, є відображенням того, як саме місцеві назвотворці бачать інтеграцію Закарпаття в загальноукраїнські процеси.

Як і в попередніх аналізованих групах, найбільшу частку серед аналізованих одиниць займають найменування на честь митців: вул. Гулака-Артемовського П., вул. Довженка О., вул. Коцюбинського М., вул. І. Котляревського, вул. П. Тичини, вул. Сосюри В., вул. Франка І, вул. Рильського М., вул. Заньковецької М., вул. М. Леонтовича та ін. Ядро цієї підгрупи формують урбаноніми, що дис-

талися нам у спадок ще з радянських часів. Ці назви увіковічують осіб, які зробили надзвичайно великий внесок у розвиток української культури, однак недоліком цієї підгрупи є вкрай обмежений репертуар прізвищ, дозволених цензурою, який дублювався в кожному українському місті. Лише в часи незалежності цей репертуар повільно й обережно оновлюється (вул. Стуса В., вул. Івасюка В., вул. Теліги О.).

Цікаво, що досить значний відсоток серед урбанонімів, які вшановують діячів загальноукраїнського значення, складають назви на честь державних, політичних діячів (23 %) (пор. вул. Климчуша Д., вул. Бандери С., вул. Ключурака С., вул. Мазени І., вул. Петлюри С., вул. Чорновола В. та ін.). У зв'язку з політичним забарвленням, тобто прямою залежністю від правлячого режиму, це найдинамічніша підгрупа з аналізованих. За останні роки вона зазнала значної деформації у зв'язку з появою на карті раніше заборонених імен. Саме ці найменування передусім формують суспільну державницьку позицію, чітко визначають політичні пріоритети соціуму, допомагають скорелювати історію й сучасність у свідомості містян. Незважаючи на дерадяннізацію урбанонімії за часи незалежності та чітку державотворчу спрямованість урбанонімів цієї підгрупи, досі серед топонімів міста трапляються одиниці, які пропагують комуністичні (!) цінності. Зокрема, йдеться про вул. Кошового О. У радянські часи це ім'я ввійшло до складу урбанонімів багатьох міст як символ комсомольця, борця за комунізм, відданого ідеям партії і готового пожертвувати власним життям заради неї. Доречність існування подібних назв на карті сучасного міста є сумнівною.

Третьою за кількісними показниками в аналізованій групі є підгрупа назв на честь учених. Вона є також досить консервативною і, на відміну від найменувань на честь митців, практично не зазнала оновлення за часи незалежності, тобто імена, заборонені в радянські часи, так і не ввійшли до її складу (вул. Амосова М., вул. Богомольця О., вул. Докучаєва В., вул. Макаренка А., вул. Мечникова І., вул. Пирогова М. та ін.).

Характеристичні назви складають 21% від усіх урбанонімів Ужгорода. Ми поділяємо їх на дескриптивні (власне характеристичні) та дескриптивно-оцінні. Перша група об'єднує одиниці, в основі яких – об'єктивне відображення навколишніх реалій, друга – урбаноніми, які характеризують за допомогою оцінювання об'єкта, що часто носить суб'єктивний характер.

Дескриптивні, тобто описові, назви – це одиниці, які вказують на характеристику номінованої території за допомогою іншого об'єкта.

На думку Я. Грота, «топографічна назва ніколи не буває випадковою і без будь-якого значення. У ній здебільшого виражається або якась ознака самого урочища, або характерна риса місцевості, або, зрештою, якась обставина, більш-менш цікава для розуму чи уяви» [цит. за: Бондалетов 1983, с. 172]. Такою обставиною зазвичай був якийсь об'єкт, що відігравав важливу суспільну функцію або ж був

єдиним, особливим у населеному пункті. Аналіз подібних найменувань допомагає простежити, що є значимим для суспільства та відобразити ступінь розвитку соціуму на певному етапі.

Так, основну підгрупу в аналізованій групі формують назви, що відображають розвиток сучасного міста і його функціонування: *вул. Автовокзальна, вул. Вокзальна, вул. Електрозаводська, вул. Заводська, вул. Залізнична, вул. Лікарняна, пров. Музейний, пл. Поштова* та ін. Прикметною ознакою сучасного урбанонімікону Ужгорода є те, що у назвах вулиць збережені не лише ті об'єкти, які входили у звичний репертуар радянського назовництва й демонстрували індустріальні досягнення СРСР, а й ті, що відображають історію міста, його специфічні, унікальні об'єкти (*пл. Жупанатська, вул. Горянської Ротонди, вул. Замкові Сходи, вул. Капітульна, вул. Сестер Василянок* та ін.).

Меншу частку складають назви, що відображають ландшафтні особливості (пор. *вул. Озерна, вул. Острівна, вул. Полонинська, вул. Садова*).

Найменування, утворені внаслідок характеристики об'єкта за його відношенням (спрямованістю, близькістю) до іншого географічного об'єкта, складають ту групу назв, яка надає урбанонімікону місцевого колориту, відображає регіональну, вузько-локальну географію. Так, твірними основами для цих одиниць стають мікротопоніми, гідроніми, ороніми, назви колишніх сіл (які зараз здебільшого є назвами мікрорайонів), приєднаних до Ужгорода (пор. *вул. Дравецька, вул. Радванська, вул. Доманинська*).

Декскриптивно-оцінні урбаноніми відображають безпосередню ознаку номінованої території, що побудована на оцінці вигляду, розташування, особливостей цієї території. Колись найпродуктивніший, сьогодні цей спосіб номінації у сфері міського топонімікону є одним із найменш використовуваних. Однак і досі на карті Ужгорода можна побачити назви вулиць *Висока, Підгірна, Рівна, Довга, Крива, Мала* тощо.

Стрімкий розвиток міст і, відповідно, зростання кількості внутрішньоміських об'єктів спричинили значну еволюцію урбанонімікону. Якщо раніше номінація вулиць була природною, спонтанною, відзначалася прямим зв'язком із номінованою територією (виглядом, розташуванням, специфікою тощо), то з часом процес найменування набуває офіційного, штучного характеру. Щоб надати імена усім об'єктам, назвотворці змушені значно розширювати репертуар онімів.

Так з'являються асоціативні назви, призначення яких – викликати в уяві мовців певні позитивні асоціації. Конотативний потенціал онімів вже не раз ставав предметом уваги науковців. Так, О. Тараненко зауважує: «У системі сучасної української онімії, особливо серед ойконімів і урбанонімів, меншою мірою серед антропонімів, у зв'язку з досить різкою динамізацією мовних процесів і демократизацією мовних явищ під дією різноманітних соціальних чинників помітно увиразнилися її соціолінгвістичні аспекти, що виявляється не тільки в творенні нових назв та перейменуванні, але і в змі-

нах конотативних образів власних назв та розширенні їхнього семантичного діапазону» [Тараненко 2010, с. 14].

Однією з домінуючих груп серед асоціативних назв є так звані позитивні назви (30%). Деякі дослідники надають перевагу терміну «милозвучні назви» [Разумов 1998]. Проте ми вважаємо, що при творенні таких найменувань важливішою була так звана «мотиваційна установка». Очевидно, кожна ономастична підсистема має свій набір потенційно конотативно маркованих мотиваційних основ. Так, як зауважує Н. Сукаленко, «семи «красивий» – «некрасивий» можуть входити в лексичне значення деяких кольорів» [Сукаленко 1985, с. 28]. Саме ці семи актуалізуються у найменуваннях *вул. Золота, вул. Золотиста, вул. Райдушна, вул. Рожева, вул. Срібляста*. Таких же конотацій набувають прикметники на позначення пів року, місяців, явищ природи: *пров. Весняний, вул. Сонячна*. Приємні асоціації викликають назви *вул. Лірична, Медовий пров., вул. Солов'їна*.

Суб'єктивність цих найменувань потенційно мала б спричинити різноманіття їх у місцевих урбаноніміконах. Проте радянська універсалізація призвела до того, що навіть асоціативні назви були підпорядковані певній схемі, творенню так званих прототипів номінації, до яких «примірялися» усі нові назви (цю тезу можна застосувати і щодо інших мотиваційних груп урбанонімів). При цьому спостерігається своєрідне кодування суспільної та індивідуальної психіки на використання саме тих, а не інших моделей найменування. Внаслідок цього, майже у всіх населених пунктах Закарпаття фіксується *вул. Дружби, вул. Молодіжна, вул. Тиха, вул. Сонячна*. Специфіку творять тільки назви на кшталт *вул. Богатирська, пров. Весняний, пров. Зоряний, пров. Медовий, вул. Лірична, вул. Солов'їна, вул. Щаслива* в Ужгороді.

Доцільність існування цих найменувань викликає в науковців багато суперечок. Так, наприклад, В. Беленькая вважає, що при найменуванні об'єкта все більше спостерігається прагнення перейти від опису до характеристики, тому виникає необхідність використання в назві слів, які мають чітке позитивне забарвлення [Беленькая 1969, с. 55]. А. Кривоцокова-Гантман і А. Югов пишуть з приводу таких назв: «Те, що названо Благодатним, по суті, не завжди є благодатним місцем. У результаті створюється невідповідність між названим об'єктом і самою назвою» [Іванова 1977, с. 50]. Символічні найменування погано вписуються в топонімну систему саме у зв'язку відсутності реального зв'язку між денотатом та онімом. Т.Іванова зауважує: «Відомо, що для утворення топонімів звичайно використовуються загальні назви з конкретним значенням, назви ж типу *Мрія* утворені від іменників з абстрактним значенням. Звичайно, ні про який зв'язок таких назв з об'єктами не може бути ніякої мови» [Іванова 1977, с. 56].

Ще однією причиною виникнення позитивних назв є дія аналогії та взаємозв'язок між елементами топонімії. Подібно до того, як від кинутого у воду

предмета розходяться кола, так і поява у топоніміці певного явища супроводжується ланцюговою реакцією. Чим мобільніша топонімна підсистема, тим швидше і виразніше настає реакція. Так, наприклад, у післявоєнні роки дослідники фіксують виникнення великої кількості «сентиментально-солодкових беззмістовних» ойконімів на кшталт *Ароматне, Заповітне, Затишне, Тихе, Розкішне* або *Схід, Перлина, Золоте Поле* [Поспелов 1989, с. 63]. Приблизно тоді ж такі назви знаходять широке розповсюдження і в урбанонімії.

Естетичні найменування також спочатку масово появляються в ойконімії [Поспелов 1989], потім і серед урбанонімів. Як справедливо відзначає П. Чучка, «до естетики вдаємося, коли від назви тхне неприємним, грубим, вульгарним» [Чучка 1989, с. 3]. Тобто, з одного боку, такі назви появляються внаслідок реномінації – заміни неблагозвучних найменувань. З іншого боку, естетичні найменування стають результатом номінації нових об'єктів. Щодо цього Е. Єдрзейко зауважує: «Новоутвореним вулицям – особливо на підміській території, не забудованим, тим, що не мають певної локальної традиції та великого значення, властива необмеженість у сфері називання. У таких випадках може застосовуватись гумор, романтизм і сентименталізм» [Jedrzejko 1996, с. 30]. Дійсно, багато естетичних урбанонімів (особливо в останні десятиліття) виникає саме у новозбудованих районах. Наслідком стає поява «кущових» утворень, коли тематично споріднені назви знаходяться на одній обмеженій території. Так, в одному з мікрорайонів м. Ужгорода, виникнення яких можна датувати другою половиною ХХ ст., поруч розташовані вулиці *Малинова, Абрикосова, Грушева, Сливова, Горіхова* (мікрорайон *Фруктовий*).

Популярність естетичних назв у наш час зумовлюється в першу чергу політичною нейтральністю, по-друге, прагненням суспільства до естетичної насолоди. Певна естетика спостерігається ще у назвах початку ХХ ст. (пор. *пл. Орлина* в Ужгороді), згодом ця естетика стає естетикою соцреалізму, і лише після 1991 року естетика назв позбувається додаткових нашарувань й аналогічно до класицистичного лозунгу «мистецтво для мистецтва» стає «естетикою для естетики».

Естетичне сприйняття в основному вибудовується за рахунок використання фітоназв. Т. Беценко пояснює появу такого типу назв особливістю сприйняття світу флори людьми з давніх-давен: «наші предки, будучи язичниками, з надзвичайною пошаною і любов'ю ставилися до рослин. Це пояснюється знанням нашими пращурами тієї ролі, яку виконують рослини у навколишньому середовищі: і в плані екологічному, і в плані господарському» [Беценко 2001, с. 53]. Спочатку власні назви, утворені від ботанічних номенів, дійсно були способом ідентифікації певного географічного простору і ві-

дображали характер рослинного покриву, а згодом стали частиною естетичної свідомості суспільства, що й знайшло своє відображення в урбанонімах.

При переході ботанічної номенклатури в урбаноніми актуалізується сема «гарний, естетичний». Особливо підтверджують це назви на кшталт *вул. Акацієва, вул. Магнолій* (красивий акацієвий цвіт та квіти магнолій), *вул. Косична, вул. Тюльпанів* (естетика квітів).

Частина назв аналізованої групи (давніші найменування) відображають особливості господарювання та рослинного покриву Закарпаття зараз або в минулому: *вул. Виноградна, вул. Зелена, вул. Конопляна, Магнолій*.

Назви-вшанування в ужгородському урбанонімії можна сміливо назвати продуктом радянської епохи. Особливістю найменувань цієї групи є домінуюча мотивація третього ступеню, тобто відсутність будь-якого реального зв'язку з номінованим об'єктом (за винятком назв, утворених на честь міст-побратимів). Найбільшою серед них є підгрупа урбанонімів, що вшановують інші географічні об'єкти. Причиною її появи була політика братерства всіх радянських країн і народів. Відповідно, вшановувались географічні об'єкти, які ніякого стосунку до вулиці не мали і переважно знаходилися за тисячі кілометрів. Це могли бути назви на честь міст-героїв (так появилися *вулиці Брестська та Керченська*), міст-побратимів (*вул. Дармишадтська, вул. Бейкешчобо, вул. Горсенська, вул. Каянська, вул. Корваліська*), інших географічних об'єктів, які знаходилися за межами України, але в межах Радянського Союзу (пор. *вул. Дагестанська, вул. Донська, вул. Мінська, пров. Ташкентський*). З одного боку, аналізована підгрупа свідчить про дію екстралінгвального чинника – державної ідеології, з іншого – про власне лінгвістичний фактор – взаємодію всередині топонімної системи, звернення до онімних основ при назвотворенні. Національного характеру назвам-вшануванням надають одиниці, утворені на базі українського топонімікону (пор. *вул. Київська, вул. Львівська, вул. Миколаївська*). В останнє десятиліття прагнення надати місцевому урбанонімікону регіонального обличчя спричинило появу назв на кшталт *вул. Воловецька, вул. Іршавська, вул. Міжгірська, вул. Перечинська*.

Висновки. Аналіз урбанонімікону Ужгорода показав домінування глорифікаційного принципу номінації, тобто власні назви на карті міста перш за все розглядаються назвотворцями як засіб формування певних цінностей. Превалювання найменувань на честь місцевих діячів, а також онімів, що відображають регіональну специфіку, свідчить про тенденцію коренізації в сучасному ужгородському урбанонімії. У той же час значний пласт урбанонімів – спадок консервативної і обмеженої системи номінації радянських часів.

Література

1. Беленькая В.Д. Топонимы в составе лексической системы языка. Москва: Изд-во МГУ, 1969. 168 с.
2. Беценко Т. Етюди з топонімії Сумщини. Суми: Собор, 2001. 72 с.
3. Бондалетов В.Д. Русская ономастика. Москва: Просвещение, 1983. 224 с.

4. Естетика: навчальний посібник [за ред. В. Лозового]. Київ: Юрінком Інтер, 2004. 206 с.
5. Иванова Т. К вопросу о переименовании и наименовании населенных пунктов. *Вопросы ономастики* / Под ред. Е. Шамеса. Свердловск, 1977. Вып. 12. С. 49–60.
6. Національна пам'ять: соціокультурні та духовні виміри. *Національна та історична пам'ять*: 36. наук. праць. Випуск 4. Київ: ДП «НВЦ «Пріоритети», 2012. 296 с.
7. Пospelov E. Переименования городов и сел в СССР. *Топонимия и общество*. Москва: АН СССР, 1989. С. 54–73.
8. Разумов Р. Основные тенденции развития системы урбанонимов Рыбинска в дореволюционный период. *Дебют – II*: Сб. студ. работ. / Яросл. гос. пед. ун-т. Ярославль, 1998. С. 7–10.
9. Ратушняк О.М. До питання критеріїв перейменування вулиць і населених пунктів. Перейменовальні процеси в топонімії як ціннісний вибір українського суспільства: матеріали Всеукраїнської науково-практичної конференції. Миколаїв: ФОП Жаган, 2015. С. 91–92.
10. Сукаленко Н. Про конотаційно-оцінний аспект мовної діяльності людини. *Мовознавство*. 1985. № 2. С. 28–33.
11. Тараненко О.О. На теми сучасного українського ономастикону: тенденції конотативних нашарувань. *Мовознавство*. 2010. № 1. С. 11–36.
12. Титаренко А. Місце урбанонімів у загальній класифікації онімів. *Науковий вісник Криворізького національного університету*. 2013. Вип. 9. Ч. 2. С. 170–180.
13. Торчинський М.М. Структура онімного простору української мови: монографія. Хмельницький: Авіст, 2008. 550 с.
14. Удовенко Л. Урбаноніми антропонімного походження на мапі сучасного Харкова. 2020. Електронний ресурс. <https://periodicals.karazin.ua/uahistory/article/view/16258>
15. Чучка П. Ім'я для вулиці. Ч. 3. *Закарпатська правда*. 14 квітня 1989 р. № 87. С. 3.
16. Шимов Я. Переодягання Юліуса Фучика. Електронний ресурс. <https://www.svoboda.org/a/25099196.html>
17. Яцків Р. До питання про урбаноніми Дрогобича. 2013. Електронний ресурс. http://dspu.edu.ua/native_word/wp-content/uploads/2016/04/2013-40.pdf
18. Jędrzejko E. Współczesna lingwistyka kulturowa wobec urbanonii (na przykładzie polskich urbanonimów). *Urbanonyma v kontexte historie a súčasnosti* : Mater. z onomast. kolokvia (Banska Bystrica 3–5 septembra 1996). Bratislava; Banská Bystrica, 1996. S. 29–42.

References

1. Belenkaya V.D. (1969) Toponymy v sostave leksicheskoi sistemy yazyka [Toponyms in the lexical system of language]. Moskva: Izd-vo MSHU, 1969. 168 s. [in Russian].
2. Betsenko T. (2001) Etudy z toponimii Sumshchyny [Etudes on the toponymy of Sumy region]. Sumy: Sobor. 72 s. [in Ukrainian].
3. Bondaletov V.D. (1983) Russkaya onomastika [Russian onomastics]. Moskva: Prosveshchenie. 224 s. [in Russian].
4. Estetyka: navchalnyi posibnyk [za red. V. Lozovoho] [Aesthetics]. (2004) Kyiv: Yurinkom Inter. 206 s. [in Ukrainian].
5. Ivanova T. (1977) K voprosu o pereimenovanii i naimenovanii naseleennykh punktov [On the question of naming and renaming of settlements]. *Voprosy onomastiki* / Pod red. E. Shamesa. Sverdlovsk. Vyp. 12. S. 49–60 [in Russian].
6. Natsionalna pamiat: sotsiokulturni ta dukhovni vymiry (2012) [National memory: socio-cultural and spiritual dimensions]. *Natsionalna ta istorychna pamiat: Zb. nauk. prats. Vypusk 4*. Kyiv: DP «NVTs «Priorytety». 296 s. [in Ukrainian].
7. Pospelov E. (1989) Pereimenovaniya gorodov i siol v SSSR [Renaming of cities and villages in the USSR]. *Toponimiya i obshchestvo*. Moskva: AN SSSR. S. 54–73 [in Russian].
8. Razumov R. (1998) Osnovnye tendentsii razvtiya sistemy urbanonimov Rybinska v dorevoliutsyonnyi period [The main trends in the development of the Rybinsk urbanonyms system in the pre-revolutionary period]. *Debiut – II*: Sb. stud. rabot. / Yarosl. gos. ped. un-t. Yaroslavl. S. 7–10 [in Russian].
9. Ratushniak O.M. (2015) Do pytannia kryteriiv pereimenuvannia vulyts i naseleennykh punktiv [On the question of criteria for renaming streets and settlements]. *Pereimenuvalni protsesy v toponimitsi yak tsinnisnyi vybir ukrainskoho suspilstva: materialy Vseukrainskoi naukovo-praktychnoi konferentsii*. Mykolaiv: FOP Zhahan. S. 91–92 [in Ukrainian].
10. Sukalenko N. (1985) Pro konotatsiino-otsinnyi aspekt movnoi diialnosti liudyny [On the connotative-evaluative aspect of human language activity]. *Movoznavstvo*. № 2. S. 28–33 [in Ukrainian].
11. Taranenko O.O. (2010) Na temy suchasnoho ukrainskoho onomastykonu: tendentsii konotatyvnykh nasharuvan [On the topics of modern Ukrainian onomasticon: tendencies of connotative layers]. *Movoznavstvo*. № 1. S. 11–36 [in Ukrainian].
12. Tytarenko A. (2013) Mistse urbanonimiv u zahal'ni klasyfikatsii onimiv [The place of urbanonyms in

the general classification of onyms]. *Naukovyi visnyk Kryvorizkoho natsionalnoho universytetu*. Vyp. 9. Ch. 2. S. 170–80 [in Ukrainian].

13. Torchynskyi M.M. (2008) *Struktura onimnoho prostoru ukrainskoi movy* [The structure of the anonymous space of the Ukrainian language]: monohrafiia. Khmelnytskyi: Avist. 550 s. [in Ukrainian].

14. Udovenko L. (2020) *Urbanonimy antroponimnoho pokhodzhennia na mapi suchasnoho Kharkova* [Urbanonyms of anthroponymic origin on the map of modern Kharkiv]. *Elektronnyi resurs*. <https://periodicals.karazin.ua/uahistory/article/view/16258> [in Ukrainian]

15. Chuchka P. (1989) *Imia dlia vulytsi* [Name for the street]. Ch.3. *Zakarpatska pravda*. № 87. S. 3. [in Ukrainian].

16. Shymov Ya. (2013) *Pereodiahannia Yuliusa Fuchyky* [Yulius Fuchyk's disguise]. *Elektronnyi resurs*. <https://www.svoboda.org/a/25099196.html> [in Ukrainian].

17. Yatskiv R. (2013) *Do pyttannia pro urbanonimy Drohobycha* [On the question of urban names of Drohobych]. *Elektronnyi resurs*. http://dspu.edu.ua/native_word/wp-content/uploads/2016/04/2013-40.pdf [in Ukrainian].

18. Jedrzejko E. (1996) *Wspolczesna lingwistyka kulturowa wobec urbanonimii (na przyklade polskich urbanonimow)* [Contemporary cultural linguistics towards urbanonymity (for example, Polish urbanonyms)]. *Urbanonyma v kontexte historie a sučasnosti: Mater. z onomast. kolokvia (Banska Bystrica 3–5 septembra 1996)*. Bratislava; Banska Bystrica. S. 29–42 [in Polish].

MODERN OFFICIAL URBANONYMY OF THE CITY OF UZHGOROD

Abstract. Urbanonymy is a numerous and specific layer of toponymy, the feature of which, compared to other onymic classes, is extremely close to extralingual factors, which causes instability and constant transformation of this subsystem. The subject of our study were 607 urbanonyms – names of streets, alleys, squares, taken from the official website of the Uzhhorod City Council.

We divided all urbanonyms into the following groups: 1) memorial names, the purpose of which is to perpetuate certain persons or groups of persons in public memory; 2) names-characteristics (properties, qualities of the city object, its connection with other objects of different character, etc.); 3) names-honoring (geographical objects, nations, professions); 4) associative names.

The first group includes 310 units. The largest subgroups among them are those formed in honor of local figures (40%) and those that honor foreign figures (38%). About 22% of names are in honor of people from other regions of Ukraine.

Characteristic names make up 21% of all urbanonyms of Uzhhorod. We divide them into descriptive (actually characteristic) and descriptive-evaluative. The first group combines units based on an objective reflection of the surrounding realities, the second – urbanonyms, which are characterized by evaluating the object, which is often subjective.

About 15 % of the modern urbanonymicon of the city of Uzhhorod are associative names, the purpose of which is to evoke certain positive associations in the imagination of speakers.

Names-honors in the Uzhhorod urbanonymicon can be safely called a product of the Soviet era. The peculiarity of the names of this group is the dominant motivation of the third degree, ie the absence of any real connection with the nominated object (except for the names formed in honor of the sister cities).

The analysis of the urbanonymicon of Uzhhorod showed the dominance of the glorifying principle of nomination, ie proper names on the city map are first of all considered by the namesakes as a means of forming certain values. The prevalence of names in honor of local children, as well as onyms that reflect regional specifics, indicates a trend of rooting in the modern Uzhgorod urbanonymicon. At the same time, a significant layer of urbanonyms is a legacy of a conservative and limited Soviet-era nomination system.

Keywords: urbanonymicon, memorial names, descriptive urbanonyms, names-honoring, associative names.

© Негер О., 2021 р.

Оксана Негер – кандидат філологічних наук, доцент кафедри української мови Ужгородського національного університету, Ужгород, Україна; Oksanahalay83@gmail.com; orcid.org/0000-0002-9823-8329

Oksana Neher – Candidate of Philology, Associate Professor of the Ukrainian Language Department, Uzhhorod National University, Uzhhorod, Ukraine, Oksanahalay83@gmail.com; orcid.org/0000-0002-9823-8329

НАЗВИ ЗОРЯНОГО НЕБА В АСОЦІАТИВНО-МЕМЕТИЧНОМУ ОСМИСЛЕННІ (на матеріалі вільного асоціативного онімного експерименту)

Науковий вісник Ужгородського університету. Серія: Філологія.

Випуск 1 (45).

УДК 811.111'1'373.2

DOI:10.24144/2663-6840/2021.1(45).334–339

Неклесова В. Назви зоряного неба в асоціативно-меметичному осмисленні (на матеріалі вільного асоціативного онімного експерименту); кількість бібліографічних джерел – 17; мова українська.

Анотація. Дослідження присвячено окресленню космонімної частини онімного ландшафту як онімного аспекту буття національно-мовної картини світу (НМКС). Онімний ландшафт є реалізацією соціокультурної сукупності власних назв та меметичних комплексів, що створюють інформаційний ландшафт епохи у неподільній єдності культурних, мовних та емоційно-асоціативних компонентів. Колективна рефлексія суспільства народжує власну назву, яку втілено у меметичному комплексі як культурний та соціальний артефакт, при цьому основними принципами співіснування стають народження ідей, виникнення й поширення інформації, реалізація даних як один із центральних видів діяльності, створення впливових акторів багатьох видів дискурсу. Спираючись на аналіз даних вільного асоціативного онімного експерименту (ВАОЕ) за методикою семантичного гештальту асоціативного онімного поля (СГАОП), ми окреслили універсальні та етно-меметичні аспекти асоціативного репертуару деяких космонімів. Проведено ВАОЕ з інформантами – носіями трьох неспоріднених мов (української, іспанської, англійської) скеровані на виявлення емотивного компонента НМКС та висвітлення його меметичного підґрунтя.

Космоніми є мемолексами, які є структурними одиницями культурних етнічних систем, що передаються від однієї людини до іншої неконтрольовано, вони слугують засобом трансляції інформації та формують цивілізаційну ідентифікацію носія.

В основі розповсюдження мемолексів-онімів – спроба поширення інформації та передачі досвіду у «вертикальному» напрямі (серед покоління) та «горизонтальному» (від пращурів до нащадків). Потенція космоніма-мемолекса маніфестується як соціальний артефакт, який актуалізує усталені практики суспільної взаємодії, що еволюціонували як необхідні параметри соціальної поведінки. Інформаційний канал, яким здійснюється актуалізація мемного космоніма, має комплексну структуру, у якій містяться культурні, соціальні, етнічно-марковані аспекти. У такий спосіб актуалізуються властивості мемолексу-оніма як культурного та соціального артефакту.

Ключові слова: вільний асоціативний онімний експеримент, власна назва, космонім, мемолекс.

Постановка проблеми. Власні назви мають довгу історію існування. У нашій розвідці ми сконцентруємося на космонімах, власних назвах зоряного неба. Зважаючи на довготривале буття космонімів у культурних ландшафтах багатьох націй та етносів, ми пропонуємо розглядати власні назви у якості мемолексів. Меметика концентрується на дослідженні систем переконань, світосприйняття різносистемних соціальних колективів, що мотивують їх поширювати мемолекси. Розповсюдження мемолексів є одним з еволюційно зумовлених механізмів, у якому конкретизуються етнічно зумовлені різновиди важливих соціальних стратегій.

Аналіз досліджень. Онімне ландшафтування – це міждисциплінарна галузь дослідження, яка реалізується на межі ономастики, меметики, соціологічних, психологічних, антропологічних та культурологічних студій. Лінгвокультурні параметри власних назв експлікуються у таких параметрах: збереження культурно-значущої інформації в колективній пам'яті народу та відтворення способів матеріального та духовного усвідомлення світу для прийдешніх поколінь. Онімний ландшафт людини – це онімний компонент мовної свідомості, або, за визначенням І.О. Голубовської, національно-мовної картини світу (або НКМС), що «є вираженням засобами певної мови світовідчуттям і світорозумінням етносу, вербалізованою інтерпретацією мовним со-

ціумом навколишнього світу й себе самого в цьому світі» [Голубовська 2004, с. 6]. Мовні універсалії, які реалізують структурні зв'язки онімного ландшафтування, стають частиною концептуальної інтерпретації НКМС.

Перше тлумачення сутності мемів (мемолексів) здійснив Р. Докінз: представниками мемів можна вважати ідеї, музичні мотиви, моду на вбрання, фрази з кінофільмів і навіть засоби виробництва, як-от виготовлення горщиків чи будівництва арок. Далі він зазначив, якщо «ідея закріплюється, можна сказати, що вона розмножується, поширюючись від мозку до мозку» [Dawkins 2006, с. 192]. Починаючи з публікації монографії, цю тезу вважають одним з основоположних аспектів теорії меметики.

Оніми багатьох розрядів є конститuentами онімного ландшафту, одні з них мають пікові значення (найвищі точки значення в циклі розвитку та еволюції), інші, навпаки, створюють периферійну сферу. Когнітивна перцепція власних назв соціумом ґрунтується на ментальній моделі фігура/фон, у якій актуалізується універсальне концептуальне представлення дійсності в дуалістичному контексті фокусу уваги. Реалізація культурного універсуму етносу за допомогою онімного компонента НКМСу здійснюється на основі колективної ідентичності в конекції з пам'яттю та соціальним довкіллям поліетнічного простору в певному історичному контексті.

Структурна параметризація архітекtonіки онімного ландшафту ґрунтується на емоційно-оцінних зв'язках ментального буття власних назв у культурній парадигмі. Оними групуються завдяки ситуаційному контексту, що актуалізується такими аспектами, як зосередження публічної уваги, позиціонування в публічному просторі, потенціал творчої активності, який виростає з колективної ідентичності, виокремлення маркерів культури, процесу спілкування культур. Синтезування таких аспектів стає механізмом онімної ідентифікації, яка є процесом емоційно-оцінного самоототожнення особи з іншою персоною або групою персон на базисі особливостей дискурсивних змінних власних назв.

Мета статті – це дослідження асоціативного потенціалу мемоплексів на прикладах космонімів та виявлення їх асоціативного репертуару у межах інформаційного ландшафту моновікових груп.

Мемоплекс (мем) – це частина інформаційної структури, яка передається суспільними каналами, її вирізняють стислість, стрімке розповсюдження та емоційно-асоціативний зв'язок із подібними інформаційними структурами. Меметичний комплекс (мемоплекс) є водночас проявом інформаційного суспільства й культури участі, дифузії індивідуального та колективного.

Колективна рефлексія суспільства народжує мемоплекс як культурний та соціальний артефакт, при цьому основними принципами цифрового співіснування стають народження ідей, виникнення й поширення інформації, реалізація даних як один із центральних видів діяльності, створення впливових акторів політичного та інших видів дискурсу як продукту та інструментів влади. Враховуючи широкий контекст, до меметичних комплексів можна зарахувати велику частину етнічного концептуального простору посеред інформаційного ландшафту (мелодії, крилаті вислови, засоби соціальної поведінки, методи вироблення речей тощо). Усе зазначене є структурними одиницями культурних етнічних систем, що передаються від однієї людини до іншої неконтрольовано, шляхом трансляції інформації формують цивілізаційну ідентифікацію носія.

Космоніми як мемоплекси, що визначаються тривалістю в НМКСу, стають засобами ідентифікації та культурним підґрунтям для утворення нових мемоплексів, ідей, культурних та соціальних артефактів. В основі розповсюдження мемоплексів-онімів – спроба поширення інформації та передачі досвіду у «вертикальному» напрямі (серед покоління) (у соціальних мережах, офіційному та побутовому дискурсі) та «горизонтальному» (від пращурів до нащадків) (у культурній парадигмі виховання та передачі досвіду). Потенція мемоплексу-оніма маніфестується як соціальний артефакт, який актуалізує усталені практики суспільної взаємодії, що розвивалися як закономірні аспекти соціальної кооперації та поведінки. Інформаційний канал, яким здійснюється актуалізація мемного космоніма, має комплексну структуру, у якій містяться культурні, соціальні, етнічно-марковані аспекти. У такий спо-

сіб актуалізується властивість мемоплексу-космоніма як культурного артефакту.

Отже, мемоплекс – це результат колективної творчості та колективного досвіду, що відбивається в колективній пам'яті. У цьому процесі використовуються опосередковуючі засоби, такі як наявні наративи, а результатом взаємодії є властивість, що робить колективну пам'ять колективною: «текстуальна спільнота» розділяє одні й ті самі посередні ланки для свого вираження [Wertsch 2007, с. 657]. Крім того, така спільнота має свою колективну пам'ять, що відображається в тільки їй відомих мемоплексах, мові, стилі спілкування, жартах тощо. Це зумовлює існування локальних мемоплексів у мовних, культурних та соціальних спільнотах.

Власні назви, які так чи інакше наявні в усіх мовах, вказують на спільні ознаки ментального лексикону, спільні напрями поведінкових тенденцій у суспільній та культурній сферах. Отже, орієнтація на людину, антропоцентризм когнітивістики є «найбільш адекватним позначенням сучасної парадигми лінгвістичного знання» [Голубовська 2012, с. 71]. Виявлення когнітивних універсалій стає одним з основних завдань сучасної когнітивної лінгвістики, що можна також поширити на галузь когнітивної ономастики, де головним об'єктом дослідження є власні назви в розмаїтті проявів когнітивних конструктів ментального лексикону.

З огляду на психолінгвістичний підхід, асоціація – «це зв'язок між стимулом та відгуком» [Bussman 2006, с. 101], який формується «на підставі умовного рефлексу суб'єктивного реагування на відповідні стимули» [Селіванова 2008, с. 235] та продукується «без вагань або внутрішньої цензури» [Matsumoto 2009, с. 56]. Згідно з міркуваннями Р.М. Фрумкіної, асоціація – це «зв'язок між деякими об'єктами або явищами, заснований на нашому особистому досвіді» [Фрумкіна 2001, с. 189]. Асоціації відіграють центральну роль у дослідженні мислення, пам'яті, процесів сприйняття інформації та вивченні уявлень про навколишній світ. Вони є релевантними для розуміння культурного універсуму та допоможуть не тільки виявити ключові слова культури, а й виокремити аналогічні реалізації в онімній царині та їхнє втілення в онімному ландшафті.

Аналіз асоціативних реакцій від респондентів є проявом колективної пам'яті, колективної ідентичності. Саме асоціації – це втілення «специфічної внутрішньої структури, глибинної моделі зв'язків та відношень, яка складається у людини за допомогою мовлення та мислення, становить основу «когнітивної організації» її багатостороннього досвіду» [Залевская 1999, с. 105]. З. Ковечеш також вказує на такий зв'язок, зауважуючи, що «мова, особливо її лексикон, є віддзеркаленням нашої концептуальної системи» [Kövecses 1990, с. 41]. Згідно з дослідженнями активності мозку людини, ліва передня скронева частка може бути частиною більшої мережі лівої півкулі, яка підтримує зв'язок між іменами та їх значеннями [Menn, Dronkers 2017, с. 96]. Отже, система когнітивних схем ментального лексикону

і власних назв як його невід'ємної частини може бути зумовлена природним устроєм мозку людини.

Дослідження ментального лексикону ґрунтуються на поєднанні двох аспектів: семантичного та концептуального. Дослідження людей з субкортикальною афазією, що виявляють аномію власних назв, свідчить, що ментальний лексикон власних назв є «ієрархічним за своєю природою, його елементи вступають у специфічні семантичні відносини» [Rutkiewicz-Hanczewska 2014, с. 171], найчастіше це відношення гіпонімії та гіперонімії.

Саме така характеристика, як відсутність контролю над реакціями, що йдуть з психічного світу людини, є цінною для галузі когнітивної ономастики, для дослідження власних назв у ментальному лексиконі. Вони оминають перепони та стають «чистою, неушкодженою» інформацією про когнітивні процеси людини й у такий спосіб відображають НМКС, у нашому випадку – її онімний компонент, актуалізований в онімному ландшафті

Методи та методика дослідження. Психолінгвісти [Menn, Dronkers 2017, с. 171] називають вільний асоціативний експеримент класичним, його виняткове значення ґрунтується на висвітленні процесів згадування слів з довгострокової пам'яті. На думку С. Мартінек, «асоціативні реакції надають нам змогу виявити не лише властивості певного концепту, а і його зв'язки з іншими концептуальними структурами» [Мартінек 2011, с. 29]. Таке мапування когнітивних конструктів є засобом параметризації онімного ландшафту та встановлення його мемутичного підґрунтя, що постає з особливостей власних назв як соціальних та культурних артефактів.

Дослідження асоціативного потенціалу мемутичних онімних одиниць проводилося за методикою ВАОЕ. ВАОЕ проводився з інформантами-носіями трьох мов (українська, англійська, іспанська). Кожна група складалася з 30 учасників. На нашу думку, така кількість є показовою для онімних асоціативних експериментів в однорідних вікових групах.

Загальномовним онімичним фреймом є узагальнений досвід усіх носіїв мови, він складається з індивідуальних онімичних фреймів, весь комплекс соціальної, культурної та персональної інформаційної картини досліджується за допомогою вільного асоціативного експерименту. Елементи культурних схем не розділяються між усіма членами культурної мережі, а лише поширюються між розумами окремих індивідів [Kristiansen, 2008, с. 66]. Люди формують суспільство, громаду, яка сама ідентифікується за допомогою спільної інформації, колективних спогадів та когнітивних схем, які проявляються в усіх членів групи.

Для аналізу даних ВАОЕ ми послуговувалися методом **семантичного гештальту асоціативного онімного поля**, який виявляється, «коли асоціати семантично тяжіють один до одного за певними характеристиками, збираючись природним шляхом навколо декількох реакцій» [Марковина 2000, с. 124]. Спираючись на цей метод, можна виокремити від одного до декількох семантичних гештальтів. При цьому краще звертати увагу на найбільш

проміненні групи асоціатів. Компонентами ядра гештальту можна вважати декілька перших за частотністю груп асоціатів, де об'єднуються значеннєво близькі реакції.

Асоціативний експеримент проводився у 2018 році серед студентів ОНУ імені І.І. Мечникова, віком 18–25 років. ВАОЕ з іспаномовними інформантами проводився у 2013 році в Мадриді, у закладі Universidad autonoma de Madrid. Респондентами були студенти та молоді викладачі віком 18–25 років. ВАОЕ з метою зібрати інформацію англійською було проведено у 2013 році в університеті Southbank University of London серед студентів і викладачів віком 18–26 років.

Стимули було відібрано до початку експерименту та презентовано інформантам у вигляді анкети. Також ми наводимо список асоціатів, які надали респонденти до кожного стимулу. Список подається так: спершу йдуть найбільш частотні реакції, наведені в спадаючому порядку, потім – поодинокі, розташовані в алфавітному порядку. У списках власні назви виділено напівжирним курсивом, загальні – курсивом.

1. Стимул *The Moon*

На цей селенонім ми отримали 33 реакції, серед яких наявні такі: *night* – 4 (ніч), *night time* – 4 (нічна пора), *astronauts* – 3 (астронавти), *romantic* – 2 (романтичний), *Apollo* (Аполло), *Apollo 11* (Аполло 11), *beautiful on an island* (гарний на острові), *blue* (блакитний), *dream holiday destination* (місце для відпустки мрії), *far away* (далеко), *flow* (плин), *in the sky* (у небі), *mission* (місія), *mystery* (таємниця), *silver* (срібний), *sleep* (спати), *soft* (м'який), *solemn* (урочистий), *space* (космос), *tattoo* (татування), *the stars* (зірки), *the USA* (США), *waves* (хвилі), *white* (білий).

СГАОП «сон» формують реакції *night* – 4 (ніч), *night time* – 4 (нічна пора), *sleep* (спати), *soft* (м'який), *waves* (хвилі). Його частка становить 33%. СГАОП «космос» реалізується в асоціатах *astronauts* – 3 (астронавти), *Apollo* (Аполло), *Apollo 11* (Аполло 11), *dream holiday destination* (місце для відпустки мрії), *far away* (далеко), *in the sky* (у небі), *mission* (місія), *space* (космос), *the stars* (зірки). Його відсоткова частка така сама, як і в першого гештальту – 33%.

Сектор власних назв (9%) репрезентовано онімами *Apollo* (Аполло), *Apollo 11* (Аполло 11), *the USA* (США). Це не випадковість, адже саме астронавти США були першими, хто ступив на поверхню Місяця.

2. Стимул *The Mars*

Ми отримали 33 асоціати: *red planet* – 6 (Червона планета), *bar* – 4 (плитка), *dead* – 4 (мертвий), *chocolate* – 3 (шоколад), *far away* – 2 (далеко), *red* – 2 (червоний), *rover* – 2 (ровер), *brand* (бренд), *discovery* (відкриття), *dream holiday for next generation of humans* (відпустка мрії для наступного покоління людей), *life on Mars?* (життя на Марсі?), *marshmallow* (зефір, маршмеллоу), *menace* (загроза), *orange* (помаранчевий), *other life* (інше життя), *planet* (планета), *to learn* (вчитися).

СГАОП «космос» складається з таких асоціатив: *red planet* – 6 (червона планета), *dead* – 4 (мертвий), *far away* – 2 (далеко), *red* – 2 (червоний), *rover* – 2 (ровер), *discovery* (відкриття), *dream holiday for next generation of humans* (відпустка мрії для наступного покоління людей), *life on Mars?* (життя на Марсі?), *menace* (загроза), *orange* (помаранчевий), *other life* (інше життя), *planet* (планета). Вони становлять 70%.

СГАОП «бренд ласощів» утворено асоціатами *bar* – 4 (плитка), *chocolate* – 3 (шоколад), *brand* (бренд), *marshmallow* (зефір, маршмелов). Їх загальна частка – 27%.

Онiмний сегмент займає 21% усього асоціативного шлейфу планетонiма-стимулу. Прiзвисько для планети Марс *red planet* – 6 (Червона планета) є загальнонiдомим. Питання *life on Mars?* (життя на Марсі?) хвилює людство дуже давно, вперше суспiльство зацікавилось ним пiсля відкриття «Ск'япареллі» «каналів», нинi інтерес пiдтримується завдяки реалiзацiї космiчної програми. Велика кiлькiсть науково-фантастичних лiтературних творiв та кiнофiльмiв також присвячена Марсовi, iснує навіть пiсня Девiда Боуi.

3. Стимул *La Luna*

На цей космонiм-стимул ми отримали 33 реакцiї: *noche* – 8 (нiч), *el Sol* – 3 (Сонце), *satélite* – 3 (супутник), *cohete* – 2 (ракета), *espacio* – 2 (простiр, космос), *misterio* – 2 (таємниця), *enigma* (загадка), *hechizo* (заклинання), *gris* (сiрий), *lobos* (вовки), *luz* (свiтло), *mitad* (половина), *Murakami* (Муракамі), *negro y blanco* (чорний i бiлий), *oculta* (прихована, окультна), *pescar* (рибалити), *queso* (сир), *serena* (спокiйна), *ying* (iнь).

Помiж усiх асоціатив ми побачили два гештальти. Перший, СГАОП «космос», мiстить 58% вiд усiх реакцiї. Сюди ми долучили слова *noche* – 8 (нiч), *el Sol* – 3 (Сонце), *satélite* – 3 (супутник), *cohete* – 2 (ракета), *espacio* – 2 (простiр, космос), *luz* (свiтло). Другий – це СГАОП «окультизм», який займає меншу частину асоціативного простору – 42%, однак є також доволi великим. До нього ми долучили асоціати *noche* – 8 (нiч), *misterio* – 2 (таємниця), *enigma* (загадка), *hechizo* (заклинання), *oculta* (прихована, окультна), *ying* (iнь).

Онiмнi реакцiї становлять 15%. Помiж них є космонiм *el Sol* – 3 (Сонце), який був стимулом у списку. *Murakami* (Муракамі), iмовiрно, є назвою-селенонiмом, кратером на зворотному боцi Мiсяця. Реакцiя *ying* (iнь) – це частина концепту iнь-ян, поняття китайської фiлософiї, де iнь пов'язується з нiччю, у вiзуальному зображеннi – це темна половина з бiлою крапкою.

4. Стимул *El Sol*

Космонiм *el Sol* зiбрав 31 асоціативну реакцiю: *calor* – 8 (вогонь), *día* – 4 (день), *vida* – 5 (життя), *energí* – 2 (енергiя), *playa* – 2 (пляж), *queta* – 2 (пече), *dorado* (золоте), *femenino* (жiноче), *manchas* (плями), *Puerta del Sol* (Пуерта-дель-Соль), *rojo* (червоне), *tomando el sol* (приймати сонячнi ванни), *vivo* (живе), *yang* (ян).

СГАОП «тепло» займає 42%, до нього ми зарахували реакцiї *calor* – 8 (вогонь), *energia* – 2 (енер-

гiя), *playa* – 2 (пляж), *queta* – 2 (пече), *tomando el sol* (приймати сонячнi ванни).

Три онiмнi реакцiї *Puerta del Sol* (Пуерта-дель-Соль), *tomando el sol* (приймати сонячнi ванни), *yang* (ян) становлять 10% вiд загальної кiлькостi асоціатив. Топонiм *Puerta del Sol* – це центральна площа Мадрида, яка є iсторичною пам'яткою i привертає увагу туристiв. Реакцiя *yang* (ян) протилежна поняттю iнь, про яке ми згадували вище. Янь є втiленням неба, його зображують бiлим фоном iз чорною крапкою.

5. Стимул *Чумацький Шлях*

Чумацький Шлях є найбільш помiтним зоряним об'єктом на небi. Багато народiв мають його у своїй етнiчнiй космонiмiї, i в бiльшостi випадкiв вбачають у ньому саме дорогу або путь. В українській етнiчнiй картинi свiту *Чумацький Шлях* мав два образи: реальний – дороговказ для подорожнiх та чумакив (звiдси – *Чумацький Шлях*) та сакральний – шлях для Всебога, яким журавлi летять у вирiй i який вiдокремлює потойбiчний свiт (звiдси *Богiв Шлях*, *Журавлина Дорога*) (*Чумацький Шлях* 2006).

Також *Чумацький Шлях* був експресивно осмислений суспiльною думкою. Зокрема, Г.П. Лукаш наводить такi конотонiмнi значення (Лукаш 2015, с. 361): 1) путь, дорога, 2) велика вiдстань.

Загалом було надано 33 асоціативних реакцiї: *зірки* – 8, *сузір'я* – 5, *козаки* – 4, *небо* – 4, *дорога* – 2, *чумаки* – 2, *астрономія*, *галактика*, *горілка*, *ЗНО*, *зоряне небо на дачі*, *космос*, *мiлківей*, *сiль*.

Було виокремлено два асоціативнi гештальти: «зірки» та «чумаки». СГАОП «зірки» складається з асоціатив *зірки* – 8, *сузір'я* – 5, *небо* – 4, *астрономія*, *галактика*, *зоряне небо на дачі*, *космос*. Його частка становить 64%. У вiдсотковому вiдношеннi другий СГАОП, «чумаки», обiймає меншу частку – 21%. Ми вважасмо його також впливовим гештальтом, який мiстить реакцiї *козаки* – 4, *дорога* – 2, *чумаки* – 2, *сiль*.

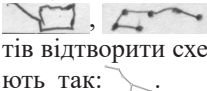
Частина онiмних реакцiї становить 6%. Її реалiзують двi власнi назви: *ЗНО*, *мiлківей*. Реакцiя *ЗНО*, на нашу думку, пов'язана зi шкiльними знаннями, якi формують культурний фон. Друга онiмна реакцiя, *мiлківей*, є транслiтерованою репрезентацiєю назви шоколадного батончика *Milky Way*, яка перекладається з англiйської як «*Чумацький Шлях*».

6. Стимул *Велика Ведмедиця*

На вибiр цього стимулу вплинула його вiдомiсть пересiчним українцям, адже багато хто зможе виокремити це сузір'я серед багатьох iнших. Цей космонiм присутнiй у багатьох творах культури, писемних пам'ятках.

Стимул *Велика Ведмедиця* спродукував 35 реакцiї, серед яких двi були графiчними репрезентацiями сузір'я: *сузір'я* – 12, *зірки* – 6, *кiвш* – 4, *небо* – 4, *космос* – 3, *Каролiно-Бугаз*, *нiчне небо*, *путь*, *чому вони побачили її в ковшi?*.

Було виокремлено СГАОП «зірки», вiдсоткова частка якого сягає 74%. Вiн складається з реакцiї *сузір'я* – 12, *зірки* – 6, *небо* – 4, *космос* – 3, *нiчне небо*. Другий СГАОП «кiвш» креолiзований, його

частка значно менша – усього 20%, однак вона більш помітна завдяки малюнкам наших респондентів, що є рідкісним явищем. Цей гештальт складають такі асоціати: *ківші – 4, чому вони побачили її в ковші?*, Малюнки є спробою респондентів відтворити схему сузір'я, яке зазвичай зображають так:

Єдина онімна реакція *Кароліно-Бугаз* – це 3% від загальної кількості реакцій. На нашу думку, цей топонім спричинений тим, що на курорті світлове забруднення менше і сузір'я виглядає чіткішим.

Висновки. Репертуар СГАОП, актуалізований посередництвом ВАОЕ, виявляє дві домінуючі тенденції: універсальний аспект та етнічно-маркований аспект. До універсального тренду ми відносимо СГАОП «космос» та «зірки». У той же час етніч-

но-марковані асоціати формують наступні СГАОП: «ківші», «чумаки», «сон», «бренд ласощів», «тепло», «окультизм». Аналізовані ОЛ України, Іспанії та Великої Британії формуються за принципами суспільного фокусування на етнічно зумовлених параметрах і глобально маркованих тенденціях та стратегіях. Глобальні тренди маркуються універсальними аспектами. Асоціативно-емоціональна рефлексія категоризується в межах варіативності соціальних та культурних артефактів, при цьому параметризація онімних концептів ґрунтується на меметичних стратегіях, зумовлених кумулятивним ефектом цивілізаційної парадигми. Перспективи розгалуження дослідження меметичних космонімів вбачаємо у розширенні кількості космонімних мемолексів у межах неспоріднених та споріднених мов.

Література

1. Голубовська І.О. Етнічні особливості мовних картин світу. Монографія. Київ, 2004. 283 с.
2. Голубовська І.О. Проблема методології лінгвістичних досліджень у міждисциплінарному висвітленні. *Studia linguistica*. 2012. № 6(1). С. 67–76.
3. Залевская А. А. Введение в психолінгвістику. Москва: Рос. гос. гуманит. ун-т., 1999. 561 с.
4. Лукаш Г.П. Словник конотативних власних назв. Вінниця: Nilan-Limited, 2015. 392 с.
5. Марковина І.Ю. Специфіка мовного свідомості російських і американців: Опыт построения «ассоциативного гештальта» текстов оригинала и перевода. Языковое сознание и образ мира. 2000. С. 116–132.
6. Мартінек С. Емпіричні й експериментальні методи у сучасній когнітивній лінгвістиці. *Вісник Львівського університету. Серія філологічна*, 2011. № 52. С. 25–32.
7. Селіванова О.О. Сучасна лінгвістика: напрями та проблеми. Полтава: Довкілля-К, 2008. 711 с.
8. Фрумкіна Р.М. Психолінгвістика. Москва: ІЦ «Академія», 2001. 321 с.
9. Чумацький Шлях. Знаки української етнокультури. [Електронний ресурс], shorturl.at/jnCEQ Відвідано 15 травня 2021.
10. Bussmann H. Routledge dictionary of language and linguistics. Routledge, 2006. 457 p.
11. Dawkins R. The Selfish Gene. Oxford, New York: Oxford University Press, 2006. 378 p.
12. Kövecses Z. Emotion Concepts. New York: Springer, 1990. 280 p.
13. Kristiansen G. Style-shifting and shifting styles: A socio-cognitive approach to lectal variation. *Cognitive sociolinguistics: Language variation, cultural models, social systems*. 2008. P. 45–88.
14. Matsumoto D.E. The Cambridge dictionary of psychology. NY: Cambridge University Press, 2009. 608 p.
15. Menn L., Dronkers N. F. Psycholinguistics: Introduction and applications. 2nd ed. San Diego: Plural Publishing Inc., 2017. 553 p.
16. Rutkiewicz-Hanczewska M. Semantics of Proper Names. The Structure of the Mental Lexicon of Proper Names. *Proceedings of the 25th International Congress of Onomastic Sciences*. 2014. P. 25–29.
17. Wertsch J.V. Collective memory. *The Cambridge Handbook of Sociocultural Psychology*. 2007. P. 117–137.

References

1. Holubovska I.O. (2004) Etnichni osoblyvosti movnykh kartyn svitu: Monohrafiia [Ethnic features of linguistic pictures of the world. Monograph]. Kyiv. 283 s. [in Ukrainian].
2. Holubovska I.O. (2012) Problema metodolohii linhvistychnykh doslidzhen u mizhdystsyplinarnomu vysvitleni. [The problem of methodology of linguistic research in interdisciplinary coverage]. *Studia linguistica*. № 6 (1). S. 67–76 [in Ukrainian].
3. Zalevskaya A.A. (1999) Vvedenie v psikholingvistiku [Introduction to Psycholinguistics]. Moskva: Ros. gos. humanit. un-t. 561 s. [in Russian].
4. Lukash H.P. (2015) Slovyk konotatyvnykh vlasnykh nazv [Dictionary of connotative proper names]. Vinnitsa: Nilan-Limited. 392 s. [in Ukrainian].
5. Markovina I.U. (2000) Specifika yazykovogo soznaniya russkikh i amerikantsev: Opyt postroeniya «assiativnogo geshtalta» tekstov originala i perevoda [Specificity of the linguistic consciousness of Russians and Americans: The experience of constructing an «associative gestalt» of the texts of the original and translation]. *Yazykovoie soznanie i obraz mira*. S. 116–132 [in Russian].
6. Martinek S. (2011) Empirychni y eksperymentalni metody u suchasni kohnityvni linhvistytsi [Empirical and experimental methods in modern cognitive linguistics]. *Visnyk Lvivskoho universytetu. Seriya filolohichna*. № (52). S. 25–32 [in Ukrainian].
7. Selivanova O.O. (2008) Suchasna linhvistyka: napriamy ta problemy [Modern linguistics: directions and problems]. Poltava: Dovkillia-K. 711 s. [in Ukrainian].

8. Frumkina R.M. (2001) *Psikholingvistika* [Psycholinguistics]. Moskva: IC Akademiya, 321 s. [in Russian].
9. Chumatskyi Shliakh [The Milky Way] (2006). *Znaky ukrainskoi etnokultury* [Signs of Ukrainian ethnoculture], Retrieved 15 May, 2021 from shorturl.at/jnCEQ [in Ukrainian].
10. Bussmann H. (2006) *Routledge dictionary of language and linguistics*. Routledge, 457 s. [in English].
11. Dawkins R. (2006) *The Selfish Gene*. Oxford, New York: Oxford University Press, 378 s. [in English].
12. Kövecses Z. (1990). *Emotion Concepts*. New York: Springer, 280 s. [in English].
13. Kristiansen G. (2008) *Style-shifting and shifting styles: A socio-cognitive approach to lectal variation*. *Cognitive sociolinguistics: Language variation, cultural models, social systems*. Berlin and New York: Mouton de Gruyter. S. 45–88 [in English].
14. Matsumoto D.E. (2009) *The Cambridge dictionary of psychology*. NY: Cambridge University Press, 60 s. [in English].
15. Menn L., Dronkers N.F. (2017) *Psycholinguistics: Introduction and applications*. 2nd ed. San Diego: Plural Publishing Inc., 553 s. [in English].
16. Rutkiewicz-Hanczewska M. (2014) *Semantics of Proper Names. The Structure of the Mental Lexicon of Proper Names*. *Proceedings of the 25th International Congress of Onomastic Sciences*. S. 25–29 [in English].
17. Wertsch J.V. (2007) *Collective memory*. *The Cambridge Handbook of Sociocultural Psychology*. New York: Cambridge University Press. S. 117–137 [in English].

**NAMES OF THE STARRY SKY
IN THE ASSOCIATIVE-MEMETIC UNDERSTANDING
(on the material of a free associative onymic experiment)**

Abstract. The study concentrates on the delineation of the cosmonimic part of the onymic landscape as an onymic aspect of the iteration of the language world model (LWM). The onymic landscape is the realization of the socio-cultural combination of proper names and memetic complexes that create the information landscape of the era as an inseparable combination of cultural, linguistic, and emotional-associative components.

Based on the data obtained from the free-associative onymic experiment (hereinafter – FAOE) by the method of the semantic gestalt of associative onymic field (hereinafter – SGAOF), we outlined the universal and ethno-memetic aspects of the associative repertoire of some cosmonyms. The FAOE was conducted with informants, native speakers of three non-related languages (Ukrainian, Spanish, and English), it was aimed to identify the emotional component of the LWM and to shed light on its memetic base. The memetic ethnic peculiarities of SGAOF are investigated.

Cosmonyms can be seen as memeplexes, which are structural units of cultural ethnic systems that are disseminated in an uncontrolled way, they serve as a means of transmitting information and form the cultural identity of an individual. The basis of onymic memeplexes dispersal is an attempt to spread information and transfer experience in the “vertical” direction (among the generation) and “horizontal” (from ancestors to descendants). The potential of meme-onym is manifested as a social artifact that actualizes the established social interaction practices that have evolved as necessary parameters for social cooperation and behavior. The information channel used to actualize memetic onym has a complex structure, contains various cultural, social, ethnically-marked aspects. Following this reasoning, it may be predicted that memeplex-onym has all the qualities of a cultural and social artifact.

Keywords: cosmonym, free associative onymic experiment, memeplex, proper name.

© Неклесова В., 2021 р.

Валерія Неклесова – доктор філологічних наук, доцент, завідувач кафедри іноземних мов природничих факультетів Одеського національного університету імені І.І. Мечникова, Одеса, Україна; neklesova.valerie@gmail.com; <https://orcid.org/0000-0002-2376-2986>

Valeria Neklesova – Doctor of Philology, Associate Professor, Head of the Department of Foreign Languages of Natural Sciences Faculties, I.I. Mechnykov Odesa National University, Odesa, Ukraine; neklesova.valerie@gmail.com; <https://orcid.org/0000-0002-2376-2986>

«ЕПОХА ЗЕЛЕНСЬКОГО» В ОНОМАСТИЧНОМУ СЛОВОТВІРНОМУ ВИМІРІ (спостереження тимчасово аполітичного мовознавця)

Науковий вісник Ужгородського університету. Серія: Філологія.

Випуск 1 (45)

УДК 811.161.2'373.611

DOI: 10.24144/2663-6840/2021.1(45).340–346

Нелюба А. «Епоха Зеленського» в ономастичному словотвірному вимірі (спостереження тимчасово аполітичного мовознавця); кількість бібліографічних джерел – 11; мова українська.

Анотація. Інноваційні процеси в українській мові відзначаються різноманіттям своїх виявів і наслідків. Особливо помітними і несподіваними з-поміж них є словотвірні явища і результати. Статтю присвячено дослідженню дериваційних інновацій невеликого часового проміжку – президентство В. Зеленського і його допрезидентські перегони. Основним завданням статті є з'ясування ролі ономастикону в мовному відображенні 'поточної української політики' у найрізноманітніших її аспектах. Предметом дослідження є інноваційні онімні й відонімні деривати (способи, засоби й результати їхнього творення), що позначають реалії політичного й навколополітичного життя України.

Як свідчить зібраний матеріал, для сучасника важливими є лише деякі складники українського політичного життя, що відобразилося у відповідних групах номенів: президент і його іпостасі-амплуа, президентська свита (оточення) і масовка, антураж, атрибути, ознаки і властивості, дії і наслідки, підконтрольна територія. Деривати кожної з груп різняться між собою кількісними параметрами, використовуваними способами і засобами творення, отриманими наслідками; більшість із них має яскраво виражені стилістико-конотаційні властивості (інколи на межі допустимого, пристойного).

Уперше в дериваційному просторі онім (у цьому разі прізвище президента) виявив приховані, не відомі й не реалізовані до цього часу мінливість статусу і форми відпрізвищезового елемента: утинок, префікс, префіксоїд, інфікс; сам елемент набув ознак універсальної прислужуваності. Частина словотвірних засобів використано у не властивому їм значенні (закінчення множини *-и*, форманти оцінно-розмірного порівняння *-енят(а)*, *-ик/ік*). Про декі зміни у традиційному словотворенні свідчить і явище невідповідності семантики деривата семантиці складників словотвірної моделі, що з-поміж іншого унаочнює експериментальність інноваційного словотворення і його ігрову стихію.

Більшість дериватів має онімну природу – твірними основами є оніми чи наслідком є онім, звідси й неабиякий ступінь персоналізації досліджуваної епохи.

Ключові слова: інновація, дериват, конотація, контамінація, онім, ономастичний словотвір, префіксоїд, формант.

Постановка проблеми. Довгий час збираючи й досліджуючи інноваційні деривати, все більше переконуємось у тому, що засоби, способи й результати словотворення стають помітним чинником сучасного українського життя. Фіксуємо у слові ті чи ті суспільні явища, події, персоналії (почасти не маючи довгих перспектив функціонування), вони разом із інноваціями інших мовних рівнів відображають істотні й малопомітні суспільні реалії. У сукупності – 'малюють мовну картинку' відображаного як деяку цілісність.

Аналіз досліджень. Сучасна українська інноватика має добрі здобутки, відзначається різноспрямованістю досліджень, завдань, інтерпретацій. У тому числі помітними є праці, присвячені дослідженню політичного дискурсу (див. для прикладу [Олексенко 2013; Степаненко 2015; Турчак 2005]), з-поміж них незначною кількістю вирізняються праці про відонімні деривати [Касим 2014; Нелюба 2004; Олексенко 2014; Стасюк 2005], при цьому частіше відонімні деривати досліджують у загальнономовному контексті – без поділу на апелятивні й онімні [Лук'яненко 2009; Нелюба 2006] та ін.

Мета статті, завдання. Статтю присвячено з'ясуванню ролі ономастикону в мовному відображенні 'поточної української політики'. Предметом дослідження є інноваційні онімні й відонімні деривати (способи, засоби й результати їхнього творення),

що позначають реалії політичного й навколополітичного життя України в цілком визначений час-'епоху' (президентство В. Зеленського від неофіційного початку передвиборчої агітації у новорічну ніч 2019 року до квітня 2021) і номінування всього видільного, особливого, притаманного саме цьому часові. У роботі використано в основному **описовий** метод.

Виклад основного матеріалу. Традиційно дослідження великих груп словотвірних номенів здійснюють за категорійними ознаками. Проте зібраний матеріал і його особливості, семантичні й асоціативні зв'язки між номенами, завдання цієї статті уможливають відступ від традиції (хоча повністю ігнорувати категорійний критерій не можна). За таких умов і завдань передусім бачиться оптимальним і продуктивним виділення саме основних складників-означників, сума яких своєю чергою становить-відображає 'епоху Зеленського' як деяку часово-просторову цілість. Як свідчить зібраний дериваційний матеріал, з усього багато- і різноманіття виявів суспільного доквілля для сучасників важливими є лише деякі з них.

1. *Президент і його іпостасі-амплуа.* Більшу частину дериватів утворено способом контамінації, іншу – інтерфіксальним чи інтерфіксально-суфіксальним способами. Першою частиною взаємодійних основ є позначення прізвища Зеленського, другою виступають власні й загальні назви. Саме

другий елемент взаємодійних основ указує на мотиви появи і загальну семантику посталого деривата: 1) позначення державних посад В. Зеленського: [Ze + Пре]зидент → *зезидент* порівняймо із [Гівно + Гене]ралісімус → *гівноралісімус*¹; 2) виконувани, бажані чи приписувані йому ролі чи риси: [Ze + Ме]ркель → *Зеркель*, Ze + Моніка → *Земоніка*, Зел(я) + о + Пукін → *Зелепукін*, Зел(я) + моська → *земоська*; словотвірне значення таких дериватів можна сформулювати через порівняльний зворот (*Зеленський такий, як Меркель*), через прикладкову сполуку (*Зе-ленський-Моніка*, *Зеля-мостька*) або як 'поєднання ознак *Зелі* і *Пукіна* (Путіна)', що утворено інтерфіксальним способом; 3) натяки на дії чи вчинки, нагадування про них; деривати утворено інтерфіксально-суфіксальним чи суфіксальним способами: *Членограй* (про один із пікантних номерів Зеленського із Кварталу 95), *перемирник* (про бажання Зеленського-президента йти на перемир'я з ворогом), *Зелебобій* (головний з-поміж *зелебобів*).

2. *Свита і масовка*. З-поміж інших це найчисельніша група дериватів. Самі назви неоднорідні – позначають дві групи суспільства, які ніби існують паралельно, але поєднані прихильністю до В. Зеленського (джерела й мотиви такої прихильності в них також різні).

Перша група – агенти безпосереднього впливу й наближені до престолу – міністри, депутати "Слуги", керівники облдержадміністрацій. Ця група дериватів свідчить про нетрадиційні для українського словотворення пропорції задіяних способів. Найвищою продуктивністю відзначається контамінування, у якому однією зі взаємодійних основ є основа власної назви: [кал + Кол]омойський → *Каломойський*, Шкарлет[т + іd]іот → *Шкарлетіот*, ков[іd + іd]іот → *ковідіот*. Другим за продуктивністю є основоскладання / префіксоїдність із елементом Зе-чи зе-: *земендель*, *ЗЕкадра*, *мендельвошка*.

На відміну від загальнономовного словотворення з перевагою в ньому суфіксації, аналізовані деривати свідчать про низьку продуктивність цього способу – зафіксовано лише кілька дериватів, які утворено за традиційними моделями: *монобільшість* 'фракція «Слуга народу»' → *монобільшовик*, *зешибло* → *зешиблинець* 'особа із зешибла', *клоунократія* → *клоунократ* 'особа із клоунократії'.

Друга група – 'масовка'. У нашій мові побуває вислів-твердження "короля робить його свита". Але, як показують вибори президента й народних депутатів, в умовах української дійсності таке твердження є відносним: на початковій стадії 'роблення короля' важливу роль відіграє виборець-прихильник. За тональністю деривати групи чітко різняться між собою. Частина з них утворено від експресивно забарвлених основ (лайливість, вульгарність); посталі деривати успадковують-зберігають таку експресію: *дебіл* → *зебіл*, *бобік* → *зелебобік* / *зебобік*, *дятли* → *зеленодятли*. Інша частина – залучення нейтральних, вже традиційних засобів на позначення прихильності -люб-, -філ-, -фан/фанат чи нового -бот: *зефан*, *зеленофіл* чи *зеленськофіл*, *зелебот*,

зеленолюб.

Деякі деривати самі не вказують на належність названих осіб до першої чи другої групи – таку належність можна визначити з контексту творення й використання. Наприклад, дериват *зеленоблазень* сам може позначати і найближче оточення і виборців, але в тексті таку двозначність знято: *Зеленоблазні пропонують – відмінити пенсії для росту країни. А якщо ввести податок на повітря?* (F: М. Зубков, 04.02.20) – ідеться про депутатів.

З дотриманням законів і правил українського словотворення посталі деривати на позначення жінок із використанням різних словотворчих засобів: *зелебот* → *зелеботка*, *нардеп* → *нардепкиня*, *Шкарлет* → *шкарлетка*.

Дотичними до цієї групи є деривати, що позначають збірність осіб різної належності й сукупність будь-чого як продукт аналізованої 'епохи'. З-поміж них за способом творення й задіяними твірними основами чітко виділяються два типи дериватів.

Перший із них – приєднання означальних (прикметових) елементів до слова-назви групи (об'єднання) осіб. Таким означальником в усіх назвах є утинок прізвища Зе: *зезгряя*, *зевата*, *зебанда*, *зешибло* (саме в такому послідовному творенні яскраво унаочнюється префіксальність приєднуваного утинку). Винятками в такій закономірності є два деривати: *монобільшість* 'про «Слугу народу» як самостійного утворювача депутатської фракції' і *бидлоквартил* (квартил позначає групу осіб за власною назвою «95-ий Квартил»).

Більшу частину дериватів збірності (сукупності) утворено традиційним для таких назв суфіксальним способом. При цьому картотека свідчить про деякі його особливості: разовість використання кожного із задіяних суфіксів, твірними виступають основи слів із переносним і прямим значеннями, власних і загальних назв: *Зеленський* → *зеленщина*, *Зелений* / *Зеленський* → *зелень*, *Фокін* → *Фокініада*, *дилетант* → *дилетантура*, *зелебот* → *зелеботія*.

3. *Антураж*, *атрибути*, *ознаки* і *властивості*, *дії* і *наслідки*. На основі спільності найзагальнішої семантики з-поміж них можна умовно виділити три підгрупи: суспільні явища, інструменти й засоби досягнення мети, дії і наслідки.

Суспільні явища. У творенні дериватів задіяно традиційні словотворчі засоби. Передусім такими є форманти -изм-, -ин(а), -ість-, -ств(о). Власні назви, використовувані як твірні основи, вказують на особу чи групу осіб, які є носіями суспільно значущої специфічної ознаки/властивості. Здебільшого такі ознаки/властивості належать до негативних, відповідно засуджуваних спільнотою: *Голобородько* → *голобородьківщина*, *Шкарлет* → *шкарлетство*, *Шкарлет* → *шкарлетизм*, *Квартил* → *квартильство*. Іншу частину дериватів утворено способом основоскладання з використанням еднальних інтерфіксів чи без таких (*указогейт*, *вагнергейт*, *клоунократія*, *блазньовлада*) чи приєднанням утинка-префіксоїда зе-.

У цій групі своїми особливостями вирізняються деривати, що позначають явища медичної

¹ Тут і далі подаємо правопис за оригіналами.

галузі. Всі утворено способами взаємодії основ, одна з яких указує на хворобу, її збудника чи засіб запобігання: *барановірус, аваковірус, зедіарія, зедіагноз, лохдаун*. Лише один із дериватів утворено за зразком політичних назв із використанням суфікса *-изм* (*Квартал* → *кварталізм*), про його медичну семантику свідчить контекст: *Страшна хвороба, якою вражене наше суспільство, має назву «кварталізм»* (Ф: А. Матвійчук, 21.10.19).

Ознаки і властивості. Традиційно в українській мові семантику ознак і властивостей передають за допомогою прикметників. ‘Епоха Зеленського’ не є в цьому винятком, до того ж традиційними є і способи творення відповідних дериватів: *порохобот* → *порохоботський, зевата* → *зеватний, Слуга народу* → *слугонародівський*); словотвірне значення має формулу ‘ознака, пов’язана з тим, кого/що названо твірною основою’. Без ускладнень чи модифікацій відбувається творення відприкметникових прикметників за допомогою префіксальних елементів: *ковідний* → *постковідний, інтоксикований* → *зеінтоксикований*.

Свою специфіку мають дієприкметникові деривати: їх утворено від іменників із пропуском дієслівної ланки: *Квартал* → ‘кварталізувати’ → ‘закварталізувати’ → *закварталізований, Коломойський* → ‘коломоїзувати’ *коломоїзований*. Частина дериватів має дієприкметникову форму і зміст, проте однозначно трактувати їх як похідні від дієслів не можна – у такому разі можливою є подвійна мотивація: порівняймо *залежний від аплодисментів* → *аплодисментозалежний* (використано інтерфікс *-о-*) і *залежати від аплодисментів* → *аплодисментозалежний* (використано інтерфіксально-суфіксальний засіб *-о-...-н(ий)*). Проте свої корективи може вносити і контекст творення деривата. Так, у реченні *Але насамперед наш президент має хворобливу залежність. Він лайко-й аплодисментозалежний* (Українська правда, 17.01.20) автор мотивує свій дериват іншою (не дієслівною) твірною основою: *залежність від аплодисментів*.

Дії і наслідки. У картотеці наявні всього три деривати-дієслова на позначення відповідних дій: *порохоботство* → *порохоботствувати, ОПУ* ‘офіс Президента України’ → *ОПУніти, пацифікації[й(а)]* → «пацифікувати» → «пацифікуватися» → *допацифікуватися* (у тексті йдеться про закриття військових частин).

Крім дієслів, у цій групі наявні деривати-іменники, що позначають дію із загальним словотвірним значенням ‘опредметнена дія/процес’ або ‘наслідок дії’. У таких триелементних ланцюжках пропущено саме дієслівну ланку, семантику якої відображено в похідному. Твірними основами виступають власні назви осіб (*Араха́мія* → «*арахамізувати*» → *арахамізація, Аваков* → «*авакувати*» → *авакання*), агенції (*НАЗЯВО* → «*назявізувати*» → *назявізація*), загальні назви суспільних референтів (*вата* → «*розватнити*» → *розватнення, референдум* → «*референдумізувати*» → *референдумізація*).

4. Назва царства-королівства. Мала чисель-

ність дериватів зумовлена активністю творення семантичних номенів на позначення відповідних локацій. Назви утворено за допомогою продуктивних в інноваційному словотворенні засобів: *Беня* → *Бенестан* (пор. із *Кучмостан, Ердоганостан, Кадиростан, Кацапстан, Кротостан* ‘футбольний клуб «Шахтар»’, *Орвеллостан, Бандустан, Тітушкостан*), *Зелебоб* → *Зелебобія* (пор. із *Кімірсенія, Самодурія, Тарутія, ЛНРія, ДНРія*).

Множинну мотивацію має назва *Араха́мія*: 1) утворено семантичним перенесенням прізвища особи (Д. Араха́мія – депутат від Слуги народу) на назву локації, 2) утворено накладанням форманта *-i[й(а)]* на омонімічну кінцеву частину твірного слова-прізвища. Унаочненням такого є контекст, у якому семантику локації позначено окремим словом: *Чи порозумнішає зборище ідіотів, поіменоване парламентом? де взяти гроші на хабар у суді? чи довго це нам бути «Країною Араха́мією»?* (Літературна Україна, 7–8/20, с. 4).

Видільні словотвірні ознаки, явища і процеси

Звичайно, творення назв складників ‘епохи Зеленського’ відбувається в контексті інноваційних дериваційних процесів останніх трьох десятиліть, проте має і низку своїх специфічних ознак.

Передусім досліджуваний час відрізняється від попередніх кількістю й тональністю дериватів. Жоден із президентів-попередників, ніхто з їхнього оточення не мав такої пильної уваги до себе, як В. Зеленський. Одним із яскравих підтверджень такого висновку є і словотвірна продукція: навіть укупі взяті новотвори від Л. Кравчука до П. Порошенка не можуть прирівнятися до дериваційного вибуху названого часу.

Порівняння тональності номенів свідчить про переважання в попередні періоди нейтральних засобів, зважених і обережних щодо конотацій, з незначними елементами ‘недоброго підтексту’; у часи Януковича – переважає іронія, сарказм, поодинокі елементи ‘натягової бруталності’. Досліджувана епоха – це номени найрізноманітнішого навантаження і призначення: із інновацій лише незначна кількість одиниць має ознаки нейтральних, здебільшого вони стилістично, емоційно й змістовно конотовані, частотним є негативний підтекст на межі етично й змістовно допустимого, на межі фолу.

Більшість дериватів – це реактивна відповідь спільноти на різні дії чи бездіяльність, передусім спровоковані самою верховною персоною. Наочний приклад, хай не словотвірний: В. Зеленський обізвав Томос *термосом* і тут же за аналогією до *гаранта* отримав *Гідранта* (як власну назву, не застосовну до інших президентів як гарантів Конституції). Навіть старі допрезидентські гріхи йому пригадують: згадаймо уміння шоумена Зеленського дивним-нетрадиційним способом видобувати звуки з фортеп’яно і відповідний номен *піськограй* чи його справжні (не надто майстерні) здібності на сцені і прикметник *кабаретковий* (*каба[ре + опре]тковий*) як протиставлення справжньому великому акторському мистецтву. У цьому разі деривати повертають до тієї чи тієї події, вчинку Зеленського-

шоумена, про які Зеленський-президент волів би промовчати чи забути.

Як свідчить картотека, основу аналізованих інноваційних дериватів становлять іменники; деривати іншої частиномовної належності мають незначний відсоток: з-поміж них наявні прикметникові деривати зі значенням ознаки-властивості і дієслівні, більша частина з яких становить пропущену ланку. Отже, це епоха іменникова, для якої важливим є саме окреслення-означення предмета, явища, особи.

Для творення 'епохальних' номенів задіяно всі основні способи словотворення: префіксальний, суфіксальний, інтерфіксально-суфіксальний, інтерфіксальний, контамінування. При цьому помітною є специфіка щодо їхньої продуктивності порівняно із загальнономовними (і навіть інноваційними) особливостями українського словотворення.

Зважаючи на вимоги до обсягів статті, далі зосередимо увагу тільки на деяких видільних особливостях інноваційного словотворення.

1. Прізвище – утинок – префікс – префіксоїд – інфікс

У контексті визначення продуктивності способів і засобів словотворення передусім необхідно звернути увагу на елемент *Зе-* і його графічні й звукові варіанти. Поява цього позначення пов'язана з передвиборчою агітацією під час президентських (пізніше й парламентських) виборів: на білбордах із білим (інколи зелено-білим) тлом без будь-яких інших зображень красувався таємничий (однак відомо чий) зелений знак *Зе* чи *Ze*. Усупереч традиції виборів, такий зміст ні до чого не зобов'язував – не мав програмних постулатів, слоганів, обіцянок тощо. Разом із тим цей знак, за задумом авторів, мав прямо вказувати чи натякати на спорідненість претендента з відомим більшості виборців кінематографічним героєм-месником, героєм-заступником Зорро чи щонайменше прозоро натякав на якусь таємницю, ореол значущості – приписуй, хто що може.

Як показали пізніші номенотвірні процеси і їхній контекст, цей елемент було зведено до протилежних (негативних) асоціацій і конотацій, а сам елемент став позначати Зеленського і тільки: фактично «бренд» став антибрендом. Інші скорочені варіанти іменування Зеленського (відпрізвищеві *зе*, *зє*, *Ze*, *ze*, *зеле-*, *зелен-* чи *зел'* – від прізвиська *Зеля*) тільки увиразнювали такі метаморфози.

За недовгий час словотвірного життя цей елемент набув ознак універсальної присєднуваності – його присєднують до основ слів різної мовної й частиномовної належності, до аббревіатур (*ЗеEND*, *зеінтоксикований*, *зєбатьківство*, *зеОП* 'Офіс Президента України') тощо.

У словотвірному називанні елемент *зе-* зазнав статусних змін. На початкових стадіях використання мав статус утинка-замінника слова (*Зеленський* → *Зе*), звідси й написання його через дефіс (*зє-кучернатор*, *зе-обшлениий*). Висока частотність подальшого використання і можливості поєднання з найрізноманітнішими твірними основами (здебільшого без будь-яких морфологічних змін) зумо-

вили його сприймання як префіксального (чи префіксоїдного) афікса. Ці зміни зумовили й подвійну мотивацію дериватів із таким елементом, з одного боку, а з іншого – різницю в написанні зазначеного елемента (разом чи з використанням дефіса, з великої чи малої літери, кирилицею чи латиницею); установити якусь закономірність у використанні того чи того варіанта неможливо.

Названий елемент у різних графічних і звукових виявах різною мірою частотності задіяно в усіх аналізованих групах дериватів (наприклад, для позначення інструментів і засобів досягнення мети як винаходу саме Зеленського використано тільки префіксальний елемент *зе-*: *зеєкономіка*, *Зеєюррелалізм*, *зєневігластво*, *зєщастя*). Будучи присєднаним до твірної основи, цей елемент позначає дуже різні реалії: авторство (приписуване чи наявне) того чи того явища, предмета, відповідальності за наслідки, носій і розповсюджувач (заражувач) хвороби тощо.

Ураховуючи префіксальний статус елемента *зе-*, найпродуктивнішим способом необхідно визнати префіксацію (префіксоїдизацію), якою охоплено всі аналізовані групи дериватів.

Окрім того, цей елемент виявляє й інші статусні особливості: його використовують як самостійний елемент контамінування (*[зе + де]градація* → *зєградація*, *[зе + де]біл* → *зєбіл*, *[зе + де]путат* → *зєпутат*) і в ролі інфікса – вставляють у кореневу частину твірних слів (*преЗедент*, *преЗЕдентський*, *поЗЕленіти*).

2. Зміна семантики словотворчих засобів

З-поміж номенів на позначення осіб один виділяється унікальністю своєї появи – *янелохи*. Його історія починається від телеприлюднення монологу, у якому В. Зеленський переконував бійця в зоні АТО: «*Мне 42 года и я не лох*». Словосполучення «*я не лох*» стало основою для нового прізвиська *Янелох* (до речі, у картотеці наявний дериват-інтерпретатор цього прізвиська: *Янелох* → *зєнелох*).

В українській мові наявні дві моделі творення множини від власних назв осіб: 1) флексія вказує на множину осіб (*Петренко* → *Петренки*, *Рюрикович* → *Рюриковичі*); порівняймо з новітніми неіменними утвореннями *проти всіх* → *противсіху*, *іхтамнет* → *іхтамнети*, *какая разница* → *какаяразніци*; 2) флексія додає семантику порівняльності (*Шерлок Голмс* → *шерлоки голмси* 'такі, як Шерлок Голмс', *Макаренко* → *макаренки* 'такі, як Макаренко').

За аналогією до наявних в українській мові зразків від цього імені утворено форму множини *янелохи*. Проте використання номена *янелохи* свідчить про нове функційно-сміслову навантаження – 'послідовники / прихильники / прибічники *Янелоха*' (передусім ідеться про виборців В. Зеленського). Крім того, така множинність семантично дорівнює збірності, відповідно номен *янелохи* можна використовувати замість номенів, що позначають збірність прихильників В. Зеленського.

Для творення назв прихильників В. Зеленського використано інші наявні форманти у невластивій їм функції. Ідеться про суфікси зменше-

ності-пестливості, які в інноваційних дериватах позбавлені своєї первісної семантики: *Приберіть цю гидоту разом із зебільним автором, не ганьбіться. Для зебілят є свої божевільні, не місце їм серед нормальних!* (Ф: Н. Курганова, 16.07.19); *Мовчання «зеленят». Мінус рейтинг сьогодні – президентська посада – завтра (Global Village, 22.02.20); Перечитали? Не соромно? Не соромно за свій куций розум, зеліки?* (Громадська ініціатива «Я спілкуюся українською мовою», 10.02.20). Такі суфікси приєднано до різних твірних основ: *зебіл-, Зел’-, зелен-*. Зважаючи на частотність інноваційних дериватів такого творення (і не тільки в цьому контексті), можна стверджувати про становлення в українській мові суфіксів нової семантики.

Фактично за ці два роки постав синонімічний ряд номенів на позначення прихильників В. Зеленського, творених різними способами й засобами, як традиційними, так й інноваційними: *зебіли, зебілята, зевиборець, зелебобіки, зелебобія, зеленозаслинені* (іменник), *зеленолюб, зеленофіл, зеленята, зеліки, янелохи*.

3. Контекст мотивування і семантика дериватів

Здебільшого аналізовані деривати виявляють своє значення поза контекстом творення. Проте в картотеці наявні деривати, які словотворчими засобами, моделлю асоціюються з одним значенням, а контекст свідчить про інші референти називання. Деякі деривати аналізованих підгруп мають множинну мотивацію – контекст їхнього творення й використання унеможливають вибір якоїсь із них як єдиної. Таку множинність можуть зумовлювати різні чинники. Розглянемо для наочності деякі приклади.

Високопрофесійні маркетологи Зелення втомилися шукати оптимальне амплу для колишнього примітивного кабарецького актора (Ф: Брати Грім). Словотвірне значення виділеного деривата можна трактувати двоюко: ослівлення словосполучення *Зеленський-телепень* чи *Зе-телепень*. Проте інший текст, не пов’язаний із цим, свідчить і про можливість ще одного мотиватора: [Трам] ... *перед кожною розмовою з Путіним [про Україну] розмовляв з Порошенком телефоном і узгоджував позиції. Це вже з приходом зеленого телепня цей принцип перестав діяти...* (Тарас Чорновіл). У цьому контексті мотиватором є виділене словосполучення, у якому означальна частина *зелений* асоціює з прізвиськом *Зеленський* – спосіб контамінування основ [*зеле + теле*]пень.

Другий складник словотвірної пари *кенгуру* → *кенгурятник* утворено за моделлю *назва тварини + ятник*, яка відповідає нормам української мови; словотвірне значення таких дериватів-локативів має формулу ‘*приміщення, пов’язане з тим, кого/що названо твірною основою*’, у цьому разі приміщення для кенгуру (порівняймо із *кachatник, телятник, голуб’ятник*). Проте в контексті дериват має семантику збірності, про що свідчить і що унаочнює використане в реченні протиставлення: ... *але хоч трохи часу на чолі ключових відомств по-*

будуть адекватні чоловіки, а не кенгурятник (Ф: О. Меркулова, 06.06.19).

Подібну історію має дериват *офісятник*: також утворено за допомогою афікса на позначення локативів із очікуваним словотвірним значенням ‘*приміщення/місце для тих, кого названо твірною основою*’. Однак аналізований дериват утворено не від назви тварини, а від власної назви локатива *Офіс Президента*. Отже, семантика твірної основи і похідного є тотожною – вони позначають один і той же референт. За таких обставин формант *-ятник* є асемантичним і виконує стилістично-конотаційну роль – переведення офіційної нейтральної власної назви у статус розмовно-зневажливої.

Отже, й тут маємо експерименти щодо введення нових моделей і видозмінювання семантики словотворчих засобів.

Одним із контекстових засобів оприявлення значення новотвору є введення його до стійкої словосполуки – так зване синтаксичне накладання: ... *з початком епохи розвинутого зеленізму в Україні залишилася тільки одна і «найвища» цінність – це презЕдентська «честь і гідність»* (Ф: П. Доман, 17.01.20); *«Велике трудівництво»*. *Єдина і справжня програма найвеличнішого* (Ф: Л. Кияшко, 01.04.21). У першому зразку за основу взято відому словосполуку-ідеологему радянських часів *розвинутий соціалізм*, у другому – прорекламована на всю країну програма-ініціатива ніби-Зеленського *«Велике будівництво»*. Такий контекст унеможливає твердження про суфіксальну природу дериватів і свідчить про контамінування основ (*зелен[ськ(ий)] + соціал]ізм* → *зеленізм*, [*труп + буд]івництво* → *трупівництво*).

Щодо контекстовості номенотворення варто звернути увагу і на взаємодію словотворчих засобів із засобами інших мовних рівнів: *наша Зешмаркля, Гнида Логдаунівна Буковельська, півшостий президент* тощо.

В історії слівного творення аналізованої епохи неабияку роль відіграють оніми – переважно більшість інновацій становлять онімозначащі одиниці: 1) твірними до дериватів є оніми (переважно власні назви осіб), або ж 2) результатом є оніми чи онімоподібні назви (онімоїди); лише дев’яту частину матеріалу становлять деривати-апелятиви з відапелятивними основами. Зрештою, саме зазначена особливість словотворення і його результатів зумовили одну з видільних мовних ознак цієї епохи – на відміну від попередніх, вона є уособленою.

Звичайно, описані особливості інноваційного словотворення в галузі суспільно-політичного номінування не вичерпують усього багатства й різноманіття його складників. Сьогодні дивні, незвичні, ‘такі, що ріжуть слух’, у сукупності вони виявляють до цього часу приховані, не зrealізовані можливості української мови. Їх дослідження в сукупності з інноваційними номенами інших рівнів (синтаксичний, семантичний, абро-ідеографічний) дасть змогу прогнозувати мовні процеси і здійснювати мовне планування.

Література

1. Кажан В.І. Сучасне продуктивне словотворення в мові газет. *Філологічні студії*. Кривий Ріг, 2011. Вип. 6. С. 232–239.
2. Касим Г.Ю. Дериваційна реакція на політичні реалії: okazionalizmi, poxidni vid Krym ta Krymnash. *Вісник Одеського національного університету. Серія Філологія*. 2014. Т. 19. Вип. 4 (10). С. 67–71.
3. Лук'яненко С.С. Лексико-словотвірні інновації в українському соціально-політичному назовництві: дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук: спец. 10.02.01 – українська мова. Харків, 2009.
4. Нелюба А. Від Президента України до сільського голови (український словотвір у виборчих перегонах). *Збірник Харківського історико-філологічного товариства. Нова серія*. 2006. Т. 12. С. 245–266.
5. Нелюба А. Про одне скорочування, його перебіг і наслідки (спостереження тимчасово аполітичного мовознавця). *UCRAINICA 1. SOUČASNÁ UKRAJINISTIKA. Problémy jazyka, literatury a kultury*. Olomouc, 2004. S. 195–199.
6. Олексенко О.А. Конотативний ореол новотворів сучасного політичного дискурсу. *Життєсвіт учителя і друга*. Харків, 2013. С. 72–85.
7. Олексенко О.А. Прецедентні імена як мотиватори асоціативної номінації в сучасному словотворі. *Мовний простір граматики*. Донецьк, 2014. С. 253–257.
8. Стасюк Т.В. Відомі утворення: структурно-семантичні і функціонально-стилістичні аспекти у мові сучасної публіцистики: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук: спец. 10.02.01 – українська мова. Дніпропетровськ, 2005. 20 с.
9. Степаненко М. Українська мова і суспільно-політичні трансформації сьогодення. *Українська мова*. 2015. № 2. С. 3–23.
10. Томіленко Л. Екстралінгвальні чинники як наслідок виникнення нової суспільно-політичної лексики. *Мандрівець*. 2014. № 1. С. 58–61.
11. Турчак О.М. Okazionalizmi v movi ukraïnskoi presy 90-x rokiv XX st.: дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук: спец. 10.02.01 – українська мова. Дніпропетровськ, 2005. 256 с.

References

1. Kazhan V.I. (2011) Suchasne produktyvne slovotvorennia v movi hazet [Modern productive word formation in the language of newspapers]. *Filolohichni studii*. Kryvyi Rih. Vyp. 6. S. 232–239 [in Ukrainian].
2. Kasym H.Yu. (2014) Deryvatsiina reaktiia na politychni realii: okazionalizmy, pokhidni vid Krym ta Krymnash [Derivational reaction to political realities: occasionalisms derived from Crimea and Krymnash]. *Visnyk Odeskoho natsionalnoho universytetu. Seriiia Filolohiia*. T. 19. Vyp. 4 (10). S. 67–71 [in Ukrainian].
3. Lukianenko S.S. (2009) Leksyko-slovotvorni innovatsii v ukrainskomu sotsialno-politychnomu nazovnytstvi [Lexical and word-forming innovations in Ukrainian socio-political nouns]: dys. na zdobuttia nauk. stupenia kand. filol. nauk: spets. 10.02.01 – ukrainska mova. Kharkiv [in Ukrainian].
4. Neliuba A. (2006) Vid Prezydenta Ukrainy do silskoho holovy (ukrainskyi slovotvir u vyborchkykh perehonakh) [From the President of Ukraine to the village head (Ukrainian word formation in the election race)]. *Zbirnyk Kharkivskoho istoryko-filolohichnoho tovarystva. Nova seriiia*. T. 12. S. 245–266 [in Ukrainian].
5. Neliuba A. (2004) Pro odne skorochuvannia, yoho perebih i naslidky (sposterezhennia tymchasovo apolitychnoho movoznavtsia) [About one reduction, its course and consequences (observation of the temporarily apolitical linguist)]. *UCRAINICA 1. SOUČASNÁ UKRAJINISTIKA. Problémy jazyka, literatury a kultury*. Olomouc. S. 195–199.
6. Oleksenko O.A. (2013) Konotatyvnyi oreol novotvoriv suchasnoho politychnoho dyskursu [Connotative halo of innovations of modern political discourse]. *Zhyttiesvit uchytelia i druha*. Kharkiv. S. 72–85 [in Ukrainian].
7. Oleksenko O.A. (2014) Pretsedentni imena yak motyvatory asotsiatyvnoi nominatsii v suchasnomu slovotvori [Precedent names as motivators of associative nomination in modern word formation]. *Movnyi prostir hramatyky*. Donetsk. S. 253–257 [in Ukrainian].
8. Stasiuk T.V. (2005) Vidonimni utvorennia: strukturno-semantychni i funktsionalno-stylistychni aspekty u movi suchasnoi publitsystyky [Famous formations: structural-semantic and functional-stylistic aspects in the language of modern journalism]: avtoref. dys. na zdobuttia nauk. stupenia kand. filol. nauk: spets. 10.02.01 – ukrainska mova. Dnipropetrovsk. 20 s. [in Ukrainian].
9. Stepanenko M. (2015) Ukrainska mova i suspilno-politychni transformatsii sohodennia [Ukrainian language and socio-political transformations of today]. *Ukrainska mova*. № 2. S. 3–23 [in Ukrainian].
10. Tomilenko L. (2014) Ekstralinhvalni chynnyky yak naslidok vynyknennia novoi suspilno-politychnoi lekstyky [Extralingual factors as a consequence of the emergence of new socio-political vocabulary]. *Mandrivets*. № 1. S. 58–61 [in Ukrainian].
11. Turchak O.M. (2005) Okazionalizmy v movi ukrainskoi presy 90-kh rokiv XX st. [Occasionalisms in the language of the Ukrainian press in the 1990s of the 20th century]: dys. na zdobuttia nauk. stupenia kand. filol. nauk: spets. 10.02.01 – ukrainska mova. Dnipropetrovsk. 256 s. [in Ukrainian].

**“ZELENSKYI EPOCH” IN THE ONOMASTIC WORD-FORMATIVE DIMENSION
(observation of the temporarily apolitical linguist)**

Abstract. Innovative processes in the Ukrainian language are marked by the diversity of their manifestations and consequences. Particularly noticeable and unexpected among them are word-formative phenomena and results. The article focuses on the study of derivative innovations of a short time interval – Presidency of V. Zelenskyi and his pre-presidential race. The main task of the article is to find out the role of onomastics in the language reflection of ‘current Ukrainian politics’ in a variety of its aspects. The subject of research is innovative onim derivatives (methods, means and results of their formation), indicating the realities of political and parapolitical life of Ukraine.

As evidenced by the gathered material, only some of the components of modern Ukrainian political life, which were reflected in the relevant groups of nomens are important for a modern person: president and his hypostasis-role, a presidential retinue and crowd scene, entourage, attributes, signs and properties, actions and consequences, the name of the controlled territory. Derivates of each group varies with the quantitative parameters, methods and means used in the formation, obtained consequences; the vast majority of them have strongly pronounced stylistic-connotational properties (sometimes on the verge of allowable, decent).

For the first time in the derivation area onim (in this case, the surname of the president) revealed hidden, unknown and not implemented before by the variability of the status and form of the surname element: utynok, prefix, prefixoid, infix; the element itself acquired the signs of universal attachment. Part of the word-formative forms is used in inappropriate meaning (plural form ending -y, formants of an estimated-dimensional comparison -enyat(a), -yk/ik).

The discrepancy of the derivate semantics to the semantics of the word formative model shows some changes in traditional word-formation which in turn is eliminated by the experimentality of innovative word-formation and its playful nature.

Most derivatives have an onymic nature – the creative bases are onym or the consequence is onym, hence is the considerable degree of personification of the investigated era.

Keywords: innovation, derivative, connotation, contamination, onym, onomastic word-formation, prefixoid, formant.

© Нелюба А., 2021 р.

Анатолій Нелюба – доктор філологічних наук, професор кафедри української мови Харківського національного університету ім. В.Н. Каразіна, Харків, Україна; anatoliy_nelyuba@ukr.net; <https://orcid.org/0000-0002-9509-9597>

Anatoliy Nelyuba – Doctor in Philology, Professor of the Ukrainian Language Department, V.N. Karazin Kharkiv National University, Kharkiv, Ukraine; anatoliy_nelyuba@ukr.net; <https://orcid.org/0000-0002-9509-9597>

ПРИЗВИЩА РОМІВ ДВОХ НАСЕЛЕНИХ ПУНКТІВ ВОЛИНИ

Науковий вісник Ужгородського університету. Серія: Філологія.

Випуск 1 (45)

УДК 811.161.2'373.232.1(477.82=214.58)

DOI: 10.24144/2663-6840/2021.1(45).347-353

Нестерчук О. Прізвища ромів двох населених пунктів Волині; кількість бібліографічних джерел – 13; мова українська.

Анотація. У статті проаналізовано антропоніми ромів, які проживають у населених пунктах Княгининок (давніше – Маяки) та Торчин Луцького району Волинської області. На основі власних записів систематизовано мовний матеріал та виявлено всі прізвища ромів, що мешкають у селищах; встановлено склад та продуктивність груп антропонімів і прізвищевих формантів; схарактеризовано морфологічне творення офіційних найменувань.

Антропонімія ромської меншини с. Княгининок майже нічим не відрізняється від таких самих українських онімів. Морфологічне творення кількісно переважає над лексико-семантичним – 15 проти 4 прізвищ. Утворення з патронімами формантами домінують: засвідчено 8 прізвищ зі словотворчими суфіксами *-енк-о*, *-ович* (*-евич*): *Григориченко*, *Гученко*, *Матюшенко*, *Сердюченко*, *Федоренко*, *Станкевичюс*, *Стоянович*, *Чижевич*, менша активність властива поліфункційним формантам *-ук* (*-'ук*, *-чук*), що їх виявлено у трьох номенах – *Пукалюк*, *Степанюк*, *Юзепачук*. Прізвища з посесивними суфіксами *-ов*, *-єв*, *-ин* засвідчено у двох онімах – *Тичин*, *Санніков*.

Найпродуктивнішим серед інших формантів – *-енк-о* (5 назв) у прізвищах патронічного творення, а також по три офіційні назви на *-ович* / *-евич* та поліфункційний суфікс *-ук* (*-чук*) (3 прізвища).

Онім *Бузна* відапелятивного утворення від назви куща *буз*, *бузок* із формантом *-н-а*, яке через онімізацію спершу стало прізвищем, а опісля офіційним антропонімом.

Репаш – похідний від антропоніма, указує на зовнішність номінанта або особу за родинними стосунками, якщо прізвище похідне від прізвища, то варто говорити не про його походження, а про мотивацію, яка, очевидно, вже утрачена.

Зафіксовано запозичене прізвище з незрозумілою твірною основою *Рзаєв* – можливо, російсько-тюркського походження.

Для порівняння використали прізвища ромів із двох поближких населених пунктів – Торчин та Княгининок Волинської області. Виявилось, що спільними для них прізвища *Юзепачук* і *Стоянович*, а відмінними є такі: *Бобенко*, *Гученко*, *Коржевич*, *Марценюк*, *Марцинкевич* / *Марценкевич*, *Покальчук* і *Чужук*, *Нагаловський*, *Ковальчук* і *Головацький*, *Станкевичюс* *Бузна*, *Репаш*.

Ключові слова: антропонім, роми, апелятив, прізвище, морфологічне творення.

Постановка проблеми. Серед меншин, які проживають в Україні, роми займають щодо кількості тринадцяте місце. Вони відзначаються своїми звичаями, зовнішнім виглядом (невисокого росту, смугляві, з темним волоссям), одягом та способом ведення господарства, правильніше – з небажанням господарювати.

Достеменно походження слова циган не відоме, можливо, пішло з грецької мови, що означає 'недоторканий' [Ославська 2018]. Ще одне тлумачення – це слово від турецького чи румунського *сінгани* [Гуртовий 2014, с. 318].

Циганською мовою говорять у Південній Індії та на острові Цейлон, вона належить до індійської мови індоєвропейських мов [Огієнко т. IV, с. 469]. Збереглося декілька діалектів залежно від географічного розселення носіїв. У 20-х роках ХХ століття почався розвиток та популяризація циганської мови. Так, 1926 року було створено абетку ромського мовлення, 1927-го виходить друком перший у світі журнал «Романі зоря», 1930-го – журнал «Нево дром» – «Новий шлях». 1928 року був виданий перший підручник мовою ромів – буквар для дорослих.

Грамота, яку видав великий литовський князь Олександр циганському ватажкові Василю, є першою згадкою про ромів в Україні з 1501 року. З кожним роком кількість людей цієї національнос-

ті збільшується, окрім років Другої світової війни, коли гітлерівці їх знищували цілими таборами. За переписом 1926 р., в УРСР жили 13 000 ромів (у тому числі 2 500 у містах); 1959 р. – 28 000, а за переписом 1970 р. – 30 100, 2001 року – 47 600. Вони розселені по всіх областях України, але найбільше їх на Закарпатті, у Криму і в Південній Бессарабії.

У роки Радянського Союзу (з 1956 року) було заборонене кочівництво, тому кожна сім'я була приписана до певного населеного пункту. Зараз роми мають свої будівлі, деякі навіть господарство і як громадяни України рівні перед законом, проте часто кочують, переїжджають від одного населеного пункту до іншого.

За шість десятиліть кількість ромів на Волині неухильно зростала. Зараз їх чисельність постійно збільшується. Деякі родини приживаються: живуть в одному населеному пункті, хазайнують. Інші, хоч і живуть постійно у селі, але приписки досі не мають.

Аналіз досліджень. Офіційні та неофіційні назви ромів засвідчено у творах українських письменників: Т. Шевченка «Відьма», І. Франка «Циган», М. Старицького «Циганка Аза», С. Руданського «Місяць», «Циганська дудка», О. Кобилянської «В неділю рано зілля копала», Л. Костенко «Циганська муза» та ін. На різних сайтах Інтернету знайдено списки власних особових імен «Циганські імена» [https://imena-znachenie.ru/imena/tsynganskie/], а

також з лексикографічним описом на сайті *Slovar.cc*, де пояснено їхнє походження та місце проживання меншин [<https://slovar.cc/fam/cigan.html>]. Частково про імена меншин м. Ужгорода описано в авторефераті І. Шоля «Динаміка іменника жителів м. Ужгорода у ХХ ст.» [Шоля 2018]. Однак спеціальних досліджень щодо аналізу або фіксації антропонімів ромів у названих населених пунктах серед доступних нам джерел не знайдено.

Метою статті є аналіз прізвищ ромів, які проживають у селах, що входять до територіальної громади Княгининок (с. Княгининок, Милуші, Сирники) Луцького району Волинської області.

У зв'язку з визначеною метою, поставлено такі **завдання**: 1) на основі власних записів зафіксувати всі прізвища ромів; 2) проаналізувати лексико-семантичну базу прізвищ ромів у зазначених населених пунктах; 3) схарактеризувати морфологічне творення прізвищ; 4) виявити спільні і відмінні офіційні прізвища ромів смт. Торчин та Княгининок Луцького р-ну Волинської обл.

Методи та методика дослідження. Використано метод лінгвістичного опису та його основний прийом – систематизація мовного матеріалу. Кількісний метод використано для встановлення складу та продуктивності прізвищевих формантів.

Виклад основного матеріалу. Як уже зазначали вище, лексична база ромських прізвищ здебільшого не відрізняється від українських відповідників. Прізвищеві форми ромів подібні до офіційних форм корінних жителів, оскільки населення будь-якої країни вже мало усталені форми цих онімів. Наприклад, серед ромів Росії переважають прізвища *Лиховидов, Волков, Шабашов, Вишняков, Шишков* та ін.; у ромів Білорусі прізвища утворені від імен предків або прізвищ за допомогою білоруського суфікса *-онк-*: *Лисьонки, Писронки, Александронки*; в Україні мають у своєму складі суфікс *-ак* – *Ворончаки, Михайчаки, Волянчаки* або закінчуються на традиційний *-онко*: *Сліченко, Кравченко, Панченко*. Ромські сім'ї, які отримали свої перші документи в Польщі, мають прізвища *Островські, Козловські, Цибульські, Косанські*, а в Криму прізвища утворені від мусульманського імені їхнього предка – *Кемалов, Ібрагімов, Шекеров, Хасан* (див.: [<https://news.rambler.ru/other/38120347-kakie-russkie-familii-na-samom-dele-tyganskie>]). Крім цього, була помічена тенденція до «облагороджування» прізвищ – *Перлова, Золотарьов* і т. д. Потім ця традиція перейшла і до імен [<https://uk.ruartijoseph.com/obschestvo/74963-muzhskie-i-zhenske-cyganskie-imena.html>].

Серед ромів, що проживають на території Княгининської територіальної громади, зафіксували такі прізвища: *Станкевичюс / Станкевичус* та *Юзепчук* (по 21 представнику), *Стоянович* (18), *Бузна* (15), *Репаш* (14), *Степанюк* (9), *Тичин* (6), *Санніков* (5), *Сердюченко* (4), *Федоренко* (2), *Пукалюк* (2), *Чижевич* (2), *Матюшенко* (1), *Григориченко* (1), *Гученко* (1).

Традиційно, аналізуючи твірні основи, прізвища поділяємо на групи:

1) за лексико-семантичними ознаками основ, від яких утворені;

2) за структурно-граматичними та словотвірними характеристиками [Кравченко 2014, с. 73], адже «первісно, коли утворювалась особова назва, кожне прізвище (прізвисько) було чимось обумовлене і щось означало», про що свідчать «чотири основні лексико-семантичні групи прізвищ, утворених 1) від імен; 2) за походженням або за місцем проживання; 3) за соціальною (класовою) приналежністю або за постійним заняттям (професією); 4) від якоїсь індивідуальної ознаки (найчастіше фізичної чи психічної властивості) їх першого носія» [Редько 1966, с. 8–9].

Дослідивши антропоніми півдня Волинської області, Л. Лісова встановила, що з-понад 27 000 прізвищ 31,99 % становлять відіменні назви (від 670 чоловічих і 51 календарного жіночого імені), 14,3 % відтопонімних прізвищ, решта – відапелятивні утворення [Лісова 2014, с. 6–8].

Про кількість носіїв одного прізвища та його походження можна дізнатися з інтерактивної карти РІДНІ <https://ridni.org/karta>.

Прізвища морфологічного способу творення відповідно до традиційного, усталеного в українській антропонімії підходу поділяємо на: 1) прізвища з патронімічними формантами (*-енк(о), -ич, -ович (-евич)*); 2) прізвища з поліфункційними формантами (*-ук (-'ук, -чук), -ак, -ик, -к-о, -ець, -ськ-ий*); 3) прізвища з посесивними формантами: *-ов/-ев (-ев), -ів(-іє), -ин/-ін(-ін)*.

Щодо прізвищ із поліфункціональними формантами дослідниця Л. Кравченко зауважує: «...найбільш поширеними є антропоніми із суфіксами **-к-о, -ик, -ук(-юк), -ак(-як), -ець**. Багато з них можна кваліфікувати як прізвища подвійної словотвірної мотивації, що пов'язано з багатозначністю слів, а також із функціональною полісемією формантів, насамперед суфіксів **-к-о, -ик, -ук (-юк), -ець**» [Кравченко 2014, с. 121].

«Суфікс **-енк-о** один із найпродуктивніших і найбільш характерний як формат українських прізвищ. Прізвища, утворені за його допомогою, становлять 10,57 % прізвищ, утворених шляхом суфіксації. Суфікс **-енк-о** належить до патронімічних, отже, прізвища на **-енк-о** майже завжди означають сина того, кого називає передсуфіксальна частина» [Редько 1966, с. 123].

Найбільше ромських прізвищ зафіксовано з патронімічним суфіксом **-енк-о**:

Григориченко – відіменне утворення, де до варіанта *Григор* додано два форманти *-ич* + патронімічний *-енк-о* [Редько, 1966, с. 123].

Гученко – «від слов'янського особового імені *Гуч*, уперше письмово засвідчене 1423 році в марамороському селі Крачуново, що біля Марамороського Сигота: кр. *Huch f. Oltus*. У 1649 році антропонім *Гуч* уже виступає в ролі прізвищевої назви громадянина м. Мукачева: *Hucz Pal* та в Галичині» [<https://ridni.org/karta/гученко>]; «Патронімічне, утв. за допомогою суф. *-енк-о* від прізвищ *Гук* або *Гуч*; перв. значення – “син *Гука* (*Гуча*)”» [Редько 2007, с. 270; СПП-ЗУ 2013, с. 109].

Матюшенко – утворено від варіанта *Матуш* < *Матвій* із патронімічним суфіксом *-енк-о* [Редько, 1966, с. 162].

Сердюченко – прізвище відапелятивного творення із патронімічним формантом *-енк-о* (< *Сердюк*). «На Лівобережній Україні кінця XVII – початку XVIII ст. – козак найманих піхотних полків, що був на повному утриманні гетьманського уряду; охоронець гетьмана» [СУМ, т. IX, с. 133; Редько 2007, с. 948; СПЧ 2002, с. 318].

Федоренко – відіменна назва (< *Федор*) за допомогою афікса *-енк-о*, який вказує на творення від імені батька «син Федора». Так утворені офіційні назви *Іваненко*, *Клименко*, *Сергієнко* та ін. [Редько 1966, с. 18; СПП 2002, с. 360; СПП-ЗУ 2013, с. 406; Кравченко 2014, с. 192].

Моделі *-ович* / *-евич* служать активним засобом вираження родинної належності сина до батька [Чучка 2005, с. 290].

Зафіксовані такі прізвища з цим формантом:

Станкевичюс – не виявлено у словниках, але зафіксовано прізвище *Станкевич* – «патронімічне утв. за допомогою суф. *-евич* від гіпокорист. вл. імені (прізвиська) *Станко*; перв. значення – «син Станка» [Редько т. II, 2007, с. 1003]; див. ще такі фіксації: *Станкевич* – у Волинській, Львівській, Рівненській, Чернівецькій областях [СПП-ЗУ 2013, с. 375; СПП 2002, с. 334]. У праці П. Чучки виявлено *Станкович* – «Укр. утворення з суф. *-ович* від місц. трад. слов. імені *Станко*, тобто *Станислав*. Однак п-ще *Stanković* дуже поширене й у Хорватії [Чучка 2005, с. 531]. Кінцеве *-юс* носії прізвища могли отримати, проживаючи у Литві.

Стоянович < *Стоян* – «це традиційне слов'янське ім'я, найбільш улюблене та опоетизоване македонцями, сербами та болгарами. Його походження виводять із дієслова *stojati* та суфікса *-ать*. А первісна семантика імені, яку в ньому вбачають, – це побажання в охоронних цілях – Нехай зостанеться живим! (Кпаррová 168). Сама ідея наділити ім'я захисною функцією, за В. Будзішевською, до балканських слов'ян прийшла від тюркських чи монгольських народів, а завдяки болгарам вона поширилася на всю слов'янську північ (Budziszewska 239, с. 240). Найдавніші записи цього імені на українських теренах сягають XIV ст.» [https://ridni.org/karta/стоянович]. Порівняйте ще такі уточнення: «Давньослов'янське чоловіче ім'я *Стоян* того ж кореня, що й *устояти*, *стійкий*» [Чучка 2005, с. 536]; «Патронімічне, утв. за допомогою суф. *-ович* від прізвиська *Стоян*; перв. значення – “син *Стояна*»» [Редько 2007, с. 1017].

Чижевич – «Патронімічне, утв. за допомогою суф. *-евич* від прізвиська *Чиж*; перв. значення – “син *Чижа*”» [Редько 2007, с. 1167; СПП-ЗУ 2013, с. 432]. «Особове ім'я [Чиж] пішло від назви птаха *чиж*. У латиномовних записах *Загисса* ім'я *Чиж* фіксується вже з 1221 року. У польській транслітерації 1461 року цей антропонім має вигляд: *rap Jussko Cziżb* (SSNO I 444). Крім наведеного запису польські письмові джерела з українських земель XII–XV століть наводять ще декілька записів, у

яких лексема *Чиж* та її дериват *Чижик* мають однозначно український графічний вигляд» [https://ridni.org/karta/чижевич].

Серед поліфункціональних формантів найпоширенішими є *-ук* / *-юк*. Прізвища з цими формантами на Волині утворені від апелятивних основ, серед них переважають антропоніми, мотивовані назвами професій [Лісова 2014, с. 9].

Як зазначає Л. Кравченко: «Однак основне значення суфіксів *-ук*, *-чук* – це вказівка за походженням від батька (рідше за матір'ю), подібно до суфіксів *-ович/-евич*, *-енк-о*» [Кравченко 2014, с. 138].

Деякі антропонімісти підтримують припущення А. Степановича про те, що прізвища та прізвиська на *-чук* первісно давались онукам, а на *-енк-о* – синам, тобто сина *Котляра* називали *Котлярком*, а онука – *Котлярчуком*» [Кравченко 2014, с. 138].

Прізвища з суфіксами *-ук* (*-'ук*, *-чук*) вказують на сина особи, а також на його підмайстра, учня, помічника. Такі прізвища могли виникнути і від антропонімів. На Західному Поліссі лексеми на *-ук* становлять продуктивний тип найменувань дітей (із відтінком зменшеності та пестливості) (*дитюк*), нейтральних назв дорослих (*багнюк*), назв осіб із відтінком зневажливості (*манюк*), а також назв молодих тварин (*гусюк*, *поросяк*) [Аркушин 2000, с. 209].

Отож, такі форманти могли бути не тільки патронімічними, а й демінутивними, так вважають Р. Керста [Керста 1984, с. 82], Л. Кравченко [Кравченко 2004, с. 92], В. Німчук [Німчук 1964, с. 208], П. Чучка [Чучка 1969, с. 301]. Оскільки розрізнити мотиви найменувань кожного антропоніма досить важко, то зараховуємо їх до поліфункційних.

Зафіксовано також деривати, утворені від імен, прізвиськ, назв професій чи заняття першоносія. Очевидно, ці прізвища пройшли стадію онімізації, спершу функціонуючи як прізвиська.

Зафіксовані такі прізвища з *-ук* / *-чук*:

Пукалюк – «Етимологія прізвища спірна. У прикарпатських гуцулів є прізвища *Рикап*, *Рикапик*, *Рукajlo*, *Рукas*, які А. Вінцез виводить з укр. дієсл. *пукати* – «розколюватися, розриватися, тріскати». Й. Бубак виводить від апел. рек – «в'язанка», «вузол». За К. Римутом, пол. прізвище *Puka* походить від дієсл. *rukas* – «стукати», «тріскати», «лопатися». За С. Роспондом, *Puka* – це первісне слов'янське ім'я. Давньослов. ім'я з первісним значенням «в'язка» вбачає в лексемі *Пу* і *Я*. Свобода [https://ridni.org/karta/пукалюк]. Хоч можна припустити, що прізвище походить від назви риби *Пукас* < *пукас* [Гр т. III, с. 499].

Степанюк – патронімічне, утв. за допомогою суф. *-'ук* від вл. імені (прізвиська) *Степан*; синонімічне до прізвища *Степанчук* [Редько 2007, с. 1010].

Юзепчук – «В підключених нами етимологічних словниках відомості про походження прізвища ЮЗЕПЧУК відсутні» [https://ridni.org/karta/юзепчук]. Безперечно, це «патронімічне; утв. за допомогою суф. *-чук* від власного імені Юзеп (від Юзеф,

Йосип); перв. значення – “син Юзепа”» [Редько 2007, с. 1236]; пор. польське ім'я Józef [Grzenia 2002, с. 174].

-ин: *Тичин* – «В підключених нами етимологічних словниках відомості про походження прізвища ТИЧИН відсутні» [https://ridni.org/karta/тичин]; антропонім виявлено у словнику чернівецьких прізвищ – *Тічтин* [СПП 2002, с. 347]; у праці Ю. Редька зафіксовано *Тичіна* – утв. семант. способом від апелятива *тичина* (= тичка, довга палиця, жердина) [Редько 2007, с. 1054].

-ов (-ев / ев): *Санніков* – вочевидь, це прізвище російського походження від варіанта імені *Саня* < Олександр із суфіксом *-ов*. *-ов* вказує на нащадка особи, який представлений у твірній основі.

Бузна – «В підключених нами етимологічних словниках відомості про походження прізвища БУЗНА відсутні» [https://ridni.org/karta/бузна]; цей онім зафіксовано у м. Любомль Волинської обл. [СПП-ЗУ 2013, с. 49]. Вважаємо це відапелятивне утворення від назви куща *буз*, *бузок* із формантом *-н-а*, яке через онімізацію спершу стало прізвищем, а опісля офіційним антропонімом. Назви кущів стали основами 162 прізвищ Волині: *Буз*, *Бузюк* < *Буз* < *буз* ‘бузок’ [Аркушин т. I 2000, с. 35].

Репаш – П. Чучка вважає, що на основі гіпокористичної та демінутивної функції суфікса *-аш* розвинулася його генесіонімічна функція [Чучка 2003, с. 338]. Такі прізвища похідні від антропонімів (власних імен), указують на зовнішність номінанта або особу за родинними стосунками. Тут зауважимо: якщо прізвище похідне від прізвища, то варто говорити не про його походження, а про мотивацію, яка, очевидно, вже утрачена. «В підключених нами етимологічних словниках відомості про походження прізвища РЕПАШ відсутні» [https://ridni.org/karta/репаш].

Зафіксовано запозичене прізвище з незрозумілою твірною основою *Рзаєв* – «В підключених нами етимологічних словниках відомості про походження прізвища РЗАЄВ відсутні» [https://ridni.org/karta/рзаєв]; можливо, російсько-тюркського походження; див., напр., словникову статтю: азербайджанський письменник із псевдонімом Рза Расул – носій прізвища *Рзаєв* [УРЕС т. III, 1968, с. 132].

Давніше нами було досліджено прізвища ромів, що проживають у селищі міського типу Торчин Луцького району та схарактеризовані у монографії «Антропонімія торчинських ромів» [Нестерчук 2020].

1960 року у Торчині оселилася перша велика ромська родина Юзепчуків [Гуртовий 2014, с. 316]. Зафіксовано ось таку розповідь Р. Юзепчука: «*Улян Юзепчук – це мій дід. Як він помер, мені було шість років. Я знаю, що він приїхав з своїми дітьми, тобто шість синовей і три дочки. Як він сюди приїхав, то в самому Торчині місцевих як би жителів не було, в Торчин заселялися люди різних культур, і стали будувати цей Торчин. То дід мій так само будували цей Торчин.*»

Чисельність ромів у цьому населеному пункті збільшується з кожним десятиліттям, нараховано

до півтисячі осіб. Торчинська община ромів одна з найбільших у Волинській області.

Родини, що поселилися в Торчині ще у минулому столітті, вважають себе корінними: вони побудували гарні будинки, трудяться, охайно господарюють, а деякі навіть породичалися з ними. Як підкреслював І. Юзепчук, він усе життя працював, був учителем співів і художнім керівником різних ансамблів, має домашнє господарство з різною живністю, обробляє город. Інші теж знаходять заняття: закупають волоські горіхи, лущать їх і здають у приймальні пункти, збирають металобрухт та ін. А недавно приїжджих, які не влилися у громаду торчинців, прозивають *макарами* чи *бідними циганами*.

Маємо два спільних торчинських і княгининських ромських прізвищ – *Юзепчук* (78 повнолітніх представників), *Стоянович* (18) і 10 прізвищ, які не зафіксовані у с. Княгининок: *Бобенко* (1), *Гученко* (20), *Коржевич* (2), *Марценюк* (1), *Марцинкевич* / *Марценкевич* (14), *Покальчук* і *Чужук* (по 5), *Нагаловський*, *Ковальчук* і *Головацький* (по 3). А в Торчині відсутні *Станкевичюс*, *Бузна*, *Репаш*, *Степанюк*, *Тичин*, *Санніков*, *Сердюченко*, *Федоренко*, *Пукалюк*, *Чижевич*, *Матюшенко*, *Григориченко*, *Гученко*.

Серед прізвищ торчинських ромів виявлено 9 офіційних назв лексико-семантичного творення, а саме деривати, утворені від імен:

Гученко – «Патронімічне, утв. за допомогою суф. *-енк-о* від прізвищ Гук або Гуч; перв. значення – „син Гука (Гуча)”» [Редько 2007, с. 270];

Марцинкевич, *Марценюк* – «Патронімічне, утв. за допомогою суф. *-’ук* від власного імені (прізвища) Марцин; перв. значення – „син Марцина”» [Редько, 2007, с. 659]; пор. польське Marcin [Grzenia 2002, с. 227];

Стоянович – «Патронімічне, утв. за допомогою суф. *-ович* від прізвища Стоян; перв. значення – „син Стояна”» [Редько 2007, с. 1017];

Юзепчук – «Патронімічне; утв. за допомогою суф. *-чук* від власного імені Юзеп (від Юзеф, Йосип); перв. значення – ‘син Юзепа’» [Редько, 2007, с. 1236]; пор. польське ім'я Józef [Grzenia 2002, с. 174].

Деривати від інших антропонімів, апелятивів:

Чижевич – «Патронімічне, утв. за допомогою суф. *-евич* від прізвища Чиж; перв. значення – „син Чижа”» [Редько 2007, с. 1167];

Бобенко – Ю. Редько прізвище *Бобенчик* вважає дериватом із зменш. суф. *-ик* від прізвища *Бобенко* [Редько 2007, с. 75];

Покальчук – «Патронімічне, утв. за допомогою суф. *-чук* від прізвища Покало; перв. значення – „син Покала» [Редько 2007, с. 840];

Бортник – «утв. семант. способом від апелятива бортник (= пасічник); вказувало на заняття» [Редько 2007, с. 92].

Ковальчук – суфіксальний дериват від українського апелятива *коваль* [https://ridni.org/karta], а *Ковальчук* – син чи учень коваля [Редько 1966, с. 63].

Зауважимо, що серед фіксацій не виявлено жодного прізвища, яке було б утворено від ром-

ських слів, тому за самими антропонімами неможливо встановити, хто за національністю носій – ром, українець чи росіянин.

Висновки. В антропонімії ромів населених пунктів територіальної громади Княгининок зафіксовано прізвища морфологічного творення.

Морфологічне творення представлено патронімами, поліфункційними та посесивними формантами. Засвідчено 8 прізвищ із такими патронімічними суфіксами: *-енк(о)*, *-ович (-евич)*, менша активність властива поліфункційному форманту *-ук (-'ук, -чук)* – виявлено 3 офіційні назви. Прізвища з посесивними суфіксами *-ов -єв, -ин* засвідчено у 2 назвах.

Найпродуктивніші форманти у прізвищах морфологічного способу творення – патронімічний

-енк-о (5 прізвищ), а також по три офіційні назви з патронімічним *-ович / -евич* та з поліфункційним *-ук (-чук)*.

Виявлено, що у двох селищах Торчин та Княгининок Волинської області проживають представники спільних прізвищ ромів – *Юзенчук, Стоянович*. Серед торчинських прізвищ ромів зафіксовано 9 назв лексико-семантичного творення. Зовсім не виявлено назв із цим творенням серед княгининських прізвищ. Окрім того зафіксовано 16 прізвищ торчинських ромів, які не виявлені у Княгининку (*Берлевич, Бортник, Головацький, Гученко, Касперович, Ковальчук, Коржевич, Марцинкевич / Марценкевич, Нагаловський, Покальчук, Рзаєв, Чижевич, Чужук, Яковлев*, а також Ванічек належить змішаній ромсько-українській сім'ї).

Умовні скорочення джерел

1. СЗГ – Аркушин Г.Л. Словник західнополіських говірок: у 2 т. Луцьк: Вежа, 2000.
2. Гр – Грінченко Б. Словарь української мови: У 4-ох томах. Київ, 1907–1909.
3. Редько – Редько Ю. Словник сучасних українських прізвищ: у 2-х т. Львів: Наукове товариство ім. Т. Шевченка, 2007. 1438 с.
4. СУМ – Словник української мови: в 11 томах. Київ, 1970–1980.
5. СПП-ЗУ – Словник прізвищ північно-західної України та суміжних земель / упорядник Г.Л. Аркушин. Луцьк: Вежа-Друк, 2013. 556 с.
6. СПП – Словник прізвищ: практичний словозмінно-орфографічний (на матеріалі Чернігівщини) / гол. Ред. К.М. Лук'янюк. Чернівці: Букрек, 2002. 424 с.
7. УРЕС – Український радянський енциклопедичний словник: у 3-х т. Київ, 1968.
8. Чучка – Чучка П. Прізвища закарпатських українців: історико-етимологічний словник. Львів: Вид-во «Світ», 2005. 702 с.
9. Grzenia – Grzenia J. Słownik imion. Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN, 2002. 362 s.

Legend

1. СЗГ – Arkushyn H.L. (2002) Slovnyk zakhidnopoliskykh hovirok [The Dictionary of Western Polissian Dialects]. T. 2. Lutsk: Vezha [in Ukrainian].
2. Гр – Hrinchenko B. (1907–1909) Slovar ukrainsoi movy [Dictionary of Ukrainian language]: U 4-okh tomakh. Kyiv [in Ukrainian].
3. Редько – Redko Yu. (2007) Slovnyk suchasnykh ukrainskykh prizvyshch [Dictionary of modern Ukrainian surnames]: u 2-kh t. Lviv: Naukove tovarystvo im. T. Shevchenka. 1438 s. [in Ukrainian].
4. СУМ – Slovnyk ukrainskoï movy (1970–1980) [Dictionary of Ukrainian language]: v 11 tomakh. Kyiv [in Ukrainian].
5. СПП-ЗУ – Slovnyk prizvyshch pivnichno-zakhidnoi Ukrainy ta sumizhnykh zemel (2013) [Dictionary of surnames of north-western Ukraine and adjacent lands] / uporiadnyk H.L. Arkushyn. Lutsk: Vezha-Druk. 556 s. [in Ukrainian].
6. СПП – Slovnyk prizvyshch: praktychnyi slovozminno-orfohrafichnyi (na materialii Chernihivshchyny) (2002) [Dictionary of surnames: practical word-change-spelling (on the material of Chernihiv region)] / hol. Red. K.M. Lukianiuk. Chernivtsi: Bukrek. 424 s. [in Ukrainian].
7. УРЕС – Ukrainskyi radianskyi entsyklopedychnyi slovnyk (1968) [Ukrainian Soviet encyclopedic dictionary]: u 3-kh t. Kyiv [in Ukrainian].
8. Чучка – Chuchka P. (2005) Prizvyshcha zakarpatskykh ukrainsiv: istoryko-etymolohichnyi slovnyk [Surnames of Transcarpathian Ukrainians: historical and etymological dictionary]. Lviv: Vyd-vo «Svit». 702 s. [in Ukrainian].
9. Grzenia – Grzenia J. (2002) Słownik imion [Dictionary of names]. Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN. 362 s. [in Polish].

Література

1. Гуровий Г. Торчин – передзвін віків: історико-краєзнавчий нарис: 2-е вид., змінене та доповнене. Луцьк: Надтир'я, 2014. 432 с.
2. Керста Р.Й. Українська антропонімія XVI століття. Чоловічі іменування: монографія. Київ: Наукова думка, 1984. 152 с.
3. Кравченко Л.О. Прізвища Лубенщини: монографія. Київ: Факт, 2004. 197 с.
4. Кравченко Л.О. Українська ономастика: антропоніміка: навч. посіб. Київ: Знання, 2014. 239 с.

5. Лісова Л.О. Антропонімія півдня Волинської області : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філ. наук: спец. 10.02.01 українська мова. Луцьк, 2014. 25 с.
6. Нестерчук О. Антропонімія торчинських ромів. Луцьк: Терен, 2020. 121 с.
7. Німчук В.В. Українські прізвища з суфіксами -ук, -(')ук, -чук та етимологічно споріднені утворення. *Українська діалектологія і ономастика*: зб. ст. / відп. ред. К.К. Цілуйко. Київ: Наукова думка, 1964. С. 194–210.
8. Огієнко І. Етимологічно-семантичний словник української мови. Т. I–IV. Вінніпег, 1979–1994.
9. Ославська С. Як роми оселилися в Луцьку. *Волинські новини*. 30 серпня 2018 р. С. 19.
10. Редько Ю.К. Сучасні українські прізвища: монографія. Київ: Наук. думка, 1966. 216 с.
11. Чучка П.П. Антропонімія Закарпаття: монографія. Київ: Папірус, 1969. 671 с.
12. Шоля І. Динаміка іменника жителів м. Ужгорода у XX ст.: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук: спец. 10.02.01 – українська мова. Луцьк, 2018. 20 с.
13. «Рідні». Карта поширення прізвищ України. URL: <https://ridni.org/karta>.

References

1. Hurovyi H. (2014) Torchyn – peredzvin vikiv: istoryko-kraieznavchyi narys [Torchyn – the bell of the ages: a historical and local lore essay]. 2-e vyd., zminene ta dopovnene. Lutsk: Nadstyria. 432 s. [in Ukrainian].
2. Kersta R.Y. (1984) Ukrainska antroponimiia XVI stolittia. Cholovichi imenuvannia [Ukrainian anthroponymy of the 16th century. Male naming]. Monohrafiia. Kyiv: Naukova dumka, 152 s. [in Ukrainian].
3. Kravchenko L.O. (2004) Prizvyshcha Lubenshchyny [Prizvyshcha Lubenshchyny]. Monohrafiia. Kyiv: Fakt. 197 s. [in Ukrainian].
4. Kravchenko L.O. (2014) Ukrainska onomastyka: antroponimika [Ukrainian onomastics: anthroponymy]. Navch. posib. Kyiv: Znannia. 239 s. [in Ukrainian].
5. Lisova L.O. (2014) Antroponimiia pivdnia Volynskoi oblasi [Anthroponymy of the south of Volyn region]. Avtoref. dys. na zdobuttia nauk. stupenia kand. fil. nauk: spets. 10.02.01 – ukrainska mova. Lutsk. 25 s. [in Ukrainian].
6. Nesterchuk O. (2000) Antroponimiia torchynskykh romiv [Antroponimiia torchynskykh romiv]. Lutsk: Teren, 2020. 121 s. [in Ukrainian].
7. Nimchuk V.V. (1964) Ukrainski prizvyshcha z sufiksamy -uk, -(')uk, -chuk ta etymolohichno sporidneni utvorennia [Ukrainian surnames with suffixes -uk, -(')uk, -chuk and etymologically related formations]. *Ukrainska dialektolohiia i onomastyka*: zb. st. Kyiv: Naukova dumka. S. 194–210 [in Ukrainian].
8. Ohienko I. (1979–1994) Etymolohichno-semantychnyi slovnyk ukrainskoi movy [Etymological and semantic dictionary of the Ukrainian language]. Т. I–IV. Vinnipeg [in Ukrainian].
9. Oslavska S. (1966) Yak romy oselylysia v Lutsku [How the Roma settled in Lutsk]. *Volynski novyny*. 30 serpnia. S. 19 [in Ukrainian].
10. Redko Yu.K. (1966) Suchasni ukrainski prizvyshcha [Modern Ukrainian surnames: monograph]. Kyiv: Naukova dumka. 216 s. [in Ukrainian].
11. Chuchka P.P. (1969) Antroponimiia Zakarpattia [Anthroponymy of Transcarpathia: monograph]. Kyiv: Papirus. 671 s. [in Ukrainian].
12. Sholia I. (2018) Dynamika imennyka zhyteliv m. Uzhhoroda u XX st. [Dynamics of the noun of Uzhhorod residents in the 20th century]: avtoref. dys. na zdobuttia nauk. stupenia kand. filol. nauk: spets. 10.02.01 – ukrainska mova. Lutsk. 20 s. [in Ukrainian].
13. «Ridni». Karta poshyrennia prizvyshch Ukrainy: [“Native”. Map of the distribution of Ukrainian surnames]. URL: <https://ridni.org/karta> [in Ukrainian].

ROMA'S SURNAMES IN TWO LOCALITIES OF VOLYN

Abstract. The article gives an analysis of anthroponyms for the Roma living in the localities of Kniakhynok (the previous name – Mayaky) and Torchyn in Lutsk District, Volyn Region.

No special research on the analysis or recordings of anthroponyms for the Roma in Ukraine has been found among available sources. Thus, the analysis of Roma's surnames from the localities of Kniakhynok and Torchyn became the objective of research.

Based on the author's own records the language material is systematized and all the surnames of Roma living in the localities are identified; the composition and productivity in the groups of surnames and surname formants are specified; the lexical and semantic base of surnames is analyzed; the morphological formation of official names is characterized.

The anthroponymy for the Roma minority in Kniakhynok almost does not differ from the same Ukrainian onyms. The morphological formation is confirmed in all official names. There is a predominance of formations with patronymic formants: 8 surnames with word formative suffixes *енк-о/-enk-o, -ович/ovych (-евич/evych)* were recorded: *Григориченко/ Gryhoryuchenko, Гученко/Huchenko, Матюшенко/Matiushenko, Сердюченко/Serdiuchenko, Федоренко/Fedorenko, Станкевичюс/Stankevychius, Стоянович/Stoianovych, Чижеевич/Chuzhevych*, less activity is peculiar to polyfunctional formants *-ук/uk (-'ук/iuk, -чук/chuk)* which were recorded in three nomens – *Пукалюк/Pukaliuk, Степанюк/Stepaniuk, Юзенчук/Yuzepchuk*. Surnames with possessive suffixes *-ов/ov, -ев/iev, -ин/yn* were identified in two onyms – *Тичин/Tychyn, Санніков/Sannikov*.

The most productive among other formants is *-enk-o/-enk-o* (5 surnames) in surnames with patronymic formation, three official names with *-ович/ovych / -евич/evych* were recorded for each formant and three surnames with polyfunctional suffixes

–ук/uk(-чук/chuk) were specified.

Репаш/Repash is derivative from the anthroponym indicating the appearance of a nominee or a person as a family member. If a surname is derived from a nickname we should speak not about its origin but about the motivation which is obviously already lost.

The borrowed surname *Рзаев/Rzaiev* with obscure stem was recorded; it might be of Russian-Turkic origin.

Roma's surnames from two adjacent localities of Torchyn and Княгининок in Volyn Region were used for comparison. It has been found out that they have two common surnames such as *Юзенчук/Ÿuzerchuk* and *Стоянович/Stoianovych* and the rest of surnames is different and they include *Бобенко/Bobenko*, *Гученко/Huchenko*, *Коржевич/Korzhevych*, *Марценюк/Martseniuk*, *Марцинкевич/Martsynkevych* / *Марценкевич/Martsenkevych*, *Покальчук/Pokalchuk* and *Чужук/Chuzhuk*, *Нагаловський/Nahalovskiy*, *Ковальчук/Kovalchuk* and *Головацький/Holovatskiy*, *Станкевичюс/Stankevychius*, *Бузна/Buzna*, *Репаш/Repash*.

Keywords: anthroponym, appellative, surname, Roma, morphological formation.

© Нестерчук О., 2021 р.

Оксана Нестерчук – кандидат філологічних наук, старший викладач кафедри історії та культури української мови Волинського національного університету ім. Лесі Українки, Луцьк, Україна; nester-oks@ukr.net; <https://orcid.org/0000-0003-2676-7966>

Oksana Nesterchuk – Candidate of Philology, Senior Lecturer of the Ukrainian Language Department, Lesya Ukrainka Volyn National University, Lutsk, Ukraine; nester-oks@ukr.net; <https://orcid.org/0000-0003-2676-7966>

ПРИЧИНИ ВІДСУТНОСТІ ІМЕНІ ЖІНКИ В ДАВНЬОРУСЬКІЙ АНТРОПОНІМНІЙ ФОРМУЛІ

Науковий вісник Ужгородського університету. Серія: Філологія.

Випуск 1 (45)

УДК 811.161.2'373.7-042.2

DOI:10.24144/2663-6840/2021.1(45).354-362

Пахомова С. Причини відсутності імені жінки в давньоруській антропонімній формулі; кількість бібліографічних джерел – 28; мова українська.

Анотація. Специфічні гендерні ролі в суспільстві упродовж тривалої історії супроводжувалися різними способами іменування чоловіків і жінок, однак у численній ономастичній літературі об'єктом дослідження виступають переважно чоловічі іменування. *Мета* праці полягає у відтворенні давньої системи іменування східних слов'янок домонгольського періоду і з'ясуванні причин специфіки жіночої антропоформули. *Основними джерелами* дослідження обрано літописи, додатковими – графіті та берестяні грамоти, беруться до уваги також екстралінгвальні відомості інших гуманітарних наук. У дослідженні було продемонстровано специфіку ідентифікації східнослов'янських жінок, яка полягала у невживанні її особового імені (відхилення від цього узусу стосувалося дівчат та жінок похилого віку). Дотепер у літературі це явище пояснювалося залежним станом особи. У статті спростовується ця теза і наводяться численні факти (освіта, рівні з чоловіком майнові права, участь у державних справах, регентські функції тощо), які переконують, що жінка в Київській Русі мала достойний правовий статус. Відсутність імені інтерпретуємо як рефлекс табу на жіноче ім'я, що вкладається в систему інших заборон, пов'язаних з язичницьким світоглядом, що впорядковує життя жінки у первісному суспільстві і пояснюються її природними фізіологічними властивостями, незрозумілими для чоловічої частини громади, а через це – уявленнями про те, що жінка дитородного віку якимось чином пов'язана з *нечистим* світом. Інакшість жінки, безперечно, пов'язана з кров'ю, а відтак – зі страхом смерті. Оскільки особливість жіночої природи виявляється у період статевого дозрівання дівчини, то евфемістична заміна дівочого імені на патронім здається нині цілком імовірною, вона була пов'язана з ритуалом ініціації – входженням в іншу вікову групу. Друга заміна власної назви була викликана переходом жінки в іншу сім'ю після шлюбу, а складний весільний ритуал, рефлекс якого в різних формах виявляються й дотепер, за своєю структурою відповідав обряду ініціації, в результаті якого жінка діставала іншу власну назву – андронім.

Ключові слова: іменування жінки, відсутність імені, патронім, андронім, домонгольський період.

Постановка проблеми. Специфічні гендерні ролі в суспільстві упродовж довготривалої історії людства супроводжувалися різними способами іменування чоловіків і жінок. У численній ономастичній літературі об'єктом дослідження виступають переважно чоловічі іменування; причиною цього є, безперечно, кількісний чинник. Жіночі імена мають значно нижчу питому вагу на тлі чоловічих власних назв: зокрема, у Біблії на 3037 чоловічих імен припадає лише 181 жіноче [Щетинин 1968, с. 52], у православному календарі жіночих імен у 4 рази менше, ніж чоловічих [Суперанская 2010, с. 25], у словнику давньоруських особових власних імен М.М. Тупікова зафіксовано лише 50 жіночих імен, тоді як чоловічих – 5300 [Гапоненка 2019, с. 29]. Схожа картина спостерігається і в інших слов'янських групах [Макарович 2001, с. 18].

Аналіз досліджень. Питання, пов'язані з окремими категоріями жіночого антропонімікону, розглядали у своїх працях українські дослідники М.П. Брус, Н.І. Головач, Л.Л. Гумецька, Л.Є. Дуда (Луцьк), Л.А. Москаленко, Л.В. Ящук (Литвинчук), М.Я. Наливайко, Л.Р. Осташ, С.П. Павелко, С.М. Пахомова, Н.М. Петрица, Л.О. Садова, М.І. Сенів, І.І. Фекета, П.П. Чучка, В.О. Шевцова, І.С. Шоля, Н. Шульська та ін. Однак несхожість природи жіночих і чоловічих антропонімів практично не досліджена, хоча у кращому разі особливості жіночого іменування пояснюються суспільною нерівністю жінок, хоча теза про невключеність жінок

у суспільні і майнові справи потребує перегляду й уточнення у світлі нових досліджень.

Мета праці полягає у відтворенні давньої системи іменування східних слов'янок домонгольського періоду і з'ясуванні причин специфіки жіночої антропоформули. *Основними джерелами* дослідження обрано літописи, додатковими – графіті та берестяні грамоти, при реконструкції праслов'янської антропосистеми використовуємо екстралінгвальні відомості суміжних гуманітарних дисциплін: правознавства, історії, соціології, етнографії, культурології тощо.

Методи дослідження. Не можна не погодитися з думкою І.М. Железняк: «У власній назві закладена пам'ять століть, у ній закладена така велика інформація, яку сучасні методи дослідження ще не дозволяють виділити повною мірою. Вилучаються лише окремі свідчення, які містяться в онімі, але вся ємність історичної свідомості сучасними методами пізнається лише частково» [Железняк 2011, с. 239]. При реконструкції системи іменування слов'янок у дописемний період спираємося на порівняльно-історичний і типологічний метод, при визначенні найхарактерніших моделей і формул застосуємо структурний метод, при аналізі і викладі матеріалу спираємося на описовий метод.

Виклад основного матеріалу. Літописні тексти періоду Київської Русі – найдавніший ономастично насичений документом, в якому на тлі офіційних повідомлень про державних осіб і їх діяль-

ність відомості про жінок становлять рідкісні вкраплення: у переважній більшості контекстів, де згадуються жінки, йдеться про їх народження, смерть або одруження, хоча останнє інтерпретувалося передусім як політична подія, адже в Середньовіччі укладання шлюбу в князівському середовищі мало династичний характер.

1. Неантропонімічна ідентифікація жінки.

У контекстах зі згадуванням жінки звичайною практикою є відсутність її особового імені. Часто називання особи взагалі відбувається неантропонімічними засобами. Показовим є літописний фрагмент про дітей Рогнеди і Володимира, де особові імена княжичів наведені, а от дочок відсутні: *отъ нея же роди 4 сыны, Изяслава, Мъстислава, Ярослава, Всеволода, а 2 дщери* (ЛЛ, 34, 980); про дітей Данила і Анни літописець пише: *и родишася отъ нея сынове и дщери, первенець бо бѣ у него Ираклѣй, по немъ же Левъ и по немъ Романъ, Мъстиславъ, Шварно, и инии бо млади отъидоша свѣта сѣго* (ИЛ, 160, 1213), особових імен княжон не наведено. Безонімна номінація жінок відбувається в ситуаціях, коли – з погляду сучасника – було б доречно вжити особове ім'я. Так, у фрагменті 12 ст. йдеться про князя Ростислава, який гостював у сім'ї своєї заміжньої дочки і її чоловіка князя Олега, але в цьому контексті жодного разу не знаходимо особового імені жінки: *ту бо бѣ Олегъ ждалъ его съ женою; и дщи ему вда многы дары; вѣзва Ростиславъ к собѣ Олга и дщерь* (ИЛ, 94, 1168).

Серед графіті Софійського собору в Києві зафіксовано напис, що датується 1097 р., де наводяться різні родинні зв'язки поіменованої особи, однак особове ім'я не вжито: *Володимиря... се была многопечальная Андреева сноха, Ольгова сестра и Игорева и Всеволожа* (Высоцкий 1985, с. 25).

Неантропонімічна ідентифікація жінок здійснюється за допомогою термінів спорідненості, титулів та етнонімів.

1.1 Терміни спорідненості.

1.1.1 Термін *дщерь*.

Цей термін вжито переважно у повідомленнях про укладання шлюбу. Історичні джерела зазначають, що коли «йшлося про політичну вигоду, шлюбний вік істотної ролі не відігравав, одружували навіть дітей у віці до десяти років. Але загалом, коли не було політичної необхідності, дотримувалися візантійської практики: шлюбний вік для хлопців – 14–15 років та 12–13 для дівчат, що відповідало і практиці, прийнятій у католицьких землях – 14 років для хлопців та 12 для дівчат» (Войтович 2006, с. 24). Зважаючи на цей факт, зрозуміла висока вживаність наведеного позначення в літописних повідомленнях про одруження, водночас у текстах такого характеру імена наречених не вживають, наприклад:

Изяславъ отда дщерь свою Полотску за Борисовича за Рогволода (ЛЛ, 135, 1144); *и проси у него дщери за своего сыновца за Святослава* (ЛЛ, 150, 1159); *пояша у Бана дщерь за Володимера* (ИЛ, 53, 1150); *Дюрги поя у Изяслава Давыдовича Черниговъ дщерь его за сына своего Глѣба въ Кіевъ* (ИЛ, 79,

1155); *Изяславъ же оттолѣ посла къ Дюргевичу к Андреевицу, испроси у него дщерь за сыновца своего за Святослава* (ИЛ, 97, 1160); *отъда Ярославъ дщерь свою за Володимера за Глѣбовича, Переяславлю* (ИЛ, 122, 1179); *поя себѣ въ жену дщерь у Мъстислава Володымерича* (ГЛ, 289, 1112); *Мъстиславъ Володымеричъ отда дщерь свою за царевича Греческого* (ГЛ, 292, 1122); *сына ми поими ко дщери* (ИЛ, 194, 1257); *Изяславъ Мъстиславичъ отда дщерь свою за Рогволода Борисовича князя Полоцкого* (ГЛ, 297, 1144).

Навіть у разі, коли в одному контексті йдеться про двох дочок, літописець не згадує їх імен: *Той же зимъ Всеволодъ отда двѣ Всеволодовквнѣ, Володимери внуцѣ, едину за Володимера за Давыдовича, а другу за Ярославича за Дюрдя, обѣ одной недѣлѣ* (ИЛ, 20, 1144); *вда Гюрги дщерь свою за Святославича за Олга, другу за Володимерича за Ярослава въ Галич* (ИЛ, 48, 1150).

З середини 13 ст. у контекстах, пов'язаних з одруженням, термін на позначення жінки взагалі елимінується, пор.: *оженися князь Володимеръ Костянтиновичъ* (ЛЛ, 196, 1232); *великій князь Георги ожени сына своя Володимера и Мстислава* (ЛЛ, 196, 1236); *оженися Борисъ князь Василковичъ у Ярослава у Муромського князя* (ЛЛ, 201, 1248); *оженися Михайло Глѣбовичъ* (ГЛ, 227, 1278); *оженися князь Іоаннъ Дмитріевичъ у Дмитрія Ростовского* (ГЛ, 227, 1292); *оженися въ Ростовъ князь Юри Даниловичъ* (ГЛ, 228, 1297); *оженися князь Феодоръ Михаиловичъ у Дмитрія Жидимирича* (ГЛ, 229, 1314); *оженися князь Андрѣй Феодоровичъ* (ГЛ, 230, 1347). При цьому в наведених літописних фрагментах згадуються імена нареченого, його батька, тестя, проте імені нареченої там немає.

1.1.2 Термін *жена*.

Цей аелятив використовується при називанні заміжніх жінок у різних повідомленнях: *Давыдъ ... посади жену свою у Володаря* (ЛЛ, 115, 1097); *бѣ бо повелѣ жену собѣ из Обезъ* (ЛЛ, 146, 1154); *Володимер ... матеръ Ярополчу и жену его ... приведе Кыеву* (ЛЛ, 88, 1085); *услышавъ же Всеволодъ полонену жену и съ дѣтьми* (ЛЛ, 169, 1186); *Изяславъ же съ женою своєю выручиста Святослава въ Половецъ* (ИЛ, 76, 1154); *ту бо бѣ Олегъ ждалъ его съ женою* (ИЛ, 94, 1168); *и поя у попа жену и постави собѣ жену и родися у нее два сына* (ИЛ, 136, 1168).

1.1.3 Терміни *сестра*, *мати*, *мачуха* належать до мало вживаного типу номінації: *Въ си же времена вдасть Ярославъ сестру свою за Казимира* (ЛЛ, 67, 1043); *Ярополкъ же оставивъ матеръ свою и дружину Лучьскѣ, бѣжа* (ЛЛ, 88, 1085); *и поиде Володимеръ ... и съ матерю* (ИЛ, 106, 1173); *хотяще имъ получить милость отъ Лѣтковича и у матери его* (ИЛ, 182, 1249); *Посла Изяславъ сына своего, второе, противу мачесѣ своей* (ЛЛ, 146, 1154).

1.2 Титул.

Суспільна еліта Київської Русі охоплювала членів правлячої династії та найближче її коло. Належність до княжого роду, підтримувана традицією, тогочасними суспільними нормами та церквою, сприймалася як цінність; носії титулу ставилися до

нього з великою повагою, а представники нижчих соціальних прошарків шанували такий порядок справ. Показовим є фрагмент хроніки, де описано повстання проти галицького князя Володимира, який «*поя у попа жену постави собѣ жену, и родися у нее два сына*» (ИЛ, 136, 1188); піддані так звернулися до нього: «*княже! мы не на тя возсталъ есмы, но не хотимъ кланятися попады*» (ИЛ, 137, 1188).

Апелятив *княгиня* вживається для називання заміжніх жінок, як у сполученні з антропонімами, так і без них, наприклад: *князь Ярославъ утече, а княгиню его яша съ младшимъ сыномъ* (ЛЛ, 156, 1175); *и вѣнчанъ бысть благородный князь Василко, съ своею княгынею* (ЛЛ, 191, 1227); *и вниде христоробивый князь Василковъ въ свой Ростовъ съ своею княгынею* (ЛЛ, 191, 1227); *того же лѣта Святославъ отпусти княгини свою по свѣту* (ЛЛ, 191, 1227); *Андрей князь Святославичъ ... побѣже на невѣдому землю со княгынею своею* (ЛЛ, 202, 1252); *погѣхаша Борисъ и Глѣбъ со княгынею въ Ростовъ* (ЛЛ, 203, 1258); *иде Ростиславъ Смольнську и съ княгынею* (НЛ, 12, 1158); *и радъ бѣ князь Давыдъ и княгини* (ИЛ, 3, 1112); *княгини же его много раздѣли богатство* (ИЛ, 4, 1113); *а княгиню послаша въ манастырь* (ИЛ, 88, 1161); *Ростиславъ же послушавъ ихъ идн Бѣлугороду, съ полки своими и съ княгынею* (ИЛ, 101, 1161); *и погна княгиню изъ города* (ИЛ, 101, 1171); *княгиню же его без престани плакаше, предѣстояци у гроба* (ИЛ, 123, 1180); *убиша Юрья князя и княгиню его* (ИЛ, 175, 1235); *княгини же вѣдуцу норовъ его* (ИЛ, 194, 1257); *княгини же уразумевши лѣсть его* (ИЛ, 194, 1257); *нача молвити княгини своей и бояромъ* (ИЛ, 214, 1287); *погѣха до Любомля со княгынею и со слугами* (ИЛ, 214, 1287); *и рече княгини своей и слугамъ* (ИЛ, 214, 1287); *начать молити княгини своей* (ИЛ, 214, 1287); *княгиню же его со слугами дворьными омывше его* (ИЛ, 220, 1288); *приде княгини его* (ИЛ, 220, 1288); *княгини же его не можаше ся втолити* (ИЛ, 222, 1288).

Привертає до себе увагу фрагмент літопису – заповіт князя Володимира Васильковича (*Князя Володимеря рукописание*), у якому часто згадується його дружина, яка жодного разу не названа на ім'я:

Се язъ, князь Володимеръ, сынъ Василковъ, внукъ Романовъ, пишу грамоту: даль есмь княгини своей, по своемъ животѣ, город свой Кобрынъ, и съ людми и съ данью, како при мнѣ даяли, тако и по мнѣ ать дають княгинѣ моей. Аже даль есмь ей село свое Городгѣль, и съ мытомъ, а людѣе како то на мя страдалъ, тако и на княгиню мою по моемъ животѣ... А Садовое и Сомино же даль есмь княгини своей... А княгини моя, по моемъ животѣ, оже восхочетъ въ черницѣ пойти, поидетъ; аже не восхочетъ ити, а како ей любо... (ИЛ, 215–216, 1287).

1.3 Етніонім

Етніонім як спосіб називання використовується в літописах для номінації заміжніх жінок, переважно в X–XI ст., для увиразнення їх походження: у *Ярополка жена Грекини бѣ* (ЛЛ, 32, 976);

Володимеръ же залеже жену братьню Грекиню (ЛЛ, 33, 980); *Володимеръ же, имѣя миръ отовсюду, бысть побѣжденъ похотію женскою, и бысть у него женъ шесть: первая Ярогнѣдъ ..., вторая же Грекиня ..., третья Чехиня ..., четвертая Чехиня ..., пятая Болгариня ..., шестая Грекиня* (ГЛ, 250, 981); *отъ Всеволода родися сынъ, и нарече имя ему Володимеръ, отъ царицѣ Гръкынѣ* (ЛЛ, 69, 1053); *Ярополкъ ... приведе съ собою Ясы, и жену полони собѣ Ясыню* (ЛЛ, 128, 1116); *поя ... за Мьстислава Ясыню из Володимеря Суждальского* (ИЛ, 125, 1182).

2. Антропонімічна ідентифікація жінки без особового імені.

2.1 Назва за батьком.

2.1.1 Однокомпонентні патроніми.

2.1.1.1 Синтетичні: *едва Мьстиславны товаръ улюбодша* (ЛЛ, 119, 1105); *ведена Мьстиславна в Греки за царь* (ИЛ, 9, 1122); *приведе Бановну за брата своего Володимера* (ИЛ, 53, 1150); *тогда же Андреевну приведоша за Святослава за Володимерича* (ИЛ, 87, 1160); *умре Андреевна за Олгомъ за Святославичемъ* (ИЛ, 94, 1167); *за Глѣба поя Рюриковну* (ИЛ, 139, 1190); *Святославъ ожени внука своего Давыда Олговича Игоревною* (ИЛ, 139, 1190); *тоє же зимы преставися Борисковна въ Кидекши* (ЛЛ, 175, 1202).

2.1.1.2 Аналітичні: *ведена дщи Володарева за царевичъ* (ЛЛ, 131, 1127); *преставися Всеволожа дщи* (НЛ, 3, 1089); *поя дѣчерь Мьстиславлю* (НЛ, 4, 1112); *приведена бысть дщи Всеволожа въ Ляхы* (ИЛ, 17, 1141); *выведе княгыню свою къ собѣ, дѣчерь Мьстиславлю* (НЛ, 33, 1215); *и вда за нь свою братаничну Михалкову дчерь* (ИЛ, 121, 1179).

2.1.2 Двокомпонентні патроніми.

В основі жіночого іменування могла бути одна з найпоширеніших дволексемних формул, за якою ідентифікували батька особи: *особове ім'я + патронім* або *особове ім'я + відтопонімне означення*. Відповідно до цього серед двокомпонентних структур патронімічного типу, до складу яких не входило особове ім'я жінки, виділяються два способи ідентифікації.

2.1.2.1 Формула *патронім + пропатронім*: *ожени Гюрги сына своего Глѣба въ Руси Изяславною Давыдовича* (ЛЛ, 148, 1155); *ожениши Новгородци Мстислава Гюргевича, и пояша за нь Петровну Михалковича* (ЛЛ, 148, 1155); *повелъ Дюрги Мьстиславу, сынови своему, Новгородъ, женитися Петровою Михалковича* (ИЛ, 79, 1155); *князь Всеволодъ ожени сына своего Ярослава, и приведоша за нь Юргевну Кончаковича* (ЛЛ, 193, 1230); *великій князь Юрги ожени сына своего Всеволода Володимерною Рюриковича* (ЛЛ, 180, 1206); *оженися князь Ярославичъ Андрѣй Даниловною Романовича* (ЛЛ, 202, 1252); *поя Дмитровну Новгородъ Завидиця* (НЛ, 5, 1121); *приведоша из Новагорода Мьстиславу жену другую, Дмитровну Завидову внуку* (ИЛ, 5, 1122); *поя Мьстиславлю дчерь собѣ женѣ Володимерю внуку* (ИЛ, 5, 1112); *ведоша Святославлю дчерь Олговича за Ярополка за Изяславича* (ИЛ, 93, 1166).

2.1.2.2 Формула патронім + відтопонімне (відетнонімічне) означення: *Всеволодъ ожени сына своего Святослава **Василковною Полотскаго князя*** (ЛЛ, 135, 1143); *приведе Всеволодъ за сына своего Святослава **Василковну Полоцького князя*** (ИЛ, 19, 1143); *поятъ Всеволодъ за сына своего Святослава **Василковну Полоцкокого князя*** (ГЛ, 297, 1143); *великий князь Всеволодъ ожени сына своего Георгия **Всеволожною Киевського князя*** (ЛЛ, 135, 1143); *оженися Володимерь, сынъ Всеволожь, в Переяслави Русскомъ, **Гльбовною Черниговсько-го князя*** (ЛЛ, 185, 1215); *оженю сыновца своего ... и поятъ за нь **Михаиловну Черниговскаго князя*** (ЛЛ, 191, 1227); *поя собъ жену **дщеръ Тугорканию, князя Половецкаго*** (ЛЛ, 96, 1094); *приведе Ростиславъ **Белуковну князя Половецкого дщеръ*** (ИЛ, 92, 1163); *поя Володимерь за Юргя **Алепину дщеръ, Осеневу внуку, а Олегъ пая за сына Алепину дщеръ, Гиргеневу внуку*** (ЛЛ, 120, 1107).

2.2 Назва за чоловіком.

2.2.1 Однокомпонентні андроніми:

*преставися княгини **Ярославля*** (ЛЛ, 67, 1050); *послаша **Всеволожю** и митрополита **Николу** къ Володимеру; **Всеволожая** и митрополитъ **придо-ста** къ Володимеру* (ЛЛ, 112, 1097); *преставися **Володимеря*** (ЛЛ, 120, 1107); *преставися княгини **Мьстиславля*** (ЛЛ, 128, 1122); ***Святополчая** преставися мьсяца февраля* (ЛЛ, 129, 1124); *княгини **Володимеря** преставися мьсяца іюня* (ЛЛ, 130, 1125); *благовѣрная княгини **Всеволожая*** (ЛЛ, 178, 1206); *княгини же **Костянтинова** ту и пострижеся, надъ гробомъ мужа своего* (ЛЛ, 188, 1218); *княгыни **Юрьева** съ дчерью и съ снохами* (ЛЛ, 197, 1237); ***Володимеря** съ дѣтми* (ЛЛ, 197, 1237); *княгыни **Василкова*** (ЛЛ, 197, 1237); *княгыню **Ярославлю** яши* (ЛЛ, 202, 1252); *преставися княгини **Костянтинова*** (ТЛ, 228, 1299); *и княгыню **Юрьеву** яша Кончакъ* (ТЛ, 229, 1317); *постави княгыня **Святославля** церковь святую Богородицу* (НЛ, 50, 1327); *преставися княгини **Всеволожая*** (ИЛ, 3, 1111); *княгыни **Мьстиславля** умре* (ИЛ, 9, 1121); *преставися княгыни **Святополчая*** (ИЛ, 10, 1125); *преставися княгыни **Володимеря*** (ИЛ, 10, 1127); *преставися княгыни **Изяславля*** (ИЛ, 66, 1151); *выбъже княгыни **Ярославля** изъ Галича в Ляхи* (ИЛ, 106, 1173); *посла Святославъ жены ихъ **Михалковую** и **Всеволожю*** (ИЛ, 118, 1176); *преставися княгыни **Всеволожая*** (ИЛ, 121, 1179); *княгыни же **Романова** вземши дѣтять свои, и бѣжа въ Володимерь* (ИЛ, 156, 1202); *просиша **Романовой** и дѣтій;* *княгыни же **Романова** посла Мировслава ко **Лестькови*** (ИЛ, 157, 1204); *тогда же пріѣха княгыни великая **Романова*** (ИЛ, 158, 1208); *и молися **Лестьковой** и убъди ю* (ИЛ, 182, 1249); *изуменію поставиша **Завижю** посадника* (ЛЛ, 25, 1199).

2.2.2 Двокомпонентні андроніми:

*преставися **Гльбовая Рязанская*** (ИЛ, 121, 1179);

2.3 Назва за батьком і за чоловіком.

2.3.1 Двокомпонентні структури:

Полюжая** городьшниця **Жирошкина дѣци (НГ, 24, 1197);

2.3.2 Чотирикомпонентні структури:

*преставися блаженная княгини **Гльбовая Всеславича, дочи Ярополча Изяславича*** (ИЛ, 82, 1158).

Іменування жінки з наведенням її особового імені в ранньописемних текстах кваліфікуємо як рідкісне відхилення від норми, яке здебільшого зумовлено конкретними чинниками, що впливають з контексту повідомлень:

а) смерть видатної особи: *преставися **Катерина, Всеволожа дщи*** (ЛЛ, 121, 1108); *преставися **Евпракси, дщи Всеволожа*** (ЛЛ, 121, 1108); *преставися **благовѣрная княгини Марица, дщи Володимеря** преставися* (ЛЛ, 137, 1146);

б) одруження з іноземцем високого чину: *ведена бысть **дщи Святослава Сбыслава** въ Ляхы за **Болеслава*** (ЛЛ, 118, 1102); *ведена **Передьслава дщи Святополча, въ Угры, за королевичъ*** (ЛЛ, 119, 1105);

в) дитячий вік: *нарекоша имя во святѣмъ крещеніи **Полагья, а княже Сбыслава*** (ИЛ, 122, 1179); *нарекоша имя ей **Ефросьня, прозваніемъ Изморадъ, еже наречеться дорогій камень*** (ИЛ, 152, 1198); *родися Ярославу дщи, и наречена бысть въ святомъ крещеніи **Марья*** (ЛЛ, 201, 1240); *родися Михаилу князю **Тферському** дчи, и наречено имя ей **Феодора*** (ЛЛ, 208, 1300);

г) похилий вік особи: *идяхуть поимати **внуки Святославль Гльбовны Овимы** за царевича* (ИЛ, 143, 194).

Наше дослідження засвідчує, що в переважній більшості ідентифікація жінки відбувається без наведення особового імені. Про особові імена визначних жінок періоду Київської Русі ми дізнаємося з інших джерел, переважно з іноземних хронік. Причини відсутності особового імені у формулі жіночого іменування науковці дотепер пояснювали переважно залежним станом особи, її низьким соціально-правовим статусом тощо. Юридичну і майнову безправність жінки в минулому зауважують П.П. Чучка [Чучка 1980, с. 162], М.С. Чубач [Чубач 1958, с. 69], А.К. Устинович [Устинович 1975, с.169], А.А. Ильичев [Ильичев 2011, с. 10] та ін.

Думка про пригнічене становище жінки як підстава невживання її особового імені є надто спрощеним поясненням, яке некритично сприйняте в нашій антропоніміці і повторюється час від часу в ономастичних публікаціях.

Чи справді східнослов'янські жінки були в пригніченому стані?

Стереотип про підлегле, безправне становище жінок у сім'ї та суспільстві зберігався тривалий час, однак останніми десятиліттями в українській і російській науці з'явилася ціла низка спеціальних досліджень з правознавства, соціології, історії, присвячених вивченню становища жінок у київську добу [Пушкарева 1989; Кривошия 2001; Анішук 2003; Ярмонова 2004; Полякова 2006; Армен 2010; Кравець 2011; Гай-Нижник 2011; С. Поляруш 2010]. Вказані праці дозволяють глибше поглянути на статус жінки в давнину й переосмислити усталені уявлення про її місце і роль у давнину.

Освіта.

Традиції жіночої освіти у Візантії, з якою Київська Русь підтримувала тісні зв'язки, мали сприятливий вплив на загальний рівень культури і поширення грамотності серед жінок у князівському середовищі. Їх вчили так само, як і княжичів – не лише грамоті, але й риторичі, іноземним мовам, основам філософії і медицини, календарній астрономії [Пушкарева 1989, с. 43]. Вміння читати і писати не обмежувалося соціально і було притаманне усім верствам населення Русі, про що переконливо доводить зміст новгородських берестяних грамот, які демонструють повсюдне поширення грамотності: жінки були і адресатами, і адресантами листів.

Жінки брали участь у державних справах.

Про безпосереднє адміністративне управління через укладання угод, затвердження офіційних документів і прийом дипломатичних посольств свідчать особисті жіночі княжі печатки, що належали Анні Романівні, дружині Володимира Святославича; Гертруді (Олисаві), дружині Изяслава Ярославича; Ірині, дружині Святополка Изяславича; Марії, дружині Всеволода Ярославича; Христині, дружині Мстислава Великого; Марії, дружині Всеволода Ольговича; Софії, дружині Святослава Всеславича; Євфросинії Полоцькій (Предслави Святославни). Ці печатки скріпляли документи найрізноманітнішого характеру – дипломатичні, судові, земельні, і до всіх цих справ княгині мали безпосередній стосунок [Полякова 2006, с. 17].

Княгиня Ольга, відома переважно як жінка, що помстилася за вбивство свого чоловіка, упродовж майже двох десятиліть (945–964 рр.) виконувала обов'язки володарки держави, адже за нормами давньоруського права вдова, якщо вона знову не виходила заміж, здійснювала після смерті свого чоловіка його господарські та соціальні функції. Ольга провела реформу в історії Русі фінансову й адміністративну реформу, що сприяло економічному піднесенню Київської держави і посиленню її ваги в міжнародних справах.

Жінки Київської Русі через династичний шлюб ставали королевами Франції, Німеччини, Угорщини, Польщі, Норвегії, Данії, Візантії. Спеціальне історичне дослідження засвідчує, що тридцять дев'ять руських князів вийшло заміж за іноземців. «З цього видно, що закордонні володарі мали за честь і були раді взяти шлюб з руськими князнями. Найбільшу «кількість» своїх доньок видали заміж за межі Русі князі Київської та Галицької ліній (що є закономірним з їхньої провідної у різні часи ролі у країні)» [Гай-Нижник 2011]. «На своїй новій батьківщині Рюриківни проявили себе як високо освічені на свій час, сильні і гнучкі політики, що мали схильність до вирішення державних питань і нерідко його здійснювали при основоположному правлінні їх найблагородніших чоловіків» [Полякова 2006, с. 21].

Зокрема, доступ до державних справ Анни Ярославни засвідчено власноручним підписом на державних актах, складених під час панування її чоловіка, а пізніше – сина Філіпа I, опікункою якого

вона була до його повноліття. Підпис жінки на документах державної важливості – унікальне явище. Зберігся лист від папи римського Миколи II (1059 р.), у якому він вихваляє королеву Анну: «Поголос про ваші чесноти, прекрасна діво, дійшов до наших вух, і з великою радістю чуємо ми, що ви виконуете в цій дуже християнській державі свої королівські обов'язки з похвальною старанністю і чудовим розумом» [цит. за: Пушкарева 1989, с. 23–24]. Чи не найпомітніший слід у середньовічній історії XI ст. належить німецькій королеві Євпраксії Всеволодівні, що вперше серед дружин верховних правителів виступила зі звинуваченнями проти свого чоловіка, одного з найсильніших монархів Європи Генріха IV, а потім виграла у папському церковному суді, що призвело до його скинення [Пушкарева 1989, с. 30–32; Полякова 2006, с. 18].

Жінки брали участь у рішенні міжособистих конфліктів, що мало значні й незворотні наслідки в житті давньоруського суспільства, наприклад, роль Предслави в процесі приходу до влади її брата Ярослава Мудрого в 1015 р.; внесок Ірини, дружини Ярослава Мудрого, у зміцнення міжнародних зв'язків із північною Європою; важлива позиція авторитетної княгині Всеволожої Анни в 1097 р. при встановленні миру між Володимиром Мономахом і Святополком Изяславичем Київським; саме її і митрополита Миколу кияни просили виступити посередниками між ворогуючими князями, літопис зберіг звернення княгині до пасинка Володимира Мономаха: «Моли ся, княже, тебе и братома твоима, не можете погубити Руськие земли. Еще бо возмете рать межю собою, поганиши имуть радоватися и возмутъ землю нашу, иже беша стяжали отцы ваши и деды ваши трудом великим и храбрством, побарающе по Руськие земли, ины земли пришькываху. А вы хотите погубити землю Руськую» (ЛЛ 1097, 112).

Регентські функції.

Існують численні відомості про овдовілих княгинь руського походження в іноземних державах, які тимчасово виконували монарші обов'язки замість померлих чоловіків до досягнення повноліття їх синами. Регентські функції здійснювали Анастасія Ярославна (Угорщина), Анна Ярославна (Франція), Євфросинья Мстиславна (Угорщина), Олена Ростиславна (Польща), Гремислава Ингварівна (Польща), Переяслава Данилівна (Польща); це відбувалося переважно на тлі жорстокого суперництва за владу, що вимагало від них політичної волі, а в захисті монархічних прав синів було запорукою успіху при збереженні трону. Мудрість і сміливість у прийнятті вдалих рішень ґрунтувалися на якійсь освіті, яку здобули руські княгині на своїй батьківщині.

Майнові права жінок і чоловіків були рівними: за «Руською Правдою», приватна власність чоловіка і жінки в сім'ї була роздільною, «адже жінка приносила в сім'ю чоловіка придане. Після смерті чоловіка вдова отримувала частину спадщини й могла очолити сім'ю. Вона ставала опікуном своїх дітей. Мати вільно розпоряджалася тільки своїм майном».

Жінка володіла рухомим і нерухомим майном, яке становив посаг (*материзна*), воно не належало до загальносімейного майна й успадковувалося за жіночою лінією. Від імені жінки складався договір про передачу або продаж землі, оригінал якого і зберігався в неї. На відміну від римського права, що панувало в Західній Європі, жінки Київської Русі – незалежно від їх соціального статусу – мали право самі розпоряджатися своїм майном [Кравець 2011, с. 35; Кривоший 2001, с. 27–49; Пачкунова 2003, с. 132–133; Поляруш 2010, 106].

Релігійні справи.

Княгиня Всеволожая – сестра князя Володимира Мономаха Янка – заснувала Андріївський монастир і першу школу для дівчат у Києві. Існує ще один факт, що свідчить про високий стан жінок Київської Русі: «в церквах служили дияконеси, які наглядали за жіночою частиною пастви, святили кутю, хліб, зерно тощо. Щоправда, коли православ'я стало домінуючим, в церковній літературі почалися виступи проти дияконес, і з часом становище їх і особливо статус змінилися» [Кравець 2011, с. 33].

Отже, жінка мала достойний статус у давньому суспільстві київської держави, а тому немає підстав соціально залежністю пояснювати відсутність в антропоформулі її особового імені. Численні випадки невикористання особового імені жінки при її називанні – це не вияв соціально-майнових обмежень, а глибоко вкорінені в минувшину рефлексії дохристиянських вірувань, які віддзеркалюють світогляд давньої людини і вкладаються в систему створених нею культурних цінностей і заборон. Погоджуємося думкою про те, що «найменування людини було частиною загальнолюдської філософії, обмеженою місцем і часом, і виражене в певних етнокультурних обрядових формах. Відновити тепер усю гаму найдавніших слов'янських уявлень про людину і їх практичних втілень щодо виникнення і функціонування особових імен уже неможливо. Зараз можна з більшою чи меншою ймовірністю намагатися реконструювати окремі уламки колишньої складної антропонімної системи давніх слов'ян» [Железняк 2011, с. 230–231].

Відсутність особового імені при патронімі або андронімі ми пояснюємо антропонімічним табу, що стосувалося жінок і яке було лише одним із проявів цілого комплексу заборон, які впорядковували жіноче життя в давній громаді. Без усвідомлення цього при вивченні давньої антропонімічної системи ми натрапляємо на помилки, спостерігаючи лише верхівку айсберга, а істинні причини ховаються глибоко від наших очей, і тоді незвичні нам особливості іменування ми лише фіксуємо або ж знаходимо для них прості пояснення – з позицій сучасного розуміння.

Табу як заборона вживання певних слів у первісних народів – це мовне явище, яке ґрунтується на позамовних чинниках: релігійних віруваннях, забобонах, упередженнях, традиціях. Табуванню підлягають позначення смерті, назви хвороб, імена богів і духів, тотемних тварин, що пояснюється наївним ототожненням денотатів і лексичних одиниць

на їх позначення. Іншими словами, в основі табу лежить страх. Відсутність особового імені у назві жінки пояснюється тим, що представники одного племені боялися жінок, причому не всіх, почуття небезпеки викликали в них лише жінки репродуктивного віку («чистими вважалися лише дівчатка та старі» [Агапкина 1996, с. 116]). Отже, ці побоювання були віддзеркаленням страху крові, яка асоціювалася зі смертю.

Дослідження в галузі культурології, антропології й етнолінгвістики [Ігнатенко 2013; Кабакова 2001; Кісь 2008; Агапкина 1996] на базі значного джерельного матеріалу дозволяють відтворити систему давніх заборон, які впорядковували життя слов'янської жінки в минулому. Жінка дітородного віку не могла бути ні повитухою, ні хресною матір'ю, ні дружкою на весіллі [Кабакова 2001, с. 197], тому що вважалася *нечистою*, лише після клімаксу «про жінку кажуть, що вона *відмилася*» [Кабакова 2001, с. 60]. Негативне ставлення до жінки під час регул знаходило втілення в лексичі, засвідченій у різних слов'янських діалектах: *грязна, засорена, погана, нечиста баба, срамотна болюсть* та ін. Жінки в цей період підкреслено уникали, зокрема, не можна було сідати на місце, де сиділа *нечиста* жінка. Накладання на неї багатьох обмежень і заборон знайшли відображення в пам'ятках давньоруської сповідальної літератури [Агапкина 1996, с. 114]. Г.І. Кабакова наводить численні приклади таких заборон, зафіксованих на Поліссі: жінка в ці дні не могла брати участь у святах сімейного циклу, не мала права ходити до церкви, вінчатися, наближуватися до мерця. Заборонялося прати свою білизну разом з іншою, полоскати білизну в проточній воді, купатися в ріці. Віра в те, що жіноча *нечистота* небезпечна для всіх проявів життя, породжувала й інші заборони: жінці не можна було переходити дорогу перед стадом, ходити в ліс, збирати цілющі трави, ягоди й гриби; доторкатися до культурних рослин і фруктових дерев; висаджувати картоплю, цибулю, огірки; засолювати овочі на зиму, – інакше рослини не будуть родити, а продукти зіпсуються. Витоки наведених прикладів табу полягають у подвійності вказаного фізіологічного явища, адже менструальна кров – це, з одного боку, готовність до народження дитини, а з іншого – знак тимчасового безпліддя [Кабакова 2001, с. 196–198]. Комплекс ритуалів і заборон стосувався й породіллі, яка також вважалася нечистою і небезпечною для оточення, цим пояснюється її ізоляція, що тривала до 40 днів [Кабакова 2001, с. 100]. Через деякий час після пологів відбувається омивання породіллі і повитухи, «щоб змити нечистоту пологів» [Кабакова 2001, с. 115]. У церкві біля вітваря хрестять хлопчика, а не дівчинку: «бабська стать» викликає асоціації з нечистотою і гріховністю, і навіть в очах жінок [Кабакова 2001, с. 108].

За даними етнографів, у Непалі дотепер збереглася давня традиція *чхаупаді* – «менструального вигнання» жінок і дівчат із сімейного житла на час менструації та одразу після пологів. Вони вважаються нечистими, і контакт із ними загрожує стихійними лихами, неврожаннями, смертю родичів;

щоб уникнути негараздів, жінки підлягають тимчасовому вигнанню зі свого будинку [Мартынова 2017, с. 144]. Майже повний збіг цих забобон зі слов'янськими традиціями дозволяє стверджувати про спільність міркувань давньої людини, що сягає язичницьких уявлень про навколишній світ.

Не можна не звернути увагу ще на один ритуал, безпосередньо пов'язаний з жіночим життям – весілля. За своєю структурою він відповідає схемі обряду ініціації: підводить межу під минулим і закладає основи майбутнього життя. Етнографи відзначають різкий контраст між цими частинами весільного дійства: перша пройнята сумом, тривогою, невпевненістю, а ось у другій (після шлюбної ночі) панують радість і веселощі. Іншими словами, 1-а частина присвячена символічній смерті дівчини, а 2-а – її відродженню в якості заміжньої жінки.

Висновки. Отже, на матеріалах давніх текстів було продемонстровано специфіку ідентифікації жінки, яка полягала у відсутності наведення її особового імені. Було наведено численні факти, які доводять, що жінка в домонгольській період мала достойний статус у суспільстві, а тому немає підстав пояснювати цю антропічну особливість соціальною чи майновою залежністю. Табу на ім'я жінки пояснюємо не нерівним статусом, а її природними фізіологічними особливостями – незрозумілими для чоловічої частини племені, а через це – уявленнями про те, що жінка якимось чином пов'язана з „нечис-

тим” світом. Інакшість жінки, безперечно, пов'язана з кров'ю, а відтак – зі страхом смерті, і саме тому існувала заборона на жіноче ім'я. А оскільки особливість жіночої природи виявляється у період статевого дозрівання дівчини, то й евфемістична заміна дівочого імені на назву, похідну від батьківського імені (патронім), здається нині цілком ймовірною, вона могла виникати саме в цей період її життя й була пов'язана з ритуалом ініціації – входження в іншу вікову групу. Крім того, певні ритуали, які відзначають дослідники давніх культур, нерозривно пов'язані з табу на кров, адже язичники вірили, що в крові душа людини. Друга заміна власної назви була викликана переходом жінки в іншу сім'ю після заміжжя. Складний весільний ритуал, рефлекс якого в різних формах виявляються й дотепер, мав на меті увести молоду жінку в іншу оселю, в нове середовище, де втрачав дію покровитель роду її батька і де починалося інше родинне коло з іншим патроном, а отже, не лише дівоче ім'я, але й патронімічна назва вважалася чужими і могли викликати гнів цього сімейного покровителя. Ось чому в складний весільний ритуал входила й заміна імені як необхідна й важлива його частина, відтепер жінка діставала нову евфемістичну назву – андронім. Цей прадавній ритуал зберігає свої виразні сліди в сучасній антропонімії у вигляді заміни дівочого прізвища на чоловіче при укладанні шлюбу, хоча пам'ять про корені цієї заміни нашими сучасниками вже втрачена.

Література

1. Агапкина Т.А. Славянские обряды и верования, касающиеся менструации. *Секс и эротика в русской традиционной культуре* / Сост. А.Л. Топорков. Москва: Ладомир, 1996. С. 103–150.
2. Аніщук Н.В. Правове становище жінок за давньоруським законодавством. *Актуальні проблеми держави і права*. 2003. Вип. 21. С. 120–124.
3. Армен А. Еволюція статусу жінки в українському соціально-культурному просторі. *Схід*. 2010. № 7 (107). С. 130–135.
4. Войтович Л. Княжа доба: портрети еліти. Ін-т українознав. ім. І. Крип'якевича НАН України; ЛНУ ім. І. Франка. Біла Церква: Видавець Олександр Пшонківський, 2006. 782 с.
5. Высоцкий С.А. Киевские граффити XI–XVII вв. АН УССР, Ин-т археологии. Київ: Наукова думка, 1985. 207 с.
6. Гай-Нижник П.П. Княжни та княгині Руси-України (X–XIV ст.). *Україна Incognita: веб-додаток до всеукраїнської газети «День»*. 2011. 2 грудня [Електронний ресурс]. Режим доступу: <http://incognita.day.kiev.ua/knyazhnu-ta-knyaguni.html>
7. Ганжина И.М. Женские антропонимические структуры периода формирования антропонимической нормы. *Четвертые Поливановские чтения*. Ч. 1. Смоленск, 1998. С. 55–60.
8. Гапоненка І.О. Специфіка жаночага іменавання. *Роднае слова*. 2019. № 10. С. 27–30.
9. Железняк І.М. Слов'янська антропоніміка. Київ: Кий, 2011. 288 с.
10. Ігнатенко І. Жіноче тіло у традиційній культурі українців. 2-е вид. Київ: Дуліби, 2013. 224 с.
11. Ильичев А.А. Структурные разновидности антропонимов и их варьирование в деловых памятниках Нижегородского края XIV–XVII вв. Автореферат дис. на соискание ученой степени канд. филол. наук: спец. 10.02.01 – русский язык. Нижний Новгород, 2011. 18 с.
12. Кабакова Г.И. Антропология женского тела в славянской традиции. Москва: Ладомир, 2001. 335 с.
13. Кісь О.Р. Жінка в традиційній українській культурі (друга половина XIX – початок XX ст. Львів: Інститут народознавства НАН України, 2008. 272 с.
14. Кравець В. Становище української жінки та жіночої освіти в період з XI по XVII століття. *Українознавчий альманах*. 2011. Вип. 6. С. 33–38.
15. Кривоший О.П. Материзна. Жінка в правовій культурі українського народу (X – перша половина XVII ст.). Запоріжжя: „Поліграф“, 2001. 92 с.
16. Мартынова А. Непал без вранья. Москва: Рипол Классик, 2017. 304 с.
17. Пачкунова Е.А. Возможности реконструкции частной жизни новгородцев XI–XV вв. по берестяным грамотам. Берестяные грамоты: 50 лет открытия и изучения. Москва, 2003. С. 132–133.

18. Полякова С.Г. Княгини древней Руси X – первой половины XIII вв.: социальный статус и роль в государственной политике. Автореферат дис. на соискание ученой степени истор. наук: спец. 07.00.02 – отечественная история. Брянск 2006. 22 с.
19. Поляруш С. Оформлення юридичного статусу жінки за шлюбно-сімейним правом Київської Русі. *Наукові записки Кіровоградського державного педагогічного університету імені Володимира Винниченка. Серія: Історичні науки*. 2010. Вип. 13. С. 102–108.
20. Пушкарёва Н.Л. Женщины Древней Руси. Москва: Мысль, 1989. 286 с.
21. Суперанская А.В., Сулова А.В. О русских именах. Москва: Русская словесность, 2010. 304 с.
22. Усціновіч А.К. Антрапанімія Гродзеншчыны і Брэстчыны (XIV–XVIII ст.) Рэд. М.В. Бірыла. Мінск: Навука і Тэхніка, 1975. 176 с.
23. Чайкина Ю.И. Именования женщин в новгородских берестяных грамотах XI–XIV вв. *Вопросы ономастики*. 2006. № 3. С. 33–37.
24. Чубач М.С. Походження і значення власних імен. *Українська мова і література в школі*. 1958. № 3. С. 66–70.
25. Чучка П.П. Украинские андронимы на славянском фоне. *Перспективы развития славянской ономастики*. Москва: Наука, 1980. С. 157–162.
26. Щетинин Л.М. Имена и названия. Ростов-на-Дону: Изд-во Ростовского ун-та, 1968. 214 с.
27. Ярмонова Е.Н. Правовое положение женщин на Руси с IX по XV век. Дисс. на соискание научн. звания канд. юр. наук. Ставрополь, 2004. 195 с.
28. Makarovič G. Pričevanja imen o alpskih Slovankah. In: *Etnolog. Nova vrsta* (Ljubljana). Ročnik 11. Č. 1 (2001). S. 17–44.

References

1. Agapkina T. A. (1996) Slavyanskije obryady i verovaniya, kasayuschiesya menstruatsii [Slavic rites and beliefs regarding menstruation]. *Seks i erotika v russkoy traditsionnoy kulture* / Sost. A.L. Toporkov. Moskva: Lodomir. S. 103–150 [in Russian].
2. Anishchuk N.V. (2003) Pravove stanovishche zhinok za davnoruskym zakonodavstvom [Legal status of women under ancient Russian law]. *Aktualni problemy derzhavy i prava*. Vyp. 21. S. 120–124 [in Ukrainian].
3. Armen A. (2010) Evoliutsiia statusu zhinky v ukrainskomu sotsialno-kulturnomu prostori [Evolution of the status of women in the Ukrainian socio-cultural space]. *Skhid*. № 7 (107). S. 130–135 [in Ukrainian].
4. Voitovych L. (2006) Kniazha doba: portrety elity [Princely era: portraits of the elite] / In-t ukrainoznav. im. I. Krypiakevycha NAN Ukrainy; LNU im. I. Franka. Bila Tserkva: Vydavets Oleksandr Pshonkivskiyi. 782 s. [in Ukrainian].
5. Vvisotskiy S.A. (1985) Kievskie graffiti XI–XVII vv. [Kiev graffiti of 11th – 17th centuries]. AN USSR, In-t arheologii. Kyiv: Naukova dumka. 207 s. [in Russian].
6. Hai-Nyzhnyk P.P. (2011) Kniazhny ta kniahyni Rusy-Ukrainy (X–XIV st.) [Princesses and Princesses of Rus-Ukraine (10th–14th centuries)]. *Ukraina Incognita: veb-dodatok do vseukrainskoi hazety «Den»*. 2 hrudnia [Elektronnyi resurs] [in Ukrainian]. Rezhym dostupu: <http://incognita.day.kiev.ua/knyazhnu-ta-knyaguni.html> [in Ukrainian].
7. Ganzhina I.M. (1998) Zhenskije antroponimicheskie strukturyi perioda formirovaniya antroponimicheskoy normy [Female anthroponymic structures during the formation of anthroponymic norms]. *Chetvertyie Polivanovskie chteniya*. Ch.1. Smolensk. S. 55–60 [in Russian].
8. Haponenka I.O. (2019) Spetsyfika zhanochaha imenavannia [The specifics of female naming]. *Rodnae slova*. № 10. S. 27–30 [in Belorussian].
9. Zheliezniak I.M. (2011) Slovianska antroponimika [Slavic anthroponymy]. Kyiv: Kyi. 288 s. [in Ukrainian].
10. Ihnatenko I. (2013) Zhinoche tilo u tradytsiinii kulturi ukraintziv [The female body in the traditional culture of Ukrainians]. 2-e vyd. Kyiv: Duliby. 224 s. [in Ukrainian].
11. Plichev A.A. (2011) Strukturnye raznovidnosti antroponimov i ih varirovaniya v deloviyh pamyatnikah Nizhegorodskogo kraia XIV–XVII vv. [Structural varieties of anthroponyms and their variation in the business monuments of the Nizhny Novgorod region of the 14–17th centuries]. *Avtoreferat dis. na soiskanie uchenoy stepeni kand. filol. nauk: spets. 10.02.01 – russkiy yazyk*. Nizhniy Novgorod. 18 s. [in Russian].
12. Kabakova G.I. (2001) Antropologiya zhenskogo tela v slavyanskoy traditsii [Anthropology of the female body in the Slavic tradition]. Moskva: Lodomir. 335 s. [in Russian].
13. Kis O.R. (2008) Zhinka v tradytsiinii ukrainskii kulturi (druha polovyna XIX – pochatok XX st.) [Woman in traditional Ukrainian culture (second half of 19th – early 20th century)]. Lviv: Instytut narodoznavstva NAN Ukrainy. 272 s. [in Ukrainian].
14. Kravets V. (2011) Stanovishche ukrainskoi zhinky ta zhinochoi osvity v period z XI po XVII stolittia [The situation of Ukrainian women and women's education in the period from the 11th to the 17th century]. *Ukrainoznavchyi almanakh*. Vyp. 6. S. 33–38 [in Ukrainian].
15. Kryvoshiy O.P. (2001) Materyzna. Zhinka v pravovii kulturi ukrainskoho narodu (X – persha polovyna XVII st.) [Maternal. Woman in the legal culture of the Ukrainian people (10th – first half of the 17th century)]. Zaporizhzhia: Polihraf. 92 s. [in Ukrainian].

16. Martynova A. (2017) Nepal bez vranya [Nepal without lies]. Moskva: Ripol Klassik. 304 s. [in Russian].
17. Pachkunova E.A. (2003) Vozmozhnosti rekonstruktsii chastnoy zhizni novgorodtsev XI–XV vv. po berestyanyim gramotam [Possibilities for the reconstruction of the private life of Novgorodians in the 11th – 15th centuries on birch bark letters]. Berestyanyie gramoty: 50 let otkrytiya i izucheniya. M. S. 132–133 [in Russian].
18. Polyakova S.G. (2006) Knyagini drevney Rusi X – pervoy poloviny XIII vv.: sotsialnyy status i rol v gosudarstvennoy politike [The princesses of ancient Russia in the 10th – first half of the 13th centuries: social status and role in public policy]. Avtoreferat dis. na soiskanie uchenoy stepeni istor. nauk: spets. 07.00.02 – otechestvennaya istoriya. Bryansk. 22 s. [in Russian].
19. Poliarush S. (2010) Oformlennia yurydychnoho statusu zhinky za shliubno-simeinym pravom Kyivskoi Rusi [Registration of the legal status of a woman under the marriage and family law of Kievan Rus]. *Naukovi zapysky Kirovohrads'koho derzhavnogo pedahohichnogo universytetu imeni Volodymyra Vynnychenka. Seriya: Istorychni nauky*. Vyp. 13. S. 102–108 [in Ukrainian].
20. Pushkariova N.L. (1989) Zhenschiny Drevney Rusi [Women of Ancient Russia]. Moskva: Myisl. 286 s. [in Russian].
21. Superanskaya A.V., Suslova A.V. (2010) O russkikh imenakh [About Russian names]. Moskva: Russkaya slovesnost. 304 s. [in Russian].
22. Ustinovich A.K. (1975) Antrapanimiia Hrodzenshchyny i Brestchyny (XIV–XVIII st.) [Anthroponymy of Grodno and Brest regions (14th – 18th centuries)]. Red. M.V. Biryła. Minsk: Navuka i Tekhnika. 176 s. [in Belorussian].
23. Chaikina Yu. I. (2006) Imenovaniya zhenshchyn v novhorodskykh berestianykh hramotakh XI–XIV vv. [Naming of women in Novgorod birch bark letters of the 11th– 14th centuries]. *Voprosy onomastiki*. № 3. S. 33–37 [in Russian].
24. Chubach M.S. (1958) Pokhodzhennia i znachennia vlasnykh imen [Origin and meaning of proper names]. *Ukrainska mova i literatura v shkoli*. № 3. S. 66–70 [in Ukrainian].
25. Chuchka P.P. (1980) Ukrainskie andronimy na slavyanskom fone [Ukrainian andronyms on a Slavic background]. *Perspektivnyi razvitiya slavyanskoy onomastiki*. Moskva: Nauka. S. 157–162 [in Russian].
26. Schetinin L.M. (1968) Imena i nazvaniya [Names and titles]. Rostov-na-Donu: Izd-vo Rostovskogo un-ta. 214 s. [in Russian].
27. Yarmonova E.N. (2004) Pravovoe polozhenie zhenshin na Rusi s IX po XV vek [The legal status of women in Russia from the 9th to the 15th century]. Diss. na sosiskanie nauchn. zvaniya kand. jur. nauk. Stavropol. 19 s. [in Russian].
28. Makarovič G. (2001) Pričevanja imen o alpskih Slovankah. In: *Etnolog. Nova vrsta (Ljubljana)*. Ročnik 11. Č. 1. S. 17–44 [in Slovenian].

REASONS FOR THE ABSENCE OF A FEMALE NAME IN OLD EAST SLAVIC ANTHROPONYMIC FORMULA

Abstract. Throughout the long history specific gender roles in society have been accompanied by different names for men and women, but in the extensive onomastic literature the object of study is mostly male names. The *objective* of the work is to recreate the ancient system of female names in Eastern Slavs during the pre-Mongol period and to find out the reasons for the specifics of the female anthropoformula. The *key sources* of the study include chronicles while additional references cover graffiti and birchbark manuscripts. Extralingual information in other areas of knowledge related to Humanities is also taken into consideration. The study showed the specifics of the identification of East Slavic women featuring the non-use of their personal name (deviation from this rule only applied to girls and elderly women). Until now, in the literature this phenomenon was explained by the dependent state of the person. The article refutes this thesis and presents numerous facts (education, equal property rights with a man, participation in public affairs, regent functions, etc.), which convince that a woman in Kievan Rus had a decent legal status. The absence of the name is interpreted as a taboo on the female name embedded in the system of other prohibitions related to the pagan worldview regulating a woman's life in primitive society. The taboo is explained by female natural physiological features incomprehensible to the male part of the community which believes a woman of childbearing age is somehow connected to the *underworld*. The distinction is definitely related to blood, and therefore to the fear of death. Since the peculiarity of the female nature is revealed during the puberty of the girl, the euphemistic replacement of the girl's name by the patronymic now seems quite probable. It was associated with the ritual of initiation-entering another age group. The second change of the proper name was caused by the woman's transfer to another family after marriage while the complex wedding ritual still manifested in various forms corresponded by its structure to the rite of initiation as a result of which the woman received another proper name-andronym.

Keywords: female name, absence of name, patronymic, andronym, pre-Mongol period.

© Пахомова С., 2021 р.

Світлана Пахомова – доктор філологічних наук, професор Інституту україністики Пряшівського університету, Пряшів, Словацька Республіка; sveta.pakhomova@gmail.com; <https://orcid.org/0000-0002-2872-2879>

Svitlana Pakhomova – Doctor of Philology, DrSc., Professor of the Institute of the Ukrainian Studies, Preshov University, Preshov, Slovakia; sveta.pakhomova@gmail.com; <https://orcid.org/0000-0002-2872-2879>

ОНІМІЧНА СПЕЦИФІКА ТВОРІВ ДЛЯ ДІТЕЙ РОАЛДА ДАЛА

Науковий вісник Ужгородського університету. Серія: Філологія

Випуск 1 (45)

УДК 811.111'313,2:821.111-93

DOI: 10.24144/2663-6840/2021.1(45).363-368

Петренко О. Онімична специфіка творів для дітей Роалда Дала; кількість бібліографічних джерел – 9; мова українська.

Анотація. Завдяки власним назвам читач сприймає художній текст через низку асоціацій, які впливають на загальне розуміння твору. Саме тому літературна ономастика є одним із актуальних напрямів ономастичної науки, а також важливою ланкою теорії тексту, риторики, лінгвостилістики.

Сучасні ономастичні і лінгвостилістичні розвідки спираються на ґрунтовні засади. Сьогодні поглиблюється загальна теорія оніма, розширюється амплітуда ономастичних досліджень, з'ясовується специфіка перекладу антропонімів, активно розробляється літературна антропонімія. Проте, незважаючи на помітні успіхи, в сучасній ономастиці й досі існують проблемні аспекти, які вимагають подальшого вивчення. Так, ономастикон різних літератур та літературних жанрів досліджено нерівномірно, фрагментарно. Це насамперед стосується дитячої літератури, яка досі не була достатньо проаналізована в цілому й у творчості окремих авторів, зокрема видатного англійського письменника Роалда Дала (1916–1990), який уже став класиком англійської літератури. Загально визнано, що Р. Дал є найкращим англійським дитячим письменником ХХ століття, але ні характерні мовні особливості його творів, ні його художній ономастикон не були об'єктом спеціального вивчення, не досліджено й індивідуально-авторську специфіку створення онімії та її стилістичну роль, не з'ясовано склад, семантику і структуру онімічних компонентів творів письменника, що й визначає актуальність обраної теми.

У статті розглядається онімний простір дитячих творів Р. Дала, який є функціонально навантаженим та багатозначним. Завдяки спеціальному контексту та грі на онімах відзначається ономастична неповторність індивідуально-авторського стилю письменника. Досліджується поетонімія творів Роалда Дала, ономастичне навантаження та їх специфіка. З'ясовується зв'язок, характер стосунків зібраних онімів з їх денотатами, розглядається структура та етимологічний статус онімів, виділяються ономастичні оказіоналізми, створені письменником, опрацьовуються апелятиви, виявляються інтертекстуальні зв'язки онімів у межах творів Р. Дала, узагальнюється функціонування та функціональний розподіл власних назв у межах цілого художнього твору та його поетонімосфери та виявляються зв'язки оніма з текстом. У поетонімосфері творів автор звертається до різних ономастичних розрядів, а саме до антропонімів, зоонімів, використовуючи трансформації. Оніми в дитячих творах Роалда Дала – це не тільки назви, а й пояснення, й ілюстрації. За допомогою власної назви дитина ліпше і легше сприймає твір, психологічно засвоює світ.

Ключові слова: онімія, ідіостиль, онімний простір, антропоніми, зооніми, оказіоналізми, Роалд Дал.

Постановка проблеми. Літературна ономастика – досить молодий розділ порівняно молодій науці ономастики, яка входить до родини мовознавчих наук. Як свідчать ономастичні дослідження, у художньому тексті власні назви займають лише близько 3% його обсягу [Карпенко 1986, с. 23]. Однак ці 3% виявляються дуже вагомими і значущими. Функціонально це один з найважливіших компонентів літературного твору. Нині це стає все більш очевидним для фахівців – і мовознавців, і літературознавців. Це зростання відбувається і в кількісному (з року в рік кількість публікацій з літературної ономастики зростає), і в якісному планах (замість поверхово-описових характеристик з'являються глибокі дослідження, що розкривають причини, розв'язують теоретичні питання, пропонують нові підходи й аспекти). Цілі жанри та літературні напрями чекають на своїх дослідників онімії. У цьому плані загалом недостатньо вивчена дитяча література. Дослідження онімії художніх творів, написаних Роалдом Далом для дітей, дозволяє з'ясувати онімічні особливості як узагалі дитячої літератури, так і ідіостилу Р. Дала. Загальні та індивідуальні онімічні закономірності виявляються тією мірою, якою вони засвідчені (і віднайдені) в Далових текстах. Адже при аналізі творчості саме Дала не можна виявити таких прикмет дитячого твору, яких у Дала немає. Інак-

ше кажучи, загальні закономірності дитячої онімії проявляються у формах, притаманних творам Р. Дала, а його індивідуальні закономірності виринають з-поміж цих загальних закономірностей. Тим не менш спроба розмежування загального та індивідуального в онімії дитячих творів Р. Дала видається можливою і доцільною.

Аналіз досліджень. За час становлення й розвитку протягом ХХ ст., особливо другої його половини, літературна ономастика довела свою потрібність і вагомість, обґрунтувала своє право бути окремою галуззю ономастики, що поступово переростає в окрему ономастичну науку. З середини ХХ ст. розвиток літературної ономастики безперервно йде по висхідній у цілому світі, а останні роки спостерігається просто літературно-ономастичний бум, що видно з програм Міжнародних ономастичних конгресів, засвідчено зростанням кількості та якості публікацій, розвитком теоретичної думки та появою численних наукових праць і монографій на цю тему. У цьому процесі українські ономасти займають гідне місце, все глибше досліджуючи закономірності як української літературної ономастики, так і ономастики іноземних літератур (передусім англійськомовної). Праці Ю. Карпенка, М. Мельник, В. Калінкіна, І. Сухомлин, П. Чучки, О. Григорук, Л. Белея стали основою і класикою у розвитку ономастики, зокрема літературної ономас-

тики. Роботи науковців дали поштовх до нових пошуків та розвідок.

Мета статті, завдання. Ономастичне навантаження дитячих творів Роалда Дала стало предметом аналізу. Дослідження поетонімії творів Роалда Дала для дітей, їх вивчення та їх специфіка і визначає актуальність нашого дослідження. Досягнення цієї мети передбачає виконання таких завдань:

1. З'ясувати зв'язок, характер стосунків зібраних онімів з їх денотатами, докладно встановлюючи конотативні й експресивні семи, що виявляють себе в такому зв'язку.

2. Розглянути структуру та етимологічний статус Далових онімів.

3. Виділити ономастичні okazіоналізми, створені письменником.

4. Опрацювати апелювати, що стають у дитячих творах Р. Дала контекстуальними онімами.

5. Виявити інтертекстуальні зв'язки онімів у межах творів Р. Дала і за їх межами та з'ясувати функції і завдання таких зв'язків.

6. Узагальнити функціонування та функціональний розподіл власних назв у межах цілого художнього твору та його поетонімосфери.

7. Виявити зв'язки оніма з текстом, розрізняючи ближню, контактну їх взаємодію та взаємодію дальню, що обіймає весь художній твір.

Методи та методика дослідження визначається його метою та завданнями. Йдучи від цілого художнього тексту до його компонентів, ми спираємося передусім на послідовний контекстуальний метод. Отже, розглядається ціле, художній твір, а основна увага зосереджується на всіх наявних у творі онімах, зокрема на онімах контекстуальних та okazіональних, що піддаються всебічному аналізу. Такий метод дозволяє одразу з'ясувати не лише структуру, значення та походження власної назви, а й її функцію, роль у творі. Оскільки такий метод реалізується шляхом опису всіх наявних у творі онімів, то тим самим у дослідженні широко застосовуємо класичний для філології описовий метод. Використано також елементи концептуального і компонентного аналізу.

Виклад основного матеріалу. Першим художнім твором Роалда Дала стала написана для дітей невеличка повість-казка «The Gremlins», опублікована ще в 1943 р., коли автор був, власне, не стільки письменником, скільки військовим пілотом під час Другої світової війни. Місцем дії казки стали літаки. Гремліни – породження літунського фольклору – такі собі веселі домовики. Тільки мешкають вони не в людських житлах, а в літаках. Ця повість була надрукована в США, Австралії та Великобританії, але не набула помітної популярності.

Після цієї повісті Р. Дал перейшов на “дорослу” прозу в досить різних жанрах. Письменник створив високохудожні речі, які набули значної популярності. Він став одним із провідних творців у жанрі так званого чорного гумору. Однак елемент казковості, дотепної й неймовірної вигадки магнітом притягав Р. Дала.

Майже через 20 років, 1961 р., він у своїй творчості повернувся до дитячих повістей-казок,

щоб уже не розлучатися з цим жанром до останніх днів життя. Ці казкові повісті мають багато спільного, індивідуально-авторського, суто Далівського. Та водночас вони не повторюють одна одну, маючи кожна своє специфічне і несподіване: і в сюжеті, і в складі персонажів та їх характерах, і у власних назвах та способах їх використання. У Дала є улюблені прийоми побудови та введення в текст онімів, різноманітні способи ономастичної характеристики зображуваного та онімійної гри.

Важлива якість онімії є її багатофункціональність – здатність одночасно називати, диференціювати й ідентифікувати, також характеризувати носія, відмічати соціально, емоційно тощо [Лосев 1990, с. 123]. Власна назва як складовий елемент композиційно-сислової структури творів відіграє визначальну роль у процесі впорядкування художньої інформації у текстовій тканині [Співак 2003, с. 5]. Онімія дитячих творів загальною рисою. Дослідження онімії художніх творів, написаних Роалдом Далом для дітей, дозволяє з'ясувати онімічні особливості як узагалі дитячої літератури, так і ідіостилю Р. Дала. Те й те, тобто загальні та індивідуальні оніміїні закономірності, виявляються тією мірою, якою вони засвідчені (і віднайдені) в Далових текстах. Адже при аналізі творчості саме Дала не можна виявити таких прикмет дитячого твору, яких у Дала немає. Інакше кажучи, загальні закономірності дитячої онімії виявляються у формах, притаманних творам Р. Дала, а його індивідуальні особливості впливають із загальних закономірностей.

Дослідження поетонімії творів Роалда Дала для дітей, характерні мовні особливості творів цього письменника, його художній ономастикон, індивідуально-авторська специфіка створення онімії та її стилістична роль, з'ясування складу, семантики і структури оніміїних компонентів творів письменника, крім того, лінгвістична кваліфікація художнього ономастикону Р. Дала як невід'ємного складника його творчості сприятиме поглибленому визначенню авторського ідіостилю та ментальних механізмів онімного моделювання. Вважаємо, що поетика Дала без власних назв просто немислима. Специфіка вжитих письменником власних назв як придуманих ним самим, так і дібраних з існуючого в англійській мові ономастикону.

Водночас провідна і загальна специфічна риса онімії у творах для дітей полягає в тому, що промовисті назви там мають бути обов'язково, хоч і в різних пропорціях. Приміром, у творі Дж. Ролінг про Гаррі Поттера їх мало. В основному назви тут орієнтовані на старовину, на певну містичність, але не на пряме прочитання, пряме узгодження з денотатом, хоч є і винятки. Це – один підхід до дитячої онімії. Другий – іменувати персонажів загальними назвами, які контекстуально стають власними. Аналогічним чином позначає своїх персонажів (крім головного, хлопчика Джеймса) Роалд Дал у казковій повісті «James and the Giant Peach» [Дал 1995, с. 124].

Онімічна прозорість, простота, фонетична, структурна й семантична ясність власних назв, ужитих у творах для дітей. Дитина – провідний герой

твору – має, як правило, зменшувальну форму поширеного імені: *Чарлі, Біллі, Денні, Софі*. Навіть в Африці фігурують дитячі імена *Мері, Тото, Джілл*, зрозумілі для англомовного читача. Якщо юний герой одержує повне, «доросле» ім'я (*Джеймс, Джордж, Матильда*), то це має свої спеціальні причини. Так, малий хлопчик Джеймс виявився керівником цілої команди, щоправда комахиною, тому він *Джеймс*, а не *Джеммі* чи *Джим*.

У казці наявне навіть його повне тричленне іменування: *James Henry Trotter* [Дал 1995, с. 74; Виноградов 1973, с. 25; Горбаневський 1988, с. 54]. Так само *Джордж* не стає *Джоді* або *Додді*, бо слід підкреслити, що він не по літах розумний: винайшов ліки, які збільшують. Власне, те ж можна сказати про *Матильду* (яка могла б іменуватися і *Меммі*, і *Петті*, і *Тильда*, і ще якось у цьому щедрому на гіпокористики й демінутивні оніми). Тяжка школа життя, яку з честю й перемогами проходить ця маленька дівчинка-вундеркінд з магичними властивостями і люблячим серцем, не дозволяє Далу відходити від повної форми її імені – тим паче, що етимологічний сенс цього імені задіяний у казці повною мірою.

Третій спосіб – давати персонажам вигадані імена, що прямо їх характеризують. Р. Дал звертається і до цього способу номінації персонажів, пор. прізвище *Twit* «ідіот», наймення велетнів-людоджерів у казковій повісті «*The BFG*» [Дал 1998, с. 205]. До прямої промовистості він додає жарт, помітний і в тих же найменнях велетнів, і в прізвищі *Gregg*, що заступається на *Egg* «яйце» («*The Magic Finger*» [Дал 1997, с. 32]); додає метафору, пор. прізвище улюбленої вчительки Матильди *Miss Honey* (буквально – «мед»), так чи інакше зашифрує онім, щоб юний читач подумав, розшифрував.

Онімія дитячих творів Р. Дала надзвичайно цікава, барвиста, нерідко okazionalna і завжди дуже вагома у творі. У дитячих творах Р. Дала вона важить значно більше, ніж у його творах для дорослих.

Майже всі оніми Дала є промовистими, вжитими антономазійно, тобто такими, що, окрім стандартної для власних назв номінативної, дійсничної функції, виконують і функцію характеризуючу, доносячи до читача якусь додаткову, конотативну інформацію, що містить і вказівку на певні прикмети носія, і його оцінку. Лише загальновідомі топоніми та космоніми (*Нью-Йорк, Африка, Індія, Марс, Венера*) не вписуються в цю картину, а також вигадані топоніми (*Lootpaland, Minusland*), вигадані космоніми (планета *Vermes*).

Чітка і барвиста промовистість притаманна поетонімосфері творів для дітей цього періоду. Вона має різне скерування, однак є виразною і добре простежується.

Перехід загальних назв у власні, що полегшує дитині сприйняття розуміння змісту твору. Назви звірів використовуються як власні, тобто здійснюється перехід апелятивів у оніми. Такий принцип поширений у творах: *The Green Old Grasshopper, Centipede, Mr Fox, Enormous Crocodile*. Іменуючи тварин, Р. Дал використовує епітети як складники онімів для підкреслення значущості зооніма: *The*

Green Old Grass-hopper; Fantastic Fox; Enormous Crocodile. Одиначне усвідомлюється легше і швидше, ніж загальне або нечітко окреслене. Зооніми, які в дитячих творах Р. Дала за вживаністю займають друге після антропонімів місце, переважно дублюють відповідну загальну назву тварини, але пишуться вже з великої літери і часто втрачають артикль. Так іменується вся команда Джеймса, *Swan (Лебідь)*, що допоміг Маленькому Біллі знищити страшне чудовисько, *Giraffe (Журафа), Pelian (Пелікан), Crocodile (Крокодил)*, пор.: гіпокористики *Пеллі, Крокі* тощо. Пор. *Mr Fox, Mister Toad*. Зміна правописної форми слова в межах єдиного тексту *a grasshopper – the Grass-hopper – Grasshopper; a spider – Miss Spider* підтверджує зміну загальної назви на особове ім'я, динаміку сприйняття суб'єкта номінації – наратора, а відтак і читача. Із комах і звірів об'єкти номінації перетворюються на персонажів, суб'єктів психічної і соціальної діяльності.

Онімічна гра – типовий художній прийом письменника. Він активно впроваджує каламбурні побудови з використанням омофонії, паронімії, де паронімічні конструкції близько прив'язані до контексту і несуть певну інформацію про персонажа або про сюжетну лінію твору [Воронюк 1998, с. 112]. Вони надають можливість характеристики образу у творі, а також додаткової інформації: «*But they cent quite the wrong Sentipede*»; «*...the President turned white as the White House*». Наступний виразний компонент, який задіяв Р. Дал, – це алітерація, яка широко використовується у творах письменника. В онімічній грі спостерігається реалізація неможливих фоносполук (початкова [kn], [gn]), а також фонетичне узгодження онімних одиниць у тексті казок. Фонетично узгодженими є парні та потрійні ланцюжки з імен сюжетно споріднених персонажів: *Sponge and Spike; Joe and Josephine; George and Georgina; Boggis, Bunce and Bean; Shuckworth, Shanks and Showler*. Онімічна гра, що захоплює Роалда Дала, а відтак і його читачів, так чи інакше проявляється майже в усіх дитячих творах письменника і має різноманітні форми.

По-перше, це зіткнення онімів із розмаїтими близькозвучними словами або словосполученнями-омонімами, що особливо яскраво використовується в казці «*Charlie and the Great Glass Elevator*»: *Chu-On-Dat* (віце-прем'єр Китаю) – *chew on that* «розжуй (тобто обміркуй) це»; *Wing* та *Wong* (поширені китайські імена) – англ. *wing* – перекручене *ring* «дзвонити», *wong* – перекручене *wrong* «помилковий» тощо.

По-друге, це залучення цілком реальних англійських антропонімів, які є порожніми, тобто не позначають у творі жодних персонажів, для побудови на їх базі каламбурів: *Warren*, Уоррен – «*War and Peace by Leo Tolstoy*»: омофонія *Warren* – «*War and Peace*»; *Courteney*, Кортні – «*Courteney one yet?*»: *caught ney?* «не зловив (поки нікого)?» та ін.

По-третє, це застосування «зворотної етимології». Англ. *turkey* «індик» походить від *Turkey* «Туреччина», а *Eskimo pie* «морозиво ескімо» – від *Eskimo* «ескімос», однак для велетнів-людоджерів («*The BFG*») навпаки, турки смаком нагадують ін-

диків, а ескімоси вже набридли і їм для прохолоди потрібні чілійці, хоч англ. chill «холоднеча», chilly «прохолодний» етимологічно ніяк не пов'язується з Chili «Чилі». Тут маємо вже псевдоетимологію, яка в Дала використовується досить часто: hot «гарячий» – *Hottentot*; greasy «жирний» – *Greece* «Греція» тощо.

По-четверте, комічний ефект з'являється просто внаслідок сурядного вжитку різних онімів (які спеціально для такого ефекту підібрані), пор. прізвища фермерів *Boggis*, *Bunce*, *Bean* – усі троє на Б, і всі троє з негативною семою в етимологічному змісті; пор. також прізвище трьох астронавтів на Ш: *Shuckworth*, *Shanks*, *Showler*; причому компоненти цих прізвищ перетасовуються стурбованим президентом як колода карт. Онімична гра і онімична посмішка у Роалда Дала неповторно самобутні.

Ономастичні okazіоналізми виходять у Дала з альтернативно узгодженими компонентами. Близько 10 % Далової онімії становлять назви, витворені, сконструйовані ним самим. Ідеться не про добір назв з наявного онамастикону, не про незвичне сполучення слів, а саме про побудову нових, яких раніше в англійській мові не було. Лише в крамницю Біллі серед дуже специфічних ласощів (назви яких, завдяки їх неповторній своєрідності, письменник наполегливо перетворює із загальних у власні) прибуло 22 okazіоналізми. У великій казці «The BFG» з десяти поіменованих велетнів вісім позначені okazіонально. А улюблені Далом страхіття *Vermicious Knids*, найменування яких складається з двох okazіоналізмів (один з них має перед **n** вимовлюване ініціальне **k**, що суперечить нормам англійської орфоєпії: для створення ефекту незвичності Р. Дал використовує й фонетику теж) і які походять з планети *Vermes* (okazіоналізм) і з'їли мешканців Місяця *Poozas* (okazіоналізм), з'являються аж у трьох творах письменника. Незвичайні, дивовижні, завжди наділені гумористичною семою, онімичні okazіоналізми є найпомітнішим складником поетонімосфери дитячих творів Р. Дала і одним з найвиразніших компонентів його ідіостилу.

У створенні okazіоналізмів беруть участь прозорі семантичні онімійні конструкції, жонглювання морфемами у вигуках переляканого Президента, коли складники прізвища астронавтів перетасовуються, як колода карт. Мабуть, вершиною цієї словесної гри, що Дал веде з читачем, слід вважати випадки, коли онімний каламбур містить синонімічну заміну. Відзначимо, що цей прийом дуже поширений у Р. Дала, викликає зацікавленість читача і містить додаткову інформативність. Okazіоналізми з'являються при створенні назв неіснуючих тварин: *Whangdoodle*, *Scrunch*, *Snozzwanger*; фантастичні етноніми *Oompa-Loompa*; *Vermes Knids*; *Gnoolies* та ін. У новостворених онімах виявляють себе різні способи побудови: редуплікація, композиція, афіксація, що призводить до незвичності побудови і є визначальною рисою казковості та фантастичності. Аналізуючи okazіональні оніми, зазначимо роль кореневих морфем у створенні образності поетонімів. В okazіональній поетонімотворчості використовуються надзвичайно рідкісні або не властиві онімам кореневі морфемі.

У словотворенні власних назв характерним є їхня одно- чи двоосновна структура, для підсилення образності поетоніма часто використовується гра онімів, паронімія. Аналізуючи оніми за семантикою їх кореневих морфем, бачимо вживання та використання письменником внутрішньої форми одноосновних онімів, яка полягає в актуалізації семантики, що може збігатися з характеристикою носія власної назви або передавати ставлення автора до названого персонажа. У творах Р. Дала виразно спостерігається тенденція до збільшення власних назв за рахунок переведення туди загальних. Головним чинником таких переходів є передусім особливості дитячої психології та світосприйняття.

Інтелектуальна робота письменника з рецепієнтом має провокативний аспект. У своїх онімичних побудовах автор оминає, не договориє певний етап, щоб читач здогадався й сам розшифрував те, що недосказане. Так, у пісеньці Стоноги про Стару Матір Габбард, що стосується популярного фольклорного сюжету, говориться: «*And Old Mother Hubbard Got stuck in the c*». Тут названо тільки перший звук, а вже читач має сам його продовжити: *cupboard*. Подається наймення прем'єр-міністра Китаю *How-Yu-Bin*, але не вказується, що це наймення фонетично тотожне фразі *how you been?* – «як справи?»: читач має здогадатися сам. Допитливий читач за логікою розповіді і за формою назви може вивести з етноніма *Gnoolies* (міфічні мешканці Мінусленду) слово *noll* «нуль», а з прізвища *Mr Cooper* – віртуальне майбутнє прізвище *Mr Oo*, як попередник Купера *Mr Gregg* став *Mr Egg* (англ. *egg* «яйце»).

Поетонімосфера кожного дитячого твору Р. Дала вражає своєю стрункістю, адекватністю і впливовістю. Письменник добре знав силу власних назв і активно, талановито нею користувався. При цьому сама організація поетонімосфери кожного твору є своєрідною. У різних творах оніми організовані по-різному: до онімичних (чи якихось інших) шаблонів Дал не вдавався. У казці «The Witches» відьми, очевидно, приховують свої імена – і головний герой (він же оповідач) та його бабуся теж онімично не позначені – є займенник *I* та іменники *Grandmamma*, *grandmother*, а антропонімія розподілена між другорядними персонажами. Подібна прихованість спостерігається і в топонімії казки. У казці ж «*Matilda*» поетонімосфера є гіпернасиченою: онімично позначені (і онімично оцінені) всі наявні там персонажі, багато згадуваних історичних осіб, особливо письменників. У цьому творі більше ідеонімів (конкретніше – бібліонімів, назв художніх творів), ніж у всіх інших Далових казках, разом узятих. Така організація поетонімосфери теж зумовлена потребами художньо цілого: йдеться про школу, йдеться про боротьбу добра та зла, у якій має бути чітко (і адекватно) назване.

Отже, у різних творах письменника маємо різне онімійне наповнення, різний розподіл між узувальними, okazіональними та контекстуальними онімами, різний склад онімійних розрядів, просто різні (але завжди доречні) оніми. Є у Дала і певні свої онімійні звички, які теж характеризують його іді-

остиль – зокрема, він практично завжди називає на ім'я лікарів, як би епізодично вони не фігурували, іноді вживає нібито зайві оніми, іменує (замість апелятивного позначення чи бодай короткого опису) персонажів, що з'являються в одному – єдиному реченні, в малоістотному епізоді, як «*a man called Fred*» у фінальній частині казки «*The Twits*».

Зрештою, можна сказати, що вся Далова онімія у дитячих творах враховує психологію, світосприйняття дитини: чим конкретніше написано, тим краще сприймається, чим веселіше, гумористичніше називається, тим цікавіше читається. Онімія Далових казок ніби побудована трьома ешелонами: 1) прості, загальновідомі оніми, зрозумілі будь-якому англійському читачеві – поширені антропоніми, контекстуальні зооніми та хремотоніми тощо; 2) імена, що примушують задуматись, викликають нові асоціації: юний читач, залежно від його уваги та розвитку, може пропустити, а може й помітити, що зоонім *Alfie* не випадково асоціюється з першою літерою грецького алфавіту, бо за цією черепашкою з'являється інша, що назва потвори (фантастичний зоонім) а *Whangdoodle* має комічний сенс «шмат йолопа». Імен такого «другого ешелону» у творах Р. Дала багато, але менше, ніж імен «першого ешелону»; 3) «третьій ешелон» складають досить рідкісні імена-загадки, імена-ребуси. Перевихований *Mr Gregg* не тільки перестав половати на качок, а й змінив своє прізвище, ставши *Mr Egg*, пор. *egg* «яйце». На черзі перевиховання мисливця на прізвище *Mr Cooper*. Завдання: як з цього прізвища видобути сенс «яйце» («*The Magic Finger*»). Подібні завдання ставлять назви ласощів з крамниці Біллі (фінал казки «*The Giraffe and the Pelly and Me*»), а також деякі інші онімічні оказіоналізми Дала.

Роалд Дал використовує різноманітні розряди онімів для підсилення казковості й фантастичності творів, завдяки яскравій онімії він передає інформацію та сюжет творів, через власні назви дитина легше сприймає інформацію та краще запам'ятовує її. Власні назви в дитячих творах Р. Дала, виражаючи своєрідність і неповторність, нерідко виступають носіями, виразниками інтертекстуальності, сутність якої теоретично осмислив передусім Р. Барт [Лепетюк 1995, с. 26], і навіть вторинної комунікації, теорію якої глибоко розробила І. М. Колегаєва [Колегаєва 1991, с. 76]. У казці «Величезний Крокодил» ім'я слона *Trunky the Elephant* (англ. *trunk* – 'хобот') пояснюється тим, що в казці Редьярда Кіплінга крокодил витяг слоненяті його короткий ніс у довгий хобот. А ім'я *Mr Fox* залежить від дуже древньої, відомої з античних часів і багаторазово описаної історії хитрого Лиса, пор. хоч би «Лис Микита» І. Франка. Так чи інакше, продовжуючи і розвиваючи давні літературні традиції, Роалд Дал у своїй онімії є не тільки приймаючою, віддзеркалюючою стороною (вторинна комунікація), а й стороною відправляючою (первинна комунікація), як у випадку з власною назвою *Muggle-Wump the Monkey*, що породила, найімовірніше, маглів (*Muggles*) Дж. Ролінг у її книжках про Гаррі Поттера.

Окремо слід сказати про внутрішню інтертекстуальність, про циклічну функцію, помітно

представлену в онімії дитячих творів Р. Дала. Збіг імен «менеджера» вікномийників, а потім власника крамниці ласощів *Billy* та переможця грізного страховища Грішного Лиса *Little Billy* – це саме збіг, а не спеціальне повторення. А ось адресація тому ж Грішному Лису («*The Minpins*», останній твір Р. Дала, опублікований уже посмертно, в 1991р.) потвор *Whangdoodles*, *Snozzwangers*, *Vermicious Knids*, названих уже втретє (усі три були згадані в казці «*James and the Giant Peach*», а перші дві – ще й у казці «*Charlie and the Chocolate Factory*», третя ж стала активною діючою силою в казці «*Charlie and the Great Glass Elevator*»), а також ще одного типу потвора *Hornswogglers*, яка у «Мінпінах» з'являється вдруге, бо вперше промайнула у написаній ще 27 років до того в казці про Чарлі і Шоколадну фабрику, – це не збіг, а виразний онімічний сигнал про єдність казкового світу Роалда Дала.

Ці повторювані оказіоналізми, гумористично налаштовані і подані письменником як власні назви, слугують міцним засобом зв'язку перших казок Дала з останніми, демонструють внутрішню інтертекстуальність чи, як сформулював К. Гутшмідт, циклічну функцію онімів. Обрано саме оказіоналізми тому, що вони однозначно засвідчують свідому повторюваність, а не випадковий збіг, як в ужитку антропоніма *Billy*. Повторюються з тою ж інтертекстуальною метою і деякі інші оказіоналізми – *the Roly-Poly Bird* зустрічаємо у трьох казках («*The Enormous Crocodile*», «*The Twits*», «*The Toad and the Snail*»), мавпа *Muggle-Wump* згадується у двох казках тощо.

Висновки. У казках Р. Дала чимало фактів онімічної інтертекстуальності і в широкому контексті англійської літератури та фольклору. Ми відзначали, зокрема, такі зв'язки з творами Р. Кіплінга, Л. Керролла, з фольклорними творами. Але в цьому випадку інтертекстуальність визначає час і місце існування цього літературного явища в ширшому літературному дискурсі. Зазначена ж внутрішня інтертекстуальність акцентує єдність, зв'язок різних дитячих творів Р. Дала, які утворюють ніби один великий твір.

Онімія художнього твору для дорослих і для дітей має істотні розбіжності. В усіх витворах сучасного письменства за власними назвами завжди зберігається номінативна (ідентифікуюча) функція, бо інакше вони не можуть залишатися власними назвами. То їхня органічна властивість. Але у літературному тексті ця функція перестає бути провідною, чільною і відходить на задній план через замкненість онімічної системи художнього твору. На перше місце, як відзначив Ю.О. Карпенко, виходить стилістика. При цьому стилістика літературної онімії має не дві, а безліч, безконечну кількість функцій (В.М. Калінкін), які, проте, досить виразно членуються на дві групи – інформаційну та емоційну.

Оніми в дитячих творах Роалда Дала – це не тільки назви, а й пояснення, й ілюстрації. За допомогою власної назви дитина ліпше і легше сприймає твір, психологічно засвоює світ. Майстерність Дала в такому вмілому, художньо та психологічно виправданому використанні досконало підібраних (чи сконструйованих) власних назв не знає меж.

Література

1. Воронюк О.В. Паронімічна атракція в заголовку текстів англійської мовної масової комунікації: дис. канд. філол. наук: 10.02.04. Одеса, 1998. 190 с.
2. Карпенко Ю.А., Хрепатулов А.А. Ономастическая насыщенность художественного текста. Исследования целого текста: Тезисы докл. ин. сообщ. Москва: Наука, 1986. С. 63.
3. Колегаева И.М. Текст как единица научной и художественной коммуникации. Одесса: Ред.изд. Отдел управления по печати, 1991. 121 с.
4. Лепетюк І.Г. Інтертекстуальність художнього твору: На матеріалі романів Е.Базена «Lève toi et marche», «Au nom du fils». *Щорічні записки з класичної та романської філології*. Одеса: Друкарський двір, 1995. Вип.2. С. 26–28.
5. Лосев А.Ф. Философия имени. Москва: Изд-во МГУ, 1990. 270 с.
6. Співак С.М. Власна назва в композиційно-смісловій структурі віршованих текстів американської поезії ХХ століття: комунікативно-когнітивний підхід: дис.канд. філол. наук: 10.02.04. Київ, 2004. 197 с.
7. Dahl R. James and the Giant Peach. London.: Puffin Books, 1995.156 p.
8. Dahl R. The BFG. NewYork: Puffin Books, 1998. 210 p.
9. Dahl R. The Magic Finger. NewYork: Puffin Books, 1997. 64 p.

References

1. Voroniuk O.V. (1998) Paronimichna atraktsiia v zaholovku tekstiv anhlomovnoi masovoi komunikatsii [Paronimic attraction in the title of texts of English mass communications]: Dys.kand.filol. nauk: 10.02.04. Odesa. 190 s. [in Ukrainian].
2. Karpenko Yu.A., Hrepatulov A.A. (1986) Onomasticheskaya nasyishennost hudozhestvennogo teksta. Issledovaniya tselogo teksta: Tezisy dokl. in. soobsch. [Onomastic saturation of an artistic text. Whole text studies: Abstracts doc.m.] Moskva: Nauka. S. 63 [in Russian].
3. Kolegaeva I.M. (1991) Tekst kak edinita nauchnoy i hudozhestvennoy kommunikatsii [Text as a unit of scientific and artistic communication]. Odessa: Red.izd. Otdel upravleniya po pechati. 121 s. [in Russian].
4. Lepetiuk I.H. (1995) Intertekstualnist khudozhnoho tvor: Na materiali romaniv E.Bazena «Lève toi et marche», «Au nom du fils». Shchorichni zapysky z klasychnoi ta romanskoj filolohii [Intertextuality of the work of art: On the material of E. Bazen's novels "Lève toi et marche", "Au nom du fils". Annual notes on classical and Romanesque philology]. Odesa: Drukarskyi dvir. Vyp. 2. S. 26–28 [in Ukrainian].
5. Losev A.F. (1990) Filosofiya imeni [The Philosophy of name] Moskva: Izd-vo MGU. 270 s. [in Russian].
6. Spivak S.M. (2003) Vlasna nazva v kompozytsiino-smyslovii strukturi virshovanykh tekstiv amerykanskoj poezii XX stolittia: komunikatyvno-kohnityvnyi pidkhid: [Proper name in the compositional and semantic structure of poetic texts of American poetry of 20th century: communicative-cognitive approach]: Dys.kand. filol. nauk: 10.02.04. Kyiv. 197 s. [in Ukrainian].
7. Dahl R. (1995) James and the Giant Peach. London: Puffin Books. 156 p. [in English].
8. Dahl R. (1998) The BFG. NewYork: Puffin Books. 210 p. [in English].
9. Dahl R. (1997) The Magic Finger. NewYork: Puffin Books. 64 p. [in English].

SPECIFIC NATURE OF ONYMS IN CHILDREN'S LITERATURE BY ROALD DAHL

Abstract. Proper nouns allow a reader to perceive fiction through several associations that affect the overall understanding of the author's work. That is why literary onomastics is one of the current areas of onomastic science.

Modern onomastic and linguistic explorations are based on sound principles. Today, the general theory of onyms is developing and the specifics of anthroponyms translation are being clarified. However, despite significant advances in modern onomastics, there are still problematic aspects that require further study. Thus, the onomasticon of different works of literature and literary genres has been studied unevenly. This especially concerns children's literature that has not yet been sufficiently analyzed. Among the main works of this field, it is important to include works of the eminent English writer Roald Dahl (1916-1990), who has already become an English literature classic. It is known that R. Dahl is the best children's writer of the XX century. However, neither the characteristic linguistic features of his works nor his artistic onomasticon has been the object of special study. The composition, semantics, and structure of onymic components of the writer's works are not clarified, which determines the relevance of the chosen topic.

The article studies the specific nature of onymy of Roald Dahl's novels. Due to the play of words and multifunctional wealth of onymy distinctive features of the author's idiostyle are described. The writer uses different types of onyms: anthroponyms, zoonyms, occasional words. Definitions of poetonymosphere, onym space, poetonym, the author's idiostyle, and different types of onyms are analyzed. In the poetonymosphere of the works, the author addresses various onomastic categories, namely anthroponyms, zoonyms, using transformations. The onyms in Roald Dahl's children's works are not only names but also explanations and illustrations. With the help of his proper nouns, the child perceives the work better and easier psychologically learns the world.

Keywords: onymy, idiostyle, onym space, anthroponyms, zoonyms, occasional words, Roald Dahl.

© Петренко О., 2021 р.

Оксана Петренко – кандидат філологічних наук, доцент кафедри іноземних мов для гуманітарних факультетів Чернівецького національного університету ім. Юрія Федьковича, Чернівці, Україна; oksana_petrenko7@ukr.net; <https://orcid.org/0000-0001-7742-2111>

Oksana Petrenko – Candidate of Philology, Associate Professor of the Foreign Language for Humanitarians Department, Chernivtsi National University, Chernivtsi, Ukraine; oksana_petrenko7@ukr.net; <https://orcid.org/0000-0001-7742-2111>

ПОСЕСИВНИЙ КОМПОНЕНТ У СКЛАДІ ЧЕСЬКИХ
АНТРОПОНІМНИХ ФОРМУЛ XIV–XVIII СТОЛІТЬ

Науковий вісник Ужгородського університету. Серія: Філологія.

Випуск 1 (45).

УДК 811.162.3'373.23

DOI:10.24144/2663-6840/2021.1(45).369–375

Петрица Н. Посесивний компонент у складі чеських антропонімих формул XIV–XVIII століть; кількість бібліографічних джерел – 12; мова українська.

Анотація. У статті проаналізовано продуктивність, словотворчі та морфологічні особливості посесивів у складі чеських антропонімих формул допрізвищевго періоду. У чеських писемних пам'ятках допрізвищевго періоду посесивні назви представлені меншою кількістю фіксацій, ніж індивідуальні чи відтопоніми. З відходом західних слов'ян від давніх патріархальних традицій і відносно раннім утвердженням права приватної власності іменування за главою сім'ї в чехів втрачає актуальність. Цим чеська антропонімосистема помітно відрізняється від східно- і південнослов'янської, де патронімічні назви були надзвичайно актуальними.

Еволюція чеської АФ *особове ім'я + посесивний компонент* відбувався в тому ж напрямку, що й у всіх слов'янських мовах: від аналітичних до синтетичних патронімів. Описова посесивна назва реалізована у вигляді ад'єктивного патроніма, андроніма, назви за іншим родичем, назви за іншою особою (часто підданого за його паном). Синтетично виражений посесив у чеських дволексемних іменуваннях XV–XVIII ст. реалізується у вигляді двох морфологічних варіантів: субстантивного та ад'єктивного. Ад'єктивний варіант чоловічих іменувань утворювався за допомогою суфіксів *-ův/-ov*, рідше *-ý, -in*, субстантивний варіант суфіксів *-ic, -ec, -ovic*. До XIV ст. продуктивністю вирізнявся патронімічний формант *-ovic*, згодом *-ův*. Часто чеські пам'ятки фіксують і десуфіксовані патроніми, коли у функції допрізвищевго назви вжито ім'я батька без присвійних формантів.

З огляду на те, що чехи рано відмовилися від патронімічних формантів, використовуючи десуфіксовані патроніми, функцію посесивів виконували також деминутивні суфікси *-ek, -ec, -ik*, приєднані до особового імені батька. Сімейна пов'язаність осіб у представників шляхти виражалася не словотворчими формантами, а на лексичному рівні, до прикладу, відтопонімих означенням, котре вказувало одночасно і на рід, вихідцем з якого був денотат, і на місце, де цей рід проживав. Це була опосередкована вказівка. Крім того, чеська шляхта досить рано почала використовувати індивідуальне прізвище якогось предка у ролі допрізвищевго родинного означення.

Ключові слова: антропонімічна система, антропонімна формула, посесивний компонент, патронім, андронім, посесивний формант, десуфіксований патронім, деминутивний суфікс.

Постановка проблеми. Посесивні іменування – один із найдавніших способів ідентифікації людності. Вони присутні в антропонімії всіх слов'янських мов. Не є винятком у цьому сенсі й чехи. Уже найдавніші чеські писемні пам'ятки фіксують багатолексемні антропоніми, що містили посесивні назви. У силу екстралінгвальних факторів присвійні іменування в чехів, як і в решті західних слов'ян, не відзначалися такою частотністю використання, як це бачимо у східно- чи південнослов'янських мовах. Однак це не означає, що чехи не мали потреби у вираженні сімейної належності та родинних зв'язків. Сьогодні посилені інтерес ономастики до вивчення еволюційного процесу мотивів та форм найменування осіб за родинною належністю у слов'ян. Пропонована стаття покликана дослідити специфіку побутування, план змісту та план вираження, динаміку поширення чеських посесивних назв у складі антропонімих формул допрізвищевго періоду.

Аналіз досліджень. Початок наукового вивчення власних імен у Чехії сягає епохи національного Відродження (кінець XVIII–XIX ст.) й тісно пов'язаний з іменем Йозефа Добровського. Я. Свобода стверджував, що Й. Добровський був першим ученим у чеському мовознавстві, який усвідомлював вартість власних назв не лише як матеріалу історичного, але і мовного, який визнавав необхідність їх системного та наукового дослідження. На думку

Я. Свободи, ономастичну працю Й. Добровського необхідно кваліфікувати як першу спробу систематизації власних особових назв та першу спробу пояснення загальних закономірностей функціонування власних назв [Svoboda 1953, с. 181].

На початку XX ст. інтерес до вивчення власних особових назв істотно зростає. Значним внеском у дослідження старочеської антропонімії стала колективна праця чеських мовознавців В. Давідека, К. Доскочіла та Я. Свободи «Česká jména osobní a rodová» (1941) [Davidek 1941].

Дослідження чеської історичної антропонімії набувають системності лише в другій половині XX ст. У 1962 р. виходить друком монографія Й. Бенеша «O českých příjmeních», що стала першою ґрунтовною науковою розвідкою, котра містила значний обсяг сучасних та давніх антропонімів [Beneš 1962]. Значним внеском у дослідження чеської історичної антропонімії стала праця Ф. Цуржіна «Historický vývoj označování rodiny a rodinné příslušnosti v českých nářečích», у якій автор простежив історичний розвиток власних назв на позначення сім'ї та родинної належності [Cuřín 1964].

У 1964 році вийшла друком фундаментальна праця з чеської історичної антропонімії «Staročeská osobní jména a naše příjmení» Я. Свободи [Svoboda 1964]. Учений описав та проаналізував старочеські антропоніми в контексті їх спільнослов'янського походження. У центрі уваги дослідника особливос-

ті словотвірної структури давніх слов'янських автонних імен (комполітів, відкомполітних дериватів та відапеліативних імен).

Значний внесок у вивчення старочеських власних особових назв зробила Я. Плєскалова. Її фундаментальні праці «*Tvoření nejstarších českých osobních jmen*» (1998) та «*Vývoj vlastních jmen osobních v českých zemích v letech 1000–2010*» (2011) збагатили чеську історичну антропоніміку детальним словотвірним аналізом найдавніших чеських імен допрізвищового періоду та продемонстрували розвиток чеської антропонімії упродовж більш ніж тисячі років. У дослідженні чеської та слов'янської історичної антропонімії, зокрема посесивних назв, цінним теоретичним та фактичним зіставним матеріалом слугують фундаментальні праці вітчизняних ономастів М. Худаша, М. Демчук, Р. Керсти, П. Чучки, І. Железняк, В. Шульгача, О. Карпенко, С. Пахомової. Чеська антропоніміка має значні здобутки у вивченні окремих класів та категорій власних особових назв. Однак специфіка функціонування посесивних назв у складі чеських антропонімних формул у діакронії не була предметом спеціальних наукових розвідок.

Мета статті, завдання. Метою дослідження є доповнити наявні відомості щодо становлення та закономірності розвитку посесивних назв як складових чеських антропонімних формул допрізвищового періоду. Завданням розвідки бачимо також необхідність описати арсенал посесивних формантів, визначити їх продуктивність, простежити динаміку поширення посесивних назв у складі чеських АФ.

Методи та методика дослідження. Основними методами дослідження є описовий і його базові прийоми систематизації та інтерпретації мовних одиниць: внутрішньої – для встановлення синтагматичних та парадигматичних відношень між антропонімними одиницями і зовнішньої – культурно-історичної. У процесі систематизації та класифікації антропонімного матеріалу застосовуються також елементи статистичного методу, що дозволяють визначити продуктивність словотворчих формантів, динаміку поширення посесивних назв як складових АФ упродовж кількох століть.

Виклад основного матеріалу. Найдавніші чеські писемні пам'ятки фіксують присвійні назви у складі багатолексемних власних особових назв. Зазвичай це – дволексемні, рідше трилексемні антропоніми, стрижневим компонентом яких було особове ім'я, що перебувало, як правило, у препозиції до додаткової уточнюючої назви.

І. Посесивні назви у складі антропонімних формул. Перші посесивні назви в старочеських джерелах зафіксовані у вигляді описових патронімів, їм належали доміантні позиції протягом двох століть. Якщо в XI ст. це була єдина форма вираження присвійності, то вже з XII ст. у чеських пам'ятках з'являються синтетично виражені патроніми, котрі в XIV ст. становлять чи не половину всіх антропонімних формул *особове ім'я + посесивний компонент*. У пам'ятках XIII–XVII ст. посесивний компонент у складі дволексемних формул становив

незначний відсоток і засвідчив малопродуктивність формули *особове ім'я + присвійний компонент* на старочеському мовному ґрунті. Я. Свобода стверджує, що чехи досить рано відмовились від цього типу допрізвищевих назв [Svoboda 1964, s. 184]. Це пояснюється впливом екстралінгвальних факторів, серед яких найвагомим є раннє закріплення в чехів права приватної власності. У таких умовах ідентифікація особи була ефективнішою саме за індивідуальною ознакою, ніж за родовою.

Присвійні назви у простих антропонімоформах могли мати аналітичне та синтетичне вираження, при цьому перший тип займав доміантні позиції.

І. Описова посесивна назва у дволексемних іменуваннях реалізована у вигляді:

а) ад'єктивного патроніма: *Šimon, Mikulašův syn* (1512 Ач-19, 148), *Johanka, dcera Petržilková* (1533 Ач-26, 70), *Jiřík, Martinův syn* (1512 Ач-19, 159), *Jiříkem, synem Nejedlého* (1541 Ач-26, 99), *Jiřika, Vaňkového syna* (1512 Ач-19, 110), *Jan, Maštalkuov syn* (1512 Ач-19, 129), *Jana Votepková syna* (1512 Ач-19, 142), *Jan Šoldikový syn* (1512 Ач-19, 119), *Žakovu synu Janu* (1512 Ач-19, 127), *Pešikuov syn, pán Václav* (1512 Ач-19, 80), *Havel, Svachuov syn* (1512 Ач-19, 78), *Křtienovi, Havlou syna* (1512 Ач-19, 173), *Petr Vojkuov syn* (1506 BL, 85), *Jan Kolduov syn* (1527 Ач-26, 19), *Václava Váchkova syna* (1512 Ач-19, 94).

Часто посесивне іменування ускладнювалося додатковими компонентами, що однозначніше визначали батька іменованої особи: *Dorota, dcera Jana Třebičského* (1533 Ач-26, 69), *Macha, syna Duchkova z Tuklat* (1538 Ач-26, 92), *Johankou, dcerou Mikulaše Bochníka a Lidmily manželky jeho* (1525 Ач-26, 36), *Tomašem, synem Jana z Stríbrného domu* (1525 Ач-26, 36), *Ambrož, syn Augustina z Jilového* (1546 Ач-26, 136);

б) андроніма: *Markéty, manželky Červenkovy* (1543 Ач-26, 22), *Markéty Bartošovy manželky* (1511 Ач-19, 52), *p. Johanka, páně Žlebova manželka* (1512 Ач-19, 76), *Dorotu, manželku Vokounovu* (1523 Ач-26, 306), *Markéty, Jakubovy baby* (1535 Ач-26, 1535), *Dorota, manželka Viléma* (1524 Ач-26, 51), *Marketu manželku téhož Šimka* (1529 Ач-26, 61), *Kateřinu, kterou má Veličkaj* (1512 Ач-19, 90), *po panu Černínovi pani Johanka vdovou byla* (1512 Ач-19, 76); поширених андронімів: *Dorota, manželka někdy Martina Kožišníka* (1518 Ач-26, 50), *Anna, manželka Řehoře řezníka* (1511 Ач-26, 48), *Kateřina, sl. Jiřika z Bernarečku manželka* (1526 Ач-26, 107), *Elžku, manželku Matouška krajčieho* (1511 Ач-19, 20), *Anna, manželka někdy Prokopa Klokočky měšečníka* (1534 Ач-26, 41);

в) назви за іншим родичем: *Matuš sestřenec pana Prokopa z Dražic* (1488 BL, 77), *Mikuláš strýc Maříkova* (1445 BL, 55), *Jiřík, strejc nebožtíka Jakuba mydláře* (1535 Ач-26, 71), *Kateřině, sestře Mikulašově z Medonos* (1512 Ач-19, 88), *p. Kateřině sestře Křištofa* (1511 Ач-19, 50), *Anna vdova, sestra Lekše mydláře* (1501 Ач-26, 149), *Janek, bratr Matejuov* (1484 Ач-26, 28), *Michalkowi sestřenci Beranowu* (1398 Ач-1, 141), *Jiřík, bratr Zelinkuov* (1512 Ач-19,

104), *p. Janovi, bratru Bohuslava Oujezdeckého* (1512 Ač-19, 88), *pana Jana, páně Burianova bratra* (1512 Ač-19, 94), *Václav bratr Fučikuov* (1512 Ač-19, 159), *Jirsa, Prasatkový zeř* (1512 Ač-19, 132), *Nedoruošřova zetě Popa* (1512 Ač-19, 94), *Jan, zeř Třebického* (1546 Ač-26, 102), *Kateřina, schovanice p. Doroty z Klokot* (1512 Ač-19, 79);

г) назви за іншою особою (часто підданого за його паном або ж за іменем друга чи подруги): *Ješek služebník Černinów* (1456 Ač-1, 187), *Jelito komorník Oldřicha z Rožmberka* (1390 UPN, 23), *Andres, služebník páně Kavkuov* (1512 Ač-19, 118), *Blasek, čeledín páně Zichovce* (1512 Ač-19, 179), *Dorota kucharka od Fabiana* (1512 Ač-19, 84), *Marek, člověk páně Slavatuov* (1527 Ač-26, 59), *Svatoň, páně Vithuo člověk* (1512 Ač-19, 127), *Lukeš a Kateřina, lidí pana Krystofa Skuhrovského* (1539 Ač-26, 93), *Jakub, služebník paní Elišky Jandové* (1512 Ač-19, 99), *Petr, služebník pánuov Třevačských* (1512 Ač-19, 76), *Anna vádova, podruhyňě u Křížka Slivaka na NmP* (1512 Ač-19, 92), *Jakoubek člověk Mikuláše z Vřešovic* (1512 Ač-19, 115), *Andres, služebník páně Kavkuov* (1512 Ač-19, 118), *Šimon, služebník páně Rachmberkuov* (1512 Ač-19, 147), *Káča, pana Bernarda kucharka* (1512 Ač-19, 147), *Blasek, čeledín páně Zichovce* (1512 Ač-19, 179).

У ролі посесивного компонента дволексемних іменувань одиничними є фіксації: а) описового андроніма: *Anna, někdy paní urozeného pana Petra ze Šternberka* (1398 Ač-1, 142), *Annu ženu Puoty, mladšiego syna sweho* (1396 Ač-2, 49); б) описового матроніма: *Johanni filio Byethie* (1381 BL, 12), *Jiřík syn panie Alžbety Kunwaldové* (1456 Ač-1, 181) *Jiřík syn panie Alžbety Kunwaldové* (1456 Ač-1, 181); в) гінеконіма: *Henšik, muž někdy Agnežčin* (1397 Ač-2, 357).

2. Синтетично виражений посесив у чеських антропонічних формулах реалізується у вигляді двох морфологічних варіантів: субстантивного та ад'єктивного.

а) Ад'єктивний варіант чоловічих іменувань утворювався за допомогою суфіксів *-ův/-ov, -in*, рідше *-ů*: *Hrochův Matouš* (1507 BL, 86), *Jan Šimonův* (1539 BL, 87), *s Pallem Dudikovým* (1517 Ač-22, 48), *Jan Zykšov* (1538 Ač-26, 90), *Vaněk Bohuškuov* (1512 Ač-19, 123), *Jan Vilětuov* (1512 Ač-19, 154), *Vaněk*

Bohuškuov (1512 Ač-19, 94), *Jan Baršouv* (1515 BL, 87), *Prušův Jaroš* (1510 BL, 79), *Jan Štěpanuov* (1537 Ač-26, 77), *Šimona Dandového* (1538 Ač-26, 86), *Jan Tomášů* (1517 Ač-22, 48), *mezi Martinem Mařenků* (1511 Ač-19, 43), *Jan Havlů* (1540 Ač-26, 97), *Jana Bohušiného* (1511 Ač-19, 17).

б) Субстантивний варіант чоловічих іменувань утворювався з допомогою суфіксів *-ic, -ec, -ovic*: *Absolon Kowarzič* (1457 ChBD, 35), *Voldřich Malovec* (1512 Ač-19, 174), *Blažek Sýrovic* (1512 Ač-19, 156), *Jan Kunatovic* (1512 Ač-19, 163), *Vávry Šimonovic* (1520 Ač-26, 128), *Jiříkem Batrákovic* (1541 Ač-26, 99), *Šimona Smolíkovic* (1543 Ač-26, 22), *Vavřinec Martinovic* (1570 SMP-5, 117), *Pavel Simonovic* (1569 SMP-5, 117), *Arnosstowicz dominum Wencwslaum* (1420 ChLB, 24), *Janowicz Petrus et Purcardus* (1420 ChLB, 53).

Синтетичний варіант присвійної назви відзначався стабільним якісним складом антропоніміїчних одиниць. Так, в основі чоловічих іменувань синтетичних посесивів лежать патроніми, а в основі жіночих іменувань — андроніми. Цим обидва морфологічні варіанти принципово відрізняються, адже основу аналітичних посесивів складали назви за будь-ким із родичів чи інших осіб. Крім того, вживання синтетичного іменування означало закріплення її за певною особою. А будь-яка описова назва, як правило, є епізодичною (а подекуди навіть одиничною) і продиктована мовним узусом.

Досліджений матеріал засвідчив, що розвиток чеської АФ *особове ім'я + посесивний компонент* відбувався в тому ж напрямку, що й у всіх слов'янських мовах: у переході від аналітичних до синтетичних патронімів. Перші посесивні назви в старочеських джерелах зафіксовані у вигляді описових патронімів, їм належали домінантні позиції протягом двох століть. Якщо в XI ст. це була єдина форма вираження присвійності, то вже з XII ст. у чеських пам'ятках з'являються синтетично виражені патроніми, котрі в XIV ст. становлять чи не половину всіх антропонімічних формул *особове ім'я + посесивний компонент* (див. табл. 1.). Така динаміка є яскравим свідченням того, що синтаксично вільні сполучення слів поступово трансформуються у стійкі сполучення.

Таблиця 1. Динаміка поширення варіантів посесивного компонента (у відсотках)

	XI ст.	XII ст.	XIII ст.	XIV ст.	XV ст.	XVI ст.	XVII ст.	XVIII ст.
аналітично виражений посесив	100	86,7	57,6	58	63	60	16	14
синтетично виражений посесив	-	13,3	42,4	42	37	40	84	86

Думку про те, що аналітичні посесиви хронологічно передують синтетичним посесивним іменуванням, уже висловлювали дослідники антропонімії інших слов'янських мов (З. Ковалик-Калета, С. Пахомова). При цьому вчені схиляються до думки, що перехід до синтетичних форм вираження присвійності супроводжувався морфологічними змінами патроніма, «який унаслідок субстантивациї

перетворився із антрополексеми, що була відповідно на запитання *чий син?*, у назву, що відповідає на запитання *хто?*» [Пахомова 2012, с. 85].

II. Еволюція плану вираження синтетичних патронімів.

Аналіз присвійних антропонімів демонструє, що протягом століть змінювався і план вираження синтетичних патронімів. Так, найперші фіксації

цих патронімів у чеських пам'ятках XII ст. засвідчили наявність присвійних суфіксів *-i*, *-ic*, *-ovic*, що постали з праслов'янського *-*itjo-*. У XIII ст. патронімічні засоби старочеської антропонімії поповнилися ще одним суфіксом *-ův* (оформленим, правда, графічними засобами латинської мови).

Основними типами словотворчих формантів, що в минулому слугували для означення родини та родинної належності, на думку чеського дослідника Ф. Цуржіна, є суфікси *-ovic*, *-ův*, рідше *-ěho*, *-ých*, *-ý* [Cuřín 1964, с. 61]. Учений переконаний, що функціонування певних присвійних формантів закріплене за конкретною епохою суспільного розвитку. Так, типи на *-ovic* вказували на належність до родини, тому задовольняли потреби родоплеменного ладу. А типи на *-ův* (форми однини) позначали віднесеність до особистості, до окремої людини, у зв'язку з чим були прийнятніші для суспільства, з розвиненим правом приватної власності [Cuřín 1964, с. 60–61]. Іменування людності за родинною належністю не були ефективним засобом ідентифікації людей у феодальному суспільстві, коли необхідно було детермінувати осіб, які не перебували в родинному зв'язку. Варто зазначити, що у XIII–XIV ст. чеське королівство зазнало вагомих структурних змін господарського та правового характеру, у результаті яких суспільство втрачало риси раннього середньовіччя і перетворювалося на суспільство «західного типу». Ці позамовні чинники мали вагомий вплив на згасання продуктивності моделі з *-ovic* у XIV ст. та подальше функціонування моделі на *-ův* [Cuřín 1964, с. 18–19].

Залучений до аналізу матеріал засвідчив, що синтетично виражені посесиви з присвійним суфіксом *-ův* ще у XIV ст. мали незначне кількісне представлення. У XV–XVI ст. присвійний формант *-ův* ще активно фіксується в описових конструкціях, тобто описові іменування з суфіксом *-ův* ще не були синтаксично стійкими. Синтетично виражені посесиви з цим формантом кількісно превалюють лише з XVI ст. Ф. Цуржін переконаний, що аналітичний тип посесивів – це проміжний тип, який трансформувався в синтетичні посесиви шляхом еліпсу слова *син* [Cuřín 1964, с. 50]. Вживання синтетичного іменування здебільшого означало закріплення його за певною особою чи родиною (таблиця 2).

Цікавим є той факт, що синтетично виражені посесиви з формантом *-ic*, *-ovic* у XV–XVI ст. функціонують здебільшого у формі застиглого генітива (не узгоджуються з відмінковою формою імені). Також у цей період зовсім відсутні описові посесиви з формантом *-ic*, *-ovic* (див. таблицю 2), що свідчить про згортання продуктивності таких формантів. Дослідники переконані, що залишки посесивів у формі застиглого генітива, як правило, вживалися як допрізвищева родинна назва, пор.: *Janka Mikovic* (1439 Ač-26, 17), *Jiríkem Batrákovic* (1541 Ač-26, 99), *Barborou Batrákovic* (1541 Ač-26, 99), *Vávry Šimonovic* (1520 Ač-26, 128), *Šimona Smolíkovic* (1543 Ač-26, 22). Й. Бенеш стверджує, що й нині на сході Чехії побутує незначний відсоток прізвищ, утворених від скам'янілого генітива [Beneš 1962, с. 39].

Таблиця 2. Присвійні форманти в аналітично та синтетично виражених посесивах

XV–XVI ст.	XV–XVI ст.,
Аналітично виражений посесив з формантом <i>-ův</i> : 55,8 %	Аналітично виражений посесив з формантами <i>-ic</i> , <i>-ovic</i>
<i>Heřman, syn páně Jaroslavów</i> (1456 Ač-1, 186), <i>Jakub Lukšow syn</i> (1469 BL, 70), <i>Janek, bratr Matejuov</i> (1484 Ač-26, 28), <i>Jira syn Jirův</i> (1432 Ač-26, 34), <i>Pešíkuov syn, pán Václav</i> (1512 Ač-19, 80), <i>Petr Vojkuov syn</i> (1506 BL, 85).	0 %
Синтетично виражені посесиви з формантом <i>-ův</i> : 44,2 %	Синтетично виражений посесив на <i>-ic</i> , <i>-ovic</i> : 100 %
<i>Hrochův Matouš</i> (1507 BL, 86), <i>Jan Baršouov</i> (1515 BL, 87), <i>Jan Šimonův</i> (1539 BL, 87), <i>Jan Štěpanouov</i> (1537 Ač-26, 77), <i>Prušův Jaroš</i> (1510 BL, 79), <i>Váněk Bohuškuov</i> (1512 Ač-19, 94), <i>Matěj Říhů ze vsí Děkanovic</i> (1626 Ač-22, 554), <i>Václav Musilů ze vsí Mnichovic</i> (1615 Ač-22, 348).	<i>Absolon Kowarzič</i> (1457 ChBD, 35), <i>Janka Mikovic</i> (1439 Ač-26, 17), <i>Barborou Batrákovic</i> (1541 Ač-26, 99), <i>Blažek Šýrovič</i> (1512 Ač-19, 156), <i>Jan Kunatovic</i> (1512 Ač-19, 163), <i>Jiríkem Batrákovic</i> (1541 Ač-26, 99), <i>Pavel Šimonovic</i> (1569 SMP-5, 117), <i>Šimona Smolíkovic</i> (1543 Ač-26, 22), <i>Vávry Šimonovic</i> (1520 Ač-26, 128).

В. Бланар переконаний, що тенденція до вираження родинних зв'язків проявляється в зусиллях словотворчою формою прізвища відрізнити сімейно-пов'язаних осіб від решти людності. Певною мірою функції суфікса *-ův* у чехів рухались у напрямку «стосунок до батька – стосунок до родини» [Blanář 1967, с. 32]. Яскравим свідченням цього є також усічені та застигли форми генітива патронімічних іменувань з формантом *-ů*, які з'являються в пам'ятках уже від XV ст. та переважають у фіксаці-

ях XVII – поч. XVIII ст.: *Jan Havlů* (1540 Ač-26, 97), *Jan Tomášů* (1517 Ač-22, 48), *Jirík Blažků* (1602 Ač-22, 351), *Matouš Tomašků* (1602 Ač-22, 350), *Václav Musilů ze vsí Mnichovic* (1615 Ač-22, 348), *Jirí Jirů* (sedlák) (1741 Ač-24, 240, 243), *Bohuslav Kubů* (rychtář) (1723 Ač-24, 148), *Jirík Tomášů* (rychtář) (1723 Ač-24, 149).

Сімейні зв'язки, на нашу думку, навіть попри непродуктивність патронімічних моделей іменування в чехів, могли виражатися також різними

демінітивними суфіксами, як напр. *-ek*, *-ec*, *-aček*, *-ík*, *-ko*, приєднаних до особових імен. Залишками таких демінутивів гіпотетично можна вважати другий компонент багатолексемних антропонімів: *Jiřík Pabianek* (1465 Ач-3, 363), *Matyáš Jeník* (1437 BL, 50), *Micka Witek* (1455 Ач-1, 168), *Beneš Mírek z Solopísk* (1512 Ач-19, 187), *Jan Benýdek z Veveří* (1594 Ач-22, 337), *Jan Ješko z Solopísk* (1512 Ач-19, 145), *Jan Kapřík z Lesoníc* (1512 Ач-19, 200), *Jan Kubík* (1528 Ач-26, 61), *Janem Mirkem* (1518 Ач-26, 50), *Janoví Benýdkoví* (1594 Ач-22, 337), *Jiříkovi Šrámkovi v Tourovým* (1579 Ач-22, 264), *Kříž Benešek* (1539 BL, 87), *Martín Vokounek z Chocny* (1523 Ач-26, 306), *Martína Palečka (konšel)* (1629 Ач-22, 335), *Petr Tomek z Přemyšlení* (1538 Ач-26, 46), *Prokopa Tomka z Čejkov a z Sušice* (1512 Ач-26, 4), *Václav Bořek z Duchalík* (1505 Ач-22, 45), *Mikoláš Zemánek* (1551 Ач-22, 152), *Mikoláš Bielek* (1505 Ач-22, 45), *Petr Chmelík z Uven* (нынї Humny) (1512 Ач-19, 180).

В. Бланар стверджує, що словацький матеріал XVI–XVIII ст. також засвідчує функціонування демінутивних суфіксів *-ek*, *-(i)ko*, *-(č)ík*, *-ák/-iák* та ін. у ролі словотворчих засобів на позначення родинної належності [Blanár 1967, с. 32]. У цьому контексті варто згадати, що тривалий час у слов'янському мовознавстві існувала думка, висловлена Ф. Міклошичем, про первісне демінутивне значення патронімічних суфіксів (її підтримали також В. Ташицький, А. Селіщев). В. Ташицький згодом відмовився від цієї концепції, визнавши посесивне значення суфікса **-itio*. Подібні припущення висловлював і С. Роспанд, хоч і визнавав генетичну близькість демінутивного та патронімічного значень давнього слов'янського суфікса **-itio* [Cuřín 1964, с. 9].

III. Морфологічна зміна патроніма.

Характерним явищем слов'янської історичної антропонімії дослідники називають морфологічну зміну патроніма [Пахомова 2012, с. 58–59]. Не стали винятком у цьому процесі й чехи. На думку Я. Свободи, безсуфіксні посесивні назви присутні в антропонімії системі чехів з XIV століття [Svoboda 1941, с. 25]. Дослідник відстоює тезу, що іноді вживання імені у ролі допрізвищевої назви слід кваліфікувати як імпліцитно виражений патронім [Svoboda 1964, s. 184]. На думку вченого, причиною цього є раннє згасання продуктивності присвійних суфіксів і утворення нового типу патронімічної допрізвищевої назви. Українська мовознавиця І. Фаріон говорить про т.зв. «патронімічні назви – непохідні власні імена», коли функцію присвійної назви в українських дволексемних антропонімах XVIII – початку XIX ст. виконувало особове ім'я напр. *Роман Василь*, *Михайло Степан* тощо [Фаріон 1999, с. 11]. Дослідниця вважає, що на українському антропонімічному ґрунті прізвищевими назвами цього типу «ставали зазвичай імена особливо знатних людей та предків, або ж коли по смерті батька син міг просто перейняти його хресне ім'я» [Фаріон 1999, с. 11]. Десуфіксацію патронімів у слов'ян С. Пахомова пов'язує з віковою зрілістю людини. На мовному рівні залежність від батька в молодому віці виражається в

тому, що ад'єктивно виявляється патронім у складі АФ людини служив відповіддю на запитання *чий син?* Коли син дорослішав і ставав самостійним, ад'єктивна форма патроніма змінювалася на субстантивну [Пахомова 2000, с. 59].

Подібні процеси спостерігаються в польській мові з XV ст. Й. Бубак переконаний, що «саме прізвисько батька, котре додавалося до імені сина, було, як виявляється, достатнім сигналом здійснення взаємної реляції син-батько» [Bubak 1986, с. 113]. Керуючись цією тезою, можемо припустити присутність патроніма в антропонімоформулах, що поєднували два імені однієї генези: *Mikulaše Romana* (1563 Ач-26, 201), *Janem Mirkem* (1518 Ач-26, 50), *Janoví Benýdkoví* (1594 Ач-22, 337), *Janu Jandoví* (1547 Ач-26, 189), *Jiřika Jírku* (1538 Ач-26, 87), *Jiříkovi Volbramovi* (1594 Ач-22, 337), *Mikulaš Paul* (1514 BL, 86), *Mikulaše Romana* (1563 Ач-22, 201).

Важче визначити первісний онімний зміст іменування, коли поєднуються імена різної генези (наприклад християнське та слов'янське). Адже з контексту писемних джерел часто неможливо встановити, коли йдеться про індивідуальне означення особи, яке вжито у функції другого компонента, а коли – про означення за батьком. Переконливим свідченням імпліцитно вираженого патроніма є випадки, коли одна особа записана дwoєю: *Pavel Špička* (1488 BL, 76) / *Pavel Špičkuov* (1490 BL, 77). На нашу думку, з XVI століття можна говорити про родинну назву, що утримувалась на синхронному рівні, пор.: *Beneš Hladký* (1598 Ач-22, 343), *Jan Hladký* (1598 Ач-22, 343), *Jíroví Hladkým* (1598 Ач-22, 343).

Сімейна пов'язаність у представників шляхти виражалася не словотворчими формантами, а опосередковано, на лексичному рівні, до прикладу, відтопонімічним означенням, котре вказувало одночасно і на рід, вихідцем з якого був денотат, і на місце, де цей рід проживав. Це була опосередкована вказівка. Чеська шляхта досить рано почала використовувати індивідуальне прізвисько якогось предка у ролі допрізвищевого родинного означення (деякі відомі роди з XIV століття – *Berkové*, *Kolowratové*, *Zajícové*): *Wanco Berka de Dubee* (1406 PDZ-2, 23), *Zdenkovi Berkovi z Dubé na Rychnburce* (1564 Ач-22, 213), *pan Aleš Berka* (1600 BL, 93), *panu Bohuslavovi staršímu Berkovi z Dubé* (1612 BL, 96), *Bohuslav Berka z Dubé z Lipého* (1600 BL, 91), *pan Jan Jetřich Berka z Dubé a z Lipého* (1630 Ач-23, 103); *dom. Fridericum Kolowrat de Libstain* (1457 CBD, 36), *Johanni dicto Colowrat de Zestowicz* (1416 PDZ-2, 129); *dom. Nicolaus dictus Zayiec de Hazmburg* (1438 CBD, 31), *Oldřich řečený Zajíc z Hazmburku* (1405 PDZ-2, 20), *Jan Zajic z Hazmburku a z Kamyka* (1413 PDZ-2, 100). До цього їх спонукало чинне тоді право приватної власності, спадкове право. Для якнайточнішого оформлення спадку, володіння маєтком тощо необхідним було підтвердження зв'язку генерацій. Таким надійним підтвердженням стала допрізвищева родинна назва.

Закріплення за сім'ями допрізвищевої родинної назви протягом двох століть (XVI–XVIII ст.) у Чехії ще забезпечувало функцію сімейної

пов'язаності осіб. По суті, ці назви були попередниками прізвищ. Однак для родинних означень характерним є змінність плану вираження (на рівні лексичному, дериваційному, морфологічному). Тому вони не могли постійно на належному рівні забезпечувати функцію сімейної пов'язаності осіб. На думку В. Бланара, лише ієрархічна переоцінка двох членів цієї моделі іменування дозволила б повною мірою забезпечувати родинну та соціально-правову функцію прізвища [Blanár 1967, с. 33]. Така переоцінка настала з виходом патенту Йозефа II в 1780 р., що передбачав незмінність і спадковість прізвищ. З того часу в офіційному іменуванні прізвище детермінувалося особовим іменем, а не навпаки, як було раніше. Різні особові імена при однаковому прізвищі ідентифікують представників однієї сім'ї, а різні прізвища при однакових особових іменах ідентифікують представників різних сімей [Blanár 1967, с. 33]. При цьому всі попередні функції суфіксів у складі прізвищ стають іррелевантними.

Висновки. У чеських писемних пам'ятках

допрізвищевому періоду посесивні назви представлені меншою кількістю фіксацій, ніж індивідуальні чи відтопонімні. З відходом західних слов'ян від давніх патріархальних традицій і відносно раннім утвердженням права приватної власності іменування за главою сім'ї в чехів втрачає актуальність. Цим чеська антропонімосистема помітно відрізняється від східно- і південнослов'янської, де патронімічні назви були надзвичайно актуальними. Еволюція чеських посесивних назв проходила на таких рівнях: а) синтаксичному – поступовій заміні аналітичних форм вираження на синтетичні, напр., *Heřman syn Lewow* на *Hrochův Matouš*; б) словотвірному – поява нових суфіксів, напр. у посесивних назвах – замість суфіксів *-ovic, -ic* постали *-in, -ův, -ová, -ů*; в) семантичному – напр., у посесивних назвах перехід демінутивних іменувань у патронімічні *Beneš Mirek, Jan Kapřík, Petr Chmelík*; г) морфологічному – наприклад, скам'янілий родовий відмінок патронімів *Barborou Batrákovic, Jan Tomášů, Martinem Mařenků*.

Література

1. Beneš J. O českých příjmeních. Praha, 1962. 356 s.
2. Blanár V. K vývinu slovanských osobných pomenovacích sústav. (Teoretické východiská). In: Třetí zasedání Mezinárodní komise pro slovanskou onomastiku při Mezinárodním komitétu slavistů v Domě vědeckých pracovníků ČSAV v Liblicích u Prahy 16., 17. 9. 1966. Red. J. Svoboda – L. Nezbedová. Praha, 1967. S. 21–38.
3. Bubak J. Proces kształtowania się polskiego nazwiska mieszczańskiego i chłopskiego. Kraków, 1986. 272 s.
4. Cuřín F. Historický vývoj označování rodiny a rodinné příslušnosti v českých nářečích. Praha: Nakl. ČSAV, 1964. 74 s.
5. Davídek V. Jména křestní, usedlostní, sousedská a rodová na Spálenopoříčsku. Časopis Rodopisné společnosti Československa. Praha. Ročník IX–X. Číslo 2–4. 1937–1938. S. 63–74.
6. Davídek V., Doskočil K., Svoboda J. Česká jména osobní a rodová. Praha, 1941. S. 70–108.
7. Pleskalová J. Vývoj vlastních jmen osobních v českých zemích v letech 1000–2010. Brno: Host. Masarykova univerzita, 2011. 204 s.
8. Svoboda J. Dobrovského studium vlastních jmen. Josef Dobrovský 1753–1953: sborník studií k dvoustému výročí narození. Praha: Nakladatelství ČSAV. 1953. S. 156–181.
9. Svoboda J. Staročeská osobní jména a naše příjmení. Praha, 1964. 317 s.
10. Пахомова С.М. Еволюція антропонімних формул у слов'янських мовах. Ужгород, 2012. 344 с.
11. Фаріон І.Д. Мотиваційно-номінаційний принцип в антропонімній лексиці (на матеріалі прізвищевих назв кінця XVIII – початку XIX ст.). Записки з ономастики. Одеса: АстроПринт, 1999. С. 11–18.

References

1. Beneš J. (1962) O českých příjmeních [About Czech surnames]. Praha. 356 s. [in Czech].
2. Blanár V. (1967) K vývinu slovanských osobných pomenovacích sústav (Teoretické východiská) [On the development of Slavic personal naming systems (Theoretical background)]. In: Třetí zasedání Mezinárodní komise pro slovanskou onomastiku při Mezinárodním komitétu slavistů v Domě vědeckých pracovníků ČSAV v Liblicích u Prahy 16–17. 9. 1966. Red. J. Svoboda – L. Nezbedová. Praha S. 21–38 [in Czech].
3. Bubak J. (1986) Proces kształtowania się polskiego nazwiska mieszczańskiego i chłopskiego [The process of shaping the Polish bourgeois and peasant surnames]. Kraków. 272 s. [in Polish].
4. Cuřín F. (1964) Historický vývoj označování rodiny a rodinné příslušnosti v českých nářečích [Historical development of family identification and family affiliation in Czech dialects]. Praha: Nakl. ČSAV. 74 s. [in Czech].
5. Davídek V. (1938) Jména křestní, usedlostní, sousedská a rodová na Spálenopoříčsku. [First names, homesteads, neighbors and ancestors in the Spálenopoříč region]. Časopis Rodopisné společnosti Československa. Ročník IX–X. № 2–4. Praha. S. 63–74 [in Czech].
6. Davídek V., Doskočil K., Svoboda J. (1941) Česká jména osobní a rodová [Czech personal and family names]. Praha. S. 70–108 [in Czech].
7. Pleskalová J. (2011) Vývoj vlastních jmen osobních v českých zemích v letech 1000–2010 [Development of personal proper names in the Czech lands in the years 1000–2010]. Brno: Host. Masarykova univerzita. 204 s. [in Czech].
8. Pleskalová J. (1998) Tvoření nejstarších českých osobních jmen [Formation of the oldest Czech personal names]. Brno. 158 s. [in Czech].

9. Svoboda J. (1953) Dobrovského studium vlastních jmen [Dobrovsky's study of proper names]. Josef Dobrovský 1753–1953: sborník studií k dvoustému výročí narození. Praha: Nakladatelství CSAV. S. 156–181 [in Czech].

9. Svoboda J. (1964) Staročeská osobní jména a naše příjmení [Old Czech personal names and our surname]. Praha. 317 s. [in Czech].

10. Pakhomova S.M. (2012) Evolyutsiya antroponomnykh formul u slovyanskykh movakh [The evolution of anthroponymic formulas in the Slavonic languages]. Uzhhorod. 344 s. [in Ukrainian].

11. Farion I.D. (1999) Motyvatsiino-nominatsiinyi pryntsyv v antroponomnii leksytsii [Motivational-nomination principle in anthroponymic vocabulary]. (na materialii prizvyshchevykh nazv kintsya XVIII – pochatku XIX st.). *Zapysky z onomastyky*. Odesa: AstroPrynt. S. 11–18 [in Ukrainian].

Скорочення

Ač-1 – Archiv český čili staré písemné památky české a moravské. Díl 1. Vydal F. Palacký. Praha. 1840. 612 s.

Ač-2 – Archiv český čili staré písemné památky české a moravské. Díl 2. Vydal F. Palacký. Praha. 1842. 584 s.

Ač-19 – Archiv český čili staré písemné památky české a moravské. Díl 19. Vydal J. Čelakovský. Praha. 1901. 707 s.

Ač-22 – Archiv český čili staré písemné památky české a moravské. Díl 22. Vydal J. Kalousek. Praha. 1905. 605 s.

Ač-24 – Archiv český čili staré písemné památky české a moravské. Díl 24. Vydal J. Kalousek. Praha. 1908. 605 s.

Ač-26 – Archiv český čili staré písemné památky české a moravské. Díl 26. Vydal J. Teige. Praha. 1909. 634 s.

BL – Listiny a zápisy Bělské o věcech městských a sedlských z let 1345. Vydal J. Kalousek. Praha. 1889. 154 s.

ChBD – Chronica Bartossii de Drahonicz [Kronika Bartoška z Drahonice] ed. Jaroslav Goll. Fontes rerum Bohemicarum. Tom V. Prague. 1893. S. 591–628.

PDZ-2 – Pozůstatky desk zemských Království Českého. Ed. Josef Emler. Díl I. Praha. 1870. 530 s.

SMP-3 – Seznamy měšťanů Pražských, 3. Staré Město 1438–1490. Almanach královského hlavního města Prahy na rok 1903. Vyd. J. Teige. Praha. 1903. S. 90–148.

SMP-5 – Seznamy měšťanů Pražských, 5. Staré Město 1551–1620. Almanach královského hlavního města Prahy na rok 1903. Vyd. J. Teige. Praha. 1905. S. 100–157.

UPN – Purkrabské účty pánství Novohradského z let 1390–1391. Vydal J. Šusta. Praha. 1909. 48 s.

POSSESSIVE COMPONENT IN THE CZECH ANTHROPONYMIC FORMULAS OF 14th – 18th CENTURIES

Abstract. The article analyzes the productivity, word-formation and morphological features of possessives in the Czech anthroponymic formulas of the pre surname period. In the written Czech monuments of the pre-surname period, possessive names are represented by the fewer fixations than individual ones or toponymic attributes. With the departure of the Western Slavs from the ancient patriarchal traditions and the relatively early establishment of the right of private property, the naming of the head of the family loses its relevance within the Czechs. This is how the Czech anthroponymic system differs from the East and South Slavonic ones, where patronymic names were extremely relevant. The evolution of the Czech AF *personal name + possessive component* took place in the same direction as in all Slavic languages: from analytical to synthetic patronymics. Descriptive possessive name is realized in the form of adjectival patronymic, andronym, names after another relative, names after another person (often manservant to his master). Synthetically expressed possessive in the Czech two-lexeme names of the 14th–18th centuries is realized in the form of two morphological variants: substantive and adjective. The adjective variant of masculine nouns was formed with the help of the suffixes *-ův / -ov*, less often *-ů*, *-in*, the substantive variant with the suffixes *-ic*, *-ec*, *-ovic*. Until the 14th century the patronymic suffix *-ovic*, later *-ův* was highly productive. Czech monuments often record the de-suffixed patronymics as well, when the name of the father is used without the proper forms as a function of the surname. Due to the fact that the Czechs have early abandoned patronymic formants, using de-suffixed patronymics, the function of the possessives was also performed by the diminutive suffixes *-ek*, *-es*, *-ik*, attached to the personal name of the father. The family ties of the nobility were expressed not by the word-formative forms, but at the lexical level, for example, by a toponymic attribute, which indicated both the clan from which the denotation came from and the place where this clan lived. This was an indirect instruction. In addition, the Czech nobility began to use the individual nickname of an ancestor as a pre-family name.

Keywords: anthroponymic system, anthroponymic formulas, possessive component, patronym, andronym, possessive formant, de-suffixed patronymic, diminutive suffix.

© Петрица Н., 2021 р.

Наталія Петрица – кандидат філологічних наук, доцент кафедри словацької філології Ужгородського національного університету, Ужгород, Україна; natalia.petrice@uzhnu.edu.ua; <https://orcid.org/0000-0003-1205-931X>

Natalia Petrictsa – Candidate of Philology, Associate Professor of the Department of Slovak Philology, Uzhhorod National University, Uzhhorod, Ukraine; natalia.petrice@uzhnu.edu.ua; <https://orcid.org/0000-0003-1205-931X>

КОНОТОНІМИ У ТВОРАХ ВАСИЛЯ ШКЛЯРА

Науковий вісник Ужгородського університету. Серія: Філологія.

Випуск 1 (45)

УДК 811.161.2'371:821.161.2.09 Шкляр

DOI:10.24144/2663-6840/2021.1(45).376-382

Пискач О. Конотоніми у творах Василя Шкляра; кількість бібліографічних джерел – 17; мова українська.

Анотація. Художній текст виявляє широкі можливості для конотонімізації, вивчення якої є актуальним і сприятиме не тільки поповненню емпіричної бази української конотонімії, а й поглибленню цілісної концепції розвитку національної ономастики та лінгвостилістики.

Мову художніх творів В. Шкляра в різних аспектах досліджували Л. Томіленко, В. Буда, Л. Старовойт, В. Семиряк, Н. Венжинович, І. Глуховцева, Н. Митько, А. Вегеш, О. Мороз, О. Іонова, К. Олар, М. Доценко, Н. Свистун, В. Тихоша, Т. Шевченко, В. Лисенко та ін. Проте вторинне значення онімів, що виявляється у зміні їх конотативних образів і розширенні семантичного діапазону, у художньому ідіостилі В. Шкляра вивчено ще недостатньо.

Мета статті – семантичний і функціональний аналіз конотонімів у художній мові В. Шкляра. Джерелом для дослідження послужив мовний матеріал романів «Ключ», «Залишенець. Чорний Ворон» і «Маруся». Для досягнення мети заплановано вирішити такі завдання: вилучити з художнього тексту власні назви зі вторинним конотативним змістом; здійснити їх класифікацію за референтною основою; дослідити механізм семантичного розширення пропріативів; простежити функціонально-стилістичне навантаження конотонімів.

В аналізованих романах В. Шкляра зафіксовано переважно конотоніми антропоніми, топоніми, ергоніми, що виникли шляхом метафоризації та метонімізації. Домінантою художнього почерку митця є вживання конотонімих інтерлінгвальних міфоантропонімів та інтралінгвальних топонімів.

Виразна експресивність притаманна конотонімам, що виникли на базі метафоризації. Конотоніми ж метонімічного типу виявляють послаблену образність і мають здебільшого узуальний інтралінгвальний характер.

Характер конотонімів художнього тексту частково залежить від жанрових особливостей, ідейно-тематичного змісту і проблематики твору: якщо в гостросюжетному романі «Ключ» переважають метафоричні конотативні антропоніми, то в історичному творі «Маруся» превалюють метонімічні топоніми й ергоніми. Найпродуктивнішою є конотонімізація онімів у мові роману «Ключ», а найменш продуктивна – в романі «Залишенець. Чорний Ворон».

Ключові слова: власна назва, пропріатив, вторинна номінація, метафора, метонімія, конотонімізація, конотонім.

Постановка проблеми. Наукові зацікавлення питаннями вторинної номінації спричинили виділення в структурі ономастики нового розділу – конотоніміки – науки, що вивчає власні назви, які, зберігаючи свою належність до пропріальної лексики й уніфікуючи предмет, набувають вторинного конотативного змісту. Вони виникають шляхом метафоричного чи метонімічного вживання як оніми вторинної образної номінації і збагачуються референтною конотацією. Такі оніми називають конотонімами (термін запропонував Є. Отін), тому що важливою ознакою вторинної номінації є наявність експресивності.

Художня творчість виявляє широкі можливості для конотонімізації, вивчення якої є актуальним і сприятиме не тільки поповненню емпіричної бази української конотонімії (з перспективою укладання великого словника конотативних власних назв), а й поглибленню цілісної концепції розвитку національної ономастики та лінгвостилістики.

Аналіз досліджень. На проблему конотативної онімії вперше звернув увагу в 70-і роки ХХ ст. основоположник Донецької ономастичної школи Є. Отін, який у великій статті «Конотативна ономастичної лексики» проаналізував вторинні емоційно-експресивні і смислові нашарування на власне топонімічні значення онімів, розмежував узуальні й оказіональні, інтернаціональні й інтралінгвальні конотоніми тощо [Отін 1978, с. 47–53]. Учений присвятив конотонімії десятки праць, а також унікальний «Словарь коннотативных собственных имен»,

що кілька разів перевидавався. Як зауважує Є. Отін, «оніми не тільки здатні виконувати свою пряму і первинну функцію – бути найменуваннями об'єктів навколишнього світу, – а й переймаються вторинним, додатковим понятійним змістом, стають у мові експресивно-оцінними заступниками імен загальних. Вони збагачуються понятійними, або референтними, конотаціями, які органічно злилися з конотаціями емоційно-експресивного плану» [Отін 2010, с. 5].

Якщо раніше дослідники пропонували виділяти «втілені» та «невтілені» власні назви, то з появою словника Є. Отіна (передмова В. Мокієнка) почали говорити про третій клас власних назв – «перевтілені імена». Постала потреба «в інтегруванні знань, накопичених ономастикою і щодо статусу цього онімного розряду, і щодо реалізації складного лінгвістичного явища – семантичного розширення власних назв як процесу його реалізації» [Лукаш 2011, с. 5–6].

У кінці ХХ – на початку ХХІ ст. проблеми вторинної номінації онімів почали викликати живий науковий інтерес в українських мовознавців Л. Белея, Є. Беліцької, Н. Іванової, М. Мельник, Г. Лукаш, О. Тараненка, В. Калінкіна, В. Канні, Є.Карпіловської, О. Стишова, О.Петрової та ін.

Перша спроба ґрунтовно окреслити актуальні проблеми української конотоніміки та шляхи їх розв'язання належить Г. Лукаш. Дослідниця опублікувала більше 20 наукових статей, монографію «Актуальні питання української конотоніміки» (2011) та «Словник конотативних власних назв»

(2017), до реєстру якого, крім іншого, ввійшли й конотоніми трьох романів В. Шкляра – «Ключ», «Елементал» і «Кров кажана».

Розглядаючи механізм виникнення конотонімів, лінгвісти (Є. Отін, Г. Лукаш) зауважують, що семантичне розширення власних назв відбувається на основі раніше пізнаного знання, зміст якого можна переосмислювати в позачасовій та позапросторовій домінії. Зміщення структури базового онімного значення можна спостерігати тоді, коли якийсь об'єкт, названий іменем, стає інформаційно вагомим у соціумі. Власне ім'я ототожнюється з цією інформацією, може її замінювати, стає її знаком, одночасно виявляючи логічну та емоційну оцінку об'єкта. Саме так виникає конотонім – онім, збагачений новим значенням унаслідок асоціативно-образного мислення, передумовами сприйняття якого стають раніше пізнані чуттєві образи, інтелектуальний рівень та особистісне розуміння його суб'єктом [Скорук 2017, с. 184].

Конотонімом може стати антропонім, топонім, рідше – ергонім, хрононім та інші власні назви, які розвивають референтні співзначення. За ознакою поширеності конотоніми поділяють на інтралінгвальні, або внутрішньомовні (вони побутують тільки в межах певної мови), та інтерлінгвальні, або міжмовні [Лукаш 2017, с. 77–78]. На думку І. Скорук, «основу української конотонімії складають інтерлінгвальні конотоніми, спільні для конотонімії багатьох мов, адже їхні джерела творення – світова культура зі збереженими в ній загальнолюдськими цінностями» [Скорук 2017, с. 186].

Мова художнього ідіостилю В.Шкляра неодноразово була в полі зору лінгвістів. Зокрема, лексичні особливості його творів досліджували Л. Томіленко, В. Буда, Л. Старовойт, В. Семиряк та ін., фраземіку – Н. Венжинович, І. Глуховцева, О. Козлова, Н. Митько та ін., ономастикон – Г.Лукаш, А. Вегеш, О. Мороз, О. Іонова, К. Олар, М. Доценко та ін., синтаксис – Н. Свистун, В. Тихоша, Т. Шевченко, В. Лисенко, О. Федчишин та ін. Проте вторинне значення онімів, що виявляється у «зміні конотативних образів власних назв та розширенні їхнього семантичного діапазону» (за О. Тараненком), у художній мові В. Шкляра вивчено ще недостатньо, чим і зумовлена актуальність цієї розвідки.

Об'єктом нашого дослідження є пропріативи, які набувають вторинного конотативного змісту.

Предмет аналізу – семантична структура і функціональне навантаження конотонімів.

Джерелом для дослідження послужив мовний матеріал романів В. Шкляра «Ключ», «Залишенець. Чорний Ворон» і «Маруся».

Мета статті – семантичний і функціональний аналіз конотонімів у художній мові В. Шкляра.

Для досягнення мети плануємо вирішити такі завдання:

1) вилучити з художнього тексту власні назви зі вторинним конотативним змістом;

2) здійснити класифікацію конотонімів за референтною основою;

3) дослідити механізм семантичного розширення (конотонімізації) пропріативів у зв'язку з теоретичними інтерпретаціями природи значення;

4) простежити функціонально-стилістичне навантаження конотонімів у художній мові В. Шкляра.

Методи та методика дослідження. Основним методом дослідження є описовий. Методику концептуального аналізу залучено з метою виявлення механізму семантичного розширення пропріативів у художньому контексті. Вона поєднує в собі *аналіз мовної і культурної семантики*. Концептуальний аналіз конотонімів здійснено з використанням *дистрибутивного, компонентного, контекстуального, інтерпретаційного, етимологічного, зіставного* й інших наукових методів.

Методологічною основою дослідження є теоретичні праці відомих ономастів Є. Отіна, Г. Лукаш, О. Тараненка, В. Калінкіна та ін., а також лексикографічні джерела.

Виклад основного матеріалу. За референтною основою серед конотонімів можна виділити конотативні антропоніми, топоніми, артіоніми, бібліоніми, зооніми тощо.

Помітне місце в художньому дискурсі В. Шкляра, особливо в романі «Ключ», займають **конотативні міфоантропоніми** *Аріадна, Тесея, Мінотавр, Діоніс, Гарпія, Бахус, Нарцис, Іуда, Христос*.

Конотонім *Аріадна* 'жінка, що допоможе вийти із заплутаного становища' є узуальним, широким ужитим в українській художній літературі: «У мене в мізках трохи засвітилося. – Сано, ти моя *Аріадна*. – Спокійно, *Тесею*, – незворушно сказала вона. – Не забувай, що я врятувала тебе від *Мінотавра*, а ти покинув мене *Діонісові*» [Шкляр 2006, с. 76]. За давньогрецькою міфологією, Аріадна – дочка критського царя Міноса і Пасіфаї, сестри Федри. Аріадна допомогла афінському царю Тезею вибратися з лабіринтів Мінотавра – напівлюдини, напівбика – за допомогою клубка ниток [Лукаш 2017, с. 37]. Майстерний авторський прийом своєрідної конотонімічної градації у вищенаведеному діалозі виступає яскравим засобом характеристики багатого внутрішнього світу головних персонажів.

Конотонім *Аріадна* закріпився також у фразеологізмі *Аріаднина нитка, книжн.* 'те, що дає правильний напрямок, допомагає знайти правильний шлях за яких-небудь обставин' [Фразеологічний словник 1993, с. 549], який у романі В. Шкляра «Ключ» має видозмінену форму – *ниточка Аріадни*: «Усе починалося так просто й банально (саме у тій непримітності й губилася *ниточка Аріадни*, за яку я не міг ухопитися)...» [Шкляр 2006, с. 9]. Очевидно, автор цілеспрямовано використовує тут демінутив *ниточка* для відтворення слабкої надії головного героя.

Міфоантропонім *Гарпія* в художньому контексті набуває значення 'зла жінка, лиходійка, відьма': «Далі моя кохана *Гарпія* застигає від жаху, бо я вихоплюю з-за спини *Марголіна*» і в один момент завмираю біля дверей, які, я певен, ось ось відчиняться» [Шкляр 2006, с. 204]. У грецькій міфології

гарпії – це чудовиська з пташиним тулубом і крилами і з головою жінки. Їм поклонялися як міфологічним божествам вихорів і бур. Пізніше на базі цього значення розвинулося гарпії «хижачка». Так неспроста названо негативну героїню Камілу, під показною зовнішньою звабливістю якої ховається підступна личина вбивці.

Міфоантропонім **Бахус** ‘бог рослинності, покровитель виноградарства та виноробства, один із найпопулярніших римських богів’ демонструє конотативне значення не самостійно, а в перифразі аудієнції з **Бахусом** ‘скромна п’янка’: «Втім, у проміжках між титанічною працею Ігор якось викривав часину на аудієнції з **Бахусом** і тому й зараз затято жував м’ятну гумку» [Шкляр 2006, с. 20]. Див. т.с. [Лукаш 2017, с. 56].

Іронічного значення набуває в контексті роману «Ключ» онім **Нарцис** ‘самозакохана особа’: «Через цю свою посаду, через того суботнього чоловіка і, до речі, через Санину недоторканість я скоро стану некрофілом. Нещасний **Нарцис** некрофіл вийшов із морзу, сів у машину і поїхав каятися до партійного осідку» [Шкляр 2006, с. 70]. У давньогрецькій міфології Нарцис – ім’я сина річкового бога Кефіса й наяди Ліріопи, прекрасного юнака, що був закоханий у власне зображення на воді й помер від кохання до себе [Лукаш 2017, с. 183].

Оригінальним є вживання конотативного міфоантропоніма **Ра** ‘сонце’, майстерно вплетеного письменником у метафоричний контекст: «Сонце залило Майдан Незалежності і горнулося до кожної жінки і дівчинки, адже сонце у всіх міфологіях уособлює чоловіче начало. Він, цей хтивий бог **Ра**, добре знав свою справу» [Шкляр 2006, с. 152]. **Ра** – це давньоєгипетський бог сонця, який мандрував у човні небосхилом, творець богів і людей. Його зображували у вигляді сокола або людини з головою сокола, у подвійній короні Нижнього і Верхнього Єгипту і з іншими атрибутами царської влади [Липинская, с. 201].

До узуальних інтерлінгвальних конотативних міфоантропонімів, що активно вживаються в художній мові, належать християнські оніми **Іуда** (Юда), **Христос**, **Єва** та деякі ін. Не оминає їх і В.Шкляр: **Іуда** ‘зрадник’: «– **Іуда**, – процідив рудий вирлокий «бебех», схоже, що вихрест, але першим повернувся і став навколішки» [Шкляр 2011, с. 39]. **Іуда** – один із 12 апостолів, який за 30 срібняків зрадив Христа. За переказами, скоїв самогубство, повісившись на осіці [Лукаш 2017, с. 265]. У світовій фразеологічній скарбниці існує низка фразем із цим конотонімом: **поцілунок Іуди**, **іудин поцілунок**, **іудине плем’я**, **іудині срібняки** [Лепта 2014, с. 52–54]; **Єва** ‘оголена жінка’: «Мирон поволі озирнувся і побачив, що вона гола, але Маруся не бачила ні своєї, ні його наготи, це була **Єва**, яка ще не вкусила забороненого плоду, вона була зосереджена тільки на тому, що тримала в руці» [Шкляр 2014, с. 93]. Згідно з Біблією, **Єва** – перша жінка на землі, створена Богом на шостий день з ребра Адама і призначена йому як дружина [Лукаш 2017, с. 113].

На нашу думку, міфоантропонім **Христос** також набуває конотативного значення в перифразі **вік Христа** ‘33 роки’: «Озброєний і дуже небезпечний чоловік віку **Христа** під’їхав до заправної станції на **Осокорках**» [Шкляр 2006, с. 21]. Цифра 33 є містичною, адже саме в такому віці Ісуса розп’яли. За християнськими уявленнями, людина у віці Христа повинна очікувати глобальних змін у житті і бути максимально обережною.

У романі «Залишенець. Чорний Ворон» автор використовує прийом мовної гри, своєрідно використавши християнський міфоантропонім **Варвара**: «Темніло зарані: поки він одлежувався у Євдосі, свята **Варвара** увірвала ніч, але дня не подовжила» [Шкляр 2011, с. 132]. У контексті йдеться про 17 грудня – день св. Варвари Великомучениці, коли перестав збільшуватися нічна пора доби.

Ідеонім **Святе Письмо** у В.Шкляра виступає компонентом порівняння як **дорога у Святому Письмі** з виразним конотативним нашаруванням: «Я переїхав цей міст повільно, він довжелезний, та дуже вузюсінкий, бо тримає на собі ще й залізницю, і тому вузенький такий та тісний, як дорога у **Святому Письмі**» [Шкляр 2006, с. 90]. Очевидно, письменник образно натякає на біблійну тезу про те, що справжні вірники обирають собі не широку, а вузьку життєву дорогу, яку не так легко пройти.

Серед конотативних антропонімів В.Шкляра можна виділити дві групи назв: 1) конотоніми, що постали на базі метафоризації: **Гарібальді**: «Ні, це не **Гарібальді**, подумав він» [Шкляр 2014, с. 180]. Джузеппе Гарібальді (1807–1882) – національний герой Італії, що на чолі добровольців брав участь у визвольних війнах проти Австрії; 2) конотативні антропоніми (прізвища й імена по батькові відомих письменників, композиторів, співаків, історичних осіб тощо) – результат метонімії (переважна більшість): **Шевченко** ‘твори Т. Шевченка’: «Ти таке чув коли-небудь? Щоб чоловік прочитав **Шевченка** і став «бандитом?» [Шкляр 2011, с. 44]; **Франко** ‘твори І.Франка’: «Під пахвою у нього був томик **Франка**, в зубах – коротенька файка, на плечі сиділа стара обстріпана ворона, надута, наче їй чимось не вгодили» [Шкляр 2014, с. 126]; **Шуберт** ‘музичний твір композитора’: «...А сам знову сів догравати **Шуберта**» [Шкляр 2011, с. 224]; **Марина Одольська** ‘пісня, яку виконує співачка Марина Одольська’: «Я знов за кермом хмільний, я кидаю виклик дорожньо-патрульній службі, на повну гучність вмикаю мою любу **Марину Одольську**, яка своїм красивим ротом намагається вдихнути життя у мертві слова» [Шкляр 2006, с. 177]; **Петлюра** ‘петлюрівці’: «Потім поцікавився, у яких стосунках з **Петлюрою** перебуває Галицька армія» [Шкляр 2014, с. 145] та багато ін.

Цікавим у романі «Ключ» є конотонім **Чапай**, вторинна семантика якого виникла метафорично-метонімічним способом, оскільки герой, названий так автором, має і вуса, й ім’я по батькові такі ж, як у В.І. Чапаєва – героя Першої світової та громадянської війни 1917–1921 рр.: «Цей нарваний **Чапай**

знов, бризкаючи слиною, зареготав мені в обличчя» [Шкляр 2006, с. 13]; «...Після того я зрозумів, що дійшло до маразму, що Василь Іванович, цей нарваний **Чанай**, котрий упав з коня і вдарився головою, уже розповідає мені про мене, так ніби суботнім чоловіком був саме я і тепер сам себе розшукую» [Шкляр 2006, с. 72].

В. Шкляр у романі «Ключ» вживає імена або імена по батькові відомих осіб, чий портрет з відповідними написами зображені на українських гривневих банкнотах, на позначення самих цих банкнот відповідної вартості. Такі конотоніми мають відтінок розмовності й виконують помітну іронічну функцію, оскільки в контексті йдеться про людей, які зазвичай полюбують випити, а для цього в них завжди бракує грошей: **Богдан** 'п'ятигривнева купюра з портретом Б. Хмельницького': «– А з ким маю честь? – Із тим, кому ти вчора дав **Богдана**. – Кого? – **Богдан Зіновій** намальований на п'яти гривнях. Так йому й треба» [Шкляр 2006, с. 53]; «**Іван Степанович**» 'купюра номіналом десять гривень із портретом І. Мазепи': «Я дав йому **Івана Степановича**, а сам пішов «додому» [Шкляр 2006, с. 64]; «– Сергію, – сказав я, – дякую. І дав йому **Івана Степановича**» [Шкляр 2006, с. 153]; «**Іван Якович Франко**» 'двадцятигривнева купюра з портретом І. Франка': «Як справжньому поетові, я дав йому **Івана Яковича Франка** і побажав почувати в різних місцях з Василем Івановичем» [Шкляр 2006, с. 78]. Див. **Франко** т.с. [Лукаш 2017, с. 244]. Наведені метонімічні ілюстрації демонструють явище трансонімізації – перехід лексем з одного розряду пропріативів до іншого. На думку О. Тараненка, таке вживання відповідних онімів сприяє їх певному «приземленню» і відоме в різних мовах [Тараненко, 2000, с. 33].

Відомі широкому загалу **літературно-художні оніми** можуть «оживати» по-новому, набувати нових конотацій в інших дискурсах, виявляючи при цьому інтертекстуальність, прецедентність. Адже «літературна онімія відносно вільна і багато в чому залежить від волі самого автора» [Калінкін 2006, с. 82]. Будь-яка власна назва, за словами В. Калінкіна, може мати безмежну кількість значень, тобто стати символом [Калінкін 1999, с. 116].

Ім'я доктора Джона Ватсона – вигаданого літературного персонажа оповідань про Шерлока Холмса (автор Артур Конан Дойл) – В. Шкляр уживає в онімній перифразі **доктор Ватсон** у спідниці 'вірна подруга й помічниця': «І я багато віддав би, аби поруч сидів мій дорогий, мій незамінний **доктор Ватсон** у спідниці» [Шкляр 2006, с. 88]. Добре відомим є й інтерлінгвальний конотонім Шерлок Холмс 'людина, що намагається щось розвідати; нишпорка', проте в досліджуваних творах В. Шкляра ми його не зафіксували.

Світова популярність американських художніх фільмів «Кінг-Конг» про чудовисько, яке нагадує величезну горилу, сприяла закріпленню цього фантастичного образу в українській маскультурі. Зовнішня подібність лягла в основу

конотоніма **Кінг Конг** 'дебелий чоловік високого зросту', що має іронічне забарвлення: «Коли ми зайшли до бару, рибалок уже не було, на їхньому місці сидів мільціонер у формі майора (ми в рівних вагових категоріях, подумав я) і мій симпатичний, мій найпрекрасніший із усіх наземних приматів **Кінг Конг** на ймення **Жора**» [Шкляр 2006, с. 166]. Цілком слушною в цьому зв'язку видається думка Г. Лукаш, яка акцентує увагу на дії стереотипу щодо утворення подібних конотонімів: «Конотонімні зооніми за своїм призначенням повинні бути впізнаваними, чітко співвідноситись із зоопрототипами» [Лукаш 2011, с. 209]. Назва широко відома в розмовному узусі українців як компаратив: такий, як **Кінг Конг**; великий, як **Кінг Конг**; страшний, як **Кінг Конг** тощо.

Так само за зовнішнім виглядом («Його голова скидалася на велетенську грушу хвостиком догори» [Шкляр 2006, с. 132]) **Жора** отримує ще одне прізвисько – **Груша Горілович**: «– То що, почнемо? – питає **Груша Горілович**» [Шкляр 2006, с. 213]. А. Вегеш вважає, що «таким чином автор натякає на тупість персонажа, у «якого лобові коліщатка явно заїло», а після удару Андрія «із того механізму могла навіть випасти якась гайочка типу храповика» [Вегеш 2017, с. 61]. **Груша Горілович** – оказіональний антропонім В. Шкляра.

Проводячи паралель між головною героїнею однойменного роману Марусею та національною героїнею Франції Жанною Д'Арк, яка змінила хід столітньої війни й звільнила Орлеан за десять днів, В. Шкляр використовує ЛХА **Орлеанська Діва**, що став відомим завдяки однойменній сатиричній поемі Ф. Вольтера: «**Це Орлеанська Діва**, що колись також повсталала проти загарбників, та була спалена на кострищі за відьомство і... носіння чоловічого одягу» [Шкляр 2014, с. 180]. Подібний асоціативний зв'язок сприяє глибшому осмисленню вольового характеру, незламного духу молодій жінки-отамана і водночас прогнозує її трагічну долю.

Конотонімізація різних видів **топонімів** – досить поширене явище в художньому ідіостилі В. Шкляра. Прикладом оказіонального конотоніма є гідронім **Дніпро**, вдало використаний автором у складі метафори: «Спершу до Холодного Яру прибув посланець із Польщі від уряду УНР полковник Манжула і замість дурних підбадьорок та «підняття духу» вплив на нас ціле **Дніпро крижаної води**» [Шкляр 2011, с. 81]. Вираз **вилити Дніпро крижаної води** яскраво демонструє трансформацію фраземи як (мов) **холодною водою обдати (обліти і т.ін.)** 'раптово викликати у когось сильне збентеження, хвилювання і т.ін.; приголомшити кого-небудь' [Фразеологічний словник 1993, с. 564].

Топонім **Париж** функціонує в ролі компонента розмовної фраземи **пролетіти, як фанера над Парижем** 'зазнати поразки, потрапити в халепу': «Ігор Сердюк на попередніх виборах пролетів, як фанера над **Парижем**» [Шкляр 2006, с. 20]. Щодо походження цього фразеологізму в мовознавців і

досі немає одностайної думки. Є. Отін, зокрема, так пояснює його появу: «Вираз виник у жаргоні естрадних співаків. *Фанера* – спів під фонограму, коли артист вдає, ніби співає «наживо», а слово *Париж* тут первісно мало співзначення ‘культурна, вимоглива аудиторія, яка не сприймає халтуру’» [Отін 2010, с. 292]. У словнику Г. Лукаш подано дві ілюстрації такої фраземи з романів В. Шкляра «Ключ» та «Кров кажана» [Лукаш 2017, с. 194].

Індивідуально-авторська перифраза *дві вершини Арарату* на позначення жіночих грудей мотивована образною асоціацією зі своєрідною формою гори у вигляді двох конусовидних вершин: «Зір поглинала пазуха, де здіймалися дві вершини *Арарату*» [Шкляр 2006, с. 14].

Найулюбленишим Шкляревим прийомом стилістичного використання топонімів є метонімія, що виникає за ознакою суміжності онімів: «Я подзвонив у редакцію, запевнив, що «політичний портрет» депутата на тиждень буде готовий (там справді хвилювалися з цього приводу, адже декому належав більший гонорар, ніж мені), а потім став обдзвонювати весь *Київ* у найпильнішій справі» [Шкляр 2006, с. 21]; «– Я продав свою вошиву «Стерню» за стільки, що ми можемо напоїти весь *Київ*, – похвалився він» [Шкляр 2006, с. 63]; «Такого похорону ще не бачили ні *Горбулів*, ні *Радомишль*, ні *Житомир*» [Шкляр 2014, с. 49] (позначення жителів цих міст); «Один сільський дядько, якому ледь не влетіла до рота муха, раптом зняв з голови бриля, низько вклонився й гукнув так голосно, що його почула вся *Бессарабка*» [Шкляр 2014, с. 135] (відвідувачі Бессарабського ринку в Києві); узуальний інтралінгвальний конотативний топонім *Москва* ‘Росія’: «Далі вони потягнуть руку за *Москвою*» [Шкляр 2014, с. 28] та ін.

Ергоніми (від грец. *έρων* – «праця; діяльність») – назви різних об’єднань людей – набувають конотативного змісту як метонімічні відповідники на позначення самих осіб, тобто спостерігається явище трансонімізації. Такими конотонімами буквально рясніють сторінки роману «Маруся»: «Усе добро, яке *Антанта* колись обіцяла українській армії, тепер ешелонами йшло білогвардійцям – від гармат, мундирів і ліків до солодкого перцю» [Шкляр 2014, с. 163–164]; *Денікінців Антанта* так спорядила, що нам би того добра хоч децицію [Шкляр 2014, с. 230]; «натиском денікінців *Галицька армія* відходила на захід» [Шкляр 2014, с. 257]; «24 вересня петлюрівська *Директорія* разом з галицькою Начальною командою оголосили Добровольчій армії війну, але обійшлося» [Шкляр 2014, с. 196]; «Сумні вістки доходили й від наддніпрянців: *Дієва армія* теж змаліла» [Шкляр 2014, с. 258]; «Тепер усі вони були веселими, бо *Добрармія* впевнено йшла на Москву» [Шкляр 2014, с. 160]; «Найтяжче довелось *Запорозькому корпусу* – більшевики величезними силами притисли його на лінії річки *Стугна*» [Шкляр 2014, с. 101]; «Щойно вони повернули ліворуч на *Володимирську*, як побачили світлу будівлю Педагогічного музею, в якому колись засідала *Центральна Рада*, а потім

і Директорія Української Народної Республіки» [Шкляр 2014, с. 112] та багато ін.

У межах цього контексту часто помічаємо й протилежне явище, коли антропонім уживається в значенні ергоніма: «Ось як розіб’ємо *Петлюру*, сказав «бик», то відпустимо вас додому, потім відіб’ємо *Галичину* у поляків, і ви будете наші» [Шкляр 2014, с. 160]; «Якщо по правді, сказав *Несміян*, то їхня Група проривалася на з’єднання з батьком *Махном*» [Шкляр 2014, с. 238] (подібні приклади також див. вище).

Прагматоніми (від грец. *πράγματος* – «предмет, річ») – власні назви тих об’єктів, які стосуються матеріальної сфери діяльності людини, – у художній мові В. Шкляра часто метафоризуються чи метонімізуються, набуваючи нових семантичних відтінків: «У суботу, 6 червня, об одинадцятій годині симпатична *«Лада»* (позашлюбна дочка італійського *«Фіата»*) на швидкості 40 км/год. поминула КаПе між Корчуватим та Чапаївкою...» [Шкляр 2006, с. 156]; «Боже, як швидко згоряє це *«Мальборо»*, краще б я перейшов на *«Приму»*» [Шкляр 2006, с. 107]; «*Старокиївська* була з холодильника, але виповнювала жили таким раптовим теплом, що все здавалось прекрасним...» [Шкляр 2006, с. 182]; «*Марголін*» приємно відтягував кишеню моєї куртки» [Шкляр 2006, с. 68] та ін.

Висновки. У романах В. Шкляра «Ключ», «Залишенець. Чорний Ворон» і «Маруся» зафіксовано переважно конотонімі антропоніми, топоніми, ергоніми, що виникли шляхом метафоризації та метонімізації. Домінантою художнього почерку В. Шкляра є вживання конотонімічних інтерлінгвальних міфоантропонімів та інтралінгвальних топонімів.

Характер конотонімів художнього тексту частково залежить від жанрових особливостей, ідейно-тематичного змісту і проблематики твору: якщо в гостросюжетному романі «Ключ» переважають метафоричні конотативні антропоніми, то в історичному творі «Маруся» помітне місце займають метонімічні топоніми й ергоніми. Найпродуктивнішою є конотонімізація онімів у мові роману «Ключ», а найменш продуктивна – в романі «Залишенець. Чорний Ворон».

Виразна експресивність притаманна конотонімам, що виникли на базі метафоризації. Конотоніми ж метонімічного типу виявляють послаблену образність та мають здебільшого узуальний інтралінгвальний характер.

Конотоніми у творчості В. Шкляра зрідка виступають компонентами стійких сполук фразеологічного чи перифрастичного типу: *ниточка Аріадни*, *аудієнції з Бахусом*, *вік Христа*, *пролетіти, як фанера над Парижем*; *доктор Ватсон у спідниці*, *дві вершини Арарату*, *сини Ізраїлеві* тощо.

Українська конотоніміка, як новітня галузь ономастики, потребує поглибленої уваги. Не викликає жодних сумнівів необхідність удосконалення методики й методології наукового аналізу конотонімів.

Література

1. Вегеш А. Літературно-художні антропоніми як образотворчий компонент роману «Ключ» Василя Шкляра. *Наукові записки Тернопільського національного педагогічного університету ім. Володимира Гнатюка. Сер. Мовознавство*. 2017. Вип. 1(27). С. 58–62.
2. Вегеш А. Роль промовистих літературно-художніх антропонімів у романі Василя Шкляра «Залишенець. Чорний Ворон». *Сучасні проблеми мовознавства та літературознавства*. 2012. Вип. 17. С. 14–19.
3. Калинин В.М. Поэтика онима. Донецк: Юго-Восток, 1999. 408 с.
4. Кання В.Ю. Структура, функції та лексикографія конотативної топонімії: дис. канд. філол. наук: спец. 10.02.15 – загальне мовознавство. Донецьк, 2009. 179 с.
5. Лепта библейской мудрости: библейские крылатые выражения и афоризмы на русском, английском, белорусском, немецком, словацком и украинском языках / авторы-составители: Д. Балакова [и др.]. Могилев: МГУ имени А.А. Кулешова, 2014. 208 с.
6. Липинская Я., Марциняк М. Мифология Древнего Египта. Москва: Искусство, 1983. 223 с.
7. Лукаш Г.П. Актуальні питання української конотоніміки: монографія. Донецьк: ТОВ «Видавничо-поліграфічне підприємство «ПРОМІНЬ», 2011. 438 с.
8. Лукаш Г.П. Словник конотативних власних назв. 2-е вид., перероб. і доп. Вінниця: ДонНУ імені Василя Стуса, 2017. 280 с.
9. Лукаш Г. Типологія конотонімів. *Науковий вісник Чернівецького університету*. 2007. Вип. 356–359. *Слов'янська філологія*. С. 315–317.
10. Отин Е.С. Словарь коннотативных собственных имен. 3-е изд., перераб. и доп. 2010. 318 с.
11. Отин Е.С. Конотативна ономастична лексика. *Мовознавство*. 1978. № 6. С. 47–53.
12. Скорук І.Д. Курсова та дипломна роботи з ономастики: навч. посіб. для студ. вищ. навч. закл. 2-ге вид., доп. Луцьк: Вежа-Друк, 2017. 272 с.
13. Тараненко О.О. На теми сучасного українського ономастикону: тенденції конотативних нашарувань. *Мовознавство*. 2010. № 1. С. 14–36.
14. Фразеологічний словник української мови / уклад.: В.М. Білоноженко та ін. Київ: Наукова думка, 1993. 984 с.
15. Шкляр В.М. Залишенець. Чорний Ворон. Харків: Книжковий клуб «Клуб Сімейного Дозвілля», 2011. 382 с.
16. Шкляр В.М. Ключ: роман. Харків: Фоліо, 2006. 238 с.
17. Шкляр В.М. Маруся: роман. Харків: Книжковий клуб «Клуб Сімейного Дозвілля», 2014. 320 с.

References

1. Vehesh A. (2017) Literaturno-khudozhni antroponimy yak obrazotvorchyi komponent romanu «Kliuch» Vasyliya Shkliara [Proper names of the literary heroes as the component of the novel «Key» by Vasyl Shklyar]. *Naukovi zapysky Ternopil'skoho natsionalnoho pedahohichnoho universytetu im. Volodymyra Hnatiuka. Ser. Movoznavstvo*. Vyp. 1(27). S. 58–62 [in Ukrainian].
2. Vehesh A. (2012) Rol promovystykh literaturno-khudozhnykh antroponimiv u romani Vasyliya Shkliara «Zalyshenets. Chornyi Voron» [Role of the eioguent proper names of the literary heroes in the novel «The Remnant. Black Crow» by Vasyl Shkliar]. *Suchasni problemy movoznavstva ta literaturoznavstva*. Vyp. 17. S. 14–19 [in Ukrainian].
3. Kalinkin V.M. (1999) Poehtika onima [The poetics of onym]. Donetsk: Yugo-Vostok. 408 s. [in Russian].
4. Kanna V.Yu. (2009) Struktura, funksiia ta leksykohrafiia konotatyvnoi toponimii [Structure, functions and lexicography of connotative toponymy]: dys. kand. filol. nauk: spets. 10.02.15 – zahalne movoznavstvo. Donetsk. 179 s. [in Ukrainian].
5. Lepta bibleiskoi mudrosti [Biblical wisdom]: bibleiskie krylatye vyrazheniia i aforizmy na russkom, angliiskom, belorusskom, nemetskom, slovatskom i ukrainskom iazykakh (2014) / avtory-sostaviteli: D. Balakova [i dr.]. Mogilev: MGU imeni A.A. Kuleshova. 208 s. [in Russian].
6. Lipinskaia I.A., Martsiniak M. (1983) Mifologiiia Drevnego Egipta [The mythology of Ancient Egypt]. Moskva: Iskusstvo. 223 s. [in Russian].
7. Lukash H.P. (2011) Aktualni pytannia ukrainskoi konotonimiky [Actual problems of Ukrainian connotonymics]: monohrafiia. Donetsk: TOV «Vydavnycho-polihrafichne pidpriemstvo «PROMIN»». 438 s. [in Ukrainian].
8. Lukash H.P. (2017) Slovnyk konotatyvnykh vlasnykh nazv [A dictionatry of connotative proper names]. 2-e vyd., pererob. i dop. Vinnytsia: DonNU imeni Vasyliya Stusa. 280 s. [in Ukrainian].
9. Lukash H. (2007) Typolohiia konotonimiv [Typological of connotonyms]. *Naukovyi visnyk Chernivetskoho universytetu*. Vyp. 356–359. *Slovianska filolohiia*. S. 315–317 [in Ukrainian].
10. Otin E.S. (2010) Slovar konnotativnykh sobstvennykh imen [A dictionary of connotative proper names]. 3-e izd., pererab. i dop. 318 s. [in Russian].
11. Otin Ye.S. (1978) Konotatyvna onomastychna leksyka [Connotative onomastics lexics]. *Movoznavstvo*. № 6. S. 47–53 [in Ukrainian].

12. Skoruk I.D. (2017) Kursova ta diplomna roboty z onomastyky [Undergraduate and graduation thesis of onomastics]: navch. posib. dlia stud. vyshch. navch. zakl. 2-he vyd., dop. Luts'k: Vezha-Druk. 272 s. [in Ukrainian].
13. Taranenko O.O. (2010) Na temy suchasnoho ukrainskoho onomastykonu: tendentsii konotatyvnykh nasharuvan [Considering some issues of modern Ukrainian onomastics: tendencies of connotative associations]. *Movoznavstvo*. № 1. S. 14–36 [in Ukrainian].
14. Frazelohichnyi slovnyk ukrainskoi movy (1993) [Phraseological dictionary of Ukrainian] / uklad.: V.M. Bilonozhenko ta in. Kyiv: Naukova dumka. 984 s. [in Ukrainian].
15. Shklyar V.M. (2011) Zalyshenets. Chornyi Voron [The Remnant. Black Crow]. Kharkiv: Knyzhkovyi klub «Klub Simeinoho Dozvillia». 382 s. [in Ukrainian].
16. Shklyar V.M. (2006) Kliuch [Key]. Kharkiv: Folio. 238 s. [in Ukrainian].
17. Shklyar V.M. (2014) Marusia [Marusya]. Kharkiv: Knyzhkovyi klub «Klub Simeinoho Dozvillia». 320 s. [in Ukrainian].

CONOTONYMS IN VASYL SHKLYAR'S WORKS

Abstract. The literary text reveals ample opportunities for conotonimization, the study of which is topical nowadays as it will contribute not only to the replenishment of the empirical basis of Ukrainian conotonymy, but also to the deeper consideration of the holistic concept of national onomastics and linguistic style.

The language of V. Shklyar's artistic works has been studied in various aspects by L. Tomilenko, V. Buda, L. Starovoit, V. Semiryak, N. Venzhynovych, I. Glukhovtseva, N. Mitko, A. Vehesh, O. Moroz, O. Ionova, K. Olar, M. Dotsenko, N. Svistun, V. Tikhosha, T. Shevchenko, V. Lysenko and others. However, the secondary meaning of onyms, which is manifested in the change of their connotative images and the expansion of the semantic range in the artistic idiosyncrasy of V. Shklyar still lacks its proper consideration.

The purpose of the paper is semantic and functional analysis of conotonyms in the artistic language of V. Shklyar. The source of the study is represented by the language material taken out from the novels «Key», «The Remnant. Black Crow» and «Marusya». To achieve the goal the author puts forward the following tasks: to pick out from the literary text proper names with secondary connotative content; to classify them on a reference basis; to research into the mechanism of semantic expansion of propriatives; to trace the functional and stylistic load of the conotonyms.

V. Shklyar's novels under consideration have demonstrated the usage of conotonymic anthroponyms, toponyms, ergonyms, which arose by means of metaphorization and metonymization. The dominant feature of the artist's artistic style is the usage of conotonic interlingual mythoanthroponyms and intralingual toponyms. Expressiveness is inherent in conotonyms that arose on the basis of metaphorization. Connotations of the metonymic type show weakened imagery and are predominantly of usual intralingual.

The nature of the conotonyms of the literary text depends partially on the genre features, ideological and thematic content and issues of the work: if the action novel «Key» is dominated by metaphorical connotative anthroponyms, the historical novel «Marusya» is dominated by metonymic toponyms and ergonomics. The most productive is the conotonimization of onyms in the novel «Key», and the least productive - in the novel «The Remnant. Black Raven».

Keywords: proper name, propriative unit, secondary nomination, metaphor, metonymy, conotonimization, conotonym.

© Пискач О., 2021 р.

Ольга Пискач – кандидат філологічних наук, доцент кафедри української мови Ужгородського національного університету, Ужгород, Україна; olha.pyskach@uzhnu.edu.ua; <https://orcid.org/0000-0002-3858-6823>.

Olha Pyskach – Candidate of Philology, Associate Professor of the Ukrainian Language Department Uzhhorod National University, Uzhhorod, Ukraine; olha.pyskach@uzhnu.edu.ua; <https://orcid.org/0000-0002-3858-6823>

К ЭТИМОЛОГИИ ИСЧЕЗНУВШИХ ОЙКОНИМОВ ВОРОНЕЖСКОГО КРАЯ УКРАИНСКОГО ПРОИСХОЖДЕНИЯ

Науковий вісник Ужгородського університету. Серія: Філологія.

Випуск 1 (45)

УДК 81.373.211.1

DOI:10.24144/2663-6840/2021.1(45).383–388

Попов С. К етимології исчезнувших ойконимов Воронежского края украинского происхождения; кількість бібліографічних джерел – 15; мова російська.

Аннотация. Современный топонимикон Воронежской области Российской Федерации включает десятки ойконимов, имеющих украинское происхождение. За последние 60 лет в регионе официально исчезло более одной тысячи наименований населенных пунктов. Исчезнувшие ойконимы украинского происхождения представляют собой большую историко-культурную ценность для Воронежского края, поскольку в них были зафиксированы основные этапы заселения и хозяйственного освоения региона.

Актуальность исследования обусловлена одинаковой важностью ономастических данных южнорусских и украинских говоров на территории края и необходимостью составления и публикации «Словаря исчезнувших ойконимов Воронежского края». В настоящее время в картотеке словаря содержится более одной тысячи названий.

Цель статьи – исследовать массивный пласт исчезнувших воронежских ойконимов, выявить среди них наименования населенных пунктов украинского происхождения, что позволит проиллюстрировать историю заселения и хозяйственного освоения региона яркими топонимическими примерами.

Объектом исследования стали воронежские ойконимы украинского происхождения, исчезнувшие в 1950-е – 2000-е годы. Среди основных причин исчезновения ойконимов автор выделяет реорганизацию населенных пунктов (в форме слияния, присоединения, выделения, разделения), их упразднение и переименование. В статье приведены примеры исчезнувших ойконимов Воронежской области украинского происхождения, которое проявляется на разных уровнях языка: фонетическом, лексическом и словообразовательном. Особое место в региональном топонимиконе занимают этноойконимы, указывающие на украинское население отдельных населенных пунктов. Автор приходит к выводу, что многовековые языковые контакты двух родственных восточнославянских народов привели к прочной фиксации украинских ойконимов в исследуемом русскоязычном регионе и сделали их частью русской национальной культуры. Подготовка и издание «Словаря исчезнувших ойконимов Воронежского края» позволит сохранить для потомков ушедшие наименования населенных пунктов региона, в том числе и имеющие украинское происхождение.

Ключевые слова: ономастика, топонимия, ойконимия, воронежское лингвокраеведение, русский язык, украинизмы.

Постановка проблемы. Современный топонимикон Воронежской области Российской Федерации, сформировавшийся на протяжении нескольких веков, многопланов как по времени появления, так и по языковому происхождению (помимо славянских – иранские, тюркские и финно-угорские языки), словообразованию и лексическому значению. В регионе находится ряд населенных пунктов, компактно заселенных потомками украинских переселенцев.

За последние 60 лет, с момента установления современных внешних границ Воронежской области, с её географической карты официально исчезло более одной тысячи наименований населенных пунктов (ойконимов), среди которых есть и топонимы украинского происхождения. К исчезновению большинства населенных пунктов привел государственный курс на индустриализацию, в результате которого сельское население массово устремилось в город к «благам цивилизации». В результате реализации крупномасштабной государственной политики укрупнения колхозов и совхозов также образовалось огромное количество так называемых «неперспективных» хуторов, поселков, сёл и деревень, которые со временем были сняты из учетных данных вследствие упразднения.

Среди основных причин исчезновения ойконимов мы выделяем реорганизацию населенных

пунктов (в форме слияния, присоединения, выделения, разделения), их упразднение и переименования.

Исчезнувшие ойконимы украинского происхождения представляют собой большую историко-культурную ценность для Воронежского края, поскольку в них были зафиксированы основные этапы хозяйственного освоения региона.

Анализ исследований. Исчезнувшие ойконимы Воронежского края целенаправленно еще не изучались учеными. В имеющихся научных публикациях по топонимии Воронежской области наши предшественники анализировали ойконимы, существовавшие на момент выхода их публикаций, практически не затрагивая ушедшие названия (за исключением прежних названий переименованных населенных пунктов) [Загоровский 1966; Загоровский 1973; Прохоров 1973].

Серьезной предпосылкой настоящего исследования является наличие массового достоверного топонимического материала, поскольку исчезнувшие воронежские ойконимы принадлежат к позднему слою названий населенных пунктов, который хорошо отражен географическими картами и официальной письменной документацией.

Актуальность исследования обусловлена: 1) активизацией региональных топонимических исследований в Российской Федерации и других

славянских странах; 2) развитием воронежского лингвокраеведения; 3) одинаковой важностью ономастических данных южнорусских и украинских говоров на территории Воронежской области; 4) необходимостью составления и публикации «Словаря исчезнувших ойконимов Воронежского края.

Цель статьи – исследовав массивный пласт исчезнувших ойконимов Воронежского края (более одной тысячи единиц), выявить среди них наименования населенных пунктов украинского происхождения. Это позволит проиллюстрировать историю заселения и хозяйственного освоения региона яркими топонимическими примерами.

Методы и методики исследования. Наша исследовательская работа проводится на подготовленной научно-методической почве. В 2003 году была опубликована монография «Ойконимия Воронежской области в системе лингвокраеведческих дисциплин» [Попов 2003], в качестве приложения к которой приведен «Словарь названий населенных пунктов Воронежской области», содержащий около 2000 словарных статей. Помимо современных воронежских ойконимов в словарь вошел ряд названий исчезнувших населенных пунктов. Заголовки данных словарных статей были выделены графически и отмечены специальным знаком. В 2018 году опубликована книга «Топонимия Воронежского края» [Попов, Пухова, Грибоедова 2018], состоящая из двух разделов: «Словарь названий населенных пунктов Воронежской области» (содержит 1731 словарную статью – по количеству официально существующих населенных пунктов региона), и «Воронежские топонимические предания». В словаре представлена информация об административно-территориальной принадлежности всех существующих населенных пунктов Воронежской области, времени их возникновения, прежних названий, владельцев и первопоселенцах, времени и причинах переименований, этимологию названий, норму их произношения. При указании точной даты переименования упор делается на федеральные и региональные нормативные правовые акты в сфере топонимической номинации региона.

Изложение основного материала. Объектом нашего исследования стали ойконимы Воронежской области Российской Федерации украинского происхождения, исчезнувшие в 1950-е – 2000-е годы.

Как отмечал воронежский профессор-историк В.П. Загоровский, «по сравнению с другими русскими землями, входившими после образования централизованного государства в пределы государственной территории России, Центральное Черноземье имело одну весьма существенную особенность: здесь на рубеже XV и XVI столетий практически (за исключением крайней западной части современной Курской области) не имелось постоянного населения, не существовало городов и сел. Это был запустевший в результате монголо-татарского нашествия и установления длительного монголо-татарского ига край» [Загоровский 1969, с. 5]. За указанной местностью в научном мире закрепилось название «Дикое поле» («Поле»).

В дальнейшем «значительная часть освоенной территории Поля была заселена черкасами – казаками слободских украинских полков: Сумского, Ахтырского, Изюмского, Харьковского, Острогожского. Мотивы, которые вынудили украинских казаков переселиться на юго-восток, под покровительство московского царя, заключаются в усилении гнета польско-литовской шляхты Речи Посполитой – с одной стороны, турками Османской империи – с другой» [Филонович 2019, с. 139].

В связи с указанными событиями в 30-40-х годах XVII в. в Воронежском крае появляются первые группы переселенцев с Украины: «В 1637–38 гг., после неудачной войны с Польшей, массы украинцев передвигаются в пределы Воронежской губернии – на Усерд, Валуйки, Воронеж, а в 1652 г., после проигранной казачьей войны, полковник Дзиньковский с 1000 казаков переселяются на Дон, по рекам Тихой Сосне и Острогоще, и даёт начало одному из украинских полков – Острогожскому. Во II половине XVII в. украинские массы, казацкие и земледельческие, продолжают стихийно двигаться на юг и восток» [Введенский 1925, с. 4]. Значительно больший размах переселение украинцев в Воронежский край получило в 80-90-х годах XVII в. и особенно в начале XVIII века, когда на территорию современных Белгородской, Воронежской и Курской областей переселилось значительное количество крестьян-малоросов, которых привлекала в этих местностях выгода мирных сельскохозяйственных и промышленных занятий.

Как отмечает С.А. Филонович, «проживающие на «Слободжанщине» казаки-черкасы, отличающиеся не только говором и бытовой культурой, но и имеющие признаки самостоятельного украинского этноса, образовали крупные зоны компактного расселения украинцев на территории Черноземья. Сегодня это следующие районы (с современным административным названием):

– в Курской области – Обоянский, Беловский, Суджанский, Кореневский, Глушковский, Рыльский, Хомутовский;

– в Белгородской области – Борисовский, Грайворонский, Чернянский, Новооскольский, Волоконовский, Валуйский, Вейделевский, Ровеньковский, Алексеевский, Красногвардейский;

– в Воронежской области – Острогожский, Каменский, Лискинский, Подгоренский, Ольховатский, Россошанский, Кантемировский, Богучарский, Калачеевский, Петропавловский, Воробьевский» [Филонович 2019, с. 140–141].

По утверждению историков, «следующая волна переселения украинцев, менее интенсивная, была вызвана Столыпинской реформой. Украинцы расселились в это время, в основном, на юге и юго-востоке Воронежской губернии. В конце XIX века украинцы составляли 36 % населения региона. По переписи 1926 года их численность сократилась до 33 %» [Проскурина 2017, с. 97]. Таким образом, «в результате ассимиляции языка, культуры, самосознания, экономических связей двух наиболее многочисленных народов региона и сформировалось

единое геоэтнокультурное пространство региона» [Проскура 2017, с. 98].

В настоящее время ряд муниципальных районов и городских округов Воронежской области массово или частично населен потомками украинских переселенцев. Развивающиеся процессы этнокультурной интеграции двух родственных восточнославянских народов – характерная черта этнического развития населения данной территории. Этнические контакты прошлого, вызвавшие взаимодействие национальных языков и культур, их дальнейшее развитие и обогащение прочно зафиксировались в ономастике русско-украинского пограничья России: украинское наследие сохранилось в антропонимии, топонимии и астронимии. Поэтому, как утверждает профессор Г.Ф. Ковалёв, «в процессе лингвокраеведческой работы необходимо не забывать, что на нашей территории ономастические данные южнорусских и украинских говоров одинаково важны при изучении региональных особенностей нашего края, а также для воспитания истинного патриотизма, лишённого элементов узколобой великодержавности» [Ковалев 2002, с. 245].

Современную ойконимию Воронежской области украинского происхождения мы начали исследовать еще в конце XX века [Попов 1997].

Особенно ярко этническая история региона отразилась в наименованиях населенных пунктов, поскольку ойконимы представляют собой продукт многовекового развития культур разных народов и являются результатом освоения этносами в течение длительного времени определенных территорий.

Воронежская область как самостоятельная административно-территориальная единица была образована в 1934 году в результате разделения Центрально-Черноземной области на Воронежскую и Курскую, однако только с 1957 года её внешние границы остались неизменными, поэтому исчезнувшие ойконимы можно выделить в результате сравнения официального справочника административно-территориального деления Воронежской области по состоянию на 2020 год (зафиксирован 1731 населенный пункт) [Реестр 2020] с аналогичным изданием 1959 года (зафиксировано 3010 населенных пунктов) [Воронежская область 1959]. В результате за 60 лет исчезло 1279 населенных пунктов, а вместе с ними исчезли и их названия. Как печально констатирует профессор Г.Ф. Ковалёв, «у многих жителей нашей области место рождения осталось лишь соответственной строчкой в паспорте, то есть место, где родился человек, в паспорте прописано, а в реальности его уже нет» [Ковалев 2017, с. 6].

В ушедших ойконимах отражены особенности исторического развития региона, «законсервированы» следы материальной и духовной культуры, взаимопроникновения культур различных эпох и народов. Комплексный анализ ушедших ойконимов в номинационном, лексико-семантическом, историко-культурном, историко-этнографическом, краеведческом аспектах позволит восстановить лингвокультурологические системы разных временных эпох в разных микроареалах Воронежской области.

В настоящее время необходимо сохранить и исследовать лингвокультурологический потенциал исчезнувших ойконимов Воронежского края, чтобы передать потомкам историко-культурную информацию о прошлом, зафиксированную в названиях населенных пунктов. С этой целью уже несколько лет нами ведется работа по составлению «Словаря исчезнувших ойконимов Воронежского края», публикация которого станет итогом совместных исследований историков, лингвистов, журналистов, краеведов, школьных учителей, представителей органов государственной власти и местного самоуправления, направленных на лингвокраеведческое и культурно-историческое изучение региона.

В картотеку словаря, исходя из традиций Воронежской ономастической школы, входят ойконимы, исчезнувшие по следующим причинам:

1. Реорганизация административно-территориальных (территориальных) единиц Воронежской области:

- 1.1. В форме слияния;
- 1.2. В форме присоединения;
- 1.3. В форме выделения;
- 1.4. В форме разделения.

2. Упразднение административно-территориальных или территориальных единиц Воронежской области.

3. Присвоение наименования административно-территориальным и территориальным единицам и переименование административно-территориальных и территориальных единиц Воронежской области.

В данной классификации использована следующая терминология Закона Воронежской области от 27 октября 2006 года № 87–ОЗ «Об административно-территориальном устройстве Воронежской области и порядке его изменения» [Об административно-территориальном устройстве 2006]: *административно-территориальная единица Воронежской области* – часть территории Воронежской области в фиксированных границах, совпадающих с границами муниципального образования (муниципальный район, городской округ, городское поселение, сельское поселение); *территориальная единица Воронежской области* – городской или сельский населенный пункт, имеющий сосредоточенную застройку и служащий постоянным или временным местом проживания людей.

В настоящее время в картотеке словаря – более одной тысячи ойконимов. Словарная статья включает исчезнувший ойконим в именительном падеже, его род, форму родительного падежа единственного числа, статус населенного пункта, его административно-территориальную принадлежность на момент исчезновения, все варианты названий данного объекта, в том числе и народно-разговорные, дату основания населенного пункта, дату и причину исчезновения названия (со ссылкой на нормативные правовые акты), этимологию названия, а также производные: оттопонимические прилагательные и названия жителей (катойконимы):

Дата исчезновения каждого ойконима подтверждается соответствующими нормативными

правовыми актами разного уровня. Исчезнувшие ойконимы были образованы и функционировали в составе топонимической системы Воронежского края по моделям, образцам, которые были продуктивны на данной территории в определенное время. Своеобразная «топонимическая мода» на ту или иную модель была обусловлена целым рядом обстоятельств (уровень общественно-политического развития, ландшафтные и географические особенности региона, языковые факторы и т. д.).

Приведем примеры исчезнувших ойконимов Воронежской области украинского происхождения, которое проявляется на разных уровнях языка:

I. Фонетический уровень: х. *Большой Лозовый*, х. *Лозовый* (ср.: рус. Лозовой), х. *Виткалы* (в документах 1934 года; в 1960-е – Виткалы), сл. *Галапавка* (ср.: рус. Галаповка), х. *Гусынка* (ср.: рус. Гусинка, Гусиновка, Гусёвка), х. *Кобцивка* (ср.: рус. Кобцовка), х. *Козынка* (ср.: рус. Казинка), х. *Лежневка* (ср.: рус. Лежневка), х. *Потымок* (ср. рус. Потимок).

II. Лексический уровень:

1. Антропоойконимы, основы которых содержат украинскую нарицательную или проприальную лексику, обозначающую:

а) род занятий человека: х. *Ковалёвский*, х. *Крахмалев* (*крахмаль* – ‘крахмальщик’);

б) прозвища, данные их носителям по внешнему виду, характеру, по ассоциациям с животным и растительным миром: х. *Бабаково* (*бабак* – ‘сурок’);

в) ойконимы, образованные от украинских антропонимов: х. *Васильков* (*Василь* – ‘Василий’).

2. Ойконимы, в основу которых положены названия орудий производства, род занятий населения: х. *Кошарный*; х. *Попасный*.

3. Геогенные топонимы, в основе которых содержатся различные признаки географических объектов, природных условий местности: а) названия, связанные с гидрографическими особенностями местности: с. *Колодези*, с. *Криница*, х. *Копани*, х. *Копаный*, п. *Копаня* (*копанка*, *копані* – ‘яма, вырытая для сбора воды’, ‘колодец без сруба’); х. *Кринички*, х. *Криничный*.

б) названия, отразившие местоположение населенного пункта, географического объекта: с. *Весёлый Кут*, х. *Красный Кут* (*куток* – ‘угол’, ‘окраина поселения’, ‘часть, сторона села’), х. *Довжик* (*довгий* – ‘длинный’);

в) топонимы, в основе которых содержатся особенности растительного или животного мира региона: п. *Зелёный Гай* (*гай* – ‘роща, небольшой лиственный лес’), п. *Курычий* (*курачий* – ‘куриный’), х. *Тхоревка*, (*тхір* – ‘хорёк, хорь’).

Литература

1. Введенский С.Н. Об украинском населении в пределах Воронежской губернии. *Воронежский краеведческий сборник*, вып. II. Воронеж, 1925. С. 3–6.

2. Воронежская область: административно-территориальное деление по сост. на 1 апреля 1959 года / сост. – А.К. Лемаринье; под общ. ред. М.М. Малютина. Воронеж: Воронежское книжное издательство, 1959. 252 с.

3. Загоровский В.П. Как возникли названия городов и сел Воронежской области. Воронеж: Центрально-Черноземное книжное издательство, 1966. 111 с.

4. Этнотопонимы, в которых отражен этнический состав проживавших в данной местности людей. Весьма заметно противопоставление названий по линии «русское – украинское (черкасское, казачье)»: х. *Казачков*, с. *Панская Гвоздёвка* (было названо по украинским казакам-переселенцам, которых в Воронежской губернии раньше называли панами, черкасами; в 1966 г. Панская Гвоздёвка переименована в Гвоздёвку), с. *Хохлацкое* (одно из прежних названий с. Украинская Буйловка), с. *Черкасская Гвоздёвка* (одно из прежних названий с. Гвоздёвка), с. *Черкасская Тростянка* (прежнее название с. Хохол-Тростянка).

Особую группу в исчезнувших ойконимах Воронежской области составляют названия населенных пунктов, повторяющие географические реалии Украины: х. *Верхнее Киевское*, х. *Запорожский*, х. *Новокиевское*.

III. Словообразовательный уровень представлен антропонимическими топонимами с украинскими притяжательными суффиксами *-енко-*, *-енков-* в значении ‘сын, потомок такого-то’, ‘ученик, подмастерье какой-либо профессии’, зачастую также в их основе лежит личное имя или прозвище человека – первопоселенца или владельца: х. *Гордиенков*, х. *Гордиенков Второй*, х. *Гордиенков Первый*, х. *Диденков*, х. *Иванченков*, х. *Игуменков*, х. *Казменков*, х. *Кириченков*, х. *Кравченков*, х. *Левченков*, х. *Марченков*, х. *Мищенково*, х. *Науменков*, п. *Радченский*, х. *Самойленков*, х. *Сидоренков*, х. *Стеценков*, х. *Фоменко*, х. *Четверенков*, х. *Шевченко*, х. *Шумейков*.

Выводы. В результате проведенного исследования мы пришли к выводу, что этническая история русско-украинского пограничья, выраженная взаимодействием национальных языков, ярко отразилась в ойконимии Воронежской области Российской Федерации. Многовековые языковые контакты двух родственных восточнославянских народов привели к прочной фиксации украинских ойконимов в исследуемом русскоязычном регионе и сделали их частью русской национальной культуры. Однако общая тенденция исчезновения наименований населенных пунктов в регионе за последние 60 лет не обошла стороной воронежские ойконимы украинского происхождения, которые в настоящее время прекратили свое существование.

Подготовка и издание «Словаря исчезнувших ойконимов Воронежского края» позволит сохранить для потомков ушедшие наименования населенных пунктов региона, в том числе и имеющие украинское происхождение.

4. Загоровский В.П. Белгородская черта. Воронеж: Издательство ВГУ, 1969. 303 с.
5. Загоровский В.П. Историческая топонимика Воронежского края. Воронеж: Издательство ВГУ, 1973. 136 с.
6. Ковалев Г.Ф. Ономастические этюды: Писатель и имя. Воронеж: ВГПУ, 2002. 275 с.
7. Ковалев Г.Ф. Словарь микропонимов Воронежской области: в 2 т. Т. I: А-Л. Воронеж: НАУКА-ЮНИПРЕСС, 2017. 410 с.
8. Об административно-территориальном устройстве Воронежской области и порядке его изменения: Закон Воронежской области от 27 октября 2006 года № 87–ОЗ. URL: <https://docs.cntd.ru/document/802081594> (Дата обращения: 15.05.2021).
9. Попов С.А. Украинское наследие в воронежской ойконимии. Тезисы научных докладов и сообщений на международной конференции «Россия и Украина на пороге XXI века. Пути сочетания национальных интересов и братского взаимодействия». Секция культурологии. Воронеж: Центрально-Черноземное книжное издательство, 1997. С. 35–38.
10. Попов С.А. Ойконимия Воронежской области в системе лингвокраеведческих дисциплин / Науч. ред. Г.Ф. Ковалев. Воронеж: Издательский Дом Алейниковых, 2003. 285 с.
11. Попов С.А., Пухова Т.Ф., Грибоедова Е.А. Топонимия Воронежского края / научн. ред. доктор филол. наук Г.Ф. Ковалёв. Воронеж: Центр духовного возрождения Чернозёмного края, 2018. 334 с.
12. Проскурина Н.В. Русско-украинский симбиоз на территории Воронежской области. *Вестник ВГУ, серия: География. Геоэкология*. 2017. № 4. С. 95–99.
13. Прохоров В.А. Вся Воронежская земля. Краткий историко-топонимический словарь. Воронеж: Центрально-Черноземное книжное издательство, 1973. 368 с.
14. Реестр (справочник) «Административно-территориальное устройство Воронежской области» (по состоянию на 01 декабря 2020 года). Воронеж: АО «Воронежская областная типография», 2020. 194 с.
15. Филонович С.А. История заселения Центрального Черноземья в зоне русско-украинских контактов. *Вестник Армавирского государственного педагогического университета*. 2019. № 1. С. 135–144.

References

1. Vvedensky S.N. (1925.) Ob ukrainskom naselenii v predelakh Voronezhskoy gubernii [On the Ukrainian population within the Voronezh province. *Voronezh collection of local lore*, vol. II]. Voronezh. S. 3–6 [in Russian].
2. Voronezhskaya oblast: administrativno-territorialnoye deleniye po sost. na 1 aprelya 1959 goda [Voronezh region: administrative-territorial division according to comp. on April 1, 1959]. Voronezh: Voronezh book publishing house, 1959. 252 s. [in Russian].
3. Zagorovsky V.P. (1966) Kak vznikli nazvaniya gorodov i sel Voronezhskoy oblasti [How did the names of towns and villages in the Voronezh region come about?]. Voronezh: Central Black Earth Book Publishing House, 111 s. [in Russian].
4. Zagorovsky V.P. (1969) Belgorodskaya cherta [Belgorod line]. Voronezh: Voronezh State University Publishing House. 303 s. [in Russian].
5. Zagorovsky V.P. (1973) Istoricheskaya toponimika Voronezhskogo kraya [Historical toponymy of the Voronezh region]. Voronezh: Voronezh State University Publishing House. 136 s. [in Russian].
6. Kovalev G.F. (2002) Onomasticheskiye etyudy: Pisatel i imya [Onomastic Studies: The Writer and the Name]. Voronezh: VGPU. 275 s. [in Russian].
7. Kovalev G.F. (2017) Slovar mikrotoponimov Voronezhskoy oblasti: v 2 t. T. I: A-L. [Dictionary of microtoponyms of the Voronezh region: in 2 volumes. Vol. I: A-L]. Voronezh: SCIENCE-UNIPRESS. 410 s. [in Russian].
8. Ob administrativno-territorialnom ustroystve Voronezhskoy oblasti i poryadke yego izmeneniya: Zakon Voronezhskoy oblasti ot 27 oktyabrya 2006 goda № 87–OZ [On the administrative-territorial structure of the Voronezh region and the procedure for changing it: Law of the Voronezh region dated October 27. 2006. № 87-OZ]. URL: <https://docs.cntd.ru/document/802081594> (Date of access: 05.15.2021) [in Russian].
9. Popov S.A. (1997) Ukrainskoye naslediyе v voronezhskoy oykonimii [Ukrainian heritage in the Voronezh oikonymy. Abstracts of scientific reports and messages at the international conference “Russia and Ukraine on the threshold of the XXI century. Ways of Combining National Interests and Fraternal Cooperation”. Section of Culturology]. Voronezh: Central Black Earth Book Publishing House, S. 35–38 [in Russian].
10. Popov S.A. (2003) Oykonimiya Voronezhskoy oblasti v sisteme lingvokrayevedcheskikh distsiplin [Oikonymy of the Voronezh region in the system of linguistic and ethnographic disciplines]. Voronezh: Aleinikov Publishing House, 285 s. [in Russian].
11. Popov S.A., Pukhova T.F., Griboyedova E.A. (2018) Toponimiya Voronezhskogo kraya [Toponymy of the Voronezh Territory]. Voronezh: Center for Spiritual Revival of the Black Earth Region. 334 s. [in Russian].
12. Proskurina N.V. (2017) Russko-ukrainskiy simbioz na territorii Voronezhskoy oblasti [Russian-Ukrainian symbiosis on the territory of the Voronezh region]. *Vestnik VSU, series: Geography. Geoecology*. № 4. S. 95–99 [in Russian].
13. Prokhorov V.A. (1973) Vsya Voronezhskaya zemlya. Kratkiy istoriko-toponimicheskiy slovar' [The entire Voronezh land. A Brief Historical and Toponymic Dictionary]. Voronezh: Central Black Earth Book Publishing House. 368 s. [in Russian].

14. Reyestr (spravochnik) «Administrativno-territorial'noye ustroystvo Voronezhskoy oblasti» (po sostoyaniyu na 01 dekabrya 2020 goda) [Register (reference book) “Administrative and territorial structure of the Voronezh region” (as of December 01, 2020)]. Voronezh: JSC “Voronezh Regional Printing House”, 2020. 194 s. [in Russian].

15. Filonovich S.A. (2019) Istoriya zaseleniya Tsentralnogo Chernozemya v zone russko-ukrainskikh kontaktov [The history of the settlement of the Central Black Earth Region in the zone of Russian-Ukrainian contacts]. *Bulletin of Armavir State Pedagogical University*. № 1. S. 135–144 [in Russian].

ДО ЕТИМОЛОГІЇ ЗНИКЛИХ ОЙКОНІМІВ ВОРОНЕЗЬКОГО КРАЮ УКРАЇНСЬКОГО ПОХОДЖЕННЯ

Анотація. Сучасний топонімікон Воронежської області Російської Федерації містить десятки ойконімів, що мають українське походження. За останні шістьдесят років у регіоні офіційно зникло більше однієї тисячі найменувань населених пунктів. Зниклі ойконіми українського походження є великою історико-культурною цінністю для Воронежського краю, оскільки в них були зафіксовані основні етапи заселення та господарського освоєння регіону. Актуальність дослідження зумовлена однаковою важливістю ономастичних даних південноруських та українських говірок на території краю й необхідністю складання та публікації «Словника зниклих ойконімів Воронежського краю». Нині в картотеці словника – більше однієї тисячі назв. Мета статті – дослідивши масивний пласт зниклих воронезьких ойконімів, виявити серед них найменування населених пунктів українського походження, що дозволить проілюструвати історію заселення та господарського освоєння регіону яскравими топонімічними прикладами. Об'єктом дослідження стали Воронежські ойконіми українського походження, що зникли у 1950-ті – 2000-ні роки. Серед основних причин зникнення ойконімів автор виділяє реорганізацію населених пунктів (у формі злиття, приєднання, виділення, поділу), їх скасування і перейменування. У статті наведено приклади зниклих ойконімів Воронежської області українського походження, яке виявляється на різних рівнях мови: фонетичному, лексичному та словотвірному. Особливе місце в регіональному топоніміконі займають етноойконіми, що вказують на українське населення окремих населених пунктів. Автор доходить висновку, що багатомовні контакти двох споріднених східнослов'янських народів призвели до міцної фіксації українських ойконімів у досліджуваному російськомовному регіоні і зробили їх частиною російської національної культури. Підготовка і видання «Словника зниклих ойконімів Воронежського краю» дозволить зберегти для нащадків найменування населених пунктів регіону, зокрема й тих, що мають українське походження.

Ключові слова: ономастика, топонімія, ойконімія, Воронежське лінгвокраїзнавство, російська мова, українізми.

ON THE ETYMOLOGY OF THE DISAPPEARED OIKONYMS OF THE VORONEZH REGION OF UKRAINIAN ORIGIN

Abstract. The modern toponymicon of the Voronezh Region of the Russian Federation includes dozens of oikonyms of Ukrainian origin. Over the past 60 years, more than one thousand names of localities have officially disappeared in the region. The disappeared oikonyms of Ukrainian origin are of great historical and cultural value for the Voronezh Region, since they recorded the main stages of settlement and economic development of the region. The relevance of the study is due to the equal importance of onomastic data of Southern Russian and Ukrainian dialects in the territory of the region and the need to compile and publish a «Dictionary of disappeared oikonyms of the Voronezh Region». Currently, the dictionary file contains more than one thousand names. The purpose of the article is to study the massive layer of disappeared Voronezh oikonyms, to identify among them the names of settlements of Ukrainian origin, which will illustrate the history of settlement and economic development of the region with vivid toponymic examples. The object of the study was the Voronezh oikonyms of Ukrainian origin, which disappeared in the 1950s-2000s. Among the main reasons for the disappearance of oikonyms, the author highlights the reorganization of localities (in the form of mergers, additions, allocation, division), their abolition and renaming. The article presents examples of the disappeared oikonyms of the Voronezh Region of Ukrainian origin, which is manifested at different levels of the language: phonetic, lexical and word-forming. A special place in the regional toponym is occupied by ethnoiconyms that indicate the Ukrainian population of individual localities. The author concludes that the centuries-old linguistic contacts of the two related East Slavic peoples led to the strong fixation of Ukrainian oikonyms in the Russian-speaking region under study and made them part of the Russian national culture. The preparation and publication of the «Dictionary of the Disappeared Oikonyms of the Voronezh Region» will allow preserving for posterity the names of the settlements of the region that have disappeared, including those of Ukrainian origin.

Keywords: onomastics, toponymy, oikonymy, Voronezh linguistic local lore, Russian language, Ukrainisms.

© Попов С., 2021 р.

Сергей Попов – кандидат филологических наук, доцент кафедры связей с общественностью, рекламы и дизайна Воронежского государственного университета, Воронеж, Россия; spo@bk.ru; <https://orcid.org/0000-0002-9515-5296>

Сергій Попов – кандидат філологічних наук, доцент кафедри зв'язків із громадськістю, реклами та дизайну Воронежського державного університету, Воронеж, Росія; spo@bk.ru; <https://orcid.org/0000-0002-9515-5296>

Sergey Popov – Candidate of Philology, Associate Professor, Department of Public Relations, Advertising and Design, Voronezh State University, Voronezh, Russia; spo@bk.ru; <https://orcid.org/0000-0002-9515-5296>

УКРАЇНСЬКІ ПРИЗВИЩА З КОМПОНЕНТОМ *варен-*

Науковий вісник Ужгородського університету. Серія: Філологія.

Випуск 1(45)

УДК 811.161.2'373.231.1

DOI:10.24144/2663-6840/2021.1(45).389-396

Поповський А. Українські прізвища з компонентом *варен-*; кількість бібліографічних джерел – 34; мова українська.

Анотація. Стаття присвячена семантиці загальноновживаних слів із компонентом *варен-* та їхнім антропонімам з погляду лінгвокультурних проблем сучасного мовознавства. Актуальність праці зумовлена особливою важливістю проблем, пов'язаних з етимологією, дериватологією, семантикою та художніми засобами, з'ясування яких ґрунтується на принципах та методах когнітивного та лінгвокультурного аналізу. Студіювання таких мовних одиниць з позицій когнітивного підходу дає можливість виявити механізм співвідношення мовленнєвих та пізнавальних процесів у виявленні їх смислового навантаження.

Метою дослідження є виявлення та аналіз семантико-пізнавальних особливостей, характерних для загальноновживаних і антропонімічних компонентів української мови на основі знання національно-специфічних явищ матеріальної та духовної культури українства.

Об'єктом роботи є ціннісні концепти, реалізовані за допомогою досліджуваних лексем в українському усному та писемному мовленні. Предметом дослідження є структурно-семантичні особливості обраних компонентів у живому народному мовленні, фольклорі, художній та науковій літературі.

У статті окреслено тему та завдання її реалізації, оскільки в засобах масової інформації продукуються нав'язливі погляди щодо походження таких українських національних страв, як *борщ*, *вареники*. Основна увага зосереджена на висвітленні значення компонентної одиниці як частини змістового об'єкта концепту та його номінативно-стилістичної функції. Для аналізу дібрано ілюстративний матеріал, який містить у своєму складі сталі загальноновживані лексичні елементи, діалектні риси та антропоніми з компонентом *варен-*.

Висвітлюються також вияви національної ідентичності, маніфестовані такими мовними явищами, що містять вербалізовані культурні коди і відображають національну мовну картину світу українського етносу. Аналіз досліджуваного шару лексики дав змогу виявити й обґрунтувати широкую палітру загальноновживаних мовних одиниць із компонентом *варен-* у живому народному мовленні та їх ролі у творенні української антропосистеми.

Ключові слова: антропоніми, вареник, матеріальна і духовна культура, прізвиська, видатні діячі, фольклор, художня література.

Постановка проблеми. Однією з важливих проблем сучасної ономастики є вивчення розмаїтої системи українських прізвищ, які яскраво віддзеркалюють інформацію про традиційну й матеріальну культуру нашого народу і дають змогу встановити не тільки загальнонаціональні лінгвокультурологічні універсали, але й ті своєрідні чинники, які притаманні мовній організації українського антропонімікону як феномену генетичного коду.

Аналіз досліджень. Дослідженням українських прізвищ присвячені праці С. Бевзенка, Л. Беля, Н. Булави, В. Горпинича, Ю. Карпенка, І. Корнієнко, Л. Кравченко, Т. Марталогі, Л. Масенко, М. Наливайко, Ю. Новикової, Н. Павликівської, С. Панцьо, Р. Падалки, В. Познанської, Ю. Редька, І. Сухомлина, Л. Тарновецької, І. Франка, І. Фаріон, М. Худаща, П. Чучки та ін. Проте прізвища з компонентом *варен-* залишилися поза увагою дослідників, що й зумовило вибір теми.

Мета статті – з'ясувати потенціал функціонування як загальнонародних, так і прізвищних мовних одиниць із досліджуваним компонентом у живому мовленні, народній творчості, науковій та художній літературі, привернути увагу до етимології та комунікативно-інтенційного змісту в різноманітному контексті, спростувати необґрунтовані етимології ЗМІ.

Методи дослідження. Методи та прийоми дослідження зумовлені специфікою самого предмета

опрацювання, властивістю мовного матеріалу, метою й завданням, зокрема, *метод суцільної вибірки* (для вибору фактичного матеріалу з лексикографічних праць, фольклору, художніх творів), *описовий метод* (для репрезентації студійованих мовних одиниць), *метод семантико-стилістичного аналізу* та *метод зіставлення*.

Виклад основного матеріалу. Зі здобуттям незалежності в Україні зростає інтерес до історичних витоків матеріальної і духовної культури українства. Проте й в умовах здобутої суверенності в засобах сучасної масової інформації підкидаються тонко пристосовані п'ятиколонниками імперські повчання без будь-якого на те обґрунтування не тільки про український борщ, а й про вареники:

«Культовое блюдо украинской кухни, по одной из версий, имеет турецкие корни. Было время, когда украинцы и турки плотно «общались», воевали, вернее. И если турок казаки не любили, то их блюдо, носившее название **дюш-вара**, пришлось им по вкусу. **Дюш-ваша** представляли собой маленькие варёные пирожки из пресного теста с начинкой. Но в Украине дюш-ваша переименовали в **вара-ники**, а позже в **вареники** и, конечно же, готовят стали на свой лад – со шкварками, цибулей, бульбой, вишнями».

Кстати, в азербайджанской кухне и сейчас есть яство – дюшбара, – внешне напоминающие маленькие вареники или пельмени.

Разнообразие начинок

Самыми распространенными являются начинки из картофеля с жареным луком, из тушеной капусты, из творога, вишни, а также из печени или мяса. Но есть начинки, которые характерны для определенных регионов страны. Так, в Карпатах готовят вареники с овечьей брынзой, на Полесье – с толченой фасолью и пшенной кашей, на Волини любят вареники с гречкой и сыром, а на Полтавщине в качестве начинки готовят фасоль с перетертой калиной.

В середине 19-го века во время поста готовили вареники с урой – перетертым, пережаренным и запаренным в кипятке льняным или конопляным семенем. Иногда вместо семян льна и конопли использовали жмых, оставшийся после отжима масла.

Известен способ готовить вареники «с песком», который используют издавна. Для такой начинки вытапливают сало до образования хрустящих золотистых шкварок. Затем в шкварки начинают всыпать понемногу муку, делают это до тех пор, пока не образуется густая масса, которой и начиняют вареники.

Бывший президент Украины Кравчук Л.М. увлекался поиском рецептов вареников из древних манускриптов и среди прочих, весьма оригинальных, были вареники с м'якотью фейхоа, с в'яленими бананами, со щитовидними железами летучих мишей, с языками жар-птицы, крабами и уграми, изюмом и чайными листьями» [УФВ].

Як бачимо, вельми солодко подаються українські вареники з позиції повчання «північного старшого брата» і щодо начинки, і щодо улюбленої страви президента і, дійсно, не викликають сумніву, але про походження назви підкидають «версію» турецьку: *дюр-вара / дюр-ваши*, яку українці перейменували (невідомо з яких джерел? – А.П.) на *вареники*. Про такі науково необґрунтовані погляди в українців є прислів'я: «*Похожа свиня на коня та шерсть не та*». Адже наші пращури, як свідчать стародавні писемні пам'ятки, фольклор, уміли варити смачні страви і мали свою назву, пов'язану з процесом приготування досліджуваної страви: стсл. **варити** – псл. *variti* 'варити', пов'язане з *vьreti* «кипіти»; споріднене з лит. *vėrdu*, *virti* 'бурлити, кипіти', лтс. *verdu*, *virti* 'кипіти' [ЕСУМ, 1, с. 332; ЭСРЯ, 1, с. 273].

ВАРЕНИИУС – *состіо, ѣвѣна*: – И се же пакы дрьвомъ нѣколи приготованомъ не соущемъ на потребу варениа шедъ келарь Ѳеодоръ къ блженуоуому Ѳеодосію, гліа. *Нест. Жит. Ѳеод.* 14; – *пища, кушаніе, состіо, ѣвѣна*: Свари же Иіаковъ варенье. *Быт. XXV. 29. по сп. XIV в.* (ср. сокъ лящень). Варение съмрътно. *Изб. 1073 г.* Едино оубо вареніе с маслом, друоуге же обварено без масла. *Церк. Уст. XV в. (Лавр. 49).*

ВАРЕНИКЪ – дорогой камень: – А вареникъ знати: хоти красень, ино цѣлое мѣсто свѣтитъ бѣло, какъ і всякой хрусталь. *Торг. Кн. XVI-XVII в. (Савв. 186)* [Срезневський, 1893, с. 227].

Отже, в писемних пам'ятках засвідчено досліджуваний компонент з наявними для того часу варі-

антами морфологічних форм і певною семантикою. Але те, що *вареник* – «дорогий камінь» викликає сумнів щодо такого тлумачення цього фрагментарного контексту, оскільки це слово функціонувало вповодж віків і широко використовувалося:

а) у фразеологічних сполученнях: *намазати вареника дьогтем* 'зіпсувати стосунки'; *пригощати варениками з дьогтем* 'приймати негостинно' [Левченко 2007, с. 13];

б) прислів'ях і приказках: *Були вареники, та на вербу повтікали; Варенькы доведуть, шо й хлиба не дадутъ.* 253.*Упродовж Масниці народ ласує „варениками” з солоним сиром і „млынцями” з пшеничної і пшоняної муки з маслом, від чого склалося прислів'я. *Варенькы йисты.* Весільний обряд сватання. 216; вареники їсть Б 217. *Молодь мисить, ліпить, варить вареники й подає їх на стіл [ФПС СС, с. 53]; *Вареники-хваленики, всі вас хвалять та не всі варять!* [СМ, с. 199]; *Сякі-такі вареники, а все ж краці галушок. Благодареники за вареники, каші не їв, борщу не бачив!* [УНП, с. 391, 394]. *В один вареник не можна весь сир вбгнати* [АА]. *Плаває, як вареник в маслі. Казав дід бабі: «Якби сир та масло, то вареників наварила б, тільки що ж, – борошна нема». Дурниці вареники й варениці, інша справа борщ, – хоч поганий, так до біса! Як молодим бував, то сорок вареників з'їдав, а тепер хамелю-хамелю і насилу п'ятдесят умелю* [Нс..., с. 41, 58–59, 138]; *Аби рот не гуляв, так вареником заткнути. Беззубий – хамелю, хамелю, а вареники з сиром умелю. Вареники ті самі, та інша макітра. Вже й дрова і вода, коли б сир і мука, то би вареників наварила! Діло – вареники. Догадавсь – та й вареники в шапку. Пустяки вареники з маслом; світ, то мій борщ: хоч поганий, та до біса. Почекайте, вареники, прийде на вас масниця. Ріж мою душу вареником до подушки! Рятуйте хоч вареником! Сметаною вареників не зіпсуєш. Який хват до вареників! Як молода була, по сорок вареників їла, а тепер і сімдесят мало* [ПП, с. 319–320];

в) жартівливих приспівках: *У долоні ріжете, вареники їжете, щоб долоні щиміли, щоб ми знали шо їли* [Аркушин 2015, с. 37];

г) обрядово-традиційних звичаях: *«Дівчата готували вареники з сиром. На вечерю запрошували і хлопців. Така сходка називалася «пирхуни», бо серед вареників із сиром обов'язково мали бути і вареники, начинені борошном. Та парубки знали про це і намагалися скуштувати лише справжній виріб. Тільки не завжди їм це вдалося. Хлопців, яким потрапили вареники з борошном, довгий час дражнили «пирхунами»* [Скуратівський 1990, с. 115];

д) українських народних і сучасних піснях: *«А мій милий вареничків хоче», «Українські вареники»* [Пустовський 2016, с. 33];

е) загадках: *Химерний, маленький, бокастий, товстенький, чимось смачним напхався, в окропі купався, в дірку впав – і пропав* [СМ 1966, с. 34];

ж) дитячому фольклорі (колядки та щедрівки, лічилки):

*Щедрик-ведрик
Дайте вареник,
Грудочку кашки,*

Кільце ковбаски,
А ще й вареничку,
А ще й паляничку,
А ще й на дохід
Паляницю й хліб,
Решето вівса,
А зверху ковбаса!
Добрий вечір! [ДФ 1986, с. 182];

Щедрик-ведрик,
Дай вареник
Ще й ковбасу, -
То на цей рік
Корову попасу [ДФ 1986, с. 200];

Місяченьку, мій братику,
Зійди рано, постій мало,
Поки я бички позапрягаю,
Жито-пшеницю порозсіваю.
Роди, боже, жито й пшеницю
Без кукілю, без метлиці,
А нам, діткам, по варениці
[ДФ 1986, с. 201–202];

Мидір, Сидір і Каленик
Збудували тут куреник.
У куренику сидять
По варенику їдять.
В нас вареників немає,
Хто жмуритись починає? [ДФ, с. 266];

ж) художніх творах: «У Січі краще: є де харч придбати. То, звичайно, власники зимівників частенько згараздили січову старшину: і гостинці надсилали, і в гості запрошували. А Іван Дмитрович (Сірко – А.П.), як і всі ми, знав смак і страви зі свіжою, і кулішу з салом, і вареників у сметані.

Окрім загальнопоширеного слова *вареник* і його варіантів, у живому народному та писемному діловому мовленні, художній літературі широко використовуються антропоніми з певними стилістичними прийомами:

а) у прозі: *Аж ось – не знать звідкіль узялась*

на селі чутка, що він ні Хруці, ні Притика, а прями-сінько-таки **Іван Вареник** – кріпак пана Польсько-го, що панував у Пісках [Мирний 2006, с. 18].

– *Питайте он того, – одказує чоловік у московській одежі, тикаючи пальцем на Чіпку. – Ми оце порішили: отаманом його наставити.*

– *Хто ж то? – питає москаліха, прикро дивлячись на Чіпку.*

– *Щось, мов знайоме, здається?*

– *Чого ти, тітко, обдивляєшся мене, як вовка? Я такий же, як і всі, – каже Чіпка, не видержавши пильних оглядин.*

– *Та я немов тебе де бачила?*

– *Може, й бачила... не знаю.*

– *Чи не **Варениченко**?*

– *Може й він...*

– *Хто **Варениченко**? – пита москаль, увійшовши з Сидором у хату.*

– *Та ось – цей! – указує москаліха на Чіпку.*

– *Ні, жінко, – каже, усміхаючись, москаль: – то, мабуть, обух або довбня, а не **вареник**. Не так він від одного замаху вложив того кацапа, що в Гершка ночував. А кацап – я тобі скажу – все одно, що ведмідь... Як піймав мене в лабети, як придавив, – то в мене й дух у п'яти заліз! Добре знаю, що, коли б не він, – тільки б і світа бачив... Хіба б, може, одні кісточки привезли додому, – та й ті не цілі: потроцив би проклятий ведмеда... От же, спасибі, виручив!.. [Мирний 2006, с. 247];*

б) поетичних гуморесках:

– *А мені, – Панько **Вареник***

Всюди вихвалявся, –

Від татуса (він – священик!)

Розум передався

Хлопці кажуть

– Від старого

Щось ти взяв у спадок,

Але ж, голубе, у нього

Вас було десяток! [Ребро 2000, 3, с. 106].

Це слово активно використовується в заголовках майстрами художнього слова, акумулюючи глибокий зміст творчого задуму автора:

Степан Руданський «**Варенікі, варенікі**»:

Сидить москаль на прилавку,
Прищурює очі.
Так і знати, що псявіра
Вареників хоче.

Хоче бідний вареників,
То й ніщо питати!
Та тільки їх по нашому
Не вміє назвати.

«Хазяюшка, галубушка! –
Став він говорити –
Сварі-ка мне вот етово!..»
«Та чого зварити?»

«Да сентаво... как бїш, ево
У вас називают?»

Уш с глаз далой – так с памяти!
Вон ентакой бес-то!..
Да знаеш лі: ентак сир-то,
А на сире тесто...»

«Та бог його святий знає
І добрії люди.
Сир у тісті?.. хіба, може,
Чи не пиріг буде?»

«Да не пірог, галубушка!..
Екая досада!..
Да знаеш лі, туда масла
Да сметани нада!..»

А вона-то добре знає,
Чого москаль хоче,

Вот, что, знаеш... берут тісто,
сиром накладают...»

«Та бог його святий знає
Що вам, служба, може!
Тісто сиром накладають, –
То галушки, може?»

«Не галушкі, не галушкі,
Я галушкі знаю.
Сварі-ка мне, галубушка...
Всьо, біш, забиваю...»

Та чекає барабана,
Заким затуркоче.

Як почула барабана, –
Слава тобі, боже! –
Та й говорить москалеві:
«Вареників, може?»

Аж підскочив москалина,
Та ніколи ждати...
«Варенікі, варенікі!»
Та й пішов із хати

[Руданський 1972, I, с. 144–145]

Микола Кузьменко «*Вареник*»:

Вареничокъ билый,
Маслычкомъ польтый,
Якый же ты гарный,
Якый смаковытый!
Хто тебе прыдумавъ
Робыты, ще й з сыру,
Тому честь и дяка
Видь усёго мыру.
Хто тебе не любе
Втихонько ты наша?
Ты смачнише каши!
Або й медь... Здаецця,
Що вже липше ёго?
А не те!.. Ты краще,
И мылишь, ій-Богу!
Тоби й борщъ із саломъ,
И мясо хымерне,
Й галушки гречани –

Все зъ дороги звене,
Бо ты ж пань найстаршый
Видь всякой йжи.
Всяк, хто покуштуе –
И губкы обльже.
Не кидай нас, друже, –
Будь завжди ты зъ намы,
Не водься тилькы
Ты съ тымы панамы, –
Там живе твий ворогъ:
Блын рябий, ледачий,
То ты тилькы й гарный,
Поки ще гарячий;
Та й то ёго люблять
Рады оселедця,
Та ваксы тіен,
Що икрою зветця

[Кузьменко 1889, с. 69]

Петро Ребро «*Плач над варениками*»

Ой, вареники пшеничні,
Ви ж бо мученики вічні!
Що ви тільки не терпіли –
Ув окропі ви кипіли,
Сиром вам боки напхали,

Маслом очі заливали
Чи жбурляли у сметану.
Я з макітри вас дістану,
Медом напою в тарілці
Й з'ім, щоб плавали в горілці!

[Ребро 2000, с. 307]

Павло Глазовий «*Нерозумні вареники*»:

Наварила господиня
Вареників зранку.
Щоб узяти їх на службу,
Поклала у банку.
А вареник, що у банці
Опинивсь найнижче,
Взяв та й репнув під вагою,
Аж сир з нього свище.

Гірко скаржитесь вареник:
Доле моя клята!
Навіщо ви роздавили
Свого ж таки брата?
Чи комусь тут заважав я?
Чи вам місця мало? –
Як свій свого не жаліє,
То пиши: пропало.

[Глазовий 1997, с. 23].

Вареничні озаглавлення використовував Володимир Окунь «*Вареник у маслі*» та інші майстри художнього слова.

На основі загальноживаного в народнорозмовній мові компонента *варен-* утворилися прізвиськові назви, які з часом закріпилися за їх носіями як прізвиська: *Вареник*, *Вреников*, *Варенов*, *Варенчук*, *Варенюк* [Глуховцева, 2011, I, с. 155], *Вареник*, *Варениченко*, *Варенько* [Горп., Корн., 2012, с. 171], *Вареник*, *Варе-*

ников [Падалка, 2010, с. 275], *Варениця* [Редько 1966, с. 98], *Вареник*, *Варенеця*, *Варенико*, *Вареников*, *Варенчук* [СПЧ, 2002, с. 66], *Гринець Варениченко*, *Васил Варениця*, *Улас Варениченько*, *Иванъ Вареник*, *Дмитро Варениченко* [Реєстр, 1995, с. 227, 278, 319, 333, 356], *Вареник* [Укр. слово, 19-25.12. 2012, с. 10], *Вареницин* *Warenicyn* (19XIX282) – *Warenic -yn* < *Варениця*; *патр. -нос. н*; *Вареницький* *Warenicki* – *Врениць-к -ий* < с. Варениці [Фаріон 2001, с. 154, 155].

Досить активно побутує це слово і в прізвиськах сучасного комунікативного простору, характеризує носіїв за схожістю зовнішніх ознак, співзвучністю, способом приготування, споживання тощо, як-от:

Варе'ник, а, ч. – любить *варе'ники* з сиром (БалЗ, ВасВ.ВесВ, ДніпрВ, Зап., ШевВ).

Варе'ник, а, ч. – за один раз з'їв багато *варе'ників* (ТарасЦ).

Варе'ник, а, ч. – якимось хотів зварити *варе'ників*, але не зміг їх наліпити (Пол.).

Варе'ник, а, ч. – товстий, як *варе'ник* (Орд.).

Варе'ник, а, ч. – має губи товсті, як *варе'ники* (Зап.).

Варе'ник, а, ч. – має вуха схожі на *варе'ники* (Зап.).

Варе'ник, а, ч. – має широке, своєрідної форми (як *варени'ця*) обличчя (Син.).

Варе'ник, а, ч. – від прізвища *Варени'ця* (ФедН).

Варе'ник, а, ч. – від прізвища *Варени'ця* (Слав.).

Варе'ник, а, ч. – від прізвища *Варени'чка* (ТТуз.).

Варе'ник, а, ч. – (вона) від прізвища *Варя'ник* (ГригП).

Варе'ник, а, ч. – від такого ж прізвища (Верб.).

Варе'ник, а, ч. – від прізвища *Ва'ренко* (Авг.).

Варе'ник, а, ч. – від прізвища *Галу'шка* (Зап.).

Варе'ник, а, ч. – від прізвища *Галу'шко* (ВелБ).

Варе'ник, а, ч. – від імені *Вале'рик* (*Валерій*, за співзвучністю) (МарЗ).

Варе'ники, ів, мн. – родина, батько якої дуже любить *варе'ники* (Прим.).

Варени'чка, и, ж. – вухата; вуха, як *варени'чки* (Тракт., ГригС).

Варе'ниха, и, ж. – любить готувати *варе'ники* (Слав.).

Варену'ха, и, ж. – *варить* самогон (ВасВ) [Чабаненко, 2005, с. 76–77].

Такі прізвиськові та прізвищні назви утворювалися за допомогою суфіксів: **-ик:** *Вареник*; **-ик-ов:** *Вареников*; **-их:** *Варениха*; **-ец(я):** *Варенец(я)*; **-иц(я):** *Варениця*; **-иц-ин:** *Вареницин*; **-ицьк(ий):** *Вареницький*; **-ич-енк(о):** *Варениченко*; **-ич-снк(о):** *Варениченко*; **-ич-к(а):** *Вареничка*; **-к(о):** *Варенько*; **-ов:** *Варенов*; **-ух(а):** *Варенуха*; **-ч-ук:** *Варенчук*; **-юк:** *Варенюк*.

Зрідка трапляються такі мовні одиниці, в яких зберігаються фонетичні риси місцевого мовлення. Так, наприклад, прізвище **Фареник Л.Ю.** зафіксоване в рейтинговому списку студентів Уманського державного педагогічного університету імені П. Тичини від 14.07.2017 р. та лексичні діалектизми: **пир'іх** – *вареник* [ЗДБ, 2002, с. 78].

Серед носіїв українських прізвищних назв маємо ряд видатних постатей:

а) майстри художнього слова: **Вареник** Наталя Володимирівна (26.03.1958, м. Біла Церква Київ. обл.) – письменниця, журналіст. Член НСПУ [ЕСУ, 2005, 4, с. 79–80];

б) майстри українського живопису і народної творчості:

Бучинська-Варення Емілія Миколаївна (20.05.1956 м. Косів, нині Івано-Франківської обл.) – живописець, педагог. Член НСХУ з 1989 [ЕСУ, 2004, 3, с. 675];

Варениця Марія Михайлівна (25.VII.1947, с. Стінка Терноп. обл.) – українська вишивальниця, заслужений майстер народної творчості УРСР з 1985 [МУ, с. 101];

Варення Микола Романович (25.X. 1917, с. Калинове, нині смт Попаснянського р-ну Луган. обл. – 23.06.2001, м. Івано-Франківськ) – український живописець і графік, педагог, заслужений художник УРСР з 1987 [МУ, 1992, с. 101; ЕСУ, 2005, 4, с. 80];

Варення Микола Васильович (20.05.1942, м. Каганович Ворошилогр. обл., нині Попасне -2 Луган. обл.) – живописець, педагог, член НСХУ з 1977 [ЕСУ, 2005, 4, с. 80];

в) медицини:

Варенуха Микола (1827–75), військовий хірург; один з перших українців-отолярингологів 19 ст. [ЕУ, I, с. 208];

Варенко Юрій Степанович (18.10.1929 с-ще Костянтинівка, нині місто Донецької обл.) – лікар. Доктор медичних наук (1975), професор [ЕСУ, 2005, 4, с. 80];

г) історичних подій і постатей у боротьби з поневоловачами:

Вареніці повстання 1664-65 – селянсько-козацький виступ проти шляхетської Польщі на Правобережній Україні під проводом **В. Варениці**. У повстанні брало участь близько 30 тис. селян і козаків, очолюваних кальницьким полковником В. Вареницею та козаком **Сулимкою**. Польсько-шляхетські війська зруйнувало фортеці Ставище та Лисянку і жорстоко придушило повстання. Сулимку захопили в полон і стратили. Варениця загинув 1665 в бою під Кальником [УРЕ, 1978, II, с. 123–124];

д) науковці в галузі біології:

Варениця Євген Терентійович (7.10.1912 с. Товмач, нині Шполянського р-ну Черкас. обл. – 4.03.2002, Москва) – вчений-селекціонер. Доктор біологічних наук (1959), професор, чл.-кор. ВАСГНІЛ (1964) [ЕСУ, 2005, 4, с. 80].

У розмаїтті топонімів теж зустрічається цей мовний компонент як пам'ятка запорозького козацтва в заселенні Кубані: **Варениківська** (VIII-18) станиця над долішньою Кубанню, районний центр Краснодарського краю РСФСР [ЕУ, 1993, I, с. 208].

Висновки. Ілюстративний матеріал дає змогу осмислити значення загальноновживаних та антропомічних одиниць в усному й писемному мовленні, що свідчить про глибокі й сталі витоки цього самобутнього мовного компонента, який у процесі історичного формування набув не тільки номінативних функцій, а й стилістичних особливостей у народній творчості та художній літературі. А *вареники* поряд з іншими українськими стравами здобули міжнародне визнання: «У кухнях народів світу етнічним символом з прикметником «український» визначають «український борщ», «українські вареники», «українські галушки», «українські гречаники», «українська горілка» [Савчук 2004, с. 404].

Література

1. АА – Авторський архів.
2. Аркушин – Аркушин Г. «Всього на світі хватає...» (фольклор, звичаї та обряди Західного Полісся у діалектологічних записах): [вибране]. Луцьк: Вежа-Друк, 2015. 221 с.
3. Глазовий – Глазовий П. Сміхослов. Коштом Нілі та Богдана Ващинських. США, Флорида, 1997. 300 с.
4. Горп., Корн. – Горпинич В.О., Корнієнко І.А. Антропонімія Дніпровського Припоріжжя і суміжних регіонів України: монографія. 2-ге вид., доп. й виправл. Дніпропетровськ-Миколаїв, 2012. 232 с.
5. Глуховцева – Глуховцева К.Д. Словник прізвищ жителів Луганщини: у 2-х т. Луганськ: вид-во ДЗ «ЛНУ імені Тараса Шевченка», 2011. Т. 1. 388 с.
6. ДФ – Дитячий фольклор / Упоряд. і передм. Г.В. Довженок. Київ: Дніпро, 1986. 304 с.
7. ЕСУ – Енциклопедія Сучасної України. Т 3. Київ, 2004. 675 с.; Т. 4. Київ, 2005. 692 с.
8. ЕСУМ – Етимологічний словник української мови: в 7 т. Т. 1. Київ: Наукова думка, 1982. 631 с.
9. ЕУ – Енциклопедія українознавства: в 11 т. Т. 1, Львів: НТШ, 1993. 396 с.
10. ЗДБ – Яким М., Зубрицька М. З діалектології Бойківщини: іменникова словозміна, іменникова фразеологія. Дрогобич: Коло, 2002. 148 с.
11. Кузьменко – Кузьменко М.Л. Дозвиля. 1888–1889 р. Катеринослав, 1889.
12. Левченко – Левченко О.П. Символи у фразеологічних системах української та російської мов: лінгвокультурологічний аспект: автореф. на здобуття наук. ступеня доктора філол. наук. Київ, 2007. 40 с.
13. Мирний – Мирний Панас. Хіба ревуть воли, як ясла повні?: Роман з народного життя. Харків: Фолю, 2006. 350 с. (Укр. класика).
14. МУ – Митці України: Енциклопедичний довідник. Упоряд.: М.Г. Лабінський, В.С. Мурза. За ред. А.В. Кудрицького. Київ: УЕ, 1992. 848 с.
15. Нс... – Народ скаже – як зав'яже. Українські народні прислів'я, приказки, загадки / Упоряд. та передмова Н.С. Шумади. Київ: Веселка, 1971. 227 с.
16. Падалка – Падалка Р. Динаміка прізвищ Донецької Слов'янщини: монографія та словник. Київ – Дніпропетровськ: АНВОУ, 2010. 276 с.
17. ПП – Прислів'я та приказки: Природа. Господарська діяльність людини. АН УРСР. Інститут мистецтвознавства, фольклору та етнографії ім. М.Т. Рильського; Упоряд. М.М. Пазяк; Відп. ред. С.В. Мишанич. Київ: Наукова думка, 1989. 480 с.
18. Пустовський – Пустовський І. Українські вареники: пісня. Вивчаємо українську мову та літературу. 2016. № 1–2.
19. Ребро – Ребро П. Вибрані твори: в 5-ти томах. Т. 3. Козацькі жарти. Запоріжжя: Хортиця, 2000. 396 с.
20. Редько – Редько Ю.К. Сучасні українські прізвища. Київ: Наукова думка, 1966. 214 с.
21. Реєстр – Реєстр Війська Запорозького 1649 року. Підготував до друку О.В. Тодійчук та ін. Київ: Наукова думка, 1995. 592 с.
22. Руданський – Руданський С. Твори в трьох томах. – Т. 1. Київ: Наукова думка, 1972. 547 с.
23. Савчук – Савчук Б. Українська етнологія. Івано-Франківськ: Лілея-НВ, 2004. 559 с.
24. СМ – Скарби мудрості. Українські народні казки, легенди, анекдоти, загадки, прислів'я та ін. Київ: «Радянська школа», 1966. 219 с.
25. Скуратівський – Скуратівський В. Г. Погостини. Київ: Веселка, 1990. 280 с.
26. СПЧ – Словник прізвищ: практичний словозмінно-орфографічний (на матеріалі Чернівеччини). Чернівці: Букрек, 2002. 424 с.
27. Срезневський – Срезневский И.И. Материалы для словаря древнерусского языка по письменным памятникам. Т. 1. С.-Петербург. 1893. 1419 с.
28. УНП – Українська народна приказка. Київ: Держлітвидав, 1936. 578 с.
29. УРЕ – Українська радянська енциклопедія: в 12 т., вид. 2-е. Т. 2. Київ: Головна редакція української радянської енциклопедії, 1978. 542 с.
30. УФВ – Удивительные факты о варениках, знать которые стоит каждому украинцу. URL: <https://foodandmood.com.ua/uamade/1137308-udivitelnye-fakty-o-varenikakh-znat-kotorye-stoit-kazhdomu-ukraintsu> с. 1–3. 29.11.2020
31. Фаріон – Фаріон І. Українські прізвищеві назви Прикарпатської Львівщини наприкінці XVIII–XIX ст. (з етимологічним словником). Львів: Літопис, 2001. 371 с.
32. ФПССС – Фразеологічно-паремійний словник Східної Слобожанщини XIX століття. В.Д. Ужченко, Д.В. Ужченко, Н.О. Барвіна та ін.; за ред. В.Д. Ужченка; ДЗ «Луган. нац. ун-т імені Тараса Шевченка». Луганськ: Вид-во ДЗ «ЛНУ імені Тараса Шевченка», 2013. 288 с.
33. Фасмер – Фасмер М. Этимологический словарь русского языка: в 4-х томах / под. ред. Б.А. Ларина. Москва: Прогресс, 1964. Т. 1. 562 с.
34. Чабаненко – Чабаненко В. Прізвиська Нижньої Наддніпрянщини (словник): у 2-х кн. Книга 1. Запоріжжя, 2005. 260 с.

References

1. AA – Avtorskyi arkhiv [Author's archive].
2. Arkushyn – Arkushyn H. (2015) “Vsoho na sviti khvataie...” (folklor, zvychai ta obriady Zakhidnoho Polissia u dialektolohichnykh zapysakh) [«Everything in the world is enough...» (folklore, customs and rituals of Western Polissya in dialectological records)]: [vybrane]. Lutsk: Vezha-Druk. 221 s. [in Ukrainian].
3. Hlazovyi – Hlazovyi P. (1997) Smikhoslov [Laughing]. Koshtom Nili ta Bohdana Vashchynskykh. SSHa, Floryda. 300 s. [in Ukrainian].
4. Horp., Korn. – Horpynych V.O., Korniienko I.A. (2012) Antroponimiiia Dniprovskoho Pryporizhzhia i sumizhnykh rehioniv Ukrainy [Anthroponymy of the Dnieper Coast and adjacent regions of Ukraine]: monohrafiia. 2-he vyd., dop. y vypravl. Dnipropetrovsk-Mykolaiv. 232 s. [in Ukrainian].
5. Hlukhovtseva – Hlukhovtseva K.D. (2011) Slovnyk prizvyshch zhyteliv Luhanshchyny [Dictionary of surnames of Luhansk region residents]: u 2-kh t. Luhansk: vyd-vo DZ «LNU imeni Tarasa Shevchenka». T. 1. 388 s. [in Ukrainian].
6. DF – Dytiachyi folklor (1986) [Children's folklore] / Uporiad. i peredm. H.V. Dovzhenok. Kyiv: Dnipro. 304 s. [in Ukrainian].
7. ESU – Entsyklopediia Suchasnoi Ukrainy (2005) [Encyclopedia of Modern Ukraine]. T. 3. Kyiv, 2004. 675 s.; T. 4. Kyiv. 692 s. [in Ukrainian].
8. ESUM – Etymolohichnyi slovnyk ukrainskoi movy (1982) [Etymological dictionary of the Ukrainian language]: v 7 t. T. 1. Kyiv: Naukova dumka. 631 s. [in Ukrainian].
9. EU – Entsyklopediia ukrainoznavstva (1993) [Encyclopedia of Ukrainian Studies]: v 11 t. T. 1, Lviv: NTSh. 396 s. [in Ukrainian].
10. ZDB – Myron Ya., Zubrytska M. (2002) Z dialektolohii Boikivshchyny: imennykova slovozmyna, imennykova frazeolohiia [From the dialectology of Boykivshchyna: noun word change, noun phraseology]. Drohobych: Kolo. 148 s. [in Ukrainian].
11. Kuzmenko – Kuzmenko M.L. (1888–1889) Dozvyllia [Leisure]. Ekaterynoslav'. [in Ukrainian].
12. Levchenko – Levchenko O.P. (2007) Symvoly u frazeolohichnykh systemakh ukrainskoi ta rosiiskoi mov: linhvokulturolohichnyi aspekt [Symbols in phraseological systems of Ukrainian and Russian languages: linguistic and cultural aspect]: Avtoref na zdobuttia nauk. stupenia doktora filol. nauk. Kyiv. 40 s. [in Ukrainian].
13. Myrnyi – Myrnyi Panas. (2006) Khiba revut voly, yak yasla povni? [Do the oxen roar when the manger is full?]: Roman z narodnoho zhyttia. Kharkiv: Folio. 350 s. (Ukr. klasyka) [in Ukrainian].
14. MU – Myttsi Ukrainy: Entsyklopedychnyi dovidnyk (1992) [Artists of Ukraine: Encyclopedic reference book]. Uporiad.: M.H. Labynskyi, V.S. Murza. Za red. A.V. Kudrytskoho. Kyiv: UE. 848 s. [in Ukrainian].
15. Ns... – Narod skazhe – yak zaviazhe. Ukrainski narodni pryslivia, prykazky, zahadky (1971) [The people will say how to tie. Ukrainian folk proverbs, sayings, riddles]. Uporiad. ta peredmova N.S. Shumady. Kyiv: Veselka. 227 s. [in Ukrainian].
16. Padalka – Padalka R. Dynamika prizvyshch Donetskoï Slovianshchyny: monohrafiia ta slovnyk (2010) [Dynamics of surnames of Donetsk Slavic region]. Kyiv-Dnipropetrovsk: ANVOU. 276 s. [in Ukrainian].
17. PP – Pryslivia ta prykazky: Pryroda. Hospodarska diialnist liudyny (1989) [Proverbs and sayings: Nature. Human economic activity]. AN USSR. Instytut mystetstvoznavstva, folkloru ta etnohrafii im. M.T. Rylskoho; Uporiad. M.M. Paziak; Vidp. red. S.V. Myshanych. Kyiv: Naukova dumka. 480 s. [in Ukrainian].
18. Pustovskyi – Pustovskyi I. (2016) Ukrainski varenyky: pisnia [Ukrainian dumplings: a song]. Vychaiemo ukrainsku movu ta literaturu. № 1–2 [in Ukrainian].
19. Rebro – Rebro P. (2000) Vybrani tvory [Selected works]: v 5-ty tomakh, t.3. Kozatski zharty. Zaporizhzhia: Khortytsia, 2000. 396 s. [in Ukrainian].
20. Redko – Redko Yu.K. (1966) Suchasni ukrainski prizvyshcha [Modern Ukrainian surnames]. Kyiv: Naukova dumka. 214 s. [in Ukrainian].
21. Reiestr – Reiestr Viiska Zaporozkoho 1649 roku (1995) [Register of the Zaporozhian Army of 1649]. Pidhotuvav do druku O.V. Todiichuk ta in. Kyiv: Naukova dumka. 592 s. [in Ukrainian].
22. Rudanskyi – Rudanskyi S. (1972) Tvory v triokh tomakh [Works in three volumes]. T. I. Kyiv: Naukova dumka. 547 s. [in Ukrainian].
23. Savchuk – Savchuk B. (2004) Ukrainiska etnolohiia [Ukrainian ethnology]. Ivano-Frankivsk: Lileia-NV. 559 s. [in Ukrainian].
24. SM – Skarby mudrosti. Ukrainski narodni kazky, lehendy, anekdoty, zahadky, pryslivia ta in. (1996) [Treasures of wisdom. Ukrainian folk tales, legends, anecdotes, riddles, proverbs, etc.]. Kyiv: Radianska shkola. 219 s. [in Ukrainian].
25. Skurativskyi – Skurativskyi V.H. (1990) Pohostyny [Feasts]. Kyiv: Veselka. [in Ukrainian].
26. SPCh – Slovnyk prizvyshch: praktychnyi slovozmynno-orfohrafichnyi (na materialii Chernivechchyny) (2002) [Dictionary of surnames: practical word-change-orthographic (on the material of Chernivtsi region)]. Chernivtsi: Bukrek. 424 s. [in Ukrainian].
27. Sreznevskyi – Sreznevskyi I.I. (1893) Materialy dlia slovaria drevnerusskogo yazyka po pismennym pamiatnikam [Materials for the dictionary of the Old Russian language on written monuments]. T. 1. S.- Peterburg. 1419 s. [in Russian].

- 28.UNP – Ukrainska narodna prykazka (1936) [Ukrainian folk saying]. Kyiv: Derzhlitvydav. 578 s. [in Ukrainian].
- 29.URE – Ukrainska radianska entsyklopediia (1978) [Ukrainian Soviet Encyclopedia]: v 12 t., vyd. 2-e. T. 2. Kyiv: Holovna redaktsiia ukrainskoi radianskoi entsyklopedii. 542 s. [in Ukrainian].
- 30.UFV – Udivitelnye fakty o varenykakh, znat kotorye stoit kazhdomu ukrainsu [Amazing facts about dumplings that every Ukrainian should know]. URL: <https://foodandmood.com.ua/uamade/1137308-udivitelnye-fakty-o-varenikakh-znat-kotorye-stoit-kazhdomu-ukrainsu>.
- 31.Farion – Farion I. (2001) Ukrainski pryzvyshchevi nazvy Prykarpatskoi Lvivshchyny naprykintsi XVIII–XIX st. (z etymolohichnym slovnykom) [Ukrainian surnames of Prykarpattia Lviv region at the end of 18th–19th centuries (with etymological dictionary)]. Lviv: Litopys. 371 s. [in Ukrainian].
- 32.FPSSS – Frazеологічно-паремієні словник Шкідної Слобожанщини KhIKh stolittia (2013) [Phraseological and paremic dictionary of Eastern Slobozhanshchyna of the 19th century]. V.D. Uzhchenko, D.V. Uzhchenko, N.O. Barvina ta in.; za red. V.D. Uzhchenka; DZ «Luhан. nats. un-t imeni Tarasa Shevchenka». Luhansk: Vyd-vo DZ «LNU imeni Tarasa Shevchenka». 288 s. [in Ukrainian].
- 33.Fasmer – Fasmer M. (1964) Etimolohichesky slovar ruskogo yazyka [Etymological dictionary of the Russian language]: v 4-kh tomakh / pod. red. B.A. Larina. Moskva: Progress. T. 1. 562 s. [in Russian].
- 34.Chabanenko – Chabanenko V. (2005) Prizvyska Nyzhnoi Naddnyprianshchyny (slovnuk) [Nicknames of the Lower Dnieper region (dictionary)]: u 2-kh kn. Knyha 1. Zaporizhzhia. 260 s. [in Ukrainian].

UKRAINIAN SURNAMES WITH THE COMPONENT *varen-*

Abstract. The article is devoted to the semantics of commonly used words with the component of *varen-* and their anthroponyms in terms of linguistic and cultural problems of modern linguistics. The relevance of the work is due to the special importance of problems related to etymology, derivatology, semantics and artistic means, the elucidation of which is based on the principles and methods of cognitive and linguistic-cultural analysis. The study of such language units from the standpoint of the cognitive approach makes it possible to identify the mechanism of speech and cognitive processes ratio in identifying their semantic load. The aim of the study is to identify and analyze the semantic and cognitive features which are typical for general and anthroponymical components of the Ukrainian language based on knowledge of national-specific phenomena of material and spiritual culture of Ukrainians.

The object of the work is the value concepts realized with the help of the studied lexemes in the Ukrainian oral and written speech. The subject of research is the structural and semantic features of selected components in living folk speech, folklore, fiction and scientific literature.

The article outlines the theme and tasks of its implementation, as the media produces obsessive views on the origin of such Ukrainian national dishes as *borsch*, *varenyky*. The main focus is on highlighting the meaning of the component unit as part of the meaningful object of the concept and its nominative and stylistic function. Illustrative material was selected for the analysis, which contains stable lexical elements, dialectical features of commonly used words and anthroponyms with the component *varen-*.

Features of national identity, manifested in such linguistic phenomena that contain verbalized cultural codes and reflect the national linguistic picture of the world of the Ukrainian ethnic group, are also covered. The analysis of the studied layer of vocabulary made it possible to identify and substantiate a wide range of commonly used language units with a component of *varen-* in live folk speech and their role in the creation of the Ukrainian anthroponym.

Keywords: anthroponyms, varenyk, material and spiritual culture, nicknames, prominent figures, folklore, fiction.

© Поповський А, 2021 р.

Анатолій Поповський – доктор філологічних наук, професор кафедри українознавства та іноземних мов, Дніпропетровський державний університет внутрішніх справ, Дніпро, Україна; popovski@i.ua; <https://orcid.org/0000-0002-8117-2730>

Anatoliy Popovsky – Doctor of Philology, Professor of the Department of Ukrainian Studies and Foreign Languages, Dnipropetrovsk State University of Internal Affairs, Dnipro, Ukraine; popovski@i.ua <https://orcid.org/0000-0002-8117-2730>

ОБРАЗНО-СТИЛІСТИЧНИЙ ПОТЕНЦІАЛ АНТРОПОНІМІВ ЯК НЕВІД'ЄМНИЙ ЕЛЕМЕНТ СТРУКТУРИ ХУДОЖНІХ ТЕКСТІВ МИРОСЛАВА ДОЧИНЦЯ

Науковий вісник Ужгородського університету. Серія: Філологія.

Випуск 1 (45)

УДК 81'373.23: 82

DOI:10.24144/2663-6840/2021.1(45).397-402

Прокопович Л. Образно-стилістичний потенціал антропонімів як невід'ємний елемент структури художніх текстів Мирослава Дочинця; кількість бібліографічних джерел – 10; мова українська.

Анотація. Статтю присвячено дослідженню образно-стилістичного потенціалу антропонімів як невід'ємного елемента структури художніх текстів Мирослава Дочинця на матеріалі романів «Лис», «Криничар», «Мафтей».

Власні назви людей (імена, прізвища, прізвиська) вивчає розділ ономастики – антропоніміка. На сьогодні антропоніміка виділилася в окремий розділ мовознавства як самостійна наукова одиниця, особливо вона почала розвиватися в середині ХХ ст.

Неповторність творчості Мирослава Дочинця визначається найрізноманітнішими знахідками і проявами на різних рівнях художнього тексту: лексичному, граматичному, синтаксичному. Особливу роль у розкритті смислового спрямування творів, семантики тексту відіграють антропоніми, що свідчить про багатство виражальних засобів, філософізм, глобальний погляд на світ автора. З огляду на брак розвідок, присвячених аналізу особливостей антропонімів, постала необхідність різноаспектного вивчення мовотворчості цього автора.

Мета – розкрити образно-стилістичний потенціал антропонімів як невід'ємний елемент структури художніх текстів. Основні завдання полягали в тому, щоб виявити в художніх текстах Мирослава Дочинця антропоніми як один із ключових засобів текстотворення; проаналізувати їх образно-стилістичний потенціал, з'ясувати роль антропонімів як елементів художньо-естетичного освоєння дійсності в прозовому дискурсі.

У результаті аналізу встановлено, що антропоніми як компоненти художнього мовостилію по-різному виявляють свій текстотвірний потенціал: не тільки стають мітками, позначками, маркерами в прозовому творі, а й набувають ознак ключових слів, стають елементом метафоризації та символізації. Підтверджено думку, що виділення в складі літературно-художніх антропонімів емоційно-оцінних та інформаційно-оцінних власних назв й загальнооцінна тональність ускладнюється, оскільки їхня посилена експресія об'єднує всі компоненти задля виконання естетичної функції прозового дискурсу. Зазначимо, що таке дослідження онімного простору безмежно розширило художню палітру митця, зробило її гнучкою і багатобарвною, вивершеною і оригінальною.

Ключові слова: мовостиль, персоносфера, ономастика, оніми, антропоніми, символізація, естетизація.

Постановка проблеми. Важливою складовою концептуальної картини світу є персоносфера культури та мови, тобто сфера реальних або видуманих особистостей через образи, якими ми оцінюємо світ. Персоносфера – це своєрідна репрезентація когнітивного рівня мовної системи через призм власних імен. На думку П. Флоренського, власне ім'я в художньому творі є «категорією пізнання особистості» [Флоренський 1999, с. 28].

Власні назви, – наголошує О. Карпенко. – стають концептами, «служують організаторами ментального лексикону, координаторами ментальної картини світу» [Карпенко 2006, с. 5].

Художні тексти майстра такого рівня, як Мирослав Дочинець, привертають увагу дослідників своєю глибиною і філософічністю, психологічністю та мовним багатством. Як сьогодні ми інтерпретуємо те чи те власне ім'я в художньому творі автора, як виводимо його мотивацію, у цьому виявляється актуальність творів митця в сучасному світі, їхня живучість, здатність зацікавити читача, вплинути на почуття, принести естетичну насолоду.

Аналіз досліджень. Власні назви людей (імена, прізвища, прізвиська) вивчає розділ ономастики, який називається антропонімікою. На сьогодні антропоніміка виділилася в окремий розділ мовознавства як самостійна наукова одиниця, особливо вона почала розвиватися в середині ХХ ст. Зокрема,

українська антропоніміка цього періоду представлена монографічними дослідженнями Ю. Редька «Сучасні українські прізвища» (1966); П. Чучки «Антропонімія Закарпаття» (1970); Л. Худаша «З історії української антропонімії» (1977); В. Горпинича «Прізвища степової України» (2000). За широкою тематики та проблематики, обсягом досліджень сьогодні найпомітніші досягнення мають праці І. Фаріон «Українські прізвищеві назви Прикарпатської Львівщини наприкінці ХVIII – початку ХІХ ст.: (з етимологічними словником)» (2001); Словник прізвищ: практичний словозмінно-орфографічний (на матеріалі Чернівеччини)» (2002); Р. Падалки «Динаміка прізвищ Слов'янщини» (2010); В. Горпинича, І. Корнієнко «Антропонімія Дніпровського Припоріжжя і суміжних регіонів України» (2012) та ін.

Мета та завдання дослідження. Неповторність творчості Мирослава Дочинця визначається найрізноманітнішими знахідками і виявами на різних рівнях художнього тексту: лексичному, граматичному, синтаксичному. Особливу роль у розкритті смислового спрямування творів, семантики тексту відіграють оніми: це і антропоніми, і топоніми, і теоніми, і гідроніми, і т. ін., що свідчить про багатство виражальних засобів, філософізм, глобальний погляд на світ. Художня творчість Мирослава Дочинця в аспекті лінгвістичної проблематики була

об'єктом наукових студій О. Микитюк, А. Вегеш, Л. Прокопович та ін. З огляду на брак розвідок, присвячених аналізу особливостей онімів, постає необхідність різноаспектного вивчення мовотворчості цього автора. Зокрема, ми ставимо собі за мету – розкрити образно-стилістичний потенціал антропонімів як невід'ємних елементів структури художніх текстів Мирослава Дочинця. Зазначимо, що таке дослідження онімного простору безмежно розширило б художню палітру митця, зробило її гнучкою і багатобарвною, вивершеною і оригінальною. Завдання дослідження: виявити в художніх текстах Мирослава Дочинця антропоніми як один із ключових засобів текстотворення; проаналізувати їх образно-стилістичний потенціал, з'ясувати роль антропонімів як елементів художньо-естетичного освоєння дійсності. **Об'єкт дослідження** – художні тексти Мирослава Дочинця. **Предметом дослідження** став онімний корпус лексем у романах «Лис», «Криничар», «Мафтей».

Методологія та методи дослідження. Методи і прийоми зумовлені специфікою самого предмета дослідження, специфікою мовного матеріалу, метою і завданнями зокрема, – це метод семантико-стилістичного аналізу та метод зіставлення.

Виклад основного матеріалу. Кожен твір Мирослава Дочинця щодо номінаційної системи дуже своєрідний, вишукано неповторний. Важливу роль у них відіграють *номінації* персонажів. Власні назви стосуються не тільки їхніх носіїв, але й автора художнього твору «оскільки сам вибір власних назв, спосіб їх подачі у тексті, форми використання, характер художнього осмислення відображає психологію автора» [Бачинська, Тишковець 2017, с. 48]. Отже, вибір власних назв – справа автора. Письменник підбирає і конструює всі компоненти ономастичного простору художнього тексту. Вибір імені може бути пов'язаний не лише з художнім задумом автора, але й з жанром твору, художньою школою і стилем. Іноді ім'я може сказати більше, ніж задумав митець. Письменник вибудовує ім'ям лаконічну опуклу, зриму і влучну характеристику персонажа.

Антропоніми як компоненти художнього мовостилі по-різному виявляють свій текстотвірний потенціал: набувають ознак ключових слів, стають елементом метафоризації, символізації, тобто естетично навантажують дискурс.

Глибинний зміст закладено в символічному імені Мафтей з одноіменного роману: *Йменю мое – Мафтей. Чудне навіть на наш велемовний підкарпатський вигін, яким людність протяжить, як вихор у доброму комені. Але ймення не від Бога – від людей. А все людське – недовершене. До імені свого я й досі не звик, як пес не звекає до реп'яха за вухом. Чорноризець Авакум нарік мене так, бо заявився я в грішну сю юдолі уночі між днями апостола Матвея і великомученика Фатей. Либонь, аби не уразити жодного зі святих, Божий чоловік поєднав їх одним наріччям – Мафтей. Як перст і ніготь. Як стовп і рамено Христа. Таким трибом, народжений у присмерку ночі, ношу я в собі два сонця – для*

вчорашнього і дня завтраго. І та подвійна світність мене не сліпить [Мафтей, с. 30].

Майстер слова, звертаючись до скарбів свого народу, використовує власне ім'я персонажа Мафтей, що засвідчує глибокий сакральний зміст – *ймення не від Бога, апостол Матвей, великомученик Фатей, чорноризець Авакум, рамено Христа* та позначає авторські уподобання і рефлексії: *Моя матиця була шептучою, повивальницею і просвірницею при монастирській церкві. Се й на мене прилипло – другим назвиськом – Просвірник* [Мафтей, с. 186]. *Друге моє йменю не наречене, а доточене людьми – Проскурник. Воно теж прийшло завдяки матері. Властиво – рукам її. Як я не озирався, крім матері, нікого не видів. Сіяла муку, причиняла опару, місила формувала і пекла сама мати...* [Мафтей, с. 186]. *Вже перегодом пояснив мені Авакум чин проскури. Вона кругла, як і земля наша, як колесо вічного оберту, і поєднана двома половинками, двома сутностями – Божою і людською. Борошно, сіль і вода сполучені вогнем чистоти... Земля і небо споєні в жертвовному сонячному хлібці. Так я врешті розкусив зерно матеріної примовки: «Засвіти, Боже, з раю нашому короваю, щоб було видненько краяти дрібнесенько...»* [Мафтей, с. 186].

Загалом мовностилістичний потенціал антропоніма *Просвірник, Проскурник* спрямований на посилену інтимізацію мовлення, досягнення високого емоційного ефекту, при якому сакральний зміст доповнюється емоційно-оцінним. Автор пов'язує образний смисл «перекидаючи місток» від власного імені до пов'язаних із ними асоціацій – рід заняття матері – випікання проскур і дало друге назвисько, неофіційне, – *Проскурник*.

Як зауважує М. Наливайко: «Кожна назва ідентифікує та індивідуалізує номінований об'єкт у лексичному складі української мови. Створення власного імені (офіційного та неофіційного) є одним із різновидів кодування історично-культурної інформації, у якому відображено об'єктивне і суб'єктивне, мовне і позамовне» [Наливайко 2017, с. 74]. Неофіційні найменування – це додаткові імена, на основі яких ідентифікується та характеризується особа. Вони займають важливе місце у лексичному складі української мови. Ми дотримуємося погляду, що прізвисько – неофіційне найменування, яке дають номінатори особі чи колективі людей за індивідуальними ознаками, а також спорідненістю і свояцтвом між носієм і членами родини для ідентифікації і конкретизації. Прізвиськам притаманні індивідуальність, конотативне забарвлення, вмотивованість. Така насиченість номінаціями художнього тексту спонукає читача до роздумів і домислення персонажів і, безперечно має своє місце в системі прийомів художнього письма, а пошуки нових форм виразності в художньому дискурсі позначаються в антропоніміконі лаконізмом і доречністю вживання імен, їх узгодженістю з вимогами контексту.

Емоційно-експресивні нашарування, що їх одержали антропоніми в романі «Криничар», з одного боку, відповідають загальній тенденції вживання власних імен у художніх текстах, а з ін-

шого, – зумовлені особливостями слововживання в епічних творах. Виділення в складі літературно-художніх антропонімів емоційно-оцінних та інформаційно-оцінних власних назв і загальнооцінна тональність ускладнюється, оскільки їхня посиленна експресія об'єднує всі компоненти задля виконання естетичної функції. Власні імена людей нерідко стають свого роду мітками, позначками, маркерами в прозовому дискурсі. Зокрема, розглянемо, як змінюється, конотативно ускладнюється власне ім'я Криничар з однойменного роману. *Так мене в тій довбанці з білої шовковиці й похрестили. І то була перша в моєму житті купіль. Влена зрідка мене потому мила в помийниці, щоб не навіркливим ріс. І це помагало. Тоді з хрестиком мідним припечатали ім'я – Овферій. Досі не знаю, чи Николай вичовгав його в святцях, чи слабими очима щось наплутав? Уже звідтоді і я зиваю брати, що давали. Якщо давали. Бо сирота, як мовиться, сам собі й пуповину обрізає* [Криничар 2017, с. 30].

Я теж по писаному Овферій. Файне ім'я, сказав один мудрий чоловік, треба заслужити, як честь [Криничар 2017, с. 130].

Автор наголошує, що традиція давати ім'я ведеться з давніх-давен. Ще у віршах давньогрецького поета Гомера йшлося про те, що без імені ніхто між людей не буває – / *Хто б не родився на світ – родовита людина / чи проста / Кожному з них, породивши, батьки / надають вже імення*. Очевидно, в народі біблійне ім'я Овферій не сприймалося, не запам'ятовувалося, а тому згодом люди припечатали назвисько Кутьо (за способом життя героя серед собак): *Світ мене не приймав, люди сторонилися, а пси нараз прихистили, пригріли, мали за свого. [ ]. Що за дивні істоти! Самі без мислення, зате вгадують мислі твої. Безсловесні, а розуміють тебе з півслова, з півзвука чи навіть з погляду. За подихом твоїм, за запахом шкіри чують стрій твоєї душі, здогадуються про кожен твій крок. То не ми доглядаємо їх, вони стережуть наше життя. Вірний пес відчуває люблячого хазяїна за десятишки верст, не їсть і не спить, коли не їсться і не спиться тому* [Криничар 2017, с. 32]

Пор. в іншому контексті: *«Пес пса впізнає» – зубоскалять і поза моїми плечима, коли вбираюся в чужі двори і відв'язую щеня з мотузка чи збиваю ланець з шиї з озвірілого собачища. Зараз і тебе прив'язу до кола – скусиш, як це», – гиркаю до господаря». Так вони зліші, пане. Сторож має бути злим», – виправдовується». Злим, кажеш. – То чому дався мені в голі руки твій злий сторож?» – «Ну то ж ви єсте, – бурчить уголос, а про себе: Пес пса впізнає». але кріпляться, не суперечать, бо в кожному другому дворі мені винні. Не я їм, а вони мені. Котрому назвисько припечатали – Кутьо. Пес, що ж я його легко ношу* [Криничар 2017, с. 32].

Помітним мовно-стилістичним засобом, який реалістично зображує денотата персонажа, вказує не тільки на рід заняття, а одночасно втілює головну ідею твору, є антропонім Криничар. З одного боку, орієнтація на власне ім'я впливає на створення загального художнього тла прозового дис-

курсу, відкриває можливості метафоричних персоналізацій, аксіологічних нашарувань. Пор: *І став я криничарем [...]. Комусь орати й сіяти, комусь – рубати дерево, комусь – мурувати, а мені – дай воду. Одні її відрами черпають, другі – ситом, а я руками, бо інак не вчую її норову. У криничара два найперші струменти – прочуття і окомір. Але не просторовий, а глибинний. Інакше не пізнає жилу в глибині [...]. Вода, як і чоловік, різниться. Вода буває і пуста, і блудлива, і млява, і хвора. Міркуй далі, бийся доти, доки не нападеши справедливу жилу, що склом задзвенить на зубах, що аж скроні зведе від свіжості. Така вода й думки проміє, не лише кості. Вода як дарунок долі. І тишися тоді, як дитина: це один замочок відімкнув... а вже самі надра – тут я свій, тут я дома. Пласти читаю, як дяк Апостола [...]. Ти не повіриши, я мозком кістки чую товщину кам'яного пласта; волосиною на руці – глибину; за віддихом з рота вгадую, скільки ще копати. А вже кремій, пісок, шутер чи суглинок самі мені вказують, чим мостити стіни зрубу. Бо криниця, хлопе, не до криниці, як майстер не до майстра. Я перед тим мастаком, котрий видобав цей колодязь, доземно схилию крисаню. І за рівну без ганджу роботу, і за хитрий приховок...* [Криничар 2017, с. 158].

З іншого, – звертаємо увагу на естетизацію антропоніма Криничар, який має символічне значення – знаходити воду, копати криницю – давати життя. Зауважуємо і своєрідну синтаксичну організацію даного контексту, особливий ритмолад, де актуалізована фігура протиставлення, антитези: *Комусь орати й сіяти, комусь – рубати дерево, комусь – мурувати, а мені – дай воду*. Показова структура і семантика порівняння: *вода, як і чоловік, різниться; бийся доти, доки не нападеши справедливу жилу, що склом задзвенить на зубах, що аж скроні зведе від свіжості; вода, як і чоловік, різниться; вода як дарунок долі; пласти читаю, як дяк Апостола; криниця, хлопе, не до криниці, як майстер не до майстра*.

Антропоніми у творах Мирослава Дочинця здебільшого мають змістове наповнення, стають своєрідним, номінативним кодом; вони не є нейтральними, довільно дібраними назвами персонажів, а здебільшого це промовисті, художньо мотивовані, психологічно значущі «імена-характеристики», які певною мірою завуальовані і потребують осмислення в контексті з боку читача, дослідника або ж у межах творчості автора» [Сколоздра-Шепітко 2016, с. 103].

Цікаво, що епізодичні персонажі мають теж промовисті імена: за зовнішніми, індивідуальними ознаками, характером, звичками, родом занять: Наприклад:

– родом занять:

Кликався він Данило-Копач. Я спершу гадав, що через свою суху поставу, як надломлена тріска. Аж то з іншого дива – просто любив чоловік копати. Все життя шукав у землі якісь скарби – і все в пусті вітри. Одне добро настарав – викопав у передсілку криничку, тут і халабуду собі зліпив... [Криничар 2017, с. 100].

Гречин ніколи не питав мого імені. Зате я мучився з того, як мені називати його. І зважився якось це вияснити. «Ім'я моє десь загублене в просторі і часі. Може, тому, що я ще не гідний його мати. Можеш називати мене якоюсь буквою, котра тобі найбільш прилюбна. Сам же буквами списував стіни, підлогу й кам'яну стільницю. Він учив мене всьому помалу, наскубуючи з різних наук рясні вершки й смаковите коріння й набиваючи ними мою голову, котра – дивна річ! – не ставала з того тяжкою, а навпаки – світлішала, повнилася якоюсь веселою легкістю. Тверде зерно вчень м'якшив він прикладами з життя достойних і мудрих мужів і ніби медом перемащував його для легкостворності строкатими оповідками з вікодавніх часів [ ]. Коли я пізнав грецьке письмо, то прочитав: «Безсмертя людини в двох благах – шукати правду і творити добро». «Хто виповнив ці слова? – поцікавився я. «Піфагор, мій найперший учитель»... [Криничар 2017, с. 189–190].

– за зовнішніми ознаками:

– Я чувся обрубком, як той чоловік – півчоловіка Ілько Кривондя, що в своєму порепаному сидлі циганив на торжищі, правда, в мені відмерла верхня половина, а бідар Ілько не мав нижньої. [ ] видати той був зятим перебойцею в юності, бо першим зголосився на поклик курців повстати проти австрійців. [ ] Ілько, якому дали кобилу, летів з іншими комонниками на розпечені жерла з щербатим тесаком в руці. І в одно горло з іншими комонниками ревів: «З Богом за вітцівіцину і свободу!» Він не загадував, яку вітцівіцину і чюю свободу йде боронити, горлав, бо так чинили інші, бо так було вишито на корогві. Та й коли ти реवेश, страх виривається з тим ревом. Ядро гупнуло перед кобилою, і та стала свічкою, задріжжала на обпалених ногах. Ілько... встиг, падаючи, вхопитися мертво за попругу рукою, а зубами – за стремено. Так його й заціпило, так і волік його кінч через ціле поле з каміняччям. До стану повстанців напасник дістався з кривавими ціпами замість ніг [Криничар 2017, с. 195–196].

Як виявилось, митцеві таке ім'я дуже потрібне, воно допомагає лаконічно, опукло, рельєфно змалювати іменем людину, її улюблене заняття.

Нерідко в канві художнього твору ім'я допомагає авторові виконувати асоціативно-символічну функцію: Звали її Дорою. Родом болгарка, а ходом із-під Солуна, звідки двоє святих єдинокровних братів Кирило і Мефодій. Дорину матір турки забрали в ясир, тут вона понесла від Шібабового родака. Народилася дівчинка, що перебрала від матері християнство, так і вбиралася, примулі ходила вільною слугинею і ученицею [Криничар 2017, с. 293]. Власне ім'я Дора співзвучне з загальним іменником дора – хліб, що дають на причастя.

Загальновідомо, що антропоніми є одними з ключових засобів текстотворення, зокрема образотворення. Майстер слова має широкі можливості щодо вибору номенів для персонажів, адже «роздає найменування не новонародженим, майбутнє яких невідоме, а вже дорослим людям. Він знає характери, заняття, душевні і фізичні дані персонажів, яких

наділяє іменами. І в цій ситуації у справжнього письменника ім'я просто не може не увійти в якісь зв'язки з уже відомими властивостями персонажа і завданнями твору» [Швець 2002, с. 11].

У центрі оповіді роману «Лис» – людина безіменна, узагальнена, поіменована типовим символістським способом, людина, що діє й бореться, поставлена перед важкими життєвими проблемами, яка не підкоряється і переборює всі скрутні повороти долі. Не тільки на ім'я автор звертає увагу. Він заглиблюється в людські переживання, прагне розкрити психологію людських вчинків, докопатися до глобальних причин цих вчинків. Для автора у побудові антропонімікону все вирішує текст, і для кожного майстер знаходить свої номінаційні барви, необхідні для здійснення творчого задуму. Реальні події й важкі переживання стають основою для сюжетного розгортання, і антропонімікон вирішується в повному узгодженні з реаліями життя персонажа. Сам герой про себе згадує: «– Жив-був хлопчик. Хлопчик без роду-імені. Ні спочатку він не жив та й потім. Зрештою, життя його важко назвати життям»... [Лис 2017, с. 11]. День його народження став днем смерті його матері. «– А хлопчик вижив. Господь милосердний для сиріт» ... [Лис 2017, с. 47].

В лікарні нарекли його Іванком «А дівчата й прізвище вигадали – Неділик, бо в неділю народжений» ... [Лис 2017, с. 47].

Використовуючи різні форми найменування, автор чітко розставляє онімічні акценти – і онім не лише виконує свої основні функції – називання і позначення персонажа, виділення його з-поміж інших, а й стає яскравою художньо-образною деталлю. Такою яскравою художньо-образною деталлю є кличка Лисеня, Лис: «Першими виряджали Лисеня, бо в нього була чуйка. Він на відстані відчував ментівські засідки чи крадочки чужих, не берегових, зграй. Він був відчайдушним пролазою і в руки нікому не давався. А якщо й був спійманий і дико битий, то зятато мовчав і жодного разу не привів ворогів до підземного стану «бакланів». ... [Лис 2017, с. 47].

Пояснити мотивацію вживання цього імені в тексті досить просто, адже прізвисько Лис зазвичай дають людині, що має хитру і розумну вдачу, уміє знайти вихід з будь-якої ситуації, і таке ім'я цілком відповідає характеру, вдачі, поведінці цього персонажа: «А кличка Лисеня прилипла до нього після того, як Тухлий здибав його у піщаній норі. Стояла сльотава осінь – і малий утікач рахував дрижаки в собачій ямі, загорнувшись у діряве руде кашине ...» [Лис 2017, с. 47]. «Тухлий витяг з кишені пахучий марокканський апельсин і простягнув малому сіромасі. Той не ворухнувся. «Бери, коли дають. Біжи, коли доганяють. Бийся, коли нападають» – чвиркнув крізь зуби разом із слиною свій філософський кодекс» ... [Лис, с. 83]. «І я на тебе види маю, Лисеня, Ти кент правильний, зі стержемем, А головне – з казанком на плечах. Шушвалі всякої – як піску. А таких мало» ... [Лис 2017, с. 97]. «... Ти, Лисок – не блатна тля. Мені глядиться одним оком, що ти з благородних». «Коли чеченки Дудаєва бомбанули

літерський «обіцак», Лиса послали на розбір... Він мав усе з'ясувати, порушити «роздрай» і покарати винних. Свою роботу він робив, як завжди, вміло, чітко, жорстко. Приводили розтерзаних бідолах, які мали стосунок до «обіцака». Він їх допитував коротко і сухо, висновуючи свої здогадки, які, зрештою, поставали ясною картиною, і це визнавали всі, від нього не відбереш». [Лис, с. 97].

Висновки. Отже, онімна творчість Мирослава Дочинця засвідчує велику і плідну роботу митця, утворює великі й місткі, промовисті узагальнення, пробуджує в читача роботу думки, дарує естетичну насолоду. З'ясовано образно-стилістичний потенціал антропонімів як невід'ємний елемент структури

художніх текстів на матеріалі романів «Лис», «Криничар», «Мафтей». Антропоніми як компоненти художнього мовостилію по-різному виявляють свій текстотвірний потенціал: не тільки стають мітками, позначками, маркерами в прозовому творі, а й набувають ознак ключових слів, стають елементом метафоризації та символізації. Виділення в складі літературно-художніх антропонімів емоційно-оцінних та інформаційно-оцінних власних назв і загально-оцінна тональність ускладнюється, оскільки їхня посиленна експресія об'єднує всі компоненти задля виконання естетичної функції. Перспективним є дослідження онімних (топоніми, теоніми, гідроніми) просторів художніх дискурсів Мирослава Дочинця.

Література

1. Бачинська Г., Тишковець М. Художня роль ономастичної лексики у поетичних творах Миколи Вінграновського. *Вісник Львівського університету. Серія філологічна*. 2017. Вип. 64. Ч. II. С. 48–53.
2. Вегеш А. Промовистість назв романів М. Дочинця [Електронний ресурс]. Режим доступу: www.visnyk_filolog.uzhnu.edu
3. Карпенко О. Проблематика когнітивної ономастики. Монографія. Одеса: Астропринт, 2006. 328 с.
4. Микитюк О. Діалектизми як засіб увиразнення текстів Мирослава Дочинця. *Лінгвостилістичні студії*. Луцьк: Східноєвропейський університет імені Лесі Українки. 2015. № 2. С. 85 – 91.
5. Наливайко М. Типологія системи словотвору прізвиськ жителів Львівщини. *Вісник Львівського університету. Серія філологічна*. 2017. Вип. 64. Ч. II. С. 74–81.
6. Прокопович Л.С. Діалектна лексика в романі Мирослава Дочинця «Мафтей». *Наукові записки Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського. Серія «Філологія (мовознавство)»: збірник наукових праць*. Вінниця. 2019. Вип. 29. С. 112–121.
7. Сколоздра-Шепітко О. Онімний простір оповідання Івана Франка «Герой поневоли». *Проблеми гуманітарних наук: Збірник наукових праць Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка. Серія Філологія*. Дрогобич: Редакційно-видавничий відділ ДДПУ імені Івана Франка. 2016. Вип. 38. 432 с.
8. Теребус Р.М. Функційне навантаження власних назв у романах Мирослава Дочинця «Криничар» та «Вічник». *Науковий вісник ДДПУ імені Івана Франка. Серія «Філологічні науки. Мовознавство*. Том 2. № 8. 2017. С. 110–113.
9. Флоренський П. Пути. Сочинения: в 4 т. Москва: Мысль. 1999. Т. 3. У водоразделов мысли. С. 34–35.
10. Швець А.І. Кримінальний сюжет і проблеми художнього психологізму та характеротворення у прозі Івана Франка: дис....канд. філол. наук: спец. 10.01.01 українська література. Львів. 2002. 218 с.

Джерела фактичного матеріалу

- Лис – Дочинець М. Лис. Лис та інші детективні історії. Роман. Мукачєво: Карпатська вежа, 2017. 354 с.
- Криничар – Дочинець М. Криничар. Діярюш найбагатшого чоловіка Мукачівської домінії. Роман. Мукачєво: Карпатська вежа, 2017. 331 с
- Мафтей – Дочинець М. Мафтей. Книга, написана сухим пером. Роман. Мукачєво: Карпатська вежа, 2016. 352 с.

References

1. Bachynska H., Tyshkovets M. (2017). Khudozhnia rol onomastychnoi leksyky u poetychnykh tvorakh Mykoly Vinhranovskoho [Artistic role of onomastic vocabulary in the poetic works of Mykola Vinhranovsky]. *Visnyk Lvivskoho universytetu. Seriya filolohichna*. Vyp. 64. Ch II. S. 48–53 [in Ukrainian].
2. Vehesh A. Promovystist nazv romaniv M. Dochynetsia [The eloquence of the titles of M. Dochynets' novels]. [Elektronnyy resurs]. Rezhyim dostupu :www.visnyk_filolog.uzhnu.edu [in Ukrainian].
3. Karpenko O. (2006) Problematyka kohnityvnoyi onomastyky [Problems of cognitive onomastics]. *Monohrafiya*. Odesa: Astroprynt. 328 s. [in Ukrainian].
4. Mykytiuk O. (2015) Dialektyzmy yak zasib vyvraznennia tekstiv Myroslava Dochynetsia [Dialects as a means of expressing the texts of Myroslav Dochynets]. *Linhvostylistychni studiyi*. Lutsk: Skhidnoyevropeyskyi universytet imeni Lesi Ukrainky. № 2. S. 85–91 [in Ukrainian].
5. Nalyvaiko M. (2017) Typolohiya systemy slovtvoru pryzvysk zhyteliv Lvivshchyny [Typology of the word formation system of nicknames of Lviv region residents]. *Visnyk Lvivskoho universytetu. Seriya filolohichna*. Vyp. 64. Ch. II. S. 74–81 [in Ukrainian].
6. Prokopovych L.S. (2019). Dialektna leksyka v romani Myroslava Dochynetsia «Maftei» [Dialect vocabulary in Myroslav Dochynets' novel «Maftei»]. *Naukovi zapysky Vinnytskoho derzhavnoho pedahohichnoho*

universytetu imeni Mykhayla Kotsyubynskoho. Seriya «Filolohiya (movoznavstvo)»: zbirnyk naukovykh prats. Vinnytsya. Vyp. 29. S. 112–121 [in Ukrainian].

7. Skolozdra-Shepitko O. (2016). Onimnyy prostir opovidannya Ivana Franka «Heroy ponevoli» [The onymic space of Ivan Franko's story «Hero of Slavery»]. *Problemy humanitarnykh nauk: Zbirnyk naukovykh prats Drohobyt'skoho derzhavnoho pedahohichnoho universytetu imeni Ivana Franka. Seriya Filolohiya. Drohobych: Redaktsiyno – vydavnychyy viddil DDPU imeni Ivana Franka. Vyp. 38. 432 s. [in Ukrainian].*

8. Terebus R.M. (2017). Funktsiynе navantazhennya vlasnykh nazv u romanakh Myroslava Dochyntsa «Krynychar» ta «Vichnyk» [Functional load of proper names in Myroslav Dochyntsa's novels «Krynychar» and «Vichnyk»]. *Naukovyy visnyk DDPU imeni Ivana Franka. Seriya «Filolohichni nauky». Movoznavstvo. Tom 2. № 8. S. 110–113 [in Ukrainian].*

9. Florenskyy P. (1999) Puty [Roads]. Sochyneniya: v 4 t. Moskva: Mysl. T. 3. U vodorazdelov mysly. S. 34–35 [in Russian]

10. Shvets A.I. (2002) Kryminalnyy syuzhet i problemy khudozhn'oho psykholohizmu ta kharakterotvorennya u prozi Ivana Franka [Criminal plot and problems of artistic psychology and characterization in the prose of Ivan Franko]: dys.....kad. filol. nauk: spets. 10.01.01 ukrayinska literatura. Lviv. 218 s. [in Ukrainian].

Sources of actual use

Fox – Dochyntsa M. Fox. Fox and other detective stories. Novel, story. Mukachevo: Karpatska vezha, 2017. 356 p.

Krynychar – Dochyntsa M. Krynychar. He was the richest man of Mukachevo dominion. Roman. Mukachevo: Carpathian Tower, 2017. 331 p.

The book is written with a dry pen – Dochyntsa M. The book is written with a dry pen. Roman. Mukachevo: Carpathian Tower, 2016. 352 p.

FIGURATIVE AND STYLISTIC POTENTIAL OF ANTROPONYMS AS THE INTEGRAL PART OF THE STRUCTURE OF FICTION WORKS WRITTEN BY M. DOCHYNETS

Abstract. The article is devoted to the investigation of figurative and stylistic potential of antroponyms as the integral part of the structure of creative works written by M. Dochyntsa such as «Lys», «Krynychar», «Maftai».

Proper names (names, family names, nick names) are studied by the brunch of onomastics, which is called antroponymy. Nowadays, it has been distinguished into a separate brunch of linguistics as an independent scientific unit, especially it began to develop in the middle of the 20th century.

The uniqueness of works of M. Dochyntsa is determined by the most diverse findings and manifestations at different levels of the literary text: lexical, grammatical, syntactic. Antroponyms play a special role in revealing the semantic direction of works and semantics of the text, which testifies to the richness of means of expression, philosophism, and the author's global view of the world. Given the lack of intelligence devoted to the analysis of the peculiarities of antroponyms, there was a need for a multifaceted study of the language of this author.

The aim – to disclose figurative and stylistic potential of antroponyms as an integral element of the structure of artistic texts. The main tasks were to identify antroponyms in literary texts of Myroslav Dochyntsa as one of the key means of text creation; to analyze their figurative and stylistic potential, to find out the role of antroponyms as elements of artistic and aesthetic development of reality in the artistic text.

As a result of the analysis it is established that antroponyms as components of artistic style reveal their text-forming potential in different ways: not only do they become labels, marks, markers in a prose work, but also acquire features of keywords, become an element of metaphorization and symbolization. The opinion is confirmed that the separation of emotionally-evaluative and information-evaluative proper names in the composition of literary and artistic antroponyms and the general evaluation tone is complicated, as their enhanced expression unites all components to perform the aesthetic function of prose discourse.

It should be indicated, that such a study of the anonymous space infinitely expanded the artist's artistic palette, made it flexible and multicolored, perfect and original.

Keywords: language style, personal sphere, onomastics, honyms, antroponyms, symbolizing, aesthetics.

© Прокопович Л., 2021 р.

Лідія Прокопович – кандидат філологічних наук, доцент, завідувач кафедри філологічних дисциплін та соціальних комунікацій Мукачівського державного університету, Мукачєво, Україна; tubek25@gmail.com; <https://orcid.org/0000-0002-4882-5322>

Lidia Prokopovych – Candidate of Philology, Associate Professor, Head of the Department of Philological Disciplines and Social Communications, Mukachevo, Ukraine; tubek25@gmail.com; <https://orcid.org/0000-0002-4882-5322>

СВІТОГЛЯДНО-МОВНА КОНЦЕПЦІЯ ФЕДОРА ПОТУШНЯКА

Науковий вісник Ужгородського університету. Серія: Філологія.

Випуск 1 (45)

УДК 811.161.2'271:821.161.2(477.87)Потушняк

DOI:10.24144/2663-6840/2021.1(45).403-409

Сньозик Г. Світоглядно-мовна концепція Федора Потушняка; кількість бібліографічних джерел – 18; мова українська.

Анотація. У статті розглядається світоглядно-мовна концепція Федора Потушняка. Мова художніх творів письменника становить великий науковий інтерес для мовознавчих досліджень передусім тому, що вона належить до конкретної національної культури, що охоплює національні традиції, мову, історію, літературу. Мовотворчість письменника є зразком живого та різнобічного відтворення подій у сфері української культури та мови 30–50-х років ХХ століття.

Внесок Федора Потушняка у розвиток літератури та науки на Закарпатті важко переоцінити. Його художніми творами та науковими роботами захоплюються в Україні та за кордоном.

Федір Потушняк ішов у ногу з європейським культурно-мистецьким розвитком, якого сучасники не розуміли або не хотіли розуміти. Його творчість явно модерністська. Дослідники відзначали риси символізму, імпресіонізму, сюрреалізму тощо, що не вписувалося в програму соцреалізму та викликало тиск на життя Ф. Потушняка. Отже, за життя письменника не лише недооцінили, а й намагалися знищити морально, адже, як людина з європейським мисленням, феноменальними здібностями, він не вписувався в тодішню тоталітарну систему.

Уточнено поняття *мовна особистість* відповідно до сучасних концепцій лінгвокультурології; виявлено домінуючі риси особистості Федора Потушняка; проаналізовано екстралінгвальні чинники: навчання, місце проживання, період життя і творчості тощо; доведено, що такі фактори здійснюють вагомий вплив на індивідуально-художнє мовомислення, формування соціально-культурної концептосфери й способів її вербальної репрезентації у творчості митця. Позамовна складова мовної особистості письменника мотивує вибір автором засобів, методів та форм словесного вираження внутрішнього світу у своїй творчості. З'ясувати домінуючі мовної особистості Федора Потушняка є актуальним завданням, оскільки творчість письменника має велике значення для розвитку української мови. Хоча письменник і призабутий, і був вилучений з культурного контексту епохи, але сьогодні відбувається нове відкриття та дослідження його художньої спадщини.

Ключові слова: екстралінгвальні чинники, лінгвокультурологія, мовна особистість, мовотворчість, Федір Потушняк.

Постановка проблеми. Мова художніх творів Федора Потушняка становить великий науковий інтерес для мовознавчих досліджень передусім тому, що вона належить до конкретної національної культури, що охоплює національні традиції, мову, історію, літературу. Мовотворчість письменника є зразком живого та різнобічного відтворення подій у сфері української культури та мови 30–50-х років ХХ століття.

Внесок Федора Потушняка у розвиток літератури і науки Закарпаття важко переоцінити. Його художніми творами й науковими працями захоплюються в Україні і поза її межами. За словами самого письменника, його мета як поета – побачити свій світ у калейдоскопі всесвітньої культури, ... добитися власного поетичного виразу ... та при тім не втратити контакт зі своїм ґрунтом [Потушняк 2000, с.20]. Федір Потушняк ішов у ногу з європейським культурно-мистецьким розвитком, який не розуміли або не хотіли розуміти його сучасники. Його творчість є виразно модерністською. Дослідники відзначали риси символізму, імпресіонізму, сюрреалізму тощо, що не вписувалося у програму соцреалізму й спровокувало тиск на життя Ф. Потушняка. Тож за життя письменника не просто недооцінювали, а й намагалися морально знищити, бо, як людина з європейським мисленням, феноменальними здібностями, він не вписувався в тодішній тоталітарний устрій.

Аналіз досліджень. Системне вивчення наукового і творчого доробку Федора Потушняка припадає на період незалежності України. До 90-річчя

з дня народження митця Ужгородський національний університет та Науково-дослідний Інститут Карпатознавства провели конференцію «Науково-педагогічна діяльність та літературна творчість Федора Потушняка». 2001 року з'явився збірник праць учасників конференції [Сарпатіка-Карпатіка 2001, с. 263].

Гідним ушануванням наукової та мистецької спадщини Федора Потушняка стала міжнародна наукова конференція до його 100-річчя і збірник матеріалів «Науковий і мистецький світ Федора Потушняка» (Ужгород, 2010 р.) [Ліхтей 2010, с. 456], а також конференція професорсько-викладацького складу філологічного факультету Ужгородського національного університету (Ужгород, 2020 р.), приурочена до 110-ліття від дня народження видатного письменника, педагога, історика, філософа Федора Потушняка.

Наукове осмислення цієї неординарної поста-ті розпочате, але попереду багато незвіданого, адже поза увагою дослідників залишається велика частина його багатогранної діяльності.

Тексти художніх творів Федора Потушняка, що яскраво відображують складні й суперечливі часи в історії українського народу та його мови, вивчають передусім із погляду літературознавчого. Завдяки дослідженням літературознавців мовно-культурна постать письменника була повернена в історію української літератури. Важливу роль у цьому контексті відіграли розвідки Л. Голомб, яка зробила чи не найвагомий внесок у вивчення й

популяризацію творчості обдарованого поета, упорядкувала добірку вибраного «Хвилини вічності: лірика», у якому вміщена її ґрунтовна стаття «У таємничому дивосвіті слова. Лірика Федора Потушняка» [Голомб 2000, с. 3–98]. На академічному рівні поезику автора Л. Голомб розглянула у монографії «Поетична творчість Федора Потушняка» [Голомб 2001, с. 98].

У літературознавчому аспекті твори Федора Потушняка досліджували Ю. Балєга, Е. Балла, В. Барчан, Н. Вигодованець, Л. Голомб, О. Ігнатівич, М. Козак, О. Кордонєць, Т. Лях, В. Поп, Н. Рєбрик, Г. Сабадош, І. Сєнько, Г. Сньозик, О. Тиховська, Д. Федака, М. Яремкович.

Учені Л. Бабота і М. Капраль здійснили неабияку роботу, доповнивши бібліографію Федора Потушняка [Бабота 2010, с. 120–128], [Капраль 2010, с. 161–167].

Тож, звільнений від стереотипів радянської системи, творчий доробок Федора Потушняка нарешті зазнав нового осмислення в європейському та світовому історико-літературних контекстах і став причетним до формування нового канону в сучасному літературознавстві.

Особливе зацікавлення виявляють праці мовознавців. В. Статєєва характеризує маловідому частину спадщини видатного закарпатського вченого і письменника, зокрема його праці з питань мовознавства («Мовознавчі праці Федора Потушняка»). До неї мовознавчий доробок Федора Потушняка окремо не розглядався. В. Статєєва подає загальну характеристику статей про філософські проблеми мовознавства, етимологію власних назв, ономастику, етніміку, діалектологію, народну фраземіку, історію письменства та історію літературної мови на Закарпатті. Переконаливою є думка дослідниці, що Ф. Потушняк заслуговує на те, щоб про нього говорити і як про мовознавця [Статєєва 2010, с. 167–178].

Цікаві міркування про мову творів Федора Потушняка в статтях В. Папіш «Психологічні фактори у художньому мовленні Федора Потушняка», у якій авторка робить спробу зіставити форми художнього мислення з психологічним типом і темпераментом митця, та Ольги Чижмар, котра розглядає функціонування літературно-художнього антропонімікону в романі «Повінь», є актуальними не тільки в галузі мовознавства, а й у літературознавстві.

Нашу увагу привернула мова художніх творів Федора Потушняка, яка на сьогодні майже не досліджена. Його художні твори є справжнім джерелом мовознавчих студій. Змальовуючи народні образи, письменник творить цілу систему мовних стереотипів, які допомагають як пізнати народні вірування, уявлення людей про світ, так і дати мовну характеристику світу.

Мета статті, завдання. Метою цієї роботи є вивчення мовної особистості Федора Потушняка шляхом аналізу екстралінгвальних чинників, що вплинули на формування її основних рис. Екстралінгвальні чинники (навчання, місце проживання, період життя і творчості тощо) здійснюють вагомий

вплив на індивідуально-художнє мовомислення, формування соціально-культурної концептосфери і способів її вербальної репрезентації у творчості митця. Екстралінгвальна складова мовної особистості письменника вмотивовує вибір автором засобів, способів і форм словесного вираження внутрішнього світу в його творчості. З'ясування домінант мовної особистості Федора Потушняка є актуальним завданням, оскільки творчість письменника має велике значення для розвитку української мови. Хоч письменник і зазнав тривалого забуття та вилучення з культурного контексту епохи, проте сьогодні відбувається нове відкриття й вивчення його художньої спадщини.

Методи та методика дослідження. Загальною методологічною основою роботи є лінгвістична концепція О. Потебні про слово як засіб апперцепції; концепція В. Виноградова про мовну особистість. Відповідно до характеру досліджуваного матеріалу були обрані методи: описовий, метод лінгвістичного спостереження, порівняльно-історичний, метод лінгвокультурологічного аналізу, метод теоретичного узагальнення.

Виклад основного матеріалу. Наприкінці ХХ сторіччя у зв'язку з антропоцентричним спрямуванням лінгвістики активного використання набуває термін *мовна особистість*. Така активізація пов'язана передусім із працею російського лінгвіста Ю. Караулова «Русский язык и языковая личность» (1987 р.), у якій розроблено функціональну модель мовної особистості. Уперше ж цей термін з'являється в 1930-х рр. у праці В. Виноградова «О языке художественной прозы», у якій науковець вивчав дві іпостасі художньої мовної особистості – особистість автора й особистість персонажа. Зверталися до проблеми поняття *мовна особистість* і такі вітчизняні та зарубіжні мовознавці: Г. Богін, О. Глазова, І. Голубовська, В. Карасик, В. Красних, О. Леонтєв, І. Синиця та ін. Особливість активного функціонування терміна «мовна особистість» у сучасному мовознавстві полягає в тісному зв'язку з такими поняттями, як *ідіолект*, *ідіостиль*, *індивідуальний стиль*, *художнє мовомислення*, *мовна картина світу автора*, *світобачення письменника* тощо (І. Голубовська, П. Гриценко, С. Єрмоленко, С. Жаботинська, В. Жайворонок, В. Кононенко, Н. Сологуб).

Синтезуючий характер і багатогранність поняття мовної особистості викликають зацікавлення у науковців низки галузей науки: психолінгвістики, лінгводидактики, стилістики художнього тексту, комунікативної лінгвістики, лінгвоперсонології та лінгвокультурології. Із точки зору культурології мовна особистість досліджується як певний лінгвокультурний типаж, під яким розуміють узагальнених упізнаваних представників конкретних груп суспільства, поведінка яких втілює в собі норми лінгвокультури в цілому та впливає на поведінку всіх представників суспільства [Карасик 2007, с. 78]. Соціальна суть мови полягає передусім у тому, що початково вона існує в мовній свідомості – колективній та індивідуальній. «Носієм мовної свідомості є мовна особистість, тобто людина, що

існує в мовному просторі – в спілкуванні, в стереотипах поведінки, зафіксованих у мові, в значеннях мовних одиниць і сенсах текстів» [Карасик 2002, с. 7]. Відповідно колектив як носій певної мови та індивід як представник цього колективу є носіями культури в мові.

Важливим чинником та передумовою для формування мовної особистості є вплив загальних умов життя людей однієї нації чи соціальної групи. Зважаючи на те, що в суспільстві, у якому народився, виховувався та перебуває певний індивід, уже сформувалися суспільна свідомість і мова та притаманна певна ментальність, індивідуальна мовна практика обов'язково виступає як частина суспільної мовної практики. Поряд із загальними чинниками формування мовної особистості є й індивідуальні, притаманні лише окремому мовцю. Незважаючи на схожість такого процесу в усіх носіїв мови, він визначається специфікою внутрішнього індивідуального світу, життєвої позиції та особистої свідомості. Попри нерозривний зв'язок, індивідуальна і суспільна мовні практики є відносно самостійними. Мовна особистість – це не відмінні риси індивідуального стилю мови, а вся сукупність її ментально-лінгвальних складників. «Мовна особистість завжди існує в певному часопросторі – актуалізованих ідей, концептів і концепцій, понять, значень, смислів і образів, стереотипів і мовної поведінки, що виформувалися і діють у певний час і в конкретній лінгвокультурній спільноті» [Мацько 2013, с. 7]. Структурними компонентами мовної особистості є світоглядний, ціннісний і культурологічний.

«Через мову художніх творів, відбір зображальних засобів із загальнонаціонального мовного фонду та їх художнє осмислення розкривається і мовна особистість письменника, його світогляд, духовні цінності, уявлення про добро і зло, прекрасне і потворне, справедливість, смисл історії і призначення людини тощо» [Совтис 2013, с. 477]. Мовна особистість Федора Потушняка, знайшовши свій вихід у творчості митця, реалізує як об'єктивні фонові знання соціуму, до якого належав автор, так і суб'єктивні – притаманні лише його індивідуальності. Творчість письменника позначена новизною й соціальним звучанням порушених ним проблем, вербалізованих актуальними для його доби засобами мови, – це самотутнє явище в мовно-літературному процесі 30–50-х років ХХ ст. Мовна свідомість письменника нерозривно пов'язана з національною свідомістю. Його спосіб мислення та індивідуальний мовний стиль письма був сформований перипетіями багатого на події життя. На формування домінант мовної особистості Федора Потушняка вплинула низка факторів, основні з яких варто проаналізувати.

Одним із основних чинників, без сумніву, є мала батьківщина письменника – Закарпаття, яке було вписане в культуру кількох народів, мало власну історію багатоетнічності та релігійно-культурної толерантності.

Закарпаття – унікальний етнокультурний регіон, своєрідність якого зумовлена передумо-

сім історичними умовами розвитку. Формування лінгвального узусу на цій території відбувалося в складних обставинах, адже Закарпаття упродовж багатьох віків було відірване від споконвічних українських земель, перебуваючи у складі Угорщини (з кінця Х ст.), Австро-Угорщини (з середини ХІХ ст. до 1918 р.), Чехословаччини (1919–1938 рр.), гортистської Угорщини (1939–1944 рр.). Українська мова на цій території завжди була в тісному контакті з угорською, словацькою, румунською, чеською. Лінгвоетнічні контакти та соціально-політичні умови, тривала орієнтація на мову староукраїнського зразка, відсутність єдиного правопису, стабільного підручника, велика діалектна розмаїтість були серйозними перешкодами до створення єдиних літературних норм. Після воз'єднання з Україною (1945 р.) зникли перешкоди для розвитку української літературної мови. Це був час відродження, оновлення, великого злету культурного життя пригнобленої раніше частини українського етносу. Після вікового застою зросла національна свідомість закарпатців, які починають усвідомлювати себе українцями.

Протягом віків закарпатці прагнули соборності в українській родині. Проте національно-культурне відродження і розвиток українців Закарпаття розпочався, коли воно опинилося під владою демократично налаштованої Чехословацької Республіки. На цій хвилі впродовж 20–30-х років ХХ-го ст. і відбувалося становлення Федора Потушняка як ученого і письменника. Відомо, що безпосередній вплив на Ф. Потушняка як етнографа мав Іван Панькевич – знаний український мовознавець, педагог, етнограф і громадський діяч Закарпаття ХХ-го ст., родом з Галичини.

Аналізуючи художні твори й наукові праці вченого, можемо зробити однозначний висновок: він глибоко розумів і відстоював загальноукраїнський контекст традиційної культури Закарпаття. Його внутрішній духовний світ був тісно пов'язаний з рідним краєм, землею, де зростав фізично, духовно, інтелектуально. Науковець жив думками й устремліннями рідного народу. Саме в селянській сім'ї Федорові Потушняку прищепили любов до рідного слова і культури, високі духовні, моральні й естетичні цінності української традиційної культури, які він і проніс через усе своє нелегке життя.

Німецький класик Гете справедливо сказав про те, що зрозуміти поета можна лише побувавши у його краях. Нам, закарпатцям, у цьому плані пощастило, бо живемо у тому культурному просторі, що й він. Ф. Потушняк дивився на світ очима свого народу.

Місце, де народився Федір Потушняк, – невелике село Осій з великими культурними традиціями, розвиненим фольклором і багатими місцевими легендами та міфами – стало першопочатком у формуванні мовної особистості митця як представника регіональної культурної самотутності. У його творах це вербально проявилось широким використанням народнорозмовної лексики з притаманним для закарпатського села говірковим забарвленням.

Локальність, де письменник провів ранні роки життя, неодноразово ставала місцем розгортання подій у його творах. Письменник, художньо оформлюючи власні почуття, переповідає події зі свого дитячого та юнацького періоду життя. Юність Ф. Потушняка проходила, коли Україна боролася за незалежність, а в народі пробуджувалась національна свідомість і надія на відродження держави. Згадаймо березневі події 1939 року – створення Карпатської України.

Вагомий вплив на формування соціально-культурної концептосфери й індивідуально-художнього мовомислення Федора Потушняка мали навчання і знайомство з відомими гімназійними й університетськими професорами – видатними діячами української культури.

В історії розвитку української національної культури Федір Потушняк був і залишається неповторною творчою особистістю. Упродовж свого короткого земного життя (за два тижні до свого п'ятдесятиліття, 12 лютого 1960 року, відійшов у Вічність) він намагався завжди залишатися самим собою. Така філософія власного життя почала формуватися в нього ще під час навчання в Берегівській руській (українській) гімназії, а продовжувала в Карловому університеті в Празі. Це й не дивно, бо на формування світогляду дванадцятирічного хлопця (1922 р.) мали безпосередній вплив гімназійні професори – відомі педагоги і діячі української культури, такі, як Андрій Алишкевич, Антін Артемович, Олександр Бачинський, Михайло Григаший, Андрій Дідик, Степан Ілляшевич, Іван Кульчицький, Василь Пачовський, Кирило Феделеш та інші. За визначенням Петра Скунця – психологічну установку бути таким прищепив собі ще як йшло становлення його багатогранної особистості під час навчання в Берегівській гімназії та Карловому університеті в Празі [Скунець].

У Празькому університеті Потушняк мав можливість слухати лекції проф. Й. Крала, проф. Козака (філософські дисципліни), проф. Ю. Горака і проф. О. Пертольда (етнографію, порівняльні науки, релігію, історію, етнопсихологію та етнопедagogіку), проф. Олександра Колесси (українське мовознавство, історію українського романтизму XIX ст. та історію української новітньої літератури, а також спецкурси), доц. Мукаржовського (курс ліричної поезії, поезики й естетики), проф. Щерацького (курс психології, характерології і графології) та ін.

Нахили до філософського узагальнення проявилися у Федора Потушняка вже під час закінчення Берегівської української (руської) гімназії. Згідно з тогочасними вимогами до контролю та оцінювання навчальних досягнень гімназистів, кожен випускник повинен був виконати дві письмові роботи. Федір дуже здивував своїх однокласників і педагогів вибором тем. Для письмової роботи з української (руської) мови і літератури він обрав тему «Розвиток української поезії від Тараса Шевченка до наших днів», а з чеської мови і літератури – «Лев Толстой і Фрідріх Ніцше». Цей факт підтверджує, що випускник гімназії Потушняк уже мав чітко

сформовану українську національно-культурну самоідентифікацію. Він належить до когорти тих випускників Берегівської української (руської) гімназії, про яких пізніше Василь Пачовський в історичному нарисі «Срібна земля» напише: «Та під нашою (професорів, педагогів Берегівської української (руської) гімназії – виділено нами Г.С.) рукою за 10 літ, що я там був, росло молоде покоління в середніх школах, з року на рік побільшуючи й число молодих діячів, сяючих ідеєю України, якої не знищить уже ніяка сила» [Пачовський 1993, с. 138].

1930 року Федір Потушняк розпочав свої студії на філософському факультеті Карлового університету в Празі, де обрав спеціальність «українська мова і література». Він, як і більшість його однокурсників, готувався стати педагогом, викладачем гімназії. Ця обставина й визначила перелік дисциплін, які викладались педагогам руських (українських) гімназій: історія української літератури, історія слов'янських літератур, курс української мови, український фольклор, історія філософії, історія грецької і римської філософії, курс сучасної філософії, сучасна російська філософія, організація шкільної освіти в ЧСР, практична психологія, іноземні мови та ін.

Отже, навчання і знайомство з видатними діячами української культури справило значний вплив на формування його творчих домінант.

Особливість мовотворчого коду Ф. Потушняка простежується в контексті його життєвого досвіду, багажу знань, освіченості.

Спадщина письменника – це не лише регіональне, а й загальноукраїнське духовно-культурне явище, що має повноцінно входити у скарбницю національного письменства та вітчизняної науки. Поетичні твори Ф. Потушняка 30–40-х років ХХ-го ст. за рівнем майстерності, емоційної сугестивності, психологічної напруженості та глибинної інтроспективності можна ставити в один ряд із творчими здобутками Богдана-Ігоря Антонича й раннього Павла Тичини. А сюрреалістичні поезії збірок «Кристали» і «Терези вічності», створені поетом в останній рік життя, можна вважати в українській літературі добротним передвісником не тільки Драчевого ножа в сонці, а й художніх творів письменників-шістдесятників та навіть і сучасних [Потушняк 2007, с. 576].

Заради історико-культурної об'єктивності належить сказати: не багатьох із закарпатських письменників першої половини ХХ-го століття порівнювали з Діогеном, називали закарпатським Сквородою, спадкоємцем Духновича, Будителем ХХ-го віку. У цих порівняннях простежується водночас і визнання, і пошанування, і невмирущість Федора Потушняка як Людини, Особистості, Творця європейського виміру.

Ще в студентські роки Потушняк самостійно вивчав праці Вільгельма Вундта, Ріхарда Кронера, Бенедетто Кроче, Макса Мюллера, Едуарда Тітченера, Карла Фосслера, Зігмунда Фрейда, Карла Густава Юнга, Фрідріха Ніцше, а також різні мови. Як сам відверто зізнається в автобіографії: «...Коли я

прийшов в університет, я не знав жодної іноземної мови (щоправда, в це важко повірити, бо випускники гімназій того часу, як відомо за спогадами багатьох із них, добре володіли кількома іноземними мовами). Щоб успішно займатися наукою, читати іноземними мовами, я вивчав майже всі головні мови настільки, що вільно і легко читаю наукові книги (навіть літературні твори) такими мовами, як німецькою, французькою, англійською, італійською, латинською, угорською, польською, сербохорватською, чеською, словацькою та ін.» [Потушняк 2000, с. 20].

Мовна особистість письменника уособлює в собі високий рівень національної самобутності в контексті європейських культур. Навчання митця в Європі сформувало певний полікультурний простір у його свідомості. Полікультурність особистості Ф. Потушняка виявляється передусім у його прагненні до розвитку, до засвоєння нових цінностей через знайомство з чужими культурами, до набуття дедалі більшої соціальної значущості. Багатогранність і рельєфність його мовної свідомості засвідчується впевненими поглядами, уявленнями, почуттями, настановами й оцінками української мовної дійсності крізь призму європейської цивілізації. Знання іноземних мов, а відтак і лінгвокультурного простору цих країн здійснило значний вплив на формування мовної особистості письменника та зумовило появу в його творах численних лексичних та фразеологічних вкраплень, які не були характерними для української лінгвокультури.

Про безпосередній вплив на становлення індивідуального стилю письма свідчить і те, що поезії Федора Потушняка друкувалися в проукраїнських журналах «Пчілка», «Наш рідний край», «Говерла», в «Студентському альманасі» та ін.

Висновки. Отже, індивідуальний стиль Ф. Потушняка демонструє характерну йому манеру оповіді, особливий спосіб мовомислення, лексико-семантичне й стилістичне чуття, пошуки оригінальних засобів вербалізації концептуальної картини світу, індивідуалізації семантики й естетики слова. Безперечно, існує ще багато індивідуальних екстралінгвальних чинників, які безпосередньо вплинули на формування мовної особистості Ф. Потушняка.

У цій розвідці ми проаналізували основні, саме ті, що сформували певні доміанти та знайшли своє яскраве відображення у творчості митця шляхом вибору письменником конкретних вербальних засобів. Тож доміантами мовної особистості Ф. Потушняка можна назвати філософічність, психологізм, «закоріненість» у рідну землю, культурно-регіональну автентичність, відповідальність перед рідною мовою та культурою, прагнення до самореалізації, полікультурність. Три найсуттєвіші риси поезії Ф. Потушняка – філософічність, стремління згармонізувати світ, віру у внутрішню життєдайність світу [Потушняк 2007, с. 576]. Ф. Потушняк-прозаїк поєднав традиційне реалістичне письмо з письмом новітнім, позначеним синтезом народної міфології, вірувань та звичаєвості з неоромантичним демократизмом і лаконічністю вислову, ритмічністю густої образності текстів, властивою імажинізму, психоаналітичним заглибленням у феномен людського духу.

Мовна особистість Ф. Потушняка розкривається в мові його художніх творів, сукупністю тих виражальних засобів, що вирізняють митця як індивідуальну особистість. Як письменника і соціальну особистість його сформували два світи – Україна і Європа, мову, культуру та традиції яких йому вдалося осягнути та вибудувати на їх основі власну мовну картину світу. Творчість Ф. Потушняка, повернена в український національний контекст, є багатим джерелом для вивчення лексичного багатства художньої мови. Дослідження мовної особистості окремого письменника як члена певної мовної спільноти та представника конкретної доби має широку перспективу для української лінгвокультурології. Значного потенціалу набуває лінгвокультурний аналіз творів Ф. Потушняка, специфіка процесів вербалізації концептосфери письменника, визначення лінгвокультурем, притаманних як загальній західноукраїнській лінгвокультурі, так і власне авторській мовній особистості. Аналіз екстралінгвальних чинників, що формували світогляд Ф. Потушняка, дає підстави стверджувати, що письменник – багатогранна неповторна мовна особистість, пізнання якої відкриває нові горизонти для дальших досліджень.

Література

1. Бабота Л. Доробок Федора Потушняка в часописі «Літературна Неділя» та в журналі «ЗоряНайна». *Науковий і мистецький світ Федора Потушняка: Матеріали міжнародної наукової конференції, присвяченої 100-річчю від дня народження видатного українського письменника і вченого* / Упорядн. Ігор Ліхтей. Ужгород: Ліра, 2010. С. 120–128.
2. Голомб Л. Поетична творчість Федора Потушняка. Ужгород: Гражда, 2001. 98 с.
3. Голомб Л. У таємничому дивосвіті слова. Лірика Федора Потушняка. *Хвилини вічності: Лірика*. Ужгород: гражда, 2000. С. 3–98.
4. Капраль М. Періодика Підкарпатської території 1939–1944 (матеріали до повної бібліографії Федора Потушняка). *Науковий і мистецький світ Федора Потушняка: Матеріали міжнародної наукової конференції, присвяченої 100-річчю від дня народження видатного українського письменника і вченого* / Упорядн. Ігор Ліхтей. Ужгород: Ліра, 2010. С. 161–167.
5. Карасик В.И. Дискурсивная персонология. *Язык, коммуникация и социальная среда*. Воронеж: ВГУ, 2007. Вып. 7. С. 78.
6. Карасик В.И. Языковой круг: личность, концепты, дискурс. Волгоград: Перемена, 2002. 477 с.
7. Carpatika-Карпатика. Вип. 9: Науково-педагогічна діяльність та літературна творчість Федора По-

тушняка (до 90-річчя від дня народж.) / Ужгород. держ. ун-т, НДІ карпатознавства; редкол.: Е. Балагурі [та ін.]. Ужгород, 2001. 263 с.

8. Мацько Л. Мовна особистість А. Малишка як лінгвокультурологічний феномен. *Культура слова*. 2013. Вип. 78. С. 7–11.

9. Науковий і мистецький світ Федора Потушняка: *Матеріали міжнародної наукової конференції, присвяченої 100-річчю від дня народження видатного українського письменника і вченого*. Упорядн. Ігор Ліхтей. Ужгород: Ліра, 2010. 456 с.

10. Пачовський В. Срібна Земля: Тисячоліття Карпатської України. Ужгород, 1993. 138 с.

11. Потушняк Ф. Автобіографія. Потушняк М., Попович І., Кобаль Й. Археологічні дослідження Федора Потушняка. Ужгород: Гражда, 2000. 20 с.

12. Потушняк Ф. Мій сад: поезії та драми. Упорядн., підг. текстів, передм. та прим. Д. Федаки. Ужгород: ВАТ Видавництво «Закарпаття», 2007. 576 с.

13. Потушняк Ф. Твори. Упорядн. та передмова В. Попа. Київ: Дніпро, 1980. 495 с.

14. Потушняк Ф. Честь роду. Оповідання. Повість. Поезії в прозі. Ужгород: Карпати, 1973. 247 с.

15. Скунць П. Потушняк Федір Михайлович // <http://who-is-who.com.ua/bookmaket/zakautent/5/47.html>.

16. Совтис Н.М. Художній текст як відображення мовної картини світу. *Київські полоністичні студії*. 2013. Т. 22. С. 476–479.

17. Статєєва В. Мовознавчі праці Ф. Потушняка. *Науковий і мистецький світ Федора Потушняка: Матеріали міжнародної наукової конференції, присвяченої 100-річчю від дня народження видатного українського письменника і вченого*. Ужгород: Ліра, 2010. С. 167–178.

18. Тиводар М. Життя і наукові пошуки Федора Потушняка. Ужгород: Гражда, 2010. 284 с.

References

1. Babota L. (2010) Dorobok Fedora Potushniaka v chasopysi «Literaturna Nedilia» ta v zhurnali «ZoriaHajnal» [Works by Fedir Potushnyak in the magazine «Literary Sunday» and in the magazine «ZoryaHajnal»]. *Naukovyi i mystetskyi svit Fedora Potushniaka: Materialy mizhnarodnoi naukovoї konferentsii, prysviachenoї 100-richchiu vid dnia narodzhennia vydatnoho ukrainskoho pysmennyka i vchenoho*. Uporiadn. Ihor Likhtei. Uzhhorod: Lira. S. 120–128 [in Ukrainian].

2. Holomb L. (2001) Poetychna tvorchist Fedora Potushniaka [Poetic works of Fedor Potushnyak]. Uzhhorod: Hrazhda. 98 s. [in Ukrainian].

3. Holomb L. (2000) U taiemnychomu dyvosviti slova. Liryka Fedora Potushniaka [In the mysterious wonderland of words. Lyrics by Fedir Potushnyak]. *Khvylyny vichnosti: Liryka*. Uzhhorod: Grazhda. S. 3–98 [in Ukrainian].

4. Kapral M. (2010) Periodyka Pidkarpatskoi terytorii 1939–1944 (materialy do povnoi bibliohrafiї Fedora Potushniaka [Periodicals of the Subcarpathian territory 1939–1944 (materials to the complete bibliography of Fedor Potushnyak)]. *Naukovyi i mystetskyi svit Fedora Potushniaka: Materialy mizhnarodnoi naukovoї konferentsii, prysviachenoї 100-richchiu vid dnia narodzhennia vydatnoho ukrainskoho pysmennyka i vchenoho* / Uporiadn. Ihor Likhtei. Uzhhorod: Lira. S. 161–167 [in Ukrainian].

5. Karasyk V.I. (2007) Dyskursyvnaia personologiya [Discursive personology]. *Yazyk, kommunykatsiya i sotsialnaya sreda*. Voronezh: VHU, Vyp. 7. S. 78 [in Russian].

6. Karasyk V.I. (2002) Yazykovoy krug: lychnost, kontsepty, dyskurs [Language circle: personality, concepts, discourse]. Volhograd: Peremena. 477 s. [in Russian].

7. Carpatika-Karpatyka (2001) Vyp. 9: Naukovo-pedahohichna diialnist ta literaturna tvorchist Fedora Potushniaka (do 90-richchia vid dnia narodzh.) [Scientific and pedagogical activity and literary work of Fedir Potushnyak (to the 90-th anniversary of his birth)] / Uzhhorod. derzh. un-t, NDI karpatoznastva; redkol.: E. Balahuri [ta in.]. Uzhhorod. 263 s. [in Ukrainian].

8. Matsko L. (2013) Movna osobystist A. Malyska yak lnhvokulturolohichnyi fenomen [Linguistic personality of A. Malysko as a linguocultural phenomenon]. *Kultura slova*. Vyp. 78. S. 7–11 [in Ukrainian].

9. Naukovyi i mystetskyi svit Fedora Potushniaka (2010): *Materialy mizhnarodnoi naukovoї konferentsii, prysviachenoї 100-richchiu vid dnia narodzhennia vydatnoho ukrainskoho pysmennyka i vchenoho* [Scientific and artistic world of Fedir Potushnyak]. Uporiadn. Ihor Likhtei. Uzhhorod: Lira. 456 s. [in Ukrainian].

10. Pachovskyi V. (1993) Sribna Zemlia: Tysiacholittia Karpatskoi Ukrainy [Silver Land: Millennium of Carpathian Ukraine]. Uzhhorod. 138 s. [in Ukrainian].

11. Potushnyak F. (2000) Avtobiohrafiia [Autobiography]. Potushniak M., Popovych I., Koba Y. Arkheolohichni doslidzhennia Fedora Potushniaka. Uzhhorod: Grazhda. 20 s. [in Ukrainian].

12. Potushniak F. (2007) Mii sad: poezii ta dramy [My garden: poetry and drama] / Uporiadn., pidh. tekstiv, przedm. ta prym. D. Fedaky. Uzhhorod: VAT Vydavnytstvo «Zakarpattia». 576 s. [in Ukrainian].

13. Potushnyak F. (1980) Tvory [Writings] / Uporiadn. ta przedmova V. Popa. Kyiv: Dnipro. 495 s. [in Ukrainian].

14. Potushnyak F. (1973) Chest rodu. Opovidannia. Povist. Poezii v prozi [Honor of the family. Story. Story. Poetry in prose]. Uzhhorod: Karpaty. 247 s. [in Ukrainian].

15. Skunts P. Potushnyak Fedir Mykhailovych [Potushnyak Fedir Mykhailovych] // <http://who-is-who.com.ua/bookmaket/zakautent/5/47.html> [in Ukrainian].

16. Sovtys N.M. (2013) Khudozhnii tekst yak vidobrazhennia movnoi kartyny svitu [Artistic text as a reflection of the linguistic picture of the world]. *Kyivski polonistychni studii*. T. 22. S. 476–479 [in Ukrainian].
17. Statieieva V. (2010) Movoznavchi pratsi F. Potushnyaka [Linguistic works of F. Potushnyak]. *Naukovyi i mystetskyi svit Fedora Potushnyaka: Materialy mizhnarodnoi naukovoï konferentsii, prysviachenoï 100-richchiu vid dnia narodzhennia vydatnoho ukrainskoho pysmennyka i vchenoho*. Uzhhorod: «Lira». S. 167–178 [in Ukrainian].
18. Tyvodar M. (2010) Zhyttia i naukovi poshuky Fedora Potushnyaka [Life and scientific research of Fedir Potushnyak]. Uzhhorod: Grazhda. 284 s. [in Ukrainian].

FEDIR POTUSHNYAK'S WORLDVIEW AND LANGUAGE CONCEPT

Abstract. The article considers the ideological and linguistic concept of Fedir Potushnyak. The language of the writer's works of art is of great scientific interest for linguistic research, primarily because it belongs to a specific national culture, which includes national traditions, language, history, literature. The writer's language creation is an example of a living and diverse reproduction of events in the field of Ukrainian culture and language of the 30–50s of the twentieth century.

Fedir Potushnyak's contribution to the development of literature and science in Transcarpathia is difficult to overestimate. His works of art and scientific works are admired in Ukraine and abroad.

Fedir Potushnyak kept pace with European cultural and artistic development, which his contemporaries did not understand or did not want to understand. His work is clearly modernist. Researchers noted the features of symbolism, impressionism, surrealism, etc., which did not fit into the program of socialist realism and provoked pressure on the life of F. Potushnyak. So, during his life, the writer was not only underestimated, but also tried to destroy morally, because as a man with European thinking, phenomenal abilities, he did not fit into the then totalitarian system.

The concept of *linguistic personality* is specified in accordance with modern concepts of linguoculturology; dominant personality traits of Fedir Potushnyak were revealed; extralingual factors are analyzed: education, place of residence, period of life and creativity, etc.; it is proved that such factors have a significant influence on individual artistic thinking, the formation of socio-cultural conceptosphere and ways of its verbal representation in the artist's work. The extralingual component of the writer's linguistic personality motivates the author's choice of means, methods and forms of verbal expression of the inner world in his work. Finding out the dominants of Fedir Potushnyak's linguistic personality is an urgent task, as the writer's work is of great importance for the development of the Ukrainian language. Although the writer has long been forgotten and removed from the cultural context of the era, but today there is a new discovery and study of his artistic heritage.

Keywords: extralingual factors, linguoculturology, language personality, language creation, Fedir Potushnyak.

© Снъозик Г., 2021 р.

Ганна Снъозик – аспірантка кафедри української мови Ужгородського національного університету, Ужгород, Україна; anna.snjozyk@gmail.com; <https://orcid.org/0000-0002-1572-7064>

Hanna Snyozyk – graduate student of the Ukrainian Language Department, Uzhhorod National University, Uzhhorod, Ukraine; anna.snjozyk@gmail.com; <https://orcid.org/0000-0002-1572-7064>

МІКРОТОПОНІМИ НА ІНТЕРАКТИВНИХ МАПАХ: СПРОБА ПРЕЗЕНТАЦІЇ

Науковий вісник Ужгородського університету. Серія: Філологія.

Випуск 1 (45)

УДК 811.161.2'373.21

DOI:10.24144/2663-6840/2021.1(45).410–414

Сокіл-Клепар Н. Мікротопоніми на інтерактивних мапах: спроба презентації; кількість бібліографічних джерел – 4; мова українська.

Анотація. Однією з ключових компетентностей людства є цифрова, тобто вміння використовувати технології для навчання, творчості, соціальної діяльності. Мікротопоніміка – наука, що поєднує в собі різночасові елементи, тому сучасний мікротопонімний ландшафт доцільно презентувати, застосовуючи цифрові ресурси.

Мікротопоніми та мапи взаємопов'язані, адже локальні назви віддавна позначали на картосхемах, картах, плануваннях різноманітних територій. Сьогодні виникла у створенні інтерактивних вебмап. З'ясовано, що такі мапи слугують не тільки як відображення картографічної інформації, але і як джерело різноманітних додаткових відомостей. Вони є гнучкими, дистанційними, багатофункціональними, широкомасштабними. Існує чимало можливостей створювати інтерактивні мапи, зокрема Google Maps, Bing Maps, OpenStreetMap.

Мета статті – продемонструвати елементи відображення мікротопонімів на інтерактивних мапах, зокрема на Google-картах.

Завдання: з'ясувати поняття «інтерактивна мапа»; обумовити переваги таких карт; вказати алгоритм формування карти; презентувати фрагмент створеної мапи; окреслити перспективи онлайн-картографування.

У статті прогнучено, що на інтерактивних мапах можна продемонструвати мікротопонімікон одного населеного пункту з чіткою локалізацією, поділом на тематичні та семантичні групи, із виділенням у їхніх межах структурно-словотвірних типів тощо. Також репрезентовано можливість формування ареалів мікротопонімів. Як приклад продемонстровано географічні локальні назви з апелятивом *кичера*, що поширений на території Карпат, зокрема Сколівського району.

Представлено дефініцію «інтерактивної карти» як сучасного засобу та способу формування просторового інтелекту. Необхідно грамотно користуватися і традиційними паперовими картами, й інноваційними електронними. Створення інтерактивних карт залучатиме дедалі більше зацікавлених українським словом, культурою, національною пам'яттю. Закцентовано на тому, що мітка карті виконує роль важливого індикатора національно-культурного обшину.

Ключові слова: мікротопонім, карта, презентація, цифрова компетентність, ареал, локація.

Постановка проблеми. Сьогодення – технологічна епоха, що стала для нас органічною. Однією з ключових компетентностей людства є цифрова, тобто вміння використовувати технології для навчання, творчості, соціальної діяльності. Тому сучасний мікротопонімний ландшафт доцільно й репрезентувати, застосовуючи цифрові засоби й ресурси.

Мікротопоніми поступово втрачаються не тільки фізично як об'єкти, а й почасті науково, бо «мікротопонімний бум» початку 2000-их дещо згасає, а на ономастичну арену виступають усе більше прагматоніми, ідеоніми, ергоніми. Із об'єднанням населених пунктів у великі територіальні спільноти також виникла загроза зникнення багатьох мікротопонімів із пам'яті народу. Зважаючи на зовнішні інтервенції (вкуп земель, зміна власників і под.), найбільш імовірно, що загубляться і назви локальних об'єктів. Замість питомих мікротопонімів постануть новотвори, але не завжди такі, які відображатимуть національну ментальність. До речі, тенденції зникнення мікротопонімів є також у інших країнах Європи. Скажімо, шотландська дослідниця Елісон Бернс зауважує, що через упровадження нової системи нумерації з метою оподаткування полів помітно зменшилося використання їхніх назв. Здебільшого такі назви пам'ятають тільки старші люди. Тому вона закликає до збору шотландських мікротопонімів [Burns 2015, s. 2].

Роль географічної назви – вказати місцезнахо-

дження на поверхні Землі. Саме тому люди використовують мікротопоніми, що є не тільки звичайною міткою на карті, а й відразу містять характеристику об'єкта, певні історико-економічні, соціальні, політичні відомості про територію, тобто володіють різнобічною інформацією.

Мікротопоніми як неофіційні локальні назви географічних об'єктів доволі часто відтворюють на різноманітних плануваннях населених пунктів, картосхемах, мапах. Сучасність стимулює задуматися над створенням і таких карт, які були б, так би мовити, «під рукою», щоб більша кількість сприймачів могла досягнути національні простори. Зважаючи на те, що значну частину життя люди проводять у віртуальності, то й виникла потреба, а чи то й нагальність, створення онлайн-карт. Особливо актуальними є інтерактивні вебмапи, що слугують не тільки відображенням картографічної інформації, але й джерелом різноманітних відомостей, пов'язаних із конкретною територією.

Якщо говорити про мікротопоніми та мапи, то вони, звісно, безпосередньо пов'язані, адже локальні географічні маркери – це яскравий репрезентант тієї чи іншої території. Відомо, що на мапі є все, що розташовано на території, та не завжди всі територіальні локуси відображено на мапах. Звичайно, процес нанесення географічних об'єктів на мапи тривалий, і, по суті, безкінечний, особливо, якщо мовиться про мікротопоніми.

Аналіз досліджень. Локальні географічні назви входять до наукового поля зору таких українських дослідників, як Л. Білінська, Н. Лісняк, О. Мосур, О. Проць та багатьох інших. Ономасти до аналізу залучають і сучасний, і історичний мікротопонімний матеріал, розглядають здебільшого структурні, словотвірні та семантичні основи зафіксованих мікротопонімів. Окрім системного спеціального збору мікротопонімів за питальниками, ономасти також «відчитують» фактичний матеріал із багатьох кадастрових, топографічних мап. Мікротопонімна карта – здебільшого статична модель локальної просторової дійсності.

Картографування мікротопонімів відоме здавна, адже картографічний метод є одним із важливих у царині ономастики та полягає у «використанні спеціальним чином виготовлених і прокоментованих ономастичних карт, на яких за допомогою відповідних картографічних засобів визначають ареали розміщення конкретних моделей онімів як на синхронному, так і на діяхронному рівнях, а також встановлюють закономірності розміщення конкретних ономастичних явищ» [Бучко Д.Г., Ткачова Н.В. 2012, с. 118–119]. Найчастіше мікротопонімісти використовують готові картографічні ресурси та зрідка їх самостійно створюють. Проте сучасне життя демонструє нові виклики. Можливість сформувати інтерактивну мапу з науковим поясненням того чи іншого мікротопоніма унеможливує масове поширення аматорських і псевдонаукових трактувань таких назв.

Оцифрування мікротопонімної системи – доволі часте явище в Європі. Традиційно це відбувається при ономастичних товариствах. Скажімо, в Австрії члени ономастичного товариства з допомогою волонтерів фіксують мікротопоніми (назви полів), а потім наносять їх на цифрові карти за допомогою ГІС-технологій. Тенденції до картографування мікротопонімів інноваційними способами в Україні поки що, на жаль, не простежується.

Сьогодні є змога фіксувати сучасні мікротопоніми та надалі репрезентувати їх на інтерактивних мапах, зокрема Google Maps, Bing Maps, OpenStreetMap, що є достатньо зрозумілими та легкими в опануванні.

Мета статті – продемонструвати елементи створення та відображення мікротопонімів на інтерактивних мапах, зокрема на Google-картах.

Завдання:

- з'ясувати поняття «інтерактивна мапа»;
- обумовити переваги таких карт;
- вказати алгоритм формування карти;
- презентувати фрагмент створеної мапи;
- окреслити перспективи онлайн-картографування.

Основними **методами** дослідження є описовий та картографічний, за допомогою яких представлено результати аналізу та інтерпретації мікротопонімів.

Виклад основного матеріалу. Інтерактивна карта – інноваційний ресурс, що уможливує перегляд, редагування та тлумачення просторових

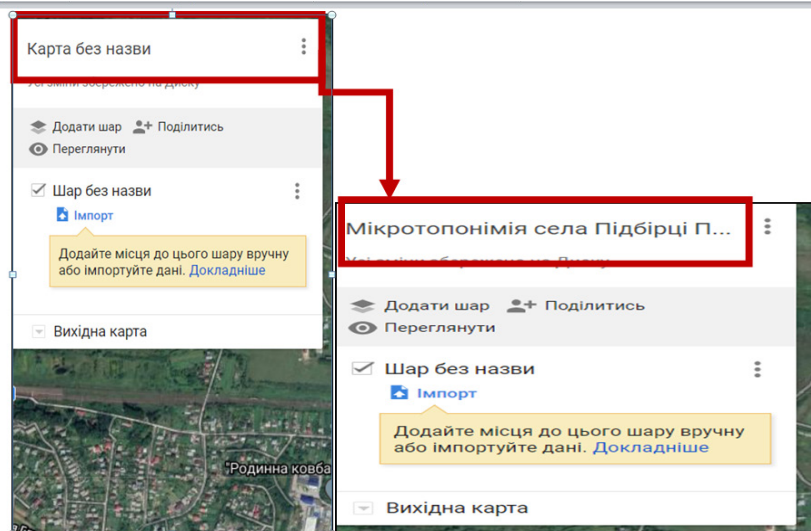
відомостей. Це електронні карти, які працюють у режимі двосторонньої діалогової взаємодії людини (користувача) і комп'ютера та є візуальною інформаційною системою [Остроух В., Свір Н. 2019, с. 73]. Відрадно, що для роботи з такою мапою не потрібне спеціальне програмне забезпечення, а достатньо веббраузера та підключення до мережі Інтернет. Інтерфейс таких карт інтуїтивно зрозумілий і простий. Подібні карти доволі місткі й гнучкі, адже можна в будь-який момент вносити зміни, презентувати значну кількість як текстової, так і фото-, відео- та графічної інформації. Таким чином, працюючи над власною картою, можемо сформувати цілий мультимедійний ресурс, у який інтегрується текст, зображення, відео чи будь-який інший об'єкт шляхом надання відповідного посилання.

На думку картографів, вебкарти набувають якісно нових властивостей: дистанційність, інтерактивність, покращена наочність, сучасність [Дубницький 2018, с. 34–35]. Тому можна беззаперечно стверджувати про такі переваги цих карт: доступність, масштабованість, обширність текстової інформації, залучення ілюстративного матеріалу, можливість формування багатьох шарів, редагування, доповнення додатковими відомостями, інтегрування в різноманітні сайти, блоги, персональні сторінки, соцмережі тощо.

Загалом будь-яка мапа сприяє успішному візуальному сприйняттю просторових реалій. Інтерактивна ж карта посилює відчуття реальності, особливо якщо маркувати мікротопоніми, скажімо, на 3-d мапу.

Щоб нанести мікротопоніми на карту, необхідно виконати низку дій:

1. Сформувати (або взяти до уваги вже створений) питальник.
2. Зібрати матеріал (анкетним чи польовим методом). Зважаючи на цифрове сьогодення, можна також опитувати онлайн, наприклад, у Google-формах.
3. Картографувати зібрані одиниці. Для цього потрібно обрати застосунки Google і на Google-диску у розділі «*Мої карти*» розпочати створення мікротопонімної карти. Якщо ж цього додатка немає, варто обрати функцію «*Підключити інші додатки*», знайти та встановити. Вихідною основою для позначення мікротопонімів на Google-карті слугує декілька її типів, наприклад, звичайна, супутникова, ландшафтна, політична або ж інша карта. Найбільш оптимальними та презентаційними варіантами є супутникова та ландшафтна мапи. Можна, однак, одразу працювати в Google Earth. Правда, алгоритм дій дещо відрізняється.
4. Назвати карту. Для цього зліва зверху замість «*Карта без назви*» необхідно написати «*Мікротопонімія села... (мікрорайону міста)*» (див. Рис. 1). Нижче розташована рубрика «*Опис*» дозволяє зберегти окремі історичні відомості, факти про населений пункт. Звичайно, назва й опис кожної мапи може різнитися й залежати від завдань дослідника. Усі внесені зміни потрібно щоразу зберігати.

7. Опис: студента / студентки групи (шифр) ПІВ

Рис. 1.

5. Інтерпретувати (протлумачити) нанесений на карту мікротопонімний матеріал. Для того необхідно обрати функцію «Додати маркер (мітку)», навести його на потрібну нам локацію та вписати назву мікрооб'єкта. Тут же можна зазначити різноманітну лінгвістичну інформацію: семантика твірної бази, мотивація, структурно-словотвірна специфіка, етимологія тощо. Таким чином варто наносити всі виявлені мікротопоніми. Зліва формуватиметься колонка маркерів із назвами мікрооб'єктів.

На зображеній карті (див. Рис. 2) подано та потрактовано окремі локальні об'єкти села Лисиничі Пустомитівського району Львівської області: *Кут, Стадіон (На Стадіоні), Ліпи, Качмарівка, Свинна, Гостинець, Теплиці, Озеро (Коло Озера), Могилиці, Горіші, Панський Сад, Коло Школи, Підліски, Приборство, Новобудови, Пасовиско, На Житі, Серветник, Ясна, На Джерелі, Плантації, Чортіві Скали, Мурована*. Натиснувши на будь-яку мітку, можна дізнатися про той чи той об'єкт. Наприклад, про мікротопонім *Могилиці* на карті вказано: «Частина села. Мікротопонім утворений від множинного апелятива *могилиця*. Мотивується назва тим, що раніше на цій території був старий цвинтар». Або ж *Качмарівка*: «Частина села. Відантропонімний мікротопонім, мотивований прізвищем/прізвищем Качмар»; *Липи*: «Частина

села на в'їзді. Мотивується назвою рослини, що там насаджена». До речі, етнокультурне тло можна розширити народними трактуваннями. Зауважу, що в досліджуваному населеному пункті існує таке поняття, як «віднести в липи», тобто завершити свій земний шлях. Можливо, мотивація пов'язана з недалеким розташуванням кладовища. Для лінгвістичного сприйняття мікротопоніма слід подати детальнішу інформацію, скажімо, доповнити її тлумаченням твірного антропоніма та вказати на мікротопонімну модель виявленої одиниці.

На мапі такого штибу, як було зазначено, додають чимало унаочнення: відео, фотографії, що стосуються того чи іншого оніма (див. Рис. 3), покликання на ресурси. Вагомим є редагування кольорів маркерів, окреслення територіальних меж. Скажімо, для позначення відапелятивних і відонімних мікротопонімів варто використовувати маркери різних кольорів, тоді візуально краще сприйматиметься розподіл найменувань на карті та їхній кількісний вияв. Такі карти дозволяють почути реальне звучання мікротопоніма з уст носіїв (якщо, звісно, є аудіозапис). Тому до карти можливо долучити мікротопо-

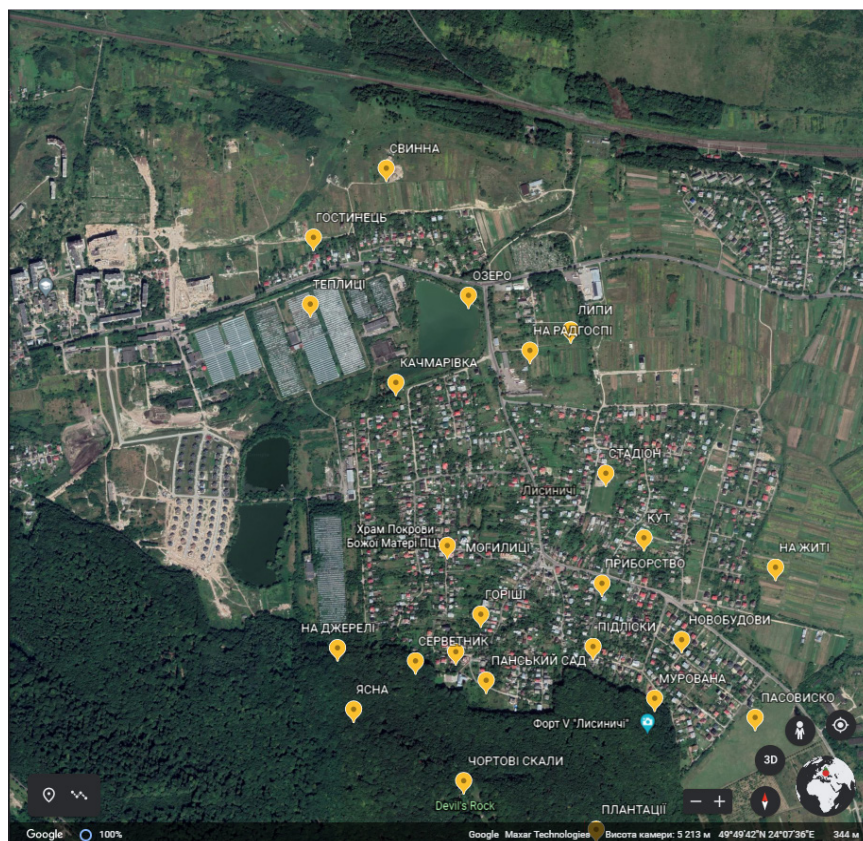

Рис. 2.

німний контекст (тлумачення респондентів, перекази тощо). До мікротопонімів, що побутують у сучасності, доцільно додати й історичний контекст, що посприяє вираженню тягlosti мікротопоніма в часопросторі. Позалінгвальна інформація тільки розширює сприйняття назви та, своєю чергою, сприяє зацікавленню значно більшої кількості людей.

Інтерактивна карта дає можливість наносити своєрідні ареали поширення певного мікротопонімного явища. Варто розпочинати, звісно, з вузьколокальних ареалів, а надалі формувати і глобальні. Та останнє вдасться здійснити за умови ретельної фіксації мікротопонімів усієї України. Поки що, однак, це завдання видається досить примарним. Як приклад вузьколокального ареалу наведено вживання на території Карпат назв гір, верхів, лісів, частин села із апелятивом *кичера* в основі. Таку екстраполяцію відображено на мапі Сколівського (сучасного Стрийського) району Львівської області (див. Рис. 4).

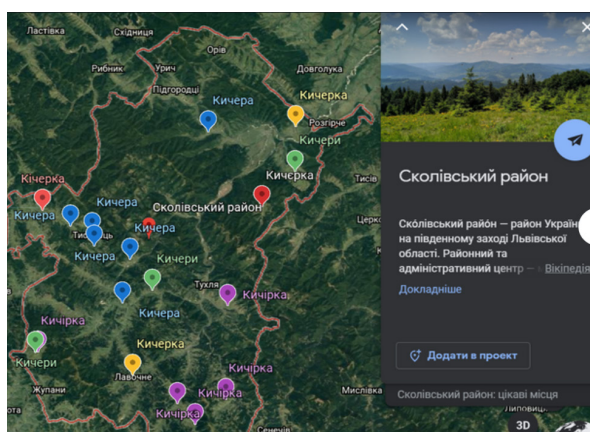

Рис. 4.

Можливість створювати багатопланові карти дозволяє виокремити та репрезентувати, наприклад, відапелятивні та відонімні мікротопоніми (див. Рис. 5); мікротопоніми з певним суфіксом (-ів; -івка, -ище) та ін. Шари, своєю чергою, відіграють роль тематичних груп, словотвірних чи структурних типів. Їх можна формувати як на мікрорівні (на

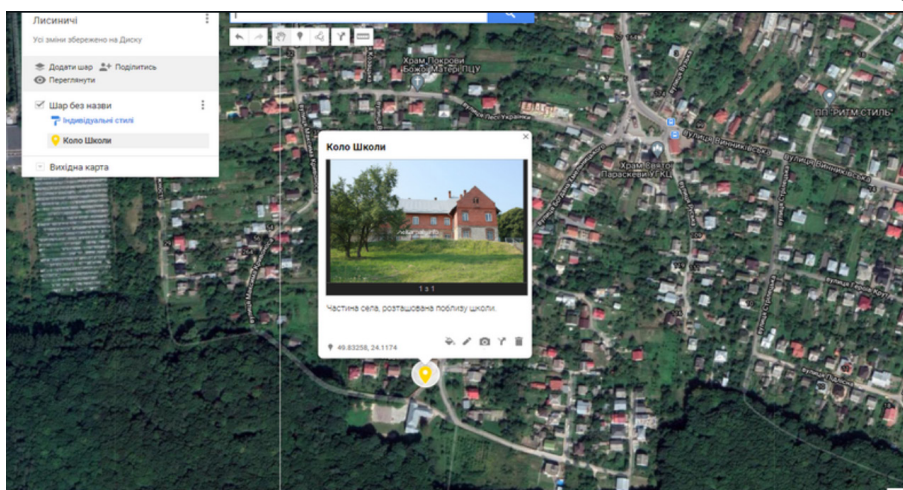

Рис. 3.

основі назв одного або кількох населених пунктів), так і на макрорівні (на матеріалі району, області тощо).

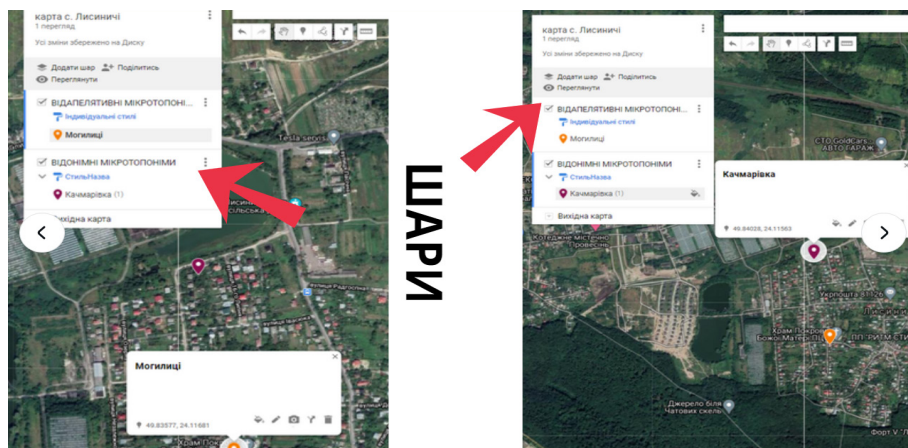

Рис. 5.

6. Поділитися мапою. Активувати «Увімкнути доступ за посиланням» та скопіювати це посилання (див. Рис. 6). Можна одразу карту інтегрувати у вебсайти, власні портфоліо, блоги або ж поширити у соцмережах.

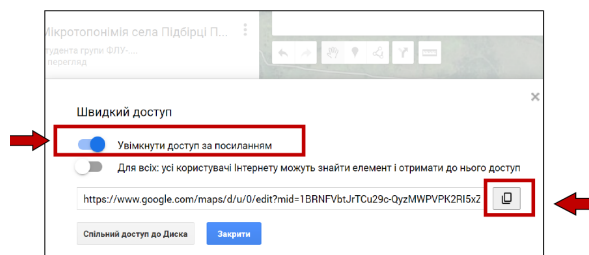

Рис. 6.

Висновки. Картографія – це мистецтво. Якщо традиційні паперові карти – класика жанру, то електронні інтерактивні – це сучасний засіб формування просторового інтелекту. Такий спосіб позначення найменувань географічних локальних назв перспективний, оскільки він інформаційно місткий, доступний, широкомасштабний і гнучкий. Мітка на карті є не просто статичним уособленням певного мікролокусу, а його динамічним словесним, візуальним, зрештою, одразу змістовим репрезентантом. Попри все, щоб створити

якісну мапу, потрібно докласти чимало зусиль, консульгуючись із різнопрофільними фахівцями. Та щоб гармонійно сприймати довкілля, необхідно вміти грамотно користуватися і паперовими картами, й електронними. А найголовніше – це не забувати про те, що кожна мітка на карті слугує важливим індикатором

національно-культурного обширу. Тому, зібравши та зафіксувавши на мапах мікротопоніми, ми допоможемо нащадкам правильно відчитати закодовану інформацію, збережену в мікротопонімах, залучимо більшу кількість людей до вивчення словесної культури та внесемо посильну частку в історію рідного краю.

Література

1. Дубницький М. Інтерактивні навчальні веб-ресурси з географії на базі матеріалів інституту передових технологій, відкритих даних та картографічної Javascript-бібліотеки Leaflet. *Проблеми безперервної географічної освіти і картографії*. Харків, 2018. Випуск 28. С. 34–39. URL: <http://oaji.net/articles/2017/4483-1543322078.pdf>.
2. Словник української ономастичної термінології. Уклад. Бучко Д.Г., Ткачова Н.В. Харків: Ранок-НТ, 2012. 256 с.
3. Остроух В., Свір Н. Використання інтерактивних карт як новітній підхід в організації навчання з географії у сучасній школі. *Проблеми безперервної географічної освіти і картографії*. Харків, 2019. Вип. 29. С. 71–77. URL: <https://periodicals.karazin.ua/pbgok/article/view/13550/12752>
4. Burns A. Field-names of North-East Scotland: a socioonomastic study. Thesis (Ph.D.). Glasgow, 2015. 501 p. URL: <http://theses.gla.ac.uk/6424/>.

References

1. Dubnytskyi M. (2018) Interaktyvni navchalni veb-resursy z heohrafi i na bazi materialiv instytutu peredovykh tekhnolohij, vidkrytykh danykh ta kartohrafichnoi Javascript-biblioteki Leaflet [Problems of continuing eographical education and cartography]. Kharkiv. Vyp. 28. S. 34–39. URL: <http://oaji.net/articles/2017/4483-1543322078.pdf> [in Ukrainian].
2. Slovyk ukrainskoi onomastychnoi terminolohii (2012) [Dictionary of Ukrainian onomastic terminology]. Uklad. Buchko D.G., Tkachova N.V. Kharkiv: Ranok-NT. 256 s. [in Ukrainian].
3. Ostroukh V., Svir N. (2019) Vykorystannia interaktyvnykh kart yak novitnij v organizatsii navchannia z heohrafi i u suchasnij shkoli [Problems of continuing geographical education and cartography]. Kharkiv. Vypusk 29. S. 71–77. URL: <https://periodicals.karazin.ua/pbgok/article/view/13550/12752> [in Ukrainian].
4. Burns A. (2015) Field-names of North-East Scotland: a socioonomastic study. Thesis (Ph.D.) Glasgow. 501 p. URL: <http://theses.gla.ac.uk/6424/> [in English].

MICROTOPYNOMS ON THE INTERACTIVE MAPS: AN ATTEMPT OF PRESENTATION

Abstract. One of the key competencies of mankind is digital competence, i.e. the perfect ability to use technology for learning, creativity and social activities. Microtoponymy is a science that combines elements of different time periods, therefore, it is advisable to present modern microtoponymic landscape using digital resources.

It is known that microtoponyms have long been marked on schemes, maps, plans of various territories. We have many historical sources presenting maps with local geographical locations. However, nowadays people spend a lot of time on the Internet, so creation of interactive web-maps is of particular importance. Such maps serve not only as a display of cartographic information, but also as a source of various information related to a particular area. There are many opportunities to create interactive maps, including Google Maps, Bing Maps, OpenStreetMap.

The **goal of the article** is to demonstrate the elements of displaying microtoponyms on interactive maps, in particular on Google maps.

The **tasks** include: defining the concept of «interactive map»; determining advantages of such maps; specification of the algorithm of map formation; presenting a fragment of the created map; outlining the prospects of online mapping.

Interactive maps can demonstrate microtoponymicon of one settlement with a clear localization, division into thematic and semantic groups, identification within their boundaries structural and word-forming types, etc. Interactive maps contribute to the formation of areas. For example, the article in question demonstrates the area of microtoponyms with the appellative based on the stem *кичера*, which is common in the Carpathians (in particular, Skole district).

Thus, an interactive map is a modern means of forming spatial intelligence. This way of designating the names of geographical local names is promising because it is information-intensive, accessible, large-scale and flexible.

To ensure harmonious perception of the environment, it is necessary to be able to use both traditional paper maps and innovative electronic ones. But, most importantly, we should not forget that each mark on such a map is an important indicator of national and cultural space.

Keywords: microtoponym, map, presentation, digital competence, area, location.

© Сокіл-Клепар Н., 2021 р.

Наталія Сокіл-Клепар – кандидат філологічних наук, доцент катедри української мови імені професора Івана Ковалика Львівського національного університету імені Івана Франка, Львів, Україна; natalia23102010@gmail.com; <https://orcid.org/0000-0002-4156-5978>

Natalia Sokil-Klepar – Candidate of Philology, Associate Professor of the Ivan Kovalyk Ukrainian Language Department of Ivan Franko Lviv National University, Lviv, Ukraine; natalia23102010@gmail.com; e-пошта; <https://orcid.org/0000-0002-4156-5978>

ПСЕВДОНИМИ СУЧАСНИХ УКРАЇНСЬКИХ МИТЦІВ ЯК СИНТАКСИЧНІ СПОЛУКИ: СЕМАНТИКА ТА МОДЕЛІ ТВОРЕННЯ

Науковий вісник Ужгородського університету. Серія: Філологія.

Випуск 1(45)

УДК 811.161.2'373.2

DOI:10.24144/2663-6840/2021.1(45).415–420

Соприкіна В. Псевдоніми сучасних українських митців як синтаксичні сполуки: семантика та моделі творення; кількість бібліографічних джерел – 9; мова українська.

Анотація. Автор запропонованої статті здійснює спробу з'ясувати особливості творення сучасних українських псевдонімів митців початку ХХІ століття, що відрізняються від звичної для українця антропонімної формули «особове ім'я + по батькові + прізвище» та нагадують словосполучення, з'єднані підрядним чи сурядним зв'язком.

У роботі зазначено, що хоч є доволі велика кількість ономастичних праць, присвячених власним назвам, зокрема псевдонімам, але названа тема не була ще висвітлена в українській лінгвістиці. Питання творення, побутування, семантики неофіційних власних назв розглядали М. Лесюк («Псевда вояків Української Повстанської Армії», 1999), Ю. Карпенко («Словотворчі стосунки власних і загальних назв у східнослов'янських мовах», 2000), Н. Павликівська («Українська псевдонімія ХХ століття», 2010), О. Петрова («Особливості номінації в псевдонімії німецької та української мов», 2005), Ю. Собков («Типологія криптонімів англійської та української мов», 2008), Р. Яцків («Псевдоніми учасників національно-визвольних змагань – позивні військовослужбовців Збройних сил України: семантичні паралелі», 2014) та інші відомі українські мовознавці, проте псевдоніми сучасних українських митців є малодослідженими з цього ракурсу.

На основі зібраного матеріалу та проведеного дослідження виявлено, що псевдонімні конструкції, які відрізняються від антропонімної формули «особове ім'я + прізвище», найчастіше використовують співаки; такі самоназви у більшості випадків поєднано підрядним зв'язком. За частиномовним наповненням найпоширенішою виявилася формула «абрєвіатура + іменник»; цьому сприяла велика кількість самоназв діджеїв. Серед зібраних псевдонімів виявлено власні назви, утворені шляхом прикладковикористання: оніми написані через дефіс та поєднані сурядним зв'язком. За семантичним наповненням псевдоніми охоплюють широкий спектр значень: від зовнішності людини, її фізичних та психічних особливостей до абстрактних понять, вираження локативності. Перспективи подальших досліджень вбачаємо в проведенні порівняльної характеристики псевдонімів-словосполучень українських митців із псевдонімами сучасних спортсменів або воїнів.

Ключові слова: ономастика, псевдоніми, сурядний і підрядний зв'язок, модель творення, трансонімізація, онімізація, прикладка.

Постановка проблеми. Антропоцентричний підхід у сучасному мовознавстві спрямував увагу на особистість у мовному середовищі, поставив на перший план людину. Антропоніміка є однією з дисциплін, що акцентує на важливому фрагменті людського «Я», без якого ми вже себе не можемо уявити, – імені. Власні назви, як невід'ємна частина нашого життя, оточують нас усюди, супроводжують індивіда від народження до смерті; ім'я, прізвище, по батькові має кожна людина, незалежно від віку та статусу. Сучасні митці часто не бажають обмежуватися своїми паспортними даними та використовують вигадані власні назви – псевдоніми.

Аналіз досліджень. Питанню української псевдонімії присвятили наукові праці В. Капелюшній, М. Лесюк, Н. Павликівська, О. Петрова, Ю. Собков, Р. Яцків та багато інших лінгвістів, проте псевдоніми співаків та письменників початку ХХІ століття, їх семантика, мотиви та способи творення є маловивченими. **Метою** поданої статті є аналіз псевдонімів сучасних українських митців, побудованих у вигляді підрядних та сурядних словосполучень. Для реалізації зазначеної мети передбачено виконання таких завдань:

1) Опрацювати зібраний матеріал, виявити оніми, відмінні від усталеної антропонімної формули «прізвище, ім'я, по батькові».

2) Проаналізувати та охарактеризувати моделі творення зазначених власних назв.

3) Виділити типи псевдонімів за частиномовним наповненням та семантикою.

Методи дослідження. Специфіка досліджуваного матеріалу спонукала використовувати різні методи, а саме: описовий (для аналізу засобів творення псевдонімів), порівняльний (зіставлення звичної формули «ім'я + прізвище» та утворених митцями моделей), структурний метод (унаочнення моделі творення оніма).

Виклад основного матеріалу. Окрім псевдонімів, що зовні нагадують звичайні паспортні дані, до семантико-синтаксичної номінації зараховано складені псевдонімні конструкції у вигляді стійких назв-словосполучень. До поданої категорії ми віднесли псевдоніми, що відрізняються від звичних антропонімних формул «ім'я + по батькові», «ім'я + прізвище», «ім'я + по батькові + прізвище»; утворені поєднанням двох чи більше повнозначних слів на основі сурядного або підрядного зв'язку та відповідних семантико-синтаксичних відношень. Такі назви існують у псевдоніміконі співаків та митців сцени, але малопоширені в колі сучасних письменників (приблизно 6:1). Аналітичні структури можна розподілити на словосполучення атрибутивного та локативного типу (*Ко-*

респондент Райдужний, *Sasha Bro*, *MARIK from "RIZUPS"*). В усіх випадках творення псевдонімів сучасних митців з погляду синтаксичної номінації маємо поєднання плану вираження у вигляді підрядних чи сурядних словосполучень з планом змісту (семантичні перенесення). Тобто фіксуємо нерозривність синтаксичної та семантичної номінацій під час появи самоназв.

За частиномовним наповненням псевдонімів виявлено такі моделі:

- 1) іменник + іменник (*Сестричка Віка*, *Крихітка Цахес*);
- 2) прикметник + іменник (*Тамбовський Вовк*, *Тернопільський Сірій*);
- 3) форма дієслова + іменник (*Seen Trick*);
- 4) займенник + іменник (*My Ree*);
- 5) чужомовний артикль + іменник (*The Maneken*);
- 6) аббревіатура + іменник (*MC Дід*, *DJ Shalom*);
- 7) дієприкметник + іменник (*Кахляючий Ед*);
- 8) прикметник + іменник + іменник (*Злий репер Зенук*, *Бюджетний Гаї Пічі*) та іменник + прикметник + іменник (*Project Belle Diva*);
- 9) займенник + іменник + іменник (*Сам Ум Рай*);
- 10) іменник + прийменник + іменник (*Вова зі Львова*, *Слава з НЕАНГЕЛІВ*).

Варто зазначити, що найпродуктивнішою в зібраному матеріалі є модель «аббревіатура + іменник», цьому сприяла велика кількість псевдонімів діджеїв, які в процесі іменування використовують загальноприйняте англomовне скорочення *DJ* від словосполучення *disc jockey*, а до нього додають потрібний номен. Серед діджейських самоназв зазвичай використовуються прості словосполучення, що складаються з двох слів та побудовані на основі підрядного зв'язку. Через те, що діджеї часто виступають перед різномовною публікою, вони більше схильні обирати латинські літери для псевдоніма (*DJ Khoroshyi*), онімизувати англійські слова (*DJ Sky*, *DJ Deep Voice*) чи трансонімизувати чужомовні власні назви (*DJ Amely*). Щоправда, маємо зразки самоназв, де поряд з англomовною аббревіатурою застосовано кирилицю (*Голой DJ*, *DJ Валік*).

За моделлю «аббревіатура + іменник» побудований ще один псевдонім – *MC Дід*, під яким співав реп Іван Колиханов. Аббревіатура походить з англійської мови, використовується в хіп-хоп музиці; розшифровують як *Master of Ceremonies* – це особа, яка веде музичні заходи, представляє співаків на сцені шляхом читання реп-текстів про них.

Винятковим є псевдонім, побудований за моделлю «аббревіатура + прикметник + літера» – *DJ Young P*, який належить київському діджею, котрий приховує свої справжні дані та не розголошує походження самоназв. Дослівний переклад *DJ Young P – діджеї на ім'я Молодий Пі*, де літера *P* [пі] дає множинність значень, таких, як математична константа, що виражає співвідношення довжини кола до його діаметра; американські фільми «Пі», «Життя Пі» або певна особиста інформація, закодована в латинській літері.

Серед типів трансонімизованих власних назв у псевдонімах-словосполученнях маємо антропоніми, топоніми, персоніми (імена вигаданих осіб) та один ергонім.

Оскільки псевдоніми обирає людина для себе, за допомогою них називається в певному колі, подає самохарактеристику, то тут ми можемо бачити яскравий прояв антропоцентризму. Це сприяє тому, що найбільшою категорією трансонімизованих власних назв у псевдонімах-словосполученнях є антропоніми. Ними виступають розмовні варіанти офіційних імен (*DJ Толя*, *DJ Паула*, *DJ Валік*, *DJ Nastia*, *Сестричка Віка*, *Сестра Лесич*, *Вова* зі Львова, *VovaBRO*, *SashaBRO*, *Дядя Жора*, *Віка* з НЕАНГЕЛІВ, *Кахляючий Ед*, *Alyona Alyona*, *Слава* з НЕАНГЕЛІВ, *HAS from "RIZUPS"*, *MARIK from "RIZUPS"*, *Злий репер Зенук*), прізвища (*DJ Smith*, *DJ Sinatra*, *DJ Komarovski*, *DJ Tvardovsky*, *Брату Шумахеру*), чужомовні імена (*Dj Nana*, *My Ree*, *DJ Amely*, *Крихітка Цахес*, *DJ Mary Jane*, *Кузен Ламар*, *DJ Dirty Nick*), сполучення імені та прізвища (*DJ Jenya Lee*, *Бюджетний Гаї Пічі*, *DJ Marika Rossa*). Зауважимо про наявність прецедентних імен, які були обрані митцями: репер *Бюджетний Гаї Пічі* маємо алюзію до власної назви британського режисера Гая Річі, *DJ Sinatra* запозичив прізвище американського співака Френка Сінатри, *DJ Tvardovsky* обрав онім, схожий до імені російського письменника Олександра Твардовського; псевдонім *DJ Komarovski* має натяк на лікаря Євгена Комаровського, а *Брату Шумахеру* взяли прізвище німецького автогонщика Міхаеля Шумахера. На додачу, самоназва *DJ Amely* має алюзію до однойменного французького фільму та її героїні, Амелі Пулен.

Цікавим з погляду прецедентності виступає самоназва *DJ Mary Jane*. Для пересічної людини, яка виросла в українських культурних традиціях, сполучення антропонімів Мері Джейн означає: поперше, жіночі особові імена; по-друге, віднесеність цих власних назв до чужої, наприклад, англomовної культури. Молодь ще згадає жіночий персонаж Мері Джейн Уотсон із коміксів американського видавництва «Марвел». А для англійця або людини, яка вивчає мову, традиції, культуру цієї країни, вживання поряд двох антропонімів Мері Джейн ще матиме значення стійкого словосполучення, що буде синонімічним до фрази «*plane girl*» й означатиме «звичайна, непоказна дівчина, дівчина – простака». А ось словник англійського сленгу подає ще одне значення, де Мері Джейн такий собі евфемізм на позначення марихуани [The Free Dictionary].

Імена вигаданих персонажів із літератури та кіно мають *Фоззі-бой / Fozzy-boy* (Олександр Сидоренко) та *Крихітка Цахес* (Саша Кольцова). В останньому прикладі псевдонім має стосунок до твору німецького автора Е.Т. Гофмана «Крихітка Цахес на прізвисько Цинобер». Семантичні перенесення відбувалися таким чином: спершу київська рок-група запозичила з фантастичної повісті назву «Крихітка Цахес», а потім за допомогою метонімії власна назва стала вживатися на позначення солістки групи, Олександри Кольцової. До речі, так само

«отримав» псевдонім The Maneken соліст однойменного гурту Євген Філатов.

Серед псевдонімів-словосполучень, що мають у собі трансонімізовані топоніми, наведемо *Вова зі Львова, DJ Tokyo*, а також самоназву *Кореспондент Райдужний*. Автор останнього псевдоніма, Іван Колиханов, народився та провів дитинство в Києві, у житловому масиві в Дніпровському районі міста під назвою Райдужний. Тому парубок використав цю топонімічну назву на згадку про своє дитинство. Один ергонім наявний у самоназві *DJ Spartaque*, де маємо натяк на назву російського футбольного клубу.

За семантикою псевдоніми – словосполучення дуже різноманітні; їх можна розподілити на категорії:

1) родинна спорідненість (*Күзен Ламар, MC Дід, Сестричка Віка, Сестра Лесич, VovaBRO, SashaBRO, Дядя Жора, Брати Шумахери*);

2) назва фаху, професії, звання (оніми за моделлю «DJ + антропонім» – *DJ Ately; DJ Полярник; Злий репер Зеник, Кореспондент Райдужний, DJ Monah, Dj Major*);

3) характеристика особи за віком, психофізичними особливостями (*DJ Young P, Фоззі-бой / Fozzy-boy, DJ VAMBINA, Project Belle Diva, Крихітка Цахес*);

4) за уподобаннями особи (*DJ Spartaque*);

5) носій певної ознаки (*Голий DJ, DJ Khoroshyi, Кахляючий Ед, DJ Ekspert, DJ Burzhu, Project Belle Diva*);

6) флора, фауна (*Горіха Зерня, DJ Кінь*);

7) позначення процесу (*Seen Trick*);

8) позначення абстрактного поняття (*DJ Shalom, DJ Sky, DJ Alex Tune, DJ Deep Voice, DJ Respect Noise, DJ Space, DJ Slava Flash*);

9) співвіднесеність до певного угруповання (*Слава з «Неангелів», HAS from “RIZUPS”*);

10) локативність (*Вова зі Львова, Тамбовський Вовк, Тернопільський Сірій*).

Труднощі семантичного поділу спричинені можливістю віднести один і той самий псевдонім до різних категорій, наприклад, самоназва Тамбовський Вовк позначає локативність, а також одночасно стосується семи «фауна».

Звернемо увагу на псевдоніми *Тамбовський Вовк, Слава Світова, Горіха Зерня*, якими послуговуються відомий комік та сценарист Валерій Жидков, письменниці Тетяна Кіфоришин і Тамара Дуда. В усіх трьох випадках маємо приклад запозичення стійких словосполучень до сфери псевдонімікону, адже автори не вигадали нове, а скористалися народним фольклором. *Тамбовський Вовк* – частина фразеологізму «тамбовський вовк тобі товариш», що означає неприязнь, небажання співрозмовника виявляти дружні наміри до іншої особи, яка використала звертання «товаришу» і хоче заприязнитися, заприятелювати [Белко 2000]. Фразеологізм з'явився в Росії, а саме в місті Тамбові. Існує кілька версій його походження: наприклад, за словами краєзнавця М. Овсяннікова, у кінці 19 століття через неврожай хлібороби тамбовської області йшли на заробітки до міст та погоджувалися працювати за

мізерну зарплатню, чим зменшували попит на місцевих робітників і отримали негативне прізвисько «тамбовські вовки». Крім цього, ще є легенда, що тамбовські повстанці 1920–1921 років під час допитів на звертання комуністів «товаришу» відповідали негативно забарвленою фразою «тамбовський вовк тобі товариш!» [Текстология]. На сьогодні це словосполучення не має негативного забарвлення, воно стало символом міста, навіть є назвою торгової марки. Для Валерія Жидкова цей псевдонім актуальний ще тому, що чоловік родом із Тамбова, а жителів того міста, де зародився фразеологізм, інколи називають тамбовськими вовками.

Українська письменниця Тетяна Кіфоришин має псевдонім *Слава Світова*, самоназва утворена зі сталої фрази «світова слава» за допомогою інверсії та омонімічного збігу загальної назви *слава* з антропонімом *Слава*, розмовним відповідником офіційних імен Станіслава, Владислава та ін. Ідеєю до створення такої самоназви послужили нікнейми зразка Надія Остання, Любов Вічна, які використовували поети для публікації творів в Інтернеті. Головною умовою таких самоназв є наявність у словосполученні загальної назви, яка має омонімічний відповідник в особових іменах (Віра – віра, Роман – роман тощо); на цьому базується гра в утворенні антропоніма за формулою «особове ім'я + прізвище», що має подвійне значення, несе декілька підтекстів: з одного боку це просто ім'я та прізвище митця, а з іншого – та інформація, яку бажає передати автор читачу.

До речі, прийом інверсії наявний у псевдонімах діджеїв, які спочатку пишуть аббревіатуру, а потім до неї додають прикметник, наприклад, *DJ Khoroshyi*. За нормами української мови, спочатку має бути прикметник, а потім іменник, носій ознаки, наприклад, гарний день, зелений гай, *Khoroshyi DJ*. Проте в музичному середовищі модель «DJ + прикметник» є усталеною. Цим скористався свого часу Кузьма Скрябін, він вжив прямиий порядок слів та назвався іменем *Голий DJ*, що внесло певні семантичні зміни в самоназву. Порівняймо, якщо ми бачимо псевдонім *DJ Голий*, то трактуємо його за моделлю «назва професії + прикметник з великої літери», а оскільки ми звикли бачити, що спершу пишуть назву професії, а потім ім'я робітника, то наша свідомість сприйме прикметник голий як прізвище Голий, за аналогією до словосполучень сантехнік Петренко, машиніст Онопрієнко. Проте у сполученні Голий *DJ* маємо прямиий порядок слів, вбачаємо вже ознаку до іменника, асоціюємо з такими словосполученнями як, наприклад, *голий король, голий діджей*.

Псевдонім *Горіха Зерня* належить українській письменниці Тамарі Дуді. Це словосполучення походить із вірша І. Франка «Ой, ти, дівчино, з горіха зерня», надрукованого в збірці «Зів'яле листя» 1896 року [Франко 1976, с. 141]. Спосіб творення псевдоніма – семантичний – онімізація загальних назв. В інтерв'ю Тамара Дуда говорить, що видала книгу під псевдонімом, оскільки не бажає, щоб читача щось відволікало від тексту твору [Хемій 2019]. Проте, на нашу думку, псевдонім завжди

привертає більше уваги, ніж звичайне прізвище, оскільки автори зазвичай закодують певні смисли в самоназві, яку намагається зрозуміти читач, розгадати й пов'язати з особистістю митця чи навіть з написаним твором.

На псевдоніми в процесі їх функціонування в мові впливають різні мовні закони, зокрема закон мовної економії. Це видно на прикладі створених неофіційних імен типу *Тернопільський Сірій*, *Крихітка Цахес*, *Фоззі-бой*, які під впливом прагнення до скорочення мовних зусиль під час їх вимови утнулися до однослівних псевдонімів вторинного походження *Сірій*, *Крихітка*, *Фоззі*.

Сучасні митці не завжди коригуються правилами української мови, тому псевдоніми можуть містити елементи молодіжного сленгу, приклади ненормативного вживання слів. Такі самоназви найчастіше творять молоді митці, які бажають виділитися серед інших. Наприклад, співаки Володимир та Олександр Борисенки використовують імена *VovaBRO* та *SashaBRO*. Компонент *BRO* з'явився в американському молодіжному сленгу, де він має багато значень та навіть входить у широке культурне поняття *bro culture*. Слово *bro* є утинком від літературного слова *brother*, проте в процесі діячності лексема отримала додаткові значення, як-от найкращий приятель (стосовно чоловічої статі); дружнє неофіційне звертання «хлопче»; брат по духу [The Free Dictionary]. Лексема потрапила в інтернет-спілкування, а згодом на телебачення – в 2005 році виходить американський телесеріал «Як я зустрів вашу маму», де один з персонажів говорить про кодекс справжніх друзів – «братанів» та вживає слово *bro*. На нашу думку, Володимир та Олександр Борисенки використали лексему *bro* у її прямому значенні, адже хлопці виступали та прославилися на музичному конкурсі під ім'ям *Брати Борисенки*, то тепер, після спаду популярності, вони намагаються повернути собі успіх та для цього використовують слово брат в чужомовному варіанті, щоб нагадати про себе. Крім семантичних особливостей запозиченого слова ще характерною особливістю обох псевдонімів є написання слів у словосполученні разом, без пробілу (*Vova BRO* → *VovaBRO*) та графічне оформлення останнього слова великими літерами. До речі, разом *VovaBRO* та *SashaBRO* фігурують під іменем *Bro Borisenko Brothers*. Псевдонім має дві англійські лексеми: літературне слово *Brothers*, вжите в множині, та неформальний номен *bro*, який за лексичним значенням дублює перше слово. Таким чином, у псевдонімі *Bro Borisenko Brothers* вбачаємо тавтологію.

У псевдонімах не завжди діють правила правопису, у цьому можемо пересвідчитися на прикладі самоназви *Кахляючий Ед*. Псевдонім належить львів'янину Степану Бурбану, який грає в стилі хіп-хоп музики в гурті «Глава 94». В українській мові вживання активних дієприкметників теперішнього часу на **-учий**, **-ючий** є нехарактерним та маловживаним; про це писали О. Курило [Курило 2004], М. Сулима [Сулима 1928], С. Караванський [Караванський 2001] та багато інших науковців. Зазвичай

мовознавці радять уникати слова на **-учий**, **-ючий**, і в словосполученні *кахляючий Ед* правильним відповідником було б уживання підрядної конструкції «*Ед, який кахляє*». Проте вплив російської мови та мовна економія спричинили саме таку самоназву.

До синтаксичного способу творення онімів відносимо **прикладковикористання**. Термін взято з праць професора А. Нелюби про типи номінації в українській мові (Нелюба 2006, 2007). Прикладковикористання стосується номенів прикладкового типу, які складаються найчастіше з двох слів та пишуться через дефіс, наприклад, *генерал-майор*, *вакуум-фільтр*, *ромен-зілля*. У цьому випадку знову маємо дискусійне питання статусу названого поняття, бо одні мовознавці описують такі номени в розділі словотвору, а процес утворення називають *складанням* (Горпинич, 1999), *юктапозицією* (Вакарюк, 2007), тоді як інші лінгвісти ставлять таке трактування під сумнів і говорять, що це проміжне явище між словотвором і синтаксисом. Прихильниками другого підходу є білоруська дослідниця З. Кравчанка (1970), А. Нелюба (2006, 2007), О. Труєвцева (1986).

Особливостями прикладкових утворень є: належність слів, із яких утворений номен прикладкового типу, до однієї частини мови; відсутність інтерфікса; кожний компонент має самостійний наголос (*генерал-майор*); вільний порядок розміщення компонентів; зміна обох компонентів (за невеликими винятками) за числами та відмінками [Нелюба 2006, с. 182]. Названі риси свідчать про те, що номени за способом творення знаходяться ближче до синтаксису (мають схожі риси до словосполучення), ніж до словотвору.

Відповідно до названих особливостей проаналізуємо псевдоніми, утворені шляхом прикладковикористання. У сучасному псевдоніміконі письменників зафіксовано декілька онімів, де автори до свого реального особового імені дописували вигаданий антропонім. Ці власні назви належать поету Богдану Горобчуку, поетесам Тетяні Литвинюк та Юлії Мусаковській. Ланцюжки творення: **Богдан-Олег** Горобчук ← Богдан + **Олег** + Горобчук, **Юлія-Ванда** Мусаковська ← Юлія + **Ванда** + Мусаковська, **Таня-Марія** Литвинюк ← Таня + **Марія** + Литвинюк. У перших двох випадках до офіційної форми справжнього імені було додано офіційне вподобане ім'я, тільки в псевдонімі Таня-Марія автор використав розмовну форму своєї власної назви (Таня, замість Тетяна). У поданих прикладкових конструкціях засвідчуємо відсутність інтерфіксів, які є формантами в словотворенні, носіями словотвірного значення; оніми належать до однієї частини мови (іменника), мають окремі наголоси на двох частинах (*Богдан-Олег*, *Юлія-Ванда*, *Таня-Марія*). Також погоджуємося з тим, що власні назви, поєднані через дефіс, не закріплені в позиціях, вони були б зрозумілі, якщо їх поміняти місцями (*Олег-Богдан*, *Ванда-Юлія*, *Марія-Таня*), що, правда, в усіх випадках першими в псевдонімах записано справжні особові імена митців. Останньою ознакою прикладковикористання є зміна компонентів за чис-

лами та відмінками, яка теж підтверджується (*Богдана-Олега, Юлії-Ванди, Тані-Марії*). Загалом названі псевдоніми дійсно близькі до словосполучень сурядного зв'язку, їх не можна впевнено віднести до словотворення, бо відсутній формант і формула «твірні слова + формант = похідне слово» не спрацьовує; не утворюється суто нове слово; нема відмінного лексичного значення від того, що належать твірним словам тощо.

Висновки. Отже, складені псевдоніми конструкції, що відрізняються від антропонімної формули «особове ім'я + прізвище», найчастіше використовують співаки. Такі псевдоніми, утворені шляхом семантико-синтаксичної номінації, за винятком кількох прикладів, мають вигляд стійких назв словосполучень, поєднаних підрядним зв'язком. За частиномовним наповненням автори використовують моделі «іменник + іменник», «прикметник

+ іменник», «форма дієслова + іменник», «займенник + іменник», «чужомовний артикль + іменник», «аббревіатура + іменник», «дієприкметник + іменник», «прикметник + іменник + іменник», «займенник + іменник + іменник», «іменник + прийменник + іменник», проте найпоширенішою виявилася формула «аббревіатура + іменник»; цьому сприяла велика кількість самоназв діджеїв. За семантикою псевдоніми-словосполучення дуже різноманітні та позначають родинну спорідненість, професійне спрямування, характеристику особи за віком та фізичними чи психічними особливостями; уподобання митця; називають процес, ознаку, абстрактне поняття; містять семантику локативності, виражають віднесеність особи до певної спільноти, угруповання. На матеріалі зафіксовано кілька випадків прикладковикористання: це псевдоніми, що пишуться через дефіс та поєднані сурядним зв'язком.

Література

1. The Free Dictionary: Dictionary, Encyclopedia and Thesaurus: web-site. URL: <https://www.thefreedictionary.com/> (дата звернення: 10.08.2020).
2. Белко В.К. Жгучий глагол. Словарь народной фразеологии. Челябинск: Зеленый век, 2000. 157 с.
3. Караванський С. Пошук українського слова, або боротьба за національне «Я». Київ: Академія, 2001, 233 с.
4. Курило О. Уваги до сучасної української літературної мови. Київ: Основи, 2004. 303 с.
5. Нелюба А. Осново- і словоскладання в контексті словотвірної номінації. *Вісник Запорізького національного університету. Філологічні науки*. 2006. № 2. С. 169–184.
6. Сулима М. Українська фраза. Харків-друк, 1928. 97 с.
7. Франко І. Ой, ти, дівчино, з горіха зерня. *Зібрання творів у 50 томах*. Київ, 1976, Т. 2: поезія. 532 с.
8. Хемій М. Псевдоніми письменників сучасності: що приховують у собі вигадані імена та яка їхня передісторія. *Книжковий блок Yakaboo: Книготворці*. Листопад 2019. URL: <https://blog.yakaboo.ua/pseudonimy-ukr/> (дата звернення: 05.12.2019).
9. Что означает фраза «Тамбовский волк тебе товарищ?»: сайт ТекстоЛогия. URL: <https://numl.org/.813061> (дата звернення: 05.12.2019).

References

1. The Free Dictionary: Dictionary, Encyclopedia and Thesaurus: web-site. URL: <https://www.thefreedictionary.com/> (data zvernennia: 10.08.2020) [in English].
2. Belko V.K. (2000) Zhguchiy glagol. Slovar narodnoy frazeologii. [Burning verb. Dictionary of folk phraseology]. Chelyabinsk: Zelenyy vek, 2000. 157 s. [in Russian].
3. Karavanskyi S. (2001) Poshuk ukrainskoho slova, abo borotba za natsionalne «Ya». [Search for the Ukrainian word, or the struggle for the national «I»]. Kyiv: Akademiia. 2001. 233 s. [in Ukrainian].
4. Kurylo O. (2004) Uvahy do suchasnoi ukrainskoi literaturnoi movy. [Attention to the modern Ukrainian literary language]. Kyiv: Osnovy, 2004. 303 s. [in Ukrainian].
5. Neliuba A. (2006) Osново- i slovoskladannia v konteksti slovotvirnoi nominatsii. [Basic and word formation in the context of word-forming nomination]. *Visnyk Zaporizkoho natsionalnoho universytetu. Filolohichni nauky*. 2006. № 2. S. 169–184 [in Ukrainian].
6. Sulyma M. (1928) Ukrainska fraza. [Ukrainian phrase]. Kharkiv-druk, 1928. 97 s. [in Ukrainian].
7. Franko I. (1976) Oi, ty, divchyno, z horikha zernia. [Oh, you, girl, from the grain nut]. *Zibrannia tvoriv u 50 tomakh*. Kyiv, 1976, T. 2: poeziia. 532 s. [in Ukrainian].
8. Khemii M. (2019) Pseudonimy pysmennykiv suchukrlitu: shcho prykhovuiut u sobi vyhadani imena ta yaka yikhnia predistoriia. [Pseudonyms of writers of modern Ukrainian literature: what conceals fictional names and what is their prehistory.]. *Knyzhkovyi blok Yakaboo: Knyhotvortsy*. Lystopad 2019 [in Ukrainian].
9. Chto oznachaet fraza «Tambovskiy volk tebe tovarishch?»: sayt TekstoLogiya [What does the phrase «The Tambov wolf are your friend?» Means] URL: <https://numl.org/.813061> (data zvernennja: 05.12.2019) [in Russian].

PSEUDONYMS OF UKRAINIAN SINGERS AND WRITERS AS SYNTAX COMPOUNDS: SEMANTICS AND MODELS OF CREATION

Abstract. The article is devoted to the analysis of pseudonyms of modern Ukrainian singers and writers, which are created with complex and compound relations and differ from conventional anthroponymic model. The author of the article

has analysed the main works by prominent scientists, who studied pseudonyms and proper names: M. Lesiuk («Pseudonyms of soldiers of the Ukrainian insurgent army»), Yu. Karpenko («Word-forming relations of proper and common names in East Slavic languages»), N. Pavlykivska («Ukrainian pseudonymia of the XX c.»), O. Petrova («Peculiarities of nomination in German and Ukrainian pseudonym»), Yu. Sobkov («Typology of cryptonyms of English and Ukrainian languages»), R. Yatskiv («Pseudonyms of soldiers of the Ukrainian insurgent army and nicknames of modern soldiers: semantic parallels»); urgency of the research is caused by the absence of detailed analysis pseudonyms of singers and writers of beginning of XXI century. The aim of the article is to investigate pseudonyms of modern Ukrainian singers and writers, which are created with complex and compound relations. These unofficial names are distinct from conventional anthroponymic model “name + patronymic + family name”, have another composition. The author of the article has distinguished ten models of such pseudonyms, which are based on part-of-speech affiliation: “noun + noun”, “adjective + noun”, “verb form + noun”, “pronoun + noun”, “article + noun”, “abbreviation + noun”, “participle + noun”, “adjective + noun + noun”, “pronoun + noun + noun”, “noun + preposition + noun”. It is claimed, that the most common type is anthroponymic model “abbreviation + noun”, because a lot of DJs build pseudonyms in this way. The author of the article has described pseudonyms of modern Ukrainian singers and writers in semantic aspect and shown their semantic content: “family relationship”, “name of profession, title”, “characteristics of the person by age, psychophysical features”, “the person’s preferences”, “flora or fauna”, “abstract concept”, etc. There are several cases of “apposition” in the material: these are pseudonyms written through a hyphen and connected by a conjunction.

Keywords: onomastics, pseudonyms, complex and compound relations, creation model, transonymization, onimization, apposition.

© Соприкіна В., 2021 р.

Вікторія Соприкіна – аспірантка кафедри української мови, Харківський національний педагогічний університет імені Г.С. Сковороди, м. Харків, Україна; svd_20@ukr.net; <https://orcid.org/0000-0002-3411-8096>

Viktoria Sopykina – Postgraduate at the Ukrainian Language Department, H.S. Skovoroda Kharkiv National Pedagogical University, Kharkiv, Ukraine; svd_20@ukr.net; <https://orcid.org/0000-0002-3411-8096>

ДЕЯКІ СПІЛЬНІ МОДЕЛІ СЛОВОТВОРУ ТОПОНІМІВ У ХОРВАТСЬКІЙ І УКРАЇНСЬКІЙ МОВАХ

Науковий вісник Ужгородського університету. Серія: Філологія.

Випуск 1 (45)

УДК 811.163.42'373.21:811.161.2'373.21

DOI: 10.24144/2663-6840/2021.1(45).421–426

Тимко-Дітко О. Деякі спільні моделі словотвору топонімів у хорватській і українській мовах; кількість бібліографічних джерел – 3; мова українська.

Анотація: Топонімічна система, формуючись протягом тривалого часу, увібрала в себе культуру, мову, час, простір, етапи і соціально-історичні умови розвитку суспільства. Крім цього, номінація завжди національно специфічна в тому сенсі, що закріплює в собі історично сформовану картину світу в свідомості народу – суб'єкта номінації. Зовсім не досліджені словотвірні й мотиваційні засоби утворення топонімів у хорватській і українській мовах. І хорватська, й українська – слов'янські мови. У них і донині помітний спільний запас праслов'янських словотвірних засобів. Тому цікаво простежити, наскільки і в яких напрямках розвинули словотвірні можливості дві споріднені мови у сфері топонімії. Також не менш важливо наголосити, що хорватська й українська мови не сусідні, не контактні мови, тобто всі їхні спільні риси – результат праслов'янської спадщини, а не запозичення або впливу. Такий аналіз може стати основою для подальшого порівняльного і контрастивного аналізу словотвору двох споріднених мов. Зіставлення словотвору топонімічної системи двох мов дозволило виділити багато спільних ознак. Це свідчить про давність і важливість найменувань місцевостей у житті людей, а також і про спільні мотиваційні і словотворчі можливості. Простежується спільний архаїчний праслов'янський шар в обох мовах, який можна пояснити лише історичною спорідненістю двох народів. Навіть після століть самостійного розвитку, контактів з іншими народами, впливу інших мов не можна не помітити схожість у деяких топонімах. Це такі назви, які можна пояснити лише спільним походженням: укр. Київ – хорв. Kijevo, Kijev dol, укр. Вінниця – хорв. Vinica, укр. Волинь – хорв. Volinja та ін. Схожість у словотворчих та мотиваційних засобах не менш цікава. Ми знайшли багато спільних афіксів, які в обох мовах вживаються для утворення топонімічної лексики. Аналіз деяких словотвірних моделей утворення топонімів у хорватській і українській мовах відкрив цілу низку нових напрямків. Проаналізований матеріал достатньо широкий, і неможливо його охарактеризувати в межах однієї статті, тим більше, якщо сам матеріал вказує на потребу в подальшому аналізі на різних мовних рівнях і в різних напрямках.

Ключові слова: топонім, лексема, твірне слово, суфікс, закінчення, формант.

Постановка проблеми. Топоніми належать до давньої лексико-семантичної групи іменників. Вони є важливим джерелом інформації не тільки стосовно географічного середовища, історії, культури, мовних особливостей, але й мовних контактів досліджуваної території. Люди завжди мали потребу йменувати простір за якимось особливостями. Зважаючи на давність топонімічних лексем, цікаво простежити спільні риси у словотворі двох споріднених, але географічно віддалених мов.

Аналіз досліджень. Дотепер не зафіксовано зіставні дослідження словотвору топонімів в українській і хорватській мовах. Й українські, і хорватські науковці займалися дослідженням національної топонімії, здійснюючи порівняльний аналіз топонімів у слов'янських мовах. У хорватських наукових розвідках більше уваги звертається на дослідження грецької і латинської топоніміки. Так, Петар Шимунович займався дослов'янською топонімією і взагалі ономастикою. Владимир Скрачич уклав підручник з топонімії. Окремі кроатисти – Витомир Белай, Домагой Відович досліджували топонімію однієї області, жупанії та ін. Така ж картина і в українській топонімії. Деякі наукові розвідки стосуються окремих областей, регіонів. Це статті А. Обручар – мікротопонімія Потисся, І.І. Ільченко, Н.С. Ісачук – мікротопонімія Надвеликолужжя, В.В. Котович – топоніми Самбірщини та ін. Галина Лабінська уклала підручник «Топоніміка». І попри досить велику увагу до топонімів, яку виявили науковці України і Хорватії, до сьогодні немає дослі-

джень, які би стосувалися хорватсько-українського аналізу ономастики, зокрема й топонімії.

Мета статті, завдання. Тема нашого дослідження достатньо широка для статті, і тому ми обмежимо розвідку деякими найчастішими спільними моделями словотвору у двох мовах. На наш погляд, цікаво дослідити спосіб найменування місцевостей у двох споріднених, але географічно віддалених мовах. Зокрема простежимо, як той самий праслов'янський спадок зберігся, розвинувся і змінився у мовах, які не впливали одна на одну. З одного боку, на підставі такого аналізу можна дослідити, які зі спільних засобів словотвору, що успадковані з праслов'янської мови, збереглися до сьогодні в аналізованих мовах, а з іншого боку, зіставити частотність збережених словотвірних засобів.

Методи та методика дослідження. Джерелами аналізу послужили списки населених пунктів України [Офіційний] і Хорватії [Abecedni]. З поданих списків ми виписали назви, утворені спільними способами. Потім ми аналізували назви, застосовуючи зіставний метод.

Виклад матеріалу. Назви топонімів в обох мовах різномовні та різновікові. Це зумовлено історичними причинами, передусім заселенням та пізнішими міграційними процесами. В Україні це південь, де більшість топонімів татарського, турецького, грецького та іншого походження. У Хорватії вздовж узбережжя Адриатики та на островах топоніми найчастіше перекичують грецькі і латинські назви. Топоніми слов'янського походження новіші і їх менше.

Усе-таки навіть у деривації запозичених твірних основ у двох аналізованих мовах є спільні мотиваційні або словотвірні моделі. У цьому плані є близькі ойконіми. Це запозичення із сусідніх і для України, і для Хорватії мов, наприклад: укр. *Нижня Аниша* (Зк), хорв. *Arševci* (Vsž) з рум. *apsa* «водичка»; угорське *város* «місто» у похідних укр. *Унгар* (Зк), хорв. *Vukovar* (Vsž), *Bjelovar* (Bbž), *Belovar* (Mž), *Daruvar* (Vkj) та ін.

Хорватську топоніміку можна поділити на дві великі групи: дослов'янську (латинську, грецьку) і слов'янську. У топонімах слов'янського походження є назви, дуже близькі до українських: *Kijani* (Zž), *Kijevo* (Škž), *Kijevo* (Škž), *Vinica* (Vž), *Vinicabreg* (Vž), *Volinja* (Smž). Подібні топоніми наявні і в інших слов'янських народів, їхню схожість можна віднести до етногенезу слов'ян. Не зовсім прозоре їхнє походження у хорватській мові пояснюється праслов'янською спадщиною. Тут мусимо погодитись з В. Скрачичем, який вважає, що кожен топонім, який опинився у сфері людського інтересу, має своє ім'я, а якщо ми його не знаємо, якщо воно не збережене, значить, перестали існувати причини пам'ятати його. Так і назви всіх 150 островів архіпелагу Корнати в Адриатичному морі були відомі, бо люди там випасали худобу, вирощували оливи, виноград тощо [Скрачич 2011, с. 171].

Говорячи про словотвір топонімів, виділяємо непохідні, похідні, складні і складені найменування.

А) Непохідні топоніми

В обох мовах нечисленні, але навіть у них спостерігається спільна мотивація. Мотивація може бути різною. Часто поштовхом найменування може бути:

а) колір: укр. *Біла* (Вн, Тр, Хм, Чрв), *Біле* (Лв, Лг, Од, Рв, Хрк) та ін.; хорв. *Bijela* (Bbž), *Bela* (Vž), *Beli* (Pgž), *Belo* (Pgž), *Bile* (Pgž), *Bilo* (Kž) та ін. У цих назвах помітна різноманітність діалектів хорватської мови, у яких можливі назви *Bijela* – *Bela* – *Bilo*. У хорватській мові праслов'янський *ь* може реалізуватись як /ie/ у літературній мові та /e/, або /i/ у діалектах; тому в таких лексемах відразу можна визначити, де розташований топонім.

б) місцезнаходження поселення: укр. *Долина* (Вл, Днп, Днц, Зп, ІФ, Кв, Крв, Пл, Рв, См, Тр) та ін.; хорв. *Dolina* (Vpž), *Dol* (Zž, Sdž) та ін.;

в) вигляд ландшафту: укр. *Острів* (Вл, Жт, ІФ, Кв, Лв, Рв, Тр, Чрн) та ін.; хорв. *Otok* «острів» (Sdž, Vsž, Dnž, Mž) та ін.;

г) призначення території: укр. *Майдан* (Вл, Вн, Днц, Жт, Зк, ІФ, Лв, Рв, Тр, Хм, Хрк, Чрв) та ін.; хорв. *Majdan* (Smž) та ін.

Б) Похідні топоніми

Набагато більш численна група. Найчастіше утворені суфіксальним способом, хоч є і кілька спільних префіксів, які вживаються при утворенні топонімічної лексики.

Спільні суфікси можна поділити на кілька груп. Для творення патронімичних, родинних, локально-етнічних, службових назв окремих груп людей використовувалися суфікси *-ич-и*, *-івц-и*, *-ан-и*, *-у/-и*.

Утворені таким шляхом ойконіми дослідники називають відпатронімичними, відетнічними.

Утворення відпатронімичних ойконімів за допомогою суфіксів дуже часті в обох мовах:

-ичи (< *-itji): укр. *Бабичі* (Зк), *Добряничі* (Лв), *Вуйковичі* (Лв), *Воютичі* (Лв), *Малиничі* (Хм) та ін.; хорв. *Bibići* (Iž), *Anžići* (Iž), *Babići* (Iž), *Bajčići* (Pgž), *Barići* (Iž), *Bartolići* (Iž), *Bogdanovići* (Sdž) та ін.

У хорватській мові такий тип топонімів утворюється й у формі *singularia tantum*: *Bajagić* (Sdž), *Barilović* (Kž).

В обох мовах дуже часто утворені топоніми за допомогою суфіксів:

-инц-и (< *-inьci): укр. *Баранинци* (Зк), *Бабчинци* (Вн), *Микулинци* (Вн, Тр), *Мухиринци* (Хм) та ін.; хорв. *Marinci* (Vsž, Iž), *Alaginci* (Psž), *Badovinci* (Kž), *Beketinci* (Obž), *Ostrošinci* (Obž) та ін.;

-івці/-овці (< *-ovьci): укр. *Боришківці* (Тр, Хм), *Михалківці* (Рв, Хм), *Микулівці* (Зк), *Михайлівці* (Вн, Хм) та ін.; хорв. *Adžatovci* (Vpž), *Alilovci* (Psž), *Andrijaševci* (Vsž), *Arševci* (Vsž), *Bogdanovci* (Vsž), *Milivojevc* (Psž), *Mikluševci* (Vsž), *Mihaljevci* (Psž), *Petrovci* (Vsž) та ін.

Різниця у суфіксах тут лише через фонетичну зміну в українській мові, за якою давні етимологічні *o* та *e* в закритому складі змінюються на *i*. У хорватській мові немає такої фонетичної зміни.

Вивченню слов'янської ойконімної структурно-словотвірної моделі з формантом *-ани/-яни* присвячено багато досліджень. Кваліфікують їх як назви ранньослов'янського періоду, які і сьогодні зберігають продуктивність [Царалунга 2004, с. 199]. У досліджуваних мовах цей спосіб словотвору досить продуктивний:

-ани/-яни (< *-jane): укр. *Вільшани* (Зк, Лг, Хм, Хрк), *Дубляни* (Лв, Рв), *Добриляни* (Лв, Тр), *Іванчани* (Тр), *Микитяни* (Кв), *Озеряни* (Вл, Жт, ІФ, Рв, Тр, Хрс, Чрн), *П'ятничани* (Лв, Хм) та ін.; хорв. *Batinjani* (Bbž, Psž), *Civljani* (Škž), *Lipovljani* (Smž), *Orbani* (Iž), *Prokljivani* (Bbž), *Vrbovljani* (Vpž) та ін.

Часто вживаються ойконіми з демінутивним суфіксом *-ець/-аць* та ускладненнями *-ов-ець*, *-ов-аць*: укр. *Березець* (Лв), *Бистрець* (Іф), *Іржавець* (Чрн), *Крикливець* (Вн) та ін.; хорв. *Adamovec* (Zž), *Andraševac* (Kzž), *Andrijevac* (Obž), *Andrilovec* (Zž), *Antunovac* (Obž, Psž), *Arapovac* (Kž), *Auguštanovec* (Zž), *Babinac* (Bbž), *Babinec* (Vž), *Badinec* (Zž), *Beketinec* (Kkž), *Belec* (Kzž), *Obrankovec* (Vž) та ін. У хорватській мові обидва редуковані голосні дали рефлекс *a*, але в діалектах, зокрема у кайкавському наріччі, яке розташоване на півночі країни, такі рефлекси, як і в українській мові: *ь* – *e*, *ь* – *o*, тому і назви *Babinec*, *Badinec*, *Auguštanovec*... Навіть ті самі назви мають різне фонетичне оформлення, напр. *Babinac* і *Babinec*.

Суфікс *-ець* може ускладнюватись суфіксами *-ев-*, *-ав-*, *-ов-*: укр. *Анталовці* (Зк), *Антонівці* (Хм), *Аркадійовці* (Хм), *Багатківці* (Тр), *Баранівці* (Лв) та ін.; хорв. *Negoslavci* (Vsž), *Obradovci* (Vpž) та ін.

Часто вживається демінутивний суфікс:

-це: укр. *Сільце* (Вл; Зк; Тр); хорв. *Selce* (Pgž),

Selca (Sdž, Iž) та ін. Різниця у цих назвах лише в тому, що в хорватській мові немає переходу давніх етимологічних голосних *o*, *e* в *i* у закритому складі.

Часто вживається фемінітивний суфікс:

-иця укр. *Аришиця* (Чрв), *Баговиця* (Хм), *Болотниця* (Жт, Чрн), *Грушвиця* (Рв), *Домниця* (Од, Чрн), *Криниця* (Лв; Пл; Тр; Хм; Чрн), *Митниця* (Кв; Лв; Рв; Тр), *П'ятниця* (Лв), *Стужиця* (Зк) та ін.; hr. *Aleksinica* (Lsž), *Bačkovica* (Bbž), *Bedenica* (Zž), *Bednjica* (Vž), *Omsica* (Zž), *Orahovica* (Vpž), *Ostrogašica* (Škž) та ін.

З іншого боку, у хорватській мові нам не вдалося знайти жоден топонім, утворений за допомогою суфікса *-ivk-* (< *овк*):

-ivka – ойконіми з суфіксом *-ivk-*, очевидно, виникли із назв *-iv*. Субстантивууючий суфікс *-k-*, приєднуючись до суфікса *-iv-*, переводить назви із розряду присвійних прикметників в іменники. Найчастіше суфікс *-ivk-* приєднується до основ антропонімів (*Аркадіївка* (АРК, Кв), *Ганнусівка* (Лг), *Скорівка*, *Гонтівка* (Хрк), *Горлівка* (Днц), *Петрівка* (АРК, Вн, Днп, Днц, Зк, Зп, Кв, Крв, Лг, Мк, Од, Пл, Хм, Хрк, Хрс, Чрн), *Горностаївка* (АРК, Хрс, Чрн)). У хорватській мові ми не знайшли такий спосіб найменування. Замість суфікса *-ivk-* у хорватській мові вживається *-ovic-*, крім того, фіксуються топоніми, утворені за допомогою одного твірного слова: укр. *Горіх-ivk-a* (Крв) – хорв. *Orah-ovic-a* (Vpž), *Oreh-ovic-a* (Kzž, Mž)

Також є кілька суфіксів, які не дуже продуктивні в обох мовах:

-ище: укр. *Городище* (Вл; Вн; Жт; Кв; Лв; Лг; Пл; Рв; См; Тр; Хм; Чрк; Чрн) та ін.; хорв. *Gradište* (Psž, Vsž), *Gradišće* (Iž, Kž) та ін.;

-ovo: укр. *Арданово* (Зк), *Бадалово* (Зк), *Баркасово* (Зк), *Батьово* (Зк), *Драгово* (Зк), *Сасово* (Зк), *Павлово* (Зк), та ін.; хорв. *Borovo* (Vž), *Laslovo* (Obž), *Lastovo* (Dnž), *Lukovo* (Lsž, Zž), *Madžarevo* (Vž), *Mahovo* (Smž), *Oborovo* (Zž) та ін.;

-ове/-еве: укр. *Багерове* (АРК), *Вузлове* (АРК, Лв), *Гайове* (Вл, Вн, Кв, Крв, Лг, Пл, Хм, Хрс, Чрн), *Дубове* (Вл, Днп, Днц, Зк, Зп, Кв, Лг, Од, Пл, Хрк, Чрв), *Снакієве* (Зк), *Королеве* (АРК) та ін.;

-ова, -ава: укр. *Діброва* (Вл, Вн, Днп, Днц, Жт, Зп, ІФ, Кв, Лв, Лг, Мк, Пл, Рв, См, Тр, Хм, Хрк, Хрс, Чрв, Чрн); хорв. *Dubrava* (Zž, Dnž, Sdž).

В аналізованих мовах є різнопродуктивні і різночастотні афікси, адже кожна з мов використовує і зберігає праслов'янську спадщину по-своєму. Також є афікси, які зовсім не вживаються в жодній з аналізованих мов. Так, наприклад, у хорватській мові непродуктивний формант **-ьskъ*. Нам не вдалося знайти жоден топонім, утворений за його допомогою. В українській мові він достатньо частий при утворенні назв населених пунктів: укр. *Вуглегірськ* (Днц), *Донецьк* (Днц), *Краматорськ* (Днц), *Красноперекоськ* (АРК), *Міусінськ* (АРК) та ін.

У слов'янських мовах префіксальний іменниковий словотвір малопродуктивний. Усе-таки є кілька префіксів, за допомогою яких утворено багато топонімів. Найпродуктивніші в українській і хорватській мовах:

за-: укр. *Заболотне* (Вн, Зк, Лв, См), *Заболото-ве* (См), *Загірське* (См), *Загребелля* (Пл, См, Чрн), *Залисне* (АРК, Днц, Лг, См), *Залисся* (АРК, Вл, Вн, Жт, Кв, Лв, Рв, Тр, Хм, Чрн), *Залуцьке* (См), *Зансілля* (Пл, См), *Зарічне* (АРК, Вн, Днп, Днц, Зк, Зп, Лв, Лг, Мк, Од, Рв, См, Хрк, Хрс), *Заріччя* (АРК, Вл, Вн, Днп, Жт, Зк, ІФ, Кв, Крв, Лв, Пл, См, Хм, Чрв, Чрк, Чрн), *Заруддя* (Вн, Кв, Пл, Рв, См, Тр, Хм) та ін.; хорв. *Zablatje* (Kkž), *Zabrđe* (Dnž, Zž), *Zaglav* (Zž), *Zagora* (Kzž), *Zagorje* (Iž, Kž), *Zadubravlje* (Bpž) та ін.;

нід-: укр. *Підгірці* (Кв, Лв, Рв), *Підгайці* (Вл, Крв, Лв, Рв, Тр), *Підгородне* (Вл, Днц, Жт, Лв, Тр), *Підкамінь* (Іф, Лв), *Підлісне* (Вн, Днп, Жт, Крв, Лг, Мк, Рв, Тр, Хм, Хрк, Хрс, Чрн) та ін.; хорв. *Podgora* (Dnž, Kzž, Sdž), *Podgorje* (Smž, Psž, Dnž, Vpž), *Podgrađe* (Zž, Kzž, Vsž, Sdž), *Podgradina* (Zž, Dnž), *Podhumlje* (Sdž), *Podstena* (Pgž), *Podstene* (Pgž), *Podvrh* (Zž) та ін.

Трохи менше похідних топонімів виявлено з префіксом *над-*: укр. *Надліманське* (Од), *Надрічне* (Вл; Од; Тр), *Над'ярне* (Од; См) та ін.; хорв. *Nadvoda* (Zž), *Nadvrelo* (Zž), *Nadvučnik* (Pgž) та ін.

В) Складні і складені топоніми

Також достатньо численна група лексем. Порівняльний аналіз складених топонімів явно засвідчує дві групи найменувань.

1. Перша група – це бінарні опозиції. Вони створені за принципом антонімії: *велике* – *мале*, *верхнє* – *нижнє*, *старе* – *нове*. Виявляється, що цей універсальний спосіб найменування дуже продуктивний в обох мовах. Ми виділяємо лише деякі антонімічні опозиції, найпродуктивніші в обох мовах. Як зазначено в науковій літературі, «цікавим є той факт, що бінарні опозиції представлені в усіх топонімічних класах: ойконімах (назвах поселень), мікротопонімах (назви ярів, плавнів, гряд, урочищ, мисів, кутів, балок, байраків, островів) та гідронімів» [Пльченко 2016, с. 100]. Найчастіші бінарні опозиції:

а) велике – мале, дуже часта опозиція в обох мовах. Нею іменуються не лише населені пункти, а й інші місцевості:

– острови: укр. *Великі Кучугури* (Зп) – *Малі Кучугури* (Зп), *Великий Татарчук* (Пл) – *Малий Татарчук* (Пл) та ін.; хорв. *Veli Lošinj* (Pgž) – *Mali Lošinj* (Pgž); *Vele Srakane* (Pgž) – *Male Srakane* (Pgž); *Veli Brijun* (Pgž) – *Mali Brijun* (Pgž); *Vele Orjule* (Pgž) – *Male Orjule* (Pgž); *Mišjak Veli* (Škž) – *Mišjak Mali* (Škž); *Sestrica Vela* (Pgž, Dnž) – *Sestrica Mala* (Pgž, Dnž); *Veli Iž* (Zž) – *Mali Iž* (Zž) та ін.; цікаве спостереження В. Скрачича про те, що зі 150 островів архіпелагу національного парку Корнати дві третини мають назви, утворені за зразком бінарної опозиції: великий – малий, південний – північний [Скрачич 2011, с. 171];

– озера: укр. *Велике Піскувате* (Зп) – *Мале Піскувате* (Зп), *Велике Сліпоконове* (Зп) – *Мале Сліпоконове* (Зп) та ін.; хорв. *Veliko jezero* (Dnž) – *Malo jezero* (Dnž); *Vela Solina* (Škž) – *Mala Solina* (Škž) та ін.

Найменування населених пунктів за опозицією «великий – малий» також достатньо продуктивне: *Великий Березний* (Зк) – *Малий Березний* (Зк),

Великий Пурусів (Хм) – *Малий Пурусів* (Хм), *Великий Суходіл* (Лг) – *Малий Суходіл* (Лг), *Великий Хутір* (Чрк) – *Малий Хутір* (Чрк), *Велика Знам'янка* (Зп) – *Мала Знам'янка* (Зп), *Велика Мартинівка* (Лг) – *Мала Мартинівка* (Лг), *Велике Поле* (Рв) – *Мале Поле* (Рв), *Великі Загайці* (Рв) – *Малі Загайці* (Рв) та ін.; хорв. *Velika Babina Gora* (Bbž) – *Mala Babina Gora* (Bbž), *Velika Branjska* (Kkž) – *Mala Branjska* (Kkž), *Velika crkvina* (Kž) – *Mala crkvina* (Kž), *Velika črešnjeвица* (Vpž) – *Mala črešnjeвица* (Vpž), *Veliko Selce* (Pgž) – *Malo Selce* (Pgž) та ін.;

б) верхнє – нижнє, опозиція яка найчастіше вживається для іменування поселень у гірській місцевості: укр. *Верхня Хортиця* (Зп) – *Нижня Хортиця* (Зп), *Верхня Криниця* (Зп) – *Нижня Криниця* (Зп), *Верхні Ворота* (Зк) – *Нижні Ворота* (Зк) та ін.; хорв. *Gornja Batina* (Kzž) – *Donja Batina* (Kzž); *Gornja Bistra* (Zž) – *Donja Bistra* (Zž); *Gornja Greda* (Zž) – *Donja Greda* (Zž); *Gornja Vrba* (Vpž) – *Donja Vrba* (Vpž) та ін.;

в) старе – нове, також достатньо часта бінарна опозиція: укр. *Старий Биків* (Чрн) – *Новий Биків* (Чрн), *Стара Гута* (Вл; Вн; Жт; ІФ; См; Хм) – *Нова Гута* (Жт; ІФ; См; Тр; Хм), *Стара Шарнівка* (См) – *Нова Шарнівка* (См), *Старе Село* (Лв; Рв; См) – *Нове Село* (Зк; Лв; Тр; Хм), *Старі Вурки* (См) – *Нові Вурки* (См) та ін.; хорв. *Stara Baška* (Pgž) – *Nova Baška* (Pgž); *Stari Slatnik* (Vpž) – *Novi Slatnik* (Vpž); *Stari Mikanovci* (Vsž) – *Novi Mikanovci* (Vsž); *Stari Jankovci* (Vsž) – *Novi Jankovci* (Vsž) та ін.

Бінарні опозиції за структурою поділяються на складні та складені. Складну групу становить невелика кількість топонімів, у яких обидва члени опозиції мають такі диференціальні елементи – *мало-*, *вище-*, *ново-*, *верхнє-* (укр. *Вищетарасівка* (Днп), *Верхньокам'янка* (Лг), *Малокатеринівка* (Зп), *Нововоронцовка* (Хрс), *Новоолександрівка* (АРК, Днп, Днц, Жт, Зп, Крв, Лг, Мк, Од, См, Хрк, Хрс), *Новопавлівка* (АРК, Днп, Днц, Зп, Крв, Лг, Мк, Од, Хрк, Хрс)) та ін.; хорв. *Novigrad* (Іž, Zž), *Novoselci* (Psž, Smž), *Novoselo* (Lsž); *Starigrad* (Kkž, Lsž) та ін.).

2. Друга група складених топонімів створена за принципом опорного слова, найчастіше прикметника, до якого додається іменник. І тут дуже цікаво те, що в обох мовах опорне слово найчастіше прикметник на позначення кольорів. Найбільш уживані кольори – це білий і зелений:

Білий: укр. *Біла Береза* (См), *Біла Криниця* (Жт; Мк; Рв; Хрс; Чрв), *Біла Річка* (Іф), *Біла Церква* (Зк, Кв), *Білий Колодязь* (Хрк), *Білий Берег* (Жт, Кв) тощо; хорв. *Beli Manastir* (Obž), *Bijela Gorica* (Zž), *Bijela Loza* (Obž), *Bijela Stijena* (Vpž), *Bijele Vode* (Smž), *Bijele Zemlje* (Iž), *Bijeli Klanac* (Kž), *Bijeli Vir* (Dnž), *Bijelo Brdo* (Obž), *Bila Vlaka* (Zž), *Bili Brig* (Vpž) тощо.

Зелений: укр. *Зелений Гаї* (Днп; Днц; Жт; Зп; Крв; Лв; Лг; Мк; Од; Рв; См; Тр; Хрк; Хрс; Чрв; Чрк; Чрн), *Зелена Роцця* (Днп; См; Чрн), *Зелена Діброва* (Жт; Зп; Рв; См; Хрк; Чрк) та ін.; хорв. *Zeleno Polje* (Obž), *Zelendvor* (Vž), *Zelengrad* (Zž) та ін.

Часто вживаються й інші прикметники, які

описують місцевість за різними ознаками:

Болотний: укр. *Болотене* (Лг), *Болотишне* (См), *Болотівка* (См), *Болотне* (АРК) та ін.; хорв. *Blatnica Pokupska* (Kž), *Blatna Vas* (Iž), *Blato na Cetini* (Sdž) та ін.

Голий: укр. с. *Гола Пристань* (Хрс), *Голий Перевіз* (Хрс), *Голенищеве* (Хм) та ін.; хорв. *Goli Vrh* (Zž), *Goli Breg* (Zž), *Golo Brdo* (Vpž) та ін.

В обох мовах помітне часте вживання національно та етнічно забарвлених топонімів з першим словом *руський – хорватський*: укр. *Руська Долина* (Зк), *Руське Поле* (Зк), *Руська Поляна* (Чрк), *Руська Мокра* (Зк), *Руські Геївці* (Зк), *Руські Тушки* (Хрк), *Руські Комарівці* (Зк), *Руський Мочар* (Зк) та ін.; хорв. *Hrvatska Dubica* (Smž); *Hrvatska Kostajnica* (Smž), *Hrvatski Čuntić* (Smž), *Hrvatski Leskovac* (Zž), *Hrvatsko Selo* (Smž), *Hrvatsko Žarište* (Kž) та ін.

У таких найменуваннях простежується історія населення цього краю і потреба назвати село своїм етнонімом. Помітно, що такі топоніми в обох мовах фіксуються в прикордонних областях, територіях конфлікту. Так, наприклад, у Хорватії є два сусідні села: *Islam Grčki* (Zž), *Islam Latinski* (Zž). Сьогодні це мусульманські села. З їхніх назв видно, що *Islam Grčki* було православне село, а *Islam Latinski* – католицьке. Вони прийняли мусульманство протягом панування на цих просторах Османської імперії. Слід цієї історії й до сьогодні простежується у назвах їхніх сіл.

Трохи меншою є кількість назв, у яких фіксується присвійний прикметник, найчастіше від «баба»: укр. *Бабина долина* (Вн); хорв. *Babina rijeka* (Smž), *Babine kuće* (Dnž), *Babino polje* (Dnž) та ін.

В обох мовах часте вживання лексем *вино*, *виноград*, *виноградник* у найменуванні топонімів: укр. *Виноград* (Іф, Од, Чрв, Чрк); *Виноградар* (Од); *Виноградівка* (Днп, Жт, Зп, Крв, Мк, Од, Хм); *Виноградне* (АРК, Вн, Днп, Зп, Крв, Лг, Мк, Од, См, Тр, Хрс); *Виноградний* (АРК); *Виноградний Саd* (Мк), *Виноградний Яр* (Мк); *Виноградове* (АРК, Хрс) та ін.; хорв. *Vinagora* (Kzž), *Vinalić* (Sdž), *Vinivrh* (Kž), *Vinipotok* (Kzž), *Vinogradci* (Obž), *Vinogradi Ludbreški* (Vž), *Vinovac* (Sdž), *Vinskivrh* (Kž) та ін.

Висновки. Порівняльний аналіз топонімів в українській і хорватській мовах дає можливість зробити такі висновки:

1) проаналізований матеріал спонукає на подальше вивчення спільних засобів словотвору топонімів в українській і хорватській мовах;

2) виявлено багато спільних морфологічних рис у словотворі топонімів;

3) усі проаналізовані словотвірні моделі свідчать про схожість словотвору топонімів;

4) у топонімах, утворених від похідних лексем, виявлена велика кількість спільних частотних афіксів;

5) звісно, є і розбіжності у використанні словотвірних засобів у кожній мові;

6) складені топоніми також свідчать про надзвичайно схожі способи мотивації і словотвору;

7) матеріал достатньо широкий, його неможливо представити в межах однієї статті. Вбачаємо тому потребу в подальшому аналізі його на різних мовних рівнях і в різних напрямках.

Список скорочень

Скорочення назв областей України

АРК – Автономна Республіка Крим
Вл – Волинська область
Вн – Вінницька область
Днп – Дніпропетровська область
Днц – Донецька область
Жт – Житомирська область
Зк – Закарпатська область
Зп – Запорізька область
ІФ – Івано-Франківська область
Кв – Київська область
Квм – Київ
Крв – Кіровоградська область
Лв – Львівська область
Лг – Луганська область
Мк – Миколаївська область
Од – Одеська область
Пл – Полтавська область
Рв – Рівненська область
Свм – Севастополь
См – Сумська область
Тр – Тернопільська область
Хм – Хмельницька область
Хрк – Харківська область

Хрс – Херсонська область
Чрв – Чернівецька область
Чрк – Черкаська область
Чрн – Чернівецька область

Скорочення назв жупаній Хорватії

Bbž – Bjelovarsko-bilogorska županija
Bpž – Brodsko-posavska županija
Dnž – Dubrovačko-neretvanska županija
Iž – Istarska županija
Kkž – Koprivničko-križevačka županija
Kzž – Krapinsko-zagorska županija
Kž – Karlovačka županija
Lsž – Ličko-senjska županija
Mž – Međimurska županija
Obž – Osječko-baranjska županija
Pgž – Primorsko-goranska županija
Psž – Požeško-slavonska županija
Sdž – Splitsko-dalmatinska županija
Smž – Sisačko-moslavačka županija
Škž – Šibensko-kninska županija
Vpž – Virovitičko-podravska županija
Vsž – Vukovarsko-srijemska županija
Vž – Varaždinska županija
Zgž – Zagrebačka županija
Zž – Zadarska županija

Джерела

1. Офіційний портал Верховної Ради України. URL: <https://www.rada.gov.ua>.
2. Abecedni popis naselja u Republici Hrvatskoj. URL: https://hr.wikipedia.org/wiki/Dodatak:Abecedni_popis_naselja_u_Republici_Hrvatskoj

Література

1. Ісачук Н.В., Ільченко І.І. Бінарні опозиції в топонімії Надвєликолузжя. *Перспективи розвитку філологічних наук*. Матеріали II міжнародної науково-практичної конференції. 2016. С. 99–102.
2. Царалунга І.І. Загальний стан дослідження топонімів на -ани (-яни) у слов'янському мовознавстві. *Вісник Львівського університету. Серія філологічна*. 2006. № 38. С. 185–191.
3. Skračić V. Toponomastička početnica. Zadar: Sveučilište u Zadru, 2011. 196 с.

References

1. Isachuk N.V., Pichenko I.I. (2016) Binarni opozyciji v toponimii Nadvelykoluzhzia [Binary oppositions in the toponymy of Nadvelikoluzhzhya]. *Perspektyvy rozvytku filolohichnykh nauk*. Materialy II Mizhnarodnoi naukovo-praktychnoi konferencii. S. 99–102 [in Ukrainian].
2. Tsaralunha I.I. (2006) Zahalnyi stan doslidzennia toponimiv na -any (-iany) u slovianskomu movoznavstvi [General state of research of toponyms on -any (-yany) in Slavic linguistics]. *Visnyk Lvivskoho universytetu. Seria filolohichna*. N 38. S. 185–191 [in Ukrainian].
3. Skrachich V. (2011) Toponomastichka pochetnica [Toponomastic textbook], Zadar. 196 s. [in Croatian].

SOME COMMON MODELS OF TOPONYM WORD FORM IN CROATIAN AND UKRAINIAN

Abstract. Toponymies system, formed for a long time, is a reserve that reflects culture, language, time, space, stages and socio-historical conditions of society development. In addition, the nomination is always nationally specific in the sense that enshrines a historically formed picture of the world in the minds of the people – the subject of the nomination. Word-of-word and motivational means of formation of place names in Croatian and Ukrainian languages have not been studied at all. Both Croatian and Ukrainian are Slavic languages. They have a common stock of Proto-Slavic word means, which is noticeable today. Therefore, it is interesting to trace how and in what directions two related languages in the field of place names have developed word-of-word capabilities. It is also equally important to emphasize that Croatian and Ukrainian languages are not neighboring, not contact languages, that is, all their common features are the result of the Proto-Slavic heritage, and not borrowing or influence. Such analysis can become the basis for further comparative and contrasting analysis of the word form

of two related languages. The comparison of the word form of the toponymic system showed a lot in common between the Ukrainian and Croatian languages. This indicates the antiquity and importance of localities in people's lives, as well as the common motivational and word-forming possibilities. There is a common archaic proto-Slavic layer in both languages, which can only be explained by the historical affinity of the two peoples. Even after centuries of independent development, contacts with other peoples, the influence of other languages, it is impossible not to notice similarities in some place names. These are such names that can only be explained by common origin: Ukr. Kyiv – Khorv. Kijevo, Kijev dol, Ukr. Vynnytsia – Khorv. Vinica, Ukr. Volyn – Khorv. Volinj, etc. Similarity in word-forming and motivational means is no less interesting. We found many common affixes that are used in both languages to form place names. The analysis of some word-of-word models for the formation of place names in the Croatian and Ukrainian languages has opened a number of new directions for further research. The analyzed material is wide enough and it is impossible to analyze it within one article, especially if the material itself shows the need for further analysis at different language levels and in different directions.

Keywords: place name, lexeme, piece word, suffix, ending, formant.

© Тимко-Дітко О., 2021 р.

Оксана Тимко-Дітко – доктор філологічних наук, професор кафедри української мови Загребського університету, Загреб, Хорватія; okditko@ffzg.hr; <https://orcid.org/0000-0003-3815-8893>

Oksana Tymko-Ditko – Doctor of Philology, Professor of the Ukrainian Language Department; Zagreb University; Zagreb, Croatia; okditko@ffzg.hr; <https://orcid.org/0000-0003-3815-8893>

ELECTRONIC DATA VISUAL AIDS IN DISTANCE EFL TEACHING DURING COVID-19 PANDEMIC

Науковий вісник Ужгородського університету. Серія: Філологія.

Випуск 1 (45)

УДК 811.111+37.016:37.018.43

DOI:10.24144/2663-6840/2021.1(45).427-433

Томенчук М. Electronic Datavisual Aids in Distance EFL Teaching During COVID-19 Pandemic; кількість бібліографічних джерел – 19; мова англійська.

Abstract. The article deals with the study of the visual aids usage in the process of teaching English in higher educational institutions during distance learning in the context of the Coronavirus pandemic. The aim of the article is to analyse the feasibility of using electronic data visual aids in distance learning of the English language during the Covid-19 pandemic.

Particular attention is paid to the concept of visual aids in the teaching of foreign languages and the principles of their application. It has been determined that the system of visual aids used in teaching a foreign language, is aimed at the implementation of teaching, educational, developmental and cognitive potential of training by means of electronic data visualization and visual presentation of knowledge. The use of visual aids is based on the principles of purposefulness, functionality, comprehensiveness and cognitive visualization.

In the course of the study, the available visual aids that are used in teaching students a foreign language have been analysed. The software which allows presenting educational material in an organized, compact and concentrated form and, thus, to make complex language phenomena comprehensible and available for memorization and assimilation of students have been described. Electronic data visual aids for studying and mastering language phenomena using such visual aids as multimedia presentations, mind maps, educational films, infographics, interactive whiteboards, etc. have been presented.

An empirical study has been conducted in the form of an online survey of students on the use of visual aids in the process of teaching English during distance learning in higher educational institutions under the conditions of the coronavirus pandemic. The results of the study indicate that the use of electronic data visual aids in teaching the English language offers great opportunities not only for introducing language facts, providing language knowledge in an accessible and easily comprehensible form, development of language skills, but also for increasing students' motivation to learn a foreign language in difficult learning conditions caused by the pandemic.

Keywords: visual aids, electronic data visualization, teaching English as a foreign language, institutions of higher education, distance learning, coronavirus pandemic.

Problem statement. According to the UN Policy Brief, the Covid-19 pandemic has caused the most massive educational disruption in history dramatically impacting nearly 1.6 billion students in more than 190 countries and on all continents. Educational institutions closures affected 94 percent of the world's student population [Policy Brief 2020]. The stringent necessity to switch to online education induced by the recent pandemic has appended to the mental strain and enormous workload imposed on university staff who were already struggling to maintain their precarious work-life balance [Houlden and Veletsianos 2020]. The hasty closure of face-to-face educational practices as a consequence of the Covid-19 pandemic has heightened the teachers' keen awareness of the difference between online teaching and their other offline working patterns. Empirically, distance teaching is a significant factor of working practices for many university teachers. On the other hand, this acute dilemma has spurred innovation in the education sector in general and in language teaching in particular. There have appeared cutting-edge approaches on the side of education continuity which include the use of digital technologies being the basis for visualization. However, as C. Rapanta et al. note, "the urgent and unexpected request for previously face-to-face university courses to be taught online" has placed an additional challenge since such teaching implies "a certain pedagogical content knowledge, mainly related to designing

and organising for better learning experiences and creating distinctive learning environments, with the help of digital technologies" [Rapanta 2020, p. 924]. The use of electronic data visualization means in the form of new information technologies and Internet resources help to implement a personalized approach to distance learning and ensures individualization and differentiation of learning taking into account the characteristics of students, their level of learning, abilities, etc. [Полат 2001, p. 15]. Therefore, the research topic is **relevant**, since today, among such a variety of methods and forms of foreign language teaching, it is important for teachers to choose the most appropriate one to meet the requirements of the new generation of educational standards in the present pandemic context. The use of electronic data visualization, characterized by a high communicative capacity and active involvement of students in educational activities, helps to adapt to modern social conditions because society needs people who quickly orient in the modern changeable world, who are proactive and independent.

The **research object** is the implementation of the principle of visualization in EFL teaching in higher educational institutions.

The **aim** of the article is to analyse the use of visual teaching aids in distance teaching of English during the Covid-19 pandemic.

To achieve this aim, it is necessary to solve the following **tasks**:

- to consider the notion of visual aids in language teaching;
- to analyze the available electronic data visual aids in teaching a foreign language to students;
- to describe the methodology and procedure of the empirical research;
- to conduct a survey on the use of visual aids in the process of teaching English to university students during distance learning.

Literature review. Visualization is considered to be the most important area for improving didactic aids. The spread of visualization processes is a consequence of globalization, the increasing intensity of contacts in various fields of activity, and the need for rapid understanding and interaction between people in an avalanche-like growth of information. Nobody doubts the transition from “text civilization” to “image civilization”. The use of visual media in foreign language learning is only gaining momentum.

Scholars believe that the process of visualization is the condensation of mental content into a visual image; being perceived, the image can be deployed and serve as a support for adequate thinking and practical actions [Білоусова 2017]. However, the main thing for teaching languages is that visualization of linguistic data stimulates students to generalization, clarification of perceived images, provides completeness and integrity of their perception.

Defining the goals of the visualization system in foreign language education, we rely on the concept of foreign language education, according to which, foreign language education has four aspects: cognitive, developmental, educational and training [Завгородня 2014].

Electronic data visual aids are created to transfer knowledge, to stimulate cognitive processes. Created means of knowledge representation not only help to master the material under study but also to generalize and remember the material under study, as well as promote its longer preservation in memory and easy reproduction.

When using electronic data to teach a foreign language using the visualization aids of teaching material, it is advisable to adhere to the following basic principles:

- cognitive visualization, which contributes to the formation of language concepts, development of critical and creative thinking in the subjects of the educational process;
- information saturation of language data, which assumes a compact presentation of the educational material so that the basic or necessary information could be presented to students in a visually perceptible form, which would be understandable, easily accessible and easily assimilated;
- visualization of language data, which increases the effectiveness of the lesson with students, helps to overcome formalism in learning, contributes to the development of their activity, creative cognitive activity, independence;
- “condensation” of language data as the process of knowledge reconstruction to make difficult and incomprehensible phenomena simple and clear, cumbersome

- some-compact, long – laconic, fragmentary – integral;
- completeness of language data, characterizing their quality and determining the sufficiency of data for decision-making;
- the integrity of perceiving language data presented in a particular form, which are always perceived as a whole in the unity of all the qualities and attributes, arises as conditionally reflex through the existing previous relationship between the visual, auditory, tactile stimuli received from the objects;
- validity and relevance of language data, which should reflect real objects with the necessary accuracy in constantly changing conditions;
- accuracy of language data, which determines the degree of their similarity with the real state of the object, process, phenomenon, etc.

Language teaching is distinguished by phonetic, lexical, grammatical, country studies, and socio-cultural knowledge. Thus, the means of visualization are the representation of grammar, lexical, socio-cultural and communicative knowledge in a convenient and accessible form in order to generalize and learn it more effectively.

Review of available electronic data visual aids for language learning. Nowadays, a great number of visualization means are used. Special attention is paid to visual aids using modern information technologies. The software that is employed in the process of teaching a foreign language includes a number of modern software tools for data visualization. For example, to create tables, graphs, charts and structural logic diagrams such software packages as MS Office, Google Tables, Office 365, etc. are most often used. Mind Maps can be created utilizing such software tools as Concept Draw MINDMAP Professional, Mind Manager Pro 6, Edraw Mind map, XMind, MindMeister, MindMup, MindJetMindmanager, iMind Map, as well as the website bubbl.us. The most common software products for creating screencasts nowadays are ScreenRec, CamStudio, QuickTime, Camtasia, ScreenFlow, Screencast-o-matic, Movenote and mobile screen recorder Mobizen Screen Recorder, etc. There are many services on the Internet to create infographics, in particular Draw.io Pro, Piktochart, Easel.ly, Visual.ly, Cacao, Adobe Spark, Canva Infographic Tool, Venngage, Piktochart. Educational films can be created using software tools such as Ezvid, BlueBerry Flashback Express Recorder, ScreenrScreenr, Rylstim Screen Recorder, iSpringSuite, GoAnimate, SparkolPro, PowToon, Moovly, Plotagon. Software tools for creating multimedia presentations include MSPowerPoint, Apache OpenOffice Impress, Google Presentations, Prezi.com, etc. Regarding the creation of interactive virtual posters and whiteboards, it is worth noting such useful online resources as ThingLink, Padlet, WikiWall, Glogster, etc. We shall consider some of them in more detail.

Multimedia presentation. The advantage of a presentation as a visual aid is that knowledge is transmitted in the unity of image and text, engaging memory, thinking, imagination and personal meaning alongside the feeling. The information given in the presentation is perceived by a person as a mental constructor [Evans 2009].

Dynamic presentations, which are actually training videos based on multimedia presentation with ac-

tive use of animation effects, have recently become very popular. The use of multimedia presentations in foreign language lessons allows realizing a communicative approach to mastering all aspects of a foreign language: cognitive, educational, developing and training, and within the educational aspect – all kinds of speech activity: reading, speaking, listening, writing. The creation and use of multimedia presentations in foreign language lessons helps to implement a personalized approach to learning, provides individualization and differentiation of learning based on the abilities of students [Mustafoeva 2017]. Success in mastering knowledge and development of skills, in this case, is determined by the fact that the work with presentations makes it necessary to structure the material, to formulate it very briefly and concisely, to systematize the perceived information, presenting it in the form of a brief outline, in the form of basic concepts, rules, presented in the form of schemes.

Mind maps. In 60–70s of the 19th century, the American scientist Tony Buzan developed Mind Maps (mental maps, memory cards, intellectual maps). A mind map is a method of graphic expression of the processes of perception, processing and storage of information, solution of creative tasks, a tool for memory and thinking development, owing to which it is possible to use both hemispheres to form educational and cognitive competence of students [Casco 2009, p. 1]. Schemes (mind maps) operate on the same principle as our brain, which remembers key words and images, rather than sentences. The schemes allow recording and remembering associations and connections, arranging more information.

It is difficult to overestimate the potential of mind maps in foreign language teaching, they can be used to master the knowledge of socio-cultural orientation, the formation and improvement of grammar and lexical skills, as well as in the planning of monological expression and dialogue speech, to develop the skills of written speech [Leshchenko 2020]. The use of mind maps in English lessons provides an opportunity: to create motivation to learn a foreign language as a means of communication; to organize individual, group and collective activities of students; to construct educational content in accordance with the age characteristics of students; to implement a differentiated approach to learning; to organize independent work by students; to manage students' project activities; to teach students how to use dictionaries, reference books and other sources of written and oral information to find the necessary meanings, interpret vocabulary; to develop students' creative and intellectual abilities, thinking, memory, and intuitive abilities [Budd 2004, p. 38].

Tag clouds – Wordle. Wordle is a service for creating a word cloud from the entered text. On the site www.wordle.net, the teacher enters the text in a special field and the program generates a cloud reflecting the most frequently used words in large print. Any text can be turned into such clouds. The use of Wordle is beneficial for people who perceive most of the information through sight (visuals). The use of Wordle offers great opportunities for both teaching and learning a foreign language.

The use of this technique in foreign language classes is one of the means of increasing interest in learning, allows students to better master the spoken language, improve the level of language and speech training, helps to form and improve lexical skills. The technically simple implementation and free use of the application provides great opportunities for the distribution of this type of knowledge visualization means.

Another trend of electronic data visual aids is the creation of *educational films* using video recording software from a computer screen or mobile device. The iSpringSuite service (www.ispring.ru/ispring-suite) is particularly interesting. This program is notable for its simplicity and clarity. It allows recording instructions, lecture excerpts, overviews of educational programs, citing and commenting on samples of tasks, demonstrating the work on the computer screen and accompanying it with voice commentary. The iSpring Suite program extends the functionality of the PowerPoint program. The main features of the program are computer screen recording for creating training videos; combining presentation slides; developing and designing tests and surveys; creating dialogues; synchronizing audio and video files; creating interactive guides.

An *interactive whiteboard* is a learning tool that allows combining text, image, video, audio in an interactive form. Among the most common software products for interactive whiteboards today is RealTimeBoard, which is used for developing electronic educational resources, project management, brainstorming, organizing educational courses etc. RealTimeBoard is well suited for collaborative work. The commenting system – the minichat – allows leaving notes next to any item. It is very convenient to discuss certain modules and tasks. Owing to integration with Google Drive it is possible to work with documents and edit them conveniently and visually. The result of the work can be saved as a picture or a PDF file. The function of saving the board as a presentation is also implemented.

Research methodology. Research strategy helps the research procedure to be in agreement with the research objectives and determines how the research questions are answered. Babbie et al. classify research design types into empirical or non-empirical ones [Babbie 2007, p. 78]. According to the typology elaborated by Babbie et al., the present research is an empirical study, which makes use of a survey aimed at collecting primary data. The primary data for the study are obtained from the original research and consist of the information gathered by the researcher for the objectives of the study [Welman et al., 2009, p. 149].

Fink & Kosecoff state that a survey is a research technique which is useful in gathering information from a representative sample of individuals by means of communication happening either verbally or in the written form. In this research, a quantitative survey method has been adopted as a strategy for the second stage of the data collection [Fink & Kosecoff 2005].

According to Welman et al., a population is “the total collection of all units of analysis about which the researcher wishes to make specific conclusions” [Welman et al., 2009, p. 52]. In many surveys, the research

aim does not cover the whole target population, and there is an exclusion of some categories of the population. In this case, the target population after excluding some of its parts or units is called the survey population. The survey population for this study includes the students of the Faculty of International Economic Relations, Uzhhorod National University.

In this research, a self-administered questionnaire was used. Cooper and Schindler define a self-administered survey as follows: “An instrument delivered to the participant via personal (intercept) or non-personal (computer-delivered, mail-delivered) means that is completed by the participant without additional contact with an interviewer” [Cooper 2008, p. 711].

Despite having several advantages (questionnaires are not expensive, time-saving and adaptable), a self-administered questionnaire confronts the researcher with a problem since he/she has to rely on the lucidity and accuracy of the written questions rather than on her/his skills. Moreover, the response rate is usually lower in case of mailed or online questionnaires when compared to other modes (tet-a-tet interview) [Singleton & Straits 2010]. In addition, a self-administered questionnaire also allows for a non-response bias since if a respondent has any doubts, they cannot be clarified immediately.

The present research has made use of a structured questionnaire that allowed taking into consideration the information collection method, represented by an online questionnaire. An online survey to gather data was created with the help of the questionnaire service Google Forms which was developed in English. The study was conducted in April 2021. The respondents were sent an email with the link to the questionnaire as well as a letter with the explanation of the study purpose. In total, the study included 54 questionnaires filled by respondents, all of which were complete and therefore valid and taken into consideration in the present study.

The designed questionnaire makes use of the Likert scale with the aim to enable respondents to classify their viewpoint on each of the questions. According to P. Subedi, the Likert scale is usually utilized to measure the respondents' attitude who are provided with a range

of responses to a given question or statement [Subedi 2016]. The Likert scale questionnaire requires a respondent to mark his/her degree of agreement or disagreement with each given statement. Consistently, 5 categories of response are included in the questionnaire ranging from “strongly disagree” to “strongly agree”. Thus, the Likert scale of 10 items was devised to measure the students' attitude to the use of visual aids during English classes.

The handling of data comprises the process of compiling, systematizing and coding the collected data by the researcher. The data were captured electronically by the Typeform tool as soon as the respondents finished filling in their questionnaires online. The gathered data were then reorganized by the researcher into a Microsoft Excel spreadsheet, which was continuously updated throughout the data collection period. Coding is assigning a code usually a number to each possible response to each question. The format of all the questions is defined as closed-ended questions which were attached numbers, thus the questions were pre-coded (thus, “strongly disagree” option was given number 1, while “strongly agree” was given number 5). The data in the present study were analyzed utilizing both descriptive and statistical methods. Descriptive statistics describes or summarizes the data which were obtained for a group of separate units of analysis.

The following descriptive statistics methods were applied in the research:

- frequencies, which denote the number of times a certain response was given or percentage of responses to a certain question [Zikmund 2003].
- mean, which is the sum of the values for all observations of a variable divided by the number of observations. A mean is used to calculate the central propensity – i.e., the average response of respondents.
- median, which is considered to be the numerical center of the data set with precisely as many measurements above it as below it, thus, it divides the obtained data into two [Leedy&Orrod 2010, p. 265].

Research results. The analysis of answers given to the statements is presented in Table 1 which shows the mean and median for each statement.

Table 1. *Students' attitude to visual aids in language teaching*

	Statements	Mean	Median
1	I perceive language material better via electronic data visual aids	3,907	4
2	Electronic data visual aids promote my memorizing language material	3,555	4
3	Electronic data visual aids do not benefit my understanding and memorizing language material	2,037	2
4	Electronic data visual aids promote my understanding and memorizing language material only in combination with other teaching aids	3,703	4
5	Electronic data visual aids enhance my listening skills	2,962	3
6	Electronic data visual aids boost my reading skills	3,518	4
7	Electronic data visual aids improve my writing skills	3,222	3
8	Electronic data visual aids enhance my speaking skills	3,870	4
9	Electronic data visual aids increase my learning motivation during distance learning	3,740	4
10	Electronic data visual aids help me to improve my overall academic performance during distance learning	3,629	4

The data of the table clearly show that the mean scores for questions fall in the range with the highest mean score of 3,907 (Statement1) and the lowest 2,037 (Statement 3). Statements5 and 7 demonstrate the me-

dian value of 3 which means the respondents were quite unanimous in their responses.

The frequency distribution for statements is presented graphically in Figure 1.

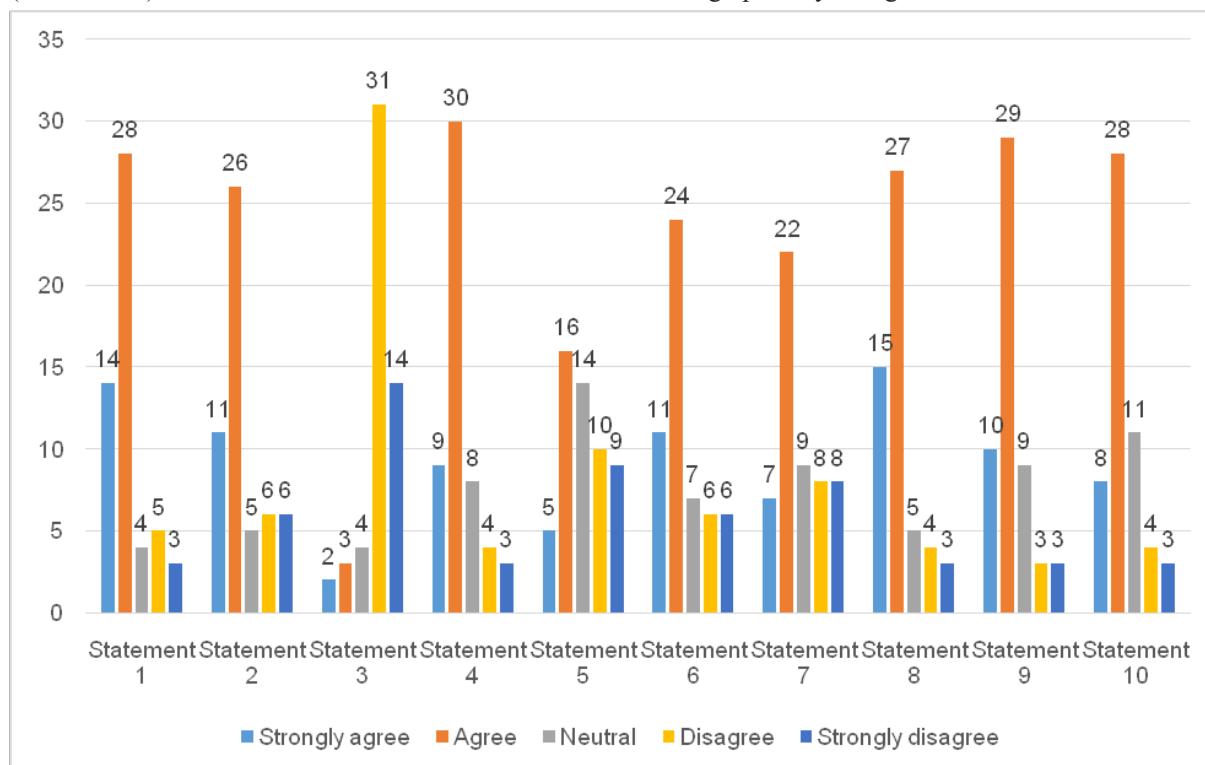

Fig. 1. Frequency distribution for students' answers to statements

Table 2 represents the percentage of Likert scale answer options to each question. According to the presented data, the respondents gave a total of 77,7% of positive answers to the first statement. Thus, they strongly agree or agree that they grasp language material better via visual aids. The respondents' attitude to the statement affirming that visual aids promote memorizing language material yielded the following results: 48,1% of respondents agree with the statement while 20,3% of the respondents strongly agree with it. The statement that visual aids do not benefit understanding and memorizing language material is confirmed by a total 83,3% negative responses (57,4% disagree and 25,95 strongly disagree). The data clearly manifest that the majority of the survey participants (55,5% agree

and 16,6% strongly agree) are inclined to think that electronic data visual aids are useful only in combination with other teaching aids.

The next four statements concerned the students' attitude to the potential of visual aids to develop four language skills: listening, reading, writing, and speaking. The statement that visual aids enhance students' listening skills is positively affirmed by a total 38,8% while 25,9% of respondents have chosen to be neutral. 64,7% of students affirm that visual aids boost their reading skills. A total of 53,6% of the respondents (12,9% strongly agree and 40,7% agree) state that visual aids improve their writing skills. A total 77,7% of the surveyed students agree that visual aids enhance their speaking skills.

Table 2. Percentage of the respondents' Likert scale answer options

Statements	Likert Scale Answer Options (Percentage)				
	Strongly agree	Agree	Neutral	Disagree	Strongly disagree
Statement 1	25,9	51,8	7,4	9,2	5,5
Statement 2	20,3	48,1	9,2	11,1	11,1
Statement 3	3,7	5,5	7,4	57,4	25,9
Statement 4	16,6	55,5	14,8	7,4	5,5
Statement 5	9,2	29,6	25,9	18,5	16,6
Statement 6	20,3	44,4	12,9	11,1	11,1
Statement 7	12,9	40,7	16,6	14,8	14,8
Statement 8	27,7	50	9,2	7,4	5,5
Statement 9	18,5	53,7	16,6	5,5	5,5
Statement 10	14,8	51,8	20,3	7,4	5,5

The last 2 statements concern the respondents' attitude to the use of visual aids during the pandemic of coronavirus. Their aim was to determine whether the teacher's employment of visual aids during distance learning is beneficial for the students' learning motivation and whether it positively influences their overall academic performance. The statistical analysis demonstrates that a total 72,2% of the respondents agree with the statement that visual aids increase their learning motivation during distance learning. The analysis of responses given to the last statement proves that visual aids boost the students' overall academic performance since 66,6% of respondents agreed with the statement.

Summarizing the respondents' attitude to the use of visual aids in the process of teaching English, the findings demonstrate the highest level of positive answers for the statements proving that language material is better perceived via electronic data visual aids (mean=3,907); visual aids particularly enhance students' speaking skills (mean=3,870); and electronic data visual aids positively influence students' learning motivation during distance learning (mean=3,740). In addition, respondents believe that visual aids work better in combination with other teaching aids (mean=3,703).

Limitations of results and conclusions. This research was performed with the help of a limited sample (54 respondents). Therefore, the results may not be generalized beyond the collected sample and they are feasible only within the given research. In addition, the information for this study was obtained from one source (students of the Faculty of International Economic Relations, UzhNU) with the help of one instrument (a

questionnaire). Although the above-mentioned aspects hinder the possibility to generalize the results, they concurrently increase their practical relevance. In addition, even though the postulated hypothesis was considered in some previous research, experimental studies were expedient to be implemented in order to gain a more profound understanding as to the relationships between changeable factors in this research. The appraisal of respondents' concepts and attitudes can purposefully be explored and future studies may minimize the likelihood of the typical method incongruity by gathering data from various sources. Despite the aforementioned restrictions, the research offers a comprehensive analysis of applying visual aids in EFL teaching. The application of this research design to other teaching aids is also recommended for future research with the aim of gaining more extensive knowledge on the topic.

Summing up, the system of electronic data visual aids aims at realizing the learning, educational, development and cognitive potential of foreign language teaching through visualization of information and visualization of knowledge. The development of visual aids is based on the principles of purposefulness, functionality, comprehensiveness and cognitive visualization.

The use of electronic data visual aids in foreign language teaching provides ample opportunities not only for acquaintance with facts, processes and cultural events, transfer of language knowledge in an accessible and easily assimilated form but also for developing language skills including reading, listening, speaking and writing as well as increasing students' motivation to language learning during distance learning.

References

1. Bilousova L.I., Zhytienova N.V. (2017) Funktsionalnyi pidkhid do vykorystannia tekhnolohii vizualizatsii dlia intensyfikatsii navchalnoho protsesu. [The functional approach to the use of the visualization techniques to intensify the learning process] *Informatsiini tekhnolohii i zasoby navchannia*. [Information technologies and means of learning] t. 57. №1. S. 38–49 [in Ukrainian].
2. Zavorodnia L.M. (2014) Naochnist na urokakh anhliiskoi. [Visualization at English Lessons]. Chernivtsi: Aster. 234 s. [in Ukrainian].
3. Polat E.S. (20010) Internet na urokakh inostrannogo yazyka. [The Internet at Foreign Language Lessons]. *Inostrannye yazyki v shkole* [Foreign Languages at School]. №2. S. 14–18 [in Russian].
4. Babbie E., Mouton J., Vorster P. & Prozesky B. (2007) *The practice of social research*. South African edition. Cape Town: Oxford University Press [in English].
5. Budd J.W. (2004) Mind maps as classroom exercises. *Journal of Economic Education*, 35 (1). P. 35–46 [in English].
6. Casco M. (2009) The Use of “Mind Maps” in the Teaching of Foreign Languages. URL: <https://wlteacher.files.wordpress.com/2013/02/mindmaps.pdf> [in English].
7. Cooper D.R. & Schindler P.S. (2008) *Research methods*. 10th edition. Singapore: McGraw-Hill Education [in English].
8. Evans M. (2009) *Foreign Language Learning with Digital Technology; Education And Digital Technology*. Continuum International Publishing Group [in English].
9. Fink A., & Kosecoff J. (2005) *How to conduct surveys: A step-by-step guide* (3rd ed.). Beverly Hills, CA: SAGE Publications [in English].
10. Houlden S., & Veletsianos G. (2020) Coronavirus pushes universities to switch to online classes – but are they ready?. *The Conversation*, 12 March. URL: <https://theconversation.com/coronavirus-pushes-universities-to-switch-to-online-classes-but-are-they-ready-132728> [in English].
11. Mustafafoeva N. (2017) The use of multimedia technologies in teaching foreign languages. *Молодой учёный*. № 14 (148). P. 28–730 [in English].
12. Leedy P.D. & Ormrod J.E. (2010) *Practical research: planning and design*. 9th edition. Boston: Pearson Education International [in English].
13. Leshchenko T., Zhovnir M. (2020) Mind mapping technique in Ukrainian as a foreign language teaching

[in English].

14. Policy Brief: Education during COVID-19 and beyond (2020) URL: https://unsdg.un.org/sites/default/files/2020-08/sg_policy_brief_covid-19_and_education_august_2020.pdf [in English].

15. Rapanta C., Botturi L., Goodyear P. *et al* (2020) Online University Teaching During and After the Covid-19 Crisis: Refocusing Teacher Presence and Learning Activity. *PostdigitSciEduc* 2. P. 923–945 [in English].

16. Singleton R. A., & Straits B. C. (2010) *Approaches to social research* (5th ed.). New York: Oxford University Press [in English].

17. Subedi .B. (2016) Using Likert Type Data in Social Science Research: Confusion, Issues and Challenges. *International Journal of Contemporary Applied Sciences* Vol. 3. No. 2. P. 36–49 [in English].

18. Welman J.C., Kruger S.J. & Mitchell B.M. (2009) *Research methodology*. 3rd edition. Cape Town, South Africa: Oxford University Press [in English].

19. Zikmund W.G. (2003) *Research methods* (7th ed.) United States of America: Thompson Learning [in English].

ЕЛЕКТРОННІ ЗАСОБИ ВІЗУАЛІЗАЦІЇ ПІД ЧАС ДИСТАНЦІЙНОГО НАВЧАННЯ АНГЛІЙСЬКОЇ МОВИ ЯК ІНОЗЕМНОЇ В УМОВАХ ПАНДЕМІЇ КОРОНАВІРУСУ

Анотація. Статтю присвячено вивченню використання засобів візуалізації під час дистанційного навчання англійської мови у закладах вищої освіти в умовах пандемії коронавірусу. Метою статті є аналіз доцільності використання електронних засобів візуалізації в дистанційному навчанні англійської мови в період пандемії Covid-19.

Особлива увага приділяється поняттю наочних засобів у навчанні іноземних мов та принципам їхнього застосування. Визначено, що система засобів візуалізації, які використовуються в навчанні іноземної мови, спрямована на реалізацію навчального, виховного, розвивального і пізнавального потенціалу навчання за допомогою електронної візуалізації інформації й наочного представлення знань. Використання засобів візуалізації ґрунтується на принципах цілеспрямованості, функціональності, комплексності та когнітивної наочності.

У процесі дослідження проаналізовано наявні засоби візуалізації, які використовуються під час навчання студентів іноземної мови. Описано програмне забезпечення, що дає змогу представити навчальний матеріал в організованому, компактному й концентрованому вигляді та, таким чином, зробити складні мовні явища зрозумілими і доступними для запам'ятовування та засвоєння студентами. Представлено електронні засоби візуалізації для вивчення та засвоєння мовних явищ з використанням таких засобів наочності, як мультимедійні презентації, інтелект-карти, навчальні фільми, інфографіка, інтерактивні дошки тощо.

Проведено емпіричне дослідження у формі онлайн-опитування студентів щодо використання засобів візуалізації в процесі викладання англійської мови під час дистанційного навчання у ВНЗ в умовах пандемії коронавірусу. Результати дослідження доводять, що використання електронних засобів візуалізації у навчанні англійської мови відкриває широкі можливості не тільки для ознайомлення з мовними фактами, передавання мовних знань у доступній і легко засвоюваній формі, розвитку мовленнєвих умінь та навичок, але й підвищення мотивації студентів до вивчення іноземної мови у складних навчальних умовах, спричинених пандемією.

Ключові слова: засоби візуалізації, електронна візуалізація даних, навчання англійської мови як іноземної, заклади вищої освіти, дистанційне навчання, пандемія коронавірусу.

© Томенчук М., 2021 р.

Maryana Tomenchuk – Candidate of Philology, Associate Professor of the Applied Linguistics Department, Uzhhorod National University, Uzhhorod, Ukraine; marytomen77@gmail.com; <http://orcid.org/0000-0002-2036-4616>

Мар'яна Томенчук – кандидат філологічних наук, доцент кафедри прикладної лінгвістики Ужгородського національного університету, Ужгород, Україна; marytomen77@gmail.com; <http://orcid.org/0000-0002-2036-4616>

СУЧАСНІ ГІДРОНІМІЧНІ СТУДІЇ В ПОЛЬСЬКОМУ МОВОЗНАВСТВІ

Науковий вісник Ужгородського університету. Серія: Філологія.

Випуск 1 (45)

УДК 811.162.1'373.2

DOI:10.24144/2663-6840/2021.1(45).434-440

Торчинська Н. Сучасні гідронімічні студії в польському мовознавстві; кількість бібліографічних джерел – 15; мова українська.

Анотація. Власні назви водних об'єктів належать до найдавніших топонімів, що містять низку архаїчних елементів мови, які дозволяють схарактеризувати мовні зміни від найдавніших часів до сьогодення. Тому існує потреба з'ясувати семантико-мотиваційні, структурно-дериваційні, соціолінгвістичні, етнолінгвістичні та психолінгвістичні аспекти виникнення та функціонування польських гідронімів, на чому й зосередили увагу науковці, праці яких представлені у статті. Мета дослідження – схарактеризувати стан вивчення гідронімії в Польщі протягом 20-х років ХХІ ст. Для реалізації поставленої мети слід розв'язати такі завдання: проаналізувати сучасні праці польських ономастів на предмет гідронімічних досліджень; опрацювати лексикографічні та картографічні джерела; окреслити напрями й перспективи розвитку цієї галузі в польському мовознавстві.

Якщо у ХХ ст. польські науковці зосередили увагу на назвах гідрооб'єктів, розташованих у басейнах Одри, Вісли, Щецинської, Вісленської та Поморської заток, а також частини басейнів Німана, Дністра, Дунаю й Ельби, то у ХХІ ст. основним об'єктом дослідження стали найменування водних об'єктів басейну річки Варти, про що свідчать нижчезгадані праці. Науковці уклали «Elektroniczny słownik hydronimów Polski», який пропонує максимальну інформацію про 40 тисяч гідронімів Польщі – річок, струмків, каналів, водоспадів, джерел, озер, лагун, природних та штучних ставків, боліт тощо (зокрема вказано місцезнаходження, параметри, варіанти найменування, їхні причини, етимологію, що дозволяє науковцям визначитися з наступними дослідженнями). Перспективними для польської ономастики вважаємо розвідки, присвячені мікрогідронімам, які поступово переходять у пасивний словник носіїв мови і виходять з ужитку, що й має спонукати до їхньої якнайшвидшої фіксації та аналізу.

Ключові слова: ономастика, гідронімія, полоністика, басейн річки, водний об'єкт.

Постановка проблеми. Польська ономастична школа посідає чільне місце у слов'янському мовознавстві, оскільки репрезентована низькою наукових праць, спрямованих на семантико-мотиваційний, структурно-дериваційний, соціолінгвістичний, етнолінгвістичний та психолінгвістичний аналіз різних класів пропріальних одиниць. Як зазначають дослідники, «слов'янська ономастика як самостійна наука сформувалася в різних народів неодноразово і відносно пізно – в основному в ХІХ – ХХ ст., хоч спроби пояснити окремі власні назви (переважно антропоніми, топоніми, етноніми й теоніми) здійснювалися і раніше.

Виділяють три етапи розвитку слов'янської ономастики: 2-а половина ХІХ – початок ХХ ст.; початок ХХ – середина ХХ ст.; друга половина ХХ – початок ХХІ ст., які не повністю узгоджуються з періодизаціями національних наук» [Лучик 2017, с. 210]. Однією з найбільш ґрунтовних праць, присвячених слов'янській ономастиці, зокрема й польській, вважають енциклопедію «Słowańska onomastyka» [SO 2003] за редакцією Е. Жетельської-Фелешко (Ewa Rzetelska-Feleszko) та О. Цеслік (Aleksandra Cieślakowa). Про місце згаданої праці в контексті ономастики як науки писав В.В. Лучик, який зазначив, що польська ономастика є особливо успішною, на відміну, наприклад, від чеської, чорногорської, бо, крім довідкових, має багатотомні історико-етимологічні словники та низку відповідних фундаментальних праць [Лучик 2017, с. 212].

Отже, оскільки енциклопедія «Słowańska onomastyka» вийшла друком у 2002–2003 рр., то

увагу зосередимо на топонімічних, зокрема гідронімічних, студіях, що з'явилися після 2003 року.

Традиційно вагомими у слов'янській ономастиці залишаються праці, присвячені гідронімії. Як стверджує більшість гідронімістів, саме власні назви водних об'єктів належать до найдавніших онімів, що збереглися з часу їх першої фіксації, і містять низку архаїчних елементів мови, які часто дозволяють відтворити основні мовні зміни від найдавніших часів до сьогодення. Крім того, саме в назвах гідрооб'єктів можна виявити говіркові риси мешканців конкретного регіону, що дає матеріал для досліджень представникам інших лінгвістичних галузей.

Аналіз досліджень. Як відомо, у Польщі виділяють дев'ять гідрографічних районів: басейни Одри, Вісли, Щецинську, Вісленську та Поморську затоки, а також частини басейнів таких чотирьох річок, що витікають за межі країни, як Німан, Дністер, Дунай і Ельба. Саме ці водні об'єкти і стали предметом зацікавлення польських гідронімістів.

Так, у ХХ ст. це були наукові доробки Г. Борека (Henryk Borek), Х. Гурновича (Hubert Górniewicz), Є. Думи (Jerzy Duma), Пш. Зволінського (Przemysław Zwoliński), Г. Поповської-Таборської (Hanna Popowska-Taborska), К. Римута (Kazimierz Rymut), Я. Розвадовського (Jan Rozwadowski), М. Рудницького (Mikołaj Rudnicki), Т. Лер-Сплавінського (Tadeusz Lehr-Splawiński), більшість із яких були покладені в основу дослідницького проекту «Гідронімія Європи» («Hydronimia Europea»), а також виходили у вигляді статей, монографій, словників. У цей період здебільшого предметом дослідження

науковців ставали назви річок басейну Сяну (Я. Рігер), Бугу (Е. Біллот), Вепра (Г. Муль), нижньої Вісли (Є. Дума, Жетельська-Фелечко, Х. Гурнович), лівобережної Мазовії (Є. Дума), нижньої Одри (Е. Римар).

Мета статті, завдання. Мета статті – схарактеризувати стан вивчення гідронімії в Польщі протягом 20-х років ХХІ ст. Для реалізації поставленої мети слід розв'язати такі завдання: проаналізувати сучасні праці польських ономастів на предмет гідронімічних досліджень; опрацювати лексикографічні та картографічні джерела; окреслити напрями й перспективи розвитку цієї галузі в польському мовознавстві.

Методи дослідження. У процесі написання статті використано переважно описовий метод, який доповнено елементами порівняльно-історичного та зіставного.

Виклад основного матеріалу. На початку ХХІ ст. особливої активності набули гідронімічні дослідження басейну річки Варта, правої притоки Одри (Одери), та її приток – Нотель (права), Просна і Обра (ліві). 2006 року видруковано монографію Е. Вольнич-Павловської (Ewa Wolnicz-Pawłowska) «Nazwy wodne dorzecza Warty od źródeł do ujścia Prosnu», а 2013 року – своєрідну узагальнювальну працю «O nazwach wodnych w Polsce».

У першій книзі «Nazwy wodne dorzecza Warty od źródeł do ujścia Prosnu» авторка схарактеризувала гідроніми басейну річки Варта, найбільшої правої притоки Одри, від її витоків до гирла річки Просна, площею 20 736 км². Дослідження складається з двох частин (1. Назви проточних вод і 2. Назви стоячих вод).

Якщо Е. Вольнич-Павловська проаналізувала гідроніми басейну річки Варти до гирла Просни, то Є. Дума (Jerzy Duma) вже продовжив дослідження, описавши назви річок від Просни до гирла Одери (2010 р.) [Duma 2010].

У монографії «O nazwach wodnych w Polsce» Е. Вольнич-Павловська зробила спробу подати максимум інформації про походження назв водних об'єктів Польщі, окреслити їхнє функціонування в суспільстві та з'ясувати місце в культурній спадщині народу; також авторка описала історію гідронімічних досліджень у Польщі, схарактеризувала термінологію та запропонувала огляд літератури в цій галузі. Основна частина доробку – це етимологічні словники назв двох малих басейнів річок та лексико-типологічні дослідження, де велика увага спрямована на значення і структурно-граматичні особливості гідронімів [Wolnicz-Pawłowska 2013].

Особливого схвалення заслуговує «Elektroniczny słownik hydronimów Polski», укладений в Інституті польської мови ПАН у Кракові (<https://eshp.ijp.pan.pl>) протягом 2005–2008 рр. під керівництвом К. Римута та Б. Чопек-Копцюх (Barbara Czopek-Korciuch). Група науковців опрацювала велику кількість друкованих джерел, що стосуються польської гідронімії, і створила електронний реєстр усіх польських гідронімів, запропонувавши у словникових статтях характеристику водного об'єкта, його

географічне розташування, усю наявну інформацію (історичну та сучасну), яка стосується назви, етимологічну інформацію, що переважно ґрунтується на польськомовних матеріалах. Місцезнаходження гідрооб'єкта максимально перевіряється, у випадку виявлення розбіжностей у картах про це робиться відповідна позначка. Праця містить 40 тисяч словникових статей, де описано назви як природних, так і штучних водних об'єктів, зокрема річок, струмків, каналів, водоспадів, джерел, озер, лагун, природних та штучних ставків, боліт тощо. За наявності відповідної інформації, у статтях подають усі офіційні й неофіційні варіанти гідроніма, а також іншомовні. Якщо річка або її частини можуть мати різні назви, то про них згадують в одній словниковій статті (за офіційною назвою).

До прикладу: **Warta, Leniwa**, rz., dziś nieistniejąca, zach. ramię Warty, które od zach. oblewało wyspę Groblę, płynęła między kościołem Bożego Ciała a klasztorem bernardynów w Poznaniu, kiedyś prawdopodobnie główne koryto Warty.

Dokumentacja. *na miejscu... Zgnilej Warty*, XV (?) NGPozn 310; *Zgnila Warta, Zgnilej Warty*, zasypano *Zgnila Wartę*, XIX NGPozn 310; *Vorfuthsgraben faüle Warthe*, 1883 NGPozn 310; *Die faule Warthe*, 1905 NGPozn 310; *Leniwa Warta, Małą Wartą* [?], NGPozn 310 [ESHP].

Отже, бачимо, що словник укладено за традиційним зразком, де поряд із загальною інформацією подано цитати із джерел, де є варіант назви і дата згадки. Заслуговує схвалення той факт, що словник укладено в такому форматі, який дозволяє доповнювати його, особливо картографічними даними, або на його основі створювати регіональні (що є особливо важливим для мікрогідроніміки), типологічні та інші варіанти.

Ґрунтовну працю про гідроніми правого берега річки Варти між Сантоком та Костшином запропонував Е. Римар (Edward Rymar) – «Nazwy wodne prawobrzeżnej dolnej Warty między Santokiem i Kostrzynem», де подано карти, інформацію про перепланування річки протягом століть унаслідок діяльності людей і заселення її берегів, згадано всі можливі водні об'єкти, які певною мірою стосуються Варти, зазначено, що гідроніми – це найдавніший пласт топографічних назв, які дозволяють отримати знання про історію краю. Зокрема, автор уклав словник із 304 найменувань різних водних об'єктів, які з метою найбільш детальної характеристики розділив на 5 секторів (водозборів) залежно від їхнього місцезнаходження (гирла річок, басейни, затоки, притоки тощо [Rymar 2012, с. 26]). У словникових статтях запропоновано всі варіанти гідронімів, зафіксовані в джерелах, а також записані з уст рибалок (багато з таких найменувань, зауважує автор, витіснили офіційні й зареєстровані в картах і різних документах), зазначено дати фіксацій варіантів онімів, додаткові відомості про денотат, його розташування, розміри, за можливості, запропоновано етимологію назви.

До прикладу: 281. **Kanał Gerlacha** (Cz 101) Gerlachskanal kanał przekopany w XVIII wieku dla

odcięcia Głuszynki od głównego koryta Warty koło m. Oksza⁷⁴. Nazwany na cześć zmarłego w tym roku radcy kamery Friedricha Wilhelma von Gerlacha. Zwany też Neue Warthe, “nowa Warta”. Zwyczajowo stosowana n. Kanał Gerlacha, 2008 (Cz 29,101) [Rymar 2012, c. 71]. Наприкінці дослідження подано алфавітний покажчик.

Вагому нішу в галузі польської гідронімії заповнили праці М. Біолік (Małgorzata Bielik), присвячені найменуванням як окремих річок (наприклад, «*Nazwy rzeki Wel, dopływu Drwęcy*»), басейнів річок («*Nazwy wód płynących dorzecza Pregoły*», «*Nazwy wód płynących dorzecza górnej Narwi od źródeł do ujścia Biebrzy*»), що є притоками Вісли і впадають у басейн Балтійського моря, так і загальним питанням функціонування назв водних об'єктів у польській мові. Водночас авторка приділяє окрему увагу структурним, мотиваційним, семантичним і словотвірним особливостям гідронімів, про що свідчить, наприклад, дослідження «*Nazwy wód płynących na Warmii i Mazurach powiązane etymologicznie z wyrazem ‘młyn’*», нім. ‘Mühle’), метою якого стала характеристика 67 польських і німецьких назв водних об'єктів, етимологічно пов'язаних із польською та німецькою лексемами ‘млин’ та її похідними. Зокрема, тут звернено увагу на переважання наприкінці XIX – в першій половині XX ст. німецькомовних варіантів (43 оніми), які мали статус офіційних, тоді як польськомовні (24 оніми) побутували в усному мовленні мешканців відповідних територій Вармії та Мазовії [Bielik 2015, c. 5–6]. Щодо особливостей назвотворення, то М. Біолік зафіксувала і абсолютні відповідники (*Mühlen Graben – Młyński Rów*), і гідроніми, у яких, на відміну від офіційних німецьких, простежується інша мотивація (*Mühlenfliess – Wieprzek*), місцева, зумовлена тим, що гідрооб'єкт існував задовго до появи на цій території німецьких поселенців. Важливими у статті є спостереження щодо дериваційних особливостей назв водних об'єктів. Так, якщо для польських гідронімів провідним є лексико-семантичний спосіб творення – онімізація апелятивів (*Młynówka, Młynarka*) та словосполучень (*Górowska Młynówka, Młyńska Struga*), то німецькі назви утворенні переважно зрощенням (*Mühlenfliess, Mühlenbach*) та синтаксичним способом (*Döberner Mühlenfliess, Mühlen Graben*) [Bielik 2015, c. 8–9].

Стаття дозволяє зробити певні висновки стосовно словотвірних традицій різних індоєвропейських мов. Так, можна підтвердити загальнослов'янську словотвірну тенденцію, де основним способом топонімної деривації постає власне семантизація, у структурі якої виділяють онімізацію і трансонімізацію як процеси творення власних назв, коли онімами стають географічні та адміністративно територіальні терміни, лексеми на позначення певних явищ, абстрактних понять тощо або ж топонімізуються інші класи власних найменувань.

Водночас бачимо і спільне для слов'янських та германських мов – продуктивність синтаксичного способу, який є «одним з основних шляхів збагачення ономастикону. Включення його до лек-

сико-семантичного типу зумовлене вживанням різних синтаксичних конструкцій (словосполук, словосполучень, речень) у функції окремої номінативної одиниці» [Торчинський 2008, с. 379]. Проте якщо зрощення як спосіб творення гідронімів у німецькій мові – домінуючий тип деривації, що зумовлено безпосередньо природою і структурою німецької мови, то для слов'янських мов цей спосіб є малопродуктивним (це підтверджують і наші дослідження назв географічних об'єктів Хмельницької області).

Вищезгадана праця супроводжується словником гідронімів, де кожна словникова стаття містить вказівки на усі фіксації назви, її варіанти й етимологію, причому першим авторка подає той гідронім – німецький або польський, – який є більш давнім.

До прикладу:

Młyńska Struga, strumyk, prawy dopływ rzeki Osy, płynie obok wsi Piotrowice, gmina Susz: 1927, 1939 *Mühlenfliess*, 1931 *Młyńska Struga* (Leyding 1959: 323) – nazwa *Młyńska Struga* (jak wyżej). Nazwa polska jest odpowiednikiem nazwy niemieckiej *Mühlenfliess*, zob. wyżej [Bielik 2015, c. 13].

Mühlen Graben dziś Pakoszanka, strumyk, lewy dopływ strumyka Walszy, źródło przy wsi Pakosze, powiat Braniewo: ok. 1940 *Mühlen Graben*, 1959 *Pakoszanka* (Leyding 1959: 76) – nazwa niem. *Mühlengraben*, por. niem. *Mühle* ‘młyn’ i *Graben* ‘rów, struga’ [Bielik 2015, c. 14].

Своєрідною узагальнюючою працею про польську гідронімію вважаємо розвідку М. Біолік «*Współczesne problemy badawcze hydronimii polskiej*» (2018), де авторка проаналізувала досягнення гідронімістів у другій половині XX – на поч. XXI ст., цитуючи думки науковців стосовно необхідності проведення спільних досліджень слов'янської гідронімії, оскільки це найдавніші оніми, які зберігають у собі інформацію про історію заселення слов'янських територій [Bielik 2018, c. 26]. Метою статті М. Біолік стало окреслення проблем, пов'язаних з аналізом гідронімів, першою з яких вона вважає локалізацію водних об'єктів та їхню ідентифікацію відповідно до басейнів річок [Bielik 2018, c. 28], бо саме детальна характеристика місцевості, точне місцезнаходження, місцеві варіанти назв, знання діалектів та історії заселення краю, взаємозв'язки з іншими народами, археологічні знахідки дозволяють якнайточніше з'ясувати етимологію.

Проте, на думку М. Біолік, зафіксувати і локалізувати денотат – це лише частина роботи, бо далі слід провести ґрунтовне дослідження різномовних документів і виписати цитати, де згадано гідроніми, що дозволить виявити варіанти й полегшить з'ясування мотивів виникнення іменування денотата [Bielik 2018, c. 30]. Водночас науковка зазначає, що часто один і той само водний об'єкт на окремих відрізках протікання може мати різні назви, на що особливо впливають переселенці, які іменують денотат відповідно до свого уподобання, надаючи назву, більш близьку для себе, своєї культури, світогляду (наприклад, річка *Wel* має назви

Dąbrówka – Orzechówka – Rumienica – Bałwanka [Biolik 2018, с. 32].

Акцентуючи увагу на етимологічній та структурно-типологічній інтерпретації назв, дослідниця зауважує, що через давність гідронімів, а отже, зумовлені цим помилки у фіксаціях онімів у різних джерелах, часто трапляються ситуації, коли складно пояснити їхню етимологію, тому дослідники можуть зазначати, що мотивація неоднозначна, затемнена, і цим сприяють «історико-лінгвістичним спекуляціям» [Biolik 2018, с. 33].

Назви, які зазнавали впливів інших мов, мали невластиві сучасним мовам форманти, окремі науковці іменують староевропейськими, тоді як в українському гідроніміконі такого поняття не існує. Водночас М. Біолік зазначає, що таку групу гідронімів також слід детально проаналізувати і для більш реальної й точної картини виокремити з-поміж них оніми зі слов'янськими топоформантами та назви польських водних об'єктів, зафіксовані і в інших слов'янських мовах [Biolik 2018, с. 35], що сприятиме правильному етимологічному аналізу.

У контексті проблеми всієї слов'янської гідроніміки М. Біолік справедливо зазначає, що гідронімічних студій дійсно не вистачає, а назви водних об'єктів, проаналізовані окремо, без знань специфіки назвотворення усього басейну певної річки, часто можуть трактуватися помилково, що лише шкодить топоніміці загалом. Тому погоджуємося з рекомендаціями дослідниці, що «при аналізі назв водних об'єктів слід враховувати: а) розташування об'єкта, його топографію і топографію сусідніх об'єктів; б) передісторію та історію заселення земель, на яких розташований водний об'єкт; в) мови, якими послуговувалися мешканці відповідного регіону. При виведенні етимології в онімному аспекті обов'язково слід опрацювати історичні документи [Biolik 2018, с. 36].

Чільне місце в сучасній польській гідронімії посідають праці У. Біяк (Urszula Bijak), присвячені назвам річок басейну Вісли, де в монографії 2013 року детально схарактеризовано відапелятивні похідні [Bijak 2013]; у наступних працях авторка зосередилася на відонімних найменуваннях, справедливо зауваживши, що гідроніми, мотивовані пропріативами, значно молодші [Bijak 2019, с. 145], тому, якщо говорити про семантико-дериваційні основи, то часто виникають проблеми визначити належність твірної основи до певної групи.

І це зрозуміло, бо якщо назви поселень утворювалися від антропонімів, вказуючи на посесивну, першопоселенську, патронімічну, родову, меморіальну мотивацію, то вже назви водних об'єктів, особливо великих, розташованих на відстані від поселень, не могли іменуватися антропонімами, оскільки здебільшого не мали власників (це були об'єкти локалізації). Тому питання про відантропонімні гідроніми завжди викликає дискусію, оскільки намагаються максимально шукати в основі таких найменувань апелятиви або їхні похідні.

Саме на цей аспект, зокрема на різне трактування етимології низки гідронімів басейну Вісли, і звернула увагу У. Біяк, проаналізувавши окремо на-

зви з альтернативною етимологією (тобто коли одні науковці наполягають на відапелятивній мотивації, а інші, зокрема й авторка, – на відантропонімній) [Bijak 2013, с. 147–148]; назви, співзвучні іншим групам топонімів або й антропонімів, що ускладнює визначення первинної мотивації [Bijak 2013, с. 148–149]; назви, мотивовані відантропонімами «посередниками», тобто мікротопонімами – назви млинів, присілків, території тощо, в основі яких лежить ім'я, прізвище чи прізвисько власника або засновника [Bijak 2013, с. 149]. Далі дослідниця подала детальну хронологічну, дериваційну, мотиваційну характеристики відантропонімних потапонімів басейну Вісли із зазначенням продуктивності таких найменувань у різних уже досліджених регіонах Польщі [Bijak 2013, с. 150–153].

У галузі гідронімії продовжують працювати М. Біолік і Є. Дума, які проаналізували наявність та поширення окремих праїндоевропейських основ в апелятивах і назвах річок *Angerbach, Angelbach, Unkenbach, Węgorapa, Wągra, Wiar*, що побутували на німецьких, слов'янських і балтійських землях, і зробили висновок, що ці гідроніми не репрезентують жодної сучасної індоевропейської мови, а отже, існували ще до заселення цієї території німецькими, слов'янськими і балтійськими племенами [Biolik 2020, с. 8]. Тому науковці, кваліфікуючи такі назви як архаїчні, запропонували етимологічну реконструкцію праїндоевропейських морфем, які лягли в основу вищезгаданих найменувань водних об'єктів, а також співзвучних апелятивів. У статті надзвичайно детально схарактеризовані всі історичні зміни звуків, постійно відбувається порівняння з іншими індоевропейськими мовами, запропоновані варіанти гідронімів, зафіксовані у різних джерелах XIII–XIV ст. – старопруських, грецьких, староіндійських, фінських, естонських, голландських тощо. Авторі дійшли до висновку, що в індоевропейській мовній сім'ї наявна група загальних континуантів протоїндоевропейських форм, що відрізняються лише фонетичними, морфологічними або семантичними елементами [Biolik 2020, с. 19].

Окремо слід згадати видання польського Головного управління геодезії та картографії «*Nazewnictwo geograficzne Polski*», перший том якого присвячений гідронімам. Укладачі вмістили перелік майже 16 000 назв водних об'єктів, розділивши їх на дві частини: 1. Проточні води, джерела, водоспади (8 252 найменування річок, струмків, русел, каналів та ін.) і 2. Стоячі води (7 605 назв озер, ставків, штучних водойм, заток, проток тощо). У короткій характеристиці розвитку польської гідронімії автори зауважили, що значна частина назв водних об'єктів мотивована німецькими, балтійськими, українськими та румунськими твірними основами, що зумовлено історією Польщі.

Хоча праця не є суто науковим доробком у широкому розумінні, проте тут простежується спроба означити причини іменування водних об'єктів. Так, за значенням запропоновано виділити такі групи гідронімів: 1) назви, що характеризують об'єкт (вказують на зовнішній вигляд, смак або колір води,

рослинний і тваринний світ); 2) посесивні назви (це можуть бути маленькі об'єкти – ставки, криниці, джерела тощо, іменовані прізвиськом власника або орендаря); 3) назви, утворені від інших географічних найменувань, здебільшого найближчих мікротопонімів [Nazewnictwo 2006, с. 4].

Важливим із мовознавчого погляду вважаємо виокремлення діалектних лексем, які мотивували гідроніми (наприклад, *dunaj – głęboka woda, głębina w rzece, rzeka, gopło, pło – bagno, kał – błoto; krynica – źródło, łag – bagno; oparczysko – bagno; sopot – źródło; starka – starorzecze* та ін.), що дозволяє зробити висновки щодо історії заселення краю, його культури, традицій, а також зберегти уснорозмовні традиції.

Далі детально описано історію стандартизації назв водних об'єктів. Така ідея зародилася наприкінці ХХ століття у співпраці лінгвістів, картографів та гідрологів. Так, списки гідронімів окремих річкових басейнів на основі топономічної літератури упорядкували Е. Вольнич-Павловська, Є. Дума, С. Пшибишевський, Я. Рігер, І. Стшелецька, в результаті чого було укладено таблиці та карти, зазначено місцерозташування об'єкта, вказано статус назви – офіційна, реконструйована, історична, чи зазнавала змін; крім того, фіксували мікротопоніми, які могли мотивувати назву.

Для того, аби праця була максимально вичерпною, науковцям запропонували оформляти інформацію за схемою: 1) повне найменування об'єкта; 2) родова форма; 3) інформація про тип об'єкта; 4) географічні координати. При з'ясуванні походження назви необхідно врахувати: 1) відповідність правопису польської мови; 2) етимологію назви; 3) варіанти, зафіксовані в історичних джерелах; 4) місцеві варіанти; 5) частотність різних форм на картах та в інших дослідженнях [Nazewnictwo 2006, с. 8]. Далі детально розписано алгоритм укладання переліку гідронімів, на що зверталася увага, що Комісія ухвалювала, а які аспекти відхилялися і чому.

Таким чином, вищезгадана праця стала важливим джерелом для гідронімічних студій, оскільки дозволила стандартизувати низку варіантів найменувань, виявити суперечливі випадки щодо фіксації складених гідронімів, максимально зорієнтувати дослідників стосовно басейнів річок Польщі і їхніх приток та різних малих водних артерій. Традиційно вагомими тут були карти, укладені з використанням даних різних наук спеціалістами.

Аналіз низки праць ХХІ ст., спрямованих на дослідження гідронімів, дозволяє зробити висновок, що польські ономасти переважно характери-

зували флуїтоніми – «власні назви проточних вод» ([Торчинський 2008, с. 165]), тоді як поза увагою залишилися стагنونіми – «власні назви стоячих вод» ([Торчинський 2008, с. 165]), у структурі яких можна виділити «лімноніми – власні назви озер, гелоніми – власні назви буд-яких боліт, заболочених місць, піскіноніми – власні назви штучно створених водойм: ставів, водосховищ тощо та пуелоніми – власні назви басейнів як гідрооб'єктів, а не приміщень» [Торчинський 2008, с. 166].

У контексті вищезазначеного знаходимо працю А. Галковського (Artur Gałkowski) «O limnonimach Jezioro Szczutowskie i Urszulewskie oraz o innych toponimach na Pojezierzu Dobrzyńskim», де автор визначає походження назв Щутовське та Уршулецьке озеро (це відтопонімні деривати, мотивовані комонімами Щутово та Уршулево, проте А. Галковський останню назву виводить від назви місцевості). Далі науковець пропонує інформацію про походження інших топонімів, розташованих поблизу водних об'єктів [Gałkowski 2016, с. 289–299]. Таким чином, можна сказати, що це не є праця, присвячена лімнонімам, оскільки встановлення причини іменування озер не викликає жодних питань, тоді як заслуговує схвалення запропоновані автором етимологічні розвідки стосовно інших типів географічних найменувань.

Висновки. Як свідчать результати дослідження, польська гідронімія як складник слов'янського топонімікону постійно цікавить науковців, незважаючи на існування великої кількості праць відповідного спрямування, укладених у ХХ ст. Саме назви водних об'єктів зберегли в собі архаїчні риси, відсутні в інших класах онімів, які дозволяють схарактеризувати історію заселення сучасної території Польщі, усі можливі міграційні рухи, з'ясувати причини іншомовних впливів на гідронімікон, зокрема нашарування слов'янського етномовного елемента на неслов'янський у період зародження польської народності, визначити особливості сучасної міжмовної взаємодії та відображення її у системі власних географічних назв тощо. Тому гідронімічні студії завжди є актуальними, особливо на рівні мікрогідронімії, оскільки басейни великих річок Польщі уже опрацьовані різними науковцями, максимально закартографовані, а найменування малих водних об'єктів, особливо малих за розміром або створених штучно, поступово переходять у пасивний словник носіїв мови і виходять з ужитку, що й має спонукати до їхньої якнайшвидшої фіксації та аналізу.

Література

1. Лучик В.В. Слов'янська ономастика: стан і перспективи розвитку. *Наукові записки Тернопільського національного педагогічного університету імені Володимир Гнатюка*. Сер. Мовознавство. Вип. 1 (27). Тернопіль: ТНПУ, 2017. С. 210–212.
2. Торчинський М.М. Структура онімного простору української мови: монографія. Хмельницький: Авіст, 2008. 548 с.
3. Bijak U. Nazwy wodne dorzecza Wisły. Potamonimy odapelatywne. Kraków: IJP PAN, 2013. 308 s.
4. Bijak U. Potamonimy odantroponimiczne w dorzeczu Wisły (problemy metodologiczne i typologia nazw). *Onomastica*. LXIII, 2019. С. 145–156. URL: <https://rcin.org.pl/Content/106291/Strony%20od%20Onomastica63-08.pdf>

5. Biolik M. Nazwy wód płynących na Warmii i Mazurach powiązane etymologicznie z wyrazem “młyn”, niem. “Mühle”. *Prace językoznawcze*. 2015. 17/2, S. 5–19.
6. Biolik M. Współczesne problemy badawcze hydronimii polskiej. *Prace językoznawcze*. 2018. XX/2. S. 25–38. URL: <https://czasopisma.uwm.edu.pl/index.php/pj/article/view/4552/3554>
7. Biolik M., Duma J. Praindoeuropejski rdzeń **h₂eng^{uh}*- ‘krzywić się, kręcić, wić się’ oraz inne rdzenie fonetycznie i semantycznie zbliżone w apelatywach i nazwach rzek na obszarze germańskim, bałtyckim i słowiańskim. *Prace językoznawcze*. 2020. XXII / 2. S. 5–23.
8. Duma J. Nazwy wodne w dorzeczu Warty od Proсны po ujście do Odry (z wyłączeniem dorzecza Noteci). Cz. 1. Nazwy rzek. Warszawa : Wydawnictwo DiG, 2010. 298 s.
9. Elektroniczny słownik hydronimów Polski (ESHP). URL: <https://eshp.ijp.pan.pl>.
10. Gałkowski A.O limnonimach Jezioro Szczutowskie i Urszulewskie oraz o innych toponimach na Pojezierzu Dobrzyńskim. *Onomastica*. 2016. LX. S. 287–302.
11. Nazewnictwo geograficzne Polski. Tom I. Hydronimy. Warszawa: Główny Urząd Geodezji i Kartografii, 2006. 19 s.
12. Rymar E. Nazwy wodne prawobrzeżnej dolnej Warty między Santokiem i Kostrzynem. *Nadwarciański Rocznik Historyczno-Archiwalny*. 2012. Nr 19. S. 23–77.
13. Słowiańska onomastyka. Encyklopedia. Tom II. Pod red. E. Rzetelskiej-Feleszko i A. Cieślukowej przy współudziale Jerzego Dumy. Warszawa-Kraków 2003, XXIV. 616 s.
14. Wolnicz-Pawłowska E. *Nazwy wodne dorzecza Warty od źródeł do ujścia Proсны*. Warszawa, 2006. 380 s.
15. Wolnicz-Pawłowska E. *O nazwach wodnych w Polsce*. Warszawa, 2013. 236 s.

References

1. Luchyk V.V. (2017) Slovyanska onomastyka: stan i perspektyvy rozvytku [Slavic onomastics: state and prospects of development]. *Naukovi zapysky Ternopiljskogho nacionaljnogho pedagoghichnogho universytetu imeni Volodymyr Ghnatjuka. Ser. Movoznavstvo*. Vyp. 1 (27). Ternopil: TNPU. S. 210–212 [in Ukrainian].
2. Torchynskyi M.M. (2008) Struktura onimnoho prostoru ukraïnskoi movy [The structure of the onym’s space of Ukrainian language]. *Khmelnytskyi*. 548 s. [in Ukrainian].
3. Bijak U. (2013) Nazwy wodne dorzecza Wisły. Potamonimy odapelatywne. Kraków: IJP PAN. 308 s. [in Polish].
4. Bijak U. (2019) Potamonimy odantroponimiczne w dorzeczu Wisły (problemy metodologiczne i typologia nazw. *Onomastica*. LXIII. C.145–156. URL: <https://rcin.org.pl/Content/106291/Strony%20od%20Onomastica63-08.pdf> [in Polish].
5. Biolik M. (2015) Nazwy wód płynących na Warmii i Mazurach powiązane etymologicznie z wyrazem “młyn”, niem. “Mühle”. *Prace językoznawcze*. 17/2, S. 5–19 [in Polish].
6. Biolik M. (2018) Współczesne problemy badawcze hydronimii polskiej. *Prace językoznawcze*. X/2. S. 25–38. URL: <https://czasopisma.uwm.edu.pl/index.php/pj/article/view/4552/3554> [in Polish].
7. Biolik M., Duma J. (2020) Praindoeuropejski rdzeń **h₂eng^{uh}*- ‘krzywić się, kręcić, wić się’ oraz inne rdzenie fonetycznie i semantycznie zbliżone w apelatywach i nazwach rzek na obszarze germańskim, bałtyckim i słowiańskim. *Prace językoznawcze*. XXII / 2. S. 5–23 [in Polish].
8. Duma J. (2010) Nazwy wodne w dorzeczu Warty od Proсны po ujście do Odry (z wyłączeniem dorzecza Noteci). Cz. 1. Nazwy rzek. Warszawa: Wydawnictwo DiG. 298 s. [in Polish].
9. Elektroniczny słownik hydronimów Polski (ESHP). URL: <https://eshp.ijp.pan.pl/> [in Polish].
10. Gałkowski A. (2016) O limnonimach Jezioro Szczutowskie i Urszulewskie oraz o innych toponimach na Pojezierzu Dobrzyńskim. *Onomastica*. LX. S. 287–302 [in Polish].
11. Nazewnictwo geograficzne Polski (2006). Tom I. Hydronimy. Warszawa: Główny Urząd Geodezji i Kartografii. 19 s. [in Polish].
12. Rymar E. (2012) Nazwy wodne prawobrzeżnej dolnej Warty między Santokiem i Kostrzynem. *Nadwarciański Rocznik Historyczno-Archiwalny*. Nr 19. S. 23–77 [in Polish].
13. Słowiańska onomastyka. Encyklopedia (2003) Tom II. Pod red. E. Rzetelskiej-Feleszko i A. Cieślukowej przy współudziale Jerzego Dumy. Warszawa-Kraków. XXIV. 616 s. [in Polish].
14. Wolnicz-Pawłowska E. (2006) *Nazwy wodne dorzecza Warty od źródeł do ujścia Proсны*. Warszawa. 380 s. [in Polish].
15. Wolnicz-Pawłowska E. (2013) *O nazwach wodnych w Polsce*. Warszawa. 236 s. [in Polish].

HYDRONYMIC STUDIES IN POLISH LINGUISTICS

Abstract. The proper names of water bodies belong to the most ancient toponyms, which contain a number of archaic elements of language, which make it possible to characterize linguistic changes from ancient times to modern times. Therefore, there is a need to clarify semantic-motivational, structural-derivational, sociolinguistic, ethnolinguistic and psycholinguistic aspects of the emergence and functioning of Polish hydronyms. The purpose of this article is to characterize the state of study of hydronymy in Poland during the 20s of the 20th century. To achieve this goal, it is necessary to solve the following tasks: to analyze the modern works of Polish onomasts devoted to the study of hydronyms; to work out lexicographic and cartographic sources; to determine the directions and prospects for the development of this branch in Polish linguistics.

Scientists, whose works are described in the article, focused on these aspects. In the 20th century, Polish scientists focused

on the names of hydro objects located in the Odra, Vistula, Szczecin, Wisła and Pomeranian Gulf basins, as well as parts of the Neman, Dniester, Danube and Elbe basins. In the 21st century the main object of the study was the names of water bodies in the Warta river basin; this is evidenced by the indicated works. Scientists have created the «Elektroniczny słownik hydronimów Polski», which offers maximum information about 40,000 Polish hydronyms – rivers, streams, canals, waterfalls, springs, lakes, lagoons, natural and artificial ponds, swamps, etc. (in particular, the location, parameters, variants of the name, their reasons, etymology are indicated here, which allows scientists to determine their subsequent research). Articles on hydronyms devoted to microhydronyms are considered promising for Polish onomastics. These onyms gradually pass into the passive vocabulary of native speakers and fell out of use, which should encourage their rapid fixation and analysis.

Keywords: onomastics, hydronyms, polonistics, river basin, water body.

© Торчинська Н., 2021 р.

Наталія Торчинська – кандидат філологічних наук, доцент, доцент кафедри слов'янської філології Хмельницького національного університету, Хмельницький, Україна; natatora@ukr.net; <https://orcid.org/0000-0001-6182-0027>

Natalia Torchynska – Candidate of Philology, Associate Professor of the Department of Slavic Philology, Khmelnytskyi National University, Khmelnytskyi, Ukraine; natatora@ukr.net; <https://orcid.org/0000-0001-6182-0027>

ЕТИМОЛОГІЧНІ ОСОБЛИВОСТІ УКРАЇНСЬКИХ ВЛАСНИХ ОСОБОВИХ ІМЕН

Науковий вісник Ужгородського університету. Серія: Філологія.

Випуск 1 (45)

УДК 811.161.2'282.2(477.87)

DOI:10.24144/2663-6840/2021.1(45).441-446

Торчинський М. Етимологічні особливості українських власних особових імен; кількість бібліографічних джерел – 9; мова українська.

Анотація. Незважаючи на те, що власні особові назви є одним із найбільш давніх розрядів онімної лексики, до сьогодні немає праць узагальнювального характеру, в яких була б наявна інформація про походження, функціонування та інші особливості таких антропонімів. Мета нашої роботи – на матеріалі чоловічого іменника визначити етимологічні особливості українських власних особових імен; звертається увага й на походження і шлях виникнення таких пропріальних одиниць. За основу взято словники-довідники Л.Г. Скрипник і Н.П. Дзятківської, та І.І. Трійняка, а також власний словник українських імен, що складається із 500 продуктивних в Україні антропонімів.

У процесі дослідження підтверджено загальновідому серед антропонімів думку, що більшість українських особових імен походить із давньогрецької (42,8 %), латинської (15,2 %), давньоєврейської (12,8 %) та слов'янських (11,8 %) мов. Водночас зазначаємо, що останнім часом, завдяки активним міграційним рухам, значно зросла кількість західноєвропейських антропонімів (12,6 %), трапляються і близькосхідні (4,2 %) та кавказькі (0,6 %) пропріативи. Запозичення може здійснюватися безпосередньо або за посередництвом інших мов.

До питомих (11,8 %) належать антропоніми слов'янського походження, а серед неавтохтонних пропріальних одиниць (88,2 %) майже однаково продуктивність мають засвоєні (32,6 %), власне запозичені (25,8 %) та екзотичні (29,8 %) імена. Практично відсутні оніми з хибною (0,6 %) та народною (0,4 %) етимологією; натомість домінують пропріативи з відомою (89 %) непрозорою (88,6 %) етимологією; значно рідше трапляються оніми, що мають гіпотетичну (11 %) або прозору (11,4 %) етимологію.

Абсолютна більшість чоловічих особових імен виникла природним шляхом (98,4 %), і лише 1,6 % антропонімації може бути кваліфікована як штучні.

На часі – детальна систематизація особових імен українців за структурою, способом творення, семантикою твірної основи, мотивацією та багатьма іншими критеріями, що дозволить сформулювати цілісне науково достовірне уявлення про цей розряд онімної лексики.

Ключові слова: антропонім, запозичене ім'я, особове ім'я, етимологія, питоме ім'я, походження, шлях виникнення.

Постановка проблеми. Особові імена – один із найбільш давніх розрядів пропріальної лексики, але вони не дуже поширені (за нашими підрахунками, серед 975 мільйонів онімів загалом особових імен лише близько 1 500, що становить приблизно 15 стотисячних відсотка). Водночас за активністю використання саме імена домінують у нашому мовленні, тому закономірно, що саме їм дослідниками приділяється серйозна увага. Однак можемо засвідчити, що зведеної інформації про такі пропріативи, на зразок того, скільки в українській мові давньогрецьких, давньоєврейських, латинських та інших імен, від лексем якого змісту і яким способом утворені, скільки варіантних форм мають, коли і де виникли тощо, станом на сьогоднішній день немає.

Аналіз досліджень. До середини ХХ ст. етимологічні дослідження власних назв практично не виконувалися, проте окремі зауваження щодо походження онімів таки потрапляли у сферу наукового обігу. «Епізодичні спроби пояснити походження пропріальної лексики робилися здавна, однак тільки в 50-і рр. з'являються перші кваліфіковані етимологічні дослідження О.А. Білецького, К.Й. Галаса, В.П. Петрова, О.Ф. Ріпецької, К.К. Цілуйка та ін. [SO, т. I, с. 138]. І все ж по-справжньому науковим напрямком в ономастиці етимологія стає з 60–70-х рр. з виходом низки монографій», а також праць довідково-лексикографічного типу.

Наведемо низку термінів, пов'язаних із походженням пропріативів, які були засвідчені у таких працях у цей час.

В.В. Німчук у проєкті української ономастичної термінології виділив два різновиди онімів, які умовно можна віднести до тих, що ґрунтуються на етимологічних критеріях: *псевдоправильні та псевдозближені* [Німчук 1966, с. 29, 41].

У «Словнику російської ономастичної термінології» Н.В. Подольська присвятила цій проблемі вже 18 словникових статей (*етимологія, етимологізація, етимон, деетимологізація, етимологічний метод* тощо) [Подольская 1988], а Д.Г. Бучко і Н.В. Ткачова в «Словнику української ономастичної термінології» – 46 (зокрема особових імен стосуються словникові статті про імена нові, канонічні і неканонічні, християнські і дохристиянські, хресні і язичницькі і т. п.) [СУОТ 2012].

Якщо ж говорити про етимологію окремих власних назв, то результати таких досліджень представлені в дисертаціях, монографіях, словниках і численних статтях, присвячених з'ясуванню походження певних онімних одиниць. Що стосується українських особових імен, то етимологічну інформацію ми брали зі словника-довідника «Власні імена людей» Л.Г. Скрипник і Н.П. Дзятківської [Скрипник 1996], «Словника українських імен» І.І. Трійняка [Трійняк 2005] і подібних видань, на

основі яких готуємо свій словник-довідник (звідти наводимо приклади).

Мета статті, завдання. Ми ставимо собі за мету з'ясувати етимологію тих власних особових імен, які трапляються на території України, причому не лише українців, а й кримських татар та інших етносів, відносно широко представлених на території нашої держави. Говоримо поки що про чоловічі імена (усього в коло вивчення включено 500 пропріативів), які мають більш чітку мотивацію, ніж жіночі імена, приблизно третина яких утворена від співвідносних масонімів. Крім узагальненої етимологічної характеристики чоловічого іменника, спробуємо визначити ще дві споріднені риси таких антропонімів – походження та шлях виникнення.

Методи та методика дослідження. Сьогодні ми можемо говорити про часткове опрацювання принципів етимологічної класифікації власних назв і відповідно – структурування онімного простору української мови на їхній основі. На нашу думку, для виконання такого завдання потрібно звертати увагу на можливість / неможливість етимологізування оніма, а також на наявність певних різновидів етимологій. На цих принципах можна кваліфікувати групи власних назв із **відомою, невідомою та гіпотетичною етимологією**, а також відзначити **прозору, непрозору, хибну та народну етимології**. Для архаїчних і давніх онімів бажаним є визначення етимона [Торчинський 2008, с. 293].

Виклад основного матеріалу. Перша градація онімів ґрунтується на можливості / неможливості визначення їхнього походження.

До назв із **відомою** етимологією (яка легко простежується або відшукується у процесі лінгвістичних студій) належить більша частина українського ономастикону. Зокрема, відому етимологію мають 445 (89 %) особових імен: як слов'янських: *Мирослав* – похідне від *мир-* (*мирний, мир*) і *слав-* (*слава*); *Ростислав* – від *рост-* (*рости*) і *слав-* (*слава*); так і запозичених: *Денис* – похідне від *Dionysos* (так у грецькій міфології звали бога життєвих сил природи, вина і веселощів); *Федір* – утворене шляхом складання грецьких коренів *theos* – «Бог» і *dōron* – «дар, дарунок» (буквально: «Божий дар») [Скрипник 1996].

До назв із **невідомою** етимологією (коли немає навіть якихось більш-менш правдоподібних варіантів) належать окремі оніми передусім із таких онімних полів, як вітоніми й топоніми, а також найменування, мотив виникнення яких пов'язаний з оказіональними ситуаціями та обставинами, і назви, форма яких протягом часу їхнього існування з різних причин була перекинена до невпізнанності. Серед антропонімів таку етимологію можуть мати окремі особові імена (наприклад, на Буковині засвідчені імена *Сидонія, Глопина, Палій*, вживані як офіційні, утворені від розмовних варіантів (часто – з певними фонетичними змінами)) [Кракалія 1976, с. 182]. Загалом же в чоловічому іменнику таких пропріативів не зафіксовано.

Гіпотетичну етимологію мають окремі найменування, в основі створення яких теж знаходяться ситуації чи обставини, нетрадиційні, незвичайні у

зіставленні з основною кількістю власних назв певного розряду, зокрема особові імена (для прикладу – буковинські імена *Графіна* та *Лоренція*, можливо, утворені: перше – від розмовного варіанту *Граніна* (*Грінена*) від повного імені *Агрипина*, що, у свою чергу, виникло від чоловічого імені *Агрипа*, пор. ім'я римського полководця *Agrippa*; друге – від розмовного варіанту румунського імені *Флоренція*, що означає «квітучий» [Кракалія 1976, с. 182–183]. Серед чоловічих імен таких найменувань виявлено 55 (11 %): *Вадим* – або перське за походженням, або похідне від давньосхіднослов'янського дієслова *вадити* – «сперечатися, викликати незгоди»; *Конон* – можливо, мотивоване грецизмом *Κόνων*, що в перекладі з давньогрецької мови означає «трудівник»; *Сила*, або *Силантій*, – походить, можливо, від латинського слова *Sila* – «назва лісу в південній Італії» або від грецького *sylē* – «право володіння».

Друга градація передбачає поділ власних назв на основі певної «зрозумілості» їхньої сутності на дві групи (проте додатково можуть бути кваліфіковані і пропріативи з хибною та народною етимологією).

До назв із **прозорою** етимологією (тобто зі зрозумілою внутрішньою формою) належать окремі групи вітонімів, топонімів і космонімів (при цьому слід зазначити, що рівень «прозорості» значною мірою визначається індивідуальними особливостями користувачів власних назв (передусім залежить від освіти, професії, захопленості тощо), а також абсолютна більшість прагматонімів, ідеонімів та ергонімів. Зокрема, з-поміж антропонімів прозору етимологію має більша частина особових імен слов'янського і власне українського походження, рідко – іншомовного (загалом 57, або 11,4 %): *Богдан* – слов'янська калька з грецького імені *Theodotos*; від *theodotos* – «даний богами»; *Віктор* – походить від латинського слова *victor* – «переможець» (прозоре не для всіх); *Владислав* – похідне від *влад-* (старослов'янське *владѣти* – «володіти») і *слав-* (буквально: «той, хто володіє славою»).

До назв із **непрозорою**, затемненою етимологією (тобто із незрозумілою внутрішньою формою) належить значна частина особових імен іншомовного походження, але обсяг такого сектора визначається освітньо-професійним рівнем мовців), (за нашими підрахунками, 443 найменування, або 88,6 %): *Артем* – похідне від грецизму *artemēs* зі значенням «здоровий, неушкоджений»; *Віталій* – похідне від латинізму *vitalis* зі значенням «життєвий»; *Макар* – похідне від грецького прикметника *makarios* зі значенням «щасливий; блаженний».

Народну етимологію можуть мати передусім вітоніми, топоніми та космоніми, зокрема серед антропонімів – окремі особові імена (на нашу думку, два пропріативи: *Броніслав* – від «броня» та «слава», а насправді – від польсь. *bronі(ć)* – «захистити, оберігати» і *slaw-* – «слава»; *Борис* – від «борись», а насправді – утворене шляхом скорочення від *Борислав*. Можливо, впливом народної етимології зумовлена зміна звукового складу більшості запозичених власних особових імен: *Агафон* → *Гапон*, *Ігнатій*

→ Гнат, Костянтин → Кость, Лаврентій → Лаврін, Лукіліан → Лука [Скрипник 1996].

Хибна етимологія передусім фіксується в антропоніміці. Це, наприклад, три особові імені: *Adrian* – від *Андрій*, а насправді – від латинізму *Adrianus* зі значенням «мешканець Адрії, держави венетів; той, хто походить з Адрії»; *Віль* – від *Вільгельм*, а насправді – скор. від *Володимир Ілліч Ленін*; *Маркел* – від *Марко*, а насправді – від імені бога віїни Марса (букв.: войовничий).

Розмежування власних назв за їхнім походженням, тобто визначення мови, з якої до нас «прийшов» той чи інший онім, передбачає насамперед виокремлення питомих та запозичених пропріативів.

Таку градацію пропонував ще В.В. Німчук у проєкті української ономастичної термінології, де власні назви за походженням розділив на питомі (незапозичені), на кшталт: *Ростислав*, *Ярослава*, та імена іншомовного походження, диференційовані на узвичаєні (*Іван*, *Марія*) та неузвичаєні (*Арнольд*, *Ірма*) [Німчук 1966, с. 29–30].

У словнику-довіднику «Власні імена людей» Л.Г. Скрипник та Н.П. Дзятківська вказують, що український іменник охоплює давньогрецькі, давньоримські, давньоєврейські, скандинавські, давньоруські, західно- і південнослов'янські, західноєвропейські імена та індивідуальні новотвори [Скрипник 1996, с. 7–9].

Загалом за походженням ми пропонуємо у складі онімії української мови виділяти не лише **питомі** та **запозичені** власні назви, а й **гібридні** (для складних і складених онімів) [Торчинський 2008, с. 309], однак відразу ж зазначимо, що серед особових імен ми третього різновиду не виявили.

Таке розмежування пропріальної лексики передбачає врахування деяких функціональних факторів. По-перше, необхідно розрізняти глибоку (первинну) етимологію власних назв, яка в більшості випадків буде пов'язана з лексемами іншомовного походження, і суміжну (вторинну), яка стосується найближчого у словотвірному ряду слова, що може бути і споконвічним, і запозиченим, адаптованим відповідно до особливостей української мови. По-друге, слід розмежувати національну онімну систему, що включає до свого складу власні назви, які регулярно використовуються в мові, та онімі-екзотизми, які у практиці мовленнєвої діяльності вживаються епізодично (для надання достовірності розповіді про події або явища, пов'язані з іноземними реаліями). По-третє, інші типи пропріативів, які виділяються на основі їхнього походження, на нашу думку, можуть бути складником трьох названих вище. По-четверте, слід враховувати факт «вигадування» номінаторами певної кількості власних назв, на визначення походження яких впливають мова, якою ведеться розповідь, національність оповідача, місце і час, де відбуваються події, тощо [Торчинський 2008, с. 309–310].

Таким чином, до **питомих** онімів належать найменування, в основі яких – праслов'янські, протоукраїнські або українські лексеми.

За нашими підрахунками, слов'янське походження мають 59 імен (11,8 % від загальної кількості), наприклад: *Володимир* (має значення «той, хто володіє світом»); *Зорян* (похідне від іменника *зоря*); *Любомир* (утворене поєднанням компонентів *люб-* і *мир*). Звичайно, можна розмежувати й більш дрібні групи слов'янських особових імен, якот: західнослов'янські: *Вацлав*, *Вітольд*, *Казимир*; південнослов'янські: *Будимир*, *Драган*, *Златан*; східнослов'янські: *Богдан*, *Кім*, *Ярослав*. Ми поки що такої градації не робили, оскільки є чимало проблемних питань щодо конкретного походження слов'янських найменувань особи.

Запозиченими власними назвами вважаємо оніми, які походять від іншомовних лексем. До іншомовних пропріативів можна віднести усю екзотичну онімію, а також значну частину антропонімів, зокрема календарні особові імена. О.А. Білецький теж відзначає, що «в нашій антропонімії переважають імена іншомовного походження. У цьому одна з особливостей нашої культури, яка за своїм походженням є ніби «багатоповерховою спорудою», де кожен «поверх» стосується до якої-небудь попередньої культури». Узагалі ж індоєвропейська антропонімія, на думку вченого, сформувалася «на основі давньогрецьких, давньоіндійських, давньокельтських, давньоіталійських, давньонімецьких і частково дохристиянських балтослов'янських особових назв» [Білецький 1972, с. 120].

За нашими підрахунками, запозичених загальноукраїнських найменувань засвідчено 441 (88,2 %).

Найбільш численними є **давньогрецькі** антропоніми (214; 42,8 %): *Анатолій* (ім'я походить від грецького *ανατολή* (*анатолі*) – «мешканець східної країни Анатолії; схід, схід сонця»); *Василь* (грецьке за походженням ім'я: *basileus* – «цар»); *Петро* (в основі імені – грецька лексема *petra* зі значенням «скеля; камінь»).

Другі за продуктивністю – **латинські** особові імена (76; 15,2 %): *Валентин* (ім'я мотивоване латинським прикметником *valens* (в родовому відмінку – *valentis*) – «сильний, здоровий, міцний»); *Павло* (особове ім'я походить від латинського прикметника *paulus* – «малий»); *Роман* (латинське ім'я *Romanus* зі значенням «римський; римлянин»).

Третю групу становлять **давньоєврейські** особові найменування (64; 12,8 %): *Давид* (давньоєврейське ім'я *Dāviḏ* у перекладі означає «коханий, улюблений»); *Ілля* (давньоєврейське ім'я *'Eliyāh*, *'Eliyāhū* в перекладі означає «мій Бог – Ягве»); *Михайло* (давньоєврейське ім'я *Mikhā'el*, похідне від *mī-khā-'el* mT-kha-'il – «хто як Бог»; буквально: «рівний Богові»).

Останнім часом, можливо, у зв'язку з активним поступом українців у Європу, зростає кількість західноєвропейських особових назв, особливо **німецьких** (30; 6 %): *Альберт* (ім'я запозичене з німецької мови (*Albert*), скорочений варіант імені *Адельберт* (*Adalbert*), похідного від давньонімецьких слів *adal* – «шляхетний, благородний» і *beraht* – «знаменитий»); *Карл* (німецьке ім'я *Karl* походить

від давньонімецького *karl* – «тямущий чоловік»); *Роланд* (німецьке ім'я (латинська форма *Rolandus*), похідне від давньонімецьких лексем *hrōd* – «слава» і *land* – «країна»; буквально: «той, хто прославляє країну») та **англійських** (19; 3,8 %): *Альфред* (ім'я запозичене з англійської мови (*Alfred*, давньоанглійське *Aelfrid*), де *self*, *alf* – «ельф» (у германській міфології – лісовий або водяний дух); *raed*, *red* – «рада, мудрість»); *Едгар* (ім'я мотивоване давньоанглійськими складниками *ead* – «щасливий, багатий» і *gar* – «спис»; буквально: «багатий воїн»); *Оскар* (ім'я походить від англосаксонських лексем *Ase* – «Бог» і *gar* – «спис»).

Кількісно менш поширені, проте достатньо популярні **скандинавські** антропоніми (6; 1,2 %): *Аскольд* (ім'я походить від староскандинавського *Hořskuldr*, можливо, пов'язаного з давньонімецькими *ask* – «спис» і *waltan* – «правити»); *Ієор* (скандинавське ім'я *Ingvarr* походить від *Ingvio* – «бог достатку» і *varr* – «охороняти, захищати»; буквально: «охоронець, захисник Інгве»); *Олег* (староскандинавське ім'я *Helgi* – «святий, священний»).

Малопродуктивні імена **французькі** (4; 0,8 %): *Ален* (французьке ім'я, що в перекладі означає «згідний»); *Жан* (французьке особове ім'я *Jean*, тотожне давньоєврейському за походженням найменуванню *Іван* (*Yōchānān*, *Yəhōchānān*), яке в перекладі означає «Ягве (Бог) змилосердився; Ягве (Бог) помилував»); *Раймонд* (французьке ім'я *Raymond*, похідне від німецьких *Reimund*, *Raimund*, в основі яких – давньонімецькі лексеми *ragin* зі значенням «вирок богів») і *мунт*, що означає «захист; захисник») і **кельтські** (3; 0,6 %): *Алан* (різні етимологічні гіпотези імені: кельтська – «скала»; осетинська – плем'я аланів; іранська – «божественний, благородний»; казахська – «простір»; єврейська – «дуб»); *Артур* (кельтське ім'я *Arktur* (*Arkthur*), похідне від *art(h)* – «ведмідь»); *Дональд* (ім'я британо-кельтського походження зі значенням «володар»). Суперечливим є походження імені *Георг* (0,2 %), яке більшість дослідників вважає похідним від **румунського** варіанту імені *Георгію* зі значенням «селянин».

Відносно продуктивною є і група **близькозахідних** імен (21; 4,2 5), у складі яких можна виокремити (не завжди чітко) іменування **арабські**: *Арефа* (ім'я мотивоване арабською лексемою *charatha* – «обробляти землю, орати»; буквально: «орач»; можливо, пов'язане із грецьким словом *aratē* – «доблесть, добродієність»); *Ахмад* (арабське ім'я, що в перекладі означає «той, хто заслуговує похвали», «найславніший», «той, хто постійно дякує Богу»); *Емір* (ім'я в перекладі з арабської мови означає «принц», «князь»), **тюркські**: *Руслан* (тюркське за походженням особове ім'я, пор. турецьке *arslan*, чуваське *арслан* – «лев»); *Тамерлан* (мусульманське ім'я тюркського походження, споріднене з антропонімом *Тимур*, що має значення «залізо»); *Тимур* (за походженням ім'я монгольське, запозичене через посередництво тюркських мов; в основі номінації – слово *tīmūr* (*demir*) зі значенням «залізо»), **перські**: *Булат* (ім'я мусульманського походження, у

перекладі з перської мови означає «сталевий»); *Наріман* (ім'я походить із перської мови і в перекладі означає «безстрашний богатир; сильний духом»); *Рустам* (ім'я перського походження зі значенням «могутній; сильний»; аналогічна семантика і тюркського варіанта цього імені *Рустем*), **кримськотатарські**: *Айдер* (кримськотатарське / турецьке ім'я (тюркське за походженням) в перекладі означає «подібний до місяця»); *Рефат* (татарське ім'я зі значенням «величний; гордий»); *Сервер* (татарське ім'я зі значенням «служитель; предводитель»), **арамейське**: *Сава* (можливо, арамейське за походженням особове ім'я, утворене від лексеми *sābhā* – «старий, дід»).

Осібю назвемо **кавказькі** імена (3; 0,6 %): *Армен* (більш поширеною є гіпотеза, що це вірменське ім'я зі значенням «вірменська людина; вірменин»); *Вахтанг* (грузинське ім'я, запозичене з перської мови зі значенням «вовче тіло»); *Тигран* (вірменське ім'я, що в перекладі означає «священна особа»).

Запозичені власні назви мають і деякі інші додаткові ознаки, пов'язані з формою запозичення, рівнем засвоєння запозичених назв тощо. Зокрема, запозиченими є й цілком засвоєні українською мовою слова, і ті, які мають відтінок іншомовності; відповідно можна розрізняти **засвоєння** – запозичені слова, що вже повністю пристосувалися до мови, **власне запозичення** – слова, у яких процес пристосування ще не завершився, які ще зберігають забарвлення іншомовності, та екзотизми – слова з особливо виразним забарвленням іноземності. За нашим підрахунками, серед чоловічого іменника зафіксовано:

163 засвоєні найменування (32,6 %): *Андрію* (грецьке за походженням ім'я, в основі якого лексема *ánēr* (*anēr*) зі значенням «чоловік», «людина»; також ім'я пов'язують зі словами *ándreia* (*andréia*) – «сміливий, важливий»); *Іван* (давньоєврейське ім'я *Yōchānān*, *Yəhōchānān*, що в перекладі означає «Ягве (Бог) змилосердився; Ягве (Бог) помилував»; буквально: «Божа благодать; дар богів»); *Тарас* (похідне від грецького дієслова *tarassō* – «бентежу, турбую»; буквально: «бунтівник»);

129 власне запозичених (25,8 %): *Бартоломію* (грецьке ім'я *Bartholamais*, у свою чергу, похідне від арамейського антропоніма *Bar-Talmay* – «син Толмая» (*bar* – «син» і *Talmay* – ім'я); за іншим тлумаченням – «син бородатого», «син зораного лану», «син ріллі»); *Гурію* (ім'я давньоєврейського походження: *gūr* – «левеня, молодий лев»); *Еміль* (німецьке ім'я, що походить від римського родового імені *Aemilius*; можливо, від латинізму *aemulus* – «послідовник; ревнитель»);

149 екзотизмів (29,8 %): *Готфрід* (німецьке ім'я, що складається з двох компонентів: *Gott* – «Бог» і *Fried* – «мир»); *Людвіг* (німецьке ім'я, у складі якого лексеми *hlut* – «відомий, гучний» і *wig* – «боротьба, бій»); *Отто* (німецьке особове ім'я *Otto* давньовірменське походження зі значенням «власник, спадкоємець, багатий»).

Висновки. Отже, ми підтверджуємо загальновідому серед антропонімістів думку, що

більшість українських особових імен походить із давньогрецької, латинської, давньоєврейської та слов'янських мов. Водночас зазначаємо, що останнім часом, завдяки активним міграційним рухам, значно зросла кількість західноєвропейських антропонімів, трапляються і близькосхідні та кавказькі пропріальні одиниці.

До питомих ми віднесли антропоніми слов'янського походження, а серед неавтохтонних пропріальних одиниць майже однакову продуктивність мають засвоєні, власне запозичені та екзотичні імена.

Практично відсутні оніми з хибною та народною етимологією, а також штучні номінації; натомість домінують пропріативи з відомою непрозорою етимологією.

Абсолютна більшість чоловічих особових імен виникла природним шляхом.

На часі – детальна систематизація особових імен українців за структурою, способом творення, семантикою твірної основи, мотивацією та багатьма іншими критеріями, що дозволить сформулювати цілісне науково достовірне уявлення про цей розряд онімної лексики.

Література

1. Белецкий А.А. Лексикология и теория языкознания: (Ономастика). Киев: Изд-во КГУ, 1972. 209 с.
2. Кракалія Л.В. Про словник буковинської антропонімії. *Питання сучасної ономастики*. Київ: Наукова думка, 1976. С. 179–183.
3. Німчук В.В. Українська ономастична термінологія: (Проект). *Повідомлення Української ономастичної комісії*. Київ: Наукова думка, 1966. Вип. 1. С. 24–43.
4. Подольская Н.В. Словарь русской ономастической терминологии. Москва: Наука, 1988. 192 с.
5. Скрипник Л.Г., Дзятківська Н.П. Власні імена людей: словник-довідник. За ред. Русанівського В.М. Київ: Наукова думка, 1996. 335 с.
6. СУОТ – Словник української ономастичної термінології. Уклад.: Бучко Д.Г., Ткачова Н.В. Харків: Ранок-НТ, 2012. 256 с.
7. Торчинський М.М. Структура онімного простору української мови. Хмельницький: Авіст, 2008. 548 с.
8. Трійняк І.І. Словник українських імен. Київ: Довіра, 2005. 508 с.
9. SO – Słowiańska onomastyka. Encyklopedia. Pod redakcją Ewy Rzetelskiej-Feleszko i Aleksandry Cieślakowej przy współ J. Dumy. Warszawa – Kraków: Wyd-wo Naukowe Warszawskie, 2002–2003. T. 1–2.

References

1. Beletskiy A.A. (1972) Leksikologiya i teoriya yazykoznanija: (Onomastika) [Lexicology and Theory of Linguistics: (Onomastics)]. Kiev: Izd-vo KGU. 209 s. [in Russian].
2. Krakaliia L.V. (1976) Pro slovnyk bukovynskoi antroponimii [About the dictionary of Bukovinian anthroponymy]. *Pytannia suchasnoi onomastyky*. Kyiv: Naukova dumka. S. 179–183 [in Ukrainian].
3. Nimchuk V.V. (1966) Ukrainka onomastychna terminolohiya: (Proekt) [Ukrainian onomastic terminology: (Project)]. *Povidomlennia Ukrainskoi onomastychnoi komisii*. Kyiv: Naukova dumka. Vyp. 1. S. 24–43 [in Ukrainian].
4. Podolskaya N.V. (1988) Slovar russkoy onomasticheskoy terminologii [Dictionary of Russian Onomastic Terminology]. Moskva: Nauka. 192 s. [in Russian].
5. Skrypnyk L.H., Dzyatkivska N. P. (1996) Vlasni imena liudei: slovnyk-dovidnyk [Proper names of people: dictionary-reference book]. Za red. Rusanivskoho V.M. Kyiv: Naukova dumka. 335 s. [in Ukrainian].
6. Slovnyk ukraïnskoi onomastychnoi terminolohii (2012) [Dictionary of Ukrainian Onomastic Terminology]. Uklad.: Buchko D.H., Tkachova N.V. Kharkiv: Ranok-NT. 256 s. [in Ukrainian].
7. Torchynskiy M.M. (2008) Struktura onimnoho prostoru ukraïnskoi movy [The structure of the onyms space of the Ukrainian language]. Khmelnytskyi: Avist. 548 s. [in Ukrainian].
8. Triiniak I.I. (2005) Slovnyk ukraïnskykh imen [Dictionary of Ukrainian names]. Kyiv: Dovira. 508 s. [in Ukrainian].
9. Słowiańska onomastyka. (2002–2003) Encyklopedia. Pod redakcją Ewy Rzetelskiej-Feleszko i Aleksandry Cieślakowej przy współ J. Dumy. Warszawa – Kraków: Wyd-wo Naukowe Warszawskie, T. 1–2 [in Polish].

ETHYMOLOGICAL FEATURES UKRAINIAN PROPER PERSONAL NAMES

Abstract. Despite the fact that personal names are one of the oldest categories of onymic vocabulary, there are still no works of a general nature, which would contain information about the origin, functioning and other features of such anthroponyms. The purpose of our work is to determine the etymological features of Ukrainian proper personal names on the basis of male names; attention is paid to the origin and the way of occurrence of such proprietary units. The reference dictionaries of L.H. Skrypnyk and N.P. Dzyatkivska and I.I. Triiniak, as well as the own dictionary of Ukrainian names, consisting of 500 productive anthroponyms in Ukraine, are taken as a basis.

In the course of the study, the opinion that the majority of Ukrainian personal names comes from the Ancient Greek (42,8%), Latin (15,2%), Hebrew (12,8%) and Slavic (11,8%) languages was confirmed by the generally known among anthroponymists. At the same time, we note that recently, due to active migration movements, the number of Western European anthroponyms has significantly increased (12,6%), there are also Middle Eastern (4,2%) and Caucasian (0,6%) propriatives. Borrowing can be done directly or through other languages.

Indigenous anthroponyms (11,8 %) include anthroponyms of Slavic origin. Assimilated names (32,6 %), actually borrowed (25,8 %) and exotic (29,8 %) names have almost the same productivity among non-indigenous proprietary units (88,2 %). There are almost no onemes with false (0,6%) and folk (0,4%) etymology; instead, propriatives with a known (89 %) opaque (88,6 %) etymology dominate; much less often there are onemes with a hypothetical (11 %) or transparent (11,4 %) etymology.

The vast majority of male personal names arose naturally (98,4 %), and only 1,6% of anthroponomination can be classified as artificial.

The next step is a detailed systematization of the personal names of Ukrainians in terms of structure, method of creation, semantics of the formative basis, motivation and many other criteria, which will form a holistic scientifically reliable idea of this category of onymic vocabulary.

Keywords: anthroponym, borrowed name, etymology, origin personal name, specific name.

© Торчинський М., 2021 р.

Михайло Торчинський – доктор філологічних наук, професор, завідувач кафедри української філології Хмельницького національного університету, Хмельницький, Україна; natatora@ukr.net; <https://orcid.org/0000-0001-5268-0237>

Mykhailo Torchynskyi – Doctor of Philology, Professor, Head of the Department of Ukrainian Philology at Khmelnytskyi National University, Khmelnytskyi, Ukraine; natatora@ukr.net; <https://orcid.org/0000-0001-5268-0237>

АДЭТНАНІМІЧНЫЯ ЁТВАРЭННІ Ё АНАМАСТЫЧНАЙ ПРАСТОРЫ БЕЛАРУСІ

Навуковий вісник Ужгородського університету. Серія: Філологія.

Выпуск 1 (45)

УДК 811.161.1'373.2

DOI:10.24144/2663-6840/2021.1(45).447–454

Тачыла Н. Адэтанімічныя ўтварэнні ў анамастычнай прасторы Беларусі; колькасць бібліяграфічных джерел – 29; мова білоруська.

Анатацыя. Артыкул прысвечаны апісанню анамастычных найменняў, што маюць у сваім складзе этнонімы беларус, гот, жамойд, кацан, мадзяр, мангól, пшэк, фін, француз, чаркэс, яўрэй, амерыкáнец і функцыянуюць у гаворках Беларусі. Мэтай артыкула з'яўляецца выяўленне этнонімаў і адэтанімічных утварэнняў, якія зафіксаваны ў гаворках Беларусі, вызначэнне іх лінгвістычнага статусу, правядзенне лексіка-семантычнага і структурна-словаўтваральнага аналізу, усталяванне сувязяў уласна этнанімічнага матэрыялу з мікратапонімамі і антрапонімамі. Рэалізацыя мэты патрабуе вырашэння наступных задач: выявіць анамастычныя адзінкі, што маюць у сваім складзе этнонім, даць ім кароткую характарыстыку; сабраць і сістэматызаваць фактычны матэрыял (мікратапонімы і антрапонімы, утварэння ад этнонімаў) метадам суцэльнай выбаркі з анамастычных і іншых слоўнікаў, манаграфій, навуковых прац, серыі кніг-хронік “Памяць”; зрабіць класіфікацыю адэтанімічных мікратапонімаў і антрапонімаў, апісаць іх структурна-словаўтваральныя, лексіка-семантычныя асаблівасці.

Прааналізаваны асноўныя працы, даследаванні вядомых навукоўцаў Беларусі ў галіне анамастыкі (М. Бірыла, Ю. Гурская, Г. Мезенка, А. Рагалеў, В. Шур і г. д.); паказаны падыходы да вывучэння анамастычных адзінак; выяўлены праблемныя анамастычныя адзінкі, аналіз якіх не знайшоў дэталёвага апісання і застаўся пазаўвагай даследчыкаў. Усяго зафіксавана 66 назваў, выяўленыя адзінкі былі размешчаны па іх значэнню ў групы: антрапонімы (32), аронімы (8), аграонімы (3), мікратапонімы (6), драмонімы (4), гадонімы (10), некронім (2), дрымонім (1). Адэтанімічныя мікратапонімы, выяўленыя намі, у сваёй большасці – гэта складаныя, двухслоўныя адзінкі (20 фіксацый), для якіх характэрна лексікалізацыя спалучэнняў з двух кампанентаў (суб'ектаў і атрыбутаў).

Ключавыя словы: гаворкі Беларусі, этнонім, онім, антрапонім, мікратапонім, аграонім, аронім, эргонім, дрымонім, драмонім, некронім, віконім, тапонім, тапонім, анамастычныя адзінкі, народ, апелятыў, фармант, трансанімізіцыя, адэтанімічнае ўтварэнне, спосаб утварэння.

Пастаноўка праблемы. Геаграфічныя і этнічныя назвы, а таксама ўласныя імёны знаходзяцца ў сістэмнай узаемасувязі, а гэта ўзаемасувязь напрамую залежыць не толькі ад асноў і фармантаў, а таксама і ад палітычных, гістарычных, сацыяльных умоў, ад адметнасцей ландшафту краю і практычнай дзейнасці мясцовых жыхароў, моўных традыцый народа.

Разгляд адэтанімічных географічных і антрапанімічных назваў у гаворках Беларусі застаецца актуальным, так як у працэсе жыццядзейнасці знікаюць назвы мясцовых аб'ектаў, размешчаных у сярэдзіне населеных пунктаў або многіх прыродных аб'ектаў – узвышшаў, палёў, палянак і г. д., таму фіксацыя і сістэматызацыя гэтых назваў дапамагае захаваць інфармацыю для наступных пакаленняў.

На сучасным этапе вельмі важна працягваць вывучаць, сістэматызаваць і дапаўняць новым матэрыялам набыткі папярэдніх часоў, так як уласныя географічныя назвы (адэтанімічныя мікратапонімы, драмонімы, дрымонімы, аграонімы і інш.), узнікаюць у пэўны перыяд часу, потым страчваюцца ў выніку сацыяльна-грамадскіх, палітычных, гістарычных змен.

Этнонімы і адэтанімічныя адзінкі з цягам часу могуць змяняць сваю сэнсавую напўняльнасць, прычым унутраны змест некаторых этнонімаў і ўтвораных ад іх адзінак у розных храналагічных перыядах можа адрознівацца вельмі істотна (*прусы, ліцвіны/літвіны/літоўцы, цыганы*). Паняцці ў межах адной этнонімнай назвы

знаходзяцца ў пастаянным руху, адлюстроўваючы тым самым змены ў этнічным развіцці свету або змены этнічных уяўленняў (*пшэкі, жыды, маскалі, хахлы*). Вывучаючы этнонімы ў складзе мікратапонімаў, патрэбна ўлічваць сацыяльна-гістарычную абумоўленасць этноніма, што ўплывае на з'яўленне новых назваў, страту старых або змены яго рэальнага зместу (у гэтым выпадку этнонім можа стаць ‘чыстым’ знакам для абазначэння пэўнага зместу).

Аналіз даследаванняў. У пачатку мінулага стагоддзя пачалі развівацца анамастычныя даследаванні беларускіх географічных назваў (тапонімаў, айконімаў, гідронімаў, антрапонімаў і г. д.) і этнічных імёнаў. Найбольш значымымі з'яўляюцца працы прафесара А.Ф. Рогалева, які упершыню (1988 г.) у беларускай анамастыцы правёў ґрунтоўны аналіз 375 адзінак назваў населеных пунктаў, утвораных на аснове этнонімаў, што мелі адносіны да тэрыторыі Беларусі ў пісьмовы перыяд яе гісторыі (найменні больш за 750 айконімаў) [Рогалеў 1988, с. 200]. У доктарскай дысертацыі даследчык працягнуў працу па вывучэнні этнагонімаў, пераважна назваў населеных пунктаў, у гістарычным аспекце (сярэдня ІІ ст. д.н.э. – XVIII ст. н.э.) [Рогалеў 1996, с. 7]. Навукоўца выявіў і прааналізаваў этнічныя і моўныя кантакты розных этнадыялектных груп у межах нашай краіны, назваў тыя групы насельніцтва, якія па розным прычынам з'явіліся на тэрыторыі сучаснай Беларусі, аднак такія адзінкі, як мікратапонімы,

аграонімы, дрымонімы, драмонімы, агаронімы, антрапонімы адэтнанімічнага паходжання і інш., а таксама функцыянаванне некаторых этнонімаў (кітаец, немец, француз, японец), што бытуюць у сучасных гаворках Беларусі, напрыклад, функцыянаванне этнонімаў у пераносным значэнні (француз, кітаец – у значэнні аўтамабіль, тэлефон і г.д.), не з’яўляліся аб’ектам яго даследавання, па-за ўвагай даследчыка засталася і такое пытанне, як сістэматызацыя і класіфікацыя адэтнанімічных назваў, усталяванне онімаўтваральных ланцужкоў: этнонім – гуд → антрапонім – *Гуд* → айконім – *Гуды*; этнонім – германец → харонім – *Германія* → віконім – *Германія* і г. д.

Т.М. Аліферчык, якая правяла аналіз заходнепалескіх этнонімаў і мікратапонімаў у этналінгвістычным асвятленні, выявіла віды этнакультурнай інфармацыі ў тапонімах: базаеая – лексічная значэнне, нябазавая – звязана са структурай грамадства і асабістымі адносінамі, дала вызначэнне выразу этнакультурная інфармацыя, рэканструіравала ландшафтную мадэль прасторы ў тапаніміі, выявіла характэрныя прасторавыя параметры на падставе дадзеных заходнепалескай тапаніміі, прааналізавала больш за 700 матываваных анамастычных адзінак: мікратапонімаў і айконімаў, дала характарыстыку 35 адэтнанімічным айконімам тыпу *Татарынавічы Драг.*, *Татар’я Драгичын*, *Цыгань Лях*. [Аліферчык 2011, с. 6].

І.А. Гапоненка падкрэслівае ў сваіх працах цесную сувязь этнонімаў з антрапонімамі і тапонімамі, звяртаецца да праблемы этнонімаў: варыянтнасць харонімаў, пакладзеных у аснову этнонімаў (Расея – Велікароссія; Вялікарусія – Вялікарусь) (англічане, англікі, англійцы), недапрацаванасць абазначэння этнанімічных паняццяў, суіснаванне розных дыяхранных этнанімічных форм (расейцы – маскоўцы; палякі – ляхі; жыды – яўрэі і г. д.) [Гапоненка 2012, с. 234].

В.А. Жучкевіч прааналізаваў асобныя этнатапонімы (*Цыганы*, *Татарынавічы*, *Літва*, *Ляхі* і г.д.), зафіксаваныя на тэрыторыі Беларусі, апісаў агульныя прынцыпы, заканамернасці, крыніцы і метады тапанімічных даследаванняў [Жучкевіч 1968, с. 218]. Этнограф М.Я. Грынблат вывучаў у гісторыка-этнаграфічных і тапанімічных працах некаторыя тапонімы Беларусі [Грынблат 1959, с. 45].

Этнонімы ў структуры беларускіх дыялектных фразеалагізмаў разглядае даследчык М.А. Даніловіч, які выяўляе цэлы шэраг фразеалагізмаў, структурным кампанентам якіх з’яўляецца этнонім; назоўнік або прыметнік, што ўтвораны ад этноніма. Вучоны адзначае, што этнонімы фігуруюць у розных пластах лексікі, і што ў сучаснай беларускай мове існуе больш за 78 этнічных найменняў, ад якіх ўтворана 400 тапонімаў для абазначэння 760 населеных пунктаў рэспублікі [Даніловіч 2015, с. 44].

В.П. Лемцюгова ў працы “Беларуская айканімія: лінгвістычны аналіз назваў населеных

пунктаў Мінскай вобласці” прадстаўлены аналіз тапонімаў і ўтваральных сродкаў. У навукова-папулярных эцюдах “Тапонімы распаўядаюць”, у працы “Назвы тыпаў паселішч”, даследчыца дае культуралагічную характарыстыку тапонімам Беларусі, вылучае тапонімы адэтнанімічнага паходжання (*Гайдамакі*, *Крывічы*, *Гуды*, *Мазуры*, *Чаркасы*), праводзіць аналіз толькі некаторых адэтнанімічных адзінак [Лемцюгова 1970, с. 4].

Мазырскі прафесар В.В. Шур адзначае важную ролю этнатапонімаў у даследаванні як уласна моўных з’яў, так і фактаў этнічнай гісторыі, аўтар звяртае ўвагу на тое, што “этнонімы таксама могуць з’яўляцца назвамі-мігрантамі” і прыводзіць у прыклад этнонімы літвіны, які з’яўляўся гістарычнай назвай беларусаў, асабліва часта ён ўжываўся ў канцы XVIII ст. пасля далучэння нашай зямлі да Расійскай імперыі, удакладняе значэнне этноніма прусы, ад якога ўтвораны некаторыя беларускія тапонімы (*Прусы* – вёскі ў Капыльскім, Салігорскім, Старадарожскім раёнах; *Прусіна* – вёска ў Касцюковіцкім раёне), праслежвае этымалогію і функцыянаванне этнонімаў татары, туркі, латышы і інш. [Шур 1998, с. 222].

Так, у навуковым выданні “Мікротопонімія Мозырскога Полесья” Г.А. Іванова выяўляе, аналізуе мікратапонімы, што сустракаюцца ў гаворках Мазыршчыны (у тым ліку і адэтнанімічнага паходжання), дае ім лінгвістычную, гісторыка-краязнаўчую, прыродна-геаграфічную характарыстыку [Іванова 2003, с. 21].

Большасць мікратапонімаў утвараецца на базе мясцовай лексікі, таму даследчыца спалучае ў тлумачэнні назваў дыялектныя і літаратурныя крыніцы, аднак значэнні некаторых этнанімічных назваў засталіся па-за ўвагай навукоўцы і патрабуюць удакладнення, больш шырокага апісання, сістэматызацыі і структурна-словаўтваральнага аналізу. Адэтнанімічным тапонімам і антрапонімам прысвечаны некаторыя раздзелы або падраздзелы ў працах такіх даследчыкаў, як М.В. Бірыла, Н.А. Багамольнакава, Г.М. Мезенка, А.А. Станкевіч і г. д.

Вывучэннем паселішчаў, што змянілі сваю назву з цягам часу, інакш кажучы, перайменаваных паселішчаў займаецца Мазырская даследчыца А.В. Кавалёва. У сваёй працы “Слоўнік перайменаваных паселішчаў Беларусі”, аўтарка складае рэестр страчаных найменняў, сістэматызуе і выяўляе тыповыя асновы новых (сучасных) айконімаў і страчаных адзінак, якія засведчаны на Беларусі з 1917 па 1991 гады [Кавалёва 2013, с. 4]. Сярод страчаных назваў навукоўца фіксуе 13 айконімаў з асновай-этнонімам – *Жыдава Буда*, *Жыдавічы*, *Жыдаўшчына*, *Малья Ляхі*, *Мазураўка*, *Літоўскі Бор*, *Радзівілімонты* і г.д. [Кавалёва 2013, с. 119, 122, 125].

Патрэбна адзначыць, што на тэрыторыі суседняй Расіі, этнонімы і адэтнанімічныя адзінкі з’яўляліся аб’ектам многіх даследаванняў, працы такіх вядомых навукоўцаў, як У.А. Ніканаў, Н.У. Падольская, У.І. Супрун, А.В. Суперанская, В.М. Тапароў і інш., прысвечаны апісання праблеме

межаў этноніма, матываванасці яго значэння, семантычнай класіфікацыі. Р.А. Агеева ў кнізе “Страны і народы” дае адказы на такія актуальныя пытанні, як “Адкуль узяліся назвы сучасных дзяржаў? Як яны суадносяцца з назвамі народаў? Чаму ў рускай мове ёсць двойныя назвы для адной і той жа краіны: Вялікабрытанія (Англія), Нідэрланды (Галандыя)?”. Даследчыца падрабязна расказвае аб этнічнай гісторыі кожнага народа, на аснове якіх старажытных плямёнаў ён складваўся, якія шляхі яго міграцыі па прасторах Расіі і сумежных краін, разглядае таксама пытанне пра змены ў адміністрацыйна-тэрытарыяльнай прыналежнасці этнасаў, аналізуе шырокі матэрыял аб этнонімах, якія існуюць у рускай і іншых мовах [Агеева 1990]. Праблемамі этнонімаў і адэтнанімічных утварэнняў займаліся і такія навукоўцы, як Р.Г. Жамсаранава – вывучала мангольскія этнонімы і ўтвораныя ад іх адзінкі [Жамсаранава 2011]; В.Д. Дзячэнка – займаўся праблемай этнапаніміі Украіны [Дзячэнка 1962]; Э.Ю. Папова прааналізавала адэтнанімічныя ўтварэннямі Рускай Поўначы, у сваім даследаванні навукоўца ўсталявала сувязь этнонімаў (рускіх этнонімаў, якія называюць фіна-вугорскія народы) з тапонімамі і антрапонімамі рэгіёну – Поўначы еўрапейскай часткі Расіі, прасачыла эвалюцыю рускіх этнаантрапонімаў і этнатапонімаў па дадзеных гістарычных дакументаў [Папова 1999]; А.І. Грышчанка вывучаў функцыянаванне экзаэтнонімаў, экспрэсіўных этнонімаў (хахол, бульбаш, жыд і інш.) [Грышчанка 2007]; праблеме этналінгвістычнага даследавання Рускай Поўначы прысвечана манаграфія А.Л. Беразовіч, якая зрабіла аналіз шырокага масіва традыцыйнай рускай тапаніміі, сабранай, пераважна, ў палявых умовах на тэрыторыі Рускай Поўначы, распрацавала метадыку здабывання этнакультурнай інфармацыі з тапанімічнай сістэмы. Асаблівую ўвагу аўтар надала праблеме рэканструкцыі сістэмы народных уяўленняў аб прасторы – рэальным геаграфічным, і асвоеным падчас чалавечай дзейнасці [Беразовіч 2009].

Паводле М.В. Бірылы, для ўтварэння імёнаў-мянушак выкарыстоўвалася лексіка розных семантычных груп (назвы свойскіх жывёл: Баран; назвы дзікіх звяроў і грызуноў: Бобр; назвы свойскіх птушак: Гусак; назвы хатняй пасуды: Гладыш і многія другія), сярод гэтых 29 семантычных груп, вылучаецца невялікая група: “Назвы народаў і этнічныя групы”: *Жамойцін; Казак; Каішуба; Козарін; Літвін, Літвінко, Латоўка; Лях, Ляшко; Мазурко; Маскаль, Масквіянцін; Паляк; Русін; Татаран* і інш. [Бірыла 1966, с. 18].

Даследаваннем антрапонімаў, утвораных на аснове этнонімаў, займалася Ю.А. Гурская, якая прасачыла этапы ўтварэння старажытных этнаантрапонімаў. У манаграфіі “Древние фамилии современного белорусского ареала на славянском и балтийском фоне”, даследчыца зрабіла аналіз некаторых старажытных прозвішчыў з асновамі-этнонімамі (гуд, літовец, літвін, латыш, русін і г. д.) [Гурская 2007, с. 178, с. 181]. У манаграфіі

“Віцебшчынаваўласныміёнах: мінулае і сучаснасць” Г.М. Мезенка, В.М. Ляшквіч, Г.К. Семяньковай адзін з падраздзелаў прысвечаны семантычным асаблівасцям прозвішчнаўтваральных асноў [Мезенка 2006, с. 119]. У сектары “Антрапонімы, утвораныя ад мянушак, якія называюць асоб па этнічнай і нацыянальнай прыналежнасці” называюцца толькі некаторыя адэтнанімічныя прозвішчы *Італьянцаў; Грэкаў; Лях*, прозвішчы тыпу *Літвін, Літвінкоў* адносяцца да апелятываў, што называюць літоўцаў, таму, на нашу думку, адзінкі гэтага сектару павінны даследавацца болей падрабязна, а іменна, іх семантыка, спосабы ўтварэння, сувязь з другімі онімамі, функцыянаванне патрабуюць болей грунтоўнага вывучэння.

Такім чынам, прааналізаваныя намі працы, што змяшчаюць багаты навукова-практычны вопыт вядомых беларускіх і замежных даследчыкаў анамастычнай лексікі, уяўляюць вялікую навуковую вартасць для напісання нашага артыкула і даюць магчымасць на падставе зробленага, болей глыбокага прааналізаваць тыя адзінкі, што не знайшлі грунтоўнага апісання (адэтнанімічныя ўтварэнні: мікратапонімы, дрымонімы, гелонімы, антрапонімы і г. д.), зрабіць іх класіфікацыю, прасачыць функцыянаванне некаторых адзінак у гаворках Беларусі.

Мэта і задачы артыкула. Мэтай артыкула з’яўляецца выяўленне этнонімаў і адэтнанімічных утварэнняў, якія зафіксаваны ў гаворках Беларусі, вызначэнне іх лінгвістычнага статусу, правядзенне лексіка-семантычнага і структурна-словаўтваральнага аналізу, усталяванне сувязяў уласна этнанімічнага матэрыялу (этнонімы, якія зафіксаваны ў гаворках Беларусі) з мікратапонімамі і антрапонімамі. Рэалізацыя мэты патрабуе вырашэння наступных задач:

1) выявіць анамастычныя адзінкі, што маюць у сваім складзе этнонім *беларус, гот, жамойд, кацян, мадзяр, мангол, піэк, фін, француз, чаркэс, яўрэй, амерыканец*, якія сустракаюцца ў гаворках Беларусі, даць ім кароткую характарыстыку;

2) сабраць і сістэматызаваць фактычны матэрыял (мікратапонімы і антрапонімы, утвораныя ад этнонімаў) метадам суцэльнай выбаркі з анамастычных і іншых слоўнікаў, манаграфій, навуковых прац, серыі кніг-хронік “Памяць”;

3) зрабіць класіфікацыю адэтнанімічных мікратапонімаў і антрапонімаў, апісаць іх структурна-словаўтваральныя, лексіка-семантычныя асаблівасці;

Метады і метадыка даследавання. 1. Збор фактычнага матэрыялу. Адабрана 66 адзінак з наступных крыніц: “Анамастычны слоўнік Гродзеншчыны”; “Айканімія Гомельшчыны: Слоўнік”; “Слоўнік мікратапонімаў Магілёўшчыны”; “Мікратапонімія Мозырскага Полесья”; “Тураўскі слоўнік” у 5-ці т.; “Беларуская антрапанімія. Прозвішчы, утвораныя ад апелятыўнай лексікі”; матэрыялы з незавершанай і неапублікаванай лексікаграфічнай працы “Слоўнік беларускіх прозвішчаў” М.В. Бірылы; “Словарь Древнерусских личных собственных

имён”, з даведнікаў, манаграфій і аўтарэфератаў вядомых лінгвістаў. 2. Апрацоўка колькаснай інфармацыі. 3. Класіфікацыя адзінак у лакальнай групы (антрапонім, мікратапонім, аграонім, эргонім, дрымонім, драмонім, некронім, гадонім, катайконім, топонім і інш.).

Прадстаўленне асноўнага матэрыялу.

Этнонімы (ад грэч. *Ethnos* – племя, народ, опунта – імя) – пласт лексікі, у кожнай мове прадстаўлены назвамі розных этнічных супольнасцяў: нацый, народаў, народнасцей, плямёнаў, племянных саюзаў, родаў. А.В. Суперанская разглядае іх як “групавыя абазначэнні людзей, якія вылучаюць асоб, што маюць пэўныя этнічныя характарыстыкі, з масы іншых людзей, якія не валодаюць гэтымі характарыстыкамі” [Суперанская 1973, с. 205]. Пад адэтнанімічнымі ўтварэннямі мы разглядаем мікратапонімы, якія ўзыходзяць да этнонімаў.

Мікратапонімы – гэта клас геаграфічных назваў, якому ўласцівы свае асобныя рысы; назвы невялікіх аб’ектаў – курганаў, магільнікаў, стаянак розных стагоддзяў, найменні палёў, урочышчаў, лясоў, вуліц, балот і інш., на моўныя формы якіх уплываюць асаблівасці рэалій, гэтыя адзінкі адлюстроўваюць памяць аб гістарычных з’явах, што адбываліся на тэрыторыі Беларусі і аставілі глыбокі след у калектыўнай памяці народа [Шклярык 2018, с. 27].

У артыкуле мы будзем разглядаць аनाмастычныя адзінкі, што маюць у сваім складзе этнонім: *беларус, гот, жамойд, кацян, мадзяр, мангол, піэк, фін, француз, чаркэс, яўрэй, амерыканец*.

На пачатку будзе дадзена тлумачэнне пэўнага этноніма, далей адабраныя адзінкі будуць размешчаны па іх значэнню ў групы.

Беларусы – усходнеславянскі народ, асноўнае насельніцтва Рэспублікі Беларусь. Метадам выбаркі з анамастычных слоўнікаў, тэлефонных даведнікаў, серыі беларускіх кніг-хронік ‘Памяць’, былі выяўлены *антрапонімы* (асабовыя імёны, мянушкі, прозвішчы [Суперанская 1973, с. 174] – *Беларус* Гом. Нар., Маз. *Беларусаў* Бр. Кам.; Гом. Лельч.; Гр. Іў., Лід. *Беларусец* Маг. Бабр.; Мін. Уздз. *Беларускі* Віц. Арш., Сен. (4 адзінкі, варыянты прозвішчаў з асновай-этнонімам *беларус*).

Готы – германскі народ II–IX стагоддзяў, які да VIII стагоддзі адыгрываў значную ролю ў гісторыі Еўропы. Гэта былі германскія плямёны, верагодна, скандынаўскага паходжання, якія гаварылі на усходнегерманскай гоцкай мове (для якой біскуп Ульфіла ў IV стагоддзі распрацаваў гоцкую пісьменнасць). У першыя стагоддзі нашай эры яны прарабілі шлях са Швецыі да Чорнага мора і ракі Дунай, дасягнуўшы самых аванпостаў Рымскай імперыі.

Антрапонімы, што маюць ў сваім складзе этнонім *гот*: *Гота* Бр. Бар.; Гр. Лід.; Мін. Стаўб.; *Готкавіч* Мін. Маладз. *Готаў* Гом. Ветк. (3 адзінкі).

Жамойда – такназываліна Беларусі ўраджэнцаў з этнічнай Літвы. У слоўніку М. Фасмера даецца паходжанне прозвішчаў *Жамойта, Жамойда, Жамойць* ад літ. *zemailis* – літовец, жыхар Жамайціі,

жмудзін [Фасмер 1986]. *Žemaičiai* – у XIII–XV стст. назва паўночна-заходняй часткі Літвы, другую частку называлі *Aukštaičiai*. Назва гістарычнай вобласці Літвы – Жамайціі, якая ўвайшла ў склад Вялікага Княства Літоўскага ў 1422 г., а таксама яе жыхароў жмудзінаў легла ў аснову многіх антрапонімаў, тапонімаў і мікратапонімаў [Гурская 2007, с. 180]. Першыя фіксацыі антрапоніма на тэрыторыі Беларусі, як адзначыла Ю.А. Гурская, адносяцца да XIV ст.: Фёдор Жемойтін. У былым Гродзенскім павеце зафіксавана форма Жмудзін (1798 г.), у Лідскім і Аршанскім – *Жэмойць, Жамойць, Жэмойцель* (1910 г.). На Магілёўшчыне ў XIX ст. фіксуецца варыянты *Жмайдзюк, Жмуйдзюк, Жмуйдзік* [Гурская 2007, с. 181]. Такім чынам, ад этноніма *жамойд* утвораны наступныя анамастычныя адзінкі:

– антрапонімы – *Жамойд* Гр.: Лід., Арш., Шчуч.; Бр.: Мін., Маг. Віц.; *Жамойда* Мін.: Вал.; Гр.: Ваўк., Іўеў., Лід., Маст., Мядз., Шчуч.; Віц. Глыб.; *Жамойдзік* Мін.: Бар., Вал., Клец.; Гр. Дзятл.; *Жамойдзін* Мін.: Вал., Мал.; (4 адзінкі);

– аронімы (уласныя назвы любых формаў рэльефу: пагоркі, узвышшы, даліны, нізіны, хрыбты, паляны) – *Жамойдава Гарá* пагорак; *Жамойдаў Курган* курган (каля хаты Жамойды) Ракавічы Шчуч. [Ламака 2005, с. 123]; *Жамойдава Сенажаць* сенажаць (належала Жамойту) Галішчына Іўеў. (4 адз.);

– аграонім (назвы палёў, зямельных надзелаў, апрацаваных участкаў, ніў) – *Жамойдава Поле* поле Шчучы Бор Іўеў. (1 адз.); – мікратапонім – *Жамойдава Сушылка* сушылка Раманавічы Шчуч. (1 адз.);

– драмонім (уласныя назвы дарог, пераходаў, брадоў, сцежак) [Суперанская 1973, с. 167] – *Жамойдавы Сцежкі* сцежкі (да хаты Жамойды) Бабічы. Шчуч.; Бабічы Шчуч. [Ламака 2005, с. 124].

Кацян – мянушка дадзена маларусамі вялікарусам [Даль] (1 адз.);

– антрапонімы – *Кацян* Бр. Пруж. Гом. Калінк., Маз., Нараўл.; *Кацянаў* Гом. Калінк., Маз., Нараўл. Маг. Краснап., Крыч., Мсцісл. (2 адз.).

Мадзяры – угра-фінскі народ, які складае пераважную большасць жыхароў Венгрыі. Значны лік венграў пражывае таксама ў Румыніі (гістарычная вобласць Трансільванія), Сербіі (паўночная частка края Ваяводзіна), Славакіі, Украіне, Расіі, Германіі, Аўстрыі, ЗША і Канадзе. Больш за ўсё венграў за межамі Венгрыі жыве ў Румыніі 1,8 мільёна чалавек. Назвы, што ўтвораны ад этноніма:

– антрапонім – *Мадзёрскі* Бр. Ивац. (1 адз.);
– драмонім – *Мадзёрская Дарога* дарога. Гом. (1 адз.);

– аронім – *Мадзёрская Полянка* Гом. [Іванова 2003, с. 98] (1 адз.).

Манголы – шырокім сэнсе, этнічныя групы, якія размаўляюць на розных дыялектах мангольскай мовы і вызначаюць сваю этнічную тоеснасць як манголы. У вузкім сэнсе манголамі называюць

палітычную нацыю, грамадзян Манголіі. Засведчаны антрапонім *Манголь* Бр. Бар.

Пиэк – мянушка, пераважна з негатыўным значэннем, замацавалася на Беларусі за шляхтай, якая размаўляла на польскай мове [Вярэніч 1973, с. 132]:

– антрапонімы – *Пиэвальскі* Віц. Віц.; Гр. Маст.; *Пиэгодскі* Віц. Тал.; Мін. Барыс.; *Пиээдзяк* Гр. Лід.; *Пиэкін* Маг. Касц.; *Пиэнай* Маг. Крыч.; *Пиэннік* Мін. Маладз., Дзятл.; *Пиэрадоўскі* Маг. Гор.; *Пиэрадзінскі* Гр. Гродз., Дзятл.; *Пиэтакоўскі* Гр. Слон.; *Пиэўлоцкі* Бр. Бар.; *Пиэцюрка* Мін. Клец. (10 адз.);

– мікратапонімы – *Пиэкаў Мур* мясціна (былыя панскія забудовы). Шыйкі Зэльв. [Сцяцко 2005, с. 255] (1 адз.);

– аграонім – *Пиэкова Гора* сенажаць Канатоп Нар. [Іванова 2003, с. 164] (1 адз.);

Фіны – народ у Паўночнай Еўропе, асноўнае насельніцтва Фінляндыі. Засведчаны адзінкавыя прозвішчы:

– антрапонімы: *Фінаў* Гом. Рэч.; *Фінахін* Віц. Чашн.; *Фіначка* Бр. Кобр.; *Фінскі* Мін. Барыс., Бярэз., Клец., Пух. (4 адз.).

Француз – у час вайны з Напалеонам (1812 г.) Беларусь з’явілася полем бою для Расіі і Францыі. На яе тэрыторыі разгарнуўся буйны партызанскі рух. Хоць французы і прайгралі гэту вайну, але ж для нашай краіны пасляваенныя годы былі вельмі складанымі: спалення вёскі, голад, вялікая колькасць загінутых і г. д. Першыя фіксацыі антрапоніма з асновай француз адзначаны ў слоўніку М. Тупікава: Яковь Французь, вь Волянъ (1643 г.) [Тупікаў 1903, с. 413]. У наш час у гаворках Беларусі зафіксаваны наступныя прозвішчы з асновай-этнонімам француз:

– антрапонімы – *Французын* Віц. Пол.; *Французай* Віц. Гар., Паст., Пол., Рас.; Гом. Жлоб.; Маг. Гор., Кругл., Крыч., Чав.; *Французёнак* Мін. Круп. (3 адз.);

– драмонім – *Французава Дарога* – дарога ад в. Батароўка, па якой Жэром Банапарт са сваім войскам рухаўся да Гродна [Сіплівеня 2008, с. 240] (1 адз.);

– аронім – *Французская Гара* пагорак (тут некалі адбылася бітва з французамі). Кальчуны Ашм. [Ламака 2005, с. 311] (1 адз.).

Чаркэсы – (саманазва: адыгэ) адна з народнасцяў адыгаў, што жыве ў Карачаева-Чаркесіі. Антрапонімы, што засведчаны ў гаворках Беларусі: *Чэркас* Бр. Лун.; Віц. Брасл., Глыб., Пол.; Гом. Браг., Добр., Ельск., Жыт., Маз., Нар., Светл., Хойн.; Гр. Ваўк., Іў.; Маг. Гор.; Мін. Круп., Люб., Пух., Ст.дар.; *Чэркашын* Маг. Краснап.; *Чэркэс* Гр. Свісл. (3 адз.).

Яўрэі, ці жыды, ці габрэі – этнічная супольнасць, якая пражывае дысперсна ў многіх краінах свету, складаецца з субэтнічных груп, мае адзіную этнічную свядомасць і аб’яднана гістарычнай тоеснасцю са старажытнымі іўдзеямі). І.А. Гапоненка падкрэслівае варыянтнасць і паралелізм ужывання дадзенага этноніма, які мае дзве этнічныя формы: *яўрэі* (на рускі ўзор) і *жыд* (на польскі ўзор)

[Гапоненка 20012, с. 239]. У беларусаў этнонім *жыд* раней ужываўся без негатыўнай экспрэсіі, пра што пісалі даследчыкі такіх адзінак (Ф. Янкоўскі, М. Даніловіч і інш.). Выяўлены наступныя адзінкі:

– антрапонімы – *Яўрэінаў* Гом. Гом.; Гр. Ваўк.; Маг. Бабр. (1 адз.);

– гадонім (назвы вуліц) – *Яўрэйская* вуліца у XIX – XX стст. (Бярэсце – суч. Брэст, Гродна, Кобрин, Навагрудак, Пінск, Слонім, Слуцк, Баранавічы, Мінск, Віцебск (10 адз.);

– драмонім – *Яўрэйская Дарога* мясціна, тут жылі купцы яўрэі. Крычаў (1 адз.);

– некронімы (назвы могілак, месц пахавання) – *Яўрэйскае Кладбішча* лясок, дзе былі забіты яўрэі. Мірнае Крыч.; *Яўрэйскі Курган* могілкі яўрэяў. Дашкаўка Маг. [Клімуць 2004, с. 204] (2 адз.);

– мікратапонімы – *Яўрэйскае* мясціна непадалёк ад яўрэйскіх могілак. Свіслач Асіп.; *Яўрэйская Яздá* паласа на балоце глыбінёй болей 3-х метраў, падоўж якой узвышшы пакрытыя хвоямі; *Яўрэйская Тройца* Маз. (3 адз.);

– аронім – *Яўрэйская Гара* Маз. [Іванова 2003, с. 210] (1 адз.).

Адзінкавыя фіксацыі ад этноніма-антрапоніма *амерыканец* засведчаны ў розных частках Беларусі:

– аграонім – *Амерыканскае Гарадзішча* ўрочышча (былая сядзіба амерыканца) Шпанавічы Ашм. (1 адз.);

– дрымонім (назвы лясных масіваў, лясных дзялянак, бароў, гаёў) – *Амерыканскі Лёс* лес (каля хаты амерыканца, чалавека, які пэўны час жыў у Амерыцы) Кватары Бераст. [Ламака 2005, с. 17] (1 адз.);

– аронім – *Амерыканскі хутар* – “сённяя назва поля, раней тут жыў селянін, які выехаў у Амерыку” (Ліпень Асіп.) [Клімуць 2004, с. 9] (1 адз.).

Вывады. Усяго зафіксавана 66 назваў, выяўленыя адзінкі былі размешчаны па іх значэнню ў групы: антрапонімы (32), аронімы (8), аграонімы (3), мікратапонімы (6), драмонімы (4), гадонімы (10), некронім (2), дрымонім (1).

Адэтнанімічныя мікратапонімы, выяўленыя намі, у сваёй большасці – гэта складаныя, двухслоўныя адзінкі (20 фіксацый), для якіх характэрна лексікалізацыя спалучэнняў з двух кампанентаў (суб’ектаў і атрыбутаў). Такія назвы з’яўляюцца генетыўнымі ўтварэннямі, дзе ў якасці першага атрыбутыўнага кампанента выступае этнонім, або этнонім-антрапонім, другі кампанент – апелятыў-назоўнік, што ўказвае на наменклатурныя тэрміны, у якіх ёсць спасылка на спецыфіку і асаблівасці ландшафту і рэльефу, на сельскагаспадарчыя ўгоддзі, лясныя ўгоддзі, вадаёмы, шляхі зносін (лес, брод, дарога, мур, поле, мост, гара, балота, канава, востраў, яма, баракі, кладбішча, паляна). Напрыклад: *Мадзярская Дарога*, *Амерыканскі хутар*, *Амерыканскае Гарадзішча*, *Яўрэйская Дарога*, *Французская Гара*, *Яўрэйская Яздá* і інш. Засведчаны 1 мікратапонім *Яўрэйскае* – гэта аднакампанентная намінацыя.

На прыкладах адэтнанімічных утварэнняў выразна прасочваюцца такія словаўтваральныя

асаблівасці як: *анімізацыя*, калі, напрыклад, агульныя назвы паселішчаў выкарыстоўваюцца як уласныя мікратапанімічныя найменні: кладбішча → *Яўрэйскае Кладбішча*; поле → *Жамойдава Поле*; лес → *Амерыканскі Лес*; дарога → *Французавы Дарога*; мур → *Пішэкаў Мур* і г.д.; *анімізацыя* этноніма: *яўрэй* → *Яўрэйская Гарá*; *мадзяр* → *Мадзярская Палянка* і г. д.; *трансанімізацыя* – пераход онімаў з аднаго класа онімаў у іншы клас: *жамойд* – этнонім → *Жамойд* – антрапонім; *кацап* – этнонім → *Кацап* – антрапонім; *беларус* – этнонім → *Беларус* – антрапонім і г. д. Такім чынам, аналіз мікратапанімаў матываваных этнонімам або этнаантрапонімам дае магчымасць меркаваць, наколькі прадуктыўным ці непрадуктыўным з’яўляецца той або іншы спосаб словаўтварэння. У мікратапанімах у значнай ступені прысутнічае варыянтнасць, акрамя таго, яны разам з іншымі онімамі ў перыяд стварэння і функцыянавання падпадаюць пад уздзеянне ўнутраных (лінгвістычных) і знешніх

(экстралінгвістычных) фактараў і неаднаразова пераймяноўваюцца, некаторыя з цягам часу ўвогуле знікаюць.

Для ўтварэння антрапонімаў характэрны наступныя фарманты: 1) адэтнанімічныя прозвішчы на *-аў/-оў/-еў/-ёў*: *Фінаў*, *Кацапаў*, *Французаву*, *Беларусаў*, *Яўрэйнаў*; 2) адэтнанімічныя прозвішчы на *-скі/-цкі*: *Беларускі*, *Пішэгодскі*, *Пішэвальскі*, *Пішэрадобўскі*, *Фінскі*, *Мадзярскі*; 3) адэтнанімічныя прозвішчы на *-ын /-ін*: *Чэркашын*, *Французжын*, *Фінэхін*, *Жамойдзін*; 4) адэтнанімічныя прозвішчы на *-юк/-ік/-як*: *Жмуйдзюк*, *Жмуйдзік*, *Жамойдзік*, *Пішэздзюк*; 5) адэтнанімічныя прозвішчы на *-о(а)віч/-евіч*: *Готкавіч*; 6) адэтнанімічныя прозвішчы на *-онак Французэнак*.

Ва ўтварэнні адэтнанімічных антрапонімаў удзельнічаюць розныя фарманты, некаторыя з іх – пашыраныя і прадуктыўныя, другія, наадварот, характарызуюцца невялікай колькасцю назваў, што аформлены пры іх дапамозе.

Літаратура

1. Агеева Р.А. Страны и народы: происхождение названий. Москва: Наука, 1990. 256 с.
2. Аліферчык Т.М. Тапанімія Заходняга Полесся ў этналінгвістычным аспекце: аўтарэф. дыс. кафедра славістыкі і тэорыі мовы: 27.04.11; Інстытут мовы і літаратуры ім. Якуба Коласа і Янкі Купалы [Тэхст]. Мінск, 2011. 20 с.
3. Березович Е.Л. Русская топонимия в этнолингвистическом аспекте. Пространство и человек. Москва: Книжный дом “Либроком”, 2009. 328 с.
4. Бірыла М.В. Беларуская антрапанімія. Уласныя імёны, імёны-мянушкі, імёны па бацьку, прозвішчы. [рэд. Р.І. Аванесаў]. Мн.: Навука і тэхніка, 1966. 328 с.
5. Веренич В.Л. К историко-социологической характеристике польских переселенческих говоров в Полесье. Польские говоры в СССР, ч. 2. Мн., “Наука и техника”, 1973. 216 с.
6. Гапоненка І.А. Лексіка беларуская літаратурнай мовы ХІХ – пачатку ХХ ст.: асаблівасці станаўлення і развіцця. Мінск: БДУ, 2012. 307 с.
7. Гринблат М.Я. К вопросу об участии литовцев в этногенезе белорусов. *Вопросы этнической истории народов Прибалтики. По данным археологии, этнографии и антропологии* / Акад. Наук СССР, Акад. наук Эстонской ССР, Акад. наук Латвийской ССР, Акад. Наук Литовской ССР, Акад. наук БССР; под ред. С.А. Таракановой, Л.Н. Терентьевой. Москва, 1959. С. 523–543.
8. Грищенко А.И. Источники возникновения экспрессивных этнонимов (этнофолизов) в современном русском и английском языках: этимологический, мотивационный и деривационный аспекты. *Активные процессы в современной лексике и фразеологии: Материалы международной конференции 8–9 июня 2007 г.* Памяти Л.В. Николенко и Ю.П. Солодуба (МППГУ) / Гл. ред. Н.А. Николина. Москва – Ярославль: Ремдер, 2007. С. 40–52.
9. Гурская Ю.А. Древние фамилии современного белорусского ареала на славянском и балтийском фоне: монография. Минск: Изд-во Белорус. гос. пед. ун-та, 2007. 360 с.
10. Даль В. Толковый словарь живого великорусского языка. [Электронны рэсурс] / авт.-сост. В.И. Даль. 2-е изд. СПб.: Типография М.О. Вольфа, 1880–1882. Рэжым доступу: <http://slovardalja.net>. Дата доступу: 12.05.21 г.
11. Дяченко В.Д. Про назви населених пунктів України етнонімічного походження. *Питання топоніміки та ономастики*: матеріалы I Респ. нарады з питань топоніміки та ономастики, Київ, 30 листоп. – 2 грудня 1959 р. / Акад. наук Укр. РСР, Ін-т мовознавства; редкол.: К.К. Цілуйко (відп. ред.) [та інш.]. Київ, 1962. С. 152–160.
12. Жамсаранова Р.Г. Концептосфера средневековой монгольской этнонимии: дисс. ... доктора фил. наук: 10.02.20. Томск, 2011. 403 с.
13. Жучкевич В.А. Топонимика Белоруссии. Мн.: Наука и техника, 1968. 184 с.
14. Иванова А.А. Микротопонимия Мозырского Полесья. 2-е изд. Мозырь: МГПУ им. И.П. Шамякина, 2003. 220 с.
15. Кавалёва А.В. / Слоўнік перайменаваных паселішчаў Беларусі; пад рэд. Шура В.В. Мінск: Права і эканоміка, 2013. 140 с.
16. Клімуць С.В. Слоўнік мікратапанімаў Магілёўшчыны. Магілёў: МДУ імя А. Куляшова, 2004. 208 с.
17. Ламака В.М. Анамастычны слоўнік Гродзеншчыны. У 2 ч. Ч. 1.; пад рэд. П.У. Сцяцко. Гродна: ГрДУ, 2005. 347 с.

18. Лемцюгова В.П. Беларуская айканімія. Лінгвістычны аналіз назваў населеных пунктаў Мінскай вобласці]. Мн.: Навука і тэхніка, 1970. 155 с.
19. Мезенка Г.М. Віцебшчына ва ўласных імёнах і сучаснасць: Манаграфія. Віцебск: Выдавецтва УА “ВДУ імя П.М. Машэрава”, 2006. 238 с.
20. Попова Э.Ю. Этнонимия русского Севера: дисс. ... канд. филол. наук: 10.02.01. Екатеринбург, 1999. 174 с.
21. Рогалев А.Ф. Этнические и географические названия как источник для изучения этноязыковой истории (на материале Беларуси): автореф. дис. д-ра филол. наук: 20.11.1996; Белорус. гос. ун-т [Текст]. Минск, 1996. 32 с.
22. Сіплівеня Ж.С. Мікратапонімы як адна з крыніц вывучэння гісторыі роднага краю: зб. матэрыялаў рэспубліканскай навуковай канферэнцыі “Краязнаўства як адзін з накірункаў вучэбна-выхаваўчай работы ў школе ВНУ”. УА “БДУ імя А.С. Пушкіна”, кафедра МВБЛіК. Брэст, 2008. С. 238–243.
23. Суперанская А.В. Общая теория имени собственного. Москва: Наука, 1973. 367 с.
24. Ламака В.М. Анамастычны слоўнік Гродзеншчыны: у 2 ч.; пад рэд. П.У. Сцяцко. Гродна: Выд-ва Гродзен. дзярж. ун-та, 2005. 2 ч.
25. Тупиков Н.М. Словарь Древнерусских личных собственных имён. С.-Петербург, типография И.Н. Скороходова, 1903. 862 с.
26. Рогалев А.Ф. Этнотопонимия Белоруссии: дис. ... канд. филол. наук: 10.02.02. Гомель, 1988. 248 с.
27. Фасмер М. Этимологический словарь русского языка: в 4 т.; пер. с нем. и доп. О.Н. Трубачева. Москва: Астрель: Аст, 2004. 4 т.
28. Шклярый В.А. Мікратапанімія Усходняга Палесся ў кантэксце развіцця рэгіянальнай лексічнай сістэмы; навук.рэд. І.Л. Капылоў. Мінск: Беларуская навука, 2018. 196 с.
29. Шур В.В. Беларускія ўласныя імёны: Бел. антрапаніміка і тапаніміка: дапам. для настаўнікаў. Мінск: Маст. Літ., 1998. 239 с.

References

1. Ageeva P.A. (1990) Strany i narody: proiskhozhdenie nazvaniy [Countries and peoples: the origin of names]. Moskva: Nauka. 256 s. [in Russian].
2. Alifierčyk T.M. (2011) Tapanimija Zachodniaha Paliessia ŭ etnolinhvistyčnym aspіekcie [Toponymy of Western Polesie in the ethnolinguistic aspect]: аўтарэф. dys. kafiedra slavistyki i teoryi movy: 27.04.11; Instytut movy i litaratury im. Jakuba Kolasa i Janki Kupaly [Tekst]. Minsk. 20 s. [in Belorussian].
3. Berezovich E.L. (2009) Russkaya toponimiya v etnolingvisticheskom aspekte. Prostranstvo i chelovek [Russian toponymy in the ethnolinguistic aspect. Space and human]. Moskva: Knizhnyy dom “Librokom”. 328 s. [in Russian].
4. Biryła M.V. (1966) Bielaruskaja antrapanimija. Ulasnyja imiony, imiony-mianuški, imiony pa bačku, prozviščy [Belarusian anthroponymy. Proper names, nicknames, patronymics, surnames]. [red. R.I. Avaniessaŭ]. Minsk: Navuka i tehnika. 328 s. [in Belorussian].
5. Verench V.L. (1973) K istoriko-socziologičeskoy kharakteristike polskikh pereselenčeskikh govovorov v Polesye [On the historical and sociological characteristics of the Polish migrant dialects in Polesie]. Polskie govory v SSSR, ch. 2. Mн., “Nauka i tekhnika”. 216 s. [in Russian].
6. Haponienka I.A. (2012) Lieksika bielaruskaja litaraturnaj movy XIX – pačatku XX st.: asablivasci stanaŭliennia i razvicia [Vocabulary of the Belarusian literary language of the 19th – early 20th centuries: features of formation and development]. Minsk: BDU. 307 s. [in Belorussian].
7. Grinblat M.Ya. (1959) K voprosu ob uchastii litovcev v etnogeneze belorusov [On the question of the participation of Lithuanians in the ethnogenesis of Belarusians]. *Voprosy etnicheskoy istorii narodov Pribaltiki. Po dannym arkheologii, etnografii i antropologii* / Akad. Nauk SSSR, Akad. nauk Estonskoнn SSR, Akad. nauk Latviyskoy SSR, Akad. Nauk Litovskoy SSR, Akad. nauk BSSR; pod red. S.A. Tarakanovoy, L.N. Terentyevoy. Moskva. S. 523–543 [in Russian].
8. Grishhenko A.I. (2007) Istochniki vozniknoveniya ekspressivnykh etnonimov (etnofolizmov) v sovremennom russkom i angliyskom yazykakh: etimologičeskij, motivacionnyy i derivacionnyy aspekty [Sources of the emergence of expressive ethnonyms (ethnofolisms) in modern Russian and English languages: etymological, motivational and derivational aspects]. *Aktivnyye prozessy v sovremennoy leksike i frazeologii: Materialy mezhdunarodnoy konferenczii 8–9 iyunya 2007 g.* Pamyati L.V. Nikolenko i Yu.P. Soloduba (MPGU) / Gl. red. N.A. Nikolina. Moskva. Yaroslavl: Remder. S. 40–52 [in Russian].
9. Gurskaya Yu.A. (2007) Drevnie familii sovremennoego belorusskogo areala na slavyanskom i baltiyskom fone: monografiya [Ancient surnames of the modern Belarusian area against the Slavic and Baltic background: monograph]. Minsk: Izd-vo Belorus. gos. ped. un-ta. 360 s. [in Russian].
10. Dal V. Tolkovyy slovar zhivogo velikorusskogo yazyka [Explanatory Dictionary of the Living Russian Language]. [Elektronnyy resurs] : v 4 t. / avt.-sost. V.I. Dal. 2-e izd. Sankt-Peterburg: Tipografiya M.O. Volfa, 1880–1882. Rezhym dostupu: <http://slovardalja.net>. – Data dostupu: 12.05.21 g. [in Russian].
11. Diachenko V.D. (1962) Pro nazvy naselennykh punktiv Ukrainy etnonimichnogo pokhodzhennia [On the names of settlements of Ukraine of ethnonymic origin]. *Pytannia toponimiky ta onomastyky: materialy I Resp.*

narady z pytan toponimiky ta onomastyky, Kyiv, 30 lystop. – 2 hrudnia 1959 r. / Akad. nauk Ukr. RSR, In-t movoznavstva; redkol.: K.K. Tsiluiko (vidp. red.) [ta insh.]. Kyiv. S. 152–160 [in Ukrainian].

12. Zhamsaranova R.G. (2011) Konceptosfera srednevekovoy mongolskoy etnonimii [The concept of medieval Mongolian ethnonymy]: diss. ... doktora fil. nauk: 10.02.20. Tomsk. 403 s. [in Russian].

13. Zhuchkevich V.A. (1968) Toponimika Belorussii [Toponymy of Belarus]. Minsk.: Nauka i tekhnika. 184 s. [in Belorussian].

14. Ivanova A.A. (2003) Mikrotoponimiya Mozyrskogo Polesya [Microtoponymy of Mozyr Polesie]. 2-e izd. Mozyr: MGPU im. I.P. Shamyakina. 220 s. [in Russian].

15. Kavaliouva A.V. (2013) Sloŭnik pierajmienavanykh pasieliščaŭ Bielarusi [Dictionary of renamed settlements of Belarus]; pad red. Šura V.V. Minsk: Prava i ekanomika. 140 s. [in Belorussian].

16. Klimuč S.V. (2004) Sloŭnik mikrataponimaŭ Mahilioŭščyny [Dictionary of microtoponyms of Mogilev region]. Mahilioŭ: MDU imia A. Kuliašova. 208 s. [in Belorussian].

17. Lamaka V.M. (2005) Anamastyčny sloŭnik Hrodziensčyny [Onomastic dictionary of Grodno region]. U 2 č. Č. 1.; pad red. P.U. Sciacko. Hrodna: HrDU. 347 s. [in Belorussian].

18. Liemciuhova V.P. (1970) Bielaruskaja ajkanimija. Lihvistyčny analiz nazvaŭ nasielienych punktaŭ Minskaj voblasti [Belarusian oikonomy. Linguistic analysis of the names of settlements of the Minsk region]. Minsk: Navuka i tehnika. 155 s. [in Belorussian].

19. Miezienka H.M. (2006) Viciebščyna va ŭlasnych imionach i sučasnasć [Vitebsk region in its own names and modernity]: Manahrafija. Viciebsk: Vydaviectva UA “VDU imia P.M. Mašerava”. 238 s. [in Belorussian].

20. Popova E.Yu. (1999) Etnonimiya russkogo Severa [Ethnonymy of the Russian North]: diss. ... kand. filol. nauk: 10.02.01. Ekaterinburg. 174 s. [in Belorussian].

21. Rogalev A.F. (1996) Etnicheskie i geograficheskie nazvaniya kak istochnik dlya izucheniya etnoazykovoy istorii (na materiale Belarusi) [Ethnic and geographical names as a source for the study of ethno-linguistic history]: avtoref. Dis. d-ra filol. nauk: 20.11.1996; Belorus. gos. un-t [Tekst]. Minsk. 32 s. [in Russian].

22. Siplivienia Ž.S. (2008) Mikrataponimy jak adna z krynic vyvučennia historyi rodnaha kraju [Microtoponyms as one of the sources of studying the history of the native land]: zb. materyjalaŭ respublikanskaj navukovaj kanferencyi “Krajznaŭstva jak adzin z nakirunkaŭ vučebna-vychavaŭčaj raboty ŭ školie VNU”. UA “BDU imia A.S. Puškina”, kafiedra MVBLiK. Brest. S. 238–243 [in Belorussian].

23. Superanskaya A.B. (1973) Obshhaya teoriya imeni sobstvennogo [General theory of proper names]. Moskva: Nauka. 367 s. [in Russian].

24. Lamaka V.M. (2005) Anamastyčny sloŭnik Hrodziensčyny [Onomastic dictionary of Grodno region]: u 2 č.; pad red. P.U. Sciacko. Hrodna: Vyd-va Hrodzien. dziaz. un-ta. 2 č. [in Belorussian].

25. Tupikov N.M. (1903) Slovar Drevnerusskikh lichnykh sobstvennykh imyon [Dictionary of Old Russian personal names]. Sankt-Peterburg, tipografiya I.N. Skorokhodova. 862 s. [in Russian].

26. Rogalev A.F. (1988) Etnotoponimiya Belorussii [Ethnotoponymy of Belarus]: dis. ... kand. filol. nauk: 10.02.02. Gomel. 248 s. [in Russian].

27. Fasmer M. (2004) Etimologicheskij slovar russkogo yazyka [Etymological dictionary of the Russian language]: v 4 t.; per. s nem. i dop. O.N. Trubacheva. Moskva: Astrel: Ast. 4 t. [in Russian].

28. Škliaryk V.A. (2018) Mikratapanimija Uschodniaha Paliessia ŭ kantekscie razvicia rehijanalnaj lieksičnaj sistemy [Microtoponymy of Eastern Polesie in the context of the development of the regional lexical system]; navuk.red. I.L. Kapuloŭ. Minsk: Bielaruskaja navuka. 196 s. [in Belorussian].

29. Šur V.V. (1998) Bielaruskija ŭlasnyja imiony: Biel. antrapanimika i tapanimika: dapam. dlia настаŭnikaŭ [Belarusian proper names: Bel. anthroponymy and toponymy: help for teachers]. Minsk: Mast. Lit. 239 s. [in Belorussian].

ВІДЕТНОНІМІЧНІ УТВОРЕННЯ В ОНОМАСТИЧНОМУ ПРОСТОРИ БІЛОРУСІ

Анотація. Стаття присвячена опису найменувань, що мають у своєму складі етноніми *білорус, гот, жамойд, кацап, маляр, монгол, тшек, фін, француз, черкес, євреї, американець* і функціонують у говорах Білорусі.

Метою статті є виявлення етнонімів і відетнонімичних утворень, зафіксованих у говірках Білорусі, визначення їх лінгвістичного статусу, проведення лексико-семантичного і структурно-словотвірного аналізу, встановлення зв'язків власне етнонімичного матеріалу з мікротопонімами й антропонімами. Реалізація мети вимагає вирішення таких завдань: виявити одиниці, що мають у своєму складі етнонім, дати їм коротку характеристику; зібрати і систематизувати фактичний матеріал (мікротопоніми й антропоніми, утворені від етнонімів) методом суцільної вибірки з ономастичних та інших словників, монографій, наукових праць, серії книг-хронік «Пам'ять»; запропонувати класифікацію відетнонімичних мікротопонімів і антропонімів, описати їх структурно-словотвірні, лексико-семантичні особливості; проаналізувати основні роботи, дослідження відомих учених Білорусі (М. Бірілло, Ю. Гурська, Г. Мезенко, А. Рогальов, В. Шур та ін.).

Представлено підходи до вивчення онімів; виявлено проблемні ономастичні одиниці, аналіз яких не знайшов детального опису і залишився поза увагою дослідників. Усього зафіксовано 66 назв, виявлені одиниці були розподілені за їх значенням у групи: антропоніми (32), ороніми (8), агрооніми (3), мікротопоніми (6), дромоніми (4), годоніми (10), некроніми (2), дремонім (1). Більшість відетнонімичних мікротопонімів – це складні, двослівні одиниці (20 фіксацій), для яких характерна лексикалізація поєднань із двох компонентів (суб'єктів і атрибутів).

Ключові слова: говірки Білорусі, етнонім, онім, антропонім, мікротопонім, агроонім, оронім, ергонім, дремонім, дромонім, некронім, віконім, топонім, формант, трансонімізація, відетнонімичне утворення.

ADETHNONYMIC FORMATIONS IN THE ONOMASTIC SPACE OF BELARUS

Abstract. The article is devoted to the description of onomastic names that have the ethnonyms Belarussian, Goth, Zhamoyd, katsap, Magyar, Mongol, pshek, Finn, French, Circassian, Jew, American and function in the dialects of Belarus. The purpose of the article is to identify ethnonyms and adetnonymic formations that are recorded in the dialects of Belarus, to determine their linguistic status, to conduct lexical-semantic and structural-word-formation analysis, to establish the links of the actual ethnonymic material with microtoponyms and anthroponyms. The implementation of the goal requires solving the following tasks: to identify onomastic units that have an ethnonym in their composition, to give them a brief description; to collect and systematize the actual material (microtoponyms and anthroponyms, taken from ethnonyms) by the method of a whole sample from onomastic and other dictionaries, monographs, scientific works, a series of books-chronicles «memory»; to make a classification of adetnonymic microtoponyms and anthroponyms, to describe their structural-word-forming, lexical-semantic features.

The main works and studies of well-known Belarussian scientists in the field of onomastics (M. Birillo, Yu. Gurskaya, G. Mezenko, A. Rogalev, V. Shur, etc.) are analyzed; approaches to the study of onomastic units are shown; problematic onomastic units are identified, the analysis of which did not find a detailed description and remained the envy of researchers. A total of 66 names were recorded, the discovered units were arranged according to their meaning in the group: anthroponyms (32), oronyms (8), agroonyms (3), microtoponyms (6), dramonyms (4), godonyms (10), necronyms (2), dremonym (1). Adetnonymic microtoponyms, expressed by us, are mostly complex, two-word units (20 fixations), which are characterized by lexicalization of combinations of two components (subjects and attributes).

Keywords: dialects of Belarus, ethnonym, onym, anthroponym, microtoponym, agroonym, oronym, ergonym, dremonym, dramonym, necronym, viconym, toponym, formant, transonymization, adetnomic education.

© Тачила Н., 2021 р.

Наталля Тачыла – магістр педагогічных навук, выкладчык нямецкай мовы кафедры замежных моў, УА “Мазырскі дзяржаўны педагогічны ўніверсітэт імя І.П. Шамякіна” г. Мазыр, Беларусь; natakazak1980@mail.ru; <https://orcid.org/0000-0002-0664-4101>

Наталля Тачила – магістр педагогічных навук, викладач німецької мови кафедри іноземних мов Мозирського державного педагогічного університету імені І.П. Шамякіна, Мозир, Білорусь; natakazak1980@mail.ru; <https://orcid.org/0000-0002-0664-4101>

Natallia Tachyla – Master of Pedagogical Sciences, german language teacher, I.P. Shamyakin State Pedagogical University of Mozyr Department of foreign languages and technique of teaching foreign languages, Mozyr, Belarus; natakazak1980@mail.ru; <https://orcid.org/0000-0002-0664-4101>

СОЦІАЛЬНІ ПЕРЕДУМОВИ ДИНАМІКИ ФУНКЦІЮВАННЯ ПРИЗВИЩЕВИХ МОДЕЛЕЙ -ИЧ, -ОВИЧ (-ЕВИЧ) / -ЕНКО: ДІАХРОННИЙ АСПЕКТ

Науковий вісник Ужгородського університету. Серія: Філологія

Випуск 1(45)

УДК 81-112:81'373.232.1

DOI: 10.24144/2663-6840/2021.1(45).456-462

Фаріон І. Соціальні передумови динаміки функціонування прізвищевих моделей *-ич, -ович (-евич) / -енко*: діахронний аспект; кількість бібліографічних джерел – 20; мова українська.

Анотація. Історична патроніміка – це ментальна картина нації в динаміці, що відображає родові взаємини і широке суспільно-політичне тло епохи. Зіставний аналіз історичної динаміки моделей *-ович (-евич) / -енко* піднімає з-під історичних пластів колосальні суспільно-політичні зміни, коли під впливом національно-визвольної війни XVII ст. на кін української історії виходить воєнізована козацька верства зі знаковим первісно демінутивним суфіксом *-енко* на протигагу до поширеного до XVII ст. патронімного суфікса *-ович (-евич)*.

У статті розкриваємо соціальну зумовленість функціонування найпоширеніших в українській мові патронімних моделей *-ович (-евич) / -енко* в історичному розрізі XIV–XVIII століття на різнолокалізованих і вибіркових пам'ятках питомого діловодства. Серед наших завдань системно показати багатий український міщанський патронімкон в передмодерну добу на *-ич, -ович (-евич)* та вихід на історичну арену сучасного маркера українських прізвищ – патронімів на *-енко* в контексті нових суспільно-політичних обставин кінця XVI–XVII ст., а відтак розкрити причини змін пріоритетності вживання моделі на *-енко* порівняно з поширеною до козацьких часів моделі на *-ич, -ович (-евич)*.

Зіставний аналіз функціонування патронімних моделей *-ич, -ович (-евич) / -енко* в діахронії засвідчує кардинальний вплив суспільно-політичних обставин, що, починаючи від окремих вкраплень у XVI ст. і сягаючи своєї кульмінації в XVII ст. в часи національно-визвольних змагань, визначають пріоритетність вживання первісно демінутивної моделі *-енко* на протигагу до давнішої моделі *-ович (-евич)*. Серед поширених слів-регулятивів, що сполучаються з патронімними ідентифікаціями на *-енко*, сповна переважає апелятив *козак*, що неспростовно доводить ідентифікацію моделі *-енко*, зумовленої постановням Козацької Держави та формуванням військової верстви *козаків*. Отже, дослідження історичного антропонімікону не тільки неможливе поза соціальним контекстом, – воно саме ним і формоване.

Ключові слова: патронімна ідентифікація, патронімні моделі *-ич, -ович (-евич) / -енко*, прізвищеві назви, антропонімна формула (АФ), демінутив, «родичівські» форманти, слова-регулятиви.

Постановка проблеми. Патронімна ідентифікація – це присутність батька, навіть коли він у засвітах. Минуле – стріла, пущена в майбутнє. У нашому випадкові це минуле, вкладене в патронімний суфікс, що став символом українців сьогодні. Історична патроніміка – це ментальна картина нації в динаміці. Серед знакових українських патронімних моделей *-ович (-евич) / -енко*, продуктивність яких показово зумовлена зміною суспільно-історичного трибу життя. Зіставний аналіз історичної динаміки цих моделей піднімає з-під історичних пластів колосальні суспільно-політичні зміни, коли під впливом національно-визвольної війни XVII ст. на кін української історії виходить воєнізована козацька верства зі знаковим первісно демінутивним суфіксом *-енко* на протигагу до поширеного до XVII ст., умовно кажучи, «міщанського» суфікса *-ович (-евич)*.

Аналіз досліджень. Зазвичай антропонімі студії, зокрема прізвищеві назви, крім вмотивованої лінгвогеографії, мають за своє першорядне завдання лексико-семантичний аналіз твірних основ в контексті деапелятивації лексики, словотвірної форманти та етимологічний аналізи. Проте без заглиблення в суспільно-політичний дискурс і дух епохи ми не можемо відчитати детермінований зв'язок у динаміці між позамовними та внутрішньомовними чинниками в кожній прізвищевій моделі, і зокрема патронімній. Чи не найглибше цю

проблему висвітлює у своїх численних глибоких компаративістських працях С. Пахомова [Медвідь-Пахомова 1999, 2003; Пахомова 2005, 2019], сягаючи, очевидно, до студій з історичної антропоніміки М. Худаша [Худаш 1977] та П. Чучки [Чучка 1984], які системно занурювали патронімні моделі в час їхнього виникнення та розвитку.

Мета статті, завдання. Мета нашої статті – розкрити соціальну зумовленість функціонування найпоширеніших в українській мові патронімних моделей *-ич, -ович (-евич) / -енко* в історичному розрізі XIV–XVIII ст. всеукраїнської локалізації на вибіркових пам'ятках питомого справочинства. Серед наших завдань системно показати багатий український міщанський патронімкон в передмодерну добу на *-ич, -ович (-евич)* та вихід на історичну арену сучасного маркера українських прізвищ – патронімів на *-енко* в контексті нових воєнізованих суспільно-політичних обставин XVI–XVII ст., а відтак розкрити причини змін пріоритетності вживання моделі на *-енко* порівняно з поширеною до козацьких часів моделі на *-ич, -ович (-евич)*.

Методи та методика дослідження. З'ясовуючи історичне функціонування двох основних патронімних моделей української мови, використовуємо історично-описовий метод, що через форманти реконструює суспільні взаємини того часу. Зіставляючи побутування патронімних моделей в основних історичних пам'ятках, застосовуємо метод під-

рахунків, що виказує динаміку зміни пріоритетів межі різними патроніминими моделями. Наскрізним є використання соціолінгвального методу, що передбачає виявлення детермінованих зв'язків між суспільними та мовними явищами в кульмінаційні історичні періоди, а саме формування міщанства як верстви та козацтва як мілітарного стану.

Виклад основного матеріалу. Патронімна ідентифікація – це ономастична універсалія, що характерна для індоєвропейських мов як відображення типового способу мислення людини через її зв'язок із предками, родичами, батьками, словом – через ланцюг поколінь. Видатний український ономаст П. Чучка промовисто називає форманти *-ич*, *-ович* / *-евич*, «родичівськими», слушно вважаючи їх «найдавнішими виразниками родинної спадковості» [Чучка 2005, с. XXVIII].

У XIV–XVI столітті, як свідчать пам'ятки з різних теренів України, «практично всюди переважає антропонімна формула особове ім'я+патронім із морфологічним варіантом *-ич*, *-ович* / *-евич*» [Пахомова 2005, с. 189] і, що не менш показово, характерна ця модель для представників найрізноманітніших соціальних верств, від селян до городян, воєвод і князів [Історія української мови 1983, с. 605].

Показові щодо вживання переважної двочленної антропонімною формули (далі АФ) ім'я + патронім *-ич*, *-ович* / *-евич* вісімдесят чотири (84) українські грамоти XIV століття з «показчиком антропонімічної лексики». Цей показник налічує понад 400 ідентифікацій, безсумнівно більшість із яких, понад 200 – це утворення зазначеної АФ (зрідка з описовим апелятивним компонентом) [Грамоти XIV, с. 198–214]. Щоб зручно читати, подаватимемо написання (замість давніх кирилических знаків) за сучасним правописом та ім'я в препозиції (хоч у грамотах маємо доволіний порядок онімних складників): Борис Александрович, Александр Патрикіевич, Андрей Борисович (с. 198), Борис Костянтинович, Василей Протасович, Васко Андріевич (с. 199), Семен Воилович (с. 200), Иван Грудкович, Давид Дмитріевич, Еринко Дашкович, Левъ Данилович князь галицький (с. 202), Иван Михайлович, Ивашко Сенькович (с. 204), Миско Тяптукович, Мелентий Куцевич (с. 207), Нестюр Цепаревич (с. 213) та ін.

Зауважимо, що антропонімікон грамот відображає спад утворень на *-ич* порівняно з поліформаном *-ович* / *-евич*. Утворень на *-ич* усього 18: Васко Шетичичь (с. 199), Захарія Шюлжичь, Ива(н) Жидовчи(ч) (с. 203), Иванъ Кузми(ч) дяк, Иванъ Стравичь пан, Иванъко Польпричин землянинъ (с. 204), Кузьмичь Васко (с. 206), Мирослави(ч) Ондриш (с. 207), Мошнич Юрко бортник (с. 208), Плакси(ч) Левъ, Плакси(ч) Русанъ князь (с. 210), Семень Микитъчь (с. 211), Скибичь Василь і Гинко, Соковичь Кость, Соробич Павелъ (с. 211), Степан Жибуничь (с. 212), Яковъ Родуничь (с. 214), Степан Жибуничь холоп пані Миткової (с. 212).

Поодинокі однокомпонентні патроніми ідентифікації (у двох фіксаціях описові): Бугданъчичь (с. 203), Жаворонковичь (с. 203), Матвѣчичь (с. 207), Одурович (с. 209), Хваткович (с. 213);

Дядьковичь чоловік пані Хоньки Васкової, Фецевич(ч) пан (с. 213).

Лише в одному випадку зафіксований патроніминий суфікс *-ичич*, що долучався до основ на *-а*: Микулиничь Ондръи (с. 207).

Із понад 500 антропонімих ідентифікацій за українськими грамотами XV ст. [Українські грамоти XV 1965], що охоплюють більшу частину території України – Київщина, Чернігівщина, Волинь, Поділля, Галичина, а також Молдавське князівство, що послугоувалося староукраїнською (руською) мовою, – ми виявили близько 120 патронімих утворень *-ович* / *-евич* (з них *-ич* – 22), абсолютна більшість із яких функціює у двочленній АФ із патронімом – прізвищевою назвою:

-ич: Бырлич (Брълич) Стан (боярин молдавський), Верботич Петраш (шляхтич) (с. 140), Г(Х)удич Яцко (с. 141), Кнѣжнич Данчул (боярин молдавський), Купчич Гроза, Иван (боярин молдавський), Кындерич Тома (боярин молдавський), Левич Васко (боярин молдавський), Любич Васко (писар королівський), Мжачич Ивашко (шляхтич), Микотич Гроза (боярин молдавський), Микулич Стецко (шляхтич) (с. 143), Мошонъччи Васко (шляхтич), Немырыч Єгоръи (с. 144), Понич Петръ, Станчул (боярини молдавські), Путятич Дмитреи (князь, воєвода київський), Смолчичь Яцко (шляхтич) (с. 145), Старостичь Михул (боярин молдавський), Судьбъ Глѣбъ (с. 146), Худич Петр (Петро), Яцко (бояри молдавські), Чжусичь съ Квасилова Ванъко пан Холмскии, Щербич Анденко (князь молдавський), Щербич Маноил (боярин молдавський) (с. 147);

-ович / -евич: Александр Ю(р)евич (князь, намісник гродненський), Андронникович Косте (боярин молдавський), Андрѣи Михаилович (князь), Арданович Петръ (писар), Богуш Нестѣкович (боярин) (с. 139), Браєвич Дума (боярин молдавський), Василь Андрѣевич, Вершинякович Ивашко (житель львівський), Вячковичъ Илья, Вячковичъ Онанья (шляхтичі) (с. 140), Грыгории Станиславович, Грымаиловыч Немыра (дворянини), Грынкович Яцко (землянин), Гулевич Ивашко (житель львівський), Данович Косте (боярин молдавський), Данчулович Яна (боярин молдавський), Драгушевич Косте (житель закарпатський), Дулчевич Тоадер (боярин молдавський), Дума Лимбѣдоулчевич (боярин молдавський), Єнкович Данко, Лазар Пысах (міщани), Єпифанович Семашко (шляхтич), Жумътатевич Шефул (боярин молдавський) (с. 141), Кобузевиц Иван (тіун печерський), Козма Шандрович, Колєнникович Сенко (шляхтич) (с. 142), Кошилович Стецко (боярин молдавський), Крецевич Ходко (боярин молдавський), Лисович Стецко (боярин), Мжжорович Дробишь (житель острозький), Миткович Пашко (воєвода острозький) (с. 143), Михаило Васильевич (князь), Михаило Константинович (князь), Михаило Мартинович (намісник мерецький), Олизарович Кльм, Сенко (намісники берестейські), Пашко Нестѣкович (боярин молдавський), Пегохович Шахно (міщанин), Петрашковичъ Ванко (шляхтич), Петрик Якимович, Полозович Семен (шляхтич

київський) (боярин молдавський (с. 144), *Поркович Іван* (боярин молдавський), *Промч'кович Ігнат* (свідок), *Протопопович Михаїл* (боярин молдавський), *Русинович Івашко* (дворянин), *Сенкович Іван*, *Левко* (земляни) (с. 145), *Стецькович Івану*, *Раско* (бояри), *Волкевича Романа Олизара*, *Супрунович Мелетий* (землянин) (с. 146), *Хребтович Василь* (*Василей*) (намісник володимирський), *Хринкович Івашко* (боярин молдавський), *Чижевич Семень* (шляхтич), *Шанрович Козма* (боярин молдавський), *Шелвовичь Ходко* (шляхтич подільський), *Юриш Борисовичь* (князь, підданий князя Семена Александровича) (с. 147), *Юриш Михайлович* (князь) *Янович Петро* (староста луцький), *Яцкович Енько* (міщанин городенський), *Якимович Петрик*, *Ондрьевич Василь* (шляхтич полоцький) (с. 148).

Спорадично трапляється й однокомпонентна патронімна ідентифікація: *Дохнович* (шляхтич) (с. 141), *Івашевич* (міщанини овруцький), *Костич* (житель землі Молдавської) (с. 142), *Микотичь* (житель землі Молдавської), *Расколевичь* (житель землі Молдавської) (с. 145), *Шандромичь* (житель землі Молдавської), *Шестович* (житель містечка Вільче), *Юргич* (боярин молдавський) (с. 147), *Огронович* (власник землі).

Зауважимо патронімний складник в ідентифікації українців присутній абсолютно незалежно від того, до якої держави належали колонізовані етнічні землі України, зокрема Київщина з Переяславщиною, Чернігівщина і Волинь входили до Литовського князівства, Галичину і південно-західне Поділля захопила Польща, молдавські землі тривалий час входили до складу Галицького князівства, Закарпаття було під владою угорських королів.

Як свідчить дослідниця українських прізвищевих назв XVI ст. І. Єфименко, у староукраїнських пам'ятках із XVI ст. на всьому терені України переважають антропоніми з формантами *-ич*, *-ович* / *-евич* (становлять 20% від загальної кількості розглянутих прізвищевих назв, утворених морфологічним способом), що ідентифікують представників найрізноманітніших суспільних верств: селян, міщан, дворян, воєвод, князів [Єфименко 2003, с. 21–22, 35–41]. Зокрема, в Актовій книзі Житомирського міського уряду XVI ст. із понад 500 ідентифікацій засвідчено понад 100 на *-ич*, *-ович* / *-евич* і лише дві на *-енк-о*: *Бобруєнко Кузьма*, житомирський міщанин (с. 171), *Войненко Ганна*, дружина Григорія Сокора (с. 171) [Актова книга 1965]. Попри те, саме в джерелах XVI ст. спостережено активізацію словотвірної патронімної моделі на *-енк-о*, що, як виявлено і відомо досі, вперше зафіксована в латинопольських документах, писаних у Львові 1399 року (Boženko), а відтак від середини XVII ст. ця модель стає найпродуктивніша на всій східноукраїнській території [Бевзенко 1960, с. 116–117; Худаш–Фаріон 2010, с. 311–316, Єфименко 2003, с. 22], що, на нашу думку, впритул пов'язано з виходом на історичну арену нової мілітарної верстви – козацтва.

Якщо патронім на *-енко*, змагаючись із *-ич*, *-ович* / *-евич* (чи вступаючи з ним у конкуренцію),

з часом трансформувався в стандартне українське прізвище, то «родичівський» патронім здебільшого зберіг свою основну прадавню функцію похідного утворення від особового імени батька [Пахомова 2005, с. 190; Єфименко 2003, с. 22]. Це ще один чинник «на користь того, що назва по батькові в українській офіційній антропонімоформулі – це не прояв російського впливу, а результат тривалого розвитку власне української мови» [Пахомова 2005, с. 190]. Ймовірно, ця конкурентність між *-ович* / *-евич*, *-ич* та *-енк-о* і їхні подальші різні функції в АФ пов'язані з демінутивною семантикою *-енк-о*. На цій семантиці *-енк-о* наголошують В. Сімович [Сімович 1929, с. 141], С. Бевзенко [Бевзенко 1960, с. 116–117], О. Ткаченко [Ткаченко 1958, с. 62] та ін. Вважаємо, що причина актуалізації цієї семантики полягає в нових суспільно-політичних умовах, а саме розквіті Козацької Держави, що має своє показове антропонімічне відображення в Реєстрі Війська Запорозького 1649 року (40.475 тисяч зареєстрованих козаків) з абсолютною перевагою ідентифікацій із суфіксом *-енк-о* (22 тисячі зареєстрованих, себто 56%) [Осташ 1995, с. 517]. До Реєстру записували переважно молодих козаків, ідентифікованих через цей знаковий суфікс, тоді як їхні батьки мали найменування без суфікса: *Коваль* – *Коваленко*, *Пушкар* – *Пушкаренко* [Масенко 1990, с. 23], що свідчить про живий процес творення прізвищ, себто пряму ідентифікацію за батьком через демінутивний формант.

Водночас другою за продуктивністю є суфісальна модель козацьких прізвищ на *-ич*, *-ович* / *-евич*, проте саме вона, на відміну від інших словотвірних моделей, має свою ареальну окремішність, зосереджуючись у східній частині сучасних Черкаської і Київської областей та на заході Чернігівської і Полтавської області. С. Бевзенко слушно пояснює таку локалізацію соціальним чинником, а саме старожитніми міськими поселеннями, що вмотивовує назвати прізвищеві назви цієї моделі на цю пору «міщанськими» [Бевзенко 1976, с. 151–153]. Відтак розгортає цю думку Р. Осташ, наголошуючи на давності існування тут козацьких полків на противагу до формування нових за Реєстром 1649 року, тобто йдеться про сув'язь давнього і нового, що виявлена у формантах *-ич*, *-ович* / *-евич* та *-енк-о*, які набувають своїх окремішніх значень у контексті нових суспільно-історичних обставин: «...територія Черкащини і Київщини віддавна була осередком козацтва. Саме в цьому регіоні розташовувалися ще до 1649 року шість територіальних козацьких полків. Таким чином, прізвищевими назвами на *-ич*, *-ович* / *-евич* могли ідентифікувати людей або старших за віком (яких у давніх полках порівняно з новоствореними було, звичайно, більше), або тих, хто мав особливі заслуги у козацькому війську, або, зрештою, більш заможних козаків – адже соціальна диференціація у козацькому війську була досить значною. Тому, гадаємо, суфікс *-ич*, *-ович* / *-евич* надавав патронімічним утворенням відтінок пошани» [Осташ 1995, с. 518; Міжетнічні зв'язки 1989, с. 125].

Пропонуємо порівняльну таблицю продуктивності формантів *-енко* і *-ич*, *-ович* / *-евич* за 16-ма полками Реєстру Війська Запорозького 1649 року,

з якої очевидна разюча перевага утворень на *-енко* супроти *-ович* / *-евич* у понад 15 разів.

Таблиця продуктивності формантів *-енко* і *-ич*, *-ович* / *-евич*

№	полк	кількість носіїв ПН у 2-чл. АФ із суфіксом <i>-ович</i> / <i>-евич</i>	кількість носіїв ПН у 2-чл. АФ із суфіксом <i>-ич</i>	кількість носіїв ПН у 2-чл. АФ із суфіксом <i>-енко-о</i>
I	Чигиринський	115	4	1657
II	Черкаський	362	9	1884
III	Канівський	392	4	1887
IV	Корсунський	57	2	2186
V	Білоцерківський	7	6	1585
VI	Уманський	31	7	1587
VII	Брацлавський	4	8	1149
VIII	Калницький	15	4	1095
IX	Київський	86	7	1056
X	Переяславський	132	3	1851
XI	Кропивнянський	109	3	1320
XII	Миргородський	26	6	1502
XIII	Полтавський	42	5	1595
XIV	Прилуцький	40	4	1416
XV	Ніжинський	22	3	606
XVI	Чернігівський	37	1	611
усього		1.477	76	22.987

Характерно, що серед антропонімікону активих документів XVII ст. з Волині та Наддніпрянщини ідентифікації із суфіксом *-енк-о* абсолютно нетипові й поодинокі. Зокрема, серед понад 1.400 іменувань їх виявлено лише п'ять, чотири з яких вжито зі словом-регулятивом *підданий*. Такий стан ареальної та історичної ідентифікації лише підтверджує трактування суфікса *-енк-о* як «козацького» патронімічного форманта: *Калитенко, десятник* (с. 286), *Соболенко Антон, підданий панів, Сташученко Грицько, підданий, Сташученко Иван, підданий, Сухоносенко, підданий* (с. 298) [Ділова мова Волині 1981].

Антропонімікон XVIII ст., зокрема від 1701 до 1781 року, за українськими активими книгами і документами з міських ратуш Лівобережної України (134 акти) [Ділова мова XVIII 1976] засвідчує подальше функціонування двокомпонентної патронімічної моделі *-ич*, *-ович* / *-евич*: *Николай Степановичъ, вїйт* (с. 398), *Огроновичъ Яковъ, пан* (с. 399), *Стефанъ Савичъ, дяк* (с. 407) у виразному протисторстві з моделлю *-енк-о*: *Стасенко Васил, козак* (с. 407), *Хвилоненко Иванъ, житель села Свиридівки* (с. 411), *Удовиченко Грицько, отаман* (с. 410). Якщо патронімічних ідентифікацій у двочленній АФ із суфіксом *-ич*, *-ович* / *-евич* засвідчено близько 280, то утворень на *-енк-о* – понад 560 із загальної кількості чоловічих ідентифікацій (на загал близько 2.430). Про неусталеність патронімічної ідентифікації на ту пору яскраво свідчить паралельність найменування з аналізованими моделями: *Панычъ Яковъ / батько Паниченка Юсифа* (с. 401), *Семень Гарасимовичъ / Гарасименко Семень* (с. 405).

Певною мірою функціонування та семантику

цих формантів можна відчитати зі слів-регулятивів, ужитих у контексті при більшості патронімічних ідентифікацій. Зокрема при патронімах на *-енк-о* близько 130 разів ужито регулятив *козак*, та 30 разів – *отаман*, що підтверджує характеристику цього типу прізвищ як *козацьких*: *Якименко Андрій, козак* (с. 414), *Павленко Иванъ, отаман* (с. 400), тоді як при ідентифікаціях на *-ич*, *-ович* / *-евич* лише 3 випадки з регулятивом *козак*: *Панычъ Яковъ, зять Супроновий полтавський козак* (с. 401), *Поповичъ Лукянъ, козак* (с. 402), *Урмъничъ Григорій, бахмацький козак* (с. 410). Натомість при останній патронімно-посесивній моделі переважають регулятиви *сотник* (Петръ Максимовичъ, красноколядинський, с. 401), *писар* (Федор Омелянович, с. 410), *вїйт* (Стефан Андреевич, с. 407), *отаман* (15), що передають ієрархічно іншу соціальну маркованість, яку в зіставному плані пропонуємо в таблиці. Серед валентностей патронімічної моделі *-енк-о* переважає ієрархічно нижча маркованість суспільних ролей, ніж при патронімно-посесивній моделі *-ич*, *-ович* / *-евич*. Це, власне, і підтверджує вихід на історичну арену покозаченої України, що торкнулося найширших верств українського суспільства від *козака* і *отамана* до *шинкаря, конюха, чередника, вівчаря, посполитого, бурлаки, сторожа, теслі, обивателя* та ін.

Натомість історично давніша патронімно-посесивна модель на *-ич*, *-ович* / *-евич* більшою мірою фокусує свою маркованість у словах-регулятивах із вищою суспільною ієрархією: *сотник, писар, вїйт, отаман, товариш, бурмистер, пан, піп, міщанин, ієрей, полковник* та ін.

Таблиця слів-регулятивів при патронімічних ідентифікаціях *-ич, -ович / -евич та -енк-о*

№	слово-регулятив при ідентифікаціях <i>-ич, -ович / -евич (280)</i>		к-ст.	слово-регулятив при ідентифікаціях <i>-енк-о (560)</i>		к-ст.
1.	житель	Муричъ Василь, 397	23	житель	Мануйленко Яцько, 394	277
2.	сотник	Іванъ Мануйловичъ, 386	18	козак	Масленко Андрѣй, 395	129
3.	писар	Динисъ Федорович, 382	18	отаман	Шустенко Семень, 413	30
4.	війт	Александр Ивановичъ, 372	17	бурмистер	Даниленко Хвеско, 381	14
5.	отаман	Кость Даниловичъ, 390	15	війт	Волощиненко Степанъ, 377	12
6.	товариш (значковий, бунчужний)	Чуйкевичъ Федоръ, 412	7	сотник	Дученко Стефан, 383	8
7.	бурмистер	Матвѣй Федоровичъ, 395	7	товариш (військовий)	Бакуменко Евтухъ, 374	7
8.	пан	Іванъ Максимовичъ, 386	6	парубок	Запаренко Радко, 384	5
9.	піп	Симеонъ Іоановичъ, 406	5	чередник	Голотенко Гарасимъ, 379	5
10.	міщанин	Ярмола Семеновичъ, 414	5	пан	Носенко Никифоръ, 399	3
11.	ісрей	Базилевичъ Андрей, 373	4	осаул	Демяненко Евхимъ, 381	3
12.	полковник	Василій Савичъ, 376	3	канцелярист	Бусленко Василь, 375	3
13.	канцелярист	Лазаревичъ Василий, 392	3	хорунжий	Римаренко Грицько, 403	
14.	козак	Поповичъ Лукянъ, 402	3	міщанин	Гузенко Іванъ, 381	3
15.	дяк	Стефанъ Савичъ, 407	2	вівчар	Глущенко Данило, 379	3
16.	суддя	Алексей Михайловичъ, 372	2	шинкар	Мушенко Петро, 397	3
17.	орендар	Григорій Яновичъ, 379	2	підсусідок	Ткаченко Василь, 409	3
18.	хорунжий	Юркевич Іванъ, 413	2	посполитий	Варощенко Трофимъ, 376	2
19.	гетьман	Самойлович, 405	2	піп	Любищенко Григорій, 393	2
20.	власник	Попович Іванъ, 402	1	титар	Сидоренко Іванъ, 406	2
21.	титар	Григорій Якововичъ, 379	1	бурлака	Прохоренко Іванъ, 403	2
22.	осаул	Сибѣлевичъ Федоръ, 406	1	конюх	Денисенко Василь, 382	1
23.	староста	Лѣневич, 393	1	сторож	Чопенко Петро, 412	1
24.	попович	Максимъ Аньтонович, 394	1	господар	Михайленко Васил, 396	1
25.	протопоп	Петро Іоанович, 401	1	орендар	Дяченко Василь, 383	1
26.	комісар полковий	Данило Лазаревичъ, 381	1	обиватель	Васюченко Васил, 377	1
27.	порохівник	Григорій Николаевичъ, 380	1	купець	Машковченко Григорій, 396	1
28.	цар	Петро Алексѣевичъ, 401	1	теся	Мариенко Кирикъ, 394	
29.	свідок	Гаврило Даниловичъ, 378	1	цехмістер	Гавриленко Остапъ, 377	
30.	кошовий	Якимъ Ігнатовичъ, 414	1	син	Борсученко Петро, 375	1
31.	пресвітер	Стефанъ Евтихевич, 407	1	обозний	Ханенко Федоръ, 411	1
32.	ректор	Прокоповичъ, 402	1	конюх	Денисенко Васил, 382	1

Висновки. Зіставний аналіз функціонування патронімічних моделей *-ич, -ович (-евич) / -енк-о* в діячності (XIV–XVIII ст.) засвідчує кардинальний вплив суспільно-політичних обставин, що, починаючи від окремих вкраплень у XVI ст. і сягаючи своєї кульмінації у XVII ст. в часи козацької національно-визвольної війни, визначають пріоритетність вживання первісно демінутивної моделі *-енк-о* на противагу до давнішої, «родичівської», «міщанської» моделі *-ович (-евич)*. Про це свідчить не лише Реєстр Війська Запорозького середини XVII ст., але й антропонімікон XVIII ст. за українськими актовими книгами і документами з міських ратуш Лівобережної України. Серед поширених

слів-регулятивів, що сполучаються з патронімічними ідентифікаціями *-енко*, сповна переважає апелює *козак*, що неспростовно доводить ідентифікацію моделі *-енко*, зумовленої постановням Козацької Держави та формуванням військової верстви *козаків*. Натомість найпоширеніша патронімна модель *-ич, -ович (-евич)* від XVI ст., із виходом на історичну арену козацтва, знижує продуктивність, проте фокусує свою маркованість у словах-регулятивах із вищою суспільною ієрархією: *сотник, писар, війт, отаман, товариш, бурмистер, пан, піп, міщанин, ісрей, полковник* та ін. Отже, дослідження історичного антропонімікону не тільки неможливе поза соціальним контекстом, – воно саме ним і формоване.

Література

1. Актова книга Житомирського уряду XVI ст. (1582–1588 рр.). *Пам'ятки української мови XVI ст. Серія актових документів і грамот*. Підготував до видання М.К. Бойчук. Київ: Наукова думка, 1965. 190 с.
2. Бевзенко С.П. Історична морфологія української мови. Ужгород, 1960. 415 с.
3. Бевзенко С.П., Волочанська Л.Є, Мефодовський С.І., Олійникова В.П. Українські прізвища правобережної Середньої Наддніпрянщини в XVII ст. (Чигиринський, Черкаський, Корсунський, Канівський полки). *Питання сучасної ономастики*. Київ: Наукова думка, 1976. С. 151–153.
4. Грамоти XIV ст. Упорядк., вступна стаття, коментарі і словники-показники М.М. Пешчак. Київ: Наукова думка, 1974. 255 с.
5. Ділова мова Волині і Наддніпрянщини XVII ст. (Збірник актових документів). Відповід. редактор В.В. Німчук. Київ: Наукова думка, 1981. 315 с.
6. Ділова і народно-розмовна мова XVIII ст. (Матеріали сотенних канцелярій і ратуш Лівобережної України). *Пам'ятки української мови*. Підготував до видання В.А. Передрієнко. Київ: Наукова думка, 1976. 415 с.
7. Єфименко І.В. Українські прізвищеві назви XVI ст. Київ, 2003. 168 с.
8. Історія української мови. Лексика і фразеологія. Київ: Наукова думка, 1983. 742 с.
9. Масенко Л.Т. Українські імена і прізвища. Київ, 1995. 47 с.
10. Медвідь-Пахомова С.М. Еволюція антропонімних формул у слов'янських мовах. Ужгород, 1999. 246 с.
11. Медвідь-Пахомова С.М. Екстралінгвальні фактори в контексті розвитку слов'янських антропонімів. Навчальний посібник. Ужгород, 2003. 72 с.
12. Міжетнічні зв'язки в українській антропонімії XVII ст. Київ: Наукова думка, 1989. 147 с.
13. Остап Р. До походження прізвищевих назв Реєстру (спроба етимологічного словника). *Реєстр Війська Запорозького 1649 року*. Підгот. до друку О.В. Тодійчук та ін. Київ: Наукова думка, 1995. С. 517–519.
14. Пахомова С.М. Доля українських патронімів на *-ич*. *Актуальні питання антропоніміки. Збірник матеріалів наукових читань пам'яті Юліана Костянтиновича Редька*. Київ, 2005. С. 186–191.
15. Сімович В. Українські іменники на *-о* в історичному розвитку й освітленні. *Наук.зб. укр. вис. педагог. ін-ту ім. М. Драгоманова*. Т. 1. Прага, 1929.
16. Ткаченко О.Б. Українські прізвища з суфіксом *-енко* та споріднені утворення (питання походження). *Українська мова в школі*. 1958. № 1. С. 62–66.
17. Українські грамоти XV ст. Підготовка тексту, вступна стаття і коментарі В.М. Русанівського. Київ: Наукова думка, 1965. 162 с.
18. Худаш М. З історії української антропонімії. Київ, 1977. 236 с.
19. Худаш М., Фаріон І. До питання генези українського антропонімного форманта *-енк-о* (територіальне поширення в діяхронії). *Добірка студій професора Михайла Худаша: історична ономастика, мовні портрети, спогади*. Львів: Видавництво Львівської політехніки, 2019. С. 310–317.
20. Чучка П.П. Патроніми та їх місце в лексичній системі мови. *Мовознавство*. 1984. № 6. С. 49–56.

References

1. Aktova knyha Zhytomyrskoho uriadu XVI st. (1582–1588 rr.) (1965). [Assembly book of the Zhytomyr government 16th century.] *Pamiatky ukrainskoi movy XVI st. Seriiia aktovykh dokumentiv i hramot*. Pidhotuvav do vydannia M.K. Boichuk. Kyiv: Naukova dumka. 190 s. [in Ukrainian].
2. Bevzenko S.P. (1960) Istorychna morfolohiia ukrainskoi movy [Historical morphology of the Ukrainian language]. Uzhhorod. 415 s. [in Ukrainian].
3. Bevzenko S.P., Volochanska L.Ye, Mefodovskyi S.I., Oliinykova V.P. (1976) Ukrainski prizvyshcha pravoberezhnoi Serednoi Naddniprianshchyny v XVII st. [Ukrainian surnames of the Right-Bank Middle Dnieper region in the 17th century (Chyhyrinsky, Cherkassky, Korsun, Kanevsky regiments)] (Chyhyrinskyi, Cherkaskyi, Korsunskyi, Kanivskyi polky). *Pytannia suchasnoi onomastyky*. Kyiv: Naukova dumka. S. 151–153 [in Ukrainian].
4. Hramoty XIV st. (1974) [Letters of the 14th century]. Uporiadk., vstupna stattia, komentari i slovnykypokazhchyky M.M. Peshchak. Kyiv: Naukova dumka. 255 s. [in Ukrainian].
5. Dilova mova Volyni i Naddniprianshchyny XVII st. (Zbirnyk aktovykh dokumentiv) (1981) [Business language of Volhynia and the Dnieper region of the 17th century]. Vidpovid. redaktor V.V. Nimchuk. Kyiv: Naukova dumka. 315 s. [in Ukrainian].
6. Dilova i narodno-rozmovna mova XVIII st. (Materialy sotennykh kantseliarii i ratush Livoberezhnoi Ukrainy) (1976) [Business and folk-colloquial speech of the 18th century]. *Pamiatky ukrainskoi movy*. Pidhotuvav do vydannia V.A. Peredriienko. Kyiv: Naukova dumka. 415 s. [in Ukrainian].
7. Yefymenko I.V. (2003) Ukrainski prizvyshchevi nazvy XVI st. [Ukrainian surname names of the 16th century]. Kyiv. 168 s. [in Ukrainian].
8. Istoriia ukrainskoi movy. Leksyka i frazeolohiia (1983) [History of the Ukrainian language. Vocabulary and phraseology]. Kyiv: Naukova dumka. 742 s. [in Ukrainian].
9. Masenko L.T. (1995) Ukrainski imena i prizvyshcha [Ukrainian first and last names]. Kyiv. 47 s. [in Ukrainian].

10. Medvid-Pakhomova S.M. (1999) Evoliutsiia antroponimnykh formul u slovianskykh movakh [Evolution of anthroponymic formulas in Slavic languages]. Uzhhorod. 246 s. [in Ukrainian].
11. Medvid-Pakhomova S.M. (2003) Ekstralinhvalni faktory v konteksti rozvytku slovianskykh antroposystem [Extralingual factors in the context of the development of Slavic anthroposystems]. Navchalnyi posibnyk. Uzhhorod. 72 s. [in Ukrainian].
12. Mizhetnichni zviazky v ukrainskii antroponimii XVII st. (1989) [Interethnic relations in Ukrainian anthroponymy of the 17th century]. Kyiv: Naukova dumka. 147 s. [in Ukrainian].
13. Ostash R. (1995) Do pokhodzhennia pryzvyshchevykh nazv Reiestru (sproba etymolohichnoho slovnyka) [To the origin of the registry's last names (an attempt at an etymological dictionary)]. *Reiestr Viiska Zaporozkoho 1649 roku*. Pidhot. do druku O.V. Todiiuchuk ta in. Kyiv: Naukova dumka. S. 517–519 [in Ukrainian].
14. Pakhomova S.M. (2005) Dolia ukrainskykh patronimiv na *-ych* [The fate of Ukrainian patronymics on *-ych*]. *Aktualni pytannia antroponimiky. Zbirnyk materialiv naukovykh chytan pamiati Yuliana Kostiantynovycha Redka*. Kyiv. S. 186–191 [in Ukrainian].
15. Simovych V. (1929) Ukrainski imennyky na *-o* v istorychnomu rozvytku y osvittleni [Ukrainian nouns on *-o* in historical development and coverage]. *Nauk.zb. ukr. vys. pedah. in-tu im. M. Drahomanova*. T. 1. Praha [in Ukrainian].
16. Tkachenko O.B. (1958) Ukrainski pryzvyshcha z sufiksom *-enko* ta sporidneni utvorennia (pytannia pokhodzhennia) [Ukrainian surnames with the suffix *-enko* and related formations (question of origin)]. *Ukrainska mova v shkoli*. № 1. S. 62–66 [in Ukrainian].
17. Ukrainski hramoty XV st. (1965) [Ukrainian letters of the 15th century]. Pidhotovka tekstu, vstupna stattia i komentari V.M. Rusanivskoho. Kyiv: Vyd-vo «Naukova dumka». 162 s. [in Ukrainian].
18. Khudash M. (1977) Z istorii ukrainskoi antroponimii [From the history of Ukrainian anthroponymy]. Kyiv. 236 s. [in Ukrainian].
19. Khudash M., Farion I. (2019) Do pytannia henezy ukrainskoho antroponimnoho formanta *-enk-o* (terytorialne poshyrennia v diiakhronii) [On the question of the genesis of the Ukrainian anthroponymic formant *-enk-o* (territorial distribution in diachronia)]. *Dobirka studii profesora Mykhaila Khudasha: istorychna onomastyka, movni portrety, spohady*. Lviv: Vydavnytstvo Lvivskoi politekhniki., S. 310–317 [in Ukrainian].
20. Chuchka P.P. (1984) Patronimy ta yikh misce v leksychniy systemi movy [Patronymics and their place in the lexical system of the language]. *Movoznavstvo*. №6. S. 49–56 [in Ukrainian].

SOCIAL PRECONDITIONS OF DYNAMICS OF FUNCTIONING OF SURNAME MODELS *-ych, -ovych (-evych) / -enko*: DIACHRONIC ASPECT

Abstract. Historical patronymics is a mental picture of the nation in dynamics, which reflects the patronymic relationships and the broad socio-political background of the era. A comparative analysis of the historical dynamics of the *-ovych (-evych) / -enko* models raises dramatic socio-political changes from under the historical strata, when under the influence of the national liberation war of the 17th century in the Ukrainian history appears the paramilitary Cossacks stratum with the iconic originally diminutive suffix *-enko* in contrast to the common to the 17th century patronymic suffix *-ovych (-evych)*.

Purpose, task. Our purpose is to reveal the social conditionality of the functioning of the most common in the Ukrainian language patronymic models *-ovych (-evych) / -enko* in the historical context of the 14th–18th centuries on differently localized and selective monuments of specific record keeping. Our task is to systematically show the rich Ukrainian philistine patronymicon in the pre-modern era on *-ych, -ovych (-evych)* and the entry into the historical scene of the modern marker of Ukrainian surnames – patronymics on *-enko* in the context of new socio-political circumstances of the 16th – 17th centuries and to reveal the reasons for changes in the priority of using the model on *-enko* in comparison with the model common to pre-Cossacks times on *-ych, -ovych (-evych)*.

Results and conclusions. A comparative analysis of the functioning of the patronymic models *-ych, -ovych (-evych) / -enk-o* in diachrony testifies to the dramatic influence of socio-political circumstances, which, starting from individual inclusions in the 16th century and reaching its culmination in the 17th century during the Cossacks wars, determine the priority of using the originally diminutive model *-enk-o* in contrast to the older model *-ovych (-evych)*. Among the common words-regulators combined with patronymic identifications on *-enko*, the appellative *Cossack* completely prevails, which irrefutably proves the identification of the model *-enko*, due to the uprising of the Cossack State and the formation of the military *Cossacks* stratum. Thus, the study of historical anthroponymicon is not only impossible outside the social context - it is actually formed by the latter.

Keywords: patronymic identification, patronymic models *-ych, -ovych (-evych) / -enko*, surname models, anthroponymic formula (AF), diminutive, “akin” formants, words-regulators.

© Фаріон І., 2021 р.

Ірина Фаріон – доктор філологічних наук, професор кафедри української мови Національного університету «Львівська політехніка», Львів, Україна; iryna.farion@gmail.com; <https://orcid.org/0000-0002-5368-2055>

Iryna Farion – Doctor of Philology, Professor of the Ukrainian language Department, National University «Lviv Polytechnic», Lviv, Ukraine; iryna.farion@gmail.com; <https://orcid.org/0000-0002-5368-2055>

ОНІМНИЙ ПРОСТІР ІНТЕЛЕКТУАЛЬНИХ РОМАНІВ В. ДОМОНТОВИЧА

Науковий вісник Ужгородського університету. Серія: Філологія.

Випуск 1 (45)

УДК 811.161.2'373.2:821.161.2.09/092

DOI:10.24144/2663-6840/2021.1(45).463–469

Федурко М. Онімний простір інтелектуальних романів В. Домонтовича; кількість бібліографічних джерел – 20; мова українська.

Анотація. У статті йдеться про оніми в інтелектуальних романах В. Домонтовича (Віктора Петрова) «Дівчина з ведмедиком», «Доктор Серафікус», «Без ґрунту». Автор виходить із настанови, що власні назви – це особливий тип словесних знаків, які виділяють і ідентифікують одиничні об'єкти та яким належить суттєва роль у реалізації авторського задуму, презентації його філософських і морально-етичних узагальнень. Оніми – потужний засіб образотворення, кодування декодування смислів; вони орієнтують читача в текстовому просторі, допомагаючи проникнути в задум автора, осягнути його культурно-філософські й життєві пріоритети та цілі.

Установлено, що онімний простір кожного з аналізованих творів складається з різних онімних полів – антропонімного, топонімного, ідеонімного, побудованих специфічно, що корелює з їхньою ідейно-тематичною своєрідністю. Показано, що в кожному з текстів ядро онімного простору становлять антропоніми – реальні (міфоніми й теоніми, імена, прізвища, часом по батькові філософів, правителів, політичних діячів, письменників, художників, учених, композиторів, артистів, літературних героїв (*Ахілл, Богоматір, Макіявеллі, Фрідріх Великий, Олаф, Менделєєв, Максим Рильський, Ілля Репін, Дункан, Салаявен*) і вигадані (*Василь Хрисанфович Комаха, Корвин, Вер, Зина Тихменева, Іполіт Миколайович Варецький, Ростислав Михайлович, Степан Линник*). Підтверджено, що в аналізованих текстах топонімне поле – ядерно-периферійне; його домінанти – урбаноніми (*Хрещатик, Пуца-Водиця, Горохова, Мойка*) й ергоніми (*Міська Дума, «Сяйво», Академія мистецтв, «Молодий театр», «Асторія»*), тоді як ойконіми та хороніми порівняно нечисленні. Ідеоніми як периферія онімного простору найбагатше представлені в «Докторі Серафікусі». Усі згадані одиниці проаналізовано також у структурному плані й підтверджено їхню вагому роль у витворенні жанрової своєрідності аналізованих творів, автор яких орієнтований на зображення духовного еста людини в часі ворожих до неї суспільних катаклізмів, тотального науково-технічного прогресу, руйнування ідеалів і втрати національно-культурних коренів.

Ключові слова: інтелектуальний роман, літературна ономастика, онімний простір, онімне поле, художній текст.

Постановка проблеми. Обов'язковим елементом мовної субстанції кожного художнього твору є власна назва. Принаймні, більшість із них розпочинається нею. Йдеться про заголовок як акумулятор основної ідеї твору, а водночас – один із різновидів (щоправда, особливий, бо онтологічно збігається з означуванням [Карпенко 1986, с. 39]) онімної лексики, що є словом, словосполученням чи реченням у функції виокремлення названого ними об'єкта з метою індивідуалізації й ідентифікації [Бучко, Ткачова 2012, с. 133–134].

Літературно-художній онім (поетонім) – це складна одиниця, якій притаманні ознаки різного плану – і власне лінгвістичні, й екстралінгвістичні. Перші (етимологія основи; мотиви іменування) формують осердя її семантичної структури, другі (умови побутування назви в суспільстві; пов'язані з нею культурно-історичні асоціації; характер зв'язку з позначуваною реалією; ступінь відомості як реалії, так і її імені) слугують підґрунтям усіх тих художньо-образних прирощень, яких вона набуває в межах конкретного твору. Тож можемо висувати, що власні назви, ужиті в текстах інтелектуальних романів В. Домонтовича, виявляють двобічну залежність: з одного боку, від специфічних ознак структурування й наповнення онімного простору національної мови, а з другого, – від особистості їхнього автора, його інтелектуально-творчих можливостей та жанрово-стильових уподобань.

Аналіз досліджень. Творчість Віктора Петрова (В. Домонтовича, Віктора Бера) потрапила в

об'єктив дослідницьких пошуків порівняно недавно – у 90-і роки минулого століття, через більш ніж двадцять років після смерті автора. Літературознавець В. Агеєва інтерес сучасної науки до спадщини Петрова-Домонтовича вважає закономірним, пов'язує його не так із політичною кон'юнктурою, як зі зміною естетико-світоглядної парадигми» [Агеєва 2008, с. 20].

Дослідники називають прозу В. Домонтовича інтелектуальною, акцентуючи при цьому на таких її ознаках: філософський підтекст, перевага думки над формою, іронічність художнього вираження, скептичність в оцінках, зримість голосу автора, схематизація почуттів, поглядів, психічних станів, використання прийомів маски й пародії, деміфологізація міфів, розмивання кордонів між реальним та уявним світами, творче переосмислення відомих літературних творів тощо [Серікова, Соловей 2017, с. 79]. М. Леонович вважає романи В. Домонтовича «літературою ідей» [Леонович, с. 17]. Під таким поглядом її вивчають не лише філософи й літературознавці, але також лінгвісти, зокрібно ті, кого цікавлять проблеми літературної ономастики. Так, І. Мазуренко досліджує концепт *місто* дніпровського (в авторки – дніпропетровського) за топосом твору В. Домонтовича «Без ґрунту» шляхом аналізу наявних у ньому власних назв, глосарій яких налічує 80 одиниць [Мазуренко 2015]. Г. Саган докладно простежує «особливості конструювання міського простору» в одному з романів В. Домонтовича – «Доктор Серафікус», позаяк вважає його «не лише

тлом для розгортання подій, а <...> перехідним елементом від сюжетної канви до екзистенційного занурення в характери героїв» [Саган 2014, с. 37]. У розвідці М. Федурко схарактеризовано ономастикон «Доктора Серафікуса» з погляду його різновидів та функцій [Федурко 2015].

Мета та завдання статті – проаналізувати онімний простір інтелектуальних романів В. Домонтовича в контексті їхньої жанрово-стильової своєрідності, виокремивши задля цього їхні тематичні та структурні різновиди, дешифрувавши приховані в них концептуально значущі авторські смисли, ставлення, розуміння.

Методи та методика дослідження. Для досягнення мети статті та розв'язання її завдань використано низку методів, зокрема: *метод суцільної вибірки*, за допомогою якого виокремлено й зафіксовано наявні в обстежуваних текстах онімні одиниці; *описовий метод*, що уможливив аналіз, інтерпретацію й класифікацію виокремлених одиниць; *методи структурного, семантичного й етимологічного аналізів* – для пізнання специфіки їхньої будови, значення та походження; *стилістико-контекстологічний метод* – для встановлення всіх емоційно-експресивних відтінків змісту досліджуваних онімів.

Виклад основного матеріалу. Приступаючи до аналізу онімного простору романів В. Домонтовича, пригадаємо тезу про актуальність для організації текстового простору (поет)онімної осі та її компонентів – *хто, де, коли* [Карпенко, Серебрякова 2019, с. 10]. Перший із них (*хто*) об'єднує в собі одиниці найважливішого поля – антропонімного: «Власне ім'я є вагомим засобом [...] розкриття сутності персонажів, поглибленого розуміння концепції автора. Водночас словесна характеристика денотата, висвітлення його характеру через учинки та взаємини з іншими персонажами, сюжетна лінія твору загалом постають універсальним способом наповнення антропоетоніма певною онімною семантикою» [Белей 2002, с. 12].

В аналізованому нами просторі воно теж найвагоміше, на що вказує, серед іншого, його кількісна репрезентація: тільки в романі «Дівчина з ведмедиком» автор використав понад 100 антропонімів. Структурують це поле одиниці двох типів: а) які номінують персонажів, створених уявою письменника; б) які є найменнями реальних історичних постатей – митців, державних діячів, учених, тобто прецедентні імена. Серед перших, безперечно, найактуальніші ті, що мають за денотати постаті головних героїв кожного з творів. У «Дівчині з ведмедиком» – це *Іполіт Миколайович Варецький, Олександр Владиславович і Мар'я Семенівна Тихменєви*, їхні дочки *Леся* та *Зина*, учителька *Мар'я Іванівна*; у «Докторі Серафікусі» – *Василь Хрисанфович Комаха, Вер Ельснер, Корвин, Ірця, Тася, Таня Беренс*; у «Без ґрунту» – *Ростислав Михайлович, Степан Линник, Іван Васильович Гуля, Данило Йванович Криницький, Петро Петрович Півень, Арсен Петрович Витвицький, Лариса Сольська, Станислав Бирський*.

Крім центральних персонажів, у кожному з романів представлені дійові особи другого плану. Проте кожна з них – важливий елемент текстового простору, так само, як і система їхніх номінацій: вони пов'язані з головними героями, допомагають розкрити чи відтінити якісь із рис їхніх характерів, розбудувати сюжетні лінії в тому чи тому напрямку. У романі «Дівчина з ведмедиком» це, для прикладу, *Семен Кузьменко, професор Габель, Василь Гриб, Панас Григорович*. Кожен із них дотичний до життєвої долі головного героя, що є водночас оповідачем, – *Іполіта Миколайовича Варецького*. Семен Кузьменко, колишній військовий, по приїзді до Києва зумів переконати партійну владу в можливості й необхідності відбудови заводу та загітував до цієї справи свого знайомого з 1918 р. – інженера-хіміка Варецького. Професор Габель професійний вибір Варецького спрямував на завод, бо для омріяної ним наукової праці необхідні ще й ідеї, слова, обрії, яких його учневі, уважав професор, бракувало. Виведені в творі образи й інших персонажів: п'януватого двірника *Степана*, старої *Дударихи*, кухарки *Уляни*, завгоспа *Марти Борисівни*, продавця фруктів *Мустафи* та ін.

Як видно з наведеного, автор, номінуючи своїх персонажів, використовує різні антропоформули: однослівні номінації (ім'я; прізвище; часом прізвисько), двослівні (ім'я + ім'я по батькові; ім'я + прізвище), трислівні (ім'я + ім'я по батькові + прізвище). Спостережені факти багатойменності: з одним денотатом можуть бути співвіднесені наймення різного модельного типу, наприклад: ім'я, ім'я + ім'я по батькові, пестлива форма особового імені (*Зина, Зинаїда Олександрівна, Зинуся* – у «Дівчині з ведмедиком»); ім'я + прізвище, ім'я + ім'я по батькові + прізвище, ініціали + прізвище, прізвище (*Степан Линник, Степан Трохимович Линник, С. Линник, Линник* – «Без ґрунту»). Характер антропоформули, звісна річ, не може вповні розкрити семантичний ореол власного імені, але певним лакмусовим папірцем щодо вияву авторських ставлень до персонажів або вказівкою на їхні соціально-ієрархічні параметри все ж є. Уважають, для прикладу, що спосіб називання людини у художньому мовленні «за особовим ім'ям слугує здебільшого засобом інтимізації або ж виразником національної чи соціальної ознаки» [Доценко 2018, с. 73]. І навпаки, називання особи на ім'я та по батькові надає мікротекстам із такими номінаціями відтінку офіційності або ж урочистості. Скажімо, одну з доньок Техменєва автор незмінно називає по імені – *Леся*. У найменні другої дочки, *Зини*, ця антропоформула теж домінує, але виявляємо в тексті й інші способи іменування: *Зинаїда Олександрівна, Зинуся, Зиночка*. У першому випадку так до неї звертається учитель Варецький (і то лише один раз), висловлюючи в такий спосіб своє незадоволення поведінкою учениці, пор.: *Зинаїдо Олександрівно! Дозвольте мені замість відповідати на ваше запитання висловити сподіванку, що згодом, коли ми краще познайомимось, ви подаруєте мені отого ведмедика, яким ви оце бавились. Гаразд? Зинусею, Зиночкою*

її іменують мама та сестра Леся. Зокрема, у день незвичайний, коли в сім'ї очікували, що Іполіт Миколайович зробить пропозицію котрійсь із доньок. Леся, знаючи про характер взаємин сестри з учителем, не може зрозуміти напускної байдужості сестри, запідозрює її в якомусь страшному рішенні, хоче застерегти від непоправного: *Зиночко, Зинусю! Що ти задумала? Хіба, хіба ж можна? Бог з тобою! Зинусю! Я тебе не пушу. Скажи, що ти цього не зробиш, скажи, що ти не отруїшся?* А от Мар'я Семенівна урочисто повідомляє: *«Мила моя Зинусю! Іполіт Миколайович прохає у мене твоєї руки. Я дала згоду. Що скажеш ти?»*.

Лише по імені, до того ж у формі демінутива називає автор малу приятельку головного героя з роману «Доктор Серафікус»: *Ірця, Ірка, Ірусенька*. Зрештою, так дівчинка сама відреконструює себе своєму новому знайомому: спочатку *Ірка*, а далі – з поправкою – *Ірусенька*. Суттєве таке уточнення автора щодо цієї ситуації: *«Це здавалось їй переконливіше і певніше, якось ніжніше й інтимніше. <...> Можливо, вона захотіла піддобритись або виставити себе в кращому світлі («Ірусенька, гарна дівчинка», а не так: «Ірко, йди-но сюди!»)*. У цьому романі виявляємо ще два гіпокористичних (від дн.-гр. *ὑποκορίζομαι* 'називаю зменшеним ім'ям, прикрашаю') імені – *Тася* та *Таня*. Перша – секретар Спілки Таїсія Павлівна, давня сусідка Комахи, що пробувала врятувати його від самотності, закохати в себе. Друга – Тетяна Миколаївна Беренс, колишня наречена Корвина.

Наголосимо й на такій особливості використання в аналізованих творах формул називання персонажів: тих із них, що не належать до світу головних героїв і перебувають на значно нижчому щаблі соціальної драбини, автор окреслює тільки іменем: двірник *Степан* («Дівчина з ведмедиком»), покоївка *Дуня* («Доктор Серафікус»), друкарка *Симочка* («Без ґрунту»). Зрештою, вони навіть можуть бути безіменні, хоч скарбник із харчотресту – це вже *Дормидонт Панфилич*. Прикметним у цьому плані є такий фрагмент із «Доктора Серафікуса»: *Господиня помешкання існувала, їй Комаха платив за кімнату й обід. Дуня теж існувала, бо одчиняла двері й замітала іноді його кімнату. Шпіц Альма існував теж, бо на дзвінок вибігав до вітальні й голосно гавкав. Тася не існувала. Їхні взаємини обмежувались на коротких при випадкових зустрічах «добриднях»*.

Якщо при найменуванні головного героя цього твору Домонтович вдається до різних моделей – однослівних (прізвище *Комаха*, пародійні імена *Серафікус*, *Пупс*, *Комаха-Серафікус-Дядя Пупс*) і кількаслівних (*Василь Хрисанфович*, *Василь Хрисанфович Комаха*), то центральну постать роману «Без ґрунту» іменує незмінно через антропоформулу «ім'я + ім'я по батькові» – *Ростислав Михайлович*. Решта основних персонажів мають прізвища – умовні, вигадані, хоч за деякими з них угадуються реальні особистості: *Данило Йванович Криницький* – Дмитро Яворницький, *Арсен Петрович Витвицький* – Микола Філянський. Можемо припустити,

що не випадково. З одного боку, Ростислав Михайлович – людина поважна (професор-мистецтвознавець, консультант Комітету з охорони пам'яток старовини й мистецтва, фахівець з ґрунтовою освітою і багатим досвідом), а з другого, – людина «без ґрунту» (національно-культурного, ідеологічного, морально-етичного), яких у тому часі ставало щораз більше та яких і нині не меншає. Отже, це образ-узагальнення, «не так живий характер, – каже Юрій Барабаш, – як образ-концепт» [Барабаш 2012, с. 167]. Окреслення його через антропоформулу «ім'я + ім'я по батькові» – це, може бути, один із способів вираження поміченої автором страшної тенденції до знеособлення, становлення людини-гвинтика, доволі виразно самим цим героєм артикульованої: *«Центр ваги за наших часів пересунувся з особи на суспільство. Діє держава, народ, нація, класа, партія»*.

Попри важливість для антропоетоніма форми найменування, найсуттєвішим, безперечно, є її лексичне наповнення: автор не просто дає своєму персонажеві якийсь ім'я, він прагне предикувати йому також якості, приписані цьому імені в межах реального антропонімікону [Калинкін 1998, с. 124–125]. З іншого боку, той же автор у певний спосіб, свідомо або ж несвідомо допасовує ці імена до створюваних ним образів, домагається гармонії образу й імені [Карпенко 2000, с. 69]. Тож є підстави вважати особове ім'я представником концепції художнього образу, виразником авторського задуму, репрезентантом його світоглядних і морально-естетичних настанов [Галич 2002, с. 56]. Не випадково дослідники пишуть про промовистість антропоетонімів, про намагання автора уже самим іменем натякнути читачеві на якісь риси свого героя, звичайно, читачеві підготовленому, здібному ці натяки відчитувати. Для Домонтовича – це інтелігентний читач, високоосвічений, вдумливий, який добре знає епоху, про яку оповідає автор, усі її погляди, переконання, віяння, настрої та тривоги.

Візьмімо, для прикладу, Іполіта Миколайовича Варецького, інженера-хіміка з доброю університетською освітою, людину чесну, настирну, хоч часами й зануду, яка любить свою професію й навіть у найскладніші часи не зраджує їй. Автор так нам про це оповідає: *«протягом усього часу в голодні роки з дня в день, щодня працював над кальцієвими сполученнями, мріяв про дисертацію, простудіював велику чужоземну літературу, турбувався, щоб зберегти заводську хемічну лабораторію і зберіг її»*. Уперше знайомимося з цим героєм не в найкращу пору його життя. Осінь 1922 р.; холодна, темна, вога й аж надто не прибранна кімната; на вечерю варена картопля та кава з підсмажених ячмінних зерен, так що біла пухка паляниця в дарунок від гостя видається розкішною.

Гість Семен Кузьменко – пряма протилежність на той час худому, високому й виснаженому, з запаланими щоками та великим гострим носом учителю Варецькому, що ходив у солдатських обмотках до колін, зелених, захисного кольору штанах, широкій толстовці та з тріснутими окулярами. Гість

– військовий і майбутній директор зруйнованого заводу, підтягнутий, усміхнений, рожевощокій, в темній шкурятяній куртці, в високих, добре начищених чоботях, затягнутих вище колін ремінцями, із подихом степових вітрів за спиною, крицевою суворістю душі, з поривом «нових конкістадорів, що мріють на невідомих шляхах відкрити невідому країну, щасливу країну щасливого майбуття»; «комісар, начбриг, який виніс на своїх плечах тягар горожанської війни, безмежних фронтів, безнадійного одчаю, тифозної маячні, голодних блукань, погрози невідхильної смерті» і якого знають «деники, і поляки, і махнівці, і басмачі». Типовий персонаж реконструктивних романів, який, проте, не позбавлений рис ідеаліста-мрійника, але якому на подальших сторінках роману місця не знайшлося. Очевидно, тому, що не будні героя-будівника світлого завтра мав на меті зобразити автор. Цікавим у плані контрастування цих двох персонажів є такий фрагмент тексту: *Ми сиділи один проти одного... Він – рожевий і ясний, обпершись ліктем на коліно й нахилившись усім тулубом вперед, пильно дивився мені у вічі. Я на краю ліжка, зігнувшись, кутався в накинуте на плечі пальто.*

Не випадково імена та прізвища в цих героїв структурно неоднотипні. З одного боку, типово народне й доволі частотне козацьке ім'я Семен [Масенко 1990, с. 10], хоч за походженням давньоєврейське (з івр. שֵׁמֶן 'почутий Богом у молитві'). А з другого – Іполіт (з гр. Ἰππόλυτος 'той, що розпрягає коней'), відомий міфічний герой, син Тесея та володарки амазонок Антіопи, що постраждав від наклепу закоханої в нього Федри, другої батькової дружини. В Афінах його шанували як бога, він був улюбленим героєм античних трагиків, зосібна Еврипіда [Словник 1985]. У християнській традиції – священномученик, який «до ігемона прийшов і викрив жорстокість його і нелюдськість, кровопивцею його назвав, Христа ж Богом і Творцем усього дерзновенно ісповідав», за що був утопленим у морі [Туптало 2008, с. 273].

Семен – носій одного з поширених українських прізвищ на -енко, що постали на ґрунті народних усно-розмовних патронімних назв, тобто форм іменування синів за батьком: син Кузьми – Кузьменко [Масенко 1990, с. 24]. У прізвищ із спільнослов'янським суфіксом -ськ- дещо інша історія: спадкові прізвищеві назви на -ський набули особливого поширення в Польщі. У середньовічному Королівстві Польському вони «були ознакою шляхетного походження і протиставлялись міщанським і «хлопським» особовим найменуванням» [Масенко 1990, с. 22]. До того ж «родовими назвами на -овський, -евський мали право іменуватися тільки родовиті шляхтичі»; менш родовиті – назвами з суфіксом -ський [Белей 2002, с. 17].

Центральну героїню роману та її сестру Домонтович називає, як ми вже згадували, здебільшого на ім'я. Зина – скорочено від Зінаїда (гр. Ζήναϊς 'що належить Зевсу', 'з роду Зевса', 'народжена Зевсом'; 'подібна до Зевса' [Словник 1985]. Ще: з араб. 'прекрасна'; є, крім того, слово зина (араб. زينة

'перелюб') в ісламському праві (фікх) – незаконний статевий зв'язок між непошлюбленими людьми. Наймення Леся, за походженням, – зменшена форма імені Олександра, жіночий відповідник до чоловічого імені Олександр (гр. Αλέξανδρος, 'чоловік', 'мужній оборонець, захисник людей') [Скрипник, Дзятківська 2005, с. 85, 169]. Вісімнадцятирічна Леся – старша дочка Тихменєвих, Зина – на два роки молодша за неї. Сестри, а цілком різні. Леся – сумлінна учениця, спокійна й урівноважена, чемна і стримана. Її майбутнє – гарна, добра, розумна, лагідна дружина; вона поза часом і місцем; її «сьогодні» – повторене «вчора».

Зина – та інша: і в зовнішності, і в характері багато «Зевсового». Чіткий профіль, тонке, блідо-рожеве обличчя, ясна лінія губ, темно-сині, фіалкові, по-дитячому задерикуваті очі. Голос – хлопчачий, різкий і ясний альт. Вона – бунтівна, з незалежним характером, експансивна і водночас замкнута; для неї немає нічого забороненого, недозволеного, неможливого; вона любить балансувати на межі (*Скажи Лесі, що найбільше Зині до вподоби – це ходити з ведмедиком по канаті на ярмарках*); її притягає «плакатна крикливість гучних і різнобарвних викликів», вона говорить так, ніби хоче знищити все, що для інших – недоторканне й непорушне; праця не приваблює її, вона мріє повторити долю революціонерки Лариси Рейснер. У неї своя філософія: *«віддатись – це для дівчини це не значить упасти»*; жити варто тільки так: завойовуючи новий світ. Вона любить одягати маски, її захоплює гра, і улюблена іграшка при ній – тому підтвердження. Не випадковим є і її захоплення Стэфаном Хоминським – не кубістом і не футуристом, а де-структивістом, антисимволістом і антиімажиністом. Леся ж уважає його божевільним. Актуальним для розуміння сестер, їхніх характерів, їхньої різності вважаємо таке спостереження Варецького: *Леся, та вся вкладається в канонічну чіткість класичних строф 4-стопового ямба. Для Зини, навпаки, характеристичний vers-libre, розірвані рядки, поплутані слова, повна занедбаність метричних розмірів, галаслива безглуздість плутаних фраз, де кінець попереджає початок і де синтаксичну усталеність послідовної зміни головних і додаткових членів речення обернено в хаос сумбурної «вздибленості».*

У романі «Доктор Серафікус» теж не бракує контрастів і протилежностей. Та найперше – вони у внутрішньому світі героїв. Наймення найголовнішого з них – підтвердження цьому: *Василь Христанфович Комаха*. З одного боку, Василь (дав.-гр. Βασίλειος 'царський' < βασιλεύς – 'цар' [Скрипник, Дзятківська 2005, с. 45]) – давнє чоловіче ім'я, що з'явилося в часи перських війн та на початку мало значення 'перський цар, князь'. Серед його носіїв чимало великих і відомих людей, як-от: Василій I Македонянин – візантійський імператор, засновник Македонської династії; Василій Великий – святий, архієпископ Кесарії Каппадокійської в Малій Азії, визначний церковний діяч, один із Отців Церкви; князь Володимир Великий, у хрещенні Василь; князь Костянтин-Василь Острозький; українські

письменники Василь Стефаник, Василь Симоненко, Василь Стус. А з другого, – *Комаха*, щось таке мілке, непоказне, хоч, за словами автора, це великий, гучноголосий, грузький чоловік із червоним квадратним обличчям і м'язистим широким носом, з масивними кулаками, «що в них легше було уявити молоток коваля чи сокиру м'ясаря, ніж тендітне перо вченого». Ім'я по батькові цей контраст (а може, парадокс?) тільки посилює: ім'я *Хрисанф* (дн.-гр. Χρῖσ-ανθῆς 'золотоцвітний' < дн.-гр. χρῖσός 'золото' + дн.-гр. ἄνθος 'квітка') фонетично близьке до Христос (дн.-гр. Χρῖστος 'помазанник' 'месія' < дн.-гр. χρῖσμα, χρῖμα, χρῖσματός 'мазь', 'олія', 'помазання'). У цьому зв'язку спадають на думку слова українського філософа Григорія Сковороди (його творчість глибоко вивчав Петров), який своєму вихованцеві Василеві Томарі в день народження побажав: «І не з наймення лише, будь і ділами Василь».

На думку О. Артамонова, персонажі Домонтовичевого роману «являють собою синтез біблійних символів та тенденційних рис людей конкретної історичної епохи»; дослідник прочитає в імені цього героя навіть зв'язок із християнським верховним демоном Вельзевулом (з івр. «בַּלְזְבוּל» [Бааль-Зевув] 'повелитель мух'). Щодо Ірчиного прізвиська *Комашиний тато*, то воно, на його думку, майже прямо на цей зв'язок вказує, як і прізвисько *Доктор Серафікус* [Артамонов 2015, с. 2].

Комаха – професор 2-ого розряду в Київському ІНО, викладач НОП і рефлексології, людина багатого інтелекту, здібна до музикування й імпровізацій, працююча, але самотня, аскетична й майже автомат: зустрічі з іншими людьми «обтяжували його. Розмови народжували в ньому почуття непотрібності, обридливої зайвості, вимушеного обов'язку»; кожен день його «замкнено в усталений розклад незмінно в певні години і хвилини повторених вулиць, блокнотних нотаток, прочитаних лекцій, перегорнених сторінок, списаних аркушів і переглянутих студентських справ»; лиш на півгодини «він дозволяє собі посидіти в садку, погрітись на осінньому сонці, порозмовляти з Ірцею – єдиний його протягом дня співрозмовник, – щоб потім поспішити додому, заснути на годину і сісти ввечері знов за книжку, коректи й рукописи». Його наукова праця зводилася в основному до збирання приміток: «*Комаха як учений існував у примітках*»; «кожне слово в своїй статті, монографії, розвідці він стверджував низкою бібліографічних довідок». Прізвисько (*Серафікус, Доктор Серафікус*) пов'язує його зі світом ангелів: у християнській традиції серафим – шестикрилий ангел; найвищий ангельський чин, найбільш наближений до Бога. Серафічність Комахи проступає в його портретній замальовці: «У нього було щось від гомункулюса, колби, лабораторії, од легенд про Фавста, од плянківських теорій, од химер, ілюзій, схем і формул»; в його прагненнях: «*Я не прагну бути чимсь – тим або ж тим мистцем, музиком, Мохаммедом або ж Гете. Я хочу бути всім людством і тому задовольняюсь тим, що я єсть я. Я не хочу мати тієї жінки або ж тієї. Я хочу всіх. Чи не мушу я себе вважати*

втішеним, що я не маю жадної?»; в його розумінні кохання: «*Для Комахи воно набрало форми відокремленої ілюзії, примхи, самотньої замкненості, нерішучого боязкого уникання*».

У романі «Без ґрунту» чи не найпромовистішим є наймення секретаря Комітету *Стрижуса Петра Йвановича*. Особове ім'я *Петро* – від грец. πέτρος 'камін', 'скала'. І прізвище у нього не менш виразне; воно – породження «відчайдушного й розкутого духу запорізького січового товариства»; своєрідне не лише за значенням сполучуваних основ, а й за самим способом творення, пор.: *Затулівітер, Нагнибіда, Убийвовк, Паливода, Перебийніс, Покинйчереда, Прудивус (Прудиус), Роздайбіда та ін.* [Масенко 1990, с. 38].

Та перед наші очі автор виводить не козака-відчайдуха, а «опару, що повзе з макітри»: блідий, в'їдлиий, дріб'язковий, причіпливий і мстивий; з рідким, їжачком зачесаним волоссям; руками холодними й вогкими, як у мерця; з писклявим і верескливим баб'ячим голосом євнуха; зі стосами жиру, відкладеними на спині, та широким, як у жінки, крижем і коротенькими худорлявими ніжками. Він суттєво програє респектабельному й певному себе Ростиславові Миколайовичу, масивному й огрядному, у синьому піджаку та з золотими окулярами на носі.

Однак значно більше в романах В. Домонтовича реальних антропонімів – це прізвища, імена й прізвища, прізвища й ініціали вчених, філософів, письменників, художників, композиторів, артистів, критиків, революціонерів, мандрівників, державців (*Сенека, Макіавеллі, Ніцше, Фльобер, Мопсан, Е.Т.А. Гофман, Моне, Мане, Ф.М. Шмідт, А. Бенуа, Андрій Левінсон, Софія Перовська, Мателлан, Васко де Гама, Колюмб, Цезар, Володимир Мономах*). Вони створюють інтелектуальне тло роману, допомагають відтворити дух зображуваної епохи, продемонструвати, чим вона жила, які і чий ідеали в ній панували. Тож не становлять винятку в цих творах також ідеоніми: назви книг, часописів, картин, вистав, виставок. А ще ці реальні постаті наче вводять вигадані автором персонажі й події у контекст реального часу й простору: Київ революційних і непівських часів з його урбанонімами й ергонімами (*Поділ, Сирець, Куренівка, Святошино, Пуца-Водиця, Глибочиця, вулиця Червоних Зір, Жовтневого Повстання, Інститутська, Миколаївська, Фундуклейська, площа Артема, Царський сад, Маріїнський парк, Дикий завулок; Мистецький Інститут, «Червона зірка» «Маркіз», «Міжнародна книга», Миська Дума, «Сяйво», Академія, «Континенталь», Вукопсілка – «Дівчина з ведмедиком», «Доктор Серафікус»), дореволюційний Петербург (*Мойка, Невський, Садова, Літейний, Морська, Горохова; Академія мистецтв, «Асторія», «Ведмідь»*), Січеслав часів побудови Дніпрельстану (*Проспект; Музей, Варязька церква, Собор, Горний інститут, Миськомунгост*) – «Без ґрунту». Автор не робить усіх цих людей небожителями, навпаки, дає тонкі характеристики й оцінки, передаючи в такий спосіб і своє ставлення до обстоюваних ними думок, ідей, переконань.*

Висновки. Отже, (поет)онімний простір романів В. Домонтовича «Дівчина з ведмедиком», «Доктор Серафікус», «Без ґрунту» є вагомим структурно-семіотичним компонентом кожного з них як цілості і як специфічного жанрового

різновиду. Він носій багатоаспектної лінгвістичної та екстралінгвістичної інформації, важливої для структурування тексту, розуміння ідейних засад його творця та прочитання створених ним образів.

Література

1. Агеєва В. Передмова. *Віктор Домонтович. Вибрані твори*. Київ: Книга, 2008. С. 3–20.
2. Артамонов О. «Доктор Серафікус» В. Домонтовича: Осмислення епохи через призму Біблійних символів. *Блог Олександра Артаманова*. 2015, 22 вересня. URL: <https://artamerukr.wordpress.com>.
3. Барабаш Ю. Кто вы, Виктор Петров?: В. Домонтович (Петров) и его повесть «Без почвы». *Новый мир*. 2012. № 8. С. 156–174.
4. Белей Л.О. Нова українська літературно-художня антропонімія: проблеми теорії та історії. *Ужгород*, 2002. 175 с.
5. Бучко Д.Г., Ткачова Н.В. Словник української ономастичної термінології. Харків: Ранок-НТ, 2012. 256 с.
6. Галич В.М. Антропонімія Олеса Гончара: природа, еволюція, стилістика. Луганськ: Знання, 2002. 212 с.
7. Доценко М.В. Поетоніміка модерністської та постмодерністської прози: дис. ... канд. філол. 10.02.01 / Донецький національний університет імені Василя Стуса. Вінниця, 2018. 199 с. URL: <file:///C:/Users/HP/Downloads/5983-96-12014-1-10-20180913.pdf>.
8. Калинин В.М. Поэтика онима. Донецк: Юго-Восток, 1998. 408 с.
9. Карпенко О.Ю. Про літературну ономастику та її функціональне навантаження. *Записки з ономастики*. 2000. № 4. С. 68–74.
10. Карпенко О., Серебрякова В. Екзотичність фентезійних поетонімів. *Вісник Львівського університету. Серія філологічна*. 2019. Вип. 64. С. 10–17.
11. Карпенко Ю.А. Имя собственное в художественной литературе. *Филологические науки*. 1986. № 4. С. 34–40.
12. Леонович М.В. Домонтович: Пошук ідентичності. С. 1–21. URL: http://mykolan.narod.ru/pdf/domontovych_ident.pdf.
13. Мазуренко І. Концепт місто в повісті В. Домонтовича «Без ґрунту». 2015. URL: http://www.museum.dp.ua/article_2015_05.html.
14. Масенко Л.Т. Українські імена і прізвища. Київ: Т-во «Знання» УРСР, 1990. 47 с.
15. Саган Г.М. Координати київського міського простору роману Віктора Домонтовича «Доктор Серафікус». *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Сер. Філологія*. 2014. № 2. С. 7–39.
16. Серікова Л.О., Соловей О.Є. Рецепція філософсько-психологічних поглядів В. Домонтовича в інтелектуальному романі «Доктор Серафікус». *Вісник студентського наукового товариства Донецького національного університету імені Василя Стуса*. Вінниця: ДонНУ імені Василя Стуса, 2017. Том 1. С. 77–82.
17. Скрипник Л.Г., Дзятківська Н.П. Власні імена людей: словник-довідник. 3-тє вид., випр. Київ: Наукова думка, 2005. 334 с.
18. Словник античної міфології. Київ: Наукова думка, 1985. 236 с. URL: <http://litopys.org.ua/slovmith/slovnm06.htm>.
19. Туптало Д. Життя святих. Том V. Січень [Переклав Валерій Шевчук]. Львів: Видавництво «Свічадо», 2008. 280 с.
20. Федурко М. Власне ім'я в романі Віктора Домонтовича «Доктор Серафікус»: функції та різновиди. *Проблеми гуманітарних наук: збірник наукових праць Дрогобицького державного педагогічного університету ім. Івана Франка. Серія «Філологія»*. Дрогобич. 2015. Вип. 36. С. 200–212.

References

1. Aheieva V. (2008) *Peredmova* [Preface]. Viktor Domontovych. *Vybrani tvory*. Kyiv: Knyha. S. 3–20 [in Ukrainian].
2. Artamonov O. (2015, 22 veresnia) «Doktor Serafikus» V. Domontovycha: Osmyslennia epokhy cherez pryzmu Bibliiinykh symboliv [«Doctor Seraficus» by V. Domontovych: Understanding the epoch through the prism of Biblical symbols]. *Bloh Oleksandra Artamanova*. URL: <https://artamerukr.wordpress.com> [in Ukrainian].
3. Barabash Iu. (2012) *Kto vy, Viktor Petrov?: V. Domontovich (Petrov) i ego povest «Bez pochvy»* [Who are you, Viktor Petrov?: V. Domontovych (Petrov) and his story «Without soil»]. *Novyi mir*. S. 156–174 [in Russian].
4. Belei L.O. (2002) *Nova ukrainska literaturno-khudozhnia antroponimiia: problemy teorii ta istorii* [New Ukrainian literary and artistic anthroponymy: problems of theory and history]. *Uzhhorod*. 175 s. [in Ukrainian].
5. Buchko D.H., Tkachova N.V. (2012) *Slovyk ukrainskoi onomastychnoi terminolohii* [Dictionary of Ukrainian onomastic terminology]. *Kharkiv: Ranok-NT*. 256 s. [in Ukrainian].
6. Halych V.M. (2002) *Antroponimiia Olesia Honchara: pryroda, evoliutsiia, stylistyka* [Oles Honchar's anthroponymy: nature, evolution, stylistics]. *Luhansk: Znannia*. 212 s. [in Ukrainian].

7. Dotsenko M.V. (2018) Poetonimika modernistskoi ta postmodernistskoi prozy: dys. ... kand. filol. 10.02.01 [Poetonymy of modernist and postmodernist prose: dis. ... cand. philol. 02/10/01] / Donetskii natsionalnyi universytet imeni Vasylia Stusa. Vinnytsia, 2018. 199 s. URL: file:///C:/Users/HP/Downloads/5983-96-12014-1-10-20180913.pdf [in Ukrainian].
8. Kalinkin V.M. (1998) Poetika onima [Onym poetics]. Donetsk: Yugo-Vostok. 408 s. [in Russian].
9. Karpenko O.Yu. (2000) Pro literaturnu onomastyku ta yii funktsionalne navantazhennia [On literary onomastics and its functional load]. *Zapysky z onomastyky*. № 4. S. 68–74 [in Ukrainian].
10. Karpenko O., Serebriakova V. (2019) Ekzotychnist fenteziinykh poetonimiv [Exotic fantasy poetonyms]. *Visnyk Lvivskoho universytetu. Seriiia filolohichna*. Vyp. 64. S. 10–17 [in Ukrainian].
11. Karpenko Yu.A. (1986) Imia sobstvennoe v khudozhestvennoi literature [Proper name in fiction]. *Filologicheskie nauki*. № 4. S. 34–40 [in Russian].
12. Leonovych M.V. Domontovych: Poshuk identychnosti [V. Domontovych: Search for identity]. S. 1–21. URL: http://mykolan.narod.ru/pdf/domontovych_ident.pdf [in Ukrainian].
13. Mazurenko I. (2015) Kontsept misto v povisti V. Domontovycha «Bez gruntu» [The concept of the city in the story of V. Domontovych «Without soil»]. URL: http://www.museum.dp.ua/article_2015_05.html [in Ukrainian].
14. Masenko L.T. (1990) Ukrainski imena i prizvyshcha [Ukrainian names and surnames]. Kyiv: T-vo «Znannia» URSR. 47 s. [in Ukrainian].
15. Sahan H.M. (2014) Koordynaty kyivskoho miskoho prostoru romanu Viktora Domontovycha «Doktor Serafikus» [Coordinates of the Kyiv urban space of Victor Domontovych's novel «Doctor Seraficus»]. *Naukovyi visnyk Mizhnarodnoho humanitarnoho universytetu. Ser. Filolohiia*. № 2. S. 7–39 [in Ukrainian].
16. Sierikova L.O., Solovei O.Ye. (2017) Retseptsiia filosofsko-psykholohichnykh pohliadiv V. Domontovycha v intelektualnomu romani «Doktor Serafikus» [Reception of V. Domontovych's philosophical and psychological views in the intellectual novel «Doctor Seraficus»]. *Visnyk studentskoho naukovohto tovarystva Donetskoho natsionalnoho universytetu imeni Vasylia Stusa*. Vinnytsia: DonNU imeni Vasylia Stusa. Tom 1. S. 77–82 [in Ukrainian].
17. Skrypnyk L.H., Dziatkivska N.P. (2005) Vlasni imena liudei: slovnyk-dovidnyk [Proper names of people: dictionary-reference book]. 3-tie vyd., vypr. Kyiv: Naukova dumka. 334 s. [in Ukrainian].
18. Slovnyk antychnoi mifolohii [Dictionary of ancient mythology] (1985). Kyiv: Naukova dumka. 236 s. [in Ukrainian].
19. Tuptalo D. (2008) Zhyttaa sviatykh. [Lives of saints. Volume V. January] Tom V. Sichen [Pereklav Valerii Shevchuk]. Lviv: Vydavnytstvo «Svichado». 280 s. [in Ukrainian].
20. Fedurko M. (2015) Vlasne imia v romani Viktora Domontovycha «Doktor Serafikus»: funktsii ta riznovydy [Proper name in Victor Domontovych's novel «Doctor Seraficus»: functions and varieties]. *Problemy humanitarnykh nauk: zbirnyk naukovykh prats Drohobyskoho derzhavnogo pedahohichnoho universytetu im. Ivana Franka. Seriiia «Filolohiia»*. Drohobych. Vyp. 36. S. 200–212 [in Ukrainian].

ONYMIC SPACE OF V. DOMONTOVYCH'S INTELLECTUAL NOVELS

Abstract. The article deals with onyms in the intellectual novels of V. Domontovych (Victor Petrov) «The Girl with the Bear», «Doctor Seraficus», «Without Soil». The author proceeds from the instruction that proper names are a special type of verbal signs that distinguish and identify individual objects and play a significant role in the realization of the author's idea, presentation of his philosophical and moral-ethical generalizations. Onyms are a powerful means of imaging, encoding and decoding meanings; they orient the reader in the text space, helping to penetrate the author's idea, to understand his cultural, philosophical and life priorities and goals.

It is established that the onymic space of each of the analyzed works consists of different onymic fields – anthroponymic, toponymic, ideonymic, constructed specifically, which correlates with their ideological and thematic originality. It is shown that in each of the texts the core of the onymic space consists of anthroponyms – real (mythonyms and theonyms, names, surnames, sometimes patronymics of philosophers, rulers, politicians, writers, artists, scientists, composers, artists, literary heroes (*Akhill, Bohomatir, Makiiavelli, Fridrikh Velykyi, Olaf, Mendelieiev, Maksym Rylskiy, Illia Riepin, Dunkan, Saliaven*) and fictional (*Vasyl Khrysanfovych Komakha, Korvyn, Ver, Zyna Tykhmenieva, Ipolit Mykolaiovych Varetskyi, Rostyslav Mykhailovych, Stepan Lynnyk*). It is confirmed that in the analyzed texts the toponymic field is nuclear-peripheral; its dominants are urbanonyms (*Khreshchatyk, Pushcha-Vodytsya, Gorokhova, Moika*) and ergonyms (*Miska Duma, «Siaivo», Akademiia mystetstv, «Molodyi teatr», «Astoria»*), while oikonyms and choronyms are relatively few. Ideonyms as the periphery of the onymic space are most richly represented in «Doctor Seraficus». All these units are also analyzed structurally and confirmed their important role in creating the genre originality of the analyzed works, the author of which focuses on depicting the spiritual nature of man in times of hostile social cataclysms, total scientific and technological progress, destruction of ideals and loss of national and cultural roots.

Keywords: intellectual novel, literary onomastics, onymic space, onymic field, artistic text.

© Федурко М., 2021 р.

Марія Федурко – доктор філологічних наук, професор, завідувач кафедри філологічних дисциплін та методики їх викладання в початковій школі Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка; Дрогобич, Україна; mfedurko@ukr.net; <http://orcid.org/0000-0002-1148-3867>

Maria Fedurko – Doctor of Philology, Professor, Head of the Department of Philological Sciens an teaching methods in elementary school, Ivan Franko Drohobych State Pedagogical University, Drohobych, Ukraine; mfedurko@ukr.net; <http://orcid.org/0000-0002-1148-3867>

ПРЕЦЕДЕНТНІ ТА ФОНОВІ НАЗВИ В ОНІМНОМУ ПРОСТОРІ РОМАНУ ІЛЛАРІОНА ПАВЛЮКА «Я БАЧУ, ВАС ЦІКАВИТЬ ПІТЬМА»

Науковий вісник Ужгородського університету. Серія: Філологія.

Випуск 1 (45)

УДК 811.161.2' 373.2:821.161.2

DOI: 10.24144/2663-6840/2021.1(45).470–476

Фернос Ю. Прецедентні та фонові назви в онімному просторі роману Ілларіона Павлюка «Я бачу, вас цікавить пільма»; кількість бібліографічних джерел – 11; мова українська.

Анотація. Прецедентні та фонові імена є складовою частиною лінгвокогнітивної бази мовної спільноти. У будь-якому тексті вони формують лінгвокультурну картину суспільства. За своїми функціонально-семантичним характеристиками такі назви наближаються до імен загальних, але залишаються в статусі власних назв, оскільки, незважаючи на семантичні перетворення, зберігають зв'язок із носієм імені. Метою розвідки є аналіз прецедентних та фонкових назв роману Ілларіона Павлюка «Я бачу, вас цікавить пільма». Реалізація поставленої мети передбачає розв'язання таких завдань: зафіксувати та систематизувати аналізовані ономастичні одиниці в художньому дискурсі Ілларіона Павлюка; з'ясувати змістове навантаження власних назв та їх значення для розвитку сюжету, побудови мовної та літературної композиції твору.

Близько 33% власних назв роману – це прецедентні назви, які репрезентовано сферами-джерелами: «релігія» (15), «література» (10), «міфологія» (8), «кінематографія» (8), «музичне мистецтво» (7), «образотворче мистецтво» (4), «історія» (3), «медицина» (3), «кримінальний світ» (2), «філософія» (1), «наука» (1). Пласт фонкових онімів (23 % від усіх власних назв) представлений у романі назвами ергонімів (15), автомобілів (12), їжі та напоїв (6), одягу/брендів та інших текстильних виробів (4), назвами соцмереж та комп'ютерних додатків (3), грошових одиниць (2), цигарок та аксесуарів (2), телефонів (1), свят (1), бойових мистецтв (1), телепередач та журналів (1).

Зібраний фактичний матеріал доводить, що прецедентні назви «Пільми» Ілларіона Павлюка пов'язані із різноманітними сферами життя, насичують роман додатковою образністю, створюють вертикальний контекст твору, додають в текст трохи іронії та відкривають читачеві внутрішній світ героя, його думки та переживання. Вживаючи прецедентні імена, автор висловлює свою суб'єктивну думку стосовно будь-якої особи, місця або події, дає їм негативну або позитивну оцінку. Фонкові назви виступають здебільшого як засіб конкретизації часу та простору, допомагають створити ілюзію реального світу у потойбічному світі.

Ключові слова: онімний простір, онім, поетонім, власна назва, прецедентна назва, фонові назва, літературний дискурс.

Постановка проблеми. Ще 300 років до н. е. Аристотель наголошував на важливості імен у літературі у своєму підручнику з поетичного мистецтва «Поетика» (частина IX): «[...] поезія прагне виразити загальнолюдське [...]. Під загальнолюдським я маю на увазі як людина певного типу говорить чи діє керуючись законом ймовірності або необхідності; і саме ця універсальність обумовлює вибір імені персонажа. [...] поет спочатку будує сюжет на основі ймовірностей, а потім доповнює його характерними іменами [Аристотель].»

Онімний простір художнього твору становить структурну єдність із ієрархічною підпорядкованістю одиниць, дослідження яких допомагає побачити внутрішнє багатство та психологію роботи письменника, його ідеостиль. Оніми є важливим інструментом для створення достовірних персонажів, які живуть у літературному світі, який теж сприймається як автентичний. Прецедентні назви у літературному дискурсі «значно увиразнюють рельєф тексту, активізують логіко-емоційну асоціативність: впливають на формування образів, супроводжують розвиток сюжетної лінії, утворюють культурно-історичний фон художнього простору» [Доценко 2018, с. 99–100].

Аналіз досліджень. Предметом зацікавлення багатьох науковців стали літературні оніми у художньому мовленні окремих письменників, насамперед

корифеїв української літератури, однак з'являється все більше статей, присвячених дослідженню онімної лексики у творчості сучасних українських письменників: Володимира Лиса [Левчук 2016], Макса Кідрука [Мороз 2015], Оксани Забужко [Яцків 2017], Ірен Роздобудько та Галини Вдовиченко [Козловська 2017], Тіни Гальянної [Крупеньова 2017], Андрія Кокотюхи [Вегеш 2018] тощо. Є розвідки щодо аналізу ономастикону відразу кількох авторів в одній жанровій площині (О. Горбач [Горбач 2017], М. Доценко [Доценко 2018]).

Незважаючи на значні здобутки у галузі літературно-художньої ономастики, нові твори, які постійно з'являються в українському художньому просторі, дають можливість розглядати теоретичні питання під іншим кутом зору. Творчість Ілларіона Павлюка ще не була предметом дослідження мовознавчих розвідок, тому розроблення теми цієї статті вважаємо актуальним питанням сучасної ономастичної науки.

Мета статті – здійснити аналіз прецедентних та фонкових назв у романі Ілларіона Павлюка «Я бачу, вас цікавить пільма». Реалізація поставленої мети передбачає розв'язання таких завдань: зафіксувати та систематизувати аналізовані ономастичні одиниці в художньому дискурсі Ілларіона Павлюка; з'ясувати змістове навантаження власних назв та їх значення для розвитку сюжету, побудови мовної та літературної композиції твору.

Методи та методика дослідження. Матеріалом дослідження слугували онімні назви, дібрані шляхом загальної вибірки з роману Ілларіона Павлюка «Я бачу, вас цікавить п'ятьма» із застосуванням техніки контент-аналізу. Лінгвокультурний аналіз дозволив визначити національно-культурну специфіку прецедентних одиниць. Розкриття їхньої взаємодії з ідеологією в її текстових репрезентаціях забезпечили елементи дискурс-аналізу. Для вивчення змісту цих онімів використано семантичний аналіз.

Виклад основного матеріалу. Ілларіон Павлюк донедавна був більш відомий як український журналіст, продюсер і теледокументаліст. У письменницькому амбула він спробував себе у 2018 році, і відтоді світ побачило три книги автора. Останній роман «Я бачу, вас цікавить п'ятьма», навіть ще не потрапивши на книжкові полиці, отримав Персональну відзнаку премії «BookForum Best Book Award-2020» від директорки Українського інституту книги. На перший погляд, це цілком реалістична детективна історія про серійного вбивцю в маленькому селищі, куди направляється слідчий Андрій, однак подальші події розгортаються на тлі алегорій про втрату душі.

Онімний простір художнього твору – це усі оніми в тексті, які організовані у певну систему, елементи якої тісно взаємопов'язані. Майстерність митця проявляється у вмінні дібрати власні назви із огляду на жанрову приналежність твору, потреби контексту та художній задум.

Із позицій образної характеристики та сюжетного функціонування поетоніми поділяють на два великі розряди. Перша група включає поетоніми, які безпосередньо задіяні в художньому тексті як засіб виділення та подальшої характеристики (імена головних і другорядних дійових осіб, назви місць дії тощо). Друга група – поетоніми, які опосередковано беруть участь у розкритті змісту художнього твору, тобто побічно залучені до загальної образної характеристики (назви, що створюють у контексті художнього твору своєрідний «культурний» фон, який необхідно враховувати при загальній оцінці художнього тексту) [Доценко 2018, с. 38].

Ядром онімного простору будь-якого художнього твору є антропоніми та топоніми, нами зафіксовано близько 85 таких назв у романі «Я знаю, вас цікавить п'ятьма», що становить 44 % від загальної кількості, решта назв – прецедентні (33%) та фонові (23 %) оніми, які виступають тлом оповіді, вони допомагають краще зрозуміти реалії змальованої епохи, додають додаткових штрихів до загального образу героїв твору.

Ю. Караулов, який перший виклав і обґрунтував теорію поняття прецедентного, прецедентними вважає завершені емоційно-інтелектуальні пакети інформації, що мають значення для тієї чи іншої суспільної групи, які добре відомі в даному соціумі і постійно використовуються в актах комунікації [Караулов 2009, с. 316]. Прецедентні імена можуть бути добре відомими іменами власними, не тільки на позначення будь-якого героя твору, а й у якості культурного знака, стаючи символом певного на-

бору якостей, подій чи доль. Аналіз онімного простору роману Ілларіона Павлюка дозволив виділити наступні сфери-джерела прецедентних антропонімів та топонімів:

1. Сфера-джерело «Література». Такі назви допомагають окреслити характери й образи персонажів, демонструють їхню обізнаність чи навпаки невігластво, а також належність до певної верстви населення. У романі знаходимо лексичні одиниці, що називають письменників: *Лермонтов, Блок, Пушкін, Шекспір, Маяковський*. Ці антропоніми виконують переважно гумористично-комічну функцію в тексті, ефект комічного контрасту створюється, наприклад, через хронологічні невідповідності: «Як там у *Лермонтова*? *«Не кипишуй, братан, усе чотко»*. Чи це *Блок*? *Валера реготнув із вдолого, на його думку, жарту»* [Павлюк 2020, с. 29]. Слідчий Валера веде допит колишнього авторитетного злодія, який стверджує, що він давно вже «покінчив з минулим», а не «зав'язав», не «базарить», а «розмовляє чи бесідує» тощо. Тому слідчий вирішує теж «погратися» в освіченість, і поруч із прізвищами класиків літератури звучить цитата (в перекладі) із пісні «Всё ништяк, вокруг шум пусть так, не кипишуй!» у виконанні російського реп-гурту «Каста»; «–*Питається в задачі: звідки рідина для просочення шпал у катакомбах –Та я тобі шо – Пушкін?*» [Павлюк 2020, с. 283].

«*І далі ми пішли по цій тюрмі, В четверте коло, до провалля ближче, де зло всесвітнє скубилось у темі! Андрій іронічно посміхнувся: «Шекспір?» Маяковський, не кліпнувши оком, відповів Харитон»* [Павлюк 2020, с. 563] (цитата із «Божественної комедії» Данте Аліґ'єрі). Показово, що усі цитати Харитона, перевізника у потойбічний світ, ніхто з його співбесідників не впізнає.

Зафіксовано два прозоніми: «–*Я думаю, Валер, це щось типу віддзеркалень. –Як у «Принцах Амбера?»* [Павлюк 2020, с. 593] (роман американського письменника Роджера Желязни «Дев'ять принців Амбера»). Вся ситуація, що трапилася з Андрієм, схожа на те, що трапилося із героєм згаданого роману, який прокидається у нью-йоркській лікарні з амнезією. Поступово він дізнається, що насправді є принцом Корвіном з Амбера, єдиного справжнього світу, а наша Земля – лише тінь.

«*Історично заскреготали гальма... Скрикнула дівчина навпроти, підтиснула ноги і затулилася книжкою з дивною назвою «Як правильно читати «Алісу в країні чудес»»* [Павлюк 2020, с. 100]. Ще одна книга про подорож у містичне місце, куди й направляється наш герой.

Тематичне поле «літературно-фольклорні персонажі» представлені прецедентними власне-українськими фольклоронімами: «*Лице казкового Іванка-дурника неймовірним чином поєднувалося в ньому з могутньою атлетичною статурою*» [Павлюк 2020, с. 117] та прецедентними світовими фольклоронімами: «*сукня а-ля «мачуха Білосніжки»* [Павлюк 2020, с. 406], «*Такі думки привели селищного голову спершу в його чудовий гараж, де наче в печері Алладіна, було все, ...»* [Павлюк 2020,

с. 515]. Конотативна забарвленість онімів допомагає викликати певні асоціації та створити відповідне тло для розгортання основних дій роману.

2. Сфера-джерело «Міфологія». Оскільки, крім реального хронотопу, автор також описує містичний часопростір, то оніми на позначення міфічних місць та персонажів є важливим засобом актуалізації часу та простору. Міфоніми допомагають перенести реальне у рамки потойбічного та надати оповіді елементу містики.

Щоб потрапити у Буськів Сад, куди головний герой їде, щоб розслідувати вбивства жінок та зникнення дитини, потрібно переїхати через річку. Перевізник Харитон переправляє Андрія на інший берег і дає йому в машині монетку («З одного боку профіль **Афіни**, з іншого на Андрія смішно вп'ялася сова» [Павлюк 2020, с. 143]). І Афіна, і сова є символами мудрості. «*Це (монета) була плата демонуві, який перевозить мерців через річку **Стікс***» [Павлюк 2020, с. 143].

«*Не забувайте, до речі, що греки були язичниками і вірили в **Зевса**. Тобто, за великим рахунком, – у грозу. А гроза нікого до милосердя й не закликала*» [Павлюк 2020, с. 144], «***Юпітер** – все, що хочеш, а бичу – у найкращому разі батіг*» [Павлюк 2020, с. 403] (лат. Quod licet Jovi, non licet bovi; рим. Юпітер – гр. Зевс).

«*От хоча б той-таки міфічний **Мідас**, що його вважають символом жадібності, насправді – золотий пам'ятник ідіотизмові, якщо вже зайшлося про людей, які не заслуговують на дарунки долі*» [Павлюк 2020, с. 235]. Мідас найбільш знаний за здатністю обертати все, чого торкався, на золото. Через таку здатність, яку він сам собі обрав як подарунок, він ледве не загинув. Міський голова розмірковує про те, що багато людей не можуть скористатися тим, що їм дарує доля.

«*Нічого не розумію. Папка-Фенікс?*» (папку, яку спляють, а вона знову з'являється) [Павлюк 2020, с. 434]. Птаха Фенікс воскресав з попелу, відроджувався молодим. У романі папка час від часу з'являється у різних людей, відкриваючи їхні секрети з минулого, вона є символом гріховності людини.

«*Перед ним стояла фанерна скриня для посилок, “...Скриня **Пандори**”, – подумав Андрій і взявся шукати*» [Павлюк 2020, с. 538]. Згідно із міфологією, Пандора відкрила скриньку, яку заборонено було відкривати. Сьогодні це метафора, яка говорить про джерело нескінченних ускладнень або проблем, що виникають внаслідок одного простого прорахунку.

«*І рано чи пізно ти пропускаєш удар. Коли буксуєш проти **Ії Величності Долі**, це неминуче, ...»* [Павлюк 2020, с. 20], «*Так, якби ото за столом терпляче чекала, поки він прокинеться, сама **Доля***» [Павлюк 2020, с. 84].

3. Сфера-джерело «Релігія». Хоча персонажі роману здебільшого декларують свій атеїзм, однак автор, говорячи про гріховність людини, звичайно ж, не міг не звернутися до джерела істини – Біблії, адже люди по всьому світу знаходять порятунок від чисельних життєвих перешкод саме у Святому

Писанні: «*В однієї із них (із мави) суто випадково виходить “**Євангеліє від Матвія**”*» [Павлюк 2020, с. 149], «*Це означає, що мені потрібна **Біблія***» [с. 374], «*Можна лише **Новий Заповіт***» [Павлюк 2020, с. 374].

Бог-отець: «*А там уже від **Господа Бога** залежить*» [Павлюк 2020, с. 50], «*Може, у вас сталося щось таке, чого **Господь**, як вам здається, не мав права допустити?*» [Павлюк 2020, с. 154], «*–Хто не чує? – **Бог**. Він тут нікого не чує*» [Павлюк 2020, с. 168], «*Перестає (вірити) не той, хто засумнівався. А той, хто зацаїв на **Нього** образі*» [Павлюк 2020, с. 154], «*Як ви вже, Андрію Олександровичу, атеїст і заперечуєте **Творця**...*» [Павлюк 2020, с. 148], «*Слава **Володарю**, Що Несе **Світло***» [Павлюк 2020, с. 221]. Номен Бог вживається як звернення до повсякчас присутньої вищої сили з похвалою, поблагливістю чи розмірковуванням.

Бог-син: «*Нагадайте мені, у воскресіння **Христа** ви теж не вірите?*» [Павлюк 2020, с. 288].

Біблійні міфоніми або теоніми: «*...щоб **Божественна Мати** взяла його під вічне заступництво*» [Павлюк 2020, с. 531], «*А мама казала, що **Кайн** убиває **Авеля***» [Павлюк 2020, с. 138], «*Тоді ласкаво просимо в команду!... Місце **Юди** якраз вільне*» [Павлюк 2020, с. 625], «*–Лікарю, я житиму –А я не лікар, я **архангел Гавриїл***» (анекдот) [Павлюк 2020, с. 212]. Такі назви дають можливість автору переміщати події з реального у містичний часопростір, набувають певної символічності, яка прихована у власній назві або стає зрозумілою із контексту.

Біблійні топоніми: «*Тут буде **геєна вогненна!***» [Павлюк 2020, с. 364] (У юдеїв і християн – метафорична назва пекла, яка походить від назви долини на південь від Єрусалима, де язичники приносили в жертву дітей). Біблійні топоніми виступають просторовими маркерами, які є зрозумілими для реципієнта.

Сфера-джерело «релігія» репрезентована у проаналізованих творах не лише сакральними онімами християнської, знаходимо й назву, пов'язану із індуїзмом: «*На його чолі красувалася кругла темно-червона пляма – наче нічка не дірка, а знак шанувальників богині **Шакті**...*» [Павлюк 2020, с. 531]. Шакті в індуїзмі є божественною матір'ю.

4. Сфера-джерело «Історія» представлена у романі найменуваннями військових, державних і політичних діячів: «*Між іншим, у ваших руках та сама монета, яку покладали в рота великому **Олександрові Македонському**, коли він, нарешті, спустив дух*» [Павлюк 2020, с. 143], «*Загалом **Македонський** – величний діяч свого часу*» [Павлюк 2020, с. 144], «*Чи ви колись запитували себе, як поведеться, зустрівши раптом того, хто точно помер? Не **Майкла Джексона** чи, скажімо, **Сталіна**, ні! Когось, кого ви знали особисто*» [Павлюк 2020, с. 290], «*Мимоволі уявив собі суд **Лінча** над колишнім дільничим*» [Павлюк 2020, с. 140]. Суд Лінча – народна страта (або побиття) без офіційного суду і слідства, що отримала свою назву, за однією із версій, від імені судді Чарльза Лінча, який особисто

вирішував долі підозрюваних у військових і кримінальних злочинах.

5. Сфера-джерело «Музичне мистецтво». Назви музичних творів за своєю стилістичною функцією в художньому тексті наближаються до крилатих висловів, однак ефект досягається не за рахунок образності висловлювання, а через нерозривні зв'язки із самим твором та емоціями, які він викликає. Адже для передачі емоційного стану найкраще підходить акустичний ряд, актуалізувати який допомагають назви музичних груп, творів чи пісень: «*Андрюхів телефон виконав славетний Вагнерівський “Полім валькірій”*» [Павлюк 2020, с. 28], «*Стиха наспівувало радіо, й Андрій поливано впізнав Highway to hell*» [Павлюк 2020, с. 101] (по дорозі до Буськового Саду звучить пісня гурту AC/DC, що в перекладі означає «Шосе до пекла»), «*У його бездротових навушниках (Звіра) красиво і наосадно співав Пост Малоун, виводячи славетне “лайк е ро-ста-а-ар”*» [Павлюк 2020, с. 56] (Пост Малоун – американський репер, співак, автор пісень та гітарист), *Майкл Джексон, «У навушниках (Андрюхи) Емініем співав свою “Щодоуху в нікуди”. Або “Нема куди спішишь” в іншому перекладі... Що насправді одне і те ж»* [Павлюк 2020, с. 581].

6. Сфера-джерело «Образотворче мистецтво». Такі оніми змушують читача задуматись, активізують життєвий досвід чи спонукають до пошуку інформації з метою глибшого розуміння сутності роману чи образів персонажів: «*Вона могла розповісти, що її особисто відвідував художник Ієронім Босх*» [Павлюк 2020, с. 178], «*Цифрові інсталяції на Софійській: Босх, Далі, Пікассо*» [Павлюк 2020, с. 591], «*Дора лише зашарілася, наче першокурсниця, й обдарувала його дивною усмішкою а-ля Джексона*» [Павлюк 2020, с. 375]

7. Сфера-джерело «Кінематограф». Через такі назви твір насичується кінематографічною образністю, створюється посилення на емоційно навантажені оптичні та візуальні образи: «*На що він опирається? Курс лекцій і десяток статей? А ще фільм із Ентоні Гопкінсом*» [Павлюк 2020, с. 398] (натяк на «Мовчання ягнят»), «*Тебе часом не Морфеус звати?»* [Павлюк 2020, с. 102] (Андрій звертається до хлопця у потягу, який дає йому на вибір дві ягоди; у фільмі «Матриця» Морфеус володіє скринькою з двома пігулками: червоною (будить від Матриці) і синьою (стирає пам'ять про останні кілька годин і зустрічі з ним), «*На Мілу Йовович трохи скидається*» [Павлюк 2020, с. 299], «*Брали майстер-класи в Бенюка і Хостюкоєва?*» [Павлюк 2020, с. 307].

Зафіксовано також і прецедентні вислови, які містять прецедентні оніми: «*А Михал Ваніч не зміг приїхати?»* [Павлюк 2020, с. 131], «*Хто замовляв таксі на Дубровку?*» [Павлюк 2020, с. 132] (х/ф «Брильянтова рука»), «*Чи є у вас план, містер Фікс*» [Павлюк 2020, с. 196] (м/ф «Навколо світу за 80 днів»).

8. Сфера-джерело «Кримінальний світ». У складі образних порівнянь прецедентні назви виступають еталоном порівняння. Підставою порівняння служать актуалізовані ознаки з імплікаціона-

лу імені. Прізвища Чикатило та Онопрієнко асоціюються із жорстокістю та вбивствами, відповідно таке порівняння допомагає читачеві побачити, як головний герой сприймає інших персонажів твору: «*На Чикатило схожий*» (про Науменка) [Павлюк 2020, с. 279], «*Він трохи схожий на Онопрієнка*» (про Суботу) [Павлюк 2020, с. 399].

9. Сфера-джерело «Медицина»: «*Розділ 59. Феномен Лазаря*» [Павлюк 2020, с. 581] (воскресіння після смерті), «*Відкрите рота. Це люголь*» [Павлюк 2020, с. 179] (Жан-Гійом Огюст Люголь – французький лікар, винайшов розчин Люголя), «*Це Шивамбукальна!*» [Павлюк 2020, с. 462] (найдавніше та найбільш повне джерело з уринотерапії).

10. Сфера-джерело «Філософія»: «*Остерігайтеся перетворитися на чудовисько, якщо б'єтеся з ними, – оце вже Ніцше*» [Павлюк 2020, с. 153].

11. Сфера-джерело «Наука»: «*Колись Еніштейн написав, мовляв, ні, Він (Бог) точно не грає в кості*» [Павлюк 2020, с. 645].

Крім прецедентних назв, у «Пітьмі» зафіксовано фонові оніми, які акумулюють досвід людства і виступають зашифрованими ономастичними знаками, які легко можуть дешифрувати представники певного мовленнєвого колективу. У художніх творах такі назви допомагають конкретизувати хронотоп, надати образності, розкрити ідею твору, донести до читача певну історичну та культурну інформацію тощо.

Пласт фонових онімів представлений у романі назвами автомобілів, їжі та напоїв, грошових одиниць, ергонімів, назвами соцмереж та комп'ютерних додатків, цигарок та аксесуарів, одягу та інших текстильних виробів, телефонів, свят, бойових мистецтв, телепередач та журналів.

Ергоніми: «*Кафе “Міраж”, розташоване в найзадріпанішому із провулків, ...»* [Павлюк 2020, с. 62], «*В Обані була розташована штаб-квартира Іноземного легіону*» [Павлюк 2020, с. 43], «*Був такий захід у “Легіоні” – загальне планування*» [Павлюк 2020, с. 306], «*Вони що – всі, як один, стажувалися в театрі Франка?*» [Павлюк 2020, с. 307], «*“Собор Паризької Богоматері”, – пригадав Харитонове порівняння*» [с. 371], «*...згідно з документами, нею було двічі пофарбовано Будинок культури на його попередньому місці роботи...*» [Павлюк 2020, с. 393], «*Слідчий Микитюк, Дніпровське районне управління*» [Павлюк 2020, с. 33], «*Прошу, Південний вокзал, як у заяві... Якщо потрібен Центральний – просто по переходу в середині будівлі, там пів хвилини йти*» [Павлюк 2020, с. 94], «*Я в макдональдс не піду*» [Павлюк 2020, с. 591], «*Візьміть яблуко. У СІЗО, по-моєму, не дають*» [Павлюк 2020, с. 29], «*Кожному своє... – задумливо повторив він. – А знаєш, де було так написано? На воротах Бухенвальду*» [Павлюк 2020, с. 391].

Навіть у потойбічному світі відбулися процеси декомунізації, про що свідчить зміна назви готелю: «*Єдиний у Буськовому Саду готель ... Раніше він звався “Сяйво Жовтня”*» [Павлюк 2020, с. 183], «*Готель “Сяйво” зустрів їх тишею й легким ароматом оліфи*» [Павлюк 2020, с. 184].

Символічною є назва готелю: «Єдине у Буськовому Саду кафе із несподіваною назвою **“Мінотавр”** було велике і порожнє» [Павлюк 2020, с. 212].

Автомобілі: «Він сидів на вузькому дерев'яному ослоні у відкритому кузові бортового **“газона”**» [Павлюк 2020, с. 15], «Вони удвох сіли в його припаркований біля брами медпункту старий **“опель”**» [Павлюк 2020, с. 181], «Усе задне сидіння **“ягуара”** було заставлене клітками розмаїтих форм» [Павлюк 2020, 226], «...великий вугільно-чорний **“пежо”** з написом *Excursions en bateau*» [Павлюк 2020, с. 286], «Лобове скло **“пижика”** по периметру було оздоблене вставленими монетами» [Павлюк 2020, с. 134], «Чи між дітей, які біжать за їхнім броньованим **VAB-ом**» [Павлюк 2020, с. 292], «...а там брудний **“ЗІЛ”** з облупленою фарбою» [Павлюк 2020, с. 385], «Той автобус виявився **“Рено”**, а не **“Пежо”**» [Павлюк 2020, с. 601], «Він часто думав... Як безглуздо можуть перетнутися траєкторії трактора **“Кіровець”**, ..., і старого **“москвича”**» [Павлюк 2020, с. 149], «**“Уазик”** зупинився, і Ксенія відчинила пасажирські дверцята» [Павлюк 2020, с. 212].

Бачимо, що поруч із офіційними назвами (ЗІЛ, пежо/Пежо, Рено) трапляються і неофіційні (пижик, уазик); марки іноземних автомобілів, крім однієї (VAB), транслітеровано.

Їжа та напої: «Андрюха забрав із шинкасу свою склянку **“Джека Денієлса”** і підійшов до столика» [Павлюк 2020, с. 62], «Він узяв ще **“Джека”** і вклав усю історію в п'ять речень» [Павлюк 2020, с. 63], «... і мовчки поставила перед ним келих із **“Закарпатським”** і блюдечко з двома плястєрками лимону» [Павлюк 2020, с. 216], «У **“Міражі”** подавали чай у пакетиках, салат **“Дністер”** з вудженою ковбасою й консервованою кукурудзою...» [Павлюк 2020, с. 62], «І ось пру я через пів країни її улюблений **“Наполеон”**» [Павлюк 2020, с. 367], «... Андрій стежив, як він лавірує поміж хлібних крихт, огинаючи червоний буй пляшечки **“Табаско”**» [Павлюк 2020, с. 594].

Назви соцмереж та комп'ютерних додатків: «Ви би подумали, що сенсу в них не більше, ніж у відповідях **“розумних”** програм у телефонах. Гей, **Сірі**» [Павлюк 2020, с. 265], «Медсестра Ліза під бурмотіння телевізора гортала **інстаграм** в ординаторській» [Павлюк 2020, с. 389], «Наступного дня зникла Людмила опублікувала на своєму аканті у **фейсбуку** фотографію» [Павлюк 2020, с. 445]. Цілоком звичні для сучасного світу реалії зустрічаються у містичному хронотопі, це дозволяє переплести 2 простори, описані у романі, в єдине ціле.

Одяг та інші текстильні вироби, бренди: «...блакитні джинси із замайним написом **“Армані”**...» [Павлюк 2020, с. 115], «Андрій їхав, на-

супивши на брови млинцеподібну афганську шапку **“наколь”**» [Павлюк 2020, с. 46], «Незабаром Субота вийшов, утираючись білим **“вафельним”** рушником» [Павлюк 2020, с. 427], «Навіть сьогодні поверх костюма був у **“алясці”**» [Павлюк 2020, с. 460].

Грошові одиниці: «Давай іще одну **Лесю**» [Павлюк 2020, с. 217], «Можу тільки **Тараса**» [Павлюк 2020, с. 217], «Так ми скоро до **Івана Франка** докотимося» [Павлюк 2020, с. 219]. Для називання купюр автор послуговується іменами тих осіб, які зображені на них. Таке іменування гривень відображає спільний фонд знань для українців певного історичного періоду.

Цигарки та аксесуари: «Кажуть, **Dunhill** відбраковує вісімдесят відсотків вересових заготовок, які потім продає простішим брендам,....» [Павлюк 2020, с. 381], «На матово-чорні Валерчиній **“зіпо”** було кольорове зображення злотишого, пекельного на вигляд клоуна» [Павлюк 2020, с. 68].

Телефон: «Науменко здивовано подивився на допотопну **“нокію”**, що її допіру витягнув із кишені» [Павлюк 2020, с. 117].

Свято: «Увесь вагон кричав **“З новим роком!”**» [Павлюк 2020, с. 261].

Бойове мистецтво: «У вас не секс, а справжнє **дзю-джитсу**» [Павлюк 2020, с. 468].

Телепередача: «У нього що не слово, то анекдот. За ним як записувати, то можна ще один **“Квартал”** відкривати» [Павлюк 2020, с. 218].

Назва журналу: «Лікар підвівся з дивана, відклавши число **The American JOURNAL of Psychiatry**» [Павлюк 2020, с. 584].

Висновки. Зібраний фактичний матеріал доводить, що прецедентні назви «Пітьми» Ілларіона Павлюка пов'язані із різноманітними сферами життя та виконують у романі наступні функції: характеризуючу (яскраво змальовують зовнішність, емоційний стан та переживання дійових героїв твору), хронотопічну (беруть участь у формуванні часових і просторових координат тексту), емоційно-стилістичну (на перший план висувається емоційний вплив на читача, який спричиняє появу різноманітних асоціативних зв'язків, завдяки чому персонажі сприймаються глибше), культурологічну (є маркерами культурного досвіду, що визначають світосприйняття, етичні та естетичні установки героїв та суспільства в цілому), фікціоналізуючу (проектують поняття реального світу на площину вигаданого), гумористично-комічну. Фонові назви виступають здебільшого як засіб конкретизації часу та простору, допомагають створити ілюзію реального світу у потойбічному світі.

Перспективу представленого дослідження вбачаємо у подальшому детальному аналізі онімії творів Ілларіона Павлюка.

Література

1. Aristotle. Poetics. URL: <http://classics.mit.edu/Aristotle/poetics.1.1.html>. (дата звернення: 30.04.2021).
2. Вегеш А.І. Стилістична роль літературно-художніх антропонімів роману «Червоний» Андрія Кокотюхи. *Лінгвістичні дослідження*. 2018. Вип. 48. С. 231–237.

3. Горбач О.С. Ономастикон українських сатирично-гумористичних текстів кінця ХХ – початку ХХІ століття: автореф. дис. ... канд. філол. наук: 10.02.01. Івано-Франківськ, 2017. 20 с.
4. Доценко М.В. Поетоніміка модерністської та постмодерністської прози. Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата філологічних наук: дис. ... канд. філол. н.: 10.02.01. Вінниця, 2018. 199 с.
5. Караулов Ю.Н. Актуальные проблемы современной лингвистики. Москва: Флинта, 2009. 416 с.
6. Козловська Д.В. Текстотвірна функція топопоетонімів у романах Ірен Роздобудько та Галини Вдовиченко. *Записки з ономастики*. Одеса, 2017. Вип. 20. С. 136–149.
7. Крупеньова Т.І. Особливості ономастикону творів Тіни Гальянної. *Записки з ономастики*. Одеса, 2017. Вип. 20. С. 149–158.
8. Левчук І. Функційно-семантична специфіка топонімного компонента поетонімосфери роману Володимира Лиса «Століття Якова». *Лінгвостилістичні студії*. Луцьк, 2016. Вип. 4. С. 103–113.
9. Мороз О.А. Оними в художньому дискурсі Макса Кідрука (на матеріалі роману «Твердиня»). *Вісник Донецького національного університету*. Сер. Б: Гуманітарні науки. 2015. № 1–2. С. 167–172.
10. Павлюк І. Я бачу, вас цікавить п'тьма. 2020. Львів: Видавництво старого лева, 2020. 664 с.
11. Яцків Р. Імена Бога та біблійних персонажів у поетичному дискурсі Оксани Забужко. *Наукові записки Тернопільського національного педагогічного університету ім. Володимира Гнатюка*. Сер. Мовознавство. Тернопіль, 2017. Вип. 1(27). С. 357–361.

References

1. Aristotle. Poetics. URL: <http://classics.mit.edu/Aristotle/poetics.1.1.html> [In English].
2. Vehesh A.I. (2018) Stylistychna rol literaturno-khudozhnikh antroponimiv romanu «Chervonyi» Andriia Kokotiukhy [Stylistic role of literary and artistic anthroponyms of the novel “Red” by Andriy Kokotyukha]. *Linhvistychni doslidzhennia*. Vyp. 48. S. 231–237 [in Ukrainian].
3. Horbach O.S. (2017) Onomastykon ukrainskykh satyrychno-humorystychnykh tekstiv kintsia XX – pochatku XXI stolittia [Onomasticon of Ukrainian satirical and humorous texts of the late 20th – early 21st century]: PhD the author’s abstract: 10.02.01. Ivano-Frankivsk. 20 s. [in Ukrainian].
4. Dotsenko M.V. (2018) Poetonimika modernistskoi ta postmodernistskoi prozy [Poetonyms of modernist and postmodernist prose.]. PhD thesis: 10.02.01. Vinnytsia. 199 s. [in Ukrainian].
5. Karaulov Ju.N. (2009) Aktual’nye problemy sovremennoj lingvistiky [Actual problems of modern linguistics]. Moskva: Flinta. 416 s. [in Russian].
6. Kozlovskaya D.V. (2017) Tekstotvornaya funktsiia topopoetonimiv u romanakh Iren Rozdobudko ta Halyny Vdovychenko [Text-forming function of topopoetonyms in the novels of Iren Rozdobudko and Halyna Vdovychenko.]. *Zapysky z onomastyky*. Odessa. Vyp. 20. S. 136–149 [in Ukrainian].
7. Krupenova T.I. (2017) Osoblyvosti onomastykonu tvoriv Tyny. [Features of the onomasticon of Tina Galyanova’s works.]. *Zapysky z onomastyky*. Odessa. Vyp. 20. S. 149–158 [in Ukrainian].
8. Levchuk I. (2016) Funktsiino-semantychna spetsyfika toponimnoho komponenta poetonimosfery romanu Volodymyra Lysa «Stolittia Yakova» [Functional and semantic specifics of the toponymic component of the poetonymosphere of Volodymyr Lys’s novel “The Age of Jacob”]. *Linhvostylistychni studii*. Lutsk. Vyp. 4. S. 103–113 [in Ukrainian].
9. Moroz O.A. (2015) Onimy v khudozhnomu dyskursi Maksa Kidruka (na materialy romanu «Tverdynia» [Onyms in the artistic discourse of Max Kidruk (based on the novel “Stronghold”]. *Visnyk Donetskoho natsionalnoho universytetu*. Ser. B: Humanitarni nauky. № 1–2. S. 167–172 [in Ukrainian].
10. Pavliuk I. (2020). Ya bachu, vas tsikavyt pitma [I see you are interested in darkness]. 2020. Lviv: Vydavnytstvo staroho leva. 664 s. [in Ukrainian].
11. Yatskiv R. (2017) Imena Boha ta bibliinykh personazhiv u poetychnomu dyskursi Oksany Zabuzhko [Names of God and biblical characters in Oksana Zabuzhko’s poetic discourse]. *Naukovi zapysky Ternopilskoho natsionalnoho pedahohichnoho universytetu im. Volodymyra Hnatiuka*. Ser. Movoznavstvo. Ternopil. Vyp. 1(27). S. 357–361 [in Ukrainian].

PRECEDENT AND BACKGROUND NAMES IN THE ONYM SPACE OF THE OVEL “I SEE YOU ARE INTERESTED IN DARKNESS” BY ILLARION PAVLIUK

Abstract. Precedent and background names are an integral part of the linguistic-cognitive base of the language community. In any text, they form a linguistic and cultural picture of society. In terms of their functional and semantic characteristics, they are close to common names, but remain in the status of proper names, because, despite the semantic transformations, they retain a connection with the bearer of the name. The purpose of the investigation is to analyze the precedent and background names in the novel “I see you are interested in darkness” written by Illarion Pavlyuk. The realization of this goal involves solving the following tasks: to record and systematize the analyzed onomastic units in the analyzed novel; to find out the semantic load of proper names and their significance for the development of the plot, construction of linguistic and literary composition of the work.

About 33% of the novel’s proper names are precedent names, which are represented by source areas: “religion” (15), “literature” (10), “mythology” (8), “cinematography” (8), “music” (7), “art” (4), “history” (3), “medicine” (3), “criminal world” (2), “philosophy” (1), “science” (1). The layer of background onyms (23% of all proper names) is represented in the novel by the names of erg onyms (15), cars (12), food and beverages (6), clothing / brands and other textile products (4), names of social

networks and computer applications (3), currency (2), cigarettes and accessories (2), telephones (1), holidays (1), martial arts (1), television programs and magazines (1).

The analysis of the factual material proves that precedent and background names are connected with various spheres of life, saturate the work with additional imagery, create a vertical context of the work, add a bit of irony to the text and open to the reader the inner world of the hero, his thoughts and experiences. By using precedent names, the author can express his or her subjective opinion about any person, place or event, give a negative or positive assessment. Background names act mostly as a means of concretizing time and space, helping to create the illusion of the real world in the afterlife.

Keywords: onym space, onym, proper name, poetonym, precedent name, background names, literary discourse.

© Фернос Ю., 2021 р.

Юлія Фернос – кандидат філологічних наук, доцент кафедри української та іноземних мов Уманського національного університету садівництва, Умань, Україна; fernosyulia@gmail.com; <https://orcid.org/0000-0002-5157-7702>

Yulia Fernos – Candidate of Philology, Associate Professor of the Ukrainian and Foreign Languages Department, Uman National University of Horticulture, Uman, Ukraine; fernosyulia@gmail.com; <https://orcid.org/0000-0002-5157-7702>

ПРИЗВИСЬКА В ГОВІРКАХ ЗАКАРПАТТЯ: ЛЕКСИКО-СЕМАНТИЧНИЙ ТА СЛОВОТВІРНИЙ АСПЕКТИ (на матеріалі говірки с. Сокирниця Хустського району)

Науковий вісник Ужгородського університету. Серія: Філологія.

Випуск 1 (45)

УДК 811.161.2'373.232.1:811.161.2'282(477.87)

DOI: 10.24144/2663-6840/2021.1(45).477-483

Харківська О. Прізвиська в говірках Закарпаття: лексико-семантичний та словотвірний аспекти (на матеріалі говірки с. Сокирниця Хустського району); кількість бібліографічних джерел – 19; мова українська.

Анотація. Прізвиська українців здавна привертають увагу мовознавців, адже в них захований місцевий колорит, риси характеру та зовнішності людини, її діяльність тощо. А якщо мова йде про прізвиська українців однієї говірки, то це не тільки опис життя, побуту, діяльності людей, а й збереження та фіксація територіальних діалектів, їхніх фонетичних, лексичних, морфологічних, словотвірних рис, а також синтаксичних конструкцій, бо іноді прізвиська українців Закарпаття можуть мати вигляд словосполучень або навіть речень. Тому нашою метою є проаналізувати лексико-семантичний та словотвірний аспекти неофіційних антропонімів говірки села Сокирниця Хустського району Закарпатської області. Основними завданнями є зібрати прізвиська в говірці с. Сокирниця Хустського району Закарпатської області, зробити лексико-семантичний аналіз фактичного матеріалу, виявити словотвірні типи та з'ясувати словотвірні засоби, за допомогою яких утворюються прізвиська в говірках Закарпаття.

Найчисельнішою групою прізвиськ в обстежуваній говірці є назви людей за видом їхньої діяльності чи професією: *Хоружільник, Цир'кунік, Гудачок* (рідше *Гудик*), *Гудачка* тощо.

Окрему групу прізвиськ становлять найменування, отримані людьми від назви батька, матері, діда, чоловіка, дружини тощо, так звані родичівські прізвиська. В обстежуваній говірці ми виявили *патроніми, метроніми, андроніми, прометроніми, гіноніми*.

Загалом в говірці с. Сокирниця Хустського району Закарпатської області ми збрали близько 150 неофіційних найменувань людей, які є невід'ємним культурним та науковим надбанням народу. За такими прізвиськами людина ставала впізнаваною, іноді навіть забували справжнє прізвище, а часто й ім'я. Прізвиська в селах могли отримувати не окремі особи, а цілі родини. Наприклад, у давнину дітей було в сім'ї багато, сини одружувалися, приводили невісток, всі жили на одному великому подвір'ї і отримували спільне прізвище. Прізвиська, які отримувала людина, зберігалися і для наступних поколінь. Люди вже переставали займатися тими видами діяльності, чи взагалі зникали реалії, через які вони отримали прізвище, але неофіційна назва продовжувала «супроводжувати» людину.

Ключові слова: антропоніми, прізвиська, закарпатські говірки, лексико-семантичний та словотвірний аспекти.

Постановка проблеми. У стародавні часи прізвище передувало прізвищу – людина прізвища могла ще не мати, але її потрібно було якось «прозвати» і вона отримувала неофіційну назву. Як зауважує М. Тимошик, «прізвище встановлювалося й офіційно записувалося або на підставі вже існуючого прізвища, або, якщо такого не було, на основі заняття батька або матері: наприклад, у першому випадку – Голопупенко, Брехунець, Плохій, Нудьга; у другому – Коваль, Мельник, Косарчук, Попович тощо...» [Тимошик 2015, с. 149].

Прізвиська українців здавна привертають увагу мовознавців, адже в них захований місцевий колорит, риси характеру та зовнішності людини, її діяльність тощо. А якщо мова йде про прізвиська українців однієї говірки, то це не тільки опис життя, побуту, діяльності людей, а й збереження та фіксація територіальних діалектів, їхніх фонетичних, лексичних, морфологічних, словотвірних рис, а також синтаксичних конструкцій, бо іноді прізвиська українців Закарпаття можуть мати вигляд словосполучень або навіть речень.

Методи та методика дослідження. Під час написання наукової розвідки ми використали метод лінгвогеографії, експедиційний та описовий, як основні. Також у роботі представлено метод кількісних підрахунків та зіставний, що дає можливість

порівнювати неофіційні найменування говірки с. Сокирниця Хустського району Закарпатської області з найменуваннями в інших закарпатських говірках. Використано структурний принцип, за яким встановлено лексико-словотвірні типи та з'ясовано продуктивність суфіксів, що беруть участь у творенні чоловічих та жіночих прізвиськ переважно від субстантивних, ад'єктивних та адвербіальних основ.

Аналіз досліджень. Питанням народної антропонімії присвячено праці Б. Близнюк [Близнюк 2001], Г. Бучко [Бучко 1998, 2002], С. Вербича [Вербич 2005], Л. Кравченко [Кравченко 2009], М. Лесюка [Лесюк 1998], Р. Осташа [Осташ 2001], Є. Черняхівського [Черняхівська 1975] та ін. Фундаментальні дослідження прізвиськ представлено у працях Н. Павликівської [Павликівська 2011], П. Чучки [Чучка 2008], Н. Федотової [Федотова 2008], В. Чабаненка [Чабаненко 2005], Н. Шульської [Шульська 2011] та інших. Антропонімію (зокрема прізвиська) одного села описали М. Наливайко [Наливайко 2012], М. Тимошик [Тимошик 2015].

Найдетальніше прізвища, імена та прізвиська закарпатців описав П. Чучка, який зокрема і викремив найхарактерніші ознаки неофіційних найменувань людей:

1. Прізвисько – не основна, а додаткова, необов'язкова назва для кожної людини;

2. Людина здебільшого отримує прізвисько не по спадковості і не при народженні, а тільки з часом, коли в неї встигнуть проявитися вже якісь характерні риси;

3. Прізвисько протягом тривалого часу зберігає апелювативне значення, є характеристичною одиницею, а отже, має вторинну номінацію;

4. Сфера використання прізвиськ дуже вузька, має локальний характер, обмежена сферою використання (притаманна, в основному, для розмовно-побутового стилю) [Чучка 2008, с. 155].

Мета статті – проаналізувати лексико-семантичний та словотвірний аспекти неофіційних антропонімів говірки села Сокирниця Хустського району Закарпатської області. Основними завданнями є зібрати прізвиська в говірці с. Сокирниця Хустського району Закарпатської області, здійснити лексико-семантичний аналіз фактичного матеріалу, виявити словотвірні типи та з'ясувати словотворчі засоби, за допомогою яких утворюються прізвиська в говірках Закарпаття.

Виклад основного матеріалу. Детальніше ми зупинимося на лексико-семантичній та словотвірній характеристиці українських прізвиськ у говірці села Сокирниця Хустського району Закарпатської області.

Говірка с. Сокирниця належить до говірок давньої формації і вже неодноразово ставала об'єктом дослідження українських мовознавців. Зокрема І.В. Сабадош уклав Словник закарпатської говірки с. Сокирниця Хустського району [Сабадош 2008], Й.О. Дзензелівський використав лексику с. Сокирниця при укладанні Діалектологічного атласу [Дзензелівський 1958–1993], П.П. Чучка при написанні дисертації аналізував прізвиська та прізвиська в говірках Закарпаття, зокрема і в с. Сокирниця [Чучка 2008], О.В. Харківська, досліджуючи суфіксальний словотвір апелювативних іменників у говірках Закарпаття, також опрацювала фактичний матеріал з говірки с. Сокирниця [Харківська 2015]

Наймення людей у говірках Закарпаття залежить від багатьох факторів, зокрема від місцевості, яку вони населяють, від виду та роду заняття, від фаху, від зовнішніх рис, часто носії прізвиськ отримували їх від імені батька, матері, бабусі тощо.

Найчисельнішою групою прізвиськ в обстежуваній говірці є назви людей за їхньою діяльністю чи професією: *Хо'рушілник* (*хурушілник* 'кастратор' [ССк 2008, с. 404]), *Цир'кунік* (*цир'кунік* 'паламар, який також прислужує в церкві' [ССк 2008, с. 407]), *Гудачок* (рідше *Гудик*), *Гудачка* (*гудачок* 'музикант, переважно скрипаль' [ССк 2008, с. 53]), *Пічка́р'* (мн. *Пічка́р'і*) (у говірках Закарпаття апелюватив *пічка́р'* має кілька значень: 'пічник', 'лежебока', 'кирпоноса людина', 'вид риби', 'вид коржа' [Чучка 2008, с. 410]). Первісно прізвисько *Пічка́р'* отримав чоловік, який професійно майстрував печі. У говірці села Сокирниця Хустського району апелюватив *пічка́р'* має ще й застаріле значення 'прямокутний виріб з прісного тіста, спечений на плиті і використовуваний замість хліба' [ССк 2008, с. 232]. Прізвисько *Пічка́р'* могло бути

пов'язане ще й з тим, що люди були дуже убогі і вживали в основному в їжу *пічка́р'і* замість хліба; *Чи'жма́р'* (*чи'жма́р'* 'швець' [ССк 2008, с. 416]), *Бо́хте́рка* 'жінка, виконувала обов'язки листоноші' (пор. у Словнику І. Сабадоша *бо́хте́р*, заст. 'посильний сільської управи'; угор. *bakter* 'нічний сторож' [ССк 2008, с. 30]), *Пошта́р'*, *Пошта́р'ка* (*пошта́р'* 'лістоноша'), *Кова́ч* (*кова́ч* 'коваль' [ССк 2008, с. 146]). У говірці села Сокирниця Хустського району поширеним є і прізвисько *Кова́ч*, і прізвисько *Кова́ч*, де наголос зберігається на суфіксі *-ач*, тоді як прізвисько *Кова́ч* в українських говірках Закарпаття має рухомий наголос [Чучка 2005, с. 272]), *Парихма́хир'ка* / *Та́н'а Парихма́хир'ка* (це була перша жінка в селі, яка почала займатися перукарською справою і навіть відкрила свій салон), *Бо́ута́ш* (*бо́ута́ш* 'крамар, продавець' [ССк 2008, с. 27]), *Коша́н*, *Коша́нка* (його дружина) (*Коша́н* першим у селі мав кіш для кукурудзи [Чучка 2008, с. 196]), *Горшча́р'* (виготовляв каштрулі), *Ме́льник* (від апелюватива *ме́льник* 'мельник' [ССк 2008, с. 170]). Раніше, чоловіки, які працювали у млині, де всі ходили розмелювати борошно, були у великій пошані серед людей і того, хто був головним згодом прозвали *Ме́лничок*, пізніше прізвисько передавалося і його дітям. Дружина отримувала прізвисько *Ме́лничка*, *Ме́л:ичка* або *Мелника́н'а*. Зазвичай неофіційна назва *Мелника́н'а* набиравала дещо зневажливої форми), *Гу́цул* (прізвисько отримав чоловік через те, що їздив у Рахівський район у село Лазіщина за деревиною і сплавав її боками р. Тисою до Сокирниці, а в Рахівському районі людей вже в той час називали гуцулами. От він вдома, розповідаючи про те, що людей у тій місцевості називали гуцулами, і сам отримав прізвисько *Гу́цул*, яке передається вже майже п'ятому поколінню).

Другою за чисельністю є група прізвиськ, які складають назви людей за внутрішніми рисами: *Н'і́м'і́ч'*, можливо, прізвисько походить від апелюватива *ні́мий* 'німий' [ССк 2008, с. 208], *Баланка́ч* (*баланка́ч* 'нікудишня, непутяща людина; нікчема' [ССк 2008, с. 19]), *Пасу́л'ка*, *Пасу́л'ка́н'а* (дуже любив їсти квасолу, в основі значення апелюватив *пасу́л'і* 'страва з квасолі' [ССк 2008, с. 219]), *Лашка́р'* (прізвисько отримали через те, що весь час їли *лашка́ з молоком* – *ку́л'ко до нийі не пуйду та їсе лашка́ з молоком*), *Р'і́пки Сє́рбати* (жителі розповідають, що жінка, яка отримала таке прізвисько, працюючи у колгоспі, завжди брала з собою на обід їсти *р'і́пки сє́рбати* (картопляний суп, заправлений сметаною, молоком) – *она́ їсе бра́ла у калхо́з р'і́пки сє́рбати*. Згодом таке прізвисько отримали діти, онуки і вже правнуки), *Чока́н'ош* (етимологія прізвиська *Чока́н'ош* сягає найдавніших часів. За розповідями носіїв говірки – чоловіки однієї родини були надзвичайно неврівноваженими, весь час вступали у сварки, бійки з односельцями, а головною зброєю у них був *чока́н* 'кирка' [ССк 2008, с. 417] – *оні́ фу́рт с:чока́нами ході́ли; вбз'му чока́н та рбзбб'у ти голо'ву*. Можливо, в основі слова лежить ще й інше значення – дурнуватий, від *чо́кнутий* 'дурний', бо у розмові жителі згадували й таке: *та ун чо́кнутий*

быў), *Студин'ак* (*Студин'ачка*) (весь час йому було холодно).

Третьою є група найменувань людей за їх соціальним станом: *Халош*, *Халошка* (за розповідями респондентів це були найбідніші люди на селі), *Богач* (мн. *Богачі* (був одним з найбагатших на селі; від апелятива *богач* 'багата заможна людина' [ССк 2008, с. 27]). У Хустському районі поширене не тільки прізвище *Богач*, але і прізвище (див. ще [Чучка 2005, с. 74]); *Мад'ар* (прізвище *Мад'ар* відносимо саме до назв за соціальним станом людей, бо *Мад'арами* їх у с. Сокирниця прозвали через багаті статки. У Словнику І. Сабадоша знаходимо спогади людей: *Мад'аром* *прузвали* *иче* *п'рад'іда*, *бо в:ун уб'увс'а в нуві ч'їжмы та при л'юд'ох с'а з'ачав хваліти: «Такій им си, йак мад'ар!»*, *та так с'а за ним тай за йог'о вс'ов фамелійов і встало* [ССк 2008, с. 165]. У селі Новоселиця Міжгірського району прізвище *Мад'ар*, за П. Чучкою, віднесено до назв за вчинками, звичками та пригодами носія, бо має значення – «колись служив у *мадяра*» [Чучка 2008, с. 191]).

Четверта група об'єднує назви людей за зовнішніми ознаками (зріст, вага, колір шкіри, волосся, форма носа та розмір вух тощо): *Кучер'аўка* (*Мар'їка Кучер'аўка*) (*кучер'аўка* 'кучерява дівчина або жінка' [ССк 2008, с. 208]), *Тушин'ак* (*тушин'ак* 'тучний чоловік' [ССк 2008, с. 356]), *То'устін'кый*, *То'устін'ка* (від прикметника *товстий*), *Хроман* (*хроман* 'чоловік, який кульгає, шкандибає' [ССк 2008, с. 405]), *Сл'ітин'кый* (прізвище отримав ще дід, який погано бачив і весь час ходив в окулярах, а згодом його прізвище успадкував і син, й онуки, і вже правнуки), *Чорнін'кый* (чоловік був темної зовнішності, суттєво відрізнявся від інших жителів), *Дупелник* (від апелятива *дуб*, чоловіки в родині були міцні і високі на зріст, як дуби), *Котик* (чоловік, який зовні був схожий на kota), *Хроман* (хромий чоловік, у говірці широко побутує ще апелятив *хроман* 'чоловік, який кульгає, шкандибає' [ССк 2008, с. 405]).

П'ятою групою є назви людей за територіальною ознакою: *Буковінка* (жінка, яка була з Буковини, але проживала на Закарпатті у с. Сокирниця), *Ле'лік*, *Ле'ликан'а* (дружина *Ле'лика*) (чоловік був родом із Велятина Хустського району, а велятинців у Сокирниці називали *лилікамі* 'металіками, кажанами' [ССк 2008, с. 160; Чучка 2008, с. 194]), *Американтошка* (жінка, яка колись поїхала на заробітки до Америки, пізніше і її чоловіка прозвали *Американтош*, хоч він до Америки на заробітки і не їздив).

Окрему велику групу прізвищ становлять найменування, отримані людьми від назви батька, матері, діда, чоловіка, дружини тощо, так звані родичівські прізвища. П. Чучка, оперуючи уже термінами, які свого часу подав В. Німчук у праці «Українська ономастична термінологія» [Німчук 1966, с. 38], доповнив її, вважаючи, що чотирьох розрядів родичівських прізвищ недостатньо: патроніми (від грец. *πατήρ* – батько), метроніми (від грец. *μήτηρ* – мати), гінеконіми (від грец. *γυνή* –

дружина) та андроніми (від грец. *άνηρ* – чоловік). Нові терміни П. Чучка так само утворює від грецьких коренів і розширює їх до дев'яти: «патроніми – прізвища за назвою батька (від грец. *ατήρ* – батько), метроніми – прізвища за назвою матері (від грец. *μήτηρ* – мати), пропатроніми – прізвища за назвою діда (від грец. *προπατήρ* – дід), прометроніми – прізвища за назвою баби (від грец. *προμήτηρ* – баба), андроніми – прізвища за назвою чоловіка (від грец. *άνηρ* – чоловік), гінеконіми – прізвища за назвою дружини (від грец. *γυνή* – дружина), гіноніми – прізвища за назвою сина (від грец. *υιός* – син), гамброніми – прізвища за назвою зятя (від грец. *γαμβρός* – зять), аделфоніми – прізвища за назвою брата (від грец. *αδελρός* – брат)» [Чучка 2008, с. 205]. В обстежуваній говірці вдалося виявити *патроніми*, *метроніми*, *андроніми*, *прометроніми*, *гіноніми*. Звичайно, у майбутньому фактичний матеріал може бути доповнений, відповідно можуть наповнитися й інші групи.

Патроніми – прізвища за назвою батька: *Мітрик* (від власного імені *Дмитро*, якого в селі Сокирниця Хустського району звали *Мітро*, а згодом його сина прозвали *Мітриком*, *Цил'о Мітрику*), *Мі'кі'ч:ук* (часто такі прізвища вживалися з апелятивом – *д'ідо Мі'кі'ч:ук*. Прізвище утворене від власного імені батька, якого звали *Микита*, а сина вже прозвали *Мі'кі'ч:уком*), *Мі'хайл'ук*, (батька звали *Михайло*, а син згодом отримав прізвище *Мі'хайл'ук*), *Мі'хайліш* (теж від імені батька, син *Мі'хайла* – *мал'ї Мі'хайліш*. У батька було шість синів, відповідно в селі їх прозвали *Мі'хайліш*), *Шчэфанка* (батька звали *Шчэфан*, діал. *Шчэфан*, а доньку прозвали *Шчэфанка*), *Чопик* (прізвище його батька було *Чуп*), *Фідур'ук*, *Фідур'учка* (батька звали *Федір*. Жіноче прізвище могло утворитися як від імені батька, так згодом і від прізвища вже чоловіка), *Ігнат'ук* (син *Ігната*), *Лу'чій* (син *Луки*).

Метроніми – прізвища за назвою матері: *Нас'т'ук* (син отримав прізвище за іменем матері, яку звали *Настя*). Таке прізвище поширене і в говірці с. Драгово Хустського району [Чучка 2008, с. 205]. В обстежуваній говірці фіксуємо *Параскун* і *Парас'ук* (син отримав прізвище від імені матері, яку звали *Параскою*), але прізвища мають різні родини. Одних прозвали *Парас'уками*, а інших – *Параскунами*.

Андроніми – прізвища за назвою чоловіка: *Гаврил'їха* (чоловіка звали *Гаврило*, відповідно жінку його прозвали *Гаврил'їхою*), *Мі'хайл'учка* (дружина *Мі'хайл'ука*, відповідно прізвище отримала вже від прізвища чоловіка, який свого часу від батька), *Чопікан'а* (дружина *Чопі'ка*), *Хроман'а* (дружина *Хроман'а*).

Прометроніми – прізвища за назвою баби: *Іван'Бабіч:ин* (прізвище отримали від прізвища баби – *Бабич*), *Мар'їка Шімочина* (баба *Шімочка*, офіційне прізвище мала *Шімочка*). Такі прізвища набувають ознак присвійних прикметників.

Гіноніми – прізвища за назвою сина: *Кокеран'а* (діти в школі прозвали однокласника *Кокера* і в майбутньому матір прозвали *Кокеран'а*,

але, на жаль, значення цього прізвища втрачено).

Окремо ще виділяємо назви, утворені від прізвища людини: *Фант'ік* (від прізвища *Фанта*, переважно так називали уже сина, батько якого носив прізвище *Фанта*), *Фречкунік* (від прізвища *Фречка*, а сина і вже його дітей у селі прозвали *Фречкуніками*), *Копанчук* (від прізвища *Копанський*). Творення таких прізвищ у говірці с. Сокирниця є продуктивним і до сьогодні.

У говірці села Сокирниця фіксуємо прізвища, які не завжди можна віднести до однієї з груп, наприклад: *Кепиш*, *Кепишка*. За розповідями жителів села Сокирниця, жінку або чоловіка, які жили *за штрэком* (залізнична колія), прозвали *Кепишами*. У Словнику І. Сабадоша знаходимо ще значення слова *кепеш* 'неохайна, погано й дивно одягнена людина; посміховисько' [ССк 2008, с. 141]. Можливо, формування прізвища пов'язане також і з апелятивом. Такі прізвища як *Корнелка*, *Кокеріха* втратили мотивацію і зараз важко встановити їхнє походження. Щодо прізвища *Кокеріха*, то остаточно його походження не вдалося з'ясувати. *Кокеріха* ймовірно походить від спільного кореня *к'юкер* 'бінокль' [ССк 2008, с. 155]. За однією з версій жителів села Сокирниця *Кокеріха* була стара жінка, яка важко пересувалася, майже не виходила на вулицю, а весь час сиділа біля вікна і дивилася, *йак* у *к'юкер*, згодом її прозвали *Кокеріха*. За іншою версією, діти в школі прозвали однокласника *Кокера* і в майбутньому матір прозвали *Кокеран'а* (див. **гіноніми**). Ще одне прізвище *Корнелка* теж не має прозорої етимології, але у словнику І. Сабадоша знаходимо апелятив *корнел*, спорт., заст. 'кутовий удар у футболі' [ССк 2008, с. 141], можливо, прізвище утворилося вже від апелятива. П. Чучка зафіксував прізвище *Королік* (с. Брід) – намагався верховодити в селі [Чучка 2008, с. 186], у с. Сокирниця фіксуємо давнє прізвище *Корнел*, від якого теж могло утворитися прізвище. Не менш цікавими є прізвищами *Пір'ійка* та *Пінкис*. Це архаїчні неофіційні найменування, які пов'язані з проживанням на території Закарпаття євреїв. *Пінкис* та *Пір'ійка* отримали свої прізвища через те, що залишилися в будинках, у яких колись проживали євреї *Пінкис* та *Пір'ійка*.

Також цікавим є прізвище *Іванкєвич*, *Іванкєвичка* (його дружина), воно не має довгої історії, але утворено від злиття двох частин – імені та по батькові – *Іван Іванович*. Таким чином виникло одне прізвище, згодом і його дружину прозвали *Іванкєвичка*, і дітей, і вже онуків називають таким прізвищем.

У говірці функціонують також прізвища, які люди отримували через розумові відхилення або через те, що при народженні не мали батька. Такі прізвища мали переважно негативний характер і вже сьогодні дуже важко з'ясувати походження таких найменувань. Нам вдалося зафіксувати два прізвища – *Йурканка* та *Шішн'ац'атыї*, які й справді мають досить непрозору етимологію у говірці. *Йурканка* утворено від імені *Юрій* (*Юра*). Виявляється, що тих дітей, які не мали батька на-

зивали *Йура*, ймовірно, що дівчинку так прозвали за аналогією до чоловічого імені, бо вона не мала ні батька, ні чоловіка, а отже не було звідки успадкувати таке найменування. Жінка мала незначні розумові відхилення, все життя прожила сама у маленькій хатині, не маючи ні чоловіка, ні рідних, і ні з ким особливо не спілкувалася. Інше прізвище – *Шішн'ац'атыї* (*Тонії Шішн'ац'атыї*). Етимологія цього прізвища теж не прозора, адже ніхто з жителів не може однозначно сказати, чому його так прозвали. Розповідають, що у сім'ї було багато дітей, ймовірно він був шістнадцятим, але поряд з тим чоловік мав розумові відхилення, весь час їздив на велосипеді туди-сюди, без потреби.

Особливої уваги заслуговують новоутворені прізвища в говірці с. Сокирниця: *Боб* (прізвище його *Єрохов*, для мовлення населення було співзвучне з апелятивом *горох* – квіткова рослина з родини бобових, відповідно так виникло прізвище *Боб*); *Віцин*, *Бж'к*, отримали прізвища за схожістю до героїв мультфільмів та кіно; прізвище *Маст'ерок* має досить непрозору етимологію, за однією з версій, це хлопець, яким було легко керувати, він піддавався впливу. Такі прізвища характерні для найменування молодшого покоління.

Щодо характеристики способів словотворення неофіційних назв у говірці с. Сокирниця Хустського району, то окремо розглянемо творення чоловічих та жіночих (які переважно утворені від чоловічих імен, прізвищ та прізвищ) прізвищ. Аналіз фактичного матеріалу показує, що прізвища утворюються в основному двома способами – лексико-семантичним та морфологічним. Значна частина прізвищ в основі має апелятив, тобто вони онімізувалися (*Чи'жмар'*, від апелятива *чи'жмар'* 'швець', *Мєлник*, від апелятива *мєлник* 'мельник', *Бохтерка* 'жінка, виконувала обов'язки листоноші', від апелятива *бохтер*, заст. 'посильний сільської управи' та багато інших). Морфологічний спосіб представлений переважно суфіксальним творенням. Лексико-словотвірні типи прізвищ та власне продуктивність самих суфіксів схожі до словотвірних типів апелятивів.

Чоловічі прізвища утворюються переважно від іменних, рідше від прикметникових та дієслівних основ.

Суфікси, які беруть участь у творенні прізвищ від субстантивних основ: **-ар** / **-ар'**: *Пічка́р'*, *Пошта́р'*, *Чи'жма́р'*; **-аш** / **-ош**: *Бо'у́таш*, *Бу́ндош*, *Йа́йкош*, *Ро́нд'ош* (вживалося переважно у множині *Ро́нд'ош'і*), *Чока́н'ош*. Угорський суфікс широко розповсюджений у говірці села Сокирниця як в апелятивах (*полю́каш*, *диско́текош*, *сві́н'ош*, *соро́чкаш*), так і у антропонімах. Він бере участь у творенні імен (*А́драш* / *О́ндраш* (угорського походження) (неофіційних)), прізвищ (*Сабадош*, *Караби́ньош*, *Лукаш*, *Добош*, *Сакалош*, *Палінкаш*, *Дудаш* та прізвищ; **-иш**: *Михаї́лиш*; **-ник**: *Цир'ку́нік*; **-ок**: *Гудачо́к*, *Козачо́к*; **-ук**: *Парас'у́к*, *Нас'т'у́к*, *Рачку́н*, *Ігнат'у́к тощо*). Найпродуктивнішим є суфікс **-ар** / **-ар'**.

Суфікси, які беруть участь у творенні прізви-

виськ від ад'єктивних основ: **-ан:** *Хромán;* **-ак:** *Тушн'ák.*

Суфікси, які беруть участь у творенні призвиськ від адвербіальних основ: **-ач:** *Ковáч, Балан-káч;* **-іник:** *Хо'ро'иш'нік.*

Переважають чоловічі призвиська, що утворені від субстантивних основ. Рідше знаходимо призвиська прикметникового типу: *Чорнін'кый, Чурій, Ш'ишац:áтый, То'встін'кый, Сл'іпін'кый.*

Жіночі призвиська утворюються в основному від чоловічих імен, призвиськ, рідше прізвищ. Найпродуктивнішими словотворчими засобами є суфікси **-к-а:** *Кóрнелка* (від *Кóрнел*), *Йуркánка* (від *Йуркán*), *Михаїл'úчка* (від *Михаїл'úk*), *Шчéфанка* (від *Шчéфан*), *По'пір'иш'áчка* (від *По'пір'иш'ák*), *Поштáр'ка* (від *Поштáр'*), *Фідур'úчка, Марушкíйка* (*Марушкíй*), *Н'áмиш* (*Н'áмишка*), *Кéтишка* (*Кéтиш*), *Фéдорка* (від *Федір*), *Бóхтерка* (розносила пошту, листівки), *Дійсемка, Кóндичка* (від *Кóндик*), *Гúдичка* (від *Гúдик*), *Бúголка* (від *Бúгол*), *Ші́монка* (від *Ші́мон*), *Слиáнка, Студин'áчка* (від *Студин'ák*); **-ан'-а:** *Мушул'án'а, Марішчукán'а, Мікіч:укán'а,*

Козачкán'а, Міц'укán'а, Гро'ўзán'а, Пасул'кán'а, Кокерán'а, Мелникán'а, Леликán'а; -их-а: *Мацелíха* (від *Мацéла*), *Гаврилíха.* Словотворчий засіб в основному приєднувався до чоловічого прізвиська, рідше прізвища або імені.

Висновки. У говірці с. Сокирниця Хустського району Закарпатської області ми зібрали близько 150 неофіційних найменувань людей, які є невід'ємним культурним та науковим надбанням народу. За такими прізвишками людина ставала впізнаваною, іноді навіть забували справжнє прізвище, а часто й ім'я. Прізвиська в селах могли отримувати не окремі особи, а цілі родини. Наприклад, у давнину дітей було в сім'ї багато, сини одружувалися, приводили невісток, всі жили на одному великому подвір'ї і отримували спільне прізвище. Прізвиська, які отримувала людина, зберігалися і для наступних поколінь. Люди вже переставали займатися тими видами діяльності, чи взагалі зникли реалії, через які вони отримали прізвище, але неофіційна назва продовжувала «супроводжувати» їх.

Література

1. Близнюк Б., Будз М. Сучасні гуцульські прізвиська. *Наукові записки. Серія «Мовознавство»*. 2001. С. 93–95.
2. Бучко Г.Є., Бучко Д.Г. Народно-побутова антропонімія Бойківщини. *Linguistica slavica: Ювілейний збірник на пошану І.М. Железняк*. Київ: Київ, 2002. С. 3–14.
3. Бучко Г.Є., Бучко Д.Г. Неофіційні та сімейно-родові іменування в сучасній антропонімії Бойківщини. *Przewidka i przydomki w językach słowiańskich. Część 1.* / Pod redakcją Stefana Warchola. Lublin: Wydawnictwo Uniwersytetu Marii Curie-Skłodowskiej, 1998. S. 59–69.
4. Вербич С.О. Деякі прізвища і прізвиська українців з погляду походження. *Актуальні питання антропонімії: зб. мат. наук. читань пам'яті Ю.К. Редька* / Відп. ред. І.В. Єфименко. Київ, 2005. С. 56–62.
5. Дзензелівський Й.О. Лінгвістичний атлас українських народних говорів Закарпатської області УРСР (України). Ч. I–III. Ужгород, 1958–1993.
6. Кравченко Л.О. Сучасні прізвиська Полтавщини. *Studia Slavistica*. Випуск 9: Ономастика. Антропоніміка: зб. наук. ст. / Упоряд. і відп. ред.: С. Пахомова, Я. Джоганик. Ужгород: В-во Олександри Гаркуші, 2009. С. 150–158.
7. Лесюк М. Прізвиська жителів гуцульських сіл. *Przewidka i przydomki w językach słowiańskich. Część 1.* / Pod redakcją Stefana Warchola. Lublin: Wydawnictwo Uniwersytetu Marii Curie-Skłodowskiej, 1998. S. 27–240.
8. Наливайко М. Неофіційна антропонімія сучасного села. *Вісник Львівського університету. Серія філологічна*. 2012. Випуск 56. Частина 1. С. 340–346.
9. Німчук В.В. Українська ономастична термінологія (проект). *Повідомлення Української ономастичної комісії*. Вип. 1. Київ, 1966. С. 24–43.
10. Остап Р.І. Із життя сучасних українських прізвищ. 2. *Українське і слов'янське мовознавство*. № 4 (138). Ужгород, 2001. С. 408–412.
11. Павликівська Н.М. Питання української псевдонімії ХХ століття. Вінниця: Глобус-прес, 2011. 386 с.
12. Сабодош І.В. Словник закарпатської говірки села Сокирниця Хустського району. Ужгород: Ліра, 2008. 480 с.
13. Тимошик М. Прізвища і прізвиська одного села: історія, етимологія, класифікація. *Українознавство*. № 3 (56). 2015. С. 148–160.
14. Федотова Н.М. Сучасні прізвиська Луганщини: когнітивна прагматика творення тексту оніма: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук: 10.02.01 – українська мова. Харків, 2008. 20 с.
15. Харківська О.В. Суфіксальний словотвір апелятивних іменників в українських говорах Закарпаття: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук: 10.02.01 – українська мова. Львів, 2015. 20 с.
16. Чабаненко В.А. Прізвиська Нижньої Наддніпрянщини: у 2-х кн. Запоріжжя, 2005.
17. Черняхівська Є.М. Про одну з особливостей української антропонімії (колективні прізвиська). *Вісник Львівського університету ім. І. Франка. Серія філологічна*. Вип. 9.1975. С. 62–65.
18. Чучка П. Антропонімія Закарпаття. Ужгород, 2008. 672 с.

19. Шульська Н.М. Неофіційна антропонімія Західного Полісся: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук: 10.02.01– українська мова. Луцьк, 2011. 20 с.

References

1. Blyzniuk B., Budz M. (2001) Suchasni hutsulski prizrivyska [Modern Hutsul Nicknames]. *Naukovi zapysky. Seriiia «Movoznnavstvo»*. S. 93–95 [in Ukrainian].
2. Buchko H. Ye., Buchko D. H. (2002) Narodno-pobutova antroponimiia Boikivshchyny [Folk and Household Anthroponymy of Boykivshchyna]. *Linguistica slavica: Yuvileinyi zbirnyk na poshanu I.M. Zheliezniak*. Kyiv: Kyi. S. 3–14 [in Ukrainian].
3. Buchko H. Ye., Buchko D. H. (1998) Neofitsiini ta simeino-rodovi imenuvannia v suchasni antroponimii Boikivshchyny [Informal and Family Names in Modern Anthroponymy of Boykivshchyna]. *Przezviska i przydomki w językach słowiańskich. Część 1.* / Pod redakcją Stefana Warchola. Lublin: Wydawnictwo Uniwersytetu Marii Curie-Skłodowskiej. S. 59–69 [in Ukrainian].
4. Verbych S. O. (2005) Deiaki prizrivyshcha i prizrivyska ukrainsiv z pohliadu pokhodzhennia [Some Surnames and Nicknames of Ukrainians in Terms of Origin]. *Aktualni pytannia antroponimiki: zb. mat. nauk. chytan pamiaty Yu. K. Redka / Vidp. red. I. V. Yefymenko*. Kyiv. S. 56–62 [in Ukrainian].
5. Dzendzelivskiy Yo. O. (1958–1993) Linhvistychnyi atlas ukrainskykh narodnykh hovoriv Zakarpatskoi oblasti URSS (Ukrainy) [Linguistic Atlas of Ukrainian Folk Patoises of Transcarpathian region of the Ukrainian SSR (Ukraine)]. Ch. I–III. Uzhhorod [in Ukrainian].
6. Kravchenko L. O. (2009) Suchasni prizrivyska Poltavshchyny [Modern Nicknames of Poltava Region]. *Studia Slavistica. Vypusk 9: Onomastyka. Antroponimika: zb. nauk. st. / Uporiad. i vidp. red.: S. Pakhomova, Ya. Dzhoganyk*. Uzhhorod: V-vo Oleksandry Harkushi. S. 150–158 [in Ukrainian].
7. Lesiuk M. Prizrivyska zhyteliv hutsulskykh sil [Nicknames of the Inhabitants of Hutsul Villages]. *Przezviska i przydomki w językach słowiańskich. Część 1.* / Pod redakcją Stefana Warchola. Lublin: Wydawnictwo Uniwersytetu Marii Curie-Skłodowskiej, 1998. S. 227–240 [in Ukrainian].
8. Nalyvaiko M. (2012) Neofitsiina antroponimiia suchasnoho sela [Informal Anthroponymy of Modern Village]. *Visnyk Lvivskoho universytetu. Seriiia filolohichna. Vypusk 56. Chastyna 1.* S. 340–346 [in Ukrainian].
9. Nimchuk V. V. (1966) Ukrainska onomastychna terminolohiia (proekt) [Ukrainian Onomastic Terminology (project)]. *Povidomlennia Ukrainskoi onomastychnoi komisii. Vyp. 1.* S. 24–43 [in Ukrainian].
10. Ostash R. I. (2001) Iz zhyttia suchasnykh ukrainskykh prizrivysk. 2 [From the Life of Modern Ukrainian Nicknames]. *Ukrainske i slovianske movoznavstvo. № 4 (138)*. Uzhhorod. S. 408–412 [in Ukrainian].
11. Pavlykivska N. M. (2011) Pytannia ukrainskoi psevdonimii XX stolittia [Issues of Ukrainian Pseudonymy of the Twentieth Century]. Vinnytsia: Hlobus-pres. 386 s. [in Ukrainian].
12. Sabadosh I. V. (2008) Slovyk zakarpatskoi hovirky sela Sokyrnytsia Khustskoho raionu [Dictionary of the Transcarpathian Patois of Sokyrnytsia village, Khust district]. Uzhhorod: Lira. 480 s. [in Ukrainian].
13. Tymoshyk M. (2015) Prizrivyshcha i prizrivyska odnoho sela: istoriia, etymolohiia, klasyfikatsiia [Surnames and Nicknames of a Village: History, Etymology, Classification]. *Ukrainoznavstvo. № 3 (56)*. S. 148–16 [in Ukrainian].
14. Fiedotova N. M. (2008) Suchasni prizrivyska Luhanshchyny: kohnityvna prahmatyka tvorennia tekstu onima [Modern Nicknames of Luhansk Region: Cognitive Pragmatics of Onym Text Formation]: avtoref. dys. na zdobuttia nauk. stupenia kand. filol. nauk: 10.02.01 – ukrainska mova. Kharkiv. 20 s. [in Ukrainian].
15. Kharkivska O. V. (2015) Sufiksalni slovtvir apeliativnykh imennykiv v ukrainskykh hovorakh Zakarpattia [Suffix word-formation of appellation nouns in Ukrainian patoises of Transcarpathia]: avtoref. dys. na zdobuttia nauk. stupenia kand. filol. nauk: 10.02.01 – ukrainska mova. Lviv. 20 s. [in Ukrainian].
16. Chabanenko V. A. (2005) Prizrivyska Nyzhnoi Naddnyprianshchyny [Nicknames of the Lower Dnieper Region]: u 2-kh kn. Zaporizhzhia [in Ukrainian].
17. Cherniakhivska Ye. M. (1975) Pro odnu z osoblyvostei ukrainskoi antroponimii (kolektyvni prizrivyska) [On One of the Features of Ukrainian Anthroponymy (collective nicknames)]. *Visnyk Lvivskoho universytetu im. I. Franka. Seriiia filolohichna. Vyp. 9.* Lviv. S. 62–65 [in Ukrainian].
18. Chuchka P. (2008) Antroponimiia Zakarpattia [Anthroponymy of Transcarpathia]. Uzhhorod. 672 s. [in Ukrainian].
19. Shulska N. M. (2011) Neofitsiina antroponimiia Zakhidnoho Polissia [Unofficial Anthroponymy of Western Polissya]: avtoref. dys. na zdobuttia nauk. stupenia kand. filol. nauk: 10.02.01– ukrainska mova. Lutsk. 20 s. [in Ukrainian].

NICKNAMES IN TRANSCARPATHIAN PATOISES: LEXICAL-SEMANTIC AND WORD-FORMING ASPECTS (Based on the Patois of Sokyrnytsia Village, Khust District)

Abstract. The nicknames of Ukrainians have long been attracting the attention of linguists, hiding the local flavor, traits of the character, person's appearance, their activities etc. Considering the Ukrainian nicknames of one patois, then it is not only the description of life, a person's household activities, but also the preservation and fixation of territorial dialects, their phonetic, lexical, morphological, word-forming features and syntactic constructions. The nicknames of Ukrainians of Transcarpathia might resemble the phrases or even sentences.

Therefore, the goal of the study is to analyze the lexical-semantic and word-forming aspects of non-official anthroponyms of Sokyrnytsia patois (Khust district, Zakarpattia region). The basic tasks are to collect the nicknames of Sokyrnytsia patois (Khust district, Zakarpattia region), to perform lexical and semantic analyses of the material, to identify word-forming types and to find out the word-forming means by which nicknames are formed in the dialects of Zakarpattia.

The most numerous group of nicknames in the patois under consideration is represented by the names of people formed after their activity or profession: Hourushil'nyk, Tsyrukunik, Hudachok (rarely Hudyk), Hudachka, etc.

A separate group of nicknames consists of those obtained by people after the names of father, mother, grandfather, husband, wife, etc., the so-called relative nicknames. In the patois under consideration we have fixed patronyms, metronyms, andronyms, prometronyms, gynonyms.

In general, in the Sokyrnytsia patois (Khust district, Zakarpattia region), we have collected about 150 non-official names of people being their integral cultural and scientific heritage. With such nicknames, a person became known, and might even forget his real name. Nicknames in the villages could be given not to individuals, but to the whole families.

In ancient times, for example, there were many children in the family, sons got married, all the family lived together and received a common nickname. These nicknames were preserved for future generations. People were no longer engaged in those activities, or the realities through which they received the nickname disappeared, but the unofficial name continued to “accompany” the person.

© Харківська О., 2021 р.

Олеся Харківська – кандидат філологічних наук, доцент кафедри української мови Ужгородського національного університету, Ужгород, Україна; olesya.kharkivska@uzhnu.edu.ua; <https://orcid.org/0000-0002-8145-8069>

Olesya Kharkivska – Candidate of Philology, Associate Professor of the Ukrainian Language Department, Uzhhorod National University, Uzhhorod, Ukraine; olesya.kharkivska@uzhnu.edu.ua; <https://orcid.org/0000-0002-8145-8069>

МІКРОТОПОНІМІКОН СЕЛА ЗАРУДДЯ КРАСИЛІВСЬКОГО РАЙОНУ ХМЕЛЬНИЦЬКОЇ ОБЛАСТІ

Науковий вісник Ужгородського університету. Серія: Філологія.

Випуск 1 (45)

УДК 811.161.2'373.7

DOI: 10.24144/2663-6840/2020.1(45).484–491

Царалунга І. Мікротопонімикон села Заруддя Красилівського району Хмельницької області; кількість бібліографічних джерел – 35; мова українська.

Анотація. Регіональна топоніміка дає змогу дослідити особливості функціонування локальних власних географічних назв у зв'язку з історією, етнографією, географією, економікою краю. Почасті власні місцеві назви репрезентують діалектні особливості мовлення, зберігають наслідки давніх фонетичних, морфологічних явищ, відображають становлення нових найменувань чи трансформацію колишніх, варіативність мовних одиниць.

Мета нашої статті – комплексно дослідити мікротопонімію с. Заруддя Красилівського р-ну Хмельницької обл., зокрема, зібрати і систематизувати мовний матеріал, з'ясувати денотативно-номінативні, структурні, семантичні особливості найменувань, встановити екстралінгвальні фактори, що вплинули на формування регіональної системи власних назв дрібних географічних об'єктів Заруддянини.

Мікротопонімний простір населеного пункту Заруддя і навколишніх територій представлений 86 власними назвами дрібних географічних об'єктів, серед яких переважають назви доріг та їх частин, мікрогідроніми, назви полів, берегів. Значною є і кількість найменувань частин, кутків села, мінус- та плюс-оронімів. Малочисельні назви мостів, садів, найменування сільських споруд медичного, промислового і культурно-просвітницького призначення. Щодо структурних характеристик мікротопонімів варто наголосити: складених номінацій використовується дещо більше, ніж простих онімних утворень. Превалюють нові структури, і лише окремі пропріативи можна вважати давніми, зокрема, мікрогідроніми, назви кургану й могили. Твірними лексемами для мікротопонімів слугували переважно апелятиви, серед яких чимало географічних термінів. Менше в основах онімів представлено пропріальних одиниць, зокрема, антропонімів, ойконімів, гідронімів. Почасті мікротопонімний простір села Заруддя і його околиць відображає діалектизми, властиві подільським говіркам.

Ключові слова: топоніміка, мікротопонім, село Заруддя, Хмельниччина, денотативно-номінативна класифікація.

Постановка проблеми. Регіональна топоніміка дає змогу дослідити особливості функціонування локальних власних географічних назв у зв'язку з історією, етнографією, географією, економікою краю. Почасті власні місцеві назви репрезентують діалектні особливості мовлення, зберігають наслідки давніх фонетичних, морфологічних явищ, відображають становлення нових найменувань чи трансформацію колишніх, варіативність мовних одиниць.

На особливу увагу заслуговує мікропонімія сіл, які через несприятливі економічні, соціальні умови занепадають у плані кількісного складу та рівня життя їх мешканців. До таких належить і село Заруддя Красилівського району, що на Хмельниччині. За даними етнологів, наприкінці XIX ст. у с. Заруддя мешкало понад 500 осіб, а сьогодні дослідники констатують: «Село перебуває у стані згасання. На кінець січня 2007 р. кількість дворів у ньому становила 115 (наявних – 62), кількість населення – 88 осіб (наявних – 83). Тож деякими вулицями можна пройти з кінця в кінець, як по дорозі, не зустрівши жодної садиби» [Гудченко 2008, с. 48], що пов'язано, на думку вчених, із погіршенням демографічної ситуації в селах, недостатчею робочих місць, падінням сільськогосподарського виробництва, відпливом молоді в міста, де вона знаходить для себе більш прийнятні умови життя.

Аналіз досліджень. Мікротопонімія Хмельниччини увійшла до кола зацікавлень науковців, зокрема К.С. Баценко [Баценко 1976], А.О. Коханської [Коханська 2013], І.Я. Ординської [Ординська 2020],

І.Д. Сидоренко [Сидоренко 2017], Н.М. Торчинської і М.М. Торчинського [Торчинська 2008], Я.В. Янчишиної [Янчишина 2012], однак власні назви дрібних об'єктів Красилівщини, а саме – с. Заруддя, цілісно ще не були проаналізовані.

Мета статті – комплексно дослідити мікротопонімію с. Заруддя Красилівського р-ну Хмельницької обл., зокрема, зібрати і систематизувати мовний матеріал, з'ясувати денотативно-номінативні, структурні, семантичні особливості найменувань, встановити екстралінгвальні чинники, що вплинули на формування регіональної системи власних назв дрібних географічних об'єктів Заруддянини.

Методи дослідження. Для вивчення мікротопонімів застосовано різні методи дослідження. Для збирання власних назв дрібних географічних об'єктів використано *польові дослідження* – анкетування, інтерв'ювання та спостереження. Інвентаризацію та інтерпретацію виявлених мовних явищ здійснено із застосуванням *описового методу* і *методу формального аналізу*, на основі якого мікротопоніми різних видів згруповані за певними ознаками. Для систематизації і структурної характеристики онімного матеріалу одиниць застосовано *структурний метод*. *Лінгвогеографічний метод* використано при вивченні територіального поширення мовних явищ. За допомогою *методу кількісних підрахунків* встановлено продуктивність зафіксованих мікротопонімів.

Виклад основного матеріалу. Село Заруддя Красилівського р-ну Хмельницької обл. розташо-

ване в долині р. Бужок (лівої притоки р. Південний Буг). За даними археологів, територія околиць села була здавна заселена, бо у південному напрямку від села в місцевості Городище знаходили римські монети [Гудченко 2008, с. 47]. Загалом регіон Поділля здавна був заселений, адже, як стверджують історики, цей край, багатий на природні дари, був «на шляху переходів і походів різних народів» [Сіцінський 1927, с. 28].

Поселення і навколишні землі здавна перебували на межі двох воєводств – Подільського та Волинського, адже саме по Бужку з XV ст. до початку XX ст. ішов поділ між цими адміністративно-територіальними одиницями [Крикун 2011, с. 48–49]. Відомості про населений пункт знаходимо й у «Географічному словнику Королівства Польського та інших слов'янських країв»: «Заруддя (в оригіналі *Zarudzie* – I. Ц.) – село над Бужком, у Проскурівському повіті, на пограниччі Волинської губернії... Село безлісе, на рівному ґрунті...» [Słownik 1895, s. 426]. Означена лексикографічна праця репрезентує 14 однойменних онімів, серед яких назви сіл, фільварку, хутора, місцевості, розташованих на польських та українських теренах [Słownik 1895, s. 426–427]. У сучасному «Словнику географічних назв України» записано 11 ойконімів *Заруддя*, що представляють Вінницьку, Київську, Полтавську, Рівненську, Сумську, Тернопільську, Хмельницьку області [Горпинич 2001, с. 166].

Уперше поселення *Заруддя*, розміщене на подільсько-волинському пограниччі, зафіксовано в документах XVI ст., які засвідчують варіативність називання, зокрема, в актах Кам'янецького земського суду 1574, 1584 рр. – *Zarudynce* alias *Krzywa Ruda*, у Поборовому реєстрі 1578 р. – *Krzyworudance*, в актах Кам'янецького земського суду 1582, 1624, 1627, 1646 рр. – *Zarudzie*, 1787 р. – *Zarudzie*, від XVIII ст. – *Заруддя* [Крикун 2011, с. 263; Торчинська 2008, с. 196].

Розташування с. *Заруддя* неподалік болотистої місцевості відобразилося в його назві: саме вздовж правого берега р. Бужок є ділянки боліт рудого кольору внаслідок залягання болотних руд, які забарвлюють воду і ґрунт у рудий колір [Легенди 2010, с. 58]. На таке місцезнаходження поселення звертав увагу і подільський історик, краєзнавець Ю.Й. Сіцінський: «Назву свою отримало від місцевості, на якій розташоване село („за рудою”)» [Сецинский, Приходы 1901, с. 864]. Сучасні ономасти потрактовують назву як префіксально-суфіксальне похідне від географічного терміна (далі – ГТ) *руда* „болотиста лука; мочариста долина; висихаюче, вкрите рослинністю болото; долина із стоячою водою; заболочена рівнина, низовина тощо” [Торчинська 2008, сс. 40, 196], пор. лексеми: *руда* – „іржаве багно; болотистий луг, болотистий берег”, що пох. від прасл. *ruda „руда; іржаве болото”, пов'язаного з *rudъ „червоний, рудий” [Етимологічний словник 2006, V, с. 134]. «Словник староукраїнської мови XIV–XV ст.» подає такі власні назви із цим словом: *боярская роуда, великая роуда, коденская руда* [Словник староукраїнської мови 1978, с. 305].

На сучасному етапі розвитку української мови воно активно вживається в усному регіональному мовленні: у поліських говірках – *руда* „іржаве болото” [Лисенко 1974, с. 188], буковинських – *руда* „іржаве багно, болото”, гуцульських – *руда* „болото з домішками залізної руди” [Гуцульські говірки 1997, с. 166], надністрянських – *руда* „іржаве багно, болото; торф” [Шило 2008, с. 231], а також у складі мікротопонімів, напр., болото *Біла Руда*, торфовище *Волицька Руда* [Словник мікрогідронімів України 2004, с. 115, 123].

Мікротопонімний простір населеного пункту Заруддя і навколишніх територій представлений 86 власними назвами дрібних географічних об'єктів природного і штучного походження. Абсолютна більшість зарудянських мікротопонімів вводяться в науковий обіг уперше. Записані вони в основному з уст корінних мешканців¹, деякі – з історичних, краєзнавчих та інших джерел [Сецинский, Археологическая карта 1901; Легенди 2010].

За денотативно-номінативною класифікацією онімів кількісно переважають назви доріг і їх частин. Це здебільшого локативні приименниково-іменникові словосполучки: *Біля Тр'якторної Бригади*, *До Б'удки* „дорога до хутора, розташованого біля залізної дороги”, *До М'єлника* (!) „до господарства селянина на прізвисько Мелник”, *До Соші* „до шосейної дороги”, *За Гор'ю*, *Коло Пліги* „коло господарства селянина на прізвище Плига”, *Коло Хреста* „дорога біля встановленого в селі хреста”. Зафіксовано низку дромонімів, утворених за допомогою онімізації ГТ: *Гр'єбля* „дорога на греблі Старого Ставу”, *Ліскі* „назва дороги біля густих заростей верби”, *Переїзд* „дорога через залізничний переїзд”, *Путь* „залізниця біля села”, *Тра́са* „шосейна дорога біля села”, *Шлях* „дорога через усе село”. Виникнення назви дороги *Про́гін* можна пов'язувати з тим, що „по ній проганяли худобу на пасовище” [Словник мікротопонімів і мікрогідронімів 2007, II, с. 268]. Назва дороги *Соші* „назва шосейної дороги біля села” мотивована місцевим ГТ *соша*, пор. зафіксований у «Словнику подільських говірок» Д. Брилінського номен *соше* – „шосе” [Брилінський 1991, с. 89].

Цікавим є потрактування етимології оніма *Гуля́нка*, що використовується для позначення різних малих географічних об'єктів Зарудянщини: 1) *Гуля́нка* – дорога; за розповідями місцевих мешканців, це „дорога, на якій колись стояла корчма, де пили й *гуляли*”; „дорога, на якій був шинок, де шинкаркою працювала *Олена* (чи *Уляна*) (згідно з подільською вимовою, засвідчено розвиток приставного *г* на початку слова перед голосним, пор. *Гилена*, *гобід*, *гоїрки*, *гулиця* „Олена, обід, огірки, вулиця” [Брилінський 1991, с. 26, 28, 30]), тож і назвали ту дорогу *Голенкою/ Гуля́нкою*” (див. ще: [Легенди 2010, с. 59–60]); 2) *Гуля́нка* – річка, яка, за

¹ Респондентами стали уродженці с. Заруддя Красилівського р-ну: Галанюк Віра Василівна, 1949 р. н.; Гилюк Ганна Володимирівна, 1948 р. н.; Горенко Віра Василівна, 1949 р. н.; Лук'янюк Микола Васильович, 1948 р. н.; Петрук Раїса Захарівна, 1956 р. н.

словами жителів с. Заруддя, „звивається між полів, долин, горбків, тобто *гуляє*”; 3) *Гулянка* – поле біля р. Гулянка; вочевидь, засвідчено трансонімізацію мікрогідроніма.

Аналогічні оніми засвідчено на Волині: *Гулянка* – 1) поле і ліс, „де жила жінка Уляна”; 2) урочище, „де збиралася молодь”; 3) сінокіс, „де колись відпочивав пан” [Словник мікротопонімів і мікрогідронімів 2006, I, с. 202], у яких мотивація теж має різне потрагуння.

Мабуть, завдяки географічним особливостям краю, другими за кількістю номенів стали мікрогідроніми. Це насамперед згадані вище назви річок: *Бужок*, демінутивне похідне від *Буг*, і *Гулянка*; назва невеликої річки, притоки Бужка: *Річка* („ділить село на дві частини: стару і нову, Новоселицю”), походить від відповідного ГТ; назви ставів: *Вереміївський Став*, належав громаді с. Вереміївка, *Заруденський Став* / *Колгоспний Став* / *Старий Став* („став, який раніше належав колгоспу”), *Новий Став* – відтопоніми і квалітативно-сутнісні прикметниково-іменникові словосполучення. Добре відомим серед селян є номен *Яма* – назва частини річки Бужок, „де вибухнула бомба під час Другої світової війни, тому утворилася глибока округла западина, заповнена водою”, походить від ГТ *яма*.

Кирничка – назва джерела, „де дівчата і жінки виконували обряди в посуху і на Івана Купала”, онім походить від апелятива і відображає метатезу звуків у сполученні *-ри-*, притаманну подільським говіркам: *кирниця*, *кирницьом* „криниця, криницею” [Брилінський 1991, с. 49]. Мікротопонім *Кирничка* як назви криниці, колодязя, копанки представлений на Кіровоградщині [Словник мікрогідронімів України 2004, с. 332]. В етнографічних експедиційних розвідках зарудянських теренів ще згадують такі назви криничок [Гудченко 2008, с. 48]: *На Полі*, *Коло Єгорка* – сполуки локативного характеру, *Криничка Чайківського* – посесивно-сутнісна конструкція.

Цікавим щодо мотивації є мікротопонім *Грабарка* – „назва болотистих потічків між колінами р. Бужок”, представлений у гідронімії Східного Поділля, зокрема, як назва річки у Летицівському р-ні на Хмельниччині, назва ручая у Барському р-ні на Вінниччині [Масенко 1979, с. 34]; також назви ставів у Чуднівському р-ні Житомирської обл., назва ставу в Кагарлицькому р-ні на Київщині [Словник мікрогідронімів України 2004, с. 126, 240]; назви хуторів у Хмельницькій обл. [Торчинська 2008, с. 143]; пагорб на Волині і гора на Підляшші [Словник мікротопонімів і мікрогідронімів 2006, I, с. 188]. З огляду на поширеність номена – лише у «Словнику гідронімів України» вміщено 11 таких назв [Словник гідронімів України 1979, с. 152], можна виводити його походження від ГТ *грабарка*; апелятив *грабарка* „велика лопата; візок для возіння землі; артіль землекопів із тачками; земляна робота” пов’язують із середньовісним *graben* „копати” [Словарь 1907, I, с. 320; Етимологічний словник 1982, I, с. 579].

Торфовисько / *Торфовище* – назви болота, „на якому проводили промислове видобування торфу”, відапелятивні назви, що походять від ГТ:

торфовисько, торфовище „поклади торфу, торфове болото; місце, де видобували торф” [Словник української мови 1979, X, с. 210]. Мікротопоніми трапляються на теренах України, зокрема на Волині [Словник мікротопонімів і мікрогідронімів 2006, II, с. 408–409; Словник мікрогідронімів України 2004, с. 99], Івано-Франківщині [Габорах 2010, с. 467].

Структурною різноманітністю характеризуються назви полів. До складу локативних словосполук входять назви господарських одиниць: *Біля Фірми*, *За Тракторним Станом*. Відмікротопоніми назви: *За Новім Цвінтаром*, *За Путьою* „поле за залізницею”, *Гулянка* – „поле біля р. Гулянка”, вочевидь, засвідчено трансонімізацію мікрогідроніма; відантропонімна назва – *За Плігою* „поле за господарством селянина на прізвище Плига”.

Є назви полів, утворені шляхом семантизації ГТ: *Клінець* „поле у формі клинця”, *Садкі* „поле, на місці якого були садки”, *Штани* „поле у формі штанів”, пор. назву урочища *Штани* біля с. Ціквіці, що на Хмельниччині, яке дослідники пов’язують із місцевим ГТ *итани* „розвилка” [Торчинська 2008, с. 510]. Імовірно, зміна приголосного *v > л* відображена в мікротопонімі *Острілок* „поле за селом до с. Вереміївка”, пор. назву місця на болоті *Острілок* на Волині, потрагуну як „частина суші у вигляді острівка” [Словник мікротопонімів і мікрогідронімів 2007, II, с. 154], тож назва поля походить від демінутивного ГТ *острівок*.

Із морфологічного способу творення назв полів представлена суфіксація: поле *Заруденщина* – суфіксальне відойконімне утворення від назви с. *Заруддя*; цікаво, що самі мешканці використовують катойконім *зарудяни*, а відтопонімний прикметник – *заруденський*; назва поля *Скаржинеччина* – „поле, розташоване в напрямку с. Скаржинці” – суфіксальне відойконімне утворення від найменування с. *Скаржинці* (Хмельницький р-н, Хмельницька обл.) [Горпинич 2001, с. 385].

Власні назви берегів поширені в силу особливостей місцевого ландшафту. Переважають відапелятивні найменування, мотивовані географічними термінами: *Біля Мосту* – „берег біля залізничного мосту” – локативне прийменниково-іменникове словосполучення; *Глиняники* – „берег, де мешканці села видобували глину”, номен утворений від апелятива *глиняник* „глинище” [Етимологічний словник 1982, I, с. 525], пор. мікротопонім *Глиняники* – болото, „де колись жителі викопували глину” (Волинська обл.) [Словник мікротопонімів і мікрогідронімів 2006, I, с. 170]; власне семантизація як засіб словотворення засвідчена у назві *Коліна* – „береги між Бужком і Торфовиськом”, мотивованій ГТ *коліно*, дуже поширеним в українському мікротопоніміконі, зокрема, лише у Волинській та Рівненській обл. фіксують 9 таких назв різних географічних об’єктів: болото, куток села, берег річки, частина річки, ліс, урочище, сінокіс та ін. [Словник мікротопонімів і мікрогідронімів 2006лММ, I, сс. 352–353]. Входить він і до складу онімізованих словосполучень типу „порядковий числівник + географічний термін”: *Перше Коліно*

– „берег біля Торфовища”; *Друге Коліно* – „берег біля Торфовиська”.

Шляхом онімізації ГТ утворено й назви: *Пасіка* – „берег біля Сіножаття”; *Рудка* – „ділянка землі на березі Заруденського Ставу”, походить від ГТ *рудка* „іржаве багно; болото; заплава річки; баюра” [Етимологічний словник 2006, V, с. 134], в усному народному мовленні: *рудка* „іржаве болото” [Лисенко 1974, с. 188], *рудка* „луговина, у якій ґрунтові води вкриваються рудою, іржавіють” [Словник буковинських говірок 2005, с. 469], що відбито в мікротопонімії різних регіонів: болото *Рудка*, колодязь *На Рудці* [Словник мікротопонімів України 2004, сс. 87, 159]; поле *Велика Рудка* [Словник мікротопонімів і мікротопонімів 2006, I, с. 95], пасовище *Мала Рудка* [Словник мікротопонімів і мікротопонімів 2007, II, с. 58], *Рудявина* – „берег, де руда вода в ґрунті”, походить від місцевого ГТ, пор. апелятив *рудавина* – „болото; мочар” [Етимологічний словник 2006, V, с. 134]; *Сіножаття* – „берег, де пасли худобу і западали сіно”, пор. місцевий подільський ГТ *сіножатъ* „сінокіс” [Брилінський 1991, с. 87], а також поле і сінокіс *Сіножаття* у Волинській обл. [Словник мікротопонімів і мікротопонімів 2007, II, с. 342].

Трапляється відантропонічне утворення *Багнюкова* – „берег, що належав Багнюкові”, субстантивований посесивний прикметник, що походить від власної особової назви *Багнюк*, пор. антропоніми *Багнюк* [Бірыла 1966, с. 190], *Багно Гордъенко* [Демчук 1988, с. 134].

Традиційні назви вулиць у поселенні майже не використовують, натомість номінація відбувається, як і раніше, за частинами, кутками села, адже і в подільських говірках слово *кут* мало значення „вулиця” [Брилінський 1991, с. 54]. В усному мовленні зарудян термін *вулиця* у сполученні із присвійним прикметником зафіксовано у складі одного мікротопоніма *Попові вулиці* – „вулиці, де мешкав піп, або які належали колись попові”.

Наявні локативні прикметниково-іменникові словосполучення: *Біля Нового Цвинтару* – частина села „біля нового цвинтару”; *Де Старий Цвинтар* – куток села „біля старого цвинтару”.

Широко репрезентовано ойконімізацію адміністративно-господарських термінів: *Будка* – хутір „біля залізної дороги”, в основі назви – апелятив *будка* „будиночок залізничного сторожа” [Словник української мови 1970, I, с. 248]; *Набережна* – частина села „біля ставу”, пох. від субстантивованого прикметника *набережна* „вулиця на березі ріки” [Словник української мови 1974, V, с. 12]; *Пасіка* – куток села „де колись була пасіка”; *Колгосп / Хазяйство* – частина села „що була біля колгоспу”, пор. ще місцевий номен *хазяюю* „хазяйною” [Брилінський 1991, с. 99]; *Новоселиця* – частина села Заруддя „побудована й заселена пізніше (із 30-х рр. ХХ ст.)”, пох. від апелятива *новоселиця* „новозасноване поселення”, пор. такі топоніми в інших районах Хмельниччини, на Івано-Франківщині [Торчинська 2008, с. 340; Габорак 2011, с. 367].

Новішим щодо часу виникнення є мікротопонім із метафоричним значенням, можливо, з іроніч-

ною семантикою: *Панські Хоріми* – „нові забудови на Торфовиськах і Сіножатті”, пор. *хоріми* „великий, розкішний будинок; велике, просторе приміщення; ірон. про будинок житло взагалі” [Словник української мови 1980, XI, с. 128].

Назви місцевостей, урочищ розмаїтої структури й мотивації. Ряд місцевих пропріативів утворено на основі словосполучень: *Глухий Переїзд* – місцевість, „де залізничний переїзд не має продовження”, номен утворений шляхом поєднання квалітативного прикметника і терміна *переїзд* „місце, у якому переїзять з одного боку чого-небудь на інший; місце, у якому залізниця перетинається шосейною або ґрунтовою дорогою” [Словник української мови 1975, VI, с. 186]; *Кривава Гребля* – урочище, номен складається з ГТ та квалітативного прикметника, має метафоричне значення, яке виводять від *кривавий* – „пов’язаний із пролиттям крові, з жертвами” [Торчинська 2008, с. 251]; найімовірніше, виник унаслідок трансонімізації назви кургану *Кривава Гребля*, зафіксованого в тій самій місцевості.

Зафіксовано прикметниково-іменникову словосполучення локативного характеру, де стрижневим компонентом виступає відфлоролексемна назва: *Коло Кленків* – місцевість, „де густо ростуть кленки”.

Привертає увагу назва урочища *Городище* – місцевості, де „селяни знаходили римські монети, що свідчить про дуже давнє заселення околиць с. Заруддя” [Гудченко 2008, с. 47]. Мікротопонім утворений шляхом семантизації терміна *городище* „поселення, укріплене валами і ровами; місце, де збереглися рештки укріпленого поселення” [Словник української мови 1971, II, с. 136], може підтверджувати припущення археологів і краєзнавців про давність поселень на цих землях.

Кошара – місцевість, „де влітку тримали вівці”, походить від географічного терміна *кошара* „сарай, загорода для овець” [Словарь 1908, II, с. 296], „тимчасово загороджене місце для овець” [Гуцульські говірки 1997, с. 103]; „будівля для овець” [Атлас 1984, I, к. 286; Атлас 2001, III, част. I, к. 67].

Зарудянський онімний простір представлено номінаціями об’єктів рельєфу: мінус- та плюсоронімами, кількість яких незначна, оскільки Красилівщина не належить до районів з гірським ландшафтом. Назви долин відапелятивного походження: номен *База* – „долина, де велася заготівля корму для худоби”, утворений від сільськогосподарського терміна *база*; *Лози* – відфлоролексемна назва долини, „де розливалася вода і росли лози”.

Назви горбків, підвишень відображають місцеві ГТ: *Виспа* – горбок над р. Бужок, семантизація апелятива *виспа* зі значенням „острів” [Піскунов 1882, с. 36; Словник української мови 1970, I, с. 497; Онишкевич 1984, II, с. 109], утвореного з давнішого пол. *wysyp* „насип” [Етимологічний словник 1982, I, с. 382], засвідченого в писемних пам’ятках XVI – XVIII ст.: *wyspa* – „острів, отока”, наприклад, «*На wyspъ Крытской...*», «*На wyspъ Мишитъ...*», «*...до wysopъ далеких...*» [Тимченко 1930, с. 453]; *Яр* – назва місцевості, „де впали бомби час Другої світової війни й утворився гли-

бокий яр”. *Гліняники* – „підвищення біля ставу”, відмікротопонімна назва (пор. вище найменування берега *Гліняники*).

Давнє походження мають назви могил, курганів, розташованих поблизу села: *Камінь* – назва могили, де, за переказами, „був похований козак Іван Нечай” [Легенди 2010, сс. 60–62]; *Кривава Гребля* – „великий курган, біля якого кам’яний хрест, врослий у землю” [Гудченко 2008, с. 40]; назва засвідчена в археологічних джерелах кінця XIX – початку XX ст.: курган позначений на археологічній карті Ю. Сіцінського: «Зарудье. Около села большой курган, называемый *Кровава Гребля*. Около него каменный крест, вросший в землю» [Сецинский, Археологическая карта 1901, с. 208].

Назви сільських кладовищ: *Новий Цвинтар* – назва новішого за часом виникнення цвинтару; *Старий Цвинтар* – назва старого цвинтару; квалітативно-сутнісні прикметниково-іменникові словосполучення.

Назви мостів представлені старими й новими пропріативами. *Опуст* – місток „біля старого млина”, семантизація ГТ *опуст* „шлюзи” [Словарь 1909, III, с. 61]; *опуст*, діал. *шлюз* [Словник української мови 1974, V, с. 735]. Номен *Железнодорожный Міст* – „міст, по якому йде залізна дорога”, утворений шляхом поєднання квалітативного прикметника з ГТ, відображає калькування російської лексеми *железнодорожный* під впливом русифікації Поділля за часів Радянського Союзу.

У мовленні зарудян представлені поодинокі номінації інших дрібних об’єктів: локативна назва греблі *Коло Млина* – „гребля біля старого млина”; назва саду *Колгоспний Сад* – „сад, який раніше належав колгоспу” – посесивно-сутнісна, утворена синтаксичним способом; назва залізничної зупинки «*Заруддя*» відображає трансонімізацію ойконіма.

Найменування сільських споруд медичного,

промислового і культурно-просвітницького призначення: *Фельдшерський Пункт* – „споруда, приміщення, де працює фельдшер”; назва магазину – *Коперація* – репрезентує місцеву лексему, засвідчену у словнику подільських говірок: апелятив *коперація* „кооперація, магазин” [Брилінський 1991, с. 51]; назва сільського клубу – *Старий Клуб* – квалітативно-сутнісне прикметниково-іменникове словосполучення.

Висновки. Отже, встановлено, що серед 86 мікротопонімів, зафіксованих у селі Заруддя на Красилівщині, переважають назви доріг та їх частин, мікрогідроніми, назви полів, берегів. Значною є і кількість найменувань частин, кутків села, мінус- та плюс-оронімів. Малочисельні назви мостів, садів, найменування сільських споруд медичного, промислового і культурно-просвітницького призначення.

Щодо структурних характеристик мікротопонімів варто наголосити: складених номінацій використовується дещо більше, ніж простих онімних утворень. Превалюють нові структури, і лише окремі пропріативи можна вважати давніми, зокрема, мікрогідроніми, назви кургану й могили.

Твірними лексемами для мікротопонімів слугувати переважно апелятиви, серед яких чимало географічних термінів. Менше в основах онімів представлено пропріальних одиниць, зокрема, антропонімів, ойконімів, гідронімів. Почасті мікротопонімний простір села Заруддя і його околиць відображає діалектизми, властиві подільським говіркам.

Потребують комплексного вивчення власні назви дрібних об’єктів й інших населених пунктів Хмельниччини, які зазнають занепаду через кризові тенденції в розвитку сільських територій: незадовільну організацію інфраструктури, спад сільськогосподарського виробництва, нестачу робочих місць, погіршення демографічної ситуації тощо.

Література

1. Атлас української мови: у 3 т. Т. 1: Полісся, Середня Наддніпрянщина і суміжні землі. Київ, 1984; Т. 2: Волинь, Наддністрянщина, Закарпаття і суміжні землі. Київ, 1988; Т. 3. Ч. 1: Слобожанщина, Донеччина і суміжні землі. Ч. 2: Нижня Наддніпрянщина, Причорномор’я і суміжні землі. Ч. 3: Комплексні карти. Ч. 4: Некартографовані матеріали. Київ, 2001.
2. Баценко К.С. Місцеві апелятиви в топонімії Хмельниччини. *Питання сучасної ономастики*. Київ: Наукова думка, 1976. С. 93–96.
3. Бірыла М.В. Беларуская антрапанімія. Уласныя імёны, імёны-мянушкі, імёны па бацьку, прозвішчы. Мінск, 1966. 328 с.
4. Брилінський Д. Словник подільських говірок. Хмельницький, 1991. 116 с.
5. Габорак М.М. Гідронімія Івано-Франківщини. Етимологічний словник-довідник. Івано-Франківськ: Місто НВ, 2010. 564 с.
6. Габорак М.М. Топонімія Галицької Гуцульщини. Етимологічний словник-довідник. Івано-Франківськ: Місто НВ, 2011. 656 с.
7. Горпинич В.О. Словник географічних назв України. Київ, 2001. 526 с.
8. Гудченко З.С. З історії формування сільських поселень над річкою Бужок на Хмельниччині (за експедиційними дослідженнями). *Народна творчість та етнографія*. 2008. № 5. С. 40–49.
9. Гуцульські говірки. Короткий словник / відп. ред. Я.В. Закревська. Львів, 1997. 230 с.
10. Демчук М.О. Слов’янські автохтонні особові власні імена в побуті українців XIV–XVII ст. Київ, 1988. 172 с.
11. Етимологічний словник української мови: у 7 т. Київ, 1982–2012. Т. I–VI.
12. Коханська А.О. Гідронімія басейну річки Бужок. *Лінгвістичні дослідження: збірник наукових праць Харківського національного педагогічного університету імені Г.С. Сковороди*. Харків, 2013. № 36. С. 40–43.

13. Крикун М. Подільське воєводство у XV–XVIII ст. Статті і матеріали. Львів, 2011. 733 с.
14. Легенди з-над сивого Бужка: природа, археологія, історія, етнографія та фольклор сіл Митинці, Хотьківці, Вереміївка і Заруддя Красилівського району на Хмельниччині / ред. В.А. Косаківський [та ін.]. Київ, 2010. 343 с.
15. Лисенко П.С. Словник поліських говорів. Київ, 1974. 260 с.
16. Масенко Л.Т. Гідронімія Східного Поділля. Київ, 1979. 102 с.
17. Онишкевич М.Й. Словник бойківських говірок: у 2 ч. Київ, 1984.
18. Ординська І.Я. Мікротопонімія Північної Хмельниччини. Дис. ... канд. філол. наук; спец. 10.02.01 – українська мова. Донецький національний університет імені Василя Стуса. Вінниця, 2020. 279 с.
19. Піскунов Ф. Словник живої народної, писемної й актової мови руських югівцян Російської й Австрійсько-Венгерської Цесарії. Київ, 1882. 304 с.
20. Сецинский Е. Археологическая карта Подольской губернии. *Труды XI Археологического съезда в Киеве* (1899). Т. 1. Москва, 1901. С. 197–354.
21. Сецинский Е. Приходы и церкви Подольской епархии. *Труды Подольского епархиального историко-статистического комитета*. Вып. IX. Каменец-Подольский, 1901. 1068 с.
22. Сидоренко І. Онімний ландшафт села Рачинці на Поділлі. *Подільська регіональна лексикологія: стан та перспективи: збірник наукових праць*. Вінниця, 2017. С. 84–89.
23. Сцінський Є. Нариси з історії Поділля. Вінниця, 1927. 72 с.
24. Словарь української мови / упор. Б. Грінченко. Т. I–IV. Київ, 1907–1909.
25. Словник буковинських говірок / за ред. Н.В. Гуйванюк. Чернівці, 2005. 688 с.
26. Словник гідронімів України / укл. І.М. Железняк та ін. Київ, 1979. 780 с.
27. Словник мікрогідронімів України. Волинь, Житомирщина, Запоріжжя, Київщина, Кіровоградщина, Полтавщина, Черкащина / уклад.: І.М. Железняк та ін.; під. ред. О.П. Карпенко. Київ, 2004. 448 с.
28. Словник мікротопонімів і мікрогідронімів північно-західної України та суміжних земель: у 2-х т. / упор. Г.Л. Аркушин. Луцьк, 2006-2007.
29. Словник староукраїнської мови XIV–XV ст. Т. 2 / ред. кол.: Л.Л. Гумецька [та ін.]. Київ, 1978.
30. Словник української мови: в 11 т. Київ, 1970–1980.
31. Тимченко Е. Историчний словник українського язика. Т. I. Харків – Київ: Державне видавництво України, 1930. 528 с.
32. Торчинська Н.М., Торчинський М.М. Словник власних географічних назв Хмельницької області. Хмельницький: Авіст, 2008. 549 с.
33. Шило Г.Ф. Наддністрянський регіональний словник. Львів, 2008. 288 с.
34. Янчишина Я.В. Мотиваційна структура мікротопонімів Центральної Хмельниччини. *Наукові записки. Серія: Філологія (мовознавство)*. Вінниця, 2012. Вип. 16. С. 227–230.
35. Słownik geograficzny Królestwa Polskiego i innych krajów słowiańskich. Warszawa, 1895. Т. XIV. 930 s.

References

1. Atlas ukraïnskoi movy: u 3 t. [The Atlas of the Ukrainian language in 3 vols.]. Т. 1. Ч. 1: Polissia, Serednia Naddnyprianshchyna i sumizhni zemli [Vol. 1. Part 1: Polesia, Middle Dnieper and adjacent lands]. Kyiv, 1984; Т. 2: Volyn, Naddnistrrianshchyna, Zakarpattia i sumizhni zemli [Vol. 2: Volyn, Transnistria, Transcarpathia and adjacent lands]. Kyiv, 1988; Т. 3. Ч. 1: Slobozhanshchyna, Donechchyna i sumizhni zemli [Vol. 3 Part 1: Sloboda Ukraine, Donetsk region and adjacent lands]. Ч. 2: Nyzhnia Naddnyprianshchyna, Prychornomoria i sumizhni zemli [Part 2: Lower Dnieper, Black Sea littoral zone and adjacent lands]. Ч. 3: Kompleksni karty [Part 3: Comprehensive maps]. Ч. 4: Nekartohrafovani materialy [Part 4: Unmapped materials]. Kyiv, 2001 [in Ukrainian].
2. Batsenko K.S. (1976) Mistsevi apeliatyvy v toponimii Khmelnychchyny [Local appellations in the toponymy of Khmelnytskyi region]. *Pytannia suchasnoi onomastyky*. Kyiv: Naukova dumka. S. 93–96 [in Ukrainian].
3. Biryła M.V. (1966) Belarускаia antrapanimiia. Ulasnyia imiony, imiony-mianushki, imiony pa batsku, prozvisshchy [Belarusian anthroponyms. Proper names, nicknames, patronymics, surnames]. Minsk. 328 s. [in Belarusian].
4. Brylinskiy D. (1991) Slovyk podilskykh hovirok [The Dictionary of Podolia dialects]. Khmelnytskyi. 116 s. [in Ukrainian].
5. Haborak M.M. (2010) Hidronimiia Ivano-Frankivshchyny. Etymolohichniy slovnyk-dovidnyk [Hydronyms of Ivano-Frankivsk region. Etymological dictionary and reference book]. Ivano-Frankivsk: Misto NV. 564 s. [in Ukrainian].
6. Haborak M.M. (2011) Toponimiia Halytskoi Hutsulshchyny. Etymolohichniy slovnyk-dovidnyk [Toponyms of Galician and Hutsul regions. The Etymological dictionary and reference book]. Ivano-Frankivsk: Misto NV. 656 s. [in Ukrainian].
7. Horpynych V.O. (2001) Slovyk heohrafichnykh nazv Ukrainy [The Dictionary of geographical names of Ukraine]. Kyiv. 526 s. [in Ukrainian].
8. Hudchenko Z.C. (2008) Z istorii formuvannia silskykh poselen nad richkoiu Buzhok na Khmelnychchyni (za ekspedytsiinymy doslidzhenniamy) [From the history of the formation of rural settlements on the river Buzhok

in Khmelnytskyi region (according to expeditionary research)]. *Narodna tvorchi ta etnohrafia*. № 5. S. 40–49. [in Ukrainian].

9. Hutsulski hovirky (1997) *Korotkyi slovnyk* [Hutsul dialects. The Short dictionary] / vidp. red. Ya.V. Zakrevska. Lviv. 230 s. [in Ukrainian].

10. Demchuk M.O. (1988) *Slovianski avtokhtonni osobovi vlasni imena v pobuti ukrainsiv XIV–XVII st.* [Slavic autochthonous personal proper names in the life of Ukrainians of the 14th–17th centuries]. Kyiv. 172 s.

11. *Etymolohichnyi slovnyk ukrainskoi movy* (1982–2012): u 7 t. [The Etymological Dictionary of the Ukrainian Language in 7 vols.]. Kyiv. T. I–VI. [in Ukrainian].

12. Kokhanska A.O. (2013) *Hidronimiia baseinu richky Buzhok* [Hydronyms of Buzhok river basin]. *Linhvistychni doslidzhennia: zbirnyk naukovykh prats Kharkivskoho natsionalnoho pedahohichnoho universytetu imeni H.S. Skovorody*. Kharkiv, 2013. № 36. S. 40–43 [in Ukrainian].

13. Krykun M. *Podilske voievodstvo u XV–XVIII st. Statti i materialy* [Podolia Voivodeship in the 15th–18th centuries. Articles and materials]. Lviv, 2011. 733 s. [in Ukrainian].

14. *Lehendy z-nad syvoho Buzhka: pryroda, arkeolohiia, istoriia, etnohrafia ta folklor sil Mytyntsi, Khotkivtsi, Veremivka i Zaruddia Krasylivskoho raionu na Khmelnychchyni* (2010) [Legends of the “gray” Buzhok: nature, archeology, history, ethnography and folklore of Mytyntsi, Khotkivtsi, Veremiyivka and Zaruddia villages of Krasyliv district in Khmelnytskyi region] / red. V.A. Kosakivskiy [ta in.]. Kyiv. 343 s. [in Ukrainian].

15. Lysenko P.S. (1974) *Slovnyk poliskykh hovoriv* [The Dictionary of Polesia dialects]. Kyiv. 260 s. [in Ukrainian].

16. Masenko L.T. (1979) *Hidronimiia Skhidnoho Podillia* [Hydronyms of the Eastern Podolia]. Kyiv. 102 s. [in Ukrainian].

17. Onyshkevych M.Yo. (1984) *Slovnyk boikivskykh hovirok: u 2 ch.* [The Dictionary of Boyko dialects: in 2 parts.]. Kyiv [in Ukrainian].

18. Ordynska I.Ya. (2020) *Mikrotoponimiia Pivnichnoi Khmelnychchyny*. Dys. ... kand. filol. nauk; 10.02.01 – ukrainska mova [Microtoponyms of the Northern Khmelnytskyi region. Dissertation of the Candidate of Philological Sciences]. Donetskyi natsionalnyi universytet imeni Vasylia Stusa. Vinnytsia. 279 s. [in Ukrainian].

19. Piskunov F. (1882) *Slovnyk zhyvoi narodnoi, pysemnoi y aktovoi movy ruskykh yuhivshchan Rosiiskoi y Avstriisko-Venherskoi Tsesarii* [The Dictionary of the living vernacular, written and formal language of the Russian Yugoslavs of the Russian and Austrian-Hungarian Empire]. Kyiv. 304 s. [in Ukrainian].

20. Setsinskii E. (1901) *Arkheologicheskaia karta Podolskoi gubernii* [The archaeological map of the Podolia province]. *Trudy KHI Arkheologicheskogo sieezda v Kieve (1899)*. T. 1. Moskva. S. 197–354 [in Russian].

21. Setsinskii E. (1901) *Prikhody i tserkvi Podolskoi eparkhii* [Parishes and churches of the Podolia diocese]. *Trudy Podolskogo eparkhialnogo istoriko-statisticheskogo komiteta*. Vyp. IKH. Kamenets-Podolskii. 1068 s. [in Russian].

22. Sydorenko I. (2017) *Onimnyi landshaft sela Rachyntsi na Podilli* [The onym landscape of Rachyntsi village in Podolia]. *Podilska rehionalna leksykolohiia: stan ta perspektyvy: zbirnyk naukovykh prats*. Vinnytsia. S. 84–89 [in Ukrainian].

23. Sitsynskiy Ye. (1927) *Narysy z istorii Podillia* [Essays on the history of Podolia]. Vinnytsia. 72 s. [in Ukrainian].

25. *Slovar ukrainskoi movy* (1907–1909) [The Dictionary of the Ukrainian language] / upor. B. Hrinchenko. T. I–IV. Kyiv [in Ukrainian].

26. *Slovnyk bukovynskykh hovirok* (2005) [The Dictionary of Bukovinian dialects] / za red. N.V. Huivaniuk. Chernivtsi. 688 s. [in Ukrainian].

27. *Slovnyk hidronimiv Ukrainy* (1979) [The Dictionary of hydronyms of Ukraine] / ukl. I.M. Zheliezniak ta in. Kyiv. 780 s. [in Ukrainian].

28. *Slovnyk mikrohidronimiv Ukrainy. Volyn, Zhytomyrshchyna, Zaporizhzhia, Kyivshchyna, Kirovohradshchyna, Poltavshchyna, Cherkashchyna* (2004) [The Dictionary of microhydronyms of Ukraine. Volyn, Zhytomyr, Zaporizhzhia, Kyiv, Kirovohrad, Poltava and Cherkasy region] / uklad.: I.M. Zheliezniak ta in.; pid. red. O.P. Karpenko. Kyiv. 448 s. [in Ukrainian].

29. *Slovnyk mikrotoponimiv i mikrohidronimiv pivnichno-zakhidnoi Ukrainy ta sumizhnykh zemel: u 2-kh t.* (2006–2007) [The Dictionary of microtoponyms and microhydronyms of the north-western Ukraine and adjacent lands: in 2 vols.] / upor. H.L. Arkushyn. Lutsk [in Ukrainian].

30. *Slovnyk staroukrainskoi movy XIV–XV st. T. 2* (1978) [The Dictionary of the Old Ukrainian language of the 14th–15th centuries. Vol. 2] / red. kol.: L.L. Humetska [ta in.]. Kyiv [in Ukrainian].

31. *Slovnyk ukrainskoi movy: v 11 t.* (1970–1980) [The Dictionary of the Ukrainian language: in 11 volumes]. Kyiv. [in Ukrainian].

32. Tymchenko E. *Istorychnyi slovnyk ukrainskoho yazyka. T. I.* (1930) [The Historical dictionary of the Ukrainian language. Vol. 1]. Kharkiv – Kyiv: Derzhavne vydavnytstvo Ukrainy. 528 s. [in Ukrainian].

33. Torchynska N.M., Torchynskiy M.M. (2008) *Slovnyk vlasnykh heohrafichnykh nazv Khmelnytskoi oblasti* [The Dictionary of the proper geographical names of Khmelnytskyi region]. Khmelnytskyi: Avist. 549 s. [in Ukrainian].

34. Shylo H.F. (2008) *Naddnistrianskyi regionalnyi slovnyk* [The Transnistrian regional dictionary]. Lviv. 288 s. [in Ukrainian].

35. Yanchyshyna Ya.V. (2012) Motyvatsiina struktura mikrotoponimiv Tsentralnoi Khmelnychchyny [The motivational structure of microtoponyms of Central Khmelnytskyi region]. *Naukovi zapysky. Seriia: Filolohiia (movoznavstvo)*. Vinnytsia. Vyp. 16. S. 227–230 [in Ukrainian].

36. Słownik geograficzny Królestwa Polskiego i innych krajów słowiańskich (1895). Warszawa. T. XIV. 930 s. [in Polish].

MICROTOPONYMICON OF ZARUDDIA VILLAGE OF KRASYLIV DISTRICT IN KHMELNYTSKYI REGION

The regional toponymy makes it possible to study the peculiarities of the functioning of local proper geographical names in connection with the history, ethnography, geography, economy of the region. Partially, the local proper names represent dialectal features of speech, preserve the effects of ancient phonetic and morphological phenomena, reflect the formation of the new names or the transformation of the old ones, the variability of language units.

The purpose of our article is to comprehensively research the microtoponyms of Zaruddia village of Krasyliv district in Khmelnytskyi region, in particular, to collect and systematize the language material, to find the denotative and nominative, structural, semantic features of names, to establish the extralinguistic factors that influenced the formation of the regional system of proper names of small geographical objects of Zaruddia village.

The microtoponymic space of Zaruddia settlement and its surrounding territories is represented by 86 proper names of small geographical objects, among which the names of roads and their parts, microhydronyms, names of fields and coasts prevail. The number of names of parts, corners of the village, minus- and plus- oronyms is also significant. There are only few names of bridges, gardens, names of rural buildings for medical, industrial and cultural and educational purposes. Regarding the structural characteristics of microtoponyms, it should be emphasized that composite nominations are used slightly more than simple onym formations. The vast majority of microtoponyms are the new structures, and only some proper names can be considered as ancient, in particular, microhydronyms, mound names and graves. The preformative lexemes for microtoponyms are mainly appellations, among which there are many geographical terms. The proper units, in particular, anthroponyms, oikonoms, hydronyms, are represented less in the bases of onyms. Partially, the microtoponymic space of Zaruddia village and its environs reflects the dialectisms that are common for Podolia dialects.

Keywords: toponyms, microtoponym, Zaruddia village, Khmelnytskyi region, denotative and nominative classification.

© Царалунга І., 2021 р.

Інна Царалунга – доктор філологічних наук, доцент, професор кафедри української філології Хмельницького національного університету, Хмельницький, Україна; tsaralungainna@ukr.net; Scopus Author ID: 57193385975; Web of Science ResearcherID: AAE-4150-2020; <https://orcid.org/0000-0002-7937-8529>

Inna Tsaralunha – Doctor of Philology, Associate Professor, Professor of the Ukrainian Philology Department, Khmelnytskyi National University, Khmelnytskyi, Ukraine; tsaralungainna@ukr.net; Scopus Author ID: 57193385975; Web of Science ResearcherID: AAE-4150-2020; <https://orcid.org/0000-0002-7937-8529>

ФУНКЦІОНАЛЬНА СВОЄРІДНІСТЬ ПРОПРІАТИВІВ У СУЧАСНОМУ УКРАЇНСЬКОМУ МЕДІАТЕКСТІ: АНАЛІЗ ТЕЛЕМОВЛЕННЯ

Науковий вісник Ужгородського університету. Серія: Філологія

Випуск 1 (45)

УДК 811.161.2'373

DOI: 10.24144/2663-6840/2021.1(45).492–498

Шебештян Я. Функціональна своєрідність пропріативів у сучасному українському медіатексті: аналіз телемовлення; кількість бібліографічних джерел – 7; мова українська.

Анотація. У сфері літературної ономастики найбільший інтерес викликає художній текст, а інший значущий сегмент побутування власних назв – медіатекст – залишається на периферії науки. Ця спроба розгляду функціональної специфіки онімії телемовлення може сприяти заповненню теоретичних прогалів у літературній ономастиці, теорії медіатексту та бути корисною для розв'язання прикладних проблем журналістського мовлення. *Мета:* визначити основні риси функціонування власних назв у сучасному українському медіатексті. *Завдання:* виявити номінативні, виражально-зображальні, конструктивні особливості актуалізації пропріативів у телемовленні; встановити зв'язок культуромовних категорій як критеріїв ефективності професійного журналістського мовлення з основними рисами функціонування власних назв у телемовленні.

Результати. На підставі аналізу онімів, дібраних з телемовлення українських каналів «Еспресо», «Прямий», «5-й», з'ясувалося, що основні риси функціонування онімів виявляються на номінативному, виражально-зображальному, конструктивному рівнях; джерелом і стимулом ономавживання є реальність, осмислювана українськими журналістами крізь національну призму, а важливою комунікативною обставиною – сенс журналістської діяльності; це зумовлює високу концентрацію пропріативів, їх тематичні масиви (російсько-українська війна, пандемія коронавірусу, наслідки політики популізму тощо), домінування реальних імен (антропонімів, ергонімів, ідеонімів, прагматонімів, топонімів), котрі зберігають реальні взаємозв'язки; конструктивна роль, емоційно-експресивне навантаження, фігуральне використання і продукування пропріативів підпорядковане критичному осмисленню дійсності, основним завданням журналістики.

Висновки. Пропріативи у телемовленні становлять розмаїту, динамічну, відкриту систему, яка віддзеркалює реальність і служить для її інтерпретації, бере участь у реалізації категорій культури мови – точності, логічності, ясності, гнучкості, виразності, різноманітності, багатства, дотепності, естетичності.

Ключові слова: аспекти функціонування, культуромовні категорії, медіатекст, телемовлення, пропріатив.

Постановка проблеми. Відзначена як позитивна та влучно схарактеризована Ю.О. Карпенком тенденція інтенсифікації, диференціації, «самовизначення» галузей української літературної ономастики, рух ономастичних досліджень у напрямку «одержання принципово нових результатів, здійснення нових підходів» [Карпенко 2004, с. 11] залишається актуальною і нині. Однак стабільна зацікавленість, основні досягнення вчених стосуються переважно онімії художнього тексту. А такий не менш цікавий і значущий сегмент побутування власних назв, як журналістський (за стильовою домінантою – публіцистичний) текст, досі перебуває на периферії ономастичних досліджень. Очевидними є брак системних розвідок, фрагментарність і спорадичність опрацювання онімів у медіатексті, що, звичайно, не може сформувати адекватного уявлення (яке вже є у галузях літературно-художньої чи фольклорної ономастики) про ономастикон сучасного українського медіапростору.

Отже, ця спроба розгляду функціональної специфіки онімії журналістського тексту спрямована на заповнення відповідних теоретичних прогалів у літературній ономастиці, медіатекстознавстві, стилістиці журналістського телемовлення, а також орієнтована на розв'язання прикладних проблем професійного журналістського мовлення в контексті ефективності, культуромовної обґрунтованості застосування пропріативних засобів.

Аналіз досліджень. Потреба багатоаспектного та комплексного вивчення належно ще не опрацьованої в українській ономастиці частини ономапростору – онімії медіамовлення, яка виявляє тісний зв'язок з реальними, літературно-художніми, подекуди й фольклорними підсистемами, – зумовлює необхідність залучення відповідних фундаментальних джерел. Перш за все тих, що стосуються структури онімного простору української мови [Торчинський 2008] і системи ключових термінокреслень [Словник української ономастичної термінології 2012], деякі з яких потребують додаткового осмислення й обґрунтування. Крім того, добрими орієнтирами щодо «поведінки» оніма в художньому тексті є численні праці Л.О. Белея, Ю.О. Карпенка, Н.С. Колесника та ін. А для розуміння специфіки взаємодії літературної та живорозмовної стихій на рівні онімії надзвичайно цінними для нас є дослідження М.І. Сюська [Сюсько 2014]. Розвиваючи раніше висловлені ідеї та пропозиції, спираємося тут і на деякі власні публікації [Шебештян 2011; 2013].

Мета дослідження – визначити основні риси функціонування власних назв у сучасному українському телемовленні.

Завдання: 1) простежити специфіку актуалізації пропріативів у медіатексті з урахуванням номінативного аспекту; 2) проаналізувати основні виражально-зображальні риси онімів у телемовленні; 3) з'ясувати конструктивне навантаження про-

пріативів у телевізійному медіатексті; 4) встановити зв'язок культуромовних категорій як критеріїв ефективності професійного журналістського мовлення з основними рисами функціонування власних назв у телемовленні.

Методи та методика. Методологічною основою нашої розвідки є сучасна гносеологія – орієнтуємося на її основні принципи, оперуємо відповідними категоріями, формами тощо. При цьому застосовуємо методику лінгвістичного аналізу тексту [Ковалик, Мацько, Плющ 1984] та переконливо обґрунтований, апробований Ю.О. Карпенком комплексний системний підхід у вивченні онімії літературного твору [Карпенко, Мельник 2004]. З-поміж методів надаємо перевагу загальнологічним (як-от: спостереження, опис, аналітико-синтетичний, аксіоматичний, гіпотетико-дедуктивний, узагальнення) та окремим прийомом культурно-історичної інтерпретації, дискурсу-, контент-аналізу.

Виклад основного матеріалу. Телемовлення – це у різних сенсах цікавий, дуже динамічний, жанрово й стилістично різноманітний, тісно пов'язаний з живорозмовною стихією вияв сучасної української літературної мови, що підтверджує й інвентар фактів, дібраний нами з мовлення трьох знаних, на нашу думку, якісних (у вимірах професійної майстерності, послідовної гуманістичної, україноцентричної орієнтації) загальнонаціональних телеканалів – «5-го», «Еспресо», «Прямого» (2020–2021 р.). Аналізуючи емпіричний матеріал, враховуємо, що актуалізація пропріативів у медіа-мовленні зумовлена багатьма лінгвальними та екстралінгвальними чинниками. Серед них найбільш суттєвими є сама природа власної назви, особливі лексико-морфологічні ознаки оніма; прояви антинормативної мови і мовлення, що віддзеркалюються в онімії медіатексту як діалектична єдність об'єктивного і суб'єктивного, узального і okazіонального, статичного і динамічного. Не менш важливими у функціонуванні власних назв є й чинники, пов'язані зі змістом діяльності ЗМІ, комунікативними обставинами масового спілкування, природою журналістського мовлення, індивідуальними особливостями мовця тощо. З урахуванням природи власної назви та багатой функціональної палітри літературної онімії доцільно розглядати своєрідність ролі пропріативів у телемовленні в **номінативному** (провідному й визначальному), **виражально-зображальному** і **конструктивному** вимірах.

Номінативний аспект. Сутність пропріативів як засобів індивідуалізації, здатних на рівні сем включати у свою структуру поняття, є основою актуалізації цих одиниць і в медіа-мовленні. Звичайно, реципієнту замало знати, що та чи інша власна назва стосується живого (людина, тварина) чи неживого (континент, гора, річка тощо) денотата, бо для адекватного розуміння суспільно-політичної проблематики ЗМІ необхідно мати певний ступінь обізнаності, відповідний світогляд. А зі змісту мовлення телеканалів «5-й», «Еспресо», «Прямий», способу осмислення реалій на рівні онімії можна припускати, що ці ЗМІ, апелюючи до широкого за-

галу, все ж розраховують на небайдужу, патріотичну, загалом освічену аудиторію, котра усвідомлює свої інформаційні потреби.

Природа журналістського тексту, комунікативні обставини медіа-мовлення (зокрема, завдання забезпечити підзвітність демократично обраної влади, оперативно інформувати, аналізувати, інтерпретувати й прогнозувати усе, що має соціальну значущість) пояснюють нерозривний зв'язок медіатексту з динамічною, строкатою реальністю. Тому й продюковані телебаченням у конкретних просторово-часових умовах тексти містять комплекси / конгломерати різних за походженням, за структурою, складом, конотативними можливостями тощо одиниць, які своїм енциклопедичним значенням стосуються усіх важливих сфер буття спільноти (політичної, економічної, культурної, спортивної, медичної та ін.). Хоча динаміка їх вживання різна – є групи постійно / тривалий час актуальних одиниць, що найменувають важливі для громадян України об'єкти (*Верховна Рада України, Європа, Європейський Союз, Київ, Конституція України, Крим, НАТО, Україна* тощо); принагідно вживаних власних назв, значущих в історичному, культурному, політичному тощо сенсах (*Гаазький трибунал, Запорізька Січ, Зелений Клин, Перун, Перша світова війна, Леся Українка, Меджліс кримськотатарського народу, Холодний Яр, Шевченко* тощо); спорадичні власні назви на кшталт *Ейяф'ятлайокюль* (льодовик), *К'юріоситі* (марсохід), *Революція троянд, Сенді* (ураган). Загалом абсолютна більшість пропріативів в українському телемовленні актуалізується у контексті національних цінностей, інтересів, загроз, загалом суспільного блага. Джерелом і стимулом ономавживання, отже, є реальність, осмислювана українськими журналістами крізь національну призму. Тому в аналізованому телемовленні домінують реальні імена, зберігаються їх реальні зв'язки (*Друга світова війна, операція «Вісла», СРСР, Сталін, Україна* тощо).

Як атемпоральні функціонують у медіатекстах оніми-концепти *Бабин Яр, Бандера, Голодомор, Карпатська Україна, Красне поле, Крути, Мазепа, Майдан, Небесна Сотня, Революція Гідності, Українська православна церква, Чорнобиль, Томос* та ін. Нерідко звучать в телеэфірі знакові для українців «*Геть від Москви!*», «*Герої не вмирають!*», «*Слава Україні! – Героям слава!*», «*Ніколи знову!*», «*Пливе кача...*», «*Ще не вмерла України...*». І часто саме завдяки телебаченню акумулятивні одиниці набувають популярності, активніше застосовуються носіями мови. До речі, українські глядачі дізнаються й про важливе для інших народів. Наприклад, під час висвітлення протестів у Білорусі, що тривають із серпня 2020 р., знімали стали гасло-девиз «*Живе Беларусь! – Живе вечна!*», історичний біло-червоно-білий прапор і традиційний національний герб *Погозя* (лицар на коні).

Пов'язані з різними історичними реаліями оніми є органічною частиною багатьох науково-популярних програм, як-от: «*Війна за Незалежність*» («Прямий»), «*Історична правда*» («Еспресо»),

«Машина часу» («5-й»), «Тасмниці війни» («5-й»). Привертає увагу багатство і відкритість системи онімів у журналістських телетворах. Так, В. Кіпіані вибудовує програму «Історична правда: Чи були вікінгами давньоруські правителі?» (Еспресо. 28.03.21) на основі таких різнотипних пропріативів, як *Айвор / дніпровський поріг Ненаситець, Аскольд, Візантійська імперія, Готланд, Данія, Дівич-гора, Дір, Кий, Київ, коваль Людота, Константинополь, Костянтин Багрянородний / імператор Костянтин, меч Людоти, Норвегія, Русь, Рюрик / Рюрик Ютландський, Скандинавія, княжна Ольга, Олег, Україна, Хельга, Швеція*. Тексти, які подає Т. Березовець у постійній рубриці «Цей день в історії», також демонструють широкий спектр ономазособів. Зокрема й у такому фрагменті: «30 березня 1867 року у Вашингтоні був підписаний Російсько-американський договір, за яким США купили у Росії Аляску з Алеутськими островами за 7 млн 200 тис. доларів (...) в Америці не всі схвалювали це рішення, називали цю територію *Заповідником для білих ведмедів* (...) Але, коли знайшли там корисні копалини (...), це рішення визнали головним досягненням президента *Ендрю Джонсона*» (Прямий контакт. Прямий. 30.03.21).

Онїмі-історизми нерідко є суттєвими елементами аналітичних текстів різної проблематики. Наприклад, у таких інтелектуальних програмах, як «Вечір з Миколою Княжицьким» («Еспресо»), «Є сенс» («5-й»), «Прямим текстом з Юрієм Луценком» («5-й»), «СаундЧек» («Прямий»), автори намагаються не стільки щось констатувати, скільки з'ясувати причини, наслідки й перспективи тих чи інших явищ. Звичайно, взаємодія синхронного і діахронного виявляється на рівні онїмії, де окремі одиниці виступають як компоненти традуктивного аналізу, забезпечуючи логічність, глибину, виразність журналістського осмислення сучасних реалій. Так, типовими можна вважати аналогії: *анексія / окупація Криму Росією – анексія / окупація Судет (Судетської області Чехословаччини) / анилюс Австрії нацистською Німеччиною; ООН – Ліга Націй; Путін – Гітлер, Сталін; Російська Федерація – Рейх / СРСР / Російська імперія / Московське царство / орда; напад Росії на Україну 2014 р. – напад СРСР на Фінляндію 1939 р.; ЗМІ Росії – Геббельс-ЗМІ; партія «Слуга народу» – КПРС / більшовики*.

Потреба висвітлення тем, пов'язаних із надважливою зараз воєнною проблематикою, зумовлює активне застосування багатьох різноманітних за енциклопедичним значенням (антропоніми, ергоніми, топоніми, хрематоніми тощо), структурою (одно-, дво-, багатокомпонентні), походженням (питомі, запозичені) одиниць: *Ангела Меркель, АТО, Будапештський меморандум, «ДНР», Донбас, Крим, «ЛНР», Мінські угоди, Нормандський формат, ООС, ОРДЛО, Путін, Росія, Спеціальна моніторингова місія ОБСЄ в Україні, Тристороння контактна група* тощо. Завдяки ЗМІ аудиторія ознайомлена з назвами окремих видів озброєння («Байрактар», «Буратіно», «Вільха-М», «Град», «Джевелін», есмінець «Дональд Кук», «Корсар»,

«Нептун», «Папіра», «Стугна»), найменуваннями військових підрозділів («Айдар», ДУК «Правий сектор», 24-та Окрема механізована бригада імені короля Данила, 128-ма Окрема гірсько-штурмова бригада) тощо.

Крім офіційних імен військових (напр., *Ігор Гордійчук, Ярослав Журавель, Сергій Табала, Павло Чорій*), до активно використовуваних під час війни належать і позивні, псевдоніми українських бійців: *Зола (Ігор Лапін), Маруся Звіробій і Маруся Звіробій-Біленька (Олена Самбул), Міф (Василь Сліпак), Рифмастер (Андрій Антоненко)* та ін. Наприклад, у репортажі про загибель на передовій *старшого лейтенанта Володимира Шпака* згадано бійців з позивними *Байда, Монгол, Танцор, Шумахер* (Час новин: підсумки. 5-й. 09.04.21), а в сюжеті до *Дня піхоти – Бескид, Душман, Ірис, Принц, Сивий* (Час новин. 5-й. 06.05.21).

Відомими українській аудиторії стали й деякі прізвиська бойовиків окупаційних російсько-терористичних угруповань, колаборантів: *Гіві (Михайло Толстих), Гоблін (Сергій Аксьонов), Моторола (Арсен Павлов), Стрелков (Ігор Гіркин)* та под. Іноді трапляються у медіатекстах прізвиська політиків, як-от: *Бацька, Кривавий калхозник (самопроголошений президент Білорусі Лукашенко); Золотий Батон, Легітимний (Віктор Янукович); кум Путіна (Віктор Медведчук); Кривавий Пастор (Олександр Турчинов), Паломниця (Оксана Марченко – дружина Медведчука); Піаніст (Володимир Зеленський); Порох (Петро Порошенко)* та ін.

Серед життєво важливих тем і пандемія коронавірусу. Для розробки відповідної проблематики журналісти залучають ономакомплекси, в які найчастіше входять найменування медичних установ, організацій, фондів, виробників вакцин, назви самих вакцин, імена чиновників тощо: «*Астразенека*», *ВООЗ, головний санлікар Ляшко, «Джонсон енд Джонсон», «Ковішилд», Міністерство охорони здоров'я України, міністр Степанов, «Модерна», «Пфайзер», «Синовак», Фонд Білла і Мелінди Гейтс, ЮНІСЕФ* та багато інших. Оскільки майже усе розглядається в українському суспільно-політичному контексті, ядром онїмії телемовлення є реальні найменування, пов'язані з функціонуванням держави, демократичними інституціями, різними проявами громадського життя: імена політиків (*Арахамія, Бойко, Кличко*), високопосадовців (*Венедіктова, Єрмак, Хомчак*), авторитетних діячів (*Роман Безсмертний, Мирослав Гай, митрополит Епіфаній, Йосип Зісельс*), партій («*Батьківщина*», «*Голос*», «*Європейська солідарність*», «*ОПЗЖ*», «*Слуги народу*»), громадських організацій, рухів, фондів (*ініціативна група «Першого грудня», «Повернись живим», Рух опору капітуляції, «Справа громад», Українська Гельсінська група*), акцій («*Не чуєш – побачиш!*», «*Свободу політв'язням!*», «*Свободу Стерненку!*», «*Стоп реванши!*»), державних інституцій, установ, органів усіх гілок влади (*Верховна Рада України, Вищий антикорупційний суд, Державне бюро розслідувань, Офіс Президента України, Рада національної безпеки і оборони Укра-*

іни, Спеціалізована антикорупційна прокуратура, Український інститут національної пам'яті), свят (Великдень, День Збройних сил України, День незалежності, День Соборності), пам'ятних днів (День пам'яті Героїв Крут, День пам'яті жертв Голодомору, День пам'яті та примирення) тощо.

При цьому з-поміж усіх можливих варіантів автори часто обирають найбільш компактні, що можна пояснити різними об'єктивними і суб'єктивними комунікативними обставинами – природою медіатворчості, орієнтацією на слухове сприйняття, обмеженою тривалістю звучання тексту, потребою імпровізувати, впливом живорозмовної стихії. Пор.: *Америка, США, Штати і Сполучені Штати Америки; Ковідний фонд і Фонд боротьби з COVID-19; Гаазький суд і Міжнародний кримінальний суд у Гаазі; місія ОБСЄ і Спеціальна моніторингова місія ОБСЄ в Україні; ПДЧ і План дій щодо членства в НАТО; Слуги і партія «Слуга народу»*. Прикметно, що найчастіше антропоніми виступають як однокомпонентні одиниці: *Арахамія, Бойко, В'ятрович, Забродський, Парубій, Порошенко, Ярош* та ін. Засобами компресії також є метонімічні одиниці на кшталт *Банкова, Берлін, Білий дім, Брюссель, Будапешт, Варшава, Вашингтон, Волл-стріт, Грушевського, Кремль, Мінськ, Москва, Париж, Пекін* та ін. До речі, тут економія лінгвальних зособів, хоч і має певні особливості, у цілому корелює з тенденцією до компресії в друкованому медіатексті [Шебештян 2013].

Внутрішні та зовнішні політичні реалії переплітаються, стаючи постійним джерелом і каталізатором актуалізації тих чи інших пропріативів. Під впливом екстралінгвальних обставин в українській медіапростір постійно потрапляють нові власні назви чи реактуалізуються вже відомі. Так, вибори президента США (2020 р.) спричинили в телемовленні хвилю активного використання таких власних назв, як *Блек лайвз метте* (< амер. *Black Lives Matter / BLM* *Життя чорних важливі* – міжнародний антирасистський рух), *Демократи / Демократична партія, Джо Байден / Джозеф Робінетт Байден-молодший, Камала Гарріс / Камала Деві Гарріс* (віцепрезидентка США), *Капітолій, Республіканці / Республіканська партія Трамп / Дональд Трамп* та багато інших. А, наприклад, інформування про *Ваннергейт* (зрив спільної зі спецслужбами країн НАТО операції) відбувалось із залученням таких пропріативів: *Білорусь, «Беллінгкет»* (< англ. *Bellingcat*), *Володимир Ар'єв, Державне бюро розслідувань, Єрмак, Зеленський, літак «Мінськ-Стамбул», Лукашенко, Мінськ, Москва, «Новічок», Офіс Президента, «ПВК Ваннера», Путін, СБУ, Україна, США, Туреччина, Христо Грозєв, «Цензор. Нет» Солсбері, літак МН-17, Юрій Бутусов* та ін. До речі, останнім часом в українському телемовленні модель відантропонічних дериватів з суфіксом *-гейт* доволі продуктивна: *Ваннергейт, Деркачгейт, Чаустейт*.

Динамічний аспект номінації, постулат «усе може стати власною назвою» яскраво ілюструють промовисті, хоча на загальному тлі спорадичні, еквіваленти онімів, окреслення-цитати: *депутатка*

«неякісні діти», депутат «продай собаку – заплати за комунальні», депутат «мама любить скорість», депутатка «пара валить із етай страни», журналістка «мову на хліб не намажеш», президент «янедох», прокурорка «око государеве» та ін. Цікавими є й такі приклади дескрипції як засобу номінації: «справжній генерал, у якого жінка справжній журналіст», «найвеличніший лідер сучасності», «на сто відсотків свій прокурор», «майстри спорту по боротьбі з ковід» тощо. Номінативне значення оніма, здатність індивідуалізації різноманітних природних й антропогенних реалій є підґрунтям адекватного осмислення дійсності, досягнення стилістичної виразності, змістовності, точності, логічності телемовлення.

Виразжально-зображальний аспект. Хоча медіатекст перш за все розрахований на перцепцію раціональну, апелює він і до емоцій телеглядача. Розмаїтість, багатство, відкритість пропріативної системи свідчать про її значні конотативні можливості. Як переконаємося, потужний виразжально-зображальний ресурс (дейктичні, характеристичні, експресивні, емоційно-оцінні можливості) онімії усвідомлюють і реалізують у відповідних комунікативних обставинах журналісти «5-го», «Еспресо», «Прямого».

Виразжально-зображальна роль онімії має об'єктивно-суб'єктивний характер. Перший складник стосується граматичних властивостей пропріатива як одиниці мови, впливає з його належності до особливого лексико-граматичного розряду іменника. Йдеться про дейктичні характеристики, пов'язані з категоріями роду, числа, відмінка. Зрозумілими для української аудиторії є значення узуальних онімів та більшості супровідних апеліативів (індикаторів, детермінативів): *депутат ВРУ Ахтем Чийгоз / Ахтем ага, лікарка і волонтерка Юлія Кузьменко, олігарх Коломойський, Папа Римський Франциск, прем'єр-міністр Польщі Матеуш Моравецький, так звані / самопроголошені ДНР і ЛНР, телесеріал «Чорнобиль», учасник бойових дій Андрій Антоненко* тощо. Хоча десигнація залежить і від багатьох інших, у тому числі суб'єктивних, обставин комунікації.

Суб'єктивне начало особливо помітно виявляється у випадках фігурального застосування онімів, коли в нехудожньому за своєю природою медіатексті журналіст добирає, переосмислює або продукує оригінальні імена з метою образного увиразнення та поглиблення думки. Виокремленню нових аспектів денотата, деяких його характеристик, одного з відтінків сприяють, зокрема, антропоніми, вжиті у формі множини: *бужанські, допи і геппи, дубінські, вовки* (< суддя *Вовк*), *єрмаки, лукаші, портнові, татарови, шаркарети* та под.; оригінальні перифрастичні одиниці, результати антономазії на зразок *Довженко – Гомер кіно* (Прямий контакт. *Прямий*. 09.04.21), *Лавров – головний Ріббентроп нашої сучасності* (Студія Захід. *Еспресо*. 01.05.21); *Сковорода – український Сократ* (СаундЧек. *Прямий*. 12.04.21), *Путін – європейський Ким Чен Ін* (Прямий контакт. *Прямий*. 11.05.21), *російський проєкт меморіалу в Бабиному Яру – Голокост-Диснейленд* (Вечір з Миколою Княжицьким. *Еспресо*. 1.05.21);

Степанов – Спанч Боб (Прямий контакт. *Прямий*. 03.05.21), «Стужна» - український «Джевелін» (Ненаша раша. *Прямий*. 12.04.21), Шевченко – наша Велика французька революція (Гончаренко рулить. 5-й. 30.04.21).

Гнучкості, різноманітності телемовленню надають і добре знані крилаті слова на зразок *вісь зла*, *Гамлет*, *Карфаген*, *Криваві землі*, *імперія зла*, *Левіафан*, *Макиавеллі*, *Рубікон*, *Сцилла і Харибда*, *Соломон*, *Франкентейн*. Маючи акумулятивний характер і значний орнаментальний потенціал, вони є цікавими заміниками логічного текстового розгортання думки. Як засвідчує і телемовлення, склад крилатих слів осучаснюється різними з походження та за конотацією одиницями: «*Армія*. *Мова*. *Віра*», *бапти* Кремля, *Велике кравівництво*, *Велюр*, *Воїни світла*, *Голобородько*, *Кримнаш*, *Мордор*, *Небесна Сотня*, *Оман*, *план «Анаконда»*, *Пабедабесіє*, *Революція Гідності*, *русскій мір*, *русская весна* та ін. У зв'язку з критикою популізму, загрозою узурпації влади реактуалізуються літературно-художні оніми з широким діапазоном відтінків: *Великий брат*, *Вершник без голови*, *Голохвастов*, *Крихітка Цахес*, *Міністерство правди*, *Труффальдіно із Бергамо* / *Слуга двох панів*, *Чарівник Країни Оз*, *Чарівник Смарагдового міста*, *Шариков*.

У телемовленні як усному вияві мови інгерентне чи адгерентне емоційне забарвлення онімів виформовується і за рахунок суперсегментних засобів. Так, інтонація може втілювати нейтральне, позитивне чи негативне ставлення журналіста до об'єкта номінації, надавати іменам різного забарвлення: схвалення, захоплення, приязні, співчуття, іронії, сарказму, осуду. Звичайно, емоційна оцінка узгоджується з гуманістичними ідеалами, загальнолюдським досвідом, моральними нормами. Так, наприклад, урочистість, позитивне ставлення, повага, співчуття тощо є адекватними емоційними реакціями у висвітленні тем, пов'язаних із справедливим спротивом, самопожертвою учасників *Революції Гідності*, героїзмом військових під час АТО, ООС, стражданнями кримських татар в окупованому Криму тощо. І навпаки – негативна оцінка притаманна окресленням на зразок *антимайдан*, «*Беркут*», *ГУЛАГ*, «*ДНР*», «*ЛНР*», *КДБ*, *КПРС*, *Кремль*, *Малоросія*, *НКВС*, *Новоросія* тощо.

Виразально-зображальний ефект оніма часто ґрунтується на обігруванні змісту і структури одиниці. Так, відома самоназва *Зе* мотивувала появу численних оказіональних дериватів з негативним значенням: *Зе енд*, *Зе-економіка* / *зекономіка*, *Зе-команда* / *зекоманда*, *Зе-корупція*, *Зе-реформи*, *Зе-політика*, *Верховний Зе*, *Офіс Зе*, *план Зе* (поряд з *А*, *Б*, *В*), *ЗЕлежність від Коломойського* тощо. Часто згадуваними в різних контекстах є й неоднозначні гасла на зразок «*Зе!*», «*Зе президент – слуга народу!*», «*Зробимо їх разом!*», «*Кінець епохи бідності!*», «*Прийде весна – саджати будемо!*», «*Думайте!*», «*Кожен із нас президент*» чи ідея «*какая разніца*», бажання «*заглянути в очі Путіна*». Так само, як і образливі для українців вульгарні жарти «*95-го кварталу*» на кшталт «*сеньйор-Голодомор*»,

Росія не атакує Україну, а «просто відсуває кордон» тощо. Як зауважив Дмитро Чекалкин: «*Зеленський* чомусь вирішив, що йому забудуть *Томос-Термос*, *Україну-порноактрису* (...) чи те, як він стояв на колінах, благав *Путіна* забрати його» (СаундЧек. *Прями.* 14.03.21); при «*Беніно-путінському агенті Зе-Буратіно* ми стрімко скочуємося навіть не в *Росію-Левіафанію*, а в підвали *Лугандона*» (СаундЧек: Листування пороходота. *Прямий*, 28.03.21).

Значний конотативний потенціал, як засвідчує телемовлення, мають пропріативи *Голобородько* (зіграний В. Зеленським персонаж художнього телесеріалу) і «*Слуга народу*» (одноіменні окреслення серіалу і партії). Прикметно, що контекстуальний сенс назви *Слуга народу* – очевидно асиметричної (позначає кілька денотатів) – формується на підставі одного з трьох планів значень: доонімному, онімному, відонімному. Наприклад, у таких фрагментах: «ймовірно, головним сценаристом «*Слуги народу*» 5-го сезону стала (...) *ОПЗЖ*», хоча продовження серіалу зараз готує «навіть не *Львовочкин*, а *Беллінгкет*. *Голобородько* (точніше – *Зеленський*) може увійти в історію як герой цього серіалу про провал найкращої операції українських спецслужб» (Прямим текстом з Юрієм Луценком. 5-й. 11.03.21); «Замість прекрасного *Голобородька* зі «*Слуги народу*» ми отримали (...) бронзового політика»; з маленького вчителя *Голобородька* формується диктатор, «такий-собі *Янукович-лайт*» (Прямим текстом з Юрієм Луценком. 5-й. 1.04.21); «Запускають новий серіал «*Слуга РНБО*» (Прямий контакт. *Прямий*. 22.03.21); «культ особистості починається з *абсолютно сталінського бренду*», «*Грушевського*, 5 перетворюється на *філію Банкової*» (Прямий контакт. *Прямий*. 30.03.21); «*Слуга народу*» – «*дуже цинічна назва*», – В. Портников (Політклуб. *Еспресо*. 03.04.21). Етимологічно яскраве «*Слуга народу*» стимулює і депутатську онимативність: у Верховній Раді вже зареєстровано групу «*Дубина – слуга народу*».

Зображальні можливості онімів доволі повно виявляються у сатиричних текстах (як-от: «*Вата шоу*», «*Вечірній преЗЕдент*», «*П'ята колонка*», «*Міністерство правди*», «*Ненаша раша*» та ін.). Так, у програмах Романа Чайки «*Час"Ч"*» широко представлені авторські деривати, різноманітні переосмислення, квалітативи, перифрастичні одиниці: *зелена монобільшість*, *зелені*, «*великий зелений кормчий країни*», «*наша Моніка Зеленські*», «*полум'яна опозиціонерка і борчиня з тарифами*», «*ізіумська битва*» (про конфлікт депутатів міскради), «*Спутнічок*» (російська вакцина) (5-й. 27.01.21); зустріч «*Путін-Зеленський – це зустріч КГБ і КВН*» (5-й. 09.03.21), «*Дона і Гена – інь і янь Слобожанщини*» (5-й. 23.01.21); «*Пригоди вакцинного Джеймса Бонда*», «*Весела арифметика від Степанова і усієї команди чемпіонів по боротьбі з коронавірусом*», «лише міністр Максим Безвакцинович Степанов грається у мексиканський фестиваль *Санта Муерте*», *Офіс Голобородька*, *Велике Зе-будівництво*; «*Чорний гумор зелених*» (рубрика), «*ті, хто без масок навідали вас в буковелях*, вітають вас» (5-й, 26.03.21). Уже як афористичні сприйма-

ються: *Велике і маленьке крадівництво*, *Верховний Голобородько*, *Верховний Єрмак України*, *вічно-відкритий «Епіцентр»*, *Державне бюро реваншу*, *Майбах* (партія «За майбутнє»), *ковід-Голобородько*, *міністр залишків здоров'я Степанов*, *Окупаційний блок «За життя»*, *Орден лєніна патріархат (Московська церква)*, *професор Кива*, *у нас Кива – у них Маск*.

Реалізація виразально-зображального потенціалу власної назви у медіатексті тісно пов'язана з особистісними рисами тележурналіста – інтелектуальним, культурним рівнем, уподобаннями, манерою висловлюватися. Проаналізований інвентар фактів із програм «*Еспресо*», «*Прямого*» і «*5-го*» переконливо засвідчує цілком осмислене використання пропріативів і загалом високий професійний рівень багатьох журналістів: Тараса Березовця, Антона Борковського, Анни Валєвської, Сергія Висоцького, Віталія Гайдюкевича, Лариси Голубевої, Марії Гурської, Пітера Залмасва, Василя Зими, Вахтанга Кіпіані, Віталія Портникова, Сергія Руденка, Юрія Луценка, Світлани Соколової, Наталки Фіщич, Яни Холодної, Романа Чайки, Дмитра Чекалкина та багатьох інших. Попри деякі поодинокі недоліки (на кшталт країни *Прибалтики*, *Червона площа*), спостерігаємо адекватне, вдале у виразально-зображальному плані застосування ономаресурсів, які забезпечують виразність, багатство, різноманітність, дотепність та загалом естетичність професійного телемовлення.

Конструктивний аспект. Аналіз онімії медіатексту в номінативному та виразально-зображальному вимірах доводить, що власні назви виступають засобами забезпечення зв'язності, цілісності, викінченості медіатексту, тобто відіграють внутрішньотекстову конструктивну роль. А в архітектоніці усього твору оніми (назви програм, їх окремих випусків, частин, рубрик тощо) виступають і як темовидільні елементами, котрі не тільки є засобами архітектонічно-змістової гармонізації твору, а й відображають смислову ієрархію: ідея – концепція – проблема – тема. При цьому назва телепрограми як обов'язкова складова архітектоніки та результат компресії журналістського мовлення виконує ще й контактну функцію. Для найменувань більшості телепрограм «*Еспресо*», «*Прямого*» і «*5-го*» характерні продуманість, лаконічність, узгодженість із назвою, ідеєю, концепцією усього каналу:

«Борковський & Валєвська. Політика», *«Великий ефір Василя Зими»*, *«Вердикт з Сергієм Руденком»*, *«Вечір з Миколою Княжицьким»*, *«Історична правда»*, *«Політклуб Віталія Портникова»*, *«Студія Захід»*, *«Тиждень з Марією Гурською»*, *«Шок. Скандал. Сенсація»*, *«Червона лінія з Сергієм Висоцьким (телеканал «Еспресо»)»*; *«Акценти»*, *«Анатомія тижня»*, *«Вата Шоу Андрія Полтави»*, *«Великі*

новини», *«Війна за незалежність»*, *«Гончаренко рулить»*, *«Ехо України»*, *«Ненаша Раша»*, *«Медексперт»*, *«Міністерство правди»*, *«Новий день»*, *«Новини від Христини»*, *«Новини країни»*, *«Політична кухня»*, *«По факту»*, *«Пряма мова»*, *«Прямий доказ»*, *«Прямий контакт»*, *«П'ята колонка»*, *«Саунд Чек»*, *«Ситуація»*, *«Хроніки вакцинації»*, *«Час пік»*, *«Щасливе інтерв'ю»*, *«Fake News»*, *«The Week»*, *«Watchdogs»* (телеканал «**Прямий**»); *«Дійові особи»*, *«Вечірній преЗЕидент»*, *«Є сенс»*, *«Кінозлива»*, *«Кондратюк у понеділок»*, *«Машина часу»*, *«Таємниці війни»*, *«Підсумки тижня з Анною Мірошниченко»*, *«Прямим текстом з Юрієм Луценком»*, *«Суботній політклуб»*, *«Таємниці війни»*, *«Час "Ч"»* (телеканал «**5-й**») та багато інших.

Зазначені назви добре корелюють зі змістом телепрограм, доволі точні, оригінальні, різноманітні, подекуди метафоричні, багатозначні, іноді з антропонімами у складі (що підкреслює важливість особистості автора-ведучого). Є поодинокі вестернізовані найменування («*Fake News*», «*The Week*», «*Watchdogs*») і ті, що постали під впливом живорозмовної стихії, з вкрапленнями суржику («*Влада хотала*», «*Гончаренко рулить*», «*Ехо України*», «*По факту*»). Припускаємо, що подібні відхилення від літературної норми зумовлені перш за все бажанням авторів привернути більшу увагу, привабити ширшу аудиторію.

Висновки. Аналіз онімів, актуалізованих у мовленні українських телеканалів «*Еспресо*», «*Прямий*», «*5-й*», доводить: 1) функціональна своєрідність пропріативів зводиться до трьох основних аспектів – номінативного, виразально-зображального, конструктивного; 2) джерелом і стимулом ономавживання є реальність, осмислювана українськими журналістами крізь національну призму, а провідним чинником, що детермінує функціонування пропріативів у телемовленні, можна вважати сенс журналістської діяльності у демократичному суспільстві; 3) усе вище зазначене зумовлює і високу концентрацію пропріативів (часто об'єднаних тематично у конгломерати), домінування реальних імен (антропонімів, ергонімів, идеонімів, прагматонімів, топонімів), які зберігають реальні взаємозв'язки; і підпорядковане критичному осмисленню дійсності емоційно-експресивне навантаження різних за складом, структурою та з походження одиниць; і конструктивну роль власних найменувань в архітектоніці всього телетовру; 4) пропріативи у телемовленні становлять розмаїту, динамічну, відкриту систему, котра віддзеркалює просторово-часовий континуум і є важливою частиною ефективної реалізації таких основних культуромовних категорій, як правильність, точність, логічність, ясність, гнучкість, виразність, різноманітність, багатство, дотепність, естетичність.

Література

1. Карпенко Ю.О., Мельник М.Р. Літературна ономастика Ліни Костенко. Монографія. Одеса: Астропринт, 2004. 261 с.
2. Ковалик І.І., Мацько Л.І., Плющ М.Я. Методика лінгвістичного аналізу тексту. Київ: Вища школа, 1984. 120 с.

3. Словник української ономастичної термінології / Уклад. Бучко Д.Г., Ткачова Н.В. Харків: Ранок – НТ, 2012. 256 с.
4. Сюсько М. Питання сучасної української літературної та живорозмовної мови: Вибране. Монографія. Ужгород: Гражда, 2014. 624 с.
5. Торчинський М.М. Структура онімного простору української мови. Монографія. Хмельницький: Авіст, 2008. 548 с.
6. Шебештян Я.М. Пропріальні засоби компресії друкованого медіамовлення. *Записки з ономастики*. Одеса: Астропринт, 2013. Вип.16. С. 146–156
7. Шебештян Я. Функціональний потенціал ономазасобів у медіатексті *Науковий вісник Ужгородського університету. Серія: Філологія; Соціальні комунікації*. Ужгород, 2011. Вип. 25. С. 177–181.

References

1. Karpenko Yu.O., Melnyk M.R. (2004) Literaturna onomastyka Liny Kostenko. Monohrafiia [Literary onomastics of Lina Kostenko. Monograph]. Odesa: Astroprynt, 120 s. [in Ukrainian].
2. Kovalyk I.I., Matsko L.I., Pliushch M.Ia. (1984) Metodyka linhvistychnoho analizu tekstu [Methods of linguistic analysis of the text]. Kyiv: Vyshcha shkola, 120 s. [in Ukrainian].
3. Slovnyk ukrainskoi onomastychnoi terminolohii / Uklad. Buchko D.H., Tkachova N.V. (2012) [Dictionary of Ukrainian onomastic terminology]. Kharkiv: Ranok – NT, 256 s. [in Ukrainian].
4. Siusko M. (2014) Pytannia suchasnoi ukrainskoi literaturnoi ta zhyvorozmovnoi mowy: Vybrane. Monohrafiia [Questions of modern Ukrainian literary and colloquial language: Selected. Monograph]. Uzhhorod: Grazhda, 624 s. [in Ukrainian].
5. Torchynskyyi M.M. (2008) Struktura onimnoho prostoru ukrainskoi mowy. Monohrafiia [The structure of the onymic area of the Ukrainian language. Monograph]. Khmelnytskyi: Avist, 548 s. [in Ukrainian].
6. Shebeshtyan Ya.M. (2013) Proprialni zasoby kompresii drukovanoho mediamovlennia [Proprial means of compression of print media speech]. *Zapysky z onomastyky*. Odesa: Astroprynt, Vyp. 16. S. 146–156 [in Ukrainian].
7. Shebeshtyan Ya. (2011) Funktsionalnyi potentsial onomazasobiv u mediateksti [Functional potential of onomastic means in media text] *Naukovyi visnyk Uzhhorodskoho universytetu. Serii: Filolohiia; Sotsialni komunikatsii*. Uzhhorod, Vyp. 25. S. 177–181 [in Ukrainian].

FUNCTIONAL ORIGINALITY OF MODERN PROPRIATIVES IN MODERN UKRAINIAN MEDIA TEXT: ANALYSIS OF TV SPEECH

Abstract. In the field of literary onomastics the greatest interest is a literary text, and another important segment of the existence of proper names – media text - remains on the periphery of science. This attempt to consider the functional specifics of television onymia can help fill theoretical gaps in literary onomastics, media text theory and be useful for solving applied problems of journalistic speech. Purpose: to determine the main features of the functioning of proper names in modern Ukrainian media text. Tasks: to identify nominative, expressive and pictorial, constructive features of actualization of propriatives in TV speech; to establish the connection of cultural categories as criteria for the effectiveness of professional journalistic speech with the main features of the functioning of proper names in TV speech.

Results. Based on the analysis of onyms selected from Ukrainian television channels «Еспресо», «Прямий», «5-й», it turned out that the main features of the functioning of onyms are manifested at the nominative, expressive, pictorial, constructive levels; the source and stimulus of this use is the reality understood by Ukrainian journalists through the national prism, and an important communicative circumstance is the meaning of journalistic activity; this leads to a high concentration of propriatives, their thematic arrays (Russian-Ukrainian war, coronavirus pandemic, consequences of populist policy, etc.), dominance of real names (anthroponyms, ergonims, ideonyms, pragmatonyms, toponyms), which preserve the real relationships; constructive role, emotional and expressive load, figurative use and production of propriatives are subject to a critical understanding of reality, the main task of journalism.

Conclusions. Propriatives in television broadcasting are a diverse, dynamic, open system that reflects reality and serves to interpret it, participates in the implementation of the categories of language culture – accuracy, logic, clarity, flexibility, expressiveness, diversity, richness, wit, aesthetics.

Keywords: aspects of functioning, cultural language categories, media text, TV speech, propriative.

© Шебештян Я., 2021 р.

Ярослава Шебештян – кандидат філологічних наук, доцент кафедри журналістики Ужгородського національного університету, Ужгород, Україна; yaroslava.shebeshtyan@gmail; <https://orcid.org/0000-0002-3003-5218>

Yaroslava Shebeshtyan – Candidate of Philology, Associate Professor of the Journalism Department, Uzhhorod National University, Uzhhorod, Ukraine; yaroslava.shebeshtyan@gmail; <https://orcid.org/0000-0002-3003-5218>

ЗАПОЗИЧЕНІ ЧОЛОВІЧІ ТА ЖІНОЧІ ІМЕНА В ІМЕННИКУ УЖГОРОДА ХХ СТОЛІТТЯ

Науковий вісник Ужгородського університету. Серія: Філологія.

Випуск 1 (45)

УДК 81'373.231(477.87-25):81'373.45

DOI:10.24144/2663-6840/2021.1(45).499–508

Шоля І. Запозичені чоловічі та жіночі імена в іменнику Ужгорода ХХ століття; бібліографічних джерел – 6; мова українська.

Анотація. У статті проаналізовано запозичені чоловічі та жіночі власні особові імена, які потрапили в антропонікон ужгородців переважно через посередництво угорської мови, зокрема власне угорські, давньогерманські, німецькі, а також оніми англійського, арабського, італійського, румунського, французького походження. Мета статті – дослідити динаміку функціонування запозичених імен в іменнику Ужгорода протягом ХХ століття, з'ясувати їхню кількість, походження, ступінь популярності, частотність та ймовірні причини вживання. Джерельною базою послужили матеріали церковних метричних книг Закарпаття 1900–1945 рр. та книги архівного фонду 1945–2000 рр.

Визначено, що найбільшу групу чоловічих імен утворюють давньогерманські запозичення (*Vilmos, Imre, Ervin, Zsigmond, Leopold, Norbert, Otto, Hugó*), жіночих – німецькі й угорські (*Elvira, Emma, Irma, Malvina, Ella; Edita, Yolán, Etelka, Aranka*).

Невелику групу запозичень утворюють так звані східні імена. Вони з'являються в іменнику міста з 1960-х років і, зазвичай, вказують на національну належність їхніх носіїв. Наприклад: *Джиран, Наргіз, Равшан, Дінара* – азербайджанці, *Арутюн, Карен, Тігран, Лусік і Наіра* – вірмени, *Каміль, Заміра і Зухра* – узбеки, *Рустам, Рашид* – татари, *Нана і Натела* – грузинки.

Аналіз дослідження показав, що динаміка функціонування запозичених жіночих і чоловічих імен дуже схожа. Спостерігається активне використання онімів угорського, німецького, давньогерманського походження в першій половині ХХ ст., що є наслідком довготривалого перебування Закарпаття під Австро-Угорщиною, а також поява нових запозичень з англійської, італійської, німецької, французької мов та східні запозичення з тюркських – азербайджанської, вірменської, узбецької в другій половині ХХ ст.

За кількістю носіїв чоловічі та жіночі запозичені імена не перевищують групу християнських онімів. Це свідчить про те, що в минулому столітті, обираючи імена для новонароджених хлопчиків і дівчаток, ужгородці надавали перевагу не модним запозиченим, а християнським, канонізованим Православною або Католицькою церквою, залежно від національної та конфесійної належності їхніх батьків.

Ключові слова: антропонікон, власне особове ім'я, етимологія, іменник, іменний репертуар, онім, широківживані імена.

Постановка проблеми. Усебічне вивчення власних імен, глибокий інтерес до них змушує науковців звертатися до ряду важливих проблем. Для сучасної ономастики предметом дослідження стають питання складу та динаміки особових чоловічих і жіночих імен окремих регіонів України, чинників, що впливають на зміни іменного репертуару, мотиви вибору, ступінь їхньої популярності. Не менш важливе й актуальне питання – етимологія імен. Про це свідчить активізація наукових розвідок, присвячених проблемам етимологізування окремих власних імен людей.

На ономастичній мапі України антропонімія Закарпаття вирізняється багатством і різноманітністю чим заслуговує на особливу увагу. Склад та динаміка іменного репертуару ужгородців упродовж ХХ ст. вже стали предметом дослідження [Шоля 2018]. Проте цікавим і актуальним залишається ряд питань: як, чому і звідки в іменник Ужгорода потрапили угорські, німецькі, чеські, кельтські, тюркські, арабські, скандинавські та інші імена, рівень їхньої популярності, частотність вживання.

Аналіз досліджень. Склад іменного репертуару в контексті походження імен неодноразово ставав об'єктом уваги багатьох дослідників. В українській ономастиці відомі праці з етимології

онімів І.М. Желєзняк, О.П. Карпенко, В.П. Шульгача. Зокрема, етимологічні групи імен населення Закарпаття ґрунтовно проаналізував у своїй монографії П.П. Чучка. Значну увагу науковець приділив угорським, словацьким, чеським, румунським запозиченням, визначив специфічні особливості щодо території побутування, часу і умов входження, частотності вживання [Чучка 2008, с. 141]. Спостереження над етимологічним складом репертуару жіночих імен закарпатських німців представлені в наукових статтях Н.І. Головчак. Етимологічні групи у складі особового іменника м. Тернополя проаналізовано Н.О. Свистун. Окремі питання з теорії етимологічного аналізу особового іменника як предмета наукового дослідження викладені в працях Ю.О. Карпенка. За його спостереженням, «своє» в мові визначено як питоме, споконвічне, а «чуже» – як запозичення [Карпенко 2003, с. 86]. Докладнішу класифікацію шарів у складі сучасних імен подано у вступі до Словника власних імен людей Л.Г. Скрипник, Н.П. Дзятківської. За наведеними прикладами класифікацій особових імен за походженням дослідниця О.В. Черноус у своїй праці виокремлює основні етимологічні групи особового іменника української мови: імена, що належать до слов'янського антропонічного фонду,

запозичені з різних західних та східних мов, імена-новотвори [Чорноус 2010, с. 390].

Мета статті – дослідити динаміку функціонування запозичених імен в іменнику Ужгорода протягом ХХ століття, з'ясувати їхню кількість, походження, частотність та ймовірні причини уживання. Джерельною базою послужили матеріали церковних метричних книг Закарпаття 1900–1945 рр. та книги архівного фонду 1945–2000 рр.

Ураховуючи специфіку та кількість аналізованого мовного матеріалу, а саме: 580 чоловічих (9026 ім'яжитків) і 668 жіночих (8455 ім'яжитків) власних особових імен, зокрема 196 чоловічих (1184 ім'яжитків) та 211 жіночих (1187 ім'яжитків) імен за 1900–1920 рр. (австро-угорський період); 211 чоловічих (799 ім'яжитків) і 201 жіноче ім'я (738 ім'яжитків) за 1925–1930 рр. (чехословацький період); 178 чоловічих (529 ім'яжитків) і 175 жіночих (457 ім'яжитків) імен за 1940–1945 рр. (угорський період); 6073 чоловічих та 6514 жіночих ім'яжитків за 1950–2000 рр., для його систематизації, докладної характеристики використано описовий метод дослідження.

Виклад основного матеріалу. В етимологічному співвідношенні іменник Ужгорода ХХ ст. дуже строкатий. Причиною цього стали нашарування різних соціально-економічних, суспільно-політичних, етнічних, історико-культурних і побутових процесів, культурно-освітні зміни, що відбувалися в Ужгороді протягом століття. Історичні зміни в національному складі населення і, як наслідок, співіснування представників багатьох національностей, не могли не позначитися на системі особових імен у плані їхньої етимологічної належності.

У сучасній ономастиці усталася традиція поділяти іменний фонд українців за походженням на дві групи – слов'янські та неслов'янські імена. За національно-мовним походженням неслов'янські імена ужгородців, як і українців Закарпаття, неоднорідні [Чучка 2008, с. 127]. Оскільки в іменнику Ужгорода серед уподобань багатонаціонального населення трапляються угорські, німецькі, кельтські, тюркські, арабські, скандинавські та інші імена, їх було віднесено до групи запозичених.

У випадку з чоловічим іменником Ужгорода поняття «запозичення» є неоднозначним. Протягом довготривалого періоду Закарпаття перебувало під владою різних держав. Тільки за останні 100 років населення міста по чергово опинилося у складі щонайменше семи різних державних утворень, кожне з яких мало свою власну політику: Австро-Угорщина, 1-а Чехословацька Республіка, Карпатська Україна, Угорщина, Закарпатська Україна, Українська Радянська Соціалістична Республіка, Україна. Були навіть періоди, коли територія сучасного Закарпаття підпорядковувалася одночасно різним державам [Шоля 2018, с. 33]. Тому закономірно, що зі зміною державної політики змінювалася також і мовна. Це не могло не вплинути на іменний репертуар ужгородців. Жителі Закарпаття, які проживали тут упродовж ХХ століття, у переважній більшості особисто пережили бодай одну зміну

держави, а разом з цим хоча б одну мовну реформу [Шоля 2018, с. 33].

Політика «насильницької мадяризації» [Чучка 2008, с. 142] призвела до того, що мовою ділових паперів була не українська, а латинська, угорська, німецька. Саме тому традиційні українські імена до 1940-х р. на позначення місцевого населення в офіційних документах практично не використовували. Натомість замість імен *Василь, Павло, Степан, Федір*, що використовували в побуті українці, ужгородців записували *László, Pál, István, Ferencz*. Уже на початку століття зафіксовано імена, які з погляду сучасної української мови є запозиченими, та на думку жителів міста – свої, оскільки їх використовували тут віками. До таких належать імена, що потрапили в антропонімікон ужгородців переважно через посередництво угорської мови, зокрема власне угорські, давньогерманські, німецькі. Серед найбільш уживаних чоловічих угорських імен зафіксовані такі: *Zoltán/Золтан, Béla/Бейла/Бейло, Amilla/Omilla, Arpád/Арпад, Andor Aladár/Аладар, Nándor, Kálmán/Калман, Чаб/Чабо, Iolan, Hentek/Hentik, Elemor, Елек, Жолт, Сілард, Чілла*; давньогерманські: *Вільгельм* і його угорська форма *Viltos, Emerix* і його угорська форма *Imre/Імре, Ervin, Erik, Zsigmond/Зігмунд, Leopold, Едаг/Едгард, Norbert, Otto, Armin/Армін, Henrik/Henrich/Генріх, Ричард/Ріхард, Hugó/Hugo, Роланд/Ролан, Hedvig, Alois, Bili, Menyhart*; німецькі: *Людвіг* і його найуживаніша угорська форма *Lajós/Лайош, Роберт, Károly/Karel/Карл, Ernő/Ернест, Ferencz/Ференц, Albert/Адальберт/Альберт, Emil/Еміл/Еміль, Adolf/Адольф, Rudolf/Рудольф, Arnold/Арнольд*.

Серед інших етимологічних пластів, використаних жителями міста, є латинські запозичення – *Herman/Герман, Mór/Mor* (угорська форма латинського імені *Maurus*), *Leon, Rene/Ренат, Tibor/Тіберій/Тіберій, Дезидерій* і його угорська форма *Dezső*; англійські – *Едуард/Едвард, Oskár, Alfred/Альфред, Ódón/Едмунд, Valter/Вальтер*; французькі – *Алан/Ален, Marczel/Марсель*; чеські – *Eliáš, Jindřich*; єврейські – *Pinkas/Пінкас, Chaim*; давньоскандинавські – *Gustav/Густав*.

Найбільшу групу становлять давньогерманські запозичення. У наших матеріалах зафіксовано 30 таких чоловічих онімів. Серед них можемо виділити десяток найпопулярніших серед місцевого населення імен: *Вільгельм* і його угорська форма *Viltos* (42 носії), *Емеріх* та його угорської форма *Imre/Імре* (29), *Ervin* (14), *Erik* (13), *Zsigmond/Зігмунд* (10), *Leopold* та його угорська форма *Lipót* (10), *Едаг/Едгард* (9), *Norbert/Норберт* (9), *Otto* (9), *Armin/Армін* (7), *Henrik/Henrich/Генріх* (7), *Ричард/Ріхард* (7), *Hugó/Hugo* (6), *Роланд/Ролан* (5), *Hedvig* (4).

Наступним за кількістю одиниць є угорський етимологічний пласт – 24 оніми. Серед них виділяємо десяток найуживаніших: *Zoltán/Золтан* (76), *Béla/Бейла/Бейло* (59), *Amilla/Omilla* (29), *Arpád/Арпад* (21), *Andor/Андор* (14), *Aladár/Аладар* (11), *Nándor/Нандор* (11), *Kálmán/Калман* (7), *Чаб/Чабо* (5), *Iolan* (4).

Таблиця 1. Запозичені чоловічі імена

Етимологічний пласт	Імена	Кількість носіїв
Давньогерманський	<i>Вільгельм</i> (його угорська форма <i>Vilmos</i>)	42
	<i>Емерих</i> (його угорська форма <i>Imre/Imre</i>)	29
	<i>Ervin</i>	14
	<i>Ерік</i>	13
	<i>Zsigmond/Зигмунд</i>	10
	<i>Leopold</i> (його угорська форма <i>Lipót</i>)	10
	<i>Едагар/Едгард</i>	9
	<i>Norbert/Норберт</i>	9
	<i>Otto</i>	9
	<i>Armin/Армін</i>	7
	<i>Henrik/Henrich/Генріх</i>	7
	<i>Ричард/Richard</i>	7
	<i>Hugó/Hugo</i>	6
	<i>Роланд/Ролан</i>	5
	<i>Hedvig</i>	4
	<i>Alois</i>	3
	<i>Bili</i>	2
	<i>Meinhard</i> (його угорська форма <i>Menyhert</i>)	2
	<i>Adrehar</i> (його угорська форма <i>Adrös</i>)	1
	<i>Арланд</i> (можливо скорочення від <i>Artaland</i>)	1
	<i>Едвін</i>	1
	<i>Jarfas</i>	1
	<i>Hubert</i>	1
	<i>Ferdinand</i>	1
	<i>Rezsö</i>	1
	<i>Oldrich</i>	1
	<i>Oliver</i>	1
	<i>Нормундз</i>	1
	<i>Manfréd</i>	1
	<i>Лорант</i>	1
Угорський	<i>Zoltán/Золтан</i>	76
	<i>Béla/Бейла/Бейло</i>	59
	<i>Атілла/Отілло</i>	29
	<i>Arpád/Арпад</i>	21
	<i>Andor/Андор</i>	14
	<i>Aladár/Аладар</i>	11
	<i>Nándor/Нандор</i>	10
	<i>Kálmán/Калман</i>	7
	<i>Чаба/Чабо</i>	5
	<i>Iolan</i>	4
	<i>Hentek/Hentik</i>	3
	<i>Elemor/Елемор</i>	2
	<i>Елек</i>	2
	<i>Чілла</i>	2
	<i>Сілард</i>	2
	<i>Жолт</i>	2
	<i>Алмос</i>	1
	<i>Балаж</i>	1
	<i>Valint</i>	1
	<i>Барна</i>	1
	<i>Саболч</i>	1
	<i>Magor</i>	1
	<i>Єрнев</i> (від <i>Ernye</i>)	1
<i>Карой</i>	1	

Єврейський	<i>Pinkas/Пінкас</i>	2
	<i>Авіель</i>	1
	<i>Інтах</i>	1
	<i>Рейхел</i>	1
	<i>Chaim</i>	1
	<i>Simon</i>	1
	<i>Ноемі</i>	1
	<i>Натан</i>	1
	<i>Iam</i>	1
	<i>Iberman</i>	1
	<i>Náczí</i>	1
	<i>Ізраел</i>	1
	<i>Гержон</i>	1
	<i>Gugen</i>	1
Німецький	<i>Людвіг</i> (його угорська форма <i>Lajós/Лайош</i>)	79
	<i>Роберт</i>	77
	<i>Károly/Karel/Карл</i>	50
	<i>Ernő/Arnošt/Ернест</i>	48
	<i>Ferencz/Ференц</i>	44
	<i>Albert/Адальберт/Альберт</i>	30
	<i>Emil/Еміль/Еміль</i>	23
	<i>Arnold/Арнольд</i>	16
	<i>Adolf/Адольф</i>	15
	<i>Rudolf/Рудольф</i>	15
	<i>Колош</i>	1
Латинський	<i>Tibor/Тиберій/Тіберій,</i>	90
	<i>Дезидерій</i> (його угорська форма <i>Dezső</i>)	38
	<i>Herman/Герман</i>	21
	<i>Maurus</i> (його угорська форма <i>Mór/Mor</i>)	6
	<i>Leon</i>	3
	<i>Rene/Ренат</i>	3
	<i>Румулус</i>	1
	<i>Руф</i>	1
	<i>Klement</i>	1
	<i>Marius</i>	1
Англійський	<i>Едвард/Едвард</i>	72
	<i>Oskár</i>	10
	<i>Alfred/Альфред</i>	4
	<i>Ľdōn/Едмунд</i>	4
	<i>Valter/Вальтер</i>	3
	<i>Ede</i> (можливо скорочення від <i>Edvárd</i>)	1
	<i>Edith</i>	1
	<i>Ерінг</i>	1
	<i>Стівен</i>	1
Арабський	<i>Halva</i>	16
	<i>Aron</i>	4
	<i>Юсун</i>	2
	<i>Малік</i>	1
	<i>Радж</i>	1
Французький	<i>Алан/Ален</i>	4
	<i>Marcel/Марсель</i>	2
	<i>Жан</i>	1
	<i>Евелін</i>	1
Чеський	<i>Eliaš</i>	1
	<i>Jindřich</i>	1
	<i>Frjtech</i>	1

Давньоскандинавський	<i>Gustav/Густа́в</i>	4
	<i>Айвар</i>	1
Кельтський	<i>Артур</i>	55
Іспанський	<i>Мапо</i>	2
Азербайджанський	<i>Джиран</i>	1
	<i>Наргіз</i>	1
	<i>Равшан</i>	1
Вірменський	<i>Арутюн</i>	1
	<i>Карен</i>	1
	<i>Тігран</i>	1
Карачаївський	<i>Джатдай</i>	1
Монгольський	<i>Тимур</i>	3
Татарський	<i>Рустам</i>	1
	<i>Рашид</i>	1
Тюркський	<i>Руслан</i>	43
	<i>Géza/Ге́йза</i>	15
Перський	<i>Бахтійор</i>	1
Узбецький	<i>Каміль</i>	1
Ромський	<i>Графо</i>	1
	<i>Фішта</i>	1
	<i>Форкош</i>	1
Новотвір	<i>Владлен</i>	1

У чоловічому іменнику найбільше таких запозичень зафіксовано в I-му хронологічному зрізі (1900–1920 рр.) – 50 імен, носіями яких виявилось 348 осіб. Загалом за першу половину ХХ ст. ужгородцями було використано 83 імені, що увійшли в іменник міста посередництвом угорської мови. Їхніми носіями є 684 ужгородці.

Незважаючи на популярність серед місцевого населення таких імен у першій половині ХХ ст., жодне з них у групі найуживаніших не зафіксовано, оскільки її складають переважно християнські та слов'янські оніми. З усіх запозичених тільки 21 онім зафіксований у групі широкоживаних: *Tibor/Тиберій/Тіберій*, *Роберт*, *Lajós/Лайош/Людвіг*, *Zoltán/Золтан*, *Едуард/Едвард*, *Béla/Бейла/Бейло*, *Артур*, *Károly/Karel/Карл*, *Ernő/Arnošt/Ернест*, *Ferencz/Ференц*, *Руслан*, *Vilmos/Вільгельм*, *Dezső/Дезидерій*, *Albert/Адальберт/Альберт*, *Амілла/Отілло*, *Imre/Імре/Емерих*, *Emil/Еміл/Еміль*, *Arpád/Арпад*, *Herman/Герман*, *Arnold/Арнольд*, *Halva*.

Угорські, німецькі, латинські, давньогерманські імена *Tibor/Тиберій/Тіберій*, *Lajós/Лайош/Людвіг*, *Zoltán/Золтан*, *Béla/Бейла/Бейло*, *Károly/Karel/Карл*, *Ernő/Arnošt/Ернест*, *Ferencz/Ференц*, *Vilmos/Вільгельм*, *Dezső/Дезидерій*, *Imre/Імре/Емерих*, *Emil/Еміл/Еміль*, *Arpád/Арпад*, *Herman/Герман*, *Arnold/Арнольд*, активно вживані ужгородцями у 1900–1920 рр., вже з 1925 по 1935 рр. трансформуються з угорського на словацький, чеський, а з 1940 р. – український лад (*Lajós – Ludvik/Ludvíh – Лайош – Людвіг*). Указані оніми функціонують серед жителів міста протягом усього досліджуваного періоду, але з 50–60-х років поступово втрачають свою популярність. Натомість у другій половині ХХ ст. до антропонімікону міста потрапляють нові імена, зокрема й запозичені з англійської (*Едуард/Едвард*, *Ерінг*, *Сті-*

вен), кельтської (*Артур*), німецької (*Адальберт/Альберт*, *Роберт*), угорської (*Сілард*) мов. Та кількість таких імен значно менша, ніж у першій половині досліджуваного періоду. Невелику групу запозичень утворюють так звані східні імена. Вони з'являються в іменнику міста з 1970-х років і, зазвичай, вказують на національну належність їхніх носіїв. Наприклад: *Джиран*, *Наргіз*, *Равшан* – азербайджанці, *Арутюн*, *Карен*, *Тігран* – вірмени, *Джатдай* – карачаївець, *Каміль* – узбек, *Рустам*, *Рашид* – татари. Ці імена функціонують у групі рідкісних, оскільки зафіксовані тільки в одному році. Також до східних запозичень належать монгольське *Тимур* (3), перське *Бахтійор* (1), тюркське *Руслан* (43) і *Géza/Ге́йза* (15).

У наших матеріалах зафіксовані імена невідомого походження. Їхніми носіями є представники ромської національності. Роми – одна з національних меншин, які віками проживали на території Закарпаття й Ужгорода зокрема. Ромські імена мають власне циганське або індійське походження, часто вони запозичені з інших мов чи культур. До рідкісних, власне циганських імен належать *Графо*, *Гудада*, *Гожо*, *Джанко*, *Ману*, *Ферка* та ін. Інколи роль імені в представників цієї національності можуть виконувати і прізвища. Зокрема, наприклад, 10.12.2009 р. у Середнянській сільській раді Ужгородського району Закарпатської області ромська родина зареєструвала свого новонародженого сина ім'ям *Янукович Іванович Бережанський*. Тому маємо всі підстави зафіксувати нами імена *Графо*, *Фішта*, *Форкош* вважати ромськими. Вони мають тільки по одному носієві й у межах ужгородського іменника належать до групи рідкісних.

Поняття «запозичення» з жіночими іменами, як і у випадку з чоловічими, є також неоднозначним. Усі оніми функціонували в однакових історич-

них і політичних умовах, а батьки зазнавали впливу з боку держави, обираючи ім'я для новонародженого. Як і чоловічі, жіночі особові імена в 1900 рр. «у примусовому порядку переіначувалися на угорський лад, де *Варвара, Катерина...* ставали *Borbála, Katalin*» [Чучка 2008, с. 142]. В активному вжитку вони перебували майже півстоліття. Саме тому в 1900–1945 рр. найпопулярнішими серед місцевого населення були угорські, німецькі, давньогерманські жіночі імена, які ми розглядаємо як запозичені.

До жіночого іменника міста потрапило 109 запозичених імен, що обслуговують 748 носіїв. Серед них немає жодного найуживанішого; 14 зафіксовано в групі широковживаних; 46 маловживаних і 49 рідкісних. Найбільшу групу утворюють німецькі й угорські запозичення. У наших матеріалах зафік-

совано по 25 таких онімів. Імена німецького походження становлять 17% від усіх запозичених імен та обслуговують 127 носіїв. Найпопулярніші серед місцевого населення *Emma/Ema/Емма/Ема* (20 носіїв) та *Elvira/Elvira/Ельвіра/Елвіра* (18). У репертуарі жіночих імен міста вони перебувають у групі широковживаних. Далі за рейтингом популярних німецьких запозичень імена розташовані так: маловживані – *Irma/Ірма* (11), *Malvin/Malvina/Мальвіна* (10), *Ella/Елла* (9), *Evelina* (8), *Matild/Matilda/Matilda* (7), *Eleonora* (7), *Lili* (6), *Lina/Linka/Lenke* (6), *Friderika/Фридерика* (4), *Inessa/Inesa* (4); найменш уживані та рідкісні – *Elza* (2), *Léni* (2), *Грета/Грета* (2), *Мелінда* (2), *Lotti* (1), *Netti* (1), *Zelma* (1), *Анрієтта* (1), *Армін* (1), *Ельміра* (1), *Ізольда* (1), *Ліана* (1), *Лонта* (1).

Таблиця 2. Запозичені жіночі імена

Етимологічний пласт	Імена	Кількість носіїв
Давньогерманський	<i>Erika</i>	62
	<i>Hermin/Hermina/Герміна</i>	12
	<i>Inga</i>	11
	<i>Berta/Берта</i>	10
	<i>Anita</i>	9
	<i>Frida</i>	7
	<i>Amalia</i>	3
	<i>Yetti</i> (скорочена форма від <i>Henriëtte</i>)	2
<i>Linda</i>	1	
Угорський	<i>Edita/Yudit/Edit/Юдіт/Едіт/Едіта</i> (угорський варіант давньоанглійського <i>Eadgyth, Eadgyð</i>)	87
	<i>Yolán/Iolán/Iolana/Йолана</i>	60
	<i>Etel/Etelka/Etela/Етелка/Етела/Етель</i>	44
	<i>Andrea/Андреа/Андрея</i>	19
	<i>Aranka/Аранка</i>	17
	<i>Tímea/Тімея</i>	16
	<i>Alisz/Alice/Alice/Аліса/Аліце</i>	15
	<i>Глдіко/Глдіка/Гльда/Глдіка</i>	15
	<i>Ibolya/Іболя/Ібоя</i>	13
	<i>Iarolka/Iarolta</i>	11
	<i>Livia/Лівія</i> (угорський варіант лат. <i>Livius</i>)	11
	<i>Bella/Белла</i>	8
	<i>Piroska/Пірошка</i>	6
	<i>Hajnalka/Hajnal</i>	3
	<i>Láli</i> (можливо похідне від чол. <i>Lajos</i>)	2
	<i>Fezér</i>	1
	<i>Jázmin</i>	1
	<i>Makana</i>	1
	<i>Sugárka</i>	1
	<i>Tünde</i>	1
	<i>Ануєлка</i>	1
	<i>Едіна</i>	1
	<i>Іца</i>	1
<i>Онїка</i>	1	
<i>Пінеса</i>	1	
Єврейський	<i>Fani/Fanni</i>	12
	<i>Гедї</i>	2
	<i>Leib</i>	1
	<i>Релї</i>	1
	<i>Фрума</i>	1
	<i>Цїлла</i>	1

Німецький	<i>Emma/Ема/Емма/Ема</i>	20
	<i>Elvira/Elvira/Ельвіра/Елвіра</i>	18
	<i>Irma/Ірма</i>	11
	<i>Malvin/Malvina/Мальвіна</i>	10
	<i>Ella/Елла</i>	9
	<i>Evelina</i>	8
	<i>Matild/Matilda/Матілда</i>	7
	<i>Елеонора</i>	7
	<i>Lili</i> (можливо скорочення від <i>Ліліана</i>)	6
	<i>Lina/Linka/Lenke</i> (можливо, скорочення від <i>Евелін</i>)	6
	<i>Friderika/Фридерика</i>	4
	<i>Inessa/Інеса</i>	4
	<i>Elza</i>	2
	<i>Léni</i>	2
	<i>Гретта/Грета</i>	2
	<i>Мелінда</i>	2
	<i>Lotti</i>	1
	<i>Netti</i>	1
	<i>Zelma</i>	1
	<i>Анрієтта</i>	1
	<i>Армін</i>	1
	<i>Ельміра</i>	1
<i>Ізольда</i>	1	
<i>Ліана</i>	1	
<i>Лонта</i>	1	
Латинський	<i>Роксолана</i>	6
Англійський	<i>Viola/Віола</i>	10
	<i>Неллі</i>	6
	<i>Анетта/Анетт</i>	3
	<i>Keli</i>	2
	<i>Nora/Нора</i> (від англо-норманського <i>Хонора</i>)	2
	<i>Дженія/Джені</i> (скорочена форма від <i>Дженіфер</i>)	2
	<i>Синди</i> (англ. <i>Cynthia</i>)	1
Арабський	<i>Halva</i>	29
	<i>Фатіма</i>	3
	<i>Аміна</i>	1
	<i>Джаміла</i>	1
	<i>Діна</i>	1
Французький	<i>Lujza</i>	6
	<i>Еліана</i>	1
	<i>Еліна</i>	1
	<i>Жаклін</i>	1
	<i>Olva</i>	6
Чеський	<i>Korina</i>	1
	<i>Рері</i>	1
Румунський	<i>Віоріка</i>	1
	<i>Маркуца</i>	1
Давньоскандинавський	<i>Інгрід/Інгред</i>	2
Іспанський	<i>Kreola</i>	1
Італійський	<i>Віолета/Віолетта</i>	12
	<i>Ноемі</i>	3
Азербайджанський	<i>Дінара</i>	1
	<i>Града</i>	1
Вірменський	<i>Лусік</i>	1
	<i>Наіра</i>	1
Грузинський	<i>Нана</i>	1
	<i>Натела</i>	1
Таджицький	<i>Рахта</i>	1
Тюркський	<i>Руслана</i>	18
	<i>Рузана</i>	1

Перський	Роксана	2
Узбецький	Заміра	1
	Зухра	1
Ромський	Иргина	1
Новотвір	Георгіна	7
	Владлена	3
	Толіанна	2
	Кіанна	1
	Лоріана	1

Угорський пласт також нараховує 25 онімів. Їхніми носіями протягом століття стало 325 ужгородок. Найактивнішими є оніми *Edita/Едіта* (87), *Yolán/Iolana/Йолана* (60) та *Etelka/Etela/Етелка/Етела* (44). До широковживаних угорських запозичень також належать *Andrea/Андреа/Андрея* (19), *Aranka/Аранка* (17), *Tímea/Тімея* (16), *Alisz/Alice/Аліса/Аліце* (15), *Лдіко/Лдіка/Льда/Лдіка* (15), *Ibolya/Іболя/Ібоя* (13), *Iarolka/Iarolta* (11), *Livia/Лівія* (угорський варіант латинського *Livius*) (11), *Bella/Белла* (8), *Piroska/Пірошка* (6), *Hajnalka/Hajnal* (3). Усі інші з указанного пласту запозичень належать до найменш уживаних і рідкісних: *Láli* (можливо похідне від чол. *Lajos*) (2), *Fezér* (1), *Jázmin* (1), *Makana* (1), *Sugárka* (1), *Tünde* (1), *Ануелка* (1), *Едіна* (1), *Іца* (1), *Оніка* (1), *Пінеса* (1).

Групу давньогерманських запозичень складають 9 онімів. Ї очолює ім'я *Еріка*. Воно з'явилося у вжитку значно раніше (з 1955 р.), ніж чоловіче *Ерік* (з 1975 р.), за півстоліття знайшло достатню кількість денотатів (62), що дало йому можливість закріпитися в групі широковживаних. Решта 8 давньогерманських запозичень вище групи маловживаних не піднімалися й розташувалися у такій послідовності: *Hermin/Герміна/Герміна* (12), *Інга* (11), *Berta/Берта* (10), *Аніта* (9), *Frida* (7), *Amalia* (3), *Yetti* (скорочена форма від *Henriette*) (2). Указані оніми найменувають 116 дівчаток.

У наших матеріалах зафіксовано 7 англійських запозичень, що обслуговують 26 носіїв: *Viola/Віола* (10), *Неллі* (6), *Анетта/Анетт* (3), *Keli* (2), *Nora/Нора* (від англо-норманського *Хонора*) (2), *Дженія/Джені* (скорочена форма від *Дженіфер*) (2), *Синди* (англ. *Synthia*) (1).

До групи широковживаних потрапили імена, запозичені з арабської мови *Halva* (29), та тюркське *Руслана* (15). Решта антропонімів зафіксовані як маловживані та рідкісні.

Усі запозичені жіночі імена протягом століття функціонували по-різному. До 1950 рр. ХХ ст. були популярні переважно угорські, давньогерманські, німецькі, чеські запозичення: *Amalia*, *Ануелка*, *Армін*, *Bella/Белла*, *Berta/Берта*, *Jázmin*, *Iarolka/Iarolta*, *Elza*, *Emma/Ема/Емма/Ема*, *Keli*, *Korina*, *Kreola*, *Frida*, *Láli*, *Lili*, *Léni*, *Lotti*, *Makana*, *Malvin/Malvina*, *Matild/Matilda/Mamіlda*, *Netti*, *Olva*, *Piroska/Пірошка*, *Pepi*, *Tünde*, *Zelma*, *Friderika/Фридерика*, *Hajnalka/Hajnal*, *Hermin/Герміна/Герміна*, *Yetti*, *Sugárka*. Сюди належать також арабське *Halva*, єврейські *Leib*, *Fani/Fanni*, *Фрума*, *Реллі*, *Цілла*. Із 1950–1960 рр. ареал запо-

зичень розширився і до ужгородського іменника, крім угорських і німецьких, потрапили оніми англійського, арабського, італійського, румунського, французького походження – *Аміна*, *Анета/Анет*, *Аніта*, *Анріетта*, *Віолета/Віолетта*, *Віоріка*, *Гретт/Грета*, *Жаклін*, *Джаміла*, *Дженія/Джені*, *Діна*, *Евеліна*, *Едіна*, *Елеонора*, *Еліана*, *Еліна*, *Еріка*, *Ізольда*, *Лдіко/Лдіка/Льда/Лдіка*, *Інгред/Інгрет*, *Інесса/Інеса*, *Інга*, *Іца*, *Ліана*, *Лінда*, *Лонта*, *Маркуца*, *Мелінда*, *Неллі*, *Оніка*, *Пінесса*, *Роксолана*, *Синди*, *Тімея/Тімея*, *Фатіма* та новотвори *Владлена*, *Георгіна/Георгина*, *Кіанна*, *Лоріанна*, *Толіанна*. Деякі запозичення не виходили з ужитку протягом усього досліджуваного періоду. Наприклад, значна кількість носіїв імен *Edita/Едіта* (87) і *Etelka/Етелка* (44) свідчать про велику їхню популярність серед місцевого населення, особливо в представників угорської національності, чим забезпечують їхнє функціонування протягом століття. До імен, які використовували безперервно або з невеликою паузою, належать *Yolán//Iolán/Йолана*, *Elvira/Elvira/Ельвіра/Елвіра*, *Ibolya/Іболя/Ібоя*, *Alisz/Alice/Аліце*, *Aranka/Аранка*, *Livia/Лівія*.

Аналогічно до чоловічого, у жіночому іменнику також функціонують антропоніми, запозичені із східних мов. Вони з'явилися з 1960 рр. та вказують на національну належність їхніх носіїв. Наприклад, азербайджанки *Дінара* та *Ірада*, вірменки *Лусік* і *Наіра*, грузинки *Нана* і *Намела*, узбечки *Заміра* і *Зухра*, таджичка *Рахта*. Зафіксоване нами ім'я *Иргина* (1995 р.) має невідоме походження. Можемо припустити, що це ім'я є варіантом *Регіна*, утвореним на базі метатези (перестановки звуків). Оскільки його носієм є представниця ромської національності, то є всі підстави вважати його ромським.

Висновки. Отже, динаміка функціонування запозичених жіночих і чоловічих імен дуже схожа. Спостерігаємо активне використання онімів угорського, німецького, давньогерманського походження в першій половині ХХ ст., що є наслідком довготривалого перебування Закарпаття під Австро-Угорщиною, а також появу нових запозичень з англійської, італійської, німецької, французької мов та східні запозичення з тюркських – азербайджанської, вірменської, узбецької в другій половині ХХ ст.

Особові імена в українській традиційній формі жителів міста в першій половині ХХ ст. практично не використовувалися. Зміни в іменному репертуарі Ужгорода почали відбуватися з 1940-х років, особливо після входження Закарпаття до складу УРСР (1945 р.). До активного вжитку долучаються

не тільки традиційні українські імена. З потоком трудових мігрантів із різних кінців Радянського Союзу до антропонімікону міста потрапляють імена, запозичені з азербайджанської, вірменської, татарської, узбецької мов. Також унаслідок модних тенденцій з'являються нові запозичені імена з англійської, німецької, французької, іспанської, хоч їхня кількість значно менша, ніж у попередні роки.

За кількістю одиниць чоловічі запозичені імена значно перевищують групу християнських і слов'янських онімів та становлять 132 оніми, або 22,8%. Проте обслуговують всього 1307 носіїв, або близько 14,5%, що на 3,5% більше за кількість

прихильників слов'янських імен і на 56,1% менше за кількість носіїв християнських імен. У межах жіночого іменника за кількістю одиниць запозичені імена також не перевищують групу християнських онімів: їхня сума менша на 11,7%. Проте запозичення на 10% перевищують сукупність імен слов'янського походження. Це свідчить про те, що в минулому столітті, обираючи імена для новонароджених хлопчиків і дівчаток, ужгородці надавали перевагу не модним запозиченим, а християнським, канонізованим Православною або Католицькою церквою, залежно від національної та конфесійної належності їхніх батьків.

Література

1. Головчак Н.І. Етимологічний склад репертуару жіночих імен закарпатських німців. *Studia Slovakistika*: зб. наук. ст. 2009. Вип. 9. С. 25–33.
2. Карпенко Ю.О. Своє і чуже в українській мові. *Studia Slovakistika*: зб. наук. ст. Ужгород, 2003. Вип. 3. С. 86–89.
3. Свистун Н.О. Динаміка антропонімікону м. Тернопіль XIX–XX ст.: дис... канд. філол. наук : 10.02.01. Чернівці, 2006. 197 с.
4. Черноус О.В. Склад особового іменника української мови за походженням. *Наукові записки. Серія: Філологічні науки (мовознавство)*. Кіровоград: РВВ КДПУ ім. В. Винниченка, 2010. Вип. 89 (3). С. 388–393.
5. Чучка П.П. Антропонімія Закарпаття: монографія. Ужгород: ТОВ «Папірус», 2008. 671 с.
6. Шоля І.С. Динаміка іменника жителів м. Ужгорода у XX ст.: дис... канд. філол. наук: 10.02.01. Луцьк, 2018. 214 с.

References

1. Holovchak N.I. (2009) Etymologichnyi sklad repertuaru zhinochykh imen zakarpatskykh nimtsiv [Etymological composition of the repertoire of female names of Transcarpathian Germans]. *Studia Slovakistika*: zb. nauk. st. Vyp. 9. S. 25–33 [in Ukrainian].
2. Karpenko Yu.O. (2003) Svoie i chuzhe v ukrainskii movi [Own and foreign in the Ukrainian language]. *Studia Slovakistika*: zb. nauk. st. Uzhhorod. Vyp. 3. S. 86–89 [in Ukrainian].
3. Svystun N.O. (2006) Dynamika antroponimikonu m. Ternopil XIX–XX st. [The dynamics of the anthroponymicon of Ternopil of the 19th–20th centuries]: dys... kand. filol. nauk : 10.02.01. Chernivtsi. 197 s. [in Ukrainian].
4. Chornous O.V. (2010) Sklad osobovoho imennyka ukrainskoi movy za pokhodzhenniam [The composition of the personal noun of the Ukrainian language by origin]. *Naukovi zapysky. Serii: Filolohichni nauky (movoznavstvo)*. Kirovohrad: RVV KDPU im. V. Vynnychenka. Vyp. 9 (3). S. 388–393 [in Ukrainian].
5. Chuchka P.P. (2008) Antroponimiia Zakarpattia: monohrafiia [Anthroponymy of Transcarpathia: monographiia]. Uzhhorod: TOV «Papirus». 671 s. [in Ukrainian].
6. Sholia I.S. (2018) Dynamika imennyka zhyteliv m. Uzhhoroda u XX st. [The dynamics of Name Vocabulary of Uzhhorod Citizens in the 20th century]: dys... kand. filol. nauk : 10.02.01. Lutsk. 214 s. [in Ukrainian].

BORROWED MALE AND FEMALE NAMES IN THE NAME REPERTOIRE OF UZHGOROD OF THE 20TH CENTURY

Abstract. The article analyzes borrowed male and female personal names that entered the anthroponymicon of Uzhhorod residents mainly through the Hungarian language, in particular mainly Hungarian, Old German, German, as well as onyms of English, Arabic, Italian, Romanian, French origin. The aim of the article is to investigate the dynamics of the functioning of borrowed names in the name repertoire of Uzhhorod during the 20th century, to find out their number, origin, degree of popularity, frequency and probable reasons for use. The source base was the materials of the church metric books of Transcarpathia in 1900–1945 and the books of the archival fund of 1945–2000.

It has been determined that the largest group of male names is formed by Old Germanic borrowings (*Vilmos, Imre, Ervin, Zsigmond, Leopold, Norbert, Otto, Hugó*), the largest group of female names is formed by German and Hungarian (*Elvira, Emma, Irma, Malvina, Ella; Edita, Yolán, Etelka, Aranka*).

A small group of borrowings is formed by the so-called oriental names. They appear in the city's name repertoire from the 1960s and usually indicate the nationality of their bearers. For example: *Dzhyran, Narhiz, Ravshan, Dinara* – the Azerbaijani, *Arutiun, Karen, Tihran, Lusik and Naira* – the Armenians, *Kamil, Zamira and Zukhr* – the Uzbeks, *Rustam, Rashyd* – the Tatars, *Nana and Natela* – the Georgians.

The analysis of the study has shown that the dynamics of the functioning of borrowed female and male names is very similar. There is an active use of onyms of Hungarian, German, Old German origin in the first half of the 20th century, which is a consequence of the long abundance of Transcarpathia under Austro-Hungary, as well as the emergence of new borrowings from English, Italian, German, French languages as well as Eastern borrowings from Turkic languages, such as Azerbaijani, Armenian, Uzbek in the second half of the twentieth century.

In terms of the number of bearers, male and female borrowed names do not exceed the group of Christian onyms. This indicates that in the last century, when choosing names for newborn boys and girls, Uzhhorod residents preferred not fashionable borrowed, but Christian, canonized by the Orthodox or Catholic Church, depending on the national and religious affiliation of their parents.

Keywords: anthroponymicon, personal name, etymology, noun, name repertoire, onym, common names.

© Шоля І., 2021 р.

Іванна Шоля – кандидат філологічних наук, доцент кафедри менеджменту туристичного та готельно-ресторанного бізнесу Ужгородського торговельно-економічного інституту КНТЕУ, Ужгород, Україна; ivka.uz@gmail.com; <https://orcid.org/0000-0002-9701-3523>

Ivanna Sholia – Candidate of Philology, Assistant Professor of the Department of Tourism and Hotel and Restaurant Business Management, Uzhhorod Trade and Economic Institute, KNTEU, Uzhhorod, Ukraine; ivka.uz@gmail.com; <https://orcid.org/0000-0002-9701-3523>

КОСМОНІМИ ЯК НЕВІД'ЄМНА СТИЛІСТИЧНА СКЛАДОВА СТВОРЕННЯ ПОЕТИЧНО-МЕТАФОРИЧНОГО ХРОНОТОПУ В ХУДОЖНЬОМУ ТЕКСТІ

Науковий вісник Ужгородського університету. Серія: Філологія.

Випуск 1 (45)

УДК 811.111'373.2

DOI:10.24144/2663-6840/2021.1(45).509–514

Шотова-Ніколенко Г. Космоніми як невід'ємна стилістична складова створення поетично-метафоричного хронотопу в художньому тексті; кількість бібліографічних джерел – 27; мова українська.

Анотація. У статті розглядаються особливості використання та функціонування космонімів (власних назв об'єктів у межах космічного простору) в поезії, а саме на матеріалі ліриці англійських поетів-романтиків Дж.Г. Байрона і Джона Кітса. Оповита романтичним та міфологічним серпанком космопоетонімна лексика моделює потужний метафоричний контекст та надає підвищеного експресивного забарвлення оповіді у структурі поетичного тексту як єдиного образно-семантичного простору. Виконуючи головним чином такі функції як емоційно-естетичну та символічну функції, космоніми концентрують в собі зміст значної частини поетичного тексту, де в міру свого розгортання поетична оповідь накопичує інформацію, необхідну для появи того чи іншого космоніма для вираження основних поетичних мотивів ліричного сюжету.

За волею автора власна назва може суттєво змінювати свою функцію, називаючи не той або не зовсім той об'єкт, який закріплений за ним носіями мови. Нове образне значення розкривається контекстом й обумовлене змістом тексту в цілому. Це потребує при аналізі ономастичної лексики у поетичних творах Дж.Г. Байрона і Джона Кітса максимально повно враховувати всі фактори, що визначають образний зміст космонімів, у їх комплексі. Космоніми у поетичних творах репрезентують індивідуальний неповторний стиль митців, виступають яскравими та активними показниками специфіки їх онімного письма, створюють барвистий онімний простір поезій. Проведений аналіз доводить, що вживання тих чи інших космопоетонімів передусім залежить від змісту та тематики поетичного твору авторів, що й зумовлює функціонування певної космонімної лексики, організацію особливостей онімного простору.

Ключові слова: космонім, хронотоп, онімний простір, символічна функція, поетичний контекст.

Постановка проблеми. Динамічний характер семантики власних назв, їх властивість акумулювати всі форми інформації, що відноситься до названих об'єктів, зробили їх вкрай надзвичайно важливим засобом образності [Калинкін 1999, с. 222], що створює стислі яскраві метафоричні контексти [Фонякова 1990, с. 77], відповідну тональність, настрій та атмосферу у художньо-літературному творі. Велика вагомість онімів у створенні художнього часу-простору в творах загальновідома. У поезії вона особливо зростає: і лаконічніше, і точніше [Карпенко, Мельник 2004, с. 19]. У поета-митця дуже кропітка відповідальна робота: вміти максимально точно виразити свої думки та представити потрібні акценти на мінімальній «площі» мінливого поетичного полотна. Уже констатовано та стовідсотково перевірено вченими-ономастами, що без аналізу власних назв, цих «центрально-вузлів» [Співак 2004, с. 275] художньо-літературного твору, «справжнє розуміння тексту, його глибинних, підтекстових шарів просто неможливе» [Карпенко 2000, с. 69].

Аналіз досліджень. Космоніми (власні назви в межах космічного простору) займають важливе місце серед семіотично-цінних категорій авторської онтології, продуктивно беруть участь у формуванні художньої картини світу художнього твору. Це блискуче довели в своїх наукових роботах вчені Ю.О. Карпенко, О.Ю. Карпенко, Л.Ф. Фоміна, Т.Ю. Ковалевська, В.М. Калінкін, М.Р. Мельник, О.Д. Полянничко. Космічна образність зоряних назв поза всякого сумніву, слугує незамінним тлом для

створення відповідного настрою в художньому тексті. У всіх випадках, коли в пейзажі, роздумах персонажів або в авторських відступах згадуються зірки або інші назви космічних об'єктів, вони сприймаються як невід'ємний компонент стану ліричного героя чи самого митця [Калинкін 2002, с. 6], створюють своєрідно особливий поетично-метафоричний хронотоп у творі.

Мета статті – здійснити аналіз космопоетонімного наповнення ліричних творів видатних поетів-романтиків англійської літератури Дж.Г. Байрона і Джона Кітса і виявити та простежити особливості функціонування космічних назв як невід'ємної стилістичної складової створення поетично-метафоричного хронотопу в художньому тексті на прикладі розглянутих поетичних творів.

Методика дослідження. У статті запроваджено традиційний описовий метод і його основні прийоми: спостереження, інтерпретація, узагальнення; застосовано базовий для вивчення літературно-художньої ономастики функціонально-стилістичний метод, який передбачає широке залучення контекстуального аналізу.

Виклад основного матеріалу. Як правило, космічні назви в художньому тексті слугують передусім засобом локалізації дії, становлячи собою вагомий складник хронотопічних засобів [Карпенко 1998, с. 13], а також містять величезний насичений образно-стилістичний потенціал, що покликаний романтизувати, експресивно забарвити художній текст [Ковалевська 1994, с. 7], тим самим витончено і невимушено працюючи на художню єдність та

відповідний контент заданої поетонімосфери твору. Онімний простір поетичних творів порівняно з онімним простором прозових творів більше насичений переносним, конотативним значенням власних назв, де поетоніми вживаються як засіб образності, мають вищу емоційну напругу [Карпенко, Мельник 2004, с. 7] та експресивну концентрованість свого вживання.

Проаналізуємо деякі поезії, де наявні назви зоряного неба, одного з найяскравіших представників англійського романтизму XIX століття Дж. Г. Байрона (1788–1824).

Вірш «From Анакреон» («З Анакреону») було вперше опубліковано у збірнику «Hours of Idleness» («Години дозвілля») у 1807 році. Анакреон – древньогрецький поет (570–478 до н.е.), відомий своїми поезіями написаними на іонічному діалекті давньогрецької мови, в яких оспівав чуттєве кохання, вино, насолоду [Демурова 1973, с. 452]. У цій поезії Дж. Байрон персоніфікує астронім *Bootes* – сузір'я *Волопаса*, найяскравішою зіркою якого є Арктур – з грецької мови ‘страж ведмеда’. На старовинних астрономічних мапах Волопас зображувався у вигляді пастуха з посохом, у супроводі Гончих Псів, що переслідують Велику Ведмедицю [Карпенко 1981, с. 67]. Поет використовує цей метафоричний образ для підкреслення мирної величі ночі, загаковості й таємничості нічного пейзажу, для зв'язку природи й людей: «*Twas now the hour when Night had driven // Her car half round yon sable heaven; // Bootes, only, seem'd to roll // His Arctic charge around the Pole*» [Byron 1973, p. 33].

У першій своїй італійській poemі «Верро» (1817), що іскриться усіма барвами венеціанського карнавалу, де багато гри легких святкових пристрастей [Усі зарубіжні письменники 2006, с. 205], Дж. Г. Байрон згадує широковідомий астронім *Pleiad* в однині *Pleiad* (*Плеяда* – Г. Ш.), пишучи про мінливість та непередбаченість кохання. Як відомо, *Плеяди* (з грецької мови ‘доньки Плейони’), добре помітна завдяки своїй скупченості група слабких зірочок у сузір'ї Тельця, згідно з давньогрецьким міфом, – сім красунь-сестер (*Алціона, Цілена, Електра, Тайгета, Майя, Стеропа, Мерона*), доньок Атланта та океаніди Плейони, перевтілених у сьомисузір'я богами, які, таким чином, врятували їх від переслідувача – велетня Оріона. В небі найменш помітна з цих зірок – *Мерона*, і міф також пояснює цю обставину: сьома з них, *Меропа*, вийшла заміж за простого смертного, Сізіфа, що відомий своєю вічною покаятною працею, і, таким чином, сама стала смертною. Соромлячись своєї участі, часто ховається від очей людей і не помітна на небосхилі [Карпенко 1981, с. 48–49], що й має на увазі митець, говорячи про *the lost Pleiad* – (*загублена Плеяда* – Г. Ш.): «*In many a nameless being we retrace, // Whose course and home we knew not, nor shall know. // Like the lost Pleiad seen no more below*» [Byron 1973, p. 393].

У вірш «To M →» (1807), що присвячений Анні Хоусон, у яку був закоханий поет, згадуються два космоніми в метафоричному сенсі: астронім

Berenice's hair та множинний планетонім *the seven*, що не можуть, за словами поета, затьмарити красу коханої: «*Tis said that Berenice's hair // In stars adorns the vault of heaven: // But they would never permit thee there, // Thou wouldst so far outshine the seven*» (То М →). [Byron 2004, p. 80]. Тут йде мова про сузір'я *Волося Вереніки*, у якому згадується ім'я історичної особи, дружини фараона Птолемея Евергета, єгипетської цариці (III ст. до н. е.), чиє волосся було принесено в жертву Афродіті, зникли з храму і, згідно з легендою, перетворились у сузір'я [Карпенко 1981, с. 36]. У згаданій поезії числівник *seven* з означеним артиклем *the* перетворюється в контекстуальний множинний відчислівниковий космонім, виразова форма якого одночасно означає сім планет Сонячної системи згідно астрономічним уявленням часів Дж. Г. Байрона – *Сонця, Місяця, Меркурія, Венери, Юпітера, Сатурна*. Тут семантичний потенціал форми *the seven* відповідає основному смисловою принципу віршованого мовлення: одночасне поєднання конкретності й узагальнення за участю асоціативного компонента [Ревзина 1991, с. 176].

Як правило, митець, будуючи свій індивідуально-авторський текст, вдається до різних стилістичних засобів, «вмонтовуючи» їх у твір з однією метою – якомога яскравіше вирізьбити основну ідею» [Боева 2000, с. 157]. Поетичною перифразою *Cynthia's noon* – з онімним компонентом *Cynthia* – митець позначає астронім *Місяць*, що є одним з атрибутів грецької богині полювання Артеміди (Діани) – одне з найменш якої – Кінтія походить від ороніма Кінт на острові Астерія (Делос), де вона народилася [Мифы народов мира 1998, т. 1, с. 107]: «*On many a lone and lovely night // It soothed to gaze upon the sky... // And oft I thought at Cynthia's noon...*» [Byron 1973, с. 141] (*One Struggle More, and I am Free*). Також звертаючись до космоніма *Місяць*, поет використовує дві перифрази: одну з оксиморонним наповненням – *Sun of sleepless* – *сонце безсонних* та іншу – поетично-метафоричного плану – *melancholy star* – *сумна зірка*: «*Sun of the sleepless! melancholy star! // Whose tearful beam glows tremulously far; // That show'st the darkness thou canst dispel, // How like art thou to Joy remembered well!*» [Byron 1973, с. 185] (*Sun of Sleepless*).

Як бачимо, Дж. Г. Байрон переважно використовує наукові назви сузір'їв *Bootes*, *Berenice's hair*, *Pleiad*, а також перифрастичні звороти *Cynthia's noon*, *Sun of sleepless*, *melancholy star* на позначення астроніма *Місяць*, що виконують стилістичну, художньо-зображальну функцію і набувають додаткового, символічного сенсу, передаючи різноманітні емоційні нюанси. У всіх цих виразистих зоряних образах застосовано поетичний прийом лексичного синкретизму, конкретніше – «суміщення прямого й переносного значення слова як основа метафоричного синкретизму, який моделює образну структуру твору» [Зубова 1989, с. 60].

Інший визначний представник англійського романтизму Джон Кітс (1795–1821), відомий своїми новаторськими пошуками в різноманітних по-

етичних формах (поемах, сонетах, віршах), неперевершеним взірцем лірики якого є віршовані твори – «*Ode to a Nightingale*» («Ода до солов'я») та «*Ode to Psyche*» («Ода до Психеї»). У цих творах проявилася притаманне Джону Кітсу чуттєве сприйняття природи, безмежна сила уявлення, надзвичайна здатність одухотворити увесь оточуючий світ, а також піднімати до ступеня істинно прекрасного явища й предмети реального життя [Аникст 1956, с. 255]. Естетичний ідеал поезій Джона Кітса полягає в пошуках краси та гармонії, що існують в природі й для поета зв'язані з реальністю та невід'ємні від істини: «*Beauty is truth, truth beauty – that is all you know on earth and all you need to know*» [Аникст 1956, с. 255]. («Краса є істина, істина є краса – ось все, що ми можемо пізнати на землі, і все, що треба знати». – Г. Ш.). У творчій спадщині Джона Кітса поанує ліричний жанр анакреонтичних од, в яких поету особливо точно вдалося передати красу, гармонію та велич природи, апелюючи до античної культури та мистецтва.

У поетичному творі «Ода до Психеї» (1820) Джон Кітс звертається до назв зоряного неба досить витончено та оригінально.

Як відомо, *Психея* – одне з пізньоантичних божеств, уособлення душі, дихання, що асоціювалось з дмуханням вітру, вихором, крилатістю [Мифы народов мира 1998, т. 2, с. 344]. Відома головним чином завдяки роману Апулея «Золотий осел», у якому письменник об'єднав різні міфи про Психею і створив поетичну казку про мандри людської душі, яка жадає злитися з коханням (любов'ю). Згідно з твором Апулея, Психея (Душа) смертна з народження, але здобула безсмертя завдяки вірності своєму чоловіку Амуру (Любові). Канонічно до класичного пантеону Психея не увійшла й набула загальновідомості тільки в епоху Ренесансу, де цей сюжет набув великої популярності та послугував темою багатьох значних творів літератури та витворів мистецтва у різних країнах Європи. Як зауважує Джон Кітс у своєму листі до Джорджа та Джорджиани Кітс від 30 квітня 1819 року: «Ви звичайно, пам'ятаєте, що Психею не зображували богинею до часів Апулея Платоніка, який жив вже після часів Августа, а це означає, що цю богиню ніколи не шанували і не поклонялися їй із всім завзяттям античності – а може бути, ніколи і не думали про неї у древній релігії; я (Джон Кітс – Г. Ш.) більш правдивий і не можу собі дозволити поганській богині залишатися у такій зневажливості» [Витковский 1975, с. 651]. Отже, зрозуміло, звідки такі зауваження Кітса: «в родині безсмертних молодша вона», «храму в неї немає»: «*O latest born and loveliest vision far // Of all Olympus' faded hierarchy! // Fairer than Phoebe's sapphire-regioned star, // Or Vesper, amorous glow-worm of the sky; // Fairer than these, though temple thou hast none, // Nor altar heaped with flowers*» [Keats 2004, с. 153]. Оспіваючи неповторну красу і душевність Психеї, Джон Кітс ставить цей міфопоетонім вище за весь пантеон олімпійських богів. Як відомо, міфотопонім *Олімп* – священна гора древніх греків у північній

Фессалії, яку вважали місцеперебуванням богів, що має усталене значення у літературі – зібрання, сонм олімпійських богів [Мифы народов мира словарь 1985, с. 99] у контексті оди набуває конотацію «знебарвлений пантеон богів» у порівнянні з душевною та зовнішньою яскравістю Психеї на думку митця.

Як відомо, Аполлон – бог мистецтва і художнього натхнення [Мифы народов мира 1998, т. 1, с. 95], а також божество сонячного світла та зірок. У зв'язку з цим виникає розповсюджене вже у поезії інше ім'я – *Феб* – з грецької мови – *сяючий, блискаючий* [Мифологический словарь 1985, с. 19], що й відобразив Джон Кітс, зазначаючи, що Психея прекрасніше і яскравіше за «*сафірову королівську зірку Феба*» («*Phoebe's sapphire-regioned star*»), маючи на увазі другу за яскравістю (після Арктура, що в сузір'ї Волопаса) зорю північної півкулі неба – *блакитну (сафірову) Вегу* в сузір'ї Ліри [Климишин 2005, с. 18–19]. Астронім *Ліра* (на зоряному небі це сузір'я – ідеальний паралелограм) – у давньогрецьких міфах вічний атрибут Аполлона (Феба), музичний інструмент, який він зробив, натягнувши струни на панцир черепахи [Климишин 2005, с. 19]. Отже, маємо тут поетичну перифразу на позначення астроніма *Vega* з онімним компонентом *Phoebe*, що має усталене значення в поезії – поетичне позначення сонця і зірок. Що стосується іншого поетоміфоніма *Vesper* (грецький варіант – Геспер) – божество вечірньої зірки, є одним з назв планети Венери як вечірньої зорі, звідси епітет «любовний», і, отже, також є астронімом: «*Or Vesper, amorous glow-worm of the sky*» [Keats 2004, с. 153] («*O, Vesper, любовний палаючий світляк небес*» – Г. Ш.). Стародавні греки впродовж довгого часу не знали, що ранішня і вечірня зірки є єдиним космонімом – планетою Венерою [Мифологический словарь 1985, с. 46]. В англійській поезії існує розповсюджений сюжет про черв'яка або світляка, який плекається закоханою в нього квіткою. Цікаво відмітити, що якщо у підтексті оди і знаходиться протиставлення сердечності духовного світу труднощам і терням життя, то, у всякому випадку, античність не являється тут ідеалом, оскільки вона нарівні з сучасністю нехтувала Душею (Психеєю). Отже, в аналізованій оді Джон Кітс у метафоричному контексті персоніфікує Психею: «*Surely I dreamt to-day, or did I see // The winged Psyche with awakened eyes?*» [Keats 2004, с. 152]; а також поетизує в образі *Психеї* не тільки загальний духовний світ людини, але й особливу ніжність, душевність цього світу, що уособлює в собі цей міфонім: «*But who wast thou, O happy, happy dove? // His Psyche true!*» [Keats 2004, с. 152] («*Але, хто ти, о щасливий, щасливий голуб? // Це його справжня Психея*» – Г. Ш.). В цих рядках Джон Кітс ототожнює Психею з голубом, що, як відомо, у релігійній традиції символізує душу, яка покидає людину в момент смерті. Але існує і інше традиційне трактування візуального обліку Психеї – це метелик або молода дівчина з крилами метелика, що склалося у V–IV ст. ст. до н. е. [Мифологический словарь 1985, с. 125].

Джон Кітс також використовує поетичну метафору *Cynthia* на позначення космоніма Місяць

у поезії адресованої його брату Джорджу (To My Brother George): «*E'en now, dear George, while this for you I write, // Cynthia is from her silken curtains peeping // And she her half-discovered revels keeping*» [Keats 2004, с. 15]. Як зазначалося вище, Кінтія (Сінтія), одне з наймень Артеміди, грецької богині полювання та місяця, що походить від назви ороніма Кінт на острові Делос, де, згідно давньогрецьким міфам, Артеміда народилась [Мифы народов мира 1998, т. 1, с. 107]. Місяць – вважається одним з атрибутів Артеміди, звідси поетична метафора з міфонімом *Cynthia*, що в контексті поезії стає назвою зоряного об'єкта – Місяця, який персоніфікується автором: «Поки, я пишу тобі Джордж, *Кінтія* заглядає крадькома крізь шовкові штори» – Г. Ш.).

Висновки. Отже, аналіз специфіки використання зоряних назв у художньому тексті, зокрема в поетичному, засвідчує, що космоніми виконують

текстотвірну і експресивно-естетичну функції, набувають підвищеної поетично-ліричної символічної конотації свого ономавжитку. Поетична ономастика – невичерпна царина та джерело потужних словесно-образних засобів поетичної творчості, де космопоетоніми із засобів вираження перетворюються на засоби зображення, що вибудовують неповторний пейзажно-філософський, романтичний, підвищено-ліричний зміст поезій. Створене Дж.Г. Байроном і Джоном Кітсом символічне мовлення за допомогою космопоетонічних номінацій у контексті своїх авторських поетично-романтичних творів є унікальним, насамперед, завдяки різнобарвним мерехтінням метафоричних сенсів ужитих ними зоряних назв, що випромінюють неповторним ономастично-конотативним сяйвом, створюючи яскравий образний контекст та відповідну локально-темпоральну єдність розглянутих поетичних творів.

Література

1. Аникст А.А. История английской литературы. Москва, 1956. 483 с.
2. Боева Е.В. Номінаційне поле у контексті художнього простору оповідань Б. Грінченка. *Восточноукраинский лингвистический сборник: Сб. науч. тр.* Донецк: Донеччина, 2000. Вип. 6. С. 157–164.
3. Виноградов В.В. О языке художественной литературы. Москва: Гослитиздат, 1959. 655 с.
4. Витковский Е. Примечания. Поэзия английского романтизма XIX века. Москва: Художественная литература, 1975. С. 599–656.
5. Григорьев В.П. Ономастика Велимира Хлебникова: Индивидуальная ономастическая норма. *Ономастика и норма.* Москва: Наука, 1976. С. 181–200.
6. Демурова Н. Комментарий. Selections from Byron. Москва: Progress Publishers, 1973. Р. 449–526.
7. Зубова Л.В. Поэзия Марины Цветаевой: Лингвистический аспект. Ленинград: Изд-во ЛГУ, 1989. 263 с.
8. Калинин В.М. Поэтика онима. Донецк: Юго-Восток, 1999. 408 с.
9. Калинин В.М. Тайный смысл их царственных имен. *Восточноукраинский лингвистический сборник: Сб. науч. тр.* Донецк: Донеччина, 2002. Вып. 8. С. 3–19.
10. Карпенко О.Ю. Прагматична спрямованість власних назв у художньому тексті. Методичні вказівки до спецкурсу. Одеса, 1998. 24 с.
11. Карпенко О.Ю. Про літературну ономастику та її функціональне навантаження. *Записки з ономастики. Зб. наук.праць.* Одеса: Астропринт, 2000. Вип. № 4. С. 68–74.
12. Карпенко Ю.А. Названия звездного неба. Москва: Наука, 1981. 184 с.
13. Карпенко Ю.О. Типологія поетичної онімії: М. Бажан, Б. Пастернак, П. Тичина. Шляхи посилення ефективності практичного курсу української мови та виховання читацької майстерності: Матеріали обл. міжвуз. наук.-метод. конф. Одеса, 1992. С. 19.
14. Карпенко Ю.О. Питання типології літературної ономастики. *Проблеми контрастивної лінгвістики: Тези міжвуз. наук. конф.* Кіровоград, 1993. С. 102–103.
15. Карпенко Ю.О., Мельник М.Р. Літературна ономастика Ліни Костенко. Монографія. Одеса: Астропринт, 2004. 206 с.
16. Климишин І.А. Зоряне небо України. Івано-Франківськ, 2005. 87 с.
17. Ковалевська Т.Ю. Стилiстичний потенціал космічних назв в українській поезії XIX – XX століть: Автореф. дис. ... канд. філол. наук. Дніпропетровськ, 1994. 19 с.
18. Мифологический словарь: Кн. для учителя. 4-е изд., испр. и перераб. Москва: Просвещение, 1985. 176 с.
19. Мифы народов мира. Энциклопедия: в 2-х т. Москва НИ „Большая Российская энциклопедия”, 1998. Т. 1. 672 с.
20. Немировская Т.В. Некоторые проблемы литературной ономастики. *Актуальные вопросы русской ономастики: Сб. науч. тр.* Киев: УМК ВО, 1988. С. 112–122.
21. Ревзина О.Г. Собственные имена в поэтическом идиолекте М. Цветаевой. *Поэтика и стилистика: 1988–1990.* Москва: Наука, 1991. С. 172–192.
22. Співак С.М. Кореляція між функціями власних назв у віршованому тексті та стратегіями його композиції. *Літературознавчі студії: Збірник наукових праць.* Київ: Видавничий Дім Дмитра Бураго, 2004. Вип. 7. С. 275–279.
23. Усі зарубіжні письменники. Харків: ТОРСІНГ ПЛЮС, 2006. 384 с.
24. Фоянкова О.И. Имя собственное в художественном тексте. Ленинград, 1990. 104 с.

25. Byron D.G. Selections from Byron. Moscow: Progress Publishers, 1973. 526 p.
26. Byron D. G. The Poems. Moscow: Raduga, 2004. 768 p.
27. Keats J. Selected Poems. London: Collector's Poetry Library, 2004.

References

1. Anikst A.A. (1956) *Istoriya angliyskoy literatury* [History of English literature]. Moskva. 483 s. [in Russian].
2. Boieva E.V. *Nominatsiine pole u konteksti khudozhnoho prostoru opovidan B. Hrinchenka. Vostochnoukraynskyi lnhvystycheskyi sbornyk* [Nomination field in the context of the artistic space of B. Hrinchenko's stories. East Ukrainian linguistic collection] Donetsk: Donechchyna, 2000. Vyp. 6. S. 157–164 [in Ukrainian].
3. Vinogradov V.V. (1959) *O yazyke hudozhestvennoy literatury* [About the language of fiction]. Moskva: Goslitizdat. 655 s. [in Russian].
4. Vitkovskiy E. (1975) *Primechaniya. Poeziya angliyskogo romantizma XIX veka* [Comments. Poetry of English Romanticism of 19th Century]. Moskva: Hudozhestvennaya literatura. S. 599–656 [in Russian].
5. Grigoryev V.P. (1976) *Onomastika Velimira Hlebnikova: Individualnaya onomasticheskaya norma. Onomastika i norma* [Velimir Khlebnikov's onomastics: Individual onomastic norm. Onomastics and norm.]. Moskva: Nauka. S. 181–200 [in Russian].
6. Demurova N. (1973) *Komentariy. Selections from Byron* [Comment. Selections from Byron]. Moscow: Progress Publishers. P. 449–526 [in Russian, in English].
7. Zubova L.V. (1989) *Poeziya Mariny Tsvetaevoy: Lingvisticheskiy aspekt* [Poetry of Marina Tsvetaeva: Linguistic Aspect]. Leningrad: Izd-vo LGU. 263 s. [in Russian].
8. Kalinkin V.M. (1999) *Poyetika onima* [Poetics of onym]. Donetsk: Yugo-Vostok. 408 s. [in Russian].
9. Kalinkin V.M. (2002) *Taynyi smysl ikh tsarstvennykh imen. Vostochnoukraynskiy lingvisticheskiy sbornik* [The secret meaning of their royal names. East Ukrainian linguistic collection]. Doneck: Donechchina. Vip. 8. S. 3–19 [in Russian].
10. Karpenko O.Yu. (1998) *Prahmatychna spriamovanist vlasnykh nazv u khudozhnomu teksti. Metodychni vkazivky do spetskursu* [Pragmatic orientation of proper names in the literary text. Methodical instructions for the special course]. Odesa. 24 s. [in Ukrainian].
11. Karpenko O.Yu. (2000) *Pro literaturnu onomastyku ta yii funktsionalne navantazhennia. Zapysky z onomastyky* [On literary onomastics and its functional load. Notes on onomastics.]. Odesa: Astroprynt. Vyp. № 4. S. 68–74 [in Ukrainian].
12. Karpenko Yu.A. (1981) *Nazvaniya zvezdnogo neba* [Names of the starry sky]. Moskva: Nauka. 184 s. [in Russian].
13. Karpenko Yu. O. (1992) *Tipologiya poetichnoi onimii: M. Bazhan, B. Pasternak, P. Tichina. Shliakhy posylennya efektyvnosti praktychnoho kursu ukrainskoi movy ta vykhovannya chytatskoi maysternosti* [Typology of Poetic Onimia: M. Bazhan, B. Pasternak, P. Tychina. Ways of Enhancing the Effectiveness of the Practical Course of the Ukrainian Language and Educating Reading Skills]. Odesa. S. 19 [in Ukrainian].
14. Karpenko Yu. O. (1993) *Pytannia typolohii literaturnoi onomastyky. Problemy kontrastivnoi lingvistyky* [Questions of typology of literary onomastics. Problems of contrastive linguistics]. S. 102–103 [in Ukrainian].
15. Karpenko Yu.O., Melnyk M.R. (2004) *Literaturna onomastyka Liny Kostenko. Monohrafiia* [Literary onomastics of Lina Kostenko: Monograph]. Odesa: Astroprynt. 206 s. [in Ukrainian].
16. Klymyshyn I.A. (2005) *Zoriane nebo Ukrainy* [The Starry Sky of Ukraine]. Ivano-Frankivsk. 87 s. [in Ukrainian].
17. Kovalevska T. Yu. (1994) *Stylistychnyi potentsial kosmichnykh nazv v ukrainskii poezii XIX–XX stolit* [Stylistic potential of cosmic names in the Ukrainian poetry of the 19th–20th centuries]. Dnipropetrovsk. 19 s. [in Ukrainian].
18. *Mifologicheskii slovar: Kn. dlia uchitelia. 4-e izd., ispr. i pererab.* [Mythological dictionary: Book for the teacher. 4th ed., corrected and reworked]. Moskva: Prosveshhenie, 1985. 176 s. [in Russian].
19. *Mify narodov mira. Encyklopediya: v 2-h t.* [Myths of the peoples of the world. Encyclopedia: in 2 v.] Moskva: NI „Bolshaya Rossiyskaya encyklopediya”, 1998. T. 1. 672 s. [in Russian].
20. Nemirovskaya T.V. (1988) *Nekotorye problemy literaturnoy onomastiki. Aktualnye voprosy russkoy onomastiki* [Some problems of literary onomastics. Topical issues of Russian onomastics]. Kiev: UMK VO. S. 112–122 [in Russian].
21. Revzina O.G. (1991) *Sobstvennyye imena v poeticheskom idiolekte M. Cvetaevoy. Poetika i stilistika: 1988–1990* [Proper names in the poetic idiolect of M. Tsvetaeva. Poetics and stylistics: 1988–1990]. Moskva: Nauka. S. 172–192 [in Russian].
22. Spivak S.M. (2004) *Koreliatsiya mizh funktsiyamy vlasnykh nazv u virshovanomu teksti ta stratehiyamy yoho kompozytsii. Literaturoznavchi studii: Zbirnyk naukovykh prats* [Correlation between the functions of proper names in a poetic text and the strategies of its composition. Literary Studies: Collection of Scientific Papers]. Kyiv: Vydavnychi Dim Dmytra Buraho. Vyp. 7. S. 275–279 [in Ukrainian].
23. *Usi zarubizhni pysmennyky* (2006). [All foreign writers] Kharkiv: TORSINH PLIuS. 384 s. [in Ukrainian].

24. Fonyakova O.I. (1990) *Imia sobstvennoe v hudozhestvennom tekste* [Proper name in the literary text]. Leningrad. 104 s. [in Russian].
25. Byron G.G. (1973) *Selections from Byron*. Moscow: Progress Publishers. 526 p. [in English].
26. Byron G.G. (2004) *The Poems*. Moscow: Raduga Publishers Moscow. 768 p. [in English].
27. Keats J. (2004) *Selected Poems*. London: Collector's Poetry Library [in English].

COSMONYMS AS AN INTEGRAL STYLISTIC COMPONENT OF CREATING A POETIC-METAPHORICAL CHRONOTOPE IN A LITERARY TEXT

Abstract. Cosmonyms (proper names within outer space) occupy an important place among the semiotic-valuable categories of the author's ontology, productively participate in the formation of the artistic picture of the world in a literary work. The scientists Yu.O. Karpenko, O.Yu. Karpenko, L.F. Fomina, T.Yu. Kovalevska, V.M. Kalinkin, M.R. Melnyk, O.D. Polyanichko proved the figurativeness of cosmonyms is undoubtedly an indispensable background for creating the appropriate mood in the literary text. In all cases when stars or other names of cosmic objects are mentioned in landscapes, characters' reflections or in author's digressions, they are perceived as an integral component of the state of the lyrical hero or the artist himself, and also create a special poetic-metaphorical chronotope in the work. The purpose of the article is to analyze the cosmopoetonymic content of lyrical works of prominent romantic poets of English literature G.G. Byron and John Keats, to identify and trace the features of cosmic names as an integral stylistic component of creating a poetic-metaphorical chronotope in a literary text. As a rule, cosmic names in a literary text serve primarily as a means of localizing the action, being an important component of chronotopic means, and also contain a huge rich figurative and stylistic potential to romanticize, expressively color the literary text, thereby subtly working for artistic unity and the corresponding content of a given poetonymosphere of the work. Thus, the analysis shows that cosmonyms perform text-forming and expressive-aesthetic functions, acquire poetic-lyrical symbolic connotation of their stylistic usage. Poetic onomastics is an inexhaustible source of powerful verbal and figurative means of poetic creativity, where cosmopoetonyms are transformed from means of expression into means of representation that build a unique landscape-philosophical, romantic, elevated-lyrical meaning of poetry. Created by G.G. Byron and John Keats, symbolic speech with the help of cosmopoetonymic nominations in the context of their poetic-romantic works is unique, first of all, due to the colorful flickering of metaphorical meanings of cosmonyms which create a bright figurative context and the corresponding local-temporal unity of the considered poetic works.

Keywords: cosmonym, chronotope, onymic space, symbolic function, poetic context.

© Шотова-Ніколенко Г., 2021 р.

Ганна Шотова-Ніколенко – кандидат філологічних наук, доцент кафедри іноземних мов Одеського державного екологічного університету, Одеса, Україна; shotova.anna@gmail.com; <https://orcid.org/0000-0003-0277-6008>

Anna Shotova-Nikolenko – Candidate of Philology, Associate Professor of the Department of Foreign Languages, Odesa State Environmental University, Odesa, Ukraine; shotova.anna@gmail.com; <https://orcid.org/0000-0003-0277-6008>

ЕКОЛІНГВІСТИЧНИЙ СТАН СУЧАСНОГО ФІРМОНІМІКОНУ м. СКОЛЕ

Науковий вісник Ужгородського університету. Серія: Філологія.

Випуск 1(45)

УДК 811.161.2'373

DOI: 10.24144/2663-6840/2021.1(45).515–520

Юрса Л. Еколінгвістичний стан сучасного фірмонімікону м.Сколе; кількість бібліографічних джерел – 6; мова українська.

Анотація. Стаття присвячена дослідженню еколінгвістичного аспекту українського фірмонімікону міста Сколе на сучасному етапі становлення та розвитку. Визначено проблемні зони українського ономастикону посттоталітарної доби, які стали наслідком глобалізаційних процесів, екстра- та інтралінгвальних передумов, а також відхиленням та недотриманням норм чинного «Українського правопису».

Актуальність нашого дослідження полягає в тому, що важливим елементом дослідження мови в цілому є вивчення його еколінгвістичного аспекту. Адже естетика та культура слова – важливий елемент у формуванні історичної спадщини народу, демонстрація його уподобань, культури та пріоритетів розвитку.

Мета нашого дослідження полягає у вивченні еколінгвістичних особливостей онімного простору на прикладі міста Сколе, зокрема фірмонімікону сучасної доби.

Основними завданнями нашої статті є простежити тенденції розвитку українського фірмонімікону посттоталітарної доби.

У процесі аналізу онімної лексики ми дійшли висновку, що сучасний стан фірмонімікону міста Сколе формується під впливом національних особливостей мешканців, їхніх традицій, а також демонструє культурницькі вподобання народу.

Проаналізовано фірмоніми міста Сколе, які формуються та функціонують на сучасному етапі розвитку суспільства. Зазначимо, що спостерігається тенденція до порушення чинних правописних норм. Зокрема, значний відсоток фірмонімів формується на базі неадаптованої до українськомовного середовища лексики. Інша група порушень спостерігається у застосуванні латини, або ж поєднання латини з кирилицею.

Український ономастичний простір посттоталітарної доби є одним із головних аспектів функціонування мови, без якого вона не може існувати.

Необхідно вкрай уважно ставитись до процесу утворення нових назв чи їхнього запозичення з інших мов. Адже це формує мовний світогляд суспільства, а також демонструє його культуру, рівень освіченості. Процес становлення, розвиток та функціонування власних назв має врегулюватися як на мовному, так і на законодавчому рівні. Дієва мовна політика повинна забезпечувати та регулювати розбіжності у процесі становлення мовних одиниць.

Ключові слова: еколінгвістика, фірмонім, фірмонімікон, онімна лексика, ономастика.

Постановка проблеми. На сучасному етапі становлення українського ономастикону відбуваються важливі соціально-культурні події, спричинені змінами ідеологічних пріоритетів сучасних українців.

У багатьох дослідників викликають велике зацікавлення ті видозміни, які відбуваються у сфері українського ономастикону на сучасному етапі становлення, розвитку та функціонування.

Важливими також є процеси державотворення, які беруть початок від 24 серпня 1991 року, і які знайшли своє відображення у сфері не тільки у розвитку української мовознавчої науки в цілому, але й її онімного складу, зокрема й фірмонімікону. Також можна простежити динаміку в урбанонімах, які відображають формування та розвиток національного світогляду українців, що зазнає змін під впливом глобалізації.

Проблема вивчення власних назв існує вже давно і нині багато лінгвістів приділяють цьому лексичному пласту особливу увагу, оскільки він у більшості аспектів знає значних видозмін у порівнянні із іншими онімними класами.

У XIX ст. з ім'ям австрійського мовознавця Ф. Міклошича були пов'язані перші слов'янські ономастичні студії, які вивчались паралельно з історією розвитку слов'янських мов.

Сучасний стан українського ономастикону характеризується докорінними змінами, які зумовлені трансформацією суспільної свідомості мовців, інтра- та екстралінгвальними причинами, які стали передумовою формування нових онімних одиниць. Усебічний та системний характер змін суспільної свідомості українців безпосередньо позначається на темпах та масштабах видозмін українського ономастичного простору посттоталітарної доби. Важливе значення для вивчення розвитку ономастичної науки на сучасному етапі становлення та розвитку має еколінгвістичний аспект дослідження системи власних найменувань. Адже саме він допоможе описати та оцінити специфіку пропріальної лексики української мови пострадянського періоду.

Соціально-культурне середовище пострадянської України творять явища, різноманітні за своєю природою: ідеологічні, демографічні, національні, світоглядні, релігійні, економічні, психологічні тощо. Вплив таких екстралінгвальних чинників, як лібералізація суспільно-політичного життя, деідеологізація культурної сфери, надання широкої культурної автономії національним меншинам України, офіційна легалізація приватної власності та законодавче визнання багатокладності української економіки, потребує детального розгляду лінгвістів крізь призму еколінгвістики. Еколінгвістичний аналіз

української пропріальної лексики виявив тенденцію до зниження вагомості впливу діалектної диференціації перед соціальною диференціацією та глобалізаційними впливами. Проте необхідно зважати на той факт, що еколінгвістична оцінка онімних варіантів, у структурі яких наявні риси народнорозмовної мови, є досить складною. Адже вона повинна враховувати не лише особливості живомовної (діалектної) стихії, в якій з'явився та функціонує конкретний варіант власної назви, а й специфічну природу онімної лексики, що передбачає широту її джерельної бази [Нуждак 2014, с. 206].

У процесі розвитку мовознавчої науки дослідники виокремили два підходи у вивченні онімів. Перший об'єднував учених, які використовували оніми як історичне джерело. Другий – учених-філологів, котрі використовували оніми в дослідженнях з історії мови. Якщо розглядати це питання з точки зору історичної науки, то ономастика вважається спеціальною історичною дисципліною, яка вивчає оніми як історичне джерело. У той час як ономастика в філології – частина лінгвістики, дослідницький об'єкт істориків мови. Отож, в онімних одиницях розділяються форма власної назви та її конкретний зміст.

Сучасні українські науковці виявляють велике зацікавлення українською ономастикою, фірмонімами зокрема. Український фірмонімикон пострадянської доби демонструє зміни, які відображають формування та розвиток національної свідомості українців і спричинені глобалізаційними впливами.

Дослідженню української фірмонімічної лексики пострадянської доби присвячено чимало ономастичних праць українських лінгвістів.

Наше дослідження зумовлене потребою поглибленого вивчення українського ономастикону, зокрема ергонімикону на сучасному етапі становлення та розвитку.

Вплив глобалізації на український ономастикон став помітним лише в посттоталітарний період його розвитку. Глобалізація українського ономастикону найдужче позначилася на таких підсистемах українського ономастикону, як ергонімія, антропонімія, віртуальна онімія та зоонімія. Українська посттоталітарна топонімія та урбонімія залишаються поза межами впливу глобалізації. Незважаючи на об'єктивний характер своєї природи, глобалізація негативно позначається на еколінгвальному стані українського ономастикону посттоталітарної доби, оскільки вона породжує проблемні зони щодо дотримання чинного національного законодавства у сфері мовного будівництва, а також спонукає до ігнорування норм «Українського правопису» [Нуждак, 2010, с. 112].

Для розвитку лінгвістичної науки важливе значення має теоретичне та прикладне вивчення еколінгвістичного аспекту дослідження українського ономастикону посттоталітарної доби. Саме еколінгвістичне вивчення онімної підсистеми української мови кінця ХХ – поч. ХХІ ст. допоможе детально описати особливості взаємозв'язку трансформаційних процесів у пропріальній системі української

мови, а також виявить зміни в соціальному середовищі, а також, що дуже важливо, дасть можливість зробити оцінку українського ономастичного простору, який функціонує та розвивається на сучасному етапі формування, взаємодії та розвитку.

На сучасному етапі становлення української ономастичної науки відомі лише принагідні праці вітчизняних мовознавців, які розкривають зміст понять у сфері еколінгвістичних аспектів взаємодії мови та мовців.

У європейському мовознавстві вивчення проблем еколінгвістичних аспектів взаємодії мови та мовців розпочалися з кін. 80-х років ХХ ст. Ці роботи пов'язані з іменами шведських, німецьких, чеських та польських учених, зокрема Е. Гаугена, І. Огнгайзера, П. Зіми, В. Любаса та ін.

В українському мовознавстві еколінгвістичні праці присвячені переважно дослідженню культури української мови.

Аналіз досліджень. У статті ми намагалися продовжити еколінгвістичні студії відомих українських мовознавців, зокрема О. Сербенської, Б. Ажнюка, О. Бондаря, Л. Белея, О. Белея.

Увагу до проблем природи, систематизації та класифікації власних назв приділяли такі вчені, як Д. Бучко, В. Горбаневський, В. Горпинич, Ю. Карпенко, В. Німчук, Н. Подольська, М. Торчинський, О. Суперанська, В. Шульгач, Л. Белей та багато інших. Зокрема, фірмонімічну лексику, особливості структури фірмонімів, їх семантику, мотивацію, походження вивчали такі ономасти, як Л. Кирилюк, С. Ковтюх, Р. Коутс, Н. Рядченко, М. Сюсько, Я. Шебештян, П. Чучка, О. Белей та інші.

У своєму дослідженні ми зробили спробу поновому оцінити взаємодію літературного стандарту української мови, а також способів вираження соціальних особливостей пропріальних одиниць української мови; також ми намагалися простежити способи, які представляють іншомовні запозичення в лексичному складі української мови, використання яких значно зросло за часів здобуття Україною незалежності. Проведене дослідження дозволить краще зрозуміти структуру сучасного фірмонімикону міста Сколе, а також окреслити причини, які сприяють його структурній видозміні. Першим в українському мовознавстві пострадянської доби, хто звернув увагу на дотримання норм української літературної мови, зокрема чинного українського правопису (на прикладі українській ергонімії лексики посттоталітарного періоду), був О. Белей. Зокрема цьому питанню вчений присвятив монографію «Сучасна українська ергонімія: власні назви підприємств Закарпаття». За словами О. Белея, українська ергонімія сучасного періоду становлення та розвитку «практично ніким як слід ще не збиралася і не досліджувалася, панує правописний хаос. Правописна нормалізація та підвищення культури української фірмонімії ускладнюється і через об'єктивні фактори: упродовж останнього десятиліття відбулося раптове, стихійне «новотворення» українського фірмонімикону. Тому фірмоніми масово творяться з частими порушеннями норм

«Українського правопису» [Белей 1999].

На думку О. Белей, еколінгвістика представляє сучасні світоглядні позиції, на базі яких реалізується сучасна європейська демократична мовна політика, зокрема в умовах посттоталітарних слов'янських країн, в т. ч. й України. Основним знаряддям ефективною мовної політики в умовах демократичного громадянського суспільства можуть і повинні стати законодавчі акти, ухвалені національним парламентом, та нормативні документи, підготовлені урядом та відповідними державними установами й інституціями. Ефективна мовна політика у галузі пропріальної лексики має ґрунтуватися на удосконаленні засад і методів її кодифікації, які також допомагає сформулювати сучасна еколінгвістика [Белей 1999].

Після того, як світ побачила монографія О. Белей, дослідження українського ономастикону крізь призму еколінгвістики значно поживались. Так, зокрема з'явилися монографії С.О. Шестакової, Н.В. Кутузи, М.М. Цілиної, Н.М. Лесовець.

За словами Н.М. Лесовець, актуальним на сьогодні залишається питання мовного врегулювання найменувань міських ергооб'єктів, дотримання орфографічних та лексичних норм у процесі назвотворення [Лесовець 2007].

Мета статті полягає у вивченні специфіки взаємодії українського фірмонімікону міста Сколе та середовища, яке його формує, а також передбачає реалізацію таких **завдань**: виявити і покласифікувати онімні одиниці, зокрема фірмоніми міста Сколе; оцінити вплив глобалізаційних процесів на становлення та розвиток українського ономастикону пострадянського періоду; показати особливості функціонування фірмонімів на сучасному етапі.

Методика та методи дослідження. У нашій роботі ми використовували описовий метод.

Виклад основного матеріалу. У своєму дослідженні ми здійснили аналіз фірмонімікону міста Сколе сучасної доби.

Онімний простір українців формувався протягом тривалого часу і сьогодні можна вважати, що ономастика займає особливе місце серед усіх галузей мовознавства. Ономастика – це наука про власні назви.

У кожній мові чітко протиставлено дві групи лексики — апелятивну (загальні назви) й онімну (власні назви).

Сучасний стан української онімної лексики характеризується своїми глибинними та системними змінами. Характер цих змін суспільної свідомості безпосередньо позначається на темпах та масштабах трансформаційних змін в українському ономастиконі, а також культурі та пріоритетів на роду в цілому.

Важливе значення має еколінгвістичний аспект дослідження системи власних найменувань. Адже саме він допоміг нам описати та оцінити специфіку пропріальної лексики української мови кінця ХХ – початку ХХІ ст. Еколінгвістика – це міждисциплінарна галузь науки, яка розвивається на перетині соціолінгвістики, лінгвістичної філософії та пси-

хололінгвістики. Предметом її досліджень є мова у складі системи «людина – природа – суспільство».

Еколінгвістика – наука, яка інтенсивно розвивається. Вона всебічно та широко охоплює всі розділи та галузі мовознавства.

При аналізі наукової літератури ми виявили, що дослідники трактують поняття «еколінгвістика» як у вузькому так і в широкому значенні. А під впливом ідей еколінгвістики розширює свою проблематику і теорія культури назвотворення. Водночас ми дослідили, що перші спроби пояснити українську пропріальну лексику були зроблені ще в давньоруських літописах.

У цілому ономастика як галузь мовознавства виникла внаслідок широкого розмаїття власних назв у житті людини.

Система онімів не є однорідною за своєю природою, тому вчені підрозділяють її на певні частини, однією з яких є ергонімія.

Кожен онім – власна назва містить інформацію про особливості іменованого об'єкта, історичну епоху, в якій виникла назва, етнос, котрий створив назву, мову, якою створена назва і багато іншого.

Не можемо не згадати про такий важливий чинник розвитку українського ономастикону як глобалізація. Процес глобалізації нині обговорюється в усіх галузях сучасної науки: соціології, культурології, політології, інформатиці і, безумовно, у лінгвістиці.

Виникнення еколінгвістики зумовлене необхідністю вирішення проблем взаємодії між мовою, людиною та природою. Вона охоплює надзвичайно різно-спрямовані дослідження, які відображають важливість екологічної проблематики в суспільстві.

Процес глобалізації обговорюється в усіх галузях сучасної науки: соціології, культурології, політології, інформатиці і, безумовно, у лінгвістиці. Як науковий термін глобалізація використовується передусім, у дослідженнях, пов'язаних із вивченням динаміки розвитку реального світу.

Глобалізація, на думку Б. Ажнюка, – це, «насамперед, інформаційна відкритість, а отже, й інформаційна присутність чужоземних учасників комунікативного процесу. За своєю природою вона наднаціональна, навіть космополітична» [Ажнюк 2001, с. 48]. Учений вважає, що складно однозначно оцінювати результати впливу глобалізації на українську мову, оскільки вони є як позитивні, так і негативні.

Сама природа глобалізації має загальновізану інформаційну, комунікативну складову, яка не існує поза мовним середовищем і мовними засобами. Дослідники вказують на ускладнення ідентифікаційних процесів в умовах глобалізації. З одного боку, формується щось на зразок глобальної ментальності, поширюються схожий спосіб життя, стандарт поведінки, ціннісні та мовні уподобання. З іншого боку, інтенсифікується процес утвердження народами групової, територіальної, етнічної ідентичності. одні вчені вбачають у глобалізації обнадійливі перспективи, що відкривають інтелектуальні й освітні горизонти, пов'язані з поширен-

ням спільної для всіх мови – засобу міжнародного спілкування і співробітництва. Інші вважають, що глобалізація становить загрозу багатомовності, культурній та етномовній багатоманітності світу.

Процеси, що відбуваються в умовах глобалізації, потребують розроблення нового погляду на роль мови і культури в житті суспільства. На наш погляд, існує багато питань, пов'язаних із темою «мова й глобалізація», які потребують свого подальшого дослідження з метою постійного контролю за мовною ситуацією, виявлення можливих негативних тенденцій та прогнозування наслідків впливу глобалізації на розвиток української мови.

Глобалізація як вагомий чинник впливу на еколінгвальний баланс українського ономастикону стала помітною лише в посттоталітарний період його розвитку. Глобалізація українського ономастикону найдужче позначилася на таких субсистемах українського ономастикону, як ергонімія, антропонімія, віртуальна онімія та зоонімія. Українська пострадянська топонімія та урбанімія практично залишаються поза межами впливу глобалізації. Незважаючи на об'єктивний характер своєї природи, глобалізація негативно позначається на еколінгвальному стані українського ономастикону посттоталітарної доби, оскільки вона породжує проблемні зони щодо дотримання чинного національного законодавства у сфері мовного будівництва, а також спонукає до ігнорування усталених національних традицій українського назовництва та норм «Українського правопису» [Нуждак 2014, с. 206].

У сфері сучасної української ергонімії глобалізаційні впливи позначаються не лише на лексичному рівні онімів, а й поширюються на процес їхнього словотворення. Так, зокрема, все частіше як в офіційно-діловому, так і публіцистичному стилях української літературної мови українська фірмонімна лексика без огляду на її морфологічну специфіку, переводиться у розряд невідмінюваних. Адже в англійській мові онімна лексика, зокрема ергоніми, прізвища, в т.ч. прізвища-прикметники, як і решта іменників, не відмінюються. Поширення глобалізаційних впливів і на словозміну українських онімів є вагомим свідченням глибини їх глибинності [Юрса 2020, с. 170–171].

У мовній практиці сучасного періоду помітним явищем стали різноманітні відхилення від настанов нормативних словників, граматик і правопису, які поширюються на всі рівні мовної структури, охоплюючи й систему лексики української мови. Очевидно, що це торкається й ономастикону, зокрема ергонімії одиниць.

Найвищий відсоток помилкових орфограм сучасних онімних одиниць міста Сколе, зокрема фірмонімів, зумовлений процесами ігнорування правил передачі чужомовних назв засобами української як апелятивних, так і онімних лексем, які стали основною джерельною базою під час творення власних назв об'єднань людей.

На сучасному етапі становлення та розвитку українського фірмонімікону міста Сколе високою є

питома вага ненормативних варіантів українських ергонімів, які зумовлені ігноруваннями дотримання одного із головних принципів українського правопису, зокрема відбувається застосування поєднань української абетки, яка сформована на основі кириличного письма із латиникою.

Дуже часто при передаванні на письмі сучасних українських ергонімів міста Сколе одночасно використовуються засоби кириличного та латинського алфавітів, наприклад: «*Твій Burger*» (бургер-кафе); «*J.zone, wille Італія-Джинс-Груп*» (магазин одягу); «*Фед&КО*» (приватна клініка родини Феденків) тощо.

Н.М. Лесовець вказує на помилки у вживанні великої літери при передачі на письмі сучасних українських ергонімів, зокрема на думку мовознавиці: «Так, згідно з правилами орфографії, усередині складного за будовою слова не вживається велика літера. Однак у практиці сучасного творення ергонімів зафіксовано: ЛФ КБ «*ПриватБанк*», ЛФ КБ «*БрокбізнесБанк*», ВАТ «*ЦентроКуз*» та ін. [Лесовець 2007, с. 11].

У фірмоніміконі міста Сколе ми теж простежили динаміку до творення онімних лексем із порушеннями чинного правопису, які стосуються використання великої літери. До прикладу: «*Райффайзен Банк Аваль*» (банк); «*Магазин Джинсів*» (магазин одягу); «*Автосервіс Авто-Дубина*» (авто майстерня) та інші.

Помилкове написання через дефіс є причиною появи ненормативних варіантів українських ергонімів міста Сколе сучасної доби. Найчастіше усупереч правилам українського правопису через дефіс записують ергоніми-композити, першим компонентом яких виступають частини *агро-, авто-, евро-, інтер-, спец-* тощо. Наприклад: «*Авто-Дубина*» – (авто майстерня); «*Котедж-шале Тіара*» (котедж); «*Концерт-Електрон*» (підприємство); «*Енергоресурс-інвест*» (підприємство); «*Мобі-люкс*» (магазин).

На думку Н.М. Лесовець, у деяких випадках причиною помилкових написань українських ергонімів через дефіс може бути прагнення власників підприємств за допомогою ігнорування правописних норм віддиференціювати новостворене підприємство «*Інтер-пласт*» від існуючого «*Інтерпласт*» [Лесовець 2007, с. 12]. Зрозуміло, що нехтування нормами правопису не може бути диференційною ознакою в сучасній українській ергонімії.

Ще одним грубим порушенням лексичних норм української мови можна розглядати численні випадки утворення сучасних українських ергонімів на базі чужомовної, неадаптованої лексики. Наприклад: «*Богема*» (квітковий магазин), «*Оазис*» (квітковий магазин), «*Анді*» (магазин одягу), «*Сандаліно*» (магазин взуття), «*Дольче Віта*» (садиба), «*Версаль*» (магазин одягу), «*Оріяна*» (котедж), «*Еліт*» (садиба), «*Славира*» (сільська садиба), «*Бюргер Тростян*» (готель) тощо.

Під час творення таких ненормативних онімних одиниць часто їхній процес формування зводиться до транслітерації чужомовних лексем і найгірше у цьому випадку, що не враховується ні

фонетична, ні морфологічна, ні лексична специфіка української літературної мови.

Некваліфіковані спроби залучити до джерельної бази онімної підсистеми української літературної мови неадаптовану чужомовну лексику породжують появу цілих варіантних рядів ненормативних ергонімів. Грубим порушенням норм української літературної мови є також використання латинської графіки, наприклад: «*Zarinok*» (садиба), «*Cottedge Smerekovyi*» (котедж), «*Mansarda Guest House*» (хостел), «*Art d'ECO*» (хостел), «*AMIK Energy*» (АЗС), «*OKKO*» (АЗС), «*OLLIO PIZZA*» (піцерія), «*SAMISVOI*» (садиба), «*Guest House Pid Dubom*» (котедж), «*WOG*» (АЗС), «*Dream Forest*» (готель), «*Krokus-Luxe*» (готель), «*ANP*» (АЗС), «*Blizzard*» (готель), «*Perfect*» (перукарня), «*VIKSO*» (ресторан).

Як бачимо, глибинні трансформаційні процеси, що відбуваються в субсистемі української фірмонімії посттоталітарного періоду становлення та розвитку, стали причиною появи численних ненормативних варіантів власних назв об'єднань людей. Найпоширенішими порушеннями норм української літературної мови є хибна адаптація чужомовних лексем, використання латинської графіки, помилкове вживання великої літери, поєднання кирилиці та латиники тощо.

Висновки. Традиційно недостатній підхід щодо вивчення української онімійної лексики крізь призму еколінгвістики з боку мовознавців сприяв поширенню помилкової думки щодо особливого статусу пропріальної лексики. Серед значної частини носіїв мови утвердилося неправомірне переконання, що норми української літературної мови не поширюються на онімійний клас лінгвістики, або ж їх номінація не є такою однозначною. Результатом таких припущень стала наявність значного відсотка онімійних одиниць, який порушує норми чинного

українського правопису. Порушення норм української літературної мови в сучасному ономастиконі, зокрема фірмоніміконі міста Сколе, наявні на всіх рівнях української мови – фонологічному, морфологічному, словотвірному, лексичному, а також при писемному їх відтворенні.

Цілісний підхід до вивчення еколінгвістичного аспекту взаємодії мови та мовців в сучасному суспільстві у порівнянні з подібними зарубіжними дослідженнями забезпечить глибше розуміння особливостей трансформаційних змін, які відбуваються у сфері української пропріальної лексики посттоталітарної доби.

Результати наших досліджень можуть стати перспективою для соціо-, психо- та еколінгвістичних досліджень, адже демонструють уподобання українців крізь призму історичних подій та змін.

Аналізуючи ергонімійну лексику міста Сколе пострадянської доби можемо стверджувати, що ній відбулись значні зміни, які стали наслідком глобалізаційних процесів.

У процесі дослідження з'ясувано, що часто трапляються помилки в офіційних назвах, які суперечать нормам сучасного «Українського правопису».

Також ми зафіксували такі порушення, як:

- неправомірне використання латини замість кирилиці;
- поєднання кирилиці та латини;
- неадаптовані назви;
- назви, які містять орфографічні помилки.

У формуванні сучасного фірмонімікону необхідно дотримуватися правил чинного «Українського правопису», традицій та колориту українців. Дієва мовна політика повинна сприяти нормативному функціонуванню власних назв, які б підсилювали національний колорит українського народу, а також естетику творення та вживання онімійної лексики.

Література

1. Ажнюк Б. Мовні зміни на тлі деколонізації і глобалізації. *Мовознавство*. 2001. № 3. С. 48–54.
2. Белей О. Сучасна українська ергонімія: власні назви підприємств Закарпаття. Ужгород, 1999. 111 с.
3. Лесовець Н.М. Ергонімія м. Луганська: структурно-семантичний і соціально-функціональний аспекти: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук: спец. 10.02.01 – українська мова. Луганськ, 2007. 18 с.
4. Нуждак Л.В. Вплив глобалізації на еколінгвальний стан українського ономастикону посттоталітарної доби. *Науковий вісник Ужгородського університету. Серія Філологія*. 2010. Вип. 22. С. 108–110.
5. Нуждак Л.В. Еколінгвістичні особливості сучасної української пропріальної лексики. *Наукові записки. Серія «Філологічна»*. 2014. Вип. 43. С. 206–208.
6. Юрса Л.В. Вплив глобалізації на еколінгвальний стан онімної лексики Львова посттоталітарної доби. *Наукові записки. Серія «Філологічна»*. 2020. Вип. 9(77). С. 169–171.

References

1. Azhniuk B. (2001) Movni zminy na tli dekolonizatsii i hlobalizatsii [Linguistic changes against the background of decolonization and globalization]. *Movoznavstvo*. № 3. S. 48–54 [in Ukrainian].
2. Belei O. (1999) Suchasna ukrainska erhonomiia: vlasni nazvy pidpriemstv Zakarpattia [Modern Ukrainian ergonomics: proper names of enterprises Transcarpathia]. Uzhhorod. 111 s. [in Ukrainian].
3. Liesovets N.M. (2007) Erhonomiia m. Luhanska: strukturno-semantychnyi i sotsialno-funktsionalnyi aspekty [Luhansk: structural-semantic and socio-functional aspects]. PhD the author's abstract: 10.02.01. Luhansk. 18 s. [in Ukrainian].

4. Nuzhdak L.V. (2010) Vplyv hlobalizatsii na ekolinhvalnyi stan ukrainskoho onomastykonu posttotalitarnoi doby [The impact of globalization on the ecolingual state of Ukrainian onomasticon of the post-totalitarian era]. *Naukovyi visnyk Uzhhorodskoho universytetu. Seriiia Filolohiia*. Vyp. 22. S. 108–110 [in Ukrainian].
5. Nuzhdak L.V. (2014) Ekolinhvistychni osoblyvosti suchasnoi ukrainskoi proprialnoi leksyky [Ecolinguistic features of modern Ukrainian proprial vocabulary]. *Naukovi zapysky. Seriiia «Filolohichna»*. Vyp. 43. S. 206–208 [in Ukrainian].
6. Yursa L.V. (2020) Vplyv hlobalizatsii na ekolinhvalnyi stan onimnoi leksyky Lvova posttotalitarnoi doby [The impact of globalization on the ecolingual state of anonymous vocabulary Lviv of the post-totalitarian era]. *Naukovi zapysky. Seriiia «Filolohichna»*. Vyp. 9(77). S. 169–171 [in Ukrainian].

ECOLINGUISTIC STATE OF THE MODERN FIRM NAME OF SKOLE

Abstract. The article is devoted to the study of the ecolinguistic aspect of the Ukrainian firm name of the city of Skole at the present stage of formation and development. The problem areas of the Ukrainian onomasticon of the post-totalitarian era, which were the result of globalization processes, extra- and intralingual prefaces, as well as the deviation and non-compliance with the norms of the current “Ukrainian spelling” were identified.

The relevance of our study is that an important element of the study of language in general includes the study of its ecolinguistic aspect. After all, aesthetics and culture of the word are an important element in shaping the historical heritage of the people, demonstrating their preferences, culture and development priorities.

The purpose of our study is to study the ecolinguistic features of the anonymous space of the city of Skole, in particular the firm icon of the modern era.

The main objectives of our article are to trace the development trends of the Ukrainian firm name icon of the post-totalitarian era.

In the process of analyzing the onymic vocabulary, we came to the conclusion that the current state of the company name of Skole is formed under the influence of national characteristics of the inhabitants, their traditions, as well as demonstrates the cultural preferences of the people.

We analyzed the companies of the city of Skole, which are formed and function at the present stage of development of society. It should be noted that there is a tendency to violate the spelling that is valid today. In particular, a significant percentage of company names are formed on the basis of vocabulary not adapted to the Ukrainian-speaking environment. Another group of violations is observed in the use of Latin, or a combination of Latin and Cyrillic. The Ukrainian onomastic space of the post-totalitarian era is one of the main aspects of the functioning of language, without which it cannot exist.

It is necessary to pay special attention to the process of forming new names or borrowing them from other languages. After all, it forms the linguistic worldview of society, as well as demonstrates its culture, the level of enlightenment. The process of formation, development and functioning of proper names should be regulated both at the linguistic and legislative level. An effective language policy must ensure and resolve all differences in the process of formation of language units.

Keywords: ecolinguistics, firmonym, onymic vocabulary, onomastics.

© Юрса Л., 2021 р.

Людмила Юрса – кандидат філологічних наук, доцент кафедри українського прикладного мовознавства Львівського національного університету імені Івана Франка, Львів, Україна; Lnuzhdak@gmail.com; <https://orcid.org/0000-0003-3944-375X>

Liudmyla Yursa – Candidate of Philology, Associate Professor at the Department of Ukrainian Applied Linguistics of Ivan Franko Lviv National University, Lviv, Ukraine; Lnuzhdak@gmail.com; <https://orcid.org/0000-0003-3944-375X>

ІСТОРІЯ РОЗВИТКУ УКРАЇНСЬКОЇ ТОВАРОНІМІЇ (на матеріалі власних назв промислових товарів)

Науковий вісник Ужгородського університету. Серія: Філологія.

Випуск 1 (45)

УДК 811'161'2: 81'44

DOI:10.24144/2663-6840/2021.1(45).521–526

Янчишин А. Історія розвитку української товаронімії (на матеріалі власних назв промислових товарів); кількість бібліографічних джерел – 6; мова українська.

Анотація. Власні назви промислових товарів у назвотворчому процесі займають особливе місце, оскільки вони найбільш динамічно розвиваються з-поміж інших ономастичних класів. Історія вивчення товаронімів пов'язана із працями значної кількості досліджень як вітчизняних, так і закордонних науковців. Проте спеціальних ґрунтовних робіт із проблем товаронімії немає, що і зумовлює актуальність обраної теми. Нині в цій галузі відзначаємо певні проблемні питання, що стосуються фіксації, термінопозначення, окреслення меж, розробки класифікації та студіювання певних закономірностей назвотворчого процесу власних назв промислових товарів.

Товаронім – штучний онім, пов'язаний із матеріальною сферою людського життя, що описує власну назву окремого товару, тобто об'єкта, призначеного для продажу чи обміну. Власне до машинонімів зараховуємо: аудіовідеоніми, комп'ютероніми, сервісмашиноніми, транспортоніми. Нами було зафіксовано 22 064 оніми, що належать до ангастро-німів, і які активно функціонують на території України з кін. XIX–XXI ст.

Під час дослідження власних назв промислових товарів відзначаються різноманітні історичні, економічні, політичні та лінгвістичні впливи з певною періодичністю, що вказують на темпоральну градацію товаронімікону. Нами було виділено 4 періоди розвитку машинонімів, які характеризуються своїми особливостями та відносними межами. Зазначимо, що досить виразною ознакою системи власних назв машин і апаратів є встановлення співвідношення між найменуваннями товарів вітчизняного та іноземного виробництва, яке істотно відрізняється. Із-поміж товаронімів виокремлено 8 603 (38,99 %) та 13 461 (61,01%) номінацій українсько- та іншомовного походження. Саме такі показники пов'язані з тим, що товари можуть бути вироблені всередині держави чи імпортовані з інших країн.

Сучасні умови, пов'язані з поширенням COVID-2019, внесли свої корективи на формування новітнього, четвертого періоду функціонування товаронімії, і зумовили виробництво значної кількості пристроїв у сфері медицини, які утворюють окрему групу, що потребує у подальшому дослідження.

Ключові слова: аудіовідеонім, власна назва промислового товару, комп'ютеронім, машинонім, прагматонім, сервісмашинонім, товаронім, транспортонім.

Постановка проблеми. Нині сучасна українська ономастична наука у коло свого дослідження залучає не лише традиційні онімні класи (антропоніми, топоніми), але й малопоширені, до яких зараховують товароніми. Власні назви такого типу займають важливе місце у назвотворчому процесі, оскільки вони не лише активно утворюються, функціонують, але і надзвичайно швидко проходять різноманітні лінгвістичні стадії.

Аналіз досліджень. Історія вивчення найменувань товарів пов'язана з науковими працями таких вчених, як О.Л. Василевський, А.А. Ісакова, З.П. Комолова, І.В. Крюкова, Н.Г. Мордвінова, В.А. Москович, М.С. Новичихіна, Т.А. Соболева, О.В. Суперанська, Є.В. Трифонова, Н.Л. Шведова та ін. Проте в Україні власні назви матеріальних об'єктів почали досліджувати лише у XXI ст., причому лише паралельно із вивченням інших розрядів онімного простору. Це, зокрема, стосується робіт Д.Г. Бучка, Ю.А. Грушевської, О.Ю. Карпенко, М.А. Курушиної, Г.П. Лукаш, М.М. Торчинського і С.О. Шестакової.

Незважаючи на значну кількість праць, існують певні проблемні питання, що стосуються теоретичного аспекту опрацювання товаронімії, зокрема: термінопозначення, визначення суті поняття, окреслення меж; також практичного – фіксації власних назв, як активного онімного класу сучасної української літературної мови, що і визначає

актуальність. Отже, **метою** нашого дослідження є вивчення характерних рис назвотворчого процесу товаронімії на матеріалі власних назв промислових товарів із початку XIX ст. до сьогодення (2021 р.).

Для досягнення вказаної мети передбачаємо виконання таких **завдань**: 1) описати суть поняття та складники машинонімів; 2) виявити та зафіксувати власні назви промислових товарів; 3) окреслити періодизацію функціонування власних назв машин та апаратів; 4) сформулювати основні тенденції та перспективи розвитку товаронімікону. У роботі використано **описовий** метод.

Виклад основного матеріалу. Уперше такі найменування як окремий клас онімної лексики були засвідчені в часи Київської Русі, це пов'язано з поняттям так званих «знамен». Їх видавлювали на різноманітних знаряддях праці, кухонного начиння, випалювали на тілі худоби, висікали на камінні, вирізали на деревах. Пізніше з розвитком ремесел і торгівлі майстри почали позначати свої товари особистими клеймами, які вважали авторськими знаками. У першому збірнику законів Ярослава Мудрого «Руська Правда» описано перелік покарань стосовно будь-якого пошкодження клейма, і можна стверджувати, що це, по суті, перший закон, який стосується охорони приватної власності [Фокин 2002, с. 17–18]. Однак використання торгових марок у цілому в ті часи не регламентувалося і не регулювалося жодним законом.

Першим таким законодавчим актом став статут, виданий у Росії 1667 р., який наказував ставити клеймо на вітчизняних товарах для того, щоб відрізнити їх від іноземних. У 1830 р. указом Сенату Російської імперії було прийнято Положення «Про таврування фабричних виробів», де описувалося значення товарних клейм, визначався порядок їх застосування, реєстрації та встановлювалася відповідальність за їх підробку. Обов'язковою вимогою була інформація стосовно імені, прізвища фабриканта та місцезнаходження фабрики [Романенко: ел. ресурс]. Мабуть, саме цей момент став фундаментом для створення та функціонування товарної групи лексем.

Уперше на власні назви товарів як мовну одиницю звернув увагу Р.М. Майер, який 1902 р. розробив класифікацію товарних знаків – «рекламних слів», паралельно зауваживши, що це особливий клас лексики, який потребує лінгвістичного вивчення [Майер 1902].

Нині товарним пройшов певні стадії свого термінологічного становлення. Саме тому можемо стверджувати, що він входить до складу прагматонімів і кваліфікується, переважно як штучний онім, пов'язаний із матеріальною сферою людського життя, що описує власну назву окремого товару, тобто об'єкта, призначеного для продажу чи обміну. Схоже значення за своєю природою мають інші терміни типу: «товарний знак», «рекламна назва», «бренд». Проте такі терміни функціонують стосовно дотичних наук і мають на меті дослідження товару з погляду реклами, економіки, менеджменту.

У цілому товарніми мають досить широке коло денотатів.

Як зазначає С.О. Шестакова, складниками цього підсектора онімного простору можуть бути такі групи слів: 1) найменування побутової техніки, 2) найменування автомобільної техніки, 3) найменування продуктів харчування та напоїв (цукерки, печиво, вино, вода, пиво, коньяк, горілка, шампанське, настоянка, напій, шоколад, бальзам, вафлі, кава, мармелад, джем, зефір, торт, крекер, кетчуп, лікер, майонез), 4) найменування засобів побутової хімії (мило, пральний порошок, шампунь), 5) найменування інших предметів людської діяльності, зокрема квітів (лілія, тюльпан, клематис) та меблів [Шестакова 2002, с. 8]. Варто звернути увагу на те, що практично в усіх переліках відзначаємо наявність машин і апаратів, тобто машиноніми.

М.М. Торчинський зазначає: «машиноніми, тобто власні назви різних механізмів (від [франц. *mashine* < лат. *mashina* – пристрій, знаряддя, споруда] – механізм або сукупність механізмів, що здійснюють певні доцільні рухи для перетворення енергії, виконання робіт або для збирання, обробки й використання інформації» [Торчинський 2008, с. 212]. До складу цього класу лексики входять такі групи власних назв, як:

1) аудіовідеоніми – номінації апаратів, пов'язаних із передачею звуку і зображення. Зокрема фіксуються: аудіоплеєроніми – власні назви малабаритних апаратів звуковідтворення з дисплеєм

та іншими пристроями, змонтованими в пластмасовому корпусі з навушниками, пультом керування: «Білорусь-303», «Спектр»; відеокамероніми – номінації портативних телевізійних камер, конструктивно об'єднаних із касетним відеомагнітофоном: «АКС-1», «Лада-2»; відеоплеєроніми – власні назви пристроїв, призначених для запису, зберігання та відтворення відеоінформації: «Малахіт», «Сатурн»; диктофононіми – найменування апаратів для магнітофонного записування й подальшого відтворення людської мови: «Гном 007», «Дайнет Ревере-ФМ550» (англ. “Dainet RVR-FM550”); мобітелефоніми – номінації мобільних телефонів «Енпл» (англ. “Apple”), «Флай» (англ. “Fly”); проектоніми – найменування проекційних апаратів для демонстрації діапозитивів, діафільмів та інших носіїв на прозорій основі: «Веселка», «Вогник»; радіоніми – власні назви радіоприймачів: «Алтай», «Зоря»; тівіоніми – власні назви телевізорів: «Весна», «Рекорд»; фотоапаратоніми – номінації пристрою, що використовуються для отримання та фіксації нерухомих зображень матеріальних об'єктів: «Зеніт», «Силует» [Янчишин 2019, с. 67–68].

2) комп'ютероніми – номінації пристроїв електронної обробки інформації. До їх складу входять: електронбуконіми – власні назви електронних книг: «Ейрбук Сімі Лайт Тач» (англ. “AirBook City Light Touch”); ноутбуконіми – номінації портативних персональних комп'ютерів, зокрема і планшетів, у корпусі яких об'єднано дисплей, клавіатуру, вказівний пристрій, акумулятор тощо: «Асус Ібук Е 502» (англ. “Asus EeeBook E502”), «Леново Джі-50-45» (англ. “Lenovo G50-45”); принтероніми – найменування пристроїв ЕОМ для друкування комп'ютерно-цифрової інформації: «Делл» (англ. “Dell”), «Епсон» (англ. “Epson”); сканероніми – власні назви будь-яких пристроїв, призначених для створення зображень певних об'єктів шляхом обробки променів, які відбиваються від поверхні об'єкта або проходять крізь об'єкт: «Брозер» (англ. “Brother”), «Кориця» [Янчишин 2019, с. 63].

3) сервісмашиноніми – власні назви побутових приладів, що використовують для полегшення насамперед домашніх робіт, зокрема: аерогрильоніми – найменування пристроїв, що використовуються для смаження: «Вест» (англ. “West”), «Вімар» (англ. “Vimar”); айроніми – найменування електропрасок: «Малюк», «Олімпіада-80»; арідоніми – номінації апаратів для сушки овочів і фруктів: «Гореньє», «Термія Н086»; вакуоніми – номінації пристроїв (пилосмоків), які створюють розрідження повітря за допомогою повітряного компресора, що дозволяє їм всмоктувати пил і бруд: «Буран», «Рубін»; вошероніми – власні назви електропобутових машин для прання: «Агат», «Ауріка»; джусмашиноніми – номінації приладів для виготовлення соків, фрешів : «Журавлинка», «Росинка-106»; електрорадоніми – найменування електробритв: «Харків 650», «Чайка 2»; калькулятороніми – номінації калькуляторів: «В'ятка», «Електроніка»; кулероніми – власні назви холодильників: «Дніпро 2М», «Норд»; лебетоніми – номінації електропри-

ладів для нагрівання питної води: «*Ariete*» (англ. “*Ariete*”), «*Кенвуд*» (англ. “*Kenwood*”); міксероніми – власні назви пристроїв, призначених для механічного перемішування, створення однорідної маси: «*Аврора*», «*Вітек*» (лат. “*Vitek*”); мінсероніми – найменування пристроїв для подрібнення м’яса: «*Белвар Помічниця КЕМ-П2У/302-01*», «*Гореньс Емджі 1600В*» (слов. “*Gorenje MG 1600W*”); мультівароніми – номінації багатофункціональних побутових кухонних електроприладів з програмним управлінням, призначених для приготування широкого спектра страв в автоматичному режимі: «*Молінекс*» (франц. “*Moulinex*”), «*Реймонд*» (англ. “*Redmond*”); файроніми – номінації електроплит: «*Електра*», «*Кубань*»; феноніми – власні назви електричних приладів, що генерують спрямований потік підігрітого повітря: «*Лілія*», «*Русалка*» [Янчишин 2019, с. 64–66];

4) транспортоніми – найменування транспортних засобів різного виду. Серед них активно побутують: автотранспортоніми – номінації легкових і вантажних автомобілів, автобусів тощо: автобус «*Богдан*», автомобіль «*Запорожець*»; автопандоніми – найменування вантажного автотранспорту різного характеру: «*ЗІЛ-130*», автомобіль-цистерна «*ТЗА-7*»; армотранспортоніми – власні назви військових транспортних засобів: бронетранспортер «*БТР-50*», реактивна система залпового вогню «*Верба*»; велотранспортоніми – власні назви велосипедів різного виду: велосипед-тандем «*Ранід*», чоловічий дорожній велосипед «*Україна В-120*»; гідротранспортоніми – номінації морської техніки: судно «*Алсіор*», підводний човен «*Волхов*»; флай-транспортоніми – найменування транспортних засобів наземного сполучення: літак «*Ан-26*», космічний корабель «*Союз-19*»; локомотивотранспортоніми – власні назви залізничних транспортних засобів: електровоз «*2ЕЛ-5*», потяг «*Хюндай*»; мототранспортоніми – найменування мотоциклів, мопедів тощо: мопед «*Альфа*», мотоцикл «*Урал*»; функціотранспортоніми – номінації багатофункціональних транспортних засобів для виконання певних робіт: комбайн «*Колос*», трактор «*Т-150*» [Янчишин 2019, с. 60–61].

Особливої уваги стосовно вивчення власних назв промислових товарів потребує визначення структури самої назви, оскільки з розвитком товару назва може істотно змінюватися, ускладнюватися. М.М. Торчинський зауважує: «конкретизації номінації денотатів, що вже мають одну власну назву, яка, однак, уточнюється додатковою, що відбивається і на якості товару, який іменується (особливо це стосується так званих «фірмових» товарів, «торгових марок» на кшталт: автомобілі «*Онель*» – «*Вектра*», «*Кадет*» тощо). Пропонується «загальні» власні назви таких товарів кваліфікувати як марконіми (від [нім. “*Marke*”] – ...2) фабричне клеймо, знак фірми на виробках, товарах; 3) тип виробу, сорт, якість), а більш детальні різновиди продукції вважати сортонімами (від [франц. “*sorte* < лат. *sors* (*sortis*”) – частина, різновид] – рід товару, що має певні якісні ознаки, гатунок: горілка

«*Хортиця*»(марконім) і її різновиди (сортоніми): «*Срібна*», «*Золота*», «*Платинова*») [Торчинський 2008, с. 212].

Під час дослідження промислових товарів ми зафіксували 22 064 власні назви такого типу. Виразною ознакою системи власних назв машин і апаратів є встановлення співвідношення між найменуваннями товарів вітчизняного та іноземного виробництва, яке істотно відрізняється. Із-поміж машинонімів виокремлено 8 603 (38,99 %) та 13 461 (61,01 %) номінацій українсько- та іншомовного походження. Саме такі показники пов’язані із тим, що товари можуть бути вироблені всередині держави чи імпортовані з інших країн. Співвідношення вітчизняних та іноземних товарів (відповідно – україно- та іншомовних власних назв товарів) не є сталою величиною; навпаки, залежно від того, як у країні складається політична, економічна, соціальна ситуація, вказана пропорція може істотно змінюватися.

Досліджуючи значний проміжок часу, простежуємо зміни структури сталих, традиційних власних назв, які з роками ускладнюються сортонімами.

Крім того, варто зауважити, що певні історико-суспільні та економічні передумови певної доби впливають на кількість, продуктивність, виокремлення певних груп онімної лексики у порівнянні з іншими класами. Саме на цих ознаках у сукупності і ґрунтується градація товаронімів – темпоральна, в основі якої – виокремлення періодизації, тобто своєрідних етапів становлення і розвитку товаронімії:

перший період (кінець XIX ст. – 1917 р.) – фактично початковий, оскільки фіксуємо лише окремі механічні засоби праці. Цей часовий зріз характеризується найменшою кількістю власних назв 78 (0,35 % від загальної кількості) одиниць. Більшість із них це транспортоніми (67; 85,9 %): комбайн «*Клас*» (нім. “*Claas*”), трактор «*Нова Голландія*» (англ. “*New Holland*”); значно менше аудіовідеонімів (7; 8,97 %): диктофон «*Едісон*» (англ. “*Edison*”), фотоапарат «*Дружок*». Сервісмашиноніми не фіксуються. Лише 12 назв є вітчизняними, що становить 15,38 % від загальної кількості у цьому періоді: пілосмок «*Люкс*» (англ. “*Lux*”), фотоапарат «*Учень*». Незважаючи, на незначну загальну кількість назв, варто відзначити наявність сортонімів у співвідношенні між марконімами (24) і сортонімами (54). Тобто, на кожну назву в середньому припадає 2,25 моделей: автомобіль «*Бенц*» (нім. “*Benz*”) – “*Benz Patent-Motorwagen*”, “*Benz Velo*”; автомобіль «*Мерседес*» (англ. “*Mercedes*”) – “*Mercedes Phaeton*”, “*Mercedes Simplex*”;

другий період (1917–1945 роки) вирізняється досить обмеженим колом власних назв машин і апаратів, які використовувалися насамперед у суспільному виробництві. Значний вплив на формування, функціонування та виробництво тогочасних промислових товарів різного спрямування здійснювали певні історичні, економічні передумови, які по суті перешкоджали повноцінному розвитку промисловості. Саме тому товари переважно імпортувалися, і лише згодом окремі з них почали вироблятися в

нашій державі. У загальному ми зафіксували 668 власних назв (3,03 %: фотоапарат «Зміна», телевізор «ТЗФ»). Продуктивністю відзначаються транспортні (437; 65,42 %): автомобіль «Акура» (англ. “Acura”), велосипед «Україна»; вдвічі менше фіксуємо аудіовідеонімів (230; 34,43 %): диктофон «Едісон» (англ. “Edison”), магнітофон «Маяк»; та лише 1 (0,15 %) сервісмашинонім: калькулятор «Сітізен» (англ. “Citizen”). Серед механонімів – 320 вітчизняних, що становить 47,9 %: мотоцикл «Бойовий мотоцикл Гроховського», трактор «РКЗ». Співвідношення між марконімами (172) і сортонімами (496), відповідно становить 2,88 моделей: фотоапарат «АФА» – «АФА-27-Т1», «АФА-27Т-49», радіоприймач «КУБ» – «КУБ-2», «КУБ-3». Як бачимо, в порівнянні із попереднім періодом збільшилася загальна кількість власних назв, крім того простежуємо перевагу українськомовних номінацій над іншомовними, наявні певні хитання з погляду сортонімів;

третій період (1946–1991 рр.) характеризується збільшенням як кількості, оскільки зафіксовано 6 564 (29,75 %) власних назв, так і складу машинонікону. Така тенденція пов’язана із традиційною системою виробництва, яка була впроваджена у СРСР, тобто промисловість побудована на кооперації. Практично кожний регіон виготовляв певний вид товару. Цікавим є те, що за короткі проміжки часу виробництво настільки налагодилося, що почали виробництво складних пристроїв, зокрема: автомобілів, телевізорів, холодильників тощо. Незважаючи на місце розташування відповідних заводів, кваліфікуємо такі вироби як вітчизняні, тим паче, що їхні назви активно функціонували у мовленні мешканців усіх республік колишнього Радянського Союзу, зокрема й України. Із-поміж машинонімів активно побувають аудіовідеоніми (2 918; 45,14 %: радіоприймач «Байкал», магнітофон «Верховина»), та транспортні (2 910; 45,01 %: велосипед «Зайчик», мотоцикл «Карпати»), менше сервісмашинонімів (736; 9,85 %: електроплита «Дарина», електропраска «Ладомір»). Відзначимо значне збільшення кількості власних назв промислових товарів у порівнянні із попереднім періодом майже у десять разів. Простежуємо і співвідношення марконімів (1 315) та сортонімів (5 213), тобто на кожну назву є майже по 4 моделі: електробритва «Бердськ» – «Бердськ-10», «Бердськ-11»; трактор «ДТ» – «ДТ-54», «ДТ-75». Вітчизняних назв нараховуємо 4 358 (66,39 %: телевізор «Весна», калькулятор «Електроніка»). Ці дані ілюструють чітке спрямування на розвиток вітчизняної промисловості;

четвертий період (1991–2021 роки) знаменується значними змінами у державотворенні, які відкрили можливості для вільного функціонування різнопланових товарів і їхніх власних назв. У цей час засвідчено найбільшу кількість власних назв промислових товарів – 14 754 (66,87 %) онімів: телевізор «Олімп», електропраска «Яромір». Стосовно кількісного співвідношення, то збільшилася кількість всіх класів власних назв у 3 рази. Відповідно найпродуктивнішими є аудіовідеоніми (5 750;

38,97 %: телевізор «Електроніка», відеокамера «Соні» (англ. “Sony”) та сервісмашиноніми (5 286; 35,82 %: фен «Русалка», холодильник «Холодок») менше транспортні (3 718; 25,21 %: велосипед «Аврора», мотоцикл «Бенелі» (італ. “Benelli”). Цей період характеризується зменшенням кількості товарів вітчизняного виробництва – 2 886 (5,11 %: електрообігрівач «Астра», мотоблок «Зубр»).

Кількісний склад марконімів – 1 213, сортонімів – 13 541, тобто в середньому по 11 моделей, типу: електроплита «Злата» – «Злата 113Т», «Злата 213Т»; холодильник «Орськ» – «Орськ 161-05», «Орськ 220». Відзначимо й кількісні зміни, що стосуються сервісмашинонімів у порівнянні з транспортними, які простежуються у попередньому періоді.

Під час вивчення назв промислових товарів спостерігаємо певні особливості: перший і другий період здебільшого ми фіксували у засобах масової інформації, періодичних виданнях, науковій літературі, саме тому не можемо зробити висновків, щодо їх функціонування, лише констатуємо факт наявності, проте студіювання третього і четвертого періоду відкривають нам можливості простежити їх і в розмовній мові. Зокрема зауважимо, що в усній мові простежується факт синкретизації назви, що виявляється у спрощенні назви (часто опускається сорт певного виду товару). Повні назви, тобто поєднання всіх складників, функціонують лише у певних колах, групах людей, які займаються цим видом товару професійно, тобто продавці, менеджери.

Цікавим фактом синкретизації назви є наявність сленгу. Здебільшого це стосується транспортних, оскільки цей вид онімної лексики має відносну продуктивність, стабільність, і нині перетворився в хобі багатьох людей. Сленгові назви утворилися нині внаслідок складених структур, де поєднуються марконім із сортонімом, причому головним компонентом, який визначає назвотворення, виступає сорт, наприклад: автомобіль «Бочка» ← “Audi 80 Avant”, автомобіль «Сотка» ← “Audi 100 Avant”; автомобіль «Зозулення» ← «ВАЗ 1111 Ока», автомобіль «Дев’ятка» ← «ВАЗ 2109».

Крім того, фіксуємо і функціонування власних назв іншомовного походження, здебільшого назв марок, які пристосовуються до української мови за допомогою різних словотворчих формантів рідної мови. Таке явище частіше спостерігаємо серед транспортних (автомобіль «Беха» ← “BMW”, автомобіль «Мерин» ← “Mercedes-Benz”) та аудіовідеонімів (плеєр «Сонька» ← япон. “Sony”, телевізор «Фунжік» ← “Fujifilm”) рідше у сервісмашинонімах: електропраска «Тефалька» ← “Tefal”). Саме такий факт дає нам можливість простежити вплив власних назв промислових товарів на формування лексичного складу сучасної української літературної мови в подальшому. Нині маємо цілком оформлені поняття, які сприймаються як окреслення певного предмета, тобто, по суті, це визначається зворотнім поняттям до онімізації. До таких лексем зараховуємо: диктофон, джип, фен [Янчишин 2019, с. 179].

Вивчення власних назв у діакронії дає можливість визначити найбільш популярні та стали марки різних класів. До прикладу, найдавнішим транспортним є марки автомобілів: «Альфа Ромео» (італ. “Alfa Romeo”), «Додж» (англ. “Dodge”), «Мерседес» (нім. “Mercedes”). Причому такі назви вже в першому періоді функціонують із сортонами, що свідчить про те, що вони утворилися ще раніше та пройшли свій шлях становлення. Серед сервісмашинонімів відзначаються назви пральних машин, типу: «Бош» (нім. “Bosch”), «Віпул» (англ. “Whirlpool”), «Електролюкс» (англ. “Electrolux”). У подальшому такі марки не лише залишилися на ринку донині, але й розширили сферу свого виробництва. Стосовно аудіовідеонімів, то в першому періоді траплялися лише назви диктофонів: «Едісон» (англ. “Edison”), «Колумбія Фонограф» (англ. “Columbia Phonograph”). У процесі розвитку спостерігаємо не лише занепад назви, але і втрату попиту на такі вироби внаслідок науково-технічної революції, появою багатофункціональних пристроїв, які цілком замінюють диктофон.

У ході ґрунтовного вивчення машононімії визначаємо такі ознаки, притаманні цьому виду лексики: штучність утворень; індивідуалізація найменувань; наявність номенклатури, функціонування за принципом «двопласової семантики»; особлива структурно-семантична різноманітність; наявність великої кількості товарів з однаковою назвою; юридичний акт реєстрації; недовговічність, відносно швидка деонімізація товаронімів, перехідність найменувань; виконання товаронімами, зокрема і машинонімами, номінативної, ідентифікаційної, комунікативної, рекламної, естетичної,

диференційної, інформативної, охоронної, гарантійної, психологічної та інших функцій зі значним підвищенням ролі рекламної; відчутний вплив на назви екстралінгвальних та соціолінгвістичних характеристик певного періоду, зокрема підвладність впливу «моди» на певні типи номінацій і велика імовірність трансформації товаронімів у жаргонізми [Янчишин 2019, с. 52].

Власні назви промислових товарів – це один із найбільш численних класів онімного поля сучасної української літературної мови на утворення яких впливає значна кількість чинників, зумовлених здебільшого часовими характеристиками. У власних назвах такого типу чітко простежуються штрихи певної історичної доби, розвиток економіки, етапи науково-технічного прогресу та риси ментальності народу, які визначають кількісні співвідношення, різноманіття типів товарів.

Висновки. Кожен період, по суті, є визначальним, саме тому потрібно звернути увагу й на інші процеси, що зумовлюють розвиток та функціонування певних класів товаронімії в цілому та машинонімії зокрема. Насамперед це пов'язано із сучасними умовами світового масштабу – поширенням COVID-2019, що внесло свої корективи у формування новітнього етапу розвитку машинонімії. Ці процеси зумовили виробництво значної кількості пристроїв для збереження та полегшення життя людини, які утворюють окрему групу на потребують дослідження. Саме такі активні процеси вимагають ґрунтовнішого дослідження складників товаронімії. Вважаємо, що такі найменування займуть свою нішу не як підвид прагмонімів, а як самостійне онімне поле поряд із іншими великими класами власних назв.

Література

1. Романенко Д. Еволюція торгової марки. URL: <https://romanenko.biz/ua/32-publications-ua/83-evolyutsiya-torgoveloji-marki> (дата звернення 14. 05.2021).
2. Торчинський М.М. Структура онімного простору української мови. Монографія. Хмельницький: Авіст, 2008. 546 с.
3. Фокин Е.В. Урок тридцять шестой: история товарных знаков в России. *Техника молодежи*. 2002. №5. С. 17–19.
4. Шестакова С.О. Лексико-семантичні інновації у системі української номінації (на матеріалі ергонімів і прагмонімів): автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук: 10.02.01. Харків, 2002. 17 с.
5. Янчишин А.М. Власні назви промислових товарів: типологія, походження і функціонування: дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук: 10.02.01. Черкаси, 2019. 356 с.
6. Meyer R.M. Zur Terminologie der Reklame. *Zeitschrift fur deutsche Wortforschung* / Hrsg. F.Kluge, Bd.2, 1902.

References

1. Romanenko D. Evoliutsiia torhovoii marky [The evolution of the brand]. URL: <https://romanenko.biz/ua/32-publications-ua/83-evolyutsiya-torgoveloji-marki> (data zvernennia 24. 05.2021) [in Ukrainian].
2. Torchynskiy M.M. Struktura onimnogo prostoru ukrainskoi movy [The structure of the anonymous space of the Ukrainian language]. Monohrafiia. Khmelnytskyi: Avist, 2008. 546 s. [in Ukrainian].
3. Fokin E.V. Urok trydtsat shestoy: istoriya tovarnykh znakov v Rossii [Lesson the Thirty-sixth: The History of Trademarks in Russia]. *Tekhnika molodezhi*. 2002. № 5. S. 17–19 [in Russian].
4. Shestakova S.O. Leksyko-semantychni innovatsii u systemi ukrainskoi nominatsii (na materialii erhonimiv i prahmonimiv) [Lexical and semantic innovations in the system of Ukrainian nomination (based on ergonomics and pragmonyms)]: avtoref. dys. na zdobuttia nauk. stupenia kand. filol. nauk : 10.02.01. Kharkiv, 2002. 17 s. [in Ukrainian].

5. Yanchyshyn A.M. (2019) Vlasni nazvy promyslovykh tovariv: typolohiia, pokhodzhennia i funktsionuvannia [Proper names of industrial goods: typology, origin and operation]: dys. na zdobuttia nauk. stupenia kand. filol. nauk: 10.02.01. Cherkasy. 356 s. [in Ukrainian].
6. Meyer R.M. (1902) Zur Terminologie der Reklame. Zeitschrift fur deutsche Wortforschung / Hrsg. F.Kluge, Bd.2 [in German].

HISTORY OF THE DEVELOPMENT OF UKRAINIAN TOVARONIMY (on the material of proper names of industrial products)

Abstract. Proper names of industrial goods in the naming process occupy a special place because they are the most dynamically developing among other onomastic classes. The history of the study of tovaronyms is connected with the works of a significant number of works of both domestic and foreign researchers. However, there are no special thorough works on the problems of tovaronyms, which determines the relevance of the chosen topic. Today in the field of tovaronyms we have noted certain problematic issues related to the fixation, term designation, and delineation of the boundaries of tovaronyms, development of classification and study of certain patterns of the naming process.

A tovaronym is an artificial onym related to the material sphere of human life, which describes the proper name of an individual product, i.e. an object intended for sale or exchange. The proper names of this type include: audio-video names, computer names, service machines, transport names. We recorded 22,064 onyms belonging to angastronyms that have been actively operating in Ukraine since the end of 19th–21st centuries.

During the study of proper names of industrial goods, various historical, economic, political and linguistic influences have been noted with a certain periodicity, which indicates the temporal gradation of the tovaronyms. We have identified 4 periods of development of tovaronimicon, which are characterized by their features and relative limits. It should be noted that a very clear feature of the system of proper names of machines and devices is the establishment of the relationship between the names of goods of domestic and foreign production, which differs significantly. Among tovaronyms 8,603 (38.99%) and 13,461 (61.01%) nominations of Ukrainian and foreign origin have been singled out. These indicators are due to the fact that goods can be produced domestically or imported from other countries, but at the level of functioning in the spoken language.

The current conditions associated with the spread of COVID-2019, made adjustments to the formation of the latest, fourth period of operation of tovaronyms, and led to the production of a significant number of devices in the field of medicine, forming a separate group in need of further research.

Keywords: audio-videoonym, proper name of industrial goods, computer name, machine name, pragmatonym, service machine name, product name, transport names.

© Янчишин А., 2021 р.

Анатолій Янчишин – кандидат філологічних наук, старший викладач кафедри української філології Хмельницького національного університету, Хмельницький, Україна; anatolii_yanchyshyn@ukr.net; <https://orcid.org/0000-0002-6821-2152>

Anatoliy Yanchyshyn – Candidate of Philology, Lecturer of the Ukrainian Philology Department, Khmelnytsky National University, Khmelnytsky, Ukraine; anatolii_yanchyshyn@ukr.net; <https://orcid.org/0000-0002-6821-2152>

ПРО ДЕЯКІ ОСОБЛИВОСТІ ТВІРНИХ ОСНОВ У ПРИЗВИЩАХ ЛЬВІВЩИНИ (Базарко, Мойко, Терлецький)

Науковий вісник Ужгородського університету.
Серія: Філологія. Випуск 1 (45).
УДК 811.161.2'373.23

DOI: 10.24144/2663-6840/2021.1(45).527–534

Яцій В. Про деякі особливості твірних основ у прізвищах Львівщини (*Базарко, Мойко, Терлецький*); кількість бібліографічних джерел – 43; мова українська.

Анотація. Метою дослідження є морфологічний та лексико-семантичний аналіз твірних основ трьох львівських прізвищ *Базарко, Мойко* та *Терлецький*. Для досягнення поставленої мети передбачено: а) провести морфологічний та лексико-семантичний аналіз твірних основ зазначених прізвищ; б) проаналізувати способи і засоби творення цих особових назв. У запропонованій статті простежено мотиваційні особливості, обґрунтовано всі наявні фонетичні та граматичні модифікації; аргументовано, що антропоніми Львівської області *Базарко, Мойко* та *Терлецький* – питомо українські автохтонні деривати, які мають аналогічні відповідники в інших слов'янських суміжних і несуміжних регіонах, що вказує на їх давній період утворення. ОН *Базарко* утворене від ОН *Базар* + суфікс *-к-о*. Твірне *Базар* розглядаємо як варіант від первісного *Паз(с)ар- / Paz(s)ar-* (результат одзвінчення алауту та зміна кореневого *-з- < -с-*). У результаті отримуємо антропонімічні праформи **Pasara, *Pasarъ*, які мають споріднені інослов'янські відповідники: ст.-рос. Дмитро Евсвьев сын *Базар*, 1535 р., блр. *Базар*, рос. *Пазарь*, пол. *Vazar* та ін.

ОН *Мойко* постало в результаті продовження первісної назви **Мојько*. Твірним онімом для цього утворення став праантропонім **Мојь*. Антропонім має онімні паралелі: укр. **Мойко > Моїків* (топонім), ст.-пол. *Моуко*, 1177 р., пол. *Мойко*, луж. *Моуко*, 1222 р. ~ кашуб. *тојка* 'моя дружина, моя кохана'.

ОН *Терлецький* утворена від ойконіма *Терло* та суфікса *-цьк-ий*, який, відповідно, вказує на відтопонімне походження. Твірне *Терло* розглядаємо як: а) онімизований апелятив, пор. укр. *тёрло* 'місце, де нереститься риба', *терло* 'час, коли риба нереститься', діал. *телло* 'нерестовище'; б) лексико-семантичне утворення від апелятива *тёрло*, пор. укр. *тёрло* 'пасовище', варіанти: *тірло* 'місце для відпочинку худоби, найчастіше біля водопою', діал. (гуц.) *тірло* 'місце водопою', рос. *тырло* 'місце стоянки худоби під час спеки і вночі' тощо.

Проаналізовані прізвища Львівщини будуть дуже важливими для повного історико-етимологічного словника антропонімів України загалом та Львівщини зокрема.

Ключові слова: антропонім, топонім, прізвище, апелятив, онімизація, похідне утворення, дериват.

Постановка проблеми. Прізвища як один із різновидів антропонімів та «невід'ємна велика складова частина лексичного складу мови кожного народу» [Худаш 1977, с. 5] завжди привертають увагу дослідників таємничістю своєї семантики (особливо складні, неясні, «затемнені» деривати), оригінальністю утворення й словотворчої будови, географією поширення, а іноді й із елементами деякої міфічності та чіткими ознаками первісності. Щодо українського антропонімікону, то він, як і інші слов'янські ономастичні, вирізняється передусім тим, що його незліченний склад упродовж століть сформувала велика кількість тематичних груп і підгруп, які становлять «певну цінність для вивчення національного складу населення, встановлення фактів асиміляції, визначення міжнародної або етнічної межі, особливо в складі однієї великої багатонаціональної держави» [Худаш 1977, с. 13].

Аналіз досліджень. В останні десятиліття з-поміж дослідників української антропонімії (як історичної, так і сучасної) помітно актуалізувалися скрупульозні науково-дослідні пошуки і вирішення ономастичних проблем виключно на синхронному рівні. Відомий український антропоніміст М.Л. Худаш у свій час звертав увагу на те, що «дослідники української історичної антропонімії обмежуються, звичайно, антропонімічним матеріалом писемних пам'яток того чи іншого мі-

німального історичного періоду, нерідко звужуючи предмет дослідження лише до якогось одного питання (переважно словотвору). Таких наукових праць, присвячених українській історичній антропонімії, маємо небагато, до того ж серед них переважають тематично розрізнені невеличкі статті»¹ [Худаш 1977, с. 5].

Українську антропонімію в різних історико-етнографічних регіонах України досліджували й продовжують досліджувати чимале коло вітчизняних ономастів. Нині є чимала низка науково-дослідних робіт, присвячених вивченню цього питання. Так, П.П. Чучка в 1965–2011 роках дослідив антропонімікон Закарпаття [«Словник власних особових імен українського населення Закарпаття: Рукопис», «Прізвища закарпатських українців: Історико-етимологічний словник», «Антропонімія Закарпаття: Монографія», «Слов'ян-

¹ На нашу думку, ці слова вченого нині доречно буде уточнити деякою конкретною інформацією, а саме: 1) наукове дослідження М.Л. Худаша «З історії української антропонімії» (видане в Києві у видавництві «Наукова думка»), в якому автор розмірковує про ці важливі для української ономастики питання, датується 1977 роком, тобто понад сорок років назад; 2) від 1977 року досі написано і переважно опубліковано низку наукових праць із української антропоніміки, в яких дослідники порушують надзвичайно актуальні питання вітчизняної ономастики якраз у діахронному плані, почасти етимологізуючи їх крізь призму сучасних онімів.

ські особові імена українців: історико-етимологічний словник»], *О.Д. Неділько* в 1969 році дослідила антропонімійну систему Північної частини Лівобережної України [«Антропонимия северной части Левобережной Украины (вторая половина XVII – первая половина XVIII вв.)»], *Л.В. Кракалія* в 1974 році дослідила ономастикон радянської частини Буковини [«Антропонимия Советской Буковины»], *М.Л. Худаиш* у 1977 році опублікував ґрунтовне теоретичне дослідження про українську антропонімію [«З історії української антропонімії»], *В.О. Шевцова* в 1978 році дослідила антропонімію середньодніпровського Лівобережжя України [«Антропонимия Среднеднепровского Левобережья Украины (на материале среднеднепровских левобережных памятников второй половины XVII – первой половины XVIII вв.)»], *Т.Д. Космакова* у 1980 році вивчила антропонімійну систему правобережного Побужжя [«Лингвистический анализ антропонимов правобережного Побужья»], *В.Д. Познанська* у 1983 році дослідила антропонімійну південно-східної України [«Антропонимия юго-восточной Украины»], *С.С. Панцьо* у 1985 році проаналізувала антропонімію давньої Лемківщини [«Антропонимия давней Лемковщины»], *Г.С. Бучко* у 1986 році дослідила антропонімійну систему Бойківщини [«Фамилии Бойковщины в период их становления и в наши дни»], *Л.О. Тарновецька* у 1990 році дослідила антропонімію Буковинського Подністров'я [«Становление украинских фамилий Буковинского Поднепровья (на материале ревизских сказок первой половины XIX века)»], *Л.Т. Масенко* опублікувала теоретичне дослідження про імена і прізвища українців [«Українські імена і прізвища»], *Б.Б. Близнюк* у 1997 році вивчила антропонімійну систему Гуцульщини [«Сучасні гуцульські прізвища в історичному розвитку»], а *Т.В. Марталого* у тому ж році – Північного Степу України [«Антропонимия Північного Степу України»], *Г.Д. Панчук* у 1999 році дослідила антропонімійну систему Опілля [«Антропонимия Опілля»], *І.Д. Скорук* у тому ж році проаналізувала динаміку антропонімійного м. Луцька [«Динаміка антропонімійного м. Луцька в XX ст.»], *В.О. Горпинич* у 2000 році опублікував роботу про прізвища степової України, а в 2007 році – про імена та прізвища всієї Гуляйпільщини [«Прізвища степової України: Словник», «Вся Гуляйпільщина в іменах та прізвищах: Словник»], *Г.В. Бачинська* у 2001 році описала антропонімійну Закарпаття [«Антропонімійна переселенців з Польщі на Тернопільщину»], *І.Д. Фаріон* у тому ж році вивчила антропонімію Прикарпатської Львівщини [«Українські прізвищеві назви Прикарпатської Львівщини наприкінці XVIII – початку XIX століття (з етимологічним словником): Монографія»], а *І.В. Сфименко* – описала прізвищеві назви українців XVI ст. [«Українські прізвищеві назви XVI ст.»], *Л.О. Кравченко* у 2002 році дослідила антропонімійну систему Лубенщини [«Антропонимия Лубенщины»], *С.В. Шеремета* у тому ж році описала антропонімію північної Тернопільщини [«Антропонимия північної Тернопільщини»], *І.І. Ільченко* у 2003 році вивчила антропонімійну Нижньої Наддніпрянщини (надвеликолузький регіон) [«Антропонимия

Нижньої Наддніпрянщини в її історичному розвитку (надвеликолузький регіон)»], *Н.І. Головачук* у тому ж році проаналізувала німецьку антропонімію на Закарпатті [«Німецькі прізвища Закарпаття»], *Н.І. Рудьова* у 2004 році дослідила антропонімійну систему Західного Поділля [«Антропонимия Західного Поділля кінця XVIII–XX ст.»], *І.А. Корнієнко* у тому ж році описала антропонімію Дніпровського Припоріжжя [«Прізвища Дніпровського Припоріжжя (граматична структура, морфемна структура, лексико-семантична база, походження)»], *Н.Ю. Булава* у 2005 році вивчила антропонімійну північної Донеччини [«Сучасні українські прізвища північної Донеччини»], *І.І. Трійняк* у тому ж році опублікував ґрунтовну лексикографічну роботу з антропонімії [«Словник українських імен»], *Н.О. Свистун* у 2006 році дослідила антропонімійну систему м. Тернополя [«Динаміка антропонімійного м. Тернополя XIX–XX ст.»], *Ю.І. Блажчук* у 2008 році вивчила історичну антропонімію Уманщини (XVII – початок XXI ст.) [«Антропонимия Уманщины XVII – початку XXI ст.»], *Г.Л. Аркушин* у 2009 році опублікував лексикографічну працю про варіанти власних імен північно-західної України та тритомну роботу з прізвищ цього ж регіону [«Словник варіантів власних імен північно-західної України», «Словник прізвищ північно-західної України» (у 3-х т.)], *К.Д. Глуховцева* разом із *І.Я. Глуховцевою* та *В.В. Лесною* у 2010 році підготували й опублікували лексикографічну роботу про прізвища Луганщини [«Словник прізвищ жителів Луганщини» (у 2-х т.)], *М.М. Габорах* у 2019 році дослідив прізвища Галицької Гуцульщини [«Прізвища Галицької Гуцульщини: Етимологічний словник»] та ін. Водночас необхідно наголосити на тому, що антропонімійна Україна все ще досі залишається недостатньо зібраним, а тому як результат – маловивченим. Особливо це стосується історичного антропонімійного XVI–XVIII ст., засвідченого у багатьох історичних пам'ятках української мови. Нині, на переконання вчених-ономастів, усе ще залишаються невирішеними та дискусійними теоретичні питання антропонімії, які чекають своїх потенційних дослідників.

Беззаперечно, що спочатку особові назви, які характеризували людину-носія, містили інформацію про її світогляд, фізіологічні особливості тощо, а тому, як правило, в результаті вони ставали прізвищами, які найчастіше були поширенішими й більш відомими суспільству, а ніж саме прізвище тієї чи іншої конкретної особи.

Мета пропонованої розвідки – морфологічний та лексико-семантичний аналіз твірних основ, засвідчених у складі трьох сучасних львівських антропонімів *Базарко*, *Мойко* і *Терлецький*². Для досяг-

² Пропонована стаття продовжує дві попередні публікації з цієї проблематики: Деякі прізвища Львівщини з погляду походження (*Бахор*, *Біак*, *Бута*, *Заруба*). *Вісник Львівського університету. Серія філологічна: Зб. наук. праць* / [редколегія: Т. Салига (гол. ред.), Я. Гарасим, М. Гірняк]. Львів: Львівський національний університет імені Івана Франка, 2019. Вип. 71. Ч. II. С. 45–54; Деякі прізвища Львівщини з погляду походження (*Бовтач*, *Богун*, *Бодай*, *Бодня*). *Студії з ономастики та етимології. 2019–2020* / (у друці).

нення поставленої мети передбачено розв'язання таких очевидних завдань, як-от:

а) зафіксувати й здійснити морфологічний та лексико-семантичний аналіз твірних основ наведених українських прізвищ;

б) проаналізувати способи і засоби творення цих особових назв, залучивши для дослідження інослов'янський прапріальний матеріал, щоб унаочнити споріднені онімні відповідники в інших мовах для аргументованого підтвердження праслов'янського періоду їхнього утворення;

в) охарактеризувати онімну й апелятивну лексику, відображену в основах розглядуваних прізвищ Львівщини.

Методи та методика дослідження. Основним методом наукового дослідження став метод внутрішньої реконструкції з елементами етимологічного аналізу для відтворення потенційних праформ зазначених прізвищ Львівської області. Стосовно методики дослідження, то вона визначається його метою.

Виклад основного матеріалу. **Базарко** (1995; с. Сугрів Жидачівського району) [Книга пам'яті України: Львівська область ... 1995, т. 1, с. 512]. У доступних лексикографічних джерелах засвідчено споріднені особові найменування, наприклад, сучасне укр. *Базар* [Книга пам'яті України: Івано-Франківська область ... 2003, с. 273], ст.-рос. Дмитро Евсвьев сын *Базар*, 1535 р., Сергій *Базарь*, 1551 р. [Шульгач 2016, с. 316, із покликанням на: Лихачев 1895, вып. I, с. 11; Угличские акты ... 1889, с. 104], блр. *Базар* [Бірыла 1969, с. 33], (похідні патроніми з суфіксом посесивності *-ов*) блр., рос. *Базаров* < *Базар-ов* [Памяць 2000, с. 349; Тверская земля в военной истории России ...], (комполитне) блр. *Базарбаев* < іменник + дієслово [Памяць 2000, с. 324], пол. *Bazar* [Słownik nazwisk współcześnie w Polsce używanych 1992, т. I, s. 213], хорв. *Bazara* [Leksik prezimena Socijalističke Republike Hrvatske 1976, s. 32], словн. *Bazarič* < *Bazarič* [Začasni slovar slovenskih priimkov 1974, s. 27] та ін. Розглядувана назва хоча й етимологічно складна, проте вважаємо, що зазначений антропонім надзвичайно цікавий передовсім з точки зору етимологічного аналізу твірної основи. На перший погляд може здатися, що це суфіксальне утворення на *-к-о*, мотивоване іншою особовою назвою *Базар*, яка, у свою чергу, постала в результаті онімізації поширеного в слов'янських мовах, зокрема і в українській – апелятива укр. *базár* 'торгівля (переважно приватна) продуктами харчування або предметами широкого вжитку (часто в певні дні тижня) на площі або в спеціально збудованому приміщенні', 'місце, де відбувається така торгівля', 'час такої торгівлі', 'організована торгівля спеціальними товарами в певні сезони або періоди найбільшого попиту на них' [Словник української мови 1970, т. I, с. 87–88]. Таке пояснення зрештою має право на існування, проте воно спонукає й до нових етимологічних пошуків. Так, тлумачення аналізованого прізвища як похідного утворення від ідентичного апелятива із наведеними вище стрижневими значеннями не бездоганне, оскільки суперечить логіці номінації осіб. По-перше, воно не з'ясовує цілісної структури назви *Базарко*.

Також незрозуміло, наприклад, як можна надати людині прізвисько (первісно, найвірогідніше, було саме так), а вже згодом – прізвищеву назву з якимось із цих значень, якими, як усім відомо, безпосередньо називають певні місця у містах чи селах, які призначені для торгівлі. По-друге, семантика таких загальних назв, як-от: *базар*, *майдан*, *площа*, *ринок*, *торг*, *ярмарок* і под. аж ніяк не стосується особи, тим більше, не може слугувати для її ідентифікації³.

Твірний антропонім *Базар* для розглядуваного прізвища *Базарко* В.П. Шульгач розглядає як вторинне утворення від первісного *Пазар- / Pazar-* (результат одзвінчення анлауту), підтвердженням чого, як переконливо констатує дослідник, є відповідний засвідчений слов'янський антропонімний матеріал: укр. *Пазарюк* [Словник прізвищ ... 2002, с. 263], рос. *Пазарь* [Жертвы политического террора в СССР ...], пол. *Pazarek* [Słownik nazwisk współcześnie w Polsce używanych 1993, т. VII, s. 245], хорв. *Pazarac* [Leksik prezimena Socijalističke Republike Hrvatske 1976, s. 490] і под. Стосовно кореневого *-з-*, то, як припускає В.П. Шульгач, воно також вторинне, оскільки існує низка слов'янських варіантів із *-с-*, зокрема: укр. *Басар* [Богдан 1974, с. 8], хорв. *Basar* [Leksik prezimena Socijalističke Republike Hrvatske 1976, s. 29], макед. *Басаров* [Шульгач 2016, с. 316, із покликанням на: Речник на презимината кај македонците 1994, р. 96], пол. *Basar* [Słownik nazwisk współcześnie w Polsce używanych 1992, т. I, s. 188], словц. *Basár* [Шульгач 2016, с. 316, із покликанням на: Telefónny zoznam. 2002–2003 2002, s. 19] ~ укр. *Пасарюк* [Словник прізвищ ... 2002, с. 266], хорв. *Pasar* [Leksik prezimena Socijalističke Republike Hrvatske 1976, s. 482], словн. *Pasar* [Začasni slovar slovenskih priimkov 1974, s. 425], пол. *Pasarek* [Słownik nazwisk współcześnie w Polsce używanych 1993, т. VII, s. 211]. Таким чином, вважає дослідник, наведений матеріал дає аргументовані підстави звести ці факти до праобразів **Pasara*, **Pasarь*, мотивованих певними апелятивами. Стосовно апелятивних відповідників пор., наприклад, чеськ. діал. *pasary* 'шалені витівки, пустощі; нісенітничі' [Козлова 2006, с. 210]. Докладніше про це ще див.: [Шульгач 2016, с. 316].

Мойко (2003; смт Павлів Радеківського району) [Телефонний довідник ... 2003, с. 104]. Прізвище *Мойко* має чимало антропонімних паралелей у

³ Сказане все ж таки піддамо певній критиці, оскільки в східнослов'янських ономастиконах, зокрема, поодинокі існують особливі антропоніми на зразок укр. *Майдан* [Київський національний ... 2005, с. 275], **Площа* < *Площик* [Жертвы политического террора в СССР ...], блр. *Пляц* (пор., апелятив блр. *пляц* 'територія, призначена для забудови в місті чи в селі', 'площа для військових парадів і стройових занять (істор.)'; Тлумачальны слоўнік беларускай літаратурнай мовы 2002, с. 482], рос. **Рынок* < *Рынков*, **Ярмарок* < *Ярмарков* [Жертвы политического террора ...] та ін., що, до речі, надає актуальності словам відомого українського ономаста М.Л. Худаша про те, що «ще й досі в українській антропонімічній літературі залишається дискусійним питання про шляхи формування, стабілізації і остаточного сформування українських прізвищ» [Худаш 1977, с. 54].

багатьох слов'янських ономастиконах і топоніміконах (хоч і часто-густо ці паралелі іносуфіксальні). Так, у доступних нам лексикографічних джерелах засвідчено: укр. *Мойко > *Мойків* – сучасний топонім на Харківщині [Українська РСР ... 1947, с. 604], ст.-пол. *Моуко*, 1177 р. [Шульгач 2016, с. 328, із покликанням на: Tazyski 1958, s. 110], пол. *Mojeek*, *Mojka*, *Mojko* [Słownik nazwisk współcześnie w Polsce używanych 1993, т. VI, s. 423], чеськ. *Mojka*, *Mojko* [Чоловічі прізвища громадян Чеської Республіки ...], болг. *Мойко* [Заимов 1988, с. 158], хорв. *Mojko* [Leksik prezimena Socijalističke Republike Hrvatske 1976, s. 442], слвн. *Mojka*, *Mojko* [Шульгач 2016, с. 328, із покликанням на: Keber 2008, s. 366], серб. (похідне на *-ov-ić*) *Mojković* – ойконім [Imenik mesta ... 1956, s. 296], луж. *Моуко*, 1222 р. [Wenzel 1992, Bd II/2, 28] та ін. ~ кашуб. *тојка* ‘моя дружина, моя кохана’ [Шульгач 2016, с. 328, із покликанням на: Keber 2008, s. 366]. Розглядувану особову назву *Мойко* В.П. Шульгач пояснює як дериват, який продовжує первісне *Мојько. Твірним онімом для наведеної реконструйованої назви, на переконливу думку вченого, був праантропонім *Мојь, співвідносний із особовою назвою *Мой* (< присвійного займенника *мой*). Фіксація цього антропоніма у слов'янських ономастиконах тільки підтверджує висловлені твердження. Наприклад, антропонім укр. *Мой збережений у складі сучасного ойконіма *Моївка*, що в Чернівецькому районі на Вінниччині [Українська РСР ... 1947, с. 40], також у композиті *Мійдень* – прізвище емігранта у США [Holutia-Hallick S.P. Jr. 1994, с. 281], в інослов'янських ономастиконах, наприклад: пол. *Moj* [Słownik nazwisk współcześnie w Polsce używanych 1993, т. VI, s. 422], чеськ. *Moj* [Чоловічі прізвища громадян Чеської Республіки...], хорв. *Moj* [Leksik prezimena Socijalističke Republike Hrvatske 1976, s. 442], луж. *Моу*, 1509 р. [Wenzel 1992, Bd II/2, s. 28]), від якої постала низка інших праформ, як-от: *Мојьета, *Немојь, *Мојакь, *Мојікь, *Мојіса, *Мојьса, *Мојіць, *Мојань та ін., а також у складі деяких композитів *Мојьдѣдь, *Мојьгојь, **Мојь'идь*, *Мојьміль, *Мојьмірь, *Мојьслава і под. Докладніше про реконструйовані спільнокореневі архетипи див.: [Шульгач 2016, с. 327–329].

На вірогідність викладених вище етимологічних пояснень свідчить також наявність інших деяких займенників у складі *nomina propria*. Наприклад, не можна оминути увагою присвійний займенник *свій* (< первісного *svojь), який відобразився у сучасному прізвищі рос. *Свойкин* (< ОН *Свойка < ОН *Свой < займенника *свой*) [Тверская земля в военной истории России ...], ойконіми *Svojdruk* у Сербії [Imenik mesta ... 1956, s. 421]; займенник *ваш* (< первісного *vašь) засвідчений у прізвищі укр. *Ваши*⁴ (с. *Ложа Хустського району Закарпатської області*) [Пришавчина ... 2006, с. 67] та ін.

Терлецький (2004; с. Батягичі Кам'янка-Бузького району) [Анкета Інституту української мови

⁴ Якщо, звичайно, наведений антропонім не вважається одним із варіантів особового чоловічого імені *Іван*, пор. ОН *Ваш < імені *Іван* [Трійняк 2005, с. 144].

...]. Суфікс *-цьк-ий* у розглядуваній особовій назві *Терлецький* указує на її відтопонімне походження та уможливило виокремлення в ній твірного слова *Терло*. На підтвердження цього наведемо зокрема ойконім *Терло*, що в Старосамбірському районі Львівської області [Україна ... 2012, с. 228]. Щодо назви поселення, то її етимологія не становить великих труднощів. Аналіз твірної основи досліджуваного українського прізвища *Терлецький* дає підстави вважати, що для неї, швидше за все, можливі дві альтернативні версії пояснення: 1) цілком вірогідно, що твірну основу *Терло* міг мотивувати відповідний апелютив, на користь чого свідчать, наприклад: укр. *тѣрло* ‘місце, де нереститься риба’ [Желехівський, Недільський 1886, т. 2, с. 958], *терло* ‘час, коли риба нереститься’ [Словник української мови 1979, т. X, с. 87], споріднене діал. *телло* ‘нерестовище’, *тірло* ‘т. с.’ [Етимологічний словник ... 2006, т. 5, с. 553], гуц. *терло* ‘запліднення риби’ [Жегуц, Піпаш 2001, с. 142], пол. *terlo* ‘нерестовище’ [Етимологічний словник ... 2006, т. 5, с. 553] та ін. Упорядники “Етимологічного словника української мови” схильні виводити цей апелютив від дієслів *тѣрти*, *тѣртися* ‘метати ікру, нереститися’, опираючись у своїх етимологічних поясненнях на рос. *терѣться* ‘нереститися’. Докладніше див. ще: [Етимологічний словник ... 2006, т. 5, с. 553]; 2) ойконім можна кваліфікувати і як лексико-семантичне утворення від іншого географічного апелютива *тѣрло* з дещо відмінною семантикою. На потенційність пропонованої мотивації ойконіма вказує відповідний апелютивний матеріал, пор., наприклад, укр. *тѣрло* ‘пасовище’ [Желехівський, Недільський 1886, т. 2, 958], а також деякі фонетичні варіанти: *тірло* ‘місце для відпочинку худоби, найчастіше біля водопою’, ‘вибите, витолочене ким-небудь місце’, ‘лігво, кубло звірів’, ‘місце, де птахи токують або збираються для відпочинку, на ніч’, (застаріле) ‘місце тимчасового поселення’ [Словник української мови 1979, т. X, с. 121], діал. (гуц.) *тірло* ‘місце водопою’ [Ономастичний ...: у Коломийському районі Івано-Франківської області], *тѣрло* ‘натовп, черга’ [Жегуц, Піпаш 2001, с. 142], наддністрянськ. *тѣрло* ‘місце на пасовищі, де відпочиває худоба’ [Шило 2008, с. 252], полт. *тірло* ‘місце стоянки скоту’ [Ващенко 1960, с. 94], а також паралелі з інших слов'янських мов, наприклад: рос. *тѣрло* ‘місце стоянки худоби під час спеки і вночі’, рум. *tîrlă* ‘загін для овець’, схв. *тѣрло* ‘загін, загорода, обора; місце зимівлі худоби’, болг. *тѣрло* ‘літній загін для овець’ тощо. Дослідники переконливо пояснюють ці номени як деривати, що мають південнослов'янське походження, генетично пов'язані з первісним *tъrti ‘терти’. Більше див.: [Етимологічний словник ... 2006, т. 5, с. 572–573]⁵.

⁵ У цьому контексті вважаємо доцільним додати цікаве тлумачення аналогічної лексеми *тирла* зі значенням ‘сарана’, засвідченої в одній із українських народних казок: «цю назву дали сарани, бо пройдені нею місця вона робить чорними, як земля, або подібними до тирла, тобто місця стояла овець у полі» (примітка П.В. Іванова) [«Народні казки», зібрані Петром Івановим ... 2003, с. 492].

Спираючись на таке апелятивне підгрунття, схиляємося саме до цієї версії етимологізації розгляданого ойконіма *Терло*. Тут же принагідно відзначимо, що на перспективність саме цієї точки зору вказує зафіксований сучасний мікротопонім *Тёрло* – назва поля в с. Рудківці Жидачівського району Львівської області [Словник мікротопонімів Новороздільщини ... 2004, с. 308].

Висновки. Здійснений лінгвістичний аналіз сучасних антропонімів Львівської області *Базарко*, *Мойко* і *Терлецький* дає можливість зробити такі висновки:

1. Ці антропоніми – українські автохтонні деривати, які мають аналоги в інослов'янських суміжних і несуміжних регіонах, що, як результат, вказує на їх давній (хронологічно праслов'янський) період утворення.

2. Наведені антропоніми питомо слов'янські, про що свідчить, як видно з проведеного дослідження, наявність чималої кількості інослов'янських аналогів (як повністю ідентичних, так і їхніх фонетичних варіантів) й засвідчують безперервний зв'язок пропріальної науки (ономастики) з апелятивною лексикою зокрема й діалектною, яскравим прикладом чого можуть послугувати: ОН *Базарко* (~ чеськ. діал. *pasary* 'шалені витівки, пустощі; нісенітниця', оскільки твірна ОН *Базар* для розгля-

дуваного суфіксального антропоніма пояснюється як вторинна стосовно первісного *Паз(с)ар-* / *Паз(с)ар-* [результат одзвінчення анлауту та зміна кореневого *-з-* < *-с-*] і ОН *Терлецький* [крізь призму сучасного ойконіма *Терло*, що в Старосамбірському районі Львівської області]: а) укр. *тёрло* 'місце, де нереститься риба', *терло* 'час, коли риба нереститься', споріднене діал. *телло* 'нерестовище', *тірло* 'т. с.', гуц. *терло* 'запліднення риби', пол. *terlo* 'нерестовище' < дієслів *тёрти*, *тёртися* 'метати ікру, нереститися'; б) укр. *тёрло* 'пасовище', фонетичні варіанти: *тірло* 'місце для відпочинку худоби, найчастіше біля водопою', 'вибите, витолочене ким-небудь місце', 'лігво, кубло звірів', 'місце, де птахи токують або збираються для відпочинку, на ніч', (застаріле) 'місце тимчасового поселення', діал. (гуц.) *тірло* 'місце водопою', *тёрло* 'натовп, черга', наддністрянськ. *тёрло* 'місце на пасовищі, де відпочиває худоба', полт. *тірло* 'місце стоянки скоту', рос. *тірло* 'місце стоянки худоби під час спеки і вночі', рум. *tîrlă* 'загін для овець', схв. *трло* 'загін, загорода, обора; місце зимівлі худоби' тощо.

Насамкінець зауважимо, що проаналізовані прізвища – один із фрагментів до повного історико-етимологічного словника антропонімів України загалом і Львівської області зокрема.

Література

1. Анкета Інституту української мови НАН України для збору ономастичних матеріалів.
2. Бірыла М.В. Беларуская антрапанімія. 2: Прозвішчы, утвораныя ад апелятыўнай лексікі. Мінск: Навука і тэхніка, 1969. 506 с.
3. Богдан Ф. Словник українських прізвищ у Канаді. Вінніпег; Ванкувер: Накладом Ономастичної комісії Української вільної академії наук і Канадського Назвознавчого Інституту, 1974. 354 с.
4. Ващенко В.С. Словник полтавських говорів. Харків: Видавництво Харківського державного інституту імені О.М. Горького, 1960. Вип. 1. 107 с.
5. Етимологічний словник української мови у 7 т. / [за ред. О.С. Мельничука]. Київ: Наукова думка, 1982. Т. 1.
6. Жегуц І., Піпаш Ю. Словник гуцульського говору в Закарпатті. Мюнхен: Quickdruck, 2001. 180 с.
7. Желехівський Є., Недільський С. Малорусько-німецький словар. Львів: З друкарні товариства імені Шевченка, 1886. Т. 1–2.
8. Жертвы политического террора в СССР. URL: <http://lists.memo.ru> (дата звернення 06.04.2021).
9. Заимов Й. Български именник. София: Издателство на българската академия на науките, 1988. 310 с.
10. Іршавщина: край зачарованої долини / [ред. Л. Яцишин]. Ужгород: Краєвиди Карпат, 2006. 72 с.
11. Історія міст і сіл Української РСР: Львівська область / [ред. колегія: В.Ю. Маланчук (голова), М.Я. Гнидок, Б.К. Дудикевич та ін.]. Київ: Головна редакція Української радянської енциклопедії АН УРСР, 1968. 980 с.
12. Київський національний університет імені Тараса Шевченка. Незабутні постаті / [автори-упоряд.: О. Матвійчук, Н. Струк]. Київ: Товариство з обмеженою відповідальністю «Світ Успіху», 2005. 464 с.
13. Книга пам'яті України: Івано-Франківська область у 3 т. / [ред. колегія: Б.М. Томенчук, М.І. Солошенко, П.М. Шевчук та ін.]. Львів: Каменяр, 2003. Т. 3. 295 с.
14. Книга пам'яті України: Львівська область у 4 т. / [ред. колегія: М.В. Косів, Ю.В. Зима, Я.С. Лялька, В.М. Савчак (гол. ред.) та ін.]. Львів: Видавничий центр "Пам'ять", 1995. Т. 1. 536 с.; Т. 2. 560 с.
15. Козлова Р.М. Славянская гидронимия. Пра slavянский фонд. Минск: Право и экономика, 2006. Т. IV. 310 с.
16. Лихачев Н.П. Сборник актов, собранных в архивах и библиотеках. СПб., 1895. Вып. I–II.
17. «Народні казки», зібрані Петром Івановим / [упоряд. І.В. Неїло]. Київ: «ЕксОб», 2003. 507 с. (книга містить «Діалектний словничок»).
18. Ономастичний архів Інституту української мови НАН України.
19. Памяць: Гісторыка-дакументальная хроніка Лоеўскага раёна / [ред. колегія: Г.П. Пашкоў (гал. рэд.) і інш.]. Мінск: Беларуская Энцыклапедыя, 2000. 592 с.

20. Речник на презимията кај македонците / [обработувачи: М. Коробар-Белчева, М. Митков, Т. Стоматоски]. Скопје: Institut za makedonski јазик «Krste Misirkov», 1994. Т. 1: А–Љ. 768 р.
21. Словник мікротопонімів Новороздільщини (Львівська обл.) / [уклад. С.Є. Король]. *Студії з ономастики та етимології. 2004* / [відп. ред. О.П. Карпенко]. Київ: Науково-видавничий центр Національної бібліотеки України імені В.І. Вернадського, 2004. С. 302–311.
22. Словник прізвищ: практичний словозмінно-орфографічний (на матеріалі Чернівеччини) / [укладачі: Н.Д. Бабич, Н.С. Колесник, К.М. Лук'янюк (гол. ред.), М.В. Скаб, Я.П. Редьква]. Чернівці: Букрек, 2002. 424 с.
23. Словник української мови / [гол. ред. І.К. Білодід]. Київ: Наукова думка, 1970–1980. Т. I–XI.
24. Тверская земля в военной истории России. Книга памяти. URL: <http://www.history.tver.ru> (дата звернення 06.04.2021).
25. Телефонний довідник: Радехів 2003. Червоноград: Панорама, 2003. 120 с.
26. Глумачальны слоўнік беларускай літаратурнай мовы. Выд. трэці / [пад. рэд. М.Р. Судніка]. Мінск: «Беларуская Энцыклапедыя» імя Петруся Броўкі, 2002. 784 с.
27. Трійняк І.І. Словник українських імен. Київ: Довіра, 2005. 509 с.
28. Угличские акты XVII в. / [изд. М.А. Липинский]. *Временник Демидовского юридического лицея*. 1889. Кн. 48. С. 1–80.
29. Україна: Адміністративно-територіальний устрій (станом на 1 січня 2012 р.) / [відп. ред. Г.П. Скопченко; упоряд. В.І. Гапотченко]. Київ: Парламентське видавництво, 2012. 784 с.
30. Українська РСР: Адміністративно-територіальний поділ на 1 вересня 1946 р. / [відп. ред. М.Ф. Попівський]. Київ: Українське видавництво політичної літератури, 1947. 1064 с.
31. Худаш М.Л. З історії української антропонімії. Київ: Наукова думка, 1977. 236 с.
32. Чоловічі прізвища громадян Чеської Республіки за даними Міністерства внутрішніх справ ЧР станом на 01.04.2004. URL: <http://www.mvcr.cz> (дата звернення 06.04.2021).
33. Шило Г. Наддністрянський регіональний словник. Львів; Нью-Йорк: Інститут українознавства імені І. Крип'якевича НАН України; Наукове товариство імені Т. Шевченка в Америці, 2008. 288 с. (серія «Діалектологічна скриня»).
34. Шульгач В.П. Нариси з праслов'янської антропонімії. Київ: [б. в.], 2016. Ч. III. 472 с.
35. Holutiak-Hallick S.P. Jr. Dictionary of Ukrainian Surnames in the United States. Georgia: Slavic Onomastic Research Group, 1994. 493 s.
36. Imenik mesta. Pregled svih mesta i opština, narodnih odbora srezova i pošta u Jugoslaviji / [sast.: V. Đorđević, M. Đukić, A. Kalderon]. Beograd: Službenog lista FNRJ, 1956. 499 s.
37. Keber J. Leksikon imen: onomastični kompendij. 4 dop. izd. Celje, 2008.
38. Leksik prezimena Socijalističke Republike Hrvatske / [urednici: V. Putanec, P. Šimunović]. Zagreb: Tipograf, 1976. 772 s.
39. Słownik nazwisk współcześnie w Polsce używanych / [wyd. K. Rymut]. Kraków: PAN, 1992–1994. Т. I–X.
40. Taszycki W. Rozprawy i studia polonistyczne. I. Onomastyka. Wrocław; Kraków: Wydawnictwo Polskiej Akademii Nauk, 1958. 337 s.
41. Telefónny zoznam. 2002–2003. Bratislava: MEFIATEL, 2002. 408 s.
42. Wenzel W. Studien zu sorbischen Personennamen. Bautzen: Domowina, 1987–1994. Bd I–III.
43. Začasni slovar slovenskih priimkov / [odg. red. F. Bezljaj]. Ljubljana: SAZU, 1974. 723 s.

References

1. Anketa Instytutu ukraińskiej mowy NAN Ukrainy dla zboru onomastychnych materialiv [Questionnaire of the Institute of the Ukrainian Language of the National Academy of Sciences of Ukraine for the collection of onomastic materials] [in Ukrainian].
2. Biryła M.V. (1969) Bielaruskaja antrapanimija. 2: Prozviščy, utvoranyja ad apieliatyünaj lieksiki [Belarusian anthroponymy. 2: Surnames formed from appellative vocabulary]. Minsk: Navuka i technika. 506 s. [in Belorussian].
3. Bohdan F. (1974) Slovnyk ukraińskych prizvyshch u Kanadi [Dictionary of Ukrainian surnames in Canada]. Winnipeg; Vancouver: Nakladom Onomastychnoi komisii Ukrainśkoi vilnoi akademii nauk i Kanadśkoho Nazvoznavchoho Instytutu. 354 s. [in Ukrainian].
4. Vashchenko V.S. (1960) Slovnyk poltavskykh hovoriv [Dictionary of Poltava dialects]. Kharkiv: Vydavnytstvo Kharkivśkoho derzhavnogo instytutu imeni O.M. Horkoho. Vyp. 1. 107 s. [in Ukrainian].
5. Etymolohichniy slovnyk ukraińskoi movy u 7 t. (1982) [Etymological dictionary of the Ukrainian language in 7 volumes] / Za red. O.S. Melnychuka. Kyiv: Naukova dumka. Т. 1 [in Ukrainian].
6. Zheguts I., Pipash Yu. (2001) Slovnyk hutsulśkoho hovoru v Zakarpatti [Dictionary of Hutsul dialect in Transcarpathia]. Myunkhen: Quickdruck. 180 s. [in Ukrainian].
7. Zhelekhivskiy Ye., Nedilskiy S. (1886) Malorusko-nimetskiy slovar [Malorussian-German dictionary]. Lviv: Z drukarni tovarystva imeni Shevchenka. Т. 1–2 [in Ukrainian].
8. Zhertvy politicheskogo terrora v SSSR [Victims of political terror in the USSR]. URL: <http://lists.memo.ru> (data zvernennya 06.04.2021) [in Russian].

9. Zaimov Ī. (1988) Bŭlgarski imennik [Bulgarian noun]. Sofiya: Izdatelstvo na bŭlgarskata akademija na naukite. 310 s. [in Bulgarian].
10. Irshavshchyna: kraj zacharovanoi dolyny (2006) [Irshavshchyna: the edge of the enchanted valley] / Red. L. Yatsyshyn. Uzhhorod: Kraievdydy Karpat. 72 s. [in Ukrainian].
11. Istorija mist i sil Ukrainskoi RSR: Lvivska oblast (1968) [History of cities and villages of the Ukrainian SSR: Lviv region] / Red. kolehiia: V.Yu. Malanchuk (holova), M.Ya. Hnydyuk, B.K. Dudykevych ta in. Kyiv: Holovna redaktsiia Ukrainskoi radanskoj entsyklopedii AN URSSR. 980 s. [in Ukrainian].
12. Kyivskiy natsionalnyi universytet imeni Tarasa Shevchenka. Nezabutni postati (2005) [Taras Shevchenko National University of Kyiv. Unforgettable figures] / Avtory-uporyad.: O. Matviychuk, N. Struk. Kyiv: Tovarystvo z obmezenoyu vidpovidalnistyu «Svit Uspikhu». 464 s. [in Ukrainian].
13. Knyha pamiati Ukrainy: Ivano-Frankivska oblast u 3 t. (2003) [The book of memory of Ukraine: Ivano-Frankivsk region in 3 volumes] / Red. kolehiia: B.M. Tomenchuk, M.I. Soloshenko, P.M. Shevchuk ta in. Lviv: Kamenyar. T. 3. 295 s. [in Ukrainian].
14. Knyha pamiati Ukrainy: Lvivska oblast u 4 t. (1995) [The book of memory of Ukraine: Lviv region in 4 volumes] / Red. kolehiia: M.V. Kosiv, Yu.V. Zyma, Ya.S. Lyalka, V.M. Savchak (hol. red.) ta in. Lviv: Vydavnychij tsentr «Pamyat». T. 1. 536 s.; T. 2. 560 s. [in Ukrainian].
15. Kozlova R.M. (2006) Slavyanskaya gidronimiya. Praslavyanskiy fond [Slavic hydronymy. Proto-Slavic Foundation]. Minsk: Pravo i ekonomika. T. IV. 310 s. [in Russian].
16. Likhachev N.P. (1895) Sbornik aktov, sobrannykh v arkhivakh i bibliotekakh [Collection of acts collected in archives and libraries]. Sankt Peterburg. Vyp. I–II [in Russian].
17. «Narodni kazky», zibrani Petrom Ivanovym (2003) [«Folk tales», collected by Peter Ivanov / Uporyad. I.V. Neyilo. Kyiv: «EksOb». 507 s. (*knyha mistyt «Dialektnyj slovnychok»*) [in Ukrainian].
18. Onomastychnyi arkhiv Instytutu ukrainskoi movy NAN Ukrainy [Onomastic archive of the Institute of the Ukrainian language of the National Academy of Sciences of Ukraine] [in Ukrainian].
19. Pamiac: Historyka-dakumentalnaja chronika Lojeŭskaha raĕna (2000) [Memory: Historical and documentary chronicle of Loev district] / Red. kaliehija: H.P. Paškoŭ (hal. red.) i inš. Minsk: Bielaruskaja Encyklopedyja. 592 s. [in Belorussian].
20. Reĕnik na preziminjata kaj makedoncite (1994) [Dictionary of surnames among Macedonians] / Obrabotuvaĕi: M. Korobar-Belĕeva, M. Mitkov, T. Stomatoski. Skopje: Institut za makedonski jazik «Kŕste Misirkov». T. 1: A–LJ. 768 p. [in Macedonian].
21. Slovyk mikrotoponimiv Novorozdilshchyny (Lvivska obl.) (2004) [Dictionary of microtoponyms of Novorozdilshchyna (Lviv region)] / Uklad. S.Ye. Korol. *Studiyi z onomastyky ta etymolohii. 2004* / Vidp. red. O.P. Karpenko. Kyiv: Naukovo-vidavnychyy tsentr Natsionalnoi biblioteky Ukrainy imeni V.I. Vernadskoho. S. 302–311 [in Ukrainian].
22. Slovyk prizvyshch: praktychnyi slovozminno-orfohrafichnyi (na materiali Chernivechchyny) (2002) [Dictionary of surnames: practical word-change-orthographic (on the material of Chernivtsi region)] / Ukladachi: N.D. Babych, N.S. Kolesnyk, K.M. Lukianiuk (hol. red.), M.V. Skab, Ya.P. Redkva. Chernivtsi: Bukrek. 424 s. [in Ukrainian].
23. Slovyk ukrainskoi movy [Dictionary of the Ukrainian language] / Hol. red. I.K. Bilodid. Kyiv: Naukova dumka, 1970–1980. T. I–XI [in Ukrainian].
24. Tverskaya zemlya v voyennoy istorii Rossii. Kniga pamyati [Tver land in the military history of Russia. Memory book]. URL: <http://www.history.tver.ru> (data zvernennya 06.04.2021) [in Russian].
25. Telefonnyi dovidnyk: Radekhiv 2003 (2003) [Telephone directory: Radekhiv 2003]. Chervonohrad: Panorama. 120 s. [in Ukrainian].
26. Tlumaĕalny sloŭnik bielaruskaj litaraturnaj movy [Explanatory dictionary of the Belarusian literary language]. 3-je vyd. (2002) / Pad. red. M.R. Sudnika. Minsk: «Bielaruskaja Encyklopedyja» imia Pietrusia Broŭki. 784 s. [in Belorussian].
27. Triiniak I.I. (2005) Slovyk ukrainskykh imen [Dictionary of Ukrainian names]. Kyiv: Dovira. 509 s. [in Ukrainian].
28. Uglichskiy akty XVII v. (1889) [Uglich acts of the 17th century] / Izd. M.A. Lipinskiy. *Vremennik Demidovskogo yuridicheskogo litseya*. Kn. 48. S. 1–80 [in Russian].
29. Ukraina: Administratyvno-terytorialnyi ustrij (stanom na 1 sichnya 2012 r.) (2012) [Ukraine: Administrative-territorial system (as of January 1, 2012)] / Vidp. red. H.P. Skopnenko; uporyad. V.I. Hapotchenko. Kyiv: Parlamentske vydavnytstvo. 784 s. [in Ukrainian].
30. Ukrainska RSR: Administratyvno-terytorialnyj podil na 1 veresnia 1946 r. (1947) [Ukrainian SSR: Administrative-territorial division on September 1, 1946] / Vidp. red. M.F. Popivskiy. Kyiv: Ukrainske vydavnytstvo politychnoi literatury. 1064 s. [in Ukrainian].
31. Khudash M.L. (1977) Z istorii ukrainskoi antroponimii [From the history of Ukrainian anthroponymy]. Kyiv: Naukova dumka. 236 s. [in Ukrainian].
32. Cholovichi prizvyshcha hromadyan Cheskoyi Respubliky za danymy Ministerstva vnutrishnikh sprav CHR stanom na 01.04.2004 [Male surnames of citizens of the Czech Republic according to the Ministry of Internal Affairs of the Czech Republic as of 01.04.2004]. URL: <http://www.mvcr.cz> (data zvernennya 06.04.2021) [in

Czechian].

33. Shylo H. (2008) Naddnistrianskyi regionalnyi slovnyk [Transnistrian regional dictionary]. Lviv; New York: Instytut ukrainoznavstva imeni I. Krypiakevycha NAN Ukrainy; Naukove tovarystvo imeni T. Shevchenka v Amerytsi. 288 s. (seria «Dialektolohichna skrynia») [in Ukrainian].

34. Shulhach V.P. (2016) Narysy z praslovianskoi antroponimii [Essays on Proto-Slavic Anthroponymy]. Kyiv: [b. v.]. Ch. III. 472 s. [in Ukrainian].

35. Holutiak-Hallick S.P. Jr. (1994) Dictionary of Ukrainian Surnames in the United States. Georgia: Slavic Onomastic Research Group. 493 s. [in English].

36. Imenik mesta. Pregled svih mesta i opština, narodnih odbora srezova i pošta u Jugoslaviji (1956) / Sast.: B. Đorđević, M. Đukić, A. Kalderon. Beograd: Službenog lista FNRJ. 499 s. [in Serbian].

37. Keber J. (2008) Leksikon imen: onomastični kompendij. 4 dop. izd. Celje [in Slovenian].

38. Leksik prezimena Socijalističke Republike Hrvatske (1976) / Urednici: V. Putanec, P. Šimunović. Zagreb: Tipograf. 772 s. [in Croatian].

39. Słownik nazwisk współcześnie w Polsce używanych / Wyd. K. Rymut. Kraków: PAN, 1992–1994. T. I–X [in Polish].

40. Taszycki W. (1958) Rozprawy i studia polonistyczne. I. Onomastyka. Wrocław; Kraków: Wydawnictwo Polskiej Akademii Nauk. 337 s. [in Polish].

41. Telefónny zoznam. 2002–2003 (2002). Bratislava: MEFIATEL. 408 s. [in Slovakian].

42. Wenzel W. Studien zu sorbischen Personennamen. Bautzen: Domowina, 1987–1994. Bd I–III [in German].

43. Začasni slovar slovenskih priimkov (1974) / Odg. red. F. Bezljaj. Ljubljana: SAZU. 723 s. [in Slovenian].

ABOUT SOME FEATURES OF CREATIVE BASES IN THE SURNAMES OF LVIV REGION

(*Базарко, Мойко, Терлецький*)

Abstract. The purpose of the research is morphological and lexical-semantic analysis of the creative bases of the three Lviv surnames *Базарко*, *Мойко* and *Терлецький*. The solution of problems is provided: a) to carry out the morphological and lexical-semantic analysis of the creative bases of the given surnames; b) analyze the ways and means of creating these personal names.

In the offered article motivational features are traced, all available phonetic and grammatical modifications are substantiated; it is argued that the anthroponyms of Lviv region *Базарко*, *Мойко* and *Терлецький* are specifically Ukrainian autochthonous derivatives that have similar equivalents in other Slavic regions. PN *Базарко* is formed from PN *Базар* + suffix *-к-о*. We consider the creative basis of the *Базар* as a variant of the original *Паз(с)ар-* / *Паз(с)ар-* (the result of ringing offset and changing the root *-з-* *-с-*). So, we get the anthroponyms **Pasara*, **Pasarъ*, which have related non-Slavic equivalents: old.-russian. Дмитро Евсвьев сын *Базар*, 1535, blr. *Базар*, russian. *Пазарь*, pol. *Bazar* et al.

PN *Мойко* arose from the anthroponymic proforma **Можько*. The creative anonym for this derivative, respectively, was the proto-anthroponym **Можь*. Parallels are recorded: ukr. **Мойко* > *Мойків* (toponym), old.-pol. *Мойко*, 1177, pol. *Mojko*, serb. *Mojković* (oikonum), lusat. *Мойко*, 1222 ~ kashub. *тојка* 'my wife, my beloved'.

PN *Терлецький* is formed from the toponym *Терло* + suffix *-цьк-ий*. Creative *Терло* is explained as: a) onimized appellation, cf. ukr. *тєрло* 'a place where fish spawn', *терлѠ* 'time when a fish spawns', dial. *теллѠ* 'spawning ground'; b) lexical and semantic formation from the appellation *тєрло*, cf. ukr. *тєрло* 'pasture', phonetic variants: *тїрло* 'a place for cattle to rest, most often near a watering hole', dial. (huts.) *тїрло* 'place of watering', russian. *тїрло* 'cattle parking lot during the heat and at night', etc.

The analyzed personal names of Lviv region will be especially important for the complete historical and etymological dictionary of anthroponyms of Ukraine in general and Lviv region in particular.

Keywords: anthroponym, toponym, personal name, appellative, onymization, derivative formation, derivate.

©Яцій В., 2021 р.

Василь Яцій – кандидат філологічних наук, старший науковий співробітник відділу історії української мови та ономастики Інституту української мови НАН України, Київ, Україна; jatsiy@ukr.net; <https://orcid.org/0000-0002-3691-2154>

Vasyl Yatsiy – PhD in Philology, senior Researcher at the Department of History of the Ukrainian Language and Onomastics of the Institute of the Ukrainian Language of the National Academy of Sciences of Ukraine, Kyiv, Ukraine; jatsiy@ukr.net; <https://orcid.org/0000-0002-3691-2154>

Олександра ІГНАТОВИЧ

РОМАН СЕРГІЯ СТЕПИ «ДЕРЕВО ДІРАКА»: ПОЕТИКА ЗАГОЛОВКА.

Науковий вісник Ужгородського університету. Серія: Філологія.

Випуск 1(45)

УДК 821.161.2-31.09 Степа(477.87-87).

DOI: 10.24144/2663-6840/2021.1(45).535–541

Ігнатівч О. Роман Сергія Степи «Дерево Дірака»: поетика заголовка; кількість бібліографічних джерел – 8; мова українська.

Анотація. Сергій Степа – український письменник, котрий нині проживає в Угорщині. У національному літературному процесі митець знаний ще з кінця 80-х років ХХ століття. Із того часу його доробок перебуває в полі зору критиків, літературознавців, письменників (П. Скунець, Н. Ребрик, О. Талабірчук...). На початку ХХІ століття повість прозаїка «Не сьогодні, тільки вчора і завжди» перекладена О. Городецьким польською мовою. Роман С. Степи «Дерево Дірака» (2013) досліджується вперше.

Мета розвідки – простежити поетику заголовка роману «Дерево Дірака». Актуальність дослідження полягає в необхідності осягнення цілісної картини сучасного національного літературного процесу.

У статті визначено, що назва роману Сергія Степи «Дерево Дірака» належить до заголовків кульмінаційного типу і метафорична за суттю. Сміслові навантаження, що несуть собою ці слова («Дерево, Дірака») – корелюються. Дерево сприймаємо як філософський символ упорядкованого часопростору, а ім'я фізика Дірака наштовкує нас до намагання людини пояснити принципи його влаштування. У поєднанні ці слова, як дві величини, створюють нове семантичне поле, до осмислення якого веде нас застосований у творі Сергієм Степою «принцип айсберга».

Форма заголовка: два слова, кожне з яких складається із шести букв. При цьому впадають в око алітерація (д, р) та асонанс (е, е, а, а), також візуально об'єднує слова велика буква Д, якою обидва — починаються. Ці елементи, окрім звукової «оркестровки», мовби відтіняють певну симетрію в змісті назви, що переростає водночас у симетрію внутрішньотекстуальну, відображену в назвах частин, у розгортанні сюжету, у часопросторових координатах тощо. Саме ж *дерево Дірака* постає метафорою невідворотності закладеного вищими силами в долю людини і залишається відбитком на всьому, до чого торкнеться її рука. Епіграф твору і його назва встановлюють між собою діалог, коли читач розуміє, що й марнота підвладна фатуму. Отже, зважаючи на форму, зміст, сутність заголовка, а також співвідношення його зі самим романом, можемо стверджувати, що книга Сергія Степи «Дерево Дірака» становить розгорнутий заголовок.

Ключові слова: заголовок, метафора, поетика, зміст, форма, роман, симетрія.

Сергій Степа – український письменник (нар. 1956 року в с. Грушево Тячівського району Закарпатської області), котрий проживає в Угорщині. Його набуток налічує п'ять книжок, що представляють літератора як автора малої прози, повістей та двох романів – «Дерево Дірака» (Львів, 2013) і «Геп» (Будапешт, 2015). Хоча в національному літературному процесі він знаний ще з кінця 80-х років ХХ століття (повість «Острів посеред Дунаю» була визнана в 1989 році кращим прозовим твором журналу «Дніпро», а на початку ХХІ століття повість «Не сьогодні, тільки вчора і завжди» – перекладена О. Городецьким польською мовою), та й перебувала його творчість у полі зору літературознавців (Н.Ребрик, О. Талабірчук, О. Городецький) і письменників (П. Скунець, В. Габор), – усе ж доробок Сергія Степи понині малодосліджений. У цій статті роман «Дерево Дірака» вперше підлягає науковому осмисленню.

Постановка проблеми. Оскільки кожен твір окреслюється заголовком, що не лише втілює задум автора, а й є найпершим повідомленням, яке комунікує з читачем, то слушним видається аналіз твору

почати саме із заголовкової частини. Тим більше, розуміємо, що в кращих випадках слова, дібрані для назви роману, відтворюють його ідейно-символічну сутність.

Дослідження заголовкового матеріалу викликало широкий інтерес у науковій спільноті порівняно недавно і поштовхом до його осмислення стала праця С. Кржижановського «Поетика заголовку» (1931). У сучасному літературознавчому просторі відомі розвідки з цієї проблеми В. Мартинова, А. Ламзіної, Н. Веселової, Л. Юлдашевої та ін. **Мета статті** – спираючись на теоретичні набутки, простежити поетику заголовка роману «Дерево Дірака» як складне структурно-семантичне ціле, що є виразником авторської ідеї, яку письменник послідовно викладає в тексті» [Юлдашева 2016, с. 88]. У роботі використано структурний підхід, культурно-історичний і психологічний методи.

Актуальність дослідження полягає в необхідності осягнення розвитку сучасної української літератури загалом, аби сформувати цілісну картину сучасного мистецького процесу національного красного письменства.

Виклад основного матеріалу. За спостереженнями А. Ламзіної: «Заголовок – це перший знак тексту, що дає читачеві цілий комплекс уявлень про книгу. Саме він найбільше формує у читача передрозуміння тексту, і стає першим кроком до його інтерпретації» [Ламзіна]. Як сам художній твір, заголовок має зміст і форму.

Змістовий складник заголовка означеного роману Сергія Степи вказує на поняттєве утворення «**Дерево Дірака**», в якому прочитується невідоме читацькій більшості ім'я у поєднанні з широкоживаним іменником «*дерево*». Одразу зауважимо, що слово «*дерево*» малює в нашій уяві не лише певний образ, але й пропонує відомі «зрощення», які супроводжують людину з колиски: *дерево життя, дерево пізнання, дерево роду, дерево Будди, дерево Піфагора і т.д.*, тож пробуджує в реципієнта асоціативні смисли. У нашій свідомості *дерево* найчастіше постає символом організації енергії первинного хаосу в космос [Войтович 2005, с. 142]. У найпростішому розумінні людини це відбувається шляхом упорядкованого з'єднання минулого, сучасного і майбутнього: дерево ж водночас і закорінене в глибини колишнього (земля, пам'ять, імпліцитні уявлення, традиції, звичаї тощо), і виводить правіковічні джерела назовні в реальний світ, і захищає й обдаровує (в різному сенсі) людину під постійно оновлюваною кроною, що сягає неба.

Проте інтриги заголовку надає вжите, незнане пересічним читачем, ім'я – Дірак. Поль Адрієн Моріс Дірак (Paul Adrien Maurice Dirac (1902-1984)) – видатний фізик, лауреат Нобелівської премії (1933), автор робіт з релятивістської квантової механіки, що пропонують рівняння Дірака, передбачення існування магнітних монополів, симетрії між додатними і від'ємними електричними зарядами тощо. Тож названий антропонім огортає назву роману флером невідомості, разом з тим доповнюючи «знаний», звичний образ *дерева* новизною. Як людина, що присвятила усе своє життя фізиці, Дірак намагався засобами науки пояснити кроки перетворення хаосу в космос.

Тому, як не дивно, смислові навантаження, що несуть собою ці слова («**Дерево Дірака**») – корелюються. Дерево сприймаємо як філософський символ упорядкованого часопростору. Коли ж згадати ставлення людства до науки, то ще зовсім недавно всі галузі здобутих знань об'єднувались під назвою – філософія. І фізика у своїй невичерпності долучає багатющий матеріал для розширення пізнання, займаючись питаннями світоустрою. Тож, підсумовуючи думки про зміст заголовка «**Дерево Дірака**», можна припустити, що в його знаках своєрідно сполучені даність буття із намаганням людини пояснити, насамперед собі, принципи його влаштування. Однак у поєднанні ці слова, як дві величини, створюють нове семантичне поле, і назва твору складається в метафору.

Підтвердженням “двошаровості” змістового значення заголовку постає його форма: це два слова, кожне з яких складається із шести букв («**Дерево Дірака**»). При цьому впадають в око алітерація (д,

р) та асонанс (е, е, а, а), також візуально об'єднує слова велика буква **Д**, якою обидва – й починаються. Ці елементи, окрім звукової “оркестровки”, мовби відтіняють певну *симетрію* в змісті назви, що переросте й у симетрію внутрішньотекстуальну.

Продовженням заголовкової частини постає епіграф, скріплений з нею смислово і який звучить наче ехо – це слова Екклезіяста: «*Нема згадки про перше, / а також про наступне, що буде, – / про них згадки не буде між тими, / що будуть потому...*», що ведуть до всесвітньовідомої фрази: «*марнота усе*». Ці слова можуть породжувати сумнів у душі людини: чи є сенс в діяннях, відкриттях земних, якщо «марнота все». А відтак, питання самоаналізу: чи правильним шляхом я йду? Тож епіграф привідкриває один із елементів коду особистості-інтелектуала – сумнів. Сумнів животворчий, котрий скеровує людину до пізнання нового, сумнів, який відповідає за самозбереження думки й індивідуума, сумнів, що веде людину до наступного елемента код – вибору.

Назвою роману й епіграфом закладається певний *діалог* у тіло художнього тексту, сказати б, між тимчасовим і вічним, між божественним і рукотворним. Водночас назва й епіграф формують частину рамки твору. Інша її частина, відповідно, – у фіналі роману. Як спостеріг С. Кржижановський, заголовок, наче голка з ниткою, здатний зшити твір. Чи зшиває назва «**Дерево Дірака**» роман у чотирьох частинах Сергія Степи?

Насамперед роман складений у формі *діалогу* між Оповідачем-Героєм (вживатимемо симетрично) і його Пам'яттю; властива твору певна *симетрія*, що простежується вже у назвах частин: «**Жанна**», «**Балатонфюред**», «**Самотність**», «**Ени**» (одразу ж помічаємо своєрідне обрамлення в назвах); вживається тут і «принцип айсберга», який зрештою пов'язується з іменем Дірака і, показуючи зовнішній прояв переживання героя, залишає за кадром внутрішню “природу речей”, причину поведінки, ціннісний пласт його буття (тут слід віддати належне Пам'яті, яка до останнього рядка зберігає таємницю Героя). Міф про Дірака, що розбудовувався в уявленні Оповідача, переливається у створення міфу про останнього. Таким чином відбувається означене С. Кржижановським: «Заголовок, який потребує книга, виникає у свідомості письменника певним імперативом, що поступово в процесі роботи прикріплює до себе главу за главою, шукаючи їх на різних колях, мов локомотив, який збирає свої рухомі складники» [Кржижановський 1931, с. 22].

Симетрія твору досягається шляхом повторюваності ситуації, яка розвивається у різних просторово-часових світах: у першому випадку – це Ужгород і життя за московським часом (частина «**Жанна**»), у другому ж – це Балатонфюред із середньоевропейським часовим відліком (частини «**Балатонфюред**», «**Самотність**»). Проте основна подія для героя, як виявиться, відбулася зовсім у інших і невідомих нам координатах.

Постійна прив'язка до часу, у різний спосіб повторювана Оповідачем, а також образ Пам'яті,

веде нас до окреслення роману як, певною мірою, хроніки життя Героя: бо ж йдеться про минуле і сучасне, а рисунок часових відрізків то лінійний, то переривчастий. Майбутнє залишається замкненим для всіх. Продовжити твір можна лише словами Екклезіаста: *«про них згадки не буде між тими, / що будуть потому...»*.

Роман складається як збіг ситуацій, що тягнуть візок життя, проте розуміємо – ситуації завжди тісно пов'язані з характером героя (певний герой притягує у своє життя лише певні халепи). Тож в основі *«Дерева Дірака»* Оповідач-Герой на початку вступу в самостійне життя й у дорослому житті. Тобто спостерігаємо властивість об'єкта відтворювати себе при певних змінах, перетвореннях і трансформаціях.

Початковий ситуативний вузол зав'язується у першій частині *«Жанна»*, овіяній молодістю й абсолютним щастям для Оповідача (*«є чекання снігу, і жадання гарячого поцілунку, теплого сну, і жадоба, жадоба, жадоба обійняти доволі все і всіх, і переповнитися неусвідомленим до кінця знанням чогось, знанням, у котрому ще немає смерті, є лише мудрість і саме знання, знання у знанні, і увібрати у себе дзвінкий сонячний день цілком, кожну його хвилину і кожну мить... і казати собі – я живу, і знати напевне – я живу, живу, живу...»*) [Степа 2013, с. 37]. Те, що відбувається, сприймається ним як пригода, із впевненістю, що на ранок негарзди неодмінно з'ясується. Так він опиняється в трикутнику взаємин: Герой, Тіберіус, Жанна (відлунням чується ще ім'я Марини). Це не цілком любовний трикутник, хоча присутнє всеохопне кохання Тіберіуса до Жанни, а дівчина і Герой вирішують у трикутнику (й поза ним) всілякі свої питання: дерево пізнання вкотре пропонує свій плід жінці і вона розпоряджається отриманим на власний розсуд.

Занурення в особистісні стосунки, любов до прекрасного Ужгорода, насолода життям у Героя тільки посилюються від ознайомлення з азами квантової механіки, які пізнавав разом з Тіберіусом. Студенти фізичного факультету зацікавлюються постаттю науковця-сучасника Поля Дірака й через його праці осягають нову й нелегку дисципліну. Дірак їм симпатичний і як людина, і як творча натура, і як вчений-новатор, що мовби розсіює своєю особистістю яскраві барви життя. Сіро і буденно на його тлі виглядає доцент, котрому випало читати лекції з квантової механіки, які часто зводилися до двох «перекличок» студентів на лекції: на початку першої півпари і на початку – другої. Десь у такий спосіб обнулюючи провінційність розкрилля цікавої науки, заважаючи молодим фізиком *“пити кольори життя”* [Степа 2013, с. 37].

Рефрен-речення *«не думав про своє майбутнє серйозніше»* [Степа 2013, с. 10, 19, 28, 32, 37...], що у різних випадках віринає в Оповідача, стосується насамперед ставлення його до навчального процесу, але згодом розуміємо, – це зітхання за тим, як «навчався» у школі життя, не замислюючись над прийдешнім. Або, іншими словами: чи виніс герой уроки із життя в Ужгороді за московським часом?

Одразу зазначимо, що цей рефрен виступає проспекцією часу в творі (забігання вперед за допомогою суб'єктивного зауваження оповідача), налаштовуючи реципієнта до наступних подій. Проте, наче щаслива казка, закінчується ця частина весіллям Тіберіуса й Жанни. А французьке звучання дівочого імені злучається із загадковим – Діраковим... Так минув студентський період для Героя, залишившись в його Пам'яті специфічним щасливим поєднанням ідилічного та авантюрного часів. Отож, зрозуміло, чоловік завжди повертатиметься до них.

Наступний смисловий вузол (частини *«Балатонфюред»*, *«Самотність»*) зав'язується симетричною ситуацією, що склалася через чверть століття. Оповідач, відпочиваючи і проходячи лікування у Балатонфюреді, мимохіть вибудовує новий трикутник взаємин: Герой – Олойош – Енн (а відлунням наразі проходить образ коханця Енн), який у цьому випадку не тримається на коханні жодним чином. Тепер врожаєм дерева пізнання користується Енн, а Герой, не поділяючи особливої емоційної прив'язаності, покійно й із задоволенням приймає цей плід. Як і в минулі роки, чоловіка супроводжує авантюрний час, як і в минулі роки, він є постійним відвідувачем корчми, як і в минулі роки – товаришує з інтелігентним чоловіком, як і в минулі роки – проживає дні з чужою жінкою, як і в минулі роки – стає причетним до її весілля з незнайомим сивочолим коханцем-мільйонером, як і в минулі роки – полюбляє прогулянки набережною.

Друга частина роману теж має рефрен рядок із недописаного вірша: *«невже кохання лиші початок болю...»* і флер-згадку про Жанну, з якою довелося зустрітись через кілька років після закінчення університету. Цікаво, що щасливі роки, проведені в Ужгороді, викликали тільки спалах радості від зустрічі з дівчиною, але нова розмова не клеїлася: минуле залишилося в минулому...

Схожа життєва ситуація у Балатонфюреді, і підсвідомий зв'язок Героя з ужгородським періодом настійно викликає до життя ретроспективний час із його персоналіями, бо, як думалося: *«...все моє майбутнє у минулому, і що цього факту, а також наслідків з нього, не може змінити ніхто і ніщо»* [Степа 2013, с. 132]. Проте хай би як вабило минуле, Героеві так і не вдається відновити ідилічного складника того періоду. Наразі спрацьовує тільки авантюрний час, що дарує чоловікові нові зустрічі, ірраціональні ходи, словом, підкидує сюрпризи долі.

Відпочинок на Балатоні сприяє самозаглибленню Оповідача, він затискує читачів новим часом — містерійним, коли подієвість замінюється самоаналізом, самоідентифікацією, сумнівом, зануренням у прожите, переживаннями, відчуттями, спробою катарсису. І тут рух роману уповільнюється. Якщо історія про кількарічне студентське буття вкладається в одну частину роману, то кількатижнева пригода на Балатоні розтікається двома частинами (*«Балатонфюред»*, *«Самотність»*). Водночас, якщо перший подієвий вузол формується на ідилічному й авантюрному часах, то другий — на хроносі авантюрному й містерійному.

До речі, з роману не дізнаємося деталей про достудентські літа Героя, як потім – про останні 25 років (окрім: «і ти ніби топчешся на місці... згорблений... не в змозі випрямитись... не в змозі підняти голову... не в змозі сказати слово... ночі і ранки застать тебе зненацька, ти не готовий до них... а потім ти відчуєш, що й сили не маєш уже підготуватись... і пливеш за течією... пливеш...пливеш... пливеш...») [Степа 2013, с. 73]), мовби ці дві ситуації виносять героя в позачасся. Справді, обидві події (знову симетрія) так і сприймаються, бо проходять за межами дому Героя (постійної часопросторової лакуни для людини), тому стосовно основного життя – це епізоди. А можливо, гадає читач, тут спрацьовує принцип світосприйняття книжника, який фіксує в літопису тільки “гарячі події”, а в іншому пропускає роки, записуючи просто “мирно бысть” (як зауважував Ю. Лотман), хоча, що там було за тим миром?

Слід підкреслити, Оповідач, знайомлячи нас із усіма персонажами роману: Тіберіусом, Жанною, Енн, Олойошем, описує їх найчистішими фарбами художньої палітри. Натомість сам Герой виступає не вельми привабливим, відчувається в ньому зверхність до інших, відстороненість від оточення, буває, навіть цинічність у взаєминах. Їхні ж діалоги з Пам’яттю зазвичай перетворюються у прирікання, нагадуючи стосунки між старим, вимученим життям, подружжям. І в цьому способі опису буття, як і в зображенні поведінки Героя на різних вікових витках теж пролягає симетрія твору.

Протагоніст роману Дірак теж симетрично вписується у другий вузол роману. Він з’являється цілком органічно, як відповідь на прогулянки Героя (а відомо, що Дірак полюбляв довгі піші проходи, отже, мовби підтверджується перший закон магії “подібне викликає подібне”) і втручання долі, аби надати якоїсь вищої змістовності поїздки Оповідача в Балатонфюред. Отож випадково (за збігом долі) наш Герой натрапляє на алею з деревами, висадженими видатними людьми. І біля одного з них побачив табличку, з якої дізнався, що в 1977 році дерево було висаджене Полем Адрієном Морісом Діраком... Зазначеному факту присвячується третя частина роману – «*Самотність*», в якій глибинно розпростерся містерійний час (для порівняння – у першому змістовому вузлі постаті П. Дірака відведені сторінки; у другому – частина книги). І знову фатум: виявляється, науковець висаджував своє деревце саме того року, коли Герой складав у вузі іспит з квантової механіки. Мовби вчений хотів допомогти, хотів пояснити незрозуміле, хотів підтримати і бути вдячним за те, що його думки торкнулися сердець молодих фізиків. Міф, який будували хлопці про загадкового Дірака, відлунув раптово. І виявилось: душевні струни, у далекому 1977 році, великого вченого і Героя вібрували на одній хвилі. Так містерійний час відкрив таємниці долі людей, зовсім не пов’язаних між собою в часі дійсному...

Коли через десятиліття Герой перебуває в самотності, розділяє її з ним теж Поль Дірак своїм самотнім деревом, яке виглядає цілком не як інші

«одноплемінники». Герой, котрий звиряється лише своїй Пам’яті, й Дірак, символом пам’яті про якого проростає деревце, зустрілися на алеї на не рідній для обох землі (симетрія для обох). Чомусь у самотності, окрім Дірака, Героєві нікому допомогти. Це другий збіг долі, а для тексту це вкотре – симетрія. Як висловився сам Герой: «Адже природа має свої чудові закони, якими вона керується, а одним із них є великий закон симетрії» [Степа 2013, с. 137], – а ці слова у різних сплетіннях стають рефреном третьої частини.

Тому, як склалося в молоді роки, коли захоплення квантовою механікою і її вивчення не лише в обов’язковому обсязі, але й з додаткових джерел, вилилося для Героя у фіаско, – викладач не повірив, що це знання студента, а не списані з невідомого джерела-шпаргалки відомості, – так і в Балатонфюреді «взаємини» між ученим і Героєм, сказати б, не залагодилися через *посередників*. Оскільки дерево Дірака набрало предивних форм і відрізнялося від прямовигнаних угору дерев, то дбайлива рука провінціала-естета його спиляла («*Дерево хтось спилувало. До самого кореня. Невелика кількість тирси біліла деформованим колом. І все. Древа не було. Ось так*») [Степа 2013, с. 138]), аби посадити натомість рівеньку «здорову» рослинку. І як симетрія до сірого образу викладача (частина «*Жанна*») виступає образ бургомистра містечка, котрий і дав наказ підрівняти алею (частина «*Самотність*»).

Емоційна лава в душі Героя, розбурхана безглуздою дією (спиляти дерево, яке посадив сам Дірак!), виводить цей елемент роману на кульмінаційну вершину (відповідно заголовок твору за типом можемо вважати кульмінаційним [Ламзина]). Лише образ відомого науковця і міф про нього, – котрий з відомої і невідомої інформації склали юнаки Тіберіус і Герой, відкривши для себе світ креативу, фантазії, куражу, любові у фізиці й у житті, – залишався завжди по-справжньому важливим і рятівним для Героя, куди б не запливав його човен долі. Проте вітри часу відносили все далі і далі це світовідчуття. Тому другу вузлову історію роману від першої відрізняє саме брак любові (як у широкому, так і в вузькому, особистісному контексті), а відтак – креативу, фантазії, куражу – всього того, що, не встигнувши зміцніти в душі людини, поступово розвіювалося. На цій стадії роману розуміємо, що йдеться про вміння автора виявити і показати особливе психічне явище в людині: любов й інтерес до світу, прагнення розгадувати таємниці особисті та Всесвіту, захоплення відкриттями, що сфокусувалися для Тіберіуса й Героя у нестандартній, а може й десь викличній постаті Дірака. Вчений став для них символом молодості, безтурботності, пізнання нового.

У сучасності ж для Оповідача проходить не так життя, як проєкція минулого на сучасні події. Тирсу, від своєрідного «дерев’яного костюму» Дірака, Герой зібрав у поліетиленовий мішечок, а свої речі у валізу, і вирушив, перервавши лікування на половині, додому.

«Невже кохання лиш початок болю...» – формулює Оповідач питання («*Балатонфюред*»), пря-

муючи до відповіді на нього в останній частині твору «Енн». Фінал роману розповідає про повернення Героя на лікування до Балатонфюреда через три роки. Дія розгортається неспішно: спостерігаємо, які зміни відбулися з Героем, – це прискіплива увага до свого зовнішнього вигляду (одяг, відвідування перукарні, використання послуг манікюру, педикюру), безцільне курсування на власній машині, що допомагає заповнити внутрішню порожнечу. Надмірна зайнятість собою, зверхність і неухважність до оточення, мовби зумисне підкреслення примітивізму довколишньої спільноти, виносить нашого Героя в якийсь особливий простір, де він проживає, втішаючись сам собою. Цей стан Героя найкраще ілюструє жарт Папи Франциска: мовляв, людина видряпується на вершину свого *ego*... і зривається з неї. А так званий егоїзм лише підкреслює, що «егоїст любить себе не надто сильно, а надто мало, загалом, він себе ненавидить... Він обов'язково нещасливий і особливо прагне взяти від життя задоволення, яке він сам собі і не дозволяє отримати. Складається враження, що він надто піклується про себе, та насправді він лише здійснює невдалі спроби замаскувати і компенсувати своє невміння потурбуватися про своє справжнє “я”» [Фромм 2002, с. 127].

Тож Герой знову постає таким собі мандрівником, котрий потрапляє у пастку авантюрного часу. «Парадокс приречення» – сюжетний прийом, що практикує Сергій Степа, заводить Героя повторно у ситуацію побачення з Енн, яке він активно ініціює. Пригадуючи опис його зустрічі з Жанною через кілька років по закінченні університету й наступне розчарування, не важко здогадатися: за законами симетрії, запланована романтична пригода з Енн теж завершиться драматично. Річ у тім, що і авантюрний час, і сюжетний прийом «парадоксу приречення» вимагають від героя певного переродження. Поки цього не сталося, він потраплятиме у пастку.

Побачення з Енн привело Героя до Пізнання Великої Поразки із осягненням: «...у мені зіпсувалося щось усередині. Якось пружинка у моєму тілі чи то вискочила з місця, чи то зламалась. І я нічого не міг із собою вдіяти. Я став не тим, яким мав би бути, я став таким, яким був насправді» [Степа 2013, с. 184], що спонукало переродження в душі людини, збурило, здається, приспану роками, а може десятиліттями, рану в свідомості Героя, яку він «зав'язав», «заклеїв», забрав з очей, вдавав, що не розуміє, про що йдеться в рядкові-рефрені: «невже кохання лиш початок болю...». Тепер в Оповідача проривається рядок-продовження, рядок-підсумок до відомих слів. Від чого Пам'яті доводиться ще сутужніше, бо вона нічого не забуває і надто втомилася носити за собою біль Героя, котрий на решті зізнається і їй, і нам, і собі: «А взагалі-то кажучи, це велике паскудство – бути закоханим лише раз у житті. А потім повторювати кожного ранку, кожного дня: невже кохання лиш початок болю? Холодного і гострого, як лід.

Так, це величезне паскудство, згоджується зі мною Пам'ять» [Степа 2013, с. 186].

І все. Із зізнання усвідомлюємо – коли щезає головне, то можна будувати ситуації, складати нові моделі стосунків, але вони слугуватимуть лише сурогатом, заміником, який не дає очікуваної сатисфакції, необхідного осяяння життю. Відтак два віршовані рядки у прозовому творі відкривають поезію душі Героя, моментально окресливши події, що виявилися підводною частиною айсберга в структурі роману.

Розв'язка припиняє «розщеплення» Героя на того, що був у юності, й сучасного. І тільки тепер осягається, виписаний автором, характер Оповідача, який подекуди протиставляє себе світу, подекуди шукає привід для кпинів над іншими, подекуди взагалі ігнорує людей і їхні прохання, потреби, умовності. Розчарування і біль замикають Героя у стінах такої уваги до себе, яка не передбачає душевних сил для будівництва мостів-стосунків із оточенням. Лише окремі «вилазки» його у світ, справді, як і висловлюється Герой, не дають відчутти повноти життя, того «драйву», яким була заповнена молодість. Прийом твісту, вжитий Сергієм Степом, показує основне – невігйну рану і постійний біль людини від того, що не збулося.

Майстерний режисерський хід письменника одразу формує міф про Оповідача, переодягаючи його в інші шати і виповнюючи «принципом айсберга» текст роману. Два вузли твору виявляються тепер художньою рамкою для історії, яка так і не розказана. Таємниця Героя, фундамент якої закладався у частині «Жанна», несподівано відкрилася у частині «Енн»... Тепер здогадуємося, що у роки, які залишилися за канвою роману, далеко не «мирно бысть». А невідома і відома історія вказує читачеві на причини, що розгорнули прапор ненависті Героя до себе, спустошеності фрустрованої людини [Степа 2013, с. 127].

...А водночас спостерігаємо за новим деревом Дірака, висадженим на місці спиланого – воно росте так, як йому хочеться, і знову, очевидно, не задовольнятиме своєю конфігурацією бургомістра. Герой твору, прощаючись з Балатонфюредом, вбирає в себе молекули подиху Дірака, що той залишив у 1977 році. Через ці малі частинки долі Оповідача й Дірака мовби перехреснюються. Символізуючи не лише діалог минулого і сучасного, а переконання, що доля людини напередзакладена. І цього – не змінити ні життям, ні відходом у вічність. Тому дерево Дірака росте таким нестандартним, скільки б його не спилували і не пересаджували. І гадаються давньовідомі слова «Фізіолога»: «так і ти, людино...»

Дивина: але в житті Героя, котрий був залюблений у квантову механіку, починає спрацьовувати теорія ймовірності. І лише вона «відповідальна» за 1977 рік, коли складав іспит із квантової механіки, а Дірак поруч висаджував дерево; за алею, на яку натрапив мовби випадково; за знайомство із «деревом Дірака» і втрату його. Щире захоплення молодості поклато відбиток на рух усього життя Героя-Оповідача. Тож магія твору зумовлена фізичними законами.

Фінал роману закріплює рамку твору: у відповідь на спостереження Еклезіяста «усе марно-

та” приходиться Пізнання Героєм Великої Поразки, як результат екстраполяції на людину споконвічної повторюваності буттєвих ситуацій та дій. Таким чином, спостерігаємо, як «епіграф пропонує той контекст, в якому розгортається ... заголовок» [Веселова 1998, с. 22]. А саме *дерево Дірака* постає метафорою невідворотності, того, що закладено вищими силами в долю людини і залишається відбитком на всьому, до чого торкнеться її рука. С.Кржижановський наголошував, що заголовок – це стрижень «із живого стебла. Хто не відчуває імені, не може назвати ім'ям те, що він любить, не любить, те, про що він пише» [Кржижановський 2001]. Сергій Степа віднайшов органічне ім'я для роману.

Висновки. Таким чином, назва твору Сергія Степи *«Дерево Дірака»* належить до заголовків кульмінаційного типу і метафорична за суттю. Сміслові навантаження, що несуть собою ці слова (*«Дерево Дірака»*), – корелюються. Дерево сприймаємо як філософський символ упорядкованого часопростору, а ім'я фізика Дірака веде нас до намагання людини пояснити, насамперед собі, принципи його влаштуван-

ня. У поєднанні ці слова, як дві величини, створюють нове семантичне поле, до осмислення якого веде нас застосований у творі Сергієм Степою «принцип айсберга». Форма заголовка: два слова, кожне з яких складається із шести букв. При цьому впадають в око алітерація (*д, р*) та асонанс (*е, е, а, а*), також візуально об'єднує слова велика буква *Д*, якою обидва – починаються. Ці елементи, окрім звукової «оркестровки», мовби відтіняють певну симетрію в змісті назви, що переростає й у симетрію внутрішньотекстуальну, відображену в назвах частин, у розгортанні сюжету, у часопросторових координатах тощо. Саме ж *дерево Дірака* постає метафорою невідворотності, що закладена вищими силами в долю людини і залишається відбитком на всьому до чого торкнеться її рука. Епіграф твору і його назва встановлюють між собою діалог, коли читач розуміє, що й марнота підвладна фатуму. Отже, зважаючи на форму, зміст, сутність заголовка, а також співвідношення його зі самим романом, можемо стверджувати, що книга Сергія Степи *«Дерево Дірака»* становить «розгорнутий до кінця заголовок» [Кржижановський 1931, с. 3].

Література

1. Войтович В. Українська міфологія. Київ, 2005. 664 с.
2. Веселова Н. Заглавие литературно-художественного текста: онтология и поэтика. Автореф. дисерт. на соиск. ученой степени канд. филол. наук. Специальность 10.01.06 – Теория литературы. Тверь, 1998. 24 с. Электронный ресурс. Режим доступа: <https://docplayer.ru/54411266-Veselova-natalya-anatolevna-zaglavie-literaturno-hudozhestvennogo-teksta-ontologiya-i-poetika-specialnost-qp-teoriya-literatury.html>.
3. Ламзина А. Заглавие. Электронный ресурс. Режим доступа: <https://studfile.net/preview/5836254/page:9/>.
4. Кржижановский С. Поэтика заглавий. Москва, 1931. 32 с. Электронный ресурс. Режим доступа: <http://padabum.com/d.php?id=44913>.
5. Кржижановский С. Пьеса и ее заглавие (подготовка текста, вступ.статья, коммент. А.А. Колгановой). *Новое литературное обозрение*, 2001. № 52. Электронный ресурс. Режим доступа: http://az.lib.ru/k/krzhizhanovskij_s_d/text_0380.shtml.
6. Степа С. *Дерево Дірака*. Львів, 2013. 196 с.
7. Фромм Э. Искусство любить. Санкт-Петербург, 2002. 216 с.
8. Юлдашева Л. Заголовок як особлива номінантно-предикативна одиниця. *Філологічний часопис*, 2016. № 1(7). С. 87–93. Электронный ресурс. Режим доступа: https://library.udpu.edu.ua/library_files/filologichnyi-chasopys/2016/1/13.pdf.

References

1. Voitovych V. (2005) *Ukrainska mifolohiia*. [Ukrainian mythology]. Kyiv. 664 s. [in Ukrainian].
2. Veselova N. (1998) *Zaglavie literaturno-khudozhestvennogo teksta: ontologiya i poetika*. [The title of the literary and artistic text is ontology and poetics]. Avtoreferat dissertatsii na soiskanie uchenoi stepeni kandidata filologicheskikh nauk. Spetsialnost 10.01.06. – Teorii literatury. Tver. 24 s. Elektronnyi resurs. Rezhym dostupu: <https://docplayer.ru/54411266-Veselova-natalya-anatolevna-zaglavie-literaturno-hudozhestvennogo-teksta-ontologiya-i-poetika-specialnost-qp-teoriya-literatury.html> [in Russian].
3. Lamzina A. *Zahlavie* [Title]. Elektronnyi resurs. Rezhym dostupu: <https://studfile.net/preview/5836254/page:9/> [in Russian].
4. Krzhizhanovskiy S. (2013) *Poetika zaglaviy*. [Poetics of titles]. Moskva. 32 s. Elektronnyi resurs. Rezhym dostupu: <http://padabum.com/d.php?id=44913> [in Russian].
5. Krzhizhanovskii S. (2001) *Pyesa i ee zaglavie (podgotovka teksta, vstup. statya, komment. A.A. Kolganovoi)*. [Play and its title]. *Novoe literaturnoe obozrenie*. № 52. Elektronnyi resurs. Rezhym dostupu: http://az.lib.ru/k/krzhizhanovskij_s_d/text_0380.shtml [in Russian].
6. Степа S. (2013) *Derevo Diraka*. [Dirac's Tree]. Lviv. 196 s. [in Ukrainian].
7. Fromm E. (2002) *Iskusstvo liubit*. Sankt-Peterburg. 216 s. [in Russian].
8. Yuldasheva L. (2016) *Zaholovok yak osoblyva nominantno-predykativna odynytisia*. [Title as a special nominative-predicative unit]. *Filolohichnyi chasopys*, 2016. № 1(7). S. 87–93. Elektronnyi resurs. Rezhym dostupu: https://library.udpu.edu.ua/library_files/filologichnyi-chasopys/2016/1/13.pdf [in Ukrainian].

**THE NOVEL OF SERHIY STEPА “DIRAC’S TREE”:
THE POETICS OF THE TITLE**

Abstract. Serhiy Stepa is a Ukrainian writer, residing in Hungary. He is known since the late 80s of the 20th century in the national literature process. From that time his works have been on radar of critics, specialists in literature and writers (P. Scunc, N. Rebryk, O. Talabirchuk...). At the beginning of the 21st century this prose-writer’s novel “Not today, only yesterday and always” was translated into Polish by O. Gorodetsky. Stepa’s novel “Dirac’s Tree” (2013) has not been profoundly analyzed, and therefore this article has a scientific novelty.

Research objective: to follow the poetics of the title of the novel “Dirac’s Tree”. The relevance of the research embraces the necessity of understanding the coherent picture of the modern national literary process.

It was identified in the article that the title of the novel “Dirac’s Tree” by Serhiy Stepa falls under the culmination type titles and it is metaphorical in its essence. There is a correlation of the semantic meaning which these words deliver (“Derevo” (in English Tree), “Dirac”). We perceive the tree as a philosophical symbol of ordered space and time, and the name of the famous physicist Dirac we associate with attempt of a human being to explain the principles of its evolution. These words in combination, as two units, create a new semantic field, which the subtextual letter of Serhiy Stepa encourages us to comprehend, and that is revealed by this written work. The title form comprises of two words, each of these words consists of six letters. Upon that our attention is drawn by the alliteration (Ukr.: *d, p*) and assonance (Ukr.: *e, e, a, a*), and also the beginnings of two words with the capital letter D visually unites the combination. In addition to the sound “orchestrating” these elements seem to accentuate a certain symmetry in the title content, which at the same time grows into internal textual symmetry, reflected in the names of the parts, in the development of the plot, in the space and time coordinates. The Dirac’s Tree itself (Ukr.: Derevo Diraca) emerges as a metaphor for inevitability of everything which is put by supreme forces into a person’s destiny, and it imprints into everything it touches. The epigraph of the work and its title establish a dialogue with each other, and the reader understands that vanity is also sensitive to the fate. Thus, considering the form, the content and the essence of the title, as well as its correspondence to the novel, we can claim that the novel of Serhiy Stepa “Dirac’s Tree” has absolutely explicated title.

Keywords: title, metaphor, poetics, content, form, symmetry, novel.

© Ігнатович О., 2021р.

Олександра Ігнатович – кандидат філологічних наук, доцент кафедри української літератури Ужгородського національного університету, Ужгород, Україна; ihnalex@gmail.com; <https://orcid.org/0000-0002-2845-8545>

Oleksandra Ihnatovych – Candidate of Philology, Associate Professor of the Ukrainian Literature Department, Uzhhorod National University, Uzhhorod, Ukraine; ihnalex@gmail.com; <https://orcid.org/0000-0002-2845-8545>

ТВОРЧИСТЬ ЛЕСІ УКРАЇНКИ В ЛІТЕРАТУРОЗНАВЧОМУ ДИСКУРСІ ХХІ СТОЛІТТЯ

Науковий вісник Ужгородського університету. Серія: Філологія.

Випуск 1(45)

УДК 821.161.2 – 1.09 «Леся Українка»

DOI:10.24144/2663-6840/2021.1(45).542–548

Кузьма О. Творчість Лесі Українки в літературознавчому дискурсі ХХІ століття; кількість бібліографічних джерел – 20; мова українська.

Анотація. У статті досліджено літературознавчу рецепцію творчості Лесі Українки у працях сучасних учених. Зазначено, що студії із вивчення доробку письменниці започатковані ще за її життя (І. Франко, М. Євшан та ін.), потім вони продовжилися у працях дослідників 20-30-х рр. ХХ століття (М. Зерова, М. Драй-Хмари, П. Филиповича, Б. Якубський тощо). Наголошено, що наступний етап осмислення доробку письменниці йшов двома векторами: в межах канонів радянського літературознавства та в руслі здобутків еміграційної науки (Ю. Бойко, Є. Маланюк, П. Одарченко, Ю. Шерех та ін.).

Часи незалежності стали якісно новим етапом у дослідженні творчості Лесі Українки. Нові методологічні підходи, апробовані вченими 90-х рр. ХХ ст. – 2000-х рр, дозволили розширити інтерпретаційну парадигму доробку письменниці. На базі досліджень, закладених незаангажованою критикою, формується й сучасне лесеукраїнознавство. Продовжуючи трактування попередників, вчені ХХІ століття розгортають науковий дискурс у різних методологічних площинах, що забезпечує поліваріативне прочитання спадщини Лесі Українки. Методологічний плюралізм в оцінці творчих досягнень авторки «Лісової пісні» включає застосування методик психобіографізму (Л. Мірошниченко), текстології (Г. Гаджилова), психоаналізу (Н. Зборовська), архетипно-міфологічної критики (Л. Скупейко), фемінізму (В. Агеева), структурно-семіотичної школи (Г. Левченко, С. Кочерга), екзистенціалізму та ін. Новим кроком в освоєнні творчого світу Лесі Українки стали праці О. Забужко, яка застосувала до аналітики художньої спадщини письменниці міждисциплінарний підхід. Монографія дослідниці «Notre Dame d'Ukraine: Українка в конфлікті міфологій» (2007) – це фундаментальна історико-культурна праця, інтердисциплінарне дослідження, яке викликало різні реакції і сформувало поле для широкого обговорення ролі і місця Лесі Українки в національній духовності.

Важливим напрямом розвитку сучасних лесеукраїнознавчих студій є оновлення біографічного канону, опрацювання архівних матеріалів, листування письменниці. За принципом родинної ієрархії та із застосуванням сучасного інструментарію вибудовує свої дослідження Т. Скрипка, вчена із США (УВАН). Цикл матеріалів про рід Драгоманових-Косачів є надзвичайно цінним джерелом для осягнення феномену Лесі Українки.

Значним досягненням сучасного лесеукраїнознавства стало видання творів Лесі Українки в 14 томах до 150-річчя від дня її народження. Це колективна праця вчених, які виконали велику роботу із осучаснення академічного зібрання текстів письменниці. Нове видання творів письменниці є зразком скрупульозного наукового студіювання доробку авторки.

У цілому констатуємо позитивну динаміку в розробці лесеукраїнознавчого дискурсу, методологічне розмаїття в оцінці мистецького доробку цієї самотньої авторки, людини із потужним культурницьким та громадянським мисленням.

Ключові слова: Леся Українка, науковий дискурс, інтерпретація, наукова біографія, методологічний плюралізм, повне видання творів, академізм, сучасний формат.

Постановка проблеми. Леся Українка, поза всяким сумнівом, належить до тріади українських класиків, і в тій тріаді урівноважує власне чоловічу іпостась нашої класики – Шевченкову вибухову силу, яку Євген Маланюк влучно окреслив як вияв національної ЕМОЦІЇ, Франкове потужне розмислове начало, що, за спостереженням вченого, є утіленням нашого національного ІНТЕЛЕКТУ. Леся Українка поєднала і Шевченкову пристрасть, волю до життя, і Франковий розум, структурність, потужний аналітизм. Аполлонівське й діонісійське начала української національної психіки гармонійно сплелися в жіночій іпостасі «поетки українського рісорджіменту», авторки «Кассандри», «Лісової пісні», «Камінного господаря», яка невтомно працювала на розбудову Української держави духу. Уся її творчість саме про це – про будівництво храму української душі. Леся – жіноча грація української душі, її аристократизм і висока культура.

Статус канонізованого письменника, звичайно, передбачав розгортання наукового дискурсу довкола усіх сфер життєдіяльності Лесі Українки.

Лесеукраїнознавство (вживаємо такий термін, бо він нам імпує і відображає суть дисципліни, пов'язаної із студіюванням доробку авторки) як окремий напрям українського літературознавства, безумовно, запрацювало ще за життя авторки (праці І. Франка, М. Євшана), утвердило себе в дослідженнях вчених 20-х рр. ХХ століття (зокрема, в доробку митців-неокласиків – М. Зерова, П. Филиповича, М. Драй-Хмари; Б. Якубського та ін.), а далі розділилося на материкове (підрадянське) та діаспорне лесезнавство.

Із здобуттям незалежності наукові пошуки в царині вивчення творчості письменниці збагатилися новими методологічними підходами, і таке розмаїття дозволило трактувати здобутки Лесі Українки в широкому інтерпретаційному контексті. У науковий обіг було залучено невідомі або малодоступні матеріали літературознавців діаспори (Петра Одарченка, Юрія Бойка, Юрія Шереха та ін.), архівні знахідки (листування, мемуаристика, біографістика) тощо. І з того часу почалося пильне вглядання в постать мисткині, уважне перепрочитання її текстів із залученням

новознайдених матеріалів, новітніх методологій. У ХХІ століття лесеукраїнознавство увійшло із досить ґрунтовною теоретичною, джерельною, текстологічною базою, яка стала підґрунтям для прочитання творчості Лесі Українки крізь призму духовних шукань людини ХХІ сторіччя. Ця база дозволяє вченим нашого часу суттєво доповнити й збагатити наукові студії про письменницю новими інсайтами, новою аналітикою, суголосною основним трендам розвитку науки, зокрема літературознавства.

Аналіз досліджень. На сучасному етапі розвитку лесеукраїнознавства є порівняно небагато джерел, які систематизують й глибоко аналізують праці дослідників спадщини письменниці, які введені в науковий обіг в останнє двадцятиріччя. Звичайно, маємо різні бібліографічні джерела, що включають перелік досліджень доробку Лесі Українки. Наприклад, поширеною і цілком доцільною є практика видавати такі джерела до ювілейних дат. Особливо продуктивним в цьому плані є 2021 рік, бо до 150-річчя від дня народження мисткині активно долучилася уся науково-освітня, культурно-мистецька спільнота. Слід відзначити тут роботу працівників всеукраїнської бібліотечної мережі. Більша частина бібліотек до ювілею письменниці видали відповідні покажчики, у яких подано з-поміж інших матеріалів й перелік лесеукраїнознавчих досліджень. Нашим завданням не є аналіз таких покажчиків, але до прикладу наведемо роботу працівників Національної бібліотеки України імені Вернадського, які в межах науково-дослідної теми «Теоретичні, методичні та прикладні аспекти формування національної бібліографії в контексті вивчення спадщини діячів української науки та культури» (2019–2021) здійснювали виконання проекту «Леся Українка. Твори. Переклади. Література про життя та творчість» (відповідно до Постанови Верховної Ради України «Про відзначення 150-річчя з дня народження Лесі Українки» від 8 лютого 2018 р.)¹. За словами С. Кіраля, завідувача відділу національної бібліографії, працівники установи працюють над «Науковою бібліографією Лесі Українки», що складатиметься з чотирьох томів: 1-й – спадщина Лесі Українки, 2-й – Леся Українка в критиці, 3-й – вшанування пам'яті Лесі Українки (Леся Українка в образотворчому мистецтві, музиці тощо), а четвертий том розповідатиме про те, як творчість Лесі Українки представлена в архівах і музеях України².

Що ж стосується окреслення аналізованого нами питання – сучасної літературознавчої рецепції доробку письменниці – то погоджуємося із думкою О. Подлісецької, що в «сучасному методологічному прочитанні творчість Лесі Українки набуває неоприятливих досі смислових аспектів та інтерпретацій»

[Подлісецька 2014, С. 17]. Кожна мистецька доба актуалізує нові смисли у творчості класиків. Початок ХХІ століття так само вимагає скрупульозної роботи із текстами Лесі Українки, адже її творчі прозріння, її духовні шукання суголосні й людині інформаційного суспільства, яка прагне знайти ментальні опори в цьому світі, що стрімко розвивається й змінюється. Літературознавство, яке з часу здобуття незалежності Україною розширило методологічний інструментарій, зараз орієнтується на поліваріативне прочитання художнього доробку класиків, тому концептуалізація і доповнення наукових ідей, закладених у розробках учених-лесеукраїнознавців ХХ століття, важливі й зараз.

Мета статті – розкрити досягнення сучасних вчених у трактуванні творчості Лесі Українки відповідно до завдань літературознавства ХХІ століття.

Основні завдання статті – простежити ключові вектори наукової рецепції творчості Лесі Українки в останнє двадцятиріччя; з'ясувати принципи літературознавчої аналітики у працях дослідників; окреслити перспективи лесеукраїнознавчих досліджень.

Методи та методика дослідження. Наше дослідження ґрунтується на загальнонаукових методах аналізу і синтезу, індукції та дедукції, узагальнення та систематизації матеріалу, пов'язаного із досягненнями сучасного лесеукраїнознавства. Також застосовано *історико-культурний* (для характеристики специфіки літературознавчого дискурсу ХХІ ст.), *герменевтичний* (для осягнення наукових концепцій у лесеукраїнознавчих студіях); *естетичний* (для окреслення рецепції художнього феномену Лесі Українки) методи дослідження.

Виклад основного матеріалу. Часи незалежності стали якісно новим етапом у дослідженні творчості Лесі Українки. Нові методологічні підходи, апробовані вченими 90-х рр. ХХ ст. – 2000-х рр, дозволили розширити інтерпретаційну парадигму доробку письменниці. На базі досліджень, закладених незаангажованою критикою, формується й сучасне лесеукраїнознавство. Продовжуючи трактування попередників, вчені ХХІ століття розгортають науковий дискурс у різних методологічних площинах, що забезпечує різновекторне тлумачення спадщини Лесі Українки. Методологічний плюралізм в оцінці творчих досягнень авторки «Лісової пісні» включає, зокрема, застосування методик психобіографізму (Л. Мірошніченко [Мірошніченко 2011]), текстології (Г. Гаджилова [Гаджилова 2018]), психоаналізу (Н. Зборовська [Зборовська 2002]), архетипно-міфологічної критики (Л. Скупейко [Скупейко 2006] та ін.), гендерних студій, фемінізму (В. Агеєва [Агеєва 2008]), структурно-семіотичної школи (Г. Левченко [Левченко 2013], С.Кочерга [Кочерга 2010]) та ін. Окремо слід відзначити працю вчених, які розробляють наукову біографію Лесі Українки. Системністю, ґрунтовністю, глибоким входженням в осмислюваний матеріал характеризуються дослідження Т.Скрипки [Скрипка 2021], вченої із США (УВАН). Т. Скрипка уклала 2 томи спогадів про Лесю Українку (за принципом родинної ієрархії). Вона активно працює над зведенням

¹ Ширше про бібліографічні джерела, видані Національною бібліотекою імені В.Вернадського, – в матеріалі Світлани Дзюбич за посиланням: Леся Українка в українській бібліографії ХХ ст. крізь призму сучасного лесеукраїнознавства. *Наукові праці Національної бібліотеки України імені В.І. Вернадського*. 2019. Вип. 5. С. 233–241.

² Поети прокладають сходи своєму народові. URL: <http://nbuv.gov.ua/node/5479>

родинного архіву Драгоманових-Косачів у єдиний цикл матеріалів про цей благодатний український рід. За словами вченої, через призму сприйняття сучасників письменниці розкривається її «характер, громадянська позиція, особисті якості, своєрідність поведінки, деталі побуту. Завдяки таким свідченням увиразнюється тогочасний історико-літературний процес... Мемуаристи (кожен в міру обдарування) виявили своє відчуття українського інтелектуально-духовного простору, прозирали витоки творчого життя генія...» [Скрипка 2021, С. 10].

Звичайно, дослідники, названі тут, застосовують не лише один зазначений підхід, праці вчених є зразком концептуальної наукової аналітики, спрямованої на всебічне розкриття творчості Лесі Українки. Так само варто наголосити, що сучасне лесеукраїнознавство не обмежується тільки прізвищами авторів, указаних вище.

Не можемо оминати увагою і внесок *закарпатських науковців* у процес осмислення творчості видатної письменниці. Талантом відчитувати художні послання Лесі Українки, осягати таїну її мистецького світу була наділена й Л. Голомб, професор кафедри української літератури Ужгородського національного університету, авторитетна літературознавиця із потужним науковим мисленням. Праці, у яких здійснюється літературознавчий аналіз творчості Лесі Українки, займають особливе місце в доробку вченої [Голомб 1988; Голомб 2005; Голомб 2008; Голомб 2015]. Постає видатної поетеси зламу XIX і XX століть, аристократки духу, яка збагатила українське письменство європейським змістом і якісно оновила його художнє обличчя, не могла залишитися осторонь наукових шукань дослідниці раннього українського модернізму. Спостереження щодо природи творчості поетеси Л. Голомб, викладені в монографії «Особа і суспільство в українській ліриці кінця XIX–початку XX ст.» [Голомб 1988], знайшли своє продовження й конкретизацію в інших її працях, що розкривають нові аспекти творчої індивідуальності Лесі Українки як лірика та драматурга. Заслужують на увагу, зокрема, такі статті вченої, як «Музично-звукові прийоми в композиції поетичних циклів Лесі Українки» [Голомб 2005], «Символіка Старого Заповіту в творчій самосвідомості Лесі Українки як митця в країні неволі» [Голомб 2005], «Легенди Середньовіччя в драмі «Камінний господар» та ліриці Лесі Українки» [Голомб 2005], «Проблеми психології творчості в осмисленні І. Франка та Лесі Українки» [Голомб 2015] та ін. Усі праці Л. Голомб є вагомою складовою лесеукраїнознавчого дискурсу початку XXI століття, а також свідченням того, що можна тримати високу планку академічної науки, базуючи її на здобутках попередників і враховуючи нові віяння сучасного літературознавства.

Зазначимо, що своєрідний «квантовий стрибок» в осмисленні доробку Лесі Українки здійснила Оксана Забужко, сучасна письменниця, лауреатка Шевченківської премії, філософ, культуролог. Її монографія «Notre Dame d'Ukraine: Українка в конфлікті міфологій» (2007) – фундаментальна іс-

торико-культурна праця, міждисциплінарне дослідження, яке викликало різні реакції в українській спільноті. Ця книга відзначена багатьма престижними нагородами і є спробою прочитання міфу Лесі Українки крізь призму історії «України, яку ми втратили» [Забужко 2007, С. 11]. В одному зі своїх щорічних інтерв'ю (на Радіо Свобода) О. Забужко зазначила: «Я кажу, чому я свого часу за «Notre Dame d'Ukraine» сіла. Щоб якось прокричати, що люди добрі, дивіться, що ми обминаємо і без чого ми виховуємо зараз наших дітей. Тому що Лесю Українку не видавали за Сталіна, як тільки «Справа СВУ», Голодомор, як тільки пішла ось ця наша катастрофа, у 1920-і неокласики встигли підготувати, а далі спускається темна ніч Сталінщини, і вже аж за лібералізації, Хрущова, і треба ж давати гнівну відсіч «українським буржуазним націоналістам», які підготували передрук цього книгоспілковського видання неокласиків 1920-х років» [Забужко 2021]. О. Забужко вважає Лесю Українку аристократкою і еретичкою, спадкоємицею древнього лицарського роду і продовжувачкою гностичної традиції. Сюжети текстів письменниці вчена розглядає на тлі багатовікової європейської культури. За її словами, все, чого вона прагнула, пишучи свою монографію, – «це по-справжньому уважно прочитати, для тої частини української аудиторії, яка ще не втратила культури читання, на позір загальноприступні тексти одної із найвидатніших європейських письменниць XX ст.» [Забужко 2007, С. 610].

Наукові ідеї, викладені в монографії О. Забужко, звичайно, є дискусійними, такими, що провокують до глибокої розмови про світогляд Лесі Українки, її художньо-філософську систему. І в цьому, вважаємо, і полягає цінність праці, адже вона стає простором для широкої інтерпретації і засвідчує готовність наукової, культурно-мистецької, освітньої спільноти до обговорення основоположних питань, пов'язаних не лише із творчістю української авторки, але й загалом питань національної духовності в умовах XXI століття.

О. Забужко, на наш погляд, виконує зараз важливу місію одного із популяризаторів та інтерпретаторів творчості Лесі Українки. Не можна оминати увагою і таке видання, як «Апокриф» [Апокриф 2020], що вийшло друком у 2020 році. Воно містить чотири розмови предстоятеля УГКЦ Святослава Шевчука й О. Забужко щодо біблійного контексту спадщини письменниці, її складних стосунків із християнством, морально-ціннісного ядра її текстів. Має рацію дослідниця, коли говорить про потребу фахового теологічного аналізу творів Лесі Українки. І цілком вдалим є вибір для професійної розмови про заявлену проблему Глави УГКЦ Святослава Шевчука, адже він, за словами О. Забужко, не тільки глибокий знавець морального богослов'я, але й «людина, наділена бездоганним художнім чуттям і смаком» [Апокриф 2020, С.9]. Чотири бесіди про «поетку українського рісорджименто» є справжньою інтелектуальною насолодою. Вони відкривають нові аспекти в образі Лесі Українки як культурної героїні свого часу. Особисто

нам імпонує такт і обережність, повага до постаті письменниці, яку виказують учасники розмови. Цілком справедливими є спостереження, висловлені Блаженнішим Святославом щодо природи християнізму Лесі Українки, яку він називає «зболеним мислителем» [Апокриф 2020, С. 12]. Наприклад, дуже тонко він характеризує суть світогляду мисткині: «Найперше, я би хотів відразу сказати, що ми не можемо трактувати Лесю Українку як якогось канонічного екзегета. Думаю, було би цілком хибно читати її твори як віроучительний документ, бо це абсолютно різні жанри, кожен із яких ставить перед собою іншу мету й інше завдання. Хоча, що мене особисто вражає, це її постійне бачення в Божому Слові – Слові, яке написано через реальні події, реальну історію, – в історичності тих елементів, які є важливими чи й джерельними для християнської віри, – певних еталонів. Еталонів, з якими вона себе співвідносить. Еталонів, до яких вона постійно апелює. Еталонів, які вона намагається запитувати, шукаючи відповіді на екзистенційні питання її особистого життя, особистого досвіду, а відтак і досвіду життя тогочасного українського суспільства» [Апокриф 2020, С.15–16]. У процесі розмови О. Забужко та Блаженнішого Святослава було обговорено драми авторки «Одержима», «На полі крові», «Руфін і Прісцилла», «Адвокат Мартіан» та ін. Сюжети з ранньохристиянської та євангельської історії в інтерпретації письменниці стали для співрозмовників своєрідним інтелектуальним тлом для осмислення різних проблем національного та загальнолюдського буття.

На наш погляд, праці О. Забужко в руслі вивчення й оновлення лесеукраїнознавчого канону спрямовані на широку читацьку аудиторію, яка має вироблений естетичний смак, відповідну освітню базу і володіє здатністю до критичного мислення.

150-річчя поетеси, яке відзначалося цьогоріч, знаменне виданням 14-томника її доробку, здійсненого зусиллями численних науковців, справжніх ентузіастів своєї справи. Презентація 14-томного видання творів Лесі Українки стала основною подією цілого ряду заходів до ювілейної дати. Над зібранням працювали провідні науковці Волинського національного університету імені Лесі Українки та інших навчальних і наукових інституцій України (усього було 14 команд учених). Один із керівників проекту, доктор філологічних наук Сергій Романов зазначив: «За 150 років від народження в нас так і немає повного зібрання творів Лесі Українки. Усі дотеперішні видання були неповними, мали й інші хиби. Наприклад, через ідеологічні причини не повністю відображали погляди письменниці на релігію, національне та мовне питання. Зараз у незалежній країні ми можемо спробувати упевнено й вільно прочитати та прокоментувати творчість письменниці» [Антонюк 2021].

Ідею такого видання, за свідченням Українського інституту книги, висунули і активно відстоювали доктор філологічних наук, професор, народний депутат України Ірина Констанкевич, народний депутат Микола Княжицький та академік НАН України, директор Інституту літератури Микола

Жулинський. Її обговорювали і просували всіма можливими способами Ірина Подоляк (тодішня заступниця міністра культури), Оксана Забужко і Віра Агеєва [Український інститут книги 2021]. Координаційну роботу виконував Український інститут книги, адміністрував роботу з підготовки текстів Волинський національний університет імені Лесі Українки. До такої фундаментальної праці були залучені такі відомі вчені, як В. Агеєва, О. Забужко, О. Вісич, Т. Данилюк-Терещук, С. Кирилюк, Н. Колошук, С. Кочерга, Т. Левчук, М. Моклиця, В. Сірук, С. Романов, Р. Тхорук та ін.

Повне оновлене академічне видання творів Лесі Українки поділене за тематично-жанровим принципом за такими напрямками:

Том 1-4. Драматургія;

Том 5. Поезія та ліро-епічні поеми;

Том 6. Художня проза;

Том 7. Літературна критика та публіцистика;

Том 8. Переклади;

Том 9. Записи народної творчості та пісні, записані з голосу Лесі Українки;

Том 10. «Стародавня історія східних народів» та конспекти, виписки, нотатки;

Том 11-14. Листування.

14-томне видання містить розлогі, ґрунтовні наукові коментарі, зразки авторського рукопису, іконографію і живопис, першодруки тощо. Важливо те, що всі томи оцифровані і є у вільному доступі, тож кожен може собі завантажити твори. Таким чином, фундаментальна справа – академічне перевидання творів Лесі Українки – зроблена, і до неї долучилися вчені, які власне формують «обличчя» лесеукраїнознавчих студій на початку ХХІ століття.

Окремо наголосимо й на мистецькому проекті «Леся Українка: 150 імен», який було відкрито в Українському домі з нагоди ювілею письменниці. Експозиція проекту була поділена на тематичні зали: «Лінія життя», «Образ», «Особисте», «Акценти», «Ілюстрації», «Гра», також був простір театру, книжок і дискусій [150 імен 2021]. У межах проекту працювала інтелектуально-дискусійна платформа «Косач Talks», що мала на меті актуалізувати для сучасників грані біографії та численні різноманітні праці Лесі Українки, які є актуальними, суголосними духовним шуканням людини ХХІ сторіччя. У програмі «Косач Talks» були задіяні представники сучасної української інтелектуально-мистецької еліти: письменниця Оксана Забужко, канадський історик з України Сергій Єкельчик, літературознавець, професор Гарвардського університету Григорій Грабович, перекладач та дослідник Максим Стріха, літературознавиця і критикиня Віра Агеєва, вчений Ростислав Семків та ін. Було обговорено ряд важливих питань, пов'язаних із родом Драгоманових-Косачів, із освоєнням художнього доробку авторки та його сучасної рецепції, із презентацією 14-томного видання творів Лесі Українки тощо. Зустрічі на платформі «Косач Talks» збережені у формі відеозаписів³.

³ <https://150imenlesi.org/kosachtalks>

Висновки. У цілому констатуємо позитивну динаміку в розробці лесеукраїнознавчого дискурсу в XXI століття, методологічне розмаїття в оцінці мистецького доробку цієї самобутньої авторки. Звичайно, потужним і продуктивним в осмисленні творчих світів Лесі Українки слід назвати ювілей-

ний 2021 рік. Важливим досягненням сучасної науки про доробок письменниці, безумовно, є академічне видання 14-томника її текстів. Залишається сподіватися, що значні зусилля науковців, зроблені для системного вивчення спадщини Лесі Українки, знайдуть належну реалізацію і в наступні роки.

Література

1. Агеєва В. Жіночий простір: Феміністичний дискурс українського модернізму. Київ: Факт, 2008. 360 с.
2. Антонюк Н. Вперше в Україні вийде повна збірка творів Лесі Українки Режим доступу: <https://uain.press/news/vpershe-v-ukrayini-vyjde-povna-zbirka-tvoriv-lesi-ukrayinky-1257745> (дата звернення 06.06.2021)
3. Гаджилова Г. Проблематика раннього християнства у драмі Лесі Українки: становлення тексту в русі авторських рішень. Київ: Академперіодика, 2018. 221 с.
4. Голомб Л. Из спостережень над українською поезією XIX–XX століть: збірник статей. Ужгород: Гражда, 2005. С. 109–118.
5. Голомб Л. Новаторські тенденції в українській літературі кінця XIX–перших десятиліть XX ст. Ужгород: Гражда, 2008. 296 с.
6. Голомб Л. Особа і суспільство в українській ліриці кінця XIX – початку XX століття. Київ: Вища школа, 1988. 146 с.
7. Голомб Л. Проблеми психології творчості в осмисленні І. Франка та Лесі Українки *Творчість Лесі Українки в контексті світової культури: зб. наук. пр. / Філологічний вісник / за заг. ред. А.В. Березовенко*. Вип.2. Київ: НТУУ «КПІ», 2015. С. 80–100.
8. Дзюбич С. Леся Українка в українській бібліографії XX ст. крізь призму сучасного лесезнавства. *Наукові праці Національної бібліотеки України імені В.І. Вернадського*. 2019. Вип. 5. С. 233–241.
9. Забужко О. «Notre Dame d'Ukraine: Українка в конфлікті міфологій. Київ: Факт, 2007. 640 с.
10. Зборовська Н. Моя Леся Українка / Есей. Тернопіль: Джура, 2002. 228 с.
11. Зібрання творів Лесі Українки у 14 т. / Український інститут книги Режим доступу: <https://book-institute.org.ua/uk/activity/zibrannya-tvoriv-lesi-ukra-nki-u-14-i-tomah> (дата звернення 12.04.2021)
12. Кочерга С. Культурософія Лесі Українки. Семіотичний аналіз текстів. Луцьк: ПВД «Твердиня», 2010. 656 с.
13. Левченко Г. Міф проти історії: Семіосфера лірики Лесі Українки. К.: Академвидав, 2013. 332 с.
14. Леся Українка. Апокриф. Вибране / Леся Українка. Чотири розмови про Лесю Українку / О. Забужко, С. Шевчук. Київ: Видавничий дім «КОМОРА», 2020. 632 с.
15. Леся Українка. 150 імен / проєкт Режим доступу: <https://150imenlesi.org/>
16. Мірошниченко Л. Леся Українка. Життя і тексти Київ: Смолоскип, 2011. 264 с.
17. Подлісецька О. Методологія досліджень творчості Лесі Українки у XXI ст. *Вісник ОНУ. Сер.: Філологія*. 2014. Т. 20. Вип. 1(11) Режим доступу: <https://journals.indexcopernicus.com/api/file/viewByFileId/405574.pdf> (дата звернення 23.04.2021)
18. Скрипка Т. Спогади про Лесю Українку. Т. II. Львів: Видавництво: «Астролябія», 2021. 512 с.
19. Скулейко Л. Міфопоетика «Лісової пісні» Лесі Українки. Київ: Фенікс, 2006. 416 с.
20. «Януківич украв клейноди Лесі Українки»: інтерв'ю Оксани Забужко / розмову вела Інна Кузнецова. Режим доступу: <https://www.radiosvoboda.org/a/lesya-ukrainka-oksana-zabuzhko/31111684.html> (дата звернення 23.02.2021)

References

1. Aheieva V. (2008) Zhinochyi prostir: Feministychnyi dyskurs ukrainskoho modernizmu [Women's space: Feminist discourse of Ukrainian modernism]. Київ: Fakt, 360 s. [in Ukrainian].
2. Antoniuk N. (2021) Vpershe v Ukraini vyide povna zbirka tvoriv Lesi Ukrainky [For the first time in Ukraine, a complete collection of works by Lesya Ukrainka will be published] Rezhym dostupu: <https://uain.press/news/vpershe-v-ukrayini-vyjde-povna-zbirka-tvoriv-lesi-ukrayinky-1257745> (data zvernennia 06.06.2021) [in Ukrainian].
3. Hadzhylova H. (2018) Problematyka rannoho khrystyianstva u dramy Lesi Ukrainky: stanovlennia tekstu v rusi avtorskykh rishen [Problems of early Christianity in Lesya Ukrainka's drama: formation of the text in the movement of author's decisions]. Київ: Akademperiodyka, 221 s. [in Ukrainian].
4. Holomb L. (2005) Iz sposterezhen nad ukrainskoiu poeziiu XIX–XX stolit: zbirnyk statei [From observations on Ukrainian poetry of the 19th–20th centuries: a collection of articles]. Uzhhorod: Grazhda. S. 109–118 [in Ukrainian].
5. Holomb L. (2008) Novatorski tendentsii v ukrainskii literaturi kintsia XIX–pershykh desiatylyt XX st. [Innovative tendencies in Ukrainian literature of the end of the 19th–first decades of the 20th century]. Uzhhorod: Grazhda, 296 s. [in Ukrainian].
6. Holomb L. (1988) Osoba i suspilstvo v ukrainskii lirytsi kintsia XIX–pochatku XX stolittia [Person and society in Ukrainian lyric poetry of the end of the 19th - beginning of the 20th century]. Kyiv: Vysycha shkola, 146 s. [in Ukrainian].

7. Holomb L. (2015) Problemy psykholohii tvorchoosti v osmyslenni I. Franka ta Lesi Ukrainky [Problems of creativity psychology in the understanding of I. Franko and Lesya Ukrainka]. *Tvorchist Lesi Ukrainky v konteksti svitovoi kultury: zb. nauk. pr. / Filolohichniy visnyk / za zah. red. A.V. Berezovenko. Vyp. 2. Kyiv: NTUU «KPI». S. 80–100 [in Ukrainian].*
8. Dziubyeh S. (2019) Lesia Ukrainka v ukrainiskii bibliohrafi XX st. kriz pryzmu suchasnoho leseznavstva [Lesya Ukrainka in the Ukrainian bibliography of the twentieth century through the prism of modern forestry]. *Naukovi pratsi Natsionalnoi biblioteki Ukrainy imeni V.I. Vernadskoho. Vyp. 5. S. 233–241 [in Ukrainian].*
9. Zabuzhko O. (2007) Notre Dame d'Ukraine: Ukrainka v konflikti mifolohii [Notre Dame d'Ukraine: Ukrainian woman in the conflict of mythologies]. Kyiv: Fakt, 640 s. [in Ukrainian].
10. Zborovska N. (2002) Moia Lesia Ukrainka [My Lesya Ukrainka]. Ternopil: Dzhura, 228 s. [in Ukrainian].
11. Zibrannia tvoriv Lesi Ukrainky u 14 t. (2021) [Collection of works by Lesya Ukrainka in 14 volumes] / Ukrainyskyi instytut knyhy Rezhym dostupu: <https://book-institute.org.ua/uk/activity/zibrannya-tvoriv-lesi-ukranni-u-14-i-tomah> (data zvernennia 12.04.2021) [in Ukrainian].
12. Kocherha s. (2010) Kulturosofia Lesi Ukrainky. Semiotychnyi analiz tekstiv [Culturosofology of Lesya Ukrainka. Semiotic analysis of texts]. Lutsk: PVD «Tverdynia», 656 s. [in Ukrainian].
13. Levchenko H. (2013) Mif proty istorii: Semiosfera liryky Lesi Ukrainky [Myth versus history: The semiosphere of Lesya Ukrainka's lyrics]. Kyiv: Akademydav, 332 s. [in Ukrainian].
14. Lesia Ukrainka. Apokryf. Vybrane (2020) [Lesia Ukrainka. Apocrypha. Selected] / Lesia Ukrainka. Chotry rozmovy pro Lesiu Ukrainku / O. Zabuzhko, s. Shevchuk (2020) Kyiv. 632 s. [in Ukrainian].
15. Lesia Ukrainka. 150 imen / proiekt (2021) [Lesya Ukrainka. 150 names]. Rezhym dostupu: <https://150imenlesi.org/> [in Ukrainian].
16. Miroshnychenk L. Lesia Ukrainka. Zhyttia i teksty (2011) [Lesya Ukrainka. Life and texts]. Kyiv: Smoloskyp, 264 s. [in Ukrainian].
17. Podlisetska O. (2014) Metodolohiia doslidzhen tvorchoosti Lesi Ukrainky u XXI st. [Methodology of research of Lesya Ukrainka's creativity in the 21st century]. *Visnyk ONU. Ser.: Filolohiia. T. 20, Vyp. 1(11) Rezhym dostupu: <https://journals.indexcopernicus.com/api/file/viewByFileId/405574.pdf>* (data zvernennia 23.04.2021) [in Ukrainian].
18. Skrypka T. (2021) Spohady pro Lesiu Ukrainku [Memories of Lesya Ukrainka]. T. II. Lviv: Vydavnytstvo: «Astrolia», 512 s. [in Ukrainian].
19. Skupeiko L. (2006) Mifopoetyka «Lisovoi pisni» Lesi Ukrainky [Mythopoetics of Lesya Ukrainka's «Forest Song»]. Kyiv: Feniks, 416 s. [in Ukrainian].
20. «Yanukovyeh ukrav kleynody Lesi Ukrainky»: interv'iu Oksany Zabuzhko (2021) [«Yanukovyeh stole Lesya Ukrainka's jewels»: interview with Oksana Zabuzhko] / rozmovu vela Inna Kuznetsova. Rezhym dostupu: <https://www.radiosvoboda.org/a/lesya-ukrainka-oksana-zabuzhko/31111684.html> (data zvernennia 23.02.2021) [in Ukrainian].

THE WORKS OF LESIA UKRAINKA IN LITERARY STUDIES DISCOURS OF THE 21ST CENTURY

Abstract. The article considered the literary studies reception of the works of Lesia Ukrainka in the works of modern scientists. It is noted that studios for the study of the writer's heritage were started during her lifetime (I. Franko, M. Yevshan, etc.), then they continued in the works of researchers of the 20-30s. of the 20th century (M. Zerov, M. Drai-Khmara, P. Fylypovych, B. Yakubskyi, etc.). It is emphasized that the next stage of comprehension of the writer's heritage was in two vectors: within the canons of Soviet literary studies and in line with the achievements of emigration science (Yu. Boiko, Ye. Malaniuk, P. Odarchenko, Yu. Sherekh, etc.).

The time of independence became a qualitatively new stage in the study of Lesia Ukrainka's works. New methodological approaches tested by scientists of the 90s. of the 20th century – 2000s, allowed to expand the interpretive paradigm of the writer's heritage. On the basis of research based on unbiased criticism, modern literary studies studios is being formed. Continuing the interpretation of their predecessors, scientists of the 21st century develop scientific discourse in various methodological planes, provides a multivariate reading of the heritage of Lesia Ukrainka. Methodological pluralism in the assessment of the creative achievements of the author of «Forest Song» («Lisova pisnia») includes the use of methods of psychobiography (L. Miroshnychenko), textology (H. Hadzhylova), psychoanalysis (N. Zborovska), archetypal-mythological criticism (L. Skupeiko), feminism (V. Aheieva), structural-semiotic school (H. Levchenko, S. Kocherha), existentialism, etc. A new step in the comprehension of the creative world of Lesia Ukrainka was the works of O. Zabuzhko, who applied an interdisciplinary approach to the analytics of the writer's artistic heritage. Researcher's monograph «Notre Damed' Ukraine: Ukrainka in the conflict of mythologies» (2007) – it is fundamental historical and cultural work, interdisciplinary research, which provoked various reactions and formed a field for a wide discussion of the role and place of Lesia Ukrainka in national spirituality.

An important direction in the development of modern literary studies studios is the updating of the biographical canon, the processing of archival materials, and the correspondence of the writer. According to the principle of family hierarchy and using modern tools, builds her studies T. Skrypka, a scientist from the USA

(UVAN). The series of materials about the Drahomanov-Kosach family is an extremely valuable source for understanding the phenomenon of Lesia Ukrainka.

A significant achievement of modern literary studies studios was the publication of the works of Lesia Ukrainka in 14 volumes to the 150th anniversary of her birth. This is a collective work of scientists, who did a great job of modernizing the academic collection of the writer's texts. The new edition of the writer's works is an example of a meticulous scientific study of the author's heritage.

In general, we note the positive dynamics in the development of literary studies discourse, the methodological diversity in assessing the artistic heritage of this original author, a person with a powerful cultural and civic thinking.

Keywords: Lesia Ukrainka, scientific discourse, interpretation, scientific biography, methodological pluralism, full edition of works, academism, modern format.

© Кузьма О., 2021 р.

Оксана Кузьма – кандидат філологічних наук, доцент кафедри української літератури Ужгородського національного університету, Ужгород, Україна oksana.kuzma@uzhnu.edu.ua; <https://orcid.org/0000-0002-1590-1624>

Oksana Kuzma – Candidate of Philology, Associate Professor of the Ukrainian Literature Department, Uzhhorod National University, Uzhhorod, Ukraine; oksana.kuzma@uzhnu.edu.ua; <https://orcid.org/0000-0002-1590-1624>

ФЕНОМЕН НАРОДНОГО ПРАВОСЛАВ'Я ТА ЙОГО ВЕРБАЛІЗАЦІЯ В УСНІЙ СЛОВЕСНОСТІ

Науковий вісник Ужгородського університету. Серія: Філологія.

Випуск 1 (45).

УДК: 271.2.81'373.21:398:37

DOI: 10.24144/2663-6840/2021.1(45).549–557

Мушкетик Л. феномен народного православ'я та його вербалізація в усній словесності; кількість бібліографічних джерел – 29; мова українська.

Анотація. Історично в Україні церква відігравала більшу роль у національному самовизначенні, ніж інші інституції. Народний світогляд позначений обрядовістю та забобонністю, що добре видно на прикладі фольклору, в якому давні язичницькі вірування переплелися з християнськими поглядами. Вивчення народної релігійності через фольклорні джерела є актуальним з погляду важливості поглиблення і розширення студій духовної сфери життя українців, їх світоглядних та ментальних рис, етичних та естетичних заснов, здобутків сучасної антропології. Метою статті є з'ясування поняття народного православ'я та особливостей його омовлення в уснопоетичній традиції українців, зокрема в межах певних жанрів, творів, сюжетики і тематики. Методика роботи має комплексний, міждисциплінарний характер, серед методів, за допомогою яких розкрито поставлену проблему, виокремлено аналітичний, синтетичний, порівняльний, культурно-історичний, а ще методи етнетики, антропології та етнопсихології.

Тексти народних казок зазвичай ілюструють певні біблійні сентенції, поради, максими. Біблійні оповіді трансформувалися в народні легенди, казки та притчі, обростали українськими реаліями, це зокрема оповіді про Соломона, про Йосифа і його братів, про Самсона. У духовних віршах представлено правила належної поведінки і засудження людських гріхів та пороків. Любов-милосердя поєднується в одне ціле зі справедливістю, це загально оцінне поняття «правди». Високо підноситься добродійність як милосердно-діяльнісне відношення до ближнього.

У народній вірі важливою є Божа присутність і заступництво. Найчастіше заступниками виступають Ісус Христос, Мати Божа та святі, в уснословесних творах вони сприяють людям у житті та господарській діяльності (календарно-обрядові, весільні та ін. пісні). Щира молитва, прохання, звернене до Бога, допомагає у вирішенні багатьох проблем. Релігійними темами у фольклорі свого часу цікавилися П. Житецький, М. Сумцов, Х. Ящуржинський, М. Костомаров, Ю. Яворський, В. Гнатюк, М. Грушевський та ін., у наші часи – М. Гайдай, Л. Іванікова, Г. Разумцева, О. Кісь, О. Сироїд, М. Гримич та ін.

Ключові слова: релігія, народне православ'я, український фольклор, вербалізація, сюжети, мотиви, жанри, образи, мораль.

Постановка проблеми. Колонізаційне минуле українського народу призвело до того, що в Україні церква відігравала більшу роль у національному самовизначенні, ніж інші інституції. М. Костомаров писав: «Український народ – глибоко релігійний народ у як-найширшому розумінні цього слова; чи так, чи інакше склалися його обставини, чи таке, чи інше було його виховання, він берегтиме в собі релігійні основи доти, доки існуватиме сума головних ознак, що становлять його народність: це неминуче виходить із того поетичного настрою, яким одріжняється його духовий склад» [Костомаров 1920, с. 43]. Дослідники констатують, що віра українців є кордоцентрична, емоційна, не заритуалізована, В. Антонович свідчив: «У русина віра живе чуттям інтимним. Він мало звертає уваги на обрядовість. Релігійне чуття його видається великим теплом і щирістю. До сього ще характерним з'являється поважання віри другого: не чіпай мого і я не займу твого» [Антонович 1995, с. 6–7].

Українську релігійність характеризує етноконфесійний синкретизм. Науковці розрізняють офіційну релігію, офіційний церковний обряд та так звану *сільську релігію*: «Те, що ми називаємо „сільською релігією” – більшою або меншою мірою співвідноситься з термінами „народна релігія”, „народне православ'я”, „побутове православ'я”, „народне християнство”, „двовір'я”, часом навіть

просто „язичництво”. Як не дивно, всі ці терміни позначають приблизно одне й те саме: а саме сільську релігію. Опозиційність у визначеннях полягає у концептуальній позиції тих, хто вживає ці терміни: язичницького детермінізму, а чи християнського (православного). Однак і слово „язичницький”, і „православний чи християнський” є однобокими і не можуть повною мірою відобразити суть поняття. Термін „народна релігія” є дещо точнішим, однак, наприклад, більшість тих явищ, які кваліфікуються „народною релігією”, побутують лише в сільській місцевості. Саме тому поняття „сільська релігія” є найбільш містким і включає в себе цілий комплекс найрізноманітніших, різностадіальних, різнофункціональних явищ» [Гримич 2000, с. 4].

Аналіз досліджень. В українській фольклористиці згадувана тематика, як окремо, так і в складі іншої, зосібна родинної, гендерної, морально-етичної та ін. проблематики цікавила учених як у минулому, так і в наш час. Релігійними темами у фольклорі свого часу займалися П. Житецький, М. Сумцов, Х. Ящуржинський, М. Костомаров, Ю. Яворський, В. Гнатюк, М. Грушевський та ін. У наші часи ними цікавилися і цікавляться як у суто фольклорному, так і в міждисциплінарному аспекті М. Гайдай, С. Грица, Л. Іванікова, Г. Разумцева, О. Кісь, М. Гримич, О. Сироїд та ін. Окрему збірку творів під назвою «Християнська мораль» уклад О. Беринда.

Мета та завдання дослідження. Метою статті є з'ясування поняття народного православ'я та особливостей його омовлення в уснопоетичній традиції українців. Серед завдань – розгляд тем і мотивів, жанрів та образів релігійного походження, їх етико-естетичний модус, філософське, дидактичне та ін. спрямування; перероблення, переосмислення християнських понять, сентенцій та максимум у народній уяві, тематика гріховності та її покарання у фольклорних текстах (твори про рай і пекло).

Методи та методика. Методика роботи має комплексний, міждисциплінарний характер. Серед методів, за допомогою яких розкрито поставлену проблему, виокремлено аналітичний, синтетичний, порівняльний, культурно-історичний. При аналізі текстової частини вжито текстологічний, аксіологічний, герменевтичний, стилістичний та ін. методи. Використання етнографічних та етнопсихологічних напрацювань, методів етнетики, антропології та етнопсихології допомогло глибше розкрити семантику окремих мотивів та їх походження.

Виклад основного матеріалу. Обрядовіство – це засаднича риса української народної релігії, що полягає в неглибокому знанні християнського віровчення і водночас прагненні дотримуватися обрядів як самодостатнього для своєї релігійності. Дотримання обрядів певною мірою означало причетність до свого етносу. Український народний світогляд маркований і великою забобонністю, вірою у магічну силу, різноманітні прикмети. Українська віра характеризується великим розмаїттям християнських уявлень, що можна пояснити різноплановістю християнських джерел та їх тлумачень, низьким рівнем місцевої церкви – священики не мали достатньої освіти, були вихідцями з селян, роздробленістю культу, різним часом і способом прилучення до православ'я. Християнські постулати доходили до селян зазвичай через переклади зі спрощеними компліціями, апокрифічну літературу, повчання сільських священиків. Угорський дослідник Ш. Браун писав: «Священики розповідали, народ слухав і, прикрасивши отриманими в спадок образами власної фантазії, передавав ці оповіді далі» [Braun 29, с. 190]. Народ на буденному рівні свідомості сприймав християнство, пропускав його через свій практицизм. Через це формується власне осмислення догматики і обрядодійства, пошуки заступництва. Християнство у світосприйманні поєднувалося з різними повір'ями язичницького походження (так зване двовір'я, двовірність). Давні язичницькі вірування переплелися з християнськими поглядами, які нашаровувалися на поганську тематику пізніше, були пристосовані до її специфіки, частково перероблені, переосмислені, не завжди однозначно. Спаситель і святі у духовних віршах та колядках ходять по землі, працюють на полі, сіють, орють і навіть відвідують господаря як гості у свята:

*«Посадив Бога посеред стола,
Святу Пречисту при другим столи,
Усих святих навколо неї;
Пріймає Бога зеленим вином,*

*Святу Пречисту солодким медом,
Усих святих шумнов горілков»*

[Народные песни 1878/ II, с. 31].

Отже, біблійні історії та мотиви обростають українськими реаліями, певною мірою переосмислюються і пристосовуються до іншої дійсності. Події Святого Письма стають символами етичних правил, прикладом для тогочасного релігійного та ідейного життя. Їх моральне спрямування співзвучне виховній спрямованості усної словесності, чому сприяло й те, що християнська релігія виникла серед найбідніших прошарків, її симпатія до бідного і знедоленого близька фольклорним уподобанням.

Ілюстрацією до біблійної заповіді «Не збирати собі скарбів на землі» є притча «Не дбай про завтра», в якій Господь радить чоловікові нагромаджувати не земні, а духовні багатства, жаліти знедолених: «То багатство – не для душі. Тільки приобрати багатство для душі – часто нищим давати, таким бідним подсоблять, що воно не піде по хатам просити, а страмиться – в хаті сидить та голодне вмирає» [Християнська мораль 2010, с. 70].

Закону помсти, таліону Ісус Христос протиставив заповідь милосердної любові: «Не опирайся злomu» (терпляче перенось образи і зло); «І коли вдарить тебе хто у праву щоку твою, – підстав йому й другу»; «Любіть ворогів ваших, благословляйте тих, хто проклинає вас, робіть добро тим, хто ненавидить вас і моліться за тих, хто кривдить і переслідує вас...». (українське прислів'я «Він тобі каменем, а ти йому хлібом»).

Християнська деонтологія першим загальним обов'язком висуває прагнення духовної досконалості, боротьби з моральним злом. Моральне зло – це зло, яке людина обирає. Його дві головні «протоформи» виражені в людських вадах (етично негативних якостях), це гнів (ворожість, агресивність, ненависть) і розбещеність. Перша є активним свідомо заподіюваним злом, спрямованим на інших людей, їх життя і благополуччя; друга – це зло, направлене на себе, вади людини (лінь, обжерливість, боягузтво, гордіня тощо). Розбещена людина стає рабом своїх пристрастей, порушує соціокультурні заборони, не здатна до діяльної любові до ближнього. Тому обов'язком вважалася подача милостині жебракам, інші вияви співчуття до людей.

Гріх багатих згідно з народною думкою лежить саме в немилосердності, у фольклорних творах любов-милосердя поєднується в одне ціле зі справедливістю, це поняття *правди*. Так, широкий відгук отримала в народі євангельська притча про багатого і Лазаря, оскільки відповідала народним поняттям про несправедливе володіння багатством, цю тезу ілюструють численні казки і паремії («святої милостині не давали»).

Вищим виявом моральності Сократ вважав добродійність. Біблія вчить «любити ближнього як самого себе», тобто безумовно любити людей і допомагати їм, надто, коли людина того потребує, це так звана діяльна любов. «Служити ближньому – це основа Євангелія, основа всього християнства. Без братньої служби один одному наш світ існувати не

може і не буде щасливим. Що значить любити? – Робити добро! Якщо я не роблю комусь добра, то я не люблю його, тобто не служу йому. Служба – це та сама любов, але активна, любов на ділі. Любити ближнього – це служити йому активно, ділом, чим хто може» [Бурячок 1995, с. 112].

Особливе ставлення в давнину було до калік і убогих, церква вчила опікуватися ними, подавати милостиню тощо (приказка «Милостиня нікого не зубожить»). Ще в часи Київської Русі у «Поученні дітям» Володимира Мономаха (XII ст.) читаємо: «Усього ж паче — убогих не забувайте, але, наскільки є змога, по силі годуїте і подавайте сироті, і за вдовицю вступіть самі, а не давайте сильним погубити людину. Ні правого, ні винного не вбивайте [і] не повелівайте вбити його; якщо [хто] буде достойн [навіть] смерті, то не погубляйте ніякої душі християнської» [Літопис руський 1989, с. 457].

Однак віддавати людина має від щирого серця, з любові та співчуття до ближнього, не маючи при цьому корисливих думок, не шкодуючи утрачених грошей тощо. Таким чином, добрий вчинок людини не вимірюється кількістю грошей – до того ж відданих недбало, без співчуття, а лише тому, що так ведеться. Бо за все – погане й добре – слідує відплата: «Бо хто дає – той отримує, хто забуває про себе – той здобуває; хто прощає – тому буде прощено, хто помирає – той прокидається до вічного життя» (молитва святого Франциска Азиського). Одна з народних казок завершується подібним моральним уроком: «Яка з того наука? Ота тая: добра услуга вимагає также доброї услуги, і той, хто не милує ближнього свого, не найде помилювання у нього для себе» [Казки Покуття 2001, с. 331].

«Поряд з монастирським ідеалом християнської моральності, – пише Разумцева, – в народі створюється свій духовно-моральний ідеал, який можна було б назвати ідеалом „мирського благочестя“. У духовних віршах у найменших подробницях представлений „моральний кодекс“ народу, моральний закон, що надає правила належної поведінки й викриває людські гріхи та пороки. Цей кодекс „народної етики“ складався з трьох частин: 1) телуричної, що надає правила „родової“ поведінки й осуджує гріхи проти матері-землі і законів роду (образа батьків, кровозмішення, дітовбивство, недбайливе відношення до природи і т.п.); 2) ритуальної, зв'язаної з дотриманням ритуальних норм і церковних обрядів (релігійних свят, посту, молитов, земних поклонів і т.ін.) і 3) каритативної, що відноситься до християнського закону любові (милосердно-діяльнісне відношення до ближнього). Найбільш характерним вираженням останнього є обов'язок милостині, що є для народу необхідною умовою на шляху до спасіння» [Разумцева 2004, с. 13].

Християнська любов – *agape* – є безумовною, не залежною від жодних обставин, її вияви: безкорисливість, діяльність, милосердя, однакове ставлення до всіх людей, яке людина має виховувати в собі. Однак люди часто по своєму розуміють альтруїстичні повчання Христа, вони бачать лише їх

зовнішню сторону, не розуміючи глибокого змісту або переінакшуючи на свій лад. У такому випадку стосунки з Богом тлумачаться як здобування власної користі, як відношення: ти – мені, а я – тобі, тобто послуга – за послугу: «Вона йист бідна каліка, темна, без рук і без ніг, ми будем їй шанувати. А пан-бог дасть за то багатство» [Галицькі народні казки 1895, с. 41]. У казці «Про корчмаря та діда-всевіда» корчмар, наслуховавшись проповідей попа: «Блажен той, хто роздає майно бідним, йому відплатиться сторицею» роздає своє майно біднякам, та не з добрих почуттів до людей і Бога, а через сподівання на віддачу, тобто отримання земного багатства. Він іде мандрувати світом разом з дідом-всевідом, який допомагає йому, та згодом бачить, що корчмар плакає лише корисливі наміри: «Видиш, зробив ти мудре діло, що роздав своє багатство бідним. Айбо ти захотів бути не мудрим, а хитрим. Можеш собі взяти усі гроші, та нам із тобою не по дорозі. Бо мудрість і хитрість – то не є одно!» [Таємниця скляної гори 1975, с. 23]. Це, так би мовити, фарисейське благочестя. Добро у такому випадку людина робить не від щирого серця, це нагадає гешефт – за свою милостиню вона хоче купити собі спасіння на небі чи земне багатство. М. Бердяєв наголошував: «„Добрі справи“, що творяться не з любові до людей і не з турботи про них, а для спасіння власної душі, аж ніяк не добрі. Де немає любові, там немає і добра. Любов не вимагає і не чекає нагороди, вона сама вже є нагородою, є просвітленням і перетворенням буття, є променем райського буття... Любов до людини самоцінна, вона містить у собі іманентну якість добра» [Бердяєв 1931, с. 116].

Дослідниця Н. Савранська виокремлює «справжню» та «девіантну» благодійність. Перша спрямована на благоотримувача (бенефіціарія), він є її метою та центром. Друга – на самого благодійника, у такій ситуації вона виступає лише засобом розважитись та урізноманітнити своє життя, отримати суспільну повагу або певну психологічну користь: «Милосердна благодійність неможлива без готовності до самопожертви, а це притаманне не кожному благодійнику» [Савранська 2008, с. 6–7].

Отже, здійснений заради вигоди моральний вчинок не є достовірно моральним. Адже він має чинитися безкорисливо, без прагматичної мети – «добро заради добра»; єдиною метою має бути самовдосконалення людини. У казці «Милосердна пані» жінка заради спасіння своєї душі дала дідові-жебраків яйце, дід їй подякував і побажав різних благ тощо. Однак жадібна пані, вочевидь, жалкуючи, кілька разів повертала діда, аби він підтвердив їй доброту і не забував помолитися за неї, врешті, дід не витримав, повернувшись, кинув пані яєчко, вилаявши її. Завдяки внутрішньому діалогу психологічно майстерно передано вагання і сумніви жінки, якій «хочеться і колеться» – і дає і шкодує, тому поводить себе недоречно і, врешті, терпить фіаско. Тут ідеться про невідповідність моральної мети моральним намірам, тому нібито етичний вчинок жінки закінчується розчаруванням для обох сторін. Насміх зі слабших, жорстокість показово карається

в народних наративах. У переказі «Скам'яніла багачка» немилосердна багата жінка замість хліба поклала до рук старої жебрачки камінь, мовляв, «на, їж», за що та прокляла її. Прокляття сповнюється – багачка стає каменем при дорозі як нагадування для інших: «І котрий з вас, батьків, як син хліба проситиме, подасть йому каменя? Або, як проситиме риби, замість риби подасть йому гадину?» (Євангеліє від Луки 11:11).

Чимало релігійних мотивів – у своєрідній інтерпретації – увійшло до народних казок. Їх тексти зазвичай ілюструють певні біблійні сентенції, поради, максими, що є загалом притаманним для структури казки. У народних наративах біблійні мотиви, так би мовити, «спускаються на землю», прив'язуються до нібито реальних подій, підтверджуються життєвим досвідом. Так, давнє правило віддяки зі Старого Завіту подано у казці як приклад помсти: «Обвинуватили його в убивстві газди, а закон такий: око за око, зуб за зуб, голову за голову» [Три золоті слова 1968, с. 208].

У цілу фабулу в народному дискурсі розрослася біблійна дихотомія *принижений/возвеличений*, як відновлення знехтуваної справедливості, прагнення установити істину, що було животрепетним питанням для спільноти й окремої людини. Згідно з біблійними уявленнями знедолені в посеїбичному, земному житті за гідну поведінку, віру в Бога та виконання його заповідей заслужать собі царство небесне, тобто возвеличаться у потойбічному житті. Людина має упокоритися своїм життєвим обставинами і не гнівити Бога наріканнями та скаргами, а чинити все, щоб потрапити до раю. У казці «Як кухар цісарем став» (АТУ 757 (*Покарання пихатого імператора*)) дається дещо відмінне трактування даної бінарії: тут трансформація відбувається уже «на цьому світі» і має соціальний підтекст: пихатого та мстивого цісаря виганяють люди, на його місце стає кухар, що справедливо править людьми. Висновок звучить так: «Хто вищий, той буде нижчий, а хто нижчий, той буде вищий».

Гордіня завжди засуджувалася церквою, народ теж не любить пихатих і зарозумілих: «щоб пави не носив (не був пишний)». Про це складено чимало паремій: «Гордість є справа диявольська; «Хто високо літає, той низько сідає»; «Хто чим несеється, на тім і посковзнется»; «Нема в світі над „ми“, що над „ми“ – надми та й пусти»; «Дере голову, як попова кобила»; «Хто терпить, той спасеться»; «Лазар – страждання і спасіння»; «Гордість не любить і не є люблена». «Гордий – дурного брат». Останнє твердження актуалізується в популярних казках про тварин «Два папи», «Кінь і осел» та ін., де на вузькому містку зустрілися кінь та осел, кожен з яких вважав себе кращим. Осел, що в народній уяві наділяється епітетами «дурний» і «впертий», пишається тим, що на ньому їздив Спаситель і Божа матір, у той час як кінь поїв усе сіно в яслах Ісуса. Своєю чергою кінь гордиться користю, яку він приносить людям. Так вони сперечалися, поки обоє не попадали в рівчак. Наслідки їхньої тупості, впертості і пихатості підсумовано у словах собаки,

що пробігала містком: «Обидва ви дурні! Гордість і глупість – між собою брати. Якби один із вас був учтивий, дав би другому дорогу, то все було б по хорошому» [Казки про тварин 1976, с. 336].

Чванливості, зневазі до людей протиставляється скромність, покірливість, терплячість. У народних творах услід за релігійними високо цінується **сумирність** не лише перед людьми, а й перед життям. «Істинна сумирність не означає втому, а, швидше, тихий тріумф, який святкує воля до життя, що відчуває тяжкий тиск зовнішніх обставин. Така сумирність розквітає лише на ґрунті глибокого світо- і життєствердження» [Швейцер 1973, с. 283].

До основних християнських чеснот належить упокорювання. Згідно з повчаннями Володимира Мономаха його приносить усвідомлення власної смертності: «Паче всього – гордості не майте в серці і в умі. А скажімо: „Смертні ми єсмо, нині – живі, а завтра – у гробі. Се все, що ти нам, [боже], дав еси, – не наше, а твоє, [його] нам поручив ти еси на небагато днів“. І в землі не ховайте [нічого], – се нам великий єсть гріх» [Літопис руський 1979, с. 457]. Істинний християнин повинен підкорятися волі Божій, сумирно приймати послані йому біди і випробування, визначене йому Богом місце на землі (мириться з бідністю, низьким соціальним положенням); не умножати кількості зла в світі, бути покірливим, негнівливим; усмиряти свої пристрасті і амбіції; це також такі чесноти як віра, надія, любов.

Українським селянам була близькою християнська аскеза, її моральний смисл для народу полягав у культивуванні стриманості, помірності, гамування пристрастей з метою сприяння силам добра. Про поцінування згаданих якостей свідчать прислів'я і приказки: «Покірне телятко дві матки ссе, а зле ні одної»; «Будь смирний, то будеш і вірний»; «З поклону голова не болить нікому»; «Спокій п'є воду, а неспокій – мед»; «Терпеливий перемагає сильного»; «Терпи, козак, горе, будеш пити мед».

Біблійні притчі переносяться на український ґрунт. Казка «Як Михайлик став царем» побудована на біблійному сюжеті про Йосифа та його братів, які продали брата в рабство до Єгипту. Біблійний мотив про Христове диво – перетворення Ісусом води у вино залучено до жартівливої казки про сватання Марійки «святими». Тут перевдягнені парубки підмінюють воду вином, а наївна матір з дочкою вірять, що вони справді святі.

Моральність людини визначається не зовнішніми ритуалами і діями, а її внутрішніми, душевними якостями. Про це говориться у притчах «Як молились святі встарину», «Священик і чоловік», «Дикий чоловік», «В чому лежить правдива побожність», «Молитва дикого чоловіка». В останній йдеться про те, що священик вирішив навчити чоловіка, який молився неправильно, по-своєму, канонічним молитвам. Зробивши це, він пішов, та переходячи через греблю, угледів чоловіка, який біг за ним по воді і просив нагадати слова молитви. На це священик відповів, мовляв, це вже йому не потрібно. Адже простий невчений чоловік виявився таким невинним і чистим душею, як Христос, який міг

ходити по воді. Відомо, що великі мудреці (боги, апостоли, герої, святі) ходили по воді, це означало вихід за межі матеріального світу.

До фольклорного дискурсу увійшла й християнська символіка. Хрест, розп'яття асоціюються з образом Христа, стражданнями, мученицькою смертю. Ісус на хресті виступає як символ спаплюженої у світі правди (відомий сюжет про «Правду та Кривду»). У казках на полі битви воїни бачать прихованого героя Березовабія з хрестом. Вони тікають з поля бою, бо думають – «То йист сам Господь Бог» [Галицькі народні казки 1995, с. 79]. Бог часто постає в образі діда з білою бородою, у цій ролі виступає і всевідаюче Сонце. Від святого хреста зникає зла сила, варто тричі перехрестити нечистий скарб і гроші, і вони перетворюються в гнилі колоди, попіл тощо («Скарб зникає до хреста»). Адже здобуте не власною працею, без зусиль багатство не приносить щастя людині. Недарма у цих сюжетах скарби завжди супроводжує, стереже злий дух, чорт.

У народній вірі важливою є Божа присутність і заступництво: «Треба Богу вірити і бог чоловіка ніде не згубить»; «Він знає, що починає; Бог те знає, а не ми, грішні». Найчастіше заступниками постають Ісус Христос, Мати Божа та святі, вони сприяють людям у житті та господарській діяльності. Так, у весільній пісні «Не вийте, вітри»:

*«... Сам Бог коровай місе,
Пречистая свате,
Янголи да воду носять
Миколая на помоч просять;
Просили, просили, да й не упросили,
Дак вони сами замисили»*

[Труди етнографіческо-статистической экспедиції 2010, с. 224].

Бог не лише всеприсутній, у фольклорі він персоналізується і з'являється у селянській хаті, він усе знає і контролює:

*«Бо в сему дому Господь буває,
Господь буває тай сам відає:
Що донька з мамков не сперечає,
Що син на вітцьи рук не здіймає,
Сестра на сестру чвир не шукає,
Й брат на брата міч не знімає»*

[Гуцульщина 1908/4, с. 152].

Згідно з апокрифічними уявленнями, боги спускаються на землю, аби самим вирішити, кого карати, а кого милувати. Існує багато творів про ходіння апостолів, часто вони супроводжують Христа. У деяких оповідях і піснях виступають лише два апостола – Петро і Павло (Петро-Павло). Та зазвичай це Господь і святий Петро, які прикидаються простими подорожніми, вони мандрують по землі, Господь випробовує людей, нагороджує добродійних і карає гріховних, іноді сперечається зі своїм супутником, повчає його. Він усе бачить, усе знає наперед, його дії справедливі і виважені, на відміну від Петрових, який часто помиляється і робить не те, що треба.

Чимало апокрифічних наративів складено про Соломона, його мудрі рішення. Соломон хотів збудувати церкву, однак не мав достатньо каміння й

дерева для цього. Це побачив чорт і спитав, що він буде, тож Соломон відповів, що корчму і там буде музика, танці, пиятика, будуть битися і щось перепаде чортові. Чорти вирішили допомогти, наносили мармурового каміння і Соломон збудував корчму, а потому обернув її на церкву. Чорт побачив, що там вже є образи, хрести та ін. перед дверима і втік [Галицько-руські народні легенди/1, с. 51].

Серед українських духовних пісень знаходимо твори про Божу матір, св. Миколая, св. Гергія, Іоанна Хрестителя, Золотоуста та ін.

Щира молитва, прохання, звернене до Бога, допомагає у вирішенні багатьох проблем. Так, Бог задовольняє бажання жінки, яка довго молиться, просить послати їй дитину. За ревну молитву Бог веде людину правильним шляхом: «– Іди, ти, дитино моя дорога, в світ, де тебе пан Бог запровадить, і чей буде Божа воля, що ти не загинеш» [Казки Покуття 2001, с. 65]. Жінка не гине, а навпаки – «сила Божа робить їй руки».

У творі «Без Бога ні до порога» роль мудро-го помічника, всезнаючого дідика виконує Бог, усе тут відбувається лише за його велінням. Так, чудеса «дає Бог», за його наказом караються грішники, він повчає героя, як спокутувати гріхи. Так само Бог карає – перетворює в камінь жадібного пана, який, хоч як намагався, та нічого не міг зробити без Божої волі. Праведникам він дає вічне життя: «А так вже Господь сьйитий дав тий жоні, шо си любили, тай шьинували, таке шьистьи, тай єму, шо бідних шьинував, тай за дльи них маетки потратив. Тай жили, докив жили, аж померли, тай пішли в царство, бо за ними бідні просили» [Гуцульщина 1904/5, с. 129]. Надії на Бога, його заступництво звучать у висловах: «Що Бог дасть, то буде»; «Хто з Богом – Бог за ним»; «Як Бог дає, то й вікном пхає»; «Якби не Біг, хто б нам поміг»; «Чоловік мислить, а Бог керує»; «Богові Святому дякуйте»; «Без Бога ні до порога, а з Богом хоч і за море»; «Хто Бога не боїться, той людей не соромиться».

Однак народ не знімає з людини відповідальності за власні вчинки, визнає її особистий відвіт перед Богом: «Не розумом грішать – волею». Селянин розуміє, що сподівання лише на Божу допомогу є марними, Бог допомагає тим, хто діє сам. Про це існують і філософські притчі. Так, чоловік (християнин, єврей та ін.) під час потопу сидів на даху будинку і молився, аби Бог врятував його. Коли повз нього проплив човен і люди запропонували йому допомогу, він відмовив, мовляв, його врятує Бог. Так повторилося кілька разів і, врешті, вода дійшла до даху і чоловік потонув. На тому світі він постав перед Богом і спитав у нього: чому ти мене не врятував? Бог відповів: Я кілька разів пропонував тобі допомогу, та ти її не прийняв. Побутують і подібного спрямування народні афоризми: «Богу молися, а до берега гребися, бо утопишся»; «На бога покладайся, та до розуму прислухайся»; «"Боже, помози!" – „А ти, небоже, не лежи!"».

Всюдисутність Бога виявляється у народній мові, яка пересипана формульними висловлюваннями, згадками про вищу силу. Вживалися вони

механічно, несвідомо, що свідчить про глибоку вкоріненість у психології потреби присутності Бога біля себе або в собі. Так, сакральну функцію мали звертання «Слава Ісусу Христу», «Бог у поміч», «дай Боже», які виголошувались як привітання і благословення водночас. Якщо людина вирушала в дорогу, їй бажали «з Богом», «хай Бог береже» тощо. Це також уживання імені Божого замість інвективи: «о, Господи!», «о, Боже!», «Боже милосердний!», «Господи-Творче!», «ой, любий Боже», «Боже, Христе» та ін. У різноманітних побутових ситуаціях: «іди славити Бога», «що за Боже чудо», «в ім'я Бога». Похідні – «божественно зробив» тощо. Коли людині ставало зле, вона зверталася до Бога в молитвах чи просто через вживання стійких формульних висловів «Боже, поможи», «хай Бог боронить», «Господи Ісусе, не покидай мене». Головною функцією Бога є функція всевишнього судді – «покарай його, Господи».

В уснословесних творах народ по своєму переробляє тезу про терпіння і страждання на землі, які винагородяться посмертно. У чарівній казці герой шукає щастя у земному житті й знаходить його, пройшовши випробування. Покарання грішника відбувається тут таки і в цьому світі, що притаманне оптимістичним поглядам казки, її оптимістичним вимірам. Погляди казки у цьому аспекті близькі до т.зв. гуманістичних релігій – раннього буддизму, даосизму, вчення Ісаї, Ісуса, Сократа, Спінози, деяких напрямів в єврейській та християнській релігії (особливо містицизму), до релігії Розуму у французькій революції. Власне, і сам Христос за Біблією був людиною-богом і переймався людськими справами. Він допомагав бідним і знедоленим, учні його теж були простими людьми – рибалками тощо. Він зображується у Біблії як життєлюб, що вміє насолоджуватися життям, його радощами. Учення месії було гуманним, людяним, адже на першому місці він завжди ставив любов, любов знімала всі гріхи. Віра Ісуса була оптимістичною, що він довів власним життєвим прикладом, прийняттям смерті і воскресінням. Е. Фромм писав: «Мета людини в гуманістичній релігії – досягнення величезної сили, а не величезного безсилля; добродійність – у реалізації, а не в послушенстві. Віра – в достовірності переконання, вона опирається на досвід думки й почуття, а не на тому, щоб бездумно приймати чужі судження. Панівний настрій – радість, а не страждання й вина, як в авторитарній релігії» [Фромм 1992, с. 168]. Однак з часом вчення Ісуса було пристосоване до поглядів офіційної, правлячої релігії, з'явилися уявлення про рай і пекло, невідворотність земних страждань та ін.

Дослідники вважають, що українці не схильні до аскези: «Нація, попри релігійну формацію душі, що йшла з Візантії, а також трагічний історичний досвід, демонструє величезну життєлюбність і життєздатність з орієнтацією на сьогодні, а не на трансцендентну далечінь» [Храмова 1992, с. 29]. Головний герой казки – це не сумирний, затурканий селянин, а весела, життєрадісна людина, яка любить життя і людей, бореться із несприятливими

обставинами і покладається насамперед на себе самого. Йому не страшні ані чорти, ані пекло, бо він «і чортам раду дає», змагається з самою Смертю, не боїться суперечити самому Богові, що гумористично зображено в казці «Іван Торбина». У раю героєві нудно, бо немає ні музики, ні дівчат, ні випивки, з пекла його виганяють, бо хоче наводити свої порядки («Москаль у пеклі»). Бог через Івана дає завдання Смерті йти та гризти людей. Іван усе переінакшує і наказує тій їти гризти дерева. Врешті, він обдурює саму Смерть, яка відтоді боїться його. Таким у казках є типовий герой – бідний парубок, хитрий гуцул, русин, вояк, наймит і т.п., який «з бідною, як з рідною мамою. Вітер йому завжди в очі віє». Завдяки своєму розуму наймит виходить переможцем у змаганнях з чортами, провчає їх. Не шкодує він і офіційних представників церкви – дурних попів. У казці «Хочеш до раю – кукурікай!» гуцул під виглядом Бога допомагає дурному попові «потрапити до раю». «Ану, панотче, кукурікай, аби ангели почули і понесли тебе далі. – Піп надувся і тоненько заціяв: Ку-ку-рі-ку-у-у!... – Ади, файно пієш, – прихвалив гуцул. – Ану ще раз, бо чогось не йдуть оті лайдаки!» [Соціально-побутові казки 1997, с. 226–227]. Та попа чекає гірке розчарування: «Піп виглянув та побачив жінку: – Тьху, я чекав ангелів, а сатани діждався!» [Соціально-побутові казки 1997, с. 228].

Гумором сповнені дотепні народні фразеологізми: «Бог за того, в кого гроші»; «Богу не молися, але й чорта не гніви»; «”Бога побійся!” – „Та хіба бог розбійник, щоб його боятися?”»; «Сотворив бог – та й сім день після того сміявся»; «Усе боже, тільки гріхи наші». М. Гайдай наводить думку Т. Рильського про те, що в східних слов'ян, зокрема в українців, зберігається сильний струмінь «гумору при загальній серйозності релігійного почуття» [Гайдай 1972, с. 96]. Походження смішного пов'язане з десакралізацією, порушенням табу. Відміна табу на називання бога і святих всею призводила до створення гумористичних ситуацій у фольклорних і авторських творах.

Висновки. Українську релігійність характеризує етоноконфесійний синкретизм. Народний світогляд позначений обрядовіством та забобонністю, що добре видно на прикладі фольклору, в якому давні язичницькі вірування переплелися з християнськими поглядами. Біблійні оповіді трансформувалися в народні легенди, казки та притчі, обростали українськими реаліями, це зокрема оповіді про Соломона, про Йосифа і його братів, про Самсона. Події Святого Письма стають символами етичних правил, прикладом для тогочасного релігійного та ідейного життя. Тексти народних казок зазвичай ілюструють певні біблійні сентенції, поради, максими. У духовних віршах представлено правила належної поведінки і засудження людських гріхів та пороків. Любов-милосердя поєднується в одне зі справедливості, це поняття «правди». Високо підноситься добродійність як милосердно-діяльнісне відношення до ближнього.

У народній вірі важливою є Божа присутність і заступництво. Найчастіше заступниками висту-

пають Ісус Христос, Мати Божа та святі, в усно-словесних творах вони сприяють людям у житті та господарській діяльності (календарно-обрядові, весільні та ін. пісні). Щира молитва, прохання, звернене до Бога, допомагає у вирішенні багатьох проблем. Всюдисутність Бога виявляється у народній мові, яка пересипана формульними висловлюваннями, згадками про вищу силу. Однак народ не

знімає з людини відповідальності за власні вчинки, визнає її особистий відвіт перед Богом.

У фольклорі відбилися і матеріалістичні, іррелігійні настрої українців. Відміна табу на називання Бога і святих всею призводила до гумористичних ситуацій, десакралізації понять. Зустрічаються й неканонічні, пародійні описи пекла, де Бог і святі діють як звичайні люди з їх вадами і недоліками.

Література

1. Антонович В. Три національні типи народні. *Антонович В.Б. Моя сповідь : Вибрані історичні та публіцистичні твори / упоряд. О. Тодійчук, В. Ульяновський*. Київ: Либідь, 1995. С. 91–101.
2. Бердяев Н. О назначении человека (Опыт парадоксальной этики). Париж: Современные записки, 1931. 318 с.
3. Бурячок А. Про богословську ідею митрополита Іларіона «Служити народові – то служити Богові». *Київська старовина*. 1995. №. 5. С. 108–116.
4. Гайдай М. Народна етика у фольклорі східних та західних слов'ян. Київ: Наукова думка, 1972. 200 с.
5. Галицькі народні казки: в Берліні пов. Бродського із уст народу списав О. Роздольський ; упоряд. і порівняння додав І. Франко. *Етнографічний збірник*. Львів, 1895. Т. 1. 120 с.
6. Галицько-руські народні легенди: Зібрав Володимир Гнатюк. *Етнографічний збірник*. Львів, 1902. Т. XII. Т. 1. 219 с.; Т. XIII. Т. 2. 288 с.
7. Гримич М. Традиційний світогляд та етнопсихологічні константи українців (Когнітивна антропологія). Київ: АТ «Віпол», 2000. 380 с.
8. Грушевський М. Історія української літератури: у 6 т., 9. кн. Київ: Либідь, 1993. Т. 1. 392 с.; Т. IV. Кн. 2. 262 с.
9. Гуцульщина: Четверта часть / написав проф. В. Шухевич. Львів, 1904. 272 с.; П'ята часть, 1908. 300 с.
10. Іваннікова Л. Народна псалма про дітозгубництво в контексті вірувань та обрядовості Південно-Східної Волині (за матеріалами с. Губча Хмельницької обл.). *Міфологія і фольклор*. № 3–4(10). 2011. С. 49–70.
11. Казки Покуття / зібрав О. Кольберг; упоряд., підг. текстів, вст. ст., прим. та словн. І.В. Хланті. Ужгород: Карпати, 2001. 330 с.
12. Казки про тварин / упоряд., вступ. ст. та прим. І.П. Березовського. Київ: Наукова думка, 1976. 574 с.
13. Костомаров М. Дві руські народности / пер. О. Кониський, з переднім словом Д. Дорошенка. Київ; Лайпціг: Українська накладня [1920?].
14. Літопис руський; пер. з давньорус. Л.Є. Махновця / відп. ред. О.В. Мишанич. Київ: Дніпро, 1989. XVI+591 с.
15. Народные песни Галицкой и Угорской Руси, собранные Я.Ф. Головацким. Москва: Университетская типография, 1878. Т. I–III.
16. Разумцева Г. Морально-етичні погляди українського народу за фольклорними джерелами: аксіологічний аспект: автореф. дис... канд. філософ. наук. Київ, 2004. 18 с.
17. Савранська Н.О. Етико-філологічний аналіз благодійності: автореф. дис... канд. філол. наук. Київ, 2008. 20 с.
18. Сироїд О. Духовна пісня в українській усній традиції першої половини XIX століття: проблеми функціонування та інтерпретації: автореф. дис... канд. філол. наук. Львів, 2017. 20 с.
19. Соціально-побутові казки / упоряд., передм. та прим. О.Ю. Бріциної. Київ: Дніпро, 1987. 284 с.
20. Сумцов Н. Очерки Истории Южно русских апокрифических сказаний и песенъ. Київ, 1888. 161 с.
21. Таємниця скляної гори: Закарпатські народні казки, зібрані М. Фінцицьким / пер. з угор. та післям. Ю. Шкробинця. Ужгород, 1975. 190 с.
22. Три золоті слова: Закарпатські казки Василя Королівича / запис текстів та впоряд. П.В. Лінтура. Ужгород: Карпати, 1968. 240 с.
23. Труды этнографическо-статистической экспедиции въ Западно-Русскій край, снаряженной ИРГО. Юго-Западный отдѣль. Матеріали и изследованія собранныя д. чл. П.П. Чубинскимъ. Санкт-Петербург: репринт. вид. в 7-и т. Київ: ІМФЕ ім. М.Т. Рильського, 2010. Т. 4. 798 с.
24. Фромм Э. Душа человека / пер. с нем. и англ. Москва: Республика, 1992. 429 с.
25. Храмова В. До проблеми української ментальності. *Українська душа*. Київ: МП «Фенікс», 1992. С. 13–28.
26. Християнська мораль в українській усній поетичній творчості / упоряд. О.С. Беринда. Львів: ПАІС, 2010. 340 с.
27. Швейцер А. Культура и этика. Москва: Прогресс, 1973. 344 с.
28. Ящуржинській Хр. Колядки релігійно-апокрифического содержания. *Киевская старина*. 1895. № 2. С. 207–217.
29. Braun S. A népmese. Bevezetés az összehasonlító mesekutatóba. Budapest: Geniusz K., 1923. 205 p.

References

1. Antonovych V. (1995) Try natsionalni typy narodni [Three national types of folk]. *Antonovych V.B. Moia spovid: Vybrani istorychni ta publitsystychni tvory [My confession: Selected historical and journalistic works]* uporiad. O. Todiiichuk, V. Ulianovskiy. Kyiv: Lybid. S. 91–101 [in Ukrainian].
2. Berdiaev N. (1931) O naznachenii cheloveka (Opyt paradoksalnoi ehtiki) [On the appointment of a person (Experience of paradoxical ethics)]. Parizh: Sovremennye zapiski, 318 s. [in Russian].
3. Buriachok A. (1995) Pro bohoslavsku ideiu mytropolity Ilariona «Sluzhyty narodovi – to sluzhyty Bohovi» [On the theological idea of Metropolitan Hilarion «To serve the people is to serve God»]. *Kyivska starovyna*. №. 5. S. 108–116 [in Ukrainian].
4. Haidai M. (1972) Narodna etyka u folklori skhidnykh ta zakhidnykh slovian [Folk ethics in the folklore of Eastern and Western Slavs]. Kyiv: Naukova dumka, 200 s. [in Ukrainian].
5. Halytski narodni kazky (1895) [Galician folk tales]: v Berlini pov. Brodskoho iz ust narodu spysav O. Rozdolskyi; uporiad. i porivniannia dodav I. Franko. *Etnohrafichnyi zbirnyk*. Lviv. T. 1. 120 s. [in Ukrainian].
6. Halytsko-ruski narodni liegendy (1902) [Galician-Rus folk legends]: Zibrav Volodymyr Hnatiuk. *Etnohrafichnyi zbirnyk*. Lviv. T. XII. T. 1. 219 s.; T. XIII. T. 2. 288 s. [in Ukrainian].
7. Hrymych M. (2000) Tradytiiniy svitohliad ta etnopsykhologichni konstanty ukraintsiv (Kohnityvna antropohiia) [Traditional worldview and ethnopsychological constants of Ukrainians (Cognitive anthropology)]. Kyiv: AT «Vipol». 380 s. [in Ukrainian].
8. Hrushevskiy M. (1993) Istoriia ukrainskoi literatury [History of Ukrainian literature:] : u 6 t., 9. kn. Kyiv: Lybid. T. 1. 392 s.; T. IV. Kn. 2. 262 s. [in Ukrainian].
9. Hutsulshchyna: Chetverta chast (1908) [Hutsulshchyna: Fourth part]/ napysav prof. V. Shukhevych. Lviv, 1904. 272 s.; Piata chast [Fifth part]. 300 s. [in Ukrainian].
10. Ivannikova L. (2011) Narodna psalma pro ditozghubnytstvo v konteksti viruvan ta obriadovosti Pivdenno-Skhidnoi Volyni (za materialamy s. Hubcha Khmelnytskoi obl.) [Folk psalm about child murder in the context of beliefs and rituals of South-Eastern Volhyn (based on materials from the village of Gubcha, Khmelnytsky region)]. *Mifohiia i folklor*. № 3–4 (10). S. 49–70 [in Ukrainian].
11. Kazky Pokuttia (2001) [Tales of Pokuttia]/ zibrav O. Kolberh; uporiad., pidh. tekstiv, vst. st., prym. ta slovn. I.V. Khlanty. Uzhhorod: Karpaty. 330 s. [in Ukrainian].
12. Kazky pro tvaryn (1976) [Tales about animals] / uporiad., vstap. st. ta prym. I.P. Berezovskoho. Kyiv: Naukova dumka. 574 s. [in Ukrainian].
13. Kostomarov M. Dvi ruski narodnosti [Two Russian nationalities]/ per. O. Konyskyi, z perednim slovom D. Doroshenka. Kyiv; Laiptsig: Ukrainska nakladnia [1920?]. [in Ukrainian].
14. Litopys ruskyi (1989) [Russian chronicles]; per. z davnorus. L.Ye. Makhnovtsia / vidp. red. O.V. Myshanych. Kyiv: Dnipro. XVI+591 s. [in Ukrainian].
15. Narodnye pesni Galitskoi i Ugorskoi Rusi (1878) [Folk songs of Galician and Ugrian Rus], sobrannye I.F. Golovatskim. Moskva: Universitetskaia tipografiia, T. I–III. [in Russian].
16. Razumtseva H. (2004) Moralno-etychni pohliady ukrainskoho narodu za folklornymy dzherelamy: aksiolohichnyi aspekt [Moral and ethical views of the Ukrainian people according to folklore sources: axiological aspect]: avtoref. dys... kand. filosof. nauk. Kyiv. 18 s. [in Ukrainian].
17. Savranska N. (2008) Etyko-filolohichnyi analiz blahodiinosti [Ethical and philological analysis of charity]: avtoref. dys... kand. filol. nauk. Kyiv. 20 s. [in Ukrainian].
18. Syroid O. (2017) Dukhovna pisnia v ukrainskii usnii tradytii pershoi polovyny XIX stolittia : problemy funktsionuvannia ta interpretatsii [Spiritual song in the Ukrainian oral tradition of the first half of the 19th century: problems of functioning and interpretation]: avtoref. dys... kand. filol. nauk. Lviv. 20 s. [in Ukrainian].
19. Sotsialno-pobutovi kazky (1987) [Socio-domestic fairy tales]/ uporiad., peredm. ta prym. O.Yu. Britsynoi. Kyiv: Dnipro. 284 s. [in Ukrainian].
20. Sumtsov N. (1888) Ocherki Istorii Iuzhno russkikhie apokrificheskikhie skazanii i pesenie [Essays on the History of South Russian apocryphal legends and songs]. Kiev. 161 s. [in Russian].
21. Taiemnytsia sklianoi hory (1975) [The mystery of the glass mountain]: Zakarpatski narodni kazky, zibrani M. Fintsytskym / per. z uhor. ta pisliam. Yu. Shkrobyntsia. Uzhhorod. 190 s. [in Ukrainian].
22. Try zoloti slova (1968) [Three golden words]: Zakarpatski kazky Vasyliia Korolovycha / zapys tekstiv ta vporiad. P.V. Lintura. Uzhhorod: Karpaty. 240 s. [in Ukrainian].
23. Trudy etnograficheskoi-statisticheskoi ehkspeditsii v Zapadno-Russkii kraii, snariazhennoi IRGO. Iugo-Zapadnyi otdel. (2010) [Proceedings of the ethnographic-statistical expedition to the West-Russian region, equipped with IRGO. South-West Department]. Materialy i izsledovannia sobrannia d. chl. P.P. Chubinskimie. Sankt-Peterburg : reprint. vid. V 7-i t. Kiev: IMFE im. M. T. Rylskogo. T. 4. 798 s. [in Russian].
24. Fromm E. (1992) Dusha cheloveka [Human Soul]; per. s nem. i angl. Moskva: Respublika. 429 s. [in Russian].
25. Khramova V. Do problemy ukrainskoi mentalnosti [Before the problem of the Ukrainian mentality]. *Ukrainska dusha*. Kyiv: MP «Feniks». S. 13–28 [in Ukrainian].
26. Khrystyianska moral v ukrainskii usnii poetychnii tvorchosti (2010) [Before the problem of the Ukrainian mentality] / uporiad. O.S. Berynda. Lviv: PAIS. 340 s. [in Ukrainian].

27. Shveitser A. (1973) *Kultura i ehtika* [Culture and Ethics]. Moskva: Progress. 344 s. [in Russian].
28. Yashchurzhiński Khr. (1895) *Koliadki religiozno-apokrificheskago sodержaniya* [Carols of religious and apocryphal content]. *Kievskaiia starina*. № 2. S. 207–217 [in Russian].
29. Braun S. (1923) *A népmese. Bevezetés az összehasonlító mesekutatóba*. Budapest: Geniusz K. 205 p. [in Hungarian].

THE PHENOMENON OF FOLK ORTHODOX FAITH AND IT'S VERBALIZATION IN FOLKLORE

Abstract. The Ukrainian folk worldview is marked by ritualism and superstition, which is clearly seen in the example of folklore, in which ancient pagan beliefs are intertwined with Christian views. The study of folk religiosity through folklore sources is relevant in terms of the importance of deepening and expanding studies of the spiritual sphere of life of Ukrainians, their worldviews and mental traits, ethical and aesthetic foundations, the achievements of modern anthropology. The purpose of the article is to clarify the concept of folk orthodoxy and the features of its verbalization in the oral poetic tradition of Ukrainians, in particular within certain genres, works, their plots and themes. The method of work has a complex, interdisciplinary nature, among the methods by which the problem is revealed, analytical, synthetic, comparative, cultural-historical, as well as methods of ethnoethics, anthropology and ethnopsychology are selected.

Texts of folk tales usually illustrate certain biblical maxims and advices. Biblical stories were transformed into folk legends, fairy tales and parables, overgrown with Ukrainian realities, including stories about Solomon, about Joseph and his brothers, about Samson. The spiritual verses present the rules of proper conduct and condemnation of human sins and vices. Love-mercy is combined with justice, it is a generally valued concept of «truth». Charity is highly valued as a compassionate attitude towards one's neighbor.

God's presence and intercession are important in the folk faith. Most often the intercessors are Jesus Christ, the Mother of God and the saints, in oral works they help people in life and economic activities (calendar-ritual, wedding and other songs). Sincere prayer, a request addressed to God, helps to solve many problems. P. Zhitetsky, M. Sumtsov, Hr. Yashchurzhiński, M. Kostomarov, Y. Yavorsky, V. Hnatiuk, M. Hrushevsky, etc. were interested in religious themes in folklore at one time as well as M. Haidai, L. Ivanikova, G. Razumtseva, O. Kis, O. Siroyid, etc. in our time.

Keywords: religion, folk orthodoxy, Ukrainian folklore, verbalization, plots, motives, genres, images, morality.

©Мушкетик Л., 2021р.

Леся Мушкетик – доктор філологічних наук, член-кореспондент НАН України, провідний науковий співробітник Інституту мистецтвознавства, фольклористики та етнології ім. М.Т. Рильського НАН України, Київ, Україна; mushketik@ukr.net; <https://orcid.org/0000-0002-1030-7140>

Lesia Mushketyk – Doctor of Philology, Corresponding Member of NAS, main scientist researcher of Rylsky Institute of Art Studies, Folklore and Ethnology, Ukrainian Academy of Sciences, Kyiv, Ukraine; mushketik@ukr.net; <https://orcid.org/0000-0002-1030-7140>

МЕДИТАЦІЇ-ВЕСНЯНКИ В ЖАНРОВІЙ СИСТЕМІ ЛІРИКИ ВОЛОДИМИРА САМІЙЛЕНКА

Науковий вісник Ужгородського університету. Серія: Філологія

Випуск 1 (45)

УДК 821.161.2-1.09 «Самійленко»

DOI: 10.24144/2663-6840/2021.1(45).558–563

Староста О. Медитації-веснянки в жанровій системі лірики Володимира Самійленка; кількість бібліографічних джерел – 13; мова українська.

Анотація. У статті розглянуто особливості ліричних медитацій-веснянок в жанровій системі поезії Володимира Самійленка. Потреба краще вивчити окремі грані творчості цього самобутнього поета, належно оцінити його внесок у розвиток української лірики на одному з переломних етапів її історії зумовлюють актуальність цієї роботи. Основні завдання статті: визначити місце медитацій-веснянок у жанровій системі лірики письменника; окреслити витоки жанру та вивчити особливості його функціонування в доробку автора та в типологічному аспекті; продемонструвати значущість творчості В. Самійленка та його сучасників для подальшого розвитку жанру.

Було окреслено поетику досліджуваного жанру та його функціонування в жанровій системі філософсько-медитативної поезії автора. Визначено ключові концепції текстів, що репрезентують цю форму лірики: ідея космічної гармонії й досконалості природи, рефлексія від її споглядання, що переходить у самозаглиблення, музикальність ритмічного малюнку. Простежено засоби інкрустування цього жанру до структури ліричного циклу «Весняні пісні». На матеріалі твору «Весняна елегія» виокремлено творче новаторство В. Самійленка на жанровому рівні: зміщення акценту із суспільної проблематики на екзистенційні мотиви, посилення психологізму за рахунок відмови від пейзажної описовості. В аспекті розширення поетики медитацій-веснянок значущим є незавершений ліричний цикл В. Самійленка «Весна». Його аналіз у контексті типологічно близьких творів сучасників письменника – Б. Грінченка («Весняні сонети») та І. Франка («Веснянки») дає змогу простежити ключові риси та провідні мотиви творів цього жанру в поезії кінця XIX ст. (градація почуттів, викликаних очікуванням приходу весни; оновлення природи після весняного дощу; поклоніння ліричного героя перед красою та гармонією природи), а також відзначити внесок В. Самійленка в його розвиток (варіативність форм циклу, поява екологічної проблематики). Концептуально близькою до розглянутих текстів автора також є пейзажно-настроява лірика Лесі Українки, яка вважається вершиною розвитку досліджуваного жанру в поезії раннього українського модернізму. Таким чином, медитації-веснянки у творчості В. Самійленка органічно втілюють особливості творчої натури поета та актуальні мистецькі концепції його епохи. Ця самобутня форма стала важливим компонентом жанрової системи лірики письменника, виразником значущих елементів її художнього світу (космічна гармонія та краса природи, увага до внутрішнього світу людини та її взаємодії зі світом).

Ключові слова: медитації-веснянки, ліричні жанри, жанрова система, Самійленко, рефлексія, природа.

Постановка проблеми. Жанр медитації-веснянки становить цікавий об'єкт дослідження для літературознавців. Його розвиток у період середини XIX – початку XX ст. відображає шлях творчого освоєння поетами фольклорних джерел та вироблення національної традиції філософської лірики, збагаченої ідеями й концепціями західноєвропейських літератур. З'явившись унаслідок творчих пошуків поетів-романтиків (М. Шашкевича, Я. Головацького, Кс. Климковича, М. Петренка та ін.), він зазнав важливих модифікацій у доробку митців, праця яких уможливила складний перехід від реалістичної народницької парадигми до модерністської естетики. Відзначаючи ключову роль у цьому процесі таких видатних майстрів слова, як І. Франко та Леся Українка, важливо також наголосити на внеску В. Самійленка (1864–1925), історична важливість та естетична вартість поетичного доробку якого, на наш погляд, досі не здобули належного визнання.

Аналіз досліджень. Причина такого статусу письменника в рамках загальнознаного канону української літератури цікава й тим, що на феноменальності його творчості наголошували чимало авторитетних українських літературознавців різних епох (Ф. Матушевський, М. Обідний, В. Дорошенко, С. Єфремов, М. Рудницький, О. Бабишкін,

М. Чернопиский, Л. Голомб, М. Бондар, М. Мартинюк, Ю. Ковалів та ін.), з-поміж яких декілька були водночас поетами європейського рівня (М. Богданович, І. Франко, М. Зеров, М. Рильський). Однак попри наявність значної кількості праць, присвячених поетичній спадщині В. Самійленка, можемо констатувати, з одного боку, брак вузькоспеціалізованих студій жанрового аспекту його поезії, а з другого боку – потребу актуалізації цієї постаті в сучасному літературознавчому дискурсі.

Значущість поета у збагаченні форм філософської лірики підкреслював у статті-передмові до повного зібрання його творів М. Бондар [Бондар 1989, с. 31]. У науковому доробку вченого також відзначаємо фундаментальну працю «Поезія пошевченківської епохи. Система жанрів», у якій ґрунтовно вивчено витоки та особливості формування жанрових різновидів лірики 1860-их – 1870-их років, зокрема й медитацій-веснянок [Бондар 1986]. Важливі спостереження, релевантні обраному нами аспекту дослідження, містить монографія О. Ткаченко «Українська елегія», присвячена історії розвитку одного з найбільш варіативних і багатограних жанрів філософсько-медитативної поезії, у якій також помітний слід залишив В. Самійленко [Ткаченко 2004]. У контексті теми нашої роботи варто також відзначити статтю-передмову до двотомного

видання творів письменника О. Бабишкіна, який відзначив важливість творів «весняної» тематики в його ліриці [Бабишкін 1958]. Важливі міркування щодо природи поетичного мислення В. Самійленка, що, зокрема, виражається в рефлексії вражень і почуттів, викликаних красою весняної природи, містять праці М. Зерова [Зеров 1990] та С. Єфремова [Єфремов 1995].

Мета статті – дослідити особливості медитації-веснянки В. Самійленка як елемента жанрової системи його лірики, а також у контексті розвитку цього жанру в українській літературі кінця XIX – початку XX ст.

Основні завдання статті: визначити місце медитацій-веснянок у жанровій системі лірики письменника; окреслити витоки жанру та вивчити особливості його функціонування в доробку автора та в типологічному аспекті; продемонструвати значущість творчості В. Самійленка та його сучасників для подальшого розвитку медитацій-веснянок в українській поезії.

Методи та методика дослідження. Обраний нами предмет дослідження зумовлює першорядну роль *генологічного* методу, що передбачає вивчення джерел, особливостей поетики медитацій-веснянок, їхньої художньої еволюції у творчості письменника. Важливим елементом роботи також є *типологічний* аналіз, який дає змогу виокремити ключові світоглядно-естетичні концепції лірики епохи В. Самійленка, а також об'єктивно оцінити значущість його творчості в контексті доробку видатних сучасників поета. Успішна реалізація окреслених мети та завдань статті також передбачає залучення інструментарію *культурно-історичного* (висвітлення особливостей літератури перехідної доби, появи та розвитку модерних рис у поезії), *психобіографічного* (врахування особливостей світосприйняття письменника, характеру його поетичної рефлексії), *естетичного* (вивчення філософського підґрунтя, мистецьких орієнтирів поета) методів.

Виклад основного матеріалу. Жанр медитації-веснянки становить самотню поетичну форму, у якій гармонійно поєднуються пейзажно-настроява та філософсько-медитативна складові. В українській ліриці XIX ст. він бере початок у творчості М. Шашкевича («Вже сонце красно», «Веснівка»), О. Гороцького («Весна»), Кс. Климковича («Моя туга»). Простеживши історію його становлення, М. Бондар відзначив психологічну основу мотивів та образності цих творів: «Мотив цього жанру заснований на відомому міфологічно-фольклорному ахретипі: весною пробуджується природа, а з нею – й людські сподівання радісних перемін» [Бондар 1986, с. 105]. Згідно з висновками вченого, повноцінного розвитку жанру медитації-веснянки зазнав уже після пошевенківської епохи – у «франківську» добу, коли були написані цикл «Веснянки» І. Франка, «Весна» М. Старицького, «Веснянка» Лесі Українки [Бондар 1986, с. 106–107].

Цю віршовану форму, як і низку інших різновидів філософсько-медитативної поезії, М. Бондар у контексті свого ґрунтового дослідження «Поезія

пошевенківської епохи. Система жанрів» слушно відносить до медитативно-зображальної лірики [Бондар 1968, с. 105]. Цей напрям у поезії, що продовжив розвиватися й оновлюватися в наступні десятиліття після зазначеного періоду (його межі визначено в рамках 1860–1870-их років), був чи не найбільш органічним для В. Самійленка, чия власне лірична творчість (без урахування сатиричних віршів) демонструвала виразне тяжіння до рефлексії, медитативності, умоглядності.

М. Зеров, стверджуючи про віддаленість поезії В. Самійленка від «справжньої» (емоційно-настроявої) лірики, вважав сильною стороною його творчості саме інтелектуальну складову: «Поет рефлексивний, раціоналістичний, розмисловий, він скрізь і завжди тяжів до епіграматичного стилю, до афоризму, до сентенції. <...> Дидактична струя чи не найлегше одстоювалась в його простих, неоздоблених і чітких рядках. В своїх дидактичних, «учительних» поезіях він ніби окрилявся часом, і щось подібне до пафосу проблискувало в ньому» [Зеров 1990, с. 529]. Обґрунтована характеристика, подана вченим у статті «Володимир Самійленко і український гумор» (1926), містить, на наш погляд, певну суперечливість в оцінці самотнього ліризму, позначеного, за влучним визначенням С. Єфремова, «чимось античним, супокоем справжнього філософа» [Єфремов 1995, с. 522]. Вдалим доповненням до точки зору поета-неокласика також може слугувати судження Е. Соловей, яка, дослідивши внесок В. Самійленка в розвиток української філософської лірики, спостерегла, що письменник «індивідуалізує не почуття-переживання, а, насамперед, спосіб мислення, бачення світу – і, відповідно, ставиться вельми вибірково до тих особистих подробиць, які б роздрібнювали узагальнення суто об'єктивним сприйняттям» [Соловей 1998, с. 108].

Розглянуті оцінки дослідників дають змогу сформулювати уявлення про ключові особливості художнього мислення поета, для якого найбільш відповідними ліричними формами стають *роздум* («Зорі», «Людськість»), *розмірковування* («Непевність», «Невже для нас...», «Думи Буття») *медитація* («Ридання душі», «До душі»), *елегія* («Сумна наша пісня...»), цикл «Елегії»), *алегорія* («Орел», «Українська мова (Пам'яті Т. Шевченка)»), *загадка* («Найдорожча перлина»). З-поміж них *медитацій-веснянки* авторства В. Самійленка вирізняються цікавим поєднанням різних естетичних та світоглядних концептів: розуміння природи як втілення космічної гармонії, оригінальності ритмічної структури, рефлексії від споглядання зовнішнього світу, що переходить у самозаглиблення.

Фрагментарне використання цього жанру простежуємо в диптиху «Весняні пісні» (1888), у першій частині якого в руслі романтичної традиції зображено прихід весни: «Веселиться земля, / Зелениють поля, / Розвилися гаї і діброви; / Соловейко в гайку / Тьохка пісно дзвінку; / Од квіток дух несеться чудовий» [Самійленко 1990, с. 52]. Ця картина, як і її пейзажно-настроява узагальнення («І розкішна природа України / У величній красі /

Вабить погляди всі, / Наче личко вродливе дівчини» [Самійленко 1990, с. 52]), стає об'єктом рефлексії ліричного героя, стимулом пробудження почуттів, творчої насаги: *«А повітря легке / І проміння палке / В серці мрії роєм підіймають; І мов сила нова / У грудях прибува, / І в душі якісь співи лунають»* [Самійленко 1990, с. 52]). Як слушно відзначив М. Бондар, цей твір належить до текстів, що дають змогу простежити синтез споглядання та розмірковування, характерний для всієї творчості В. Самійленка, внаслідок чого «пейзажна предметність окремих творів <...> переходить у роздум» [Бондар 1989, с. 21].

Водночас слід зауважити, що перший вірш диптиху слугує радше ліричним прологом до наступної, основної частини, де в рамках народницької естетики втілено головну ідею – радість митця від праці на благо свого народу. Її відображено в картині хліборобської праці, справжнє щастя якої може пізнати лише «той, у кого нива / Своя, не найнята на рік» [Самійленко 1990, с. 52] – людина інтелектуальної праці, яка спрямовує свої сили передусім на духовне збагачення власної нації. Антагоністом до цього образу постає той, хто обирає шлях найманця і тому, на думку автора, ніколи не пізнає насолоди від результатів власної роботи: *«Посіє він, та жать не буде, / Або поже, та не собі, / Втішатись будуть інші люди, / А він зістанеться в журбі»* [Самійленко 1990, с. 53]. Ця авторська концепція, роз'яснена в циклі із аллюзією на вірш Т. Шевченка «Не нарікаю я на Бога...», дає підстави віднести розглянутий твір до жанру вірша-алегорії, до якого поет додав виражений екзистенційний мотив, пов'язаний із поетикою медитацій-веснянок: *«Тим сумно робиться мені, / Що дарма йдуть життя хвилини – / Без праці, в мимовільнім сні. / Тим сумно знати, що наше ціле / Життя – годинонька мала / І що тимчасом знов без діла / Мине весна, як і прийшла»* [Самійленко 1990, с. 53]. Його поява в контексті саме цієї ліричної форми не випадкова: як слушно відзначив О. Бабишкін, онтологічна проблематика у творчості письменника вилася в «боротьбу між «дарма» і «треба жить»», однак «що «жити треба», найбільше говорила йому весна на Україні» [Бабишкін 1958, с. 19].

Поглиблення й розвиток цього мотиву простежуємо у творі «Весняна елегія» (1889). Винесення авторської концепції жанру (елегія) в заголовок – важливий прояв генологічної свідомості автора, (на що, зокрема, вказує дослідниця цього явища О. Костецька [Костецька 2003, с. 104]), який проявляється в тональності твору, плавності розвитку ліричного сюжету. Це продовження традицій української романтичної елегії, що, як спостерегла О. Ткаченко, часто реалізувалася в жанрах думки, рефлексії та медитації [Ткаченко 2004, с. 109]. Водночас образний ряд та лейтмотив «Весняних елегій» дають підстави розглядати цей твір саме як медитацію-веснянку. Зокрема, він починається з традиційного для цього жанру прологу – пробудження почуттів ліричного героя з приходом весни: *«В порі такій / В душі моїй / Якесь чудне чуття*

стає» [Самійленко 1990, с. 64]. Відзначимо, що мотив, окреслений у цих рядках, не розвивається за примітивною схемою – мова йде про емоційне збурення внутрішнього світу, складність і багатогранність якого зумовлюють труднощі в експресії: *«Таким чуттям / Ім'я не дам / Не розберу я, що в них є, / Тут море дум, / Утіха й сум / І наче жаль стає чогось...»* [Самійленко 1990, с. 64].

Досліджуючи розвиток жанру медитацій-веснянки в українській поезії другої половини XIX ст., М. Бондар відзначав, що його виникнення «усвідомлювалось як опозиція до «канонічної веснянки», що виливалось у злам основного мотиву утвердження життя, пафосу піднесення» [Бондар 1986, с. 106]. Це простежується в наступних рядках «Весняної елегії». Ліричний герой твору розмірковує про брак гармонії у своїй душі, дошукуються його причини: *«О знаю я, Чого моя / Душа смуткує й болять, / Яка печаль / І що за жаль / Її радість хоче затруїть»* [Самійленко 1990, с. 65]. На відміну від більшості творців цього жанру, що вкладали у свої тексти важливий суспільний, громадянський підтекст [Бондар 1986, с. 107], В. Самійленко зосереджується на екзистенційному мотиві плінності життя й неминучості смерті, які становлять причину душевного неспокою його ліричного героя: *«Того вона / Болять, що зна / Непевність радощів своїх, / Що час мине / І Поглине / Самую змогу бачить їх»* [Самійленко 1990, с. 65].

На наш погляд, головне новаторство «Весняних елегій» полягає в майстерному використанні психологічної складової поезії. У творі практично відсутні пейзажні елементи (як і описовість у цілому), проте, зануривши читача в зображений світ думок і почуттів, автор дає йому змогу через емпатію осягнути красу весняної природи, здатну пробуджувати в людській душі волю й любов до життя: *«В природі ж сій, / Повік живій, / Вона бажала б вічно жити, / В красі її / Чуття свої / Хотіла б вічно веселити»* [Самійленко 1990, с. 64]. Усвідомивши невідворотність смерті, ліричний герой намагається втішити себе тим, що по завершенні життєвого шляху він стане часткою прекрасного світу, який йому так не хочеться залишати (*«Коли я вмру, / То в ту пору / Природі я себе віддам, / І тіло все / Перенесе / Вона у свій величний храм»* [Самійленко 1990, с. 64]), і, позбувшись обмежень, зможе повністю злитися з його космічною гармонією: *«Ніщо ніде / Не пропаде; / Як її, мені кінця нема; / В її красу / Я все внесу, / Що надала вона сама»* [Самійленко 1990, с. 65] Проте ця спроба виявляється невдалою, адже герой знає, що в цьому стані його свідомість уже не буде здатна осягнути себе, і тому твір завершується у традиційному для медитацій-веснянок мінорному тоні: *«Та я смутний, / Що в добі тій / Я вже не буду існувати»* [Самійленко 1990, с. 64].

Жанр медитацій-веснянки В. Самійленко також майстерно опрацював у незавершеному циклі «Весна» (1892), 11 частин якого становлять складне й водночас гармонійне поєднання різних жанрових форм. Розвиток його ліричного сюжету – закликання весни (частини I–II), очікування на її жадане тепло

й цілощу силу (частини III–V), вітання її приходу (частини VI–VII) та опис весняних картин (частини VIII–XI) – близький до композиції циклу «Весняні сонети» Б. Грінченка (1888). Крім подібності в градації настрою очікування (передчуття → хвилювання, занепокоєння → піднесення), ці цикли також споріднюють частини, де весну зображено в образі вродли-

вої дівчини – концепція, яку згодом по-новому актуалізували у своїй творчості М. Вороний та П. Тичина. У цьому аспекті цікаво простежити відмінність між яскравою любовною сценою, зображеною Б. Грінченком, та платонічним обоюванням ліричного героя В. Самійленка, майстерно втіленим у формі середньовічної канцони:

7-й вірш «Весняних сонетів»:

*Вона! вона! я бачу – між куцями
Рукав уже з сорочки забілів;
Ще мить одна – тремтячими руками
Я стан її дівочий обхопив.*

*Ще мить одна – злилися ми устами...
Вона прийшла, прийшла уже вона,
Найкращий квіт між пишними квітками,
Що нам дає багата весна*

[Грінченко 1990, с. 46–47].

«Канцона І» циклу «Весна»:

*Вона вже йде
І серце жде
Її, мов кралою молоду
Йди ж скоріш,
Мене потіш,
Тобі назустріч я піду.*

*В ряснім гаю
Журбу свою
Забуду, щастя там знайду,
По муках всіх
До чар твоїх
З сльозами щастя припаду*

[Самійленко 1990, с. 75]

На ідейно-художньому рівні порівнювані твори також споріднені з циклом І. Франка «Веснянки» (1880). За змістом він ближчий до «Весняних сонетів» Б. Грінченка, оскільки в обох текстах важливе місце займають символічні сцени хліборобської праці, розроблені в руслі народницької естетики [Франко 1976, с. 26–28; Грінченко 1990, с. 48–49], в основі яких лежить та ж концепція, що й у розглянутому нами вище диптиху В. Самійленка «Весняні пісні». Натомість у його циклі «Весна», замість суспільно-політичного підтексту, розвинута філософська проблематика: **кордоцентричні мотиви, роздуми про гуманізм** («Під впливом тим добріші станем ми, / І крига в серці нашому розтане, / Неначе покрив лютої зими. / Від нашої душі злоба відстане, / А промінь твій чуття засвітить ясне, / І довго, довго світло те не згасне» [Самійленко 1990, с. 74]; «Тебе, благе, небесне проміння, / Тебе вітають наші вбогі хати, / Бо ти зогріло нам чуття холодні. Любов небес – ти вчиши любити землю, / І серце землю всю зогріти хоче, / Бо ти в йому холодний лід розбило» [Самійленко 1990, с. 76–77]; «Якби ти й кожне серце обновила! / Якби й наш дух ти так красою вкрила, / Щоб без злости, зневір'я й горювання / Твоїх пташок ми чули щибетання» [Самійленко 1990, с. 78]), **проблема взаємодії людини і природи** («Вже скрізь травиця пишна землю вбрала, / Поглянь на гору, як там на узбоччі / Природи сили молоді, робочі / Її засіяли без плуга й рала» [Самійленко 1990, с. 77–78]; «І дощ пройшов. Сіяє знов проміння / З ясних небес над пишною землею, / Вона ж така хороша стала й свіжа, / Неначе в ті щасливі дні творіння, / Коли ще не глумилися над нею / Ні лютий звір, ані людина хижа» [Самійленко 1990, с. 78]).

Філософський аспект та поглиблення психологізму спонукають до висновку, що цикл В. Самійленка в ідейній площині типологічно ближчий

саме до твору І. Франка, який, з огляду на змістовно-композиційну завершеність (цікаво, що в циклі В. Самійленка, відповідно до авторського задуму [Самійленко 1990, с. 551], також мало бути 15 частин, як і у Франкових «Веснянках»), репрезентує ширше коло авторських ідей. На особливу увагу заслуговує те, як в обох текстах на символічному рівні розвивається мотив оновлення природи після дощу: у тексті В. Самійленка (частини X–XI) він постає в площині гуманістичної та екологічної проблематики, тоді як у циклі «Веснянки» його продовжують **революційні** («Гримить! Тайная дрожь пронймає народи, – / Мабуть, благодатная хвиля надходить... / Мільйони чекають щасливої зміни, / Ті хмари – плідної будущини тіни, / Що людськість, мов красна весна, обновить... / Гримить!» [Франко 1976, с. 26]), **антеївські** (частина V («Земле, моя всеплодющая мати,...»)), **релігійні** (частина XV («Vivere memento!»)) **мотиви**.

Творче опрацювання жанру медитації-веснянки, як і «весняної» тематики в поезії загалом, вишло на якісно новий щабель розвитку у творчості Лесі Українки, зокрема в таких текстах, як «Напрвесні», «В магазині квіток», «Веснянка», «Галого снігу платочки сивенькії», циклах «Зоряне небо», «Мелодії» та ін. Поетична самобутність цих поезій зумовлює складність їх безпосереднього типологічного зіставлення із ідейно й тематично спорідненими творами сучасників письменниці, розглянутими нами вище. Водночас можна відзначити, що творчі пошуки Лесі Українки та В. Самійленка мають низку точок дотику на концептуальному рівні: осмислення природи як втілення космічної гармонії та досконалої краси, увага до проблеми взаємодії людини з природою, співзвучність образів-символів.

Зокрема, це можна простежити на матеріалі першої поезії циклу Лесі Українки «Зоряне небо»

(близько 1891), яка становить різновид вірша-медитації на весняну тематику. Новаторство твору зумовлене вибором у якості об'єкта ліричної рефлексії саме нічного пейзажу, споглядання якого стимулює поглиблення психологізму й розвиток **екзистенційних мотивів** («*Ти, прекрасна вечірня зоре! / Урочисто й лагідно ти сяєш, / Ти на людське не дивився горе, / Тільки щастя й кохання ти знаєш*» [Українка 1975, с. 50]) та **онто-гносеологічної проблематики** («*Як тремтить тее світло! Неначе / Промовля до нас небо вогнями. // Горда, ясна, огнистая мова! / Ллється промінням річ та велична! / Та ми прагнем лиш людського слова, / І німа для нас книга одвічна...*» [Українка 1975, с. 50]). Художня інтерпретація образів небесної сфери в цьому творі перегукується з ідеями, втіленими у віршах В. Самійленка «Зорі», «Дві планети», «Елегії», а емоційна складова рефлексії дає підстави проводити паралель із його «Вечірньою піснею», де об'єктом споглядання є призахідне сонце («*Не слухає сонце, / За гору сідає / І нам посилає / На всю ніч: прощай! / Ой сонечко ясне! / Невже ти втомилось, / Чи ти розгнівилось? / Іще не лягай!*» [Самійленко 1990, с. 86–87]).

З-поміж творів, які репрезентують новий етап розвитку досліджуваного нами жанру, М. Бондар називає поезію Лесі Українки «Веснянка» (1890) [Бондар 1986, с. 107]. Цей вірш, подібно до розглянутих вище текстів В. Самійленка, І. Франка, Б. Грінченка, сповнений життєствердного пафосу, проте відрізняється наявністю інтимного мотиву (адресація сестрі, значущість якої в структурі тексту дає підстави стверджувати, що він становить синтез медитації та послання) та особливою строфічною організацією із варійованим рефреном. Як і в IX та X частинах циклу В. Самійленка «Весна», спостерігаємо традиційне протиставлення морозу й дощу переможному весняному промінню. Медитативну складову твору вирізняє більш виражене суб'єктивне начало – відображення особистої внутрішньої боротьби поетеси в третій строфі канонічного варіанту «Веснянки» («*Як дрібнії дощі*

/ Заслонять нам світ навесні, / Як нам молодіці / Пов'ються у хмари сумні, – / Не тратьмо надії / В літа молодії!» [Українка 1975, с. 114]) та особливо – у строфі, яка наявна в автографі тексту, проте не увійшла до його першодруку: «*Ховаю я сльози, / Співаю пісні голосні, / Хоч люті морози / Прибили мене навесні. / Ти ж, сестро, гуляєш, Ти лиха не знаєш...*» [Українка 1975, с. 404]. У цих рядках простежуємо відгомін написаного невдовзі вірша-медитації «*Contra spem spero!*» (датування автографу «Веснянки» – 6 квітня 1890 р., другого твору – 2 травня 1890 р. (за старим стилем) [Українка 1975, с. 56; с. 404]) – одного з найбільш самобутніх творів «весняної» тематики в українській літературі. У подальшій творчості Лесі Українки жанр медитації-веснянки зазнав нових модифікацій, пов'язаних, зокрема, із глибоким вивченням народнопісенного пласти, що демонструє одну із важливих складових творчої лабораторії письменниці, на яку вказував В. Погребенник: «створення на традиційній основі нового образу в новому контексті»; «звернення до фольклорної поетики як до природної палітри для відтворення багатой гами світовідчуття» [Погребенник 2002, с. 71]. Ці трансформації засвідчили переосмислення зазначеного жанру та відхід від традицій пошевченківської епохи та повернення до джерел «канонічної» веснянки, що простежується і у творчих пошуках сучасників поетеси.

Висновки. Таким чином, медитації-веснянки у творчості В. Самійленка органічно втілюють особливості творчої натури поета та актуальні мистецькі концепції його епохи. Ця самобутня форма стала важливим компонентом жанрової системи лірики письменника, виразником значущих елементів її художнього світу (космічна гармонія та краса природи, увага до внутрішнього світу людини та її взаємодії зі світом). Разом з іншими видатними письменниками своєї епохи – Б. Грінченком, І. Франком, Лесею Українкою – він посприяв оновленню цього жанру, збагативши його новими образами та ідеями, що згодом стали основою для творчих експериментів символістів та неокласиків.

Література

1. Бабишкін О. Володимир Самійленко *Самійленко В. Твори: у 2 т.* Київ: Державне видавництво художньої літератури, 1958. Т. 1. С. 5–52.
2. Бондар М. Поезія пошевченківської епохи. Система жанрів. Київ: Наукова думка, 1986. 327 с.
3. Бондар М. Творчість Володимира Самійленка *Самійленко В. Твори.* Київ: Дніпро, 1989. С. 5–46.
4. Грінченко Б. Твори: у 2 т. Т. 1: Поетичні твори. Оповідання. Повісті. Київ: Наукова думка, 1990. 640 с.
5. Єфремов С. Історія українського письменства. Київ: Феміна, 1995. 688 с.
6. Зеров М. Володимир Самійленко і український гумор. *Твори: у 2 т.* Т. 2. Київ, 1990. С. 526–536.
7. Костецька О. Генологічна свідомість письменника як підсистема естетичної свідомості автора *Studia Methodologica* / гол. О. Лещак; відп. ред. І. Папуша. Тернопіль: ТДПУ, 2003. Вип. 13. С. 94–100.
8. Леся Українка Зібрання творів: у 12 т. Т. 1: Поезії. Київ: Наукова думка, 1975. 446 с.
9. Погребенник В. Фольклоризм української поезії (остання третина XIX – перші десятиліття XX століття). Київ: Юніверс, 2002. 158 с.
10. Самійленко В. Поетичні твори. Прозові твори. Драматичні твори. Переспіви та переклади. Статті та спогади. Київ: Наукова думка, 1990. 608 с.
11. Соловей Е.С. Українська філософська лірика. Київ: Юніверс, 1999. 368 с.
12. Ткаченко О. Українська класична елегія: монографія. Суми: Видавництво СумДУ, 2004. 256 с.
13. Франко І. Зібрання творів: у 50 т. Т. 1: Поезії. Київ: Наукова думка, 1976. 502 с.

References

1. Babushkin O. (1958) Volodymyr Samiilenko [Volodymyr Samiilenko]. [in:] Samiilenko V. Tvory: u 2 t. [Works: in 2 v.]. Kyiv: Derzhavne vydavnytstvo khudozhnoi literatury. V. 1. S. 5–52 [in Ukrainian].
2. Bondar M. (1986) Poeziia poshevchenkivskoi epokhy. Systema zhanriv [The Poetry of the Post-Shevchenko's Times. The system of genres]. Kyiv: Naukova dumka. 327 s. [in Ukrainian].
3. Bondar M. (1989) Tvorchist Volodymyra Samiilenka [The Works of Volodymyr Samiilenko]. [in:] Samiilenko V. Tvory [Works]. Kyiv: Dnipro. P. 5–46 [in Ukrainian]. Yefremov S.O. (1995) Istoriia ukrainskoho pysmenstva [The History of Ukrainian Literature]. Kyiv: Femina. 688 s. [in Ukrainian].
4. Hrinchenko B. (1990) Tvory: u 2 t. [Works: in 2 v.] T. 1: Poetychni tvory. Opovidannia. Povisti [V. 1: Poems. Stories. Novelle]. Kyiv: Naukova dumka. 640 s. [in Ukrainian].
5. Yefremov S. (1995) Istoriia ukrainskoho pysmenstva [The History of Ukrainian Literature]. Kyiv: Femina. 688 s. [in Ukrainian].
6. Zerov M. (1990) Volodymyr Samiilenko i ukrainskyi humor [Volodymyr Samiilenko and Ukrainian Humour]. [in:] Tvory: u 2 t [Works: In 2 v]. V. 2. Kyiv. S. 526–536 [in Ukrainian].
7. Kostetska O. (2003) Henolohichna svidomist pysmennyka yak pidsystema estetychnoi svidomosti avtora [The Writer's Genologic Consciousness as a Subsystem of the Author's Aesthetic Awareness]. [in:] Studia Methodologica [Studia Methodologica]. Ternopil: TDPU. Vol. 13. S. 94–100 [in Ukrainian].
8. Lesia Ukrainka (1975) Zibrannia tvoriv: u 12 t. [The Set of Works: in 12 v.] T. 1: Poezii [V. 1: Poems]. Kyiv: Naukova dumka. 446 s. [in Ukrainian].
9. Pohrebennyk V. (2002) Folklorizm ukrainskoi poezii (ostannia tretyna XIX – pershi desiatylittia XX stolittia) [The Folklorism of Ukrainian Poetry (The Last Third of XIX – The First Decades of XX Centuries)]. Kyiv: Yunivers. 158 s. [in Ukrainian].
10. Samiilenko V. (1990) Poetychni tvory. Prozovi tvory. Dramatychni tvory. Perespivy ta pereklady. Statti ta spohady [Poems. Prose. Drama. Rehashes and Translations. Articles and Memoirs]. Kyiv: Naukova dumka. 608 s. [in Ukrainian].
11. Solovei E. (1999) Ukrainska filosofska liryka [Ukrainian Philosophic Poetry] Kyiv: Yunivers. 368 s. [in Ukrainian].
12. Tkachenko O. (2004) Ukrainska klasychna elehiia: monohrafiia. [Ukrainian Classical Elegy: monograph]. Sumy: Vydavnytstvo SumDU. 256 s. [in Ukrainian].
13. Franko I. (1976) Zibrannia tvoriv: U 50 t. [The Set of Works: in 50 v.]. T. 1: Poezii [V. 1: Poems]. Kyiv: Naukova dumka. 502 s. [in Ukrainian].

THE SPRING MEDITATIVE POEMS IN VOLODYMYR SAMIILENKO'S POETRY GENRE SYSTEM

The article considers the peculiarities of lyrical spring meditative poems in Volodymyr Samiilenko's poetry genre system, shedding the light on certain aspects of his original works and assessing his contribution to the Ukrainian poetry development at the turning point in its history. The main research objectives are to determine spring meditative poems place in the writer's genre system, outline the genre origins and its functioning and typological features, and demonstrate how Volodymyr Samiilenko's and his contemporaries' works influences the further development of the genre.

The article explores poetics of analyzed genre and the way it functions in the genre system of the author's philosophical and meditative poetry. The key concepts represented in spring meditative poems are the idea of cosmic harmony and nature perfection, reflection from nature contemplation which turns into self-immersion, musicality, and rhythmicity. The research traces the means for genre inlaying into lyrical cycle «The Spring Songs». Volodymyr Samiilenko's genre innovations are investigated in «The Spring Elegy» where the author shifts the emphasis from social issues to existential motives and strengthens psychologism by abandoning descriptive landscapes.

Samiilenko's unfinished lyrical cycle «The Spring» is significant step in genre development of spring meditative poem. Analyzing it in the context of typologically similar works written by poet's contemporaries such as «The Spring Sonnets» by Borys Hrinchenko and «The Spring Poems» by Ivan Franko allows us to trace the key features and leading motives in this genre in the late 19th century – feelings gradation caused by spring anticipation, nature renewal after spring rain, persona worshipping nature's beauty and harmony – as well as underline Samiilenko's contribution to spring meditative poem development which manifests itself in form variability and emergence of environmental issues. Analyzed Samiilenko's works are conceptually close to emotional-topographic poetry by Lesia Ukrainka which is considered to be the culmination of this genre development in early Ukrainian modernism. Thus, Volodymyr Samiilenko's spring meditative poems organically embody the peculiarities of the poet's creativity and artistic concepts in his era. This original form has become an important component of writer's lyrics genre system, expressing significant elements in his artistic world, namely cosmic harmony and nature beauty as well as attention to the inner world of a person and their interaction with the world.

Keywords: spring meditative poems, lyric genres, genre system, Samiilenko, reflection, nature.

© Староста О., 2021 р.

Олександр Староста – аспірант кафедри української літератури Ужгородського національного університету, Ужгород, Україна; oleksandrstarosta@gmail.com; <https://orcid.org/0000-0002-4710-2982>

Oleksandr Starosta – Postgraduate student of the Ukrainian Literature Department, Uzhhorod National University, Uzhhorod, Ukraine; oleksandrstarosta@gmail.com; <https://orcid.org/0000-0002-4710-2982>

ЕТНОПСИХОЛОГІЧНИЙ АСПЕКТ МІФОЛОГІЧНИХ УЯВЛЕНЬ ПРО ЗАГРОБНЕ ЖИТТЯ ДУШІ У ФОЛЬКЛОРІ ЗАКАРПАТТЯ

Науковий вісник Ужгородського університету. Серія: Філологія.

Випуск 1 (45)

УДК 398.2 (477.87):189.922.4:257.2

DOI:10.24144/2663-6840/2021.1(45).564–570

Тиховська О. Етнопсихологічний аспект міфологічних уявлень про загробне життя душі у фольклорі Закарпаття; кількість бібліографічних джерел – 11; мова українська.

Анотація. Метою статті є осмислення етнопсихологічної специфіки міфологічних уявлень українців Закарпаття про життя душі після смерті та ймовірний її вплив на живих. Джерельною базою дослідження стали фольклорні записи Ф. Злоцького, П. Богатирьова, Ю. Жатковича, П. Світлика, Ф. Потушняка, І. Хланти, І. Сенька. У статті проаналізовано магичні ритуали, пов'язані з поховальною обрядовістю, та бувальщини Закарпаття про реінкарнацію, чистилище, передчуття людиною смерті, про мерців, що не мають спокою через незакінчені справи або ж скоєні ними злочини. Розглянуто етнопсихологічне підґрунтя бувальщин, які відображають віру людей в зумовленість життя душі після смерті її земними вчинками (гріх спокутує або сам небіжчик, або хтось замість нього: служниця краплинами крові рятує душу померлої попаді, що перетворилася на кішку); померлий потребує прощення або жертвоприношення від живого (жінка пробачає померлого чоловіка-зрадника, потерча отримує освячену річ або ім'я). Бувальщини художньо моделюють різні сценарії життя душі після смерті, відображають метафоричний спосіб подолання людиною страху перед небіжчиками, відкуплення від зустрічі з ними, забезпечення померлим спокою через жертвоприношення, примирення людини з конечністю її життя та усвідомлення смерті як початку нового існування. Водночас проаналізовані сюжети міфологічних оповідей, повір'я та ритуали відображають віру українців у можливість взаємодії зі світом мертвих. У статті розглянуто специфіку уявлень українців про перевізника душ й плату за потрапляння небіжчика в потойбіччя. Народні повір'я про шлях душі у світ мертвих, зустріч з персоніфікованими днями тижня чи святим Петром, які здійснюють над нею суд, метафорично відображають ритуал переходу, пов'язаний зі складними випробуваннями (шлях душі через вогонь або каміння, а звідси – важливість взуття для небіжчика). У статті акцентовано на символіці води, землі, зерна, муки, солі, грошей, сита, горілки в поховальних ритуалах, з'ясовано їх психологічне підґрунтя. Розглянуто магичні обряди, спрямовані на відсторонення душі небіжчика від рідних, дружини, господарства. Отже, магичні ритуали, пов'язані з поховальною обрядовістю, повинні були або допомогти душі покійника потрапити в потойбіччя, або убезпечити живих від впливу мерця та пов'язаної з ним енергії смерті на живих родичів.

Ключові слова: український фольклор, міфологія, етнопсихологія, душа, магичний ритуал, бувальщина, смерть.

Постановка проблеми. Народні уявлення про душу людини та її життя після смерті тіла стали основою багатьох магичних ритуалів та знайшли своє відображення в бувальщинах, повір'ях та легендах українців. Фольклорні записи та розвідки закарпатських фольклористів про душу та поховальні ритуали є мало вивченими і потребують комплексного дослідження.

Аналіз досліджень. Народні вірування Закарпаття про душу та магичні ритуали, пов'язані з поховальною обрядовістю, були зафіксовані Ф. Злоцьким, П. Богатирьовим, Ю. Жатковичем, Ф. Потушняком, П. Світликом. Важливий внесок у дослідження міфології та обрядовості Закарпаття здійснив російський учений П. Богатирьов (1893–1971), який 1923 року вивчав фольклор сіл Марамороського й Ужанського комітатів, а в наступні роки – і інших регіонів Закарпаття. Наслідком експедицій науковця стала ґрунтовна праця «Магические действия, обряды и верования Закарпатья», що вийшла друком 1929 року французькою мовою, 1971 – російською і 1998 – англійською під назвою «Вампіри в Карпатах» [Мазурок 2009, с. 518]. Науковець акцентував на специфіці сприйняття магії закарпатськими селянами, на зв'язку магичних ритуалів з контагіозною та гомеопатичною магією. П. Богатирьов класифікував магичні ритуали, виокремивши два різновиди магичних дій (усвідомлені й неусвідомлені). Виконавець магичної дії може усвідом-

лювати зв'язок між дією та результатом відповідно до законів магії або не усвідомлювати, йому «невідомо, чому дія повинна призвести до бажаного результату» [Мазурок 2009, с. 243], вона є немотивованою магично. Зафіксовані уявлення про душу Ф. Потушняк називає своєрідною філософією, яка витворює специфічну реальність, що підноситься над дійсністю, котра не вмотивується причинно-наслідковими зв'язками, а базується на аналогії. Ф. Потушняк розглянув вірування закарпатців про шлях душі у світ мертвих [Потушняк 1943, с. 73–74]. Бувальщини про загробне життя душі були опубліковані І. Хлантою [Хланта, с. 93–98], І. Сеньком та Ю. Бідзілею [Сенько, Бідзіля, с. 103–104].

Мета статті – проаналізувати міфологічні уявлення українців Закарпаття про посмертне життя душі, які відображені в магичних ритуалах та бувальщинах.

Методи дослідження: структурно-семантичний, структурно-типологічний, порівняльно-історичний, генетичний.

Виклад основного матеріалу. У фольклорі Закарпаття збереглися уявлення про посмертне життя душі. У народних бувальщинах воно інтерпретується по-різному: 1) відповідно до язичницьких уявлень утверджується віра в переселення душі померлого в тіло нащадка; 2) під впливом апокрифів і Біблії розгортається ідея про суд над душею померлого, подорож до чистилища, пекла або раю. За спостере-

женням О. Маркуша, «слов'яне, хоч і були поганями, вірили в посмертне життя. Вірили, що добрі і хоробрі люди по смерті підуть в рай. Там в краснім саду між вічнозеленими деревами живуть далі, співають і веселяться. Тому слов'яни клали до гробу померлого все, чого він міг потребувати на іншому світі, а саме: гарний одяг, зброю, знаряддя, навіть і страву і напої» [Маркуш 2001, с. 81]. Особливі предмети клали в труну дитині, що померла нехрещеною. Зокрема, Ф. Злоцький описав такий звичай, поширений на Закарпатті в кінці XIX століття: «У труну дитини, що померла без хрещення, якщо хлопець, кладуть косу і мотику, зроблені з дерева або воску, якщо дівчина – кужіль, веретено і т.п.» [Злоцький 2017, с. 302]. Певною мірою на ці предмети метафорично проектувалася уява наших предків про посвячення підлітків у доросле життя: хлопець і дівчина мали різні форми ініціальних практик, що були пов'язані з гендерним розподілом робіт.

Згідно з законом контагіозної магії, енергія смерті могла спроектуватися на живих, тому існували ритуали, які мали на меті спрямувати думки родичів небіжчика до символічного об'єкта, пов'язаного з ростом і розвитком. За спостереженням П. Богатирьова, часто такими об'єктами були дерева: «Коли небіжчика виносять, родичі дивляться на ліс (чащу), аби були такі здорові, як чаща» [Богатирьов 2009, с. 322]. Але одного споглядання дерев було недостатньо, дослідник виявив у селі Присліп (Міжгірський р-н Закарпатської області) і більш розлогий ритуал: «Коли покійника винесли і дім підмели, челядь збирається за столом, і їх тричі окроплюють водою з чашки (конв); потім вони повинні подивитися на дерево, яке росте (сире дерево) і сказати: «Як то дерево здорове, так і ми здорові!»» [Богатирьов 2009, с. 322]. Погоджуємося з висновком П. Богатирьова, що на Закарпатті існує багато обрядів, де вода і стіл відіграють благотворну роль, дають здоров'я і багатство. «Це стосується дій, що здійснювалися під час народження і хрещення дитини, на Святий вечір, на Пасху та інші свята. За законом контакту, тому, хто дивиться на дерево, передаються його властивості. Правда, контакт тут встановлюється тільки за допомогою зору» [Богатирьов 2009, с. 323].

Народні вірування про подорож душі у світ мертвих у 40-х роках XX століття записав на Закарпатті Ф. Потушняк. «Перед душею на той світ стоїть довга і тяжка дорога. Тому мертвому кладуть в руки зразу, як помре, свічку, бо інакше «душа буде блукати темнотами». Доки не задзвонить, душа говорить із своїми рідними, потім повертає на землю. Мертвого, крім того, взувають у чорні черевики, інколи – молодих і жінок – у білі, завжди нові або зшиті з чорного полотна, іноді – і в правдиве взуття, бо босому не годиться йти на той світ» [Потушняк 1943, с. 176–177]. Символічно складним уявлявся і сам шлях душі у світ мертвих: «є загальним віруванням, що душа іде на той світ, праведна чи грішна, кам'янистою дорогою, терням і т. д.» [Потушняк 1943, с. 177], що метафорично окреслює складність переходу між світом живих і мертвих. Водночас Ф. Злоцький навів інше пояснення того, чому по-

кійники мають бути взутими у труні: «померлих стараються поховати в чоботах, бо вважають, що на той світ треба йти через вогонь» [Злоцький 2017, с. 301]. Вважаємо, що і вогонь, і кам'яниста дорога символізують складне випробування для душі небіжчика в потойбіччі.

Згідно з народними віруваннями Закарпаття, коли тіло небіжчика ще лежить на «лавиці, – душа сидить у вікні, коли відбувається одповід – літає над труною. Під час провадження тіла на цвинтар душа літає довкола, а грішну душу ведуть, б'ючи, чорти і перестають лише тоді, коли читають «перестави». Коли тіло спускається у гріб, душа сідає на хрест і одклониться од тіла. Зразу по смерті або і тепер іде вона на той світ, на суд» [Потушняк 1943, с. 177]. Після похорону душа небіжчика, відповідно до уявлень закарпатців, могла навідуватися до рідних. Спосіб, який допомагав з'ясувати, чи прийшов покійний вночі чи ні, описав Ф. Злоцький: «Після поховання померлого в наступну ніч кладуть на тарілку муку і добре розгладжують: з цього виявляється, чи приходила вночі душа померлого, яка – вірять – шукає своє тіло, і, не знайшовши, піде далі» [Злоцький 2017, с. 302]. Сліди на муці трактувалися як свідчення відвідування душею небіжчика хати. Подібні народні вірування записав П. Богатирьов у с. Присліп. За спостереженням дослідника, у деяких селах Закарпаття існує переконання, що душа покійника має той самий зовнішній вигляд, що й жива людина: «Якщо хтось помер, і в першу ніч один із родичів розсипає на столі муку, то покійник, який у цю ніч вернеться до дому, залишить на ній слід: ніби хтось по ній ходив» [Богатирьов 2009, с. 326].

Схожий ритуал, вмотивований він народним повір'ям про можливість з'ясування долі душі людини після смерті, записав П. Світлик: оскільки в позагробному світі до душі померлого могли поставитися або доброзичливо, або вороже, «відкинувши її до певного часу, щоб закінчила свої невиконані повинності на цьому світі. Пересвідчитися зовсім легко, це не потребує жодних спеціальних сеансів, лише треба насіяти муку на столі обернутим решетою відразу після поховання мертвого, і якщо дух з'явився першої ночі в хаті тієї родини, лишить за собою знак на тій муці, аби [родичі – О.Т.] допомогли йому яким-небудь способом, бо не прийняли його там добре» [Світлик 1929, с. 87]. Допомогти небіжчику можна було, здійснивши жертвоприношення – дати милостиню жебракам та проводити парастаси. Це мало метафорично забезпечити спокій померлому родичу в потойбіччі. Жебрак, бідний, обездолений, який отримує дарунок, постає посередником між родичами й померлим.

Ю. Жаткович зафіксував магічний ритуал, що мав на меті вберегти господарство від занепаду після смерті господаря. Щоб душа небіжчика не забрала з собою те, що було важливим для нього за життя, після того, як закінчувався «опровід», стають дві жони по двох боках деревища і передають одна другій під деревище тричі узлик, в котрім є зав'язане зерно і сіль. Сіль ту дають худобі, щоб не пішла за газдою, а зерно висипають до насіння, щоби ся не

переводило» [Жаткович 2007, с. 173]. Можливо, у такий спосіб відбувався метафоричний розрив зв'язку між душею померлого чоловіка і його господарством, худоба й насіння символічно ставали захищеними від енергії смерті.

Страх перед можливістю зустрічі з небіжчиком породив ряд магічних ритуалів. Декілька зафіксував П. Богатирьов у селі Богдан (Рахівський р-н Закарпатської області): коли вдова хотіла розірвати зв'язок з померлим чоловіком і позбутися страху, вона «тричі викрикує його ім'я у пічну трубу (у ціюку)» [Богатирьов 2009, с. 324]. Можемо припустити, що у такий спосіб жінка намагалася метафорично відсторонити від себе спогад про покійного – його ім'я «опинялося» в пічній трубі (яка є символом переходу між світами, магічним «тунелем» трансформації) й страх перед небіжчиком мав теж там залишитися назавжди.

Колись на Закарпатті виконувався різні магічні ритуали, які мали на меті розривання духовного зв'язку з небіжчиком. Один з них описав Ф. Злоцький (у кінці XIX століття вже існувала лише згадка про нього): «Якщо померлого хотіли б забути, треба поставити під стіл, на якому він лежить, воду, яку після поховання померлого п'ють, або на ніч кладуть на його могилу воду або горілку, котру ранком вип'ють і пляшку викинуть до могильного хреста зі словами: «Дай Боже!» Цей забобон живе тільки в спогадах!» [Злоцький 2017, с. 288]. Очевидно, вода чи горілка, котра стоїть у безпосередній близькості до небіжчика, за законом контагіозної магії, метафорично «вбирає» в себе енергію смерті, і в душі людини, котра випиває її, символічно помирає спогад про небіжчика. Ще один ритуал, записаний Ф. Злоцьким, був пов'язаний з вірою в магічну здатність землі, узятої з могили, «умертвити» спогади про того, хто під нею похований. «Після поховання померлого мати і родички кладуть на свої груди землю з його могили, щоб легше було забувати» [Злоцький 2017, с. 301]. Подібний ритуал записав на Закарпатті і Ю. Жаткович: «Декуди, як спроводжують мерця до гробу, кладуть у пазуху із гроба грудку землі, щоби за вмерлого скоро забути» [Жаткович 2007, с. 173].

Окремий магічний ритуал виконувала вдова, щоб бути щасливою після смерті чоловіка: «Жінка, чоловік якої помер, розрізає крейцер на чотири частини, кожну з них кладе в чотири вугли кімнати, щоб після смерті чоловіка не побачити злиднів; у той же час на поверхні хати вона обертає сито, щоб до неї прийшло багато женихів» [Злоцький 2017, с. 302]. У цьому ритуалі чотири частини крейцера у чотирьох кутках кімнати символізують багатство, а обернене сито метафорично усуває «відсіювання» (не розглядання чоловіками) вдови як потенційної нареченої.

Ю. Жаткович зафіксував народні вірування про вплив смерті (мерця) на неодружених дівчат, щаслива доля і любов яких можуть метафорично «замертвіти» через віддалений «дотик» до смерті, який є можливим під час одного з похоронних ритуалів: «в деяких околицях дівки не йдуть на опровід, бо вірять, що та дівка ніколи не віддасться, котра на опровід піде» [Жаткович 2007, с. 173].

У народних віруваннях Закарпаття суддею над душами померлих уявлявся святий Петро, який стояв біля брами і скеровував душі небіжчиків у те місце, на яке вони собі заслужили протягом земного життя: «праведні – в царство, грішні – у пекло» [Потушняк 1943, с. 177]. Крім того, за спостереженням Ф. Потушняка, святий Петро вважався дуже сердитим: «кричить, гойкає, свариться, немилосердний» [Потушняк 1943, с. 177], тому його слід було «задобрити» символічною платнею.

На Закарпатті небіжчику у труну клали гроші, які набували семантики своєрідного пропуску у світ мертвих та відкуплення родичів від уваги померлого. П. Богатирьов зафіксував декілька різних інтерпретацій цього звичаю: «Родичі кладуть в руку покійника гроші, «щоб святий Петро пустив його у свій човен», або, за другою версією, «в могилу кладуть гроші як платню за місце на цвинтарі, щоб померлий спочивав у мирі» [...] «для спокути його гріхів. Коли його будуть брати чорти, він від них відкупиться». У всіх цих прикладах гроші, покладені в труну, повинні пригодитися покійнику на тому світі і показати турботу родичів про нього» [Богатирьов 2009, с. 317]. П. Богатирьов знайшов і інше пояснення цього звичаю у селі Присліп: «Гроші повинні розірвати будь-який зв'язок померлого з живими: «Якщо хтось з родичів не хоче знову побачити покійника на цьому світі, він йому платить (кладає в руку гроші). Той, хто відкупився, впізнає на тому світі свою жінку, але вона його не впізнає, тому що очі в неї будуть заманені»» [Богатирьов 2009, с. 317].

У народних віруваннях, поширених на Мараморощині, суд над душею померлого здійснює вже не святий Петро, а персоніфіковані дні тижня відповідно до того, чи дотримувалася людина за життя ритуальної поведінки, продиктованої звичаєм. «Душа після смерті тіла, облетівши світ, на третій день являється на небо, де її починають судити «сім днів» символічно – її добрі і злі діла, виконані і не виконані повинності відносно цих днів» [Потушняк 1943, с. 177]. Відповідно першим зустрічає душу померлого Понеділок, який метафорично перебуває на часовій межі між двома тижнями й за аналогією уявляється перевізником між світом живих і мертвих. «Хто завжди держав його – честував, говів, постив – того понеділок перевозив на той світ, бо він тут служить за «перевізника». Хто не честував понеділок – той мусить сам на той світ переходити по «берві», тонкій, як ниточка, кладці. Понеділкові платиться тими грошима за перевіз, що даються мертвому в рот, в руку, в деревище, гріб і под.» [Потушняк 1943, с. 177]. На відміну від строгого Понеділка, Вівторок і Четвер уявлялися доброзичливими і пропускали душу померлого відповідно до Середи і П'ятниці, які теж прискіпливо оцінювали дії небіжчика за життя: «Середа строга а немилосердна. Грішних і тих, що її «не чествовали, не постили або не говіли» – завертає і посилає на муки. Хто її «держав», того вона любить і пускає [...] П'ятниця споминає всі гріхи од сьомого року. Вона – найстрогіший суддя. Хто її говів, постив, честував і т. д., до того вона більш добра, як до інших, і скорше

пропустить» [Потушняк 1943, с. 177]. Як відомо, в Україні існувало багато табу, пов'язаних з образом П'ятниці (або Параскеви-П'ятниці). Зокрема, у цей день, як зауважує В. Милорадович, жінкам не можна було прясти, «прати білизну, чесатися, заплітати волосся, чепуритися і гарно вдягатися» [Милорадович 1991, с. 376]. Порушення цих заборон, згідно з народними віруваннями, передбачало покарання, котре особа отримувала і за життя (прояв девіантної, божевільної поведінки [Милорадович 1991, с. 376–382]), і після смерті [Потушняк 1943, с. 177]. Зокрема, на Закарпатті ще в кінці XIX століття вірили, що «хто у п'ятницю пряде, у того рука на тому світі матиме судорогу і якась дівка колотиме її веретенем» [Злоцький 2017, с. 292]. Зв'язок П'ятниці із забороною прядіння і ткацтва відображає її подібність з образом богині Мокоші, котра метафорично плела долю людини, була божественною пряхою. А символічне «дублювання» жінками її праці – прядіння і ткацтво у день, присвячений її вшануванню, мабуть, сприймалося як акт прояву гордині, свавільне прагнення дорівнятися до божества, прилучитися до магічного акту «долетворення», оскільки в п'ятницю прясти могла лише богиня. Заборона гарно вдягатися, чепуритися, чесати волосся теж символічно відображала визнання жінками вищої божественної краси богині Мокоші (Параскеви-П'ятниці). Відмова жінок від бажання бути гарними в п'ятницю є метафоричною жертвою богині, проявом її вшанування, визнання її незаперечної вишесті і краси. Тож під час суду, який здійснювала П'ятниця над душами померлих, більш прискіпливим було ставлення саме до жінок, оскільки для них існувало більше заборон, ніж для чоловіків.

Після суду, здійсненого П'ятницею, душа потрапляла до Суботи, котра вважалася днем Пресвятої Діви. Субота «чекає кожну душу і веде її до «Петрового помічника». Петрів помічник із ангелами важить гріхи і добрі діла душі. Злі душі передає він чортові, котрі летять із ним «стрімголов» у пекло, а праведні передає Петрові, який пускає їх у царство. Коли душа коло Петрового помічника стоїть, вона має можливість явитися у сні своїх ближніх і просить, щоб за неї молилися, просили-«гадали» на неї» [Потушняк 1943, с. 176]. Згідно з народними бувальщинами, ті душі, котрі були повернуті назад Понеділком, Середою чи П'ятницею, блукають по світу, «доки не спокутують свій гріх. Потім їм одпускається, і вони йдуть на відповідне місце...» [Потушняк 1943, с. 176]. Очевидно, «блукання душ по світу» семантично ототожнюється з чистилищем.

Цікаві бувальщини про посмертне життя душі записав І. Хланта в селі Косівська Поляна на Рахівщині в кінці XX століття. «Коли людина, точніше її тіло, помирає, душа її покидає. Перші дев'ять днів душа гуляє навколо тіла, оберігає і спостерігає за ним, супроводжує його до могили, коли необхідно – охороняє його. Після цього 31 добу душа лаштується до чистилища. В основному вона блукає на обійсті та в оселі покійного. Сорокової доби після смерті людини душа покидає оселю й обійстя, переселяється в чистилище, де вичікує вироку за все

скоєне впродовж життя тіла» [Хланта 2002, с. 93]. Бувальщини окреслюють сценарій відвідин родичів душею померлого: «Нерідко (за різних необхідностей) душа навідується до своїх рідних у вигляді тіла покійного, заходить до оселі, подає голос, чогось вимагає, щось радить; з'являється також уві сні» [Хланта 2002, с. 93]. Але не кожна душа померлого, згідно з народними віруваннями Закарпаття, з'являється своїм живим нащадкам: «Не показуються і не ходять ті, що померли «своею смертю» і прожили свій вік, себто 80 – 100 і більше – річні» [Хланта 2002, с. 93]. У такий спосіб народні вірування розмежують два сценарії людського життя: 1) спокою після смерті досягає душа, яка засвоїла всі життєві уроки, пройшла різні випробовування, зазнала повною мірою страждань та радощів; 2) допомоги рідних потребує душа, яка з певних причин передчасно перервала свій життєвий шлях і через це повинна спокутувати гріх, тому періодично об'єктивується у світі живих.

Збереглися у фольклорі Закарпаття й бувальщини про реінкарнацію в межах родини. Зокрема, про переселення душі дідуся в тіло онука йдеться в народній оповіді, записаній І. Хлантаю: «Ще десь на початку минулого століття в селі Росішка жив Іван Вінтаняк. Постарів, і прийшла пора помирати. Одночасно зі смертю батька почались пологи у наймолодшої, одинадцяти в родині доньки Ярини. Народився хлопчик, а дідуся похоронили, і його ім'ям назвали внука. Іванко підростав здоровим, вродливим і таким талановитим, що буцімто все навколо йому було відоме і знайоме» [Хланта 2002, с. 93]. Під час храмового свята, у день Івана Хрестителя у с. Росішці, «з Іванком почало творитись щось нечуване. Спочатку він заявив, що всі місця, навіть хати йому відомі, більшість людей знайомі, що знає і шлях до храму та ін. Але, так би мовити, вершиною його спогадів була церква, яку він розпізнав до найменших подробиць, вказав і те місце, де він раніше стояв і молився. Рідні добре знали, що на тому самому місці, під вікном, посередині церкви, завжди стояв і молився давно покійний дід Іван» [Хланта 2002, с. 93]. Згідно з бувальщиною, малий Іванко згадав своє вінчання з дружиною Анною біля іконостасу за попереднього втілення на землі. «Таких випадків було більше у наших селах і краях, їх часто розповідав Микола Костанюк» [Хланта 2002, с. 93]. Таким чином, ще у XX столітті подекуди в народній пам'яті закарпатців збереглися язичницькі вірування в можливість кількарізного народження душі в межах свого роду.

Водночас на Закарпатті відомі бувальщини про посмертне життя душі, сюжет яких сформувався на основі апокрифічних легенд та Біблії, на основі уявлень про чистилище, і в них уже заперечується можливість реінкарнації: «Дуже грішна душа багато років перебуває у чистилищі, тож і досить часто приходиться до рідних. Коли в чистилищі вдається гріхи спокутувати – душа потрапляє в царство небесне. Якщо – ні, то душа повічно залишається у митарстві. За всіх обставин вона вже ніколи не повертається на обійстя та в оселю. За найважчі гріхи, мається на увазі за порушення 10-ти Божих запо-

відей та ін., душу швидко з чистилища забирають чорти, і вона потрапляє в пекло, де її чекають вічні муки. Душа людини вічна і безсмертна. Вона живе і після Божого суду, який скоро настане» [Хланта 2002, с. 93].

На Закарпатті збереглися бувальщини та легенди про пекло, яке нібито було сховане під землею, під високими скелями, зовсім поруч з оселями людей. Зокрема, на Рахівщині, у с. Косівська Поляна, згідно із записами І. Хланти, пекло називали Супонецьким і проєктували уявлення про нього на гори – Трансільванські Альпи (на території Румунії): «Після смерті людей їх душі потрапляють або в рай (на небо), або в пекло (на землі). Старожили переконливо знають, що Супонецьке недалеко. З гори Діл, а ще краще з півторакілометрової Кобилі вдалині видніються затисянські гори в Румунії. Вони починаються напроти села Луг і простягаються на південь, ніби паралельно з Тисою, напроти Великого Бичкова, Солотвина, Сигета, Хуста. Це є Трансільванські Альпи» [Хланта 2002, с. 93]. У міфологіях світу, за спостереженням Х. Керлота, внутрішня частина гори інколи «сприймається як місце знаходження землі мертвих [...]. Всі ці міфи пов'язані з таємницею зникнення між появою і воскресінням» [Керлот 1994, с. 148]. Таким чином, гори сприймалися селянами як сакральна межа між світом живих і мертвих, місце перебування грішних душ, що очікували Страшного суду.

Загадковість гір, згідно з бувальщиною, також зумовлюється їх кольором – специфічним освітленням: «Старше покоління називає ці гори Супонецьким і глибоко вірять, що саме там, під цими горами (у підніжжі) розташоване пекло, що в ньому знаходяться і мучаться грішні душі. І дивно, що цілі ночі ці гори світяться (звечора – від променів сонця, а потім – від місяця). А люди вважають, що то пекло загорається, але слабого місяця затихає (бо місяць не світить)» [Хланта 2002, с. 93]. У бувальщині окреслюється достовірність уявлень про пекло, сховане під горами, через посилення на очевидців: «Чимало відомо розповідей і про те, як в окремі ночі чабани і пастухи, яким не спалося (90-річний Цюнюк, 80-річні Глушман, Варивода, Данюк і Геф'юк), аж на Кобилі неодноразово чули страшні крики і стогони, що доносились із Супонецька» [Хланта 2002, с. 93]. У бувальщині йдеться і про зустрічі живих з душами покійників, які приречені на страждання в пеклі й потребують підтримки з боку живих: «Окремі із покійників приходили звітіль і розповідали про страшні муки, просили рідних молитись за них (однак показувались вони лише окремим близьким їм особам). А ще окремими незнайомими людьми, що приходили в село, покійники нерідко передавали (усно), щоб молились за них рідні. Бували навіть випадки, коли померлі просили надіслати їм щось із одягу і взуття, щоб усе це прикривало їхне порізане і закатоване тіло» [Хланта 2002, с. 93].

У деяких бувальщинах спілкування з померлим віщує смерть живому, душа якого вже перебуває на межі й тому здатна бачити й чути те, що не під силу іншим. У бувальщині, записаній І. Хлан-

тою на Рахівщині, стара хвора жінка спілкується з померлою матір'ю напередодні своєї смерті: «Була в мене в гостях мати й обіцяла взяти мене з собою на той світ. А я дуже зраділа, тільки не мала-м чим пригостити маму» [Хланта 2002, с. 98]. Уранці жінку донька Олена знайшла померлою, «потормосила і побачила, що очі в старій стали скляними. Бо мати забрала її на той світ» [Хланта 2002, с. 98]. В інших міфологічних оповідях (зафіксованих на Закарпатті студентами філологічного факультету Ужгородського університету 1994 року) душа небіжчика не може покинути світ живих, оскільки має незавершені справи на землі: 1) В одній із таких мати-покійниці приходиться годувати свою дитину-немовля, оскільки не встигла це зробити за життя: «Годували дитину козячим молоком, айбо дитина дуже плакала. Та мати померлої виділа, як її донька (все було заперто, і двері не відкривалися) приходила загуряти дитину. Дасть дітині цицьку і дитина замовкне» [Сенько, Бідзіля 2000, с. 104]. Відвідини мертвої жінки припиняються після здійсненого ворожками магічного ритуалу. 2) В іншій бувальщині душа покійника не має спокою через те, що їй не повернули обіцяний за життя борг: «У нас одну жону забив поїзд. А я перед нею була винна, бо-м брала у неї трави за муку, та не встигла-м муку віддати. Та приходила до мене, виділи її вночі коло моєї хижі» [Сенько, Бідзіля 2000, с. 104]. Після того, як оповідачка віддала муку родичам померлої, небіжчиця перестала до неї приходити. 3) Ще одна бувальщина акцентує на існуванні тісного взаємозв'язку між людиною і речами, які були для неї цінними за життя. Коли таку річ забували покласти в труну, покійник нібито приходив до родичів у снах і нагадував про це: «У моєї рідної сестри помер чоловік. Десь через сорок днів він явився їй у сні і сказав: «Марійко, принеси мені очки, бо не вижу газети читати». Айбо вона подумала, що то так, просто сон. Айбо він явився їй і на другу ніч, і на третю. І тоді вона пішла до ворожки. А ворожка порадила віднести очки на могилу його. Сестра так і зробила: пішла на цвинтар і поклала на його могилу його очки. І більше до неї не приходив» [Сенько, Бідзіля 2000, с. 104]. 4) У деяких бувальщинах небіжчик не має спокою після смерті, бо почувується винним перед кимось з рідних, знайомих чи незнайомих: А) Померлий чоловік з'являється своїй жінці, прагнучи отримати її прощення, оскільки колись покинув її з маленькими дітьми: «коли вмирав, то покликав мене, оби-м його простила. Але ж він мені зрадив, і я не могла йому простити. Та він тяжко помирав. А по смерті почав являтися мені. Просив, оби-м йому простила, бо не може покинути землю [...]. І простила я йому, запалила-м за нього свічку, і більше він до мене не приходив» [Сенько, Бідзіля 2000, с. 104]. Б) Спокути потребує небіжчик, який недобросовісно ставився до своїх обов'язків за життя. Зокрема, в одній із бувальщин розповідається про ціну, яку повинен заплатити за свої гріхи священник, який «брав гроші за служби задушні і не відслужив їх, та тому служив по смерті» [Сенько, Бідзіля 2000, с. 104]. Свідком однієї з таких служб стає оповідач бувальщини, ко-

трий почув, що вночі в церкві моляться, а коли відкрив двері, побачив «багато людей, деяких упізнав, але всі давно повмирили. Піп його увидів і каже: «Йди звідси, бо тут тобі не місце! І не смій нікому казати про це». Чоловік знав, що коли б про це розповів, то вмер би. Він мовчав довгі роки і розповів лише при смерті» [Сенько, Бідзіля 2000, с. 104]. В) В одній з бувальщин грішна душа небіжчиці-попаді (яка була дуже жадібною, «жебракори окраєць хліба шкодувала» [Сенько, Бідзіля 2000, с. 104]) спокутує свою провину, переродившись в образі тварини – постає перед живими у вигляді кішки. «Проїшов час, попадає померла. Несе служниця свиням їсти, а перед нею з'явилася кішка. І так другого дня, так і третього. Розповіла служниця людям про кішку, і один чоловік порадив: «Запитай, що хоче? « На другий день прийшла кішка, а служниця питає: «Що ти ходиш тут? «А кішка вповіла: «Я попадаю. Доти буду ходити, доки ми не даш із перста мало крові твоєї, чистої, негрішної». Служниця уколола мізинчик і капнула кров'ю на кішку. І та відразу пропала» [Сенько, Бідзіля 2000, с. 104]. Мотив перетворення попаді в кішку певною мірою зближує образ покійниці з відьмою, яка теж наділялася здатністю до такої метаморфози. Водночас ця реінкарнація грішної душі виявляється тимчасовою: покійницю може звільнити від страждань жертвоприношення, здійснене живою людиною, котра мала чисте сумління й здійснювала напротивагу їй добродійні акти. Такою бувальщина змальовує служницю, яка хліб «украде та дасть жebraкови» [Сенько, Бідзіля 2000, с. 104]. Заради спасіння душі попаді служниця має принести в жертву свою кров, якою метафорично «змиває»/спокутує гріхи покійниці.

До розряду неупокоєних, блукаючих душ у фольклорі Закарпаття належать також потерчата – діти, які померли насильницькою смертю відразу

після народження, не пройшовши обряду хрещення. Метафорично послідовність ритуалів переходу була порушена, тож душа немовляти не може потрапити у світ мертвих, не пройшовши посвячення у світі живих. Подорожній, який чує голос потерчати, повинен «у той бік рукою перехрестити і сказати: «Коли ти хлопець – ім'я тобі Іван, коли ти дівчинка – ім'я тобі Анна!»» [Сенько, Бідзіля 2000, с. 103] або кинути в той бік якусь річ освячену в церкві: «У одній молодиці був шурц або катран свячений [...], в ньому вона ходила паску святити – і піп, коли святив паску, то й катран посвятив. Кинули у корчі той шурц та й пішли собі [...] Коли йшли назад додому, пішли подивитися у ті корчі [...], де кинули катран, а там уже нічого не було» [Сенько, Бідзіля 2000, с. 103]. Потерча потребує символічної причетності до ритуалу хрещення, причому достатньо хоча б одного з елементів обряду: або наречення іменем, або отримання в подарунок речі, освяченої в церкві (еквівалент крижми).

Висновки. Отже, наші предки усвідомлювали необхідність символічно узгодити у своєму світосприйнятті співіснування двох площин – земного й позагробного світу. Рід уявлень про шлях душі у світ мертвих, зустріч з персоніфікованими днями тижня чи святим Петром, які здійснюють над нею суд, метафорично відображають ритуал переходу, пов'язаний зі складними випробуваннями. Уявлення про життя душі після смерті стало основою ряду магичних ритуалів, одні з яких повинні були допомогти душі покійника потрапити в потойбіччя, а інші – убезпечити живих від впливу мерця та пов'язаної з ним енергії смерті на живих родичів. Бувальщини художньо моделюють різні сценарії життя душі після смерті (реінкарнація в межах роду, відбування покарання в тілі тварини тощо). Зокрема, незакінчені справи та моральні переступи тримають людину на межі світів, аж допоки вона не спокутує скоєне зло.

Література

1. Богатырев П. Магические действия, обряды и верования Закарпаття. *Вчені Росії про Закарпаття. Із карпатознавчої спадщини* / упоряд., підготовка текстів, передмова та примітки О. Мазурка та І. Мандрика. Ужгород: Ужгородська міська друкарня, 2009. С. 221–353.
2. Вчені Росії про Закарпаття. *Із карпатознавчої спадщини* / упоряд., підготовка текстів, передм. та прим. О. Мазурка та І. Мандрика. Ужгород: Ужгородська міська друкарня, 2009. 520 с.
3. Дещо з демонізму і загробного життя / записав І. Хланта від Ю.О. Піпаша. *Карпатський край*. Ужгород, 2002. № 1–4 (122) Річник 12. С. 93–98.
4. Жаткович Ю. Етнографічний очерк угро-руських: Комплексне видання / упоряд. і передм. О. Мазурка. Ужгород: Мистецька лінія, 2007. 392 с.
5. Злоцький Ф. Забобони, вірування та деякі звичаї підкарпатського русинського народу. *Хланта І. Моє Копашново: історико-етнографічні, фольклорні статті та матеріали*. Ужгород: Патент, 2017. С. 286–320.
6. Керлот Х.Э. Словарь символов. Мифология. Магия. Психоданализ. Москва: REFL-book, 1994. 608 с.
7. Маркуш О. Наш рідний край. Народознавчі матеріали про Закарпаття / упорядник, автор передмови і приміток І. Сенько. Ужгород, 2002. 176 с.
8. Милорадович В. Малорусские народные поверья и рассказы о пятнице. *Українці: Народні вірування, повір'я, демонологія* / упор., прим. та біогр. нариси А. Пономарьова, Т. Косміної, О. Боряк; вступ. ст. А. Пономарьова. Київ: Либідь, 1991. С. 375–382.
9. Світлик П. Народні повір'я, ворожки, примовки и обычаї села Имстечева. Бер. Верховина. *Подкарпатська Русь*. Ужгород, 1929. Річник V. Число 4. С. 86–91.
10. Сенько І., Бідзіля Ю. Тлін тіла і безсмертя душі. *Карпатський край*. Ужгород, 2000. № 1–4 (120). Річник 10. С. 103–104.
11. Ф. П. [Федір Потушняк] Подорож душі на другий світ *Літературна неділя*. Ужгород, 1943. Річник III. Ч. 15. (1 серпня). С. 176–177.

References

1. Bogatyrev P. (2009) Magicheskie deystviya, obryady i verovaniya Zakarpattia [Magical actions, rituals and beliefs of Transcarpathia]. Vcheni Rosii pro Zakarpattia. Iz karpatoznavchoi spadshchyny / uporiad., pidhotovka tekstiv, peredmov ta prymitky O. Mazurka ta I. Mandryka. Uzhhorod: Uzhhorodska miska drukarnia. S. 221–353 [in Russian].
2. Vcheni Rosii pro Zakarpattia. Iz karpatoznavchoi spadshchyny (2009) [Russian scholars about Transcarpathia. From the Carpathian heritage] / uporiad., pidhotovka tekstiv, peredm. ta prym. O. Mazurka ta I. Mandryka. Uzhhorod: Uzhhorodska miska drukarnia. 520 s. [in Ukrainian].
3. Desheho z demonizmu i zahrobnoho zhyttia (2002) [Some facts about demonism and the afterlife] / zapysav I. Khlanta vid Yu.O. Pipasha. *Karpatskyi krai*. Uzhhorod. № 1–4 (122) Richnyk 12. S. 93–98 [in Ukrainian].
4. Zhatkovich Yu. (2007) Etnohrafycheskii ocherk uhro-ruskykh: Kompleksne vydannia [Ethnographic sketch of Ugric-Russian: complex edition] / uporiad. i peredm. O. Mazurka. Uzhhorod: Mystetska liniia. 392 s. [in Ukrainian].
5. Zlotskyi F. (2017) Zabobony, viruvannia ta deiaki zvychai pidkarpatskoho rusynskoho narodu [Superstitions, beliefs and some customs of the Subcarpathian Ruthenian people]. *Khlanta I. Moie Kopashnovo: istoriko-etnografichni, folklorni statii ta materialy*. Uzhhorod: Patent. S. 286–320 [in Ukrainian].
6. Kerlot Kh.E. (1994) Slovar simvolov. Mifologiya. Magiya. Psikhhoanaliz [Dictionary of symbols. Mythology. Magic. Psychoanalysis]. Moskva: REFL-book. 608 s. [in Russian].
7. Markush O. (2002) Nash ridnyi krai. Narodoznavchi materialy pro Zakarpattia [Our native land. Ethnographic materials about Transcarpathia] / uporiadnyk, avtor peredmovy i prymitok I. Senko. Uzhhorod. 176 s. [in Ukrainian].
8. Myloradovych V. (1991) Maloruskie narodnye poverya i rasskazy o pyatnicze [Malorussian folk beliefs and stories about Friday] / upor., prym. ta biohr. narusy A. Ponomarova, T. Kosminoi, O. Boriak; vstup. st. A. Ponomarova. Kyiv: Lybid. S. 375–382 [in Russian].
9. Svitlyk P. (1929) Narodi poviria, vorozhky, prymovky y obychai sela Imstecheva. Ber. Verkhovyna [Folk beliefs, divinations, sayings and customs of the village of Imstyechevo]. *Podkarpatska Rus. Uzhhorod*. Rochnyk V. Chyslo 4. S. 86–91 [in Ukrainian].
10. Senko I., Bidzilia Yu. (2000) Tlin tila i bezsmertia dushi [The decay of the body and the immortality of the soul]. *Karpatskyi krai*. Uzhhorod. № 1–4 (120). Richnyk 10. S. 103–104 [in Ukrainian].
11. F. P. [Fedir Potushniak] (1943) Podorozh dushi na druhyi svit [Journey of the soul to the other world]. *Lyteraturna nedilia*. Uzhhorod. Rochnyk III. Ch. 15. (1 serpnia). S. 176–177 [in Ukrainian].

ETHNO-PSYCHOLOGICAL ASPECT OF MYTHOLOGICAL IDEAS

ABOUT THE AFTERLIFE OF THE SOUL IN THE FOLKLORE OF TRANSCARPATIA

Abstract. The aim of the article is to comprehend the ethno-psychological specifics of the mythological ideas of the Ukrainians of Transcarpathia about the life of the soul after death and its probable influence on people. The source base of the research was the folklore records of F. Zlotsky, P. Bogatyrev, Yu. Zhatkovych, P. Svitlyk, F. Potushnyak, I. Khlanta, I. Senko. The article analyzes the magical rituals associated with funeral rites and Transcarpathia stories about reincarnation, purgatory, feelings about death, about the dead who cannot rest in peace because of unfinished business or crimes committed by them. The ethno-psychological basis of stories, which reflect people's beliefs in the conditionality of the soul's life after death by its earthly deeds is considered (sin is redeemed either by the dead themselves or someone instead: the maid saves the soul of the deceased with drops of blood); the deceased needs forgiveness or sacrifice from the living (the woman forgives the deceased husband-traitor, the potercha receives a consecrated thing or name). Old stories artistically model different scenarios of the soul's life after death, reflect the metaphorical way of overcoming fear of the dead, buying out to meet them, providing peace to the dead through sacrifice, reconciling man with the finiteness of his life and awareness of death as the beginning of a new existence. At the same time, the analyzed plots of mythological stories, beliefs and rituals reflect the faith of Ukrainians in the possibility of interaction with the world of the dead. The article considers the specifics of Ukrainians' ideas about the carrier of souls and the fee for the deceased to get to the afterlife. Folk beliefs about the soul's path to the world of the dead, meeting the personified days of the week or St. Peter, who judge it, metaphorically reflect the ritual of transition associated with difficult trials (the path of the soul through fire or stones, and hence the importance of shoes for the deceased). The article focuses on the symbolism of water, earth, grain, flour, salt, money, sieves, vodka in funeral rituals, clarifies their psychological basis. Magical rites aimed at setting aside the soul of the deceased from relatives, wife, household are considered. Thus, the magical rituals associated with the funeral rites were either to help the soul of the deceased to get to the afterlife, or to protect the living from the influence of the dead and the energy of death which can affect living relatives.

Keywords: Ukrainian folklore, mythology, ethno-psychology, soul, magic ritual, old story, death.

© ТИХОВСЬКА О., 2021 р.

Оксана Тиховська – кандидат філологічних наук, доцент кафедри української літератури Ужгородського національного університету, Ужгород, Україна; oksana.tykhovska@uzhnu.edu.ua; <https://orcid.org/0000-0003-4663-5960>

Oksana Tykhovska – PhD of Philology, Associate Professor of the Ukrainian Literature Department, Uzhhorod National University, Uzhhorod, Ukraine; oksana.tykhovska@uzhnu.edu.ua; <https://orcid.org/0000-0003-4663-5960>

АНТРОПОЛОГІЧНА СУТНІСТЬ СУЧАСНОЇ УКРАЇНСЬКОЇ ПРОЗИ (за творчістю Яни Дубинянської)

Науковий вісник Ужгородського університету. Серія: Філологія.

Випуск 1 (45)

УДК 821 (470+430)

DOI: 10.24144/2663-6840/2021.1(45).571–576

Чонка Т. Антропологічна сутність сучасної української прози (за творчістю Яни Дубинянської); кількість бібліографічних джерел – 7; мова українська.

Анотація. Літературознавчий підхід до аналізу сучасної літератури обумовлений її специфікою. Особливого значення набуває вивчення антропологічної сутності прози сучасної української літератури, зокрема у творчості Яни Дубинянської.

У статті проаналізовано жанрово-тематичну специфіку та здійснено інтерпретацію повісті «Дружини привидів». Охарактеризовано двоплановість сюжетної лінії, акцентовано на історичному підґрунті фантастичної держави, у якій прозора прочитуються реалії стосунків СРСР й Америки та кульмінаційної екологічної катастрофи – вибуху ядерного реактора на ЧАЕС.

Здійснено аналіз проблематики та мотивів, порушених у повісті, з їх необхідним переосмисленням у контексті нашого сьогодення та екстраполяцією на загальнолюдські й власне українські суспільно-політичні та екологічні нагальні проблеми. Навіть на рівні художніх деталей-символів (годинник, безперервний радіаційний дощ) простежується гуманний пафос повісті.

У результаті дослідження можемо констатувати, що саме непрості особистісні, родинні й міжнаціональні напружені стосунки між «їхніми» й «нашими», проблеми сімейного щастя, життєвих пріоритетів і загальнолюдські вічні питання війни й миру – стали предметом соціально-психологічного та художньо-естетичного переосмислення, утіленого у двох світах – реальному й фантастичному.

Морально-етична проблематика повісті та характеристика персонажів, (зокрема фантомів померлих під час вибуху, що стали уособленням ідеалу чоловіка, для якого пріоритетом є щастя коханої, та головної героїні Вікторії, сильної жінки, здатної виправдати своє ім'я – «перемога», а отже, й віра у майбутнє, яке неможливе без усвідомлення цінності кожної окремої людини й родини), дає нам підстави вважати її не фантазмагоричною повістю-«фентезі», а притчею-попередженням усьому людству, особливо актуальною, зокрема, сьогодні для України.

Дослідження антропологічної сутності сучасної української літератури є актуальним і перспективним, адже вчасом необхідність введення таких текстів до навчальних програм як вищих, так і загальноосвітніх навчальних закладів.

Ключові слова: Яна Дубинянська, антропологізм, повість-«фентезі», повість-притча.

Постановка проблеми. Предметом нашого дослідження є творчість сучасної української письменниці та журналістки Яни (Тетяни) Юрївни Дубинянської (1975 року народження, Феодосія, Крим, УРСР), яка пише російською та українською мовами¹, зокрема її повість «Дружини привидів», у якій розкрито проблеми сучасного сьогодення, актуальні не лише для України, а й людства загалом. Ім'я авторки ще мало знане в Україні: незважаючи на досить вагомий доробок, практично відсутні літературознавчі дослідження її творчості, чим і обумовлено актуальність нашого дослідження.

Аналіз досліджень. У довіднику «Фантасти сучасної України» зазначено: «Творам Яни Дубинянської властиві лаконічність, динамізм, на-

*пружений сюжет, неочікувані й парадоксальні фінали, яскравість характерів. Закордонні імена персонажів й топонімів створюють атмосферу екзотичності та умовності. Фантастична складова зазвичай просуває сюжет, надає творам казкове чи містичне забарвлення. Критики часто не можуть надати жанрове означення деяким творам, відмічаючи, що Дубинянська пише на межі фантастики, містики і психологічної прози, або на перехресті любовної історії, горору, містики, студентської прози, сатири»². Повість «Дружини привидів» видавці відносять до соціальної фантастики, нерідко подибуємо визначення «повість-фентезі». Визначень фентезі існує чимало, тому окреслимо лише декілька його провідних рис, визначальних для нашого дослідження: «Фентезі (англ. *fantasy*: ідея, вигадка) – жанровий різновид фантастики, в якому використовуються ірраціональні мотиви чарівництва, магії, лицарського епосу, поєднані з реалістичною нарацією, змальовуються віртуальні світи із середньовічними реаліями, нетехнічною психологією» [Ковалів 2007, с. 65]. Фентезі апелює до казки, міфу, лицарського*

¹ Письменниця проживає в Києві. В одному з інтерв'ю вона зауважила: «Мій чоловік (Ярослав Мишанич – Т. Ч.) – киянин, але батьки в нього родом із Закарпаття. Тобто у нас є кримські і закарпатські родичі. І коли ми приїжджаємо на захід – я розмовляю українською мовою, коли ми приїжджаємо до Криму – він розмовляє російською мовою. А коли ми вдома – кожен розмовляє своєю, і діти в нас мають дві різні мови, і страшенно тим пишаються, в садочку і в школі. Бо для деяких дітей є проблема – перейти з мови на мову. А ми – крутіші. В нас має місце цей білінгвальний культурний діалог, якого ми прагнемо в Україні, беріть з нас приклад» <https://lifepravda.com.ua/society/2009/09/14/26811>.

² Фантасти сучасної України (довідник) = Фантасты современной Украины (справочник). Харків: «Инвестор», 2007.

роману. Відповідно, йому притаманні риси всіх цих жанрів: «його повчальність, прагнення до гри і нав'язлива гуманність від казки, епічність, трагічність і хтонічна спрямованість від міфу, благородство і жертвовність героїв від лицарського роману» [Бондина 2009, с. 136]. А. Трокай вважає, що твори, написані у стилі фентезі, не підлягають логічному розумінню, тому визначальними для них є фатум, етична позиція «добро – зло», винагорода за зусилля подолання перешкод, диво тощо [Трокай 2010, с. 28].

У контексті досліджуваної тематики вагомою є думка Наталії Логвіненко, яка констатує, що «вивчення творів сучасного українського фентезі сприяє не тільки розкриттю важливих для молодого читача морально-етичних норм, а й спонукає досліджувати величезні пласти національної культури; розвиває здатність мріяти, уявляти, фантазувати, що з часом стає визначальною для молоді, якій притаманне бажання змінювати, перебудувати» [Логвіненко 2013, с. 36].

Саме у фентезі представлено найяскравіші риси міфологічного світогляду, тому літературу фентезі вважають «спадкоємицею» міфології. В аналізованій повісті бачимо розвінчання радянського міфу і водночас спостерігаємо творення нової міфології – гуманістичної, основою якої є щастя кожної особистості як необхідної умови побудови щасливого суспільства.

Н. Логвіненко служно зауважує, що для літератури 80-90-х років ХХ ст. визначальними є «розмаїття та змішання жанрів і стилів (детективна, фантастична, містична, історична, філософська проза, що представлена есеями, оповіданнями, новелами, повістями, романами)» [Логвіненко 2013, с. 40].

Можемо констатувати, що синкретизм жанрів і стилів є типовою рисою літератури початку ХХІ ст., підтвердженням чому слугує і творчість Яни Дубинянської. Більшість критиків зараховують її твори до фентезі, проте сама письменниця зауважує: «Я не маю жодного стосунку до фентезі... Фентезі – лише один з напрямів фантастики. А вона буває і філософською, і психологічною, і соціальною – це вже більше про мене. Фантастичний елемент у літературі дозволяє

дивитися на життя під будь-яким кутом, досліджувати людину і суспільство, прогнозувати, висловлювати будь-які ідеї... взагалі, можна все. Єдина умова – чесність, це стосується літератури взагалі, незалежно від жанру»³.

Метою статі є визначення й характеристика жанрової специфіки повісті «Дружини привидів», виокремлення характерних жанрових ознак та аналіз проблематики, мотивів, героїв, стилістичних особливостей повісті крізь призму заявленої теми.

Методи дослідження. У роботі використано описовий, культурно-історичний методи та частково метод системного аналізу художнього твору.

Виклад основного матеріалу. Уперше читач зміг ознайомитися з повістю у санкт-петербурзькому журналі «Полдень, ХХІ» ще 2005 року. Тоді вона була опублікована під назвою «Виза для вдови». «Це драматична фантазмагорична історія, яку критики порівнюють то з “Пікніком на узбіччі”, то з “Солярисом”», – коментує в анотації до повісті сама письменниця⁴. Права на екранізацію повісті купила російська компанія Централ Партнершип.

В анотації до українського перекладу повісті (2008) (переклад Ірини Калити) сказано, що в ній зображено дві безіменні тоталітарні держави, прообразами яких явно стали СРСР і США. На секретній ядерній базі «через стихійні лиха» відбувається пожежа, лише завдяки «нашим» бравим хлопцям загрозу катастрофи вдається ліквідувати. Але самі пожежники гинуть, щоб згодом з'явитися в зоні катастрофи вже «фантомами-відбитками», інакше кажучи – привидами. Кожен привид – «інформаційна матриця», яка впливає на всі органи почуттів людини, з якою побажає зайти в контакт. Фантоми можуть їсти й пити, вони цілком тілесні (і місцеві повії інколи обслуговують їх «за так», задля задоволення). Фантоми являються не всім, та й допуск у Ф-зону отримує не кожен: тут високий рівень радіації, жінки, які потрапили сюди, ніколи не матимуть дітей, і взагалі ризикують життям, але водночас це зона великих можливостей, де піднята залізна завеса між «нашою» тоталітарною державою та «їхнім» загніваючим капіталізмом.

Отже, окреслимо два світи, зображені у повісті – світ реальний і фантазмагоричний.

Фантазмагоричний світ	Реальний світ
поділ світів на «їхній» і «наш»	прообразами є США і СРСР / «наша» тоталітарна держава та «їхній» капіталізм
Скороминуща війна	чорнобильська катастрофа
«Вічний мир» між двома великими державами	відносини між США і СРСР
ідеальний готель «Меморіал»	ідеалізоване уявлення про життя за кордоном
підпільні готелі у Ф-зоні	реалії соціально-побутових умов у країнах СРСР
фантом-відбиток (матеріалізовані душі) («івасики» – слово, видумане «їхніми», але вони його вимовляли без жодного зневажливого забарвлення, проте у вустах наших чиновників воно якраз і звучало зневажливо)	той ідеал чоловіка для жінки, який вона кохала

³ <https://rozmova.wordpress.com/2016/10/11/yana-dubynyanska/>

⁴ <https://tsn.ua/analitika/yana-dubinyanska-nosit-kosuyuli.html>

Розвиток подій починається з того, що «пані Вікторія Марченко, двадцять вісім років, почесна вдова героя Скороминуцької війни старшого лейтенанта Ігоря Марченка» [Дубинянська 2008, с. 86] вирушає до Ф-зони, щоб побачитися з фантомом-відбитком свого чоловіка, колишнього бійця елітного спецпідрозділу «хоробрых вояків, самовідданими зусиллями яких було відвернено глобальну ядерну катастрофу на Землі» [Дубинянська 2008, с. 16].

Фантоми-відбитки, заради яких приїжджали в цю зону їхні дружини, незважаючи на радіацію, – це матеріалізовані душі загиблих, які уособлювали той ідеал чоловіка для жінки, який вона кохала. Алгоритми ідеальних «фантомів-відбитків» – матеріалізованих душ у фантастичній Ф-зоні далеко не ідеальних чоловіків – набагато сумніша у реальному світі: чоловіки, для яких головною справою життя (через обов'язок, патріотизм чи гроші) стає війна, залишають на цій війні свою душу, і навіть залишаючись фізично живими, повертаються у свої сім'ї мертвими духовно – бездушними, більше не здатними відчувати таких необхідних для повноцінного людського життя почуттів як любов до дружини й власної дитини. І ці наслідки для людства є фатальними, незворотними, як і фізичне знищення.

Усе почалося з того, що «...місцевий контингент регулярних військ... відмовився виконувати накази зверхників, мотивуючи це смертельною небезпекою перебування на місці пожежі. Наших хоробрых хлопців небезпека не зупинила...» [Дубинянська 2008, с. 17], «...там, на «їхній» ракетній базі, на Скороминуцькій війні, правда про яку навіки похована..., з Ігорем трапилося щось страшніше від ядерної пожежі та радіоактивного випромінювання. Щось таке, проти чого вона була цілком безсила. І вже не могла його врятувати» [Дубинянська 2008, с. 94].

Ігор, чоловік Віки, дивом залишився живим, проте мертвим духовно: «У нього були причини для депресії. Цілий букет, і кожна – така, якій годиться звалити з ніг найвитривалішого чоловіка. У якого забрали практично все: здоров'я, службу, друзів, гроші, власне ім'я... і навіть Скороминуцьку війну» [Дубинянська 2008, с. 93]. «...стало вже очевидним, що Ігор... що він усе ж таки помер тоді» [Дубинянська 2008, с. 92]. «Віка не спала ніч за ніччю, болісно намагаючись вигадати, за що б він все ж таки міг зачепитися. Не за неї ж із її шаленим коханням...» [Дубинянська 2008, с. 93]. Він почав ображати дружину, не хотів працювати, «Ігор узагалі не підходить до сина. Наче геть його не бачить... тільки болісно щупиться від звуку дзвінкого голосу...» [Дубинянська 2008, с. 93]. Віка боролася за чоловіка, як могла: діставала для нього найкращих лікарів, відшуквала навіть психоаналітика, возила до моря, знаходила для нього пристойну роботу, сама прочитала про променеви хворобу та радіофобію стільки, що могла б консультувати. Але коли він однієї ночі заявив: «Якщо він [син] зараз не заткне пельку, я його прибію» [Дубинян-

ська 2008, с. 94], вона вирішила: незважаючи на радіацію, вона поїде до Ф-зони, щоб знайти свого Ігоря, бо поряд з нею «безвольний, млявий, як мокра промокашка, її чоловік... зухвалий з лікарями... спускав у туалет страшенно дорогі ліки; як свиня нализувався в гостях і методично влаштовував у громадських місцях скандали; а на роботі протримався від сили місяць... Він навмисно все робив їй на зло. А потім плакав, і ліз у зашморг, і різав судини, – завжди низькопробно, театралью, омиваючи, звісно, будь-який ризик для життя» [Дубинянська 2008, с. 97].

І коли вона опинилася у небезпеці, він з'явився до неї, хоча й нематеріалізований: «... смерть тіла та смерть душі – дві різні речі, цілком незалежні одна від одної... То ти приїхала по мою душу?» [Дубинянська 2008, с. 101]. Він пояснив їй, що знову почалася війна, але їй пощастило, бо в цьому бункері, де її ув'язнили, насправді добрий захист від радіації – всі ж, хто перебував у Ф-зоні, повинні були загинути, пояснив, що її скоро обміняють як військовополонену. Повернувшись додому, вона почула від сина: «Тато пішов на війну». У Сашка були величезні, світлі, горді очі... Він сказав – «тато» [Дубинянська 2008, с. 104]. Фінал відкритий: не знаємо, чим закінчиться чергова війна для обох країн, для цієї родини. Але сталося головне: син пишався своїм батьком, а не зневажав його – і це зробило головну героїню щасливою.

Один з героїв повісті – дослідник Павло так охарактеризував появу фантомів: «...фантом-відбиток є набором інформації про конкретну людину. І не більше. Всі його матеріальні характеристики – то є голограми, орієнтованої щось на кшталт на всі п'ять органів чуття. Вона активізується, коли в цьому є необхідність: під час контакту з людиною... Найчастіше – з жінкою...», «Нормальні хлопці. Надійні, чесні...» [Дубинянська 2008, с. 79, 81]. Ці фантоми мають зовсім інші пріоритети, ніж реальні чоловіки: їх зовсім не цікавить політична ситуація чи ще що-небудь, окрім їхньої коханої жінки, тому вони не зберегли інформацію щодо самої секретної інформації тієї справи, до якої вони були причетні і яка призвела до їхньої смерті, та навіть і сам факт смерті ніяк не відбився в інформації фантома. «Проста ієрархія: щастя коханої жінки – понад усе. І фантом-відбиток здатний дати їй щастя, затуливши собою все інше. Якщо вона того насправді потребує» [Дубинянська 2008, с. 89]. Підтвердженням є фантом-відбиток старшого лейтенанта Славка Чаусова: «Як живий... Молодий, усміхнений, він не бажає знати ні про що, окрім їхнього кохання. Дійсно: хіба щось інше – важить?» [Дубинянська 2008, с. 70].

Для повісті характерна моральна насиченість, що простежується насамперед на рівні проблематики:

Проблематика:

– війни та миру; ядерної катастрофи; безвідповідальності влади; бюрократизму та хабарництва чиновництва; життєвих пріоритетів; пошуків

ілюзорного щастя, що яскраво ілюструють долі героїв повісті: повії Наталки: «*Наталка – нелегалка... їй три чверті виручки доводиться розговувати різним «їхнім» скотам... ну й давати за так, само собою. Тому й зла, як собака*» [Дубинянська 2008, с. 26]. «*Щоб у «Меміку» працювати, знаєш, скільки треба «їхнім» відстьогувати? Не-є... там я просто живу. Коли це вийде пожити людському...»* [Дубинянська 2008, с. 73]; «*...А родина велика, три старших брати: на її, Настину, освіту в батьків зрошей вже не стало. І куди накажете після школи? А мамин колишній... він працює в комісії по Ф-зоні. Звісно, за довідками довелось побігати, і в лапу дати скільки разів, – а що відієш, в інститут це дорожче!., та й кому він потрібний, той інститут...»* [Дубинянська 2008, с. 21]. Настя приїхала в зону з метою вдало вийти заміж. На зауваження, що вона не зможе народити дітей через перебування в зоні радіації, вона зневажливо відповіла: «*Коротше, було б чого переїматися. Джесс, до речі, й не хоче дітей, він за жіночі права...*» [Дубинянська 2008, с. 22]. Їй байдуже, за кого заміж, тому у неї кілька варіантів: хоч старі й негарні, аби лише отримати їхнє громадянство); «*Жінка, що приїхала сюди заради комфорту й ситості – нічим не краща від Насті, – і тепер карає себе через чоловіка, який і коханням не був... за життя»* [Дубинянська 2008, с. 23];

– кохання та зради: Олена Маргуліс «*схожа на безмежно втомлену вчительку чи бібліотекарку*» [Дубинянська 2008, с. 43] – вдова майора Євгена Маргуліса, який належав до командного складу елітного спецпідрозділу, який знав, куди та з якою метою їх направляють, знав, як усе було насправді, тому й хотів уберегти свою дружину, подавши на розлучення в шпиталі. Та «*вона прорвалася... була з ним увесь час. Дванадцять з чотирнадцяти днів клініки променевої хвороби. Коли в нього пасмами падало волосся, то сірішало, то буряковіло обличчя, тріскалася шкіра, текла кров і сукровка, як виходили з блювотою шматки нутроців, як плоть відвалювалася від кісток...*» [Дубинянська 2008, с. 46]. Її довше від інших не впускали до Ф-зони: «*Коли вичерпали себе виховні бесіди й банальна тяганина, запустилися більш делікатні механізми: у неї вимагали хабар і намагалися ввіймати за руку, їй навіть організували неправдоподібне підвищення на роботі, а під кінець шантажували обнародуванням якогось компромату на покійного чоловіка... Довелось подавати скаргу до правозахисного комітету – «їхнього», звісно. Подіяло»* [Дубинянська 2008, с. 47]. Женья Маргуліс так і не з'явився до своєї дружини: як здогадалася пізніше Вікторія, ще за його життя Олена зраджувала Євгену з їхнім другом – Павлом;

– сімейних та моральних цінностей; обезцінення людського життя, що може призвести до знищення наступних поколінь: після смерті чоловіка подруга головної героїні Маринка втрачає і ненароджену дівчинку, а отже, в майбутньому нема місця для кількох поколінь через загибель одного чоловіка.

Мотиви:

– фатальні політичні помилки: ядерний вибух через стихійні причини призвів до злочинного оголошення війни;

– комплекс вини: колосальні кошти на створення й утримання Ф-зони, «*...які «їхні» ділки давно й успішно тут відмивають»* [Дубинянська 2008, с. 63]; приїзд «рудой» до Ф-зони для зустрічі з фантомом-відбитком свого чоловіка, з яким у реальному житті вона була розлучена і навіть не навідала його у лікарні;

– ставлення до вдів, чоловіки яких віддали свої життя під час виконання обов'язків перед державою: «*...а «почесні вдови» на урочистому вечорі з приводу річниці Вічного миру одержали по гвоздиці на довгій стеблині, по маленькій скриньці з «їхнім» хрестом і по нашій грамоті про присвоєння звання Героя формату А-4 без рамки»* [Дубинянська 2008, с. 6–7];

– фіктивна приналежність до списку героїв людей, які насправді не зробили нічого героїчного, але різними шляхами домоглися цього звання (Дубинянська, 2008, с. 8);

– наживи навіть на катастрофі – хабарництво: за медичну довідку потрібно було дати хабаря «*гладкій дамі-головлікарці спецшпиталю»*; «*Цікаво, скільки таких настє ця пані благословила своєю круглою печаткою... у скільки її батькам стала головна лікарка»* [Дубинянська 2008, с. 22]; існування підпільних готелів для наших, які потрапили до Ф-зони нелегально. Ці готелі були повною протилежністю фешенебельним «їхнім» – малі, брудні, незатишні з хамовитим персоналом, «*дивний узагалі заклад, «їхні» до нього не те, що не доклали рук – не ворухнули й пальцем. Але ж, по ідеї, вони мають контролювати все, що відбувається у Ф-зоні. Втім, раз тут промишляють юнки, охочі до зам'їжжя, та банальні повіі...*» [Дубинянська 2008, с. 39];

– відмивання коштів на так званих «гуманітарних проектах» [Дубинянська 2008, с. 63];

– культура музики: Оля з нелегального готелю, яка підспівує російській попсі, що лунає з приймача [Дубинянська 2008, с. 41];

– культура поведінки: зовнішній вигляд, одяг, мова «наших» і «їхніх» – барменка Оля, повія Наталка, «руда»;

– обезцінення вищої освіти та науки в державі: «*Їхні дослідження... ніяк не назвеш системними та комплексними – цьому єenna кількість причин. Замало сучасного обладнання, немає багатьох потрібних приладів, реактивів, не вистачає людей, фінансування – як пощастить, і востаннє щастило аж у минулому році... Більш того, у разі цонайменшого проколу наша країна відразу ж відмовиться від них: це було обумовлено від початку»* [Дубинянська 2008, с. 57]. «*Деякі хлопці, що надсаджують тут, колись мали всі шанси зробитися вченими зі світовим ім'ям – тут, у Ф-зоні, вони ніхто. Так само, як і результати їхньої роботи, нікого, здається, не цікавлять. Роки три-чотири тому – так, тоді*

квартильні звіти відривали з руками. І... відразу ж передавали спецслужбам..., але, певно, ті вже втратили надію віднайти в них хоч якусь цінну інформацію за своїм профілем. ...Наша офіційна наука ...дуже точно тримає носа за вітром, стежачи за зовнішньополітичною ситуацією. А в цьому аспекті в нас... тиша, благодать і вічна дружба між народами. Ф-зона – гарантія та доказ всього цього, а зовсім не об'єкт дослідження. І всі згодні з таким станом речей – як не рахувати кукли нелегалів» [Дубинянська 2008, с. 58];

- продажності засобів інформації: «Втім, не можна вірити всьому, що пишуть про Ф-зону, – як «їхнім» джерелам, так і нашим» [Дубинянська 2008, с. 18];

- здатність на самопожертву: фізик-ядерник і біохімік Павло «Люди працюють не за гроші, не за наукові ступені, зі шкодою для здоров'я, в умовах сумнівної романтики ризику, конспірації та шифрування. Хіба їхній голий... ентузіазм не вартий поваги?» [Дубинянська 2008, с. 57].

Ключовими видаються художні деталі: радіаційний дощ (в експозиції він ледь помітний, у розвитку подій «у вікно так само барабанив дощ», «тепер дощ припустив по-справжньому», у кульмінації – «і шумів безперервний дощ» [Дубинянська 2008, с. 51, 56, 76]), який не припинявся у Ф-зоні ні на хвилину, та годинник («показував тів на дванадцять») [Дубинянська 2008, с. 51]: з одного боку, майже північ – пора жахить, з іншого – після півночі приходить новий день, який зупинився перед поїздкою Віки й почав працювати, коли знову почалася війна – від струсу атомної бомби (то не вже для того, щоб людина отямилася, обов'язково повинно статися щось трагічне, що найстрашніше, можливо, й незворотне?!). У контексті повісті значення цих деталей є традиційним для світової літератури: дощ – слюзи природи, отруєної людьми, яка оплакує саму людину й водночас карає її ж трупом (проте більшість продовжує поводити себе, наче знаходячись у фешенебельному ресторані, де є усе – і безкоштовно, «чисто, ясно й святково, а про те, що десь іде дощ, краще забути» [Дубинянська 2008, с. 60]); годинник – нагадування про тимчасовість перебування людини на Землі й про неочікуваний, але неминучий кінець людської цивілізації, який люди самі ж і наближають своїми непродуманими вчинками, що часто пояснюються необхідними кроками технічного прогресу.

Стилістичні засоби:

– наявність риторичних питань: двері в «Меморіалі» зачинилися за Вікою зовсім безшумно – і тишина «Чи в мишоловках воно якимось інакше?», «Хоча до чого тут слова...», «Хіба їхній голий...

ентузіазм не вартий поваги?», «Молодий, усміхнений, він не бажає знати ні про що, окрім їхнього кохання. Дійсно: хіба щось інше – важить?» [Дубинянська 2008, с. 10, 47, 57, 70];

– уживання тире і трьох крапок, обірваних фраз і слів на місці недоказаного, але завжди важливого як пропозиція читачеві статі співтворцем тексту [Дубинянська 2008, с. 2, 52, 55, 67, 69];

– епітети: заплакане місто, заплаканий ранок, каламутна відраза, вицвіла щаслива родина, радіоактивний дощ, холодна й липка паніка, як пастка для мух [Дубинянська 2008, с. 8, 10, 22, 27, 29, 35].

І все-таки надія є: цьому «заплаканому світові» кинула виклик головна героїня з ім'ям Вікторія: «Вікторі – то є «перемога», – прорік із жахливим акцентом на весь КПП полісмен уже на початку повісті [Дубинянська 2008, с. 6]. Вона акуратна «любила організувати маленький особистий затишок всюди, де лишалася хоча б на одну ніч» [Дубинянська 2008, с. 15], сором'язлива й вихована «фамільярність давалася їй важко» [Дубинянська 2008, с. 16], виважена «треба ж зібратися з думками, обміркувати, зважити, зіставити» [Дубинянська 2008, с. 43], любляча мати й дружина, здатна на самопожертву заради найціннішого, що було в її житті, – родини.

Висновки. На основі проаналізованого окреслимо жанрову специфіку твору. Визначимо ознаки «фентезі», характерні для повісті «Дружини привидів» Яни Дубинянської: гуманність, трагічність, благородство і жертвність героїв, повчальність. Проте можемо констатувати відсутність віртуальних світів, ірраціональних мотивів, фантастичних персонажів.

Ознаки повісті-притчі: відсутні будь-які вказівки на історичний хронотоп та реальні топоніми. Наявні описи двох світів («їхніх і наших») є алегоричними, і ця алегорія прозора, адже в ній легко упізнаються реалії побуту країн СРСР, зокрема й радянської України, і країн закордону ХХ ст. Щодо часових меж, то вони в контексті повісті екстрапольовані на філософський вимір існування людської цивілізації: не важливо, де і коли відбулася чи відбудеться подібна «Скороминуща війна», адже якщо станеться глобальна ядерна катастрофа на Землі, то трагічні наслідки не оминуть жодну людину, бо для цієї зброї не існує «їхніх і наших».

Отже, дослідження антропологічної сутності сучасної української літератури, на нашу думку, є актуальним і перспективним напрямом сучасного літературознавства, адже вбачаємо необхідність уведення таких текстів до навчальних програм як вишів, так і загальноосвітніх навчальних закладів.

Література

1. Бондина Е.С. К типологии жанра фентези. *Пограничные процессы в литературе и культуре*, Пермь, 2009. С. 136–137.
2. Дубинянська Я. Дружини привидів: повісті (Дружини привидів, Комуна). Київ: Нора-друк. (сер. «Популярні книжки»), 2008. 237 с.
3. Ковалів Ю.І. *Літературознавча енциклопедія в 2 т.* Київ: Вид. центр «Академія», 2007, т. 2.
4. Логвіненко Н. Своя фантастика в Україні є, вона живе, розвивається, родить... *Українська літе-*

ратура в загальноосвітній школі. 2013. № 3. С. 40–45.

5. Логвіненко Н. Сучасне українське фентезі: формування змісту поглибленого вивчення національної літератури. *Українська література в загальноосвітній школі*. 2013. № 6. С. 36–40. Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Ulvzsh_2013_6_14

6. Трокай А. Фантастика і фентезі в сучасній українській літературі. *Бібліотечна планета*. 2010. № 2. С. 28–30. Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/bp_2010_2_10.

7. Фантасти сучасної України (довідник). Харків: Інвестор, 2007. С. 19–20.

References

1. Bondina E.S. (2009) K tipologii zhanra fentezi [On the typology of the fantasy genre]. *Pogranichnye protsessy v literature i kulture*. Perm. S. 136–137 [in Russian].

2. Dubynianska Ya. (2008) Druzhyny pryvydiv [Ghost Wives]: povisti (Druzhyny pryvydiv, Komuna), Kyiv: Nora-druk. (ser. «Populiarni knyzhky»). 237 s. [in Ukrainian].

3. Kovaliv Yu.I. (2007) *Literaturoznavcha entsyklopediia v 2 t.* [Literary encyclopedia in 2 volumes]. Kyiv: Vydavnychiy tsentr «Akademii», t. 2 [in Ukrainian]

4. Lohvinenko N. (2013) Svoia fantastyka v Ukraini ye, vona zhyve, rozvyvaietsia, rodyt... [Ukraine has its own fiction, it lives, develops, gives birth...]. *Ukrainska literatura v zahalnoosvitnii shkoli*. № 3. S. 40–45 [in Ukrainian]

5. Lohvinenko N. (2013) Suchasne ukrainske fentezi: formuvannya zmistu pohlyblenoho vyvchennia natsionalnoi literatury [Modern Ukrainian fantasy: the formation of the content of in-depth study of national literature]. *Ukrainska literatura v zahalnoosvitnii shkoli*. № 6. S. 36–40 [in Ukrainian]

6. Trokai A. (2010) Fantastyka i fentezi v suchasni ukrainskii literaturi [Fiction and fantasy in modern Ukrainian literature]. *Bibliotekna planeta*. № 2. S. 28–30 [in Ukrainian]

7. Fantasty suchasnoi Ukrainy (dovidnyk) (2007) [Fiction of modern Ukraine (reference book)]. Kharkiv: Investor. S. 19–20 [in Ukrainian].

ANTHROPOLOGICAL ESSENCE OF MODERN UKRAINIAN PROSE (based on the literary works by Yana Dubynianska)

Abstract. The article deals with the works by the modern Ukrainian writer Yana Dubynianska, in particular analyzes the genre specifics and gives the interpretation of the novel “Ghost’ Wives”.

The complicated personal, the tense family and inter-ethnic relationships between “their” and “ours”, the problems of family happiness, life priorities and universal eternal questions of war and peace – became the subject of socio-psychological, artistic and aesthetic rethinking embodied in the novel of two worlds – the real and the fantastic.

Literary approach to the analysis of contemporary literature is conditioned by its specificity. Investigation of the anthropological essence of prose of modern Ukrainian literature, acquires special significance, in particular in the works by Yana Dubynianska.

The article analyzes the genre-thematic specifics and carries out the interpretation of the novel “Ghost’ Wives”. It also characterizes the duality of the plot line, emphasizes the historical basis of the fantastic state, in which the realities of the relations between the USSR and America and the culminating ecological catastrophe – the explosion of the nuclear reactor at the Chernobyl nuclear power plant – are clearly read.

The paper deals with the analysis of the problems and motives raised in the novel, with their necessary rethinking in the context of our present and extrapolation to human and actually Ukrainian socio-political and ecological urgent problems. The paths of the humanity can be traced in the novel even on the level of artistic details-symbols (clock, continuous radiation rain).

According to the *results of the research*, it can be concluded that difficult personal, family and interethnic tense relations between “theirs” and “ours”, problems of family happiness, life priorities and eternal human problems of war and peace – have become the subject of socio-psychological and artistic-aesthetic rethinking embodied in two worlds – real and fantastic.

Moral and ethical issues of the novel, the characteristics of the characters (including the phantoms of those who died in the explosion, who embodied the ideal of a man for whom the priority is the happiness of his beloved, and the main character Victoria, a strong woman who can justify her name – ‘victory’ and, consequently, faith in the future, which is impossible without realizing the value of each individual and family) give us reason to believe that it is not a phantasmagoric story-“fantasy”, but a parable-warning to the mankind, especially actual today, in particular, for Ukraine.

The study of the anthropological essence of the modern Ukrainian literature is actual and promising, because we see the need to introduce such texts in the curricula of both universities and secondary schools.

Keywords: Yana Dubynianska, anthropologism, novel “fantasy”, story-parable, science fiction, reality.

© Чонка Т., 2021 р.

Тетяна Чонка – кандидат філологічних наук, доцент кафедри філології (українського відділення) Закарпатського угорського інституту імені Ференца Ракоці II, Берегово, Україна; tchonka14@gmail.com; <https://orcid.org/0000-0002-5567-813X>

Tetyana Chonka – PhD in Philology, Associate Professor of the Department of Philology, Ferents Rakotsi II Transcarpathian Hungarian College of Higher Education, Berehovo, Ukraine; tchonka14@gmail.com; <https://orcid.org/0000-0002-5567-813X>

ХРОНІКИ

ТЕКТОНІЧНИЙ ЗЛАМ У ГУМАНІТАРИСТИЦІ, або Три новелі-панелі про роботу Міжнародного конгресу «Василь Стефаник і світова культура» в Русові на Покутті та в Івано-Франківську (14–15 травня 2021 р.)

«Василь Стефаник – велет у літературі»
(І. Чендей)

ПАНЕЛЬ-НОВЕЛА ПЕРША – «САМОМУ СОБІ»

На жаль, в умовах ковідного карантину «*моя бесіда*» із колегами, особливо на наукових конференціях, де завжди душа відчувала себе таки «панком» і ніколи не була «сама-саміською», а ставала «чистою як плуг, що оре» й шептала «до людей як ярочок до берега шепче», ловила серед гурту друзів «чужі наметности та спліталася з ними», була практично поруйнована¹. І от нарешті щедра на ювілеї перша половина 2021 року подарувала таку нагоду (Леся Українка, Агатангел Кримський, Володимир Гнатюк, Василь Стефаник відзначають 150 річчя від дня народження, Трохим Зінківський – 160 річчя). Спочатку захопливе он-лайн спілкування 11–12 травня на всеукраїнській конференції «Володимир Гнатюк у європейському науковому просторі» з нагоди ювілею видатного фольклориста та вченого в Тернополі (щира дяка сестрам-професоркам Мар'яні та Зоряні Лановикам за її організацію), а 14–15 травня – в Русові та Івано-Франківську на міжнародному конгресі «Василь Стефаник і світова культура». А ще 3–4 червня в Бердянську відбудеться всеукраїнська конференція «Творчість Трохима Зінківського в контексті української літератури 70–90-х рр. XIX ст.» (об'єкт моєї докторської дисертації), а 11–13 червня на Волині в мальовничому селі Світязь – міжнародний науковий симпозіум «Леся Українка: особистість, нація, світ».

Організатори Стефаниківського конгресу вперше в Україні застосували інноваційну (так її охрестимо) «пандемічну технологію» (мається на увазі кількість залучених учасників та доповідей). Головне, така форма роботи не потребувала обов'язкової «вакцинації» конгресантів, оскільки було визначено шість панельних дискусій, про що мова піде далі. Так, наприклад, 15 травня відомі учені з України, Угорщини та Польщі виголосили особливо цікаві доповіді з літературознавства та мовознавства. Усі – бездоганні, актуальні, мудрі... Однак найбільше заворожило присутніх слово львівського професора, декана філологічного факультету Святослава Пилипчука, який «захопив» слухачів-підпанельників у дискурсивний полон філігранною інтерпретацією проблеми фольклору

у творчості письменника-ювіляра, зокрема в новелі «Давня мелодія». Чи, скажімо, виступ доктора філологічних наук, професора, завідувача кафедри теорії літератури і порівняльного літературознавства Львівського університету ім. І. Франка Михайла Гнатюка (його дід, як розповів промовець, особисто знав ювіляра, портрет якого був на покуті в їхній хаті, і це шанували в родині), який розглянув творчість В. Стефаника в контексті європейського модернізму. А який несподіваний ракурс у прочитанні новелістичного доробку митця – про звук як повноцінний елемент художнього дискурсу в новелі «Камінний хрест» – презентувала докторка філологічних наук, професорка із Сум Лариса Горболіс. А як вишукано розповіла про переклади творів автора «Синьої книжечки» угорською мовою кандидатка філологічних наук, доцентка Евеліна Балла з Ужгородського національного університету. А як цікаво... Та такі всіх не перелічити, бо треба було це бачити і чути виступи, зокрема мовознавців, де панелював знаний лінгвіст, активний член «Прогресу» доктор філологічних наук, професор Микола Лесюк (підготував перший випуск мови творів В. Стефаника).

А поки тривали невеличкі міжпанельні перерви в роботі конгресу, я мольфарив (уроки брав безоплатно в чародійки-мольфарки, обдарованої поетки, учасниці конгресу Влади Власенко, і таки не безуспішно). Моє мольфарство вивело мене, на радість «самому собі» та й всім людьом, на новий покутський путівець, на якому, зачарований доповідями, я аді прозрів: у Русові стався тектонічний злам у гуманітаристиці, як би сказала Ліна Костенко, і не без участі геніального Стефаника. Я довго чекав сего зламу: уперше за довгі літа самостійності України ми не били поклонів перед Європою та Гамериков, а навпаки – учені сих країн били поклоном нашим ученим, які так чудово і науково розкішно презентували творчість геніального В. Стефаника. І ось тут, у Русові, було нарешті знято віковичну «паранджу» з лица нашої наукової еліти, величавої, мудрої, талановитої, працюючої. І так захотілося дзвінко вигукнути, аби з усіх покутських плаїв та доріг полинуло на весь світ наше слово: «І ми в Європі»!!!

¹ Тут і надалі використано назви та цитати з новел В. Стефаника, позначені курсивом. – С. К.

І хто б міг подумати, що нова панельна форма роботи конгресу буде такою успішною і результативною. Увесь люд схилив свої голови перед Стефаником та Русовим. І як слушно зауважив український поляк, професор Люблінського університету ім. М. Кюрі-Склодовської Ігор Набитович, що тут пульсувала така дивовижна інтелектуальна енергетика, яка із сільської локації дивовижно й потужно ринула у світові простори.

Усі панелісти й учасники дискусій, тобто підпанельники, від Ужгорода до Сум і Херсона у цьому трикутнику найдаальших межових локацій України із центром у Русові засвідчили: ми є, ми маємо геніальних письменників, ми маємо багату українську мову, якою можемо передати найскладніші порухи людської душі й висловити найгеніальніші думки. Ми маємо наукову національно мотивовану еліту. До речі, не можна не згадати у цьому контексті Світлану Лавочкину, письменницю й перекладачку, яка мешкає в Німеччині й пише англійською мовою (народилася й виросла в Запоріжжі). В інтерв'ю

«Літературній Україні» (№ 8, 24 квітня 2021 р., с. 23) вона зауважила, що «твори, написані українською, дуже впевнено почувуються на іноземних ґрунтах», оскільки українська мова «вельми пишна, гнучка, універсальна, емоційна» й на відміну «від «втомлених» світових мов» має «дорогоцінні невичерпні копальні лексики та синтаксису. Це великий шанс для українських митців», адже такими «невичерпними копальнями» є наші діалекти, які, на думку європейки, «було б дуже добре обійняти» разом, які є в «українській, і щоб література відбивала ці різноманіття» (ними, як відомо, так щедро послуговувався у своїх творах Василь Стефаник, а тому для багатьох і був «нечитаємий»).

Дякую усім, хто причетний до цієї знакової події, зокрема професорам Степану Хоробу, Роману Голоду, Миколі Лесюку, Роману Піхманцю, ректорові університету Ігореві Цепенді за таке свято науки і розкіш інтелектуального спілкування. Івано-Франківськ – це потужна наукова гуманітаристика в Україні.

ПАНЕЛЬ-НОВЕЛА ДРУГА – «АКАДЕМІЯ»

Якщо в незакінченому творі В. Стефаніка «Академія» мовиться про товариство з *«двадцяти людей, селян найбільше, дві пані, кілька інтелігентів, зодягнених напів по-сільському»*, то в перший день роботи міжнародного конгресу «Василь Стефанік і світова культура» письменників Русів зібрав велелюдну академію за участі селян, священицтва, багатьох учених пань та панів, професуру, – інтелектуальний цвіт нації, – зодягнену якщо не *«напів по-сільському»*, але й не дуже по-панському, відповідно до соціального статусу професора в наш час.

З опублікованих матеріалів про ювілейні заходи з нагоди 150-ліття В. Стефаніка прагну донести до читачів найважливіше. Конгрес став пуантом усіх святих дійств і згуртував провідних учених не тільки України, але й Польщі, Угорщини, Чехії та Сполучених Штатів Америки (зголосилося понад 170 учасників!!!), які не просто досліджують творчість геніального покутянина, а й захоплені непересічною особистістю митця. Учасників цього поважного наукового зібрання привітали: ректор Прикарпатського національного університету ім. В. Стефаніка, проф. *Ігор Цепенда*, акад., директор Інституту літератури ім. Т. Шевченка НАН України *Микола Жулинський*, ректор Ягеллонського університету, проф. *Яцек Попель* (свого часу В. Стефанік був студентом цього навчального європейського закладу), директор Інституту української мови НАН України, проф. *Павло Гриценко*, проф. *Андже́й Романовський* (Краків), проф. *Леонід Рудницький* (Філадельфія, США), Генеральний консул України в Кракові *В'ячеслав Войнаровський*, народний депутат України, член парламентського комітету з питань гуманітарної та інформаційної політики, співголова групи з міжпарламентських зв'язків з Республікою Польща *Микола Княжицький*, голова Івано-Франківської обласної ради *Олександр Сич* та його перший заступник *Василь Гладій*, голова Іва-

но-Франківської ОДА *Андрій Бойчук*, голова Краківського осередку Об'єднання українців Польщі *Андрій Олійник*, представники громадськості та духовенства Прикарпаття, а також члени родини письменника – правнук *Василь Стефанік*, правнучка *Олеся Стефанік*. До слова, у Львові живуть онуки сина В. Стефаніка, Кирила: Василь і Олеся з дітьми Андрієм, Остапом і Дарієм.

Особливість конгресу і в тому, що це свято науки відбувалося просто неба в саду біля садиби письменника серед черешень та яблунь, які колись посадив сам В. Стефанік, у місці, з якого учасники наукової академії могли спостерігати всю оту красу Покуття, яку бачив і сам письменник. Цілоще прикарпатське повітря та вишнево-яблуневий запах пробивалися через захисне скло мого монітора і витали в робочому кабінеті. Таким чином, вдалося створити неповторну атмосферу для дискусій усіх науковців. Як згадувалося вище, обрано оригінальну форму проведення конгресу, а саме: організатори відмовилися від традиційних секцій, а окреслили так звані тематичні панелі, на кожну з яких дібрано по шість доповідачів, ув обговоренні виступів яких могли брати участь усі охочі.

Перша панель – *«Василь Стефанік: діалог поколінь»*; **друга панель** – *«Василь Стефанік і культурно-історичні контексти»*; **третя панель** – *«Василь Стефанік: дискурс інтерпретацій»*; **четверта панель** – *«Феномен художнього мислення Василя Стефаніка: дилема змісту та форми»*; **п'ята панель** – *«Творчість Василя Стефаніка в інтертекстуальних горизонтах»*; **шоста панель** – *«Мовностилістичні особливості художнього світу Василя Стефаніка»*. Модераторами цих панелей були відповідно професори, доктори філологічних наук Прикарпатського національного університету ім. В. Стефаніка *Степан Хороб*, *Роман Голод*, *Роман Піхманець*, *Наталія Мочернюк*, *Микола Лесюк*.

Йшлося у доповідях та дискусіях про сучасність новеліста, традиції творчості В. Стефаніка в українській та світовій літературах у розрізі його особистого досвіду та переживань, діалектику національного та інтернаціонального, про проблеми рецепції творчості письменника у світі, про важливість його інтелектуального «оточення», про новелістику митця в іномовних середовищах (компаративний вимір), про долю літературних текстів на сцені та в образотворчому мистецтві, про генезу художнього образу в аспекті перехрестя різних видів мистецтв, про феноменологічний підхід у потрактуванні новел В. Стефаніка, про фольклорно-мітологічну парадигму художнього мислення як такого, національно-історичні коди покутянина, екзистенційні моделі поведінки Стефанікових героїв, наратологічні структури художньої антропології письменника, його модернізм, новелістику в контексті розвитку української прози кінця XIX – поч. XX ст., наукові і творчі рецепції В. Стефаніка у світі, роль прозаїка в розвитку української літературної мови, про літературну мову й діалект (співвідношення форми), мовосвіт творів новеліста у перекладах іноземними мовами (автентичність тексту) та ін.

Вертаюся до першої редакції «Академії» з підзаголовком «Засідане»: *«Антось, голова цієї академії, говорить: Наша рада постановила, аби жінок не пускати на нашу академію, аби не варити чай, бо всі думають, заглядаючи крізь вікна, що ми так багато фарбованої горівки п'ємо, і аби на цім вечері кінчати наші сходи»*. Щодо конгресу в Русові, то жінок таки «пустили на академію» (правда, чи «варили чай» для жінок і чи «багато фарбованої горівки» було випито того вечора, вивідати в організаторів конгресу мені, на жаль, а чи на щастя, не вдалося) і за моїми підрахунками у програмі вписано аж 118 жіночих імен із усього світу зі 170-ти

учасників загалом (географія конгресу охоплює практично всі наукові філологічні осередки з усієї України). Бо, скажімо, на четвертій панелі із шести панелістів четверо – то жінки: Світлана Кирилук (Чернівці), Тереза Левчук (Луцьк), Лариса Горболіс (Суми), Олександра Вісич (Острого).

Оскільки всі події відбувалися під накритим шатром просто неба, то, зрозуміло, у вікна ніхто не заглядав, а зі слів завідувача кафедри української літератури проф. Степана Хороба, на плечі якого ліг чи не весь «літературознавчий» тягар організації конгресу, відомо, що першого дня наукові «сходи» завершилися близько 24 години виставою Івано-Франківського академічного музично-драматичного театру ім. І. Франка «Вона – Земля» (*«Наше діло з землею; пустиш її, то пропадеши, тримаси її, то вона всю силу з тебе вігортає, вічерпує долонями твою душу; ти припадаєши до неї, горбишиє, вона з тебе жили вісотує, а за то у тебе отари, та стада, та стоги. І вона за твою силу дає тобі повну хату дітей і внуків, що регочуться, як срібні дзвінки, і червоніють, як калина...»*).

«Це був сильний та незабутній фінальний акорд святкування 150-річчя Василя Стефаніка 14 травня в Русові!», – з гордістю повів Степан Хороб. А ректор Ігор Цепенда, зауважив мій співбесідник, подякував акторам за цікаве прочитання В. Стефаніка, зокрема наголосив на тому, що місце для вистави поблизу садиби для втілення образів із творів Стефаніка вибрано дуже вдало. До того ж після цієї вистави на базі обсерваторії на горі Піп Іван – це ще одна цікава локація, а театр розширює географію своїх сценічних майданчиків. Цю думку підтримав Ростислав Держипільський, режисер і директор театру, лауреат Національної премії ім. Т. Шевченка, який висловив надію на те, що надалі Русів правдоподібно може стати постійною діючою сценічною локацією.

ПАНЕЛЬ-НОВЕЛА ТРЕТЯ І ОСТАННЯ – «МОЄ СЛОВО»

Святкування ювілею В. Стефаніка на Прикарпатті не обмежилось лише проведенням конгресу, але й іншими знаковими подіями, про які варто сказати окреме слово. У Русові було оголошено переможців обласної премії ім. В. Стефаніка у трьох номінаціях: «Поезія» – Богдан **Томенчук** за збірку «Переступний день», «Проза» – Іван **Монолатій** «Від Донецька до Перемишля. Як сучасна література «пам'ятає» українські міста», «Документальна і науково-критична література» – Ігор **Любчик** за книжку «Лемківські долі: трагізм і пам'ять поколінь».

Завдяки фахівцям Прикарпатського національного університету ім. В. Стефаніка в Русові створено інтерактивний музей європейського рівня їхнього патрона. Саме з відвідин цього музею розпочалися урочисті святкування Дня університету та ювілею письменника! 14 травня відбулась також онлайн-прем'єра модернізованої п'єси англійською мовою «Камінний хрест» за мотивами однойменної новели В. Стефаніка.

Правнучка В. Стефаніка, Олеся, передала до меморіального музею-комплексу в Русові віднайдені листи письменника. Директорка музею Ольга Ленько розповіла про оновлення експозицій, присвячених життю та творчості В. Стефаніка, які розгорнуто у двох приміщеннях: у трьох меморіальних кімнатах садиби письменника зберігаються його меблі, побутові речі, одяг, та в колишній школі, де зараз відкрито згаданий вище інтерактивний музей.

У контексті відзначення цієї знаменної дати спільними зусиллями Генерального Консула України В. Войнаровського в Кракові, ректора І. Цепенди, голови Івано-Франківської обласної ради О. Сича та за підтримки Краківського Об'єднання українців Польщі і вагомої допомоги українського підприємця-прикарпатця Андрія Абрам'яка вдалось укряїстислі фрази реалізувати проєкт ревіталізації частини фасаду будинку по вул. Аріанській, 1 у Кракові, де мешкав видатний український письменник (15 жовтня 1971 р. на честь В. Стефаніка тут було встановлено меморіальну дошку).

У стінах Прикарпатського університету з нагоди ювілею В. Стефаніка та за ініціативи кафедри філології Коломийського навчально-наукового інституту, зокрема доцента Ганни Волощук та професора Олександра Солецького проводився інтелектуальний онлайн-турнір «Шлях Василя Стефаніка» між учнями навчальних закладів Івано-Франківської області. Взяти участь у цій грі виявило бажання аж 78 команд, у тому числі навіть із Закарпаття: розроблено унікальну мапу, яку кидає карпатська рись, вона ж ставить кожному учасникові 20 запитань (загалом у грі існує 300 запитань). Одночасно грає шість осіб, гру супроводжує автентична покутська музика кінця XIX – початку XX ст. На основі цього досвіду ухвалено рішення про проведення всеукраїнського турніру «Шлях Василя Стефаніка».

Свій ваговитий внесок зробили й працівники наукової бібліотеки Прикарпатського національного університету, підготувавши електронну версію дуже цінного покажчика: Стефанікознавство у вищих закладах освіти України : бібліографічний покажчик : [електронний ресурс] / уклад. О.М. Блинчук, ред. С.В. Олейник ; відповід. за вип. та ред. О.М. Блинчук ; наук. ред. О.Б. Гуцуляк ; вступ. ст. Н.Р. Галярник. – Івано-Франківськ, 2021. – 77 с.

Неабиякою подією не лише для Прикарпаття, але й загалом для України став вихід творів Василя Стефаніка у 3 томах і 4 книгах, зокрема факсимільне видання усіх прижиттєвих збірок письменника, за редакцією С. Хороба та викладачів кафедри української літератури Р. Піхманця, Є. Барана. Варто наголосити, що вперше в одному томі (том 2) зібрано переклади творів В. Стефаніка мовами світу (презентовано 12 мов). Окрім цього, підготовлено такі видання: 1. Василь Стефанік у дослідженнях і спогадах (упоряд. С. Хороб); 2. Словник мови художніх творів Василя Стефаніка (Фрагмент) (автор-укладач М. Лесюк); 3. Антологія художніх творів і наукових праць лавреатів премії імені В. Стефаніка – викладачів Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаніка (упоряд. Є. Баран); 4. Слоновьовска О. Василь Стефанік: маестро української новели: монографія. Готується до видання збірник матеріалів Міжнародного наукового конгресу «Василь Стефанік і світова культура», а також антологія у 2-х томах, присвячена рецепції творчості В. Стефаніка в Україні та світі.

У цьому контексті не можемо не згадати своїх колег зі Львівської наукової бібліотеки ім. В. Стефаніка. Як заявив в лютому 2021 р. генеральний директор бібліотеки В. Ферштейн у доповіді на засіданні Президії Національної академії наук України, що в червні цього ж року заплановано проведення міжнародної наукової конференції «Василь Стефанік в українському та світовому соціокультурному просторі». Обговорюватимуться такі наукові проблеми: 1. Бібліотечна стефанікіана (фонди, видання, заходи). 2. Стефанікова спадщина українською та іншими мовами. 3. Рецепція творчості Василя Стефаніка у міжвоєнних західноукраїнських та еміграційних виданнях. 4. Василь Стефанік в українській та європейській пресі. 5. Архівна стефані-

кіана (епістолярій, рукописи, особові документи). 6. Василь Стефанік в образотворчому мистецтві (екслібриси, ілюстрації до творів, мистецькі рефлексії тощо).

До ювілею у цій бібліотеці побачила світ книжка «Василь Стефанік у європейській пресі. 1899–1936: антологія» (презентація відбулася 14 травня 2021 р.). Антологія об'єднує найповніше зібрання газетних та журнальних публікацій від перших відгуків і рецензій на «Синю книжечку» 1899 р. до численних некрологів, опублікованих на шпальтах української галицької, еміграційної та зарубіжної преси. Бібліотека готує до друку низку подарункових видань, зокрема видання творів письменника українською та польською мовами у форматі білінгва з численними ілюстраціями, переважно з фондів Бібліотеки і Національного музею ім. А. Шептицького. Пропонована книга-білінгва охоплюватиме твори В. Стефаніка, які становили значний інтерес для читацького середовища України та Польщі на помеж'ї XIX–XX століть.

Отож, цей щедрий ужинок свідчить, що В. Стефанік не дарма писав, що *«слово своє остригти буду на креміню душі моєї і намочене в труті-зіллю пускати буду на ліво»*.

А слово своє буду ломати на ясні промінчики соняшні і вмочу єго в кождоу чічку, що з неї пчола мід зносить і пускати буду на право».

А яке слово мовили організатори та учасники конгресу в Русові та Івано-Франківську, то, прошу паньства, слухати:

«Ми дуже раді, що модернізували модель проведення конгресу, регламентували виступи і більшість часу присвятили дискусіям, які були дуже жваві, яскраві і новаторські. Прозвучало багато нових думок, які будуть опубліковані у матеріалах конгресу. Вони по-новому розкриватимуть творчість Василя Стефаніка», – переконаний доктор філологічних наук, професор, завідувач кафедри української літератури **Степан Хороб**.

«Та форма конгресу, яку ми втілили, абсолютно себе виправдала. І ми маємо дуже багато позитивних відгуків від наших колег, які працювали з нами як в он-лайн, та і у Русові, – зазначив професор Роман Голод, декан факультету філології Прикарпатського університету. – Від традиційного проведення форумів такого рівня ми залишили тільки публікації матеріалів у збірнику, який невдовзі буде виданий. Ну а головний акцент зробили на панельних дискусіях науковців. Стефанік заслуговує того, щоб ми не реферати читали про нього, а щоб ми мали живу, емоційну, експресивну розмову про нашого видатного земляка і патрона університету. І ця змістовна та різноаспектна розмова вдалася!».

«Дискусії об'єднали навколо постаті Стефаніка кілька країн, не тільки Україну. Це демонструє, що він є актуальним й у європейському та американському просторі. Коли ми говоримо про кінець XIX – початок XX століття, то Стефанік у цьому проміжку є одним із лідерів в українській літературі переходу від реалізму до модернізму. Тобто він поєднує у собі всі ці елементи, і сьогодні про це багато

говорилося. *Постать Стефаніка є для нас знаковою та межевою. Він приходить в українську літературу тоді, коли українська література не має жодних комплексів щодо інших літератур європейських, і Стефанік репрезентує українську літературу, як літературу високої культури і високого стилю*», – переконаний доктор філологічних наук, професор університету імені Марії Кюрі-Склодовської у Любліні (Республіка Польща) **Ігор Набитович**.

Думаю, що якби сталося чудо й Василь Стефанік аді вернувси би на зимлю та й увидів сесі праці й светочні торжества, та почув сказані професорами та академіками похвали на його адресу, то гет би спродав до решти свої морги поля та й частував би щедро усіх тих чічаних та файних вчених газдів та газдинь, що так гойно його вшанували на 150-му році народження.

Та й на кінці аді не обійтиси без мудрого Василя Стефаніка, який скаже про се найліпше у новелі «У нас все свято»: «*А найновішого інтересного я небагато годен розповісти. [...] Так, панове колегі, це є найцікавійше, що я вам мав вповісти, а більше нічого не знаю, бо вже-м старий, но, і дурний*». Але попри те, то були на правду файні Стефаніківські ювілейні дні, бо й «*пани спацірують тай мужики спацірують*», бо Бігме, «*таких свет у нас кілька раз*» на десятиліття, тай то лиш «*Бог знає до кого прийдуть*» вони ще.

Сидір Кіраль,

доктор філологічних наук, професор, завідувач відділу національної бібліографії Національної бібліотеки України імені В.І. Вернадського; lingvo_dek@ukr.net; <https://orcid.org/0000-0002-3925-3203>

ДОСЛІДЖЕННЯ ПРО МІФОЛОГІЧНІ ВИТОКИ УКРАЇНСЬКОГО ФОЛЬКЛОРУ ЗАКАРПАТТЯ*

Упродовж століть філософи, учені, священники замислювалися над феноменом людини, зосібна над нестійкістю, роздвоєністю її природи, багатовекторністю її поривань і інтенцій, прагнень і жадань. Що ж рухає людиною? Чому вона інколи планує одне, а робить інше? Чому зло часто перемагає добро, а глумити свої пристрасті буває не під силу і найраціональнійшій особистості, озброєній ригористичними постулатами? Що стоїть за цим усім? І чому, не зважаючи на наш раціональний, технізований вік ми віримо в зурочення, темні сили, сахаємося від порожнього відра і перев'язуємо зап'ястя червоною ниткою?

Свого часу біхевіористи заявили, що слід змінити обставини, оточення, і людина стане іншою, якщо житиме в гарних умовах. Але й це виявилось помилкою, людина не стала щасливішою, навпаки, наш тривожний, здавалось би, ситий – принаймні для розвинутих країн, вік несе з собою депресії, невдоволення, втрату традиційних цінностей, непогамований потяг до задоволень. З відкриттям підсвідомості, неусвідомлених чинів людини поглибилися інтерпретації психічних явищ, які сформувалися у дуже віддалені часи і збереглися у вигляді колективних архетипів, що впливають і на індивідуальну свідомість. Міфологічний період розвитку людства, що був набагато довшим від наукового, залишив – що зараз доведено – відбиток на наших душах і досі відлунує у наших снах, страхах, з'явах, діях. Нині бачимо інопланетян, снігову людину, лох-неське чудовисько, а раніше відьом, чортів, вовкулаків...

На чимало подібних питань проливає світло праця Оксани Тиховської, яка порушує низку цікавих і досі маловивчених проблем народної культури, які довгий час замовчувалися в радянській науці, а нині стали предметом міждисциплінарних студій. Новітньою є тематика праці, авторка не про-

сто розглядає міфологічні витoki фольклорних творів, а з'ясовує їх етнопсихологічне підложжя та архетипну специфіку, застосовуючи для цього методу етнопсихології та психоаналізу. Свої висновки вона робить на регіональному матеріалі, розглядаючи міфологію, етнологію та фольклор Закарпаття, адже відомо, що в краї з багатьох причин гарно збереглися архаїчні народні вірування та обряди, а студій з цих питань у наш час відверто бракує, так само як і фольклористів.

Джерельною базою монографії є матеріал, який збирався у кінці XIX – XXI столітті, це серед інших зібрання закарпатських дослідників минулого Федора Потушняка, Петра Світлика,

Теодозія Злоцького, доробок яких ще теж є недостатньо поцінованим у сучасній науці. Відомо, що значний матеріал по віруваннях зібрав у тогочасній Угорській Русі і Володимир Гнатюк. О. Тиховська ввела у науковий обіг і багато нових джерел з місцевої періодики, що виходила і виходить у краї, й де фіксувалися спостереження з різних місцевостей. Це такі ще мало розглядувані раніше видання як «Наш рідний край», «Заря – «Најна́л», «Русская Правда», «Подкарпатська Русь», праці з сучасних закарпатських часописів тощо, записи, відомості, студії фольклористів Івана Сенька та Івана Хланті. Таким чином, до монографії увійшов дуже багатий матеріал народних вірувань, ритуалів, забобонів, замовлянь, клятв та ін., перед нами розкривається широка картина давнього світогляду – язичницького та християнського. Авторка залучає до аналізу і взірці з інших регіонів України та й поза неї, з території Пряшівщини у Словаччині та ін., проводить паралелі з міфологією та фольклором близьких чи сусідніх спільнот та народів – румун, сербів, угорців, білорусів та ін.

Розглядаючи певне явище, ритуал, персонаж, образ О. Тиховська дошукується причин його постання, давніх витоків, які ведуть, зосібна, до патернів, первісних архетипних утворень, пов'язаних

* Тиховська О. Магія та міфологія в українському фольклорі Закарпаття: етнопсихологічний аспект. Ужгород: РІК-У, 2021. 512 с.

з людською підсвідомістю, згідно з працями К.-Г. Юнга, З. Фрейда, М.-Л. Фон-Франц та ін., це образи Самості, Тіні, Его, Анімуса тощо. Ці феномени є у сув'язі з давніми язичницькими культами, тотемними, анімістичними уявленнями, проте існують і психологічні причини появи демонічних істот та духів – це намагання позбавитися суто людських страхів і переживань, оформити їх у знаній антропоморфній іпостасі, персоніфікувати, сублімувати тощо. Авторка пише: «Все те, що збуджує наші почуття, а відповідно й афекти страху, надії, любові, ворожнечі, бажань і т.д. – все це втілюється перед нами у формі живих істот. Таким чином, візуалізований в образі демона страх позбувається своєї невизначеності, його загрозна сила уявляється слабшою. На образ демона людина переносить частину рис та властивостей, притаманних їй самій, а це, з психологічної точки зору, сприяє послабленню емоційно-чуттєвої напруженості (с. 333).

Робота складається зі вступу, п'яти розділів, висновків та літератури. У *Вступі* до монографії наголошено на важливості вивчення міфологічних витоків світогляду людини, її етнопсихології, серед іншого і з метою вивчення, у виразненні національної картини світу, національного характеру та менталітету українця, загальнолюдських рис свідомості загалом. Дослідниця пише про причини і особливості формування демонологічних образів та магічних ритуалів і їх віддзеркалення в українському фольклорі, роль несвідомого в людській психіці, боротьбу в її душі добра і зла, наводить думки вчених з терену психоаналізу тощо.

У першому розділі «Методологія, історіографія та джерела дослідження» описано джерельну базу роботи та використовувані наукові праці, у кінці книги їх представлено так само в окремих рубриках, згадаймо, що бібліографія є солідною, містить 535 джерел.

У другому розділі «Психоаналітичне підґрунтя космогонічних, етіологічних і теологічних міфів українців у контексті світової міфології» йдеться про архаїчні міфи світотворення, уламки яких знаходимо в пісенному чи оповідному фольклорі. Тут розглянуто сюжети та мотиви про двох чи трьох деміургів, які творили світ, образ яйця як моделі світотворення, роль Сонця як символу добра, мудрості, знання, воно асоціюється з принципом Самості – вищої мудрості, інших небесних світил, а ще детально проаналізовано образи язичницьких богів, які згодом злилися з християнськими і збереглися переважно в обрядових жанрах фольклору. У світлі психоаналізу авторка говорить про їх зв'язок з виокремленням на певному етапі індивідуальної свідомості людини (Его), свідомості загалом з не-свідомості, що означало певний етап розвою людини, перехід нею на систему координат добра і зла.

У третьому розділі «Етнопсихологічна специфіка магічних ритуалів та замовлянь у фольклорі Закарпаття» проаналізовано обрядовість календарного року, зокрема різдвяну, великодню, купальську, їх зміст та ритуали. Оксана Тиховська свідчить, що виконання календарних обрядодій створювало ілю-

зію причетності людини до процесу світотворення, наповнювало сакральною змістовністю її життя, допомагало структурувати його. На Закарпатті збереглося кілька специфічних ритуалів: випікання хліба-карачуна, умивання перед вечерею снігом, обв'язування стола ланцюгом, настилання соломи («баби») під скатертю, «обкурювання» дерев. У купальській обрядовості активізувалася рослинна магія, обрядодії та вірування, що збереглися у піснях та оповідках. Авторка розглядає і такий важливий ритуал наших предків, як жертвопринесення, його еволюцію, вона вважає, що його виникнення обумовлене прагненням захисту, забезпечення людини перед загрозою, уникнення психологічних травм шляхом задобрення божества (і поганого, лихого теж). Жертвами були тварини, рослини, їжа, напої, предмети побуту. Згадаймо, що, за О. Фрейденберг, прообразом сучасного столу був вівтар, де приносили жертви, він був високим, ближчим до бога, а згодом модифікувався у предмет обстановки, та хто зараз знає про це! О. Тиховська свідчить, що поява ритуалів жертвоприношення зумовлена особливостями психології людини, її прагненням спокути та тим, що лякає та постає персоніфікацією загрози або жорстокого судді. Вочевидь, різні види жертвоприношень мали на меті асимілювати страх або докори сумління й у такий спосіб дати можливість людині уникнути різних типів внутрішніх психологічних травм.

Ще одним засобом захисту від негативної внутрішньої Тіні, на думку дослідниці, були різноманітні замовляння, клятви, прокляття, де слову надавалася матеріальна сила в поєднанні з ритуалом. Згадуються тут і уламки архаїчних клятв, що збереглися лише в регіоні, дається їх пояснення. Замовляння були спрямовані і проти зурочення, вроків, що теж змальовано в праці. Дію ритуалів та слів підсилювали певні просторові та часові координати, наприклад, межа, готар між селами, полуденний та опівнічний час, де можливий вплив потойбіччя, і що теж з'ясовано авторкою на основі різноманітних «пригод» на межі у народних наративах.

До четвертого розділу «Етнопсихологічне підґрунтя уявлень про душу та дводушників в українській міфології Закарпаття» увійшли відомості про так званих дводушників, цими персонажами повниться фольклор Закарпаття. Поняття про душу відлунує і в культурі предків, що зберігся до нашого часу у поховальній обрядовості. Авторка пише: «З психологічної точки зору, ритуали, пов'язані з цим культом, відображали: 1) прагнення людини утвердити ідею безсмертя душі, безконечності життя; 2) бажання усунути страх перед смертю та перед ображеними небіжчиками; 3) прагнення виконати свій морально-етичний обов'язок, належним чином ушанувавши померлих предків, допомігши їм почуватися комфортно в потойбіччі, й отримати за це належну винагороду – щасливе й гармонійне життя, не затьмарене бідами» (с. 256). Народна фантазія породила багато зооморфних, тератоморфних та антропоморфних істот, що діють у мальовничих обставинах гірського краю.

Отже, дводушники представлені мерцями (відомий у світовій культурі сюжет про коханого-мерця), самогубцями, а ще це відьми (босоркани), босоркуні, упирі, нічники, вовкуни, які репрезентують темний бік образу колективної Тіні і є зловорожими стосовно людини (узагальнений образ страхів, неврозів, фобій). Усі ці персонажі, яскраво змальовані у різноманітних наративах, биличках і бувальщинах, увійшли до багатьох казок, де виконують виховну і розважальну функцію. Щодо відьми, то, можливо, варто було б згадати про розправи над відьмами, які в українському фольклорі підлягали самосуду, як люди з надприродною силою, чарівники, в той час як у Європі їх судили офіційно і спалювали за зв'язок з верховним злом, Сатаною, Люцифером, тобто це були дії проти церкви і Бога.

У п'ятому розділі «Етноархетипна семантика образів демонів, духів природи та надприродних істот у фольклорі Закарпаття» дослідниця з'ясовує народні уявлення про такі персонажі українського фольклору як чорт, водяник, лісовик, мавка, повітруля тощо, які є володарями різних стихій (води, землі та повітря), вони можуть як шкодити, так і чинити добро людям. На її думку, жіночі образи є породженням архетипу Аніми, непізнаної внутрішньої фемінності чоловіків, яка викликає в них страх. В українській уснопоетичній творчості збереглося чимало оповідок про чорта, як основного призвідника гріха. Авторка пише, що в образі чорта людина персоніфікує свої злі прагнення, почуття, справи тощо. У такий спосіб відбувається метафоричне розщеплення внутрішнього світу особистості, зло «вноситься за межі» людського Еґо, усвідомлюється як темне alter-ego, стає персоніфікацією архетипу негативної Тіні. «Такі вірування, – свідчить О. Тиховська, – відображають найважливішу функцію чортів – спокушати людей, зароджувати в їх душах гординю, уподібнювати людей до себе (адже саме гордість, згідно з апокрифами, зумовила падіння Люцифера). Таким чином, в образах чортів персоніфіковані примітивні інстинкти людини та її підсвідоме прагнення до всездозволеності, подолання певних морально-етичних норм» (с. 341).

Лише в закарпатських казках, оповідках існує літаюча русалка – повітруля, яка має ознаки і людини, і птаха. Онтологічні уявлення про людську долю, смерть і народження, на думку О. Тиховської, втілилися в образах Долі і Недолі, Смерті, демонів хвороб тощо. Широко описано персоніфікований образ Смерті у фольклорі регіону, його психоаналітичне підґрунтя, міфологічний характер, християнські та філософські нашарування у формуванні образу. Висновки до монографії є детальними і розлогіми, вони відтворюють зміст праці і є логічними та умотивованими.

Хочемо додати й певні зауваги. В описі шарканя – дракона варто зазначити, що саму назву перейнято з угорської – *sárkány* (дракон), від угорського населення Закарпаття, як, зрештою і назву босорканя – відьма, чарівний кінь – татош та інші. В угорському, як і в європейському фольклорі це популярний образ, в той час як в українців інших територій – це змії. Цікавим місцевим персонажем є казка Поган-дівка, Поган-дівча, жорстока володарка закарпатських замків, що поєднала в собі риси тварини і людини. А ще можна було згадати і про таких специфічних персонажів закарпатських казок як демони солерудника, Страхопуд тощо, які, хоч і виникли пізніше, та теж поставали в умовах підземелля, які навіювали страх на людей і потребу задобрення місцевих демонів.

Праця Оксани Тиховської спонукає до цікавих паралелей і думок, які можуть продовжуватися в подальших порівняльних чи інших дослідженнях. До прикладу, згадані нею уявлення про «стілець для відьми», тобто способи виявлення відьми в українців Закарпаття, є аналогічними до вірувань Угорщини, тому було б цікаво простежити їх витоки, адже в загальноукраїнській традиції такого немає. Або ж глибше дослідити, у чому полягає благотворний вплив казок на психіку дитини, адже практикується і психотерапія за допомогою казок тощо. Либонь, було б цікаво проаналізувати міфологічні, фольклорні образи у сув'язі з сучасними дослідженнями мозку, його нейрофізіології, діяльності «старого» і «нового» мозку, лімбічної системи, де містяться наші страхи і афекти, ці напрацювання нині застосовуються у психологічній практиці, психотерапії тощо (книги Д. Аннібалі, Л. Бройнінг, Д. Ардена та ін.). Праці з міфології та етнопсихології потребують широких знань, зокрема у порівняльному плані, вони є складними і не завжди достатньо обґрунтованими, тож нагромадження дедалі більших відомостей, інформації, студій допомагає дослідникам спиратися на більш тривкий ґрунт у своїх висновках, залучаючи відомості з різних, часто відлеглих теренів знань. Сподіваємося, що цьому сприятиме солідне, дуже розлоге дослідження Оксани Тиховської, цінне як з теоретичного, так і практичного боку для подальшого розвитку різних теренів сучасних знань.

*Леся Мушкетик,
доктор філологічних наук,
член-кореспондент НАНУ
провідний науковий співробітник Інституту
мистецтвознавства, фольклористики
та етнології ім. М. Т. Рильського
НАН України, mushketik@ukr.net,
<https://orcid.org/0000-0002-1030-7140>*

ДО ЮВІЛЕЮ ЮЛІЇ ВАСИЛІВНИ ЮСИП-ЯКИМОВИЧ

Цьогоріч свій ювілей святкує зна-ний науковець, філолог-славіст, талановитий і досвідчений викладач, кандидат філологічних наук, доцент кафедри словацької філології Юлія Василівна Юсип-Якимович.

35 років наукової та педагогічної діяльності Юлії Василівни пов'язані з філологічним факультетом Ужгородського національного університету. В академічному середовищі філологічного факультету сформувалося коло наукових пошуків та інтересів ювілярки, відбулося становлення її як активного науковця, блискучого педагога, зразкового наставника.

Народилася Юлія Василівна 17 січня 1961 року в мальовничому селі Руське Поле Тячівського району Закарпатської області. Після закінчення середньої школи з відзнакою вступила на українське відділення філологічного факультету Ужгородського державного університету. Здібності до наукових досліджень допитлива та творча Юлія Юсип виявляла ще в студентські роки, брала активну участь в наукових студентських конференціях не тільки в рідній альма-матер, але й в Одеському університеті, Полтавському та Луцькому педінститутах, з інтересом працювала над курсовими роботами, слухала лекції таких відомих українських учених, як проф. Й.О. Дзендзелівський, проф. П.П. Чучка, проф. В.І. Добощ, проф. Л.Г. Голомб, доц. К.Й. Галас, доц. Ю.М. Сак та ін.

Філологічний факультет Юлія Василівна закінчила з відзнакою у 1983 році. Успішно склавши вступні іспити і витримавши конкурс, була зарахована в аспірантуру на кафедрі української мови УжДУ, її науковим керівником став доктор філологічних наук, професор Й.О. Дзендзелівський. У цей період була головою ради молодих учених філологічного факультету, за її участю почали виходити перші збірники праць молодих учених УжДУ. Кандидатську дисертацію на тему «Структура онома-топів та їх похідних в українських говорах Карпат» молода дослідниця успішно захистила в червні 1989 року на Спеціалізованій ученій раді Київського педагогічного інституту ім. М. Драгоманова.

Професійну діяльність Юлія Василівна почала в 1986 році на кафедрі загального і слов'янського мовознавства Ужгородського державного університету. Тут вона здолала шлях від асистента до доцента. Вчене звання доцента кафедри загального і слов'янського мовознавства Ю.В. Юсип-Якимо-

вич було присвоєно 1993 року. Юлія Василівна успішно виявила себе як викладач давніх мов – латинської та старослов'янської мови, а також чеської мови, загального мовознавства, вступу до слов'янської філології.

Після реорганізації 1996 року кафедри загального і слов'янського мовознавства на кафедрі словацької філології Юлія Василівна з невтомною енергією працює на новоствореній кафедрі, де й донині викладає курси старослов'янської мови, історії Словаччини, а також порівняльну граматику слов'янських мов, методику викладання словацької. Завдяки невтомній праці Юлії Василівни світ побачили добре розроблені та конче необхідні навчальні посібники та підручники «Історія Словаччини», «Старослов'янська мова», які стали корисними на всіх славістичних відділеннях університетів України.

Окрім української мови, Юлія Василівна володіє чеською мовою, яку багато років викладала студентам українського та російського відділень філологічного факультету. Саме тому доц. Ю.В. Юсип-Якимович була однією з тих, хто підтримував заснування при кафедрі словацької філології спеціальності «Чеська мова та література» у 2013 році. Досвідчений педагог разом із колективом кафедри активно долучилася до створення необхідної бази для якісної підготовки бакалаврів та магістрів за освітньою програмою «Чеська мова та література». Сьогодні значний досвід та глибокі знання чеської мови дозволяють Юлії Василівні на високому академічному рівні забезпечувати викладання всіх базових мовознавчих дисциплін спеціальності «Чеська мова та література».

Із 2000 до 2002 успішно працювала ученим секретарем Спеціалізованої вченої із захисту докторських дисертацій зі спеціальності «Українська мова».

Юлія Василівна Юсип-Якимович не зупиняється на досягнутому. Нині вона працює над докторською дисертацією «Слов'янська фоностилістика періоду модернізму». Видала дві монографії «Моделювання системи звуконаслідувальної лексики. Семантика. Фонетика. Словотвір» та «Онома-топестика українських говорів Карпат: семантична, фонетична, словотвірна структура та похідність онома-топів», які стали вагомим внеском в українську філологічну науку. У співавторстві з профе-

соркою Загребського університету О. Тимко-Дітко Юлія Василівна підготувала підручник у двох частинах «Historijska gramatika ukrajinskog jezika», що вийшов друком у 2017 та 2020 році у видавництві Філософського факультету Загребського університету (Хорватія).

У науковому доробку Юлії Василівни понад 120 публікацій, у яких вона досліджує ономапоетичні утворення в українських говорах Карпат, фонетичну структуру ономапів у слов'янських мовах, проблеми української та слов'янської фонетистики, фоностильові особливості української та слов'янської поезії. Юлія Василівна – активна учасниця закордонних форумів, міжнародних, всеукраїнських наукових конференцій, семінарів, опонентка на захистах кандидатських дисертацій.

Доцент Ю.В. Юсип-Якимович є членом редколегії Міжнародного Інтернет-проекту «Лінгвістичний іконізм» (Міжнародного проекту інформаційно-дослідницького інтерактивного порталу «Форум лінгвістичної вмотивованості (ФЛМ)», наукового збірника «Studia Slavistica» (Ужгород).

Юлія Василівна – принципова, відповідальна та вимоглива людина як до себе, так і до інших. Вона постійно удосконалює свій науковий рівень, педагогічну майстерність. На лекціях та практичних заняттях на філологічному та історичному факультетах доц. Ю.В. Юсип-Якимович застосовує найсучасніші методи викладання.

У ставленні до роботи Юлія Василівна завжди виявляє сумлінність, творчий підхід, особисту ініціативу, організаторські здібності. Це глибоко обізнаний, ерудований науковець і прекрасний педагог, який володіє фундаментальними знаннями з різних ділянок славістики. Це енергійна та цілеспрямована особистість, яка успішно поєднує наукову, педагогічну й суспільну роботу. Водночас Юлія Василівна є берегинею сімейного вогнища, вона – ніжна та любляча дружина й мати.

Колеги з кафедри словацької філології та колектив філологічного факультету бажає Вам, Юліє Василівно, міцного здоров'я, душевної гармонії та наукових злетів. Нехай доля до Вас буде щедрою на гарних людей, щасливі події, приємні враження. Хай Вас підтримують та надихають рідні люди, розуміють і поважають колеги. Бажаємо, щоб робота приносила Вам радість, а науковий доробок посів чільне місце в історії українського та слов'янського мовознавства.

Наталія Петрица,

кандидат філологічних наук, доцент,
завідувач кафедри словацької філології УжНУ
<https://orcid.org/0000-0003-1205-931X>

Леся Буднікова,

кандидат філологічних наук,
доцент кафедри словацької філології УжНУ
<https://orcid.org/0000-0002-5964-1019>

ЗМІСТ

МОВОЗНАВСТВО

Галас Алла. Кирило Галас в ономастиці	6
Юсип-Якимович Юлія. Формування національномовного світогляду К.Й. Галаса в контексті мовної ситуації на Закарпатті (20 – 40-і роки ХХ ст.)	15
Шумицька Галина. Становлення і розвиток ономастичної наукової школи на філологічному факультеті Ужгородського університету	25
Аркушин Григорій. Колективні прізвиська підляшуків, мотивовані особливостями їхнього мовлення.....	32
Ахмедова Юлія. Морфологічна парадигматика українських чоловічих імен першої відміни м'якої групи	38
Бабух Надія. Автоергоніми в онімній картині міста (на прикладі назв об'єктів автомобільної тематики м. Чернівці)	45
Баган Мирослава. Конотації зоонімів у сучасному молодіжному мовленні і традиційній українській лінгвокультурі: константи і динаміка сприйняття.....	51
Баньої Вероніка. Назвотвірні особливості субстантивів, еліптитів, номінативів (на матеріалі міротопонімії басейну річки Ужа)	58
Барань Єлизавета, Барань Адальберт. Вплив будапештської славистичної школи на формування наукового світогляду закарпатських студентів (перша половина 40-х років ХХ ст.).....	65
Бачинська Галина, Тишковець Марія. Поетонімія у романі Галини Вдовиченко «Пів'яблука»: функціонально-стилістичний аспект.....	74
Божко Ірина. Квазітопоніми та конотативні топоніми на позначення провінційності в неформальному мовленні франкофонів	79
Брус Марія. Найменування жінок по батькові в історії української мови.....	86
Бучко Ганна, Вирста Наталія. Давньогрецькі та латинські основи в українській ономастичній термінології	93
Вакалюк Іванна. Функціонально-семантичні особливості дієслів із семантикою помірності дії в сучасній українській літературній мові	103
Вегеш Анастасія. Заголовок у романах Володимира Лиса – ядро художнього полотна	110
Венжинович Наталія. Фразеологізми в романі Панаса Мирного «Повія»: лінгвокультурний аспект	118
Вербич Святослав. Оронім Товтри (Медобори): у пошуках етимологічної істини	127
Висоцька Марія. Ойконіми на <i>-івк-а</i> як результат перейменування поселень	135
Вовченко Галина. Постаті в ономастиці: Любомир Белей.....	142
Габорак Мирослав. Дещо з української макро- та мікротопонімії Мараморощини (Румунія).....	150
Галас Алла. Компаративізми з антропонімами компонентами у закарпатському говорі.....	157
Гербіл Іван. Дещо з української макро- та мікротопонімії Мараморощини (Румунія)	165
Гецко Ганна. Топоніми й антропоніми як складники метонімічних перейменувань у сучасних медіатекстах	175
Гнатюк Лідія. Агіоніми та похідні від них у мовній картині світу українців ХІХ ст. (на матеріалі збірки Матвія Номиса «Українські приказки, прислів'я і таке інше»)	182
Голотова Ірина. Вплив релігійного чинника на вибір імені в середовищі українських поляків на початку ХХІ століття	189
Грещук Валентина, Шкорута Ганна. Структурно-словотвірна характеристика мікротопонімів села Підпечери Тисменицького району Івано-Франківської області	196
Дашкова Катерина, Шкворченко Наталія. Лексико-семантична група «Flood» в сучасній англійській мові	202

Дворжакова Жанета. Přepis (nejen) ukrajinských osobních jmen z cyrilice do latinky z hlediska českého zákona	209
Зикань Христина. Географічні назви м. Ужгорода та його околиць із точки зору етимології	218
Зимовець Галина. Чинники творення назв туристичних фірм в Україні	223
Імріхова Марія. K termínom proprializácia, deaprelativizácia a transonymizácia	230
Калита Оксана. Прецедентні імена як маркери інтертекстуальності в поезії Оксани Забужко	237
Карпенко Олена, Варбанець Тетяна. Онімосфера комп'ютерних ігор	244
Колесник Наталія. Принципи функціонування фольклоронімів	250
Котович Віра. Астїоніми України: типологія онімного коду	256
Кравець Лариса. Онімний простір творів Семена Панька	262
Кровицька Ольга, Осінчук Юрій. Онімна спадщина в лексикографічних джерелах української мови XIV–XVIII ст.	268
Кузь Галина. Онімія буковинської діалектної фразеології	276
Купчинська Зоряна. Українська антропонімія XVII ст. у маловідомому турецькому історичному джерелі	282
Лавер Оксана. Історична роль літературно-художнього антропонімікону роману «Волинь» Уласа Самчука у розвитку української літературно-художньої антропонімії початку XX ст.	290
Мигoliniць Ольга. Антропоніми у складі календарно-обрядових назв (на матеріалі закарпатських говірок)	299
Михальчук Оксана. Антропонім як об'єкт лінгвістичної експертизи	305
Мороз Тетяна. Теоретичні підходи до аналізу паремій в українському, російському та польському мовознавстві	312
Мосур Оксана. Мікротопоніми кінця XVIII – початку XIX століття, мотивовані назвами рослин (на матеріалі онімів Самбірського циркулу)	321
Негер Оксана. Сучасна офіційна урбанонімія міста Ужгорода	327
Неклесова Валерія. Назви зоряного неба в асоціативно-меметичному осмисленні (на матеріалі вільного асоціативного онімного експерименту)	334
Нелюба Анатолій. «Епоха Зеленьського» в ономастичному словотвірному вимірі (спостереження тимчасово аполітичного мовознавця)	340
Нестерчук Оксана. Прізвища ромів двох населених пунктів Волині	347
Пахомова Світлана. Причини відсутності імені жінки в давньоруській антропонімній формулі	354
Петренко Оксана. Онімична специфіка творів для дітей Роалда Дала	363
Петріца Наталія. Посесивний компонент у складі чеських антропонімних формул XIV–XVIII століть	369
Пискач Ольга. Конотоніми у творах Василя Шкляра	376
Попов Сергій. К етимології исчезнувших ойконимов Воронежского края украинского происхождения	383
Поповський Анатолій. Українські прізвища з компонентом <i>варен-</i>	389
Прокопович Лідія. Образно-стилістичний потенціал антропонімів як невід'ємний елемент структури художніх текстів Мирослава Дочинця	397
Сньозик Ганна. Світоглядно-мовна концепція Федора Потушняка	403
Сокіл-Клепар Наталія. Мікротопоніми на інтерактивних мапах: спроба презентації	410
Соприкіна Вікторія. Псевдоніми сучасних українських митців як синтаксичні сполуки: семантика та моделі творення	415
Тимко-Дітко Оксана. Деякі спільні моделі словотвору топонімів у хорватській і українській мовах	421
Томенчук Мар'яна. Електронні засоби візуалізації під час дистанційного навчання англійської мови як іноземної в умовах пандемії коронавірусу.	427

Торчинська Наталія. Сучасні гідронімічні студії в польському мовознавстві.....	434
Торчинський Михайло. Етимологічні особливості українських власних особових імен	441
Тачыла Наталля. Адэтанімічныя ўтварэнні ў анамастычнай прасторы Беларусі	447
Фаріон Ірина. Соціальні передумови динаміки функціонування прізвищевих моделей <i>-ич, -ович (-евич) / -енко</i> : діахронний аспект	456
Федурко Марія. Онімний простір інтелектуальних романів В. Домонтовича.....	463
Фернос Юлія. Прецедентні та фонові назви в онімному просторі роману Ілларіона Павлюка «Я бачу, вас цікавить п'ятьма».....	470
Харківська Олеся. Прізвиська в говірках Закарпаття: лексико-семантичний та словотвірний аспекти (на матеріалі говірки с. Сокирниця Хустського району)	477
Царалунга Інна. Мікротопонімікон села Заруддя Красилівського району Хмельницької області	484
Шебештян Ярослава. Функціональна своєрідність пропріативів у сучасному українському медіатексті: аналіз телемовлення.....	492
Шоля Іванна. Запозичені чоловічі та жіночі імена в іменнику Ужгорода ХХ століття	499
Шотова-Ніколенко Ганна. Космоніми як невід'ємна стилістична складова створення поетично-метафоричного хронотопу в художньому тексті	509
Юрса Людмила. Еколінгвістичний стан сучасного фірмонімікону м.Сколе.....	515
Янчишин Анатолій. Історія розвитку української товаронімії (на матеріалі власних назв промислових товарів)	521
Яцій Василь. Про деякі особливості твірних основ у прізвищах Львівщини (<i>Базарко, Мойко, Терлецький</i>)	527

ЛІТЕРАТУРОЗНАВСТВО І ФОЛЬКЛОРИСТИКА

Ігнатович Олександра. Роман Сергія Степи «Дерево Дірака»: поетика заголовка	535
Кузьма Оксана. Творчість Лесі Українки в літературознавчому дискурсі ХХІ століття	542
Мушкетик Леся. Феномен народного православ'я та його вербалізація в усній словесності	549
Староста Олександр. Медитації-веснянки в жанровій системі лірики Володимира Самійленка... 558	
Тиховська Оксана. Етнопсихологічний аспект міфологічних уявлень про загробне життя душі у фольклорі Закарпаття	564
Чонка Тетяна. Антропологічна сутність сучасної української прози (за творчістю Яни Дубинянської).....	571

ХРОНІКИ

Кіраль Сидір. Тектонічний злам у гуманітаристиці, або Три новелі-панелі про роботу Міжнародного конгресу «Василь Стефаник і світова культура» в Русові на Покутті та в Івано-Франківську (14–15 травня 2021 р.).....	577
---	-----

РЕЦЕНЗІЇ

Мушкетик Леся. Дослідження про міфологічні витоки українського фольклору Закарпаття (рецензія на монографію О. Тиховської «Магія та міфологія в українському фольклорі Закарпаття: етнопсихологічний аспект»)	582
--	-----

ЮВІЛЕЇ

Петріца Наталія, Буднікова Леся. До ювілею Юлії Василівни Юсип-Якимович	585
--	-----

CONTENTS

LINGUISTICS

Halas Alla. Kyrylo Halas in onomastics	6
Yusyp-Yakymovych Yulia. Formation of K. Halas' National Language Worldview in the Context of Language Situation in Transcarpathia (within the period of 20-40s of the twentieth century)	15
Shumytska Halyna. The Establishment and Development of the Onomastic Science School at the Faculty of Philology at Uzhhorod University	25
Akhmedova Yulia. Morphological Paradigmatics of Ukrainian Masculine Names of the First Declination of the Soft Group	38
Babukh Nadia. Autoergonims in the Onym Picture of the City (on the example of names of automobile objects of Chernivtsi city)	45
Bahan Myroslava. Connotations of Zoonyms in Modern Youth Speech and Traditional Ukrainian Linguoculture: Constants and Dynamics of Perception.....	51
Banyoi Veronika. Namecreating Features of Substantyivits, Eliptyts, Nominativits (on the Material of Mirotoponymy of the Uzh River Basin).....	58
Baran Yelyzaveta, Baran Adalbert. The Influence of Slavic School of Budapest on the Formation of Scientific Worldview of Transcarpathian Students (the first half of the 40 ^s of the 20 th century).....	65
Bachynska Halyna, Tyshkovets Maria. Poetonyms in Halyna Vdovychenko's novel «Pivnyabluka» («Half An Apple») – Functional and Stylistic Aspect.....	74
Bozhko Iryna. Quasi-Toponyms and Connotative Toponyms with the Meaning of Provinciality in the Informal Speech of Francophones	79
Brus Maria. The Names of Women by Patronymic in the History of the Ukrainian Language	86
Buchko Hanna, Vyrsta Natalia. Ancient Greek and Latin Stems in Ukrainian Onomastic Terminology.....	93
Vakaliuk Ivanna. Functional-Semantic Peculiarities Verbs of Moderation Action in Modern Ukrainian Literary Language	103
Vehesh Anastasia. Title in the Novels of Volodymyr Lys – the Core of the Art Canvas.....	110
Venzhynovych Natalia. Phraseologisms in Panas Myrnyi's Novel "Whore": Linguo-Cultural Aspect.....	118
Verbych Svyatoslav. Oronym Tovtry (Medobory): Search for Etymological Truth	127
Vysotska Maria. Oikononyms Ending in -ivk-a as Result of a Settlement Renaming.....	135
Vovchenko Halyna. Personalities in Onomastics: Lyubomyr Beley.....	142
Haborak Myroslav. Lexical Interaction in the Oikonymy and Hydronymy of the Galician Hutsul Region.....	150
Halas Alla. Comparativisms with Anthroponymic Components in the Transcarpathian Dialect.....	157
Herbil Ioan. Aspects Regarding the Macro- and Microtoponymy of Maramureş (Romania)	165
Hetsko Hanna. Toponyms and Anthroponyms as Components of the Metonymic Renaming in Modern Media Texts.....	175
Hnatiuk Lidia. Hagionyms and Their Derivatives in the Language World Model of the Ukrainians in the 19 th Century (as Evidenced in the Matviy Nomys Collection «Ukrainian Sayings, Proverbs and the Like»)	182
Holotova Iryna. The Effect of Religious Identity on the Name Choice of Ethnic Poles Living in Ukraine in the Early 21 st Century	189
Greshchuk Valentyna, Shkoruta Hanna. Structural and Word-Forming Characteristics of Microtoponyms of Pidpechery Village, Tysmenytsia District, Ivano-Frankivsk region	196
Dashkova Kateryna, Shkvorchenko Natalia. Lexico-Semantic Group "Flood" in Modern English.....	202
Dvorzhakova Zhaneta. Transcription of (not only) Ukrainian Personal Names from Cyrillic into Latin from the Point of View of Czech Law.....	209

Zykan Khrystyna. Geographical Names of Uzhhorod and it's Suburbs from the Point of View of Their Etymology	218
Zymovets Halyna. Factors of Travel Agencies Names Formation in Ukraine.....	223
Imrichova Maria. Towards <i>Proprialisation, Deapellativisation and Transonymisation</i>	230
Kalyta Oksana. Precedent Names as Markers of Intertextuality in the Oksana Zabuzhko's Poetry	237
Karpenko Olena, Varbanets Tetyana. Onymic Sphere of Computer Games.....	244
Kolesnyk Natalia. Principles of functioning of folkloreonyms.....	250
Kotovych Vira. Astionyms of Ukraine: Typology of Onyms Code	256
Kravets Larysa. Onyms in the Prose of Semen Panko	262
Krovytska Olha, Osinchuk Yurii. Heritage of Onyms in Lexicographic Sources of the Ukrainian Language of the 14 th –18 th centuries.	268
Kuz Halyna. Onymy of Bukovyna Dialect Phraseology.....	276
Kupchynska Zoriana. Ukrainian Anthroponyms of the 17 th Century in a Little-Known Turkish Historical Source	282
Laver Oksana. Historical Role of the Literary Anthroponymicon of the Novel “Volyn” by Ulas Samchuk in the Development of Ukrainian Literary Anthroponymy of the Early Twentieth Century... 290	
Myholynets Olha. Anthroponyms in the Calendar-Ritual Names (on the material of Transcarpathian patois)	299
Mykhalchuk Oksana. Anthroponym as an Object of Linguistic Expertise.....	305
Moroz Tetiana. Theoretical Approaches to the Analysis of Paremias in Ukrainian, Russian and Polish Linguistics	312
Mosur Oksana. Microtoponyms of the End of 18 th – the Beginning of 19 th centuries, Motivated by the Names of Plants (on the material of onyms of Sambirskyi cyrkul).....	321
Neher Oksana. Modern official Urbanonymy of the City of Uzhhorod.....	327
Neklesova Valeria. Names of the Starry Sky in the Associative-Memetic Understanding (on the material of a free associative onymic experiment)	334
Nelyuba Anatoliy. «Zelenskyi Epoch» in the Onomastic Word-Formative Dimension (observation of the temporarily apolitical linguist)	340
Nesterchuk Oksana. Roma's Surnames in Two Localities of Volyn	347
Pakhomova Svitlana. Reasons For the Absence of A Female Name In Old East Slavic Anthroponymic Formula.....	354
Petrenko Oksana. Specific Nature of Onyms in Children's Literature by Roald Dahl	363
Petritya Natalia. Possessive Component in the Czech Anthroponymic Formulas of 14 th – 18 th Centuries	369
Pyskach Olha. Conotonyms in Vasyl Shklyar's Works	376
Popov Sergey. On the Etymology of the Disappeared Oikonoms of the Voronezh Region of Ukrainian Origin.....	383
Popovsky Anatoliy. Ukrainian Surnames with the Component <i>varen-</i>	389
Prokopovych Lidia. Figurative and Stylistic Potential of Antroponyms as the Integral Part of the Structure of Fiction Works Written by M. Dochynets	397
Snyozyk Hanna. Fedir Potushnyak's Worldview and Language Concept	403
Sokil-Klepar Natalia. Microtoponyms on the Interactive Maps: an Attempt of Presentation.....	410
Soprykina Viktoriia. Pseudonyms of Ukrainian Singers and Writers as Syntax Compounds: Semantics and Models of Creation	415
Tymko-Ditko Oksana. Some Common Models of Toponym Word Form in Croatian and Ukrainian.....	421
Tomenchuk Maryana. Electronic Datavisual Aids in Distance EFL Teaching During COVID-19 Pandemic	427
Torchynska Natalia. Hydronymic Studies in Polish Linguistics	434
Torchynskyi Mykhailo. Ethymological Features Ukrainian Proper Personal Names	441

Tochylo Natallia. Adethnonymic Formations in the Onomastic Space of Belarus	447
Farion Iryna. Social Preconditions of Dynamics of Functioning of Surname Models -ych, -ovych (-evych) / -enko: Diachronic Aspect.....	456
Fedurko Maria. Onymic space of V. Domontovych's Intellectual Novels.....	463
Fernos Yulia. Precedent and Background Names in the Onym Space of the Ovel "I see you are interested in darkness" by Illarion Pavliuk.....	470
Kharkivska Olesya. Nicknames in Transcarpathian Patoises: Lexical-semantic and Word-forming Aspects (Based on the Patois of Sokyrnytsia Village, Khust District).....	477
Tsaralunha Inna. Microtoponymicon of Zaruddia Village of Krasyliv District in Khmelnytskyi Region	484
Shebeshtyan Yaroslava. Functional Originality of Modern Propriatives in Modern Ukrainian Media Text: Analysis of TV Speech.....	492
Sholia Ivanna. Borrowed Male and Female Names in the Name Repertoire of Uzhhorod of the 20 th century	499
Shotova-Nikolenko Anna. Cosmonyms as an Integral Stylistic Component of Creating a Poetic-Metaphorical Chronotope in a Literary Text	509
Yursa Liudmyla. Ecolinguistic State of the Modern Firm Name of Skole.....	515
Yanchyshyn Anatoliy. History of the Development of Ukrainian Tovaronymy (on the material of proper names of industrial products).....	521
Yatsiy Vasyl. About Some Features of Creative Bases in the Surnames of Lviv Region (Базарко, Мойко, Терлецький)	527

LITERARY AND FOLKLORE STUDIES

Ihnatovych Oleksandra. The Novel of Serhiy Stepa "Dirac's Tree": the Poetics of the Title	535
Kuzma Oksana. The Works of Lesia Ukrainka in Literary Studies Discours of the 21 st Century	542
Mushketyk Lesia. The Phenomenon of Folk Orthodox Faith and It's Verbalization in Folklore	549
Starosta Oleksandr. The Spring Meditative Poems in Volodymyr Samiilenko's Poetry Genre System.....	558
Tykhovska Oksana. Ethno-Psychological Aspect of Mythological Ideas about the Afterlife of the Soul in the Folklore of Transcarpathia.....	564
Chonka Tetyana. Anthropological Essence of Modern Ukrainian Prose (based on the literary works by Yana Dubynyanska).....	571

CHRONICLES

Kiral Sydir. Tectonic Break in the Humanities, or Three Short Stories-Panels about the Work of the International Congress "Vasyl Stefanyk and World Culture" in Rusov on Pokuttya and in Ivano-Frankivsk (May 14–15, 2021).....	577
--	-----

REVIEWS

Musketyk Lesya. Research on the Mythological Origins of Ukrainian Folklore of Transcarpathia (Review of O. Tykhovska's Monograph "Magic and Mythology in the Ukrainian Folklore of Transcarpathia: Ethnopsychological Aspect").....	582
--	-----

ANNIVERSARY

Petritsa Natalia, Budnikova Lesya. To the anniversary of Yulia Vasylivna Yusyp-Yakymovych.....	585
---	-----

Наукове видання

**НАУКОВИЙ ВІСНИК
УЖГОРОДСЬКОГО УНІВЕРСИТЕТУ**

Серія: Філологія

Виходить двічі на рік

ВИПУСК 1(45)
2021

За науковий рівень і мовне оформлення публікацій
відповідальні автори

Верстання та макетування
Василя Путрашика

№ 34 **Науковий вісник Ужгородського університету**. Серія: Філологія. На пошану Кирила Йосиповича Галаса (до 100-річчя з дня народження) / М-во освіти і науки України; Держ. вищ. навч. заклад «Ужгород. нац. ун-т», Філологічний ф-т [М. Номачі (голов. ред.), Н. Венжинович (голова редакц. ради), Ю. Бідзіля (відп. ред.) та ін.]. Ужгород: ПП Данило С.І., 2021. Вип. 1(45). 593 с.

ISSN 2663–6840(Print)
УДК 800(066)+070

DOI:10.24144/2663-6840/2021.1(45)

Підписано до друку 30.06.2021. Формат 60x84/8
Папір друкарський. Друк різнографічний.
Умовн. друк. арк. 61,1. Зам. № 36.
Наклад 150 прим.

Розтиражовано з готових оригінал-макетів
ПП Данило С.І.

м. Ужгород, пл. Ш.Петефі, 34/1
Тел.: 61-23-51; e-mail: danulosi.druk@gmail.com